ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН АТЫНДАҒЫ
ПАВЛОДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ПАВЛОДАРСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН

ЖАҢА ҚОҒАМДАҒЫ ЖАСТАР ӘЛЕУЕТІ: БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ САПАСЫ

XVIII халықаралық студенттік ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары

ПОТЕНЦИАЛ МОЛОДЕЖИ В НОВОМ ОБЩЕСТВЕ: КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

Материалы XVIII международной студенческой научно-практической конференции

Павлодар
2023

УДК 001
ББК 72
Ж 28

Жалпы редакциясы
Басқарма мүшесі – ғылыми жұмыс жөніндегі проректор Б.С. Есенгельдин.
Жауапты редактор:
Зерттеулерді қолдау департаментінің директоры Б.А. Байдалинова

Под общей редакцией:
Члена правления – проректора по научной работе Б.С. Есенгельдина
Ответственный редактор:
Директор департамента по поддержке исследований Б.А. Байдалинова

Ж 28 **Жаңа қоғамдағы жастар әлеуеті: білім және ғылым сапасы:** XVIII халықаралық студенттік ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары = **Потенциал молодежи в новом обществе: качество образования и науки:** материалы международной студенческой научно-практической конференции. – Павлодар: ППУ имени Әлкей Марғұлан, 2023. – 1202 б. – қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-267-740-9

«Жаңа қоғамдағы жастар әлеуеті: білім және ғылым сапасы» атты XVIII халықаралық студенттік ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары жинаққа кірді.

Жинақ жоғары және орта мектеп оқытушыларына, докторанттарға, магистранттарға, студенттерге және оқушыларға арналған.

Мақалалар авторлық редакцияда басылды.

В сборник вошли материалы XVIII Международной студенческой научно-практической конференции «Потенциал молодежи в новом обществе: качество образования и науки».

Сборник предназначен для преподавателей высшей и средней школы, докторантов, магистрантов, студентов и школьников.

Статьи изданы в авторской редакции.

ISBN 978-601-267-740-9

© Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, 2023.

Қазіргі педагогиканың өзекті мәселелері

Актуальные вопросы современной педагогики

Topical issues of modern pedagogy

Д.Б. Сыздыкова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Ш.С. Байжекина
ғылыми жетекші, филология магистрі, аға оқытушы, Павлодар қ.

БАСТАУЫШ ОҚЫТУ ПЕДАГОГИКАСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация. Бұл мақалада «Қазақстан Республикасында бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің бұйрығына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Білім және ғылым министрі бұйрығының жобасына сәйкес, 2023–2024 оқу жылынан бастап 2-сыныпта «Шет тілі» пәнінің алынып тасталуының мақсаттары мен салдары сипатталған.
Кілтті сөздер: шет тілі, бастауыш оқыту, сыни кезең гипотезасы, STEM.

Аннотация. В данной статье определены цели и последствия исключения предмета «иностранный язык» во 2 классе с начала 2023–2024 учебного года «В соответствии с проектом приказа министра образования и науки Р.К. «О внесении изменений и дополнений в приказ министра образования и науки Республики Казахстан» Об утверждении типовых учебных планов начального, основного среднего, общего среднего образования в Республике Казахстан».
Ключевые слова: иностранный язык, начальное обучение, гипотеза критического периода, STEM.

Annotation. This article defines the goals and consequences of excluding the subject «foreign language» in the 2nd grade from the beginning of the 2023–2024 academic year «In accordance with the draft order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan «On amendments and additions to the order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan» On approval of standard curricula of primary, basic secondary, general secondary education in the Republic of Kazakhstan».
Keywords: foreign language, primary education, critical period hypothesis, STEM.

Бастауыш сынып оқушыларына ағылшын тілін үйрету біздің мемлекетіміздің білім беру практикасы үшін өте өзекті мәселе болып табылады. Бастауыш мектепте шет тілін оқытудың негізгі себептеріне: бала тілді неғұрлым ерте үйрене бастаса, нәтиже соғұрлым тиімді болады деген пікірдің негізін салатын «шет тілінің екпінін алуға әсер ететін фактор ретінде сыни кезең гипотезасы»; халықаралық интеграция мен жаһандану дәуірі мәдениетаралық құзыреттіліктің дамытуына мәжбүрлеп әкелуі; балалардың басқа адамдарға, елдерге және мәдениеттерге деген қызығушылығы. Қазіргі заманғы тәсілдерге сәйкес бастауыш мектеп жасында ағылшын тілін оқыту процесінің тиімділігі балалардың зерттелетін тілде мәдениетаралық қарым-қатынасқа қатысуға дайындығы мен тілегімен анықталады.

Ағылшын тілінің көмегімен бастауыш сыныптарда оқушылардың әлемнің мәдени әртүрлілігіне деген қызығушылығын дамыту, басқа халықтардың тілдері мен мәдениеттерін құрметтеу, ағылшын тілінің

мүмкіндіктерін әлемдегі қарым-қатынас құралы ретінде пайдалану үшін негіз қаланады. Осылайша, шет тілін оқыту баланың жеке басының қалыптасуына ықпал етуі, оның әлеуетін барынша арттыруы, оған шет тіліндегі қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу құралы ретінде танылуын айқын байқаймыз.

Ендеше, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің тарапынан оқу жоспарларына неліктен өзгерістерді енгізетіндігін қарастырайық. «Бұйрық жобасының мақсаты – білім беру мазмұнын түзету болып табылады. Қазақстандық білім беруді ағымдағы жаңғыртудың түйінді бағыттары оқушыға түсетін оқу жүктемесін азайту, STEM білім беру тәсілдері, тәрбиелік компонент негізінде жаратылыстану-математикалық пәндерді оқытуды күшейту, білім алушыларды ерте әлеуметтендіру және кәсіптік бағдарлау, білім берудің инклюзивтілігін күшейту, тұрғылықты жеріне және оқыту тіліне қарамастан сапалы білім алуға тең қолжетімділікті қамтамасыз ету болып табылады. 2023 жылдың 1 қыркүйегінен бастап 2-сыныпта «Шет тілі» пәні алынып тасталды» [1, 1б.].

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің жобасының мақсаты – білім беру мазмұнын түзетуі мен STEM білім беру тәсілдерін орнату. Бірақ, STEM (ғылым, технология, инженерия және математика) білім беру бағдармасының кемшіліктері болашақта үлкен зардаптар әкелуі мүмкін. Майкл Тейтелбаум мемлекеттің көптеген STEM мамандарын даярлау жөніндегі күш-жігері олардың арасында жұмыссыздыққа әкелуі мүмкін екеніне назар аударады. Жаппай цифрландыру және роботтандыру күнделікті еңбекті орындауға негізделген жекелеген кәсіптердің қызметкерлеріне сұранысты төмендетуі, шығармашылық кәсіптер мамандарының сұранысын арттыруы мүмкін. Шығармашылық тұрғыдан ойлайтын, тез бейімделетін, іскер жұмысшыларды даярлауға бағытталған білім беру жүйесін айтарлықтай өзгерту қажет болады [2, 19-41].

Министрлік өкілдерінің дәлелдерінің бірі – балалардың шет тілін ерте жастан үйренуі ана тілін де, шет тілін де жақсы меңгермейтіндігіне әкелуі. Осыған мысал ретінде балалардың сөйлеу кезінде екі тілді алмастырып қолдануын айтады. Алайда, бұл баланың жасына байланысты қалыпты процесс. Кейде айтылуды жеңілдету үшін ол сөздерді бір тілден екінші тілдегі сөйлемдерге ауыстырады. Баланың моно-тілді құрдастары да осындай әдісті қолданады. Олар сөздерді ыңғайлы айту үшін оларды қысқартады. Бұл факт балалардың сөйлеу қабілеті енді ғана қалыптаса бастаған жаста айқын көрінеді. Бұл құбылыс «автономды балалар сөйлеуі» деп аталады. Екі тілді оқитын бала екі тілде де қажетті ұғымды білдіру үшін қажетті сөздер оған қиын болған жағдайда ғана сөздерді жеңілдетеді.

Шет тілін үйренудің маңыздылығының бірінші себебіне сүйене отырып, мен сыни кезең гипотезасы тұжырымдамасына тоқталғым

келеді. Гипотезаны бастапқыда биология саласында 1957 жылы ғалымдар В. Пенфилд пен Л. Робертс тұжырымдады. [3, 134 б.] Осы гипотезаға сәйкес, тілдің ең сәтті және тиімді дамуы 9 жасқа дейін болады. Алайда, сегіз жылдан кейін, 1967 жылы бұл гипотезаны Е.Е. Леннеберг танымал етіп, оған сәйкес ана тілден басқа тілді меңгерудің ең қолайлы кезеңі – 2 жасынан бастап, жыныстық жетілдірудің яқталуына дейін. Оның зерттеулеріне сүйене отырып, мидағы жыныстық жетілу кезеңі аяқталғаннан кейін бүйірлену жүреді, бұл өздеріне тән міндеттерді орындауға жауап беретін оң және сол жарты шардың функцияларын нақты бөлу процесін білдіреді. [4, 67-80 б.] Бүйірлену – Е. Ленненберг-тің пікірінше, ауызша тілдік дағдыларды түсіну және меңгеру процесін өте қиын етеді. Сонымен қатар, жүйке жасушаларының, мидың ең эволюциялық жаңа бөліктерінің жетілуі сыртқы ортаның әсерінен жүреді және миға түсетін ақпаратқа байланысты болады. [5, 11 б.] Сондықтан, оқушының жаңа тілді меңгеруді физиологиялық тұрпатынан қарастырған жағдайда да тиімді жақтары байқалады.

Шет тілдерін оқытудың қаншалықты ерте тиімді екенін түсіну үшін ұзақ мерзімді болашақты да қарастыру қажет: шет тілін меңгеруді ерте бастаған оқушылар үйреніп жатқан бөтен тілді қаншалықты жақсы меңгергенін зерттеу барысында жүргізілген барлық зерттеулер бір-біріне жақын қорытындылар береді:

Кішкентай балалар шет тілін үйрену процесіне өте құмар және шет тілдерін үйренуді жақсы көреді. Олар бұл процесті қызықты деп санайды және олар жаңа әлемдерді ашуды және өз ойын білдіру жолдарын табуды ұнатады.

Сонымен қатар, бастауыш сынып оқушылары арасында ағылшын тілін оқыту бойынша репетиторлық қызметтердің таралу факторы – шет тілінің маңыздылығының көрсеткіштерінің бірі бола алады. Павлодар қаласының №2 жалпы орта білім беру мектебінде 4 А сыныбында оқу-танымдық практикадан өту кезінде оқушылардың 25%-ы мектеп қабырғасынан тыс жерде қосымша ағылшын тілін үйренумен айналысатынын байқадым. Сонымен қатар, шет тілі сабағында балалар ерекше белсенді және мұғаліммен қарым-қатынас жасауға ашық, бұл балалардың шет тілі мен мәдениетін үйренуге деген қызығушылығының тамаша көрсеткіші болып табылады. Күнделікті өмірден мысал келтіре отырып, өзімнің туған бауырымның ағылшын тілін меңгеруге ынтасы мен қызығушылығын атап көрсете аламын. Ағылшын тілін екінші сыныптан бастап оқып, өзі сол тіл мен АҚШ мәдениетіне қызығушылықты танытқан. Ғаламтор желісінен ағылшын тілін үйренуге арналған веб-сайтты тауып, күніне 5–7 сөзден жаттаған. Қазіргі таңда 4 сыныпта оқып, «Шет тілі» пәнінен озат оқушылардың бірі. Сонымен қатар, бүгінгі таңда бастауыш мектеп оқушылардың қызығушылығына байланысты ойындардың көбі ағылшын тілде немесе ағылшын тіліндегі

сөздермен алмастырылады. Оны да ескеретін болсақ, шет тілінің бастауыш оқытудағы маңызын көреміз.

Instagram желісіндегі ағылшын тілінен репетиторлық қызмет көрсететін мекемелердің парақшаларындағы жазылушылардың санын зерттеу кезінде де балалар арасында шет тілге деген қызығушылықты байқауға болады. Мысалы, studycenter_istudy_kz [6] парақшасында 12,7 мың адам жазылушылар бар. Оны оқушылар мен олардың ата-аналары арасындағы ағылшын тілге деген қызығушылықтын белгісі ретінде түсінуге болады. Айтарлықтай, тек Павлодар қаласында осындай қосымша білім беру мекемелердің саны ондаған.

Балалардың қазіргі күндегі екінші сыныпта оқытылатын бағдарламасы олардың жасы мен психологиясына сәйкес. Алғашқыда олар қарапайым, күнделікті өмірдегі сөздерді өтіп, жаттайды. Кейін олар қарапайым сөйлемдерді құрастыра алады. Егер екінші сыныптан сағат сандары алынып тасталса, келешекте балалардың тақырыптарды меңгермей қалу мүмкіндігі орын алуда. Себебі, 2 сыныпта сағат сандары алынып тасталса да, 3–4 сыныптарда «Шет тілі» пәнінің сағат сандары өзгертілмей қалады, ал ақпарат көлемі керісінше көбейе түседі. Төменде қолданыстағы мен ұсынылатын редакциялар бекітілген.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде 2-сыныптың оқыту бағдарламасынан «Шет тілі» пәнін алып тасталынуы дұрыс емес деген шешімге келдім. Балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес қызығушылық бар екеніне бәріміздің көзіміз жетті. Сонымен қатар, шет тілді меңгеру олардың қоршаған ортаға бейімделу мен адам болып қалыптасу кезеңінде маңызды рөл атқарғанымен, балалардың физиологиялық тұрпаты жағынан да жаңа тілді меңгерудің септігі мол екені айқын. STEM білім беру тәсілдерінің кемшіліктері еліміздің болашағы үшін қауіп тудыратыны мен сыни кезең гипотезасының дәлелденуі Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрілігін мектеп бағдарламасындағы жаңашылдықтарды тереңірек ойластыру керектігіне әкелетініне сенемін.

Ескертпе: Мақаладағы барлық кестелер мен бұйрықтың толық нұсқасы legalact.egov.kz сайтында халық арасында талқылау үшін еркін қолжетімділікте бар. Бірақ, соншалықты биік лауазымда орын алатын Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі тарапынан қате кеткенін байқауға болады. Орыс тіліндегі кестеде ұсынылатын апталық сағат саны дұрыс көрсетіле тұра, мемлекеттік тіліміздегі ұсынылған кестеде сағат саны қате көрсетілгенін байқаймыз. Министрлік тарапынан білім беру жүйесіне өзгерістер енгізудің алдында ақпараттың дұрыстығын қадағаламауына сын білдіремін.

Қолданыстағы редакция

1 Қазақстан Республикасы
Оқу ағарту министрлігінің
2023 жылғы

Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігінің 2012 жылғы
« 8 » қарашадағы
№500 бұйрығына
1-қосымша

Оқыту қазақ тілінде жүргізілетін сыныптарға арналған бастауыш білім берудің үлгілік оқу жоспары

№	Білім салалары және оқу пәндері	Сыныптар бойынша апталық сағат саны				Жалпы жүктеме, сағат	
		1	2	3	4	апталық	жылдық
Инвариантық компонент							
	Тіл және әдебиет	6	11	11	11	39	1398
1	Әліппе, Ана тілі	6	-	-	-	6	210
2	Қазақ тілі	-	4	4	4	12	432
3	Әдебиеттік оқу	-	3	3	3	9	324
4	Орыс тілі		2	2	2	6	216
5	Шетел тілі		2	2	2	6	216

Ұсынылатын редакция

Қазақстан Республикасы
Оқу-ағарту министрінің
2023 жылғы « » _____
№ ___ бұйрығына
1-қосымша

Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрінің
2012 жылғы 8 қарашадағы
№ 500 бұйрығына
1-қосымша

Оқыту қазақ тілінде жүргізілетін сыныптарға арналған бастауыш білім берудің үлгілік оқу жоспары

№	Білім салалары және оқу пәндері	Сыныптар бойынша апталық сағат саны				Жалпы жүктеме, сағат	
		1	**2**	**3**	**4**	**апталық**	**жылдық**
Инвариантық компонент							
	Тіл және әдебиет	6	9	11	11	**37**	**1326**
1	Әліппе, Ана тілі	6	-	-	-	6	210
2	Қазақ тілі	-	4	4	4	12	432
3	Әдебиеттік оқу	-	3	3	3	9	324
4	Орыс тілі		2	2	2	6	216
5	Шетел тілі			2	2	**6**	**216**

[7]

Действующая редакция

Приложение 1 к приказу
Министра образования и науки
Республики Казахстан
от 8 ноября 2012 года № 500

№	Образовательные области и учебные предметы	Количество часов в неделю по классам				Общая нагрузка, часы	
		1	2	3	4	недельная	годовая
Инвариантный компонент							
	Язык и литература	6	11	11	11	39	1398
1	Әліппе, Ана тілі	6	-	-	-	6	210
2	Қазақ тілі	-	4	4	4	12	432
3	Литературное чтение	-	3	3	3	9	324
4	Русский язык		2	2	2	6	216
5	Иностранный язык		2	2	2	6	216

Предлагаемая редакция

Приложение 1 к приказу
Министра образования и науки
Республики Казахстан
от 8 ноября 2012 года № 500

Типовой учебный план начального образования для классов с казахским языком обучения

№	Образовательные области и учебные предметы	Количество часов в неделю по классам				Общая нагрузка, часы	
		1	2	3	4	недельная	годовая
Инвариантный компонент							
	Язык и литература	6	**9**	11	11	**37**	**1326**
1	Әліппе, Ана тілі	6	-	-	-	6	210
2	Қазақ тілі	-	4	4	4	12	432
3	Литературное чтение	-	3	3	3	9	324
4	Русский язык		2	2	2	6	216
5	Иностранный язык			2	2	**4**	**144**

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасында бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2012 жылғы 8 қарашадағы № 500 бұйрығына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрі бұйрығының жобасының түсіндірме жазбасы. 10/04/2023 1б.

2. Кузьминов Ярослав, Сорокин Павел, Фрумин Ысқақ. Адами капиталдың құрамдас бөліктері ретінде жалпы және арнайы дағдылар: білім беру теориясы мен практикасына жаңа қиындықтар. – 2019. 19-41б.

3. Пенфилд В., Робертс Л. Сөйлеу және ми механизмдері. – 1959. – 134 б.

4. Ленненберг Э. Тілдің биологиялық негіздері. – 1967. – 67-80 б.

5. Фарбер Д.А., Корниенко И.А., Сонькин В.Д. Мектеп оқушысының физиологиясы. – 1990. – 11 б.

6. Instagram: @studycenter_istudy_kz
7. legalact.egov.kz

Ж.Б. Чалдаева
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Н.К. Рамазанова
научный руководитель, магистр педагогических наук, ППУ имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ВЫБОР ПРОФЕССИИ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности выбора профессии в современном мире. Представлен краткий анализ теоретических источников. Доказывается актуальность профессии «учителя начальных классов», определены факторы, влияющие на выбор профессии. По итогам анкетирования автором даны рекомендации для привлечения потенциальных абитуриентов к выбору профессии педагога.

Ключевые слова: выбор профессии, учитель начальных классов, факторы, анализ анкетирования, педагог.

Аннотация. Мақалада қазіргі әлемдегі мамандық таңдаудың ерекшеліктері қарастырылады. Теориялық дереккөздерге қысқаша талдау жасалды. «Бастауыш сынып мұғалімдері» мамандығының өзектілігі дәлелденді, мамандық таңдауға әсер ететін факторлар анықталды. Сауалнама қорытындысы бойынша автор әлеуетті талапкерлерді педагог мамандығын таңдауға тарту үшін ұсыныстар берді.

Түйінді сөздер: Мамандық таңдау, бастауыш сынып мұғалімі, факторлар, сауалнаманы талдау, мұғалім.

Annotation. The article discusses the peculiarities of choosing a profession in the modern world. A brief analysis of theoretical sources is presented. The relevance of the profession of «primary school teacher» is proved, the factors influencing the choice of profession are determined. Based on the results of the questionnaire, the author gives recommendations for attracting potential applicants to the choice of a teacher's profession.

Keywords: choice of profession, primary school teacher, factors, questionnaire analysis, teacher.

Актуальность. Выбор будущей профессии является важной ступенью в жизни каждого человека. К определению профессионального направления необходимо подходить серьезно, ответственно и обдумано на основе собственных интересов, возможностей, способностей. Каждый выпускник школы должен самостоятельно, осознано определить свои предпочтения, интересы, потому что данный выбор определяет сферу деятельности человека на протяжении всей жизни.

Актуальной проблемой системы образования сегодня является нехватка учителей начальных классов как по республике в целом, так и в Павлодарской области в частности.

По словам ректора Павлодарского педагогического университета им. Ә. Марғұлан Жанбола Жилбаева, на 2021 год наблюдается потребность в учителях начальных классов в количестве более 50 педагогов [1].

Вместе с тем, следует понимать, что профессия учителя начальных классов – трудоемкая и ответственная работа, так как направлена на формирование личности младшего школьника, его социализацию и становление. Учитель начальных классов помимо теоретических знаний и умений, должен обладать рядом компетенций – устанавливать коммуникацию с детьми, их родителями; организовать обучающихся на активное участие в педагогическом процессе, диагностировать «пробелы» у обучающихся, прогнозировать перспективы их развития и многое другое.

Сейчас в современном мире существует большое разнообразие профессий, специальностей. Но мало кто задумывался о том, как они возникли. Первые профессии появились еще в период первобытного общества, но современного понятия «профессия» еще не было.

Виды деятельности человека проявлялись в охоте, скотоводстве, земледелии и делились по половому признаку. В период рабовладельческого общества трудовая деятельность стала делиться на умственную и физическую, а самостоятельными профессиями стали считаться управленческие и творческие. После чего шел долгий процесс формирования умений и развития общества.

В период индустриального общества появляются новые востребованные специальности, такие, как инженеры и рабочие на заводах и машинах. XVII–XIX вв. в истории знаменуется как новые трудовые специализации. С большим ростом автоматизации и развития мира прежде востребованные профессии угасают и происходит потребность в новых специальностях [2].

В педагогическом терминологическом словаре дается такое определение: «Профессия (лат. «Professio» – «официально указанное занятие», от «profiteor» – «объявляю своим делом») – вид трудовой деятельности человека, владеющего комплексом специальных знаний и практических навыков, которые приобретены в результате целенаправленной подготовки» [3].

Профессия учителя зародилась в давние времена и является востребованной и актуальной и по сей день. По словарю Ожегова, «учитель – это лицо, которое кого-либо чему-либо обучает» [4]. Из истории мы знаем, что первые школы появились еще в IV тысячелетии до н. э. в Ассирии, Вавилоне и Китае.

В разные периоды каждая из профессий имеет свой уровень востребованности и престижности. Но всегда социально значимыми и незыблемыми остаются профессии учителя и врача.

Существует множество факторов, влияющих на выбор профессии.

Рассмотрим 7 факторов, определяющих выбор профессии, выделенных психологом, специалистом в области психологии труда Е.А. Климовым:

1. Наличие склонностей, интересов. Важным фактором при выборе профессии следует считать ту деятельность, которая интересна человеку, но одного интереса недостаточно, нужны также и способности.

2. Уровень притязаний (ваши предпочтения).

3. Знания о профессии. Человек, определяющий сферу интересов, должен знать спектр возможных профессий.

4. Мнение учителя. Не стоит всецело опираться только на рекомендации учителя и тем более выбирать профессию в соответствие с любимым уроком в школе.

5. Мнение сверстников. У некоторых школьников наблюдается боязнь осуждения выбранной профессии со стороны сверстников. Мнение одноклассников, друзей, конечно, важно, поскольку оно показывает популярность той или иной профессии в обществе. Но профессиональный выбор – это самостоятельный и личный выбор каждого.

6. Мнение родителей. В большинстве случаев родные и близкие принимают активное участие в выборе профессии. Например, в семье несколько поколений посвятили свою жизнь педагогике, соответственно, родители часто желают видеть своего ребенка педагогом. Мнением старших не стоит пренебрегать, но и нужно помнить, что это не главный фактор в выборе профессии. Учтите их мнение, но помните, что выбирать вам и работать тоже вам.

7. Личный профессиональный план. В данном случае ставится цель, то есть предположения человека о будущей деятельности, каким хочет быть, кем быть, с кем быть, чего хочет достигнуть, каковы его идеалы жизни и деятельности на данный момент развития [5].

Джон Холланд выделяет несколько иные факторы, влияющие на выбор будущей профессии:

1. Детские фантазии. Он предложил теорию, которая описывает три жизненные стадии, связанные с развитием карьеры. Первая стадия, фантазия, на которой формируются ранние представления о карьере, имеет место до 14 лет.

2. Культура региона влияет на решении о выборе профессии. Так как культура формирует в человеке отношение большинства аспектов жизни, ценности, в том числе и работу.

3. Пол. Гендер входит в многочисленные теории развития профессий и подходов. В мире мужчины и женщины сталкиваются со стереотипами, которые связаны с профессией.

4. Интересы. Теория Холланда устанавливает связь между характеристиками личности и личными предпочтения с характеристиками работы.

5. Жизненные роли. Профессия выступает как одна из жизненных ролей, помимо других, таких как родитель, студент.

6. Тип личности. Знание своего типа личности поможет в выборе профессии.

7. Предыдущий опыт. Положительный опыт работающих в какой-либо профессии способствует вариантам выбора профессии.

8. Навыки, способности и таланты. Человек может определить вид деятельности, исходя из своих навыков, способностей, талантов.

9. Социально-экономические условия. Любой выбор профессии происходит в контексте общества и экономики [6].

Наряду с предыдущими факторами выделяют внешние и внутренние факторы. К внешним социальным факторам относятся:

1. Престиж. Это репутация, уважение и отношение общества к профессии. Имеет негативные последствия на выбранной сфере, а также может возникнуть переизбыток специалистов.

2. Востребованность. Переизбыток специалистов ведет за собой снижение востребованности профессии. Необходимо помнить об актуальности профессии.

3. Зарплата. Не является главным факторов выбора, так как размер заработной платы зависит от должности, а не только от профессии. Например, в начале заработная плата может быть высокой, а позже снизиться или наоборот.

4. Реальные возможности получить работу. Сюда входят посильность в поступлении на данную специальность и наличие средств.

5. Мнение и желания близких. В данном случае две стороны, с одной стороны богатый опыт старшего поколения, а с другой, они не всегда могут хорошо разбираться в современном мире профессий. Поэтому итоговый выбор должен быть за самим человеком.

Внутренние факторы – это желания, стремления и свойства личности. К внутренним относятся: 1) возможности; 2) способности; 3) интересы.

Психологи считают, что если выбранная профессия совпадет со внутренними факторами, это положительно повлияет на ваше будущее [7].

После изучения психолого-педагогической литературы по теме исследования, нами было проведено анкетирование с использованием Google-формы среди студентов 1–4 курсов Высшей школы педагогики НАО «Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан».

Целью анкетирования стало выяснение факторов, повлиявших на выбор профессии педагога и их анализ. Анкета была анонимной, включала вопросы закрытого и смешанного типа:

1. На какую профессию Вы обучаетесь в данный момент?

2. Какие факторы повлияли на выбор Вашей профессии?

3. Планируете ли Вы продолжить обучение по данной профессии?

4. Планируете ли Вы работать по выбранной профессии?

Количество респондентов составило 84 человека.

Проанализируем полученные результаты.

На вопрос «На какую профессию Вы обучаетесь в данный момент?», 100% респондентов дали ответ, что обучаются по специальности «учитель начальных классов».

На второй вопрос «Какие факторы повлияли на выбор Вашей профессии?», 69% респондентов ответили «способности, интерес», 16% отметили, что на выбор их профессии повлияло «мнение и желание близких и родных», 12% указали такой фактор, как «заработная плата» и 3% дали следующие ответы: «Наугад», «нужно было», «бабушка была учителем, с тех пор у меня появился интерес работать с детьми младшего возраста».

На третий вопрос «Планируете ли Вы продолжать обучение по данной специальности?» положительный ответ дали 86%, отрицательный – 14% респондентов.

На четвертый вопрос «Планируете ли Вы работать по выбранной профессии?» положительный ответ дали 89% респондентов, 6% ответили отрицательно. 5% затрудняются ответить на поставленный вопрос.

Покажем результаты на рисунке 1.

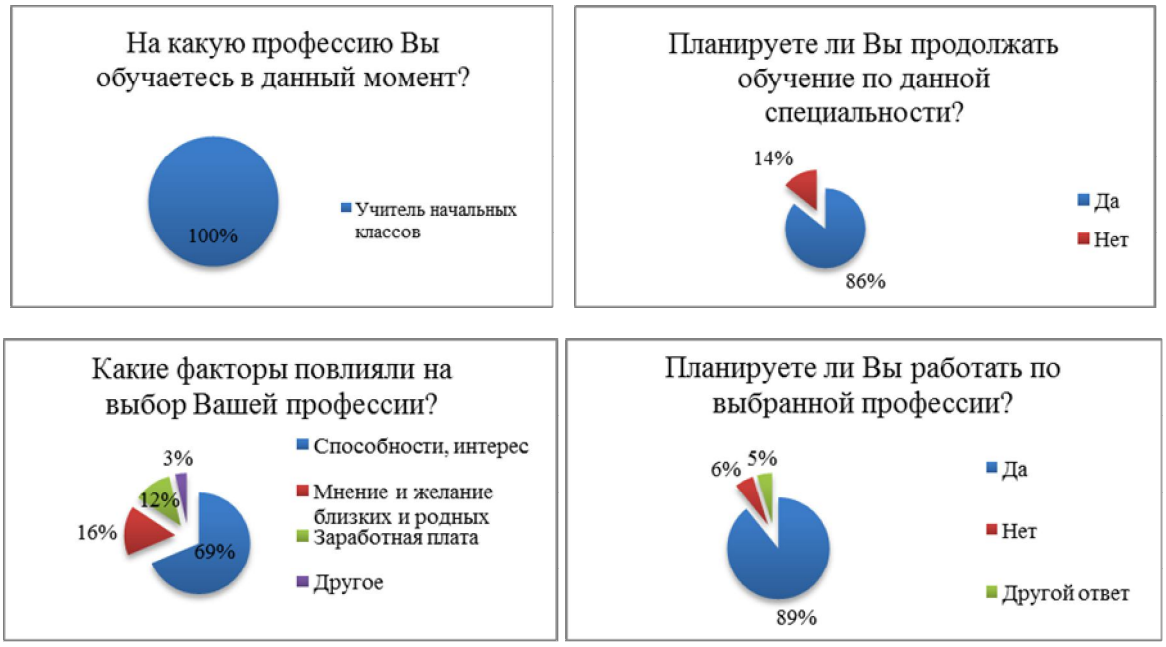

Рисунок 1 – Результаты анкетирования

Полученные ответы студентов помогли нам сделать вывод: основными факторами выбора профессии «учитель начальных классов» являются способности и интерес к педагогической деятельности. Также результаты анкетирования показали, что респонденты, выбравшие профессию по другим факторам, не планируют работать по выбранной специальности.

Таким образом, можно выделить следующие рекомендации для увеличения количества желающих быть педагогом начальных классов:

1. Обеспечить участие потенциальных педагогов в днях открытых дверей учебных заведений. Показывать реальную жизнь студентов. Можно проводить тематические дни «Один день в роли студента», «Один день в роли учителя» и т.п.

2. Предоставлять встречи с представителями профессии – лучшими учителями, проводить экскурсии в школы.

3. Формировать положительное отношение выпускников, а затем студентов, к профессии «учитель». Для этого использовать современные возможности. Например, ролики в тик-токе, интересные страницы в социальных сетях с обратной связью и т.п.

4. Дать возможность выпускникам побывать на месте педагогов, чтобы оценить свои возможности. Необходимо продумать формат активного «прощупывания» выпускником своих умений, а для этого включать его в организованную деятельность.

Таким образом, необходимо формировать понимание, что выбранная профессии станет деятельностью всей жизни. И подходить к этому выбору необходимо взвешено, обдумано, со всей серьезностью. Будущая профессия должна быть выбрана самостоятельно, по зову сердца и души. Ведь не зря Конфуций говорил: «Выбери себе дело по душе и тебе больше не придется работать ни дня!» [8].

Список использованных источников

1. Дефицит учителей в Павлодарской области планируют устранить с помощью грантов // BILIMDI EL URL: https://bilimdinews.kz/?p=152639&ysclid=lftxuutdbf511222204 (дата обращения: 29.03.2023).

2. История возникновения профессий для детей // ISTMIRA.COM URL: https://www.istmira.com/drugoe-razlichnye-temy/18127-istorija-vozniknovenija-professij-dlja-detej.html (дата обращения: 29.03.2023).

3. Педагогический терминологический словарь // GUFO.ME URL: https://gufo.me/dict/pedagogy_terms (дата обращения: 29.03.2023).

4. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – М.: ООО «ИТИ Технологии», 2003.

5. Факторы, влияющие на выбор профессии // URL: https://sch91.ru/article.asp?id_sec=54&id_text=189&ysclid=lftoze7u9l102298597 (дата обращения: 29.03.2023).

6. Выбор профессий // TutorOnline URL: https://wika.tutoronline.ru/obshhestvoznanie/class/6/vybor-professii (дата обращения: 29.03.2023).

7. Что влияет на выбор будущей профессии: основные факторы, формула профессий // ZAOCHNIK.RU URL: https://zaochnik.ru/blog/chto-vlijaet-na-vybor-professii-vneshnie-i-vnutrennie-faktory/?ysclid=lftp7w55d7943669620 (дата обращения: 29.03.2023).

8. Цитаты известных людей URL: https://ru.citaty.net/tsitaty/1970679-konfutsii-vyberi-sebe-rabotu-po-dushe-i-tebe-ne-pridiotsia-rab/?ysclid=lfzcdbvt8x325543447 (дата обращения: 29.03.2023).

Landa Chokhelishvili
Master of New and Recent History, 1st year, Telavi State University
Nestani Kazarashvili
Master of New and Recent History, 2nd year, Telavi State University
Supervisor: Iakob Gogebashvili Telavi State University, Associate Professor
Madona Kebadze

STRAIT ISSUE IN THE PERIOD OF GLOBAL CHANGES (CONFRONTATION OF TWO SOCIO-POLITICAL SYSTEMS)

Abstract: I.B. Stalin died in March 1953. The Soviet government, under the leadership of G.M. Malenkov, studied the state of relations between the USSR and neighboring states, including Turkey. Moscow came to the conclusion that Soviet-Turkish relations did not correspond to the level of relations between the two neighboring states and do not meet the interests of either the Soviet Union or Turkey.

Keywords: The Soviet Union, Turjey, Black Sea, Molotov, the Montreux Convention, NATO, the Mediterranean Sea, Warsaw Pact, Bosphorus and Dardanelles.

On May 30, 1953, V. M. Molotov, who again became the Minister of Foreign Affairs of the USSR, invited the Turkish ambassador FaikKhozar and made a statement to him, which said: in connection with the expiration of the Soviet-Turkish treaty of 1925, the issue of the settlement of Soviet-Turkish relations It was raised a few years ago during an official conversation between the representatives of both countries. In these conversations, the territorial claims of the Armenian SSR and the Georgian SSR against Turkey were presented, as well as the Soviet government's views on the elimination of a possible threat to the security of the USSR from the Black Sea Straits. The Turkish government and public circles perceived this as painful, which could not be reflected to some extent on the Soviet-Turkish relations. Thus, the Soviet government declares that the Soviet Union has no territorial claims against Turkey. The Minister of Foreign Affairs of the USSR handed over the text of this statement to the Ambassador of the Republic of Turkey. On July 18, 1953, Turkish Ambassador F. Khozar visited the Minister of Foreign Affairs of the USSR V. M. Molotov and made a statement on behalf of the Turkish government, noting that the Government of the Republic of Turkey had familiarized itself with the text of the statement of the Government of the Soviet Union of May 30, 1953: «The Government of the Republic of Turkey 152 accepts with satisfaction the statement in which the Government of the Soviet Union declares that it has no territorial claims against Turkey. The Government of the Republic of Turkey declares that the concern for maintaining good-neighborly relations and strengthening peace and security, which is emphasized in this statement, is fully consistent with the concern that Turkey has always shown and will continue to show. The government of the republic considers it necessary to emphasize that the issue of the Black Sea Straits, which will also be reported to the Soviet government, is regulated by

the provisions of the Montreux Convention. The period of estrangement in Soviet and Turkish relations was marked. Despite this, the situation in the Black Sea region remained difficult due to the fact that the warships of Turkey's NATO allies and, above all, the United States, frequently visited the straits. This caused protests from the Soviet side, although formally such visits were conducted within the framework of courtesy visits, which do not contradict the Montreux Convention. In February 1953, during the discussion of the military budget at the session of the Great National Assembly of Turkey, Deputy General A. Sabir supported the opening of the Dardanelles for the free passage of American warships. This extremely dangerous proposal, which violated the Montreux Convention and could lead to destabilization of the situation in the Black Sea region and the whole world, was negatively perceived in Turkish socio-political circles. The Americans themselves did not support him. Commenting on General Sabir's statement, the Turkish press noted that this is his personal opinion and does not represent the opinion of the government or any other organization, and that the entry of warships of the Black Sea countries into the Black Sea may cause a serious political conflict and cannot be justified either tactically or nor with strategic considerations. At the same time, the Black Sea Straits remained the focus of NATO member states' attention, and the number of foreign warships visiting the Straits increased. This caused dissatisfaction in Moscow. The employees of the Soviet institutions in Turkey carefully studied the situation and informed Moscow about it. Only in 1953, 60 warships visited the straits within 6 months. For example, American destroyers were in the port of Istanbul on December 10-15, 1952, December 27, 1953 – January 2, mid-January, March 16-24, 1953, April 4. Military ships of Great Britain and other NATO countries entered the straits along with the American one. The USSR's concern about the growing number of non-Black Sea warships in the straits was expressed in a Soviet government note delivered to Khozar, the Turkish ambassador in Moscow. It stated that the increased frequency of visits by foreign warships to the Black Sea Straits could be considered «as a kind of military demonstration» (Vali, 1972:255-259). Offered to provide additional information. New cracks appeared in the relations between the USSR and Turkey due to the influence of NATO on Turkey. Prime Minister of Turkey A. Menderes, in his speech at the opening of the session of the Grand National Assembly of Turkey on November 1, 1953, accused the Soviet Union of straining relations, but already a month before compared to The Soviet Union consistently pursued a course to improve Soviet-Turkish relations. 154 On December 29, 1955, during a speech at the session of the Supreme Council of the USSR, the First Secretary of the Central Committee of the USSR N.S. Khrushchev, in assessing their situation, blamed both sides for their deterioration, thus admitting the mistakes made by the Soviet leadership. He also noted that the Soviet side is willing to restore friendly relations with Turkey, although the desire for such steps is not felt from the

Turkish side (Gorodetsky, 1994:233-234). Western powers and, above all, the United States began to «show force» and intimidate the USSR, which could not but affect bilateral relations. Pursuing its own course to improve relations with Turkey, the USSR has repeatedly stated that it does not consider Turkey's participation in military blocs as an obstacle to improving relations. But Turkey, supported by the United States and other NATO allies, has not taken any steps to improve relations with the Soviet Union and has even argued that such improvement can only happen if an «atmosphere of trust» is created. between the USSR and other great powers. Despite this, the constant calls and initiatives of the Soviet leadership yielded results. Sentiments in Turkish socio-political circles have grown in favor of improving relations with the USSR. This led to the development of contacts at various levels, which contributed to the normalization of relations between the two countries. But in the plans of the Turkish government, the main place was given to cooperation in the NATO and CENTO blocs, the development of friendly relations with the United States and other allies. True, they also mentioned the desire to develop relations with 155 neighboring states, in particular with the USSR. The Turkish side was cautious in terms of the practical implementation of statements about the desire for good neighborly relations between the two countries. The restoration of Soviet and Turkish friendly relations and business cooperation was slow and practically started only in the second half of the 60s. In 1964, a Soviet-Turkish agreement on cooperation in the field of culture was signed in Moscow, and although it was not ratified by the Turkish parliament, in fact, two-year cultural exchange programs between the two countries began to be signed on the basis of it. At the beginning of the following year, for the first time in many years, an official parliamentary visit at the highest level was made to Turkey. In the 60s of the last century, for the first time after the Second World War, there were visits of foreign ministers, and later heads of states and governments. In 1967, an agreement was signed on cooperation in the construction of a number of industrial facilities in Turkey, with the financial and technical assistance of the Soviet Union. The further development of relations between the two countries was facilitated by the signing of the Declaration on the Principles of Good Neighborly Relations between the USSR and Turkey in 1972. In 1973, the border between the Soviet Union and Turkey was redemarcated. In 1975, the Chairman of the Council of Ministers of the USSR A.N. Kosygin visited Turkey, and in 1978 the Prime Minister of Turkey B. Ejivit was on a return visit to Moscow, as a result of which a political document was signed on the principles of good neighborliness and friendly cooperation. In addition, in 1978, agreements were signed on the development of economic cooperation and on scientific and technical cooperation for 5 years, and in 1984, a long-term program for the development of economic, trade and scientific-technical cooperation was signed for a period of 10 years, with an extension of 5 156 years, by agreement of the parties. In the same 1984, an agreement was signed on the

supply of natural gas by the Soviet Union for a period of 25 years, which contributed to the further growth of trade and economic cooperation between the two countries. At the same time, Turkey was developing a course towards joining the European Union and developing its own economy with the help of Western powers. For this, the United States and other NATO member countries demanded that Turkey tighten the regime for the passage of large Soviet warships through the straits. However, Turkey did not take measures to tighten the regime, as this would not be in line with the provisions of the Montreux Convention. Beginning in the late 1960s, the United States began to build up its naval forces in the Mediterranean, threatening the Soviet Union, as its warships could find themselves blocked in the Black Sea. To counter the United States and strengthen its own security, the USSR government began sending large modern warships to the Mediterranean Sea. In the early 70s, the aircraft carrier cruisers «Moscow» and «Leningrad» passed the straits, and in 1976 the aircraft carrier cruiser «Kiev». The Soviet Union classified the Kiev as an anti-submarine cruiser, and although NATO disagreed with this definition, Turkey strictly adhered to the Montreux Convention and allowed the ship to pass. Despite this, the NATO Council and its committees, at the initiative of the United States, discussed the issues of the power and armament of Soviet ships passing through the straits. With such actions, the United States and other Western countries tried to limit the military-naval presence of the USSR in the Mediterranean Sea and other waters of the world ocean. NATO did not take official measures, and what is very important, none of the countries participating in the Montreux Convention dared to violate it and did not oppose the right of powerful ships with airplanes on board to cross the straits, and did not object to the limitation of aircraft carrier cruisers as anti-submarine ships. Due to its national interest, Turkey did not prevent the passage of large Soviet warships, as it understood that this would definitely have a depressing effect on the development of cooperation between the two countries. According to Turkish data, only in 1977, 272 warships passed through the Black Sea Straits, 91% of them were Soviet. Turkey itself has repeatedly stated that despite all the changes in the international situation, the Convention retains its value «thanks to Turkey's scrupulous observance of its provisions and spirit»., under the pretext of courtesy visits at the invitation of the Turkish authorities. The further development of the economy of the countries of the Black Sea region, the development of foreign trade relations led to a rapid increase in the flow of ships passing through the straits. If in 1946 57 ships visited Istanbul, and 120 transits were made through the strait, in 1972 – 516 and 6, 841, respectively, 11 In the early 1980s, about 100 ships transited through the straits. The busy mode of navigation and partly the insecurity of the rules for passing through the straits caused serious accidents. In order to create good conditions, on May 1, 1982, Turkey introduced the rules of navigation on the Bosphorus. The rules did not affect the passage of warships through the straits. In fact,

these were technical instructions for the passage of merchant ships. For example, they forbade any ship to come closer than 50 m to the abutments of the 158 Istanbul Bridge, move at a speed of more than 10 knots, which is 18.5 km / h, in certain cases all foreign merchant ships had to take a Turkish pilot, etc. The unilateral introduction of Bosphorus navigation rules by Turkey, without consulting the UN Intergovernmental Maritime Consultative Organization 13 and without agreement with the main countries whose ships use the straits, caused the dissatisfaction of the latter, but it had no effect. Protests by shipowners and trading companies regarding Turkey's tenfold increase in shipping fees, which it introduced in November 198214 and which included various types of fees, did not yield any results. Nevertheless, it can be concluded that the balance of power, including the nuclear one, that existed between the two world superpowers – the USSR and the USA and between the military-political blocs of NATO and the Warsaw Pact, as well as Turkey's realistic policy, reflected on the situation in the Black Sea Straits, without the possibility of ignoring or violating the Montreux Convention.

References

1. Apollonius of Rhodes. [Ed. A. Urushadze]. (1948). Argonautics. Tbilisi;
2. Gachechiladze R., The Middle East: Space, People and Politics. Tbilisi, 2011;
3. Gachechiladze R., The Middle East: Geographical and Historical Milestones. Tbilisi, 2018;
4. Svanidze M., Ottoman History, Tbilisi, 2002, Volume II;
5. Svanidze M., Ottoman History, Tbilisi, 2007, Volume III;
6. Surguladze A., from the history of diplomatic struggle, Batumi, 1985;
7. Khalichava Kakhaber, «Bosphorus and Dardanelles, the history of the straits from the fall of Constantinople to the present day, (Black Sea straits)» part I, p. «Historian». N 37, Tbilisi. 2014;
8. Khalichava Kakhaber, ”Montreux Convention, The Black Sea «Passport» is nearly 80 years old (The Black Sea Starits) Part III, Journal «Historian». N 49, Tbilisi. 2015;

А.А. Калиева
Павлодар қаласы, Инновациялық Еуразия университетінің магистранты
Б.Д. Каирбекова
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Павлодар қаласы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының бастауыш білім беру жүйесіндегі тәрбиенің өзекті мәселелері келтірілген. Тәрбие мәселелерін педагогика ғылымы мен тәжірибиесінің көптеген көрнекті қайраткерлері әзірледі. Қазіргі кезеңде білім беру жүйелері көпұлтты қоғамдағы біртұтас тәрбие процесін этнопедагогизациялау тұжырымдамасын ескере отырып құрылады. Бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеу қазіргі білім беруді модернизациялаудың маңызды факторы

ретінде қарастырылады. Тәрбие қоғам алға қойған мақсаттарға сәйкес оқушыларды ұйымдасқан, мақсатты қалыптастыру ретінде қарастырылады.

Кілтті сөздер: мектеп оқушылары, этнопедагогика, этномәдени тәрбие, тәрбие жүйесі, әдет-ғұрыптар.

Аннотация. В статье представлены актуальные проблемы воспитания в системе начального образования Республики Казахстан. Вопросы воспитания разрабатывали многие видные деятели педагогической науки и практики. На современном этапе воспитательные системы строятся с учетом концепции этнопедагогизации целостного процесса воспитания в многонациональном обществе. Воспитание младших школьников рассматривается как важный фактор модернизации современного воспитания. Воспитание рассматривается как организованное, целенаправленное формирование школьников в соответствии с целями, поставленными обществом.

Ключевые слова: школьники, этнопедагогика, этнокультурное воспитание, система воспитания, традиции.

Annotation. The article presents the actual problems of education in the primary education system of the Republic of Kazakhstan. The issues of education were developed by many prominent figures of pedagogical science and practice. At the present stage, educational systems are being built taking into account the concept of ethnopedagogization of the integral process of education in a multinational society. The upbringing of younger schoolchildren is considered as an important factor in the modernization of modern education. Education is considered as an organized, purposeful formation of schoolchildren in accordance with the goals set by society.

Keywords: schoolchildren, ethnopedagogy, ethno-cultural education, education system, traditions.

Тәрбие-бұл тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің арнайы ұйымдастырылған, басқарылатын және бақыланатын өзара әрекеті, оның түпкі мақсаты қоғамға қажетті және пайдалы тұлғаны қалыптастыру [2].

Тәрбиенің маңызды құрамдас бөлігі-этномәдени тәрбие. «Этномәдени тәрбие» категориясы интегративті және философия, педагогика, психология, әлеуметтану және т.б. зерттеу пәні болып табылады.

«Этномәдени тәрбие» ұғымының мәні педагогика тұрғысынан адамзат қоғамының білім беру жүйесіне жүктелген, оның этникалық өзіндік санасын қалыптастыру, тұлғаның рухани-адамгершілік әлеуеті мен қасиеттерін жаңғырту, басқа халықтар мен мәдениеттерді құрметтеуге тәрбиелеу мақсатында халықтың рухани мәдениеті мен ұлттық ерекшеліктерінің сабақтастығы мен көбеюін сақтауға бағытталған функциясы ретінде бағаланады [3].

Этномәдени тәрбие мазмұнының негізі-көпмәдениетті тұлғаны тәрбиелеу, жеке тұлғаны өзінің бастапқы мәдениетімен сәйкестендіру және басқа мәдениеттерді игеру үшін жағдай жасау, мәдениеттер диалогына бағдарлау, оларды өзара байыту.

Зерттеу мақсаты

Мақаланың мақсаты: Қазақстан Республикасында бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеудің өзекті мәселелерін анықтау болып табылады. Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу пәні ретінде Қазақстан Республикасының бастауыш білім беру жүйесіндегі тәрбиенің ерекшеліктерін зерделеу болып табылады.

Зерттеу әдісі: Қазақстан Республикасының нормативтік құжаттарын, ғылыми әдебиеттерді, атап айтқанда психологтар мен педагогтардың еңбектерін талдау болды.

Қазақстан Республикасында этнопедагогикалық ойды дамыту мәселелерімен Ж.Ж. Наурызбай [6], Қ.Ж. Қожахметова [5], С. Ұзақбаева, А. Айтпаева [11] және т.б. ғалымдар айналысты.

Ұлттық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлердің әртүрлілігі адамзат өркениетінің жетістіктерімен таныстырудағы Елеулі айырмашылықтармен толықтырылады. Өмір салтына діни орта, тарихи өткен, тілдік ерекшеліктер, басқа ұлттармен және ұлттармен байланыстың даму дәрежесі әсер етеді. Ерекшелік күнделікті өмірде, үй шаруашылығының стилінде, киімде, ыдыс-аяқта, отбасылық қатынастарда көрінеді. Әр ұлт, ұлт және этникалық топ ішіндегі және олардың арасындағы әлеуметтік байланыстардың алуан түрлілігі ұлттық ұлтаралық қатынастардың әр түрлі реңктерін, түрлері мен формаларын қалыптастырды.

Барлық этноәлеуметтік қауымдастықтардың болуы этникалық ерекшеліктердің берілу механизміне тікелей байланысты. Әрбір этнос өзінің тарихи дамуы барысында осындай тетікті әзірледі-ол осы этнос үшін құнды білімдерді, дағдыларды, жеке қасиеттерді мақсатты түрде жаңғыртуға арналған этнопедагогика болып табылады [3]. Халықтық педагогиканың ерекшелігі-көптеген ғасырлар бойы оның әртүрлі аймақтардағы эволюциясы көпұлтты қоғам аясында болды. Демек, халықтың ұлттық дәстүрлеріне, оның мәдениетіне, ұлттық-этникалық салт-дәстүрлеріне, әдет-ғұрыптарына, әдет-ғұрыптарына, әдет-ғұрыптарына сүйене отырып, өскелең ұрпақты тәрбиелеуді көздейтін этнопедагогикалық тәсілді тәрбие қызметінде қолдану заңды болады [4].

Этникалық менталитет функционалды, ол қоғамның рухани саласының жағдайына, оның жеке құрылымдық элементтеріне әсер етеді. Қоғамның рухани-адамгершілік саласы, әсіресе оқушылар үнемі дамып отырады, іс жүзінде пайда болады. Бұл көп қабатты, бірнеше деңгейде және жаңа білім алу, қарым-қатынас, қарым-қатынас, ақпарат алмасу, белгілі бір қажеттіліктерді қанағаттандыру және т.б. бұл процесте этномәдени тәрбие маңызды рөл атқара алады.

Этномәдени тәрбиенің мақсаты-балалардың өмірдің мәнін түсінуі және бала кезінен өмірлік ұстанымын дамыту. Этномәдени тәрбие этникалық менталитеттің ерекшелігін ескере отырып, өз кезегінде этникалық менталитеттің генезисіне әсер еткен жағдайда ғана құрылуы және тиімді болуы мүмкін. Этникалық құбылыстың табиғи-биологиялық бастаулары емес, оның бағытталған, әлеуметтік, мәдени құрамдас бөліктері этностың эволюциясын қамтамасыз етеді [3]. Этномәдени тәрбие өзара байланысты екі мақсатты жүзеге асыруға бағытталған: этникалық сәйкестендіру және жалпы мәдени ұлттық интеграция.

Отбасы жас ұрпақтың ұлттық мәдениетіне, тіліне, өз халқымен сәйкестендіруге деген қажеттілігін қалыптастыру арнасы болып табылады. Ол туған өлкенің тарихына, өз халқының рухани адамгершілік құндылықтарына, ұлттық дәстүрлерге әлемдік мәдениеттің бір бөлігі ретінде азаматтық көзқарасты тәрбиелейді. Отбасының рухани ортасы-балалардың жеке басының дамуына және олардың кейінгі тағдырына әсер ететін күшті фактор. Отбасындағы мәдениетті жандандырудың барлық субъектілерінің қызметінің мақсаты-бала мен жасөспірімде мәдени және жеке құндылықтармен сипатталатын интегративті тұлға сапасы ретінде осы сөздің жоғары мағынасында интеллектуалдылықты қалыптастыру; ойлаудың диалектикасы шындықты тану мен түрлендірудің үнемі әрекет ететін әдісі мен құралы ретінде; интеллектуалды шығармашылық пен жалпы адамзаттық идеалдарға саналы түрде қызмет етудің өзін-өзі бағалауы; жеке тұлғаның өзін-өзі бағалауы [4]. Этномәдени бірегейліктің жай-күйіне халық құрған әлеуметтік-мәдени сала арқылы қол жеткізіледі, оған отбасы, білім беру мекемелері, ұлттық-мәдени орталықтар және т. б. жатады.

Этномәдени кеңістік, бір жағынан, этномәдени білім берудің қажетті шарты, екінші жағынан, оның жекелеген элементтері, ең алдымен, этномәдени білім беруді жаңғыртатын қоғамның әлеуметтік-мәдени институттары. Этномәдени білім беру кеңістігі – бұл отбасы, ана мектебі, мектепке дейінгі балалар мекемелері, мектептер, ұлттық-мәдени орталықтар, үйірмелер және т.б. құрылымдық жағынан ол екі органикалық өзара байланысты бөліктен тұрады: институционалдық (білім беру мекемелері), бейресми (отбасында оқыту және тәрбиелеу, достар, көршілер шеңберіндегі қарым-қатынас және т.б.) [4].

Этномәдени тәрбиеде музыканың әлеуметтік маңызы ерекше. Халық музыкалық шығармашылығы халықтың болмысының ерекше саласы ретінде, этностың табиғатын, оның әлемді эмоционалды, сенсорлық қабылдауын бейнелейтін моральдық, эстетикалық көзқарастарын бейнелеудің көркемдік формасы ретінде адамдардың жас ұрпағын дамыған және білімді ересек әлемге енгізу үшін қолданылды. Ежелгі заманнан бүгінгі күнге дейін оқыту мен тәрбиелеу мақсаттарын таңдау әлеуметтік тұрғыдан анықталды. Музыкалық халық шығармашылығы, тәрбие процесінде адамгершілік және эстетикалық функциядан басқа, этникалық дүниетанымның, этникалық сипаттың трансляторына айналды, ұлттық қоғамдық мұраттардың қалыптасуына ықпал етті, ұлттық генофондты сақтау үшін маңызды міндеттерді шешті: ұлттық өзін-өзі тануды арттыру, ұлттық дүниетанымды, ұлттық музыкалық тілді және ұлттық музыкалық дәстүрлерді сақтау [9].

Халықтық музыкалық шығармашылықты пайдалану негізінде этноөңірлік ерекшелікті ескере отырып, тәрбие жүйесін құру және бастауыш сынып оқушыларының өмірінің әртүрлі формаларына халықтық педагогика құралдарын енгізу бастауыш мектепте біртұтас тәрбие

процесін құруға мүмкіндік береді, бұл өскелең ұрпақты әлеуметтендіру мен дараландырудың маңызды функцияларын жүзеге асыруға мүмкіндік береді [9].

Осылайша, этномәдени тәрбие білім беру процесіне туған халықтық мәдениетті, мінез-құлықтың әлеуметтік нормаларын, рухани-адамгершілік құндылықтарды енгізумен; басқа халықтардың мәдени жетістіктерімен танысумен; балалардың халықтық мәдениетке деген қызығушылығын дамыту, әртүрлі ұлт өкілдеріне достық қарым-қатынас орнату мақсатында халықтық тәрбие тәжірибесін қолданумен анықталады. Этномәдени тәрбие негіздері бірнеше бағытта қалыптасады: ақпараттық қанықтыру (әртүрлі халықтардың салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары туралы білім алу, халық шығармашылығы шығармаларының жанрлық әртүрлілігін игеру); эмоционалды-шығармашылық әсер (ақпараттық қанықтыру процесінде этникалық құндылықтарға қызығушылық қана емес, сонымен қатар дүниетаным, сенсорлық қабылдау, шығармашылық мүмкіндіктерді дамытуға деген ұмтылыс пайда болады); коммуникативті бағыт (көпмәдениетті әлемді игеру процесінде оны түсіну ғана емес, көпмәдениетті қарым-қатынастың нормалары мен стандарттары қалыптасады, ұлтаралық қақтығыстарға кедергі туындайды және басқа халықтар мен мәдениеттерге төзімділік дамиды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Антология педагогической мысли Казахстана / Сост. К.Б. Жарикбаев, С.К. Калиев. – Алматы.: Рауан, 1995. – 512 с.

2. Бабанский Ю.К. Педагогика: Курс лекций. – М.: Просвещение, 1988.

3. Бережнова Л.Н. Этнопедагогика. – М., Академия, 2007.

4. Волков Г.Н. Этнопедагогика. – М.: Академия, 1999.

5. Кожахметова К.Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика. Алматы: Ғылым, 1998. – 316 с.

6. Наурызбай Ж.Ж. Этнокультурное образование. – Алматы: Ғылым, 1997. – 69 с.

7. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: Азбуковни, 1999. – 613 с.

8. Педагогический энциклопедический словарь / Под редакцией Б.М. Бим-Бад. – М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 2002. – 528 с.

9. Поштарева Т.В. Особенности образования в этнически разнообразной среде // Среднее профессиональное образование. – 2008. – № 6. – С. 59.

10. Сейтжанов З. Айтыс. – Алматы: Изд-во «Аруна». – 10 с.

И.Б. Хамзина
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Н.С. Асенова
Ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, Педагогика жоғары мектебінің профессоры

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІМЕН ЖАНДАНДЫРУ

Аннотация. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының танымдық іс-әрекетін проблемалық оқыту әдістерімен жандандыру және оларды тиімді пайдаланып, қолдану жайлы жазылған. Кіші мектеп жасындағы оқушыларының танымдық әрекетін проблемалық оқыту әдістері арқылы оқыту және пайдасы, алынатын нәтижелер көрсетілген. Бүгінгі таңда оқушылардың танымдық іс-әрекетін жандандыру мәселесі өзектілігін арттыруда. Өздеріңіз білетіндей, тиімді оқыту осы процестегі оқушылардың белсенділік деңгейіне тікелей байланысты. Қазіргі уақытта ғалымдар, психологтар оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру және дамыту үшін оқытудың ең тиімді әдістерін табуға тырысуда.
Кілтті сөздер: Таным, танымдық іс-әрекет, проблемалық оқыту, оқыту әдістері.

Аннотация. В данной статье рассказывается об активизации познавательной деятельности младших школьников проблемными методами обучения и их эффективном использовании. Показаны преимущества и преимущества обучения познавательной деятельности младших школьников с помощью проблемных методов обучения, полученные результаты. На сегодняшний день актуализируется проблема активизации познавательной деятельности учащихся. Как известно, эффективное обучение напрямую зависит от уровня активности учащихся в этом процессе. В настоящее время ученые, психологи пытаются найти наиболее эффективные методы обучения для повышения и развития познавательной активности учащихся.
Ключевые слова: познание, познавательная деятельность, проблемное обучение, методы обучения.

Annotation. This article describes the activation of cognitive activity of younger schoolchildren by problematic teaching methods and their effective use. The advantages and advantages of teaching cognitive activity of younger schoolchildren using problem-based teaching methods are shown, the results obtained. To date, the problem of activating the cognitive activity of students is being actualized. As you know, effective learning directly depends on the level of activity of students in this process. Currently, scientists and psychologists are trying to find the most effective teaching methods to increase and develop students' cognitive activity.
Keywords: cognition, cognitive activity, problem-based learning, teaching methods.

Білім негізі бастауыш мектепте берілетіні анық. Тиімді оқыту осы процестегі оқушылардың белсенділік деңгейіне тікелей байланысты. Сондықтан бүгінгі таңда оқушылардың танымдық іс-әрекетін жандандыру мәселесі өзектілігін арттыруда. Танымдық іс-әрекетті белсендіру оқушылардан жаңа деректерді іздеуді, оларды іріктеуді, бастамашылық

әрекеттерді, табандылықты талап ететін мәселелерді шешуде қолданатын, білімді игерудің тығыз байланысын қамтиды.

Бүгінгі таңда бастауыш сынып оқушыларының білімге деген талпынысын, олардың танымдық іс-әрекетін жандандыру мақсатында көптеген оқыту әдістері қарастырылып жатыр. Солардың бірі – проблемалық оқыту әдісі.

Проблемалық оқыту дегеніміз не? Өзінің атауы атап тұрғандай, проблемалық оқыту бұл – оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін қолдана отырып, сабақтың барысында оқушыларға проблемалық сұрақтар, тапсырмалар беру арқылы білімді шығармашылық тұрғыдан меңгеруге негізделген дидактикалық жүйе.

Проблемалық оқытудың өзектілігі, дәстүрлі оқытуға қарағанда оқушыларға дербес ізденіс пен жаңалықты ашудың қуанышын сыйлайды, балалардың танымдық тәуелсіздігін, олардың шығармашылық белсенділігін дамытуды қамтамасыз етеді. Ақыл-ойды қажет етпейтін «жеңіл» міндеттер қоя отырып белсенділікті тәрбиелеу мүмкін емес. Сабақтан сабаққа бір нәрсені қайталай беру қызық емес. Бірақ егер әр сабақта оқушылар шамасы келетін міндеттерді өз бетінше шеше алса, бұл олардың өз іс-әрекетіне қызығушылық тудырады. Бұл міндеттер проблемалық сипатта болуы керек.

Кесте 1. Проблемалық оқытудың сипаттамасы.

Проблемалық оқытудың күшті жақтары	Проблемалық оқытудың артықшылығы	Проблемалық оқытудың кемшіліктері
Оқушының логикалық ойлау қабілеті арттады. Танымдық белсенділігі дамиды. Оқу еңбегіне қызығушылығы артады. Білімге тиянақты, жауапкершілігі мол, оқытудың жоғары нәтижесіне жетеді. Оқушылар өздігінен саналы жұмыс істеуге үйренеді.	Байқампаздықты танытады. Сыншылдық, өзін-өзі сынау, өзіне баға беру, жауаптылық әрекетін дамытады. Басқа да проблемалық оқыту білімнің тұрақтылығын қамтамасыз етеді.	Кейбір оқушыларға қиындық туғызатындығы, соның арқасында шешу жолын ізденуге көп уақыттың кетуі. Проблемалық жағдаят құрастыру оқушының шеберлігі мен көп уақытын талап етеді.

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық әрекетін проблемалық оқыту арқылы жандандырудың ұйымдастыру кезеңдері:

1. Сабақтың барысында оқушыларға проблемалық жағдаятты туғызу.

2. Оқушылардың алдына проблемалық міндеттер қою және оның қиыншылығын, мәнін түсіндіру.

3. Сынып оқушылары болжау арқылы берілген проблемалық сұрақ немесе тапсырманың шешу тәсілдерін табу.

4. Айтылған болжамдарды дәлелдеу.

5. Берілген проблеманың шешімінің дұрыстығын тексеру [1, 3б].

Проблемалық оқытудың ерекшеліктері:

– Оқушы бойында ББД (білім, білік, дағды) қалыптастырылады.

– Танымдық іс-әрекетін дамытады.

– Өзін-өзі бағалауды дамытады.

– Оқушылардың сөздік қорын толықтырады.

– Шығармашылық белсенділігі артады.

– Ізденушілік қабілеті дамиды.

– Зейінінің дамуына мүмкіндік жасайды [2, 9б].

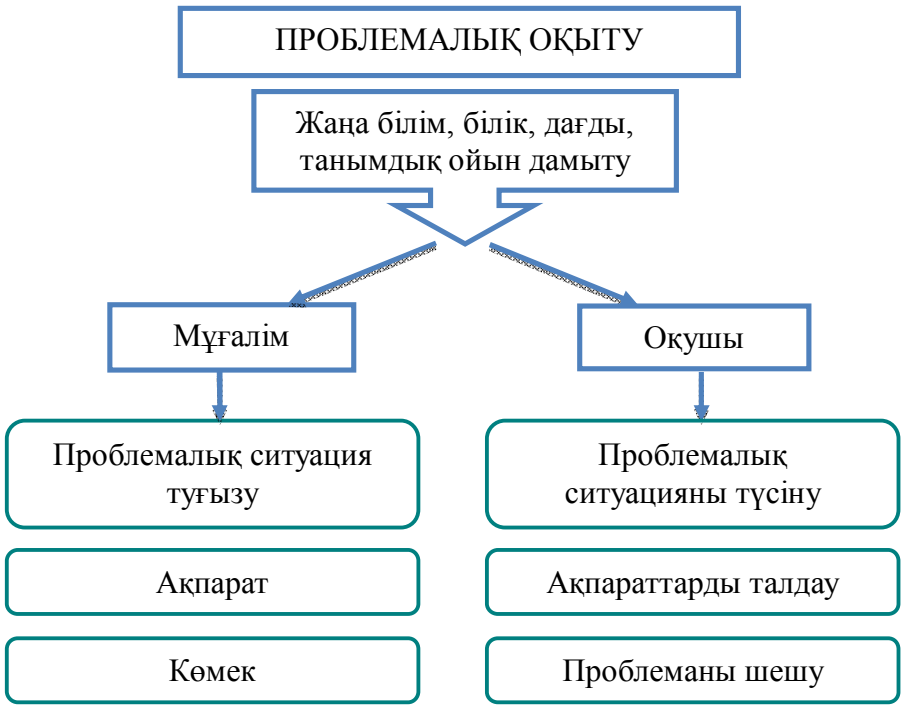

Сызба 1. Мұғалім мен оқушылардың проблемалық оқыту кезіндегі әрекеттері

Сабақ барысында проблемалық жағдай туғызу – сабақтың ең күрделі және маңызды бөлігі болып табылады. Сондықтан да, үлкен назар аударып қарау керек. Жаңа тақырыптың оқушылар үшін сәтті, әрі түсінікті меңгерілуі осы туындаған проблемалық жағдайдың қалай және қандай мазмұнда жасалғандығына тікелей байланысты [3, 54б].

Бастауыш сыныпта осы проблемалық оқыту әдісін математика, әдебиеттік оқыту, дүниетану, жаратылыстану және қазақ тілі сабақтарында тиімді пайдалануға болады. Мысалы, біз өндірістік педагогикалық тәжірбие өту барысында әдебиеттік оқыту пәнінде бұл әдісті пайдаландық. Оқушыларға оқыған мәтіндері бойынша проблемалық сұрақтар мен тапсырмалар берілді. Сонымен қатар, рөлге бөлініп, мәтінді өз

ойынша аяқтауға, «кейіпкердің орнында болсаң, қандай іс-әрекет жасар едің?» деген сұрақтар қойылды. Осындай танымдық тапсырмалар мен проблемалық жағдаяттарды шешу арқылы оқушылардың танымдық ойлау қабілеті, тілін, сөздік қорын, өз бетінше шығармашылықпен жұмыс істеуге үйретеді.

Егер әр сабақ сайын проблемалық оқыту әдісі арқылы ізденуге үйренген бала, болашақта алдынан кездесетін кез-келген проблеманы шешуге дағдыланады.

Қазіргі уақытта «Case study» әдісі еліміздің білім беру жүйесінде көп қолданылуда.Бұл әдіс оқу сабақтарында талқылау мақсатында әртүрлі материалдар негізінде дайындалған нақты оқу жағдаяттары. Проблемалық мәселені шешу барысында оқушылар «топпен» жұмыс жасауға, талдау жасау, соңында проблемалық мәселенінің шешімдерін қабылдауға үйренеді [4, 117 б].

Мысалы, біз 3 сыныптың жаратылыстану пәнінен «Ас не үшін қажет?» тақырыбын Case study әдісі арқылы өткіздік. Сабақтың барысын кейс әдісінің 5 кезеңін пайдаландық.

• 1 кезең – жаңа сабақтың тақырыбын оқушыларға жасырын конверт арқылы анықтадық;

Оқушылар 3 топқа бөлініп отырады. Әр топқа тағамдардың фотосуреттері жасырылған конверттер таратылады. Оқушылар суреттерді пайланып, «Пайдалы» және «Зиянды» тағамдар деп екі үлкен топқа жіктеді.

• 2 кезең – жаңа тақырыпты оқушыларға суреттер мен видеоролик көрсету арқылы түсіндіреміз;

«Дұрыс тамақтану: пайдалы кеңестер» (https://www.youtube.com/watch?v=jWklhxwlxmA&t=143s) видеоролик көрсетіледі. Видеороликте жаңа тақырып бойынша оқушыларға «көмірсулар, ақуыздар, майлар» жайлы түсінідіріледі. Оқушылар видеороликті көргеннен кейін, өз ойларымен бөлісті.

• 3 кезең – Топтық жұмыс.

Бірінші топқа: «Тісіңе күтім жаса» ойының ойнаттық. Ойын шарты бойынша оқушыларға сау және ауру тістің, әртүрлі жеміс-жидек, тәттілердің, пайдалы, зиянды тағамдардың суреттері беріледі. Оқушылар берілген суреттерді пайдалынып, қандай тағам тісімізге пайдалы және зиян екенің белгіледі.

Екінші топқа: Жағдаят жазылған парақша таратылады.

Жағдаят №1: Асем фасфудты өте қатты жақсы көреді. Ол күн сайын картошка фри, бургер жегеңді ұнатады. Бір күні түскі ас уақытында анасы пісіріп кеткен тәтті сорпаның орнына, чипсы мен газдалған сусын ішті. Кешке Асемнің асқазаны қатты ауырды.

Сұрақтар: Асемнің асқазаны не себепті ауырды? Егер сен Асемнің орнында болсаң түскі асқа қандай тамақты ішер едің? Асемге қандай кеңес бересің?

Үшінші топқа: Азық-түлік өнімдерінің қаптама қағаздары, ақ қағаз, маркер берілді. Олар берілген қаптама қағаздарды зерттеп, азық-түліктің құрамын жазды. Май, нәруыз, калория ұғымдарымен танысты. Алынған мәліметтерді салыстырып, оларды төмен және жоғары калориялы деп ажыратты.

– 4 кезең – оқушыларға «зиянды» мен «пайдалы» тағамдар суреттері көрсетілген карточкалар таратылады. Оқушылар таратылған карточкаларды пайдаланып «зиянды тағамдарды» адам өміріне тигізетін қаупіне байланысты орналастырады. Жұптық жұмыс арқылы «пайдалы таңғы ас мәзірін» құрастырады. Ас мәзірін құрастырғаннан кейін, неліктен осы тағамдарды пайдаланғаның талқылады. Соңында «Кімнің ас мәзірі ұнады, несімен ұнады?» сұрақтарын қою арқылы өздерін бағалады.

– 5 кезең – қорытындылау. Зиянды тағамдарды көп пайдаланғаннан, адамның өзі және асқорыту жүйесі зардап шегеді. Оқушыларға төменде бейнеленген диаграмма көрсетілді.

Сурет 1. «Мектеп оқушыларында жиі кездесетін аурулар»

Оқушыларға талқылау үшін сұрақтар қойылады. Мысалы, «Балалар диаграммаға қарап, қандай ой түйдіңдер?», «Дұрыс тамақтану дегеніміз не?», «Зиянды тамақтарға не жатады?», «Сен қандай тамағаммен тамақтанасың?».

Жағдаяттарды қолдану арқылы проблемалық оқыту оқушылардың белсенділігін оятады, өз шешімі үшін жауапкершілік алу мінезін қалыптастырады.

Махмутов М.И.: «Білім мен білім алу әрекеті арасындағы өзара байланыс оқушы өзі білмейтін нәрсемен танысқанда, оны түсінуге тырысқанда пайда болатын қайшылықтардан шығу жолын іздегенде ғана тығыз болады. Өйткені ол жаңа білімді игеру барысында ізденіс жасап, әрекет етеді» [5, 106 б], – деп көрсетеді.

Мұндай жағдайдан шығу білімді меңгерудің жолын қарастыру кезінде туындаған проблеманы шешу үшін ойлану қабілетін дамытқанда ғана іске асады. Демек, проблемалық оқыту білім алушылардың шығармашылық және танымдық ойлауын дамытады деген сөз.

Проблемалық оқыту әдісі арқылы сабақты өткізу бұл әдеттегідей мұғалім оқушыларға ақпаратты дайын түрде баяндап бермейді, оқушылардың алдына тақырып бойынша проблемалық міндет қояды.

Сабақ барысында қолданылатын әдіс-тәсілдердің дұрыс таңдалуы баланың алдына мақсат қойып, нәтижеге жетуіне жетелейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Проблема арқылы тақырыпты түсіндіру жолынан оқушылардың тіл құзыреттілігін дамыту. Проблемалық оқыту. https://stom.tilimen.org/problema-arili-tairipti-tsindiru-jolinan-oushilardi-til-zirett.html

2. Проблемалық оқыту технологиясы. https://ppt-online.org/271700

3. Бөрібекова Ф.Б., Жанатбекова Н.Ж. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар. – Алматы, 2014.

4. Юлдашев З.Ю., Бобохужаев Ш.И. Инновационные методы обучения: Особенности кейс-стади метода обучения пути его практического использования. – Ташкент, 2006.

5. Махмутов М.Ш. Мектепте проблемалық оқытуды ұйымдастыру. – Алматы: Мектеп, 1981.

А.Ж. Мұқарам
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Т.Ж. Шакенова
Ғылыми жетекші: педагогика ғылымдарының кандидаты, Павлодар қ.

ЗАМАН ТАЛАБЫНА САЙ ЗАМАНАУИ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЖАҢҒЫРТУ

Аннотация. В данной статье проведен всесторонний анализ актуальной модернизации педагогических технологий. С развитием современности в настоящее время развивается и процесс обучения, а это значит, что для совершенствования и развития учебного процесса необходимо использовать и модернизировать различные педагогические технологии.

Аннотация. Бұл мақалада педагогикалық технологияларды заман ағымына сай жаңғырту жайлы жан-жақты талдау жасалған. Заман дамуымен қоса қазіргі таңда оқыту үдерісі де қалыспай даму үстінде, демек оқу үдерісін жетілдіру мен дамыту үшін түрлі педагогикалық технологияларды қоса пайдалану және жаңғырту қажет етілетіні сынды сауалдар осы мақалада қозғалады.

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of modernizing pedagogical technologies. In addition to modern development, the teaching process is currently developing, which means that for the improvement and development of the educational process, it is necessary to use and modernize various pedagogical technologies.

Еліміздің болашағы бүгінгі ұрпақтың қолында десек артық айтқанымыз емес. Көркейіп, өркениетті елдер қатарына қосылуымыз бүгінгі өсіп келе жатқан жастардың білімі мен тәрбиесіне негізделеді. Педагогика ғылымында баланы оқыту мен тәрбиелеудің міндеті жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру болғандықтан, жаңа технология бойынша әдістемелік жүйенің басты бөлігі оқыту мақсаты болып қала бермек. Қазіргі қоғам – жаңа ақпараттық технологиялар дәуірі. XXI ғасыр – озық технологиялар ғасыры. Сондықтан білім беру жүйесіне жаңа технологияларды тиімді пайдалану заманның негізгі талабы. Ғылымның жаңа қырларын меңгеру- заман талаптарына сай болу деген сөз. Қазіргі заманда даму мен табысқа жетудің бірден-бір кілті білімде. Сондықтан да ақпараттық қоғам қойып отырған басты талаптардың бірі – ақпаратты меңгере алатын, жан-жақты білімді, жаңа білімдерді игеруге қабілетті, дербес шешім қабылдай алатын, икемді ұрпақ қалыптастыру. Ал сондай ұрпақты қалыптастыру үшін педагогтер де заман талабын түсінулері керек. Тек түсініп қоймай сондай ұрпақты тәрбиелеу үшін өздері де мол білімге ие болулары қажет. Осы тұста В. Г. Белинскийдің: «...ұстаздың қолында адам өмірінің келешектегі тұтас тағдыры тұр», – деген сөзі еріксіз еске түседі. Өйткені, ұстаз – болашақтың тұтқасы, жас ұрпақты тәрбиелеу және терең де жан-жақты білім беру ісіндегі қоғамның жұрт сенген өкілі. Ол жас ұрпақ бойына білімді, әдетті, дүниетанымдылықты, өмірге деген өмірлік мақсатын қалыптастырушы басты тұлға.

Жаңа педагогикалық технологиялардың мүмкіндіктері өте мол, мұнда білім берудің мазмұны да, құрылымы да өзгерген. Қазіргі танда оқушылар оқулықтағы берілген білімдермен шектеліп қалмай, неғұрлым терең әрі жан-жақты білімдерді тауып, игеру талап етіледі. Себебі, оқу үрдісі – бір орында тұрып қалмайтын, үнемі өзгеріп, жаңарып отыратын құбылыс, сонымен қатар бүгінгі заман ағымы да күн сайын үздіксіз жаңару үстінде екеніне куә болудамыз [1, .22 б.].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 8 – бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық коммуникациялық желілерге шығу, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке тұлғаны қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» – деп көрсетілгендей, қазірде әрбір мұғалімнің алдына қойылып отырған басты міндеттерінің бірі – оқытудың әдіс – тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және жаңа педагогикалық технологияны меңгеру. Ал білім беру жүйесінің алдындағы жаңа міндеттердің бірі жаңа педагогикалық технологияларды пайдаланып білім сапасын арттыру. Педагогикалық технологиялар жаңа я болмаса заманауи деп аталғаны-мен олар сонау 60-шы жылдары АҚШ пен Англияда бастау алған, алайда

қазіргі таңда барлық дерлік елдерде таралып, қолданылып отыр. Демек, сол жылдары да ұлы ғалымдар педагогикалық технологиялардың оқу үрдісінде оң әсер беретінің байқаған. Ал енді біз, жаңа ғасыр өкілдері бола тұра сол белгіленген технологияларды жаңғыртып, ел аузына қайта орнықтыруымыз қажет. Тіпті шығармашыл, дарынды жас өкілдер жаңадан заман ағымына сай, білім беру процесіне сай келетін технологиялар жасап шығарулары әбден мүмкін.

В. Кларин технология сөзінен қандайда болсын істегі шеберлікті, оқыту-үйретудегі амалдардың жиынтығы, ал педагогикалық технология (тәрбие технологиясы, қарым-қатынас технологиясы, оқыту технологиясы) «педагогикалық мақсатқа қол жеткізу жолындағы барлық қисынды ілім амалдары мен әдіснамалық құралдардың жүйелі жиынтығымен жұмыс істеудің реті» – деп түсінік берді.

Педагогикалық технология-оқыту формаларының, әдістерінің, тәсілдерінің, тәрбие құралдарының арнайы жиынтығы мен орналасуын анықтайтын психологиялық-педагогикалық көзқарастардың жиынтығы, бұл педагогикалық процестің ұйымдастырушылық-әдістемелік құралы (Б.Т. Лихачев). Педагогикалық технология – бұл оқу процесін жүзеге асырудың мазмұнды техникасы (В.П. Беспалько). Педагогикалық технология – бұл оқытудың жоспарланған нәтижелеріне қол жеткізу процесінің сипаттамасы (И.П. Волков). Міне, әр ғалым педагогикалық технологияға әр қилы анықтама берсе де, түптеп келгенде бір бағытта, бір мағынада айтылғанын анғаруға болады [2, 14 б.].

Жаңа психологиялық-педагогикалық технологиялардың пайда болу себептері:

– білім алушылардың психофизиологиялық және тұлғалық ерекшеліктерін тереңнен ескеру және қолдану қажеттілігі;

– білім берудің тиімділігі төмен вербалды (ауызекі) тәсілін жүйелі-қызметтік тәсілге алмастыру қажеттілігін түсіну;

– оқу үдерісін, оқудың кепілдемелі нәтижелерін қамтамасыз етуші оқытушы мен оқушының әрекеттестігінің ұйымдастырушылық нысандарын жобалау мүмкіндігі.

Қазіргі кезде оқу үдерісіндегі репродуктивті қызметтің (жадыда сақталғандарды еске түсіру) үлесін азайтудың есебінен баланың тұлғалық дамуын қамтамасыз етуші заманауи білім беру технологияларын қолдануды білім сапасын арттырудың, оқушылардың жүктемесін азайтудың, оқу уақытын барынша тиімді пайдаланудың негізгі шарты ретінде қарастыруға болады.

Әрбір педагогикалық технология жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуға, оның өзіндік және шығармашылық қабілетін арттыруға, қажетті іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға және өзін-өзі дамытуына қолайлы жағдай жасауға қажетті объективті әдістемелік мүмкіндіктерін қамтиды.

Жаңа технология түрлерін сабақ үрдісінде пайдалану, оқушының шығармашылық, интеллектік қабілетінің дамуына, өз білімін өмірде пайдалана білу дағдыларының қалыптасуына әкеледі.

Жаңа технологияны қолдану мына кезеңдер арқылы іске асады:

I кезең: оқып-үйрену;

II кезең: меңгеру;

III кезең: өмірге ендіру;

IV кезең: дамыту.

Қазіргі кезде технологияда білімді меңгертудің шығармашылық деңгейіне жету үшін Блум жүйесі пайдаланылады [3, 10 б.].

Кесте 1. Білім жүйесінің түсінктері

Білім жүйесінің түсініктері

Рет тәртібі	Оқушы іс-әрекеті
Білу	Тыңдайды, қабылдайды, есте сақтайды, түсінеді, ойлайды.
Түсіну	Түсіндіреді, айтады, көрсетеді, жазады.
Қолдану	Ойланады, салыстырады, табады, талқылайды, ашады, іздейді.
Талдау	Бұрынғы білім негізін пайдалана отырып, жаңа мәселені шешеді.
Топтау	Ойлап табады, құрастырады, шығарады, байланыстырады.
Бағалау	Бағалайды, талқылайды, өз талабын айтады.

Бір технологияның өзі мұғалімдердің шеберлігіне байланысты әрқилы жүзеге асырылуы мүмкін. Қазіргі кезде әдебиеттерден қазіргі заманғы білім берудің даму бағыты мен технологияларын қамтитын елуден астам педагогикалық технология қолданылып жүргендігі мәлім. Сондықтан білім беру жүйесінде қолданылатын педагогикалық технологиялардың негізгі мақсаттарын білу қажет [4, .31 б.].

Кесте 2. Педагогикалық технологиялар

Педагогикалық технологияның атаулары, авторлары	Мақсаттары
Ынтымақтастық педагогикасы	– талап ету педагогикасынан қарым-қатынас педагогикасына өту; – балаға ізгілік тұрғысынан қарау, оқыту мен тәрбиенің бірлігі
Білім берудегі ізгілендіру технологиясы. Ш.А. Амонашвили	– баланың жеке қасиеттерін ашу арқылы азамат етіп тәрбиелеу; – баланың жаны мен жүрегіне жылылық ұялату; – баланың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту

Педагогикалық технологияның атаулары, авторлары	Мақсаттары
Ойын арқылы оқыту технологиясы	– дидактикалық; – тәрбиелік; – дамытушылық; – әлеуметтендірушілік.
Проблемалық оқыту технологиясы	– білім, білік, дағдыға ие қылу; – өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгеру; – танымдық және шығармашылық икемділікті дамыту
Тірек сигналдары арқылы оқыту технологиясы (В.Ф. Шаталов)	– білім, білік, дағдыны қалыптастыру; – жеке мәліметтерге қарамастан барлық баланы оқыту; – оқытуды жеделдету (орта мектепті 9 жылда аяқтау).
Түсіндіре басқарып оза оқыту технологиясы (С.Н. Лысенкова)	– білім, білік, дағдынымеңгерту; – мемлекеттік стандарт көлемінде білім беру; – барлық баланы табысты оқыту
Деңгейлік саралап оқыту технологиясы	– әр оқушыны оның қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне қарай оқыту; – оқытуды оқушылардың әртүрлі топтарының ерекшелігіне сәйкес бейімдеу, ыңғайлау.
Дидактикалық бірліктерді ірілендіру технологиясы (П.М. Эрдниев)	– математикалық білімнің оқушының интеллектісін дамыту мен өзін-өзі дамытуының басты шарты ретіндегі тұтастығына қол жеткізу.

Жаңа педагогикалық технологиядһлардың мақсаты – оқытуды ізгілендіруі, яғни оқу құралдары оқушылардың өздігінен танымдық іс-әрекетін жүргізе алатындай болуы керек.

Ойын технологиясы. Педагогикалық ойындар технологиясы дегеніміз педагогикалық жұмысты ойын түрінде ұйымдастырудың әдістері мен тәсілдерінің жиыны.

Проблемалы оқыту технологиясы. Проблемалы оқыту – мұғалім басшылығы мен қиын мәселелерді туғызу және оқушылардың белсенді түрде өз беттерімен мәселелерді шешу. Қорытындысында олардың ойлау қабілеттері дамып, шығармашылық іскерліктері мен дағдылары қалыптасуына жағдай жасайды.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясы. Мақсат пен міндеттердің орындалуы мынадай ұзақ жоспарлар арқылы іске асады:

– ассоциация;

– бірлестік қызмет;

– көзқарасын талдау мен дәлелдеу түрінде қорғау. Бұл технология бойынша:

– оқу үрдісінде қызығушылық артады;

– оқушының өз бетімен білім алуына мүмкіндік беруі туады;

– оқушының ақпараттық тіл байлығы жетіледі.

Деңгейлік саралау технологиясы. Саралап оқыту технологиясы, оқыту процесінің белгілі бөлігін қамтып, ұйымдастырудың шешімдері,

оны оқыту құралдарының жиынтығы түрінде көрінеді. Сыныпты, топтарды оқытуға әртүрлі қолайлы жағдай туғызуды қажет етеді; әдістемелік педагогикалық-психологиялық және ұйымдастыру-басқару шаралары біріктіріледі.

Дамыта оқыту технологиялары. Л.В. Занковтың дамыта оқу жүйесі. Оқыту қызметінің негізгі мотивациясы танымдық қызығушылық. Занков әдісі әртүрлі қызметтерге тарту, дискуссия, дидактикалық ойындарда оқытуда, пайдалану, сол сияқты есті, ойлауды, елестетуді, сөйлеуді байыту бағытындағы оқыту әдісі.

Д. Элькони – В. Давыдовтардың дамыта оқыту технологиясы. Элькони – Давыдов технологияларындағы дамыта оқыту ең алдымен оның мазмұны, теориялық білімге негізделе отыра құрылған. Білімнің теориялық негізі терең түрдегі жинақтаудан тұрады. Дәстүрлі технологиялардан өзгешелігі дамыта оқыту оқу қызметін басқаша бағалайды. Оқушының орындаған жұмыстары мен сапасы оқушыға білімнің жетімділігі мен қабілетінің жететіндігін мұғалімнің көзқарасы бойынша бағаланбай, оқушының өз мүмкіндігі тұрғысынан қаралады.

Модульдік оқыту технологиясы. Модуль дегеніміз – қандайда бір жүйенің, ұғымның нақтылатын, біршама дербес бөлігі [5].

Қорытынды

Жалпы қоғам дамуы мен жаңа технологияны енгізу сапалылығы елдегі білім беру ісінің жолға қойылғандығы мен осы саланы ақпараттандыру деңгейіне келіп тіреледі. Ендеше қазіргі заманның жаңа ақпараттық технологиясын игеру міндетіміз.

Сабақтың тиімділігі мен оқушы үшін түсінікті әрі қызықты болуы осы технологиялар мен әдіс-тәсілдердің негізінде толықтай жүзеге аса алады деп ойлаймын. Оқыту үрдісінде технологиялар пәнге деген қызығуды арттырады, білім, білік және дағдыны дамытуға көмектеседі.

Оқытудың қазіргі жаңа технологияларын меңгеру және оқушылардың психологиялық жас ерекшеліктеріне сай келтіріп, сабақ үрдісіне ендіру мол ізденушілікті талап етеді. Әрине, мұғалім әрбір сабағын мазмұнды құрып, жаңа технологиямен сабақ беріп отырса, оқушылардың терең әрі тиянақты білім алуына жол ашылады. Сондықтан да қазіргі ұрпақты білім нәрімен сусындатуда жаңа технологияның алатын орны ерекше. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің жан жақты дамуы мен қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытуға көмектеседі.

Осы аталып өткен барша мәселелердің түйіні заман ағымна сай заманауи педагогикалық технологияларды жаңғыртуға ат салуға негізделіп отыр. Әрбіріміз саналы ұрпақты тәрбиелеушіміз, сол себепті келешек ұрпақтың жан-жақты дамып, жетілуі біздің қолымызда. Ал еліміздің болашағы біздің тәрбиелеген ұрпақтарымыздың қолына түспек. Өзімдерімізге қандай болашақ қалайтын болсақ, дәл солай алдымызға келетін оқушыларды тәрбиелеуіміз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Таубаева Ш.Т., Лактионова С.Н. Педагогическая инноватика как теория и практика нововведений в системе образования: научный фонд и перспективы развития (Книга 1). – Алматы: Научно-издательский центр «Ғылым», 2001.

2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы».

3. Бөрібекова Ф.Б., Жанатбекова Н.Ж. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар. – Алматы, 2014.

4. Бабаев С., Қазиева К. Педагогикалық инновациялар мен педагогикалық озат технологиялар – талапшаң мұғалім еншісі // Бастауыш мектеп. – 2011.

5. https://daryn.kz/wp-content/uploads/2020/10/%D0%A1%D0%9E%D0%92%D0%A0-%D0%9F%D0%95%D0%94%D0%A2%D0%95%D0%A5-%D0%9A%D0%90%D0%97%D0%90%D0%A5.pdf

Д.Е. Калиаскарова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Ш.С. Байжекина
Ғылыми жетекшісі, филология магистрі, аға оқытушы

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАҒЫ ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. Бұл мақаланың тақырыбына сай педагогикада, яғни оның ішінде бастауыш сыныптағы ойын технологияларын қолдануын қарастырамыз. Білім беру жағдайындағы инновациялық үрдіс-әдіс-тәсілдердің жаңа сапалық өзгерістерін қамтамасыз ететін үрдіс, яғни білім алушының қандай да бір іс-әрекетке құзыреттілігін дамыту. Оқушының құзыреттілігін дамытуда педагогикалық технологиялардың, оның ішінде әртүрлі әдістерді қолдану, ойын технологиялардың алатын ролі ерекше.

Кілт сөздер: ойын технологиялары, инновациялық үрдіс, әдіс-тәсіл, құзыреттілік, педагогика.

Аннотация. В соответствии с темой данной статьи рассмотрим использование игровых технологий в педагогике, то есть в начальной школе. Инновационный процесс в образовательной ситуации – это процесс, обеспечивающий новые качественные изменения в методах, то есть развитие способности у обучаемого что-либо делать. Педагогические технологии, в том числе использование различных методов, игровых технологий играют особую роль в развитии компетентности ученика.

Ключевые слова: игровых технологий, инновационный процесс, методы, способность, педагогика.

Annotation. In accordance with the topic of this article, we will consider the use of game technologies in pedagogy, that is, in primary school. An innovate process in the educational situation is a process that ensures new qualitative changes in methods, that is, the development of the learner's ability to do something. Pedagogical technologies, including the use of various methods, game technologies play a special role in the development of the student's competence.

Keywords: game technologies, innovate process, method, ability, pedagogy

Педагогикалық технологиялардың құрылымы мазмұнды және процессуальды компоненттерден тұрады. Мазмұнды компонентті тұжырымдамалық-мақсатқа жету құралдары, оқыту-тәрбиелеу процесінің тиімділігі туралы білімдер жүйесі, диагностикалық-педагогтың кәсіби-педагогикалық бет пердесі, тұлғаның дербес ерекшеліктері мен оқушылардың дайындық деңгейі, дидактикалық-оқыту мазмұны; әдістер, әдістемелік тәсілдер; ұйымдастыру формалары; дидактикалық құралдар құрайды. Процессуальды компонент алдын-ала жобаланған оқу-тәрбие процесін практикаға ендіру болып табылып, оқушылардың іс-әрекетін ұйымдастыруды, оқу-тәрбие процесін басқаруды көздейді. [1]

Бастауыш саты-бұл оқушы тұлғасы мен санасының қарқынды дамитын құнды, қайталанбайтын кезеңі. Тәуелсіз ел тірегі-білімді ұрпақ екенін ескерсек, бастауыш білім-үздіксіз білім берудің алғашқы басқышы. Осы орайда бастауыш сынып мұғалімдері жас жеткіншектерді оқытуда қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды кеңінен қолдана отырып, білімді терең және жан-жақты игерудің жолдарын, әр пәннің ғылыми негіздерін меңгерту мәселелерін, шәкірттің ойлау қабілеті мен шығармашылық әрекетін дамыту сияқты ең ұтымды әдіс-тәсілдерді қолдану қажеттілігі туындайды. Бастауыш білім беру сатысында оқушы әріп танып, жаза білуге, дұрыс, жатық оқуға, өз ойын ауызша, жазбаша жеткізе білуге, мазмұндауға үйренеді.[2]

Бастауыш мектептің негізгі міндеттерінің бірі-жаңадан өзінің алғашқы қадамын басқан баланың жеке тұлғалық қалыптасуын қамтамасыз ету, оқуға деген қызығушылығын арттыруы.

Қазіргі кезде оқушылар 40 минут өтетін сабағында тек қана білім ала қоймай, онымен қоса шығармашылықпен оқыту әдістемесін қолданылуда. Яғни ойындар, бағалау жүйелері, тіпті, үзілістің кезіндегі уақытта тиімді, әрі қызық өтіледі.

Ойын-балалардың шынайы ойлап тапқан шындығына тез әрі еркін енуіне, өзіндік «Менің» қалыптастыруға және де шығармашылыққа, белсенділікке, яғни өзін-өзі дамытуға мүмкіндік береді.[3]

Жалпы, ойын арқылы оқушы нені меңгере алады?

• Оқу процесінде алған білімді нақты әрекетте қолдана білуге мүмкіндік береді;

• Уақытты үнемдеуі;

• Оқушылар тек бақылаушы емес, сонымен қатар өздері белсенді қатыса отырып, өз бетінше тапсырмаларды, кез-келген мәселелерді шеше білуге үйретеді;

• Оқушылар үшін психологиялық жағымды;

• Ойын барысында шешім қабылдау оқушылардан аса үлкен жауапкершілікті талап етеді;

• Кейбір ойын түрлерінде қатысушылардың саны шектеулі болып келеді. [4]

Бастауыш сатыдағы оқытуда ойын технологиясын қолдану өте тиімді, әрі жеңіл. Ойын барысында оқушылардың белсенділігі, шапшаңдылық, шығармашылық сияқты көптеген қасиеттері дамып отырады. Жалпы айтқанда, ойын-балалардың оқуға, шығармашылыққа қызығушылығын арттырудағы ең басты құралдардың бірі.

Ойынға қойылатын талаптар:

• Балаларға өзінің қабілетін көрсете білуге мүмкіндік беру;

• Баланы басқалармен жарыса білуге қалыптастыру;

• Білік пен дағдыны қалыптастыру үшін білімді өзі ізденуге қамтамасыз ету;

• Ойын барысында балаға жаңа білім, білік, дағдылардың қайнар көзіне жету.[5]

Ойындар осындай бөлімдерге бөлінеді:

1) дидактикалық ойындар;
2) қозғалыс ойындар;
3) рөлдік ойындар;
4) грамматикалық ойындар;
4) фонетикалық ойындар;
5) лексикалық ойындар;
6) іскерлік ойындар;
7) интеллектуалдық ойындар;
8) ұлттық ойындар [6]

Мысалы, біздің тақырыптағы бастауышқа дидактикалық ойындарына тоқтала кететін болсақ.Сауат ашу пәнін оқытқанда ойлау, сөйлеу, есте сақтау қабілеттерін арттыру үшін әр түрлі ойындарды ұйымдастыруға болады.

«Қ дыбысы бар көкөністі қызыл шеңберге сал» тапсырмасын әр оқушыға жеке беру арқылы:

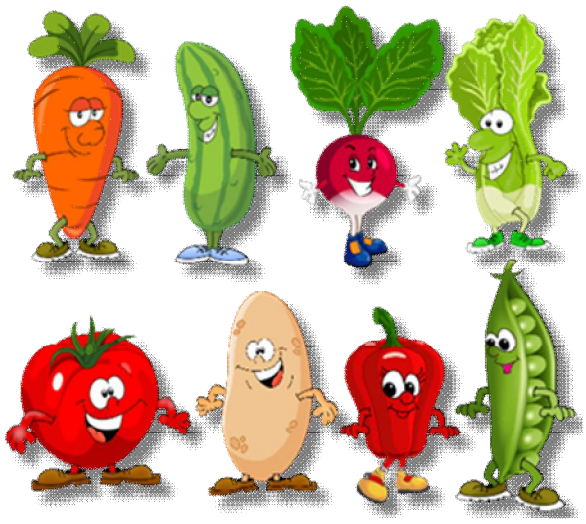

[7]

Топқа бөлу әдісін де әр түрлі тәсілмен қарастыра аламыз. Мысалы, шаттық шеңберге тұрып, балаларға әр түрлі түстегі кәмпитті беру

(қызыл, жасыл, сары, көк) кімге сол түстер қайталанып түссе, бір топқа отыру.

Сайт арқылы интерактивті тақтада көрсетілген тізімді, ерекше қылып, топқа бөліп отырғызуға да болады.

[8]

2023 жылғы 16–27 қаңтар аралығындағы өткен алғашқы оқу(танысу) тәжірибем нағыз келтірілетін дәлел деп ойлаймын.

Көптеген мұғалімдер сабақты қызықты әрі тиімді өткізу үшін күн сайын әр түрлі әдіс-тәсілдерді қолданып жүреді. Мен балалармен үзіліс-те көптеген ойын технологияларын қолданып, уақытты тиімді өткіздік. Сабақ басталғанға дейін балалармен қызықты суреттер, яғни стикерлер арқылы амандасу, әр түрлі қораптар арқылы сұрақтарға жауап беру және тағы сондай сияқты қызықты ойын технологияларын қолданады.

Бұл менің мұрыным-балаларға арналған ойын.

Ойыншылар саны : кез келген

Қосымша:жоқ

Ойыншылар бір үлкен шеңберге тұрады.Жүргізуші «Бұл менің мұрным» деп бастайды, бірақ өзінің иегіне тигізеді.

Негізгі мақсаты-балалардың зейінін, байқауын дамыту болып табылады.

Қорытындылай келе, қазіргі заманғы педагогикада ойын технологияларын қолдану өте маңызды. Сабақта ойынды жүргізудің сәтті болуы толығымен мұғалімге байланысты болады.Кез келген ойын түрлерін сабақта ойнатқанда оқушыларда әрекет пайда болады, сабаққа деген қызығушылығы одан сайын артады. Яғни оқушы ой-өрісін ойын арқылы дамытып отырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Таубаева Ш.Т., Барсай Б.Т. Оқытудың қазіргі технологиялары. – Бастауыш мектеп. – №3. – 1999.

2. Ержанқызы Н.А. Бастауыш мектептің оқу пәндерінің негізінде оқыту технологияларына сипаттама, оқулық, 2022.

3. https://emirsaba.org/deris-azirgi-pedagogikali-tehnologiyalar-penini-mindeti-men-ma.html?page=52 -Ойын технологиялары

4. https://emirsaba.org/mfalim-turali-melimet-ati-joni-mamadyarova-muhabbat-tursumbaev.html?page=8 -Ойын арқылы оқушы нені меңгереді?

5. https://infourok.ru/bayandama-oyin-oushi-bilimin-arttiradi-903307.html - Баяндама «Ойын-оқушы білімін арттырады»

6. https://stud.kz/prezentatsiya/id/30307 -Ойын оқушы білімін берік меңгерту құралы

7. https://documents.infourok.ru/4f76e6e4-ff83-4a56-bd5a-f20d65b936d0/0/ image002.png

8. https://www.flippity.net

К.Д. Баязитова, М.А. Рахманғазы
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенттер, Павлодар қ.
Т.Н. Фомина
доктор PhD, оқытушы-зерттеуші, Павлодар қ.

МЕКТЕПКЕ ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЖАҒЫМДЫ МІНЕЗ ҚҰЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ СУРЕТ САЛУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың жағымды мінез-құлықтарын қалыптастырудағы сурет салудың тиімдігі жайлы айтылған. Сонымен қатар, арт терапия, эмоция, мінез-құлық жайлы ақпарат берілген. Сурет салу кезінде балалармен қолдануға болатын дәстүрлі емес әдіс-тәсілдердің түрлері. Жағдайларға байланысты балалармен қандай жұмыс жасауға болатыны туралы жазылған.

Кілт сөздер: Балабақша, арт терапия, мінез-құлық, мектеп жасына дейінгі балалар, сезім, эмоция.

Аннотация. В данной статье рассказывается об эффективности рисования в формировании позитивного поведения дошкольников. Кроме того, представлена информация об арт-терапии, эмоциях, поведении. Виды нетрадиционных приемов, которые можно использовать с детьми при рисовании. Написано о том, какую работу можно выполнять с детьми в зависимости от обстоятельств.

Ключевые слова: Детский сад, арт терапия, поведение, дошкольники, чувства, эмоции.

Annotation. This article discusses the effectiveness of drawing in the formation of positive behavior of preschool children. In addition, information about art therapy, emotions, behavior is provided. Types of non-traditional techniques and techniques that can be used with children when drawing. It is written about what kind of work can be done with children depending on the circumstances.

Key words: Kindergarten, art therapy, behavior, preschoolers, feelings, emotions.

Мектепке дейінгі балалық шақ – бұл адам өміріндегі өте қысқа кезең, тек алғашқы жеті жыл. Бірақ олардың тұрақты маңызы бар. Осы кезеңде Даму бұрынғыдан да тез және тез жүреді. Мүлдем дәрменсіз, ештеңе білмейтін тіршілік иесінен нәресте салыстырмалы түрде тәуелсіз, белсенді тұлғаға айналады. Баланың психикасының барлық жақтары белгілі бір дамуды алады, осылайша одан әрі өсудің негізі қаланады. Мектепке дейінгі жастағы психикалық дамудың негізгі бағыттарының бірі-жеке тұлғаның негіздерін қалыптастыру.

Ерте және мектепке дейінгі балалық шақ – бұл эмоциялар баланың өмірінің барлық аспектілеріне үстемдік ететін, оның барлық басқа психикалық функцияларын басқаратын және реттейтін уақыт. Мектеп жасына дейінгі баланың эмоциясы, ең алдымен, қоршаған шындықтың жарқын, қызықты объектілерімен өзара әрекеттесу кезінде көрінеді.

Бала үшін эмоциялар – қоршаған әлемдегі заттар мен құбылыстардың сапасының өзіндік стандарты, олардың құндылығын анықтаушы. Эмоциялар объективі арқылы нәресте әлі кішкентай әлемді қабылдайды, олардың көмегімен ол басқаларға қазір не сезінетінін түсінуге мүмкіндік береді. Сәби кезіндегідей, жас баланың эмоциясы тұрақсыз, қысқа мерзімді және дауылды көрініске ие. Шамамен 1,5–2 жаста қарапайым моральдық эмоциялар қалыптаса бастайды. Бұл үшін ынталандырушы фактор – «жақсы-жаман»деген алғашқы айырмашылықты қалыптастыратын ересектердің мақтауы немесе айыптауы. [1]

3 жасқа қарай эстетикалық сезімдер пайда бола бастайды: қуаныш әдемі көйлектен, гүлді өсімдіктен туындауы мүмкін; біртіндеп айырмашылықтар музыканың сипатына, оның «көңіл-күйіне»қатысты. Бірақ егер нәресте кезінде қуаныш барлық жарқын және жылтыр болса, онда ерте жаста нәресте ересектердің бағалауына сүйене отырып, шынымен әдемі мен талғамсызды ажыратуға тырысады. Бірте-бірте бұл бағалаулар ересектердің пікірінен тәуелсіз бола бастайды. Мектепке дейінгі балалық шақ кезеңіндегі балалардың эмоционалды саласындағы негізгі өзгерістер мотивтердің иерархиясын құруға, жаңа қызығушылықтар мен қажеттіліктердің пайда болуына байланысты.

Мектеп жасына дейінгі баланың сезімдері біртіндеп импульсивтілігін жоғалтады, семантикалық мазмұны бойынша тереңдей түседі. Шамамен 4–5 жаста бала парыз сезімін қалыптастыра бастайды. Моральдық сана, осы сезімнің негізі бола отырып, баланың өзіне қойылатын талаптарды түсінуіне ықпал етеді, оны ол өзінің және

айналасындағы құрдастары мен ересектердің әрекеттерімен байланыстырады. Борыш сезімін 6-7 жастағы балалар айқын көрсетеді. [2]

Нағыз тұлғаны дамыту, даралау балалардың өз эмоциялары мен сезімдерін сезіну және білдіру мүмкіндігімен өзара байланысты. Педагогикалық қызметтегі дәсүрлі емес сурет салу әдістері балаларда психологиялық ресурсты анықтауға көмектеседі, моцияны, көңіл-күйді, сезімді көрсету мүмкіндігі.

Мектеп жасына дейінгі балалардың сезімдерін дамытуға визуалды белсенділік ықпал етеді. Баланың нысандардың пішінін, түсін, құрылымын, сондай-ақ оны қоршаған шындықтың сұлулығын қабылдау қабілетіне өте ерте ие болатындығы анықталды. Бейнелеу өнерінің туындыларын қарастыра отырып, ол мүсін мен сәулет өнерінің сұлулығына таңдана алады, кітап иллюстрацияларының кейіпкерлеріне жанашырлық таныта алады, оны мазалаған кескіндеме туындыларын қабылдауда қуаныш пен қайғы сезімдерін сезінеді. Сонымен қатар, мектеп жасына дейінгі балалардың визуалды мүмкіндіктері қол қозғалысының әртүрлі кешендерінің дамуына байланысты шектеулі. Сондықтан мектеп жасына дейінгі балалардың бейнелеу қызметі дұрыс жоспарланып, ұйымдастырылуы керек.

Баланың жеке басын қалыптастырудағы, оның рухани әлемін қалыптастырудағы жетекші рөл эмоционалды салаға жатады. Кішкентай адамның психикасының осы ерекшелігімен оған өнерге әсер етудің жоғары күші байланысты. Әр бала туа біткен шығармашылықпен туылатынын бәрі біледі. Жас кезінен бастап ересек шығармашылықпен, ең алдымен бояулармен сурет салуға дайын. Балалар көргендерінің, білетіндерінің, естігендерінің және сезінгендерінің бәрін салады. Әр бала табиғаты бойынша жаратушы.

Дәстүрлі емес сурет салу әдістері балаларға өздерін еркін сезінуге, босатуға, көруге және қағазға әдеттегідей қиынырақ нәрсені жеткізуге көмектеседі. Ең бастысы-сурет салудың дәстүрлі емес әдістері балаға әлемге таңдануға және қуануға мүмкіндік береді. Балалар өздерінің бейнелеу әрекеттері арқылы қоршаған әлемді тануға және бейнелеуге тырысады. Мысалы, үлкен мектеп жасына дейінгі балалар өзін-өзі көрсету тенденцияларымен, айналасындағыларға деген көзқарасын білдіруге деген ұмтылыспен сипатталады. Өзін-өзі көрсетуге деген ұмтылыс қанағаттандырылғаннан кейін, қарым-қатынасқа деген ұмтылыс пайда болады және бала өзінің суретін ересек адамға түсініп, суретті басқаларға түсінікті етуге тырысады. [3]

Мектеп жасына дейінгі балалар сурет салу барысында бірқатар жағымды өзгерістерді байқауға болады. Олар:

1. Бала өз эмоцияларын қағаз бетіне сала отырып, ішіндегі эмоцияларды шығаруға үйренеді.

2. Өздеріне ұнаған түстерді, заттарды және т. б. құбылыстарды сала отырып, баланың көңіл-күйі көтеріледі.

3. Әртүрлі дәстүрлі және дәстүрлі емес әдіс-тәсілдерді пайдала отырып, балалардың ұсақ моторикасы дамиды.

4. Балалардың сурет салудың әдістері, түстер, бояулар жайлы білімдері кеңейеді.

5. Мектепке дейінгі жастағы балалардың эмоционалды сферасы, көңіл-күйі тұрақтандырылады.

Егер бала өз эмоцияларын түс, сызық арқылы білдіре алса, ол өз тәжірибесін сурет сала алады: қуаныш, махаббат, қорқыныш оларды қағаз парағына шашу арқылы бала олардан босатылып, оларды босатады – және бұл сурет салудағы психотерапиялық әсердің элементі.

Саусақ кескіндемесінен бастайық – бұл әдіс балаларға кішкентай кезінен бастап қол жетімді. Қылқалам орнына саусақтарды пайдалану балаларға өте көп жағымды эмоцианың себебі бола алады. Бір саусақты қызыл бояуға, екіншісін көкке, үшіншісін сарыға батырып, жеке палитра жасау арқылы нүктелермен, дақтармен сурет салуға болады. Мұндай түпнұсқа сурет баланың шығармашылық мүмкіндіктерін ашады. Бояуларды, олардың сипаты мен көңіл-күйін сезінуге мүмкіндік береді.

Кішкентай топ балалармен жидектерді жинауға болады. Әрине, олардың үстері былғанбас үшін әр балаға алжапқыш, және үлкен қағаз парақтарын, ең жақсы тұсқағазды дайындау арқылы қарастыруға болады. Осы техникада балалармен жұмыс жасай отырып, біз олардың ұжымдық жұмысты жақсы көретініне көз жеткізе аламыз. Бұл әдіспен жұмыстың тақырыптары әр түрлі болуы мүмкін. Мысалы: «жаңа жылға шыршаны безендірейік» – біз моншақтарды, шарларды саусақпен басу арқылы шығармашылық мәселені шешуге бағытталған жалпы күш-жігер балалардың даралығын ашады, тұлғааралық қатынастарды реттейді. Балалар «саусақ» техникасын еркін меңгерген кезде, олар сурет салу тақырыптарын өздері ойлап таба бастайды. Сонымен қатар саусақтармен ғана емес, бүкіл алақанмен де сурет салуға болады.

Алақанмен басып шығару. Алақанды бояумен бояп, қағазға із қалдыру арқылы балалардың қиялын оятып қана қоймай, эмоционалды саласында тұрақтандыруға болады. Көптеген жағымды эмоциялар балаларға «алақанмен басып сурет салу» техникасында жұмыс жасайды. Бұл әдіс бір тақырыпты бірнеше рет бейнелеуге мүмкіндік береді, оның іздерінен әртүрлі композициялар жасайды. Осындай мөрдің көмегімен шақыру билетін, ашықхатты, майлықты, орамалды безендіруге болады. Кіші топтағы балаларға шалғынның үстінен ұшып бара жатқан көбелектерді, саңырауқұлақ салуды ұсынуға болады.

Суреттегі кез-келген бейнені бейнелейтін бала көбінесе не бейнелейтіні туралы түсініктеме береді, өзіне ұнайтын нәрсені, не ұнайтынын немесе керісінше, не ұнамайтынын және не үшін екенін белгілейді. Бұл баланың эмоционалды дамуының маңызды жағы, өйткені түсініктемелерде бала бейнеленгенге деген көзқарасын білдіреді:

ауызша құралдардың көмегімен өзінің жеке пікірін айтуға үйренеді, жасалған бейнені бағалайды. [4]

Бұл жолдағы тәрбиешінің міндеті де оңай емес. Ең алдымен, ол шындықты эмоционалды, бейнелі қабылдау үшін барлық қажетті жағдайларды жасауы керек, эстетикалық сезімдер мен идеялардың қалыптасуына, бейнелі ойлау мен қиялдың дамуына, дағдылардың қалыптасуына, бейнелеу тәсілдеріне ықпал етуі керек. Оқу процесі балалардың бейнелеу шығармашылығын дамытуға, қоршаған әлемнен, әдебиет пен өнер туындыларынан алған әсерлерін шығармашылық бейнелеуге бағытталуы керек. Мектеп жасына дейінгі баланың эмоционалды саласын дамытуда бейнелеу іс-әрекетінің эмоционалды-бейнелі, шығармашылық сипаты маңызды. Дәл осы бейнелеу іс-әрекетінде балалар қоршаған әлемді суретте жағымды немесе жағымсыз эмоцияларды жаза отырып, оны қалай қабылдап, сезінетіндей етіп бейнелеуге мүмкіндік алады.

Осылайша, балалар сәндік – қолданбалы өнердің, кескіндемелік картиналардың сұлулығын бағалай алады, музыка мен поэзияның сұлулығын ести алады, ал бұл сұлулық балалардың өз бетінше жасауға деген ұмтылысын оята алады.

Қорыта келе, бейнелеу қызметі баланың эмоционалды дамуында маңызды рөл атқарады, қоршаған әлемді белсенді тануға ықпал етеді, шығармашылық арқылы бейнелеу іс-әрекетінің әртүрлі түрлерінде өз әсерлерін білдіру қабілетін тәрбиелейді. Сурет балаға басынан өткерген нәрсені оңай және бейнелі түрде көрсетуге мүмкіндік береді. Бейнелеу іс-әрекетінде эмоцияларды сындарлы түрде білдіруге, визуалды сезімталдықты дамытуға, қоршаған әлемнің формасы мен кеңістігін білуге қажетті барлық құралдар бар. Осылайша, бейнелеу әрекеті баланың қоршаған әлемнен алатын жаңа әсерлері мен эмоцияларын көрсетуге бағытталуы керек. Тек осы жағдайда ғана бейнелеу әрекеті балалардың эмоционалды дамуын ынталандырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Эмоциональное развитие дошкольника: Пособие для воспитателей дет. сада / А.В. Запорожец, Я.З. Неверович, А.Д. Кошелева и др.; Под ред. А.Д. Кошелевой. – М.: Просвещение, 1985. 176 с.

2. Изотова Е.И., Никифорова Е.В. Эмоциональная сфера ребенка: Теория и практика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с.

3. Хахилева Г.И., Поздяйкина А.Н., Койнова М.С. Нетрадиционное рисование как средство развития творческих способностей и эмоциональной сферы детей // вопросы дошкольной педагогики. – 2019. – №17. – 17 с.

4. Скутина Е.В. Развитие эмоциональной сферы у детей старшего дошкольного возраста в изобразительной деятельности: дис. канд. – М.: Уральский государственный педагогический университет, 2020. – 90 с.

Д.О. Акылбекова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
М.А. Кененбаева
Ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, Павлодар қ.

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТІҢ ЖАҢАРТЫЛҒАН БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША АРИФМЕТИКАЛЫҚ АМАЛДАРДЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация. Бұл мақала арифметикалық амалдарды оқытудың жалпы ережелері тақырыбында жазылған. Себебі, арифметикалық амалдар, математиканың бастауыш курсында өте өзекті орын алады.

Осы мақсаттарда оқытушыға көмектесетін жаңартылған білім беру бағдарламасына сәйкес оқыту әдістері оқушылардың математикаға деген алғашқы қызығушылығын тудырады.

Кілтті сөздер: Арифметикалық амалдар, арифметика, есептеу дағдылары, концентрация, оқыту әдістемесі.

Аннотация. Данная статья написана на тему общие правила обучения арифметическим операциям. Это связано с тем, что арифметические операции занимают очень актуальное место в начальном курсе математики.

В соответствии с обновленной образовательной программой, которая помогает преподавателю в этих целях, методы обучения вызывают у учащихся первоначальный интерес к математике.

Ключевые слова: Арифметические операции, арифметика, вычислительные навыки, концентрация, методика обучения.

Annotation. This article is written on the topic of general rules for teaching arithmetic operations. This is due to the fact that arithmetic operations occupy a very relevant place in the initial course of mathematics.

In accordance with the updated educational program, which helps the teacher for these purposes, teaching methods arouse students' initial interest in mathematics.

Keywords: Arithmetic operations, arithmetic, calculation skills, concentration, teaching methods.

Бастауыш мектеп сатысы – білім, білік, дағды, іскерліктің қалыптасуының бастамасы болып табылады. Бастауышта оқытудың сипаты мен мазмұны, оқытудың әдістері мен формалары қазіргі жағдайда жан-жақты талданып отыр. Өйткені, баланың жеке бас қасиеттері, оның адамгершілігінің, белсенділігінің қалыптасуы мектепке дейінгі тәрбие мен бастауыш сыныптарда жүзеге асырылады. Бастауыш мектептің негізгі міндеті – жеке тұлғаны дамытып, оның алғашқы қалыптасуын қамтамасыз ету, білімге деген сенімін нығайту, іскерлігі мен дүниетанымын қалыптастыру, оқуға деген қызығушылығын оятып, ынтасын арттыру [2].

Бастауыш мектеп жасында балаларда жалпы сан, амалдар, өрнектерді шешу туралы алғашқы түсінік пайда бола бастайды. Оқушылардың

математикадан бастауыш мектеп кезінде алатын білімдері математиканың өзінен басқа да бірқатар пәндерді ілгері қарай оқуға негіз болады.

Бастауыш мектепте математика пәні негізінде қарастырылатын өзекті мәселелердің бірі – арифметика. Арифметикалық амалдардың, заңдардың, амалдар қасиеттерінің және амалдардың өздерінің арасындағы байланыстарды ашу, арифметикалық амалдарды пайдалана алу осы мәселенің үлкен бөлігін құрайды [3].

Математикалық пәндердің ерекшелігі – олардың жүйелілігі. Берілген әрбір білім мен дағды одан бұрын оқытылған білім мен дағдыға негізделеді. Арифметиканы толықтай біліп алмай оқушыларда геометрияны, алгебраны, тригонометрияны түсіну қиындықтары туындайды. Сол себепті, математиканың негізгі дидактикалық ережесін: оңайдан қиынға, белгіліден белгісізге, нақтыдан дерексізге көшу еш уақытта практикада пайдаланудан шықпайтын жүйе. Бастауыш мектептің математика оқулығы арифметикалық амалдарды концентр бойынша оқытуда қарастырылған [1].

Арифметикалық амалдар да математика ғылымымен бірге ғасырлар бойы дамып келді. Қазіргі кезде арифметикалық амалдарды оқыту бастауыш мектеп математикасын оқыту әдістемесінің ішінен елеулі орын алады.

Арифметикалық амал – бұл бірқатар қасиеттерді қанағаттандыратын және шарт бойынша берілген бірнеше сандарды пайдаланып жаңа санды табуға мүмкіндік беретін математикалық әрекет.

Бірінші сыныпта оқушыны қосу амалының белгіленуімен толығымен таныстырғанға дейін мұғалімнің көмегімен қосуды ауызша есептерде пайдалануды үйренеді. Мысалы:

1. Себетке үш алмұрт пен екі алма салынды. Себетке барлығы қанша жеміс салынды?

Бұл есепті оқушыларға түсіндіру кезінде мұғалім көрнекілік құралдарды падаланады. Визуалды көмекші құралдар арқылы оқушылар қосу амалының мағынасын түсінеді.

2. Үстелдің үстінде 2 кесе мен 4 шанышқы бар. Кеселерді шеңбермен, шанышқыларды квадраттармен белгіле. Барлығы үстелде қанша зат бар?

Суреттерді салыстыру және белгілеу геометриялық фигуралар туралы оқушылардың алғашқы білімдерін қалыптастыруға көмектеседі. Әртүрлі заттарды қосып санау қосу амалының мағынасын түсінуге көмектеседі.

Арифметикалық амалдар және олардың қасиеттерімен таныстыру бірінші сыныпта орындалатын практикалық тапсырмалар нәтижесінде, яғни оқушылар жиындарға амалдар қолданғанда, сондай-ақ есептерді шығару барысында жүзеге асырылады. Қосу амалы заттардың екі тобын біріктіру, ал азайту амалы – топтан бірнеше заттарды бөліп әкету нәтижесі ретінде қарастырылады.

Мұндай жұмыстарды орындау барысында қосу жиындарды біріктіру операциясына: екі топ заттарын жақындату, біріктіруге сәйкес келетіндігіне оқушылардың көздері жетеді.

1 + 1 – бұл қосу амалы: «+» – «плюс» таңбасы.

2 – 1 – бұл азайту амалы: «–» – «минус» таңбасы.

Мысалы, 1 сыныптың «Математика» оқулығында «Қосу және азайту» тақырыбындағы есептер мысалдарына назар аударайық:

Қосу: «Суретке қара. Неше жеңіл мәшине, неше автобус, неше шырша бар? Цифрлар мен таңбалардың көмегімен жаз.» 2 + 2 = 4

Азайту: «Жанар, Айдана, Сенім үшеуі далада ойнады. Сенім түскі ас ішу үшін үйіне кірді. Далада кім қалды? Қалған балаларды сана.» 3 – 1 = 2

Нәтижесінде оқушылар мынадай қорытынды жасаулары тиіс:

– біріктіру (жақындату) операциясы қосу амалына, ал жиынның бөлігін алып тастау (алыстату) – азайту амалына сәйкес келеді;

– нөлден өзге санды қосқанда, артады, нөлден өзге санды азайтқанда, кемиді;

– санға 1-ді қосқанда, одан кейінгі сан, ал саннан 1-ді азайтқанда, оның алдындағы сан шығады;

– қосу және азайту – арифметикалық амалдар [4].

Арифметикалық амалдарды оқуға енгізуге дайындық кезеңінде арифметикалық амалдарды зерттеуге қажетті және бастапқы дайындықтың минималды деңгейіне жету үшін ойын барысында және ересектермен қарым-қатынас кезінде балалардың мектепке дейінгі өмірдегі қоршаған өмір объектілерін біріктіру және азайтудың практикалық әрекеттері туралы қарапайым түсініктерді жүйелеу, тереңдету және кеңейту жүзеге асырылады. Мұндағы жұмыс келесі бағыттарда жүзеге асырылады: практикалық әрекеттер орындалады – заттар жиынтыққа біріктіріліп, заттар жиынтықтан шығарылады, бір-біріне сәйкестікті орнату негізінде заттардың екі тобы салыстырылады және бірдей жағдайлардың жиынтығында модельденеді. Нәтижесінде арифметикалық амалдарды түсіндірудің алғышарты жасалады.

Бастауыш сынып оқушыларының есептеу дағдыларын және арифметика жайлы түсінігін қалыптастыру кезең кезеңімен жүреді:

1) бір таңбалы сандарды қосу және тиісті азайту жағдайлары;

2) кестеден тыс қосу және азайту (екі таңбалы сандармен ауызша әрекеттер);

3) көп таңбалы сандарды қосу және азайту (ауызша және жазбаша әдістер);

4) кестелік көбейту және бөлу;

5) кестеден тыс көбейту және бөлу (екі таңбалы сандарды көбейту және бөлу);

6) көбейту мен бөлудің жазбаша әдістері.

Бастауыш сынып оқушыларының есептеу дағдыларын қалыптастыру есептеу әдістерін саналы түрде игеруге негізделген. Есептеу дағдысы деп есептеу техникасын меңгерудің жоғары дәрежесіндегі түсінік, ол өз кезегінде арифметикалық амалдардың нәтижесін жылдам табуға негіз болады.

Бастауыш сыныптардың математика курсында оқытылатын арифметикалық амалдарды қолдану әдістерін олардың жалпы теориялық негіздеріне сәйкес топтарға бөлуге болады:

– теориялық негізі: сандар тізбегін білу болып табылатын әдістер (мысалы, a+1; 10 + 4; 34-30);

– теориялық негізі: арифметикалық амалдардың нақты мағынасы болып табылатын әдістер (a+2; d-4; кестелік көбейту жағдайларын табу әдісі; қалдықпен бөлу; 1a; 1-0);

– теориялық негізі: арифметикалық амалдардың қасиеттері болып табылатын әдістер (мысалы, екі таңбалы санды бір таңбалы санға көбейту көбейтудің үлестірімділік қасиетіне негізделген);

– теориялық негізі: компоненттердің біреуінің өзгеруіне байланысты арифметикалық амалдардың нәтижелерін өзгерту болып табылатын әдістер (мысалы, 168 + 99 типті дөңгелектеу әдісі);

– теориялық негізі: компоненттер мен арифметикалық амалдардың нәтижесі арасындағы байланыс болып табылатын әдістер (мысалы, екі таңбалы санды бір таңбалы санға бөлу таңдау әдісімен жүзеге асырылады);

– теориялық негізі: ережелер болып табылатын әдістер (мысалы, a – 1; a – 0).

Бастауыш мектеп жасындағы оқушының есептеу дағдысының қалыптасуы мыналарды қамтиды:

– Арифметикалық амалдардың нәтижесін табу үшін амалдардың өзін және амалдардың қолданылу ретін білу.

– Есептеулерді жинақы түрде орындай алу міндеті (есептеуді ойша орындай алу, көрнекілік құралдарының көмегінсіз жауап таба алу).

Әр арифметикалық амалмен жұмыс істеу әдістемесі келесі кезеңдерге бөлінеді.

1) Жаңа ақпаратты енгізуге дайындық.

Бұл кезеңде оқушыларға жаңа ақпаратты бермес бұрын, осы жаңа білімнің негізі қызметін атқаратын бұрынғы материалды қайталау жұмыстары жаңа білімді игеруге дайындықты қамтамасыз етеді. Мысалы, «20 көлеміндегі қосу» тақырыбын игеру үшін 20 санының құрамын, 10 + a типті қосу жағдайларын, бір таңбалы сандардың құрамын қайталау қажет.

2) Есептеу әдісін игеру.

Бұл кезеңде оқушылар есептеу техникасының мәнін анықтау бойынша жұмыс жүргізеді: қандай операцияларды орындау керек, қандай тәртіппен және неге екені анықталды. Оқушылар заттармен (санау

таяқшалары, геометриялық лото фигуралары) немесе олардың кескін-дерімен (сандардың графикалық модельдері) әрекеттерді орындайтын-дай етіп жұмысты ұйымдастыру қажет.

3) Қабылдауды бекіту және есептеу дағдысын дамыту.

Бұл «сыртқы» ауызша кезең; мұнда егжей – тегжейлі дауыстап айту арқылы жаңа есептеу техникасын қолдану тапсырмаларын шешу үшін коммуникативті өзара әрекеттесу (фронтальды, жұпта) қажет. Содан кейін әрекет интериоризацияланады, яғни ішкі жоспарға аударылады (балалар әрекетті өздігінен орындайды, «өздеріне» сөйлейді, содан кейін үлгі бойынша өзін-өзі тексереді) [5].

Математиканың бастауыш курсына арифметикалық амалдардың бірқатар қасиеттері енеді. Олар: қосу мен көбейтудің ауыстырымдылық қасиеті, санды қосындыға қосу, санды қосындыдан азайту, қосындыны санға қосу, қосындыны саннан азайту, қосындыны қосындыға қосу, қосындыны қосындыдан азайту соның нәтижесінде оқушылар, жалпы қорытындыға келуі тиіс. Мысалы, 1-сыныптың өзінде қосудың ауыс-тырымдылық қасиетін оқып үйренгеннен кейін 2 + 6 жағдайы үшін қосылғыштардың орнын ауыстыру әдісі енгізіледі, ал 54 – 20 жағдайын қарастырудан бұрын санды қосындыдан азайтудың әр түрлі тәсілдері қарастырылады, соның негізінде есептеу әдісі айқындалады [6].

Арифметиканы оқыту әдістемесі ұстаздардан үлкен шығарма-шылықты талап ететін процесс. Көптеген білімдердің негізі болып отырған арифметика туралы жағымды көзқарас оқушыларға жалпы нақты ғылымдарға шолудағы алғашқы белес болғандықтан, астауыш мектеп математикасын оқыту барсында арифметикалық амалдарды сапалы оқыту, әрдайым өз жемісін береді деп ойлаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қожабеков А.М. Математиканы оқытуда жаңа инновациялық әдістерді қолдану // Математика және физика. – 2021.

2. Аманова Г.Б. Преподавание математики в 1 классе в условиях обновленного содержания образования // Бастауыш мектепте оқыту. – №1, 2018.

3. Махина Г.С. Формирование функциональной математической грамотности младших школьников // Бастауыш мектепте оқыту. – №3. – 2022.

4. https://ozlib.com/1056020/sotsium/obschie_voprosy_metodiki_prepodavaniya_matematiki#:~:text=%2D%20%D0%90%D1%80%D0%B8%D1%84%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%20%D0%B8%D0%B7%D1%83%D1%87%D0%B0%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%8F%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%2C,%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%8B%2C%20%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BA%D1%80%D1%8B%D1%82%D1%8B%D0%B5%20%D0%B2%20%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%8B%D0%B4%D1%83%D1%89%D0%B8%D1%85%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85

5. http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2009/Pedagogica/53289.doc.htm
6. Әлжанова Б.Қ. Жаңартылған білім беру мазмұнына көшу – заман талабы // Бастауыш мектепте оқыту. – №2. – 2018.

Қ.Ө. Алимхан, А.Ж. Молдажанова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенттер, Павлодар қ.
Т.Н. Фомина
ғылыми жетекші: доктор PhD, оқытушы-зерттеуші, Павлодар қ.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ҚҰМ ТЕРАПИЯСЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Аннотация. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың қиялындағы сөзбен айтып жеткізе алмайтын дүниесін құмға түсіре алатындығы туралы айтылған. Бала қолымен және табиғатпен жасалған шынайы, тартымды және тартымсыз пішіндерді қолданады, ал қолдан жасалған заттар шындықты қабылдауға көмектеседі. Құм терапиясы арқылы баланың шығармашылық, танымдық, интеллектуалдық, қарым–қатынас құзіреттіліктері дамитындығы туралы айтылған.

Кілт сөздер: Балалар, құм терапиясы, шығармашылық, құм, сенсорика, моторика, ойын.

Аннотация. В этой статье рассказывается о том, как дошкольники могут запечатлеть на песке свой непередаваемый мир в своем воображении. Ребенок использует реалистичные, привлекательные и непривлекательные формы, созданные руками человека и природой, а предметы ручной работы помогают ему принять реальность. Отмечается, что с помощью песочной терапии у ребенка развиваются творческие, познавательные, интеллектуальные, коммуникативные компетенции.

Ключевые слова: Дети, песочная терапия, творчество, песок, сенсорика, моторика, игра.

Annotation. This article describes how preschoolers can capture their indescribable world in the sand in their imagination. The child uses realistic, attractive and unattractive forms created by human hands and nature, and handmade objects help him to accept reality. It is noted that with the help of sand therapy, a child develops creative, cognitive, intellectual, and communicative competencies.

Key words: children, sand therapy, creativity, sand, sensory, motor skills, game.

Құм терапиясы – адамға өзінің жан дүниесіндегі өз «Менін», өзін танытуға, өзіне өте маңызды, жан тебірентерлік және құпиясының ашылуына көмектеседі.

Құм терапиясын қолданудағы мақсатым: Бала өзін жайлы, қорғалған күйде сезініп, шығармашылық белсенділік танытатын табиғи стимулдық орта қалыптастыру.

«Құм терапиясы» қағидасы аналитикалық терапияның негізін салушы Карл Густав Юнгпен ұсынылған. Мүмкін ұлы Юнгке адамның құммен «әлектенуінің» қажеттілігі, оның құрылысы осы идеяны ұсынуға

себепші болған шығар. Себебі көптеген психологтар жекелеген құм түйіршіктерінде жеке тұлғаның нышандық айқындамасын, ал құм массасында – жаһандағы Өмірді көреді. Құм – миллион жыл бұрын пайда болған. Ол бүкіл әлем бойы жайылған. Құм – өте ұсақ ақ түсті, сары, қоңыр, сұр және қызғылт түсті болады. Құм бала үшін магнит сияқты өзіне тартымды зат. Бала құмды не екенін сезінгенше қолдары сарай, қоршау т.б. жасай бастайды. Ал оған ойыншықтар, кішігірім пішіндерді қосса, онда баламен түрлі ертегілерді драмалау, ойын процесіне кіреді.

Бәрімізге таныс бұл зат жай ғана – құм. Бірақ шын мәнінде бұл таңғажайып керемет материал. Құм әр түрлі болады. Жеңіл және құрғақ, ауыр және сулы, ол әр түрге ыңғайланады. Бірақ, бұл құмнан жасалған пішіндерде шашылып, тіл алмай қоюы да мүмкін. Балалар сағат сайын үйлер, пішіндер жасап немесе жай ғана құмның үстімен жүруі де мүмкін. Құммен ойын туралы 1929 жылы Англияның педиатры Маргарет Ловенфельд жазған екен. Арнайы құм салынған ыдыста балалар өздеріне ұнаған пішіндермен суды пайдалана отырып, әр түрлі композициялар жасаған. Балалар өздерінің жасағандарын «менің әлемім» деген екен және Ловенфельд өзінің техникасын «Әлемнің құрылуы» деп атаған екен. Қазіргі заманның құм суретшілері құмнан портрет, пейзаждар, мультфильмдер жасайды. Құммен сурет салу техникасы қазір өте танымал. Құм өнері барлық әлемге кең таралған. Құммен ойын – балалар мен ересектердің эмоционалдық хал-жағдайларына оң әсер етеді, бұл баланың өзіндік дамуы үшін тамаша құрал болып табылады. Құммен ойнау кеңістік әдіс ретінде 1939 жылы ағылшын педиатры Маргарет Ловенфельд сипаттама берген. «Құм терапиясы» концепциясының құрылуымен негізінде юнгиан мектебінің өкілдері айналысты, мысалы швейцар аналитигі Дора Калф. Құм терапия – балаларға үлкен мүмкіндік. Бала құммен алуан түрлі мүсіндер жасау арқылы өзінің сана-сезімін байытады. Құмдық терапия – ол баланың уайымдау немесе қайғыру сәтін ашып көрсете алады, ол жағдайда балаға көңілін көтеруге жол салады. Бала құммен ойнай отырып, өзінің бойындағы ауыр сезімді ұмыта бастайды. Сонымен қатар, ойын үстінде өзінің көңіл-күйін көтерумен бірге, өзін-өзі емдей бастайды. Құм ерекше нәрсе. Кейде біздер қолымызды құрғақ құмға салсақ, өзімізді шөлейт аймақта жүргендей сезінуіміз мүмкін. Құмдық терапияда бұрыс немесе дұрыс композиция деген жоқ. Түрлі мүсіндер жасай алады, оны қайтадан бұзып, қайта қалпына келтіруге болады. Бала осы бағыт-бағдармен әрекеттеніп отырып, өзін-өзі сиқыршы тәрізді сезінеді. Бала құммен ойнауда сындырудан, майыстырудан, жаңа мүсіндер құрастырудан қорықпай айналысады. Құмдық терапия – оқуды, білімді талап етпейді. Бұл терапияның маңыздылығын әлем дәлелдеген. [1]

Мен өз жұмысымда құмдық терапияны балалардың көңіл-күйін байқап, сол көңіл-күйлерін көтеру мақсатында қолданамын.Бәрімізге

белгілі құм-ұсақ ірмектерден құралады, олар бірігіп құмдық массаны құрайды. Көптеген психологтар әр ірмектерден адамның келбетінің әр түрлі көңіл-күй ерекшеліктерін, сезімдерін байқаған. Құмдық массада өмірдің күштілігінің сыр сипаты суреттеледі. Балалардың танымдық қызығушылықтары, логикалық ойлау қабілеттері артады. Әсіресе мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауда таптырмас әдіс ретінде пайдаланылады. Қарапайым математикалық түсініктерді қалыптастыру белсенділіктерін де жетілдіруге көмегі тиеді. Қарапайым ойнау әдісін іске асырады. Баланың өсіп-өнуіне жауапкершілікпен қарап, оның сана-сезімінің терең дамуына көңіл бөлетін болсақ, бұл ойымызды іске асыру үшін құмдық терапияны емнің бір бөлшегі ретінде пайдалану аса қажет деп пайымдаймын. Құмдағы ойындар – баланың табиғи әрекеті формаларының бір түрі. Сондықтан да мен құммен ойнайтын орындарды оқыту және дамыту оқу қызметтерінде қолданып отырамын. Құмнан суреттер салып, әртүрлі оқиғаларды ойлап тауып, біз бала үшін әлде-қайда қызықты түрде оған өзіміздің біліміміз бен өмірлік тәжірибемізді, қоршаған әлемнің заңдылықтары мен оқиғаларын жеткізе аламыз. [2]

Құм терапиясының маңыздылығы:

• Сөзбен айтып жеткізе алмайтын ойлаумен қобалжуларды сыртқа шығаруға көмектеседі.

• Бала құммен ойнай отырып, сенсорикасы мен моторикасын дамытады. Құм терапиясын 3 жастағы балалармен бастауға болады. Кейбір адамдар бұл әдісті психоанализге әкеледі деп ойлайды, бірақ менің тәжірбиемде терапияның еркін әдіс екені көрсетіледі. Мысалы: көгілдір түсті құмзар, онда бала мен ересек бірлесе ойнайды. Ойында ойыншықтар қолданылады. Бала тек бөбекжайда ғана емес, ата-анасымен өзен жағалауында да бос уақытты ұтымды пайдалануға болады. [6]

Экологиялық тепе-теңдіктің бұзылуы және қоғамда тудырылатын мәселелер: өмірдегі және теледидардағы қатыгездіктің өсуі, дұрыс тамақтанбау және ата-аналардың денсаулыққа қайшы келетін қылықтары, қиын отбасылардың көбеюі. Ата-аналардың көбі балалармен қарым-қатынас жасауға және тәрбиелеуге уақыт бөлмейді және ниеттері жоқ, оларда бірінші орында отбасын қаражатпен қамтамасыз ету. Балаларға ата-анасымен тікелей қарым-қатынасын компьютер мен теледидар алмастырады. Осындай келеңсіздіктердің нәтижесі балалардың тез және жиі шаршайтындықтары, ұйымдастырылған оқу қызметіне деген қызығушылақтарының төмендеуі, байланыстырып сөйлеуін және сөздік қорларының аздығын болдырады, коммуникативтік дағдыларының дамуын тоқтады. Тәрбиешіге түрлі мінездегі балалармен жұмыс істеуге тура келеді. Мен өзімнің тобымда балалардың сөздік қорларының дамуына және жалпы өзін-өзі ұстау жұмыстарына назарымды аударамын. Осы жұмыстарды шешудің бірден-бір жолы «Құм терапиясы». Біз топта жыл бойы құмды қолданамыз. Балалар құммен ойнауды өте жақсы көреді. Жазғы маусымда балалар шаршамастан бірнеше ай бойы

құмзарда «еңбектенеді», түрлі кеңсарайларды жасап, түрлі тоқаштар «қуырып», торттарды жасайды. Құм балалардың өзара түсінушіліктерін табуға көмектеседі. Құм агрессиялық қуатты шешеді, сондықтан құмзарда ойнап отырған барлық балалар бірге ойын жоспарлап, оны жүзеге асырады. Балалардың бір-бірімен қарым- қатынас жасауға мүмкіндігі туады да, ол тілдік және коммуникативті дамыуына жағымды әсерін тигізеді деп ойлаймын. [4]

Әрекет үстіндегі құмды қолдану.

Сөйлеуді дамыту оқу қызметінде мен келесі әдіс-тәсілдерді қолданамын:

1. Әңгімелесу «бөлмедегі құммен ойнау ережелері» бұл оқу қызметінде мен топтағы не істеуге болады және не істеуге болмайтының талқылаймыз (құмды шашуға, лақтыруға, басқа жерге тасуға т.б.)

2. Балалардың өз тәжірбиесі туралы әңгімелесу «Құммен ойнағанда мен не сеземін?». Балалар өз сезімдері, құммен ойнау барысындағы туындаған қиялдары туралы және құмның қасиеттерін әңгімелейді.

3. Сусымалы құмды қарастыру (Құм сағаты) «Менің сезінулерім». Балалар сусымалар құмды, бірнеше рет аударып отырып, бұл процесті өте ұзақ қарап отыра алады. Бұл көрініс оларды қатты қызықтырады. Содан кейін олар өз сезінулері туралы әңгімелейді.

Қарапайым математикалық түсініктерді қалыптастыру оқу қызметтерінде төмендегідей жаттығуларды қолданамын:

1. «Өлше де сана». Балалар қасықпен құмды өлшейді және санын санайды.

2. «Түрлі өлшемдермен өлше». Бірдей мөлшердегі құмды балалар түрлі белгілері бар қасықтармен өлшеп салыстырады және санын санайды.

Сурет салу ұйымдастырылған оқу қызметінде келесі жұмыс түрлерін қолданамын:

1. «Құммен сурет салуды үйренеміз». Осы ұйымдастырылған оқу қызметінде балалармен бастапқы кезеңде әрқайсысымен жекелеп өткіземін. Бір заттың бейнесін саламыз немесе көшірме қағаз арқылы бейнелейміз. Суреттің ортасына жіңішке қылқаламмен желім жағып үстіне құм себеміз, 1-2 минуттан соң артық құмды алып тастаймыз да, қайта өз ыдысына қалдық құмды саламыз.

2. «Суретті құммен саламыз». Ұйымдастырылған оқу қызметінде түрлі түсті гуашпен боялған және түрлі табиғи реңкі бар құмдарды қолданамыз. Түрлі түсті құмды біртіндеп желіммен әр түсті жеке алып отырып, суретті шығарамыз.

3. «Бауырсақ және түрлі безендірілген қуыршақтар» дымқыл құмнан мүсіндеу және т.б. [3]

Күн тәртібінің екінші жартысында қолданатын «Құм ойындары»

Қыстың суық күндерін де сыртқа шығуға мүмкін болмаған жағдайда балалармен құммен ойнайтын түрлі ойындар, мысалы: «Ненің

ізі», «Келесіге бер», «Сезімтал алақандар», «Еркін ойындар» т.б. ұйымдастырылады.

Бала тәрбиесінің басты ошағы-отбасы десек, құм терапиясының маңыздылығы бөбекжай мен отбасы арасындағы қарым-қатынастың болуына үлкен үлес қосады. Бала құммен ойынды тек бөбекжайда ғана ойнап қоймай, үйге барғанда да сол ойынды жалғастырады. Осы орайда бөбекжай мен ата-ананың байланысын нығайту барысында ата-аналарға үйге төмендегідей тапсырмалар беріп отырамын.

Ұсақ моториканы дамыту жаттығулары:

– «Коктейль трубочкалары»

– «Моншақтар»

– «Фасольды теру»

– «Жіпті орау»

– Сусымалы заттарды сапыру.

Осы жұмыстарды қолдана отырып, балалар құммен жұмыс жасау барысында:

– Біріншіден, баланың жаңалықтар ашып, бір нәрсені зерттеп немесе жеке жұмыс жасау қалаулары арта түседі.

– Екіншіден, тактильді сезімділік пен ұсақ қол моторикасы дами түседі.

– Үшіншіден, құммен ойын барсында барлық танымдық функциялары дамиды (қабылдау, зейін, жады, қиял).

– Төртіншіденқұмда су сияқты жағымсыз энергияны жояды. [5]

Қорыта айтқанда: Бала қиялындағы сөзбен айтып жеткізе алмайтын дүниесін құмға түсіре алатындығына көзім жетті. Бала қолымен және табиғатпен жасалған шынайы, тартымды және тартымсыз пішіндерді қолданады, ал қолдан жасалған заттар шындықты қабылдауға көмектеседі.

Құм терапиясы арқылы баланың мынадай құзіреттіліктерін дамыттым:

– шығармашылық;

– танымдық;

– интеллектуалдық;

– қарым-қатынас.

Құмзар ойындарды, жаттығуларды пайдалану балалардың эмоциясын, шығармашылығын, зейіндерін, қабілеттерін дұрыс көзқарастарын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Педагогикалық процестің негізгі бағыты әрбір жеке тұлғаның мәдениетін тәрбиелеу, әрбір баланың жеке дара ерекшелігін ескере отырып, қойылған міндеттерді іске асыруда жеке тұлғаны жан – жақты етіп қалыптастыру бірлікте шешімін табады. Заманауи инновациялық әдістерді мектеп жасына дейінгі балалардың дамуында қолдану арқылы, балаларды шаршатпай, жалықтырмай, жан-жақты дамуына «Құм терапиясының» тигізер үлесі өте зор деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д., Грабенко Т.М. Чудеса на песке: практикум по песочной терапии. – Изд-во «Речь», 2005.
2. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д., Грабенко Т.М. Игры в сказкотерапии. – СПб., 2008.
3. Кисилева М.В. Арт-терапия в работе с детьми. – СПб., 2006.
4. Балапанов Е.Қ., Бөрібаев Б.Б. Ақпараттық мәдениет негіздері. Әдістемелік нұсқау. – Алматы, 2005.
5. Венгер Л.А. Қабылдау мен оқыту. – М.: Просвещение, 1969.
6. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по сказкотерапии. – СПб., 2013.

Қ.Ө. Алимхан
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Ж.М. Бердыбекова
ғылыми жетекшісі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің оқытушысы

БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМЫТУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАР МЕН ЛЕКСИКАЛЫҚ ЖАТТЫҒУЛАР РӨЛІ

Аннотация. Бұл мақалада дидактикалық ойындар мен лексикалық жаттығулар мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын дамыту құралы деп болжанады. Теориялық материал мен эмпирикалық зерттеулерді жүйелеу мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытуға бағытталған лексикалық жаттығулар мен дидактикалық ойындар жүйесін әзірлеуге және кезең-кезеңімен жүзеге асыруға мүмкіндік беретіндігі туралы айтылған. Сөйлеу мәдениетін дамыту жұмыстарының ерекшеліктері анықталды.

Кілт сөздер: сөздік қор, дидактикалық ойын, лексикалық жаттығу, мектеп жасына дейінгі балалар, сөйлеу, ойлау, қабілет.

Аннотация. В данной статье предполагается, что дидактические игры и лексические упражнения являются средством развития словарного запаса дошкольников. Отмечается, что систематизация теоретического материала и эмпирических исследований позволяет разработать и поэтапно реализовать систему лексических упражнений и дидактических игр, направленных на развитие речи дошкольников. Выявлены особенности работы по развитию культуры речи.

Ключевые слова: словарный запас, дидактическая игра, лексическое упражнение, дошкольники, речь, мышление, способности.

Annotation. This article assumes that didactic games and lexical exercises are a means of developing the vocabulary of preschoolers. It is noted that the systematization of theoretical material and empirical research makes it possible to develop and gradually implement a system of lexical exercises and didactic games aimed at developing the speech of preschoolers. The features of the work on the development of speech culture are revealed.

Keywords: vocabulary, didactic game, lexical exercise, preschoolers, speech, thinking, abilities.

Мектепке дейінгі жаста бала құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынас жасауға, мектепте сәтті оқуға, әдебиетті, теледидар мен радио бағдарламаларын түсінуге және т.б. мүмкіндік беретін сөздікті игеруі керек.

Қазіргі әдістемелерде сөздік жұмыс ана тілінің сөздік құрамын тиімді меңгеруді қамтамасыз ететін мақсатты педагогикалық қызмет ретінде қарастырылады [1].

Сөздіктің дамуы сөздерді сандық жинақтаудың, олардың әлеуметтік бекітілген мағыналарын игерудің және оларды нақты қарым – қатынас жағдайында қолдану қабілетін қалыптастырудың ұзақ процесі деп түсініледі.

Сөз байланыс мазмұнын қамтамасыз етеді. Еркін ауызша және жазбаша сөйлеу, ең алдымен, жеткілікті сөздік қорын иеленуге негізделген.

Балалармен сөздік жұмыстың мәні мен мағынасын, оның сөйлеуді дамыту бойынша жалпы жұмыс жүйесіндегі орнын ашу үшін біз сөздің сипаттамасына, оның тіл мен сөйлеудегі рөліне жүгінеміз. [2]

Тіл, қарым – қатынас құралы ретінде, ең алдымен, сөз тілі. Сөздер нақты заттар, дерексіз ұғымдар, сезімдер мен қатынастар деп аталады.

Сөздің басты ерекшелігі-лексикалық және грамматикалық мағыналардың бірлігі. Лексикалық мағыналар-шындықтың белгілі бір жақтары туралы адам білімінің жиынтығы, оларды игерместен сөйлеуді қарым-қатынас құралы және ойлау құралы ретінде игеру мүмкін емес. Сөздің мағынасы күрделі құрылымға ие: онда пәндік қатынасты, яғни тақырыпты, номинацияны ажыратуға болады.

Бала сөз тіркестерін, сөйлемдерді, келісілген мәлімдемелді қолданылған кезде ғана сөздің мағынасын игере алады. Сондықтан сөздіктің қалыптасуы балалардың үйлесімді сөйлеуінің дамуымен тығыз байланысты болуы керек.

Балабақшадағы сөздік жұмыс- бұл бейтаныс немесе қиын сөздердің арқасында балалардың белсенді сөздігін жүйелі түрде кеңейту. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын кеңейту оларды қоршаған шындықпен таныстырумен, қоршаған ортаға дұрыс көзқарасты тәрбиелеумен қатар жүретіні белгілі. Мектепке дейінгі мекемедегі сөздік жұмыстың ерекшелігі – бұл балалармен тәрбие және білім беру жұмысымен байланысты.

Балалар сөздігінің даму ерекшеліктері физиологияда, психологияда және психолингвистикада толық зерттелген.

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорын дамытуда екі жағы бар: лексиканың сандық өсуі және оның сапалық дамуы, яғни сөздердің мағынасын игеру. Тараптардың әрқайсысының сипаттамаларына қысқаша тоқталайық.

Сөздіктің сандық өсуі: мектепке дейінгі жас – сөздікті тез байыту кезеңі. Оның өсуі өмір сүру жағдайлары мен тәрбиесіне байланысты, сондықтан әдебиетте бір жастағы мектеп жасына дейінгі балалардың

сөздерінің саны туралы мәліметтер бір-бірінен өте ерекшеленеді. Алғашқы мағыналы сөздер балаларда өмірдің бірінші жылының соңында пайда болады. Қазіргі әдістемеде норма жылына 10-12 сөз болып саналады. Сөйлеуді түсінуді дамыту белсенді сөздіктен әлдеқайда алда. Бір жарым жылдан кейін белсенді сөздікті байыту тез жүреді және өмірдің екінші жылының соңында ол 300–400 сөзден тұрады, ал үш жасында ол 1500 сөзге жетуі мүмкін. Сөздіктің дамуы қоршаған ортаның объектілерін, олармен әрекеттерді, сондай-ақ олардың жеке белгілерін білдіретін сөздер арқылы жүзеге асырылады. Кейінгі жылдары қолданылатын сөздердің саны да тез өсуде, бірақ бұл өсу қарқыны біршама баяулайды. Өмірдің үшінші жылы – белсенді лексиканың ең үлкен өсу кезеңі. 4 жасында сөздердің саны 1900-ге жетеді, 5 жасында – 200-ге дейін – 2500, ал 6–7 жаста – 3500–4000 сөз. Осы жас кезеңдерінде сөздіктегі жеке айырмашылықтар байқалады. Д.Б. Эльконинның айтуынша, сөздіктегі айырмашылықтар «психикалық дамудың басқа салаларына қарағанда үлкен» [5].

Балалардың сөйлеуінде өмірдің әртүрлі салаларын білдіретін сөздерді табуға болады. Сонымен, В.В. Гербованың зерттеуінде [4] өмірдің үшінші жылындағы балалардың сөздігінде сөйлеудің ең көп қолданылатын бөліктерінің мазмұнының ерекшеліктері анықталды. Зат есімдердің ішінде тұрмыстық заттардың атаулары – 36%; жабайы табиғат объектілерінің атауы – 16,5%; көлік құралдарының атауы – 15,9%. Басқа зат есімдердің ішінде жансыз табиғат құбылыстарының, дене бөліктерінің, құрылыс құрылымдарының және т.б. атаулары жиі кездеседі.

Жоғарыда келтірілген деректер балалардың өмірінің үшінші жылында басқалармен қарым-қатынасты қамтамасыз ететін әртүрлі сөздікке ие екендігін көрсетеді.

Сапалық даму: Л.С. Выготскийдің айтуынша, «үлкен күрделілікті» білдіретін сөздердің мағыналарын дамыту [3].

Сондай-ақ, балалардың сөздік қорын қалыптастырудың төрт негізгі міндеті:

1 тапсырма: сөздікті байыту (яғни, балаға бұрын белгісіз жаңа сөздерді игеру. Жалпы лексикаға сөздікті байыту байланысты: заттардың атаулары, белгілері, қасиеттері).

2 тапсырма: сөздікті нақтылау (яғни, балаларға белгілі сөздердің мазмұнын толтыру, түсініксіздікті ассимиляциялау, синонимдік сөздер, антоним сөздер).

3 тапсырма: сөздікті белсендіру (яғни, пассивті сөздіктен белсенді сөздікке мүмкіндігінше көп сөздерді аудару, осы сөздерді сөйлемдер мен сөз тіркестеріне қосу).

4 тапсырма: әдеби емес сөздерді жою.

Балалар келесі коммуникативті дағдыларды игеруі керек:

– Әңгімелесушімен белсенді қарым-қатынас жасай отырып, олардың әртүрлі түрлерін, атап айтқанда: сұрақтар, хабарламалар, толықтырулар, өтініштер, ұсыныстар және басқаларды қолдана отырып, оның ескертулеріне тез жауап бере алады;

– Әр түрлі тақырыпта әңгіме жүргізу, әңгімелесуші ұсынған тақырыпта әңгіме жүргізу, одан алаңдамау, өз көзқарасын қайта сұрау және дәлелдеу, сондай-ақ талқыланатын тақырыпқа өз көзқарасын білдіру қабілеті;

– Сабырлы, орташа қатты, мейірімді сөйлей білу;

– Сөйлеу этикетінің әртүрлі формулаларын қолдана отырып, оларды ескертулерсіз қолданыңыз (әңгіме барысында сіз басыңызды төмендете алмайсыз, әңгімелесушінің бетіне тікелей қарауыңыз керек, сіз толық аузыңызбен сөйлей алмайсыз; ересектердің әңгімесіне араласуға болмайды);

– Әңгіме барысында мимика мен ым-ишараларды қолдана білуімен;

– Жұпта және 3–5 адамнан тұратын топта, сондай-ақ ұжымда қарым-қатынас жасай білу.

Балалармен жұмыс істеудің келесі бағыты: сөздікті бекіту және нақтылау. Бұл міндет, ең алдымен, балаға сөздердің жалпылама мағынасын игеруге, сондай-ақ оларды есте сақтауға көмектесу ретінде түсініледі.

Дидактикалық ойындар/жаттығулар	**Мақсаты**
Үстел-баспа ойындары	Балалардың үстел-баспа ойындарының ережелерін білуге, ойындағы ережелерге бағынуға үйретуге ұмтылысын ынталандыру.
Бір сөзбен ата	Заттарды бір сөзбен атауға үйрету, сөздік қорларын дамыту.
Дұрыс сөзді таңда	Суретке қарап, керек сөзді таңдап қоюға үйрету.
Мезгілдерге саяхат	Сөздік қорын жандандыру, сөздерді байланыстырып, сөз тіркестерін құрай білуге дағдыландыру.
Жұп суреттер	Балалардың заттардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарынын, ерекшеліктерін таба білу, олардың мәнін түсіндіру, оларды жұпқа жинау, топтау принципін бөліп алу ойын мәселесін шешу үшін пайдалануды ұйымдастыру.
Себеп-салдар	Балаларға берілген сөйлемдерді дұрыс құрастыруға үйрету. Ой-толғауын, логикасын дамытады.
Сұрақ-жауап	Логикалық ойлауды, қиялды, ақпаратты толықтыру қабілетін дамыту.
Антоним	Балаларда тапқырлықты, ойлау жылдамдығын дамыту. Балаларды тапсырмалардағы мағынасына қарама-қарсы сөздерді табуға үйрету.
Шашылған буыннан сөз құра	Дыбыстық құрамын меңгеруін тексеру.
Артығын тап	Балаларға сөздерді мағынасы бойынша топтауға, заттарды қасиеті бойынша жіктеу қабілетін дамыту.

Қорыта келе, балалардың сөйлеуін дамыту теориясы мен әдістемесі балалардағы сөздіктің дамуын сөйлеуді дамытудың маңызды міндеттерінің бірі ретінде қарастырады. Дидактикалық ойын арқылы балалардың белсенді сөздігін дамыту өте тиімді болады, өйткені дидактикалық ойын көп қырлы, күрделі педагогикалық құбылыс: бұл мектеп жасына дейінгі балаларды оқытудың ойын әдісі, оқыту формасы және тәуелсіз ойын әрекеті.

Үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың белсенді сөздігін дамытуда дидактикалық ойындардың, ауызша, үстел-баспа ойындарының және көрнекі материалдары бар ойындардың әр түрлі түрлерін қолдану үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін және белсенді сөздікті дамытуға ғана әсер етпейді, сонымен қатар үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың жеке басының толық, үйлесімді және жан-жақты дамуын қамтамасыз етеді. тәуелсіздік, өзін-өзі дәлелдеу қабілеті сияқты құнды жеке қасиеттерді қалыптастыру оның көзқарасы және т. б.

Дидактикалық ойын-бұл үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың белсенді сөздігін дамыту мен байытудың маңызды құралы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Алексеева М.М. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников:Учеб.пособие для студ. выс. и сред. учебных учреждений / М.М. Алексеева, В.И. Яшина. – М.: Академия, 2009.

2. Белошапкина С. Играя, учимся. [Текст] / С. Белошапкина // Дошкольное воспитание. – №7. – 2012.

3. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка [Текст] / Л.С. Выготский. – М.:Эксмо, 2006.

4. Хрестоматия по теории и методике развития речи детей дошкольного возраста: Учеб.пособие для студ. высш. и сред. учеб. заведений / сост. М.М. Алексеева, В.И. Яшина. – М.: Академия, 2000.

5. Эльконин. Психология игры [Текст] / Д.Б. Эльконин. – М.: Владос, 2009.

М.Н. Баяз
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
М.А. Кененбаева
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, Педагогика жоғары мектебінің профессоры

БАСТАУЫШ МЕКТЕП МАТЕМАТИКАСЫН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА РЕСУРСТАРДЫ ТИІМДІ ТАҢДАУ

Аннотация. Бұл мақалада бастауыш мектеп математикасын оқыту барысында АКТ-ны қолдану жолдары мен тиімділігі туралы жазылған. Қазіргі уақытта қоғамда білім берудің жүйесі, оның қоғамдағы рөлі, даму деңгейлері, сапасы және маңыздылығы артып келеді. Жаңа технологиялар сабақ жоспарлауда, сабақ

барысында оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын оятады, АКТ-ның беретін пайдасы мен нәтижесі өте көп және олардан тиімді нәтижелер алынады.
Кілтті сөздер: Ақпараттық – коммуникативтік технологиялар, интерактивті тақта, жаңа технология, дүниетаным, электрондық оқулық.

Аннотация. В данной статье описаны способы и эффективность использования ИКТ в обучении математике в начальной школе. В настоящее время система образования в обществе, его роль в обществе, уровни развития, качество и значимость возрастают. Новые технологии вызывают у учащихся интерес к предмету при планировании урока, ИКТ имеют много преимуществ и результатов, и от них получаются эффективные результаты.
Ключевые слова: Информационно-коммуникационные технологии, интерактивная доска, новые технологии, мировоззрение, электронный учебник.

Annotation. This article describes the ways and effectiveness of using ICT in teaching mathematics in elementary school. At present, the education system in society, its role in society, levels of development, quality and significance are increasing. New technologies generate student interest in the subject when planning a lesson, ICTs have many benefits and results, and effective results are obtained from them.
Keywords: Information and communication technologies, interactive whiteboard, new technologies, worldview, electronic textbook.

Қазіргі кезде білім беру жүйесінде көптеген жаңа технологиялар мен инновациялар, апараттық – коммуникативтік технологиялардың таралуы және оларды сабақ барысында пайдалану күнімен артып келетіні бәрімізге мәлім.

Жалпы «Жаңа технология» дегеніміз не? Қысқаша айтып кетсек, жаңа технология дегеніміз – мұғалімнің мүмкіндіктерін одан әрі дамытып, қуаттандыратын құралдардың бірі. Жаңа ақпараттық технологияларды сабақ барысында қолдану оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады.

Бастауыш мектеп математикасын оқыту барысында пайдаланатын ең тиімді әдістерінің бірі ақпараттық – коммуникативтік технологиялар. Ақпараттық – коммуникативті технологиялар қазіргі таңда қоғамымызда белсенді артып келеді. Сонымен қатар, мұғалімге математиканы оқытуда жоғары деңгейге жетуіне мүмкіндік беріп, математика сабақтарын қызықты етіп өткізуге, оқушылардың сабаққа деген қызығушылықтарын одан әрі арттыруға көмектеседі.

АКТ-ны математика сабақтарында қолдану мұғалім үшін өте қолайлы болып келеді. Өйткені, сабақ барысында көрнекіліктің және жұмыстың тез орындалуы арқасында оқушылардың берілген материалды тез игеруге, уақыт үнемдеуге мүмкіндік береді. Ақпараттық коммуникативтік технологиялар оқушылардың сабаққа деген қызығушылықтарын одан әрі дамытып, оқытудың жаңа формалары мен әдістерін іске асыруға өз үлесін қосады. [1, 4б].

Ақпараттық – коммуникативті технологиялар білім берудің бір бөлігі болып табылады. Қазіргі кезде заман ағымына сәйкес күнделікті

сабаққа компьютер, электрондық оқулық, интерактивті тақта қолдану жақсы нәтиже береді. Оқытудың жаңа әдістері арқылы, оқу үрдісін ұйымдастыру, ойын түріндегі тапсырмалар, мультимедиалық оқыту жүйелері қарастырылады. [2.9б].

Математика ғылымы қазіргі кезде даму үстінде. Сондықтан, математика сабағының толық мазмұнын ашып, оны іс – жүзінде жүзеге асыру үшін жаңа ақпараттық технологиялардың қажеттілігі өте зор. Ақпараттық – коммуникативтік технологияның жетістіктерін математика сабағында қолдану арқылы танымдылық іс-әрекеттерін ұйымдастырып, оқушылардың құзыреттілігін дамытуға өз үлесін қосады.

АКТ-ны математика пәнін оқытуда пайдаланудың басты мақсаты – білім алушылардың өз бетінше білім алу үрдісін қалыпстастыру болып табылады. Оған: тексеру бағдарламалары, видеосабақтар, сабақ үстінде көрсетілетін анимациялық бейнелер, электрондық оқулықтар және т.б қосымшалар жатады.

Жаңа технологияларды қолдану 1 – 4сыныптарда аса өзекті болып саналады. Бастауыш сынып оқушыларында негізгі ойлау әрекеті көрнекілік образды. Сондықтан, оларды оқытуда көптеген сапалы иллюстрацияларды қолдануда техглдлгиялардың үлесі өте зор. Ақпараттық-коммуникациялық технологияны пайдалану оқытудың тиімді әдістерінің бірі деп ойлаймын. Заманауи АКТ құралдарымен жұмыс істеу оқушыларды ұқыптылыққа, нақтылыққа, берілген тапсырмалардың нәтижелі орындалуына, басты мәселеге назар аудара білуге баулиды, сондай-ақ, АКТ құралдарымен жұмыс істеу барысында оқушылардың өзінің жеке іс-әрекетін дұрыс жоспарлауға, дұрыс шешім қабылдай алуға тәрбиелейді.

Математика сабағында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың тиімділігі:

Сонымен қатар, интерактивті тақта да математика сабақтарында тиімді болып есептеледі. Себебі, математика пәні күрделі болғандықтан интерактивті тақта арқылы сабақты өткізу мұғалімдер үшін өте қолайлы болады. Интерактивті тақта арқылы оқушылар тапсырма орындап, есеп шығарып, графиктерді құрып, уақытты тиімді пайдаланады. Оқушыларға ақпараттық білім негізінде даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын қалыптастырады. [2, 2б].

Интерактивті тақтаны қолдануға болады:

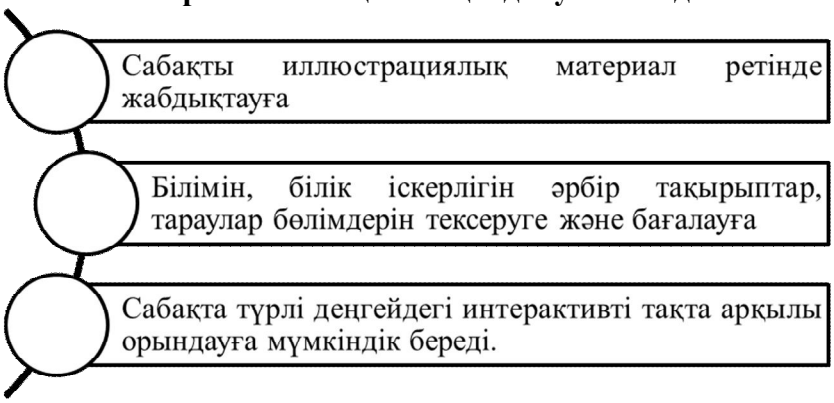

АКТ-ны математика сабақтарында қолдану көрнекіліктің және жұмыстың тез орындалуы, жазбаша жұмыстың болмауының арқасында метариалды тез игеруге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, интерактивті тақта арқылы математика сабағында imektep.kz, bilimland.kz, WordWall сайттарын қолдануға да болады. «WordWall» осы сайт арқылы заман талабына сай, оқушылардың назарын аударатын тапсырмалар құрастыруға болады.

Біз өндірістік педагогикалық практиканы өткен кезде 4 «ә» сыныбымен жұмыс жасадық. Математика сабағында «Пікір. Пікірлердің ақиқаттылығы және жалғандығы» тақырыбы болды.

Оқудың мақсаты: математикалық мазмұндағы пікірлер құрастырып, олардың ақиқаттығын және жалғандығын дәлелдеу.

«WordWall» сайты арқылы, тапсырмалар интерактивті тақта арқылы берілді. Оқушылар интерактивті тақтаға бір – бірден шығып, берілген тапсырмаларды шешіп, ақиқат болса ✓ тандап, жалған болса Х батырмасын басты. Мысалы:

1 тапсырма. Салыстырудың жауаптары ақиқат ✓ па немесе жалған Х ба? Дұрысын тауып, дәлелде

1.120 >130	4. 90>70
2. 90>20	5. 150<80
3. 60<50	6. 810<90

Орындаған тапсырманың қорытындысы бойынша, 20 бала тапсырманы жақсы меңгерді. 5 оқушы – орташа меңгеріп, сабаққа белсенді қатысуға тырысты. Ал қалған 4 оқушы тапсырманы төмен меңгерді.

Осы сайтты бірнеше рет пайдаланып, балалардың сабаққа деген қызығушылықтарын оятуға тырыстық. Келесі сабақта балалар «WordWall» сайты арқылы тапсырмалар орындап, жақсы нәтиже көрсетті. 25 бала тапсырманы жақсы меңгеріп, 3 оқушы – орташа меңгерді және олар сабаққа белсенді қатысты. Ал қалған 1 оқушы тапсырманы төмен дәрежеде меңгерді.

Сабақтардың нәтижесі бойынша ойын түріндегі тапсырмалар балалардың қызығушылықтарын оятып, тақырыпты дұрыс түсінуге көмектесті. Балалардың сабақ кезіндегі белсенділігі арта түсті.

Қорытындылай келе, жаңа технологиялар әрқашан да оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын арттырады. Заман талабына сай жаңа технология әдістерін үйретететін, оқушыларға бағыт – бағдар беруші – мұғалім. Бүгінгі таңда ақпараттар ағымдары өте көп, сондықтан ақпараттық технологияларды кез келген педагог меңгеріп, жүйелі түрде жеткізе алатындай, интерактивті тақтаны пайдалана алатын, мәдениетті дамыған, жаңа әдістерді меңгерген мұғалім болуы керек. Ақпараттық – коммуникативті технологиялар арқылы оқушылардың белсенділігін дамытып қана қоймай, болашақта үлкен жетістіктерге жетеміз деп ойлаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Камбарбекова С.М. Бастауыш сыныптарда математика сабағындағы АКТ-дан қолдану әдістері. – Қарнақ, 2021.

https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fust%2Ekz%3A443%2Ffrontend%2Fweb%2Fmaterials%2Fdocx%2Ffiles%2F1616008181%2Edocx&wdAccPdf=0&wdEmbedFS=1

2. Амангельдиева Ж.А., Сулейменова Г.Б. Ақпараттық технологияны математика сабағында қолдану. – Қарағанды, 2019. – 9–11 б. https://bilim-teniz.kz/public/images/source/Методичка%20Амангельдиевой%20Жанны%20и%20Сулейменовой.pdf

3. Ақпаева Ә.Б., Лебедева Л.А., Мыңжасарова М.Ж., Лихобабенко Т.В. «Математика» 4 сынып, 49-55б https://oqylyq.online/wp-content/books/83/83.pdf

К.Д. Баязитова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Р.Х. Кошкимбаева
Ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы-сарапшы, Павлодар қ.

ҚАЗАҚСТАНДА ЖӘНЕ ШЕТЕЛДЕ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақалада Қазақстандағы мектепке дейінгі білім беру жүйесі, оның құрылымы, бағыттары жайлы ой қозғалады. Қазақстанда мектепке дейінгі білім беру жүйесінің жаңартылған мазмұны туралы сипаттама беріледі. Шетелдегі осы ұйымдардың артықшылығы және кемшіліктері, түрлері жан-жақты талданып, олардың тәрбиелу бағыттарының сипаттамасы, балаларға білім беру жүйесіндегі ұстанатын қағидалары, күн тәртібіндегі айырмашылықтары талданады. Қазіргі мектепке дейінгі ұйымдарғады шетелдік жаңашылдықтары.

Кілт сөздер: Қазақстан, шетел, білім беру, тәрбиелеу, балабақша, ұйымдастыру, әлеуметтендіру.

Аннотация. В статье рассматривается система дошкольного образования в Казахстане, ее структура, направления. В Казахстане дается описание обновленного содержания системы дошкольного образования. Всесторонне проанализированы преимущества и недостатки, виды данных организаций за рубежом, характеристика направлений их воспитания, принципы, которых они придерживаются в системе образования детей, различия в повестке дня. Зарубежные инновации в современных дошкольных организациях.
Ключевые слова: Казахстан, зарубежье, образование, воспитание, детский сад, организация, социализация.

Annotation. The article discusses the system of preschool education in Kazakhstan, its structure, directions. In Kazakhstan, a description of the updated content of the preschool education system is given. The advantages and disadvantages, types of these organizations abroad, characteristics of the directions of their education, the principles they adhere to in the education system of children, differences in the agenda are comprehensively analyzed. Foreign innovations in modern preschool organizations.
Keywords: Kazakhstan, abroad, education, upbringing, kindergarten, organization, socialization.

Балабақша – мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеуге және білім беруге арналған мекеме, сондай-ақ осындай мекемелердің кешені. Балабақшалар мекеме түрі ретінде көптеген елдерде бар және әдетте халықтық білім беру жүйесіндегі бірінші буын болып табылады.

Балаларды әлеуметтендіруде мектепке дейінгі балалар мекемелері үлкен рөл атқарады. Отбасымен бірге олар әлеуметтенудің бастапқы кезеңін жүзеге асырады және көбінесе жеке тұлғаның әлеуметтік келбетінің негізін қалады. Әдетте, аптасына бес күн 12 сағат бала мектепке дейінгі мекемеде болады. Бұл уақытша сипаттамалар оның балалық шақта қалыптасуының шарттарын анықтайды, олар тұлғаның негізгі қасиеттерін дамытуға арналған. Мектепке дейінгі білім беру мекемелері тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру процесінің басталуына, оның шығармашылық белсенділігіне, тәуелсіздігіне, бастамашылығына оның қалыптасуы мен дамуының алғашқы кезеңдерінде ықпал етеді.

Біз білетіндей, Фридрих Фребель мектепке дейінгі педагогика тарихында алғаш рет – тұтас, әдістемелік егжей-тегжейлі әзірленген, практикалық құралдармен жабдықталған, мектепке дейінгі қоғамдық тәрбие жүйесін берді. Оның ілімі мектепке дейінгі тәрбиені педагогика ғылымының жеке саласына бөлуге ықпал еткен болатын. 2015 жылы Бад-Бланкенбург қаласындағы Фридрих Фребель мұражайы әлемдегі алғашқы балабақшаның ашылғанына 175 жыл толуына орай халықаралық конференция ұйымдастырды. Әлемнің түкпір-түкпірінен келген дәстүрлерді жалғастырушылар: Финляндия, Германия, Греция, Эстония, Жапония, Ұлыбритания және басқа да көптеген елдер тәжірибе алмасу үшін осында жиналған болатын [1, 234 б].

Қазақстандағы мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбиенің дамуына ағартушы – педагог Назипа Құлжановна зор еңбек еткені белгілі. Барлық

дерлік мектепке дейінгі ұйымдар баланың жеке басын жан-жақты дерлік дамуына негізделген. Бірақта, осы ұйымдардың әр елдің өзіне тән ерекшеліктері анықталған.

Қазіргі кезеңде мектепке дейінгі білім беру жүйесінің даму және жаңару үстінде екенін айдан анық көрсетіп отыр.

Қазақстандағы балабақшаларда баланың жас кезеңдері бойынша келесі жас топтары бар:

– ерте жас тобы – 1 жастағы балалар;

– кіші топ – 2 жастағы балалар;

– ортаңғы топ – 3 жастағы балалар;

– ересек топ – 4 жастағы балалар;

– мектепалды топ, мектептегі (лицейдегі, гимназиядағы) мектепалды сынып – 5 жастағы балалар.

Қазақстанда мектепке дейінгі ұйымдар тәрбиелеу-білім беру қызметінде бірқатар нормативтік құқықтық актілерді басшылыққа алады:

– «Білім туралы» ҚР Заңы;

– Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделі;

– Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары;

– Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламалары;

– ҚР мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспарлары және т.б.

Тәрбиеленушілердің жеке тұлғасын жан-жақты дамыту мына бағыттар бойынша:

– физикалықдамыту;

– коммуникативтікдағдылардыдамыту;

– танымдықжәнезияткерлікдағдылардыдамыту;

– шығармашылықдағдыларын, зерттеуіс-әрекетіндамыту;

– әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру арқылы іске асырылады.

Аталған дағдыларды қалыптастыру келесі ұйымдастырылған іс-әрекеттерді кіріктіру арқылы жүзеге асырылады:

1) дене шынықтыру;

2) жүзу (жүзу бассейні болған кезде);

3) сөйлеуді дамыту;

4) көркем әдебиет;

5) сауат ашу негіздері;

6) қазақ тілі (оқыту басқа тілде жүргізілетін топтарда);

7) сенсорика;

8) математика негіздері;

9) құрастыру;

10) қоршаған ортамен таныстыру;

11) сурет салу;
12) мүсіндеу;
13) жапсыру;
14) музыка.

Әлемнің барлық елдеріндегі мектепке дейінгі білім беру баланың оқуы мен дамуының негізгі буыны болып табылады. Әр елдің ұлттық дәстүрлерінің ерекшелігімен, мемлекеттің білім беру саласындағы саясатымен, елдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейімен анықталатын мектепке дейінгі оқыту кезеңінің өзіндік ерекшеліктері бар.

Франция – мектепке дейінгі тәрбие идеясының негізін қалаушы ел, ал француз балабақшаларының («ана мектептері») тарихы 250 жылға жуық. Францияның мектепке дейінгі педагогикасы өзінің және шетелдік педагогтардың (П. Кергомар, Монтессори, Ж.О. Декроли, Ж. Пиаже) тәрбиесінің үздік теорияларын сіңірді және бүкіл әлемде лайықты беделге ие. 2019 жылдан бастап француздар үшін үш жастан бастап мектепке дейінгі білім беру міндетті болып табылады. Елдегі балабақшалардың көп бөлігі мемлекеттік болып табылады. Франциядағы мектепке дейінгі білім беру үш кезеңнен тұрады:

– 1 кезең – 3-4 жаста балалар жай ойнайды және жаңа жағдайларға бейімделеді;

– 2 кезең – 4-5 жасында олар мұғалімдермен тұрақты сабақтарда модельдеу мен сурет салуды игере бастайды;

– 3 кезең 5-6 жас-аға топ: балалар әріптерді үйретеді және қолын жазуға дайындайды.

Француз балабақшасында жұмыс күні қысқа. Ата-аналар немесе күтушілер балаларды үйлеріне апарып, содан кейін тағы екі сағатқа алып келетін түскі үзіліс бар. Шағын қалаларда балабақшалар әдетте 16.00 сағатқа дейін жұмыс істейді, ал орталықтарда 19.00-ға дейін жұмыс істей алады. Балабақшаларда болу және білім алу тегін болағанымен, тамақ үшін ақы төлеу керек, бірақ тамақты өзіңізбен бірге үйден әкелуге болады. Балаларға арналған балабақшада ағылшын және француз тілдері, арифметика негіздері және қоршаған әлеммен танысу, сондай-ақ шығармашылық және спорт бойынша сабақтар өткізіледі.

Францияда да ерекше құбылыс – ата-аналық балабақшалар ұйымдастырылған. Бұл ата-аналар тобы құратын жеке балабақшалар. Оларда тәрбиешілер мен күтушілер бар, бірақ әр баланың ата-анасы балабақшада аптасына жарты күн бала күтімімен немесе кез-келген қажетті жұмыстарды орындауға көмектеседі.

Француз заңдары бойынша бір ересек адамға алты баладан артық болмауы керек. Сонымен, егер топта 25 бала болса, онда кем дегенде бес ересек адам болуы керек. Қазақстандағы жүйесінен айырмашылығы, Францияда сабақтарды жоспарлау жоқ: балаға ұсынылатын барлық іс-шаралар мен ательелер қазіргі уақытта баланың қажеттіліктерінен туындайды. Мысалы, егер балалардың жүгіріп, көңіл көтергісі келетіні

көрінсе, онда оларға ашық ойындарды немесе арнайы спорттық модульдер ұсынылады [2].

Швейцария елінде мемлекеттік балабақша 4 жастан басталады, ал жеке балабақшалардың қызметтері бір айлық жалақыға түседі. Швейцариядағы мектепке дейінгі және мектептегі білім беру жүйесі қазақстандық жүйеден айтарлықтай ерекшеленеді. Егер Қазақстанда 2 жастан бастап бала мемлекеттік балабақшаға таңғы ас, түскі және кешкі аспен толық күн барса, онда Швейцарияда бала 4,5 жасқа толғанда балабақшаға беріледі. Онда ол күніне үш сағат өткізеді, түскі асқа үйге барады. Швейцарияда балабақшаға баратын балаларды орналастыру жүргізіледі. Ол шілде айының соңына түседі: егер осы уақытқа дейін бала төрт жасқа толса, онда ол биыл балабақшаға бара алады, егер жоқ болса, келесі жылға дейін күтуге тура келеді. Егер бала балабақша бағдарламасына ілесе алмаса, оны екінші жылға қалдырады. Швейцариялық балабақшаларда балаларға ештеңе үйретілмейді, басты мақсат – әлеуметтік және коммуникативті дағдыларды қалыптастыру. Қазақтсандық балабақшаларда швейцариялық білім беру жүйесі сияқты балалардың әлеуметтенуіне қатты назар аударылмайды. Бізде, кішкентай кезінен бастап балаларға бәсекелестік принципі қойылады – кім жоғары, күшті, жылдам. Швейцарияда баланы өзінің қабілетіне немесе қабілетсіздігіне қарамастан сол күйінде қабылдауға үйретеді. Яғни, мектеп балалардың дағдыларын бағалайды, ал балабақшада олар тек қарым-қатынас жасауы қажет деп есептейді.

Германияның дәстүрлі балабақшалары әлі күнге дейін Фребель жасаған модельде жұмыс істейді. Мектепке дейінгі мекемелердің көпшілігінде балалар жарты күн, шамамен 12% күні бойы жұмыс істейді. Мектепке дейінгі мекемеде болу ақысы отбасының табысымен және баланың бақшада өткізетін сағаттарымен анықталады. Қазір балабақшаларға 3–6 жастағы балалар қабылданады. Мектепке дейінгі мекемелер үшін бірыңғай бағдарлама жоқ. Балабақшадағы педагогикалық процестің орталығында – 8.00-ден 10.00-ге дейін еркін ойын және қарым-қатынас (үстел ойындары, құрылыс, рөлдік ойындар); топтағы және көшедегі іс-шаралар (ашық ойындар, қол еңбегі, сурет салу, суреттелген кітаптарды оқу) 11.00-ге дейін; ата-аналар балаларды алып кететін 12.20-ға дейін серуендеу және еркін ойындар. Егер бала түстен кейін мектепке дейінгі мекемеге барса, онда бұл схема тұтастай қайталанады. Кейбір балабақшаларда тәрбиеленушілер өздерімен бірге үйден тамақ алып келуі керек. Арнайы сөмкеде немесе рюкзакта сэндвич, алма, печенье, шырын бар – ата-ана мен баланың қалауы бойынша [3, 111б].

Ал енді шығыстағы Қытай елін алатын болсақ, ондағы балабақша күн тәртібі Қазақстандағы сақталатын күн тәртібіне ұқсас. Қытайда олар: «егер сіздер баламен бірге болсаңыз, онда жақсы жұмыс істеу мүмкін емес» – сияқты принципті ұстанады. Қытайдың мектепке дейінгі тәрбие жүйесі қатал, өткір, шамадан тыс реттелгені үшін сынға

ұшырайды. Тәрбиешілер балалардың мінез-құлқын тым шектейді және бақылайды, олардың ойын тым реттейді. Сабақтағы балалар пассивті, ересек адамның еркіне мойынсұнғыш, тәртіпке бағынғыш болып келеді. Бұл әрине Қытай елінде балалардың тәртіптілігі, мойынұнғыштығы үлкенге деген құрметін көрсетеді [3, 97б.].

Жапонияның халықтық білім беру жүйесінің алдында денсаулық сақтау министрлігінің қарамағындағы балабақшалардабалаларды мектепке дейінгі тәрбиелеу тұр. Балалар балабақшаға 3 айдан 6 жасқа дейін барады. Баланың балабақшаға баруы үшін оны өте жақсы себептермен негіздеу керек. Атап айтқанда, ата-аналардың екеуі де күніне 4 сағаттан артық жұмыс істейтіні туралы құжаттарды әкелуі қажет. Жапон және қазақ балаларының мектепке дейінгі тәрбиесінің көптеген ұқсастықтары бар. Балабақшалардың міндеті-балалардың ақыл-ойы мен дене тәрбиесі, қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру және мектепке дайындық бағыттарын қамтиды. Жапон балабақшаларында, сондай-ақ қазақ балабақшаларында музыкалық, көркемдік қабілеттерін дамыту бойынша сабақтар жоспарланған. Бірақ бұл сабақтардың мазмұны айқын ұлттық сипатқа ие. Жапон бақтарындағы топтар кішкентай – 8–10 баладан, әр алты айда олардың құрамы қайта құрылады. Бұл кішкентайларға әлеуметтенуге кең мүмкіндіктер беру үшін жасалады. Егер бала бір топта қарым-қатынас орнатпаса, онда ол басқа топта достар табуы әбден мүмкін. Тәрбиешілер де үнемі өзгеріп отырады. Бұл балалардың оларға тым көп үйренбеуі үшін жасалады. Жапон балабақшасының негізгі міндеті – білім беру емес, тәрбиелік – баланы ұжымда өзін ұстауға үйрету. Кейінгі өмірде ол үнемі қандай да бір топта болуға мәжбүр болады және бұл дағды қажет болады. Балаларға ойындарда туындаған қақтығыстарды талдауға үйретеді [6, 101б].

Жапониядағы мектепке дейінгі білім беру бес бағытты қамтиды бұл:

– әлеуметтік қатынастар;

– денсаулық;

– тіл;

– қоршаған орта;

– эмоция мен сезімдерді айқын көрсету.

Сонымен, біздің елден күн тәртібінде, білім беру бағдарламаларындағы бағыттары және принциптері бойынша ерекшеленетін елдер өте көп екенің көре аламыз. Ол елдің мектепке дейінгі тәрбие беру процессі өзіндік қағидалар мен қалыптасқан тәрбие дәстүріне байланысты болып келеді.

Қорытындылай келе, тұтастай бір елдің мектепке дейінгі ұйымдарда тәрбиелеу және білім беру жүйесін дұрыс деп айту қате болып келеді деп ойлаймын. Бірақ та, әр елдің өз тәрбиелеу құндылығымызға сай жақсы жақтарын жинақтап, Қазақстандағы тәрбиеленушілерге тиімді, әрі дұрыс жүйені құру маман болашағында.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. А.К. Савина, д.пед.н., О.И. Долгая, к.пед.н., С.А. Дудко, Ю.Г. Куровская, к.фил.н., Е.Б. Лысова, к.пед.н., Л.И. Писарева, к.пед.н. Опыт интеграции дошкольного и начального образования за рубежом: Сборник научных трудов – М.: ФГНУ ИТИП РАО, Издательский Центр ИЭТ, 2013. – 328 с.

2. Основина М.Ю. Организация дошкольного образования во Франции: от истории к современности // Поволжский педагогический вестник. – 2013. – №1. – 175-179 с.

3. Парамонова Л.А., Протасова Е.Ю. Дошкольное и начальное образование за рубежом: История и современность: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб, заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 240 с.

4. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031

5. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламалары https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235

6. Сорокова М.Г. Современное дошкольное образование: США, Германия, Япония. – М., 2008. – 170 с.

М. Ерболатқызы
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.Ж. Темиржанова
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының магистрі

ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДАРДЫ БІРІКТІРУ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ДИАЛОГ ТҮРІНДЕ СӨЙЛЕУІН ДАМЫТУ

Аннотация. Аталмыш мақалада дәстүрлі және компьютерлік ойындарды біріктіру арқылы балалардың сөйлеу дағдысын дамыту мәселелері қарастырылған. «дәстүрлі ойындар», «компьютерлік ойындар» ұғымдарына анықтама беріліп, балалардың сөйлеу дағдыларын дамыту мәселесі зерттеліп, балалрға тигізер тиімді жақтарына назар аударылғаны байқалады. Сонымен қатар, балалармен дәстүрлі және компьютерлік ойындарды біріктіру арқылы балалардың сөйлеу дағдыларын дамыту мақсатында өткізілетін нұсқаулар ұсынылған.

Түйін сөздер: Дәстүрлі ойындар, компьютерлік ойындар, сөйлеу дағдылары, дидактикалық сөздік, қорды дамытушы ойындар, компьютер, сөйлеу дағдыларын дамыту.

Аннотация. В данной статье речь идет о развитии навыков диалога у детей путем интегрирование традиционных и компьютерных игр. Определены понятия «традиционные игры» и «компьютерные игры», изучена проблема развития речевых навыков детей, отмечено, что внимание уделяется полезным сторонам детей. Кроме того, представлены инструкции с целью развития речевых навыков детей путем совмещения с детьми традиционных и компьютерных игр.

Ключевые слова: Традиционные игры, компьютерные игры, навыки диалога, дидактическая лексика, развивающие игры, компьютер, развитие навыков диалога.

Annotation. This article is about the development of dialogue skills in children by integrating traditional and computer games. The concepts of «traditional games» and «computer games» are defined, the problem of the development of children's speech skills is studied, it is noted that attention is paid to the useful aspects of children. In addition, instructions are presented to develop children's speech skills by combining traditional and computer games with children.

Keywords: Traditional games, computer games, dialogue skills, didactic vocabulary, developing games, computer, development of dialogue skills.

Ойын – мектепке дейінгі жастағы баланың ең негізгі іс әрекеті және ол баланың дамуында психологиялық, анатомиялық-физиологиялық және педагогикалық маңызы ерекше салаларды дамытады. Сол себепті, ойынды баланың дамытушы құралы, таным көзі, білімділік, дамытушылық, тәрбиелік мәнге ие деп айта аламыз, сонымен қатар, баланың жеке тұлға болып қалыптасуында да маңызды рольге ие. А.С. Макаренко балалар ойыны жайында былай деп жазан: «Бала өмірінде ойынның маңызы зор, ересек адам үшін еңбектің, жұмыстың, қызметтің қандай маңызы болса, нақ сондай маңызы бар. Бала ойын ойнағанда қандай болса, өсе келе жұмыста, еңбекте де көп жағдайларда өзін дәл солай ұстайды. Сондықтан, келешек қайраткерді тәрбиелеу алдымен ойыннан бастау алады.»

Қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбайұлы «Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?» деп айтқандай, баланың өсіп дамуындағы жетекші іс-әрекет -ойын. Заман талабына сай ойындарды үлкен екі топқа бөлеміз. Олар: дәстүрлі ойындар және компьютерлік ойындар. Дәстүрлі ойындарға ұлттық ойындар, сюжетті рольді ойындар, шығармашылық ойындар, қимылдық ойындар және дидактикалық ойындар жатады. Дәстүрлі ойындар бәрімізге белгілі, осы уақытқа дейін тәрбиелеу саласында пайдаланып келе жатқа таптырмас құралдардың бірі. Дәстүрлі ойын технологиясының мәні ойын -сауық пен демалыс қана емес, басқару қызметі дұрыс жасалған болса, онда оқыту әсілі, шығармашылық қызметті іске асырушы, әдіспен емдеу, ең бастысы баланы ортамен әлеуметтендірудің алғашқы баспалдағы ретінде есептеледі. Дәстүрлі ойындардың ішіндегі маңыздысы дидактикалық ойындар, себебі, бұл ойынның негізгі пайдасы баланың ой-өрісін қалыптастыруы және баланы дамытуы, сонымен қатар, балада адамгершілік қасиетін оятады және қоршаған ортамен дұрыс қарым-қатынас жасауға үйретеді. Диактикалық ойындар өзара үш түрге бөлінеді: заттық дидактикалық ойындар, үстел үсті дидактикалық ойындары және сөздік дидактикалық ойындар. Заттық дидактикалық ойындар арнайы дидактикалық ойыншықтармен, ойынға арналған түрлі материалдармен ұйымдастырылып ойналады; үстел үсті дидактикалық ойындары ол «Домино», «Лото» сияқты бір орында отырып ойналатын, ақыл ойды дамытатн ойын түрлері; сөздік дидактикалық ойындар айналасын қоршаған заттармен таныстырып, аттарын атай білуге, айналадағы құбылыстар жөнінде

түсінік қалыптастырып, белсенді тілдік қарым-қатынас жасау арқылы ойналатын ойын түрі.

Сөздік қорын, сөйлеу дағдысын дамыту мақсатындағы дидактикалық ойындарды мынадай топтарға бөлсек болады: жаңылтпаштар, жұмбақтар, санамақ, т.б. Оқу қызметін ұйымдастыру барысында осы сөйлеу дағдысын дамытушы ойындард қолдану арқылы баланың сөйлеу дағдысын дамытуға мүмкіндік мол. Сонымен қатар, дәстүрлі ойындардың ішінде сюжетті рольді ойындар да баланың сөйлеу дағдыларын дамытуда таптырмас құрал болып табылады. Сюжетті ойын бала тарапынан шынайы, сезінетін өнімді талап етпейді, бұл ойында барлығы шартты, барлығы әзіл сияқты. Бала елестету арқылы қуышақтармен «дәрігер мен емделуші, сатушы мен клиент, анасы мен қызы, құрбылар» сөйлесе алады немесе елестетіп шегені ойыншық балғамен соғып құрылысшының роліне кіре алады, бірақ шын мәнінде емдемейді, сатпайды тіпті балғамен соға алмайды. Сюжетті ойындардың осындай мүмкіндіктері аланың сөйлеу дағдысының дамуына тікелей әсер етеді жәнеде тәжірибелік әлемін кеңейтіп, баланың ішкі эмоционалды жағдайына жайлылық жасайды.

Осындай дәстүрлі ойындардан бөлек жаңа замандағы компьютерлік ойындар да балалардың жан -жақты дамуына, сөздік қорларының ұлғаюына, сөйлеу дағдыларының дамуына жағдай жасайды.

Компьютерлік ойындардың негізін логикалық құрылым құрайды, онда үш деңгей арқылы ойын ойналады. Олар: оперативтік, тактикалық, стратегиялық.

Кесте-1.

Оперативтік деңгей	**Тактикалық деңгей**	**Стратегиялық деңгей**
Бұл термин аясында ойын ішінде атқарылатын әрекет – операциялар жиынтығының екеуара ойнағандағы үрдістің жалғасы деп түсіндіріледі. оперативтік деңгей әрекетінің нәтижесі дисплей экранындағы барлық ауысымдар мен өзгерістердің бейнеленуі болып табылады. егер компьютерлік ойынды іс-әрекет деп санасақ, онда бұл деңгей адамның тек тетік басатын операциялық төмен деңгейіне сай келеді.	Қандай да біршектелген мақсатқа жеткізетін ойын әрекеттерінің жиынтығы ретінде анықталады. жоспарлы тактикалық әрекет нәтижесінде жекелеме операциялардың қойылған мақсатпен сәйкестігі жүзеге асып, ойнаушы ойында жақсы жағдайға ие болады.	Мақсат пен ұтысқа қол жеткізу үшін барлық ойынның алдынала жоспарлануы.бұл деңгей тактикалық жоспар әрекетін бір жүйеге келтіріп, адамның жоғарғы іс-әрекетінде ойнаушының іс-әрекетін бір ғана мақсатқа жұмылдыруға мүмкіндік береді. ойнаушы ойынның ережелері мен шарттарын қатаң сақтауға міндетті. дегенмен бұл шектеулер ойын материалының ішіне бойлап енуіне, назарын дамытуға, ұқыптылық пен дәлдікке үйренуіне мүмкіндік береді. оның үстіне компьютердің сызбалық және дыбытық мүмкіндіктері ойнаушының ойнау қиялын жетелейді.

Қазіргі таңда елімізде компьютерлік ойындар өз деңгейінде қолданылып келеді. Олардың ішінде әр түрлі тақырыпқа байланысты барлық компьютерлік ойындарды бір-бірінен мазмұнына, ойынның ойналу тәртібінің айырмашылығына байланысты 7 жанрға бөлуге болады:

1. Аркадты ойындар. «Аркадты» сөзі ойын-сауық залдарындағы ойын автоматтарының атына байланысты аталған.бұл жанрдың ойындары баланың жылдам әрекет жасауын, жақсы көз өлшемін, уақытты үнемдеуін қажет етеді және соған тәрбиелейді.

2. Адвентюрлік ойындар. Бұл ағылшынша «шытырман оқиға» деге сөзден алынған. Бұл ойындарда кейіпкерлер алдарына қойылған сынақтардан өтуі керек, сынақ ойын барысында анықталады. Сынақтардан өту үшін тапқырлық және ойынның барысындағы құралдарды дұрыс пайдалана білу қажет. Мұндай ойындарда әр түрлі рольде ойнауға болады. Сол себепті бұл жанрды рольдік ойындар деп те атайды.

3. Спорттық ойындар. Бұл ойындарда ойыншы спорттық жарыстардың қатысушысы болып табылады. Мұнда жеке спортшының атынан ойнауға немесе бірнеше команданы басқаруға болады. Спорттық ойындардың кейбір түрлері тек қана спорттық жарыстарға арналған болып қана қоймай, сонымен қатар оған дайындауға да мүмкіндік береді. Мұндай ойындарды менеджерлік-спорттық ойындар деп те атайды. Оларға: футбол, баскетбол, хоккей, бейсбол, т.б.

4. Стратегиялық ойындар. Бұл ойын жанр қорлары (ақша, қажетті құндылықтар, электр энергиясы) басқаруға арналған. Стратегиялық ойындарда ойыншыдан кездескен қиындықарды жеңуге деген оперативті реакциядан басқа, ұзақ уақыт стратегиялық жобалауды қажет етеді. Ойыншы бұл ойында өзін әскердің генералы ретінде сезіне алады.

5. Иммитаторлық ойыны. Имитатор ойынында ойыншы әрбір кезде өзін жүйткіген автомобильдің, ұшақтың штурвалының жүргізушісі ретінде сезіне аладыу бұл ойында техника басқару маңызды болып саналады.

6. Логикалық ойындар. Көптеген балалар басқатырғыш ойындарды жақсы көреді. Басқатырғыштың стандартты емес түрлерін шешуде ойлау, тапқырлық және өзінің іс-әрекетін алдын-ала есептейтін қабілеттілік қажет.

7. Дәстүлі ойындар. Шахмат ойнайтын компьютерлік ойындар өте қажет. Сонымен қатар бірнеше ойыншыға арналған үстелдік ойындар аз емес.егер бала логикалық ойлауды қажет ететін үстелдік ойындарды ұнатса, жаңа ойындарды ойнауға дайын деген сөз.

Қазіргі таңда ата-аналар балаларымен аз сөйлеседі және олармен сөйлеу дағдыларын дамыту үшін жұмы жасамайды. Сөйлеудің дамымағандығынан, сөздік қордың нашарлығынан балалардың сөйлеуді дамыту сабақтарына қызығушылығы болмайды. Осындай жағдайда компьютерлік ойындар балалардың қызығушылығын арттырып,

балаларды белгілі бір ойын жағдайына баулуға, оқу қызметін қызықты, тартымды, мазмұнды өткізуге мүмкіндік берсе, дәстүрлі ойындар сөйлеу дағдысының дамуына ықпал етеді.

Компьютерлік ойындар баланың есте сақтау қабілетін, зейінін, ойлау дағдыларын, миының дамуына көп ықпал жасайды, алайда, сөйлеу дағдыларына компьютерлік ойындарға қарағанда дәстүрлі ойын түрлері көбірек әсер етеді. Егер баланың ойлау қабілеті мен сөйлеу дағдыларын қатар дамытар болсақ нәтижесі едәуір жақсы болмақ. Сол себепті дәстүрлі және компьютерлік ойындарды біріктіру арқылы балалардың сөйлеу дағдыларын дамыту ең тиімді шешім.

Мектепке дейінгі жастағы балалардың тілі икемді келетіндіктен балалармен жүргізілетін дәстүрлі және компьютерлік ойындардан біріккен ойын түрі бала жасына сай келетін болуы тиіс жіне балалардың топтары үлкейген сайын ойындар да күрделене түседі. Ойын әрекеттерін ұйымдастыру «ойынды өткізуге әзірлік, ойынды өткізу, ойынды талдау» сияқты үш кезеңнен тұруы тиіс. Ойынға қажетті құрал, көрнекіліктерді дайындау ойынды өткізуге дайындық кезеңі болып табылады. Балаларды ойын мазмұнымен таныстырып, ойынды ойнату ойынды өткізу кезеңіне жатады. Ал ойынды талдау кезеңі ол ойынның өз мақсатына жетуі, балалардың белсенділігі және олардың қайталау әрекеті болып табылады.

Дәстүрлі және компьютерлік ойындарды біріктіру арқылы сөйлеу дағдыларын дамыту барысында келесі нұсқаларды қолдану нәтижелі болмақ:

– Сурет бойынша, сызба бойынша сөздерден сөйлем құрау, тірек сөздер;

– Сюжетті суреттер тізбегі бойынша әңгіме құрастыру;

– Фонематикалық есту қабілетін дамыту үшін берілген дыбысқа суреттер таңдау;

– Тізбекті әңгімелер;

– «Не кетті?», «Көрсетіп ата», «Не жетіспеді?», «Не тым көп?» сияқты ойындар;

– Көркем әдебиет шығармаларымен танысу кезінде мультимедиялық презентациялардың мүмкіндіктері. Балаларға өздерінің сүйікті шығармаларының сюжетін түрлі түсті бейнелеген өте ұнайды, бұл олардың тыңдау белсенділігін арттырады.

Қорыт айтқанда, мектепке дейінгі мекемедегі балалардың сөйлеу бағдыларын дамыту үшін дәстүрлі және компьютерлік ойындарды біріктіру ақылы ойындар өткізу мүмкін және қажет. Дәстүрлі ойындар арқылы балаларды дамыту талай ғасырдан өз жемісін беріп келе жатқан технология болып есептеледі. Дегенмен, заман ағымына сай қазіргі таңда дәстүрлі ойындарға қарағанда компьютерлік ойындардың танымалдылығы артып келе жатқаны мәлім. Компьютерлік ойындарды пайдалану бізге көп мүмкіндіктер береді: есте сақтауды тез әріоңай дамыту, зейінді, қиялды дамыту, заңдылықтарды анықтау. Ал осы екі

ойын түрлері біріктіріліп балаларен өткізілгенде нәтиженің көңіл толарлықтай болары анық. Себебі, бұл екі ойын түрі бір-бірін толықтырып тұрушы екі компонент қызметін атқарады. Қазіргі таңда ата-аналар балаларымен аз сөйлесіп, олармен сөйлеу дағдыларын дамыту үшін жұмыс жасамағандықтан балаларда сөйлеу дағдылары дұрыс дамымайды. Сөйлеудің дамымағандығынан, сөздік қордың нашарлығынан балалардың сөйлеуді дамыту сабақтарына қызығушылығы болмайды. Осындай жағдайда компьютерлік ойындар балалардың қызығушылығын арттырып, балаларды белгілі бір ойын жағдайына баулуға, оқу қызметін қызықты, тартымды, мазмұнды өткізуге мүмкіндік берсе, дәстүрлі ойындар сөйлеу дағдысының дамуына, сөздік қордың молаюына ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Дактикалық материалдар жинағы» Құрастырған Абжапарова Б.К. 2014 ж.
2. Касаткина Е.И. Игра в жизни дошкольника. – М., 2010. – 176 с.
3. Касаткина Е.И. Игровые технологии в образовательном процессе ДОУ // Управление ДОУ. – 2012. – №5. – 80 с.
4. Габдулина З.М. 4–7 жас аралығындағы балалардың компьютерлік дағдыларын дамыту. – Волгоград, 2010.
5. Комарова Т.С. Мектепке дейінгі білім берудегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар. – Мәскеу, 2011.
6. Калинина Т.В. мектепке дейінгі білім беру мекемелерін басқару // мектепке дейінгі балалалық шақтағы жаңа ақпараттық технологиялар. – Мәскеу: Сфера, 2008. – 110 с.

Л. Манарбек
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.А. Бекишева
ғылыми жетекші, Педагогика ғылымдарының магистрі

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫНДА БАЛА ТҰЛҒАСЫНЫҢ ӘЛЕУЕТІН ДАМЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУ ҮШІН МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУДІ ЖАҢҒЫРТУ

Аннотация. Қазақстанның мектепке дейінгі білім беруді жаңғырту мәселелері белсенді талқылануда. Мектепке дейінгі білім беруді жаңғыртудың оңтайлы модельдерін іздеу мемлекеттің мәселелерін, тәрбие мен білім берудегі ұлттық дәстүрлердің ерекшеліктерін ғана емес, сонымен бірге әлемдік тенденцияларға сәйкес келуі керек. Мақаланың мақсаты жаңа Қазақстан жағдайында бала тұлғасының әлеуетін дамыту және тәрбиелеу үшін мектепке дейінгі білім беруді жаңғыртуды зерттеу.

Кілт сөздер: жаңғырту, мектепке дейінгі білім беру, даму, бала тұлғасы, жаңа Қазақстан.

Аннотация. В современном Казахстане активно обсуждаются вопросы модернизациие дошкольного образования. Поиск оптимальных моделей модернизации дошкольного образования должен отвечать не только проблемам государства особенностям национальных традиций в воспитании и образовании и мировым тенденциям в целом. Цель статьи изучение модернизации дошкольного образования для развития и воспитания потенциала личности ребенка в условиях нового Казахстана.

Ключевые слова: модернизация, дошкольное образование, развитие, личность ребенка, Новый Казахстан

Annotation. In the modern pedagogical community of Kazakhstan the issues of modernization of including preschool education, are actively discussed. The search for optimal models of modernization of preschool education should meet not only the problems of the state, the country of national traditions in upbringing and education, but also the global trends in general.

Key words: modernization, preschool education, development, child personality, New Kazakhstan.

Қазақстандық білім беру саясатының негізгі міндеттерінің бірі оның іргелі және жеке тұлғаның, қоғамның өзекті және перспективалы қажеттіліктеріне сәйкестігін сақтау негізінде білім берудің заманауи сапасын қамтамасыз ету болып табылады. Мектепке дейінгі білім беруді жаңғыртудың мақсаты – баланың жан-жақты дамуына, тұлға әлеуетін қалыптастыруға бағытталған оқыту жүйесінің тұрақты даму тетігін құру. Жалпы, мектепке дейінгі білім беруді жаңғырту үшін басым міндет қойылды: мектепке дейінгі білім берудің жаңа, қолжетімді, заманауи сапасына қол жеткізу. Жаңа Қазақстанның қазіргі білім беру ортасында болып жатқан өзгерістер сапалы білім берудің қолжетімділігін арттыру шеңберінде кешенді іс-шаралар өткізу, сондай-ақ балаларды оқыту, тәрбиелеу мазмұнына жаңа тәсілдерді айқындау арқылы мектепке дейінгі білім берудің қолданылатын моделінің жұмыс істеуіне және іске асырылуына әкелді.

Мектепке дейінгі білім беруді модернизациялау, Б.А. Орынбеков пікірінше, қазіргі балалық шақтың ерекшеліктерін, оның тарихи, әлеуметтік-мәдени және психологиялық компоненттерін түбегейлі маңызды өзгерістер тұрғысынан терең түсінуді талап етеді [1, б.20].

Қазіргі әлемде баланың өмір сүру жағдайлары, әлеуметтік кеңістігі, оның қарым-қатынас жүйесі ғана өзгерген жоқ, баланың өзі де өзгерді. Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында білім беру сапасын арттыру мектепке дейінгі білім беру ұйымдары тәрбиешілерінің практикасына, педагогтің инновациялық әдістемелік жұмысының негіздерін дамытуға бағытталған қызмет элементтерін енгізумен тікелей байланысты. Мектепке дейінгі білім беру процесін жаңғыртуды ұйымдастыруда инновациялық элементтері бар әртүрлі педагогикалық әдістер, технологиялар қолданылады. А.С. Думин мектепке дейінгі білім берудің жаңа тәсілін іске асыру жолдарын анықтады:

– мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен қалыптастыру тәжірибесінде мазмұнын, білім беру технологияларын жаңарту бойынша педагогикалық идеяларды іздеу;

– мектепке дейінгі білім беру бағдарламасын жаңғырту;

– педагогикалық еңбектің кәсіби шеберлігі мен беделін арттыру;

– кәсіби қарым-қатынас, өзін-өзі жүзеге асыру және педагогтердің шығармашылық әлеуетінің өсуін ынталандыру, озық тәжірибені тарату, оқыту мен тәрбиелеудің жаңа технологияларын енгізу үшін жағдайлар жасау;

– балалардың мектепке дейінгі білім беру жүйесін дамыту мәселелеріне атқарушы билік органдарының, ғылыми жұртшылықтың, бұқаралық ақпарат құралдарының назарын аудару;

– мектепке дейінгі біліммен қамтылмаған балалардың біліміне ерекше назар аудару [2, б.16].

Мектепке дейінгі білім берудегі инновациялық қозғалыс ұзақ уақыт бойы мектепке дейінгі білім беруді модернизациялаудың ғылыми тұрғыдан тексерілген стратегиясына сүйенбеді, бұл оның әлеуметтік, ұйымдастырушылық, қаржылық-экономикалық, психологиялық-педагогикалық және басқа да басымдықтарын біріктіріп, тарихи жақын мерзімге ойластырылған іс-қимыл бағдарламасын анықтайды. Осылайша, мектепке дейінгі білім беру жүйесін жаңғырту бағыттары мыналарды қамтиды:

– халықтың мектепке дейінгі білім беру сапасына қанағаттануы;

– білім беру процесіне қойылатын қазіргі заманғы талаптарға жауап беретін, оның ішінде тәрбиеленушілердің денсаулығын сақтау және нығайту бөлігінде жағдайларды қамтамасыз ету;

– мектепке дейінгі білім беруді басқару процесіне ақпараттық-коммуникативтік технологияларды енгізу;

– кәсіби құзыреттілікті және инновациялық қызметке мотивациялық дайындықты арттыру;

– ата-аналарға балаларды дамыту және тәрбиелеу мәселелерінде өз құзыреттілігін арттыруға мүмкіндік беретін коммуникациялық орта құру.

Мектепке дейінгі білім беруді жаңғыртудың тағы бір жолы, әрине, оның мазмұнын жаңарту болып табылады [3, б.23].

Елдегі мектепке дейінгі білім беру жүйесін жаңғырту басқару қызметінің сипаты туралы идеяларға түзетулер енгізді. Мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту мен тәрбиелеу, дамыту мәселелерін ғылыми принциптер, мектепке дейінгі мекемелер басшыларының жоғары кәсіби деңгейінің жетістіктері, педагогтардың біліктілігін арттыру, педагогикалық процесті ұйымдастырудың тәсілдерін өзгерту негізінде басқару жүйесін жетілдіру кезінде ғана сәтті шешуге болатындығы белгілі болды. Мектеп жасына дейінгі балалардың жеке тұлғасын дамыту және инновациялық қызметті жандандыру үшін оңтайлы жағдайларды қамтамасыз етуге баса назар аударылады. Сондықтан мұндай жағдайларда өзара іс-қимылдың сындарлы құралдарын құруды көздейтін

мектепке дейінгі білім беру мекемелері мен отбасы арасындағы қарым-қатынастың жаңа деңгейіне өту, мектепке дейінгі білім беру мазмұнын жаңарту және вариативтілік мәселелеріне инновациялық тәсілді қолдану, сондай-ақ педагогтарды инновацияларға, өзін-өзі өзгертуге, шығармашылыққа ынталандыру қажет. Мектепке дейінгі білім беруді жаңғыртуды ескере отырып, мұғалімдердің, тәрбиешілердің кәсіби даярлығын жетілдіру маңызды.

Мектепке дейінгі білім беру ұйымының білім беру қызметіне педагогикалық инновациялар қызметі жүйесін өзгерту мен жақсартудың жүйелі процесі ретінде білім беру ұйымдарының өздері материалдық активтері есебінен дербес енгізе алады, сондай-ақ виртуалды мектептер технологиясын қоса алғанда, жаңа жабдықтар, ақпараттық-телекоммуникациялық қамтамасыз ету құралдары, жаңа интернет-технологиялар түрінде қосымша қуаттарды тарту мүмкіндіктерін іздей алады [4, б.54]. Мектепке дейінгі білім беру және тәрбие жүйесіне педагогикалық инновацияларды енгізу шеңберінде педагогикалық қызмет кезінде оқыту ұйымдарына мынадай қағидаттарға бағдарлану ұсынылды:

– баланың әлеуметтік бейімделуі мен ұтқырлығын қалыптастыру мақсатында оның жеке басының шығармашылық дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасау;

– баланың жеке басының мәдениетін қалыптастыру және дамыту.

Мектепке дейінгі бейіндегі болашақ маманды даярлауды іргелі, ізгілендіру, диалогтық өзара іс-қимыл және қарым-қатынас, жеке кәсіби әлеуетті жандандыру қағидаттарын ескере отырып жүзеге асыру қажет. Мақсаттар мен принциптер, жаңа білім беру базасын құру жолдары саласындағы мектепке дейінгі білім беруді жаңғырту және қайта түсіндіру қажет, бұл бірқатар вариативті бағдарламалардың құрылуына әкелді. Осылайша, қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында балалық шақ педагогикасын дамытудың жаңа перспективаларын анықтайтын бірқатар объективті алғышарттар бар екенін атап өткен жөн. Ең алдымен, бұл – мектепке дейінгі білім беруді ізгілендіру және жоғары педагогикалық білім беруді жаңғырту. Мектепке дейінгі білім беруге қойылатын негізгі талап – білім беру бағдарламаларының икемділігі, отбасылардың әртүрлі қажеттіліктеріне «бейімделу» (жалпы білім беретін мекемелердегі мектепке дейінгі білім беру топтары, әртүрлі типтегі білім беру мекемелерінде, оның ішінде балабақша, ерте көмек қызметі, лекотека, баланы ойынмен қолдау орталықтары және т.б.) [5].

Мектепке дейінгі білім берудің жаңғыруы оның гуманитарлық ғылымының міндетті шарты ретінде қол жеткізіледі:

1. Жалпы дамушы балабақшалар. Отбасылық топтар, мемлекеттік емес мектепке дейінгі білім беру мекемелері дамуда. Бұл жағдайда білім беру мазмұнын жаңарту мектеп жасына дейінгі балалар мен олардың ата-аналарына мектепке дейінгі білім беру мекемесінің тиісті түрін таңдауға мүмкіндік беру арқылы жүзеге асырылады.

2. Мектеп жасына дейінгі балалардың жеке тұлғасының интегративті қасиеттерін диагностикалау және негізгі жалпы білім беру бағдарламасын іске асыру жағдайларын талдау (кадрлық, нормативтік-құқықтық, қаржы-экономикалық ресурстарды, материалдық-техникалық негізді, мотивациялық, ақпараттық және ғылыми-әдістемелік ресурстарды талдау).

3. Тәрбиеленушілердің құқықтарын сақтау, қажеттіліктерін қанағаттандыру, мүдделерін қамтамасыз ету және қабілеттерін дамыту.

Мектепке дейінгі білім беру жүйесін жаңғырту шығармашылық қызметке жақын, өзінің жеке бірегейлігін толық іске асыра отырып, жауапты істер мен шешімдер қабылдауға қабілетті мұғалімнің жеке басын дамытудың жаңа тәсілдерін жүзеге асыру қажеттілігін көрсетті. Мектепке дейінгі білім беру жүйесі үшін мұғалімнің инновациялық қызметі оның жаңару мен дамудың негізгі әдістерінің бірі болып табылады. Сонымен бірге білім беру практикасы көптеген мысалдармен сипатталады, бұл тәрбиешілердің жүйелі өзгерістер жағдайында педагогикалық қызметтің өзгерген функцияларын жүзеге асырудағы қиындықтарын көрсетеді. Инновациялық қызметтің тиімділігі жеткіліксіз болып қала береді, бұл педагогтардың инновациялық әлеуетінің төмендігінің, олардың белсенділігінің төмен деңгейінің және оны арттыру бастамасының салдары болып табылады.

Осылайша, мектепке дейінгі білім беру саласындағы білім беру саясатының негізгі мақсаты баланы мектепте кейіннен табысты оқыту үшін тең бастапқы жағдайларды қамтамасыз ететін қолжетімді және сапалы мектепке дейінгі білім беруге кепілдік беру болып табылады. Бұл ретте қолжетімділік балабақшаны таңдау мүмкіндігімен, ал сапасы – баланың білім берудің кейінгі деңгейлерінде бағдарламаларды игеру мүмкіндіктері мен қабілеттерімен сипатталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Орынбеков Б.А. Мектепке дейінгі білім беруді жаңғырту процесі // Педагогика негіздері. – 2(6). – 2015. – 263-269.

2. Думин А.С. Факторы развития дошкольного образования. – М: Кронус, 2014. – 36 с.

3. Ковальчук О.В., Никитин С.В. Дошкольное образование: учеб. метод. пособие / Н.В. Бурим [и др]. – СПб.: ГАОУ ДПО «ЛОИРО», 2020. – 457 с.

4. Мейрамов Н.М. Модернизация дошкольного образования. – Алматы: Талап, 2017. – 85 с.

5. Никитина С.В. Оценка результативности и качества дошкольного образования. – М.: Линка-Пресс, 2018. – 74 с.

А.Ж. Молдажанова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Ж.М. Бердыбекова
ғылыми жетекшісі, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің оқытушысы,

БАЛАЛАРДЫ ДЫБЫСТЫ ДҰРЫС АЙТУҒА ҮЙРЕТУ

Аннотация. Дыбысты дұрыс айтуды дамыту балабақшадағы балалардың сөйлеуін дамытудың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады, өйткені мектепке дейінгі жас оны шешу үшін ең сезімтал және адами қарым-қатынастың, шындықты білудің маңызды құралы болып табылады. Дыбысты дұрыс айту-бұл баланың сөйлеудің әр дыбысын таза айтуы ғана емес, сонымен қатар буындар мен сөздердегі осы дыбыстарды біріктіру заңдылықтарын игеру. Осыған байланысты мектеп жасына дейінгі балаларды дыбысты дұрыс айтуға үйрету мәселесі маңызды және өзекті болып табылады.

Кілт сөздер : дыбыс айту, буын, фонетикалық құрылым, нұсқаулықтар.

Аннотация. Развитие правильного произношения является одной из важнейших задач развития речи детей в детском саду, ведь дошкольный возраст является самым чутким и важным инструментом человеческого общения и правды. Правильное произношение – это не только четкое произношение ребенком каждого звука речи, но и овладение правилами сочетания этих звуков в слогах и словах. В связи с этим проблема обучения детей дошкольного возраста правильному произношению звуков является важной и актуальной.

Ключевые слова: произношение, слоги, фонетическая структура, инструкции.

Annotation. The development of correct pronunciation is one of the most important tasks for the development of children's speech in kindergarten, because preschool age is the most sensitive and important tool for human communication and truth. Correct pronunciation is not only a clear pronunciation by the child of each sound of speech, but also the mastery of the rules for combining these sounds in syllables and words.In this regard, the problem of teaching preschool children the correct pronunciation of sounds is important and relevant.

Keywords: pronunciation, syllables, phonetic structure, instructions.

Дыбысты айту – бұл процесті орталық жүйке жүйесімен реттеген кезде сөйлеу аппаратының тыныс алу, дауыс қалыптастыру және дыбыс шығару бөлімдерімен жүзеге асырылатын сөйлеу дыбыстарының қалыптасу процесі.

Тіл қарым-қатынас құралы ретінде пайда болды және ең алдымен дыбыстық құбылыс ретінде пайда болды. Жазбаша тіл дыбыстық сөйлеуді бекіту ретінде пайда болды және осы тұрғыдан алғанда дыбыстық тілге екінші ретті. Тілдің дыбыстық құрылымын меңгеру (сөйлеу дағдыларының болуы) кез-келген түрдегі қарым-қатынастың міндетті шарты болып табылады. Егер сөйлеуші тілдің фонетикалық нормаларын бұзса, сөйлеу қиын, бұрмаланған немесе мүлде түсінілмейді.

Тыңдаушы, егер ол сөйлеу дағдылары болмаса, оған айтылған сөзді түсінбейді немесе түсінбейді. Бұл жағдайда әрдайым сөйлеуді қабылдаумен бірге жүретін ішкі сөйлеу мен іс жүзінде дыбыстық сөйлеу арасында сәйкессіздік пайда болады, бұл өз кезегінде байланыс актісінің бұзылуына әкеледі. Қазіргі тіл білімінде «фонетика» термині екі мағынаға ие: тар және кең [1].

Тар мағынада айтылу тек сөйлеу дыбыстарының айтылуымен шектеледі. Терминнің кең түсіндірілуімен ол тілдің фонетикалық құрылымының барлық компоненттерін қамтиды: а) оның дыбыстық құрамы, яғни белгілі бір фонемалардың аллофондары (реңктері, нұсқалары) болып табылатын нақты дыбыстар түрінде оларды жүзеге асырудағы сегменттік фонемалар жүйесі: тілдің буындық құрылымы; ауызша стресс және интонация. Қазір интонация диалектикалық бірлігі фразалық әуендік ырғағы мен тембрі, фразалық екпін қарқынын білдіреді.

Тілдің «өрнек жоспары» бола отырып, фонетика көбінесе шет тілінде жұмыс істеудің негізгі аспектісі ретінде анықталады. Есту қабілетінің лексикалық және грамматикалық дағдылардан басымдығы туралы айта отырып, мамандар тілдің дыбыстық жағын психолингвистикалық тұрғыдан игеру зерттелетін тілде сөйлеу қабілетін қалыптастыру үшін шешуші болып табылады.

Балаларда грамматикалық дұрыс, лексикалық бай және фонетикалық тұрғыдан айқын сөйлеуді қалыптастыру, ауызша қарым – қатынас жасауға мүмкіндік береді және мектепте оқуға дайындайды-баланы мектепке дейінгі және отбасындағы ана тілін оқыту бойынша жұмыстың жалпы жүйесіндегі маңызды міндеттердің бірі. Жақсы дамыған сөйлеу қабілеті бар бала басқалармен оңай араласады, ол өз ойларын, тілектерін нақты білдіре алады, сұрақтар қоя алады, құрдастарымен бірлескен ойын туралы келісе алады. Керісінше, баланың аздап сөйлеуі оның адамдармен қарым-қатынасын қиындатады және көбінесе оның мінезіне із қалдырады.

Толыққанды тұлғаны тәрбиелеу үшін баланың ұжыммен еркін қарым-қатынасына кедергі келтіретін барлық нәрсені жою қажет. Балалардың ана тілін мүмкіндігінше ертерек меңгеруі, дұрыс, анық, мәнерлі сөйлеуі маңызды. Баланың отбасында олар дұрыс, анық, мәнерлі сөйлесті. Отбасында бала жақсы түсінеді және егер оның сөзі жетілмеген болса, ол ерекше қолайсыздықты сезінбейді. Алайда, баланың сыртқы әлеммен байланыс шеңбері біртіндеп кеңеюде; оның сөйлеуін құрдастары да, ересектер де жақсы түсінуі өте маңызды.

Логопедиялық жұмыс тәжірибесі көрсеткендей, көбінесе мектеп жасына дейінгі кезеңде дыбыстың айтылуын түзету бірінші орынға шығады және сөздердің буындық құрылымын қалыптастырудың маңыздылығы ескерілмейді және бұл мектеп оқушыларында дисграфия мен дислексияның пайда болу себептерінің бірі [2].

Сөйлеудің барлық фонетикалық бұзылулары дер кезінде анықталып, жойылуы керек. Бұл үшін баланы мамандарға кеңес беру үшін жіберу керек: логопед, невропатологтар, психиатр. Сөйлеу қабілеті нашар балаларда айқын фонетикалық ақаулар болған кезде (дыбысты айту және сөздердің буындық құрылымы) есту қабілетінің әртүрлі дәрежелері анықталуы мүмкін, сондықтан кейбір жағдайларда сурдологпен кеңесу қажет. Көбінесе логопедиялық түзету дәрі – дәрмекпен емдеу, психо және физиотерапия аясында жүзеге асырылады.

Осылайша, біз мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуінің фонетикалық жағын қалыптастырудың лингвистикалық негіздерін қарастырдық, сөйлеу патологиясын ерте анықтау және оны уақтылы түзету, сонымен қатар қайталама сөйлеу және нейропсихикалық бұзылулардың алдын-алу – бұл логопедтердің, мұғалімдердің, дәрігерлердің және мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балалардың ата-аналарының алдында тұрған маңызды міндеттер.

Толық ауызша сөйлеудің қажетті қасиеттерінің бірі-дыбысты дұрыс айту. Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының мұғалімдері мен мектеп жасына дейінгі балалардың ата-аналарының басым міндеттерінің бірі-әртүрлі құралдар мен әдістерді қолдану арқылы мектеп жасына дейінгі балаларда дұрыс дыбысты айтуды қалыптастыру және дамыту [3].

Дыбысты айту – ана тілінің барлық дыбыстарының дұрыс айтылуы. Балабақша бағдарламасы балалардың бес жасқа дейін дұрыс дыбысты меңгеруін қамтамасыз етеді. Әр жас кезеңі дыбысты айтудың өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады.

Балаларда дыбысты айтудың қалыптасуы біртіндеп жүреді. Бала алдымен айтуға оңай дыбыстарды үйренеді, ал артикуляциялық тұрғыдан күрделі дыбыстар кейінірек пайда болады. Алғашқы айларда нәресте дыбыстарды еріксіз айтады. Осы кезеңде баланың айтқан дыбыстары бұлыңғыр, кейде олар тіпті ана тілінде жоқ, ал кейбіреулерін көбейту мүмкін емес. Осы кезеңде әртүрлі ұлттардың балалары болашақта қандай тілді меңгергеніне қарамастан бірдей дыбыстар шығарады. Алайда, содан кейін нәресте айналасындағы адамдар сөйлейтін ана тілінің дыбыстарын ғана айта бастайды.

Сөйлеу дыбыстарын бала қарапайымнан қиынға принцип бойынша игереді. Бұл, ең алдымен, сөйлеу органдарының нақты және сараланған қозғалысын қажет етпейтін дыбыстардың айтылуын меңгеретінін білдіреді.

М.Е. Хвальцевтің айтуынша, дыбыстарды ассимиляциялау реті келесідей: 4–6 жастар аралығында бала біздің дауыссыз дыбыстарымыздың ең күрделі артикуляциясын игереді, оларға [Р] және қатты [Л] жатады. Бұл дыбыстардың дұрыс артикуляциясы тіл бұлшықеттерінің өте дәл және нәзік жұмысын білдіреді. Сөйлеу моторикасы жақсы дамыған балаларда бұл дыбыстар ертерек пайда болуы мүмкін, бірақ

сонымен бірге ересектерде де бұл дыбыстардың дұрыс айтылуы жиі кездеседі.

Осылайша, балалардың дұрыс дыбыстық айтылымды меңгеруінде қатаң дәйектілік байқалады: бала оны артикуляциялық жеңіл дыбыстардан игере бастайды.

Егер балалар әдетте артикуляцияның қарапайым дыбыстарын бірден дұрыс айтса, онда олар қиын дыбыстарды қарапайым дыбыстармен алмастыруға мәжбүр болады, олар айтылуы үшін қажетті артикуляциялық қозғалыстарды орындай алмайды. Мысалы, ерте жастағы бала [С] дыбысын [Ш] («сенім» орнына «шенім») алмастырады. Бұл басқа артикуляциялық күрделі дыбыстарға да қатысты. Сөйлеудің қалыпты дамуы кезінде алмастырғыш дыбыстарды бала дұрыс айтады, бұрмаланбайды.

Артикуляциялық қиын дыбыстар бірден сіңірілмейді, бірақ әртүрлі алмастырғыш дыбыстарды (алмастырғыштарды) дәйекті қолдану арқылы.

Осылайша, сөйлеудің дыбыстық жағын игеру заңдылықтары әр түрлі жас кезеңдерінде бір немесе басқа механизмнің қалыптасуының басым бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді. Ерте кезеңдерде сөйлеу есту және есту қабілетінің басым дамуы, басқалардың ауызша сөйлеуін қабылдау және түсіну (оның мағынасы, дыбыстық дизайны, интонациялық экспрессивтілігі және т.б.).

Өмірдің төртінші жылында сөйлеу есту қабілетін және артикуляциялық аппараттың моторикасын дамыту (балама), дикциямен жұмыс істеу, артикуляциялық тұрғыдан қиын дыбыстарды айтуға дайындық жүзеге асырылады.

Бесінші жылы ана тілінің барлық дыбыстары қалыптасады; барлық фонетикалық дифференциациялар аяқталғандықтан және балаларда сөйлеу есту қабілеті жеткілікті дамығандықтан, артикуляциялық аппараттың моторикасын дамыту басымдық болып табылады; барлық дыбыстардың дұрыс және нақты айтылуына байланысты дауыс күші мен сөйлеу қарқынын жақсартуға болады.

Алтыншы жылы олар дыбыстардың артикуляциясын жақсартады, аралас дыбыстарды ажыратады, сөйлеуді қабылдауды дамытады; олар сөйлеудің дыбыстық экспрессивтілігін дамытады-дауыстың күші мен тембрін, сөйлеу қарқыны мен ырғағын, әуенді, әртүрлі интонацияны қолдану дағдыларын дамытады. [4]

Сөйлеу дыбыстарының дұрыс айтылуын игеру балада сөйлеуді қалыптастырудың маңызды буындарының бірі болып табылады. Бұл жағдайда дыбыстар оқшауланбайды, өздігінен емес, жеке сөздер мен тұтас сөз тіркестерін айту дағдыларын біртіндеп игеру процесінде игеріледі. Сөйлеу дамуының алғашқы кезеңдерінде сөздер мен сөз тіркестерін бала өте бұрмаланған, дәл емес дыбыстық құрамы бар. Бала сөйлеу дыбыстарының дұрыс айтылуын біртіндеп меңгереді.

Баланың сөйлеу дамуында ойын әрекеті үлкен маңызға ие. Ойын мектеп жасына дейінгі баланың іс– әрекетінің негізгі түрі, баланың дамуына тән заңдылықтардың бірі екендігі дәлелденді. Ойын іс-әрекет формасы ретінде оның психикалық процестерінің, соның ішінде сөйлеу, ойлау, есте сақтау, жеке қасиеттері мен ақыл-ойының үйлесімді дамуына ықпал етеді. Олардың ойын іс-әрекетінде қалыптасуы әлдеқайда тез және күшті жүзеге асырылады.

Ойын – бұл мектеп жасына дейінгі балалардың жетекші қызметі. Бұл балалардың психикалық дамуы үшін маңызды. Онда мектеп жасына дейінгі баланың келесі жас кезеңіне – кіші оқушыға ауысуын дайындайтын негізгі ісіктер қалыптасады. Бұл мектепке дейінгі кезеңдегі жетекші іс-әрекет, өйткені басқа іс-шаралар сияқты, мектеп жасына дейінгі баланың психикасының ерекшеліктеріне сәйкес келеді, оған ең тән және тән [5].

Ойын – бұл ересектер мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу, оларды заттармен, тәсілдермен және қарым-қатынас құралдарымен әртүрлі іс-әрекеттерге үйрету үшін қолданатын балалар іс-әрекетінің бір түрі. Ойын барысында бала жеке тұлға ретінде дамиды, ол психиканың сол жақтарын қалыптастырады, кейіннен оның білімі мен жұмысының сәттілігі, адамдармен қарым-қатынасы байланысты болады.

Мектепке дейінгі кезеңде ерте және мектеп жасына дейінгі шекарада пайда болған сюжеттік ойын ең дамыған форманы алады. Баланың бұл әрекеті әртүрлі салалардағы ғалымдарды – философтарды, әлеуметтанушыларды, биологтарды, өнертанушыларды, этнографтарды, әсіресе мұғалімдер мен психологтарды қызықтырады.

Ойынды мектеп жасына дейінгі баланың жетекші қызметі ретінде қарастырған ғалымдар: Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, А.В. Запорожец, А.Р. Лурия, С.Л. Новоселова, Д.Б. Эльконин, Н.К. Крупская.

Ойын балалар өмірін ұйымдастырудың бір түрі ретінде қарастырылады. Мұғалім балалар өмірі мен іс-әрекетін ұйымдастырушы болуы керек; оның функциясына балалар қоғамында нақты қатынастардың қалыптасуын басқару кіреді.

Балалардың дұрыс дыбыс айтуға арналған дидактикалық ойындар әдістемесі

[Р], [р'] дыбыстарын қою үшін келесі жаттығулар таңдалды:

1. «*Әткеншек*» – мақсаты: тілдің бұлшық еттерін нығайту, тілдің көтерілуін дамыту, тілдің ұшының қозғалғыштығы мен икемділігін, оны басқара білуді дамыту.

Нұсқаулық: Аузы ашық. Күлімсіреген еріндер. Кең тіл мұрынға қарай көтеріліп, иекке қарай төмен түседі. Қадағалауға керек: тілі кішіреумеу керек, ерні тістерге тимеу керек, төменгі жақ қозғалмау керек.

Нұсқаулық: Аузы ашық. Күлімсіреген еріндер. Тілдің кең ұшы жоғарғы инсекторларға, содан кейін төменгі жағына тиеді. Қадағалауға үшін, тілі жоқ кішіреумеу керек, ерін мен жақ қозғалмау керек.

2. «*Құлыншақ*» – мақсат: тілдің бұлшық еттерін нығайту, тілдің көтерілуін дамыту.

Нұсқаулық: Аузы ашық. Күлімсіреген еріндер. Кең күрек тәрізді тілді аспанға басыңыз (тіл сорылады) және шертумен жыртыңыз. Еріннің күлімсірегеніне көз жеткізіңіз, төменгі жақ тілді «сормау» керек.

3. «*Дірілдеу*» – мақсат: тілдің ұшының дірілін дамыту.

Нұсқаулық: Еріндердің арасына кең, босаңсыған тіл болу керек. Дірілдейтіндей етіп тіл мен ерінге соққы беріңіз. Қадағалауға үшін, ерінді бос ұстау, бет жақ қозғалмау керек.

4. «*Кімнің тістері таза?*» – Мақсаты: тілді көтеру, тіл ұшының қозғалғыштығы мен икемділігін, тілдің ұшын басқара білу.

Нұсқаулық: Аузы ашық. Күлімсіреген еріндер. Тілдің кең ұшымен жоғарғы тістерді ішінен «тазалаңыз», тілді жоғары-төмен қимылдайды. Қадағалауға үшін тіл кең. Қадағалауға үшін, тілі жоқ кішіреумеу керек, ерін мен жақ қозғалмау керек.

Дидактикалық ойындар тізімі:

1. Дыбыстық жолдар.
2. Көзілдірік әдісі.
3. Сәйкестендір

Сөйлеудің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеу 4–6 жастағы балалардың сөйлеуін дамытудың жетекші желісі ретінде әрдайым ерекшеленетін дұрыс дыбысты айтуды үйрету жұмыстарын қамтиды. Бұл жаста сөздік жинақталады, нақтыланады және жетілдіріледі. Балалар мағынасы дұрыс сөздерді дәлірек қолданады.

Осы кезеңде сөйлеудің дыбыстық мәдениетін дамытудың негізгі міндеті-балаларда ана тілінің барлық дыбыстарының сөздер мен сөз тіркестерінің нақты және нақты айтылуымен дұрыс айтылуын дамыту және балаларды фонемалық естуді дамытуға дайындау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Алабужева С.В. Мектеп жасына дейінгі балалар мен кіші мектеп оқушыларына арналған риторика. – Ижевск: Ред. «Удмурт, ун-т» үйі, 2003. – 445 б.

2. Бородич А.М. Методика развития речи у детей [Текст]: 201б.

3. Бұл дыбыстарды естуді үйреніңіз / Н.Г. Алтухова. – Санкт-Петербург.: «Лань» Баспасы, 1999. – 112 б.

4. Васильева М.А. Мектепке дейінгі мекемелердегі балалар ойындарына жетекшілік ету / М.А. Васильева. – М., 2009.

5. Генинг М.Г. Мектеп жасына дейінгі балалардың дұрыс сөйлеуін тәрбиелеу / М.Г. Генинг, Н.А. Герман. – Чебоксары: Чуваш кітап баспасы, 1971. – 132 б.

А.О. Мүсілім
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.О. Абдырова
ғылыми жетекшісі, оқытушы-сарапшы, Павлодар қ.

МЕКТЕПАЛДЫ ДАЯРЛЫҚ ТОП БАЛАЛАРЫН КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУ

Аннотация. Мақалада мектепалды даярлық топ балаларын көркем әдебиет арқылы тәрбиелеу мәселесі, қазіргі қоғамда балаларды тәрбиелеудегі орны қарастырылған. «Көркем әдебиет», «Көркем әдебиет тілі», «Әдебиет пәні» сөздерінің мағынасы ашылған. Белгілі ақындардың мектепке дейінгі жастағы балаларға арналған шығармалары, тәрбие беру үрдісіндегі тиімділігі көрсетілген.
Кілт сөздер: көркем әдебиет, әдеби шығармалар, тәрбие.

Аннотация. В статье рассматривается проблема воспитания детей дошкольного возраста посредством художественной литературы, ее роль в воспитании детей в современном обществе. Раскрывается значение слов «Художественная литература», «Язык художественной литературы», «Литературная тематика». Показаны произведения известных поэтов для дошкольников, их эффективность в процессе воспитания.
Ключевые слова: художественная литература, литературные произведения, воспитание.

Annotation. The article deals with the problem of educating preschool children through fiction, its role in raising children in modern society. The meaning of the words «Fiction», «Language of fiction», «Literary subjects» is revealed. The works of famous poets for preschoolers, their effectiveness in the process of education are shown.
Key words: imaginative literature, literary works, education.

Өнердің ішіндегі ең бір қадірлі де қасиеттісі – көркем әдебиет. Бейнелеу, сәулет, мүсін өнерлері нақты, затты болғанымен жансыз, қимылсыз, ал көркем әдебиет кез келген шындықты қимыл, қозғалыс үстінде құбылтып, құлпыртып көрсете алатын өнер түрі. Дәл осы тұрғыдан алғанда, сөз өнерін – өнердің басы, өнер атаулының ең қиыны және күрделілісі, ең жоғары түрі десек, халқымыздың «өнер алды-қызыл тіл» деген қағидасы да соны растайды.

Көркем әдебиет адамға өмірді танытып қана қоймайды, адамдардың өмірге көзқарасын қалыптастырады, мінез-құлқына, тұрмыс-тіршілігіне ықпал етеді. Көркем әдеби шығармалар адамның бүкіл ой-қиялын, сыр-мінезін түгел баурайды: қуантады, сүйсіндіреді, таңдантады, күйіндіреді, жылатады, күлдіреді. Адамның көңіл-күйінде сан түрлі құбылыстар туғызып, із қалдырады. Бұл әдеби шығарманың, яғни көркем әдебиеттің эстетикалық әсері, оның таным-тәрбие тарапындағы мәні де осыған негізделген.

Халқымыз өнер алды қызы тіл демекші, көркем әдебиеттің тілі-тіл мәдениетінің, тілдік талғамның ғана тарихы емес, қоғамдық өзгерістердің, әлеуметтік психологияның да тарихы. Өйткені, жалпы ұлттық тіл мәдениеті аясында жасалған әр кезең әдебиетінде сол әдебиетті тудырған уақыт ерекшеліктері өзіне тән сөз саптау стилі арқылы таңбаланады.

Әдебиет пәніне келер болсақ – адамның өмірі, қоғамдық қарым-қатынастар мен алуан түрлі қоғам өміріндегі құбылыстар, өз мінез-бітімімен дараланып көрінетін жеке адамдардың тағдыры.

...Әдебиет қоғам өміріндегі сан қилы шиеленіс, тартыстарды, қақтығыс пен күресті бейнелейді. Сондай-ақ саяси, экономикалық, моральдық тағы басқа талай мәселелерді қорғайды. Алайда оларды дербес талдап кетпей, адамның тағдырын көрсету, кейіпкердің іс-әркетін, мінез-құлқын ашу қажеттілігіне орай, белгілі мөлшерде баяндайды [1, 23б].

Көркем әдебиет туындыларын жазатын жазушы кейіпкерлер өмір сүретін, әркет ететін қоғамдық ортаны, жағдайды нақты бейнелейді, олардың іс-әркетінің, мінез-құлқының белгілі тарихи жағдайымен байланысын айқындап береді. Әдебиет өмірді көркем образ арқылы бейнелейді, адамның дараланған мінезін жасау, жеке оқиға, жағдайларды суреттеу арқылы қоғамдық өмірдегі аса маңызды заңдылықтарды ашып береді.

Қоғамдық өмірде әдебиет қозғамайтын мәселе, назар аудармайтын жағдайлар аз-ақ, жоқтың қасы. Алайда әдебиет алдымен адамның тұтас тұлғалы бейнесін көрсететін болғандықтан, қоғамдық өмірдегі қай мәселеге болсын эстетикалық қатынас тұрғысынан қарап, оны шығармадағы көрсетілетін нақтылы өмірлік жағдайларға орай бейнелейді. Көркем шығармада өмір құбылысы, оның әр түрлі ерекшеліктері тұтас көрсетілсе де, ненің маңызды, мәнді екені айқын ажыратылып, дәл танылады. Уақиғалардың, адам бейнесінің әдебиетте нақтылы суреттеледі, оқырманға өмірдің өзін көріп отырғандай әсер беріп, шығарманың ой-санаға күшті ықпал етуіне мүмкіндік береді.

...Әдебиетте қоғам өмірі, тарихи даму процесі үнемі алға қарай бастайтын тура тартылған жол сияқты болып жатпайды, қайшылығы мол қиын жағдайлар, қақтығыстар, адамдардың тағдыры арқылы көрінеді. Жекелеген жағдайлар, сан түрлі адамның өмір-тағдыры арқылы жазушы қоғамдық заңдылықтардың, әлеуметтік құбылыстардың сырын ашып береді [2, 72б].

Мектеп жасына дейінгі балалардың дүниетанымын кеңейтіп, ой-өрісін, тіл байлығын жетілдіру ісінде көркем әдебиеттің алатын орны ерекше. Көркем сөз өрнегін балаға тыңдатып, санасына сәуле түсіру, халық қазынасының музыкалық үнінен нәр алдыру оның ең сәби шағынан, ана әілдиінен басталады [3, 63б].

Тарихымызда балаларға шығармаларын арнаған белгілі тұлғалардың бірі, көркем әдебиеттегі балалар жазба әдебиетінің атасы – Ы. Алтынсарин. Педагог-жазушының балаларға арнаған шығармаларының алатын орны ерекше. Баланы тәрбиелеу, білім беру мәселесін жанжақты қамтитын ұлы педагог каламынан туындаған қысқа әңгімелер, мысалдарының мектепке дейінгі тәрбиеде маңызы зор.

Ы. Алтынсарин шығармаларының кай-қайсысы да баланы ой еңбегіне бағыттап, дербес әрекет жасауға үйретуді көздейді. Бала өзі тыңдаған шығарма мазмұны бойынша «неліктен?», «не себепті?», «неге?», «қалай?» деген сұрақтарға жауап іздестіру арқылы қарапайым ой қорытындыларын жасауға үйренеді. Өмірге қажеттігінің бәрі қоғам байлығы, адам еңбегімен жасалатынына көз жеткізіп, табиғат пен адам, адам мен жан-жануарлар тіршілігі арасындағы байланысты ұғынатын болады [4, 91б].

Келесі кезекте қазақ жазба әдебиетінің негізін салған дана да дара Абайдың өнеге-өсиеттерін мектепке дейінгі кезеңнен-ақ бала құлағына құйып, зердесіне жеткізу – бүгінгі отбасы, балабақша, барша жұртшылықтың міндеті.

Осыған орай ұлы Абайдың аса бай мұрасынан баланы адалдыққа, адамдыққа, өнер-білімге, эстетикалық талғампаздыққа баулитын «Интернатта оқып жүр», «Әсемпаз болма әрнеге», «Білімдіден шыққан сөз» «Жасымда ғылым бар деп ескермедім», «Желсіз түнде жарық ай», «Жыл мезгілдері» т.б. шығармаларынан үзінділер оқу, тыңдату – көркем тіл өнерін үйрету болмақ.

Қазақтың классикалық әдебиетінің тағы бір көркекті тұлғалары С. Сейфуллин, І. Жансүгіров шығармалары да, бала тәрбиесінде маңызды орын алады. Ел әдебиетінің бала түсінігіне лайықты, ойына оралымды келетін құдіретті күшін аңғарған І.Жансүгіров «Өтірік өлең» атты шығармалары жинағына жазған алғы сөзінде балалар әдебиетін жасау үлгісі ел әдебиеті екенін айта келіп: «ел әдебиетінің ұғымдық жағы, сөз оралымы біздің туғызатын барлық әдебиетіміздің сыртқы тоны болуы керек... Ендігі туатын әдебиеттің ішкі мәні қазіргі әлеуметтік қоғамшыл тәрбиеге қабыса тууы керек» – деп жазды [5, 73б].

І. Жансүгіров поэзиясы өзі айтқандай ұлттық ерекшелік, табиғат таңғажайыптары, қоғамдық тұрмыс, елдің тіршілігі тылсымымен үндесіп, сабақтас суреттеледі. Әсіресе балаға түсінікті тілмен жазылған көркемдік сезім тудырарлық ойнақы сөз тіркестерімен «Жазғы шілде», «Күз», «Жазғұтыры», «Бұлт», «Мезгіл суреттері», «Жауында» т.б. өлеңдерін атауға болады.

Гу-гу, гу-гу шықты,
Желдетті де бұлт қуды.
Жел соққан соң жер тіпті,
Жын соққандай жұлқынды.

Жапырағы судырлап,
Тал таранды сұлуша.
Сұлу құрақ сылдырлап,
Салды саусақ бұрымға, –

деген өлең жолдары табиғат таңғажайыптарын балаға анық, түсінікті тілмен суреттеп, бірде табиғат жылылығын адамның жүрек жылуымен ұштастырса, бірде кенет өзгерген күн райы кереметін адамның еңбек, тұрмыс тіршілігімен ұштастыратынына осы өлең жолдары куәгер.

«*Жаста білген, басқа сіңген тәлімің,*

Өзің елмей сүйегіңнен қала алмас», – деп классик жазушы І. Жансүгіров айтқандай балалық шақтан бойына орныққан, ана сүтімен даритын, ұлттық сезім нышандары, сөз өнері оның болашақ шамшырағына айналып, рухани байлығын кеңейтеді. Оны туған елге, жерге, халқына сүйіспеншілікке, партиоттық сезімге баулып, жан-жақты жетілген азамат етіп тәрбиелеп өсіру – бүгінгі таңдағы аса жауапты міндеттің бірі. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» демекші бала тәрбиелеудегі осындай міндеттерді іске асырушылар – мектепке дейінгі мекемелер мен отбасы. Осы екі арнада жүргізілетін тәлім-тәрбие сабақтаса, ұштаса өткізілгенде ғана көздеген мақсат нәтижелі болары сөзсіз.

Ұлттық дәстүр негізінде тәрбиелеу жөнінде М. Жұмабаев өзінің «Педагогика» атты еңбегінде бала тәрбиесімен шұғылданушы адамдарға: «Тәрбиеден мақсат – баланы тәрбиешінің дәл өзіндей қылып шығару емес, келешек өз заманына лайық қылып шығару... Бұл – бір. Екінші, әр тәрбиешінің қолданатын жолы – ұлт тәрбиесі. Әрбір ұлттың бала тәрбиелеу туралы ескіден келе жатқан жеке жолы бар». Дегенмен, «дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» демекші, ұлт тәрбиесін тұтасымен дұрыс деп алға ұстамай, оның ұнамсыз, зиянды жақтарына сын көзбен қарап, жақсысын қолдана білу қажет екенін ескерте келіп, «тәрбие майданында шыныққан, ысылған тарландардың тәжірибелерімен, түрлі ұлттан, түрлі заманда шыққан тәрбие ғалымдарының ойларымен, қысқасы тәрбие туралы дұрыс жолға түсу үшін тәрбие пәнімен, яғни педагогикамен жақсы таныс болу керек екендігін ескереді.

Ғалымның осындай педагогикалық, психологиялық пікірлері ешқашанда ескірмейтін, бүгін де, ертең де тәрбие ісінде басшылыққа ұстанатын тағылым.

Өз ұрпағының өнегелі, өнерлі еңбек сүйгіш, абзал азамат болып өсуін армандаған қазақ халқы бұғанасы қата бастағаннан-ақ қыз баланы үй сыпыру, төсек жинау, ыдыс-аяқ жуу, шай құю, ас пісіру, су әкелу, сиыр сауу, өрмек тоқу, ою ойып, құрақ құрау, іс тігу т.б. шаруашылықтың алуан түрлеріне, ал ұл балаларды қозы-лақ қайыруға, ата кәсібіне үйреткен. Баланы көркем әдеби шығармалармен сусындатып өсірген, әулет, ауыл-аймақ болып тәрбиелеу халықтық тәрбиеде ерекше орын алған. Әрбір әке баласына өз өнерін үйретіп, оларды өзіндей мерген,

аңшы, құсбегі, қолөнер шебері немесе жыршы, әнші, күйші, биші етіп тәрбиелеген.

Ертеде білім беретін мектеп тіпті аз, ал мектепке дейінгі балаларды тәрбиелейтін бақшалар болмады. Өмірінің қызығы да, бақыты бала деп қараған ата-аналар қауымы сол кезде балаларын тәрбиелеуге шама-шарқынша көңіл бөлгені мәлім. Ол кездегі тәрбие құралы – ауыз әдебиеті нұсқалары, халық қазынасы – ертегі жұмбақ, мақал-мәтелдер, өлең-тақпақтар ауызша жатталып, балаға жетіп, оның ой-өрісін кеңейтіп, тілін ширату, айналадағы қоғамдық өмір шындығын таныту ісіне үлес қосты, қосып та келеді.

Баланы ауызекі сөйленетін практикалық сөзге үйретпейінше, қай-қай тілде болса да, еркін де жүйелі сөйлеу мүмкін емес. Баланың сөз қорының молайып жетілуі, оның физиологиялық дамуына (есту, сөйлеу мүшелерінің) байланысты психологиялық процестері де (ой қызметі, сезім, қабылдау, зейін, қиял, еліктеу т.б.) жақтарының дамуына әсер етеді.

Қорыта айтқанда баланың тәрбиесінде, жан-жақты дамуында көркем әдебиет шығармаларын пайдалану оң нәтиже беретін таптырмас әдістердің бірі.

Көркем әдебиеттің артықшылығы – ол балалардың байқағыштық, сезімталдық, көркем ой-қиялдан ләззат ала білу секілді қабілеттерін күшейте түседі, эстетикалық сезімін байытады, баланы зор арман-мұратарға жетелейді. Адамгершілікке, еңбексүйгіштікке, табандылыққа баулиды, адалдық үшін күресуге жігерлендіреді. Әдеби шығармадан әлеуметтік мәселелерге жауап-шешім іздейді. Ендеше, көркем әдеби шығарма өзінің үлкен қоғамдық, тәрбиелік маңыздылығымен де эстетикалық сезімімізге әсер етіп, өмірдегі адам бойындағы, мінезіндегі, әдемілікті, әсемдікті қалай түсіну керектігін үйретеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мақпырұлы С, Садыков Т.. Қазақ әдебиеті. 1 бөлім: Оқулық. 2-басылым. – Астана: Фолиант, 2011. – 192 б.

2. «Қазақ әдебиетімен танысайық»: оқу құралы / Г.Ә. Мұсаева, М.П. Ешимов. – Алматы: Қазақ университеті, 136б.

3. Әдебиеттану ғылымына кіріспе: Оқулық / А.Қалшабек. – Астана: Фолиант, 2016. – 208 б.

4. Ахметов Ш. Қазақ балалар әдебиеті. – Алматы: Мектеп, 2010.

5. Қазақ балалар әдебиеті. Оқулық. – Алматы: «Эверо» баспасы. – 2014. – 260 б.

6. Кел, балалар, оқылық. Балабақшаға арналған хрестоматия. – Алматы: «Дәуір – Кітап» баспасы, 2012. – 108 бет.

7. Мектепке дейінгі педагогика: оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2008. – 336 б.

Н.М. Оспанова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
А.М. Оспанова
Павлодар қаласы, Облыстық көп салалы дарынды балаларға арналған лицей-интернатының педагог-психологы, білім магистрі
Б.Г. Сарсенбаева
ғылыми жетекшісі, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, доцент,
Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК ӘЛЕУЕТІН ДАМЫТУ

Аннотация. Мақалада зияткер, зияткер тұлға атауларына талдау жасала отырып, мектепке дейінгі балалардың зияткерлік әлеуетін қалыптастыру, дамыту жолдары туралы айтылды. Бұл кезеңде баланың зияткерлік дамуы – тұлғалық ерекшелігімен оның дамуымен байланысты көп қырлы процесс. Осы аспектілерді және балалардың жас ерекшеліктерін, ұлттық құндылықтарымызды ескере отырып зерттеу жұмысы жүргізілді. Осы тақырып аясында педагог ғалымдардың, психологтардың, зерттеушілердің ғылыми дәлелдемелері есепке алынды.

Кілт сөздер: мектепке дейінгі жастағы балалар, зияткерлік әлеует, зияткер тұлға, тәрбие, білім, таным, қабілет.

Аннотация. В статье были рассмотрены о способах формирования, развития интеллектуального потенциала дошкольников. На данном этапе интеллектуальное развитие ребенка представляет собой многогранный процесс, связанной с его развитием и с личностью. Исследовательская работа проводилась с учетом этих аспектов, возрастных особенностей детей и наших национальных ценностей. В рамках данной темы учитывались научные данные педагогов, исследователей и психологов.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, интеллектуальный потенциал, интеллектуальная личность, воспитание, образование, познание, способность.

Annotation. The article discussed the ways of formation, development of the intellectual potential of preschoolers. At this stage, the intellectual development of the child is a multifaceted process associated with its development and personality. Research work was carried out taking into account these aspects, the age characteristics of children and our national values. Within the framework of this topic, the scientific data of educators, researchers and psychologists were taken into account.

Keywords: children of preschool age, intellectual potential, intellectual personality, upbringing, education, knowledge, ability.

Бүгінде қоғамда зияткер, зияткерлік, зияткерлік тұлға атаулары көп айтылып жүр. Әлемдік негізде мемлекетті көрсете алу оның әрбір азаматына және ол тікелей ғылым мен білім беру дәрежесіне байланысты. Яғни, экономикалық терминмен салыстыратын болсақ, «өндірістік күш» экономиканы дамытса, «зияткерлік әлеует» қоғамда білімді қолдана отырып даму деген мағынаны білдіреді. Бұл тұжырымнан «бәсекеге қабілеттілік» ұғымы келіп шығады.

Әрбір қазақстандық білімі мен ақыл-парасат жоғары, азаматтары тең құқықты мемлекет болуды негізге алған «Зияткер ұлт – 2020» жобасын тілге тиек еткім келеді. Н.Ә. Назарбаев өз жолдауында бөліскен идея болды. Оның негізгі мақсаты – қазақстандықтарды жаңа формацияға тәрбиелеу. Қазақстанды бәсекелестікке қабілетті адам капиталына бай елге айналдыру» [1].

Аталған жобада негізгі идея – рухы жоғары білімді тұлғаны қалыптастыру арқылы қоғамды дамыту. Бүгінгі қоғам алдында қуатты мемлекет қалыптастыру мен тәрбиелі, патриот ұрпақ мәселесі тұрса оның негізінде біз мектептке дейінгі тәрбие мен оқытудың сапасын арттыруымыз қажет.

Ғалым Ұ. Төлешова бүгінде білім алушының зияткер тұлғаның қалыптасуын анықтайтын базалық денифицияларды айтады:

«Зияткерлік – адамның табиғат берген ой, тану, сана, ақыл, парасат секілді қасиет-қабілеттерін оқу, білім алу, тәжірбие жинақтау арқылы жетілдіру». «Зияткерлік тұлға – өмірдің кез келген ағымында пікірлесе алатын, жаңашыл – шығармашылық тұрғыда өзіндік білім алуға дайын, қабілетті дамыған тұлға. Зияткер әлеуетті тұлға – адамгершілік пен ұлттық құндылықтарға негізделген жаңа және арнайы мамандандырылған білім көздерін жоғары дәрежеде игеру арқылы пайда болған білім, білік құзыреттерді өзінің, ұлты мен Отанының мүддесіне жарата алатын тұлға» [2, 14 б.].

Мектепке дейінгі жас – ғажайыптар, білімдер мен жаңалықтар әлеміне апаратын ұзақ жолдың бастауы. Дәл осы уақытта балаларда одан әрі білім алудың негізі қаланады. Мектепке дейінгі жастағы балалардың зияткерлік дамуы өте маңызды, себебі ол білім беру қызметін табысты меңгеру дағдыларын қалыптастырады. Осы кезеңде балаларда интеллекттің қарқынды даму кезеңі жүреді. Есте сақтау, ойлау, зейін сияқты психикалық функциялар дамиды.

Психологиялық тұрғыда ғалымдар еңбектерінде балалардың зияткерлік ойының дамуы туралы зерттеулер бар. Р.С. Немов зияткерлік дамуды логикалық ойлау мен сөйлеуді дамыту ретінде анықтайды. Яғни, балалардың осы жасында балалардың сенсорлық стандарттар жүйесін қолдана отырып, заттардың сыртқы қасиеттерін зерттеуді ұтымды игереді деген идеяны айтады. Ал, П.Я. Галперин балалардың мектепке дейінгі танымы, оның ары қарайғы іс-әрекетінің негізі екенін айқындайды. Осылайша, балалардың мектепке дейінгі жаста зияткерлік дамуы мен оқу іс-әрекетіне дайындығын қалыптастырудың маңызы зор.

Болашақта оқу сапасы мен оқу орындарында табысты оқу, көп жағдайда адамның зияткерлік қабілетінің дамуына байланысты екені анық. Зияткелік құрамдас бөліктерінің (зейін, ойлау, есте сақтау) даму процесі қаншалықты тез ұйымдастырылса, бала сол сияқты тез есте сақтап, табысты оқиды.

Бүгінгі күнде заманауи білім тек оны меңгеруді, есте сақтауды ғана емес ақпаратты өз бетіңізше игеріп, табу және оны түсінуды талап етіп отыр. Сондықтан, мектепке дейінгі білім беру стандартының негізгі принциптерінің бірі – баланың әр түрлі іс – әрекеттегі танымдық қызығушылықтары мен танымдық әрекеттерін қалыптастыру.

Білім беруде болып жатырған жаңа тенденциялар мен балалардың дайындық деңгейіне қойылатын жаңа талаптардың туындауын ескере отырып, білім беру мекемелері баланың зияткерлік дамуына жағдай жасайды. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, баланың зияткерлік дамуы бүгінде алдыңғы орында және оқу тәрбие үрдісіндегі негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың зияткерлік дамуы – бұл бала тұлғасының барлық аспектілерінің дамуымен байланысты көп қырлы процесс, ол жалпы психикалық дамуының, мектепке және бүкіл болашақ өміріне дайындықтың маңызды бөлігі болып табылады, сонымен қатар танымдық қызығушылықтардың қалыптасуына әртүрлі білім, білік, дағдыларды жинақтауына ықпал етеді.

Танымдық салада үш компонент айта аламыз.

1. Танымдық іс-әрекеттер: қабылдау; назар аудару; есте сақтау; қиял; ойлау (ойлаудың үш негізгі түрімен бейнеленген: көрнекі-тиімді, көрнекі-бейнелі және логикалық – және ой операциялары: талдау, синтез, жалпылау, жіктеу; салыстыру және т.б.);

2. Ақпарат: адамзаттың дүниені тану жолында жинақтаған тәжірибесі мен жетістіктері. Бұған адамзат өзінің тарихи даму тәжірибесі мен жетістіктерін көрсететін, түзететін, жинайтын және сақтайтын ақпарат көздері де кіреді;

3. Қатынас: біздің әлемнің жеке заттарына, заттарына, құбылыстары мен оқиғаларына жеке эмоционалдық реакциялардан тұратын адамның сенсорлық-эмоционалды тәжірибесі ретінде қарастырылады. [3, 152 б.].

Зияткерлік әлеует қалыптастырудың негізгі көзі – ұлттық құндылықтарымызды сақтай отырып, білімді ұрпақ тәрбиелеу. Балаларды жанжақты дамыту, оларға халықтың салт-дәстүрлеріне деген құндылықтарын адамгершілік бағытын қалыптастыру негізгі міндет болып табылады және бұл өте маңызды.

Балабақшаның негізгі міндеті – баланың бастапқы тұлғалық қалыптасуын қамтамасыз ету, оның қабілеттерін айқындау және дамыту болып отыр. Мектепке дейінгі балалармен бірлесе ұйымдасқан жұмыстар белгілі бір мақсатқа сай жүйелі де нәтижелі болуы қажет.

Балаларды дамыту үшін қазақ халқының ертедегі ауыз әдебиеті қазіргі тілмен айтқанда халық педагогикасы тәсілдерін тәрбиеге байланыстыра отырып жүргізді. Мысалы, мақал – мәтелдер арқылы адамгершілікке баулуды, ертегілер арқылы баланың қиялын, шығармашылық қабілетін, ойлау ұшқырлығын дамытуды, ойын арқылы дене

тәрбиесін беріп, әсемдікке қызықтыруды, аңыз әңгімелер арқылы болашаққа сенуді, алдына мақсат қоя білуге үйретеді.

Әдіснама

Балалардың зияткерлік әлеуетін қалыптастыру бойынша зерттеу жұмысы балабақшада жүргізілді. Павлодар облысы, Павлодар қаласының №43 сәбилер бақшасы» КМҚК негізінде орындалды. Зерттеу жұмысына аталған балабақшаның «Балдырған», «Жұлдыздар», «Көбелек» топтары қатысты.

Зерттеудің қалыптастырушы кезеңінде зерттеу барысында алынған мәліметтер негізінде даярлық топтағы балалардың зияткерлік қабілеттерін дамыту бойынша жұмыс бағыты анықталды, сондай-ақ жаттығулар мен ойын формаларының пайдалана отырып зияткерлік әлеуетті дамыту бойынша түрлі тиімді әдістер пайдаланылып зерттелді.

Бірінші кезең (3 жастан 5 жасқа дейін) – еліктеу – орындаушылық кезең. Ең алдымен балалардың Әнұран айтуы. Бала жатқа білмеседе қолын жүрегіне қойып сөздерге қосылуы жүреді. Зерттеу бойынша көрсетілген жас ерекшеліктеріне сай екінші – үшінші аптадан бастап Әнұранды өз еркімен сөздерін қоса отырып айтып жүру динамикасы байқалды.

Екінші кезең балалар үшін (5 жастан 6 жасқа дейін) – дамушы кезең. Бұл жаста Наурыз мерекесін тойлау бойынша зерттеу жүргізілді. Ата – ана бала концепциясын қолдана отырып, бірге жұмыс жасау. Тәжірбиеде: Киіз үй ұсынылды. Оның жабындылары әдейі ашық тұрды. Себебі, бұны балалар өздері құрастыра алатыны, сонымен қатар, киіз үй құрылымдарының атауларын жаттады. Ал, олардың сыртын балалар ата-аналармен бірге өздері қағаздан ою жасап, әшекейледі. Балалардың көрсетілген ұлттық нақыштарымызға қызығушылығы жоғары болды. Жаттау, құрастыру бойынша динамикасы өте жақсы өтті. Яғни, Ұлттық мерекеміз бен дәстүрімізді ескере отырып бабаларға ойын түрінде көрсетілді.

Үшінші кезең (6 жастан – мектеп жасына жеткенше) – шығармашылық кезеңде балаларды дамыту үшін халық педагогикасының тәсілдерін тәрбиеге байланыстыра отырып дамыту. Бұл кезеңде, жас ерекшелігін ескере отырып, ауыз әдебиеті жаңылтпаштары мен жұмбақтар берілді. Мысалы:

Жаңылтпаш:

1. Шеше, шеше неше кесе, сынды кеше?

2. Ғажап бояу салады, Ғали сурет салады» [4, 25 б.]

Жұмбақ:

1. Қардай аппақ, балдай тәтті – ақ. (қант)

2. Қыста ұйықтап жатады, жазды қызыққа батады. (аю) [5, 102-103 б.]

Жаңылтпаш бала тілінің дамуына, жылдам қабылдауды, зейінді болуға әсер етсе, жұмбақ ой өрісінің жетілуіне көп көмегін тигізеді.

Зерттеуді жүзеге асыруда балалардың зияткерлік әлеуетін дамыту үшін мен бала оқу процесінің толық қатысушысы болатындай білім беру технологияларын қолданылды: ойын технологиялары, тұлғаға бағытталған технологиялар, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Осылайша, зерттеу жұмысы негізінде ой-өрісі кеңейіп, балалардың зияткерлік мүмкіндіктері ашылып, нақты білім қоры артты. Мектеп жасына дейінгі балалар болашақта оқуға қажетті алғышарттарды қалыптастырды: танымдық даму, жұмыс істеу қабілеті мен ұмтылысы, қойылған мақсатқа сәйкес тапсырмаларды орындау, оны аяғына дейін жеткізу, болашақ жұмысын жоспарлау – мұның бәрі мектеп жасына дейінгі баланың зияткерлік әлеуетін дамытуға көмектеседі. Баланың дамуына көмектесу арқылы біз – болашақ тәрбиешілер, мұғалімдер өзімізді дамытатынымызды, тәжірибе жинақтайтынымызды есте ұстауымыз керек.

Зияткерлік даму – бұл өсіп келе жатқан баланың танымдық іс-әрекетінің барлық көріністердегі процесі, деңгейі, білімі, жеке қасиеттері және жеке тұлғаның қалыптасуының осы аспектісінің көрсеткіштері болып табылатын басқа да көптеген көрсеткіштер деңгейінде көрінеді. Мектеп жасына дейінгі баланың зияткерлік дағдыларының қалыпты деңгейі, білім қоры бар екенін көрсетеді. Мектепке дейінгі жастағы балалардың зияткерлік қалыптасуы туралы мәселелер өткен және қазіргі жылдардағы зерттеушілер мен психологтар бірнеше рет қарастырып, оны тәсілдері мен шешу жолдарын ұсынды. Дегенмен, ғалымдардың көпшілігі мектепке дейінгі кезеңде балалардың белсенді зияткерлік қалыптасуы мен дамуы басталады деген пікірде. Сондықтан осы кезеңді жақсы ұйымдастырып және ең маңыздысы – тәрбиеші мен ата-ананың педагогикалық қызметі.

Қазақ халықтың сан ғасырлық тарихи даму барысында жинақталған ұрпақ тәрбиесіндегі дәстүрлер тәжірбиесін, бүгінгі педагогикалық жүйеде тиімді пайдалану негізінде зияткер ұлттың зияткерлік әлеуетін қалыптасыру болып табылады.

Қазіргі таңда тәрбиешенің негізгі міндеттерінің бірі – өз жерін, өз елін сүйетін азамат тәрбиелеу, мектепке дейінгі балалардың – дүниетанымы мен санасын осыған сәйкес дамыту. Зияткерлік ұлтты қалыптастыру – бұл осы ғасырдағы қоғамның жаңғырту жолы, ал бұның негізгі көзі зияткер адам болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Н.Ә.Назарбаев жолдауы. 2010 жыл. https://www.akorda.kz/ru/addresses?page=2

2. Төлешова Ұ., Абдуқадыр Ш. Воспитание школьника: Оқушы тәрбиесі // Оқушылардың зияткерлік әлеуетін қалыптастыру жолдары. №4, 2014. 1-40 бет. Алматы.

3. Шафигуллина А.Р. Обучение и воспитание: методика и практика. Развитие интеллектуального потенциала в условиях дошкольного образовательного учреждения, – 2013 г.

file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/razvitie-intellektualnogo-potentsiala-v-usloviyah-doshkolnogo-obrazovatelnogo-uchrezhdeniya.pdf

4. Қазақ жаңылтпаштары. Құрастырған Жаңыл Нұралиева. – Алматы: «Балауса» баспасы, 2013. 96 бет, суретті.

5. Әлімбаев М. Мақал-мәтелдер, жұмбақтар. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 1978. 113 б.

6. Немов Р.С. Психология. Учеб, для студентов высш. пед, учеб. заведений. в 3 кн. Кн 2. Психология образования. -2-е изд. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 496 с.

7. Гальперин П.Я. К исследованию интеллектуального развития ребенка // Вопросы психологии. – 1969. – № 1.

8. Гальперин П.Я. Введение в психологию. – М.: Университет, 2000. – 336 с.

9. Возрастные возможности усвоения знаний (младшие классы школы) / Под ред. Д.Б. Эльконина, В.В. Давыдова. – М., 1966. – 442 с.

Т.Е. Орал
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
З.Ш. Шавалиева
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Павлодар қ.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС ДАҒДЫЛАРЫН ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аннотация. Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесін жүзеге асыру қарастырылады. Балалардың қимыл-қозғалыс дағдыларын қалыптастыру жан-жақты сипатталады. Дене тәрбиесін қалыптастыруға байланысты мектеп жасына дейінгі балаларға тән сипаттамалар мен ерекшеліктер талданады.
Кілт сөздер: дене тәрбиесі, қимыл-қозғалыс, ойын.

Аннотация. В статье рассматривается осуществление физического воспитания детей дошкольного возраста. Всесторонне характеризуется формирование у детей двигательных навыков. Анализируются характеристики и особенности, характерные для детей дошкольного возраста, связанные с формированием физической культуры.
Ключевые слова: физическое воспитание, движение, игра.

Annotation. The article discusses the implementation of physical education of preschool children. The formation of motor skills in children is comprehensively characterized. The characteristics and features characteristic of preschool children associated with the formation of physical culture are analyzed.
Keywords: physical education, movement, game.

Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі қазіргі қоғамдық дамуда үлкен әлеуметтік мәнге ие болды. Ал дене тәрбиесін халықтық ұлттық ойын спорт түрлерімен ұштастыру баланың болашағына әсері зор үрдіс болып табылады. Соңғы жылдарғы зерттелген көптеген

ғылыми еңбектердің негізгі тұжырымдамасы бойынша осы мектеп жасына дейінгі балалардың дене шынықтыруын нақты бір мақсатты бағытпен дамытқанда ғана денсаулығы нығайып, жұмыс жасау қабілеті дамып жеке тұлға болып қалыптасуына тікелей әсері бар екендігі дәлелденуде.

Неміс ғалымы В. Зигердің дәлелдеуінше: «Дене тәрбиесін қоғамдық құбылыс, мәдениет пен тұрмыс салтының құрамдас бөлігі, адамдардың нақты тарихи әлеуметтік топтарының тәрбиесі ретінде айтқанда, біз тәнді /денені/ жетілдірудің әлеуметтік-мәдени жағдайларының, сонымен қатар белгілі-бір қозғалыстың дамуына дұрыс мән берілуі қажет екендігін көреміз [1].

Қозғалмалы ойындарды дене шынықтыру сабақтарында пайдалануды П.Ф. Лесгафт ұсынды. Ол балаларды ауыр гимнастикалық жаттығулардан сақтандыруды, оның орнына табиғи қозғалысты ойынды пайдалануды орынды деп дәлелдеді. Лесгафт ойынның әлеуметтік-педагогикалық мүмкіншіліктерін бағалай отырып, ойын арқылы тәрбиелеуді, балаларды өз бетімен жұмыс істеуге үйретудің жолы және қоғамдық пікірлердің маңызын бағалай білуге бір-бірімен жолдастық қатынас орнатуға, шындыққа баулуға, ойын барысында өздерін реттеп отыруы үшін ойын керек деді [2].

Күнделікті тіршілікте орындалатын қимылдардың қосындысын адамның қозғалыс белсенділігі деп атайды. Қозғалыс белсенділігі ұйымдастырылған және ұйымдастырылмаған қимылдардан тұрады. Ұйымдастырылған қозғалыс белсенділігіне дене шынықтыру және спорттық жаттығулар, белгілі еңбек әрекеті жатады. Ал ұйымдастырылмаған қозғалысқа түрлі ойындар кезіндегі баланың өз тарапынан жасаған қозғалыстары жатады.

Бала ағзасы үшін ұйымдастырылған қимыл-қозғалыстардың маңызы зор. Сондықтан да мектеп жасына дейінгі мекемелердегі балалардың мұндай қозғалыстарын дұрыс жоспарлап оны іске асыру балалардың қимыл дағдыларын дұрыс қалыптастыруға, саналы қозғалыстарды көбейтуге, ағзаның бейімделу қабілеттеріне әсер етеді. [3].

Дене шынықтыру сабағындағы ойын түрлері үш үлкен құрылымнан: жаттығу, еліктеу және ережеден тұрады. Барлық үш құрылымға ойынның үш түрі тән: жаттығу мен дағдыны талап ететін ойын, белгілі бір нәрсеге еліктеу арқылы өткізілетін (аң-құс, мал, зат т.б.) ойын, үшінші арнайы ережеге бағынатын ойындар.

Ойындарды белгілі бір классификация арқылы кезең-кезеңге бөліп қарастыратын болсақ, алғашқы негізгі орынды жаттығуларға береміз. Келесі маңызды обьект еліктеу, ал соңынан ережені қадағалаймыз [4].

Осы белгілерді негізге ала отырып қазақтың ұлттық ойындарын балалар арасында дамыту тиімді болып келеді. Жалпы алғанда дене тәрбиесінің ұлттық пішіндерімен ұштасатын жолдары қоғамдық өмірдің

барлық басқа салалары сияқты жаңа өмір салтына сай не сай еместігі жөнінде тексеруден өтеді.

Қазақтар баланы туған күннен бастап денесін қимыл-іс әрекетке тартып өсуіне мән берген. Баланың өсуіне қарай ұлттық дәстүрді енгізу мақсатында мынадай жағдайды ескеру керек. Әр бала жеке тұлға екендігі, оның қабілеті де әртүрлі болып келетіндігі. Сондықтан қимыл-қозғалысқа үйрету барысында жасаған дене шынықтыру әрекетіне қарай белсенді қимылдайтын бала және жай қозғалатын балаларды ескеріп сабақ өткізу тиімді.

Денсаулықты қалыптастырып орнықтыратын және шыңдайтын дене жаттығуларын екі үлкен топқа бөлеміз. Бір тектес және әр тектес. Бір тектес дене қозғалыстары түрлері үздіксіз бір текті және тұйықталған әрекеттерді қайталайтын қимылдар жүйесінен тұрады бұған: жүру, жүгіру, велосипед тебу, суға жүзу т.б. жатады. Әр текті дене жаттығулары айырмашылығы олар қимыл-әрекеттерін орындау үстінде жаттығу түрлері үнемі өзгеріп отырады, оларға: гимнастикалық жаттығулар, күрес түрлері, спорттық ойындар, секіру, лақтыру, өрмелеу т.б. жатады [5].

Мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі дене қимылдарына жүру, жүгіру, секіру, лақтыру, еңбектеу, өрмелеу, асып түсу, шығу, тепе-теңдікті сақтау түрлерін дұрыс қалыптастыру негізгі мақсат болып табылады. Бұл дағдыларды қалыптастыру кезінде балалардан ынталы болуды, дұрыс орындауға талпынуды, оларға нақты нұсқаулар беруді, орындауларына көмек көрсетуді талап етеді.

Дене шынықтыруды қимыл-қозғалыс ойындары арқылы жүзеге асыру балалардың дене мүшелері мен көңіл-күйлеріне қатты әсерін тигізеді. Қимыл-әрекетке толық жағдай жасаудың, барлық бала ойыннан қуаныш табуға мүмкіндік жасаудың маңызы зор.

Ойын барысындағы іс-қимылды дұрыс сапалы түрде балаға жеткізіп бірнеше рет қайталап әдетке айналдырғанда, бала ағзасындағы зат алмасу артып, жүйке жүйесі белсенділігін танытып, қан айналымы жақсарады. Қозғалыс барысындағы жиі демалудан бала ағзасындағы оттегіне деген қажеттілік артады. Дене шынықтырудың арқасында баланың көңіл-күйі жоғарылап, жүйке жүйесі бекиді. Дене шынықтыру нәтижесінде бала өзінің іс- әрекетіне және топтық тәртіпке үйреніп, оның ережесіне бағынады. Бұл оның жан-жағындағы оқиғаға мән беріп қарауына, төзімді болуына, тәртіпті сақтауына септігін тигізеді [6].

Мектеп жасына дейінгі балаға дене мүсінінің дұрыс қалыптасуын, яғни денесін түзу, тіке ұстауды, бала отырғанда, тұрғанда, жүргенде денесін тік ұстауды әдетке енгізу қажет. Дұрыс мүсін адамның ішкі ағза құрылымының жетілуін жақсартады. Дене мүсінінің дұрыс қалыптасуы сүйек-бұлшық ет құрлысының дұрыс дамуына байланысты. Қозғалыс тірегін дұрыс қалыптастыруды бала шақтан дағдыға айналдырған тиімді болып келеді [7].

Дене шынықтыру жаттығуларының өзіндік мазмұны мен белгілі бір құрылысы болады. Мазмұнға дене шынықтыру жаттығуы барысындағы механикалық, биологиялық, психологиялық үрдістер кіреді. Осылардың әсерімен қимыл-қозғалысқа әрекеттену жүгіру, адымдау, секірудің т.б. қорытындысы ағзадағы және денедегі өзгерістерге әкеледі.

Дене шынықтырудың сыртқы құрылымы көзге көрінетін бейнесі, ол қозғалыс сәтіндегі кеңістік, уақыт және күш қатынастарын көрсетеді.

Дене шынықтыру арқылы тәрбиелеу барлық тәрбие жүйесінің бөлінбес бір саласы болып табылады. Дене тәрбиесі болмаса баланың жан-жақты дамуы мүмкін емес.

Дене жаттығулары – дене тәрбиесінің негізі болып табылады. Дене жаттығулары баланың жас ерекшелігіне сай өзгеріп күрделене түседі. Жас шамасына қарай күрделене түскен жаттығулар өз құрамына күнделікті тұрмыстан, адам еңбектерінен, әскери қимыл қозғалыстардан сонымен қатар спорт түрлерінде кездесетін қозғалыс түрлерінен алынатын жаттығуларды енгізеді. Жаттығу кезінде баланың барлық тірек-қимыл мүшелері жұмыс жасап, барлық мүшелерінің іс-қимылдары дамып, жүрек, тыныс алу және жүйке жүйелерінің қызметі арта түседі [8].

Мектеп жасына дейінгі балаларды қимыл-қозғалысқа үйрету барысында әртүрлі әдістемелер қолданылады, оған топтағы барлық балалармен жалпылама жұмыс, екінші шағын бірнеше баламен жұмыс, үшінші белсенді қимылдайтын балалармен жеке жұмыс, төртінші жәй қозғалатын балалармен жұмыс, бесінші жеке баламен, алтыншы топпен жұмыс сияқты түрлерін қолдануға болады.

Дене жаттығуларын мақсаттарына қарай бірнеше топқа бөлеміз. Жалпы дене дамыту жаттығулары, арнайы дене мүшелерін шынықтыратын жаттығулар. Балабақша үшін жалпы дамыту жаттығуларын барлық топпен бір мезгілде орындатқан тиімді, осы кезде қимыл-қозғалысты үйренуге барлық бала бірдей қатынасып, бірінен-бірі қалғысы келмей ат салысады. Келесі бірнеше баламен жұмыс, арнайы жаттығу элементтерін меңгеру барысында әр баланы қозғалыс-қимылға үйретіп қадағалау негізінде белгілі бір жетістікке жету мүмкіндігі туады [9].

Балаларды қимылға үйретудің негізгі әдісі көрсету, түсіндіру және жаттығуларды балалармен бірге орындау болып табылады. Бұл әдістің қолдану барысы әртүрлі. Мысалы: 5 жастағы балаларға қимыл-қозғалыс жаттығуларының кейбір элементтерін көрсету немесе түсіндірумен шектелсе де болады. Дене шынықтыру барысындағы қимыл-қозғалыс элементтерін орындаудың негізгі шарты оларды бірнеше рет қайталау және бірте-бірте жетілдіру болып табылады.

Баланың қозғалысының дамуы тірек-қимыл және нерв жүйелерінің дамып жетілуіне байланысты. Жүру, жүгіру, секіру, шапқылау тағы сол сияқты күрделі қимылдар және олардың дұрыс бағытталуы 3–5 жаста қалыптасады. Бірақ, мектепке дейінгі жастағы балалардың өз қозғалыс-

тарын дұрыс бағыттау механизмдері еркін жетіле қоймайды. Тек тұрақты жаттығу арқылы мектепке дейінгі балаларда бағытты қозғалыс дамиды [10].

Мектепке дейінгі балалардың дене тәрбиесінің негізгі міндеттері олардың денсаулығын сақтау, нығайту, дене бітімін дұрыс дамыту, ағзаны шынықтыру, қимыл-қозғалыс дағдыларын қалыптастыру.

Қимыл-қозғалыс өсіп келе жатқан ағзаның жетілуіне елеулі әсер етеді. Әр түрлі белсенді қимыл-іс әрекеті сүйек бұлшық ет құрылымының дамуына балалар ағзасының қызметінің жетілуіне септігін тигізеді, сыртқы ортаның түрлі жағдайына бейімделуіне көмектеседі. Дене шынықтырудың өмірге қажетті негізгі түрлеріне қоса балалар бұлшық еттің белгілі бір топтарын қолдың, аяқтың, кеуденің нығаюына бағытталған спорттық жаттығулар арқылы орындайды.

Мектеп жасына дейінгі баланың денесін шынықтыруды педагогикалық ықпалмен мақсатты жүргізгенде нақты нәтижеге жетіп, бала денсаулығы нығайып, жалпы шыдамдылығы, жұмыс жасау қабілеті артып, жеке тұлға болып қалыптасып, жан-жақты дамуына әсерін тигізеді [11].

Сонымен келтірілген деректерді қорытындылай отырып, мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктеріне қарай дене шынықтыруды қимыл-қозғалыс жаттығуларымен қоса ұлттық халық ойындарымен ұштастыру арқылы тұрақты дағдыға айналдырсақ, баланың тән саулығын бүгіннен сақтап, болашақ әрбір азаматтың бойындағы дене қозғалыстарының сапалық қасиеттерімен рухани күшін үйлестіріп еңбек ету қабілетін арттыруға және белсенді өмірін ұзартуға негіз болады. Баланың денесін шынықтыру жұмысын жүйелі түрде жүргізу қажет олай болмаған жағдайда ағзаны шынықтыру барысында қалыптасқан бейімделу реакциялары жойылады.

Қазіргі педагогиканың негізгі мақсаты тек қана дене кемелдігінің немесе ой-сананың жетілуінде емес, керісінше осы қасиеттердің іштей ұштасуында екендігіне көп көңіл бөлінуде. Осы тұрғыдан қарағанда, бала денесінің кемелдене түсуі ой-сананың кемелденуімен ұштасуы шарт. Бұл жерде мақсатты қимыл-әрекетті ой-санамен ұштастыруы, яғни ой-сана мен қимыл бірлігін біріктіргенде бала өмірінің, денсаулығының жақсы дамуының алғы шарты қалыптасатындығын көреміз. Сондықтан да бала ағзасын дамыту үшін денесін шынықтыруды жүйелі түрде өткізу қажет. Шынығу сапалығын ұйымдастыру, қимыл-қозғалыс дағдысы, оны жасай білу баланың интелектуалды және психикалық дамуымен, тұлғаның ер-мінезін тәрбиелеумен тығыз байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Зигер В.К.. К определению понятий и признаков, характеризующих физическую культуру // Очерки по теории физической культуры. – М: ФИС., 1984. – 75 б.

2. Лесгафт П.Ф. Собранные педагогические сочинения. – Т.2. – М: Педагогика, 1962. – 122 б.

3. Аксарина Н.М. Воспитание детей раннего возраста. – М: Медицина, 1969. – 37 б.

4. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Рауан, 1992. – 21 б.

5. Демеуов Ж.Д., Байназарова Б.Я., Алиакбарова З.М., Бекетаев А.М. Мектепке дейінгі балалардың анатомиясы физиологиясы және гигиенасы. – Алматы: Білім, 1995. – 113 б.

6. Нурлыбекова А.Б. Принципы педагогики развития при построении программ физического воспитания дошкольников. – Алматы: Ғылым, 1998. – Б. 20-21.

7. Мырзаханұлы Н. Педагогикалық валеология негіздері // Валеология. Дене тәрбиесі. Спорт. – 2002. – №11. – 9 б.

8. Демеуов Ж.Д., Байназарова Б.Я., Алиакбарова З.М., Бекетаев А.М. Мектепке дейінгі балалардың анатомиясы физиологиясы және гигиенасы. – Алматы: Білім, 1995. – 9 б.

9. Вербицкая К.В. Подвижные игры в детском саду / В книге Физическое воспитание в детском саду. – М: Академия педагогических наук РСФСР, 1956. – С.22-23.

10. Жаңабердиева К.А., Әділханов Ә.С., Қайым Қ. Салауаттану // Валеология. Дене тәрбиесі. Спорт. – 2003. – №11. – 55 б.

11. Хухлаева Д.В. Теория и методика физического воспитание детей дошкольного возраста. – М.: Просвещение, 1971. – С.16-17.

Г.К. Нурханова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Р.Х. Кошкимбева
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы-сарапшы

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Бұл мақала мектеп жасына дейінгі балалардың мінез-құлық қалыптастыру жолдарын қарастырады. XXI ғ. дамыған заман, әлі де дамып келеді. Болашағымыз өсіп-өніп келе жатқан жас бүлдіршіндер екені бәрімізге мәлім. Мемлекетіміз осы ұрпақтын қалай да дұрыс тәрбиеленуіне барынша жұмыстар атқаруда. Ең алдымен мамандар дайындау ең басты міндет. Жалпы маман сөзін қалай түсінесіз? Маман – деп өз ісін жетік меңгерген, жастарға тәлім-тәрбие, үлгі-өнеге, дұрыс жолды көрсететін, өзіне жүктелген міндетті айнытпай таза атқаратын адам.

Кілт сөздер: маман, мемлекет, мінез, бала, психология, әдебиет.

Аннотация. В данной статье рассматриваются пути формирования поведения дошкольников. XXI в. развитые времена, все еще развивающиеся. Все мы знаем, что наше будущее – это молодые люди, которые растут. Государство делает все возможное, чтобы как-то правильно воспитать это поколение. Прежде всего, подготовка специалистов-это главная задача. Как вы вообще понимаете слово специалист? Специалист – это человек, который в совершенстве владеет своим делом, воспитывает, примеряет на себя, показывает правильный путь, четко выполняет возложенные на него задачи.

Ключевые слова: специалист, государство, характер, ребенок, психология, литература.

Annotation. This article discusses the ways of forming the behavior of preschoolers. XXI century. developed times, still developing. We all know that our future is young people who are growing up.The state is doing everything possible to somehow properly educate this generation.First of all, the training of specialists is the main task.How do you even understand the word specialist? A specialist is a person who perfectly owns his business, educates, tries on himself, shows the right way, clearly performs the tasks assigned to him.
Keywords: specialist, state, character, child, psychology, literature.

Сөзімді ұлы ақын ағаларымыздың дана нақылдарынан бастағым келіп отыр.Ұлы Абай атамыз айтқандай «...адамның мінезін өзгертуге болмайды деген адамның тілін кесер едім» – деген екен.Барлығымызға мәлім, біздің болашағымыз осы тәрбиеленіп жатқан бүлдіршіндеріміз.Ал осы өмірді енді танып жатқан өскелең ұрпақ бойында дұрыс қасиеттерді көру әрине бұл ең алдымен ортаға лайық тәрбиелі, өнегелі, бойына ең жақсы деген қасиеттерді қалыптастыруға тырысу және нәтижесін көретіндей жақсы, нақты қадамдар таңдап ұйымдастыру, қалыптастыру осы мына біздің тірбиешілердің ең маңызды міндеті деп ойлаймын. Қазағымыз бекер айтпаған – Не ексең соны орасың-деген мақал есіме түсіп отыр. Жаман жақсыны айыра алмайтын бүлдіршіндердің бойында тек жақсы мінезді қалыптастыру міндет болғанымен барлығы нәтижелі бола бермейді. Бұған әсер ететін факторлар өте көп. Мысалы: тәрбиеленіп отырған отбасы, өзін қоршаған орта. Сондықтан оқудан, еңбектен табысты болу, болашағы ашық, айналасындағы адамдармен жақсы қарым-қатынаста болу бұл баланың қолынан келеді, біз тек қана дұрыс жол көрсетіп бағыттауымыз керек. Осы біздің бір кішкентай ғана бағытымыз баланың мүмкіндіктерін ескере отырып жасау маңызды тәрбиелеу мен оның өмірін дұрыс ұйымдастыра білу іскерлігіне тікелей байланысты болмақ. Осы тұста бар жауапкершілікті тек тірбиешіге ғана артпай ата-ананың да маңызды рөл атқаратының айтқым келіп отыр.

Мектепке дейінгі балалық шақтың жастық және психологиялық ерекшеліктерімен қатар, оның өзіне ғана тән жеке ерекшеліктері де болады, яғни олардың әрқайсысы қайталанбайтын даралық. Әр бала өзінің мінез-құлқын басқару тәсілімен, сыртқы әлеммен байланыс орнату іскерлігімен, эмоциялық көңіл-күйін көрсете білу қабілетімен ерекше.

Мектеп жасына дейінгі баланың түсінігінше, жақсы және жаман туралы түсінік араласып келеді. Оның өмірлік тәжірибесі аз болғандықтан, ол әлі жақсы мен жаманды ажырата алмайды. Тіпті адамгершілік түсінігін меңгергеннің күннің өзінде мектеп жасына дейінгі бала оны назарда ұстай алмайды. Мұның барлығына баланы үйрету керек.

Балаларға ата-аналарының көңіл-күйі көрініс береді. Егер үлкендер көңілді, жылы жүзді, салмақты болса, бала да сондай болады. Әсіресе, баланың мінез-құлқына отбасындағы эмоциялық атмосфера, үлкендердің қарым-қатынас стилі ерекше әсер етеді.

Бала дұрыс емес бір нәрсені олай істемеуге келісім береді, бірақ нақ жағдайда оны ұмытып кетеді. Ол басқа балаға айтылған ескертуді өзіне де айтылды деп ойламайды. Оған кеше айтылғанды, бүгін есіне түсіре алмайды. Бала тез әрекет етеді, көпшілік жағдайда оның қылықтарының себебі – тілегі, қалауы болады. Оның ерік процестері (ұстамдылық, шыдамдылық, жауапкершілік және т.б.) әлі қалыптаспағандықтан ол өзін басқара білмейді. Біз үлкендер баланың осы ерекшеліктерін ескермейміз немесе әдейі байқамаймыз, оның қылықтарын әдейі немесе балалықпен жасады деп ойлаймыз. Мектеп жасына дейінгі баланың мінез-құлқынан бұл байқалады, сондықтан үлкендер бала қылықтарына орынсыз ашуланбай, үнемі жоғарыда айтылғанды есте ұстауы керек. Салмақтылық – балаға әсер ету тәсілінің ішіндегі ең тиімді жолы болып табылады. Бала мына біздерден, үлкендерден үлгі өнеге алатынын естен шығармауымыз керек.Тек жүріс-тұрыс емес тіпті мінездің өзін қайталайды. Көніл-күйіңіз балаға қатты әсер етеді. Бала ақ парақ секілді барлығын миына тез сақтап алады кез-келген қасиеттерді жадында сақтап алады сондықтан не болса да жақсы қасиеттеріңізді көрсетіп үлгі берулеріңізді сұрар едім. Осы тұста айтарым мүнез-құлық өте көп терең мағыналы болғандықтан көбісі түсінбей жатар. Мысалы: Сотқарлық пен тентектік арасында айырмашылық бар ма? Баланың тентектігін сотқарлықтан ажырату керек. Баланы дер кезінде тоқтатуымыз осыған байланысты. Тентектік – күнәсіз ермек: бала көңілді, өзінше істейді, өз қылықтарымен қоршағандарды күлдіреді, өзіне қаратады. Сөздің қысқасы, ол өзінің бар көңілді күйі үшін сізден қолдау күтеді. Бұл қоршағандармен байланыс ортнатудың өзінше бір формасы. Дегенмен, бала өз тентектігінің шегін білмесе, ол сотқарлыққа апаруы әбден мүмкін. Әрине оның жағымсыз сипаты бар. Егер бала үлкеннің сөзін тыңдап үйренсе, онда баланың эмоциялық ұстамсыздығының алдын алып, тентектікті жоюға болады. Жалпы бала эмоциясының көріну түрі мен күші тәрбиеге тікелей байланысты екенін есте ұстау қажет. Баладағы жағымсыз эмоция – бұл онымен теріс қатынастың орныққанын көрсетеді.

Жылы сөз. Баланың абырой, намыс сезімін дамытуда, оның маңызы айтарлықтай «сен үлкен болдың» деген жылы сөз балалардың жағымды қылықтарын белсендіре түседі. «Мен үлкенмін» яғни мен бәрін білемін, істей аламын. «Мен үлкенмін» яғни, кішкентайларға, үлкендерге көмектесуім керек. «Мен үлкенмін» яғни, мен күштімін, әлсіздерге көмектесуім керек. «Мен үлкенмін» яғни кішкентайларға үлгімін. Өзіңді жаман ұстау – бұл ұят.Балалардың мінез-құлқында үнемі байқалатын мотивтердің екінші маңызды тобы ойын үрдісінің өзіне деген ықыласпен байланысты ойын мотивтері. Бұл мотивтер ойын іс-әректін меңгеру барысында пайда болады және ересектерше көрінуге тырысумен ұштасып жатады. Ойын іс-әрекетінің шегінен шыққан соң олар баланың бүкіл мінез-құлқын әрлендіріп, мектепке дейінгі балалық шақтың өзіне тән қайталанбас ерекшеліктерін жасайды. Бала кез келген істі ойынға

айналдыра алады. Кей уақытта және өте жиі ересектерге бала бір маңызды еңбекпен шұғылданған немесе бір нәрсені ден қойып үйреніп жатқан сияқты болып көрінеді, ал шындығында бір жағдайды елестетіп ойнап отырады. 5–6 жасар баланың мінез-құлқында ересектермен және өзге балалармен жақсы өзара қарым-қатынас орнату және сақтау мотивтерінің үлкен мәні бар. Балаға төңірегіндегілердің жақсы қарым-қатынасы қажет. Ересектердің еркелетуіне, құптауына, мақтануына лайық болу тілегі баланың мінез-құлқының негізгі тұтқаларының бірі болып саналады. Балалардың көптеген іс-әрекетін осы тілек арқылы түсіндіруге болады. Ересектермен жақсы қарым-қатынаста болуға тырысу баланы олардың пікірімен және бағасымен санасуға, олар орнатқан мінез-құлық ережелерін орындауға итермелейді. Сонымен бірге мектепке дейінгі шақтағыларға тұтасынан алғанда тән, олардың мінез-құлқына ең көп ықпал ететін мотивтердің кейбір түрлерін бөліп көрсетуге болады. Бұған алдымен балалардың ересектер дүниесіне қызығуымен, олардың ересектерше іс-әрекет жасауға тырысуымен байланысты пайда болатын мотивтер жатады.

Рөлді ойында ересектерге ұқсағысы келген тілек жетелейді.Мұндай тілек көбінесе күнделікті мінез-құлықта қандай да бір талапты балаға орындаттыратын тәсіл ретінде пайдалануы мүмкін (сен үлкенсің ғой, ал үлкендер өздері киінеді), дейді балаға оның дербестігіне түрткі сала отырып. Үлкендер жыламайды, деу баланың көз жасын тыйдыруға мәжбүр ететін күшті дәлел. Сонымен баланың алғашқы адами құндылықтары, әрине, отбасыда қалыптасады. Алайда, қанша дегенмен ешбір ата-ана өз баласының жаман болғанын қаламайтыны анық. Егер, әртүрлі себептермен баласы жаман болған өзінде, ол ата-аналарды кінәләй бермей, бірлесіп жұмыс істеу үшін олармен дұрыс қарым-қатынас орнату керек, бұл біріншіден, ал, екіншіден ол отбасының барлық жағдайын зерттеу керек, “қиын” балаға айналу себептермен әртүрлі жолдармен анықтау, тәрбие жұмысын дұрыс ұйымдастыруға оң әсерін тигізеді. Ол үшін: «Менің отбасым», – деген тақырыптарға, сурет салу, содан көп нәрсені білуге болады. Үшіншіден, істелген жұмыстың бәрі алдын-ала, терең, жан – жақты ойластырған болуы керек. Ата-аналармен, олардың тәрбиесі қиын балаларымен жүргізілетін жұмыс сол отбасының жеке ерекшіліктерін ескере отырып жоспарланған болуы керек. Бүгінгі күні мінез тұлғаның тұтастай көрінісі ретінде, зерттеу пәні мектеп жасына дейінгі балалар арасындағы даралық ерекшеліктер болыптабылатын, дифференциалды психологияда қарастырылады. Мінез дегеніміз баланың белгілі жағдаяттарда жасайтын типтік әрекеттерін сипаттайтын тұрақты даралық ерекшеліктердің бірлігі. Мектеп жасына дейінгі бала өмірі қарым-қатынасқан балалармен, тәрбие алу жағдайларымен ерекшеленеді. Сонымен қатар даралық дамудың табиғи алғышарттары да әр түрлі. Сондықтан, әр бала тек өзіне ғана тән, қайталанбас мінез бітістері мен сапаларының бірлігі қалыптасады.

Алайда, мінез даралық ерекшелік көрсеткіші болуымен қоса, басқа балалармен ортақ қырларымен танымал. Ұқсас жағдайларда, бір ортада өмір сүретін балалар үшін типтік мінез бітістері тән. Мәселен, бұрынырақта еліміздегі адамдарға нұсқаумен жүру, енжарлық, тәртіптілік тән болса, қазірде өзбетті, тәуелсіз, бастамашыл адамдар жиі кезігеді. Осыған қоса, қоғамның әр мүшесі басқа нақты бір топтың мүшесі болып табылады, ол: отбасы, оқу тобы, ұжымдық. Олардың әрқайсы баланың мінезінде өзіндік рең қалдырады. Мінездің мәні – даралық және типтік ерекшеліктердің бірлігінде. кез келген қатынас мінезқалыптастырушы болмайды, тек өмірлік маңызды қажеттіліктерді қанағаттандырумен байланысты, материалды және рухани қажеттілік-термен байланыстылары ғана. Ең алдымен бұл қоғамға, басқа балаларға, еңбекке, өзіне, заттарға қатынасы. Балабақшада баланың мінез-құлқы жоғары сезімдері одан әрі дами түседі. Әрине, баланың жоғары сезімдерінің негізі мектепке дейінгі тәрбиеде қаланады. Осы кезде балада біреуді жақсы көруі (көбінесе, ол өзін жақсы көрген адамды ұнатады), тіл алғыштығы, біреудің айтқанын тыңдағыштығы байқалады. Бала жақсы адамдардай болғысы келеді. Мәселен, космонавтарға еліктеп, солардай болсам екен деу – кез – келген баланың арманы. Мұндай балалардың ішкі жан дүниесі дөрекі қарапайымдылыққа негізделген; тіршілік үшін болған әрекет–қимылы тіке, бірбеткей. Балалардын қарапайым мінез-құлқы туған күнінен бастап –ақ көрінеді. Бала есейген сайын мінез-құлқы біртіндеп өзгере түседі. Мектеп жасына дейінгі балалар екі жастан асқаннан кейін тәрбиенің және ойынның ықпалымен баланың тәжірибесі арта түседі, қиялдай бастайды, ойлау қабілеті көріне бастайды. Өзінің талап-тілектерін түсінуге жарап қалады. Бірақ талап-тілектері әлі де болса саналы бола қоймайды, тек мінез-құлық сипатта ғана жүзеге асады. Екі жарым жасар бала қол – аяғы байлаулы адамның суретін көргенде, оған жаны ашып жылаған. Қортындылай келсем:

Мінез-құлық – мектеп жасына дейінгі баланың тұрақты психикалық ерекшеліктерінің жиынтығы екені бәрімізге мәлім. Мінез-құлық тірі организмнің барлығына ортақ қасиет. Оның басты белгісі – тіршілік иесінің қимыл-қозғалысының түрлі деңгейдегі көріністері болып табылады. Бала бойындағы мінез-құлықтың бастапқы көрінісі – қылық. Мұнда әр баланың өмірлік бет алысы, бағыт-бағдары, талғам-сенімі, көзқа расы, мақсат-мұраты көрініс береді.Сондықтан алдымен баланы анализдеп, дұрыс жағынан тәрбиелеп, жақсы нәтиже көретіндей жұмыс жасаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Усова А. Балабақшадағы оқыту. – Алматы, 1987. – 126 бет.

2. Бакраденова А. Балабақшадағы оқыту және тәрбиелеу программасы. – Алматы, 1988. – 246 бет.

3. Тарасова Л.Т. Балабақша меңгерушілеріне арналған кітап. – Алматы, 1987.

4. Крупская Н. Мектепке дейінгі тәрбие туралы. – Алматы, 1988. – 32 бет.
5. Баймұратова М. Балабақшада оқыту және тәрбиелеу программасы. – Алматы, 1989. – 246 бет.
6. Исаева К. Мектеп алды даярлық жағдайында тәрбие мен білім беру мазмұнының жаңаруы // Отбасы және балабақша. – №6 (112). – 2005. – 2 бет.
7. Жұмабекова А. Мектепке дейінгі тәрбиенің бүгіні мен болашағы // Отбасы және балабақша. – №5 (105). – 2004. – 2–6 бет.
8. Базарғалиева Ғ.Т. Мектеп жасына дейінгі балалардың ақыл – ойын белмен-ділігін жетілдіруде оригаидің тиімділігі // Отбасы және балабақша. – №1. – 2006. – 22–23 бет.

М.А. Рахманғазы
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Г.К. Байжунусова
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы, Павлодар қ.

ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ МЕКТЕПКЕ ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ ОРНЫ

Аннотация. Бұл мақалада технология, педагогикалық технология және ойын технология анықтамалары берілген. Сонымен қатар, мектеп жасына дейінгі балалардың жан-жақты тиімді дамытудағы ойын технологиясының әсері жайлы айтылған. Ойынның түрлері және ойын технологиясының мақсаты, міндеттері жайлы ақпарат берілген. Қазіргі таңдаға мектепке дейінгі ұйымдардағы ойынның орны жайлы жазылған.
Кілт сөздер: Балабақша, инновация, инновациялық технология, ойын технологиясы, мектепке дейінгі балалар, технология, ойынның түрлері.

Аннотация. В этой статье представлены определения технологии, педагогической технологии и игровой технологии. Кроме того, описывается влиянии игровых технологий на всестороннее эффективное развитие дошкольников. Подробно описаны виды игр и представлена информация о целях, задачах игровой технологии. Представлена роль игры в дошкольных организациях.
Ключевые слова: Детский сад, инновации, инновационные технологии, игровые технологии, дошкольники, технологии, виды игр.

Annotation. This article presents the definitions of technology, pedagogical technology and gaming technology. In addition, it tells about the impact of gaming technologies on the comprehensive effective development of preschoolers. The types of games are described in detail and information about the goals and objectives of the game technology is provided. At the moment, it is written about the place of the game in preschool organizations.
Keywords: kindergarten, innovations, innovative technologies, game technologies, preschoolers, technologies, types of games.

Балаларға оңай берілетін жалғыз тіл – ойын тілі. Бұл жас ерекшеліктеріне байланысты проблемалар мен қарым-қатынастағы қиындық-

тарды түзетуге мүмкіндік беретін ойын. Ойынсыз баланың өмірі мүмкін емес! Ойын әрекеті ерікті мінез-құлықтың қалыптасуына әсер етеді. Ойын рөлін орындай отырып, бала өзінің барлық жедел және импульсивті әрекеттерін осы тапсырмаға бағындырады.

Технология – қажетті нәтижеге жету үшін әдістер мен құралдардың жиынтығы; кең мағынада-практикалық мәселелерді шешу үшін ғылыми білімді қолдану [1].

Педагогикалық технология – білім беру мақсаттарын ойдағыдай жүзеге асыруға мүмкіндік беретін оқыту мен тәрбиелеудің теориялық негізделген процестерін жаңғыртудың құралдары мен әдістерінің жиынтығы [6].

Кез-келген технологияның негізгі буыны – түпкілікті нәтижені егжей-тегжейлі анықтау және оған қол жеткізуді бақылау. Процесс алдын-ала болжанған кезде ғана технология мәртебесін алады, өнімнің түпкілікті қасиеттері мен оны алу құралдары анықталады, процесті жүргізу үшін жағдайлар жасалады.

Мектепке дейінгі ұйымдарда балалармен мақсатты түрде жұмыс жүргізгенде әртүрлі педагогикалық технологияларды тәрбиешілер қолдана алады. Оның ішіндегі ең тиімді әдістерідің бірі – ойын технологиясы. Ойын – бұл балалық шақта гүлдейтін және өмір бойы адаммен бірге жүретін ерекше әрекет. Таңқаларлық емес, ойын проблемасы зерттеушілерді, педагогтарды, психологтарды, философтарды, әлеуметтанушыларды, өнертанушыларды, қызықтырады. Ойынның көмегімен тәрбиешілер балаларды жан-жақты дамуындағы бір жүйені құрай отырып, белгілі бір мақсатқа жете алады.

А.С. Макаренко айтқандай: «Ойын баланың өмірінде ересек адамның іс – әрекеті – жұмыс, қызмет сияқты маңызды. Ойындағы бала қандай болса, ол өскенде де жұмыста сондай болады. Сондықтан болашақ қайраткерді тәрбиелеу, ең алдымен, ойында жүреді...» [2].

Ойын педагогикалық технологиялары – бұл әртүрлі педагогикалық ойындар түрінде педагогикалық процесті ұйымдастыру болып табылады. Ойын технологиясын пайдалану барысындағы педагогтың дәйекті қызметі келесідей болады:

– ойындарды іріктеу, әзірлеу, дайындау;

– балаларды ойын қызметіне қосу;

– ойынның өзін жүзеге асыру;

– ойын әрекетінің қорытындысын, нәтижелерін шығару.

Ойын технологиясының мақсаты – баланы өзгертпеу немесе оны қайта жасамау, оған арнайы мінез-құлық дағдыларын үйретпеу, бірақ ересек адамның толық назары мен жанашырлығымен оны қызықтыратын жағдайларды ойында «өмір сүруге» мүмкіндік беру.

Ойын технологиясының міндеттері:

1. Баланың өз белсенділігі есебінен білім мен дағдылар жағдайында мотивацияның, саналы қажеттіліктің жоғары деңгейіне жету.

2. Балалардың белсенділігін арттыратын және оның тиімділігін арттыратын құралдарды таңдай отырып дамыту.

3. Тәрбие процесін басқару.

Педагогикалық ойындардың түрлері өте алуан түрлі. Олар әртүрлі болуы мүмкін:

– Қызмет түрі бойынша – интеллектуалды, психологиялық және т. б.

– Педагогикалық процестің сипаты бойынша сабақ-оқыту, жаттығу, бақылау, танымдық, тәрбиелік, дамытушылық, диагностикалық.

– Ойын әдістемесінің сипаты бойынша – ойын барысында белгіленген ережелер мен ойындар; ережелердің бір бөлігі ойын шарттарымен берілген ойындар, ал екіншісі оның барысына байланысты орнатылады.

– Мазмұны бойынша-музыкалық, математикалық, әлеуметтендіру, логикалық және т. б.

– Ойын жабдықтары-үстел, компьютерлік, театрландырылған, сюжеттік-рөлдік, режиссерлік және т. б [3].

Ойын технологиясының негізгі компоненті-тәрбиеші мен балалардың тікелей және жүйелі байланысы.

Қазіргі таңда жаңа заңдар мен бағдарламаларға сәйкес мектепке дейінгі ұйымдардағы балалардың күнделікті өмірі өзгерілді. Мектепке дейінгі ұйымдарда оқу қызметі өзгертілді. Жаңа мемлекеттік жалпыға бірдей білім беру стандарты бойынша тәрбиешілер барлық режимдік сәттерінде ойын технологиясын қолданып, балалармен бес бағыт бойынша жұмыстар жүргізеді. Бұл жаңашылдық үлкен өзгерістерді талап етеді.

Ойын технологиясын қолдану:

– тәрбиеленушілерді жандандырады;

– танымдық қызығушылықты арттырады;

– көтеру эмоционалды көтерілуді тудырады;

– шығармашылықтың дамуына ықпал етеді;

– ойын уақыты нақты тұжырымдалған ойын шарттарына байланысты оқу іс-әрекетінің уақытын барынша шоғырландырады;

– ойын тәрбиешіге материалды игеру деңгейіне байланысты ойын тапсырмаларын қиындату немесе жеңілдету арқылы ойын әрекеттерінің стратегиясы мен тактикасын өзгертуге мүмкіндік береді.

Оқу іс-әрекетін ойын формасы білім беру іс-әрекетін ынталандыру құралы ретінде әрекет ететін ойын әдістері мен жағдайларының көмегімен жасалады. Балалардың іс-әрекеті мектеп жасына дейінгі балалардың жас қажеттіліктерін қанағаттандыратын білім беру процесінде ойын мен ойын әрекеттерін шығармашылық пайдалануға негізделуі керек.

Ойын технологиясының кезеңдері:

1 кезең. Ойынды дамыту

– ойынның сипаттамасы,

– материалдық қамтамасыз етуді дайындау.

2 кезең. Ойынмен танысу.

– дидактикалық мақсаттар қою,

– рөлдерді бөлу.

3 кезең. Тапсырма бойынша жұмыс.

– білім беру қызметі ойын ережелеріне бағынады.

4 кезең. Талдау және жалпылау.

Мектепке дейінгі ұйымдарда тәрбиешілер жоғарыда аталған барлық кезеңдерді қамти алады. Тәрбиешілер алға қойылған мақсатқа жету үшін ойын технологиясының бір түрін дұрыс таңдай алу керек. Егер тәрбиеші дұрыс таңдау жасаса, ең алдымен ол алға қойынған мақсатқа жете алады, мектеп жасына дейінгі балалардың дұрыс және жан-жақты дамуына әсер ете алады.

Ойын әрекеті мінез – құлықтың еріктілігін және барлық психикалық процестерді қалыптастыруға әсер етеді. Ойын рөлін орындай отырып, бала өзінің барлық импульсивті әрекеттерін осы тапсырмаға бағындырады. Ойын жағдайында балалар ересектердің тікелей тапсырмасына қарағанда жақсы назар аударады және есте сақтайды.

Н.Я. Михайленко, Е.Е. Кравцованың зерттеулерінде дәлелденгендей, ойындар келесі ретпен дамиды:

– кіші жас – рөлдік ойын (диалог ойыны);

– орта жаста – ережелер ойыны, театрландырылған ойын;

– үлкен жас – ережелермен ойнау, режиссерлік (қиял ойыны, драматизация ойыны) [4].

Балабақшаларда осыған сәйкес 2 жастағы балалармен көбінесе рөлдік ойындарды, 3–4 жастағы балалармен ережелері бар ойындар мен театрландырылған ойындарды және 5 жастағы балалармен режиссерлік ойындарды ойнауға тырысады.

Мектепке дейінгі ұйымдарда ойын технологиясын қолданудың нәтижелері:

– Балалардың ой-өрісі, танымдық іс-әрекеті кеңейеді; практикалық қызметте қажетті белгілі бір дағдылар мен біліктіліктер қалыптастырылады; еңбек дағдылары дамиды.

– Тәуелсіздікке, ерік-жігерге тәрбиеленеді; белгілі бір тәсілдерді, ұстанымдарды, адамгершілік, эстетикалық және дүниетанымдық көзқарастар қалыптасады; ынтымақтастыққа, ұжымшылдыққа, көпшілдікке, коммуникативтілікке бала тәрбиеленеді.

– Зейіні, есте сақтауы, сөйлеуі, ойлауы, салыстыру қасиеті, ұқсастықтарды табу қасиеті, қиялы, шығармашылық қабілеттері, оңтайлы шешімдерді табу қабілеті дамиды; оқу іс-әрекетінің мотивациясы пайда болады.

– Балалар қоршаған орта жағдайларына бейімделеді, күтпеген жағдайлар туындағанда өзін-өзі ұстай алады, жағдайларға байланысты шешім қабылдай алады.

Мектепке дейінгі ұйымдарда ойын технологиясының орын ерекше. Балабақша балалардың қоғамға енудің тұңғыш баспалдағы болғандықтан, тәрбиешілердің мойындарына көптеген міндеттер ілінеді. Тәрбиеші баланы мектепке даярлайды.

Осылайша, ойын құбылысын балалық шақтың ерекше құбылысы ретінде қарастырған жөн. Ойын – бұл өмірге еліктеу ғана емес, бұл баланың өзін-өзі растауға, өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндік беретін өте маңызды әрекет. Әр түрлі ойындарға қатыса отырып, бала өзіне жақын, адамгершілік құндылықтары мен әлеуметтік көзқарастарына сәйкес келетін кейіпкерлерді таңдайды. Ойын тұлғаның әлеуметтік дамуының факторына айналады [5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Касаткина Е.И. Игра в жизни дошкольника. – М., 2010. – 172 б.

2. Касаткина Е.И. Игровые технологии в образовательном процессе ДОУ // Управление ДОУ. – 2012. – №5.

3. Пенькова Л.А., Коннова З.П. Развитие игровой активности дошкольников. – 126 б.

4. Губанова Н.Ф. Игровая деятельность в детском саду. – М.: Мозаика-Синтез, 2006–2010. – 34 б.

5. Михайленко Т.М. Игровые технологии как вид педагогических технологий // Педагогика: традиции и инновации: материалы междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.).Т. I. – Челябинск: Два комсомольца, 2011. – 146 б.

6. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар: оқулық / Ф.Б. Бөрібекова, Н.Ж. Жанатбекова. – Алматы : ҚР Жоғары оқу орындарының қауымдастығы, 2014. – 360 б

Н. Тойлат
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А. Расола
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушысы

БАЛАНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭМОЦИОНАЛДЫ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ АРҚЫЛЫ АДАМИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА БАУЛУ

Аннотация. Бұл мақалада баланың әлеуметтік – эмоционалды дағдыларын қалыптастыру арқылы адами құндылықтарға тәрбиелеу мәселесі қарастырылады. Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік – эмоционалдық дағдылардың мақсат – міндеттері анықталып, адами құндылық ұғымына түсініктер беріледі.

Мектепке дейінгі білім берудің стандартына сәйкес әлеуметтік – эмоционалды дағдыларды қалыптастыру – баланы жан-жақты дамыту міндеттерінің бірі. Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру арқылы балаларды әлеуметтік-мәдени нормаларға тәрбиелейіз, рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастырамыз.

Кілт сөздер: адами құндылықтар, әлеуметтік-эмоционалдық дағдылар, мектепке дейінгі тәрбие, бала тәрбиесі, тұлға.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема воспитания у ребенка человеческих ценностей через формирование социально – эмоциональных навыков. Определены цели и задачи социально – эмоциональных навыков детей дошкольного возраста, даны понятия человеческой ценности.

Формирование социально-эмоциональных навыков в соответствии со стандартом дошкольного образования – одна из задач всестороннего развития ребенка. Через формирование социально-эмоциональных навыков воспитываем детей в социокультурных нормах, формируем в них духовно-нравственные ценности.

Ключевые слова: человеческие ценности, социально-эмоциональные навыки, дошкольное воспитание, воспитание детей, личность.

Annotation. This article discusses the problem of introducing a child to human values through the formation of socio – emotional skills. The goals and objectives of social and emotional skills of preschool children are determined and the concept of human value is given.

The formation of socio – emotional skills in accordance with the standard of preschool education is one of the tasks of the comprehensive development of the child. Through the formation of socio-emotional skills, we educate children in socio-cultural norms, form spiritual and moral values.

Keywords: human values, social and emotional skills, preschool education, child education, personality.

Бала тәрбиесі қазіргі қоғамда өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бала тәрбиесі жайында «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» деген Мұхтар Әуезовтің керемет сөзі бар. Бұл сөзді қағиданы әркім әр түрлі қабылдайды, түсінеді. Бұл жерде тәрбие жайлы айтылып тұрғаны сөзсіз. Тәрбие беруде басты ұстанымымыз адами құндылықтарға баули отырып тәрбие беру. Адами құндылықсыз тәрбиенің маңызы жоқ. Адами құндылықтарға тәрбиелеу білім берумен ғана шектелмейді. Баланың сезіміне әсер ету арқылы ішкі жан дүниесін ояту нәтижесінде оның адами қасиеттері қалыптасады.

Адами құндылықтарды бүгінгі ұрпақтың бойына сіңіру, жақсылыққа үйрете білу аса маңызды.

Атақты ойшыл Әбу Насыр әл Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне қауіп әкеледі» деген екен. Осы орайда біздің ата-бабаларымыз тәрбиенің орны бөлек екенін жақсы білген. Өйткені ұрпаққа үлгілі тәрбие бере алу – қоғамның өзін, елдің тірегін қалыптастыру. Соның ішінде балаға өнегелі тәртіп пен тәрбие бере білу – өлшеуі жоқ қазына. Сондықтан, ата- бабамыздан келе жатқан салт- дәстүрлер балаларға тәрбие беруде үлкен қазынамыз. Әрине, біз қашанда балаларға жан-жақты тәрбие беруді жетілдіріп отыру – басты парыз дейміз. Бірақ сол тәрбие беруде үнемі кеш қалатынымыз ешкімді ойландырар емес. Ата-бабамыз баланың тәрбиесі бесіктен бастау алатынын айтудай-ақ айтқан. Бірақ көбіміз бүгінгі ұрпақтың, яғни ертеңгі ел тірегінің ақыл-парасаты мол, мәдениеті озық, саналы өсуі, оның кейін есейгенде жияр

біліміне ғана байланысты емес, ең алдымен құрсақтан берілетін иманды әдет-ғұрып, өнегелі салт-дәстүр, ұлттық болмыспен келетін тәрбие көзінде жатқанын ескере бермейміз. Адам баласы туған елінің, халқының мүддесіне сай еліне қызмет ете алуы керек.

Ата бабамыздан біздердің ұғымымызда «адал кәсіп», «адал мал», «адал ит», «адал жар» деген қастерлі сөздер қалғаны белгілі, бұл сөздердің түпкі мағынасы таза, жалғандықтан ада деген мағынасында білдіреді. Ұрпақты үлкенді сыйлауға, кішіге қамқор болуға, иманды болуға адамгершілікке баулу. Адам бойындағы асыл қасиеттерді әр адам жоғары қойып үлкен жауапкершілікпен қорғауы керек. Азаматқа қойылатын басты талап-адамгершілік пен адалдық. Ол адам бойындағы ең асыл қасиет және азаматтың ең биік мұратына жетелейді. Бұл ізгі адамгершілік қасиеттері адамды мейірімділікке, Отанын, жерін, жанұясын құрметтеуге бағалауға сүюге үйретеді. Адам баласының бойында адамгершілік пен адалдық қасиеттер болмаған жағдайда, адам өз-өзінің құнын білмейді, сыйламайды. Адам бойында жағымды иманды қасиеттер көп болса, ол адамның жолы ашық болмақ, оған бақ та, дәулет те қонады деп жатамыз, жастарды жақсы қасиеттерге үйрету жағымсыз қасиеттерден арылту қажет. Кез келген адам өзіне қымбатты болып танылатын, өзі үшін өте құнды деп есептелетін нәрсесін қаншалықты бағаласа, құрмет тұтса, барынша жақсы көріп сүйіспеншілік танытса ғана бұны нағыз намыс екенін түсінеміз. Ар-намыс абырой – бұл адамның беделі, қадір қасиеті. Азамат әркез өзінің қасиетін жоғары қойып, бағалап қастерлей білуі, қорғауы қажет. Адам өз бойына ар-намыс, ұят, адалдық, әділдік, сыпайылық сияқты құндылықтарды сіңіре білуі қажет.

Мектеп жасына дейігі балалардың бойында адами құндылықтарды қалай қалыптастырамыз деген мәселеге келетін болсақ, ең алдымен мектепке дейінгі білім беру стандартындағы берілген балалардың бойында қалыптасуы тиіс білім, білік, дағдыларды саралап алуымыз қажет. Яғни, осы адами құндылықтарға баулу дағдылары стандарт бойынша «Балалардың әлеуметтік – эмоциялық дағдыларын қалыптастыру» міндеттеріне жатқызылған.

Әлеуметтік – эмоциялық дағдыларын қалыптастыру – қоғамда өзін ұстаудың адамгершілік нормаларын, сондай-ақ жалпы адамзаттық құндылықтарды меңгеруді, баланың ересектермен және құрбыларымен қарым-қатынас жасай білуін; дербес болуын, өзінің қылықтарына жауап беруін, өзінің қимылдарының мақсаттылығы мен реттеуді; адамгершілік қасиеттерін: елгезектікті, жанашырлықты, өзінің туыстары мен жақындарына құрметпен қарауды, өзінің отбасын жақсы көруін дамытуды; салт-дәстүрлерді сақтауды, тарихты, қазақ халқының тұрмысын білуді және құрметтеуді; Қазақстан біздің ортақ үйіміз екені туралы түсініктерін кеңейтуді, сондай-ақ басқа халықтардың мәдениетін, дәстүрлерін құрметтеуді; еңбек пен шығармашылықтың әртүрлі түрлеріне қызығу-

шылықтарын қалыптастыруды; тұрмыста, қоғамда және табиғатта қауіпсіз мінез-құлық негіздерін тәрбиелеуді қамтиды.

Мектепке дейінгі білім берудің стандартына сәйкес дағдылар мен әдеттерді қалыптастыру – баланы жан-жақты дамыту міндеттерінің бірі. Бала бойына сіңдіріп алған дағдылар ұзақ уақыт сақталып, халық даналығы айтқандай, екінші табиғатына айналады. Олардың көбі мектепке дейінгі жаста қалыптасып, бүкіл өмірге қалады. Басында айтып өткендей балаларды адами құндылықтарға тәрбиелеу үшін әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру керек.

Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастырудың мақсаты тәрбиеленушілерді, оның ішінде ерекше балаларды оң әлеуметтендіру, оларды әлеуметтік-мәдени нормаларға, қоғам және мемлекет, отбасы дәстүрлеріне тарту, рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру болып табылады.

Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру қоғамның әлеуметтік және этикалық нормалары мен дәстүрлеріне, жалпы адами құндылықтарға баулу; дербестікке тәрбиелеу; өмірдегі жағдайларды шешу, айналадағы адамдарға құрметпен қарау, өз отбасының мүшесі екенін сезіну, эмоционалды елгезектікті, жанашырлықты қалыптастыру; тәрбиеленушінің адамгершілік қасиеттерін көрсетуге қабілеттілігі мен дайындығын дамыту бойынша міндеттерді қамтиды, моральдық нормалардың талаптарына жауап беретін іс-әрекеттерге; Отанның тарихы мен мәдениетін білу және оған құрметпен қарауды қалыптастыру, туған жер туралы түсініктерін кеңейту; еңбек түрлеріне және әртүрлі мамандық иелеріне құрметпен қарауды қалыптастыру, заттар, жанды және жансыз табиғат құбылыстары жөнінде білімдерді кеңейту, креативтік ойлауды дамыту бойынша міндеттерді қамтиды.

Балалардың әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларын дамыту:

1) балалардың сезімдері мен эмоцияларын қабылдау, тану және қолдау;

2) баланың және айналасындағы адамдардың сезімдерін сөзбен жеткізу;

3) өзіне және айналасындағы адамдарға қамқорлық танытуға қолдау көрсету;

4) балалармен мәнді өзара қарым-қатынас орнату;

5) командада жұмыс істеу;

6) балалардың түрлі іс-әрекетінде топтағы қарым-қатынасты, бастаманы және дербестікті қолдау;

7) балалармен мазмұнды диалог жүргізу;

8) еркін ойын кезінде балаларға пікірлерін айтуға мүмкіндік беру арқылы жүзеге асырылады [1].

Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру балалардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, күн сайын ойын түрінде және

қоршаған ортамен таныстыру ұйымдастырылған іс-әрекеті арқылы іске асырылады.

Мақсаты жалпы адами нормалар мен ережелер және экологиялық білім негізінде тұлғаның әлеуметтік дағдыларын қалыптастыру болып табылады.

Міндеттері:

– ересектердің еңбегі, оның қоғамдық өмірдегі рөлі туралы, жалпы қабылданған нормалар мен ережелер негізінде құрдастарымен және ересектермен өзара қарым-қатынастары туралы білімдерін кеңейту;

– отансүйгіштік сезімдерін, еліміздің жетістігіне мақтаныш сезімін тәрбиелеу;

– құрдастарымен сыпайы қарым-қатынас жасауға баулу;

– туған өлкеге, өзінің еліне және оның тарихына сүйіспеншілікке тәрбиелеу;

– тірі және өлі табиғат туралы білімдерін кеңейту;

– танымдық қызығушылықтары мен шығармашылық қиялды қалыптастыру;

– табиғатты сақтауда адамның рөлі туралы білімдерін қалыптастыру;

– қоршаған ортада, табиғатта қауіпсіздікті сақтау [2].

Құндылық – белгілі бір заттың маңыздылығы, керектігі. Сырттай құндылық зат не құбылыстың қасиеті болып анықталады. Алайда оның маңыздылығы мен пайдалылығы табиғаттан, объекттің ішкі құрылымының әсерінен емес, адам болмысына енген, адам оған құштар не қажеттілік сезетін нақты қасиеттердің субъективті бағалануынан болады. Құндылықтар жүйесі адамның күнделікті қоғамдық не жеке тұрмыстық бағдарында, оның айналасындағы заттар мен құбылыстарға қарым-қатынасының орнауында орын алады [3].

Ар-намыс, қадір-қасиет, абырой және адамның беделі – адамзаттың өмірінде, қоғамында, салт-дәстүр ғұрпында, ой санасында арнайы басты адами қасиетті құндылықтары. Көне заманнан адамның бойындағы адалдық, әділдік, азаматтық, ауызбіршілік, адамгершілік сияқты құнды қасиеттердің бағасы жоғары болған.

Біздің қазақ халқы қанға сіңген табиғатында көпшілдік, дарқандылық, кеңдік сияқты қасиеттермен ерекшеленеді, балаға, жас буынға талбесіктен бастап адамгершілік, адалдық, әділдік, намысты болу, беделділік, әдептілік ұят деген қасиеттерді үйретіп, тәрбиелеген. Отбасындағы ұл мен қыздың бойындағы адами құндылықтар болып табылатын адалдық, ар-намыс, қадір-қасиет, ұят, жомарттық, әдептілік сияқты асыл қасиеттердің барлығы тәрбие түсінігімен байланысып жатқандығын байқаймыз.

Баланың әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын қалыптастыру арқылы адами құндылықтарға тәрбиелеуде халық педагогикасының қарастыруға болады.

Халық педагогикасында тәрбие ісін баланың жас ерекшелігін ескере отырып жүргізуді талап еткен. Мәселен, «Ұлыңа бес жасқа дейін патшадай қара, онбес жасқа дейін қосшыңдай сана, он бес жастан асқан соң ақылшы досыңдай бағала» деген мәтел баланы еркін тәрбиелеудің, көмекшім деп үмітпен қараудың, ақылшым деп тең санаудың қажеттігін меңзейді. Ал бұл ғылыми педагогиканың ынтымақтастық принципімен қабысып жатыр.

Қорыта айтқанда, адами құндылықтар, оның ішінде адамгершілік, адал болу, алдамау, шыншыл болу сияқты адами қасиеттерді ұжымдық ортада бойына сіңірген, тәлім-тәрбиесіне, ішкі жан дүниесіне, біліміне, таза жұмыс істеуіне, еңбек етуіне байланысты ұштаса отырып қалыптастырған балаларды тәрбиелеу Қазақстандық қоғамды жаңғырту аясында өнегелі ұрпақ тәрбиелеудің міндеттерінің бірі болып табылады. Ұрпақ тәрбиесі – болашақтың тірегі. «Адамзат ұрпағымен мың жасайды» демекші, ұрпақ тәрбиесі қай кезде де халықтық мәселе болған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. 3 тамыз 2022 жыл, № 348. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

2. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы. 2016 жыл 12 тамыз, №499. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235

3. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%9A%D2%B1%D0%BD%D0%B4%D1%8B%D0%BB%D1%8B%D2%9B

Т.А. Олжа
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Л.М. Мұсатіла
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының магистрі

ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҒЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖАЗЫЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Бұл мақалада әдебиеттік оқу сабағында бастауыш сынып оқушыларының жазылым дағдыларын қалыптастыруда түрлі әдіс-тәсілдерді тиімді қолданудың және іске асырудың маңыздылығы көрсетілген. Жазылым дағдыларын қалыптастыру мақсатында түрлі қызықты әрі жаңа әдіс-тәсілдер қарастырылған. Бастауыш сынып оқушылары үшін жазылым дағдыларын қалыптастыруда қолданатын әдістер, жазылым тапсырмалары, жазба жұмыстары талданды. Әдебиеттік оқу сабағында бастауыш сынып оқушыларының жазылым дағдыларын қалыптастыру мақсатында іске асырылатын жұмыс түрлері жөнінде ой қозғалды.

Кілт сөздер: әдебиеттік оқу, әдіс-тәсілдер, оқу процесі, орфография, айтылым, жазылым, оқылым, тыңдалым.

Аннотация. В данной статье подчеркивается важность эффективного использования и реализации различных методик в формировании навыков письма у млад-

ших школьников на уроках литературного чтения. В целях формирования навыков письма предусмотрены различные интересные и новые методы. Были проанализированы методы, используемые при формировании навыков письма для учащихся начальных классов, задания на подписку, письменные работы. На уроке литературного чтения была затронута мысль о видах работ, реализуемых с целью формирования у младших школьников навыков письма.
Ключевые слова: литературное чтение, методы, процесс чтения, правописание, произношение, письмо, чтение, аудирование.

Annotation. This article shows the importance of the effective use and implementation of various methods and techniques in the formation of writing skills of Primary School students in a literary reading lesson. In order to develop subscription skills, various interesting and new methods are provided. The methods used in the formation of subscription skills for Primary School Students, subscription tasks, writing work were analyzed. At the lesson of literary reading, the idea of the types of work implemented in order to form the writing skills of Primary School students was touched upon.
Key words: literary reading, methods, educational process, spelling, pronunciation, writing, reading, listening.

Оқушылардың жазылым дағдысын қалыптастыру аса маңызды мәселе саналады. Мектеп қабырғасында оқушылардың жазылым дағдысын қалыптастыру арқылы көптеген жетістікке жетуге болады. Бастауыш сынып оқушыларына әріптерді жазып үйрету қиынға соғуы мүмкін. Ол жағдайда әуелі әріптерді, содан кейін ғана сөздер мен сөйлемдерді жаза білу дағдысын үйрету қажет.

Мектеп қабырғасында оқушыны жан-жақты бағытта тәрбиелеу ерекше жолға қойылған. Ал осы мектепте, негізінен, оқушының ақыл-санасының, білім-тәрбиесінің, өнеге-тәлімінің бастау кезеңі бастауыш сыныптан қаланбақ. Бастауыш сынып кезінде оқушылардың жазылым дағдысын арттырып, қоршаған ортаға көзқарасын бір жүйеге түсіріп, ой-санасын кеңейтеді. Балаларды ізігілікті дүниелерге жақын болып, жақсыға үйретіп, жаман нәрседен алшақтауға бағыт береді. Себебі, біздің кемел келешегіміз, баянды болашағымыз – жас ұрпақтың білімі мен білігінің молдығымен, рухани байлығымен байланысты.

Жалпы, бастауыш сынып оқушыларының жазу дағдыларын қалыптастыру – ең күрделі процестердің бірі. Себебі, бала мектеп қабырғасында білім алумен қатар, жазбаша түрде ойлауға, сол ойын жазбаша жеткізуге дағдыланады. Ал, бұл дағды жүйелі түрде жүргізіліп отырған жазба жұмыстарының түрлері арқылы ғана жүзеге асырылады.

Жалпы, жазу продуктивті дағдылар қатарына жатады. Бастауыш сынып оқушыларының әріптер мен сөздерді пайдалана отырып, сөйлем құрай білуі маңызды қадам. Сөздерді орынды пайдаланып, сөйлемдер құрап өзінің ойын, түсінгенін қағаз бетіне түсіре алу – жақсы нәтижеге қол жеткізуінің алғашқы баспалдағы. Өйткені, жазылым барысында оқушы орфографиялық қатесіз жазуға, әріптерді дұрыс жаза білуге, пунктуацияны дұрыс қолдануға, абзацты дұрыс ұйымдастыра білуге,

стилді дұрыс таңдай алуға, сауатты жазуға біртіндеп үйрене бастайды. Күнделікті сабақ барысында осы дағдыларды үнемі тиімді қолданар болса, жазу дағдысын сауатты түрде қалыптастырады. Сондай-ақ, оқушы бойында шапшаңдық, алғырлық, өзіне қажет мәліметтерді тыңдап, ойын жеткізе алу, сауатты жазуға деген бірнеше өзгерістерімен қоса дағдылары да дами түседі.

Айтылым, тыңдалым, оқылым, жазылым дағдыларының ішінде оқушы үшін ерекше маңызды рөл атқаратын дағдының бірі жазылым дағдысы болып саналады. Себебі, аталмыш дағды арқылы оқушы сабақ барысында өзінің ойы мен идеясын ортаға салып, нәтиже көрсетеді. Сондай-ақ, аталмыш дағды арқылы оқушы сөздік қорын молайта алады [1].

Жалпы, әдебиеттік оқу сабағында оқушылардың жазылым дағдыларын дамыту үшін ең бастысы оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін таңдап, қолдана білу. Өйткені, жазылым дағдыларын қалыптастыру жұмысының сапалы болуы мұғалімнің сол сабаққа дайындығының деңгейі шығарма табиғатын ұғыну, тану дәрежесіне, әрі әдеби мұраның бойындағы мол қасиеттерді оқушыларға білдіру шеберлігіне байланысты.

Осы ретте, оқушылардың жазылым дағдысын қалыптастыру мақсатында “Креативті матрица” әдісін қолданамыз. Бұл әдіс арқылы оқушы шығармадағы образдың қалай сомдалғандығын сөз етіп, кейіпкерлерге мінездеме береді. Ойын дәлелдеп, нақты пікірлер келтіреді. Және де аталмыш әдіс арқылы оқушы оқыған шығармасын өзі іріктеп, саралап талдайды, ізденеді. Бұл арқылы оқушы есте сақтау қабілетін де жақсартып, іздемпаздық қасиетін қалыптастырады.

Одан бөлек, “Ыстық орындық”, “Шеңберге жиналу уақыты”, “Елшілер” әдістерін де қолданамыз. “Ыстық орындық” әдісі көбіне шығармаларды талқылауға және шығарманың ұзақ уақыт ойда сақталуына ықпал етсе, “Шеңберге жинақталу уақыты” әдісі топтық жұмыс кезінде оқушылардың бір-бірін толықтыруына жағдай жасайды. Ал, “Елшілер” әдісі кейіпкерлерге мінездеме беруде, олардың жағымды немесе жағымсыз тұстарын анықтауда қолданылады [2, 199].

Оқушылардың ойын сауатты жеткізуі үшін жазылым дағдысын дамытудың маңызы зор. Сондықтан, сабақ барысында оқушылардың жазылым дағдыларын қалыптастыру үшін түрлі жаттығулар орындатып, берілген бір сөзге бірнеше сөз тіркесін жасап, сөйлем құрастыруына мән береміз.

Әдебиеттік оқу сабағындағы көркем шығармалардың оқушыларға тигізер әсері өзгеше және әр бала оны өзінше қабылдайды және оқушы алған әсерін жазбаша түрде жеткізгені жөн. Өйткені, шығарманы жазбаша талдау арқылы оқушылардың ойлану-толғанулары арта түседі, шығарманың эмоциялық әсері тереңдеп, эстетикалық талғамдары күшейеді. Шығарманы дұрыс оқып, түсінуге де жол ашылады.

Мәтінді оқу мен сол бойынша жүргізілетін талдау жұмыстары да бір-бірімен өзара өзектес әрі жауапты жұмыстар болып есептелуі қажет. Өйткені, жазушы қаламынан туған әсем суреттер мен көріністер, қайталанбас көркем бейнелер, оларды оқу, сол бойынша жазбаша жұмыс жасағанда ғана нәрлене түседі. Сонда ғана оқушы әрбір туынды арқылы жазушының тынысын, жүрек лүпілін сезінеді.

Әдебиеттік оқу сабағындағы көркем шығарманың құндылығы – оның жылтыр сөзділігінде емес. Олардың белгілі бір нысаналы ойға сай қолданылуында, шығарманың тақырыбына, мазмұнына, кейіпкерлердің іс-әрекеттеріне, қала берді, оның жанрлық ерекшеліктеріне дәл келуінде. Оқушылардың шығарманы терең түсініп, жазылым дағдыларын қалыптастыруы үшін мұғалім әр-түрлі әдістерді қолдануы қажет.

Мысалы, белгілі бір ақын өлеңін алып, оны оқушыларға бірнеше рет оқытайық. Содан соң, “Ақын өлеңде нені жырлаған, қалай жырлаған, оның тілі сендерге ұнады ма?”, – деп сұрақтар қойып, қойылған сұрақтарға жазбаша жауап беруін талап етсек, бұл арқылы да оқушылардың ойлау, жазу дағдылары қалыптасады.

Осылардың қай-қайсысының да оқушы білімін кеңейтуде, эстетикалық талғамын арттыруда, жазу мәдениетін нақыштай түсуде қосар үлесі мол. Тек оларды орнымен жүргізе білу қажет.

Жазылым дағдысын бір оқушы тез меңгеріп кетсе, енді бірі аса зор қиындықпен игеруі мүмкін. Бұл жағдайда педагог әр оқушының жазу дағдыларын меңгеру қабілеттеріне орай, әріптерді пайдалану арқылы бірнеше сөз шығару, сөздерден сөйлем құрастырып жазу, сөздердің қатесін тауып, түзетіп жазу секілді оңайырақ тапсырмаларды берген дұрыс. Мысалы, «4 сөйлем» немесе «ПОПС» әдісімен сөйлемдер құрастыру тапсырмасын беруге болады. Ол төмендегідей:

Бірінші сөйлем «Менің ойымша, ...»

Екінші сөйлем «Себебі, мен оны былай түсіндіремін ...»

Үшінші сөйлем «Оны мен мына мысалдармен дәлелдей аламын ...»

Соңғы сөйлем «Осыған байланысты мынадай қорытындыға келдім ...».

Сондай-ақ, оқушылармен жұмыс жасау барысында, олардың бойында жазуға деген қорқынышты да байқаймыз. Ал, бұл ситуацияда оларға сенім білдіріп, мотивация беріп, сыныбы туралы жазуға, ата-әжесі, ата-анасы туралы жазуға кеңес берген жөн [3, 101].

Біз оқушылардың жазылым дағдыларын қалыптастыру арқылы: олардың мәтіндерден қажетті ақпараттарды таңдап, қолданып, біріктіре алуына, өз пікірін еркін жеткізуіне ықпал етеміз. Өзіндік жұмыс істеу дағдыларын қалыптастырып, жазу қабілеттерін дамытамыз. Сыни ойлап, алған білімін өмірде қолдануына жағдай жасаймыз.

Жазылым дағдысын дамыту – оқушының сыни ойлау қабілетін арттырудың алғышартын қарастырады. Қазіргі ақпараттық технология қарқынды дамыған кезеңде оқушылардың ақпаратты сұрыптап, оларды

сын тезінен өткізе білу қабілетін дамытуымыз керек. Әсіресе, бастауыш сыныптан бастап оқушылардың бойында осы бір қасиеттерді жетілдіру арқылы оның жазу дағдысын қалыптастыра аламыз. Бүгінгі жаңартылған білім беру мазмұнына сәйкес бастауыш сынып оқушыларының жазу дағдыларын дамытқан кезде жаңа әдіс-тәсілдерді қолданған аса маңызды саналады [4].

Негізінен, оқыту процесі кезінде мұғалім төрт бағытта арнайы жұмыс істейді. Оның ішінде, айтылым, тыңдалым, жазылым, оқылым секілді төрт негізгі аспекті арқылы тіл сабақтары жүргізіледі. Ал сабақты жүргізу барысында айтылым мен тыңдалымға көп уақыт беріледі. Алайда, оқылым мен жазылым көп жағдайда аз уақытты еншілейді. Осы тұста жазылым аспектісіне көп уақыт беру арқылы бастауыш сынып оқушыларының жазылым дағдысын қалыптастыруға болатынын айтқым келеді. Сонымен қатар, осы бағытта оқушылардың іс-әрекетін, тапсырма орындау процесін жиі орындаған жөн. Орфографиялық дағдыны жандандыру барысында оқушыға жазбаша диктант, эссе, шығарма секілді дүниелерді жазуға тапсырма беру көптеген нәтиже берері сөзсіз. Бұл туралы белгілі педагог Ж. Шарипова: «Орфографиялық дағды қалыптастыруда жазбаша жаттығу, диктант, мазмұндама және шығарма жұмыстарын ұтымды ұйымдастыру жақсы нәтиже береді. Тілдік қатысымды жетілдіретін шығарма, эссе жұмыстары оқушылардың сөйлеу мәдениетін жетілдіруге, өздігінен ой қорытуға, шешім жасауға үйретеді Сабақтың қай құрылымында болмасын осындай стратегияларды қолданғанда «Жаңа технологияның принциптері – оқытуды ізгілендіру, өздігінен білім алып, ізденіс арқылы дамитын, өзіндік дұрыс шешім қабылдай алатын, өмірге бейім жеке тұланы қалыптастыру. Жаңа оқыту технологиясы арқылы оқушы қандайда болмасын ақпаратты өздігінше игеріп, өз өміріне жарата алатын әмбебап тәсілдерді үйрену керек» деп өзінің ойын білдірген болатын.

Сонымен қатар, оқушылардың жазылым дағдысын қалыптастыру кезінде жазбаша жұмыстарды көбірек орындата берген дұрыс. Бұл өз кезегінде бірқатар нәтиже берері сөзсіз. Оқушының өзіндік пікірі мен ойын айқындау кезінде оған жазбаша жұмысты тапсыру аса маңызды. Себебі, бала еркін форматта өзін ойын қағаз бетіне түсіре алса, ол көлемді түрде жан-жақты ойлай алады. Бұл әр оқушының идеялық көркемдігін, қиял ұшқырлығын, ой дәлдігін көрсетеді. Жазылым дағдысын қалыптастыру – оқушы үшін аса маңызды болып саналады. Бұл ішінара дүниелерге, сабақ барысындағы ерекше формаға әкеледі. Сабақ барысында белгілі бір тақырыпты түсіндіру кезінде ойындар арқылы оқушы санасына жылдам жеткізу аса маңызды болып саналады. Бүгінгі инновациялық жетістіктерді қолдана отырып, бүгінгі сабақ формасын жетілдірдік. Мәселен, заттың атауын білдіретін біршама сөздерді сабақ кезінде үйренгенде «Кім тез табады?» ойыны біршама

ықпал етеді. Бұл бастауыш сынып оқушыларының жазылым дағдысын арттыруға толыққанды көмектеседі деп санаймыз.

Бүгінде бастауыш сынып оқушыларының жазылым дағдысын арттыруына жағдай жасау – басты мәселе. Жазылым дағдысы тек оқытудың қарапайым принциптерінің бірі емес. Бұл арқылы оқушы өзінің оқу жетістіктерін жетілдіре отырып, пікір білдіру, ой айту секілді қабілеттерін арттыра алады. Жаңартылған білім беру мазмұнына сәйкес жазылым дағдысын жетілдіру маңызды факторлардың біріне айналған. Сондықтан, соңғы уақыттары оқытудың осы ұстанымына педагогтер көп көңіл бөліп жүр. Бұл өз кезегінде оқыту процесін жандандыратыны сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Тілдік төрт дағды бойынша белсенді оқыту тапсырмалары. Оқу-әдістемелік құрал. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы, 2014.

2. Савельев А.Я. Технология обучения и их роль в реформе высшего образования, 199 б.

3. Вульфов Б.З. Педагогика рефлексии : взгляд на профессиональную подготовку учителя Москва: – 111 б.

4. “Тиімді оқыту мен жазу дағдыларын қалыптастыру” Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру бағдарламасы. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Астана, 2016.

Д.К. Сагатова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Р.Х. Кошкимбаева
ғылыми жетекші: педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы-сарапшы

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі баланың коммуникативтік дағдылардың қалыптасу үрдісінің ерекшеліктері қарастырылады. Авторлар коммуникативтік дағдылардың қалыптасуы кезінде жас шамасындағы балаларда құрдастарымен жағдайлық іскерлік қарым-қатынастағы қажеттілік пайда болатынын белгілейді. Бірлескен ойын әрекеті қарым-қатынастың мазмұны ретінде болады, құрдастарынан құрметтеу мен қадірлеуге деген қажеттілік туындайды. Қарым-қатынас шеңберін кеңейтуде баладан негізгісі сөйлеу тілі болып табылатын қатынас құралын толыққанды игеруді талап етеді.

Кілт сөздер: коммуникативтік дағды, мектепалды жасы, жағдайлық-іскерлік, қарым-қатынас, балабақша, сюжеттік- рольдік ойын, психологиялық қажеттіліктер.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности процесса формирования коммуникативных навыков дошкольника. Авторы отмечают, что при формировании коммуникативных навыков у детей одного возраста появляется потребность

в ситуационных деловых отношениях со сверстниками. Совместная игра выступает содержанием общения, возникает потребность в уважении и оценке со стороны сверстников. Расширение круга общения требует от ребенка полного овладения основным средством общения, которым является разговорная речь.
Ключевые слова: коммуникативное мастерство, дошкольный возраст, ситуационно-деловые отношения, детский сад, сюжетно-ролевая игра, психологические потребности.

Annotation. This article examines the peculiarities of the process of formation of communicative skills of a preschool child. The authors note that during the formation of communicative skills, the need for situational business relations with peers appears in children of the same age. Joint play acts as the content of communication, the need for respect and appreciation from peers arises. Expanding the circle of communication requires the child to fully master the main means of communication, which is the spoken language.
Key words: communicative skills, preschool age, situational business relations, kindergarten, role-playing game, psychological needs.

Білімділік пен тәрбиенің нәрі мектепке дейінгі ұйымнан басталады. Үздіксіз білім берудің алғашқы сатысы – мектепке дейінгі білім беру мәселесіне бүгінгі таңда жан-жақты көңіл бөлінуде. Қазіргі кезде халық назарын аударып отырған басты мәселе – мектепке дейінгі ұйымдарда тәрбие-білім беру жұмыстарының мазмұнын, міндетін жаңарту, ұлттық негізде құру. Сондықтан балабақшадағы мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу дағдысы мектепке дейінгі ұйымнан басталатыны бәрімізге мәлім және ол қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі. Қазіргі кезде қоғамда жүріп жатқан өзгерістер, жаңару, балабақшадағы мектеп жасына дейінгі балалардың білім сапасын жақсартуды талап етуде.

Олай болса, балабақшадағы мектепке дейінгі ұйымда бала өз ана тілін меңгеру барысында тілдік қатынастың аса маңызды түрі – ауызша сөйлеп үйреніп жатады, ол сөздерді байланыстырып айту арқасында жүзеге асады. Сөздің байланысты айтылуы баланың тілдік және ақыл-ой дамуымен біртұтас жүреді.

Педагогика ғылымының тарихына үңілсек, баланың сөздерді дұрыс байланыстыра сөйлеуін дамытуда зор үлес қосқан Я.А. Коменский, К.Д. Ушинский, С.Л. Рубинштейн, А.М. Леушина, Т. Тихеева және т.б. зерттеушілердің еңбектерінен аңғаруға болады. Елдігімізді жариялаған сәттен бастап, жаңа заман талабына сай келетін қазақ тілінде жазылған бала тілін дамытуда зерттеулер жүргізген ғалымдар Б. Баймұратова, А. Меңжанова, М. Мұқанов, А. Бакраденова және т.б. еңбектерін де назар аудартуға тұрарлық.

Бала тілінің дамуы қарым-қатынастың ең негізгі түп тамыры. Қарым-қатынас барысында өзінің ойын еркін жеткізіп, пікірімен алмаса алады. Әсіресе, мектеп жасындағы балалар ойын барысында бір-бірін толық түсіну үшін қарым-қатынас тлі өзекті болмақ. Еліміз егемендігін қолға алып жас ұрпақтың болашағына маңызды жол ашып, білім нәрін

сусындатып, тілдік құзіреттілікті дамытуды ең маңызды түйінге айналдырды.

Мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дамуы баланың жеке басын қалыптастыру жүйесіндегі негізгі элементтердің бірі болып табылады. Ересектермен және құрдастарымен өзара әрекеттесу процесі мектеп жасына дейінгі баланың дамуының әлеуметтік жағына ғана емес, сонымен бірге оның психикалық процестерінің қалыптасуына (есте сақтау, ойлау, сөйлеу және т.б.) тікелей әсер етеді.

Коммуникация – бұл серіктестермен қарым-қатынас бойынша өзара ақпарат алмасу процесі, басқа адамдармен байланысу, қарым-қатынас орнату. Коммуникация (лат. communication байланысамын, катынасамын) – адамдардын танымдык-еңбек процесінде катынас жасау, пікір алысу, ой бөлісу – олардың бір-бірімен әрекет жасауының айрыкша формасы болып табылады.

«Коммуникация» терминін саясаттану ғылымында саяси контексте алғаш рет XX ғ. басында қолданысқа енгізген зерттеушілердің бірі – Ф. Ратцелдің айтуынша, «саяси қатынаста ақпаратты тарату барлық коммуникациялық қызметтің ең маңыздысы саналады. Дегенмен коммуникация термині кең мағынасында сөз, іс-шара, бейне және басқа да материалдық тасымалдаушыларға түсірілген нышандар арқылы адамнан адамға ақпарат берілуі деп саналады. Коммуникация саяси ықпал етудің символикалық та, визуалдық та құралы ретінде ежелден қоғаммен бірге пайда болып, дамып келе жатыр.

Баланың сөзді байланыстыра айта білуі дегеніміз – сөз бен сөйлемдердің үлесімділігі ғана емес, бұл бір-бірімен байланыста келген, дұрыс сөйлемдерден құралған бала ойының сыртқы жаңғырығы. Бала сөйлеу барысында, ойлай білуге де үйренеді. Одан баланың ойлау логикасын, өзін қоршаған әлемді қаншалықты қабылдап, сыртқа жаңғырта білуін байқауға болады.

«Ел болам десең, бесігіңді түзе», – деп жазушы М. Әуезов айтқандай, елдігіміздің ертеңін қалыптастыратын осы бөбектер. Бала бойын асыл мұраны сіңіре отырып тәрбиелесек, бесігіміз түзу, болашағымыз жарқын болатыны анық.

Сонымен қатар, ана тілінде анық, сауатты, байланысытып, мәдени сөйлеуін қалыптастыру да ойынның маңызы да зор. Ойын арқылы баланың ойы, тілі, дүние танымдық қабілеттері дамиды.

«Ойын» ұғымына түсініктеме берсек – бұл адамның мінез-құлқын өзі басқарумен анықталатын қоғамдық тәжірибені қалыптастыруға арналған жағдаяттар негізінде іс-әрекеттің бір түрі.

Коммуникативтік дағдыларды дамыту балалардың жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, ауызекі сөйлеуді, сөздік қорды қалыптастыруды, өмірде әртүрлі жағдайлардағы қарым-қатынас дағдыларын меңгертуді, қолдың ұсақ моторикасын және командада жұмыс істеу дағдыларын дамытуды қарастырады.

Сөйлеуді дамыту және көркем әдебиет, қазақ тілі (мектепке дейінгі ұйым кестесіне сәйкес аптасына ортаңғы және ересек топта бір рет, мектепалды топта 2 рет) ұйымдастырылған іс-әрекеті қарым-қатынас, заттық әрекет, ойын әрекеті, еңбек әрекеті, бейнелеу, шығармашылық әрекет (балаларға кітап оқып беру, кітаптарды, иллюстрацияларды қарау) театрландырылған, дербес және басқа да әрекет түрлері арқылы күн сайын күн тәртібіне сәйкес ұйымдастырылады.

Балалардың сөйлеуін тек ұйымдастырылған іс-әрекеттерде ғана емес, күні бойы режимдік сәттерде, еркін ойын кезінде оларға түрлі сұрақтар қою (сұрақтарды қойғанда «иә» немесе «жоқ» деп жауап беретін жалпы сұрақтар немесе барлығы қосылып жауабын бірге айтуға арналған сұрақтар емес, әрбір бала жеке жауап бере алатындай сұрақтар) арқылы, балаларды көбірек сөйлесуге, бір-бірімен қарым-қатынас жасауға, олармен кез-келген мәселе бойынша әңгімелесіп, олардың пікірін тыңдау және т.б. арқылы дамыту ұсынылады.

Күн сайын балаларға кітаптарды оқып беру, балалардың оқылған, тыңдалған шығармалардан әсер алуына ықпал ету, балалардың жасына сәйкес тақпақтарды, өлеңдерді жаттату, кітаптардағы иллюстрацияларды көрсету және оларға түсініктеме беру, балалардың ойларын тыңдау, балаларға қызықты кітаптарды таңдау, ол үшін топта немесе мектепке дейінгі ұйымда балаларға арналған кітаптардан, сондай-ақ балаларға арналған аудио шығармалардан кітап бұрышын ұйымдастыруға болады. Балалардың өз бетінше, балалармен бірлесіп кітаптарды қарауына, тыңдалған шығармалардағы кейіпкерлердің әрекетін ойында қайталауға немесе ойдан кейіпкердің рөлін өзінше сомдауға және т.б. мүмкіндік беріледі.

Мақсаты тілдік қарым-қатынасқа қажеттілікті қалыптастыратын жағдайлармен қамтамасыз ету болып табылады.

Міндеттері:

– қарым-қатынастың коммуникативтік дағдыларын және тыңдау мәдениетін қалыптастыру;

– тілдің сөздік қорын дамыту;

– тілдің грамматикалық құрылымына, сөзді дыбыстау мәдениетіне және байланыстырып сөйлеуге үйрету.

Сөйлеуді дамыту (1 жастан 1 жас 6 айға дейін). Бірінші жартыжылдықта балалардың сөздік қоры заттардың атын, тіршілік иелерінің қимыл-әрекетін (ұйықтайды, тамақ жейді, ән айтады, тыңдайды және тағы басқа), сонымен қатар, балаларға таныс заттардың белгілерін білдіретін (үлкен, кіші, қызыл және тағы басқа) сөздермен кеңейтіледі.

Балалар:

1) өзінің, жақын туыстарының есімін, киім, жиһаз, ыдыс-аяқтардың, кейбір көлік құралдарының, бірнеше таныс жануарлар мен өсімдіктерді атауды;

2) өзінің (қол, аяқ, бас, ауыз, көз, құлақ) және ойыншық-жануарлардың дене мүшелерін ажыратып, атай білуді;

3) құрылымы және мазмұны бойынша қарапайым сөз тіркестерін түсінуді, өтініштерді орындауды, ойыншықтармен күрделі емес шағын қойылымдар көрсетуді, тұрмыстық және қызықты жағдайларды суреттейтін 1-3 әрекетті;

4) тілді көрнекіліксіз түсіну, заттарды табу және оларды суреттен тану, елеулі белгілері бойынша заттарды іріктеуді, тапсырмаларды орындауды;

5) сәйкес суреттерді, ойы ншықтарды, іс-әрекеттерді көрсету арқылы кейіннен көрнекіліксіз мазмұны бойынша шағын, қарапайым әңгімелерді, өлеңдерді, санамақтарды түсінуді;

6) шығармаларды тыңдау, оны қабылдау, мазмұнына эмоционалды жауап беруді үйренеді.

Көркем әдебиет:

– сабақтың негізгі міндеті шығармаларды тыңдау, мазмұны бойынша түсінікті ертегілер, әңгімелер, өлеңдер, тақпақтарды түсіну үшін жағдайлар жасау;

– шығарма кейіпкерлеріне деген жанашырлық дағдыларын, халықтық шығармалар, тақпақтар, өлеңдердің ырғағы мен әуенділігіне эмоциялы түрде жауап беруді қалыптастыру;

Көркем әдебиет (1 жастан 1 жас 6 айға дейін).

– шағын қарапайым мазмұнды әңгімелерді, тақпақ, бесік жырларын сурет, ойыншық, түрлі әрекеттер және аудио-бейнематериалдар арқылы тыңдау мәдениетін және оларды түсіну дағдыларын қалыптастыру;

– көркем мәтінді тыңдау және оның мазмұнын белсенді қабылдау дағдыларын дамыту;

Қуырмаш

Мақсаты: Балалардың ойлау қабілетін арттыру, дүниетанымын, қызығушылығын арттыру.

Ойын шарты: Бұл ойында көбіне балаларды үлкендер ойнатады, тәрбиелік мәні күшті ойын.Балалардың қолын саусақтарының ұшынан ұстап түрып, алақан қазан қып жалғыз саусағымен қуыра бастайды.

– Қуыр, қуыр, қуырмаш

– Балапанға бидай шаш

Сонан соң ойнатып тұрған балалрдың бір-бірден саусақтарын бүгеді.

Бас бармақ,
Балан үйрек,
Ортан терек
Шылдыр шүмек
Кішкене бөбек

«Құлақ мұрын». Балалар шеңбермен тұрады. Тәрбиеші: құлақ – деп қолымен мұрынды ұстайды, ал мұрын деп – құлақты ұстайды. Ал балалар құлақ дегенде құлақты, мұрын дегенде мұрындарын көрсету керек. Тәрбиеші балалардың зейіні мен қабылдауын тексеру мақсатымен оларды шатастырып отырады.

«Дайын бол». Балалар шеңбермен жүреді. Тәрбиеші бір сөз айтады, ал балалар сол сөзді іс-қимылмен көрсетеді. Мысалы: қоян – секіреді, ат – шабады, құс – ұшады, аю – қорбандайды, түлкі – майысады, ләйлек – бір аяғымен тұрады.

Балабақшада балалардың ана тілінде сөйлеу дағдыларын дамыту, қалыптастыру үшін алдымен балаларға көркем шығармалардың маңызы зор. Балалар оқи алмаса да зейін қойып тыңдай біледі. Сондықтан балаларға көркем, шағын шығармаларды оқу арқылы олардың сөйлеу мәдениетін дамытуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Аникеева Н.П. Воспитание игрой: кн. для учителя. – М.: Просвещение, 2007. – 144 с.
2. Аппатова Р.С., Кожачкина О.М. Языковой и коммуникативный аспекты овладения речью // Воспитание в детском саду. – 2007. – No 1. – С. 7–14.
3. Быстрова Е.А. Коммуникативная методика в формировании коммуникативных навыков // Воспитание в детском саду. – 2006. – No 1. – С. 3–8.
4. Волков Б.С., Волкова Н.В. Психология общения в детском возрасте: учебное пособие. – М.: А.П.О., 1996. – 344 с.
5. Выготский Л.С. Игра и ее значение в психической жизни ребенка // Вопросы психологии. – 2006. – No 6.
6. Петров А.П. Работа по развитию коммуникативного поведения дошкольников в условиях детского сада // Ребёнок в детском саду. – 2013. – No 2. – С. 25–35.
7. Галигузова Л.Н., Смирнова Е.О. Ступени общения: от года до семи лет. – М.: Просвещение, 2012. – 143 с.

Д.Р. Сагинтаева
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.Б. Дузелбаева
ғылыми жетекшісі, PhD докторы, Педагогика жоғары мектебінің педагог-зерттеушісі, Павлодар қ.

ЖСТД БАР КІШІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНДА ГРАФОМОТОРЛЫҚ ДАҒДЫЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Бұл мақалада сөйлеуі жалпы дамымаған кіші мектеп оқушыларының графомоторлық дағдыларының қалыптасуын зерттеу нәтижелері берілген, графомоторлық дағдыларды қалыптастыру бойынша жұмыс әдістері мен оларды қолданудың тиімділігі сипатталған.

Түйін сөздер: графомоторлық дағды, сөйлеудің жалпы дамымауы, кіші мектеп жасындағы оқушылар.

Аннотация. В данной статье представлены результаты исследования формирования графомоторных навыков у учащихся начальных классов, у которых речь в целом не развита, описаны методы работы по формированию графомоторных навыков и эффективность их использования.
Ключевые слова: графомоторика, общее недоразвитие речи, учащиеся младшего школьного возраста.

Annotation. This article presents the results of a study of the formation of graphomotor skills in primary school students whose speech is generally not developed, describes the methods of work on the formation of graphomotor skills and the effectiveness of their use.
Keywords: graphomotor skills, general speech underdevelopment, primary school age students.

Соңғы жылдары педагогикалық және медициналық статистика сөйлеу дамуының бұзылыстары бар балалардың тұрақты өсуін растайды. Сөйлеудің ең ауыр және күрделі бұзылуы «жалпы сөйлеу тілінің дамымауы» деп аталады. Жалпы сөйлеу тілінің дамымауы мен сөйлеу жүйесінде барлық компоненттерінде, баланың сөздік қоры аз, дыбыстарды айту және қабылдау бұзылады, сөйлеудің грамматикалық құрылымын меңгеру қиынға соғады (Г.А. Волкова, В.П. Глухов, Р.Е. Левина).

Жалпы сөйлеу тілінің дамымауы бар кіші мектеп оқушылары жоғарыда аталған бұзушылықтарға байланысты оқу процесінде үлкен қиындықтарды бастан кешіреді. Мұндай балалар дисграфияның пайда болу қаупіне ұшырайды – жазу процесін қамтамасыз ететін психологиялық функциялардың жетілмегендігі немесе бұзылуы салдарынан нақты және тұрақты қателермен көрінетін жазу процесінің ішінара бұзылуы (Р.Е. Левина, Н.А. Никашина, Л.Ф. Спирова, Г.В. Ястребова).

Жазу процесінің негізгі құрамдастарының бірі графомоторлық дағды болып табылады. Мектепте баланы дайындау және оқыту жүйесінде оқушылардың графомоторлық жазу дағдысын меңгеру мәселесі ерекше орын алады. Себебі, балалардың көпшілігі үшін кіші мектеп жасындағы ең қиын пән – жазу. Жалпы сөйлеу тілінің дамымауы бар балаларда графомоторлы дағдылар нашар немесе жеткіліксіз қалыптасады. Бұл ұсақ моториканы дамыту деңгейінің төмендігінен, қозғалыстарды үйлестірудің нашарлығынан, кеңістіктік және уақыттық бағдарланудың және өзін-өзі бақылаудың болмауына байланысты.

Балалардың графомоторлық белсенділігін дамыту мәселесі М.М. Безруких, А.Д. Ботвинников, В.А. Илюхин, Е.В. Гурьянов және т.б. еңбектерінде арналған. Сөйлеу қабілеті бұзылған балалардың графомоторлық дағдыларын қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсыныстарды Т.В. Астахова, С.Н. Лысюк, Т.П. Буцыкина, Н.Н. Волоскова және басқалар айналысты.

Жалпы сөйлеу тілінің дамымауы бар балаларда графомоторлық дағдының бұзылуы жазуда графикалық қателердің пайда болуына

әкеледі, нәтижесінде мектепте үлгерімі төмендейді және баланың оқуы қиындайды. Бүгінгі таңда заманауи мектеп балаларға жоғары талаптар қояды, сондықтан мен таңдаған тақырып: «ЖСТД бар кіші мектеп оқушыларында графомоторлық дағдыларды қалыптастыру» тақырыбы өзекті болып табылады.

Жазу – сөйлеу элементтеріне сәйкес келетін графикалық белгілерді салу арқылы оның элементтері қағазға бекітілетін сөйлеудің ерекше түрі. Оқытудың негізгі бірлігі графикалық жазу дағдыларын қалыптастыру болып табылады.

Графомоторлық дағдылардың қалыптасуы жалпы және ұсақ моториканың жақсы дамуы, есту механизмдерінің дамуы, визуалды-кеңістіктік көріністер, визуалды есте сақтау, көру-моторлы үйлестіру, сөйлеуді даму деңгейі сияқты компоненттерге байланысты, сондықтан қолдың ұсақ және жалпы моторикасын дамыту, есте сақтау және көру қабілеттерін дамыту маңызды психологиялық-педагогикалық міндет болып табылады. Сондай-ақ, бастапқы жазу дағдыларын үйрету кезінде баланың жалпы және сөйлеу дамуын ғана емес, сонымен қатар психофизикалық функциялардың, мәселен фонематикалық қабылдау, дұрыс дыбысталу, кеңістіктік бағдарлау, есте сақтау мен зейіннің даму деңгейін жеткілікті жетілуін ескеру қажет [1].

М.М. Безруких өз зерттеулерінде, 1–1,5 жасында нәресте алақанға қарындашты қысып ұстап, қозғалысты өте шектейтінін анықтады. Сурет салу процесінің қуанышын сезініп, ол белгілі бір нәрсені бейнелеуге тырысады және үлкен құмарлықпен сурет салады.

2–3 жасында бала қарындашты алақанына қысып, оны жоғары ұстайтын болады. Бұл балаларға өте күрделі қимылдарды жасауға мүмкіндік береді, бірақ қозғалыстар өздігінен жүреді және тек бағдарлармен шектелмейді.

3 жастан бастап сызу кезінде сызықтар мағынасыз қайталанбайды және айқынырақ болады. Қимылдарды орындау кезінде үйлестіру жақсарады. Бұл жаста баланың суреттері біркелкі емес болады.

3–4,5 жасында бала қарындашты қалай дұрыс ұстау керектігін біледі және оны еркін басқарады. Балаларға жақсы көшіруге мүмкіндік беретін қозғалыстарды үйлестіру және визуалды кеңістіктік қабылдау жақсарады. Олар фигуралардың пропорцияларын жеткізе алады, сызықтардың ұзындығын шектейді және оларды салыстырмалы түрде параллель етіп салады. Суреттер сюжеттер бойынша әр түрлі болып келеді.

5 жасында әртүрлі кескіндер жақсы орындалады. Бала сызықтардың ұзындығын шектей алады, олар біркелкі және айқын болады. Бұл қарындаш пен қаламды ұстау тәсілін өзгерту нәтижесінде пайда болады. Балалар әріптерді жазуға көбірек тырысады.

6 жасында балалар қарапайым геометриялық фигураларды олардың мөлшерін, пропорцияларын сақтай отырып жақсы көшіреді. Сызықтар

айқынырақ, біркелкі болады. 6 жасында балаларға кез-келген графикалық қозғалыстар, сызықтар оңай сала алады, ал тұрақты сурет салу қимылдарды жақсартады, визуалды есте сақтау мен кеңістіктік қабылдауды жаттықтырады, жазуды сәтті үйренуге негіз болады [2].

Қолайлы сыртқы жағдайларда бала ерте және мектепке дейінгі балалық шақта мектепте жазу дағдыларын игеру үшін өте маңызды көптеген дағдыларды игере алады. Бала қарындаштың қағазға жазу қозғалысын игере бастайды, пішіні, өлшемі, қағаз парағындағы орны және бір-бірімен қатынасы бойынша әртүрлі графикалық элементтерді табуға және оларға назар аударуға үйренеді. Сондай-ақ, бала өзіне жүктелген графикалық тапсырмаларға сәйкес қозғалысын шектеуді үйренеді. Кейіннен, мектепте оқыту арқылы бала сөздердегі дыбыстарды бөліп көрсетуге тырысады, жазудың фонетикалық принципімен танысады, жазудың мағынасын адамдар арасындағы қарым-қатынас тәсілі ретінде біледі [3].

Бұл жетістіктерді психологиялық тұрғыдан сипаттай отырып, бала мектепке дейінгі кезеңде қарапайым графикалық міндеттерді қоя біледі, оларды шешу процесін басқаруды үйренеді және оларды сәтті орындауға қол жеткізе отырып, тек өзінің қозғалысын ғана емес, сонымен қатар назарын да басқара алады деп айтуға болады. Басқаша айтқанда, еліктеу негізінде бала рефлекторлық қозғалыстардан саналы мақсатты әрекеттерге ауысады деп айтуға болады [4].

Графикалық дағдыларды қалыптастыруда М.М. Безруких үш негізгі кезеңді анықтайды:

1. Аналитикалық – іс-әрекеттің жекелеген элементтерін оқшаулау және игеру, жұмыс мазмұнын түсіну.

2. Синтетикалық – жеке элементтердің біртұтас әрекетке қосылуы.

3. Автоматтандыру – графикалық дағдыларды жоғары дәрежеде игерумен және элементтік саналы реттеу мен бақылаудың болмауымен сипатталатын әрекет ретінде қалыптастыру [1].

Жазу дағдыларын қалыптастырудың маңызды аспектісі – визуалды, есту және қозғалтқыш анализаторлары арасындағы байланыс жүйелерін қалыптастыру процесі (М.М. Безруких [5], С.Е. Гаврина [6], Е.В. Гурьянов [7] және т. б.):

– көру және қозғалысты бақылау (көру-моторлы үйлестіру);

– қозғалыстарды үйлестіру (жазушы қолының буындарының қозғалысын үйлестіру қабілеті; қозғалыс бағытын ерікті түрде өзгерту дағдысы);

– кеңістіктік қабылдау (көру өрістері-тұтастық, жан-жақтылық; көру өткірлігі; көз);

– кеңістіктік көріністер («дене схемасын» білу; графеманы және оның нақты орналасуын көре білу; затты, оның бейнесін талдай білу; өлшеу процестері);

– ритмді сезіну (уақыт қатарының ритммен ұйымдастырылған элементтерін көбейту кезінде көрінетін қабілет);

– «қол шеберлігі» (дамыған ұсақ моторика);

– графикалық қателіктердің (антиципация, табандылық) алдын-алу үшін зейінді бөлудің қажетті көлемінің шамасы;

– көру назары.

Графомоторлық дағдыларды игеру – бұл көп уақытты қажет ететін ұзақ процесс, бұл көптеген балаларға оңай берілмейді. Жеке әріп жазу прцесі – бұл визуалды қабылдауға сүйене отырып, қалыптасқан ақыл-ой стереотипін іске қосу процесі.

Графомоторлық дағдыларды игерудің маңызды шарты – қозғалтқыш сферасының қалыптасуы, праксистің әртүрлі түрлері (статикалық, динамикалық, кеңістіктік, конструктивті); есту-моторлы және оптикалық-моторлы үйлестірулердің дамуы. Балалардың жазу графикасына назар аударуы, әр элементті жеке жазу, графикалық элементтің немесе әріптің орындалу уақытынан жиі асатын ұзақ үзілістер, жазудың өте баяу болуы, графикалық пішіндердің тұрақсыздығы, қозғалыс құрылымы және бұлшықет кернеулері – бұл дағдыларды қалыптастырудың бастапқы кезеңінде бірінші сынып оқушыларының жазуына тән белгілер. Сондықтан балаларды жазуға үйрету кезінде әр баланың жеке психологиялық ерекшеліктерін ескеру қажет. Бұл әсіресе маңызды және мұғалімнен терең психологиялық білімді талап етеді.

Графомоторлық дағдыларды қалыптастырудың алғашқы кезеңдерінде мұғалімнің негізгі міндеті іс-әрекеттің түпкі мақсатын ғана емес, оны жүзеге асыру жолын да анықтау болып табылады.

Оқытудың екінші және үшінші кезеңдерінің ерекшеліктері мен ұзақтығы графомоторлық дағдыларды қалыптастырудың бірінші кезеңінің қаншалықты сәтті өткеніне байланысты. Автоматтандыру кезеңінде графикалық дағдылардың қалыптасуына тән қасиет-жылдамдық, жеңілдік және үйлесімділік. Дағдыны қалыптастыру 10–11 жаста аяқталады, бұл кезде жазу тұрақты болады және жазу жылдамдығының жоғарылауы оның бұрмалануына әкелмейді. Жазу әдемі және түсінікті болуы үшін ата-аналар да, мектепке дейінгі тәрбиешілер, кіші мектеп жасында оқушыларға мұғалімдер де балалардың графикалық іс-әрекеттерінің үлкен тәрбиелік мәнін ескеруі керек, оларға ерекше назар аударады және балаларға оларды жүзеге асырудың барлық мүмкіндіктерін ұсынады.

Сонымен, графомоторлық дағдылар – бұл адамның сөйлеу дыбыстарын (фонемаларын) тиісті әріптерге қайта кодтау және оларды жазу дағдылары арқылы қағазға салу қабілеті. Олардың дамуы өте күрделі физиологиялық, психологиялық және педагогикалық процесс. Сондықтан бұл процестің сәтті және қызықты болуы үшін балаға графомоторлық қызметті дамытуға көмектесу өте маңызды. Графомоторлық дағдыларды сәтті меңгеру баланың қолын жазуға дайындайды.

Графомоторлық дағдыларды дамыту өте күрделі физиологиялық, психологиялық және педагогикалық процесс болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Лурия А.Р. Письмо и речь: Нейролингвистическое исследование. [Текст] / А.Р. Лурия. – М.: Академия, 2002. – 346 с. Режим доступа: https://vk.com/doc41876395_443756610?hash=cW3UAZSBMvpdziFYXLfiZnOhEtzPzdIfPiNRvu7huZ4

2. Безруких М.М. Обучение первоначальному письму. [Текст] / М.М. Безруких. – М.: Просвещение, 2002. Режим доступа: https://pedlib.ru/Books/5/0213/5_0213-3.shtml#book_page_top

3. Буцыкина, Т.П. Развитие общей и мелкой моторики как основа формирования графо-моторных навыков у младших школьников. [Текст] / Т.П. Буцикина, Г.М. Вартапетова // Логопед. – 2005. – №3.-С.84-94. Режим доступа: https://www.vospitatelru.ru/categories/5/articles/2113

4. Иншакова О.Б. Развитие и коррекция графо-моторных навыков у детей 5–7 лет: Пособие для логопеда: В 2-х ч. Ч.1: Формирование зрительно-предметного гнозиса и зрительно-моторной координации. [Текст] / О.Б. Иншакова. – М.: Владос, 2003. – 183с. Режим доступа: https://nashaucheba.ru/v38253/иншакова_о.б._развитие_и_коррекция_графо-моторных_навыков_у_детей_5-7_лет._пособие_для_логопеда_в_2-х_частях._часть_1

5. Безруких М.М., Ефимова С.П. Упражнения для занятий с детьми, имеющими трудности при обучении письму. Режим доступа: https://ok.ru/semyaide/topic/68388792325381

6. Гаврина С.Е. Письмо. Проверяем готовность к школе. ФГОС. – М., 2017. – 96 с. Режим доступа: https://aldebaran.ru/author/e_gavrina_s/kniga_6_7_let_pismo_proveryaem_gotovnost_k_shkole/

7. Гурьянов Е.В. Психологические основы упражнений при обучении письму. Режим доступа: https://search.rsl.ru/ ru/record/01005786006

Н.М. Абуова
Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университетінің 2 курс магистранты, Алматы қ.
А.А. Байтурсынова
ғылыми жетекші, п.ғ.к., аға оқытушы, Алматы қ.

СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖАЛПЫ ДАМЫМАҒАН БАЛАЛАРҒА САУАТ АШУДЫ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШІЛІГІ

Аннотация. Түзету – дамыту процесінде сауат ашуға үлкен рөл беріледі. Сауат ашу – оқу және жазу дағдыларын дамытудың белгілі бір әдісі. Мектеп жасына дейінгі балаларды сауат ашуға сапалы дайындау қалыптасқан фонематикалық есту мен фонематикалық қабылдаудың арқасында жүргізіледі.

Бұл мақалада сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларға сауат ашуды үйретудің әдістері қарастырылған. Мақалада сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалармен түзету жұмыстарының кезеңдері көрсетілген.

Кілт сөздер: оқу, жазу, дағды, оқыту, буын, сөз, әріп.

Аннотация. Огромная роль в коррекционно-развивающем процессе отведена обучению грамоте. Обучение грамоте – это определенный метод развития навыка

чтения и письма. Качественная подготовка дошкольников грамоте допустимо при условии сформированного фонематического слуха и фонематического восприятия.

В данной статье рассматриваются методики обучения грамоте детей с общим недоразвитием речи. В работе представлены этапы коррекционной работы с дошкольниками с общим недоразвитием речи.

Ключевые слова: чтение, письмо, навык, обучение, слог, слово, буква.

Annotation. Literacy training plays a huge role in the correctional and developmental process. Literacy training is a certain method of developing reading and writing skills. High-quality literacy training for preschoolers is permissible provided that phonemic hearing and phonemic perception are formed.

This article discusses the methods of teaching literacy to children with general speech underdevelopment. The paper presents the stages of correctional work with preschoolers with general speech underdevelopment.

Keywords: reading, writing, skill, learning, syllable, word, letter.

Біздің еліміздегі экономика, экология, мәдениет саласындағы қазіргі заманғы қоғамдық өзгерістер білім беруді жаңғырту қажеттілігіне әкелді. Қазіргі уақыттың маңызды мәселелерінің бірі сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалардың санының көбеюі болып табылады. Қазіргі уақытта баланың моторлық, психикалық, әсіресе сөйлеу тілінің мәселелері ерте және мектепке дейінгі жаста кездеседі.

Мектепке дейінгі жаста баланың ана тілінің барлық жақтарын белсенді меңгеруі жүреді: фонетикалық, грамматикалық және лексикалық. Бұл өз кезегінде оқу қажеттілігіне әкеледі

Ана тілі мектепке дейінгі балалық шақ кезеңінде. Л.С. Выготскийдің [2], О.С. Ушаковаңың [6] зерттеулерінде көрсетілгендей, мектеп жасына дейінгі кезеңде баланың сөйлеуі жетілдіріліп, байытылады, атап айтқанда оның функциялары қалыптасады және күрделене түседі.

Сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалар үшін қабылдаудың әртүрлі түрлерінің дамуының бұзылуы да тән, зейіннің негізгі қасиеттерінің даму деңгейінің төмендігі байқалады, есте сақтау қабілеті мен есте сақтау өнімділігі, есте сақтау белсенділігі айтарлықтай төмендейді. Сондай-ақ, талдау мен синтезді игерудегі қиындықтарға байланысты көрнекі ойлауды дамытуда артта қалушылық бар. Сонымен қатар, жалпы және ұсақ моторикалары бұзылған. Осыған байланысты сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалар сауат ашуды игеруде үлкен қиындықтарға тап болады.

Зерттеуші Р.Е. Левина [4] және басқалары өз еңбектерінде балалардың сөйлеу күйі, олардың психикалық даму деңгейі мен сауат ашуды игеру арасындағы байланысты көрсетеді. Сондықтан сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балаларды түзету бойынша оқытудың маңызды және өзекті міндеттерінің бірі сауат ашуға дайындық болып табылады.

Ғалымдардың ғылыми зерттеулерін зерттеу (Н.С. Жукова, Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова, Г.В. Чиркина) сөйлеуді қалыптастыру мәселелерін шешуде кешенді тәсілді қолдану қажеттілігін көрсетті.

Сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалар. Т.Б. Филичева, Т.В. Туманова, А.В. Соболева сияқты соңғы жылдардағы ғалымдардың зерттеулері [7] және басқалары мектеп жасына дейінгі балалармен логопедиялық жұмыстары әлі күнге дейін кейбір жағдайларда мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу дизонтогенезінің кешенді тәсілдері мен заңдылықтарының кейбір деректерін ескермей орындалатынын көрсетеді.

Белгілі психолог Л.С. Выготский балалардың қалыптасуының белгілі бір кезеңінде, яғни психикалық функциялары жетілу кезеңінде балаларды сауат ашуға оқытудың негізгі қажеттілігін атап өтті. Сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалардың жас ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін (олардың ойлау, қабылдау, сөйлеу және есте сақтау дәрежелері) ескере отырып сауат ашуға оқытудың тиімділігіне қол жеткізуге болады. Сөйлеу тілі дамымаған баланы сауат ашуға оқыту тек дұрыс оқу мен сауатты жазудың бастапқы дағдыларын игеру тәсілі ретінде ғана емес, сонымен қатар сөйлеуді қалыптастыру әдістерінің бірі ретінде қарастыруға болады [1].

Сауат ашуды игеру барысында, ең алдымен, сөздің дыбыстық әріп құрамы зерттеледі. Сөздің дыбыстық құрамын зерттеу саналы оқу мен жазудың дамуына ықпал етеді.

Дыбыстық әріптерді талдау және синтездеу дағдысын қалыптастыру үшін балаларды сөйлеу дыбыстарын анық ажыратуға және таңдауға үйрету керек. Ал бұл дағды зерттелетін дыбыс туралы фонематикалық түсінік қалыптасқан жағдайда болады [8].

Мектеп жасына дейінгі балаға сауат ашуды оқыту технологиясын қалыптастыру және жетілдірудің өз тарихы бар.

К.Д. Ушинский ұсынған сауат ашуды оқытудың дыбыстық әдісінің оң және теріс жақтары бар. Ол баланың сөйлеудің дыбыстық жағымен және сөздің дыбыстық талдауымен танысуына үлкен көңіл бөлген.

В.Г. Горецкий, В.А. Кирюшкина, А.Ф. Шанько жұмыс жүйесі баланы сауат ашуға үйретуге сәйкес дыбыстық сөйлеуді қарастыруға негізделген. Бұл тұжырымдамада дыбыстар мен әріптерді зерттеудің басқа кезектілігі жаңа болып саналады.

Қарастырылған сауат ашу әдістері баланы сөйлеу патологиясынсыз оқытуға бағытталған. Сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларды оқыту арнайы дайындықты және балалардың осы санаты үшін әзірленген арнайы әдістерді қажет етеді. Сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалар сауат ашуды игеруде қиындықтарға тап болады, бұл болашақта мектепте оқу мен жазудың бұзылуына ықпал етеді. Сондай-ақ, мұндай балаларда ауызша сөйлеудің барлық компоненттері бұзылған. Оларға қиындық-

тарды жеңу мүмкіндіктерін арттыру үшін ерте диагностика мен коррекциялық логопедиялық көмек қажет.

Л.Ф. Спирова, Р.И. Шуйфер, Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркина сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларға сауат ашуды оқытудың жүйесін жасады.

Сауат ашуды оқытудың дайындық кезеңіне аса көңіл бөлу керек. Баланың сөйлеу деңгейі неғұрлым төмен болса, дайындық кезеңіне соғұрлым көп уақыт бөлінеді. Осы кезеңде балалар сөйлеуді қолдануға үйренеді, соның арқасында олардың сөздік қоры дамиды және нақтыланады, қарапайым сөйлемдер құрай алады, қарапайым грамматикалық жалпылау қалыптастырады. Сонымен бірге фонематикалық қабылдауды дамыту, дыбыстың айтылуын түзету жұмыстары жүргізіледі, бұл сөйлеу (фонематикалық) есту қабілетінің дамуын да әсерін тигізеді.

Сауат ашуды оқыту барысында қолданылатын барлық лексикалық материалдар балаларға таныс болуы керек, олар сөздердің мағынасын түсініп, оларды белгілі бір заттармен және қоршаған әлемнің әрекеттерімен байланыстыра білуі керек. Сауат ашуды оқыту шарасына сәйкес балада сөйлеудің лексикалық-грамматикалық құрылымы қалыптасады.

Л.Ф. Спирова мен Р.И. Шуйфер сөздердің дыбыстық-әріптік құрамын зерттеудің басымдығын көрсетеді. Сауат ашуды оқыту процедурасы келесі шарттарға негізделеді:

– дайындық тек дұрыс айтылатын дыбыстар мен сөздерде жүзеге асырылады; – қарапайым балаларға сауат ашуды оқытуда қолданылатын әдістерге қарағанда сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларға сауат ашуда дыбыстар мен әріптерді оқытудың басқа тәртібі ұсынылады;

– барлық дыбыстардың өту жылдамдығы баяу (бір жарым жыл) болады;

– сөздің дыбыстық – әріптік құрамындағы жылдам бағдарлау дағдысы қалыптасады.

Т.А. Ткаченко сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балаларға сауат ашуды оқыту жүйесін ұсынады. Мұнда, ол, негізге Г.А. Каше жүйесіне сәйкес дыбыстар мен әріптерді (у, а, и, п, т, к, о, ы, с, з, ш және т. б.) зерттеудің жалпыға бірдей танылған кезегін алған.

Түзету жұмыстарының бірінші жылында сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалар кез-келген дыбыс туралы нақты түсініктерге ие болады, яғни дыбыстық талдау мен синтез дағдыларын жақсартады.

Түзету жұмысының екінші жылы келесілерді білдіреді:

– алғашқы сабақтардан бастап әріптерді тез жаттауға әсерін тигізетін қарастырылып жатқан дыбыстардың әріптік дисплейі ұсынылады;

– дыбыстық-әріптік анализ бен синтездің арқасында (схемалармен жұмыс, қиылған әріптер) сөздердің буындық құрылымдарын игеру жүзеге асырылады; – буындық оқу қабілетін дамыту.

Сөйлеу тілі жалпы дамымаған баланы оқытуда келесі маңызды факторлар ескерілуі керек: әріптердің атауы сөздердің позициясында дыбыстың айтылуына сәйкес беріледі. Бұл буындарды бірге, жай оқу қабілетін дамытуға ықпал етеді [5].

Т.Б. Филичева сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларға сауат ашуды оқытудың өзіндік әдістемесін жасады. Оның техникасы тарихта ерекше маңызға ие. Осы әдістемеге сәйкес сауат ашуды оқыту дыбыстардың айтылуында алдын-ала зерттелген материалда жүзеге асырылады.

Бірінші кезең: ересек топта басталған сөйлеудің дыбыстық мәдениетін дамытуға арналған сабақтарда сауат ашуға дайындықты дамыту бойынша жұмысты аяқтау.

Екінші кезең: сауат ашуды оқытудың басталуы:

– дауысты (а, у, о, и) дауыссыз әріптермен (м, п, т, к, с) танысу;

– дыбыстық талдау және сәйкес киылған әріптерден буындарды (му, су), сөздердің (көкнәр, сорпа) құрау;

– дыбыстарды қосу, ауыстыру, алмастыру арқылы сөздерді өзгерту;

– мағыналы оқу.

Үшінші кезең: сауат ашуды үйрету:

– зерттелетін дыбыстар мен әріптердің көлемін ұлғайту (ш, р, л, з, ц, ч, щ);

– сөзде жоғалған әріпті анықтауға арналған жаттығулар;

– буындарды оқу, буындардан сөздерді құрастыру;

– оқылғанның мағынасын түсіне отырып, буындарды қосып оқуға дайындау;

– сөйлемдерді сөз тіркестеріне бөлу, сөйлемдегі сөздердің реті мен санын белгілеу [7].

Н.В. Нищева дайындық тобының баласына әріптердің алфавиттік атауын үйретуді және мектеп жасына дейінгі балалармен тікелей отандық алфавитін (екінші және үшінші тоқсандарда) үйретуді ұсынады. Сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балаларға сауат ашуды оқыту жүйесіне тән ерекшелігі Н.В. Нищеваның жүйесінің жалпы білім беру процедурасы орта топтан басталады.

Н.В. Нищева жүйесіне сәйкес, сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалар орта топта екі ашық буыннан тұратын сөздерді оқуы тиіс. Оқытудың барлық кезеңінде фонематикалық талдау дағдыларын қалыптастыру жүзеге асырылады. Сауат ашуды оқытудың мазмұны тоқсанға сәйкес бөлінеді. Дыбыс оған сәйкес әріппен бір уақытта беріледі [3].

Осылайша, сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларды тиімді оқыту үшін сөйлеудің барлық аспектілері мен жоғары психикалық функция-лардың кешенді қалыптасуы қажет, өйткені осы бөліктердің байланысы сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалардың сауат ашуды меңгеру процесіне әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Визель Т.Г. Аномалии речевого развития ребенка / Т.Г. Визель. – М., 1995.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 2007. – 352 с.
3. Нищева Н.В. Программа коррекционно-развивающей работы в логопедической группе детского сада для детей с общим недоразвитием речи с 4 до 7 лет / Н.В. Нищева. – СПб.: Детство-Пресс, 2006.
4. Левина Р.Е. Характеристика общего недоразвития речи у детей / Р.Е. Левина // Логопедия сегодня. – 2009. – №1. – С. 6-19.
5. Ткаченко Т.А. В первый класс – без дефектов речи: Методическое пособие / Т.А. Ткаченко. – СПб.: Детство-Пресс, 1999.
6. Ушакова О.С. Программа развития речи дошкольников. – М.: Сфера, 2017. – 96 с.
7. Филичева Т.Б., Туманова Т.В., Соболева А.В. Развиваем речь и мышление ребенка. – М.: В.Секачев, 2018. – 228 с.
8. Шашкина Г.Р. Логопедическая работа с дошкольниками: Учебное пособие / Г.Р. Шашкина, Л.П. Зернова, И.А. Зимина. – М.: Академия, 2003.

Ж.К. Жаксыбаева, М.К. Мажитова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің «Арнайы педагогика» ББ 3 курс студенттері, Павлодар қ.
А.Е. Ахметова
ғылыми жетекшісі, Педагогика Жоғары мектебінің оқытушы-сарапшысы, Павлодар қ.

АҚЫЛ-ОЙ КЕМІСТІГІ БАР МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ӨЗІНЕ-ӨЗІ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ДАҒДЫЛАРЫН МЕҢГЕРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Аннотация. Бұл мақала ақыл-ойы кем мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс жасауда өзіне-өзі қызмет көресту дағдыларын меңгеру ерекшеліктерін талдауға арналған. Мақалада ақыл-ойы кем мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істейтуде арнайы әдістемелерді пайдалану арқылы тұрған мәселелерді шешуде статистикалық аспектілері көрсетілді. Зерттеу барысы арнайы әдістемелерді қолдануда негізделген.

Түйінді сөздер: ақыл-ойы кемістігі, өзіне-өзі қызмет көресту, әдістемелер, жаттығулар.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу особенностей приобретения навыков самообслуживания в работе с детьми дошкольного возраста с умственной отсталостью. В статье показаны статистические аспекты решения стоящих проблем с использованием специальных методик работы с детьми дошкольного возраста с умственной отсталостью. Ход исследования основан на применении специальных методик.

Ключевые слова: умственная отсталость, самообслуживание, методики, упражнения.

Annotation. This article is devoted to the analysis of the features of acquiring self-service skills in working with preschool children with mental retardation. The article shows the statistical aspects of solving the problems with the use of special methods of working

with preschool children with mental retardation. The course of the study is based on the use of special techniques.

Keywords: mental retardation, self-care, techniques, exercises

Соңғы жылдары еліміздегі демографиялық процестердің өте серпінді болуына байланысты ақыл-ой кемістігі бар балалар санының артуы байқалуда. ДДҰ-ның ақпараты бойынша «ақыл-ой кемістігі» балалар арасында кеңінен таралған патологиялардың бірі. Бүкіл әлем халқының 1–3% кездеседі. Бұл ретте керекті көмек көрсету қажеттілігі мен арнайы мамандарға деген сұраныс өсуде. Арнайы мамандардың және әдіснамалардың көмегінсіз ата-аналарға қажеттіліктері жоғары балаларының дамуына керекті жағдай жасауда проблемалар туғызуы мүмкін. Ақыл-ой кемістігі бар балаларға базалық дағдыларды үйрету және оқыту мәселесін жүзеге асыру үрдісі Қазақстан Республикасы үшін ғылыми-әдіснемелік құралдардың және білікті мамандардың жеткілік-сіздігінен көбінесе балалардың дамуында оң нәтиже бермейді. Өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларынын ақыл-ой кемістігі бар балаларда қалыптастыру үшін методолгиялық базаны жақсартуды талап етеді. Себебі, өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларының қалыптасу дәрежесі әлеуметтік ортаға бейімделуіне дайындық дәрежесін көрсетеді.

Қазіргі ғылыми мағлұматтар бойынша «ақыл-ой кемістігі» өзінің пайда болу формасы бойынша әр түрлі психикалық патологияларды қосады. Ақыл-ой кемістігі – бұл қайтымсыз психологиялық, оның ішінде біріншіден интеллектуалды, дамуындағы ограникалық шартты дамы-мауымен байланысты немесе ерте бас мидың зақымдануы, генетикалық, интоксикационды немесе басқада зиянды заттардың әсері нәтижесіндегі бұзылыс.

Ақыл-ойдың кемтарлығына байланысты Американдық АКА-ның ережесіне сәйкес:

– жалпы интеллектуалды даму деңгейінің айқын төмендеуі;

– ерекше тапшылық немесе бейімделуге қабілетінің жоқтығы;

– белгіленген өзгерістердің 18 жасқа дейін көрініс беруі.

Психометриялық зерттеулер мен интеллект коэффицентін IQ санау нәтижесінде, ақыл-ой кемісітігін қазіргі заманға сай ДДҰ (АХЖ-10) халықаралық классификациясы бойынша интеллектуалды дефекттің тереңдігіне байланысты төрт дәрежеге бөлінген:

1) F70 Ақыл-ой кемістігінің жеңіл дәрежесі;

2) F71 Ақыл-ой кемістігінің орташа дәрежесі;

3) F72 Ақыл-ой кемістігінің ауыр дәрежесі;

4) F73 Ақыл-ой кемістігінің терең дәрежесі.

Жоғарыда аталған классификациялар бойынша зерделеулер төменде қарастырылады.

F70 Ақыл-ой кемістігінің жеңіл дәрежесі. Интеллект коэффиценті (IQ) 40-69. Ересек жаста ақыл-ой дамуы 9–12 жастағы баланың дәреже-

сінде болады. Білім орнындарында оқу барысында қиыншылықтар болуы мүмкін. Ойлау қабілеті негізінен нақты және сипаттамалық болып келеді. Күнделікті сөйлеу дәрежесі жеткілікті дамыған. Е. Крепелиннің айтуы бойынша: «Олардың дағдылары білімдерінен жоғары». Тәжірбиелік жағынан жақсы нәтижелер көрсетеді. Көбінесе ақыл-ой кемістігінің жеңіл дәрежесі бар адамдар арнайы мектептерді бітіріп, көп бөлігі жұмыс істеуге қабілетті, әлеуметтік қарым-қатынасты қолдай алады және қоғамға үлес қоса алады. Ақыл-ой кемістігінің жеңіл дәрежесіне «Деменция» мен «Ақыл-ой субнормальдықтың орташа деңгейі кіреді».

F71 Ақыл-ой кемістігінің орташа дәрежесі. Интеллект коэффиценті (IQ) 35-39. Ересек жаста ақыл-ой дамуы 6–9 жастағы баланың дамуына тең келеді. Балалық шақтан бастап дамуында артта қалушылық көрінеді. Бірақ көбісі оқи алады және өзіне-өзі қызмет көрсете алуда белгілі бір тәуелсіз болады. Қарапайым еңбекке қайталау жаттығулары арқылы үйретіле алады. Сөздік қорына келетін болсақ, қарапайым сөз тіркестерін қолданып өз ойын жеткізеді және сол арқылы әңгімені қолдай, жалғастыра алады. Осындай адамдар бөлек, өз бетінше, өмір сүре алмайды. Әрдайым басшылықпен бақлауды қажет етеді. Ақыл-ой кемістігінің орташа дәрежесіне «Ақыл-ой субнормальдықтың ауыр деңгейі» кіреді.

F72 Ақыл-ой кемістігінің ауыр дәрежесі. Интеллект коэффиценті (IQ) 20-34. Ересек жаста ақыл-ой дамуы 3-6 жастағы дамуға тең келеді. Тұрақты қолдауды қажет ету дәрежесі жоғары. Өзінің негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыратындай сөздік қоры он-жиырма сөздермен шектелген. Танымдық қабілеті тек қарапайым идеяларды қалыптастырумен шектелген. Абстактілі, яғни жалпылау, мұндай адамдарға қол жетімді емес. Өзіне-өзі қызмет көрсетудің элементарлық дағдыларын ғана меңгере алады, сонымен қатар олары оқыту мүмкін емес. Ақыл-ой кемістігінің ауыр дәрежесіне «Ақыл-ой субнормальдықтың өткір көрсетіген деңгейі» кіреді.

F73 Ақыл-ой кемістігінің терең дәрежесі. Интеллект коэффиценті (IQ) 20-дан төмен. Ересек жаста ақыл-ой дамуы 3 жастағы дамудан төмен келеді. Өзіне өзі қызмет көрсету дағдыларының, ұтқырлықтың, қарым қатынас құрудың қатаң шектелуі. Ақыл-ой кемістігінің терең дәрежесіне «Ақыл-ой субнормальдықтың терең деңгейі» кіреді.

Ақаушылықтың ауырлық дәрежесіне қарай бөлудің үлкен мәні бар, себебі ақаудың тереңдігі клиникалық көріністе ерекше әсер етеді. Оларға бағытталған сөйлеуді түсінуге іс жүзінде қабілетті емес.Сөйлеу қабілеті мүлдем дамымаған немесе толық емес дамымаған, әлде бірнеше жай сөздерден құрылған. Ақаудың ауырлық дәрежесіне қарай оның тәжірбиелік мәні көрінеді. Баланың қандай оқу орнында оқитындығы және қандай ұсыныстар бар екендігін көреміз. Тек ғана интеллектуалды даму дәрежесі бүкіл ақау құрылымын көрсете алмайды. Сол себепті ақыл-ойы кем балалардың оқу, бейімделу, өнімділік дәрежесін және психикалық

ақаушылықтарды қарастыру керек. Бұл интеллектуалды жетіспеушілік-тің ең қиын дәрежесі. Осындай адамдар толығымен қоршаған ортадан оқшауланған.

Жоғарыда берілген деректерге сүйене отырып, төменде келесі зерделеу мен зерттеу жұмыстары іске асырылды.

Мектепке дейінгі жас деңгейінде ақыл-есі кем балалардың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру бойынша зерттеу осы санат-тағы балалармен жұмыс өткізілетін «Аружан» логопедиялық орталығын-да жүргізілді. Зерттеу жұмысы 6–7 шамасындағы мектеп жасына дейінгі балалармен өткізілді. Төменде 1-кестеде зерттеуге қатысқан балалар диагноздары берілген.

1-кесте. Зерттеуге қатысқан балалар диагноздары

Аты-жөні	**Диагноз**
Жалғас П.М.	Ақыл ой кемістігінің орташа дәрежесі
Болат Т.Р.	Ақыл ой кемістігінің орташа дәрежесі
Абисаликов Е.Д.	Ақыл-ой кемістігінің жеңіл дәрежесі
Төлепберген А.А.	Ақыл-ой кемістігінің жеңіл дәрежесі
Зекенова Г:Н	Ақыл ой кемістігінің орташа дәрежесі

Ақыл-ой кемістігі бар білім алушыларда өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларының қалыптасу деңгейін зерделеу.

Мектепке дейінгі деңгейінде ақыл-ой кемістігі бар балалардың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастырудың осы қызмет түріндегі жеке тәжірибені пайдаланудың ерекшеліктерін анықтау;

Бұл зерттеуде келесі әдістер қолданылды: ақыл-ой кемістігі бар баланы бақылау, эксперименттің басында өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру тәжірибесін зерттеу, күнделікті өмірде қолданылатын киім, киім және гигиена заттары бейнеленген суреттер сияқты көрнекі материалды қолдана отырып әңгімелесу, сонымен қатар еліктеуге деген ұмтылысына негізделген педагогикалық әсер ету әдісі ретінде мысал қолданылды, оқыту әдісі өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру мақсатында белгілі бір іс-әрекеттерді жүйелі және тұрақты орындауды ұйымдастыру үшін, баланың іс-әрекеттің дұрыстығын түсінуі үшін ынталандыру және көтермелеу әдістері үшін қолданылады.

Зерттеу барысында келесі әдістер қолданылды: ақыл-ой кемістігі бар баланы бақылау, эксперименттің басында өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларының қалыптасу деңгейін зерттеу Брюс Л.Бейкер және Алан Дж. Брайтман методикасы арқылы жүргізілді.

Брюс Л.Бейкер мен Алан Дж. Брайтман диагностикалық тексеру түрінде өтті. Бұл әдіс бойынша «Киіну негіздері», «Киім таңдау», «Ұқыптылық және жеке гигиена».

Баладан сұралатын дағдылар:

– киім, аяқ киім түрлері және олардың мақсаты;

– қолды және бетті жуу, тістерді тазалау кезіндегі іс-қимылдар реттілігі;

– сабынды қолдану ережелері;

– футболка кию;

– шұлық кию;

– шалбар кию;

– түймелерді бекітуді;

– аяқ киімнің бауын байлауды;

– шашыңызды тарақпен тарауды;

– ауа-райына сәйкес киім таңдауды;

– дәретхана мен дәретхана қағазын пайдалану;

– қолды және бетті жуу;

– тістерді тазалау;

– қол орамалын пайдалану.

Зерттеудің айқындаушы кезеңі балалармен тақырыптарды зерделегеннен кейін жүргізілді, сондай-ақ, эксперименттік әңгімелесуден және педагог берген нұсқаулықты орындаудан тұрды.

Балалармен әңгімелесу – 2 тапсырмадан тұрды:

Бірінші тапсырмада «киіну негіздері» және «киім таңдау» тақырыбы бойынша жауап беру қажет болды. Балаларға келесі сұрақтар қойылды:

1. «Сыртқы киімдерді көрсет, аяқ киімді таңда».

2. «Ауа райына сәйкес киімді таңда».

«Ұқыптылық және жеке гигиена» тақырыбындағы екінші тапсырмада жеке гигиена заттарын таңдап, мүмкіндігінше атау ұсынылды. Іс-әрекеттерді толық емес түрде орындады: қолдарын жуу мен беттерін жууда дәйекті орындады, ал тістерін жууға, шаштарын тарауда қиыншылықтар болды. Бұл кезеңде педагогикалық көмек ұсынылды.

Әр дағды бойынша 3 дәрежеге сәйкес келетін белгілер қойылды:

– негізгі қадамдарды қалай жасау керектігін білмейді;

– шешім қабылдау үшін көмек қажет;

– жақсы және өздігінен біледі.

Тиісті тақырыпта белгілі бір дәрежеде артықшылықтардың басым болуы өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларының қалыптасуына жалпы талдау жасалды.

Бұл ретте ескерілді:

– жауаптың дұрыстығы;

– әрекеттердің логикалық реттілігі;

– жеке тәжірибенің қалыптасуы (орындау кезіндегі дербестік).

Мектеп жасына дейінгі ақыл-ой кемістігі бар балаларда өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыруға бағытталған түзету-дамыту бағдарламасының бастапқы сынамасының нәтижелері: Брюс Л. Бейкер

мен Алан Дж. Брайтман әзірлеген әдіснеме бойынша алынды. 2-суретте зерттеудің бастапқы кезеңінде берілген өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын меңгерудегі балалардың орташа көрсеткіштері берілген.

2-кесте. Өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын меңгерудегі балалардың орташа көрсеткіштері

Өзіне-өзі қызмет көрсету дағдылары (киіну негіздері)	**Дәрежесі**		
	Негізгі қадамдарды қалай жасау еректігін білмейді	**Шешім қабылдау үшін көмек қажет**	**Жақсы және өздігінен біледі**
Киіну негіздері			
Футболка кию		+	
Шұлық кию		+	
Шалбар кию		+	
Түймелерді бекіту	+		
Аяқ киімнің бауын байлау	+		
Киім таңдау			
Ауа-райына сәйкес киім таңдау	+		
Ұқыптылық және жеке гигиена			
Шашты тарақпен тарау		+	
Дәретхана мен дәретхана қағазын пайдалану	+		
Қол мен бетті жуу		+	
Тістерді тазарту		+	
Бетке арналған орамалды қолдану			+

Брюс Л. Бейкер мен Алан Дж. Брайтманның әдіснемесі бойынша көрсетілген нәтижеге келетін болсақ, 1-суреттегі критериялар арқылы берілген.

1-сурет. Киіну негіздері дағлыларының деңгейі

Зерттеудің бастапқы кезеңі бойынша ақыл-ойы кем мектеп жасына дейінгі балалардың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларының қалыптасу деңгейлерінің көрсеткіштері төменде берілген (Брюс Л. Бейкер мен Алан Дж. Брайтман әдіснемесі бойынша).

Тапсырмалар кезінде жиі қате жауап берді. Олар іс-әрекетті мұғалімнің өтініші бойынша орындай алмады, орындалу ретін бұзды, оларға қосымша көмек құралдары қажет болды. Балалардың өзіне-өзі қызмет көрсетудің қарапайым дағдылары ішінара қалыптасқан және жеке тәжірибесі бар, бірақ олар оны осы жағдайда толық көлемде қолдана алмайды. Зерттеу жүргізілген 3 тақырып бойынша келесі нәтижелер алынды.

Киіну негіздері тақырыбы. Іс-әрекеттердің реттілігін әрдайым дұрыс анықтай бермеді, жауап беру кезінде мұғалімнің қосымша көмегі қажет болды. Киіну негіздері бойынша тапсырманы орындау көрсеткіштері 2-суретте берілген.

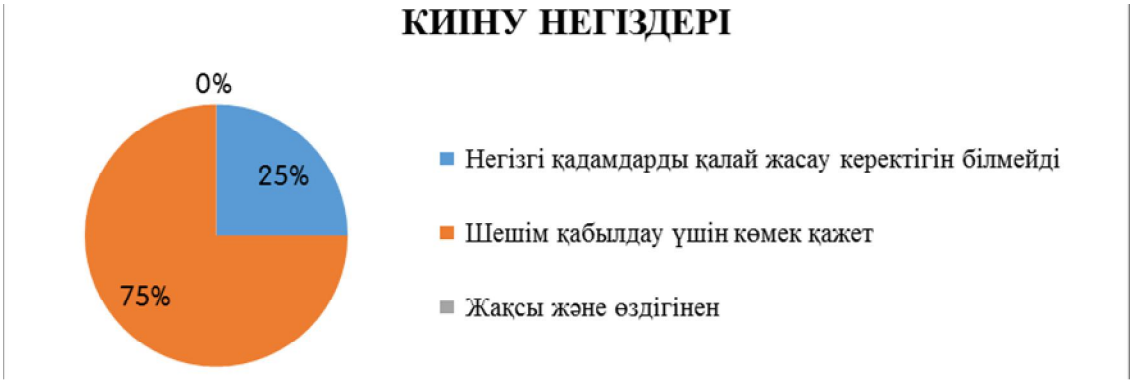

2-сурет. Киіну негіздері дағлыларының деңгейі

Киім таңдау тақырыбы. Балалардың сұрақтарға жауап беруі кезінде қиындықтарға тап болды. Жиі алаңдады, мәселенің мәнін түсінбеді. Осы тақырып бойынша нәтижелер 3-суретте берілген.

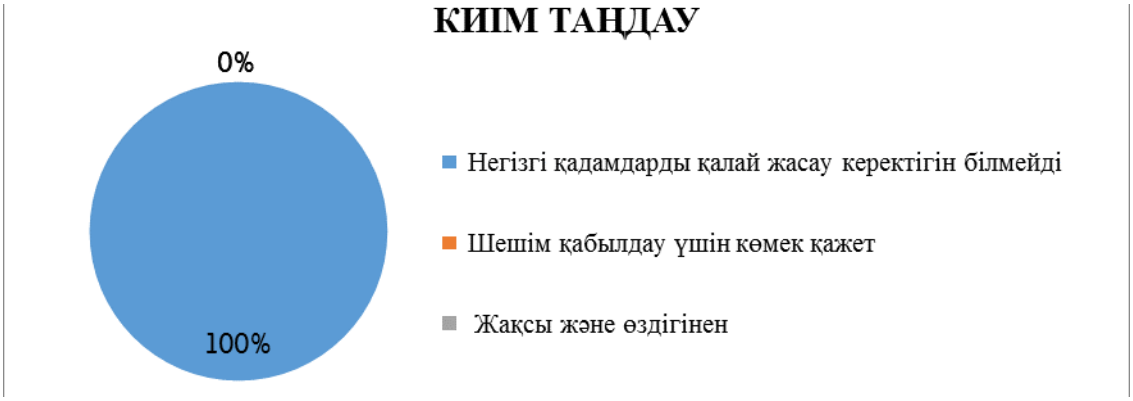

3-сурет. Киім таңдау дағдыларының деңгейі

Ұқыптылық және жеке гигиена тақырыбы. Тақырып бойынша жауаптар дәйекті әрекеттерді орындау кезінде жоғалып кетті немесе оларды өз бетінше орындағысы келмеді. Орындау барысында мұғалімнің көмегімен ғана тапсырмаларды жасайды. Осы тақырып бойынша нәтижелер 4-суретте көрсетілген.

4-сурет. Ұқыптылық және жеке гигиена дағдыларының деңгейі

Брюс Л. Бейкер мен Алан Дж. Брайтман әдіснемесі бойынша жеке өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларының даму дәрежесі туралы ақпарат жиналды. Ақыл-ойы кем мектеп жасына дейінгі баланың нәтижесі бойынша шешім қабылдау үшін мұғалімнің көмегі қажет екендігі және балалардың негізігі қадамдарды қалай жасау керек екендігінің дәрежесі жоғары. Осы нәтижелерге сүйене отырып арнайы жаттығулар-гигиеналық дағдылар мен өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптасыру жұмысы өткізілуі керек.

Зерттеу жұмысының бастапқы кезеңіндегі методиканың көмегімен баланың өзіне-өзі қызмет көрсетуі үшін қандай дағдылардың даму дәржесі төмен екендігін біле отырып, қандай дағдылардың төмен дәрежеде тұрғаны анықталды.

Дағдыларды қалыптастыру үшін арнайы Г.Е. Цветкованың даму проблемалары бар балалар мен жасөспірімдерде өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру әдіснемесі арқылы жүргізілді.

Әдістемелік құралдың негізгі мақсаты – балаға күнделікті өмірде мүмкіндігінше тәуелсіздікке қол жеткізуге көмектесу.

Баланың туылғаннан бастап өмірі күнделікті қайталанатын әрекеттерді қамтиды: ұйқы, жуыну, тамақтану, дәретхананы пайдалану, киіну, шешіну және т. б.

Балалардың көпшілігі өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын еріксіз, ересектерге еліктеу арқылы, тәжірибе жинақтау арқасында меңгереді.

Даму проблемалары бар балаларда бұл дағдыларды қалыптастыру мерзімі объективті себептерге байланысты кешіктіріледі. Өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру кезінде келесі факторларды ескеру қажет: баланың жасы мен даму ерекшеліктері.

Тұрмыстық дағдыларды игеру үшін бірнеше рет қайталауға негізделген оқыту бағдарламалары жасалды. Өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру бағдарламалары тек қалыптасу ретін ғана емес, сонымен қатар оқу процесін ұйымдастыруға мүмкіндік беретін практикалық материалдарды да қамтиды.

Өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастырудағы маңызды ерекшелік-ата-аналардың, әлеуметтік педагогтардың, психологтардың осы процесте тең құқылы серіктес ретіндегі бірлескен қызметі. Сонымен қатар, отбасы – басты серіктес болып табылады.

Әдістемелік құрал жеке гигиена, киіну/шешіну, киім мен аяқ киімге күтім жасау дағдыларын қарастырады.

Әр бөлімнің басында баланың тәуелсіз өмірде меңгеруі керек білім мен дағдылар тұжырымдалады.Кестелер мен схемаларда өзіне-өзі қызмет көрсетудің белгілі бір дағдыларын қалыптастыру бағдарламалары оқу материалдарын ғана емес, анықтамалық мақсатта да пайдалануға мүмкіндік береді.

Оқу материалдары екі мақсатқа ие – олар даму проблемалары бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналарға да, халыққа әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінің мамандарына да арналған.

Өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру үшін арнайы дағдыларды қалыптастырушы программаларды қолданамыз. Әрбір тақырып бойынша түзету жұмысын жүргізу үшін. Дигностикалау барысында «Киіну негіздері» тақырыбы бойынша дағдыларды қалыптастыруға арналған дидактикалық жаттығулар.

«Киіну негіздері» тақырыбы. Балаларға киімде «Найзағай», «Үлкен түймелер», «Көптеген қалталар» және т.б. ұнатады. Айтылған заттарды пайдалану арқылы жұмыс жүргізу басымдылықтары:

– ойын арқылы да «киіну», «шешіну» дағдыларды жаттықтыруда жақсы нәтиже береді;

– бала киіп көре алатын әртүрлі киімдері бар қораптын болуы;

– қуыршақ ойындары (киіну/шешіну);

– әртүрлі ілмектері бар ойыншықтар ұсақ моториканы дамытуға пайдалы;

– дидактикалық жаттығулар – «Бекіткіштері бар жақтаулар»:

Жоғарыда аталған тәсілдер бойынша зерделеулер төменде қарастырылады.

Түймелері бар жақтау. Үш түрі болуы мүмкін: үлкен, орташа және кішкентай түймелер, бұл материалмен жұмыс істеуді қиындатады.

Жаттығу мақсаты: бала түймелерді шешуді және түймелеуді үйренеді. Түймені ілмек ұясына дәл енгізу ерекше қызығушылық тудырады. Тұрақты әрекеттерді есте сақтау, қозғалыстарды бақылау және үйлестіру. Тәуелсіздікті дамытады. Жаттығуыды 7-суретте көруге болады.

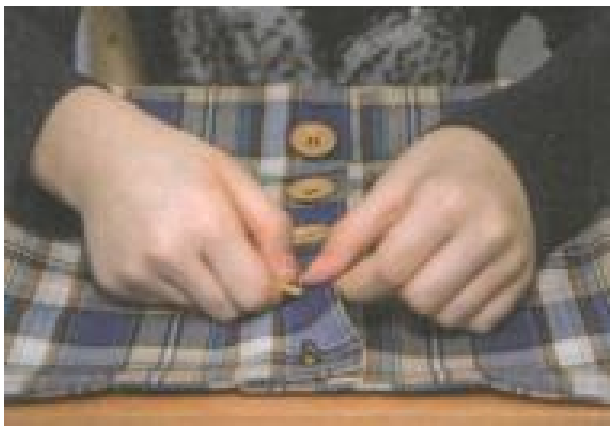

7-сурет. Түймелері бар жақтаумен жұмыс

Кнопкалары бар жақтау – шаршы. Жақтаудың өлшемі 30×30 см. жақтауға екі жартыдан тұратын мата бекітілген. Матада бес кнопка бар. Жаттығу 8-суретте берілген.

Жаттығу мақсаты: бала кнопкаларды бекітуді және шешуді үйренеді. Ерекше қызығушылық-кнопканың ұшы қақпақтың саңылауына дәл еніп, басылады. Іс-әрекеттер тізбегін есте сақтау. Қозғалыстарды бақылау және үйлестіру.

8-сурет. Кнопкалары бар жақтаумен жұмыс

Ілгектері мен ілмектері бар жақтау. Шаршы жақтау 30х30 см. Жақтауға екі жартыдан тұратын мата бекітілген. Бір жартысында – 5 ірі ілгектер, екіншісінде – 5 ілмек. Ілгектер мен ілмектер матаның астында жасырылған.

Жаттығу мақсаты: ілгегі бар жақтау түймелерді және ілгектерді ашу. Ерекше қызығушылық – дәл ілгекті ілмекке салуында, келесі ілмекті салу кезінде салынған ілгекті шешпеңіз. Тапсырманы орындау барысында күрделі қозғалыстарды талдау, іс-әрекеттер тізбегін есте сақтау, қозғалыстарды бақылау және үйлестіру жүзеге асады. Ілгектері мен ілмектері бар жақтауға байланысты жаттығу 9-суретте берілген.

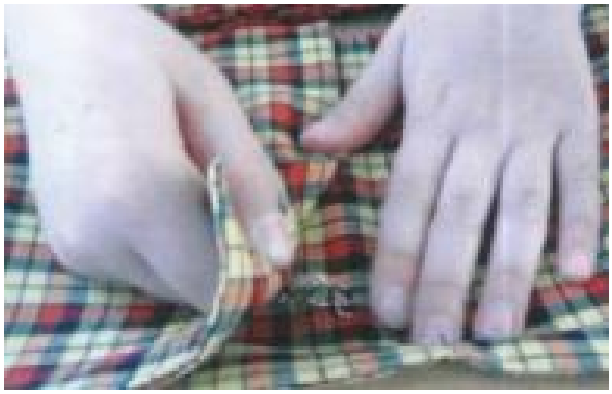

9-сурет. Ілгектері мен ілмектері бар жақтаумен жұмыс

Белдіктері бар жақтау Белдіктерді ашуға және бекітуге үйретеді.

Жаттығу мақсаты: ерекше қызығушылық – «Қақпа» жасау, түйреуіштің ұшын белдіктің саңылауына салу, сонымен қатар белдікті толығымен бекіту үшін «Қақпа» ілмегін басу. Тапсырманы орындау барысынла іс-әрекеттер тізбегін есте сақтау, үйлестіру мен ұсақ моториканы дамыту жүзеге асады.

10-сурет – Белдіктері бар жақтаумен жұмыс

Етікке арналған баулары бар жақтау. 30×30 см шаршы жақтау. 2 жартыдан тұратын былғары (мата) жақтауға бекітілген, әр жартысында тесіктер мен ілгектер бар. Төмендегі 11-суретте етікке арналған баулары бар жақтау бойынша жаттығу көрсетілген.

Жаттығу мақсаты: балаға байлауды және шешуді үйрену. Қызығушылық – бауды шешкен және байлаған кездегі іс-әрекет. Сонымен қатар іс-әрекеттер тізбегін есте сақтау. Қозғалыстарды бақылау және үйлестіру жұмысы жүзеге асырылады.

11-сурет. Етікке арналған баулары бар жақтаумен жұмыс

Найзағай жақтауы. Шаршы жақтау 30х30. Жақтауға екі жартыдан тұратын мата бекітілген. Жартысы бекіткішпен байланысқан найзағай.

Жаттығу мақсаты: бала найзағай шешуді және тағуды үйрену. Ерекше қызығушылық – найзағайдың ұшын құлыптың ішіне дәл салу. Әрекеттер тізбегін есте сақтау, қозғалыстарды бақылау және үйлестіру жүргізіледі. 12-суретте «Найзағай жақтауы» бойынша жаттығуды көруге болады.

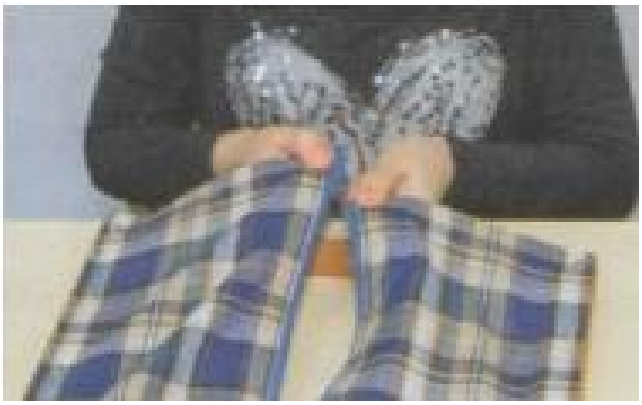

12-сурет. Найзағайы бар жақтаумен жұмыс

Зерттеу барысындағы мәліметтер мен қорытындыларға сүйене отыра келесідей тұжырымдама жасауға болады: алға жылжу балаларда баяу болады және әдетте балаларға физикалық тұрғыдан көмектесуді тоқтата отырып, ауызша нұсқаулар беруді жалғастыру керек, сондай-ақ, мадақтауды да ұмытпай керек.

«Киім таңдау» бойынша ауа-райына сәйкес киім таңдау дағдысының дәрежесі төмен. Негізгі қадамдарды қалай жасау керектігі білмейді. Осыған сәйкес «Қуыршақ серуендеуге барады» атты ойын жүргізілді.

Жаттығу мақсаты: балада киімді ауа-райына сәйкес таңдауды қалыптастыру.

Жабдық ретінде қуыршақ пен киім қолданылады.

Ойын барысы: Мұғалім қуыршақ серуендеуге бара жатқанын айтады: «Қуыршаққа киінуге көмектесейік, сыртта суық», балаға шкафтан киім алуды ұсынады: бас киім, куртка, етік. Содан кейін мұғалім кезек-кезек әр нәрсені алады, оны балаға көрсетеді және келесідей баяу сөйлейді:

– Біз куртка киеміз, қолымызды жеңге өткіземіз, түймелерді бекітеміз. Міне, олар куртка киді!

– Аяқ киімді аяқтың үстіне қойыңыз, міне, аяқ киімнің бауы, мен сізге байлауға көмектесемін.

– Міне, етік аяқтарына киілді.

– Біз бас киімді басымызға киеміз.

– Міне, киілді.

Қуыршақ серуендеуге жиналды, жүре алады. Балада киім туралы идеяларды бекіту үшін ойын басқа қуыршақпен қайталанады, балаға өз бетінше әрекет ету мүмкіндігі беріледі. Осылай баламен ауа-райына байланысты «Қуыршақ серуендеуге барады» атты ойын жүргізілді. Ойынды жүргізу барысында баланы мадақтау арқылы жұмыс жүргізілді.

Өзіне-өзі қызмет ету үшін жеке гигиеналық дағдыларды автоматтандыру керек. Баланы қолды дұрыс жууға дағдыландыру үшін «Карточкалар» атты ойын жүргізілді.

Ойынның мақсаты: балалардың қол жуу дағдыларымен таныстыру және қалыптастыру.

Жабдық ретінде арнайы карточкалар қолданылады.

Ойын барысы: баламен сюжетті карточкаларды қолдану арқылы жұмыс жүргізілді. Карточкаларда қызға қол жууға қажетті суреттер болды. Оған сабын, орамал, кран, сабын салғыш. Солармен жұмыс істегенде балаларда қолды жуудың дұрыс ретін қалыптастыру дағдыландырылады.

Дидактикалық ойын барысында қол жуу дағдысына оң көзқарас қалыптастырғаннан кейін мұғалім бұл дағдыны режимдік сәттерде бекітуге көшті. Бұл жағдайда бала бірқатар дәйекті әрекеттерді игеруі керек еді. Сол себепті балаға арнай алгоритим ретінде қолды қалай жуу керектігі құрылған. Қолды жуудың алгоритмі 13-суретте көрсетілген.

Қолды жуудың алгоритміне жатады:

1) кранды ашу;

2) сабын ыдысынан сабын алу;

3) қолды сулау;

4) қолды сабынмен су ағынының астына қойып, сабынды сулау;

5) сабынды көбік алғанша ысқылап, алақанды сабындау;

6) «сабын қолғаптарын» жасау;

7) сабынды сабын ыдысына салу;

8) қолыңызды су ағынының астына қою;

9) сабынды алақан мен қолдың артқы жағынан айналмалы қозғалыстармен жуу;

10) кранды жабу;
11) қолды орамалмен сүрту.

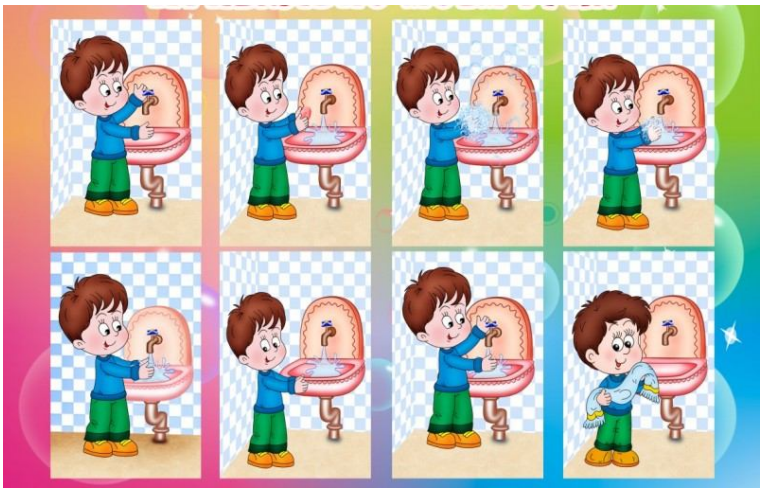

13-сурет. Қолды жуудың алгоритмі

Қолды жуу кезінде іс-әрекеттің барлық осы кезеңдерін қайталау ақыл-есі кем баладан қабылдаудың жоғары деңгейін және мотрикаңың дамуын талап етеді.

Мектепке дейінгі жаста жетекші іс-әрекет ойын болып табылады. Ойындар мен жаттығулар арқылы балалар белгілі бір дағдылар мен дағдыларды игере алады. Төмендегі ойындар арқылы интеллектісі бұзылған мектеп жасына дейінгі балаларға мәдени-гигиеналық және өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын үйретуге болады.

Мектеп жасына дейінгі ақыл-ой кемістігі бар балаларда өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыруға бағытталған түзету-дамыту бағдарламасының бастапқы сынамасының нәтижелері: Брюс Л. Бейкер және Алан Дж. Брайтман әдіснамасы арқылы алынды. Уақыт өте келе әдістемелер бойынша эксперименттік зерттеудің бақылау кезеңі өткізілді: Брюс Л. Бейкер және Алан Дж. Брайтман әдіснемесін қайта қолдану арқылы баладағы прогресс дәрежесін анықталды. Эксперименттік зерттеудің бақылау кезеңінде эксперименттік зерттеудің алдыңғы кезеңдеріне қатысқан бала қатысты.

Брюс Л. Бейкердің және Алана Дж. Брайтман әдістемесі бойынша ақыл-ой кем мектеп жасына дейінгі балада өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларының қалыптасу деңгейінің сандық көрсеткіштері 14-суретте көрсетілген.

14-суретте көрсетілген көрсеткіштері бойынша балада көбінесе барлық өзін-өзі дағдылардың дәрежесінің деңгейі көтерілгенін айта аламыз.

14-сурет. Өзіне-өзі қызмет көрсету
дағдыларының қалыптасу деңгейлері

«Киіну негіздері» тақырыбы бойынша диагностиканың нәтижесі:
– негізігі қадамдарды қалай жасау керектігін білмейді – 0%;
– шешім қабылдау үшін көмек қажет – 100%;
– жақсы және өздігінен біледі – 0%.

Осы тақырып бойынша түймелер мен аяқ-киімнің бауларын баяу дағдыларымен бала үйренді және дағыландырылды. Жалғас шұлық кию, шалбар кию, көйлек кию және басын шешіп алу сияқты дағдыларды орындау кезінде мұғалімнің көмегіне мұқтаж болды. Қиындықтар түймелерді бекіту және етікке бауды байлау сияқты дағдыларды тудырады. 15-суретте «Киіну негіздері» тақырыбы бойынша диагностиканың нәтижесі көрсетілген.

15-сурет. «Киіну негіздері»
тақырыбы бойынша диагностиканың нәтижесі

«Киім таңдау» тақырыбы бойынша диагностиканың нәтижесі:
– негізігі қадамдарды қалай жасау керектігін білмейді – 0%;

– шешім қабылдау үшін көмек қажет – 100%;

– жақсы және өздігінен біледі – 0%.

Бұл тақырып қиындықтар туғызды, ауа-райына байланысты киім таңдау дағдылары.Киім және ауа райы жағдайларын байланыстыруында киыншылықтар бар. Мұғалімнің қосымша түсіндірмелері мен кеңестері түрінде көмек қажет болды. «Киім таңдау» тақырыбы бойынша диагностиканың нәтижесі 16-суретте берілген.

«Ұқыптылық және жеке гигиена» тақырыбы бойынша диагностиканың нәтижесі:

– негізігі қадамдарды қалай жасау керектігін білмейді – 20%;

– шешім қабылдау үшін көмек қажет – 40%;

– жақсы және өздігінен біледі – 40%.

Осы тақырып бойынша өздігінен жасай алатындай дағдының дамуы жүзеге асты. Баланың қол мен бетті жуу дағдыларын бала үйренді және дағыландырылды. Шашты тарақпен тарауды, тістерді тазалау дағдыларды орындау кезінде мұғалімнің көмегіне мұқтаж болды. Қиындықтар дәретхана мен дәретхана қағазын пайдалануда болды. «Ұқыптылық және жеке гигиена» тақырыбы бойынша диагностиканың нәтижесі 17-суретте көрсетілген.

16-сурет. «Киім таңдау» тақырыбы бойынша диагностиканың нәтижесі

17-сурет. «Ұқыптылық және жеке гигиена» тақырыбы бойынша диагностиканың нәтижесі

Тапсырмалар кезінде жиі қате жауап берді. Олар іс-әрекетті мұғалімнің өтініші бойынша орындай алмады, орындалу ретін бұзды, оларға қосымша көмек құралдары қажет болды. Балалардың өзіне-өзі қызмет көрсетудің қарапайым дағдылары ішінара қалыптасқан және жеке тәжірибесі бар, бірақ олар оны осы жағдайда толық көлемде қолдана алмайды.

Жалғас осы дағдыны қалыптастыратын арнайы бағдарламаны жасау кезінде қиындықтары болды.Баланың шұлықты қалай киюінен бастап мұғалімінің көмегі қажет болды. Өте баяу, белсенділікке үнемі ынталандыруды қажет етеді, тапсырмалардыр орындаған кезінде басында

пассивті болып келді. Алайда берілген тапсырмаларды орындағанда тәртіпті, сабырлы, атқарушы болып келді.

Брюс Л. Бейкер мен Алан Дж. Алан әдістемесі бойынша әдістемелік ұсыныстарды ескере отырып, түзету-дамыту бағдарламасын сынақтан өткізу нәтижелерін талдағаннан кейін. Брайтман бақылау кезеңінің өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларының ішінара көпшілігі қалыптасқан деп қорытынды жасауға болады. Оқу аяқталғаннан кейін қалыптаспаған дағдылар да бар: түймелерді бекіту және аяқ киімнің бауын байлау дағдылары мұғалімнің кішкене көмегімен жасалады. Бетті және қолды жуу дағдыларының автоматтандырылуы жүзеге асырылды.

Ұсынылған материалға сүйене отырып, барлық міндеттерді ашылды деп қорытынды жасауға болады, атап айтқанда:

1. Мектеп жасына дейінгі ақыл-ой кемістігі бар балалардың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдылары бойынша теориялық дереккөздерді талдау жүргізілді.

2. Ақыл-ой кемістігі бар мектеп жасына дейінгі балаларда өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларының қалыптасу дәрежесін және ерекшелік-теріне анализ жасалды.

3. Ақыл-ой кемістігі бар мектеп жасына дейінгі балаларда өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларының қалыптасуы үшін қандай жұмыс және қандай әдістер мен ойындарды қолдану туралы зерттелді.

Өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастырудың теориялық негіздерін зерттей отырып келесі тұжырымдар жасауға болады:

Өзіне-өзі қызмет көрсету дағдылары мектеп жасына дейінгі деңгейінде ақыл-есі кем балаларды бейімделу мүмкіндіктерін арттыруда маңызды рөл атқарады, олар тәуелсіздік пен сөйлеуді дамытады, қолдың ұсақ моторикасы, өзін-өзі бағалауды арттырады.Нормативтік дамуы бар баладардың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдылары тәрбиенің әсерінен ойлау дамуының белгілі бір деңгейінде қалыптасады және т. б. өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыруда ересектерге еліктеу, эмоциялар маңызды рөл атқарады.

Норма дамыған бала бәрін дерлік өз бетінше жасай алады: киіну, жуу, ас құралдарын дұрыс пайдалану.

Ақыл-ой кемістігі бар балалар дамуға қабілетті, бірақ олардың прогрессивті қозғалысының қарқыны баяу және сапалы түрде өзгереді. Оқушылар қалыпты баланың өздігінен, табиғи жолмен игеретін нәрсені игеруде үлкен қиындықтарға тап болады.Дағдыларды қалыптастыурда мұғалімнің маңызы зор.

Түзету жұмыстары үшін олар ең алдымен балаға қандай дағды-ларды үйрету керектігін анықтады. Неғұрлым мағыналы дағдыны анықтағаннан кейін олар қысқа қадамдық әрекеттер тізімін жасады. Онда сабақ бірінші қадамнан басталады, оның әрекетін оқушы орындай алады. Содан кейін олар келесі қадамдарды белгіледі, ал әрбір келесі қадаммен балаға көмекті азайту керек

Мектеп жасына дейінгі деңгейінде ақыл-ой кемістігі бар балаларда өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру бойынша зерттеу «Аружан» логопедиялық базасында жүргізілді, онда білім алушылардың осы санаты оқытылады. Эксперименттік зерттеудің айқындаушы кезеңіне:6 жастағф бала қатысты.

Балалармен бірге Брюса Л. Бейкера и Алана Дж. Брайтманның методикасы арқылы балалардың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру жүзеге асырылды. Методиканы өткізу барсыныда балалардың нәтижелері орташа-төмен дәрежеде болды. Сол дағдыларды қалыптастыру үшін арнайы коррекциялық ойындармен жұмыс туралы, яғни қандай ойындар бар екенін көрдік.

Г.Е. Цветкова «Даму проблемалары бар балалар мен жасөспірімдерде өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру» атты әдіснемесі арқылы ақыл ойы кем мектеп жасына дейінгі баланың өзіне өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру жұмысы жүргізілді, дағдылардың автоматтандырылуы, мұғалімнің көмек беру дәрежесінің төмендеуі байқалды.

Ғалымдардың зерттеулері көрсеткендей, интеллектісі бұзылған мектеп жасына дейінгі балаларда жетекші іс-әрекет пәндік болып табылады және ойын әрекеті қалыптаса бастайды, содан кейін Мәдени-гигиеналық және өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастырудың негізгі әдістері балалардың қызығушылығын тудыратын және қажетті дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік беретін ойындар мен ойын жаттығулары болуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Козлова С.А. Мектепке дейінгі педагогика [Мәтін]: орта, педагогикалық оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы / С.А. Козлова, Т.А. Куликова. – 2-ші басылым., қайта өңделген және толықтырылған. – М.: Академия, 2000. – 416 б.

2. интернет ресурс https://www.sites.google.com/site/spbgmupsy2/obucenie/kurs-psihiatrii/5-kurs-lecebnyj-fakultet/elektronnyj-ucebnik-po-psihiatrii/oligofrenii

3. Никуленко Т.Г., Самыгин С.И. «Коррекционная педагогика» 2 басылым, ООО «Феникс» 2009. – 324 б.

4. интернет ресурс https://www.sites.google.com/site/spbgmupsy2/obucenie/kurs-psihiatrii/5-kurs-lecebnyj-fakultet/elektronnyj-ucebnik-po-psihiatrii/oligofrenii

5. Никуленко Т.Г., Самыгин С.И. «Коррекционная педагогика» 2 басылым, ООО «Феникс» 2009. – 324 б.

6. Никуленко Т.Г., Самыгин С.И. «Коррекционная педагогика» 2 басылым, ООО «Феникс» 2009. – 325 б.

7. https://arbat25.ru/myi-lechim/detskie-napravleniya/klassifikacziya-umstvennoj-otstalosti-po-mkb-10

8. Заркенова Л.С., Омарова Н.Н., Ильясова Б.И. Арнайы педагогика. – 2016. – 135-136 б.

9. Дружинин В.Н. Психология и психодиагностика общих способностей. – М.: Наука, 1994.

10. Заркенова Л.С, Омарова Н.Н, Ильясова Б.И Арнайы педагогика. – 2016. – 136 б.

12. Тиганов А.С., Снежневский А.В., Орловская Д.Д Руководство по психиатрии / Под ред. А.С. Тиганова. – М.: Медицина, 1999. – Т. 2. – 783 с.
13. интернет ресурсы: https://arbat25.ru/myi-lechim/detskie-napravleniya/klassifikacziya-umstvennoj-otstalosti-po-mkb-10
14. Власова Т.А. Дефектологиялық сөздік / Т.А. Власова, Ю.А. Кулагин, Л.В. Нейман, Ф.Ф. Рау. – М.: Педагогика, 1960. – 206 б.
15. Гаврилушкина О.П. Ақыл-есі кем мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу және оқыту. Кн. тәрбиеші үшін / О.П. Гаврилушкин. – М.: Ағарту, 1985. – 72 б.
16. Цветкова Г.Е. Формирование навыков самообслуживания у детей и подростков с проблемами развития : Методическое пособие. – СПб.: СПб ГБУ «Городской информационно-методический центр «Семья», 2016. – 78 с.
17. Интернет ресурс https://www.maam.ru/detskijsad/samobsluzhivanie-i-ego-rol-v-razviti-detei-doshkolnogo-vozrasta.html
18. Маллер А.Р. Обучение, воспитание и трудовая подготовка детей с глубокими нарушениями интеллекта [Текст] / А.Р. Маллер, Г.В. Цикото. – М., 1988. – 208 с.
19. Смирнова Е.Т. Мектепке дейінгі мекемелердегі тәрбиенің гигиеналық негіздері. – 2-ші басылым.. және қосымша. – М.: Ағарту, 1973. – 32-38 б.
20. Брайтман А.Д. тәуелсіздікке апаратын жол: даму ерекшеліктері бар балаларға тұрмыстық дағдыларды үйрету [Мәтін] / А.Д. Брайтман, Б.Л. Бейкер. – М.: Теревинф, 2000. – 320 б.

К.А. Зингер
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Э.Ю. Сарсембаева
научный руководитель, доктор философии PhD по специальности психология, ассоциированный профессор ППУ им. Әлкей Марғұлан

КОРРЕКЦИЯ ЗВУКОПРОИЗНОШЕНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ДИЗАРТРИЧЕСКИМИ РАССТРОЙСТВАМИ ПОСРЕДСТВОМ ЛОГОПЕДИЧЕСКОГО МАССАЖА

Аннотация. Данная статья посвящена теме коррекции звукопроизношения у детей с дизартрическими расстройствами дошкольного возраста с использованием логопедического массажа. В статье будут рассмотрены различные виды дизартрии, характеристики и рекомендуемые логопедические массажи к ним. Эта статья может быть полезна для студентов и специалистов в области логопедии и родителей детей с дизартрией.

Ключевые слова: дизартрия, звукопроизношение, метод, логопедический массаж, дошкольный возраст, социализация.

Аннотация. Бұл мақала логопедиялық массажды қолдана отырып, мектеп жасына дейінгі дизартриялық бұзылыстары бар балалардың дыбыстық айтылуын түзету тақырыбына арналған. Мақалада дизартрияның әртүрлі түрлері, сипаттамалары және оларға ұсынылатын логопедиялық массаждар қарастырылады. Бұл мақала студенттер мен логопедия мамандары мен дизартриямен ауыратын балалардың ата-аналары үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйінді сөздер: дизартрия, дыбыстық айтылу, әдіс, логопедиялық массаж, мектепке дейінгі жас, әлеуметтену.

Annotation. This article is devoted to the topic of correction of sound reproduction in children with dysarthric disorders of preschool age using speech therapy massage. The article will consider various types of dysarthria, characteristics and recommended speech therapy massages for them. This article may be useful for students and specialists in the field of speech therapy and parents of children with dysarthria.

Keywords: dysarthria, sound reproduction, method, speech therapy massage, preschool age, socialization.

В современном обществе успешная социальная адаптация играет важную роль в жизни каждого человека, начиная с раннего детства. Одним из ключевых аспектов этой адаптации является развитие речи и звукопроизношения. Звукопроизношение является одним из важнейших элементов языковой коммуникации, который играет важную роль в формировании полноценного общения. Однако, у детей дошкольного возраста могут возникать нарушения в звукопроизношении, связанные с дизартрическими расстройствами. Это может затруднять процесс общения, социальную адаптацию ребенка и приводить к различным проблемам в школьной жизни.

Дизартрия представляет собой нарушение произносительной стороны речи, вызванное дефектами или нарушениями функций нервной системы, регулирующей артикуляционный аппарат человека. Данные нарушения могут проявляться в различных аспектах работы артикуляционного аппарата, таких как скорость, точность, координация и сила. [3]

Причины возникновения дизартрии могут быть разнообразными. Расстройство может иметь как центральную, так и периферическую природу.

Дизартрия центрального генеза связана с нарушением функций центральной нервной системы, ответственных за контроль и координацию движений. При этом, могут быть затронуты как моторные, так и сенсорные функции. Данное нарушение речи связанная с органическим поражением центральной нервной системой, которая может возникать вследствие таких нарушений, как церебральный паралич, травмы мозга, инсульты и другие заболевания центральной нервной системы.

Дизартрия периферического генеза связана с нарушениями в работе артикуляционного аппарата, например, с изменением тонуса мышц лица, шеи, рта и гортани. Периферическая дизартрия может возникать вследствие нарушений в развитии артикуляционного аппарата, травм, воспалительных процессов, опухолей и других заболеваний. [3]

Расстройство может возникать в любом возрасте, но наиболее часто проявляется у детей дошкольного возраста, когда происходит активное формирование речи и усвоение новых звуков. Дизартрия может проявляться у детей дошкольного возраста в различных формах, включая не-

достаточность произношения звуков, неадекватное произношение слов, проблемы с интонацией и ритмом речи, неспособность сформулировать свои мысли, проблемы с пониманием речи других людей и т.д. [7]

Логопедический массаж – это один из методов коррекции звукопроизношения у детей с дизартрическими расстройствами дошкольного возраста. Он позволяет улучшить функциональное состояние мышц речевого аппарата и обеспечить более точное и правильное произношение звуков. В последнее время логопедический массаж приобретает все большую популярность и широко используется в логопедической практике. [1]

Цель данной статьи – рассмотреть метод логопедического массажа как эффективный метод коррекции звукопроизношения у детей с дизартрическими расстройствами дошкольного возраста.

Существует ряд исследований, посвященных эффективности логопедического массажа в коррекции звукопроизношения у детей с дизартрическими расстройствами дошкольного возраста.

Исследование Л. Леонтьевой и Л. Ивановой показало, что логопедический массаж является эффективным методом коррекции звукопроизношения у детей с дизартрическими расстройствами дошкольного возраста. Согласно их исследованию, логопедический массаж улучшает работу мышц речевого аппарата, помогая детям добиться более точного и правильного звукопроизношения. [6]

В работе К.М. Ахмадиевой и Е.А. Чабан было проведено сравнительное исследование эффективности логопедического массажа и других методов коррекции звукопроизношения у детей с дизартрическими расстройствами дошкольного возраста. Результаты исследования показали, что логопедический массаж является наиболее эффективным методом коррекции звукопроизношения у детей с дизартрическими расстройствами. [2]

Исследование И.В. Бирюковой также показало положительный эффект логопедического массажа в коррекции звукопроизношения у детей с дизартрическими расстройствам. [4]

Структура логопедического массажа при коррекции звукопроизношения у детей с дизартрическими расстройствами дошкольного возраста включает следующие этапы:

1. Оценка уровня звукопроизношения. На этом этапе логопед проводит диагностику дизартрии и оценивает уровень звукопроизношения у ребенка. Важно понимать, что дизартрия может иметь различные причины, например, нарушение иннервации, мышечный дисбаланс, нарушение артикуляционной моторики и т.д. Поэтому, на этом этапе, логопед проводит детальный анализ речи ребенка, определяет проблемные звуки и их типичные ошибки. Это позволяет подобрать упражнения, наиболее эффективные для конкретного случая.

2. Подбор упражнений. На основе результатов диагностики, логопед выбирает упражнения, направленные на коррекцию конкретных звуков, которые ребенок произносит неправильно. Также может быть включен комплекс упражнений, направленных на развитие артикуляционной моторики, улучшение мимической и речевой мускулатуры, увеличение объема голоса и т.д.

3. Подготовительный этап. Логопед готовит ребенка к выполнению упражнений, проводя разминку мышц рта и языка. Для этого можно использовать легкие гимнастические упражнения, например, «кашалот» или «машину».

4. Прямой массаж. На этом этапе логопед проводит массаж лица, рта и языка, используя различные приемы, например, легкие похлопывания, массажные движения, вибрации и т.д. Это позволяет улучшить кровообращение, повысить тонус мышц и улучшить артикуляционную моторику. Логопед также может использовать различные материалы для проведения массажа, например, специальные массажные шарики или палочки.

5. Заключительный этап. На этом этапе логопед проверяет результаты проведенного массажа и вносит корректировки в программу массажа в зависимости от результатов и прогресса ребенка. [7]

Виды логопедического массажа могут включать в себя различные методы и техники, которые используются для коррекции звукопроизношения, улучшения речи и развития артикуляционной моторики у детей и взрослых. Среди наиболее распространенных видов логопедического массажа можно выделить:

• Классический логопедический массаж – это комплекс упражнений, основанных на массаже мышц лица, губ и языка, направленных на улучшение мышечного тонуса и координации движений при дизартрии. Логопед использует различные техники массажа, такие как гладь, круговые движения, вибрации, чтобы разогреть и расслабить мышцы, улучшить кровообращение и подготовить ребенка к выполнению артикуляционных упражнений.

• Вибрационный логопедический массаж – это специальная техника, которая используется для коррекции звукопроизношения при нарушении мелких движений мышц губ, языка и гортани. Логопед использует вибропальчики или специальные устройства для создания вибраций, которые помогают ребенку улучшить контроль и координацию мышц, необходимых для правильной артикуляции звуков.

• Зондовый логопедический массаж – это техника, которая используется для коррекции звукопроизношения при нарушении мелких движений мышц языка и гортани. Логопед использует специальные зонды разной формы и размера, которые помогают ребенку правильно направлять язык при произношении звуков и улучшать контроль над мышцами гортани. Эта техника также может использоваться для увеличения про-

странства между языком и нёбом, что может быть полезно при коррекции звукопроизношения. [6]

Рекомендуемый вид логопедического массажа зависит от вида дизартрии и индивидуальных особенностей каждого ребенка. Логопед проводит диагностику звукопроизношения и определяет наиболее эффективный подход к коррекции дизартрии. [5]

Для удобства ориентации, представлена с рекомендуемыми логопедическими массажами для разных видов дизартрии.

Таблица 1. Рекомендуемые логопедические массажи для разных видов дизартрии [5]

Вид дизартрии	**Характеристика**	**Рекомендуемый логопедический массаж**
Бульбарная	Нарушение работы ядер головного мозга, отвечающих за мимику, голос и речь. Отсутствие координации движений языка, губ, неба и гортани, затруднение при сглатывании.	Классический логопедический массаж, вибрационный массаж. Основной упор делается на восстановление мышечного тонуса, улучшение подвижности языка и губ.
Корковая	Связана с поражением коры головного мозга, отвечающей за высшие психические функции, включая речевую деятельность. Нарушение артикуляции и произношения звуков, повышенная скорость и неразборчивость речи, проблемы с управлением голосом.	Классический логопедический массаж. Массаж направленный на развитие компенсаторных механизмов и улучшение дифференциации звуков
Подкорковая	Связана с поражением коры головного мозга, отвечающей за контроль за движением речевых органов. Нарушение координации движений, несвязная речь с длительными паузами между словами, затрудненное дыхание и глотание.	Зондовый массаж, классический логопедический массаж. Основной упор делается на развитие точности движений, контроля над силой и скоростью речи.
Псевдобульбарная	Симптомы напоминают бульбарную дизартрию, но вызвана поражением корковых структур. Нарушение интонации, затруднение при произношении слогов и слов, снижение четкости речи, повышенное слюноотделение.	Классический логопедический массаж, зондовый массаж. Массаж направленный на восстановление мимики и интонации, а также на развитие моторных навыков речи
Мозжечковая	Связана с поражением мозжечка, который отвечает за координацию движений. Нарушение координации и точности движений речевых мышц, нарушение артикуляции и произношения звуков.	Классический логопедический массаж, вибрационный массаж. Массаж направленный на улучшение координации и точности движений, а также на развитие моторных навыков речи

В заключение, можно сделать вывод, что логопедический массаж является эффективным методом коррекции звукопроизношения у детей с дизартрическими расстройствами дошкольного возраста. Благодаря своей комплексной методике, логопедический массаж направлен на улучшение артикуляции, мышечного тонуса и координации движений в области лица, губ и языка. Проведение логопедического массажа в сочетании с другими методами коррекции дизартрии (например, артикуляционной гимнастикой) может значительно ускорить процесс улучшения звукопроизношения у ребенка. [1]

Логопедический массаж является важным инструментом в коррекции звукопроизношения у детей с дизартрией дошкольного возраста. Ранняя диагностика и комплексное логопедическое воздействие на ребенка способствуют не только коррекции звукопроизношения, но и повышению уровня коммуникативных навыков, а также улучшению общего качества жизни ребенка.

В данной статье были рассмотрены различные виды логопедического массажа, такие как классический, вибрационный, зондовый. Каждый из этих видов массажа имеет свои особенности и применяется в зависимости от конкретных проблем ребенка. Также была представлена таблица с рекомендуемыми видами логопедического массажа для каждого вида дизартрии.

Однако, необходимо отметить, что каждый случай дизартрии является индивидуальным, поэтому логопедический массаж должен быть подобран и проводиться с учетом индивидуальных особенностей ребенка. Также важно подчеркнуть, что логопедический массаж является лишь одним из компонентов системы помощи детям с дизартрическими расстройствами. Данный метод оказывает воздействие только на мышцы, поэтому он должен сочетаться с другими логопедическими технологиями, например, с дыхательными упражнениями, активной артикуляционной гимнастикой, упражнениями для развития моторики. Логопедический массаж – технология по коррекции имеющихся речевых нарушений, поэтому детям с нарушением социального взаимодействия (например, расстройством аутистического спектра), детям с задержками речевого развития использование логопедического массажа на начальных этапах коррекционной работы противопоказано.

Таким образом, логопедический массаж играет важную роль в жизни дошкольников с дизартрией, способствуя не только коррекции звукопроизношения, но и повышению уровня коммуникативных навыков, а также улучшению общего качества жизни ребенка. Важно помнить о необходимости индивидуального подхода к каждому ребенку и комплексной коррекции дизартрии, включая не только логопедический массаж, но и другие методы логопедической работы.

Список использованных источников

1. Архипова Е.Ф. Логопедический массаж при дизартрии. – М.:АСТ:Астрель, 2008. – 123 с.

2. Ахмадиева К.М., Чабан Е.А. Сравнительный анализ эффективности методов коррекции дизартрии у дошкольников // Вестник науки и образования. – 2019. – 19 с.

3. Белякова Л.И. Логопедия. Дизартрия : учебн. пособие для студ.вузов по спец. «логопедия» – М. : ВЛАДОС, 2013. – 287 с.

4. Бирюкова И.В. Логопедический массаж в коррекции дизартрии у детей дошкольного возраста // Логопед, 2015. – 19-21 с.

5. Дьякова Е.А. Логопедический массаж при разных формах дизартрии: учебное пособие для студентов / Е.А. Дьякова. – М.: Секачев В., 2014. – 378 с.

6. Леонтьева Л.А., Иванова Л.В. Коррекция звукопроизношения дизартрических детей младшего дошкольного возраста методом логопедического массажа // Материалы III международной научно-практической конференции «Современные технологии в образовании и науке», 2017. – 195-198с.

7. Приходько О.Г. Логопедический массаж при коррекции дизартрических нарушений речи у детей раннего и дошкольного возраста. – СПб.: КАРО, 2008. – 145 с.

М.Т. Іргелес
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.Б. Дузелбаева
Ғылыми жетекшісі, Phd доктор, педагогика жоғары мектебінің педагог-зерттеушісі

ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІ ДАМЫМАҒАН КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДА БАЙЛАНЫСТЫРЫП ӨЙЛЕУ ТІЛІН ОЙЫН ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Мақалада ЖСТД бар кіші мектеп жасындағы балаларда байланыстырып сөйлеуді дамыту бойынша түзету-дамытушылық жұмысты ұйымдастырудың сипаттамасы келтірілген. ЖСТД бар балалармен түзету жұмысын ұйымдастыру барысында негізгі дамытушы құрал ретінде – дидактикалық ойынды қолданудың үлгілері келтірілген. Мақалада сөйлеу бұзылыстары бар кіші мектеп жасындағы балалармен жүргізілген тәжірибелік жұмыстың нәтижелері көрсетілген.

Түйінді сөздер: байланыстырып сөйлеу, дидактикалық ойын, лексика, грамматикалық даму, кіші мектеп жасындағы балалар, дамытушы құрал, қайталау.

Аннотация. В статье представлена характеристика организации коррекционно-развивающей работы по развитию связной речи у детей младшего школьного возраста с ОНР. Приведены примеры использования дидактической игры – как основного развивающего средства при организации коррекционной работы с детьми с ОНР. В статье представлены результаты практической работы с детьми младшего школьного возраста с нарушениями речи.

Ключевые слова: связная речь, дидактическая игра, лексика, грамматическое развитие, дети младшего школьного возраста, развивающий инструмент, повторение.

Annotation. The article presents the characteristics of the organization of correctional and developmental work on the development of coherent speech in children of pri-

mary school age with GUS. Examples of the use of didactic play – as the main developmental tool in the organization of correctional work with children with GUS are given. The article presents the results of practical work with children of primary school age with speech disorders.

Keywords: coherent speech, didactic game, lexico, grammatical development, children of primary school age, developing tool, repetition.

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы – балаларда сөйлеу жүйесінің барлық компоненттерінің қалыптасуы бұзылған, соның ішінде дыбыстық және мағыналық жағына қатысты, қалыпты есту және интеллект кезінде әртүрлі күрделі сөйлеу бұзылыстарының болуы жатады.

ЖСТД – бұл баланың сөйлеуінде сөйлеудің барлық жақтары: лексика, грамматика, буындық құрылым, дыбыс айту бұзылған кезде сөйлеудің жүйелі бұзылуы. Мұндай жағдайда кез келген тілдік бұзушылық (әсіресе, 5 жылға дейін сөйлеумен айналыспаған жағдайда) яғни, сөйлеу бұзылыстары негізінде клиникалық диагноз болуы мүмкін: дизартрия, ринолалия, кекештену, алалия, есту қабілетінің бұзылуы, ақыл – ойдың төмендеуі, фонематикалық естудің жеткіліксіздігі осы бұзылыстардың барлығы сөйлеу тілінің жалпы дамымауына әкеледі [1].

Мектепке дейінгі және мектеп жасындағы ЖСТД бар балалармен түзету жұмыстарын жүргізу мәселелерін отандық және шетел ғалымдары өз еңбектерінде қарастырған. Олардың ішінде жақын шетел ғалымдары (Ресей, Украина, Өзбекістан) Р.Е. Левина, Г.В. Чиркина, Л.Ф. Спирова, В.К. Воробьев, А.Е. Грибова, Г.И. Жаренкова, А.И. Семенова, М.А. Савгенка, Е.Н. Сабатович, Л.Р. Муминова, отандық ғалымдар қатарынан аталған мәселе бойынша М.С. Грушевская, З.А. Мовкебаева, Қ.Қ. Омірбекова, И.А. Денисова, Г.Б. Ибатова және т. б. қарастырып зерттеген. [2]

Жалпы сөйлеудің дамымауы логопедиялық практикадағы ең жиі жағдай болып табылады. Сөйлеудің бұл ақауының негізгі белгілері дыбыстар мен фонематикалық процестердің айтылу бұзылыстары, аз белсенді және пассивті лексика, грамматикалық және синтаксистік қателер болып табылады. Балалар бір-бірімен байланысты монологиялық сөздер мен диалогтар жасауда ерекше қиындық көріп отыр, бұл осы санаттағы балалардың шектеулі әлеуметтік байланыстары бар болуына алып келеді.

Сөйлеудің жалпы дамымауы бар балалардың даму ерекшеліктері балалардың қоршаған орта туралы түсінігін шектейді және сөйлеу қарым-қатынас қажеттілігінің дамуына ықпал етпейді. Олар сондай-ақ сөйлеудің даму процесін баяулатады және оған ерекше сапа береді. Теориялық талдау және осы уақытқа дейін жүргізілген эксперименталды зерттеу деректері байланыстырылған пікірлерді құрудың қиындықтары, осы патологиясы бар мектеп жасына дейінгі ересек балаларда байланыстырылған диалогтық және монологтық сөйлеудің ерекшеліктері туралы куәландырады. Соңғылары бұл балаларда мектептегі оқуға

сөйлеу дайындығының жеткілікті деңгейін қалыптастыруға және табысты әлеуметтендіруге кедергі жасайды. Бұл қарым-қатынасты дамыту жалпы сөйлеу дамымаған мектепке дейінгі балалардың тілдік дамуының негізгі міндеті болып табылады деп айтуға мүмкіндік береді. Қойылған міндетті шешу үшін мақсатты және дәйекті түзету-педагогикалық жұмыс жағдайында тиімді әдістемелік жолдар мен құралдарды табу және іске асыру қажет. [3]

Сөйлеу тілі бұзылған кіші мектеп жасындағы балалардың байланысты эксперименталдық жұмыс жүргізілді. Эксперимент кезінде ЖСТД III деңгейдегі жалпы сөйлеу тілі дамымаған кіші мектеп жасындағы 4 бала қатысты. Балалардың жас шамасы 7–8 жасты құрайды. Тексерілетін әрбір баланың жеке құжаттарымен алдын ала танысу, балалардың психологиялық ерекшеліктері мен жас ерекшеліктерін айқындауға көмектесті. Тексерілген барлық балаларға «III деңгейіндегі сөйлеу тілінің жалпы дамымауы» деген диагнозы қойылған.

Бірінші кезеңде кіші мектеп жасындағы ЖСТД бар балалардың байланыстырып сөйлеуі анықталды.

Екінші кезеңде балалардың байланыстырып сөйлеу тілін ойындар арқылы дамыту жұмыстарын жүргізілді.

Үшінші кезеңде балалардың байланыстырып сөйлеу тілінің дамуындағы өзгерістер талданып, қорытынды жасалды.

Кіші мектеп жасындағы ЖСТД бар балалардың дыбыс айтуда деңгейлерін анықтау үшін Г.Б. Ибатованың «Сөйлеу тілі жалпы дамымаған III – деңгейдегі балалармен логопедиялық жұмысты ұйымдастыру» әдістемесі пайдаланылды. Балалардың байланыстырып сөйлеуін тексеру үшін тапсырмалар сериясы ұсынылады:

1. Жеке ситуациялық суреттер бойынша әңгіме құрастыру («әрекет суреттер»);
2. Тақырыбы бойынша өзара байланысты үш сурет бойынша сөйлем құрастыру;
3. Мәтіннің мазмұнын айту (таныс қысқа әңгіме немесе ертегі);
4. Сурет немесе сюжетті суреттер сериясы бойынша әңгіме құрастыру;
5. Баланың жеке тәжірибесі негізінде әңгіме құрастыру;
6. Сипаттама – әңгіме құрастыру.

Г.Б. Ибатованың әдістемесі бойынша тапсырмалар:

Сурет немесе сюжетті суреттер сериясы бойынша әңгіме құрастыру.

Мақсаты: кезектіліктегі фрагмент – эпизодтардың мазмұны негізінде байланыстырылған сюжетті әңгіме құрастыру мүмкіндігін анықтау.

Сипаттамасы: Әңгіме мазмұнының суреттері рет – ретімен орналастырылады, балаға анықтап қарап, есіне сақтап, әңгіме құрастыру ұсынылады.

Нұсқау: Суреттерге қара, есіне сақта, әңгімелеп айт.

Құрал – жабдықтар: Ертегі мәтіні бойынша үш – төрт суреттен құралған сериясы.

Нәтижелерді бағалау:

8–10 балл – тапсырманы өздігімен дұрыс орындайды;

5–7 балл – тапсырманы орындауда логопед көмегін қажет етеді;

0–4 балл – логопед көмектессе де тапсырманы үлкен қиыншылықпен орындайды.

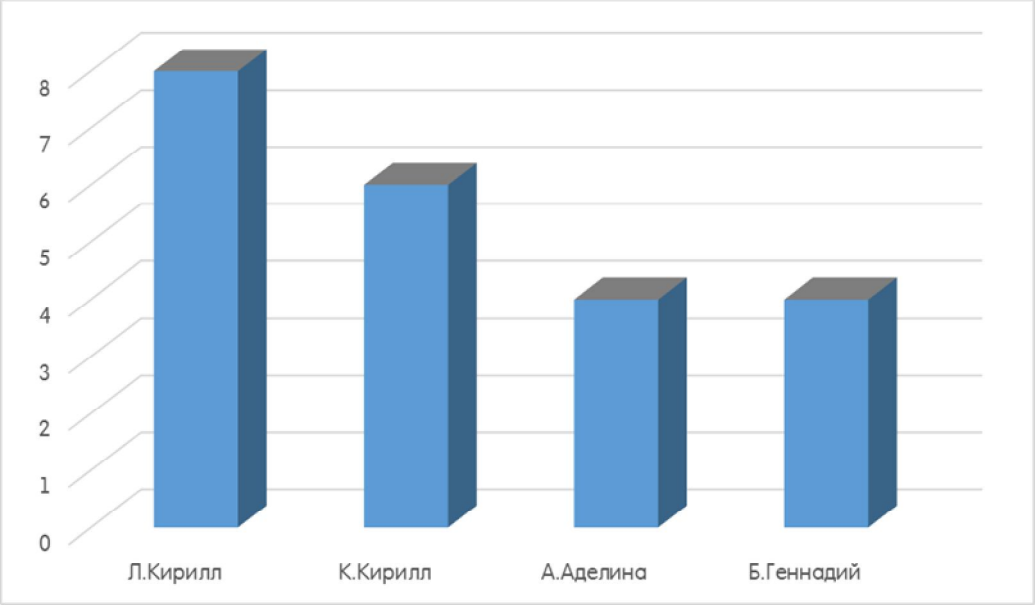

Сурет 1. Жеке ситуациялық суреттер тапсырмасының нәтиже көрсеткіштері

Байланыстырып сөйлеуді үйрену барысында біз балалардың не сезінетінін көрдік көлемі бойынша қысқа және қарапайым ойнатуды орындаудағы қиындықтар және мәтіннің құрылымы, жеке тәжірибеден әңгіме құрастыру, осы бастама бойынша оқиғаны көрнекі түрде жалғастыру. Балалар қайталай алмайды, тасымалдаушы ақпаратты өзгертпестен. Мәтін құрастыру кезінде қиындықтар туындайды, бала-

ларға көмек қажет болады. Олар сөйлемдер құрастыра алмайды және оқиғаны аяқтай алмайды.

Кіші мектеп жасындағы ЖСТД бар балалардың байланыстырып сөйлеуін түзету үшін дидактикалық ойындар қолдандым.

Дидактикалық ойындарды өткізу педагогикалық ғылымдар саласында ерекше білімді және ойынды дайындауда үлкен шығынды талап етпейді. Логопедтің міндеті – балалардың ойынға деген қызығушылығын ояту, балалардың өз сөздігін белсенді байыта алатын ойын түрлерін таңдау. Дидактикалық ойын мектеп жасына дейінгі балалармен сөздік жұмысының кең таралған әдісі болып табылады.

«Суретке орын тап»

Мақсаты: іс-әрекеттің кезектілігін сақтауға үйрету. Дәйекті дамып келе жатқан әрекеті бар суреттер бойынша әңгіме жасай білуді қалыптастыру.

Құрал-жабдықтар: қоюға арналған сериялық суреттер жиынтығы.

Ойын барысы: Баланың алдында суреттер сериясын қояды, бірақ бір суретті қатарға орналастырмайды, оған бала қажетті орынды табу керек. Содан кейін баланы қалпына келтірілген суреттер сериясы бойынша әңгіме жасауды сұрайды.

«Негенің сұрақтары»

Мақсаты: оқушылардың байланыстырып сөйлеуін дамыту және ойлау қабілетін дамыту.

Ойын барысы:

1. Неге құстар оңтүстікке ұшады?
2. Неге қыс келеді?
3. Неге түнде қараңғы?
4. Неге қыста өзенге шомылуға болмайды?
5. Неге жазда ыстық?
6. Неге аю қыста ұйықтайды?
7. Неге қоян қыста ақ?
8. Неге үйде доппен ойнауға болмайды?
9. Неге түтіктен түтін шығады?
10. Неге үйде терезелер жасайды?
11. Неліктен көктемде ағаштарда жапырақтар пайда болады?

Қорытындылай келсек, кіші мектеп жасындағы балалардың байланысытырып сөйлеуін ойындар арқылы олардың сөйлеу, ойлау әрекеттерінің дамуына, танымдық және коммуникативті қажеттіліктерін арттыруға көмектеседі.

Ғылыми – зерттеу жұмысы барысында алынған нәтижелер, кіші мектеп жасындағы III деңгейлі ЖСТД бар балалармен ойын жұмыстарын қолдану арқылы байлансытырып сөйлеуінің дамуына, қалыптасуына, дұрыс таңдалып алынған кешенді ойындар жиынтығын қолдану ықпал етті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия // Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір» 2011. – 469 б.

2. Өмірбекова К.К. ЖСТД (II деңгей) балалардың сөйлеу тілінің лексикалық-грамматикалық жағын қалыптастыру // Абай атындағы ҚазҚМПУ Хабаршысы «Арнайы педагогика» сериясы. №4 (35) 2013. № 6. 215б.

3. Глухов В.П. Формирование связной речи детей дошкольного возраста с общим речевым недоразвитием. – изд. 2-е. – 312 с.

А.Н. Баймолдина
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.Б. Дузелбаева
ғылыми жетекшісі, PhD докторы, педагогика жоғары мектебінің оқытушы-зерттеушісі

ДИСГРАФИЯСЫ БАР КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТІЛДІК ФОНЕМАТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақала дисграфиясы бар кіші мектеп жасындағы оқушылардың тілдік фонематикалық жүйесінің ерекшеліктерін зерттеуге арналған, оның ішінде оптикалық дисграфия белгілері бар оқушыларды ойындар мен тапсырмалар арқылы дамыту қарастырылады.

Түйін сөздер: оптикалық дисграфия, фонематикалық процестер, нейропсихологиялық аспектілер.

Аннотация. Статья посвящена изучению особенностей фонематического строя учащихся младшего школьного возраста с дисграфией, в том числе развитию учащихся с признаками оптической дисграфии посредством игр и заданий.

Ключевые слова: оптическая дисграфия, фонематические процессы, нейропсихологические аспекты.

Annotation. The article is devoted to the study of the features of the phonemic structure of primary school students with dysgraphia, including the development of students with signs of optical dysgraphia through games and tasks.

Keywords: optical dysgraphia, phonemic processes, neuropsychological aspects.

Қазіргі уақытта дисграфия жазбаша тілдегі ең көп таралған қателіктердің бірі болып табылады [1]. Ол ми қыртысының жоғары құрылымдарының анатомиялық немесе функционалдық жетілмегендігінен туындаған күрделі сөйлеу бұзылысы ретінде қарастырылады.

Дисграфиясы бар балаларда жазбаша тілдің бұзылуы психикалық және психофизикалық ерекшеліктерімен, интеллектуалды пассивтілікпен біріктіріледі.

Дисграфия мәселесі психологиялық және нейропсихологиялық аспектілерде белсенді зерттелуде. Жазбаша және сөйлеу қызметінің

құрылымдық операцияларын, сондай-ақ оның қалыптасуына әсер ететін негізгі психикалық операциялар мен функцияларды зерттеуге көп көңіл бөлінуде. Көптеген еңбектерде жазбаша тілдің бұзылуы көбінесе психикалық функциялардың қалыптасуының бұзылуымен байқалады. Алайда, мәселені зерттеудің психологиялық аспектісі ішінара ғана дамыған [2].

Логопедтік зерттеулерге сүйенсек, дисграфия белгілі бір тілдік бұзылыс ретінде қарастырылады. Көптеген авторлар жазу мен оқуды меңгерудегі қиындықтар ауызша сөйлеудің айқын бұзылуына байланысты деп санайды, атап айтқанда, сөйлеу дағдыларының, фонематикалық процестердің, морфологиялық және синтаксистік жалпылаудың қалыптаспауы болып табылады [3].

Дисграфиясы бар балаларда жалпылау функциясының төмендеуі байқалады. Бұл ұғымдар арасындағы ұқсастықты табу қиындықтарында көрінеді. Дисграфиясы бар кіші мектеп жасындағы оқушылардың мінез-құлқын реттеудің жетілмегендігінде, өзін-өзі талап етуге деген ұмтылыста, өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігінде көрінетін ерекше жеке ерекшеліктер анықталды [4].

Тілдік талдау мен синтездің кемшіліктерімен байланысты дисграфиялық бұзылулар басым болған кезде ауызша интеллекттің жалпы деңгейінің төмендеуі және пәндік деңгейде кеңістіктік қатынастардың сарылануы байқалады. Оқушылардың өзін-өзі бағалауы, әсіресе негізгі оқу пәндері бойынша жеткіліксіз.

Фонематикалық танудың бұзылуымен байланысты дисграфия басым болған кезде оқушылардың өзін-өзі бағалау деңгейінің төмендеуі байқалады.

Оптикалық дисграфия басым болған кезде вербалды емес интеллекттің жалпы деңгейі және қол-көзді үйлестіру деңгейі төмендейді. Мектеп оқушыларында флегматикалық темперамент белгілері басым, жұмыс кернеуі, жетістікке деген ұмтылыс төмендейді.

Дисграфиясы бар балалармен зерттеу жұмысын жүргіздім.Зерттеу жұмысы үш кезеңде жүргізілді:

1-кезең. Екінші сынып оқушыларының жұмыстары талданды. 5 оқушының дәптері зерттелді. Осы жұмыстарды зерттеу арқылы 4 оқушыдан дисграфияның оптикалық түрі анықталды. Қалған 1 оқушыда ешқандай қателік болмады, дисграфия байқалмады.

2-кезең. Тәжірибенің екінші кезеңінде оптикалық дисграфия белгілері бар оқушылардың жазуын зерттедім. Оқушыларды одан әрі зерттеу мақсатында диктант пен мәтінді көшіру ұсынылды (И.Н. Садовникованың әдістері мен тәсілдері қолданылды).

И.Н. Садовникова әдістемесі бойынша жазуды тексеруге арналған қажетті материалдар (2-сынып).

1. Көшіру.

– Баспа түрінде жазылған сөздерді жаз: заман, шапан, жалауша, шаңсорғыш, жәндік, қайың, баспалдақ, оқушы, радио.

– Баспа түрінде жазылған мәтінді көшіру.

Күшік

Ақтөстің күшіктері болды. Балауса мен Ержігіт бір күшікті алды. Күшік қатты қыңсылады. Балалар күшікті тамақтандырды. Күшіктің әрбір қимылына балалар таңырқап қарады.

2. Диктант

• Мұғалімнің айтуы бойынша әріптерді кіші әріптермен жазу: б, п, г, ғ, е, ж, ц, ы, х, м, ю, в, ш, т, и.

• Мұғалімнің айтуы бойынша әріптерді бас әріптермен жазу: Д, У, Е, Щ, К, Қ, В, З, Г, С, Р, Б, Ж.

• Мұғалімнің айтуы бойынша буындарды жазу: са, ша, жа, қа, да, та, за, ба, па, ма, ра.

• Мұғалімнің айтуы бойынша сөздерді жазу: шар, доп, орындық, шана, сана, саңырауқұлақ, қарақұйрық, жазу, күш, кітап, шөп, қайың, баспалдақ, серіппе, қайшы, жаңбыр, зымыран, радио.

• Бір тыңдаудан кейін сөйлемді жазу: Орманда жаңбыр жауып тұр.

• Есту диктанты. 2 сынып.

Күз

Күз келді. Ағаштардың жапырақтары сарғайып, жерге түсуде. Күн суытты. Адамдар жылы киіне бастады. Құстар жылы шаққа ұшып жатыр. Жер үйде тұратын адамдар от жағып бастады. Ал этаж үй тұрғындары от жақпайды.

И.Н. Садовникованың әдістемесі бойынша жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша нәтижелер алынды, ол бойынша жазудың бұзылу деңгейін анықтауға болады.

Жазуда нақты қателіктердің болуы дисграфияны диагностикалаудың негізгі критерийі болып саналады. Нәтижесінде 4 балада оптикалық дисграфия байқалды. Оптикалық дисграфия – жазылуы ұқсас әріптерді ауыстыру.

Зерттеу тәжірибе кезеңінде оқушылардың жазбаша жұмыстарында оптикалық дисграфияға тән дисграфиялық қателіктердің келесі түрлері байқалды:

а) бірдей элементтерден тұратын, бірақ олардың санымен ерекшеленетін графикалық ұқсас әріптерді ауыстыру: л – м, к-қ, н-ң;

б) бір қосымша элементпен ерекшеленетін графикалық ұқсас әріптерді ауыстыру: и-у, ш-щ, п-р;

в) бірдей элементтерден тұратын, бірақ кеңістікте әр түрлі орналасқан графикалық ұқсас әріптерді ауыстыру: б-д, т-ш, в-д;

г) әріптердің айна жазуы: с-е, з-е, е-э.

Жазбаша жұмыстардағы қателіктердің жалпы саны 20 болды. Нәтижелер сурет 1.1-де көрсетілген.

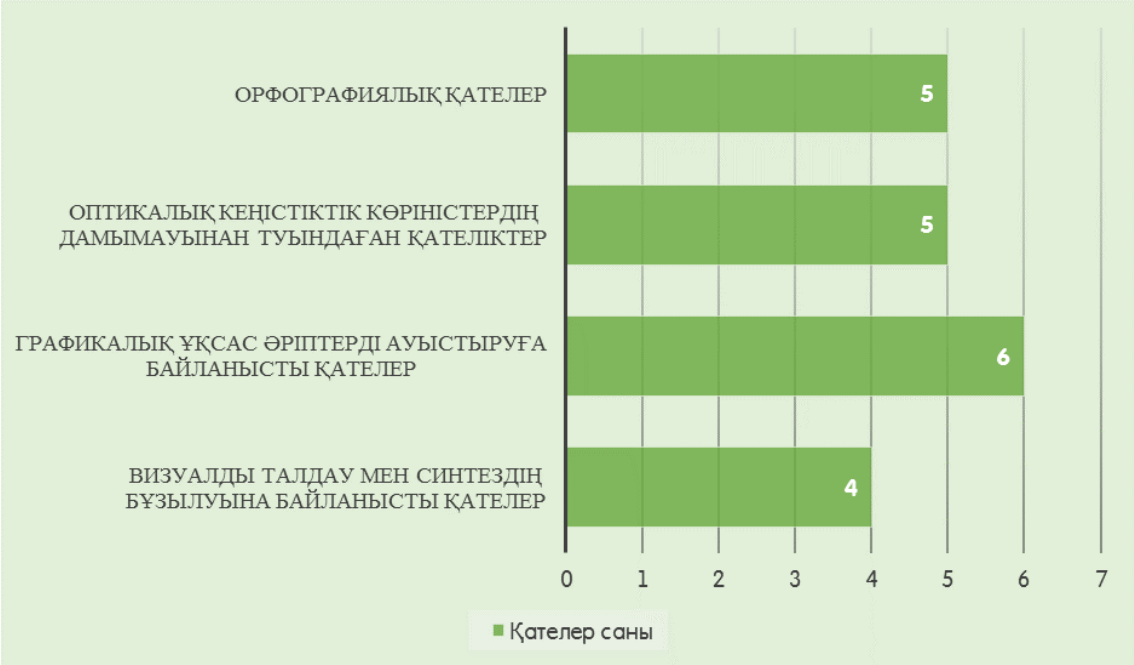

Сурет 1.1. Зерттеу тәжірибесінің салыстырмалы нәтижелері

Салыстырмалы зерттеу нәтижелері бойынша, оқушыларда графикалық ұқсас әріптерді ауыстыруға байланысты қателер көп болғанын, келесі кезекте оптикалық кеңістіктік көріністердің дамымауынан туындаған қателіктер мен орфографиялық қателер тең екендігін көруге болады.

3-кезең. Оқушылар тобының жұмысына талдау және терең зерттеу жүргізілді.Жазу процесін тексеруден басқа, жазумен тығыз байланысты әртүрлі функцияларды зерттеу қажет.Сонымен, оптикалық дисграфияны зерттеуге қатысты мен визуалды-кеңістіктік функцияларды зерттеуді енгіздім.

Зерттеу нәтижелері әр баланың ерекшеліктерін ескере отырып, оптикалық дисграфияны жеңуге бағытталған түзету логопедиялық жұмысын жүргізу қажеттілігін көрсетеді.

Кіші мектеп жасындағы оқушылардың тілдік фонематикалық жүйесін жазбаша жұмыстарына жүргізілген тәжірибелік зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, оптикалық дисграфияның көріністерін жоюға бағытталған ойындар жұмыс кешенін таңдап, бейімдеп, сынап көрдім.

Оқушылардың жазуында нақты қателіктерді жеңу үшін логопедиялық жұмыстың келесі кезеңдерін бөлдім.

1 кезең. Ұйымдастырушылық кезең.

Осы кезеңде жұмыс жоспарын дайындап, түзету-дамыту жұмыстың жоспарын құрдым. Қажетті әдістерді таңдап, көрнекі құралдар жасап, кестелер құрып, жұмыс нәтижелерін бағалау критерийлерін жасадым.

2 кезең. Дайындық кезеңі.

Осы кезеңде балаларда танымдық қабілеттерді дамыттым, мысалы: визуалды қабылдау, визуалды есте сақтау, логикалық ойлау, зейін, объективті-кеңістіктік ойлауды.

3 кезең. Негізгі кезең.

Анализаторларды қолдана отырып, аралас әріптерді саралауға көп көңіл бөлінді.

Жұмыстың басында балалар дыбыс, әріп, буын, сөз, сөйлем, сөйлемнің грамматикасы және оның таралуы сияқты ұғымдармен танысты.

Әрі қарай дауысты дыбыстарды және дауыссыз дыбыстарды саралау бойынша жұмыс жүргізілді.

4 кезең. Қорытынды кезең.

Бұл кезеңде балалардың алған дағдылары бекітіледі. Алған білімдерін басқа қызмет түрлеріне көшіру. Қорытынды кезеңдегі жұмыс оқу аяқталғаннан кейін жүргізіледі.

Жұмыс бағыттары негізінде оптикалық дисграфияны түзету-дамыту бойынша ойындар кешенін таңдадым.

Таңдаған барлық ойындар кешені кіші мектеп оқушыларында оптикалық дисграфияны түзету және алдын-алу мақсатын көздейді.

Барлық тапсырмаларды 3 топқа бөлдім:

1. Визуалды қабылдауды, талдауды және синтезді дамыту.
2. Есте сақтау қабілетті дамыту.
3. Оптикалық аралас әріптерді саралау.

Оптикалық ұқсас әріптердің алмастырулары мен араласуын жою әріптердің визуалды-кеңістіктік сипаттамаларын қабылдау және саралау ойындарын қамтиды. Оқушылар аралас немесе ауыстырылатын әріптердің әрқайсысының визуалды бейнесін тұрақты қабылдауы керек. Бұл жағдайда олар әріптердің құрамдас элементтерін оқшаулап, олардың бір-біріне қатысты орналасуын анықтауы керек.

1 – Ойын: «Айырмашылықтарды тап»

Нұсқаулық: Ені, ұзындығы, биіктігі бойынша ұқсас әріптерді салыстыр.

2 – Ойын: «Әріп қайда қарап тұр?»

Нұсқаулық: солға қараған, оңға қараған әріптерді атап көрсет және олады жаз.

3 – Ойын: «Нұсқаулар»

Нұсқаулық: Оқушы мұғалімнің не жазып отырғанын көрмеуі үшін, оған қарама-қарсы отырады. Мұғалім жазған әріпті оқушы табатындай нұсқаулар беріледі. Мәселен, әріптің солға немесе оңға қарайтынын, домалақ, түзу, жоғары, төмен сияқты нұсқаулар беру арқылы оқушы мұғалім жасырған әріпті анықтауы қажет.

Қорытындылай келсек, логопедиялық түзету бойынша эксперименттік жұмыс нәтижелерінен алынған жазу сапасы оқушылардың

дисграфиялық қателіктерінің төмендеуін көрсетеді, бұл ұсынылған ойындар кешенінің тиімділігін және оны кіші мектеп жасындағы оқушылардағы оптикалық дисграфияны түзету және алдын-алу үшін пайдалану мүмкіндігін көрсетеді.

Зерттеу жұмысының практикалық маңыздылығы әзірленген логопедиялық жұмысты кіші мектеп жасындағы оқушылардағы дисграфияны жеңу үшін логопед-мұғалімнің қызметінде іс жүзінде қолдануға болатындығымен анықталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Логинова Е.А. Нарушения письма. Особенности их проявления и коррекции у младших школьников с задержкой психического развития: Учебное пособие / Под ред. Л. С. Волковой. – СПб.: «ДЕТСТВОПРЕСС», 2004. – 208 с.

2. Спирова Л.Ф. Коррекция нарушений письма и чтения у учащихся общеобразовательных школ // Дефектология. – 2001. – №2. – С. 19-23.

3. Ястребова А.В. Коррекция нарушений речи у учащихся общеобразовательной школы / А.В. Ястребова. – М.: Просвещение, 1984. – 159с

4. Корнев А.Н. Дислексия и дисграфия у детей / А.Н. Корнев. – 2-е изд. – СПб.: Гиппократ, 2005. – 224 с.

Д.Т. Рамазанова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Б.Ф. Солтанбаева
ғылыми жетекші, Педагогика ғылымының магистрі

АДАМГЕРШІЛІК – РУХАНИ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ

Аннотация. Бұл мақалада инновациялық білім беру парадигмасын зерттеу – инновациялық экономика – инновациялық қоғам. Ақпараттық технологияларды қолдану тәжірибесі оқу үрдісіндегі және ғылыми-зерттеу қызметіндегі технологиялардың жоғары оқу орындарындағы білім беру жүйесін одан әрі дамыту бір жағынан жаңа ақпараттық технологияларды оқу процесіне белсенді енгізу. алынған ғылыми-зерттеу қызметінің нәтижелерін практикада қолдану, ал екінші жағынан – Инновациялық білім беру технологияларын оқыту сапасы қарастырылған.

Аннотация. В данной статье проведено исследование парадигмы инновационное образование – инновационная экономика – инновационное общество. Опыт использования информационных технологий в учебном процессе и научно-исследовательской деятельности показывает, что дальнейшее развитие системы образования в ВУЗах должно строиться с одной стороны на активном внедрении в учебный процесс новых информационных технологий, нашедших широкое применение на практике и полученных результатов научно-исследовательской деятельности, а с другой стороны – на внедрении инновационных образовательных технологий с целью повышения качества обучения.

Anotation. This article studies the paradigm of innovative education – innovative economy – innovative society. The experience of using information technologies in the educational process and research activities shows that the further development of the education system in universities should be based, on the one hand, on the active introduction of new information technologies into the educational process, which have found wide application in practice and the results of research activities, and on the other hand, on the introduction of innovative educational technologies in order to improve the quality of education.

Қоғамның саяси, әлеуметтік-экономикалық, рухани-адамгершілік салаларын қамтыған дағдарыстық құбылыстар Қазақстан азаматтарының өмірлік басымдықтарын өзгертті. Жастардың дәстүрлі адамгершілік құндылықтарын жоғалтуы, моральдық нормалар мен ережелерді бұзу, қоғамға жат мінез-құлық нысандарының көрініс беруі ең маңызды міндет – жас ұрпақтың рухани-адамгершілік мәдениетін тәрбиелеуді өзекті етеді.

Соңғы жылдары жарияланған нормативтік-құқықтық және ғылыми-әдістемелік құжаттарда білім беру мекемелерінің жұмысында тәрбие функцияларын күшейту қажеттігі атап өтілген. Қазақстанда «Білім туралы» Заңның жаңа редакцияда қабылдануымен мемлекеттік білім беру саясатының жаңа кезеңі басталды. Негізгі жаңашылдықтардың бірі білім берудің басым рөлін мойындау болды, негізгі жалпы білім беретін оқу бағдарламаларының негізгі міндеті – оқушылардың рухани-адамгершілік дамуын, білімділігі мен сапасын қамтамасыз ету болып табылады.

Рухани-адамгершілік тәрбие мәселелері барлық әлеуметтік тәрбие институттарының – отбасының, оқу орнының, әлеуметтік ортаның міндеттері жүйесіндегі негізгі мәселелер болып табылады. Білім алушылардың рухани-адамгершілік дамуы мен кәсіби дайындығының бірлігін қалыптастыру когнитивтік, аксиологиялық, әрекеттік компоненттерге кешенді әсер ету кезінде неғұрлым тиімді жүзеге асырылады. Сонымен қатар, руханилық адамның өмірге, адамдарға, өзіне деген құндылық-рухани қатынасымен сипатталатын және шығармашылыққа, өзін-өзі жетілдіруге белсенді ұмтылыста көрінетін тұтас, жүйелі білім ретінде әрекет етеді. Рухани-адамгершілік тәрбие процесінің субъектілері педагогтар мен білім алушылар болып табылады. Жоғарыда аталған барлық компоненттер сыртқы білім беру әсерін құндылықты түсінуді ынталандыратын оқу орнының инновациялық ортасын жасайды. Білім алушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесінің ерекшелігі саралаудан, педагогикалық әсерді дараландырудан, оқудан тыс жұмысты мектептегі кәсіби шығармашылық қызметтегі дербестік пен белсенділікке бағдарлаудан тұрады. Жұмыстың әртүрлі формалары мен әдістері бар сабақтан тыс іс – шаралар-бұл рухани-адамгершілік тәрбие жұмысын ұйымдастыруға болатын іс-әрекет. Бұл үшін инновациялық орта құруды, білім алушылардың оқудан тыс жұмыс жүйесімен айқындалатын білім

беру қызметіне тартылуын көздейтін жағдайлар қажет. Білім беру мекемесінің инновациялық ортасы жағдайында білім алушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесінің негізгі көрсеткіштері білімді, танымдық қызығушылықтарды, адамгершілік-ерік ұмтылыстары мен адамгершілік іс-әрекеттерінің жетілуін, рухани мәдениетке қызығушылықты, оның рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастырудағы рөлін түсінуді анықтау қажет. Білім беру мекемесінің инновациялық ортасы жағдайында білім алушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесі эмоционалды-құндылық құралдарын қолдана отырып, мақсатты, жекетоптық, кеңістіктік-уақыттық, белсенділік-шығармашылық компоненттердің өзара байланысын көздейтін және жеке тұлғаның қажеттілік-мотивациялық саласына бағытталған сабақтан тыс іс-шаралар арқылы жүзеге асырылады.

Руханилық-халықтың өзгеріп жатқан қоғамға оң кірігуін анықтайтын адамның маңызды құрамдас бөлігі, ол бүкіл қоғамдық өмірдің рухани-адамгершілік компонентінсіз мемлекет жойылып, экономика тоқтап, мәдениет жойылып, ең терең ғылыми білім, жаңа технологиялар пайдасыз болып қалады. Рухани құндылықтар-бұл «жақсылық пен жамандық», «шындық немесе өтірік», «әдемі немесе жаман», «әділ немесе әділетсіз»контекстінде қарастырылған әртүрлі рухани құрылымдардың (идеялар, теориялар, бейнелер) адамдық, Әлеуметтік және мәдени маңыздылығын көрсететін категория. Рухани құндылықтар адамның әлеуметтік табиғатын және оның өмір сүру жағдайларын білдіреді.

Қазақстандық азаматтық қоғамның, экономиканың нарықтық секторының қалыптасуы, жұмыспен қамту саласындағы өзгерістер, қоғамның адами ресурстардың сапасы мен бәсекеге қабілеттілігіне қойылатын талаптарының артуы кәсіби білімнің өзектілігін анықтайды. Инновациялық тәсіл білім алушыларды даярлау сапасын арттыруды көздейді, бұл орта білім беру жүйесінде тәрбиенің рөлінің артуына алып келеді.

Білім беру мекемесінің білім алушыларын рухани-адамгершілік тәрбиелеу мәселесі бойынша жүргізілген зерттеудің негізгі нәтижесі тәрбие тиімділігінің педагогикалық жағдайларын анықтау болды. Зерттеу барысында білім беру мекемесінің тәрбие жүйесінің негізгі компоненттерін құру тәсілдері ашылды, негізделді және тәжірибеде сыналды: мақсатты, когнитивті, аксиологиялық, белсенділік, мониторинг.

Мақсатты компонент білім беру мақсаттарын анықтауды қамтиды. Осы мақсаттарды білім алушылардың мүдделерін есепке алу және қоғамдық даму үрдістерін және қоғамның білім беру мекемелеріне қоятын талаптарын есепке алу негізінде айқындау.

Когнитивті компонент студенттердің жалпы ғылыми, кәсіби және әлеуметтік құзіреттілігінің белгілі бір деңгейін қалыптастыруға, яғни

олардың ғылыми, техникалық және әлеуметтік білім, дағдылар жүйесін кәсіби қызметтің негізі ретінде алуға бағытталғанын анықтайды. Когнитивтік компонентті іске асырудың тиімділігі белгілі бір нақты жағдайларда ғылыми білімді саналы түрде қолдануда көрінеді. Когнитивті компонент студенттердің руханият, адамгершілік мәселесі туралы хабардар болу деңгейін көрсетеді.

Аксиологиялық компонент құндылықтармен, құндылықтар қалыптасатын қатынастармен байланысты. Рухани-адамгершілік тәрбиенің мақсаттарына қол жеткізу жас адам психикасының ұтымды-ұтымды және эмоционалды-аффективті салаларына үйлесімді түрде жүгіну, сондай-ақ рухани-адамгершілік құндылықтар жүйесіне сүйену арқылы жүзеге асырылады.

Әрекет компоненті студенттердің рухани-адамгершілік бағытын көрсететін әрекеттері ретінде қарастырылады:

– рухани-адамгершілік тәрбие бойынша оқу-зерттеу және ғылыми-зерттеу жұмысында көрініс табатын, білім алушылардың сабақтардағы және практикалық сабақтардағы рефераттарында, баяндамаларында көрініс табатын оқу қызметі.

– білім алушылардың оқудан тыс қызметі, волонтерлік, іздестіру қызметі, олардың бұқаралық іс-шараларға қатысуы.

Зерттеу нәтижелерін бағалауға, одан әрі білім алушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесінің нәтижелерін бақылауға және бақылауға мүмкіндік беретін мониторинг қажет.

Білім беру процесінің тиімділігін бағалау критерийлерінің жүйесін ұтымды әзірлеу және сынақтан өткізу: оқушылардың рухани-адамгершілік дамуының критерийлері (рухани-адамгершілік құндылықтар туралы білімнің толықтығы мен көлемі, осы білімге қызығушылық дәрежесі, моральдық маңызды құндылықтарға эмоционалды көзқарастың даму дәрежесі, оларды жеке қабылдау, мінез-құлықтағы адамгершілік құндылықтарды ұстануға дайын практикалық тәжірибенің болуы, білім алушылардың рухани-адамгершілік даму деңгейі). өзінің және басқалардың мінез-құлқын адамгершілік құндылықтарды ұстану тұрғысынан бағалауға дайын болу), тәрбие процесінің нәтижелілігін бағалау критерийлері: тәрбиеленушілердің белсенділік және қызығушылық дәрежесі, іс-шараны дайындау мен іске асырудағы тәрбиеленушілердің дербестік дәрежесі, білім беру мекемесінің тәрбие процесінің нәтижелілігін бағалау критерийлері: оқу орны ұжымының ұйымшылдық дәрежесі, білім алушылардың дербестігі, өзін-өзі басқарудың белсенділігі мен бастамашылдығы, ішкі бақылауда тұрған тәрбиеленушілердің динамикасы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы // Егемен Қазақстан. – 2010. 30 қаңтар.

2. Арысбаева З. Инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдану ерекшеліктері // Қазақстан мектебі. – 2013. – №8. – 20 б. 3.
3. Мәтінмен жұмыстың тиімді тәсілдері: әдістемелік нұсқаулық. Т.М. Көпжасарова. К.Г. Утешова. Оқытудағы интер белсенді әдіс-тәсілдері. – Астана, 2016.
4. Гальскова Н.Д. Теория и практика обучения иностранным языкам. // Начальная школа.- 2004. – 55б.

Ұ.Р. Бахытбек, Д.Г. Искакова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің, Павлодар қаласы
А.Б. Дузелбаева
Ғылыми жетекші:PHD доктор оқытушы, Павлодар қаласы

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ БҰЗЫЛЫСТАРЫ

Аннотация. Мақалада сөйлеу бұзылыстарының құрылымына кіретін балалардың сөйлеу жүйесінің барлық элементтерінің негізгі бұзылыстары келтірілген. Оның ішінде сөйлеу бұзылыстарының өзектілігі, ғалымдардың теориясы, сөйлеу бұзылыстарының классификациялары және түрлері жазылған. Сондай-ақ, осы ақаулардың пайда болуының алдын-алу тақырыбы қозғалады және жалпы сөйлеу қабілеті дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың ата-аналарына түзету жұмысына байланысты ұсыныстар беріледі.
Кілтті сөздер: интонация, грамматика, патология, жіктеу, фонетикалық-фонематикалық, логопедия.

Аннотация. В статье приводятся основные нарушения всех элементов речевой системы детей, входящие в структуру речевых нарушений. В нем изложены актуальность речевых расстройств, теория ученых, классификации и типы речевых расстройств. Также затрагивается тема профилактики возникновения данных пороков развития и родителям дошкольников с общим недоразвитием речи даются рекомендации, связанные с коррекционной работой.
Ключевые слова: интонация, грамматика, патология, классификация, фонетикалық-фонематикалық, логопедия.

Annotation. The article presents the main disorders of all elements of the speech system of children included in the structure of speech disorders.It contains the relevance of speech disorders, the theory of scientists, classifications and types of speech disorders.The topic of prevention of the appearance of these defects is also touched upon and recommendations are given to parents of preschoolers with General speech underdevelopment related to correctional work.
Keywords: intonation, grammar, pathology, classification, phonetic-phonemic, speech therapy.

Қазіргі таңда балалардың сөйлеу бұзылыстарының өзектілігі

Бүгінгі таңда біздің елімізде балабақшаларда да, мектептерде де ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға жағдай жасалған. Мектептердің 60 пайызы инклюзиямен қамтылған. Қазақстанда арнайы

білім беру ұйымдарының саны 420 бірлікті құрайды. Оларда сөйлеу қабілеті бұзылған балалар саны – 47 022 қазіргі уақытта төрт жасар балалардың 25% сөйлеу қабілеті бұзылған, ал 1970 жылдардың ортасында бұл көрсеткіш 4% құрады. Соңғы 20 жылда сөйлеу бұзылыстарының саны алты есе өсті [1]. Сөйлеу дамуының кешігуі бар балалардың саны жыл сайын тұрақты түрде артып келеді. Сөйлеу дамуын ынталандыру және бастапқы сөйлеу дағдыларын қалыптастыру міндеттері тек түзету ғана емес, сонымен бірге мектепке дейінгі педагогикалық ғылым мен практикада да өзекті бола түсуде. Осылайша, балалардың көпшілігінде сөйлеу дағдыларын қалыптастырудың кешігуі мен қиындықтары органикалық түрде анықталады. Бұл балалар сөйлеу дағдыларын қалыптастыру үшін әлеуметтік немесе соматогендік деп аталатын сөйлеу дамуының кешігуін жеңуге қарағанда едәуір көп жаттығулар мен уақытты қажет етеді. Жүйке жүйесінің кейінгі жетілуіне байланысты сөйлеу дамуының бұзылыстарын жеңу бір сатылы процесс емес. Бұл жұмыс мектепке дейінгі балалық шақтың барлық кезеңінде жүзеге асырылады және ерте, орта және үлкен мектепке дейінгі жаста өзіндік ерекшеліктері бар. Бір жарым-үш жастағы балалар үшін тәуелсіз сөйлеуді «бастау» үшін жағдай жасау, алғашқы сөздер мен сөз тіркестерінің пайда болуын ынталандыру маңызды. Төрт-бес жасында сөйлеудің айтылу базасын және оның дағдыларын қалыптастыру бойынша жұмыстың тиімділігін арттыру үлкен маңызға ие интонациялық безендіру. Бес-жеті жастағы балалар үшін күш-жігерді грамматикалық жалпылауды, сондай-ақ жазбаша тілдің сәтті қалыптасуын қамтамасыз ететін негізгі дағдылар мен дағдыларды қалыптастыруға бағыттау маңызды. Үлкен мектепке дейінгі жас-сөйлеу әрекетінің белсенді даму кезеңі. Бала сөзжасам мен сөзжасамның негізгі механизмдерін игереді. Балалармен жұмысты ұйымдастыру үшін грамматикалық жалпылау мен фонематикалық идеяларды қалыптастыруға ықпал ететін дидактикалық материал ұсынылады. Тапсырмаларды орындау талдауды, синтезді, сондай-ақ біртіндеп күрделі логикалық операцияларды жүзеге асыруды қамтиды. Баланың сөйлеу сауаттылығының негізі грамматиканың жалпы механизмдерін игеру болып табылады. Нормативті сөйлеу қабілеті бар балаларда грамматикалық категориялар (сөзжасам және сөзжасам дағдылары, предлогтық-септік конструкциялар) ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас процесінде табиғи түрде қалыптасады. Сөйлеу патологиясына байланысты сөйлеу дамуының кешеуілдеуі бар балаларда грамматикалық жалпылаудың қалыптасуы көптеген арнайы ұйымдастырылған жаттығуларды қажет етеді. Баланы әр сөзді дұрыс қолдануға үйрету мүмкін емес, өйткені ол сөйлемдерді өзі бағдарламалайды және құрастырады. Сондықтан балалар сөзжасам тәсілдерін жаттамауы керек, бірақ грамматикалық жалпылау ретінде игеруі керек, яғни белгілі бір механизмді бөліп алып, оны қажетті жағдайға өз бетінше ауыстыруы керек. Ересек адам күнделікті өмірде,

ойындарда сөйлеу материалын ұсына алады, онда грамматикалық формалар мен жаңа сөздер аналогия арқылы қалыптасады [2].

Адам өмірінде балалардың миы қарқынды қалыптасу мен дамуға бағдарламаланған қысқа, бірақ ерекше кезең бар. Сөйлеу туа біткен қабілет емес, ол біртіндеп қалыптасады. Баланың өсіп келе жатқан ортасы, басқалардың сөйлеуге қойылатын талаптары және ересектердің мақсатты жұмысы сөйлеуді дамыту үшін үлкен маңызға ие. Ерте жас баланың сөйлеу дамуы үшін өте маңызды. Ерте балалық шақта сөйлеу дамуының қарқыны кейінгі жылдарға қарағанда едәуір жоғары. Осы кезеңдегі ата-аналардың міндеттері: баланың сөйлеу дамуын мұқият қадағалау, балаға ана тілін меңгеруге көмектесу, сөздердің едәуір қорын жинау, дыбыстарды айтуға үйрету керек. Ата-аналар баламен неғұрлым көп айналысса, оны оқытып, онымен сөйлессе, соғұрлым ол жақсы дамиды, жаңа сөздерді есте сақтау, дұрыс дыбыстық айтылымды меңгеру процесі соғұрлым тез жүреді. Дұрыс, таза сөйлеуді уақытылы меңгеру баланың өзіне деген сенімділігін қалыптастыруға, оның ойлауын, коммуникативті қасиеттерін дамытуға ықпал етеді. Барлық балалар сөйлеуді дамытудың белгілі бір кезеңдерінен өтеді: алдымен бала сөйлейді, содан кейін сөздерді, соңында сөз тіркестерін айтады.Бірақ кейде баланың алғашқы сөздері мен сөз тіркестері кеш пайда болады.Содан кейін мектеп жасына дейінгі балалардағы сөйлеу бұзылыстарының проблемаларын анықтауға болады. [3]

Сөйлеу қабілеті бұзылған балалар-бұл қалыпты есту және сақталған интеллект кезінде сөйлеу дамуында ауытқулары бар балалар. Сөйлеудің бұзылуы әр түрлі, олар айтылымның бұзылуында, сөйлеудің грамматикалық құрылымында, сөздік қорының кедейлігінде, сондай-ақ сөйлеу қарқыны мен тегістігінің бұзылуында көрінуі мүмкін. Соңғы уақытта сөйлеу қабілеті бұзылған балалар санының артуы байқалады.Бұған әр түрлі факторлар әсер етуі мүмкін, бірақ негізінен: соматикалық әлсіздік; жатырішілік патологиялар, туу кезеңінің зияндылығы, ауру психофизикалық даму; ауыр тұқым қуалаушылық, жарақаттар; сөйлеу аппараттарының дұрыс емес құрылымы; жас кезінде балалардың сөйлеу дамуына назар аудармау және т. б. Сондай-ақ нашар экология, гаджеттер әсер етуі мүмкін, мектепке дейінгі балалар мекемелерінде сауатты және кәсіби тәрбиешілердің жетіспеушілігі, ата-аналардың баламен қарым-қатынасының шектелуі, тіпті баланың дұрыс тамақтанбауы.Мектеп жасына дейінгі балаларға арнайы әсер ету арқылы көптеген жағдайларда олардың ауыр сөйлеу патологиясының пайда болуын болдырмауға немесе тежеуге болады.

Сөйлеу бұзылыстарын зерттеген ғалымдардың теориясы

Бірнеше онжылдықтар бойы әртүрлі генездің сөйлеуінің жалпы дамымауын зерттеу мәселесі көптеген зерттеушілердің назарында болды. Сөйлеуді дамыту проблемасымен, оның бұзылуының себебі мен формасымен, сондай-ақ түзету әдістерімен көптеген танымал ғалымдар

айналысқан, мысалы, Н.С. Жукова, Е.М. Мастюкова, Л.Н. Ефименкова, А.В. Ястребова, Г.В. Чиркина, Т.Б. Флерина және т.б. С. Ляпидевскийдің еңбектерінде сөйлеу бұзылыстары клиникалық көзқарас тұрғысынан қарастырылады. Автордың пікірінше, сөйлеу бұзылыстары тобында клиникалық симптомдардың әртүрлі көріністерімен және бұзылу құрылымының гетерогенді бұзылыстарымен сипатталатын әртүрлі формалар бар. С.С. Ляпидевский педагогикалық бұзылулармен қатар сөйлеу бұзылыстарының клиникалық классификациясының бар екендігін атап өтіп, онда сөйлеу анализаторларының қайсысы бұзылғанын, қай бөлімде және осы бұзылулардың қаншалықты көрінетінін ескеру қажет екенін көрсетеді. Сөйлеудің дамымауын түсінудің басқа тәсілін Р. Е. Левина ұстанады. Балалардағы сөйлеудің дамымауының көріністерін зерттей отырып, автор ауызша сөйлеу бұзылыстары сөйлеу жүйесінің әртүрлі компоненттеріне әсер ететін көріністерде әр түрлі болуы мүмкін екенін атап өтеді.Р. Е. Левина сөйлеудің жалпы дамымауы туралы идеялардың қалыптасуы балалардағы сөйлеу дамуындағы ауытқуларды ажыратумен, сөйлеу бұзылыстарының генезисін зерттеумен, сөйлеу бұзылыстарының белгілерін бағалаумен және саралаумен байланысты деп санайды. Швейцариялық демократ ағартушы Иоганн Генрих Песталоцци сөйлеуді дыбыстардан, олардың буындардағы тіркесімдерінен бастап дамыту керек екенін баса айта отырып, содан кейін ол «сөздерді немесе жеке пәндермен танысу құралдарын» және сөйлеуді үйретуді ұсынды – «...бізге белгілі болған пәндер туралы және олар туралы білуге болатын барлық нәрселер туралы нақты сөйлеуді үйрену». Оның пікірінше, әлеуметтік жағдайлар, сөйлеу ортасы үлкен рөл атқарады. Өткеннің ұлы ұстаздарының бірі Ян Амос Коменский «заттарды атау туралы толық және толық ойластырылған, біз ойлағанның бәрін сәтті, анық және айқын білдіру мүмкіндігі туралы» сөздерді дәл қолданудың пайдасы туралы айтты. Коменский сөйлеудің дамуы, грамматиканы (оның бастапқы кезеңдерін), риторика мен поэтиканы зерттеу мәселелері туралы алғашқылардың бірі болып жазды. Алғашқылардың бірі болып Коменский ойлау мен сөйлеудің байланысын атап өтті. С.Л. Рубенштейн баланың сөйлеуін дамыту оқу арқылы жүзеге асатынын атап өтті: бала сөйлеуді үйренеді. С.Л. Рубенштейн баланың сөйлеуін дамыту оқу арқылы жүзеге асатынын атап өтті: бала сөйлеуді үйренеді. Тек осы жол арқылы сөйлеуді сөйлеу ретінде шынайы түсінуге қол жеткізіледі. Бала сөйлеуді қалыпты меңгереді-сөйлеуді оқу процесінде емес, қарым-қатынас процесінде қолданады. А.А. Леонтьев сөйлеу қызмет жүйесінде әртүрлі орын алуы мүмкін екенін атап өтті. Ол сөйлеу немесе сөйлеу әрекеттерін жоспарламау құралы ретінде әрекет етуі мүмкін және мұнда жоспарлау сипаты мүлдем өзгеше болады [4].

Сөйлеу бұзылыстарының классификациялары

Логопедияның теориялық аспектілерін түзету педагогикасының бөлімі, сөйлеу бұзылыстарын жеңу үшін түзету әсерінің бағыты мен

формасы ретінде әзірлеу кезінде екі классификациялық тәсіл тұжырымдалды: **клиникалық-педагогикалық** (М.Е. Хватцев, С.С. Ляпидевский) және **психологиялық-педагогикалық** (Р.Е. Левина, Р.И. Лалаева, Т.Б. Филичева, Л.Ф. Спирова және т. б.). Бұл классификациялар сөйлеуді бұзу мәселелерін екі жағынан, әртүрлі көзқарастардан қарастырады, бірақ бір-біріне қайшы келмейді, керісінше бірін-бірі толықтырады. Клиникалық-педагогикалық классификация негізінен бұзушылықтың медициналық аспектісіне сүйенеді, сөйлеу ақауын түзетуге бағытталған және жалпыдан жекеге ауысады. Бұл жіктеуде жетекші рөл психолингвистикалық критерийлерге жатады. Балалардағы сөйлеу патологиясының негізінде жатқан жетекші бұзылуларға байланысты Л.О. Бадалян 1986 жылы неврологиялық классификацияны ұсынды. Ол орталық және перифериялық зақымданудан туындаған сөйлеу бұзылыстарын анықтады жүйке-органикалық және функционалды сипаттағы жүйе.

Орталық жүйке жүйесінің органикалық зақымдануымен байланысты сөйлеу бұзылыстары:

– афазия;

– алалия;

– дизартрия.

Орталық жүйке жүйесінің функционалдық өзгерістерімен байланысты сөйлеу бұзылыстары:

– кекештену;

– мутизм;

– сурдомутизм.

Артикуляциялық аппарат құрылымының ақауларымен байланысты сөйлеу бұзылыстары:

– механикалық дислалиялар;

– ринолалия.

Осылайша, қазіргі логопедияда сөйлеу бұзылыстарының 11 түрі бар. Олардың тоғызы – оның пайда болуы мен жүзеге асырылуының әртүрлі кезеңдерінде пайда болатын ауызша сөйлеу бұзылыстары: дисфония, тахилалия, брадилалия, кекештену, дислалия, дизартрия, ринолалия, алалия және афазия; және екеуі-жазбаша тілдің бұзылуы: дисграфия және дислексия. Айта кету керек, бұл классификацияға арнайы түзету әдістері жасалған бұзушылықтардың түрлері ғана кіреді. Бұл бұзылулардың ішінде олардың түрлері мен кіші түрлері болуы мүмкін. Психологиялық-педагогикалық классификация алдыңғы классификацияны сыни талдау нәтижесінде құрылды. Логопедиялық әсер-бұл ең алдымен педагогикалық әсер, сондықтан бұл классификацияда оны құрастырудың осы принципіне аса назар аударылады. Психологиялық-педагогикалық классификацияның авторы Р.Е. Левина бұзушылықтардың белгілі бір түрлерін ескере отырып, балаларды фронтальды жұмыс үшін топтарға біріктіруді мақсат етті. Психологиялық-педагогикалық

жіктеу екі кіші топқа бөлінеді: қарым-қатынас құралдарының бұзылуы және осы құралдарды қолдану кезіндегі бұзушылықтар.

I. Байланыс құралдарының бұзылуы. Бұл топқа екі кіші топ кіреді: сөйлеудің фонетикалық-фонематикалық дамымауы және сөйлеудің жалпы дамымауы.

1. Сөйлеудің фонетикалық-фонематикалық дамымауы-бұл «фонемаларды қабылдау мен айтудағы ақауларға байланысты әр түрлі сөйлеу бұзылыстары бар балаларда ана тілінің айтылу жүйесінің қалыптасу процестерінің бұзылуы».

2. Сөйлеудің жалпы дамымауы-сөйлеудің әртүрлі полиморфты ақаулары, онда дыбыстық-мағыналық жағына жататын сөйлеу жүйесінің барлық компоненттерінің қалыптасуында бұзылулар болады. Бұл бұзылулардың бірнеше жалпы белгілері бар: сөйлеудің кейінірек дамуы, сөздік қорының нашарлығы, айтылудың әртүрлі ақаулары, аграмматизмдер; фонемалардың пайда болуында бұзылулар бар.

II. Коммуникативті құралдарды немесе қарым-қатынас құралдарын қолданудың бұзылуы кекештену болып табылады, оны кейде сөйлеудің жалпы дамымауымен біріктіруге болады. Бұл жіктеуде жазу мен оқудың бұзылуы тәуелсіз бұзушылықтар ретінде қарастырылмайды. Олар бұзушылықтардың қайтымсыз салдары ретінде жіктеудің бірінші тобына кіреді [5].

Сөйлеу бұзылыстары бар балаларға арналған түзету жұмыстары

Мектепке дейінгі логопедия сөйлеудің дамымауын жеңуде белгілі бір жетістіктерге жетеді. Сонымен, жалпы айтылу ақауларын жеңуге болады, сөздердің белсенді және пассивті қоры қалыптасады, күнделікті сөйлеудің грамматикалық жағы дамиды, жазу және оқу дағдылары қалыптасады. Алайда, жоғары сынып оқушыларында күрделі ұйымдастырылған сөйлеу ақаулары, ауызша-логикалық ойлаудың жеткіліксіздігі, сөйлеу жадының ерікті формалары, қиял, абстрактілі идеялардың дәлдігі жоқ. Выготский қалыпты баланың өмірінің әртүрлі жас кезеңдерінде жеке психикалық функциялары немесе функционалдық жүйелері оңтайлы даму мүмкіндіктеріне ие деп жазды. Әлеуметтік ортаның күрделене түсуінің әсерінен бір-бірімен қалыптасып, өзара әрекеттеседі, олар баланың өмірінің әр түрлі жас кезеңдерінде кезек-кезек оның санасы мен барлық жоғары психикалық функцияларының біртұтас біртұтас дамуы процесінде көмекші және жетекші рөл атқарады. Сонымен, бастапқыда психиканың дамуында қабылдау, содан кейін тікелей есте сақтау, содан кейін жалпы идеялар ойнайды және тек бастауыш мектеп жасының соңында абстрактілі ойлау дами бастайды. Мұның бәрін мұғалімдер оқушылармен жұмысты әрі қарай жалғастыру үшін білуі керек.

1. Балалардың сөйлеуінің дыбыстық мәдениеті бойынша жұмыс. Бір жыл ішінде мұғалім әр баламен түзету жұмыстарының жеке

жоспарларына назар аудара отырып, балалардың сөйлеу дыбыстарының дұрыс айтылуын қадағалайды;

2. Сөздік жұмыс. Оқу жылы бойы балаларда нақты түсініктерді қалыптастыру негізінде пәндердің атауларын нақтылау, жандандыруды кеңейту міндеті шешілуде.

3. Сөйлеудің грамматикалық құрылымы бойынша жұмыс. Балалардың назары сөздердің грамматикалық формаларына аударылады. Балаларға сөйлемді дұрыс құруға үйрету жүзеге асырылады. Балалардың сөзге деген қызығушылығы дамиды. Балалар сөздердің қарапайым жағдайларымен, сөздердің эмоционалды-бағалау мағынасымен, мағынасы жағынан жақын және қарама-қарсы сөздермен танысады.

4. Біртұтас сөйлеу бойынша жұмыс бір жыл ішінде балалар келесі дағдыларды игереді:

а) айналадағы заттарды (гүлдер, ағаштар, құстар, жануарлар) сипаттау;

б) суреттерден немесе суреттер сериясынан суреттің көрінісінен шықпай айту;

в) балаларға дауыстап оқылған шағын мәтіндер мен ертегілерді мұғалімнің сұрақтарының көмегімен және өз бетінше өткізіп жіберусіз, ауыстырусыз айту;

г) өз өмірінен қарапайым жағдайлар туралыдәйекті түрде айту;

д) өлеңдерді, жұмбақтарды, тіл бұралуларын мәнерлеп жатқа оқу [6].

Қорытынды

Қорытындылай келе, сөйлеу тілінің бұзылуын саралауды, сөйлеу тілінің даму ерекшеліктері мен деңгейін, сондай-ақ оның интеллектуалдық даму деңгейіне сәйкестігін анықтауды логопед басқа мамандармен жүзеге асырады. Сөйлеу тілі бұзылымдарының себептерін анықтағаннан кейін, психофизиологиялық ерекшелігін, олардың потенцеальды ішкі мүмкіндіктерін, қабілеттерін ескере отырып, мүмкіндігінше кемістігінің орнын толтыруға, қалпына келтіруге жағдай туғызып, түзету жолдарын қарастырады. Баланың дамуындағы ерте кезеңінде көрсетілген психологиялық-педагогикалық көмектер кемістіктерді жартылай немесе толықтай жеңуге мүмкіндік туғызып, мүмкіншілігі шектеулі балалардың санын азайтады [7].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. https://gou-rpk.ru/upload/iblock/b96/b967daac0837d92d3b81233ff2483731.pdf
2. https://inbusiness-kz.cdn.ampproject.org/v/s/inbusiness.kz/ru/amp/news/zpr-redkij-diagnoz-mozhet-stat-normoj-v-kazahstane
3. Кручинина Г.И. Задержка речевого развития у детей дошкольного возраста.
4. https://moluch.ru/archive/86/16396/
5. https://cyberleninka.ru/article/n/narusheniya-rechevogo-razvitiya-u-detey/viewer
6. Макаров И.В., Емелина Д.А. Нарушение речевого развития у детей.
7. https://www.myunivercity.ru

Қосымша әдебиеттер тізімі:

1. Белякова Л.И., Волоскова Н.Н. Логопедия Дизартрия. – Москва, 2009.

2. Өмірбекова К.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия. – Алматы, 2011.

3. Филичева Т.Б., Чевелева Н.А., Чирина Г.В. Основы логопедии. – Москва: Просвещение, 1989.

М.З. Ибраева

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің 2 курс магистранты

Н. Разухан

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің докторанты

СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ФОНЕМАТИКАЛЫҚ ЕСТУ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУ КЕЗІНДЕГІ ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аннотация. Бұл мақалада сөйлеу қабілеті бұзылған балалармен логопедиялық жұмыс кезінде фонематикалық есту, қабылдау дамуының маңыздылығы сипатталған. Фонематикалық процестер бұзылған кезде дұрыс дыбыстық айтылымның қалыптасуы, дыбыстық талдау және синтез дағдылары зардап шегеді. Бұл әрі қарай оқу мен жазуды тез және дұрыс меңгеруге жол бермейді.

Түйінді сөздер: фонематикалық процестер, фонемалық есту, дыбыстарды дифференциациялау.

Аннотация. В данной статье описана значимость развития фонематического слуха, восприятия при логопедической работы с детьми с нарушениями речи. При нарушении фонематических процессов страдает формирования правильного звукопроизношения, навыки звукового анализа и синтеза. Это в дальнейшем препятствует быстрому и правильному овладению чтения и письма.

Ключевые слова: фонематические процессы, фонематический слух, дифференциации звуков.

Annotation. This article describes the importance of the development of phonemic hearing, perception in speech therapy work with children with speech disorders. In case of violation of phonemic processes, the formation of correct sound reproduction, sound analysis and synthesis skills suffer. This further hinders the rapid and correct mastery of reading and writing.

Keywords: phonemic processes, phonemic hearing, differentiation of sounds.

Қазіргі уақытта логопедиялық топтарға баратын балалардың үлкен пайызы сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар III деңгейдегі балалар болып табылады. Балалардың осы санатымен жұмыс жасаудағы логопедтердің маңызды міндеттерінің бірі – фонематикалық процестерді, соның ішінде фонематикалық есту және фонематикалық қабылдауды дамыту жұмысы. Дәл осы процестер дұрыс дыбыстардың айтылымын, дыбыстық талдау, синтез дағдыларын қалыптастыруға, әрі қарай оқу мен жазуды тез және дұрыс игеруге негіз бола алады.

Фонематикалық қабылдаудың бұзылуы сөздік қорын және грамматикалық жүйені дұрыс меңгеруді қиындатуы мүмкін, байланыстырып сөйлеудің дамуына кедергі келтіреді, өйткені барлық аталған процестер өзара байланысты.

Сондықтан, сөйлеу тілінің жалпы дамымауының III деңгейі бар мектеп жасына дейінгі балаларда фонематикалық қабылдау және фонематикалық есту қабілетінің жеткіліксіз деңгейін уақтылы анықтау ауыр бұзылуларды болдырмауға көмектеседі.

Баланың сөйлеуін дамытуда фонематикалық процестер үлкен рөл атқарады. Р.И. Лалаева мен Н.В. Серебрякова өз еңбектерінде сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балаларда фонематикалық процестердің дамымауы әрдайым байқалады деп жазған. Мұндай балаларда сөйлеу түсініксіз, бұл нақты есту бақылауы мен қабылдаудың қалыптасуына жол бермейді. Бұл баланың өз сөйлеуін және де басқалардың сөйлеу тілінің дұрыстығын ажырата алмау, одан бөлек фонематикалық талдаудың бұзылуын күшейтеді.

Алғаш рет Р.Е. Левинаның еңбектерінде СТЖД бар балалардағы фонематикалық процестердің сипаттамаларын ұсынылды. Ол сөйлеу тілінің жалпы дамымауының III деңгейі бар балаларына ысқырық, үнді және ызың дыбыстардың дифференциалданбаған айтылуы тән екенін атап өтті. Осы кезде берілген немесе жақын фонетикалық топтың дыбыс бір уақытта екі немесе одан да көп дыбыстарымен ауыстырылады, мысалы, «сь» дыбысы «с», «ш», «ц», «ч», «щ» дыбыстарына ауыстырады. Яғни, осы топтың балаларының фонематикалық дамымауы дыбыстарды саралау процестерінің қалыптаспауында көрінеді. Фонематикалық қабылдаудың дамымауы дыбыстық талдаудың қарапайым әрекеттерін орындау кезінде байқалады, мысалы: белгілі бір дыбысқа сөздерді ойлап табу және дыбысты тану.

Сөйлеу тілде фонемалардың дифференциацияланбауы дыбыстарды ауыстыруға және араластыруға әкеледі. Акустико-артикуляциялық ұқсастық бойынша фонемалар араласады. Олар: жұптасқан дауысты және дауыссыз дыбыстар; лабиализацияланған дауысты дыбыстар; үнді; ысқырық және ызың; аффрикаттар бір-бірімен де, олардың кез келген компоненттерімен де араласады. Сөйлеудің дыбыстық жағының дамуының бұл мәні сөздің дыбыстық құрамын талдау және синтездеу дағдыларын игеруге кедергі келтіреді және көбінесе екіншілік бұзылысына, оқу мен жазу әрекеттерінің бұзылуына әкеледі.

Логопедиялық әсер – бұл бұзылған функцияларды қалыптастыру және дамыту жұмысы жүргізілетін түзету және дамыту процесі. СТЖД III деңгейдегі мектеп жасына дейінгі балалар үшін түзету және дамыту жұмыстары мақсатты, жүйелі және дәйекті түрде жүргізілуі керек. Ғылыми-әдістемелік ұсыныстар Л.С. Выготский, Р.Е. Левина және басқалар бөлген нақты және жалпы дидактикалық принциптерге негізделген.

Н.Х. Швачкин 11 айдан 1 жас 10 айға дейінгі балаларда фонемалық есту қабілетінің даму дәйектілігін анықтады. Оның мәліметтеріне сүйенетін болсақ, фонематикалық есту келесі ретпен дамиды:

– басында дауысты дыбыстарды ажырату пайда болады;

– одан кейін дауыссыз дыбыстарды ажырату пайда болады.

Г.В. Чиркинаның пікірі бойынша, фонематикалық есту және фонематикалық қабылдауды қалыптастыру бойынша түзету жұмыстары алты кезең бойынша жүргізілуі керек:

1 кезең – вербалды емес дыбыстарды тану;

2 кезең – бірдей дыбыстардың, сөздер және сөз тіркестерінің материалындағы дауыстың биіктігін, күшін мен тембрін ажырату;

3 кезең – дыбыстық құрамы бойынша жақын сөздерді ажырата алу;

4 кезең – буындарды дифференциациялау;

5 кезең – фонемаларды дифференциациялау;

6 кезең – қарапайым дыбыстық талдау дағдыларын дамыту.

Р.Е. Левина СТЖД бар мектеп жасына дейінгі III деңгейдегі балаларда фонематикалық есту қабілетінің дамуымен кинестетикалық сезімдерді, визуалды анализаторды және есту қабілетін қосу керек деген қорытындыға келді. Фонемалық естуді дамыту бойынша жұмыс дыбысты айту бойынша жұмыспен бір мезгілде жүргізіледі. Дыбыстық айтылымды дамыту бойынша жұмыс моторлы саласындағы түзету жұмыстары жүргізілгеннен кейін ғана жүреді, деп М.М. Кольцова атап өтті.

Түзету және диагностикалық әдістерді таңдау кезінде баланың жасы, жетекші қызметі және жас ерекшеліктерінің ерекшеліктері сияқты факторлар ескерілуі керек. Түзету және дамыту жұмыстары жан-жақты және жүйелі сипатқа ие болу қажет. Логопедтің, тәрбиешінің және ата-ананың жұмысы қаншалықты дұрыс құрылғанына байланысты жұмыс сәттілігі байланысты болады. Өзара әрекеттесудегі ең маңызды жұмыс – логопед пен тәрбиешінің міндеттерін дұрыс бөлу, яғни олардың сабақтарында түзету-дамыту және түзету-тәрбие міндеттері қатар шешілуі өте маңызды.

Сөйлеудің жалпы дамымауында басты міндеттердің бірі-балаларды фонемаларды ажыратуға және тануға үйрету, олар сақталған функцияларға сүйенеді. Бұл мәселені шешпей, дыбыстардың дұрыс айтылуын қалыптастыруға көшу мүмкін емес. Дыбыстың дұрыс айтылуымен жұмыс сәтті болуы үшін бала оны ести алуы керек, өйткені қалыпты пайдалануды реттеуші есту болып табылады.

Фонематикалық қабылдауды дамыту фронтальды, кіші топтық және жеке сабақтарда ойын түрінде жүзеге асырылады. Сонымен қатар, алғашқы сабақтардан бастап есту зейіні мен есту жадын дамыту бойынша жұмыстар қатар жүргізіледі. Сабақтардың бұл екі бағыты фонемалық қабылдауды дамытуда жақсы нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Сөйлеу дыбыстарын қабылдауды қалыптастыру бойынша жұмыс бұзылудың сипатын ескере отырып жасалады. Кейбір жағдайларда жұмыс фонематикалық қабылдауды қалыптастыруға және есту бақылауын дамытуға бағытталған. Оның басқа міндеті фонематикалық қабылдау мен дыбыстық талдау операцияларын дамыту болып табылады. Үшіншіден, ол саналы әрекет ретінде есту бақылауын қалыптастырумен шектеледі. Логопедиялық сабақтар барысында бала, ең алдымен, өзінің айтылуын бақылау және басқалардың сөйлеуін өзімен салыстыру арқылы оны түзету қабілетін игеруі керек.

Үйде алған білімдерін нығайтатын ата-аналар да маңызды рөл атқарады. Балалардың сөйлеу дағдыларын қалыптастыру, сөйлеу зейінін дамыту және логопедтің сөйлеуі мен жалпы сөйлеуді тыңдау қабілетіне тәрбиелеу, осы міндеттердің барлығы логопед өткізетін сабақтарда шешіледі. Тиімді жұмыс істеу үшін ата-аналарды оқыту процессіне қосу өте маңызды. Егер олар оған қатыспаса, онда жұмыс аз прогрессивті болады. Логопед пен тәрбиешінің негізгі міндеттерінің бірі – ата-аналармен үнемі қарым-қатынас жасау. Ата-аналарға не туралы айту керек:

– маман дәрігерлерден уақтылы кеңес алу, олардан емдеу мен ұсыныстар алу қажет. Педагог ата-аналарға олардың жұмысы өте маңызды екенін үнемі ескертуі керек;

– алған білімдері мен дағдыларын бекіту бойынша жұмыс жүргізу, сондай-ақ балаға сөйлеуді дамыту және сауаттылыққа үйрету бойынша тапсырмаларды орындауға көмектесу;

– баланың сөйлеуін үнемі бақылау, дыбыстарды айтудағы қателіктерді түзету, монологтық және диалогтық сөйлеуді дамытуға көмектесу;

– жоғары психикалық функцияларды дамытуға көмектесу (зейін, есте сақтау, ойлау және т.б.).

Белсенді өзара әрекеттесу үшін әр баланың жеке дәптері болу қажет, онда ата-аналар баламен өткен материалды қайталап, түзету жұмыстарының динамикасын бақылай алатындай етіп үй тапсырмасы әрдайым жазылады.

Фонематикалық процестердің қалыптасу жағдайы баланың дамуында үлкен рөлге ие. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, сақталған физикалық есту және дыбысты айтудың негізінде фонематикалық есту қалыптасады, фонематикалық есту негіз бола отырып, фонематикалық қабылдау қалыптасады деген қорытынды жасауға болады. Әдетте, әдебиеттерге сәйкес, фонематикалық процестердің дамуы онтогенездің алғашқы кезеңдерінде, тіпті эмбрионды даму кезеңінде де жүреді, адамның сөйлеу дыбыстарын қабылдауға, фонематикалық естуге алдын – ала қабілет ретінде қалыптасады. Өмірдің бірінші жылының соңында бала сөздің дыбыстық мәніне жауап бере бастайды. Әрі қарай, фонематикалық процестер баланың артикуляциялық мүмкіндіктерінен озып, қарқынды дамиды, содан кейін фонематикалық қабылдаудың

дамуы сөйлеудің айтылу жағын игерумен қатар жүреді. Фонематикалық есту қабілеті бұзылған жағдайда, балалар дұрыс дыбысты айтуды бұзылған дыбыстан ажырату сияқты қиындықтарға тап болады. Фонематикалық қабылдаудың бұзылуы балалардың сөздік қорын ғана емес, грамматикалық құрылымын дұрыс меңгеруіне кедергі келтіреді, осылайша байланыстырып сөйлеудің дамуына кедергі келтіреді.

Балаларда грамматикалық тұрғыдан, лексикалық және фонетикалық тұрғыдан айқын, дұрыссөйлеуді қалыптастыру – баланың мектепке дейінгі білім беру мекемесінде, отбасында ана тілін оқытудың жалпы жүйесіндегі маңызды міндеттердің бірі. Баланы мектепке дұрыс дайындау, тек фонематикалық есту мен қабылдауды дамыту үшін байыпты жұмыс барысында сауаттылыққа негіз құруға болады.

Бұл жұмыс тек дыбысты айту және сауаттылықты оқыту бойынша логопедиялық сабақтарда ғана емес, фонематикалық есту қабілетін дамытудың кейбір әдістерін лексика-грамматикалық құрылымды қалыптастыру және үйлесімді сөйлеуді дамыту сабақтарында қолдануға болады. Логопед фонематикалық есту қабілетінің дамуына ықпал ететін ойындардың бір бөлігін өз жұмысында тәрбиешілер мен музыкалық жетекшіге қолдануды ұсынады.

Фонематикалық есту қабілетін дамыту бойынша жоспарлы жұмыс кезінде сөйлеудің жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалар акустикалық немесе артикуляциялық белгілері бойынша ұқсас дыбыстарды ажырата білуге үйренеді, сөздердің аяқталуын, жалпы жұрнақтарды жақсы қабылдайды және ажыратады, сөйлемде шылауларды бөліп көрсетеді, бұл оқу және жазу дағдыларын қалыптастыруда өте маңызды. Осындай жұмыстың нәтижесінде балаларда ерікті өзін-өзі бақылау жақсарады және байланыс процестері белсендіріледі.

Логопедиялық жұмыстың тәжірибесі мен теориясы сөйлеудің жалпы дамымауы бар мектеп жасына дейінгі балалардағы фонематикалық процестердің дамуы бүкіл сөйлеу жүйесінің қалыптасуына оң әсер ететіндігін дәлелдейді. Айтылу бұзылыстары тиімді және тұрақты түзету фонематикалық есту қабілетінің алдын-ала қалыптасуымен ғана мүмкін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ибатова Г.Б. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беру жағдайында логопедиялық жұмыстың ұйымдастырылуы және мазмұны: оқу құралы / Г.Б. Ибатова, Г.С. Оразаева. – Электрон. Текстовые дан. 1, 28 МБ. – [Б. М.] : Абай атындағы ҚазҰПУ, 2013. – 60 б. – ISBN 978-601-232-838-7

2. Лобачева Е.К. Развитие фонематического анализа и синтеза у старших дошкольников с ОНР //Логопедия. – №4. – 2005.

3. Баймуратова А.Т., Сулейменова Р.А. Лекотека – новое звено в развивающем обучении детей. – Алматы, 2008. – С.90.

4. Каше Г.А., Филичева Т.Б. Программа обучения детей с недоразвитием фонематического строя речи. – М., 2003. – 304 с.

5. Ибатова Г.С., Коржова Г.М. Дамуында түрлі ауытқулары бар балалардың сөйлеу тілі дамуының ерекшеліктері. Оқу құралы. // Алматы: Казахский Национальный Педагогический университете им. И.Абая. 2010. – 158 с.

А. Асылбекқызы
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А. Жумадиров
К. Макпалеев атындағы жалпы орта білім беру мектебінің 10 «А»-сынып оқушысы
А.Е. Ахметова
ғылыми жетекшісі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің оқытушы-сарапшысы

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІН ТҮЗЕТУДЕГІ ХАЛЫҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІНІҢ РОЛІ

Аннотация. Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың жалпы сөйлеу тілін қалыптастыруда халық ауыз әдебиетінің алатын орынымен маңызы туралы қарастырылған. Ғалымдардың тұжырымдарына сүйене отырып, түзету жұмысы барысында халық ауыз әдебиетінің деңгейінің қалыптасуын анықтау критерийлары көрсетілген. Сонымен қатар халық ауыз әдебиеті мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық дамуына, сөйлеу-ойлау белсенділігінің қалыптасуына әсер ететіндігі атап өтілген.

Аннотация. В статье рассматривается значение народной устной литературы в формировании общего языка дошкольников. На основе выводов ученых указаны критерии определения сформированности уровня устной народной литературы в ходе коррекционной работы. В то же время отмечено, что народная устная литература влияет на познавательное развитие дошкольников, формирование речемыслительной деятельности.

Annotation. The article discusses the importance of folk oral literature in the formation of a common language of preschoolers. Based on the conclusions of scientists, the criteria for determining the level of oral folk literature formation in the course of correctional work are indicated. At the same time, it was noted that folk oral literature influences the cognitive development of preschoolers, the formation of verbal and mental activity. Түйін сөздер: Мектеп жасына дейінгі бала, халық ауыз әдебиеті, фольклор. Ключевые слова: дошкольник, народная устная литература, фольклор. Keywords: preschooler, folk oral literature, folklore.

Баланың дамуындағы маңызды кезең-мектепке дейінгі жас. Ерте жастағы баланың жеке басын тәрбиелеу мен қалыптастырудағы ауызша халық шығармашылығының рөлін бағалау қиын. Бала қабылдай алатын алғашқы көркем шығармалардың бірі-фольклордың шағын формалары. Олардың арқасында ересектер баламен эмоционалды байланыс орната алады, қоршаған әлемге деген көзқарасын қалыптастырады, сөйлеуді байытады. [1, 4-бет].

Қазақ халқының педагогикалық элементтері, бай салт-дәстүрі мен әдебиетінің келер ұрпаққа берер тәрбиесі мол. Соның ішінде халық ауыз әдебиетінің маңызы жоғары. Ауыз әдебиеті – талай ғасырлар жемісі. Халық жыраулары, жыршылары, ертекшілері осы сонау ықылым заманнан рухани асыл қазына ретінде сақтап, ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп, бүгінгі біздің дәуірімізге жеткізген. Жазу-сызу болмаған кезде халықтың ой-арманынан шыққан әңгімелер, жұмбақтап айтқан сырлары, жаңылтпаштар, өткір тіл, ұшқыр ойдан шыққан мақал-мәтелдер, қиял-ғажайып ертегілер, т.б. баланың тілін, ой-өрісін дамытуда ерекше роль атқарады. Мектеп жасына дейін оқылатын шығармалардың түрі негізінен үшке бөлінеді: а) ауызша әдеби нұсқалар; б) классик жазушылардың шығармалары; в) қазақ жазушыларының шығармалары Бала кезінен бүлдіршіндер өнер туындыларын тыңдағанды ұнатады. Қысқа ертегілер мен өлеңдерді тез үйреніп, жаттап алады. Олар әдеби кейіпкерлерге сүйсінеді, жағымды кейіпкерлерді жақсы көріп, жаман кейіпкерлерден аулақ болады. Бала кезінен сәбилерде жақсы және жаман мінез-құлық туралы түсінік қалыптасады. Тілі қарқынды дамиды. Ал тілдің дамуы баланың бойында қабылдау, есту сияқты психологиялық процестердің біртіндеп қалыптасуына негіз болып табылады. Балалар әндерін, халықтық және бесік жырларын қолдану сөйлеудің грамматикалық құрылымын дамытуға ықпал етеді, сөздер мен сөйлеу формаларын есте сақтауға мүмкіндік береді. Сәби жастан бастап балаларға ертегі тыңдатып, халық ауыз әдебиетінің элементтерімен сусындату келешек ұрпақ ойының ұшқырлығына, тілінің байлығына, сана-сезімінің өсіп-дамуына мол әсерін тигізеді. Ертегілер балалардың жас ерекшеліктеріне қарай қолданылады. Ауызша вербальды өрнектер кіші жастағы (3–4 жас) шағын топтарда қолданылады. 4–5 жас аралығындағы балаларға оңай шешілетін жұмбақтар беріледі, ал ересектер тобында (5–6 жас) тыңдау мен әңгімелеу қатар жүргізіледі. Ертегілерді оқу емес, айту жақсы. Балалар айтушының бетін, оның эмоциясын, мимикасын көруі керек. Бұл ертегінің мазмұнын, оның кейіпкерлеріне деген көзқарасын түсінуге көмектеседі. Ертегілер жануарларды адамға ұқсату арқылы баланың қоғамдағы мінез-құлық нормаларын көрсетеді, ал ертегілер тек қиялды ғана емес, сонымен қатар тапқырлықты дамытады. Қазірдің өзінде ортаңғы топта балалар ертегілер бойынша сурет сала алады. Ересек топтағы мектеп жасына дейінгі балалар үшін сіз ертегі кейіпкерлерінің ең жақсы суретін салу конкурсын ұйымдастыра аласыз, ата-аналарға арналған суреттер көрмесін ұйымдастыра аласыз. Фольклор қазақ тілінде сөйлеудің тамаша үлгілерін ұсынады, оларға еліктеу балаға ана тілін сәтті меңгеруге мүмкіндік береді. Фольклор шығармалары мазмұны мен формасы бойынша баланың тәрбиесі мен даму міндеттеріне жақсы жауап береді, балалардың қажеттіліктеріне бейімделеді.

Сонымен қатар, олар баланы халық сөзінің элементіне абайлап енгізеді, оның байлығы мен сұлулығын ашады, сөйлеу үлгісі болып табылады [2, 26-бет]. Мақал-мәтелдер халық өнерінің інжу-маржаны деп аталады, олар адамның санасына ғана емес, сезіміне де әсер етеді: олардағы ілімдер оңай қабылданады және есте қалады. Мақал-мәтелдер бейнелі, поэтикалық, салыстырулармен, айшықты эпитеттермен дараланған, тұлғаланулары көп. Мақалды кез келген жағдайда қолдануға болады. Балабақшада тәрбиешімен бірге олардың мағынасын түсіндіреді, сол немесе басқа мақал-мәтелдерді қандай жағдайда қолдануға болатынын түсінуге үйренеді. Балалар мақал- мәтелдерді жақсы есте сақтауы үшін оларға сюжетті суреттер беріп, мағынасына сай мақал-мәтелдерді атауды ұсынуға болады. Балалар бақшасында тіл ұстарту, тіл ширату сабақтарында балдырғандарға мақал, мәтел туралы түсінік беріліп, оларды қолданудың қажеттілігі туралы айтылады. Мысалы: «Әке – тірегің, ана – жүрегің» деген мақалдың мәні, мазмұны ондағы жеке сөздердің мағынасы туралы сұрақ- жауап тәсілін қолданып, тәрбиеші балдырғандардың түсінігін байқап, ұғымын байытады. Осы мақалдың мән-мағынасын терең ұғындыра түседі, балдырғандарға ана, әке туралы тақпақтарды жаттатып, айтқызады. [3, 33 б.].

Сондай-ақ бала тілі мәнерлі және мүдірмей шығуы үшін жаңылтпаш жаттауының пайдасы зор. Тілді жаттықтырады. Оралымды әрі анық сөйлеуге, үндестік заңын сауатты меңгеруге және шешен сөйлеуге баулиды. Баланың ана тілін байытуымен қатар, көркем сөзді қастерлеуге дағдыландырады. Тағы да бір баланың санасына пайдалы жаттығу бұл жұмбақтар. Метафоралық бейнені қолдану (персонализация, салыстыру) бейнелі сөйлеудің қалыптасуына ықпал етеді. Е.И. Тихеева балаларға жұмбақтарды табуды келесі әдіспен үйретуді ұсынады. Бірнеше ойыншықтар қойылады, әрқайсысына жұмбақ таңдалады. Мысалы: «Басына киген тәжі бар, таң атуын хабарлап, тартатұғын «сазы» бар», «Үйіңді қорғайды, үйге бірақ, қонбайды». Балалар жұмбақтарды тез табады, себебі олар болжаған зат олардың көз алдында болады. Балалардың назарын ойыншықтың бейнелі сипаттамаларына аудару қажет. Ғылыми әдебиеттерді зерттеу және талдау негізінде мен үлкен топтағы балалардың ұлттық мәдениетке қосылу, халық ауыз әдебиетінің сөйлеудің жалпы тілін түзетудегі деңгейінің өлшемдері мен көрсеткіштерін анықтадым. Кезең Критерийлер Деңгейі І. Балалардың өз және басқа халықтың ауыз әдебиетімен таныс болуы. 1) Ертегілерді білу; 2) Өлең, тақпақтарды жатқа айту; 3) Жұмбақтарды шешу. Бақылау нәтижелерін талдау келесі бағалау шкаласы бойынша жүргізілді: жоғары деңгей – алынған оң баға саны: 7–8 теріс нәтиже саны: 0-1;

ІІ. Тұлғааралық қатынастар процесінде ұлттық мазмұндағы мектепке 1) Ертегі кейіпкерлерін сомдай алуы; дейінгі білім беру мекемесінің пәндік- даму ортасында халық ауыз әдебиетін пайдалану. 2) Мақал-мәтелдердің мағынасын түсінуі; 3) Жаңылтпаштарды қайталай

алуы. орташа деңгей – алынған оң баға саны: 5–6 теріс нәтиже саны: 2–3; орташадан төмен деңгей – алынған оң нәтиже саны: 0–4 теріс нәтиже саны: 4–8.

III. Халық ауыз әдебиетін қолдану арқылы сөздік қорын қалыптастырып, сөйлеудің жалпы тілін түзету.

1) Сөздік қорының деңгейі, сөйлеу байланысы: – бірнеше тілді араластыру арқылы сөйлейді; – ана тілінде сөйлейді немесе екі тілде еркін сөйлейді; 2) Ойлау процесі мен қабылдау процесінің көрсеткіші;

Деңгейлердің сипаттамалары: Жоғары деңгей. Бұл деңгейге мен қазақ халқының халық ауыз әдебиетімен қатар басқа ұлттың да мәдениетімен таныс, әндерді, өлең, тақпақ жолдарын білетін әрі тез менгеретін, мақал мәтелдердің мағынасын түсініп, жаңылтпаштарды 1–2 рет қайталағаннан кейін еш мүдіртпестен айта алатын, ертегілердің мазмұнын айтып, бірлескен іс-шараларға қуана қатысатын, жолдасы түсінетін тілде сөйлесетін балаларды жатқызамыз. Баланың өзі көмек сұраумен қатар, өзара көмек ұсынады, пәндік-дамытушылық ортада еркін бағдарланады, сөздік қоры бай; Орташа деңгей. Бұл деңгейге қазақ халқының халық ауыз әдебиетімен таныс, 1–2 өлең, тақпақ жолдарын білетін және жаттап меңгеру процессі ұзақ жүретін, мақал-мәтелдердің мағынасын түсінгенімен баяндай алмайтын, жаңылтпаштарды 3–4 рет қайталау арқылы ғана айта алатын, ертегілердің мазмұнын айтуда кейде қиналып, тілдерді араластыру арқылы сөйлесетін балаларды жатқызамыз, ұлттық деңгейде бағдарлануы мүмкін пәндік-дамыту орта тағайындау қиынға соғады; Орташадан төмен деңгей. Бұл деңгейге біз халық ауыз әдебиетінен бей хабар, тілдерді ажыратпайтын, өлең, тақпақ, мақалмәтел, ертегінің айырмашылығын білмейтін, рольдік сахналарға қатысуға және басқа балалармен бірлескен іс-шараларға қатысуға ниет білдірмейтін, ана тілінде де, басқа тілдерде де таза сөйлемейтін балаларды жатқызамыз. Бала пассивті, не қарым-қатынасқа түспейді, басқа балаларға агрессивті әрекет етеді. Мектепке дейінгі білім беру мекемесінде халық ауыз әдебиетін қолдану бойынша балалармен жұмысты ұйымдастыру нәтижесінде алынған сынамалар бойынша, 9 бала қатысып, 4 бала орташадан төмен, 5 бала орташа нәтиже көрсетті. Бұл шағын эксперименттен байқайтыңымыз білім беру мекемелерінде этнопедагогикалық компоненттердің, халық ауыз әдебиетінің қолданылуының аясының тарлығы. Бұның басты себебі ұлттық нақыштағы көрнекіліктердің жетіспеушілігі. Үй жағдайында да, өкінішке орай, ұлттық құндылықтардың дәріптелмеуі байқалады. Эксперименттің бастапқы кезеңіндегі критерийлар көмегімен баланың ұлттық дағдыларды меңгеруімен қатар жалпы сөйлеу тілдерінде және даму деңгейінің аз екендігін біле отырып, қандай дәреженің төмен екендігін байқадым. Мектеп жасына дейінгі балаларда бұндай жағдайды алдын алу үшін түзету жұмысында халық ауыз әдебиеттерінің компоненттері пайдаланылып, «Мақалды жалғастыр» сайысы, «Кім кез-келген тақырып бойынша

мақал-мәтелдерді көбірек атайды» сайысы, «Қадыр Мырза Әлидің балаларға арналған өлеңдерін» бірге айтайық (караоке) сергіту сәті, «Жаңылтпаштар мен жұмбақтар», «Ертегілер еліне саяхат» оқу іс-әрекеті, «Мақта қыз» сюжеттік ойыны өткізілді, «Батырлар» тақырыбында топтама жасалды. Ұзақ мерзімді қажет етпейтін бұл түзету жұмысының нәтижесі жақсы көрсеткіштер көрсетті. 4 бала жақсы, 5 бала орташа, ал орташадан төмен нәтиже көрсеткіші ешкімде болмады. Халық ауыз әдебиеті – халқымыздың бала тәрбиесінде қолданатын асыл мұрасы. К.Д. Ушинскийдің айтуынша, «туған ана тілінің тұқымын өмірге әкеледі, балалардың сөйлеуін байытады» [4]. Олай болса, балалардың ауызша халық шығармашылығының әр алуан түрлерін сөйлеуде қолдануы дер кезінде, сөйлеу, әдеби, көркемдік және интеллектуалдық дамудың ең маңызды шарты болып табылады. Ауызша халық шығармашылығы арқылы бала өз ана тілін меңгеріп қана қоймайды, оның көркемдігін, ықшамдығын меңгеріп, өз халқының мәдениетіне қосылады, ол туралы алғашқы түсініктерді алады. Ауызша халық шығармашылығы адамзаттың бүкіл тәжірибесін жинақтайды, қоғамдық сананың барлық түрін алып жүреді, орасан зор ақпаратты қамтиды, өткен мен бүгіннің арасындағы сабақтастықты белгілейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мухатдинова С.С., Реунова О.Б., Черкасов В.А. Устное народное творчество как средство воспитания и развития детей дошкольного возраста // Молодой учёный. – 2017. – №45 (179). – 244-246 б.

2. Гурович Л.М., Береговая Л.Б., Логинова В.И., Пирадова В.И. Ребенок и книга: пособие для воспитателя детского. – баспа.: Детство-Пресс, 2000. – 128 бет.

3. Айджанова З.Ж. Этнопедагогика (оқу құралы). – Ақтау: Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, 2010. – 91 б.

4. Ушинский К.Д. Шығармалар жинағы 2 том. 1999. 1 том. 374 б.

У.Д. Мурсалимова
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Э.Ю. Сарсембаева
научный руководитель, доктор философии PhD по специальности психология, профессор, г. Павлодар

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРЫ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ И НАВЫКО У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация. Исследование подтверждает эффективность игрового метода в развитии коммуникативных умений и навыков у детей младшего школьного возраста с ЗПР. Использование игровых методик в рамках опытно-экспериментальной работы позволило достичь значительного улучшения уровня коммуникативных навыков у детей. Результаты работы могут быть применены в практике обучения детей с ЗПР.

Ключевые слова: задержка психического развития, младший школьный возраст, коммуникативные умения, коммуникативные навыки, игровой метод.

Аннотация. Зерттеу бастауыш мектеп жасындағы психикалық дамудың кешігуімен балаларда коммуникативті дағдылар мен дағдыларды дамытудағы ойын әдісінің тиімділігін растайды. Эксперименттік жұмыс аясында ойын әдістерін қолдану балалардың қарым-қатынас дағдыларының деңгейін едәуір жақсартуға мүмкіндік берді. Жұмыс нәтижелері психикалық дамудың кешігуі бар балаларды оқыту тәжірибесінде қолданылуы мүмкін.

Түйінді сөздер: психикалық дамудың кешігуі, бастауыш мектеп жасы, қарым-қатынас дағдылары, қарым-қатынас дағдылары, ойын әдісі.

Annotation. The article confirms the effectiveness of the game method in the development of communicative skills and abilities in primary school children with mental delay. The use of game techniques in the framework of experimental work has made it possible to achieve a significant improvement in the level of communication skills in children. The results of the work can be applied in the practice of teaching children with mental delay.

Keywords: mental delay, primary school age, communication skills, communication skills, game method.

Развитие коммуникативных умений и навыков являются важным аспектом развития ребенка, и играют решающую роль в его будущем успехе. Умения формируются в деятельности, а коммуникативные навыки развиваются и совершенствуются в процессе общения.

Проблема формирования коммуникативных навыков и умений является одной из важных в сегодняшней педагогической и психологической литературе. Если ребенок не овладеет навыком общения, то процесс социализации, обработки данных, а также весь процесс обучения ограничен.

Следует отметить, что развитие коммуникативных навыков у младших школьников задержкой психического является важнейшим компонентом их общего развития и благополучия. Улучшая свою способность общаться с другими, преуспевать в учебе и отстаивать свои права, эти дети смогут вести более полноценную и успешную жизнь. [1]

Дети с ЗПР представляют собой количественно самую большую категорию детей с особыми образовательными потребностями. Поэтому одной из актуальных проблем дефектологии является проблема изучения коммуникативных умений и навыков у школьников имеющих ЗПР. [5]

Данная статья исследует особенности развития коммуникативных умений и навыков у детей с задержкой психического развития (ЗПР) с использованием игрового метода. Цель исследования заключается в подтверждении эффективности игрового метода в развитии коммуникативных умений и навыков у детей с ЗПР.

Цель исследования: доказать эффективность игрового метода в развитии коммуникативных умений и навыков у детей с ЗПР.

Задачи исследования:

1. Диагностировать начальный уровень основных коммуникативных умений и навыков у детей с ЗПР младшего школьного возраста.

2. Подобрать и апробировать комплекс игр, используемых для развития коммуникативной сферы у детей младшего школьного возраста с ЗПР.

3. Оценить эффективность использования игрового метода для развития коммуникативных умений и навыков у детей младшего школьного возраста с задержкой психического развития.

Объект исследования: коммуникативные умения и навыки у младших школьников с ЗПР

Предмет исследования : использования игры как средство развития коммуникативных умений и навыков у младших школьников с ЗПР

Гипотеза исследования: если использовать игровой метод для развития коммуникативных умений и навыков, то мы сможем научить детей эффективно общаться.

База исследования: КГУ «Средняя общеобразовательная школа №15 города Павлодара». В опытно-экспериментальной работе приняли участие: 10 учащихся 1 «Е» класса с ЗПР.

Опытно-экспериментальная работа проводилась в три этапа.

1 этап – констатирующий этап опытно-экспериментальной работы. На этом этапе выявлялся первоначальный уровень сформированности коммуникативных умений и навыков учащихся с ЗПР.

2 этап – формирующий этап опытно-экспериментальной работы. Он был направлен на формирование коммуникативных способностей личности младших школьников с ЗПР средствами игровых технологий.

3 этап – контрольный этап опытно-экспериментальной работы. Проводился с целью определения эффективности проводимых на формирующем этапе занятий по формированию коммуникативных умений и навыков младших школьников с ЗПР средствами игровым методом.

На констатирующем этапе работы мною была проведена диагностика развития коммуникативных умений и навыков обучающихся 1 «Е» класса для которой были выбраны адаптированные к данному возрасту и психическому развитию методики:

1) Методика по диагностике форм общения М.И. Лисиной,

2) Методика «Рукавички» для изучения общения со сверстниками в совместной деятельности Г.А. Цукерман,

3) Методика «Расскажи по картинке» Е.В. Доцепко для оценки активного словарный запас и используемые грамматические конструкции.

Данные методики элементарны в использовании, помогают определить уровень развития коммуникативных умений младших школьников. Методы психолого-педагогического исследования: тестирование, наблюдение, беседа, анализ результатов выполненных заданий. [3]

Формы деятельности: индивидуальная, в парах, групповая.

Для оценки уровня коммуникативных умений и навыков была использована шкала оценивания, где каждому выполненному заданию присваивался определенный балл. Выполнение задания на низком уровне оценивалось в 1 балл, на среднем уровне – в 2 балла, а на высоком уровне – в 3 балла. Таким образом, чем больше баллов набрал учащийся по данной шкале, тем выше был его уровень коммуникативных умений и навыков.

Для дальнейшей интерпретации результатов, было решено разделить набранные баллы на три уровня развития коммуникативных умений и навыков. Низкий уровень развития коммуникативных умений и навыков соответствует набранным 3–4 баллам, средний уровень – 5–6 баллам, а высокий уровень развития коммуникативных навыков – 7–9 баллам.

Рис.1 Полученные и систематизированные результаты констатирующего эксперимента

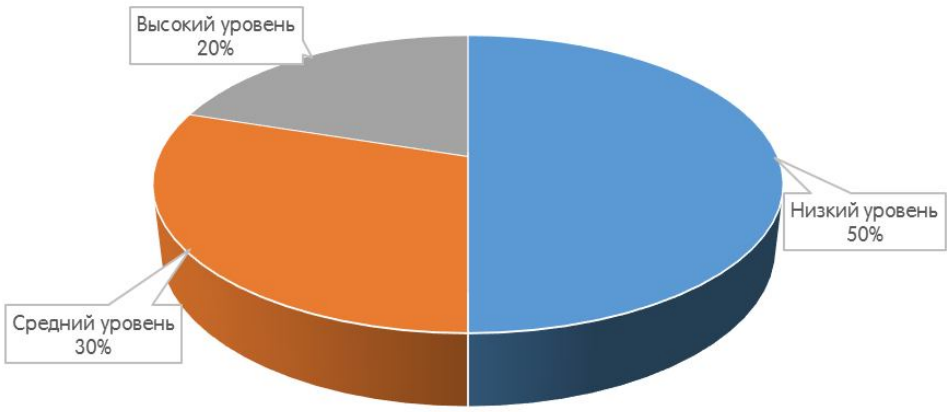

Из 10 детей, 2 ребенка (20%) имеют высокий уровень коммуникативных навыков, 3 ребенка (30%) имеют средний уровень коммуникативных навыков, а у 5 детей (50%) уровень коммуникативных навыков низкий. Такой распределение свидетельствует о том, что большинство детей нуждаются в дополнительной поддержке и помощи в развитии коммуникативных навыков. Это может быть достигнуто с помощью применения игровых методик, которые могут помочь детям на всех уровнях развития.

В рамках опытно-экспериментальной работы для формирования коммуникативных навыков у младших школьников было использовано под руководством базы практики игровая деятельность с различным содержанием и видом деятельности. В качестве игрового материала были использованы игры на развитие коммуникативных навыков, ролевые игры, игры на развитие навыков общения, игры на развитие навыков слушания и игры на развитие навыков невербального общения. [4]

Во время прохождении практики в КГУ «Средняя общеобразовательная школа №15 города Павлодара» было проведено исследование, в

ходе которого была разработана и реализована игровая методика для развития коммуникативных навыков у детей младшего школьного возраста с ЗПР в течение двух месяцев – с 23 января по 23 марта 2023 года. Были организованы еженедельные занятия продолжительностью 20–30 минут два раза в неделю, при этом реализация методики проводилась под руководством специалиста базы практики. Каждое занятие начиналось с разминки, после чего в рамках игровой формы дети осваивали новые навыки и умения, связанные с коммуникацией.

Были подобраны соответствующий игровой материал для каждого занятия, а также контролировался весь ход процесса и оценивался уровень сформированности коммуникативных умений и навыков у каждого ребенка.

Опытно-экспериментальная программа, направленная на развитие коммуникативных умений и навыков младших школьников с ЗПР при помощи игрового метода, была реализована с помощью комбинации различных игровых технологий и дидактических материалов. Программа была разработана на основе констатирующего этапа и использовала игровые технологии, которые были подобраны и адаптированы на основе первоначального уровня коммуникативных умений и навыков учащихся.

Таблица 1. Использованные игры на формирующем этапе работы

Наименование игры	**Описание игры**
«Собери слово»	Дети составляют слова из букв, которые им предоставляются, задавая друг другу вопросы
«Магазин»	Ролевая игра, где один ребенок играет роль продавца, а другой – покупателя
«Пазлы»	Дети собирают пазлы вместе, общаясь друг с другом и договариваясь о том, какие части им нужны
«Что я думаю?»	Один ребенок задумывает слово, а другой должен задавать вопросы, чтобы угадать, о каком слове идет речь
«Эмоции»	Дети выражают различные эмоции, используя мимику и жесты, развивая навыки невербального общения
«Кто я такой?»	Дети описывают свою роль или персонажа, а другие должны угадать, кто это
«Два слова»	Дети делятся своими мыслями, используя только два слова. Остальные должны угадать, о чем ребенок говорит
«Коммуникационная доска»	На доске нарисованы различные ситуации, и дети должны придумывать и обсуждать возможные реакции на них
«Дополнение»	Дети должны дополнять предложения, которые начинают другие участники игры, используя свои мысли и воображение
«Две истины и ложь»	Дети придумывают две истинные и одну ложную фразу о себе, а другие должны угадать, какая из них ложная
«Ящик с сюрпризами»	В ящике находятся предметы, и дети должны описать каждый из них, используя языковые конструкции, которые им дадут

На контрольном этапе опытно-экспериментальной работы была проведена повторная диагностика коммуникативных навыков у учащихся 1 «Е» класса. Для этого были использованы методики, которые были применены на этапе констатирующего эксперимента, то есть на начальной стадии исследования. Целью повторного исследования было выявление изменений в уровне развития коммуникативных навыков у детей после проведения игровых занятий, в рамках формирующего этапа опытно-экспериментальной работы.

Рис.2 Полученные и систематизированные результаты контрольного эксперимента

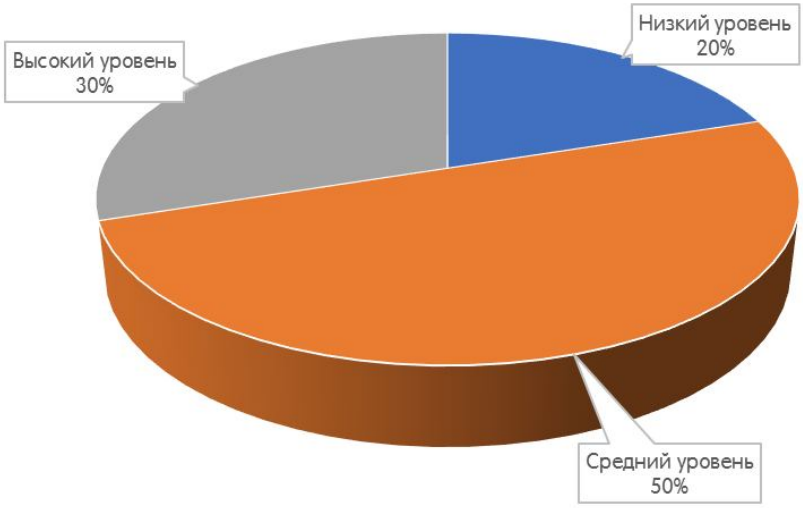

Полученные результаты повторного исследования свидетельствуют о том, что использование игрового метода привело к значимому изменению уровня коммуникативных навыков у детей. На начальном этапе 20% детей имели высокий уровень коммуникативных навыков, а на повторном исследовании этот показатель увеличился до 30%. Количество детей со средним уровнем коммуникативных навыков осталось на том же уровне – 50%. Однако количество детей с низким уровнем коммуникативных навыков снизилось на 20% (с 50% на начальном этапе до 30% на повторном исследовании).

Результаты повторного исследования свидетельствуют о том, что использование игрового метода в работе с детьми способствует повышению уровня их коммуникативных навыков. Анализ результатов показал, что после проведения игровых занятий наблюдалось значительное улучшение уровня коммуникативных навыков у детей. Были зафиксированы более высокие показатели по сравнению с начальными результатами, что говорит о положительном влиянии игровых методик на развитие коммуникативных навыков у детей младшего школьного возраста с ЗПР.

Таким образом, игровой метод можно рекомендовать в качестве одного из эффективных подходов к обучению детей младшего школьного

возраста с ЗПР. Он позволяет не только развивать коммуникативные умения и навыки, но и повышать мотивацию детей к обучению, улучшать их взаимодействие в группе, развивать творческие способности и фантазию. Важно отметить, что для эффективного использования игрового метода необходимо учитывать индивидуальные особенности каждого ребенка и создавать игры, адаптированные к их потребностям и возможностям.

Список использованных источников

1. Дмитриева Е.Е. Коммуникативно-личностное развитие детей дошкольного и младшего школьного возраста с легкими формами психического недоразвития – М., 2005. – 56 с.

2. Емельянова И.А. Педагогическая технология формирования коммуникативных умений и навыков у младших школьников с нарушением интеллекта. – Екатеринбург, 2009. – 123 с.

3. Каримова Ж.А. Коммуникативные умения детей с ограниченными возможностями здоровья в игровой деятельности. – Алматы: Казахский университет, 2014. – 109-115 с.

4. Мамаева А.В. Формирование коммуникативных умений у детей с умеренной и тяжелой умственной отсталостью через взаимодействие со 74 сверстниками / А.М. Ханьжина // Коррекционная педагогика: теория и практика, 2012. – 32-35 с.

5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб., 2002. – 720 с.

А.К. Муратова, К.Е. Әбілжан
студенты Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Э.Ю. Сарсембаева
научный руководитель, доктор философии по специальности психология,
ассоциированный профессор ППУ им. Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАЦИОННЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВОМ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТАЧЕРЕЗ ИГРОВЫЕ ФОРМЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В данной статье проведен анализ исследования ученых, которые доказывают положительный эффект использования игровых методов для развития коммуникационных и социальных навыков у детей младшего школьного возраста с расстройством аутистического спектра. Представленыигровые формы деятельности ипрактические рекомендации к ним, разработанные авторамина базе практики КГУ «Областной детский реабилитационный центр» управления координации занятости и социальных программ Павлодарской области под руководством специалиста базы практики.

Ключевые слова: расстройство аутистического спектра, младший школьный возраст, коммуникационные навыки, социальные навыки, игровой метод.

Аннотация. Бұл мақалада аутизм спектріндегі балалардың қарым-қатынас пен әлеуметтік дағдыларды дамытудағы ойын әдістерінің қолданудың оң әсерін

дәлелдейтін ғалымдардың зерттеуіне талдау жасалды. Тәжірибе базасы маманының басшылығымен Павлодар облысының жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасының «облыстық балаларды оңалту орталығы» КММ практика базасында авторлар әзірлеген қызметтің ойын нысандары мен оларға практикалық ұсынымдар ұсынылды.

Түйінді сөздер: аутизм спектріндегібалалар, бастауыш мектеп жасы, қарым-қатынас дағдылары, әлеуметтік дағдылары, ойын әдісі..

Annotation. This article analyzes the research of scientists who prove the positive effect of using game methods for the development of communication and social skills in primary school children with autism spectrum disorder.Game forms of activity and practical recommendations for them developed by the authors in the practice base of the KSU «Regional Children's Rehabilitation Center» of the Department of coordination of employment and social programs of the Pavlodar region under the guidance of a specialist of the practice base are presented.

Keywords: autism spectrum disorder, primary school age, communication skills, social skills, game method.

Развитие коммуникационных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра младшего школьного возраста является очень важным вопросом в научном сообществе и обществе в целом.

Дети с расстройством аутистического спектра часто имеют проблемы в понимании невербальных сигналов и мимики, в оценке чужих эмоций и намерений, а также в установлении и поддержании социальных контактов, что затрудняет детям с расстройством аутистического спектра участие в общественной жизни.Развитие этих навыков может помочь им лучше понимать и взаимодействовать со сверстниками, учителями и другими взрослыми. [5]

Раннее и эффективное развитие коммуникационных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра младшего школьного возраста является важной задачей, которая требует интегративного подхода научного сообщества. Исследования показывают, что игровые формы деятельности являются одним из эффективных способов развития коммуникационных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра младшего школьного возраста. [3]

Игры позволяют детям учиться общаться, выражать свои мысли и чувства, понимать эмоции других людей, работать в группе и развивать свою креативность.

Многие исследования подтверждают эффективность игровых форм деятельности в развитии коммуникационных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра младшего школьного возраста. Такие игры могут быть структурированы и предсказуемыми, что позволяет детям чувствовать себя более комфортно и уверенно. [4]

Статья описывает необходимость развития коммуникационных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра, а также актуальность использования игровых форм деятельности для дос-

тижения данной цели. Более того, в статье представлены результаты научных исследований, которые подтверждают эффективность игровых форм деятельности в развитии коммуникационных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра младшего школьного возраста.

Цель статьи заключается в том, чтобы привлечь внимание научного и практического сообщества к проблеме развития коммуникационных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра и показать эффективность использования игровых форм деятельности в достижении данной цели. Цель данной статьи заключается в обосновании эффективности использования игровых форм деятельности для развития коммуникационных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра младшего школьного возраста.

Расстройство аутистического спектра (РАС) – это состояние, которое проявляется нарушением различных аспектов развития человека, включая социальное взаимодействие, коммуникацию и поведение. РАС является неврологическим состоянием, и его проявления могут варьироваться в зависимости от индивидуальных особенностей каждого человека. [1]

РАС может проявляться на различных уровнях, начиная от более легкой формы, такой как синдром Аспергера, до тяжелой формы, когда человек нуждается в помощи в ежедневных задачах и заботе. Основными проявлениями РАС являются трудности в социальном взаимодействии и коммуникации, повторяющиеся стереотипные поведенческие реакции, ограниченный круг интересов и активностей, а также чувствительность к изменениям в окружающей среде.

Также РАС может сопровождаться сенсорными нарушениями, такими как чувствительность к звукам, свету, запахам и текстурам. Эти нарушения могут привести к трудностям в ежедневной жизни и поведении, а также могут оказывать отрицательное влияние на качество жизни человека.

Важно отметить, что РАС является состоянием, которое не может быть вылечено, но с помощью подходящих медицинских и психологических вмешательств, обучения и поддержки со стороны близких людей и специалистов, люди с РАС могут улучшить свои коммуникативные и социальные навыки, адаптироваться к окружающей среде и жить полноценной жизнью. [5]

Дети с расстройством аутистического спектра (РАС) младшего школьного возраста могут проявлять следующие поведенческие особенности:

– Нарушения в социальном взаимодействии: дети с РАС могут испытывать трудности в установлении контакта с другими детьми и взрослыми, не умеют инициировать и поддерживать разговор, могут предпо-

читать играть в одиночку, не проявлять желание поделиться своими мыслями и эмоциями.

– Нарушения в коммуникации: дети с РАС могут испытывать трудности в понимании невербальной коммуникации, такой как жесты, мимика, интонация голоса, а также в использовании своего тела для выражения своих мыслей и эмоций.

– Ограниченный круг интересов и занятий: дети с РАС могут проявлять повторяющееся и ограниченное поведение, интересоваться только одним типом занятий и не проявлять интереса к другим видам деятельности.

– Сенсорные проблемы: дети с РАС могут испытывать трудности в обработке входящей информации, включая зрительные, слуховые и тактильные сигналы.

– Ограниченные способности к самоуправлению: дети с РАС могут испытывать трудности в планировании своих действий, организации своего времени и выполнении повседневных задач.

– Повышенная чувствительность к изменениям в режиме дня, окружающей обстановке, а также к изменениям в обычных пищевых привычках.

– Нарушения в устойчивости внимания и поведении, что проявляется в затруднении в переключении внимания между задачами, быстром утомлении и возможной гиперактивности.

Важно отметить, что дети с РАС младшего школьного возраста могут проявлять эти особенности в разной степени и с различной выраженностью. Некоторые из них могут также проявлять свои сильные стороны, такие как точность в выполнении задач, увлеченность конкретными темами и предметами, хорошее запоминание информации и т.д. [5]

Важно также отметить, что каждый ребенок с РАС уникален и имеет свои индивидуальные особенности. Поэтому, подход к работе с ними должен быть индивидуализированным и основываться на детальной оценке его потребностей и возможностей. [2]

Существует значительное количество исследований, которые были проведены на тему развития коммуникативных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра. И большинство из этих исследований подтверждают эффективность использования игр различных видов и форм для развития этих навыков у детей с РАС. Ниже перечислены некоторые из наиболее значимых исследований на эту тему.

В работе А.В. Хаустова исследована эффективность организации игровой деятельности в коррекционной работе у детей с РАС. Результаты показали, что игры являются эффективным средством для развития коммуникативных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра. Кроме того, использование игр способствует повышению эмоциональной отзывчивости и самооценки у детей, а также улучшает качество жизни ребенка и его близких. [7]

В исследованиях Е.А. Янушко было изучено использование игр в коррекционной работе с детьми с РАС. Результаты показали, что игры помогают улучшить развитие коммуникативных навыков, повысить эффективность обучения и уменьшить поведенческие проблемы у детей с аутизмом. [8]

М.И. Лисина исследовала роль игр в коррекции коммуникативных и социальных нарушений у детей с РАС. Результаты показали, что игры могут стать важным инструментом для коррекции коммуникативных и социальных нарушений, так как они способствуют развитию навыков взаимодействия, адаптации к социальным ситуациям и эмоциональной регуляции. [3]

В целом, все эти работы подтверждают, что игры являются эффективным инструментом для развития коммуникативных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра младшего школьного возраста. Они помогают детям развивать навыки взаимодействия, адаптации к социальным ситуациям, эмоциональной регуляции и повышают качество жизни ребенка и его близких. Кроме того, использование игр позволяет повысить эффективность коррекционной работы и уменьшить поведенческие проблемы у детей с аутизмом.

Игры должны быть выбраны в зависимости от целей и задач, которые ставятся перед ребенком и должны быть направлены на развитие эмпатии, социального взаимодействия, работы в группе, ролевых игр, сенсорных навыков и т.д. Вашему вниманию некоторые игры, которые мы использовали на базе практики в КГУ «Областной детский реабилитационный центр» управления координации занятости и социальных программ Павлодарской областидля развития коммуникационных и социальных навыков у детей с РАС младшего школьного возраста:

1. Игры на развитие эмпатии: например, игры, которые помогают детям понимать чувства других людей и выражать свои собственные эмоции. Например: Игра «Путешествие в мир эмоций». В этой игре дети могут узнать больше о различных эмоциях и как выражать их. Каждый игрок может выбирать эмоцию и показывать ее другим, а остальные должны угадать, что это за эмоция.

4. Игры на развитие социального взаимодействия: например, игры, которые помогают детям учиться инициировать и поддерживать беседу, понимать невербальную коммуникацию, такую как жесты и мимика, а также учиться использовать свой голос и тело для выражения своих мыслей и эмоций «Игра в общение». В этой игре дети могут играть в роли психологов, которые помогают другим игрокам решать проблемы или просто разговаривать о том, что им на сердце. Для начала можно выбрать простую проблему, с которой дети могут справиться, «Игра в слова». В этой игре дети могут улучшить свою способность к ассоциативному мышлению и развивает словарный запас. Один игрок называет слово, а

другие должны назвать слово, связанное с первым словом. Например, если первое слово – «яблоко», то следующее слово может быть «дерево».

3. Игры на развитие навыков работы в группе: например, игры, которые помогают детям научиться работать в команде, развивать свои навыки взаимодействия и общения с другими детьми. «Строительная игра». В этой игре дети могут работать в группе, чтобы создать что-то новое, например, здание из кубиков. В процессе работы дети могут обсуждать свои идеи, сотрудничать друг с другом и делиться ответственностью за создание конечного продукта.

4. Игры в ролевые игры: например, игры, которые помогают детям научиться эмпатии и пониманию перспектив других людей. «Игра в доктора». В этой игре дети могут играть в доктора, притворяясь, что лечат больных пациентов. В процессе игры дети могут учиться заботиться о других, понимать свои эмоции и чувства.

5. Игры на развитие сенсорных навыков: например, игры, которые помогают детям развивать свои сенсорные навыки и улучшать свою способность к обработке входящей информации. «Телефонная игра». В этой игре дети могут сидеть в кругу и шептать друг другу сообщения, которые они должны передать дальше. В конце игры сообщения сравниваются, и дети могут увидеть, насколько изменяются сообщения при передаче. [8]

Игры являются эффективным методом развития коммуникационных и социальных навыков у детей с РАС младшего школьного возраста. Основываясь на нашем практическом опыте : важно разработать индивидуализированную программу обучения, которая учитывает индивидуальные потребности и способности каждого ребенка. Они должны быть структурированы и иметь четкие правила, а также обеспечиваться поддержка со стороны педагога или родителей.

Адаптация игр для детей с расстройством аутистического спектра младшего школьного возраста может включать в себя различные изменения и модификации, которые учитывают индивидуальные потребности и возможности каждого ребенка. Вашему вниманию практические рекомендации, как можно адаптировать игры для детей с РАС:

– Изменение правил игры: Некоторые дети с аутизмом могут иметь трудности с пониманием и запоминанием правил игры. Поэтому индивидуальная адаптация игры может включать изменение правил, чтобы они были проще и более понятны для ребенка. Например, можно сделать правила более ясными и простыми, использовать визуальные инструкции или дополнительные пояснения.

– Изменение уровня сложности игры: В зависимости от индивидуальных потребностей каждого ребенка, игры могут быть изменены, чтобы соответствовать его уровню развития и способностям. Например, для детей с трудностями в общении и социализации можно использовать более простые игры, чтобы помочь им развивать социальные навыки, а для

детей с более высоким уровнем развития можно использовать более сложные игры, которые могут помочь им улучшить свои навыки в других областях.

– Использование визуальных инструкций: Многие дети с аутизмом лучше понимают визуальные инструкции, чем устные. Поэтому индивидуальная адаптация игр может включать использование визуальных инструкций, чтобы дети могли лучше понимать и запоминать правила игры.

– Изменение окружающей обстановки: Для некоторых детей с аутизмом может быть трудно играть в новой среде или в окружении слишком многих людей. Поэтому индивидуальная адаптация игры может включать изменение окружающей обстановки, чтобы создать более комфортную и удобную среду для ребенка.

– Использование специальных инструментов: Для некоторых детей с аутизмом может быть полезно использовать специальные инструменты, такие как планировщики заданий, календари или другие технические устройства, которые могут помочь им в коммуникации и взаимодействии с другими детьми в процессе игры.

– Изменение времени игры: Дети с аутизмом могут иметь трудности с концентрацией и вниманием на длительный период времени. Поэтому индивидуальная адаптация игры может включать изменение времени игры, чтобы ребенок мог оставаться заинтересованным и сосредоточенным на игре в течение всего времени.

– Индивидуальное обучение: Некоторые дети с аутизмом могут иметь потребность в индивидуальном обучении, чтобы лучше понимать и использовать навыки, полученные в процессе игры. Поэтому индивидуальная адаптация игры может включать индивидуальные занятия или сессии, где ребенок может получать дополнительную поддержку и обратную связь от специалистов. [6]

Важно помнить, что каждый ребенок с РАС уникален, поэтому необходимо проводить индивидуальную оценку и адаптацию игр, чтобы учитывать индивидуальные потребности и возможности каждого ребенка. Это поможет максимально эффективно использовать игры для развития коммуникативных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра младшего школьного возраста.

Регулярное участие в играх, нацеленных на развитие социальных и коммуникативных навыков, может оказать положительное влияние на детей с расстройством аутистического спектра младшего школьного возраста. Игры могут помочь улучшить способность к взаимодействию, коммуникации, сотрудничеству и саморегуляции, а также улучшить понимание эмоций и невербальных сигналов. Кроме того, игры могут способствовать развитию у детей младшего возраста навыков социальной адаптации и самооценки, улучшить их способность к обучению и увеличить интерес к общению и взаимодействию с другими людьми. Однако

важно помнить, как упоминалось раннее, чтокаждый ребенок уникален, и необходимо проводить индивидуальную оценку и адаптацию игр для каждого ребенка с учетом его индивидуальных потребностей и возможностей. [4]

В заключение, можно отметить, что данная статья обосновывает эффективность использования игровых форм деятельности для развития коммуникационных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра младшего школьного возраста. Множество исследований показывают, что игры являются эффективным инструментом для коррекции коммуникативных и социальных нарушений у детей с аутизмом, а также способствуют развитию навыков взаимодействия, адаптации к социальным ситуациям и эмоциональной регуляции. Поэтому, использование игровых форм деятельности в работе с детьми с аутизмом является одним из основных методов коррекционно-развивающей работы и может привести к положительным результатам в развитии коммуникационных и социальных навыков у этих детей. А также в данной статье представлены игровые формы деятельности и практические рекомендации к ним, разработанные авторами на базе практики КГУ «Областной детский реабилитационный центр» управления координации занятости и социальных программ Павлодарской области под руководством специалиста базы практики, которые будут полезны для логопедов, родителей детей с РАС.

Список использованных источников

1. Астапов В.М. Коррекционная педагогика с основами нейро- и патопсихологии: учеб.пособие / В. М. Астапов. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 176 с.

2. Лубовский В.И. Специальная психология: учебник для педвузов – 6-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2009. – 560 с.

3. Лисина М.И. Формирование личности ребенка в общении– СПб.: Питер, 2009. – 410 с.

3. Михайлова И.М. Формирование коммуникативных умений младших школьников с использованием наглядности. [– М.: Псков. ПГПУ, 2005. – 188 с.

4. Назарова Н.М. Специальная педагогика: учеб. пособие для педвузов – 9-е изд. – М. : Академия, 2009. – 400 с.

5. Нестерова А.А. Сопровождение позитивной социализации детей с расстройствами аутистического спектра : практическое руководство для педагогов. – М.: Ритм, 2016. – 192 с.

6. Хаустов А.В. Исследование коммуникативных навыков у детей синдромом раннего детского аутизма – 2004. – 69-74 с.

7. Янушко Е.А. Игры с аутичным ребенком. Установление контакта, способы взаимодействия, развитие речи, психотерапия. – М.: Теревинф, 2004. – 136 с.

М.Е. Балташ, И.В. Зайцева
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
М. Кузнецов
ученик 10 «А» класса КГУ «Средняя общеобразовательная школа
имени К. Макпалеева», г. Павлодар
Д.С. Хамитова
научный руководитель, преподаватель ВШП Павлодарского педагогического
университета им. Әлкея Марғұлана, доктор Phd, г. Павлодар

НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОРРЕКЦИЯ НАРУШЕНИЙ ПСИХОМОТОРИКИ У ДЕТЕЙ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ СРЕДНЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. Статья посвящена актуальности применения нейропсихологического подхода в современной логопедии и образовании детей в целом. Представленный материал дает понимание важности и исключительности использования данного метода при диагностике и коррекции не только различных речевых нарушений, но и отклонений в психофизическом развитии.
Ключевые слова: нейропсихологический подход, дети среднего дошкольного возраста с ОНР, функциональные блоки мозга, высшие психические функции.

Аннотация. Мақала заманауи логопедияда және жалпы балалардың білімінде нейропсихологиялық тәсілді қолданудың өзектілігіне арналған. Ұсынылған материал әртүрлі сөйлеу бұзылыстарын ғана емес, сонымен қатар психофизикалық дамудағы ауытқуларды диагностикалау және түзету кезінде осы әдісті қолданудың маңыздылығы мен эксклюзивтілігін түсінуге мүмкіндік береді.
Кілт сөздер: нейропсихологиялық тәсіл, ОНР бар орта мектеп жасына дейінгі балалар, мидың функционалды блоктары, жоғары психикалық функциялар.

Annotation. The article is devoted to the relevance of the neuropsychological approach in modern speech therapy and education of children in general. The presented material gives an understanding of the importance and exclusivity of using this method in the diagnosis and correction of not only various speech disorders, but also deviations in psychophysical development.
Keywords: neuropsychological approach, middle preschool children with ONR, functional blocks of the brain, higher mental functions.

Целью данной работы является подбор нейропсихологических упражнений для развития психомоторики у детей с ОНР среднего дошкольного возраста.

По мнению, специалистов, с каждым годом количество детей, имеющих речевое развитие, увеличиваются, что в свою очередь препятствуют успешному обучению в образовательном учреждении и социализации. Согласно международной статистике, нарушение речи имеются у 17,5% детей дошкольного возраста. Одной из распространенных данных речевых нарушений все чаще становится общее недоразвитие речи. В данной статье рассматривается, чем обусловлена эта неоднородность с

точки зрения эффективности работы мозговых механизмов, т.е. по нейропсихологическим критериям.

Нейропсихологический подход основан на принципах качественного синдромного анализа высших психических функций, что позволяет рассмотреть мозговые механизмы возникновения речевых нарушений, это в свою очередь дает возможность, избежать симптоматического подхода в диагностике, который зачастую используется при оценке речевого развития [3]. Недоразвитие речи рассматривалось в ряде исследований по логопедии, психологии и нейропсихологии, в них были описаны проблемы характерные для детей с ОНР. В то же время нет общепринятых классификаций ОНР, а выделенные разные варианты ОНР в недостаточной степени описаны с точки зрения нейропсихологических синдромов, специфичных для этих вариантов [4].

Общее недоразвитие речи у детей является одной из наиболее распространенных проблем развития в среднем дошкольном возрасте. Дети с таким расстройством могут испытывать затруднения в понимании и использовании языка, что в свою очередь влияет на их психомоторный статус. Н.С. Жукова, Е.М. Мастюкова, Т.Б. Филичева отмечают, что у дошкольников с общим недоразвитием речи имеются отклонения в формировании не только речи, но и других высших психических функций, в частности, нарушения внимания, памяти. По данным этих исследователей, при общем недоразвитии речи страдает восприятие, вербальная память, произвольное внимание и другие высшие психические функции [1].

Как известно, речь как и любая другая высшая психическая функция осуществляется при участие трех основных блоков головного мозга по А.Р. Лурия:

• **Энергетический блок** – регулирует тонус организма, дает ему энергию, он также ответственен за то, как в будущем человек будет переживать эмоции (успех-неуспех). В первые годы жизни именно этот блок участвует в «запоминании» и закреплении эмоционально ярких моментов. В дальнейшем на их основе человек реагирует на конкретные ситуации той эмоцией, которую «запомнил» его мозг в детстве. Участвует:

– в организации внимания, памяти, эмоций;

– перерабатывает информацию о состояние наших внутренних органов и регулирует их состояние;

– поддерживает общий тонус ЦНС.

• **Блок приема, переработки и хранения информации –** отвечает за прием, переработку и хранение информации, которая поступает из внешнего мира через основные системы анализа зрительная (вижу), слуховая (слышу) и кожно-кинетическая (осязаю). Второй блок формируется от 3 до 7 лет.

Состоит блок из трех видов зон в слоях коры:

Первичные зоны принимают и анализируют сообщения извне. Если поражены эти зоны, ребенок не воспринимает всю информацию, которая поступает к нему через одну из систем анализа (через зрение, слух или осязание). К примеру, если информация приходит через глаза, но при этом зона, которая отвечает за прием и анализ зрительного сообщения повреждена или не сформирована, человек не видит определенными половинами глаз (правосторонняя/ левосторонняя гемианопсия).

Вторичные зоны отвечают за соединение различной информации, полученной от одной системы анализа. Если нарушены эти зоны, ребенок не способен собрать отдельные признаки объекта в целостный образ. К примеру, человек смотрит на перчатку, при этом видит 5 раздельных кармашков, но не может сложить это в образ перчатки или, рассматривая лицо другого человека, видит отдельно глаз, нос, рот, но не способен соединить их в одно лицо (агнозии). То же самое может быть и с процессом речи: ребенок переставляет слоги, буквы в слове или слышит отдельные слова, но не может сложить их в предложение, не понимает цельный смысл того, что ему говорят (афазии)

Третичные зоны отвечают за соединение информации, которая поступает через все основные системы анализа (слух, зрение, осязание). Если эти зоны нарушены, человек теряет способность ориентироваться в пространстве.

Признаки, что в развитии второго функционального блока есть нарушения:

– не сформированы пространственные представления;

– не сформированы сенсомоторные координации (например, движение глаз и рук не согласованы);

– неловкость, однотипность движений.

Блок программирования, регуляция и контроля – включает в себя моторные, премоторные и префронтальные отделы коры лобных долей мозга. Если поражена моторная кора, наблюдаются парезы и параличи отдельных групп мышц. Поражение премоторной коры нарушает двигательные навыки. Если поражены префронтальные отделы лобных долей, человек не может сознательно формировать цели, строить долгосрочные планы, живет в состоянии «здесь и сейчас» без возможности целенаправленного поведения. Формируется третий функциональный блок с 7 до 15 лет.

Признаки, что в развитии третьего функционального блока есть нарушения:

– отвлекаемость на любой стимул;

– пропуски букв, не заканчивает начатые задания, упражнения;

– бедная речь;

– невозможность решать смысловые задачи [2].

Таким образом, несформированность ВПФ и их звеньев в среднем дошкольном возрасте обнаруживается в таких функциях, как динамика

моторных процессов, память, речь, произвольная организация, программирование и контроль деятельности в целом. В связи с этим у ребенка с ОНР среднего дошкольного возраста возникают следующие трудности: нарушения общей работоспособности, быстрая истощаемость, утомляемость, импульсивность, которые связаны с работой 1 (энергетического) блока мозга. Но, так как мозг развивается комплексно, все равно необходимо включать упражнения, которые будут направлены на деятельность все трех зон мозга. Поэтому в практической части нейропсихологического подхода в коррекции речи у детей с ОНР третьего уровня мы включим упражнения направленные на их активацию.

Таблица 1

1 блок мозга	**2 блок мозга**	**3 блок мозга**
Комплекс нейропсихологических игр и упражнений включает в себя: дыхательные упражнения, массаж, саммомассаж, релаксация, блок упражнений «Здоровые глаза», растяжки, тренировка мышц речевого аппарата, упражнения для шеи, плеч, рук, ног. Такие упражнения формируют сенсомоторное обеспечение, которое в свою очередь активирует общий энергетический, тонический и эмоциональный статус.	Методы мозга направлены на стабилизацию межполушарных взаимодействий и функциональной специализации левого и правого полушария. Соматогнозис, тактильный, слуховой, зрительный гнозис, моторная и речевая кинетика, память, пространственные представления и речь.	Методы коррекции направлены на формирование оптимального функционального статуса передних отделов головного мозга, что приводит в онтогенезе к закреплению контролирующей роли произвольной саморегуляции над всеми иными составляющими психики. Упражнения направлены на формирование навыков внимания и преодоление стереотипов, целеполагание, формирование программирование, на развитие способности к самоконтролю, коммуникативных навыков и интеллектуальных процессов.

В нашем эксперименте мы использовали следующие упражнения, направленные **на 1 блок мозга:**

• Дыхательные упражнения: (дуть на муку/свечу/перо; перенос картинок трубочкой в тарелку; задуй мяч в ворота);

• Растяжки: «Бабочка летает». В положении сидя соединяются стопы. Совершаются взмахи руками и согнутыми в коленях ногами;

• «Бабочка сидит на листике». Позиция та же, только ребенку необходимо мягко давить ладонями на колени, прижимая их к полу;

• «Лягушка». Ребенок ложится на живот. Голова поворачивается в сторону и кладется на руки, согнутые в локтях. Ноги сгибаются в коленях и потягиваются как можно выше;

• «Качели». Ребенок лежит на животе. Ноги сгибаются в коленях и тянутся вверх к голове. Руки обхватывают лодыжки.

2 блок мозга:

• «Услышь сигнал». Задается условный сигнал (хлопок, свисток, колокольчик и другой) и соответствующая ему реакция. Во время игры ребенок должен как можно быстрее отреагировать на сигнал необходимой реакцией.

• «Хлопки». Дети свободно передвигаются по комнате. На один хлопок взрослого им надо присесть на корточки, на два хлопка – сделать «ласточку», на три хлопка – остановиться с поднятыми вверх руками. Вариант игры: вместо условленных поз дети должны произносить заранее оговоренные слова, например, один хлопок – кошка, два хлопка – собака, три хлопка – коза.

• Музыка играет (дети идут) музыка стоп (дети стоят).

• Найди такой же в пространстве (дети ищут похожий предмет на картинки в комнате).

• Отработка частей тела по инструкции.

3 блок мозга:

«Кричалки – шепталки – молчалки». Необходимы три силуэта ладони, сделанные из разноцветного картона: красный, желтый, зеленый. Это – сигналы. Когда педагог поднимает зеленую ладонь – «кричалку» – можно бегать, кричать, сильно шуметь; желтую – «шепталку» – можно тихо передвигаться и шептаться; красную – «молчалку» – дети должны замереть на месте или лечь на пол и не шевелиться. Заканчивать игру следует «молчалкой».

«Летает – не летает». Все встают в круг. Педагог называет разные слова. Если названное что-нибудь или кто-нибудь способно летать, то дети поднимают руки вверх, если не летает, то не совершают никаких движений. Список: орел, змея, диван, бабочка, стул, баран, ласточка, самолет, дерево, чайка, дом, воробей, муравей, комар, лодка, утюг, муха, стул, собака, вертолет, ковер, поросенок, стрекоза.

Педагог может провоцировать детей, поднимая руки вверх при произнесении каждого слова.

«Сова» («День и ночь»). С помощью считалки выбирается водящий – «сова». Остальные дети будут изображать мышек или птичек. По команде педагога «День» «сова» садится в «гнездо» (обруч, лежащий на полу) и закрывает глаза, а дети начинают бегать по залу. Когда педагог произносит: «Ночь», дети приседают и замирают, а «сова» отправляется на охоту. Она высматривает тех, кто шевелится или смеется, и «уносит» их к себе в «гнездо».

В практической работе логопеда при устранении ОНР чаще всего используются традиционные логопедические приемы, то этим объясняется снижение эффективности логопедического воздействия при коррекции данного речевого нарушения.

Таким образом, практическая часть нашей работы доказывает, что знания особенностей психомоторики у дошкольников с ОНР помогают в дифференциальной диагностике этих речевых нарушений, а также позволяют сделать коррекционную работу наиболее эффективной и успешной.

Следовательно, при целенаправленном воздействии у детей с проблемами в речевом развитии возможно успешное формирование психомоторики, а именно развитие высших психических функций и как следствие своевременное развитие речи.

Список использованных источников

1. Жукова Н.С, Мастюкова В.М., Филичева Т.Е. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. – М., 1990.

2. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии: учебное пособие. – М.: Академия, 2008. – С. 91.

3. Цветкова Л.С. Введение в нейропсихологию и восстановительное обучение: учеб. пособие. – М.: Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та; 2005. – С. 60.

4. Семенович А.В. Нейропсихологическая коррекция в детском возрасте. Метод замещающего онтогенеза: Учебник. – М.: Генезис, 2008. – С. 125.

5. Международная статистика с особыми образовательными потребностями [Электронный ресурс] https://informburo.kz/cards/inklyuzivnoe-obrazovanie-kak-v-kazahstane-uchat-detey-s-osobymi-obrazovatelnymi-potrebnostyami.html

И.Е. Николаева, А.А. Фоменко
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Э.Ю. Сарсембаева
научный руководитель, д-р философии PhD по специальности психология,
ассоциированный профессор ППУ имени Әлкей Марғұлана

НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩЕЙ РАБОТЕ УЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА ДОУ

Аннотация. В статье подробно рассмотрены нейроигры и упражнения, которые использует в работе учитель-логопед с детьми дошкольного возраста с речевыми нарушениями.

Ключевые слова: нейрокоррекция, нейроигры, упражнения, речевые нарушения.

Аннотация. Мақалада нейроойындар мен жаттығулар егжей-тегжейлі қарастырылған, Оны мұғалім-логопед мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істеуде қолданады.

Негізгі сөздер: нейрокоррекция, нейроойындар, жаттығулар, сөйлеу бұзылыстары.

Annotation. The article describes in detail the neurogames and exercises used in the work of a speech therapist teacher with preschool children with speech disorders.

Keywords: neurocorrection, neurogames, exercises, speech disorders.

Нейропсихологический подход, основанный на современных представлениях о генезисе и сложной структуре высших психических функций, в настоящее время вполне актуален в коррекционной педагогике. Метод основан на системном подходе к коррекции развития ребенка, включая коррекцию нарушений речи.

Речь – это более высокая умственная функция, именно поэтому речь страдает в первую очередь при различных дисфункциях мозга. У детей позднее появление первых слов и простых фраз. Нарушаются все основные составляющие единой речевой многофункциональной системы: произношение, фонемные процессы, лексика, грамматическая структура речи, связная речь. К моменту поступления в школу детей с тяжёлыми нарушениями речи, как правило, они имеют недостаточное владение устной речью, поэтому письменная речь (письменность, чтение) формируется изначально на дефицитной основе. В связи с этим первоклассники испытывают явные трудности в обучении писать, читать и считать. [7]

Нейропсихология – отрасль психологической науки, изучающая мозговые механизмы психических процессов на материале локальных поражений мозга. Эффективность нейропсихологического (психомоторного) подхода доказана наукой и практикой. Это здоровье и игровая технология. Нейропсихологический подход предполагает коррекцию нарушенных психических процессов (внимание, память, мышление, речь и т. д.), эмоционально-волевой сферы ребёнка через движение.

Нейропсихологические игры представляют собой комплекс упражнений и методик, направленных на активацию естественных механизмов мозговой деятельности посредством выполнения физических движений. Они ориентированы на оптимизацию речи в её взаимодействии с другими ментальными функциями и пространственными представлениями.

Цель нейропсихологических игр: активация различных отделов коры головного мозга, её больших полушарий, что позволяет развивать высшие психические функции, контроль и регуляцию поведения, межполушарное взаимодействие.

Нейрокоррекционные игры и упражнения можно использовать с раннего детства, как в индивидуальной, так и групповой работе и не только с детьми, но и со взрослыми. Нейрокоррекция может быть в виде игровых классов, комплекса двигательных упражнений (сенсомоторная коррекция), дыхательных упражнений, упражнений в развитии речи и артикуляции. Нейропсихологи констатируют, что нарушения межполушарного взаимодействия являются одной из причин дефектов речи, чтения и письма.

Преимущества использования нейрогамов в логопедической практике:

– игривая форма обучения;

– эмоциональная апелляция;

– мультифункциональность;

– автоматизация звуков в сочетании с двигательной активностью, а не статическое выполнение задач только за столом;

– формирование стабильной мотивации и добровольных познавательных интересов;

– формирование партнерского взаимодействия между ребенком и педагогом-терапевтом.

Нейропсихологическая коррекция является отличным дополнением к коррекционно-развивающей программе и позволяет глубже разобраться в проблеме, выявить причину инвалидности и выстроить грамотную программу сопровождения детей с нарушениями развития.

Нейроигры и упражнения могут использоваться от момента подготовительных артикуляторных упражнений до автоматизации заданного звука на материале броских фраз и рифм. [9]

Нейростимуляция с помощью «биоэнергетики»

Биоэнергопластика – включает совместное, синхронное, одновременное движение рук и органов суставного аппарата. Исследования ряда авторов подтвердили, что биоэнергетика является эффективным средством нейростимуляции: она синхронизирует полушария мозга, улучшая внимание, память, мышление и речь, поддерживает позитивный эмоциональный настрой ребенка, способствует повышению мотивации к урокам, помогает поддерживать интерес ребенка в течение длительного времени. [4]

Артикуляционные упражнения с «биоэнергетикой»

Комплекс упражнений, по принципу биоэнергетики, помогает развивать подвижность сочленяющего аппарата, что в свою очередь влияет на точность приобретения узоров сочленения.

Комплекс упражнений, согласно принципу биоэнергопластики, способствует развитию подвижности артикуляционного аппарата, что, в свою очередь, оказывает влияние на точность в усвоении артикуляционных укладов.

Автоматизация звуков с помощью «биоэнергопластики»

Для усиления кинестетики используется оптимизация логопедии, методики, включающие движения пальцев на тренажере – массажный коврик.

После уточнения артикуляции гласных, обучения детей активной работе губами при произнесении гласных звуков, а также после того, как ребенок освоил поочередные нажатия каждым пальцем на игольчатую поверхность колючего тренера, можно перейти к упражнениям с биоэнергопластикой.

Вводятся визуальные опоры – символы для гласных звуков (Ткаченко Т.А.), которые не только подсказывают, какой гласный звук произносить, но и напоминают, что губы должны активно работать. Это обеспечивает четкость сочленения. [2]

Каждому пальцу и ладони присваивается гласный звук. Этот тренажер поможет ребенку быстрее зафиксировать корреляцию пальцев и букв.

А Большой палец
О Указательный палец
У Средний палец
И Безымянный палец
Ы Мизинец
Э Вся ладонь

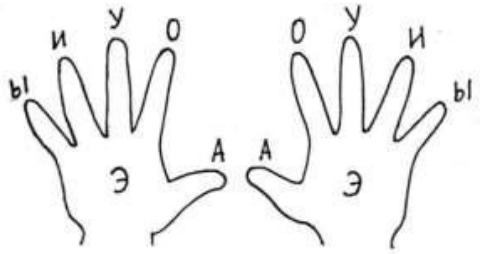

Нейро-игра «Передай это кому-нибудь другому». Ребенок совершает перекрестные движения руками (правой рукой сверху, затем левой).

На этапе автоматизации и дифференциации звуков можно применять различного рода нейроизвлечения.

Например, во время нейропреступления «Кольцо» автоматизируем звуки в слогах. Инструкция: сложите большие пальцы вместе с остальными и произнесите слог ЛА (или цепочку слогов ЛА-ЛО-ЛУ-ЛЫ). [1]

Нейроигра «Кулак-ребро-ладонь». Я использую это упражнение, чтобы развить фонемное восприятие или дифференцировать звуки. Инструкция: Вариант 1: если вы слышите звук «Ш» – сделайте кулак, звук «Г» – сделайте ладонь. Вариант 2: звук «С» – кулак, звук «З» – ребро, звук «Ц» – ладонь. [5]

Нейроупражнение «Ухо-нос». Описание нейроупражнения: левой рукой возьмитесь за кончик носа, а правой рукой – за противоположное ухо. Одновременно отпустите ухо и нос, хлопните в ладоши, поменяйте положение рук, с точностью до наоборот. Упражнение применяется при автоматизации звуков в чистоговорках и скороговорках.

Упражнение «Локоть-колено». Описание нейроупражнения: Поднимите и согните левую ногу у колена и коснитесь коленом левой ноги локтем правой руки, затем сделайте то же самое с правой ногой и левой рукой. Эта нейропреступность используется при автоматизации и дифференциации звуков, а также при обогащении лексики на лексические темы.

Нейроизвлечения с шариками (регулярные, перемычки, су-джоку). Описание нейропреступлений: 1 вариант: при звуке «Ш» ударить по мячу правой рукой и при звуке «Ж» левой рукой. Или закатать мяч между ладонями, если звук «Ш», то сверху правая рука, если «Ж» – левая рука. Вариант 2: При автоматизации звуков ребенок бросает мяч из рук в руки, говоря паттер. [5]

Упражнения, улучшающие способность получать и обрабатывать информацию (скрещенные движения, направленные на развитие мозолистого тела головного мозга.

Нейроиспытание «Путаница». Положите правую ладонь на голову, а левую – на живот. Затем погладить голову от верха головы до лица, а жи-

вот погладить круговыми движениями, сопровождаемыми декламацией речевого материала.

Нейроизы «Зеркальное рисование». Способствует синхронизации работы полушарий, восприятию информации и улучшает запоминание информации. Исходное положение: на доске или пустом листе бумаги, или возле бассейна песка, взяв карандаш в обе руки, рисуют зеркально-симметричные картинки, буквы при произнесении звуков, слогов или слов для автоматизации звуков. [11]

Подводя итог, следует отметить, что регулярное использование нейропреступлений в логопедической работе оказывает положительное влияние на коррекционный процесс обучения, улучшает физическое, психическое и эмоциональное здоровье, повышает интерес к занятиям и положительное эмоциональное настроение, активизирует когнитивную и мыслительную деятельность, способствует профилактике и коррекции нарушений письма и чтения.

Список использованных источников

1. Архипова Е.Ф., Южанина И.В. Автоматизация звуков с приёмами нейростимуляции. Автоматизация звука «Р». – М.: Издательство «В. Секачев» 2018.

2. Буденная Т. В. Логопедическая гимнастика: Методическое пособие. – СПб.: «ДЕТСТВО-ПРЕСС», 2003. – 64с. + вкл.8с.

3. Буйко В. И. Чудо-обучайка. Серия «Учимся играя». – Екатеринбург: – ООО Издательство «дом ЛИТУР», 2009. – 31 с.

4. Бушлякова Р.Г. Артикуляционная гимнастика с биоэнергопластикой. – М.: Издательство «Детство-Пресс», 2011.

5. Бушлякова Р.Г., Вакуленко Л.С. Артикуляционная гимнастика с биоэнергопластикой. Конспекты индивидуальных занятий по коррекции нарушений произношения свистящих, шипящих и сонорных звуков с включением специальных движений кистей и пальцев рук на каждое артикуляционное упражнение. – М.: Детство-Пресс», 2011.

6. Визель Т.Г. Основы нейропсихологии: учебник для студентов вузов / Т.Г. Визель. – М.: Издательство «АСТАстрель Транзиткнига», 2017. – 264 с.

7. Голдберг Э. Управляющий мозг. Москва, 2003.

8. Деннисон П., Деннисон Г. Образовательная кинестетика для детей. – Москва, 1998.

9. Колганова В.С., Пивоварова Е.В. Нейропсихологические занятия с детьми. – М.: Айрис-пресс, 2015.

10. Пьянова Л.А. Нейрогимнастика в коррекции нарушений речевого развития и оздоровления детей дошкольного возраста // Сборник «Образование и психологическое здоровье» в сетевом издании Региональный социо-психологический центр». – М., 2018.

А.С. Литвинова
студент Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
С.С. Мажитова
научный руководитель, магистр педагогики и психологии, г. Кокшетау

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ И ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация. В данной статье рассматривается роль образования в социализации детей с особыми потребностями, выделены структурные уровни социализации детей с ООП, отмечены проблемы и факторы социализации таких детей, проведено экспериментальное исследование и обозначены результаты.
Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, социализация, адаптация, дезадаптация, благоприятные условия.

Аннотация. Бұл мақалада ерекше қажеттіліктері бар балаларды әлеуметтендірудегі білім берудің рөлі қарастырылады, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды әлеуметтендірудің құрылымдық деңгейлері анықталды, мұндай балаларды әлеуметтендірудің проблемалары мен факторлары атап өтілді, эксперименттік зерттеулер жүргізілді және нәтижелер белгіленді.
Түйінді сөздер: ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар, әлеуметтену, бейімделу, бейімделу, қолайлы жағдайлар.

Annotation. This article examines the role of education in the socialization of children with special needs, identifies structural levels of socialization of children with special educational needs, identifies problems and factors of socialization of such children, conducted an experimental study and outlined the results.
Keywords: children with special educational needs, socialization, adaptation, maladaptation, favorable conditions.

Получение образования является неотъемлемым условием успешной социализации детей с особыми образовательными потребностями. Об этом гласит Закон Республики Казахстан – «О правах ребёнка». Данный закон ставит в приоритет получение образования для всех детей без исключения, а также подготовку их к полноценной общественной жизни, развития у них общественно значимой и творческой активности, воспитания в них нравственных качеств, гражданственности и патриотизма.

По данным ЮНИСЕФ, на 2022 год в Казахстане преобладает около 154 тысячи детей с особыми потребностями. Из них, более 102 тысяч детей обучаются в специализированных школах, школах-интернатах, обучаются на дому. Дети с расстройствами лёгкой степени интегрированы в общеобразовательный процесс.Если сравнивать статистические данные за предыдущие года, то можно заметить такую тенденцию, что процент детей с особыми потребностями с каждым годом увеличивается, причиной этого явления служат как внешние, так и внутренние факторы. Помимо этого, в стране увеличивается и процент интеграции детей с особыми образовательными потребностями как в специализированные

учреждения, так и в общеобразовательные. Это обусловлено увеличением учебных учреждений различного типа, усовершенствованием материально-технической базы и повышением уровня профессионализма педагогов и иных специалистов.

Процесс обучения детей является фундаментальным компонентом их социализации. Попадая в здоровое общественное окружение, ребёнок приобретает определённый социальный статус, усваивает общественные нормы, ценности и установки, стремится к самостоятельности и активности.

Как известно, первоначальным институтом социализации каждого человека, является – семья. Именно в ней, ребёнок усваивает первые навыки общения и взаимодействия. Поэтому первостепенный шаг в формировании навыков социализации своих детей – отводится родителям. Именно они, должны как можно больше приложить усилий по формированию у детей отношения к жизни, труду, ценностям. От того, насколько будут сформированы эти отношения с раннего детства, будет зависеть дальнейший успех социализации ребёнка.

Условно выделяют пять основных уровней на которых строится процесс социализации особых детей:

1. Структурный – данный уровень показывает умения использования навыков общения, правил поведения и т.д.

2. Ценностный и морально-нравственный уровень – определяет умение ориентироваться в происходящих событиях, а также умение осознавать своё собственное «Я».

3. Учебный уровень – отвечает за планирование и реализациюпоставленных образовательных задач.

4. Уровень личностного развития – определяет уровень ответственности за решение своих социальных проблем.

5. Уровень духовного развития – показывает принятие культурно-исторических ценностей и соответствие им в желаниях и поведении.

Пройдя данные уровни, ребёнок обретает соответствующий уровень социализации. Встречаются и такие случаи, когда все или несколько из вышеперечисленных уровней отсутствуют, это говорит о сложной форме протекания того или иного нарушения у ребёнка. Это могут быть дети со средней и тяжелой степенью расстройства аутистического спектра – синдромом Ретта, дети с ДЦП интеллект которых, глубоко нарушен, дети с тяжёлой формой ЗПР и т.д.

Для детей с особыми потребностями, процесс социализации и социально-психологической адаптации считается наиболее затруднительным, чем для детей развитие которых достигает нормы. Это обусловлено наличием у них разнообразных недостатков. Чем сложнее диагноз и степень его развития, тем выше уровень дезадаптации у ребёнка. Таким детям свойственно испытывать смущение, замкнутость, агрессивность, заниженную самооценку и отчуждённость. Для них также осложнено

взаимодействие с общественной средой, затруднительно установление круга общения со сверстниками и ограничена вероятность адекватного реагирования на различные ситуации.

Часто жизнь и адаптация детей с особыми потребностями, проходит в закрытых условиях отчуждённого типа. Установки, ценности и правила таких детей значительно отличаются от тех, которые общеприняты в обществе. Безусловно, взаимодействие и коммуникации в данных условиях ограничены. Вследствие этого ребёнок не может освоить социальные роли, зачастую эти роли некому представить, донести сущность и механизм их использования.Соответственно всё это негативно сказывается на интеллектуальном и личностном развитии таких детей, что затрудняет их процесс социализации и адаптации.

В таких случаях, главная роль отводится администрации того или иного учреждения, психологам, социальным педагогам, классным руководителям, родителям и педагогам дополнительного образования. Перед ними стоит ответственная миссия по созданию благоприятных условий среды, разработке и выбору индивидуальных специальных образовательных программ, техник и методик в соответствии с потребностями ребёнка, а также миссия по разработке современных технологий обучения, которые будут развивать интегративные качества личности ребёнка, в том числе их самостоятельность. Администрация учреждения должна выстроить учебно-образовательный процесс таким образом, чтобы каждый ребёнок был максимально интегрирован в общество.

Как показало наше экспериментальное исследование, проведённое в условиях специальной организации образования, дети имеющие определённые нарушения, могут быть не менее социализированы, чем их сверстники, не имеющие проблем в развитии, при условии качественной коррекционной работы.

В данном исследовании участвовали учащиеся 10-го класса в составе из 8 человек. В классе обучается один ребёнок с расстройством аутистического спектра лёгкой формы, у двух детей присутствуют диагнозы смешанной формы нарушение зрения тяжёлой степени и задержка психического развития легкой степени, оставшийся процент детей имеет только одно нарушение – задержка психического развития легкой формы.

В процессе исследования мы обозначили приоритетные критерии для выявления уровня социализации детей. Такими критериями стали – мотивация к обучению детей, их взаимоотношения в коллективе и уровень их самооценки и тревожности, а также подобрали соответствующие методики. Стоит отметить, что для детей с особыми потребностями зачастую используется программы и методики более облегченного типа в силу уровня их особенностей, мы учли этот момент и подобрали методики более упрощённого уровня.

При диагностировании уровня мотивации учения и эмоционального отношения к учению учащихся были использованы такие методики как: Анкета учебной мотивации по Н.Г. Лускановой состоящей из 10 тестовых вопросов, «Лесенка побуждений» по А.И. Божовичу, И.К. Марковой, которая свидетельствует о соотношении социальных и познавательных мотивов учения школьника. При диагностировании уровня взаимоотношений в коллективе был использован метод социометрии «Капитан Корабля». При выявлении уровня самооценки была использована методика «Лесенка». На основе выделенных критериев и подобранных методик, были определены три уровня достижения социализации детей с особыми потребностями.

Высокий уровень – такие дети характеризуются высокими познавательными мотивами, стремлением успешно выполнять все школьные требования. Такие дети обладают максимальной самостоятельностью, открытостью и высокой самооценкой.

Средний уровень – познавательные мотивы таких детей сформированы в меньшей степени, учебные предметы их мало привлекают, они предпочитают общение со сверстниками. Познавательный мотив проявляется в том случае, когда ребёнок заинтересован в работе, не стремится к самостоятельности, но и не отказывается от помощи со стороны взрослого

Низкий уровень – свидетельствует о серьёзных затруднениях в учебной деятельности таких детей, о неуверенности, отчужденности повышенной тревожности и о неадекватной заниженной самооценке.

Результаты проведённого эксперимента показали следующее: У 65% детей мотивация к учебной деятельности показала – средний уровень развития, у оставшихся 35% – низкий уровень. По результатам диагностирования уровня взаимоотношений в коллективе было выявлено, что 80% имеют средний уровень, 20% – низкий. Дети, активно общаются во вне урочной деятельности, играют в коллективные игры, участвуют в школьных конкурсах, поют в хорах, посещают музеи и выставки.

55% учащихся отличились заниженной самооценкой и высоким уровнем тревожности. Так у 45% учащихся преобладает более адекватная самооценка. Таким образом, высокого уровня достижения из всех предоставленных критериев – не выявлено.

Все полученные результаты были переданы психологу и социальному педагогу, для дальнейшей коррекционной работы.

Вследствие вышеизложенного стоит сделать вывод, что успешность обучения воспитания и социализации детей с ООП зависит от правильной оценки его возможностей и особенностей развития, а также, что одним из важнейших факторов успешной социализации является, прежде всего, готовность окружающего общества (родителей, психологов, педагогов, медицинских работников и других специалистов, входивших в круг взаимодействия с ребёнком с особыми потребностями относиться с

пониманием и милосердием. Целенаправленно оказывать помощь по формированию социальных навыков и помощь в их использовании, быть готовым выстраивать со своей стороны коммуникацию и взаимодействие на основе актуальных и гуманных методов. Только посредством комплексного взаимодействия всех участников учебно-воспитательного процесса, можно добиться успешной социализации каждого ребёнка.

Список использованных источников

1. Защиринская О.В. Психология детей с задержкой психического развития: Хрестоматия / О.В. Защиринская. – СПб.: Речь 2007.
2. Казакова Л.А. Особенности адаптации детей и подростков с ОВЗ // Сибирский педагогический журнал. – 2010.
3. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учеб. пособие для студ. Высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.
4. Самоукова О.В. Социализация детей с ограниченными возможностями здоровья в учреждении дополнительного образования // Научно-методический электронный журнал «Концепт», г. Киров.

Д.Т. Хасенова, Д.А. Магзумова
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Р.С. Мустафина
магистр педагогических наук, преподаватель Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАБОТ С ДЕТЬМИ ООП В ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье посвящена проблеме организации инклюзивного образования в Казахстане. Рассматриваются особенности, преимущества и законодательная база процесса обучения данного вида. Анализируется готовность учителей общеобразовательных школ к работе в условиях инклюзии. Рассматривается работа психолого-педагогическое консультирования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети-инвалиды, особые образовательные потребности, социализация, общеобразовательные толерантность, профессиональная подготовка педагогов.

Сегодня проблема инклюзивного образования актуальна во всем мире. Это явление не осталось незамеченным в Казахстане. Эта проблема требует внимания, ведь количество людей, родившихся и рожденных с инвалидностью, с каждым годом увеличивается. Государство ставит задачу ранней диагностики нарушений развития у детей и ранней коррекции этих различий за счет компенсаторных функций организма. Система образования, в свою очередь, должна по возможности включать детей данной категории в процесс обучения в массовых детских садах, об-

щеобразовательных школах и высших учебных заведениях. Цель инклюзивного образования состоит в том, чтобы обеспечить детям с ООП равное начало обучения.

В условиях развития инклюзивного образования социально-психологическое и этническое обеспечение является одной из проблем, которая может возникнуть в связи с рядом вопросов, особенно в отношении особенностей социального характера или психофизического состояния образовательных учреждений воспитанника. Одним из решений успешного участия детей школьного возраста, нуждающихся в специальном образовании, в общеобразовательном процессе является систематическая деятельность служб психолого-педагогической поддержки детей, нуждающихся в специальном образовании, в общеобразовательных организациях. Отношения педагог-родитель играют особую роль в процессе обучения детей с ООП.

Родители хорошо знают своего ребенка, поэтому воспитатель может получить полезные советы для решения многих задач. Сотрудничество педагогов и родителей помогает взглянуть на ситуацию с разных сторон, что позволяет взрослым понять индивидуальные особенности ребенка, определить его способности и создать правильные правила жизни. В школе совместная работа с родителями осуществляется как с равноправными участниками и партнерами образовательного процесса. Перед ними перспективы обучения ребенка с имеющимся заболеванием в специальной реабилитационной комнате и организации безбарьерной среды в общеобразовательной школе.

Участие родителей в коррекционно-развивающем процессе, своевременное решение детских проблем позволяет педагогам школы добиваться положительных результатов. Сегодня многие родители хотят обучать своих детей с особыми образовательными потребностями в классах, входящих в состав общеобразовательной школы, где созданы все необходимые условия. Сотрудничество с родителями осуществляется в форме консультаций, совместных оздоровительных мероприятий.

Есть и положительные моменты: благодаря совместной работе педагогов первой ступени образования, педагогов сопровождающей службы и родителей многие учащиеся специального коррекционного отделения для детей с психическими расстройствами переведены в общеобразовательные классы. По результатам ПМПК, результаты учебного год.

Дети и подростки участвуют в общественной жизни школы. Для детей с особыми образовательными потребностями все внеклассные и внеклассные мероприятия (кружки, факультативы, занятия) проходят с учащимися в обычных классах. Работая с детьми с особыми образовательными потребностями, педагоги стремятся развивать творческие способности учащихся. С первых дней в школе они активно участвуют в организации и проведении классных и школьных мероприятий. Поэтому для оказания комплексной и педагогической помощи детям с ООП по

приказу руководителя создаются служба психолого-педагогического сопровождения детей.

Психолого-педагогическая поддержка – это особая помощь и поддержка для всех участников образовательного процесса. Это комплексное, системно организованное движение специалистов, создающих социально-психологические и воспитательные условия для успешного обучения и развития каждого ребенка в соответствии с его способностями и потребностями.

Профессиональное взаимодействие специалистов службы сопровождения осуществляется посредством психолого-педагогического консультирования. Специалисты учитывают учебные и воспитательные проблемы ребенка, результаты обследования каждого ребенка, социальную ситуацию развития ребенка и рекомендации психолого-педагогических консультаций, определяют образовательную траекторию, проектируют индивидуальное развитие, учебные программы.

Специалисты готовят рекомендации для педагогов и родителей по обучению и воспитанию ребенка, нуждающегося в индивидуальном подходе к обучению.

Психолого-педагогическое консультирование (ППК) – вид профессионального сотрудничества всех педагогов и специалистов, разрабатывающих стратегию психолого-педагогического сопровождения ребенка с особыми образовательными потребностями на первом этапе, в процессе воспитания и обучения. Поэтому основной целью совета, как совещательного органа, является не только определение средств обеспечения и индивидуальных планов коррекционно-развивающей работы с детьми, вступающими в общеобразовательный процесс детских садов, но и определение мер и способов. Высокая социальная адаптация ребенка, социализация в нормальной среде.

Задачи ППК:

– Детям, нуждающимся в специальной помощи (психолог, логопед), а также детям для психологического, медико-психологического консультирования, затем ПМПК, обучение и определение характера и причин отклонений в поведении детей;

– Определение содержания индивидуальной программы психолого-педагогического сопровождения;

– Оценка эффективности специальной помощи и координация взаимодействия специалистов.

По цели психолого-педагогическое консультирование можно разделить на первичное, плановое, экстренное и итоговое. Рассмотрим характеристики каждого вида более подробно.

Первичная консультация – может быть проведена при постановке детей на учет и выявлении проблем в развитии. Плановую консультацию рекомендуется проводить не реже одного раза в полгода. Цель: оценить динамику обучения и коррекции, при необходимости внести исправле-

ния и дополнения в коррекционные работы, изменить форму, режим или программу тренировок, подготовить дополнительные тесты.

Срочная консультация проводится по требованию преподавателя или любого специалиста, при необходимости (длительное заболевание, неожиданная стрессовая реакция, внезапное возникновение других проблем в учебной или коррекционной работе). Заседания психолого-педагогического совета проводятся в соответствии с графиком работы по требованию педагогов или родителей. Согласно рекомендациям ОПМПК, учащиеся с нарушением речи участвуют в логопедических занятиях по произношению, развитию связной речи. Занятия с психологом и педагогом-инвалидом для коррекции и развития сферы познавательной деятельности и эмоциональной воли. Материалы консилиума используются как основа для составления психолого-педагогической характеристики ребенка в ПМПК.

ППК используется по многим причинам:

1. Справка ПМПК о том, что ребенок поступил в детский сад по рекомендованному предмету;

2. Психолого-логопедическое обследование, которое может быть проведено с письменного согласия родителей (законных представителей ребенка) по требованию педагога или родителя.

Документы ППС:

1. Положение о психолого-педагогическом совете организации образования.

2. Постановление о создании Совета организации образования.

3. План работы совета на текущий учебный год.

4. Реестр регистрации детей для совета.

5. Журнал регистрации заседаний совета, комментарии и рекомендации.

6. Воспитательные функции.

7. Представление психолога доске.

8. Представление логопеда на консилиум.

7. Мнение Правления.

Основными направлениями психологической поддержки детей с ООП являются:

– розыскная работа;

– редактирование и доработка;

– консультации с учителями и родителями.

По решению ПМПК психолог определяет направления и методы коррекционно-развивающей работы, периодичность и продолжительность специальных занятий. Одной из важнейших задач является подготовка программ настройки и развития психологической помощи.

Основные направления коррекционно-развивающей работы педагога-психолога с детьми с ООП в условиях образовательной интеграции это:

– развитие эмоционально-личностной сферы и коррекция ее недостатков;

– развитие познавательной деятельности и целенаправленное формирование высших психических функций;

– формирование самоконтроля движения и поведения;

– формирование и развитие социальных навыков и социализации;

– развитие социальной компетентности, навыков общения с окружающими.

Работа в области консультативно-просветительское и профилактическое направление помогает учителям и родителям в воспитании и обучении детей с ООП. Также даются рекомендации с учетом возрастных и индивидуальных особенностей детей, соматического и психического состояния здоровья, проводятся коррекция и мероприятия по привлечению педагогов и родителей к решению воспитательных задач.

На индивидуальных консультациях с педагогами и родителями совместно обсуждаются ход и результаты коррекционной работы. Анализируются положительные факторы развития ребенка, даются рекомендации, позволяющие избежать возможных проблем.

Каждый член группы психолого-педагогической поддержки должен соблюдать профессиональную этику и не должен распространять информацию, полученную в результате психолого-педагогического тестирования, консультирования или других действий, которые могут нанести вред ребенку или семье.

Поэтому общая организация психолого-педагогического сопровождения призвана обеспечить качественную содержательную работу с детьми с ООП и способствует развитию активной родительской роли в воспитании и развитии детей. Делая вывод, нужно отметить, что работа ППК очень важна в инклюзивном образовании, ее задачи, цели направлены на развитие и формирование эффективности специальной помощи и координации взаимодействия специалистов. А также развитие познавательной деятельности и формирование высших психических функций, самоконтроля движения, социальных навыков и социализации детей с ООП, развитие социальной компетентности, навыков общения с окружающими людьми. Это так необходимо этим детям в нашем мире.

Список использованных источников

1. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года (Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года, № 636)

2. Типовые учебные программы для обучающихся с ограниченными возможностями 0-4 классов уровня начального образования по обновленному содержанию. Приказ МОН РК от 27 июля 2017 года № 352.

3. Психолого-педагогическое сопровождение и оказание поддержки учащимся с особыми образовательными потребностями в школах на краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной основе: Методические рекомендации. НАО, Астана, 2015.

4. Елисеева И.Г., Чумакова О.Ф. Профессиональное сопровождение педагогов общеобразовательных школ, реализующих методические рекомендации. – Алматы, 2015.

5. Айдарбекова А.А. Создание социально гуманной среды в организациях общего образования. – Алматы, 2015.

Е.Н. Миньковская
студент Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
С.С. Мажитова
научный руководитель, магистр педагогики и психологии, г. Кокшетау

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В КАЗАХСТАНЕ: СОЗДАНИЕ УСЛОВИЙ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В статье рассматривается одно из приоритетных направлений, которое стремится обеспечить равные возможности для всех категорий граждан. Стремление к равным возможностям происходит благодаря направлению инклюзии, и её постепенному становлению в образовании Республики Казахстан. Инклюзия в образовательной среде является главным этапом в борьбе с препятствиями для людей, имеющих различные особенности в развитии.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями, благоприятные условия, инклюзивная среда, тьютор, педагог-ассистент.

Аннотация. Мақалада азаматтардың барлық санаттары үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге ұмтылатын басым бағыттардың бірі қарастырылады. Тең мүмкіндіктерге ұмтылу Инклюзия бағытының және оның Қазақстан Республикасының білім беруінде біртіндеп қалыптасуының арқасында орын алады. Білім беру ортасындағы Инклюзия дамудың әртүрлі ерекшеліктері бар адамдар үшін кедергілермен күресудің негізгі кезеңі болып табылады.

Түйінді сөздер: инклюзивті білім беру, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар, қолайлы жағдайлар, инклюзивті орта, тьютор, педагог-ассистент.

Annotation. The article considers one of the priority areas that seeks to ensure equal opportunities for all categories of citizens. The desire for equal opportunities is due to the direction of inclusion, and its gradual formation in the education of the Republic of Kazakhstan. Inclusion in the educational environment is the main stage in the fight against obstacles for people with different developmental characteristics.

Keywords: inclusive education, children with special educational needs, favorable conditions, inclusive environment, tutor, teacher-assistant.

Как сказал однажды советник Нерона: Сенека (младший): «Равенство прав и возможностей не в том, что все ими воспользуются, а в том, что они всем предоставлены».

Политика Республики Казахстан направлена на обеспечение прав всех граждан, на качественное образование вне зависимости от их социального, экономического, культурного статуса. Инклюзивное образование рассматривается в качестве одного из стратегических направлений

развития системы образования страны, является ведущей тенденцией современного этапа развития системы образования.

Право на доступность качественного образования гарантировано законодательством Республики Казахстан всем обучающимся, независимо от индивидуальных возможностей, с учетом разнообразия особых образовательных потребностей (далее ООП).

Нормативно-законодательная база, регламентирующая деятельность участников образовательного процесса, направлена на обеспечение равных прав и возможностей получения образования всех уровней всеми гражданами независимо от национальности, языка, пола, социального положения и состояния здоровья. Но с учетом интеллектуального развития, психофизиологических и индивидуальных особенностей каждого лица.

На современном этапе развития инклюзивного образования используется следующее определение особых образовательных потребностей – это потребности учащихся в психолого-педагогической, социальной и иной помощи, без которой невозможно получения качественного образования и выделяют 3 группы детей с ООП:

– дети с различными нарушениями психофизического развития: нарушения слуха, зрения, интеллекта, речи, опорно-двигательного аппарата, задержкой психического развития и эмоционально-волевыми расстройствами.

– дети со специфическими трудностями в обучении, поведенческими и эмоциональными проблемами.

– дети у которых в силу социально-психологических, экономических, языковых, культурных причин возникают особые образовательные потребности.

Сегодня инклюзивное образование – это мощнейшая развивающаяся стратегия, которая отвечает за организацию процесса обучения детей независимо от их физических, психических, интеллектуальных и других особенностей в общеобразовательных учреждениях.

Понятие инклюзивная школа содержит в себе прежде всего этноним демократической школы, которая прививает уважение к людям и стилю их жизни. В подобной школе учащиеся вместе творчески осуществляют работу над решением образовательных проблем. Любой общеобразовательной школе, внедряющей практику инклюзивного образования, автоматически присваивается статус инклюзивной школы.

Инклюзивное образование не имеет ничего общего с методологическим характером специального образования. Хоть эти термины и могут быть взаимоконструированы, но инклюзивное образование все же является уникальным методом включение детей с ООП в общеобразовательный процесс. Инклюзивное образование представляет собой неточное, расплывчатое и эластичное понятие, его методы и формы гибкие и способны подстраиваться под каждый индивидуальный случай.

Цель показать, что инклюзивное образование – это гибкий и многогранный процесс, представить поле его задач, его объемы работы и функции в общеобразовательной среде.

Что касаемо включения в образовательный процесс учащихся с особыми потребностями?

Согласно всемирной конференции по образование лиц с особыми потребностями, каждый имеет право быть включенным в систему обычного образования, получать поддержку в обучении и учувствовать во всех аспектах школьной жизни.

Отсюда отправной точкой стали системы инклюзивного образования, которые основаны на принципах равенства, недискриминации и внимания к потребностям учащихся. В каждой стране подход к этой системе отличается, степень и успешность включения зависит от каждой страны индивидуально. В европейских странах, США, Канаде, Японии уже десятилетиями используется данная модель образования. В странах СНГ инклюзивное образование только начинает набирать обороты.

Обращения, опубликованные в соответствии с Государственной программой Республики Казахстан о развитии образования и науки на 2020–2025 годы, говорят о том, что к 2025 году все школы, дошкольные учреждения и колледжидолжны создать условия для инклюзивного образования.

Какой будет повестка на ближайшие годы? Одна из самых важных задач – принятие инклюзивного образования как нормы. Это означает, что инклюзия должна быть нормирована в нашем обществе, и инклюзивная среда должна быть гуманистическим местом, которое принимает каждого. Чтобы достичь этого 26 июня 2021 года президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев утвердил закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам инклюзивного образования». В поправках говорится о том, что правительство должно стремится создать равные условия образования для всех детей, включая детей с ограниченными возможностями. При необходимости детям с особыми потребностями будут создаваться индивидуальные образовательные программы, обеспечиваться сопровождение. Согласно закону, все учреждения дошкольного и среднего образования обязаны принимать всех детей, проживающих в их зоне обслуживания, без ограничений.

Еще со времён внедрения гуманистических подходов к образованию особую актуальность приобрела проблема создания соответствующих условий образования для детей с особыми потребностями, в соответствии с их индивидуальными, возрастными и психическими особенностями здоровья.

Важная роль в определении включения ребёнка с особенностями в общеобразовательный процесс отводится сотрудникам ПМПК (психолого-медико-педагогическому комитету), поскольку именно эти специали-

сты оказывают своевременную диагностику детей с различными особенностями, и дают конечный вывод о возможности или невозможности включения ребёнка в общеобразовательный процесс, разумеется, только при согласии законного представителя ребёнка.

Для того, чтобы успешно интегрировать ребёнка с особыми образовательными потребностями, необходимо, прежде всего, подготовить благоприятную инклюзивную среду. Здание школы должно иметь наличие благоприятной среды для помещения ребенка в нее: пандусы, широкие дверные проёмы, специальная аппаратура, оснащённые кабинеты и спортивно – оздоровительно площадки и т.д. Помимо этого, должна быть предусмотрена соответствующая мебель, например: одноместные парты, а также ортопедические приспособления, специальные приборы для обучения и т.д. Таким образом, необходимо обеспечить максимально комфортные и защищённые условия для каждого ребёнка.

Прежде чем ребёнок переступит порог общеобразовательной школы с инклюзией, необходимо провести подготовительную работу по формированию толерантного отношения к таким детям среди всех лиц, которые будут участвовать в образовательном процессе (администрация школы, педагоги, родители, тьюторы и т. Д.)

Уместно будет также проводить на педагогических, методических советах и родительских собраниях ознакомительные беседы по специфике детей с особыми потребностями. Привлекать специалистов из специальных учреждений для расширения знаний и навыков в данной области, а также для повышения уровня компетентности педагогов и педагогического просвещения родителей.

Большое значение, в школе с инклюзивным образованием имеет деятельность тьютора или педагога-ассистента.

Тьютор – это некий помощник ведущего педагога, который сопровождает, защищает и оказывает помощь в образовательном процессе конкретному ребёнку с тем или иным нарушением. Его основная задача, поддерживать интерес ребёнка к образованию, привить ему различного рода умения и навыки, обеспечить его социализацию в учреждении и т.д.

Что касается учебного материала, то он должен быть изложен ёмко и точно. У многих детей с особенностями выявляются трудности в пространственных и временных представлениях, также они испытывают трудности в орфографии, поэтому педагогу необходимо развивать речь детей, знакомить их с терминологией, различными словарями и техниками написания. Занятия нужно выстраивать таким образом, чтобы ребенок получал от заданий и упражнений удовольствие и удовлетворение. Следовательно, при взаимодействии с такими детьми педагог должен помнить об их повышенной чувствительности. Педагогу, также следует опираться на дидактические принципы и на принцип последовательности предметов в изложении учебного материала.

Как показал наш практический опыт в лице педагога-ассистента, дети с особыми потребностями могут полноценно обучаться в общеобразовательной школе с инклюзией, при условиях, если у ребёнка обладает сохранный интеллект, в учреждении реализована соответствующая материально-техническая база, грамотно оснащено здание школы и имеется комплектация высококвалифицированных специалистов из разных областей. В своей практике, мы взаимодействовалис ребёнком, у которого было нарушение слуха, оказывали ему помощь в усвоении учебного материала, а также сопровождали его в местах передвижения, к тому же степень его нарушения была минимальной, интеллект был сохранный, преобладали только незначительные отклонения в анализировании материала на слух, что значительно облегчило образовательное сопровождение.

Из вышеизложенного можно прийти к такому заключению, что обучение детей, с различными нарушениями – это многообразный и трудоемкий процесс, требующий системного подхода, который включает в себя взаимодействие услуг различного спектра.

Список использованных источников

1. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы

2. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования

3. Аргынов А.Х., Жумаканова Р.А., Шаяхметова А.А. Основы инклюзивного образования. – Кокшетау, 2016. – 146 с.

Н.С. Кайдарова
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Э.Ю. Сарсембаева
научный руководитель: доцент высшей школы педагогики, доктор философии (PhD), г. Павлодар

НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПОДГОТОВКЕ ДЕТЕЙ К ШКОЛЕ. ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ

Аннотация. Статья посвящена нейропсихологическим приёмам и техникам, которые могут предотвратить трудности подготовки дошкольников и помочь преодолеть неуспеваемость у школьников. Выполняя задания, ребёнок будет развивать своё мышление, воображение и тренировать другие важные психические функции, необходимые для успешного обучения в школе.

Ключевые слова: Нейропсихологические упражнения, развитие межполушарного взаимодействия, нейропсихологический подход.

В настоящее время количество школьников, которые испытывают трудности в обучении, неуклонно растёт. Раньше основными причинами

неуспеваемости в школе считались неправильное воспитание и проблемная социальная среда. Сегодня неуспешными оказываются и дети из вполне благополучных семей. И всё чаще хорошая успеваемость в школе даётся ребёнку ценой постоянных головных болей, проблем с желудочно-кишечным трактом или различных невротических проявлений.

Один ребёнок начинает говорить в год, а в четыре – уже читать. А другой, учась в школе, с трудом усваивает послоговое чтение, неуверенно узнаёт или вообще путает буквы. У одних детей абсолютная грамотность, а другие, вызубрив наизусть все правила, делают по несколько ошибок в каждой строчке. И такие проблемы возникают не только у детей с тем или иным диагнозом, но и у абсолютно здоровых детишек.

Чаще всего школьники испытывают трудности с письмом, чтением и математикой. Когда ребёнок впервые переступает порог школы, он хочет учиться, хочет стать хорошим учеником. Ему не терпится попасть в школьный мир. Когда же появляются первые двойки, это желание сразу пропадает. Учиться хочет, но не может. В чём причина?

Одна из причин в том, что система школьного обучения в данное время не в полной мере соответствует возрастным и интеллектуальным особенностям детей. Социальный прогресс, высокие темпы развития науки и техники приводят к тому, что общество предъявляет всё более высокие требования к школьному образованию. Школьные программы усложняются из года в год, не всегда ориентируясь на возрастные и психические особенности ребёнка. В результате даже способные к обучению дети попадают в разряд неуспевающих. Другой причиной трудностей обучения могут быть различные проблемы формирования отделов головного мозга. И это не значит, что с ребёнком что-то не так. Ребёнок может быть абсолютно здоровым физически и умственно, но его мозг, который ещё развивается, не справляется со школьной нагрузкой. Работу с детьми можно назвать благодатной почвой, так как мозг ребёнка, в отличие от мозга взрослого, находится в стадии формирования. У каждой психической функции есть своя программа развития. Мозг ребёнка созревает гетерохронно: разные функции развиваются в разное время. Коррекционно-развивающие занятия необходимы как детям, не успевающим в школе из-за отставания в развитии отдельных психических функций, так и детям, которые со школьной программой справляются, но в ущерб своему здоровью. С какими проблемами приходится сталкиваться родителям и педагогам? Что чаще всего мы слышим от самого ребёнка?

Жалобы ребёнка и вероятная «расшифровка»:

– «Никак не могу вспомнить, уже забыл, не могу выучить» – проблема с памятью.

– «Нечаянно пропустил, не заметил» – проблема с вниманием.

– «Не понял» – проблема с мышлением, скоростью обработки информации.

– «Не могу представить» – проблема с воображением.

Как видим, жалобы ребёнка связаны с проблемой развития основных психических функций. Какие же психические процессы должны быть на хорошем уровне для успешного обучения? Самое важное – это, внимание. Причём внимание должно обладать произвольностью, достаточной концентрацией, устойчивостью, распределением и объёмом. Концентрация и устойчивость помогают долгое время удерживать внимание на том или ином объекте деятельности, не отвлекаясь на посторонние раздражители. Важен хороший объём внимания, особенно акустического. Это нужно для понимания инструкции, к тому же если она большая по содержанию. Распределение внимания подразумевает одновременное восприятие разномодальной информации: например, слушать учителя и писать. Именно на внимание ребёнка часто жалуются родители и педагоги. С нейрофизиологической точки зрения, внимание может страдать из-за недоформирования глубинных отделов мозга. Но ко времени обучения в школе уровень развития этих отделов и, соответственно, все свойства внимания должны быть у ребёнка на достаточной высоте [1].

Если у ребенка имеется хотя бы одна из перечисленных проблем, необходимы дополнительные занятия для развития той или иной психической функции.

Принципы занятия:

1. Коррекционный – преодоление неуспеваемости, устранение дефектов за счёт корректировки и развития тех или иных психических функций.

2. Эмоциональнореабилитационный – восстановление уверенности ребёнка в своих возможностях, повышение учебной мотивации, создание ситуации успеха.

3. Стимулирующий – побуждение к разнообразным видам деятельности.

Самая приемлемая форма для дополнительных занятий – это игра. Игра является ведущей деятельностью, начиная с младенчества, когда появляются предпосылки игры, и до младшего школьного возраста. В младшем школьном возрасте ведущей становится учебная деятельность. Но и в этом возрасте дети продолжают активно играть. Именно в игре проявляются их характер, эмоциональные переживания, умение действовать по правилам. В школьном возрасте внимание ребёнка становится более устойчивым, идёт непроизвольное освоение учебного материала. Игровая форма повышает эффективность овладения материалом. Ребёнок, обучаясь, при этом получает удовольствие. Такая форма коррекции особенно полезна тревожным детям, которые боятся ситуации «неуспеха». Именно в игровой деятельности такие дети могут сбросить напряжение и полностью проявить себя, взять инициативу в свои руки. Желательно выбрать для занятий 20–25 минут несколько раз в неделю. Очень

важно при этом создать доброжелательную обстановку. Нужно исключить из поля зрения все отвлекающие предметы (телевизор, радио, смартфоны и т. п.). Описанные ниже упражнения подойдут для детей 5–10 лет, в зависимости от подготовленности ребёнка, его индивидуальных и возрастных особенностей.

Развитие межполушарных взаимодействий, подготовка к школе (Упражнение 1). Ребенок левой руки указательного пальца указывает на цвет «левая рука», затем правой рукой повторяет движение из картинки «правая рука»:

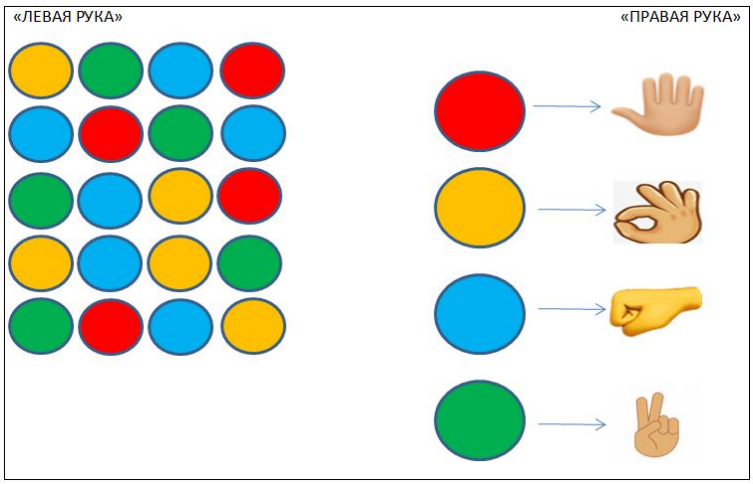

Развиваем у ребенка зрительно-моторную координацию (Упражнение 2). Нужно называть буквы и цифры, затем ребенок должен найти и одновременно показывать одинаковые буквы и цифры:

А	1	Р	6	9	Ю
8	И	4	З	В	А
Ю	З	9	8	5	1
5	В	6	4	И	Р

Тренируем мозг ребенка и улучшаем когнитивные способности (Упражнение 3). Нужно указательными пальцами правой и левой руки одновременно обводить фигуры:

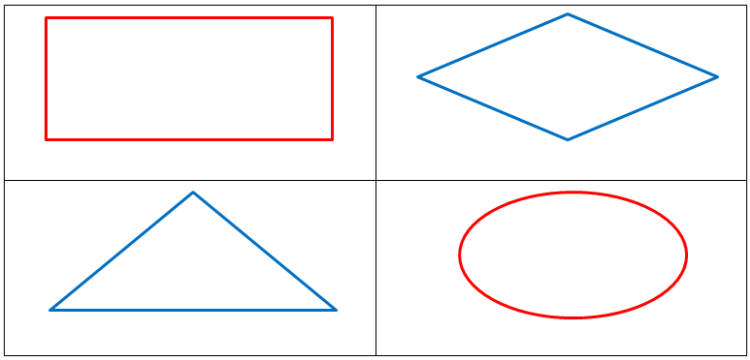

Развиваем у ребенка внимание, моторику, мышление (Упражнение 4). Каждый палец – определённая буква, набираем фразу или слово нужными буквами (печатая пальчиком на кружке в центре):

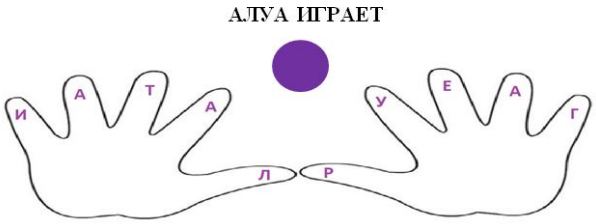

Пальчиковая нейроигра развиваем у ребенка мелкую моторику, ловкость рук и межполушарное взаимодействие (Упражнение 5). Каждый палец – определённый цвет.

Развитие внимания, пространственного мышления, закрепление графического образа цифр (Упражнение 6). Приготовьте произвольно набранную «мешанину» из цифр и букв. Количество знаков зависит от возраста и подготовки ребёнка. Ребёнок должен найти и зачеркнуть все буквы перед цифрой 5 и все буквы после цифры 6. Цифры, а также их количество могут быть любые. Лучше всего брать цифры, которые менее упрочены у ребёнка (т.е. он их путает и/или долго вспоминает начертание), которые схожи по оптическому при знаку при написании, и цифры, которые ребёнок может отзеркалить [2, с.13].

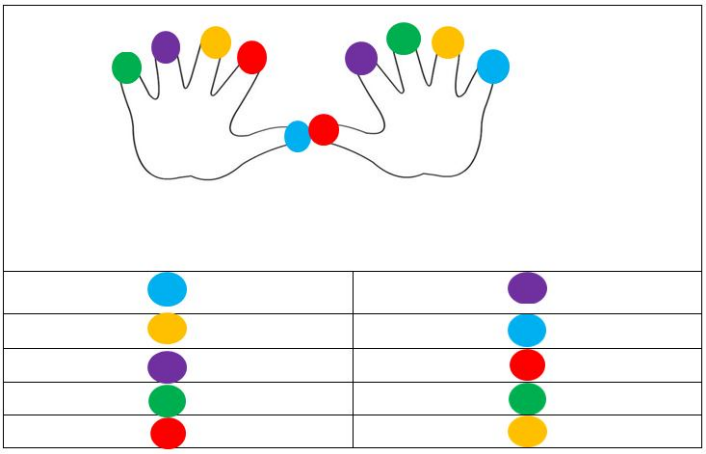

Список использованных источников

1. Трутанова И.А. Нейропсихологические игры и упражнения как средства преодоления трудностей учения, 2018 г.

2. Праведникова И.И. Нейропсихология. Игры и упражнения. – Изд. «АЙРИС-пресс», 2017 г.

З.Е. Сабыржанова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қ.

АҚЫЛ-ОЙЫ АРТТА ҚАЛҒАН ОҚУШЫЛАРҒА СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Аннотация. Зерттеу жұмысында 5 жастан 7 жасқа дейінгі ақыл-ой кемістігі бар балаларға сыныптан тыс экологиялық тәрбие берудің әдістері мен жолдары қарастырылған. Зерттеу жұмысы – ақыл-ой кемістігі бар балалардағы сыныптан тыс жұмыстардағы экологиялық тәрбиенің дәрежесін теориялық негіздеу және эксперименттік тексеру негізінде жүргізілді. Зерттеу барысында міндеттерді қою және шешу қажеттілігі анықталды: тиісті әдебиеттерге шолу жасау, ақыл-ойы кем балаларды экологиялық тәрбиелеу мәселелерін зерттеу, балалардың дүниені тану деңгейін анықтау, сондай-ақ сыныптан тыс іс-шараларға қатысты әдістерді әзірлеу және дайындау.

Түйін сөздер: ақыл-ой кемістігі, олигофренопедагогика, тәрбие, экология, қоршаған орта, дүниетану.

Аннотация. В исследовательской работе рассматриваются методы и способы внеклассного экологического воспитания детей с особенностями психического развития от 5 до 7 лет. Исследовательская работа проводилась на основе теоретического обоснования и экспериментальной проверки уровня экологического образования во внеурочной деятельности детей с особенностями психического развития. В ходе исследования была выявлена необходимость постановки и решения задач: обзор актуальной литературы, изучение проблем экологического воспитания детей с ограниченными интеллектуальными возможностями, определение уровня знаний детей об окружающем мире, а также как разработка и подготовка методик внеурочной деятельности.

Ключевые слова: умственная отсталость, олигофренопедагогика, воспитание, экология, окружающая среда, познание мира.

Annotation. The research work examines the methods and means of extracurricular environmental education of children with mental development from 5 to 7 years old. The research work was carried out on the basis of a theoretical substantiation and experimental verification of the level of environmental education in extracurricular activities of children with mental developmental disabilities. The study revealed the need for setting and solving problems: a review of current literature, studying the problems of environmental education of children with intellectual disabilities, determining the level of children's knowledge about the world around them, as well as developing and preparing methods for extracurricular activities.

Keywords: mental retardation, oligophrenopedagogy, education, ecology, environment, knowledge of the world.

Ақыл-ой кемістігі мәселелеріне назар аудару кемістіктің осы түрінен зардап шегетін адамдар санының азаймай отырғандығына байланысты. Ақыл-ой кемістігіне тән қасиет тек ақыл-ойдың дамымауы ғана емес, сонымен бірге танымдық белсенділік болып табылатындығына байланысты. Ақыл-ойы кем балалармен кәдімгі әдістер мен әдістермен жұмыс істеу әрқашан оң нәтиже бермейді.Экологиялық

білімге келетін болсақ, барлық ерекше қажеттіліктері бар балалар, қарым-қатынас пен өзара әрекеттесудегі ауыр қиындықтары бар балалар, қамту тұрғысынан басқа көзқарасты талап етеді.

Жан-Жак Руссо, Джон Дьюи және Мария Монтессори сияқты ықпалды философтар, жазушылар және білім беру саласындағы ойшылдар табиғат пен қоршаған ортаны мектеп бағдарламасына енгізу қажеттілігіне назар аударды.

Таңдалған тақырыптың өзектілігі психикалық дамуы тежелген кезде тән қасиет тек ақыл-ойдың дамымауы ғана емес, сонымен бірге танымдық белсенділік болып табылатындығына байланысты. Ақыл-ойы кем балалармен кәдімгі әдістер мен әдістермен жұмыс істеу әрқашан оң нәтиже бермейді. Сондықтан түзеу мекемелері мұғалімдерінің педагогикалық құралдарын жаңа түзету-дамыту технологияларымен байыту қажет.

Зерттеушілер экологиялық білім беру арқылы оқыту балалардың алғашқы қорқыныштарын жеңуге, оқудан ләззат алуға, бақылау дағдыларын, қиялды, айналадағы құбылыстарды талдауды, шығармашылық пен логикалық ойлауды дамытуға көмектесетіні жайлы мәлімдеді.

Ақыл-ой кемістігі бар оқушыларға экологиялық тәрбие беру – айналадағы әрекеттерді бағдарлауға және оған қамқорлық жасауға көмектеседі.

Оқушылар табиғатпен, сыртқы әлеммен танысқанда эстетикалық, адамгершілік, патриоттық тәрбие беруге мүмкіндік туады. [1]

Зерттеу мақсаты – Ақыл-ой кемістігі бар балалардың айналадағы құбылыстар туралы, жансыз және тірі табиғат туралы білімдерін сыныптан тыс жұмыстарда әдістерді қолдана отырып қалыптастыру.

Зерттеу міндеттері айқындалды:

Ақыл-ой кемістігі бар оқушылардың экологиялық тәрбиесін дамыту мәселесіне байланысты теориялық талдау жүргізу және әдебиеттерге шолу жасау.

Ақыл-ой кемістігі бар балалардың қоршаған орта туралы қаншалықты хабардар екендігін анықтау.

Ақыл-ой кемістігі бар оқушылардың экологиялық тәрбиесін сыныптан тыс жұмыс арқылы дамытудың эксперименттік жұмысын ұйымдастыру және жүргізу.

Ақыл-ой кемістігі – бұл жеке ауру немесе ерекше жағдай емес, керісінше табиғаты мен ауырлығы әртүрлі көптеген ауытқулардың жалпы атауы. [2]

Ақыл-ой кемістігі – бұл туа біткен немесе ерте балалық шақта (0–3 жас аралығында) интеллектуалдық қабілеттердің анық жетіспеушілігімен психиканың жалпы дамымаған күйі. Жалпы алсақ, ақыл-ой кемістігі бар балаларды оқыту – арнайы педагогиканың бір саласы – *олигофренопедагогика* зерттейді.

Ғалымдардың зерттеулері (Л.С. Выготский, А.Р. Лурия, К.С. Лебединская, В.И. Лубовский, М.С. Певзнер, Г.Е. Сухарева және т.б.) ми қыртысының органикалық зақымдалуына байланысты басым танымдық қызметтің тұрақты қайтымсыз бұзылуы болатын жағдайларды ғана ақыл-ой кемістігіне жатқызуға негіз береді. Көптеген кеңес ғалымдары дефектологиядағы ақыл-ой кемістігі мәселелерімен айналысты, олардың жұмыстары әлі де қолданылып келеді.

Г.Е. Сухарева, М.С. Певзнер, О.Е. Фрееров, М.Г. Блюмина, И.Л. Юркова, М.М. Райская, Д.Е. Мелехов, В.Ф. Шалимов, В.М. Явкин және басқа да көптеген зерттеуші ғалымдар арнайы педагогиканың теориялық және практикалық бөлігіне орасан зор үлес қосты. [4]

Тәрбие концепциясында балалық шақ кезеңі адамның жеке басының қалыптасуының, оның қоршаған әлемге құндылық бағдарының бастапқы кезеңі ретінде анықталады. Бұл кезеңде табиғатпен, «адам жасаған әлеммен», өзімен және айналасындағы адамдармен жағымды қарым-қатынастар жасалады.

Ғалымдардың пікірінше, баланың экологиялық дүниетанымы экологиялық дүниені меңгеру барысында қалыптасады.

Табиғат тұлғаның жан-жақты дамуына әсер етеді, табиғатта дұрыс ұйымдастырылған еңбек баланы психологиялық тұрғыдан дамытады, табиғат туралы білім шеңберін кеңейтеді, табиғатқа қызығушылығын сақтайды.

Табиғат арқылы ұжымшылдыққа, өзара көмекке, барлық тіршілік иелеріне деген ізгі сезімге тәрбиелейміз, өзара сыйластық баланың физикалық дамуына әсер етеді.

Экологиялық тәрбие – балалардың табиғат объектілеріне саналы түрде дұрыс қатынасын қалыптастыру.

Алғашында экология тірі ағзалардың қоршаған ортамен және бірбірімен байланысы туралы ғылым ретінде анықталды. Қазіргі таңда экология әлеуметтік ғылым ретінде дамып келе жатыр. Грек тілінен аударғанда «*экология*» үй туралы ғылым («*oikos*» – үй, «*logos*» – ғылым). [5]

Жалпы экологиялық тәрбиені қалыптастыратын әдістер:

1. Тәжірибелік ойындар арқылы.
2. Мультфильмдер көру.
3. Экскурсиялар, экспедициялар, жәрмеңкелерге бару.
4. Жаттығулар.
5. Экологиялық тақырыптардың бейнелеу әрекеті.
6. Жалпы табиғат туралы ойларды әңгіме түрінде өткізу.

Диагностикалық жұмысты жүргізу үшін, С.Н. Николаева мен Н.Б. Вершинина әзірлеген әдістемелері бойынша жасалған.

1. «Гүл дүкені» дидактикалық ойыны. Дидактикалық тапсырма: түстерді ажырату, тез атау, басқалардың ішінен дұрыс гүлді табу қабілеттерін бекіту. Балаларды өсімдіктерді түсі бойынша топтастыруға үйрету.

2. «Өсімдік әдемі болу үшін не істеу керек?» дидактикалық ойыны. Жабдықтар: су сепкіш, жерді қопсытуға арналған таяқшалар, шағын суару. Дидактикалық тапсырма: Табиғат бұрышындағы өсімдіктерге күтім жасау мүмкіндігін арттыру.

3. «Жерде, суда, ауада» дидактикалық ойыны. Жабдықтар: жануарлар дүниесін бейнелейтін заттардың суреттері (құстар, өсімдіктер, жануарлар, балықтар). Дидактикалық ойынның құндылығы: баланы әртүрлі табиғи объектілермен таныстыру, планетадағы тіршілік туралы білім.

4. «Кім қайда мекендейді?» дидактикалық ойыны. Жабдықтар: құстар мен жануарлардың мекендейтін жерлері бейнеленген карточкалар. Дидактикалық ойынның құндылығы: құстар, жануарлар және олардың мекендейтін жерлері туралы білім.

5. «Үй және жабайы жануарларды ата» дидактикалық жаттығуы. Материал: үй және жабайы жануарлар бейнеленген тақырыптық суреттер. Нұсқау: бала таныс үй жануарларын, содан кейін жабайы жануарларды атау керек.

Нәтижелерді.талдау. Н.Б. Вершинина әзірлеген экологиялық білім беру бойынша жүргізілетін әдіс-тәсілдер («Гүл дүкені», «Өсімдік әдемі болу үшін не істеу керек?», «Жерде, суда, ауада», «Кім қайда мекендейді?», «Үй және жабайы жануарларды ата») дидактикалық ойындардың нәтижелері берілген.

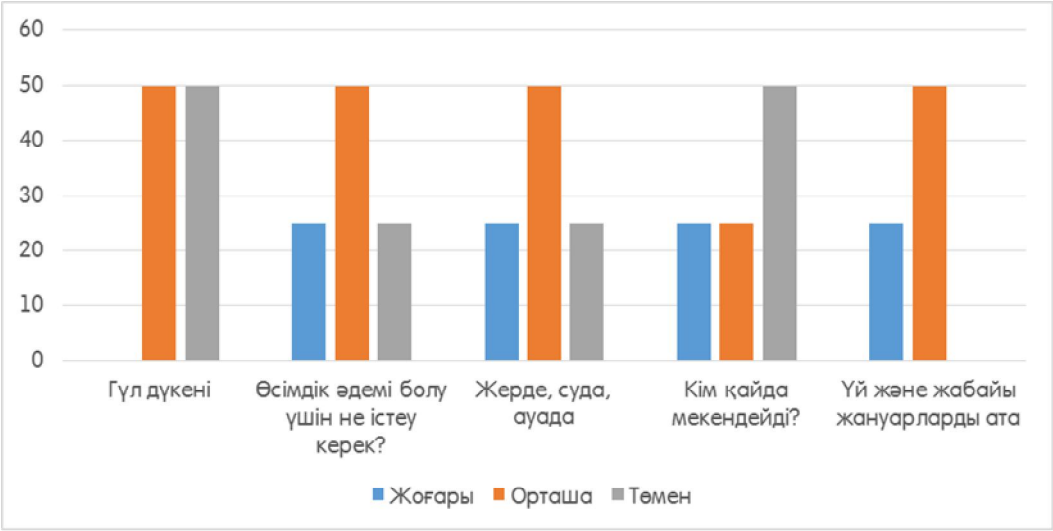

Сур. 1. Дидактикалық ойындардың меңгерілу дәрежелері:

Алынған мәліметтер ақыл-ой кемістігі бар балалардың экологиялық тәрбиесінің даму деңгейі олардың қалыпты дамып келе жатқан құрдастарымен салыстырғанда төмен деңгейде екенін көрсетеді.

Нәтижесінде ақыл-ойы кем балаларды экологиялық тәрбие берудегі кемшіліктерді жою үшін түзету-дамыту жұмыстарымен айналысу керек.

Қорытындылай келсек, зерттеу экспериментінің нәтижелерін талдағаннан кейін келесідей ой-тұжырым жасауға болады – ақыл-ой

кемістігі бар балалардың экологиялық білімінің даму деңгейі нормадан артта қалады және сапалық ерекшелікке ие, сонымен қатар түзетудің нақты әдістерін таңдауды талап.етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Шпицына Л.М. Специальная психология. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 287 с.

2. Обучение детей с нарушениеми интеллектуального развития (Олигофренопедагогика) : учеб.пособие для студ. высш. учеб. заведений / Б.П. Пузанова. – 4-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 272 с.

3. Назарова Н.М.. Специальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л.И. Аксенова, Б.А. Архипов, Л.И. Белякова и др.; Под ред. Н.М. Назаровой. – 4-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия».

4. Васильева А.И. Учите детей наблюдать природу. – Мн.: Нар. асвета, 1972.

5. Рыжова Н.А. Экологическое образование в детском саду. – М.: Карапуз, 2000.

А.С. Никандрова
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Э.Ю. Сарсембаева
научный руководитель, д-р философии PhD по специальности психология, ассоциированный профессор ППУ им. Әлкей Марғұлана

НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ПРЕОДОЛЕНИИ НАРУШЕНИЙ ЗВУКОПРОИЗНОСИЕЛЬНОЙ СТОРОНЫ РЕЧИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В последнее время в Казахстане растет число детей с нарушениями речи. По данным Национального научно-практического центра коррекционной педагогики Казахстана, за 2021 год выявлено 10376 детей с нарушениями речи и количество детей с нарушениями речи растет [1]. В данной статье рассматривается нейропсихологический подход, как наиболее эффективный, в коррекции нарушений звукопроизношения детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: нейропсихологический подход, дети дошкольного возраста с нарушением звукопроизношения, высшие психические функции, коррекционно-развивающая работа.

Annotation. Recently, the number of children with speech disorders has been growing in Kazakhstan. According to the National Scientific and Practical Center of Correctional Pedagogy of Kazakhstan, 10376 children with speech disorders were identified in 2021 and the number of children with speech disorders is growing. In this article, the neuropsychological approach is considered as the most effective in correcting violations of the sound pronunciation of preschool children.

Keywords: neuropsychological approach, preschool children with impaired sound reproduction, higher mental functions, correctional and developmental work.

Аннотация. Соңғы уақытта Қазақстанда сөйлеу қабілеті бұзылған балалар саны артып келеді. Қазақстанның Түзету педагогикасының ұлттық ғылыми-практикалық орталығының мәліметтері бойынша, 2021 жылы сөйлеу қабілеті

бұзылған 10376 бала анықталды және сөйлеу қабілеті бұзылған балалар саны артып келеді. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың дыбыстық айтылуының бұзылуын түзетуде ең тиімді нейропсихологиялық тәсіл қарастырылады.

Түйінді сөздер: нейропсихологиялық тәсіл, дыбыс айтылуы бұзылған мектеп жасына дейінгі балалар, жоғары психикалық функциялар, түзету және дамыту жұмыстары.

Речь не является врожденной способностью, она формируется и развивается в процессе онтогенеза, одновременно с физическим и умственным развитием ребенка, является показателем его общего развития.

Дошкольный возраст является сензитивным периодом усвоения систем родного языка, становления и развития всех сторон речи.

Формирование звукопроизношения в онтогенезе человека осуществляется последовательно, со строгой закономерностью и характеризуется рядом черт, общих для всех детей. И для нормального формирования речи необходима определенная зрелость структур головного мозга и правильная работа анализаторов (зрения, слуха, осязания). Частые болезни, травмы, инфекции, аденоиды, в раннем возрасте – ослабляют организм ребенка, снижают его психическую деятельность (активность), оказывают негативное влияние на формирование речи.

Задержка в своевременном появлении звуков говорит о том, что существуют особые причины, мешающие ребёнку самостоятельно овладеть звуками. В онтогенезе звукопроизношения могут, встречаться замены, смешения, исключением являются искажение, пропуски. Нарушения, недостатки, дефекты произношения требуют специальной логопедической помощи.

Одной из важнейших задач работы логопеда является коррекция звукопроизношения.

В настоящее время редко встречаются неосложненные нарушения речи, например, как функциональная дислалия. Как правило, нарушениям речи сопутствуют и другие заболевания психической деятельности, сочетаются с:

1) неврологической симптоматикой (гипертонос, гипотонус, мышечная дистония, в зависимости от локализации повреждения ЦНС);

2) поведенческими особенностями (например СДВГ – синдром дефицита внимания и гиперактивности);

3) нарушениями в строении и функционировании артикуляционного аппарата (неправильный прикус, короткая подъязычная связка, артикуляторная диспраксия/апраксией, как вследствие выше перечисленных нарушений, так и без них).

В коррекционной работе с такими детьми встречаются следующие трудности:

1) Сложности постановки звука. Ребенок не в состоянии уловить правильную артикуляционную позу, удержать органы артикуляции в нужном положении.

2) Затруднения при запоминании вызванной артикуляционной позы и поставленного звука (ребенок не может запомнить правильную артикуляцию). Схема правильного произнесения не остается в памяти ребенка и поэтому успешное произнесение звука не сохраняется до следующего занятия.

3) Трудности автоматизации поставленного звука в речи. Звук вызван, но ребенок не использует его в речи. Многократные повторения слов, стихов и скороговорок оказываются не эффективными.

Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что необходимо искать новые способы воздействия на формирование звукопроизносительной стороны речи у дошкольников, так как традиционных методов и приемов уже недостаточно. К таким методам относится нейропсихологический подход.

Нейропсихология относительно новая наука, но, не смотря на то, что как отдельная наука нейропсихология сформировалась относительно недавно, ее вопросами занимались еще А.Р. Лурия, Л.С. Выготский и др.

Нейропсихология изучает психологическую структуру, мозговую организацию: неречевых ВПФ (различные виды неречевого гнозиса и праксиса) и речевой функции.

В современной детской нейропсихологии, основания которой заложены Л.С. Выготским и А.Р. Лурия, накоплен значительный теоретический потенциал и существенное эмпирические данные, внедрение которых в практику во многом позволяют преодолеть многие проблемы в обучении и развитии.

Нейрокоррекция – это коррекция ВПФ, к числу которых относится и речь (через движения). Речь и движения тесно связны между собой. Сформированность двигательных навыков ребенка создает основу для развития речи.

Поэтому при коррекции звукопроизношения, речь необходимо сочетать с двигательными упражнениями.

Целью нашей работы является комплексное воздействие на проблемы звукопроизношения детей дошкольного возраста, в основе которого лежит нейропсихологический аспект развития головного мозга.

Межполушарное взаимодействие необходимо для координации работы мозга и передачи информации из одного полушария в другое. Чем лучше будут развиты межполушарные связи, тем выше у ребёнка будет интеллектуальное развитие, память, внимание, речь, воображение, мышление и восприятие.

При формировании и развитии правильного звукопроизношения важна подготовка психофизической основы речи, активизация энергетического заряда ребёнка за счёт активизации функционирования всех отделов головного мозга, синхронизации работы правого и левого полушарий. В связи с этим логопедические *занятия дополняются следующими элементами* как:

– *пальчиковая гимнастика и игры* (развитие мелкой моторики). В.А. Сухомлинский говорил: «Ум ребенка находится на кончиках его пальцев». Развивая моторику, мы создаем предпосылки для становления многих психических процессов. Значительную часть коры больших полушарий мозга человека занимают клетки, связанные с деятельностью кисти рук, в особенности ее большого пальца, который, у человека противопоставлен всем остальным пальцам. Учеными доказано положительное влияние манипуляций рук на функции высшей нервной деятельности, развитие речи, мышления, памяти, внимания, восприятия. Развивающая работа направлена от движения к мышлению, а не наоборот.

– *дыхательная гимнастика*. При постановке звуков важен подготовительный период. В этот период специалист проводит работу по формированию правильного речевого выдоха, силы голоса, и подвижности органов артикуляции.

Дыхательные упражнения, являются основой не только для формирования правильного звукопроизношения, но и повышают энергетическое обеспечение деятельности мозга, способствуют устранению многих соматических нарушений, успокаивают, снимают стресс. Умение произвольно контролировать дыхание развивает самоконтроль над поведением, эмоциями, речью, движениями.

– *глазодвигательные упражнения;*

– *кинезиологические упражнения;*

– *элементы биоэнергопластики*.

Разнообразить артикуляционную гимнастику, сделать ее нескучной, можно благодаря подключению совместной работы кистей рук и артикуляционного аппарата. А если подключить музыку, которая не только помогает улучшить эмоциональное состояние, но также помогает раскрыться, положительный результат не заставит себя долго ждать

– *упражнения на развитие межполушарного взаимодействия*.

Таблица 1

Упражнения на дыхание	– дыхание только через левую ноздрю активизирует работу правого полушария головного мозга, способствует успокоению и релаксации. – дыхание только через правую ноздрю активизирует работу левого полушария головного мозга, способствует решению рациональных задач. Например, если вам нужно успокоить детей после двигательной активности или сильного возбуждения выполните с ним дыхательное упражнение, через левую ноздрю, а перед занятием, которое потребует высокой концентрации внимания и умственной нагрузки – через правую. Также эффективным приёмом является подключение к дыхательным упражнениям аудиальной, визуальной и сенсорной системы.

Упражнениями артикуляционной гимнастики, которые позволяют: – стимулировать действие речевых зон головного мозга, что положительно сказывается на исправлении речи детей; – совершенствовать внимание, память – все психические процессы, тесно связанные с речью; – развивать точность, чистоту, плавность, силу, темп, саморегуляцию и переключаемость; – развивать координацию движений рук, что облегчает будущим школьникам усвоение навыков письма	1. Упражнение «Толстяк». И.п. – кисти рук ладонями вниз. Выполнение. 1 – щёки надуваются, пальцы обеих рук сжимаются в кулаки. 2 – щёки одновременно сдуваются (следить, чтобы щёки не втягивались). Возвратиться в исходное положение. 2. Упражнение «Худышка». И.п. – руки опущены вниз. Выполнение. 1 – щёки одновременно втягиваются в ротовую полость, ладони соединяются на уровне груди, как при хлопке, но без звука, не хлопая. 2 – возвратиться в исходное положение, втягивание щёк в ротовую полость между зубами. 3. Упражнение «Полощем рот». И.п. – кисти рук ладонями вниз. Выполнение. 1 – надувается правая щека, пальцы правой руки сжимаются в кулак. 2 – воздух перегоняется в левую щёку, пальцы правой руки распрямляются, а левой – сжимаются в кулак. Надувание щёк попеременно (перегонка воздуха из одной щеки в другую). При выполнении упражнения нужно обращать внимание, чтобы голова не наклонялась.
Упражнения на развитие межполушарного взаимодействия	«Симметричные рисунки», «Лезгинка», «Ухо-нос», «Колечки», «Перекрёстные шаги», «Зеркальное рисование», «Домик», «Совместные движения глаз и языка».

Упражнения гимнастики мозга можно проводить в виде физкультминуток или как самостоятельную часть занятий.

Таким образом, осложненные речевые нарушения требуют решения комплексного подхода при коррекции звукопроизносительной стороны речи. Использование традиционных методов и приемов в сочетании с инновационными, например использование нейропсихологического подхода, позволяют повысить эффективность коррекционно-развивающей работы.

Список использованных источников

1. https://special-edu.kz/news/28/single/368 – Августовская конференция 2022, презентация Куттыбаева Ж.К. (Национальный научно-практический центр коррекционной педагогики Казахстана).

2. Сойко К.В. Нейропсихологический подход к анализу проблемы готовности детей 6–7 лет к школьному обучению // Научные стремления. Выпуск 20.

3. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 384 с.

4. Семенович А.В. Нейропсихологическая коррекция в детском возрасте. – М., 2018. – 215 с.

5. Визель Т.Г. Основы нейропсихологии. – М.: Изд-во В. Секачев 2019. – 276 с.

6. Лурия А.Р. Язык и сознание. – 2-е изд. Ростов-на Д., 2003. – 143 с.

7. Сборник упражнений на развитие межполушарного взаимодействия.

Ж.Н. Салимжан
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
К.С. Тебенова
научный руководитель, д.м.н., профессор

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАБИЛИТАЦИИ И ВОССТАНОВИТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ ПРИ РАССТРОЙСТВАХ РЕЧИ

Аннотация. В данной работе рассматривается актуальная проблема изучения афазии, которая на современном этапе развития общества, недостаточно разработана как в теоретическом, так в прикладном аспектах. Анализ показывает, что афазия проявляется в виде нарушений фонематической, морфологической и синтаксической структуры собственной речи и понимания обращенной речи при сохранности движений речевого аппарата, обеспечивающих членораздельное произношение, и элементарных форм слуха. Отмечено, что это нарушение следует отличать от других расстройств речи, возникающих при мозговых поражениях. Авторы также указывают на то, что афазия является нарушением уже сформировавшейся речи в результате повреждения мозга. Поэтому наблюдается нарушение процесоов говорения, понимания чужой речи, чтение и письмо. Указывается тот факт, что изучение нарушений речи проходит на стыке различных наук. Среди значимых нарушений, обусловленных поражением мозга при инсультах, нейроинфекциях и черепно-мозговыми травмами, особое место занимают расстройства коммуникативно-речевой сферы, которые влияют на весь процесс дальнейшего развития ребенка, препятствуя его социализации.

Ключевые слова: коммуникация, социализация, распад, семантика речи, праксис, развитие.

Актуальность исследования современного состояния проблемы реабилитации и восстановительного обучения при афазии заключается в значимости ее изучения для углубления представлений о законах работы мозга, о связи речи с мозгом, о ее психофизиологических основах, о взаимодействии речи и афазии с другими психофизиологическими процессами. Исследование афазии является одной из старейших классических проблем неврологии и психологии, насчитывающей не менее трех столетий, и отраженное в публикациях насчитывает сотни статей, монографий, учебников. Непреходящий интерес к этой проблеме не случаен, так как изучение этого сложнейшего явления открывает путь к пониманию многих фундаментальных методологических и теоретических вопросов психологии и нейропсихологии, неврологии и дефектологии, лингвистики и психолингвистики и др. Интерес к афазии и продолжающиеся исследования связаны также и с запросами практики: диагностической и реабилитационной. Изучение афазий нуждается в более точных представлениях о ней и в эффективных научно обоснованных подходах к реабилитации афазии.

Несмотря на многочисленные исследования этой проблемы, она еще продолжает оставаться недостаточно изученной, а поэтому и актуальной [1].

Литература по этому разделу афазиологии весьма ограничена. Имеются лишь отдельные работы, которые близки к нашей тематике, поскольку затрагивают не только собственно речевые направления работы, но и социальные и психологические аспекты восстановительного обучения. В отечественной литературе это публикации М.К. Бурлаковой, Т.Г. Визель, Ж.М. Глозман, Л.С. Цветковой, В.М. Шкловского и др., в зарубежной М. Критчли, Дж. Сарно, и др. [2]. Большая же часть исследований посвящена клиническим вопросам афазии, а проблема, целей, задач, способов использования различных видов деятельности упоминается лишь применительно к общим разделам реабилитации. Изучая литературные сведения по вопросам нарушений речи вследствие поражения мозга, относящиеся к разделу, именуемой нейролингвистикой, было отмечено, что, общий уровень заболеваемости, связанной с нарушениями мозгового кровообращения, в Казахстане составляет 3,7 на 1000 человеко-лет, а в структуре заболеваемости на острый инсульт приходится 52%. При этом, показатель смертности от инсульта составляет 1,08 на 1000 человеко-лет, что составляет 26% в общей структуре смертности в Казахстане. Известно, что инсульт – это также самая частая причина длительной потери трудоспособности в стране: от инвалидизирующих последствий страдают 104,6 человек на 100 000 населения [2, с.107].

Итак, инсульт является одной из основных причин длительной нетрудоспособности взрослого населения в мире. Согласно мировой статистике, в настоящее время отмечается стремительная тенденция к увеличению числа больных с инсультом, а также к их «омоложению». По данным ВОЗ, 30% больных составляют лица трудоспособного возраста (до 50–60 лет), 70–80% больных, перенесших инсульт, полностью утрачивают профессиональные навыки и трудоспособность. Нарушения речи в постинсультном состоянии наблюдаются более чем у трети больных, перенесших инсульт, и являются вторым по значимости и распространенности постинсультным нарушением после двигательных нарушений.

Так, по данным Национальной ассоциации афазий (США), около 25–40% больных, перенесших мозговой инсульт, различные нейрохирургические вмешательства, страдают теми или другими нарушениями речи, около 1 миллиона американцев страдают афатическими расстройствами – это больше, чем болезнью Паркинсона или мышечной дистрофией. Черепно-мозговая травма также оставляет после себя речевые нарушения, при тяжелой травме они составляют около 30% случаев. По статистике Европейского регистра инсульта, в Европе ежегодно 2,5 млн. человек переносят инсульт, из которых 30%, к сожалению, умирают, а 40% остаются инвалидами 1 и 2 группы, так как инсульт нередко остав-

ляет после себя тяжелые последствия в виде двигательных, речевых и иных нарушений [3].

Системы и методы помощи больным с афазией, как правило, акцентированы на восстановительном обучении, направленном на возвращение движений и речи без учета того, как больной будет пользоваться ими в жизни. Основной поиск направлений работы с больными сводится к определению компенсаторного потенциала, который значим для восстановления непосредственно пострадавшей функции: оптико-тактильный метод при преодолении артикуляционной апраксии, «смысловое обыгрывание» для накопления словаря, диалогическая и монологическая речь в отсутствии реальной ситуации ее реализации. При всей важности этих методов, нельзя не отметить, что больного чаще всего лечат и обучают кабинетным способом, не заботясь о физиологической и психологической базе для подлинной реабилитации в различных жизненных ситуациях. На основе вышеизложенного можно сделать вывод о том, что существует противоречие между необходимостью разработки системы методов стимуляции и восстановления речевой и неречевых функций и существующей системе кабинетных методов. Для определения и поиска эффективных способов устранения указанного противоречия мы делаем попытку изучения современного состояния проблемы реабилитации и восстановительного обучения при расстройствах речи.

Объект исследования

В основе любой формы афазии лежит та или иная первично нарушенная нейрофизиологическая и нейропсихологическая предпосылка (например, нарушение динамического или конструктивного праксиса, фонематического слуха, апраксии артикуляционного аппарата и т. п.), которая ведет к специфическому системному нарушению понимания речи, письма, чтения, счета. При афазии специфически системно нарушается реализация разных уровней, сторон, видов речевой деятельности (устная речь, речевая память, фонематический слух, понимание речи, письменная речь, чтение, счет и т.д.) Большой вклад в понимание нарушения речи при афазиях внесен как нейрофизиологией, так и нейропсихологией и нейролингвистикой. По мнению Т.Г. Визель, афазия – это не просто потеря способности говорить, выражать свои мысли устно, но и невозможность читать, писать, понимать речь. Изучением афазии занимались многие советские ученые: А.Р. Лурия, Э.С. Бейн, М.В. Коган и др. Л.С. Волкова указывает, что существуют различные классификации афазий: классическая, неврологическая классификация Вернике-Лихтгейма, лингвистические классификации Х. Хэда, В.К. Орфинской и других, каждая из которых отражает уровень развития неврологической, психологической, физиологической и лингвистической наук, характерный для того или иного исторического периода развития учения речи [4]. Л.О. Бадалян указывает, что особенностью афазии является частое сочетание моторных и сенсорных нарушений. Кроме того, у больных

афазией наблюдаются более выраженные расстройства мышления и поведения [5].

Таким образом, речь прежде всего является средством общения, то центральным дефектом при всех формах афазии является нарушение ее коммуникативной функции, ведущее в сложных случаях к полной неспособности больных к вербальной форме общения. Это нарушение проявляется в дефектах не только внешних форм коммуникации – сообщения, побуждения к речевому сообщению и речевого воздействия, но распространяется и на внутренние ее формы – нарушается общение человека с самим собой, поскольку речью человек не только выражает что-либо, но и он ею выражает также и самого себя.

Методики исследования

При афазии нарушается семантика речи (и значение, и смысл, и предметная отнесенность слова), многозначность и частотность лексики, функция обобщения слова и т. д. Однако эти нарушения проявляются поразному, в зависимости от формы афазии и степени ее выраженности.

Современное состояние практической значимости данной проблемы сводится к определенной деятельности, исходя из которой мы видим работу по восстановлению речи следующим образом:

1. Во-первых, работаем над активизацией внутригруппового общения больных с целью расширения рамок речевой и неречевой коммуникации.

2. Затем идем по следам восстановления речевой функции с использованием традиционных стимулирующих методик логопедической работы, включающий фразовый материал, соответствующий характеру деятельности.

3. На третьем этапе наша работа будет сведена к преодолению нарушений гнозиса, праксиса (мануального, зрительного, конструктивного, пространственного): упрочению зрительных представлений о предмете; упрочение вербально-образных связей.

4. Затем специалисты приступают к этапу преодолению нарушений процессов нейродинамики: повышению устойчивости произвольного внимания; преодоление трудностей переключения с одного вида деятельности на другой; повышению работоспособности.

5. На заключительных этапах восстановительной работы мы активизируем двигательные функции соответственно выполняемой деятельности.

6. Постепенном переходим повышению способности больных адаптироваться в социуме, этого мы может добиться путем активизации стереотипов коммуникативного поведения: (социально-психологический аспект работы).

7. В итоге мы работаем над созданием максимально благоприятного психоэмоционального фона.

Основная часть исследования

При определении современного состояния проблемы реабилитации и восстановительного обучения при расстройствах речи необходимо обратится к происхождению восстановления, по мнению А.Р. Лурии, оно происходит за счет сохранных морфофизиологических элементов пораженного участка или же сохранных компонентов функциональной системы путем ее радикальной перестройки. А.Р. Лурия видит «пожалуй, основной способ восстановления за исключением случаев, когда расстройство психической функции связано не с деструкцией мозговых зон, а с их угнетением». При угнетении восстановление происходит спонтанно путем «расторможения». Восстановительную работу, направленную на перестройку психической функции с опорой на сохранные компоненты мозговой функциональной системы, А.Р. Лурия обозначил как восстановительное обучение [6].

В соответствии с этим Л.С. Цветкова с учениками скрупулезно разрабатывали методики восстановительной работы практически для всех видов нарушений устной и письменной речи, а также счета [7]. Восстановительное обучение стало традиционным направлением для реабилитологии, хотя в работах ряда ведущих афазиологов были разработаны и успешно применялись иные подходы.

Э.С. Бейн подчеркивала, что в восстановительной работе на практике используются и растормаживающие, и перестроечные приемы, а программа занятий с каждым пациентом включает работу над всеми сторонами речи. Э.С. Бейн и М.К. Шохор-Троцкая [8] убедительно показали, что в остром периоде заболевания не нужно ждать спонтанного восстановления, его надо не только активизировать, но и направлять, что предупреждает развитие патологических симптомов, таких как патологический эмбол, аграмматизм типа «телеграфного стиля» при моторной афазии, слуховое невнимание – при сенсорной. В соответствии с разработанными Э.С. Бейн принципами на разных этапах восстановительной работы используются не только различные по содержанию логопедические приемы, но и предполагается неодинаковая степень сознательного участия больного в процессе восстановительных занятий.

Современные методики предполагают возможность активизировать функциональную систему психической функции в целом в обход основного дефекта, а не путем восстановления ее нарушенного звена:

1) методика восстановления письма;

2) методика восстановления речевой системы.

Так, предлагаемая М.Г. Храковской система упражнений предполагает актуализацию смыслоразличительных функций не столько фонем, сколько морфем: словообразующих и словоизменяющих аффиксов, корневой основы. Акцент при восстановлении смещается с работы над преодолением основного дефекта. Ведущей опорой при восстановлении функции письма становится морфологический уровень языковой систе-

мы с присущими ему закономерностями словообразования и словоизменения. При выраженных нарушениях письма на первых этапах даются упражнения, вводящие в процесс письма, практически не требующие самостоятельного написания, поскольку они представляют собой различные варианты «активного списывания». Примеры заданий:

– списать, подчеркнуть одну заданную букву, например, «у» (в словах сук, дуб, куст, луна, улица и др.);

– в другом упражнении надо подчеркнуть букву «а» (в словах рак, мак, салют и др. [9]).

Заключение

Таким образом, изучая различные источник и по данному направлению, мы отмечаем, что при афазии имеется целый комплекс системных нарушений речевой, оптико-пространственной и мыслительной деятельности.

Нами подчеркивается, что в соответствии с этим программа восстановительных занятий должна быть комплексной и включать приемы, направленные на устранение специфических расстройств экспрессивной и импрессивной речи, пространственной апрактагнозии, нарушений мышления.

Мы учитываем, что экспрессивная речь больных этой группы остается относительно сохранной, хотя и обедненной по объему словаря и по набору синтаксических конструкций, основными опорами являются языковой опыт и стереотипы речевых связей. Поэтому считаем, что задачи восстановительной работы на начальных этапах состоят в восстановлении морфологических моделей словообразования и словоизменения, а наряду с этим – в оживлении (активизации) синтаксических связей, остающихся наиболее сохранными или афазии.

В восстановлении расстройствах речи, таким образом, осуществляется как бы в обход центрального дефекта с опорой на относительно сохранные или легче восстанавливаемые уровни структуры психической функции. Приемы восстановления направлены не на обучение или переобучение пациента, а на создание и использование условий, в которых нарушенные функции реализуются сначала в облегченных, а затем постепенно во все более усложняемых заданиях. Такие «комфортные» методики на современном этапе относят к инновационным.

Таким образом, восстановительное обучение при расстройствах речи – это комплексная программа восстановительных занятий, которая включает приемы, направленные на устранение специфических расстройств экспрессивной и импрессивной речи, пространственной апрактагнозии, нарушений мышления, предполагает укрепление координированного взаимодействия вербальных и образных планов.

Список использованных источников

1. Жусупова А.С., Альжанова Д.С., Нурманова Ш.А., Сыздыкова Б.Р., Джумахаева А.С., Алтаева Б.С. Современная стратегия оказания медицинской помощи больным с инсультом // Журнал «Нейрохирургия и неврология Казахстана». – 2013. – №1 (30). – С.32-35.

2. Буклина С.Б., Кафтанов А.Н., Меликян А.Г. и др. // Вопросы нейрохирургии имени Н.Н. Бурденко. – 2022. – Т. 86, № 1. – С.103-111.

3. Денисова И.П. Афазия. Пропала речь после инсульта или травмы. – Режим доступа https://logopedistskype.com/logopedi-defektologi/logoped/rechevye_narusheniya/afaziya/ (дата обращения 26.10.22)

4. Бадалян Л.О. Невропатология: Учебник для студ. дефектол. фак. высш. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия». – 2012. – 400 с.

5. Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека – М: МГУ, 2000. – 350 с.

6. Цветкова Л.С. Афазиология – Современные проблемы и пути их решения. – М.; Воронеж, 2012. – 744 с.

7. Бейн Э.С. Афазия и пути ее преодоления. – Л., 2014. – 410 с.

8. Бейн Э.С. Поэтапная организация восстановительной терапии у больных с афазией сосудистого происхождения. Предупреждение и лечение нарушений мозгового кровообращения. – М., 2015. – С. 307-316.

9. Храковская М.Г. Афазия, агнозия, апраксия. Методики восстановления. – СПб.: Нестор-история. – 2017. – 120 с.

А. Нұрланқызы, А.Т. Жасқайрат
Павлодар қаласы, КеАҚ Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенттері
Ж.Т. Измайлова
эксперт-оқытушы, Павлодар қаласы

КЕКЕШТЕНУДІҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Бұл мақалада кекештену туралы толыық ақпарат берілген, оның түрлері және тағы басқалары. Оның кезеңдері, асқыну белгілері және емдік шарасы жайлы ақпарат біле аласыздар.

Кілт сөздер: кекештену, тыныс алу, даус, артикуляция, психика, асқыну, диагностика, емдеу, алдын алу.

Аннотация. В этой статье представлена полная информация о заикании, его видах и многом другом. Вы можете найти информацию о его стадиях, симптомах осложнений и мерах лечения.

Ключивые слова: заикание, дыхание, голос, артикуляция, психика, осложнения, диагностика, лечение, профилактика.

Annotation. This article provides detailed information about stuttering, its types and much more. You can learn about its stages, symptoms of complications and therapeutic measures.

Keywords: stuttering, breathing, voice, articulation, psyche, complications, diagnosis, treatment, prevention.

Кекештену – сөйлеудің басында (ортасында сирек) жиі пайда болатын артикуляциялық және көмей бұлшықеттерінің құрысу тәрізді қозғалыстары, нәтижесінде пациент кез-келген дыбыста (дыбыстар тобында) қалуға мәжбүр болады. Кекештенудің бұл белгілері клоникалық және тоникалық құрысуларға өте ұқсас. Клоникалық кекештену кезінде сөздердің, буындардың және дыбыстардың қайталануы байқалады. Тоникалық кекештену пациенттің басқа дыбыстың артикуляциясына өту үшін дыбыстық аялдамадан қозғалуына жол бермейді. Оның дамуында кекештену 4 кезеңнен өтеді, мезгіл-мезгіл пайда болатын кекештенудің сирек шабуылдарынан адамның қарым-қатынас қабілетін шектейтін маңызды жеке проблемаға дейін.

Кекештенудің невротикалық және неврозға ұқсас формалары бар. Невротикалық кекештену сау балаларда стресс пен невроздың нәтижесі ретінде пайда болады. Неврозға ұқсас кекештену жүйке жүйесінің аурулары бар балаларға тән (тұқым қуалайтын және жүре пайда болған).

Кекештену белгілері

Тыныс алу. Кекештену кезінде тыныс алу процесінің бұзылуының ішінде артикуляция аймағындағы қарсылықтың бұзылуына байланысты тыныс алу және дем шығару кезінде үлкен ауа ағыны байқалады. Кекештену кезінде сөйлеу тыныс алуының бұзылуы пациенттің инспираторлық дауысты немесе проторлы дыбыстардың пайда болуынан тұрады. Басқаша айтқанда, дауыс сымдарының қозғалысы және кең шу шығару үшін пациент ингаляциялық ауаны пайдаланады. Қысқартылған дем шығару сөйлеу кезінде ғана емес, тыныштықта да байқалады.

Дауыс. Кекештену кезінде дыбыстың айтылу әрекеті конвульсия тәрізді жүреді глоттистің жабылуы, бұл дыбыстың пайда болуына жол бермейді. Шабуыл кезінде көмей тез және күрт жоғары, төмен және алға қарай жылжиды. Тегіс айтыла алмағандықтан, пациенттер дауысты дыбыстарды қатты айтуға тырысады. Ән айту және сыбырлау кезінде кекештену симптомдарының сөйлеуді толық қалыпқа келтіруге дейін жұмсаруы байқалады.

Артикуляция. Артикуляциялық аппараттағы функционалдық бұзылулардан басқа, кекіру кезінде соматикалық бұзылулар да байқалады. Мысалы, таңдайдың жоғары қоймасы, тілдің бүйірге қарай ауытқуы, мұрын қуысында – мұрын септумының қисаюы, қабықтың гипертрофиясы. Ілеспе қозғалыстар-бұл кекіру кезінде сөйлеумен бірге жүретін, қажет емес, бірақ сонымен бірге пациент саналы қозғалыс ретінде шығаратын қозғалыстар. Кекештену кезінде науқастар бастарын артқа еңкейтіп, еңкейтіп, көздерін жұмып, жұдырықтарын қысып, иықтарын қысып, аяғын таптап, аяғынан аяғына өтуі мүмкін. Бір сөзбен айтқанда, тоникалық немесе клоникалық конвульсиялар деп атауға болатын қозғалыстар жасаңыз.

Психика. Кекештіктің дамуымен белгілі бір психикалық бұзылулар сөзсіз. Кейбір әріптерден, буындардан және сөздерден, атап айтқанда

олардың айтылуынан қорқу жиі кездеседі. Өз сөзінде кекештенуден зардап шегетін науқастар мұндай әріптер мен сөздерден әдейі аулақ болады, мүмкін болса, оларды ауыстыруды іздейді. Өршу кезінде абсолютті мылқау пайда болуы мүмкін. Қалыпты қарым-қатынастың мүмкін .стігі туралы ойлар кемшіліктерді санаға және барлық «мен» қатынасына әкелуі мүмкін.

Кекештіктің даму кезеңдері

1-ші кезең. Кекештенудің кішігірім эпизодтары, тегіс, өлшенген сөйлеу кезеңдерінің қысқаруы байқалады. Кекештенудің бірінші кезеңінің аяқталуы келесі белгілермен анықталады:

– сөйлемдегі қиындықтар сөйлемдердің бастапқы сөздерінде жиі кездеседі;

– кекештену эпизодтары жалғаулықтарды, предлогтарды және сөйлеудің басқа қысқа бөліктерін айту кезінде пайда болады;

– «коммуникативті қысым» кекештікті күшейтеді;

– бала сөздерді айтудағы қиындықтарына жауап бермейді, Ұялмай сөйлеседі. Мазасыздық, сөйлеуден қорқу жоқ. Бір сәттік эмоционалды жарылыс кекештенуді тудыруы мүмкін.

2-ші кезең. Байланыста проблемалар, кейбір ілеспе қозғалыстар пайда болады. Қарым-қатынас тұрғысынан күрделі жағдайлардың саны біртіндеп артып келеді.

– кекештену созылмалы сипатқа ие болады, бірақ ұстамалардың ауырлығы әртүрлі;

– сөйлеу проблемалары көп буынды сөздерде, жылдам сөйлеу кезінде және сөйлеудің қысқа бөліктерінде сирек кездеседі;

– бала сөйлеудің бұзылғанын біледі, бірақ өзін кекеш деп санамайды. Кез келген жағдайда кездейсоқ сөйлейді.

3-ші кезең. Конвульсиялық синдромды бекіту. Алайда пациенттерде сөйлеу қорқынышы мен ыңғайсыздық Сезілмейді. Олар қарым-қатынас жасау үшін барлық мүмкіндікті пайдаланады. Емдеу туралы ұсыныс пациенттің қолдауын немесе ынтасын тудырмайды. Олар өздеріне тыныштық орнататын сияқты.

– пациенттер кекештенудің салдарынан кейбір жағдайлар қарым-қатынас тұрғысынан қиын болатынын түсінеді;

– белгілі бір дыбыстарды, сөздерді айтуға байланысты қиындықтар туындайды;

– «проблемалық» сөздерді басқалармен алмастыруға тырысу.

4-ші кезең. Бұл кезеңде кекештену үлкен жеке мәселе болып табылады. Кекештенуге айқын эмоционалды реакциялар пайда болады және нәтижесінде сөйлеу жағдайларынан аулақ болады. Егер бұрын пациент «проблемалық» дыбыстарды (сөздерді) мезгіл-мезгіл ауыстыруға жүгінсе, енді ол мұны үнемі жасайды. Ол басқалардың оның кекештенуіне реакциясына назар аудара бастайды. Кекештенудің 4-кезеңіне тән белгілер:

– кекештенуді күту (антиципация);

– белгілі бір дыбыстарды (сөздерді) айтудағы қиындықтар созылмалы сипатқа ие;

– логофобия (сөйлеуден қорқу);

– сұрақтарға жауаптар жалтарады.

Кекештенудің асқынуы

Кекештіктің болуы баланы сөйлеу жағдайларынан аулақ болуға мәжбүр етеді, нәтижесінде оның қарым-қатынас шеңбері тарылып, нәтижесінде жалпы даму болады. Күдікті, сергек, өздері мен құрдастарының арасындағы айырмашылық сезімі пайда болады. Бала мен оның ата-аналары (сыныптастары, құрдастары) арасындағы түсінбеушіліктің нәтижесінде өзін-өзі кемшілік сезімі дамиды. Ашуланшақтық күшейеді, ұялшақтық пайда болады, бұл психиканың қысымына және кекештіктің нашарлауына әкелуі мүмкін. Кекештену баланың ыңғайсыздығына, ұялшақтығына және оқшауланuына байланысты мектептегі үлгерімнің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Кекештіктің дамуы мамандық таңдауға, сондай-ақ отбасын құруға кедергі келтіруі мүмкін.

Кекештіктің диагностикасы

Кекештікті диагностикалау үшін келесі белгілердің болуы қажет:

– сөйлеу ритағының бұзылуы (сөздердің, сөз тіркестерінің үзінділері, буындардың қайталануы, белгілі бір дыбыстарды созу);

– сөйлеудің басында қиындықтар мен қиындықтар;

– жанама қозғалыстар арқылы кекештікті жеңуге тырысу (мылжың, кене).

Жоғарыда аталған бұзылулардың ұзақтығы 3 айдан асқан жағдайда кекештену диагнозы қойылады. Мұндай пациенттерге невропатологтың ғана емес, логопедтің де кеңесі қажет. Жүйке жүйесінің органикалық ауруларын болдырмау үшін реоэнцефалография, мидың ЭЭГ, МРТ диагностикасы жүргізіледі.

Кекештікті емдеу

Невротикалық кекештікті емдеудің сәттілігі көбінесе диагноздың уақтылығына байланысты. Кекештенуді емдеудің дәстүрлі психотерапия-

лық әдістерінің (мінез-құлық, гипноздық және т.б.) тиімсіздігін ескере отырып, қазіргі медицинада бірнеше емдеу элементтерін қамтитын арнайы терапевтік тәсілдерге артықшылық беріледі. Кекештенуді емдеудің мұндай біріктірілген психотерапиялық әдістері жеке және топтық түрде қолданылады. Сөйлеу бұзылыстарын түзету кекештену мен жеделдетілген сөйлеуді түзету бойынша логопедиялық сабақтар арқылы жүзеге асырылады.

Кішкентай балалардағы невротикалық кекештікті логопедиялық балабақшалар мен топтарда емдеуге болады. Мұнда ұжымдық ойын психотерапиясына, логопедиялық ритаққа баса назар аударылады. Отбасылық психотерапияға да аз мән берілмейді, мұнда ұсыныс, алаңдаушылық, релаксация қолданылады. Балаларға саусақтардың ритақты қимылдарымен немесе монотонды және ән айту арқылы сөйлесуге үйретіледі. Өзін – өзі реттеу әдісінің негізі-кекештену-бұл өзгеріске ұшырайтын белгілі бір мінез-құлық. Оның құрамында десенсибилизация, аутогендік жаттығулар бар. Көмекші дәрі-дәрмектің мақсаты-қорқыныш, мазасыздық, депрессия белгілерін жеңілдету. Седативті (оның ішінде фитотерапиялық) және жалпы күшейтетін дәрілерді тағайындау ұсынылады.

Мидың органикалық зақымдануына байланысты пайда болатын неврозға ұқсас кекештікті дәрі-дәрмекпен емдеуде антиспазмодиктер (толперизон, бенактизин), сақтықпен транквилизаторлар (минималды дозаларда) қолданылады. Сусыздандыру курсының тиімділігі дәлелденді. Клоникалық кекештену жағдайында гопантен қышқылының бірнеше курсын (1 айдан 3 айға дейін) тағайындау ұсынылады. Сонымен қатар, кекештенуді кешенді емдеуге физиотерапияны, сондай-ақ массажды (жалпы және логопедиялық) қосу ұсынылады.

Болжам балалар арасында кекештенудің 70%-дан астамында қолайлы.

Кекештенудің алдын алу

Кекештенудің алдын алу әдістері екі топқа бөлінеді. Олардың бірі балалардың денсаулығын сақтауға және нығайтуға, екіншісі баланың сөйлеу дамуын ұйымдастыруға бағытталған. Дұрыс тамақтану, үнемі күтім жасау, күнделікті тәртіп пен гигиенаны сақтау – бұл баланың психикалық және сөйлеу дамуының, денсаулығын сақтау мен нығайтудың маңызды компоненттері. Жүйке жүйесінің қалыпты жұмыс істеуі және оны шамадан тыс жүктемелерден қорғау ояту мен ұйқының дұрыс ауысуына ықпал етеді. Балалардың психикасын шамадан тыс ақпараттық жүктемеден («ересектердің» телешоуларын көру, ұйықтар алдында гипер-эмоционалды ертегілерді оқу), қорқыныш тудыруы мүмкін жағдайлардан қорғау керек.

Баланың толық сөйлеу дамуы үш бағытты қамтуы керек. Біріншісі-көкжиектің кеңеюі, қоршаған әлем, құбылыстар мен заттар туралы түсініктер мен түсініктер (ойындар, серуендеу, кітап оқу). Екіншісі-

баланың сөйлеуіндегі кедергілердің алдын алу және алдын алу, сөйлеудің тегістігі мен жайбарақаттығына, өз ойларын, тілектерін логикалық және дәйекті түрде жеткізе білуге үйрету. Үшіншісі-дыбыстың дұрыс айтылуын, сөйлеу ритағы мен қарқынын қалыптастыру. Алайда, балаға жаңа ақпаратты біртіндеп, мөлшермен беру керек.

Кекештікті түзете отырып, қайталануды болдырмау үшін балаға қолайлы психологиялық жағдайды сақтауға ықпал ететін тиісті жағдай мен режим жасау керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сикорский И. А. Кекештену туралы. – Киев, 1889. – 135 б.

2. Селиверстов В.И. Өткен және қазіргі логотерапиядан // Балалардағы сөйлеу мен дауыстың бұзылуы. – М. Ағарту, 1975. – 124-135 бб.

3. Селиверстов В.И. Балалардағы кекештену: сөйлеу терапиясының психокоррекциялық және дидактикалық негіздері жабайы әсер ету. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 208 б.

4. Власова Н.А., Беккер К.П. Кекештену этиологиясы // Кекештену. – М.: Медицина, 1978. – 11-15 бет.

А. Бегзатханқызы, А. Хусанбой
Павлодар қаласы, КЕАҚ Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенттері
Ж.Т. Измайлова
эксперт-оқытушы, Павлодар қаласы

СЕНСОРЛЫ АЛАЛИЯ

Аннотация. Мақалада қазіргі таңдағы логопедия ғылымдарының бірі болып табылатын балалардың сөйлеу тілінің кешеуілдеуі қарастырылады. Алалия-өмірдің алғашқы үш жылында қалыпты есту және интеллектуалды балаларда мидың органикалық зақымдануы нәтижесінде дамитын сөйлеу бұзылысы. Сенсорлы алалияны талдау клиникалық, психологиялық-педагогикалық, практикалық және әдістемелік әдебиеттерде ұсынылған негізгі тәсілдер негізінде жүргізіледі.

Кілт сөздер: Алалия, эхолалия, Вернике орталығы, эпилепсия, дифференция, фонематика, асфиксия.

Аннотация. В статье рассматривается задержка речи у детей, являющаяся одной из современных логопедических наук. Алалия-это расстройство речи, которое развивается в первые три года жизни в результате органического повреждения мозга у детей с нормальным слухом и интеллектом. Анализ сенсорной алалии проводится на основе основных подходов, представленных в клинической, психолого-педагогической, практической и методической литературе.

Ключевые слова: Алалия, эхолалия, центр вернике, эпилепсия, дифференциация, фонематика, асфиксия.

Annotation. The article discusses speech delay in children, which is one of the modern speech therapy Sciences. Alalia is a speech disorder that develops as a result of organic brain damage in children with normal hearing and intelligence during the first three years

of life. The analysis of sensory alalia is carried out on the basis of the main approaches proposed in the Clinical, Psychological and pedagogical, practical and methodological literature.

Keywords: Alalia, echolalia, Wernicke ortalygy, epilepsy, differentiation, phonemics, asphection.

Бұл проблема қалыпты есту кезінде сөйлеуді қабылдаудың бастапқы бұзылуымен сипатталады. Сенсорлық алалия Вернике орталығы деп аталатын сол жақ жарты шарда орналасқан уақытша ми аймақтарының зақымдалуына байланысты пайда болады. Сенсорлық алалиямен ауыратын балалар сөйлеуді мүлдем түсінбейді немесе оны шектеулі түрде түсінеді. Олар дыбыстық сигналдарға барабар жауап бере алады, табиғаты бойынша әр түрлі шуды ажырата алады. Сенсорлық алалиямен ауыратын балалардың сөйлеуінде эхолалия байқалады-бұл басқа адамдардың сөздерінің автоматты, мағынасыз қайталануы. Сондықтан, сұраққа жауап берудің орнына, мұндай бала сұрақтың өзін қайталай алады. Келесі құбылыстарды аурудың осы түрінің белгілері деп санауға болады: бала естіген сөзінің мағынасын түсінбейді; белгілі бір тақырып пен дыбыстық дизайн арасында ешқандай байланыс жоқ; эхолалияның болуы (сөздерді автоматты түрде қайталау).

Алалияны дифференциалды диагностикалау қиын және бірнеше айлық бақылауды қажет етуі мүмкін. Сонымен қатар есту қабілетінің жоғалуы мен психикалық бұзылуларды жоққа шығаруды қамтиды. Бұл аурудың жалпы себептері – босану кезінде мидың сол жақ жарты шарының тілдік қабілеттерін басқаратын аймақтарының зақымдануы, ми аурулары немесе нәресте нәресте кезінде, басқаша айтқанда, сөйлеуге дейінгі кезеңде алған жарақаттар. Алалия сөйлеу реакцияларының кеш пайда болуымен, аграмматизммен, сөздік қорының кедейлігімен, слогикалық құрылымның бұзылуымен, фонематикалық процестермен және дыбыс айтылуындағы ақаулармен көрінеді. Мидың зақымдану аймағын анықтау алалия формасын анықтау үшін өте маңызды. Сондықтан фронто-париетальды бөлік үгіндіде зақымдалған болса, моторлық алалияны диагностикалауға болады, ал уақытша аймақ зақымдалған болса, сенсорлық алалияны диагностикалауға болады. Сөйлеу жеткіліксіздігінің әртүрлі формалары мүлдем басқа клиникамен және болашақта нәрестелердің мүмкіндіктерімен сипатталады. Дегенмен, сонымен бірге аурудың мұндай бөлінуі шартты болып табылады, өйткені клиникалық тәжірибеде сенсорлық және моторлы сөйлеудің алалия көріністерінің комбинациясы бар.Алалияның сенсорлық түрі бар бала дыбыстарды тыңдамайды, ол тыныш дыбыстарды есті алады немесе акустикалық тітіркендіргіштерге мүлдем жауап бермейді. мұндай балалар жеке сөздерді есте сақтауда өте қиын. Оларды есте сақтау қиынға соғады. Бұл патологиясы бар балалардың пассивті сөздік қоры өте баяу байыйды, белгіленген объект пен оны білдіретін сөздің мағынасын түсіну арасында диссоциация бар. Көбінесе балалар таңертең айналадағы

сөздерді жақсы қабылдайды, өйткені ұйқыдан кейін бірден ми қыртысының дұрыс жұмыс істеу қабілеті әлдеқайда жоғары. шаршау артқан сайын балалардың сөйлеуді түсінуі айтарлықтай нашарлайды. Баланың кешке сөйлеуді жақсы қабылдайтын жағдайлары аз, өйткені түнгі демалыстан кейін ингибиторлық фон әсер етуі мүмкін. Сенсорлық алалия біршама күрделі және ауыр. Одан зардап шегетін науқастар сөйлеуді жақсы қабылдамайды немесе түсінбейді, сондықтан бұл ақыр соңында сөйлей алмауға әкеледі. Бұл жағдайларда ми қыртысының белгілі бір аймағына әсер етеді және сол кезде пациенттер сөйлемейді, өйткені сөздер оларға түсініксіз. Осылайша, сенсорлық алалиямен ауыратын адамдар сөздерді заттармен байланыстыра алмайды және әдетте тек мимика мен жест-ишара арқылы байланысады. Көптеген жағдайларда бұл науқастарға саңырау диагнозы қате қойылады. Сондықтан нақты диагноз қою өте маңызды. Емдеу және қажетті терапия алалия дәрежесіне, аурудың себебі мен ауырлығына байланысты. Біріншіден, логопедия араласудың ең тиімді және кең таралған түрі болып табылады. Екінші жағынан, физикалық ақауларға байланысты алалиямен ауыратын балаларға бағытталған нақты емдеу әдістері бар. Осындай емдеу әдістерінің бірі миофункционалды терапия деп аталады, ол бет бұлшықеттерінің теңгерімсіздігін түзетуге бағытталған. Бұл көмекті әдетте логопедтер көрсетеді. Басқа қолайлы процедуралар балаларға үнемі оқу, қарапайым және түсінікті тілде сұрақтар қою, сонымен қатар жақ бұлшықеттерін жаттықтыру және нығайту үшін тағамдағы белгілі бір текстураларды пайдалануды ұсыну, сонымен бірге жақтың жаңа қозғалыстарын дамыту болар еді. шайнау кезінде жақ. Тағы бір қолайлы нұсқаулық – алалиямен ауыратын науқастарға оқу, сонымен қатар қарапайым және түсінікті тілде сұрақтар қою. Сонымен қатар, шайнау кезінде жаңа жақ қимылдарын дамыта отырып, жақ бұлшықеттерін жаттықтыру және нығайту үшін тағамның әртүрлі құрылымдарын қолдануды және енгізуді ұсыну маңызды. Тағы бір сирек кездесетін әдіс-сөйлеу мен тілдің дамуын ынталандыру және жеңілдету үшін музыканы логопедиялық терапия ретінде қолдану.

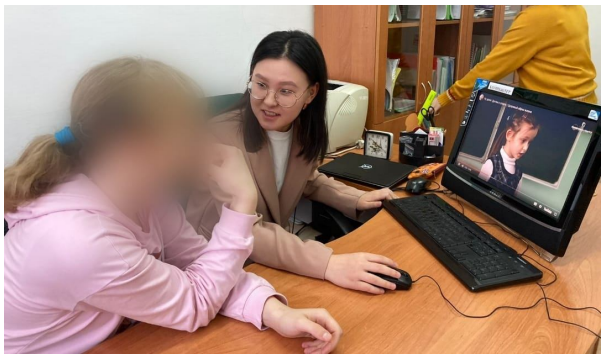

Науқас А. 11 жаста, диагнозы: «эпилепсияға байланысты сенсо-моторлы алалия, оның уақытылы емделмеуі ақыл-ой кемістігінің

дамуына және әлеуметтік бейімделудің бұзылуымен тұлғаның қалыптасуына әкелді». Анамнезден: асфиксиядағы 2-ші босанған бала, Апгар шкаласы бойынша баға-1 /4 балл. Екі емес дели патология бөлімінде болды, содан кейін үйге шығарылды. Кешіктірілген ерте даму. Ол 3 жасында жүре бастады. 7 жасқа дейін сөйлемеді. Сөйлеуді нашар түсіну де байқалды. Науқас А. тиісті тексеруден және емдеуден өтпеді. Дамудың кешеуілдеуіне байланысты церебральды сал ауруы диагнозы қойылды. 2 жылдан кейін ол массаж, дене шынықтыру, Физиотерапия курстарын ала бастады. 6 жасында арандатушы факторларсыз фокальды моторлы (фарингооральды) шабуылдар пайда болды, олар тек тиопентальды реанимация бөлімінде тоқтады. Ұстамалар айына 3–4 рет, ұйқыдан кейін көп ұзамай пайда болды. Тұрғылықты жері бойынша (Павлодар облысы) невропатолог тәулігіне 30 мг/кг дозада вальпроат тағайындады, баланың өсуіне қарай тәуліктік доза өсті. Терапия аясында бұл шабуылдар қайталана берді. Науқас А. 8 жасында алғаш рет түнгі ұйқысы тексерілді, оның барысында баяу ұйқының электрлік эпилепсиялық күйі анықталды. Мидың МРТ: құрылымдық бұзылулар анықталған жоқ. Науқас алғаш рет эпилептологпен кеңесіп, терапияға этосуксимид қосылды. 9 жасында шабуылдар тоқтатылды. 10 жасында тұрақты ремиссияға байланысты антиконвульсанттық терапия тоқтатылды. Неврологиялық жағдайда: жеңіл псевдобульбарлық синдром, парез жоқ, тұрақты жүреді. Үйлестіруші бұзушылықтар жоқ. Сөйлеу қысқа Фразаларды, 100 сөзден тұратын белсенді сөздіктерді біледі. Жеке дуалды бағдарлама бойынша түзету мектебінде оқиды. Өзіне-өзі қызмет көрсету дағдылары жеткілікті, ұқыпты, бірақ үнемі күтімді қажет етеді

Диагностика. Баламен байланыс орнату, әсіресе ол үшін бейтаныс жағдайда қиындықтар туғызды. Бастапқы тексеру кезінде бала күйгелектену байқалды.(кездейсоқ кеңседе жүреді, ескертулерге жауап бермейді, айқайлайды) немесе тежелуі мүмкін (ұялшақ, анасының қолына тығылады). Сол бала әдеттегі үй жағдайында тыныш болуы мүмкін, айналасындағыларға мұқият қарап, көп сөйлейді. Сыбырлау интонациялық түрде боялған, онда сіз естіген сөздердің, лептердің қалдықтарын таба аласыз, бірақ олар жағдайға байланысты емес. Науқас А. назарын аудару үшін дыбыстық өңдеу жеткіліксіз, сіз оның көру аймағына кіріп, тактильді контактіні қолдануыңыз керек (мысалы, жанасу, басын өзіңізге бұру). Алғашқы тексеру кезінде дифференциалды диагноз есту қабілетінің жоғалуы, ақыл-ой кемістігі, ерте балалық аутизм арасында жасалады. Кестеде алалия мен сөйлеу тілі онтогенезінің бұрмалануына әкелетін басқа да бұзылулардың дифференциалды диагностикасы келтірілген.

Болжам. Науқас А. уақыт өте келе оқи бастайды, бірақ оқығандарын түсінбейді. Сөйлеу тілі дамыған сайын (оның ішінде өз сөзін түсінуді жақсарту) оқу барған сайын мағыналы болды. Науқас А мәнерлеп оқуды ертерек оқи бастады. Мағыналы оқуды дамыту үшін мәтінде мәтіннің

мағынасына сәйкес келетін көптеген ілеспе суреттер қойдық, мәтіннің соңында жауап беру керек сұрақтар енгізілді, содан кейін мәтінде жауаптың дұрыстығын растайтын сөз, өрнек, сөз тіркесін тапты. Бұл жағдайда жаңа сөздер мен өрнектер ұғымы бекітілді, мәтін дұрыс атады. Жазу кезінде ауызша сөйлеуге тән қателіктер тұрақты болды (әріптерді ауыстыру, дыбыстық сөздерді талдауының бұзылуы-дисграфия). Оның сөйлеуі егжей-тегжейлі, дұрыс, бірақ есту зейінінің сарқылуымен сипатталады. Бала дауыстап оқығанда тез алаңдайды, ол көбінесе мойынсұнбайды деп саналады, сондықтан біз баланы жаңа материалдың мөлшерімен де, оның берілу қарқынымен де, күрделілігімен де шамадан тыс жүктей алмаймыз. Егер сабақ кезінде баламен байланыс үзілген болса, сабақ үзіледі, ал егер үзілістен кейін байланыс қалпына келмесе, сабақ аяқталуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Айкарди Ж., Бакс М., Гиллберг К. Заболевания нервной системы у детей / Пер. с англ. Под ред. А.А. Скоромца. – М.: Издательство Панфилова, БИНОМ, 2013. 1036 с. [Aicardi J., Bax M., Gillberg C. Diseases of the nervous system in childhood. Transl. from Engl. by A.A. Skoromets. Moscow: Panfilov's Publishing Center, BINOM, 2013. 1036 p. (In Russ.)].

2. Горбачевская Н.Л., Якупова Л.П. Особенности формирования ЭЭГ у детей с психической патологией. В кн.: Аутизм в детстве. – М.: Медицина, 1999. – С. 160–189. [Gorbachevskaya N.L., Yakupova L.P. Specific features of EEG in children with mental disorders. In: Autism in childhood. Moscow: Meditsina, 1999. Pp. 160–189. (In Russ.)].

3. Гузева В.И. Руководство по детской неврологии. 3-е изд. – М.: Мед. информ. агентство, 2009. – 640 с. [Guzeva V.I. Pedi-atric neurology: guidelines. 3rd edn. Moscow: Medical Information Agency, 2009. 640 p. (In Russ.)

4. Филичева Т.Б., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В. Основы логопедии. – Москва: Просвещение, 1989.

5. Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия. – Алматы, 2011.

М.Қ. Кошербаева, Л.С. Оразаева
Павлодар қаласы, КЕАҚ Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенттері
Ж.Т. Измайлова
эксперт-оқытушы, Павлодар қаласы

БАЛАЛАРДАҒЫ ДИЗАРТРИЯЛЫҚ СӨЙЛЕУ БҰЗЫЛЫСТАРЫ

Аннотация. Мақалада сөйлеу дисонтогенезінің ерекше формасы логопедия ғылымының қазіргі проблемасы ретінде қарастырылады. Дизартрияны талдау клиникалық, психологиялық-педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерде ұсынылған негізгі тәсілдер негізінде жүргізіледі.

Кілт сөздер: дизартрия, классификация, логопедия, сауаттылық, кеңістік, кеңес, емдеу.

Аннотация. В работе рассматривается специфическая форма речевого дизонтогенеза как современная проблема логопедической науки. Анализ дизартрии осуществляется на основе основных подходов представленных в клинической, психолого-педагогической и методической литературе.
Ключевые слова: дизартрия, классификация, логопедия, грамотность, пространство, совет, лечение.

Annotation. The paper considers a specific form of speech dysontogenesis as a modern problem of speech therapy science. The analysis of dysarthria is carried out on the basis of the main approaches presented in the clinical, psychological, pedagogical and methodological literature.
Keywords: dysarthria, classification, speech therapy, literacy, space, advice, treatment.

Дизартрия – сөйлеу аппаратының иннервациясының органикалық жеткіліксіздігінен туындаған сөйлеудің дыбыстық жағының бұзылуы.

«Дизартрия» термині гректің arthson -артикуляция және dys-бөлшек сөздерінен шыққан, бұл бұзылуды білдіреді. Дизартриядағы орталық жүйке жүйесінің зақымдану дәрежесіне қарамастан, экспрессивті сөйлеуді қалыптастырудың функционалды жүйесінің тұтастығы әр уақытта бұзылады. Бұл жағдайда биіктігі, тембрі, көлемі бұзылады; дауыстар, айтылымның ритақты-интонациялық деңгейі, сөйлеудің фонетикалық құрылымы тұтастай дұрыс орындалмайды.

Дизартрия туралы невропатологтар мен логопедтер арасында қайшылықтар жиі кездеседі. Егер невропатолог ми нервтерінің жұмысында айқын бұзылуларды көрмесе, ол сөйлеу бұзылысын дизартрия деп атай алмайды. Бұл сұрақ невропатологтар мен логопедтер арасындағы кедергі болып табылады.

Дизартрияның негізгі көріністері – дыбыстардың артикуляциясының бұзылуы, дауыс түзілуінің бұзылуы, сондай-ақ сөйлеу қарқынының, ритағының және интонациясының өзгеруі.

Бұл бұзылулар орталық немесе перифериялық жүйке жүйесіндегі зақымданудың орналасуына, бұзылыстың ауырлығына және ақаудың пайда болу уақытына байланысты әртүрлі дәрежеде және әртүрлі комбинацияларда көрінеді. Артикуляция мен фонацияның бұзылуы, мүшелік дыбыстық сөйлеуді қиындатады және кейде толығымен тежейді, бұл оның құрылымын қиындататын қайталама көріністерге әкелуі мүмкін бастапқы ақау деп аталады. Дизартриямен ауыратын балалардың клиникалық, психологиялық және логопедиялық зерттеулері бойынша балалардың бұл санаты моторлы, психикалық және сөйлеу бұзылыстары тұрғысынан өте алуан түрлі екенін көрсетеді.

Дизартрияның себептері

1. Орталық жүйке жүйесінің органикалық зақымдануы, жатырішілік және ерте даму кезеңінде баланың дамып келе жатқан миына әртүрлі қолайсыз факторлардың әсерінен. Көбінесе бұл жедел, созылмалы

инфекциялар, оттегінің жетіспеушілігі (гипоксия), жүктіліктің токсикозы және босану жарақатының пайда болуына жағдай жасайтын көптеген басқа факторлар нәтижесінде пайда болатын жатырішілік зақымданулар. Мұндай жағдайлардың көпшілігінде босану кезінде асфиксия пайда болады, нәресте шала туылады.

2. Дизартрияның себебі резус-факторымен үйлесімсіздік болуы мүмкін.

3. Дизартрия баланың өмірінің алғашқы жылдарында жүйке жүйесінің жұқпалы ауруларының әсерінен аз кездеседі. Дизартрия церебральды сал ауруы (церебральды сал ауруы) бар балаларда жиі кездеседі. Е.М. Мастюкованың айтуынша, балалардың церебральды сал ауруындағы дизартрия жағдайлардың 65-85% көрінеді.

Дизартрияның клиникалық түрлерінің жіктелуі

Дизартрияның клиникалық түрлерінің жіктелуі мидың зақымдануының әртүрлі орналасуын оқшаулауға негізделген. Дизартрияның әртүрлі формалары бар балалар бір-бірінен дыбыстардың, дауыстың, артикуляциялық мотормен айтылуының ерекше ақауларымен ерекшеленеді, олар логопедиялық терапияның әртүрлі әдістерін қажет етеді және әртүрлі дәрежеде түзетілуі мүмкін.

Дизартрия формалары

Бульбарлы дизартрия;

Ми қыртысы асты;

Мишық дизартриясы;

Ми қыртысы дизартриясы;

Псевдобульбарлы дизартрия.

Дизартрияны түзету кезінде, әдетте, сөйлеу ағынын реттеудің жетекші әдістерінің бірі ретінде сөйлеу тыныс алуын реттеу қолданылады.

Емдеу. Дизартрияны түзету мен емдеудің толық курсы бірнеше айды құрайды. Әдетте, дизартриямен ауыратын балалар күндізгі стационарда 2–4 апта болады, содан кейін олар амбулаториялық емдеуді жалғастырады. Күндізгі стационар жағдайында жалпы күшейтетін физиотерапия, массаж, емдік дене шынықтыру, тыныс алу гимнастикасы жүргізіледі.

Дефектологтың кеңесі. Дизартриктермен түзету жұмыстары кезінде кеңістіктік ойлауды қалыптастыру маңызды.

Кеңістіктік көріністерді жобалау. Кеңістікті тану, кеңістіктік бағдар балалардың әртүрлі іс-әрекеттері жағдайында дамиды: ойындарда, бақылауларда, жұмыс процестерінде, сурет салу мен дизайнда.

Мектеп жасына дейінгі балалардың дизартриясы бар балаларда кеңістік туралы білім қалыптасады: пішін (тіктөртбұрыш, шаршы, шеңбер, сопақ, үшбұрыш, дөңгелек, қисық, үшкір, қисық), өлшемі (үлкен, кішкентай, үлкенірек, кішірек, тең, жартысы), ұзындық (ұзын, қысқа, кең, тар, жоғары, сол, оң, көлденең, түзу, көлбеу), кеңістіктегі

позиция және кеңістіктік қатынас (ортасында, ортасынан жоғары, ортасынан төмен, оң, сол, бүйірден, жақынырақ, алға, алдыңғы, артқы).

Кеңістік туралы осы білімді игеру мыналарды қамтиды: кеңістіктік объектілерді ажырата білу, оларды дұрыс атау және экспрессивті сөйлеуге тиісті ауызша белгілерді қосу, белсенді әрекеттермен байланысты әртүрлі операцияларды орындау кезінде кеңістіктік қатынастарды шарлау.

Кеңістік, кеңістіктік бағдарлау қабілеті туралы білімді игерудің пайдалылығы қоршаған шындықты белсенді білуге бағытталған баланың әртүрлі іс-әрекеттерін жүзеге асыруда мотор-кинестетикалық, визуалды және есту анализаторларының өзара әрекеттесуімен қамтамасыз етіледі.

Кеңістіктік бағдар мен кеңістік идеясының дамуы оның дене схемасының сезімін қалыптастырумен, балалардың практикалық тәжірибесін кеңейтумен, мотериканы одан әрі жетілдіруге байланысты пәндік-ойын әрекетінің құрылымын өзгертумен тығыз байланысты.

Кеңістік туралы білімді меңгеру кеңістіктік объектілер мен қатынастарды тану және ажырату, кеңістіктік көріністерге негізделген әртүрлі жұмыс операцияларын орындау кезінде кеңістіктік қатынастарды дұрыс ауызша белгілеу, бағдарлау қабілетін қамтиды. Кеңістіктік қабылдауды дамытуда дизайн және модельдеу, балалардың іс-әрекеттеріне сәйкес келетін ауызша белгілерді экспрессивті сөйлеуге енгізу маңызды рөл атқарады.

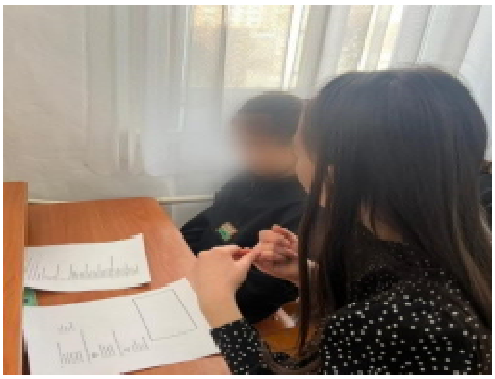

Дизартрия кезіндегі сауаттылық. Дизартриямен ауыратын балалардың басым көпшілігінде дыбыстық талдау бойынша білім деңгейі сауаттылықты меңгеру үшін жеткіліксіз.

Жазу. Дыбыстық талдаудағы ауытқулар әсіресе есту диктанты кезінде айқын көрінеді.

Бірінші бала: жалпы орта мектепте үш жыл оқыған, хатының үлгісінде дом – «дамы», муха – «муахо», нос – «оуш», стул – «уо», глаза – «нака» деп жазған.

Екінші бала: Бір жыл жалпы орта мектепте болған, хатының үлгісінде: «Дима идет гулять» – «Дима дапет гул ц»; «В лесу осы» –

«Лусу осы»; «Мальчик кормит кошку молоком» – «Малкин лали кашко малоко»- деп жазған.

Дизартриядан зардап шегетін балалардың жазудағы ең көп қателіктері әріптерді ауыстыруға байланысты. Дауысты ауыстырулар жиі кездеседі:дети – «дету», зубы – «зуби», боты – «буты», мост – «мута» және т.б.

Дауыссыз дыбыстарды ауыстыру өте көп және әр түрлі:л-р: белка – «берка»; х-ч: мех – «меч»; б-т: утка – «убка»; г-д: гудок – «дудок»; с-ч: гуси – «гучи»; б-п: арбуз – «арпус».

Әріптердің өзгеруіне байланысты сөздің құрылымының бұзылу жағдайлары тән (книга – «кинга») әріптерді өткізіп жіберу (шапка – «шапа»); буындардың жазылмауына байланысты силлабикалық құрылымның қысқаруы (собака – «соба», ножницы – «ножи» және т.б.).

Сөздерді толығымен бұрмалау жағдайлары жиі кездеседі:кровать – «дамла», пирамидка – «макте», железная – «неаки».Мұндай ақаулар терең артикуляциялық бұзылулары бар балаларға тән, оларда сөйлеудің дыбыстық құрамының сараланбауы дыбыстың бұрмалануымен байланысты.

Сонымен қатар, дизартриямен ауыратын балалардың жазуында предлогтарды дұрыс қолданбау, сөйлемдегі сөздердің дұрыс емес синтаксистік байланыстары (үйлестіру, басқару) және т.б. сияқты қателіктер жиі кездеседі.

Оқу. Дизартриямен ауыратын балаларда оқу әдетте артикуляциялық аппараттың қозғалғыштығының жеткіліксіздігіне, бір дыбыстан екіншісіне ауысу қиындықтарына байланысты өте қиын.

Дизартриялық балалардың сөйлеу тілінің лексика-грамматикалық құрылымы

Жоғарыда атап өтілгендей, артикуляциялық аппараттың зақымдалуының тікелей нәтижесі дыбысты айтудың қиындықтары болып табылады, бұл құлақ арқылы сөйлеуді жеткіліксіз анық қабылдауға әкеледі. Артикуляциялық бұзылыстары бар балалардың сөйлеуінің жалпы дамуы ерекше жолмен жүреді. Артикуляциялық бұзылыстары бар балалардың көпшілігінің сөздік қорында ауытқулар болады, күнделікті сөздерді білмейді, жиі сөздерді араластырады, дыбыс құрамының ұқсастығына, жағдайына және т.б.

Көптеген сөздер дұрыс емес қолданылады, керекті есімнің орнына бала ұқсас затты (ілмек – тесік, ваза – құмыра, жаңғақ – жарық, гамак – тор) білдіретін немесе жағдаяттық байланысты қолданады.

Дизартриялық балаларға тән – бұл қоршаған ортаға жеткілікті жақсы бағдарлау, күнделікті ақпарат пен идеялардың қоры. Мысалы, балалар әткеншек, құдық, сервант, вагон сияқты заттарды біледі және суреттен таба алады; суретте бейнеленген адамдардың іс-әрекетін түсінеді; сол немесе басқа түске боялған заттарды көрсете алады. Алайда

сөйлеудің болмауы немесе оны шектеулі қолдануының әсерінен, белсенді және пассивті сөздіктің сәйкес келмеуіне әкеледі.

Сөздік қорды меңгеру деңгейі сөйлеудің дыбыс шығарушы жағының бұзылу дәрежесіне ғана емес, сонымен қатар баланың интеллектуалдық мүмкіндіктеріне, әлеуметтік тәжірибесіне, тәрбиеленетін ортаға байланысты. Дизартриялық балалар үшін, сондай-ақ жалпы сөйлеуі дамымаған балалар үшін тілдің грамматикалық құралдарын жеткіліксіз білу тән.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Белякова Л.И., Волоскова Н.Н. Логопедия Дизартрия. – Москва, 2009ж. – 76-143 беттер.

2. Өмірбекова К.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия. – Алматы, 2011. – 144-180 беттер.

3. Филичева Т.Б., Чевелева Н.А., Чирина Г.В. Основы логопедии. – Москва: Просвещение, 1989. – 75-94 беттер.

А.А. Утепбаева
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің докторанты, Алматы қ,
Н.Б. Жиенбаева
ғылыми жетекшісі, психология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ,

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ БҰЗЫЛЫСТАРЫН АНЫҚТАУ

Аннотация. Мақалада қазіргі таңда жасанды интеллект арқылы сөйлеу бұзылыстарын диагностикалаудың жағдайы қарастырылған. Жасанды интеллектті сөйлеу бұзылыстарын диагностикалауға бағытталған зерттеу жұмыстарының талдануы берілген. Жаңа ақпараттық технологияларды қолданудың тиімділігі қарастырылған.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, білім беру, білім беру технологиялары, диагностика, сөйлеу бұзылыстары, арнайы білім беру.

Аннотация. В статье рассматривается состояние диагностики нарушение речи с помощью искусственного интеллекта. Представлен анализ исследовательской работы, направленной на диагностику речевых нарушений с использованием искусственного интеллекта. Рассмотрена эффективность использования новых информационных технологий.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, образовательные технологии, диагностика, нарушения речи, специальное образование.

Annotation. The article discusses the state of diagnostics using artificial intelligence. The analysis of the research work aimed at the diagnosis of speech disorders using artificial intelligence is presented. The efficiency of using new information technologies is considered.

Keywords: artificial intelligence, education, educational technologies, diagnostics, speech disorders, special education.

Бүгінгі таңда сөйлеуді автоматты түрде тану технологиясы ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың білімін жаңартудың қуатты құралы болып табылады. Соңғы жылдары логопедия саласында балалардың сөйлеу бұзылыстарын диагностикалау мақсатында жаңа ақпараттық технологиялар қолданып жатыр.

Сөйлеу бұзылыстарын автоматты түрде бағалаудың көптеген әдістері ұсынылды, бірақ әртүрлі тәсілдердің артықшылықтары мен сөйлеу сигналының кейбір аспектілерінің салыстырмалы пайдалылығы қазір ғана айқын бола бастады. Сөйлеу бұзылыстарын автоматты түрде диагностикалау және бағалау көптеген жұмыстарда зерттелген. Балалардың анамнезін жинау мен бұзылыстарды тексеру автоматтандырылған жүйесі сөйлеу бұзылыстарын дәл диагностикалауға немесе бақылауға кететін уақытты едәуір қысқартуы мүмкін. Соңғы жылдары смартфондар мен басқа да гаджеттер кеңінен қолданылды, олар сөйлеуді және тіпті сапалы бейнелерді жазып, оларды жергілікті түрде өңдей алады немесе кейінірек талдау үшін қашықтағы жүйелерге кең жолақты деректер арналары арқылы жібере алады.

К.Р. Джоти, С. Сивараджу, Приянка Джаянт Явалкар афазиясы бар адамдардың сөйлемдерді, пікірлерді және айтылу мәселелерін қалыптастыруда қиындықтарға тап болуы мүмкін және де диагностикалау мен емдеуді қоса алғанда, алдыңғы зерттеулерге негізделген әртүрлі әдістерді қарастырады. Автоматты диагностика афазияның ауырлық деңгейін бағалай алады. Бұл бұзылыстың маңызды ерекшелігі-бұл олардың ақыл-ойына әсер етпейді. Бұл акустикалық ерекшеліктерге негізделген сөйлеуді бағалайтын сөйлеуді бағалау жүйесін ойлап табуға түрткі болды. Әрі қарай сөйлеу афазия коэффициенті бойынша жіктеледі. Бұл жүйе афазиялық сөйлеуді талдайды және пациенттермен кері байланысты қамтамасыз етеді. Бұл оларға сөйлеу және оқу дағдыларын жақсартуға көмектеседі [2].

Сондай-ақ, M. Danubianu, S.-G. Pentiuc, O.A. Schipor, M. Nestor and I. Ungureanu зерттеулері румын тектес балаларға арналған дислалия терапиясына көмектесуге арналған интеллектуалды жүйені сипаттайды. Бұл жүйе terapers жобасының бөлігі ретінде әзірленген, оны зерттеудің өте маңызды саласына енгізуге болады: ақпараттық технологиялар-денсаулық үшін: ерте диагностика, жекелендірілген терапия. Жүйенің өзіндік ерекшелігі румын тіліндегі айтылымның бұзылуын түзетуге көмектеседі. Нейрондық желі негізінде деректерді өңдеу, ассоциациялау, кластерлеу әдістері қолданылған [3]. Зерттеудің мақсаты компьютерлік бағдарламаларды қолданған топ үшін тілді кешенді бағалаудың нәтижелерін классикалық терапевтік әдістерді қолданған, топтың нәтижелерімен салыстыру болды. Логопедиялық диагноз қою кезінде дислалия және дислексия-дисграфияның логопедиялық терапиясындағы компьютерлік бағдарламалар тілдік бұзылуларға тән және тиісті бұзылыстың маңызды аспектілеріне бағытталған емтихан сынақтарын

қолданды. Сондай-ақ, дислексия мен дисграфияның түзету тиімділігін арттыру үшін қолданды: тілдік психологиялық жасты белгілеуге арналған тест, оқу/жазу қабілетін бағалауға арналған тест. Бұл зерттеуге қатысқан балалар жасына, сөйлеу бұзылысының түріне, оның дәрежесіне, сондай-ақ интеллектуалды даму дәрежесіне сәйкес таңдалған [4]. Зерттелетін субъектілерді логопедиялық бағалаудан кейін логопедиялық терапияның бір жылында алынған мәліметтерді статистикалық өңдеуге және әр сөйлеу бұзылысы (дислалия, дислексия-дисграфия) үшін екі топта жүргізілген тест нәтижелері талданған. Бұл талдау жалпы логопедиялық терапияның тиімділігін де, logomon компьютерлік бағдарламалық жасақтамасын қолдануға негізделген тілді ынталандыру және дамыту үшін қолданылатын стратегиялардың әсерін қарастырды. Зерттеу жұмысында ұсынылған және қолданылған компьютерлік жүйенің екі негізгі компоненті болды:

а) логопедтің есептеу жүйесі, оған мыналар кіреді:

– фоно-артикуляциялық жүйенің 3D виртуалды моделі;

– мысалдармен балалардың эволюциясын бақылайтын аудио компонент;

– мониторинг жүйесі ұсынатын аудио деректердің эволюциясын ескере отырып, қорытынды жасайтын сараптамалық жүйе.

б) логопед қолданатын мобильді құрылғы, оның ішінде үй тәжірибесі.

PDA (жеке сандық көмекші) бұл қолданба үшін 3 компоненттен тұрады:

1) аудио компонент (жазу, өңдеу, кері байланыс)

2) графикалық компонент (сәйкес интерфейс)

3) бағалау процедураларына және логопедтің компьютерімен байланысуға қажетті есептеу құралдары [5].

M. Danubianu, S.-G. Pentiuc, O.A. Schipor, M. Nestor and I. Ungureanu зерттеу жұмысының нәтижесі бойынша барлық статистикалық өңделген нәтижелер компьютерлік бағдарламаларды қолданғаннан кейін эксперименттік топтардың бақылау топтарымен салыстырғанда айтарлықтай жетістіктерін көрсетеді, бұл әзірленген және қолданылатын терапевтік бағдарламалардың дұрыс айтылуына және оқу мен жазуды меңгеруіне оң әсер еткенін көрсетеді.

Жасанды интеллект негізіндегі бағдарлама балалардың өз қызметіне және қойылған барлық міндеттерді орындауға деген қызығушылығы мен уәждемесін ынталандырды. Жалпы нәтижелер компьютерлік бағдарламаны қолданатын әдістер логопедиялық терапия шеңберінде сөйлеу бұзылыстарын түзетудегі жылдам прогресті анықтайтынын көрсетті.

Яғни, логопедиялық терапияның әртүрлі кезеңдерінде осындай бағдарламаны қолдану жаңа психологиялық-педагогикалық жағдайды анықтайды, арнайы оқу ортасын жасайды және сөйлеуді түзету мен дамытудың жаңа, тамаша әдісіне ықпалын көруге болады.

Бұдан өзге M. Krecichwost, Z. Mcчiodonska, J. Trzaskalik and P. Badura, «Multichannel Speech Acquisition and Analysis for Computer-Aided Sigmatism Diagnosis in Children» зерттеу жұмысының ерекшеліктеріне тоқталып өтсек. Бұл зерттеу жұмысында жалпы сөйлеу бұзылыстарын (сигматизм) автоматтандырылған диагностикалау үшін акустикалық деректерді жинаудың жаңа тұжырымдамасы берілген. Олар кеңістікте ұйымдастырылған он бес акустикалық арнаға дейін қайталанатын сөйлеу сигналын алуға мүмкіндік беретін деректерді жинау құрылғысын жасап шығарды. Жүйе қауіпсіз, инвазивті емес, ыңғайлы, пайдалануышыға көзбен тартымды және артикуляция процесіне әсер етпейді. Бұл қарапайым және қолдануға және тасымалдауға ыңғайлы және арнайы өлшеу бөлмесін қажет етпейді. Олар бес – алты жастағы 107 баланың сөйлеу үлгілері бар үлкен сөйлеу корпусын жинады. Олар шыңғырған дыбыстарды қамтитын таңдалған сөздердің көп арналы акустикалық жазбаларынан және логопед мамандары дайындаған артикуляциялық ерекшеліктердің диагностикалық сипаттамаларынан тұрды. Деректерді жинау құрылғысы әртүрлі синтетикалық және адам тудыратын акустикалық тітіркендіргіштердің қатысуымен жеке микрофондардың реакциясы мен қайталануына тексерілді. Нәтижелер көп арналы сөйлеу сигналын балалардағы ысқырықты дыбыстарды нормативті немесе патологиялық енгізу кезінде ауа ағынының кеңістіктікте таралуын талдау үшін сәтті қолдануға болатындығын растайды [6]. Бұл әдіс сөйлеу бұзылыстарын сипаттаудағы жаңа тенденцияларға сәйкес келетін артикуляциялық ерекшеліктерді кешенді талдау үшін перспективалы болып табылады және де бұл тәсіл әлі күнге дейін сөйлеу бұзылыстарын диагностикасында немесе терапияда қолданылмаған. Бұл зерттеу жұмысында машиналық оқыту негізінде жасалғандығын атап өту керек.

Сондай-ақ, Ресей Федерациясы мемлекетінің осы саладағы үлесі жөнінде атап өту керек. Мысалы, Тамбов мемлекеттік техникалық университетінің, техникалық ғылым кандидаты Майстренко Наталья Владимировнаның жетекшілігімен жүргізілген зерттеу жұмысына тоқталамыз. Зерттеу жұмысының тақырыбы: «Применение программных технологий для обнаружения речевых нарушений». Бұд зерттеу жұмысында пациенттерде ерте кезеңдерінде сөйлеу бұзылыстарын анықтау үшін зияткерлік жүйені құру және дәрігерге дейінгі араласу тәртібімен осы ақауды жою жөнінде шешім қабылдауға қолдау көрсету. Автоматтандырылған жүйені қолдана отырып, үйде дыбыстық айтылымның бұзылуын ерте анықтау мүмкіндігінің бар екендігін айқындайды. Ата-аналар оқшауланған кезде баланың дауысын микрофоннан жазып, оны өңдеу және талдау үшін жүйеден алынған аудио хабарламаны жүктей алады. Жүйе процесінде алынған нәтижелер ата-аналар мен мамандарға ағымдағы мәселені түсінуге және оны шешудің дұрыс әдісін таңдауға көмектеседі.

Жүйенің жұмыс істеу алгоритмі келесідей болуы керек: зерттелушінің дауыстық микрофонынан жазбасы .wav форматтағы дыбыстық файл жүйеге жүктеледі. Содан кейін алынған файл шуды болдырмау сүзгісімен өңделеді. Кейін өңделген аудио жазба алдын-ала дайындалған нейрондық желіге кіреді. Содан кейін интеллектуалды талдаудан кейін нейрожелі нәтижені қалыптастырады, атап айтқанда, пайдаланушының сөйлеу кемістігі бар ма және егер бар болса, нәтиже сөйлеу бұзылысының түрі және оны түзету бойынша тиісті ұсыныстар болады. Мұндай интеллектуалды жүйелерді қолдану пациенттің ыңғайсыздығын тудырмай, үйде сөйлеуді тексере алады. Сондай-ақ, ұсынылған шешімді қолдану логопед мамандарына жүктемені азайтуға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, логопедия саласы қарқынды түрде дамып келе жатыр. Жасанды интеллект негізінде қазақ тілінде жоғарыда аталып өткендей бағдарламалар жоқ. Осы орайда қазақ тілінде 5–7 жастағы балалардың сөйлеу бұзылыстарын анықтауға арналған диагностикалық құрал жасақталуда. Балалардағы сөйлеу бұзылыстарының бірыңғай диагностикалық тәсілдері мен жіктемелерін әзірлеу және енгізу белгілі бір сөйлеу бұзылыстарының пайда болуы бойынша тәуекел топтарын уақтылы анықтауға және балаларға уақтылы кешенді психологиялық – педагогикалық, логопедиялық және клиникалық түзетулер енгізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н.., Ибатова Г.Б. Логопедия. Оқулық: Жоғарғы педагогикалық оқу орындарының дефектология бөлімдерінің студенттеріне арналған оқулық (Қ.Қ. Өмірбекованың редакциясымен) – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. – 495 бет.

2. Jothi K. R., S. S. Sivaraju and P. J. Yawalkar, «AI based Speech Language Therapy using Speech Quality Parameters for Aphasia Person: A Comprehensive Review», 2020 4th International Conference on Electronics, Communication and Aerospace Technology (ICECA), 2020, pp. 1263-1271, doi: 10.1109/ICECA49313.2020.9297591.

3. Danubianu M., S.-G. Pontiac, O. A. Schipor, M. Nestor and I. Ungureanu, «Distributed Intelligent System for Personalized Therapy of Speech Disorders», 2008 The Third International Multi-Conference on Computing in the Global Information Technology (iccgi 2008), 2008, pp. 166-170, doi: 10.1109/ICCGI.2008.31.

4. Danubianu, M., 2015. Step by step data preprocessing for data mining. A case study. In Proc. Of the International Conference on Information Technologies (InfoTech-2015) (pp. 117-124). https://www.researchgate.net/profile/Mirela-Danubianu/publication/

5. Pentiuc, S. G., Schipor, O. A., Danubianu, M., Schipor, M. D., & Tobolcea, I. (2010). Speech Therapy Programs for a Computer Aided Therapy System. Elektronika Ir Elektrotechnika, 103(7), 87-90. Retrieved from https://eejournal.ktu.lt/index.php/elt/article/view/9282

6. Krecichwost M., Z. Miodonska, J. Trzaskalik and P. Badura, «Multichannel Speech Acquisition and Analysis for Computer-Aided Sigmatism Diagnosis in Children», in IEEE Access, vol. 8, pp. 98647-98658, 2020, doi: 10.1109/ACCESS.2020.2996413.

7. Чуксина В.О. Применение программных технологий для обнаружения речевых нарушений / В.О. Чуксина, Н.В. Майстренко // Научные исследования в современном мире. Теория и практика : сборник избранных статей Всероссийской (нацио-

нальной) научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 10 ноября 2021 года. – Санкт-Петербург: Частное научно-образовательное учреждение дополнительного профессионального образования Гуманитарный национальный исследовательский институт «НАЦРАЗВИТИЕ», 2021. – С. 60-63. – DOI 10.37539/NITP322.2021.88.12.004. – EDN RUYYMZ.

А.Ж. Айтжан
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.

АҚЫЛ-ОЙЫ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРДА АРТ-ТЕРАПИЯ АРҚЫЛЫ КОРРЕКЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТЫ ЖҮРГІЗУ

Аннотация. Бұл мақалада кіші мектеп жасындағы (8–9 жас аралығы) ақыл-ойы бұзылған балаларға ар-терапиялық коррекциялық жұмысты жүргізу барысы жазылған. Жұмыс жүргізу барысында арт-терапияны қолданудың тиімді тұстары көрсетілді. Қазіргі уақытта балалардың ақыл-ойын, зейінін және басқа қасиеттерін дамыту үшін арт-терапияның әдістемелері тиімді қолданылды.

Кілт сөздер: арт-терапия, ақыл-ойы бұзылған балалар, изотерпия, кинематография, видеоарт.

Аннотация. В данной статье описан ход арт-терапевтической коррекционной работы с детьми с психическими расстройствами младшего школьного возраста (8–9 лет). В ходе работы были показаны эффективные точки применения арт-терапии. В настоящее время развитие детской психики. Эффективно применялись методы арт-терапии, внимания и других качеств.

Ключевые слова: арт-терапия, умственно отсталые дети, изотерапия, кинематография, видеоарт.

Annotation. This article describes the course of art therapy correctional work with children with mental disorders of primary school age (8–9 years old). In the course of the work, effective points of application of art therapy were shown. therapy, attention and other qualities.

Key words: art therapy, mentally disabled children, isotherpy, cinematography, video art.

Біздің елде және шетелде психологияда, білім беруде, әлеуметтік салада және басқа салаларда арт-терапия әдістерін қолдануға қызығушылық артып келеді. Арт-терапия-өткен ғасырдың 40-шы жылдарының екінші жартысынан бастап дамып келе жатқан психотерапияның салыстырмалы түрдегі жаңа әдісі. Балалармен жұмыс жасауда психотерапиялық жұмыстың икемді түрлерін қолдану өте маңызды. Арт-терапия балаға кез-келген мәселені баланың психикасына ыңғайлы түрде түсінуге мүмкіндік береді.

Жас балаларда эмоционалды бұзылуларды түзету үшін арттерапия вербалды емес, оның ішінде визуалды экспрессия, сезімдер мен эмоцияларды білдіру әдісі ретінде қолданылады. Отандық мұғалімдер мен

психологтардың көптеген зерттеулеріне сәйкес, балалардың сурет салуы сөйлеудің өзіндік аналогы болып табылады. Атап айтқанда, Л.С. Выготский балалардың сурет салуын графикалық сөйлеу деп атады. Мамандар адамның бейімделу қабілетін арттырудағы арт-терапевтикалық процестің рөлін атап көрсетеді. Ақыл-ой бұзылысы бар балаларға қатысты арт-терапияның түзету мүмкіндіктері үлкен әлеуетке ие.

Атақты арт-терапевт М. Наумбург адамның ең маңызды ойлары мен тәжірибелері ең алдымен бейнелер түрінде көрінетінін атап өтті. Психологияда арттерапия әдістері ересектердегі психикалық ауруларды және балалардағы невроздарды (Захаров, 1986) түзетуде қолданылды. [1, б.158]

Ағылшын тілінен сөзбе-сөз аударғанда арт – терапия-(Art-therapy), «көркем шығармашылықпен айналысуға негізделген емдеу» немесе «өнерді терапевтік фактор ретінде пайдалану» дегенді білдіреді. Шет елдерде арт-шыдамдылық (Art Therapy) «ең алдымен бейнелеу өнері деп аталатын (кескіндеме, графика, мүсін, дизайн) немесе коммуникацияның визуалды арнасы ретінде жетекші рөл атқаратын шығармашылық формаларына (кинематография, видеоарт, компьютерлік шығармашылық, перфоманс және т.б.) жатады. [2, б.112].

Зерттеудің мақсаты- кіші мектеп жасындағы балалармен арт-терапияны қолданудың теориялық және практикалық ерекшеліктерін зерттеу.

Зерттеу базасы ретінде Павлодар қаласының «Brain Park» инклюзивті білім беру орталығында арнайы құралған багдарлама негізінде арнайы педагог жетекшілгімен сабақтар жүргізілді.

Зерттеу жұмысын жүргізу барысында мынадай міндеттер алға қойылды:

1. Кіші мектеп жасындағы балалармен жұмыс жасауда арт-терапия туралы теориялық шолу.

2. Кіші мектеп жасындағы балалардың психоэмоционалды жағдайын түзету үшін арт-терапия әдістемелерін таңдау принциптері

3. Теориялық тұрғыдан кіші мектеп жасындағы балалармен арт-терапевтік әдіс-тәсілдерді әзірлеу және іс жүзінде сынақтан өткізу.

Арт-терапияның негізгі мақсаты- өзін-өзі көрсету және өзін-өзі тану қабілетін дамыту арқылы психикалық жағдайды үйлестіру. Өнерді терапевтік мақсатта қолданудың құндылығы-оның көмегімен әр түрлі сезімдер мен эмоцияларды символдық деңгейде білдіруге және зерттеуге болады: Махаббат, жеккөрушілік, реніш, ашуланшақтық, қорқыныш, қуаныш және т. б. Арт-терапия әдістемесі адамның ішкі болмысының мазмұны ол сурет салған немесе мүсін жасаған кезде визуалды бейнелерде көрінеді, оның барысында психиканың күйі үйлеседі деген сенімге негізделген.

Ақыл-ойы бұзылған балалармен жұмыс жасағанда әр баланың ерекшеліктері (есте сақтаудың, зейіннің, ойлаудың төмендеуі, сөйлеу

дамуының әртүрлі деңгейі, тұлғалық қиындықтар, мүмкіндіктердің болуы) ескеріледі. Топта әрқашан өз құрбыларынан сәл артта, сонымен қатар өз құрбыларының дамуында біршама алда болатын балалар болады.

Екінші маңызды принцип – бүлінбеген байланыстарға (көру, есту және тактильді анализаторларды қосу) сүйене отырып, баланың компенсаторлық қабілеттерін пайдалану. Бейнелеудің техникалық дағдыларын қалыптастыру, онсыз бала тіпті жақсы дамыған қиялмен де тапсырмаға сәйкес келетін туындылар жасай алмайды;

Үшінші принцип – түзету сабақтарында қолданылатын материалды ұтымды таңдау. Әрбір сабақ эмоционалды, дамытатын және мүмкіндігінше тәрбиелік сипатта, оңтайлы қарқынды болуы керек. Дамыта оқыту әрбір адамның жеке ерекшелігін және оның «жақын дамудағы жеңісін» ескере отырып жүзеге асырылады.

Оқу процесі кезінде, тек білім, дағды ғана емес, тұлғалық қасиеттер: дербестік, мінез-құлық еркіндігі, өзін-өзі бағалау, бастамашылықты қалыптастыру маңызды [3, б.280].

Арт-терапиядағы әдістер мен тәсілдерді таңдау анықталады:

– балалардың жас және жеке ерекшеліктері мен мүмкіндіктері;

– олардың қызығушылықтары мен бейімділіктері;

– олардың дамуындағы ауытқулардың ерекшеліктері мен дәрежесі;

– оңалту мақсаттары мен міндеттері;

– өнердің әр түрінің әсер ету ерекшелігі;

– көркемдік қызметті ұйымдастыру нысандары;

– көркем ақпараттың көлемі мен сапасы;

– арт-терапевт немесе мұғалімнің шеберлігі, арнайы педагогикалық технологиялар мен көркемдік даму технологияларын меңгеру деңгейі [4, б.85].

Түзету жұмысын жүргізу үшін Рут Ф. Шоудың изотерапия негізінде «Саусақпен бояу», «Шынығы сурет салу», «Құрғақ жапырақтармен кескін жасау» әдістері қолданылды.

Бұл зерттеулер түс символизациясын диагностикалауға, эмоционалды күйзелісті анықтауға мүмкіндік береді. Түсті таңдау балалардың жеке ерекшеліктерін сипаттайды, баланың қазіргі эмоционалдық жағдайын көрсетеді.

1) «Саусақпен бояу» әдістемесі.Бала бөлмеге кірер алдында ыдыстарды сумен толтырып, бояуларды ашып, парақты үстелге қою керек. Балаға нұсқау беріледі: «Бұл жерде кез келген әсерді алу үшін кез келген комбинацияда қолдануға болатын төрт негізгі түс бар. Олар:қара, жасыл, сары, қызыл.Бұл әдіс қылқаламның көмегінсіз, он саусақтың көмегімен жүзеге асырылады. Не істегісі келсе, соны істейді және біткен соң мағынасы ашылады». Орташа алғанда, жұмыс 15–20 минутты алады, кей жағдайларда – 25 минуттан бір сағатқа дейін. Өткізілген уақыт мөлшері зерттелушінің жасына байланысты айтарлықтай өзгереді.Әдетте, кіші

мектеп жасындағы баларда 20–30 минутты қамтиды.Суретті салып болғаннан кейін баладан ат ойлап табу ұсынылады және ол салған суретін өз өмірімен қандай да бір түрде байланыстыра ала ма деп сұрайды. Балаға сызбаға байланысты әңгіме құрастыру ұсынылады.

2) «Шынығы сурет салу» әдістемесі. Балаға әйнекті ұсынбас бұрын оның шетін шеберханада өңдеу керек (қауіпсіздік). Қағазға сурет салудан айырмашылығы, әйнек жаңа көрнекі әсерлер мен тактильді сезімдер береді. Балаларды сурет салу процесінің өзі баурап алады: гуашь (әйнекке сурет салуға ең қолайлы қасиеттері) жұмсақ сырғып кетеді, оны щеткамен және саусақтармен жағуға болады, өйткені ол беткі материалға сіңбейді, ұзақ уақыт құрғату керек. Балалар үлкен өлшемдегі, мысалы, 25х40см немесе 40х70см болатын шыныға сурет салғанды ұнатады – оларда бұрылу үшін орын бар. Дәл сурет салу процесінде әйнекті дымқыл губкамен жууға, жаңа үлгіні қолдануға, қайтадан жууға болады. Реактивті және мазасыз балалар осылай жасайды.

3) Балалар жапырақтардың және желімнің көмегімен өздері қалаған кескіндерді жасай алады. Түтіктен сығылған желім сурет бар қағаз парағына қолданылады. Содан кейін құрғақ жапырақтар алақандар арасында ұсақ бөлшектерге жағылады және жабысқақ үлгіге шашырайды. Артық, жабыспаған бөлшектер араласады. Суреттер тоналды және текстуралы қағазда керемет көрінеді.Балалар қалаған бейнені жасайды. [5, б.187].

№1 және 2ші суреттерде орындалған тапсырмалардың нәтижесі көрсетілген.

Сурет 1. Ақыл-ойы бұзылған 8–9 жастағы балалардың психоэмоционалды дамуының алғашқы диагностикасы
Көрсеткіштер: 0–30% – төмен, 31–60% – орташа, 60–100% – жоғарғы көрсеткіш.

Ақыл-ойы бұзылған 8–9 жастағы балалардың психоэмоционалды дамуының алғашқы диагностикасын жүргізу барысында 4 оқушы 1-ші тапсырмада жаттығуды жақсы орындап шықты, 3 оқушы 2-ші тапсырманы орындау барысында қиыншылық көрді, дегенмен олардың

денгейіне сай орташа көрсеткішке ие болды. Ал 3-ші тапсырманы орындауда барлық оқушы бірдей орташа деңгейді көрсетті. Сонымен ақыл-ойы бұзылған бұзылған 8–9 жастағы балалардың психоэмоционалды дамуының алғашқы диагностикасының қорытындысы бойынша оқушылар орташа үдемелі, яғни 44–55% үлгерімін көрсетті.

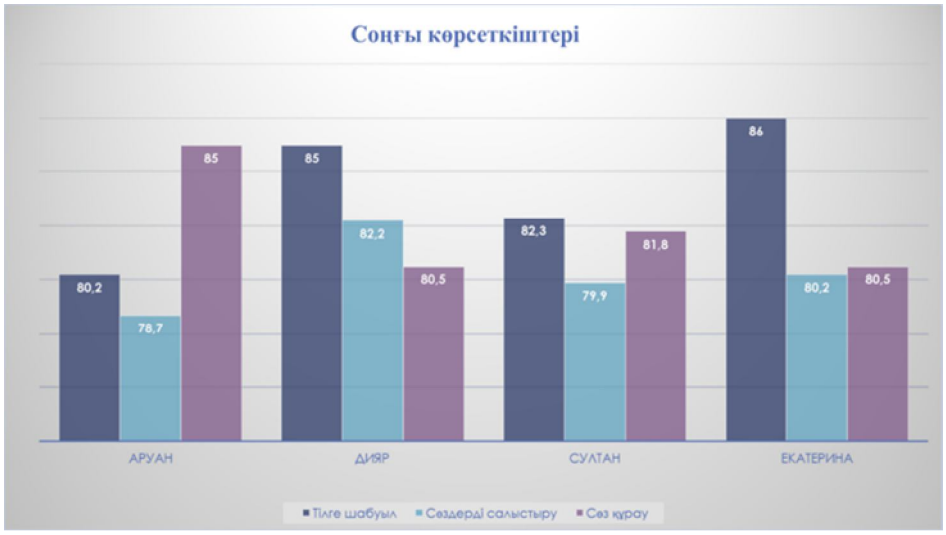

Сурет 2 Ақыл-ойы бұзылған 8–9 жастағы балалардың психоэмоционалды дамуының соңғы диагностикасы

Ақыл-ойы бұзылған 8–9 жастағы балалардың психоэмоционалды дамуының соңғы диагностикасының нәтижелері: 1-ші тапсырманы орындау барысында, алғашқы диагностика нәтижелерімен салыстырғанда, балалар өте жоғарғы нәтиже көрсетті: 45%-дан жоғары көрсеткіш, 2-ші тапсырма бойынша 4 оқушы жақсы нәтижені көрсетті, 3-ші тапсырманы балалар еш қиындықсыз орындап, орташа деңгейден көтеріліді. [6, б.54].

Түйіндей келе арнайы педагог көмегімен құрастырылған бағдарлама бойынша ақыл-ойы бұзылған және ақыл-ойының жеңіл бұзылысы бар балаларға арт-терапия технологиясымен сабақ жүргізу көрсеткіштерге сай балаларға көп пайдасын тигізді. Ақыл-ойы бұзылған балалардың психоэмоционалды сферасын осы бағыт арқылы дамыту сабақтың көрнекілігін қамтамасыз ете отырып, оқушының білім алуға ықыласын күшейтіп, мұғалім мен оқушы арасындағы байланыс орнатып ғана қоймай, өзара түсінушілікті қамтамасыз етеді.

Сонымен, сабақтарды жүргізу барысында арт-терапиялық технологияларды үнемі қолдану сөйлеу тілі бұзылысы бар балаларды оқыту тиімділігін көтереді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Киселева М.В. Балалармен жұмыстағы Арт-терапия: қолдар. балалар үшін. балалармен жұмыс істейтін психологтар, педагогтар, дәрігерлер мен мамандар / М.В. Киселева. – Сөйлеу, 2009. – 158 б.

2. Копытин А. И. жалпы білім беретін мектептегі Арт-терапия. Әдістемелік құрал / А.И. Копытин. – Дипломнан кейінгі педагогикалық білім беру академиясы, 2005. – 112 с.

3. Копытин А.И., Свистовская Е.Е. Балалар мен жасөспірімдерде қолданылатын Арт-терапевтік әдістер: қазіргі басылымдарға шолу. Практикалық психология және психоанализ журналы.

4. Копытин А.И. Арт-терапия теориясы мен практикасы / А.И. Копытин. – 2012. – 280 с.

5. Крол В.М. Психология және педагогика: оқу. техникаға арналған нұсқаулық. ЖОО / В.М. Крол. – М.: Жоғары Мектеп, 2011. – 187 с.

6. Лебедева Л.Д. Арт-терапия практикасы: тәсілдер, диагностика, сабақ жүйесі / Л.Д. Лебедева. – СПб.: Сөйлеу, 2009. – Б. 54.

Н.Д. Дарибаева
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ АУТИЗМІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ӘРТҮРЛІ ТӘСІЛДЕРІ

Жыл сайын бүкіл әлемде аутизм спектрінің бұзылуы (АСД) бар балалардың саны артып келеді. РФ Денсаулық сақтау министрлігінің балалар невропатологы А.Петрухин аутизмді балаларда жиі кездесетін аурулардың бірі деп атады; Оның пікірінше, Ресейде мыңнан бір бала зардап шегеді, басқа ресейлік сарапшылар одан да жоғары сандарды береді [1].

Аурудың жоғары жиілігінің әртүрлі клиникалық көріністермен үйлесуі, ауыр және күрделі формалардың айтарлықтай пайызы және түзету жұмыстарының күрделілігі аутизм спектрінің бұзылуын таза медициналық ғана емес, сонымен бірге күрделі әлеуметтік мәселеге айналдырады. Аутизм адамның психикалық дамуындағы ауытқу ретінде қарастырылады, оның негізгі көрінісі сыртқы әлеммен қарым-қатынас процесінің бұзылуы және басқа адамдармен эмоционалдық байланыс-тарды қалыптастырудағы қиындықтар [4].

Аутизммен ауыратын балалардың барлығында дерлік сөйлеудің коммуникативті қолданысы болмаған кезде дамуының белгілі бір ерекшеліктері бар. Аутизмдегі қарым-қатынас бұзылыстары әртүрлі: балалар мүлдем сөйлемейтін, еркін сөйлей алады, бірақ сөйлеудің прагматикалық жағының ерекшеліктері бар [3, 5]. Бұл келесіде көрінеді: басқа адамдардың сөйлеуіне реакцияның болмауы (бала өз атына жауап бермеуі мүмкін); сөйлеуді стереотиптік қолдану; кәдімгі сөздерді әдеттен тыс контексте қолдану; ұғымдарды қолдану мен мағынасын түсінудегі қиындықтар; диалогты бастау және жалғастыра алмау; просодиялық бұзылулар; есімдіктерді алмастыру; сөйлеу дамуын кешіктіру немесе тоқтату; вербалды емес қарым-қатынастың бұзылуы.

Белгілі болғандай, дені сау балаларда диалог монологтан бұрын болады, ал бұл диалог бала үшін әлеуметтік мәнге ие. Аутизммен ауыратын балаларда бұл реттілік бұзылады. Кейбір жағдайларда монологтық сөйлеу болған жағдайда диалог болмайды.

Қарым-қатынас бұзылыстары әлеуметтік өзара әрекеттестіктің бұзылуынан туындайды, олар келесідей көрінеді: аутист балалар басқа адамның назарын реттей алмайды және оның зейінінің бағытын қадағалай алмайды: олар бір-бірімен бөлісу үшін олардың назарын аударған нәрселерді көрсете алмайды. олардың басқа адамға деген қызығушылығы; үлгі бойынша қозғалыстарға еліктеу және еліктеу кезінде белгілі бір қиындықтар болуы мүмкін; олар басқа адамдардың эмоционалдық жағдайын тану қиынға соғады [2].

Аутизм спектрі бұзылған балаларда дағдыларды меңгеру кезінде қарым-қатынастағы ерекше бұзылулармен және ерікті мінез-құлықты ұйымдастырумен байланысты бірқатар қиындықтар туындайды. Көбінесе мұндай балаға еліктеу немесе нұсқау беруден гөрі өздігінен бір нәрсені үйрену оңайырақ. Іс-әрекет бағдарламасын меңгерудегі қиындықтар атап өтіледі: оның дербес іске қосылуының қиындығы, бір операциядан екіншісіне көшу. Сенсорлық сфераның ерекшеліктері де оқуға кедергі болып табылады: тамақ немесе киімдегі шамадан тыс таңдау, жиіркеніштіліктің жоғарылауы, тактильді әсерге сезімталдықтың жоғарылауы, қорқыныш; сәтсіздікке шамадан тыс реакция, ең аз қиындықта жаттығудан бас тартуға ұмтылу бар. Аутист бала дағдыны меңгергенімен, оны өмірде қолдану қиынға соғады.

Аутизммен ауыратын балалардың коммуникативті дағдыларын дамытудың әртүрлі тәсілдері бар: мінез-құлық терапиясы (операнттық тәсіл); TEACCH тәсілі; эмоционалды-деңгейлік тәсіл және т.б. [2, 4, 6]. Дегенмен, қазіргі уақытта Ресейде аутизммен ауыратын балалардың күнделікті өмірге бейімделуіне мүмкіндік беретін әлеуметтік оңалтудың практикалық әзірлемелері өткір жетіспейді.

Жоғарыда айтылғандар мектепке дейінгі білім беру мекемесінде аутизм спектрі бұзылған балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыруға және дамытуға ықпал ететін арнайы ұйымдастырылған психологиялық-педагогикалық қолдау мәселесін өзекті етеді.

2014 жылдың қыркүйегі мен 2015 жылдың мамыры аралығында жүргізілген зерттеу тақырыбы аутизм спектрі бұзылған 5 пен 7 жас аралығындағы балалар болды.

«Ерекше бала» мүгедек балаларға арналған қысқа мерзімді болу тобындағы «№214 аралас үлгідегі балабақшасы» Краснодар қалалық коммуналдық мекемесінің коммуналдық бюджеттік мектепке дейінгі білім беру мекемесі. Субъектілердің таңдауы 15 адамды құрады. Зерттеу әдістері: стандартталған бақылау (қосылған және қосылмаған), анықтау эксперименті.

Бақылау процедурасында біз вербалды және вербалды емес коммуникация дағдыларының даму деңгейін анықтауға мүмкіндік беретін бақылау хаттамаларын енгіздік.

Алынған мәліметтерді талдау вербалды емес қарым-қатынас дағдылары анағұрлым дамығанын көрсетті, бұл жерде балалар: амандасу және қоштасу (алдыңа таныс адам келгенде белгілі бір дыбыс немесе қимыл жасай ма); кітапты сипап немесе сұраулы көзқараспен өздерін қызықтыратын суретті көрсетіңіз); заттарды басқа адамдарға бере алады; талап бойынша немесе онсыз заттарды әкелу; өздеріне қажетті заттарды (көру, дыбыс арқылы) сұрау (талап ету); көмек сұрау (талап ету) (ым-ишара, дыбыс, айқай); заттардан бас тартыңыз (қолыңызды итеріңіз, басын теріс шайқаңыз) немесе көмектесіңіз (қажет затты алып кетсе, қолды итеріңіз). Балалар созылған қолға немесе музыкаға жауап береді.

Вербалды емес қарым-қатынас дағдыларын меңгерудегі қиындықтар келесі параметрлер орындалғанда анықталды: айтылған пайымдаумен келіспеушілік (ым-ишара, дыбыс арқылы наразылық); дыбыстармен ойнау, «қоса ән айту», «дауысты» ойыншықтар (көлік ызылдайды және т.б.). Кейбір балалардың қабілетсіздігі бар: ойыншықты немесе затты көрсету; би (басқа балалармен жақын жерде болуы мүмкін); нұсқауларды орындау (үстелді шүберекпен сүрту, гүлді суару және т.б.); өз кезегіңізді күтіңіз; басқаларға жанашырлық таныту; қуанышпен алға; киінуге немесе заттарды әкелуге көмектесіңіз.

Ауызша қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру айтарлықтай төмен деңгейде қалып отыр. Дегенмен, кейбір балалар амандасу және қоштасу дағдыларына қол жеткізе алады, кейде қиын жағдайларда олар көмек сұрай алады. Суреттерге түсініктеме беру, айтылған пікірмен келіспеу, өзін атымен немесе «мен» деп атау және т.б. сияқты дағдыларды меңгеру кезінде қиындықтар байқалады. Вербалды коммуникативтілікті дамыту.

Дағдыларды дамыту күрделірек және ұзақ уақытты және балаға таза жеке көзқарасты талап етеді.

Осылайша, біз аутизм туралы қорытынды жасай аламыз – басқалармен қарым-қатынас жасай алмау көрініс беретін ерекше психикалық бұзылыс, ол өз кезегінде психикалық дамудың бүкіл барысын күрт бұрмалайды; қоғамдық қатынастарды меңгеруге бағытталған психикалық әрекеттің барлық аспектілері зардап шегеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Иванова Л.С. Как помочь ребенку с расстройством аутистического спектра. [Электронный ресурс]. – elinahealthandbeauty.com›forum/viewtopic.php?p

2. Ихсанова С.В. Система диагностико-коррекционной работы с аутичными дошкольниками. – СПб.: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2011. – 208 с.

3. Лебединский В.В. Нарушения психического развития у детей. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985.

4. Лебединская К.С., Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. и др. Дети с нарушением общения. – М.: Просвещение, 1989.

5. Нуриева Л.Г. Развитие речи у аутичных детей. – М.: Теревинф, 2003.

6. Хаустов А.В. Исследование коммуникативных навыков у детей с синдромом раннего детского аутизма // Дефектология. – 2004. – №4. – С. 69-74.

Д. Салтаков
Абай атындағы ҚазҰПУ, 8D01901 – «Арнайы педагогика» мамандығының 1 курс докторанты (Алматы, Казакстан).
С.С. Жакипбекова
аға оқытушы, PhD. Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Казакстан)

ЗИЯТЫ ЖЕҢІЛ ЗАҚЫМДАЛҒАН ЖЕТКІНШЕКТІК ЖАСТАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Қазіргі қоғамда уақытты басқару өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Қалыпты балаларға қарағанда зияты зақымдалған оқушыларда уақытты басқара білу дағдыларының қалыптасуы кешірек жүреді. Мақалада зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектік жастағы оқушылардың тайм-менеджментік дағдыларын дамытудың маңыздылығы сонымен қатар тайм-менеджмент дағдыларын дамытудың ерекшеліктері қарастырылатын болады.

Түйін сөздер: зияты зақымдалған оқушылар, тайм-менеджмент, жеткіншектік жас, дағды, әдіс-тәсілдер.

Аннотация. В современном обществе управление временем считается одной из актуальных проблем. Формирование умений управлять временем у учащихся с легким нарушением интеллектом происходит позже, чем у нормальных детей. В статье будет рассмотрена важность развития навыков тайм-менеджмента у учащихся подросткового возраста с легким нарушением интеллекта, а также методы и приемы развития навыков тайм-менеджмента.

Ключевые слова: интеллектуальные учащиеся, тайм-менеджмент, подростковый возраст, навыки, методы и приемы.

Annotation. In modern society, time management is considered one of the most pressing problems. The formation of time management skills in students with intellectual disabilities occurs much later than in normal children. The article will consider the importance of developing time management skills in adolescent students with mild intellectual disabilities, as well as methods and techniques for developing time management skills.

Keywords: intellectual students, time management, skills, methods and techniques.

Тайм-мененджмент – қазіргі біз өмір сүріп отырған қоғамдағы адамдардың өмір сүру дағдыларын жақсартуда жетекші орын алатын, өмірін табысты ұйымдастырудың басты жолының бірі деп қарастыруға болады. Қазіргі таңда ғылыми-техникалық үрдістің жылдам дамуына байланысты білім беру ортасына үлкен мақсаттар мен міндеттер жүктейтіні анық. Тайм-менеджмент дағдыларын дамыту бойынша

жазылған еңбектер саны үнемі уақыт талабына сай жыл сайын ұлғайып келеді. Қазіргі қоғамда уақытты тиімді пайдаланған адамның алатын еншісі де орасан. Жоспарлы еңбектің пайдасы келешек үшін пайдалы болмақ. Сондықтан да адамзат ойшылдары уақытты алтынға теңеген [1]. Зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектік жастағы оқушылардың тайм-менеджментік дағдыларын дамыту бойынша зерттелген еңбектер саны жеткіліксіз. Зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектік жастағы оқушылардың тайм-менеджментік дағдыларын дамыту ол оқушылардың ата-аналарымен мектептердің басты міндеті болып табылады. Зияты жеңіл зақымдалған жеткіншек жастағы оқушыларда жоғары психикалық функциялардың толық дамымауына байланысты уакыт туралы ұғымдарды игеру қиындық туындатады, олар уақыт туралы ұғымдар бейнесін меңгеру тек көрнекі құралдар арқылы және ересектердің үнемі қадағалауы арқылы ғана қалыптасады. Ересектердің (ата-аналар, мұғалімдер, тәрбиешілер, арнайы мамандар) зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектердің уақытты тиімді пайдалануға үйретуде олармен дұрыс қарым-қатынас құрудың маңызы ерекше, себебі уақытты тиімді пайдалану дағдылары жеткіншектерде күнделікті қалыптасқан бірізді тәжірибелер арқылы қалыптасып отырады. Демек зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектердің тайм-менеджмент дағдыларын дамыту арқылы олардың бос уақыттарын тиімді пайдалану мен қатар психикалық қызметтерін, әлеуметтік дағдыларын дамытуға мүмкіндік беретін оқу процессінің маңызды бөлігі болып саналады. Жеткіншектердің уақытты тиімді пайдалануға үйретуде ең алдымен уақытты басқаруда басты мақсат-міндеттерін айқындап алуға үйрету маңызды болып саналады. В. Куликова уақытты дұрыс басқара білмеу, оқушылардың өзін-өзі дұрыс басқара алмауына алып келеді деген тұжырымдай келе, уақытты басқарудың ең тиімді тәсілі уақытты тиімді басқару әдістері мен принциптерін нақтылап, анықтап алу болып табылады деп көрсетеді [2]. Ғалымдардың зертеуіне сүйенсек зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектердің тайм-менеджмент дағдыларын дамыту үлкен жауапкершілікті қажет ете отырып, қоғам, отбасы, мектеп бірлесе жұмыс жасауына ықпал етеді. Зияты зақымдалған жеткіншек оқушылардың тайм-мененджменттік дағдыларын дамыту қоғамға қалыпты ортаға бейімделуіне, болашақта өз уақыттарын тиімді пайдалана отырып, дұырс, нақты қадамдар жасай алуына тікелей әсер етеді. Зияты зақымдалған жеткіншектік жастағы оқушылар еркіндікке қол жеткізу үшін әлеуметтік-тұрмыстық дағдылар мен қоса алғанда уақытты тиімді басқару дағдысын да меңгеру маңызды болып саналады. Зияты зақымдалған жеткіншектік жастағы оқушылар өздерін тәуелсіз, еркін сезінуі үшін уақытты басқару дағдыларын үнемі дамытып отыруды қажет етеді. Осы санаттағы жеткіншек жастағы оқушылар үшін болашақта әртүрлі салаларда өздерін тәуелсіз сезінуі үшін күн тәртібін сақтай отырып, уақытты басқара білуге машықтануы маңызды. Мысалы:

мектепке баруы үшін үйден сағат нешеде шығу керек, аялдамаға неше уақытта жетеді осы дағдыларды жоспарлай білуі, күн тәртібін қадағалап отыруы маңызды саналады. Зияты зақымдалған жеткіншектік жастағы оқушыларда есте сақтау қабілеті қысқа мерзімді, сол себепті күн тәртібін сақтау мен уақытты басқару дағдыларын меңгеруде бірқатар қиындықтарға тап болады [3]. Зияты зақымдалған жеткіншек жастағы оқушылардың басым көпшілігі арнайы-мектеп интернаты жағдайында білім алады. Арнайы мектептерде оқушылардың күн тәртібін сақтау мұғалімдер мен тәрбиешілер тарапынан қадағаланып отырғандықтан жеткіншектер үшін уақыттарын тиімді пайдалана білу қиындық тудырмайтынын анық. Зияты зақымдалған жеткіншектер мектептен тыс жағдайда уақыттарын тиімді басқару қиындыққа әкеледі. Сол себепті зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектердің тайм-менеджмент дағдыларын мектеп қабырғасында үнемі дамытып отыру арқылы, болашақта мектептен тыс жерлерде де уақыттарын тиімді пайдалануға үйренеді. Арнайы мектеп-интернаттарда білім алушы жеткіншектерді педагогтар берілген тапсырманы орындауға кететін уақыт туралы түсініктерін дамыта отырып, тайм-менеджмент туралы ұғымдарын дамыту маңызды жұмыс болып табылады. Зияты зақымдалған жеткіншектердің басым көпшілігінде уақытты басқару ұғымы қалыптасуы қиын процесс болып табылады. Себебі зияты зақымдалған жеткіншектер сағат бойынша уақытты есептей алады, бірақ тапсырма беріп ол тапсырманың неше уақытқа созылатынын бағалауды сұраса, ол кезде жеткіншектер тапсырманы орындау уақытын нақтылай алмайды, себебі басым көпшілігінде талдау қабілеттерінің дамуы дұрыс қалыптаспаған. Кейбір жеткіншектер тапсырмаға берілетін уақытты нақты бағдарлай алмайды, сол себепті шағын күйзелісті сезінеді. Демек, зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектердің тайм-мененджмент дағдыларын дамыту үшін алдымен тапсырмаға кететін уақытты талдау жүргізе отырып, орындау қарқынын түсіндіру өте маңызды болып саналады. Зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектердің тайм-мененджменті дағдыларын дамытуда жетекші рөл атқаратын тапсырмаларды талдай білу уақытты басқарудың маңызды элементі. Мектепте педагогтар үй жағдайында жеткіншектердің ата-аналары тапсырмаларға кететін уақытты үнемі талдап отырса, тапсырманы орындау уақыты туралы дағдыларды дамытуға болады деп болжауға болады. Жеткіншектерден досының үйіне неше уақытта жаяу бару, үй жануарларын тамақтандыру, үй тапсырмасын орындау үшін қанша уақыт кететіні туралы ойлануын сұрап отыру тиімді.Зияты жеңіл зақымдалған жеткіншек жастағы оқушылардың уақытты тиімді басқару дағдыларын дамытудың тиімді тәсілдерінің бірі жеңілден тапсырмадан күрделі тапсырмаға ауысып отыру арқылы жүзеге асады. Мысалы таңертең ұйқыдан тұрған соң өз төсектерін жинау сияқты қарапайым тапсырмадан бастау арқылы, дұрыс ретпен орындалатын тапсырмалар тізімін құрастыра отырып, тапсырмаларды күрделендіруге болады. Әр

тапсырманы бағалау, тапсырмаға кететін уақытты нақтылау отырып тапсырмаларды талдауға үйрету керек. Тапсырмаларды үнемі талдау – зияты зақымдалған жеткіншектер үшін өте күрделі қиын болуы мүмкін, бірақ уақытты басқару дағдыларын дамыту үшін ең тиімді тәсіл болып саналады. Тапсырманы орындауға кететін уақытты, тапсырманы аяқтау уақытын білу, не істеу керектігін білу жеткіншектердің уақытты дұрыс басқара білу дағдыларын дамытып, жүйелі түрде тапсырманы орындауға үйретеді. Тапсырманы орындау үшін нақты неше уақыт қажеттілігін нақтылай білу зияты зақымдалған жеткіншектер үшін уақытты басқару үшін басты дағдылардың бірі. Зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектер белгілі бір кезеңде орындалатын тапсырманы талдау, тапсырманы орындау уақытын анықтай алуы, тапсырманы орындау кезінде зейіндерін шоғырлана білу және шаршау, ынта қоя білу, қызығушылық сияқты факторларға байланысты өзгеретінін білетін болады. Сондықтан зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектердің тапсырманы талдай білу дағдысын дамыту қандай тапсырмалардың тез орындалатынын, қандай тапсырмаларды орындауға ұзақ уақыт кететінін біледі. Тапсырмаларды талдау және оған кететін уақытты есептеу дағдылары жеткіншектерде дамығаннан кейін күнделікті атқаратын жұмыстарға жұмсайтын нақты уақыты бақылап отыруды сұрау керек немесе ата-аналар мен педагогтар қадағалап отырғаны дұрыс. Сонымен қатар зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектердің тапсырмаларды талдауға және уақытты бағалауға үйрету және олардың тапсырманы орындауда уақытты тиімді пайдалану, уақытылы орындау, зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектердің оқу дағдыларын да дамытады. Қорытындылай келе зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектік жастағы оқушылардың уақытты басқаруға үйрету ғалымдардың қызығушылығын туғызып отырған маңызды мәселелердің бірі болып есептеледі. Қазіргі уақытта зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектердің тайм-менеджмент дағдыларын дамытудың нақты белгіленген әдістері жоқ. өз уақыттарын саналы түрде тиімді жұмсауға үйрете отырып, өзіндік құндылықтарды қалыптастырады, жоспарлай алу қабілеттерін дамытып өз мақсаттарын нақты орындай алатын, өмірлерін табысты ұйымдастырудың негізі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Тайм-менеджмент»: оқу құралы / К.Б. Тажибекова. Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті. – Қарағанды, 2019. – 15 б.

2. Керімқұл А.Н. Жоғары сынып оқушыларының бос уақытында өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын тайм-менеджмент арқылы тиімді ұйымдастыру. – 2016. – 384 б.

3. Daniel K. Davies, Steven E. Stock, and Michael L. Wehmeyer «Enhancing Independent Time-Management Skills of Individuals With Mental Retardation Using a Palmtop Personal Computer”. Mental Retardation 40(5):358-65.

С.А. Литвиненко
Высший колледж им. М. Канапьянова Павлодарский педагогический университет, гр.НО-32, г. Павлодар
К.Ж. Байгожина
научный руководитель

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В статье рассматриваются поазатели социального здоровья младшего школьника. Дан анализ проведенного педагогического эксперимента.
Ключевые слова: социальное здоровье, младший школьник.

Аннотация. Мақалада бастауыш сынып оқушысының әлеуметтік денсаулығының көрсеткіштері қарастырылады. Жүргізілген педагогикалық экспериментке талдау жасалды.
Түйінді сөздер: әлеуметтік денсаулық, кіші мектеп оқушысы.

Annotationt. The article discusses the indicators of social health of a junior schoolboy. The analysis of the conducted pedagogical experiment is given.
Keywords: social health, junior high school student.

Люди разных времён и эпох вели разговоры о социальном здоровье. В V веке до нашей эры тоже задавались таким вопросом. Перикл просвещал: «Самочувствие – это положение душевного и физического благосостояния, которое направляет личность находить в себе силы, переносить любые трудные жизненные ситуации» [1].

Более тысячи лет назад великий Авиценна описал степени здоровья и болезни. По его мнению, бывает «тело здоровое до предела; тело здоровое, но не до предела; тело не здоровое, но и не больное; затем тело в хорошем состоянии, быстро воспринимающее здоровье; затем тело, больное до предела» [1].

Уже позднее социальное здоровье стали приравнивать к личностному, т.е. выявляли определенный уровень развития, способы взаимодействия индивида с внешней средой (приспособление, уравновешивание, регуляция); определенный уровень психического и личностного развития, позволяющий успешно реализовать это взаимодействие [2].

Проблема социального здоровья учащихся актуальна, но недостаточно решена на теоретическом и на научно-методическом уровне. Необходимо найти эффективные способы решения проблемы сохранности и улучшения социального здоровья.

Объект исследования – социальное здоровье младших школьников.

Предмет исследования – процесс формирования социального здоровья младших школьников.

Целью исследования стало изучить методы работы в школе, обеспечивающие эффективное формирование социального здоровья младших школьников.

Гипотеза исследования: если в начальной школе использовать специальную программу, направленную на познание школьниками себя и окружающего их мира, то это благоприятно повлияет на гармоничное вхождение детей в социум, следовательно, социальное здоровье младших школьников станет качественно выше.

Социальное здоровье – это способность жить и общаться с другими людьми в нашем мире.

В настоящее время социальное здоровье в его самом общем виде понимается как полноценное осуществление человеком социальных функций. На сегодняшний день мы должны отметить отсутствие единого общепризнанного понятия термина «социальное здоровье».

Согласно В.Г. Максимову, низкий уровень социального здоровья вызывает угрозу для общества, т.к. в наши дни всё больше встречаются социально нездоровые люди [3].

Анализ различных подходов к определению понятия «социальное здоровье», требований ГОСО РК к организации образовательно-воспитательного процесса, психологических особенностей ребенка младшего школьного возраста позволяет нам рассматривать социальное здоровье младшего школьника как интегративное качество личности, которое характеризуется внутренними и внешними проявлениями.

К внешним относится наличие гармоничных взаимосвязей с окружающими людьми (семья, школьный коллектив, сверстники), к внутренним – наличие устойчивого желания приобретать новый социальный опыт, т. е. овладение новыми социальными ролями, появление самосознания и внутренней позиции, приобретение новых способов деятельности и общения.

Исходя из данного определения, показателями социального здоровья будут являться:

– адаптированность к социальной среде, которая проявляется в гармоничных взаимоотношениях ребенка с семьей, школьным коллективом и сверстниками;

– социальная направленность личности ребенка, которая проявляется в стремлении занять определенное место в обществе, коллективе;

– осознание ребенком своего социального «Я», которое проявляется в способности понимать самого себя и свое место в окружающем мире;

– сформированность внутренней позиции ребенка, которая проявляется в положительном отношении к учению, проявлении особого интереса к новым знаниям, предпочтении коллективных занятий индивидуальным.

Успешное развитие личности ребенка невозможно без знания основных характеристик социального здоровья, закономерностей и условий его формирования.

Учитель начальной школы способствует повышению уровня социальных благ у детей с 1 класса. При поступлении в школу, ребёнок уже имеет некие представления о сложившейся системе, о нравственных качествах и правилах поведения, что, естественно, повышает социальную атмосферу школьника младшей ступени. Л.С. Выготским, А.Н. Леонтьевым доказано, что многие психические процессы у младшего школьника приобретают опосредованный характер [3].

Дети сознательно используют выработанные в обществе нормы, с помощью которых становится возможным овладение собственными действиями и поступками.

Таким образом, формирование социального здоровья ребенка должно начинаться с младшего школьного возраста, потому что именно в этот период закладываются и культивируются основы многих качеств личности.

В.Г. Максимов выделяет следующие критерии оценки социальных качеств учащихся начальных классов:

• патриотизм – интерес к прошлому и настоящему родного края; любовь и бережное отношение к природе; любовь к своей школе;

• товарищество – наличие друзей; добровольное участие в коллективных занятиях, играх; стремление поделиться своими радостями, огорчениями с товарищами; готовность бескорыстно помочь товарищу; стремление не подвести свой класс;

• уважение к старшим – вежливость; послушание; оказание посильной помощи учителям, родителям, взрослым;

• доброта – дружелюбие; заботливое отношение к малышам; готовность поделиться игрушками, книгами и т.д. с товарищами; любовь к животным;

• честность – искренность; правдивость; привычка не брать без разрешения чужие вещи; добровольное признание своих проступков; исполнение обещаний;

Нами была изучена психолого-педагогическая литература по теме исследования, определены сущность и содержание понятия «социальное здоровье школьника».

В процессе прохождения профессиональной практики нам была предоставлена возможность проверить выдвинутые предположения в реальном времени.

Была проведена диагностика с целью определения уровня социального здоровья школьников 2 класса в количестве 21 человек, после анализа которой был организован формирующий эксперимент.

Диагностический материал включал в себя проективную методику «Неоконченные рассказы» (Т.П. Гаврилова) [4]. Цель: изучение характе-

ра эмпатии: эгоцентрическая, гуманистическая. Исследование проводилось индивидуально, каждому школьнику предлагались 3 неоконченных рассказа, послушав которые, нужно ответить на вопросы.

Далее мы использовали методику изучения особенностей восприятия и понимания школьниками эмоционального состояния изображенного человека (А.М. Щетинина) [4]. Цели: выявить особенности восприятия и понимания детьми эмоционального состояния радости, печали, гнева, страха, удивления, интереса изображенных людей при разных условиях восприятия: Учащимся предлагались картинки, на которых изображены люди (взрослые и дети) в изучаемых эмоциональных состояниях.

Использованная нами методика «Два дома» имела цель: изучение отношения ребенка к себе и другим, особенностей его самопринятия и принятия других. Использовался материал: два нарисованных домика, один из которых – яркий, нарядный, очень привлекательный, другой – малопривлекательный; символы, обозначающие всех учащихся класса.

Результаты данной методики позволяют выявить, какие нравственные нормы освоены детьми, как они понимают особенности чувств других людей и предполагают выделение разных уровней освоения детьми нравственных норм и правил, что составляет нравственный компонент социального развития.

Таким образом, результаты первичной диагностики свидетельствуют о том, что дети младшего школьного возраста пока что недостаточно владеют знаниями о нравственных нормах, либо владеют этими знаниями, но при этом не применяют их в реальной жизни. У обследованных младших школьников сравнительно низкий уровень социального развития.

В период профессиональной практики нами совместно с учителем класса была разработана программа «Социальные партнёры: школа и семья», которая получила реализацию через:

1. Создание индивидуальных схем социального развития детей, призванных обеспечить им гармоничное вхождение в общество.

2. Проведение дидактических игр, ориентированных на формирование нравственных знаний на основе знакомства с базисными нравственными понятиями; ролевых игр, нацеленных на освоение этических понятий, которые способствуют развитию мотивов нравственного поведения; игр с правилами, направленных на развитие произвольности нравственного поведения;

3. Чтение рассказов направленных на формирование дружеских взаимоотношений: В. Осеева «Обидчики», Е. Пермяк «Бумажный змей», В. Драгунский «Друг детства», Нина Артюхова «Подружки» и т.д.

4. Применение традиционных и нетрадиционных форм работы с семьёй, досуговой деятельности: «За здоровьем – всей семьёй», «Бабушкин сундук» и другие;

5. Формирование знаний об истории страны, города, родословной: «Историческое древо», «История Казахстана и я», «Защитим Отечество», «Выпускник и семья» и другое;

6. Создание музея класса.

7. Познание себя учеником через индивидуальную работу с ним.

Главная цель данной программы: познание детьми самих себя и окружающего их мира. Во время внедрения данной программы учащиеся посещали музеи г. Павлодар и узнавали историю семьи, города и своей страны.

Родителям детей рекомендовано совместно посещать детские дни рождения, участвовать в различных конкурсах и постановках для того, чтобы ребенок научился взаимодействовать, а также выбирать творческие кружки по интересам и стремлениям ребенка. Кроме того, пример дружелюбия и щедрости, участия в жизни другого должен исходить от родителей.

В программе использовались элементы арт-терапевтических технологий, таких как имаготерапия, изотерапия, музотерапия. Данные мониторинга представим в таблице 1.

Таблица 1. Показатели, определяющее понятие социальное здоровье

Критерии эффективности программы	**Рисуночный тест (%)**		**Проективная методика (%)**	
	Сентябрь 2021 г.	**Февраль**	**Сентябрь**	**Февраль 2023 г.**
Тревожность	52,4	14,3	42,9	19,05
Нервно-психическое состояние	66,67	23,8	61,9	29,57
Коммуникативные навыки	33,33	85,7	23,8	76,19
Позитивное отношение к школе	42,9	85,7	47,62	85,71

В результате эксперимента получены данные, свидетельствующие о том, что большинство второклассников комфортно чувствуют себя в школе, что свидетельствует о принятии требований, предъявляемых к учащимся. Значительно снизился уровень тревожности, повысилась уверенность в себе, улучшилось эмоциональное состояние, положительное отношение к школе. Данные показатели входят в список компонентов, определяющих понятие социальное здоровье, Это позволяет нам сделать вывод о том, что разработанная нами программа эффективна и способствует развитию социального здоровья.

Список использованных источников

1. Арский Ф.Н. Перикл. Молодая гвардия, Серия «Жизнь замечательных людей», переизд., 1999 -97 с.

2. Кузнецова И.В. Психология массовых коммуникаций: учеб. пособие. – СПб., 2004.

3. Байкова Л.А. Исследование социального здоровья детей и учащейся молодежи: теоретико-методологические основы // Педагогическое образование и наука. 2006. – №3. – С. 59–63.

4. Щетинина А.М. Диагностика социального развития ребенка: Учебно-методическое пособие. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2000. – 88 с.

Ж.Н. Салимжан
магистрант 2 курса по специальности 6М010500 – Дефектология
К.С. Тебенова
научный руководитель, д.м.н., профессор

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАБИЛИТАЦИИ И ВОССТАНОВИТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ ПРИ РАССТРОЙСТВАХ РЕЧИ

Аннотация. В данной работе рассматривается актуальная проблема изучения афазии, которая на современном этапе развития общества, недостаточно разработана как в теоретическом, так в прикладном аспектах. Анализ показывает, что афазия проявляется в виде нарушений фонематической, морфологической и синтаксической структуры собственной речи и понимания обращенной речи при сохранности движений речевого аппарата, обеспечивающих членораздельное произношение, и элементарных форм слуха. Отмечено, что это нарушение следует отличать от других расстройств речи, возникающих при мозговых поражениях. Авторы также указывают на то, что афазия является нарушением уже сформировавшейся речи в результате повреждения мозга. Поэтому наблюдается нарушение процесоов говорения, понимания чужой речи, чтение и письмо. Указывается тот факт, что изучение нарушений речи проходит на стыке различных наук. Среди значимых нарушений, обусловленных поражением мозга при инсультах, нейроинфекциях и черепно-мозговыми травмами, особое место занимают расстройства коммуникативно-речевой сферы, которые влияют на весь процесс дальнейшего развития ребенка, препятствуя его социализации.

Ключевые слова: коммуникация, социализация, распад, семантика речи, праксис, развитие.

Актуальность исследования современного состояния проблемы реабилитации и восстановительного обучения при афазии заключается в значимости ее изучения для углубления представлений о законах работы мозга, о связи речи с мозгом, о ее психофизиологических основах, о взаимодействии речи и афазии с другими психофизиологическими процессами. Исследование афазии является одной из старейших классических проблем неврологии и психологии, насчитывающей не менее трех столетий, и отраженное в публикациях насчитывает сотни статей, монографий, учебников. Непреходящий интерес к этой проблеме не случаен, так как изучение этого сложнейшего явления открывает путь к пониманию многих фундаментальных методологических и теоретических вопросов психологии и нейропсихологии, неврологии и дефектологии,

лингвистики и психолингвистики и др. Интерес к афазии и продолжающиеся исследования связаны также и с запросами практики: диагностической и реабилитационной. Изучение афазий нуждается в более точных представлениях о ней и в эффективных научно обоснованных подходах к реабилитации афазии.

Несмотря на многочисленные исследования этой проблемы, она еще продолжает оставаться недостаточно изученной, а поэтому и актуальной [1].

Литература по этому разделу афазиологии весьма ограничена. Имеются лишь отдельные работы, которые близки к нашей тематике, поскольку затрагивают не только собственно речевые направления работы, но и социальные и психологические аспекты восстановительного обучения. В отечественной литературе это публикации М.К. Бурлаковой, Т.Г. Визель, Ж.М. Глозман, Л.С. Цветковой, В.М. Шкловского и др., в зарубежной М. Критчли, Дж. Сарно, и др. [2]. Большая же часть исследований посвящена клиническим вопросам афазии, а проблема, целей, задач, способов использования различных видов деятельности упоминается лишь применительно к общим разделам реабилитации. Изучая литературные сведения по вопросам нарушений речи вследствие поражения мозга, относящиеся к разделу, именуемой нейролингвистикой, было отмечено, что, общий уровень заболеваемости, связанной с нарушениями мозгового кровообращения, в Казахстане составляет 3,7 на 1000 человеко-лет, а в структуре заболеваемости на острый инсульт приходится 52%. При этом, показатель смертности от инсульта составляет 1,08 на 1000 человеко-лет, что составляет 26% в общей структуре смертности в Казахстане. Известно, что инсульт – это также самая частая причина длительной потери трудоспособности в стране: от инвалидизирующих последствий страдают 104,6 человек на 100 000 населения [2, с.107].

Итак, инсульт является одной из основных причин длительной нетрудоспособности взрослого населения в мире. Согласно мировой статистике, в настоящее время отмечается стремительная тенденция к увеличению числа больных с инсультом, а также к их «омоложению». По данным ВОЗ, 30% больных составляют лица трудоспособного возраста (до 50–60 лет), 70–80% больных, перенесших инсульт, полностью утрачивают профессиональные навыки и трудоспособность. Нарушения речи в постинсультном состоянии наблюдаются более чем у трети больных, перенесших инсульт, и являются вторым по значимости и распространенности постинсультным нарушением после двигательных нарушений.

Так, по данным Национальной ассоциации афазий (США), около 25–40% больных, перенесших мозговой инсульт, различные нейрохирургические вмешательства, страдают теми или другими нарушениями речи, около 1 миллиона американцев страдают афатическими расстройствами – это больше, чем болезнью Паркинсона или мышечной дистрофией. Черепно-мозговая травма также оставляет после себя речевые на-

рушения, при тяжелой травме они составляют около 30% случаев. По статистике Европейского регистра инсульта, в Европе ежегодно 2,5 млн. человек переносят инсульт, из которых 30%, к сожалению, умирают, а 40% остаются инвалидами 1 и 2 группы, так как инсульт нередко оставляет после себя тяжелые последствия в виде двигательных, речевых и иных нарушений [3].

Системы и методы помощи больным с афазией, как правило, акцентированы на восстановительном обучении, направленном на возвращение движений и речи без учета того, как больной будет пользоваться ими в жизни. Основной поиск направлений работы с больными сводится к определению компенсаторного потенциала, который значим для восстановления непосредственно пострадавшей функции: оптико-тактильный метод при преодолении артикуляционной апраксии, «смысловое обыгрывание» для накопления словаря, диалогическая и монологическая речь в отсутствии реальной ситуации ее реализации. При всей важности этих методов, нельзя не отметить, что больного чаще всего лечат и обучают кабинетным способом, не заботясь о физиологической и психологической базе для подлинной реабилитации в различных жизненных ситуациях. На основе вышеизложенного можно сделать вывод о том, что существует противоречие между необходимостью разработки системы методов стимуляции и восстановления речевой и неречевых функций и существующей системе кабинетных методов. Для определения и поиска эффективных способов устранения указанного противоречия мы делаем попытку изучения современного состояния проблемы реабилитации и восстановительного обучения при расстройствах речи.

Объект исследования

В основе любой формы афазии лежит та или иная первично нарушенная нейрофизиологическая и нейропсихологическая предпосылка (например, нарушение динамического или конструктивного праксиса, фонематического слуха, апраксии артикуляционного аппарата и т. п.), которая ведет к специфическому системному нарушению понимания речи, письма, чтения, счета. При афазии специфически системно нарушается реализация разных уровней, сторон, видов речевой деятельности (устная речь, речевая память, фонематический слух, понимание речи, письменная речь, чтение, счет и т. д.) Большой вклад в понимание нарушения речи при афазиях внесен как нейрофизиологией, так и нейропсихологией и нейролингвистикой. По мнению Т.Г. Визель, афазия – это не просто потеря способности говорить, выражать свои мысли устно, но и невозможность читать, писать, понимать речь. Изучением афазии занимались многие советские ученые: А.Р. Лурия, Э.С. Бейн, М.В. Коган и др. Л.С. Волкова указывает, что существуют различные классификации афазий: классическая, неврологическая классификация Вернике-Лихтгейма, лингвистические классификации Х. Хэда, В.К. Орфинской и других, каждая из которых отражает уровень развития неврологической, психоло-

гической, физиологической и лингвистической наук, характерный для того или иного исторического периода развития учения речи [4]. Л.О. Бадалян указывает, что особенностью афазии является частое сочетание моторных и сенсорных нарушений. Кроме того, у больных афазией наблюдаются более выраженные расстройства мышления и поведения [5].

Таким образом, речь прежде всего является средством общения, то центральным дефектом при всех формах афазии является нарушение ее коммуникативной функции, ведущее в сложных случаях к полной неспособности больных к вербальной форме общения. Это нарушение проявляется в дефектах не только внешних форм коммуникации – сообщения, побуждения к речевому сообщению и речевого воздействия, но распространяется и на внутренние ее формы – нарушается общение человека с самим собой, поскольку речью человек не только выражает что-либо, но и он ею выражает также и самого себя.

Методики исследования

При афазии нарушается семантика речи (и значение, и смысл, и предметная отнесенность слова), многозначность и частотность лексики, функция обобщения слова и т. д. Однако эти нарушения проявляются поразному, в зависимости от формы афазии и степени ее выраженности.

Современное состояние практической значимости данной проблемы сводится к определенной деятельности, исходя из которой мы видим работу по восстановлению речи следующим образом:

1. Во-первых, работаем над активизацией внутригруппового общения больных с целью расширения рамок речевой и неречевой коммуникации.

2. Затем идем по следам восстановления речевой функции с использованием традиционных стимулирующих методик логопедической работы, включающий фразовый материал, соответствующий характеру деятельности.

3. На третьем этапе наша работа будет сведена к преодолению нарушений гнозиса, праксиса (мануального, зрительного, конструктивного, пространственного): упрочению зрительных представлений о предмете; упрочение вербально-образных связей.

4. Затем специалисты приступают к этапу преодолению нарушений процессов нейродинамики: повышению устойчивости произвольного внимания; преодоление трудностей переключения с одного вида деятельности на другой; повышению работоспособности.

5. На заключительных этапах восстановительной работы мы активизируем двигательные функции соответственно выполняемой деятельности.

6. Постепенном переходим повышению способности больных адаптироваться в социуме, этого мы может добиться путем активизации сте-

реотипов коммуникативного поведения: (социально-психологический аспект работы).

7. В итоге мы работаем над созданием максимально благоприятного психоэмоционального фона.

Основная часть исследования

При определении современного состояния проблемы реабилитации и восстановительного обучения при расстройствах речи необходимо обратится к происхождению восстановления, по мнению А.Р. Лурии, оно происходит за счет сохранных морфофизиологических элементов пораженного участка или же сохранных компонентов функциональной системы путем ее радикальной перестройки. А.Р. Лурия видит «пожалуй, основной способ восстановления за исключением случаев, когда расстройство психической функции связано не с деструкцией мозговых зон, а с их угнетением». При угнетении восстановление происходит спонтанно путем «расторможения». Восстановительную работу, направленную на перестройку психической функции с опорой на сохранные компоненты мозговой функциональной системы, А.Р. Лурия обозначил как восстановительное обучение [6].

В соответствии с этим Л.С. Цветкова с учениками скрупулезно разрабатывали методики восстановительной работы практически для всех видов нарушений устной и письменной речи, а также счета [7]. Восстановительное обучение стало традиционным направлением для реабилитологии, хотя в работах ряда ведущих афазиологов были разработаны и успешно применялись иные подходы.

Э.С. Бейн подчеркивала, что в восстановительной работе на практике используются и растормаживающие, и перестроечные приемы, а программа занятий с каждым пациентом включает работу над всеми сторонами речи. Э.С. Бейн и М.К. Шохор-Троцкая [8] убедительно показали, что в остром периоде заболевания не нужно ждать спонтанного восстановления, его надо не только активизировать, но и направлять, что предупреждает развитие патологических симптомов, таких как патологический эмбол, аграмматизм типа «телеграфного стиля» при моторной афазии, слуховое невнимание – при сенсорной. В соответствии с разработанными Э.С. Бейн принципами на разных этапах восстановительной работы используются не только различные по содержанию логопедические приемы, но и предполагается неодинаковая степень сознательного участия больного в процессе восстановительных занятий.

Современные методики предполагают возможность активизировать функциональную систему психической функции в целом в обход основного дефекта, а не путем восстановления ее нарушенного звена:

1) методика восстановления письма;

2) методика восстановления речевой системы.

Так, предлагаемая М.Г. Храковской система упражнений предполагает актуализацию смыслоразличительных функций не столько фонем,

сколько морфем: словообразующих и словоизменяющих аффиксов, корневой основы. Акцент при восстановлении смещается с работы над преодолением основного дефекта. Ведущей опорой при восстановлении функции письма становится морфологический уровень языковой системы с присущими ему закономерностями словообразования и словоизменения. При выраженных нарушениях письма на первых этапах даются упражнения, вводящие в процесс письма, практически не требующие самостоятельного написания, поскольку они представляют собой различные варианты «активного списывания».

Примеры заданий:

– списать, подчеркнуть одну заданную букву, например, «у» (в словах сук, дуб, куст, луна, улица и др.);

– в другом упражнении надо подчеркнуть букву «а» (в словах рак, мак, салют и др. [9]).

Заключение

Таким образом, изучая различные источник и по данному направлению, мы отмечаем, что при афазии имеется целый комплекс системных нарушений речевой, оптико-пространственной и мыслительной деятельности.

Нами подчеркивается, что в соответствии с этим программа восстановительных занятий должна быть комплексной и включать приемы, направленные на устранение специфических расстройств экспрессивной и импрессивной речи, пространственной апрактагнозии, нарушений мышления.

Мы учитываем, что экспрессивная речь больных этой группы остается относительно сохранной, хотя и обедненной по объему словаря и по набору синтаксических конструкций, основными опорами являются языковой опыт и стереотипы речевых связей. Поэтому считаем, что задачи восстановительной работы на начальных этапах состоят в восстановлении морфологических моделей словообразования и словоизменения, а наряду с этим – в оживлении (активизации) синтаксических связей, остающихся наиболее сохранными или афазии.

В восстановлении расстройствах речи, таким образом, осуществляется как бы в обход центрального дефекта с опорой на относительно сохранные или легче восстанавливаемые уровни структуры психической функции. Приемы восстановления направлены не на обучение или переобучение пациента, а на создание и использование условий, в которых нарушенные функции реализуются сначала в облегченных, а затем постепенно во все более усложняемых заданиях. Такие «комфортные» методики на современном этапе относят к инновационным.

Таким образом, восстановительное обучение при расстройствах речи – это комплексная программа восстановительных занятий, которая включает приемы, направленные на устранение специфических расстройств экспрессивной и импрессивной речи, пространственной апрак-

тагнозии, нарушений мышления, предполагает укрепление координированного взаимодействия вербальных и образных планов.

Список использованных источников

1. Жусупова А.С., Альжанова Д.С., Нурманова Ш.А., Сыздыкова Б.Р., Джумахаева А.С., Алтаева Б.С. Современная стратегия оказания медицинской помощи больным с инсультом // Журнал «Нейрохирургия и неврология Казахстана». – 2013. – №1 (30) – С.32-35
2. Буклина С.Б., Кафтанов А.Н., Меликян А.Г. и др. // Вопросы нейрохирургии имени Н.Н. Бурденко. – 2022. – Т. 86, № 1. – С.103-111
3. Денисова И.П. Афазия. Пропала речь после инсульта или травмы. – Режим доступа https://logopedistskype.com/logopedi-defektologi/logoped/rechevye_narusheniya/afaziya/ (дата обращения 26.10.22)
4. Бадалян Л.О. Невропатология: Учебник для студ. дефектол. фак. высш. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. – М.: Академия. – 2012. – 400 с.
5. Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека – М.: МГУ, 2000. – 350 с.
6. Цветкова Л.С. Афазиология – Современные проблемы и пути их решения. – М.; Воронеж, 2012. – 744 с.
7. Бейн Э.С. Афазия и пути ее преодоления. – Л., 2014. – 410 с.
8. Бейн Э.С. Поэтапная организация восстановительной терапии у больных с афазией сосудистого происхождения. Предупреждение и лечение нарушений мозгового кровообращения. – М., 2015. – С. 307-316.
9. Храковская М.Г. Афазия, агнозия, апраксия. Методики восстановления – СПб.: Нестор-история. – 2017. – 120 с.

Н.И. Коробкина, Я.Т. Солтангазова
студенты Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.Б. Дузелбаева
научный руководитель, доктор PhD

ОСОБЕННОСТИ МЕЛКОЙ МОТОРИКИ У ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития мелкой моторики у детей с нарушениями речи.

Ключевые слова: мелкая моторика, нарушения речи, речь, развитие.

Учеными доказано, что уровень развития речи находится в прямой зависимости от степени сформированности тонких движений пальцев рук. Изучая деятельность детского мозга ученые отмечают большое стимулирующее значение функции руки. Почему так важно для детей развитие тонкой моторики рук? Дело в том, что в головном мозге человека центры, отвечающие за речь и движения пальцев рук расположены очень близко. Стимулируя тонкую моторику и активизируя тем самым соответствующие отделы мозга, мы активизируем и соседние зоны, отвечающие за речь.

Мелкая моторика – совокупность скоординированных действий человека, направленных на выполнение точных мелких движений кистями и пальцами рук и ног. Достигается совместным функционированием нервной, мышечной, костной систем, а также, обычно, зрительной системой.

На основе проведенных опытов и обследования большого количества детей была выявлена следующая закономерность: если развитие движений пальцев соответствует возрасту, то и речевое развитие находится в пределах нормы, если же развитие движений пальцев отстает, то речевое развитие ребенка задерживается.

Эти особенности проявляются в следующем:

• общая моторная сфера детей характеризуется неловкими, скованными, недифференцированными движениями;

• может встречаться небольшое ограничение объема движений верхних и нижних конечностей;

• при функциональной нагрузке возможны содружественные движения (синкенезии);

• нарушения мышечного тонуса;

• непродуктивность движений;

• ошибочная пространственная организация движений.

У детей с формой речевой патологии наблюдаются также и нарушения мелкой моторики, которые проявляются:

• в нарушении точности движений;

• в снижении скорости выполнения и переключения с одной позы на другую;

• в замедленном включении в движение;

• в недостаточной координации;

• пальцевые пробы выполняются неполноценно;

• наблюдаются значительные затруднения.

Особенности состояния общей и мелкой моторики у детей с нарушениями речи проявляются и в артикуляции, так как существует прямая зависимость между уровнем сформированности мелкой и артикуляционной моторики. Нарушения речевой моторики у дошкольников речевой патологии обусловлены органическим характером поражения нервной системы и зависят от характера и степени нарушения функционирования двигательных нервов.

Развитие тонкой моторики рук рассматривала и Е.М. Мастюкова. По ее мнению среди разнообразных двигательных функций движения пальцев рук имеют особое значение, так как стимулируют созревание центральной нервной системы, одним из проявлений которого является ускоренное развитие речи ребенка. Особое внимание развитию тонких движений пальцев рук необходимо уделять, если ребенок имеет нарушение моторики вследствие органического поражения центральной нерв-

ной системы. К этой категории детей относятся и дети, которые имеют тяжелые нарушения речи.

Рассмотрим особенности развития мелкой моторики у детей с различными видами речевых нарушений.

Особенности состояния мелкой моторики у детей дизартрией было охарактеризовано Л.В. Лопатиной и Е.Ф. Архиповой. Они отмечают, что дети со стертой дизартрией поздно и с трудом овладевают навыками самообслуживания, на занятиях по рисованию плохо держат карандаш, руки бывают напряжены.

Специальных исследований мелкой моторики пальцев рук у детей с фонетико-фонематическим недоразвитием не проводилось, хотя авторы, работающие в этой области, подчеркивают недостаточность пальцевой моторики, характерные трудности, испытываемые детьми в самообслуживании, изобразительной деятельности, в овладении навыками письма.

Своеобразие произвольной двигательной деятельности, а также мелкой моторики более обстоятельно исследовано у заикающихся детей. Все исследователи отмечают значительную специфику двигательных нарушений у детей с невротическим и неврозоподобным заиканием. Например, М.Ф. Брунс, исследуя моторику заикающихся детей, пришла к выводу, что у них имеется выраженная отсталость в общем моторном развитии. В исследованиях Г.А. Волковой показано, что у некоторых заикающихся детей 4–6 моторика не нарушена, но у большинства детей имеются разнообразные и многочисленные нарушения тонкой произвольной моторики рук и пальцев, мимических мышц, общей моторики. При повышении степени заикания увеличивается выраженность нарушений моторики.

В целом все вышеприведенные факты свидетельствуют о том, что при наличии у ребенка каких-либо нарушений в речевом развитии, развитие мелкой моторики рук тоже будет страдать и, наоборот, аномальное развитие двигательной сферы оказывает отрицательное влияние на состояние речи. Поэтому проблема повышения эффективности работы по развитию мелкой моторики у детей с различными речевыми нарушениями не теряет своей актуальности.

Развитие мелкой (тонкой) моторики рук

Начинать работу по развитию мелкой моторики нужно с самого раннего возраста. Уже грудному младенцу можно массировать пальцы (пальчиковая гимнастика), воздействуя тем самым на активные точки, связанные с корой головного мозга. В раннем и младшем дошкольном возрасте нужно выполнять простые упражнения, сопровождаемые стихотворным текстом, не забывать о развитии элементарных навыков самообслуживания: застегивать и расстегивать пуговицы, завязывать шнурки и т. д.

И, конечно, в старшем дошкольном возрасте работа по развитию

мелкой моторики и координации движений руки должна стать важной частью подготовки к школе, в частности, к письму.

Примеры заданий:

– лепка из пластилина геометрических фигур, букв, цифр. Для детей школьного возраста лепка не только печатных, но и прописных букв. Затем опознавание слепленных букв с закрытыми глазами;

– игры с рисованием (если у ребенка плохо развита мелкая моторика и ему трудно обучаться письму, то можно поиграть в игры с рисованием. Скажем, обводить наперегонки квадратики или кружочки или продвигаться по нарисованному заранее лабиринту (наиболее интересно, когда ребенок рисует лабиринт для родителя, а родитель – для ребенка. И каждый старается нарисовать позапутаннее);

– игры с предметами домашнего обихода (в играх с шнурованием также развивается глазомер, внимание, происходит укрепление пальцев и всей кисти руки(мелкая моторика), а это в свою очередь влияет на формирование головного мозга и становления речи. А также, что не маловажно, игры-шнуровки Монтессори косвенно готовят руку к письму и развивают усидчивость).

В книге М. Кольцовой «Ребёнок учится говорить» описан следующий эксперимент. Л.В. Фомина в доме ребёнка взяла три группы детей в возрасте от 10 месяцев до года 3 месяцев, все неговорящие. В 1 группе проводились ежедневные занятия по развитию речи 2,5 минут. Во 2 группе – занятия по развитию речи и развитие общей моторики. Детям давалась возможность 20 минут свободно передвигаться по полу, а не в манеже, как обычно. В 3 группе проводились ежедневные занятия по развитию речи и 20 минутные тренировки пальцев рук в играх. На занятиях по развитию речи у детей пытались вызвать простые звукоподражания.

Результаты эксперимента:

В 1 группе голосовые реакции появились на 20-й день, но они были слабы и стереотипны. Во 2 группе – голосовые реакции появились на 6-й день, а после 15 дня 10% детей смогли точно воспроизвести звуки. В 3 группе результаты оказались неожиданными. Голосовые реакции отмечались уже на 3 день, с 7 дня 41% детей, а с 15 дня – 67.3% детей имели правильное звукоподражание.

Таким образом, звукоподражание при тренировке тонких движений рук, удалось получить раньше и оно оказалось более совершенным. Далее Л.В. Фомина обследовала более 500 детей в различных детских учреждениях и обнаружила, что уровень развития речи у них всегда находится в прямой зависимости от степени развития мелкой моторики.

Проверка на большом количестве детей показывает, что это не случайность, а закономерность.

Знание законов развития речи детей в процессе онтогенеза необходимо и для того, чтобы правильно построить всю коррекционно-воспи-

тательную работу по преодолению речевой патологии. Например, обучая неговорящих детей, очень важно знать, что сначала у всякого ребёнка развивается понимание речи и только потом он овладевает активной речью. Следовательно, если в таком случае сразу развивать активную речь, работа не принесёт желаемого эффекта.

Список использованных источников

1. Шанина Л.Ю., Хамидулина Ю.В. Развитие мелкой моторики у детей с общим недоразвитием речи. 2013.
2. Ефремова С. Ф. Особенности развития мелкой моторики у детей раннего возраста с задержкой речевого развития. – Саранск.
3. Кольцова М. Ребёнок учится говорить. – М., 1998. – 214-215 с.
4. Мастюкова Е.М., Жукова Н.С., Феличева Т.Б. Логопедия. Основы теории и практики.

Қ.А. Бекбосын, Д.Ғ. Мұратбай, А.Қ. Шайхы
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан Университеті
«Педагогика» факультеті, «Арнайы және әлеуметтік педагогика» кафедрасы
«Дефектология» мамандығының 4-курс студенттері
А.Н. Кельдегулова
«Арнайы әлеуметтік педагогика» кафедрасының аға оқытушысы

СӨЙЛЕУІ БҰЗЫЛҒАН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА СӨЙЛЕУДІҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫН ДАМЫТУҒА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ӘСЕРІ

Аннотация. Мақалада сөйлеуі бұзылған бастауыш сынып оқушыларының грамматикалық құрылымын дамытуда «Логобокс»-тың әсерін баяндаймыз. Инновациялық технологиялардың оқушы грамматикасына әаерін жекелеп көрсетеміз.

Түйінді сөздер: грамматика, технология, логобокс, инновация, сөйлеу бұзылысы.

Аннотация. В статье описывается влияние «Логобокса» на развитие грамматического строя слаборечевых учащихся начальных классов. Мы индивидуально покажем влияние инновационных технологий на грамматику учащихся.

Ключевые слова: грамматика, технология, логобокс, инновация, расстройство речи.

Annotation. The article describes the influence of «Logobox» on the development of the grammatical structure of weak-speech primary school students. We will individually show the impact of innovative technologies on the grammar of students.

Keywords: Grammar, technology, innovation, speech disorder.

Мектептегі білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде бастауыш мектеп жасындағы балалардың сөйлеу тілінің бұзылуын түзету процесінің тиімділігін арттыру кезек күттірмейтін міндеттердің бірі болып табылады.

Мектепке дейінгі балалар мекемелерінің алдында балаларды жан-жақты дамыту және оларды мектепке баруға дайындау міндеті тұр, бұл міндетті жүзеге асырудың қажетті шарты – балалардың сөйлеуін оның әртүрлі формаларында және әртүрлі әдістер мен инновациялық технологияларды қолдану арқылы қалыптастыру және жетілдіру. Балада сөйлеудің грамматикалық құрылымы дамымауы оның қалыптасуына теріс әсерін тигізеді, мінез-құлқына әсер етеді, мектептегі оқу процесін қиындатып оны қоғамнан алшақтатады.

Дүниежүзілік статистикалық мәліметтерге сәйкес, балалардың сөйлеу тілінің бұзылуының саны өсіп келеді және осыған байланысты сөйлеу тілінің бұзылуының, оның ішінде ауыр сөйлеу бұзылыстарының алдын алу мәселесінің өзектілігі жаһандық сипатқа ие.

Бұл дамудың өзектілігін біз қазіргі кезеңде жалпы мектепте, бастауыш сынып оқушыларына білім беруге негізделгенінен көреміз және біз танымдық процестер мен сөйлеуді дамытуға мүмкіндік беретін инновациялық технологияны ұсынғымыз келеді.

Әрбір логопед өз оқушыларының пәнге деген қызығушылығын, зейінін шоғырландырып, нәтижеге қызығушылық танытқанын, қызықты тапсырмалар арқылы сөйлеу тілі дамығанын қалайды. Бұған жарқын визуализация, ойын технологияларын қолдану арқылы сабақтарды әртүрлі тәсілдермен ұйымдастыру арқылы қол жеткізуге болады. Арнайы педагогикада жиі қолданылатын тиімді оқу құралдарының қатарында компьютерлік ойындар бар. Логопедиялық сабақтарда компьютерді қолдану көптеген түзетушілік міндеттерді шешер еді: зейінді, ойлауды, табандылықты дамыту және соның нәтижесінде, ең бастысы дұрыс сөйлеуді қалыптастыру.

Соның негізінде біз мұны ескере отырып бастауыш сынып оқушыларына 2 компьютерлік ойын құрастырдық. Бірінші ойын “Дұрыс нұсқасын тап” деп аталады. Бұл ойын 1–2 сынып оқушыларының деңгейіне арналған. Ойынның басты мақсаты оқушыларда грамматиканы дамыту. Ойында оқушыларға арналған буынға бөлуге,, “Р” және “Ш” әріпін дұрыс айтуға, санап үйрегуге арналған тапсырмалар бар. Бұл ойындар арқылы біз оқушылардың тек сөйлеуін ғана дамытып қоймай, зейінін, есте сақтауын дамытамыз.

Келесі компьютерлік ойынымыз “Лаберинт” деп аталатын күрделі ойын. Ойын 3-кезеңнен және ұяшықтардан тұрады. Оқушы кез келген ұяшықты таңдау арқылы грамматиканы дамытуға арналған тапсырмаларды орындайды. Ойында сөзді көпше түрге айналдыру, сөздің реттілігін дұрыс табу, “ш” және “ж” дыбыстарын ажырату, септіктерді түрлендіру, “Р”-“Л” әріпінен басталатын сөз табу, сөзжасам, тапсырмалары көрсетілген. Сонымен қатар оқушыларды жалықтырып алмау мақсатында дидактикалық ойындар қостық.

Ойындар оқушыларға қиындық келтірмеді. Тек 1-сынып оқушылары үшін күрделі тапсырма болды. 1-сынып оқушылары септіктерді

түрлендіргенде, сөзжасам, сөздерді көпше түрге айналдырғанда, сөздердің реттілігін тапқанда қиындық келтірді. Оқушыларға күрделі болған тапсырмалар мұғалім көмегі арқылы орындалды.

Әдетте, сөйлеу бұзылыстары бар балаларда қабылдау, зейін, есте сақтау, психикалық белсенділік, әртүрлі дәрежедегі моторлық және сенсорлық функциялар, кеңістіктік бейнелер, ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктері дамуында проблемалар бар. Бұл балаларда оқуға деген қызығушылық төмендейді, шаршау жоғарылайды. Балалар көбінесе сөйлеу тілінің жетілмегендігінен ұялады, олар жүйке, тітіркендіргіш, қарым-қатынассыз болады, бұл төмендік сезімін қалыптастыруға, қиын мінезді қалыптастыруға әкеледі.

Жаңа ақпараттық технологиялар логопедиялық жұмыстың жаңа қадамы болып табылады. Оқушының грамматикасын дамыту мақсатында біз “Логобокс” ұсындық. Логобокста біз бастауыш сынып оқушысының грамматикасын дамытуға арналған негізігі тапсырмаларды жинақтадық. Логобоксты бастамас алдын оқушыларға диагностика жүргіздік.

Нәтижесінде:

Аты-жөні	Берілген сөздерге буындық талдау жасау	Зат есімнің жекеше және көпше түрдегі түрдегі септік жалғауының мүмкіншілігін анықтау	Сөзжасам	Суретке қарап мәтін құрау	Шатасқан сөздерді орнына қою	Қорытынды
А.Раян	1	2	1	1	1	1.2%
Б.Айдана	1	3	2	1	1	1.6%
Б.Нурали	1	1	1	1	2	1.2%
Е.Нурислам	2	0	3	2	1	1.6%
Ж.Алихан	1	2	1	1	0	1%
Қ.Айсултан	1	2	1	0	2	1.2%
К.Маңсұр	0	1	2	1	2	1.2%
Қ.Ислам	2	1	1	2	2	1.6%
М.Санжар	1	2	2	1	1	1.4%
М.Батырхан	2	1	1	3	0	1.4%
У.Айгерім	3	1	1	2	1	1.6%
Т.Адай	1	2	0	2	1	1.2%

Сөйлеудің грамматикалық құрылымын бағалау

0–1 балл-төмен, көптеген қателіктер жібереді, тапсырман мүлдем орындай алмайды.

2–3 балл – орташа, тапсырманы мұғалім көмегімен орындайды.

4–5 балл-жоғары, тапсырманы өз бетінше жақсы орындайды.

Эксперименттің басталу кезеңі кезеңі 1 «ә»

Аты-жөні	Берілген сөздерге буындық талдау жасау	Зат есімнің жекеше және көпше түрдегі түрдегі септік жалғауының мүмкіншілігін анықтау	Сөзжасам	Суретке қарап мәтін құрау	Шатасқан сөздерді орнына қою	Қорытын-ды
Б.Айлин	0	1	0	2	1	0.8%
Б.Ажар	1	2	1	1	1	1.2%
Б.Әмір	1	3	1	0	2	1.2%
Б.Расул	2	1	1	2	0	1.2%
Ғ.Арнур	1	2	2	1	1	1.4%
Ж.Индира	3	2	1	1	0	1.4%
Ж.Ерасыл	2	0	1	2	1	1.2%
Ж.Мадина	0	1	2	1	2	1.2%
Қ.Инсар	1	1	2	1	1	1.2%
М.Султан	1	0	1	2	1	1%
Т.Ануар	1	1	0	2	1	1%

Сөйлеудің грамматикалық құрылымын бағалау

0–1 балл-төмен, көптеген қателіктер жібереді, тапсырман мүлдем орындай алмайды.

2–3 балл – орташа, тапсырманы мұғалім көмегімен орындайды.

4–5 балл-жоғары, тапсырманы өз бетінше жақсы орындайды.

“Логобокс”-та оқушыларға арналған барлық әріптен бастап сөйлемдерді дұрыс айтып, жаза алуына арналған барлық тапсырмалар бар. Бұл логобоксты балаларға қолданбас бұрын, ең алдымен диагностика жүргізу арқылы балалардың грамматикалық деңгейін тексеріп алдық. Логобокс оқушылардың грамматикасын дамытып қана қоймай, логопед жұмысында уақытты үнемдеугеде көп көмегін тигізеді.

Қорыта айтатын болсақ, осы аталған инновациялық технологиялар ды басшылыққа ала отырып бастауыш сынып оқушыларында сөйлеудің грамматикалық құрылымын қалыптастыруға болады. Инновациялық технологиялар арқылы оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы артта түсіп, оны дұырс сөйлеу қабілетіне дағдыландырады. Бұзылыссыз еркін сөйлеп, өз ойын анық жеткізу қабілетін арттырады. Қай бала болмасын ойын арқылы өседі. Ойын үстінде бала ешнәрсеге тәуелсіз. Өзін еркін ұстайды. Ал еркіндік барлық дамудың баспалдағы. Баланың дұрыс, анық сөйлеу білуі, ойын анық жеткізе алуы ойындардың негізінде қалыптастасатынын ескергеніміз жөн!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Акименко В.М. Развивающие технологии в логопедии / В.М. Акименко. – Ростов н/Д : Феникс, 2011. – 109, с. : ил. – (Сердце отдаю детям).

2. Словарь-справочник. «Дефектология» / Под ред. Б.П. Пузанова. – Москва: Новая школа, 1996.

3. Коррекционная педагогика / Зайцев И.А., Кукушин В.С., Ларин Г.Г. и др. – Ростов н/Д.: Март, 2002.

4. Назарова Н.М., Пенин Г.Н. Специальная педагогика. Хрестоматия.– Москва, 2008.

5. Акименко В.М. Новые педагогические технологии: учебно-метод. пособие. – Ростов н/Д; изд. Феникс, 2008.

К.А. Кайль
студент Карагандинского университета им. Е.А. Букетова, г. Караганда
А.Н. Сакаева
научный руководитель: кандидат педагогических наук, ассистент профессора кафедры специального и инклюзивного образования Карагандинского университета им. Е.А. Букетова, г. Караганда

КОРРЕКЦИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ ИНТЕЛЛЕКТА С ПОМОЩЬЮ ИГРОТЕРАПИИ

Аннотация. Игровая терапия стала важным аспектом в работе с агрессией и упрямыми поведенческими проблемами. Ведь с каждым годом растет число детей с различными трудностями в поведении. Справиться с этим можно лишь применяя различные адекватные методы воздействия на детей. Если ребенка понимают и принимают, он легче преодолевает свои внутренние конфликты и становится способен к личностному росту. Это основное положение игровой терапии. Игровая терапия – это терапия через игровые ситуации, которая создает связь между терапевтом и ребенком. Таким образом, цель данной статьи в изучении коррекции агрессивного поведения детей с нарушением интеллекта с помощью игротерапии. Объект статьи – игровые техники и методики в рамках коррекции агрессивного поведения.

Ключевые слова: коррекция, агрессивное поведение, дети с нарушением интеллекта, игротерапия, методики.

Annotation. Play therapy has become an important aspect in dealing with aggression and stubborn behavioral problems. After all, the number of children with various behavioral difficulties is growing every year. It is possible to cope with this only by applying various adequate methods of influencing children. If a child is understood and accepted, he easily overcomes his internal conflicts and becomes capable of personal growth. This is the basic premise of play therapy. Play therapy is therapy through play situations that creates a connection between the therapist and the child. Thus, the purpose of this article is to study the correction of aggressive behavior of children with intellectual disabilities using game therapy. The object of the article is game techniques and techniques in the framework of correction of aggressive behavior.

Keywords: correction, aggressive behavior, children with intellectual disabilities, game therapy, techniques.

Аннотация. Ойын терапиясы агрессиямен және қыңыр мінез-құлық проблемаларымен жұмыс істеудің маңызды аспектісіне айналды. Өйткені, жыл сайын мінез-құлқында әртүрлі қиындықтары бар балалар саны артып келеді. Мұны балаларға әсер етудің әртүрлі барабар әдістерін қолдану арқылы ғана жеңуге болады. Егер бала

түсініліп, қабылданса, ол өзінің ішкі жанжалдарын оңай жеңеді және жеке өсуге қабілетті болады. Бұл ойын терапиясының негізгі ұстанымы. Ойын терапиясы-бұл терапевт пен бала арасындағы байланысты тудыратын ойын жағдайлары арқылы терапия. Осылайша, бұл мақаланың мақсаты ойын терапиясы арқылы интеллектісі бұзылған балалардың агрессивті мінез-құлқын түзетуді зерттеу болып табылады. Мақала нысаны-агрессивті мінез-құлықты түзету шеңберіндегі ойын әдістері мен әдістері.

Түйінді сөздер: түзету, агрессивті мінез-құлық, ақыл-ойы бұзылған балалар, ойын терапиясы, әдістер.

Есть много детей, которые страдают от многочисленных психологических и нейроразвивающих расстройств, а также поведенческих проблем, таких как агрессия и упрямое поведение. Эти проблемы чаще всего встречаются у детей с нарушением интеллекта или умственной отсталостью из-за низкого уровня психических функций, а также из-за отсутствия заботы со стороны родителей и пренебрежительного отношения к ним в различных условиях. Агрессия и упрямство – это выученное поведение, которому некоторые дети учатся дома, а некоторые – у своих друзей, знакомых [1]. Для коррекции агрессии таких детей лучше всего подходят тренинги по управлению гневом, поведенческая и игровая терапии, но чаще всего используются вмешательства игровой терапии, так как они легко усваиваются и обучаются.

Игра – это инстинкт детей. Игра включает в себя спонтанность, внутреннюю мотивацию и удовольствие. Она также охватывает свободные, радостные качества и самонаправленность. Большинство педагогов и родителей согласны с тем, что игра – одно из самых важных явлений детской деятельности [2]. Игра позволяет ребенку получить доступ к своему миру и исследовать его. Игра развивает навыки, которые расширяют физические, когнитивные и эмоциональные способности ребенка. Она эффективно используется для обучения. Во время игры ученики осознают свои собственные потребности, помогают планировать деятельность, принимают руководство и ставят собственные цели. Благодаря их сотрудничеству и участию достигается максимальный результат обучения. Обучение становится реальным и интересным, дети могут приспосабливаться к индивидуальным потребностям. Тем не менее, у игры есть несколько атрибутов:

– она является добровольной и внутренне мотивирующей, то есть доставляет удовольствие сама по себе и не зависит от внешнего вознаграждения;

– она предполагает определенный уровень активного, часто физического, участия;

– оно отличается от другого поведения тем, что имеет свойство притворяться.

Таким образом, игра – это одна из необходимых сред, которые должны быть созданы для детей с нарушениями интеллекта для их об-

щего развития, включающего разум, тело и дух. В каждом ребенке заложены способности, и потенциал образования детей с ограниченными возможностями должен быть реализован и признан. Необходимо предоставить им возможности для качественного овладения арифметическими навыками, чтобы улучшить их способности через различные источники обучения, включая игровую деятельность. Агрессия и упрямое поведение рассматривается как скрытое реагирование, например, физическое, эмоциональное и вербальное.

Существует множество поведенческих вмешательств, которые используются для решения различных психологических и поведенческих проблем, но сейчас большинство психологов и психотерапевтов планируют использовать игровую терапию для детей, поскольку они легко учатся через игру управлять своим проблемным поведением и улучшать навыки контроля агрессии [3]. Существует много известных техник игровой терапии, которые используются для управления агрессивным и упрямым поведением, в том числе: «Воздушные шарики гнева», релаксационное упражнение «Дыхание пузырьками», «В замедленном темпе» и игра «Бьют часы». Стоит отметить, что игровая терапия в рамках коррекции агрессивного поведения детей с нарушением интеллекта требует соблюдения следующих принципов, которые должны служить руководством для терапевтов в их работе:

1. Терапевт должен установить теплые, дружеские отношения с ребенком.

2. Терапевт принимает ребенка таким, какой он есть.

3. Терапевт устанавливает в отношениях чувство вседозволенности, чтобы ребенок чувствовал себя свободно и мог полностью выразить свои чувства.

4. Терапевт готов распознать чувства, которые выражает ребенок, и отражает эти чувства таким образом, чтобы он понял свое поведение.

5. Терапевт сохраняет глубокое уважение к способности ребенка решать свои проблемы, если ему позволить это делать.

Таким образом, роль игрового терапевта, ориентированного на ребенка, заключается в создании терапевтической среды, в которой ребенок чувствует, что его слышат, о нем заботятся и его понимают. Через активные и живые отношения, по мнению Е.А. Селиванова, у детей формируется чувство контроля, повышается самопринятие, направленность и ответственность, а также они учатся полагаться на свой внутренний локус оценки [4]. При коррекции агрессивного поведения свободные и неструктурированные игры полезны для здоровья и фактически необходимы для того, чтобы помочь детям достичь важных социальных, эмоциональных и когнитивных этапов развития, а также помочь им справиться со стрессом и стать устойчивыми. Именно тесная взаимосвязь между игрой и работой привела к полезному применению игры в области коррекции поведения. Игротерапия заменяет провокацию, ребе-

нок получает терапевтический эффект, который включает в себя чувство управления проблемной эмоциональной и поведенческой стимуляцией, что помогает ему в восстановлении социального, образовательного и профессионального функционирования.

Стоит отметить, что агрессия не формируется у детей автоматически, а является результатом влияния окружающей среды. Дети часто проявляют различные формы агрессии, например, беспокоят друзей, кричат, плачут и буянят. Все эти формы поведения вызваны гневом. Необходимо подчеркнуть, что некоторые импульсивные формы поведения, такие как удары, могут считаться агрессивным поведением, но относятся к категории нормальных. Поэтому очень важно уметь рассматривать игровые ситуации, поскольку не всякое агрессивное поведение является показателем поведенческих нарушений. С помощью игровых технологий терапевт может давать детям моральные послания, не диктуя и не инструктируя их, поэтому она так эффективна в снижении агрессивного поведения детей. Ф.М. Осипов утверждает, что игротерапия может подавить возникновение агрессии у детей, а вовлечение родителей сильно способствует успеху этого вмешательства [5]. Стоит отметить, технику ролевых игр, подход, который способен снизить намерение агрессивного поведения у детей с нарушением интеллекта. Техника ролевой игры обеспечивает эмоциональный опыт для детей, когда им приходится изображать определенных персонажей. Эмоциональный опыт затем способен дать детям понимание, когда они сталкиваются с ситуациями, подходящими для ситуаций ролевой игры. Метод ролевой игры может усилить воображение и развить благодарность ребенка, поскольку он непосредственно и активно участвует в процессе. Ролевая игра может помочь ребенку оценить и выразить свои потребности в плане выражения эмоций через слова, которые выходят из его уст. Во время ролевой игры можно услышать много слов и предложений, содержащих эмоциональные послания, выражающие как положительные, так и отрицательные значения.

Так основным терапевтическим инструментом для коррекции агрессивного поведения является интерпретация бессознательной динамики, представленной в игровой деятельности и вербальных комментариях. Цель терапевта в интерпретации – высвободить бессознательные мысли и чувства и сделать их частью сознания ребенка, чтобы в конечном итоге они могли быть изменены. Терапевт представляет значимых людей в жизни ребенка. Терапевт должен использовать мастерство, такт и эмпатическую чувствительность, чтобы наилучшим образом выразить мысли так, чтобы ребенок с нарушением интеллекта принял и использовал их. Такое общение может быть относительно простым. Поэтому такт, умение и признание когнитивных способностей ребенка будут определять, какой уровень общения выберет терапевт и в какой степени он будет оформлять общение в рамках игровой метафоры или в прямой речи. Лучший способ облегчить вовлечение ребенка в процесс лечения – это

встретиться с ним на том уровне, на котором он может лучше всего общаться. Для маленького ребенка таким уровнем является игра. Игрушки должны быть в свободном доступе, однако терапевт не должен предлагать их использовать. Скорее, позиция терапевта должна быть косвенной и разрешительной, помня, что конечная цель терапии – помочь ребенку вербализовать конфликты и воспользоваться интерпретацией терапевта. Терапевт должен работать с впечатлениями, созданными ребенком, и помочь ему преодолеть их.

Психотерапевтическое общение в рамках игротерапии с ребенком должно быть настроено на его уровень аффективного и когнитивного развития. Материалы и игрушки должны соответствовать различным возрастным уровням. Материалы также должны соответствовать чувству комфорта самого терапевта и реалиям доступного пространства. Рекомендуемые игровые материалы включают:

– бумагу для рисования и вырезания;

– мелки и маркеры;

– материалы лепки;

– блоки разных размеров;

– маленькие, гибкие семейные куклы и несколько предметов мебели;

– ручные куклы для драматической игры;

– несколько машинок и грузовиков;

– стаканчик и другая резиновая посуда;

– мягкий резиновый или пластмассовый мяч.

В качестве примера по коррекции агрессивного поведения детей с нарушением интеллекта с помощью игротерапии, можно представить следующие игры с методического пособия К.А. Кайль, А.Н. Сакаева.

«Обзывалки». Цель: формирование умения выплеснуть гнев в приемлемой форме при помощи вербальных средств.

Оборудование: мяч.

Содержание: педагог говорит детям следующее: «Ребята, передавая мяч по кругу, давайте называть друг друга разными необидными словами (заранее обговаривается условие какими «обзывалками» можно пользоваться, например0 названия овощей / фруктов / грибов / мебели). Помните, что это игра, поэтому обижаться друг на друга не будем. В заключительном круге обязательно следует сказать своему соседу что-нибудь приятное, например: «А ты солнышко!».

Также стоит отметь игру «Стаканчик для криков». Цель: совершенствование умения выражать свой гнев в приемлемой форме, снижение эмоционального напряжения

Оборудование: стаканчик (с крышкой).

Содержание: если ребенок разозлен, возмущен, взволнован словом и просто не в состоянии говорить с вами спокойно, предложите ему воспользоваться «стаканчиком для криков». Договоритесь с ребенком, что

пока у него в руках этот стаканчик, то он может кричать и визжать в него столько, сколько ему необходимо. Но когда он опустит его, то будет разговаривать с окружающими спокойным голосом, обсуждая произошедшее. «Стаканчик для криков» должен храниться в определенном месте и не использоваться в других целях. Желательно, чтобы стаканчик был с крышкой, чтобы иметь возможность «закрыть» все «кричалки» на время нормального разговора.

В свою очередь объяснение содержания и правил игры должно быть кратким, точным и эмоциональным. Большое значение при этом имеет интонация. Объясняя, особо нужно выделить правила игры. Движения можно показать до начала или в ходе игры. Объяснение часто сопровождается показом. Игровой деятельностью детей руководит педагог. Роль его зависит от характера самой игры, от численного и возрастного состава группы, от поведения участников: чем меньше возраст детей, тем активнее проявляет себя педагог [6].

В целом, следует избегать сложных настольных игр при коррекции агрессивного поведения детей с нарушением интеллекта, поскольку они способствуют скорее сопротивлению, чем общению. Материалы должны поощрять, а не ограничивать свободную игру воображения ребенка и способствовать, а не тормозить вербализацию фантазий, выражение аффекта и раскрытие характерных защитных механизмов. Игровая терапия обычно зависит от того, как ребенок выражает различные конфигурации импульсов и защит через комбинации вербализации и игры, позволяя терапевту делать наблюдения, расспросы или интерпретации. Ребенок отвечает на вмешательство терапевта либо созданием дальнейшего значимого материала, либо более оборонительным и вызывающим поведением. Затем терапевт может прокомментировать реакцию ребенка, и таким образом терапевтический диалог продолжается. К сожалению, у детей с агрессивным поведением мало возможностей для экспрессивной или рефлексивной вербализации, а также для драматической, образной игры. Кроме того, они склонны чувствовать сильную угрозу при малейшем вопросе или наблюдении со стороны терапевта. Поэтому они представляют собой несколько препятствий для жизнеспособности игровой терапии как средства помощи.

В заключении отметим, что игровая терапия – это один из способов принести полезные и значительные результаты, а также улучшить баланс эмоционального и импульсивного поведения в положительную сторону. Также игровая терапия – это средство установления контакта с ребенком. Это средство наблюдения, источник данных и, иногда, устройство, способствующее интерпретативной коммуникации. С другой стороны, игровая терапия не используется как средство обучения ребенка. Скорее, ее функция заключается в том, чтобы помочь ребенку разрешить конфликты, которые могут помешать ему использовать обычные образовательные ресурсы с максимальной эффективностью.

Список использованных источников

1. Каменская Е.Н. Коррекция агрессивного поведения обучающихся // Проблемы современного педагогического образования. – 2019. – 65-1.

2. Куликова Д.Р., Бушуева И.В. Терапия игрой // Вестник науки и образования. – 2021. – 15-1(118).

3. Гонина О.О., Зинченко Р.С. Коррекция агрессивного поведения детей дошкольного возраста с помощью игротерапии // Вестник экспериментального образования. – 2019. – 3(20).

4. Селиванова Е.А., Кувайцева Е.Ю. Содействие учителю в коррекции агрессивного поведения детей младшего школьного возраста при помощи игротерапии // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. – 2015. – 3(24).

5. Осипов Ф.М., Макарова И.А. Влияние игры на агрессивное поведение младших школьников // НиКа. – 2018. – 2(7).

6. Кайль К.А., Сакаева А.Н. «Вместе! (комплекс игр для коррекции агрессивного поведения детей дошкольного возраста с интеллектуальными нарушениями)»: методическое пособие. – Караганда, 2023. – 4 с.

А.А. Утепбаева
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің докторанты, Алматы қ,
Н.Б. Жиенбаева
ғылыми жетекшісі, психология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ,

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ БҰЗЫЛЫСТАРЫН АНЫҚТАУ

Аннотация. Мақалада қазіргі таңда жасанды интеллект арқылы сөйлеу бұзылыстарын диагностикалаудың жағдайы қарастырылған. Жасанды интеллектті сөйлеу бұзылыстарын диагностикалауға бағытталған зерттеу жұмыстарының талдануы берілген. Жаңа ақпараттық технологияларды қолданудың тиімділігі қарастырылған.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, білім беру, білім беру технологиялары, диагностика, сөйлеу бұзылыстары, арнайы білім беру.

Аннотация. В статье рассматривается состояние диагностики нарушение речи с помощью искусственного интеллекта. Представлен анализ исследовательской работы, направленной на диагностику речевых нарушений с использованием искусственного интеллекта. Рассмотрена эффективность использования новых информационных технологий.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, образовательные технологии, диагностика, нарушения речи, специальное образование.

Annotation. The article discusses the state of diagnostics using artificial intelligence. The analysis of the research work aimed at the diagnosis of speech disorders using artificial intelligence is presented. The efficiency of using new information technologies is considered.

Keywords: artificial intelligence, education, educational technologies, diagnostics, speech disorders, special education.

Бүгінгі таңда сөйлеуді автоматты түрде тану технологиясы ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың білімін жаңартудың қуатты құралы болып табылады. Соңғы жылдары логопедия саласында балалардың сөйлеу бұзылыстарын диагностикалау мақсатында жаңа ақпараттық технологиялар қолданып жатыр.

Сөйлеу бұзылыстарын автоматты түрде бағалаудың көптеген әдістері ұсынылды, бірақ әртүрлі тәсілдердің артықшылықтары мен сөйлеу сигналының кейбір аспектілерінің салыстырмалы пайдалылығы қазір ғана айқын бола бастады. Сөйлеу бұзылыстарын автоматты түрде диагностикалау және бағалау көптеген жұмыстарда зерттелген. Балалардың анамнезін жинау мен бұзылыстарды тексеру автоматтандырылған жүйесі сөйлеу бұзылыстарын дәл диагностикалауға немесе бақылауға кететін уақытты едәуір қысқартуы мүмкін. Соңғы жылдары смартфондар мен басқа да гаджеттер кеңінен қолданылды, олар сөйлеуді және тіпті сапалы бейнелерді жазып, оларды жергілікті түрде өңдей алады немесе кейінірек талдау үшін қашықтағы жүйелерге кең жолақты деректер арналары арқылы жібере алады.

К. Р. Джоти, С. Сивараджу, Приянка Джаянт Явалкар афазиясы бар адамдардың сөйлемдерді, пікірлерді және айтылу мәселелерін қалыптастыруда қиындықтарға тап болуы мүмкін және де диагностикалау мен емдеуді қоса алғанда, алдыңғы зерттеулерге негізделген әртүрлі әдістерді қарастырады. Автоматты диагностика афазияның ауырлық деңгейін бағалай алады. Бұл бұзылыстың маңызды ерекшелігі-бұл олардың ақыл-ойына әсер етпейді. Бұл акустикалық ерекшеліктерге негізделген сөйлеуді бағалайтын сөйлеуді бағалау жүйесін ойлап табуға түрткі болды. Әрі қарай сөйлеу афазия коэффициенті бойынша жіктеледі. Бұл жүйе афазиялық сөйлеуді талдайды және пациенттермен кері байланысты қамтамасыз етеді. Бұл оларға сөйлеу және оқу дағдыларын жақсартуға көмектеседі [2].

Сондай-ақ, M. Danubianu, S.-G. Pentiuc, O.A. Schipor, M. Nestor and I. Ungureanu зерттеулері румын тектес балаларға арналған дислалия терапиясына көмектесуге арналған интеллектуалды жүйені сипаттайды. Бұл жүйе terapers жобасының бөлігі ретінде әзірленген, оны зерттеудің өте маңызды саласына енгізуге болады: ақпараттық технологиялар-денсаулық үшін: ерте диагностика, жекелендірілген терапия. Жүйенің өзіндік ерекшелігі румын тіліндегі айтылымның бұзылуын түзетуге көмектеседі. Нейрондық желі негізінде деректерді өңдеу, ассоциациялау, кластерлеу әдістері қолданылған [3]. Зерттеудің мақсаты компьютерлік бағдарламаларды қолданған топ үшін тілді кешенді бағалаудың нәтижелерін классикалық терапевтік әдістерді қолданған, топтың нәтижелерімен салыстыру болды. Логопедиялық диагноз қою кезінде дислалия және дислексия-дисграфияның логопедиялық терапиясындағы компьютерлік бағдарламалар тілдік бұзылуларға тән және тиісті

бұзылыстың маңызды аспектілеріне бағытталған емтихан сынақтарын қолданды. Сондай-ақ, дислексия мен дисграфияның түзету тиімділігін арттыру үшін қолданды: тілдік психологиялық жасты белгілеуге арналған тест, оқу/жазу қабілетін бағалауға арналған тест. Бұл зерттеуге қатысқан балалар жасына, сөйлеу бұзылысының түріне, оның дәрежесіне, сондай-ақ интеллектуалды даму дәрежесіне сәйкес таңдалған [4]. Зерттелетін субъектілерді логопедиялық бағалаудан кейін логопедиялық терапияның бір жылында алынған мәліметтерді статистикалық өңдеуге және әр сөйлеу бұзылысы (дислалия, дислексия-дисграфия) үшін екі топта жүргізілген тест нәтижелері талданған. Бұл талдау жалпы логопедиялық терапияның тиімділігін де, logomon компьютерлік бағдарламалық жасақтамасын қолдануға негізделген тілді ынталандыру және дамыту үшін қолданылатын стратегиялардың әсерін қарастырды. Зерттеу жұмысында ұсынылған және қолданылған компьютерлік жүйенің екі негізгі компоненті болды:

а) логопедтің есептеу жүйесі, оған мыналар кіреді:

* Фоно-артикуляциялық жүйенің 3D виртуалды моделі;

* мысалдармен балалардың эволюциясын бақылайтын аудио компонент;

* мониторинг жүйесі ұсынатын аудио деректердің эволюциясын ескере отырып, қорытынды жасайтын сараптамалық жүйе.

б) логопед қолданатын мобильді құрылғы, оның ішінде үй тәжірибесі.

PDA (жеке сандық көмекші) бұл қолданба үшін 3 компоненттен тұрады:

1. аудио компонент (жазу, өңдеу, кері байланыс)

2. графикалық компонент (сәйкес интерфейс)

3. бағалау процедураларына және логопедтің компьютерімен байланысуға қажетті есептеу құралдары [5].

M. Danubianu, S.-G. Pentiuc, O.A. Schipor, M. Nestor and I. Ungureanu зерттеу жұмысының нәтижесі бойынша барлық статистикалық өңделген нәтижелер компьютерлік бағдарламаларды қолданғаннан кейін эксперименттік топтардың бақылау топтарымен салыстырғанда айтарлықтай жетістіктерін көрсетеді, бұл әзірленген және қолданылатын терапевтік бағдарламалардың дұрыс айтылуына және оқу мен жазуды меңгеруіне оң әсер еткенін көрсетеді.

Жасанды интеллект негізіндегі бағдарлама балалардың өз қызметіне және қойылған барлық міндеттерді орындауға деген қызығушылығы мен уәждемесін ынталандырды. Жалпы нәтижелер компьютерлік бағдарламаны қолданатын әдістер логопедиялық терапия шеңберінде сөйлеу бұзылыстарын түзетудегі жылдам прогресті анықтайтынын көрсетті.

Яғни, логопедиялық терапияның әртүрлі кезеңдерінде осындай бағдарламаны қолдану жаңа психологиялық-педагогикалық жағдайды

анықтайды, арнайы оқу ортасын жасайды және сөйлеуді түзету мен дамытудың жаңа, тамаша әдісіне ықпалын көруге болады.

Бұдан өзге M. Krecichwost, Z. Mcчiodonska, J. Trzaskalik and P. Badura, «Multichannel Speech Acquisition and Analysis for Computer-Aided Sigmatism Diagnosis in Children» зерттеу жұмысының ерекшеліктеріне тоқталып өтсек. Бұл зерттеу жұмысында жалпы сөйлеу бұзылыстарын (сигматизм) автоматтандырылған диагностикалау үшін акустикалық деректерді жинаудың жаңа тұжырымдамасы берілген. Олар кеңістікте ұйымдастырылған он бес акустикалық арнаға дейін қайталанатын сөйлеу сигналын алуға мүмкіндік беретін деректерді жинау құрылғысын жасап шығарды. Жүйе қауіпсіз, инвазивті емес, ыңғайлы, пайдалану-шыға көзбен тартымды және артикуляция процесіне әсер етпейді. Бұл қарапайым және қолдануға және тасымалдауға ыңғайлы және арнайы өлшеу бөлмесін қажет етпейді. Олар бес – алты жастағы 107 баланың сөйлеу үлгілері бар үлкен сөйлеу корпусын жинады. Олар шыңғырған дыбыстарды қамтитын таңдалған сөздердің көп арналы акустикалық жазбаларынан және логопед мамандары дайындаған артикуляциялық ерекшеліктердің диагностикалық сипаттамаларынан тұрды. Деректерді жинау құрылғысы әртүрлі синтетикалық және адам тудыратын акустикалық тітіркендіргіштердің қатысуымен жеке микрофондардың реакциясы мен қайталануына тексерілді. Нәтижелер көп арналы сөйлеу сигналын балалардағы ысқырықты дыбыстарды нормативті немесе патологиялық енгізу кезінде ауа ағынының кеңістіктікте таралуын талдау үшін сәтті қолдануға болатындығын растайды [6]. Бұл әдіс сөйлеу бұзылыстарын сипаттаудағы жаңа тенденцияларға сәйкес келетін артикуляциялық ерекшеліктерді кешенді талдау үшін перспективалы болып табылады және де бұл тәсіл әлі күнге дейін сөйлеу бұзылыстарын диагностикасында немесе терапияда қолданылмаған. Бұл зерттеу жұмысында машиналық оқыту негізінде жасалғандығын атап өту керек.

Сондай-ақ, Ресей Федерациясы мемлекетінің осы саладағы үлесі жөнінде атап өту керек. Мысалы, Тамбов мемлекеттік техникалық университетінің, техникалық ғылым кандидаты Майстренко Наталья Владимировнаның жетекшілігімен жүргізілген зерттеу жұмысына тоқталамыз. Зерттеу жұмысының тақырыбы: «Применение программных технологий для обнаружения речевых нарушений». Бұд зерттеу жұмысында пациенттерде ерте кезеңдерінде сөйлеу бұзылыстарын анықтау үшін зияткерлік жүйені құру және дәрігерге дейінгі араласу тәртібімен осы ақауды жою жөнінде шешім қабылдауға қолдау көрсету. Автоматтандырылған жүйені қолдана отырып, үйде дыбыстық айтылымның бұзылуын ерте анықтау мүмкіндігінің бар екендігін айқындайды. Ата-аналар оқшауланған кезде баланың дауысын микрофоннан жазып, оны өңдеу және талдау үшін жүйеден алынған аудио хабарламаны жүктей алады. Жүйе процесінде алынған нәтижелер ата-аналар мен

мамандарға ағымдағы мәселені түсінуге және оны шешудің дұрыс әдісін таңдауға көмектеседі.

Жүйенің жұмыс істеу алгоритмі келесідей болуы керек: зерттелушінің дауыстық микрофонынан жазбасы .wav форматтағы дыбыстық файл жүйеге жүктеледі. Содан кейін алынған файл шуды болдырмау сүзгісімен өңделеді. Кейін өңделген аудио жазба алдын-ала дайындалған нейрондық желіге кіреді. Содан кейін интеллектуалды талдаудан кейін нейрожелі нәтижені қалыптастырады, атап айтқанда, пайдаланушының сөйлеу кемістігі бар ма және егер бар болса, нәтиже сөйлеу бұзылысының түрі және оны түзету бойынша тиісті ұсыныстар болады. Мұндай интеллектуалды жүйелерді қолдану пациенттің ыңғайсыздығын тудырмай, үйде сөйлеуді тексере алады. Сондай-ақ, ұсынылған шешімді қолдану логопед мамандарына жүктемені азайтуға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, логопедия саласы қарқынды түрде дамып келе жатыр. Жасанды интеллект негізінде қазақ тілінде жоғарыда аталып өткендей бағдарламалар жоқ. Осы орайда қазақ тілінде 5–7 жастағы балалардың сөйлеу бұзылыстарын анықтауға арналған диагностикалық құрал жасақталуда. Балалардағы сөйлеу бұзылыстарының бірыңғай диагностикалық тәсілдері мен жіктемелерін әзірлеу және енгізу белгілі бір сөйлеу бұзылыстарының пайда болуы бойынша тәуекел топтарын уақтылы анықтауға және балаларға уақтылы кешенді психологиялық – педагогикалық, логопедиялық және клиникалық түзетулер енгізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н.., Ибатова Г.Б. Логопедия. Оқулық: Жоғарғы педагогикалық оқу орындарының дефектология бөлімдерінің студенттеріне арналған оқулық (Қ.Қ. Өмірбекованың редакциясымен) – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. – 495 бет.

2. Jothi K. R., S. S. Sivaraju and P. J. Yawalkar, «AI based Speech Language Therapy using Speech Quality Parameters for Aphasia Person: A Comprehensive Review», 2020 4th International Conference on Electronics, Communication and Aerospace Technology (ICECA), 2020, pp. 1263-1271, doi: 10.1109/ICECA49313.2020.9297591.

3. Danubianu M., S.-G. Pontiac, O.A. Schipor, M. Nestor and I. Ungureanu, «Distributed Intelligent System for Personalized Therapy of Speech Disorders, » 2008 The Third International Multi-Conference on Computing in the Global Information Technology (iccgi 2008), 2008, pp. 166-170, doi: 10.1109/ICCGI.2008.31.

4. Danubianu, M., 2015. Step by step data preprocessing for data mining. A case study. In Proc. Of the International Conference on Information Technologies (InfoTech – 2015) (pp. 117-124). https://www.researchgate.net/profile/Mirela-Danubianu/publication/

5. Pentiuc S. G., Schipor O. A., Danubianu M., Schipor M. D., & Tobolcea, I. (2010). Speech Therapy Programs for a Computer Aided Therapy System. Elektronika Ir Elektrotechnika, 103(7), 87-90. Retrieved from https://eejournal.ktu.lt/index.php/elt/article/view/9282

6. Krecichwost M., Z. Miodonska, J. Trzaskalik and P. Badura, «Multichannel Speech Acquisition and Analysis for Computer-Aided Sigmatism Diagnosis in Children», in IEEE Access, vol. 8, pp. 98647-98658, 2020, doi: 10.1109/ACCESS.2020.2996413.

7. Чуксина В.О. Применение программных технологий для обнаружения речевых нарушений / В.О. Чуксина, Н.В. Майстренко // Научные исследования в современном мире. Теория и практика : сборник избранных статей Всероссийской (национальной) научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 10 ноября 2021 года. – Санкт-Петербург: Частное научно-образовательное учреждение дополнительного профессионального образования Гуманитарный национальный исследовательский институт «НАЦРАЗВИТИЕ», 2021. – С. 60-63. – DOI 10.37539/NITP322.2021.88.12.004. – EDN RUYYMZ.

Г.Е. Смагулова
студент Карагандинского университета им. академика Е.А. Букетова, г. Караганда
Л.С. Заркенова
научный руководитель, старший преподаватель кафедры специального и инклюзивного образования Карагандинского университета им. академика Е.А. Букетова, г. Караганда

ЗНАЧЕНИЕ АРТ-ТЕРАПИИ В КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЕ ПО РАЗВИТИЮ РЕЧИ ДЕТЕЙ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация. В данной статье дается описание методов арт-терапии, которые с успехом могут применяться в коррекционной работе по развитию речи детей с задержкой психического развития. Речь – тонкий психологический процесс, который формируется в первые годы жизни ребенка. Процесс становления речи детей с задержкой психического развития индивидуален и зависит от многих факторов.

Ключевые слова: арт-терапия, задержка психического развития, речевое развитие, методы воздействия на речь, коррекция речевых нарушений, психического развитие.

Аннотация. Бұл мақалада психикалық дамуы тежелген балалардың сөйлеу тілін дамыту бойынша түзету жұмыстарында сәтті қолдануға болатын арт-терапия әдістерінің сипаттамасы келтірілген. Сөйлеу тілі-бұл баланың өмірінің алғашқы жылдарында қалыптасатын нәзік психологиялық процесс. Психикалық дамуы тежелген балалардың сөйлеу тілін қалыптастыру процесі жеке және көптеген факторларға байланысты.

Түйінді сөздер: арт-терапия, психикалық дамудың тежелуі, сөйлеу тілін дамыту, сөйлеу тіліне әсер ету әдістері, сөйлеу тілі бұзылыстарын түзету, психикалық даму.

Annotation. This article describes the methods of art therapy that can be successfully used in correctional work on the development of speech in children with mental retardation. Speech is a subtle psychological process that is formed in the first years of a child's life. The process of speech formation of children with mental retardation is individual and depends on many factors.

Keywords: art therapy, mental retardation, speech development, methods of influencing speech, correction of speech disorders, mental development.

На сегодняшний день в Республике Казахстан законодательством в области защиты прав детей введены понятия – дети с особыми образовательными потребностями и принцип равных прав на получение качественного образования всеми обучающимися с учетом их индивидуальных возможностей. Современные общественно-политические и социально-экономические условия в Казахстане также способствуют устойчивому развитию системы обеспечения интеллектуального, личностного и физического развития ребенка в дошкольном возрасте. Об этом свидетельствуют и основные принципы и приоритеты развития казахстанского дошкольного воспитания и обучения, которые определены в Законе Республики Казахстан «Об образовании» [1], а также вопросы воспитания и обучения детей с особыми образовательными потребностями в Законе РК «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» [2].

В языке и речи сплетаются воедино различные линии психического развития человека – мышление, воображение, память, эмоции. Язык не только является ключевым средством общения и познания действительности, но и основным проводником приобщения к ценностям духовной культуры, а также необходимым условием воспитания и обучения. Развитие речи в дошкольном возрасте в период активного усвоения ребенком разговорного языка закладывает основу успешного обучения в школе. Полноценное владение родным языком в дошкольном детстве, развитие всех сторон речи – фонетической, лексической, грамматической – является необходимым условием решения задач интеллектуального и нравственного воспитания детей. Поэтому развитие речи является основной задачей развития ребенка, и одной из самых трудных, это касается и детей с особыми образовательными потребностями, в частности детей с задержкой психического развития. С каждым годом растет количество детей с задержкой речевого развития, поэтому очень важно своевременно их выявлять, и как можно раньше начинать оказывать коррекционную помощь таким детям. Речь – тонкий психологический процесс, который формируется в первые годы жизни ребенка [3].

Проблема развития речи, в том числе и детей с задержкой психического развития (ЗПР) является основополагающей в свете оценки развития детей младшего дошкольного возраста.

В Республике Казахстан достаточно много научно-исследовательских работ, посвященных организации логопедической работы, авторами которых являются К.К. Омирбекова, Г.Н. Тулебиева, Г.М. Коржова, Г.С. Оразаева, В.В. Боброва, С. Шунаева, К. Матай, М. Токтышева и др. [4].

В настоящее время разрабатывается новая стратегия исследования: формирование психических процессов, активное вмешательство, построение процесса с заданными свойствами. Коррекционное воздействие предусматривает систему мероприятий, направленную на преодоление

отклонений в развитии речи и предупреждение вторичных психоэмоциональных нарушений. В связи с этим программы коррекции отклонений в интеллектуальном, речевом и эмоциональном развитии детей дошкольного возраста и их реализация имеют особое значение для полноценного воспитания и обучения. Сегодня коррекция речи ребенка задержкой психического развития становится наиболее актуальной проблемой дошкольной коррекционной педагогики и психологии.

Одной из главных задач воспитания и обучения детей дошкольного возраста с ЗПР является развитие речи, речевого общения. Владение родным языком – это не только умение правильно построить предложение. Ребенок должен научиться рассказывать: не просто называть предмет, но и описать его, рассказать о каком-то событии, явлении, о последовательности событий. Такой рассказ должен состоять из ряда предложений и характеризовать существенные стороны и свойства описываемого предмета, события должны быть последовательными и логически связанными друг с другом, то есть речь ребенка должна быть связной. Речь представляет собой наиболее сложную форму психоэмоциональной деятельности. Она носит характер последовательного систематического развернутого изложения. В формировании речи отчетливо выступает тесная связь речевого и умственного развития детей, развития их мышления, восприятия, наблюдательности. Чтобы связно рассказать о чем-нибудь, нужно ясно представлять себе объект рассказа (предмет, событие), уметь анализировать, отбирать основные (для данной ситуации общения) свойства и качества, устанавливать причинно-следственные, временные и другие отношения между предметами и явлениями. Для достижения совершенства речи необходимо также правильное звукопроизношение, умелое использование интонации, логического (фразового) ударения, подбор подходящего для выражения данной мысли слова, умение строить сложные предложения, использовать языковые средства для связи предложений ребенка [5].

Метод арт-терапии в коррекционной работе позволяет получить позитивные результаты: обеспечивает эффективное эмоциональное реагирование, придает ему (даже в случае агрессивного проявления) социально приемлемые, допустимые формы; облегчает процесс коммуникации для замкнутых, стеснительных или слабоориентированных на общение детей с ограниченными возможностями; дает возможность невербального контакта (опосредованного продуктом арт-терапии), способствует преодолению коммуникативных барьеров и психологических защит; создает благоприятные условия для развития произвольности и способности к саморегуляции; оказывает дополнительное влияние на осознание ребенком своих чувств, переживаний и эмоциональных состояний, создает предпосылки для регуляции эмоциональных состояний и реакций.

Актуальность нашего исследования заключается в том, что тенденция увеличения детей дошкольного возраста с ЗПР и имеющиеся актуальные методики по коррекции речи позволяют нам исследовать данную проблему под углом взаимодействия арт-терапии. Поэтому данная работа построена на педагогическом подходе арттерапевтической деятельности.

При ЗПР наблюдаются различные сложные речевые расстройства, когда у детей нарушено формирование всех компонентов речевой системы, относящихся как к звуковой, так и смысловой стороне речи. В тоже время одним из важных показателей готовности детей к школьному обучению является уровень сформированности речи. Этим обусловлена актуальность проблемы использования арт-терапии в коррекции речи детей с задержкой психического развития.

Изотерапия – это воздействие средствами изобразительного искусства: рисованием, лепкой, декоративно-прикладным искусством. Для коррекции речи, развития мелкой моторики, а также развития творческих способностей детей используются различные техники изо-терапии. Это техника «кляксографии», ниткографии; пальцевой живописи, рисование ладонями, рисование мягкой бумагой, листьями, палочками, камушками и прочим, рисование тычком жёсткой полусухой кисти, рисование на стекле, манке, а также техника отпечатывания ватой и «оттиск пробками». Такие незатейливые упражнения обладают колоссальным значением для развития речи и психических процессов ребенка. Во-первых, они стабилизируют эмоциональное состояние детей. Во-вторых, наряду с развитием тактильно-кинестетической чувствительности и мелкой моторики, учат ребенка прислушиваться к себе и проговаривать свои ощущения, действия. Элементы арт-терапии как средство коррекции речевых нарушений способствуют развитию речи, произвольного понимания и памяти, что очень важно для детей с речевыми нарушениями.

Использование музыкотерапии способствует нормализации нейродинамических процессов коры головного мозга, нормализации биоритма, стимуляции слухового восприятия, что активизирует правополушарные функции. Музыкотерапия не только улучшает общее состояние детей, но и улучшает качество исполнения движений, таким образом развиваются выразительность, ритмичность, плавность движений. Она воздействует на коррекцию и развитие ощущений, восприятий, представлений. И самое главное преимущество – это стимуляция речевой функции, нормализация просодической стороны речи (тембра, темпа, ритма, интонационной выразительности), формирование навыков словообразования, формирование слоговой структуры слова.

Еще одно направление арт-терапии – это кинезитерапия. Она включает в себя комплекс движений, позволяющий активизировать межполушарное взаимодействие: развивает мозолистое тело, повышает стрессоустойчивость, улучшает мыслительную деятельность, способствует

улучшению памяти и внимания, а также облегчает процесс обучения чтению и письму. Все движения улучшают настроение и самочувствие выполняющего их человека.

Телесноориентированные техники в работе логопеда с детьми с нарушениями речи используют различные виды, остановимся только на некоторых из них. Биоэнергопластика – это соединение движений артикуляционного аппарата с движениями кисти руки. Растяжка включает в себя чередование напряжения и расслабление в различных частях тела, что нормализует гипертонус и гипотонус мышц. Упражнения для релаксации – способствуют расслаблению, самонаблюдению, воспоминанием событий и ощущений, являются единым процессом. Дыхательные упражнения улучшают ритмику организма, развивают самоконтроль и произвольность у детей.

Одной из форм кинезитерапии являются – танцетерапия, которая основана на выражении и пластикой тела определённых чувств и переживаний, в основе ее применения лежит снятие через танец мышечно-физиологического напряжения, появившегося в результате стресса. И психогимнастика, включающая в себя некоторые игровые варианты психотерапии, активизирующие психомоторику, этюды, упражнения, направленные на развитие различных сторон психики человека.

Сказкотерапия решает множество коррекционных задач. Во-первых, создание коммуникативной направленности каждого слова и высказывания ребёнка. Во-вторых, совершенствование лексико-грамматических средств языка. В-третьих, совершенствование звуковой стороны речи. В-четвертых, развитие диалогической и монологической речи. И, в-пятых, повышает эффективность игровой мотивации детской речи и взаимосвязь зрительного, слухового и моторного анализаторов.

Давно полюбившийся прием арт-терапии, способствующий более качественной коррекции речи и развитию эмоционально-волевой сферы – песочная терапия. Песочная терапия способствует совершенствованию умений и навыков практического общения у детей, используя вербальные и невербальные средства, обогащению словарного запаса, развитию связной речи. Она побуждает детей к активным действиям и повышает концентрацию внимания, развивает фантазию и образное мышление.

При коррекции нарушений речи у детей используется техника вокалотерапии, а именно работа с гласными звуками. Гласные звуки очень важны, ведь они составляют основу каждого слова. От гласных звуков зависит громкость, внятность, красота речи ребенка. К тому же систематические упражнения с гласными звуками исполняют роль речевой гимнастики, способствующей выработке координированных движений органов речи: развитию речевого дыхания, голоса и дикции, а также развитию фонематического слуха. Известно, что в произношении гласных звуков русского языка лицевые мышцы выполняют доминирующую роль.

Неправильная работа лицевых мышц при произношении гласных звуков у детей приводит к «неразберихе» в коре головного мозга, и в дальнейшем это скажется на их письменной речи.

Между тем правильное произношение гласных звуков очень важно, поскольку гласные служат основой для развития всех навыков: и звукового, и звукослогового, а также звукобуквенного анализа, что подготавливает ребенка к обучению грамоте. При этом существенно важно, что использование гласных звуков обеспечивает и здоровьесберегающей эффект [6].

Соединяя в себе такое огромное количество различных элементов, техник и приемов арт-терапия имеет мощный потенциал. Актуализация данного потенциала позволяет кардинально менять дидактические подходы к процессу обучения, воспитания, развития личности, коррекции нарушений, в том числе речевых, особенно у детей с задержкой психического развития.

Таким образом, использование элементов арт-терапии дает возможность неформально реализовывать процесс интеграции научных и практических знаний, умений, навыков в разных видах деятельности, в том числе и в речевой, познавательной, двигательной и художественно-эстетической. Применяя арт-терапию в коррекционной работе по развитию речи детей с ЗПР можно отметить, что она не только повышает мотивацию, но и способна значительно оптимизировать развитие ребенка. Наблюдения показали, что совместная деятельность, включающая арт-педагогические технологии дает развивающий, обучающий и коррекционный эффект.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-Ш (с изменениями и дополнениями).

2. Закон Республики Казахстан «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» от 11 июля 2002 года N 343 (с изменениями и дополнениями).

3. Агафонова И.Н. Развитие коммуникативной компетентности учащихся // Управление начальной школой. – 2009 – № 2. – С. 4-10.

4. Омирбекова К.К., Оразаева Г.С. Казахские народные игры на логопедических занятиях: учебно-методическое пособие. – Алматы: Альманахъ, 2021. – 66 с.

5. Лалаева Р.И., Серебрякова Н.И., Зорина С.В. Нарушения речи и их коррекция у детей с ЗПР у детей с ЗПР и их коррекция: Учебное пособие для вузов. – М.: Владос, 2003. – 303 с.

6. Рыбакова С.Г. Арт-терапия для детей с задержкой психического развития: Учебное пособие. – СПб.: Речь, 2007. – 144 с.

Д.С. Рамазанова, С.Х. Таирова, Б.Ж. Мұсатай
6В01901 – «Дефектология» мамандығының 4 курс студенттері,
М. Қозыбаев атындағы СҚУ, Петропавл қаласы

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ҚОЛДАНА ОТЫРЫП, САБАҚТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДА ЖЕҢІЛ АҚЫЛ-ОЙ КЕМІСТІГІ БАР БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

Аннотация. Мақалада жеңіл ақыл-ой кемістігі бар бастауыш сынып оқушыларының сабақтан тыс жұмыстарда дидактикалық ойындарды қолдана отырып әлеуметтік дағдыларын дамыту жолдары қарастырылған. Әлеуметтік дағдылардың және дидактикалық ойындарды қолданудағы маңызы туралы жазылған.
Кілт сөздер: бастауыш сынып оқушылары, жеңіл ақыл-ой кемістігі, әлеуметтік дағдылар, дидактикалық ойындар, сабақтан тыс жұмыстар.

Аннотация. В статье рассматриваются пути развития социальных навыков у учащихся начальных классов с легкой умственной отсталостью во внеурочной деятельности с использованием дидактических игр. Также о важности социальных навыков и использования дидактических игр.
Ключевые слова: учащиеся начальных классов, легкая степень умственной отсталости, социальные навыки, дидактические игры, внеурочная деятельность.

Annotation. In the article discusses the ways of developing social skills in primary school students with mild mental retardation in extracurricular activities using didactic games. Also about the importance of social skills and the use of didactic games.
Keywords: primary school students, mild degree of mental retardation, social skills, didactic games, extracurricular activities.

Жеңіл ақыл-ой кемістігі бар бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік дағдыларын қалыптастыру – басты міндеттердің бірі. Әлеуметтік дағды – қоршаған ортамен қарым-қатынас жасау үшін қажетті дағдылардың жиынтығы. Әлеуметтік дағдыларға өзіне-өзі қызмет көрсету, мәдени-гигиеналық, коммуникациялық және тағы да басқа дағдылар жатады.

Ақыл-ой кемістігі бар балалардың әлеуметтік дағдыларының қалыптасуы мен дамуы олардың психикалық процестерімен, моторикаының дамуымен, қозғалыс белсенділігімен тікелей байланысты. Сондықтан балаларды ерте жастан бастап әлеуметтік дағдыларға бейімдеу қажет. Әлеуметтік дағдылары нашар дамыған болса, бұл баланың толыққанды қоғамдық өмірге бейімделуіне қиындықтар болады. Жеңіл ақыл-ой кемістігі бар балалардың әлеуметтік дағдылары нашар дамығаны белгілі, яғни олардың өзіне-өзі қызмет ету дағдылары, қоршаған ортамен қарым-қатынасы, қоғамдық жерлерде өзін-өзі ұстау дағдылары қалыпты балалардан қарағанда әлдеқайда төмен.

Арнайы мектептерде оқушылардың әлеуметтік дағдыларын дамытуға аса мән берілген. Осы мақсат аясында оқушылардың танымдық

қызығушылықтарын, әлеуметтік дағдыларын дамытуда дидактикалық ойындардың маңызы зор. Қазіргі таңда дидактикалық ойындар кеңінен қолданылады.

Дидактикалық ойын – оқушыларға мақсатты түрде қолданылатын ойын түрі, оқушылардың белгілі бір қызығушылығын, дағдысын, білімін дамытуда тиімді тәсілдердің бірі болып келеді. Дидактикалық ойынның басты ерекшеліктерінің бірі – тәрбиелік маңызы. Жеңіл ақыл-ой кемістігі бар оқушыларға дидактикалық ойындарды қолдана отырып қоршаған ортамен дұрыс қатынасын қалыптастыра аламыз. Дегенмен дидактикалық ойындарды оқушылардың жеке ерекшеліктеріне, жас ерекшеліктеріне қарай қолданған жөн. Дидактикалық ойындарды белгілі бір жүйеде жүзеге асыру керек. Арнайы ұйымдастырылған дидактикалық ойындар сабақта немесе сабақтан тыс уақыттарда әр түрлі идеялармен, қоғамда қалыптасқан әр түрлі стандарттармен қалыптасады. Дидактикалық ойын белсенді практикалық іс-әрекеттің бір түрі бола отырып, баланың жасына қолжетімді танымдық міндеттерді шешуіне, психикалық процестердің еріктілігін дамытуға, тұлғаның қалыптасуына мүмкіндік береді. Дидактикалық ойынның жаттығулардан ерекше тұсы – ондағы ойынның ережелерін орындалуы ойын әрекеті арқылы жүзеге асуы. Бастауыш сынып оқушыларының білуге деген ынтасы мен мүмкіндіктерін толық пайдалану, олардың оқу кезінде үздіксіз дамытып отыру және алған білімдерін тәжірибе кезінде қолдану дағдыларын қалыптастыру үшін дидактикалық ойынды пайдаланудың орны ерекше екенін көруге болады. Тиімді қолданылған дидактикалық ойын, тәрбиешінің немесе мұғалімнің түсіндіріп отырған материалын, оқушы бар ынтасымен тыңдап, оны барынша жақсы меңгеруге септігін тигізеді. Себебі, дидактикалық ойын мектепке келген әрбір баланың іс-әрекетін белсендіріп, оларды тәрбиелеп, дамытудың ең маңызды құралы.

Жеңіл ақыл-ой кемістігі бар бастауыш сынып оқушыларының деңгейін анықтау үшін ғалымдардың әдістері бойынша диагностикалық жұмыстар жүргізу маңызды. Біз тақырыпқа сай жеңіл ақыл-ой кемістігі бар бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік дағдыларын анықтау үшін Брюс Л. Бейкер және Алан Дж. Брайтман авторларының «Тәуелсіздікке апаратын жол» атты еңбектерін қарастырдық. Кітапта дамуында кемістіктері бар балаларда күнделікті өмірде кездесетін қиындықтарды жеңуге арналған. Бұл кітап ата-аналарға және «ерекше» балаларды тәрбиелейтін, оқытатын, оларды қоғамда тәуелсіз және толыққанды өмір сүру үшін қажетті дағдыларды үйретуге тырысатын барлық адамдарға арналған. Кітаптың басты артықшылықтарының бірі – дамуында кемістігі бар балаларды белгілі бір дағдыға тез және тиімді үйретуге мүмкіндік береді. «Тәуелсіздікке апаратын жол» ата-ананың балаға жақсы тәрбиеші болуға үйретеді, оның жеке ерекшеліктерін ескере отырып жеке сабақ бағдарламасын жасауға септігін тигізеді. Кітапта баланы қалай оқыту керектігі, оқу процесінде туындайтын қиындық-

тарды қалай жеңуге болатындығы туралы көрсетілген, мысалдар келтірілген. Аталған авторлардың еңбектеріне сүйене отырып баланың әлеуметтік дағдыларының қаншалықты деңгейде дамығандығын анықтау мақсатында «Киім таңдау», «Ұқыптылық және жеке гигиена» жөнінде жеңіл ақыл-ой кемістігі бар балаларға диагностикалық жұмыстар жүргіздік. Зерттеу жұмыстарының көрсеткіштерінің нәтижелеріне сүйенсек, бірінші-төртінші сынып оқушыларында әлеуметтік дағды түсініктері төмен екенін байқалды.

Оқушылардың жеке мінез-құлқын, қасиеттерін анықтау мақсатында Р.М. Калининаның «Оқиғаны аяқта» әдісін ұсындық. Бұл әдістің мақсаты-балалардың мейірімділік, ашушандық, жомарттық, еңбексүйгіштік, жалқаулық, шыншылдық сияқты адамгершілік қасиеттерін анықтау мақсатында жүргізілді. Оқушыларға әр түрлі оқиғалар айтылды, әңгімелердің әрқайсысын жалғастыруға, сұрақтарға жауап беру ұсынылды. Оқушылардың қоғамдық ортада өзін қалай ұстай алатынын, мінез-құлқын анықтау мақсатында осы әдіс арқылы диагностикалық жұмыс жүргіздік. Осы әдісті қолдану арқылы біз баланың әр түрлі әлеуметтік эмоционалдық күйлері мен олардың себептерін, ерекшеліктерін анықтадық.

Оқушылардың қоғамдық ортада өзін қалай ұстай алатынын, мінез-құлқын анықтау мақсатында Е.О. Смирнованың «Жағдаяттар» әдісін ұсындық. Бұл әдістің мақсаты балалардың әлеуметтік эмоцияларын, зейіндерін, үлкенді сыйлау, жанашырлық, ұқыптылық туралы қасиеттерін анықтау болып табылады. Сонымен қатар, әлеуметтік қарым-қатынастарынның және эмоциялық деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Балаға белгілі бір мақсатта құрастырылған жағдаяттар ұсынылды, осы жағдаятты шешу кезінде баланың әлеуметтік дағдылары қандай деңгейде екенін анықтадық. Бұл әдістің нәтиже көрсеткіштері бірінші, екінші әдістің көрсеткіштерінен әлдеқайда жоғары болды. Аталған үш әдіс арқылы жеңіл ақыл-ой кемістігі бар бастауыш сынып оқушыларын диагностикалау барысында оқушылардың өз-өзіне қызмет көрсетуі, тазалық сақтауы, сонымен қатар әлеуметтік эмоцияларын және өзін-өзі ұстауы тексерілді. Диагностика жүргізу арқылы әрбір баланың деңгейі қаншалықты дамығаны немесе төмен екендігін көре алдық.

Балалардың деңгейін дамыту үшін дидактикалық ойындарды оқушылардың жеке ерекшелеріне қарай ұсыну арқылы баланың әлеуметтік дағдысын дамыта аламыз.

Қорытындылай келе, әлеуметтік дағды түсінігі туа біткен емес, бірақ адамзат өмірінде өздігінен үйренетін, оларды әлеуметтік дағды әдістерін қолдану арқылы оқуға және жетілдіруге бейім етеді. Әлеуметтік дағдыларды дамыту, соның ішінде жеңіл ақыл-ой кемістігі бар бастауыш сынып оқуышыларының әлеуметтік дағдыларды меңгеруін дамыту өте маңызды сипатқа ие. Себебі біз бұл балалардағы әлеуметтік дағды деңгейін дамыту арқылы олардың өз-өзіне қызмет

көрсету дағдысын, адамдармен қарым-қатынас құруын, жалпы қоғамда өз орнын табуына мүмкіндік бере аламыз.

Біз тақырып бойынша жобаны дайындауда жұмыс бірнеше кезеңдерге бөліп қарастырдық:

Бірінші кезеңде оқушыларға диагностика жүргізілді. Сол арқылы олардың тақырып бойынша деңгейі анықталды. Диагностика жүргізу кезеңінде жоғарыда көрсетілген барлық әдіс-тәсілдер қолданылды.

Екінші кезең жоба тақырыбы бойынша маңызды кезең -диагностика кезеңінен алынған нәтижелерге талдау жүргіздік және сол арқылы әр оқушының даму динамикасын біле алдық.

Үшінші кезеңде тақырыпқа сәйкес жоба материалдарын дайындадық. Бұл кезеңде жеңіл ақыл-ой кемістігі бар бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік дағдыларын дамыту бойынша әр сыныпқа жеке дидактикалық ойындардан тұратын диагностикалық альбом құрастырдық. Ондағы әдістер бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік дағдылардың деңгейін жан-жақты анықтауға бағытталған. Дидактикалық ойындар жинағы жеңіл ақыл-ой кемістігі бар бастауыш сынып оқушыларындағы әлеуметтік дағды деңгейін белгілі бір дәрежеде дамытуды қамтамасыз етеді.

Жеңіл ақыл-ой кемістігі бар бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік дағдыларын дамытуда дидактикалық ойындардың маңызы көп екендігін көре аламыз. Дидактикалық ойындардың көмегімен балалардың әлеуметтік дағдыларың, зейінін және әр түрлі қасиеттірін дамыта аламыз. Ең бастысы дидактикалық ойынның құрылым жақсы құрастырылған болуы тиіс. Әрбір ұсынған дидактикалық ойынның ережесіне сай көрнекі құралдардың болуы керек. Көрнекі құралдар арқылы баланың қызығушылығын, назарын өзімізге аудара аламыз. Жеңіл ақыл-ой кемістігі бар бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік дағдылары мен белсенділігін дамыту арқылы қоршаған ортамен өзара іс-әрекеттік үдерісіне, әлеуметке және қоғам сұранысына сай тұлғаны тәрбиелейміз. Әлеуметтік дағдысы жоғары дамыған жеке тұлға дағдарыс кезеңінде, қиындықтарды қайта бағдарлау кезеңінде төтеп беруге, өзінің мінез- құлқын жеке және қоғам игілігіне сәйкес бағдарлауға қол жеткізе алады. Сондай-ақ денсаулық мүмкіндігіне қарамастан, бәскелестікке қабілетті тұлғаға айналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Белкина В.Н. Психология и педагогика социальных контактов детей: учеб. пособие / В.Н. Белкина. – Ярославль : ЯГПУ им К. Д. Ушинского, 2004.

2. Белокурова Г.В. Формирование социальных умений дошкольников средствами этикета / Г.В. Белокурова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008.

3. Мухина В.С. Особенности развития личности детей, воспитывающихся в интернатных учреждениях // Воспитание и развитие детей в детском доме: Хрестоматия: Ред.-сост. Н.П. Иванова. – М.: АПО, 1996. – С.29-39.

4. Брюс Л. Бейкер, Алан Дж. Брайтман/Путь к независимости/Обчение детей с особенностями развития бытовым навыкам. – М.: 1997.

5. Ермолаев Д.О. (2013) Социализация детей с интеллектуальными недостатками развития. Фундаментальные исследования, No 9-1, с. 32–36.

6. Шипицына Л.М. (2005) «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта. – СПб: Речь. – 477 с.

М. Боранбай
магистрант Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар
Л.А. Семенова
научный руководитель, к.п.н., профессор, г.Павлодар

РАЗВИТИЕ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ СО СВЕРСТНИКАМИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация. Бұл мақала жасөспірім кезіндегі тұлғааралық қатынастарды дамытудың педагогикалық мәселесіне арналған. Орта білім беру жүйесіндегі қазіргі жағдай қарастырылды, білім алушылардың қарым-қатынасын дамытудың жаңа жолдарын іздестіру анықталды, олардың басым бөлігі білім беру процесінің субъектілері ретінде оқушылардың тұлғааралық қарым-қатынасын дамыту болып табылады

Түйінді сөздер: жасөспірім, тұлғааралық қарым-қатынас, тұлғаның дамуы, тұлғааралық қарым-қатынас.

Аннотация. Данная статья посвящена педагогической проблеме развития межличностных взаимоотношений в подростковом возрасте. Рассмотрена современная ситуация в системе среднего образования, определены поиски новых путей развития общения обучающихся, приоритетным из которых становится развитие межличностного взаимоотношения учащихся как субъектов образовательного процесса

Ключевые слова: Подросток, межличностные взаимоотношения, развитие личности, межличностное общение.

Annotation. This article is devoted to the pedagogical problem of the development of interpersonal relations in adolescence. The current situation in the system of Secondary Education is considered, the search for new ways to develop students ' communication is determined, the main part of which is the development of interpersonal communication of students as subjects of the educational process

Key words: adolescence, interpersonal communication, personality development, interpersonal communication.

В настоящее время уже не приходится доказывать, что межличностное общение – совершенно необходимое условие бытия людей, что без него невозможно полноценное формирование у человека ни одной психической функции или психического процесса, ни одного блока психических свойств, личности в целом.

Главной целью обновления системы образования Республики Казахстан является формирование саморазвивающейся личности, способ-

ной управлять собой, что настойчиво диктует необходимость формирования коммуникативных умений у школьников.

Являясь стержнем системы образования, школа призвана закладывать основы всего процесса развития личности будущих граждан страны. В Государственном общеобязательном стандарте среднего общего образования Республики Казахстан определен важнейший приоритет формирования общеучебных умений, навыков и способов познавательной и речевой деятельности школьников: «Содержание образования должно обеспечить: формирование активной личности, обладающей критическим и творческим мышлением, умениями самостоятельно добывать знания и использовать их в практической деятельности; развитие ее коммуникативных способностей».

В настоящее время смена приоритетов в образовании на основе личностно-ориентированного подхода обусловливает появление нового идеала культурного и образованного человека, средством и условием достижения которого становится развитие коммуникативного потенциала личности.

Проблема общения приобретает особую актуальность для учащихся подросткового возраста, что связано с воздействием ряда факторов:

– во-первых, именно в подростковом возрасте общение начинает определять многие стороны личностного развития, выступая в качестве ведущей деятельности;

– во-вторых, происходят кардинальные изменения условий деятельности, общения и социального окружения при переходе в среднее школьное звено;

– в-третьих, влияние глобальных информационных процессов приводит к предпочтению виртуальных контактов непосредственному общению, что негативно складывается на коммуникативной, перцептивной и интерактивной сторонах общения подростков, на снижении их социальной и познавательной активности.

Поэтому современную ситуацию в системе среднего образования можно определить, как время поисков новых путей развития общения обучающихся, приоритетным из которых становится развитие межличностного взаимоотношения учащихся как субъектов образовательного процесса.

Подростковый период – это самый ответственный период, поскольку здесь складываются основы нравственности, формируются социальные установки, отношения к себе, людям, к обществу. Кроме того, в данном возрасте стабилизируются черты характера и основные формы межличностного поведения. Все эти качества развиваются в процессе общения подростка с людьми. Общение становится ведущим видом деятельности подростка. Центр физической и духовной жизни ребенка перемещается из дома во внешний мир, переходит в среду сверстников и взрослых. Общение играет весьма существенную роль в становлении и разви-

тии самосознания, и правильный образ «я» складывается у ребенка лишь тогда, когда окружающие его люди в этом искренне заинтересованы.

Проблема возникновения и развития самооценки является одной из центральных проблем становления личности ребенка. Подросток много думает о себе, и возникающее у него чувство взрослости начинает определять его оценки и самооценки, отношение к своим поступкам, поступкам сверстников, старших.

Самооценка является необходимым компонентом развития самосознания, т.е. осознание человеком самого себя, своих физических сил, умственных способностей, поступков, мотивов и целей своего поведения, своего отношения к окружающим, к другим людям и самому себе.

Человек на протяжении всей своей жизни нуждается в принятии его другими, в позитивных оценках, но в подростковом возрасте эта потребность выражена наиболее ярко. В настоящее время растут такие негативные социальные явления, как преступность, наркомания, алкоголизм, девиантное поведение молодежи.

Данные социометрических исследований показывают, что положение ребенка в системе сложившихся в классном коллективе межличностных отношений определяется рядом факторов, общих для подросткового возраста. Группа подростков, имеющих неблагополучное положение в системе личных отношений, обладает схожими характеристиками: трудности в общении со сверстниками, неуживчивость, вспыльчивости, грубости, замкнутости, их отличает жадность и зазнайство, навязчивость и неряшливость. Общение подростка во многом обуславливается изменчивостью его настроения.

Для подростка наиболее актуально групповое межличностное взаимодействие, общение в компании ровесников. Степень «включенности» в группу определяет, как стиль межличностного взаимодействия, так и направленность личностного развития. Частыми причинами затруднений общения, по мнению исследователей, могут выступать индивидуально-психологические особенности общения, включая интеллектуальные, волевые, личные проявления человека.

Характерными для подросткового возраста являются имитации чьего-либо поведения. Чаще имитируется поведение значимого взрослого, достигшего определенного успеха, причем в первую очередь обращается внимание на внешнюю сторону. При недостаточной критичности и несамостоятельности в суждениях такой образец для подражания может оказать негативное влияние на поведение подростка.

В связи с вышесказанным возрастная задача развития навыков межличностного взаимодействия становится для подростка наиболее значимой и актуальной, поскольку отрочество является наиболее сензитивным периодом для развития навыков межличностного взаимодействия.

Однако в современной практике наблюдается противоречие между необходимостью исследования особенностей межличностных отноше-

ний в подростковом возрасте со сверстниками и недостаточной теоретической изученностью и методической оснащенностью практической деятельности педагога-психолога в названном направлении.

Список использованных источников

1. Козлов Н.И. Психология межличностных отношений. – М.: Просвещение, 1995. – 70 с.
2. Жариков Н.М. Учителям и родителям о психологии подростка. – М.: Изд-во УРАО, 2006. – 163 с.
3. Бедельбаева Х.Т. Влияние общения на избирательное отношение детей к социальным и несоциальным сигналам. Новые исследования в психологии. – М.: Генезис, 2005. – 205 с.

А.М. Алиакбарова
магистрант Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар
Л.А. Семенова
научный руководитель, к.п.н., профессор, г. Павлодар

ВЛИЯНИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В СЕМЬЕ НА РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА

Аннотация. Бұл мақалада отбасы ұғымының мәні баланы әлеуметтендірудің негізгі институты ретінде қарастырылады, онда ол жеке тұлға, жеке тұлға ретінде қалыптасады, оның жеке ерекшеліктері, белгілі бір моральдық құндылықтары, өмірлік принциптері бар. Сондай-ақ, бұл жерде отбасылық қатынастардың негізгі проблемалары, олардың баланың болашағына және оларды шешу жолдарына әсері келтірілген.

Түйінді сөздер: отбасы, баланың әлеуметтенуі, жеке тұлғалық ерекшеліктері, отбасылық қатынастар.

Аннотация. В данной статье рассматривается сущность понятия семья, как главный институт социализации ребёнка, где происходит формирование его как человека, личности со своими индивидуальными особенностями, определёнными моральными ценностями, жизненными устоями. Также здесь выдвигаются основные проблемы внутрисемейных отношений, какое влияние они оказывают на будущее ребенка и пути их решения.

Ключевые слова: Семья, социализация ребенка, индивидуальные особенности личности, внутрисемейные отношения.

Annotation. This article examines the essence of the concept of family as the main institution of socialization of a child, where it is formed as a person, a personality with its own individual characteristics, certain moral values, life principles. Also, the main problems of intra-family relations are put forward here, what impact they have on the child's future and ways to solve them.

Keywords: Family, child socialization, individual personality traits, intra-family relations.

В современном обществе контроль над людьми и личными человеческими отношениями берут различные гаджеты.

Семья является одним из наиболее значимых институтов общества и оказывает огромное влияние на становление личности ребенка, на его развитие и будущую жизнь.

В век информационных технологий отношение родителей и детей поменялись, потому что многие заменяют личное общение с детьми на интернет, что оказывает влияние на интеллектуальное развитие ребенка. Личное общение с детьми может сформировать у них как позитивный взгляд на мир и на самих себя, сделать их успешными, уверенными в себе людьми, так и может привести к отсталому развитию, низкой самооценке и недоверию к окружающим [1].

Исследование влияния межличностных отношений на развитие ребенка важно, т.к. в семье происходит процесс воспитания, закладываются основные модели и стереотипы поведения, именно здесь ребенку должны дать понятия о моральных нормах и о том, как правильно подавать себя в обществе [2].

Семья – важный общественный институт, который является первичной социальной микросферой для человека. Она является основным фактором нравственного, психического, духовного развития индивида и напрямую влияет на становление здорового, эмоционально уравновешенного, интеллектуально развитого человека [3].

Тема семьи, воспитания, внутрисемейных отношений волновала людей с древних времён. «В сочинениях великих мыслителей прошлого: Платона, Аристотеля, Я.А. Каменского, Ж.-Ж. Руссо – описывается их отношение к семье как фактору воспитания, оценивается её роль в становлении и дальнейшей жизни каждого человека.

Изучением этой проблемы занимались такие выдающиеся учёные как: Н.И. Новиков, А.Н. Радищев, В.Ф. Одоевский, А.И. Герцен, Н.И. Пирогов, Н.А. Добролюбов, К.Д. Ушинский, Т.Ф. Лесгафт, Л.Н. Толстой, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский» [4].

Семья, как любой социальный институт, имеет определенные функции, так, например, самыми важными из них являются следующие: репродуктивная, хозяйственно-бытовая, экономическая, воспитательная, функция социального контроля, функция социализации [4].

Каждая из данных функций по-своему важна, однако, социализация ребенка в семье является главной составляющей и требует особого внимания и ответственности всех членов семьи.

Первичными агентами социализации являются родители и родственники (бабушки, дедушки, братья, сестры, тети, дяди и т.д.). Именно эти люди общаются с ребенком с самого возраста, создают определенную обстановку около него и в процессе взросления дают ему первые знания об окружающем мире, о моральных нормах, ценностях, о правильном поведении и подаче себя в обществе. Именно близкие ребенку

люди, в основном, конечно же, родители должны контролировать взросление ребёнка, общаться с ним, всегда стараться узнавать о проблемах и переживаниях, особенно, если речь идет о подростковом возрасте, ведь в этот период дети более зависимы от мнения сверстников, от информации, полученной в интернете. Также агентам социализации следует обратить внимание на интересы ребенка (в каждом возрастном периоде), на то, с кем он общается, как обращается с окружающими людьми и сколько времени проводит за компьютером, в интернете [5].

Качество социализации личности зависит от уровня образованности родителей, их социального поведения, моральных ценностей, социальных ориентиров.

Исследования последних лет экспериментально доказали, что дети присваивают себе те жизненные ценности и устои, которыми обладают близкие им люди, в основном родители. А ценности взрослых формируются исходя из социальных и экономических условий жизни, данного исторического периода, общественного строя. [5, 6]

Многие считают, что большее влияние на ребёнка оказывает улица, школа, средства массовой информации, но всё же социологические исследования показывают, что влияние семейных отношений сильнее влияния других факторов: влияние семьи – 40%, СМИ – 30%, школы – 20%, улицы – 10% [5].

Чтобы социализации ребенка прошла успешно, очень важно, чтобы семья осознавала всю суть воспитания ребенка и подавала себя как нравственный образец для него. Родителям следует с самого детства прививать детям любовь к знаниям, искусству, творчеству, что способствовало бы развитию высоконравственного, образованного человека.

Далеко не все семьи прививают нравственные понятия ребенку. Так, пронаблюдав за детьми, было отмечено, что уже в возрасте 9–10 лет дети слушают «взрослую» музыку с присутствием нецензурной лексики [7].

Также некоторые дети используют в своей речи ругательства, порой не понимая смысла сказанных слов. В основном причиной тому является употребление ненормативной лексики ближайшим окружением ребенка: родителями, близким родственниками. И иногда эти люди даже не задумываются о том, что они оказывают негативное воздействие на развитие ребенка. Например, просмотр телепередач, кинофильмов с детьми, прослушивание музыки, где присутствует некультурная речь, оказывает на них прямое воздействие. Проблема нецензурной лексики имеет глобальный характер, так как немногие люди в современном мире владеют литературным языком и могут выступить положительным примером для ребенка. Поэтому родителям необходимо бороться с этой проблемой еще в дошкольном возрасте, когда ребенок неосознанно выражается неприемлемыми словами, и пытаться всеми способами отгородить его от отрицательного воздействия, прежде всего не употреблять в своей речи нецензурную лексику [6, 7].

В связи с появлением в современном мире различных информационных и компьютерных технологий, семья претерпела изменения. Всё чаще дети стали проводить своё время не за книгой, не с родственниками, а с различными гаджетами. Это приводит к тому, что межличностные отношения обесцениваются, родители и дети меньше общаются и порой не знают о проблемах друг друга. Это большая проблема современных семей и она требует решения. Причем она актуальна как для семей с детьми как подросткового возраста, так и раннего возраста [8].

Так, в ходе собственных наблюдений за детьми возраста 7–14 лет на улице, в школе, дома, у гостей было замечено практически полное отсутствие детей из реальной жизни. Многие дети продолжительное время погружены в свои смартфоны, увлечены играми и просмотром видеороликов на YouTube. Следует отметить, что яркие, увлекательные видео, которые не несут в основном никакой полезной информации, в настоящее время действительно завлекают внимание детей и, просматривая одно, они уже не могут остановиться и начинают просматривать другое. Так, ребенок, который зависим от интернета в развлекательных целях, не может встать на путь полноценного интеллектуального, психического и физического развития.

Чтобы найти решение данной проблемы родителям и родственникам ребенка нужно самим как можно меньше проводить время за гаджетами, оставлять его на личное общение в кругу семьи, на проявление внимания к детям, разговоры с ними об учебе, друзьях, о победах и неудачах. Также, нужно ограничивать время препровождения детей в социальных сетях и приучать к чтению книг и к творческим занятиям.

Семья у каждого человека должна ассоциироваться с окружением родных людей, которые всегда поймут и поддержат, окажут помощь в решении проблем. Картина идеальной семьи не всегда претворяется в реальную жизнь [1].

Важным аспектом проблемы социализации ребенка под влиянием межличностных отношений является позитивное и негативное воздействие на ребенка. Так, если один или оба родителя жестоко обращаются со своими детьми, не верят в их способности, не помогают им в трудных жизненных ситуациях, считая проблемы ребенка «пустяками», не дают права высказать свое мнение, тем самым подавляя их индивидуальность, личное «Я», то это может сильно сказаться на его будущем. Дети из таких семей могут агрессивно вести себя в обществе, отыгрываться на других детях, в будущем потеряют веру в себя и доверие к окружающим, есть риск быть втянутым в плохие компании и преступную деятельность.

Так, исследования показывают, что люди, совершавшие различного рода преступления, выросли в неблагополучных семьях где родителям было не до ребенка. Также некоторые женщины, которые в детстве по-

лучали мало внимания от своей матери, склонны к применению карательных средств воспитания. [1, 8].

Семейные отношения развиваются с глубокой древности и претерпевают различные изменения. Влияние гаджетов сильно изменило людей и для семей это стало неким минусом, так как все больше и больше обесценивается личное общение родителя и ребенка. Современные дети, сталкиваясь с проблемой, первым делом начинают искать решение в интернете, социальных сетях, доверяют блогерам, вместо того, чтобы спросить у своего близкого. Но проблема не только в детях, но и в родителях, ведь они должны постараться завоевать доверие своего ребенка, показать, что у любой проблемы есть решение [1].

Таким образом, действительно семья и отношения в ней являются очень важными составляющим в процессе социализации ребёнка, так как именно здесь у ребёнка формируется представление о социальных связях, он приобщается к общечеловеческим ценностям, моральным и культурным стандартам поведения, учится социально-одобряемому поведению, приспособлению к окружающим, построению отношений, проявлению чувств и эмоций. Если у родителей есть способность принять своего ребёнка как существо с уникальными характеристиками, то это повлияет на его представление о себе самом, так как он будет чувствовать себя особенным и вследствие этого уверенным человеком.

Список использованных источников

1. Порхунова А.Е., Сидоров А.Н., студенты Нижегородский государственный педагогический университет «Влияние межличностных отношений в семье на формирование личности ребенка в современном мире».

2. Пушкарева Т.В., Швецова М.Н., Зуев К.Б. Семья, брак и родительство в современной России: монография. – М. МГПУ. 2014. – 280 с.

3. Смирнов Т.А. Социализация личности: проблемы формирования толерантности личности в семье // Успехи современной науки. – 2016. – №5. – 56-58 с.

4. Дядюнова И.А. Воспитание ребенка в семье – воспитание будущего страны // Непрерывное педагогическое образование в контексте инновационных проектов общественного развития: сборник материалов VI Международной научно-практической конференции. – М., 2017. – С. 1609-1614.

5. Лукьянова М.В., Офицерова С.В. Психология семьи: учебное пособие. – Ставрополь: Издательство СКФУ. 2017. – 138 с.

6. Маматов О.В. Семья как важнейший институт социализации // Молодой ученый. – 2014. – №6. – С. 865-867.

7. Марголина Ж.Б., Суртаева Н.Н. Стили родительского поведения и воспитания детей в семье / Социальное обслуживание семей и детей: научно-методический сборник. – 2019. – №16. – С. 64-72.

8. Мордахаев Л.В. Семейное воспитание: проблемы и особенности // Педагогика. – 2014. – №13. – С. 173-178.

Жалел Сардар
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Г.А. Сулейменова
научный руководитель, к.п.н., преподаватель-эксперт
Высшей школы педагогики, г.Павлодар

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ДЕТЕЙ С РАС

Аннотация. Бұл мақалада аутист баланың дамуының мәнін түсінудің теориялық негіздері және бастауыш мектеп жасындағы ерте балалық аутизмі бар балаларға психологиялық-педагогикалық көмек көрсетудің әртүрлі әдістері қарастырылған. Мектеп ортасында АСД бар балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мен оқытудың негізгі міндеттері көрсетілген.

Түйінді сөздер: Аутизм, аутист бала, психологиялық-педагогикалық көмек, инклюзия, психокоррекция

Аннотация. В данной статье рассмотрены теоретические основы понимания сущности развития аутичного ребенка и различные методики оказания психолого-педагогической помощи детям с ранним детским аутизмом младшего школьного возраста. Показаны основные задачи психолого-педагогического сопровождения и обучение детей с РАС в школьной среде.

Ключевые слова: Аутизм, аутичный ребенок, психолого-педагогическая помощь, инклюзия, психокоррекция.

Annotation. This article discusses the theoretical foundations of understanding the essence of the development of an autistic child and various methods of providing psychological and pedagogical assistance to children with early childhood autism of primary school age. The main tasks of psychological and pedagogical support and education of children with ASD in the school environment are shown.

Keywords: Autism, autistic child, psychological and pedagogical assistance, inclusion, psychocorrection.

Сегодня в наше время растет число детей с проблемами развития. Педагоги, социальные работники, психологи, медики озабочены ростом проблем психического и физического здоровья подрастающего поколения.

Психологи отмечают, что проблемы современного ребенка невозможно решить лишь средствами традиционной психологии. По мнению исследователей, проблемы психологического здоровья детей включают в себя, прежде всего, вопросы психологической помощи детям и совершенствования современных медико-психологических, психотерапевтических практик и антропотехнологий [1].

Разработка этих вопросов требует обращения к постнеклассической психологии. Методология гуманитарного знания о человеке, разрабатываемая Б.Г. Ананьевым, Л.С. Выготским, А.Н. Леонтьевым, С.Л. Рубинштейном и другими учеными лежит в основе антропологии образо-

вания и современной практической психологии, которая направлена на оказание помощи детям, в ней нуждающимся, и особенно детям с аутическими расстройствами [2].

Одним из важнейших направлений исследований в специальной психологии и коррекционной педагогике является изучение проблемы раннего детского аутизма.

Слово аутизм (от греч. autos– сам) представляет собой отрыв от реальности, отгороженность от окружающего мира. Немецкий психиатр Эйген Блейлер в 1911 г. впервые использовал термин «аутизм» для обозначения симптома у взрослых больных, страдающих шизофренией, который проявляется в виде ухода человека от внешней реальности в мир собственных фантазий [4]. И, все-таки, современное понимание аутизма существенно отличается от первоначального клинического определения, предложенного Блейлером. За рубежом аутизм можно рассматривать в поведенческом плане как внутренние переживания и уход от реальной действительности, как сознательное или бессознательное защитное приспособление против душевной боли, защита дает человеку возможность избегать непосильных требований окружающей среды [2].

Впервые С.С. Мнухин представил описание «аутизма» в детском возрасте в 1947 г. Он так же выдвинул концепцию органическое происхождение раннего детского аутизма (РДА), то есть на фоне органического поражения нервной системы. К 1960 годам наступил «БУМ»: как отметил В.Е. Каган, проблеме аутизма посвящались научные работыи статьи. К концу 60-х – началу 70-х годов стали появляться работы авторов (Д.Н. Исаев, А.Е. Зеленецкая и др.), в которых они аргументировали критику расширительной диагностики раннего детского аутизма на Западе [3].

В работе О.С. Никольской, Е.Р. Баенской, М.М. Либлинга «Аутичный ребенок. Пути помощи» наиболее ярким проявлением детского аутизма является нарушение коммуникации и развития социального взаимодействия с другими людьми. Его нельзя просто объяснить сниженным уровнем когнитивного развития ребенка. Еще одной характерной особенностью является стереотипность в поведении ребенка, которая проявляется в стремлении сохранить привычную обстановку и условия жизни, пристрастии его к одним и тем же объектам и действиям [3].

Известно, что нарушение психического развития ребенка с аутизмом захватывает все стороны психики – сенсомоторную, перцептивную, речевую, интеллектуальную, эмоциональную сферы. Психическое развитие искажается, и происходят изменения в стиле организации отношений с миром, его познания. И здесь характерно, что ребенок испытывает наибольшие трудности не с самим усвоением знаний и умений, хотя и это достаточно трудно для многих аутичных детей, а с их практическим использованием. Наиболее беспомощными такие дети становятся именно во взаимодействии с людьми [3].

Психотерапия при детском аутизме должна быть направлена не только на ребенка, но и на его близкое окружение. В первом случае цель психотерапии – это коррекция поведенческих расстройств, снятие у ребенка тревожности и страхов, во втором – помощь направлена на снижение тревоги и смягчение напряжённости у членов семьи, особенно у родителей. Необходимо привлечь их к повседневной работе с ребенком после ознакомления с приемами правильного обращения с ним, обучению особенностям воспитания.

В Казахстане на сегодняшний день открыты центры помощи детям РАС, которые помогают детям и родителям в воспитании и обучении.

Рассматривая ребенка с аутизмом в системе образования, мы можем отметить, что по сравнению с обычными детьми, эти дети представляют особую проблему для учителей тем, что трудно входят в режим занятий, они не умеют общаться с другими детьми на перемене. Такие дети требуют индивидуального подхода, постоянного побуждения, поддержки и т.д. Существуют отдельные, наиболее тяжелые случаи, которые связаны с глубокими нарушениями умственного развития ребенка [4].

В таком случае образовательные организации признает его необучаемым, и родители остаются практически без помощи педагогов и психологов на всем этапе взросления ребенка. Как показывает опыт экспериментальной работы, даже в самых тяжелых случаях при создании адекватных условий и наличии грамотного специалиста, обучение ребенка возможно. Он может освоить ранее недоступные ему способы коммуникации с другими людьми, стать более адаптированным в быту, овладеть отдельными учебными приемами [1].

Психологическая коррекция детей с аутизмом. Эти дети нуждаются в пожизненном социально-психологическом сопровождении, частью которого является психологическая коррекция. Цель психологической коррекции – не лечение, а помощь в адаптации к окружающему миру на основе развития имеющихся ресурсов психики. Поэтому коррекционная работа с такими детьми осуществляется по следующим направлениям: развитие эмоциональной сферы; коррекция нарушений общения; коррекция нарушений поведения. Программа коррекционной работы с детьми с РАС предусматривает создание специальных условий обучения с учетом их особых образовательных потребностей, а также обеспечение дифференцированной многопрофильной помощи в получении качественного общего образования [4].

Основными механизмами реализации программы коррекционной работы являются: оптимально выстроенное взаимодействие специалистов образовательной организации, обеспечивающее комплексное, системное сопровождение образовательного процесса, а также социальное партнерство, предполагающее профессиональное взаимодействие образовательной организации с внешними ресурсами (организациями различных ведомств, другими социальными институтами). Учащиеся с РАС

должны получать комплексную психолого-педагогическую помощь профессиональной команды специалистов (учитель начальных классов, учитель-дефектолог, учитель-логопед, педагог-психолог, тьютор) [5].

Обозначим основные направления работы по сопровождению детей с РАС.

1. Возможных ресурсов учащихся на психолого-медико-педагогическом консилиуме.

2. Организация и проведение специалистами индивидуальных и групповых коррекционно-развивающих занятий, направленных на преодоление нарушений развития и трудностей обучения (учителя-логопеда, учителя-дефектолога, педагога-психолога).

3. Системное воздействие на учебно-познавательную деятельность ребёнка в динамике образовательного процесса, направленное на формирование универсальных учебных действий и коррекцию отклонений в развитии.

4. Коррекция и развитие высших психических функций.

5. Реализация системы мероприятий по социализации детей с РАС, формированию жизненных компетенций.

6. Разработка адаптированных образовательных программ.

7. Устранение нежелательных форм поведения детей с РАС.

8. Развитие коммуникативных навыков обучающихся, формирование средств невербальной и вербальной коммуникации.

9. Выработка рекомендаций по основным направлениям работы с обучающимися.

10. Консультирование педагогов по выбору индивидуально-ориентированных методов и приёмов работы с обучающимся.

11. Повышение психолого-педагогической компетентности родителей учащихся с РАС [4].

Отметим такой немаловажный фактор как взаимодействие аутичного ребенка с учителем и с детьми. Для такого ребенка, прежде всего, важны личные отношения: он должен сидеть рядом и дополнительно к общей инструкции, необходимо обратиться к нему лично. Желательно, чтобы педагог создал ребенку хорошую репутацию в глазах одноклассников [6]. Неформальные контакты на перемене тоже по возможности должны быть организованы.

Теоретический анализ специальной литературы и практический опыт показывают, что основная цель психологической коррекции детей с ранним детским аутизмом – это гармонизация их личностного и интеллектуального потенциала, исправление имеющихся нарушений в психическом развитии, помощь в адаптации к окружающему миру на основе развития имеющихся ресурсов психики [1].

Основные задачи психолого-педагогического сопровождения стоящие перед специалистами:

1. Определение индивидуальных особенностей и особых образовательных потребностей каждого обучающегося ребенка с РАС;

2. Определение и создание специальных условий, способствующих адаптации и социализации учащихся в школе и освоению адаптированной основной общеобразовательной программы (АООП) начального общего образования в соответствиями с рекомендациями;

3. Оказание помощи в адаптации, социализации обучающихся детей с РАС;

4. Индивидуализация содержания, организации и методов образования и коррекционной помощи – разработка индивидуальных адаптированных общеобразовательных программ (АОП) и/или индивидуальной программы психолого-педагогического сопровождения;

5. Коррекция специфических нарушений и формирование жизненных компетенций у обучающихся с РАС;

Как показывает практика, дети с РАС и ограниченными возможностями должны быть интегрированы в общество с учетом их собственных индивидуальных особенностей и возможностей, а не следовать правилам здоровых детей [7]. Наличие эмоциональных, поведенческих и когнитивных проблем значительно снижает возможности их адаптации в социуме. Поэтому дальнейший поиск путей форм, методов и средств эффективного воздействия на формирование личности детей и подростков с проблемами в развитии делает изучение поставленных вопросов весьма актуальным.

Список использованных источников

1. Пищик И.В. Сопровождение и практика обучения детей с аутическими расстройствами / Вестник Таганрогского института им. А.П. Чехова. – 2018. – С. 66-71.

2. Злобина А.С. Проблема психосоциальной помощи детям с ранним детским аутизмом // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. – Издательство: Пензенский государственный педагогический университет им. В.Г. Белинского (Пенза).

3. Инклюзия аутистов: московская школа проводит уникальный эксперимент https://www.miloserdie.ru/video/inklyuziya-shkolnikov-autistov-pervyj-polozhitelnyj-opyt/

4. Мамайчук И.И. Помощь психолога детям с аутизмом. – СПб.: Речь. 2007. – 288 с.

5. Михеева А. Адаптация ребенка с РАС к школе «Региональная общественная организация помощи детям с расстройствами аутического спектра «КОНТАКТ»«. http://contact-autism.ru/adaptatsiya-rebenka-s-ras-k-shkole/

6. Мнухин С.С., Зеленецкая А.Е, Исаев Д.Н. О синдроме «раннего детского аутизма», или синдроме Каннера у детей // Журнал невропатологии и психиатрии. – 1967.

7. Никольская О.С. Особенности обучения аутичных детей / Детский аутизм: хрестоматия; сост. Л.М. Шипицына. – СПб., 2001. – 234.

Б.М. Мамбетбаева
магистрант 2 курса Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар
М.Е. Нургалиева
научный руководитель, доктор PhD, г.Павлодар

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОПОНИМАНИЯ ЛИЧНОСТЕЙ В ОБЩЕНИИ

Аннотация. Мақалада гендерлік айырмашылықтардың тұлғааралық қарым-қатынастың, өзара түсіністіктің сәттілігіне әсері мәселесіне теориялық талдау берілген. Психологиядағы өзара түсіністік ұғымы, қарым-қатынаста өзара түсіністікке жетудің психологиялық механизмдері мен факторлары қарастырылады.
Түйінді сөздер: өзара түсіністік, тұлғааралық қатынастар, Гендерлік сипаттамалар, тұлғааралық қарым-қатынас.

Аннотация. В статье проводится теоретический анализ проблемы влияния половых различий на успешность межличностного общения, понимания и взаимопонимания. Рассматривается понятие взаимопонимание в психологии, психологические механизмы и факторы достижения взаимопонимания в общении.
Ключевые слова: взаимопонимание, межличностные взаимоотношения, гендерные особенности, межличностное общение.

Annotation. The article provides a theoretical analysis of the problem of the influence of gender differences on the success of interpersonal communication, understanding and mutual understanding. The concept of mutual understanding in psychology, psychological mechanisms and factors of achieving mutual understanding in communication are considered.
Keywords: Mutual understanding, interpersonal relationships, gender characteristics, interpersonal communication.

Актуальность изучения психологических закономерностей достижения взаимопонимания в межличностном общении определяется недостатком исследований данной проблемы и непосредственной связью взаимопонимания с общением, взаимоотношениями и совместной деятельностью людей.

Взаимопонимание является основой достижения гармонии в семейных отношениях, эффективной совместной деятельности и делового общения, успешной социально-психологической адаптации личности в социуме [1]. Взаимопонимание как возможность и способность людей понимать друг друга является ключевой проблемой человеческого взаимодействия.

Окружающий мир становится разнообразнее, внутренний мир человека постоянно индивидуализируется, и чем труднее человеку бывает выразить себя, тем важнее, жизненно необходимее ему быть понятым. Этим можно объяснить рост исследований проблемы взаимопонимания в современной науке.

Интерес к феномену взаимопонимания растет в связи с признанием учеными проблемы одиночества как проблемы века. В последние десятилетия наблюдается рост внутреннего одиночества как отчуждения личности от самой себя и других людей, причиной которого является отсутствие взаимопонимания [1].

Традиционно в науке существовали и существуют две линии анализа взаимопонимания.

Первая сторона анализа была задана В. Дильтеем. Понимание в его работах предстает как «вчувствование в духовный мир другого», эмпатическое сопереживание его мыслей и чувств.

Понять – это значит постигнуть, усвоить смысл. Философ М. Хайдеггер придавал пониманию особое значение в жизни человека. С его точки зрения, понимание выступает условием существования человека, оно есть функция души, поэтому одних рациональных рассуждений, умозаключений недостаточно для достижения взаимопонимания.

Взаимопонимание жизненно необходимо и возможно тогда, когда подключается интуиция при постижении духовного мира другого человека [3].

Вторая сторона рассматривает понимание как функцию разума, особого рода работу сознания. Взаимопонимание отождествляется с познанием, интерпретацией, толкованием, убеждением, социальными и личностными смыслами.

Согласно так называемому информационному подходу, взаимопонимание и не нужно, достаточно лишь правильное понимание социальной информации. Первая сторона анализа во многом способствовала возникновению гуманистической психологии, которая признает целью и условием личностного развития – взаимопонимание.

Человеку не нужно вступать в общение, если он не хочет понять другого и быть понятым. Основными характеристиками взаимопонимания являются целостность, постоянное развитие, позитивность, индивидуальность, уникальность и неповторимость [3].

Вторая сторона анализа – философское представление о взаимопонимании, отождествляемом с познанием, интерпретацией, толкованием – послужило основой для формирования психологического направления в изучении взаимопонимания, в рамках которого, оно рассматривается в связи с конкретной деятельностью.

В данном случае взаимопонимание изучается как явление, обслуживающее конкретную деятельность, исследование которой является приоритетным [4].

Согласно исследованиям Е.И. Головаха, Н.Р. Панина взаимопонимание, это сложный, целостный процесс понимания себя, другого и понимание другим. Взаимопонимание оказывается возможным при едином понимании информации и ситуации общения, так как понимание другого еще не означает, что он также понимает тебя [2].

Основными механизмами взаимопонимания являются идентификация, рефлексия и эмпатия. Идентификация как рациональное познание партнера по общению, эмпатия как стремление эмоционально откликнуться на проблемы человека и рефлексия как осознание субъектом того, как он воспринимается партнером по общению, дополняют друг друга, делая возможным достижение взаимопонимания в общении.

Истинное взаимопонимание возможно только в процессе диалога личностей. Диалог не только субъект-субъектное, но всегда и личностное общение.

По утверждению М. Бахтина взаимопонимание – это диалог личностей, открытая коммуникация свободных и ответственных, независимых, признающих личностную автономию друг друга субъектов. Состоится или не состоится диалог, зависит от многих условий, но прежде всего от личностной зрелости общающихся либо хотя бы одного из них.

В диалоге взаимопонимание – это цель, результат и условие общения. Диалог начинается с доверия к себе и к другим, поэтому и с отказа от контроля над собой: своими мыслями, чувствами, поступками. Но это еще и отказ от контроля над другим человеком, признание его права думать, чувствовать и поступать самостоятельно.

Диалог – это путь, по которому человек должен идти, если хочет достичь полного взаимопонимания [5]. Чем лучше человек осознает себя, тем лучше осознаются им цели, мотивы общения и совместной деятельности. В целом положительное отношение к себе формирует положительное отношение к другому человеку.

Необходимым условием достижения взаимопонимания является коммуникативная компетентность как способность устанавливать и поддерживать контакты с другими людьми и сензитивность как чувствительность к психическим состояниям других, к их стремлениям, ценностям и целям. Для взаимопонимания важно совпадение целей, мотивов, установок, ценностных ориентации партнеров [4].

В последнее время пристальное внимание психологов уделяется проблеме влияния половых различий на успешность межличностного общения, понимания и взаимопонимания.

Сегодня внимание к этой теме постоянно растёт. Мужчины и женщины сравниваются по различным параметрам – от психофизиологических и нейропсихологических до социально-психологических особенностей психики. Однако пока исследованы далеко не все параметры психики. Исследования половых особенностей личности показали, что женщины склонны к экспрессивному стилю в межличностном общении, а мужчины к инструментальному стилю.

Женщины проявляют гибкость в реакции на ситуацию: с экспрессивными коллегами они более экспрессивны, с инструментальными – инструментальны. Для мужчин это не характерно, они склонны прояв-

лять свой инструментальный стиль во всех ситуациях, возможно, потому, что эти стили связываются с маскулинностью и феминностью.

Считается, что мужчины будут демонстрировать в своём поведении ориентацию на задачу, а женщины – на взаимоотношения. Такое разделение ролей можно проследить и в семьях, и в деловом мире. Выгоды от традиционного разделения ролей, по-видимому, столь велики, что это требование общества закрепляется в гендерном стереотипе: мужчины и женщины, соответствующие ему, поощряются обществом как ведущие себя «нормально», в противном случае индивиды подвергаются остракизму [1].

Для глубокого познания и понимания друг друга необходимы достаточно высокий уровень доверия, открытость и готовность делиться своими мыслями, откровенность в суждениях относительно того, что происходит в процессе общения. А готовность быть открытым в значительной степени зависит от того, насколько партнеры осознают и принимают самих себя. Человеку, не очень хорошо понимающему, что с ним происходит, не осознающему свои мысли и намерения, не удастся передать свои переживания партнеру, и тому придется довольствоваться только собственными фантазиями и интерпретациями относительно того, что «внутри» у его собеседника. Человек, не принимающий себя таким, какой он есть, постарается скрыть от другого свой внутренний мир или навязать окружающим превратное представление о себе. Чтобы достичь и частичного, и полного взаимопонимания, нужно, прежде всего, иметь желание, взаимную заинтересованность обеих сторон.

Приобрести навыки, умения выразить себя, понять другого и найти наиболее приемлемые для партнеров способы самовыражения могут помочь многообразные формы оказания психологической помощи людям – тренинги, консультирование, психотерапия.

Список использованных источников

1. Кузнецова Л.Э. Особенности достижения взаимопонимания в межличностном общении у мужчин и женщин / Л.Э. Кузнецова, Т.В. Угроватова. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – №24 (128). – С. 290-292. – URL: https://moluch.ru/archive/128/35567/

2. Головаха Е.М., Панина Н.Р. Психология человеческого взаимопонимания / Е.М. Головаха. – Киев, 1989. – 265 с.

3. Знаков В.В. Понимание в познании и общении / В.В. Знаков. – М.: Наука, 1997. – 178 с.

4. Социальная психология личности в вопросах и ответах: Учебное пособие / В.А. Лабунская. – М.: Гардарики, 1999. – 397 с.

5. Рюмшина Л.И. Диалог – игра – манипуляция / Л.И. Рюмшина // Психологический вестник. – Ростов н/Д, 1996. – С. 206–222.

Д.А. Айдарова, А.К. Сайфулина
студенты Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Р.М. Каримова
научный руководитель, доктор PhD, г. Павлодар

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ИГРЫ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың математикалық түсініктерін қалыптастыру бойынша жұмыс тәжірибесі берілген, дидактикалық ойындардың мысалдары келтірілген. Балалардың психикалық дамуына олардың қоршаған әлемді тануда қажетті психикалық әрекеттердің қалыптасуын анықтайтын математикалық бейнелерді алуы айтарлықтай әсер етеді. Тақырыптың өзектілігі қазіргі өмірде математиканы оқыту мәселесінің өзектілігі арта түсуімен байланысты, бұл ғылымның қарқынды дамуымен және оның білімнің әртүрлі салаларына енуімен байланысты.

Кілт сөздер: математика, математиканы оқыту, мектепке дейінгі жас, дидактикалық ойын, мектеп жасына дейінгі балалардың математикалық дамуы, танымдық іс-әрекет, математикалық бейнелеу.

Аннотация. В данной статье представлен опыт работы по формированию математических представлений у дошкольников, приводятся примеры дидактических игр. На умственное развитие детей существенное влияние оказывает получение ими математических представлений, определяющих формирование умственных действий, необходимых в познании окружающего мира. Актуальность темы обусловлена тем, что проблема обучения математики в современной жизни приобретает все большее значение, это объясняется бурным развитием науки и проникновение её в различные области знаний.

Ключевые слова: математика, обучение математике, дошкольный возраст, дидактическая игра, математическое развитие дошкольников, познавательная активность, математическое представление.

Annotation. This article presents the experience of working on the formation of mathematical concepts in preschoolers, examples of didactic games are given. The mental development of children is significantly influenced by their receipt of mathematical representations that determine the formation of mental actions necessary in the knowledge of the world around them. The relevance of the topic is due to the fact that the problem of teaching mathematics in modern life is becoming increasingly important, this is due to the rapid development of science and its penetration into various fields of knowledge.

Keywords: mathematics, teaching mathematics, preschool age, didactic game, mathematical development of preschoolers, cognitive activity, mathematical representation.

Дидактическая игра – это не только удовольствие и радость для ребенка, что само по себе очень важно, с её помощью можно развивать внимание, память, воображение малыша. Во врем игры ребенок развивается, познает окружающий его мир. Игра способствует созданию хоро-

шего психологического климата, а также имеет большое значение при формировании познавательного интереса к обучению. Стоит также отметить, что, игра является эффективным средством формирования личности детей дошкольного возраста, в ней реализуется потребность воздействия на мир.

Дидактическая игра создает комфортную атмосферу на занятиях, делает новый материал более красочным и понятным для ребенка. Дошкольник, увлеченный игрой, не замечает того, что учиться, хотя то и дело сталкивается с задачами, которые требуют от него мыслительной деятельности. В дидактических играх перед детьми ставятся те или иные задачи, решение которых требует сосредоточенности, внимания, умственного усилия, умения осмыслить правила, последовательность действий, преодолеть трудности. Эти игры дают возможность обучать детей разнообразным способам решения тех или иных задач.

По мнению А.С. Макаренко, каков ребёнок в игре, таков во многом он будет в работе, когда вырастет. Поэтому воспитание юного деятеля происходит, прежде всего, в игре. И вся история отдельного человека как деятеля и работника может быть представлена в развитии игры и в постепенном переходе ее в работу

Цель дидактических игр – развитие познавательных и умственных способностей. Дидактические игры как метод обучения в детском саду помогают закреплять полученные знания, применять их на практике, перенося обрабатываемый материал в творческие игры и обогащая их содержание. Основная задача игры – это подготовка детей к жизни в обществе. Благодаря играм у них есть возможность генетически проводить связи с деятельностью взрослого человека, с помощью определенных игровых форм происходит познание о труде, о правилах общения, о культуре и спорте.

Дидактическая (познавательная) игра – это специально созданная ситуация, которая отражает реальность, из которой ребенок должен найти выход. В основе дидактической игры лежит технология проблемного обучения. Основным свойством игровой деятельности детей, является то, что информация, получаемая ребенком в игре, приходит не откуданибудь, а является собственным осмысление, итогом этой деятельности. Если рассматривать дидактическая игра как метод обучения, то можно выделить ряд возможностей, которые она содержит:

– включает умственные процессы;

– активизирует интерес и внимательность;

– вырабатывает способности;

– вводит детей в жизненные ситуации.

Одним из составных элементов дидактической игры являются правила игры. Их содержание и направленность обусловлены общими задачами формирования личности ребенка и коллектива детей, познавательным содержанием, игровыми задачами и игровыми действиями в их раз-

витии и обогащении. Правила содержат нравственные требования к взаимоотношениям детей, к выполнению ими норм поведения. В дидактической игре правила являются заданными.

Игры выполняют функцию средств обучения: дети осваивают признаки предметов, учатся классифицировать, обобщать, сравнивать:

1. Активизировать познавательные процессы через избирательную направленность личности ребенка на предметы и явления окружающей действительности;

2. Систематически укреплять и развивать познавательный интерес, который становится основой положительного отношения к интеллектуальной деятельности;

3. Формировать потребность в стремлении к познанию новых, более полных и глубоких знаний, которые носят поисковый характер;

4. Воспитывать волевые качества личности ребенка: целеустремленность, настойчивость, стремление к завершению деятельности;

5. Формировать связную речь (обогащение и активизация лексической стороны речи – словаря);

6. Обогащать нравственные и эстетические чувства ребенка.

Используя правила, воспитатель управляет игрой, процессами познавательной деятельности, поведением детей. Содержание дидактических игр формирует у детей правильное отношение к явлениям природы, предметам окружающего мира, общественной жизни, людях разных профессий и национальностей, представлений о трудовой деятельности систематизируя и углубляя знания, приучая детей мыслить самостоятельно, использовать самостоятельные знания в различных условиях в соответствии с поставленной задачей.

Так, с помощью игр выявляются индивидуальные особенности детей, посредством этих же игр педагог устраняет нежелательные проявления в характере своих воспитанников и развивает необходимые компоненты для успешного обучения:

– интеллектуальный (развитие умственных способностей детей);

– мотивационный (желание узнавать новое);

– практический (применять полученные знания и умения в жизни).

Использование игр требует отслеживания интереса детей дошкольного возраста в игре на протяжении занятия. Если интерес отсутствует или угасает, то не рекомендуется навязывать принудительно игру детям, потому как игра в этом случае потеряет свое развивающее, дидактическое, значение; и из игровой деятельности выпадет самое ценное – ее эмоциональность.

Если возникает потеря интереса к игре, то педагогу необходимо своевременно принять необходимые действия, которые приведут к изменению обстановки. Это может быть эмоциональная речь, поддержка отстающих, приветливое отношение к детям. Если присутствует интерес к игре, то дети занимаются с большим удовольствием, что, безусловно,

благоприятно влияет и на усвоение детьми необходимых математических знаний.

В заключение можно сделать вывод: использование дидактических игр в формировании математических представлений у детей дошкольного возраста способствует развитию познавательных способностей и познавательного интереса дошкольников, что является одним из важнейших вопросов воспитания и развития дошкольника.

От того, как будут развиты у ребенка познавательный интерес и познавательные способности, зависит успех его обучения в школе и успех его развития в целом. Ребенок, которому интересно узнавать что-то новое, и у которого это получается, всегда будет стремиться узнать еще больше – что, конечно, самым положительным образом скажется на его умственном развитии.

Список использованных источников

1. Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения от 3 августа 2022 года № 348. https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031

2. Белошистая А.В. Обучение математики в дошкольных образовательных организациях: пособие. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2016.

3. Фрейлах. Методика математического развития: учеб. пособие / Н.И. Фрейлах. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2017.

4. Абдрахманова А.С. Формирование элементарных математических представлений через использование дидактических игр – «Дошкольное образование». – 2018. – №3.

5. Дулатова А. Роль дидактических игр в развитии элементарных математических представлений у дошкольников / А. Дулатова, Л.Т. Искакова // Перспективные направления развития экономики региона в современных условиях. – 2012.

6. Утарбаева Д. Дидактические игры как средство развития познавательных способностей ребенка – «Дошкольное образование». – 2020. – №2.

А.С. Капанова
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Ш.Ш. Хамзина
научный руководитель, кандидат пед. наук, профессор ВАК, г. Павлодар

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. Целью данной статьи является изучение вопроса: «Могут ли информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) помочь улучшить успеваемость учащихся начальных классов по математике? Какую же роль играет ИКТ при изучении математики?» Информатизация начального образования помогает лучше усвоить изучаемый материал, повышает интерес к предмету, решает проблему с наглядностью. Важность внедрения ИКТ в начальных классах доказана экспериментально.

Ключевые слова: начальная школа, математика, образование, информационно-коммуникационные технологии.

Аннотация. Бұл мақаланың мақсаты: «ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) бастауыш сынып оқушыларының математикадағы үлгерімін жақсартуға көмектесе ала ма? Математиканы оқуда АКТ қандай рөл атқарады? «Бастауыш білім беруді ақпараттандыру зерттелетін материалды жақсы игеруге көмектеседі, пәнге деген қызығушылықты арттырады, мәселені көрнекілікпен шешеді. Бастауыш сыныптарда акт енгізудің маңыздылығы эксперименталды түрде дәлелденді.

Түйінді сөздер: бастауыш мектеп, математика, білім беру, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Annotation. The purpose of this article is to study the question: «Can information and communication technologies (ICT) help improve the performance of primary school students in mathematics? What role does ICT play in the study of mathematics?» Informatization of primary education helps to better assimilate the material being studied, increases interest in the subject, solves the problem with visibility. The importance of the introduction of ICT in primary schools has been proven experimentally.

Keywords: elementary school, mathematics, education, information and communication technologies.

Младший школьный возраст называют вершиной детства. В современной периодизации психического раз-вития охватывает период от 6–7 до 9–11 лет.

В этом возрасте происходит смена образа и стиля жизни: новые требования, новая социальная роль ученика, принципиально новый вид деятельности – учебная деятельность. В школе он приобретает не только новые знания и умения, но и определенный социальный статус. Меняется восприятие своего места в системе отношений. Меняются интересы, ценности ребенка, весь его уклад жизни.

Ребенок оказывается на границе нового возрастного периода. [1]

В настоящее время многие ведущие педагоги обращаются к использованию этих современных инструментов, среди них: Садуакасов А., Кусаинова У.Б., Шапиро С.И., Роберт И.В., Далингер В.А., Зуев К.А., Лапчик М.П. и другие.

В младшем школьном возрасте ведущей становится учебная деятельность. Рассмотрим кратко компоненты учебной деятельности, в соответствии с представлениями Д.Б. Эльконина.

Первый компонент – мотивация. Учебная деятельность побуждается и направляется разными учебными мотивами. Между их есть мотивы, более адекватные учебным задачам; в случае если они складываются у учащегося, его учебная работа делается разумной и действенной. Д.Б. Эльконин именует их учебно-познавательными мотивами. В их базе лежат познавательная надобность и надобность в саморазвитии. Это внимание к содержательной стороне учебной работы, к чему, собственно, что исследуется, и внимание к процессу работы – как, какими мето-

дами достигаются итоги, принимают решение учебные задачки. Малыш обязан быть мотивирован не лишь только итогом, но и самим ходом учебной работы. Это еще мелодия личного подъема, самосовершенствования, становления собственных возможностей. [2]

Л.И. Божович что, собственно, что становление познавательной необходимости идет неодинаково у различных ребят. У 1 ребят она проявлена «очень ярко и одевает «теоретическое» назначение, у иных ребят она более связана с практической энергичностью. У первых имеются богатство вопросов «Почему?» и «Что такое?», влечение упражняться в сопоставлении, обобщении. 2-ые не пристрастились мыслить, показывают отрицательное отно-шение к интеллектуальной работе. Что наиболее возможно болтать о различном уровне познавательного дела малыша к реальности.

До систематического учения в школе содержанием познавательной потребности являются житейские, а не научные знания, но тем не менее это создает предпосылки для усвоения научных знаний. [3]

Учебная работа, имея трудную структуру, протекает долгие дорога развития. Ее становление станет длиться на протяжении всех лет школьной жизни, но почвы закладываются в 1-ые годы изучения.

Младший школьный возраст – возраст усиленного умственного становления, разум опосредует становление всех других функций, случается интеллектуализация всех психологических процессов, их понимание и произвольность.

Как показывал Д.Б. Эльконин, центральным фактором делается составление абстрактного словесно-логического и рассуждающего мышления, появление которого значимо перестраивает иные познавательные процессы детей; так, память в данном возрасте делается мыслящей, а восприятие – размышляющим.

С помощью этого мышления, памяти и восприятию малыши готовы в следующем благополучно осваивать действительно научные мнения и оперировать ими.

Доминирующей функцией в младшем школьном возрасте делается мышление. Спасибо данному активно развиваются, перестраиваются сами мыслительные процессы и, с иной стороны, от разума находится в зависимости становление других психологических функций. Заканчивается наметившийся в дошкольном возрасте переход от наглядно-образного к словесно-логическому мышлению. У малыша бывают замечены логически правильные размышления: рассуждая, он пользуется операции.

Школьное изучение основывается этим образом, собственно, что словесно-логическое мышление получает преимущественное становление. В случае если в первые 2 года изучения малыши большое количество трудятся с приятными эталонами, то в надлежащих классах размер такового семейства занятий сокращается. Образное начало все меньше и меньше как оказалось важным в учебной работы, во всяком случае, при

освоении ведущих школьных дисциплин. Это соответствует возрастным направленностям становления детского мышления, но, в то же время, обедняет разум малыша.

В конце младшего школьного возраста (и позже) появляются личные различия: между ребят специалистами по психологии отличаются группы «теоретиков» или же «мыслителей», которые просто решают учебные задачки в словесном проекте, «практиков», коим необходима опора на наглядность и практические воздействия, и «художников» с броским образным мышлением. У большинства ребят имеется условное равновесие меж различными обликами мышления.

Овладение в процессе изучения системой научных мнений выделяет вероятность болтать о развитии у младших подростков почв понятийного или же абстрактного мышления. Абстрактное мышление разрешает учащемуся улаживать задачки, ориентируясь не на наружные, приятные симптомы и связи объектов, а на внутренние, немаловажные качества и дела. Становление абстрактного мышления находится в зависимости от такого, как и чему изучают малыша, т.е. от на подобии изучения.

К началу младшего школьного возраста малыша охарактеризовывает необходимый степень становления восприятия и сенсорного становления: малыши владеют развитым слуховым восприятием, остротой зрения, восприятием цвета, формы, величины, пространственных данных объектов. Дети воспринимают большущее многообразие цветов, форм, звуков. Ребенок, пришедший в среднее учебное заведение, не лишь только способен отличать цвета, формы, значение предметов и их пространственное состояние, но имеет возможность верно именовать текстом данные качества, верно сопоставить предметы по их конкретным чертам, представить простые геометрические формы и раскрасить их в важный краска. Младшими подростками уже усвоены простые сенсорные идеалы.

Информационные технологии все глубже попадают в жизнь человека, а информационный профессионализм все больше определяет степень его образованности. Вследствие этого развивать информационную культуру нужно с исходной, так как исходная – среднее учебное заведение – это фундамент образования, от того каким станет данный фундамент находится в зависимости последующая удачливость учащегося, а вслед за тем и выпускника в современном мире, который станет существовать и работать в сегодняшнем тысячелетии в постиндустриальном обществе.

С внедрением компьютерных программ у детей увеличивается внимание к учебе, возрастает чувственность восприятия, малыши с вниманием приступают к работе, деятельнее подключаются в учебный процесс, собственно, что оказывает конкретное воздействие на результативность изучения.

Учащиеся 1–4 классов имеют наглядно-образное мышление, в следствие этого довольно принципиально возводить их изучение, используя как возможно более высококачественного иллюстративного материала, вовлекая в процесс восприятия свежего не лишь только зрение, но и слух, впечатлении, фантазия. Тут, как невозможно кстати, приходится яркость и занимательность компьютерных слайдов, анимации.

Учитывая все выше сказанное было проведено исследование на базе КГУ «Средняя общеобразовательная школа гимназия имени Шапық Шөкина» города Павлодар, суть которого заключалась в определении роли ИКТ на повышение познавательной активности учащихся 3 класса. Результаты исследования показали, что в тех классах, где применялась методика Эльконина посредством ИКТ показатели познавательной активности, а так же результаты контрольных срезов и СОР, СОЧ стала намного выше, чем в тех классах, где данная методика не применялась. В таблице 1 представлены результаты контрольных срезов учащихся контрольного и экспериментального классов, которые наглядно показывают положительную динамику в экспериментальном классе.

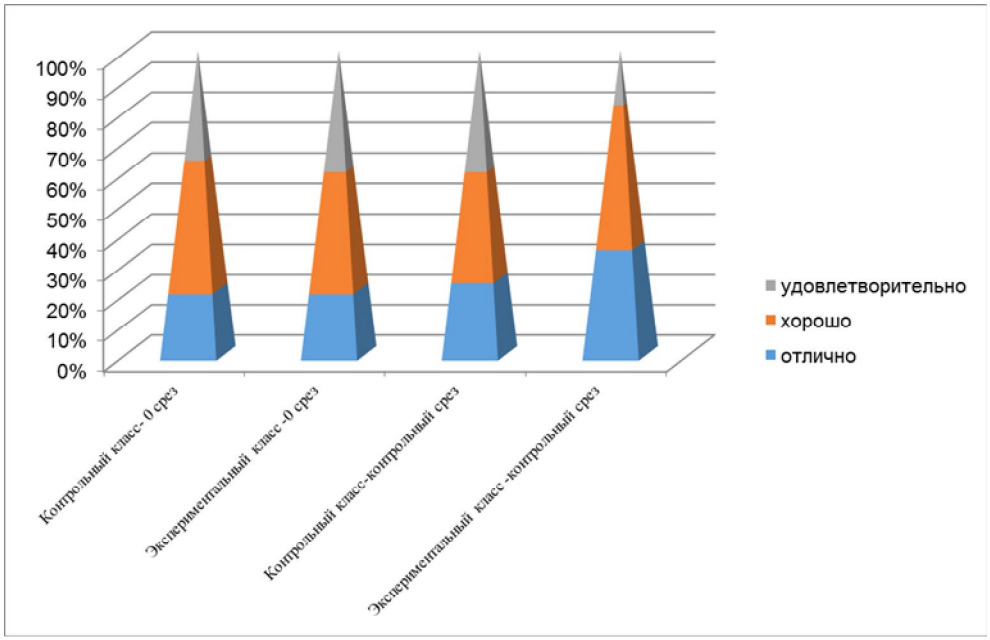

Таблица 1.

Данное исследование показало важность использования ИКТ на постоянной основе начиная с начальной школы, исходя из результатов данного исследования мы видим на сколько важна роль информационно-коммуникационных технологий не только при изучении математики но и при изучении других дисциплин. ИКТ повышает качество знаний, познавательный интерес, что тоже очень важно.

Исходя из выше сказанного, мы можем сделать вывод: на данный момент роль информационно-коммуникационных технологий огромна, они дают возможность изучать темы самостоятельно, пользоваться различными информационными ресурсами, тренажерами, работать с той

скорость, с которой тебе комфортно, повышают интерес к предмету. Это лишь малая часть преимуществ использования информационно-коммуникационных технологий, и с течением времени роль икт в образовании будет только расти. Каждый педагог должен в совершенстве овладеть навыками использования ИКТ для дальнейшего успешного обучения учащихся, а также для развития себя как педагога.

Список использованных источников

1. Андреев А.А. Введение в Интернет-образование. – М.: Логос, 2013. – С. 65.
2. Белая Н.В. Использование ИКТ на уроках математики в начальной школе / Н.В. Белая, А.В. Топор. Инновационные педагогические технологии: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Казань, май 2015 г.). – Казань: Бук, 2015. – С. 94–98.
3. Дарвиш О.Б. Возрастная психология: учеб. пособие для высш. учеб. заведений / Под ред. В.Е. Клочко. – Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – С. 55.
4. Долганова О., Шарохина Е., Петрова О. Педагогика. – М.: Альпина-Паблишер, 2017.

Ю.А. Куцева
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Ш.Ш. Хамзина
научный руководитель, кандидат пед. наук, профессор ВАК, г. Павлодар

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ПРЕДУПРЕЖДАЮЩИЕ СТРЕССОВЫЕ СИТУАЦИИ В ОБУЧЕНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. Проблема тревожности и страха является сложной проблемой в современной педагогики и психологии, которой занимаются многие исследователи.

Организация работы по профилактике возникновения функциональных нарушений у детей возможна только на основе знаний о специфике трудных ситуациях в жизни младших школьников и особенностей стратегий их преодоления.

Понятие «школьные стрессы» прочно вошло в педагогический обиход.

Ключевые слова: стресс, младшие школьники, начальная школа, психология и педагогика.

Аннотация. Мазасыздық пен қорқыныш мәселесі көптеген зерттеушілер айналысатын қазіргі педагогика мен психологиядағы күрделі мәселе болып табылады.

Балалардағы функционалдық бұзылулардың алдын-алу бойынша жұмысты ұйымдастыру тек бастауыш сынып оқушыларының өміріндегі қиын жағдайлардың ерекшелігі және оларды жеңу стратегияларының ерекшеліктері туралы білім негізінде мүмкін болады.

«Мектептегі стресс» ұғымы педагогикалық қолданысқа мықтап енген.

Түйінді сөздер: стресс, бастауыш сынып оқушылары, бастауыш мектеп, психология және педагогика.

Annotation. The problem of anxiety and fear is a complex problem in modern pedagogy and psychology, which many researchers are engaged in.

The organization of work to prevent the occurrence of functional disorders in children is possible only on the basis of knowledge about the specifics of difficult situations in the life of younger schoolchildren and the specifics of strategies for overcoming them.

The concept of «school stress» has become firmly established in pedagogical usage.

Keywords: stress, primary school students, primary school, psychology and pedagogy.

Известно выражение зарубежных психологов: «Быть ребёнком – значит испытывать стресс». Стрессов у детей ничуть не меньше, чем у взрослых, просто их причины и внешние проявления иные.

Для ребёнка стресс, как правило, связан с неожиданными изменениями в его привычном мире. Возникает «до» и «после»: «до» жизнь протекала спокойно, как медленная река, затем возник резкий, неожиданный поворот, и в состоянии «после» ребёнок должен адаптироваться к новым обстоятельствам.

С приходом в школу изменяется эмоциональная сфера ребёнка. С одной стороны, у младших школьников, в значительной степени сохраняется характерное свойство бурно реагировать на отдельные, задевающие их ситуации. С другой стороны, поступление в школу порождает новые, специфические эмоциональные переживания, т.к. свобода дошкольного возраста сменяется зависимостью и подчинением новым правилам жизни. Ситуация школьной жизни вводит ребёнка в строго нормированный мир отношений, требуя от него организованности, ответственности. Ужесточая условия жизни, новая социальная ситуация у каждого ребёнка, поступившего в школу, повышает психическую напряжённость. (Эльконин, 25 с.)

Объективные стрессоры существуют для всех. Это явления повседневной жизни, общие для большинства людей. К объективным стрессорам для младших школьников можно отнести:

– расписание, ритм жизни (школьное расписание);

– враждебное окружение;

– домашние задания, оценки, соревнования;

– отсутствие школьных принадлежностей, забытых дома;

– чрезмерный выбор;

– дестабилизирующие события окружающего мира.

Стрессоры действуют одновременно, и их отрицательное воздействие на ребёнка умножается. Чаще всего они комбинируются по два или по три, и тогда состояние ребёнка становится напряженным настолько, что у него развивается регулярный, повторяющийся, а затем и хронический стресс. Чувствительный к стрессу ребёнок ощущает на себе его воздействие при возникновении малейших трудностей или перемен. Срабатывает принцип последней капли.

Субъективные стрессоры варьируются в зависимости от особенностей личности ребёнка, его темперамента, жизненного опыта, а также от почти врожденного убеждения, что он способен или неспособен спра-

виться с той или иной задачей. К субъективным стрессорам для младших школьников можно отнести:

– в школу как на работу;

– замечания со стороны других;

– влияние коллектива;

– давление, дух соперничества, стремление к достижениям;

– высокий уровень требований к самому себе, потребность в контроле;

– потребность в признании.

Устранение стрессоров возможно – и даже желательно – в отношении субъективных стрессоров, но абсолютно невозможно (и даже нежелательно) в случае объективных стрессоров. [3]

Таблица 1. Основные подходы к пониманию термина «несупеваемость» по внешнему и внутреннему критериям

№	Авторы	Понятие	Критерий
1.	А.А. Бударный и У.Д. Розенталь	Неуспеваемость как несоответствие минимальным требованиям обучения	Внешний
2.	Д.Б. Эльконин	Несформированность (несоответствие возрасту) отдельных компонентов учебной деятельности (учебно-познавательные мотивы, учебные задачи (и операции), контроль, оценка	Внутренний
3.	М.А. Данилов	Нарушение противоречивого единства возможностей учащихся и того, что от них требуется	Внутренний
4.	В. Оконь	Нарушение взаимодействия между учениками, учителями и внешними силами	Внешний
5.	Н.П. Локалова	общее отставание в учебе и отставание по отдельным предметам	Внешний
6.	Б.С. Цетлин	Наличие скрытой неуспеваемости не только в пробелах знаний, но и в отношении учащихся к учению	Внешний

Анализ теории и практики проблемы исследования позволяет установить объективно сложившиеся противоречия между слабым развитием когнитивных функций младших школьников и отсутствием должного дифференцированного психолого-педагогического подхода к ним со стороны учителя; между необходимостью организации процесса когнитивного развития 5 школьников как основополагающего фактора успешности обучения и недостаточной разработанностью педагогических средств, условий и технологий, обеспечивающих целенаправленное формирование психических функций.

Система работы по предупреждению неуспеваемости четко ориентирована на конкретную цель – формирование у младших школьников такого уровня знаний, который отвечал бы требованиям Госстандарта. Особенностью системы, обеспечивающей достижение этой цели, явля-

ется синтез трех блоков компонентов: дошкольное развитие, школьное обучение и социально-бытовое окружение. Между компонентами прослеживаются причинно-следственные связи.

С учетом различной природы неуспеваемости младших школьников выбираются пути профилактики.

Это система мер, направленных на охрану здоровья, предупреждение возникновения и распространения болезней, наулучшение физического развития населения, сохранение трудоспособности и обеспечение долголетия.

В данной работе под профилактикой подразумевается комплекс мер социально-психологического, медицинского и педагогического характера, направленных на нейтрализацию воздействия отрицательных факторов социальной среды на личность с целью предупреждения отклонений в ее поведении [28].

Психологические условия предупреждения неуспеваемости школьников:

– знание и учет учителем возрастных особенностей младших подростков;

– знание и учет индивидуально-типологических особенностей нервной системы учащихся;

– умственной деятельности школьников разного пола, учет ведущей деятельности младших школьников, коррекция недостаточно развитых психологических процессов [13];

– создание доброжелательной атмосферы в учебной группе и нормализация межличностных отношений учащихся;

– содействие снижению школьной тревожности младших детей;

– формирование положительной учебной мотивации и адекватной самооценки школьников.

Педагогические условия предупреждения неуспеваемости относятся:

– самообразование и саморазвитие учителя иностранного языка;

– привлечение к сотрудничеству родителей, знание и учет учителем состояния здоровья учащихся;

– привлечение помощи школьных специалистов (классного руководителя, социального педагога, врача, психолога, логопеда, учителей-предметников);

– знание и учет учителем индивидуальных пробелов в знаниях, умениях и навыках учащихся;

– формирование общеучебных умений и навыков;

– знание и учет трудностей, связанных со спецификой изучения иностранного языка, и признаков неуспеваемости по данному предмету;

– типологизация учащихся по основанию причины возникновения трудностей в обучении.

Успешная реализация выделенных ранее психолого-педагогических условий предупреждения неуспеваемости приводит к созданию учебной среды, предупреждающей неуспеваемость младших школьников что, в конечном счете, ведет к нормализации их успеваемости.

Таким образом, школьная неуспеваемость – ситуация, в которой поведение и результаты обучения не соответствуют воспитательным и дидактическим требованиям школы. Она определяется внешними (несоответствие требованиям обучения, противоречия между возможностями ученика и требованиями обучения) и внутренним (сихофизиологические, личностные особенности ребенка; особенности окружения) критериями, а также отражает неэффективность учебной деятельности школьника и понимается как низкий уровень усвоения знаний.

Сегодняшний учитель начальных классов должен знать причины стресса у младшего школьника, представлять, как можно избежать стрессовую ситуацию, воспитывать стрессоустойчивую позицию ученика. И самое главное, современный педагог сам не должен выступать в роли очередного стрессора для ребёнка. Чувствуя проблемы детей и проявляя гибкость и понимание, учитель может уменьшить влияние дистрессов на обучающихся.

Во-первых, необходимо узнать, какова причина стресса. Выяснить это лучше всего во время прогулки, похода в парк, кино, т. е. тогда, когда ребёнок находится далеко от стрессоров. Часто рисунки и игры позволяют узнать причину беспокойства ребёнка.

Настоящее исследование посвящено важнейшей проблеме современной педагогической психологии – повышению эффективности обучения младших школьников через профилактику и коррекцию школьной неуспеваемости

Своевременная диагностика и коррекция помогают в одних случаях предупредить явления школьной неуспеваемости, а в других – преодолеть трудности в обучении. Зная особенности и закономерности развития и формирования высших психических функций детей младшего школьного возраста, можно разработать программу формирующего обучения.

Проведенное теоретическое исследование и результаты опытно-экспериментальной работы подтвердили актуальность проблемы психолого-педагогической коррекции и профилактики неуспеваемости младших школьников.

Полученные результаты исследования позволяют прийти к заключению о том, что одним из основных факторов преодоления неуспеваемости младших школьников является деятельность учителя, направленная на профилактику и коррекцию неуспеваемости по группам условий.

Проведенная работа по обобщению исследовательского опыта по проблеме преодоления неуспеваемости младших школьников средствами

их когнитивного развития позволила создать теоретическую модель профилактики и коррекции проблем в обучении.

Доказано, что наиболее эффективным путем психолого-педагогической коррекции школьников, направленной на преодоление учебных проблем, является, способствующая формированию у детей произвольного внимания, памяти, вербально-логического мышления, пространственных представлений, являющихся одним из основных факторов успешного обучения.

В данном исследовании сделана попытка в доступной форме показать учителю значимость гармоничного соответствия между возможностями ребенка и требованиями, предъявляемыми социальным окружением.

Важно отметить, что в успешности реализации учебной программы значительную роль играет профессиональная компетентность педагогов.

Школьная неуспеваемость определяется рядом условий и предпосылок: физиологическими; социальными; педагогическими; психологическими.

Возрастные особенности младшего школьного возраста влияют на школьную успеваемость. Это и недостаточная сформированность высших психических функций и смена ведущей деятельности. И быстрая утомляемость. Детям интересно все делать вместе, ориентация на сверстников и учителя.

Пути профилактики и коррекции школьной неуспеваемости строятся также по внешнему и внутреннему критерию, с учетом природы неуспеваемости, и в тесном сотрудничестве с другими специалистами.

Во-вторых, подобрать наиболее приемлемый способ вывода младшего школьника из состояния стресса. Здесь на помощь педагогу может прийти школьный психолог. Сегодня существует множество различных психокоррекционных упражнений, используемых в групповой работе с детьми, однако все они являются конкретным воплощением какого-либо метода из следующих направлений: игротерапии, арттерипии (изотерапия, сказкотерапия, музыкотерапия и т.д.), поведенческой терапии (различного вида тренинга, психогимнастика). [4]

А самое главное – поддерживать ребёнка, показывать значимость его в ваших глазах, больше общаться с ним, применять тактильные приемы в общении, соблюдать такт и не забывать, что детство – это самое лучшее время и, по возможности, сделать всё, чтобы знакомство со стрессовой ситуацией наступило как можно позже.

Список использованных источников

1. Абабков В.А. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии [текст] / В.А. Абабков, М. Перре. – СПб.: Речь, 2004. – 166 с.

2. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника / Психическое развитие в детских возрастах: Избранные психологические труды [текст] / Д.Б. Эль-

конин; Под ред. Д.И. Фельдштейна. – М.: Изд-во «Ин-т практич. псих-гии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 384 с.

3. Петрова Е.Ю. Как предупредить негативные последствия стресса у детей: книга для родителей [текст] / Е.Ю. Петрова, Е.В. Самсонова. – М.: Академия. – 2010. – 128 с.

4. Камаровская Е.В. Помогите, у ребенка стресс! [текст] / Е.В. Камаровская. – М.: Питер, 2012. – 176 с.

Д.К. Сонгыбаева
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Ш.Ш. Хамзина
научный руководитель, кандидат пед. наук, профессор ВАК г. Павлодар

ВОСПРИЯТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы восприятия, которые не могут решаться изолированно от общих задач воспитания и его отношения к действительности и искусству, формирования его личности, мировосприятия, духовного мира. Анализ статьи приводит к умозаключению, что особое значение для педагога художественного образования имеет знание законов организации процесса художественного восприятия. Это обусловлено тем, что именно правильное, с точки зрения психолого-педагогической науки, организованное художественное восприятие помогает мгновенно решить самую первую и самую важную педагогическую задачу: заинтересуется ли учащийся предлагаемым ему произведением.

Ключевые слова: восприятие, художественный образ, художественное произведение, литература.

Аннотация. Мақалада білім берудің жалпы міндеттерінен және оның шындық пен өнерге деген көзқарасынан, оның жеке басын, дүниетанымын, рухани әлемін қалыптастырудан оқшауланбайтын қабылдау мәселелері қарастырылады.

Мақаланы талдау көркемдік білім беру мұғалімі үшін көркемдік қабылдау процесін ұйымдастырудың заңдылықтарын білу ерекше маңызға ие деген қорытындыға әкеледі. Бұл психологиялық-педагогикалық ғылым тұрғысынан дұрыс болғандықтан, ұйымдастырылған көркемдік қабылдау ең бірінші және маңызды педагогикалық мәселені бірден шешуге көмектеседі: оқушы оған ұсынылған жұмысқа қызығушылық таныта ма.

Түйінді сөздер: қабылдау, көркем образ, көркем шығарма, әдебиет.

Annotation. The article deals with the problems of perception that cannot be solved in isolation from the general tasks of education and his attitude to reality and art, the formation of his personality, worldview, spiritual world.

The analysis of the article leads to the conclusion that knowledge of the laws of the organization of the process of artistic perception is of particular importance for the teacher of art education. This is due to the fact that it is precisely the right, from the point of view of psychological and pedagogical science, organized artistic perception that helps to instantly solve the very first and most important pedagogical task: whether the student will be interested in the work offered to him.

Keywords: perception, artistic image, artwork, literature.

Литература – определенная картина искусства, например, как действие восприятия образов, стоящих в центре произведения, которая представляет собой трудный процесс.

Неувязка восприятия не имеет возможность решаться обособленно от совокупных задач воспитания и его дела к реальности и искусству, формирования его личности, мировосприятия, духовного мира.

Восприятие художественной литературы содержит ряд индивидуальностей, характерных восприятию человеком находящегося вокруг мира во всей его трудности и, в частности, восприятию произведений всякого облика искусства. Это, до этого всего, его единство, энергичность и креативный нрав. Особенное смысл для учителя содержит познание законов организации процесса художественного восприятия. Это обосновано тем, собственно, что как раз верное, с точки зрения психолого-педагогической науки, санкционированное художественное восприятие может помочь быстро решить самую первую и самую весомую педагогическую задачку: заинтересуется ли ученик предлагаемым ему произведением.

Над задачей восприятия художественного произведения трудились и продолжают трудиться почти все ученые, эти как И.А. Зимняя, А.А. Мелик-Пашаев, Н.Д. Молдавская, О.И. Никифорова, М.И. Оморокова.

М.Р. Львовым были детально описаны психические особенности восприятия художественного произведения младшими школьниками.

Специалисты по психологии считают, собственно, что у учащихся начальных классов появляются 2 на подобии отношений к художественному миру произведения.

– чувственно-видный дает собой конкретную чувственную реакцию малыша на образы, заслуживающие в центре произведения.

– умственно-оценочный находится в зависимости от прозаического и читательского навыка малыша, в котором наличествуют составляющие анализа.

Степень восприятия ребенком художественного произведения уточняется на базе анализа итогов читательской работы. Трудность в определении значения восприятия произведения обуславливается своеобразием и неповторимостью, вероятностью их различной трактовки, сложностью процесса восприятия, потребностью учета различных его сторон, и до этого всего впечатлений, фантазии и мышления.

О.И. Никифоровой были отнесены надлежащие значении восприятия художественного произведения: осознание его предметной стороны, осознание подтекста и системы художественных образов и средств и, в конце концов, осмысление идейно-образного содержания произведения, приводящее к оценке прочтенного, к пониманию ключевых дум произведения, к раскрытию мотивов, отношений.

Есть классификация М.П. Воюшиной, сообразно которой для ребят младшего школьного возраста свойственны 2 значения восприятия.

Как уже было замечено повыше, степень восприятия художественного произведения уточняется на базе итогов читательской работы (ответов на вопросы и постановки вопросов к слову произведения). Вследствие этого значение восприятия, выделенные М.П. Воюшиной, описываются с точки зрения возможности или же неспособности учащихся исполнять обозначенные облики работы. Разглядим значении восприятия, начиная с более невысокого.

1. Фрагментарный уровень.

У ребят, оказавшихся на предоставленном уровне, отсутствует целостное представление о произведении, их забота сконцентрировано на отдельных мероприятиях, они не имеют все шансы ввести связи меж эпизодами. Конкретная чувственная реакция при чтении или же слушании слова имеет возможность быть броской и довольно четкой, но младшие школьники затрудняются в словесном выражении собственных эмоций, не что динамику впечатлений, не связывают собственные треволнения с определенными мероприятиями, описанными в произведении. Фантазия развито слабо.

Учащийся не имеет возможности ввести причинно-следственные связи в тексте, не имеет возможность приписать мотивы действий героев, их результаты. Фрагментарность восприятия приводит к чему, собственно, что в том числе и пересказать произведение малыш не в силах: он пропускает действия, путается в их очередности, не запоминает имен героев, не имеет возможность поведать о них. При постановке вопросов к слову произведения малыши, оказавшиеся на фрагментарном уровне восприятия, или же решительно не управляются с поручением, или же устанавливают раз – 2 вопроса, как правило, к началу слова. Ответы на вопросы об авторском отношении к изображенному и об авторских планах, основные к пониманию художественной идеи стихотворения, неразвернуты, неточны, односторонни, например, как малыши ещё не могут за определенным видать сплошное.

Фрагментарное восприятие свойственно для ребят 6 лет. Буквально все младшие школьники присутствуют как раз на фрагментарном уровне автономного восприятия художественных произведений.

2. Констатирующий уровень.

Дети, относящиеся к предоставленной группе, выделяются четкой психологической реакцией, готовы увидать замену настроения, впрочем, высказать собственные чувства им ещё непросто. Фантазия у их развито слабо, воссоздание вида подменяется доскональным перечислением отдельных подробностей. Забота ребят сконцентрировано на мероприятиях, они просто возобновляют их очередность, но не всякий раз знают, как эти действия связаны приятель с ином. При особых вопросах учителя имеют все шансы правильно квалифицировать мотивы поведения персонажей, ориентируясь при данном не столько на изображение героя создателем, сколько на прозаическое представление о основаниях такого

или же другого поступка. Авторская позиция, художественная мысль остаются неосвоенными, обобщение прочтенного подменяется пересказом содержания.

При постановке вопросов к произведению читатели, оказавшиеся на констатирующем уровне, желают, как возможно подробнее воспроизвести событийную сторону.

Этим образом, возможно устроить надлежащие выводы. При анализе произведения ученики обязаны воспринимать, о чем произведение, обдумывать форму произведения. Ученики обязаны понимать в языковых средствах, спасибо коим формируются образы произведения. При анализе произведения забота ребят надлежит привлекаться к структуре произведения. Кроме перечисленного у ребят надо активизировать в речи ребят текста, обозначающие чувственные и моральные свойства.

Учителю надобно владеть в облик учение о типе верной читательской работы, диктующее надобность мыслить над произведением до чтения, в процессе чтения и впоследствии чтения, а еще не забывать о принципе продуктивного многочтения, который подразумевает воззвание к перечитыванию фрагментов слова, весомых для уяснения идеи произведения.

Рассмотрев особенности восприятия художественного текста младшими школьниками, мы сделали следующие выводы:

1. Восприятие художественной литературы представляет собой сложный процесс, захватывающий различные сферы психики человека.

2. Качество читательского восприятия зависит от активности и точности работы трех его сфер: эмоциональной, воображения и осмысления.

3. Целенаправленная работа над развитием сфер эмоций, воображения и осмысления в процессе анализа литературного произведения с учетом возрастных особенностей детей этого возраста является необходимым условием развития полноценного читательского восприятия.

Знания являются показателем развития лишь в том случае, когда они проявляются в деятельности школьника – в восприятии художественного произведения. Основным критерием литературного развития младших школьников является уровень восприятия прочитанного художественного произведения.

Знания и умения, которыми владеет ребёнок, его читательский кругозор, его установка на восприятие проявляются в уровне восприятия художественного произведения. Отбор знаний должен определяться потребностью в них для осуществления видов деятельности, предусмотренных программой начального литературного образования.

Таким образом, художественный образ соответствует возможностям возраста и помогает раскрыть закономерности восприятия литературного произведения у младших школьников.

Список использованных источников

1. Белина Е.В. Особенности восприятия художественного текста современными младшими школьниками // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2015. – № 9-2 (51). – С. 30-35.

2. Воюшина М.П., Кислинская С.А., Лебедева Е.А. и др. Методика обучения литературе в начальной школе: учебник для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 288 с.

3. Зимняя А.А. Смысловое восприятие речевого сообщения / А.А. Зимняя. – М., 2006. – С. 84. 11.

О.И. Штрауб
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Ш.Ш. Хамзина
научный руководитель, кандидат пед. наук, профессор ВАК г. Павлодар

СЮЖЕТНО-РОЛЕВАЯ ИГРА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОПЫТА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. Воспитание и развитие подрастающего поколения всегда было важнейшей проблемой в обществе. Важность и актуальность данной проблемы в современных условиях возрастает в связи с тем, что само общество находится в переходном периоде развития. При обновлении всех сфер современного общества происходит формирование социального опыта личности, т. е. усвоение им ценностей общества в котором он будет жить с раннего возраста.

Ключевые слова: младшие школьники, социальный опыт, сюжетно-ролевые игры.

Аннотация. Өскелең ұрпақты тәрбиелеу және дамыту әрқашан қоғамдағы ең маңызды мәселе болды. Қазіргі жағдайда бұл мәселенің маңыздылығы мен өзектілігі қоғамның өзі дамудың өтпелі кезеңінде болуына байланысты артып келеді. Қазіргі қоғамның барлық салаларын жаңарту кезінде жеке тұлғаның әлеуметтік тәжірибесі қалыптасады, яғни. Ол жас кезінен бастап өмір сүретін қоғамның құндылықтарын игереді.

Түйінді сөздер: бастауыш сынып оқушылары, әлеуметтік тәжірибе, рөлдік ойындар.

Annotation. The upbringing and development of the younger generation has always been the most important problem in society. The importance and relevance of this problem in modern conditions increases due to the fact that society itself is in a transitional period of development. With the renewal of all spheres of modern society, the formation of the social experience of the individual takes place, i.e. the assimilation of the values of the society in which he will live from an early age.

Keywords: primary school students, social experience, story-role-playing games.

Начало школьного периода жизни ребенка является важнейшим этапом формирования общественно ценных личностных образований, проявляющихся в основной для него деятельности. Хотя учение является

основной деятельностью в школьном возрасте, игровая деятельность попрежнему важна для ребенка. Поэтому целесообразно формировать социальную активность через игру. Различают несколько видов игр, направленных на развитие социальной активности младших школьников:

– игры, содержащие труд взрослых;

– игры с патриотическим и интернациональным содержанием;

– подвижные игры с таким содержанием и игровыми правилами, которые способствуют не только физическому развитию детей, но и воспитанию их социальных чувств.

Ролевая игра, способствующая выработке модели поведения, предполагающая формирование коммуникативных навыков: готовность к сотрудничеству, толерантность, терпимость к мнению других, умение вести диалог, умение находить компромиссное решение. В ходе игры между учащимися устанавливаются отношения, приемы и правила общения, которые они воспроизводят в реальной жизни (в сходных по форме жизненных ситуациях).

Игра, в отличие от реальной жизни, позволяет детям разыгрывать одну и ту же ситуацию несколько раз, и каждый раз учащиеся могут меняться ролями, пробовать другие варианты поведения и размышлять над действиями. В ролевой игре процесс психического развития детей идет гораздо быстрее и эффективнее. Эмоциональная составляющая играет важную роль в игре. В игре ярко проявляются чувства, вызывающие сильную эмоциональную реакцию.

Таким образом, деятельность в игре позволяет ребенку приобретать бесценный собственный жизненный опыт в максимально комфортных условиях. Его можно назвать творческой лабораторией самовоспитания, «школой жизни» для ребенка.

Ролевая игра носит социальный характер. Суть ее заключается в искусственном погружении учащихся в условия, максимально приближенные к реальной жизни.

В ролевой игре дети всегда играют «что-то» или «кого-то». В основе такой игры лежит содержание ролей, которые дети должны «примерить». Возможны следующие типы ролей:

– конкретных взрослых или детей;

– представителя определенного типа профессий;

– семейные роли;

– этнографические;

– роли сказочных или литературных героев.

Общение в игре спонтанное, школьникам приходится вырабатывать такую модель поведения, которая предполагает формирование следующих коммуникативных умений:

– готовность к сотрудничеству;

– толерантность;

– терпимость к чужому мнению;

– умение вести диалог;

– умение находить компромиссное решение.

В процессе игры между детьми устанавливаются такие отношения, которые они потом воспроизводят в реальной жизни. Ребята обучаются таким приемам и правилам общения, которые в дальнейшем смогут использовать в сходных по форме жизненных ситуациях. Проигрывание ситуации несколько раз дает возможность школьникам поменяться ролями, испробовать другие варианты поведения, провести рефлексию деятельности.

Большую роль включает в себя игровая работа для процесса психологического становления ребят. Существенное смысл содержит и чувственная элемент игрового процесса, так как самый броский отпечаток в нашей памяти оставляют как раз те действия, которые зацепляют наши ощущения, вызывают сильную духовную реакцию.

Этим образом, игровая работа выделяет вероятность ребенку купить неоценимый личный житейский навык в очень максимально удобных для него критериях. Ее возможно именовать творческой лабораторией самообразования, «школой жизни» для малыша.

Ключевое в проведении этих игр – предоставить вероятность ребятам выразить инициативу, предположить собственную модель общественных отношений.

Младшие подростки уже имеют представление о том, как как раз ведут себя зрелые в похожих обстановках. В следствие этого, не обращая внимания на предлагаемую свободу поступков, в большинстве случаев малыши пробуют копировать их поведение. Поручение устроителя игры произведено в том, дабы направлять детей к розыску собственных разновидностей поведения, необычных заключений образующихся задач.

Конструкция сего на подобии игры достаточно противоречива. С одной стороны, в процессе игры малыш обязан испытывать себя безусловно бегло. С иной стороны, ход игры строго регламентируется:

– определен круг ролей, которые обязаны выступать школьники;

– указаны обстоятельства и амуниция, в которой происходят представляемые события;

– описаны критерии игры, которые нужно выполнять;

– есть моральные и этические установки, которые должны применить члены.

Любой малыш обязан выполнять собственную роль лишь только в рамках игрового воздействия, которое имеет возможность быть нацелено на: предметное воссоздание содержания деятельности; выстраивание системы отношений меж людьми в ходе работы.

Подключение ребят в сюжетно-ролевую или же бизнес игру разрешает им истечь за рамки собственного контекста работы, воплотить в жизнь надобность в межличностном общении и завладеть важными главными компетентностями.

Задача педагога организовать игру таким образом, чтобы у детей была возможность проявить собственную инициативу, представить свою модель социальных отношений. Но в то же время, имея определенное представление о поведении взрослых в той или иной ситуации, самый младший школьник копирует их поведение. Поэтому педагог стремится подтолкнуть детей к поиску других (своих) вариантов поведения, нестандартных решений возникающих проблем. Таким образом, в ролевой игре положение детей двояко: с одной стороны, они должны чувствовать себя абсолютно свободными, с другой стороны, ход игры строго регламентирован. Четко определен круг предлагаемых учащимся ролей, указаны условия и среда, в которой происходят воображаемые события, описаны правила игры, которым необходимо следовать, имеются морально-этические ориентиры, которым обязаны следовать участники». Ролевые игры многофункциональны: они комплексно воздействуют на различные стороны личности ребенка: интеллектуальную, эмоциональную, волевую, коммуникативную и другие.

Рассмотрим на случаях, какие ролевые игры возможно выполнить с младшими подростками. Начнем с тех игр, где предлагается испо1лнять роль ребят. Значение этих игр в том, собственно, что детям дается вероятность опробовать всевозможные варианты, проиграть некоторое количество моделей поведения и на базе сего квалифицировать более подходящий и верный.

Игра «Планета друзей». В начале наставник приглашает ребятам соединиться в некоторое количество групп и обрисовывает им игровую историю. Речь станет подходить о неиссякающем космосе, в котором располагается большое количество планет. Всякой команде предлагается заселиться на отдельную планету. Сущность игры станет заключаться в налаживании жизни на необитаемой земли. Малыши, попеременно выполняя поручения учителя, обязаны развивать и обживать свое правительство. Поручения надлежащие:

Выдумать заглавие планет и его обитателей. Обрисовать, как они обязаны смотреться.

Составить критерии общего проживания на планете.

Обрисовать, какие действия происходят на планете.

Предложить варианты заключения описанной истории, в случае если бы она случилась на вашей планете.

Огромную роль в процессе развития личности занимает работа по развитию у студентов коммуникативных умений и способностей. Готовность к сотрудничеству, становление возможности к созидательной деятельности; толерантность, терпимость к постороннему мнению; умение производить разговор, находить и отыскивать содержательные компромиссы – запросы, предъявляемые нынешним социумом к младшему подростку.

Благополучно создавать коммуникативные универсальные учебные воздействия вполне вероятно в процессе сюжетно-ролевой игры. В подобной форме коммуникативная задачка принимается решение членами путём импровизированного разыгрывания определённой истории. Эти игры дают возможность детям брать в долг свежие симпатичные позиции и данным облегчать для себя выполнение реальной реальности, в которую они вводятся. Общение в этой ирге проходит органично и конечно, командование и повиновение без принуждения, а игровые типы отношений вслед за тем учащиеся переносят в жизнь. Принципиально припоминать, собственно, что огромную роль в данном процессе играет изучение этим приёмам и правилам общения, которые затем имеют все шансы быть применяться в подобных по форме обстановках разного содержания. А проигрывание одной и что же истории некоторое количество раз, разрешает участникам измениться ролями, предложить собственные варианты поведения, обсудить более успешные, выполнить рефлексию собственной работы.

Таким образом, ролевая игра является одним из основных видов игры, определяющим развитие всех существенных сторон личности ребенка и подготавливающим переход к новому периоду развития. Ролевая игра – это особая деятельность, специфика которой условна, заменяется по отношению к реальной и серьезной деятельности. Ей присущи основные черты игры: эмоциональная насыщенность и увлеченность детей, самостоятельность, активность, творчество. Ролевая игра по своей природе является рефлективной деятельностью. В основе лежит воображаемая или воображаемая ситуация, заключающаяся в том, что ребенок берет на себя роль взрослого и разыгрывает ее в созданной им игровой среде. Детская самостоятельность в ролевой игре является одной из ее характеристик.

Сюжетно-ролевая игра обладает огромным педагогическим потенциалом и способствует развитию трудолюбия, ответственности и инициативы, то есть тех качеств, которые выражают его социальную активность.

Рассмотренные в этом параграфе функции, виды и правила ролевых игр наглядно демонстрируют их роль в развитии социальной активности ребенка.

При правильном использовании ролевая игра способствует развитию активности, творчества, познавательной мотивации, мышления, речи, социальному и личностному развитию младших школьников.

Мой опыт убеждает меня, что сюжетно-ролевая игра – уникальная форма, секрет её в том, что она обязательно построена на интересе и добровольности, заставить играть нельзя, а увлечь игрой можно. Она превращает учебный процесс в занимательную деятельность, её эмоциональность активизирует все психические процессы младшего школьник. Игра – неиссякаемый источник развития ребёнка, которая позволяет ему

раскрыться всеми гранями своей личности, только в ней возможны высшие достижения ученика, которые завтра станут его реальностью.

Список использованных источников

1. Осипова Н.В., Головинская И.А., Брюханова С.В. Показатели сформированности универсальных учебных действий обучающихся // Управление начальной школой. – 2010. – №10. – с.26-33
2. Планируемые результаты начального общего образования / Под редакцией Ковалевой Г.С, Логиновой О.Б. – М.: Просвещение, 2009. – 119 с.
3. Внеурочная деятельность школьников. Методический конструктор / Под редакцией Григорьева Д.В., Степанова П.В. – М.: Просвещение, 2010. – 246 с.
4. Степанова О.А. Психолого-педагогический потенциал детской игры: репроспектива и современные подходы к изучению // Начальная школа плюс до и после. – 2006. – №1.- с.3 -11.

Е.А. Бейфус
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Н.К. Рамазанова
научный руководитель, магистр педагогических наук

ДИСЦИПЛИНА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования дисциплины в начальных классах. Автор делится приемами, которые использует для поддержания дисциплины в 1 классе. Акцент в работе делается на организацию учебно-воспитательного процесса, взаимодействие школьников с учителями и между собой, что делает комфортным пребывание учащихся в школе.

Ключевые слова: дисциплина, начальные классы, мотивация, приемы поддержания дисциплины.

Аннотация. Мақалада бастауыш сыныптарда тәртіп қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Автор 1-сыныпта тәртіпті сақтау үшін қолданатын әдістермен бөліседі. Жұмыста оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруға, оқушылардың мұғалімдермен және өзара қарым-қатынасына баса назар аударылады, бұл оқушылардың мектепте болуын ыңғайлы етеді.

Түйінді сөздер: тәртіп, бастауыш сыныптар, мотивация, тәртіпті сақтау әдістері.

Annotationt. The article deals with the problem of discipline formation in primary school. The author shares the techniques he uses to maintain discipline in the 1st grade. The emphasis in the work is on the organization of the educational process, the interaction of schoolchildren with teachers and among themselves, which makes the stay of students at school comfortable

Keywords: discipline, elementary classes, motivation, methods of maintaining discipline.

Дисциплина в начальной школе является проблемой как для молодых учителей, так и учителей со стажем. Однако, вторым, ввиду своего

жизненного опыта, гораздо легче, чем нам, новичкам на этом нелегком поприще. В данной работе мы поделимся с Вами, как можно наладить дисциплину с первых дней, тем самым облегчив адаптацию и для себя, и для учеников начальных классов.

В качестве испытуемых нами были выбраны учащиеся 1 класса СОШГ №9 г.Павлодар. Наблюдая за школьниками, мы увидели, что понятие дисциплины, как и она сама в целом, известна лишь единицам. Современные дети довольно самостоятельны, у них уже имеется достаточно полное представление и понимание себя как личности.

Учащихся класса мы распределили в три группы:

1. Ведущие – это дети-лидеры, заводилы, с которых обычно все начинается;

2. Ведомые – это те, которые следуют за «ведущими», независимо от того, что именно они делают, хорошо это или плохо;

3. Нейтральные – это, своего рода, наблюдатели. Они не участвуют в активных действиях, не склонны к чрезмерной активности, пассивные дети. Именно эта группа детей кажется наиболее дисциплинированной, но далеко не всегда это так.

Следует помнить о том, что ученики 1 класса – это «домашние» дети, которые еще вчера были беззаботными домашними любимчиками, которым все было дозволено, а кто-то, наоборот, был дворовым заводилой. И всем им очень сложно сегодня усидеть за партой, следовать правилам незнакомых взрослых, которые запрещают им играть, прыгать и бегать.

Рассмотрим применяемые нами способы формирования дисциплины в классе:

1. Основным принципом поддержания дисциплины мы смело можем назвать помощь детям в адаптации в классе, в школе, между собой и между учителем и ребенком. Ребенок должен научиться доверять учителю, а учителю важно заработать репутацию хорошего друга, тогда ученик будет слушать и слышать.

Для установление дружеского контакта можно использовать различные игры для привлечения внимания, для разрядки детей, для улучшения концентрации, дисциплины и самодисциплины.

2. Естественно, одним из немаловажных аспектов наличия дисциплины у учащихся на уроке является правильно составленный план урока. Сам урок должен проходить интересно и разнообразно, чтобы не дать заскучать школьнику. У него ни в коем случае не должен пропасть интерес присутствовать здесь и сейчас.

3. Любой ученик, тем более первоклассник, любит, когда его хвалят и выделяют на фоне других. Для этого мы использовали рейтинговую систему набора очков, по подсчетам которых определялись лучшие ученики класса. Важно, чтобы каждый ребенок понимал, за что он может похвалить себя.

За каждое достижение школьник получал очки в форме звездочек, за каждое полученное замечание возвращалась одна звезда. В конце урока производился подсчет очков-звездочек и определялся рейтинг самых дисциплинированных учеников.

Следует отметить, что дети очень ждали подведения итогов и их радости не было предела, если лучшими становились они. Естественно, в следующий раз каждый ребенок задумывался, где-то даже сам себя одергивал при желании сделать что-то во время урока вне рамок правил дисциплины (выкрикнуть на уроке, бросить мусор и т.п.).

Описанный прием поддержания дисциплины в классе можно использовать как индивидуально, так и для оценивания дисциплины группы.

4. Отлично мотивируют и улучшают дисциплину смайлики, которые мы используем не только на уроках, но и вручаем их детям за примерное поведение на переменах, в столовой, в раздевалке.

5. Для долгосрочного формирования дисциплины и соблюдения правил поведения школьниками используем такой прием: в классном кабинете на стенде помещен список класса с фотографиями учащихся. Рядом с фото каждого ученика в конце учебного дня приклеивается наклейка, которая говорит о дисциплинированности ее обладателя в течение школьного дня. Итоги подводятся в конце недели или месяца. Учащиеся будут стараться не нарушать дисциплину, желая получить наклейку.

6. Следующий прием поддержания дисциплины – физическая зарядка. Когда дети начинают шуметь, отвлекаться, смотреть в окно, отвлекать друг друга, это говорит о том, что они устали сидеть на одном месте и в одной позе.

Ученики встают возле своих парт и повторяют за учителем простые упражнения, тем самым сбрасывая с себя напряжение и отдавая свою энергию этому процессу. Иногда можно включить веселую музыку, чтобы поднять ученикам настроение.

7. Бывает так, что перешептывания плавно переходят в шум, а шум – в гул, который невозможно остановить. Что можно сделать в такой ситуации?

Учитель может отойти в конец кабинета, таким образом, что дети его не видят. Спустя короткий промежуток времени один из учеников замечает отсутствие учителя и начинает искать глазами по кабинету. Непроизвольно это начинают делать и другие дети. В этот момент обычно наступает тишина, и все внимание детей еще некоторое время будет обращено на учителя.

Очень похожий способ на предыдущий – «потерять голос». Можно просто начать говорить очень тихо и медленно, не пытаясь говорить громче детей. Смена тембра, громкости и скорости речи привлечет внимание детей.

Часто в их глазах можно прочитать вопрос, что же все-таки произошло? И, как ответ, – «пропал» голос, болит горло. У нас это тоже сработало, пользовались мы этим методом лишь один раз, и дети проявили в этот момент сочувствие и вели себя гораздо лучше.

8. Наряду с пятиминуткой можно применять различные виды игр, причем продолжать их можно изо дня в день, тем самым еще и тренируя память ребенка.

Например, по принципу игры в «Города», можно называть любой предмет в классе, причем повторяться нельзя. Это также отвлекает, разряжает, развивает учеников.

9. Также нам успешно удалось использовать практику «веселого будильника». Учитель заводит будильник несколько раз в течение урока. Причем громкость звонка будильника минимальна.

В установленное время будильник звонит на уроке и оповещает о том, что детям нужно встать со своих мест, будет что-то интересное. От того, что мелодия на звонке очень тихая, они боятся его прослушать и ведут себя максимально тихо.

10. Одним из важных залогов дисциплины на уроке является вовлеченность учеников. Нужно стараться, чтобы каждый имел собственное задание, даже если оно одно общее на всех.

Например, если один из учеников выполняет задание на доске, то остальные должны выполнять то же самое задание у себя в тетради. Если кто-то из них справился быстрее других, то нужно похвалить его и дать ему другое задание, чтобы он не заскучал в ожидании одноклассников и не начал никого отвлекать. Учителю всегда нужно держать наготове несколько вариантов интересных заданий на такие случаи.

11. Особого внимания требуют творческие уроки. Например, рисование, труды. В этот момент, чтобы творческий процесс не перешел в высказывания мыслей вслух и в длительные переговоры, я применяю чтение вслух. Выбираю произведение по теме или дополнительный материал в рамках темы, выдержки из биографий великих художников и зачитываю вслух, периодически переспрашивая кого-нибудь из ребят о содержимом текста.

12. Нужно обязательно внедрить в практику работы с начальными классами приобщение к чтению.

Для этого дети приносят в класс любимую книгу, которая лежит на уголке стола постоянно, пока ребенок не дочитает ее. Нужна она для того, чтобы успокоиться от возбуждения, полученного на перемене. Возвращаясь со звонком, школьники перевозбуждены, и, чтобы успокоиться, мы предлагаем открыть книгу и в течении пяти минут ее почитать, по истечению времени также дети слышат мелодию «веселого будильника», книга закрывается, и мы начинаем спокойно работать.

Тем самым на уроке мы совмещаем полезное с приятным – прививаем любовь детей к чтению, отрабатываем технику чтения и налажива-

ем дисциплину. Периодически дети могут рассказывать поочередно то, о чем они успели прочесть, и после прочтения ответить на вопросы либо поменяться на время книгами с одноклассниками.

13. Еще один способ – использование сигнальных карточек или сигнальное место.

Заранее с детьми мы договариваемся о том, что, как только учитель поднимает кружок красного цвета, нужно сесть правильно. Также и сигнальное место, заранее обговаривается, что если учитель встал в левый угол класса, то всё внимание на него, в классе тишина. Это, действительно, работает, но использовать часто не рекомендуем, дети привыкнут к такому приёму и не будут реагировать на него.

14. Часто на уроках можно использовать фразы на внимание.

Итак, говорим детям: кто меня слышит, поднимите левую руку; кто меня слышит, встаньте. Фразы для такого приёма можно придумывать разнообразные. Дети, которые не слышат учителя, начинают смотреть на тех, кто выполняет какие-то действия, начинают слушать и включаются в работу. Еще фразы, которые помогают:

– это задание для самых внимательных,

– кто выполнил работу,

– сядьте правильно, чтобы я видела, кто уже молодец,

– давайте послушаем, какой ряд тише,

– кто тише сидят, мальчики или девочки.

15. Если школьники расшумелись, ни в коем случае не нужно на них кричать, нужно замолчать, посмотреть на них внимательно, сказать, что в таком шуме продолжать урок нельзя, что вы не получите никаких знаний, если в классе будет такой шум.

Для улучшения поведения учеников можно завести таблицу поведения, в которой напротив фамилии ребенка закрашивать окошечко зелёным, желтым или красным цветом в конце каждого урока в зависимости от поведения. Значение цветов нужно обговорить с детьми. Такую таблицу можно разместить в классный уголок или на доску, чтобы дети видели и стремились к лучшему. По окончанию четверти можно награждать самого дисциплинированного ученика грамотой или медалью.

16. На уроке бывает, что дети выкрикивают ответы с места, не поднимая руку, перебивают друг друга. В этом случае следует спрашивать только тех детей, кто поднимает руку. Старайтесь находить время на уроке, чтобы повторять правила поведения.

17. Не нужно забывать и о родителях, которые тоже могут помочь своему ребенку. С родителями нужно обязательно провести беседу о поведении ребенка в школе. Многим учащимся не хватает внимания от своих родных, и они нарушают дисциплину в школе, стараясь компенсировать дефицит внимания дома.

Таким образом, работать над дисциплиной нужно начинать с первых дней, из урока в урок. Не падать духом и не кричать, если это сразу

не получается сделать. Пройдет немного времени, дети повзрослеют, поймут, чего школа от них требует, и тогда наступит в классе тишина. Поэтому одними из главных инструментов педагога по формированию дисциплины является терпение, чуткость, самоконтроль, и, конечно же, безграничная любовь к детям.

Список использованных источников

1. Кучерова Н.А. Выступление на педагогическом совете. Приемы и методы поддержания дисциплины на уроках в начальной школе. https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/raznoe/2018/11/11/vystuplenie-na-pedagogicheskom-sovete-priemy-i-metody

2. Дети и проблема школьной дисциплины. https://infourok.ru/prezentaciya-na-temu-deti-i-problema-shkolnoj-discipliny-4702465.html

3. Рекомендации учителю «Как наладить дисциплину в классе» https://infourok.ru/rekomendacii-uchitelyu-kak-naladit-disciplinu-v-klasse-iz-opita-raboti-2714037.html

4. Никульникова Е.В. «Дисциплина на уроках в первом классе» https://cyberleninka.ru/article/n/distsiplina-na-urokah-v-pervom-klasse

5. Балагузова Н.А. Поддержание дисциплины в рамках современного образования на уроках и в школе. https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-soznatelnoy-distsipliny-uchaschihsya-v-ramkah-vospitatelnogo-protsessa-shkoly

Ш.С. Арғынбай
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Б.Г. Сарсенбаева
научный руководитель, кандидат педагогических наук, профессор ППУ имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Р. Х. Кошкимбаева
научный руководитель, магистр п.н. ППУ имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

ПРОЦЕСС ПСИХОДИДАКТИКИ И КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс психодидактики и пути развития у детей навыков критического мышления в условиях современного дошкольного образования. Цель статьи – обосновать эффективность комплексного использования новых методик, современных образовательных технологий не только в школе, но и в дошкольных образовательных учреждениях.

Ключевые слова: психодидактика, критическое мышление, формирование навыков критического мышления, дошкольное образование, рефлексия, прогнозирование.

Аннотация. Бұл мақалада қазіргі мектепке дейінгі білім беруде психодидактика процессі мен балалардың сыни ойлау дағдыларын дамыту жолдары қарастырылады. Мақаланың мақсаты жаңа тәсілдерді, заманауи білім беру технологияларын тек мектепте ғана емес, мектепке дейінгі білім беру мекемеде де қолданудың кешенін пайдалану тиімділігін негіздеу болып табылады.

Кілт сөздер: психодидактика, сыни ойлау, сыни ойлау дағдыларын қалыптастыру, мектепке дейінгі оқыту, рефлексия, болжау.

Annotation. This paper examines the process of psychodidactics and ways of developing critical thinking skills in children in the context of modern preschool education. The purpose of the article is to substantiate the effectiveness of the integrated use of new methods, modern educational technologies, not only at school, but also in preschool educational organizations.

Keywords: psychodidactics, critical thinking, critical thinking skills development, preschool education, reflection, predicting.

Развитие личности ребенка является приоритетной целью образования.

Индивидуумом рождается каждый человек. Он похож на своих собратьев, с некоторыми отличиями. В процессе общения с обществом, эволюционируя в своем развитии, человек может стать личностью.

На наш взгляд, человек – это не тот, кто получил образование, а тот, кто образован, то есть отличается высокой степенью культуры, образованности, всестороннего и интеллектуального развития.

Личность развивается не под принуждением, а в благоприятной и дружеской атмосфере. В противном случае индивид останется индивидом. Эта атмосфера создается окружающей средой: семьей, друзьями, коллегами, знакомыми и незнакомыми людьми вокруг вас, другими элементами окружающей среды.

Это способствует развитию личности ребенка, который находится рядом с ним и проводит с ним много времени.

Школа, без преувеличения, является вторым домом для ребенка. Он играет колоссальную роль в формировании личности ребенка. Таким образом, ответственность ложится в равной степени как на семью, так и на школу. На самом деле родители часто перекладывают ответственность за образование и развитие ребенка на школу. Результат: школа берет на себя (в первую очередь в лице учителей) ответственность за себя. Поэтому в школе должны создаваться такие психологические и социальные условия, которые приведут к формированию таких особенностей ребенка, которые в результате сформируются, вырастут личностью.

Использование в образовательном процессе психодидактики – это формирование условий для формирования личности учащегося. Согласно В.И. Попову, психодидактика основана на отражении психологических условий, целей и задач развития сознания учащегося и его социализации [1].

Психодидактика способствует созданию условий, в которых ребенок ощущает свою значимость и получает возможность для постоянного саморазвития.

Саморазвитие ребенка помогает ему, используя свои внутренние и внешние ресурсы, развивать свой личностный потенциал.

Психодидактика помогает поддерживать самообразование ученика. То есть он сам усиливает положительные качества и формирует ситуацию успеха.

Поскольку речь идет о школьной среде, где использование психодидактических технологий является основным фактором, определяющим формирование личности учащегося, субъектами взаимодействия являются учитель и ученик.

Применение психодидактических технологий в образовательном процессе – это партнерство между учителем и ребенком, при котором обмен знаниями происходит в одинаковой степени. Дети передают знания учителю, а учитель-детям на основе своего опыта.

Дети, делясь своими знаниями с учителем, подталкивают его к постоянному совершенствованию и самообразованию. Не только в предметной области, но и в других, таких как, например, психология, дидактика.

То есть психодидактика в образовательном процессе-это две части одного целого: учитель-это ученик (ребенок). Эти две половины одного целого должны взаимно дополнять друг друга, всегда быть на связи, понимать друг друга. Нет контакта, нет личного развития.

Психодидактический подход рассматривает готовность ребенка к участию в процессе обмена знаниями. Но учитель-чтобы участвовать в этом процессе, он должен иметь профессиональную и личную подготовку. Учитель должен быть осведомлен о психологических принципах и особенностях когнитивного и личностного развития учащихся.

Знание и применение психодидактики позволяют учителю способствовать большему раскрытию творческого потенциала ученика. Креативность – один из основных факторов формирования личности.

Творческая деятельность ребенка направлена на создание чего-то нового, ценного не только для него, но и для окружающих.

Занимаясь творческой деятельностью, ребенок постепенно меняет себя, поэтому в процессе обучения дошкольников мы можем объединить процесс психодидактики и критического мышления.

Критическое мышление состоит из компонентов навыков анализа последовательностей, умозаключений с использованием индуктивных и дедуктивных суждений, оценок, а также принятия решений или поиска решения проблемы.

На основе научного поиска рассматривается важность основных принципов и методов критического мышления.

В настоящее время способность будущих школьников к критическому мышлению и принятию решений является очень важным условием для его успеха в дальнейшей учебной деятельности. Сегодня все больше внимания уделяется идеям формирования критического мышления. Это создало необходимость создания новой педагогической системы.

Необходимость улучшения качества образования в условиях обновленного содержания образования, изменения методической основы. Это потому, что каждый день наполнен новыми научными открытиями, глубокими социальными изменениями. В традиционном учебном процессе учитель играл главную роль, а сейчас настала пора активизации учащихся. Урок оценивается действиями ученика, а не учителя.

Современное обучение должно носить «проблемный» характер, а обучающиеся должны иметь возможность самостоятельно познавать и четко понимать, для чего это необходимо и как полученные знания могут быть использованы для решения различных задач.

Поэтому по требованиям обновленного содержания образования учителю необходимо уметь критически мыслить. Умение будущих учителей начальных классов мыслить с критической точки зрения, а также в полной мере овладевать ее основными принципами и методами, применять их в своей практике создает возможность для развития ее интеллекта.

Интегративное образование, объединяющее все виды интеллектуальной деятельности, ее субъекты, науку, знания, инновации, формируется, прежде всего, в системе непрерывного образования, являющейся интеллектуальным ресурсом общества (дошкольное воспитание и обучение, начальное образование, основное среднее образование, общее среднее образование, техническое и профессиональное образование, специальное образование, высшее образование, высшее образование. [2]

Когда человек начинает глубоко задумываться? В первый момент перед ним возникает какая-то проблема (проблема), на которую нет готового ответа, или новая информация, которая еще не стала привычной. Во-вторых, когда человек пытается найти ответ на эту проблему или пытается понять что-то новое и достичь своего богатства. Философ Джон Дьюи о том, что созерцание возникает, когда возникают трудности, дискомфорт, сомнения, какие бы они ни были, писал: «мышление начинается, когда нужно встать в тупик и сделать выбор» [3].

Критический мыслитель умеет ограничивать себя, сопоставлять с мнением других и строить с ними свою точку зрения, широко распространяться в обществе и искать их аргументы и формулировки, не признавая общепринятую точку зрения. Однако это сомнение не означает отрицания: критическое мышление с помощью таких действий, скорее всего, приведет к принятию этой точки зрения. В понятии «критическое мышление» нет смысла «критиковать», то есть «выявлять недостатки». Суть критического мышления можно привести и к «углублению», «углублению», «изучению», «комплексному рассмотрению», «заданию себя и поиску ответа».

Критическое мышление рассматривается на протяжении всей программы в двух значениях: развитие критического мышления учащихся и

развитие критического мышления учителей. Взаимодействие между учителем и учеником предполагает развитие обоих этих процессов.

Критическое мышление-это целенаправленные, саморегулирующиеся суждения, которые приводят к интерпретации, анализу, оценке и формулировке, а также к интерпретации аргументированных, концептуальных, методологических, критериальных или контекстуальных суждений, основанных на этих рассуждениях.

Правильное применение принципов и методов критического мышления на уроках решает многие образовательные задачи: повышает мотивацию к обучению, активизирует процесс обучения, мышления, устраняет барьеры, устанавливает диалогические отношения, способствует проявлению личностных качеств, творческих способностей, стремлению к сотрудничеству и социальной активности, самовыражению и развитию интеллекта.

Критическое мышление – это современное педагогическое понятие, которое имеет важное значение для развития образования в Казахстане. Данный модуль предполагает сознательное и мысленное восприятие как учащимися, так и учителями развития критического мышления [4].

Критическое мышление – это предметное решение, направленное на мышление, оценку, анализ и синтез информации, полученной в результате наблюдения, опыта, мышления и обсуждения. Это может стать основой для дальнейших действий. Критическое мышление часто означает готовность высказывать противоположное мнение, принимать альтернативные решения, внедрять новые или модифицированные подходы к нашему мышлению и действиям, организовывать общественные действия и побуждать других к критическому мышлению.

Таким образом, критическое мышление реализуется в таких случаях, как:

– при работе с любой проблемой или информацией самостоятельно;

– при рассмотрении любой проблемы либо информации с точки зрения собственного опыта (жизненного, профессионального);

– в процессе формирования собственного (самостоятельного) мнения о любой проблеме либо информации;

– формулировать свое мнение и взгляды и аргументировать их;

– при всестороннем рассмотрении любой проблемы либо информации; при совместной работе (в группе, паре, команде);

– при оценке и принятии чужих мнений.

Давайте рассмотрим методы, которые помогут будущему воспитателю дошкольного учреждения при работе с информацией правильно оценить чужое мнение и аргументированно отстаивать свою точку зрения.

Нельзя действовать серьезно и ограничиваться личным опытом в рассуждениях о чем-либо. Как только распространилась массовая информационная грамотность и массовое печатное издание, стало модным

оправдание» всегда так делалось». Сегодня наши действия во многом определяются тем, что мы где-то слышим или читаем.

Часто мы сталкиваемся с суждениями, которые могут заставить нас почувствовать какой-то недостаток в себе. Мы думаем, что «здесь есть один ГАП», и принимаем решения о том, как решить эту проблему. Понимание того, что не так с сомнительными суждениями, и навыки критического мышления помогут вам обосновать свое критическое суждение и представить свои собственные аргументы.

Что означает критическое мышление и можно ли его научить?

Критическое мышление является одним из основных учебных предметов в системе высшего образования многих англоязычных стран. Учится внимательно читать тексты, методично ставить под сомнение, то есть, по Декарту, определять предмет, который «логически можно подвергнуть сомнению», находить слабые места в чужих, а также в собственных аргументах, работать с понятиями, четко и обоснованно выражать свои мысли.

Важнейшей составляющей такого обучения является умение правильно задавать вопросы. Вопросы необходимо уделять гораздо больше внимания, чем это нормально для действующей системы образования.

В одном из основных учебных пособий по критическому мышлению «искусство задавать правильные вопросы» авторы описали два метода мышления, которые использует любой, у кого есть разум.

Первый способ мышления заключается в том, что человек впитывает всю информацию вокруг себя, как губка. Этот путь становится максимально простым и необходим каждому. Имея необходимое количество фактов, можно сделать окружающий мир понятным самому себе.

Человек, близкий к первому способу мышления, будет стараться запомнить любой материал в максимально правильной форме, вплоть до его усвоения. Он опиливает пути мышления автора, однако не оценивает их и не рассматривает критически. Это может не привести к «слепому» запоминанию и произнесению содержания без отклонений от исходного текста: такой метод также может быть более осознанным. Недостатком этого метода является критическое расстояние, не превышающее начальную окружность, без расширения границ.

Второй метод аналогичен методу просеивания песка с поиском золота. Это требует активного взаимодействия с знаниями и самостоятельным мышлением. Человек, полностью владеющий навыками просеивания песка, понимает, что аргументы необходимы не для того, чтобы сохранить их в памяти, а для того, чтобы оценить их силу. Для этого необходимо перевести эту задачу в подсознательную. Как правильно задать вопрос?

Правильно заданный вопрос – 95% успеха. Джон Миллер – автор книги «5 принципов проактивного мышления» предупреждает, что в этом искусстве эффективный метод QBQ (The Question Behind the

Question) может подойти как надо. Этот метод позволяет научиться задавать правильные вопросы.

Метод QBQ также позволяет развивать креативность (креативность). Креативность (креативность) – большое преимущество. Какие вопросы нужно задать, чтобы развить это свойство?

• Как я могу иметь избыток в условиях ограниченных ресурсов и возможностей?

• Как мне найти нужную информацию?

• Как еще можно использовать этот инструмент?

• Почему я должен помогать другим людям?

• Когда наши ученики будут благодарить нас?

• Почему я должен давать больше?

Правильные вопросы по методу QBQ следующие:

• Что мне нужно сделать, чтобы лучше понять, чего хочет другой человек?

• Как вы можете дать учащимся больше ценностей?

• Как мне стать лучше?

Мы получаем излишки, задавая такие вопросы, как: Совершая щедрые действия, мы получаем больше причин быть щедрыми.

Вера главное качество любого мудрого руководителя-доверие. Если вы хотите задать себе бесполезные и разрушительные запросы, они следующие:

• Когда я узнаю правду о своей команде?

Хорошие запросы:

• Как я могу повлиять на это, чтобы улучшить ситуацию?

• Что нужно сделать, чтобы подарить учащимся положительные эмоции?

• Как я могу улучшить свои человеческие качества, чтобы люди верили в себя?

QBQ-это лидерский инструмент развития личной ответственности на всех уровнях путем постановки правильных запросов и выбора правильного решения в нужный момент [5].

В своем труде Н.Ж. Кульмурза остановился на возможностях стратегии критического мышления, где отметил эффективность стратегии командной работы, работы в группах, интерактивного обучения [6]. Следовательно, обучающиеся имеют возможность представить свои идеи, обменяться мнениями, активно участвуя в дискуссиях и дискуссиях. Это позволяет обучающимся интеллектуально совершенствоваться, принимать решения или решать проблемы.

Главная задача дошкольных образовательных учреждений – обеспечение всесторонне высокого уровня развития личности ребенка. Ведь именно в этот период формируются личностные качества, психические особенности, которые лежат в основе всей дальнейшей жизни ребенка.

Правильное, эффективное использование психодидактики и критического мышления связано с умением обучающегося.

Рациональное применение этих методов дает следующие результаты:

– обучающиеся в группе взаимодействуют друг с другом;

– слушают других, уважительно, понимающе относятся к любому ответу;

– ищут самостоятельно;

– повышают интерес к занятиям, активизируются;

– обучающиеся критически относятся к мнению друг друга;

– появляются новые идеи;

– учатся открыто выступать перед группой, защищаться.

Подводя итог, можно сказать, что критическое мышление – это критическое отношение к полученному знанию, поиск, доказательство его истины, то есть осознанное приобретение знаний. Эффективность данной технологии – не только повышает компетентность обучающегося, но и:

– ориентируется на зрелость, развитие личности.

– установление гуманных отношений между обучающимся и учителем.

– создаются условия для самообразования обучающегося.

– критическое отношение к полученным знаниям, качественное получение знаний.

– обучающийся учится открыто высказывать свое мнение, обмениваться мнениями.

– приобщение к уважению друг друга.

– привыкает находить самый главный узел проблемы.

– повышение творческой активности обучающегося.

Список использованных источников

1. Попов В.И. Психодидактические основания развивающих образовательных систем / В.И. Попов. – [электронный ресурс]: http://pandia.ru/text/78/197/50669-4.php

2. Стратегии «Казахстан-2050» – новое направление политики многонаселенного государства. Президент Республики Казахстан. Послание Н.А. Назарбаева народу Казахстана // Истинный. № 1, 2020. – 27 с.

3. Дьюи Д.. Психология и педагогика мышления. – Москва: Кемельдик, 2019. – 123 с.

4. Ташенова А. Развитие естественного мышления через чтение и письмо // Образование-Знание. – 2020. – № 6. – С. 16-20.

5. Джон Г. Miller QBQ (Вопрос за вопросом) МаНН, Иванов https://www.Iabirint.ru/pubhouse/833/nhttps://www.labirint.ru/pubhouse/833/T> Erber, 2022.

6. Кулмурза Н.Дж. Групповая работа публики // Х. – № 2, 2019. – С. 92-98.

М.Н. Герлиц
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.А. Садуакасова
научный руководитель, магистр пед. наук, преподаватель, г. Павлодар

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГОТОВНОСТИ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К ШКОЛЕ

Аннотация. Бұл мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың мектепке дайындығы жайлы баяндалған. Мектеп жасына дейінгі баланың психологиялық, физиологиялық, арнайы дайындығы қарастырылған. Әр аспекттегі дайындық ерекшеліктері, балаға тән қасиеттер қарастырылды. Мектепке дайындық, ересек жастағы бала, балалық шақ, психологиялық дайындық, психологиялық дайындыққа кіретін терминдерге, физиологиялық және арнайы дайындық сөздеріне анықтама берілген. Мектептегі оқыту жайлы ғалымдардың пікірлері берілген.

Кілт сөздер: балалық шақ, мектепке дайындық: психологиялық, физиологиялық, интеллектуалдық, мотивациялық.

Аннотация. В этой статье рассказывается о готовности детей дошкольного возраста к школе. Предусмотрена психологическая, физиологическая, специальная подготовка дошкольника. В каждом аспекте были рассмотрены особенности подготовки, качества ребенка. Дается определение терминов, входящих в состав подготовки к школе, ребенка старшего возраста, детства, психологической подготовки, психологической подготовки, слов физиологической и специальной подготовки. Даны мнения ученых об обучении в школе.

Ключевые слова: детство, подготовка к школе: психологическая, физиологическая, интеллектуальная, мотивационная.

Annotation. This article describes the readiness of preschool children for school. Psychological, physiological, and special training of a preschooler is provided. In each aspect, the peculiarities of the preparation and the quality of the child were considered. The definition of the terms included in the preparation for school, an older child, childhood, psychological training, psychological training, words of physiological and special training is given. The opinions of scientists about school education are given.

Keywords: childhood, preparation for school: psychological, physiological, intellectual, motivational.

Детство – это социокультурный феномен, имеющий историческое происхождение и такую же природу. Подобное восприятие обусловливает необходимость сосредоточить внимание на возрастных ценностях детей и на этой основе раскрыть содержательно-процессуальную сторону дошкольного образования, его результат. Одним из важных вопросов современного дошкольного образования является качественная подготовка детей к обучению в школе. По мнению ученых (Л.С. Выготский, Л.И. Божович, Д.Б. Эльконина, Л.А. Венгера, Г.Г. Кравцова, Т.А. Репина, Н.А. Стародубова и др.) период поступления ребенка в школу является переломным в его жизни, поскольку связан с изменением привычного

образа жизни, системы отношений с окружающими, т.е. обусловлен особенностями новой психолого-педагогической позиции школьника: сменой ведущего вида деятельности, освоением новой роли ученика, требованиями, связанными с данной ролью. По мнению А.Г. Гогоберидзе, готовность к школе – важный итог развития ребенка в период дошкольного возраста и значимый показатель эффективности воспитания и обучения детей в детском саду и семье [1].

Н.А. Виноградова, Н.В. Микляева дают следующее определение готовности: «Готовность к школьному обучению – совокупность морфофизиологических и психологических особенностей ребенка старшего дошкольного возраста, обеспечивающая успешный переход к систематически организованному школьному обучению» [2].

Психологи и педагоги выделяют несколько аспектов готовности детей к обучению в школе: общую, психологическую и специальную. Под общей готовностью понимаются достижения ребенка в физическом (крепкое здоровье, работоспособность, выносливость), умственном (определенный уровень развития познавательной деятельности), нравственно-волевом (определенный уровень развития нравственного поведения, воли, моральных чувств) уровнях подготовки, которые являются определенным основанием для его активного вхождения в новые условия.

Между тем на этапе школьного детства ребенок должен стать «над ними», т.е. научиться смотреть и анализировать формирование своих отношений с окружающими и ситуации морального выбора «со стороны», находя компромисс между собственной оценкой происходящих событий, мнением коллектива и первого общественного авторитета – учителя. Ребенок в ситуации школьной жизни учится быть не кем-то другим, а учится быть собой. Поэтому данная стадия развития личности относится многими психологами (Л.И. Божович, Д.Б. Фельдштейном и др.) к стадии социализации, а не адаптации, как раньше на этапе дошкольного детства. Ребенок усваивает социальную позицию «Я в обществе». Это предполагает формирование у дошкольника готовности к принятию новой социальной позиции – положения школьника, имеющего круг важных обязанностей и прав, занимающего иное по сравнению с дошкольниками, особое положение в обществе. «Внутренняя позиция школьника» представляет собой «сплав познавательной потребности и потребности в общении со взрослым» (Л.И. Божович), которая выражается в стремлении ребенка выполнять общественно значимую и оцениваемую деятельность (учебную). Такая внутренняя позиция в целом характеризует психологическую готовность ребенка к школе.

В общую психологическую готовность детей к школе («школьную зрелость) включены следующие компоненты:

• мотивационная готовность предполагает отношение к учебной деятельности как к общественно значимому делу и стремлению к приоб-

ретению знаний. Предпосылка возникновения этих мотивов – общее желание детей поступить в школу и развитие любознательности;

• личностная готовность к обучению в школе характеризует определенный уровень развития самосознания, воли и мотивов поведения;

• волевая готовность предполагает умение ребенка действовать в соответствии с образцом и осуществлять контроль путем сопоставления с ним как с эталоном;

• интеллектуальная готовность характеризует определенный уровень развития познавательных процессов;

• коммуникативная готовность предполагает определенный уровень развития умений и навыков общаться и устанавливать контакты со сверстниками и взрослыми.

Одной из задач дошкольного учреждения является подготовка детей к школе. Переход ребенка в школу – это качественно новый этап его развития. Психологи и педагоги выделяют общую и специальную готовность к обучению в школе. Следовательно, в дошкольном учреждении должна осуществляться общая и специальная подготовка.

Под специальной подготовкой понимается приобретение ребенком знаний и умений, которые обеспечат ему успешность овладевания содержанием обучения в первом классе школы по основным предметам (математика, чтение, письмо, окружающий мир).

В содержание понятие общая подготовка (и готовность) входит психологическая, нравственно-волевая, физическая подготовка.

Прежде всего надо, чтобы ребенок физически был готов к смене образа жизни и занятий. Физическая готовность к школе предполагает: общее крепкое здоровье, низкую утомляемость, работоспособность, выносливость. Ослабленные дети будут часто болеть, быстро утомляться, их работоспособность будет падать – все что не может не отразиться на качестве обучения и состоянии здоровья.

В содержании социально-психологической, нравственной готовности к школе можно выделить следующие компоненты: готовность к учению (обучению) и готовность к новому образу жизни.

Готовность к учению (обучению) предполагает наличие определенного уровня развития самостоятельности. Исследованиями К.П. Кузовской, Г.Н. Годиной установлено, что самостоятельность начинает формироваться уже с младшего дошкольного возраста и при внимательном отношении взрослых к этой проблеме она может приобрести характер довольно устойчивых проявлений в разнообразной деятельности. Возможно и формирование ответственности (К.С. Климова). Старшие дошкольники способны ответственно относиться к заданиям, которые им предлагает взрослый. Ребенок запоминает поставленную перед ним цель, способен удерживать её довольно долго и выполнять [3].

Старший дошкольный возраст (от 5 лет) – это время интенсивного физического, психического и личностного развития ребенка [4].

В старшем дошкольном возрасте возрастают возможности памяти, возникает намеренное запоминание в целях последующего воспроизведения материала, более устойчивым становится внимание. Происходит развитие всех познавательных психических процессов. Продолжает совершенствоваться речь (связная, монологическая).

Характерной особенностью данного возраста является так же развитие познавательных и мыслительных психических процессов: внимания, мышления, воображения, памяти, речи.

Возрастные показатели интеллектуального развития:

– правильно описывает цветовое окружение, использует свои знания в изобразительной деятельности;

– воспринимает дифференцированный образ мира, сообщает о результатах взрослому, умеет анализировать предложенный образец;

– в уме создает новые образы и воплощает их в играх, рисунках, инструкциях;

– при выполнении действий, требующих сосредоточения, может отвлекаться от посторонних раздражителей;

– владеет развернутой речью, передающей отвлеченную от данной ситуации информацию; развита монологическая речь; умеет рассуждать, высказывать свои соображения;

– запоминает учебный материал, понимая его содержание;

– начинает использовать известные и изобретенные им самим способы запоминания и осознавать их;

– решает познавательные задачи на наглядно-образном или словесно-логическом уровнях;

– при решении познавательных задач использует мыслительные действия обобщения, классификации, схематизации, моделирования;

– проявляется способность понимать общие принципы, связи и закономерности, лежащие в основе научного знания;

– происходит постепенный переход от эгоцентризма к децентрации (способность видеть предметы и явления с разныхпозиций);

– решение многих типов интеллектуальных задач происходит в образном плане, который способствует пониманию условий задач.

Возрастные показатели произвольности:

– организует и контролирует свою двигательную активность; самостоятельно выполняет ряд последовательных действий;

– действует по заданному наглядному образцу;

– действует по устной инструкции взрослого;

– подчиняет свои действия правилу;

– в ситуации выбора отдает предпочтение тем действиям, которые соответствуют требованиям взрослого.

Возрастные показатели личностного развития:

– сформирована иерархия познавательных, учебных, игровых и коммуникативных мотивов;

– в ситуации выбора отдает предпочтение учебным, игровым мотивам;

– сформировано положительное отношение к школе, отношение к себе как к школьнику, ко взрослому как учителю;

– наблюдается критичность к своим возможностям и усилиям, прилагаемым для достижения результата;

– появляется способность к общению кооперативно-соревновательного типа и содержательной коммуникации, позволяющей понимать и учитывать действия и позиции партнеров-сверстников;

– пользуется доверием взрослого, проявляет самостоятельность в разнообразных ситуациях;

– обнаруживает сопереживание и взаимопонимание, общаясь с детьми;

– эмоционально оценивает ситуации, непосредственно его касающиеся.

Показатели сформированности учебной деятельности:

– умение слушать и слышать, внимательно и точно выполнять последовательные указания педагога;

– умение осмысливать учебныйматериал, выделять в нем главное, самостоятельно действовать по заданию педагога;

– умение ориентироваться на систему условий задачи;

– умение осуществлять контроль и самоконтроль своей деятельности и ее результатов;

– умение оценивать результаты, исходя из предложенных педагогом критериев;

– развиты тонкие движения рук и зрительно-моторная координация.

Показатели неготовности детей к школьному обучению.

– установлено, что неготовность ребенка к школьному обучению определяют следующие показатели:

– дисгармоническое развитие интеллектуальных структур;

– несформированность познавательной мотивации игровая мотивация преобладает над учебной);

– непонимание профессиональной роли учителя и неумение строить отношения в учебной деятельности;

– неадекватное отношение к себе и неумение оценивать причины своих неудач;

– недостаточно сформированные навыки сотрудничества со сверстниками в учебной ситуации;

– несформированность элементарных навыков и умений собственно учебной деятельности [5]

Таким образом проблема формирования готовности детей к школе актуальна и находится в процессе постоянного изучения.

Список использованных источников

1. Гогоберидзе А.Г., Солнцева О.В.. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения / А.Г. Гогоберидзе, О.В. Солнцева. – СПб.: Питер, 2015. – 318 с.

2. Виноградова Н.А., Микляева Н.В., Микляева Ю.В. Дошкольная педагогика /Н.А. Виноградова, Н.В. Микляева, Ю.В. Микляева. – М.: Юрайт, 2012– 511 с.

3. Козлова С.А., Куликова Т.А.. Дошкольная педагогика: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. – 3-е изд., исправ. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 416 с.

4. Профессионально-педагогические понятия: Слов. / Сост. Г.М. Романцев, В.А. Федоров, И.В. Осипова, О.В. Тарасюк; Под ред. Г.М. Романцева. – Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2005/ – 456 с.

5. Общие рекомендации для родителей по подготовке ребенка к обучению в школе: Методическое пособие / – Нур-Султан, 2020. – 44 с.

А.А. Михновец
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Н.К. Рамазанова
научный руководитель, магистр педагогических наук

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЖАРГОНОВ В РЕЧИ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В статье рассматривается проблема использования современного сленга в речи студентов. Дается толкование данного понятия в литературе, положительные и негативные стороны использования в речи жаргонизмов. Дан анализ проведенного анткетирования студентов педагогического вуза.

Ключевые слова: жаргон, сленг, студент, речь.

Аннотация. Мақалада студенттердің сөйлеуінде заманауи жаргонды қолдану мәселесі қарастырылады. Әдебиеттегі бұл тұжырымдаманың түсіндірмесі, сөйлеуде жаргонизмді қолданудың оң және теріс жақтары берілген. Педагогикалық ЖОО студенттеріне жүргізілген сауалнамаға талдау жасалды.

Түйінді сөздер: жаргон, сленг, студент, сөйлеу.

Annotation. The article deals with the problem of using modern slang in the speech of students. The interpretation of this concept in the literature, the positive and negative aspects of the use of jargon in speech are given. The analysis of the conducted survey of students of a pedagogical university is given.

Keywords: jargon, slang, student, speech.

Современная молодежь представляет собой большую социальную группу, которая играет важную роль в жизни общества. Представители молодого поколения отличаются стремлением ко всему новому. Подобные тенденции находят свое непосредственное воплощение прежде всего в языке. Именно в речи молодежи находят свое максимальное отражение все социальные преобразования и изменения, которые происходят в обществе на определенном этапе его исторического развития.

Актуальность данного исследования состоит в том, что современная молодёжь упрощает и стремится минимизировать употребление сложных речевых конструкций, книжных слов, литературного языка, что ведет к обеднению и засорению словарного запаса. Поэтому проблема распространения жаргонизмов как никогда актуальна в современном обществе.

Речь современного студенчества изобилует жаргонными словами, литературный язык постепенно переходит в пассивный запас. Все чаще жаргонизмы можно не только услышать в устной речи, но и встретить в письменных работах студентов. Так что же такое жаргон?

Толкование этого понятия дано в энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона в 1907 году: «Жаргон (франц. «Jargon») – «испорченное наречие, местная речь, произношение» [1].

Не осталась в стороне от этой проблемы и современная лингвистическая наука. «Лингвистический энциклопедический словарь» гласит следующее: «Жаргон – разновидность речи, используемая преимущественно в устном общении отдельной относительно устойчивой социальной группой, объединяющей людей по признаку профессии, положения в обществе, интересов или возраста» [2]. Авторы учебника «Современный русский литературный язык» к данной формулировке добавляют следующее: «Жаргон– это совокупность особенностей разговорной речи, возникающей среди людей, находящихся в сходных профессиональных и бытовых условиях, объединенных общностью интересов, совместным времяпрепровождением» [3].

Учитывая различные трактовки жаргона, можно прийти к выводу, что жаргон – это разновидность речи, которая используется определенными социальными или объединенными общими интересами группами, имеющая ярко выраженный экспрессивный оценочный характер и несущая тайный, непонятный для всех смысл.

Студенческий жаргон – своеобразный язык. Употребление студентами жаргона связано с особенностями возраста и поведенческих реакций: необходимость чувствовать себя членом некой общей группы; сленг как способ свободы выражения, как протест против взрослых; как способ самоутверждения, повышения статуса в группе; сленг как подражание какому-то лицу; сленг как проявление интереса к деятельности лиц, занимающихся творчеством.

Употребление сленга связано со стремлением к эмоциональности, краткости и разнообразию.

На наш взгляд, основной причиной употребления молодежью сленга все-таки является желание создать свой язык, организовать общение среди сверстников. Отсутствие словарного запаса не дает возможности грамотно и образно выражать свои мысли и поэтому проще и легче свое отношение к чему-либо выразить с помощью жаргонизмов.

Жаргон студентов педагогического вуза – это один из видов профессионального жаргона, он присутствует в речи абсолютно всех студентов, так как его функция – обозначить предметы и явления профессиональной сферы. С учетом значения слов можно классифицировать словарь студенческого жаргона по следующим тематическим группам:

1) документы: зачётка (зачётная книжка);

2) студенческие работы, их виды: курса́ч (курсовая работа), ва́рик (вариант), контро́ша (контрольная работа), дома́шка, дэзэ́ (домашняя работа), пра́ктика (практическое занятие);

3) академические отчетности, их виды и оценивание: го́с (государственный экзамен), автома́т (оценка за экзамен, полученная автоматически), э́нка (отметка в журнале об отсутствии на паре), шпо́ра (шпаргалка);

4) учебные пособия: методи́чка (методическое пособие);

5) обозначения студентов: перва́ш (первокурсник), бо́тан (отличник), пла́тник (студент, обучающийся на внебюджетной основе), пре́под (преподаватель);

6) обозначения временных отрезков: па́ра (занятие продолжительностью в два академических часа), окно́ (отсутствие пары);

7) обозначения различных зданий, мест, помещений в университете: обща́га (общежитие), универ (университет), столо́вка (столовая);

8) организационные структуры внутри вуза: студсовет (студенческий совет);

9) формы обучения студентов: о́чка (очная форма обучения);

10) денежные выплаты обучающимся: стипу́ха, степу́ха (стипендия);

11) учебные дисциплины: ма́теша (математика), физра́ (физкультура), ли́тра (литература);

12) действия студентов и преподавателей в учебном процессе: заби́ть на па́ру (пропустить занятие), ската́ть (списывать), завали́ть кого-либо (задавать на экзамене слишком много вопросов и в результате поставить «неуд»), завали́ть экзамен (получить неудовлетворительную отметку).

Формирование молодежного жаргона – противоречивое явление, имеющее плюсы и минусы.

К условно положительным сторонам можно отнести следующие моменты:

– сокращение времени на написание того или иного слова с помощью его замены на более короткий вариант;

– удобство и краткость произношения жаргонных слов и выражений по сравнению с литературными вариантами;

– расширение лексического состава языка;

– развитие фантазии по причине отсутствия строгих правил в придумывании новых слов;

– сближение различных малых социальных групп на почве использования схожей лексики;

– большая эмоциональность и яркость речи, в которой используется сленг.

Среди отрицательных моментов можно выделить:

– «засорение» языка ненормативными лексическими единицами (сокращениями, заимствованиями и т. д.);

– вытеснение жаргонными словами нейтральных;

– увеличение влияния иностранных слов в русской речи, что ведет к утрате самобытности языка, его независимости;

– сведение общения к «примитивной» коммуникации, чрезмерное упрощение языка;

– тематическое ограничение, которое приводит к невозможности его использования во всех сферах жизни общества;

– падение языковой культуры по причине частого использования и вытеснения нейтральных слов жаргонными выражениями;

– обеднение мышления, устной и письменной речи;

– выработка привычки к использованию сленга, что приводит к сложностям в нормативном написании и произношении слов;

– дифференцирование между молодежью и старшим поколением на почве непонимания устной и письменной речи друг друга.

После теоретического анализа литературы для изучения использования жаргонов в речи студентам педагогического вуза была предложена анкета «Жаргоны в твоей речи», направленная на выявление самых популярных и часто используемых жаргонов. Анкета состояла из 5 вопросов. В анкетировании приняло участие 34 студента.

На первый вопрос: «Употребляете ли Вы сленговые слова?» 25 анкетируемых ответили «да» (73,5%), 9 человек ответили «нет» (26,5%). Исходя из этого можно сделать вывод, что большинство студентов использует в своей речи жаргоны.

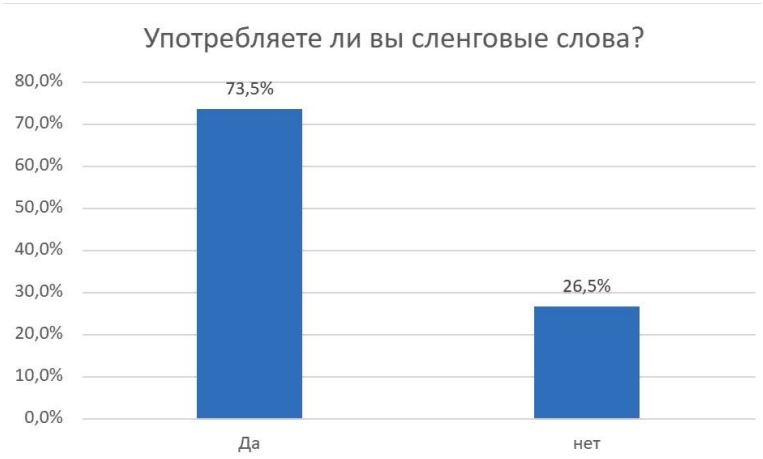

На второй вопрос: «По какой причине Вы используете в своей речи жаргонные слова?» 21 человек ответили «слышу от друзей» (61,8%),

12 человек – «слышу в Интернете» (35,3%), 1 человек выбрал вариант «слышу на улице» (2,9%). Таким образом, можно определить, что жаргонные слова распространяются в ходе живого общения.

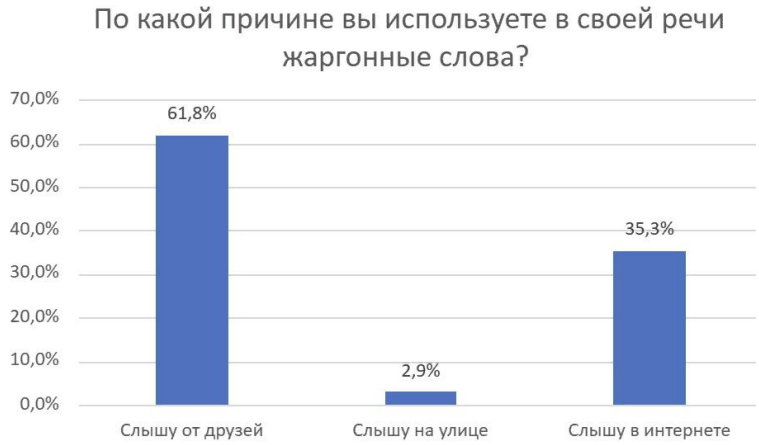

На третий вопрос: «Согласны ли Вы с тем, что жаргон засоряет наш язык?» 26 человек ответили «да» (76,5%), 8 человек – «нет» (23,5%). Таким образом, большая часть студентов осознают негативное влияние жаргонов в речи, но некоторые все-таки не находят в употреблении жаргонов негативного влияния.

На четвертый вопрос: «Какие слова Вы употребляете чаще всего?» 16 человек выбрало «окей» (47,1%), 5 человек ответили «степуха» (14,7%), 4 человека отметили вариант «домашка» (11,8%), 3 человека – «изи» (8,8%), 6 человек предложили свой вариант (17,5%). К предложенным вариантам студенты добавили «чел», «магаз», «чувак», «забей» и «треш». Самым популярным словом стало «окей» в связи с тем, что человек чаще всего подтверждает что-то, а слово «окей» является самым популярным согласием в мире.

На пятый вопрос: «Могли бы Вы обойтись без жаргонных слов и выражений? 20 человек выбрали «да» (58,8%), 14 человек отметили «нет» (41,2%). Большинство опрошенных смогли бы обойтись без употребления жаргонов, но часть студентов не представляет возможным избавления от жаргонов.

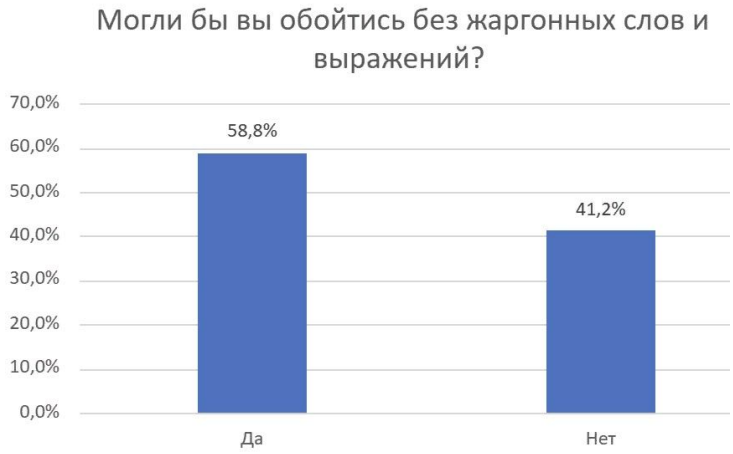

Таким образом, почти все студенты использует жаргоны в речи, но большинство из них осознают вред и могут отказаться от их использования.

Подводя итог, хочется сказать, что молодёжный жаргон, к сожалению, – это неотъемлемая часть речи современного студента, жаргонные слова и выражения были, есть и будут в студенческой лексике, в активном словаре молодежи, негативно влияя на культуру речи и засоряя литературный язык. Следует помнить слова И.С. Тургенева: «Мы должны оберегать язык от засорения, помня, что слова, которыми мы пользуемся сейчас, будут служить многие столетия после нас» [4].

Список использованных источников

1. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. – 3 -е изд. – Петербург: акционерное издательское общество, 1890.

2. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: «Советская энциклопедия», 1990.

3. Белошапкова В.А., Брызгунова Е.А., Земская Е.А. «Современный русский литературный язык». – 2 -е изд. – Москва: Высшая школа, 1989.
4. За нашей Речью... – больше, чем Душа...chitalnya.ru. URL: https://www.chitalnya.ru/work/2944791/ (дата обращения: 3.04.2023)

Е.С. Кулинич
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Н.К. Рамазанова
научный руководитель, магистр педагогических наук

КАЛЛИГРАФИЧЕСКИЙ ПОЧЕРК В РАБОТЕ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В работе изучается отношение студентов педагогической специальности к проблеме формирования каллиграфического почерка. Даются практические рекомендации по становлению правильного почерка.
Ключевые слова: почерк, каллиграфический навык, учитель начальных классов.

Аннотация. Жұмыста педагогикалық мамандық студенттерінің каллиграфиялық қолжазбаны қалыптастыру мәселесіне қатынасы зерттеледі. Дұрыс қолжазбаны қалыптастыру бойынша практикалық ұсыныстар беріледі.
Түйінді сөздер: қолжазба, каллиграфиялық шеберлік, бастауыш сынып мұғалім.

Annotationt. The paper studies the attitude of students of the pedagogical specialty to the problem of the formation of calligraphic handwriting. Practical recommendations on the formation of the correct handwriting are given.
Keywords: handwriting, calligraphy skill, primary school teacher.

Актуальность рассматриваемой нами проблемы состоит в том, что многие студенты педагогических специальностей не задумываются о роли красивого письма у учителя, а особенно, у учителя начальных классов. На сегодняшний день тема каллиграфического почерка всё чаще появляется в образовательной среде. Часто можно заметить, как один учитель выводит каждую букву на доске, а другой может написать что-то на скорую руку, не придавая значение написанию букв. В большинстве случаев неаккуратный почерк не дает нам чувства эстетического удовольствия, а даже в какой-то степени отталкивает и отбивает желание читать написанное таким почерком.

Современное отношение к процессу письма довольно неоднозначно. Многие настаивают на том, что в век современных информационных технологий следует упростить этот навык в силу большой распространённости печати и самостоятельного владения набором текста любого формата практически с младшего школьного возраста.

Одной из причин такой ситуации является внедрение в область образования компьютерных технологий, а с недавнего времени и системы дистанционной формы обучения. Все вышеперечисленное не способствует формированию каллиграфического письма у младших школьников. Клавиатура заменила детям ручку и карандаш. Современные первоклассники с быстротой и лёгкостью овладевают клавиатурой современных девайсов, в то время как письмо в тетради представляет для них большую сложность [1].

Между тем, освоение письма – это сложный, многоступенчатый процесс, требующий множество усилий. Что же такое каллиграфический почерк? Как его распознать? Что можно сделать для улучшения своего почерка?

Обращаясь к словарям, нами были найдены следующие определения слова «каллиграфия».

В словаре С.И. Ожегова говорится что «каллиграфия – это искусство чёткого и красивого письма» [2]. В энциклопедическом словаре педагога в понятие «каллиграфия» включается «(гр. – чистое письмо) тщательное, разборчивое и красивое письмо с соблюдением правил каллиграфии» [3].

Таким образом, это гармоничное слияние воедино, чистоты мысли и отточенной механики руки каллиграфа.

Проблема формирования каллиграфического навыка письма рассмотрена в работах Н.Г. Агарковой, Т.В. Ахутина, С.П. Русскова, В.А. Илюхиной, Д.Б. Эльконина [3].

Почерк – это манера писать, характер начертаний букв в письме [4].

По словам экспертов-криминалистов, графологов и почерковедов, «почерк – это динамический процесс, непосредственно связанный с нервной системой и мозгом. Рука – это инструмент, с помощью которого мы отражаем свои мысли. Каждый из нас состоит из противоречий: наши психическая, нервная и творческая составляющие постоянно меняются. Здесь многое зависит от настроения, возраста и состояния здоровья человека, внешней обстановки и условий, в которых был написан тот или иной текст» [5].

Как видим, почерк непостоянный, он зависит от различных факторов окружающей среды, внутренних переживаний, проблем и в различных ситуациях он может быть разным.

Но какие же ошибки чаще всего совершают не только учителя, но и взрослые люди, при допущении которых их почерк будет искажаться.

Во-первых, это большие энергозатраты. Наиболее распространённая проблема – чрезмерное напряжение во время письма. При удержании ручки на пальцах появляются вмятины или мозоли, также может ощущаться боль в руке. При неправильном держании пишущего инструмента, неудобном положении тела или неверном способе поворота листа бу-

маги. От сильного утомления от процесса письма пишущий забывает о красоте почерка.

Во-вторых, слишком быстрое письмо. Необходимо тренироваться писать в среднем темпе, четко выводя элементы букв.

Ещё одной частой проблемой является отсутствие знаний написания элементов букв и цифр и их соединений.

Для изучения состояния каллиграфического почерка будущих учителей начальных классов нами было проведено анкетирование на тему «Роль каллиграфического почерка в работе учителя начальных классов», в котором приняли участие 5 студентов ОП «Педагогика и методика начального обучения».

Опишем полученные результаты.

На вопрос о важности каллиграфического почерка для учителя начальной школы 4 респондента ответили «да», что составило 80%. 1 респондент отметил ответ «затрудняюсь ответить», что составило 20%.

Результаты ответа на первый вопрос на рисунке 1.

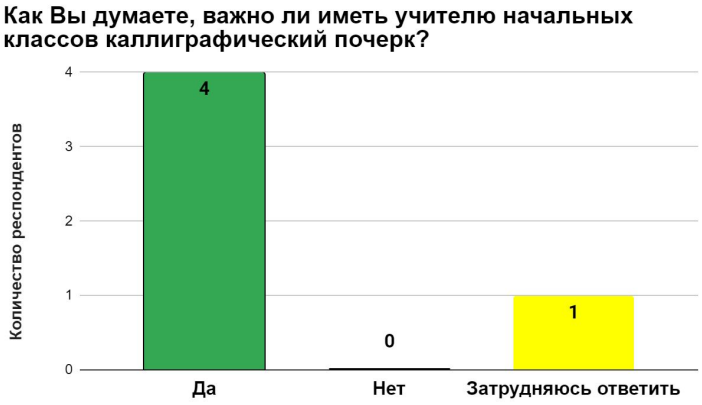

Рисунок 1. Вопрос 1

В следующем вопросе респондентам было необходимо дать оценку своему почерку. Результаты на рисунке 2.

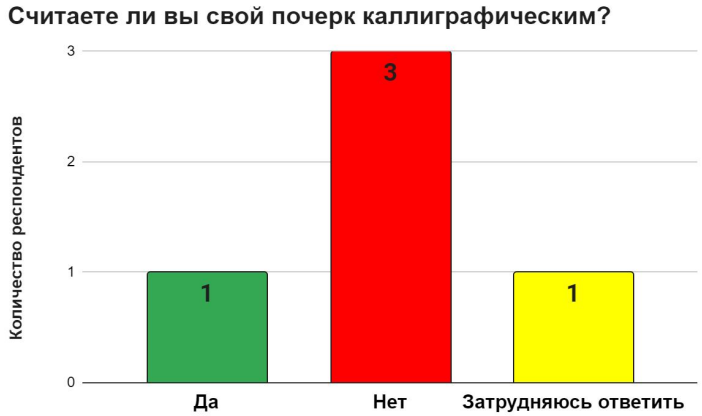

Рисунок 2. Вопрос 2

20% респондентов ответили, что их почерк каллиграфический, 60% (3 респондента) отметили – «не каллиграфический», и 20% затрудняются ответить.

На вопрос анкеты «На Ваш взгляд, формирует ли красивый, правильный каллиграфический почерк учителя, эстетический вкус учащихся?» 4 респондента отметили положительный ответ, что составило 80%. 1 респондент отметил ответ «затрудняюсь ответить», что составило 20%. Эти ответы отображены на рисунке 3)

Рисунок 3. Вопрос 3

Четвёртый вопрос анкеты был посвящён выяснению причин неправильного письма, с которыми чаще всего встречаются респонденты и предполагал выбор одного или нескольких вариантов ответа. Результаты на рисунке 4.

Рисунок 4. Вопрос 4

20% (1 респондент) ответил, что причина в неправильной посадке, 40% (2 чел) в качестве причины неправильного письма отметили неверное положение пальцев. 40% (2 респондента) считают, что причина их неправильного письма кроется в том, что они держат ручку слишком

близко к нижнему кончику или, наоборот, очень далеко от него. По 20% (по 1 респонденту) отметили такие причины как неправильное положение руки, неправильное движение руки при письме, неправильное держание ручки.

На вопрос «Предпринимаете ли Вы попытки тренировать и исправлять свой почерк, получены такие результаты: 4 респондента отметили, что тренируют и пытаются исправить свой почерк, что составило 80%, а 1 респондент дал отрицательный ответ, что составило 20 % от общего числа респондентов.

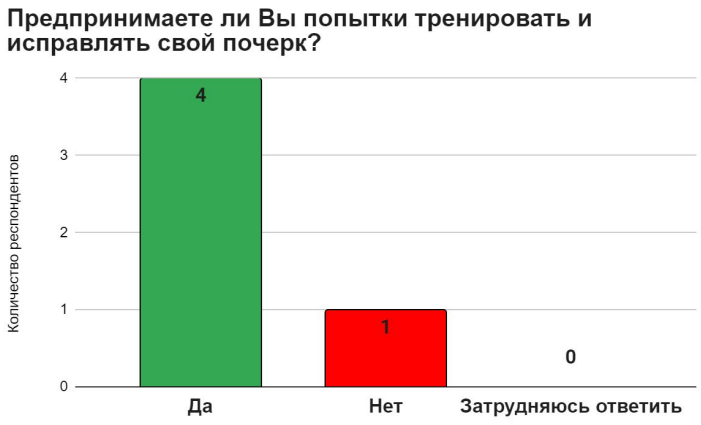

Рисунок 5. Вопрос 5

Делая вывод по результатам анкеты можно сказать, что будущие учителя осознают большую роль каллиграфического почерка в их профессии, видят его значение в становлении эстетического вкуса учащихся. Частыми причинами неправильного почерка явились: неверное положение пальцев при письме. Многие, видя недостатки своего почерка, стараются тренировать и исправлять его.

Следующим этапом в понимании роли каллиграфического почерка в работе учителя начальных классов стал анализ тетрадей студентов.

Критериями оценки почерка явились: разборчивость письма; нажим письма; единообразие в написании букв; наклон букв; единый размер букв и их элементов; равномерность расположения букв на строке.

В целом, анализ тетрадей позволяет сделать вывод о том, что студенты заботятся о чистоте своего подчерка. Все почерки разборчивы, присутствует наклон букв в правую сторону. Некоторым студентам характерно различие в написание таких букв как т, ы, й, я, х, з, д. Есть небольшие искажения букв н, к, з, ф, р. В работах присутствует единый размер букв и их элементов, а также равномерность расположения букв на строке.

На основе полученных данных анкеты и анализа рабочих тетрадей нами были составлены рекомендации для студентов по улучшению почерка:

1. Начните со своего рабочего места. Для формирования красивого почерка важно не только желание, но и правильно организованное пространство: ровный твёрдый стол, удобный стул с жесткой спинкой, хорошее освещение. На рабочем месте должно быть много места, чтобы сидеть было удобно. В процессе письма плечи и конечности не были напряжены. Подготовьте несколько простых упражнений для того, чтобы размять пальцы в перерыве.

2. Подберите подходящую ручку. Подойдёт как шариковая, так и перьевая, главное, чтобы было комфортно держать её. Удобнее всего инструмент средней толщины с резиновой насадкой, его комфортно держать, так как пальцы не соскальзывают;

3. Приобретите качественную бумагу. Листы в узкую линейку помогают привыкнуть к правильному размеру букв и ровному написанию строчек. Бумажные листы в клетку подойдут для тех, кто хочет уделить внимание расстоянию и форме букв; на них также лучше видны недочёты, которые вы допускаете при письме;

4. Научитесь правильно держать пишущий инструмент. Его необходимо расположить между большим, указательным и средним пальцами. Конец ручки поместите на ребро ладони или сустав указательного пальца. Держите инструмент на расстоянии в одну треть от пишущего края;

5. Начните с простых элементов. Попробуйте исписать всю страницу горизонтальными линиями, стараясь сохранять одну длину и параллельность. Затем повторите это же упражнение с вертикальными линиями. Постепенно пишите более трудные символы: зигзаги и фрагменты букв.

6. Поупражняйтесь в написании всего алфавита по одной букве. Изучите варианты написания той или иной буквы. Затем заполните строчки всеми элементами по очереди. Например, если у вас проблема в наклоне букв, старайтесь выводить их все вертикально;

7. Не торопитесь. Когда вы учитесь красиво писать, необходимо делать это расслабленно, не спеша. Ускоряйтесь, когда доведёте приобретённые навыки до автоматизма;

8. Используйте разные пишущие инструменты. Когда вы немного потренировались в каллиграфии, поэкспериментируйте и выводите буквы разными ручками: шариковыми, капиллярными, приобретите механический или простой карандаш;

9. Постарайтесь внести в свою жизнь больше письменности: чаще используйте блокноты, откажитесь на время от интернет-переписок и печатания на клавиатуре. Начните больше писать в повседневности.

А также мы предложили список полезных ссылок, с помощью которых, овладеть каллиграфией будет легко:

1. https://www.youtube.com/@AlphabetMan. Каллиграфия, чистописание, красивый каллиграфический почерк для начинающих – бесплатные уроки.

2. https://www.youtube.com/@NikoliettaCalligraphy. Научиться красиво писать каллиграфией может каждый, надо только захотеть.

3. https://www.youtube.com/@U0026Rus. Основатель школы каллиграфии Юлия делится способами овладения каллиграфического письма.

4. https://vse-kursy.com/read/286-uroki-kalligrafii-onlain.html. Подборка уроков каллиграфии для начинающих: бесплатные видео для домашнего обучения.

5. https://evgenev.ru/free-kalligraph-courses/. На данном сайте предоставлено 18 бесплатных онлайн – курсов и уроков для новичков. Данные курсы помогут овладеть каллиграфией и леттерингом с нуля.

Таким образом, обучение письму является частью эстетического и нравственного воспитания, что является очень важным, так как период становления почерка совпадает с периодом формирования личности. Следя за своими подопечными не нужно забывать и о своем каллиграфическом почерке.

Список использованных источников

1. Сухонина Н.С. Проблема формирования каллиграфического письма у младших школьных с ОВЗ // Проблемы современного педагогического образования. 2020. №69-1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problema-formirovaniya-kalligraficheskogo-pisma-u-mladshih-shkolnyh-s-ovz

2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов. – Текст: электронный // slovarozhegova.ru : [сайт]. – URL: https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=10499

3. Безрукова В.С. \Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога). – Екатеринбург, 2000. – 937 с. / В.С. Безрукова. – Текст : электронный // Национальная энциклопедическая служба : [сайт]. – URL: https://didacts.ru/slovari/osnovy-duhovnoi-kultury-enciklopedicheskii-slovar-pedagoga.html

4. Ожегов С.И. Толковый словарь Ожегова / С.И. Ожегов. – Текст : электронный // Академика : [сайт]. – URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/177150

5. Маслова, М. Секреты графологов: о чем говорит и умалчивает почерк / М. Маслова. – Текст : электронный // МОСКВА24 : [сайт]. – URL: https://www.m24.ru/articles/obshchestvo/23012017/128039

К.Е. Мынжасарова
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Н.К. Рамазанова
научный руководитель, магистр педагогических наук

АВТОРИТЕТ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В работе освещается проблема становления учительского авторитета. Показана значимость учителя в вопросе формирования общества. Указаны факторы, способствующие формированию высокого уровня педагогического авторитета. Дан анализ результатов проведенного анкетирования среди студентов педагогического вуза.

Ключевые слова: авторитет, учитель начальных классов, уважение, знания, профессионал.

Аннотация. Жұмыста мұғалімнің беделін қалыптастыру мәселесі қамтылған. Қоғамды қалыптастыру мәселесінде мұғалімнің маңыздылығы көрсетілген. Педагогикалық беделдің жоғары деңгейін қалыптастыруға ықпал ететін факторлар көрсетілген. Педагогикалық ЖОО студенттері арасында жүргізілген сауалнама нәтижелеріне талдау жасалды.

Түйінді сөздер: бедел, бастауыш сынып мұғалімі, құрмет, білім, кәсіби маман.

Annotation. The paper highlights the problem of the formation of teacher authority. The importance of the teacher in the formation of society is shown. The factors contributing to the formation of a high level of pedagogical authority are indicated. The analysis of the results of the survey conducted among students of a pedagogical university is given.

Keywords: authority, primary school teacher, respect, knowledge, professional.

Актуальность. Учитель начальных классов не только обеспечивает базовое образование, но и осуществляет роль воспитателя, который помогает младшим школьникам развиваться физически, психологически и социально.

Авторитет учителя является одним из ключевых факторов, важных для обеспечения высокого уровня обучения. Следовательно, проблема авторитета учителя в школах остается актуальной, так как от качественного образования зависит будущее каждого ребенка и всего общества в целом.

Только учителя, имеющие авторитет, могут успешно обучать и воспитывать новое поколение.

Авторитет учителя – это то качество, которое позволяет ему эффективно взаимодействовать с учениками, повышать их мотивацию и интерес к учебному процессу, вдохновлять на новые достижения. Авторитет учителя строится на его профессиональных и личностных качествах, на умении убеждать и вдохновлять учеников своим примером.

Один из главных факторов авторитетности учителя – это его знания и умения, т.е. профессиональная подготовка и опыт работы. Учитель, который отлично знает свой предмет и умеет передавать знания, получает

уважение учеников. При этом не менее важным качеством является педагогическая тактика учителя, способность находить подход к каждому ученику, общаться с ним на его языке, проявлять понимание и терпение.

Однако важно понимать, что авторитет учителя начинается с его отношения к ученикам и к своей работе. Если учитель не верит в то, что он делает, не вкладывает в свою работу сердце и душу, то он не в состоянии вдохновить и заинтересовать своих учеников.

Один из ключевых аспектов авторитета учителя в начальных классах – это способность создавать положительную обстановку в классе. Учителя могут создавать атмосферу доверия, поддержки и уважения к каждому ученику. Педагоги могут использовать различные методы, такие как стимулирующая обратная связь, совместная работа и поощрение правильного поведения, чтобы заботиться о благополучии каждого ребенка.

Еще одним качеством, которое помогает учителям в начальных классах укрепить свой авторитет, является способность адаптироваться к разным учебным стилям. Каждый ученик осваивает знания и навыки поразному, поэтому хороший учитель будет учитывать индивидуальные различия каждого ребенка. Учителя могут изменять свои методы обучения в зависимости от потребностей учеников, чтобы в итоге найденный баланс позволил всем обучающимся в классе достичь наилучших результатов.

Авторитет учителя изучается в рамках педагогической психологии и социальной педагогики. Это отдельный предмет исследования, который изучает взаимоотношения между учителем и учеником, влияние учителя на психологическое состояние и поведение учеников, методы и техники формирования авторитета учителя и др.

Проблемой изучения авторитета педагога занимались Н.К. Крупская, А.С. Макаренко, М.И. Станкин, В.А, Сухомлинский, В.Б. Ольшанский и др.

Авторитет учителя – это социальный статус, который обозначает степень влиятельности, уважения и доверия, которые ученики придают учителю. Он может быть получен различными способами, это зависит от его личностных качеств, профессиональных навыков и поведенческих характеристик.

Различают два вида авторитета- ложный и истинный.

Ложный авторитет учителя – это ситуация, когда учитель пытается установить свой контроль над учениками, используя угрозы, страх и насилие, а не свои знания и опыт. Такой учитель не получает уважение и доверие учеников, а только вызывает страх и неприятные воспоминания.

Истинный авторитет – это способность учитель создать обстановку, в которой ученики могут свободно и безопасно изучать свои таланты и возможности. Такой учитель полагается на свои знания, опыт и способ-

ность наставлять, а не на насилие и угрозы. Он получает уважение и доверие учеников, которые хотят учиться и расти в знаниях.

Также выделяют следующие виды авторитета учителя:

– Профессиональный авторитет – основан на профессиональных качествах учителя, его знаниях, навыках и опыте.

– Личностный авторитет – связан с личностью учителя, его характером, моральными и этическими принципами, внешним видом и поведением.

– Социальный авторитет – возникает из-за социального статуса учителя, его позиции в обществе и на работе.

– Моральный авторитет – основан на убежденности учителя в правильности своих поступков и моральных принципах.

– Эмоциональный авторитет – связан с эмоциональной связью между учителем и учениками, уважением и доверием, которые находятся на эмоциональном уровне.

На наш взгляд, проблема низкого уровня авторитета учителя в школах может возникать из-за различных причин:

Во-первых, часто учителей не поддерживают родители учеников и администрация школы, что может приводить к снижению их авторитета.

Во-вторых, учителя могут не иметь достаточной квалификации или опыта, чтобы эффективно работать с учениками, и, как результат, обучающиеся могут не принимать их серьезно.

В-третьих, недостаточный уровень уважения и воспитания учеников может привести к тому, что они будут игнорировать авторитет учителя и проявлять неуважение к нему.

Нами выдвинуты следующие педагогические условия для формирования истинного авторитета педагога:

– поиск собственного стиля общения с учениками;

– построение взаимоотношений на доверии;

– если возникают конфликты, то нужно уметь находить компромиссы;

– достаточное внимание к каждому ученику;

– уважение к личности ученика и его мнению;

– построение планов работы с учениками и их родителями на будущее.

– демонстрация личного примера и четкости в своих действиях.

Для изучения темы авторитета преподавателей среди студентов Павлодарского педагогического университета имени Ә. Марғұлан нами было проведено анкетирование.

Студентам была предложена анонимная анкета в Google-forma, которая состояла из 6 вопросов с вариантами ответов. Количество респондентов, сдавших анкеты, составило 10 студентов.

Представим полученные результаты:

1 вопрос: Здороваетесь ли Вы с преподавателями во внеучебное время?

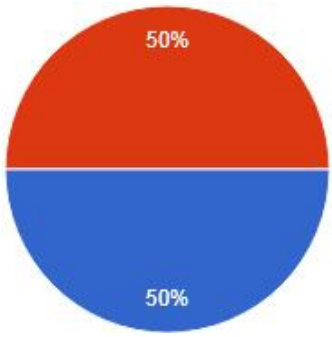

- Здороваюсь с преподавателями, которые читали/читают лекции, вели/ ведут семинары (т.е. преподаватели, которых Вы знаете в лицо)
- Считаю нужным здороваться со всеми преподавателями, которых встречаю в коридоре, вне зависимости от того, имеет ли он отношение к моей учебе или нет

2 вопрос: Уважаете ли Вы требования организационного характера, которые предъявляет к вам преподаватель как к своим студентам (например, ни в коем случае не опаздывать, выполнять задания, посещать занятия и т.п.)?

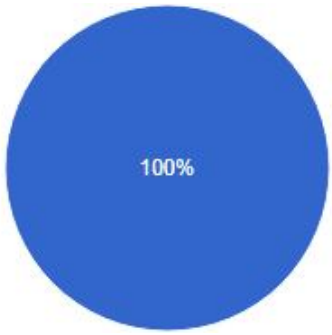

- Конечно. Преподаватель находится в своем праве, предъявляя определенные требования, которые необходимо уважать
- Понимаю, что преподавателю это неприятно, но зачастую не соблюдаю требования преподавателя

3 вопрос: Устраивает ли Вас работа педагогов в университете?

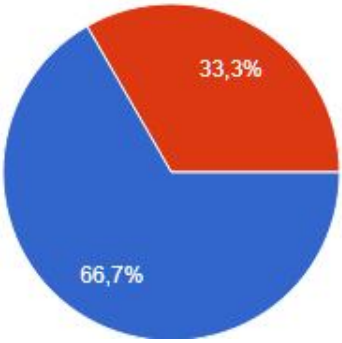

- устраивает полностью
- устраивает частично
- не устраивает совсем

4 вопрос: Какому преподавателю Вы симпатизируете больше?

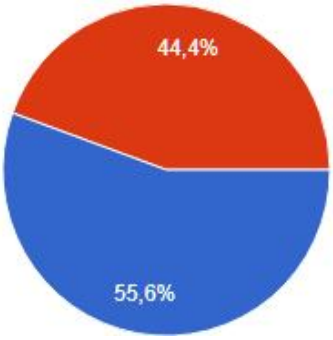

- Преподавателю, 1) который может отпустить пораньше и терпимо относится к опозданиям; 2) к чьим занятиям не требуется много времени на подготовку; 3) чьи требования к ответу студента не являются высок...
- Преподавателю, 1) который не приемлет опоздания на собственные занятия и не отпускает студентов с занятия раньше срока 2) чьи занятия требуют основательной и системати...

5 вопрос: Какие качество или черта характера педагога наиболее всего Вас привлекает?

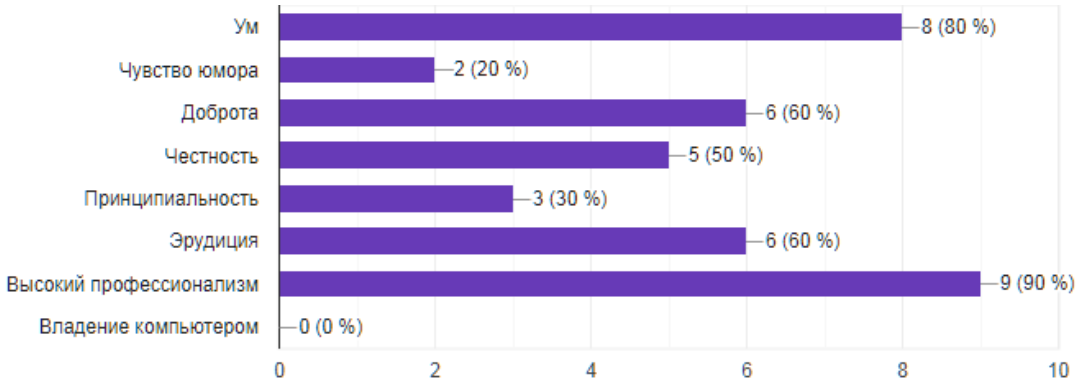

6 вопрос: Педагоги Вашего учреждения:

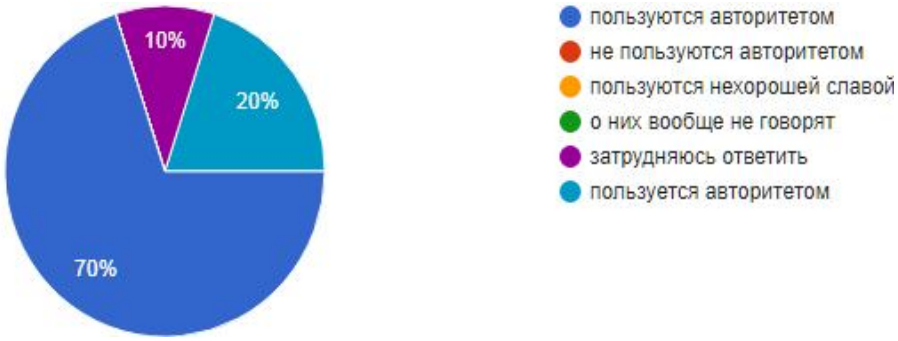

Анализ результатов анкетирования показывает, что преподаватели имеют авторитет среди студентов. Также мы убедились, что студенты обращают внимание на такие качества, черты характера как профессионализм, ум и доброта.

Во время беседы со студентом С., он поделился с нами впечатлением об учителе, о его авторитете на педагогической практике в школе. Цитируем его слова: «Я могу сказать, что авторитет учителя определяется не только его знаниями, но и способностью наставлять и вдохновлять учеников. На протяжении практики учитель создавал атмосферу доверия и взаимопонимания в классе, направлял учеников на достижение поставленных целей и задач, что способствовало более эффективному обучению. Для себя я отметил, что авторитет учителя строится на его профессионализме и высоком уровне требований к ученикам».

В данной работе мы решили дать несколько советов студенту-педагогу «Как завоевать авторитет среди учащихся»:

1. *Будьте профессионалом в своей области*. Чем больше вы знаете о своей специализации, тем больше у вас информации для общения с учениками. Вы можете демонстрировать свои знания и навыки, проводить интересные уроки, и, в целом, привлекать внимание учеников своими знаниями и увлеченностью.

2. *Будьте доступными для своих учеников*. Вы должны быть доступными ученикам, если они нуждаются в помощи или просто хотят поговорить. Чтобы обеспечить доступность, установите определенное время, когда ученики могут задавать вопросы, и сообщите им об этом.

3. *Не позволяйте себя разочаровывать и сохраняйте индивидуальный подход*. Если вы чувствуете недостаток интереса или внимания со стороны учеников, не отчаивайтесь. Найдите новый способ заинтересовать их. Оставайтесь позитивными и признавайте индивидуальность каждого ребенка.

4. *Будьте достойным примером*. Педагоги должны быть образцом для учеников, как профессионалы и как личности. Их поведение и этика должны быть безупречны. Ваша успешность в работе может стать ученикам хорошим мотивирующим фактором.

5. *Оставайтесь в открытом контакте с родителями*. Взаимодействие с родителями – это необходимая часть учительской работы. Попросите родителей о помощи, не стесняйтесь задавать вопросы, связывайтесь с ними по электронной почте, и сообщайте о ходе занятий.

6. *Убедитесь, что ученики чувствуют себя в безопасности и комфортно*. Постарайтесь создать дружескую и комфортную атмосферу в классе. Это поможет ученикам развиваться и учиться с большей отдачей. Если Вы видите, что ученики не чувствуют себя комфортно в классе, возьмите на себя инициативу и попросите их сообщить, что беспокоит их, и что Вы можете сделать, чтобы это исправить.

Таким образом, учителя в начальных классах играют очень важную роль в жизни учеников. Их авторитет основывается на способности создавать положительную обстановку в классе, адаптироваться к различным учебным стилям и помогать детям в изучении знаний и навыков не только в рамках уроков. Если дети видят в учителях такого рода авторитеты, то это может существенно повлиять на их будущее.

Авторитетный учитель – это тот, кто становится для учеников более чем просто источником знаний и образования. Он служит примером для своих учеников, учит их тому, что не может быть изучено в книгах – моральным принципам и ценностям, эмоциональному интеллекту и лидерству. Он обладает способностью помогать ученикам раскрыть свой потенциал, вырваться из шаблона и добиться успеха в жизни.

Список использованных источников

1. Кондратьев М.Ю. Слагаемые авторитета. – М.: Знание, 1988. – 140 с.

2. Кондратьев М.Ю. Взаимосвязь авторитета личности и авторитета роли учителя // Вопросы психологии. – 1987. – №2. – С. 99.

3. Макаренко А.С. О воспитании. – М.: Школьная Пресса, 2003. – 192 с.

4. Макаренко А.С. Педагогические сочинения в 8 т. – М., 1984. – Т. 4. – 430 с. 2.

5. Ольшанский В.Б. Практическая психология для учителей. – М.: Онега, 1994. – С. 219-227.

Ф.А. Негматова
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Н.К. Рамазанова
научный руководитель, магистр педагогических наук

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В СТАНОВЛЕНИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. В статье доказывается значимость доброжелательного климата в ученическом коллективе начальной школы. Предлагаются методические советы по созданию благоприятной атмосферы в классе.
Ключевые слова: климат, учитель начальных классов.

Аннотация. Мақалада бастауыш мектептің оқушылар ұжымындағы мейірімді климаттың маңыздылығы дәлелденді. Сыныпта қолайлы атмосфераны құру бойынша әдістемелік кеңестер ұсынылады.
Түйінді сөздер: климат, бастауыш сынып мұғалімі.

Annotation. The article proves the importance of a friendly climate in the student body of an elementary school. Methodological tips for creating a favorable atmosphere in the classroom are offered.
Keywords: climate, primary school teacher.

В школе наблюдается такое явление, которое хотя и не является реальным, но оказывает существенное влияние на эмоциональное состояние класса, его успеваемость, формирование характера. Л.Н. Толстой назвал это явление «духом» школы. А.С. Макаренко одним из первых указал на проблему особых условий, способствующих формированию ярких характеров, цельных личностей, образованных в науке людей. Как педагог, обладающий удивительной способностью чутко улавливать малейшие изменения и нюансы общего настроения в группе детей, он ввел такие понятия, как «стиль» и «тональность» группы, которые сегодня мы называем «климат» и «атмосфера» [1].

Изучение климата в классе началось гораздо позже, в середине XX века, и благодаря работам Н.П. Аникеевой, И.Е. Шварца, А.Н. Лутошкина и др. современные учителя получили возможность ознакомиться с его основными чертами и характеристиками, получили общие рекомендации по созданию, обслуживанию и модификации. Но определение наиболее подходящей атмосферы для развития ребенка актуально и сегодня.

В современной психологии и педагогике социально-психологический климат понимается как качественная сторона межличностных отношений, проявляющаяся в виде общих психологических условий, способствующих всестороннему развитию личности и продуктивной совместной деятельности в группе. Психологический климат – это часть меж-

личностных отношений, отражающая эмоциональное благополучие коллектива, развивающая групповую активность, определяющая, насколько комфортно индивидууму в коллективе, насколько проявляется индивидуальное «я».

Благоприятный психологический климат позволяет ребенку, особенно младшего школьного возраста, хорошо усваивать учебный материал, полноценно развиваться в атмосфере, где он чувствует поддержку педагога и других детей, – именно тогда личность школьника может развиваться наиболее полно, естественным и правильным путем. Нездоровый психологический климат, наоборот, тормозит развитие личности, так как, в первую очередь, ребенок пытается чувствовать себя в безопасности и вынужден «вертеться, как ежик», высвобождая агрессию и отчужденность от коллектива.

Если психологический климат благоприятен для развития личности ребенка, то в его эмоциях будут преобладать работоспособность, доброжелательность, оптимизм, открытость, защищенность, заинтересованность, подвижность, инициатива, свобода «Я». Если психологический климат не благоприятен, то ребенок чувствует себя подавленным, замкнутым, может проявлять агрессию по отношению к учителю и другим учащимся, может быть пессимистичным и ленивым.

Можно сказать, что создание благоприятного психологического климата на занятиях является одной из важнейших составляющих педагогической работы, ведь психологически здоровые, эрудированные, творческие, уверенные в себе люди имеют особую ценность для нашего общества.

Умение создавать и поддерживать благоприятный социально-психологический климат на уроке является одной из профессиональных компетенций педагога, благодаря которой он может рационально использовать личностные ресурсы как субъекта профессиональной деятельности, оптимизировать внутренние и внешние энерготраты, видеть потенциал учащихся и помочь им раскрыть, создать эффективные модели саморазвития.

При правильной организации учебной деятельности и личных взаимоотношений у учащихся любая проблема воспитания может быть легко решена. Особенно это касается учеников начальной школы, так как в школе дети начинают чувствовать себя частью коллектива.

Дружный детский коллектив позволяет получить первый опыт межличностных отношений, работы в команде и сотрудничества, социальной ответственности. Положительный это опыт или отрицательный, зависит, прежде всего, от учителя и его умения создавать и поддерживать психологический климат в классе на должном уровне [2].

Учитель начальных классов должен тратить достаточно времени и сил на создание психологического климата, изучать и практиковать приемы его создания и поддержания.

По сравнению с учителями общеобразовательных школ учитель начальных классов больше всего времени проводит с детьми в системе «учитель-класс», что обусловлено спецификой педагогической работы.

К факторам, влияющим на психологический климат в детских коллективах, относятся:

– профессиональные качества учителя (теоретические знания, методологическая компетентность, анализ личного опыта, стремление к профессиональному развитию, синтез педагогических и психологических знаний и умение применять их на практике);

– личные качества педагога (любовь к детям, открытость, юмор, стремление не только учить детей, но и учиться у них, быть для них наставником и другом, инициативность, креативность, гибкость, коммуникабельность);

– принятие ответственности учителя за психологический климат (учитель начальных классов должен знать, что от его действий зависит эмоциональный комфорт класса и быть готовым к совместным действиям, объединяющим детей, стимулирующим интерес и развитие) [3].

Рассмотрим, какие методы может использовать педагог для создания и поддержания психологического климата:

– формирование корпоративной культуры – традиции, обычаи, общие ценности. Сюда входит празднование дней рождения, осенних дней, Дня матери и любых других тематических праздников, походы в лес, театр, планетарий, цирк, внеклассные занятия по темам, развивающим духовность и нравственность;

– использование игровых элементов. Сюда относятся любые игры, развивающие память, логику и эрудицию. Подача информации в игровой форме у младших школьников повышает интерес, а значит, скорость и степень ее усвоения;

– осознанное внимание педагога к каждому ребенку. Дети разные – интроверты, экстраверты, активные, меланхоличные. Кому-то нравится математика, а кому-то рисование. Педагог – это человек, понимающий необходимость личностного подхода, чтобы понять ребенка и завоевать его доверие;

– желание каждого школьника быть эмоционально вовлеченным в школьную жизнь. Если учитель видит, например, что веселые затеи в осеннем парке радуют менее половины класса, то есть смысл провести час вне класса, изготавливая поделки из осенних листьев. Или, если воспитатель увидит, что поделки не вызывают у детей большого интереса и энтузиазма, то можно организовать, например, литературный классный час про осень. Важно помнить, что деятельность по любой теме может быть воспроизведена по-разному, какой из них – должен понять учитель, обращая внимание на потребности и возможности своего класса.

Психологический климат напрямую связан с умением учителя выстраивать отношения с учениками. Данную гипотезу мы подтвердили результатами экспериментальной работы. Кратко опишем ее.

Основными методами исследования стали наблюдение и беседа.

В начале учебного года в индивидуальных беседах с родителями было выявлено, что у одного из учащихся класса отсутствует желание посещать учебные занятия в школе.

В процессе учебного года учитель начал выстраивать благоприятный психологический климат в классе. Внедрялись тренинги, традиционные мероприятия, различные креативные формы работы на уроке, которые способствовали включению в жизнь класса каждого ученика. Учитель своевременно реагировал на потребности класса, воспитывал в учащихся доверие и доброжелательность. Посредством бесед на родительских собраниях и классных часах, мы увидели повышение у учащихся класса интереса к учебной деятельности и появление стимула для участия в жизни класса.

Определим, какие действия помогут учителю создать положительный психологический климат в классе:

– знать основы психологии младших школьников;

– зная и учитывая личностные особенности обучающегося, в любом случае оценивая его эмоциональное состояние;

– умение внимательно слушать учащегося, особенно в напряженной ситуации, и формировать собственное мнение на основе услышанного;

– всегда хранить тайны, доверенные ребенком;

– знать, что учитель тоже человек и может ошибаться, научиться признавать свои ошибки;

– если его поступки действительно достойны похвалы, хвалите ребенка, не жалейте добрых слов. Однако следует учитывать, что похвала таких детей, показ их в пример всему классу вызывает негативную реакцию и способствует плохому отношению к ним других детей;

– конструктивная и мягкая критика, критика действий ребенка, а не личности. Держите свое эмоциональное состояние под контролем, не позволяйте агрессии и раздражению взять верх [5].

Интересными нам представляются принципы из книги Дэвида Мейстера «Практикуй то, что проповедуешь».

Правила предлагаются руководителям разного уровня для создания благоприятной и здоровой рабочей среды, к которым можно отнести и учителя начальных классов:

1. Если учитель видит, что психологический климат в классе не способствует продуктивной работе и не пытается что-либо изменить, то он сознательно препятствует гармоничному развитию детей и хорошей успеваемости на уроке.

2. Каждый член управленческой команды должен действовать так, чтобы чувствовать свою заинтересованность. Каждый ребенок индиви-

дуален, поэтому нужно проводить время с каждым ребенком, ни в коем случае не разграничивать любимчиков.

3. Руководитель должен активно помогать учащимся подняться на новый качественный уровень. Воспитатель должен развивать детей, хвалить их, отмечать их достижения.

4. Лидер должен дать каждому возможность проявить себя в разных качествах. Каждый ребенок талантлив, талант не видно с первого взгляда. Чем больше комплексных мероприятий на уроках (утренники, спортивные соревнования, рисование, конкурсы стихов, песен, сочинений), тем больше у ребенка возможностей проявить свои способности.

5. Держите свое слово. Педагог должен быть последователен в своих словах и не нарушать своих обещаний – дети это сразу заметят, и в дальнейшем слова учителя могут стать тоньше.

6. Лидер должен верить в свою миссию. Быть учителем – это призвание, учить других – это ответственность, каждый, кто выбирает этот благородный труд, должен знать, что он не только передает ребенку книжные знания, но и разделяет его жизненные ценности и этические нормы, способствует его формированию. И только если учитель уверен, что делает доброе дело, что он полезен, только тогда у него появится внутренняя мотивация заботиться о психологической обстановке в коллективе.

7. Отсутствие покровительственного тона.

8. Лидер должен создавать условия, а не требовать их. Власть, основанная на страхе неповиновения, не дает таких же положительных результатов, как власть, основанная на доверии и взаимном уважении.

9. Лидер должен доверять людям, быть образцом для подражания, быть таким, каким он хочет, чтобы его видели другие. Золотое правило «относись к другим так, как ты бы относился к ним» применимо ко всем и в любой ситуации.

10. Больше энтузиазма [6].

Таким образом, важнейшим фактором создания благоприятного социально-психологического климата в классе является личность педагога как носителя межличностных ценностей.

Трудно переоценить значение психологической атмосферы для гармоничного развития личности ребенка, поэтому, на наш взгляд, каждый педагог должен иметь специальную профессиональную подготовку, позволяющую сосредоточить усилия на создании и поддержании здорового психологического климата в классе.

Список использованных источников

1. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса. – URL: http://www.makarenko.edu.ru/biblio.htm.

2. Макаренко А.С. О воспитании в семье. – М., 2018.

3. Зюзько М.В. Психологические консультации для начинающего учителя. – М.: Просвещение, 2016.

4. Коломинский Я.Л. Психология личных взаимоотношений в детском коллективе. – Минск: Знание, 2019.
5. Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя. – Л.: ЛГУ, 2020.
6. Майстер Д. Делай то, что проповедуешь. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2016.

Т.Е. Орал
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Қ.М. Текжанов
ғылыми жетекші: филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Павлодар қ,

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТӘРБИЕСІНДЕ ҚОЛДАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада халық педагогикасының құнды мәдени игіліктерінің бірі – ұлттық ойындарды мектеп жасына дейінгі балалардың тәрбиесінде қолданудың ерекшелігі мен өзекті мәселелері қарастырылады. Қазақтың ұлттық ойындарының баланың дамып жетілуіндегі орны талданады. Мектеп жасына дейінгі балалардың жан-жақты қалыптасуына ұлттық ойындардың бере ықпалы анықталады.
Кілт сөздер: ұлттық ойындар, мектеп жасына дейінгі бала, тәрбие.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности и актуальные проблемы использования в воспитании детей дошкольного возраста одного из ценных культурных благ народной педагогики – национальных игр. Анализируется место казахских национальных игр в развитии ребенка. Определяется влияние национальных игр на всестороннее становление дошкольников.
Ключевые слова: национальные игры, ребенок дошкольного возраста, воспитание.

Annotation. The article discusses the features and actual problems of using one of the valuable cultural benefits of folk pedagogy – national games in the upbringing of preschool children. The place of the Kazakh national games in the development of the child is analyzed. The influence of national games on the comprehensive formation of preschoolers is determined.
Keywords: national games, preschool child, upbringing.

XXI ғасыр – білім кезеңі болғандықтан бүгінгі таңда заманымызға сай зерделі, ой-өрісі жоғары, жан-жақты дамыған ұрпақ қалыптастыру мемлекетіміздің алға қойған аса маңызды міндеттерінің бірі. Тәрбие мен білімнің алғашқы дәні – мектепке дейінгі тәрбие ошағында беріледі. Мектепке дейінгі кезеңде баланың дамып жетілуінің аса маңызды сәттері орын алады.

Мектеп жасына дейінгі бала табиғатынан ойынды керек етеді. Балалардың еңбегі, оқуы ойыннан басталады. Ойын арқылы мектеп

жасына дейінгі баланы білім алуға, оқуға қызықтыра отырып, тұлғалы дамуын қалыптастыруға болады. Ойын үрдісінде балалардың білімі тереңдей түседі, осыған дейінгі білімдері мен түсініктері баянды болып жаңа білім игеріледі. Ойынды адамның өміртанымының алғашқы қадамы деп білеміз. Оның басты ерекшелігі баланың ойлау қабілетін жетілдіру болып табылады. Ойында балалар әр нәрсеге жақсы зейін қояды және көбірек есіне сақтайды. Ойын үстінде ол алға қойылған мақсатты шұғыл және оңай жүзеге асырады. Ойын шарттарының өзі баладан заттарға, көріністер мен сюжетке зейін тоқтатуды талап етеді. Егер бала ойын талабына зейін қойғысы келмесе, ойын шарттарын есте ұстамаса, онда оны құрдастары ойыннан шеттетуі ықтимал.

Ойын – балалардың негізгі іс-әрекетінің бір түрі. Ойын барысында баланың жеке басының қасиеттері қалыптасады. Кіші мектеп жасындағы балаларды көргендерін, байқағандарын, айналасынан естігендерін ойын кезінде қолданатанын байқау қиын емес. Ойын айналадағы болмысты бейнелейді. Ойын барысында балалар дүниені тани бастайды, өзінің күш-жігерін жұмсап, сезініп білдіруге мүмкіндік алады, адамдармен араласуға үйренеді.

Бүгінгі күн талабы: баланың ақыл-ойын дамыту, ойлау қабілетін жетілдіру, өзіндік іскерлік қасиеттерін қалыптастыру, заман талабына сай ойын жүйрік етіп тәрбиелеу.

Ұлттық ойындар – қазақ халқының ерте заманнан қалыптасқан дәстүрлі ойын-сауықтарының бір түрі. Оның бастауы алғашқы қауымдық қоғамда шыққан. Қазақ халқының ұлттық ойындары – атадан балаға, үлкеннен кішіге мұра болып жалғасып келе жатқан асыл қазына. Ұлттық ойындар қазақ халқының ежелгі мәдениеті мен өнерінің ешкімнен кем болмағанын байқатады. Халқымыздың ұлттық ойындарының қоғамдық және әлеуметтік маңызы өте зор. Ата-бабаларымыз ұлттық ойындар арқылы ұрпақтың мықты әрі жігерлі болып өсуіне ықпал етіп, олардың береке-бірлігі мен ынтымағын жарастырып отырған.

Қазақтың ұлттық ойындарының түрі өте көп. Ғалым-зерттеушілер ұлттық ойындарды бес түрге бөліп жіктейді. Олар: аңға байланысты, малға байланысты, түрлі заттармен ойналатын, зеректікті,ептілікті және икемділікті қажет ететін, соңғы кезде қалыптасқан ойындар. Ал М. Гуннер жеті топқа бөлсе, ғалым Е. Сағындықов ұлттық ойындарды үш топқа бөліп көрсеткен. Ұлттық ойындар баланың еңбекке деген қарым-қатынасы мен ойлау қабілеттерін арттырады және баланы шымыр, епті, зерек, алғыр, тапқыр да парасатты болып өсуге тәрбиелейді. Бұл жөнінде Ахмет Жүнісов былай дейді: «Өзге халықтар сияқты қазақтың да ертеден қалыптасқан, атадан балаға мұра болып жалғасып келе жатқан ұлттық ойын-сауық түрлері бар. Зер салып байқап отырсақ, ол ойын-сауықтар қазақтың ұлттық ерекшелігіне, күнделікті тұрмыс-тіршілігіне тығыз байланысты туған екен және адамға жастайынан дене

тәрбиесін беруге, оны батылдыққа, ептілікке, тапқырлыққа, күштілікке, төзімділікке, адамгершілік қасиеттерге баулуға бағытталған екен» [1]. Халқымыз ойындарға тек балаларды алдандыру, ойнату әдісі деп қарамағаны анық. Жас ерекшеліктеріне сай, олардың көзқарастарын, мінез-құлықтарын қалыптастыру құралы деп те ерекше бағалаған.

Ойынның ұлттық деп атауының астарында түрлі мағына жатыр. Олай болатыны ұлт ойындары әртүрлі ерекшелігін даралап көрсететін ұлтқа тән қасиеттерді ашып айтып көрсете алатындығымен ерекшеленеді. Екіншіден, ұлттық ойындар ұлттық әдет-ғұрыптарды салт-сананы, дәстүрді өз бойына жақсы сіңірген, сол арқылы жас ұрпақ ұлтқа тән қасиеттерді ойын барысында еркін меңгеріп бойына жастайынан дамытуға мүмкіншілік алады. Үшіншіден, ұлт ойындарында ұлтқа тән психологиялық ерекшеліктер топтасқан, себебі ол өмір, тұрмыс, еңбек тәжірибесінің көрінісі, бала оларды өзінше қайталап, толықтыра отырып өнеге-үлгі, тәлім-тәрбие алып, ұлттың өкілі ретінде қалыптасады.

Қазақтың ұлттық ойындарын оқыту процесінде қолдану педагогтың әдіскерлігіне байланысты. Балаларды демалдыру, сергіту мақсатында ұлттық ойын түрлерін қолдануға да болады. Ойнау, ойнату арқылы баланың ақыл-ойы кеңейеді, тілі дамиды, сөздік қоры молаяды, зерек болады және денсаулығы нығаяды. Ойынды мектепке дейінгі ұйымдардағы ұйымдастыру іс-әрекеттерінде қолдану – баланың ой-өрісін жетілдірумен бірге, өз халқының асыл мұраларын бойына сіңіріп, ұлтжандылыққа тәрбиелеудің бірден-бір құралы.

Мектеп жасындағы оқушыларға қажетті ұлтық ойындарды топтау барысында ойынның мазмұны мен орындалысы, ойын тақырыбы, оның қозғалыс қызметі мен ережесін меңгеру қажет. Себебі осы ұлттық ойынның мазмұны оның тәрбиелік маңызын анықтап, баланың ойын қимылын қаншалықты қабылдайтынын көрсетеді. Ойын мазмұнынан қимыл-қозғалыс тапсырмасын қаншалықты ұйымдасып орындалғаны көрінеді.

Ойынды мектепке дейінгі ұйымдарда өткізілетін ұйымдастырылған іс-әрекет барысында қолдану баланың ой-өрісін жетілдірумен бірге, өз халқының асыл мұраларын бойына сіңіріп, кейінгі ұрпаққа жеткізу құралының рөлін атқарады.

Ұлттық ойындардың баланың дамып жетілуіне, адамгершілік қасиеттерінің артуына, ақыл-ойына да тигізетін әсері мол. Ұлттық ойындарды бақылап, зерделеу арқылы арқылы өз халқының тарихын, жерін, даму сатысын, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, қонақжайлылығын байқауға болады. Балаларға ұлттық ойындарды үйрету арқылы әділдікке, достыққа, сыйластыққа, кішіпейілділікке тәрбиелей отырып, яғни адамгершілік қасиеттері де қалыптастырылады. Басқа ойындар сияқты қазақтың ұлттық ойындар тәртібін бұлжытпай орындауы баланың ойын барысында тәртіп сақтауы, баланы осы кезден бастап тәртіпке, әділдікке, жинақылыққа баулиды, адал, қайырымды, өжет болуға тәрбиелейді [3].

Ұлттық ойындардың ел арасында кең тарауының арқасында бір ойынның әр жерде әртүрлі тәртіппен ойналуы және олардың аттарының әртүрлі болып келуі жиі кездеседі. Осы жағдайды ескере келіп ойындарды жүйелеу, топтау және атау беру мәселесі шығады. Топталып, жүйеленбеген ойындарды тәжірибелік тұрғыдан қолдану ережесін айқындау мүмкін болмайды (1-сурет).

Ұлттық ойындар				
Ұлттық қозғалмалы ойындар	Ойға байланысты ойындар	Спорттық бағыттағы ойындар	Халықтық ойын түрлері	Ептілік пен дәлдікті қажет ететін ойындар
Алтыбақан Ақсүйек Арқан тартыс Тұмақ ұру Сақина салу Жаяу тартыс, т.б.	Тоғызқұмалақ Дойбы Жаңылтпаш Жұмбақ Мақал-мәтел Есеп	Күрес Жаяу көкпар Жаяу бәйге Садақ ату Ат ойындары Кірдің тасын көтеру Қол күрестіру, т.б.	Орамал тастау Ұшты-ұшты Белбеу тастау Соқыр теке Жасырынбақ	Алшы Атбақыл Омпы Хан ату Бес тас

1-сурет. Ұлттық ойындарды жүйелеу, топтау

Ұрпақ тәрбиесі жайындағы озық ұлттық мұраны бүгінгі тәлім-тәрбие жұмысына пайдалана отырып, атадан балаға жалғасып келе жатқан әдет-ғұрпымызды, салт-дәстүрімізді, тіліміздің, дініміздің қадірлеуді балаға сәби кезінен қалыптастырған жөн.

Қайсыбір ғалымдар қазақ халқының ұлттық ойындары түрінің жүзден асып жығылатынын айтады [4]. Мұның өзі қазақ халқының ежелден-ақ айрықша дарынды һәм білімді болғанының дәлелі. Тағы бір ерекшелігі, ұлттық ойындардың, әсіресе, балаларға арналған түрлері әдетте өлеңмен «өрнектеліп» те отырған. Демек, халқымыз ұлттық ойындар арқылы жас жеткіншектерді өмір сүруге дағдыландырып, қиындыққа төзе білуге, қиын сәттен жол таба білуге машықтандыруды басты мақсат еткен. Мысалы, «Аламан бәйге», «Аударыспақ», «Арқан тарту» ойындары адамды төзімділікке үйретуге, ерік-жігерді игере білуге, білек күшін дамытуға бағытталған. Ұлттық ойындардың тағы бір ерекшелігі, әр ойын жас ұрпақты саликалы да салмақты, шебер әрі епті болуға баулиды. Өйткені әрбір адам өзінен өрбіген ұрпақтың ынжық, бойкүйез болып қалмай, жан-жақты, білікті де мықты болып өсуіне аса мән берген.

Ойын балалардың негізгі іс–әрекеті ретінде психологиялық, анатомиялық-физиологиялық, педагогикалық маңызы зор қызметтер атқарады. Ойын баланың даму құралы, таным көзі, білімділік, тәрбиелік, дамытушылық мәнге ие бола отырып, адамның жеке тұлға ретінде қалыптасуына ықпал етеді. Ойынның тәрбиелік маңызын жоғары

бағалай келіп, А.С. Макаренко былай деп жазды: «Бала өмірінде ойынның маңызы зор, ересек адам үшін еңбектің, жұмыстың, қызметтің қандай маңызы болса, ойынның да нақ сондай маңызы бар. Бала ойында қандай болса, өскен соң жұмыста да көп жағынан сондай болады. Сондықтан келешек қайраткерді тәрбиелеу алдымен ойында басталады».

Ұлттық ойындардың мектеп жасына дейінгі балаларға лайықтылары ретіндеи «Көкпар», «Орамал алу», «Тақия жасыру», «Алтын қақпа», «Ақ серек-Көк серек», «Айгөлек», «Ақ сандық – Көк сандық», «Ақ сүйек» т.б. ойындар ойнату арқылы баланы тапқырлыққа, жылдамдыққа, шапшаңдыққа, икемділікке, батылдылыққа үйрету іске асырылады. Яғни, мектепке дейінгі ұйымдардағы таңертеңгі қабылдау кезінен кешке баланың үйге қайтуына дейінгі уақыт аралығында ұлттық ойындарды қолдану күн тәртібіне сәйкес күні бойғы тәрбие түрлерімен біртұтас сабақтас жүргізіледі. Сондықтан да, бағдарлама бойынша арнайы өтілетін тақырыптық тәрбие сәттерінің арасында әуелі дене сергіту, жұмыс соңында ырғақты қимыл–қозғалыс ойындарын өткізу көзделеді.

Ең бастысы ата-бабадан қалған өнер мен өнеге үлгілерінің лайықтыларын баланың сана сезіміне құйып, көзіне көрсете отырып, ойын арқылы бойына сіңіріп, оларды әдептілікке, мейірімділікке ізеттілікке, туысқандық пен бауырмалдыққа, үлкенге – құрмет, кішіге – қамқорлыққа баулып қажет екенін ұғындыру, қалыптастыру. Бір ғажабы ойындар балалардың жан сұлулығын да, тән сұлулығын да жан-жақты жетілдіруге бағытталған.

Қазақтың ұлттық ойындары ақыл-ойды дамыту міндеттерін жүзеге асыруға ықпал ететін эмоционалдық-сауықтыру, танымдық-тәрбиелік кешендердің негізі қаланған халық даналығының бір бөлшегі, ұлттық және ойын фольклорының үлгісі ретінде әрекет етеді [5]. Балалардың жалпы адамзаттық құндылықтары мен адамның айналадағы дүниемен жеке тұлғалық қатынасын тәрбиелеу мақсатын халқымыздың мәдени рухани мұрасының, салт-дәстүрінің озық үлгілерін бойға дарыту арқылы жүзеге асыруға болады. Халық ойынды тәрбие құралы деп таныған. Ойынды қолдану баланың ой-өрісін жетілдірумен бірге, өз халқының асыл мұраларын бойына сіңіріп, кейінгі ұрпаққа жеткізе білу құралы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Степанова Н.М. Казахские национальные игры как средство воспитания молодежи: учебное пособие. – Павлодар, 2006.

2. Шалғынбаева Қ.Қ.. Этнопедагогика: оқу құралы. – Алматы: New Book, 2020. – 192 б.

3. Тайжанов С. Қазақтың ұлттық ойындары – Алматы: Techsmith, 2020. – 124 б.

4. Ғабитов Т. Қазақ мәдениетінің рухани кеңістігі: оқу құралы. – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 328 б.

5. Асма Калыбекова. Теоретические и прикладные основы народной педагогики казахов. Алматы. БАУР, 2005. – 349 с.

Е.В. Саурбаева
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Н.К. Рамазанова
научный руководитель, магистр педагогических наук

ИССЛЕДОВАНИЕ КАЧЕСТВА РЕЧИ У СТУДЕНТОВ – БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В статье доказывается роль и значение качественной речи педагога в обучении и воспитании младших школьников. Показаны результаты наблюдения за речью будущих педагогов. Приводятся способы исправления дефектов речи.
Ключевые слова: качество речи, дефект, учитель начальных классов, дикция, голос.

Аннотация. Мақалада бастауыш сынып оқушыларын оқыту мен тәрбиелеудегі мұғалімнің сапалы сөйлеуінің рөлі мен маңызы дәлелденді. Болашақ мұғалімдердің сөйлеуін бақылау нәтижелері көрсетілген. Сөйлеу ақауларын түзету әдістері келтірілген.
Түйінді сөздер: сөйлеу сапасы, ақау, бастауыш сынып мұғалімі, дикция, дауыс.

Annotation. The article proves the role and importance of a teacher's qualitative speech in teaching and educating younger schoolchildren. The results of monitoring the speech of future teachers are shown. The ways of correcting speech defects are given.
Keywords: speech quality, defect, primary school teacher, diction, voice.

Профессия учителя требует много сил, моральную устойчивость, крепкие нервы, и, конечно же, умение преподнести необходимый материал так, чтобы он был понят детьми и остался на как можно долгий период в их жизни. Эта непростая задача решается тремя пунктами: хорошо подготовленный план урока, задействование каждого ученика в образовательном процессе и чёткая, правильно поставленная, способная заинтересовать речь. Именно умение хорошо говорить – одно из лучших качеств опытного педагога. Грамотная, связная, лексически и интонационно богатая, живая и образная речь учителя, обращенная к детям, родителям и коллегам, позволяет установить контакт с собеседником, настроить его на нужную волну.

Культура речи всегда привлекала к себе большое внимание. Это не случайно, потому что она отражает эрудицию, интеллект, этику, воспитание человека. Владение культурой речи гарантирует успех в обществе, авторитет и понимание. И кто, как не учитель, обязан владеть культурой речи.

Особенность профессии учителя в том, что он всегда находится в постоянном контакте с другими людьми. А особенность профессии учителя начальных классов несет в себе огромную ответственность, потому что направлена на формирование личности ученика, выработку определенных правил поведения, интеллектуальное развитие. Первый учитель

должен задать направление для ребенка, показать, куда двигаться и к чему стремиться, раскрыть красоту культурной речи, яркой, особенной, многогранной и безграничной.

Речь учителя служит образцом, который воспринимает ребенок, и по которому он учится строить свою речь. При этом следует помнить, что для ученика речь учителя зачастую является единственным образцом литературной нормы и правильного представления речи вообще.

Одной из составляющих культуры речи является и качество голоса учителя. Для учителя он является основным средством труда.

К голосу учителя предъявляется ряд требований, которые определяются условием педагогического общения и задачами, решаемыми в профессиональной деятельности, особенно это касается учителя младших классов:

• Голос не должен вызывать неприятных ощущений у школьника, а должен обладать благозвучностью.

• Учителю необходимо изменять характеристики своего голоса с учетом ситуации общения. Интонация является эмоциональным оформлением речи, повышает ее действенность. Преподаватель должен уметь управлять своим голосом в общении с детьми, направлять его, «отдавать», говорить не для себя, а для учеников, т.е. голос должен обладать полетностью.

• С помощью голоса учитель должен уметь внушить ученику определенные требования и добиться их выполнения.

• Учителю постоянно приходится выдерживать значительные нагрузки на речевой аппарат, поэтому его голос обязан быть достаточно выносливым.

Развитие всех качеств голоса представляет собой комплексный процесс, который называется постановкой голоса.

Дикция является одним из обязательных элементов техники речи, особенно важна для учителя, поскольку его речь является образцом. Кроме того, без дикции просто невозможна нормальная коммуникация. Нечеткая артикуляция приводит к невнятной речи и затрудняет понимание слушателями говорящего. Работа над дикцией учителя заключается в изучении артикуляционных характеристик звуков и тренировочных упражнениях, позволяющих выработать хорошую дикцию (скороговорки, упражнения для губ).

Речь педагога должна быть эмоционально окрашена, выразительна. В работе с детьми огромную роль играют интонация, жесты, мимика и т.д. Громадное значение имеют тон и громкость разговора.

Правильный тон разговора со школьником – залог его успеха. Тон – это могучее средство эмоционального и волевого воздействия на собеседника: он может создать атмосферу доверия, взаимной симпатии, вызвать у ребенка чувство уважения, желание открыться, понять, но он же может оскорбить, уязвить, побудить ученика замкнуться.

В рамках данной работы нами проведено исследование на наличие дефектов речи у студентов нашей группы. Исследование заключалось в наблюдении за будущими педагогами на уроках, в процессе профессиональной практики, анализе по итогам наблюдения и систематизации результатов в визуализируемый материал. В данном случае мы использовали самый простой наглядный вид диаграммы – кольцевой.

Как мы видим из данной диаграммы, большинство наших студентов проблем с дефектами речи не имеет. Однако есть и такие, кому следует обратить внимание на свою речь и провести определенную работу по устранению дефектов речи.

У 10% опрошенных наблюдается частое использование в повседневной речи слов-паразитов, которые они, порой, сами не всегда замечают. Естественно, дети, словно губка, будут впитывать в себя все, что слышат и видят, поэтому категорически нельзя приучать их с малых лет к таким словам-«прилипалам».

Стоит обязательно исключить слова-паразиты, такие, как: «то есть»; «ну»; «вообще-то»; «прямо»; «типа» и другие. Они только засоряют ваш словарный запас, а ученики могут заметить эту неприятную привычку и станут заострять на ней внимание.

Для студентов нами было предложено эффективное упражнение. Понадобится любая вещь из обихода. Например, вешалка. Взяв её в руки, начните описывать её, как будто презентуете для продажи, используя красивые слова, сложные обороты богатого литературного языка, для начала хватит нескольких минут. Потом время можно увеличивать. Главное – не повторяться в характеристиках. Со временем гораздо проще получается подбирать слова для грамотного ответа на вопрос ученика.

У 6% опрошенных отмечается тихий и неуверенный голос. Чаще всего такой голос ассоциируется с неуверенностью в себе, закомплек-

сованностью. Ученик расценит это как слабость, и, скорее всего, доказать обратное будет очень сложно. Ребенок почувствует свое превосходство, элементарно перебив или перекричав учителя. Голос должен быть четким, достаточно громким и уверенным.

У 5% студентов попросту отсутствует эмоциональная окраска. То есть голос монотонен, безжизненен, тускл. Соответственно, у такого учителя будет явная проблема с дисциплиной, т.к. вовлечь, заинтересовать ученика будет очень сложно. Необходимо стараться избавиться от монотонности в речи. При проведении урока, да и в простом общении, нужно делать паузы; вносить по мере необходимости и возможности, где нужно, правильные эмоции. Всё должно быть в меру. Чтобы освежить речь, можно добавлять разнообразные метафоры, сравнения, поговорки или немного юмора. Такой подход к представлению материала очень понравится детям, которые любят фантазировать. Да и отношения с ноткой юмора могут стать куда более разряженными.

3% исследуемых неосознанно повышают голос, без видимых на то причин, а у 2% наблюдается нечеткая дикция.

Также мы провели анонимный опрос-анкетирование среди своих студентов других образовательных программ. Для опроса использовали созданный нами тест в google-форме и разослали ссылку, попросили пройти тестирование. В итоге мы получили следующую картину.

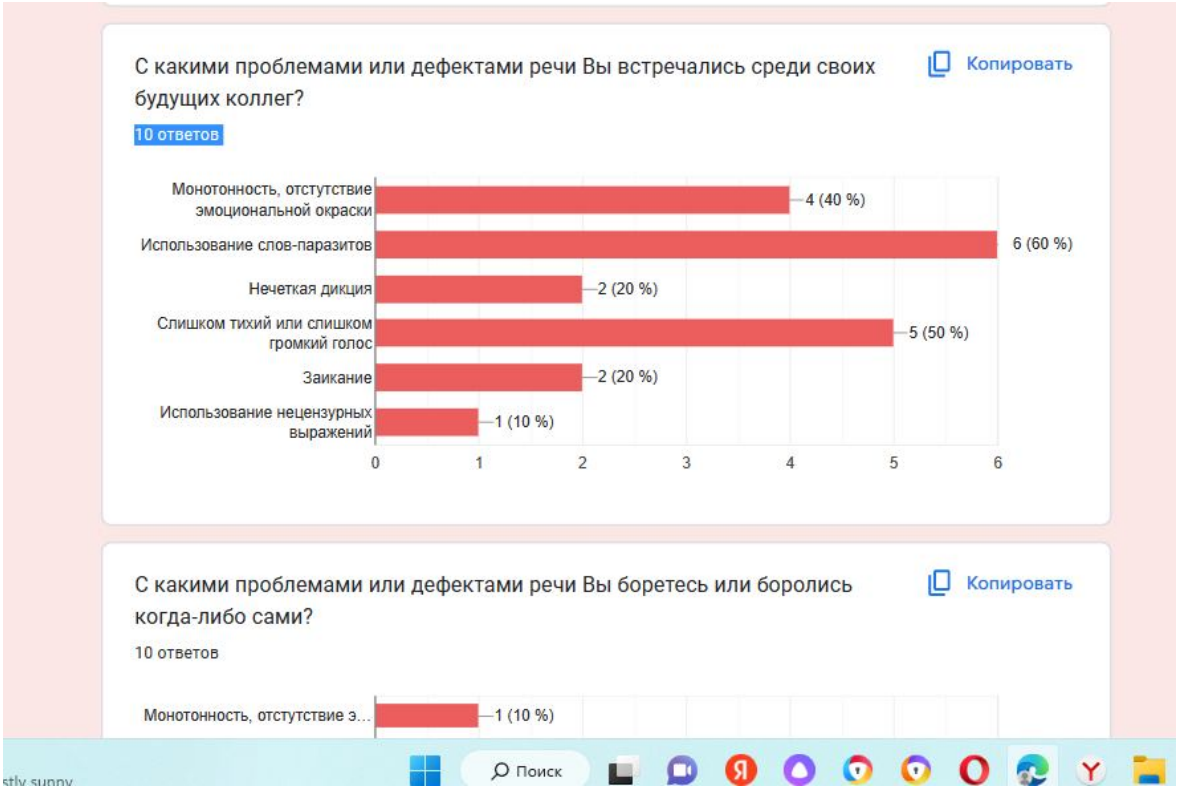

В ответах респондентов использование слов-паразитов также стоит на первом месте.

Все эти дефекты можно без проблем свести к минимуму либо совсем искоренить из своей речи. Главное – вовремя понять необходимость меняться. Для каждой из проблем имеется своя методика.

Вот такие советы дают опрошенные, исходя из своего жизненного опыта: больше читать и формировать функциональную грамотность, развивать артикуляционный аппарат речи, чистоговорки, скороговорки, чтение книг, упражнения.

Например, улучшить дикцию можно в любом возрасте. Помогут в этом скороговорки и чистоговорки. Главный плюс этих коротких фраз и предложений в том, что проговаривать их можно абсолютно везде и в любое свободное время: в машине, по дороге на работу, на прогулке. Благодаря регулярным занятиям, произношение становится красивым, естественным, перестают «проглатываться» звуки и окончания слов.

Чтобы повысить качество речи, в первую очередь, нужно регулярно читать художественную литературу. Читая несколько страниц в день надо стараться понимать каждое слово, вникать в их смысл и сюжет книги.

Чтение очень хорошо развивает речь, потому что не только пополняет наш словарный запас, но и откладывает в нашем сознании структуру высказываний, которую мы, не замечая этого, потом используем в своей речи.

На вопрос о том, насколько важна для человека речь собеседника, все опрашиваемые отметили ответ «да». Таким образом, мы видим, что для всех важна речь собеседника, каждому приятнее и интереснее общаться с человеком, у которого грамотная и эмоционально-окрашенная речь.

Язык учителя должен быть для учащихся эталоном.

Важность совершенствования произносительной культуры речи учителя обусловлена тем, что детям звуковая культура речи может быть привита только прямым путем, в процессе непосредственного с ними общения, поскольку дети обучаются произношению, только имитируя речь говорящих взрослых. С помощью этого сильнейшего оружия и точнейшего инструмента учитель развивает историческую память народа, приобщает к богатствам многонациональной культуры тех, для кого эта культура воспринимается, прежде всего, через воздействующее слово.

Список использованных источников

1. Савостьянов А.И. 300 упражнений учителю для работы над дыханием, голосом, дикцией и орфоэпией. Педагогическое общество, 2005.

2. Гуляева В.А. Профессиональные нарушения голоса / В.А. Гуляева. // Молодой ученый. – 2021. – № 46 (388). – С. 32-37. – URL: https://moluch.ru/archive/388/85272/ (дата обращения: 01.04.2023).

3. Сайт https://dzen.ru/ryzov_igor Как правильно использовать скороговорки для развития дикции

Г.С. Қадыр
студент Торайғыров университеті, Павлодар қ,
К.С. Бутенова
ғылыми жетекші, педагогика ғылымдарының магистірі, аға оқытушы, Павлодар қ.

БАЛАЛАРДЫ ТОЛЫҚ ЖӘНЕ ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫНДА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақалада толық және толық емес отбасылардағы балаларды тәрбиелеудің ерекшеліктері, әкенің әсер етуінің жетіспеушілігімен баланың психикалық дамуындағы ауытқулардың алғышарттары, бала тәрбиесіне әсер ететін жыныстық қатынастарға қатысты дұрыс емес көзқарастар сипатталған.
Кілт сөздер: толық емес отбасы, толық отбасы, тәрбие, отбасылық қатынастар.

Аннотация. В статье описаны особенности воспитания детей с полных и неполных семьях предпосылки отклонений в психическом развитии ребенка при дифиците мужского влияния, неверные установки относительно межполовых взаимоотношений которые сказываются на воспитании детей.
Ключевые слова: неполная семья, полная семья, воспитание, семейные установки.

Annotation. The article describes the peculiarities of raising children with full and incomplete families, the prerequisites for deviations in the mental development of a child with a deficiency of male influence, incorrect attitudes regarding inter-sexual relationships that affect the upbringing of children.
Keywords: incomplete family, full family, upbringing, family attitudes.

Ғалымдардың зерттеулерінде баланы (балаларды) тек бір ата-ана тәрбиелейтін отбасыларға көп көңіл бөлінеді.

Толық және толық емес отбасылардың жұмыс істеу процестеріне И.Е. Забелин, И.Г. Киселева, Н.И. Костомаров, В.Ю. Крупянская, Ю.М. Лотман, Н.С. Полищук, Б.М. Фирсовтың еңбектері арналған. Отбасылық тәрбие мәселелерін зерттеумен айналысатын көптеген балалар психологтары толық отбасы баланы тәрбиелеудің сәттілігіне кепілдік бермейді, тек оның жеке басын сәтті қалыптастырудың алғышарттарын жасайды. Бірақ толық емес отбасы жағдайында тәрбиелеу әлі де көптеген қиындықтарды тудырады, оларды ерте ме, кеш пе әрбір жалғыз басты ата-ана кездестіруі мүмкін [1].

Балаға екеуі де керек екені түсінікті – әке мен ана. Біреуі немесе екіншісі жоқ кішкентай бала ата-анасынан жетіспейтінін табуды сұрайды. Бірақ ең қызығы, бала өзінің көптеген қажеттіліктерін қанағаттандыратын ата-ана жасай алады. Егер бала кеткен ата-анасын көре берсе немесе оны жақсы есте сақтаса, онда ол кездесулер арасында осы ата-анамен қиялында сөйлесе алады. Егер бала кетіп қалған ата-анасын есіне алмаса, ол өзінің бейнесін ол туралы естігенінен, бір жыныстағы таныс ересектерге таңданатын нәрселерінен және ол өзінің жетіспей-

тінін, көргісі келетін қасиеттерін қайталайды. Тіпті ата-анасын ешқашан білмеген бала – олардың қайтыс болуына немесе заңсыз туылуына байланысты-өз қиялында өзіне таныс адамдардың элементтерінен жасалған екеуінің де тірі бейнелерін жасайды. Және бұл оның қиялымен жасалған ата-аналарды, ол көптеген егжей-тегжейлі және көптеген бөлшектермен сипаттай алады [2].

Қазіргі психологиялық зерттеулер отбасында әкенің ғана емес, ең алдымен ер адамның болмауы баланың психикалық дамуындағы ауытқулардың маңызды алғышарты екенін дәлелдеді.

Толық емес отбасылардағы ер адамның әсер етуінің жетіспеушілігі келесі түрде көрінеді:

– интеллектуалды саланың дамуындағы бұзылулар (баланың аналитикалық және кеңістіктік қабілеттері ауызша дамудың арқасында зардап шегеді);

– ұлдар мен қыздардың жыныстық сәйкестендіру процесін нақты жүзеге асыру жеткіліксіз;

– балаларды қарама қарсы жыныстағы адамдармен қарым қатынас жасау дағдыларына үйрету қиындықтары;

– анаға артық, патологиялық байланыстың қалыптасуы [3].

Баланың интеллектісі толығымен дамуы үшін, оның ортасында ерте балалық шақтан бастап, ерлер мен әйелдердің ойлау түрлері кездесуі өте маңызды. Немен байланысты болса да, отбасында әкесінің болмауы, баланың жынысына қарамастан, интеллектуалды қабілеттердің дамуына теріс әсер етеді.

Толық емес отбасында баланы тәрбиелеуге байланысты тағы бір маңызды психологиялық проблема-жыныстық сәйкестіктің бұзылуы, жыныстық рөлдік мінез-құлық дағдыларының қалыптаспауы. Жыныс сезімінің жоғалуы немесе қалыптаспауы адамның жеке басына терең өзгерістер әкеледі. Ерлер мен әйелдердің ерекше жыныстық психологиялық қасиеттерін дамытуда басты рөл әкеге тиесілі.

Баланың өмірінің алғашқы айларында әкесі ұл мен қызбен басқаша ойнайды, осылайша олардың жыныстық сәйкестігін қалыптастыра бастайды. Өмірдің алғашқы бес жылы ер балада еркектік қасиеттерді дамытуда және болашақта қызда гетеросексуалды қарым қатынас орнатуда шешуші рөл атқарады. Сондықтан, осы кезеңде бала неғұрлым әкесінен алыс өмір сүрсе және басқа ер адам оны тиімді алмастыра алмаса, жыныстық сәйкестендіру қиындықтары соғұрлым ауыр болуы мүмкін.

Ең жақсы мектепке дейінгі жастағы балалар белгілі бір психоәлеуметтік рөлді үйренеді: ұлдар 5–7 жаста, қыздарда бұл кезең 3–8 жастан асады. Ата-аналардың әсерінен 3–6 жасқа дейін бала белгілі бір жынысқа сенімділік туралы идеяны дамытады, бұл оның еркек немесе әйел ретіндегі жеке басының қалыптасуының барлық барысына қатты әсер етеді.

Тек анасы тәрбиелеген ұлдарда мыналар байқалады ауызша агрессивтілік, дәстүрлі түрде қыздарға тән ойындар мен іс-әрекеттерге артықшылық беру сияқты әйелдік мінез-құлық ерекшеліктерін дамыту немесе керісінше, тәуелді сипаты бар асыра сілтелген еркектік мінез-құлықтың үйлесімімен сипатталатын «компенсаторлық еркектікті» дамыту [4].

Қыздың дамуында әкесі де маңызды рөл атқарады. Ол үшін ол бірінші адам, оның ерекшеліктері, мінез-құлық ерекшеліктері, қарым-қатынастың нюанстары кейде бейсаналық деңгейде есте қалады және кейінірек болашақ әйелдің ер адамдармен қарым-қатынасының барлық түрлері тартылатын үлгіге айналады. Қыздың өсуі кезінде ер азаматтың әсер етуінің жетіспеушілігі оның болашақ әйел ретінде дамуын едәуір қиындатады, оның жыныстық қатынас дағдыларын қалыптастыруды қиындатады, бұл кейіннен жеке және отбасылық өмірге теріс әсер етеді.

Отбасында әкенің немесе оны алмастыратын адамның болмауы ұлдардың ер адамның өзін-өзі тануының дамуына әсер етеді. Балалық шағында әкесімен жеткілікті қарым-қатынас жасау мүмкіндігінен айырылған ұлдар көбінесе әкелік міндеттерін қалай орындау керектігін білмейді және осылайша балаларының жеке қалыптасуына теріс әсер етеді.

Әкесіз тәрбиеленген ұлдар әйелдік мінез-құлық түрін үйренеді немесе әйелдік мінез-құлыққа антагонистік тұрғыдан қарама-қарсы еркектік мінез-құлық туралы бұрмаланған түсінік қалыптастырады. Екі жағдайда да ер адамның мінез-құлқы агрессивті, дөрекі, қатал және қатыгездік туралы дөрекі түсінік қалыптасады. Мұндай ұлдар көбінесе жетілмеген және мақсатты емес, өздерін қауіпсіз сезінбейді, бастамашыл және теңгерімсіз, ұялшақ. Балалық шақтағы әр адамның әсер етуінің жетіспеушілігі ұлдарда тиісті жыныстық рөлді игеру қиындықтарына әкелуі мүмкін және гомосексуализмнің даму себептерінің бірі ретінде қызмет етеді [5].

Осылайша, жыныстық сәйкестендіру процесі, яғни баланың өзінің жынысын білуі және белгілі бір жыныстың өкілдеріне тән мінез-құлықтың психологиялық ерекшеліктерін игеруі көбінесе отбасының құрамына және ананың немесе әкенің баланың өмірлік және құндылық көзқарастарын қалыптастыруға әсеріне байланысты. Отбасылық тәрбие жағдайында балалар жеке мінез-құлықтың алғашқы тәжірибесін алады, әртүрлі жағдайларға эмоционалды жауап береді, қоршаған табиғи және әлеуметтік әлемді тануды, өз өмірін ұйымдастыруды, тұлғааралық және жыныстық қатынасқа тиімді қатысуды үйренеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Воспитание ребёнка. Возрастные кризисы. – М., 2003.

2. Левитов Н.Д. Отчего возникают недостатки в характере школьников и как их исправить. – М., 2006.

3. Матвеева А. Практическая психология для родителей или что я могу узнать о своём ребёнке. – М., 2007.
4. Адлер А. Воспитание детей, взаимодействие полов. – Ростов-на-Дону, 1998.
5. Исаев Д.Н. Половое воспитание детей. Медико-психологические аспекты. – СПб., 2006.

М.Б. Ахметова
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Н.К. Рамазанова
научный руководитель, магистр педагогических наук

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. В статье представлены результаты исследования эффективности использования инновационных технологий на уроках литературного чтения в начальной школе. Изучена научно-педагогическая литература по теме исследования, организован и проведен эксперимент в 3 классе СОШГ им. Ш. Шөкин г. Павлодара. Работа представит интерес студентам образовательной программы «Педагогика и методика начального обучения».
Ключевые слова: инноввационные технологии, начальная школа, литературное чтение.

Аннотация. Мақалада бастауыш мектепте әдеби оқу сабақтарында инновациялық технологияларды қолданудың тиімділігі туралы зерттеу нәтижелері келтірілген. Зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми-педагогикалық әдебиеттер зерделенді, Павлодар қ. Ш. Шоқин ат. орта мектептің 3-сыныбында эксперимент ұйымдастырылды және өткізілді. Жұмыс «Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі» білім беру бағдарламасының студенттеріне қызығушылық тудырады.
Түйінді сөздер: инновациялық технологиялар, бастауыш мектеп, әдеби оқу.

Annotation. The article presents the results of a study of the effectiveness of the use of innovative technologies in the lessons of literary reading in elementary school. The scientific and pedagogical literature on the research topic was studied, an experiment was organized and conducted in the 3rd grade of the Sh. Shokin Secondary School of Pavlodar. The work will be of interest to students of the educational program «Pedagogy and methods of primary education».
Keywords: innovative technologies, elementary school, literary reading.

Президент Республики Казахстан К.-Ж. Токаев в своем обращении к народу Казахстана «Новый Казахстан: Путь обновления и модернизации» заявил, что «без современной системы образования и широких взглядов современных менеджеров мы не можем создать масштабную, новую, инновационную экономику» [1]. Это доказывает, что сегодня нам необходимо определить стратегию и тактику развития и совершенствования школьного образования, внедрить в образовательный опыт школы новые информационно-педагогические и образовательные технологии.

Нововведения или инновации свойственны любой профессиональной деятельности человека и поэтому закономерно становятся предметом исследования, анализа и внедрения. Инновации не появляются сами по себе, они являются результатом научных исследований отдельных педагогов, целых коллективов, передового педагогического опыта. Современные требования общества требуют от учителя постоянно заниматься самообразованием, расширяя границы своих возможностей. Педагог должен быть гибким и использовать новые методы и технологии на уроках.

К современным инновационным технологиям относятся:

– информационные и коммуникационные технологии;

– интерактивная технология;

– игровая технология;

– технология испытаний [2].

Использование информационно-коммуникационных технологий на уроках в начальной школе делает процесс обучения интересным, ярким, привлекательным за счет обилия мультимедийных возможностей; эффективно решает проблему визуализации обучения; расширяет возможности визуализации учебного материала, делает его понятным и доступным для учащихся.

Интерактивные технологии напрямую связаны с внедрением инновационных средств: электронных досок, проекторов, игровых комплексов. Современное оборудование позволяет разнообразить материал яркими графическими презентациями и интересными мультимедийными беседами.

Игровые технологии – это педагогическая игра как форма деятельности в ситуациях, направленная на реконструкцию и усвоение социального опыта. Используются образовательные, развлекательные, театрализованные, игровые, имитационные, компьютерные, персональные тренировки, практические ситуации и решение задач [3].

Использование тестовых технологий в педагогической практике широко распространено. Сегодня существуют разные виды тестов.

Технология тестирования помогает контролировать обучение учащихся. Тест обеспечивает субъективный фактор проверки результатов, а также развивает у детей логическое мышление и внимание.

С целью проверки эффективности использования инновационных технологий обучения на уроках литературного чтения нами на базе КГУ «СОШГ им. Ш. Шөкин г. Павлодара» была организована опытно-экспериментальная работа в 3 «Е» (экспериментальный) и 3 «Ж» (контрольный) классах.

Для определения сформированности учебной деятельности обучающихся, мы определили критерии и показатели:

Высокий уровень (5 баллов): создание творческих работ; возможность использования нестандартных видов работ;

Средний уровень (4 балла): умение читать тексты вслух правильно, свободно, выразительно; читать стихи наизусть; полные ответы на проблемные вопросы; повтор текста; разделение текста на смысловые части, установление связей между ними; понимание содержания текста; замена прямой речи косвенной и наоборот;

Низкий уровень (3 балла): знание лексического материала и основ грамматики; знание основных моделей словосочетаний; знакомство с учеными, деятелями культуры, писателями; уметь пользоваться формулами речевого этикета.

Задачей начального этапа опытно-педагогической работы стали контроль активности учащихся на уроке литературного чтения и качество образования по предмету. На формирующем этапе работы нами была проведена серия уроков с использованием инновационных технологий, повышающих активность учащихся на уроке и, соответственно, качество образования. На третьем этапе исследования был проведен мониторинг: анализ результатов экспериментально-педагогической работы, определение эффективности внедрения инновационных технологий обучения.

Путем наблюдения за деятельностью учащихся в процессе эксперимента, мы определили, что их активность на уроках литературного чтения достаточно высокая и равномерна в обеих группах. Покажем в таблице 1.

Таблица 1. Активность учащихся на уроке

ЭК		**Количество ответов за урок**	**КГ**		**Количество ответов за урок**
1-неделя	1-урок	9	1-неделя	1-урок	7
	2-урок	8		2-урок	9
	3-урок	6		3-урок	14
	4-урок	14		4-урок	8
2-неделя	1-урок	7	2-неделя	1-урок	8
	2-урок	11		2-урок	6
	3-урок	9		3-урок	9
	4-урок	12		4-урок	13
итого		76	итого		78

Для выявления состояния успеваемости было проведено тестирование по основным критериям (таблица 2).

Таблица 2. Качество знаний учащихся

№	ЭК	Техника чтения	Разговорная речь	Понимание текста	КК	Техника чтения	Разговорная речь	Понимание текста
1	Мансур А.	3	4	4	Амалия А.	3	3	3
2	Асанали А.	4	4	4	Альтаир А.	3	3	3

№	ЭК	Техника чтения	Разговорная речь	Понимание текста	КК	Техника чтения	Разговорная речь	Понимание текста
3	Алдияр Е.	5	5	5	Тимур Б.	5	5	4
4	Адель Ж.	3	3	3	Наталья Г.	3	3	3
5	Ришад М.	4	4	4	Жасмин Д.	5	4	4
6	Мария З.	4	4	4	Артём Д.	4	4	4
7	Расул И.	3	4	3	Алиса З.	5	5	5
8	Аиша К.	3	3	3	Айрина И.	4	3	4
9	Иван К.	3	3	3	Степан К.	3	3	4
10	Софья К.	5	5	5	Эльнура К.	5	4	5
11	Султан К.	4	4	4	Галлия К.	3	4	3
12	Дария К.	3	3	3	Медина К.	4	4	5
13	Томирис М.	5	5	5	Рамина М.	5	5	5
14	Мариям М.	3	4	4	Адема Н.	3	3	3
15	Эвелина П.	4	4	4	Инсар О.	3	3	4
16	Илья П.	5	5	5	Жанна О.	3	3	3
17	Ульяна Р.	3	3	3	Артём П.	5	5	4
18	Наиля С.	4	4	3	Эдуард Т.	3	3	4
19	Анастасия С.	4	4	4	Александр Т.	5	4	4
20	Карим С.	3	4	3	Михаил Ш.	4	4	5
21	Арина С.	3	3	3	Елизавета Ш.	5	5	5
22	Алёна Ш.	3	3	3	Канат Ш.	4	3	3
23	Матвей Я.	5	5	5	Богдан Щ.	5	3	4
Всего		86	82	92	Всего	92	87	88
Средний балл		3.85	3.85	3.9	Средний балл	3.9	3.85	3.85
% качества знаний		52	69	60	% качества знаний	60	52	69
% успеваемости		100			% успеваемости	100		

В экспериментальной группе на формирующем этапе экспериментальной работы обучение строилось на основе инновационного обучения. В контрольной группе занятия проводятся по традиционной методике без соблюдения «наших» педагогических условий.

В контрольный период экспериментальной работы мы провели итоговый контрольный срез на литературном чтении по интересующим нас параметрам.

Результаты показаны в таблице 3.

Таблица 3. Результаты контрольного четвертного среза.

№	ЭГ	Техника чтения	Разговорная речь	Понимание текста	КГ	Техника чтения	Разговорная речь	Понимание текста
1	Мансур А.	4	5	4	Амалия А.	4	3	3
2	Асанали А.	4	4	4	Альтаир А.	4	3	3
3	Алдияр Е.	5	5	5	Тимур Б.	5	5	4

№	ЭГ	Тех-ника чтения	Разго-ворная речь	Пони-мание текста	КГ	Тех-ника чтения	Разго-ворная речь	Пони-мание текста
4	Адель Ж.	4	4	3	Наталья Г.	3	3	3
5	Ришад М.	4	4	4	Жасмин Д.	5	4	4
6	Мария З.	4	4	4	Артём Д.	4	4	4
7	Расул И.	4	4	3	Алиса З.	5	5	5
8	Аиша К.	3	3	3	Айрина И.	4	3	4
9	Иван К.	3	3	4	Степан К.	3	3	4
10	Софья К.	5	5	5	Эльнура К.	5	4	5
11	Султан К.	5	4	4	Галлия К.	3	4	3
12	Дария К.	3	3	4	Медина К.	4	4	5
13	Томирис М.	5	5	5	Рамина М.	5	5	5
14	Мариям М.	3	4	4	Адема Н.	3	3	3
15	Эвелина П.	4	4	4	Инсар О.	3	3	4
16	Илья П.	5	5	5	Жанна О.	3	3	3
17	Ульяна Р.	3	4	4	Артём П.	5	5	4
18	Наиля С.	4	4	3	Эдуард Т.	3	3	4
19	Анастасия С.	3	4	4	Александр Т.	5	4	4
20	Карим С.	3	4	3	Михаил Ш.	4	4	5
21	Арина С.	4	4	3	Елизавета Ш.	5	5	5
22	Алёна Ш.	4	4	4	Канат Ш.	4	3	3
23	Матвей Я.	5	5	5	Богдан Щ.	5	3	4
Всего		90	90	93	Всего	92	87	88
Средний балл		3.91	3.91	4.08	Средний балл	3.91	4.08	3.91
%качества знаний		69	69	73	% качества знаний	69	60	69
% успеваемости		100			% успеваемости	100		

По данным контрольного среза мы видим, что качество знаний в экспериментальном классе значительно повысилось, тогда как в контрольном оно изменилось незначительно.

Таким образом, внедрение инновационных технологий в учебный процесс в начальных классах дает возможность школьнику работать творчески, развивает любознательность, повышает активность, формирует желание учиться и повышает качество знаний по предметам.

Список использованных источников

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Новый Казахстан: Путь обновления и модернизации» (г. Нур-Султан, 16 марта 2022 года)

2. Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.

3. Умирзокова Д.Э. Значение инновационного образования в начальных классах // Мировая наука. – №3 (36). – 2020. – С. 514-517.

А.О. Сексенбаева
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Н.К. Рамазанова
научный руководитель, магистр педагогических наук

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. В работе доказывается роль и значение компьютерных технологий в процессе современного образования. Изучены особенности их применения в начальной школе. Предлагаются способы использования компьтерных технологий на уроках литературного чтения.
Ключевые слова: компьютерные технологии, литературное чтение, начальные классы.

Аннотация. Жұмыста заманауи білім беру процесінде компьютерлік технологиялардың рөлі мен маңызы дәлелденді. Оларды бастауыш мектепте қолдану ерекшеліктері зерттелді. Әдеби оқу сабақтарында компьютерлік технологияны қолдану тәсілдері ұсынылады.
Түйінді сөздер: компьютерлік технологиялар, әдеби оқу, бастауыш сыныптар.

Annotation. The paper proves the role and importance of computer technologies in the process of modern education. The features of their application in primary school are studied. The ways of using computer technologies in literary reading lessons are proposed.
Keywords: computer technology, literary reading, elementary classes.

С изобретением компьютера человеческая жизнь существенно изменилась. Изменения коснулись также и образования. В настоящее время трудно представить себе существование вне поля информации и информационных технологий. Возрастающий объем различных видов информации заставляет внедрять новые, более усовершенствованные методы и средства ее обработки, а современные условия жизни предъявляют все более высокие требования к способам ее хранения, передачи, обеспечения ее безопасности.

Образование является одновременно источником новых знаний в данной области и сферой применения этих знаний. Компьютерные технологии являются незаменимыми во время проведения занятий в школах, так как дают возможность оживить урок, вызвать интерес к предметам, способствуют улучшению качества обучения, увеличению доступности образования, обеспечению развития личности, ориентирующейся в информационном пространстве.

Информатизация современного общества и, в частности, образовательной деятельности, характеризуются процессами совершенствования и массового распространения современных информационных и коммуникационных технологий, а также применения различных компьютер-

ных технологий. В сфере образования эти технологии активно применяются для передачи информации и обеспечения взаимодействия учителя и обучаемого в современных системах открытого образования. Современный учитель должен не только обладать знаниями в области своего предмета, но и уметь применять компьютерные технологии в своей профессиональной деятельности.

Включение компьютерных технологий в учебный процесс позволяет педагогу организовать разные формы учебно-познавательной деятельности на занятиях и сделать активной и целенаправленной самостоятельную работу обучающихся. Компьютерные технологии можно рассматривать как средство доступа к учебной информации, обеспечивающее возможности поиска, сбора и работы с источником, в том числе в сети Интернет, а также средство доставки и хранения информации.

Мировая пандемия короновируса показала необходимость использования компьютерных технологий независимо от возраста, здоровья, места жительства и др. школьников. В северных регионах нашей страны в зимнее время года часто случаются активированные дни, что тоже обязывает учителей начальных классов использовать компьютерные технологии для непрерывности и качества обучения.

Вопросами изучения ИКТ, технологиями и методами их применения занимались в разные годы известные ученые-педагоги А.В. Смирнов, К.В. Петров, К.М. Тихомирова, Т.С. Назарова, И.И. Дрига, Л.П. Прессман, С.Г. Шаповаленко, Л.С. Зазнобина, Г.И. Рах, Т.В. Габай, Ю.О. Овакимян и многие другие. Эти ученые заложили дидактические основы применения ИКТ в учебном процессе.

Всё вышесказанное обуславливает актуальность выбранной темы. Таким образом, тема статьи посвящена одной из важнейших проблем методики преподавания литературного чтения – использованию компьютерных технологий.

Объект исследования: компьютерные технологии в учебном процессе.

Предмет исследования: применение компьютерных технологий на уроках литературного чтения в младших классах.

Цель исследования: изучение способов применения дистанционных технологий на уроках литературного чтения.

Задачи:

1. Раскрыть сущность понятия «компьютерные технологии».

2. Изучить требования, предъявляемые к использованию компьютерных технологий на уроках в начальной школе.

Методы исследования – анализ психолого-педагогической литературы; синтез; обобщение.

Использование электронных образовательных ресурсов дает педагогам возможность углубления межпредметных связей при решении задач из различных предметных областей, актуализации выбора образователь-

ной траектории обучающимися, что обеспечивает личностно-ориентированный подход в организации процесса обучения.

Применительно к образованию выделяют следующие виды компьютерных технологий:

– презентации;

– обучающие игры;

– развивающие программы;

– дидактические материалы;

– программы-тренажеры;

– системы виртуального эксперимента;

– электронные учебники;

– электронные энциклопедии.

Для работы с разными ресурсами компьютерных технологий на уроках следует соблюдать санитарно – гигиенические требования:

– непрерывная работа за компьютером для учащихся 1-х классов – 10 мин, 2-4-х классов – 15 мин;

– рабочее место учащегося должно быть рационально организовано;

– компьютер должен стоять так, чтобы свет на экран падал слева;

– для снятия напряжения с глаз рекомендуется зрительная гимнастика, которая проводится в течение 1 минуты в середине и в конце урока с использованием компьютера.

Умелое сочетание традиционных и информационных средств зависит от квалификации и мастерства учителя, методики, которую он применяет. Но грамотное использование средств дистанционных технологий зависит и от знаний учителем педагогических основ по информатизации уроков. Для занятий с детьми допустимо использовать лишь такую компьютерную технику, которая имеет санитарно-эпидемиологическое заключение о безопасности для здоровья детей.

Использование компьютерных технологий возможно на разных этапах урока. Уроки литературного чтения с компьютерной поддержкой являются наиболее интересными и помогают учащимся образно представить изучаемое произведение любого жанра.

Использование компьютерных технологий на уроках литературного чтения позволяет сформировать у школьников заинтересованное отношение к чтению, повышает творческий и интеллектуальный потенциал учащихся.

Задача учителя – сделать каждый урок привлекательным и современным.

На уроках литературного чтения с использованием компьютерных технологий имеют место следующие виды работ:

– презентации (знакомство с творчеством писателей и поэтов);

– воспроизведение эталонной художественной речи;

– видеофрагменты;

– задания занимательного характера для уроков закрепления и обобщения;

– тестовые оболочки для контроля и проверки знаний учащихся.

Компьютерные технологии помогают улучшить содержательную сторону урока. Назовем некоторые виды компьютерных технологий, используемых на уроке литературного чтения:

1) Презентация. Может оказаться своеобразным планом урока, его логической структурой, т.е. может использоваться на любом этапе урока: знакомство с новым произведением, анализ содержания, контроль знаний, проверка домашнего задания. Презентация дает возможность учителю проявить творчество, индивидуальность, избежать формального подхода к проведению уроков.

2) На этапах подготовки к восприятию произведения и первичного знакомства с произведением можно применять красочные портреты писателей и поэтов, иллюстративный материал для заочного путешествия по местам, связанным с жизнью и творчеством мастеров слова. Узнать историю семьи, традиции, интересные факты из жизни писателя или поэта.

3) Видеофрагменты (мультфильмы, видеофильмы, созданные по произведениям).

4) Аудиозаписи с текстами, которые читают мастера художественного слова, помогают прочувствовать авторский замысел, способствуют развитию эмоциональной сферы ребёнка, «будят» творческое воображение; дети легче находят слово, с помощью которого смогут выразить свои чувства.

Учитель может начать урок литературного чтения не по стандартной схеме, а с использованием звукового файла, вставленного в презентацию и соответствующего теме урока, или с рассматривания репродукций картин художников (например, к стихотворениям о природе).

5) Научить читать детей, конечно же, трудно. Но еще труднее научить их полюбить чтение. И здесь на помощь приходят компьютерные технологии.

Они могут быть органично включены в любой этап урока: во время индивидуальной или словарной работы, при введении новых знаний, при обобщении и закреплении, для контроля знаний, умений и навыков.

6) С помощью данных технологий можно использовать разнообразные формы организации познавательной деятельности: фронтальную, групповую, индивидуальную.

7) Компьютер помогает вовлечь всех учеников класса в литературное творчество. Активно проходит работа с фразеологизмами, скороговорками, загадками, пословицами и словарная работа. Глубокое изучение темы достигается не только фронтальной работой, но и в индивидуальной работе каждого учащегося с интерактивным продуктом. Дети с интересом принимают участие в поиске информации и подготовке сооб-

щений, рефератов, докладов, буклетов, книжек-малышек. В данном случае компьютер является информационно-обучающим пособием.

8) На уроках литературного чтения используются иллюстрирование учениками изучаемого произведения. Этот вид работы позволяет детям почувствовать радость от необычного общения с книгой. Хорошо проходит данный вид работы в группах. Выполненные работы сканируются, и каждая группа приступает к созданию диафильма по заданной теме.

Таким образом, использование компьютерных технологий на уроках литературного чтения в начальной школе позволяет реализовывать принцип наглядности в обучении, способствует формированию высокого уровня мотивации, предоставляет возможности в осуществлении индивидуального подхода к каждому из учащихся, происходит активизация творческого потенциала ученика, а также включение школьников в пространство современного информационного общества. Способствует совершенствованию практических умений и навыков, позволяет эффективнее организовать самостоятельную работу и индивидуализировать процесс обучения, повышает интерес к урокам словесности, активизирует познавательную деятельность учащихся и развивает творческий потенциал.

Список использованных источников

1. Булатова-Топоркова, М.В. Педагогические технологии / М.В. Булатова-Топоркова. – М. : МарТ, 2006.

2. Бурлакова А.А. Компьютер на уроках в начальных классах // Начальная школа плюс Дои После. – 2007. – №7. – С. 32–34.

3. Гуненкова Е.В. Для чего на уроке компьютер? // Начальная школа плюс До и После. – 2007. – №7. – С. 37- -39.

4. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь пособие для студентов высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров.

5. Курин, Ю.Н. Мультимедийные и гипермедийные технологии в реализации концепции эффективного изучения геометрии в начальной школе / Ю.Н. Курин // Начальная школа. – 2005.

6. Колесникова Ю.А. Первое место – компьютеру // Начальная школа плюс До и После. – 2007. – №7. – С. 34 – 37.

7. Молокова А.В. Комплексный подход к информатизации начальной школы // Начальная школа. – 2005. – № 1. – С.119–123.

8. Сергеев А.Н. Обучение в сообществах в контексте возможностей Интернета // Педагогика. – 2009.

9. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе информационно- коммуникационных средств // Москва, НИИ школьных технологий, 2005.

10. Суровцева И.В. Добываем знания с помощью компьютера // Начальная школа плюс До и После. – 2007.

11. Крапивенко А.В. Технологии мультимедиа и восприятия ощущений: учебное пособие / А.В. Крапивенко. – М.: БИНОМ, Лаборатория знаний, 2009.

12. Садыкова Е.Г. Использование аудиовизуальных средств на занятиях в начальной школе / Е.Г. Садыкова. – Омск, 2008.

13. http://ru.wikipedia.org/wiki/%CF%E5%E4%E0%E3%EE%E3%E8%F7%E5%F1%EA%E8%E5_%F2%E5%F5%ED%EE%EB%EE%E3%E8%E8

А. Ошақбаева
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.Е. Ахметова
ғылыми жетекшісі, Әлкей Марғұлан атындығы Павлодар педагогикалық университетінің оқытушы-сарапшысы

АУТИЗМІ БАР МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІҢГІ БАЛАЛАРМЕН ТҮЗЕТУ, ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫСЫНА ПСИХОГИМНАСТИКАНЫ ҚОЛДАНУ

Аннотация. Бұл мақалада аутизмі бар мектеп жасына дейіңгі балалармен түзету, педагогикалық жұмысына психогимнастиканы қолдануды қарастырылған. Психогимнастика әсіресе рационалды-эмоционалды білім беру бағдарламасына жақын. Бұл бағдарламаның негізгі мақсаты-баланы өмірлік қиындықтармен күресуге үйрету. Бала ойлар, сезімдер мен мінез- құлық арасында байланыс бар екенін және эмоционалдық проблемалар тек жағдайлардан ғана емес, сонымен қатар оларды дұрыс қабылдамаудан туындайтынын түсіндіреді.
Түйін сөздер: Аутизм, психогимнастика, эмоция.

Аннотация. В данной статье речь идет об использовании психогимнастики в педагогической работе с дошкольниками с аутизмом. Психогимнастика особенно близка к рационально-эмоциональной образовательной программе. Основная цель этой программы-научить ребенка справляться с жизненными трудностями. Ребенок объясняет, что существует связь между мыслями, чувствами и поведением, и что эмоциональные проблемы возникают не только из ситуаций, но и из-за неправильного их восприятия.
Ключевые слова: Аутизм, психогимнастика, эмоция. Keywords: autism, psychogymnastics, emotion.

Annotation. This article is about the use of psychohymnastics in pedagogical work with preschoolers with autism. Psychogymnastics is especially close to the rational-emotional educational program. The main goal of this program is to teach a child to cope with life's difficulties. The child explains that there is a connection between thoughts, feelings and behavior, and that emotional problems arise not only from situations, but also because of their incorrect perception.

Психогимнастика – бұл баланың психикасының әртүрлі жақтарын (оның танымдық және эмоционалды-жеке саласын) дамытуға және түзетуге бағытталған арнайы сабақтар курсы (этюдтер, жаттығулар мен ойындар). Психогимнастика психологиялық-педагогикалық және психотерапиялық әдістерге іргелес, олардың жалпы міндеті психикалық денсаулықты сақтау және балалардағы эмоционалдық бұзылулардың алдын алу болып табылады [1, 14 б]. «Психогимнастика» негізінен психомоторикаға арналған, барлығы емес, тек оның белгілі бір бөлімдері. «Психомоторика» термині екі мағынада түсініледі: психикалық аурулардағы қозғалыс бұзылыстарын белгілеу және адамның мотор сферасының жеке ерекшеліктерін анықтау. Мидың органикалық

зақымдануы бар балалардағы қозғалыс бұзылыстарын зерттеудің негізін қалаушы (бұл күндері олардың саны артып келеді) көрнекті француз ғалымы Эрнест Пьер Дюпре болды, 1909–1910 жж. 10–15 жылдан кейін М.О. Гуревич (1878–1953) «фронтальды жеткіліксіздік» терминін қолдана бастады, оны Дюпре «моторлық дебилділік» терминімен бірдей бұзушылықтар шеңбері біріктірді: салыстырмалы түрде жақсы түсінген кезде сөйлеуді дамытудағы жиі кемшіліктер, мотордың тежелуі және т. б. Психогимнастика әсіресе рационалды-эмоционалды білім беру бағдарламасына жақын. Бұл бағдарламаның негізгі мақсаты-баланы өмірлік қиындықтармен күресуге үйрету. Бала ойлар, сезімдер мен мінез-құлық арасында байланыс бар екенін және эмоционалдық проблемалар тек жағдайлардан ғана емес, сонымен қатар оларды дұрыс қабылдамаудан туындайтынын түсінуі керек. Рационалды-эмоционалды тәрбие барысында, психогимнастикамен айналысу сияқты, балалар әртүрлі эмоцияларды, оларды басқару мүмкіндігін үйренеді [2, 52б]. Психогимнастикада балалардың құрдастарымен қарым-қатынасына үлкен мән беріледі, бұл балалардың қалыпты дамуы мен эмоционалды денсаулығы үшін өте маңызды. Қарым-қатынастың бұзылуына әкелетін ондаған себептер бар. Қарым-қатынастың бұзылуы, атап айтқанда, мотордың бұзылуының, сондай-ақ ауызша сөйлесе алмаудың салдары болуы мүмкін. Аутизмі балалардың да осы уақытта дамуы мен санасының өсуі аса қатты рөл ойнайды. Психогимнастика әдістері балаларға әсер етудің дәстүрлі әдістерін жоймайтынын және алмастырмайтынын ескертудің қажеті жоқ: кешенде бәрі жақсы және бәрі қалыпты. «Аутизм» терминін алғаш рет швед психиатры Эй-ген Блейлер 1911 жылы енгізген. Аутизмі бар балалар ерекше көмекке мұқтаж (грек тілінен. autos-өзі), әлеуметтік, коммуникативті және мінез-құлық бұзылыстарының күрделі белгілері бар. Аутизмдегі бұзылыстың мәні – бұл баланың миы сенсорлық ақпаратты сау адамға қарағанда басқаша өңдейді. Бұл бұзылулар эмоционалды-ерікті саладағы балалардағы бұзылыстың салдары болып табылады. Олар сенсомоторлы, перцептивті, сөйлеу, интеллектуалды және эмоционалды салаларды қамтитын бұрмаланған психикалық дамумен сипатталады. Аутизмнің себебі-жүкті әйелдегі генетикалық факторларға, еңбек жарақаттарына және вирустық инфекцияларға байланысты орталық жүйке жүйесінің органикалық бұзылыстары. Аутизм диагнозы азды көпті негізгі ерекшеліктерді оқшаулауға негізделген:

1. немқұрайлылық, алшақтық (бала өз құрдастарына мүлдем немқұрайлы қарайды);
2. пассивтілік (бала жалғыздыққа ұмтылады, ешқандай бастама көтермейді, ал егер ол белсенді болса, таңқаларлық, өйткені ол жауаптарды тыңдамай біржақты әңгіме жүргізеді);
3. эхолалия (сөз тіркестерін, сөздерді мағынасыз қайталау);

4. стереотиптік әрекеттер (қайталанатын, обсессивті қозғалыстар). Бұл балаларда сөйлеу дамуының бұзылуы (сөйлеу автономды, өзімшіл, шындықтан ажыратылған), әртүрлі қорқыныштар, дене және көз тиюден қорқу байқалады [3, 4б].

1 топқа сыртқы ортадан алшақтығы бар балалар жатады. Олар ең ауыр бұзылулармен сипатталады: олар байланысқа мұқтаж емес, әлеуметтік мінез- құлық дағдыларын игермейді, әдетте стереотиптік әрекеттерді байқамайды. Олар ата-аналардың назарын талап етеді, мүлдем дәрменсіз, өзіне-өзі қызмет көрсету дағдылары жоқ. Қарқынды психологиялық-педагогикалық қолдау жағдайында бұл балалар үй жағдайында шарлай алады, қарапайым түрде өздеріне қызмет ете алады. 2-ші топтың балалары сыртқы ортаны қабылдамайды. Олар балалармен салыстырғанда көбірек байланыста. Бірақ олардың қорқынышы аутизмі бар балалардың басқа санаттарына қарағанда күшті. Аффекттер, наразылық тіпті таныс ортада да Мінез-құлықтың өзгеруіне әкеледі. Балалар аутостимуляция арқылы жағымсыз тәжірибелерден бас тартады деп санайды. Бұл қайталанатын қозғалыстар (жүгіру, шеңбер бойымен жүгіру), сенсорлық әрекеттер (құлақтың жиырылуы, ленталарды бұрау, бөтелкені иіскеу), сөйлеу стереотиптері (сөз тіркестерін, өлеңдерді, хорларды қайталау) болуы мүмкін. 3-ші топқа сыртқы ортаны алмастыратын балалар бөлінеді. Олардың мінез-құлқы жақынырақ психопат тәрізді. Агрессияның ынталандырылмаған өршуі мүмкін. Балалар эмоционалды кедейленген, бірақ олардың сөйлеуі 1-ші және 2-ші топтардың балаларына қарағанда анағұрлым кең, олар күнделікті өмірде біршама жақсы бейімделген. Уақтылы және дұрыс ұйымдастырылған психологиялық-педагогикалық қолдаумен олар жалпы білім беретін мектепте оқи алады. 4-ші топ. Бұл балаларда аутистикалық белгілер аз байқалады. Олар сіңіреді мінез-құлық мөрлері. Олардың көңіл-күйі айналасындағы адамдардың эмоционалды реакцияларына байланысты. Мұндай балалар өткір ескертулерге қатты жауап береді, байланыста ұялшақ, өте сақ, бірақ табиғатты, жануарларды, поэзияны жақсы көреді. Көбінесе олар белгілі бір салада дарындылықты анықтайды. Олар әдетте жалпы білім беретін мектепте оқи алады. В.Е. Каган аутизмнің келесі анықтамасын ұсынады (қарым-қатынасты психиканың функциялары ретінде қарастыруға негізделген): аутизм, психопатологиялық синдром ретінде, бастапқы құрылымдық бұзылулар немесе қарым-қатынастың алғышарттарының біркелкі дамымауы және қарым-қатынастың ойлау мен мінез-құлыққа реттеуші әсерін қайталама жоғалту негізінде қалыптасатын қарым-қатынас жеткіліксіздігімен сипатталады. Қарым-қатынастың алғышарттары деп түсініледі: 1. ақпаратты барабар қабылдау және түсіндіру мүмкіндігі; 2. экспрессивті байланыс құралдарының жеткіліктілігі мен жеткіліктілігі; 3. ойлау мен мінез-құлыққа реттеуші әсерімен өзара түсіністік; 4. мінез-құлықты адекватты жоспарлау және икемді өзгерту, қарым- қатынас әдісі мен стилін таңдау мүмкіндігі.

«Ашулы шарлар» жаттығуы. Тәжірбие жұмысы «Эмоциялар еліне саяхат» морф кестесімен жұмыс Мақсаты: • Балалардың негізгі эмоциялары туралы түсініктерін кеңейту (ашулану, күлу, мұңаю, қуаныш). • Мимика мен пантомимиканың мәнерлілігін үйрету. • Сезімдер, көңілкүй және эмоциялар туралы білімді бекіту. • Балаларға өздерінің кейбір эмоционалдық жағдайын түсініп, жағымсыз эмоциялардан арылуға көмектесу. Дамытушылық: • Басқа адамдардың эмоционалдық жағдайын түсінуді дамыту. • Өзін-өзі бақылау дағдыларын дамыту. • Әр түрлі мәнерлі құралдарды пайдалана отырып, әр түрлі эмоционалдық жағдайларды жеткізе білуді дамыту. Құрал-жабдықтар: балалардың фотосуреттері, эмоциялар мен сезімдер атаулары бар сюжеттік карточкалар, «жағдайлар» карточкалары, «эмоциялар», «эмоциялар мен сезімдердің атаулары» үлестірме материалдары. Тәжірбие жұмысы «Эмоциялар еліне саяхат» морф кестесімен жұмыс.

Әдіснама 1. Көз байланысын орнату немесе Жіп. Авторы: Оле Ивар Ловаас Әдіснама барысы: Балаға қарама-қарсы отырыңыз. Оған ынталандыратын зат ретінде тәтті тағам немесе ойыншық алыңыз. Оның есімін атап, сізге қарауын немесе көзіңізге қарауын қадағалаңыз. Ең алғашында баланың қолымен өзіңіздің қолыңызды көз деңгейінде ұстап көрсетіңіз. Бала сізге бір секунд қараған кезде ынталандыратын затын бірден беріңіз. Келесі сабақтарда баланың атын атай отырып, қарау секундын ұзартыңыз. Көру ұзақтылығы жалпы 5 секундты құрауы қажет. Бұл әдіснама баланың қарым-қатынасқа түсуіне көмектеседі [4, 16 б]. Зерттеу нәтижесі: Ең жоғары ұпайды Фатима жинады. Бұл көрсеткіш оның эмоциялық дамуы жақсы екенін көрсетеді. Ал Алихан мен Аружанда тең ұпай алды. Оларда жағымды эмоциялар мен жағымсыз эмоциялар тең болғанымен, бірақ олар қарым-қатынасқа түсе алмады, тіпті көру арқылы байланыс орнатудан алшақ болды. Бұл балаларға мінез-құлықты өзгерту методикасы, нақты айтқанда Көз байланысын орнату немесе “Жіп” әдіснамасын қолдандым. Балалар әр түрлі эмоцияларды көрсетуге сенім алады; күнделікті өмірде алған дағдылары мен іскерліктерін пайдалана алады, атап айтқанда бір-біріне шыдамдылықпен қарауға, өзінің эмоционалдық жағдайын реттеуге; айналасындағылардың эмоционалдық жағдайын ескере алады. Қорытындылай келе Аутизмі бар балалар ерекше көмекке мұқтаж (грек тілінен. autos-өзі), әлеуметтік, коммуникативті және мінез-құлық бұзылыстарының күрделі белгілері бар. Аутизмдегі бұзылыстың мәні – бұл баланың миы сенсорлық ақпаратты сау адамға қарағанда басқаша өңдейді. Бұл бұзылулар эмоционалды-ерікті саладағы балалардағы бұзылыстың салдары болып табылады. Олар сенсомоторлы, перцептивті, сөйлеу, интеллектуалды және эмоционалды салаларды қамтитын бұрмаланған психикалық дамумен сипатталады. Психогимнастика әсіресе рационалды-эмоционалды білім беру бағдарламасына жақын. Бұл бағдарламаның негізгі мақсаты-баланы өмірлік қиындықтармен күресуге үйрету. Бала ойлар,

сезімдер мен мінез-құлық арасында байланыс бар екенін және эмоционалдық проблемалар тек жағдайлардан ғана емес, сонымен қатар оларды дұрыс қабылдамаудан туындайтынын түсінуі керек. Рационалды-эмоционалды тәрбие барысында, психогимнастикамен айналысу сияқты, балалар әртүрлі эмоцияларды, оларды басқару мүмкіндігін үйренеді. Эксперименттік бөлімде мектеп жасына дейінгі балалармен бірге Оле Ивар Ловаас әдіснамасы арқылы балалардың қоршаған ортамен қарым-қатынас жасаудағы дағдыларын қалыптастыру жүзеге асырылды. Әдіснаманы өткізу барысында балалардың нәтижелері жоғары-орташа дәрежеде болды. Осы дағдыларды қалыптастыру үшін арнайы дидактикалық ойындармен жұмыс жасадым. Аутист балаларда қорқыныш мінез- құлықты қалыптастырудың жетекші орындарының бірін алады. Байланыс орнатқан кезде көптеген қарапайым заттар мен құбылыстар, сондай-ақ кейбір адамдар баланың үнемі қорқыныш сезімін тудырады. Сондықтан да маман баламен жұмыс жасау барысында баламен тіл табысып, баламен қарым- қатынас жасай алуы қажет. Қорытындылай келе қойылған мақсаттар мен міндеттер орындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Морозов С.А., Морозова Т.И. Клинический полиморфизм и вариативность образования детей с аутизмом // Аутизм и нарушения развития, 2016, №4, 14 б.

2. Довбня С., Морозова Т., Залогина А., Монова И. Дети с расстройствами аутистического спектра в детском саду и школе: практики с доказанной эффективностью. – СПб.: 2018. 52 б.

3. Выготский Л.С. Собрание сочинений. – М., 2017. Т.4, 5.

4. Методическое пособие для педагогов, дефектологов, психологов, логопедов. – Биробиджан : ОГАОУ ДПО «ИПКПР», 2016. – 16-17 б.

Білім беруді цифрландыру жағдайында жаратылыстану-математикалық циклі пәндерін оқытудың қазіргі заманғы мәселелері

Современные проблемы преподавания предметов естественно-математического цикла в условиях цифровизации образования

Modern problems of teaching subjects of the natural and mathematical cycle in the context of digitalization of education

МАТЕМАТИКА

М.А. Алпамыс
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.А.Умаров
ғылыми жетекшісі, докторанты

ОҚЫТУДЫ ЖЕКЕЛЕНДІРУ ЖӘНЕ ОҚУШЫЛАРҒА АТАУЛЫ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ ҮШІН МАТЕМАТИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕН МАШИНАЛЫҚ ОҚЫТУ АЛГОРИТМДЕРІН ПАЙДАЛАНУ

Аннотация. Математикалық білім беруде жасанды интеллект (AI) және машиналық оқыту (ML) алгоритмдерін қолдану математиканы қалай оқытатынымызды өзгерте алады. Жасанды интеллект және ML алгоритмдері әр оқушының жеке қажеттіліктері мен қабілеттеріне сәйкес келетін жекелендірілген оқу процесін қамтамасыз ете алады және оқушыларға қиындықтарды жеңуге көмектесетін мақсатты қолдауды ұсына алады. Бұл мақалада математикалық білім беруде жасанды интеллект пен ML қолданудың ықтимал артықшылықтары мен қиындықтары қарастырылады және осы саладағы кейбір ағымдағы зерттеулер талқыланады.
Түйінді сөздер: жасанды интеллект, машиналық оқыту, математика.

Аннотация. Использование алгоритмов искусственного интеллекта (AI) и машинного обучения (ML) в математическом образовании может изменить то, как мы преподаем математику. Алгоритмы искусственного интеллекта и ML могут обеспечить персонализированный процесс обучения, который соответствует индивидуальным потребностям и способностям каждого учащегося, и предложить целенаправленную поддержку, которая поможет учащимся преодолеть трудности. В этой статье рассматриваются потенциальные преимущества и проблемы использования искусственного интеллекта и ML в математическом образовании, а также обсуждаются некоторые текущие исследования в этой области.
Ключевые слова: искусственный интеллект, машинное обучение, математика.

Annotation. The use of artificial intelligence (AI) and machine learning (ML) algorithms in mathematical education can change how we teach mathematics. Artificial intelligence and ML algorithms can provide a personalized learning process that meets the individual needs and abilities of each student, and offer targeted support to help students overcome difficulties. This article discusses the potential benefits and challenges of using artificial intelligence and ML in math education, and discusses some current research in the field.
Keywords: artificial intelligence, machine learning, mathematics.

Математиканы оқытудың дәстүрлі тәсілі мұғалімнің жетекшілігімен сыныптың болуын қамтиды, онда оқушылар әмбебап нұсқаулар алады. Алайда, бұл тәсіл шектеулі болуы мүмкін, өйткені студенттер әртүрлі қабілеттерге ие және әртүрлі қарқынмен үйренеді. Жасанды интеллект және ML алгоритмдері әр оқушының ерекше қажеттіліктерін қанағат-

тандыра отырып, оқуға жеке көзқарасты қамтамасыз ете алады. Сонымен қатар, бұл алгоритмдер оқушылар қиындықтарға тап болатын аймақтарды анықтауға және қиындықтарды жеңуге көмектесу үшін мақсатты қолдау көрсетуге көмектеседі.

Математикалық білім берудегі жасанды интеллект пен ML артықшылықтары:

Жасанды интеллект және ML алгоритмдері математикалық білім берудің көптеген артықшылықтарын қамтамасыз ете алады. Жекелендірілген оқыту ең маңызды артықшылықтардың бірі болып табылады, өйткені бұл алгоритмдер оқу материалдарын әр оқушының жеке қажеттіліктері мен қабілеттеріне бейімдей алады. Бұл студенттерге өз қарқынымен және олар үшін ең тиімді түрде оқуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл алгоритмдер нақты уақыттағы кері байланысты қамтамасыз ете алады, студенттерге қателерді тез анықтауға және түзетуге көмектеседі және белгілі бір салаларда қиындықтарға тап болған студенттерге мақсатты қолдау көрсетеді. Жасанды интеллект және ML алгоритмдері мұғалімдердің уақытын оқытудың басқа аспектілеріне бағыттау үшін босату арқылы бағалау сияқты күнделікті тапсырмаларды автоматтандыруы мүмкін.

Ресурстарға шолу: оқытуды жекелендіру және оқушыларға атаулы қолдау көрсету үшін математикалық білім беруде жасанды интеллект пен Машиналық оқыту алгоритмдерін пайдалану.

«Орта мектепте математиканы оқытудың адаптивті жүйелері: Көп жағдайлық зерттеу» Чен және басқалар (2020) – Бұл зерттеу Қытайдағы орта мектеп оқушылары үшін адаптивті Математиканы оқыту жүйесінің дамуы мен тиімділігін зерттейді. Зерттеу көрсеткендей, адаптивті оқыту жүйесі оқушылардың математика нәтижелерін және оқуға деген көзқарасын жақсартуда тиімді болды.

«Математикалық талдауды оқытудың интеллектуалды жүйелері: мета-талдау» Ролла және басқалар (2017) – бұл мета-талдау колледж студенттеріне математикалық талдауды үйренуге қолдау көрсетуде интеллектуалды оқыту жүйелерінің (ITS) тиімділігін қарастырады. Зерттеу its оқу нәтижелерін жақсартудың және жеке оқушыларға қиындық тудыратын аймақтарды анықтаудың тиімді құралы болуы мүмкін екенін көрсетеді.

Партасарати мен Сундарамның «Learning Analytics көмегімен тапсырмалар жиынтығын жекелендірілген генерациялау « (2019) – бұл зерттеу математикадан жоғары сынып оқушыларына арналған жеке тапсырмалар жиынтығының генераторының дамуы мен тиімділігін зерттейді. Зерттеу жекелендірілген тапсырмалар жиынтығы Оқу нәтижелерін жақсартуда және жеке оқушыларға қиындық тудыратын аймақтарды анықтауда тиімді болуы мүмкін екенін көрсетеді.

«Машиналық оқыту алгоритмдерін қолдана отырып, математика курстарында оқушылардың үлгерімін болжау» Хосрави және т.б.

(2020) – Бұл зерттеу математика бойынша оқушылардың үлгерімін болжау үшін машиналық оқыту алгоритмдерін қолдана отырып, оқушылардың моделін әзірлеуді зерттейді. Зерттеу көрсеткендей, студенттік модель қосымша қолдауды қажет ететін студенттерді анықтауда тиімді болды.

«Интеллектуалды оқыту жүйелеріндегі Машиналық оқыту тәсілдері: әдебиетке жүйелі шолу» Рехман және басқалар (2021) – бұл жүйелі әдебиетке шолу интеллектуалды оқыту жүйелерін дамытуда машиналық оқытуды қолдануды зерттейді. Шолу білім беру контекстінде машиналық оқытуды қолданудағы тенденциялар мен мәселелерді анықтайды.

«Математикалық білім берудегі жасанды интеллект және оқыту аналитикасы: қазіргі тенденциялар мен болашақ бағыттарға шолу» Бликштейн және басқалар (2020) – Бұл мақалада математикалық білім беруде жасанды интеллект пен оқыту аналитикасын қолданудағы ағымдағы тенденциялар мен болашақ бағыттарға шолу берілген. Мақалада жекелендірілген оқытуды жақсарту және жеке оқушыларға қолдау көрсету үшін осы технологиялардың әлеуеті көрсетілген.

Тұтастай алғанда, бұл ресурстар оқушыларды жекелендірілген оқу тәжірибесі мен атаулы қолдауды қамтамасыз ету арқылы математикалық білім беруді жақсарту үшін жасанды интеллект пен Машиналық оқыту алгоритмдерінің әлеуетін көрсетеді. Бұл зерттеулер адаптивті оқыту жүйелерінің, интеллектуалды репетиторлық жүйелердің, жекелендірілген тапсырмалар жиынтығының және оқушылардың жеке оқу нәтижелерін жақсартудағы модельдеудің тиімділігін растайды. Бұл ресурстар осы технологияларды өздерінің математикалық оқу орындарына енгізуге мүдделі оқытушылар мен зерттеушілерге пайдалы болуы мүмкін.

Математикалық білім берудегі жасанды интеллект және машиналық оқыту мәселелері:

Артықшылықтарға қарамастан, математикалық білім беруде жасанды интеллект пен ML қолданумен байланысты кейбір мәселелер бар. Ең маңызды мәселелердің бірі-деректердің құпиялылығы, өйткені оқушылардың деректерін жинау және талдау құпиялылық пен қауіпсіздік мәселелерін тудыруы мүмкін. Біржақтылық-бұл тағы бір мәселе, өйткені жасанды интеллект пен ML алгоритмдері белгілі бір оқушы топтарына, егер олар біржақты деректерден үйренсе немесе біржақты алгоритмдерді қолданса, біржақты болуы мүмкін. Сонымен қатар, білім беруде жасанды интеллект пен машиналық оқыту жүйелерін енгізу қымбатқа түсуі мүмкін, ал кейбір мектептерде немесе округтерде бұл үшін ресурстар жетіспеуі мүмкін. Техникалық қиындықтар жасанды интеллект пен ML жүйелерін енгізу және техникалық қызмет көрсету кезінде де туындауы мүмкін.

Математикалық білім берудегі жасанды интеллект және ML саласындағы ағымдағы зерттеулер:

Қазіргі уақытта зерттеушілер математикалық білім беруде жасанды интеллект пен ML алгоритмдерін қолдану мүмкіндігін зерттеп жатыр. Бір зерттеу жасанды интеллект алгоритмдерін қолданатын жекелендірілген оқыту жүйесі дәстүрлі сыныптағы оқумен салыстырғанда оқушылардың математикадағы үлгерімін 28% жақсартқанын көрсетті. Тағы бір зерттеу математикадағы оқушылардың жетістіктерін болжайтын ML алгоритмін қосымша қолдауды қажет ететін оқушыларды анықтау үшін пайдалануға болатынын анықтады. Зерттеушілер сонымен қатар математикалық білім беруде жасанды интеллект пен ML қолданудың этикалық салдарын зерттейді және біржақтылықты азайту жолдарын зерттейді.

Математикалық білім беруде жасанды интеллект пен ML алгоритмдерін қолдану Математиканы оқыту тәсілін өзгертуге қабілетті. Жеке оқыту және атаулы қолдау оқушылардың үлгерімін жақсартады және қызықты әрі тиімді оқу процесін қамтамасыз етеді. Жасанды интеллект пен ML жүйелерін енгізуге қатысты кейбір мәселелер болса да, қазіргі зерттеулер осы мәселелерді шешу жолдарын зерттеп, жасанды интеллект пен ML-ді математикалық білім беруде өміршең құралға айналдыруда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Nian-Shing Chen. Effect of the flipped classroom on the mathematics performance of middle school students // Educational Technology Research and Development – 2020. – Т. 68. –№12.

2. Wayne Holmes. Artificial Intelligence in Education. Promise and Implications for Teaching and Learning. – Center for Curriculum Redesign – 2019.

3. Ashok Panigrahi. Use of artificial intelligence in education // The Management Accountant Journal 55(5):64-67, 2020.

4. Sergio Miranda. Personalized Learning in Mathematics // Journal of E-Learning and Knowledge Society 11(1):25-4, 2015.

И. Бабич
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Т.И. Кадькалова
кандидат педагогических наук, доцент, профессор Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар

ПРОБЛЕМА ПОНИМАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ АБСТРАКЦИЙ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ МАТЕМАТИКИ

Аннотация. Бұл мақалада жоғары сыныптардағы математиканы түсіну проблемалары, атап айтқанда абстрактілі математикалық объектілерді зерттеу кезінде сипатталған. Автор мұғалімдер де, студенттер де қолданатын даму ортасын құру арқылы мәселені шешуді қарастырады. Автор математиканы оқу процесін оқушылардың ойын жасау арқылы қарастырды. Оның қосымшасын пайдаланудың

негізгі артықшылықтарын келтірді. Сондай-ақ, автордың өзі педагогикалық практика кезінде жүргізген микротану деректері келтірілген.
Түйінді сөздер: дерексіз Нысандар, математикалық логика, ойындар құру.

Аннотация. В данной статье описываются проблемы понимания математики в старших классах, а именно при изучении абстрактных математических объектов. Автор рассматривает решение проблемы через создание среды разработки, которое будут использовать, как преподаватели, так и ученики. Автор рассмотрел процесс изучения математики, через создание игр учениками. Привел основные преимущества использования его приложения. Также приведены данные микроисследований проведенных во время педагогической практики самим автором.
Ключевые слова: абстрактные объекты, математическая логика, создание игр.

Annotation. This article describes the problems of understanding mathematics in high school, namely when studying abstract mathematical objects. The author considers the solution of the problem through the creation of a development environment that will be used by both teachers and students. The author considered the process of studying mathematics through the creation of games by students. He cited the main advantages of using his application. The data of micro-studies conducted during pedagogical practice by the author himself are also given.
Keywords: abstract objects, mathematical logic, creating games.

В современном мире математика является одним из самых важных научных дисциплин. Она используется в различных областях – от программирования до бизнеса. Математические знания и навыки являются необходимыми для успешной карьеры в нашей современной информационной эре. Однако в школьном курсе математики сталкиваются с проблемой понимания математических абстракций, особенно в старших классах. Одним из примеров математической абстракции является понятие вектора и операций над ними.

Традиционный способ обучения векторной алгебре в школе включает изучение основных понятий векторов – направления, модуля и операций сложения и вычитания векторов. Далее следует изучение свойств векторов – скалярного произведения и векторного произведения, а также их применение в различных задачах. Обычно курсы векторной алгебры в школе предполагают хорошие знания алгебры, геометрии и тригонометрии для эффективного понимания материала. Но после изучения материала возникает вопрос: «Могут ли дети использовать полученные знания на практике?».

Как показало микроисследование, проведенное мною на ознакомительной практике в 6 классе в 2020 году по развитию у детей математической логики, дети либо не умеют, либо плохо применяют знания полученные в школе. Результат теста составил 32% правильных ответов. При этом, сравнивая результаты аналогичного микроисследования проведенного уже в 9 классах в 2022 году, можно заметить, что в старших классах дети имеют более низкие показатели развития математической логики, а именно 24% правильных ответов.

Развитие математической логики тесно связано с пониманием математики в целом. Математическая логика по своей сути является инструментом для формализации и анализа математических концепций, теорий и доказательств. Понимание математических понятий и методов играет ключевую роль в усвоении и применении математической логики. Следовательно математическая логика зависит от понимания математики и наоборот понимание математики зависит от развития математической логики. Можно предположить, что результаты учеников в старших классах оказались более слабыми из-за того что в старших классах начинают изучать математические концепции, которые являются абстрактными. Многие дети не понимают тему и действуют шаблонно, без осознания того, что именно они делают. Именно из-за этого и падает уровень развития математической логики.

Одной из причин плохого понимания абстрактных объектов в математике является, то что их нельзя показать в реальном мире явно. Те же вектора являются лишь математическим объектом, который мы можем использовать в разных сферах деятельности. Следующей причиной плохого понимания абстрактных объектов в математике – это недостаточная практика. В основном практикой является решение задач на какую-либо тему, но этого очень мало, для полного понимания темы. Мало кто из детей сможет применить полученные знания.

Моей идеей решения данной проблемы является интерактивное приложение-среда разработки. В нем преподаватели смогут создавать интерактивные материалы, слайд-шоу, показывать тот или иной процесс. При этом дети сами смогут творить и разрабатывать свои мини-приложения, игры, презентации и т.д..

Как показала моя практика, при самостоятельном создании игры, необходимо понимать математику. Если ребенок будет создавать игру самостоятельно, то мы можем решить одну из проблем, которая стоит на пути понимания абстрактных объектов в математике. Основные разделы математики, которые используются в создании игр:

– алгебра;
– дискретная математика;
– тригонометрия;
– математический анализ;
– линейная алгебра;
– и многое другое. [1]

Рассмотрим один из примеров того как ребенок может на практике научиться использовать вектора и различные операции над ними. Заданием ребенка будет создание проекта-игры. Целью проекта ребенка будет создать мини игру жанра «Защита башни». В данном жанре игры появляются «враги», которые идут по определенному пути. Как только они достигают конечного пункта назначения у игрока отнимаются очки здоровья и в конце игрок проигрывает. Задача игрока не дать добраться

«врагам» до пункта назначения, строя башни, которые будут уничтожать «врагов».

При создании игры ребенку придется разобрать алгоритм движения объектов в двумерном пространстве. Рассмотрим движение «врагов». Обычно для их движения расставляют точки по которым «враги» будут двигаться. Координаты всех объектов на поле заданы двумерным вектором {x, y}. Чтобы заставить двигаться объект в определенном направлении к нему необходимо прибавлять некоторый двумерный вектор. Но какой? Для того чтобы определить направление нам необходимо от координат второго объекта(к которому движемся) отнять координаты первого объекта(который движется). Таким образом мы получим вектор, который связывает первый объект со вторым. Но если его прибавить мы получим мгновенного перемещение объекта. Для плавного перемещения объекта нам необходимо его нормализовать. Тем самым мы получим вектор длиной в единицу. После умножаем данный вектор на скаляр скорости и всё готово. Важно также помнить, что игра постоянно обновляется с определенной частотой. Обычно это 60 кадров в секунду.

Таким образом, пока ребенок будет описывать алгоритм движения объекта ребенок будет использовать сложение и вычитание векторов, нормализацию векторов и умножение на скаляр. Самое главное он будет видеть результат свой работы и возможно захочет добавить какую-либо особенность в свой проект, что подтолкнет его к дальнейшему изучению векторной алгебры, геометрии, физики программирования и не только.

Приведем еще один пример популярной задачи при создании игры – прыжок персонажа.

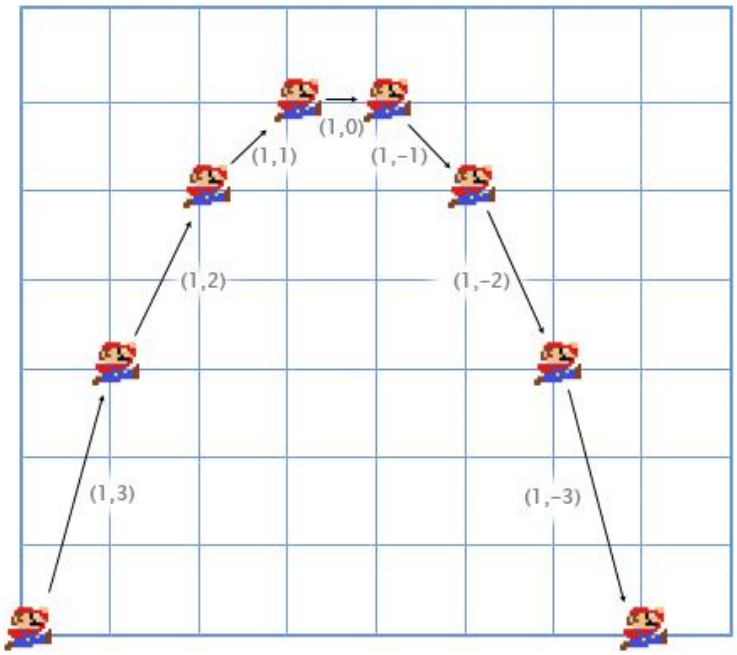

[2]

Ребенку необходимо будет создать симуляцию гравитации. Сделать это можно простым отниманием некоторой константы от позиции игрока

по оси «Y» Создать саму сущность персонажа. Определить его координаты, вектора скорости и ускорения. После ввести переменную «isJump», которая будет определять состояние прыжка. Далее выбрать способ того, как будет просчитываться прыжок. Один из популярных способов – это прибавление к вектору скорости по оси «Y» некоторой константы. По нажатию кнопки, например «SPACE», мы переменную «isJump» переводим в состояние «True», прибавляем к вектору скорости по оси «Y» нашу константу после чего проводим расчет векторов. Как только произойдет коллизия с «землей», мы возвращаем переменную «isJump» в изначальное состояние. Таким образом мы можем получить прыжок с линейной анимацией. Но если подтолкнуть ребенка к работе с вектором ускорения мы можем получить более реалистичную анимацию.

Ребенок начинает мыслить более последовательно, продумывать свои шаги наперед. Определение логики игры, ее игрового процесса и правил. Такой опыт не только поможет человеку в создании своих будущих проектов, но и пригодится в различных сферах жизни, например, в работе или учебе. Кроме того, создание мини игры может помочь человеку развить навыки, такие как терпение, усердие, трудолюбие, настойчивость и творческий подход к решению задач. Человеку потребуется уделять время и усилия на каждом этапе создания игры, а также решать множество технических и творческих задач. Все это поможет ему развить свою уверенность в своих возможностях и дать ему новый взгляд на свои способности.

У данного подхода обучения есть несколько плюсов:

– совмещение сразу нескольких предметов в одном. Как минимум будут задействованы информатика и математика. Если ребенок хочет добавить физику в игру, то без понимания ее работы он не сможет сделать что-нибудь интересное;

– приобретение знаний о практических приложениях математики и физики;

– улучшение навыков командной работы, если рассматривать разработку проекта в группе;

– развитие творческих и логических способностей;

– стимулирование увлечения и интереса к науке и технологиям.

При этом, если осуществляется групповая работа над проектом, ученики могут попробовать себя в разных сферах деятельности. Например, создание и обработка звука, работа с графикой, возможно работа с UI/UX. Эти навыки могут пригодится в будущем. Данную работу можно организовать как курс в конце которого, дети смогут лицезреть результат своей работы.

Для преподавателей данное приложение аналогично будет нести пользу. Если преподаватель создал свою работу, в которой он демонстрирует процесс, например, какого-либо физического явления, то другой преподаватель сможет использовать данную работу в своем уроке. Таким

образом будет создаваться единая база работ, которую ученики и преподаватели совершенствуют вместе.

Если преподаватель создает презентацию в PowerPoint, то зачастую это обычный набор слайдов с фотографиями, иногда со встроенным видео. В нем либо нельзя, либо очень сложно создать пример, в которой ученики бы в могли сами внести изменения, чтобы понять за что отвечает каждый компонент процесса. В случае чего обратиться к материалу дома.

Следующей возможностью для преподавателя – это создание интерактивных заданий на дом. Можно создать математическую игру, в которой ребенку необходимо будет использовать знания полученные на уроке. Вопросы можно генерировать динамически. Результат работы будет отправляться напрямую преподавателю. Причем данные игры можно создавать не только для старших классов, но и для среднего и младшего звена. Чтобы ребенок чувствовал погружение в работу и с интересом решал задания.

При этом использование данной среды разработки не ограничивается математикой, физикой и информатикой. Так учитель химии может показать процесс реакции окисления или создать свою виртуальную химическую лабораторию, где дети смогут соединять различные элементы друг с другом и получать соединения. Преподаватель биологии может показать работу спирали ДНК или взаимодействие микроорганизмов. Или банально использовать приложение, как электронную доску. Но в отличии от обычной электронной доски, дети смогут открыть ее дома и рассмотреть, то что описал преподаватель. Особенно это будет удобно для обучения в домашних условиях, если ученик, что-либо пропустил на уроке или не успел записать.

Главным отличием данного приложения от различных игровых движков (Unity, Unreal Engine) является низкий порог вхождения. Я хочу создать удобные инструменты, которые можно использовать интуитивно. Также важно будет создать качественную документацию для продвинутых пользователей. Добавить различные режимы работы и форматы экспорта. Позаботиться о том, чтобы приложение можно было удобно использовать на различных устройствах. А в будущем создать экосистему для остальных областей образования.

Список использованных источников

1. Хабр [Электронный ресурс]. Математика в разработке игр: как используется и что почитать по теме. 25.01.2017. URL: https://proglib.io/p/math-for-game-development

2. Proglib [Электронный ресурс]. Линейная алгебра для разработчиков игр. 6.11.2011. URL: https://habr.com/ru/post/131931/

Д.А. Мирзаметова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.Е. Анафина
ғылыми жетекшісі, педагогикалық ғылымдарының магистрі

ОРТА МЕКТЕП ЖАСЫНДА ОҚУШЫЛАРҒА МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАР

Аннотация. Мақала жалпы білім беретін орта мектептердегі пәнаралық мазмұндағы тапсырмаларды қолдана отырып, математиканың басқа пәндермен байланысын жүзеге асыру мүмкіндіктерін анықтауға арналған. Жұмыс барысында математиканы оқыту процесінде пәнаралық байланыстарды жүзеге асырудың теориялық негіздері зерттелді. Пәнаралық байланыстар мәселесі бойынша зерттеу кезінде ашылған ерекшеліктер қарастырылады.
Түйінді сөздер: математика, пәнаралық байланыстар, оқыту процесі.

Аннотация. Статья посвящена выявлению возможностей осуществления связи математики с другими предметами с помощью задач междисциплинарного содержания в общеобразовательных средних школах. В ходе работы изучены теоретические основы реализации межпредметных связей в процессе обучения математике. Рассмотрены особенности, раскрытые при исследовании по проблеме межпредметных связей.
Ключевые слова: математика, межпредметные связи, процесс обучения.

Annotation. The article is devoted to identifying the possibilities of linking mathematics with other subjects using interdisciplinary content tasks in general secondary schools. In the course of the work, the theoretical foundations of the implementation of interdisciplinary connections in the process of teaching mathematics are studied. The features revealed in the study on the problem of interdisciplinary connections are considered.
Keywords: mathematics, interdisciplinary communication, learning process.

«Математика ғылымы – барлық ғылымдардың патшасы» деген тарихи-ғылыми тұжырымды ескере және ол ғылымның оқушының ойлау, ес, қайта жаңғырту үрдістерін дамытуда ерекше маңызы барын анықтай отырып, оның бейнелеу өнерімен байланысына тереңірек мән берген абзал. Қарапайым геометриялық фигураларды салу мен күрделі пропорция, симметрия сияқты заңдылықтарды біліп, оларды игеру математика мен геометрияның көмегінсіз мүмкін емес.

Келешек ұрпаққа білім берудегі күрделі мәселерінің бірі – біртұтас педагогикалық үрдіс кезіндегі сабақтарда пәнаралық байланысты жүзеге асыру. Пәнаралық байланыстың ең негізгі дидактикалық міндеті – оқыту үрдісінде білім беру, тәрбие беру, дамытушылық сипатының арасындағы байланысты құру болып табылады.

Классикалық педагогика жүйесінде орын алған пәнаралық байланыс идеясы тарихи дамуда дәлелденіп, қазіргі педагогика ғылымының, оның ішінде пәнді оқыту әдістемесінің басты мәселесіне айналып отыр. Сондықтан пәнаралық байланыс – қазіргі заманғы

ғылымдардың кірігу тенденциясы жағдайында мектептер жүйесінің білім мазмұнын айқындаудың басты шарты болып отыр. [1]

Пәнаралық байланыс мәселесі педагогика үшін жаңа мәселе емес екенін және оны шешу қоғамдық дамудың сол немесе басқа кезеңдеріндегі ғылыми білімнің дифференциациялану және интеграциялану процестері туралы философиялық көзқарастармен әрқашан негізделетінін атап өткен жөн. Пәнаралық байланыстарды оқу-тәрбие процесінде әртүрлі кезеңде пайдалану міндетін Я.А. Коменский, Д. Локк, И. Гербарт, А. Дистервег, К.Д. Ушинскийлер алға қойды. [5]

Пәнаралық коммуникациялардың түсінігі, функциялары, түрлері туралы ғалымдардың көзқарастарын қарастырырайық. Мысалы Г.Ф. Федорец айтып өткендей пәнаралық байланыстар – білім беру процесінің мазмұнында, формалары мен әдістерінде көрініс табатын және олардың органикалық бірлігінде тәрбиелік, дамытушы және тәрбиелік функцияларды атқаратын шындықтың объектілері, құбылыстары мен процестері арасындағы синтездік, интегративті қатынастарды белгілеуге арналған педагогикалық категория. Ал Н.М. Черкес-Заде пәнаралық байланыс – ол оқу уақытын тиімді пайдалануды қамтамасыз ететін оқу процесін жүйелеуге ықпал ететін дидактика. Оқыту мазмұнындағы білім мен іскерліктің адамның интеллектуалдық өрісін байытудағы, ақиқат дүниенің біртұтас жүйе екендігі жөніндегі ғылыми көзқарасты қалыптастырудағы, алған білімді өмірмен, қоғамдық тәжірибемен байланыстырудағы құралдардың бірі – пәнаралық байланыс. Пәнаралық байланыстар өткен ғасырдың соңғы 20 жыл төңірегіндегі кеңінен зерттелген мәселенің бірі ретінде да айқындалады. [3]

Пәнаралық байланыстардың қолданылуы оқу процесін ұйымдастырудың жаңаформаларының пайда болуына түрткі болды:пәнаралық байланыстар барсабақ, кешенді семинар, кешенді экскурсия, пәнаралық экскурсия және т.б. Пәнаралық мазмұнды сабақтардың келесі түрлері бар: сабақ-дәріс, сабақ-семинар, конференция-сабақ, рольдік ойын сабағы, кеңес-сабақ және т.б. Пәнаралық жалпылау немесе тақырыптық тапсырмалар сабақтары – педагогика және әдістеменің білімді пайдалы практикалық іс-әрекетпенқалайша байланыстыруға болатыны жөніндегі проблемасы. [4]

Ортаңғы буында математика пәнінің әдістемесін барлық басқа пәндердің мазмұнын оңтайлы байланыстыра отырып, жетілдіруге болады. Математика пәнінің мазмұнын ашуға мүмкіндік беретін пәнаралық байланыстарды сипаттауға болады.

Мектептегі пәнаралық байланыстардың өзектілігі айқын. Бұл әлеуметтік, табиғи және техникалық білімдердің интеграциясы айқын көрінетін ғылымның қазіргі даму деңгейімен байланысты. Ғылыми білімді интеграциялау өз кезегінде мамандарға жаңа талаптар қояды. Адамның білімдерінің дағдылар мен дағдыларға байланысты, оларды

әртүрлі тапсырмаларды шешуде кешенді қолдану саласындағы рөлі артып келеді.

Пәнаралық байланыстардың білім беру функциясы оның көмегімен математика пәнінің мұғалімі оқушылардың жүйелілік, тереңдік, икемділік сияқты білім қасиеттерін қалыптастырады. Бұл жағдайда пәнаралық байланыстар математикалық ұғымдарды дамытудың тәсілі ретінде әрекет етеді, олар мен жалпы ұғымдар арасындағы байланысты игеруге көмектеседі.

Пәнаралық коммуникацияларды жүзеге асыру әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылуы мүмкін.Математика – мектеп бағдарламасының басқа пәндерінде жалпы білім беру дағдыларын қалыптастыратын жүйе құраушы пән. Пәнаралық интеграция мектеп оқушыларының тарихи және ғылыми білім қорын толықтыруға, жалпы адамзаттық мәдениеттің бөлігі ретінде математика туралы түсініктерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Төменде объектілердің пәнаралық байланысы берілген. Бұл белгілі бір тақырыптарды оқу кезінде басқа пәндер бойынша қандай дағдылар мен дағдыларға сүйенуге болатынын анықтауға көмектеседі.

Математика және физика

Берілген формулалар бойынша өрнектердің мәндерін есептеу, белгісіз компоненттерді табу, функция графиктерін оқу, ұзындық, аудан, көлем, уақыт, жылдамдық, масса, бір өлшем бірліктен екінші өлшемге түрлендіру, қабырғалар мен бұрыштардың қатынасы дағдылары мен дағдылары тікбұрышты үшбұрышта, түзулердің параллелдігі мен перпендикулярлығы, симметрия, қатынас пен пропорция, көрсеткіштік функция, көрсеткіштік теңдеулер, пайыздар.

Математика және биология

Математика мен биологияның пәнаралық байланысы прогрессия тақырыбын оқығанда анық байқалады. Оқушылар әртүрлі өсімдіктер мен жануарлардың құрылымындағы Фибоначчи сандарының мысалдарын табуға қызығушылық танытады.

Математика және география

Орташа арифметикалық, графиктерді оқу, сызба және дөңгелек диаграммаларды құру, масштаб, өзеннің еңісі мен құлауын анықтау, ылғалдылық коэффициенті, ұқсас фигуралардың аудандарының қатынасы, географиялық координаталар.

Математика және химия

Валенттілік формулаларын құрастыру кезінде ең кіші ортақ еселікті табу, пропорцияларды құрастыру және шешу, қоспаның берілген массасы үшін қоспалардың массалық үлесін есептеу, реакция өнімінің шығымының массалық үлесіне есептер, пайыздар. [2]

Осылайша, пәнаралық байланысты жүзеге асырудың әртүрлі формаларын пайдалана отырып, оқушылардың оқуға деген ынтасы мен пәнге деген қызығушылығы артады, қоршаған дүниенің тұтас бейнесін

жасайды, әмбебап оқу іс-әрекетін қалыптастырады, себеп-салдар байланысын орнату, түсіндіру қабілетін дамытады.

Пәнаралық байланыстар білімге деген құштарлықты оятып, пәнге деген қызығушылығын нығайтып, қызығушылығын кеңейтіп, білімін тереңдетіп, кәсіби қызығушылықтың қалыптасуына ықпал етеді. Жоғарыда айтылғандардан математика мен басқа ғылымдар арасындағы пәнаралық байланысты жүзеге асырудың алуан түрлі бағыттары бар деген қорытынды жасауға болады. Оларды пайдалану сөзсіз артықшылық болып табылады және мектепте математиканы оқу мақсаттарын неғұрлым толық жүзеге асыруға ықпал етеді.

Қорыта келе айтатынымыз пәнаралық байланыстарды қолдану – математика мұғалімінің ең біркүрделі әдістемелік мәселелерінің бірі. Ол басқа пәндердің бағдарламалары мен оқулық мазмұнын білуді талап етеді. Пәнаралық байланыстарды практикадажүзеге асыруматематика мұғалімінің химия, физика мұғалімдеріменынтымақтастықты, ашық сабақтарға қатысуды, сабақтарды бірлесіп жоспарлауды және т.б. болжайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Википедия [Электронный ресурс]:
2. «ИНФОУРОК» [Электронный ресурс]: https://infourok.ru
3. «Студ кз» [Электронный ресурс]:
4. Олжабаева К.Б. Научные статьи Казахстана https://articlekz.com/
5. Кішібаева Д. Пәнаралық байланыстар / Д. Кішібаева // Қазақстан мектебі. – 2005.

А.К. Смагулова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Б.А. Найманов
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры

ОРТА МЕКТЕПТЕГІ ТЕҢДЕУЛЕР ЖҮЙЕСІН ШЕШУ ӘДІСТЕРІ

Аннотация. Осы жұмыста теңдеулер жүйесі және оларды шешу әдістері қарастырылады. Мектеп бағдарламасында осы тақырып өзекті болып табылады. Теңдеулерді шешуге қарағанда теңдеулер жүйесін шешу күрделірек. Теңдеулер жүйесіне арналған есептер Ұлттық Бірыңғай Тестілеу тапсырмаларында жиі кездеседі. Осыларды ескере отырып, мақалада теңдеулер жүйесін шешу әдістері және шығарылуымен мысалдар келтірілген.

Түйінді сөздер: теңдеулер, теңдеулер жүйесі, әдістер, мысалдар.

Аннотация. В данной работе рассматриваются методы решения систем уравнений. По сравнению с уравнениями решение систем является более сложным. Задачи для решения систем уравнений часто встречаются в заданиях Единого Нацио-

нального Тестирования. Учитывая все это, в статье приводятся методы решения систем уравнений и примеры с решениями.

Ключевые слова: уравнения, системы уравнений, методы, примеры.

Annotation. In this paper, methods for solving systems of equations are considered. Compared to equations, solving systems is complicated. Tasks for solving systems of equations are often found in the tasks of the unified national testing. Considering all this, the article provides methods for solving systems of equations and examples with solutions.

Keywords: equations, systems of equations, methods, examples.

Теңдеу дегеніміз – мәні есептелетін айнымалыны қамтитын теңдік.

Егер де, екі теңдеуді де бір уақытта қанағаттандыратын барлық жұп сандарды (x; y) табу мақсаты қойылса, онда $p(x; y) = 0$ және $q(x; y) = 0$ теңдеулері «теңдеулер жүйесін» құрайды. Жазылуы:

$$\begin{cases} p(x,y)=0, \\ q(x,y)=0 \end{cases}$$

Теңдеулер жүйесі – жүйенің барлық жүйелерін қанағаттандыратын айнымалылардың мәндерін табуды қажет ететін, сандары шектелген теңдеулер жиыны.

Екі айнымалысы бар теңдеулер жүйесінің шешімі-бұл теңдеуді дұрыс теңдікке айналдыратын айнымалылар мәндерінің жұбы.

Теңдеулер жүйесін шешу әдістері:

– алмастыру әдісі;

– алгебралық қосу әдісі;

– көбейту және бөлу әдісі;

– айнымалыны енгізу әдісі;

– графикалық әдіс;

– салыстыру әдісі.

Алгебралық теңдеулер жүйесін шешуге мысалдар келтіреміз.

Есеп 1. Теңдеулер жүйесін кез келген әдіспен шешіңіз

$$\begin{cases} x-y=2, \\ x^2-y^2=8 \end{cases}$$

Бірінші теңдеуден $x = y + 2$ алып, оны екінші теңдеуге қоямыз.

$$\begin{cases} x=y+2, \\ (y+2)^2-y^2=8 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x=y+2, \\ 4y+4=8 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x=y+2, \\ y=1 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x=3, \\ y=1 \end{cases}$$

Жауабы: (3; 1)

Есеп 2. Жүйені алгебралық қосу әдісімен шешіңіз

$$\begin{cases} x^2+y=5, \\ 6x^2-y=2 \end{cases}$$

Шешім. Жүйенің бірінші және екінші теңдеулерінде тек белгісімен ерекшеленетін у айнымалысы бар екенін көреміз. Сондықтан коэффи-

циентті көбейтудің қажеті жоқ. Бірінші және екінші теңдеулерді қосып, аламыз:

$$7x^2 = 7$$

Осы жерден

$$x_{1,\,2} = \pm 1$$

x мәндерді ауыстырайық, мысалы, y мәндерін табу үшін жүйенің бірінші теңдеуіне:

$$y_1 = 5 - 1^2 = 4$$

$$y_2 = 5 - (-1)^2 = 4$$

Жауабы: (1; 4), (−1; 4)

Есеп 3. Жүйені графикалық әдіспен шешіңіз

$$y - x - 1 = 0,$$

$$x^2 + y^2 - 1 = 0$$

Шешім. Жүйені мына түрге келтірейік

$$y = x + 1,$$

$$x^2 + y^2 = 1$$

Осыдан график құрастырамыз:

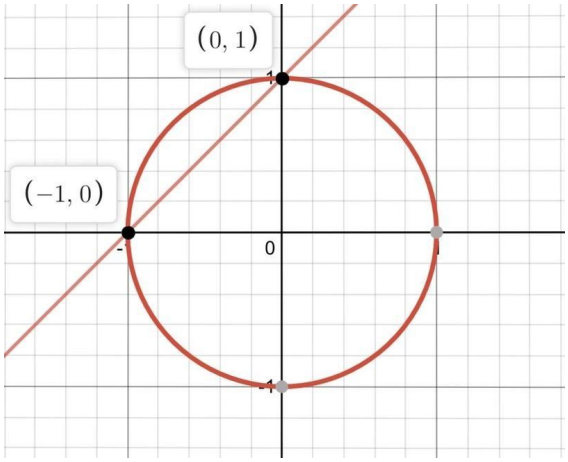

Графиктер (–1; 0) және (0; 1) нүктелерінде қиылысады.

Жауабы: (−1; 0), (0; 1)

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Алдамуратова Т., Байшоланова К., Байшоланов Е. Математика 2-бөлім. 6-сынып оқулығы. – Алматы: Атамұра, 2018. – 189-201 бб.

2. Шыныбеков А.Н., Шыныбеков Д. Алгебра. 7-сынып оқулығы. – Алматы: Атамұра, 2017. – 97 б.

3. Абылкасымова А.Е., Кучер Т., Корчевский В., Жумагулова З. 7 класс. Алгебра. – Басылым «Мектеп», 2018.

Ж.Н. Өтепберген
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Б.А. Найманов
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры

МЕКТЕПТІҢ МАТЕМАТИКА КУРСЫНДА ТУЫНДЫНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Аннотация. Мақалада мектептің математика курсында туындының қолданылуы қарастырылады. Орта мектептің математика курсында алгебра және анализ бастамаларының негізгі ұғымдарын оқудағы педагогикалық үрдісі нысан ретінде қарастырылады. Туындының геометриялық мағынасы жайлы айтылып, мысалдар келтіріледі.
Түйінді сөздер: математика, туынды, алгебра, координата, анализ, графиктер, функция.

Аннотация. В статье рассматривается применение произведения в школьном курсе математики. В курсе математики средней школы в качестве объекта рассматривается педагогический процесс усвоения основных понятий алгебры и начала анализа. Обсуждается геометрический смысл производной и приводятся примеры.
Ключевые слова: математика, производная, алгебра, координата, анализ, графики, функция.

Annotation. The article deals with the use of the work in the school course of mathematics. In a high school mathematics course, the pedagogical process of mastering the basic concepts of algebra and the beginning of analysis is considered as an object. The geometric meaning of the derivative is discussed and examples are given.
Keywords: mathematics, derivative, algebra, coordinate, analysis, graphs, function.

Туынды ұғымы оның қолданылу ғылым мен техникада қандай үлкен рөл атқаратынын көрсететін мысалдарды көптеп келтіруге болады. Мысалы, уақыттан алынған туынды – үдеу, температурадан алынған туынды дененің жылу сыйымдылығын берсе жылудың көлемі бойынша туындысы, радиактивті ыдыраудың жылдамдығы, радиоактивті зат массасының туындысы болып табылады және т.с.с. [1].

Мектептің, соның ішінде жоғары сыныпта оқытылатын қиын, бірақ қажетті пәндердің бірі – алгебра және анализ бастамалары соның ішінде туынды және оның қолданулары арқылы оқушыларды оқытудағы негізгі міндеттері:

1) әлеуметтік – қоғамның дамуына ерекше рөл атқаратын жалпы адамзаттық мәдениеттің бөлігі ретінде математикаға деген көзқарасты тәрбиелеп қалыптастыру, оқушыларға математиканы қолданудың барлық салалары туралы түсініктерін кеңейту;

2) математика туралы түсініктерді ғылымның әмбебап тілі, шындықты тануды суреттеу формасы мен әдісі, құбылыстар мен процестерді модельдеу құралы ретінде қалыптастыру;

3) қазіргі қоғамға қажетті математикалық іс-әрекетке тән жеке тұлғалық қасиеттерді дамытып қалыптастыру;

4) өз ойын анық және дәл жеткізе білу, кез келген істің алгоритмдік мәдениетін білу, сыни және логикалық ойлауды, интуицияны, қиындықтарды жеңе білуге үйрету;

5) математикалық білім жүйесін меңгеру арқылы практикалық қызметте, сабақтас пәндерді оқуда, үздіксіз білім беруде қолдану үшін қажетті есептеудің алгебралық дағдыларын дамыту;

6) алгебра және математикалық анализ арқылы функцияларды аса маңызды математикалық объект ретінде жүйелі зерттеу, функцияларды зерттеуге байланысты математиканың жалпы әдістерінің қолданбалы мәнін ашу [2].

Мектеп оқушылардың көбі математикада берілген анықтамалар, теоремалардың қасиеттерінің арасындағы ерекшеліктерді анықтап ажыратуда қиналып қалады. Себебі, қандайда бір берілген ғылыми ұғымның танымдық қасиеттерін анықтама ретінде қабылдайды. Мысалы берілген функцияның максимум мен миниумум нүктесін қалай табамыз деген сұраққа білім алушылар қалай жауап береді:

Егер $f'(x)<0$ мұндағы $x<x_0$ және $f'(x)>0$ мұндағы $x>x_0$ онда x_0 – нүктесі минимум нүктесі деп аталады деген жауап береді.

Туындының геометриялық мағынасы:

Декарттық координаттар xOy жүйесіндегі $y=f(x)$ функциясының графигін қарастырайық, сурет 1.

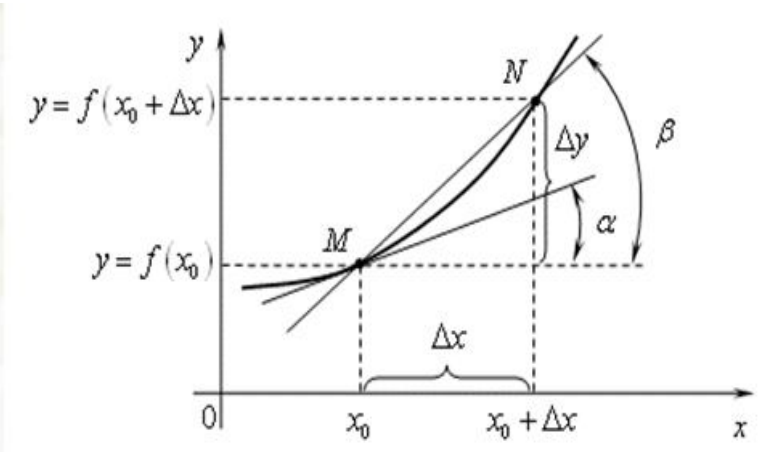

Сурет 1. Жанама көлбеу

Графиктен $M(x_0;y_0)$ нүктесін және $N(x_0+\Delta x;y_0+\Delta y)$ нүктесін алайық. Осы нүктелер арқылы тікелей MN түзу жүргізейік. Бұл түзу қима деп аталады. Оның теңдеуі $y=kx+b$ болады, ал осы түзудің бұрыштық коэффициенті қиманың көлбеу бұрышының тангенсіне тең:

$$k_{MN} = tg\beta = \frac{\Delta y}{\Delta x}.$$

Егер $x_0 \to x_0$ болса онда MN қима x_0 нүктесінің маңайында айналады және $k_{MN} = tg\beta = \frac{\Delta y}{\Delta x}$ бұрыштық коэффициентінің тангенсі арқылы өтеді.

Егер, $\Delta x \to 0$ болса, онда MN қима M нүктесінің маңайында айналады және көлбеудің шегі $k_{MN} = tg\alpha = \lim \frac{\Delta y}{\Delta x} = y'(x_0)$ жанама болады.

Берілген нүктедегі функция графигіне жанаманың көлбеуі осы нүктедегі функция туындысының мәніне тең: $k = y'(x_0)$ (сурет 1)

Туындының геометриялық мағынасы туындының берілген нүктедегі функция графигіне жүргізілген жанамаға тең болады.

x_0 нүктесіндегі $f'(x)$ туындысының мәні жанаманың көлбеуінің тангенсіне тең (Сурет 2).

Нормаль – жанасу нүктесіндегі жанамаға перпендикуляр түзу (Сурет 2).

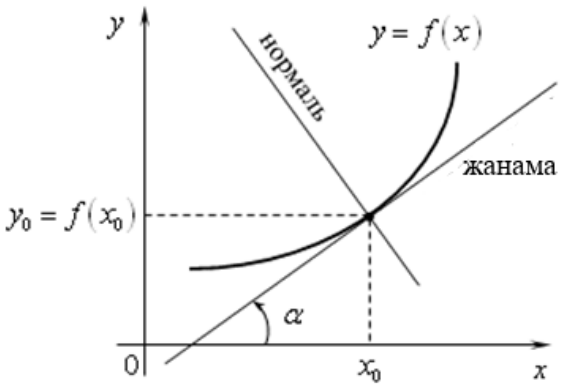

Сурет 2. Нормаль

Осы анықтамаға сүйеніп, жоғарыда талқыланған есептерді былай тұжырымдауға болады:

1°. Егер $f(x)$ функциясының x_0 нүктесінде туындысы бар болса, онда сол нүктеде $y = f(x)$ қисығының жанамасы бар болып, оның теңдеуі

$$y - y_0 = f'(x) \cdot (x - x_0) \qquad (1)$$

болады. (1) түзуін $f(x)$ функциясының графигінің (x_0, y_0) нүктесіндегі жанамасы деп те атайды. (1) тендеуінен жанаманың бұрыштық коэффициенті сол жақ нүктедегі туындының мәніне тең болатыны көреміз. Яғни біздің жоғарыда айтқан жанама бойынша *Ox*-осінің арасындағы бұрышы α – болса, онда $f'(x_0) = tg\alpha$ теңдігі орындалады [3].

2°. Егер $f(x)$ функциясының x_0 нүктесінде туындысы бар болса, онда сол нүктедегі нормальдің теңдеуі:

$$y - y_0 = -\frac{1}{f'(x_0)}(x - x_0) \qquad (2)$$

Мысал 1. $f(x) = 3x^2 + 6x - 1$ функция графигіне $x_0 = 1$ нүктесіне жүргізілген жанаманың теңдеуін жазыңыз.

Шешуі: 1. $x_0 = 1$ нүктедегі $y_0 = 3 \cdot 1 + 6 \cdot 1 - 1 = 8$-дің мәнін табамыз.

2. Функцияның туындысын табамыз: $f'(x) = 6x + 6$.

3. Туындының $x_0 = 1$ нүктедегі мәнін табамыз: $f'(x_0) = 6 \cdot 1 + 6 = 12$.

4. Жанаманың теңдеуін $M(x_0; y_0) = M(1; 8)$ нүктесі бойынша жазамыз:

$$y - y_0 = f'(x) \cdot (x - x_0) \Rightarrow y - 8 = 12(x - 1)$$

$$y - 8 = 12x - 12 \Rightarrow 12x - y - 4 = 0$$

Мысал 2. $f(x) = e^{2x}$ функция графигіне $x_0 = 0$ нүктесіне жүргізілген нормальдің теңдеуін жазыңыз.

Шешуі: 1. $x_0 = 0$ нүктедегі $y_0 = e^{2 \cdot 0} = e^0 = 1$-дің мәнін табамыз.

2. Функцияның туындысын табамыз: $f'(x) = 2 \cdot e^{2x}$

3. Туындының $x_0 = 0$ нүктедегі мәнін табамыз: $f'(x_0) = 2 \cdot 1 = 2$

4. Нормальдің теңдеуін $N(x_0; y_0) = N(0; 1)$ нүктесі бойынша жазамыз:

$$y - y_0 = -\frac{1}{f'(x_0)}(x - x_0) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow y - 1 = -\frac{1}{2}(x - 0) \Rightarrow x + 2y - 2 = 0$$

Оқыту барысында «функция», «туынды» ұғымдарын толық қарастырғанда ғана оқушыларда олардың қолданылуымен өзара байланысы туралы ұғым толықтырылады, оларды тек дербес жағдайларда ғана емес, жалпы қарастыруға мүмкіншілік туады демекпіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Көбесов А. Математика тарихы. – Алматы: Қазақ университеті, 1993. – 240 б.

2. Абылкасымова А.Е. и др. Типовые учебные программы для 10–11 классов общественно-гуманитарного и естественно-математического направлений общеобразовательной школы. – Астана, 2013. – 27 с.

3. Қабдықайыров Қ., Есельбаева Р. Дифференциалдық және интегралдық есептеулер. – Алматы.: Мектеп, 1985. – 230 б.

В.Н. Прыгунов, Е.А. Кох
студенты Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
М.С. Бокаева
научный руководитель, магистр естественных наук по специальности
математика, преподаватель-эксперт, г. Павлодар

ВИЗУАЛИЗАЦИЯ ИНФОРМАЦИИ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ

Аннотация. Мақалада білім беру процесінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолдану тақырыбы қарастырылады. Онда қазіргі заманғы технологиялар оқыту мүмкіндіктерін едәуір кеңейтуге және білім мен дағдыларды тереңірек игеруді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретіні атап өтілген. Мақалада оқушылардың ынтасын арттыру, тапсырмаларды орындау уақытын қысқарту және жеке тәжірибе алу сияқты оқытуда АКТ қолданудың артықшылықтары сипатталған.

Түйінді сөздер: білім беру жүйесі, реформалау, ақпараттық коммуникациялық технологиялар, тұжырымдамалықбілім, медиа білім, процедуралықбілім.

Аннотация. Статья рассматривает тему использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в образовательном процессе. В ней отмечается, что современные технологии позволяют значительно расширить возможности обучения и обеспечить более глубокое освоение знаниями и навыками. В статье описываются преимущества использования ИКТ в обучении, такие как повышение мотивации учеников, сокращение времени на выполнение заданий и возможность индивидуальной практики.

Ключевые слова: система образования, реформирование, информационные коммуникационные технологии, концептуальное знание, медиаобразование, процедурное знание.

Annotation. The article considers the topic of the use of information and communication technologies (ICT) in the educational process. It notes that modern technologies make it possible to significantly expand learning opportunities and provide deeper development of knowledge and skills. The article describes the advantages of using ICT in teaching, such as increasing the motivation of students, reducing the time to complete tasks and the possibility of individual practice.

Keywords: education system, reformation, information and communication technologies, conceptual knowledge, media education, procedural knowledge.

Традиционная система образования в наше время может быть представлена как система, которая не претерпела значительных изменений и на протяжении последних десятилетий оставалась почти неизменной. Она включает в себя классическую структуру уроков, преподавание материала учителем, использование учебников, оценка знаний через тесты и экзамены, и т.д.

Однако, в наше время, традиционная система образования находится под большим давлением и сталкивается с некоторыми вызовами и проблемами. Вот некоторые из этих проблем:

1. Устаревшие методы обучения. Традиционные методы обучения могут быть ограниченными и неэффективными для современных студентов, которые росли в эру информационных технологий и привыкли к более интерактивным формам общения и обучения.

2. Ограниченная возможность адаптации к различным потребностям обучающихся. Традиционная система образования может не подходить для студентов, которые имеют различную скорость обучения, разную мотивацию и ориентации на определенные предметы.

3. Ограниченное использование современных технологий. Традиционная система образования может быть отставшей, когда речь идет об использовании новых информационных технологий, включая дистанционное обучение, облачные сервисы, смарт-материалы и т. д.

4. Ограничение визуальных возможностей. Визуализация материалов может быть затруднена в традиционном подходе к преподаванию, так как учитель может иметь ограниченный доступ к визуальным материалам, а учебная аудитория может быть ограничена в размере и удобствах.

5. Недостаточность интерактивности. Традиционные методы учебы в основном предполагают пассивный процесс перекачивания знаний от учителя к студенту. Это может привести к недостаточности включения студентов в активный обмен знаниями и идеями между собой.

В целом, традиционная система образования необходима для того, чтобы предоставить базовую подготовку и знания, однако она может не быть достаточной для реализации полного потенциала учеников. Хотя традиционная система была чрезвычайно эффективной на протяжении многих лет, она в настоящее время не может удовлетворять все возрастающие требования к образованию. В этой связи необходимо искать новые формы обучения, которые бы могли обеспечить более эффективное образование.

Повышение эффективности учебного процесса с помощь использования информационных технологий приведет к улучшению качества образования. Проблема заключается в том, что современная система обучения не позволяет использовать компьютерные технологии в полном объеме, т. к. она построена на основе традиционного подхода к обучению. В ней практически отсутствует возможность использования средств компьютерных технологий, а именно – электронных учебников, электронных тренажеров, интерактивных обучающих систем, мультимедиа и т. д. В результате обучение превращается в механическое заучивание материала, не обеспечивающее должного понимания и усвоения знаний. Особенно это касается таких предметов, как физика, химия, биология, математика и др. В этих случаях применение компьютерных технологий способно обеспечить более эффективное обучение. При этом следует учитывать, что современные учебные материалы должны быть ориентированы на использование компьютерной техники и программ-

ных средств, которые способны обеспечить эффективное взаимодействие между преподавателем и обучаемым.

Для начала нам необходимо разобраться в том, что необходимо учащимся для формирования устойчивого фундамента знаний и применения этих знаний на практике.

• В первую очередь необходимо обеспечить представление о том, что будет изучаться(Визуализация).

• Также необходим определенный набор теоретических знаний и практических умений.

• Неимоверно важна простота осознания информации.

Если рассматривать образование в Казахстане, то данное высказывание полностью описывает состояние всех образовательных учреждений.

«Дело в том, что система образования и науки в развитых странах мира является основой для формирования интеллектуального потенциала, из которого черпается интеллектуальный капитал, существенно дополняющий традиционные факторы развития – труда и капитала. Вне подобной схемы нет и движения к развитой инновационной экономике. В наших университетах сегодня царит образовательный коммунизм – студенты делают вид, что учатся, а преподаватели делают вид, что преподают! То же самое происходит в системе среднего и средне-специального образования», – говорится в депутатском запросе группы сенаторов на имя премьер-министра РК Аскара Мамина, озвученном на заседании верхней палаты парламента.

Таким образом, если рассматривать реформирование системы образования, с помощью цифровизации, на примере дистанционного образования, а точнее использование ИКТ. Обучение потеряло свою эффективность, из-за некомпетентной подготовки педагогов и системы образования. Так как для учеников одним из важнейших условий обучения является визуализация, далее будет идти речь об этом.

Теперь рассмотрим визуализацию на примере темы «Дроби» в математике, а также использование ИКТ в процессе обучения.

Для наглядности при изучении дробей можно использовать различные картинки. Визуализация будет увеличивать эффективность учебного процесса путем создания наглядности, а также будет оказывать положительное влияние на развитие воображения, памяти, внимания, мышления.

При визуализации информации на доске и на экране компьютера можно наглядно продемонстрировать изучаемый материал, что в свою очередь, будет способствовать более глубокому пониманию.

Если при этом будет использован наглядный материал в виде таблиц, схем, графиков, диаграмм, карт, то это будет способствовать лучшему запоминанию изучаемого материала.

Для того чтобы заинтересовать учеников педагоги должны стараться максимально визуализировать передаваемую информацию.

Исследователями установлено, что из услышанного в памяти остается только четверть, из увиденного – треть, при комбинированном взаимодействии и зрения и слуха – 50%, а если вовлечь учащегося в активные действия в процессе изучения при помощи демонстрационных методов – 75%.

Помочь в этом учителю могут бесплатные онлайн-сервисы и свободно распространяемые программные средства визуализации.

В работах А.В. Федорова под медиаобразованием понимается «процесс образования и развития личности с помощью и на материале средств массовой коммуникации (медиа) с целью формирования культуры общения с медиа, творческих, коммуникативных способностей, критического мышления, умений интерпретации, анализа и оценки медиатекстов, обучения различным формам самовыражения при помощи медиатехники».

Для примера можно показать схему ориентированную на типы получения знаний:

Процедурное знание	Концептуальное знание
$\frac{3}{5}+\frac{1}{2}=\frac{6}{10}+\frac{5}{10}=\frac{6+5}{10}=\frac{11}{10}=1\frac{1}{10}$	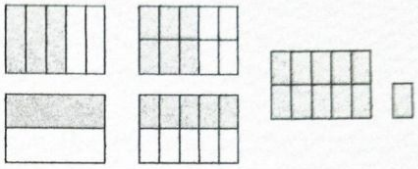
$\frac{3}{5}-\frac{1}{2}=\frac{6}{10}-\frac{5}{10}=\frac{6-5}{10}=\frac{1}{10}$	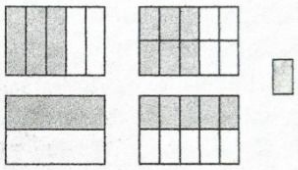
$\frac{3}{5}\times\frac{1}{2}=\frac{3\times1}{5\times2}=\frac{3}{10}$	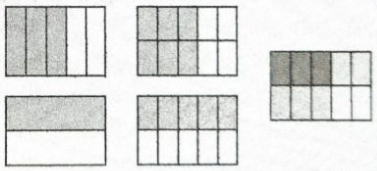 Умножение как пересечение
$\frac{3}{5}:\frac{1}{2}=\frac{3\times2}{5\times1}=\frac{6}{5}=1\frac{1}{5}$	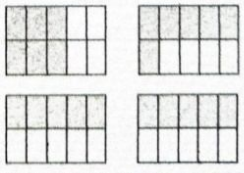 Сколько раз в 3/5 «разместится» 1/2?

В процессе обучения важны оба типа знания: и концептуальное, и процедурное. Игнорирование того или другого типа знания приводит к существенным пробелам в подготовке обучающихся, в данном случае к непониманию математике, нежеланию её изучать.

Процедурное знание в математике – это знание, как решать конкретные математические задачи, основанное на опыте и тренировке. Например, когда решение математической задачи становится автоматическим и вы можете выполнять его без дополнительных усилий, это является процедурным знанием. Оно основано на решении многих похожих задач и тренировке определенных навыков, таких как выполнение арифметических операций, решение уравнений и т.д. Хотя процедурное знание является важным элементом в изучении математики, но также необходимо также развивать понимание концепций и принципов, которые лежат в основе математических задач.

Концептуальное знание представляет собой особый тип знания, основанный на понимании идей, принципов, понятий и теорий. Оно позволяет учиться не только фактам или навыкам, но и понимать, как эти знания связаны друг с другом и как они могут быть применены на практике. Предоставление концептуального знания может помочь обучающимся лучше понимать материал, который изучают, и увеличить их мотивацию к обучению. Оно также способствует развитию логического мышления, критического мышления и аналитических навыков.

Все ранее рассматриваемые вопросы связаны с помощью использования ИКТ, как соединяющий элемент, который способствует эффективному процессу обучения. Теперь рассмотрим способы применения ИКТ в образовании.

Использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в преподавании предметов естественно-математического направления может значительно облегчить и улучшить усвоение новой информации учащимися. Вот некоторые способы, которыми ИКТ могут помочь в преподавании:

1. Интерактивные учебники. Многие издательства разрабатывают интерактивные учебники для математики, физики, химии и биологии, которые помогают студентам изучать материалы более интересно и увлекательно. Они содержат анимации, видео и другие интерактивные функции, позволяющие лучше усваивать сложные концепции.

2. Мультимедийные презентации. Использование мультимедийных презентаций помогает преподавателям визуализировать материалы, которые могут быть сложными для студентов. Преподаватель может использовать видео, фотографии, анимацию и другие мультимедийные элементы, чтобы улучшить понимание концепций и визуализировать абстрактные понятия.

3. Онлайн-ресурсы. Существует множество онлайн-ресурсов, которые могут помочь студентам расширить свои знания в области естественно-математических наук. Это может включать в себя видео-уроки, тестирование знаний, книги и другие материалы. С помощью этих ресурсов студенты могут улучшать свои знания и подготавливаться к экзаменам.

4. Веб-конференции и облачные сервисы. Веб-конференции могут использоваться для онлайн-обучения, что позволяет преподавателям и студентам со всего мира общаться друг с другом и обмениваться знаниями. Облачные сервисы позволяют легко и удобно обмениваться файлами, документами и другой информацией.

Использование ИКТ в преподавании естественно-математических наук может помочь учителям и студентам справиться с трудностями, с которыми часто сталкиваются в этой области. Они позволяют лучше понимать сложные концепции, обеспечивают более интерактивный процесс обучения и повышают мотивацию к изучению данных предметов.

Также эффективным методом домашнего задания, можно считать использование такого метода преподнесения информации как обучение через игру, то есть геймификация. Геймификация – это обучение в игровой форме. Она способствует мотивации и вовлечению ребенка в учебный процесс. К тому же, ребенок гораздо легче воспринимает материал, если ему весело и интересно.

Так например уже существующие приложение Quickbrain, которое позволяет в игровой форме тренировать у ребенка способность к быстрому устному счету. «Quick Brain» – это игра для тренировки ума и устного счета. Знание ментальной арифметики развивают внимание, концентрацию, скорость мышления, память, математические навыки, устный счет, гибкость ума!

Переходя к заключение, немаловажно сказать, что современные тенденции образования стремительно развиваются, как и весь мир в целом. Поэтому современным тенденциям образования соответствуют современные технологии. Также на примере изучение математики, хотелось бы сказать, что цифровизация имеет ряд последствий, которые необходима устранить, по ходу развития образования. На данный момент многие учреждения образования не имеют доступа к интернету, некоторые даже не имеют компьютеров. Это не позволяет им полноценно использовать цифровые технологии, а именно: применять онлайн-обучение, онлайн-тестирование, дистанционное образование. Поэтому цифровизация образования, это не только возможность использовать новые технологии, но и необходимость в данном случае. Ведь в настоящее время для изучения математики очень важно наглядное пособие. Таким образом, на примере связи концептуальных и процедурных знаний показывается необходимость комбинирования этих двух аспектов знания. Также, на примере образовательного приложения показывается упрощение образовательного процесса, легкость усвоения знаний и использование современных тенденций.

В общем и целом, изучение математики в современном обществе необходимо, с помощью применения ИКТ, как эффективный элемент образовательного процесса.

Список использованных источников

1. Чошанов М.А. Инженерия дистанционного обучения. – М.: Лаборатория знаний, 2021.– 169 с.
2. Белова Н.В. Роль визуализации в обучении . математике. – 2021. https://infourok.ru/rol-vizualizacii-v-obuchenii-matematike-5484812.html
3. https://esquire.kz/tsitata-dnya-o-problemah-kazahstanskogo-obrazovaniya/

Ж.К. Садвакасова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Б.А. Найманов
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры

МЕКТЕПТІҢ ФАКУЛЬТАТИВ САБАҚТАРЫНДА ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕҢДЕУЛЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация. Дифференциалдық теңдеулер қазіргі өмірде негізгі орындардың бірін алып тұр, бұл математика облыстағы білімдердің құндылығын білдіреді, себебі математика бізді қоршаған ортаны зерттеуге қажетті белгілі бір ойлау формаларының қалыптасуына, оларға ғылыми тұрғыдан түсінуге көмектеседі.Ұсынылып отырған жұмыста жүргізілген зерттеу нәтижесінде дифференциалдың теңдеулер қолдану арқылы оқушылардың физика, геометрия, экономика, биология, химия пәндерінде қызығушылығын арттыруға және олардың білімін объективті бағалауға болатындығы анықталды.

Түйінді сөздер: дифференциалдық теңдеулер, бірінші ретті, модельдеу, шешу әдістері.

Аннотация. Дифференциальные уравнения занимают одно из главных мест в современной жизни, а это значит, что математика представляет ценность знаний в данной области, потому что математика помогает нам формировать определенные формы мышления, необходимые для изучения окружающего мира, понимать их научно. В результате исследования, проведенного в представленной работе, установлено, что с помощью дифференциальных уравнений можно повысить интерес учащихся к предметам физики, геометрии, экономики, биологии, химии и объективно оценить их знания.

Ключевые слова: дифференциальные уравнения, первый порядок, моделирование, методы решения.

Annotation. Differential definitions define one of the main places in modern life, which means that mathematics represents the interests of representatives of knowledge in this area, because mathematics helps us form the features of thinking necessary to study the world around us, to understand their science. As a result of the study conducted in the present work, it was found that using the selected sources, it is possible to increase students' interest in the subjects of physics, geometry, economics, biology, chemistry and objectively assess their knowledge.

Keysword: differential equations, first order, modeling, solution methods.

Жаратылыстанудың, техниканың және механиканың, экономиканың, биологияның, химияның, медицинаның және ғылыми білімнің басқа салаларының көптеген мәселелері процестерді формула түріндегі математикалық модельдеуге дейін қысқарады, т.б. функционалдық тәуелділік ретінде. Мысалы, радиотехникадағы өтпелі процестер, химиялық реакциялардың кинетикасы, биологиялық популяциялардың динамикасы, ғарыш объектілерінің қозғалысы, экономикалық даму модельдері дифференциалдық теңдеулер арқылы зерттеледі.

Осының барлығы жұмыс тақырыбын таңдауға басты себеп болды.Белгілі болғандай, қазіргі ғылымда бақыланатын табиғи немесе қоғамдық құбылыстарды сипаттауға ұмтылатын математика маңызды рөл атқарады. Дифференциалдық теңдеулер теориясы математиканың негізгі салаларының бірі бола отырып, сонымен бірге әрқашан қолданбалармен тығыз байланысты болды және солай болып қала береді. Дифференциалдық теңдеудің оқытудың негізгі идеясы оқушының жеке қабілеттерін дамыту мен жеке тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруда оқу бағдарламаларын іске асыру үшін жекелендіру, немесе дербестендіру құралдарының көмегімен оқушыларды өз бетімен жұмыс жүргізуге, еңбекқорлыққа, шығармашылықпен жұмыс жүргізуге дағдыландыруға болады. Енді жалпы айтқанда дифференциалдық тендеу не екенің түсіндіріп кетейік. [1]

Дифференциалдық теңдеу дегеніміз – белгісіз функцияның туындылары немесе дифференциалдары бар теңдеу. Егер белгісіз функция бір тәуелсіз айнымалыға тәуелді болса және тек қарапайым туындылардан тұрса, қарапайым дифференциалдық теңдеулер деп аталады. Егер белгісіз функция бірнеше тәуелсіз айнымалыларға тәуелді болса және туындыларды қамтыса, бұл дербес туындылары бар теңдеу.

Дифференциалдық теңдеудің интегралдарын табу оны интегралдау деп атайды. Тәуелсіз айнымалылар арқылы белгісіз функцияны айқын білдіретін интеграл дифференциалдық теңдеудің шешімі болып табылады. [2]

Анықтама. Дифференциалдық теңдеулер – деп құрамында тәуелсіз айнымалы, белгісіз функция мен оның туындылары кездесетін теңдеулерді айтады.

Туынды табуды дифференциалдау деп атайды. Ал дифференциалдық теңдеулер бөлімі функцияның дифференциалы ұғымымен тікелей байланысты болып келеді.

Анықтама. Дифференциалдық теңдеуге кіретін туындының ең үлкен ретін дифференциалдық теңдеудің реті деп атайды.

Бірінші ретті дифференциалдық теңдеудің жалпы түрі:

$$F(x, y, y') = 0 \text{ немесе } y' = f(x, y).$$

Мысал 1.

1) $x^2 y' + 2xy = y$ – бірінші ретті дифференциалдық теңдеу;

2) $y'' - 2xyy' = x$ – екінші ретті дифференциалдық теңдеу;

3) $y'''-3xyy'=x-y$ – үшінші ретті дифференциалдық теңдеу;

4) $y^{IV}-xy''+2y'=1-x$ – төртінші ретті дифференциалдық теңдеу;

Анықтама. Дифференциалдық теңдеудің шешімі – дифференциалданатын функция, тәуелсіз – y айнымалының орнына $y-f(x)$-ті ауыстырғанда дұрыс теңдікті беретін $y-f(x)$ айтады.

Мысал 2. $y=x^2$ функциясы. Мұндағы $x\in(-\infty;\ +\infty)$ тәуелді. $2y-xy'=0$ дифференциалдық теңдеудің шешімі болады. Шынымен де, берілген теңдеуге функцияның мәнің қойғанда, $2x^2-x(x^2)'=0$ теңдігін немесе $2x^2-2x^2=0$ шығады.

Дифференциалдық теңдеудың шешімін табу үшін дифференциалдық теңдеулерді интегралдау қажет.

Есеп шығару барысында керек көмекшілер:

$$\int y'dx=\int dy$$

$$y'=\frac{dy}{dx}$$

Дифференциалдық теңдеулердің жалпы және дербес шешімдері анықтамасынмен танысайық.

Анықтама. Дифференциалдық теңдеудің жалпы шешімі деп, C тұрақтысының кез келген мәнінде теңдеуінің шешімі болатын x пен кез келген C тұрақтысына тәуелді $y=f(x;\ C)$ функциясы.

Мысал 3. $y'=\cos x$ теңдеуін шешіп көрейік.

Шешуі. Алдымен туындыны келесі түрде жазамыз: $y'=\frac{dy}{dx}$

Сонда, берілген теңдеуіміз осындай түрге ие болады: $\frac{dy}{dx}=\cos x$ немесе $dy=\cos x\,dx$.

Енді теңдіктің соңғы екі жақ бөлігін интегралдаймыз.

$\int dy=\int\cos x\,dx$. Сонда $y=\sin x+C$ аламыз.

Жауабы: $y=\sin x+C$.

Анықтама. Дифференциалдық теңдеудің дербес шешімі деп, тұрақтының $C=C_0$ нақты мәнінде $y=f(x;\ C)$ теңдеуінің жалпы шешімінен алынатын $y=f(x;\ C_0)$ функциясы.

Мысал 4. $y(2)=3$ болғанда $y'=x^2$ дербес шешімін табайық.

Шешуі. Теңдеудің екі жақ бөлігін интегралдаймыз және $\int y'dx=\int dy$ теңдігін қолданып, жалпы шешімін табамыз:

$\int y'dx=\int x^2dx$, немесе $\int dy=\int x^2dx$, немесе $y=\frac{x^3}{3}+C$.

Енді, $y(2)=3$ шартын ескеріп, берілген теңдеудің дербес шешімін табамыз: $3=\frac{2^3}{3}+C$ немесе $C=\frac{1}{3}$.

Сонда, берілген дифференциалдық теңдеудің дербес шешімі: $y = \frac{x^3}{3} + \frac{1}{3}$.

Жауабы: $y = \frac{x^3}{3} + \frac{1}{3}$ [3].

Қазіргі уақытта дифференциалдық теңдеулер теориясы басқа ғылымдармен үнемі байланыста болатын кең ауқымды және кең тармақталған теория болып табылады. Қолданбалар оны шешуде дифференциалдық теңдеулер теориясы математиканың басқа салаларына, мысалы, алгебра, функционалдық талдау, функциялар теориясы, геометрия, ықтималдықтар теориясы, есептеу математикасы сияқты жаңа есептермен қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, математиканың жоғарыда аталған салаларындағы прогресс міндетті түрде дифференциалдық теңдеулер теориясындағы жетістіктерге әкеледі, бұл қосымшалардың дамуына қайтадан серпін береді. Басқаша айтқанда, академик Ольга Арсеньевна Олейник жазғандай: «Дифференциалдық теңдеулер теориясы математикалық жолдардың қиылысында жатыр, таза және қолданбалы ғылымдар арасындағы көпір қызметін атқарады, іргелі ғылымдағы жаңа тенденциялардың қолданбалы жолдағы бағытын көрсетеді», – сонымен бірге қолданбалы қажеттіліктерді ескере отырып, математикалық аппаратты жетілдіруді ынталандырады. [4]

Жаратылыстану, техника және механика, биология, медицина және басқа да ғылыми білім салаларындағы мәселелердің кең ауқымын зерттеу олардың көпшілігінің шешімі процестерді формула түріндегі математикалық модельдеуге дейін қысқартылатынын көрсетеді, т.б. функционалдық тәуелділік ретінде.

Мәселен, радиотехникадағы кейбір процестер, химиялық реакциялардың кинетикасы, биологиялық популяциялардың динамикасы, ғарыш объектілерінің қозғалысы, экономикалық даму модельдері тәуелсіз айнымалылардан және осы айнымалылардың белгісіз функцияларынан басқа теңдеулер арқылы зерттеледі., белгісіз функциялардың туындыларын (немесе олардың дифференциалдарын) қамтиды.

Мұндай теңдеулер дифференциалдық деп аталады.

Сондықтан жаратылыстану-ғылыми цикл пәндеріндегі есептерді шешу үшін дифференциалдық теңдеулерді қолдану мүмкіндіктері айтарлықтай кең.

Ұсынылған жұмыста:

– дифференциалдық теңдеулердің теориялық негіздері сипатталады;

– физика, геометрия, биология және химия пәндерінен дифференциалдық теңдеулердің көмегімен есептерді шешудің кейбір әдістері қарастырылады.

Жұмыс барысында нақты объектілерді модельдеу негіздерін күтілгеннен де толық зерттеу қажеттілігі туындады [5].

Математикалық модельдеу әдісінің практикалық мәні келесідей: дұрыс құрастырылған және жан-жақты қолданылатын математикалық модель нақты жүйені уақыт бойынша зерттеуді оңтайландыруға мүмкіндік береді; математикалық модель нақты жүйелерде жүргізілген эксперименттердің барысы мен нәтижелерін болжауды жеңілдетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Баврин И.И. Высшая математика: Учебное пособие для студентов хим.-биол. фак. пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1980.
2. Виленкин Н.Я. и др. Дифференциальные уравнения: Учебное пособие для студентов-заочников IV курса физ.-мат. фак. – М.: Просвещение, 1984.
3. Шипачев В.С. Задачник по высшей математике: Учебное пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 2001.
4. Владимиров Ю.А. и др. Биофизика: Учебник. – М.: Медицина, 1983.
5. Хомченко Г.П. Химия для поступающих в вузы: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1993.

Д.Е. Погодин
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
М.С. Бокаева
научный руководитель, магистр естественных наук по специальности
математика, преподаватель-эксперт, г. Павлодар

ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКИЕ ПОДСТАНОВКИ ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ ФУНКЦИИ

Аннотация. Мақала тригонометриялық теңдеулер мен теңсіздіктерді шешуде ғана емес сонымен қатар функцияларды зерттеуде де қолдануға болатын стандартты емес тригонометриялық алмастырулардың бір түріне арналған.

Түйінді сөздер: тригонометриялық алмастыру, функцияны зерттеу, функцияның көптеген мәндері.

Аннотация. Статья посвящена одному из видов нестандартных подстановок тригонометрических, которые можно использовать не только при решении тригонометрических уравнений и неравенств, но также при исследовании функций.

Ключевые слова: тригонометрическая подстановка, исследование функции, множество значений функций.

Annotation. The article is devoted to one of the types of non-standard trigonometric substitutions that can be used not only in solving trigonometric equations and inequalities, but also in the study of functions.

Keywords: trigonometric substitution, function study, set of function values.

Тригонометрическая подстановка является одним из способов реализации метода замены переменной и используется в тех случаях, когда область определения исходного уравнения совпадает с областью значения тригонометрической функции или включается в эту область. Выбор

той или иной функции при этом зависит от вида уравнения, неравенства, системы уравнений или алгебраического выражения, которое требуется упростить. Часто при решении алгебраических задач бывает удобно заменить переменную (или переменные, если их несколько) тригонометрической функцией, сведя тем самым задачу к тригонометрической. Иногда подобный подход приводит к красивому и лаконичному решению задачи (хотя она допускает и другое решение).

Чаще всего тригонометрические подстановки используются при решении задач, содержащих иррациональные выражения, т.к. при этом существенно упрощаются алгебраические выражения, входящие в задачу. Выбор конкретной функции, конечно, зависит от вида уравнения, неравенства, системы уравнений или выражения, но полезными могут оказаться следующие замены (рассмотрим в задачах представленных ниже) [1].

Задача 1. Найти область значений функции

$$y = \frac{x}{x^2 + 1}.$$

Решение. С помощью тригонометрической подстановки

$$x = tgt\ ,\ -\frac{\pi}{2} < t < \frac{\pi}{2}$$

(что равносильно введению новой неизвестной $t = arctgx$), функция $y = \frac{x}{x^2 + 1}$ превратится в функцию $y = \frac{1}{2}\sin 2t$ – теперь нужно находить её область значений при изменении переменной t на интервале $-\frac{\pi}{2} < t < \frac{\pi}{2}$.

Из графика этой функции ясно, что искомая область значений – это отрезок $\left[-\frac{1}{2}; \frac{1}{2}\right]$.

Задача 2. Найти множество значений функции

$$y = \sqrt{x^2 - 3x + 2} - x$$

Решение. Выделим полный квадрат в квадратном трехчлене под знаком радикала:

$$y = \sqrt{\left(x - \frac{3}{2}\right)^2 - \frac{1}{4}} - x = \frac{\sqrt{\left(2x - 3\right)^2 - 1} - 2x}{2}$$

И введем новую переменную $t = 2x - 3$. Тогда исходную функцию $y = \sqrt{x^2 - 3x + 2} - x$ можно рассматривать как суперпозицию функций

$$y = \frac{\sqrt{t^2 - 1} - t - 3}{2}$$
$$t = 2x - 3.$$

Поскольку функция $t = 2x - 3$ является взаимно однозначным отображением числовой оси на себя, исходная функция и функция

$$y = \frac{\sqrt{t^2 - 1} - t - 3}{2}$$

имеют одну и ту же область значений.

Из $y = \frac{\sqrt{t^2 - 1} - t - 3}{2}$ ясно, что достаточно найти область значений функции $f(x) = \sqrt{t^2 - 1} - t$.

Область определения этой функции задаётся неравенством $t^2 \geq 1$, множество решений которого состоит из двух промежутков:

$$[-\infty; -1) \text{ и } [1; +\infty)$$

Каждому значению t из этого множества соответствует и притом только одно значение u из множества $\left[-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right]$ такое, что $t = \frac{1}{\sin u}$ (отметим, что $u = \arcsin\frac{1}{t}$).

Для новой переменной u наша задача примет вид (после несложных тригонометрических преобразований):

Найти область значений функции $g(u) = \frac{\cos u}{|\sin u|} - \frac{1}{\sin u}$ при $u \in \left[-\frac{\pi}{2}; 0\right)$, то $g(u) = -\frac{1 - \cos u}{\sin u} = -ctg\frac{u}{2}$, и при изменении u от $-\frac{\pi}{2}$ до 0 значения $g(u)$ заполняют промежуток $[1; +\infty)$.

Если $u \in \left(0; \frac{\pi}{2}\right]$, то $g(u) = -\frac{1 - \cos u}{\sin u} = -tg\frac{u}{2}$, а при изменении u от 0 до $\frac{\pi}{2}$ Значения $g(u)$ заполняют промежуток $[-1; 0)$.

Для функции $y = \frac{\sqrt{t^2 - 1} - t - 3}{2}$ промежуток $[1; +\infty)$ превратится в промежуток $[-1; +\infty)$, а промежуток $[-1; 0)$ – в промежуток $\left[-2; -\frac{3}{2}\right)$.

Ответ: $\left[-2; -\frac{3}{2}\right) \cup [-1; +\infty)$.

Задача 3. Найти наибольшее значение выражения $3x - 2y$ на множестве переменных x, y, удовлетворяющих условию $4x^2 + y^2 = 16$.

Решение. Ограничение $4x^2 + y^2 = 16$ напоминает уравнение окружности. Чтобы превратить его в уравнение, которое является уравнением

окружности, разделим обе части на 16 и перепишем получившееся равенство в виде

$$\left(\frac{x}{2}\right)^2+\left(\frac{y}{4}\right)^2=1.$$

Равенство $\left(\frac{x}{2}\right)^2+\left(\frac{y}{4}\right)^2=1$ означает, что точка $\left(\frac{x}{2};\frac{y}{4}\right)$ лежит на единичной окружности. Каждой такой точке соответствует и притом только одно значение α из промежутка $[0;2\pi)$ такое, что $\frac{x}{2}=\cos\alpha$, $\frac{y}{4}=\sin\alpha$ или, что то же самое, $x=2\cos\alpha$, $y=4\sin\alpha$.

Тогда задача может быть переформулирована следующим образом:

Найти наибольшее значение выражения $6\cos\alpha-8\sin\alpha$ при условии, что $\alpha\in[0;2\pi)$.

Из курса тригонометрии известно, что область значений функции $f(\alpha)=a\sin\alpha+b\cos\alpha$ – это отрезок $\left[-\sqrt{a^2+b^2};\sqrt{a^2+b^2}\right]$.

Поскольку $f(\alpha)$ – периодична с периодом 2π, ограничение $\alpha\in[0;2\pi)$ не меняет область значений. В нашем случае $a=-8$, $b=6$, так что $\sqrt{a^2+b^2}=10$.

Ответ: 10.

Задача 4. Найти наибольшее и наименьшее значения выражения

$$x^2+2y^2, \text{если } x^2-xy+2y^2=1.$$

Решение. Ограничение $x^2-xy+2y^2=1$ напоминает уравнение окружности. Чтобы превратить его в уравнение, которое является уравнением окружности, рассмотрим выражение $z=x^2-xy+2y^2$ как квадратный трёхчлен относительно x и выделим полный квадрат:

$$z=\left(x-\frac{y}{2}\right)^2+\frac{7}{4}y^2.$$

Теперь выведем новые переменные $u=x-\frac{y}{2}$ и $v=\frac{\sqrt{7}}{2}y$ (так что $x=u+\frac{1}{\sqrt{7}}v$, $y=\frac{2}{\sqrt{7}}u$). Для них наша задача примет вид:

Найти наибольшее и наименьшее значения выражения

$f=\left(u+\frac{1}{\sqrt{7}}v\right)^2+2\left(\frac{2}{\sqrt{7}}v\right)^2$, если $u^2+v^2=1$.

Теперь применим метод тригонометрических подстановок.

Равенство $u^2+v^2=1$ означает, что точка $(u;v)$ лежит на единичной окружности. Каждой такой точке соответствует и притом только одно значение α из промежутка $[0;2\pi)$ такое, что $u=\cos\alpha$, $v=\sin\alpha$.

Тогда задача может быть сформулирована следующим образом:

Найти наибольшее и наименьшее значения выражения

$$f = \left(\cos\alpha + \tfrac{1}{\sqrt{7}}\sin\alpha\right)^2 + 2\left(\tfrac{2}{\sqrt{7}}\sin\alpha\right)^2 = \tfrac{8}{7} + \tfrac{\sqrt{7}}{7}\sin 2\alpha - \tfrac{1}{7}\cos 2\alpha,$$

при условии, что $\alpha \in [0;\, 2\pi)$.

Область значений функции $\frac{\sqrt{7}}{7}\sin 2\alpha - \frac{1}{7}\cos 2\alpha$ – это отрезок $[-A;\, A]$, где $A = \sqrt{\left(\frac{\sqrt{7}}{7}\right)^2 + \left(\frac{1}{7}\right)^2} = \frac{2\sqrt{2}}{7}$.

Поэтому область значений выражения f – это отрезок

$$\left[\frac{8-2\sqrt{2}}{7};\, \frac{8+2\sqrt{2}}{7}\right].$$

Ответ: $\min = \frac{8-2\sqrt{2}}{7}$, $\max = \frac{8+2\sqrt{2}}{7}$.

Задача 5. Пусть $f(t) = \sqrt{1+t^2} - t$.

Какие значения может принимать выражение

$$f(x)\cdot f(y) + f(x)\cdot f(z) + f(y)\cdot f(z)$$

при следующих ограничениях:

$$xy + xz + yz = 1,\ x > 0,\ y > 0,\ z > 0?$$

Решение. Введем новые переменные a, b, c по формулам

$$x = tga,\ 0 < a < \frac{\pi}{2},$$

$$y = tgb,\ 0 < b < \frac{\pi}{2},$$

$$z = tgc,\ 0 < c < \frac{\pi}{2}.$$

Для этих переменных ограничение $xy + xz + yz = 1$ примет вид:

$$tga\ tgb + tgc\left(tga + tgb\right) = 1 \Rightarrow$$

$$\Leftrightarrow \frac{1}{tgc} = \frac{tga + tgb}{1 - tga\ tgb} \Leftrightarrow tg\left(\frac{\pi}{2} - c\right) = tg\left(a + b\right) \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow a + b + c = \frac{\pi}{2}.$$

Проведенные рассуждения означают, что если a, b, c – положительные числа, то равенства $a + b + c = \frac{\pi}{2}$ и $\mathrm{tg}a\mathrm{tg}b + \mathrm{tg}a\mathrm{tg}c + \mathrm{tg}b\mathrm{tg}c = 1$ равносильны.

Далее, выражение $f(x) = \sqrt{1+x^2} - x$ превратится в выражение

$$F(a)=\sqrt{1+tg^2a}-tga=$$

$$=\frac{1-\sin\alpha}{\cos\alpha}=\frac{\left(\cos\frac{a}{2}-\sin\frac{a}{2}\right)^2}{\cos^2\frac{a}{2}-\sin^2\frac{a}{2}}=\frac{\cos\frac{a}{2}-\sin\frac{a}{2}}{\cos\frac{a}{2}+\sin\frac{a}{2}}=\frac{1-tg\frac{a}{2}}{1+tg\frac{a}{2}}=tg\left(\frac{\pi}{4}-\frac{a}{2}\right)$$

Соответственно выражения

$$f(y)=\sqrt{1+y^2}-y,\qquad f(z)=\sqrt{1+z^2}-z$$

превратятся в выражения

$$F(b)=tg\left(\frac{\pi}{4}-\frac{b}{2}\right),\qquad F(\mathrm{c})=tg\left(\frac{\pi}{4}-\frac{c}{2}\right).$$

Числа $a'=\frac{\pi}{4}-\frac{a}{2}$, $b'=\frac{\pi}{4}-\frac{b}{2}$, $c'=\frac{\pi}{4}-\frac{c}{2}$ – положительны (поскольку числа a, b, c меньше, чем $\pi/2$) и их сумма равна

$$\frac{3\pi}{4}-\frac{a+b+c}{2}=\frac{3\pi}{4}-\frac{\pi}{4}=\frac{\pi}{2}.$$

Список использованных источников

1. Алимов Ш.А., Колягин Ю.М., Сидоров Ю.В. Алгебра и начала анализа: учебник для 10–11 классов общеобразовательных учреждений. – М.: Просвещение, 2004. – 384 с.

2. Шабунин М.И. Алгебра и начала анализа: Дидактические материалы для 10–11 кл. – М.: Мнемозина. – 251 с.

Д.Д. Анабаева
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Б.А. Найманов
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры

ОРТА МЕКТЕПТІҢ МАТЕМАТИКА КУРСЫНДА ИРРАЦИОНАЛДЫҚ ТЕҢДЕУЛЕР МЕН ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ ШЕШУ ӘДІСТЕРІ

Аннотация. Осы жұмыста мектептің математика курсындағы иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктер қарастырылады. Ұлттық Бірыңғай Тестілеудің тапсырмаларында олар жиі кездеседі. Оқушылар үшін бұл тақырып күрделі болып табылады. Осыған байланысты мақалада иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктерді шешудің әртүрлі әдістері және әр түріне шығарылуымен мысалдар келтірілген.

Түйінді сөздер: иррационалдық теңдеулер, иррационалдық теңсіздіктер, әдістер, мысалдар.

Аннотация. В данной работе рассматриваются иррациональные уравнения и неравенства из школьного курса математики. Такие виды уравнений и неравенств

часто встречаются в заданиях Единого Национального Тестирования. По сравнению с алгебраическими уравнениями и неравенствами иррациональные уравнения и неравенства вызывают определенные затруднения. В статье даны методы решения иррациональных уравнений и неравенств и приведены примеры с решениями.

Ключевые слова: иррациональные уравнения, иррациональныенеравенства, методы, примеры.

Annotation. In this paper, we consider irrational equations and inequalities from the school mathematics course. In the tasks of the unified national testing, some of the types of equations and inequalities are encountered. Compared with algebraic equations and inequalities, the irrational equation and inequalities cause certain difficulties for students. For this reason, the article provides solution methods and examples with solutions for each method.

Keywords: irrational equations, irrationalinequalities, methods, examples.

Иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктер ғылым мен техниканың әртүрлі салаларында қолданылатын алгебраның маңызды бөлімі болып табылады. Бұл мақалада иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу әдістері қарастырылады.

Иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктер – бұл түбір өрнектері бар теңдеулер мен теңсіздіктер, яғни түбір белгісіндегі өрнектер. Иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктердің жіктелуі түбір өрнектер санына және олардың дәрежелеріне негізделген.

Иррационалдық теңдеулерді шешудің үш негізгі әдісін қарастырамыз.

1. Ауыстыру әдісі. Бұл әдіс айнымалының түбірлік өрнегін ауыстырудан тұрады.

Мысал: $\frac{x}{x+3}-2\sqrt{1+\frac{3}{x}}=3$ теңдеуін шешіңіз. $\sqrt{\frac{x+3}{x}}=t$ болсын, содан кейін теңдеу $\frac{x+3}{x}=t^2$ түрінде болады. Әрі қарай бастапқы теңдеу осылай жазылады:

$$\frac{1}{t^2}-2t=3;\ 2t^3+3t^2-1=0.$$

Функцияны енгізейік $\varphi(t)=2t^3+3t^2-1=0$.

Айта кетейік, $\varphi(-1)=2(-1)^3+3(-1)^2-1=0$.

Яғни, $\varphi(t)$ еселенген $(t+1)$

Бөлу амалын орындайық:

$$2t^3+3t^2-1\div t+1=2t^2+t-1$$

$$2t^2+t-1=0$$

$$\begin{cases} t=-1\notin(0;\infty) \\ t=\frac{1}{2} \end{cases}$$

Онда $\sqrt{\frac{x+3}{x}}=\frac{1}{2}$, демек $x=-4$.

Жауабы: $x=-4$.

2. Теңдеудің екі бөлігін бірдей дәрежеге келтіру әдісі. Иррационалдық теңдеулерді шешу үшін теңдеудің екі бөлігін бірдей дәрежеге келтіру әдісі қолданылады. Мысал: теңдеуді шешу $\sqrt{3x-2}=3-\sqrt{x-1}$. Теңдеудің екі бөлігін де квадраттаймыз: $3x-2=9-6\sqrt{x-1}+x-1$.

$$6\sqrt{x-1}=10-2x$$
$$3\sqrt{x-1}=5-x$$
$$9(x-1)=25-10x+x^2$$
$$x^2-19x+34=0$$
$$\left[\begin{array}{l} x=2 \\ x=17 \end{array}\right.$$

Тексереміз:

1) $x=2$

$\sqrt{3\cdot 2-2}=3-\sqrt{2-1}$ $\quad\sqrt{4}=3-1$ $\quad 2=2$ – дұрыс

2) $x=17$

$\sqrt{3\cdot 17-2}=3-\sqrt{17-1}$ $\quad\sqrt{49}=3-4$ $\quad 7=-1$– қате.

3. Графикалық әдіс. Бұл әдіс иррационалдық теңдеудің екі бөлігіне де сәйкес келетін функциялардың графигін құрудан және олардың қиылысу нүктелерін анықтаудан тұрады. Графикалық әдіс-графиктер арқылы Иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу әдісі. Мысалы, $\sqrt{(3-x)}=2$ теңдеуін қарастырайық. Алдымен оны квадраттық түрге түрлендіріп, түбірден арылыңыз: $3-x=4$. Осы жерден біз $x=-1$ аламыз. $y=\sqrt{(3-x)}$ функциясының графигін құрып, $y=2$ түзуімен қиылысу нүктесін табамыз. Бұл нүкте теңдеудің шешімі болады.

Иррационалдық теңсіздіктерді шешу әдістері:

1. Интервал әдісі. Бұл әдіс сандық сызықты интервалдарға бөлуден және олардың әрқайсысында түбір өрнектер белгісін анықтаудан тұрады. Мысал: теңсіздікті шешу $\sqrt{x+2}<x$.

Бұл теңсіздік теңдеулер жүйесіне тең

$$\begin{cases} x\geq 0 \\ x+2\geq 0 \\ x+2<x^2 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x\geq 0 \\ x\geq -2 \\ x^2-x-2>0 \end{cases}$$

$x^2-x-2=0$ теңдеуінің шешімдері –1 және 2 сандары екені анық.

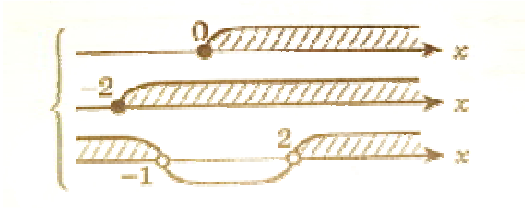

Жауабы: (2; ∞).

2. Айнымалыны ауыстыру әдісі. Кейбір жағдайларда айнымалыны ауыстыру арқылы теңсіздікті шешуді жеңілдету пайдалы.

$\sqrt{3x^2+5x+7}-\sqrt{3x^2+5x+2}>1$

Шешуі: Бастапқы теңсіздіктің анықталу облысын табайық:

$$\begin{cases}3x^2+5x+7\ge 0\\ 3x^2+5x+2\ge 0\end{cases}\Leftrightarrow\begin{cases}x\le -\dfrac{1}{2}\\ x\ge -\dfrac{2}{3}\end{cases}$$

Анықталу облысын ескере отырып, теңсіздікті шығарамыз.

Айнымалыны енгізейік $t=3x^2+5x+2$.

Бастапқы теңсіздік келесідей болады $\sqrt{t+5}-\sqrt{t}>1$.

Алынған теңсіздіктің анықталу облысын табайық: $\begin{cases}t+5\ge 0\\ t\ge 0\end{cases}\Rightarrow t\ge 0$.

Теңсіздікті қайтадан жазайық $\sqrt{t+5}>1+\sqrt{t}$ және де екі жағын да квадрттаттайық (квадраттауға болады, өйткені теңсіздіктің екі бөлігі де теріс емес $t\ge 0$).

$3x^2+5x+2>4\Leftrightarrow 3x^2+5x-2>0$. Бұл квадрат теңсіздік. Стандартты әдістермен шешу оңай: көбейткіштерге бөлу және теңсіздік жүйелерінің жиынтығын құру немесе интервалдар әдісі.

Квадрат теңсіздігінің шешімі $\begin{cases}x<-2\\ x>\dfrac{1}{3}\end{cases}$.

Жауабы: $x\in(-\infty;-2)\cup\left(\dfrac{1}{3};+\infty\right)$.

Иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктер алгебраның маңызды бөлімі болып табылады, оны шешу әдістері ғылым мен техниканың әртүрлі салаларында қолданылады. Осы жұмыста келтірілген иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктерді шешудің өзіндік ерекшеліктері мен тәжірибеде қолданылуы бар, бұл оларды зерттеушілер мен практиктер үшін маңызды құралға айналдырады.

Иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу әдістерін қолдану мысалдары

1. Физика. Иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу әдістері физикада тербелістер мен толқындарға қатысты есептерді шешу үшін қолданылады. Мысалы, синусоидалы тербелістер теңдеуін ұсынылған әдістердің бірімен шешуге болатын иррационалдық теңдеу ретінде жазуға болады.

2. Экономика. Иррационалдық теңсіздіктерді шешу әдістері экономикада кәсіпорындардың кірістілік шекараларын анықтауға және инвестициялардың тиімділігін бағалауға байланысты мәселелерді шешу үшін қолданылады. Мысалы, егер өнім тиімді болатын баға мәндерінің ауқымын анықтау қажет болса, онда иррационалдық теңсіздікті құруға және шешуге болады.

3. Криптография. Иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу әдістері деректер мен ақпаратты қорғау үшін криптографияда қолданылады. Мысалы, RSA алгоритмі арқылы деректерді шифрлау үшін ашық және жеке кілттердің мәндерін алу үшін иррационалдық теңдеуді шешу қажет.

Бұл баяндамада графикалық әдіс, интервал әдісі және эквивалентті түрлендіру әдісі сияқты иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу әдістері қарастырылды. Бұл әдістердің әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері мен ғылым мен техниканың әртүрлі салаларында қолданылуы бар. Физика, экономика және криптографияда осы әдістерді қолдану мысалдары келтірілген. Иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктер зерттеушілер мен практиктерді қызықтырады және әртүрлі есептерді шешудің маңызды құралы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жилин А.В. Математикалық талдау. – М.: «ФИЗМАТЛИТ» баспасы, 2007. – 560 б.

2. Кудрявцев Л.Д. Математикалық талдау курсы. – М.: Ғылым, 1988. – 672 Б.

3. Романовская Е.А. Теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу әдістері: оқу құралы. – М.: М.В. Ломоносов атындағы ММУ, 2012. – 152 б.

4. Семенов Ю.И. Математикалық талдау әдістері. – М.: «Юрайт» баспасы, 2015. – 280 б.

5. Шубин В.Н. Математикалық талдау: жоғары оқу орындарына арналған оқулық. – М.: «Юрайт» баспасы, 2016. – 704 б.

ФИЗИКА

А.Д. Амантай
ученица СОШ имени М. Алимбаева, г. Павлодар
Н. Ахылбек
научный руководитель, магистр естественных наук, учитель физики, г. Павлодар

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ УРОКА ФИЗИКИ

Аннотация. В статье рассматриваются упражнения для развития специальных способностей учащихся при изучении физики. Для каждого структурного элемента урока приведены примеры задач и упражнений, направленных на повышение мотивации учащихся и развитие их творческих способностей. Предлагаются экспериментальные задания для учащихся с различными типами мышления. Рассмотрен пример карты учета достижений учащихся. Ключевые слова: Творческие способности, мотивация, развивающие экспериментальные задания по физике.
Ключевые слова: Творческие способности, мотивация, развивающие экспериментальные задания по физике.

Аннотация. Мақалада физиканы оқу кезінде оқушылардың ерекше қабілеттерін дамытуға арналған жаттығулар қарастырылады. Сабақтың әрбір құрылымдық элементі үшін оқушылардың ынтасын арттыруға және олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған тапсырмалар мен жаттығулардың мысалдары келтірілген. Ойлаудың әртүрлі түрлері бар оқушыларға эксперименттік тапсырмалар ұсынылады. Оқушылардың жетістіктерін есепке алу картасының мысалы қарастырылды. Түйінді сөздер: шығармашылық қабілеттер, мотивация, физика бойынша эксперименттік тапсырмаларды дамыту.
Кілт сөздер: шығармашылық қабілеттер, мотивация, физика бойынша эксперименттік тапсырмаларды дамыту.

Annotation. The article discusses exercises for the development of special abilities of students in the study of physics. Examples of tasks and exercises aimed at increasing students' motivation and developing their creative abilities are given for each structural element of the lesson. Experimental tasks are offered for students with different types of thinking. An example of a student achievement record card is considered. Keywords: Creativity, motivation, developing experimental tasks in physics.
Keywords: Creativity, motivation, developing experimental tasks in physics.

Происходящие в настоящее время изменения в общественной жизни требуют развития новых способов организации образования, педагогических технологий, имеющих дело с индивидуальным развитием личности, формирования у учащихся универсального умения ставить и решать задачи для разрешения возникающих в жизни проблем. Акцент переносится на воспитание подлинно свободной личности, формирование

у детей способности самостоятельно мыслить, добывать и применять знания.

Задача школы – поддержать инициативу ребенка и развить его способности, подготовить почву для того, чтобы эти способности были реализованы не только в урочной или неурочной деятельности, но и впоследствии, в будущей профессиональной деятельности.

Нестандартно мыслящих людей будет больше, если школа создаст условия для максимального проявления творческой инициативы ученика, если творчество ученика, способность и желание будут поддерживаться и развиваться в учащихся всеми доступными средствами. Очень важно именно в школе выявить всех, кто интересуется различными областями науки и техники, помочь претворить в жизнь их планы и мечты, вывести школьников на дорогу поиска в науке, в жизни, помочь наиболее полно раскрыть свои способности.

Согласно теориям о способностях человека (В.Д. Шадриков, С.Л. Рубинштейн, Д. Богоявленская, Дж. Гилфорд и др.), отдельные учащиеся имеют общие способности, так как у них хорошо развиты абстрактно-логическое, словесно-образное и др. виды мышления. Но, все же, большинство учащихся имеют специальные психологические способности (мнемические, аттенционные, имижеторные, моторные), а также задатки к отдельным видам деятельности.

Мы рассмотрим, как можно развивать специальные способности у учащихся при изучении физики. При этом мы считаем, что все дети одаренные, обладают в достаточной степени творчеством, однако имеют совершенно различные творческие способности. Не учитывая данного обстоятельства, в работе педагогов часто допускаются ошибки, так как успешность ученика они рассматривают только в том случае, если у него развиты общие творческие способности.

Основываясь на особенностях развития творческих способностей учащихся, выделяют три группы детей:

1. Учащиеся, обладающие общими способностями (для них нужно подбирать задания, направленные на развитие абстрактно–логического мышления).

2. Учащиеся с преобладающими способностями к практическому усвоению материала (для них нужно подбирать задания, носящие практико-ориентированный характер)

3. Учащиеся со специальными творческими способностями (для них нужно подбирать задания, направленные на развитие памяти, внимания, воображения)

Среди специальных творческих способностей выделяют:

– способности к запоминанию – мнемические.

– способности к восприятию – перцептивные.

– способности к воображению – имижеторные.

– способности к вниманию – аттенционные.

– способности к практическому усвоению материала – психомоторные.

Выявить динамику развития творческих способностей и подобрать систему упражнений для каждого ребенка с учетом его психологических особенностей помогает карта учета достижений учащихся, которая ведется на протяжении всего времени изучения курса физики конкретным ребенком. Анализируя затруднения, появившиеся у учащегося при выполнении заданий, и выделяя достижения ребенка, можно корректировать сдвиг внешнего мотива учащегося на цель обучения, тем самым, повышая мотивацию ученика к урокам по физике.

В качестве примера приведем карту достижений ученика 7 класса. Виды заданий меняются в зависимости от желания учащихся обучаться и развиваться: простые задания – и ученик остается на достигнутом уровне, средней и повышенной сложности – направлены на развитие личности

Таблица 1. Карта достижений ученика 7 класса

Способности и их уровень развития	Рассеянное внимание. Кратковременная память
В какой деятельности затруднения	Вывод формул (теряет постоянно одну из величин, путает арифметические действия), не запоминает правила нахождения скорости, пути и времени движения, перевод внесистемных единиц в системные
Как выяснилос?	Проверочная работа на написание формул скорости, пути и времени движения, сопоставление физических величин с их обозначением и единицами измерения; медицинская справка о слабом зрении
Что предпринято?	Самопроверка Текст задания напечатан в увеличенном размере, раздаточные карточки на сопоставление величин и их обозначений с составлением формул заполнение лепестков цветка формулами при решении задач, игра «Лото», «Мозаика» на составление формулы расчета скорости и правила нахождения скорости движения домашняя экспериментальная задача «Определить скорость движения из школы домой»
Результат	Усвоена зависимость между величинами Научились рассчитывать скорость, движения, сопоставлять величины с единицами измерения и обозначением

В каждом структурном элементе учебного занятия рекомендуем использовать задачи и упражнения, направленные на повышение мотивации учащихся к обучению и развитие их творческих способностей.

Организация начала занятия. Основной задачей данного этапа является создание у ребят определенного положительного фона, без которого эффективное усвоение знаний невозможно. Поэтому на этом этапе

используем крылатые выражения, высказывания великих людей в качестве эпиграфа к уроку, которые способны вызвать интерес у учащихся и подготавливают их к учебнопознавательной деятельности.

Пример: при проведении урока в 10 классе по теме «Развитие физики и охрана окружающей среды» в качестве эпиграфа взято изречение Платона: «В своих бедствиях люди склонны винить судьбу, богов и все, что угодно, но только не самих себя».

Проверка выполнения домашнего задания. Он позволяет установить правильность и осознанность выполнения заданий, выявить трудности и внести коррекцию в направлении развития способностей детей. Упражнения подбираются достаточно легкие, рассчитанные на сообразительность, быстроту реакции, окрашены долей юмора.

Пример: при изучении темы «Масса. Способы определения массы тела» в 7 классе вначале учащимся предлагается решить загадки:

• Что легче – 1 кг пуха или 1 кг железа?

• Две сестры качались, правды добивались. А когда добились, то остановились. О каком физическом приборе идет речь в загадке?

• Затем предлагаются задания на перевод единиц измерения массы в различных системах измерения, не забывая старинных русских мер массы (для детей с мнемическими способностями).

• Выразите в килограммах: 3 т 100 кг; 3 т 4 ц 60 кг

• Выразите в центнерах и килограммах: 7560 кг; 305 кг.

Для детей с имижеторными способностями предлагаются задания, предполагающие ответы на вопросы к пословице:

1. О каком физическом явлении (понятии, законе) говорится в пословице?

2. Каков ее физический смысл?

3. Верна ли пословица с точки зрения физики?

4. В чем ее житейский смысл?

Пословица: съесть пуд соли.

Для детей с психомоторными способностями предлагается экспериментальная задача – с помощью весов измерьте массу чайной ложки сахарного песка.

Подготовка к основному этапу занятия (мотивация и актуализация опорных знаний и умений). Исследования ученых доказали, что именно под влиянием этого этапа улучшаются показатели различных психических процессов, лежащих в основе творческой деятельности: увеличивается объем памяти, повышается устойчивость внимания, ускоряется решение элементарных интеллектуальных задач, ускоряются психомоторные процессы.

Пример: при проведении интегрированного урока в 8 классе по теме «Свет необходим живой природе» учащимся на этом этапе урока предлагался видеофильм «Устами младенца», в котором учащиеся 3 класса пытались объяснить, что такое свет и зачем он нужен природе и людям.

Усвоение новых знаний и способов действий. Используемые на этом этапе занятия задания способствуют тренировке и развитию психических механизмов, лежащих в основе творческих способностей – памяти, мышления, внимания, воображения, и позволяют углублять знания ребят, разнообразить методы и приемы познавательной деятельности, выполнить логически-поисковые и творческие задания. Все задания подобраны так, что степень их трудности увеличивается от занятия к занятию.

Пример: на уроке в 7 классе при изучении темы «Плотность вещества» учащимся с мнемическими способностями предлагается найти, используя различные источники знаний, информацию для стенда «Интересно, что..», учащимся с имижитативными способностями и абстрактнологическим мышлением – упражнения из серии необычных задач. Вот пример такой задачи. Почемучка дежурил в классе. Он должен был сделать влажную уборку и поэтому налил в ведро воды и медленно понес его в классную комнату. Так как ведро было тяжелое, то он часто останавливался и отдыхал. Во время одной остановки Почемучка увидел взрослого и задал «хитрый» вопрос: «Когда ведро с водой тяжелее: когда оно наполнено холодной водой или горячей?» (Ответ. Молекулы горячей воды «упакованы» менее плотно, чем холодной. Поэтому и плотности жидкостей различны; плотность воды при 0° С равна 999,841 кг/м^3, а при 1000 С – 958,35 кг/м^3. Значит, ведро с холодной водой будет тяжелее, чем с горячей).

Учащимся, склонным к практическому усвоению материала, предлагают способ определения средней плотности картофеля.

Первичная проверка понимания. Как правило, этот этап помогает выявить понимание сущности усваиваемых знаний и способов действий на репродуктивном уровне. В качестве заданий мы используем тесты, содержащие задания с учетом требований стандарта и особенностей способностей учащихся и позволяющие быстро выявить затруднения ребенка и его неверные представления для создания ситуации успеха в дальнейшем. Ребята с удовольствием проверяют и оценивают работу одноклассников и свою собственную, выделяя моменты, требующие корректировки.

Закрепление знаний и способов действий. С опорой на образец у учащихся развивается внутренняя и внешняя речь, логическое мышление, общая культура, активизируются как общие, так и специальные творческие способности.

Пример. На втором занятии в 7 классе по теме «Скорость» первой группе детей (со специальными творческими способностями) предлагается на выбор отгадать загадку, составить кроссворд или условие задачи различного уровня сложности к фрагменту сказки, второй группе детей (с практико-ориентированным типом мышления) – многоуровневое экспериментальное задание, для детей с абстрактно-логическим типом мышления – задачи олимпиадного уровня.

Обобщение и систематизация знаний. Активной и продуктивной деятельности учащихся по включении части в целое, классификации и систематизации, выявлению внутрипредметных и межкурсовых связей помогают следующие задания и упражнения. *Дети, склонные к практическому усвоению материала, составляют схемы, таблицы. Учащиеся, имеющие хорошо развитые способности к воображению, составляют условия заданий для детей с очень низкой мотивацией учения. Учащиеся с абстрактно-логическим типом мышления, решив задачи повышенной сложности, объясняют их решение своей группе.*

Контроль и самопроверка усвоения знаний. Для получения достоверной информации о достижении всеми учащимися планируемых результатов обучения используются дифференцированные контрольные работы и тестовые задания.

Подведение итогов занятия и рефлексия позволяет прогнозировать способы саморегуляции учащихся и сотрудничества. Учащиеся получают информацию о реальных результатах учения и перспективу последующей работы.

Информация о домашнем задании. Для реализации необходимых и достаточных условий для успешного выполнения домашнего задания всеми учащимися в соответствии с актуальным уровнем их развития помогают следующие виды заданий: *подготовка сообщения по предложенной проблеме, работая самостоятельно с Интернет-ресурсами и книжным фондом библиотеки (развитие мнемических способностей); составление нестандартной задачи или проектирование и изготовление физического прибора, используя предметы быта, например, создание карманного пылесоса из мыльницы (развитие воображения); выполнение экспериментальных заданий, например, проведение исследования «Влияние света на организм растения» (развитие психомоторных способностей); для развития общих способностей предлагаются задания повышенного уровня сложности, выходящие за рамки школьной программы.*

Вовлечь детей в изучение физики помогает *технология проектирования.* Использование метода проектов даёт возможность учащимся больше работать самостоятельно и на уроке, и во внеурочное время, развивать их творческие способности, инициативу. Работая над проектом, школьники учатся самостоятельно добывать необходимую информацию, пользоваться различными литературными источниками, ресурсами Интернета. На таких уроках учитель становится равноправным партнёром и консультантом. Совместная работа сплачивает коллектив: растёт взаимопонимание, взаимодействие, ответственность. Во время работы над проектом дети создают рисунки, презентации, собирают стихи, рассказы, сказки, игры, загадки и пословицы, в которых описаны физические явления, процессы и законы, приборы; стараются сами сочинять рассказы, загадки, кроссворды, составляют условия задач. Защита проекта органи-

зуется в форме дискуссии, где задаются вопросы по теме, идет обмен идеями, мнениями.

Наибольшие возможности для раскрытия и развития способностей учащихся дают учебный эксперимент и домашние экспериментальные задания. Учащимся предлагаются следующие виды экспериментальных заданий, учитывая особенности их способностей.

• Для учеников практико-ориентированного типа мышления.

1. «Физическое» осмысление личного опыта учащихся, приобретенного при обращении с техническими игрушками, бытовой техникой, с домашними инструментами и приспособлениями.

Пример. Продемонстрируйте насадку топора на топорище. На каком явлении основаны приемы насаждения металлической части молотка или топора на деревянное основание? Рассмотрите устройство бытового термометра, определите и запишите цену деления, верхний и нижний пределы его шкалы. Опишите физическое явление, на котором основано действие термометра.

2. Осознание учащимися возможности управления физическими процессами, происходящими в объектах бытовой техники, с помощью приобретенных физических знаний.

Пример. Определите функциональное назначение реостата в электрической швейной машине, потенциометра в телевизоре, или магнитофоне, радиоприемнике.

3. Изучение объектов техники, у которых функциональные зависимости проявляются при изменении как «внешних», так и «внутренних» параметров.

Пример. Наблюдая за работой счетчика электрической энергии, можно обнаружить увеличение скорости вращения диска, уменьшение ее и даже остановку диска. Выясните, какие изменения нагрузки в электрической цепи имеют место при каждом изменении скорости вращения диска.

4. Актуализация физических, технических и технологических знаний, важных для повседневной трудовой практики.

Пример. В сосуде с водой, покрытой масляной пленкой, картофель варится быстрее, чем при отсутствии пленки. Проверьте это на практике и объясните, почему так происходит.

• Для учащихся абстрактно-логического типа мышления.

1. Раскрытие функциональных зависимостей, выраженных физическими законами и закономерностями, путем измерения физических величин.

Пример. Экспериментально изучите зависимость силы трения от веса тела. В качестве тела возьмите кастрюлю, в которую последовательно доливайте определенное количество воды с помощью мерной кружки или другой посуды с градуированной шкалой. Равномерное движение кастрюли по поверхности кухонного стола обеспечивайте с по-

мощью бытовых пружинных весов. Составьте таблицу зависимости силы трения скольжения от веса тела и определите средний коэффициент трения скольжения.

2. Экспериментальное изучение функциональных зависимостей между физическими величинами, так как для понимания различных процессов (физических, технологических и др.) важно знать их динамику, взаимосвязь и взаимообусловленность.

Пример. Зажимы самодельного гальванометра присоедините к клеммам велосипедного генератора. Будет ли отклоняться стрелка гальванометра при быстром вращении колеса велосипеда? Включите последовательно с гальванометром полупроводниковый диод. Отклонится ли стрелка гальванометра при вращении колеса в этом случае?

• Для детей со специальными творческими способностями: для развития воображения:

1. Измерение параметров бытовой техники и выполнение расчетов на основе их значений.

Пример. Определите мощность электрического прибора (утюга, электроплиты) с помощью счетчика электрической энергии и часов с секундной стрелкой и сравните ее с паспортными данными этого прибора. Объясните причины несовпадения, если оно имеется.

2. Самостоятельное нахождение физических величин, характеризующих определенный объект, с целью составления задач, требующих соответствующих расчетов.

Пример. По параметрам, написанным на баллоне электрической лампы, определите номинальное сопротивление ее спирали. для развития внимания:

1. Осознание и понимание физических явлений и законов, которые лежат в основе действия технических устройств.

Пример. Объясните, как зависит выдержка от диаметра диафрагмы объектива фотоаппарата и от его фокусного расстояния.

2. Формирование элементов технического мышления при изучении бытовой техники или профилактическом уходе за ней, ремонте.

Пример. Рассмотрите запасные плавкие предохранители к телевизору и другим электроприборам. Запишите предельные значения силы тока для плавких вставок. Почему нельзя заменять калиброванные предохранители «жучками»?

Делая акцент на развитии специальных творческих способностей учащихся в процессе обучения, целенаправленно организованная педагогическая деятельность способствует развитию психических свойств и качеств личности, формированию адекватной самооценки и целостности образа «Я». А это в свою очередь влечет за собой повышение мотивации учащихся к изучению предмета физики, тем самым расширяя границы целостного мировоззрения ребенка и его желание познать мир.

Список использованных источников

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

2. Краткое руководство для учителей по работе с одаренными учащимися: кто они такие, как их опознать, как им помогать расти и развиваться./ Под редакцией Л.В. Поповой и В.И. Попова. – М.: Молодая Гвардия, 1997. – 137 с.

3. Ланина И.Я. 100 игр по физике. – М.: Просвещение, 1995. – 224 с.

4. Малафеев Р.И. Творческие экспериментальные задания по физике. 9–11 классы. – М.: Школьная Пресса, 2003. – 64 с.

5. Творчество в искусстве – искусство творчества / Под редакцией Л. Дорфмана, К. Мартиндейла, В. Петрова, П. Махотки, Д. Леонтьева, Дж. Купчика. – М.: Наука; Смысл, 2000. – 237 с.

6. Ильина Н.В. Тематический контроль по физике: зачеты 8 класс. – М: Интелект-центр, 2005. – 40 с.

7. Тихомирова С.А. Дидактический материал по физике: Физика в художественной литературе: 7-11 кл. – М.: Просвещение, 1996. – 95 с.

8. Шадриков В.Д. Способности человека. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО « МОДЭК», 1997. – 288 с.

9. Шамало Т.Н. Теоретические основы использования физического эксперимента в развивающем обучении. – Свердловск, СГПИ, 1990. – 96 с.

К.Б. Ауелбаева
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Р.Н. Асылбаев
научный руководитель, PhD по физике, доцент, г. Павлодар

ИЗ ОПЫТА ПОЛИЯЗЫЧНОГО ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЗИКИ В ШКОЛЕ

Аннотация. В данной статье рассказаны проблемы полиязычного преподавания физики в школах и сформулированы рекомендации по их решению.
Ключевые слова: физика, полиязычие, английский язык.

Аннотация. Бұл мақалада мектептерде физиканы көптілді оқыту мәселелері сипатталған және оларды шешу бойынша ұсыныстар тұжырымдалған.
Негізгі сөздер: физика, көптілділік, ағылшын тілі.

Annotation. This article describes the problems of multilingual teaching of physics in schools and formulates recommendations for their solution.
Key words: physics, multilingualism, CLIL, english language.

Образование является одной из основных составляющих любого общества, поэтому постоянное улучшение качества образования является необходимостью. В Казахстане система образования переживает изменения, направленные на повышение уровня образования и развития общества в целом. Полиязычное обучение является одним из направлений развития образования в Казахстане, которое позволяет обеспечить

языковое разнообразие и укрепить социокультурные связи между различными народами. Внедрение полиязычного обучения способствует достижению основной цели модернизации образования – улучшение качества обучения, увеличение доступности образования, обеспечение гармоничного развития личности, ориентирующейся в информационном пространстве.

Инициатива по переходу на трехъязычное образование была объявлена Президентом Республики Казахстан в рамках Плана Нации «100 конкретных шагов» [1]. В соответствии с этой инициативой, предмет «Физика» в 4040 школах нашей страны преподается на английском языке [2]. Полиязычие в школах варьируется по:

– типу погружения (полное и частичное);

– классам преподавания;

– урокам (основной урок, либо факультатив).

В ходе преподавания физики на английском языке учителя сталкиваются с большим количеством проблем, в зависимости от класса обучения и контингента учащихся:

– учащиеся не понимают текст на английском языке;

– учащиеся понимают задаваемые вопросы, но не могут сформулировать ответ;

– учащиеся решают задачи, но не могут пересказать решение;

– учащиеся неактивны на уроке из-за боязни сказать что-то неправильно.

Для решения данных проблем были сформулированы определенные рекомендации.

1. 25/50/75/100%.

Данный принцип показывает процент погружения в английский язык для каждой из четверти. То есть, в первой четверти учащиеся погружаются на 25%, во второй – на 50%, в третьей – на 75%, в четвертой – на 100%. Общую информацию на уроке можно разделить на различные блоки: теоретический материал, видео, анимация, задания, проект, текст для работы и т.д. Учитель решает, какой именно материал будет преподнесен на английском языке. В зависимости от уровня знаний английского языка в классе данный принцип может быть видеизменен.

– задать другую начальную точку (например, если в классе уровень английского очень низкий, начать с 10–15%);

– задать другой темп (увеличение не на 25%, а меньшее значение);

– растянуть прогресс на 2–3 года;

– не доходить до конечного значения (100%) а остановиться на другом оптимальном значении.

В данном принципе нет четких правил и разграничений, главное, чтобы погружение было *постепенным*, комфортным для учащихся, и, конечно, не в ущерб предметным целям обучения. Все зависит от уровня

знаний обучающихся, темпа, времени, уровня знаний английского языка учителем и других факторов.

2. Лимит для терминологии.

Терминология является основой изучения предмета на иностранном языке. Для свободного понимания и общения учащиеся должны знать определенное количество терминов для каждой из тем. Но в силу возрастных особенностей и сложности предмета учащиеся не смогут запомнить большое количество новых слов и терминов. Они не смогут полностью успеть усвоить материал на уроке и будут затрудняться при их использовании. Практическим способом было выведено число «10» как оптимальное количество терминов на один урок. Количество слов может быть больше, если есть слова, созвучные на русском.

Пример: тема «States of matter»

Термины: *state, solid, liquid, gas, atom, molecule, volume, shape, definite, freezing, melting, evaporation, condensation*.

Термины *solid, liquid, gas, freezing, melting, evaporation, condensation* являются ключевыми для данной темы. Слова *state, atom, molecule, volume, shape, definite* являются вспомогательными при объяснении темы. Общее количество слов – 13, 3 из них созвучные и новыми для учащихся не будут (*gas, atom, molecule*).

В данном принципе также нет четких правил и все будет зависеть от обучающихся, их темпа, возраста и изначального уровня английского.

3. Использование сайтов и приложений для запоминания терминов и определений.

Информационные технологии вошли во все сферы знаний, полиязычие также не будет являться исключением. На сегодняшний день есть очень много приложений и сайтов, которые можно использовать для закрепления знаний при обучении на английском языке. Перечислим некоторые из них:

– Quizlet – это бесплатный сервис, который позволяет легко запоминать любую информацию, которую можно представить в виде учебных карточек. Можно найти в базе или создать интерактивный материал – собственные карточки, добавляя к ним картинки и аудиофайлы и затем выполнять упражнения и играть в игры, чтобы запомнить данный материал. Можно использовать карточки «термин-перевод», «термин-картинка», «термин-определение» во время уроков и как домашнее задание, индивидуально и в группах. На практике учащиеся показали хорошие результаты в запоминании терминов с использованием данного сервиса.

– Quizizz, Kahoot – программы для создания викторин, дидактических игр и тестов. С их помощью можно оценить знание терминологии и теории с использованием формул, картинок и другого интерактивного материала.

– EDpuzzle – бесплатный сервис для создания видеофрагментов с аудио и текстовыми заметками, вопросами и заданиями к ним. За основу

можно брать видео с YouTube, с платформ KhanAcademy, TED-Ed, и др., а также загружать свои видео. На основе одного видео можно создать интерактивную викторину с открытыми вопросами или с выбором одного ответа из нескольких, дать голосовые комментарии и пояснения к видеосюжету или целиком его озвучить. Есть возможность отслеживать, кто из учеников просмотрел видео и как справился с предложенными заданиями. Данный сервис можно использовать как домашнее задание, как задание для перевернутого класса, а также при дистанционном обучении. Используя за основу видео материал на английском языке, учащиеся могут самостоятельно просмотреть материал с титрами, пересмотреть при необходимости, и выполнить необходимые задания.

4. Рекомендации при составлении заданий.

В полиязычном обучении нужно учитывать определенные особенности при составлении заданий.

a) Учащимся тяжело дать ответы на открытые вопросы в силу недостаточного уровня английского языка. Подобные задания лучше давать учащимся 10–11 класса.

b) Во избежание большого количества слов в заданиях и инструкции лучше использовать картинки, графики и схемы. Задачи, где можно визуализировать процесс, лучше вставить наглядный материал. Таким образом учащийся не ошибется в задании и затратит меньше времени на его выполнение. (Рис. 1)

A car travels 80 km at an average speed of 40 km/h. It travels the remaining distance in 3h. What is its displacement if the average speed of the car is 30 km/h?

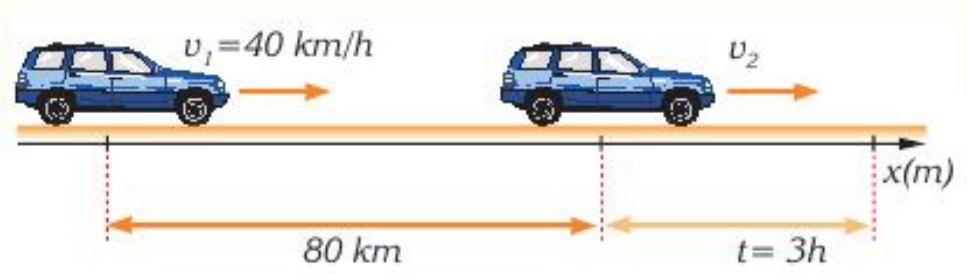

Рис. 1

c) В заданиях верно/неверно (True/False) и тестах лучше подчеркивать отрицания и ключевые слова.

Which part of the graph shows the liquid state of the substance?

Which one is NOT example of liquid?

Таким образом, даже если учащийся не смог полностью перевести вопрос, он обращает внимание на главное.

d) При составлении заданий лучше упустить лишнюю информацию, заменить незнакомые слова, перефразировать сложные предложения в простые. (Таблица 1)

Таблица 1

До обработки	После обработки
The International Space Station operates at an altitude of 350 km. Plans for the final construction show that material of weight 4.22×106 N, measured at the Earth's surface, will have been lifted off the surface by various spacecraft. What is the weight of the space station when in orbit?	The International Space Station orbit at 350 km height above surface. Calculate its weight on the orbit if it weighs 4,22·106 N on the Earth.

Данная задача после обработки стала короче, понятнее, легче в восприятии.

Используя данные простые рекомендации, можно систематизировать и облегчить процесс обучения физики на английском языке.

В заключении стоит отметить, что данный список рекомендаций не окончателен и будет дополняться. В дальнейшем планируется выход методического пособия с рекомендациями для полиязычного преподавания.

Список использованных источников

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» от 28 февраля 2007 г.

2. https://uba.edu.kz/ru/metodology/3?page=13 Методические рекомендации по совершенствованию обучения языковым предметам и учебным предметам ЕМН на английском языке – Нур-Султан: НАО имени Ы. Алтынсарина, 2021. – С. 36.

3. Волошенко Н.И. Использование англоязычной терминологии на уроках физики // Педагогическая наука и практика. – 2019. – №1 (23). – С. 52–55.

К.К. Алдабергенова
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Р.Н. Асылбаев
научный руководитель, PhD, доцент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар

ПРИМЕНЕНИЕ ВИРТУАЛЬНЫХ ЛАБОРАТОРИИ И АНИМАЦИИ НА УРОКАХ ФИЗИКИ

Аннотация. Бұл мақалада физика сабақтарында виртуалды зертханалар мен анимацияларды қолдану талқыланады. Мақалада оқытудың осы тәсілінің артықшылықтары мен кемшіліктері қарастырылады. Виртуалды зертханалар мен анимацияларды пайдалану оқушылардың физика ғылымының теориясын, құбылыстар мен заңдарын түсінуіне көмектесетіні атап өтілген.

Кілтті сөздер: білім беруді цифрландыру, виртуалды зертханалар, анимациялар, артықшылықтары, кемшіліктері.

Аннотация. Данная статья обсуждает использование виртуальных лабораторий и анимации на уроках физики. В статье рассмотрены преимущества и недостатки по-

добного подхода к обучению. Подчеркиваются, что использование виртуальных лабораторий и анимации может улучшить понимание теории учениками и помочь им лучше представить явления и законы физики.
Ключевые слова: цифровизация образования, виртуальные лаборатории, анимации, преимущества, недостатки.

Annotation. This article discusses the use of virtual laboratories and animation in physics lessons. The article discusses the advantages and disadvantages of such an approach to learning. It is emphasized that the use of virtual laboratories and animation can improve students' understanding of the theory and help them better imagine the phenomena and laws of physics.
Keywords: digitalization of education, virtual laboratories, animations, advantages, disadvantages.

Современный мир подвергается быстрому и постоянному развитию технологий, что оказывает непосредственное влияние на образовательную систему. В настоящее время все большее количество школ и университетов переходят на цифровые платформы и обучение становится более доступным, гибким и интерактивным. Однако для того, чтобы успешно реализовывать новые методы обучения, необходимо развивать методики преподавания, соответствующие современным требованиям. Это касается и физики, которая является одним из ключевых предметов, формирующих научные знания и навыки учеников.

Основная цель преподавания физики – это помочь ученикам понять основные законы природы и научиться применять их на практике. В условиях цифровизации образования преподавателям необходимо пересмотреть традиционную методику, интегрировав в нее новые технологические возможности. [1, с.7].

Одним из преимуществ использования цифровых технологий в обучении физике является возможность доступа к большому количеству информации и ресурсам. Например, в интернете есть множество виртуальных лабораторий, которые позволяют учащимся более глубоко изучить тему и получить практические навыки.

Виртуальные лаборатории – это специально созданные программы, позволяющие проводить эксперименты и наблюдать за происходящими процессами в виртуальной среде. Разработка и использование виртуальных лабораторий позволяет снизить затраты на обучение, а также сделать учебный процесс безопаснее. [2, с.4].

Для создания виртуальных лабораторий необходимы специальные программные средства, такие как компьютерные программы, средства моделирования, программы визуализации. Создание виртуальной лаборатории – сложный и трудоемкий процесс, требующий большой энергозатраты и высокую квалификацию со стороны разработчиков.

Современные виртуальные лаборатории предоставляют большое число возможностей для проведения опытов и экспериментов в различных областях физики. Такие программы позволяют проводить экспери-

менты, которые могут быть опасными или невозможными в реальной жизни. Кроме того, использование виртуальных лабораторий позволяет ученикам проводить эксперименты в любое удобное для них время и место, используя только компьютер и доступ к Интернету.

Еше одним из преимуществ использования виртуальных лабораторий является возможность демонстрации элементов физических опытов в режиме реального времени. Это позволяет ученикам получать представление об основных законах физики, убедиться в правильности теоретических расчетов и проверить собственные знания на практике.

Но наряду с преимуществами, виртуальные лаборатории имеют ряд недостатков:

– Ограниченность функционала: большинство виртуальных лабораторных работ имеют ограниченный функционал и не могут полностью заменить реальную лабораторию.

– Отсутствие реальных физических устройств: виртуальные лаборатории не могут полностью заменить реальную физическую лабораторию, так как некоторые эксперименты требуют использования специального оборудования, которого нет в виртуальных лабораториях.

– Ограничение на проблемы: виртуальные лаборатории, как правило, рассчитаны на решение определенных проблем, что ограничивает их применение в обучении физике.

– Не предоставляют такую же реалистичную и живую атмосферу, как настоящие лабораторные работы.

– Отсутствие интерактивности: некоторые виртуальные лаборатории не предоставляют возможности для интерактивного обучения, что может негативно сказаться на эффективности обучения физике.

– Отсутствие возможности для непосредственного наблюдения за экспериментами.

– Отсутствие возможности для выполнения экспериментов в режиме реального времени. [3, с. 8]

Также, использование цифровых технологий в обучении физике может помочь учителям в создании более интерактивных уроков. Например, с помощью интерактивных досок или проекторов можно показывать анимации, графики и симуляции, которые позволяют ученикам наблюдать за различными физическими процессами в режиме реального времени. Это делает уроки более интересными и динамичными.

Анимация в обучении, или, как ее еще называют, ActionLearning, является очень перспективным направлением в образовании, так как:

1. Анимация помогает наглядно представить динамику процессов.

Одной из главных проблем обучения физике является непонимание и невосприятие динамики процессов. В данном случае анимация становится незаменимым инструментом, позволяющим наглядно представить происходящее.

Например, ученики иногда теряются в формулах движения, но если показать им анимацию, где объекты движутся в соответствии с этими формулами, то все становится понятно. Анимация также помогает понять, как изменятся физические параметры объектов при изменении внешних условий, например, при изменении температуры или приложении силы.

2. Анимация способствует лучшему запоминанию материала.

В отличие от простых текстовых описаний, анимация лучше запоминается. Когда ученикам показывается что-то на экране, они лучше запоминают, что произошло. Это связано с тем, что видеоматериалы активируют множество разных чувств и рецепторов.

Когда ученики смотрят на анимацию, они используют свои зрительные, слуховые и пространственные способности. Кроме того, анимация часто содержит звуки, что еще больше помогает запомнить материал. В результате, обучающиеся запоминают больше фактов и лучше понимают материал.

3. Анимация облегчает процесс восприятия абстрактных понятий.

Физика – это наука, которая часто связана с абстрактными и трудными для понимания концепциями. Например, представление о волновых процессах, отражении света и других сложных явлениях может быть очень сложным для понимания. В этом случае анимация помогает представить эти процессы в более доступной форме.

Когда ученикам показывают анимацию, где волна движется через преграду или изображается процесс отражения света, они могут лучше представить себе, что происходит в реальности. Это помогает увеличить понимание абстрактных понятий и уменьшить количество ошибок в их интерпретации.

4. Анимация позволяет создавать интерактивные учебные материалы.

Создание интерактивных учебных материалов по физике с помощью анимации означает, что информация может быть презентована в виде трехмерных моделей, эффектов и технических диаграмм. Добиться такого уровня детализации в презентациях с использованием обычного средства учебных материалов может оказаться сложной задачей. Это может включать в себя множество текста и изображений, которые могут быть не так удобны и понятны для обучающихся, как живая анимация.

Другой полезный эффект анимации – это создание уникальных способов демонстрации физических явлений, которые требуют визуального описания, чтобы понять их. Один из примеров – это процесс измерения времени прохождения света в кривых зеркалах. Этот процесс легко объясняется с помощью специальной анимации, которая позволяет ученикам запомнить процесс и понимать его лучше. Такой подход более интересен и понятен для учеников, чем техническое описание процесса.

Другой преимуществом анимации является возможность участия в интерактивном обучении. Ученики могут взаимодействовать с анимированными объектами, задавать вопросы и получать ответы на них. Это помогает ученикам лучше запоминать и понимать учебный материал и провоцирует их на активное участие в обучении. При этом анимация позволяет представить информацию в интересной и доступной форме, что даже может заинтересовать учеников, которые не были ранее заинтересованы в науке.

Анимация также позволяет создать интерактивные игры на основе физических законов. Эти игры позволяют обучающимся осуществлять эксперименты и наблюдать результаты их изменений, что помогает лучше понять физические законы и теории. Например, игра, в которой необходимо проектировать силу и точность в попытке перенести шар по узкому мосту, заставляет учеников думать о том, как сила воздействует на объекты в реальном мире. . [4, с.5]

Как и любые другие методологии, использование анимации на уроках физики имеет свои недостатки.

– Отвлекает внимание учеников: Анимация может быть очень привлекательной и захватывающей, но она также может отвлекать внимание учеников от темы урока.

– Может быть слишком понятной: Иногда ученики могут просто запомнить анимацию, а не понимать ее смысл. Это может привести к ошибочному пониманию концепций.

– Недоступность: Некоторые школы и учителя могут не иметь доступа к соответствующему оборудованию или программным приложениям, чтобы использовать анимацию на уроках.

– Недостаточное взаимодействие: Анимация может оказаться недостаточно взаимодействующей, не позволяя ученикам управлять процессом и получать мгновенную обратную связь [5, с.6].

Таким образом, применение виртуальных лабораторий и анимаций на уроках физики имеет свои преимущества и недостатки. Среди преимуществ можно выделить повышение интереса учеников к изучению предмета, возможность более наглядно и эффективно демонстрировать физические явления, а также экономию времени и ресурсов на реальные лабораторные работы. Однако, необходимо помнить, что виртуальная лаборатория не может полностью заменить реальную, так как она не позволяет ученикам самостоятельно проводить эксперименты и получать реальный опыт. Кроме того, использование виртуальных средств требует соответствующего компьютерного обеспечения и доступа к нему, что может быть проблемой для многих школ. Таким образом, использование виртуальных лабораторий и анимации на уроках следует рассматривать как дополнение к реальным лабораторным работам, а не как их замену.

Список использованных источников

1. Поляков М.Г. Продуктивное обучение физике с применением виртуальных лабораторий. – М.: Издательство МГУ, 2015.
2. Стороженко Ю.П. Виртуальные лаборатории для школы. – М.: Издательство МГУ, 2016.
3. Репьев А.М. Методы использования виртуальных лабораторий на уроках физики. – М.: Издательство МГУ, 2019.
4. Белова И.Г. Применение анимации в обучении физики. – М.: Издательство МГУ, 2019.
5. Михайлов Э.А. Применение анимации и компьютерных симуляций в обучении физике. – М.: Издательство МГУ, 2020.

А.О. Асенова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті жаратылыстану жоғары мектебі магистранты
Р.Н. Асылбаев
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті жаратылыстану ғылымдары жоғары мектебінің доценті, Физика мамандығы бойынша PhD докторы

САБАҚТЫ ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ҰЙЫМДАСТЫРУДА АКТ ҚОЛДАНУ

Аннотация. Мақалада сабақты проблемалық оқыту негізінде ұйымдастыру ерекшеліктері мен оны меңгерту барысында ақпараттық технологияларды пайдалану пәнді оқытудың нәтижелі құралы ретінде қарастырылады. Оқу іс-әрекетінің түрлері және оларды оқыту процесінде қолдануға байланысты әдістемелік ұсыныстар беріледі.

Кілттік сөздер. Проблемалық оқыту, оқушылар, оқытушы, оқу, білім беру, ақпараттық, технология.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности организации урока на основе проблемного обучения и использования информационных технологий при его освоении как эффективного средства обучения предмету. Даны виды учебной деятельности и методические рекомендации, связанные с их использованием в учебном процессе.

Ключевые слова. Проблемное обучение, студенты, учитель, обучение, образование, информация, технология.

Annotation. The article discusses the features of organizing a lesson based on problem-based learning and the use of information technology in its development as an effective means of teaching a subject. The types of educational activities and methodological recommendations related to their use in the educational process are given.

Keywords. Problem-based learning, students, teacher, training, education, information, technology.

Біріккен ұлттар ұйымының шешімімен «XXI ғасыр – ақпараттандыру ғасыры» деп аталады. Қазақстан Республикасы да ғылыми-техникалық прогрестің негізгі белгісі – қоғамды ақпараттандыру

болатын жаңа кезеңіне енді. Қоғамды ақпараттандыру – экономиканың, ғылымының, мәдениеттің дамуының негізгі шарттарының бірі. Осы мәселені шешудегі басты рөл мектепке жүктеледі [1].

Осы орайда елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, оның мазмұнының түбегейлі өзгеруі, оның дүниежүзілік білім кеңестігіне енуі бүкіл оқу-әдістемелік жүйеге, мұғалімдер алдына жаңа талаптар мен міндеттер қойып отыр.

Өз кезегінде, бұдан шығатыны, XXI ғасырдың алғашқы жылдарының негізгі мәселелерінің бірі – «Білім бүкіл өміріңе» қағидасынан «Білім бүкіл өмір бойына» қағидасына өте алатын білім жүйесінің ұйымдық құрылымдарын жасау болып табылады.

Оқытудың тиімділігін арттырудың жолдарының бірі ретінде оқытудың жаңа технологиясын енгізуді атап өтуге болады.

Білім беруді ұйымдастырудың дүниежүзілік тәжірбиесінде көптеген оқыту технологиялары жүзеге асырылуда.

Дидактика тарихында оқытудың үш түрі қалыптасқан: түсіндірмелі-иллюстрациялы (дәстүрлі), проблемалы, бағдарламалы (компьютерлік).

1. Проблемалық оқыту. Қазіргі заман талабына сай заманауи білімдендірудің мақсаты мұғалім мамандарды шығармашылыққа дайындау. Шығармашылық дегеніміз жаңалықты (жаңа нысана, жаңа білім, жаңа проблема, жаңа әдіс) ашу. Осыған орай, проблемалық оқытудың өзі де шығармашыл үрдіс: бейқалыпты ғылыми-оқу мәселені бейқалыпты әдістермен шешу.

Соңғы кезде кең тараған оқу түрінің мәні: мұғалім жаңа білімді дайын түрде баяндамай, оқушылардың алдына проблемалық сұрақтарды қойып, оларды шешудің жолдары мен тәсілдерін іздеуге бейімдейді. Проблемалық оқыту жаңадан ғана пайда болған жоқ. Көптеген педагог-ғалымдар кезінде бұған өз үлестерін қосқан. Олар: Сократ, Руссо, Дистервег, Ушинский. Мысалы, Дистервегтің дәлелдеуінше, «жаман ұстаз ақиқатты айта салады, жақсы ұстаз оны іздеп табуды үйретеді».

Проблемалық оқытуды ойдағыдай іске асыру үшін шәкірттерге ұсынатын проблемалық сұрақтар жүйесін жасап шығу қажет. Ескеретін жайт: кез келген сұрақ проблемалық бола бермейді. Проблемалық сұрақтың жауабы дайын болмайды, оны оқушы міндетті түрде өзі іздеуі шарт. Ол сұрақ баланың сана-сезімінде қиындық туғызуы қажет.

Оқушы іштей түйсінген ойлау қиыншылығы проблемалық жағдаят деп аталады. Проблемалық сұрақ, бір жағынан, қиын болуы, екінші жағынан, оқушының шамасына лайық болуы керек. Осындай проблемалық жағдаят туғызу, проблемалық сұрақ қою – проблемалық оқытудың алғашқы кезеңі. Келесі кезеңінде бала іштей өз білімін талдап, таңдап, олардың жауап алуға жеткіліксіз екенін анықтайды да ізденіс жолына белсенділікпен түседі. Үшінші кезеңде ол сұрақтың жауабын дұрыс шеше білу амалдарын, жаңа білімді меңгереді. «Мен білдім!» деген қуанышты жағдайға жетеді. Кейінгі кезеңдерде дұрыс жауапты

тексереді, алғашқы гипотезамен салыстырады, алынған білім мен білікті қорытындылайды, жинақтайды.

Мұғалім проблемалы оқытудың барысында оқушы ойына, пікір қайшылықтарына дұрыс бағдар жасай отыра, жауап табу әдістерін үйретеді. Әдетте, оқытудың бұл түрі жаңа оқу материалын түсіндіру кезеңінде қолданылады. Сонымен, проблемалы оқытудың *ерекшелігі*: оқушыға дайын білім берілмей, одан проблемаларды ізденіс арқылы шешу талап етіледі.

Проблемалық оқытудың күшті жақтары:

– Оқушылардың логикалық ойлау қабілетін арттырады;

– Оқу еңбегіне қызығушылығын арттырады;

– Оларды өздігінен саналы жұмыс істеуге үйретеді;

– Берік білімге, оқытудың жоғары нәтижесіне жеткізеді.

Проблемалық оқытудың кемшіліктері:

– Оқушылардың танымдық іс-әрекетін басқаруға әлсіз ықпал ету;

– Мақсатқа жету үшін көп уақыт жұмсау.

Қазіргі мектептерде түсіндірмелі және проблемалық оқыту түрлері бірге қатар қолданылады.

Проблемалық оқытудың негізгі психологиялық және педагогикалық мақсаттары:

– Оқушылардың шығармашылық ойлау қабілеттері мен дағдыларын дамыту;

– Оқушылардың белсенді ізденіс нәтижесінде игерген білімдері мен дағдылары дәстүрлі оқыту әдістеріне қарағанда есте тез және берік сақталады;

– Түрлі проблемаларды көріп, қойып, шеше білетін белсенді оқушы тұлғасын қалыптастыру;

– Кез-келген нақты қызмет саласында өз ерекшелігі болатын кәсіби проблемалық ойлау жүйесін қалыптастыру және дамыту.

Проблемалық оқыту технологиясының мақсаттары:

– Оқу материалдарында баланы қызықтыратындай мәселе туғызу;

– Білімді өз қажеттілігін қанағаттандыру мақсатында меңгеру;

– Оқудың бала өміріндегі еңбегімен байланыстылығы;

– Оқушыны өз бетімен ізденуге үйрету олардың танымдық және шығармашылық икемділіктерін дамытады;

– Оқушының белсенділігін арттыру.

Проблемалық жағдайды құрудың әдістемелік тәсілдері төмендегідей:

– Мұғалім оқушыларды қарама-қайшылық жағдайына әкеліп, одан шығудың жолдарын өздеріне қалдырады;

– Біркелкі сұраққа әртүрлі пікірлерді жинақтайды;

– Сынып қа берілген жағдайды әртүрлі позициядан қарастыруды ұсынады;

– Нақты сұрақтар қояды;

– Проблемалық теорияны және практикалық міндеттерді анықтайды;

– Проблемалық міндеттерді қояды.

Проблемалық жағдайдың құрылуы және оның оқу проблемасына ауысуы, проблемалық міндеттердің құрастырылуы:

– Проблемалық оқытудың бастапқы кезеңдері ғана, әрі қарай оқушылар оқытушының бағыттауымен келесі кезеңге өтіп, шығармашылықпен ойлау операцияларын шешуге тиіс;

– Проблеманы шешетіндей нұсқаларды ұсынып, болжамдарын айту;

– Болжамды теориялы және тәжірибелік тұрғыдан тексеру;

– Қорытынды жасау;

– Шешілген проблеманың дұрыстығын тексеру.

Проблема қойып оқытудың нәтижелі болуының 4 негізгі шарты бар:

1) проблеманың мазмұнына қызығушылық тудыра алатындай жеткілікті мотивациямен қамтамасыз ету;

2) әрбір этапта туындап отыратын проблемалардың шама жеткерліктей болуы (белгілі мен белгісіздің тепе-теңдік қарым-қатынасы);

3) шешілетін проблеманың оқушы үшін маңыздылығы;

4) педагогтың оқушымен диалогтың өзара түсіністік пен сыйластыққа құрылуы.

2. Проблемалық оқытудың теориясы. Проблемалық оқытудың теориялық негіздері. Проблемалық оқыту туралы ұғым.

Экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдени, ғылыми тұрғыда даму жолына түскен Қазақстанның болашағы өскелең ұрпақтың білім мен ғылымды қатар меңгеруіне байланысты. Азаматтардың, соның ішінде, жастардың интеллектуалды потенциалының деңгейі – еліміздің экономикалық, әлеуметтік, саяси дамуының ең маңызды факторларының бірі. Сондықтан қазіргі білім беру мекемелерінің алдында тұрған күрделі міндеттердің бірі білім алушылардың ғылыми ойлау дәрежесін барынша шығармашылықпен, ғылыми жұмыстармен байланыстыра отырып дамыту болып отыр. Ол әрине жоғары білім сапасымен тікелей байланысты. Жоғары білім беру жүйесінің ең басты міндеттерінің бірі – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде жеке тұлғаны қалыптастыру және оның ғылыми-зерттеу даярлығын жетілдіру. Осыған орай білім берудің жаңа парадигмасы қалыптасты. Жоғары білім берудің жаңа парадигмасына сәйкес оқушылардың ғылыми-зерттеу жұмыс жүргізуіне үлкен көңіл бөлініп, барлық білім беру үрдісі жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталып отыр. Проблемалық оқыту оқушылардың ғылыми-зерттеу қызметін тиімді ұйымдастырып, ғылыми-ізденушілік жұмыстарға бағыт беретін оқыту технологиясы. Проблемалық оқыту тарихы зерттеу әдісінің пайда болуымен тығыз байланысты болды да, оны жан-жақты зерттеу 60 жылдардан басталды. Проблемалық оқыту идеясы мен принциптері психолог ғалымдар С.Л. Рубинштейн, Д.Н. Богоявленский, Н.А. Менчинская, А.М. Матюшкин еңбектерінде

көрініс тапса, мектеп оқу үрдісінде қолдану мәселесі М.А. Данилов, М.Н. Скаткин сияқты әдіскерлердің еңбектерінде қарастырылды.

Проблемалық оқыту мәселесімен Т.В. Кудрявцев, Д.В. Вилькеев, Ю.К. Бабанский, М.И. Махмутов, И.Я. Лернер сияқты ғалымдар да айналысты. Қазіргі кезеңде де бұл мәселені басқа да педагогика ғылымы өкілдері қарастыруда.

Проблемалық оқытуға көптеген ғалымдар әр түрлі анықтама береді. В. Оконь проблемалық оқыту Проблемалық жағдай тудыру, проблема көтеру, қойылған мәселелерді шешуде оқушыларға қажетті көмек көрсету, ол шешімдердің дұрыстығын оқушылардың дәлелдеуі, оқушылардың меңгерген білімдерін жүйелендіру және бекіту үрдісіне басшылық жасау сияқты іс-әрекеттердің жиынтығы деп есептесе, Д.В. Вилькеев ғылыми ізденуге негізделген оқыту проблемалық оқыту бола алады деп есептейді. Ғалым И.Я. Лернер проблемалық оқытуды қарастыра отырып, проблемалық оқытудың маңызы Оқушы оқытушы жетекшілігімен жаңа танымдық және тәжірибелік мәселелердің шешімін табуға қатысуында, – деген ой түйіндейді. В. Кудрявцев бойынша, проблемалық оқыту дегеніміз теориялық зерттеулер нәтижесін тәжірибеде қолдану және талдау. Осындай пікірді М.И. Махмутов, Ю.К. Бабанский сияқты ғалымдар да қолдады.

Осы айтылғандарға орай, қандай жағдайда проблемалық жағдай туындайды және оны шешудің жолдары қандай? деген сұрақ туындайды.

Проблемалық жағдай туғызуда мынадай ережеге сүйену керек:

1. Проблемалық сұрақтарды оқушылардың білмеуі;

2. Проблемалық сұрақтарды шешуде оқушылардың бұрыңғы қалыптасқан білімін пайдалану, ол жетіспеген жағдайда жаңа ұғымдарды іздестіру.

П.И. Пидкасистый проблемалық жағдай туғызу мен оны шешудің 5 кезеңін былай деп көрсетеді:

1. Проблемалық жағдай туғызу.

2. Проблеманы шешу жолдарын іздестіру және оған өз ой тұжырымын беру.

3. Қиындық тудырған мәселеге талдау жасау, себебін іздестіру және оны шешудің ғылыми болжамын беру.

4. Білімін жетілдіру арқылы берген ғылыми болжамын дәлелдеу.

5. Проблемалық жағдайды толық шешу, оған көз жеткізу.

Зерттеу нәтижесі проблемалық жағдай мынандай жағдайларда туындауы мүмкін екендігін көрсетті (барлық пәндер бойынша, оның ішінде физика).

1. Оқушы қойылған мәселенің шешімін табу әдісін білмеген жағдайда, проблемалық сұраққа жауап бере алмағанда және фактіге түсініктеме бере алмаған жағдайда, яғни жаңа ұғымды түсіндіру үшін бұрынғы алған білімнің жетіспеуі кезінде проблемалық жағдай туындайды.

2. Оқушының бұрынғы меңгерген білімін тәжірибеде қолдану қажеттігі туындаған кезде және оны тәжірибеде қолдану үшін білімнің жетіспеушілігі анықталған жағдайда проблемалық жағдай туындайды. Білімнің жетіспеушілігін түсінген жағдайда оқушыда танымдық қызығушылық пайда болып, ізденімпаздыққа ынталандырады.

3. Мәселені теориялық тұрғыда шешу мүмкіндігі бар, бірақ оны тәжірибеде жүзеге асыру тәсілі арасында қарама-қайшылық болған жағдайда проблемалық жағдай оп-оңай туындайды.

4. Керісінше, мәселені тәжірибелік тұрғыда шешу мүмкіндігі бар, бірақ оны теориялық тұрғыда негіздеуге мүмкіндік болмаған жағдайда проблемалық жағдай туындайды.

Ал оқу үрдісінде проблемалық жағдай тудырудың дидактикалық негіздері төмендегі 4 түрлі мақсатты іске асыруды көздейді.

1) Қойылған проблемалық сұраққа, мәселеге т.б. оқушының назарын аударту, оның танымдық қызығушылығын ояту;

2) Оқушының ойлау қабілетін белсендіруге ықпал ететін күрделі танымдық тапсырмалар беру;

3) Оқушыға берілген танымдық тапсырманың, мәселенің негізгі түйінін шешуге, қиындықтардан шығу жолдарын іздестіруге көмектесу;

4) Тығырықтан шығудың ең тиімді жолдарын іздестіруге бағыттау.

Проблемалық жағдайлар тудырып, оны шешу дұрыс жолға қойылған жағдайда оқушылардың ой-өрісін жан-жақты дамытуға, интеллектісі мен зейінін арттыруға мүмкіндік туады.

Проблемалық оқытудың мән мағынасын ашу үшін дәстүрлі оқыту әдісі мен проблемалық оқыту әдісін салыстырып көрсек.

Дәстүрлі оқыту әдісі	**Проблемалық оқыту әдісі**
1.Материал дайын күйде беріледі. Оқытушы ең алдымен бағдарламаға мән береді	1.Әдебиеттерде көрсетілген дайын білімді қайталап өз қалпында түсіну талап етілмейді. Керісінше, сол оқу әдебиеттерінде көрсетілген теориялық мәселелерден туатын жаңа пікірлерді, жаңа ұғымдарды оқушылардың өз беттерімен іздестіру мақсаты қойылады. Жаңа ақпаратты оқушы теориялық және тәжірибелік мәселелерді шешу барысында алады. Мұнда оқушылардың білімге деген ынтасын арттыру көзделеді.
2.Оқушыда әр түрлі қиындықтар мен кедергілер туындайды. Ол қиындықтарды жеңе алмайды, себебі оқушы үшін мұғалім жұмыс жасайды, оқушының ізденуіне, тығырықтан шығудың жолдарын іздестіруге мұғалім мүмкіндік бермейді.	2.Оқытушы оқу материалын баяндай отырып, оған байланысты бірнеше сұрақтарды оқушылардың өздерінің шешуіне жағдай жасайды. Қойылған мәселені шешу барысында барлық кедергілер мен қиындықтарды жеңіп шығады, себебі оқушы өз бетімен белсенді жұмыс жасайды. Яғни, проблемаларды оқушылардың өздерінің шешуіне жол ашылады.

Қорыта келгенде, бәсекеге қабілетті білім кеңістігін құруға бағытталған қазақстандық білім беру реформасының басты мақсаттарының

бірі – ақпараттық технологияларға сүйене отырып, баланың бойында шығармашылық ойлауды дамытуға мүмкіндік жасау болып отыр. Мұндай күрделі міндеттерді шешуде орта мектептердің алатын орны ерекше. Оқушыларға білім берудің нәтижелі дамуын анықтайтын негіз – оларды ақпараттық технологиялармен қамтамасыз ету. Қазіргі таңда Қазақстанда жаңа жүйелер мен оқыту құралдарын тарату жолына бөгет болатын мәселелер қатарына оқыту мекемелерінің техникалық жабдықталуы жеткіліксіздігі, педагогтардың мұндай құралдарды қолдануға дайын болмауы, оқу материалының жоқтығы және т.б. кіреді. Педагогтардың, ЖОО түлектерінің ақпараттық жүйенің гармоникалық, әрі жан-жақты дамуына, республикада педагогтардың біліктілігін арттыру жүйесіндегі тындаушыларға берілген оқу әдістемесі қазіргі бар проблемалар туғызатын кері ықпалды азайтуға мүмкіндік берері сөзсіз. Сондықтан оқушыларды ғылымға жақындату үшін проблемалық оқыту үрдісінде ең бастысы оларды басқара алатын, дұрыс бағыт-бағдар бере алатын ұстаздарды жан-жақты қаруландырып оқыту керек. Яғни кәсіптік білім беретін оқу орындарын қазіргі заманға сай жаңа ақпараттық құрал-жабдықтармен жабдықтау, интерактивті тақталар мен мультимедиялық кабинеттермен және арнаулы пәндер бойынша электрондық оқулықтармен қамтамасыз ету; кәсіптік білім саласында оқытудың жаңа ақпараттық технологияларын пайдалану бойынша білімін жетілдіру курстарын жиі ұйымдастыру проблеманы шешуге септігін тигізері анық.

Технология мен құрал біріккенде оқыту процесі өз нәтижесін береді. Проблемалық оқыту оқушыларға жаңа білім мен іс-әрекет тәсілдерін дербес іздеуге бағытталған, сонымен қатар оқушылардың танымдық мәселелерін дәйекті және мақсатты түрде ұсынуды қамтиды, олар мұғалімнің басшылығымен жаңа білімді белсенді игереді. Демек, ол ойлаудың ерекше түрін, сенім тереңдігін, білімді игерудің беріктігін және оларды практикалық іс-әрекетте шығармашылықпен қолдануды қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, ол жетістікке жету мотивациясын қалыптастыруға ықпал етеді, оқушылардың ойлау қабілеттерін дамытады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әжібекова Ж. Оқу процесінде гипермәтіндік электрондық оқулықтарды енгіз // Информатика негіздері. – №3. – 2003. – 5-7б.

2. Бөрібаев Б., Балапанов Е. Жаңа ақпараттық технологиялар. – Алматы, 2001.

3. Нұрмұханова Г. Жаңаша оқыту – уақыт талабы // Қазақстан мектебі. – 2004. – №10.

4. Оконь В. Основы проблемного обучения. – М.: Просвещение, 1968.

5. Лернер И.Я. Вопросы проблемного обучения на Всесоюзных педагоических чтениях / Советская педагогика. – 1968. – №7.

6. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. – М.: педагогика, 1975.

7. Матюшкин М.А. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.: Педагогика, 1972.

8. Ушинский К.Д. О пользе педагогической литературы / Статья в журнале «Для воспитания» на сайте НПБ им. К.Д. Ушинского РАО.
9. Аймауытов Ж. Педагогика. – Алматы, 1977. – 277 б.

М.Н. Ерболат
магистрант, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда Университеті. Қызылорда қ.
А.К. Сейтханова
PhD, Жаратылыстану жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ-БҮГІНГІ ТАҢДА МЕКТЕПТІҢ ЖАҢАША ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Еліміздің Тұңғыш президенті Н.Ә. Назарбаев: «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер – бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін жүк ауыр».

Оқыту – мұғалімдердің оқушыларға жасаған сыйы емес, бұл құзіреттіліктер білім алу үшін оқушылардың өздері де оқу үдерісіне белсенді қатысуын талап етеді. Мұғалімдер, өз кезегінде, өзінің сабақ беруіне емес, оқушылардың оқу ептілігін дамытуға назар аударуы тиіс. Осы мақсатта мұғалім оқыту ортасын құру керек. Осы орайда оқушылар арасында өзара түсіністік және ұжымдық қарым-қатынасты орнатып, оқушылардың сенімсіздіктерін жойып, мүмкіндіктерін арттыруға жол ашатын бірден бір тәсіл критериалды бағалау болып табылады.

Критерийлер – оқытудың міндеттерін жүзеге асыратын өлшемдер, атап айтқанда, оқушылар жұмыс барысында орындайтын іс-әрекеттер тізбесі.

Критериалдық бағалау – бұл білімнің мақсаты мен мазмұнына сәйкес келетін, оқушылардың оқу-танымдық біліктілігін қалыптастыруға себепші болатын, айқын анықталған, ұжыммен шығарылған, білім процесінің барлық қатысушыларына алдын ала белгілі критериялармен оқушылардың оқу жетістіктерін салыстыруға негізделген процесс.

Критериалды бағалауды енгізудің мақсаты:

Мектепте оқыту сапасын жоғарылату;

Мектеп бітірушілердің білімін халықаралық стандартқа сәйкестендіру.

Критериалды бағалаудың міндеттері:

Сабақтың әр бөліктеріндегі әр оқушының дайындық деңгейін анықтауға;

Бағдарламаға сәйкес оқу мақсаттарын орындау қабілеті;

Жеке оқушының даму жетістігін бақылауға;

Оқушының білім алу барысындағы қателіктері мен олқылықтарын айқындауға;

Әр түрлі жұмыс барысындағы алған өз бағасының әділдігіне көзін жеткізуге;

Оқу бағдарламасының тиімділігін саралауға;

Сабақ үдерісі мен білімнің меңгерілуі туралы оқушы мен мұғалім және ата-ана арасындағы кері байланысты қамтамасыз етуге.

Критериалды бағалаудың маңызы:

Мұғалімдер үшін:

Сапалы нәтижеге әкелетін критерийлер құрастыруға;

Өз іс-әрекетін саралап және болашаққа жоспарлай алатын мәліметтер алуға;

Сабақ берудің сапасын арттыруға;

Оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың әр тұлғаға арналған ауқымын жоспарлауға;

Бағалаудың әртүрлі әдістерін пайдалануға;

Оқу бағдарламасын қолжетімді ету үшін ұсыныстар енгізуге.

Оқушылар үшін:

Танымдық қабілеті мен ойлау деңгейін арттыратын оқытудың әртүрлі әдістерін пайдалануға;

Табысқа жетелейтін бағалау критерийлерін түсінуге;

Өзін және өзгелерді бағалау арқылы кері байланысқа түсуге;

Сыни ойлауына, еркін ойын айтуына, өзінің білімін көрсетуге.

Ата-аналар үшін:

Баласының білім сапасының дәлелдемелерімен танысуға;

Оның оқуындағы табыстылықты бақылауға;

Оқуына қолдау көрсету үшін бағыт алуына мүмкіндік туғызады.

Критериалды бағалау жүйесінің тиімділігі:

Мұғалімге оқушының оқу жетістіктерін объективті түрде бағалауға мүмкіндік береді;

Оқушыларға оқу үдерісі барысында туындаған қиындықтарды түсінуге, бағалауға мүмкіндік береді;

Ата-аналар оқушының оқу жетістіктер бойынша объективті дәлелдемелермен қамтамасыз етіледі.

Қалыптастырушы бағалау технологиясын қолдану педагог пен баланың арасындағы кері байланыс, бұл – оқушының білім деңгейінің көтерілуіне ықпал етеді.

Оқушы өзін бақылап, өзінің әрекет-тәсілдерін таңдайды, нәтижелерін өзі бағалайды, оны мұғалім жалғастырады. Осылайша бала мақсат қоя білу, күтілетін нәтижені жоспарлау, оны бағалау тәжірибесін жинақтау арқылы өзінің түйінді құзіреттіліктерін қалыптастырады. Кері байланыстың қай түрі болмасын, нені жақсы орындағанын белгілеп отыруы, қателіктер болған жағдайда мұғалім оқушының жұмысын жақсартуға байланысты нақты ұсыныстар беруі керек. ЬҚалыптас-

тырушы бағалаудың маңызды компоненттерінің тағы бір түрі – өзін-өзі бағалау және өзара бағалау. Өзін-өзі бағалау – өзіне-өзі баға қою деген сөз емес, бірақ бағалау қызметімен байланысты бағалау әрекетінің бір түрі.

Өзін-өзі бағалаудың алгоритмі мынадай:

1) Тапсырманы орындауда нені жасау қажет?

2) Тапсырманың барлығын дұрыс орындады ма, әлде қателіктер жіберді ме?

3) Оқушы тапсырманы толығымен жеке орындады ма, әлде біреудің көмегіне сүйенді ме ?

4) Тапсырманы орындау барысында қандай біліктіліктер дамыды?

Жиынтық бағалау үдерісі. Жиынтық бағалау бойынша балл/деңгей/баға туралы шешімді мұғалім бағалау критерийлеріне сәйкес қолданады. Сонымен бірге мұғалімге әр білім алушының жұмысы бойынша дұрыс шешім қабылдауы үшін дескрипторлар немесе баслл қою кестелері көмектеседі.

Бөлім/ортақ тақырып бойынша бойынша ЖБ оқу бағдарламасына, оқу жоспарына сәйкес бөлім немесе ортақ тақырыптарды аяқтаған кезде өткізіледі. Аталған ЖБ нәтижесі бойынша білім алушыларға тоқсандық баға қою кезінде есепке алынатын балдар қойылады.

Бөлім\ортақ тақырып бойынша ЖБ тапсырмалары оқу мақсат-тарына, бағалау критерийлеріне сәйкес құрастырылады.

ЖБ осы үдерісін жоспарлау бекітілген критериалды бағалауды өткізу тәртібіне сәйкес жүргізіледі. Бөлім/ортақ тақырып бойынша ЖБ рәсімдер саны ЖБ қатысты әдістемелік ұсыныста берілген:

Жаратылыстану-қылыми пәндер – бөлім бойынша;

Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер – ортақ тықырыптар бойынша;

Тілдік пәндер – сөйлеу әрекетінің түрлері: тыңдалым мен айтылым, оқылым мен жазылым бойынша анықталады.

Бөлім/ортақ тықырып бойынша ЖБ тапсырмаларын құрастыру кезінде мұғалім келесі алгоритмді сақтаған жөн:

1. Оқу бағдарламасы, бөлім/ортақ тақырыптар бойынша оқу мақсаттарын меңгеру;
2. ЖБ тексерілетін оқу мақсаттарына сәйкес критерийлерін анықтау, ойлау дағдыларының деңгейлерімен сәйкестендіру;
3. Олау дағдыларының деңгейлеріне сәйкес келетін тексерілетін критерийлердің, оқу мақсаттарының мазмұнын қамтитын бір немесе бірнеше тапсырмалар дайындау;
4. Әр тапсырмаға дескрипторлар құрастыру;
5. Білім алушыларға, олардың ата-аналарына ЖБ нәтижелерін ұсыну үшін рубрикалар құрастыру.

Тоқсандық жиынтық бағалау тоқсан аяғында өткізіліп, балл және баға қою арқылы оқушының білімі, дағдысы, түсінуі туралы дәлелдемелерін көрсетеді.

Тоқсандық жиынтық бағалау түрлі бақылау және тексеру жұмыстарын ұйымдастыру арқылы өткізіледі.

Тоқсандық жиынтық жұмысты құрастыруда оның білу мен түсінуді, қолдану дағдыларымен ғана шектелмей, оқушының жоғарғы деңгейдегі ойлау қабілетін: анализ, синтез және баға беруін анықтауға мүмкіндік беретін тапсырмаларды қамтуы маңызды екендігін ескерген жөн.

Тоқсандық жиынтық бағалауға арналған тапсырмалар үлгілері әдістемелік нұсқаулықтарда беріледі.

ТЖБ жоспарлауда әуелі оқу бағдарламасындағы оқу мақсаттарына шолу жасау керек, себебі бағалау олардың меңгерілуін тексереді.

ТЖБ спецификациясы мазмұнын, құрылымын анықтайтын келесі ақпараттардан тұрады:

Жиынтық жұмыстардың ұзақтығы;

ТЖБ шолу:

Жиынтық жұмыстардың ұзақтығы;

Бағалау құрылымы;

Тапсырмалар саны;

Тапсырмалар бойынша балдарды бөлу.

ТЖБ өткізу бойынша нұсқау;

ТЖБ тапсырмаларының үлгілері;

Тапсырмалардың балл қою кестесі.

ТЖБ жиынтық бағалаудың әдістемелік ұсынысында берілген үлгідегі балл қою кестесіне сәйкес құрастырылады. Аталған кестеге сәйкес мұғалімдер балдардықояды.

Бағалауды стандарттау мақсатында мұғалімдер білім алушылардың ТЖБ жұмыстарының нәтижелерін талқылауы үшін модерация белгілен-ген. Модерациялық комиссияның мүшесі ӘБ жетекшісі, пән мұғалімдері болады. Мұғалім мұнда ТЖБ нәтижелерінің модерация қорытындысы бойынша жоғары немесе төмен деңгейге қарай өзгеруі мүмкін.

Мұғалім модерацияға дейін:

Білім алушылардың ЖБ жұмыстарын балл қою кестесіне сәйкес бағалайды. Балдар қарындашпен қойылады;

ЖБ жұмысы үлгілерін (максималды, минималды балдармен; бағалауда қиындық тудыратын жұмыстарды) іріктеп алады;

Жеке мәліметтерді шифрлейді, білім алушылардың жұмыстарының көшірмелерін дайындайды.

Модерация кезінде:

Жұмыс қорытындысын ұжымда талқылайды, барлық балдардың балл қою кестесіне сәйкес қойылғанына көз жеткізеді;

Қажет болған жағдайда нәтижелерге немесе балл қою кестесіне өзгерістер енгізеді;

Отырыс хаттамасына қол қояды.

Модерациядан кейін:

Модерацияны ескере отырып, білім алушылардың жұмыстарын қайта қарайды, жоғарылату немесе төмендету жағына қарай балдарды өзгертуі де мүмкін;

Соңғы нақты балдарды электрондық журналға қояды.

Оқу жылының басында мектептегі әдістемелік бірлестікте оқу жылына арналып жасалған бағалау жоспары әзірленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық.Екінші (негізгі) деңгей. 2014.
2. www.cpm.kz Педагогикалық шеберлік орталығы NIS.
3. http://www.google.kz Жаңа білім беру технологиясы мен әдіс тәсілдері.
4. Құдайбергенова К.С. Құзырлық табиғаты тұлғаның өзіндік дамуында. – А.: Принт АСС.
5. Жексенбаева У.Б. Компетентностно ориентировапнное образование в современной школе. – Алматы, 2009.

Р.Я. Вебер
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Р.Н. Асылбаев
ғылыми жетекшісі, PhD докторы, Жаратылыстану жоғары мектебінің доценті

PISA ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРІ НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН БАҒАЛАУ

Қоғамның жаһандық процестерді жеделдетуге және оны трансформациялауға, цифрландыруға, экономикалық өзгерістерге, ұлтаралық және конфессияаралық қатынастар динамикасына байланысты сынқатерлері Қазақстанның білім беру жүйесі тарапынан барабар жауап беру қажеттігін талап етеді. Бұл жауап жас ұрпақтың осы өзгерістерге тез бейімделуін ғана емес, сонымен бірге қоғам дамуының негізгі векторларын анықтауды қамтамасыз етуі керек.

Ұлттық білім беру жүйесін дамытудың жаңа векторының пайда болуымен әлемнің басқа елдерімен салыстырғанда елдің білім беру жағдайы туралы жаңартылған ақпарат талап етіледі. Мұндай фактілер білім беру саласындағы әлемдік басымдықтарды көрсететін құралдар негізінде жиналады. Соңғы жылдары нашар зерттелген және арнайы ерекшеленбейтін қазақстандық академиялық қоғамдастықта білім беру сапасын бағалаудағы халықаралық тәжірибеге қызығушылық артты [1].

Сонымен қатар, әлемдік аренада PISA оқушыларының білім жетістіктерін бағалау жөніндегі халықаралық бағдарлама белсенді зерттелуде. Ол ғылыми-педагогикалық зерттеудің үлгісі болып табылады, оның негізгі міндеті – объективті өлшемдер шеңберінде

алынған нақты нәтижелерді талдау және олардан білім беру саясаты үшін ғылыми негізделген және жасампаз тұжырымдар алу.

Осыған байланысты Қазақстанның оқушыларының білім жетістіктерін бағалау жөніндегі PISA халықаралық бағдарламаға қатысуы бірқатар факторларға байланысты болды:

– қазақстандық білім беру жүйесін әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялау;

– оқыту сапасының халықаралық стандарттарын енгізу және оның нәтижелерін бақылау қажеттілігі;

– білім беру мазмұнын өзгерту, білім беру сапасын бағалаудың қазақстандық жүйесін құру [1].

Біздің жұмысымыздың мақсаты – PISA бағдарламасы бойынша Қазақстан оқушыларының физикалық қасиеттерін бағалауға мониторинг жүргізу, сондай-ақ қоғамда толыққанды жұмыс істеу үшін қажетті білім мен дағдыларды орнату.

Зерттеудің негізгі міндеттері ретінде біз:

– қатысу жылдары ішінде білім беру саласындағы әлемдік басым-дықтарды көрсететін құралдар негізінде объективті өлшемдер шеңберінде алынған нақты нәтижелерді талдау;

– PISA бағалауда оқушылардың физикалық қасиеттерін зерттеу;

– PISA мониторингінің үш өлшемін зерттеу: «оқу сауаттылығы»; «математикалық сауаттылық», «жаратылыстану-ғылыми сауаттылық».

Егемендік алған мемлекеттің басты мәселесі – қоғамның дамуындағы басым бағыт ретінде білім беру. Білім беру сапасын бағалау жүйесі білім беру жүйесінің негізгі элементтерінің бірі болып табылады, ол жағдайды білуге негізделген дұрыс басқарудың негізіне алынған және мемлекеттің табыстары мен жетістіктерін бағалауға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының аумағында ОЖСБ, МОДО сияқты білім беру сапасына ішкі бағалау жүргізіледі. Дегенмен, Қазақстанның PISA халықаралық зерттеуіне қатысуы біздің оқушыларымыздың дайындық деңгейін әлемнің басқа елдеріндегі оқушылардың дайындық деңгейімен салыстырмалы бағалауға мүмкіндік береді.

Programme for International Student Assessment (PISA) – мектепте білім беру сапасын бағалаудың бірегей мониторингі, ол оқу материалын меңгерудің нәтижелерін ғана емес, сондай-ақ алған дағдылар мен білімдерді өмірлік проблемаларды шешуде пайдалану білігін де тіркейді. Бұл мониторингтің мектептегі оқуды жақсарту үшін ғана емес, сонымен қатар жоғары білім беруде құзыреттілік тәсілін қалыптастыру үшін өзектілігін анықтайды [2].

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы №726 қаулысына сәйкес білім сапасын бақылау бойынша шара қабылдау қажет [3]. Бұл жобаны 2021 жылдан 2025 жылға дейін іске асыру қажет. Қазақстан PISA білім беруді бағалау мониторингіне 4 рет қатысу мүмкіндігіне ие болды. Соңғы рет 2018 жылы нәтижелерді жариялау

кезінде 2012 жылдан бастап қазақстандық оқушылардың білім сапасының төмендегені байқалды (сурет 1).

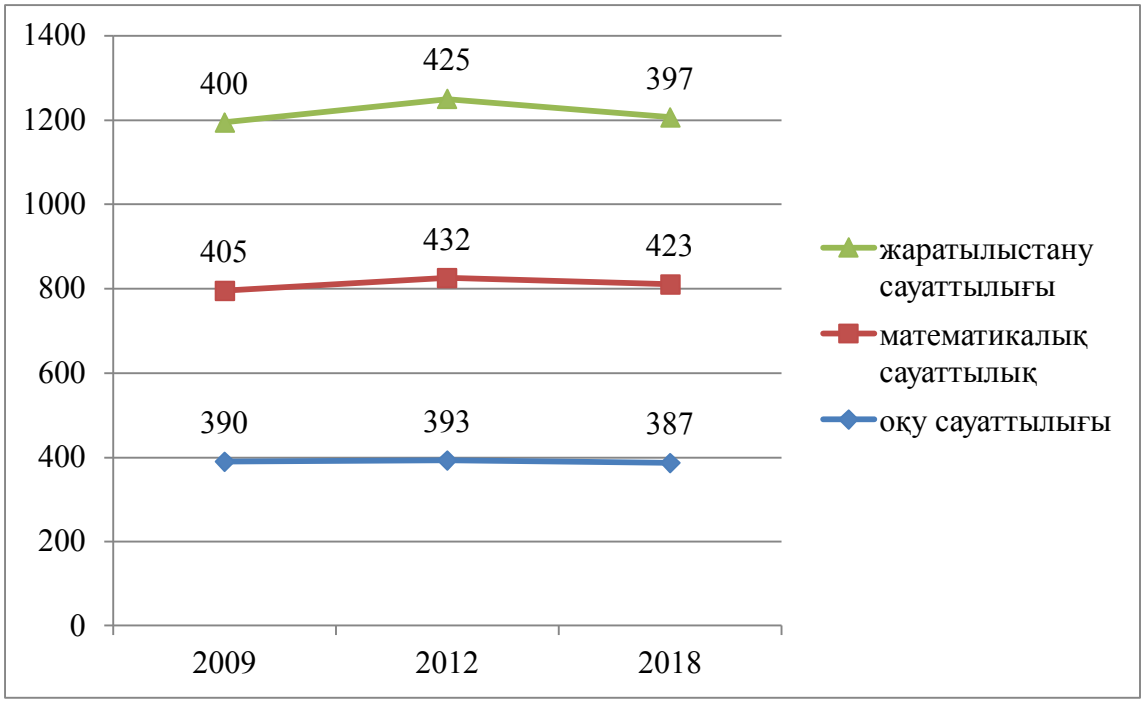

Сурет 1. Оқу, математика және жаратылыстану ғылымдары бойынша оқу үлгеріміндегі үрдістер, жылдар бөлінісінде

Қазақстанның оқу және жаратылыстану ғылымдары бойынша орташа көрсеткіштері 2018 жылы еліміз PISA-ға алғаш рет қатысқан 2009 жылдың деңгейіне жақын болды. Егер бөлек айтатын болсақ, математикада орташа үлгерім 2009 жылмен салыстырғанда едәуір жақсарды. Сонымен қатар, ең жақсы оқитын студенттер арасында оқу және жаратылыстану көрсеткіштері төмендеді. Ресми ақпарат көздеріне сүйенсек, PISA 2018 нәтижелері техникалық стандарттарға толық сәйкес келді. Білім беру сапасын бағалау мониторингіне экономикалық жәрдемдесу және даму ұйымына қатысушы елдер, сондай-ақ ЭЫДҰ-мен жәрдемдесетін елдер қатысады. Мұндай елдердің саны әр уақытта айтарлықтай артып келеді. ЭЫДҰ бойынша үлгерімнің шамамен 500 балға тең орташа көрсеткішін ескере отырып, Қазақстанға қайда ұмтылады.

Бүгінгі таңда фактілер мен ережелерді білу жеткіліксіз, біз оларды әлі де қолдана білуіңіз керек, мысалы, генетикалық өзгертілген өнімдер туралы дау-дамайға өз көзқарасыңызды білдіру немесе жаһандық жылыну туралы газет мақаласын бағалау үшін [2].

Бұл көбінесе туа біткен студенттердің физикалық қасиеттерін дамыту қажеттілігін білдіреді. Мазмұны бойынша негізгі физикалық қасиеттерге бұлшықет күші, жылдамдық, төзімділік, икемділік және ептілік жатады. Адамның моторикасының негізі физикалық қасиеттер

болып табылады және олар моториканың дағдылары мен дағдыларында көрінеді.

PISA зерттеуі мониторинг болып табылады, ол әр түрлі елдердегі білім беру жүйелеріндегі өзгерістерді анықтауға және салыстыруға және білім беру саласындағы стратегиялық шешімдердің тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Көптеген елдерде мектептегі білім сапасын бақылау нәтижелері Чемпиондар Лигасының қойылымы сияқты құмарлықпен бақыланады. Бұл әлемнің көптеген елдерінде осылай қабылданады. Мысалы, Германиядағы PISA-ның 2000 жылғы сәтсіз нәтижелері Ұлттық масқара ретінде қабылданды, мектептегі білім сапасын бағалаудың осы мониторингінің нәтижелері барлық жерде-үй асханасынан бастап Үкімет отырыстарына дейін талқыланды. Әрине, шұғыл шаралар қабылданды, соның арқасында неміс жасөспірімдерінің орташа балы 2000 жылғы 484-тен 2003 жылы 503-ке және 2006 жылы 516-ға дейін өсті. 2009 жылы PISA-ның бұл ел үшін жағымсыз нәтижелері мектеп бағдарламасында елеулі өзгерістерге әкелетіні сөзсіз. Сондықтан Қазақстан оқушылардың білім деңгейін арттыруға ұмтылуы тиіс. Керісінше, білім деңгейі қазір Германия, Эстония, Ресей, Қытай, АҚШ-пен салыстырғанда төмен [4].

Біздің білім беру жүйеміз үшін зерттеуді зерттелетін объектілердің мәнін, себеп-салдарлық байланыстарды түсінуді тексеруге бағыттау қажет. Оқу, физикалық дағдыларды дамыту, шығармашылық мәселелерді шешу және ақпаратты іздеу, талдау және түсіндіру дағдыларын қалыптастыру дәрежесін зерттеу. Мұны шешу үшін студенттер нақты өмірде кездесетін мәселелерге қатысуы керек, онда олар кешенді ойлауды, жоспарлауды және бағалауды қажет ететін тапсырмаларды орындайды, онда олар мәселелерді шешеді және олардың шешімін таңдауға негіз болады. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, осы жұмысты шешуде қолданылатын барлық дағдылар туа біткен, атап айтқанда адамның физикалық дағдыларымен анықталады [5].

Біздің республикада дәстүрлі мектеп тіл ережелерінің белгілі бір жиынтығын, тарихи фактілерді, физикалық заңдарды, математикалық формулаларды және т.б. беруі керек. Бірақ «жақсы» мектеп нақты өмірлік мәселелерді шешуге және ақпаратпен өз бетінше жұмыс істеуге дағдыландыру керек. Мұны «функционалдық сауаттылық» деп атайды. Бұл термин мектептегі білім сапасын бақылау объектісі болуы керек.

PISA зерттеу объектісі 15 жастағы білім алушылардың білім беру жетістіктері болып табылады, олардың жалпы санының 2% қатысады. Бұл жас санатын таңдау көптеген шет елдерде білім беру бағдарламаларының жалпы бағыты бар екендігімен түсіндіріледі және оларды осы жас кезеңіне игеру аяқталуда.

Бұл кезеңде білім алушылардың болашақта пайдалы білімдері мен іскерліктерінің деңгейін анықтау, білім алушылардың қазіргі әлемде табысты бейімделуі үшін қажетті білімді өз бетінше алу қабілеттерін

бағалау, физикалық дағдыларды қалыптастыру мүмкін болып отыр. Әр елдің студенттерін таңдау ықтималды пропорционалды әдіс негізінде қалыптасады. Олар елде бар білім беру мекемелерінің барлық түрлерін және олар іс жүзінде ұсынылған позицияда ұсынады.

Жоғарыда атап өткеніміздей, PISA мектебінде білім беру сапасының мониторингі негізгі үш бағыт бойынша жүргізіледі:

– оқу сауаттылығы;

– математикалық сауаттылық;

– жаратылыстану сауаттылығы;

Мектептегі білім беру сапасына мониторинг жүргізу кезінде оқушылардың жалпы білім беру және зияткерлік дағдыларды меңгеруін бағалауға басты назар аударылады. Математикалық сауаттылықты, оқу сауаттылығын, жаратылыстану-ғылыми сауаттылықты және мәселелерді шешу қабілетін тексеру үшін кешенді немесе құрылымдалған тапсырмалар әзірленеді. Тапсырмаларға кейбір мәселелерді сипаттайтын жеке мәтін және оған әртүрлі қиындықтардың 1-6 сұрақтары кіреді. Тапсырмаларды орындау нәтижелері бойынша оқушылардың мәтіндегі мәселені анықтап, оны белгілі бір пән саласындағы білімді қолдана отырып шешу қабілеті бағаланады.

Біз осы үш бағыттың не екенін түсінуіміз керек:

Математикалық сауаттылық – бұл математиканың әлемдегі рөлін анықтау және түсіну дәрежесі, сонымен қатар жақсы негізделген математикалық пайымдаулар айту және математиканы қызығушылық пен ойлаушы адамға тән қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін пайдалану.

Жаратылыстану – ғылыми сауаттылық-табиғи-ғылыми білімді қолдана білу, проблемаларды анықтау және қоршаған әлемді және оған тиісті шешімдер қабылдау үшін адамның іс-әрекеті әкелетін өзгерістерді түсіну үшін қажетті негізделген тұжырымдар жасау.

Оқу сауаттылығы – жазбаша мәтіндерді ұғыну және оларға рефлексия жасау, өз мақсаттарына қол жеткізу үшін олардың мазмұнын пайдалану, білім мен мүмкіндіктерді дамыту, қоғам өміріне белсенді қатысу қабілетінің дәрежесі. Оқу техникасы мен мәтінді тура түсіну емес, мәтінді түсіну және рефлексия, оқылымды әртүрлі мақсаттарда пайдалану бағаланады .

Оқушылардың білім сапасын бағалау мониторингінің осындай санаттары оқушылардың физикалық дағдыларын дамытуға әкелетін білім беру сапасын арттырудың негізгі факторларын анықтауға мүмкіндік береді. Оқушыларды бағалау тәжірибесі оқушылар мен оқытушыларға да, мемлекетке де мәселені ұлттық деңгейге жатқызуға түрткі болады. Бұрын біз нақты жағдайға мүмкіндігінше жақын сабақ студенттерді нақты, коммуникативті мәселені әртүрлі тәсілдермен шешу үшін барлық физикалық білімдерін, дағдылары мен дағдыларын қолдануға итермелейтінін атап өттік. Сабақтың бұл түрі студенттер үшін қызықты және практикалық маңызы зор. Оқушылардың физикалық

дағдыларын PISA мониторингінің үш критерийін пайдалана отырып бағалауға болады, бұл оқу сауаттылығы, математикалық сауаттылық, жаратылыстану-ғылыми сауаттылық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстандағы PISA 2009 халықаралық зерттеуінің қорытындысы бойынша Ұлттық есеп: Т.М. Андреева, У.М. Әбдіғапбарова, Ж.Р. Азмағанбетова, Ж.Н. Базарбекова, Н.Т. Байгелова. – Астана: БСҚА, – 155 б.

2. Қазақстанның PISA-2012 жобасындағы нәтижелері Ұлттық білім беру статистикасы және бағалау орталығы. – Астана, 2013.

3. «Сапалы білім» Білімді ұлт ұлттық жобасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 Қаулысы

4. Kazakhstan – Country Note – PISA 2018 Results [www.oecd.org/pisa/ publications/PISA2018_CN_KAZ.pdf]

5. Imambayeva Geisha E., Akhmetova Aigul B. reading literacy in kazakhstan and lifelong learning from the perspectives of different ages // crede Experto: көлік, қоғам, білім, Тіл. 2021. №2.

Н. Батырхан
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Р.Н. Асылбаев
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, PhD, Жаратылыстану жоғары мектебінің доценті

ФИЗИКА САБАҒЫНДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ

Аннотация. Мақалада физика сабақтарында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану мәселесі қарастырылған. Осы мәселе бойынша негізгі проблемалар мен оларды шешу жолдары ұсынылған және физика сабақтарында компьютерлік технологияны қолданудың маңыздылығы келтірілген.

Кілт сөздер: физика, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос использование информационно-коммуникативных технологий на уроках физики. Представлены основные проблемы и пути их решения по данному вопросу и важность и значимость использования компьютерных технологий на уроках физики.

Annotation. The article discusses the use of information and communication technologies in physics lessons. The main problems and ways to solve them on this issue and the importance and significance of using computer technology in physics lessons are presented.

Қазіргі ақпараттық қоғамда өркениеттің дамуының негізі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар кеңінен қолданылатын ақпараттық процестер болып табылады. Адам қызметінің барлық салаларына

ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу ақпараттандырудың жаһандық процесінің пайда болуына және дамуына ықпал етті. Өз кезегінде, бұл процесс ресейлік білім беру жүйесін реформалау мен модернизациялаудың маңызды шарттарының бірі болып табылатын білім беруді ақпараттандыруды дамытуға серпін берді. Өйткені білім беру саласында өздері өмір сүріп, жұмыс істейтін қоғамның жаңа ақпараттық ортасын қалыптастыратын адамдар дайындалады және тәрбиеленеді.

Білім беруді ақпараттандыру мәселелері келесі негізгі себептерге байланысты XXI ғасырдың іргелі және маңызды жаһандық проблемасы болып табылады.

Ақпараттық – білім беру технологиялары – бұл педагогикалық мақсаттарға жету үшін арнайы техникалық ақпараттық құралдарды (компьютер, аудио, кино, видео) пайдаланатын білім беру саласындағы барлық технологиялар [1].

Білім беруде ақпараттық компьютерлік технологияларды (АКТ) қолданудың дәстүрлі оқытуға қарағанда бірқатар артықшылықтары бар:

1. Ақпараттық технологиялар оқу ақпаратын ұсыну мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді. Түсті, графиканы, дыбысты, барлық заманауи бейне жабдықтарын қолдану іс-әрекеттің нақты ортасын қалпына келтіруге мүмкіндік береді;

2. Компьютер оқушылардың оқуға деген ынтасын едәуір арттыруға мүмкіндік береді. Мотивация тапсырмаларды дұрыс шешуді барабар ынталандыру арқылы артады;

3. Акт оқушыларды оқу процесіне тартады, олардың қабілеттерін кеңінен ашуға, ақыл-ой белсенділігін арттыруға ықпал етеді;

4. Оқу процесінде АКТ қолдану оқу міндеттерін қою және оларды шешу процесін басқару мүмкіндіктерін арттырады. Компьютерлер әртүрлі заттардың, жағдайлардың, құбылыстардың модельдерін құруға және талдауға мүмкіндік береді;

5. АКТ оқу процесін басқарудың икемділігін қамтамасыз ете отырып, оқушылардың іс-әрекетін бақылауды сапалы өзгертуге мүмкіндік береді;

6. Компьютер оқушылардың рефлексиясын қалыптастыруға көмектеседі. Оқу бағдарламасы білім алушыларға өз іс-әрекеттерінің нәтижесін көрнекі түрде ұсынуға, қателік жіберілген мәселені шешудегі кезеңді анықтауға және оны түзетуге мүмкіндік береді [1].

Мектепте келесі ақпараттық технологиялар мен электрондық білім беру ресурстары белсенді қолданылады:

– электрондық оқулық;
– мультимедиялық жүйе;
– электрондық кітапхана каталогы;
– деректер банкі, мәліметтер базасы;
– жергілікті және таратылған (Ғаламдық) есептеу жүйелері;

– электрондық пошта;

– телеконференция жүйесі [15].

Физика сабағында оқу процесінде АКТ қолданудың негізгі бағыттары.

Әрі қарай, заманауи компьютерлік технологиялар бір бағдарлама шеңберінде мәтіндерді, графиканы, дыбысты, анимацияны, бейнеклиптерді, жоғары сапалы фото кескіндерді, сапасы теледидардан кем түспейтін толық экранды бейненің жеткілікті үлкен көлемін біріктіруге мүмкіндік беретінін ескере отырып, оқытуда ақпараттық технологияларды қайда және қалай пайдалану керектігін жүйелеуге тырысамыз.

Біріншіден, АКТ-ны жаңа материалды ұсыну кезінде қолданған жөн-білімді визуализациялау (демонстрациялық-энциклопедиялық бағдарламалар; Power Point презентация бағдарламасы). Екіншіден, «Физикон» типті оқыту бағдарламаларын пайдалана отырып, виртуалды зертханалық жұмыстарды жүргізу кезінде. Үшіншіден, зерттелетін материалды бекіту кезінде (тренинг – әртүрлі оқу бағдарламалары, зертханалық жұмыстар). Төртіншіден, АКТ қолдану білімді бақылау және тексеру жүйесінің тиімділігін арттырады (бағалаумен тестілеу, бағдарламаларды бақылау). Бесіншіден, акт оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыруға мүмкіндік береді («Репетитор» типті оқыту бағдарламалары, энциклопедиялар, дамытушы бағдарламалар).

Және, сөзсіз, акт оқушының нақты қабілеттерін (зейін, есте сақтау, ойлау және т.б.) дамыту және жаттықтыру үшін қажет [2].

Қазіргі уақытта білім беру, ақпараттық технологиялардың дамуы физика сабағында электронды оқыту құралдарын пайдаланбау мүмкін емес деңгейге жетті.

Интерактивті бағдарламалар:

«Ашық физика», «Физика, 7–11 сыныптар» Физикон, «Физика, 7–11 сынып. Көрнекі құралдар кітапханасы», «Кирилл мен Мефодийдің физика сабақтары», «мектептегі физика» электронды сабақтары мен тесттері – бұл мектеп, лицей, гимназия, колледж оқушыларына, оқуға түсуге арналған курстар жоғары оқу орнына, техникалық жоғары оқу орындарының бірінші курс студенттеріне және физиканы өз бетінше оқуға түсуге. Олардың мазмұны Ресейдің жалпы білім беретін мекемелеріне арналған физика курсының бағдарламасына сәйкес келеді. Курстың кейбір бөлімдері негізгі және орта мектеп бағдарламасынан асып түседі және физиканы тереңдетіп оқытуда қолданыла алады. Курс визуалды интерактивті түрде физика бойынша кең білім алуға барлық мүмкіндіктерге ие. Ол жоғары оқу орындарына түсу кезінде емтихандарға дайындалу, рефераттар мен шығармашылық жұмыстар жасау үшін таптырмас көмекші болады. Курстың негізгі бөліктері: «Теория», «бақылау сұрақтары», «өз бетінше шешуге арналған сұрақтар» және «шешімдері бар мәселелер»; олар курста жүзеге асырылатын оқу іс-әрекетінің әртүрлі түрлеріне сәйкес келеді.

Виртуалды физикалық зертхана – құрылғылар мен материалдар олардың графикалық немесе анимациялық кескіндерін алмастыратын тәжірибелер жасауға арналған, бірақ ең бастысы-нақты физикалық процесс имитацияланған. Виртуалды стендтер ешқандай жағдайда нақты практикалық зерттеулерді алмастырмайды, бірақ оларға дайындық кезеңінде, зертханалық базаның жетіспеушілігі жағдайында немесе тестілеу өте қымбат процесс болса, виртуалды стендтер алмастырылмайды. Виртуалды зертханалық стенд компьютерлік бағдарламаны ұсынады, ол компьютерлік графика мен анимация құралдарын қолдана отырып, компьютер экранында өлшеу құралдары орнатылған нақты зертханалық стендті модельдейді. Студент белгілі бір зертханалық жұмыс үшін құрылғылар мен материалдарды таңдай алады және компьютерлік тінтуірді манипуляциялау арқылы оларды тиісті стенд коннекторларына орната алады.

Электрондық энциклопедиялар.

Мультимедиялық дәрістер. Бұл компьютер экранында дикторлық мәтінмен синхронды түрде пайда болатын дәрістер: мәтін, жүгіру жолы түрінде, негізгі формулалар, графиктер, сондай-ақ үш өлшемді компьютерлік анимациялар, бейне және мультфильм фрагменттері.

Компьютерлік модельдер, апплеттер. Бұл ресурстар студенттерге компьютер экранында күрделі және қауіпті процестердің имитациясын байқауға мүмкіндік береді, мысалы: ядролық реактордың немесе лазерлік қондырғының жұмысы, тербелістер мен толқындық құбылыстардың әр түрлі түрлері, Электр және магнит өрістеріндегі бөлшектердің қозғалысы және т.б. ең бастысы, студенттер модельдің тиісті параметрлерін өзгерту арқылы аталған процестерді басқара алады.

Виртуалды зертханалар мен дизайнерлер. Бұл ресурстар-бұл компьютер экранында әртүрлі эксперименттік қондырғыларды жинауға және осы қондырғыларды қолдана отырып көптеген эксперименттер мен зерттеулер жүргізуге мүмкіндік беретін зертханалар.

Виртуалды зертханалық жұмыстар. Көбінесе әзірлеушілер өздерінің электрондық ресурстарын зертханалық жұмыс деп атайды. Айтпақшы, олар бұл бағдарламалар әдетте дәстүрлі жабдықты пайдалана отырып, сабақтарда орындалатын зертханалық жұмыстарға еліктейтінін білдіреді.

Электрондық тапсырмалар немесе тапсырмалар пакеттері. Бұл ресурстардың мақсаты-оқушыларды есептерді шешуге үйрету. Бұл бағдарламаларда әр түрлі деңгейдегі тапсырмалар, анықтамалық материалдар, кеңестер, сондай-ақ тапсырмалардың толық шешімдері болуы мүмкін.

Электрондық дидактикалық материалдар. Бұл электронды мәліметтер базасы немесе мұғалімдерге арналған басқа материалдар жиынтығы, оларда тапсырмалар, жаттығулар, тесттер, тесттер, анықтамалық кестелер, сызбалар, графиктер және т.б. мұндай ресурстар мұғалімге

сабаққа материалдарды оңай және тез дайындауға және басып шығаруға мүмкіндік береді.

Көптеген дидактикалық материалдарды Интернеттен көптеген сайттардан табуға болады.

Бұл цифрлық ресурстардың ақпараттық құрамдас бөлігі ғана емес, сонымен қатар практикалық бағыты да бар. Қызығушылық арқылы зерттелушінің сыртқы белгілері емес, ондағы себеп-салдарлық байланыстар ашылады. Педагогикалық практикадағы танымдық қызығушылық көбінесе оқушылардың танымдық іс-әрекетін белсендіру құралы, мұғалімнің оқу процесін тартымды етуге мүмкіндік беретін тиімді құралы ретінде қарастырылады, оқушылардың еріксіз назарын өзіне аудара алатын, олардың ойлауын белсендіретін аспектілерді бөліп көрсетеді.

Қорытындылай келе АКТ-ны сабақтарда қолдануды тиімді, себебі, бұл оқушылардың пәнді оқуға деген танымдық қызығушылығын арттырады, зейінді, логика мен ойлау қабілетін дамытады, қызығушылық пен тәртіпті белсендіреді. Сабақтар қызықты әрі бай, жақсы қарқынмен өтеді.

АКТ қолдану ұсынылған материалдың жоғары сапалы көрініу деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік береді, оқу процесіне әртүрлі жаттығуларды қосу мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді, жадтың барлық түрлерін белсендіреді. АКТ-ны қолданатын сабақтар студенттердің пәнге деген қызығушылығын арттыруға және білімді жақсы игеруге ықпал ететін белгілі бір эмоционалды жағдай жасайды.

Осылайша, физика сабақтарында АКТ қолдану келесі оң нәтижелерге әкеледі: оқушылардың физикаға деген қызығушылығы артады, оқушылар белсенді шығармашылық, зерттеу жұмыстарына қатысады, шығармашылық принциптері, тәуелсіздігі, талдау, салыстыру, жалпылау қабілеті дамиды, зерттелетін пәнге оң мотивация қалыптасады, оқу сапасы мен оқу үлгерімі артады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: Ин-т проф. обр. РАО, 1995. – 336 с.

2. Апатова Н.В. Информационные технологии в школьном образовании. – М., 1994.

3. Дунин С.М. Компьютеризация учебного процесса // Физика в школе. – 2004. – №2, №12.

4. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании

5. Стариченко Б.Е. Компьютерные технологии в образовании. – Екатеринбург, 1997.

С.Б. Жолдасова
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.А. Кисабекова
научный руководитель, PhD, преподаватель-эксперт, г. Павлодар

ОРТА МЕКТЕПТЕГІ МЕХАНИКА ТАРАУЫ БОЙЫНША САПАЛЫҚ ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУ

Қазіргі заманың даму жағдайында жаратылыстану ғылымдарына байланысты мамандықтарға сұраныс өте көп. Бұдан шығатын қортынды, мектеп қабырғасында оқушыларға жаратылыстану пәндерін тереңдетіп оқыту міндеті тұр. Жалпы физика пәні техникалық пәнді таңдаған оқушылар үшін негізгі баспалдақ болып табылады. Сондықтан көптеген оқушылар 9 және 11 сыныптарда негізгі емтихан тапсыратын пән физиканы таңдап алады.

Физика бойынша сапалық тапсырмада физикалық құбылыстың сапалық жағына байланысты мәселе шешіледі. Мұндай есептер физика заңдарына негізделген логикалық тұжырымдар арқылы немесе зерт-ханалық зерттеулер жағдайында графикалық немесе эксперименталды түрде шешіледі.

Сапалық есептерді бағалау критерийлері есептеу міндеттері үшін ұқсас өлшемдерден ерекшеленеді. Қазіргі мектепте физикалық тапсырмалар пәнді оқуда көмекші болып табылады. Сапалық есеп – білім беру және ғылыми қызметте айналысуға тура келетін жағдай, олардың белгілімен байланысын білу негізінде белгісізді анықтау қажет.

1. Физикалық түсініктердің неғұрлым нақты қалыптасуына, жан-жақты және тереңірек түсінуге, оқыту мазмұнын берік меңгеруге ықпал етеді. Физикалық есептер үшін материалды дұрыс таңдау арқылы студенттерді жаңа материалмен таныстыруға, олардың білім аясын кеңейтуге, балаларды оқытылатын курстың келесі бөлімдерін меңгеруге дайындауға болады. Бұл физикалық есептерді шешудің танымдық құндылығы.

2. Табиғат құбылыстарын түсіндіру және практикалық есептерді шығару үшін физикалық заңдылықтарды қолдану дағдылары мен дағдыларын қалыптастырады және бекітеді. Осылайша, теория мен практиканың бірлігі жүзеге асады.

3. Политехникалық білім беру принципін жүзеге асыруға мүмкіндік береді (техникалық мазмұны бар тапсырмаларды таңдау).

4. Белгілі бір мазмұны бар физикалық формулаларды «жандан-дыруға», оқушыларға формулаларды таңдауда және оларды қолдануда дағдыландыруға көмектеседі.

5. Әртүрлі жүйелердегі физикалық шамалардың атаулары туралы білімін және қолданылуын бекітеді, тұрақты шамалар кестелерімен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастырады;

6. Пән аралық байланыс орнатудың тиімді тәсілдерінің бірі.

7. Өтілген материалды қайталауға, білімді бақылауды ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Сапалық есептерді атау және анықтау туралы физиктер арасында бірауызды пікір жоқ. Әртүрлі атаулар ұсынылды: «практикалық тапсырмалар», «практикалық сұрақтар», «логикалық тапсырмалар», «ауызша есептер», «тест сұрақтары», «сапалық сұрақтар» және т.б..

Сапалық есептер қысқа мерзімде қарастырылатын мәселенің физикалық мәнін анықтауға мүмкіндік береді, ол үшін кейде басқа есеп түрлерінің тиімділігі аз болады. Сапалық есептерді формальды түрде шешу мүмкін емес. Көлемі шағын және мазмұны жағынан алуан түрлі, сапалық тапсырмалар оқушылардың нақты материалды жинақтауына ықпал етеді. Сапалық есептерді шешу кезінде құбылыстың физикалық мәнін талдау қажет, сондықтан оқушының сапалық есепті дұрыс шешуі оның зерттелетін материалды түсінгендігін дәлелдейді.

Сапалық мәселелерін шешу – сабақтың сапасын арттырудың, оқытудағы абстрактілікті жоюдың тамаша құралы, сонымен қатар оқушылардың білімі мен дағдыларын тереңдету, бекіту және тексеру әдісі және мектептен тыс және мектептен тыс білімдерін жетілдірудің маңызды құралы. [1].

Сапалық мәселелерін шешу кезінде оқушылардан ойлау мен пайымдау тәуелсіздігін, құбылыстардың өзара байланысын түсіну және дұрыс логикалық қорытындылар мен қорытындылар жасай білу талап етіледі. Сапалық есеп осындай сұрақ қояды, оның жауабын оқушы есептің берілген шарттарын және физикадан өз білімін синтездей отырып өзі құрастыруы керек [2].

Атау туралы шешім қабылдағаннан кейін біз сапалық мәселенің анықтамасына мазмұндық-аналитикалық зерттеу жүргіземіз және оның негізінде әдіснамаға қатысты қазіргі заманғы көзқарастарға сәйкес келетін анықтаманы құрастырамыз. Бірақ алдымен мазмұнды талдау әдісінің не екенін анықтап алайық.

Контент-анализ (контент-анализ) әртүрлі зерттеулерде қолданылатын құжаттарды зерттеу әдістерінің бірі болып табылады [3].

«Мазмұн» (мазмұн) сөзі қарым-қатынас объектісі бола алатын сөздерді, суреттерді, белгілерді, ұғымдарды, тақырыптарды немесе басқа хабарларды білдіреді.

«Талдау» сөзін (ыдырау, бөлшектеу) тұтасты бөліктерге бөлу процесі ретінде анықтауға болады. Ал талдау синтезбен тығыз байланысты [4].

Мазмұнды талдау әдісімен шешілетін мәселе өте қарапайым және айқын схемаға сәйкес келеді: «Кім не айтты». Осылайша алынған мәтіннің сандық сипаттамалары құжаттың сапалық мазмұны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты мазмұнды

талдау әдісі көбінесе құжаттарды сапалық және сандық талдауды білдіреді.

Осылайша, мазмұнды талдаудың мақсаты мәтіннен тыс шындықты түсіну болып табылады, яғни. құжат және оны талдау негізінде зерттеушілер нақты объектілер туралы қорытынды жасайды.

Мазмұндық-аналитикалық зерттеу процесінде сапалық міндеттердің әртүрлі анықтамалары және оларды шешу туралы мәлімдемелер алынды.

Барлық құжаттарды талдағаннан кейін іріктеу бірліктері-белгілері анықталды – сапалық мәселенің анықтамасы:

1) сапалық есеп – есептеуді қажет етпейтін есеп.

2) сапалық тапсырма – шешуде оқушылардың назары қарастырылатын құбылыстар мен процестердің физикалық мәніне аударылатын тапсырма.

Осы екі анықтамаға сүйене отырып, біз әдіснамалық тұрғыдан сапалы мәселенің ең жалпы анықтамасын құрастырдық және ол бізге мынадай болып көрінеді:

Сапалық есеп – бұл оқушылардан физиканың заңдары мен әдістерін қолдануға негізделген ақыл-ой және практикалық әрекеттерді талап ететін, оны шешуде оқушылардың назарын математикалық есептеулерге аудармай, толығымен маңызды нәрсені анықтауға бағытталған жағдай. құбылыстар мен процестерде, олардың арасындағы байланысты орнату туралы.

Оқушылар ұғымның мазмұнын, оның мәнді белгілерін меңгергенде сапалы тапсырмалардың маңызы зор. Бірақ олардың табиғат құбылыстарын талдау әдісін меңгеру процесінде де маңызы зор. Кез келген мәселені шешу белгілі бір құбылысты талдаудан басталатыны белгілі, сондықтан да физика пәнінің оқу процесінде сапалық есептердің рөлі зор [5].

М.Е. Тульчинский: «Сапалық есептерді шешу материалды тереңірек меңгеруге ықпал етеді, интеллекттін, ойлауын дамытады, физикаға қызығушылықты оятады» деп жазды. Сапалық есептер, егер олар мектеп оқушылары өмірде кездесетін кейбір табиғи құбылыстар немесе фактілерді түсіндіруді ұсынса, үлкен қызығушылық тудырады «.

Сапалық есептер физика заңдарына негізделген логикалық тұжырымдар арқылы графикалық немесе эксперименталды түрде шешіліп, математикалық есептеулер қолданылмайдығы туралы атап өттік. Енді шешімдері бар сапалық есептер мен мысалдарын қарастырайық.

Есеп №1. Жылдам пойыздың жолаушысы келе жатқан пойыздың вагондарына терезеден қарайды. Қарама-қарсы пойыздың соңғы вагоны оның терезесінен өтіп бара жатқанда, жолаушы оның қозғалысы күрт баяулағанын сезді.

Шешімі. Жылдамдықты қосу. Пойыздардың өзара қозғалысының салыстырмалы жылдамдығы екі пойыздың жерге қатысты қозғалыс жылдамдығының қосындысына тең. Бұл жылдамдық қозғалмайтын заттарға қатысты бір пойыздың жылдамдығынан үлкен екені анық.

Есеп №2. Метро эскалаторы 0,75 м/с жылдамдықпен жоғары қарай жылжиды, а) барлық уақытта туннельді жарықтандыру шамдарының бірінің деңгейінде болу үшін эскалатор арқылы қандай жылдамдықпен және қандай бағытта жүру керек? б) басқа төмен түсетін баспалдақта қозғалмай тұрған жолаушылардың жылдамдығымен төмен түсу үшін көтерілетін баспалдаққа қатысты қандай жылдамдықпен қозғалу керек еді?

Шешімі. Қозғалыстың салыстырмалылығы. а) Метро эскалаторы бойымен 0,75 м/с жылдамдықпен қарама-қарсы қозғалысқа өту керек. б) жылдамдықты қосу. Жылдамдығы 1,5 м/с.

Механика бойынша дәл осындай есептер сапалық есептердің мысалы бола алады. Келесі, «Механика» тарауы бойынша орта мектепте қолдануға болатын келесідей сапалық есептер ұсынылады.

Есеп №1. Материялық нүктенің қозғалыс теңдеуі мынадай: $x = -0,2t^2$ Бұл қандай қозғалыс?

Есеп №2. Жазық қисық сызықты траектория бойымен қозғалу кезінде бөлшектің қалыпты үдеуі: а) нөлге тең; б) тұрақты векторға тең бола ала ма?

Есеп №3. Бөлшектің қалыпты үдеуі үнемі модульде болады. Қозғалыс бағытына тангенциалды үдеу болған жағдайда бөлшектердің траекториясының формасы туралы не айтуға болады: а) нөлге тең; б) оң; в) теріс?

Оқушылардың техникалық қабілетін дамытуда, оларды теориялық білімдерін іс жүзінде қолдана білуге үйретуде, алған нәтежелері мен анықталған мәселелерін талдауда графиктік есептерді шығарту өте пайдалы. Оқушылар өздері есептеу нәтижесінде алған графиктерін қадағалай отырып, ол нені түсіндіретінін, осы жалғыз (қисық па, әлде түзу ма) сызықтың сыр–сипатында қаншама сыр жатқанын ұғатындай дәрежеге көтерілуі керек. Шынында, бір сызықтың сыры соншалықты мол екенін, оның әрбір нүктесі тұнып тұрған өзгерістер мен процестер екенін оқушылар өздері біліп, өздері сезгені құба-құп. Оның үстіне графиктің ең кем дегенде физикалық екі шама арасындағы функциялық тәуелділікті көрсететін кескін сурет екенін, есептерді де, қарастырылатын қағиданы да оңайлататынын ескеру керек. Графиктік есептерді шығаруда қарастырылатын физикалық шамалар арасындағы функциялық тәуелділікті түсіну оқушылардың оны игеру дағдыларын дамытады. Сонымен, физикалық графиктік есептер әрі дағдыны, әрі танымды дамытатын тартымды тәсіл болып шықты. Оның үстіне, мұндай есептер физикалық тұрақтылар мен коэффициенттерді де оқушылардың есінде қалдыруына едәуір көмегін тигізеді.

Қорытындылай келе, сапалық есептер оқушылардың логикалық ойлау қабілетіне оң әсер етеді. Себебі, сапалық есептердің құрылымы және мазмұны математикалық әдіспен есептерді шешпей-ақ есептерді оңай есептеуге болатындығын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қошанова М., Оқушылардың бақылау қабілеттерін дамыту // Бастауыш мектеп. – 2004. – №1. – 26-29 б.

2. Усова А.В., Тулькибаева Н.Н. Практикум по решению физических задач. – Просвещение, 1992. – 196 б.

3. Фирганг Е.В. Руководство к решению задач по курсу общей физики: Оқу әдістемелік құрал. – Лань, 2008. – 265 б.

4. Анарбаева А.Т. Физика есептерін шығару тәсілдері. – Алматы: Мектеп, 1987. – 154 б.

5. Михеева Н.К., Цветова О.И., Оноприенко О.В. Методические рекомендации к решению качественных задач по физике. – 1990. – 28 б.

Р.А. Жүнісова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің жаратылыстану ғылымдары жоғары мектебінің докторанты, Павлодар қ.
А.Қ. Сейтханова
ғылыми жетекшісі, PhD докторы, Жаратылыстану ғылымдары жоғары мектебінің доценті, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

«ЭЛЕКТР ЖӘНЕ МАГНЕТИЗМ» ПӘНІН ОҚУ БАРЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Жоғары оқу орындарында «Электромагнетизм» пәнің оқу барысында болашақ физика мұғалімдерінің зерттеушілік дағдыларын дамыту жолдарына зерттеу жүргіздік. Бұл зерттеудің мақсаты электр және магнетизм бойынша дәрістер, практикалық және зертханалық сабақтарда студенттердің зерттеушілік қабілеттерін арттыру болып табылады. Зерттеу тақырыбының өзектілігі болашақ физика мұғалімдерін мектеп оқушыларымен зерттеу жұмыстарын ұйымдастыруға дайындау мәселесі болып табылады.

Түйін сөздер: зерттеушілік дағдылар, қабілеттілік, құзыреттілік қалыптастыру, болашақ мұғалім, оқыту, электр тогы, магнетизм.

Аннотация. Нами проводилось исследование развития исследовательских умений будущих учителей физики в процессе изучения электромагнетизма в вузе. Целью данного исследования является совершенствование исследовательских способностей студентов на лекционных, практических и лабораторных занятиях по электричеству и магнетизму. Актуальность темы исследования заключается в проблеме подготовки будущих учителей физики к организации исследовательской деятельности со школьниками.

Ключевые слова: исследовательская умения, способность, формирование компетенции, будущий учитель, преподавание, электричество, магнетизм.

Annotation. We conducted a study of methods for developing the research skills of future physics teachers in the process of studying «Electromagnetism» at a university. The purpose of this study is to improve the research abilities of students in lectures, practical and laboratory classes on electricity and magnetism. The relevance of the research topic lies in the problem of preparing future physics teachers for organizing research activities with schoolchildren.

Keywords: research skills, ability, competence formation, future teacher, teaching, electricity, magnetism.

Біздің ойымызша, ЖОО-да «Физика», «Физика және информатика», «Математика және физика» мамандарын даярлау бағыты бойынша базалық пәндерді оқытудың бір бөлігі ретінде, ғылыми-зерттеу әрекетінің элементтерін енгізу қажет. «Ғылыми-зерттеу іс-әрекеті және академиялық жазу негіздері» пәнін оқу барысында зерттеу дағдыларын дамыту үшін өзекті тақырыптар қарастырылған. Біздің зерттеуіміз «Электр және магнетизм» міндетті компонентін оқу кезінде жүргізілмекші. Бұл пән болашақ физика мұғалімдерінің зерттеушілік дағдыларын қалыптастырудың негізі бола алады. Болашақ физика мұғалімдерінің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру, олардың оқу іс-әрекеті процесінде, бір-бірімен тығыз байланысты теориялық зерттеулер мен физикалық эксперимент саласында тиімді ұйымдастырылуы мүмкін.

Студенттердің ғылыми-зерттеу құзыреттілігін арттыру мақсатында «Электр және магнетизм» пәні бойынша дәріс сабақтарына арналған оқу құралын әзірледік.

Оқу құралын құрастыру барысында «Электр және магнетизм» дәріс курсының негізгі мазмұнын көрсетіп, пәндік оқу нәтижелеріне қол жеткізуді қамтамасыз етіп, зерттеушілік қабілеттерін қалыптастыруға ықпал етуі керек деген ұстанымнан шықтық.

Дәріс кезінде әдебиетпен жұмыс істеу, ақпаратты талдау, қорытынды жасау қабілетін дамытады; материалды логикалық тұрғыдан түсіну, ондағы негізгі ойды бөліп көрсету; фактілерді салыстыру; жаңа фактілер мен құбылыстарды салыстыру және жалпылау; бұрыннан белгілі деректермен салыстыру дағдылары қалыптасады. Оқу құралында дәрістер рет – ретімен, курстың бірінші бөлімі: «Электростатикадан» бастап одан әрі тұрақты және айнымалы ток, магнит өрісі, электро-магниттік индукция және заттардың магниттік қасиеттерін зерттеу тақырыбына дейін оқытылу барысында тақырыптар кеңейтіліп, тереңдетіледі.

Тәжірибелік сабақтарда күрделі есептерді шығару; ғылыми-зерттеу әрекетінің шағын дәрежесі бар тапсырмалар; ізденіс, шығармашылық сипаттағы міндеттер; мәнін түсіну және шешімнің бағытын таңдау; әдебиеттерді талдау, педагогикалық фактілер мен құбылыстарды салыстыру, жүйелеу; белгілі бір педагогикалық құбылыстың мазмұнын, себеп-салдарын, пайда болу және даму процесін көру, түсіну және түсіндіру дағдылары пысықталады. Бұл оқушының зерттеушілік

дағдыларын қалыптастыратын білімдері мен ақыл-ой дағдыларының өзара байланысының дамуына ықпал етеді. Зерттеушілік құзіреттілікті қалыптастырудың бір жолы – физика сабағында шығармашылық және эксперименттік тапсырмаларды қолдану.

Шығармашылық тапсырмалардың бірқатар қызметтері бар [1]: студенттердің шығармашылық ойлауын дамытады; оларды пәнді оқуға ынталандырады; танымдық қызығушылықты белсендіреді; шығармашылық қызметте тәжірибе жинақтауға мүмкіндік береді; білім беру мәселелерінің шешімін өз бетінше іздеу қабілетін дамытады; студенттерді жоғары оқу үлгеріміне жетуге жұмылдырады; білім берудің теориялық және практикалық аспектілерінің бірлігін қамтамасыз ете отырып, физикалық білімдерді техника мен өндірісте пайдаланумен танысуға ықпал етеді. В.Г. Разумовский, шығармашылық тапсырмалар екі түрге бөлінеді [2, 10 б.]: 1. Зерттеу – «Неге?» деген сұраққа жауап беру; 2. Дизайн – «Қалай жасауға болады?» деген сұраққа жауап беру. Физикада шығармашылық тапсырмалар келесі формада болуы мүмкін: есептеу; эксперименттік; зертханалық жұмыстардың негізіне алынған сұрақтар түрінде; физикалық шеберхана жұмысына есептер [3].

Эксперименттік тапсырма – эксперименттік зерттеу әдісінің құрылымын барынша толық көрсететін және физика сабақтарында оқушылардың зерттеушілік дағдыларын мақсатты түрде қалыптастыруға және дамытуға мүмкіндік беретін мектептегі физикалық эксперимент түрлерінің бірі [4].

Зертханалық жұмыс – физика бакалаврының ғылыми-зерттеу құзыреттіліктерінің құрылымдық құрамын және олардың қалыптасу көрсеткіштерін ашады: ғылыми-зерттеу қызметіне оң мотивация; ғылыми ақпарат көздерімен жұмыс істеуге тұрақты қызығушылық; іздену және зерттеу мәселелерін шешудегі белсенділік; ғылыми-зерттеу қызметінің кезеңдерін саналы және ұтымды жүзеге асыру; зерттеу нәтижелерін сауатты талдау; алынған нәтиженің орны мен маңыздылығын негізді анықтау; сауатты және логикалық баяндау және алынған нәтижелерді қорғау; болашақ мамандығын ғылыми-зерттеу қызметімен байланыстыруға деген тұрақты ұмтылыс.

Өзіндік жұмыста қорытындыларды нақты түрде дәлелдей білу пайда болады; өз бетінше қорытынды жасау, материалдарды жинақтау және қорытындылау; талқылауға қатысу және қорытынды жасау; ұжымдық шағын зерттеуге қатысу; материалды баяндама, реферат түрінде қорытындылау.

«Электр және магнетизм» оқу құралы мыналарды қамтиды: негізгі және қосымша тақырыптар бойынша дәрістік курс; жаңа материалды бекіту және шығармашылық ойлауды дамытуға арналған зерттеу тапсырмалары; мәселені шешуге қажетті зерттеу іс-әрекетін орындау қабілетіне бағытталған проблемалық сұрақтар. Дәріс курсын құру

принципі электромагнетизм курсының барлық тақырыптарын бірізді меңгеруде жүзеге асырылады.

Жаңа білімді меңгеру үдерісін интенсификациялау және зерттеушілік дағдыларды дамыту тәжірибелік тапсырмаларының көмегімен жүзеге асырылады. Тапсырмалар оқушылардың ойлау қабілетін білім, түсіну, қолдану деңгейлерінен талдау, синтез, шығармашылық, стандартты емес ойлау деңгейлеріне дейін дамытуды көздейді.

Дәріс оқу кезінде проблемалық оқыту әдістері қолданылады. Әдебиеттерді талдау проблемалық лекцияны студенттер қызығушылықпен қабылдайтынын, үнемі студенттің шығармашылық әрекетінің атмосферасында өтетінін, материалды тереңірек түсінуге ықпал ететінін және сайып келгенде, тиімді педагогикалық оқыту құралы болып табылатынын көрсетеді [5]. Сондықтан дәрісте проблемалық жағдайларды пайдалану мәселені шешуге шығармашылық көзқарасқа ықпал ете алады. Проблемалық сұрақтар: олар студенттерге қиындық тудыратындай қиын болуы керек және сонымен бірге өз бетінше жауап табуға жарамды болуы керек.

Пәнді меңгеруде оқытудың белсенді әдістерін қолдану, атап айтқанда, оқу материалын проблемалық баяндау, оқу процесінде қызығушылық пен мотивациялық аспектілерді дамытумен ұштастыра отырып, студенттердің терең білімдерін қалыптастыруға ықпал етеді. Оқушылардың ғылыми-зерттеу әрекетін белсендіруге де ықпал етеді.

Біздің ойымызша, проблемалық дәріс студенттермен қызығушылықпен қабылданады, студенттің шығармашылық әрекеті жағдайында өтеді, оқытылатын материалды тереңірек түсінуге ықпал етеді, сайып келгенде, электромагнитизмді оқытудың тиімді педагогикалық құралы болып табылады.

Тәжірибелік сабақтарда білім беру процесінің барлық қатысушылары (әртүрлі топтардың студенттері, мұғалімдер) арасында білім және идеялар алмасады. Педагогикалық тәжірибемізде практикалық сабақтарда топ мүшелерінің әрқайсысының өзін-өзі бақылау процестері тиімдірек жүріп жатқаны, анықтамаларды, операцияларды іздеу, сондай-ақ өз іс-әрекетін өзін-өзі бағалау үдерісінде байқалды. Интенсивті түрде топтастырып, зерттеу дағдыларын меңгеруге мүмкіндік береді.

Тапсырмаларды құрастыру кезінде В.И. Андреев және О.В. Федина қолданылатын [6, 7] деңгейлік есептер қолданылады. Әрбір тапсырма үш қиындық деңгейіне бөлінеді. Біріншіден, студенттерге олардың мүмкіндіктеріне қарамастан, бірінші деңгейлік тапсырмалар ұсынылады. Олар – ең қиын тапсырмалар. Мұғалім тек мәселені ғана белгілейді, қалған жұмыстың барлығын: есепті анықтау, экспериментті дайындау және қою, нәтижелерді өңдеуді олар өз бетінше жүзеге асырады. Мұғалім тапсырманың орындалуын бақылайды және тек көкейкесті жағдайларда (қауіпсіздік ережелерін сақтамау, құрылғыларды істен шығару қаупі) процеске араласады. Кейде студенттер тапсырмаларды

шешудің өте айырықша жолдарын табады. Егер олар тапсырманы орындай алмаса, олар күрделіліктің екінші деңгейіндегі есептерді шешуге кіріседі. Екінші деңгейдегі тапсырмалар үшін мәселе сол күйінде қалады, тек тұжырымы өзгертіледі: құрылғылар мен материалдардың ауқымы шектеулі, тапсырманы орындаудың әртүрлі тәсілдері көрсетілген. Алдыңғы тапсырманы орындай алмаған жағдайда студенттерге үшінші деңгей тапсырмалары ұсынылады. Ол мүмкіндігінше жеңілдетілген, бірақ шығармашылық элементтері әлі де бар. Үш қиындық деңгейіндегі тапсырманы орындау мүмкін болмаса, оқушыларға дұрыс шешім табуға көмектесетін анықтамалық карталар ұсынылады. Анықтама картасы – алдын ала дайындалған сұрақ, диаграмма, сызба, формула т.б. карточкасы бірте-бірте шешім іздеуді тарылтады, бірақ тікелей жауап бермейді.

Зертханалық сабақтарда – студенттердің дүниенің физикалық бейнесін заманауи бейнелеу туралы зерттеушілік дағдыларын және физиканың негізгі заңдылықтарын ғылыми-зерттеу іс-әрекетінде қолдану дағдыларын дамыту; кәсіптік іс-әрекетке байланысты салада туындайтын физикалық есептерді шешу әдістері бойынша дағдыларды меңгеру болады. Сонымен қатар зерттеу дағдыларын қалыптастыру, эксперимент нәтижелерін алу және өңдеу; кәсіби іс-әрекетке қатысты нақты есептерді шешуде физикалық процестерді модельдеу қабілеті қалыптасады [8].

Студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру үшін екі тапсырма анықталды: 1) электромагнетизм бойынша зертханалық жұмыстарды таңдау; 2) есептеу нәтижелерін автоматты өңдеуді, сондай-ақ графиктерді құру мен талдауды қамтамасыз ететін қолданбалы бағдарламалық қамтамасыз етуді таңдау.

Ұсынылған тапсырмаларды орындау барысында студенттер педагогикалық іс-әрекеттің әдіс-тәсілдерін, сонымен қатар зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруға ықпал ететін танымдық іс-әрекет әдістерін меңгереді. Студенттер заманауи физикалық зертхананың негізгі аспаптары мен жабдықтарын басқару, эксперимент нәтижелерін өңдеу және интерпретациялау, оның ішінде компьютерлік технологиялар мен ақпараттық технологияларды қолдану дағдыларын меңгереді. Осы түрдегі зертханалық жұмыстарды орындау ғылыми қызметке қызығушылықты тудырады, кәсіби-педагогикалық білімдерін кеңейтеді, зерттеу дағдыларын қалыптастырады.

Сонымен, ізденіс мәселелерін шешу және зертханалық жұмыстарды орындау зерттеушілік дағдыларды қалыптастыру шеңберінде эмпирикалық деңгейдегі оқу зерттеулерінің топтамасының логикалық қорытындысы болып табылады. Болашақ мұғалімнің мұндай іс-әрекеті оқу-тәрбиелік зерттеулердің жоғары сапалы деңгейін, оның толықтығы мен толықтығын ынталандырады, зерттеушілік дағдыларымен бірге мұғалімнің оның апробациясының зертханалық жұмысына сипаттама

құрастыруға әдістемелік дайындығының кейбір компоненттерін қалыптастырады.

Осылайша, әзірленген оқу-әдістемелік құралдардың зерттеу дағдыларын дамыту үдерісіне оң әсері туралы алға қойылған гипотеза эксперименталды түрде тексеріліп, расталды. Айта кету керек, жұмыс жалпы оқу мотивациясына оң әсер етуі мүмкін. Студенттер оқу міндеттерін орындауға, олардың маңызы мен мақсаттылығын түсінуге саналы түрде қарайды.

Студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекетін жүзеге асырудағы зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру эксперименттік жұмыстың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Зерттеу дағдыларының қалыптасу дәрежесін анықтау және салыстыру нақтыланған көрсеткіштер мен әзірленген бағалау критерийлері бойынша жүзеге асырылады. Зерттеу процесінде «Электр және магнетизм» пәнін оқу барысында педагогикалық университетте болашақ физик-педагогтардың зерттеушілік дағдыларын дамыту және қалыптастыру мүмкіндіктерінің негізделуінің дұрыстығын растауымыз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Рустамова С.К. (2009) Задачи с практическим содержанием и их роль в осуществлении практической подготовки школьников в процессе обучения физике / С.К. Рустамова, З.С. Гасанов. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – №11 (11). – С. 313-315. – ҰРЛ: https://молҰч.рҰ/арчіве/11/821/

2. Разумовскии В.Г., Майер В.В. (2016) Творческие задачи и лабораторные исследования по физике для средней школы. – М.: Дрофа.

3. Рогожникова О., Константинов Н. (2021). Применение творческих задач для формирования исследовательских компетентции учащихся старших классов (на примере задач из геометрической оптики). Материалы студенческой научной конференции с международным участием. Выпуск 70, Том 2, 2021 г. (стр. 190-196).

4. Бойкова А.Е. (2010). Экспериментальные задачи как средство формирования и развития исследовательских умении учащихся в процессе обучения физике. Дис... канд. пед. наук.

5. Шаков В.М., Курбанова З.М.. (2019) Проблемная лекция как инновационный фактор в обучении теоретической механике // Современное образование (Узбекистан). №8 (81). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemnaya-lektsiya-kak-innovatsionnym-faktor-v-obuchenii-teoreticheskoy-mehanike (дата обращения: 04.03.2023).

6. Андреевым В.И. (1988) Дидактика воспитания и самовоспитания творческой личности. – Казан: Из-во Казанского ун-та.

7. Федина О.В. (2008). Формирование исследовательских умении студентов-физиков младших курсов средствами практикума. Наука. Инновации. Технологии, (3), 36-45.

8. М.Е., Юдина М.Г. (2015) Формирование исследовательских навыков в лабораторном практикуме по физике с использованием информационных технологии // Теория и практика общественного развития. – № 9. – С. 207-211.

Д.А. Ержан
ученица СОШ имени М. Алимбаева, г. Павлодар,
Н. Ахылбек
научный руководитель, магистр естественных наук, учитель физики, г. Павлодар

ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУРЫ И СОСТАВА HARD И SOFT НАВЫКОВ НА ОСНОВЕ ЛИЧНОСТНООРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА ПРИ ИЗУЧЕНИИ ФИЗИКИ

Аннотация. В статье приведены результаты исследования личностно-ориентированного подхода к формированию hard и soft навыков при изучении курса физики. Теоретической основой исследования является теория деятельности А.Н. Леонтьева. Знания, умения и навыки у обучаемых формируются в процессе обучения, а в дидактической системе конструктивизма в процессе учения. Учение является когнитивной деятельностью учащегося, поэтому подчиняется, с одной стороны, психологическим закономерностям усвоения знаний, умений и навыков, а с другой стороны, психологическим закономерностям теории деятельности.

В статье на основе эмпирического изучения проблемы формирования у студентов системы знаний, умений и навыков по физике дана собственная интерпретация структурной организации психологии усвоения знаний и формирования навыков. Основным выводом, полученным в результате сравнения интерпретаций, является приоритетность формирования у студентов навыков для его функциональной естественнонаучной грамотности, как основы профессиональной компетентности.

Результаты исследования: 1) в статье представлена система сформулированных нами предметных hard и soft навыков при изучении темы «Законы динамики Ньютона»; 2) верифицировано органическое единство системы дескрипторов для оценивания учебных достижений студентов и системы твердых и мягких навыков, как основных результатов изучения дисциплины «Физика», как дисциплины, у которой ведущей дидактической единицей являются естественнонаучные знания; 3) в исследовании доказана взаимосвязь и эффективность контекстного (профессионального) и личностного подхода к формулированию состава и структуры предметных hard, soft навыков.

Ключевые слова: hard навыки, soft навыки, личностноориентированный подход в образовании, закономерности познания, дескрипторы оценивания, теория деятельности.

Аннотация. Мақалада физика курсын оқытуда қатты және жұмсақ дағдыларды қалыптастыруға жеке тұлғаға бағытталған көзқарасты зерттеу нәтижелері келтірілген. Зерттеудің теориялық негізі болып – А.Н. Леонтьевтің қызмет теориясы танылады. Білім алушылардың білімі, іскерлігі мен дағдылары оқу процесінде конструктивизмнің дидактикалық жүйесінде қалыптасады. Оқыту-бұл оқушының танымдық іс-әрекеті, сондықтан ол бір жағынан білім мен дағдыларды игерудің психологиялық заңдылықтарына, екінші жағынан іс-әрекет теориясының психологиялық заңдылықтарына бағынады.

Мақалада студенттерді оқыту процесінде физика бойынша білім, білік және дағды жүйесін қалыптастыру мәселесін эмпирикалық зерттеу негізінде білімді игеру мен дағдыларды қалыптастыру психологиясының құрылымдық ұйымдастырылуына өзіндік түсінік берілген. Интерпретацияларды салыстыру нәтижесінде алынған негізгі қорытынды студенттердің кәсіби құзыреттілік негізі ретінде оның функцио-

налдық жаратылыстану-ғылыми сауаттылығы үшін дағдыларды қалыптастыру басымдығы болып табылады.

Зерттеу нәтижелері: 1) мақалада «Ньютон динамикасының заңдары» тақырыбын зерттеуде біз қалыптастырған пәндік hard және soft дағдылар жүйесі ұсынылған; 2) студенттердің оқу жетістіктерін бағалау үшін дескрипторлар жүйесінің және «Физика» пәнін оқытудың негізгі нәтижелері ретінде, жетекші дидактикалық бірлік жаратылыстану-ғылыми білім болып табылатын пән ретінде қатты және жұмсақ дағдылар жүйесінің органикалық бірлігі верификацияланған; 3) зерттеуде пәндік hard, soft дағдыларының құрамы мен құрылымын қалыптастыруға контекстік (кәсіби) және жеке көзқарастың өзара байланысы мен тиімділігі дәлелденді.

Кілт сөздер: hard дағдылар, soft дағдылар, білім берудегі тұлғаға бағдарланған тәсіл, таным заңдылықтары, бағалау дескрипторлары, қызмет теориясы.

Annotation. The article presents the results of a study of a personality-oriented approach to the formation of hard and soft skills when studying a physics course. The theoretical basis of the research is the theory of A.N. Leontiev's activity. Students ' knowledge, skills and abilities are formed in the learning process, and in the didactic system of constructivism in the learning process. Teaching is the cognitive activity of the student, therefore, it is subject, on the one hand, to the psychological laws of the assimilation of knowledge, skills and abilities, and on the other hand, to the psychological laws of the theory of activity.

Based on the empirical study of the problem of forming a system of knowledge, skills and abilities in physics in the process of teaching students, the article gives its own interpretation of the structural organization of the psychology of knowledge acquisition and skill formation. The main conclusion obtained as a result of comparing interpretations is the priority of forming students ' skills for their functional natural science literacy as the basis of professional competence.

Results of the study:1) the article presents a system of hard and soft subject skills formulated by us when studying the topic «Newton's Laws of Dynamics»; 2) the organic unity of the system of descriptors for evaluating students ' academic achievements and the system of hard and soft skills as the main results of studying the discipline «Physics», as a discipline in which the leading didactic unit is natural science knowledge is verified; 3) the study proves the relationship and effectiveness of the contextual (professional) and personal approach to the formulation of the composition and structure of subject hard, soft skills.

Keywords: hard skills, soft skills, personality-oriented approach in education, patterns of cognition, assessment descriptors, activity theory.

Введение

В настоящее время учебный процесс в вузах нацелен на формирование у студентов системы hard и soft навыков на основе обновленного содержания обучения по всем изучаемым дисциплинам для удовлетворения потребностей стейкхолдеров на обновленное содержание и результаты образования. Почему конструктивистская система дидактики нацеливает на формирование навыков в первую очередь? Навыки, как автоматизированные действия, формируются на основе знаний и умений. Именно благодаря сформированным навыкам специалист способен на быстрое привлечение знаний и умений на целенаправленные действия по применению знаний и компетенций в своей деятельности. В теории

дидактики научные знания по проблеме «соотношения предметных знаний, умений и навыков», формируемых в процессе обучения хорошо изучены и сформулированы. Но сложившаяся традиционная система взглядов на эту проблему является знаниеориентированной. В соврменной компетентностной практикоориентированной парадигме профессионального образования акцент сделан на компетенциях, связанных с рабочими местами. В современной системе именно навыки составляют основу компетентности. Но навыки не могут быть сформированы без знаний и умений [7]. Умения – это способность осознанно применять полученные знания в процессе познания и на практике. Умения в дидактике часто используются как средства обучения навыкам. Умения – это необходимый этап интегрирования знаний в практическую жизнь. Умения – это всегда сознательные способности, требующие приложения определенных усилий. Можно ли сделать их бессознательными? Конечно, можно – для этого умения должны «перерасти» в навыки.

Любой процесс обучения направлен на постепенное освоение всех трех компонентов в их логической последовательности: сначала знания – потом умения – затем навыки. Знания, умения, навыки и компетенции формируются в деятельности и для деятельности. Эта схема работает и способствует полноценному усвоению учебного материала и компетенций, необходимых для рабочего места или отрасли будущего специалиста в зависимости от уровня профессионального образования. При этом под «навыками» мы понимаем практические умения, демонстрируемые учащимися почти «автоматически». Общеизвестно, что навыки образуют основу функциональной грамотности личности. Функциональная грамотность специалиста и личности состоит из ***способностей*** к определенным видам деятельности. Поэтому изучение проблемы формирования навыков при обучении привело нас к проблеме формирования способностей к автоматизированному применению знаний и умений, то есть к навыкам. ***Навык*** – это ***способность*** на основе умений выполнять функции.

Целью нашего исследования является разработка оптимизированной личностноориентированной системы предметных hard и soft навыков студентов, на примере изучения законов динамики. В нашем исследовании для реализации личностноориентированного принципа мы ориентировались на теоретическое обобщение «личность» по Платонову.

Гипотеза исследования: а)процесс формирования soft и hard навыков зависит от ведущего дидактического компонента дисциплины – для физики это система естественнонаучных знаний; б)процесс формирования soft и hard навыков должен быть ориентирован на личность студента. Для достижения цели и доказательства гипотезы были сформулированы следующие *задачи:* 1) сформулировать с целью конкретизации систему предметных hard и soft навыков по теме «Законы динамики Ньютона»; 2) верифицировать органическое единство системы дескрипторов для

оценивания учебных достижений студентов и системы твердых и мягких навыков, как основных результатов изучения курса физики как дисциплины, у которой ведущей дидактической единицей являются естественнонаучные знания; 3) обосновать взаимосвязь и эффективность контекстного (профессионального) и личностного подхода к формулированию состава и структуры предметных hard, soft навыков на основе сформированных способностей.

Материалы и методы

Динамика составляет важнейшую часть классической механики. Законы динамики Ньютона составляют ядро классической теории механики. В таблице 1 представлены, разработанные нами, дескрипторы оценивания учебных достижений студентов, как системы результатов изучения данной темы.

Таблица 1. Дескрипторы по теме «Законы Ньютона»

1. Знание и понимание – hard – навыки – способности –	1. а) обладает способностью давать разные определения, формулировки и понимает физический смысл опорных знаний по теме: динамика, кинематические величины (перемещение, скорость, ускорение) -характеристики механического движения, система отсчета, масса тела, сила; б) имеет представление о законе, как о структурном элементе науки физики; 2. а) знает определение и физический смысл инерциальной системы отсчета; б) знает формулировки 1, 2, 3 законов динамики Ньютона, знает и понимает виды законов Ньютона (1-й закон и 3-й закон динамики – закономерность протекания процесса; 2-й закон – причинно-следственная связь между физическими величинами); в) понимает физический смысл и философию законов Ньютона, знает формализованную математическую запись (формулы) законов; границы применимости законов Ньютона, понимает, что законы динамики Ньютона составляют ядро теории «Классическая механика Ньютона»
Применение знаний и понимания – hard навык – способности	1. Обладает способностью применять все три закона Ньютона для решения физических задач по динамике на основе известного алгоритма решения задач по кинематике и динамике; 2. Обладает навыком решать простые динамические задачи на применение одного из законов и комбинированные задачи с применением кинематических и динамических закономерностей, соответствующих всем трем законам динамики; 3. Обладает способностью демонстрировать и приводить примеры их жизни реальной практики.
Формирование суждений – hard навыки – способности –	1. Рассуждает, интерпретирует и сравнивает формулировку законов, формулирует философское значение всех трех законов динамики, делает выводы о достоинствах и недостатках законов и взаимодействий; 2. Обладает критическим когнитивным мышлением: умеет анализировать информацию и устанавливать сходства и различие в кинематике, математике и философии законов Ньютона; 3. Обладает практической способностью объяснять следствия и результаты аварий на транспорте, огра-

	ничений в скорости движения, инерности и инерции при внезапной остановке автобуса или внезапном вынужденном увеличении скорости, поведения маршрутного транспорта при приближении к остановкам.
Коммуникация – soft навыки способности –	1. Обладает способностью приводить примеры применения законов Ньютона в жизни, на демонстрационных приборах, объяснять поведение материальных объектов в движении и взаимодействии; 2. обладает адаптивным мышлением при объяснении причин и следствий проявления законов Ньютона в жизни; 3. Обладает когнитивной способностью переводить естественнонаучные знания по физике в житейские (философские) навыки при объяснении правил коммуникаций в коллективе, семье. Например, о взаимоотношениях людей в соответствии с третьим законом Ньютона. Активно и осознанно слушает лекцию, в полной мере использует свои soft-навыки в процессе составления отчета, целенаправленно работает с заданным текстом, выделяет основные моменты; выстраивает эффективные отношения в перцептивной, интерактивной и коммуникативной формах сотрудничества: осознанное восприятие информации членами группы или преподавателем; целенаправленно и качественно выполняет возложенную на него функцию во время взаимодействия, умение работать с текстом, понимание прочитанного.
Способность к совершенствованию знаний – hard, soft навыки – способности	1.на основе критического и когнитивного интеллекта демонстрирует исследовательские навыки анализа, синтеза, обобщения, классификации и аналогии информации о разделах механики: кинематика, динамика, статика, умеет в табличном, схематическом виде представить структуру динамики и законов Ньютона, на основе овладения адаптивного интеллекта совершенствует свои hard и Soft навыки, осуществлять дальнейшее обучение с высокой степенью самостоятельности.

Таблица 2. Научно-методический анализ законов динамики

	Первый закон Ньютона	**Второй закон Ньютона**	**Третий закон Ньютона**
Физическая система	Макроскопическое тело	Макроскопическое тело	Система двух макроскопических тел
Модель	Материальная точка	Материальная точка	Система двух материальных точек
Описание характера явления механического движения или вид движения (кинематика)	Состояние покоя или равномерного прямолинейного движения. Движение по инерции. Инерция – явление природы, которому подчиняются объекты материального мира	Неравномерное движение с изменением скорости движения. Движение с ускорением	Взаимодействие тел

	Первый закон Ньютона	**Второй закон Ньютона**	**Третий закон Ньютона**
Выявление причины того или иного характера или вида механического движения. Формулировка закона Ньютона (динамика)	Существуют инерциальные системы отсчета, в которых при отсутствии действия сил или взаимной компенсации действия сил, тела могут двигаться равномерно и прямолинейно или находиться в покое. Такое движение называется движением по инерции.	Ускорение, приобретаемое телом при движении, прямо пропорционально зависит от равнодействующей силы и обратно пропорционально зависит от массы тела	Силы действия и противодействия равны по модулю и противоположны по направлению. Точки приложения этих сил лежат на разных телах (2 и 1 теле), поэтому не могут быть скомпенсированы или уравновешены.
Вид закона Ньютона	Закономерность протекания процесса равномерного прямолинейного движения или движения по инерции или покоя	Причинно-следственная связь между кинематическими и динамическими физическими величинами: ускорение, сила и масса	Закономерность процесса взаимодействия
Философия, сущность закона Ньютона	Существование инерциальной СО, существование явления инерции	Сила является причиной изменения движения. Взаимодействие определяет изменение скорости, т.е. приобретение ускорения	Всякому действию есть противодействие. В природе не существует действия, а есть только взаимодействия.
Математическая формализация закона, формулы	$\vec{\vartheta} = const$ При $\vec{F} = 0$	$\vec{a} = \frac{\vec{F}}{m}$	$\overrightarrow{F_{12}} = \overrightarrow{-F_{21}}$
Примеры проявления	Движение макротел. Движение космического корабля вдали от поверхности Земли.	Движение любых макротел, транспорта. Движение планет, падение тел; разгон и торможение автомобиля.	Взаимодействие любых макротел тел: солнца и планет; автомобиля по поверхности земли
Границы применимости	ИСО. Макро- и мегамир. Движение со скоростями, много меньшими скорости света.	ИСО. Макро- и мегамир. Движение со скоростями, много меньшими скорости света.	ИСО. Макро- и мегамир. Движение со скоростями, много меньшими скорости света.

Алгоритм решения задач	1) внимательно прочитайте условие задачи и выясните характер движения; 2) запишите условие задачи, выразив все величины в единицах СИ; 3) выявите из условия явно и неявно заданные кинематические и

	динамические величины, например, остановился (скорость конечная равна 0); 4) сделайте чертеж с указанием всех сил, действующих на тело, вектора ускорения и системы координат; 5) запишите уравнение второго закона Ньютона в векторном виде; 6) запишите основное уравнение динамики (уравнение второго закона Ньютона) в проекциях на оси координат с учетом направления осей координат и векторов; 7) найдите все величины, входящие в эти уравнения. Подставьте их в уравнения и если нужны дополнительные кинематические величины, дополните систему кинематическими формулами; 8) решите задачу в общем виде, то есть решите уравнение или систему уравнений относительно неизвестной величины; 9) проверьте размерность; 10) получите численный результат и соотнесите его с реальными значениями величин.

Результаты и обсуждение

На всех уровнях профессионального образования справедлива формула профессиональной компетентности: «мобильные знания + гибкие компетенции, методы, средства и навыки + креативное творческое функциональное профессиональное мышление».

В этой формуле функциональной грамотности и профессионализма на первом месте находятся мобильные (усвоенные) знания специалиста по различным дисциплинам. Мобильность знаний – это их обобщенность, фундаментальность, системность, конкретность, позволяющая обладателю применять, анализировать, систематизировать и конкретизировать их в практической работе. Только глубоко знающий объект и предмет своего труда специалист достигает успеха и эффективности.

Но основной проблемой нашего исследования является личностно-ориентированный подход к формированию навыков. Навык проявляется при наличии способности к воспроизводству умения реализовывать знания в различных ситуациях. Тема «Законы динамики» изучается впервые в школьном курсе физики и обобщенно продолжается изучение в вузовском курсе. Обобщенность и различие обусловлены тем, что обучаемость школьников и студентов имеют существенное различие. Уровень субъектности познавательного процесса у студентов вузов и колледжей во много раз превышает уровень когнитивной субъектности школьников. Студенты, получающие профессиональное образование, интуитивно осознают необходимость функциональной конкретизации содержания и методов подготовки. Обучаемость субъекта учебной деятельности проявляется в когнитивных стилях и, так называемых, «когнитивных запасах» и влияет на ход познания, включением разных психических закономерностей: опыта, памяти, мышления, воображения, речи, внимания. Вырабатываемые индивидуальные когнитивные стили могут существенно отличать одну учебную деятельность от другой и, в конечном счете,

воздействовать на ее эффективность. Существуют проблемы развития профессиональной обучаемости студентов, и они раскрываются в контексте осмысления умения учиться в вузе [9, 10]. Каковы же задачи обучения? Задачи – действия участников для достижения цели учебного процесса. Задачи необходимо рассматривать с позиций преподавателя (какие условия для достижения цели должен он создать для школьника и для студента) и с позиций учащегося (что должен сделать учащийся для достижения цели). Здесь вновь идет расхождение в понимании «действий – задач» школьника и студента. *Если для студента – это преимущественно интеллектуально –* ***практические или прикладные практические действия,*** то для школьника – это преимущественно интеллектуальные действия (прочитать, ответить на вопросы, сформулировать, дать анализ, решить задачу, выполнить эксперимент).

Следовательно, целью образования становится «выращивание» личностного потенциала человека или специалиста. Тогда меняются потребности и мотивы познавательной деятельности в школе и в профессиональном учебном заведении. В школе это удовлетворение естественной потребности в познании и развитии мышления и картины мира. Наконец, ***навык появляется при наличии способности к воспроизводству умения реализовывать знания в различных ситуациях.*** Причем эти способности не зависят (почти не зависят) от отрасли деятельности. Мы пришли к выводу: ***надо учить не собственно навыкам, а способностям к освоению навыков.***

В своем эмпирическом исследовании мы пришли к выводу, что исходными позициями для формирования способностей к освоению навыков в учении являются личностно-ориентированный подход и применение технологий когнитивного конструктивизма для развития у студентов когнитивного интеллекта. Когнитивный интеллект – это способность рассуждать, решать проблемы, применять приемы, мыслить абстрактно, осмысливать сложные идеи, быстро учиться и учиться на собственном опыте. Содержание **таблицы 1** свидетельствует о том, что Hard навыки представляют собой результат овладения предметными когнитивными способностями и критическим мышлением. Как видно из таблицы 1, дескрипторы результатов изучения законов динамики высоко коррелируют с системой предметных hard и soft навыков, представленных во втором столбике этой таблицы.

Для студента не столько важно содержание образования, ему важен результат, то есть, какие новые возможности, знания, компетенции он получит для своей будущей деятельности и, на сколько, они ему будут полезны. Апелляция к личности обучаемого в нашем исследовании может быть объяснена важностью для формирования навыков личностного адаптивного интеллекта. В постиндустриальной эпохе, в которой непрерывно растет поток информации и технологий на основе трансдисциплинарного подхода формируется интегрированная система мышления, то

есть адаптивный интеллект, благодаря которому специалист положительно реагирует на изменения, сохраняет ценности, гибко мыслит и способен к коммуникациям.

Наиболее обоснованную и развёрнутую структуру личности предложил К.К. Платонов [1, 2]. По Платонову личность владеет иерархической структурой, в которой имеются: биологическая обусловленность, формы отображения, социальный опыт и направленность. Второй подструктурой личности по Платонову являются формы отражения, зависящие от психических познавательных процессов – внимания, мышления, памяти, ощущений и восприятия. Их развитость дает человеку больше возможностей быть активнее, наблюдательнее и лучше воспринимать окружающую действительность. В третьей подструктуре находятся социальные особенности человека, его знания, навыки, которые он приобрел в личном опыте через общение с людьми, это указывает на то, что в конструктивисткой дидактической системе обязательным условием является создание в учении коллаборативной среды.

В когнитивно-конструктивистской технологии формирование фундаментальных знаний рассматривается как один из способов вербальной репрезентации специального знания. Они образуют информационно-когнитивную структуру, аккумулирующую специальные знания, необходимые в процессе научной и профессиональной деятельности, в статье они представлены **в таблице 2**.

Конечно, в учебниках по физике не может быть обеспечена новизна содержания, но концепция изложения текста должна быть контекстной, учитывающей специализацию, профессиональные интересы и личностные характеристики обучаемого.

В соответствии с данным подходом обучение следует относить к образовательным технологиям, чья главная задача состоит в оптимизации системы hard и soft навыков, формируемых в процессе изучения физики с опорой не на процессы восприятия, памяти или другие психические закономерности усвоения знаний, а прежде всего, на креативное, продуктивное мышление, общение или деятельность

Выводы

Процесс формирование soft и hard навыков зависит от специфики изучаемой дисциплины, а именно, важно что является ведущей дидактической единицей: научные знания или способы деятельности или эмоционально-нравственный компонент. Единицей работы преподавателя и студента в вузе становится практическая ситуация, выраженная в учебном задании (мини-проект) для самостоятельной работы, характер и содержание которого зависят от целей обучения (классической, прагматической или практической), а также от предметной и социальной составляющей. Именно в ходе выполнения заданий на основе анализа практической ситуации, учебных игр (игры-коммуникации, игры-презентации) студент формируется как специалист и член будущего коллектива.

В современном образовании изменяются содержание и формы обучения. Они состоят из трех базовых форм деятельности:

1) учебная деятельность с ведущей ролью интерактивных или перцепционных лекций и семинаров;

2) квазипрофессиональная, воплощающаяся в выполнении конкретных практических заданий;

3) учебно-профессиональная (НИРС, написание научных статей, участие в разработке учебных пособий, курсовое проектирование). Этим трем формам деятельности можно сопоставить три обучающие модели: семиотические, имитационные, социальные [8].

Авторы исследования делают акцент на том, что soft skills являются общими для разных видов профессиональной деятельности, а также могут быть классифицированы в зависимости от направленности:

– на самого человека: управление своими эмоциями, управление собственным развитием, навыки самоучения, саморегуляции;

– на других людей: коммуникативные навыки, навыки командной работы и лидерства, умение вести переговоры, эмпатия;

– на решение общепрофессиональных задач в широком плане: навыки мышления (критическое, стратегическое, системное и т. д.), решение проблем, ответственность, принятие решений, адаптивность, исполнительность.

Таким образом, исходя из проведенного нами исследования можно сделать следующие выводы:

1) в статье представлена система сформулированных нами предметных hard и soft навыков при изучении трех законов Ньютона;

2) Исследование доказало органическое единство дискрипторов оценивающие результатов обучения и формируемых навыков;

3) В исследовании доказано взаимосвязь и эффективность контекстного (проф) и личностного подхода к составу и структуре предметных hard, soft навыков.

Сделанные выводы дают основание полагать, что справедливость гипотезы исследования экспериментально подтверждена, все поставленные задачи исследования решены.

Список использованных источников

1. Платонов К.К. О системе психологии. – М.: Мысль, 1972. – 216 с.

2. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 312 с. https://www.livelib.ru/author/303836/latest-konstantin-platonov

3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Издательство Питер, 2002. – 720 с.

4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М : Политиздат, 1975. – 304 с.

5. Гальперин П.Я., Талызина Н.Ф. Теория поэтапного формирования умственных действий как средство развития личности в учебной деятельности. – М.: МГУ, 1968. – 135 с.

6. Асмолов А.Г. Психология личности: учебник. – М.: МГУ, 3-е издание, дополненное, 1990. – 367 с.

7. Ситаров В.А. Дидактика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В.А. Сластенина. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 368 с.

8. Вербицкий А.А., Ильязова М.Д. Инварианты профессионализма: проблемы формирования : монография. – М.: Логос, 2011. – 288 с.

9. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии : учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.

10. Решанова В.И. Развитие логического мышления учащихся при обучении физике. – М., 1985. – 93 с.

Б. Кәкен
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.А. Кисабекова
научный руководитель, PhD, преподаватель-эксперт, г. Павлодар

ФИЗИКА САБАҒЫНДА ФИЗИКАЛЫҚ КОМИКСТЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ, ОҚУШЫЛАРДЫҢ САБАҚҚА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫН АРТТЫРУ

Аннотация. Мақала бүгінгі күннің өзекті проблемаларының бірі оқу-үдеріс барысында дәстүрлі емес әдістерді қолдануға арналған. Мақаланың мақсаты оқушылардың физикаға қызығушылығын арттыру үшін физикалық комикстердің орнын көрсету. Мақалада оқушылардың қазіргі қызығушылықтарына талдау жасай отырып, осы әдістің ерекшелігі жайлы айтылады. Физикалық құбылыстарды дұрыс түсіну үшін де, комикстердің беретін әсерінің маңыздылығы.

Кілттік сөздер: комикс, физика, визуал, заңдылықтар, түсінік қалыптастыру.

Аннотация. Статья посвящена использованию нетрадиционных методов в образовательном процессе, одной из актуальных проблем современности. Цель статьи показать место физических комиксов в повышении интереса учащихся к физике. В статье говорится об особенностях этого метода, анализируя актуальные интересы студентов. Значение эффекта комикса для правильного понимания физических явлений.

Ключевые слова: комикс, физика, визуал, закономерность, понимание явления.

Annotation. The article is devoted to the use of non-traditional methods during the educational process, one of the actual problems of today. The purpose of the article is to show the place of physical comics to increase students' interest in physics. The article talks about the peculiarities of this method, analyzing the current interests of students. The importance of the effect of comics for the correct understanding of physical phenomena.

Keyword: comics, physics, visual, laws, understanding.

Қазіргі таңда оқу-танымдық комикстерді сабақ беру процесінде қолдану мәселесі жиі-жиі көтерілуде. Оған бірнеше себеп бар.

Біріншіден, комикс «ойнап-оқы» форматында білім алуға мүмкіндік бере отыра, белсенділігі ең төмен оқушыны да оятуға болады. Батыстық әріптестер төменгі сынып оқушыларына сабақ беру кезінде де комикстерді қолдану әдісі көптеген жылдардан бері қолданып келе жатыр.

Екіншіден, қазіргі білім беру жүйесі сабақ беру процесінде оқушылардың критикалық ойлай жүйесінің жақсы деңгейінде болуына аса мән беруде. Оған дәлел тоқсан соңындағы бақылаулардың құрылымдық жүйесі. Ал, физикалық таным комикс өз алдына оқушылардың түсінігінде физикалық құбылыстардың орындалу щарттары мен заңдылықтарын дұрыс қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сәйкесінше, оқушылар центрге тартқыш үдеудің, оптикада болтын «мираж», қысым сияқты заңдылықтардың иллюстрациясын көргеннен соң, олардың критикалық ойлау жүйелері арта түседі. Бүгінгі таңда ұстаздар мен психологтар оқушылардың ақпаратты қабылдаудағы ерекшеліктерін айта отыра, олардың үлкен көлемді мәтіндерді түсініп, есте сақтап, қабылдауында қиындықтар бар екенің, түсіндіріліп жатқан заңдылық пен құбылысты толықтай түсіндеуі олардың осы білімдерін тәжірибе жүзінде қолдана алмауы үлкен мәселе болып табылады [1]. Сондықтан, комикстер өзінің қысқа болса да, мәтіндік ақпаратты суретпен толықтыра отырып, «миллениум» оқушылардың қажеттіліктерін толық жабуға себеп болып табылады.

Жаратылыстану пәндерін оқыту барысында, оқушылардың материалды толық түсінбеуіне байланысты танымдық барьерлер туындап жатады. Физиканы оқыту барысында физикалық заңдылықтарды түсінуінде де комикстер визуалды суреттер арқылы эхо, жұмыс, ауа кедергісі, жол және орын ауыстыру, атомның құрылысы, Архимед заңы, оптикалық иллюзия т.с.с. жоғыр деңгейде ашып көрсететін құрал ретінде комиксті алса болады. Осындай физуалды инстреументтерді қолдану арқылы оқушылардың құбылыстарды қалыпты түрде қабылдап ғана қоймай, болып жатқан оқиғалардан, сол комикстегі сюжеттегі кейіпкерлердің өз-ара қарым-қатынастары арқылы адамгершілік қасиеттер мен жақсы құндылықтарды қатар игеруіне септігі болатыны сөзсіз.

Зерттеу үшін 7-сынып оқушылары алынға болатын. Зерттеуді жүргізу үшін «Физика комикста» танымдық журналы негізге алынды. Бұл 10 шығарылымнан тұратын, басты кейіпкерлер физикалық заңдылықтар мен құбылыстармен шытырман оқиғаларды бастан кешу барысында таныса отыратын, комикс авторлары өз еңбектерінің негізіне ғылымның ұлы популяризаторы Яков Перельманның «Занимательная физика» кітабы алынған. Физика заңдылықтары мен құбылыстары біздің күнделікті өміріміздегі барлық процестерді сипаттайды. Оқушылар басты кейіпкерлермен бірге шытырман оқиғаларды бастан кешіп, физиканың қызықты заңдылықтарымен таныспақ.

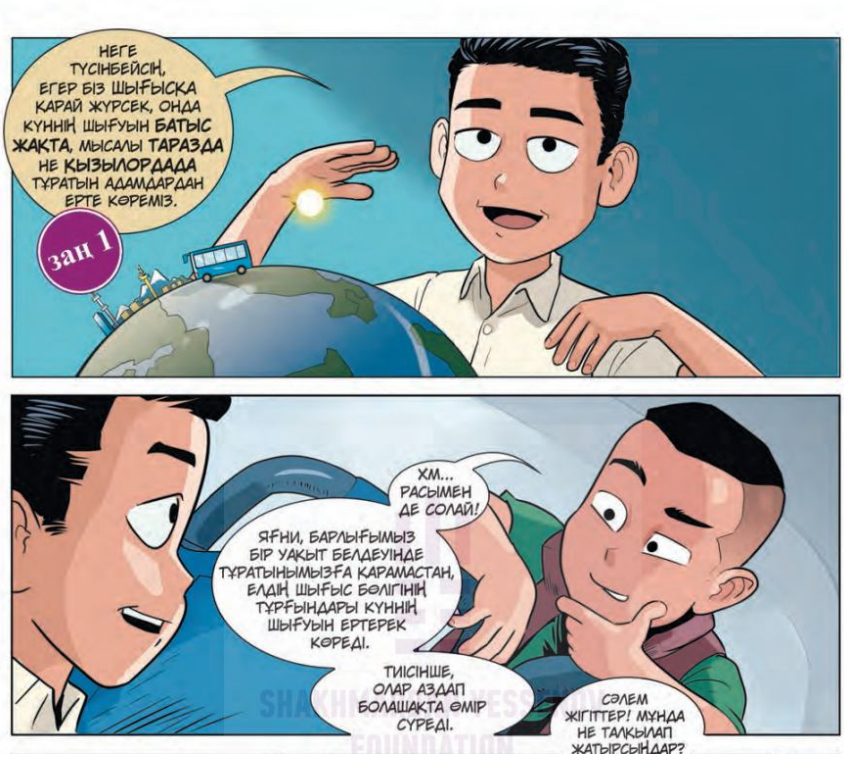

Комиксті оқу барысында оқушылар сюжеттің өрбуіне қарай әртүрлі заңдылықтармен танысып отырады, ал, шығарылымның соңында бұл құбылыстың толық тұжырымдамасы түсіндіріледі.

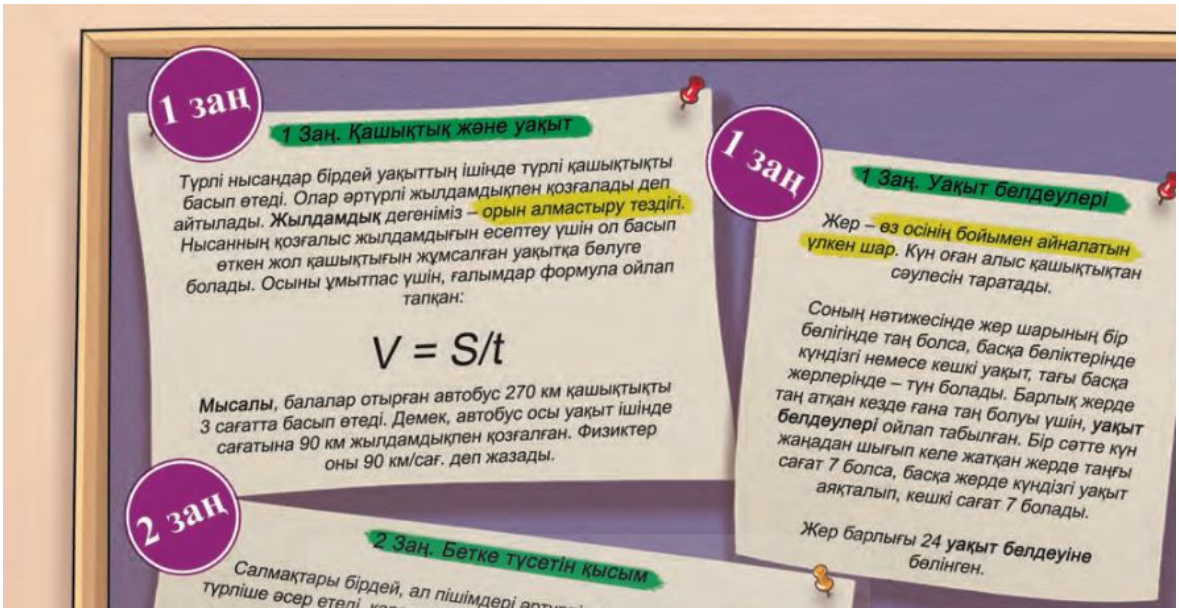

2. Әдебиеттерге шолу.

Massaget.kz порталына сүйене отырып комикстың тұжырымдамасы осындан: КОмикс-ағылшын тілінде комик-күлкілі деген мағына білдіреді. Комикс-иллюстрациямен бейнеленген хикая.

Суретпен өрленген хикаялар 16–17 ғасырда Испанияла бастау алған. Ал, 19-ғасырда Эпинал халқы комикстерді жеке өнер ретінде көріп, шығармашылық инструмент ретінде өз шығармаларын комикс арқылы

баяндаған. 19-ғасырдың соңында бұл өнер Америкаға да жетеді. 20-ғасыр комикстің алтын дәуірі болып саналады. Комикстердің алғашқы басылымдарының көбі күлдірту, көңілді-көтеру, халықтың эмоционалды психикасын қолдау ретінде басылып шығып жатады. Алайда, бұны 1938 жылы басылып шыққан, Супермен образы құртады. Бұл образдың комикстерге шығуы, халықтың хәліне тұспа-тұс келеді, дәл осы комикстер екінші Дүниежүзілік соғыс қаһармандарының пайда болуына әкеледі. Осыдан кейін комикс тек күлкі сыйлайтын емес, шабыт, рух, сенім, идея сыйлайтын медиа қару ретінде қолданысқа енеді.

Комикс – оқушыларға ақпаратты жеткізуге арналған мәтін мен суреттерден тұратын графикалық романдар. [3] «Жапонияда комикстерді әдетте «манга», Кореяда – «манхва», Қытайда – «манхуа», Францияда – BD деп атайды. Америка Құрама Штаттарында комикстер түсінігі бойынша «cartoon» – «–»карикатура» сөзіне ұқсас, ол комикстерді де, мультфильмдерді де білдіруі мүмкін [2].

Ғалымдардың жасаға соңғы зерттеулерінде оқушылар негізгі зейінін 20 минут ғана ұстай алады. Осы уақыт аралығында сабақ бойынша қажетті материалдарды жеткізіп үлгеру өте қиын. Сол себепті, оқушылардың түсінігі мен білімін арттыруда дәстүрлі емес жолмен түсіндіру, оқушылырадың қызығушылықтарын арттыру құралы болып саналады. (4)

Комикстің тағы бір ерекшелігі-ол қысқа уақыт ішінде көп ақпаратты жеткізе алуы және оқушылардың мәтін мен сурет арасындағы байланысты таба алуы арқылы критикалық ойлау қабылеттерін арттыру болып табылады. Алайда, бұл мәселеге қатысты білім берушілер арасында, нақтырақ айтатын болсақ, АҚШ, Канада, Япония мемлекеттерінде комикстерді белсенді қолданса, посткеңестік алаңда, бұндай «жеңіл жолмен» білім беруді құптамайды.

Зерттеу жұмыстарының жалпы сипаттамасы

Зерттеу барысында оқушыларға әр сабақта 1 шығарылымнан ұсынылды. Сыныпта 12 оқушы болды. Зерттеу жұмысы 10 апта жүргізілді. Оқушылар комикстегі кейіпкерлерді сомдай отырып, шығарлымдарды оқыды.

Жалпы комикстер сериясын аяқтаған соң, оқушыларға сол комиксте болған заңдылықтар мен құбылыстарының атаулары жасырылып, тапсырма таратылды. Оқушылардың 83% әр шығарылымнан 70% көрсеткіштен жоғары алып отырды. (сілтемеде оқушыларға жасаған тапсырмалардан мысалдар келтірілген)

Зерттеу жұмыстарының соңыда оқушылардан кері байланыс алынды. Оқушалр таным комикстерді сабақ беру барысында, физикалық құбылыстар мен заңдылықтарды түсіну барысында айтарлықтай нәтиже бергенін және күнделікті өмірде де сол құбылыстарды байқап бастағандарын қоса айтты. Физикадан бөлек бұл комикстерден география пәніне қажетті болатын білімдерін арттырғаны жайында да сөз болды.

Жаратылыстану пәндері бойынша қосымша комикстерді табуды көздеді, мысалға алатын болсақ: химия, математика, акт, география.

Зерттеудің бірінші кезеңінде оқушыларға редакцияланбаған, заңдардың атаулары жасырылмаған толық материалдар ұсынылыды. Екінші кезеңінде оқушылар жасырылған заңдардың атауларын комикстегі суреттер мен сюжетті қарай отырып естеріне түсіріп, толтыруы керек болды.

Онлайн форматтағы зерттеу	Оффлайн форматтағы зерттеу
Оқу процесіндегі комикстің орны	
Интербелсенді тақтада немесе журнал таратылды	Комикс оқушыларға платформа арқылы жіберлді
Алған білімді бекіту	
Оқушылар рөлдерге бөліп оқыды	Оқушылар рөлдерге бөліп оқыды.
Алған білімдерін тексеру	
Оқушыларға редакцияланған парақтар таратылды.	Оқушыларға платформа арқылы тапсырмалар жіберілді

Қорытынды

Қорытынды нәтижелеріне назар аударатын болсақ, комикстер арқылы физиканы оқыған оқушылыардың физикаға деген қызығушылықтарының артқанын көреміз. Яғни, оқушыларға бұндай форматта физикалық білім алу жеңіл әрі тиімді болып отыр. Оқушыларды дәстүрлі біліммен тәрбиелеу салыстырмалы түрде оларды тежегендей болады.

Зерттеуді қортындылау барысында: «Танымдық комикстерден білген заңдылықтардың өміріміздегі көріністерін байқаймыз ба?»-деген сұраққа, 90% оқушының жауабы оң болды. Дегенмен комикс жеке өзі білім беру құралы ретінде толық қолданыла алмайтынын байқадым. Себебі, кей құбылыстар мен заңдылықтарды оқушыларға ккомикстен тыс мысалдармен ашып көрсету қажет болды.

«Комикстер арқылы физиканы оқуға деген қызығушылытарың артты ма?» – деген сұраққа 83% оқушылар «иә» – деп жауап берді. Оқушылар комиксті негізгі кітапқа жақсы қосымша ақпарат көзі болып табылады деген пікірлер айтты.

Ал, комикстермен жұмыс жасу қызықтырмаған, қиындық туғызған оқушылармен сұхбаттасу барысында, олардың комикстердің шынай білімнен фокусты сейілтетіні, ата-аналарның дәстүрлі емес форматқа дайын болмауы әсер етті. Алайда бқл оқушылардың қатарында тек дәстүрлі оқу форматында тақырыптарды жақсы игерген де, дәстүрлі форматта да, дәстүрлі емес форматта да құбылыстар мен заңдылықтарды түсінбеген оқушылар болды.

Қазіргі оқушылардың жаһандану кезеңінде өмір сүріп жатқандарын ескере отырып, дәстүрден тыс комикстерді қолдану олардың тек сабаққа деген қызығушылықтарын ғана арттырып қоймай, оқушылардың білімге деген құлшысытарын ашып, физикалық заңдылықтар мен құбылыстар-

ды сапалы игеруге мүмкіндік береді. Күнделіті өмірде осы заңдылықтарды қолдануға, кейіпкерлер арасындағы достық қарым-қатынасты тәрбиелейді. [5]Жалпы, ұзақ мәтіндер мен ескі суреттерге қарап білім алғанға қарағанда, оқушыларға жарық, ашық түсте әрленген, өзінің бір сюжеттік желісі бар шытырман оқиғаларды оқи отырып, таным көкжиектерін арттыру оқушыларға қызықты әрі пайдалы болды деп сенемін. Әлбетте болашақта танымдық комикстердің білім саласына қосар үлесі зор, бұл оқушыларды физика әлеміне қызықтырудың таптырмас механизімдерінің бірі болып табылады. Танымдық комикстердің толық білімді қамтып, таным көкжиекті арттыратын құрал ретінде қолдану үшін әлі де көптеген жұмыстар атқарылуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ларченкова Л.А. Психолого-познавательные затруднения учащихся: кто виноват и что делать? // Физика в школе. – 2013. – №7. – С.51-56.

2. Калитина К.В. Использование комиксов в образовательных технологиях как важного инструмента для передачи знаний // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2013. – Т.3. – С. 2256–2260. – URL: http://e-koncept. ru/2013/53454.htm

3. https://www.collegebasics.com/blog/benefits-of-comics/

4. Morrison, T.G., Bryan, G., Chilcoat, G.W. Using student-generated comic books in the classroom// Journal of Adolescent & Adult Literacy – 2002. – p. 402.

5. Павлов И.И., Баланова Н.О. Разработка и применение образовательных комиксов // Химия в школе – 2019. – №10 – С. 31-34.

А.Б. Закарьянова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Р.Н. Асылбаев
PhD доуторы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті Жаратылыстану жоғары мектебінің доценті, Павлодар қ.

ФИЗИКА САБАҒЫНДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМЫТУ

Аннотация. Қазіргі кезде физика пәнін оқытуда оқушылардың функционалдық ойлау қабілеті мен шығармашылық тұрғыдағы жұмысын дамытуда өз бетімен жұмыс жасаулары және логикалық тапсырмаларды орындаудың маңызы зор. Бүгінгі таңдағы алда тұрған басты міндет – оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту.

Кілтті сөздер: функционалдық сауаттылық, АКТ

Аннотация. В настоящее время при обучении физике очень важна самостоятельная работа учащихся и выполнение логических заданий в развитии их функциональных мыслительных и творческих способностей. Основная задача, стоящая перед нами сегодня, – развитие функциональной грамотности школьников.

Annotation. Currently, when teaching physics, it is very important for students to work independently and perform logical tasks in the development of their functional thinking and creative abilities. The main task facing us today is the development of functional literacy of schoolchildren.

Физика пәнінің оқыту процесін жетілдіру оқушылардың танымдық белсенділігі мен іздемпаздығын арттыруға негізделген. Оқу танымдық қызметі барысында оқушылар қдаражетті көлемдегі білімді игеріп қана қоймастан, танымдық қабілеті мен шығармашылық ойлауы да дамытылады. Сыни тұрғыдан ойлау барысында, бала өз заманының озық өнегесін санасына сіңіреді, функционалдық сауаттылығы артады, басқаның пікірін тыңдауға дағдыланады және өзі де пікір айтуға үйренеді.

Қазіргі таңда мұғалімнің негізгі ұстанған мақсаты – білімнің жаңа үлгісін жасап, белгілі бір көлемдегі білім мен білік дағдыларын меңгерту, оқу материалын қаншалықты деңгейде меңгергенін бақылаудың сан түрлі жаңа әдіс – тәсілдерін іздестіру, жаңа технологияларды сабақта тиімді пайдалана білу.

Функционалдық сауаттылық дегеніміз – адамдардың әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсене араласуы, бүгінгі жаһандану дәуіріндегі заман ағымына, жасына қарамай ілесіп отыруы. Ондағы басты мақсат жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, дене және рухани тұрғысынан дамыған азаматын қалыптастыру, оның әлемде бейімделуі болып табылады [1].

Мұндағы басшылыққа алынатын сапалар (1-сурет):

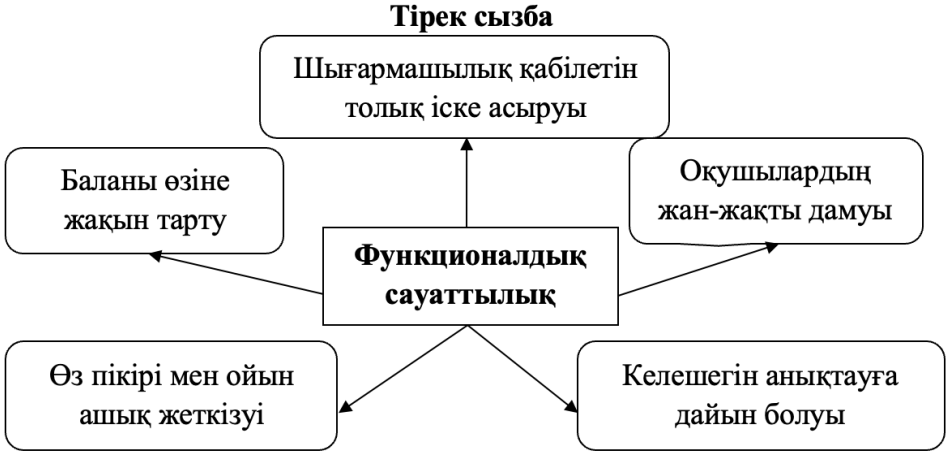

1-сурет

Қазіргі қоғамымызда болып жатқан өзгерістерге байланысты әрбір мұғалім оқытудың жаңа технологияларын білуі қажет. Қазіргі кезде физика пәнін оқытуда оқушылардың функционалдық ойлау қабілеті мен шығармашылық тұрғыдағы жұмысын дамытуда өз бетімен жұмыс жасаулары және логикалық тапсырмаларды орындаудың маңызы зор.

Бұл тапсырмаларды қалай ұйымдастыру керек, тарау бойынша тақырыпқа сай етіп деңгейлеп, саралап таңдай білу ол мұғалімнің шеберлігіне байланысты.

Бүгінгі күнде физика пәнін сапалы оқыту ізденістері – пән мұғалімін толғандырып отырған келелі мәселелердің бірі. Осы орайда кез – келген педагогикалық жаңа технология оқушылардың сабақ барысындағы белсенділігін арттыруға тікелей әсер етуі керек. Әлемдік деңгейдегі білім берудің қазіргі парадигмасы білім беруді оқушының жеке тұлғасына бағыттау, ал оқыту әдістерін тұлға аралық қарым – қатынастарға бейімдеу болып табылады. Демек, оқушы білімді дайын күйінде мұғалім түсіндірмесінен алмай, өзінің өмірлік тәжрибесіне сүйену арқылы танымдық шығармашылық тапсырмаларды орындау негізінде әр түрлі өнімдер жасауы арқылы алуға тиіс. Нәтижесінде оқушының дүниетанымы кеңейіп, өзіндік пікірі мен көзқарасы қалыптасады. Теория мен практиканың байланыста болуын қамтамасыз ету үшін әрбір пән бойынша берілетін білімнің мазмұны мен көлемін анықтағанда теориялық қағидалардың, заңдылықтар мен ережелердің, яғни ұғымдық – ақпараттық материалдардың бала өмірінде кездесетін түрлі проблемалық мәселелерді шешуге көмегі тиетіндей, бала оны қолдана алатындай практикалық маңызы ескерілуі тиіс. Сыни тұрғыдан ойлау барысында, бала өз заманының озық өнегесін санасына сіңіреді, функционалдық сауаттылығы артады, басқаның пікірін тыңдауға дағдыланады және өзі де пікір айтуға үйренеді [2].

Функционалдық сауаттылықты қалыптастыруда жаңа технологияның басты мақсаты – өздігінен дамуға ұмтылатын жеке тұлғаны қалыптастыру. Оқушы тарихты «зерттеп үйрену» кезінде оқу материалын «жаттап, қайталай бермей» өткеннің оқиғалары мен адамдарына өзінің көзқарасын білдірсе, өткенмен сұхбат құра отырып оның тәжірибесін өз бойына дарытып іштей нәр алса, оқушы рухани жағынан биіктей түседі.

Ақпараттық технология құралдарын оқу, тәрбие үдерісіне қолдану әдістері сан алуан. Осы әдістерді жіктеп көрсетудің мәні зор:

1. Оқушыға берілетін білімнің сапасы артады;

2. Оқушымен жүргізілетін жұмыстың дәлдігі артады;

3.АКТ-ны пайдаланғанда мұғалімнің атқаратын қызметі жеңілдейді.

Білім мен дағдының өзара бірігуі арқылы мұғалім теориялық және практикалық әдістерді саралап пайдалануға жаттығады. Оқушыларға алтын уақытыңды орынды пайдаланып, оларға тың мағлұмат, тың дүние беру – ақпараттық қатынастық технологиялардың жетістігі.

Қазіргі XXI ғасырдағы оқушылардың шығармашылық қабілетін, ойлауы мен шығармашылық тұрғыда жұмысын дамыту, АКТ қолдану – уақыт талабы. Оқу үдерісінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыру сипатындағы тапсырмаларын жүйелі түрде ұйымдастыру

және оны болашақтағы кәсіби бағдарымен сабақтастыра қарастыру мұғалімнің педагогикалық құзіреттілігіне байланысты [3].

Қорытындылай келе, функционалдық сауаттылықты жүзеге асырудың басты міндеті – оқушылардың теориялық білімдерін практикалық тұрғыда қолдануымен қатар тәуелсіз еліміздің келешегіне үлкен жауапкершілікпен қарауға үлестерін қосу болып табылады. Осы ретте, жаратылыстану бағытындағы пәндерін дұрыс жүргізе білудің маңызы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 –2016 жылдарға арналған іс – қимыл жоспары. ҚР 2012 жылғы 25 маусымдағы № 832 Қаулысы

2. Бұзаубақова К.Ж. Физика сабақтарындағы оқытудың инновациялық технологиялары.

3. Әлімқұлова С. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудағы логикалық тапсырмалар / Физика мектепте. – №5. – 2006.

А.В. Иванов
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.К. Сейтханова
научный руководитель, PhD, ассоциированный профессор Высшей школы естествознания Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

МЕТОДИКА СОСТАВЛЕНИЯ КОНТЕКСТНЫХ ЗАДАЧ ПО ФИЗИКЕ

Аннотация. Контекстные задания – это задания, которые представляют реальные или вымышленные сценарии для применения теории и практических навыков в различных областях. В физике контекстные задания могут помочь ученикам лучше понять и запомнить теорию, а также научиться применять ее на практике. Существует несколько типов контекстных заданий в физике. При составлении контекстных задач необходимо руководствоваться некоторыми правилами.

Ключевые слова: контекстные задачи, виды контекстных задач, правила составления.

Аннотация. Контекстік тапсырмалар – бұл әртүрлі салаларда теория мен практикалық дағдыларды қолдану үшін нақты немесе ойдан шығарылған сценарийлерді ұсынатын тапсырмалар. Физикада контекстік тапсырмалар оқушыларға теорияны жақсырақ түсінуге және есте сақтауға, сондай-ақ оны іс жүзінде қолдануға үйренуге көмектеседі. Физикада контекстік тапсырмалардың бірнеше түрі бар. Контекстік тапсырмаларды құрастыру кезінде кейбір ережелерді басшылыққа алу қажет.

Кілтті сөздер: контекстік тапсырмалар, мәтінмәндік тапсырмалардың түрлері, құрастыру ережелері.

Annotation. Contextual tasks are tasks that present real or fictional scenarios for applying theory and practical skills in various fields. In physics, contextual tasks can help students better understand and remember the theory, as well as learn how to apply it in practice. There are several types of contextual tasks in physics. When composing contextual tasks, it is necessary to follow some rules.

Keywords: contextual tasks, types of contextual tasks, compilation rules.

Актуальность использования контекстных задач в образовательном процессе подтверждена приоритетами системы образования – получение единых образовательных стандартов по формированию функциональной грамотности обучающихся для их успешной адаптации и социализации в современном обществе [1].

Контекстные задачи – это задачи, которые имеют отношение к реальной жизни, их использование на уроках физики потребует от учащихся применения знаний из физики в конкретных ситуациях. Они могут помочь ученикам увидеть, как физические принципы, которые они изучают, применяются в реальном мире.

Первое, что необходимо сделать, чтобы использовать контекстные задачи на уроках физики, это найти соответствующие примеры. Это может быть что угодно, от задач на механику до задач на электричество и магнетизм. Важно, чтобы задачи были связаны с изучаемой темой урока. Можно использовать задачи из учебников, журналов, интернета или создавать свои собственные.

Контекстные задачи могут также использоваться для иллюстрации новых понятий. Вы можете использовать задачу для объяснения того, как новое понятие работает в реальном мире. Например, если вы изучаете закон Ома, вы можете использовать контекстную задачу, чтобы объяснить, как этот закон применяется к электрическим проводам.

Контекстные задачи также могут использоваться для повышения мотивации учеников. Когда ученики видят, как физические принципы применяются в реальном мире, они могут начать видеть, как их учение может применяться в реальной жизни. Это может помочь им осознать, почему они изучают физику и как она может быть полезна в их будущей карьере.

Виды контекстных заданий. Контекстные задания – это задания, которые представляют реальные или вымышленные сценарии для применения теории и практических навыков в различных областях. В физике контекстные задания могут помочь ученикам лучше понять и запомнить теорию, а также научиться применять ее на практике. Существует несколько типов контекстных заданий в физике.

Задания на выбор. Эти задания дают ученикам несколько вариантов, из которых они должны выбрать правильный. Например, ученик может получить вопрос о том, какой материал лучше всего подходит для изготовления определенного объекта, и ему нужно выбрать один из нескольких материалов, применяя теорию физики свойств материалов.

Задания на заполнение пропусков. Задания содержат пропущенные слова, числа или фразы, которые ученики должны заполнить на основе своих знаний и понимания физических концепций. Например, ученику может быть предоставлено уравнение с несколькими пропущенными переменными, и ему нужно заполнить их правильно, применяя знания физики.

Задания на составление уравнений. Выполнение данных заданий требует от учеников создания уравнений на основе данных, предоставленных в задании. Например, ученик может получить задание на расчет силы, действующей на объект, и ему нужно написать уравнение, которое позволяет рассчитать эту силу, применяя соответствующие физические законы.

Задания на решение проблем. Эти задания требуют от учеников применения своих знаний физики к решению реальных проблем. Например, может быть предоставлено задание на разработку плана безопасности для определенной ситуации на основе знаний о физических законах, которые могут повлиять на безопасность.

Задания на создание моделей. Ученикам требуется создать модели, которые иллюстрируют концепции физики. Это может быть задание на создание модели солнечной системы, где нужно использовать знания о физических законах, которые определяют движение планет.

Задания на анализ данных. Эти задания требуют от учеников анализа данных, собранных в результате экспериментов. Например, ученик может получить задание на анализ данных, собранных в ходе эксперимента по измерению скорости света, и ему нужно проанализировать данные, чтобы определить скорость света, применяя соответствующие физические законы.

Задания на исследование. Для выполнения задания ученикам необходимо проведение исследований для проверки определенных физических концепций. Например, исследование действия силы трения на движение объектов и проведение экспериментов, чтобы проверить эту концепцию.

Задания на проведение экспериментов. Этот тип заданий требует от учеников проведения экспериментов, чтобы проверить теоретические предположения в физике. Например, необходимо провести эксперимент для измерения скорости звука в воздухе, используя различные материалы и инструменты.

Задания на создание проектов. Этот тип заданий предполагает создание учениками проектов, которые демонстрируют их понимание физических концепций, например, задание на создание проекта по построению моста с использованием знаний о физических свойствах материалов для прочности и устойчивости моста.

Задания на креативное применение знаний. Этот тип заданий требует от учеников креативного применения знаний физики для реше-

ния нестандартных задач или создания инновационных проектов. Например, задание по созданию генератора энергии из возобновляемых источников, используя знания о термодинамике и энергетике.

Алгоритм составления контекстных задач по физике. Контекстные задачи по физике могут быть очень полезными для учеников, так как они помогают им применять физические принципы к реальной жизни. Если вы хотите составить свои собственные контекстные задачи, вот несколько шагов, которые могут помочь вам в этом:

1. Выбор темы. Первым шагом в создании контекстной задачи по физике является выбор темы. Выберите тему, которую вы изучаете на уроке, и которая является интересной и релевантной для учеников.

2. Определите цель задачи. Например, целью задачи может быть применение закона сохранения энергии или понимание механизма работы какого-либо физического процесса. Цель задачи должна быть ясной и понятной для учеников.

3. Определите контекст задачи, то есть реальный сценарий или пример, на который можно применить физические принципы, изучаемые на уроке. Например, это может быть движение тела на наклонной плоскости или сила трения между двумя поверхностями.

4. Создайте сюжет для задачи, который будет содержать контекст задачи. Сюжет должен быть интересным и легко читаемым, чтобы ученики могли понять контекст и цель задачи.

5. Сформулируйте вопрос, который позволит ученикам применить физические принципы, изучаемые на уроке, к созданному сюжету. Вопрос должен быть ясным и понятным для учеников.

6. Создайте данные, которые необходимы для решения задачи. Например, это может быть масса тела или его скорость. Данные должны быть реалистичными и соответствовать контексту задачи.

7. Сформулируйте правильный ответ на задачу. Он должен соответствовать цели задачи и контексту. Правильный ответ должен быть ясным и легко понятным для учеников.

Составление контекстных задач по физике может быть творческим и интересным процессом. Кроме того, использование контекстных задач на уроках физики может помочь сделать уроки более интересными и практическими для учеников.

Рассмотрим один из примеров составления контекстных заданий.

Класс: 7. Раздел: Давление.

Тема: Давление в жидкостях и газах, закон Паскаля.

Цели обучения: 7.3.1.5 выводить формулу гидростатического давления в жидкостях и применять ее при решении задач.

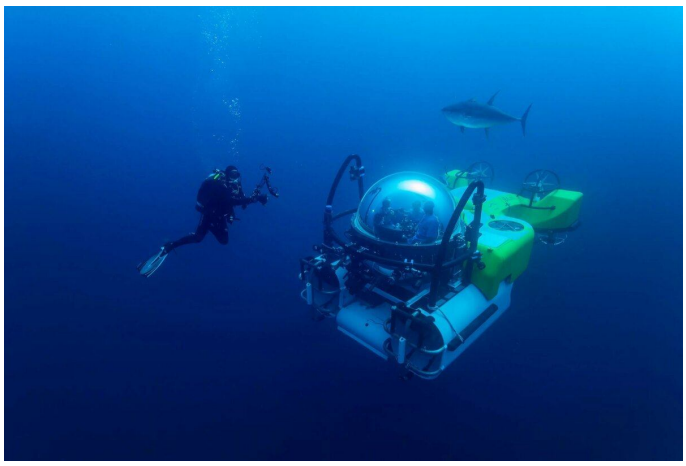

Фото взято с сайта
https://hdpic.club/37509-batiskaf-pod-vodoj-55-foto.html

Инструкция к выполнению тестовых заданий:

«При выполнении заданий внимательно читай текст. Содержание текста поможет тебе ответить на вопросы. Обрати внимание на то, что для выполнения некоторых заданий потребуется не только знание физики, но и других предметов (химия, экология, астрономия, математика, биология, география).

Советуем выполнять задания в том порядке, в котором они даны. С целью экономии времени пропускайте задание, которое не удается выполнить сразу, и переходите к следующему. После выполнения всей работы, вернись к пропущенным заданиям.

Если останется время после выполнения всех тестовых заданий, то обязательно проверь свои ответы.

Приступайте к выполнению заданий с разрешения учителя. Желаем удачи!»

Задание. Ознакомьтесь с текстом.

Океан – это огромный и загадочный мир, глубины которого до сих пор не полностью изучены. Но человечество продолжает исследовать его, и каждое новое поколение подводников пытается побить рекорды своих предшественников.

Первое подводное судно для исследования морских глубин было создано еще в 1863 году. Это был аппарат, который получил название «Лодка для изучения морских глубин» и спускался на глубину не более 60 метров. В 1934 году ученый Уильям Бибби установил новый рекорд, спустившись на глубину 534 метров в аппарате «Батискаф». Однако в 1960 году научная экспедиция, в состав которой входили Джакко Пикард и Дон Уолш, на подводной лодке «Триесте» достигла глубины 10 916 метров в Марианской впадине, установив, таким образом, новый мировой рекорд глубины погружения.

Сегодня, для исследования океанских глубин используются более совершенные аппараты, такие как «Нереус» и «Хадаль», которые спо-

собны выдерживать давление на глубинах более 11 километров. Благодаря этим аппаратам и современным технологиям, мы можем получать уникальные данные о жизни на дне океана, его ресурсах и потенциале для эксплуатации.

Однако, несмотря на большой объем новых знаний, полученных благодаря современным технологиям, многие загадки океана остаются нерешенными. Тем не менее, усилия человечества в области исследования океана продолжаются, и каждое новое открытие дает нам лучшее понимание этого удивительного мира. Одним из основных направлений исследования является изучение глубоководных экосистем и ресурсов, которые могут стать важными для развития экономики и науки в будущем.

<table>
<tr><th>Задания</th><th>Вид задания</th><th>Уровень мыслительной деятельности</th></tr>
<tr><td>Вопрос 1. Что такое «гидростатическое давление»?
Принимаемые ответы: давление столба жидкости, давление жидкости на дно и стенки сосуда, давление внутри жидкости</td><td>Закрытые вопросы</td><td>Помнить и понимать</td></tr>
<tr><td>Вопрос 2. Какой глубины достиг Уильям Биббби на аппарате «Батискаф»?
a) 60 метров; b) 534 метра;
c) 10 916 метров; d) 1 км.
Ответ: b) 534 метра.</td><td>Задание на выбор ответа</td><td>Понимание</td></tr>
<tr><td>Вопрос 3. На какой глубине, давление в океане станет равным атмосферному – 101000 Па? Плотность морской воды 1030 кг/м^3.
Ответ: 10 м</td><td>Задание на применение формулы</td><td>Анализ и применение формулы</td></tr>
<tr><td>Вопрос 4. Какова максимальная глубина, на которую способен погружаться аппарат «Нереус», если он выдерживает давление до 122 МПа? Плотность морской воды 1030 кг/м^3. Сравните полученное значение с описанием аппарата в тексте.
Ответ: 12 км. Соответствует описанию в тексте</td><td>Задание на применение формулы</td><td>Оценивание и создание расчетной задачи</td></tr>
<tr><td>Вопрос 5. Используя данные из текста, заполните сравнительную таблицу. Плотность морской воды 1030 кг/м^3.
<table>
<tr><th>Год погружения</th><th>Название аппарата</th><th>Глубина погружениям</th><th>Давление на глубине, Па</th></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
</table>
</td><td>Задание на сравнение</td><td>Анализ и сравнение</td></tr>
</table>

<table>
<tr><td>Ответ:<table><tr><th>Год погружения</th><th>Название аппарата</th><th>Глубина погружениям</th><th>Давление на глубине, Па</th></tr><tr><td>1863</td><td>Лодка для изучения морских глубин</td><td>60</td><td>0,6</td></tr><tr><td>1934</td><td>Батискаф</td><td>534</td><td>5,4</td></tr><tr><td>1960</td><td>Триеста</td><td>10 916</td><td>110</td></tr></table></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Вопрос 6. Какие новые возможности дали современные аппараты для исследования океана?
Ответ: они позволяют получить представление о жизни на дне океана, а также изучить их ресурсы и потенциал для эксплуатации.</td><td>Задание на логику по контексту</td><td>Синтез</td></tr>
<tr><td>Вопрос 7. Какая силу действует на днище «Нереуса» при погружении на глубину 11 километров, если площадь его днища составляет 3 м². Плотность воды на данной глубине – 1075 кг/м³?
Ответ: 348 МН</td><td>Задание на применение формулы гидростатического давления</td><td>Применение</td></tr>
<tr><td>Вопрос 8. Какова роль исследования океана для человечества? Объясните свой ответ.
Ответ: Исследование океана крайне важно для человечества, поскольку океан играет ключевую роль в глобальной экосистеме и является источником многих ресурсов, включая пищу и энергию. Кроме того, океаны влияют на климат и погоду на Земле.</td><td>Творческое задание</td><td>Оценка</td></tr>
<tr><td>Вопрос 9. Как вы думаете, какая технология помогает «Хадалю» выдерживать давление на больших глубинах?
Ответ: использование современных материалов, способных выдерживать высокое давление, и специальный дизайн аппарата)</td><td>Творческое задание на логику по контексту</td><td>Оценка</td></tr>
</table>

Таким образом, использование контекстных задач на уроках физики может быть очень полезным инструментом для обучения предмету. Они позволяют ученикам увидеть, как физические принципы применяются в реальном мире, повышают мотивацию учеников и помогают иллюстрировать новые понятия. Однако не стоит забывать, что использование контекстных задач должно быть уместно и не перегружать урок, чтобы ученики могли усвоить материал и применить его в практических ситуациях. Поэтому, необходимо выбирать задачи, которые соответствуют теме урока, уровню знаний учеников и помогают достичь учебных целей.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании».
2. https://ru.wikipedia.org › – Международная программа по оценке образовательных достижений учащихся.
3. https://infourok.ru/ – Формирование функциональной грамотности учащихся на уроках физики.
4. https://school-science.ru

А.К. Саранжипова
докторант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.К. Сейтханова
научный руководитель, PhD, доцент, Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғулана, г. Павлодар

РОЛЬ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ПРЕДМЕТНОЙ КОМПЕТЕНЦИ НА УРОКАХ ФИЗИКИ В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. Мақалада физика сабақтарындағы ойын технологияларының рөлі оқушылардың пәндік құзыреттілігін дамыту құралы ретінде қарастырылады. Павлодар қаласының химия-биологиялық бағыттағы Назарбаев Зияткерлік мектебінің 8-сыныбында «Толық ішкі шағылысуы» тақырыбының мысалында «Джованнидің құпия» техникасын қолдану мысалы келтірілген. Ойын технологиясының сипаттамасы келтірілген және сабақ барысында қолдану нәтижелері сипатталған.

Аннотация. В статье рассмотрена роль игровых технологий на уроках физики как средство развития предметной компетенции учащихся. Приведен пример использования техники «Секрет Джованни» на примере темы «Полное внутреннее отражение» в 8 классе Назарбаев Интеллектуальной школы химико-биологического направления г. Павлодар. Приведено описание игровой технологии и описаны результаты применения в ходе урочной деятельности.

Annotation. The article considers the role of game technologies in physics lessons as a means of developing students' subject competence. An example of the use of the technique «Giovanni's Secret» is given on the example of the topic «Complete internal reflection» in the 8th grade of the Nazarbayev Intellectual School of Chemical and Biological direction in Pavlodar. The description of the game technology is given and the results of its application in the course of the training activity are described.

Физика является наиболее часто выбираемым предметом в комбинационной связке для поступления в ВУЗы Республики Казахстан, а также ближнего и дальнего зарубежья. В то же время технические специальности средне-специального образования в нашей стране также сфокусированы на том, чтобы развивать техническую сторону науки, что подтверждается большим количеством грантов по государственному заказу в колледжах и вузах. В современном Казахстане физика занимает

ключевую позицию, как профильный предмет. На сегодня часть госзаказа направлено на технические специальности. Это в основном специальности по отраслям: металлургия, IT, строительство, инженерия, услуги. В настоящее время доля принятых студентов по техническим специальностям составляет 50% (61 тыс. студентов) [1]. Соответственно, можно сделать вывод, что необходимо развивать предметную компетентность по естественно-научному направлению уже со школьной скамьи.

Комбинации предметов, которые предлагает нашим детям современная система образования в большинстве своем содержит физику в совокупности с химией, информатикой, биологией и математикой. Физика в нынешнее время занимает ключевую позицию в системе среднего и послесреднего образования. При этом качество знаний по данному предмету едва достигает 60%, что говорит о том, что подходы в преподавании физики необходимо менять. В интеллектуальных школах нет проблем с повышением качества знаний, так как оно выше 90% во всех параллелях, но имеется ряд проблем в мотивации к изучению предмета на более глубоком уровне.

Актуальность данной статьи заключается в том, что необходимо развивать предметную компетентность учащихся по предмету «физика», так как в последнее время в Республике Казахстан наблюдается тенденция к снижению интереса обучающихся к изучению физики. После опроса, проведенного среди 100 учащихся средней школы, было выявлено, что 75% учащихся не интересуются физикой, как предметом для участия в олимпиадах и проектах. При этом подавляющее большинство выпускников средних школ поступают на специальности, связанные с физикой и техникой. Наиболее популярными комбинациями профильных предметов считаются «Математика-Физика» и «Биология-Химия». К такому выводу МОН РК пришли по итогам ЕНТ за январь и март месяц 2022 года. Данные направления пользуются спросом у 50% абитуриентов [2]. После проведенного анализа, было принято решение, исследовать данную проблему и предложить приемы и методы для повышения качества знаний по физике среди учащихся через применение игровых технологий на уроках физики.

Анализ психолого-педагогических исследований, изучение практической деятельности школ показали, что учителя недостаточно готовы к выбору, адаптации, а тем более к проектированию и грамотному применению на своих уроках различных игровых технологий. Эффективное внедрение в образовательный процесс школы игровых технологий мы связываем с созданием методической базы интересных, содержательных и познавательных игр, которые можно применить на уроках физики.

Применение игр для развития предметной компетентности на уроках физики в средней школе недостаточно изучена в научных трудах нашей страны. В связи с этим, мы считаем, что нужно изучить детально данные и исследовать данное направление.

В ходе применения игровых технологий на уроках физики развивается предметная компетентность, включающая в себя способность критически и логически мыслить, умение устанавливать причинно-следственные связи, использовать знания в нестандартных ситуациях. В результате будет наблюдаться повышение качества знаний по предмету, положительная динамика результатов участия на олимпиадах и конкурсах научных проектов.

Для начала исследования, мы решили изучить и проанализировать научно-педагогическую литературу, где понятие «педагогическая технология» у многих авторов имеет разное толкование, например у Е.В. Евпловой: «Технология – это искусство, мастерство, умение, совокупность методов обработки, изменения состояния» [3, с. 100]. Педагогическая технология – совокупность психолого-педагогических установок, определяющих специальный набор и компоновку форм, методов, способов, приемов обучения, воспитательных средств; она есть организационно-методический инструментарий педагогического процесса [4]. При этом В.С. Безрукова под понятием педагогической технологии понимает структуру и логику конструирования педагогического процесса, способы его организации по реализации педагогических целей в соответствии с теми или иными принципами и условиями [5]. В нашей статье мы используем понятие технология как алгоритм действий и операций, ориентированных на результат. Непосредственно проблема педагогических технологий обучения раскрывалась в работах И.И. Ильина, И.В. Борисовой, А.С. Дербицкого, А.М. Доронина, В.В. Жузеева [4]. Технология обучения определяется, как совокупность действий по отбору и определению порядка и последовательности использования дидактических средств, организации форм и методов обучения. В нашем исследовании, наибольший интерес представляют игровые педагогические технологии. Н.П. Любушин считает, что игровые технологии связаны с игровой формой взаимодействия педагога и учащихся через реализацию определенного сюжета (игры, сказки, спектакли, деловое общение). При этом образовательные задачи включаются в содержание игры [6]. В образовательном процессе используют занимательные, театрализованные, деловые, ролевые, компьютерные игры. Игровые технологии являются составной частью педагогических технологий. Проблема применения игровых технологий в образовательном процессе в педагогической теории и практики не нова. При этом игровые технологии признаются «инновационными» в системе казахстанского образования.

В современных школах, делающих ставку на активные методы обучения, игровая технология используется в следующих случаях:

– для изучения нового понятия, темы, раздела как самостоятельная технология;

– для актуализации опорных знаний, как элемент более обширной технологии;

– в качестве фрагмента занятия для закрепления материала;

– во внеурочной деятельности как элемент повышения мотивации к изучению предмета.

Цель игры на уроке – это формирование навыков и умений учащихся в активном творческом процессе. Игровая форма занятий создается при помощи игровых приемов и ситуаций, которые выступают как средство побуждения, стимулирования учащихся к учебной деятельности [7].

В этой статье мы поделимся с вами одной игровой методикой, которую можно использовать на любом этапе урока и которая способствует активизации критического мышления на уроке.

В 2021–2022 учебном году мною были пройдены внутришкольные курсы по развитию одаренности, на которых тренер, учитель-эксперт информатики НИШ ХБН г. Павлодар, А.А. Ермекова давала различные техники для развития потенциала наших учащихся.

Мы на практике исследовали технику «Секрет Джованни». Это психологическая игра, предложенная Клаусом Фопелем [8]. Тренер наших курсов переложила эту игру на педагогический процесс, но для того, чтобы она подходила нам на урок, ее нужно составлять под тему урока. Оригинальное название и персонажей мы оставляем без изменений, но процесс перекладываем на предмет. Использование этой техники на уроках позволяет нам показать, что члены группы могут достичь успеха только в том случае, когда каждый из них вкладывает свои силы в общее дело и продемонстрировать перед учениками роль внутрикомандной дисциплины и важность умения слушать и слышать друг друга. Упражнение помогает также сформировать умение собирать и отбирать информацию для принятия решения.

Описание игры: Каждый член группы получает одну или несколько карточек, на которых написано по одной фразе. Количество получаемых карточек зависит от количества людей в группе. Для своего исследования мы выбрали 8 классы, составили задание, апробацию заданий провели в 4 четверти на уроках физики по теме «Полное внутреннее отражение». Задание включало в себя карточки с информацией, которую ученик запоминает и возвращает обратно.

Игра проводилась на этапе вызова знаний, в начале урока. Дети восприняли игру на уроке физики с энтузиазмом, причем в процессе игры сразу заметно как учащиеся разделились по своим внутриличностным качествам. Некоторые ученики негласно стали лидерами и начали сопоставлять информацию от всех остальных. Далее мы задались вопросом: как оценить применение техники на практики как инструмента развития одаренности? Для этого проанализировали результаты СОЧ за 4 четверть, где мы использовали структурированное задание по проверке цели обучения. Почти 80% учащихся из 8 класса, где мы провели эту технику легко справились с заданием суммативного оценивания за чет-

верть, а в обратной связи сказали, что именно эту тему усвоили хорошо, вследствие применения игры на уроке.

И самый главный вывод, к которому мы пришли в применении этой техники заключается в том, что важным сегодня является не то, где взять информацию, чтобы получить сведения об окружающем мире, а то, какую информацию надо изучить, проанализировать, отобрать, от какой можно и нужно отказаться, чтобы получить объективную картину мира. В этом-то и заключается основная задача и актуальность развития одаренности, суть которой мы постигали на внутришкольных курсах, формируя у себя навыки одаренного человека.

Список использованных источников

1. **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**
2. Какие специальности чаще всего выбирают абитуриенты в Казахстане и сколько грантов будет в 2022 году | The-steppe.com
3. Евплова Е.В. Как сделать преподавание экономики интересным (на примере изучения дисциплины «Прикладная экономика»)? / Е.В. Евплова // Экономика образования. – 2016. – № 2. – С. 99-105.
4. Батышев С.Я. Профессиональная педагогика: учеб. для студентов / С.Я. Батышев. – Москва: Ассоц. «Проф. образование», 2014. – 307 с.
6. Безрукова В.С. Педагогика: учебное пособие / В.С. Безрукова. – Екатеринбург: Свердл. инж.-пед. ин-т, 2016. – 320 с.
7. Любушин Н.П. Экономика организации: учебник / Н.П. Любушин, Н.Э. Бабичева. – Москва: КноРус, 2016. – 326 с.
8. Демин М.В. Труд и игра как виды и аспекты человеческой деятельности // М.В. Демин // Вестник МГУ. Серия «философия». – 1983. – № 1. – С. 21-29.
9. Фопель К. Создание команды. Психологические игры и упражнения / Пер. с нем. – М.: Генезис, 2003. – С. 198-199.

А.Ж. Калиаскаров
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.К. Сейтханова
научный руководитель: PhD, ассоциированный профессор Высшей школы Естествознания, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан

ПОДГОТОВКА УЧАЩИХСЯ К ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ФИЗИКЕ

Аннотация. Мектептегі білім берудің қазіргі кезеңінде оқушылардың зерттеу іс-әрекетінің проблемасына маңызды рөл берілген. Бұл қызмет ғылым мен техниканың дамуы мен жетілдірілуінің жоғары қарқынына, қоғамның білімді, қоршаған ортаны тез бағдарлай алатын, өз бетінше ойлай алатын және стереотиптерден ада адамдарға деген қажеттілігіне байланысты ерекше маңызға ие болады.

Кілтті сөздер: зерттеу қызметі, зертханалық жұмыстар, эксперименттік тапсырмалар.

Аннотация. На современном этапе школьного образования отведена значительная роль проблеме исследовательской деятельности школьников. Эта деятельность приобретает особое значение в связи с высокими темпами развития и совершенствования науки и техники, потребностью общества в людях образованных, способных быстро ориентироваться в обстановке, мыслить самостоятельно и свободных от стереотипов.
Ключевые слова: исследовательская деятельность, лабораторные работы, экспериментальные задания.

Аннотация. At the present stage of school education, a significant role is assigned to the problem of research activities of schoolchildren. This activity is of particular importance due to the high rates of development and improvement of science and technology, the need of society for educated people who are able to quickly navigate the situation, think independently and free from stereotypes.
Ключевые слова: research activities, laboratory work, experimental tasks.

Исследовательская деятельность учащихся – образовательная технология, использующая в качестве главного средства учебное исследование. Исследовательская деятельность предполагает выполнение учащимися учебных исследовательских задач с заранее неизвестным решением, направленных на создание представлений об объекте или явлении окружающего мира, под руководством специалиста – учителя-предметника.

Применение исследовательского метода обучения на уроках физики

Организацию исследовательской деятельности школьников на уроках физики я, осуществляю через:

– уроки изучения нового материала;

– уроки решения задач;

– лабораторные и практические работы, которые преобразованы в уроки-исследования;

– домашние экспериментальные задания;

– участие в конкурсах исследовательских проектов;

– систему диагностики уровня сформированности исследовательских умений и навыков.

Использование исследовательского метода при изучении нового материала.

В ходе исследовательского урока (фрагмента урока) присутствуют все этапы, характерные для реализации любого исследовательского проекта.

В процессе беседы или дискуссии формулируется проблемный вопрос, актуализируются необходимые для дальнейшего исследования знания, ставятся цели и задачи работы.

(*Изучение механических колебаний. Проблема: от каких величин зависит период колебаний математического маятника. Соответственно проблеме ставится цель и задачи*)

Например, уроки-исследования по темам «Сила Архимеда», «Механические колебания», «Закон Ома для полной цепи», «Соединение сопротивлений», «Явление электромагнитной индукции», атмосферное давление» и др.

Основной формой исследовательской работы на уроках изучения нового материала является групповая работа. Если каждая группа решает одну и ту же задачу (ведет исследование одного и того же объекта), то целесообразно формирование разноуровневых групп. При дифференциации задач можно формировать группы, в которые войдут учащиеся одного образовательного уровня.

Такой урок не требует больших временных рамок и может иметь место при изучении свойств объектов, определении взаимосвязей между объектами, установлении причинно – следственных связей между событиями и явлениями, доказательстве теорем и выводе формул и т.д.

Решение исследовательских задач на уроках физики.

Решению задач на уроках физики отводится большое место. В методике под физической задачей понимают проблему, решаемую с помощью логических умозаключений, математических действий, эксперимента на основе законов и методов физики. Каждая задача содержит информационную часть, условие и требование – вопрос. Информационная часть может быть достаточно богатой, поэтому само содержание задачи позволяет знакомить с историей, с достижениями техники, сообщать сведения из других наук.

Общая структура деятельности по решению задач

Анализ условия. Ученик должен не только запомнить условие, но и осознать его, выделить главные элементы.

Поиск. Ученик должен вспомнить физические законы, определения и составить план решения, правильно подобрав методы решения.

Решение. Ученик должен преобразовать записанные формулы, осуществить намеченный план решения.

Проверка результата – прикидка достоверности решения.

Исследование решения. Ученик должен изменить немного задачу, поразмышлять, проанализировать, как еще можно было бы её решить.

Применение исследовательского метода при проведении лабораторных работ

Большие возможности в применении исследовательского подхода к изучению явлений открывает фронтальный исследовательский эксперимент обучающихся, домашние эксперименты. Короткие, 10–15 минутные экспериментальные исследовательские работы, выполняемые обучающимися в процессе изучения нового материала, я провожу значительно чаще, чем предусмотренные программой лабораторные работы.

Лабораторные исследования всегда интереснее, чем традиционное выполнение лабораторной работы, они способствуют развитию интеллектуальных и мыслительных способностей обучающихся.

Например, типовая лабораторная работа «Измерение плотности твердого тела», проводимой в 7 классе выполняется по алгоритму: сообщается название работы, записывается в тетрадь цель работы, на парты ставится необходимое лабораторное оборудование, учащиеся выполняют работу по описанному алгоритму. А ведь можно сообщить учащимся только название работы, причем это можно сделать как предложение: «Хотите научиться измерять плотность вещества?» Сформулировав вместе цель, предложить учащимся подобрать оборудование самостоятельно, сообщив, что прибора для измерения плотности твердого тела нет. Предоставить юным исследователям самостоятельно определить ход работы, тем более, что измерять массу и объем тела они уже умеют. Можно добавить в ход работы, определенные заковырки, например, предоставить для работы тело, которое не помещается в мензурку или др.

Домашние экспериментальные задания

Хорошим подспорьем в формировании и развитии исследовательских навыков учащихся могут стать домашние экспериментальные задания. Ограниченность урока по времени не позволяет учителю задействовать весь арсенал средств, формирующих устойчивый интерес к физике и высокую познавательную активность. Поэтому наиболее простые наблюдения, опыты, не требующие специального оборудования и не угрожающие жизни и здоровью ребенка, можно порекомендовать выполнить дома, самостоятельно.

Этапы исследовательской деятельности.

1. Подготовительный этап.

Начальный этап исследовательской деятельности предполагает следующие виды исследовательских работ:

– выбор темы – по желанию руководителя и юного исследователя;

– определение проблемы и гипотезы исследования;

– определение цели, задач и методов исследования;

– определение путей решения и составление плана проведения работ;

– работа с литературными, информационными, лабораторными источниками, анкетирование учащихся, родителей, общественности;

– составления графика выполнения работ.

2. Исследовательский этап.

Этап сбора материала. На этом этапе закладываются опыты, организуется эксперимент, проводятся различные наблюдения или объекты исследования ставятся на мониторинг.

Идёт широкомасштабное изучение и анализ литературных и других источников информации.

3. Завершающий этап.

Организуется камеральная обработка результатов исследования, проводится анализ выполненных работ, делаются обобщения, составляются сводные таблицы, информационные листки, карты, списки литературы, банки данных, завершается техническое оформление работы.

Постоянство результатов учебно-воспитательного процесса.

Научный проект

2018 г. – Победитель – Беспроводное зарядное устройство.

2019 г. – Призер – Солнечная энергия.

2020 г. – Призер – Соленоидный двигатель (III место. Международный конкурс по математике и механике им. О. Жолдасбекова).

2021 г. – Призер – Солнечный коллектор (II место Международный конкурс по математике и механике им. О. Жолдасбекова).

2022 г. – Призер – катушка Тесла.

Заключение

• Исследовательская работа – это активная теоретическая и практическая деятельность учащихся, которая будоражит мысль, формирует подвижность ума, приучает к творческому и критическому осмыслению знаний.

• К исследовательской деятельности учащихся нужно готовить. Выяснилось, что при самостоятельной работе у школьников возникают

проблемы. Как показал опыт, наибольшие затруднения вызывает у учащихся умение правильно формулировать цель исследования, выдвигать и обосновывать гипотезу, которую можно положить в основу.

Список использованных источников

1. Ковалева С.Я. Об исследовательской и проектной деятельности учащихся // Физика в школе. – 2010. – №16.
2. Дженис Ванклив. Занимательные опыты по физике. – М.: АСТ: Астрель, 2008.
3. Эльшанский И.И. Хочу стать Кулибиным. – М.: Дрофа, 2008.
4. Горлова Н.А. Нетрадиционные уроки, внеурочные мероприятия. – М.: «ВАКО», 2006.

А.М. Шайхимова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Р.Н. Асылбаев
ғылыми жетекшісі, жаратылыстану жоғары мектебінің доценті, PhD докторы

9-СЫНЫП МЕКТЕП ФИЗИКА КУРСЫНДА ИНЕТЕЛЛЕКТ-КАРТАЛАРДЫ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТЕРІН АРТТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ

Аннотация. Қазіргі әлемде болып жатқан өзгерістер – үздіксіз білім беру және өзін-өзі дамыту қажеттілігі, сондай-ақ ақпарат көлемінің ұлғаюы оны ұсынудың жаңа көрнекі тәсілдерін дамытуды ынталандырады. Бұл оқу ақпаратын тиімді есте сақтау және меңгеру үшін ақпаратты сауатты құрылымдау мен өңдеуге мүмкіндік беретін құрал.Бастауыш мектепте физиканы оқыту үдерісін талдау, зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми-әдістемелік әдебиеттер ғылыми-әдістемелік тұрғыдан келесі қарама-қайшылықты анықтады. деңгейі: физиканы оқыту процесінде ақыл-ой картасы әдісін қолдану мүмкіндігі мен сәйкес әдістеменің жоқтығы арасындағы. Бұл қайшылықты шешу қажеттілігі диссертациялық зерттеудің өзектілігін анықтайды және оның мәселесін анықтайды: ақыл-ой картасын қалай тиімді қолдану керек. 9 сыныптарда физиканы оқытудағы әдістеме?

Аннотация. Изменения, происходящие в современном мире – потребность в непрерывном образовании и саморазвитии, а также увеличение объема информации стимулируют разработку новых визуальных способов ее представления. Это средство, позволяющее осуществлять грамотное структурирование и обработку информации для эффективного запоминания и усвоения учебной информации.Анализ процесса обучения физике в начальной школе, научно-методической литературы по теме исследования выявил следующее противоречие с научно- методологическая точка зрения. уровень: между возможностью использования метода ментальных карт в процессе обучения физике и отсутствием соответствующей методики. Необходимость разрешения этого конфликта определяет актуальность диссертационного исследования и определяет его проблему: как эффективно использовать майндмэппинг.

Annotation. The changes taking place in the modern world – the need for continuous education and self-development, as well as the increase in the amount of information stimulate the development of new visual ways of presenting it. This is a tool that allows for competent structuring and processing of information for effective memorization and acquisition of educational information. Analysis of the process of teaching physics in elementary school, scientific-methodological literature on the topic of research revealed the following contradiction from a scientific-methodological point of view. level: between the possibility of using the mind map method in the process of teaching physics and the lack of appropriate methodology. The need to resolve this conflict determines the relevance of the dissertation research and defines its problem: how to effectively use mind mapping. Methodology in teaching physics in 9th grade?

Тақырыптың өзектілігі: Бүгінгі танда, дәстүрлі оқу үдерісі қолданысқа алынбайтын есебінен, белсенді әдістердің тенденциясы жоғарлап бара жатыр. Алайда, барлық білім алушыларды толығымен қамтамасыз ету үшін мүмкін емес. Сол себептен сабақ барысындабарлық деңгейлегі білім алушылардың қажеттілігін қамтамасыз ету үшін – интеллект карталады қолданысқа алу тиімді болып табылады.

Зерттеу нысаны: Интеллект – карталар

Зерттеу пәні: Интеллект – карталардың оқу үдерісіне әсері

Зерттеу мақсаты: 9 сыныпқа «Кинематика, Астрономия негіздері, Динамика, Сақталу заңдары, Тербелістер және толқындар, Атом құрылысы» тараулары бойынша интеллект – карталар арқылы білім алушылардың жүйелік білімің қалыптастыру.

Зерттеу міндеттері:

– Интеллект – карталардың тарихын зерттеу;

– Мектеп курс физикасында қолдану әдістемесін талдау;

– Білім берудің стандартына сай, 9 сыныптың тараулары бойынша, интеллект – карталарды құрастыру.

Зерттеу әдістері:

– теориялық әдістер: зерттеу мәселесі бойынша ғылыми, әдістемелік, психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді зерттеу және талдау;

– эмпирикалық әдістер: сауалнама, бақылау, сараптамалық бағалау әдісі, сұрақ қою.

Ми жарты шарларының функционалдық асимметриясының ашылуы қазіргі педагогтардың оқу ақпаратының анықтығына, визуализациясына назарын арттыруға негіз болды.1960 жылдардың аяғында профессор Роджер Сперри Калифорния университетінің зертханаларында жаңалық ашты., бұл адам миының мүмкіндіктерін түсінуде төңкеріс жасады. Сперри мидың жарты шарлары ең маңызды интеллектуалдық функцияларды бөлісетінін анықтады. «Оң жарты шарда ырғақты қабылдау, кеңістікті бағдарлау, гештальт (біртұтас қабылдау), қиялдау, армандау, түс пен өлшемді қабылдау сияқты салаларда басым болады.

Сол жақ жарты шар психикалық функциялардың басқа, бірақ кем емес маңызды диапазонына жауап береді: сөйлеу, логикалық ойлау,

сандармен операциялар, жүйелілік, сызықтық, ақпарат тізімдерін талдау және жұмыс істеу қабілеті» Ми жарты шарларының мамандануы адамдарда белгілі бір танымдық стильдің көрінуімен байланысты және олардың ақпаратты қабылдау және өңдеу тәсілдеріндегі айырмашылықтарды көрсетеді. «физика» пәні құқық басымдығы бар студенттер арасындағы оқудағы айырмашылықты тамаша көрсетеді. және сол жақ жарты шарлар. «Физика» пәнінің спецификалық мазмұны аналитикалық танымдық қабілеті бар сол жақ миы бар оқушыларға бағыттылықты білдіреді.

Негізгі бөлім

Белгілі бір типтегі көрнекі үлгілерді оқу үрдісінде жүйелі түрде қолдану. Студенттерге ақпаратты «сығудың» ұтымды әдістерін және оның когнитивтік-графикалық бейнеленуін үйрету. Оқу процесіне көрнекілік модельдерді енгізудің әдістемелік тәсілдері» Оқу ақпаратын көрнекі түрде бейнелеу құралдарына: анықтамалық жазбалар, кестелер, ақпараттық диаграммалар, инфографика, ақыл-ой карталары, концептуалдық карталар, логикалық-семантикалық модельдер (ЛСМ), денотативті графиктер, кластерлер, «балық сүйегі», ағын диаграммалары және т.б.. Оқу ақпаратын визуализациялаудың арқасында физикалық ұғымдарды ассимиляциялау және есте сақтау ауызша түрде ұсынылғанға қарағанда жақсы және жылдам жүреді.Екі жарты шарды да жасайтын ақпаратты визуализациялаудың ең тиімді құралдарының бірі ми жұмысының, оның ішінде когнитивтік дағдылардың барлық кешенін қамтитын ақыл-ой картасы әдісі.

Ақыл картасы әдісін мидың қызметі мен интеллектін зерттеу саласындағы әлемдегі жетекші беделді, 33 тілге аударылған және 150-ден астам елде сатылған 100-ден астам кітаптың авторы және бірлескен авторы Тони Бузан танымал етті. 1970 жылдары ол бизнес пен білім әлеміне дауыл сияқты еніп кеткен революциялық әдісті, ақыл картасы әдісін жасады. Ол оны «Ақыл картасы» деп атады. Ағылшын тілінен аударғанда «ақыл» сөзі «ақыл», «карталар» сөзі «карталар» дегенді білдіреді. Нәтиже – «ақыл картасы». «Ақыл карталары», «интеллект карталары», «есте сақтау карталары», «ментальдық карталар», «ассоциативті карталар» және т.б. сияқты басқа аударма нұсқалары бар.

Көбінесе Т. Бузанның кітаптарының аудармаларында «ақыл картасы» аудармасы кездеседі. Біз бұл аударманы өз жұмысымызда қолданатын боламыз. Ақыл картасы – ақпаратты сақтауға, жүйелеуге, жүйелеуге және жаңғыртуға арналған графикалық және көрнекі ойлау құралы. Тони Бузан мида оқыту процесінде мазмұны немесе формасы бойынша бірегей, ассоциациялары бар, 5 сезім мүшелерінің кез келгенінің ерекше қызығушылығын немесе шиеленісуін тудыратын ақпарат жақсы сіңетінін атап өтті. Дәл осы ақпарат Тони Бузанды ақыл-ой картасы әдісін жасауға итермеледі. Ақыл картасы әдісі сәулелі ойлау теориясына негізделген. Осы теорияның негізгі идеясын оның

авторының сөзімен көрсетейік: «Миға түсетін ақпараттың әрбір бөлігі – бұл әрбір сезім, есте сақтау немесе ой (соның ішінде әрбір сөз, сан, дәм, иіс, сызық, түс, ырғақты соғу)., нота, затқа қол тигізудегі тактильді сезім) орталық сфералық нысан ретінде ұсынылуы мүмкін, олардан ондаған, жүздеген, мыңдаған және миллиондаған «ілмектер» алшақтайды. Әрбір «ілмек» ассоциация болып табылады және әрбір ассоциация, өз кезегінде, басқа бірлестіктермен байланыстардың шексіз дерлік санына ие.

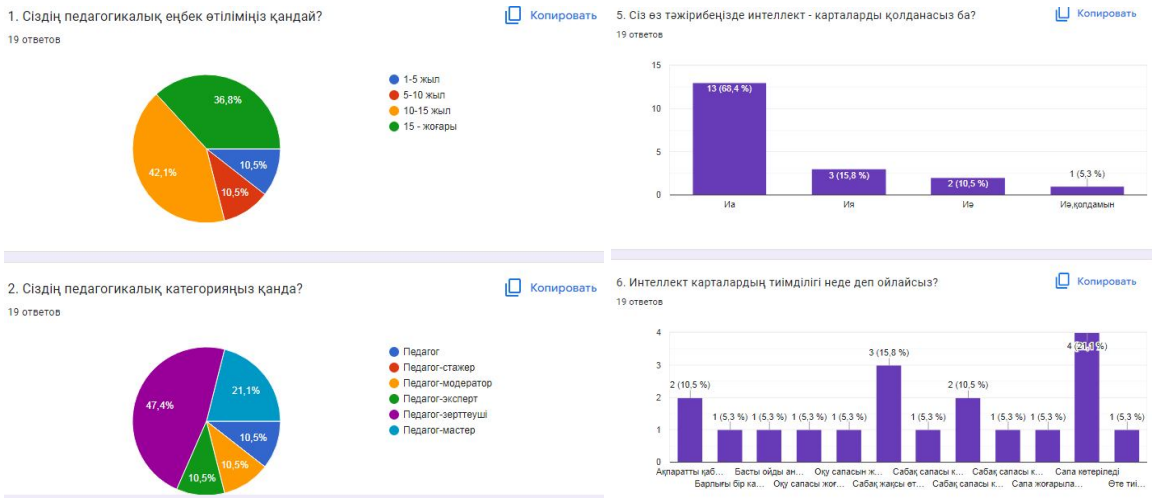

Сурет 1. Сауалнама қорытындысы

9 сыныптарда физиканы оқытуда ақыл-ой картасы әдісін меңгеру мәселесі диссертациялық зерттеудің өзектілігін анықтайды, оның мақсаты 9 сыныптарда физиканы оқытуда ақыл-ой картасы әдісін меңгеру әдістемесін теориялық негіздеу және әзірлеу болды.

Зерттеу нәтижелері бойынша мынадай қорытынды жасауға болады:

1) Ғылыми-әдістемелік және психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау физиканы табысты оқыту үшін екі жарты шардың бірлескен жұмыс режимін ұйымдастыру қажет екенін көрсетті. білім беру ақпаратының визуализациясының арқасында қол жеткізілетін ми.

2) Ақыл-ой картасы әдісі бойынша ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау негізінде ақыл-ой картасы оқу ақпаратын тиімді есте сақтау және меңгеру үшін оқу ақпаратын визуализациялаудың тиімді құралы бола алады деген қорытындыға келдік.

3) Қолданыстағыларды талдай келе оқу процесінде ақыл-ой картасын қолдану тәжірибесі, атап айтқанда 9 сыныптарда физиканы оқыту кезінде ақыл-ой картасы әдісінің әмбебаптығы туралы айтуға болады

4) 9-сыныптарда физиканы оқытуда ақыл-ой картасы әдісін меңгеру әдістемесі.

5) Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында 9 сыныптарда физика оқытуда ақыл-ой картасы әдісін қолдану мүмкіндігі дәлелденді.

6) Эксперименттік жұмыстардың нәтижелеріне сапалы талдау жасалды. Зерттеу нәтижесінде гипотеза расталды, зерттеу мақсатына қол жеткізілді, барлық міндеттер шешілді.

Аяқталған оқу жұмысы физиканы оқыту үдерісінде негізгі мектепте ақыл-ой картасы әдісін меңгеру бойынша дидактикалық материалдар мен әдістемелік ұсыныстар әзірлеу бағытында одан әрі жұмыс істеуге негіз бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Модерация: искусство проведения заседаний, конференций, семинаров. – М.: Изд-во «Мега-Л», 2007.

2. Бьюен Т., Бьюзен Б. Супермышление. – Минск: Попурри, 2008. – 304 с.

3. Боно Э. де. Шесть шляп мышления. – Минск: Попурри, 2010. – 208 с.

4. Мюллер Х. Составление ментальных карт: метод генерации и структурирования идей. – М.: Омега-Л, 2007. – 128 с.

Г.К. Урумбаева
ученица СОШ имени М. Алимбаева, г. Павлодар,
Н. Ахылбек
научный руководитель, магистр естественных наук, учитель физики, г. Павлодар

РАЗВИТИЕ КОНСТРУКТИВИСТСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ФИЗИКИ НА ОСНОВЕ «ОБУЧЕНИЯ ЧЕРЕЗ ОШИБКУ»

Аннотация. Актуальность исследования обусловлена одним из современных трендов модернизации системы образования необходимостью формирования у учащихся критического мышления как необходимого условия их функциональной грамотности в социуме. Критическое мышление и функциональная грамотность наиболее эффективно формируются при применении самостоятельной познанавательной деятельности учащихся в учении. Статья посвящена исследованию проблемы развития конструктивистского мышления при изучении раздела «Тепловые явления» в школьном курсе физики. Особенностью подхода к формированию конструктивистского мышления является применение инструментария дидактической системы «обучения через ошибку», основу которой составляет применение рефлексии, как эффективного средства изучения различных дисциплин. Изучение теоретических научных источников и результаты практического опыта авторов выявило проблему систематизации и проектирования методического контента для применения рефлексии как эффективного средства обучения.

Цель: предложение образовательной практике методического контента для формирования конструктивистского мышления учащихся при «обучении через ошибку» на примере курса физики.

Теоретическим основанием нашего исследования является когнитивный конструктивизм Ж. Пиаже, а также методология и методы формирования критического мышления учащихся как одного из результатов современного образования – функциональной грамотности учащихся [1, 2, 3, 4]. Результаты исследования: 1) дана ав-

торская интерпретация конструктивистского мышления, формируемого в дидактической системе «обучения через ошибку»; 2) разработан методический контент для формирования конструктивистского мышления учащихся при изучении темы «Тепловые явления» в курсе физики 8 класса на основе рефлексии; 3) с целью систематизации и упорядочения информации по проблеме исследования проведем обзор и анализ следующих понятий: критическое мышление, обучение через ошибку, рефлексия с целью определения содержания значения данных понятий в контексте нашего исследования.

Ключевые слова: тепловое явление, рефлексия, образование, критическое мышление, конструктивизм, конструктивистское мышление, обучение через ошибку.

Аннотация. Зерттеудің өзектілігі білім беру жүйесін жаңғыртудың қазіргі заманғы трендтерінің бірі оқушылардың қоғамдағы функционалдық сауаттылығының қажетті шарты ретінде сыни тұрғыдан ойлауын қалыптастыру қажеттілігімен негізделген. Сыни тұрғыдан ойлау және функционалдық сауаттылық оқушылардың оқудағы өзіндік танымдық іс-әрекетін қолдану кезінде тиімді қалыптасады. Мақала мектеп курсындағы физикада «Жылу құбылыстары» бөлімін зерттеудегі конструктивистік ойлауды дамыту мәселесін зерттеуге арналған. Конструктивистік ойлауды қалыптастыруға деген көзқарастың ерекшелігі – дидактикалық жүйенің «қате арқылы оқыту» құралын қолдану, оның негізі әр түрлі пәндерді оқытудың тиімді құралы ретінде рефлексияны қолдану болып табылады. Теориялық ғылыми дереккөздерді зерттеу және авторлардың практикалық тәжірибесінің нәтижелері рефлексияны оқытудың тиімді құралы ретінде қолдану үшін әдістемелік мазмұнды жүйелеу және жобалау мәселесін анықтады. Мақсаты: физика курсы мысалында «қате арқылы оқыту» кезінде оқушылардың конструктивистік ойлауын қалыптастыру үшін әдістемелік контентті білім беру практикасына ұсыну.

Біздің зерттеуіміздің теориялық негізі Ж. Пиаженің когнитивті конструктивизмі, сондай – ақ қазіргі білім беру нәтижелерінің бірі-оқушылардың функционалдық сауаттылығы ретінде оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын қалыптастыру әдістемесі мен әдістері болып табылады [1, 2, 3, 4]. Зерттеу нәтижелері: 1) «қате арқылы оқыту» дидактикалық жүйесінде қалыптастырылатын конструктивистік ойлаудың авторлық интерпретациясы берілді; 2) рефлексия негізінде 8-сынып физика курсында «Жылу құбылыстары» тақырыбын оқу кезінде оқушылардың конструктивистік ойлауын қалыптастыру үшін әдістемелік контент әзірленді; 3) зерттеу мәселесі бойынша ақпаратты жүйелеу және ретке келтіру мақсатында мынадай түсініктерге шолу және талдау жүргіземіз: сын тұрғысынан ойлау, қате арқылы оқыту, біздің зерттеуіміздің контексінде осы ұғымдардың мәнінің мазмұнын анықтау мақсатында рефлексия.

Кілтті сөздер: жылу құбылыстары, рефлексия, білім беру, сын тұрғысынан ойлау, конструктивизм, конструктивистік ойлау, қате арқылы оқыту.

Annotation. The relevance of the study is due to one of the modern trends in the modernization of the education system, the need for students to form critical thinking as a necessary condition for their functional literacy in society. Critical thinking and functional literacy are most effectively formed when applying independent cognitive activity of students in teaching. The article is devoted to the study of the problem of the development of constructivist thinking in the study of the section «Thermal phenomena» in the school physics course. A feature of the approach to the formation of constructivist thinking is the use of the tools of the didactic system of «learning through error», which is based on the use of reflection as an effective means of studying various disciplines. The study of

theoretical scientific sources and the results of the practical experience of the authors revealed the problem of systematization and design of methodological content for the use of reflection as an effective means of teaching. Purpose: to offer educational practice methodological content for the formation of constructivist thinking of students in «learning through error» on the example of a physics course.

The theoretical basis of our research is the cognitive constructivism of Zh. Piaget, as well as the methodology and methods of forming students 'critical thinking as one of the results of modern education – students' functional literacy [1, 2, 3, 4]. Results of the study: 1) the author's interpretation of constructivist thinking formed in the didactic system of «learning through error» is given; 2) methodological content is developed for the formation of constructivist thinking of students when studying the topic «Thermal phenomena» in the 8th grade physics course on the basis of reflection; 3) in order to systematize and organize information on the research problem, we will review and analyze the following concepts: critical thinking, learning through error, reflection in order to determine the content of the meaning of these concepts in the context of our research.

Keywords: thermal phenomenon, reflection, education, critical thinking, constructivism, constructivist thinking, studying through mistakes.

Введение

Актуальность исследования обусловлена одним из современных трендов модернизации системы образования необходимостью формирования у учащихся конструктивистского мышления для наиболее эффективного условия социализации личности учащегося. Социализация личности предполагает функциональную грамотность и исследовательские навыки. Критическое конструктивистское мышление и функциональная грамотность наиболее эффективно формируются при применении самостоятельной познавательной деятельности учащихся, то есть в учении. Наш практический опыт и эмпирические исследования проблемы в научной литературе выявили недостаточную изученность ***проблемы применения дидактической системы «обучение через ошибку» в обучении физи***ке, в основе которой обновлены методы, средства и технологии, использующие рефлексию. **Целью** исследования является проектирование методического контента для формирования конструктивистского мышления учащихся при «обучении через ошибку» на примере изучения темы «Тепловые явления» в курсе физики 8 класса. **Задачами** исследования являются: 1) формулирование авторской интерпретации конструктивистского мышления, формируемого в дидактической системе «обучения через ошибку»; 2) разработка методического контента для формирования конструктивистского мышления учащихся при изучении темы в форме фрагментов содержания урока на основе рефлексии; 3) систематизация и упорядочение информации по проблеме исследования путем обзора следующих понятий: критическое мышление, обучение через ошибку, рефлексия с целью определения содержания значения данных понятий в контексте нашего исследования.

Теоретическим основанием нашего исследования является когнитивный конструктивизм Ж. Пиаже, а также методология и методы фор-

мирования критического мышления учащихся как одного из результатов современного образования – функциональной грамотности учащихся [1, 2, 3, 4].

Материалы и методы

В системе обучения через ошибку рефлексия становится полноправной составляющей, совершенствующей учебный процесс через активизацию и формирование конструктивистского мышления.

Систематизация ошибок формулируется из анализа дескрипторовучебных достижений учащихся по изучаемой теме.

При этом могут быть систематизированы следующие ошибки:

– в формулировании определений рода и вида основных понятий темы «Тепловые явления»: тепловое явление, количество теплоты, удельная теплоемкость, удельная теплота сгорания топлива, виды тепловых явлений: теплопроводность, конвекция, излучение;

– в ошибочном пониманий отличия между явлением и физической величиной. Пример: тепловое явление и количество теплоты. Тепловыми явлениями называют различные связанные с теплотой изменения, которые происходят в природе. Ту внутреннюю энергию, которую тело отдаёт другим телам, не совершая при этом работы, называют количеством теплоты;

– в формулировании определения, физического смысла, формулы, единицы измерения;

– в законах и закономерностях – формулы и физического смысла закономерности протекания процесса, законы сохранения, причинно-следственные;

– в нерациональных записях при вычислений, нерациональные приёмы вычислений, преобразований и решений задач;

– неправильное написание формул количества теплоты, полученной или отданной в процессе теплопередачи и количества теплоты, выделяемого при сгорании топлива;

– в применении уравнения теплового баланса при решении задач. Не знание отличия между количеством теплоты, отданное «горячими» телами и полученное «холодными» телами;

– при переводе в систему СИ таких физических величин как: количество теплоты, удельная теплоемкость, удельная теплота сгорания топлива, масса, температура;

– в понимании физического смысла видов теплопередачи: теплопроводность, конвекция, излучение.

Приведем некоторые использованные нами в констатирующем эксперименте задания:

1. какое из этих определений физической величины вы считаете лучшим и почему?

А) количество теплоты характеризует такие явления, как нагревание, охлаждение, теплообмен;

Б) количество теплоты – это явление, так как изменяется температура;

В) количество теплоты – это физическая величина, характеризующая количество энергии, переданной от одного тела к другому в процессе теплопередачи.

2. Найдите 3 ошибки.

Физические величины по теме	**Физические процессы или явления**
Количество теплоты	Удельная теплота сгорания топлива
Удельная теплоемкость	Охлаждение
Температура	Нагревание
Излучение	Масса

3. Найдите ошибки в соответствии формул физическим величинам и в третьем столбце запиши правильные формулы.

1	**2**	**3**
Удельная теплоёмкость вещества	$Q = cm\,(t_2 - t_1)$	
Удельная теплота сгорания топлива	$Q = qm$	
Количество теплоты, необходимое для нагревания тела или выделяемое при охлаждении	$q = \frac{Q}{m}$	
Количество теплоты, выделяемое при сгорании топлива	$c = \frac{Q}{m\,(t_2 - t_1)}$	

4. Сопоставьте правильно виды теплопередачи:

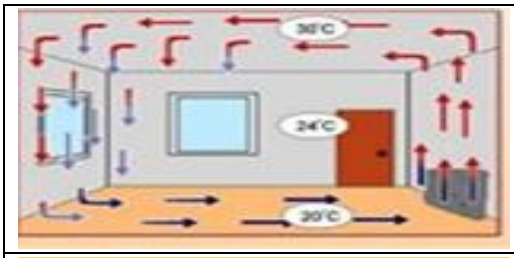	излучение
	теплопровдность
	конвекция

5. Предложите другое определение явления: *Нагреванием называется процесс увеличения температуры тела, путем передачи некоторого количества теплоты из вне*.

6. В чем «правильно» и в чем «неправильно» следующее утверждение –»теплота сгорания топлива» и «удельная теплота сгорания топлива» являются физическими величинами и характеризуют явление горения?

Результаты и обсуждение

Нами в результате исследования проблемы проектирования методического контента для «обучения через ошибку» на основе рефлексии была изучена интерпретация основных понятий, использованных нами: критическое мышление, обучение через ошибку, рефлексия.

В системе обновленного содержания образования критическое мышление является одним из ключевых личностных навыков, который позволяет анализировать информацию, делать выводы и формирует собственное мнение и дает возможность отстаивать свою позицию. Именно когнитивное критическое мышление использует рефлексию как важный инструмент познания, исследования и созидания нового.

Традиционно формирование критического мышления в учебном процессе происходит по следующему логическому алгоритму действий. Целенаправленный алгоритм учебных действий составляет основу технологии формирования критического мышления при обучении. Этот алгоритм обычно проходит по следующей схеме:

1) формулируется учебно-исследовательская проблема, связанная с содержанием изучаемой дисциплины. Например, в нашем исследовании – это количество теплоты; учитель задает классу вопрос о роде данного понятия и видовом отличии в целом;

2) учащиеся выдвигают и формулируют гипотезу «Что это?»; часть детей считают, что количество теплоты – это физическая величина; другая часть – считает, что это явление. Учитель предлагает сформулировать аргументы – почему?

3) учащиеся формулируют аргументы по своей гипотезе. Первые – считают, что количество теплоты характеризует такие явления, как нагревание, охлаждение, теплообмен; вторые – считают, что это явление, так как изменяется температура; 4) следующим шагом является поиск знаний, фактов, примеров, их анализ и обобщение; первые – считают, что происходит изменение температуры в процессах нагревания и охлаждения, а количество теплоты является количественной характеристикой изменения температуры в этих процессах; вторые считают, что при нагревании и охлаждении происходит равное количество теплоты изменения температуры. Для решения спора учитель предлагает учащимся разработанный текст или текст из параграфа учебника, в котором дана информация о количестве теплоты, где схема изучения количества теплоты совпадает со схемой изучения физической величины: определение, еди-

ницы измерения, способы измерения, обозначение, формула. Для обеспечения понимания физического смысла «количества теплоты» учитель должен задать три вопроса: 1) характеристикой чего является количество теплоты? 2) какой характеристикой является? Какое свойство характеризует? 3) чему равна?

Используя критическое мышление, учитель может дать конструктивистское задание «дополнить текст учебника своими размышлениями об определении физического смысла количества теплоты».

Конструктивистское мышление является частью критического мышления в завершающей стадии сопоставления, исследования, обнаружения, поиска, фактов, примеров и знаний для подтверждения аргументов.

Приведем для сравнения структуру конструктивистских (исследовательских) умений и навыков:

– умение видеть проблемы;

– умение выдвигать гипотезу, умение классифицировать, анализировать;

– умение проводить эксперимент;

– умение делать выводы и умозаключения;

– умение структурировать материал;

– умение объяснять, доказывать свои идеи.

Интеллектуальные умения критического мышления:

– умение осуществлять поиск информации;

– умение осмыслить полученные сведения в сравнении с ранее приобретенными;

– умение анализировать информацию;

– умение применять полученные данные для решения поставленных задач;

– умение обобщать полученные данные, делать выводы;

– умение оценить полученные знания, информацию.

Сравнение показывает высокую степень корреляционного отношения между этими видами мышления. Таким образом, наша ***авторская интерпретация конструктивистского мышления*** заключается в следующем: конструктивистское мышление в когнитивном процессе является стадией развития критического мышления, сущность которого определяется самостоятельным, исследовательским поиском подтверждения аргументов, в виде фактов, дополнений и формулированием нового знания, например, определений.

Как было указано выше, критическое мышление в качестве инструмента обучения чаще всего использует рефлексию.

В последние годы, в условиях конструктивистского подхода к обучению, инструментам рефлексии в педагогической практике уделяется достаточно много внимания. Ведь именно рефлексия позволяет посмотреть на учебный процесс «изнутри», то есть «глазами учащихся», учесть

их индивидуальные особенности, самостоятельную оценку ими своей деятельности и ее результатов.

В переводе с латинского рефлексия (reflexio) означает «обращение назад». Также это понятие трактуется как размышление о своем состоянии, самоанализ. Современная педагогика понимает рефлексию как самоанализ деятельности и ее результатов, наше исследование дополняет вышеназванные тезисы следующим утверждением: рефлексия достаточно эффективный инструмент самостоятельного учения, опирающийся на целенаправленное и осознанное восприятие учебного содержания изучаемого предмета [5, 6]. При применении технологии, в основе которой используется рефлексия, практически при выполнении дидактических заданий учителя учащийся целенаправленно «находит» ожидаемую информацию.

Выводы

Как отмечал С.Л. Рубинштейн, рефлексия обеспечивает человеку выход из полной поглощенности непосредственным процессом жизни для выработки соответствующего отношения к ней, вне ее, для суждения о ней. К аналогичному заключению приходит Г.П. Щедровицкий, говоря, что «ребенок, повторяющий деятельность, заданную в образце сто раз, вполне может ничему не научиться». Тот, кто повторяет – не учится. Освоение происходит только тогда, когда в дело включается направляемая рефлексия, за счет которой и выделяются сами схемы деятельности – способы решения задач или рассуждения.

Рефлексия способствует развитию трех качеств: самостоятельность, предприимчивость, конкурентоспособность.

Самостоятельность. Не учитель отвечает за ученика, а ученик, анализируя, осознаёт свои возможности, сам делает свой собственный выбор.

Предприимчивость. Ученик осознаёт, что он может предпринять здесь и сейчас, чтобы стало лучше. В случае ошибки или неудачи не отчаивается, а оценивает ситуацию и, исходя из новых условий, ставит перед собой новые цели и задачи и успешно решает их.

Конкурентоспособность. Умеет делать что-то лучше других, действует в любых ситуациях более эффективно.

Многие молодые учителя не придают значения рефлексии, но с опытом приходит понимание, что рефлексия помогает учителю контролировать класс, уже в ходе урока видеть, что было понято, а что осталось на доработку, тем самым экономя время на будущиех уроках.

В дидактической системе «обучение через ошибку» используется «ошибка», найденная самим учеником при специально организованной учителем, рефлексии. Такие ошибки становятся мощным инструментом организованной обратной связи. Рефлексия становится средством повышения качества и результативности учебно-воспитательного процесса. Что нужно сделать педагогу в практической реализации дидактической

системы обучения через рефлексию? Как было указано выше, нужна разработка методического инструментария для формирования конструктивистского мышления учащихся при изучении темы в форме фрагментов содержания урока на основе рефлексии. Целью рефлексивного контента является активизация мыслительной деятельности учащегося через его осознанное восприятие содержания учебного материала, заданного ему в виде вопросов, заданий, задач поиска ошибок. Еще И. Кант выделил активно-деятельный характер рефлексивных процессов. Он рассматривал рефлексию не в понимании индивидуального, а в понимании коллективного, подразумевая, что она «реализует» себя в группе субъектов. Сделал несколько выводов: рефлексия представляет собой психический акт; рефлексию можно рассматривать как концентрацию сознания на самом себе, а также как средство и форму познания.

Список использованных источников

1. Пиаже, Ж. Избранные психологические труды / [пер. с фр.]. – М.: Просвещение, 1969. – 659 с.

2. Пиаже Ж. Избранные психологические труды / [пер. с фр.]. – М.: Международная Педагогическая Академия, 1994. – 680 с.

3. Масанина Т.Н. Роль рефлексии в учебной деятельности преподователей. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://iro86.ru/images/documents/konf/Masanina.pdf.

4. Орлова И.В. Тренинг профессионального самопознания: теория, диагностика и практика педагогической рефлексии. – М.: Речь, 2006. – 128 с.

5. Курбатова О.В., Красноперова Л.Б., Солдатенко С.А. Рефлексия учебного занятия: методический аспект. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://katkem.ru/wp-content/uploads/2018/11/MRRefleksia.pdf

6. Дольская О.А. Роль рефлексии в современном образовании. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fhijournal.org/wp-content/uploads/2014/02/ОЧБ-3-Дольская.pdf

7. Фасиоун П. Критическое мышление: что это такое и почему важно / [пер. с англ.]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.insightassessment.com/wp-content/uploads/Критическое-мышление-что-это-такое-и-почему-оно-важно.pdf

8. Сластенин В.А. Рефлексивная культура и профессионализм учителя / В.А. Сластенин // Педагогическое образование и наука, 2005.-№ 3. -С. 37-42.

9. Ушева Т.Ф. Формирование и мониторинг рефлексивных умений учащихся. – М.: Красноярск, 2007. – 88 с.

10. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант / Собр. сочинений : В 8 т. – М. : Чоро, 1994. – Т. 3. – 741 с.

Е.В. Юрченко
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.А. Кисабекова
научный руководитель: PhD, ассоциированный профессор, г. Павлодар

ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ, НЕОБХОДИМОГО ДЛЯ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ПО ФИЗИКЕ, УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы решения задач на уроке физики в средней школе, заключающиеся в недостаточно высоком уровне математической грамотности обучающихся, в условиях цифровизации образования. Как математику можно представить без физики, так и физику нельзя представить без математики. Решение задач – неотъемлемая часть уроков физики, для которой необходимо знание законов, формул и математических операций. Без знания математики можно записать условие задачи, но нельзя перевести значения в систему СИ, или можно записать нужную формулу, но нельзя вывести из нее неизвестное, подставить в формулу значения, данные по условию, но нельзя вычислить полученное выражение. Цифровизацию образования нельзя представить только с положительной стороны, у всего есть и отрицательные стороны, которые становятся наиболее видны при резком и незапланированном переходе к новой реальности.

Ключевые слова: дистанционное образование, цифровизация, задачи по физике, математическая грамотность.

Annotation. The article deals with the problems of solving problems in a physics lesson in high school, which consist in an insufficiently high level of mathematical literacy of students, in the context of digitalization of education. Just as mathematics can be imagined without physics, so physics cannot be imagined without mathematics. Problem solving is an integral part of physics lessons, which requires knowledge of laws, formulas and mathematical operations. Without knowledge of mathematics, you can write down the condition of the problem, but you cannot convert the values to the SI system, or you can write down the desired formula, but you cannot deduce the unknown from it, substitute the values given by the condition into the formula, but you cannot calculate the resulting expression. The digitalization of education cannot be presented only from the positive side, everything has its negative sides, which become most visible during a sharp and unplanned transition to a new reality.

Keywords: distance education, digitalization, tasks in physics, mathematical literacy.

Аннотация. Мақалада білім беруді цифрландыру жағдайында оқушылардың математикалық сауаттылығының жеткіліксіз жоғары деңгейінен тұратын орта мектептегі физика сабағында есептерді шығару мәселелері қарастырылған. Математиканы физикасыз елестетуге болатыны сияқты физиканы да математикасыз елестету мүмкін емес. Есептер шығару физика сабақтарының құрамдас бөлігі болып табылады, ол заңдарды, формулаларды және математикалық амалдарды білуді талап етеді. Математиканы білмей-ақ есептің шартын жазуға болады, бірақ мәндерді SI жүйесіне түрлендіру мүмкін емес немесе қажетті формуланы жазуға болады, бірақ одан белгісізді шығара алмайсыз, формулаға шартпен берілген мәндер, бірақ нәтижелі өрнекті есептей алмайсыз. Білім беруді цифрландыруды тек жақсы жағынан көрсету мүмкін емес, әр нәрсенің жаңа шындыққа күрт және жоспарсыз көшу кезінде айқын көрінетін жағымсыз жақтары бар.

Түйінді сөздер: қашықтықтан оқыту, цифрландыру, физикадан тапсырмалар, математикалық сауаттылық.

Цифровизация образования выступает фактором, вносящим свои коррективы в преподавание и обучение, нашедшее отражение как в проведение самих уроков, так и в их результативности. В настоящее время появилось множество онлайн курсов, платформ, уроков. Во время пандемии дистанционное образование стало приоритетным для обучения школьников. Но у дистанционного образования [1] есть как определенные образовательные перспективы и преимущества, так и некоторые ограничения.

При проведении уроков физики с учениками 9 школы г. Павлодара возникли проблемы в решении задач среди большинства девятиклассников гимназического класса. Большинство заминок приходилось на момент совершения математических действий. Поэтому было решено изучить уровень математической грамотности учеников, необходимый для решения задач по физике, а также создание дополнений к ходу решения задачи, которые будут использованы в ходе решения задачи.

В работе [2] показаны основные проблемы осуществления межпредметных связей математики и физики, которые заключались во временной несогласованности школьных программ и в их понятийном несоответствии. Это закрепило идею по созданию математических дополнений к методике решения задач, не делающих упор на межпредметных связях.

Опираясь на данную идею, для реализации цели были поставлены следующие задачи:

– изучить методику решения задач по физике;

– исследовать особенности решения задач по физике в рамках школьной программы;

– выявить связь между решением задач по физике и уровнем математической грамотности учащихся;

– определить возможные трудности цифровизации образования в отношении уроков, нацеленных на закрепление изученного материала;

– определить роль успешно решенной задачи в сохранении интереса школьников к изучению физики;

– разработать дополнения к методике решения задач с осуществлением дифференцированного и индивидуального подхода к учащимся.

Так как проблемы в решении задач были замечены мной в 9 классе, исследование проводилось в девятом классе общеобразовательной школы, что показало реальный результат и трудности большинства учащихся.

Исследование проводилось по заранее составленному плану и проводилось на одном из лучших классов параллели в полном составе. План проводимого исследования:

– провести фронтальный опрос, состоящий из 20 вопросов, включающий вопросы как по физике, так и по математике, в том числе, содержащие формулы и действия с величинами;

– по результатам опроса выявить проблемные моменты всего класса в целом;

– провести тест, состоящий из 5 вопросов, включающий в себя возведение в квадрат; выведение формулы для неизвестной величины; вынесение из-под знака корня; деление на число, оканчивающиеся несколькими нулями. Оценка за тест не зависит от правильности выполнения задания, но ставится за участие в тестировании, что мотивирует учащихся к участию и выполнению заданий своими силами;

– по результатам теста выявить проблемные места, если таковые имеются, для каждого учащегося в отдельности;

– просмотреть тетради учащихся, обращая особое внимание на классные и практические работы. Выявить этапы решения задачи, на которых возникают основные сложности или прерывается решение;

– проанализировав все результаты, дополнить алгоритм решения задачи.

Данные, которые были получены в данном исследовании, на примере 9 класса, могут быть использованы для решения проблемы с невозможностью решения задач по физики ввиду низкого уровня математической грамотности. Они необходимы только тем учащимся, у которых присутствует данная проблема.

Руководствуясь планом работы был составлен и проведен фронтальный вопрос, который состоял из вопросов по физике, так как был нацелен на актуализацию знаний предыдущего занятия, а также из вопросов по математике. Вопросы по математике содержали в себе знания, необходимые для решения задач и могли показать, какие трудности есть у учащихся данного класса в математике и есть ли они.

Вопросы, которые вызвали трудности:

1) Если я возведу корень из 2 в квадрат, какой ответ я получу? (2)

2) Сколько метров в 10000 квадратных сантиметров? Как переводили? (1 м, нужно разделить на 10000, так как в 1 м 100 см, а 100 в квадрате = 10000)

3) В чем измеряется работа? (Джоуль)

4) Что больше: килоджоуль (кДж) или мегаджоуль (МДж)? (МДж, так как 10 в 6 степени, а кило в третьей)

5) Зная какие два правила, мы можем складывать вектора? (правило треугольника; правило параллелограмма)

6) $2*10^{-2}$ м – сколько сантиметров? (2 см)

По результатам опроса были определены две основные проблемы. Учащиеся не понимали пропорции и перевод одних единиц измерения в другие. Этого было достаточно, чтобы понять, что проблемы в классе присутствуют и исследование нужно продолжать.

Могут ли быть проблемы с математикой у всего класса? Могут, но это крайне маловероятно. Далее необходимо было выяснить, у кого проблемы имеются, а у кого их нет. Для того, чтобы выявить учащихся, для которых необходимо ввести коррективы, мной был разработан тест, состоящий из 5 вопросов. Тест включал в себя проходимую тему, тем самым являлся частью урока. Для получения честных результатов учащимся была предложена оценка за участие, а не за правильность выполнения, чтобы снизить мотивацию к списыванию.

Вопросы теста:

1. $T = 2\pi\sqrt{\frac{m}{k}}$ Возвести обе части формулы в квадрат.
2. $T = 2\pi\sqrt{\frac{m}{k}}$ m=?
3. $T = 2\pi\sqrt{\frac{m}{k}}$ k=?
4. $\sqrt{a^2}$ = ?
5. $2:100 = ?$ Дать ответ в двух вариантах: десятичная дробь; с 10^n

В тестировании приняли участие 17 учащихся класса, среди которых были как учащиеся, полностью справившиеся с тестированием, так и те, кто не справился с одним заданием или не справился ни с одним из заданий.

В промежутке между фронтальным опросом и тестированием были просмотрены тетради учащихся четырех классов 9 параллели. Особое внимание уделялось практическим работам и решению задач. Было обнаружено два особенно трудных места, на которых или происходила ошибка, или обрывалось решение. Первой трудностью стал вывод формулы для искомой величины. Данная трудность была отражена в тесте, так как встречалась у многих учащихся. Второй трудностью стало вычисление после подстановки, встречались также ошибки при подстановке значений в формулу и при возведении данных в систему СИ. Данная проблема также нашла отражение в тесте.

Когда все результаты были получены, необходимо было переходить к главному, к видоизменению хода решения задачи.

В учебнике [3], который использовался на уроках физики, на одну из проходимых нами тем, был дан алгоритм решения задач с использованием закона сохранения энергии:

1. Изобразите на рисунке два состояния системы тел, для которых даны характеристики в условии задачи: скорость тела, сжатие или растяжение, расположение относительно поверхности, принятой за 0 уровень отсчета.
2. Запишите полную энергию системы тел для каждого состояния.
3. На основании закона сохранения приравняйте полные энергии.

4. Из полученного уравнения выразите неизвестную по условию задачи величину, рассчитайте ее значение.

Для решения задачи нам понадобится не изменение данного алгоритма. А его дополнение 5 пункт реализуется сначала преподавателем и только после может быть использован учащимся. Он заключается в объяснении всех математических действий, необходимых для решения данной задачи.

Самым сложным для учащихся было выведение формулы для неизвестного, которое требовало знания пропорции. Умножение крест-накрест можно запомнить, а можно потрогать и визуализировать с помощью крыльев бабочки.

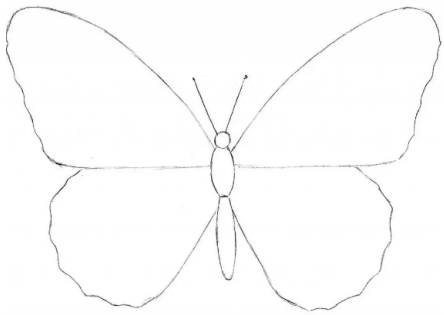

Рис. 1. Крылья бабочки

Бабочку необходимо нарисовать или распечатать и вырезать по очертанию крыльев. В крылья простым карандашом, чтобы можно было использовать бабочку несколько раз, записывается пропорция. Числители располагаются в верхней части крыльев, знаменатель в нижней. Пальцами любой, но желательно левой (если учащийся правша) руки необходимо зажать часть крыла, в которой расположено искомое. Бабочку можно крутить и наклонять так, как будет удобно самому учащемуся. Рядом с пальцем, которым учащихся зажимает крылья, по обе его стороны, будут крылья с данными, которые необходимо перемножить. А дальнее крыло всегда будет тем, на что мы делим. Для повышения наглядности рекомендуется делать одинаковые верхние и нижние части крыльев, расположенные на небольшом отдалении друг от друга. Данное упражнение помогает справиться с построением пропорции, но не приносит понимание самой пропорции, поэтому рекомендуется только в ознакомительном случае, как один из вариантов.

Можно ли создать универсальное дополнение к решению задач? Нет, для каждого учащегося нужен индивидуальный подход. Но общие дополнения, подходящие большинству создать можно. Суть данного исследования состоит в том, что на уроках физики объясняется не только физическая составляющая задачи, но и математическая для каждой задачи в отдельности с многократными повторами для лучшего усвоения. Возьмем снова пример с выведением формулы для неизвестного. При прохождении раздела «Колебания и волны» учащиеся использовали

формулы собственного периода для математического и пружинного маятников, одна из которых была представлена в тесте. К доске вызывались сначала те учащиеся, которые могут сами, с небольшой помощью со стороны учителя, решить задачу. Они объясняли ход своего решения, что является немаловажным для учащихся, имеющих трудности с пониманием решения. Учитель объясняет решение по-своему, учащиеся по-своему, одно из объяснений может быть понято проще. После к доске вызываются учащиеся с трудностями в решении. Им и одновременно всему классу преподаватель объясняет решение, необходимые действия. Все вместе находят неизвестное из пропорции. Так те учащиеся, которые не испытывают трудностей в решении, участвуют в уроке в роли помощников преподавателя, а остальные в роли обычных учащихся.

Спустя 2 месяца стали видны результаты. После многократных повторений появились те учащиеся, которые поняли и усвоили материал. Это были учащиеся, которые имели одну или несколько трудностей при выполнении теста. У тех, для кого весь тест вызвал затруднение, усвоение материала шло тяжелее. В основном это учащиеся, которые не умеют умножать и делить столбиком, сокращать числа в числителе и знаменателе, не понимают степени.

Стала ли цифровизация основной причиной того, что учащиеся 9 класса не знают математику 7 класса. Нет, но стала одной из причин. Во время практики, которая была организована дистанционно в год Пандемии, когда учащиеся школ также учились дистанционно, мной было проведено наблюдение за уроками математики 5 класса. Те две недели, которые были отведены на практику, учащиеся проходили дроби. Половина учащихся не посещали занятия ввиду отсутствия возможности, занятости родителей, контроля. Половина из посещаемых занятия не пользовались микрофоном и камерой. На каждом уроке было 5–7 работающих учащихся, которые не менялись в течении всех уроков. Усвоили ли те учащиеся дроби, их сокращение, которое необходимо знать на физике, в последующие годы или пробел в знаниях стал только больше. Сейчас те учащиеся учатся в 7 классе и уже столкнулись с решением задач. Часть из них потеряет интерес к изучению физики уже в этом году, столкнувшись с трудностями.

У цифровизации есть свои положительные и отрицательные стороны. Для предметов естественно-математического цикла отрицательных сторон больше. При дистанционном образовании отсутствует возможность установления межличностного контакта между участниками образовательных отношений. Минимизация нормального визуального контакта, невозможность выстроить непосредственные социальные взаимодействия и недостаточная эмоциональная составляющая в таком общении обусловлены опосредованным характером средств информационных технологий. Невозможно проследить, каким образом предоставляемая онлайн-информация воспринимается обучающимися, находящимися по

ту сторону экрана, для возможной корректировки подачи учебного материала, стимулирования мотивации обучения в ходе проведения занятий, отслеживания дисциплины на занятии, соответственно, успешность и эффективность такого обучения будет снижена [4].

Основная сложность на уроках физики при решении задач заключалась в том, что большинство учащихся выходили в онлайн с мобильных телефонов. Имея в распоряжении только маленький экран, учащиеся становились лишь слушателями, но не являлись активными участниками учебного процесса. С данной трудностью произошло столкновение во время преподавания уроков физики в дни отмены занятий из-за морозов.

Сложности во время дистанционного образования возникли ввиду его резкого внедрения. В то же время это дало большой толчок к его развитию. В [5] описываются его положительные стороны, к которым относятся возможность обучения неограниченного числа обучающихся, обучение в режиме реального времени, построение индивидуального графика и развитие самостоятельности обучающихся. Все то, что сейчас является привычным, когда-то было на стадии разработки и внедрения и прошло большой путь, чтобы стать качественным для обучения. Дистанционное обучение еще не прошло свой путь до конца.

Можно говорить о том, что вынужденная цифровизация сделала проблему решения задач по физике еще острее. Дополнения в методику решения задач необходимо вносить с самого начала изучения физики. Дополнения должны присутствовать на каждом году обучения пока в них присутствует необходимость. Возможность их применения в дистанционном варианте может быть рассмотрена только в том случае, если вносить их начнут при традиционном формате обучения с возможностью осуществления беспрепятственной обратной связи от учащихся. Учитывая, недостаточное количество часов для закрепления изученного материала, смешанный формат обучения, предусматривающий дополнительный урок в дистанционном формате, смог бы решить проблему времени. Смешанное обучение подойдет тем учащимся, у которых будет достаточный уровень математической грамотности для решения задач по физике.

Список использованных источников

1. Андреев А.А., Солдаткин В.И. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация: монография. – М.: Изд-во МЭСИ, 1999.

2. Шульга Т.К. Актуальность использования межпредметных связей в курсах математики и физики в средней школе // Вестник Таганрогского института имени А.П. Чехова. – 2017. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnost-ispolzovaniya-mezhpredmetnyh-svyazey-v-kursah-matematiki-i-fiziki-v-sredney-shkole/viewer (дата обращения: 02.03.2023).

3. Закирова Н.А., Аширов Р.Р. Физика: учеб. Для 9 кл. общеобразоват. шк. / Н.А. Закирова, Р.Р. Аширов. – Нур-Султан: Издательство «Арман-ПВ» 2019. – 272 с.

4. Евдокимова М.А. Совершенствование организационных форм дистанционного обучения: автореф. ... д-ра пед. наук. – М., 2006.

5. Дегтярева А.П., Загорский В.В. Стратегии и эффективность работы в системах дистанционного образования // Вестник Московского университета. Серия 20: Педагогическое образование. – 2016. – №1. – С. 67-74.

Р.К. Алидаров
докторант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.К. Сейтханова
PhD, ассоциированный профессор Высшей школы естествознания, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

ФОРМИРОВАНИЕ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ В ШКОЛЕ С ПОМОЩЬЮ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация. Мақалада мектепте физиканы оқытуда электрондық білім беру ресурстарын (ЭБР) пайдаланудың педагогикалық аспектілерінің бірі қарастырылады. ЭЭР құрылымы мен мазмұны, сонымен қатар олардың мектеп физика курсын оқудағы тиімділігі көрсетілген.

Түйінді сөздер: түйінді құзыреттер, электрондық білім беру ресурсы, физика, мектеп.

Аннотация. В статье рассмотрен один из педагогических аспектов использования электронных образовательных ресурсов (ЭОР) в обучении физики в школе. Представлена структура и содержание ЭОР, а также их эффективность при изучении школьного курса физики.

Ключевые слова: ключевые компетенции, электронный образовательный ресурс, физика, школа.

Annotation. The article considers one of the pedagogical aspects of the use of electronic educational resources (EER) in teaching physics at school. The structure and content of the EER, as well as their effectiveness in the study of the school course of physics, is presented.

Key words: key competencies, electronic educational resource, physics, school.

Современный Казахстан активно входит в информационно-образовательное пространство мира. Компетентностный подход претендует на роль концептуального стержня образовательной политики. Компетентностный подход – это метод моделирования результатов обучения и их представления как норм качества образования. Под результатами обучения понимаются наборы компетенций, включающие знания, понимание и навыки обучаемого, которые определяются как для каждого модуля программы, так и для программы в целом. К преимуществам компетент-

ностного подхода следует отнести сохранение гибкости и автономии в структуре и содержании учебного плана.

Широко обсуждаются крайние подходы к формированию образовательных моделей, ориентированных либо на знания, либо на компетенции. В действительности эти образовательные модели функционируют со значительным перекрыванием, ибо компетентностная модель специалиста не может развиваться вне знаний и умений.

Ключевые компетенции являются неотъемлемой частью современной образовательной системы. Важность ключевых компетенций заключается в том, что они помогают учащимся развиваться как личности и подготавливают их к современному миру труда и жизни.

Существует множество исследований и публикаций, посвященных ключевым компетенциям. Они охватывают разные аспекты ключевых компетенций, такие как определение, развитие, измерение и т.д.

Р. Уайт в своей книге «Пересмотр понятия мотивации: концепция компетентности» использовал этот термин для описания особенностей, связанных с превосходным выполнением работы и высокой мотивацией отдельных лиц. Оказалось, что успешные и эффективные исполнители отличаются от менее успешных помимо знаний эффективной саморегуляцией, самосознанием и развитыми социальными навыками [1, с. 297].

В своей работе «Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании» профессор И.А. Зимняя выделила три этапа становления компетентностного подхода [2, с. 42]:

• I этап (1960–1970 годы) характеризуется введением в научный аппарат категории «компетенция», созданием предпосылок разграничения понятий компетенция/компетентность;

• II этап (1970–1990 годы) характеризуется использованием категории компетенция/компетентность в теории и практике обучения языку, профессионализма в управлении, руководстве, менеджменте, в обучении общению. В это же время разрабатывается содержание понятия «социальные компетенции/компетентности»;

• III этап (с 1990 года) характеризуется исследованиями компетентности как научной категории применительно к образованию.

«21st Century Skills: Learning for Life in Our Times» (2009) – Эта книга, написанная Берни Трузен и Чарльзом Фаделем, описывает 16 ключевых компетенций, необходимых для успеха в 21 веке. Эти компетенции включают в себя критическое мышление, коммуникацию, коллаборацию, креативность, культурную осведомленность, информационную грамотность, предпринимательство и другие.

Физика является одним из основных предметов в средней общеобразовательной школе и играет важную роль в формировании у учащихся базовых компетенций в области науки и технологии. Использование образовательных электронных ресурсов в обучении физике может сущест-

венно облегчить и улучшить процесс обучения, а также помочь формированию ключевых компетенций учащихся.

Ключевые компетенции, которые можно формировать при обучении физике с помощью образовательных электронных ресурсов, могут включать в себя следующее:

Компетенция в области информационных технологий: использование различных электронных ресурсов для поиска и анализа информации, работы с базами данных и другими информационными системами.

Компетенция в области математики: использование математических методов и инструментов для решения физических задач.

Компетенция в области научного мышления: анализ, синтез и оценка научной информации, формулирование и проверка гипотез, проведение экспериментов и интерпретация результатов.

Компетенция в области коммуникации: обмен информацией и идеями с другими учащимися и преподавателями, участие в дискуссиях и дебатах.

Компетенция в области сотрудничества: работа в группе, совместное решение задач и проектов, обмен знаниями и опытом.

Использование образовательных электронных ресурсов, таких как видеоуроки, интерактивные задания и тесты, виртуальные лаборатории и симуляции, может помочь формированию этих ключевых компетенций. Такие ресурсы могут быть доступны учащимся в любое время и из любого места, что позволяет им учиться в удобном для них темпе и адаптироваться к своим индивидуальным потребностям и стилю обучения.

К преимуществу электронных образовательных ресурсов можно отнести следующее: более доступное изложение для понимания учащегося изучаемого материала по физике в силу интерактивности излагаемого материала в отличие от печатных источников, как учебник или справочник, отличаются способы передачи материала: индуктивный подход, воздействие на слуховую и эмоциональную память и т.п. – не просто вывод текста на экран, а показ, демонстрация, моделирование; визуализация учебной информации об объектах и законмерностях физических процессов, явлении, как реально протекающих, так и виртуальных; возможность смоделировать те физические опыты и явления, которые невозможно показать с помощью демонстрационного эксперимента, динамическая интерпритация физических процессов; способность вовлечь в процесс обучения физике иные, нежели обычный учебник, возможности человеческого мозга, в частности, слуховую и эмоциональную память, – например, учащиеся, слушая рассказ учителя о делении ядер урана, значительно лучше усвоят суть цепной реакции, если увидят не просто цветной плакат или диапроекцию, а компьютерную модель, где показано не только статика, но и динамика давления ядер и условие возникновения и подержания цепной реакции.

Электронный образовательный ресурс в дополнение ко всему может обеспечивать контроль и самоконтроль за усвоением учебного материала. С помощью разработанных цифровых образовательных ресурсов можно провести интересный, увлекательный урок и для преподавателя и для студента.

Однако, необходимо помнить, что электронные ресурсы не могут полностью заменить классический учебный процесс, а являются дополнительным инструментом. Для эффективного использования этих ресурсов, необходимо поддерживать баланс в использовании образовательных электронных ресурсов преподавании физики.

Обучение физике в средней общеобразовательной школе должно не только формировать базовые знания и умения, но и развивать ключевые компетенции, необходимые для успешной адаптации в современном обществе. Образовательные электронные ресурсы (ОЭР) могут стать эффективным инструментом для формирования ключевых компетенций при обучении физике.

Пандемия, охватившая практически все страны мира (213 из 252), предъявила особые требования к организации учебного процесса и выдвинула на первый план организацию дистанционного обучения – это способ обучения на расстоянии, при котором преподаватель и обучаемые физически находятся в разных местах. Основным средством такой системы обучения стал электронный образовательный ресурс.

Использование компьютера в образовании позволило улучшить качество учебного процесса, т.к. электронные ресурсы, созданные на основе мультимедийных технологий, способствовали повышению мотивации учащихся, обеспечили предъявление наглядно-образной, графической информации в динамике в сочетании со знаково-символьной.

Электронные образовательные ресурсы могут быть использованы:

– эпизодически на разных этапах урока, когда учитель проводит входной контроль, актуализацию знаний учащихся, объясняет новую учебную информацию, осуществляет закрепление, организует рефлексию учебной деятельности учеников и т.д.;

– при организации самостоятельной работы учащихся, когда по той или иной причине ими были пропущены уроки, и требуется дополнительная сторонняя помощь в освоении учебного материала;

– при организации систематического контроля усвоения знаний учащимися;

– при организации дистанционного обучения учителем должны быть разработаны электронные материалы (презентации, анимации, видео и т.д.), которые можно предоставить учащимся для осмысленного восприятия учебной информации.

Электронные образовательные ресурсы могут быть использованы как на государственном, русском языках, так и на английском, что, в свою очередь, дает возможность расширить коммуникативные, учебные

компетенции учащегося по физике по отдельному разделу физики, так и по интересующему его курсу в целом. Так же ЭОР дает возможность использовать игровые технологии в процессе обучения, проверять уровень личных учебных достижений и вместе с тем учитель может внести соревновательный элемент при выполнении тестов, решении количественных или качественных задач в классе, в процессе которого формируется критическое мышление.

Всё это способствует формированию ключевых компетенций при обучении физике в школе с помощью образовательных электронных ресурсов.

Список использованных источников

1. White R.W. Motivation reconsidered: The concept of competence // Psychological review. – 1959. – № 66. – P. 297–333.

2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.

3. Пак Ю.Н., Шильникова И.О., Пак Д.Ю. Компетентностный подход – инновационная основа методологического обновления образовательных программ. Опыт высшей школы Казахстана // ОТО, – № 1. – 2014, С. 359 – 372.

4. Герасимова Т.Ю., Леонова В.П. Электронный образовательный ресурс как средство обучения физике // Кронос. – №7(44). – 2020. – С. 34–38.

5. Trilling B., Fadel Ch. – 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. – San Francisco: John Wiley & Sons, 2009. – 256 с.

6. Есенгабылов И.Ж., Алдабергенова А.О., Жиембаев Ж.Т. Использование информационно-коммуникационных технологий в обучении физике в школах Казахстана // Успехи современного естествознания. – 2015. – № 1–5. – С. 850– 852.

7. Габдуллина Г.Л., Габдуллина А.Т., Медетбекова А.А. Использование цифровых образовательных ресурсов в преподавании физики // Казахский национальный университет имени Аль-Фараби Вестник. Серия Физическая (ВКФ). – №4(63). – С. 53– 60.

8. Physics – Online Learning, Physics Fundamentals, Free Resources (byjus.com) [Электронный ресурс]. – URL: https://byjus.com/physics/

ИНФОРМАТИКА

Ж.О. Байсал, С.Қ. Мүрсәлім, Ж.А. Ғабдысаттар
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің 3-курс студенттері, Павлодар қ.
С.Б. Бейсенова
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының магистрі, «Информатика» білім беру бағдарламасының оқытушысы

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА SCRATCH БАҒДАРЛАМАЛАУ ТІЛІ АРҚЫЛЫ КОМПЬЮТЕРЛІК ВИРУСТАР ТАҚЫРЫБЫН ТҮСІНДІРУ

Аннотация. Бұл мақалада біз бастауыш сынып оқушыларына компьютерлік вирустар тақырыбын және олардан қалай қорғану керектігін түсіндірдік. Бастауыш сынып оқушылары абстрактілі ойлау қабілетіне ие болғандықтан, біз берілген тақырыпты қызықты әрі қызықты ету үшін Scratch бағдарламалау ортасын қолдану арқылы сабағымызды жеңілдеттік.
Түйін сөздер: бағдарламалау, информатика, Scratch (скретч), визуалды орта, вирус, антивирус.

Аннотация. В данной статье мы объяснили учащимся начальных классов тему компьютерных вирусов и как от них защититься. Поскольку учащиеся начальной школы имеют способность абстрактного мышления, мы упростили наш урок, используя среду программирования Scratch, чтобы сделать данную тему более интересной и увлекательной.
Ключевые слова: программирование, информатика, Scratch, визуальная среда, вирус, антивирус.

Annotation. In this article, we explained to elementary school students the topic of computer viruses and how to protect yourself from them. Since elementary school students have the ability to think abstractly, we have simplified our lesson by using the Scratch programming environment to make this topic more interesting and exciting.
Keywords: programming, computer science, Scratch, visual environment, virus, antivirus.

XXI ғасыр жаһандану заманы екені бәрімізге мәлім. Осы заманға сай білім саласы да даму көшінен қалыс қалмақ емес. Сол көштен қалмай, ілгері қозғалуымыз біздің басты мақсатымыз. Заманына сай адамы демекші, еліміз болашақ ұрпағымыздың оқып, сапалы білім алуын бірінші орынға қойып отыр. Сол себепті де білім беру саласындағы жасалып жатқан қарқынды жұмыс ұстаздардың жауапкершілігінде екені айтпаса да бәрімізге белгілі. Осы орайда К.Д. Ушинскийдің «Бала – балқытылған алтын» деген қанатты сөзі ойымызға келеді. Бұл алғашында балаға қалай бағыт берсең, бала сол бағытта нық қадаммен алға қарай дамып, өседі дегенді білдіреді. Сондықтанда біздің ең басты

міндетіміз, баладан жан-жақты дамыған, бойында жақсы қасиеттері бар, рухани бай тұлға қалыптастыра білу.

Жаһандану ғасырына сай бастауыш мектепке информатика пәнін алғашқы кіріспе сабағы ретінде енгізу педагогика саласындағы өзекті мәселелердің бірі болып есептеліп отыр. Бастауыш сынып оқушыларына информатиканың алғашқы түсініктерін беру, оны пәнаралық байланысты нығайту үшін керек дағдылармен, біліммен және іскерлік шеберлікпен қамтамасыз ету және болашақ педагогтарды ақпараттық технологиялар қоғамында жұмыс жасауға дайындау қажеттілігі ерекше назарда болып отыр. Ықтиярлы еліміздің келешегі болашақ ұрпағымыздың тәрбиесіне, ғылымымыздың, біліміміздің дамуына тікелей байланысты болып отыр.

Оқушылар информатика пәнін жеңіл және тез меңгеруде, олардың қазіргі өмір ағымына деген көз қарастарының жан-жақты жоғары дәрежеде дамуына байланысты, енді информатика пәнін тіпті 1-сыныптан бастап енгізуге болады деген пікірлер ұсынылуда. Ақпараттық қоғамда балаларды жұмыс істеуге дайындау үшін алдымен логикалық ойлауға, талдау жасай білуге, өзара қарым-қатынасқа үйрету керек. Информатиканы бастауыш мектепте оқыту әдісі отандық дидактиканың жаңа бағыты болып табылады.

Бастауыш сынып оқушыларын бағдарламалауға оқытуды академик А.П. Ершов белсенді түрде жүзеге асырды. 1979 жылы ол информатиканы балалар 2-сыныптан бастап оқу керектігін: «...бұл дағдыларды негізгі математикалық түсініктермен және ұғымдармен бір уақытта, яғни жалпы білім беру мектептерінің төменгі сыныптарында қалыптастыру қажет. Осы жағдайда ғана бағдарламалық ойлау стилі мектепте қалыптасатын ғылыми білім, дағды және ептілік жүйесіне үйлесімді ене алады. Бұдан кеш жас шамасында мұндай стильді қалыптастыруға кездейсоқ қалыптасқан әдеттер мен ұғымдар қиындық тудырып, бұл үрдісті тежеуі ықтимал» – деп айтқан болатын.

Тіпті өткен ғасырдың 60-жылдарының аяғында С. Пейперт ЛОГО бағдарламасының тілін әзірлеген болатын, бұл тіл жасы кіші балаларды оқытуға арнайы жасалған бағдарламалаудың алғашқы тілі болып қалды. Осы бағдарламалық құралмен компьютерде жұмыс жасау барысында балалар орындаушы – «Тасбақаның» көмегімен экранда алуан түрлі суреттер салды. Сурет салу арқылы олар алгоритмдеу негіздерін үйреніп, «Тасбақа» типті көрнекі құралдармектепке дейінгі балаларды да үйретуге мүмкіндік берді. Бұл эксперимент жасы кіші балалардың компьютермен табысты жұұмыс жасай алу мүмкіндіктерін дамытты. Сол кезде бұл эксперимент үлкен «төңкеріспен» тең болды.

Бастауыш сыныптарға информатиканы енгізудің мақсаты бүкіл орта мектептерде оқытуды үздіксіз етіп, жастардың жалпы компьютерлік сауаттылығын қамтамасыз етуге бағытталған. Психологтардың айтуынша, логикалық ойлау құрылымдарының дамуы 11 жасқа дейін тиімді іске асады, оны қалыптастыруға кешіксе, баланың ойлау қабілеті соңына

дейін жеткізілмей, бұдан кейінгі оқуда қиындық туындауы ықтимал. Информатиканы математика және ана тілі пәндерімен қатар оқыта бастау нәтижесінде баланың ойлау қабілеті дами түседі. Балалардың ойлау қабілетін қалыптастыруда информатиканың маңызы зор, бұны мұғалім сабақты жоспарлау және өткізу кезінде ұмытпағаны жөн. Сондықтан, информатикаы оқыту барысында ойлау қабілетін, компьютермен жұмыс жасауды меңгеру ісін басты назарға алу керек. [1, 372-373б.]

Жоғарыда айтылған ақпараттарды ескере отырып, біз бастауыш сынып оқушыларына арналған, қызықты бағдарламалық жоба дайындадық. Біздің жобамыздың тақырыбы «Вирустар және антивирустар» деп аталады. Жобамыздың мақсаты оқушылардың компьютерлік қауіпсіздік тақырыбындағы сауаттылықтарын арттыру. Бұл жобаны даярлау барысында біз Scratch визуалды бағдарламалау тілін қолдандық.

Scratch («скретч» деп оқылады)- визуалды бағдарламалау тілі, барлық жастағы адамдар үшін бай оқу ортасы. Ол интерактивті мультимедиялық жобаларды жасауға мүмкіндік береді. Олар: мультфильмдер, кітаптарға шолулар, ғылыми эксперименттер, ойындар мен симуляциялар. Scratch визуалды ортасында, сіз білімнің қолыңыз жетпеген салаларын зерттей аласыз. Онда тамаша қосымшаларды оңай жолмен жасауға арналған мультимедиялық құралдардың толық жиынтығы бар. Және ол басқа бағдарламалау тілдеріне қарағанда әлдеқайда оңай!

Scratch проблеманы шешудегі дағдыларды дамытуға жақсы көмектеседі. Ал ол тек бағдарламалауда ғана емес, өмірдің барлық салаларында маңызды болып саналады. Бұл ортада сіз бірден кері байланыс ала аласыз және логикаңызды тез әрі оңай тексеруге мүмкіндігіңіз бар. Визуалды құрылым бағдарламалардың барлық қадамдарын өте жеңіл бақылауға және ойлауды дамытуға мүмкіндік береді. Жалпы айтқанда, Scratch бағдарламасының арқасында информатика негіздерін түсіну оңай. Оқуға деген мотивация және білімге құштарлық пайда болады. Сіз өз бетіңізше әртүрлі салаларды зерттеп, жаңалық ашу арқылы оқып үйренесіз. Әр нәрсені бастау оңай және мұнда бәрі сіздің тапқырлығыңыз бен қиялыңызға байланысты. [2, 11б.]

Алғаш рет «Компьютерлік вирустар» деген термин XX ғасырдың 80-ші жылдардың орта кезінде Америка Құрама Штаттарында пайда болған. Бірақ «компьютерлік вирус» терминіне айқын анықтама берілген жоқ. Сол кездердің өзінде «компьютерлік вирустар» деген ұғымды электрондық есептеуіш машиналарды қатардан шығарып, жұмысын тоқтататын қатерлі «талқандаушы» деп түсінді. Қазіргі кезде компьютерлік вирустардың 45 мыңға тарта түрі белгілі.

Сондықтан әрбір компьютермен жұмыс істейтін адам компьютерлік вирус және оның түрлері туралы білгені жөн. Сонымен компьютерлік вирус дегеніміз не? Компьютерлік вирустар дегеніміз – өздігінен өз көшірмесін жасай алатын, оны әр түрлі объектілерге және компьютерлік

жүйелер мен компьютерлік желілерге енгізе алатын, тағы да басқа зиянды іс – әрекеттер жасай алатын қабілеті бар кішігірім бағдарлама.

Вирустармен қалай күресуге болады? Егер бір адам қылыш ойлап тапса, келесі бір адам оған қарсы қалқан ойлап табатыны сөзсіз. Жалпы компьютерлер әлемінде вирустардан сақтану үшін арнайы программалар керек. Қылмыстық әрекеттерге қарсы, вирустардан қорғану мақсатында программа қорғаушылары антивирустік программалар құрады. Файлдардағы мәліметтердің белгілі бір сипаттамаларын есте сақтайтын антивирустік программалардың негізгі жұмысы – сол файлдардың жаңа сипаттамаларын бұрын белгіленіп, жазылып қойылған мәндермен салыстырады. Егер файл ішіне вирус енген болса, онда олар бір – біріне сай келмейді де, программа ол туралы экранға ескертпе хабар шығырады. Осы тәсілмен бұрын белгісіз жаңадан шыққан вирус түрін де анықтауға болады. [3]

Жобамыздың мақсатына жету жолында біз жоғарыда айтылған ақпараттарды бастауыш сынып оқушысына түсіндірудің оңай әрі қызықты жолын ойластырдық. Ол үшін біз жобамызды шағын мультфильм сияқты құрастырдық. Жоба кіріспеден, негізгі түсіндіру бөлімінен, сергіту сәтінен және қорытынды викторина бөлімдерінен тұрады.

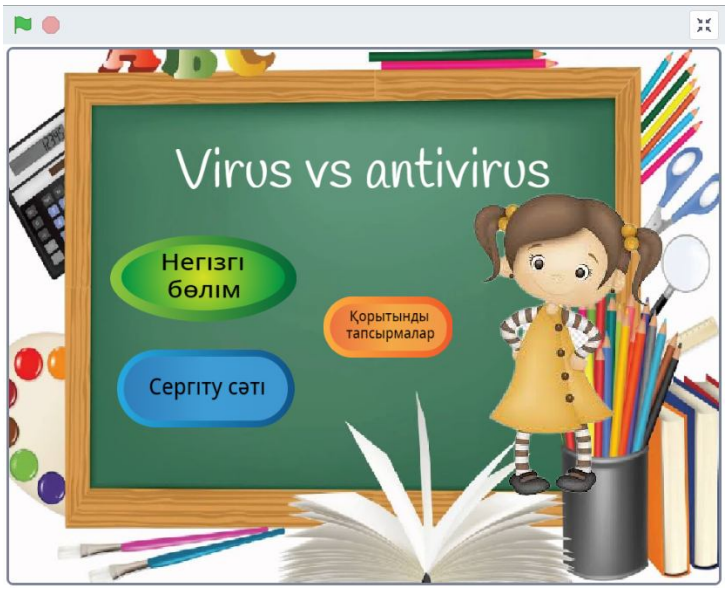

1-сурет

Кіріспе бөлімде кейіпкеріміз баламен амандасып, жалпы жобамен таныстырады (1-сурет). Негізгі бөлім баламен ұстаздың диалогы негізінде құрылған. Мұғалім балаға тақырыпты қарапайым, күнделікті мысалдарды келтіре отырып түсіндіреді. Сергіту сәті бөлімін бала компьютер экранының алдында отырып зерігіп кетпеуі үшін қостық, бұл бала денсаулығы мен көңілін ескере отырып құрастырылған бөлім. Қорытынды бөлімді бастауыш сынып оқушыларының абстрактілі ойлауының ерекшеліктеріне қарай ыңғайландырып жасадық. Бала

мұғалімнің айтқан сөздерін тыңдай отыра, өзіне керек жауаптың түсін таңдайды. Сол үшін біз викторинадағы жауап нұсқаларын түрлі-түсті қылып жасадық, ал жауаптың дұрыс не бұрыс екенін анықтау үшін анимациялық тәсілді қолдандық. (2-сурет)

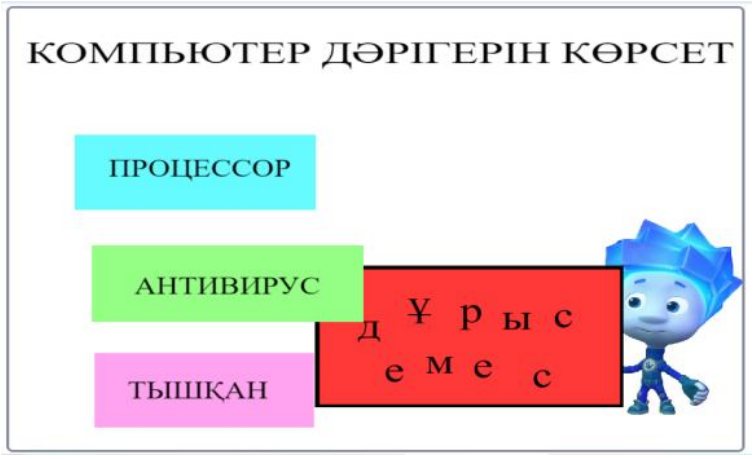

2-сурет.

Қорытындылай келе біз өз жобамыз үшін алған басты мақсатқа қол жеткіздік. Ол үшін біз компьютерлік вирустар сияқты күрделі тақырыпты, Scratch бағдарламалау ортасында түсіндірдік. Балалардың абстрактілі ойлау қабілеті жеңіл болғандықтан, тақырыпты мультфильм ретінде қызықтырып жасадық. Біз жобамызды Қазантай негізгі ЖОББМ-дегі 4-ші сынып оқушыларына көрсеттік. Сабақ басталғаннан кейін біз вирустар жайлы ақпаратты кітаптан кезекпен оқытып, кейін оқушылардан «Вирустар және антивирустар» тақырыбында шағын тест алған болатынбыз. Тест нәтижесі орташа есеппен 65%-ды құрады. Содан кейін жобамызды көрсеттік. Оқушылардың қызығып, мұқият тыңдап отырғанын байқадық. Нәтижесінде балалар тақырыпты түсініп соңындағы викторина сұрақтарына дұрыс жауап берді. Викторина нәтижесі орташа есеппен 95–97%-ды құрады. Сонымен қатар сергіту сәті де балалардың назарынан тыс қалмады, олардың айтуынша жаттығуды би арқылы орындау әлдеқайда қызығырақ екен. Ендігі алға қойған мақсатымыз мектептердегі сабақтарды балалардың жас ерекшеліктеріне ғана емес, сонымен қатар ойлау қабілеттерінің мүмкіншіліктерін ескере отырып, сабақ жоспарын құру және тақырыптарды қызықты әрі жеңіл ету.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қойбағарова Т., Ельтинова Р. Информатиканы оқыту әдістемесі: Оқулық. – Алматы: «Эпиграф» баспасы, 2017. – 412 бет [1, 372-373б.]

2. Маржи М., ағылшын тілінен аударған М. Гескина және С. Таскаева. – М.: Манн, Иванов және Фербер, Scratch для детей. Самоучитель по программированию 2017. – 288 с. [2, 11б].

3. 45 минут сайтының ресми парақшасынан: https://45minut.biz/?p=11011

4. https://scratch.mit.edu/projects/755448338 жасалған жобаның сілтемесі

К.С. Садыгазин
магистрант Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар,
Г.Ш. Нургазинова, преподаватель-эксперт
К.М. Мухамедиева, PhD, доцент
Р.А. Ельтинова, преподаватель-эксперт, г. Павлодар

SMART БЕСІК ЖОБАСЫН ІСКЕ АСЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Мақалада қазақ халқының мәдени мұрасы бесік болып табылатын ежелгі ұлттық бесігі туралы жазылған. Одан басқа бесікті модернизацияланған түрі ол Smart бесік туралы сипатталып жазылған. Smart бесік мүмкіндіктері, жасалу жолдары ұсынылған.
Кілттік сөздер: бесік, SMART бесік, жасанды интеллект.

Аннотация. В статье рассказывается о древней национальной колыбели казахского народа, культурным наследием которой является колыбель. Кроме того, модернизированный тип люльки он описан как Smart люлька. Представлены возможности и способы изготовления Smart люльки.
Ключевые слова: бесик, SMART бесик, искусственный интеллект.

Annotation. The article tells about the ancient national cradle of the Kazakh people, the cultural heritage of which is the cradle. In addition, the upgraded cradle type it is described as a Smart cradle. The possibilities and methods of manufacturing a Smart cradle are presented.
Keywords: besik, SMART besik, artificial intelligence.

Бесік – қазақ халқының мәдени мұрасы болып табылатын ежелгі ұлттық бесік. Бұл бесік қана емес, сонымен қатар тәрбие құралы. Өткен ғасырда әрбір қазақ баласы оның ішінде жатып, анасының бесік жыры атты бесік жыр әнін шырқағанын тыңдады. Бесік жыры қазір де айтылады. Бірақ бесік заманауи бесіктерге жол беруге мәжбүр болды. Қазір бесиктің барлық артықшылығын бағалайтын адамдар аз. Бірақ бұл нәрестеге тыныш ұйқы беретін бесік. Баланың қолдары мен аяқтары бекітілген және ол қолын сермеп оянбайды; ересектер біраз уақыт кетуі керек болған кезде, ол бесіктен құлап кету қаупі жоқ.

Бала аз уайымдайды. Халық айтады: бесікте жатқан нәресте сабырлы болып өседі және аз көңіл-күйге ие болады. Бесікте нәресте әрқашан құрғақ болып қалады. Бұл ұлттық бесіктің бірегейлігі. Аналар баланың жөргектерін сулаған кезде үнемі қадағалап отырудың қажеті жоқ, бірақ бұл бесікте болмайды, бала әрдайым құрғақ болып қалады, бұл ерте жаста суық тиюден және терідегі әртүрлі тітіркенулерден аулақ болуға көмектеседі. Ананың қамқорлығы қаншалықты жеңілдейді! Бесіктің тағы бір артықшылығы-баланың арық болып өсуіне және бірқатар аурулардан аулақ болуына мүмкіндік алады. Бесикті белгілі бірмеақпен шайқау тыныштандырады және баланың жүйке жүйесінің дұрыс дамуына көмектеседі. Бесік қазақтарды дала мәдениетімен

байланыстырады, дәстүрлерді құрметтеуге және сақтауға, ұлттық мұраны бағалауға көмектеседі [1].

Сурет 1. Бесік

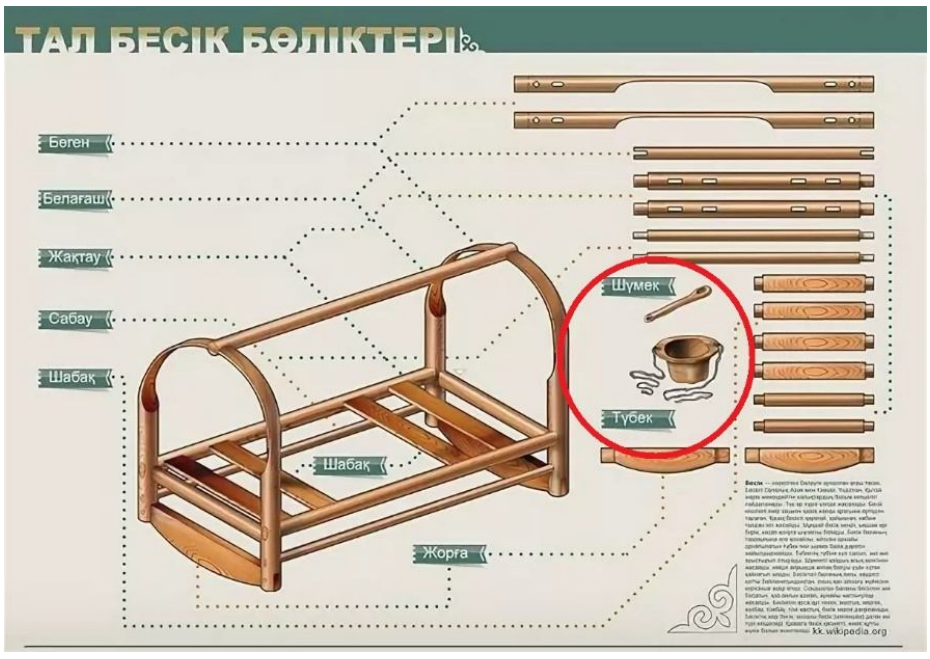

Сурет 2. Бесік құрылғысы

Мақалада Smart бесік жасау жолдары ұсынылған. Smart Бесік – ұзындығы 100–110 сантиметр, ені 40–60, биіктігі 60–70 сантиметр болатын трансформер, ол стандартты бесіктің үстіне бекітілген немесе бесік орнатылған жылжымалы құрылғы. Онда арнайы тапсырыс бойынша жасалған құрылғылар болуы керек.

Smart бесік – бұл келесі компоненттері бар тербелетін бесік:

1. Негіз – бұл бір-бірімен байланысқан металл немесе ағаш шыбықтардан тұратын жақтау. Ол барлық басқа компоненттерге негіз болады.

2. Әткеншек элементтері – бұл негізге бекітілген және бесіктің тербелуіне мүмкіндік беретін екі ұстағыш.

3. Матрац – бұл нәресте ұйықтайтын жұмсақ матрац. Ыңғайлы ұйқыны қамтамасыз ету үшін ол жұмсақ және ыңғайлы болуы керек.

4. Бүйір жақтары – ұйқы кезінде баланың құлап кетуіне жол бермейтін жоғары бүйір қабырғалары. Олар жеткілікті биік және берік болуы керек.

5. Жастықшалар – бұл нәрестенің басы мен мойнына қосымша жайлылық пен қолдау көрсету үшін бесікке салуға болатын жұмсақ жастықшалар.

6. Ұялы телефон – бұл бесіктің жоғарғы жағына бекітілген және дыбыстар мен жарық шығару үшін айнала алатын ойыншық механизмі.

7. Дөңгелектер – бұл қозғалысты жеңілдету үшін бесіктің негізіне бекітілуі мүмкін шағын дөңгелектер.

Модельге және өндірушіге байланысты SMART бесік музыкалық блок, қозғалыс сенсоры және т.б. сияқты қосымша мүмкіндіктерге ие болуы мүмкін. Сонымен қатар жасанды интеллектті пайдалануы мүмкіндігі бар.

Жасанды интеллект (AI) – бұл тапсырмаларды орындау үшін адамның мінез-құлқына еліктей алатын және жиналған ақпаратты қолдана отырып, біртіндеп үйренетін компьютерлік жүйелер.

Smart бесік бірнеше аумақты қамтиды: ғылым (science), технология (technology), инженерия (engineering) және математика (mathematics) [2] .

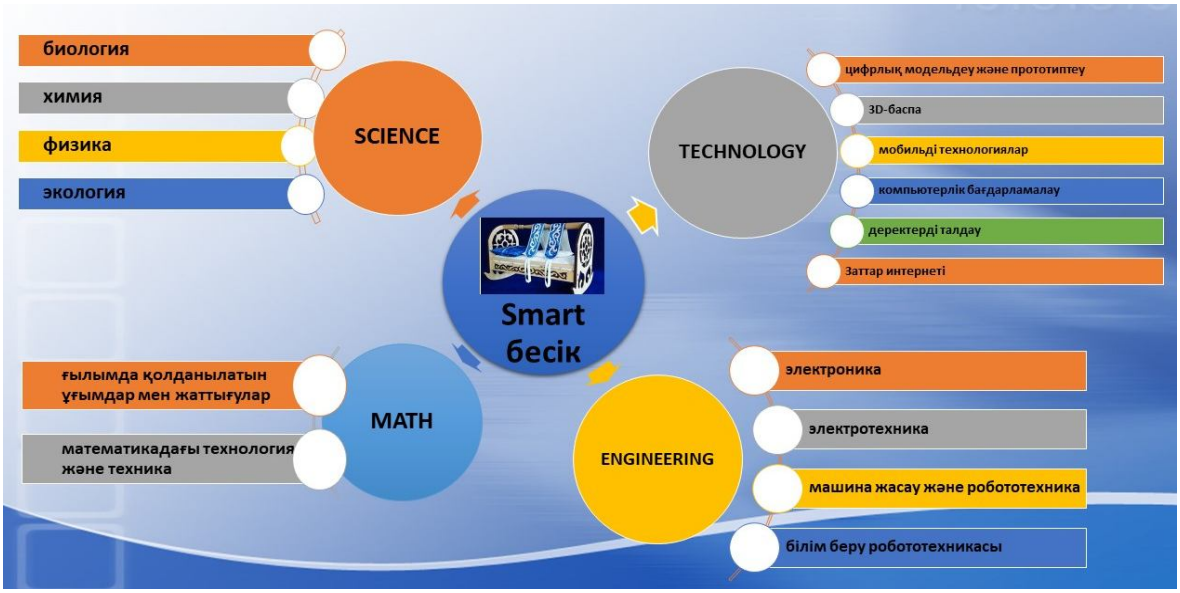

Сурет 3. Smart бесік аумақтары

Осы аумақтар Smart бесікте әр түрлі құрылғылар мен цифрлық технологиялар арқылы ендіріледі және байласынысады. Мысалы: мобильді технологиялар, Wi-fi, Bluetooth және т.б.

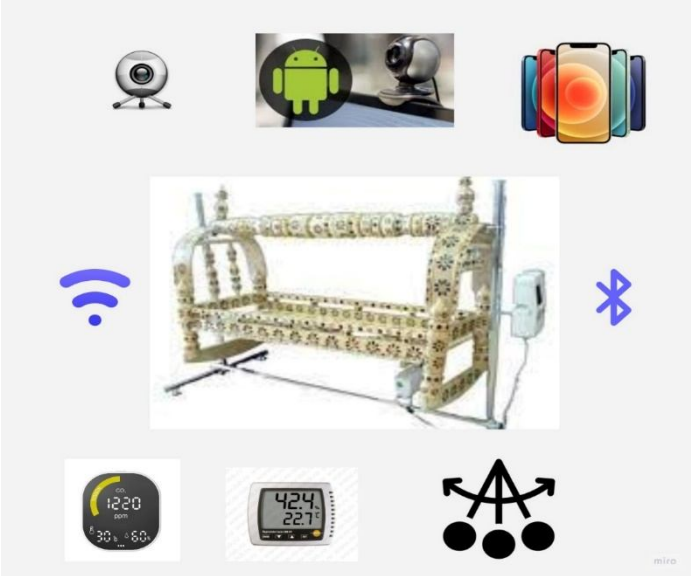

Сурет 3. Smart бесік қамтылу құрылғалары

Smart бесік келесі мүмкіндіктерді береді:

Қауіпсіздік: Smart бесік датчиктермен (температура, ылғал, т.б.) жабдықталады, ыңғайлылық: жылыту, Автоматты тербеліс және ақ Шу генераторлары баланы ұйықтауға тыныштандыруға көмектеседі.

Мониторинг: Smart бесік камералармен, Wi Fi, bluetooth жабдықталған, олар баланы бөлек құрылғыдан (смартфон, планшет) басқаруға мүмкіндік береді.

Smart бесік қажеттілік болмауы мүмкін, бірақ ол ата-аналар үшін қосымша қауіпсіздік пен ыңғайлылықты қамтамасыз ете алады және кейбір отбасылар үшін тиімді инвестиция бола алады.

SMART бесік қазіргі заманның талабы. 21 ғасыр цифрлық технологиялар заманы. SMART бесік өте пайдалы, жас отбасыға өте тиімді пайдалы құралы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. https://www.baby.ru/blogs/post/490433893-359146618/
2. https://trends.rbc.ru/

Е. Шокушев
оқушы, Павлодар облысы Ақсу қаласының Қаныш Сәтбаев атындағы дарынды балаларға арналған мамандандырылған гимназиясы
Н. Жеңісхан
мұғалім, Павлодар облысы Ақсу қаласының Қаныш Сәтбаев атындағы дарынды балаларға арналған мамандандырылған гимназиясы.қ.

ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП, 6-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КЕҢІСТІКТІК ОЙЛАУЫН ДАМЫТУ

Аннотация. Бұл жұмыста негізгі басты мақсат – оқушылардың кеңістікте бағдарлауын және 3d принтерін қолдануды үйрету. Зерттеу барысында кеңістікте бағдарлауға шахмат фигурасын алдық. Алдымен алынған шахмат фигурасын кеңістікте бағдарлайды, сосын оның сызбасын салады. Сонымен қатар, негізгі мақсатымыз шахматты кеңістікте бағдарлап қана қоймай оны цифрлық технологияның көмегімен іске асыру. Осы жобада арнайы Blender бағдарламасы және 3d принтер пайдаланылды. Ол үшін үш өлшемді Blender бағдарламасы арқылы шахматтың әр фигурасын жасап оны қалаған түсіміз арқылы боядық және 3d принтердің көмегімен басып шығарып алынды. Нәтижесінде, кеңістікте бағдарлауды осы кеңістікте ойлаған фигурамызды арнайы Blender бағдарламасына салуды және 3d принтердің көмегімен басып шығаруды үйрету мақсаты іске асты.
Түйінді сөздер: цифрлық технологияларды, кеңістікте бағдарлау, манипуляция.

Аннотация. Основная цель данной работы – научить школьников ориентироваться в пространстве и пользоваться 3D-принтером. В ходе исследований для ориентирования в пространстве мы выбрали шахматную фигуру. Реализуем задачу не только сориентировать шахматы в пространстве, но и сделать это с помощью цифровых технологий. В этом проекте использовалась специальная программа Blender и 3D-принтер. Для этого мы создали каждую фигуру шахмат с помощью трехмерной программы Blender, раскрасили ее нужным цветом и распечатали на 3D-принтере. В результате была реализованы цели: ориентироваться в пространстве, рисовать задуманную фигуру в этом пространстве в специальной программе Blender и распечатывать ее на 3D принтере.
Ключевые слова: цифровые технологии, пространственная ориентация, манипуляция.

Annotation. The main goal of this work is teaching students to navigate in space and use 3D printer. In research process, we chose a chess figure for navigating in space. The goal is realized by not only navigating the chess figure in space but also by digital technologies. The specific programme Blender and 3D printer are used in the project. We created each chess figure using tridimensional Blender programme, painted them with needed colour and printed using 3D printer. As a result, the aims as navigating in space, painting intended figure in tridimensional Blender programme and printing it using 3D printer were achieved.
Key words: digital technologies, space navigation, manipulation.

Кеңістіктік ойлау – адамға кеңістікте бағдарлауға көмектесетін ақыл-ой әрекетінің бір түрі. Ойлаудың мұндай түріне ие адамдар жақсы дамыған, бейтаныс жерде жер бедерін оңай шарлайды, сонымен қатар

әртүрлі кеңістіктік бейнелерді бастарына елестете алады. Кеңістіктік ойлау барлық адамдарға, әсіресе кәсібі ғарышта әртүрлі объектілерді салумен және орналастырумен байланысты адамдар үшін қажет. Бұған сәулетшілер, дизайнерлер, суретшілер, физиктер, нейрохирургтер кіреді. Жақсы дамыған кеңістіктік ойлау сызбаларды, аудан карталарын оңай оқуға, қалаған нысанның орнын анықтауға және оған ең жақсы жолды салуға мүмкіндік береді.

Кеңістіктік кескінді манипуляциялаудың үш түрі бар:

Кескіннің кеңістіктегі орнын өзгерту. Адам өз басына бір затты елестетеді, содан кейін заттың өзін өзгертпей ойша оны басқа жерге ауыстырады. Мысалы, ол бөлмедегі жиһазды қалай ретке келтіруге болатынын анықтай алады немесе көліктің жоспарланған маршрут бойынша қозғалысын ойша жаңғырта алады.

Кескіннің құрылымын өзгерту. Бұл жағдайда адам затты ойша басқа жерге жылжытпайды, оның құрылымын өзгертеді (элементтерді қосады және азайтады), заттың өзін қозғалыссыз қалдырады. Мысалы, ол бөлменің ортасында тұрған ағаштың жаңа жылдық ойыншықтармен безендірілгеннен кейін қандай болатынын елестете алады.

Кескіннің орнын да, құрылымын да өзгерту. Бұл операция түріне алдыңғы екі операция кіреді. Адам затты елестете алады, оны ойша айналдырады, қозғалтады, басқа заттармен біріктіреді. Кеңістіктік нысанды манипуляциялаудың үшінші түрі ең тиімді болып табылады. Ол көптеген есептерді шешуге көмектеседі (логикалық, геометриялық, күнделікті). Кескіннің орнын да, құрылымын да өзгерту. Бұл операция түріне алдыңғы екі операция кіреді. Адам затты елестете алады, оны ойша айналдырады, қозғалтады, басқа заттармен біріктіреді. Кеңістіктік нысанды манипуляциялаудың үшінші түрі ең тиімді болып табылады. Ол көптеген есептерді шешуге көмектеседі (логикалық, геометриялық, күнделікті). Балалардағы кеңістіктік ойлау: Ойлаудың бұл түрі бала кезінен қалыптасады. Ғалымдар сәбилердің төрт айлық кезінен бастап ғарышта шарлаудың ең қарапайым қабілетін көрсететінін анықтады. Бала есейген сайын оның миында кеңістіктік ойлауға жауапты аймақтар көбейеді.

Кеңістіктік ойлаудың дамуы сәби кезінен басталып, жасөспірімдік шақта аяқталатын бірнеше кезеңнен өтеді. Оны меңгерген балалар математика, сызу, физика, география және бейнелеу өнерінде жақсы дамыған [1, 1 бет]. Балаларда кеңістік ойлауды дамыту. Кеңістік ойлау, оқу, санау жазу қабілетімен бірдей оқушыға пайдалы болатын дағды. Ата-аналар бұл дағдыны дамытуға әр дайым тиісті көңіл бөлмейді. Біз мұның неліктен маңызды екенін түсінуді ұсынамыз. Кеңістіктік ойлау және оның мақсаты: Жақсы дамыған кеңістіктік ойлаудың негізінде әртүрлі пішіндегі және өлшемдегі заттарды бейнелеу, оларды кеңістікте бөлу, заттардың орналасқан жерін ойша бағдарлау қабілеті жатыр. Ойлаудың бұл түрі әлеуметтік маңызы бар кәсіптердің (инженерлік,

құрылыс, жобалау) негізі болып табылады. Дегенімен, бала басқа салада жұмыс істей бастайды деп сеніп, кеңістіктік дағдыларды дамытуға көз жұмып қарауға болмайды. Математика сабақтары, көркемдік жұмыс бұрыннан қалыптасқан дағдыларды қолдайды және жаңалықтарын дамытады: біріншіден балалар болашақта үш өлшемді модельдерге көшу үшін логикалық ойлауды үйренеді.

Нақты фигураларды қолданбай, заттарды ойша бейнелеу және жылжыту. Жеке объектілерді сипаттауға дайын болыңыз, олардың сипаттамаларын, басқа объектілерге қатысты орналасын тізімдеңіз. Әртүрлі проекциялардан фигураның сыртқы түрін анықтау: оны сипаттау және бейнелеу. Жасөспірімдік шақта үш өлшемді ойлау ақырында қалыптасу керек. Көптеген мектептерде сурет салу бөлек оқытылады, егер бала кезінде ол кеңістіктік ойлауды дамытумен айналысса, балаға бағдарламадағы тапсырмаларды орындау оңайырақ болады. Кіші жастағы оқушылардың кеңістік ойлауын дамытуға арналған жаттығуға шахматты қарастырайық. Шахмат адамды жылдам ойлауға, шешім қабылдауға және қадам жасауға итермелейді. Шахмат – логикамен дәлдікке ғана емес, кеңістік ойлауға да жауап беретін ойын. Маңызды қозғалыстың алдында баланы бірнеше рет ойша бөлікті бір ұяшықтан екіншісіне ауыстыруға мәжбүр болады, сонымен бірге әрекеттің кемшіліктері мен артықшылықтарын қарастырады [2, 1-2 бет]. Шахмат екі ойыншы арасында шахмат тақтасында ойналады. Ойын тақтасы 64 шаршыдан тұрады. Ойының басында әрбір ойыншының иелігінде ақ немесе қара түсті он алты тас (шахмат фигурасы) болады: бір патша, бір уәзір, екі піл, екі ат, екі тура және сегіз пешка. Ойынның мақсаты қарсыластың тастарын шабуылдай отырып, патшаға мат қою [3, 1-2 бет]. Табиғат адамға тақтада тұрған фигураны қабылдауға, зейінді оның үстінде тұрған фигуралармен бүкіл тақтаны қабылдауға ауыстыруға және фигурадан көз алмай, зейінді бүкіл тақтаны фигуралармен бейнелеуге ауыстыруға мүмкіндік берді. Бір қарағанда, бұл өте қарапайым, бірақ ойында қажетті нәтиже беретін қарапайымдылық пен жеңілдікке жету үшін көп және ұзақ күш жұмсауды қажет етеді.Шындығында, жалпы шахмат ағашының құрылысы неғұрлым күрделі сценарий (алгоритм) бойынша жүреді. Бұл теориялық болжау немесе оқиғаларды модельдеу алгоритмі қазіргі шахматта жиі кездеседі, бірақ сонымен бірге көп уақытты қажет етеді. Осы орайда оқушы өзінің шахмат фигурасын кеңістіктен үш өлшемді модельге салып оны өмірде қолданатындай етіп басып шығару болды. Ол үшін үш өлшемді графика Blender бағдарламасы пайдаланамыз.

Blender 3D – үш өлшемді графиканы жасауға және өңдеуге арналған көп функциялы кәсіби бағдарламалық құрал. Бағдарлама тегін таратылады және салмағы аз. Blenderдегі текстура, материалдар, дәл өлшемдер бойынша объектілер құру. Blender – 3D модельдеу компьютерлік графика бағдарламасы. Blender бағдарламасының көмегімен 3D модельдеу,

анимация жасауға, видео үзінділерді өңдеуге, түрлі ойындарға логикалық объектілерді енгізуге мүмкіндік береді. Ең маңыздысы, ол бағдарламаның азғантай көлемі (шамамен 10–20 мегабайт) Blender әр түрлі ОЖ жұмыс істеуге мүмкіндік береді, олар: Linux, Windows, MacOS т.б. бағдарламаны тегін көшіріп алуға болады GNU лицензиясы бойынша [4, 2 бет].

Арнайы бағдарламалар

3D модельдеуге арналған бағдарламалардың саны жетерлік. Мысалы: Blender, Sweet Home 3D, Scultris, SketchUp Make, LEGO Digital Designer, nanoCad free, Autodesk, Autocad. Олар үш өлшемді нұсқау жасау үшін арналған.

3D принтер

Қазіргі таңда 3D принтер түрлері көп. 3D принтер – суретті үш өлшемді етіп шығаратын құрылғы. Ол сандық үш өлшемді модельді пайдалана отыра қабаттап шығарады. Суретті жасап шығаруға пластиктің бірнеше түрі негіз болады, алайда бүгінде өндірушілер бейненің әлдеқайда шынайы болуына жаңа компоненттер қосып жатыр. 3D басып шығару және сканерлеу;

Blender программасында үш өлшемді шахмат фигурасының моделін жасау (инструменттерді пайдаланып суретін салу).

1 сурет. Blender бағдарламасында жасалу жолы

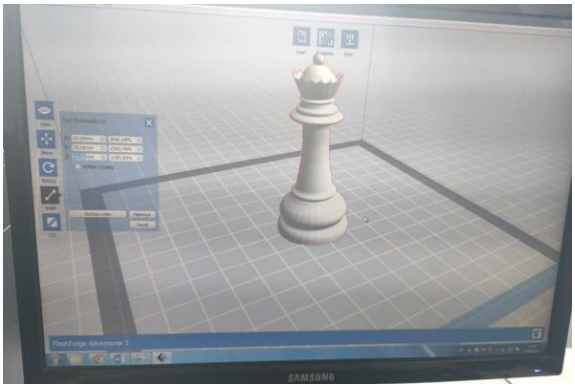

2 сурет. Flash Print программасы арқылы жазып өлшемін Stl кеңейтілімінде сақтап алу

Flash Print программасы арқылы өлшемін жазып Stl кеңейтілімінде сақтап алу керек. Тасымалдағыш құралымен принтерге жүктедік. 40 минуттай 1 фигура шығарылды, фигура дайын болды. Осылай шахматтың барлық фигурасын басып шығардық. Шахмат фигурасы 3D-макеті бойынша басылған, ол үшін арнайы сканерлер осы фигураның суреті мен өлшеуін жазылғанын көреміз. Фигура пластиктен жасалған. Осылай рет – ретімен әр фигураларды жасап шығардық. Шахмат оқушылардың ой өрісін дамытады, ойлау қабілетін жақсартады, математикадан логикалық тапсырмаларды тез шығаруға көмектеседі.

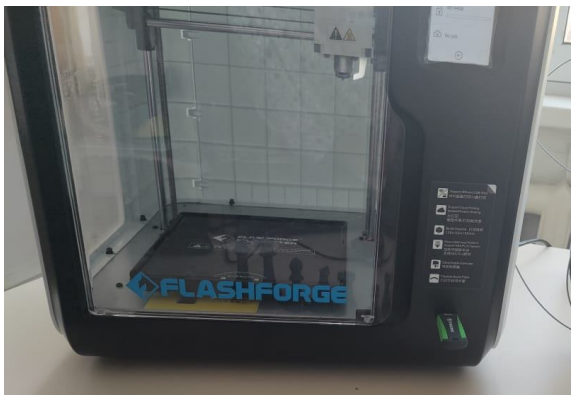

3 сурет. Тасымалдағыш құралымен принтерге жүктеу

4 сурет. 1 фигураны шығару

Оқушылардың кеңістікте ойлауын дамыту. 6 Сынып оқушылардың кеңістікте ойлауын дамытуда шахмат фигурасын қарастырдық. Шахмат фигурасын жоғарыда айтып кеткендей оның қозғалысын бір ұяшықтан екінші ұяшыққа ауыстыру керек болады. Оны ауыстырмас бұрын артықшылығымен кемшіліктерін кеңістікте ойлау. Ол үшін кеңістікті ойлап қана қоймай оны өмірде қолдана білуді үйрету. Кеңістікте бағдарлауға көмектескен ойын жинақтап қағаз бетіне немесе компьютерге түсіру және оны жасап шығару керек. Қазіргі заман талабына сай цифрлық технологиялардың дамуына байланысты 6 сынып оқушылары кеңістікте бағдарлаған шахмат фигурасын 3D принтердің көмегімен басып шығаруды жөн көрді. Ол үшін ең алдымен үш өлшемді кеңістікте шахмат фигурасын салу. Фигураны салу үшін арнайы Blender бағдарламасын қолданып шахмат фигурасын салу. Салынған фигураны Flash Print программасы арқылы өлшемін жазып Stl кеңейтілімінде сақтап аламыз. Сақтап алған фигураны тасмалдағыш құралымен 3D принтерге жүктеп оны басып шығарып аламыз. Нәтижесінде шахмат фигурасы дайын болады. 6 сынып оқушылары кеңістікте шахматты бағдарлап қана қоймай оны жүзеге асырып өмірде қолдана білу.

Нәтижетінде 6 сынып оқушылары кеңістікте бағдарлауды және оны цифрлық технологияларды пайдаланып, Blender бағдарламасы арқылы шахматтың әртүрлі фигураларын салуды үйренді. Сонымен қатар салған фигураны 3d принтердің көмегімен басып шығаруды білді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Развитие пространственного мышление у малышей и дошкольников. – 2022. Кувырком (https://kuvyrcom.com/razvitie-prostranstvennogo-myshleniya-u-malyshej-i-doshkolnikov/)

2. Шахмат. Шахмат тастарының жүрістері. Шахмат тарихы. Уикипедия. (https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%82)

3. Умназия. Развитие пространственного мышление у детей. (https://umnazia.ru/blog/all-articles/razvitie-prostranstvennogo-myshlenija-u-detej)

4. Blender 3D. https://media.contented.ru/glossary/blender-3d/

М.Р. Сейтқазы
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
К.М. Мухамедиева
ғылыми жетекшісі, PhD, доцент

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУ ПРОЦЕСІ

Аннотация. Бұл мақалада бастауыш сыныптарда информатиканы оқытудың жобалық әдісі қарастырылады. Мақала бүгінгі күннің өзекті мәселесіне, мектепте информатиканы оқытуда оқушылардың жобалық іс-әрекетін қалыптастырудағы оқу жобаларының маңызына арналған. Информатиканың үлкен бөлімдерін білім беру жобаларына бөлетін оқыту моделі әзірленді.
Кілттік сөздер: сандық оқыту ресурсы, ақпараттық технология, Scratch ортасы.

Аннотация. В статье рассматривается проектная методика обучения информатике в начальной школе. Статья посвящена актуальным вопросам сегодняшнего дня, значимости образовательных проектов в формировании проектной деятельности учащихся при обучении информатике в школе. Была разработана модель обучения, которая разделяет большие разделы информатики на образовательные проекты.
Ключевые слова: цифровой обучающий ресурс, информационные технологии, среда Scratch.

Annotation. The article deals with the project methodology of teaching computer science in elementary school. The article is devoted to topical issues of today, the importance of educational projects in the formation of project activities of students in teaching computer science at school. A learning model has been developed that divides large sections of computer science into educational projects.
Keywords: digital learning resource, information technology, Scratch environment.

Жобалық әдіс қазіргі уақытта оқытуда өте кең таралған. Оны көлемі жағынан үлкен міндеттер шешілетін кез келген мектеп пәнінде қолдануға болады.

Жеке тұлғаға бағытталған білім берудің негізгі технологиялары: ынтымақтастықта оқыту, жобалау қызметі (Жоба әдісі), әртүрлі деңгейлі және сараланған оқыту болып табылады. Бұл технологиялар ақпараттық технологияларды, желілік компьютерлік жүйелерді, әлемдік интернет желісін пайдалану кезінде неғұрлым сапалы деңгейге ие бола алады. Аталған тәсілдер ақпараттық технологиялар бойынша жалпы білім берудің білім беру стандартының жаңа жобасының негізіне алынған. Ақпараттық және коммуникациялық технологияларды пайдалануда бастапқы құзыреттілікке қол жеткізу міндеті басым болып табылады, бұл шығармашылық жобаларды дайындау кезінде айтарлықтай дәрежеде қалыптасады.

Оқу жобасы-бұл жұмыстың ұйымдастырушылық түрі, ол (сабаққа немесе оқу іс-шарасына қарағанда) аяқталған оқу тақырыбын немесе

оқу бөлімін зерделеуге бағытталған және стандартты оқу курсының немесе бірнеше курстардың бір бөлігін құрайды. Мектепте оны серіктес-оқушылардың бірлескен оқу-танымдық, зерттеу, шығармашылық немесе ойын қызметі ретінде қарастыруға болады.

Балаларды оқытудың білім беру құрылымын дамытудың осы кезеңінде бағдарламалау негізгі мектептің оқу жоспарында жеке орын алады. Мектеп оқушыларын бағдарламалау негіздеріне оқытудың маңыздылығы сонау өткен ғасырдың 60-жылдарында КСРО-ның кейбір мектептерінде арнайы факультативтік пәндер енгізілген кезде жүзеге аса бастады. Академиктер В.Леднев пен А.Кузнецовтың жетекшілігімен жаңа бөлімдер пайда болды.

«Программалау», «Векторлық кеңістіктер және сызықтық программалау», «Кибернетика негіздері». Сол уақыттан бері мектеп оқушыларына бағдарламалауды үйрету қажеттілігі бірнеше есе артты. Қазіргі уақытта бағдарламалау өзінің әртүрлі формаларында адам өмірінің барлық салаларында қолданылады. Қазіргі уақытта бағдарламалау аймағы «басқа жолда» қайта құрылуда. Әртүрлі бағдарламалау тілдерінде және өңдеу орталарында негізгі дидактикалық принцип бірінші орынға шығады – көріну принципі. Бағдарламалауды оқыту әртүрлі әзірлеу орталарында жүзеге асырылады, олардың бірі – Scratch. Scratch – бұл тегін бағдарламалау тілі және сонымен бірге ойындар мен анимацияларды жасау үшін визуалды интерфейсті қамтамасыз ететін бағдарлама. Қазіргі уақытта мектеп оқушыларын Scratch ортасында бағдарламалауға үйретудің тақырыптық маңызы зор. Әртүрлі орталарда бағдарламалау негіздері бар адамдарға сұраныстың деңгейі күн сайын артып келеді. Сондықтан бұл ортада бағдарламалау әдістерін қарастыру бұрынғыдан да өзекті. [1]

Мектептерде «Бағдарламалау және алгоритмдеу» бөліміне ерекше көңіл бөлінеді. Ол бүкіл оқу жоспарының 1/3 бөлігін алады және мектеп оқушылары үшін айтарлықтай қиындықтар туғызатын тақырыптардың бірі болып табылады. Сондықтан тілді таңдағанда бағдарламаланатын орта алгоритмдерінің қарапайымдылығына, анықтығына және нақты құрылымына назар аудару керек.

Мемлекеттік жалпыға міндетті стандартқа сәйкес 3-сынып оқушылары Scratch 1.4 қосымшасын оқып, бағдарламалауға кіріседі. Бұл электронды оқыту құралы 3 сынып оқушыларына арналған және МЖМБС-ға толық сәйкестікте әзірленген. Оқу материалын ұсыну қарапайым деңгейден күрделі деңгейге дейін кезең-кезеңмен жүзеге асырылады, бұл оқушылардың осы қосымшаны сәтті игеруіне ықпал етеді. Scratch 1.4 қосымшасын зерттеу 3-сыныптың информатика курсының 1-бөлімінде «ойлау және бағдарламалау». Электрондық оқу құралының тақырыптары 3-сыныпқа арналған жалпы білім беретін мектептің информатика курсының бөлімін күнтізбелік-тақырыптық жоспарлауға сәйкес негізгі мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған.

3-сынып курсында Scratch-ті оқуға бөлінетін сағаттардың жалпы саны-8 сағат. Бұл оқулық 3-сынып оқушыларына Scratch бағдарламалау ортасын өз бетінше зерттеуде көмекші болып табылады. [2]

Оқу бағдарламасында «Программалау» бөлімі мына тақырыптардан тұрады:

– Өміріміздегі қайталанулар;
– Циклдер;
– Кейіпкердің қозғалысы;
– Желіде тілдесу;
– Ойынның сценарийі;
– Көріністер;
– Кейіпкерлер;
– Костюм ауыстыру;
– Менің ойыным [3].

Сабақты өткізу кезінде оқытушы келесі курстың міндеттерін орындауы керек:

– білімділік: студенттерді Scratch бағдарламалау ортасында белгілі бір алгоритмді құрастыруға бағытталған есептерді шешу дағдыларын автоматтандыруға тәрбиелеу; Тәрбиелік: іс-әрекеттің жолдары мен жағдайлары туралы ой-өрістерін дамыту; студенттердің өзіне және жұмысына деген талапшылдық сезімін, үлкенді сыйлау, бір-біріне көмектесу, ұқыптылық, сыпайылық, тіл табыса білуге тәрбиелеу;

– дамытушылық: жоспар құру және оны қолдану қабілеттерін, ұсынылған фактілер мен оқиғаларды белгілі бір тапсырмаларды орындау жағдайларын салыстыра білуді қалыптастыру.

Scratch құрастырушылары сабақты шығармашылық идеяларды талқылау және мәселені шешу жолдарын қарастыру арқылы бастауды және сабақтың 1/6 бөлігін осыған арнауды ұсынады. Содан кейін мұғалім жаңа материалды таныстырып, оны қалай қолдануға болатынын көрсетуі керек. Бұл сабақ уақытының 2/3 бөлігін беру керек. Ал соңында мұғалімге оқушылардың сұрақтарына жауап беруге міндетті түрде уақыт қалдырыңыз [3].

Өткен сабақтың сабағының технологиялық картасын құру кезінде 1-кестеде берілген жоба идеясын пайдалануға болады.

Қорытынды жобаның циклдік алгоритмін пайдаланатын жобаның нұсқасы. [4]

Scratch әзірлеу ортасы мектеп оқушыларына арналған бағдарламалау ортасы және олардың шығармашылық қабілеттерін ашуға арналған платформа болып табылады. Студенттер әр түрлі деңгейдегі бағдарламаларды өздерінің уақытша қарқынымен жасай алады, сонымен қатар болашақта оларды құрдастарымен бөлісе алады. Құрастырылған курс оқушылардың программалауын зерттеуге, алгоритмдік ойлаудың дамуына әсер етуге, логикалық-алгоритмдік компонентті қалыптастыруға мүмкіндік береді.

1-кесте.

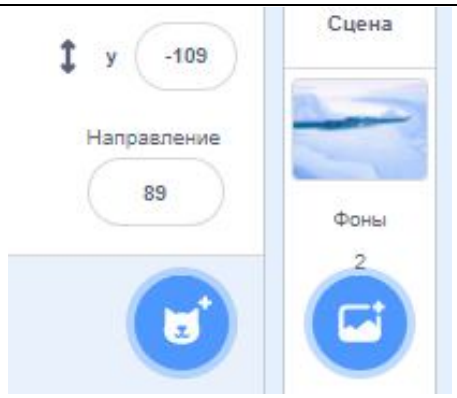

Сурет 1. Фонды және спрайттарды таңдаңыз

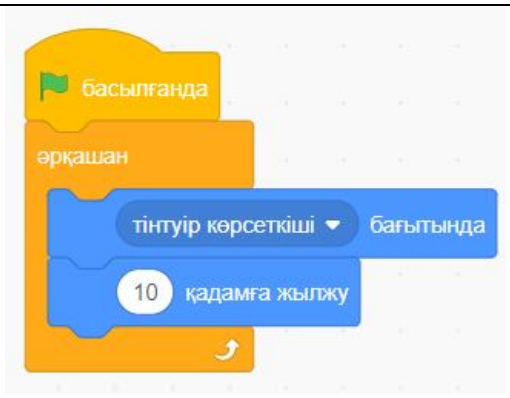

Сурет 2.Мысық кейіпкеріне скрипт жасаңыз

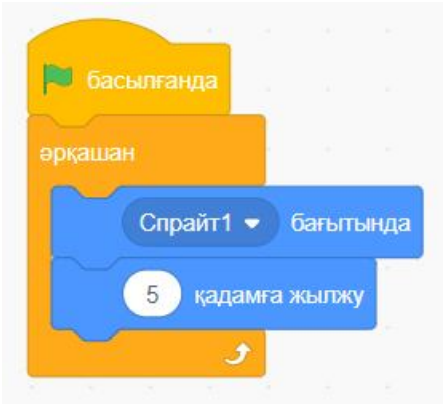

Сурет 3. Аю кейіпкеріне скрипт жасаңыз

Сурет 4. «Қуып жету» ойыны

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мемлекеттік жалпыға міндетті стандарт 31.10.2018 №125647

2. https://scratch.mit.edu/

3. Цифрлық сауаттылық: Жалпы білім беретін мектептің 3-сынып мұғалімдеріне арналған әдістемелік нұсқау / Р.А. Қадырқұлов, Н.Қ. Беристемова. – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2021. – 112 бет.

4. Путина А.С.: Scratch 2.0: от новичка к продвинутому пользователю. Пособие для подготовки к Scratch-Олимпиаде. – М.: Бином. Лаборатория знаний, 2019. – 88 с.

А.М. Арингазинова
учитель информатики, магистр технических наук, Назарбаев Интеллектуальная школа химико-биологического направления, г. Павлодар
А.А. Мухамедиева
ученица 10 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа химико-биологического направления, г. Павлодар

РАЗРАБОТКА ОБУЧАЮЩЕГО ПРИЛОЖЕНИЯ «ИНТЕРАКТИВНЫЙ КУРС ПО АНАТОМИИ»

Современное образование активно внедряет использование различных образовательных приложений и платформ. Большинство из них зависимы от Интернет-подключения. Но следует помнить, что использование Интернет несет в себе угрозы кибербезопасности (фишинг, буллинг и т.д.), поэтому desktop-приложения не теряют своей популярности.

Главной особенностью таких программ является автономная работа, то есть независима от Интернет-подключения. Такие программы безопасны в использовании и пользователь не будет подвергаться определенным рискам при работе за приложением.

Поэтому было решено создать такое приложение, которое будет безопасно в использовании и способствовать обучению учащегося по предмету биология.

Созданное приложение представлено в виде интерактивного курса, которое поможет улучшить знания по разделу анатомия.

Для получения данных для исследования был проведен опрос среди учащихся 7–10 классов.

В опрос были включены вопросы следующего характера:

– какие из этих тем чаще всего трудно запоминаются?

– какие темы по биологии чаще всего встречаются на протяжении 7–10 классов?

– изучали ли Вы темы с помощью интерактивных игр?

– используете ли вы компьютер при обучении?

– как часто вы используете на урок компьютер?

Результаты опроса показали, что учащимся нравится изучать темы с помощью интерактивных игр (упражнений). Из 108 учащихся, половина изучала темы, используя интерактивные игры в своих целях. На рисунке 1 представлен результат в виде диаграммы.

Использование игровых технологий в процессе реализации интерактивных обучающий заданий развивает большой интерес у учащихся к данной предметной области. 90,7% учащихся согласились с этим утверждением. Следовательно, это показывает, что интерактивные игры действительно помогают в изучении тем в различных сферах.

Одним из главных вопросов являлся «Используете ли вы компьютер при обучении?» Получив результаты ответов было выявлено, что 92,6%

учащихся используют компьютер для изучения тем. На рисунке 2 продемонстрирована диаграмма результатов на этот вопрос.

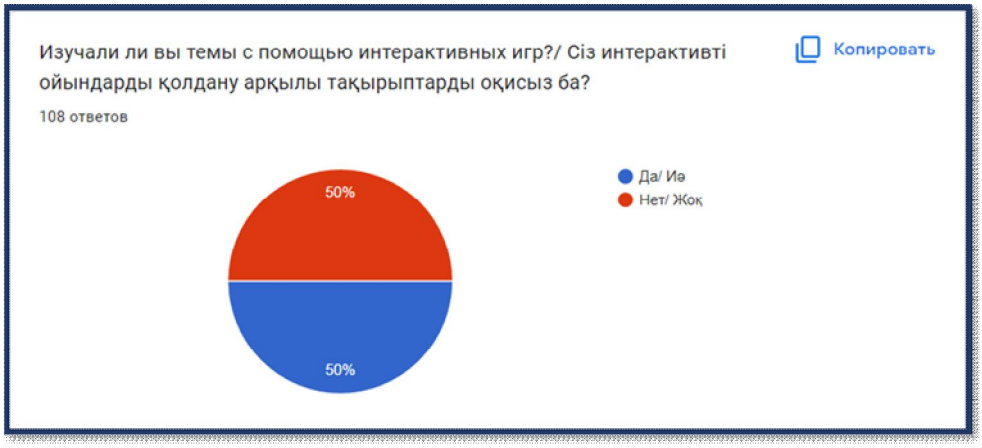

Рисунок 1. Результаты ответов на вопрос
«Изучали ли Вы темы с помощью интерактивных игр»

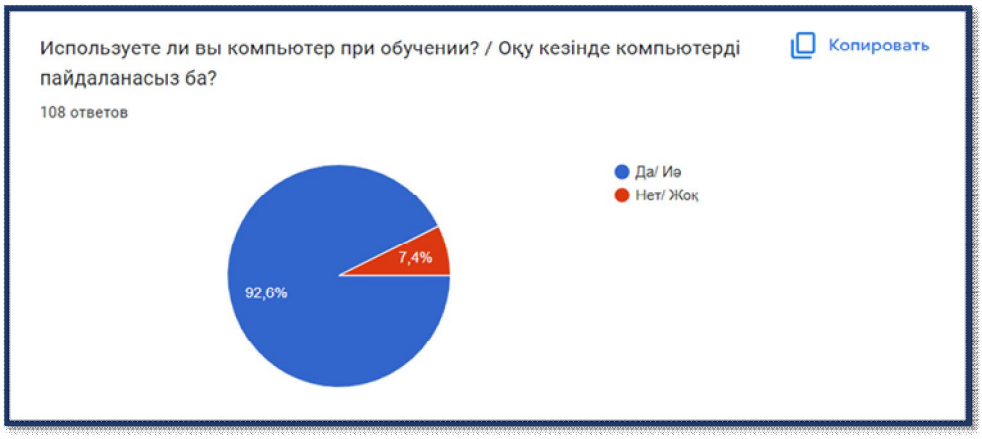

Рисунок 2. Результаты ответов на вопрос
«Используете ли вы компьютер при обучении»

Современное обучение невозможно без компьютера, поэтому был включен вопрос «Как часто Вы используете на уроках компьютер?». На рисунке 3 представлены результаты ответов на этот вопрос.

На основании полученных результатов было решено, что:

– включить темы, выделенные как сложные в понимании и запоминании;

– разрабатываемое приложение должно быть ориентировано на использование персональным компьютером, так как изучение указанных тем потребует длительного препровождения за ПК;

– включить задания интерактивного характера для того, чтобы пользователи смогли не принуждено в игровой форме проходить задания;

– включить автоматизированную проверку полученных результатов.

Рисунок 3. Результаты ответов на вопрос
«Как часто вы используете на урок компьютер»

Обучающее приложение предлагает помимо просмотра материала, а также различные интерактивные задания. Процесс повторения тем невозможен без наглядных примеров, поэтому пользователь имеет возможность просмотреть видео-ресурсы.

Использование такого рода приложений с использованием интерактивных элементов создает психологический комфорт при обучении анатомии.

Программное средство разработано в объектно-ориентированной среде Visual Studio, с использованием языка программирования C#. Данные средства позволяют создавать приложения с дружелюбным интерфейсом, которое способствует развитию интереса к предмету «Биология».

Для разработки такого типа приложений, был использован пошаговый алгоритм по созданию и решению поставленных задач с помощью объектно-ориентированного программирования:

1) постановка проблемы, задач, подзадач;

2) анализ постановки проблемы, выделение входных, промежуточных, выходных данных, составление математической модели;

3) создание алгоритма для реализации поставленных задач с использованием входных, промежуточных, выходных данных и математического аппарата;

4) реализация алгоритма с помощью программной среды Visual Studio 2019 и языка програмирования C#;

5) анализ полученных результатов, тестирование.

При анализе постановки условия задачи были выделены входные, выходные, промежуточные переменные, к которым подобран тип данных, в соответствии с используемыми значениями.

При составлении математической модели были использованы формулы для поиска нужных параметров. Также использовались условные конструкции с использованием логических частиц AND (&&), OR (||).

На этапе создания алгоритма использовались в основном 2 типа алгоритма:

– линейный, предназначен для реализации последовательных инструкций;

– разветвляющийся, предназначен для реализации условий и действий, удовлетворяющих и неудовлетворяющих условиям (простые и составные условия).

При проектировании приложения было создано 7 модулей.

На рисунке 4 представлена схема связей между модулями.

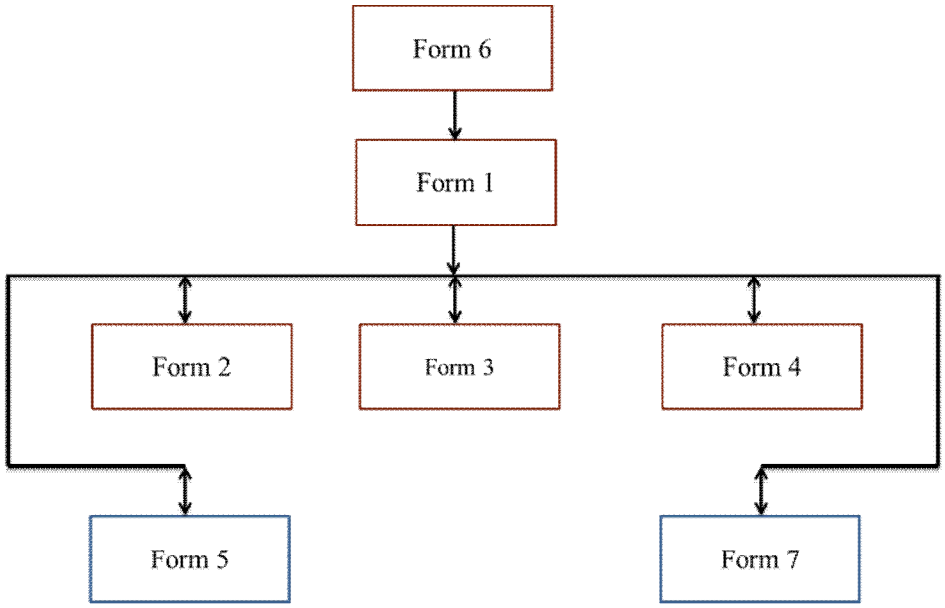

Рисунок 4. Схема связей между модулями

При реализации алгоритма в объектно-ориентированном программировании (ООП) использовались:

– объекты для создания дружелюбного интерфейса между пользователем и приложением;

– свойства объектов, для установки определенных характеристик объектам;

– события, для реализации определенных действий;

– методы, для использования определенных функций.

Для определенных компонентов формы были созданные отдельные процедуры.

Для реализации дружественного интерфейса были использованы объекты: button, label, textBox, pictureBox, checkBox, comboBox, компоненты, которые были использованы при разработке приложения.

В интерактивном курсе представлены 5 разделов на темы. Главное окно программы представлено на рисунке 5.

На рисунке 6 представлены другие варианты интерактивных заданий.

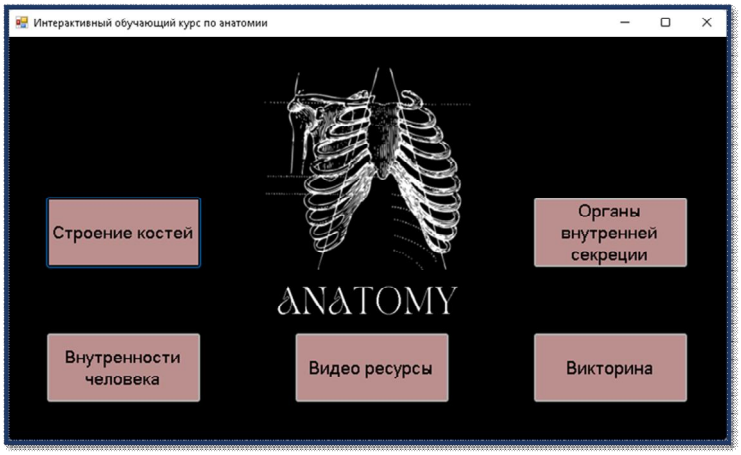

Рисунок 5. Содержание интерактивного курса по анатомии

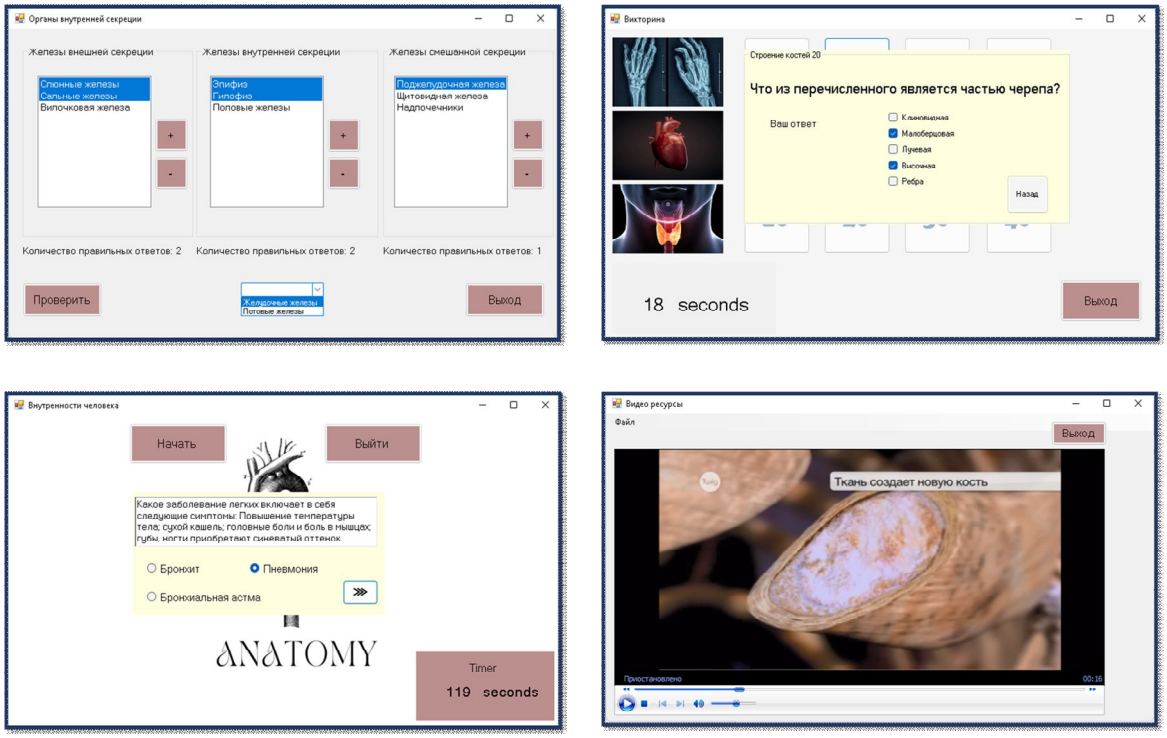

Рисунок 6. Интерфейсы интерактивных заданий

Разработанное приложение было апробировано на уроках биологии при изучении тем: строение костей, внутренности органов человека, органы внутренней секреции.

Использование приложения учащимися Назарбаев Интеллектуальной школы химико-биологического направления г. Павлодар помогли создать пользователям комфортные условия при проверке знаний по выделенным темам из раздела «Анатомия». Любой пользователь этого приложения смог получить обратную связь по пройденному материалу. Раздел «Видео-ресурсы» помогли пользователю ознакомиться с материалом, который будет способствовать устранению проблемных вопросов при изучении анатомии.

Дружественность интерфейса приложения создано с инструментов объектно-ориентированной среды Visual Studio. В приложении имеются задания, которые имеют разные формы представления. Данные задания можно проверить автоматически после завершения решения.

Одним из достоинств является, что интерактивны задания пользователь может выполнять без подключения к Интернет. Обратная связь по пройденной теме дает возможность выполнить работу над ошибками. Новизна заключается в том, что таких приложений по выбранным темам анатомии на сегодняшний день не использовалось в образовательном пространстве Назарбаев Интеллектуальной школы химико-биологического направления. Также на основе проделанной работы было получено авторское право на приложение.

Список использованных источников

Книги, учебники:

1. Эндрю Стиллмен, Дженнифер Грин. Изучаем C# (Head First). – 3-е изд., перераб. и испр.. – М.: Питер, 2022. – 768 с.

2. Смольянникова Н.В., Фалина Е.Ф., Сагун В.А. Анатомия и физиология человека. – 3-е изд., – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2020. – 560 с.

3. Биология. Учебник для 9 класса Назарбаев Интеллектуальных школ / Имашпаева Г.А., Зияхметова Н.М., Оспанкулова Э.Б. –Нур-Султан: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2019. – 272 с., иллюстрированный.

Электронный ресурс:

1. Metanit. 2021 [веб-сайт]. – URL https://metanit.com/sharp/tutorial/1.2.php [дата обращения: 14.04.2022].

2. Обучение кодированию в Visual Studio. [электронный ресурс]. – URL https://visualstudio.microsoft.com/ru/vs/getting-started/ . [дата обращения: 11.08.2022].

3. Печень и ее функции в нашем организме. 04.04.2018 [электронный ресурс]. – URL https://di-center.ru/about/news/pechen-i-ee-funktsii-v-nashem-organizme/. [дата обращения: 09.06.2022].

4. Homeostasis (including non-communicable diseases). 12.03.2020 [электронный ресурс]. – URL https://www.stem.org.uk/secondary/resources/collections/science/14-16-science#Biology. [дата обращения: 09.01.2022].

ХИМИЯ

І.Г. Әлімқұлова
Абай атындағы Қазақ ұлттық педогогикалық университетінің
3 курс студенті, Алматы қ.
М.Б. Ахтаева
ғылыми жетекшісі, жаратылыстану ғылымдарының магистрі, оқытушы,
Алматы қ.

ҮЙ ЖАҒДАЙЫНДА САБЫН АЛУ

Аннотация. Қазіргі таңда сабындарда ароматизаторлар, натрий лаурилсульфаты көп мөлшерде қолданылады. Бұл қоспалар тері ауруына әкеледі. Сол себепті, теріге ешқандай зиян келтірмейтіндей қолдан пайдалы, әрі тиімді бағада сабын жасап, үй жағдайында қолдану. Сабын құрамына кофе және сұлы жармасын қосып, оның адам терісіне ешқандай кері әсері жоқ, керсінше пайдасы мол екені зерттелді.

Кілт сөздер: сабын, ароматизатор, натрий лаурилсульфаты, кофе, сұлы жармасы.

Аннотация. В настоящее время в мылах в больших количествах используются ароматизаторы и лаурилсульфат натрия. Эти добавки приводят к кожным заболеваниям. Вот почему полезно сделать мыло по разумной цене и использовать его в домашних условиях, не причиняя коже никакого вреда. Добавление кофе и овсяных хлопьев в состав мыла доказывает, что оно не оказывает отрицательного воздействия на кожу человека, наоборот, имеет множество преимуществ.

Ключевые слова: мыло, ароматизатор, лаурилсульфат натрия, кофе, овсянка.

Annotation. Currently, flavors and sodium lauryl sulfate are used in large quantities in soaps. These supplements lead to skin diseases. That's why it's useful to make soap at a reasonable price and use it at home without causing any harm to the skin. The addition of coffee and oat flakes to the soap proves that it does not have a negative effect on human skin, on the contrary, it has many advantages.

Keywords: soap, flavor, sodium lauryl sulfate, coffee, oatmeal.

Кіріспе. Сабын – тілімізге арабтың «сабун» деген сөзінен енген кірме сөз. Сілтінің, сақардың және майдың қосындысынан жасалған, суда еритін кір жууға арналған кесек немесе қоймалжың сұйық зат. Тарихта сабын туралы мәліметтер ерте кезден белгілі. Әбу Әли ибн Сина өз қолжазбаларында шығыс елдерінде сабын қолданылғаны және Византияда сабын жасалғандығы туралы мәлімет берген. Ал скифтердің жуғыш заттар қолданғандығы туралы Геродот жазған. Батыс ғалымдары археологиялық қазба жұмыстары кезінде осыдан 2500 жылдай бұрын жазылған қыш тақта тапты. Онда сабын жасау технологиясы тәтпіштеп жазылған. Онда бұл әдіс, ағаш күлі мен суға қайнатылған майдың қоспасы негізінде жасалады делінген. Бірақ бұл қоспаның нақты атауы жазып көрсетілмеген. Ал Мысыр археологторы Ніл өзені аңғарындағы

қазба жұмыстарының нәтижесіне сүйене отырып, сабын өндірісінің шамамен алты мыңдай жыл бұрын пайда болғанын дәлелдеп отыр. IX-Хғасырларда Орта Азияның Асбара (Исфара), Бахи, Термез қалаларында сабын сатылып, моншалар салынған. Сабынды көп мөлшерде өндіру XIX ғасырда сода алу әдісі ашылған соң өркендей бастады. Мәселен, XIV ғасырда Людовик патша шарап араластырылған сумен ғана жуынып, әтірмен шыланған. Тек XIX ғасырда француз ғалымы Луи Пастер көптеген сырқаттың себепкері бактерия екендігін дәлелдегеннен кейін, әлем жеке гигиенаның тазалығына көңіл бөле бастады. Сабынның мәртебесі осы сәттен бастап жоғарылай түсті. Қазақ арасында «сабын» сөзі әлдеқайда ертерек пайда болған [5, 453].

Сабын ұғымы әр елде әр түрлі аталады. Мысалы италяндықтардың «sapo» сөзін ағылшындықтар күнделікті тұрмыста «soap» деп атаған. Ал француздықтар «savon» деп атаған. Осыдан топшылай келе сабын ұғымын француздардан келді деуімізге әбден болатын секілді.

Сабын дегеніміз не?

Сабын – жоғары карбон қышқылдарының тұздары RCOOMe. Сабынның құрамына пальмитин $C_{15}H_{31}COOH$ және стеарин $C_{17}H_{35}COOH$ қышқылдарының тұздары (негізінен, натрий мен калий тұздары) кіреді және оның суда ерігіштігі құрамындағы металл катионына байланысты болады. Калий тұздары суда натрий тұздарына қарағанда жақсы ериді, ал магний, кальций, барий тұздары суда ерімейді. Сұйық сабынның құрамына калий, қатты сабынның құрамына натрий катиондары кіреді [6].

Бүгінгі таңда сабынның алуан түрлілігі бар және әрқайсымыз өзімізге ұнайтын кез-келген сабынды таңдай аламыз.

Дәретхана сабыны. Дәретхана сабыны өте жақсы жуады және көп көбік береді. Сабынның бұл түрі тек теріні күту үшін жасалған. Мұндай сабындар теріні тыныштандыратын шөп сығындыларымен, қоректік заттармен, ылғалдандырғыштармен, сондай-ақ дәрумендермен байытылған.

Шаруашылық сабын. Кір сабын қолды, ыдыс-аяқты жууға арналған, ол ыстық және суық суда сапалы жуылады, ескі лас дақтарды жақсы кетіреді, жұмыс киімдерін жуу үшін қажет.

Балалар сабыны. Бұл сабын құрамында жұмсартқыш компоненттер мен өсімдік тектес қабынуға қарсы заттар бар (серия, түймедақ, календула, чистотела, Сент-Джон сусласы, герань немесе примула майларының сығындылары).

Тәжірибелік бөлім

«Өндірістік сабынның теріге әсері»

Мен қолдың терісіне «Camay» сабынын қолдану арқылы шағын эксперимент жүргізуді жөн көрдім.

Экспериментке қатысқандар:

Інім- қалыпты тері

Мен – құрғақ тері

1 аптадан кейін нәтиже келесідей:
Інімнің терісі қалыпты жағдайда
Менікі – құрғақ
2 апталық эксперименттен кейін:
Інімнің терісі қалыпты
Менде қатты құрғақтық, қызару бар

1-қорытынды: өндірістік сабын гигиеналық мақсаттарға қызмет етеді, бірақ теріге үнемі пайдалы емес екенін түсіндім.

Содан кейін қолдан жасалған сабынды пайдалана бастадым. Бір апта қолданғаннан кейін құрғақ тері атымен жоқ болды.

2-қорытынды: қолдан жасалған сабын теріге жұмсақ әсер етеді. Сондай-ақ, үй сабыны белгілі бір тері түріне арнайы дайындалылады**.**

Иіс сабын – Camay Romantique, 85 гр

1-апта 2-апта

Тәжірибелік бөлім

1. Ең алдымен, сабын негізінің дұрыс мөлшерін анықтап, оны үккіштен өткізіп немесе кесектерге кесу керек (Сабын негізі судан, сілтіден, глицерин мен тропикалық майдан және беттік белсенді заттардан тұрады).

2. Содан кейін оны еріту керек. Кейбіреулер сабынды микротолқынды пеште ерітеді немесе бұны су моншасында да жасауға болады.

3. Сосын дайын болған негізідің үстіне мен кофе және сұлы жармасын қостым. Бұл екі затты қосқан себебім екеуіде үйде табылатын қарапайым заттар және адам терісіне өте пайдалы. Мысалы, кофе – терідегі целлюлитті жояды, теріні тыныштандырады, қартаюға кері әсер етеді және В3 витамині яғни тері ісігіне қарсы әсер береді. Ал сұлы жармасы теріні өте жақсы тазартады, әсіресе бұл сабынды қыс мезгілінде қолдансаң терінің құрғатығын жояды.

4. Арнайы формалар алып, ерітіп алған жуғыштарымызды саламыз.

5. Үстіне дайын негізімізді құямыз. (Мен арасына овсянка кашасын және кофе қостым)

7. Бірнеше сағат күтеміз, сабын дайын [4, 45-76].

Нәтижесі

Құрамында кофесі бар

Құрамында овсянка кашасы бар

Нәтижелерді талдау. Қара сабынның дайындалу әдістемесі

Қажетті құрал-жабдықтар: 800 г алабұта, 2,5 л су, қазан, мәрлі, 40 г тон май

Үй жағдайында қара сабынды алу бес кезеңнен тұрады:

• алабұтаны өртейді;

• күлін сумен араластырып қайнатады;

• тұндырып мәрлі арқылы тұнбадан бөлінеді;

• сақар алынады;

• сақар мен тон майды арасластырып дайын қара сабын алынады.

Алдымен 800 г өлшенген алабұта өртелді. Қалған күлін таразыда өлшеп алынды. Күлдің салмағы 300 г тең.

Екінші кезеңде қазанды отқа қыздырып, оған 2,5 л су құйып қайнатылды. Су қайнағаннан соң үстіне өлшеп алынған күлі салынды. Үнемі араластыра отырып, 20 минут қайнатылды. Бұл кезде қара түсті ерітінді алынды.

Үшінші кезеңде басқа ыдысқа құйып алып бір күнге тұндырып қойылды. Тұнған кезде түсі шайдың түсіне ұқсас қызыл түске айналды. Тұнбаны мәрлінің көмегімен күлден сүзіп алынды.

Төртінші кезеңде шай түстес ерітіндіні қазанға құрғағанша яғни сақар түзілгенше қыздырылды. Бұл кезде алынған сақардың массасы 10г тең болды.

Соңғы кезеңде 50 г сиырдың тон майын қазанға ерітіп, үстіне өлшеп алынған сақарды салып жай отта қыздырылды. Сақарды бірден салғанда көбік пайда бола бастады. Қазанда үнемі аралыстырылады, себебі алынатын өніміміз күйіп кетуі әбден мүмкін. Қоюланып жабысқақ бола бастағанда, отты сөндіріп дайын өнімді формаға салып суытылды. Суығаннан кейін емдік қасиеті бар қара сабынды алдық. Егер де жуған кезде дұрыс көпірмесе, қайтадан қайнатылады.

Қорытынды. Әр түрлі тәжірибе жинақтап, үй жағдайында хош иісті, пайдалы сабын алынды. Кофенің теріге пайдасын, сұлының қолдың терісіне әсері эксперимент жүзінде зерттелді. Әр адам өз денсаулығын ойлап, тек пайдалы өнімдерді тұтыну қажет. Сабынның пайдасы мен қатар емдік қасиеті де маңызды. Үй жағдайында кез-келген адам өз қалауы бойынша өзіндік тері типтеріне қарай, қолжетімді компоненттермен, оңай әрі жылдам сабын жасау технологиясын жасауға болатыны көрсетілді. Сабынның адам өміріндегі жан-жақты пайдасын зерттеуге, бәсекеге қабілетті кезеңде көршілес елдерден импортталып келіп жатқан өнімдерден кем түспейтін, жеке тері ерекшеліктерін ескеретін, экологиялық таза, химиялық қоспаларсыз табиғи өнім жасау, тиімді технологияларды зерттеу маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Steventon K., Cowdell F. Acne and diet: A review of the latest evidence // Dermatol Nursing.–2013.–№12.–P.28-34.

2. Gyedu-Akoto E., Yabani D., Sefa J., Owusu D. Natural Skin-care Products: The Case of Soap Made from Cocoa Pod Husk Potash // Advances in Research. – 2015. – №4. – P. 365-370.

3. Макунин Д.А. Лекарства из мыльницы // «Мыло лечит». – 2021. – С. 44-50.

4. Каминская Е.А. Секреты самодельного мыла // «Мыльное чудо». – 2011. – С. 45-76.

5. Willcox, Michael (2000). «Soap». In Hilda Butler (ed.). Poucher's Perfumes, Cosmetics and Soaps (10th ed.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. p. 453.

6. IUPAC, Compendium of Chemical Terminology, 2nd ed. (the «Gold Book») (1997). Online corrected version: (2006) «Soap».

Б.Е. Мустақым
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
М. Баймурат, М.К. Еркибаева
химия магистрі, Павлодар қ.

КОНЦЕНТРЛІ ОҚЫТУ ХИМИЯ ПӘНІ БОЙЫНША ОҚУ ПРОЦЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ РЕТІНДЕ

Аннотация. Бұл мақалада қазіргі таңда мектептерде концентрлі оқыту технологиясын химия сабағында қолданылуы және қолданудың тиімді және осал жақтары туралы жазылған.

Кілтті сөздер: концентрлі оқыту, ұйымдастыру технологиялары.

Аннотация. В данной статье говорится о применении, преимуществах и недостатках технологии концентрированного обучения на уроках химии.

Ключевые слова: концентрированное обучение, технологии организации.

Annotation. This article talks about the application, advantages and disadvantages of concentrated learning technology in chemistry lessons.

Key words: concentrated learning, organization technologies.

Қазіргі ұдайы даму үстіндегі әлемде болашақ мамандарды даярлау біліктілікті, әрі жан-жақты дайындықты қажет етеді. Ал оқу үдерісінің анағұрлым тиімді болуы – құзыретті мамандарды даярлаудың алғышарты болып табылады. Химия саласын алатын болсақ, бұл толыққанды химиялық білімді және белгілі бір ойлау стилін қажет етеді. Оқу үдерісінің тиімділік мәселесінің бірден-бір шешімі ретінде – концентрлі оқыту технологиясын қарастыруға болады.

Концентрлі оқыту технологиясын енгізу оқыту сапасына кепілдік беру мүмкін болмайтын дәстүрлі білім беру әдістерінің өзгеруіне әкеледі.

Концентрлі оқыту – оқу процесін ұйымдастырудың ерекше технологиясы. Бұл технологияда мұғалімдер мен оқушылардың назары сабақтарды аптасына 12 сағат немесе 24 сағат және күніне 4–6 сағат блоктарға (модульдерге) біріктіру арқылы бір пәнді тереңірек зерттеуге бағытталады.

Концентрлі оқытудың мақсаты оқу процесінің оңтайлы ұйымдастырушылық құрылымын құру арқылы оқушылардың білім алу мен тәрбиелеу сапасын арттыру болып табылады.

Концентрлі оқытудың мәні:

– таным процесінің үздіксіздігі және оның тұтастығы;

– тақырыпты немесе бөлімді зерттеудің белгілі бір модульде болуы, ақпаратты ұзақмерзімді жадыда бекітілуін қамтамасыз етеді;

– оқу процесінде білім алушылардың дербестігін, жауапкершілігін, шығармашылығын, оқу үдерісіндегі белсенділігін дамытуға бағдарлау;

– білім алушылардың жұмыс қабілеттілігінің ерекшеліктерін ескеретін оқытудың қолданылатын нысандары мен әдістерінің әртүрлілігі мен кешенділігі;

– педагог пен білім алушылардың өзара ынтымақтастығы.

Оқу модулінің құрамы: дәріс немесе әңгіме (және т.б.), студенттердің өзіндік жұмысы, практикалық сабақ, сынақ. Материал бірнеше қарапайым сабақтардың мазмұнын қамтиды, алдын-ала дайындалады және оқушылар өзіне тірек ретінде қолданылатын конспект түрінде жасалады. Оқушыларды алдағы тақыриппен таныстырғаннан кейін мұғалім оқу материалының бірінші бөлігін шолу немесе үстіртін қамтиды да, содан кейін берілген тақырыпты және оған қатысты сұрақтарды тереңірек қамтиды. Осылайша, сабақта білім алушылардың білімнің тұтас блогы бойынша алғашқы түсінігі пайда болады.

Өзіндік жұмыс тақырыпты бақылау сұрақтарына жауап беру арқылы қарастырады (жұпта, топта және жеке жұмыс). Оның мақсаты: материалды терең игеру, оны одан әрі түсіну, жалпы және кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру.

Практикалық жұмыс: тапсырмаларды не мәселелерді шешуде алынған жаңа ақпаратты қолдана білу дағдыларын қалыптастыру, білімді бекіту.

Сынақ: негізгі ұғымдарды меңгеру дәрежесін бақылау және бағалау; арнайы және жалпы дағдыларды қалыптастыру. Өзіне-өзі талдау, өзара бақылауды, өзін-өзі бақылауды және бағалау әдістерін белсенді қолдану.

Бұл технологияның педагогикалық практикада белгілі атауларының бірі «пәнді терең қамту» немесе «шоғырландырылған оқыту» болып табылады.

Бұл технологияны құру және қолданудың алғышарттары:

– білім алушылардың көпшілігінде пән бойынша білім мен дағдылардың болмауы;

– химияға деген күшті тартымдылық пен сүйіспеншіліктің болмауы;

– оқу материалын тез ұмыту, әсіресе оған тікелей қажеттілік болмаған жағдайда.

Бұл технология бойынша жұмыс оқу сапасының және жалпы құзыреттіліктің қалыптасуының оң динамикасына ие.

Мұндай оқыту түрі көбінесе материалды жылдам қарауды немесе механикалық жаттап алу мақсатында көп тапсырманы орындауды қамтитын үстіртін оқытумен салыстырылады.

Зерттеулер көрсеткендей, концентрлі оқыту ұтымды пайдаланылған жағлайда жоғары оқу нәтижелеріне әкелуі мүмкін. Тапсырмаға немесе тақырыпқа терең назар аударған кезде, біз ақпаратты жұмыс жадында емес, ұзақмерзімді жадыда сақтауға, тақырыптар арасында мағыналы байланыс орнатуға және материалды барынша түсінуге мүмкіндік аламыз.

Концентрлі оқытуды ұйымдастыру тиімділігін арттыру үшін бірнеше кеңес:

1. Мазасыздықты жою: сабақты тыныш орында өткізу және телефон немесе әлеуметтік жүйелер сияқты зейінді өзіне аударатын факторларды ығыстыру.

2. Оқу сабақтарын бөліңіз: барлық білімді бір ұзақ сабаққа сыйдыруға тырысудың орнына, оны кішірек бөліктерге бөлу. Бұл оқушылардың зейінін ұзақ уақыт ұстап, қосымша ақпаратты есте сақтауға көмектеседі.

3. Белсенді оқыту стратегияларын қолдану: жазбалар жазу, сұрақтар қою немесе басқа біреумен материалды бірге қарастыру сияқты белсенді оқыту стратегияларын қолданыңыз. Бұл материалды жақсы түсінуге және есте сақтауға көмектеседі.

4. Үзіліс жасау: қысқа үзілістер оқушыларға зейінді сақтауға және зерігіп қалудың алдын алуға көмектеседі. Үзілістерді созу, серуендеу немесе қуат алуға көмектесетін кішігірім сергіту сәттерін пайдалану.

Жалпы алғанда, концентрлі оқыту оқу нәтижелерін жақсартудың тиімді құралы бола алады. Алаңдаушылықты жою, тақырыптарды бөліктерге бөлу, белсенді оқыту әдістерін пайдалану және үзіліс жасау арқылы оқушылар терең білім алып, жақсы жетістіктерге жете алады.

Концентрлі оқытудың артықшылықтары:

– Жақсартылған есте сақтау: шоғырланған оқыту ақпаратты тереңірек өңдеуге және түсінуге мүмкіндік береді, бұл ақпаратты жақсы есте сақтауға әкелуі мүмкін.

– Мотивацияның жоғарылауы: оқушылар зейінді оқытумен айналысқанда, олар көбінесе жетістік пен прогресс сезімін сезінеді, бұл мотивацияны арттырып, тиімдірек оқуға әкелуі мүмкін.

– Уақытты тиімдірек пайдалану: шоғырланған оқыту мақсатты, үздіксіз оқу уақытын өткізуге мүмкіндік береді, бұл көп тапсырманы немесе алаңдаушылықты қамтитын дәстүрлі оқыту әдістеріне қарағанда тиімдірек болуы мүмкін.

– Жақсартылған сыни ойлау: шоғырланған оқыту студенттерді сыни тұрғыдан ойлауға және ұғымдар арасында байланыс орнатуға итермелейді, бұл материалды тереңірек және мағыналы түсінуге әкеледі.

Концентрлі оқытудың кемшіліктері:

– Шектеулі қамту: концентрлі оқыту кеңірек түсінуді қажет ететін тақырыптар үшін тиімсіз болуы мүмкін, өйткені ол бір тақырыпқа терең енуге бағытталған.

– Шаршау немесе зерігу: концентрлі оқыту ақыл-ойды шаршатуы мүмкін, бұл уақыт өте келе зерігуге және тиімділіктің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

– Әртүрліліктің болмауы: концентрлі оқыту оқу процесінде әртүрлілікті қажет ететін оқушыларға тиімсіз болуы ықтимал.

– Қолдану қиындығы: концентрлі оқыту дағдыларға негізделген оқыту үшін тиімді болмауы мүмкін. Барлық жастағы оқушыларға бірдей келе бермейді.

Концентрлі оқытудың тиімділігіне бағытталған бірнеше эксперименттер мен зерттеулер жүргізілді. Мұнда бірнеше мысалдар келтірілген:

1. Applied Cognitive Psychology журналында жарияланған зерттеу бір тақырыпты ұзақ уақыт бойы зерттей отырып, концентрлі оқытумен оқыған студенттер дәстүрлі оқыту бойынша оқыған студенттерге қарағанда тестілеуде жақсы нәтиже көрсеткенін айтқан.

2. Есте сақтау және таным саласындағы қолданбалы зерттеулер журналында жарияланған тағы бір зерттеу, бірнеше сабақта бір тақырып бойынша практикалық тесттер тапсыру арқылы концентрлі оқытумен оқыған студенттер, бір сабақта бірнеше тақырып бойынша практикалық тест тапсырған студенттерге қарағанда материалды жақсы есте сақтайтынын көрсетті.

3. Journal of Educational Psychology журналында жарияланған зерттеу ұзақ уақыт бойы бір күрделі тапсырмамен жұмыс істей отырып, концентрлі оқытумен оқыған студенттер білімі дәстүрлі оқыту бойынша бірнеше қарапайым тапсырмалармен жұмыс істеген студенттерге қарағанда білімі әлдеқайда жоғары болғанын көрсетті.

4. Nature Neuroscience журналында жарияланған зерттеу белгілі бір уақыт аралығында күрделі мотористерді қолдана отырып, концентрлі оқытумен оқыған қатысушылардың осы дағдыға қатысатын ми аймақтарында сұр заттың тығыздығы жоғарылағанын көрсетті, бұл шоғырланған оқыту мидағы құрылымдық өзгерістерге әкелуі мүмкін екенін көрсетеді.

Қорытындылай келе, концентрлі оқыту – білімді беруді және оны есте сақтауды, ақпаратты анағұрлым терең түсінуге, барынша практикалық қолдануға әкелетін тиімді оқыту әдісі. Дегенмен, концентрлі оқыту барлық оқушыларға немесе оқытудың барлық түрлеріне сәйкес келмеуі мүмкін екенін және дәстүрлі және концентрлі оқыту әдістерінің үйлесімі көптеген адамдар үшін ең тиімді әдіс болуы мүмкін екенін ескеру маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998.

2. Сластенин В.А. Педагогические технологии в современном образовании. – 2013.

3. Божович Л. Педагогикалық технологиялар.

Ш. Ганикызы, Н. Амантай
студентЫ Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
О.С. Ачкинадзе
научный руководитель, кандидат педагогических наук, доцент, г. Павлодар

НАУКА ХИМИЯ И МУЗЫКА: СФЕРЫ СОПРИКОСНОВЕНИЯ

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос соприкосновения сфер науки и искусства и возможность отражения этой проблемы в процессе обучения школьников. Выделена актуальность вопроса применительно к изучению химии в средней школе. Предложена методическая система, включающая цели, принципы отбора содержания, методов, средств обучения, установления обратной связи в ходе изучения материала, отражающего взаимосвязь химии и музыки, что поможет молодому учителю раскрыть гуманитарный потенциал науки химии и способствовать гармоническому развитию личности ученика.

Ключевые слова: гуманитарный потенциал химии, интерес к учению, межпредметные связи, методическая система.

Annotation. The article considers the issue of the contact of the spheres of science and art and the possibility of reflecting this problem in the process of teaching schoolchildren. The relevance of the issue in relation to the study of chemistry in secondary school is highlighted. A methodological system is proposed, including goals, principles of selection of content, methods, teaching tools, establishing feedback during the study of the material reflecting the relationship between chemistry and music, which will help the young teacher

to unlock the humanitarian potential of the science of chemistry and promote the harmonious development of the student's personality.
Key words: the humanitarian potential of chemistry, interest in teaching, interdisciplinary connections, methodological system.

Аннотация. Мақалада ғылым мен өнер салаларының байланысы және оқушыларды оқыту процесінде осы проблеманы көрсету мүмкіндігі қарастырылған. Орта мектепте химияны оқуға қатысты мәселенің өзектілігі анықталды. Жас мұғалімге химия ғылымының гуманитарлық әлеуетін ашуға және оқушының жеке басының үйлесімді дамуына ықпал етуге көмектесетін химия мен музыканың өзара байланысын көрсететін материалды зерттеу барысында мақсаттарды, мазмұнды таңдау принциптерін, оқыту әдістерін, құралдарын, кері байланыс орнатуды қамтитын әдістемелік жүйе ұсынылды.
Түйін сөздер: химияның гуманитарлық әлеуеті, оқуға деген қызығушылық, пәнаралық байланыстар, әдістемелік жүйе.

Химия как часть мировой культуры и одна из фундаментальных наук содержит в себе огромный гуманитарный потенциал, который включает мировоззренческое, нравственное, гражданское, эстетическое и развивающее начала: их умелое раскрытие на уроках химии способствует всестороннему гармоническому развитию личности ученика.

К сожалению, многие учащиеся, как показывает практика, считают учебную дисциплину «Химия» сложной, непонятной, «сухой», неинтересной.

Как будущий учитель, думаю, очень важно показать обучающимся связь химии с различными областями жизни, в том числе с искусством. Для учащихся, особенно гуманитариев, интересно было бы увидеть стороны соприкосновения науки химии и музыкального искусства. Поэтому избранная тема актуальна.

Целью работы явилось развитие интереса учащихся к химии. Были поставлены задачи исследования:

1. Отобрать оптимальный материал, касающийся связи химии и музыки.

2. Выбрать формы передачи данной информации при обучении химии в школе, в соответствии со школьной программой.

3. Определить методы и методические приемы обучения химии с включением гуманистического материала.

4. Проверить влияние отобранного содержания и методов обучения на повышение интереса учащихся к химии.

Содержание материалов, высвеченных разными авторами по этой проблеме, включает два аспекта.

Первый аспект – это участие химической науки в процессе совершенствования музыкального искусства.

Оказывается, многие музыкальные инструменты имеют уникальное звучание благодаря участию в их рождении химических соединений.

Ярким примером этому являются факты биографии великого итальянского скрипичного мастера 17 века Антонио Страдивари. Перебрав в юности многие профессии (скульптор, живописец), он всюду испытывал неудачу. Потом его привлекла музыка, он упорно учился скрипичной игре. Но пальцам не хватало беглости, а звук скрипки был глух и резок. О нем говорили: «Ухо музыканта, руки резчика». Его скрипка была дурной работы, дешевая, а купить хорошую скрипку у него не хватало средств. Тогда, будучи восемнадцатилетним юношей, он поступил учеником к знаменитому скрипичному мастеру Николо Амати. Упорно постигал тайны мастерства. И, наконец, он оценил важность того, что обычные ремесленники считали украшением, – это важность лака, которым покрывают инструмент. Точный состав тех лаков не установлен и посей день. Современные исследователи тайн творца уникальных скрипок говорят, что Страдивари прибегал к использованию буры (соли тетраборной кислоты), чтобы защитить деревянное изделие от древоточца.

А в настоящее время изучение буры привело к ее применению в очистке поверхности при сварке, резке, пайке; эту соль используют в производстве стекольной и керамической промышленности, в медицине.

Среди данных химического анализа исходных материалов скрипок Страдивари ученые обнаружили присутствие редкой разновидности древесного грибка, развивающихся в горных реках с особым составом воды. Результаты исследований показали, что скрипка, сделанная из материала, которому специально прививалась грибковая культура, имела замечательный резонанс и неповторимое звучание.

Кем же был мастер Страдивари? Ответ следующий: столяр, плотник, живописец, музыкант, химик и биохимик. Мастер скрипичных дел, Антонио Страдивари, при изготовлении лака использовал знания, получаемые им путем лабораторных опытов, которые проводил в собственной мастерской. Кроме того, как биохимик, тщательно изучал состав и строение волокон дерева из которого рождался шедевр. Данный исторический факт ярко рисует, каким образом химия влияла и продолжает влиять на развитие совершенствования музыкального искусства [1].

Химические соединения и композиты влияют на звучание музыкальных инструментов, их конструкцию и материалы. Например, звук гитары зависит от состава струн, которые могут быть изготовлены из различных материалов, включая никель, медь или сталь. Качество звука также зависит от влажности и температуры, поскольку эти факторы могут влиять на жесткость струн.

Так же химические соединения влияют на используемые различные материалы при производстве фортепиано, включая дерево, металлы и пластики, которые должны обеспечить высокое качество звука и долговечность инструмента.

Кроме того, химия используется в производстве музыкальных записей и аудиотехнике. Например, виниловые пластинки содержат поливи-

нилхлоридный пластик, а CD и DVD используют поликарбонат или полимерные материалы.

Второй аспект изучаемый нами проблемы – это роль музыкального искусства в развитии химической науки.

Музыка – вид искусства, активно воздействующий на психику людей. Благотворное влиянию музыки на человека всем хорошо известно Напряжение ума, сопровождающее деятельность людей науки, должно иметь способы «выхода». Около 90% людей средствами достижения отдыха мозга выбрали музыку. Не исключением стали и великие ученые-химики.

Дмитрий Иванович Менделеев проводил много времени, слушая музыку, при этом его мозг мог как отдыхать, так и активно строить сложную цепь умозаключений. Фридрих Август Кекуле – немецкий химик-органик, не только слушал музыку, но и сам любил музицировать на фортепиано. Роберт Вильгельм Бунзен – немецкий химик, выдающийся экспериментатор, прекрасно играл на скрипке, давал семейные концерты. Пьер Эжен Марселен Бертло – французский химик, виртуозно играл на органе. Роберт Бойль – английский химик и физик, был истинным ценителем оперы.

Еще один яркий пример – это жизнь и деятельность Александра Порфирьевича Бородина. С детства два увлечения и две профессии: химия и музыка. Опубликовал 21 химическое исследование, сделал несколько важных открытий, которые поставили его в один ряд со светилами науки, как Д.И.Менделеев. В музыкальном искусстве А.П. Бородин известен как автор знаменитой оперы «Князь Игорь», «Богатырской» симфонии, квартетов, фортепианных миниатюр и романсов. Список подобных примеров можно продолжать [2], [3].

В литературных источниках по истории химии и в публикациях музыковедов достаточно много интересного материала по исследуемому нами вопросу. Но как отобрать оптимальное содержание и передать его школьникам в процессе преподавания химии. Очевидно, нужен системный подход.

Мы предлагаем модель методической системы обучения химии на основе взаимосвязи науки и искусства (музыки). Представим описательно компоненты системы. Цель и задачи обучения (развитие интереса к химии); содержание обучения (принципы отбора: научность, доступность, занимательность, связь с жизнью); формы обучения: интегрированный урок, внеклассная работа, факультатив; методы обучения (урок-спектакль, викторина, дидактическая игра, квест, устный журнал); рефлексия (анкетирование учащихся, наблюдение, беседы).

Мы хотим донести до учащихся главную мысль. Искусство в любом своем проявлении способствовало рождению, развитию и становлению различных отраслей науки. Совершенствование музыкального искусства происходит при помощи участия химической науки, и люди науки дела-

ют свои открытия не без участия музыки. Предполагаем продолжить исследования по избранной проблеме, в рамках предложенной методической системы, в том числе в период производственной педагогической практики.

Список использованных источников

1. Дуплова К.Д. По следам великих людей. – М.: Дрофа, 1988.
2. Химическая энциклопедия / Под ред. И.Л. Кнунянц. – Т. 3. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1993.
3. Аршанский Е.Я. Методика обучения химии в классах гуманитарного профиля / Е.Я. Аршанский. – М.: Изд. центр «Вентана – Граф», 2002.

Н.К. Абраев
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Р.Ж. Муканова
научный руководитель, кандидат химических наук, ассоциированный профессор, г. Павлодар

ТЕХНОЛОГИЯ КОНЦЕНТРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ХИМИИ В ШКОЛЕ С ПРИМЕНЕНИЕМ СУГГЕСТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Как бы мы не обеспечивали школы материально, без хороших учителей поднять качество образования невозможно.
Президент Касым-Жомарт Токаев

Аннотация. Ақпарат дәуірінде оқушылар зерттейтін деректер саны химия пәнінен ұлғайып бара жатқан кезде мәтінде берілген технология шешу жолдарынң бірі болып табылады. Ұсынылған әдістеме технологияның негізгі міндеттерінің бірі-химияны оңтайландыру. Сонымен қатар ол мектеп оқушыларын ғана емес, оқытушылар мен бакалавр түлектерін де қажетті біліммен қамтамасыз етеді, өйткені бұл күндеделікті өмірдегі құбылыстар мен процестерді түсіндіре отырып, химия бойынша теориялар мен креативті-өнертапқыштық тапсырмалар жиынтығы. Қазіргі тенденциялардың барлық критерийлері бойынша сәйкестік алатын әдістеме технологиясы, STEM дамуын және химиядан басқа жаратылыстану және сабақтас ғылымдарға қызығушылықты арттыруды қамтамасыз етеді.

Түйінді сөздер: ассоциация, суггестивтік әсер, креативті ойлау, И. Нұғыманов, Ақпарат дәуірі, STEM, В.Ф. Шаталовым, А. Тубельским, Ш.А. Амонашвили.

Аннотация. В эпоху информаций, где количество данных который должен обрабатывать ученики по химии увеличивается. Предлагаемая в статье технология является одним из путей ее решения. Одним из главных задач изучаемой предлагаемой технологии – это психологическая разгрузка. Данная технология будет обеспечивать необходимыми знаниями не только учеников школ, но и преподавателей и выпускников бакалавра, так как является сборником теорий и креативно-изобретательных за-

дач по химии с пояснением при помощи явлений и процессов из повседневной жизни. Соответствия по всем критериям современных тенденций обеспечивает развития STEM и повышения интереса на естественные и смежные науки помимо химии.

Ключевые слова: ассоциация, суггестивное воздействия, креативное мышление, И. Нұғыманов, эпоха информации, STEM, В.Ф. Шаталовым, А. Тубельским, Ш.А. Амонашвили.

Annotation. In the information age, where the amount of data that chemistry students have to process is increasing, this technology is the solution. One of the main tasks of the of the proposed technology is psychological unloading. It will also provide the necessary knowledge not only to school students, but also to teachers and bachelor graduates, as it is a collection of theories and creative and inventive tasks in chemistry with explanations using phenomena and processes from everyday life. Compliance with all criteria of modern trends ensures the development of STEM and increased interest in natural and related sciences in addition to chemistry.

Keywords: association, suggestive influences, creative thinking, I. Nugymanov, the era of information, STEM, V.F. Shatalov, A. Tubelsky, Sh.A. Amonashvili.

На сегодняшний день, когда информация становится основным ресурсом развития общества, очевидно, что современное образование – это непрерывный процесс. Для школы это означает смену приоритетов в расстановке целей образования: одним из результатов обучения и воспитания в школе первой ступени должна стать готовность детей к овладению большого потока информации за столь короткий промежуток времени, что перетекает проблемам усвоения информации и интереса учеников к обучению. Одним из главных вопросов, – “Каким должен быть учитель современной школы?”

Первое, чем должен владеть учитель – предметник – это содержание и методология предмета. Учитель в первую очередь должен понимать содержание своего предмета, то есть набор теорий, законов, фактов, в то время как методология должна распределить их в определенной последовательности, развить систему понятий с тем, чтобы у учащихся в головах были не разрозненные сведения о предмете, а выстроилась система знаний.

Второе, профессиональная компетентность учителя – это знание закономерностей познавательных процессов ученика в обучении, умение применять их в реальном учебном процессе и понимание связи с явлениями из жизни.

И основываясь на факт, что информации становится больше и времени меньше, технология методики, которая изучается и рассматривается в исследуемой работе, а также используемые в учебном процессе подходы и техники, которое предоставляем в своих анализах и проекте приведут к оптимальному исходу.

К примеру, по данном МОН РК в 2021 году в школьную программу по химии ввели разделы физической и коллоидной химии в объеме 9 часов, которые до этого не изучались, что привело к сжатию учебных

планов и часов для изучения остальных теоретических вопросов, и явлений по химии.

Изучение методик обучения химии привели к двум важным технологиям, которые являются решением проблемы с нагрузкой обрабатываемой информации учениками школ: технология концентрированного обучения и суггестивное воздействие. Технология концентрированного обучения – это особая технология, при которой педагоги сосредотачивают внимание на углублённом изучении предмета с применением элементов внушения, релаксации, игры. В то время как суггестивное воздействия влияет на сознание учащегося, при котором происходит восприятие им убеждений и установок. Применение ассоциативного метода обучения даёт способ использовать выше сказанные технологии в обучение химии, тем самым открывает возможности обучения STEM в области химии.

В основу углубленного изучения данной методики были взяты работы И. Нұғыманова – ведущего педагога, автора методики преподавания химии в Казахстане. Основываясь на работы и методику ученого, можно выделить основные 4 пункта, которые раскрывают всю важность технологий ассоциативного обучения.

Для чего изучаем химию?

Что изучает химия?

На чем основывается методика обучения и техники и подходы, которые используется в нем?

Какие результаты показывает, и будет показывать в дальнейшим такая методика обучения?

Согласно работам, И. Нұғыманова, значение химии состоит в том, что знания по химии нужны для развития химического производства, улучшения качества жизни людей [1]. По мнению авторов, Ж.Ә. Шоқыбаева и З.О. Өнербаевой, которые также посвятили работы обучению химии, химия – одна из важнейших и широких областей естествознания, наука, изучающая вещества, а также их свойства, связанные с их составом и структурой, которые приводят к их изменению химическими реакциями, а также законами и теориями, которым подчиняются эти преобразования. Важным аспектом при изучение химии является распределение этих знаний по возрастным особенностям. [1].

Такие методики И. Нұғыманова, как объяснение при помощи рисунков, рассказ, беседа и спектакль способствовало развитию современной методики обучения. Данные техники И. Нұғыманова были выдающимися достижениями своего времени и по сей день, и ассоциативный метод обучения является улучшенной версией, так как позволяет ни только запоминать предмет, но и углублено понимать структура дисциплины.

На чем основывается технология концентрированного обучения как модель интенсивного обучения школьников на уроках химии с применением суггестивного воздействия? Данная технология является упрощён-

ной формой обучению химии при помощи ассоциаций процессов и явлений с повседневной жизнью. На сегодняшний день одним из самых эффективных методов запоминания информации – это метод Цицерона, римская комната, метод локусов, чертоги разума. Но наиболее известен он как «дворец памяти». [2] Суть этого метода заключается в том, что вы создаёте в воображении пространство с опорными образами и привязываете определённую информацию к ней. Например, распределение электронов s-, p-, d- и f- орбиталей в жизни можно ассоциировать с автобусом, где пассажиры являются электронами, а места «орбиталями» и распределение происходит так, что сперва пассажиры садятся на свободные места по одному и потом, когда одиночных мест нет, то остальные электроны (пассажиры) подсаживаются к остальным. То есть можно связать и объяснить тему электронная конфигурация и заполнение электронных орбиталей по уровням. Таким образом ученики могут вспоминать об этой информации каждый раз, когда будут использовать общественный транспорт. Во-вторых, данная методика способствует развитию креативного мышления. В основу изучения данной методики повлияли работы таких педагогов, как В.Ф. Шаталов, А. Тубельский, Ш.А. Амонашвили, которые частично использовали технологии концентрированного обучения, суть которого заключалось внедрение игровых и релаксационных упражнений в обучения, то есть применялись креативные задания для развитие знания и творческого потенциала учеников. Оценка способности учащихся применять полученные за школьной скамьёй знания выявляется в результате проводимого Международного мониторинга качества образования в школе PISA.

Каждый год тестирование PISA ставит учащегося в незнакомый контекст, определённую жизненную ситуацию, откуда ученик должен самостоятельно найти выход или решить конкретную проблему, умело используя свои знания и жизненный опыт. В 2022 году дополнительной темой исследования PISA же было креативное мышление. Почему именно оно вошло в международное оценивание 2022 года? Очень просто: в современном мире ценится нестандартный творческий подход во всех областях деятельности. [3] И рассматриваемая методика будет ни только пополнять знания по химии, но и способствует тому, что, решая изобретательные, нестандартные задачи ученики будут мыслить за рамки одного предмета и будут развиваться в разных отраслях, тем самым предлагая креативные пути решения одной и той же задачи или проблемы.

Полученные экспериментальные данные, в процессе прохождения педагогической практики в течение двух лет на базе Назарбаев интеллектуальной школы химико-биологического направления города Павлодар и образовательного центра «Лидер» при подготовке учащихся к экзамену ЕНТ и МЭСК, показали, что учащиеся запоминают в основном те темы, что ассоциируются с повседневностью, с решением реальных жизненных проблем.

В результате проведённых исследований при использовании технологии концентрированного обучения с применением суггестивного воздействия средние показатели баллов по экзаменам СОР увеличилось на 15–20%. Также интерес учеников проявился в изучении химии по темам прошлых четвертей, что показывает успешность технологии с применением суггестивного воздействия.

Учитывая все выше сказанное можно прийти к выводу, что дальнейшие использование технологии концентрированного обучения с применением суггестивного воздействия как одной из форм ассоциативного обучения поможет развитию методики обучения химии и увеличить интерес учеников для дальнейшего пополнения знании по данному предмету, повышает эффективность организации педагогического процесса, эстетическое и художественное качество произведений учащихся и уменьшается утомляемость, создаётся состояние комфорта для ученика и педагога. К тому же данная технология не ограничивается лишь школьными рамками, ее также можно применять в подготовке учащихся к олимпиаде по химии.

Список использованных источников

1. Нұғыманов И., Шоқыбаев Ж.Ә., Өнербаева З.О. Химияны оқыту әдістемесі. – 2005. – 354 б. – С. 5–16.

2. Матвеев С. Феноменальная память: Методы запоминания информации. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – 153 с.

3. Organisation for Economic Co-operation and Development – https://www.oecd.org/pisa/

А.Б. Сейсова
докторант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Ш.Ш. Хамзина
научный руководитель, кандидат педагогических наук, профессор, г. Павлодар

ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ ХИМИИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА.

Аннотация. функционалдық сауаттылықтың маңыздылығы және оның білім беру саласындағы маңыздылығы сипатталады. Жаратылыстану сауаттылығын қалыптастыруда химия пәні ерекше маңызға ие. Қысқартылған оқу жүктемесі бар мамандандырылған мектепте химия сабақтарында оқу процесінде цифрлық технологиялар қолданылады. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру мақсатында Google forms-те қолданылатын ситуациялық тапсырмалардың мысалдары келтірілген.

Түйінді сөздер: функционалдық сауаттылық, қалыптастыру, цифрлық технологиялар, химия.

Аннотация. Характеризуется значение функциональной грамотности и ее значимость в сфере образования. Особое значение в формировании естественнонаучной грамотности имеет предмет химия. В специализированной школе с сокращенной учебной нагрузкой применяются цифровые технологии в учебном процессе на уроках химии. Приводятся примеры применяемых ситуационных заданий на Google forms с целью форирвоания функциональной грамотности у учащихся.
Ключевые слова: функциональная грамотность, формирование, цифровые технологии, химия.

Annotation. The significance of functional literacy and its significance in the field of education is characterized. Of particular importance in the formation of natural science literacy is the subject of chemistry. In a specialized school with a reduced academic load, digital technologies are used in the educational process in chemistry lessons. Examples of applied situational tasks on Google forms are given in order to form functional literacy among students.
Keywords: functional literacy, formation, digital technologies, chemistry.

Совершенствование системы образования является одним из важнейших приоритетов долгосрочной Стратегии «Казахстан–2030». Главной целью процессов реформирования и модернизаций является адаптация системы образования к новым, быстро изменяющимся социально-экономическим условиям и интеграция Казахстана в мировое образовательное пространство. Президентом Республики Казахстан была поставлена задача о вхождении республики в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира. Совершенствование системы образования играет важную роль в достижении этой цели [1].

Результаты международных сопоставительных исследований свидетельствуют о том, что в школе сохраняется большой разрыв в качестве образования. Так, Казахстан четырежды принимал участие в международной программе ОЭСР по оценке 15-летних обучающихся PISA (2009, 2012, 2015, 2018) и в международном исследовании IEA оценки качества школьного образования TIMSS по читательской, естественнонаучной и математической грамотности (2007, 2011, 2015, 2019). Итоги исследования выявили существенный разрыв в успеваемости по регионам, территориям (город-село), учебным организациям, языку обучения и социально-экономическому статусу семьи. Так, в разрезе регионов разница между самым низким и высоким показателями PISA соответствует 3 годам обучения. Сложившаяся ситуация недопустима для унитарного государства [2].

Функциональная грамотность на сегодняшний день одна из главных тем в сфере образования. Современный мир с появлением новых технологий, профессий, сфер экономики, а также с социально-психологическими изменениями самого человека стал сегодня гораздо сложнее, чем раньше. Эти сложности требуют особого подхода в воспитательном процессе и педагогике: это связано с тем, что окружающий мир больше не аналогово-текстологический, ему на смену пришел визуально-цифро-

вой – и это требует расширения и переосмысления понятия «функциональная грамотность». Само понятие было впервые употреблено на Всемирном конгрессе министров просвещения в 1965 году, и тогда под функциональной грамотностью подразумевалась «совокупность умений читать и писать для использования в повседневной жизни и решения житейских проблем» [3].

Однако революция в науке и технике внесла свои коррективы в развитие и функциональной грамотности, и самого понятия о ней. Многие ученые приводят все новые и новые формулировки, стараясь наиболее полно описать функциональную грамотность современного человека. «Функционально грамотный человек – это человек, который способен использовать все постоянно приобретаемые в течение жизни знания, умения и навыки для решения максимально широкого диапазона жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений». Алексей Алексеевич Леонтьев, академик РАО. Актуальность функциональной грамотности в современном мире и роль читательских способностей как никогда занимают лидирующие позиции образования. Так как функциональная грамотность сегодня это базовое образование личности. Современному ребенку необходимо сегодня обладать: 1) готовностью успешно взаимодействовать с изменяющимся окружающим миром; 2) возможностью решать различные (в том числе нестандартные) учебные и жизненные задачи; 3) способностью строить социальные отношения; 4) совокупностью рефлексивных умений, обеспечивающих оценку своей грамотности и стремление к дальнейшему образованию.

Химия, являясь естественнонаучным предметом, обладает громадным потенциалом обучения и развития. Без знания и понимания химической формы движения материи невозможно представить себе современную научную картину мира, так как окружающий нас мир – это, прежде всего, мир веществ, постоянно претерпевающих изменения, являющихся основой живой и неживой природы. При этом важно и то, что специфика языка, объектов и законов химии создает условия для включения обучаемых в деятельность по работе с информацией на разных уровнях ее использования и для решения разнообразных познавательных и практических задач. Не вызывает сомнения, что изучение химии на разных этапах образовательного процесса должно преследовать разные цели, осуществляться разными методами и приводить в итоге к разным результатам [4].

Обладая естественно-научной грамотностью, личность должна отвечать определенным требованиям и обладать определенными компетенциями, такими как свободно объяснять различные явления с научной точки зрения, понимать значимость естественно-научных исследований, уметь интерпретировать данные и применять научные доказательства в получении тех или иных выводов. В таких реалиях развития образования

и роста требований к современной школе перед педагогом встает вопрос о выборе методов, приемов и педагогических технологий для применения их в своей работе. Из множества педагогических технологий самой современной и наиболее удобной в применении выступает цифровая технология, которая позволяет также повысить уровень функциональной грамотности у обучающихся [5].

Так на занятиях по химии возможно применить элементы цифровой технологии на всех этапах урока. В специализированной школе для одаренных детей в музыке в 7, 8 и 9 классах недельная нагрузка по изучению предмета химия 1 час, поэтому особо актуально использование цифровых технологий для изучения тем на уроках с целью формирования функциональной грамотности.

В зависимости от преследующей цели на различных этапах урока в работе возможно применять такие сайты как Plickers, Learningapps.org, Google Forms, Simpoll, Testograf, которые дадут возможность разработки качественно новых видов карточек, тестов, заданий для обучающихся.

Сайт Bilimland.kz был разработан с учетом всех требований к современным образовательным платформам. Он включает в себе большой багаж видеоматериалов по предмету химия (Twig-bilim.kz), виртуальную лабораторию, базу подготовительных онлайн-тестов формата ЕНТ (Itest.kz) в режиме реального доступа для обучающихся школ Казахстана.

На данный момент существует большое количество новых современных педагогических технологий, однако считаем, что к каждой науке и предмету необходим особый подход к выбору применения таковых в учебном процессе.

Одним из эффективных методов обучения на уроках химии с целью формирования функциональной грамотности является применение на разных этапах уроков комплекса подобранных заданий на развитие функциональной грамотности. Все задания имеют различные способы выполнения, они не однообразны, чтобы учащиеся всегда проявляли интерес. Приводим пример ситуационных задач на формирование читательской и естественнонаучной грамотности у учащихся 9 классов, используемые на платформе Google Forms:

Ситуация: Выпечка хлеба.

С древности для приготовления теста для хлеба хлебопёк смешивает муку, воду, соль и дрожжи. После этого тесто длительно месят и помещают на несколько часов в тёплое место, чтобы начался процесс брожения. Ферменты, вырабатываемые дрожжами, являются катализаторами реакций брожения (наибольшая скорость реакции достигается при 35°С, а при 40°С реакция прекращается, так как дрожжевые грибки гибнут). На разрезе качественного хлеба, приготовленного из кислого теста, видно множество мелких отверстий. Это результат химических реакций, протекающих с выделением углекислого газа, воды (пара) и других газо-

образных продуктов. В реакциях участвуют молекулы крахмала и белков, которые разлагаются на более мелкие молекулы при температурах 70-80 0С. В процессах созревания и выпечки теста образуются глюкоза, спирт, кислоты, газы и другие органические и неорганические вещества, создающие структуру и особый вкус, аромат хлеба.

1. При выпечке хлеба происходят различные физические и химические процессы. Отнесите перечисленные ниже процессы к той или иной группе в таблице:

Физические процессы	Химические процессы

Впишите номера процессов в соответствующие столбцы таблицы. 1) Прогревание теста. 2) Крахмал при выпечке разлагается на более мелкие молекулы. 3) Осуществляется влагообмен между тестом – хлебом и паровоздушной 19 средой пекарной камеры. 4) Белки теряют воду, при этом разрушаются их пространственные структуры 2. В качестве разрыхлителя в бездрожжевом тесте можно использовать питьевую соду NaHCO3, с которой под действием температуры происходит превращение: NaHCO3 = CO2 + H 2 O + Na 2CO3. Расставьте коэффициенты и укажите тип реакции.

3. Установите соответствие:

Уравнение реакции	**Тип реакции**
1 $3CaO + P_2O_5 = Ca_3(PO_4)_2$	а) замещение
2. $3Zn + 2 FeCl_3 = 3ZnCl_2 + 2Fe$	б) разложение
3) $2KMnO_4 = K_2MnO_2 + MnO_2 + O_2$	в) соединения
4) $CaCl_2 + 2Na_2CO_3 = CaCO_3 + 2NaCl$	г) обмен

Ситуация: Замечательный калий

Калий – это замечательный металл, который относится к группе щелочных металлов. Калий хранится под слоем керосина, режется ножом, скользит по воде и реагирует с ней. При этом реакция сопровождается воспламенением и взрывами. А если в воду добавить фенолфталеин, то раствор окрасится в малиновый цвет.

Наряду с азотом и фосфором он является одним из трёх макроэлементов, которые необходимы для роста растений. Калий в качестве важного элемента калийных удобрений позитивно влияет на созревание плодов растений. Калий также необходим для нормальной жизнедеятельности клеток человека, так как участвует в передаче нервных импульсов. Определённая концентрация калия в крови необходима для нормальной работы сердца (3,5–5,0 ммоль/л). Следует заметить, что опасным является как дефицит калия, так и его избыточное содержание. Средняя суточная потребность в калии – 3,5 г. Для пополнения запасов

калия в питание включают, например, курагу, морскую капусту, орехи, бобовые, злаки.

Вопросы:

1. На основании текста сделайте вывод о химической активности калия. Приведите доказательства своего мнения из теста.

2. Какое физическое свойство калия позволяет ему «скользить по воде»?

3. Объясните, почему при добавлении фенолфталеина к раствору, образовавшемуся после реакции калия с водой, появляется малиновое окрашивание. Запишите уравнение реакции.

4. Сергей ведёт здоровый образ жизни. По утрам бегает по парку. Вредных привычек у Сергея нет. Соблюдает режим питания, ест только мясо, яйца, 26 масло, и балует себя сырами разных сортов. В 25 лет он прошёл плановый медицинский осмотр. Результаты анализа огорчили его лечащего врача.

Результат биохимического анализа крови

Имя: Сергей

Фамилия: Смирнов

Возраст: 25 лет

Калий: 3 ммоль/л

Почему у Сергея низкий уровень калия? Какие рекомендации мог дать ему лечащий врач?

Google Forms и Google Forms на уроках химии на этапе изучения нового материала или закрепления особо продуктивно и легко в использовании как учителем так и обучающихся, так как данный вид цифровой технологии на уроке позволяет работать на уроке как фронтально так и индивидуально и проверить качество приобретаемых знаний у всего класса. Также база полученных результатов хранится на google диске, что очень удобно для учителя, проверка заданий онлайн или оффлайн с обратной связью для обучающихся.

Целесообразно не загружать большим количеством заданий на развитие функциональной грамотности, однако на наш взгляд необходимо систематическое применение различных подобранных и разработанных заданий на развитие читательской, математической и естественнонаучной грамотности у учащихся. Формирование мышления школьника в современных условиях, когда информация не только собирается учеником, анализируется и перерабатывается в новый продукт, но и когда вырабатываются умения управлять информационными потоками и эффективно их обрабатывать – это ориентир современной системы образования.

На данный момент применяемая нами методика с целью повышения формирования функциональной грамотности проходит апробацию в 8 9 классах с русским и казахским языками обучения. Планируется выявить основные противоречия, позволяющие определить и решить актуальные

задачи по разработке технологии обучения химии учащихся 8–9 классов специализированной школы с сокращенной учебной нагрузкой.

Таким образом, цифровизация образования предполагает применение обучающимися мобильных и интернет-технологий, расширяя горизонты их познания, делая их практически безграничными. Продуктивное применение цифровых технологий, включение обучающихся в самостоятельный поиск, отбор информации, участие в проектной деятельности формирует у них функциональную грамотность.

Список использованных источников

1. Бекишев К. Тенденции развития естественно-научного образования в Республике Казахстан. – В сб. Современные тенденции развития химического образования / Под ред. В.В. Лунина и Н.Е. Кузьменко. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2010. – С. 53–61.

2. Государственная Программа развития образования Республики Казахстан на 2020–2025годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988.

3. Фролова П.И. К вопросу об историческом развитии понятия «Функциональная грамотность» в педагогической теории и практике // Наука о человеке: гуманитарные исследования. – 2016. – №1 (23). – С. 179–185.

4. Габидуллин А.С., Ибрагимов И.Р. Формирование научной картины мира как важнейший фактор фундаментализации образования // Мат-лы Всероссийской научно-методической конференции «Реализация государственных образовательных стандартов в области физики и химии в высшей и средней школе». – Нижний Новгород: Изд-во АНО «МУК НГПУ», 2002. – С. 67. 2

5. Аленова Г.А. Развитие функциональной грамотности на уроках биологии с использованием цифровых технологий / Г.А. Аленова. // Молодой ученый. – 2023. – №4 (451). – С. 144–146.

Д.Қ. Жұматай
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.М. Махмет
ғылыми жетекшісі, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің оқытушы-модераторы

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДА ЕРІТІНДІЛЕР ТУРАЛЫ ҰҒЫМДАР ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Мақалада химия курсының мазмұнын өзара байланысты ішкі жүйелер жүйесі ретінде қарастыратын болсақ, онда белгілі бір білімнің рөлін анықтау негізінде химиялық білімді қалыптастыру кезінде логикалық байланыстардың бағытын анықтауға болатынын айқындаймыз. Жаратылыстану курсында байланыстар зат ұғымдарынан басқа ішкі жүйелер ұғымдарына бағытталған, өйткені оқу пәніндегі дисперсті жүйелер туралы білімнің рөлін күшейту негізінде оқушылардың білімдерін жетілдіру басты мақсат болып табылады.

Түйін сөздер: дисперсті жүйе, ерітінділер, ішкі жүйелер, ерігіштік, концентрация, молярлық концентрация.

Аннотация. Если рассматривать содержание курса химии в статье как систему взаимосвязанных подсистем, то на основе определения роли тех или иных знаний можно определить направление логических связей при формировании химических знаний. В курсе естествознания связи ориентированы на понятия подсистем, кроме понятий материи, поскольку главной целью является совершенствование знаний учащихся на основе усиления роли знаний о дисперсных системах в учебном предмете..
Ключевые слова: дисперсная система, растворы, подсистемы, растворимость, концентрация, молярная концентрация.

Annotation. If we consider the content of the chemistry course in the article As a system of interrelated subsystems, then on the basis of determining the role of certain knowledge, it is possible to determine the direction of logical connections in the formation of chemical knowledge. In the course of natural science, connections are focused on the concepts of subsystems, except for the concepts of matter, since the main goal is to improve students' knowledge by strengthening the role of knowledge about dispersed systems in the academic subject.
Key words: dispersed system, solutions, subsystems, solubility, concentration, molar concentration.

Химия – заттардың қасиеттерін, құрамы мен құрылымын, сондай-ақ олардың өзгеруі мен өзара әрекеттесуін зерттейтін ғылым. Химиялық түзілудің маңызды аспектісі-ерігіштік, концентрация, еріткіш, жауын-шашын және т.б. сияқты көптеген химиялық құбылыстарды түсінуге мүмкіндік беретін Ерітінділер туралы түсінік жүйесін қалыптастыру. Бұл мақалада химияны оқыту кезінде оқушыларда ерітінділер туралы ұғымдар жүйесін қалай қалыптастыру керектігін қарастырамыз.

Ерітінді ұғымы – екі немесе одан да көп заттардың біртекті қоспасы, олардың бірі еріткіш, екіншісі еритін зат. Еріткіш-еритін деп аталатын басқа затты ерітуге қабілетті зат. Ерітінді концентрациясы-еріген зат мөлшері мен еріткіш көлемі арасындағы сандық қатынас. Ерігіштік-белгілі бір жағдайларда заттың басқа затта еру қабілеті.

Химияда ерітінділер маңызды рөл атқарады, өйткені көптеген реакциялар ерітінділерде жүреді. РН мәніне байланысты ерітінділер қышқыл, сілтілі немесе бейтарап болуы мүмкін. Сонымен қатар, ерітінділердің әр түрлі концентрациясы болуы мүмкін, оларды пайызбен, мольмен, литріне граммен немесе басқа бірліктермен көрсетуге болады. [1, 289б]

Химияны оқыту кезінде студенттерге ерітінділер мен олардың қасиеттері туралы ұғымдар жүйесін қалыптастыруға көмектесу маңызды. Бұл келесі қадамдарды қамтуы мүмкін:

1. Еріткіш, еріген зат, концентрация, РН, иондану және т. б. сияқты ерітінділермен байланысты негізгі ұғымдар мен анықтамаларды түсіну.

2. Мөлдірлік, түс, тұтқырлық, тығыздық, жылу өткізгіштік, электр өткізгіштік және т. б. сияқты ерітінділердің қасиеттерін зерттеу.

3. Сұйылту, еріту, бейтараптандыру, қаныққан ерітіндіні қалдыру, электролиз және т. б. сияқты ерітінділерді дайындау әдістерін зерттеу.

4. Қышқыл, сілтілі, бейтарап, қаныққан, сұйылтылған, біртекті, гетерогенді және т. б. сияқты ерітінділердің әртүрлі түрлерін зерттеу.

5. Химиялық реакциялардағы ерітінділердің рөлін және өнеркәсіп, медицина, экология және т. б. сияқты әртүрлі салаларда ерітінділерді қолдануды түсіну.

6. Ерітінділердің қасиеттері мен қолданылуын тереңірек түсіну үшін эксперименттер мен практикалық тапсырмалар жүргізу.

Мектепте химияны оқытуда ерітінділер туралы ұғымдар жүйесін қалыптастыруға үйрету үшін қолдануға болатын бірнеше практикалық идеяларды қарастырайық: [2, 99б]

1. Олардың қасиеттері мен мінез-құлқын көрсету үшін әртүрлі ерітінділермен эксперименттер жүргізу. Мысалы, қаныққан ерітінділермен олардың қалай қаныққанын және еріген заттың кристалдарын түзетінін көрсету үшін эксперименттер жүргізуге болады. РН мәні мен индикаторлық реакциялардағы айырмашылықтарын көрсету үшін қышқыл және сілтілі ерітінділермен эксперименттер жүргізуге болады.

2. Оқушыларға шешімдерге қатысты ұғымдарды жақсырақ түсінуге көмектесу үшін диаграммалар, модельдер және схемалар сияқты көрнекі құралдарды пайдалану. Мысалы, ерітудің молекулалық деңгейде қалай жүретінін көрсету үшін Диаграмманы пайдалануға немесе ерітінділерде ионданудың қалай жұмыс істейтінін көрсету үшін үлгіні пайдалануға болады.

3. Студенттерге әртүрлі ерітінділерді өз бетінше зерттеуге және тәжірибе жасауға мүмкіндік беру үшін зерттеу жұмыстарын жүргізу. Мысалы, студенттерге тұздың әртүрлі концентрациясы жұмыртқаның көтергіштігіне қалай әсер ететіні туралы зерттеу жүргізуге тапсырма беруге болады.

4. Әр түрлі салаларда ерітінділерді қолданумен байланысты жобалар құру. Мысалы, студенттерден ерітінділердің тамақ өнеркәсібінде консервант ретінде қалай қолданылатынын зерттеуді және әртүрлі өнімдерде қандай консерванттар қолданылатынын көрсететін жоба жасауды сұрауға болады.

5. Оқушыларға химик рөлін ойнауға және әртүрлі ерітінділермен тәжірибе жасауға мүмкіндік беру үшін рөлдік ойынды қолдану. Мысалы, студенттерге суды тазарту үшін қалай қолдануға болатынын анықтау үшін ерітінділерді жасау және эксперименттер жүргізу тапсырмасын беруге болады. [5, 28б]

Бұл идеялар әртүрлі жас топтары мен дайындық деңгейлеріне бейімделуі мүмкін және студенттерге химиядағы ерітінділермен байланысты ұғымдарды жақсырақ түсінуге көмектеседі. Сонымен қатар, бұл идеялар студенттерге химияны оқытудың маңызды аспектісі болып табылатын зерттеу, талдау және коммуникация дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Осы идеялардың әрқайсысын толығырақ қарастырайық:

1. Әр түрлі ерітінділермен тәжірибе жасау. Бұл студенттерге шешімдердің қалай жұмыс істейтінін жақсы түсінуге көмектесетін ең тиімді әдістердің бірі болуы мүмкін. Мұғалім ерітінділердің қасиеттеріндегі айырмашылықтарды көрсететін эксперименттер жиынтығын дайындай алады. Мысалы, ерітінділердің әртүрлі түрлері (мысалы, қышқыл, сілтілі, қанықкан) индикаторлардың түсіне немесе басқа заттармен реакцияларға қалай әсер ететінін көрсетуге болады. Бұл эксперименттер қол жетімді ресурстарға байланысты сыныпта немесе зертханада жасалуы мүмкін.

2. Көрнекі құралдарды қолдану. Диаграммалар, модельдер және схемалар сияқты көрнекі құралдар көрнекі түрде жақсы оқитын оқушылар үшін пайдалы болуы мүмкін. Мысалы, молекулалардың ерітіндіде қалай әрекеттесетінін көрсету үшін Диаграмманы немесе иондануның ерітіндінің қасиеттеріне қалай әсер ететінін көрсету үшін үлгіні пайдалануға болады. Бұл көрнекі құралдарды оқулықтарда, презентацияларда немесе өздігінен оқуға арналған Жеке материалдар ретінде пайдалануға болады.

3. Зерттеу жұмысы. Зерттеу жұмысы студенттерге ерітінділердің әртүрлі түрлерін және олардың қасиеттерін өз бетінше зерттеуге мүмкіндік береді. Мұғалім тапсырманы ұсына алады, мысалы, тұздың әртүрлі концентрациясы жұмыртқаның көтергіштігіне қалай әсер ететінін зерттеу. Оқушылар өз эксперименттерін жүргізе алады, деректерді жинай алады және нәтижелерін есептер немесе презентациялар түрінде ұсына алады. Бұл студенттерге зерттеу, деректерді талдау және нәтижелерді ұсыну дағдыларын дамытуға көмектеседі.

4. Күнделікті өмірде шешімдерді қолдануға байланысты жобалар. Мұғалім студенттерге күнделікті өмірде шешімдерді қолдануға байланысты жобаларды ұсына алады. Мысалы, студенттер қыста жолдарды өңдеу үшін тұздың қалай қолданылатынын немесе ыдыс сабынының құрамында әртүрлі ерітінділер бар екенін зерттей алады. Бұл жобалар студенттерге химиялық білімді нақты өмірде қалай қолдануға болатынын түсінуге көмектеседі.

5. Мәтінмен жұмыс. Студенттер шешімдер туралы білімдерін тереңдету үшін оқулықтар, мақалалар немесе шолулар сияқты мәтіндерді пайдалана алады. Мұғалім белгілі бір мәтінді оқуға, негізгі ойларды бөліп көрсетуге және түйіндеме немесе талдау жасауға тапсырма бере алады. Бұл студенттерге оқу, мәтінді талдау және химиялық ұғымдарды түсіну дағдыларын жақсартуға көмектеседі.

6. Ойындар мен викториналар. Ойындар мен викториналар шешімдер туралы білімді нығайтудың қызықты және интерактивті тәсілі болуы мүмкін. Мысалы, студенттерге ерітінділердің қасиеттері туралы сұрақтар қойылатын викторина немесе оқушылар қажетті концентрациядағы ерітіндіні алу үшін дұрыс компоненттерді қосуы керек ойын өткізілуі

мүмкін. Бұл ойындар мен викториналарды сыныпта да, өз бетінше оқу үшін де қолдануға болады.

7. Жеке жобалар. Мұғалім студенттерге жеке қызығушылықтары мен қабілеттеріне сәйкес келетін шешімдерге қатысты жеке жобаларды орындауды ұсына алады. Мысалы, студент ерітінділердің Өсімдіктердің өсуіне қалай әсер ететінін немесе қант концентрациясы джемнің сапасына қалай әсер ететінін зерттей алады. Бұл жобалар студенттерге өзіндік жұмыс дағдыларын дамытуға және ғылыми-зерттеу жұмыстарында шығармашылықпен айналысуға көмектеседі. [4, 17б]

Осы әдістердің барлығын оқушыларда химияны оқытуда Ерітінділер туралы ұғымдар жүйесін қалыптастыру үшін қолдануға болады. Әрбір оқушының жеке қажеттіліктері мен қабілеттері бар екенін есте ұстаған жөн, сондықтан оқушылардың белгілі бір тобына сәйкес келетін әдістерді таңдау керек.

Ерітінділер туралы ұғымдар жүйесін қалыптастырудағы алғашқы қадамдардың бірі-ерітінділердің қасиеттерін зерттеу. Оқушылар ерітінділер қаныққан немесе қанықпаған болуы мүмкін екенін түсінуі керек. Олар сондай-ақ еріген затты немесе еріткішті қосқанда немесе алып тастағанда ерітіндінің концентрациясы өзгеруі мүмкін екенін түсінуі керек. [2, 103б]

Келесі қадам-ерігіштік, еріткіш, еріген зат және т.б. сияқты ерітінділермен байланысты терминологияны зерттеу. студенттер әртүрлі заттарды әртүрлі еріткіштерде ерітуге болатынын және ерігіштік әртүрлі температуралар мен қысымдарда әртүрлі болуы мүмкін екенін түсінуі керек.

Орта ерітінділерінің химиясындағы маңызды ұғымдардың бірі-ерітіндінің концентрациясы. Концентрация еріген зат мөлшерінің еріткіш көлеміне қатынасы ретінде анықталады. Оны молярлық, моляр-лық, пайыздық концентрация және т.б. сияқты әртүрлі бірліктерде көрсетуге болады. оқушылар осы концентрация бірліктерінің арасындағы айырмашылықты түсініп, мәндерді бір бірліктен екіншісіне аудара білуі керек. [3, 156б]

Ерітінділерді терең зерттеу үшін студенттер ерігіштікке қатысты негізгі заңдар туралы да білуі керек. Мысалы, Рауль Заңы идеалды ерітіндінің құрамдас бөліктерінің ішінара қысымы олардың ерітіндідегі молярлық үлесіне пропорционалды екенін айтады. Генри Заңы ерітінділегі газ тәрізді компоненттің концентрациясы сол компоненттің ерітіндідегі қысымына пропорционалды екенін айтады.

Сонымен қатар, әдістердің оқушылар үшін қызықты және тартымды болуы маңызды. Ұсынылған әдістер тек ақпараттық ғана емес, сонымен қатар қызықты және қызықты болуы керек, осылайша студенттер жаңа білім мен тұжырымдамаларды тиімді игере алады.

Ақырында, бұл әдістерді жүзеге асыру мектептегі мүмкіндіктер мен ресурстарды ескере отырып жүзеге асырылуы керек. Оқытушы оқытуды

интерактивті және тиімді ету үшін қол жетімді материалдарды, жабдықтар мен технологияларды пайдалана алады.

Осылайша, химияны оқытуда Ерітінділер туралы ұғымдар жүйесін қалыптастыруға оқушылардың жеке қажеттіліктері мен қабілеттерін, сондай-ақ мектептегі материалдық-техникалық ресурстардың қол жетімділігін ескеретін әртүрлі әдістерді қолдану арқылы қол жеткізуге болады.

Мұндай бағдарламаны жүзеге асыру үшін жұмыстың әртүрлі әдістері мен формаларын қолдануға болады. Мысалы, тиімді әдістердің бірі-зерттеу әдісі. Оның көмегімен студенттер эксперименттер мен тәжірибелер жүргізе алады, нәтижелерді талдай алады және ерітінділердің қасиеттері туралы қорытынды жасай алады.

Материалды визуализациялау мен көрсетуді қолдану да пайдалы. Мысалы, сіз бейне сабақтарды, интерактивті презентацияларды, нақты уақыттағы эксперименттерді, виртуалды зертханаларды және т.б. пайдалана аласыз.

Оқушылар материалды жақсы меңгеруі үшін сараланған оқыту әдістерін қолдануға болады. Олардың көмегімен мұғалім материалды әр оқушының жеке қажеттіліктері мен білім деңгейіне бейімдей алады.

Тағы бір тиімді әдіс – ойынға негізделген оқыту әдістері. Мұндай ойындар оқушыларға материалды тиімдірек игеруге, үйренгендерін қайталауға, сондай-ақ логикалық ойлау мен есептерді шешуге шығармашылықты дамытуға көмектеседі.

Ұжымдық оқыту әдістерін де қолдану маңызды. Мысалы, студенттер пікір алмасуға, өз ойлары мен идеяларымен бөлісуге және басқа қатысушылардан кері байланыс алуға мүмкіндік беру үшін топтарда пікірталастар мен пікірталастар өткізуге болады.

Соңында, химияны оқытуда заманауи технологияларды қолдануды ескеру қажет. Қазіргі уақытта оқу процесін жақсарту үшін пайдалануға болатын көптеген электрондық ресурстар мен Қолданбалар бар. Мысалы, интерактивті периодтық кестелерді, молекулалар мен реакция-ларды 3D модельдеуге арналған қосымшаларды және т. б.

Жоғарыда аталған барлық әдістерді қолдану оқушыларда химияны оқытуда Ерітінділер туралы ұғымдар жүйесін тиімдірек және қызықты қалыптастыруға мүмкіндік береді. [6, 199б]

Оқушылар алған білімдерін тәжірибеде қолдана алуы үшін әртүрлі практикалық сабақтар өткізуге болады. Мысалы, зертханалық жұмыс-тарды ұйымдастыруға болады, онда студенттер ерітінділермен тәжірибе жасай алады, нәтижелерді талдай алады және қорытынды жасай алады.

Сондай-ақ, шешімдер тақырыбына байланысты әртүрлі жобаларды жүргізуге болады. Мысалы, студенттер күнделікті өмірде қолданылатын ерітінділердің қасиеттерін зерттейтін» күнделікті өмірдегі шешімдер « жобасын жасай алады. Жоба аясында олар әртүрлі зерттеу әдістері мен формаларын қолдана отырып, ерітінділердің қасиеттерін зерттей алады.

Сонымен қатар, оқушылармен жеке жұмыс жүргізуге болады. Мысалы, сіз оларға белгілі бір ерітінділердің қасиеттерін зерттеуге немесе ерітінділердің белгілі бір қасиеттерін зерттеуге тапсырмалар бере аласыз. Бұл әр оқушыға тақырыпты тереңірек зерттеуге және шешімдермен жұмыс істеу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Шешімдер туралы ұғымдар жүйесін қалыптастырудың маңызды элементі практикалық кәсіп болып табылады. Оқушылар ерітінділердің концентрациясын өлшеп, әртүрлі концентрациядағы ерітінділерді дайындап, еріткіштердегі заттардың еруіне байланысты эксперименттер жүргізе білуі керек.

Ол үшін әр түрлі әдістерді қолдануға болады, мысалы, титрлеу, спектрофотометрия, электролиз және т.б. сондай-ақ оқушыларға максималды ерігіштікке жету үшін әртүрлі заттар үшін еріткіштерді қалай дұрыс таңдау керектігін көрсету маңызды.

Осылайша, зерттеу барысында ерітінділер туралы ұғымдар жүйесін қалыптастыру мақсатында орта мектеп оқушыларына химияны оқытуға арналған «ерітінділер» тақырыбындағы сабақтың практикалық бөлігі жасалды.

Практикалық бөлімде оқытудың әртүрлі әдістері мен әдістері қолданылды, атап айтқанда: оқу мәтінімен жұмыс, презентацияларды пайдалану, зертханалық жұмыстарды жүргізу, топтарда жұмыс істеу, мәселелерді шешу, модельдер құру, практикалық жағдайларды талдау және басқалар. Әрбір әдіс пен әдіс оқушылардың «шешімдер» тақырыбын түсінуін жақсартуға және ұғымдар жүйесін қалыптастыруға бағытталған.

Сабақтың нәтижесінде оқытудың әртүрлі әдістері мен әдістерін қолдану студенттерге материалды жақсы түсінуге және есте сақтауға, сондай-ақ шешімдер туралы түсініктердің неғұрлым толық және дәл жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік беретіні анықталды.

Осылайша, сабақтың әзірленген практикалық бөлігі орта мектеп оқушыларында Ерітінділер туралы ұғымдар жүйесін қалыптастырудың тиімді құралы болып табылады, бұл олардың оқу үлгерімі мен химия саласындағы жалпы дайындықтың жақсаруына әкелуі мүмкін деп қорытынды жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Генкин М.Д., Ходоровский А.М. Химия: учебник для 9 класса средней школы. – М.: Просвещение, 2012. – 246-384 б.

2. Захарова О.В. Формирование системы понятий о растворах при обучении химии учащихся средней школы // Инновации в образовании. – 2016. – № 3. – б. 98-105.

3. Кузьминова М.В. Использование лабораторных работ в обучении химии // Химия и образование: от традиций к инновациям. – М.: МГУ, 2010. – б. 129-180.

4. Мартьянов А.Н. Применение метода моделирования в обучении химии // Химия в школе. – 2008. – № 5. – б. 11-23.

5. Семенова Н.А. Разработка и применение интерактивных методов обучения в химическом образовании // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Педагогика и психология образования. – 2015. – Т. 22. – б. 24-35.

6. Шабалина И.В. Применение технологии работы в группах в обучении химии // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Математика. Физика. – 2013. – № 17. – б. 129-232.

Г.И. Кадиева
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
М.Т. Хасенова
научный руководитель, магистр, г. Павлодар

СОВРЕМЕННАЯ ПРОБЛЕМА ПРЕПОДАВНИЯ ПРЕДМЕТА ХИМИЯ И ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация. Данная научная статья рассматривает современную проблему преподавании, предмета химии в школе. Пути решения этой проблемы и повышение качества и творческого начала в образовании, обеспечение нацеленности обучения на новые педагогические стандарты и технологии.

Ключевые слова: развитие, стандарты, образование, проблема, технологии, задачи.

Аннотация. Бұл ғылыми мақала мектептегі химия пәнін оқытудың қазіргі заманғы мәселесін қарастырады. Бұл мәселені шешу жолдары және білім берудегі сапа мен шығармашылықты арттыру, оқытудың жаңа педагогикалық стандарттар мен технологияларға бағытталуын қамтамасыз ету.

Кілт сөздер: даму, стандарттар, білім, проблема, технология, міндеттер.

Annotation. This scientific article examines the modern problem of teaching the subject of chemistry at school. Ways to solve this problem and improve the quality and creativity in education, ensuring the focus of training on new pedagogical standards and technologies.

Keywords: development, standards, education, problem, technology, tasks.

Главная цель развития Казахстана на современном этапе обозначен в Послании Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» «Наша задача – изменить отношение казахстанцев и, в первую очередь, молодёжи к образованности, к интеллекту, служению Родине и народу. Нам необходимо создать ядро национального интеллекта, нам нужны эрудированные люди, способные конкурировать на международном уровне», – сказал Президент [Послание Президента РК народу Казахстана]. [1, с.1]

Важная задача современности, обучить детей образовательными современными стандартами, а следовательно возможность самосовершенствование, развитие знаний в области предмета химии. Поэтому давайте рассмотрим основную проблему современности.

Главная проблема современности – это не заинтересованность учеников в предмете химия. Химия – это наука о составе, строении, свойствах и превращениях веществ. [3, с.6]

Как писал М.В. Ломоносов «Химическая наука рассматривает свойства и изменения тел..., состав тел..., объясняет причину того, что с веществами при химических превращениях происходит» [4, с.6]

Когда я проходила практику в школе (рис.1), большинство учеников не были заинтересованы в этом предмете. Потому что ученики изучают параграфы, рассматривают возникшие вопросы, выполняют задания по учебнику. А можно сделать урок более интересным для учеников.

Рис. 1

Но как вызвать у ребёнка интерес? Каждый преподаватель по химии хочет, чтобы у ученика химия вызывала большой интерес, чтобы не только он знал химические формулы и как они пишутся, а именно как они взаимодействуют друг с другом.

Ученик должен понимать химическую картину мира, чтобы каждый урок был интересным как праздником и доставлял радость. А не только отрицательные эмоции, из – за непонимания материала.

Мы все привыкли, что ученик слушает, а учитель даёт информацию. Но это не всегда эффективно для ученика. Так информация хорошо не усваивается, и ученик не запоминает. Ученик может усвоить информацию только, при заинтересованности в предмете.

Как сделать так, чтобы заинтересовать ребенка?

В современном мире все больше начинает входить слово новые технологии.

Что такое новые технологии?

Новые (перспективные) технологии – технологии, которые представляют изменения в рамках области конкурентного преимущества, технического и социального развития человечества. Данный тип техно-

логий основывается как на достижениях последних лет, так и на отдельных открытиях прошлого века.

И новые технологии вошли в педагогическое образование для заинтересованности учеников. Сейчас более сотни новых технологий для образования. Новые технологии дают новые возможности для развития потенциала самого выпускника.

Поэтому преподаватели должны ориентироваться в современных технологий и осваивать новые технологии, для того чтобы заинтересовать ребенка. Ведь с новыми технологиями урок станет намного интереснее.

Виды педагогических технологий:

1) электронные игровые технологии;

2) технология обучения на основе схем и таблиц;

3)электронное изучение материала.

Давайте рассмотрим виды педагогических технологий по отдельности.

1. Электронные игровые технологии

В современном мире электронные игровые технологии, являются одним из наиболее интересных, уникальных технологий.

Роль «электронных игровых технологий»:

Во-первых: они способны весь учебный механизм сделать увлекательным.

Во-вторых: активизирует познавательную деятельность и развивает логическое мышление.

В-третьих: с использованием электронных игровых технологий можно углубить знания и закрепить полученную информацию.

Я могу привести примеры электронных игровых технологий в предмете химия.

1. Kahoot является норвежской игровой обучающей платформой, используемой в качестве образовательной технологии. В нем есть обучающие игры, также известные как «kahoots», которые представляют собой созданные пользователем викторины с несколькими вариантами ответов (рис. 2), доступ к которым можно получить через веб-браузер или Kahoot!

Рис. 2

С помощью kahoot можно начать урок и резюмировать знания детей по последнему пройденному материалу (рис.3), или использовать его как нестандартный способ провести опрос посреди объяснения нового материала.

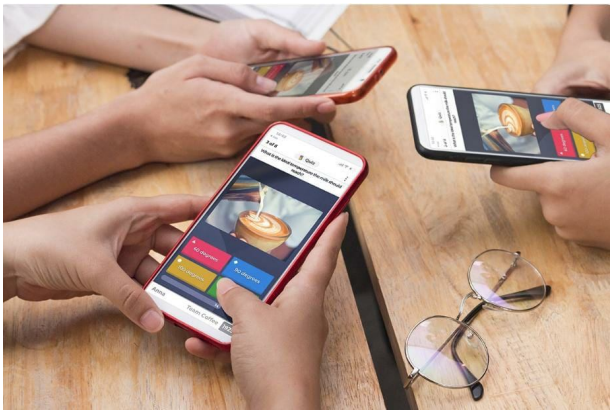

Рис. 3

Можно использовать аналитику из игровых отчетов, чтобы оценить прогресс в обучении каждого ребенка.

Также проводить опросы и анкетирование, чтобы собрать мнение учеников по какому-то важному вопросу, проверить понимание темы или оценить психологическое состояние детей.

2.**Quizle**t-многонациональная американская компания, которая создает и разрабатывает инструменты, используемые для обучения.

Quizlet включают цифровые флэш-карты (рис.4), соответствующие игры, практические электронные оценки и живые викторины.

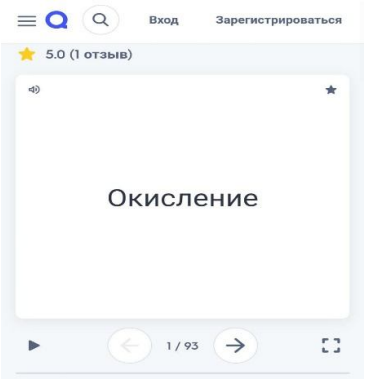

Рис.4

С помощью Quizlet можно учить не только определения, а с легкостью можно выучить название неорганических и органических соединений.

2. Технология обучения на основе схем и таблиц

С помощью схем и таблиц формируется навык восприятия информации, соотнесение её с ранее усвоенной.

Развивает умение увидеть большую тему в целостном виде.

Повышает интерес к изучаемому материалу.

Облегчает усвоение материала, представив его в компактной, краткой форме, удобной для записи и усвоения.

Роль опорных схем заключается в том, что они учат детей выделять главное и основное в объемном текстовом материале.

Приучают отыскивать и устанавливать логические связи между разными частями конспекта или схемы. Помогают учителю управлять познавательной деятельностью школьников, развивают умения самостоятельной работы, способность к анализу.

Мне кажется, на много лучше воспринимается информация, когда она в виде схемы или таблицы. Можно, например не которые темы записывать в виде таблицы, например: Группы периодической системы химических элементов.

Таблица 1

Элемент	**Электронная конфигурация**	**Способы получения**	**Физические свойства**	**Химические свойства**
Литий Li	$1s^2\ 2s^1$	Литий получают в промышленности электролизом расплава хлорида лития.	Серебристо-белого цвета. Самый легкий из металлов,	$4Li+O_2 =2Li_2O$ $2Li+F_2 = 2LiF$
Натрий Na	$1s^2\ 2s^2\ 2p^6\ 3s^1$	Натрий получают электролизом расплава хлорида натрия.	Натрий – это щелочной металл, серебристо-белого цвета.	$2Na+H_2 = 2NaH$ $2Na+S=Na_2S$
Калий K	$1s^2\ 2s^2\ 2p^6\ 3s^2\ 3p^6\ 4s^1$	Калий получают электролизом расплава солей и гидроксида калия.	Серебристо-белый, мягкий, легкоплавкий.	$2K+H_2SO_{4(раз}= K_2SO_4 + H_2$ $K + O_2 = KO_2$ $2K+F_2 = 2KF$
Рубидий Rb	$1s^2\ 2s^2\ 2p^6\ 3s^2\ 3p^6\ 4s^2\ 3d^{10}\ 4p^6\ 5s^1$	Рубидий получают восстановлением их хлоридов специально подготовленным кальцием 700–800 градусов	Белый, мягкий, весьма легкоплавкий. Чрезвычайно реакционноспособный.	$2Rb+H_2 =2RbH$ $4Rb+O_2 =2Rb_2O$
Цезий Cs	$1s^2\ 2s^2\ 2p^6\ 3s^2\ 3p^6\ 4s^2\ 3d^{10}\ 4p^6\ 5s^2\ 4d^{10}\ 5p^6\ 6s^1$	Цезий получают восстановлением их хлоридов специально подготовленным кальцием 700–800 градусов	Белый, мягкий, весьма легкоплавкий. Чрезвычайно реакционноспособный	$Cs+O_2 = =CsO_2 2Cs+I_2 = 2CsI$ $2Cs + 2HCl = 2CsCl +H_2\uparrow$

Главное схемы и таблицы не нужно зазубривать они легко воспринимаются учеником. Ведь там информация легче запоминать группы. Ведь там информация легче запоминать группы.

3. Электронное изучение материала

Сейчас очень сложно в современном мире без обсуждения задач информатизации образования. В современном мире педагог, обучающий молодежь должен идти в ногу со всеми новинками и пропагандировать информационные технологии в деле: посредством их внедрения в образовательный процесс.

Актуальность использования электронное изучение материала обучении химии обусловлено тем, что в компьютерных технологиях заложены неисчерпаемые возможности для обучения учащихся на качественно новом уровне.

Любая информация, представленная на компьютере, воспринимается современными учениками с огромным интересом. Это и позволяет активизировать их познавательную деятельность.

Роль электронного изучения материла на уроках химии имеют следующие достоинства:

Во-первых: активизация внимания и поддержание интереса учащихся на высоком уровне.

Во-вторых: ээффективное использование времени урока: ускорение темпа урока за счет усиления эмоциональной составляющей урока.

В-третьих: сильное эмоциональное воздействие на учащихся, позволяет глубже осваивать и усваивать материал.

В-четвертых: Повышение уровня использования наглядности на уроке за счет цвета, звука и движения.

Электронные средства обучения по химии делятся на:

1. Интерактивные (виртуальные химические лаборатории, дидактические химические игры, 3d модели, интерактивные задачи, тесты)

2. Демонстрационные (иллюстрация, анимация, видеофрагмент, презентация).

На основе выше сказанного можно сделать вывод, что современной проблему преподавания химии можно решить, с помощью новыми педагогическими технологиями.

Список использованных источников

1. Бернадская Галина Николаевна. «Использование возможностей цифровой лаборатории в преподавании предметов естественно метаматематического цикла» Год издания 23.03.2018. Страница 1.

2. Интернет ресурс: https://infourok.ru/statya-na-temu-modernizaciya-metodiki-prepodavaniya-predmetov-estestvennomatematicheskogo-cikla-1611615.html

3. Габриелян О.С., Остроумов И.Г., Турбина Е.Г.. Общая и неорганическая химия, – М: Издательство центр «Академия», 2011. – 480 с. – 6 с.

5. Интернет ресурс: https://infourok.ru/sovremennye-pedagogicheskie-tehnologii-na-urokah-himii-4148643.html

6. Интернет ресурс: https://cyberleninka.ru/article/n/rol-multimediynyh-igrovyh-tehnologiy-v-obrazovatelnoy-srede-virtualnogo-obscheniya/viewer
7. Ссылка игровой ресурс «Kahoot»: https://www.kahoot.com/wp-login.php
8. Ссылка на игровой ресурс «Quizlet» https://quizlet.com/ru
9. интернет-ресурс: https://multiurok.ru/files/ispol-zovaniie-eliektronnykh-sriedstv-obuchieniia.html

Н.Н. Оралбаев, С.М. Кенегес
студенты Казахского национального педагогического университета им. Абая, г. Алматы
К.А. Қадірбеков
научный руководитель, доктор химический наук, преподаватель, г. Алматы

КӨМІР ШАЙЫРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДИСТИЛЛИЯТТАРЫН ОТЫНДЫҚ КОМПОЗИЦИЯДА ҚОЛДАНУ

Аннотация. Мақалада ғылыми химияның қалдық заттарды өңдеу арқылы қоршаған ортаға тигізетін зиянды әсерлерін қорғай отыра оларды қайта өңдеу барысында шыққан дистилляттарды қолданысқа енгізу жұмыстарын жүргізілген. Қалдық зат ретінде көмір шайырын мазутпен араластыру арқылы, шыққан өнімді өндіріс саласында қолданады.
Түйін сөздер: көмір шайыры, мазут, дистиллият, отындық композиция, фракция, мотор майы.

Аннотация. В статье проведена работа по введению в действие дистиллятов, образующихся при их переработке, с защитой от вредного воздействия научной химии на окружающую среду путем переработки отходов. Смешивая каменноугольную смолу с мазутом в качестве остаточного вещества, полученный продукт используется в промышленности.
Ключевые слова: каменноугольная смола, мазут, дистиллят, топливная композиция, фракция, моторное масло.

Annotation. The article deals with the introduction of distillates formed during their processing, with protection from the harmful effects of scientific chemistry on the environment by recycling waste. By mixing coal tar with fuel oil as a residual, the resulting product is used in industry.
Keywords: coal tar, fuel oil, distillate, fuel composition, fraction, engine oi.

Кіріспе: Көмір шайыры (көмір шайыры) – көмір кокстеу өнімі. Ерекше каустикалық иісі бар тұтқыр қара сұйықтық. Тығыздығы 1120–1250 кг/м^3. 1000-нан астам хош иісті қосылыстардың, әсіресе полициклді хош иісті көмірсутектер мен гетероциклді қосылыстардың күрделі қоспасы, олардың 500-ге жуығы анықталды. Көмір шайыры металлургиялық коксты өндіру процесінде алынады. Көмірді кокстеу кезінде кокс газы бөлінеді, оның конденсациясы кезінде көмір шайыры алынады. Дистилляция әдісімен көмір шайырынан креозот, бензол, толуол, нафталин, көмір майлары (шайыр, антрацен), инден-кумарон шайырлары,

кептіру майы, Жоғары температуралы пек және күйдірілген пек коксы алынады.

Көмір шайыры фракцияда үдеткіштен өтеді-шайырды құрайтын көмірсутектердің конденсация температурасында айырмашылық қолданылады. Ол үшін шайыр 380–400°С температураға дейін қызады және оның булары буланбаған қалдықтарды (пек) бөлгеннен кейін ректификация бағандарына шығарылады. Бағандар арқылы өтетін булар салқындатылады, конденсацияланады және бірқатар жеке фракцияларға айналады. Фракциялар шайырдан ректификация арқылы алынады: 170°С дейінгі температурада – жеңіл май, 170–210°С температурада – фенол фракциясы, 210–230°С температурада – нафталин фракциясы, 230–270°С температурада – сіңіргіш май, 270–360°С температурада – антрацен фракциясы, қалдық – пек.

Көмір шайырында Прекурсор айтарлықтай мөлшерде болады, олардың көпшілігі улы. Көмір шайырындағы басқа компоненттердің қатарында ең күшті канцерогендердің бірі болып табылатын бензин [а]пирен бар. Ағылшын дәрігері Персивал Потт XVIII ғасырда күйемен (көмірдің толық емес жану өнімі) байланыста болған кезде мұржаны тазарту аталық без қатерлі ісігінің жоғары қаупіне ұшырағанын дәлелдеді.

Көмір шайырының шығымы көмір массасының шамамен 3% құрайды. Енді есепке жүгінсек жылына орта есеппен 11 600 000 кг көмір кокстесе одан 348 000 кг көмір шайыры қалады сол қалдықты экологияны ластамай өз қажеттілігімізге жарату жұмыстарын жүргіздік. Мысалы: ББЗ ретінде Антисептик, Активирленген көмір, косметикада т.б. заттарда көп қолданылады. Енді біздің қолданылу аясын таныстырып кетсем көбінесе отындық композиция дайындаймыз.

Тәжірибелік бөлім және нәтижелерді талдау: Атмосфералық айдау жұмысын 5 фракцияға бөліп жүргіземіз. Бірінші үш ауызды колбаға шайрды құйып аламыз (тартпа шкафтың астында) қауіпсіздік ережесін сақтап өйткені құрамындағы фенолдар прекурсор болып табылады. Екінші Қыздырғыш пешке дұрыстап орналастырамыз, айдағыш аллонжды кигізіп төбесіне газды фазаны көрсететін термометр қоямыз, қисайған бөлігін салқындатқыш жалғаймыз, ішіндегі судың температурасы 80-90^{0}С температурада ұстау керек, сіңіргіш фракция салқындатқыш бойында қатып калып айдау жұмысы жүрмей калады. Қабылдағыш колбада бесеуін дайындаймыз. 170°С дейінгі температурада – жеңіл май, 170–210°С температурада – фенол фракциясы, 210–230°С температурада – нафталин фракциясы, 230–270°С температурада – сіңіргіш май, 270–360°С температурада – антрацен фракциясы, қалдық – пек. 6 на карапайым фарфорлы кесе койсақ болады, өйткені ішіндегі пекті алу үшін колба сынады. Сол кесеге құйып калыпты температураға келтіріп кесені үстелге ұрғылау арқылы алуға болады. Біздің негізгі жұмыста жеңіл дистилят және фенолсыз фракцияларды

бөлек, бәрін араластырып бір қоспа, екінші колбаға 5 фракцияны қосып екі түрлі қоспа алдық алынады.

Кесте-1. 5 фракцияның бөліну проценттері, %

Фракциялар	Температура аралық, °С	Шығымы, % КУС
Жеңіл	до 170	3,6
Фенольді	170–210	9,0
Нафталинді	210–230	9,4
Сіңіргіш	230–280	19,3
Антраценді	280–360	17,2
Пек, %	до 395 (сұйық фа)	36,5
Шығыны, %		5,0

Тәжірбиелік бөлменің ауа сорғыш косып койылады, өйткені феноль өте улы болғандықтан тәжірбиені тартпа шкафтың астында жүргіземіз. Ең алдымен бағанағы 5 фракцияны өзара араластырып фенольді фракциясы косылған дистиллият пен фенольді фракцияны қоспай алынған дисттилияттарды бөлініп алынғандығы бірінші тәжірибелік бөлімде айтылды, себебі, екі пробаны салыстыру үшін қажет.

Бірінші жұмыста қыздырғыш пешті қыздырып, құм толтырылған табақша қыздырғыш пештің үстіне қойылады. Себебі құм температураны тұрақты ұстай алады. Екеуін 1/1 қатынаста араластырамыз, бірақ бұл жерде тығыздықтарына аса мән бермейміз, екеуінің тығыздықтарында шамалы өзгерістер болады.

Екінші жұмыста мазутты өлшеуіш 500 мл стаканға 400 г таразыда өлшеп құйып аламыз. Құмы бар табақшаға үстіне қоямыз, келесі жұмыс жеңіл фнольді дистиллиятты 1 литрлік стаканға 400 г таразыда өлшеп құямыз да оның үстіне 800 грамның 4 пайызын өлшеп үстіне 33,33 г мотор майын өлшеуіш цилиндрде өлшеп құямыз, қышқылын құйып ары қарай құмы бар табақшада бірге қыздырамыз. Акрил қышқылымен жеңіл дистиллият үстіне арластырғыш құрылғымен араластырамыз 70^0С дейін.

Есептеулер: m = 800*4/96 = 33.33 гр мотор майы

Үшінші жұмыс жеңіл дистиллият фенолымен фракцияның температурасы 70^0С-градус болам дегенше термометрмен бақылап өлшеп отырамыз және мазуттың температурасы 60–65^0С аралығында болу керек, себебі, осы температурада екеуі жақсы араласады, ал бұл жердегі акрил қышқылының қызметін жалғастырушы немесе байланыстырушы мазутпен жеңіл дисттиллиятты бір-бірімен байланстырады. Сондықтан өздеріңіз білетіндей мұнай қосылыстарымен бір-бірімен араласа бермейді. Араластыру үшін осы мотор майын алдық.

Төртінші жұмыс межелік температурға жеткен екеуін жеңіл дистиллияттың үстіне құямызда аралыстырғыш құрылғы содан кейін 10-мин арластырғанша күтеміз.

Бесінші жұмыс араласқан отындық композицииняны эксперименттік колбаларға құямыз.

Келесі фенольсыз дисттлилляитты тура осы әдіспен қайталап фенольді фенольсіз ОКФ-ды, ОКФ-сыз дайындаймыз.

Қорытынды: Көмір шайырын қалдығын қайта өңдеу арқылы:

– Біріншіден қазіргі экология мәелесі қиындап тұрғанын білесіздер қоршаған ортаға тигізетін зиянымыз ды мейілінше азайтамыз;

– Екіншіден алынған жаңа отындық композицияны қолдану, мазутты кеме жанармайы ретінде металлургияда әртүрлі металлдарды балқытып, қайта өңдеу жұмыстарына жүргізеді. Мазуттың құрамында 84 87% дейін көміртек үлесі болса, біз дайындаған отындық композицияның құрамында орта есеппен 82–85% пайызға дейін көміртек болады. Салыстыру жұмыстарын жүргізсек мазутпен жанғандай кем емес жылу мөлшерін береді. Отындық композицияны кеме жанармайы, металлургия саласында әртүрлі майлағыш майлар ретінде қолдануға болады. Отындық композицияның мазуттан айырмашылығы құрамында ароматты көмірсутек көп болуына байланысты жану жағынан көп проблема болмауы, мазутқа қарағанда аз қалдық қалдыруы, өйткені ароматты көмірсутек толық жанып көмірқышқыл газына айналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақ энциклопедиясы.

2. Каменноугольная смола // Большая Советская энциклопедия (в 30 т.) / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская Энциклопедия, 1973. – Т. XI. – С. 258.–608.

3. Справочник коксохимика. – М.: Металлугиздат. 1966. – Т. 3. – С. 229.

А. Мадиярова
Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университетінің 3 курс студенті, Алматы қ.
М.Б. Ахтаева
Ғылыми жетекшісі, жаратылыстану ғылымдарының магистрі, оқытушы, Алматы қ.

ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ ВИРТУАЛДЫ ЗЕРТХАНА

Аннотация. Бұл мақалада қазіргі уақытта өзекті және сұранысқа ие тақырыптардың бірі виртуалды зертхананы құру туралы зерттеу жүргізілген. Цифрлық технологиялар мен виртуалды модельдеу мүмкіндіктерінің дамуына байланысты виртуалды зертханалар оқыту мен зерттеуде танымал. Виртуалды химия зертханаларын химиялық реакцияларды құру және модельдеу, заттардың физика-химиялық қасиеттерін зерттеу, реактивтермен эксперименттер жүргізу және т. б. – студенттерге химияны қауіпсіз ортада үйренуге мүмкіндік береді, физикалық эксперименттер жүргізу үшін қажетті уақыт пен ресурстарды үнемдейді және қиын немесе мүмкін емес эксперименттер жүргізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, виртуалды зертханаларды қашықтықтан оқыту үшін пайдалануға болады, бұл әсіресе

пандемия немесе басқа төтенше жағдайлар сияқты физикалық зертханаларға баруды шектеу кезеңдерінде өзекті. Сондықтан бұл жұмыста химия пәнін оқытудағы виртуалды зертхана жасалып, көрсетілген. Ең тиімді деген 3 шетелдік виртуалды зертханалар салыстыру мақсатында қарастырылған. Виртуалды зертхана жасау үшін керек бағдарламалар мен виртуалды зертхананың үлгісін ұсынылған.

Кілт сөздер: виртуалды зертхана, зертханалық жұмыстар, анимация.

Аннотация. В данной статье проведено исследование создания виртуальной лаборатории, одной из актуальных и востребованных в настоящее время тем. Благодаря развитию цифровых технологий и возможностей виртуального моделирования виртуальные лаборатории популярны в обучении и исследованиях. Виртуальные химические лаборатории используются для создания и моделирования химических реакций, изучения физико-химических свойств веществ, проведения экспериментов с реагентами и т. д. – позволяет студентам изучать химию в безопасной среде, экономит время и ресурсы, необходимые для проведения физических экспериментов, и позволяет проводить сложные или невозможные эксперименты. Кроме того, виртуальные лаборатории можно использовать для дистанционного обучения, что особенно актуально в периоды ограничений на посещение физических лабораторий, таких как пандемия или другие чрезвычайные ситуации. Поэтому в данной работе разработана и показана виртуальная лаборатория по преподаванию химии. 3 наиболее эффективные зарубежные виртуальные лаборатории предусмотрены для целей сравнения. Представлены программы, необходимые для создания виртуальной лаборатории, и модель виртуальной лаборатории.

Annotation. In this article, a study of the creation of a virtual laboratory, one of the most relevant and in-demand topics at present, is conducted. Thanks to the development of digital technologies and the possibilities of virtual modeling, virtual laboratories are popular in teaching and research. Virtual chemical laboratories are used to create and simulate chemical reactions, study the physico-chemical properties of substances, conduct experiments with reagents, etc. – allows students to study chemistry in a safe environment, saves time and resources needed to conduct physical experiments, and allows for complex or impossible experiments. In addition, virtual laboratories can be used for distance learning, which is especially important during periods of restrictions on visiting physical laboratories, such as a pandemic or other emergencies. Therefore, in this paper, a virtual laboratory for teaching chemistry has been developed and shown. 3 the most effective foreign virtual laboratories are provided for comparison purposes. The programs necessary to create a virtual laboratory and a virtual laboratory model are presented.

Кіріспе. Қазіргі кезде жаратылыстану пәндерін қашықтан оқыту барысында теориялық білімді берумен қатар тәжірибелік, зертханалық жұмыстарды пайдаланудың маңызы артып келеді. Химия сабақтарындағы зертханалық және тәжірибелік жұмыстар оқушылардың танымдық белсенділіктерін арттырудың бір түрі болып табылады. Оқушылардың ойлауын ынталандырады, талқылауға әкеледі, әртүрлі шамаларды өлшеудің әдістемелерімен танысады, әртүрлі құралдардың жұмыстарын зерттейді, тәжірибелік мәліметтерді жинау және өңдеу технологияларын үйренеді, зертханалық жұмыстың нақты дағдыларын дамытады, қорытынды жасауға мәжбүр етеді. Виртуалды зертхана оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру, қазақтың ұлттық құндылықтарын

зертханалық дизайн үлгісінде насихаттау, инженерлік, өнертапқыштық және ғылыми өрісін кеңейту мақсатында жасалады. Сонымен қоса, негізгі мақсат – ауыл аймақтағы мектеп оқушыларына арналады. Мектепте реактивтердің, құрал-жабдықтардың жетіспеуінен және қауіп төндіретін немесе улы заттар түзетін заттар қорғану мақсатында жасалынып отырған жоба.

Химияны оқытудағы виртуалды зертхананың тиімділігі бағдарламалық қамтамасыз етудің сапасы, техникалық құралдардың қолжетімділігі, оқыту әдістемесі және студенттердің жеке ерекшеліктері сияқты көптеген факторларға байланысты болуы мүмкін. Жалпы алғанда, виртуалды зертхана химияны оқытуда көптеген артықшылықтар бере алады:

– Қауіпсіздік: виртуалды зертхана қауіпті химиялық заттармен жұмыс істеу қаупін болдырмайды. Бұл әсіресе химия зертханасында жұмыс істеу кезінде қауіпсіздік туралы білмейтін жаңадан келген студенттер үшін өте маңызды.

– Қол жетімділік: виртуалды зертхана кез-келген уақытта және әлемнің кез-келген нүктесінен компьютер мен интернетке қол жетімділік арқылы тиімді. Бұл студенттерге химияны сыныптан тыс уақытта да, өз бетінше де үйренуге мүмкіндік береді.

– Уақыт пен ресурстарды үнемдеу: виртуалды зертхана физикалық зертханалық жұмысты дайындау және жүргізу үшін әдетте қажет уақыт пен ресурстарды үнемдейді. Бұл әсіресе зертханаларға кіру мүмкіндігі шектеулі мектептер мен университеттер үшін маңызды болуы мүмкін.

– Интерактивтілік және кері байланыс: виртуалды зертхана оқушыларға жұмыс нәтижелері туралы жедел кері байланыс бере алады, бұл оларға материалды жақсы түсінуге және қателерді түзетуге көмектеседі. Сонымен қатар, виртуалды зертхана студенттерге химия ұғымдарын жақсырақ елестетуге көмектесетін анимациялар сияқты интерактивті мүмкіндіктерді ұсына алады. Жалпы, виртуалды зертхана химияны оқытуда өте пайдалы құрал бола алады, әсіресе оны қолдану дәстүрлі физикалық экспериментпен біріктірілсе. Бұл оқушыларға химия теориясы мен практикасын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді [1, 11-103].

3 тиімді танымал шетелдік виртуалды зертханалар:

OLabs (lline Labs) – студенттер мен мұғалімдерге химияны қоса алғанда, әртүрлі ғылыми пәндер бойынша виртуалды зертханаларға қол жеткізуге мүмкіндік беретін онлайн платформа. Бұл платформаны Үндістандағы Ұлттық білім туралы ақпарат орталығы (NICE) құрды және оны пайдалану тегін. OLabs виртуалды зертханаларға бастауыш мектептен бастап университет деңгейіне дейінгі әр түрлі деңгейдегі 180-нен астам химия эксперименттері арқылы қол жеткізуге мүмкіндік береді. Oebs платформасындағы виртуалды зертханалар нақты зертханаларға еліктейді және студенттер эксперименттер жүргізе алады,

химиялық реакциялар мен процестерді зерттей алады, нәтижелерді бақылай алады және деректерді талдай алады [2, 79-84]..

NoBook – бұл Қытайда 2013 жылы іске қосылған жоба. Бұл биология, химия және физика сияқты өмір туралы ғылымдарды оқыту үшін қолданылатын виртуалды зертхана. Бұл виртуалды зертхана студенттерге виртуалды құралдар мен құрылғыларды қолдана отырып, әртүрлі эксперименттер мен бақылаулар жүргізуге мүмкіндік береді. Ең басты ерекшелігі – оқушы немесе мұғалім өзінің зертханалық жұмысын бағдарламаға еңгізе алады.

PhET (Physics Education Technology) – Колорадо-Боулдер университетінде құрылған жоба, ол физика, химия, биология және басқа да ғылыми пәндер бойынша 150-ден астам интерактивті модельдеу мен виртуалды зертханаларды ұсынады. Бұл модельдеу және зертханалар мұғалімдер мен студенттерге ғылымның әртүрлі тұжырымдамаларын елестетуге және түсінуге көмектесуге арналған. PhET HTML5, JavaScript және Flash сияқты заманауи технологиялар мен платформаларды қолдана отырып жасалған және көптеген тілдерде, соның ішінде ағылшын, испан, қытай, жапон, неміс, француз және басқалар.

Тәжірибелік бөлім және нәтижелерді талдау. Ең алдымен виртуалды зертхана жасайтын бағдармаларды қарастырып өтсек.

Unity-виртуалды зертхананы құру үшін пайдалануға болатын танымал ойын және виртуалды шындық қозғалтқышы.

Blender-бұл ғылыми жабдықтың виртуалды модельдерін жасау үшін пайдалануға болатын ақысыз 3D модельдеу бағдарламасы.

LabVIEW-эксперименттерді автоматтандыру және ғылыми жабдықты бақылау үшін қолданылатын бағдарлама.

Blender атты бағдарламамен программисттің көмегімен жасаған болатынмын. (1-сурет)

1-сурет. Зертхана жасау процесі.

Жалпы виртуалды зертхананың үлгісіне, бейнесіне назар аударатын болсақ.

2-сурет

2-суретте сыныптарға бөлінген бет ашылатын болады. Әр сыныпта өтетін химиялық зертханалардың жұмыстары шығады. Зертхананы таңдау арқылы жұмысты жасайтын болады.

3-сурет

Мысалы ретінде Термохимия тақырыбына байланысты зертханалық жұмысты алайық. Бұл бетте жұмыстың мақсаты, теория яғни қысқаша анықтама беріледі. (3-сурет)

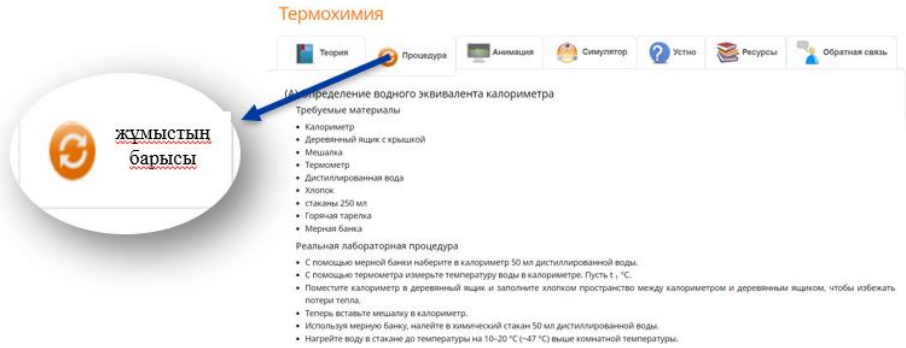

4-сурет

Екінші бетте жұмыстың барысы көрсетілетін болады. Керекті құрал-жабдықтар, реактивтердің түрлері жазылады. (4-сурет)

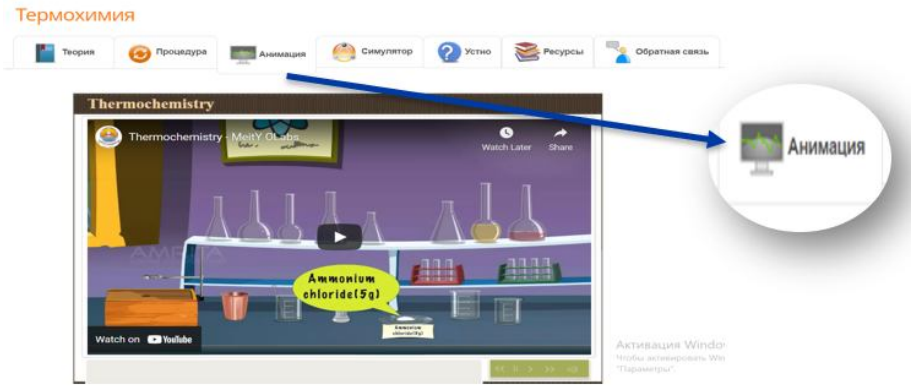

5-сурет

Анимация бетінде жұмыстың жасалуы жолының бейнетаспасы шығады. Оқушы жұмысты бастамас бұрын бейнетаспаны көріп, ережелермен танысып, жұмыстың жасалуы процесіне көз жүгіртеді. (5-сурет)

6-сурет

Симулятор бетіне көшкен кезде оқушы өзінің жұмысын жасауға кірісетін болады. Кезеңдерге бөлініп жасалады. Яғни, сол жақ шетіндегі сандарды баса отырып, жұмысты жасайды. (6-сурет)

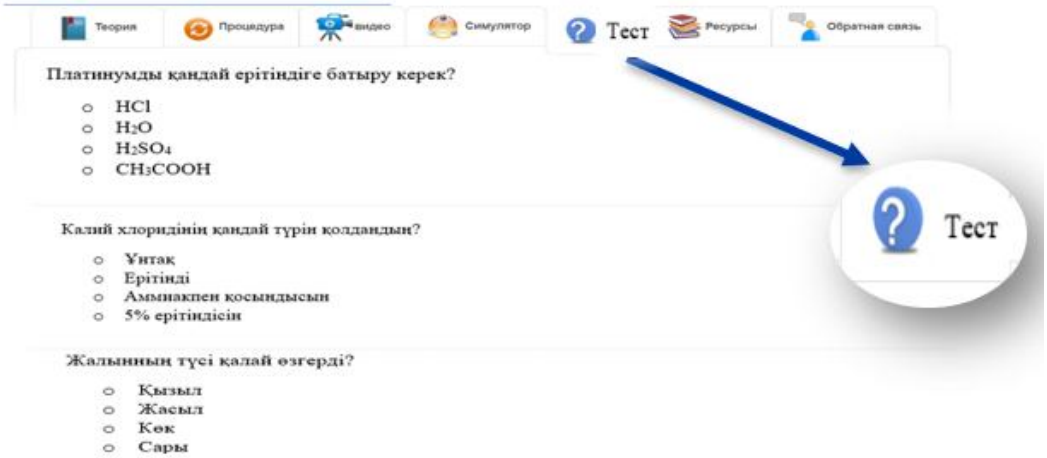

7-сурет

Оқушыдан кері байланыс алу мақсатында жасалынған зертханалық жұмысқа байланысты тест сұрақтары берілетін болады. Мұғалім сол арқылы оқушыны бағалай алады. (7-сурет)

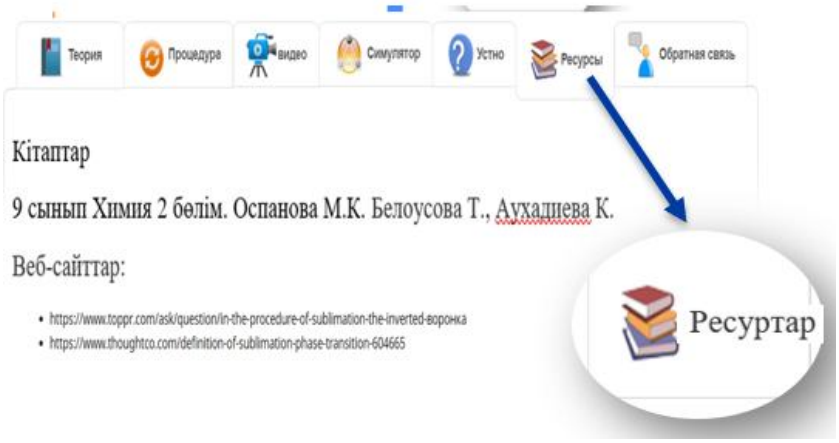

8-сурет

Ресурстар бетінде оқушыларға арналған қосымша деректер, кітаптар бейне-сілтемелер берілетін болады. Оқушының белгілі уақыт өткеннен кейін осы ресуртар арқылы қайталауы үшін арналған.

Қорытынды. Біздің көзқарасымызша, химия сабақтарының белсенді және интерактивті нысандары қазіргі заманғы жабдықтардағы нақты тәжірибелерді де, химиялық процестерді оңтайлы, ғылыми негізделген пропорцияда зерттеу бойынша виртуалды зертханалық жұмыстарды қамтуы керек, бұл химия пәнінің құрылымы мен әдістемесін динамикалық түрде дамытатн болады. Химияны виртуалды оқыту ғылымның, техниканың және таным әдістерінің ең заманауи жетістіктеріне негізделген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Белохвостов А.А., Аршанский Е.Я. Химияны оқытудың электронды құралдары, әзірлеу және қолдану әдісі. – Минск: Аверсев, 2012 .- 206 б.

2. Гавронская Ю.Ю., Алексеев В.В. Физикалық химияны интерактивті оқытудағы виртуалды зертханалық жұмыстар // Ресей мемлекеттік педагогикалық университетінің хабаршысы. А.И. Герцен. – 2014. – No 168. – Б.79–84.

3. ГОСТ 15971–90. Ақпаратты өңдеу жүйелері. Терминдер мен анықтамалар. – ГОСТ 15971-84 орнына; енгізілді 01.01.1992 ж. – М.: Стандарттар баспасы, 1991. – 12 б.

4. Морозов М.Н. Виртуалды химиялық зертхананы әзірлеу мектептегі білім // Білім беру технологияларыжәне қоғам. – 2004. –Т 7, No 3. – С 155-164.

5. Пак М.С. Химияны оқытудың теориясы мен әдістемесі: университеттерге арналған оқу құралы. – СПб.: Ресей мемлекеттік педагогикалық университетінің баспасы им. А.И. Герцен, 2015. – 306 б.

А.С. Джигитова
Павлодар облысы, Екібастұз қаласы С. Торайғыров атындағы №22 гимназия мектебінің 9 в сынып оқушысы
И.А. Джемпеисова
ғылыми жетекші, Павлодар облысы, Екібастұз қаласы С. Торайғыров атындағы №22 гимназия мектебінің химия пәні мұғалімі

ЕКІБАСТҰЗ-СҮТ СҮТ ӨҢДЕУ ЖӨНІНДЕГІ КӘСІПОРНЫНЫҢ АҒЫНДЫ СУЛАРЫН ТАБИҒИ АЛЮМОСИЛИКАТТАРДЫ ПАЙДАЛАНЫП ТАЗАРТУ

Аннотация. Бұл мақалада сүт зауытының ағынды суларын органикалық ластаушы заттардан тазарту мәселесі қарастырылады. Жұмыстың мақсаты-өзен жағалауындағы сүт өнеркәсібінің ағынды суларын зерттеу. Мақалада кәсіпорынға ластану көзі ретінде баға беріледі, сүт өнеркәсібінің ағынды суларын тазартудың әртүрлі тәсілдері және автордың өз тұжырымдары сипатталған.
Түйінді сөздер: сүт өндірісі, ағынды су, органикалық заттар.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема очистка сточных вод молочного предприятия от органических загрязнителей. Целью работы является исследование сточных вод молочной промышленности у побережья реки. В статье дается оценка предприятию как источника загрязнения, описываются различные способы очистки сточных вод молочной промышленности и собственные выводы автора.
Ключевые слова: молочное производство, сточные воды, оршанические вещества.

Annotation. This article discusses the problem of wastewater treatment of dairy enterprises from organic pollutants. The purpose of the work is to study the wastewater of the dairy industry near the river coast. The article assesses the enterprise as a source of pollution, describes various methods of wastewater treatment in the dairy industry and the author's own conclusions.
Keywords: dairy production, waste water, organic substances.

Ауаның, судың тазалығы және табиғатты сақтау XXI ғасырдың ең басты мәселелерінің бірі болып саналады. Әсіресе ірі қалалар мен өндіріс орындарындағы зауыттардың, жылу электр станциялардың, автокөліктердің шығындары қазіргі заманғы аса қауіпті заттар қатарына жатады. Барлық осы залалдардың адам өміріне қауіп туғызуына химия ғылымын алға ұстайды. Осындай пікірлердің болуы негізсіз емес.

Қазақстан Республикасының тұрақты дамуын қамтамасыз ететін басты бағыттарының бірі-ұлттар денсаулығы мен өмір сүру жағдайларын құру үшін табиғатты сақтауға негізделген. «Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау және сақтау туралы» мәліметтеріне сүйенсек, жыл сайын мыңдаған тонна ластанған су Қазақстан өзендерін ластайды. Ағынды суларды тазалау ауыз судың сапасына тікелей әсер ете отырып, жалпы биосфераның экологиялық жағдайын анықтайды.

Павлодар облысы, Екібастұз қаласының жер беті сулары үнемі түрлі органикалық және бейорганикалық қосылыстармен ластанады. Жалпы ластану деңгейі жоғары екендігін ескерсек, шағын кәсіпорындардан келген ластану жер беті суының табиғи құрамнан елеулі ауытқуына әкеліп соғады, ол өз алдына су артерияларының экологиялық жағдайына әсерін тигізеді.

«Екібастұз-сүт» ЖШС ірімшік пен сары май өндірісімен айналысады, кез келген өндіріс сияқты ол жер беті және жер асты суларын ластау көзі болып табылады. Комбинат шығаратын өнеркәсіптік ағынды сулар құрамында гидросфера жағдайына тікелей әсер ететін бірқатар ластаушы заттар бар. Осы кәсіпорынның ағынды суларын талдау деректері бойынша су құрамындағы органикалық ластаушы заттар шоғыры рұқсат етілгеннен артық болып шықты.

Сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының ағынды суларының құрамындағы органикалық қосылыстар биохимиялық тотығу кезінде оттегін қарқынды түрде сорып алады, соның нәтижесінде су қоймаларының флорасы мен фаунасы қырылады. Сонымен бірге, көмірсу мен органикалық қышқылдар су қоймаларында малдың қауіпті ауруларын тудыратын саңырауқұлақтардың көбеюіне септігін тигізеді. Сондықтан жер беті көздеріне шығарар алдында мұндай ағындыны міндетті түрде тазалау қажет етіледі.

Әдетте, сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының ағындысын тазалау ірі дисперсті бөлшектерді механикалық жоюмен шектеледі, сонда еріген немесе ұсақ дисперсті заттар суда қалады және осы ағындыны төккенде жер беті көздерін біршама ластайды, сондықтан осындай ағындыларды тиімді, әрі қол жетімді тазалау тәсілдерін әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Облыстың жер асты сулары пайдаланылатын қалалардың бірі-Екібастұз. Іс жүзінде пайдаланылатын 90 пайызы жер асты немесе артезия құдықтарының суы. Соңғы жылдары бұл қаланың экологиялық жағдайының күрт төмендеуі байқалады. Сонымен қатар қала тұрғындарының үнемі өсуінде, бұл әрине судың сапасын тексеруді қажет етеді. Табиғаттың тамаша туындыларының ең қарапайымы да, ең күрделісі де су. Өйткені миллиардтаған жылдар бойы ағып жатқан су тау мен тасты бұзып, топырақ қыртысын тегістеп, жер бетін алуан өзгеріске ұшыратып, жер шарымыздың келбетін осы күнгі қалыпқа келтірген. Тіршіліктің өзі де суда пайда болып, суда дамиды. Ғылым тілімен айтсақ, су мен тіршілік бірігіп, жер бетінде органикалық және бейорганикалық алуан түрлі заттарды тудырады. Міне, осыдан да су мен тіршілік егіз дейміз. Бидай дәні ылғал болмаса, жылдар бойы жер қойнында селт етпей жата береді. Ал су тамшысы оған «жан» бітіріп, ол өсе бастайды. Тіршілік судан басталады. Сусыз жер-өлі жер.

Қоршаған ортаның өзгеруіне байланысты адам денсаулығын сақтау үшін, жоғарыда айтылғандардың барлығы бұл мәселенің актуалдығын көрсетіп, ауыз суының экологиялық сапасын зерттеуді қажет етеді.

Сондықтан «Екібастұз-сүт» ЖШС мен оның бөлімшесі Солнечный кенті сүт комбинатының ағынды суларын тазалау тәсілдерін зерттеу және әзірлеу керек. Қойылған мақсатқа жету үшін жұмыста келесі міндеттер шешілді. Олар кәсіпорынды су объектілерін ластау көзі ретінде бағалау, сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының ағынды суларын тазалаудың түрлі тәсілдерін бағалау, ағынды суларды тазалау тәсілін таңдау, ағынды суларды органикалық қосылыстардан тазарту кезіндегі бентонитті балшықтың шығынын анықтау т.с.с.

«Екібастұз-сүт» ЖШС Екібастұз қаласында орналасқан және ірімшік пен сары май өндірумен айналысады.

Кәсіпорын аумағында сүтті құю және ірімшік өндірудің автоматтандырылған желісін пайдаланумен сүт өңдеуге арналған өндіріс корпусы бар. Сүтті өңдеудің жалпы көлемі тәулігіне 5037 литрді құрайды.

Суды пайдалану 6764 л/м^3, соның ішінде өндірістік қажеттілікке 6087 л/м^3, шаруашылық-тұрмыстық қажеттілікке 677 л/м^3. Су тарту 6764 л/м^3, соның ішінде: нормативті таза ағынды сулар 5496 жыл/м^3, өнеркәсіптік ағынды сулар 1141,2 л/м^3, шаруашылық-тұрмыстық ағынды сулар 677 л/м^3.

Кәсіпорынды сумен қамту көзі – сумен қайтара қамсыздандыру жүйесі мен кәсіпорын алаңының оңтүстік-батыс жағындағы шекарасынан 50 м және өндірістік корпустан 200 м жерде орналасқан технологиялық су ұңғымасы. Су ерітінді дайындау, жабдықтарды жуу мен жабдықтарды салқындату үшін пайдаланылады.

Ірімшік шығару және май жасау өндірісінің ағынды сулары жүзінді және еріген органикалық заттармен (сүт, май, сарсу, ірімшік түйіршіктері, казеин) айрықша ластанған. Белок тез шіриді де жағымсыз иіс шығарады.

Осылайша, жер беті және жер асты суларын сүт өнеркәсібі кәсіпорнының ағынды суларымен қоршаған ортаға келіп түсетін органикалық құрам бөлшектермен ластаудың алдын алу үшін осы ағынды тазалаудың жаңа тиімді және қымбат емес тәсілдерін әзірлеу.

Эксперимент барысында қолданған әдістер мен тәсілдер арқылы тазарту үрдісін бақылау ағынды судың сіңіргішпен өңдегенге дейінгі және одан кейінгі тотығуын анықтау нәтижесі бойынша жүзеге асырылды. Бақылау көрсеткіші ретінде ОХП (оттегіні химиялық пайдалану – талданатын судың белгілі көлеміндегі органикалық заттарды тотықтыруға жұмсалатын күшті тотықтырғыш мөлшері) алынды. Тотықтырғыш ретінде калий перманганаты пайдаланылды. Перманганаттық тотығуды Кубель бойынша анықтау әдісін қолдандық. [8].

Кубель бойынша тотығуды мг O_2/л мына формула арқылы есептейді:

$$x = \frac{(a-b)*k*8*1000}{V} = \frac{(a-b)*k*80}{V},$$

Өнеркәсіптің ағын суларды тазалаудың алтернативті әдісі ретінде арзан табиғи материал– жергілікті жердің алюмосиликаттарын (бентонит балшықтарын) қолдандық. Таған кен орынының бентонит сазының көмегімен адсорбциялық тазалау әдісін ұсынылады. Кубель әдістемесі бойынша тотығуды анықтап тазарту деңгейін

$$\alpha = \frac{\Delta C}{C} \cdot 100\%$$

Ал адсорбция мен сіңіргішінің сыйымдылығы мына формуламен $A = \frac{\Delta C * V}{1000 * m}$ есептеледі.

Эксперимент нәтижесі таған кен орнының бентонит балшықтарының қасиеттері оларды сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының ағынды суларын тазалауға пайдалану мүмкін екендігі туралы қорытынды шығаруға мүмкіндік береді. [7]

Қазақстан Республикасының негізгі экологиялық проблемаларына су ресурстарының экологиялық жағдайы, жер беті суларының улы заттармен ластану мен су нысандарының табиғи жағдайының бұзылуы жатады.

Осы проблемалардың ерекше шиеленіскен экологиялық қолайсыз аймаққа Павлодар облысы, Екібастұз қаласы да кіреді. Павлодар облысының су ресурстары өнеркәсіптік кәсіпорындардың улы компонент-термен ластануы бойынша ерекше орын алады. Су ресурстарының мұндай жағдайы ағын суларды тазартудың жаңа тиімді әдістерін өңдеуді қажет етеді. Сондықтан өнеркәсіптік ағын суларды тазалаудың алтернативті әдісі ретінде арзан табиғи материал – жергілікті жердің алюмосиликаттары Таған кен орынының бентонит сазының көмегімен адсорбциялық тазалау әдісі болып табылады.

Ғылыми зерттеудің негізгі нәтижелері (ғылыми, практикалық): Павлодар облысының табиғи алюмосиликаттарының аптау көрсеткіштерін анықтау, ағындыны органикалық қосылыстардан тазарту деңгейін анықтау жүргізілді.

Жұмыс жер беті суларын ластау проблемасын зерттеуге және өнеркәсіптік кәсіпорындардың ластаушы-кәсіпорындары көп шоғырланған аймақтардағы су бассейндерінің жағдайына зиянды әсерін төмендету үшін ағындыны тазалау түрін әзірлеуге арналған.

Сүт өңдеу кәсіпорындарында суды пайдалану және су тартуға талдау жасалған, ірімшік және сары май алғанда жер беті суларының органикалық қосылыстармен ластану көздері анықталады, органикалық ластаушылары бар ағынды суларды тазалаудың түрлі тәсілдері қарастырылады.

Зертхана жағдайында модельдік ертінділерге ағынды суларды органикалық қосылыстардан тазалау шарттарын анықтау бойынша зерттеу жүргізілді. Ағынды суларды алюмосиликаттардан табиғи сорбенттер-

мен тазалаудан кейін, алынған нәтижелер «Екібастұз-сүт» ЖШС мен оның бөлімшелеріндегі коммуналдық канализация жүйелерін қанағаттандырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Адрышев А.К., Струнникова Н.А., Даумова Г.К.. Перспективы промышленного использования природных материалов для очистки сточных вод // Вестник ВКГТУ, №2, Сентябрь, Усть-Каменогорск Голубев И.Р., Новиков Ю.В. Окружающая среда и ее охрана. – М.: Просвещение, 1985. – 191 с.

2. Гарин В.М., Кленова И.А., Колесников В.И. Экология для технических вузов. – Ростов-на- Дону. Феникс. 2001. – 384 с.

3. Калабина М.М. Санитарная охрана водоемов от загрязнений промышленными сточными водами. – М.: 1954.

4. Кельцев Н.В. Основы адсорбционной техники. – М., Химия, 1976. – 512 с.

5. Когановский А.М., Кульский Л.А., Сотникова Е.В. Очистка промышленных сточных вод. – К.: Техника, 1974.

6. Лурье А. Унифицированные методы анализа вод. – М.: Химия, 1980. – С. 268.

7. Отчет о результатах геологоразведочных работ, проведенных в 1995–1998 годах на Таганском участке месторождения бентонитовых глин в Северо-Казахстанской области Республики Казахстан и возврате лицензионной территории.

8. Проскуряков В.А., Шмидт Л.И. Очистка сточных вод в химической промышленности. – М.: Химия, 1977.

9. Подосенова Е.В. Технические средства защиты окружающей среды. – Машиностроение. 1980. – 144 с.

10. Сапаргалиев Е.М. Тагансорбент-уникальный лекарственный препарат на основе бентонитовых глин Северо-Казахстана

11. Түсіпжанова А.Қ., Идришева Ж.Қ., Струнникова Н.А. Табиғи бентонит сазымен ағынды суларды және сүт қалдықтарынан сорбция әдісімен тазалау / Студент и наука: взгляд в будущее: сборник материалов VI-й ежегодной Республиканской научной студенческой конференции: Алматы. 2006. 416-417 б.

Д.Д. Орлов
студент «НАО Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан» Высший колледж им. М.Канапьянова, г.Павлодар
А.Е. Каримжанова
научный руководитель, магистр педагогических наук, г.Павлодар

КОНЦЕПЦИЯ РАЗРАБОТКИ ТЕСТОВЫХ ЗАДАНИЙ НА ОСНОВЕ СТРУКТУРЫ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы разработки тестовых заданий и их спецификации, предназначенных для контроля и оценки учебных достижении учащихся по предмету «Химия» в 10 классе. Содержание тестовых заданий спроектировано согласно структуре содержания образования (Лернер И.Я, Скаткин М.Н., Краевский В.В.). Тест состоит из заданий, включающих все четыре компонента содержания данной темы: теоретические и фактические знания, умения (предметные, общеучебные), опыт творческой деятельности, общественные отношение.

Ключевые слова: образование, компоненты, содержания, контроль, оценка, достижения, тест, спецификация.

Аннотация. Осы мақалада «Химия» пәні бойынша 10 сынып оқушыларының оқу жетістіктерін бақылауға және бағалауға арналған тест тапсырмаларын әзірлеу және олардың ерекшеліктері қарастырылған. Тест тапсырмаларының мазмұны білім беру мазмұнының құрылымына сәйкес жасалған (Лернер И.Я., Скаткин М.Н., Краевский В.В.). Тест осы тақырып мазмұнының барлық төрт компонентін қамтитын тапсырмалардан тұрады: теориялық және нақты білім, дағдылар (пәндік, жалпы білім беру), шығармашылық қызмет тәжірибесі, қоғамдық қатынастар.

Түйінді сөздер: білім, компоненттер, мазмұн, бақылау, бағалау, жетістіктер, тест, спецификация.

Annotation. The article deals with the development of test tasks and their specifications, designed to monitor and evaluate the educational achievements of students in the subject «Chemistry» in the 10th grade register, the content of test tasks is designed according to the structure of the content of education (Lerner I.Ya, Skatkin M.N., Kraevsky V.V.). The test consists of tasks that include all four components of the content of this topic: theoretical and factual knowledge, skills (subject, general academic), experience of creative activity, social attitudes.

Keywords: education, components, contents, control, assessment, achievements, test, specification.

В настоящее время в сфере образования, широко развивается новая система контроля и оценки учебных достижений учащихся, ориентированная на широкое использование педагогических тестов. Актуальность и важность развития тестовых методов определяются их технологическими возможностями, позволяющими получить объективную информацию о качестве подготовки обучающихся.

Тесты являются специализированными методами психодиагностического исследования, применяя которые можно точную количественную и качественную характеристику изучаемого объекта.

Разработку тестовых заданий мы осуществляли на основе концепции Лернера И.Я, Скаткина М.Н., Краевского В.В., согласно которой структура содержания образования включает знания о природе, обществе, технике, человеке, способах деятельности; опыт осуществления известных способов деятельности, воплощающихся вместе со знаниями в умениях и навыках личности; опыт творческой деятельности, воплощенный в особых интеллектуальных процедурах, не поддающихся описанию в виде алгоритмов; опыт эмоционально-ценностного отношения к действительности, воплощенный в совокупности ценностей, играющих мотивационную роль в поведении и определяющих выбор способов организации жизнедеятельности в целом и отдельных видов деятельности в частности [1-3].

Опираясь на выше названную концепцию, тест должен состоят из заданий, включающих все четыре компонента содержания данной темы: теоретические и фактические знания, умения (предметные, общеучебные), опыт творческой деятельности, общественные отношение.

Для разработки тестовых заданий, включающих знания, способы деятельности, творческие умения, отношения, нами был выбран предмет «Химия» для 10-го класса глава «Периодический закон и периодическая система химических элементов».

Спецификация теста

1. Название теста: Периодический закон и периодическая система химических элементов

2. Цель разработки: Работа предназначена для проведения процедуры определения уровня усвоения учащимися 10 класса предметного содержания курса химии и облегчения проверки знаний.

3. Задача: Выявить по теме «Периодический закон и периодическая система химических элементов» уровень овладения учащимися элементами содержания программного материала, а также элементы вызывающие наибольшие затруднения.

Главными параметрами тестов должны быть надежность (устойчивость результатов теста, получаемых при его применении) и валидность (пригодность теста, т.е. способность качественно измерять то, для чего он создан по замыслу авторов).

4. Содержание теста: Тесты проводятся по теме «Периодический закон и периодическая система химических элементов» 10 касса. В соответствии с темой были составлены тесты. Опираясь на структуру содержания образования, нами была предпринята попытка разработать систему тестовых заданий по химии 10 класса.

I. Знания: понятие, идеи, постулаты, теории, закономерности, правила, фактические знания

1) Установите соотношение:

1) Период	а) ряд горизонтально расположенных химических элементов.
2) Группа	б) вертикальный ряд химических элементов в периодической таблице.
3) Радиус атома	в) называют расстояние между атомным ядром и самой дальней электронной орбиталью.
4) Длина связи	г) расстояние между атомами химически связанных элементов.
5) Валентность	д) мера «соединительной способности» химического элемента, равная числу индивидуальных химических связей, которые может образовать один атом.

2) Металлические свойства элементов возрастают в ряду

а) Al, Mg, Ca, K

б) Ba, Li, Cs, Mg

в) Li, Cs, Mg, Ba

г) Na, Mg, Li, Al

3) В ряду элементов Li → Na → K → Rb

а) увеличивается число электронных слоёв

б) убывает атомный радиус

в) ослабевают металлические свойства

г) уменьшается число протонов в атомном ядре

4) Какой год считают датой создания периодической системы химических элементов?

а) 1869

б) 1845

в) 1858

г) 1888

5) Наибольшее число валентных электронов у элемента

а) сера

б) фтор

в) водород

г) натрий

II. Предметные, общеучебные: умение, анализ

6) Элемент находится во II группе периодической системы химических элементов Д.И. Менделеева. 3,01*1023 молекул его гидроксида имеют массу 29 граммов. Назовите элемент, укажите электронную формулу его атома.

а) Mg -$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^0 3d^0$

б) Se – $1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6 4s^2 3d^{10} 4p^4 4d^0 4f^0$

в) Na – $1s^2\ 2s^2\ 2p^6\ 3s^1$

г) Si- $1s^2\ 2s^2\ 2p^6\ 3s^2\ 3p^2$

7) Элемент образует летучее водородное соединение RH. Формула его высшего оксида:

а) R_2O_7

б) RO_2

в) R_2O_5

г) RO_3

III. Опыт творческой деятельности: умение видеть проблему

8) Если растворить в данном объеме воды, например, соль при комнатной температуре, то раствориться может только определенное количество, сколько бы мы не перемешивали раствор с остатком нерастворившейся соли, больше соли не растворится. В этом случае говорят, что раствор насыщен этой солью при данной температуре.

Какой образуется раствор, если же при этой температуре в данном объеме воды растворить немного меньшее количество соли?

а) ненасыщенный;

б) насыщенный;

в) пересыщенный.

IV. Общественные отношения: этические

9) Этот гениальный химик родился в Тобольске. В его биографии есть примечательный факт: в 1887 году на аэростате он поднялся выше облаков наблюдать солнечное затмение, а приземлился в другой губернии. Суеверные люди подумали, что это снизошёл на Землю Всевышний.

а) Д.И. Менделеев

б) М.В. Ломоносова

в) А.М. Бутлеров

г) С.В. Лебедев

Тест содержит все необходимые элементы, согласно структуре содержания программного материала:

– знания – 5 заданий (понятия; идеи, постулаты; теории; закономерности; правила; фактические знания);

– способы деятельности – 2 задания (предметные; общеучебные);

– творческие умения – 1 задание (умение видеть проблему);

– отношения – 1 задание (этические).

5. Характеристика содержания заданий.

Основные правила использования тестирования по химии:

– правильность подбора заданий теста в зависимости от цели тестирования;

– предварительный инструктаж учащихся;

– четкие формулировки заданий;

– в одно задание можно включить несколько понятий, терминов, формул;

– соблюдение однозначности в ответе.

6. Среднее время выполнения заданий.

Оптимальное время выполнения тестового задания – 2 минуты.

9. Оценка выполнения отдельных заданий и всей работы

За каждый правильный ответ присуждаются баллы (см. табл. 1), в остальных случаях – 0 баллов.

Шкала оценок. Если оценка выставляется в форме зачет/незачет, то зачет ставится при выполнении 50% заданий. Такая форма оценки используется, если тест содержит упражнения на распознавание. Если тест оценивается по пятибалльной системе, то стандартные критерии оценок таковы: 90-100% – оценка «5»; 70-89% – оценка «4»; 50-69% – оценка «3»; ниже 50% – оценка «2». В тоже время, учитель может сам установить критерии оценки в зависимости от класса (см. табл.2).

Таблица 1. Начисление баллов за каждое выполненное задание

Компоненты содержания теста	Знания					Умения		Опыт творческой деятельности	Отношения
№ заданий	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Баллы	1	1	1	1	1	2	2	4	2

Таблица 2. Оценивание в баллах за выполненное задание

Баллы	**%**	**Оценка**
13–15	90–100	5
9–12	70–89	4
5–8	50–69	3
0–4	0–49	2

9 заданий – 15 балл – 100%

Разработанные тесты на основе концепции И.Я. Лернера, М.Н. Скаткина, В.В. Краевского о структуре содержания образования позволят охватить весь комплекс структурных компонентов программного материала и дать более полную картину о качестве учебных достижений учащихся.

Список использованных источников

1. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.

2. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. – 2-е изд. – М.: Педагогика, 1984. – 96 с.

3. Краевский В.В. Общие основы педагогики: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М. Издательский центр «Академия», 2003. – 256 с.

4. Учебные программы уровня основного среднего образования по обновленному содержанию Приказ и.о. Министра образования и науки Республики Казахстан от 25 октября 2017 года №545.

И.Д. Есмагамбетов, магистрант, г. Павлодар
С.Ж. Кабиева
научный руководитель, к.б.н., ассоциированный профессор, г. Павлодар
Г.Е. Асылбекова, к.б.н., доцент, г. Павлодар
Б.Б. Габдулхаева, к.б.н., ассоциированный профессор, г. Павлодар
А.С. Кудабай, магистрант, г. Павлодар

РЕЗУЛЬТАТЫ ВЫПОЛЕНЕНИЯ ЗАДАНИИ ПО ТЕМЕ «РОЛЬ ГОРМОНОВ В ОБМЕНЕ ВЕЩЕСТВ, РОСТЕ И РАЗВИТИИ ОРГАНИЗМА» В 8 КЛАССАХ

Аннотация. Статья посвящена результатам выполнения задании по теме «Роль гормонов в обмене веществ, росте и развитии организма» в 8 классах. Эффективность данного урока определялась результатами выполненных учащимися критериев оценивания по данной теме в двух параллельных классах.
Ключевые слова: гормоны, рост и развитие, микседема

Аннотация. Мақала 8 сыныпта «Ағзаның зат алмасуындағы, өсуі мен дамуындағы гормондардың рөлі» тақырыбына берілген тапсырманың нәтижелеріне арналған. Бұл сабақтың тиімділігі екі параллель сабақта осы тақырып бойынша оқушылардың орындаған бағалау критерийлерінің нәтижесімен анықталды.
Түйінді сөздер: гормондар, өсу және даму, микседема

Annotation. The article is devoted to the results of the assignment on the topic «The role of hormones in the metabolism, growth and development of the body» in 8 classes. The effectiveness of this lesson was determined by the results of the assessment criteria fulfilled by the students on this topic in two parallel classes.
Keywords: hormones, growth and development, myxedema

Введение. В рамках обновленного содержания образования современная школа должна формировать у учащихся навыки критического мышления, что включает в себя умение работать с источниками.

В школьной программе тема: «Гормоны» наиболее сложная тема, и она требует дополнительных усилий со стороны школьников. Поэтому им необходима более доступная дополнительная информация по этой теме. Тема гормоны живых организмов очень обширная тема, в которую вовлечено множество гормонов всех живых организмов, и учащимся необходимо знать роль гормонов в жизненно важных процессах нашего организма – все физиологические процессы, такие как гомеостаз, контроль процесса обмена веществ, рост, развитие, размножение, обеспечение адаптации организма возможны благодаря гормонам и процессам, опосредованным их действием.

Материал и методика исследований Урок биологии проводился в СОШ № 6 города Павлодара в 2022–2023 учебном году. Объект исследования: процесс обучения биологии. Предмет исследования: выполнения задании по теме «Роль гормонов в обмене веществ, росте и развитии организма» на уроке биологии в средней школе. Была выбрана параллель 8 класса и определен один контрольный класс 8 «А» (25 учеников), другой – экспериментальный 8 «Б» (25 учеников), в которых проводились занятия биологии согласно тематическому плану.

На доске школьникам были представлены ход урока, цели и задачи урока, а также критерии оценивания выполненных заданий (Таблица №1)

Таблица №1. Критерии оценивания

Критерии оценивания	**Баллы**
Правильно выполнены все пять заданий	25
Правильно выполнены 4 задания	20
Правильно выполнены 3 задания	15
Правильно выполнено 2 задания	10
Правильно выполнено 1 задание	5
Все пункты задания выполнены неверно или отсутствуют	0
Максимальный балл	25

Эти критерия оценивания использовались для темы: «Роль гормонов в обмене веществ, росте и развитии организма»

Ход урока: Роль гормонов в обмене веществ, росте и развитии организма.

Цель урока: изучить роль гормонов в обмене веществ, росте и развитии организма.

Задачи:

1) определить значение в организме человека: гипофиза, щитовидной железы, надпочечников, поджелудочной железы%

2) познакомиться с заболеваниями, которые возникают при нарушении функций желез внутренней секреции.

Задание №1. Перед школьниками готовая таблица №2, по которой они должны сверить свои результаты заполнения и исправить недочеты. Сделайте выводы по задачам – значение в организме человека:

а) гипофиза – рост и развитие;

б) щитовидной железы – регуляция обмена веществ;

в) надпочечников – мобилизация организма в стрессовых ситуациях;

г) поджелудочной железы – регуляция углеводного обмена.

Заболевания, которые возникают при нарушении функций желез внутренней секреции: *микседема, кретинизм, акромегалия, базедова болезнь, бронзовая болезнь, сахарный диабет, карликовость, гигантизм*.

Задание №2. Решение проблемы. Ставим диагноз маленьким людям (карликовость – гипофункция гипофиза).

Задание №3. По фотографии поставить диагноз (карликовость, базедова болезнь, акромегалия, микседема, гигантизм).

1

2

3

4

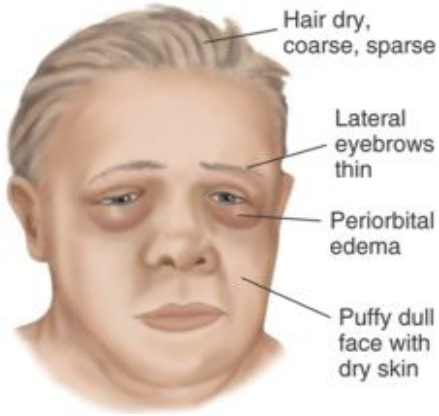

5

1 _____
2 _____
3 _____
4 _____
5 _____

Задание №4. По названию гормона определи железу секреции, выделяющую его:

гормон роста _____
инсулин _____
тироксин _____
адреналин _____

Задание № 5. Выбрать верные суждения:

1. Инсулин – гормон, вырабатываемый поджелудочной железой.
2. Гипофиз – железа внутренней секреции.
3. Гуморальная регуляция осуществляется с помощью гормонов.

Результаты исследования и их обсуждение

В таблице №2 даны показатели результатов критериев оценивания контрольного (25 человек) и экспериментального (25 человек) классов.

Таблица №2. Показатели результатов критериев оценивания контрольного и экспериментального классов.

Критерии оценивания	**Максимальные баллы**	**Контрольный класс (25 человек)**	**%**	**Общее количество баллов**	**Экспериментальный класс (25 человек)**	**%**	**Общее количество баллов**
Все пункты задания выполнены неверно или отсутствуют	0	–	0		–	0	
Правильно выполнено 1 задание	5	4	16	20	1	4	10
Правильно выполнено 2 задания	10	9	36	90	9	36	90
Правильно выполнены 3 задания	15	7	28	105	7	28	105
Правильно выполнены 4 задания	20	4	16	80	5	20	100
Правильно выполнены все пять заданий	25	1	4	25	4	12	100
Общее	25	25 человек	100	320	25 человек	100	405

Результаты выполнения задании учениками показали следующие результаты:

1. В обоих классов нет ни одного ученика, который неверно выполнил все задания;

2. Одно задание – в контрольном классе выполнило 4 ученика (16%), а в экспериментальном классе всего один ученик (4%);

3. Два задания – в обоих классах выполнено одинаковое количество (по 9) учеников;

4. Три задания – в обоих классах выполнено одинаковое количество (по 7) учеников;

5. Четыре задания – в экспериментальном классе выполнило на одного ученика больше, чем в контрольном;

6. Пять заданий в экспериментальном классе выполнило на три ученика больше, чем в контрольном:

При суммировании баллов получилось: контрольная группа имела 320 баллов, а экспериментальная – 405. Таким образом, экспериментальный класс имел выше результат на 26,6%, чем в контрольном классе.

Заключение. В ходе урока ученики 8 «Б» класса определили значение желез внутренней секреции, а также показали более глубокое знание

заболеваний, возникающих при нарушениях функции желез внутренней секреции. Таким образом, результат экспериментальной группы был выше на 26,6% больше, чем в контрольном классе, это объясняется тем, что в экспериментальном классе на предыдущем уроке была проведена работа с тематическими картами по теме: «Гормоны».

Список использованных источников

1. Асанов Н., Соловьева А., Ибраимова Б. Биология: Учебник для 9 кл. общеобразоват. шк. – Алматы: Атамура, 2019. – 272 с.

2. Орлова Л.Г. Методика преподавания биологии: учебно-методическое пособие // Костанай: КГУ имени А. Байтурсынова, 2019. – С. 105.

3. Кемп П., Армс К. Введение в биологию / Пер. с англ. – М.: Мир, 1988.– 671 с.

А.Е. Жунуспаева
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
А.К. Оспанова
ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

«ЖАСУШАЛЫҚ БИОЛОГИЯ» БӨЛІМІН ОҚУ БАРЫСЫНДА МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БІЛІМІН МЕҢГЕРУ САПАСЫНА ТӘЖІРИБЕЛІК ӘДІСТЕРДІҢ ӘСЕРІ

Аннотация. Биология саласындағы жұмыстың жетекші әдістеріне: табиғатта бақылау, экскурсия, тәжірибе, практикалық жұмыстар жатады. Бірақ сынып жағдайында заттар мен құбылыстарды табиғи қалпында тікелей бақылау, көру әрқашан мүмкін бола бермейді. Бұл жағдайда кестелер мен суреттер, табиғи объектілер, үлестірмелі материалдар, мультимедиялық құрал-жабдықтар кіретін көрнекі оқыту құралдарын қолдану арқылы қажетті көріністер мен түсініктерді қалыптастыруға болады.

Кілтті сөздер: жасушалық биология, көрнекіліктер, тәжірибелік әдістер, биология, мектеп.

Аннотация. К ведущим методам работы в области биологии относятся: наблюдение в природе, экскурсия, опыт, практическая работа. Но не всегда есть возможность непосредственно наблюдать и видеть вещи и явления в их естественном состоянии на занятиях. В этом случае возможно формирование необходимых представлений и понятий с помощью наглядных средств обучения, к которым относятся таблицы и картинки, природные объекты, раздаточный материал, мультимедийное оборудование.

Ключевые слова: клеточная биология, наглядность, экспериментальные методы, биология, школа.

Annotation. Leading methods of work in the field of biology include: observation in nature, excursion, experience, practical work. But it is not always possible to directly observe and see things and phenomena in their natural state in the classroom. In this case, it is possible to form the necessary views and concepts by using visual teaching tools, which include tables and pictures, natural objects, handouts, and multimedia equipment.

Key words: cell biology, visuals, experimental methods, biology, school.

Кіріспе

Көрнекілік – оқытудың жетекші принциптерінің бірі. Бұл мәлімдеме дәлелді қажет етпейді. Оқытудағы көрнекілік қоршаған дүниенің заттары мен процестерін қабылдаудың арқасында оқушыларда объективті шындықты дұрыс бейнелейтін идеялардың қалыптасуына, сонымен бірге қабылданатын құбылыстардың оқу міндеттеріне байланысты талданып, жалпылануына ықпал етеді.

Биология сабағын сызбаларды, иллюстрацияларды, бормен сызбаларды және көрнекіліктің басқа түрлерін қолданбай өз деңгейінде өткізу мүмкін емес. Олар биологиялық материалды оқушыларға түсінікті етіп беруге мүмкіндік береді. Көрнекілік олардың зейінін, ойлауын, есте сақтауын белсендіреді. Психологтар А.Н. Леонтьев, Наумов және т.б. адам көргенінің 50%-ын есте сақтайтынын, ал естігенінің 20%-ы ғана қайта жаңғыртылатынын дәлелдеген [1].

Әрбір мұғалім «жабдықталмаған сабақтарда» оқуға мәжбүр болған балалардың қаншалықты тез шаршайтынын және тіпті немқұрайлы болатынын және олардың оқу фильмдерін көрсету, суреттің мазмұнын талдау немесе аспаптармен жұмыс істеу кезінде қалай өзгеретінін жақсы біледі. Оқытудың көрнекілік әдістерімен жүйелі жұмыс жасау оқу-тәрбие процесінің тиімділігін арттырудың маңызды шарты болып табылатыны көптеген зерттеулерде дәлелденген. Бұл көрнекі оқыту әдісінің танымдық белсенділікті ынталандыруға және белсендіруге, қызығушылық пен ойлауды дамытуға және оқушылардың басқа да жеке қасиеттеріне бағытталған бірқатар маңызды қызметтерді атқаратындығымен түсіндіріледі. Қазіргі таңда көрнекілік оқыту әдістері әр сабақта дерлік қолданылады.

Биология сабақтарындағы көрнекі әдістердің ішінде әдетте әртүрлі тәжірибе демонстрациялары, кестелер, кинофильмдер, тақтадағы сурет және т.б. қолданылады. Осы жағдайлардың барлығында зерттелетін объектіні дұрыс бақылауды, қарауды ұйымдастыру маңызды.

Биологияны оқытудағы практикалық әдістер айтарлықтай әртүрлілікпен ерекшеленеді. Олардың ішінде объектілерді тану және анықтау, эксперименттер жүргізу, табиғи құбылыстарды бақылау бойынша жұмыстар бар.

«Жасуша биологиясы» бөлімінде қазіргі мектепте оқыту әдістерін жүзеге асырудың ерекшеліктері. 8-сыныпта биологияны оқыту процесінде әдісті таңдағанда, оқу материалының мазмұнын және шешілетін нақты оқу-тәрбие міндеттерін, биология кабинетінің оқу жабдықтарымен жабдықталуын, үлестірмелі материалдың болуын, оқушылардың жас ерекшеліктерін, олардың дайындық деңгейін ескеру қажет. Сондықтан, биологияны зерттеудің алғашқы кезеңдерінде дәрісті қолдану қиынға соғады. Ол ұзақ назар аударуды, күрделі ақыл-ой әрекетін қажет етеді және білімнің үлкен көлемін қамтиды [2].

Оқу кезінде бір әдіс екіншісін толықтыратындай әдістерді біріктіру маңызды. Мысалы, мұғалімнің фотосинтез ағымының жағдайлары туралы әңгімесі өсімдіктердің жарықта көмірқышқыл газын сіңіруі мен оттегінің бөлінуін, көмірқышқыл газынсыз жапырақтарда крахмал түзілмейтінін дәлелдейтін тәжірибелер көрсетумен ұштасады. Мұғалімнің жасушаның тіршілік процестері туралы әңгімесі «Өсімдік жасушасы» фильмінің көрсетілімімен толықтырылады [3].

Сонымен қатар, әртүрлі әдістерді қолданумен айналыспау керек, өйткені бір әдістен екіншісіне жиі ауысу оқушылардың назарын аударуға, сабақта оқу процесінің шамадан тыс жүктелуіне әкелуі мүмкін.

Көрнекілік құралдары биологияны оқыту процесінің барлық кезеңдерінде қолданылады: жаңа материалды түсіндіру, білімді бекіту, дағдыларды қалыптастыру, үй тапсырмаларын орындау және оқу материалын игеруді тексеру.

Оқытуды қайта құру белсенді әдістерді қолдануды талап етеді. 8-сыныптың биология курсы үшін мыналар болуы мүмкін: проблемалық әңгімелер, зерттеу тәжірибелері, танымдық ойындар, кітаппен өзіндік жұмыс. Сонымен, әңгіме оқушыларды ойлануға мәжбүр етуі керек және белгілі бір фактілер туралы білімді жаңғыртпауы керек. Биологияға тән әдістерді кеңінен қолдану қажет: бақылау, эксперимент, оқу-тәжірибелік учаскеде, биология кабинетінде әңгіме, оқулықпен жұмыс. Олар 8-сыныпта биологияны оқыту кезінде оқу-тәрбие міндеттерін шешуге, ойлауды, практикалық дағдыларды дамытуға, оқушылардың біліміндегі формализмді жеңуге үлкен ықпал етеді. Бақылау, эксперимент, практикалық жұмыс әдістері оқытуға белсенділік сипатын береді, сондықтан 8-сыныпта биологияны оқытуда ең тиімді болып табылады [4].

Биология бағдарламасы оқытуда зертханалық және демонстрациялық тәжірибелерді қолдануға бағытталған. Тәжірибе нәтижелерін қою және пайдалану кезінде оқушылар жаңа білім алады және дағдыларға ие болады; биологиялық құбылыстардың табиғи сипатына және олардың материалдық шарттылығына көз жеткізеді; теориялық білімнің дұрыстығын іс жүзінде тексереді; байқалғандарды талдауға, салыстыруға, тәжірибеден қорытынды жасауға үйренеді. Сонымен қатар, мектеп эксперименті оқушыларды дәлдікке үйретеді, олардың ойлауын дамытады, өйткені ол жабайы табиғатты танудың жолдарын іздеуді қажет етеді [5].

Эксперименттік жұмысты ұйымдастыру. Сабақтың барлық кезеңдерінде көрнекі оқыту құралдарын қолдану

Жалпы орта мектеп жағдайында білімді сапалы игерудің шарты ретінде оқытудың көрнекі және практикалық әдістерінің әсері туралы мәселені зерделеу үшін біз №14 Павлодар жалпы орта білім беретін мектебінің базасында педагогикалық эксперимент жүргіздік. Зерттеуге 25 адамнан тұратын 8-сынып оқушылары қабылданды. Тәжірибелік-

эксперименттік жұмыс үш кезеңде жүргізілді: анықтау, қалыптастыру және бақылау. Кезеңдердің әрқайсысы келесі компоненттерді қамтыды.

1) **анықтаушы кезеңде** білім алушылардың қолданыстағы әдіс-темелердің көмегімен биологияны оқуға танымдық қызығушылығының деңгейі анықталды. Диагностика нәтижелері биологияны зерттеуге танымдық қызығушылық деңгейі бар екенін көрсетті: 5 білім алушыда жоғары деңгей (20%), орташа деңгей – 12 (48%), төмен деңгей – 8 (32%).

Диаграмма 1. Анықтаушы сабақ деректері

2) **қалыптастырушы кезеңде** 8-сынып оқушыларының білімді меңгеру деңгейін арттыру үшін көрнекі және практикалық әдістерді пайдалана отырып сабақтар әзірленді. Тақырыптар бойынша 3 сабақ өткізілді:

1) «Прокариот және эукариот жасушаларының құрылысы»;

2) «Өсімдіктер ұлпаларын жіктеу»;

3) «Жануарлар ұлпаларын жіктеу».

Көрнекі және практикалық әдістерді қолдана отырып сабақтар әзірленді және жүзеге асырылды. Сабақта қолданылатын АКТ құралдарының жабдықтары мен түрі, электрондық микроскоп, дайын микропрепараттар. Жаңа материалды ұсыну кезінде сұрақтар қойылып, оқу материалын қабылдауға ықпал еткен оқу бейнефильмдерінің үзінділері көрсетілді.

Сабақ №1

«Прокариот және эукариот жасушалардың құрылысы» тақырыбы бойынша сабақты зерделеу кезінде мынадай әдістер қолданылды: проблемалық оқыту; ішінара-іздеу; ауызша; көрнекі; түсіндірме-иллюстрациялық.

Бұл кезеңде оқушылар зертханалық биологиялық жабдықтармен практикалық жұмыс істеу дағдыларын игереді және сонымен бірге ақпаратты талдау қабілетін дамытады.

Сабақ №2

«Өсімдіктер ұлпаларын жіктеу» тақырыбы бойынша сабақты зерделеу кезінде мынадай әдістер қолданылды: ішінара-іздеу; ауызша; көрнекі; түсіндірме-иллюстрациялық.

Бұл сабақ топта өткізілді, мұғалім топтардың жұмысын қадағалайды, Сонымен қатар тапсырманың дұрыс орындалуы да тексеріледі. Көрнекілік ретінде микроскоппен жұмысты, дайын микропрепараттарды, оқу видеофильмінің үзінділерін, өсімдік пияздарын, презентацияны қолдандық. Зертханалық жұмыстар жүргізілді.

Сабақ №3

«Жануарлар ұлпаларының жіктеу» тақырыбы бойынша сабақты оқу барысында келесі әдістер қолданылды: түсіндірмелі – иллюстративті; репродуктивті; ішінара – іздеу.

Құрал-жабдықтар: «Жануарлардың ұлпалары» кестелері; дайын микропрепараттардың коллекциялары; түсті сурет қалталары. Көрнекілік ретінде тақырып бойынша презентацияны, микроскоппен қолданылған жұмыстарды, дайын микропрепараттарды, оқу видеофильмінің үзінділерін көрдік. Зертханалық жұмыстар жүргізілді.

Бақылау кезеңінде оқушылардың танымдық қызығушылық деңгейіне қайта диагностика жүргізілді, ол көрнекі және практикалық әдістерді қолдану арқылы биология сабақтарын өткізгеннен кейін танымдық қызығушылықтың жоғары деңгейі 20%-ға, ал орташа деңгей 4% көтерілгенін, биологияны оқуға когнитивті қызығушылықтың төмен деңгейі 24% төмендегенін қорытындылай аламыз. Жалпыланған деректер 2 диаграммада көрсетілген.

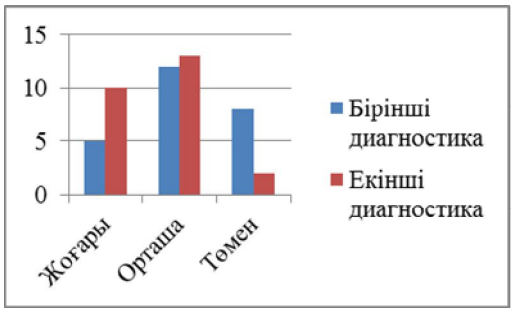

Диаграмма 2. Алынған деректерді салыстыру

Сонымен, көрнекі және практикалық әдістерді қолдану арқылы оқушылардың білімді меңгеру деңгейі көрсеткіштерінің оң динамикасы білім берудің мұндай түрлерін пайдаланудың тиімділігін көрсетеді.

Қорытынды

Оқытудың табысты болуы оқушының барлық психикалық әрекетін дұрыс ұйымдастыруға байланысты. Оқытудың көрнекілігі оқу материалын меңгеру сипатына әсер ететін факторлардың біріне айналады. Көрнекі құралдар кез келген бейненің, ұғымның толық қалыптасуын қамтамасыз етеді, сол арқылы білімді тереңірек меңгеруге, ғылыми білімнің өмірмен байланысын түсінуге ықпал етеді. Оқу-тәрбие үрдісінде көрнекі құралдарды пайдалану әрқашан мұғалімнің сөзімен ұштасып отырады. Өз бетінше эксперименттер жүргізе отырып,

оқушылар алған білімнің ақиқаттығына, мұғалім айтып отырған құбылыстар мен процестердің шындығына көз жеткізеді. Ал алынған ақпараттың ақиқаттығына сенімділік, білімге деген сенімділік оларды саналы, күшті етеді. Көрнекі құралдар білімге деген қызығушылықты арттырады, оны меңгеруді жеңілдетеді, зейінді қолдайды, оқушылардың берілетін білімге эмоционалды-бағалаушы көзқарасын дамытуға көмектеседі [9].

Жұмыстың нәтижесінде эксперименттік сабақтарда оқушылардың оқу материалын меңгеру сапасына және білім деңгейін көтеруге көрнекіліктің әсері анықталды.

Олай болса, жалпы биология сабақтарында көрнекі оқу құралдарын кешенді түрде қолдану және оларды көптеп пайдалану оқушылардың білім деңгейін көтеруге алып келеді, бұл жұмыстың екінші тарауында келтірілген цифрлардан көрінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Баранов, С.П. Сущность процесса обучения: учебное пособие для студентов / С.П. Баранов. – М.: Просвещение, 1981. – 143 с.

2. Биология Животные: Учебник для 7–8 классов средней школы / под ред. М.А. Козлова. – М.: Просвещение, 1991.- 256 с. – ISBN 5-09-003868.

3. Биология: Большой справочник для школьников и поступающих в вузы / А.С. Батуев, М.А. Гуленкова, А.Г. Еленевский и др. – М.: Дрофа, 1999. – 668 с. ISBN 5-7107-2546-3.

4. Вельц Н.Ю. Руководство к написанию курсовых и выпускных квалификационных работ по специальности «Биология»: учебно-методическое пособие / Н.Ю. Вельц, И.В. Ерошкина, И.Г. Климова, В.А. Старков. – Орск: Издательство ОГТИ, 2006. – 95 с. ISBN 5-8424-0282-3.

5. Даниленко О.В. Методология и методы психолого-педагогических исследований / О.В. Даниленко, Т.Е. Сергеева, Г.Б. Сидалинова и др. – Орск: Издательство ОГТИ, 2005.

6. Использование средств обучения на уроках биологии: пособие для учителя / А.М. Розенштейн, Н.А. Пугал, И.Н. Ковалева, В.Г. Лепина. – М.: Просвещение, 1989. – 191 с. ISBN 5-09-001429-9.

7. Коджаспирова Г.М. Технические средства обучения и методика их использования: учебное пособие для студентов педагогических вузов / Г.М. Коджаспироа, К.В. Петров. – М.: Академия, 2002. – 256 с. ISBN 5-7695-0628-8.

8. Настольная книга учителя биологии: пособие для учителя / сост. Г.С. Калинова, В.С. Кучмечко. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2002.158. ISBN 5-17-013155-0 ISBN 5-271-03423-2.

9. Оборудование педагогического процесса в начальной школе: пособие для учителя / сост. Г.Ф. Суворова. – М.: Просвещение, 1975. – 208 с.

10. Пономарева, И.Н. Общая методика обучения биологии: учебно-методическое пособие для студентов педагогических вузов / И.Н. Пономарева, В.П. Соломин, Г.Д. Сидельникова. – М.: Академия, 2003. – 272 с. ISBN 5-7695-0948-1.

S.E. Zhumataeva
Master student of Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar
N.P. Korogod
Associate professor, candidate of Biological Sciences, educator, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar

INCREASING FUNCTIONAL LITERACY WITH THE USE OF EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT IN NATURAL SCIENCE CYCLES

Annotation. The problem of developing functional literacy among pupils is the main topic of the study, which is based on pedagogical literature. The analysis and testing of pupils' results are carried out both before and after the application of teaching and learning support that influence the development of functional literacy in pupils. The following characteristics of how these tasks influenced pupils in grades 7-9 were considered: to increase functional literacy in science disciplines, the tasks from the teaching and methodological support were found to influence the growth of functional literacy. A questionnaire survey method was conducted with pupils aged 13 to 16. It was found that the students' FL level is influenced by the tasks of functional literacy development.
Key words: FL – functional literature, science disciplines, intellectual competitions.

Аннотация. Проблема развития функциональной грамотности школьников является основной темой исследования, которое основано на педагогической литературе. Анализ и тестирование результатов учащихся проводятся как до, так и после применения учебно-методического сопровождения, влияющих на развитие функциональной грамотности у школьников. Приняты во внимание следующие характеристики того, как эти задания повлияли на учеников 7–9 классов: чтобы повысить функциональную грамотность по естественно-научным дисциплинам, установлено, что задания из учебно-методического сопровождения оказывают влияние на рост функциональной грамотности. Проведен метод анкетирования с учениками в возрасте от 13 до 16 лет. Было обнаружено, что на уровень ФГ студентов влияют задания по развитию функциональной грамотности.
Ключевые слова: функциональная грамотность, учебно-методического сопровождения, естественно-научные дисциплины.

Аннотация. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту мәселесі педагогикалық әдебиеттерге зерттеудің негізгі тақырыбы болып табылады. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытуға әсер ететін оқу-әдістемелік оқулықты қолданғанға дейін және одан кейін талдау жұмыстары жүзеге асырылды. Бұл тапсырмалардың 7-9 сынып оқушыларына қалай әсер еткенінің келесідей ерекшеліктері ескерілді: жаратылыстану пәндері бойынша функционалдық сауаттылықты арттыру мақсатында оқу-әдістемелік оқулықтан алынған тапсырмалар функционалдық сауаттылықтың өсуіне әсер ететіні анықталды. Сауалнама әдісі 13 пен 16 жас аралығындағы оқушылармен жүргізілді. Оқушылардың ФС деңгейіне функционалдық сауаттылықты дамытуға арналған тапсырмалар әсер ететіні анықталды.
Түйінді сөздер: функционалды сауаттылық, жаратылыстану, зияткерлік жарыстар.

Life in today's society will not only require the presence of skills, education, upbringing, but also the ability to acquire relevant knowledge from a wide range of data, as well as the ability and desire to use the natural science knowledge acquired at school in current moments, in this case there is a need to develop multifunctional literacy among residents, and in the first place among adolescents [1, 29].

The main goal of the project is to develop multifunctional literacy for students in science (chemistry, biology and geography). [2, 53].

The progressive educator is faced with new challenges:

– Organise the work of students according to the formation of properties related to multifunctional literacy, development of practice-oriented knowledge and skills.

– To teach adolescents to think, argue, and argue their own rulings, without resorting to rote memorization of used material in any way.

– To develop the ability to say «no» when everyone without exception declares «yes», in case you realize that most of it is not necessarily an option [3, 4].

The tasks oriented towards the application of the above-mentioned skills are developed on an inter-subject basis. In order to ensure that the learned natural science laws and theories are not dead and so unneeded, it is necessary to consider as many real or close to real situations as possible in the learning process, to explain or describe which the acquired knowledge should be applied. The tasks in this group require answers to the questions «why?», «how?», or «what would happen if...? Students' ability to answer these questions is based on a balance of scientific knowledge, intuition, common sense and personal experience. More active inclusion of such activities in the learning process can improve the level of FL [5, 61].

We use the following technological methods and techniques in the study of subjects in the natural sciences cycle:

– Problem-dialogical technology – this is the acquisition of new knowledge, allowing the formation of organisational, intellectual and other skills, including the ability to carry out learning activities independently;

– technology of formation of correct reading activity;

– project activity technology provides conditions for the formation of organisational, intellectual, communicative and evaluative skills (preparation of various models and posters, organisation and conduct of competitions, quizzes, mini-studies, etc., involving the mandatory presentation of the results obtained);

– level differentiation of teaching, the use of which introduces certain changes in the style of interaction between the teacher and students (the student is a partner who has the right to make decisions, while the main task and responsibility of the teacher is to help the student to make and implement the decision he or she has made;

– Information and communication technology, the use of which helps to form the basis for intellectual skills such as comparison and generalisation, analysis and synthesis;

– Technology for assessing students' learning achievements, etc. [6, 55].

Materials and research methodologies. 73 physics-technical lyceum in Astana was piloted during the 3rd quarter. For this project a teaching aid was created to develop functional literacy in scientific disciplines. Pupils in grades 7–9 took part in the experiment. The age of the group ranged from 13 to 16 years old. The questionnaire was distributed in Google style and included 14 questions.

The scientific novelty of this work lies in the fact that the questionnaire corresponds to different levels of learning Fg, which contributes to the development of students and at the same time takes into account the unique characteristics of students in scientific disciplines. The development of knowledge, in our case the development of FG students, is most effective when carried out methodologically, using a variety of types and forms.

Applied in biology innovative methods and techniques. The scientific methodological handbook for science disciplines includes easy and difficult tasks based on example situational tasks. The questions are designed according to basic biological principles. The focus of the assignments on the organisation of functional literacy includes topics from Grades 5 to 9 (10-11).

Results and discussion. A Google forms questionnaire was administered, which consisted of 13 questions. The first questions included personal data (postal address, name, surname, age, class), followed by questions about the motivation for learning and the core of the survey was a question about the level of learners' knowledge of FL (Picture 1).

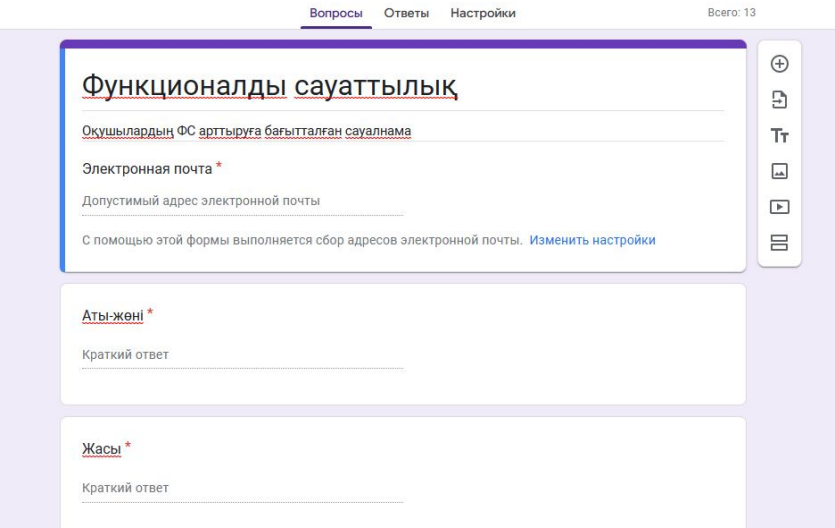

Picture 1. Google forms questionnaire

At the ascertaining stage, the aim of the pedagogical experiment was to assess the degree of functional literacy and try to improve it.

After the completion of the pedagogical experiment, we can trace changes in the ratio of students and functional literacy in the biology subject in the control and experimental groups by comparing the results of the two questionnaires. Let us illustrate these findings with a diagram (Figure 2).

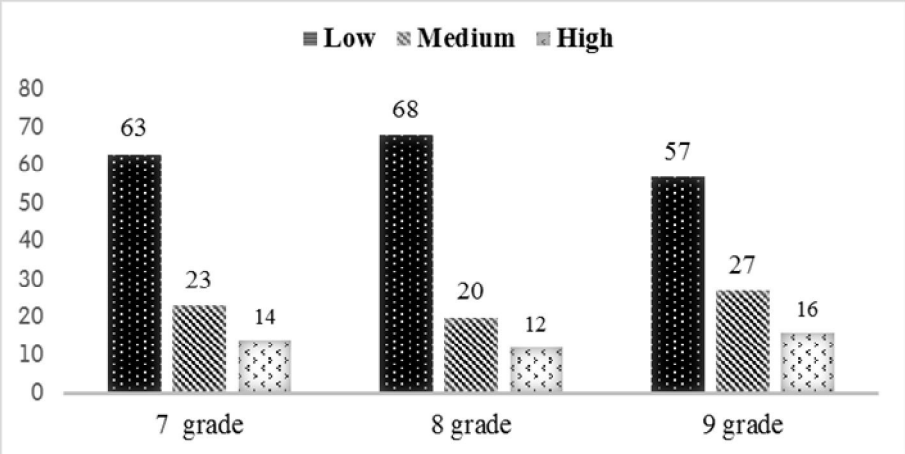

Picture 2. Total level of theoretical knowledge of students in science disciplines

After the application of the manual an increase in the level of FG is observed in comparison with the constant period in the control period of the experiment. The increase in the level of knowledge in scientific disciplines, in particular in biology in the control period can be explained by the application of special tasks in the subject, affecting the development of FG (Fig. 3).

It is important to note that low level of FG in biology is present in 8th grade pupils, and by 32% below the average level in 7th grade. The average potential for intellectual competition is present in grade 9 of all respondents. In addition, only 15 pupils, or 12% of the total number, have a high level of intelligence. (Figure 3).

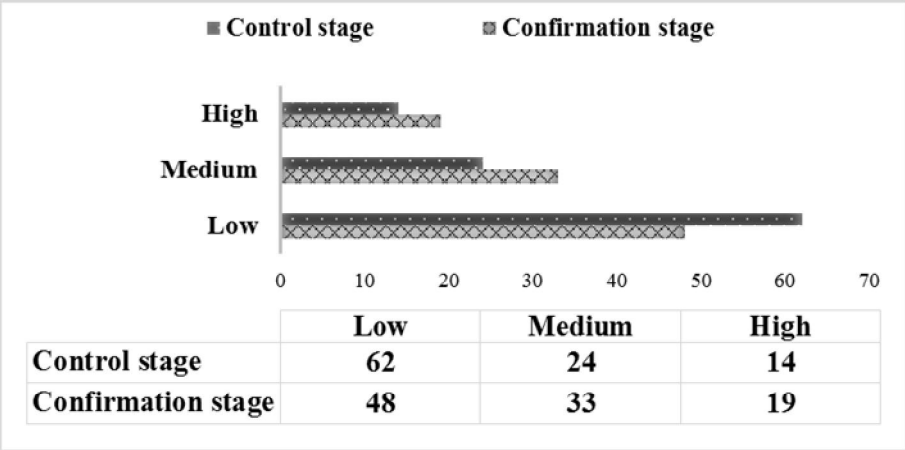

	Low	Medium	High
Control stage	62	24	14
Confirmation stage	48	33	19

Picture 3. Number of students (in %), level of FL on science subjects in the control and the control stages of the experiment

The graph demonstrates a noticeable increase in the number of students demonstrating the ability to apply their knowledge in the experimental group compared to the control group. According to the data obtained, at the control stage by the end of the pedagogical experiment the number of students demonstrating an average level increased by 9% and the number of students demonstrating a high level throughout the diagnostic work, FG increased by 5%. Accordingly, 14% fewer students at the control stage showed a low level of proficiency (Figure 4).

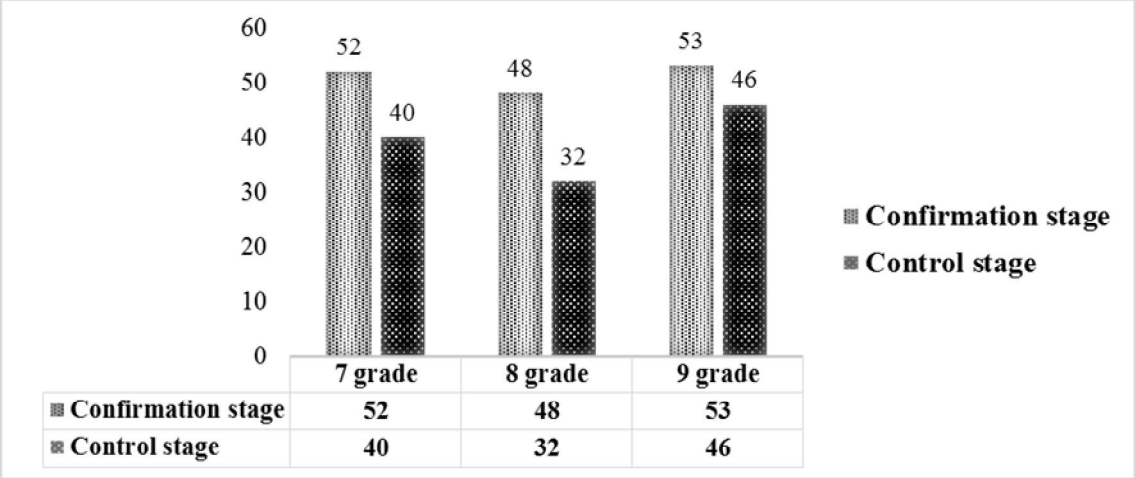

Picture 4. Comparative quality of knowledge of students in grades 7–9 in the experimental and control phases of the experiment

At the control stage, when comparing classes on these parameters, Grade 8 (32%) showed a low level compared to other classes. When comparing the control stage of these classes in percentage terms, 7th grade showed a 12% increase, while 8th grade showed a 16% increase and 9th grade showed a 7% increase.

Conclusion. On the whole, the results of the diagnostic tests used to determine the level of students' functional grammar (FG) and, in many cases, their ability to use it, can serve as convincing evidence of the success of the activities designed to develop students' FG with the help of the tutorial.

During the experiment, the level of functional literacy of 7th grade pupils increased by 12%, in 8th grade by 16% and in 9th grade by 7%. If we look at the percentage by level, the low level of knowledge decreased by 14% and the high level of knowledge increased by 5%.

The research carried out in this work does not exhaust the whole content of the problem of functional literacy development with the help of science textbook in the process of preparation for intellectual competitions in biology and opens up prospects for further research. The topic of this work seems promising, as the proposed manual can be adapted and similarly applied to the content of other sections of the school course in science disciplines.

Список использованных источников

1. Смагиной Е.А. Зайцевой. Развитие функциональной грамотности обучающихся основной школы: методическое пособие для педагогов / Под общей редакцией Л.Ю. Панариной, И.В. Сорокиной, О.А.; – Самара: СИПКРО, 2019. – с. 105.

2. Uttamchandani S. Educational intimacy: Learning, prefiguration, and relationships in an LGBTQ youth group's advocacy effort. Journal of the Learning Sciences, 30(1). – 2021. – P. 52-75.

3. Harris E.M., Dixon C.G.H., Bird E.B., Ballard H.L., For Science and Self: Youth Interactions with Data in Community and Citizen Science, Journal of the Learning Sciences, 29(2). – 2020. – P. 224-263.

4. F., Pachman M., Dai Z., Investigating educational affordances of virtual reality for simulation-based teaching training with graduate teaching assistants, Journal of Computing in Higher Education, 32(3). – 2020. – P. 607-627.

5. Сакян Елена Алексеевна, КГУ «Областная специализированная школа-лицей для детей, одаренных в области математики, физики, информатики», город Усть-Каменогорск, 2016 г.

6. Агеев А.Н. Формирование функциональной грамотности учащихся на уроках биологии: сборник трудов конференции. // Воспитание и обучение: теория, методика и практика: материалы VIII Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 6 нояб. 2016 г.) / редкол.: О.Н. Широков [и др.] – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. – С. 54-55. – ISBN 978-5-9908673-7-6.

Д.М. Исабаева
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
А.К. Оспанова
ғылыми жетекші: б.ғ.к., профессор, Павлодар қ.

ЖАЛПЫ ОРТА БІЛІМ БЕРУ МЕКТЕБІ МЕН ГИМНАЗИЯДА БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУҒА АРНАЛҒАН БАҒДАРЛАМАНЫҢ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ МЕН ҰҚСАСТЫҒЫНА ӘДЕБИ ШОЛУ

Аннотация. Бұл жұмыста биология пәнін оқытуға арналған арнайы «бағдарлама» түрлеріне әдеби шолу. Әр оқу мекемесінің бағытына қарай әлемде және Павлодар облысының мектептерінде арнайы бағдарламларды тиімді етіп қолдану ерекшеліктері қарастырылады.

Түйінді сөздер: бағдарлама, биология пәні

Аннотация. В данной работе проведен обзор литературы по специальным типам «программ» для обучения биологии. Рассмотрены особенности эффективного использования специальных программ в мире и в школах Павлодарской области в зависимости от направления каждого учебного заведения.

Ключевые слова: программа, предмет биология

Annotation. This paper reviews the literature on special types of «programs» for teaching biology. The features of the effective use of special programs in the world and in the schools of the Pavlodar region, depending on the direction of each educational institution, are considered.

Keywords: program, subject biology

Биология пәнін оқытуға арналған «бағдарлама» түрлері бойынша шолу жасасақ, жаратылыстану оқу пәні ретінде алғаш рет орыс мектептеріне 18 ғасырдың аяғында ғана енгізілді. – 1782–1786 жылдардағы халық ағарту реформасы кезінде. Осы кезде 1782 жылы мұғалімдер даярлайтын тұңғыш мұғалімдер семинариясы ашылды.

1782 жылы Орыс жалпы білім беретін мектепті ұйымдастыру үшін Австриядан мемлекеттік мектептердің директоры серб Федор Иванович Янкович де Мирьево шақырылды. Ол мектеп құрылысшысы ретінде танылды. Янкович құрастырған мектеп реформасы жоспары бойынша қалаларда екі типтегі мемлекеттік мектептер құрылды: негізгі – 5 жылдық және шағын – 2 жылдық. «Жаратылыстану» пәні 5 жылдық мектептерде соңғы екі оқу жылында енгізілді. Василий Федорович Зуев жаратылыстану оқулығын әзірлеуге шақырылды.

XIX ғасырдың бірінші жартысында жаңа мектеп жарғысына сәйкес (1804 ж.) мемлекеттік мектептер гимназияға айналды, бұл студенттерге университетке түсу құқығын берді. Мұғалімдер семинариясы педагогикалық институт болып қайта құрылып, онда әдістемені оқытуды В.Ф. Зуевтің шәкірті Андрей Михайлович Теряев (1767–1827) жалғастырды. Бұл кезде биология ғылымында Карл Линнейдің систематикасы билік етті. Сондықтан оның «Табиғат жүйесі» (Systema Naturae) еңбегі мектептегі жаратылыстану білімінің мазмұнына айтарлықтай әсер етеді. Оқулық В.Ф. Зуев 1809 жылы ауыстырылды. Оқулық А.М. Теряев «Ботаникалық философияның бастапқы негіздері».

1849 жылы Владимир Иванович Даль (1801–1872) кадеттік әскери оқу орындарына арналған ботаника оқулығы ерекше ерекшелік болды. Ботаника оқулығы көптеген нақты табиғатты қорғау және табиғатты қорғау материалдарын қамтиды. Экология мәселелері органикалық түрде тоғысқан В.И. Даль мазмұны бойынша оқулықтың экологиялық бағытын анықтады. Мектеп тәжірибесінде алғаш рет оның беттерінде организмдер экологиясы және фитоценология бойынша білімдердің тұтас жүйесі көрсетіледі. Ұсынылған экологиялық материалдың кеңдігі мен алуан түрлілігі таң қалдырады, әсіресе бұл сұрақтар биология ғылымында әлі нақты тұжырымдалмағандықтан, өсімдіктер, жануарлар экологиясы және фитоценология туралы арнайы еңбектер кейінірек пайда болады.

Чарльз Дарвин идеяларын алғашқы насихаттаушылардың бірі ботаник, Петербург университетінің профессоры Андрей Николаевич Бекетов (1825–1902) мен оның шәкірті Климент Аркадьевич Тимирязев (1843–1920) ғылымды танымал етушілер болды. А.Н. Бекетовтің оқу процесі туралы айтқандары үлкен қызығушылық тудырады. Оның ойынша, жаратылыстану ғылымының тәрбиелік мәні негізінен оның логикалық ойлауын дамытып, тұжырымды, индуктивті ойлауға үйрететіндігінде.

Бұл жағдайлар жаңа әдістемелік проблемаларды – жаратылыстану пәні бойынша мектеп курсының мазмұнының биология ғылымының

қазіргі даму деңгейіне сәйкестігін және оқыту әдістерінің мектеп пәнінің мазмұнына сәйкестігін анықтады. Бұл мәселелерді шешу үшін тамаша табиғат зерттеушісі Александр Яковлевич Гердтің қызметі (1841–1888). 19 ғасырдың соңындағы жаратылыстану ғылымдарының ең ірі әдіскері.

20 ғасырдың екінші жартысындағы биологияны оқыту әдістемесі мектептегі биологиялық білім берудің түбегейлі мәселесі – мектептегі «Биология» пәнінің мазмұнын тағы да шешті. Осы уақытқа дейін биология ғылымында көптеген ірі жаңалықтар ашылды. Сонымен, отандық ғалымдардың еңбектерінің арқасында И.И. Шмальгаузен, Н.П. Дубинина, С.С. Четверикова, К.М. Завадский, сондай-ақ шетелдік зерттеушілер Ф. Добжанский, Дж. Гексли, Э. Майер және т.б. эволюцияның синтетикалық теориясы жасалды. Электрондық микроскоптың пайда болуымен жасуша органеллаларының құрылысын, нуклеин қышқылдарының құрылысын зерттеп, ген теориясын тұжырымдауға мүмкіндік туды. В.И. Вернадский биосфера туралы және В.Н. Сукачев биогеоценоз туралы. Биологиядағы бұл жетістіктер мектептегі биологиялық білім берудің экологиялық-эволюциялық бағытын күшейту және генетика, цитология және экология пәндерінен бастауыш сауаттылықты арттыру мәселесін күн тәртібіне қойды.

20 ғасырдың аяғында Қазақстан республикасынын Білім беру мекемелеріне арналған бағдарлама бойынша Биология пәні 6–11 сыныптарда жүйелі түрде оқытылды. 6 сыныптарда ботаника курсы (Жасушалық құрылым, Бактерия, Санырауқұлақ, Өсімдіктер морфологиясы мен физиологиясы), аптасына 2 рет оқытылды, 7-сыныпта зоология курсы (морфологиясы мен физиологиясы, систематикасы), аптасына 2 рет оқытылды, 8-сыныпта анатомия курсы (морфологиясы мен физиологиясы, систематикасы), аптасына 2 рет оқытылды, 9-сынып жалпы биология негіздерімен (цитология, жердің даму тарихы, генетика, эволюция және экология негіздерімен) аптасына 2 рет танысты, 10–11 сыныптарда жалпы биология (10-сыныпта цитология, жеке даму биологиясы, генетика негіздері. 11-сыныпта эволюция, экология) аптасына 2 рет оқытылды.

2016 жылдың 1 қыркүйегінен бастап еліміздің барлық мектептерінде білім берудін жаңарту процесі жүріп жатыр. Қазақстан Республикасында білім беру мазмұнын жаңарту өз алдына негізгі мақсат қояды: білім беру бағдарламасын жаңарту жағдайында мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін арттыру және критериалды бағалау жүйесін енгізу. Бұл бағдарлама Д. Брунердің когнитивтік теориясына негізделген білім берудің спиральдік түрін дамытуға негізделген. Оқытудың спиральдік формасы мектептегі оқу барысында күрделене түсетін материалды қайталау дәстүрлі оқыту түрлеріне қарағанда қазіргі оқушының дамуын үлкен артықшылық береді деп болжайды.

Павлодар қаласынын дарынды балаларға арналған Абай атындағы №10 лицей мектебінің биология пәнінін мұғалімдері Б.Б. Исмагулова,

Г.А. Нурмагамбетова, Г.З. Байбекова құрастырған «Биосфера экологиясы» жаратылыстану пәндерінің кіріктірілген элективті курсынын бағдарламасы Қазақстан Республикасында ұлттық білім беру жүйесінің жаңа моделіне сәйкес, оқушыларға экология негіздерін тереңдете оқыту арқылы кәсіптік бағдар беру. Экологиялық сауатты әлеуметтік орта қалыптастыра және экологиялық мәдениетті дамыта отырып, жасөспірімдерді туған елін, жерін сүйіп қорғайтын, ұлттық патриотизм негізінде тәрбиелеу арқылы қолданылатыны көрсетілген.

Екібастұз қаласынын №25 қазақ қыздар гимназиясының биология пән мұғалімі С.Д. Избастина құрастырған факультатив бағдарламасы «Экология және қоршаған орта» 10–11 сынып оқушыларына арналған қоғамдық – гуманитарлық бағытта, тарих – филология бейіні бойынша оқытылатын болғандықтан, биология пәнінен алынған арнаулы курс бағдарламасының мазмұны әдебиет пәнімен байланыстырылып жасалды. Мектепте оқушылардың санасына табиғаттың біртұтастығын қалыптастыра отырып, экологиялық бағыттағы білім беруді толықтыру. Экологиялық мәдениетті қалыптастыру үшін оқушылардың айналадағы ортаны қорғау азаматтық борышы, жаратылыстану туралы ғылыми білім, шеберлік, көзқарас, сенім жүйесін әдеби шығармалар арқылы орнықтыру бағдарламаның негізгі идеясы.

Қорытындылай келе, жаратылыстану саласының даму тарихы, әлемдегі жаңа ашылулар биология саласының пән ретінде қалыптасуына тікелей әсер етеді. Биология пәнінің бағдарламасы тікелей биология саласының жаңа ашылуларына тәуелді құрастырылды. Әр бір білім беру мекемелерінің бағытына байланысты гимназия гуманитарлық және лицей жаратылыстану математикалық бағытында құрастырылған арнайы бағдарлама – білім сапасының дамуын арттырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Пономарева М.Н., Соломина В.П., Сидельникова Г.Д. Биологияны оқытудың жалпы әдістемесі. – М.: «Академия» баспа орталығы, 2003. – 272 б.

2. Конюшко В.С. Биологияны оқыту әдістемесі [Электрондық ресурс] – Минск: Кітап үйі, 2004. – 256 б.

3. Пакулова В.М. Биология сабағында терминдермен жұмыс. – М.: Ағарту, 1990. – 180 б.

4. Горячев М.Д., Долгополова А.В., Ферапонтова О.И.Психология және педагогика: Оқулық [Электрондық ресурс] – Самара: Самара университетінің баспасы, 2003. – 187б.

5. Болотина Л.А. Психология және педагогика [Электрондық ресурс]: дәріс конспектісі. – М.: [б. і.], 2005 ж.

6. https://bio-lessons.ru/obnovlenka/

А. Ерболқызы
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Б.А. Байдалинова
ғылыми жетекшісі, биология ғылымдарының кандидаты, профессор

БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДАҒЫ ФУНКЦИОНАЛДЫ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Аннотация. Берілген мақалада қазіргі мектептегі білім беру тұрғысынан алынатын функционалды құзыреттілік дағдыларының қалыптастыруы жайлы қарастырылған. Заманауи түрдегі оқу мен оқытуда білім алушылар тек қана білім алып қана қоймай, өзінің толық тұлға ретінде қалыптастырып, түрлі әдіс- тәсілдерге сүйенген функционалды құзыреттілік негіздерін арттыруы қажет.
Түйінді сөздер: құзыреттілік, биология, тиімділік, білім.

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование навыков функциональной компетентности, приобретаемых с точки зрения современного школьного образования. В обучении и обучении современного типа обучающимся необходимо не только получить знания, но и сформировать свою полноценную личность, повысить основы функциональной компетентности, опираясь на различные методы и приемы.
Ключевые слова: компетентность, биология, эффективность, знание.

Annotation. This article discusses the formation of functional competence skills acquired from the point of view of modern school education. In teaching and learning of the modern type, students need not only to gain knowledge, but also to form their full-fledged personality, improve the foundations of functional competence, relying on various methods and techniques.
Keywords: competence, biology, efficiency, knowledge.

Кіріспе. XX ғасырдың ортасынан бастап функционалдық құзыреттілікті дамыту мәселесі жаһандық сипатқа ие болды және бұл білім алушылар мен білім ордаларындағы халықтың және жалпы мемлекеттің әл-ауқатымен байланысты әлеуметтік-экономикалық құбылыс болып табылатындығына байланысты, бұған әртүрлі елдердегі функционалды құзыреттіліктің, оның ішінде мектеп оқушыларына зерттеу деректері дәлел бола алады.

Д.Б. Эльконинның айтуынша, жасөспірімнің назары оның жеке оқу іс-әрекетіне айналады және ол өзі. Ол сұрақтарға жауап іздейді: «мен не істей аламын және не істей алмаймын? Мен шынымен не қалаймын? Мен өзім қайдамын, менде не бар?» сынды сұрақтар арқылы ойлау нәтижесінде білімін шыңдайды.

Бұл назар 13–15 жастағы оқушылардың ерекше мүдделері мен ерекшеліктерінде жүзеге асырылады: ол кең кеңістіктік және уақыттық масштабтарға көзқарасқа ие, олар біртіндеп қазіргі, бүгінгіден гөрі маңызды бола бастайды. Мұғалім білім беру процесінде жасөспірімнің

белгісіз, қауіпті, шытырман оқиғаға, героікке деген ұмтылысының пайда болуы сияқты жас ерекшелігіне қалай сүйенетінін ойластыруы керек, өзін сынау білу. Жасөспірімде жағдайларға қарсылық, ерікті күш-жігерге деген ұмтылыс бар. Осы ерекшеліктердің арқасында жасөспірім өзінің әлем бейнесін құруға бағытталған белсенділік танытады [1].

Бұл белсенділікті К.Н. Поливанова «әлеуметтік эксперимент» деп атайды. Нәтижелі аяқтау жасөспірімдік шақ бұл «өзін және әлемді ашу» ретінде, әлемде өз іс-әрекетін саналы, бастамашыл және жауапкершілікпен құру қабілетінің пайда болуымен, оны жүзеге асыру мүмкіндігіне қарамастан өз іс-әрекетін көру негізінде ғана емес, сонымен бірге «әлемнің өз іс-әрекетіне қатынасын» ескере отырып пайда болады [2, 37-38].

А.А. Леонтьев «Функционалдық құзыреттілік» – «адамның өмір бойы алған білімін адам қызметінің, қарым-қатынас пен қоғамдық қатынастардың әртүрлі салаларында кең ауқымды өмірлік міндеттерді шешу үшін пайдалана білуі». Қазіргі зерттеушілер функционалдық сауаттылықты әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде анықтайды және оның даму деңгейін халықтың және жалпы мемлекеттің әл-ауқатының деңгейімен байланыстырады. 20 ғасырдың ортасынан бастап халықаралық ұйымдар да функционалдық сауаттылық мәселесін қолға алды [2, 70].

Атап айтқанда, ЮНЕСКО 1990 жылды Халықаралық сауат ашу жылы деп, ал БҰҰ 2002–2012 жылдарды «Сауат ашудың онжылдығы» деп жариялады. «Функционалдық сауаттылық» түсінігін Р.Н. Бунеев, Е.В. Бунеева, С.Г. Вершловский, Б.С. Гершунский, Л.Ю. Комиссарова, О.Е. Лебедев, Ж.И.М. Перминова және т.б.. Бірқатар ғалымдар (О.Е. Лебедев, Е.И. Огарев, А.Б. Хуторской) функционалдық сауаттылықты оқушылардың білім алуы мен оқу нәтижелері тұрғысынан қарастырады [3].

1. Білім алушылардың негізінде функционалды құзыреттілік дағдылары.

Функционалдық сауаттылықты дамытудың жалпы бағдарлары Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында айқындалған, оның мақсаттарының бірі жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, дене бітімі және рухани дамыған азаматын қалыптастыру, оның тез өзгеретін әлемде табысқа жетуді және әлеуметтік бейімделуді қамтамасыз ететін білім алу қажеттілігін қанағаттандыру болып табылады.

Бүгінгі таңда тұлғаның негізгі функционалдық қасиеттері-бастамашылық, шығармашылық ойлау және стандартты емес шешімдерді табу қабілеті, кәсіби жолды таңдау қабілеті, өмір бойы оқуға дайын болу. Барлық осы функционалдық дағдылар мектеп жағдайында қалыптасады. Функционалдық сауаттылықты дамытудың нәтижесі оқушылардың негізгі құзыреттілік жүйесін меңгеруі болып табылады. Оларға мыналар жатады:

– проблемаларды шешу құзыреттілігі;

– ақпараттық құзыреттілік;

– коммуникативтік құзыреттілік.

Осылайша, жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, функционалдық сауаттылық-адамның, қоғамның сыртқы ортамен қарым-қатынас жасау қабілеті және өзгермелі жағдайларда тез бейімделу қабілеті.

Мектептегі білім беру процесінде 8-сынып оқушыларының құзыреттілігін дамуына жауапты адамдар қандай педагогикалық тұжырымдар жасауы керек:

1) ересектер тарапынан жасөспірім өзіне ересек адам ретінде жаңа көзқарасты сезінуі керек: көбірек сенім, оның пікіріне құрмет,

2) жасөспірімдер мектебінде педагогтер мен білім алушылар арасындағы қарым-қатынас соңғысының дербестік саласын кеңейту жағына қарай өзгеруі тиіс. Бұл өзгерістер ересектердің жасөспірімдерге қойылатын талаптарының сипатына, бақылауға, бағалауға ғана емес, сонымен қатар жасөспірімдердің бастамашыл әрекеттерінің мүмкіндіктерін кеңейтуге де қатысты болуы керек.

Сонымен бірге міндеттердің кеңеюі мен күрделенуі, жауапкершілікке қойылатын талаптардың артуы біртіндеп жүруі керек.

3) Оқу-жаттығуды ұйымдастырудың ерекше формалары (жұптық және топтық ынтымақтастық, әңгімелер, пікірталастар, пікірталастар, пікірталастар) ықпал ете алатын құрдастардың қарым-қатынасы мен өзара әрекеттесуі маңызды орын алуы керек.

4) Оқу саласы оның жоспарлары мен нақты іс-әрекеттерінің кездесу орны, өз іс-әрекетінің шекарасын және оның мүмкіндіктерін сезінуге мүмкіндік беретін әлеуметтік эксперимент орны болуы керек (жаңа білім арқылы).

Білім алушылар өз шешімін қабылдау негізінде, өз бетінше қойылған мақсаттарға сәйкес, іс-әрекеттің болжамды негізін құра отырып, өз ниеті бойынша әрекет етуді үйренуі керек.

5) Жасөспірімді оқыту әлемдегі өз іс-әрекетінің бейнесін құруға, демек, әлемнің өзіндік бейнесін және өзінің позициясын құруға бағытталуы керек.

Сонымен бірге ғылымға әдстермен қатар «минималды құзыреттілік» және «функционалды құзыреттілік» ұғымдары енгізілді. Біріншісі қарапайым хабарламаларды оқу және жазу қабілетін сипаттайды, екіншісі – қоғаммен өзара әрекеттесу жағдайында оқу және жазу дағдыларын қолдану мүмкіндігі (банктегі шотты рәсімдеңіз, нұсқаулықты оқу, сотқа талап арыз жазу және т.б.), яғни. бұл адамның әлеуметтік ортадағы толыққанды іс-әрекетін мүмкін ететін сауаттылық деңгейі.

2. Жалпы білім беру жағдайларындағы әдіс-тәсілдердің тиімділігі мен негіздерін талдау.

Еліміздің мектептеріне оқушының функционалдық сауаттылығының негізін қалап, оның оқуға деген ынтасын қалыптастыруы бойынша үлкен жауапкершілік жүктеледі. Жоғары деңгейдегі білімге деген құлшыныста және, оқу белсенділігі жоғары функционалды құзыретті мектеп оқушыларын дайындау – еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамудың шарты және білім сапасының көрсеткіші.

Функционалды құзыреттіліктің PISA халықаралық деңгейі бойынша әртүрлі құзыреттіліктің 6 деңгейін анықтайды және оларға келесідей кестедегідей сипаттама береді.

Кесте 1. PISA халықаралық функционалды білімнің құзыреттілік даму деңгейі

Функционалды құзыреттіліктің деңгейлері	
1-Деңгей	Бұл деңгейге жеткен оқушылар қарапайым биологиялық ғылыми құбылыстың түсіндірмесін тану үшін күнделікті мазмұнды және процедуралық білімді қолдана алады. Қолдау кезінде олар берілген зерттеу процедурасы бойынша екі айнымалыдан аспауы керек. Олар қарапайым себеп-салдар немесе корреляциялық байланыстарды көре алады және төмен деңгейлі дағдылар қажет болған кезде графикалық және басқа визуалды деректерді түсіндіре алады. Олар таныс жағдайларда ұсынылған деректер үшін ең жақсы ғылыми түсініктемені таңдай алады жеке, жергілікті және жаһандық контекстке
2-Деңгей	Оқушылар біліміне сүйене алады күнделікті мазмұны және тану үшін негізгі процедуралық білім ғылыми түсіндіру, мәліметтерді түсіндіру, сонымен қатар қарапайым эксперименттік зерттеуде шешілген мәселені тану. Олар қарапайым деректер жиынтығынан адекватты қорытындыны тану үшін негізгі немесе күнделікті жаратылыстану білімін пайдалана алады. Олар ғылыми әдістермен зерттеуге болатын сұрақтарды тану арқылы негізгі танымдық дағдыларды көрсетеді.
3-Деңгей	3-деңгейге жеткен оқушылар таныстарын тану немесе түсіндіру үшін аса күрделі емес білімге сүйене алады. құбылыстар. Азырақ таныс немесе күрделі жағдайларда олар құрастыра алады септіктерді пайдаланып түсіндіру. Мазмұн элементтеріне немесе процедуралық білімдерге сүйене отырып, олар қарапайым эксперимент жасай алады тапсырмалардың шектеулі ауқымы. 3-деңгейге жеткен студенттер ғылыми және ғылыми емес сұрақтарды ажырата алады және ғылыми тұжырымға дәлел келтіре алады.
4-Деңгей	Өздеріне берілген күрделірек немесе абстрактілі білімді пайдалана алады, немесе олар күрделі жеткілікті немесе толық емес түсіндіру үшін оларды есіне алды таныс жағдайлар мен процестер. Олар шектеулі ауқымда екі немесе одан да көп тәуелсіз айнымалыларды қамтитын эксперименттерді орындай алады тапсырмалар. Олар элементтерге сүйене отырып, эксперименттің дизайнын негіздей алады Танымның процедуралары мен әдістері туралы білім. 4 деңгейге жеткен оқушылар тым күрделі емес деректер жиынына немесе толық таныс емес контексттерге қатысты деректерді түсіндіре алады, деректерді талдаудан қорытындылар жасай алады және өз тұжырымдарын негіздей алады.

Функционалды құзыреттіліктің деңгейлері	
5-Деңгей	Оқушылар бірнеше себеп-салдар байланыстарын қамтитын бейтаныс және күрделірек, күрделі құбылыстарды, оқиғалар мен процестерді түсіндіру үшін дерексіз жаратылыстану идеяларын немесе тұжырымдамаларын пайдалана алады. Олар ғылыми білімге қатысты күрделірек білімді қолдана алады эксперимент жүргізудің әртүрлі тәсілдерін бағалау және негіздеу өз таңдауын жасай алады және ақпаратты түсіндіру немесе болжамдарды тұжырымдау үшін теориялық білімді пайдалана алады
6-Деңгей	6-деңгейге жеткен оқушылар физика, биология, география және астрономия салаларындағы өзара байланысты жаратылыстану идеялары мен ұғымдарының жиынтығына сүйене алады және жаңа ғылыми құбылыстарға, оқиғалар мен процестерге қатысты гипотезаларды тұжырымдау үшін немесе болжамдарды тұжырымдау үшін таным мазмұны, процедуралары мен әдістері туралы білімді қолдана алады. Деректерді түсіндіру және ғылыми дәлелдерді пайдалану кезінде олар тақырыпқа қатысты ақпаратты байланысты емес ақпараттан ажырата алады және олар әдеттегі мектеп бағдарламасынан тыс алған білімдеріне сүйене алады. Олар ғылыми дәлелдер мен теорияларға негізделген аргументтерді және басқа ойларға негізделген аргументтерді ажырата алады. 6-деңгейге жеткен оқушылар балама түрде күрделі эксперименттер, зерттеулер және компьютерлік модельдеу жүргізу және өз таңдауыңызды негіздеу баға бере алады.

Жалпы білім беру деңгейіндегі функционалдық сауаттылық метапәндік білім беру нәтижесі ретінде қарастырылады. Білім деңгейі оқу мен қарым-қатынастың, әлеуметтік және жеке өзара әрекеттестіктің өзекті мәселелерін шешу үшін алынған білімді пайдалануды білдіреді.

Функционалдық сауаттылық кәсіптік білім беру бағдарламаларын барабар және нәтижелі таңдауға ықпал етеді, күнделікті мәселелерді шешуге, адамдармен қарым-қатынас жасауға, іскерлік байланыстарды ұйымдастыруға, бос уақытты өткізуге арналған бағдарламаларды таңдауға, өз міндеттеріне жауапкершілікпен қарауға көмектеседі.

Мұндай құзыреттілік дайындықты таңдаушының, тұтынушының, отбасы мүшесінің және студенттің әлеуметтік рөлдерін орындауды анықтайды. Функционалдық сауаттылық әртүрлі мектептегі сабақ барысы түрлерін қатысуда қолда бар дағдыларды пайдалануға мүмкіндік береді, әртүрлі әлеуметтік құрылымдармен және ұйымдармен байланыстарды жеңілдетеді және т. б.

Білім алушылар мектепте мәтінмен жұмыс істеу ерекше рөл атқаруы керек. Әр түрлі мәтіндер материалды белгілейді, ол үшін символдық сипаттамаға (графикалық) аудару процедуралары арнайы жасалуы мүмкін, символдық, бейнелі) және бұл «функционалдық құзыреттілікті дамыту» бойынша сабақтарда жұмыс істеудің типтік тәсілдерінің бірі болуы мүмкін. Таңдалған әдіске сәйкес түсіндіріледі, мәтіндер өздерінің айырмашылықтарын нұсқаулық, сипаттамалық және түсіндірме ретінде көрсетеді. Мәтіндер өте пайдалы-тапсырмалар, олар

проблеманы шешу кезінде жасөспірім өзі аяқтауы керек әдістерді игеру компоненттерін қолдануға қатысты «түсініксіздікті» қамтиды және осылайша игерілетін символдық модельдеу әдісі мен ілеспе процедуралардың қалыптасу деңгейін көрсетеді. «Артық» ақпаратты қамтитын тапсырма мәтіндерін ұсыну пайдалы, содан кейін жасөспірім мәселені шешу үшін алдағы әрекетпен белгілі бір қарым-қатынасқа түсетін ақпаратты ғана бөліп, жұмылдыруы керек.

Сонымен, 14–15 жастағы мектеп оқушылары әрекет етудің жаңа мүмкіндіктерін сынау құралы ретінде оқу моделі болуы керек. Бұл жағдайда модельдеу әрекеті барлық оқу жұмыстарының орталығына айналады.

Салыстырғанда бастауыш мектеп модельдеуді саралайды, жеке модельдеу әрекеті пайда болады, модельде іс-әрекеттің жалпы тәсілі тіркеліп қана қоймай, сонымен қатар жекелеген балалардың осындай әрекеттерінің нәтижелері ұсынылады (мен оны қайда және қалай қолданамын). Яғни, білім оқу жағдайынан кең әлеуметтік-мәдени контекстке ауысады.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандардың бәрін талдай отырып, келесі қорытынды жасауға болады: ғылым мен техника дамыған сайын білімге қойылатын талаптар артады, олардың ауқымы кеңейеді, жаңа сапалық белгілер қалыптасады. Бұл жағдайда адамның функционалдық сауаттылығы оның әлеуметтік жағдайларға бейімделу қабілетінің көрсеткіші болып табылады. Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру үшін ғана емес, сабақтан тс уақытта да өзінің өмірлік қағидаларын ұстану кезінде аса қажет болады.

Заманауи мектеп пен білім беру жағдайында, биология сабағындағы құзыреттілік түсінігі үлкен ауқымды қамтып бастады. Білім беру сапасын халықаралық зерттеу контекстінен тыс бағалау мүмкін емес елдің білім беру бәсекеге қабілеттілігін талдаудың кешенді тәсілімен жүзеге асады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ермоленко В.А. Развитие функциональной грамотности обучающегося: теоретический аспект // Электронное научное издание альманах Пространство и время. – 2015. – № 1. – Том 8

2. Кемельбекова Г.А. Особенности формирования функциональной грамотности учащихся по предметам гуманитарного цикла [Текст] // Проблемы и перспективы развития образования: материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Краснодар, февраль 2016 г.). – Краснодар: Новация, 2016.

3. Конасова Н.Ю. Ситуационные задачи по оценке функциональной грамотности учащихся: методическое пособие. – СПб., 2012. – 138 с.

4. Крупник С.А., Мацкевич В.В. Функциональная грамотность в системе образования Беларуси. – Мн.: АПО, 2003. – 125 с. – С. 100.

5. Рудик Г.А., Жайтапова А.А., Стог С.Г. Функциональная грамотность – императив времени // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. – 2014. – № 1. – Т. 12. – С. 263-269.

М.С. Жолдасбекова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
С.Ж. Кабиева
ғылыми жетекші, биология ғылымдарының кандидаты, ассоцияланған профессоры

7-СЫНЫПТЫҢ БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ҚОЛДАНУ

Аннотация. Мақалада өзекті тақырыптардың бірі – биология сабақтарында дидактикалық ойындарды қолдану туралы айтылады. Осы зерттеу 2021–2022 оқу жылында Павлодар облысының «Дарынды қыз балаларға арналған «Білім-Инновация» лицей-интернатында» өткізілді. 7-сыныптың биология сабақтарында дидактикалық ойындарды жүйелі түрде енгізудің оң әсері, оқушылардың білім сапасының 38%- ға арттуы анықталды.

Түйінді сөздер: Дидактикалық ойындар, оқытудың заманауи әдістері, танымдық қызуғышылық, биология сабағы, оқушылар.

Аннотация. Статья освещает одну из актуальных тем – использование дидактических игр на уроках биологии. Настоящее исследование было проведено в «Лицей-интернат «Білім-Инновация» для одаренных девочек Павлодарской области» в 2021–2022 учебном году. Установлено положительное влияние систематического включения дидактических игр в ғпроцесс обучения на уроках биологии в 7-х классах, повышение качество знаний учащихся на 38%.

Ключевые слова: Дидактические игры, современные методы обучения, познавательный интерес, урок биологии, школьники

Annotation. The article highlights one of the actual topics – the use of didactic games in biology lessons. This study was conducted at the «Bilim-Innovation» Boarding School for gifted girls of Pavlodar region». The positive impact of systematically including the game in the biology study process in class 7»B» has been established.

Key words: Didactic games, modern teaching methods, cognitive interest, biology lesson, pupils.

Введение. Заманауи білім беру мазмұнын өзгерту және жаңарту, дәстүрлі білім беру жүйесін жаңа әдістемелік тәсілдерге ауыстыру бағдарламаларды құруда дидактикалық және әдістемелік жабдықтауда сабақты жетілдіруді талап етеді [1].

Қазіргі Қазақстанда әлемдік білім беру кеңістігіне бағдарланған жаңа білім беру жүйесі қалыптасуда. Бұл процесс педагогикалық теория мен практикада айтарлықтай өзгерістермен бірге жүреді. Біздің өміріміздің кез-келген саласындағы, тіпті одан да көп білім берудегі сапалы өзгерістер мұғалімнің өз орны мен оқу процесіндегі рөлі туралы жаңа көзқарасын қалыптастырмау мүмкін емес. Біз, мұғалімдер, жаңартылған мазмұндағы және оқыту технологиясындағы жаңа мақсаттар мен міндеттер, оқытудағы құзыреттілікке бағытталған тәсілді ескере отырып, бағалаудың жаңа нысандарын түсінбестен, мұны істеу мүмкін

емес шығар. Сондықтан мұғалімге жаңартылған орта жалпы білім берудің әдіснамасы мен мазмұнын қабылдауға, білім беру процесін бағдарламалық және әдістемелік қамтамасыз етуді өзгертуге, педагогикалық қызметтің мақсаттары мен тәсілдерін өзгертуге дайындық қажет [2].

Заманауи білім беру мазмұнын өзгерту және жаңарту, дәстүрлі білім беру жүйесін жаңа әдістемелік тәсілдерге ауыстыру арқылы бағдарламаларды құруда, дидактикалық және әдістемелік жабдықтауда сабақты жетілдіруді талап етеді [3].

Қазақстан Республикасының жаңа мемлекеттік стандарттары оқушы трансляцияларды қабылдайтын «үнжазба» емес, ол жобаларды жасаушы, өз қызметінің менеджері, жолдастарымен ынтымақтасатын, мұғалім – кеңесшінің көмегін қабылдайтынын атап көрсетеді. Сондықтан қазіргі мұғалім өз қызметін қайта құруы керек: мұғалімнен оқушыға ақпаратты ауызша жеткізуге негізделген педагогикалық технологиялардан алшақтап, оқушылардың өз бетінше іздеу, түсіну және білімді практикада қолдану дағдыларын дамытуға көшуі керек. Осылайша, мұғалімнің қызметі түбегейлі өзгереді (бұрын – бұл ақпарат беруші, бақылаушы, енді мұғалім оқушыны қиын оқу жолында ертіп, баланы итеріп, оның тұлға ретінде қалыптасуына көмектесуі керек) [2, 4].

Бұл мәселені шешуге оқу-тәрбие процесіне оқытудың белсенді әдістерін енгізу едәуір ықпал етеді. Олардың арасында білім беру ойындары жетекші рөл атқарады. Дидактикалық ойындар оқушыларға қарқынды тәуелсіз танымдық іс-әрекет арқылы білім қалыптастыруға мүмкіндік береді және сонымен бірге жеке шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді [5].

Ойын адамды өмір бойы, адамзаттың бүкіл өмірінде сүйемелдейді. Сондықтан, әрине, ойынның әлеуеті оқу процесінде де қолданылуы керек. Психологтар ойын өзін-өзі жаңарту, өзін-өзі жетілдіру және жақсы көңіл-күйдің стимуляторы бола алады деп сендіреді. Екінші жағынан, педагогикалық құрал ретінде ойынның объективті үлкен мүмкіндіктері бар. Ол интеллектуалды шиеленістерді арттырып, ақыл-ой процестерін белсендіреді, білімге деген қызығушылықты үлкейтеді, есте сақтауды жаттықтырады және т. б. [6].

Зерттеудің мақсаты: 7-сынып оқушыларына биология сабақтарын оқытуда дидактикалық ойындарды қолданудың орындылығын зерттеу.

Материалдар мен әдістер. Осы зерттеу 2021–2022 оқу жылында Павлодар қаласындағы «Дарынды қыз балаларға арналған «Білім-Инновация» лицей-интернатында жүргізілді. Эксперимент оқу жылы бойы 7 «В» сыныбында өткізілді. Барлығы 24 оқушы қатысты.

Оқу жылының басында оқушылардың бастапқы білімін анықтау үшін нөлдік кіріс бақылау жұмысы алынды. Бұл кіріс бақылау тапсырмаларының мақсаты: 7-сынып оқушыларының жаратылыстану курсының пәндік мазмұнын 6-сынып үшін негізгі мектеп бағдарламасы

бойынша игеру деңгейін бағалау және үлкен қиындықтар тудыратын мазмұн элементтерін анықтау.

Балаларға үш бөлімнен, 10 тапсырмадан және 2 нұсқадан тұратын нөлдік бақылау жұмысы ұсынылды. Нөлдік кіріс бақылау жұмысының I(A) бөлімінде ұсынылған төрт жауаптың бір нұсқасын таңдайтын 5 тапсырма болды. Барлығы жеңіл деңгейдегі тапсырмалар. II бөлім (B) – орташа қиындық деңгейіндегі сәйкестікті анықтауға арналған 3 тапсырманы қамтыды. III бөлім (C) – күрделіліктің жоғары деңгейіне жататын екі тапсырма болды: 1 тапсырма – ұсынылған тірі организмдерден қоректік тізбек құру, 2 тапсырма-экологиялық пирамиданы құру. Қиындық деңгейінің жоғарылауы оқушылардан логикалық және сыни ойлауды талап етті.

Сондай-ақ, оқу жылының соңында қорытынды бақылау жұмысы алынды, ол нөлдік керіс бақылау жұмысы сияқты көп деңгейлі тапсырмалардан тұрды: I(A) бөлімінде ұсынылған төрт жауаптың біреуін таңдау қажет 5 тапсырма болды. Барлығы жеңіл деңгейдегі тапсырмалар. II(B) бөлімінде – кестені толтыруға арналған 2 тапсырма және бірнеше дұрыс жауаптары бар бір тапсырма болды. III(C) бөлімі – толық жауапты қажет ететін екі сұрақтан тұрды. Бұл тапсырмалар күрделіліктің жоғары деңгейіне жатады.

Тексеру жұмыстарының тапсырмалары барлық оқушылар үшін бірдей болды. Оқушылардың жұмысын бағалау биология пәні бойынша ББД (білім, білік және дағдылар) талаптарына сәйкес жүргізілді: Тексеру жұмысын орындау кезінде «өте жақсы» деген баға бақылау жұмысының 85–100%-ы дұрыс орындалатын болса; «жақсы» деген баға – 65–89%-ы орындалған кезде; егер жұмыстың 45–65%-ы дұрыс орындалған болса, «қанағаттанарлық» деген баға; тапсырмалардың 45%-дан азын орындаған кезде – «қанағаттанарлықсыз» бағасы қойылған болатын.

Күнтізбелік-тақырыптық жоспар мен сабақ жоспарлары Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 30 қазанындағы №595 «Тиісті типтегі және түрдегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» бұйрығына және «2021–2022 оқу жылындағы Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие процесінің ерекшеліктері туралы» нұсқаулық-әдістемелік хатына сәйкес дайындалды [7, 8]

Біз «Шараданы шешу», «Ботаникалық эстафета», «Тірі жанды тап», «Он қадам жаса және әр қадам үшін бір тұқымдасқа жататын өсімдіктерді ата» атты ойындарды әзірлеп, биология сабақтарында қолдандық. Бұл дидактикалық ойындарды келесі сабақтарды өткізген кезде қолдануға болады: «Тірі организмдердің систематикасы», «Тірі организмдердің бес патшалығының жалпы сипаттамасы: прокариоттар, протистер, саңырауқұлақтар, өсімдіктер, жануарлар», «Өсімдіктер мен жануарлардың негізгі жүйелі топтары: патшалықтар, типтер, сыныптар», «Өсімдіктер мен жануарларды жіктеудің маңызы» (сурет 1).

Short-term plan

Lesson topic : Taxonomy of living organisms

Chapter:	Classification of living organisms	
Full name of the teacher	Zholdasbekova M.S.	
Date:	22.09.2021	
Class: 7 «B»	Number of people present:24	Number of missing: 0
Lesson topic	Taxonomy of living organisms	
Purpose of training according to the curriculum	7.1.1.1 - explain the meaning of taxonomy, 7.1.1.2 - determine the systematic position of living organisms	
Purpose of the lesson:	All students know the concept of systematics based on the five kingdoms; Most students determine the systematic position of living organisms Some students compare and identify the features of the main systematic groups of plants and animals	

	The "Think –Unite-Share" strategy Using the textbook and other sources of information determine: 1) distinctive features of the classification of plant and animal organisms; (complete the diagram (A4 format). Mutual evaluation in the group "+" and "-" 2 min 2) systematize the types of living organisms and enter the data in the table. Checking by the "Carousel" method 2min			
End of the lesson 10 min	**Pinning.** The teacher makes a wish for an animal. Student: Consists of many cells? Teacher: No. Student: Reproduces sexually? Teacher: No. Student: has organoids of movement? Teacher: it is impossible to answer unequivocally. Student: does he move with the help of pseudopods? Teacher: yes. Student: It's an amoeba.	Students must guess the animal using 10 questions. The answer may be "yes", "no", "it is impossible to answer unequivocally"	3 points	presentation

Сурет 1. Дидактикалық ойын қолданылған «Тірі организмдердің систематикасы» тақырыбындағы сабақ жоспарының үзіндісі

Зерттеу нәтижелері. Нөлдік кескін бақылау жұмысының нәтижелері бойынша 24 оқушының ішінен 13 оқушы (54%) оң баға алды, оның ішінде 4 оқушы «өте жақсы» бағасын алды, бұл 17% құрайды. 9 оқушы (37%) «жақсы» деген бағаға жұмысын орындады. Сыныптағы оқушылардың 46% (11 оқушы) бақылау жұмыстарынан «қанағаттанарлық» бағасын иеленді. (2-сурет)

Сурет 2. Білім алушылардың нөлдік бақылау жұмысының нәтижелері

Оқу жылы бойы осы сыныпта әртүрлі дидактикалық ойындарды қолдана отырып сабақтар өткізілді.

Оқу жылының соңындағы өткізілген қорытынды бақылау жұмысының нәтижелері бойынша білім алушылардың көпшілігі тапсырмаларды орындады деп айта аламыз. 24 оқушының 2-і «қанағаттанарлық» деген баға алды, бұл 8% – құрады. Бақылау жұмысын 7 оқушы (29%) «жақсы» деген бағаға, ал 15 оқушы (63 %) « өте жақсы» деген бағаға орындады. (3-сурет)

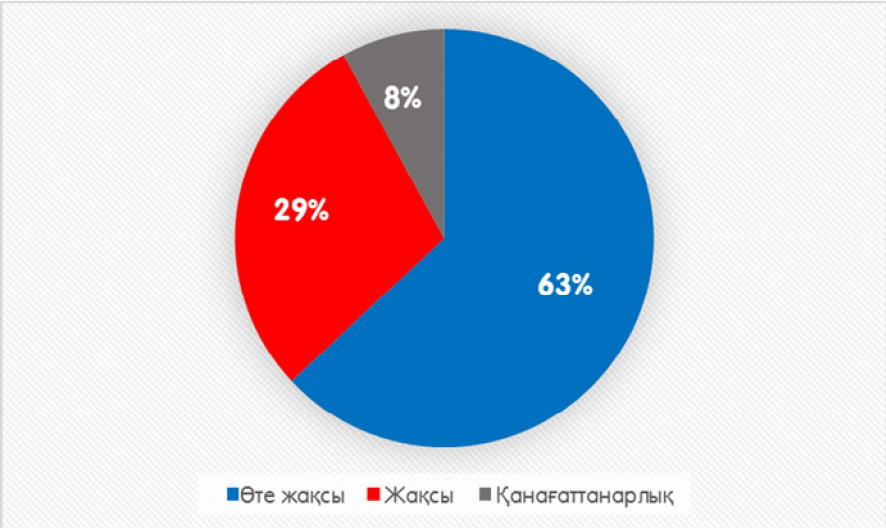

Сурет 3 Білім алушылардың қорытынды бақылау жұмысының нәтижелері

Зерттеу нәтижелерін салыстырмалы талдау барысында эксперимент нәтижелері бойынша 7 «В» сынып оқушыларының сапалық үлгерімі оқу жылының соңында алынған қорытынды бақылау жұмысын оқу жылының басында алынған нөлдік бақылау жұмысымен салыстырғанда 38%-ға артқанын көрсетті (сурет 4).

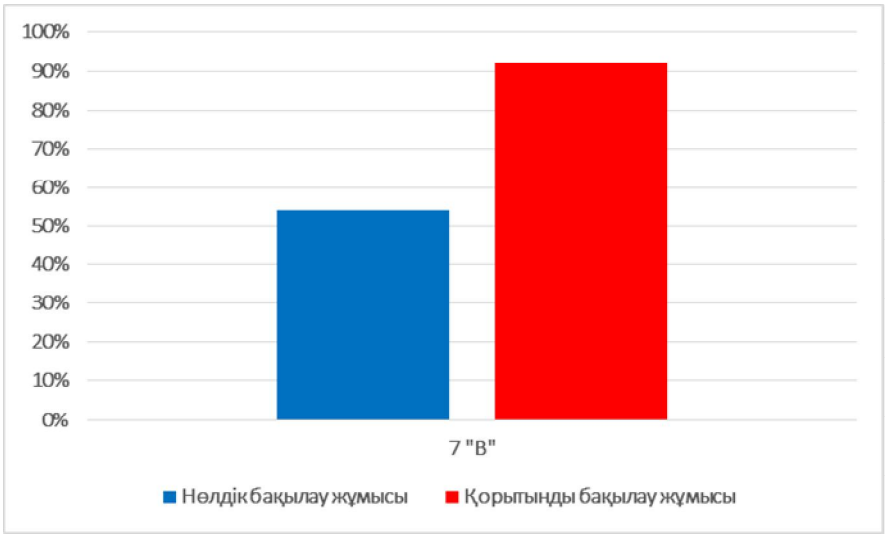

Сурет 4. Оқушылардың бастапқы және қорытынды кезеңдердегі сапалық үлгерімін салыстыру

Полушкина өз мақаласында егер оқушылар материалды дәстүрлі түрде беру кезінде берілген ақпараттың 20%-дан аспайтын бөлігін игерсе, онда ойын барысында игеру 90%-ға жетеді, ал міндетті бағдарламаны зерттеуге бөлінген уақытты оқу материалын игерудің үлкен әсерімен 30–50%-ға қысқартуға болатындығын анықтады. Біздің эксперимент осы тұжырымның дұрыстығын дәлелдейді [9].

Осындай нәтижелерге сүйене отырып, сабақтарда әртүрлі дидактикалық ойындарды қолдану оқушылардың білім сапасын 38%-ға арттырғаны анықталды. Сонымен қатар, дидактикалық ойындар оқушылардың белсенділігін арттырып, олардың пәнге деген қызығушылығын оятады. Бұл, біздің ойымызша, қазіргі білім беру жағдайында, оқуға деген қызығушылық өте төмен болған кезде маңызды екені анық. Оқу жылы бойы осы сыныптың балаларын бақылай отырып, дидактикалық ойындар қолданылатын сабақтарда сыныптағы танымдық белсенділік деңгейі едәуір жоғарылағаны байқалды.

Эксперименттік оқыту барысында мектептегі биология курсының ойын технологияларын қолданудағы мүмкіндіктері анықталды, биология сабақтарында дидактикалық ойындарды қолдана отырып сабақ жоспарлары жасалды.

Дегенмен, биология сабағында ойынның маңыздылығы қарамастан, ол өз алдына мақсат емес, пәнге деген қызығушылықты дамыту құралы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Зайнуллина К.Б. Games can lower anxiety, thus making the acquisition of input more likely // Мектептегі, колледждегі және ЖОО-дағы ағылшын тілі. – 2020. – №5. – 20-21 б.

2. «Білім берудің барлық деңгейлеріндегі мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы №604 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2018 жылғы 1 қарашада № 17669 болып тіркелді.

3. Toepfer Th. Effective use of role plays in training // Th. Toepfer. Uchpedgiz. – 2013. – S. 13-17.

4. Опарина Е.В. Оқушылардың әлеуметтік дағдыларын дамыту педагогикалық проблема ретінде // Педагогика. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2017. – №4. – С. 33-37.

5. Зарубина Ю.Н. Рөлдік ойын оқушылардың әлеуметтік шығармашылығын дамыту құралдарының бірі ретінде // Международный научный журнал «Символ науки». – 2017. – №02-1.

6. Горшкова О.В. Оқытудың белсенді әдістері: қолдану формалары мен мақсаттары // Научно-методологический электронный журнал «Концепт». – 2017. – №S3. – URL: https://e-koncept.ru/2017/470039.htm

7. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 30 қазандағы № 595 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2018 жылғы 31 Қазанда № 17657 болып тіркелді.

8. «2021–2022 оқу жылындағы Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие процесінің ерекшеліктері туралы» нұсқаулық-әдістемелік хат. – Нұр-сұлтан қ., Ы. Алтынсарин атындағы КЕАҚ, 2021.

9. Полушкина Г.Ф. Оқу жағдайлары интерактивті тақта құралдарын қолдана отырып, әмбебап оқу әрекеттерін қалыптастыру құралы ретінде» // Концепт. – 2017. – №9.

Г.А. Нурмаганбетова
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
С.Ж. Кабиева
научный руководитель, кандидат биологических наук, ассоциированный профессор Высшей школы естествознания, г. Павлодар.

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Мақалада жалпы білім беретін мектептерде оқушылардың зерттеушілік әрекет дағдыларын қалыптастыру мәселелері қарастырылған. Оқушылардың танымдық, ақпараттық және ұйымдастырушылық жалпы білім беру дағдыларының жүйесін меңгеру мүмкіндігін танымдық ғылыми әдісі туралы ойпікірлердің дамуымен байланыстырады. Мектеп оқушыларын ғылыми әдістер жүйесімен, оның құрамдас бөліктерімен және іс-әрекеттерімен таныстыру, оқу зерттеулерін табысты жүргізілуін қалыптастыру және зерттеудің нәтижелерін көрсете алу болып табылады.

Түйінді сөздер: оқу-зерттеу іс-әрекеті, танымдық ғылыми әдісі, тәжірибелік және теориялық таным.

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы формирования умений исследовательской деятельности школьников на уроках биологии. Возможность овладения школьниками системой информационных, познавательных и организационных учебных умений. Ознакомление школьников с циклом научного метода, составляющими его приёмами и операциями является условием формирования успешного опыта проведения учебных исследований и получения обоснованных и значимых результатов.

Ключевые слова: учебно-исследовательская деятельность; научный метод познания; эмпирическое и теоретическое познание.

Annotation. The article deals with the problems of forming the skills of research activity of schoolchildren of general education schools. The possibility of students mastering the system of cognitive, informational and organizational general educational skills is considered by the authors in connection with the development of ideas about the scientific method of cognition. Familiarization of schoolchildren with the cycle of the scientific method, its components and operations is a condition for the formation of a successful experience in conducting educational research and obtaining reasonable and significant results.

Key words: educational and research activity; scientific method of knowledge; empirical and theoretical knowledge.

Қазіргі уақытта оқушылардың оқу-зерттеу іс-әрекеті оқу-тәрбие жұмысының міндетті түрлерінің біріне және оқушының шығармашылық тұлғасын дамытудың қажетті құралына айналды. Қазіргі таңда мектеп алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі – ғылыми зерттеудің әдіс-тәсілдерін меңгерген, проблеманы шешуге шығармашылықпен қарайтын, өз білімін өздігінен білім алу арқылы толықтыра алатын оқушы-зерттеуші дайындау. Әртүрлі сайыстардың, конференциялардың қазылар алқасына қатысып жүрген педагогтардың тәжірибесі көрсеткендей көбінесе мектеп оқушыларының оқу және ғылыми-зерттеу жұмыстары формальды сипатқа ие, бұл оқушылардың зерттеу іс-әрекеттерін әлі өздігінен ұйымдастыру дағдыларының жеткіліксіздігі болып табылады.

Оқушылардың зерттеушілік әрекеті субъективті жаңа білім алуға да, олардың жеке тәжірибесін байытуға да бағытталған. Іс-әрекеттің бұл түрі оқушының дербес әмбебап танымдық әрекеттерінің негізі болып табылады. Жаратылыстану ғылымдарын оқу кезінде білім алушылар қоршаған табиғатты танып білуге ғылыми әдісті әмбебап құрал ретінде түсінік алу керек. Олар бұл құралдарды меңгеріп, оны қалай пайдалану керектігін үйренуі қажет, содан кейін оны шындық құбылыстарының сауатты түсіндірмелерін іздеуге, субъективті жаңа фактілерді болжауға және осы дағдыларды өз оқуында және өмірінде қолдануы керек.

Бұл ғылыми әдісті «Биология» пәндерін оқуда қолдану, оқушыларды ғылыми білім алу процесінің барлық кезеңдерімен таныстыру, олардың танымдық зерттеу тәжірибесін меңгеру ерекшеліктерін түсінуге әкеледі. Сайып келгенде, мектеп оқушыларының табиғатқа, адамға, білімге, таным процесінің өзіне, ғылымға, жаратылыстану біліміне деген көзқарастары қалыптасады. Осылайша жаратылыстану сауаттылығының негізі қаланады [1].

Ғылыми әдісті меңгеру үшін оның белгісізді тану процесін құрайтын құрамдас бөліктерін меңгеру қажет. Ғылыми әдіс – шындықты практикалық және теориялық танудың әдістері мен іс-әрекеттерінің жиынтығы. Жеткіншектерді логикалық ғылыми ойлаудың дамуын қамтамасыз ететін әдістер мен логикалық әрекеттерді саналы түрде қолдана білуге үйрету қажет.

Ғылыми әдіс, оның аспектілері мен құрамдас бөліктері ғылыми ойлаудың негізін құрайды, ол барлық ғылымдар үшін бірдей. Мектеп бітірушінің болашақта кез келген мамандықты тез меңгеруіне мүмкіндік беретін мектептегі оқудың негізі болып табылатын ғылыми ойлау.

Сабақта оқушылардың ғылыми таным әдісінің амалдары мен оларды меңгеруіне жағдай жасау және осының негізінде жалпылама дағдыларды қалыптастыру қажет, оларды кең түрде беру арқылы танымдық мәселелерді шешуде қолдануға болады. Мектеп оқушыларына оқу-тәрбие процесінде өз іс-әрекетінде ғылыми білімдер циклін жүзеге асыруға және оның тиімділігіне көз жеткізуге мүмкіндік беру маңызды.

Ғылыми-зерттеу келесі кезеңдерді қамтиды: тәжірибе және мәселені қою; гипотезаны ұсыну; гипотезаны негіздеу, одан шығатын салдарлардың логикалық қорытындысы; гипотезаны және оның салдарын эксперименттік тексеру [2].

Биология – оқушыларды оқу және ғылыми-зерттеу жұмыстарына тартудың, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың нақты мүмкіндіктері бар мектеп пәні.

Мектептегі оқу-зерттеу жұмыстарында оқушылар мыналарды пайдаланады: тәжірибелік білімнің әдістері – бақылау, өлшеу, эксперимент, салыстыру, сипаттау, модельдеу; теориялық білім әдістері – гипотеза, жүйелеу, жалпылау; логикалық операциялар – талдау, синтез, бағалау. Ғылыми зерттеу әдістерін таңдаған кезде зерттеудің мақсаты мен тақырыбынан шығу керек, сонымен қатар мектеп оқушыларының осы оқу және ғылыми материалды оқуға дайындығын ескеру қажет. Ең алдымен мәселе мен зерттелетін объектіге жан-жақты талдау жасап, негізгі ұғымдарды бөліп көрсету, содан кейін зерттеу жұмысының нәтижесін алуда олардың танымдық мүмкіндіктерін ескере отырып, зерттеу әдістерін анықтау қажет.

6–9 сынып оқушыларының ғылыми оқу-зерттеу жұмыстарының бір үзіндісін көрсетейік. Жұмыстың тақырыбы: «Қоректік заттардың қанның оттегі сатурациясына әсері». Мәселені тұжырымдау. Қанның оттегімен қанығуы (сатурация) – адам ағзасындағы маңызды көрсеткіштердің бірі. Гемоглобин арқылы ағзаға тасымалданған оттегі дене жасушаларының қалыпты қызмет етуін қамтамасыз етеді. Егер оттегінің жетіспеушілігі болған жағдайда біз әлсіздікті сезініп, бас айналу, бас ауыру сияқты белгілер пайда болады. Қанның құрамындағы оттегінің азаюы – патологиялық жағдайға гипоксемияны тудырады. Оның алғашқы белгілері: терінің бозаруы, тахикардия, қан қысымының төмендеуі, естен тану болып табылады. Адамның денсаулығына қауіпті аурулар туу мүмкіндігі жоғарылайды. Сондықтан қанның оттегімен қанығу деңгейін бақылап отыру өте маңызды. Қанның деңгейін бақылауда ұстап отыру үшін арнайы медициналық құрал – пульсоксиметр, яғни артерия қанының оттегімен қанығу деңгейін өлшеуге арналған құралды пайдалану керек. Ол гемоглобиннің әрбір молекуласымен байланысқан оттегінің орташа санын көрсетеді. Бұл заманауи диагностикалық құрал, оны үй жағдайында да қолдануға болады [3].

Зерттеу жорамалы: егер қанның оттегімен қанығу деңгейіне әсер ететін қоректік заттардың қасиеттері анықталса, оларды ағзадағы оттегінің жетіспеушілігі кезінде пайдалануға болады ма?

Мақсаты: әр түрлі қоректік заттардың қанның оттегімен қанығу деңгейіне әсер ету дәрежесін анықтау.

Міндеттері: 1. Қанның сатурациясы және оған жағымды әсер ететін қоректік заттар туралы әртүрлі ақпарат көздерімен танысу.

2. Қоректік заттардың қанның оттегімен қанығу деңгейіне әсерін арнайы медициналық құрал- пульсоксиметр арқылы зерттеу.

3. Зерттеу нәтижелері бойынша қорытынды шығару.

Зерттеу нысаны: қанның оттегімен қанығу деңгейі, қанның оттегімен қанығу деңгейін көтеретін қоректік заттар: шырғанақ, лимон, зімбір, зығыр тұқымдары, сарымсақ, қызыл қырыққабат, лимон, көк шай.

Зерттеу пәні: әр түрлі қоректік заттардың артериялық қанның оттегімен қанығу деңгейіне әсері.

Зерттеу материалы және әдістері: Зерттеуге Павлодар қаласының, дарынды балаларға арналған Абай атындағы гимназия мектебінің оқушылары мен әр оқушының үй жағдайында және әр жастағы 15–20 жас, 35–40 жас, 50–55 жас, 70–80 жас аралықтағы жанұя мүшелері қатыстырылды.

Зерттеу нәтижелері:

Біз қолданған барлық тағамдардың ішінен 15–20 жастағы адамдар қандағы оттегімен қанықтылық (сатурация) орташа есеппен алғанда: зығыр тұқымдары – 98,5%; көк шай – 98%; қызыл қырыққабат – 97,8%; шырғанақ – 97,75%; сарымсақ – 97,4%; зімбір – 97%; лимон – 96,5%. 35–40 жастағы адамдар қандағы оттегімен қанықтылық (сатурация) орташа есеппен алғанда: зығыр тұқымдары – 97,6%; зімбір – 97,5%; қызыл қырыққабат – 97%; сарымсақ – 97%; шырғанақ – 96,5%; көк шай – 96,4%; лимон – 96,4%. 50–55 жастағы адамдар қандағы оттегімен қанықтылық (сатурация) орташа есеппен алғанда: зімбір – 98%; қызыл қырыққабат – 98%; шырғанақ – 98%; зығыр тұқымдары – 97,5%; сарымсақ – 97,5%; көк шай – 97%; лимон – 96,5%. 70–80 жастағы адамдар қандағы оттегімен қанықтылық (сатурация) орташа есеппен алғанда: қызыл қырыққабат – 98,5%; зімбір – 98%; көк шай – 98%; зығыр тұқымдары – 98%; шырғанақ – 98%; сарымсақ – 98%; лимон – 96,5% [4] (Сурет 1).

Сурет 1. Пульсоксиметр құралы арқылы қанның сатурациясын анықтау

Сонымен, зерттеу нәтижелеріне қатысты барлық зерттеуге қатысқан адамдардың нәтижелерін біріктіріп, орташа мәнге келдік: зығыр тұқымдары – 97,9%; қызыл қырыққабат – 97,8%; зімбір – 97,6%; шырғанақ – 97,6%; көк шай – 97,5%; сарымсақ – 97,5%; лимон – 96,6% (Сурет 2).

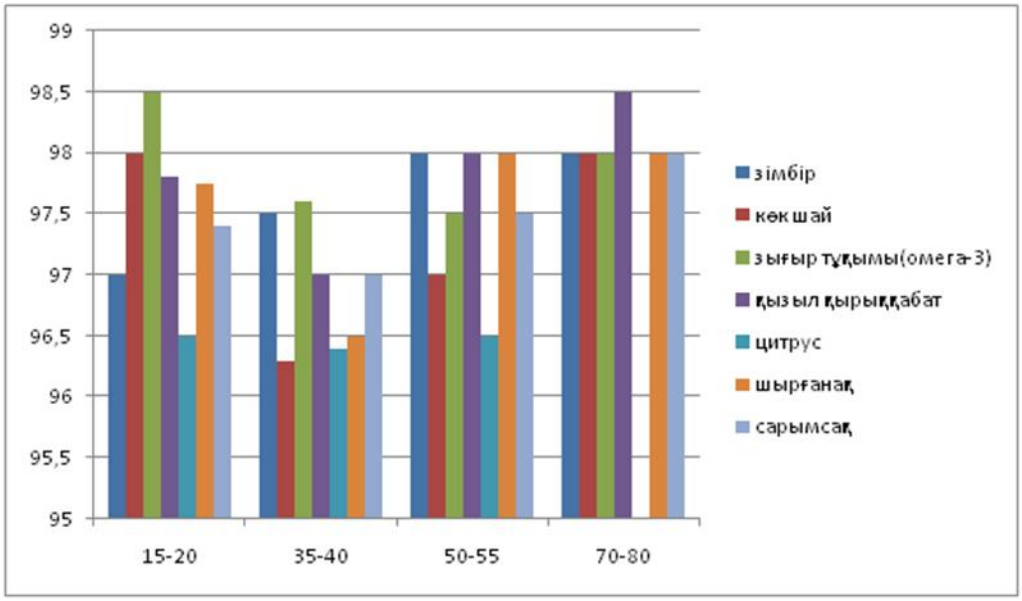

Сурет 2. Зерттеуге қатысқан адамдардың нәтижелерінің орташа мәні

Қорытынды. Қанның оттегімен қанығуы (сатурация) – адам ағзасындағы маңызды көрсеткіштердің бірі. Гемоглобин арқылы ағзаға тасымалданған оттегі дене жасушаларының қалыпты қызмет етуін қамтамасыз етеді. Егер оттегінің жетіспеушілігі болған жағдайда біз әлсіздікті сезініп, бас айналу, бас ауыру сияқты белгілер пайда болады. Қанның құрамындағы оттегінің азаюы – патологиялық жағдайға гипоксемияны тудырады. Адамның денсаулығына қауіпті аурулар туу мүмкіндігі жоғарылайды. Сондықтан қанның оттегімен қанығу деңгейін бақылап отыру өте маңызды. Қанның деңгейін бақылауда ұстап отыру үшін арнайы медициналық құрал – пульсоксиметр, яғни артерия қанының оттегімен қанығу деңгейін өлшеуге арналған құралды пайдалану керек. Ол гемоглобиннің әрбір молекуласымен байланысқан оттегінің орташа санын көрсетеді. Бұл заманауи диагностикалық құрал, оны үй жағдайында да қолдануға болады. Қазіргі уақытта көптеген табиғи антиоксиданттар, сонымен қатар антигипоксанттар болып табылады, олар ағзаны гипоксиядан сақтайды. Осы зерттеу кезінде алынған тағамдардың антигипоксиялық әсері анықталды. Олардың құрамындағы заттар, атап айтқанда Р- каротиндер, Е және С витамин-дері жасушаның оттегімен алмасуын реттеуге көмектеседі. Зерттеу тәжірибесіне әртүрлі жастағы адамдар қатысты. Олар осы жұмыста аталған тағамдарды бірнеше күн қабылдап, пульсоксиметр құралы арқылы қанның сатурациясының динамикасы тіркеліп отырды. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес тіркелген көрсеткіштердің оң жаққа өзгеруі байқалды, яғни қанның оттегімен қанығуы ең жоғарғы көрсеткіштерге 99/76, 99/111, 98/82, 98/88, 99/90 көтерілді. Осы анықталған нәтижелерге сәйкес, яғни зерттеуге алынған тағамдардың қанның оттегімен қанығуына айтарлықтай жақсы әсері анықталғанын байқап, әсіресе

маусымдық тыныс алу мүшелері ауруларының таралуы кезінде күнделікті тамақ рационына пайдалануды ұсынылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Паршутина Л.А., Самойленко П.И. Исследовательская деятельность учащихся в процессе изучения естественнонаучных предметов // Научные исследования в образовании. – 2012. – № 1. – С. 21–25

2. Заграничная Н.А., Паршутина Л.А. Как формировать естественнонаучную грамотность учащихся при изучении химии и биологии // Теоретические и методологические проблемы современного образования. Материалы XXVII Международной научно-практической конференции. – М.: Научно-информационный издательский центр «Институт стратегических исследований», 2016. – С. 31–36.

3. Зислин Б.Д., Чистяков А.В. Мониторинг дыхания и гемодинамики при критических состояниях. – Екатеринбург: Сократ, 2006. – 336 с.

4. Компьютерная пульсоксиметрия в диагностике нарушений дыхания во сне: учебное пособие / сост. Бузунов Р.В.; Иванова Ирина Леонидовна; Кононов Юрий Николаевич и др. – Ижевск, 2013. -40 с.

А.А. Оспанова
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Н.П. Корогод
научный руководитель, кандидат биологических наук, доцент, г. Павлодар

РАЗРАБОТКА МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЛЯ ПОДГОТОВКИ К КОМПЛЕКСНОМУ ТЕСТИРОВАНИЮ ПО БИОЛОГИИ

Аннотация. Магистратура – это более высокий и качественный уровень высшего образования. Поскольку институт магистратуры имеет важное значение для исследовательской карьеры и профессиональной работы в различных сферах, спрос на нее растет из года в год. Комплексное тестирование включает в себя тесты не только по иностранному языку и на определение готовности к обучению, но и по профилю группы образовательных программ.

Ключевые слова: магистратура, комплексное тестирование, образование, методическое обеспечение, сознательная верификация, актуализация, системный подход.

Аннотация. Магистратура-жоғары білімнің жоғары және сапалы деңгейі. Магистратура институты ғылыми мансап пен әртүрлі салалардағы кәсіби жұмыс үшін маңызды болғандықтан, оған сұраныс жылдан жылға артып келеді. Кешенді тестілеу тек шет тілі бойынша және оқуға дайындығын анықтауға ғана емес, сонымен қатар білім беру бағдарламалары тобының бейіні бойынша да тесттерді қамтиды.

Түйінді сөздер: магистратура, кешенді тестілеу, білім беру, әдістемелік қамтамасыз ету, саналы верификация, өзектендіру, жүйелі тәсіл.

Annotation. A Master's degree is a higher and higher quality level of higher education. Since the Master's degree institute is important for a research career and professional work in various fields, the demand for it is growing from year to year. Comprehensive test-

ing includes tests not only in a foreign language and to determine readiness for training, but also on the profile of a group of educational programs.
Keywords: master's degree, comprehensive testing, education, methodological support, conscious verification, actualization, system approach.

Актуальность магистерской диссертации основана на важности как для обучающего, так и для высшего учебного заведения важности существования магистратуры как систему повышения качества образования через обновление его содержания, форм и методов организации.

Целью магистерской диссертации является изучение уровня подготовки обучающихся выпускного курса для поступления в магистратуру с помощью авторских тестовых заданий.

В результате поставленной цели сформулированы следующие **задачи:**

1. Изучить возможности формирования методического обеспечения в рамках образовательного процесса.

2. Создать учебное пособие «Методическое обеспечение для подготовки к комплексному тестированию по биологии» для обучающихся.

3. Провести сравнительный анализ результатов тестирования студентов выпускных курсов и учителей школ в течении 2021–2023 гг.

Объект исследования: обучающиеся выпускных курсов, учителя школ.

Предмет исследования: процесс подготовки обучающихся к комплексному тестированию.

Методы исследования: синтез теоретического материала, анализ результатов тестовых заданий.

Научная новизна: впервые создано учебное пособие «Методическое обеспечение для подготовки к комплексному тестированию по биологии» для студентов выпускного курса на базе педагогической практики в Павлодарском педагогическом университете. Проведено тестирование обучающихся в период с 2022–2023 года.

Практическая значимость работы заключается в разработке структуры и содержания учебного пособия «Методическое обеспечение для подготовки к комплексному тестированию по биологии» для студентов выпускного курса, учителей школ, включающего в себя комплекс тестовых вопросов с разными уровнями трудностями.

Комплексное пробное тестирование было проведено на базе Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлана, Торайгыров университета, средних общеобразовательных школ г. Экибастуза №2, 4, г. Аксу 1, 4 и Заринской СОШ Павлодарского района в течении 2021–2023 года. Всего в тестировании принимали участие студенты выпускного курса Торайгыров университет в количестве 5 человек, студентов, обучающиеся на 2 высшем образовании Павлодарского педагогического университета – 5 человек, школ гг. Экибастуз, Аксу и Павлодарского района – 5 человек.

Всего было проведено 5 пробных тестирований через каждые 2 месяца, по результатам которого осуществлялась работа по разбору и коррекции допущенных ошибок, выявление пробелов в знаниях, работа с тестовыми вопросами учебного пособия.

Результаты пробного входного тестирования студентов выпускных курсов Торайгыров университет представлены в таблице 1.

Таблица 1. Результаты пробного входного тестирования обучающихся

Параметры сравнения	**Часть А**	**Часть В**	**Часть С**	**Всего (АВС)**
Максимум баллов	9	12	9	30
Набрано баллов студентами ТоУ	6,6	6,4	3,4	16,4
Реальный % выполнения	73,3%	53,3%	37,7%	54,8%
Набрано баллов студентами ППУ	7,3	8,6	4,5	20,4
Реальный % выполнения	81,1%	71,6%	50%	67,6%
Набрано баллов учителями школ	8,2	9,3	6,5	24
Реальный % выполнения	91,1	77,5%	72,2%	80,6%
Плановый % выполнения	60-90%	40-60%	Менее 40%	

Результаты выполнения заданий по частям А, В, С как видно из таблицы находятся в плановом диапазоне у студентов 4 курса Торайгыров университет. При этом по части А – примерно посредине (73,3%), по части В – ближе к нижней границе (53,3%), а по части С – ближе к верхнему значению (37,7%), риунок 1.

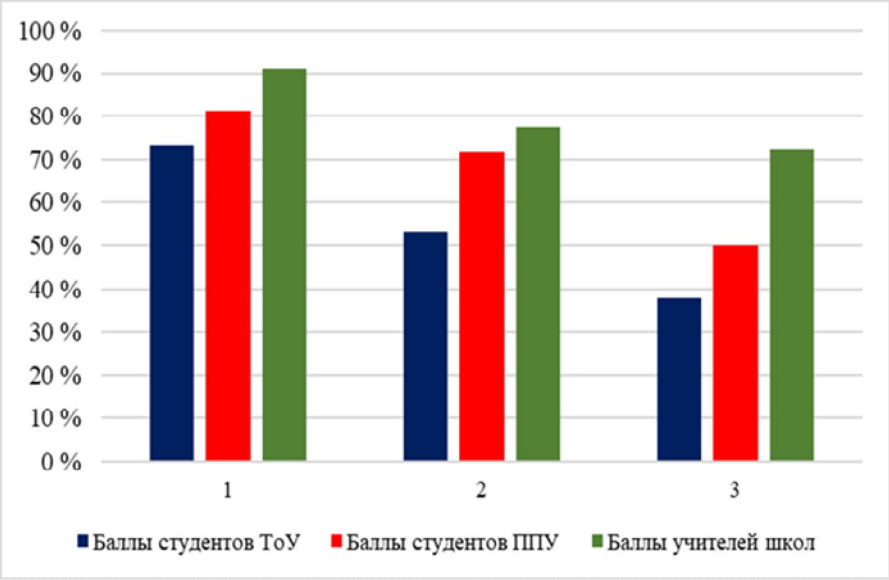

Рисунок 1. Результаты пробного входного тестирования обучающихся

В течении 2022–2023 года было проведено еще 5 пробных комплексных тестирований. Результаты, которого отражены в нижеследующей таблице 2.

Таблица 2. Результаты пробного комплексного тестирования студентов выпускного курса Торайгыров университет

Параметры сравнения	Часть А	Часть В	Часть С	Всего (АВС)
Максимум баллов	9	12	9	30
Результаты № 1 тестирования	6,6	6,4	3,4	16,4
Результаты № 2 тестирования	6,8	6,5	3,8	17,1
Результаты № 3 тестирования	7,3	8,5	5,5	21,3
Результаты № 4 тестирования	8,1	9,2	6,9	24,2
Результаты № 5 тестирования	8,3	10,4	7,8	26,5
Реальный % выполнения	82,4%	68,3%	60,8%	70,5%

Результаты обучающихся по части выполнения заданий уровня трудности «А» колеблется в пределах от 6,6 до 8,3, «В» от 6,4 до 10,4, «С» от 3,4 до 7,8. В целом необходимо отметить положительную динамику полученных результатов, рисунок 2.

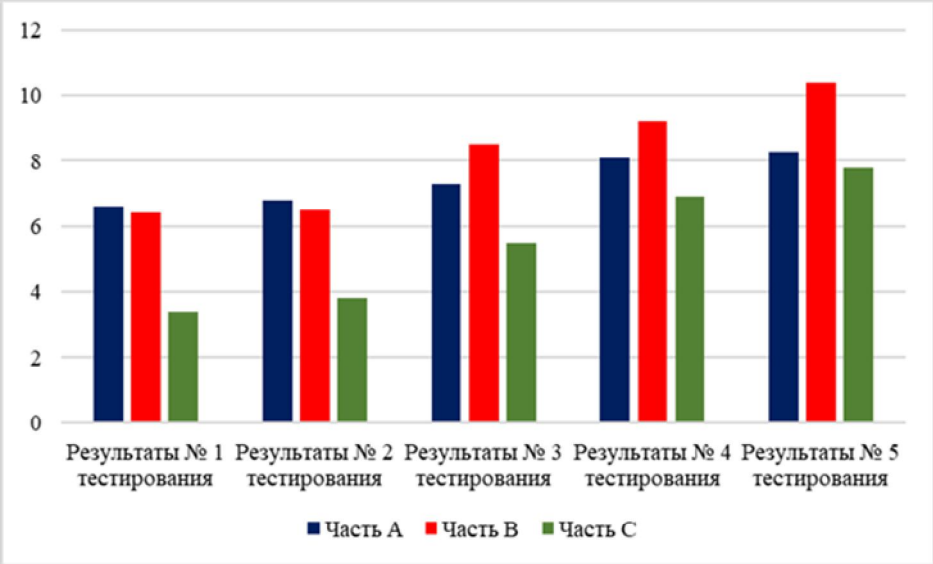

Рисунок 2. Результаты пробного комплексного тестирования студентов выпускного курса Торайгыров университет

В общем результат за год имеют тенденцию к увеличению на 15,7%. Результаты пробного комплексного тестирования студентов Павлодарского педагогического университета в течени 2022–2023 года отражены в таблице 3.

Таблица 3. Результаты пробного комплексного тестирования студентов Павлодарского педагогического университета

Параметры сравнения	Часть А	Часть В	Часть С	Всего (АВС)
Максимум баллов	9	12	9	30
Результаты № 1 тестирования	7,3	8,6	4,5	20,4
Результаты № 2 тестирования	7,5	8,9	3,8	20,2
Результаты № 3 тестирования	8,1	10,2	6,2	24,5

Параметры сравнения	Часть А	Часть В	Часть С	Всего (АВС)
Результаты № 4 тестирования	8,6	9,3	6,9	24,8
Результаты № 5 тестирования	8,8	11,42	7,2	27,4
Реальный % выполнения	89,6%	80,7%	63,6%	77,9%

Выполнение части А по заданиям наблюдается значительный разброс результатов – от 7,3 до 8,8. При этом процент выполнения выше 80%, рисунок 3.

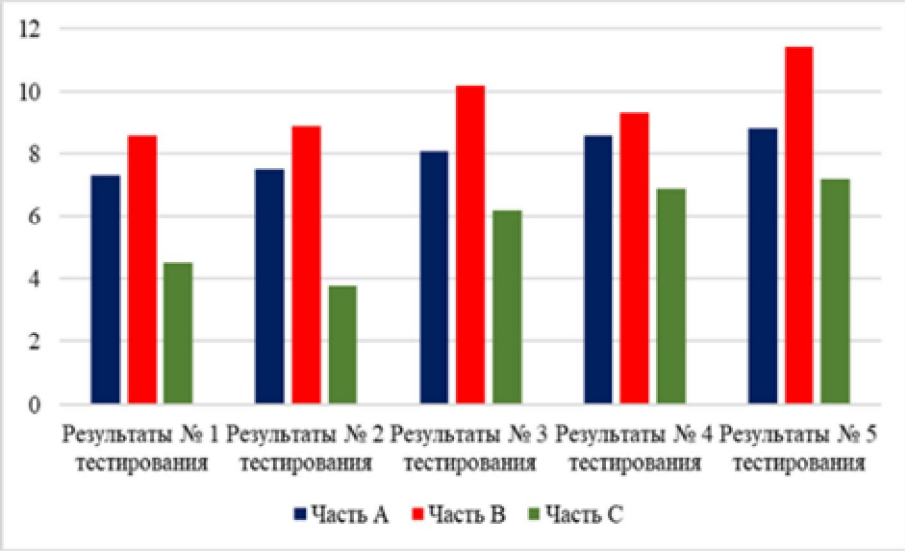

Рисунок 3. Результаты пробного комплексного тестирования студентов Павлодарского педагогического университета

Выполнение части В по тестовым вопросам показал разброс показателей от 8,6 до 11,42 отмечается резкое снижение значений результатов четвертого тестирования до 9,3.

Результаты пробного комплекскного тестирования учителей средних общеобразовательных школ гг. Экибастуза, Аксу и Павлодарского района, рисунок 4.

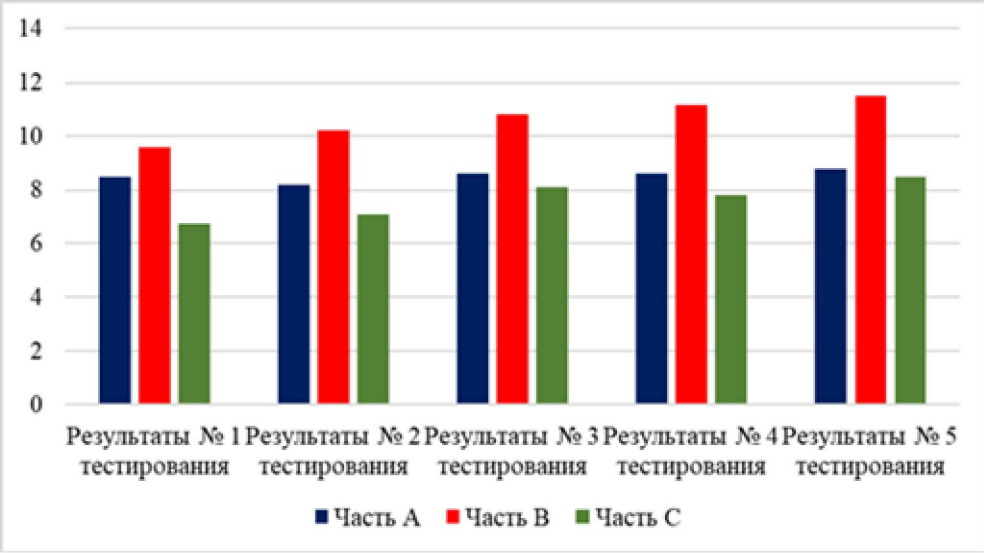

Рисунок 4. Результаты пробного комплексного тестирования учителей школ

Результаты тестирований уровня трудности «А» в течение периода исследования в одинаковых пределах от 8,2 до 8,8, что составляет 94,9%. Выполненные задания уровня трудности «В» колеблятся от 9,6 до 11,5, в целом 84,9%.

В ходе проведенного исследования были сформулированы следующие выводы:

1. Методическое обеспечение в учебном процессе позволяет не только совершенствовать учебно-воспитательный процесс, широко вводя инновации, способствуя повышению качества образования в соответствии с государственным стандартом, но и как специальный комплекс практических мероприятий, базирующийся на достижениях науки, передового, педагогического опыта направлен на всестороннее повышение компетентности обучающихся.

2. Разработанно методическое обеспечение для подготовки к комплексному тестированию по биологии, предназначенное для обучающихся выпускных курсов, учителей школ для поступления в магистратуру. Учебное пособие включает в себя 430 тестовых вопроса по 16 темам, согласно типовому учебному плану дисциплины «Биология».

3. Анализ результатов тестирования обучающихся выпускных курсов и учителей средних общеобразовательных школ, показал, результаты обучающихся на 2 высшем образовании Павлодарского педагогического университета по части выполнения заданий уровня трудности «А» колеблется в пределах от 7,3 до 8,8 баллов «В» от 8,6 до 11,42 баллов, «С» от 3,8 до 7,2 баллов. Результаты тестовых вопросов у обучающихся ППУ увеличились на 10,3%, в общем выполнение заданий составляет 77,9%.

Результаты обучающихся выпускного курса Торайгыров университет колеблятся в диапазоне выполнения заданий уровня «А» 6,6 до 8,3 баллов, «В» от 6,4 до 10,4 баллов, «С» от 3,4 до 7,8 баллов. В общем результат за год увеличился на 15,7%, выполнение заданий на 70,5%.

Результаты тестирований учителей школ уровня трудности «А» составляет от 8,2 до 8,8 баллов, «В» от 9,6 до 11,5 баллов, «С» от 6,7 до 8,5 баллов. Общее выполнение заданий составляет 89,5%. Определенно практикующие учителя школ городов и района Павлодарской области справляются лучше с заданиями.

Список использованных источников

1. Ракова Н.А., Керножицкая И.Е. Практические занятия по педагогике: организация взаимодействия преподавателя и студентов: методические рекмомендации. – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2018. – 84 с.

2. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 8 мая 2019 года №190. Правила проведения комплексного тестирования. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900018657.

3. Шевченко Л.Я., Назарова С.В., Нахапетян К. Проблемы высшего образования в Республике Казахстан // Теоретические и научно-аналитические исследования. – 2015. – №2. – С. 29-35.

Ш.Е. Адамбаева
магистрант Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Н.П. Корогод
научный руководитель, кандидат биологических наук, доцент

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ МОДЕЛИ ОБУЧЕНИЯ «ПЕРЕВЕРНУТЫЙ КЛАСС» В 9-Х КЛАССАХ

Аннотация. Рассмотрено исследование эффективности применения модели обучения «Перевернутый класс» в 9-х классах на базе ГУ Комплекс «Музыкальный колледж – музыкальная школа-интернат для одаренных детей» г. Павлодар. Раскрыты преимущества и недостатки перевернутого обучения.
Ключевые слова: смешанное обучение, «перевернутый класс».

Аннотация. Павлодар қаласының «музыкалық колледж – дарынды балаларға арналған музыкалық мектеп-интернаты» ММ базасында 9-сыныптарда «инвертталған сынып» оқыту моделін қолданудың тиімділігін зерттеу қаралды. Төңкерілген оқытудың артықшылықтары мен кемшіліктері ашылды.
Түйінді сөздер: аралас оқыту, «төңкерілген сынып».

Annotation. The study of the effectiveness of the «Inverted classroom» learning model in grades 9 on the basis of the State Institution Complex «Music College – music boarding school for gifted children» in Pavlodar is considered. The advantages and disadvantages of inverted learning are revealed.
Keywords: mixed learning «inverted classroom».

«Перевернутый класс» как принцип обучения был предложен в 2007 году в Вудландской школе в штате Колорадо (Соединенные Штаты Америки) двумя учителями естественных наук Джонатаном Бергманом и Аароном Самсом. Они начали создавать короткие видеоподкасты с материалами лекций, которые ученики должны смотреть дома [1]. М. Лебрен, один из авторов книги «Перевернутая педагогика», пишет, что перевернутое обучение, по сути, не является новым методом, а скорее представляет собой новый образ мышления, целью которого является оптимизация аудиторной работы со студентами благодаря внеаудиторной деятельности, направленной на углубленное изучение предмета [2, с. 55]. О.М. Корчажкина рассматривает проблемы составления и использования электронных учебников, а также описание рекомендаций по их применению. Одним из наиболее эффективных и возможных решений в данной ситуации, по мнению автора, может оказаться реализация такой технологии, как «перевернутый урок» [3, с.213]. Учитель физики Брайан Беннет (Эвансвилль, штат Индиана), применяя концепцию «Перевёрнутый класс» сделал вывод, что во время классной работы необходимо учитывать особенности детей: некоторые индивиды предпочитают чтение, другие – аудирование, а третьи – обладают хорошим графическим запоминанием. Базируясь на данных характеристиках, педагог распреде-

ляет учеников по интересам при выполнении определённых заданий, затем объединяет их для того, чтобы они могли рассказать об их пройденном опыте и помочь своим одноклассникам освоить иной метод принятия получаемой информации [4].

Смешанное обучение базируется на взаимодействии учителя и ученика и сопровождается самыми разными формами обучения. Взаимодействие является ключевым моментом в данном методе обучения. Смешанное обучение помогает преодолеть ряд серьезных проблем, с которыми сталкиваются ученики и учителя в образовательном процессе. Не каждый ребенок может позволить себе активное включение в учебный процесс. Т.А. Борзова отмечает, что понимание обучающихся по данной модели обучения можно проверить через демонстрационную деятельность, т.е. вводить совместные онлайн и практические аудиторные занятия с преподавателем, устраивать совместные познавательные занятия, задания для групповой работы, публичные выступления, обсуждение тем в деталях, творческая карта, тематические игры [5, с.42].

Для учеников главным преимуществом является возможность неограниченного просмотра учебных видеозаписей, материалов в удобное для них время и в удобном месте. На урок они приходят уже подготовленными, что позволяет им повысить шансы на высокую оценку. Ученики, впервые сталкивающиеся с перевернутой моделью обучения, изначально могут быть пассивными, так как они начинают учиться в непривычном для них формате. В ходе работы по перевернутому классу создается архивный контент. Данный архив позволяет ученикам обратно возвращаться к пройденным темам и повторять материал.

Таблица 1. Недостатки и преимущества перевернутого класса

Преимущества	**Недостатки**
Отсутствовавшие ученики не отстают от класса, так как видеоуроки доступны всем	Не все ученики выполняют домашнее задание
Ученик может неоднократно просматривать видеоурок, останавливаться на сложных моментах	При возникновении вопросов во время просмотра видео ученик не может напрямую задать вопрос учителю
В случае если ученик забыл какую-либо тему, он может повторить материал, так как имеет доступ к видеоурокам в любое время	Не все ученики имеют возможность выхода в интернет
Ученики очень заинтересованы в получении материала в удобном и часто используемым ими формате видео	Не у всех учеников есть гаджеты для просмотра поучающих видеозаписей и работы с мобильными и компьютерными приложениями
Ученик получает ответственность за свое образование, развивает в себе самоконтроль, дисциплину	Ученик, не выполнивший домашнее задание, не будет заинтересован на классном уроке и отстанет от других

Одним из главных преимуществ является освободившееся на уроке время. Учителю больше не стоит волноваться о том, что он не успеет доходчиво донести новый учебный материал до учеников. Большое значение в эффективности перевернутого обучения играет то, как учитель использует освобожденное время на уроке.

Цель: исследование эффективности применения модели обучения «Перевернутый класс» в 9-х классах.

Задачи:

1. Изучить сущность и специфику модели «перевернутого обучения».

2. Разработать методические материалы для учащихся 9 класса по биологии с использованием модели «перевернутый класс».

3. Проанализировать эффективность модели обучения «Перевернутый класс» на уроках биологии в 9-х классах.

Для замены пассивного прослушивания информации, получаемой от учителя, возникли методы, позволяющие увеличить объем усваиваемого материала и разнообразить его подачу. Новизна технологии «Перевернутый класс» завораживает внимание учителей, обучающих своих детей по устаревшим программам. Благодаря инициативным педагогам данная технология начала потихоньку вливаться в образовательную сферу.

Опытно-экспериментальное исследование развития функциональной грамотности у учащихся старших классов на уроках биологии на основе модели обучения «перевёрнутый класс» проводилось на базе ГУ Комплекс «Музыкальный колледж – музыкальная школа-интернат для одаренных детей» г. Павлодар. Исследование проводилось в 3 этапа:

I. Разработка миссий в Classroom и краткосрочных планов по биологии для учащихся 9-х классов.

II. Проведение педагогического эксперимента, с использованием разработанных уроков.

III. Анализ эффективности применения модели обучения «перевёрнутый класс»

В качестве платформы для размещения материалов и заданий нами было использовано приложение Classroom. Данное приложение было доступно как в компьютерной версии, так и в мобильной версии, что было очень удобно для учеников. Ученики имели возможность задавать вопросы учителю прямо в приложении и моментально получать обратную связь. Ученики зарегистрировались на сайте https://classroom.google.com. Каждую неделю на сайт загружались миссии, которые включали в себя работу с учебником, просмотр видео и выполнение трехуровневых заданий. Стоит отметить, что видеолекции, подобранные нами, не превышали по длительности десяти минут, чтобы не допустить перегруженности работы и не потерять заинтересованность учеников. Длинные видео быстро утомляют детей и не остаются у них в памяти. Обучающие видео не

должны представлять собой только «говорящую голову». Визуализация не должна быть скучной. Качество видео должно быть высоким для более комфортного просмотра. Видео-урок стал популярным форматом обучения. Такой формат получения знаний очень эффективен, ведь 80% информации получается органами зрения.

В исследовании приняли участие два 9-х класса. Один класс был экспериментальным, второй класс – контрольным. Перевернутое обучение было апробировано в экспериментальном классе. Экспериментальный класс состоял из 17 учеников. Контрольный класс обучался по традиционным способам и включал 14 учеников.

На формирующем этапе был организовано экспериментальное обучение биологии. Экспериментальное обучение длилось с 7 ноября по 30 декабря, т.е. охватило вторую учебную четверть. Было проведено 7 уроков.

На контрольном этапе была проведена контрольная работа с целью оценить эффективность проделанной работы. Задания контрольной работы были составлены по таксономии Блума и включали задания на формирование навыков высокого порядка.

Для наглядного представления результатов суммативного оценивания по биологии за 1 и 2 четверть в экспериментальном классе данные представлены на рисунке 1:

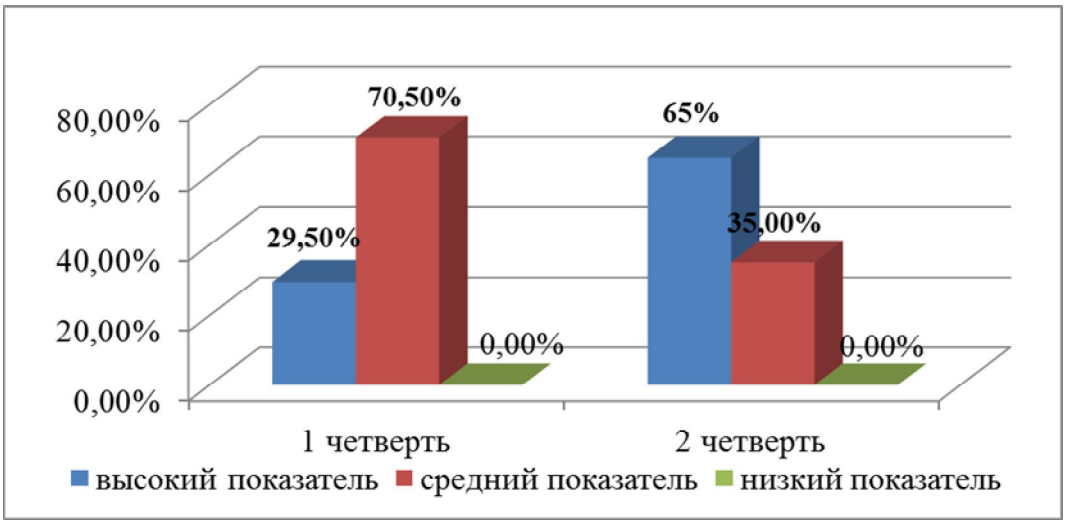

Рисунок 1. Сравнительная характеристика результатов суммативного оценивания по биологии за 1 и 2 четверть в экспериментальном классе

В конце эксперимента были получены результаты, которые наглядно демонстрировали работоспособность данной модели обучения. Результаты сравнительной характеристики были поразительными. Так, во второй четверти уровень качества знаний в классе был повышен с 71% до 88%. Количество учеников, написавших суммативную работу на высоком уровне, увеличилось по сравнению с первой четвертью на 35,5%. Учеников с низкими показателями не наблюдается.

В контрольном классе были проведены те же суммативные работы, что и у экспериментального класса. Однако, контрольный класс обучался в традиционном формате.

При анализе оценок в контрольном классе за 1 и 2 четверть были замечены лишь небольшие изменения. В первой четверти оценку «5» получили 7 учеников, во второй четверти их количество увеличилось до 8 учеников. Количество «троек» по сравнению с первой четвертью уменьшилось с 3 до 2. Особых изменений в контрольном классе не было выявлено, учитывая то, что в контрольном классе учеников меньше, чем в экспериментальном.

Для наглядного представления результатов суммативного оценивания по биологии за 1 и 2 четверть в контрольном классе данные представлены на рисунке 2.

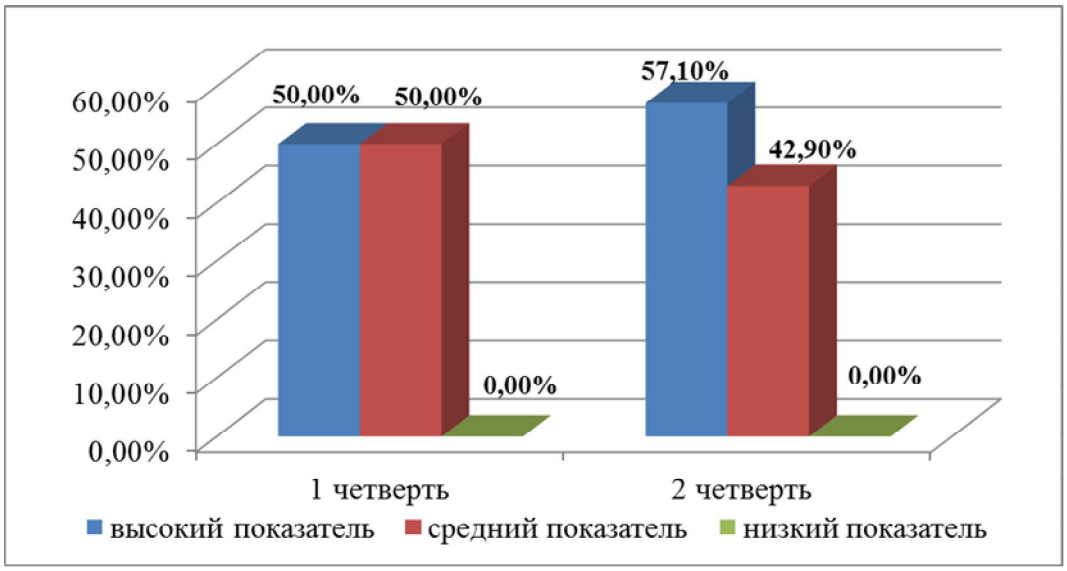

Рисунок 2. Сравнительная характеристика результатов суммативного оценивания по биологии за 1 и 2 четверть в контрольном классе

В контрольном классе, который обучался по традиционным методам, качество знаний было увеличено с 78,5 до 85,7%, что составило 7,2%. Во второй четверти учеников, выполнивших суммативную работу на «отлично» стало больше на 7%. Учеников с низкими показателями не наблюдается.

Исследование показало, что перевернутая модель улучшила успеваемость учащихся и повысила качество знаний на 17%. Повышение качества знаний в классе с традиционными методами обучения составило 7%. У данной модели есть свои плюсы и минусы. Однако, при грамотном ее использовании на уроках можно искоренить недостатки данной системы, получив хорошие результаты в обучении.

Таким образом, исходя из поставленных в начале исследования задач, можно сделать вывод:

– Изучена психолого-педагогическая литература по модели обучения «Перевернутый класс»

– Проведено 7 экспериментальных уроков с внедрением модели обучения «Перевернутый класс» в 9-м классе

– Проведен качественный анализ эффективности преподавания с применением модели обучения «Перевернутый класс». Уровень качества знаний в классе во 2 четверти в отличии от 1 четверти был повышен с 71% до 88%, что составило 17%. Количество учеников, написавших суммативную работу на высоком уровне, увеличилось по сравнению с первой четвертью на 35,5%. В контрольном классе, который обучался по традиционным методам, качество знаний было увеличено с 78,5 до 85,7%.

Список использованных источников

1. Беловицкая С.И., Грановская О.В., Шатохина И.В. «Перевернутый класс» в условиях профессионального становления учителей начальных классов, Тенденции развития науки и образования. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_44132381_32130257.pdf

2. Стадникова В.Н., Паптян Т.Г. Современные информационные технологии и модель «Перевернутого класса» // Высокие технологии и инновации в науке: сборник избранных статей Международной научной конференции. – Санкт-Петербург: ГНИИ «Нацразвитие», 2020. – С. 55-59.

3. Коренченко А.М., Калинина Е.А. Понятие и особенности применения технологии «Перевѐрнутый класс» // Языковые и культурные контакты: лингвистический и лингводидактический аспекты: материалы IV Международной научно-практическая конференции. – Саратов: Саратовский источник, 2019. – С. 213-217.

4. Тулина Е. В чем секрет концепции «перевёрнутого класса»? [Электронный ресурс]. URL://https://newtonew.com/school/v-chemsekret-koncepcii-perevernutogo-klassa

5. Борзова Т.А. Преподаватель как основное звено технологии «перевернутый класс» // Высшее образование в России. – 2018. – № 5. – С. 42-49.

А.И. Женисова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Б.А. Байдалинова
ғылыми жетекші:б.ғ.докторы, профессор, Павлодар қ.

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА СЫНИ ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. Ғылым әртүрлі салаларда когнитивті революцияны бастан кешуде. Оқушылар ғылыми-техникалық прогресс нәтижесінде туындаған мәселелерді шешеді. Педагогтар мақсаты деп санайды жаратылыстану ғылымдарын оқыту мынада: мектеп курсын түсінбестен есте сақтаудың орнына, оларды ойлауға және өмірде қолдануға үйрету. Адамның ойлауы-бұл когнитивті белсенділік, сырттан жоспарлау мен реттеудің ішкі процесі.

Кілт сөздер: сыни тұрғыдан ойлау, биологияны оқыту.

Аннотация. Наука переживает когнитивную революцию в различных областях. Учащиеся решатют проблемы, возникшие в результате научно-технического прогресса. Педагоги утверждают, что цель преподавание естественных наук заключается: научить мыслить и применять их в жизни, а не запоминать школьный курс, не понимая. Человеческое мышление – это когнитивная деятельность, внутренний процесс планирования и регулирования извне.
Ключевые слова: критическое мышление, преподавание биологии.

Annotation. Science is undergoing a cognitive revolution in various fields. Students solve problems that have arisen as a result of scientific and technological progress. Teachers claim that the purpose of teaching natural sciences is to teach how to think and apply them in life, and not to memorize a school course without understanding. Human thinking is a cognitive activity, an internal process of planning and regulation from the outside.
Key words: critical thinking, teaching biology.

Сыни тұрғыдан ойлау-бұл логика мен пайымдау ережелерімен басқарылатын мақсатты, ойластырылған ойлау және бұл фактілерді дәл бақылауға негізделген когнитивті және жеке ерекшеліктердің өнімі.

Зерттеудің проблемасы оқушылармен әртүрлі ақыл-ой дағдыларын, соның ішінде сегізінші сынып оқушыларының сыни ойлау дағдылары мен биологияға деген көзқарасын, әдеттегі (дәстүрлі) оқыту әдісін қолдану нәтижесінде әлсіз игеруінде жатыр. Бұл мәселені шешу үшін зерттеуші сыни ойлау дағдыларын дамытудағы оқытудың тиімділігін және биология курсына деген көзқарасын зерттедік. Осылайша, зерттеу келесі екі сұраққа жауап беруге тырысты:

1. Екі белсенді оқыту стратегиясын қолдана отырып, сегізінші сынып оқушыларының биология курсында сыни ойлау дағдыларын дамытуда оқытудың тиімділігі қандай?

2. Екі белсенді оқыту стратегиясын қолдана отырып, оқушыларының биология курсына деген көзқарасын қалыптастыруда оқытудың тиімділігі қандай? [4]

Биология сабағын өткізу арқылы біз қойған басты міндет-балаларды ақпаратпен жұмыс істеуге үйрету, бұл оны талдауға және жүйелеуге, мазмұнның жасырын компоненттерін табуға, сыни тұрғыдан бағалауға, жалпылауға, өңдеуге үйренуді білдіреді. Әрине, алынған ақпараттың жаңа болуы, нәтижесінде иемденуі, өз біліміне айналуы өте маңызды. Жаңа идеяларды айту және өз сөздерімен ақпарат беру кезінде оқушылар себеп-салдарлық байланыстарды дербес құрады.

Оқушылар мұны өз сөздерімен жеткізе отырып, өз жолдарымен түсінгендерін жақсы есте сақтайды. Мұндай түсінік ұзақ мерзімді. Бала өз ойларын қолдана отырып ұғымдарды тұжырымдағанда, жеке мағыналы мәтін жасалады. Демек, сабақта тыныс алу процесін мағыналы талдауға жағдай жасау ғана емес, сонымен қатар бөліктерді де, бүкіл материалды да бірнеше рет айту мүмкіндігі қажет. Осы сабақ барысында балалар келесі дағдыларды қалыптастырды:

– өз ойларын жеткілікті толықтығы мен дәлдігімен жеткізе білу;

– ақпаратты ауызша ұсыну және хабарлау қабілеті;

– бір-бірін есту және тыңдау қабілеті;

– сұрау, басқалардың пікіріне қызығушылық таныту және өз пікірін білдіру қабілеті. [2]

Ең маңызды теориялардың бірі-конструктивизм теориясы, ол оқушының теориялық және практикалық білім беру аспектілерінде бірқатар тәжірибелер мен қайталаулар арқылы өз білімін қалыптастыру қабілетіне сенеді. Екі белсенді оқыту стратегиясын қолдана отырып, биология сабағы аясында сыни ойлау дағдыларын дамытуға үйрету:

1) мұғалімнің жетекшілігімен оның арқасында жаңа тәжірибе алу үшін оқыту алдыңғы тәжірибеге ие болу, сондықтан ол өз білімін дербес қалпына келтіреді және оқу арқылы мағынаға жетеді және өзінің кең ғылыми қабілеттерін дамытады.

2) оқушының белсенділігі, алдыңғы тәжірибені жаңа тәжірибемен үйлестіруге негізделген, оқушы жұмыс пен қатысу арқылы алады.

Сыни тұрғыдан ойлау кезінде біздің ойлауымыз толық түсінуге жету үшін кеңейтілуі керек жағдай немесе оқиға, ол талдау, салыстыру, түсіндіру, пайымдау, жіктеу, тапсырыс беру, сондай-ақ ақпаратты тексеру дағдылары сияқты көптеген дағдыларды қажет етеді. [3]

Когнитивті дағдылар сыни ойлаудың негізі болып табылады, соның ішінде:

• Түсіндіру: ол келесі ішкі дағдыларды қамтиды: жіктеу, мағынаны шығару және мағынаны түсіндіру. Екі белсенді оқыту стратегиясын қолдана отырып, биология курсы аясында сыни ойлау дағдыларын дамытуға үйрету.

• Талдау: ол келесі ішкі дағдыларды қамтиды: пікірлерді зерттеу, дәлелдерді анықтау және оларды талдау.

• Бағалау: ол екі қосымша дағдыларды қамтиды: мәлімдемелерді бағалау және дәлелдерді бағалау.

• Қорытынды: ол келесі Ішкі дағдыларды қамтиды: дәлелдерді зерттеу, баламаларды болжау және қорытындыларға қол жеткізу.

• Түсініктеме: ол келесі көмекші дағдыларды қамтиды: нәтижелерді жариялау, процедураларды негіздеу және дәлелдерді ұсыну.

• Өзін-өзі реттеу: ол екі қосымша дағдыларды қамтиды: өзін-өзі бағалау және өзін-өзі түзету. [1]

Сауалнама алған нәтижені:

1. Екі белсенді оқыту стратегиясын қолдану (зерттеу, талқылау) сындарлы оқу ортасын құрды және одан пайда көре алатын оқушылар үшін білім беру тәжірибесінің кең көкжиегін ашты. Сондай-ақ оқушылардың білім беру процесінің негізгі өзегіне айналуы, бұл студенттердің сыни ойлау дағдыларын дамытуға көмектесті.

2. Белсенді оқытудың екі стратегиясы (зерттеу, талқылау) оқушы-

ларды әртүрлі аудиториялық, сыныптан тыс жұмыстарға, сайттарға баруға және практикалық эксперименттерге үйретуге ықпал етті [4]

Зерттеу кезеңдері келесідей орындалды:

• Зерттелетін популяция және оның үлгісі анықталды.

• оқу жоспары белсенді оқытуды (зерттеу, талқылау) пайдалана отырып, оқу рәсімдеріне сәйкес дайындалды.

• оқу жоспары оқу бағдарламалары мен оқыту әдістері саласында тәжірибесі

• Екі белсенді оқыту стратегиясын қолдана отырып, биология курсы аясында сыни ойлау дағдыларын дамытуға үйрету.

• оқу топтары үшін биологияға деген көзқарас көрсеткішін қолдану.

• бекітілген оқу жоспары іске асырылды, оған сәйкес екі эксперименттік топ оқытудың белсенді әдісін (зерттеу, талқылау) пайдалана отырып оқытылды, ал бақылау топ зерттеушінің толық бақылауымен сол оқытушымен дәстүрлі әдіспен оқытылды.

• сыни тұрғыдан ойлау дағдылары шкаласы бойынша Посттест және биологияға қатысты посттест оқу топтарында нақты пәнді оқыту аяқталғаннан кейін қолданылды.

• сыни тұрғыдан ойлау шкаласы және биологияға деген көзқарас шкаласы түзетілді. Деректер енгізіліп, зерттеу сұрақтарына жауаптар берілді. [2]

Бұл зерттеудің мақсаты мектеп оқушылары арасындағы оқушылардың үлгерімі мен биология сабағына қатынасына сыни ойлау дағдыларын оқытудың әсерін зерттеу болып табылады. Нәтижелер тәуелсіз және тәуелді айнымалылардың айтарлықтай әсерін анықтады. Оқушылар сыни тұрғыдан ойлау бойынша қажетті нұсқаулар алғаннан кейін биология сабағында оң көзқарас танытты. Бұл нәтижелер кейбір педагогикалық салдарға әкеледі; біріншіден, жаратылыстану курстарының оқу бағдарламасына сыни тұрғыдан ойлауды оқытуды енгізу қажет. Екіншіден, оқу жоспарын жасаушылар оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауға деген көзқарасын түсіну және осыған негізделген жақсы оқу бағдарламасын жасау үшін жақсы жағдайда болар еді. Мұғалімдер сыни тұрғыдан ойлауға келгенде оқушылармен қалай әрекет ету керектігі туралы да жақсы жағдайда болар еді; олар сыни тұрғыдан ойлауға келгенде тиісті оқыту әдістерін қолданар еді. [1]

Список использованных источников

1. Бутенко А.В. Критическое мышление: метод, теория, практика / А.В. Бутенко, Е.А. Ходос. – М.: Мирос, 2002.

2. Галеева Н.Л. Сто приемов для учебного успеха ученика на уроках биологии: Методическое пособие для учителя / Н.Л. Галеева. – М.: «5 за знания», 2006. – 144 с.

3. Заир-Бек С.И. Развитие критического мышления на уроке / С.И. Заир-Бек, И.В. Муштавинская. – М.: Просвещение, 2004.

4. Клустер Д. Что такое критическое мышление / Д. Клустер // Подборки «Первое сентября.

Н. Сайм
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Б.К. Жұмабекова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің б.ғ.д, профессор, Павлодар қ.

СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аннотация. Берілген мақалада көптеген жағдайда кездесетін 10-сынып оқушыларының зияткерлік дағдыларын дамыту және оларды өмірде қолдануы жайлы қарастырылған. Қазіргі таңда жоғары сынып оқушыларының сауатын арттырып қана қоймай, зияткерлік дағдыларын қалыптастыру мәселесі өте өзекті болып табылады.Тек білім алып қана қоймай, өз бетінше ғылыми түрде ойлап қоғамдық өмірде жеке шешім шығара алуы маңызды болып табылады, өйткені биология сабағында білім алу кезінде оқушылар пәнді оқып қана қоймай сыныптастарымен де коммуникацияға түсіп байланысады.Зияткерлік дағдыларды дамыту сұрақтар мен тапсырмаларды қолдануының артықшылығын зерттеу қарастырылған. Зияткерлік іс-әрекеттің басты негізі – бұл тапсырмаларды орындаумен байланысқан оқыту барысы.

Сабақ барысында оқушылардың нақты дағдыларын дамыту, тұлғаның зияткерлік қабілетін оятудың маңызды тәсілі болып табылады. Себебі ол нәрсе оқушының биология пәнін оқу кезінде пәнге қызығушылығын арттырады, сабаққа белсенділігін арттырады. Сондықтан да заманауи білім алу кезіндегі оқытудың басты бөлігі ретінде жоғары сынып оқушыларының зияткерлік дағдысын арттыруда, орта мектеп мұғалімдері мен студенттері де қолдана алатындай дағдыны дамытудың негіздері қаралып көрсетілген.

Түйінді сөздер: зияткерлік, дағды, тиімділік, биологиялық білім.

Annotation. This article discusses the development of intellectual skills of 10th grade students and their application in life, which occurs in many cases. Currently, the problem of not only increasing literacy, but also the formation of intellectual skills of high school students is very relevant.It is important not only to learn, but also to be able to make individual decisions in public life, independently thinking scientifically, because when studying in biology lessons, students not only study the subject, but also communicate and communicate with classmates.The development of intellectual skills is considered to study the advantages of using questions and tasks. The main basis of intellectual activity is the course of learning, which is associated with the implementation of tasks.

The development of specific skills of students during the lesson is an important way to awaken the intellectual abilities of the individual. Because it increases the student's interest in the subject during the study of biology, increases his activity in the lesson. Therefore, as the main part of training in obtaining modern education, the basics of developing skills in improving the intellectual skills of high school students, which can also be used by teachers and students of secondary schools, are considered.

Key words: intelligence, skills, efficiency, biological knowledge.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие интеллектуальных навыков учащихся 10-х классов, которые встречаются во многих случаях, и их применение в жизни. В настоящее время очень актуальной является проблема не только

повышения грамотности, но и формирования интеллектуальных навыков старшеклассников. Важно не только получать знания, но и самостоятельно мыслить научно, уметь принимать индивидуальные решения в общественной жизни, так как при обучении на уроках биологии учащиеся не только изучают предмет, но и общаются с одноклассниками. Рассмотрено исследование преимуществ использования вопросов и заданий для развития интеллектуальных навыков. Основной основой интеллектуальной деятельности является процесс обучения, связанный с выполнением заданий.

Развитие конкретных навыков учащихся во время занятий является важным способом пробуждения интеллектуальных способностей личности. Потому что это то, что повышает интерес учащегося к предмету во время изучения биологии, повышает его активность в классе. Поэтому в качестве основной части обучения при получении современного образования рассмотрены основы развития навыков, которые могут быть использованы учителями и студентами средних школ в повышении интеллектуальных навыков старшеклассников.

Ключевые слова: интеллектуальность, навыки, эффективность, биологические знания.

Кіріспе. Білім дәуірінің келуі жалпы білім беретін орта мектептерде зияткерлік дағдыларды қалай оқытылуын және қалай түсіну қажеттілігін күшейтті. Арнайы қабілеттер адамның нақты іс-әрекеттердегі жетістіктерін белгілейді, оларды жүзеге асыру үшін ерекше типтегі бейімділіктер мен олардың дамуы қажет. Зияткерлік дағдылардың даму белгілі бір қабілет саласында немесе қандай да бір дарындылық түрдегі көрініспен бірге жүрмеуі мүмкін. Интеллектуалды қабілеттер қарастырылады: логикалық ойлау қабілеті ретінде Р.С. Немов [1, 12-13], интеллекттің сапалық және сандық өзгерістері ретінде, оның сипаттамаларының жүйесі А.К. Маркова [1, 15]; қалай ойдың негізгі формаларын дамыту А.В. Басов, Л.Ф. Тихомирова [2].

Демек, бір ғана емес көптеген іс- әрекеттерді орындау үшін қажет қабілеттер зияткерлік дағдылар деп аталады. М. Шюрер зияткерлік дағды жайлы «салыстырмалы түрде өзгермейтін құрылым» деп санайды және онтогенетикалық жеке тұлғаның белгілі бір қабілеттерінің мағыналы немесе функционалды байланыстарды ассимиляциялау және қалыптастыру. Ал Ж. Пиаже ғалым зияткерлік жайлы оның -мінез-құлықтың жалпы реттеушісі ретінде деп атап көрсеткен [3].

Білім тұрғысынан алып қарасақ, оқушылардың қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық негізгі көрсеткіштердің бірі ретінде зияткерлік даму жағдайы деп қарастырамыз, себебі білім алушылар елдің экономикалық және рухани дамуының көлемін, ғылым мен мәдениеттің жағдайын анықтайтын ең маңызды фактор болып табылады. Нәтижесінде зияткерлік дағдыларын дамыту мәселесі ерекше орындағы міндет болып табылады

Л.А. Венгердің жетекшілігімен жүргізілген зерттеулер оның құрылымы бойынша зияткерлік дағдылар -бұл ақыл-ой құралдары арқылы жүзеге асырылатын индикативті шаралар екенін анықтауға мүмкіндік берді және олардың қалыптасу механизмі медиацияның

белгілі бір түрлерін игеруге байланысты. Адам өмірінде әр түрлі ойлау формаларының қалыптасуы, демек, зияткерлік дағдылардың әр түрлі түрлері, олардың көрінісі белгілі бір ақыл-ой мәселесін шешу бұл жағдайда жеке адам қолданатын ойлау түріне байланысты. Зияткерліктің неғұрлым күрделі және кейінірек дамып келе жатқан түрлерін игеру өзіндік білім алу кезеңдерінен қалыптасады.

Кез келген тапсырма деректерден тұрады, яғни шарт пен талап. Есептің шарты және оның талабы оқушыға тәуелсіз объективті түрде өмір сүреді. Бірақ бұл жерде әлі де білім пәні жоқ. Ойлау, ойша ізденіс тек проблемалық жағдайда басталады, яғни тапсырманың объективті қарама-қайшылығын оқушы проблема ретінде қабылданады.

Қазіргі уақытта оқу тапсырмаларының әртүрлі классификациялары белгілі. Білім беру мақсатында келесі жіктеу өте ыңғайлы.

Іс-әрекет әдісі бойынша оқу тапсырмалары теориялық, практикалық және эксперименттік болып бөлінеді. Теориялық есептер оқушыларға белгілі теориялық ережелер негізінде қарастырылатын құбылыстардың заңдылықтарын дәлелдеуді, табуды қамтиды. Практикалық сипаттағы танымдық міндеттерді мұғалім байқау қажет болған кезде және теориялық алғышарттар негізінде практикалық орындау қажет болған кезде қолданады. Эксперименттік есептер эксперимент жүргізу кезінде теориялық және практикалық әрекеттерді қажет етеді.

Танымдық іс-әрекеттің табиғаты бойынша репродуктивті және өнімді міндеттер ажыратылады. Репродуктивті міндеттер оқушылардан оларда бар дайын білімді жаңғыртуды талап етеді. Мұндай тапсырмалар көбінесе материалды бекіту үшін қолданылады. Өнімді сипаттағы міндеттер зерттелген заңдылықтарды жаңа жағдайларға ауыстыруды, тапсырманың құрылымына басқа деректерді енгізуді және жаңа білімді іздеуді қамтиды.

Олардың мазмұнымен сипатталатын танымдық міндеттер класына абстрактілі және нақты міндеттер жатады. Бұл оқушылардың ой-өрісін кеңейтетін, ақыл-ой әрекетінің әдістерін қалыптастыруға ықпал ететін дамытушылық сипаттағы міндеттер. Абстрактілі тапсырмалар құбылыстарды біршама алаңдататын жарықта қарастырады, білімнің жоғары деңгейін, ойлаудың, қиялдың дамыған деңгейін талап етеді. Нақты мазмұны бар тапсырмалар нақты жағдайдағы құбылыстарды қарастырады.

Сол себепті биология пәнінен 10-сынып оқушыларына сабақ беру барысында зияткерлік дағдыларын арттыру – жас ерекшеліктеріне сәйкес білім алушылардың ғылыми тұрғыдан дарындылық қабілеттерін тани алуын көрсетеді, және оның даму қарқынының деоның даму қарқынының деңгейі біліммен, ақпаратпен, тапсырмалар мен сұрақтар арқылы өзара байланыстар негізінде жүзеге асады.

Зерттеудің мақсаты – қаіргі заманғы білімді оқыту аясында әдіс-тәсілдерге негізделген түрде оқушылардың жеке дара тұлғалық зият-

керлік дағдыларының биология сабақтарында пайдалануы және оның практикалық қолдану барысын арттыру, және де өмірлік жағдаяттарда зияткерлік қабілетімен ғылыми дамуын құрып қамтамасыз етуі.

Міндеттері:

1. Орта мектептегі 10-сынып оқушылары үшін биология пәні бойынша сабақ барысында зияткерлік дағдылардың қолданылуын зерттеу;

2. Зияткерлік дағдылардың дамуы арқылы оның тәжірибе барысында қоғамдық жағдаятта пайдаланылуының әдістерін зерттеу;

3. Биология пәнін өткізілудегі зияткерлік дағдыны дамыту үшін жасалған сұрақтар ен тапсырмаларды жүзеге арттыру кезіндегі оқытылуын талдау;

4. Алынатын зерттеу әдіс- тәсілдердің қорытындысына жету кезінде оның артықшылығына анықтама жасау.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы мынада:

– Орта мектептегі биология пәнін оқыту барысында оқушылардың жаңа білімді игеруге бейімделу барысында зияткерлік дамуын арттыру үшін қазіргі заманғы білім тұрғысынан тапсырмаларды дағдыларға бейімделген күйде пайдалана алу үшін, дарындылық қасиетін арттырумен көмекші құрал бола алады.

– Зияткерлік дағдыларды арттыру мен қалыптастыру түрлеріне сәйкес сұрақтар мен тапсырма түрінде тәсілдердің пәндік оқыту форматында ұсынылатын бөлімдерді өту кезінде жүзеге асырылуы бойынша көмектесіп ұсынуға әбден болады.

Материалдар мен әдістер. Қарастырылатын зерттемелер тұсында биологяи пәнінен зияткерлік дағдыларды арттыруда Дж. Гилфордтың [4] зияткерлік дегеніміз бұл көп өлшемді құбылыс, дидактикалық құбылыстың үш өлшемнен бағалауға болатын қасиеттері: сипаты, өнімі және мазмұны. Сонымен қатар зияткерлік дағдыларды қалыптастыруда оның түрлері болуы мүмкін:

1. Табиғаты бойынша: таным, бағалау, есте сақтау, синтез, талдау;

2. Өнім бойынша: пайымдау, бірлік, трансформация, сынып, жүйе, қатынастар;

3. Мазмұны бойынша: мінез-құлық, объектілермен, белгілермен әрекет, мағыналарды, семантикалық операцияларды түрлендіру.

Оқытудағы зияткерлікті қалыптастыру барысында түрлерін қолданатын сабақтар оқушылардың жас ерекшеліктерін және осы сынып ұжымының ерекшеліктерін ескере отырып, мәселені шешудің бірнеше әдістерін біріктіруге мүмкіндік береді, бұл сабақтың тиімділігін арттырады. Талқылау үшін тақырыптық сұрақтар қою кезінде проблемалық жағы болуы керек, ол қайшылықты қамтуы керек және бір мәселеге қатысты кем дегенде екі түрлі көзқарасқа ие болуы керек. Мысалы, биология сабақта пікірталас мәселесі жердегі тіршіліктің пайда болу мәселесі болуы мүмкін, ал ол туралы 10 сынып оқушылары бұл мәселе

туралы әртүрлі білімге ие болуы тиіс және пікірталас бұрыннан бар білім мен сыныптағы оқушылардың коммуникативті құзыреттілігінің даму дәрежесіне негізделген. Мысалы, тапсырмалар мен сұрақтарды қою арқылы оқыту әдістерін қолданудың артықшылық түрлерінің маңызы:

– қарым-қатынас диалогы;
– кері байланыстың болуы;
– ойлау белсенділігі;
– эмоционалдылықтың жоғарылауы;
– оқытудың жоғары тиімділігі;
– рефлексия.

Әрбір зияткерлік дағдыларды дамыту кезінде оның құрылымдық жағын да еске ала кеткен жөн, ол келесідей түрлерді қамтиды.

1-кесте. Зияткерлік дағдылардың құрылымдық кезеңдері

Зияткерлік құрылымдық жағы бойынша кезеңдер	
1. Танымдық процесстер кезеңі	– Ақпаратты когнитивті тану және түсіну – Жад режимі-ақпаратты сақтау және ойнату. – Өндіріс дивергенциясын пайдалану-әр түрлі дамыту кезінде тапсырмалар мен ақпаратты жалпылауға негізделген шешімдер. – Бағалау операциясы – қанағаттануды анықтау шешім.
2. Ақыл- ой арқылы кезеңі	– Мәтіндегі сұрақтар арқылы обьеккті жайлы, немесе суреттер арқылы кескін түрінде берілген ақпараттарға сөзбен жауап беру
3. Коммуникативті қарым- қатынас кезеңі	– диалогтар мен пікірталастарға белсенді қатысу, өз көзқарасын білдіру – басқалардың сөздерін тыңдау және бағалау, топта жұмыс істеу – басқа оқушылармен тиімді қарым-қатынас жасау мүмкіндігі.
4. Эстетикалық салалы кезеңі	– биологиялық объектілерге құндылық қатынасын қалыптастыру, салауатты өмір салты дағдыларын қалыптастыру.

Зерттеу нәтижелерін талқылау.

Зияткерлік дағдыларды дамыту барысында тапсырмалар мен әр түрлі сұрақтард қоб бойынша 10-сыныпқа арналған тапсырмалар түрлеріне тоқталсақ.

Тақырыпқа сай мәтін және сұрақ:

1-тапсырма.

Мәтінді оқыңыз. Сіз А. Швейцердің көзқарасымен келісесіз бе?

Жауап немесе дәлел:

«ХХ ғасырдың әйгілі гуманисті А. Швейцер өмірге деген құрмет принципін алға тартты. Ол өмірге табыну адамзаттың моральдық жаңаруының негізі деп санады. Адам жердегі барлық тіршілікке жауапты

болуы керек. Тек абсолютті әмбебаптық этикалық және өмірді сақтау мен дамытудың әмбебап орындылығы... кез келген басқа қажеттілік немесе орындылық этикалық емес».

2-тапсырма. Жауап немесе дәлел:

«Сіздің ойыңызша, А.И. Опариннің жердегі тіршіліктің пайда болу теориялары қандай артықшылықтар мен кемшіліктерге ие», «жердегі биоәртүрлілікті сақтау үшін қандай шараларды сақтау кере» деген сұраққа толық жауап беріңіз.

3-тапсырма. Сұраққа жауап.

«Жердің барлық климаттық аймақтарында өмір сүре алатын ағзаны ойлап табыңыз және сипаттаңыз».

Келесі зияткерлік дағдыларды қалыптастыруға арналған тапсырманың түрі биологиялық ақпараттарды, соның ішінде шығармашылықты құрастырудың келесі алгоритмдерін ажыратуға болады. Әр алгоритмге есептің тұжырымдау түрі келесі кестеде берілген.

Экспериментті жүзеге асыру үшін оқушылардың алдын-ала берілген тапсырмалар мен сұрақтарға сәйкес білімін анықтап алу үшін сауалнамалық білім деңгейін анықтау процессі жүргізілді. Бұл бақылау түріне орта білім беретін мектептің 10-сынып оқушылары бойынша 13 оқушы қатысты, жас мөлшерлері 8- оқушы 15 жас, 5-оқушы 16 жасты құрады. Оның алдын-ала сауалнама нәтижесі мен тапсырмалар соңында алынған нәтиже төмендегідей суретке сәйкес.

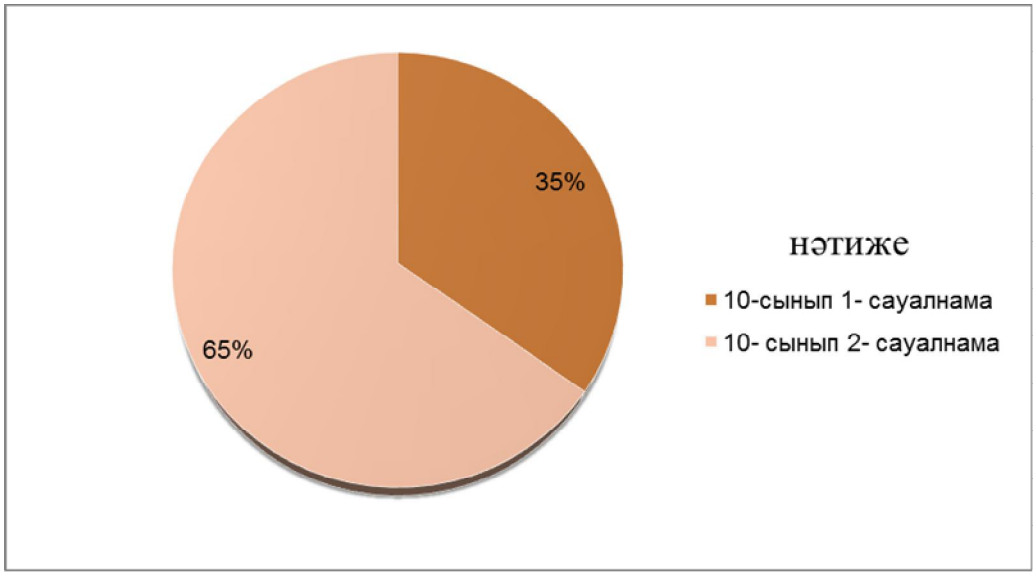

1-сурет - алынған нәтижелерді салыстыруды бақылау

Зерттеу нәтижелері көрсеткентай 10-сынып оқушылары арасында алғашқы сауалнама нәтижелерін салыстырмалы түрде қарайтын болсақ 1-сауалнама нәтижесі бойынша көрсеткіш саны – 35%, ал 2-сауалнама нәтижесі – 65% пайызды көрсетеді.

Жас шамасының орта мөлшері 15–16 жас аралығына шаққанда зияткерлік дағдыларды дамыту жоғары мектеп оқушыларында әлдеқайда жоғары болып келетінін аңғаруға болады.

Төменде берілген кестеге сәйкес оқушыларға арнайы тапсырмалар жиынтығы жасалып қолданылды.

Кесте-2. Зияткерлік дағдыға тапсырмалар мен сұрақтар түрлері

Биологиялық тапсырмалар мен сұрақтар арқылы қолданудың тапсырмасы. Әр алгоритмге есептің тұжырымдау түрі берілген	
Тапсырма түрі	**Мысалы**
1	**2**
1. Ақпаратты таңдау тапсырмасы	«...Цитоплазмалық мембранаға тән ерекшеліктердің салыстырып таңда»
2. Қателерді түзету тапсырмалары	«Берілген мәтін ішінде қате немесе сәйкес емес сөзі тауып орын алмастыр»
3. Организмнің міндеттері. функцияларды, өмір салтын сонымен де құрылымы және т. б. салыстырыңыз.	Үй шыбынының екі үлкен күрделі көздері және үш қарапайым көзі бар, бірақ көздерінің көптігіне қарамастан, шыбын тек 40-70 см қашықтықта ғана анық көреді.Ал инелік одан әрі – 1,5–2 м көреді.Себепті табыңыз. «көрегіштік», түсіндіріңіз.
4. Қарым-қатынас орнатуға бағыттал-ған міндетті тапсырмалар	Тамақтану мен фотосинтез арасында байланыс орнатыңыз; құрылымы мен өмір салты және т. б.
5. Жаңа ортаға бейімделу үшін тапсырмалар	Күнбағыс, Венера шыбындары жәндіктерді аулауға арналған қандай құрылғыларға ие? Балықтардың су ағынына бейімделуін анықтаңыз (ағынның жылдамдығы мен бағытын анықтау үшін). Елестетіп көріңізші: «қалқымалы балық аквариумына қарындаш түсірілді. Балықтар қашып кетті. Көз, желбезек, қанат және ауызға арналған тіліктері бар «шомылу костюмдерін» алдын ала киген балықтармен де солай жасалды. Бұл жағдайда балықтар мүлдем қорықпады». Балықтың бұл реакциясын қалай түсіндіруге болады?
6. Қарама-қарсы қайшылықтарды анықтауға тапсырмалар	Тәуліктің әр уақытында бір тамақпен қоректенетін құмырсқалардың екі түрі бар. Тәуліктің әртүрлі уақыттарындағы құмырсқалардың белсенділігін түсіндіріңіз.
7. Тәжірибе қоюға арналған тапсырмалар	Сібір ала тышқандарының санының маусымдық өзгеруін зерттеу керек. Зерттеудің әр сәтінде бурундуктардың саны туралы түсінік алу үшін не істеу керек? Жұмыс жоспарын сипаттаңыз, оны орындау кезінде іс-әрекеттің тәртібін көрсетіңіз.
8.Гипотеза тапсырмалары.	Берілген фактіні немесе құбылысты түсіндіру үшін гипотезаларды ұсыныңыз. Тропикалық ормандардағы кейбір саңырауқұлақтар жарқырап, сонша жарық жасайды, егер қаласаңыз, оқуға болады. Олар мұны не үшін жасайды?

1	2
9.Тәжірибе нәтижелерін түсіндіруге арналған тапсырмалар.	Микроманипуляцияға бейімделген өте жұқа инелердің көмегімен цитоплазмаға зақым келтірместен тірі амебадан ядро алынды, амеба біраз уақыт өмір сүрді, бірақ оның белсенділігі үйлестірілмеді. Сонымен, амеба тамақты жұтып қойып, қайтыс болды. Басқа ядросыз, бірақ өлмеген амебаға басқа амебадан алынған ядро енгізілді (трансплантацияланды), бұл амебаның өмірлік белсенділігі толық қалпына келтірілді, көп ұзамай трансплантацияланған ядросы бар амеба басқа амебалардан еш айырмашылығы жоқ. Тәжірибе нәтижелерін түсіндіріңіз.
10.Биологиялық гипотезаны талдауға арналған тапсырмалар.	Аристотельдің өздігінен пайда болу гипотезасына сәйкес, заттың белгілі бір «бөлшектерінде «белгілі бір» белсенді принцип « бар, ол қолайлы жағдайларда тірі ағзаны құра алады. Аристотель белсенді принцип ұрықтандырылған жұмыртқада, балшықта, күн сәулесінде болады деп сенді. Өз пікіріңізді білдіріңіз.
11. Анықтамалық тапсырма	Әрбір жануардың өмірінде биологиялық тұрғыдан деген құштарлық оны аналық немесе аталық түрді іздеуге итермелейтін уақыт келеді. Кейбір өрмекшілерде аналық түрді іздеу аталық түрге өміріне қауіпті. Жұптасқаннан кейін аналықтар серіктесін өлтіріп, оны жем ретінде пайдаланады. Аталық түрі өрмекші емге айналу қаупін болдырмау үшін не істеу керек?.
12. Биологиялық көзқарастың қалыптасуы	Қиын соғыс жылдарында мақта жүні болмаған кезде, жараларды таңу кезінде дәрігерлер құрғақ сфагнум мүкін қолданды. Бұл жағдайда бұл өсімдіктің қандай қасиеттері ескерілді? Немесе, Папоротниктер ылғалды көлеңкелі жерлерде, көбінесе орман жамылғысының астында және дымқыл сайлардың бойында өседі. Мұндай құбылысты қалай түсіндіруге болады?

Зерттеу нәтижелері.

1. Сабақта биология пәнін өту кезінде оқушылардың қызығушылығының артқанын жіне талпынысы жоғарылады.

2. Таным процессі кезінде дағдылар бойынша әзірленген тәсілдерді қолдана отырып білім беру сабақтың тиімділігін арттыруға көмектесті.

3. Оқушылардың биология пәнін өту кезеңінде жаратылыстану ғылымдарының жалпы негіздерін біле отыра өз ойларын ашық айтуға қол жеткізіп қолдана білді

4. Зияткерлік дағдылардың дамуы тапсырмалар мен сұрақтар негізінде жасалған әдіснамалық түрде биология сабақтарындағы тақырыптарды өтуде зерттелінді.

Талқылау. Жүргізілген сұрақ- жауап нәтижесіне сәйкес зияткерлік дағдылардың дамуы кезінде алғашқы көрсеткіш пен соңғы көрсеткіш арасында әлдеқайда алға жылжуды байқауға болады, оның арасындағы шамалар зияткерлік тапсырманы орындамас бұрын және зияткерлік

тапсырма тәсілдерін сабақта қолданғаннан кейінгі шама көрсетілген.. Жалпы сапа бойынша қолданылған тапсырмалар аясында 10-сынып оқушылары 1-көрсеткіш 35% болса, 2-көрсеткіш 65% құрайды.

Алынған нәтижелік эксперимент қорытындысына сүйене келе, егер де биологиялық сабақтарда оқу кезінде зияткерлік дағдыларды дамыту бойынша жасалған әдіснамалы көмекші құралмен тапсырмаларды қолданатын болсақ, онда оқушылардың үлгерімі мен оқу сапасын нәтижесінің жоғары деңгейге ұмтылғанын бақылауға болады. Сұрақтар мен арнайы тапсырмаларды өту кезінде сауалнама нәтижесі 10-сынып оқушылары бойынша 65% жоғарылағанын аңғарған боламыз.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелер бойынша келесідей қорытынды жасалды:

1. Орта мектептегі 10-сынып оқушылары үшін биология пәні бойынша сабақ барысында зияткерлік дағдылардың қолданылуы зерттелді;

2. Оқушылардың зияткерлік дағдылардың дамуы тапсырмалар арқылы оның тәжірибе барысында қоғамдық жағдаятта пайдалануында жұмыс жасалды;

3. Биология пәнін өткізілудегі сабақ барысында зияткерлік дағдыны дамыту үшін жасалған сұрақтар ен тапсырмаларды жүзеге арттыру кезіндегі оқытылуын қамтамасыз етілді;

Жалпы қорытындылай келе, аталған жұмыс барысында алға қойған мақсаттар өз нәтижесіне жетті. Зерттеудің қорытындысы бойынша көз салсақ, орта мектептегі оқушыларының 10- сынып бойынша биология пәнін өткізуде зияткерлік дағдыларды сұрақтар мен тапсырмалар қолдана отыырп дамытудың ерекшеліктері аталып көрсетілді. Оның әдіс- тәсілдері заманауи білімнің қоғамға қажет тұлғалық тұстаруын дамытумен ұштасқан жерінде тоғысты.

Биология пәнін оқығанда оқушылардың таным деңгейінің артуы және зияткерлік дағдыларының дамуы, егер де барлығын әдіс- тәсілдерді жиюмен қолданысқа енсе, ақыл-ой сана дәрежесінің біліктілігін көтеріп қана қоймай сабаққа ден қоюында кеңінен қолданса болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Анцупов, А.Я., Шипилов, А.И. Конфликтология: Учебник для вузов [Текст]/ А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – СПб., Питер, 2007. – 320 с.

2. Беркинблит М.Б., Глаголев С.М., Голубева М.В. и др. Биология в вопросах и ответах: Учебное пособие. – М.: МИРОС – Международные отношения, 1994.

3. Васильев В.Л., Поплужный, Тихомиров О.К. Эмоции и мышление [Текст] / И.А. Васильев, В.Л. Поплужный, О.К. Тихомиров. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 263 с.

4. Выготский Л.С. Педагогическая психология [Текст] / Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.

5. Талызина Н.Ф. Педагогическая психология: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений [Текст] / М.: Издательский центр «Академия», 1998. – 288 с.

6. Пономарев Я.А. Методическое введение в психологию [Текст] / Я.А. Пономарев. – М.: Просвещение, 1990. – 293 с.

А.Е. Секен
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Б.Б. Габдулхаева
ғылыми жетекшісі, қауымдастырылған профессор

САРАЛАНҒАН ТАПСЫРМАЛАР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

Аннотация. Мақалада биология сабағында оқытудың сараланған түрін қолданып, оқушылардың бақылау және салыстыру дағыдыларын дамыту, саралау деңгейінің технологиясы барлық оқушылардың танымдық қызығушылықтарын оятатынын, әр оқушының қабілеті мен күш жігерінің дамуы оқытушының әдістерді таңдауымен шектелмейтіндігі жайлы қарастырылады. Мақаланың нысаны – сараланған әдіс негізінде сабақ жүргізу процесі.

Кілтті сөздер: сараланған әдіс, lesson study, химия, оқу процесі, ашық қол жетімділік, педагогикалық технологиялар.

Аннотация. В статье рассматривается развитие навыков контроля и сравнения учащихся с использованием дифференцированной формы обучения на уроках биологии, о том, что технология уровня дифференциации пробуждает познавательные интересы всех учащихся, что развитие способностей и усилий каждого учащегося не ограничивается выбором преподавателем методов. Форма статьи-процесс проведения занятий на основе дифференцированного метода.

Ключевые слова: дифференцированный метод, lesson study, биология, учебный процесс, открытый доступ, педагогические технологии.

Annotation. The article discusses the development of control and comparison skills of students using a differentiated form of teaching in biology lessons, that the technology of the level of differentiation awakens the cognitive interests of all students, that the development of abilities and efforts of each student is not limited to the choice of methods by the teacher. The form of the article is the process of conducting classes based on a differentiated method.

Keywords: differentiated method, lesson study, biology, educational process, open access, pedagogical technologies.

Қазір кезде мектептер заманға сәйкес қарқынды жаңару үдерісінде. Мазмұны, ұйымдастырушылық формалары және оқытудың инновациялық технологиялары үнемі жетілдіріліп отырады.

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялар әлемінде ғылымға байланысты ақпараттар күн сайын жаңарып, толықтырылып жатыр. Күн сайын қоршаған әлем туралы ақпарат көлемі өсіп келеді. Біздің оқушылар үшін оны дұрыс қабылдау және өңдеу, оны өзіне түсінікті тілге аудару қабілеті өзекті болуда. Егер оқушылар өз бетінше ашылулар жасай отырып, басқалардың білетіндерін түсінуге, ұғынуға бағытталған шығармашылық іс-шараларға қатысатын болса, бұл дағды әлдеқайда тез және тиімді түрде қалыптасатыны жалпыға бірдей ақпарат. [3, 37 б.].

Біз зерттеу сабағын өткізу үшін 9 «d» сыныбын таңдап алдық. Зерттеу сабағы «Молекулалық биология» тарауы бойынша жүргізілді.

Және тарау бойынша фундаменталды түсініктерді білу керек, сонымен сабақ мақсатттарының шиыршықталуына байланысты 11 сыныпта бұл тарауды толығырақ, тереңнен қарастырылады. Осы сыныптағы оқушылардан алынған психо-диагностикалық картаның нәтижесі бойынша сыныптағы оқушылардың жартысынан көбі өз жұмыстары бойынша бақылап және салыстыра отырып, қорытындылау дағдыларының дамымағаны белгілі болды.

Бұл зерттеуді жүргізу үшін мұғалімдердің кәсіби даму мақсаттарына сәйкес келетін биология пәндері мұғалімдерінің фокус-тобы құрылды. Жалпы жоғарыдағы мәселелерді шешу үшін «Сараланған тапсырмалар оқушылардың бақылау және салыстыру дағдыларын қалай дамытады?» деген зерттеу сұрағы анықталды. Біз туындап отырған мәселені, күтілген нәтижелерді анықтау және негізгі ережелерді белгілеу үшін фокус-топ жиналыс өткіздік. Күтілетін нәтиже зерттеу барысында оқушылардың биология пәніне деген қызығушылығын, белсенділігін арттырады және салыстыру, бақылау дағдыларын дамыта алуы.

Lesson Study-ді өткізу кезінде біз келесі мақсаттарды қойдық:

– сараланған тапсырмалар оқушылардың бақылау және салыстыру дағдыларын дамытуға әсерін зерттеу;

Фокус топпен осы зерттеліп отырған сыныпта 3 сабақ өткізу бірлесіп, жоспарланды. Бірінші сабақта біз А, В және С деңгейдегі оқушыларды анықтап алдық. Сабақты биология пәні мұғалімі өткізді.

Зерттеудің бірінші циклінде бірлесіп тізбектелген сабақтарда «Шын немесе жалған», «Екі жұлдыз бір тілек» стратегияларын қолданылу жоспарланды. Бірінші сабақ 9 сыныпта өтті, оқушыларды жұппен жұмыс істеуге біріктірдік. Диагностикалық карта бойынша оқушылардың деңгейі әртүрлі, мысалы, аудиал (ақпаратты есту мүшесі арқылы қабылдайды), визуал (айналасында жүзеге асып жатқан құбылыстарға терең үңіліп, ақпаратты көздері арқылы қабылдайды) және кинестик (ортаны ерекше сезініп, ақпаратты қимыл-қозғалыс арқылы, пікірталасты ұнатады.) Осы қасиеттеріне сүйене отырып, оқушыларды А, В және С топтарына топтастырылды және сабақтың тақырыбын таңдауда осы қасиеттеріне негізделді. А және В деңгейіндегі оқушылар өз жұмыстарын қорғағанда, үшінші С деңгейіндегі оқушылар жауаптарын тексеріп, бағалап отырады, яғни бұл жерде оқушылардың өз ойларын академиялық тілде жеткізулері ескеріледі, экспериментті жүргізуде қорытындыларын шығарып, өмірмен байланыстыра алуы және өзара бағалауда қарсы деңгейдегі оқушылардың адал баға беруі де қадағаланып отырды. Оқушылардың бір-бірін бағалауында «Екі жұлдыз бір тілек» стратегиясы оң баға берді, себебі мұғалімнің бағасынан гөрі сыныптастарының қойған бағалары оқушыларға жеңіл қабылданып, оқуға деген қызығушылығын арттырады. Зерттеуге алынған А, В, С оқушыларына аса мән беріледі. Топтық жұмыстарда жұмыс істей алуы, бір-бірінің қабілеттерін толықтыра отырып, өздерін топта ыңғайлы

сезінулерін қадағалап отыру. Мұғалім оқушылардың жауаптарына кері байланыстарын берді, бұл өз кезегінде оқуға мотивациясын арттырады. Алған білімдерін тексеру мақсатында «Шын немесе жалған» стратегиясы арқылы алған білімдерін тексердік. Оқушылар сұрақтарға жауап берер алдында сұрақтарды басқа жағдайда қолдана отырып, ойлау дағдыларын арттырады. Ойынның соңында ұсынылған ұпайлар бойынша өздерін тексереді. Өз кезегінде өзіне дұрыс баға беруіне көңіл бөлдік. Бірінші сабаққа анализ жасап, екінші сабақты жоспарлауда топтық жұмысты ұйымдастыруда оқушылардың өздеріне бағалау критерийлерін жасауды ұсынуды жөн көрдік. Бұл өз кезегінде оқушылардың тапсырмаларды дұрыс орындауына жетелейді және әр қадамдарының неге жетелейтінін қадағалап отыратынын әріптестім қосты.

Алдын ала жоспарланған екінші тізбекті сабақта «Биологиялық шашу» әдісі арқылы топқа бөлу жұмысы ұйымдастырылды. Бірінші сабақта ескерілгендей, топтарға өздеріне бағалау критерийін құрастыру тапсырмасы берілді. Бұл кезеңде А деңгейге жататын оқушылардың өз идеяларын ұсынып, топтағы оқушылармен байланысты ұстауы байқалды, В деңгейіндегі оқушының топтың басшылығын өзіне алуы көзге түсті, ал С оқушысы топтың барлық оқушыларына көмек ұшын көрсететіндей деңгейге жетуі байқала бастады. Әр топ берілген «Биологиялық шашу» сұрақтарын өз деңгейлеріне қарай жауап беру ұсынылды. Бұл әдіс оқушылардың ойлау дағдыларын арттыра, мәселені өмірмен ұштастыра алу қабілетін арттырады. Тапсырманы бағалауда «Карусель» әдісі арқылы топтар кезекпен бір-біріне баға берді. Жасырын саралау арқылы оқушыларды жаңа топтарға біріктіріп, эксперименттік тапсырмаларды орындады. Әр деңгейдегі оқушыларға өз деңгейлеріне сәйкес сараланған тапсырмалар берілді. Бұл тапсырмада оқушылардың ақпаратты талдап, салыстыра отырып, қорытынды жасай алу дағдыларын арттыруға бағытталған. Әр топ өзінің қорытындыларын ортаға салғанда академиялық тілде өз ойларын толық жеткізе алуы байқалды, бірақ А оқушының қорытындыда өз ойын жеткізу үшін кілтті сөздерді қолданбады. Осы мәселені шешу үшін дайын дескрипторлардың көмегімен қорытынды жасауды бастапқыда үйретіп, алдағы уақытта толық академиялық тілде қорытынды жасауға ынталандыру.

Екінші сабаққа анализ жасайтын болсақ, жоспарланған топтық жұмыстың тиімділігін айту керек. Оқушылар өздері құрастырған бағалау критерийлерін ұстана отырып, сараланған тапсырманы жеңіл орындады. Мұғалімнің оқушылардың баға беруінде, қорытынды жасауда ойларының жеткізілуі сабақ бойы қадағаланып отырды. Келесі сабақты жоспарлауда әріптесім деңгейлік тапсырмаларды енгізуді ұсынды.

Үшінші сабақта оқушыларға сабақтың басында алдыңғы сабақтағы білімдерін еске жүсіру мақсатында жеке сәйкестендіру тапсырмасы ұсынылды. Бұл тапсырмалар оқушылардың ойлау дағдыларын арттыруға бағытталған. Өздері берген жауаптарын мұғалімнің дайын берген

жауаптарымен өз-өздерін бағалау ұсынылды. Барлық оқушылардың тапсырманы толығымен дұрыс орындауы байқалды, өз кезегінде алдағы сабақтағы топтық жұмыстың нәтижесі деп айтуға болады. «Джигсо» әдісі арқылы деңгейлік тапсырмаларды орындауда А оқушысының белсенділігі байқалып, тапсырмаларға қатысты сұрақтар қойды, оқушының тапсырманы өмірмен байланыстыра алуын әріптестерімізбен байқадық. «Джигсо» әдісінде әр кезеңнен кейін топтардың құрамы ауысып отырады, яғни жауаптары бірдей шыққан оқушылар жаңа топ құрып, есептерін шығарады, жауаптары түрлі шығады, бірақ басқа топтың оқушыларының бірдей жауаптарымен сәйкес болса, сол оқушылармен бірлеседі. Осы әдісті қолдануымыз сабақты қызықты өткізуге өзіндік себебінін тигізді. Оқушылар тапсырмалар күрделене түссе де, қызығушылықтары артып отырды. С оқушының тапсырманы бірінші орындап болса да, басқа оқушыларға жетелеуші сұрақтар қоя отырып, тапсырманы орындауға көмектестіп отырды. Сабаққа рефлексия жасауда дағдылар чек листі арқылы оқушылар өздерінің жауаптарын белгіледі, яғни сабақта өздерінің бойында қалыптастырған арттырған дағдыларын белгіледі, бұл мұғалімге келесі сабақты жоспарлауға көмектеседі, қай оқушыда қандай қиындықтар бар екенін алдын ала бақыланып, анықталды.

Мұғалімдер тобы 3 сабаққа қатарынан қатысты. Зерттелетін 3 оқушының бақылаулары көптеген маңызды сәттерді анықтауға жол ашып берді. Атап айтқанда, оқушылар топта жұмыс жасауды, сыныптастарының ойларын, пікірлерін тыңдауды, қасындағы көршілерінің және өз жұмыстарын бағалауды үйренді. Біз оқушылардың сыныптағы ақылой әрекетін дамытуға мүмкіндік бердік, сыныпта ынтымақтастық орта құрдық, бұрын көрінбейтін көшбасшыларды анықтадық. Және олардың рефлексиясында олар өз жұмыстарына қанағаттанғандықтарын жазғаны көрінді.

Сабақты зерттеу барысында мұғалімдер сабақты жоспарлау, оқыту, бақылау және ынтымақтастықта бірлесе отырып жұмыс жасады. Бірлескен жоспарлау және ынтымақтастық мұғалімдерге оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өздерінің инновациялық педагогикалық тәсілдерін жетілдіруге көмектесті. Сабақты таңдау, талдау бізге оларды жақсартудың жаңа жолдарын көрсетті; бұл сабақтар – зерттеулер мұғалімдерді жекелеген оқушыларға қатысты олардың оқыту сапасы туралы ойлануға шақырды, мұғалім оқыту үрдісіне қызығушылығы артып, жаңа жұмысқа ынталандырады. [2, 143 б.].

Осылайша, Lesson study – мұғалімдер үшін кәсіби дамудың ең тиімді тәсілі; кәсіби қоғамдастықты құруға мұғалімдерге жол ашатын тиімді әдіс; мұғалімдерге оқушылардың ойлау қабілетіне назар аударуға көмектеседі ең оңтайлы әдістердің бірі екеніне көзіміз жетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. 9 сынып Химия оқулығы, НЗМ,

2. «Мұғалімге арналған нұсқаулық», НЗМ ДББҰ. Педагогикалық шеберлік орталығы, – Астана, 2016.

3. Чичибу Т. Руководство для учителей по реализации подхода Lesson Study. – Астана, 2013.

А.А. Ермаханова

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.

Н.П. Корогод

ғылыми жетекшісі, биология ғылымдарының кандидаты, доцент

ЖОҒАРЫ СЫНЫПТАРДА БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ БОЙЫНША ДИДАКТИКАЛЫҚ МАТЕРИАЛДАР ҚОЛДАНУ

Аннотация. Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру-күрделі, көпжақты, ұзақ процесс. Сіз өз жұмысыңызда әртүрлі заманауи білім беру педагогикалық технологияларын сауатты үйлестіре отырып, қажетті нәтижелерге қол жеткізе аласыз.

Түйінді сөздер: белсенді әдістер, АКТ, дидактикалық материалдар мен ойындар, көптілді білім беру, танымдық іс-әрекетке ынталандыру, пайдалану тиімділігі.

Аннотация. Формирование функциональной грамотности – сложный, многосторонний, длительный процесс. Достичь нужных результатов можно лишь умело, грамотно сочетая в своей работе различные современные образовательные педагогические технологии.

Ключевые слова: активные методы, ИКТ, дидактические материалы и игры, полиязычное образование, мотивация к познавательной деятельности, эффективность использования.

Annotation. The formation of functional literacy is a complex, multifaceted, long–term process. It is possible to achieve the desired results only by skillfully, competently combining various modern educational pedagogical technologies in their work.

Key words: active methods, ICT, didactic materials and games, multilingual education, motivation for cognitive activity, efficiency of use.

Қазіргі әлемде және білім беру жүйесін жаңғырту жағдайында орта мектепті дамытудың басты бағыты білім беру сапасын арттыру, білім беру мен оқыту жүйесін жетілдіру арқылы әрбір оқушының дамуы үшін қажетті жағдайлар жасау болып табылады. Оқу процесінің тиімділігі көп жағдайда қолданылатын әдістер мен әдістерге байланысты [1, б.77-79].

Негізінен, прогрессивті педагогикалық практикада сұранысқа ие мәселе-мектеп оқушыларының ақыл-ой қызметін ынталандыру және дамыту тақырыбы, әсіресе жоғары сыныптарда бұл мәселе өте мәселелі. Сондықтан сабақтағы оқу процесі ең алдымен функционалдық сауат-

тылықты ынталандыратын интеллектуалды қабілеттерді қалыптастыруға және дамытуға бағытталуы керек: талдау, жалпылау, синтездеу, салыстыру, жүйелеу, қорытынды жасау. Мұны дидактикалық материалдарды қолдану арқылы жүзеге асыруға болады [2, б.252].

Біз әзірлеген дидактикалық материалдарды биология сабақтарында «Константиновка ЖОББМ» КММ 9 «А» сынып оқушылары үшін қолдандық (1-сурет). 2022-2023 оқу жылына арналған күнтізбелік-тақырыптық жоспарлау негізінде. Осы жұмыстың мақсатына байланысты біз қажетті ақпараттық материалдар жасадық [3, б.8-15].

1-Сурет. 9 «А» сыныпты оқыту процесі

Сабақтарда дидактикалық материалдардың әр түрлі түрлері (ақпараттық мәтіндер, кестелер, зерттеу, салыстыру, дәлелдеу, жалпылау, талдау, сабақ тақырыптары бойынша сызбалар) қолданылды, олар қажетті материалды игеруге жағдай жасай отырып, оқу іс-әрекетінің тәсілдерін, әдістерін қолдана отырып кезең-кезеңмен оқытуды қамтыды [4, б.52.5, б.89].

Оқушыларды сабақта белсендіру үшін жеке және жұптық, топтық жұмыстар қолданылды (2-сурет).

2-сурет. 9 «А» сыныпты оқыту процесі

Функционалдық қызметті жандандыру үшін биология сабақтарында әдістемелік материалдарды қолдану ерекшеліктерін анықтау мақсатында Успен ауданының «Константинов ЖООБМ» КММ базасында 2022 жылдың 1-ші қыркүйектен 2023 жылдың 1-ші сәуірге дейін зерттеу жүргізілді. Бұл жұмысқа 9 сынып оқушылары қатысты. Зерттеу міндеттері:

1. Зерттеу әдістерін таңдау.
2. Сауалнама көмегімен тәжірибелік-эксперименттік зерттеу жүргізу.
3. Зерттеу нәтижелерін талдау, өңдеу және түсіндіру.

Зерттеу жүргізу үшін мынадай әдістемелер іріктелді:

1. «Танымдық қажеттілік деңгейін анықтау» сауалнамасы;
2. Функционалдық сауаттылықты зерттеу әдістемесі [6, дереккөз].

Біз осы әдістемелерді зерттеуіміздің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келетін көптілді сыныптарда функционалдық сауаттылықтың және сыни ойлаудың даму деңгейін анықтау үшін таңдадық. Біздің

зерттеуіміздің нәтижелері бойынша алынған деректерді қарастырыңыз. Оқушылардың зерттелетін пәнге деген қызығушылығын, сондай-ақ олар үшін осы пәннің маңыздылық дәрежесін анықтау үшін сауалнама жүргізілді. Алғашқы диагностиканы жүргізу кезінде сыныпта 9 оқушы болды. Бастапқы диагностикада пайыздық арақатынастағы нәтижелер оқушылардың 33,30% – ында танымдық қызығушылықтың төмен деңгейі; 44,50% – орташа деңгей; 22,20% – танымдық қызығушылықтың жоғары деңгейі болғанын көрсетеді (3-сурет).

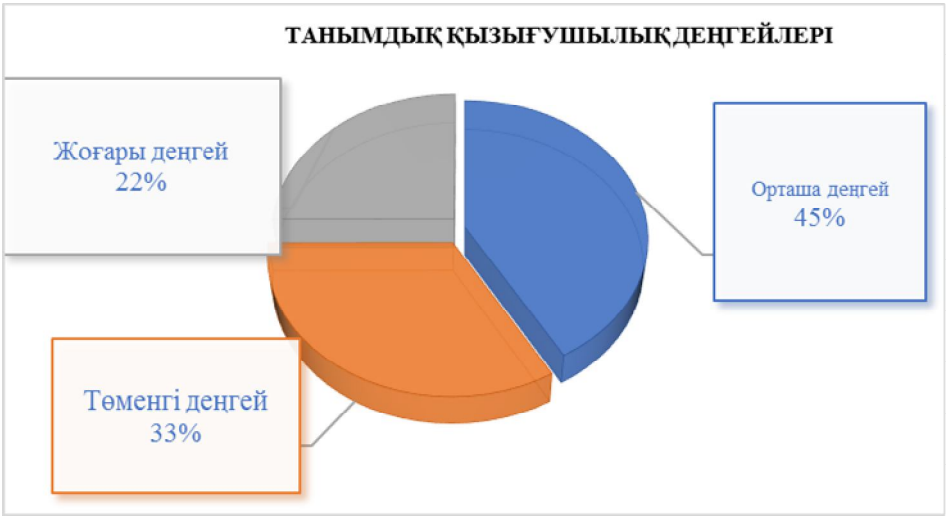

3-Сурет. «Биология» пәні бойынша танымдық қызығушылықтың алғашқы диагностикасы

Оқушылардың пайыздық арақатынасындағы қайта сауалнама нәтижелері оң өзгерістерді көрсетеді. Танымдық қызығушылықтың төмен деңгейі 22%-ға төмендеді, танымдық қызығушылықтың жоғары деңгейі 11%-ға өсті. Функционалдық сауаттылықты дамыту мен бағалауды анықтау үшін біз 9-сыныпта тестілеу өткіздік. Бастауыш және бақылау кезеңінде оқушылар үшін қолданылатын әдіс диагностикасының нәтижелері диаграммада көрсетілген, 4-сурет.

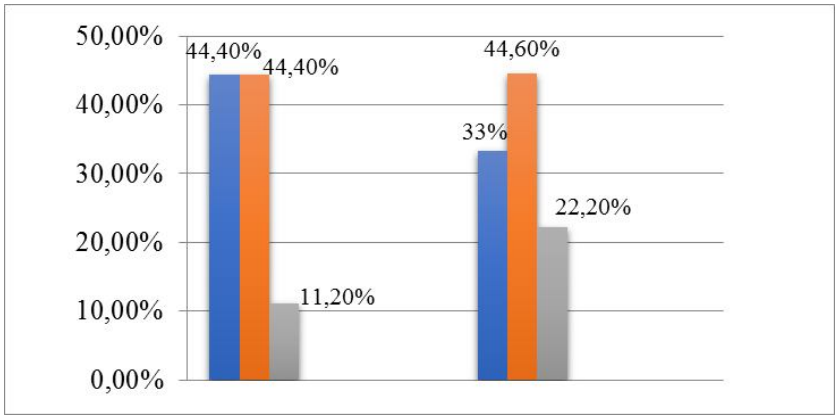

4-Сурет. Диагностиканың бастапқы және бақылау кезеңдерінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытудың салыстырмалы қарқыны

Бастауыш кезеңде оқушылардың ойлау қарқыны динамикасының нәтижелері бойынша келесі көрсеткіштер анықталды: функционалдық сауаттылықтың төмен көрсеткіші – 44,4%; орташа көрсеткіш – 44,4%; жоғары көрсеткіш – 11,2%. Бақылау кезеңінде 9 сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытудың оң динамикасы байқалады. Осылайша, зерттеу нәтижелері бойынша келесі қорытынды жасауға болады:

1. ҚР Негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына сәйкес әзірленген «Биология» оқу бағдарламасы бойынша; функционалдық сауаттылықты дамыту, білім берудің жаңартылған мазмұны жағдайында Қазақстан мектептерінде көптілділікті қолдану бойынша әдебиеттер зерделенді және талданды.

2. Зерттеу барысында биология пәні бойынша функционалдық сауаттылықты қалыптастыру үшін әдістемелік материалдар әзірленді. Әзірленген дидактикалық материалдар: ақпараттық мәтіндер, әр тақырып бойынша әр түрлі терминдер саны тақырыптың күрделілігіне байланысты өзгереді, әр түрлі деңгейдегі тапсырма, инфорграфика, кестелер, сызбалар, әзірленген дидактикалық материалдарды қолдана отырып, 9-сыныпта сабақтар өткізілді.

3. Жоғары сыныптарда биология сабақтарында әзірленген материалдарды қолдану ерекшеліктерін анықтау мақсатында сауалнама және тестілеу жүргізілді. Салыстырмалы диагностиканы талдағаннан кейін біз мынадай нәтижелерге қол жеткіздік: оқушылардың жоғары танымдық қызығушылық деңгейі 11%-ға артты; функционалдық сауаттылықтың жоғары көрсеткіші 22,2%-ға артты. Зерттеу барысында биология сабақтарында оқу процесінде белсенді әрекеттің оң динамикасын пайда болуын бақылауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Кукушин В. С. Педагогикалық технологиялар – Ростов Н/ Ж, 2002. – 77-79 б.

2. Жоғары орта білім туралы ақпарат: Ғылыми-әдістемелік құрал / ред. Н.Н. Гончарова; 2004. – 384 б.

3. Махотин Д.А. Технологическая грамотность обучающихся как результат общего образования // Профильная школа. – 2015. – Т. 3. – №2. – 8-15 б.

4. Биология 9 сынып оқу құралы А.Р. Соловьева, Б.Т. Ибраимова. – Алматы: Атамекен, 2018. – 288 б.

5. Голицинский, Ю. А. Дидактикалық материал оқытудағы көмекші ретінде / – СПБ.: Сфера, 2003. – 89 б.

6. Дереккөз: http://www.10s-reut.ru/Documents/chizova/didaktika.pdf

Ж.А. Иманахметова
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
С.Ж. Кабиева
научный руководитель, кандидат биологических наук, ассоциированный профессор ВШЕ Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

ОПРОС УЧИТЕЛЕЙ И УЧАЩИХСЯ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ МЕТОДИКИ CLIL В ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТОВ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОГО ЦИКЛА В ШКОЛАХ НИШ

Аннотация. Технология CLIL в Казахстане практикуется в рамках Политики трехъязычного образования при преподавании естественно-научных предметов на английском языке. Данное исследование направлено на изучение применения методики CLIL в преподавании предметов естественно-научного направления в Назарбаев интеллектуальных школах. Данные были собраны на основе опроса учителей и учащихся Назарбаев Интеллектуальных школ.
Ключевые слова: Content and language integrated learning; предметы естественно-научного направления; Назарбаев Интеллектуальные школы; Политика трехъязычного образования.

Аннотация. Қазақстандағы үш тілді білім беру саясаты жаратылыстанұғылыми бағыттағы пәндерін ағылшын тілінде оқыту кезінде CLIL шеңберінде қолданылады. Бұл зерттеу НЗМ мектептерінде жаратылыстану – ғылыми бағыттағы пәндерді оқытуда CLIL әдістемесін қолдануды зерттеуге бағытталған. Деректер Назарбаев Зияткерлік мектептері мұғалімдерінің және оқушылардың сауалнамасы негізінде жиналды. CLIL технологиясын НЗМ мектептерінде қолдану зерттелді және бағаланды.
Түйінді сөздер: Content and language integrated learning; жаратылыстанұғылыми бағыттағы пәндер; Назарбаев Зияткерлік мектептер; үтілде білім беру саясаты.

Annotation. The policy of trilingual education in Kazakhstan is practiced within the framework of CLIL when teaching natural science subjects in English. This study is aimed at studying the application of the CLIL methodology in the teaching of natural science subjects in NICHE schools. The data were collected on the basis of a survey of teachers and students of Nazarbayev Intellectual Schools. The use of CLIL technology in NIS schools has been studied and evaluated.
Key words: Content and language integrated learning; science subjects; Nazarbayev Intellectual schools; trilingual education policy.

Введение. Мы живем во все более взаимосвязанном мире, где двуязычие или полиязычие является нормой. Контентно-языковое интегрированное обучение (CLIL) на сегодняшний день считается самым эффективным способом обучения детей иностранному языку [1]. Важность способности общаться между культурами на других языках возрастает в школах во всем мире благодаря расширению использования языков и включению возможностей двух и трехъязычного образования. Именно в

школе учащиеся могут стать опытными пользователями языка, изучая содержание других областей [2].

С 2017 года в организациях общего среднего образования Республика Казахстан ведется обучение отдельных предметов естественно-математического цикла (ЕНЦ) на английском языке. В 2021–2022 учебном году в 3864 школах ведется обучение предметам на английском языке, в т.ч. в 2119 сельских школах, из них с полным погружением 439 школы, с частичным погружением – 3425. Количество обучающихся по предметам ЕНЦ на английском языке составило 243 324 школьников [3].

В преподавании естественно-научных предметов, таких как физика, химия, биология и ИКТ на английском языке рекомендуется использовать технологию CLIL [4]. По данным Министерства просвещения, в Казахстане функционирует 7, 6 тысяч школ, однако технику CLIL в преподавании естественно-научных предметов активно применяют и практикуют только такие школы как Білім-Инновация лицей интернат, Назарбаев Интеллектуальная школа и некоторые частные школы, которые стали пилотными школами, для изучения предметов на английском языке [5].

На данный период в Казахстане трехъязычное образование осуществляется через трансляцию опыта пилотных школ в обычные средние школы [6]. Работа по поэтапному переходу на трехъязычное образование продолжается и государством многое делается для его успешной реализации. Однако, не смотря на это учителя и обучающиеся большинства школ всё еще сталкиваются с проблемой языкового барьера. В связи с этим нами была поставлена цель провести опрос и интервьюирование учителей и учащихся Назарбаев Интеллектуальных школ чтобы узнать, как техника CLIL применяется в НИШ в Казахстане и какие трудности возникают в ее применении.

Методы исследования. В данном исследовании, которое было проведено с сентября 2022 года по март 2023 года принимали участие 105 казахстанских учителей Назарбаев Интеллектуальных школ из различных городов и 92 учащихся Назарбаев Интеллектуальной школы химико-биологического направления города Павлодар. 32% респондентов преподают предмет биологию, в то время как остальная часть учителей (68%) преподают такие предметы как физика, информатика, математика, химия и языки (казахский, русский, английский). Учащиеся, которые принимали участие в опросе являются учениками 11–12 классов и выбирают предмет биология как профильный предмет на внешнем суммативном оценивании. Для интервьюирования учителей нами была разработана анкета, состоящая из 10 вопросов, а для учащихся анкета содержала 7 вопросов. Вопросы для учителей были связаны с опытом учителей в применении техники CLIL и с трудностями, с которыми они сталкиваются во время организации учебного процесса. Респондентам было предложено ответить на данные вопросы, которые связаны с их опытом применения технологии CLIL на уроке. Вопросы для учащихся были со-

ставлены с целью выявления их отношения к технологии CLIL. Опрос был проведен посредством приложения WhatsApp и корпоративной почты Outlook на основе платформы Google forms.

Результаты и обсуждения. В ходе нашего исследования были получены следующие результаты анкетирования 105 респондентов (учителей НИШ различных городов Казахстана) (рисунок 1).

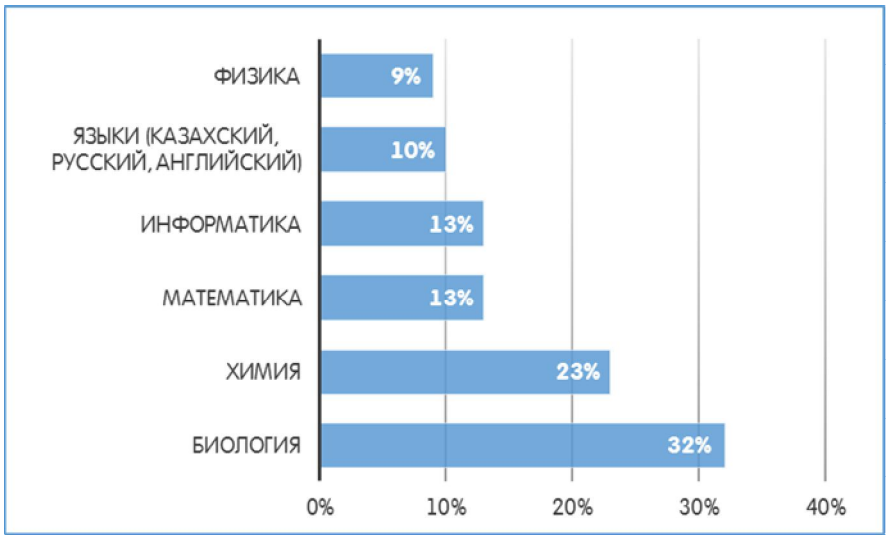

Рисунок 1. Ответы на вопрос «Какой предмет вы преподаете?»

Ответы респондентов, указанные на рисунке 1 показали, что большая часть учителей, участвовавших в опросе преподает предметы естественно-научного направления: физика, информатика, химия, биология (90%), остальные 10% учителей преподают такие предметы как математика и языки (казахский, русский и английский).

Все опрошенные учителя знакомы с технологией CLIL, что не было удивлением ведь в таких школах как НИШ в первую очередь стали внедрять обучение учителей технологии CLIL. Ежегодно учителя НИШ участвуют в обучающих практических курсах как в Казахстане, так и заграницей [7], для дальнейшей трансляции опыта для учителей Казахстана. 80% из опрошенных учителей прошли курсы, связанные с данной технологией. По мнению участников исследования, их предметы отлично подходят для внедрения техник CLIL на уроках. Несмотря на то, что методика CLIL ориентирована на предметы естественнонаучного направления, учителя языковых дисциплин могут внедрить данную технику и в свои уроки, что и делают 93% респондентов.

Техника CLIL является эффективной в изучении предмета на иностранном языке, так считают 93% респондентов. Остальные же (7%) считают, что она отнимает много времени как учителя для подготовки к уроку, так и ученика, и данная техника не подходит для учителя с низким уровнем владения иностранного языка.

При подготовке материала к уроку 53% учителей обычно используют готовые материала. Это можно объяснить тем, что большая часть учителей проходила курсы и имеет доступ к готовым материалам. Подготовка материала требует много времени и хороших знаний в плане тонкостей использования данной техники. 47% учителей имеют опыт в подготовке материала самостоятельно и в дальнейшем делятся ими с коллегами на таком сайте как https://smk.edu.kz/, где каждый учитель Казахстана может найти готовые материалы для своего урока. Также существует множество сайтов, где учителя абсолютно бесплатно могут скачивать готовые рабочие листы для своих уроков или же адаптировать интересные задания под свой предмет. Например, сайт https://clil.kz/ подойдет для учителей биологии, химии, физики и информатики, который создал учитель-эксперт физики НИШ ХБН г. Павлодар.

40% из опрошенных не имеют каких-либо трудностей при подготовке к уроку (рисунок 2), так как отлично владеют техникой CLIL. 27% респондентов испытывают трудности при разработке заданий по различным темам.

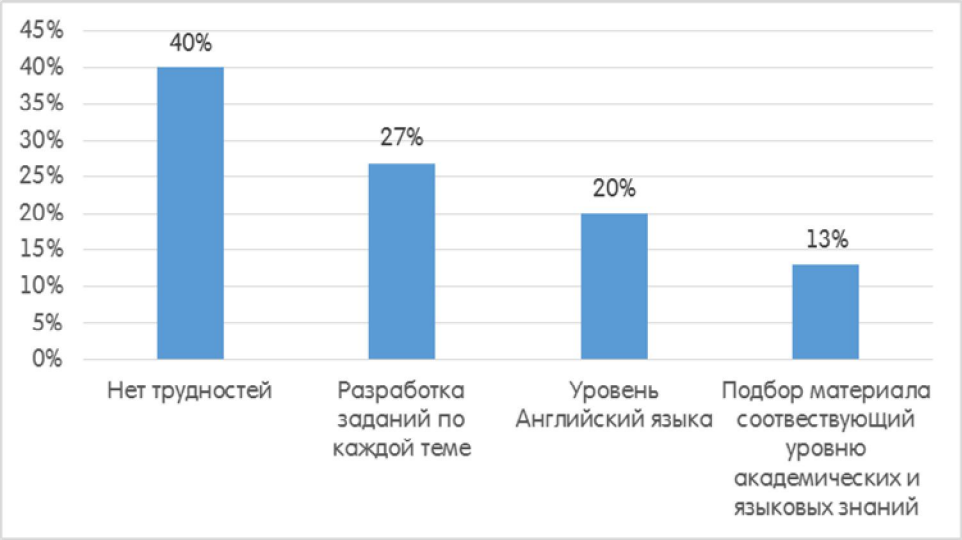

Рисунок 2. Ответы на вопрос «Какие трудности у вас возникают при подготовке урока с техникой CLIL?»

Низкий уровень английского языка учителей и учащихся и подбор материала, соответствующий уровню академических и языковых знаний, вызывает трудности у 20% и 13% учителей соответственно при подготовке к уроку. Но, не смотря на выше перечисленные затруднения учителя видят огромную пользу в преподавании предметов на иностранном языке. Такую как, изучение иностранного языка и предмета одновременно, пополнение словарного запаса, развитие академического языка, повышение уровня английского языка как учащихся, так и учителей.

По итогам опроса 92 учащихся НИШ ХБН города Павлодар были получены следующие результаты. Лишь 20% респондентов знакомы с

техникой CLIL. Это может быть связано с тем, что учащиеся не знают названия различных техник, применяемых на уроках.

Все опрошенные учащиеся изучают предмет биология на английском языке, в связи со сдачей внешнего суммативного оценивания на данном языке. И 90% из них планируют в дальнейшем обучаться на английском языке.

Целью учащихся обучения на английском языке является получение качественной и достоверной информации из первоисточников, повышение уровня владения английским языков, поступление в зарубежные университеты мира. Но также есть и учащиеся, которые изучают предметы на английском языке только из-за того, что это является обязательным.

Конечно же на начальных этапах изучения предмета на английском языке возникает ряд трудностей. Таких как языковой барьер, изучение предмета более углубленно, знакомство с новыми терминами.

Выводы: Таким образом, большинство учителей НИШ не только имеют знания о технологии CLIL, но и активно их применяют на своих уроках. 47% учителей самостоятельно разрабатывают задания используя технологию CLIL, а также делятся своим опытом. Среди трудностей по применению технологии CLIL респонденты отмечают низкий уровень английского языка как у обучающихся так и у учителей и трудности в подборе материала соответствующий уровню академических и языковых знаний учащихся. Что касается учащихся, было выявлено, что не все респонденты замотивированы в изучении предметов на английском языке, но большая часть замотивирована так как нацелена на поступление в зарубежные университеты мира.

Список использованных источников

1. Макурина М.А., 2017. Предметно-языковое интегрированное обучение в 7–9 классах средней школы

2. Shaun Nolan, 2020. The effectiveness of CLIL for English language learning in Swedish primary schools

3. Новые подходы к обучению и поддержка молодых талантов-МОН РК о развитии отечественного образования и науки//Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан, 9 нобрь, 2021.

4. Развитие полиязычного образования- МОН РК, Национальная академия образования им. Ы.Алтынсарина, 2021

5. Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan. https://www.gov.kz/memleket/entities/edu?lang=ru

6. Laura Karabassova, 2017. Content and Language Integrated Learning (CLIL) as trilingual education pedagogy in Kazakhstan. https://www.researchgate.net/publication/335911013_Content_and_Language_Integrated_Learning_CLIL_as_trilingual_education_pedagogy_in_Kazakhstan

7. NIS.edu.kz 2 022 https://www.nis.edu.kz/ru/news?id=5704

К.Д. Жилгельдинова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Д.К. Сарсембаева
ғылыми жетекшісі

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ГЕОГРАФИЯСЫ ТАҚЫРЫПТАРЫ БОЙЫНША ПӘНДІ ОҚЫТУДЫҢ ИНТЕРАКТИВТІ ТӘСІЛДЕРІН ҚОЛДАНУ

Аннотация. Мақалада интерактивті оқыту әдістері ұсынылған және сипатталған. Топтық жұмыстың оң және теріс жақтары, топтық жұмыс арқылы сабақ кезінде оқушылардың қызығушылығын арттыру жолдары, сонымен қатар оқушылар топтық жұмыс арқылы пәндік дағдыларды қалыптастыруы.

Кілт сөздер: Интерактивті оқыту, методика, топпен оқытудың артықшылықтары мен кемшіліктері

Қазіргі уақытта интерактивті технологиялар кәсіби қызметтің әртүрлі салаларында бірегей мүмкіндіктер ашады, кең ауқымды міндеттерді, соның ішінде білім беру саласында да шешу үшін қарапайым және ыңғайлы құралдарды ұсынады. Білім берудің негізгі міндеті болашақта оның қоғамда өмір сүруге және табысты әрекет етуге дайындығын қамтамасыз ететін білім берушінің дамуы үшін жағдай жасау болып табылады. Бүгінгі таңда көптеген әдістемелік инновациялар оқытудың интерактивті әдістерін қолданумен байланысты. Мақсаты-географияда оқытудың интерактивті әдістері арқылы білім алушыларды біліммен қаруландыру.

Интерактивті («inter» – өзара, «act» – әрекет ету) – өзара әрекеттесуді, сөйлесу режимінде болуды, біреумен диалогты білдіреді. Интерактивті оқыту технологиялары Педагог пен оқушылардың педагогикалық тиімді танымдық қарым-қатынасқа кепілдік беретін оқу ойындары түрінде өзара әрекеттесуін ұйымдастыруға көмектеседі.

Интерактивті оқытуды сипаттайтын ерекшеліктер:

– әр оқушының шығармашылық шешімге қосылуы тапсырмалар соңында емес, жаңа пәндік мазмұнды игеру процесінің басында;

– оқушының мінез-құлқы мен жеке басын өзін-өзі реттеу тетіктерінің қалыптасуына әкелетін танымдық тұлғааралық қатынастардың қызметін оңтайландыру;

– неғұрлым өнімді, жаңа қызметті игеру;

– оқу және педагогикалық қызметтің рефлексивті компонентінің болуы [1, 10 б].

Негізгі интерактивті әдістерге мыналар жатады:

Шағын топтарда жұмыс істеу-бұл ең танымал стратегиялардың бірі, өйткені ол барлық оқушыларға (соның ішінде ұялшақтарға) жұмысқа қатысуға, ынтымақтастық, тұлғааралық қарым-қатынас дағдыларын қолдануға мүмкіндік береді (атап айтқанда, белсенді тыңдау, жалпы пікір қалыптастыру, туындаған келіспеушіліктерді шешу мүмкіндігі). Жұмыстың бұл түрінде бағалау парақтары пайдалы (өзін-өзі бағалау, топты бағалау, мұғалімді бағалау). Сондай-ақ, сабақтарда оқушылар топтық жобаларды қорғайды, олардың нәтижесі презентациялар, буклеттер, бейнероликтер болып табылады. Оқыту ойындары интерактивті сабақтардағы негізгі әдістерге жатады. Бұл санатқа рөлдік ойындар мен имитациялар кіреді. Рөлдік ойында қатысушыларға басқа адамды «ойнау» немесе белгілі бір мәселені немесе жағдайды «ойнау» ұсынылады.

Бұл ойындар ықпал етеді:

– қиял мен сыни ойлау дағдыларын дамыту;

– басқа адамның мінез-құлық сызығын тәжірибеде байқап көру;

– практикада проблемаларды шешу қабілетін қолдану.

Сабақта интерактивті әдістерді қолдану:

Топтық жұмыстың мақсаты: әр оқушыны оқу материалын игеру процесіне белсенді қосу.

Мен төрт негізгі тапсырманы бөліп көрсетемін:

1. Танымдық белсенділікті жандандыру.

2. Тәуелсіз оқу іс-әрекетінің дағдыларын дамыту: жетекші және аралық міндеттерді анықтау, оңтайлы жолды таңдау, өз таңдауыңыздың салдарын қарастыра білу, оны объективті бағалау.

3. Табысты қарым-қатынас дағдыларын дамыту (бір-бірін тыңдау және есту, диалог құру, түсінуге сұрақтар қою және т. б.)

4. Сыныптағы тұлғааралық қатынастарды жетілдіру.

Әрине, жұмысты ұйымдастырудың топтық формасы көптеген артықшылықтарға ие, бірақ оның қиындықтары мен кемшіліктері бар.

Артықшылықтары:

1. Оқу және танымдық мотивация артады.

2. Оқушылардың мазасыздық, сәтсіздікке ұшырау, кейбір мәселелерді шешу қабілетсіздігі деңгейі төмендейді.

3. Топта оқудың тиімділігі, білімді игеру және өзектендіру тиімділігі жоғары болады.

4. Сыныптағы психологиялық ахуал жақсы болады.

Оқушылар топтық жұмыста жетекші рөл атқарса да, оның тиімділігі мұғалімнің күш-жігері мен шеберлігіне байланысты.

Кемшіліктері:

1. Топтық жұмысты алдымен үйрету керек. Ол үшін мұғалім кейбір сабақтарға уақыт бөлуі керек. Ережені сақтамай, топтық жұмыс тиімсіз болуы мүмкін.

2. Топтық жұмысты ұйымдастыру мұғалімнен ерекше дағдыларды, күш жұмсауды талап етеді.

3. Егер топ дұрыс ұйымдастырылмаса топтағы кейбір оқушылар мықты сыныптастарының еңбек нәтижелерін пайдалана алады.

4. Топтарға бөлу қиын, тіпті драмалық болуы мүмкін.

5. Сыныпта әрқашан жалғыз жұмыс істегісі келетін балалар болады. Мұғалім олар үшін жағдай жасауы керек.

Топтық жұмысты сәтті жүргізу үшін мен келесі принциптерді бөліп көрсетемін, оларды сақтау маңызды деп ойлаймын:

1. Оқушылардың білім беру мүмкіндіктерінің деңгейін ескеру.

2. Топ құрамының ерекшеліктерін ескеру.

3. Шешімді бірлесіп іздеу үшін ғана тапсырмалар жасау қажет, яғни шектеулі уақыт ішінде тек топта жасай алатын тапсырмалар.

4. Рөлдерді топ мүшелері арасында бөлу.

5. Топта және топтар арасында байланыс ұйымдастырыңыз.

6. Әрекет тәсілін талдау. Топтық жұмыстың нәтижесі оқу іс-әрекетінің рефлексиясы болуы керек [2, 145 б].

Сыныпты топтарға бөлу-жұмысты ұйымдастырудағы маңызды сәт. Бөлудің көптеген жолдары бар және олар топтағы одан әрі жұмыс қалай жүретінін және бұл топ қандай нәтижеге жететінін анықтайды. Мен онлайн режимінде топтарға бөлуді ұсынамын, дәлірек айтқанда «randomlists.com» бағдарламасы арқылы.

Топтық жұмысты ұйымдастырған кезде мұғалім бірнеше маңызды мәселелерді шешуі керек:

• Оқытудың нақты мәселелерін шешу үшін сыныпты топтарға бөліңіз.

• Әр топқа нақты тапсырма беріңіз.

• Топтың құрамы өзгеруі керек, орындалатын жұмыстың сипатына байланысты топтың әр мүшесінің оқу мүмкіндіктерін топ үшін максималды тиімділікпен жүзеге асыру қажет.

• Топтың құрамы пән бойынша әр түрлі деңгейдегі оқушыларды біріктіретін, оқушылардың бір-бірін толықтыруға мүмкіндік беретін үйлесімділігін ескеретін етіп бөлінуі керек. Бұл жағдайда әр түрлі факторларды ескеру қажет: оқушының темпераменті, қарым-қатынас, құрылған топта көшбасшының болуы, сабақтың мақсаты, Тақырыптың ерекшелігі және т. б.

• Тапсырманы таңдауға көп көңіл бөлу керек, оны шығармашылық-пен қабылдау керек;

• Тапсырманың сипаты сабақта бірлесіп жұмыс істеудің сәттілігіне әсер етеді.

• Топтық жұмыс үшін оқу материалын таңдағанда, бірлесіп іске асыру үшін ұсынылған тапсырмада қандай білім түрлері ұсынылатынын нақтылау қажет (тұжырымдамалар, фактілер, заңдар, әдіснамалық білім, бағалау білімі және т.б.). Барлық Оқу материалдары топтық жұмыс үшін

қолайлы емес екенін есте ұстаған жөн. Оған кем дегенде екі талап қойылады. Біріншісі-құрылым тұрғысынан тапсырма оны жеке ішкі тапсырмалар мен тармақшаларға бөлуге болатындай болуы керек. Екіншісі-бұл әртүрлі көзқарастарды позициялардың сәйкес келмеуіне жол беру үшін жеткілікті қиын, проблемалы болуы керек. Бұл неғұрлым күрделі болса, оны дұрыс орындау үшін неғұрлым көп ақпарат қажет болса, топ мүшелері арасындағы өзара әрекеттесу соғұрлым қарқынды болады.

• Топтық тапсырмаға дайындық тапсырманы немесе проблемалық жағдайды қоюдан тұрады, содан кейін жұмыстың реттілігі түсіндіріледі, содан кейін дидактикалық материалды топтарға бөледі [3, 145 б].

Топтық жұмыстың өзі бірнеше кезеңнен тұрады:

1. Материалмен танысу, жоспарлау.
2. Тапсырмаларды бөлу.
3. Топтың әр мүшесін тағайындау.
4. Жұмыстың жеке нәтижелерін талқылау.
5. Қорытындылау.

Әрі қарай, әр топ жұмыс нәтижелері туралы есеп береді және танымдық тапсырманы талдау (рефлексия) жасалады. Қорытындылай келе, орындалған жұмыс және тапсырмаға қол жеткізу туралы жалпы қорытынды жасау керек.

Сабақ барысында мұғалім жұмыс барысын бақылайды, дауларды шешеді, сұрақтарға жауап береді. Қажет болған жағдайда жеке оқушыларға немесе топтарға көмек көрсетеді. Топтық жұмыс келесі пәндік дағдыларды қалыптастырады: Экономикалық пайдалану үшін табиғи ресурстарды бағалау, объектілердің географиялық орналасуын анықтау, оларды контурлық картаға белгілеу және қол қою мүмкіндігі.

Қазіргі заманда жаңа технологияның дамыған заманында адамдар арасында тілдік қарым – қатынастың жойылып бара жатқандығы дәлелденген, себебі бала үйде компьютермен немесе ұялы телефонмен үнсіздікте отырады, содан балада тілдік қарым – қатынасы жойыла бастайды.

Топпен жұмысты көптеп өткізу нәтижесінде сабақ беріп жүрген сынып оқушылары бір – бірін бағалаған кезде немесе постер қорғауда өз ойларын дәлелдеп айта алатын дәрежеге жетті. Бұрын әр оқушы өз алдына кескін картамен жұмыс жасап, білмегенін көршісінен сұрай алмаушы еді, себебі көршісі жоғары баға алады деген қызғаныш пайда болатын. Ал топтық жұмыста бәрі ортақ, жасырын тапсырма болмайды. Бірі білмегенін, бірі айтып отырады. Сондықтан кескін карталармен жұмыс барысында оқушырға жұптаса орындауға тапсырмалар беремін. Үнемі топтық және жұптық жұмыс соңында оқушылармен кері байланыс жасаған кезде оқушыларға бірлесе орындаған жұмыстың тиімді болғандығын білдім.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сафиуллина Э.В. Использование групповых методов обучения на уроках / Э.В. Сафиуллина. – Текст : непосредственный // Инновационные педагогические технологии : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2014 г.). – Казань: Бук, 2014. – С. 8-11.

2. Методика обучения географии. Курс лекций. [Электронный ресурс]: Учебное пособие / Филиал Дальневосточного федерального университета в г. Уссурийске (Школа педагогики); [Авт.-сост. И.Г. Недоросткова]. – Электрон. дан. – Владивосток: Дальневосточный федеральный университет, 2019.

3. Интерактивные технологии в обучении и воспитании : метод.пособие / И.В. Плаксина; Владим. гос. ун-т им. А.Г. и Н.Г. Столетовых. – Владимир: Изд-во ВлГУ, 2014 – 163 с.

А.Н. Әміртемірова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
М.К. Омаров
ғылыми жетекшісі, Жаратылыстану жоғары мектебі география және химия ББ жетекшісі, география магистрі

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒА САЙ ГЕОГРАФИЯ КАБИНЕТІ

Аннотация. Мақалада заманауи география кабинеті заманауи технологиялармен және жабдықтармен жабдықталған білім беру ортасы ретінде қарастырылады. Заманауи география кабинеттерінің білім сапасын арттыру үшін интерактивті тақтаны, географиялық ақпараттық жүйелерді және басқа да құралдарды пайдалану сияқты ерекшеліктері талқыланады. Сондай-ақ мақалада мұндай технологияларды пайдаланудың артықшылықтары мен оларды енгізуге байланысты қиындықтар сипатталған. Сонымен қатар, авторлар қазіргі заманғы география кабинеттерін дамыту, білім сапасын арттыру және студенттерді заманауи әлемде өмір сүруге дайындау маңызды қадам екенін атап көрсетеді.

Кілт сөздер: Заманауи география кабинеті, заманауи технология, интерактивтік, заманауи дизайн, оқу процесі, географиялық деректерді визуализациялау.

Аннотация. Статья рассматривает современный кабинет географии как образовательную среду, оснащенную современными технологиями и оборудованием. Авторы обсуждают особенности современных кабинетов географии, такие как использование интерактивных досок, географических информационных систем и других инструментов для улучшения качества обучения. В статье также описываются преимущества использования таких технологий и проблемы, связанные с их внедрением. Кроме того, авторы подчеркивают, что развитие современных кабинетов географии является важным шагом в повышении качества образования и подготовке учащихся к жизни в современном мире.

Ключевые слова: Современный кабинет географии, современные технологии, интерактивность, современный дизайн, учебный процесс, визуализация географических данных.

Annotation. The article considers the modern geography classroom as an educational environment equipped with modern technologies and equipment. The authors dis-

cuss the features of modern geography classrooms, such as the use of interactive whiteboards, geographic information systems and other tools to improve the quality of education. The article also describes the benefits of using such technologies and the challenges associated with their implementation. In addition, the authors emphasize that the development of modern geography classrooms is an important step in improving the quality of education and preparing students for life in the modern world.

Key words: Modern geography classroom, modern technologies, interactivity, modern design, educational process, visualization of geographic data.

Заманауи география кабинеті – бұл жай ғана парталары, орындықтары және тақтасы бар аудитория емес. Оқушылардың тиімді әрі қызықты оқуын қамтамасыз ету үшін, мұндай кабинет заманауи құрал – жабдықтармен және технологиялармен жабдықталуы керек. Заманауи география кабинеті барлық оқушылар «Әлем және оның географиялық ерекшеліктері туралы» терең білім алатын орын болуы керек. Қазіргі уақытта әлем бұрынғыдан да жылдам өзгеруде және заманауи география кабинеті осы өзгерістерді көрсетуі керек. Бұл мақалада біз қазіргі заман талабына сай болу үшін, қазіргі география кабинеті қандай болу керектігін қарастырамыз.

Заманауи технология. География кабинетінің бірінші және ең маңызды талабы – заманауи технологияның болуы. Қазіргі заманғы географиялық технологиялар, мысалы, ақпараттық технологиялар жүйесі және географиялық ақпараттық жүйелер, географияны тиімді зерттеу үшін және біздің әлем ерекшеліктерін түсіну үшін өте маңызды. Қазіргі кезде география кабинетінде: қазіргі заманғы желілік компьютерлер, интернет, арнайы мебельдер, жұмыс істеуге қажет тетіктер, техникалық құралдар болуы керек. Кабинетте материалды визуализациялауға және географиялық ұғымдарды түсінуді жақсартуға көмектесетін әртүрлі масштабтағы және типтегі карталар, фотосуреттер және басқа көрнекі құралдар болуы керек.

Карталар мен атластар. География кабинетінің екінші маңызды талабы – қазіргі заманғы карталар мен атластардың болуы. Карталар географияның негізі болып табылады. Заманауи сыныпта оқушыларға әлемнің әртүрлі аймақтарын және олардың ерекшеліктерін зерттеуге мүмкіндік беретін, әртүрлі және жаңартылған карталар жиынтығы болуы керек. Сонымен қатар, сыныпта, студенттерге географиялық объектілер мен құбылыстарды тереңірек зерттеуге мүмкіндік беретін заманауи интерактивті атластар болуы керек.

Практикалық сабақтарға қажетті материалдар мен жабдықтар. География кабинетінің үшінші маңызды талабы – практикалық сабақтарға қажетті материалдар мен жабдықтардың болуы. География кабинетінде практикалық сабақтарды өткізуге қажетті микроскоптар, телескоптар, компастар және студенттерге географиялық объектілер мен құбылыстарды тәжірибе жүзінде зерттеуге мүмкіндік беретін барлық қажетті құрал-жабдықтар болуы керек.

География пәнінен стендтер. Қазіргі кабинеттегі географиялық стендтер оқу үдерісі үшін пайдалылық және ақпараттылық принципі бойынша таңдалуы керек. Бұл студенттерге жаңа ақпаратты бірден арқылы қабылдауға көмектесетін сынипты жабдықтаудың маңызды бөлігі, бұл өте тиімді. Егер студент үнемі оның көз алдында, мысалы, әлемнің әртүрлі елдерінің астаналарының атаулары, немесе Еуропа елдерінің тулары сияқты маңызды ақпарат болса, онда ол мұғалімді тыңдаудан гөрі тезірек есте сақтайды.

Стендтерді таңдағанда, олардың мөлшеріне назар аудару керек: ол кабинетке үйлесімді түрде сәйкес келуі керек. Бұл жаттығу стендтерінің дизайнына қатысты – ол бөлменің жалпы стиліне күрт қарама-қайшы келмеуі керек.

Географиялық стендтердің қандай түрлері болады ды? Ассортимент өте үлкен, барлығы мұғалімнің жеке қажеттіліктеріне және әрбір кабинеттің бар материалдық-техникалық базасына байланысты.

Қазіргі кабинеттердің бұрынғы кабинеттерден айырмашылығы неде? Егер біз қазіргі география кабинеттерін ескі география кабинеттерімен салыстырсақ, көпдеген өзгерістер көре аламыз. Қазіргі география кабинеттері бірнеше артықшылықтарға ие:

1. Заманауи технологияларды қолдану студенттерге нақты уақыт режимінде географиялық құбылыстар мен процестер туралы ақпараттың үлкен көлеміне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

2. Интерактивті тақта және географиялық ақпараттық жүйелер (ГАЖ) сияқты басқа оқу құралдары географияны тиімдірек және интерактивті түрде үйренуге мүмкіндік береді.

3. Компьютерлер мен бағдарламалық құралдарды пайдалану студенттерге зерттеулер жүргізуге және географиялық деректерді тиімдірек және дәл талдауға мүмкіндік береді.

4. Қазіргі география кабинеттері әдетте белсенді оқытуға бағытталған, мұнда студенттер зерттей алады, тәжірибе жасай алады және топпен жұмыс істей алады. Бұл студенттерге білім алып қана қоймай, оны практикада қолдануға мүмкіндік береді.

5. Заманауи география кабинеттері басқа аудиторияларға және желідегі ресурстарға қосылуы мүмкін, бұл тақырыпты тереңірек меңгеруге және студенттерге онлайн режимінде ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Жалпы қазіргі заманғы география кабинеттері студенттерге географияны оқытудың интерактивті, тиімді және қызықты әдісін ұсынады, бұл олардың білімді жақсы қабылдауына және оны практикада қолдануға мүмкіндік береді.

Басты мәселелер. Егер мәселер туралы айта кетсек, олар өте көп. География кабинетіне заманауи технологияларды енгізу кезінде келесі мәселелер туындауы мүмкін:

1. Қаржы мен ресурстардың жеткіліксіздігі: жабдық пен технологияны жаңарту айтарлықтай қаржылық шығындарды, сондай-ақ жүйе-

лерді орнату, конфигурациялау және қызмет көрсету үшін білікті мамандарды қажет етуі мүмкін.

2. Мұғалімдердің білімі мен тәжірибесінің шектеулілігі: география пәні мұғалімдерінің барлығында жаңа технологиялармен жұмыс істеу үшін жеткілікті білім мен дағдылар болмауы мүмкін, бұл оларды география кабинеттерінде пайдалануды қиындатады.

3. Техникалық мәселелер мен ақаулар: жаңа жабдық пен технология тұрақсыз болуы мүмкін, бұл техникалық мәселелерге және оқытуды қиындататын үзілістерге әкелуі мүмкін.

4. Технологияға қол жеткізудің шектеулілігі: барлық студенттердің жаңа технологиялар мен жабдықтарға қол жеткізуі мүмкін емес, бұл жаңа технологияларды енгізудің тиімділігін төмендетуі мүмкін.

5. Оқыту мәселелері: мұғалімдер оқушыларға жаңа технологиялар мен жабдықтарды пайдалануды үйретуде қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Жалпы, бұл проблемаларды мұғалімдер мен студенттердің тиісті дайындығы, қаржылық қолдау және география кабинетіне жаңа технологиялар мен жабдықтарды енгізудің дұрыс стратегиясы арқылы жеңуге болады.

Қорытынды. Қазіргі заманғы география кабинеттерін дамыту, білім сапасын арттыру және студенттерді қазіргі әлемде өмір сүруге дайындаудағы маңызды қадам болып табылады. География кабинеттерінде қолданылатын заманауи технологиялар, мұғалімдерге оқушыларға интерактивті және терең білім беру деңгейін қамтамасыз етуге, шығармашылықты ынталандыруға, сыни ойлауды дамытуға және цифрлық сауаттылықты дамытуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ студенттерге географиялық мәселелер мен олардың болашақ кәсіби қызметінің тақырыптары арасындағы байланысты түсінуге көмектеседі, бұл қазіргі әлемде қажет. Осылайша, қазіргі заманғы география кабинеттерін дамыту, білім сапасын арттырудың маңызды факторы болып табылады, және студенттердің қазіргі заманғы өмірдің болашақ сынақтарына дайындығы деп санауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Брюс Мау. Кітаптың атауы: «Үшінші мұғалім: оқыту мен оқуды өзгерту үшін дизайнды қолдануға болатын 79 әдіс». Шығарылған жылы: 2010. Кітап беттерінің жалпы саны: 256 б:

2. Кенн Фишер, Джари Мультсилта және Маржаана Веерманс. Кітаптың атауы: «Болашақтың оқу орталарына арналған дизайн: оқу ғылымдарының халықаралық перспективалары». Шығарылған жылы: 2010. Кітап беттерінің жалпы саны: 376 б.

3. Рэндалл Филдинг, Пракаш Наир и Джеффри Лэкни. Кітаптың атауы: «Тиімді оқыту үшін кеңістіктерді жобалау: 21-ші ғасырдағы оқытуға арналған нұсқаулық». Шығарылған жылы: 2010. Кітап беттерінің жалпы саны: 144 б.

У.Б. Камалова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
М.К. Омаров
ғылыми жетекшісі, Жаратылыстану жоғары мектебі, География және Химия ББ жетекшісі, география магистрі

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНЫҢ АУЫЛДЫ ЕЛДІ-МЕКЕНДЕРДЕГІ ШАРУАЛАРДЫҢ ІРІ ҚАРА ӨСІРУДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР

Аннотация. Ірі қара шаруашылығымен айналысатын ұсақ шаруалардың жанайқайы. Облыс аумағындағы ірі қара шаруашылығындағы актуалды мәселелер.
Кілт сөздер: ірі қара шаруашылығы, бағдарламалар, жайлау, мемлекет, қолдау.

Аннотация. Проблемы мелких крестьян, занимающихся скотоводством. Актуальные вопросы животноводства на территории области.
Ключевые слова: животноводство, программы, жайлау, государство, поддержка.

Annotation. Problems of small farmers engaged in cattle breeding. Topical issues of animal husbandry in the region .
Keywords: animal husbandry, programs, zhailau, state, support.

Павлодар аумағында ірі қара шаруашылығымен айналысу ерте кездерден-ақ табыс көзі болған.Қазақтың әрқашанда табыс көзі әрі азығы мал өсіру болып келген.Әр кезеңдерде әртүрлі кедергілер мен қиындықтарға ұшыраған.Тарихты ақтаратын болсақ көптеген оқылықтар мен қателіктерді көре аламыз. 1920 жылдан 1980 жылдарға дейінгі ауыл шаруашылығының дамуын- соғысқа дейінгі, қалпына келтіру кезеңіндегі, тың көтеру және одан кейінгі жылдардағы деп негізгі төрт кезеңге бөліп қарастыруға болады. Өткен ғасырдың жиырмасыншы жылдарының басында ауыл шаруашылығында дағдарысты жағдай қалыптасқан болатын. Құрғақшылық пен жұт қолда бар малдың тең жартысының қырылуына алып келді. Бірақ, құрамында нарықтық экономикаға тән көптеген белгілері бар ЖЭС аясында жүргізілген шаралар ауыл шаруашылығы жағдайының тез көтерілуіне әсер етті. Мал шаруашылығы саласы тығырықтан шыға бастады. ЖЭС тұсындағы шаруашылықты жүргізудің көп кладты формасы мен орта шаруа қатарларының сақталып қалуы 1928 жылы мал басының санын 1913 жылғы көрсеткішпен теңестіруге мүмкіндік берді. Алайда бұдан кейінгі ауыл шаруашылығында малдарды жаппай сою мен өлім- жітімге алып келген ұжымдастыру саясаты мал басының күрт төмендеп кетуіне себеп болды. Атап айтқанда, 1928 жылдан 1940 жылға дейін ірі қара малдың басы 733,7 мыңнан 210,2 мыңға дейін азайып. Сол қателіктер қайталанбауы үшін мемлекет тарапынан дұрыс бағытта іс-әрекеттер жасалынуы қажет.

Тәуелсіздік алғаннан бері облыс аумағында ірі қара басы әр жылда түрлі нәтижелер көрсетті .Бірақ ресми ақпараттар бойынша ірі қара малы басының өсу динамикасы түсіп және көтеріліп отырған (1-сурет).

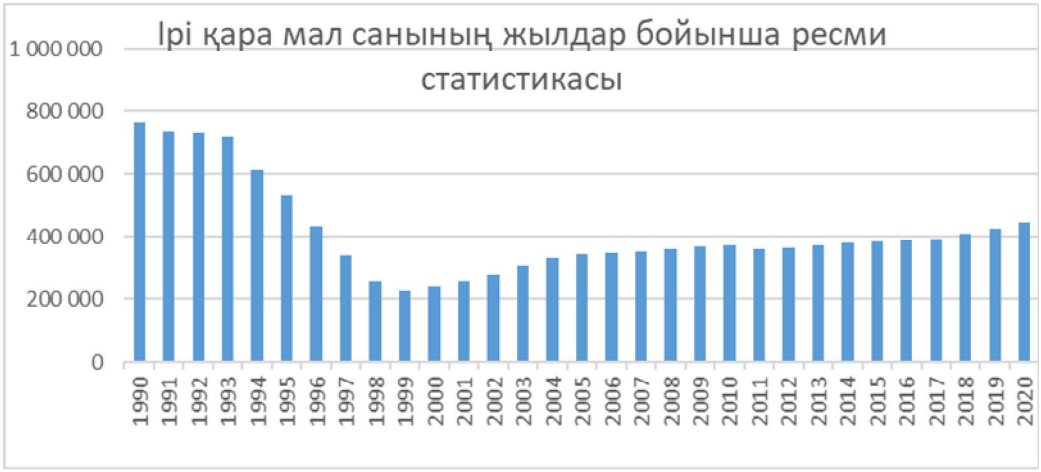

Сурет-1.Ірі қара санының өсу динамикасы.

2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Павлодар облысында ірі қара басы 7,1%-ға өскен.Ірі қара өсімі бойынша ең жоғарғы көрсеткіш Баянауыл ауданында байқалды, өткен жылмен салыстырғанда өсім 17%-ды құраған. Ірі қара малының 47%-ы халықтың шаруашылығында шоғырланған. Малдың неғұрлым көп саны (шартты басы) Ақсу қаласында 39,8 мың шартты бас, немесе облыстағы барлық мал басының 11,9 пайызы, Баянауыл ауданында 35,9 мың (10,7 пайыз), Павлодар ауданында 35,6 мың шартты бас шоғырланған. Бұл соңғы жылдары ауылшаруашылығы малдарының барлық дерлік сапалық көрсеткіштерінің жақсарғанның белгісі болып табылады Мемлекет үшін әрқашан ірі қара шаруашылығындағы мәселелер актуалды болып келеді. Ауылшаруашылығын дамыту мақсатында мемлекет шағын кәсіпкерлер мен қарапайым халыққа жеңілдік жасау мақсатымен тиімді субсидиялар мен мемлекеттік бағдарламалар ұсынады. Ресми ақпараттар бойынша ауылшаруашылығын қолдау үшін Павлодар облысына 2018 жылы 3,4 млрд теңге бөлінді және субсидияланды, ағымдағы жылдың жоспарында бұл мақсаттарға шамамен 6 млрд теңге қарастырылған. 2018 жылдағы ресми ақпарат бойынша Павлодар облысына түрлі мемлекеттік бағдарламалар бойынша 1800 бас ірі қара әкелінді.

Жаңадан шаруашылықпен айналысып бастаған кәсіпкерлерді мемлекет салық төлеуден 3 жылға босатады.Шағын кәсіпкерлерді қолдау үшін мемлекет кәсіпкерлер үшін тиімді бағдарламаларды жүзеге асырады.Ең тиімді бағдарлама үстеме пайызы төмен несие «Сыбаға» сұранысқа ие болып тұр.

«Сыбаға» бағдарламасы бойынша несие 4 пайыздық мөлшерлемемен 15 жылға дейінгі мерзімге беріледі. Әр асыл тұқымды мал үшін мемлекет тарапынан субсидия төленеді. Шаруалар алыс шетелден әкелсе

300 мың теңге, ТМД елдерінен жеткізсе 225 мың теңге және басқа аймақтардан сатып алса 150 мың теңге беріледі. Одан бөлек, ауыл шаруашылығы техникасын, жем-шөп өндіруге арналған жабдықтарды сатып алуға және айналым капиталын толықтыруға несие ала алады. «Сыбаға» республикалық мемлекеттік бағдарламасы бойынша Павлодар облысында 10 191 бас импорттық асыл тұқымды мал сатып алуды жоспарлап отыр. Қазір облысқа жоспардағы малдың 17,6 пайызы әкелінген. Облыс әкімшілігінің мәліметінше, герефорд, симментал, абердин-ангус тұқымдары жиі сатып алынады. Мемлекет асыл тұқымды малды сатып алуға әр басына 225 мың теңге, асыл тұқымды малға 175 мың теңге субсидия беріп көмектесуде. Облыс бойынша ең көп әкелінетін ірі қара мал басы бойынша Тереңкөл ауданы – 326 бас., Ертіс ауданы – 312, Баянауыл ауданы – 280 бас көш бастап тұр. «Сыбаға» бағдарламасы етті мал шаруашылығын дамытуды несиелендіруге, атап айтқанда, импорттық мал әкелуге бағытталған. Жылдық төрт пайызбен жеңілдетілген несие беру арқылы асыл тұқымды ірі қара мал әкелу басты назарда. Несиелер «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ және «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ арқылы беріледі.

Ауылда қоныстанған халықта қазіргі таңда ірі қара өсірудің өзі проблема болып отыр. Оған басты себеп жайлау жетіспеушілігі, көтерме бағамен сатудағы сүттің бағасының төмендеуі, жұқпалы аурулардың таралуы болып отыр. Павлодар ауылдарының тұрғындары мал жаюға жер тапшылығына шағымдануда. Бұл ретте Павлодарлық шенеуніктер жағдайды реттеуге тырысқанымен, әзірге нәтиже болмады.

Ауыл шаруашылығы басқармасының мәліметінше, өңірде ірі қара мал саны – 604,1 мың (107,8%, 2021 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда) басты құраған. Жайлау жетіспеушілігі Тереңкөл, Павлодар және Шарбақты аудандары және 36 ауылда байқалады. Шарбақты ауданында жайлау жетіспеушілігі жердің көп бөлігінің мемлекеттік қорда болуы және қорғалуымен байланысты. Заң бойынша мемлекет қорғауындағы жерде мал жаюға тыйым салынғандықтан жайылым жердің жетіспеушілігі актуалды болып отыр. Ал Тереңкөл мен Павлодар аудандарында жайылым жердің жетіспеушілігі Ертіс өзенінің бойында орналасуы және суармалы егіншілік белсенді дамуына байланысты болып отыр. Облыстық жер қатынастары басқармасының мәліметінше, жайылымдық жер тапшылығы Павлодар ауданында – 73 мың гектар, Тереңкөл ауданында – 50 мың гектардан астам және Ақсу қаласының ауылдық аймағында – 33 мың гектар жерді құрап отыр. Биылғы жылдың басында облыс ауылдарында жайылымдық жерлердің жетіспеушілігі 139 мың гектарды құрады (2023 жылғы ресми ақпараттар бойынша). Өткен жылдың қаңтар айындағы мәлімет бойынша жайлау жетіспеушілігі 36 ауылда 282 мың гектарды құраған. Ауыл тұрғындарының наразылығын төмендету мақсатында 102 мың гектар аумақты қамтитын 207 учаске мемлекет меншігіне қайтарылған болатын. Павлодар облысының жер

қатынастары басқармасының мәліметінше ауыл шаруашылығына 111,8 мың гектар жайылым жер бөлінген, оның ішінде 67,2 мың гектары мемлекет меншігіне қайтарылды, 44,6 мың гектары резервте қалдырылды (2022 жыл қаңтар). Ауылдық округтер әкімдері мен ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер арасында 51,8 мың га аумақта халықтың малын бағу үшін меморандумдар жасау жоспарлаған, өйткені көп жағдайда жайылымдық жерлердің жетіспеушілігі елді мекендер маңындағы жерлерге байланысты.

Павлодар облысындағы жайылымдық жер көлемі 8,3 миллион гектарды құрайды, оның 4,9 миллион гектары ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер мен азаматтарға бекітілген, 1,6 миллион гектары халық мұқтажына берілген, тағы 1,7 миллионы резервке қалдырылған. Тағы бір үлкен мәселе ол жайлаулардың шамадан тыс тез тозуы болып табылады. Ауылдар айналасындағы жерлер тұзданып, шаңы бетіне шығып жатыр. Кейбір жерлерде түліктің тісіне ілінерлік шөп жоқ. Қазіргі уақытта өрістердің топырағы тұзданып, жер қабаты әбден тозған. Оны агротехнологиялық талаптарға сәйкес өңдеп, ескі шөптердің тамырын қырқу үшін топырақ қабатын аудару, көпжылдық шөп егу үрдісі мүлде жүргізілмейді. Кеңес дәуірінен бері көпжылдық шөптердің егіс алқабы жаңартылмауы себепті, жеке аулада мал ұстайтын азаматтар мен ұсақ шаруашылықтар тығырыққа тірелуде. Ғалымдардың айтуынша, жайылымдық жерлер әр бес жыл сайын тыңайып, оған көпжылдық шөп отырғызылуы керек. Бірақ жерді жаңарту деген мәселе түгілі, оған қаржы салу, мал өрістерін кеңейту бүгінде үлкен мәселеге айналып отыр. Оған себеп ауыл территориясында үлкен шаруа қожалықтардың орналасуы және бір үйдің өте көп ірі қараны ұстауы болып табылады. Осы мәселені шешу үшін ауылда мал басын шектеу қажет және ірі шаруашылықтарға бөлек жер бөлінуі тиіс деп есептеймін. Әр отбасыға максималды ірі қара саны 6 басты құрау қажет. Тағы бір үлкен мәселе ірі қараның жоғалуы мен ұрлануы болып отыр. Қазіргі таңда ірі қараның ұрлануы да тыйылар емес. Себепкер шаруалардың өзі болып тұр, ірі қараны бақылаусыз өз бетімен қойып жібереді. Нәтижесінде ірі қара ұрланады немесе жол көлік апатына ұшырайды. .Қараусыз мал жайылғаны үшін заң бойынша айыппұл шамамен 10 мың теңгені құрайды, егер материалдық шығын келтірілсе 30 мыңнан сәл асады. Бірақ мұндай жазадан қорқатындар аз екенін біз бітпейтін жол апаттарынан байқаймыз. Жазалау шаралары жүргізілсе де әлі оң нәтиже байқалмайды. Павлодар облысында 2021 жылғы ресми ақпараттар бойынша 47 мал ұрлығы тіркелген. Көп жағдайда полиция ұрланған емес, жоғалған малды іздеуге мәжбүр болып отыр. Қазіргі таңда Павлодар облысында иесіз жайылған төрт түлікті уақытша ұстауға арналған 146 айып тұрағы жұмыс жасайды. Жыл басынан бері 11,5 мыңға жуық жануар айып тұрағына қамалды.

Егер мал арнайы айып тұрағына жіберілсе, онда иелері әкімшілік жауапкершілікке тартылады. Мал жаю ережелерін бұзғаны үшін 1486 шаруа, жол қозғалысының өзге қатысушыларының қозғалыс ережелерін бұзғаны үшін тағы 69 азамат жауапқа тартылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. https://www.gov.kz/memleket/entities/dep-stat-pavlodar/press/news/details/352504?lang=ru
2. https://www.uniface.kz/index.php?post=article&section=3&id=772
3. https://dairynews.today/company/respublika-kazakhstan/system_6/pavlodarskaya-oblast/lugansk-pk/
4. https://egov.kz/cms/ru/articles/livestock/subsidies_for_animals
5. https://qamshy.kz/article/7020-sybagha-baghdarlamasy-1-mln-nesie-alugha-2-mln-tenhge-kepil-qoydy
6. https://kz.kursiv.media/2019-03-16/kak-budet-razvivatsya-apk-v-pavlodarskoy-oblasti/
7. https://www.inform.kz/ru/47-krazh-skota-zaregistrirovali-v-pavlodarskoy-oblasti_a3838711
8. https://inbusiness.kz/ru/last/zhitelyam-sel-pavlodarskoj-oblasti-ne-hvataet-bolee-100-tys-gektarov-dlya-vypasa-skota
9. https://lsm.kz/deficit-pastbish-v-pavlodarskoj-oblasti
10. https://aiqara.kz/?p=344
11. https://agroqogam.kz/на-нехватку-пастбищ-жалуются-павлода/
12. https://kz.kursiv.media/kk/2020-11-26/pavlodar-oblysyna-irlandiyadan-iri-kara-zhetkizildi/
13. https://engime.org/azastan-respublikasi-bilim-jene-filim-ministrligi-s-torajfirov.html?page

А.Қ. Керей
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.Қ. Елемесов
ғылыми жетекшісі, магистр, эксперт-оқытушы

PISA ФОРМАТЫНДАҒЫ ТАПСЫРМАЛАР, ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУДА МЕТАПӘНДІК ЖӘНЕ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Аннотация. Мақалада бүгінгі таңда қазақстандық білім беру жүйесінің алдында білім сапасының бәсекелестігін арттыру, шынайы өмірлік кезеңдерге бейімдеу мәселелері жайлы айтылады. PISA халықаралық салыстырмалы зерттеулерге жаратылыстану, география пәндері бағытында дайындық үшін тапсырмалар жүйесін әзірленіп, әдістемелік ұсыныстар жасалады.

Кілт сөздер: халықаралық зерттеу, сауаттылық, білім беру, Пиза, тапсырмалар.

Аннотация. В статье обсуждаются вопросы повышения конкурентоспособности качества образования перед казахстанской системой образования, адаптации к реальным жизненным этапам. В статье обсуждаются вопросы повышения конкурен-

тоспособности качества образования, адаптации к реальным жизненным этапам перед казахстанской системой образования. PISA разрабатывает систему заданий и разрабатывает методические рекомендации для подготовки к международным сравнительным исследованиям по предметам естествознания, географии.
Ключевые слова: международное исследование, грамотность, образование, Пиза, задания.

Annotation. The article discusses the issues of improving the competitiveness of the quality of education in front of the Kazakh education system, adaptation to real life stages. The article discusses the issues of improving the competitiveness of the quality of education, adaptation to real life stages before the Kazakh education system. NASA is developing a system of tasks and developing methodological recommendations for preparing for international comparative studies in the subjects of natural science and geography.
Keywords: international research, literacy, education, PISA, tasks.

Қазіргі уақытта ең маңызды халықаралық салыстырмалы зерттеулер PISA, TIMSS, PIRLS болып табылады. Мұндай зерттеулерге қатысу көшбасшы елдердің жетістіктерін талдауға және отандық орта білім беру жүйесіне оң тәжірибе енгізуге мүмкіндік береді. Сондықтан мектептегі ең жақсы білім беру жүйелерін не біріктіретінін, оқушылардың нәтижелерін үнемі жақсарту үшін қандай механизмдер қолданылатынын түсіну өте маңызды. Мұнда халықаралық мониторинг және білім беру реформаларының тиімділігін халықаралық бағалау үлкен рөл атқарады.

2009 жылы Қазақстан PISA-ға қатысқан болатын. Содан кейін біздің оқушыларымыз – оныншы сынып оқушылары – әлемнің 65 елінен келген құрдастарының арасында математикадан-53-ші, жаратылыстану пәнінен-58-ші, ал оқудан-59-шы орынға ие болды.

PISA халықаралық зерттеуіне оқушыларды дайындауға арналған жаратылыстану пәндерінен оқушылардың жаратылыстану-ғылыми сауаттылығын қалыптастыру жолдары адам қызметінің, қарым-қатынас пен әлеуметтік қатынастардың түрлі салаларындағы тапсырмаларды шешуге бағытталады.

Жалпы, оқушылары ең жоғары білім беру жетістіктерін тұрақты түрде көрсететін және мектептегі білім беру жүйесінің тиімділігін көрсететін жүлдегер елдер қатарына – Финляндия, Гонконг, Қытай, Сингапур, Оңтүстік Корея, Жапония, Тайвань, Канада, Жаңа Зеландия, Қытай Тайбэй және Шанхай (Қытай) кіреді.

Аталған елдер табысқа жетудің негізгі себептері:

Біріншіден, мемлекеттердің саясаты Азия өңірінде Шығыстың ұлттық басымдықтарын, дәстүрлі мәдениетін, құндылықтары мен бағдарларын сақтауға бағытталған. Екіншіден, білім беру мемлекеттік саясатта тұрақты басымдыққа ие, өйткені ұлттық ағарту ісі қоғамның серпінді дамуының кепілі болып табылады. Үшіншіден, тиімді білім беру жүйесін құруда шығармашылық, ерекше ойлау, үйлесімді және рухани бай тұлғаны тәрбиелеу мен оқыту үлкен рөл атқарады. Төртіншіден, мектептегі білім беру жүйесінің жетістігі мұғалімнің

жоғары әлеуметтік мәртебесімен және мұғалімнің кәсіби қызметіне қатаң талаптармен қамтамасыз етілген [1, 75-77 Б.].

Қазіргі Қазақстанға өзінің еңбек және кәсіби қызметінде мүмкіндіктерін барынша іске асыруға қабілетті, сол арқылы қоғамға пайда әкелетін, елдің дамуына ықпал ететін тиімді азаматтар қажет. Бұл қоғам деңгейінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту мәселесінің өзектілігін түсіндіреді.

Бұл жаңартылған білім беру бағдарламасына сәйкес жас ерекшеліктерін ескере отырып, бөлімдерді тереңдетіп оқытуды білдіреді. Білім беру сапасы мен тиімділігінің индикаторы ретінде 5–9 сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын, білім алуға қолжетімділігін дамыту [2].

PISA зерттеуінде география пәнінен тапсырмалар жақсы бағаланады. Және де метапәндік қызмет атқарады. Ол: физика (астрономия элементтерімен), биология, химия, география ғылымдарымен әрекеттесіп жүреді.

PISA функционалдық сауаттлықтың мақсаты – оқушылардың алған білімді өмірлік міндеттерді шешу үшін қолдана алу қабілеті, мақсатына жету үшін пайдалана білу, қоғамдық өмірде белсенділік таныту. Адамдардың, әлеуметтік, мәдени, экономикалық қызметтерге белсене араласуы, жаһандану дәуіріндегі заман ағымына сай үнемі білімін жетілдіру. Оқушылардың мектепте алған білімдерін өмірде тиімді қолдануға үйрету. Рухани тұрғысынан дамыған азамат қалыптастыру [3].

Мәселенің жаңалығы – оқушылардың жаратылыстану-ғылыми сауаттылық саласындағы жалпы ұғымдарды зерделеуге бағытталғандығында. Оқушылар мәтіндегі ақпаратпен жұмыс істей отырып, болашақ өмір үшін өз көзқарастарын тұжырымдауға, логикалық түрде ұсынуға және дәлелді түрде дәлелдеуге үйренеді.

Мәселенің мазмұны физикалық, географиялық, ақпараттың әртүрлі көздерімен жұмыс істеуді қамтиды. Оқушылардың ғылыми және публицистикалық мәтіндермен жұмыс істеу дағдыларын, өз бетінше білім алу, БАҚ-та және интернетте статистиканы талдау, аралас ғылымдарда қажетті ақпаратты іздеу, орналастыру факторларын бағалау дағдыларын дамыту көзделеді.

Сабақта қолданатын әрбір тапсырманың мазмұны оқушылардың өзіндік жұмысын қамтиды. Сабақтарды ұйымдастырған кезде әр оқушы жеке жұмыс жасай алатын және топ жұмысына қатыса алатын жағдай жасаған жөн.

PISA тапсырмалары функционалдық сауаттылықтың негізін құрайтын түрлі біліктерді кезең-кезеңмен дамытуды көздейді.

Білім алушылар қызметінің негізгі түрлері:

– сұрақтар (әңгіме, пікірталас, диалог) көмегімен алынған ақпаратты өз бетінше оқу және талқылау; практикалық тапсырмаларды орындау;

– Интернет желісінде материалдарды іздеу және талқылау

– ситуациялық және практикаға бағдарланған міндеттерді шешу, тәжірибелер жүргізу.

Оқушылардың танымдық белсенділігін дамыту мақсатында сабақтарда іскерлік және дидактикалық ойындарды қолдануға, шағын жобаларды әзірлеуге және іске асыруға, турнирлер мен конкурстар ұйымдастыруға болады [4].

PISA типті тапсырмаларды орындау барысында пәнаралық ақпаратты тарту бағдарламалық материалды тереңірек және мағыналы игеруге ықпал етеді, оқушылар құбылыстар мен процестер арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды анықтаудың практикалық дағдыларын игереді және жетілдіреді. Бұл жағдайда география, физика, химия, биология, экология бойынша ерте алған білімдерін нақтылау және тереңдету, фактілерді, теорияны, заңдарды мағыналы түсіну үшін қолайлы жағдайлар жасалады.

Оқушылардың география пәні бойынша функционалдық сауаттылықтарын арттыру бойынша бірқатар әзірлеген тапсырмалар жүйесін ұсынылады:

География пәнінен креативті ойлауды дамытатын тапсырмалар
1. Кешенді тапсырма «Қандай ғаламшар?»

1-тапсырма

Тапсырма сипаттамасы:

• **Ғылыми білім саласы:** Жер және ғарыш жүйелері

• **Құыреттілік:** Ғылыми зерттеулердің ерекшеліктерін түсіну

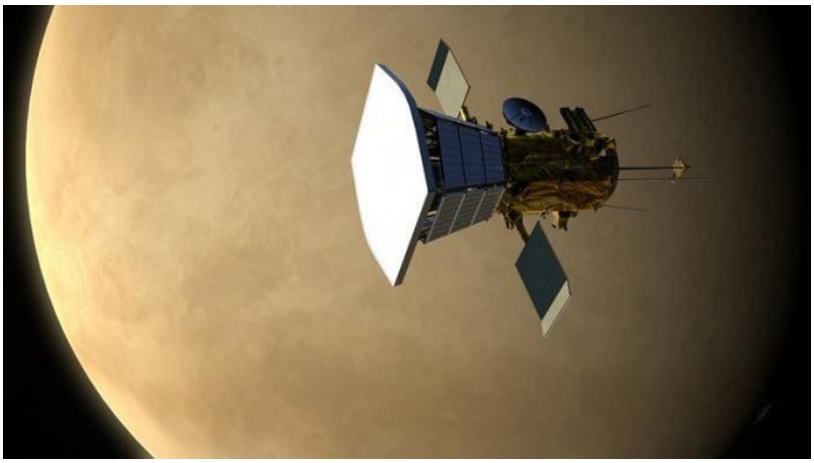

Бұл планетаны қазіргі кезде автоматты планетааралық станцияларды қолдану арқылы зерттеу жүргізілуде (суретті қараңыз).

Бұл құрылғы планетаның бетіне түскен кезде, оның атмосферасы арқылы өтеді.

Аппаратқа орнатылған аспаптар планета бетіне түсу кезінде келесі сипаттамаларды анықтай ала ма?

Аппаратқа орнатылған аспаптар өлшей алатын сипаттамаларды төмендегі тізімнен белгілеңіз.

Тізімдегі барлық дұрыс жауаптарды белгілеңіз.

А. Атмосфералық қысым

Б. Қоршаған ортаның температурасы

В. Осы планетаның жасы

Г. Атмосфера құрамы(қандай газдардан тұрады

Бағалау жүйесі

Балл	Критерий
1	А, Б және Г жауаптары белгіленген.
0	Басқа жауап

2-тапсырма

Тапсырма сипаттамасы:

• **Ғылыми білім саласы:** Жер және ғарыш жүйелері

• **Құыреттілік:** Қорытынды тұжырым жасау үшін деректерді түсіндіру және ғылыми дәлелдерді қолдану

Алғашқы ғарыш аппараттарының бірі осы ғаламшарға жіберілгенде, планета бетіндегі атмосфералық қысым 10 атмосфераға жетуі мүмкін деп болжанған, бұл Жер бетіндегі атмосфералық қысымнан 10 есе артық. Бірақ құрылғы беріктікшегімен жасалған және тіпті 20 атмосфералық қысымға да төтеп бере алады. Алайда, түсу кезінде ол планетаның бетінен 28 км биіктікте жаншылды.

Ғалымдар бұл планетаның атмосферасы туралы қандай қорытынды жасауы керек еді?

Бағалау жүйесі

Балл	Критерий
1	Планета бетіндегі атмосфералық қысым 20 атмосфералық қысымнан артық болуы керек деп айтылады.
0	Басқа жауаптар.Жауап жоқ.

3. Кешенді тапсырма «Қазақстанның климаты»

Қазақстанның климаты

Шығыс Қазақстан облысының Еуразияның орталық бөлігіндегі жағдайы, сондай-ақ оның аумағында орналасқан Алтай таулары оның негізгі климаттық ерекшеліктерін анықтады. Жалпы, бұл маусымдық және тәуліктік температураның үлкен айырмашылықтары бар күрт континентальды климат. Жазы ыстық және орташа құрғақ, ал қысы суық және қарлы. Қаңтар айының ең төменгі температурасы, Өскемен қаласының деректері бойынша −27С°-тан – 33с°-қа дейін ауытқиды. Алайда, арктикалық ауа массалары басып кірген кезде температура −52С°дейін төмендеуі сирек емес. Қарлы боран қыста тұрақты құбылыс болып табылады. Шілденің максималды температурасы +32°С-тан

+37 С-қа дейін. Алайда, жаңбыр болмаған кезде жазғы температура +45С° немесе тіпті +47С° деңгейіне жетіп, мезгіл-мезгіл дала өрттерін тудыруы мүмкін. Жауын – шашынның орташа жылдық деңгейі 300-ден 600 мм-ге дейін, тауларда-шамамен 900 мм.

Сұраққа жауап беру үшін бір немесе бірнеше жауап нұсқаларын белгілеңіз.

А) Шығыс Қазақстан облысына климаттың қандай ерекшеліктері тән?

ШҚО климаты қалыпты	Иә/жоқ
Жазық жерлер жеткілікті ылғалданбаған	Иә/жоқ
Жылдық температураның амплитудасы 40° – тан төмен	Иә/жоқ

Дұрыс жауап: иә, иә, жоқ.

• Құзырттілік – түсіндіру

• Мазмұны – табиғат ресурстары

Бағалау жүйесі.

Балл	Критерий
1	Жауап толық қабылданады: иә, иә, жоқ
0	Жауап қабылданбайды – барлық басқа жауаптар белгіленген.

Б) Шымкенттен Өскеменге тұрақты тұруға көшкен тұрғындарға не ұсынар едіңіз?

• Құзыреттілік – өз ойын айту

• Мазмұны – табиғат ресурстары

Бағалау жүйесі

Балл	Критерий
4	Жауап қабылданады:өз ойын айтып, ұсыныстар жасаса, мысал келтірсе
2	Жауап жартылай қабылданады:тек қана ойын жазса
0	Жауап қабылданбайды:ештене жазбаса

4. Кешенді тапсырма «Балхаш көлі»

1. «Орталық Азия» туристік агенттігі Балқаш көліндегі демалысты белсенді түрде жарнамалайды және осы бірегей табиғи объектінің ерекшеліктерімен алдын ала танысуды ұсынады.

Балқаш-әлемдегі барлық көлдер арасында он үшінші орында тұрған ағынсыз жартылай тұщы көл. Көл теңіз деңгейінен 340 метр биіктікте, көл бетінің ауданы 18000 км^2-ден асады, ал ұзындығы 600 шақырымнан асады. Оның тереңдігі кішкентай және орташа есеппен 5 метр, максимум – 26 м.

А. Берілген ақпаратпен келісесіздер ме ?(Иә/жоқ)

Балқаш көлі Қазақстан мен Қытай аумағында орналасқан	
Балқаш-тау көлі	

Бағалау жүйесі.

Балл	Критерий
2	Жауап толық қабылданады: жоқ, жоқ
0	Жауап қабылданбайды:барлық басқа жауаптар белгіленген.

Б. Әлемнің тектоникалық көлдерінің контурын мұқият зерттеп, олардың арасынан Балқаш көлін анықтаңыз.

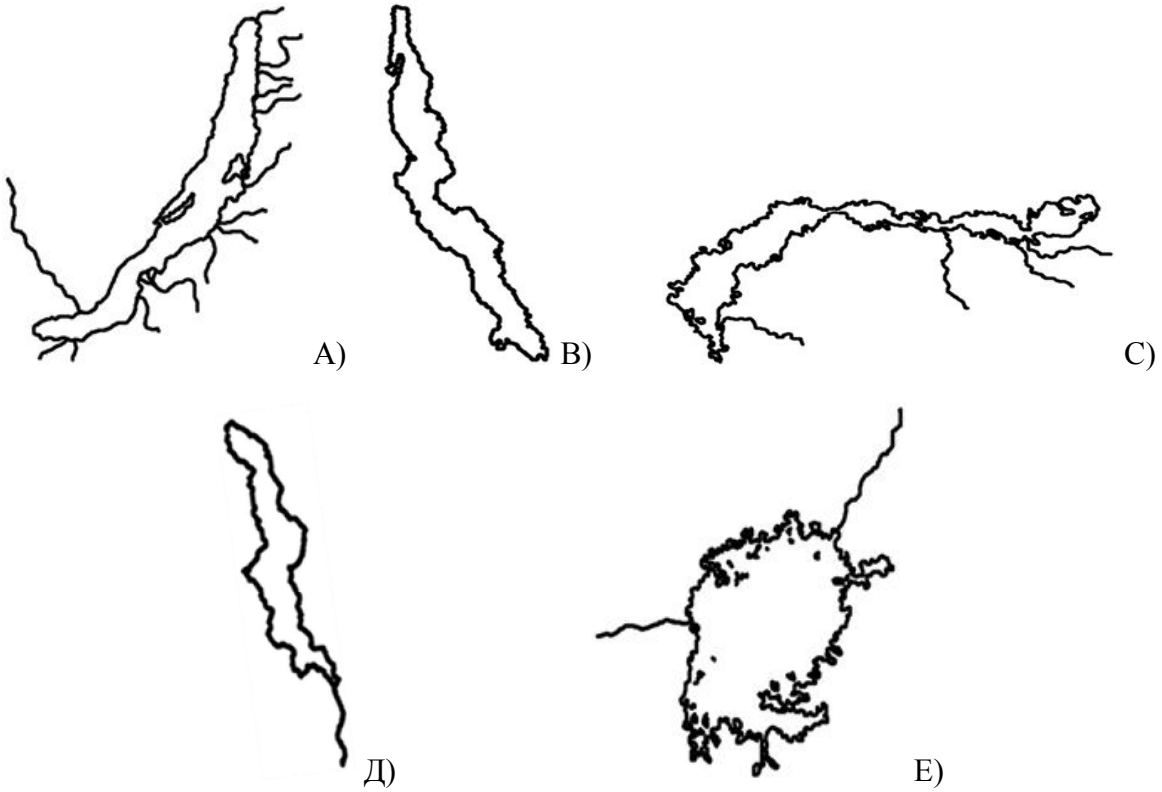

Бағалау жүйесі.

Балл	Критерий
1	Жауап толық қабылданады: С
0	Жауап қабылданбайды: барлық басқа жауаптар белгіленген.

PISA типті тапсырмаларды орындау барысында пәнаралық ақпаратты тарту бағдарламалық материалды тереңірек және мағыналы игеруге ықпал етеді, оқушылар құбылыстар мен процестер арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды анықтаудың практикалық дағдыларын игереді және жетілдіреді. Бұл жағдайда география, физика, химия, биология, экология бойынша Ерте алған білімдерін нақтылау және тереңдету, фактілерді, теорияны, заңдарды мағыналы түсіну үшін қолайлы жағдайлар жасалады [5].

Оқушылардың географияға деген қызығушылығы оқу процесінің қажетті шарты болып табылады. Қызығушылық неғұрлым жоғары болса, оқу соғұрлым белсенді болады және оның нәтижелері соғұрлым жақсы болады. Қызығушылық неғұрлым төмен болса, оқыту формальды болады, оның нәтижелері нашар болады. Қызығушылықтың болмауы Оқытудың төмен сапасына, тез ұмытып кетуге, тіпті алған білімдерінің, дағдылары мен дағдыларының толық жоғалуына әкеледі. Сондықтан оқушылардың географияға деген қызығушылық деңгейін арттыру, оның өзгеруін бақылау өте маңызды, бұл PISA зерттеуінің ажырамас бөлігі болып табылады.

Қазіргі уақытта негізгі мектеп түлегінің дайындығы қандай болуы керек деген көзқарас өзгеруде. Пәндік білімді, дағдыларды қалыптастырумен қатар, мұғалім оқушыны өз білімін күнделікті өмірде қолдануға үйретуі керек, нақты өмірде ғылыми әдістерді қолдана отырып шешуге болатын мәселелерді бөліп көрсетуі керек. Оқушыларды қоршаған әлемді түсінуге және тиісті шешімдер қабылдауға қажетті қорытынды жасауға үйрету. Жоғарыда аталған барлық дағдыларға ие бола отырып, түлек ересек өмірде сәтті бола алады, мақсаттарына қол жеткізе алады.

Қазіргі мектепте жұмыс істейтін әр мұғалім өз оқушыларына мұны үйретуі керек.

Біздің жұмысымыздың мақсаты-оқушылардың күнделікті өмірде жетістікке жетуіне ықпал ететін дағдыларды дамыту.

Күтілетін нәтиже жоспарға сәйкес жасалған тапсырмалар тізімі білім сапасын жақсартуға, мектеп оқушыларына қоршаған өмірдің әртүрлі аспектілерімен байланысты нақты проблемалық жағдайларды шешу үшін білімді қолдана білуге бағытталған білім беруге ықпал етеді [6].

Қойылған мақсатты шешу үшін халықаралық зерттеу шеңберінде оқушылардың жаратылыстану-ғылыми сауаттылығының деңгейіне талдау жасадық. Курс бойынша оқушылардың оқу жағдайлары шеңберінен шығу қабілетін қалыптастыруға бағытталған, яғни жалпы білім беру дағдылары мен құзіреттіліктерін дамытуға ықпал ететін, демек оқушылардың жаратылыстану сауаттылығын қалыптастыратын тапсырмалардың мазмұнын әзірледік.

Біздің жұмысымыздың тапсырмалары:

– Оқу материалы білімін қалыптастыруға;

– Зерттелетін материалдың түсінігін қалыптастыруға;

– Дағдыларды қалыптастыруға;

– Дүниетанымды дамытуға бағытталған.

Біздің оқушыларымыз тек академиялық білім мен дағдыларды ғана меңгеріп қоймай, оларды күнделікті өмірде де пайдалана алады.

Оқушылар бойындағы бейімділік пен талантын, танымдық, ізденушілік қабілеттерін зерттеу негізінде қазіргі заман талабына сай шығармашыл тұлға қалыптастыру. Біздің еліміз үшін бұл бағдарламаға

қатысуға білім берудің бақылау-бағалау жүйесін реформаландырудың қажеттігін ескертетін бірқатар факторлар, атап айтар болсақ қазақстандық білім беру жүйесінің әлемдік білім беру кеңістігіне кірігуі негізгі себеп болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Карабалина О.В. Роль международных исследований (TIMSS, PISA) в определении качества знаний казахстанских школьников // ПРОСВЕЩЕНИЕ – ВЫПУСК 3(23), 2019 ж.
2. https://multiurok.ru/files/urok-ghieoghrafii-s-primienieniiem-zadanii-pisa.html
3. https://youtu.be/EOAd4nPKQu8
4. http://skiv.instrao.ru
5. Каспаржак А.Г., Митрофанов К.Г., Поливанова К.Н. и др. Новые требования к содержанию и методике обучения в российской школе в контексте результатов международного исследования PISA-2000. – М.: Университетская книга, 2019. – С. 66-67.
6. Малинецкий Г.Г. Образование на постсоветском пространстве в зеркале исследований PISA / Г.Г. Малинецкий, С.Н. Сиренко // Вестник Московского университета. Серия 20. Педагогическое образование – 2020. – № 1. – С. 35–69.

Я.Н. Аубашева
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Д.К. Сарсембаева
ғылыми жетекшісі

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ГЕОГРАФИЯСЫ ТАҚЫРЫПТАРЫ БОЙЫНША ПӘНДІ ОҚЫТУДЫҢ ИНТЕРАКТИВТІ ТӘСІЛДЕРІН ПАЙДАЛАНУ

Аннотация. Мақалада сабақтарды өткізудің интерактивті формалары мен әдістері қарастырылады, яғни география тақырыптарын интерактивті әдістер арқылы түсіндіру. Интерактивті әдістер мұғалімге оқушыларды сабаққа тартуға, оларды белсенді қатысуға, нәтижелерге қол жеткізуге және ұжымдық жұмысқа ынталандыруға көмектеседі.

Кілт сөздер: интерактивті әдістер, инновация, оқыту әдістері.

Біздің елімізде сапалы білім алу әрқашан басты басымдықтардың бірі болып саналады. Қазіргі уақытта адамның мүмкіндіктері мен тілектерінің кең әлеуеті бар. Осылайша, білім бір орында тұрмайды, оқу әрекеті процесінде тұлғалық көзқарасқа назар аудара отырып, өз жетістіктерін жаңартады. Білім берудегі инновациялық технологиялар оқу үдерісінің жеткілікті кең тараған бөлігіне айналуда. Қазір көптеген адамдар «интерактивті технологиялар мен әдістер», «инновациялар», «мультимедиялық оқу материалдары» және тағы басқалар сияқты түсініктерге ие. Бұл сөздер бір қарағанда күрделі және зерттелмеген,

бірақ екінші жағынан ұқсас мағынаға ие. Мұның бәрі қазіргі заманғы мектеп білім берудің осы кезеңінде белгілі бір талаптарға сай болуы керек. Бұл негізінен оқу кабинеттерінде компьютерлермен, проекторлармен, яғни ақпараттық ресурстармен жабдықталуына қатысты.

Қазіргі уақытта білім беру процесінде жаңа білімді өз бетінше алу, қажетті ақпаратты жинау, гипотеза жасау, қорытынды жасау қабілеттерін қалыптастыратын әдістерді қолдану өзекті бола түсуде. Пән шеңберіндегі жалпы дидактика мен жеке әдістер оқушылардың өзін-өзі дамыту дағдыларын дамытуға байланысты мәселелерді шешуге шақырады. Бұл оқытудың жаңа формалары мен әдістерін іздеуді, білім беру мазмұнын жаңартуды қамтиды. Осы ізденістерге сәйкес бүгінгі күні жаңа тәсіл пайда болды – интерактивті оқыту. «Интерактивті әдістер» ұғымы (ағылшын тілінен»interactive»).: «inter» «арасында», дегенді білдіреді; «active» – «act» – әрекет) қатысушылардың өзара әрекеттесу әдістері ретінде аударуға болады, және осы әдістер арқылы жүзеге асырылатын оқытуды қарастыруға болады интерактивті, яғни өзара әрекеттесуге негізделген.

Интерактивті оқыту әдістерінің негізгі түрлерін қарастыра отырып, біз мыналарға тоқталамыз:

– миға шабуыл;

– іскерлік ойын;

– рөлдік ойын;

– Имитациялық ойын (ойын модельдеу);

– пікірталас;

Е.И. Сорокина атап өткендей, интерактивті әдіс – өзара әрекеттесу, сөйлесу режимінде болу, біреумен диалог жүргізу дегенді білдіреді. Басқаша айтқанда, белсенді әдістерден айырмашылығы, интерактивті пәндер оқушылардың оқытушымен, бір-бірімен оқытылатын пәннің мазмұны арқылы кеңірек өзара әрекеттесуіне бағытталған, шешілетін міндеттер. Интерактивті әдістер жағдайында оқушылар мен оқытушының өзара әрекеттесуі әрқашан қандай да бір мазмұнға, қандай да бір қызметке немесе оның тақырыбына негізделеді.

Интерактивті әдістер:

– оқушылардың қызығушылығын ояту;

– оқу процесіне әркімнің белсенді қатысуын ынталандырады;

– әр оқушының сезіміне жүгіну;

– оқу материалын тиімді игеруге ықпал ету;

– білім алушыларға жан-жақты әсер етеді;

– кері байланыс (аудиторияның реакциясы);

– білім алушылардың пікірлері мен көзқарастарын қалыптастырады;

– өмірлік дағдыларды қалыптастыру;

– мінез-құлықтың өзгеруіне ықпал етеді [1, 16 б].

География сабақтарында оқушыларға сабақты қызықты етіп түсіндіру және оларға түрлі тапсырмалар ойлап табуға интерактивті әдіс тәсілдер көмектеседі. Географияны оқытуда қолданылатын әдіс-тәсілдер көптеген мәселелерді шешеді. Олар пәнге танымдық қызығушылықты дамытады, сабақта оқушылардың оқу іс-әрекетін белсендіреді, оқушылардың шығармашылық тұлғасының қалыптасуына ықпал етеді. Мысалы, оқушылармен жүргізілетін жұмыстардың бірнеше түрлерін сабақ барысында әр кезеңінде ұйымдастыруға болады. Олар мына бағдарламадар:

• **Kahhot!** – танымал оқыту платформаларының бірі. Бұл бағдарлама арқылы оқушыларға белгілі тақырып бойынша тест сұрақтарын дайындауға болады.

• **Word wall әдісі** – өзіңіздің оқу ресурстарыңызды құрудың қарапайым тәсілі. Сабақтың кез келген кезеңі үшін қолайлы үлгіні таба аласыз. Мұнда көптеген : викториналар, сәйкестендіру, ауызша ойындар жасай аламыз.

• **Plickers платформасы** – бұл сіздің оқушыларыңызға ұнайтын ақысыз карточкалық сабақтар. Plickers әдіс–сабақты түсінуді тексерудің қызықты тәсілі. Бұл сіздің оқушыларыңыздың жауаптарын бірден жинаудың революциялық тәсілі, ал оқушыларда компьютерлер немесе планшеттер болмауы керек.

Plickers қосымшасы орнатылған iOS немесе Android жұмыс істейтін мұғалімдердің бір ұялы телефон керек. Сонымен қатар:

– QR кодтары бар карточкалар жиынтығы;

– интернетке шығатын компьютер;

– компьютерге қосылған проектор [2];

• **Liveworksheets** – платформасында интерактивті тапсырмаларды дайындауға болады. Бұл платформа қашықтықтан оқыту кезінде өте ыңғайлы. Платформаны пайдалану арқылы сіз бір жиынтық жұмысыңызда бірнеше тапсырма түрін қолдана аласыз. Оның ішінде бір дұрыс жауапты тапсырма, бірнеше дұрыс жауапты тапсырма, сәйкестендіру тапсырмасы, бос сөздің орнын толтыру тапсырмасы және де аудиожазба видеожазба қолдануға болады. Сонымен қатар тапсырмаңыздың ішіне ютуб желісіндегі дайын видеоларды жүктеу арқылы сіз тапсырмаңызды өте қызықты етіп жасай аласыз. Яғни оқушының деңгейіне қарай оңайдан күрделіге бағытталған тапсырмаларды жүктеуге болады. Әрбір дайындалған интерактивті тапсырмаңызды тарау немесе модуль бойынша бөлек кітапшаларға сақтауға болады [3].

Қорытындылай келе, қазіргі заман талабына сәйкес мектеп мұғалімдері жан-жақты білімді және ақпаратты құрылғыларды еркін меңгере алуы кажет. Интерактивті тақтаны колданғанда:

– уақытты унемдейді;

– окушылардың танымдык кызыгушылыктарын арттырады;

– көзбен көру аркылы есте сактау кабілеттерін арттырады;

– кайталау сабактарында әртүрлі ойындар ұйымдастырады;

– география сабагында әр табиғат зонасынын жануарлар бейнесін керіп, дыбыстарын тындайды;

– тазалыкка үйрену мүмкіндіктеріне, т.б. ие болады.

Осындай программаларды меңгерген әрбір мұғалім заман ағымына сәйкес талапқа сай білім нәрімен сусындаған еліміздің болашақ азаматтарына жаңа ақпараттық технологияларды меңгере отырып, білімді де, зерек, тәрбиелі ұрпақ өсіру. Еліміз мұғалімдер мен мектептер үшін барлық жағдай жасап отыр. Тек қана тиімді пайдалану – біз үшін үлкен міндет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1535

2. https://ust.kz/powerpoint/seminar_plickers_bagdarlamasy-286199.html

3. https://melimde.com/liveworksheets-platformasinda-interaktivti-tapsirmalardi-dajin.html

Е.С. Жумашев

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.

М.К. Омаров

ғылыми жетекшісі, География және Химия білім беру бағдарламасының жетекшісі

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНДАҒЫ ОРМАН ҚОРЫНЫҢ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация. Бұл жұмыста Павлодар облысындағы орманды алқаптар және тоғайдың жағдайымен танысып, тарихына шолып, азаю себептерімен, орман ұрлығы, орман өрті туралы талданды. 2003–2022 жылдар аралығында орман қорынның динамикасы зерттелген. Карта бойынша жұмыстар көрсетілген.

Кілт сөздер: Орман қоры, орман ұрлығы, экологиялық проблема, Павлодар, орман шаруашылғы, орман өрті.

Аннотация. В данной работе были ознакомлены с состоянием и историей лесных массивов и рощ в Павлодарской области, проанализированы причины убывания, лесные кражи, лесные пожары. Изучена динамика лесного фонда в период с 2003 по 2022 годы. По карте показаны работы.

Ключевые слова: Лесной фонд, лесная кража, экологическая проблема, Павлодар, лесное хозяйство, лесной пожар.

Annotation. In this work, we got acquainted with the state of forest areas and Groves in Pavlodar region, looked at the history, analyzed the reasons for the decline, forest theft, forest fires. In the period from 2003 to 2022, the dynamics of forest reserves were studied. Works on the map are shown.

Key words: Forest Resources, forest theft, environmental problems, Pavlodar, Forestry, forest fires.

Ормандардың ғаламшарда тіршілік ететін өсімдіктердің, жануарлардың және барлық организмдер түрлерінің ¾ бөлігінің дамуортасы болып табылады.. Орман шаруашылығы дегенде біз сол орманның және бүкіл орман экожүйесін аялап күтіп-ұстау мен өсіру қызметтерін айтамыз.Қайтседе бұл түр ауыл шаруашылық ғылымына ұқсас, бірақ ол онша танымал емес.

Ресей империясының Қазақ жеріндегі аграрлық отарлау саясаты шаруаларды қоныс аударумен, құнарлы жерлерді жаппай тартып алумен ғана сипатталмайды, сонымен бірге орман алқаптарын тартып алу арқылы көрініс тапты. Патша үкіметі 1891 жылы қабылданған Далалық ережеге сәйкес Қазақ жеріндегі орман алқаптары Ресейдің мемлекеттік меншігіне өтті. Аграрлық отарлық саясат барысында далалық облыстардағы орман алқаптары тауарлы өндіріс көзіне айналды. Бұл факторлар XIX–XX ғ. тоғысында далалық облыстардың аграрлық келбетінің өзгеруі мен экожүйенің дағдарысына алғышарт болды. 1870 жылға дейін далалық облыстардағы казак әскеріне тиесілі жердегі ормандар да, қазақ болыстарындағы ормандар да ешбір бақылаусыз және күзетсіз болып, олардан ағаш кесу барлығына еш бөгетсіз әрі тегін жүзеге асырылып келген [5]. Алайда, казак әскері үшін тартып алынған жерлердегі орман ағаштарын казактардан басқа халықтарға кесіп, пайдалануға тиым салынған болатын. Ал казактар болса, ағашты өздерінің шаруашылық қажеттіліктері үшін де, сату үшін де шектеусіз пайдалануға құқылы болды. Мұндай тәртіптің ұзақ жылдар бойы сақталып келуі казак әскері жеріндегі де, қазақтар мекен еткен далалардағы да ормандардың көлемі азайып, кейбір жерлерде тіпті, мүлде оталып кетуіне де әкеліп соқтырды. Далалық облыстардағы ормандардың оталуы мен жаппай кесілуінде ерекше «жыртқыштықпен» белсенділік танытқан казактар мен орыс шаруалары болғандығын патша әкімшілігінің чиновниктері атап көрсетеді. Ал қазақтар орман ағаштарына қамқорлықпен қарауының себебі – олардың өмірлік мүдделерімен сәйкес келетін еді. Өйткені, қазақтардың қыстаулары мал мен жанға ық болатын, борандар мен қатты желдерден қорған болатын ормандар мен бұталы ағаштардың маңына немесе қыратты жерлерде орналасатын-ды. Сол себепті де қазақтардың орман ағаштарына деген көзқарасы мүлде басқаша еді. Олар орманды пайда көзі деп емес, оны табиғаттың байлығы, сыйы ретінде бағалап, олардың сақталып қалуына ерекше мүдделілік танытты [1].

Орман қорын мемлекеттік есепке алу материалдарына сәйкес 01.01.2022 ж. Павлодар облысының орман және орман емес жерлерінің жалпы ауданы 478737 га және ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлерін қамтиды («Ертісормандар» және Баянауыл МҰТП) ауданы 346414 га, орман алқаптары және жабылмаған мемлекеттік орман қоры жерлеріндегі жер учаскелерінің орман өсімдіктері (Максимо-Горь-

ковское, Павлодар және Урлютюбское) (127518 га) және мемлекеттік қорғаныс орман белдеулері (4805 га) (Сурет-1).

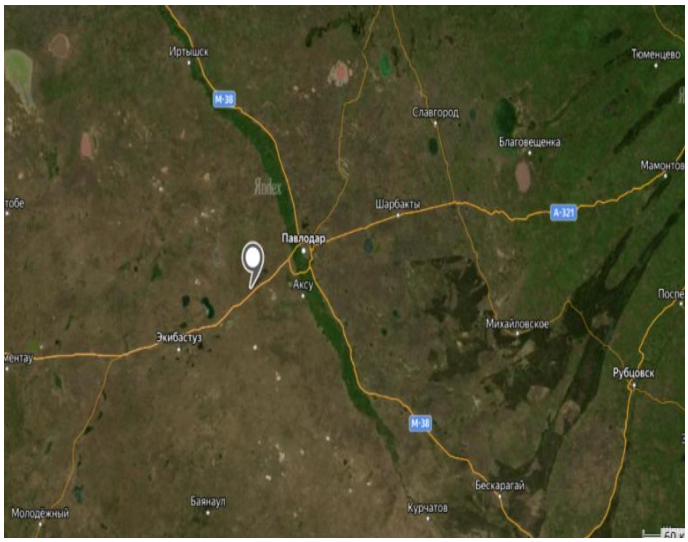

Сурет-1. Google map Орман қоры [2].

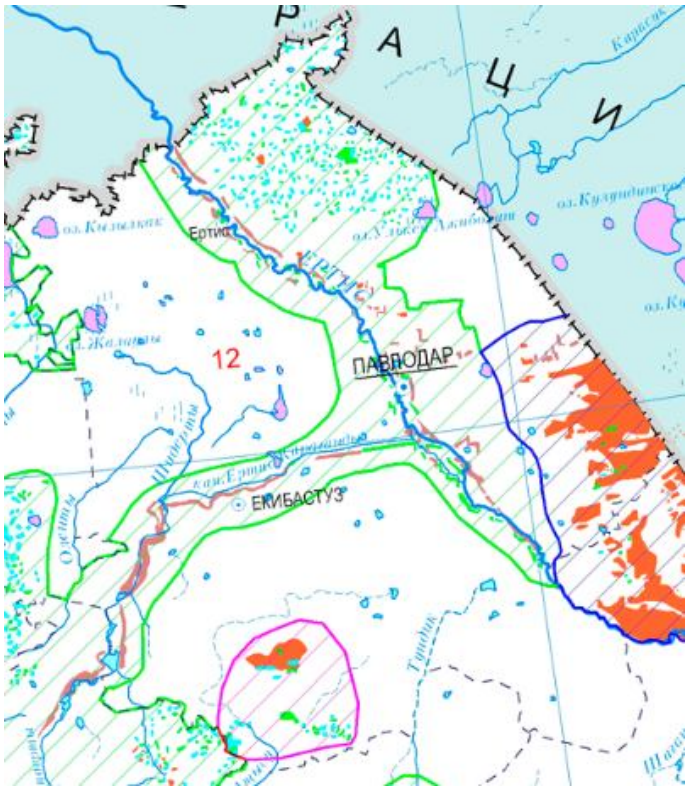

Ағаш түрлері Шекаралар

Қарағай
Жемістер
Көктерек
Бұта

Ұлттық мемлекеттік табиғи парктер
Мемлекеттік орманның табиғи резерваты
Қайың қорғау жөніндегі мемлекеттік мекемелер
Орман және жануарлар дүниесін дүни

Сурет-2. Павлодар облысындағы орман түрлері [3].

1-кесте. Орман алқаптарының санаттары бойынша алаңдарды бөлу және динамикасы Павлодар облысының 2003–2022 жылдар кезеңіндегі қоры (ауданы, га)

№	Жер санаттары	Жылдар			
		2003	2008	2013	2022
1	Барлық орман алқаптары, барлығы	372899	374222	373891	374736
2	Орманмен қапталған аумағы	270798	243394	249326	258847
3	Плантациялар	18	43	43	43
4	Орман питомниктері	462	287	323	323
5	Кесулер	27395	2662	2606	2539
6	Өртенген,өлген ағаштар	15966	67760	54212	28720

Жалпы алғанда, 01.01.2022 жылға арналған орман алқаптарының ауданы 374736 га құрайды, 2003 жылғы дерегімен талдайтын болсақ ол 0,4%-ға өсті (1837 га). Орман алқаптарының жалпы алаңынан облыс қорының орманмен қамтылған ауданы 258847 га құрайды, бұл 2003 жылғы мәліметтер дерегінен 4,5%-ға аз [4].

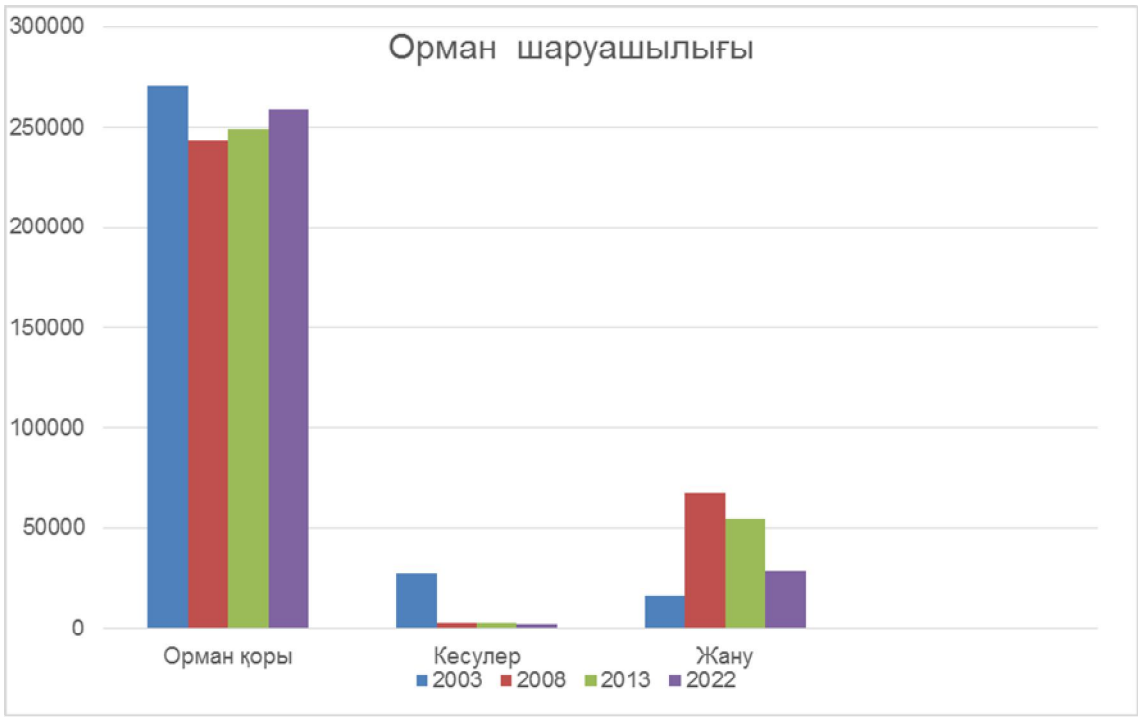

Сурет-3. Орман шаруашылығы

Мұндай динамикаосы ғасырдың басында облыс аумағында орман өрттерімен түсіндіріледі. Алайда, деректермен салыстырғанда 2008 жылғы орман қорының есебінде орманмен қамтылған жерлер 15453-ке ұлғайды. Орман алқаптарының динамикасын талдай отырып, аудандардың ұлғаюын атап өтуге болады (2008–2022 ж.) [4].

Жыл сайын Павлодар облысында ондаған гектар орман өртенеді. Барлық жағдайда да себеп – адам факторы. Антропогендік факторлар

айтарлықтай әртүрлі келеді: әртүрлі кесулер, өрттер, өндіріс орындарынан әртүрлі газдар, түтіндер, өріс және мал жаю және т.б. Жаппай демалыс үшін жасыл аймақтарды пайдалану бұл ең алдымен демалушылардың ол жерге келуі: серуендер, спорттық ойындар, аңға шығу, балық аулау, саңырауқұлақ, сәнді өсімдіктер мен дәрілік өсімдіктерді жинау. Ормандардың техногендік салдарымен қатар санитарлы жағдайының нашарлауының маңызды факторы, ол орман алқа ағаштарының біртіндеп зақымдануына, орман түрлерінің биологиялық алуан түрлілігінің азаюы және топырақ жамылғысының салмақты зақымдануы болып табылады. Бірақ климатттық жағдайда да өрттерді естен шығармау керек.

Орман ұрлығы әлі де өзекті мәселе болып табылады. Қанша жерден орман сақшылары құрылса да яғни Павлодар өңірінің ауылдарында орман сақшылары пара беру арқылы, таныс-жора деп өткізулер болып жатады. Кейін ол ағаштарды халыққа сатады. Халыю амалсыздан отын керек болғанннан кейін ағашты сатып алады. Павлодар облысының прокуратурасы «Ертіс орманы» табиғи резерватында тексеру жүргізіп, бірқатар заң бұзушылықты анықтады.Құны 5 миллион теңгеге жуық ағаштар заңсыз кесілген (2022 жылғы дерек).

Ормандардытөрттерден қорғау мәселелерін тиімді шешу мақсатында мемлекеттік орман күзетінің санын, сондай-ақ табиғат қорғау мекемелері мен орман шаруашылығы мекемелерінің техникамен және жабдықтармен қамтамасыз етілуін Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен бекітілген нормалар мен нормативтерге кезең-кезеңімен сәйкестендіру қажет, яғни табиғат ресурстарын тиімді пайдалануды ұйымдастыру үшін, экономикалық критерийге негізделген кешенді тәсіл қажет.

ҚР орман кодексің орындауға және әр жылғы орманды жаңарту, көлемін кеңейту, өсімдік түрлерін анықтау және көбейту жұмыстары жасалу қажет. Ормандарды өрттен, рұқсатсыз ағаш кесуден зиянды жәндіктерден және аурулардан сақтау жоспарын қатал түрде орындау. Ормандарды демалыс үшін тым көп пайдалануын мақсатында: ормандарды адамдардың демалуына бейімдеп, серуендейтін соқпақтар мен жолдар, темекі шегетін орындар және қоқыс жәшіктерін жасап, адамдардың келуін қадағалау қажет деп ойлаймын. Жыл сайын ағаш отырғызуға мемлекет тарапынан қаржы шығу қажет, себебі орман өзі табиғи жағынан қайта қалпына келуі үшін айтарлықтай көп жыл кетеді. Орманды аумақтарда немесе тікелей жақын жерлерде өрттер немесе түтіндер анықталған кезде 60-79-02 немесе 101 телефоны бойынша хабарлауыңызды сұраймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Шаяхметов Н.У . Қазақстанның далалық аймағында орман алқаптарын пайдалану тарихының кейбір мәселелері. (2–3 бет) [қаралды 02.04.2023].

2. https://1maps.ru/pavlodarskaya-oblast/ [Қаралды 02.04.2023].

3. https://pavon.kz/post/view/65615?ysclid=leyien6z65102252746 [қаралды 02.04.2023].
4. Создание зеленой зоны вокруг города в Павлодаре, Шучинск 2022, (8–9 бет) [қаралды 02.04.2023].
5. Аграрная история Казахстана (конец XIX – начало XX в.): Сборник документов и материалов / Автор-составитель С.Н. Малтусынов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2006. – 1240 с. (26-бет)

Ж.Т. Майданова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
М.К. Омаров
ғылыми жетекшісі, География және Химия білім беру бағдарламасының жетекшісі

БАЯНАУЫЛ МЕМЛЕКЕТТІК ҰЛТТЫҚ ТАБИҒИ ПАРКІНІҢ ОРМАН ҚОРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНА КЕРІ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Аннотация. Павлодар облысындағы Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің орман қорының экологиялық жағдайының деңгейі мен кері әсер ететін факторлар анықталды. Орман қорын құраушы ағаштардың ерекшеліктері талданды. Тазалау жұмыстары дұрыс жүргізілмегендіктен орман ауруларының көбейгені қарастырылды. Ормандардың қысқаруының негізгі себептері анықталды. Соңғы он жылда қандай жағдайда болды және қазіргі уақытта салыстырмалы түрде қандай деңгейде өзгергені туралы ізденіс жұмыстары жүргізілді.
Кілт сөздер: Орман қоры, Баянауыл, экологиялық жағдай, деңгейі, ағаш, орман аурулары, өрт.

Аннотация. Определен уровень экологического состояния лесного фонда Баянаульского государственного национального природного парка в Павлодарской области и факторы, негативно влияющие на него. Проанализированы характеристики деревьев, образующих лесной фонд. Считалось, что болезни леса усиливаются из-за неправильной уборки. Выявлены основные причины сокращения лесов. Проведена исследовательская работа о ситуации за последние десять лет и о том, на каком уровне она относительно изменилась.
Ключевые слова: Лес, Баянауыл, экологическая обстановка, уровень, древесина, болезни леса, пожар.

Annotation. The level of the ecological condition of the forest reserve of the Bayanaul state national natural park in Pavlodar region and the factors that adversely affect it have been determined. The characteristics of the trees forming the forest stock were analyzed. It was considered that forest diseases increased due to improper cleaning. The main reasons for the reduction of forests have been identified. Research work was carried out on the situation in the last ten years and at what level it has changed relatively.
Key words: Forest reserve, Bayanaul, ecological situation, level, wood, forest diseases, fire.

Ғылыми мақалада таңдалған тақырып «Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің орман қорының экологиялық жағдайына кері әсер ететін факторлар», зерттеу барысында тарихи қалыптасуын, соңғы он жылда қандай жағдайда болды және қазіргі уақытта салыстырмалы түрде қандай деңгейде өзгергені туралы ізденіс жұмысы.

Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің таулы-орманды массивтің 18965га жерін орман алып жатыр. Таулы-орманды алқаптың негізгі орман түзушілері: кәдімгі қарағай, ырғай, аққайың, жабысқақ немесе желімді қандыағаш болып табылады. Баянауыл тауларында Қандыағаш қорғауға алынған және 500га жуық ауданды алып жатыр. Сондай-ақ, үлпілдеген аққайың, алтай доланасы, кәдімгі мойыл, бүрген сияқты ағаштар өседі, ал бұталардың арасынан: арша, итмұрын, тобылғы қарақат, тал, кизильник, нимолость өседі. Сол сияқты мұнда саңырауқұлақтардың алуан түрлісін кездестіруге болады. Ақырғы 130 жыл ішінде саябақтың қарағайлы орманының ауданы 8 есе қысқарды [2].

Сурет 1. БМҰТС орман қорын құраушы ағаштардың ерекшеліктері

Кестеде деректерінде БМҰТС-ның басым аудандарында кәдімгі қарағай өседі. Басқа ағаштардың 19,20%, Сирек ормандар 5,60%, Тал-бұталар 2,00%.

Ормандардың қысқаруының негізгі себептері:

1) адамның шектен тыс пайдалануы

2) орман өрттері

3) ағаш аурулары

1995–1997 жылдары болған ірі өрттен орман ауданының 30% зардап шекті. Бұл өрттер ұлттық саябақтың барлық табиғи ресурстарына, әсіресе флора мен фаунасына үлкен зиянын тигізді. Өрттер мен заңсыз

шабу сияқты әсерлерден басқа, қарағайлы орманның қысқаруына ақырғы жылдары айтарлықтай көп ауданына таралған, саңырауқұлақ тудыратын және некраз (қарағайдың ұшы мен сабақтарының кеуіп кетуі) деп аталатын ауру үлкен зиянды әсерін тигізеді.

2019 жылы 22 қыркүйекте болған өрттің көлемі 1385 гектар аумақ болса, 583 гектары – орман алқабы. Өрттің тұтануының себебі желдің жылдамдығы секундына 20–24 метрге дейін жетуіне, күн райының 29 градус ыстық болуына, ағаш арасына найзағайдың жиі түсуіне байланысты десе, әкімдік құрғақ шөп өртенуінен немесе адамдардың жауапсыздығынан болуы мүмкін деп әртүрлі болжам айтылды [1].

Қазіргі уақытта да өрттер саны азайған жоқ. Жақында ғана 2022 жылдың 2 маусымында жалпы аумағы шамамен 5–7 гектарды құрайтын өрт болған. Бұл ойлы-қырлы жер болғандықтан өрт аумағына жету, тілсіз жаумен күресу қиын болған. Сондықтан көп жерде өртті арнайы сөмке асынған өрт сөндірушілер жаяу жүріп, өртті сөндіруіне тура келді. Олар ағаштарға өрмелеп шығып, жоғарыдан шағын өрт ошақтарына су сепкен. Орташа есеппен бір жылда 16 рет шағын өрт тұтанғаны тіркелді. Оның аумағы 0,3 га жерді алған. Өрттің 90 пайызы төменде болады, яғни шөп жанады. Орман өртін сөндіру өте қиын. Жалпы орманда өрт төмендегі және жоғарыдағы болып екі түрге бөлінеді. Жоғарыдағы өрт қатты жел соққанда басталып, ұшқындары бұтақтан бұтаққа түсе береді. Жалын жан-жаққа шашырайды. Орман өрті ағаш қорын азайтып, қалың ағаштар аумағын мүлде өртеп жіберуі мүмкін. Құстар мен жан-жануарлардың тіршілігін жояды. Сондықтан орманға жақын ауылдарда толығымен жабдықталған өрт бекеттерінің орналасуы, орманда шыққан өрт орнын табу үшін бақылау мұнараларының орнатылуы, су шашатын тікұшақтар, автоцистерналар, өрт сөндіргіш автокөліктер, шынжыр табанды тракторлар, мотоциклдер, өртке қарсы құрал-жабдықтар қажет. Өйткені қазіргі бар техниканың көбі ескірген, пайдалану мерзімі де өткен. Яғни, техниканың әлсіздігі, өрттің алдын алу шараларының дұрыс жүргізілмеуі салдарынан орман алқаптары азайып кетуі әбден мүмкін [1]. Қазіргі кезде ұлттық саябақтың қарағайлы ормандарында күрделі патологиялық жағдай қалыптасқан. Мұндай жағдайға душар қылған басты себептерге соңғы жылдардағы ауа райы құбылыстары (құрғақшылық, қысқы жылымық), ірі аумақты қамтыған өрттерді жатқызамыз. Баянауыл жазирасы 50,6 мың гектардан аса ауданды алып жатыр, ал оның ішінде орманмен 19 мың га жабылған. Баянауыл орманды массиві әлі күнге дейін 1950 жылдары болған орман өртінен қалпына келмейді. 1027 метр биік Ақбет тауының шыңы осы өрттің куәсі. Осындай барлық қолдан жасалған кесел Баянауылдың табиғи жағдайын өзгертті. Қолдан жасалған кесел дейтініміз, өрт көбіне туристердің алауынан және өшірілмеген темекіден шығады. Ал тау өрттерін сөндіру өте күрделі мәселе. Өрт сөндірушілер мен ұлттық саябақ жұмыскерлері арқаларына суы бар ыдысты асып

алып өртті өздері сөндіреді [3]. Ғалымдар зерттеу барысында БМҰТ паркінің тағы да бір мәселесі – өртенген жерлерді тазалау екенін айтқан. Орман өрттен соң өте баяу қалпына келеді. Сондай-ақ тазаланбаған өртенген жерлерді паразиттер мен зиянкестердің даму ортасы, олар сау өсімдіктерді дертке шалдықтырады. Қазіргі кезде цинангиялық некроз, кәдімгі шютте және т.б. орман аурулары таралған. Баянауыл орманының ауданы соңғы 200 жылда 6 есе қысқарған. Қатал климаттық жағдайлар салдарынан қарағай ормандардың қалпына келуі баяу жүруде. Орман шаруашылығында 50 жылдық тарихы болса да, тәжірибе жеткіліксіздігі орманды қалпына келтіруде қыиндықтар туғызады. Жылда жүргізілген жұмыстың жартысы зая кетеді, мұндай жағдайда ауаның аридтілігі және орман өсіруде агротехникалық тәсілдердің қадағаланбауы әсер етеді [4]. Ормандардың қысқаруына тағы бір себеп жергілікті тұрғындар саябақ аумағында шектен тыс шоқ тоғайларда мал бағады. Мал бағу салдарынан, сондай-ақ ұлттық саябақтың флорасы зиян шегуде. Зерттеушілер барлық орман аумағынан тек биік өсімдіктердің 22 түрі ғана табылған, ал бұзылмаған орманда ол екі есе көп болған. Далалық жайылымдарда шексіз мал бағу салдарынан шөптесін өсімдіктер құрамынан ірі қыртысты дәнді өсімдіктер (қызғылт селеу) жойылып, жусан мен бетеге, сор өсімдіктері көбеюде: орташа жолжелкен, татар алаботасы, сор кендірі, суармалы сарықалуен, т.б. Қара қанды ағаштарды да малдар таптауда. Қой, сиырлар топырақты тығыздайды, осыған орай қара қандыағаштар нашарлауда, көбіне сиыр жайылатын жерлерде қырықжапырақтар кездеспейді, ал жергілікті шөптесін өсімдіктер синантропты түрлерге ауысуда. Осындай жерлерде сиыр үнемі өсіп келе жатқан өсімдіктерді басып тастайтындықтан, қандыағаштардың қалпына келу үрдісі өте баяу жүреді. Жергілікті тұрғындардың мал бағуын қадағалауда шаралар жүргізілуде, алайда соған қарамастан мәселе әлі де шешілмей отыр. Таулы-орманды көтерілімді Баянауыл ұлттық саябақтың биологиялық әртүрлілігін сақтау маңызды мақсаттардың бірі. Қорытындылай келе, еліміздің орман қоры аз екені белгілі. Ал осы қорды сақтау – мемлекет үшін маңызды. Орман өрті ауа райынан ғана емес, сөнбей қалған шоқтан да пайда болуы мүмкін. Орманды өрттен сақтау, табиғатқа тағылық көрсетпеу – ортақ міндет. Өрт – тілсіз жау, елдің, өңірдің экономикалық әлеуетіне үлкен материалдық шығын келтіріп, тұрғындардың өміріне қауіп төндіреді. Баянауыл рекреациялық ресурстарының дамуына кері әсер ететін бірінші фактор өрт екені анықталды. Демек, облыс аумағының қауіпсіздік жағдайын бақылауда ұстауымыз керек. Себебі барлық тіршілік осыған тығыз байланысты. Сондықтанда ормандарды қорғау комитеттері құрылып, аймақтың табиғи қауіпсіздігін бақылауда ұстау қажет. Табиғи апаттық жағдайлардың алдын алу шараларын, орман алқаптарында қауіпсіздік ережелері мен талаптарын көрсету шараларын ұйымдастыру керек [5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Электрондық жарияланым: Өртенбесін орманың, орман сенің қорғаның // 2019 // қаралған күні 15.03.2023 ж.

2. Электрондық жарияланым: Баянауылдың бір байлығы – орманы // 2019 // қаралған күні 23.03.2023.

3. Жакупов А.А. Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи саябағында экотуризмді дамытудың қажеттілігі // «Сейфуллин оқулары-11: Жастар және ғылым» атты респуб. Ғылыми-теориялық конференц. ғылыми мақалалар жинағы – Астана: С. Сейфулин ат. ҚазАТУ, Том 2. – 2015. 251-255 б.

4. Жакупов А.А. Баянауыл ұлттық саябағының ландшафттық-экологиялық жүйелері // «Географияның теориялық және қолданбалы мәселелері» атты III халықаралық ғылым конференц: ғылыми мақалалар жинағы – Астана: Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Том 2. – 2014. – 162-166 б.

5. «Комлесрыбоохотхоз» БГНПП «отчет» о научно-исследовательской, культурно-просветительской, природоохранной, рекреационной, туристической и ограниченно-хозяйственной деятельности за 2013. Шонай, 2014.

А.Е. Сағындық
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
М.К. Омаров
ғылыми жетекшісі, Жаратылыстану жоғары мектебі География және Химия ББ жетекшісі, география магистрі

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНДАҒЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ГЕОГРАФИЯНЫҢ РӨЛІ

Аннотация. Павлодар облысы тұрғындарының денсаулық жағдайына көңіл бөлу, онкодиспансерлік бөлімшелердің заман талабына сай болуы және өткен жылғы аурушаңдылық көрсеткіштермен салыстыра отырып, денсаулық деңгейін жақсарту көздері.

Кілт сөздер: диагностика, онкологиялық ауру, ұлттық статистика, профилактикалық тексеріс, скрининг, сүт безі обыры, препарат.

Аннотация. Уделение внимания состоянию здоровья жителей Павлодарской области, соответствие современным требованиям онкологических диспансеров и улучшение уровня здоровья по сравнению с прошлогодними показателями заболеваемости.

Ключевые слова: диагностика, онкологические заболевания, национальная статистика, диспансеризация, скрининг, рак молочной железы, препарат.

Annotation. Paying attention to the health status of the inhabitants of the Pavlodar region, meeting the modern requirements of oncological dispensaries and improving the level of health compared to last year's incidence rates.

Key words: diagnostics, oncological diseases, national statistics, clinical examination, screening, breast cancer, a drug.

Жаһандық медицина сәт сайын дамып, жағымды жаңалықтар жарияланып жатқанымен, адамзат баласы ауыздықтай алмай отырған

кесел мен дерт әлі де аз емес. Атап айтсақ, онкологиялық аурулар алаңдатады. Елімізде онкологиялық аурулар барлық аурулардың құрылымында 7-орында, өлім-жітім бойынша қанайналым жүйесі ауруларынан кейін 2-орында тұр. 2022жылы Қазақстанда онкологиялық аурулар бойынша 205 мыңнан астам пациент динамикалық бақылауда. Жыл сайын 37 мыңнан астам жаңа жағдай анықталады. Әйелдердің арасында аурушаңдық ерлермен салыстырғанда аздап жоғары 57%-ды құрайды. Бұл аурушаңдық құрылымында бірінші орында сүт безі обырының тұруымен түсіндіріледі. Еңбекке қабілетті адамдардың сырқаттануы 56%-ды құрап отыр [1].

Сурет 1.Ермен әйел арасындағы 2019 жылғы
қатерлі ісікпен науқастанушылық құрылымы [2]

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика Министрлігінің статистика Комитетінің мәліметтері бойынша 2019 жылы 65 жас пен одан жоғары жастағы халықтың саны – 1 377 239 адамды құрады (7,7%), (1 377 229 – 7,5% – 2018 ж.). 65 және одан жоғары жастағы халықтың ең аз үлес салмағы және жас құрылымында басым болу – Маңғыстау облысында – аймақ халқының жалпы санынан 4,5% немесе 31 792 адам (2018 жылы – 4,3%, 29 472), Түркістан облысында – 4,8% немесе 96 017 адам (4,7%, 91 959 адам) және Нұр-Сұлтан қаласында – 5% немесе 56 655 адам (4,7%, 50 979) тіркелген. Әрине, аймақ халқының жас құрылымы, атап айтқанда, егде жастағы адамдардың үлесі қатерлі ісіктермен науқастанушылық деңгейіне, оларды диагностикалау және емдеу тиімділігі бойынша мүмкіндіктерге тікелей әсер етеді. 65 жас пен одан жоғары жастағы халық аралығында науқастанушылықтың жоғары көрсеткіштері Нұр-Сұлтан қаласында – 1445,6% (2018 жылы – 1449,6%), Павлодар – 1445,8% (1378,7%), Солтүстік Қазақстан – 1327,6% (1260,3%), Қарағанды – 1254,9% (1308,5%), Қостанай 1230,2%

(1293,9%), Шығыс Қазақстан – 1229,9% (1215,7%) облыстарында, төмен – Түркістан 578% (688,4%) және Алматы – 790,4% (786,6%) облыстарында байқалды [2].

1 кесте. 65 және одан жоғары жастағы халықтың ең үлкен үлес көрсеткіштері

65 және одан жоғары жастағы халықтың ең үлкен үлес салмағы		
Солтүстік Қазақстан	2018 жылғы көрсеткіш 11,2% немесе 67 444 адам	2019 жылғы көрсеткіш 12,6% немесе 69 374 адам
Шығыс Қазақстан	11,2% немесе 154 148 адам	11,6% немесе 159 036 адам
Қостанай облысы	11,1%	11,5% немесе 99 906 адам
Павлодар облысы	10,2% немесе 77 172 адам	10,6% немесе 79 474 адам
Қарағанды облысы	10,1% немесе 138 555 адам	10,4% немесе 142 561 адам
Ақмола облысы	9,7% немесе 71 414 адам	10% немесе 73 504 адам
Батыс Қазақстан облысы	8,3% немесе 54 380 адам	8,6% немесе 56 633 адам
Алматы қаласы	8,2% немесе 151 198 адам	8,3% немесе 158 638 адам

Денсаулық сақтау министрі хабарлағандай, онкологиялық аурулар Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлем елдерінде өзекті болып отыр. Соңғы 20 жылдың ішінде елде онкологиялық аурулармен аурушаңдық 25%-ға артып, одан болатын өлім-жітім 33%-ға төмендеді. Осындай үрдіс Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы елдерінде де байқалады. Алайда, ЭЫДҰ елдерінде обыр ауруы кезіндегі 5 жылдық өмір сүру ұзақтығының деңгейі Қазақстанмен салыстырғанда жоғары.

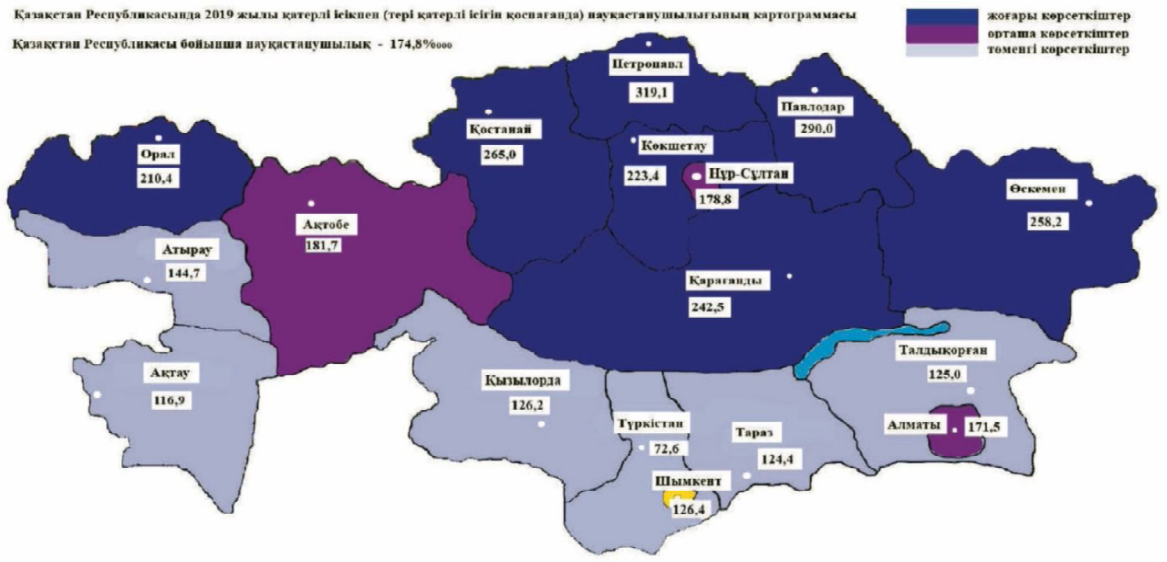

Сурет-2. Қазақстан Республикасында 2019 жылы қатерлі ісікпен науқастанушылығының картограммасы

Ұлттық статистика бюросы Дүниежүзілік қатерлі ісікке қарсы күрес күніне байланысты онкологияға шалдыққандар туралы статистиканы ұсынған болатын. 2021 жылы қатерлі ауруы анықталған 35 мың адам

есепке алынды. Оның ішінде 13 мыңы өздері барып қаралғандарда, 18 мыңы профилактикалық тексеріс кезінде, 1,8 мыңы скрининг барысында анықталған. Онкологиялық аурулар әйелдерде жиі кездеседі – 57,4%, науқастардың 42,6%-ы – ер адамдар.

Сонымен қатар, сүт безі қатерлі ісігімен ауырған әйелдердің саны артып келеді. 2021 жылы бұл ауру 5 мың әйелде анықталған. Осылайша, науқастар саны 43,2 мың адамды құрады. 2017 жылы ауруға шалдыққандар саны 34,9 мың адам болған. Сондай-ақ, ауру 60–69 жас аралығындағы әйелдерде көбірек анықталған, 2021 жылы – 1599 жағдай [3].

Сонымен қатар, онкологиялық науқастарға медициналық көмек көрсету бойынша бірқатар негізгі проблемалар бар. Біріншіден, халықтың салауатты өмір салтын ұстануының төмендігі, дәрігер көмегіне өздігінен жүгінбеуі. Халықтың 6%-і әртүрлі тексерістердің арқасында анықталған. Ал қалғаны ауру белгілері байқалғанда ғана ем іздеп, ауруханаларға барады. Екіншіден, диагностика мен емдеуге арналған медициналық жабдыққа қолжетімділіктің болмауына және кадр мәселесіне байланысты барлық өңірлерде онкологиялық көмек бірдей және жүйелі түрде дамымай отыр. Осы мәселе бойынша соңғы 3 жылда Маңғыстау, Павлодар және Жамбыл облыстарында жаңа онкология орталықтары пайдалануға берілген. Қалған барлық өңірлерге жөндеу жұмыстарын жасап, қолданысқа берілу 2026 жылға көзделген болатын.

Денсаулық сақтау министрлігі кешенді іс-шаралардың есебінен диагностика 35%-ға дейін өсіп, сәулемен емдеу көрсеткіші 50%-дан жоғарылап, онкологиялық ауруларда кездесетін өлім-жітімнің 100 мың халыққа шаққанда 64,9%-ға дейін төмендеуі мүмкін екенін айтып отыр. Үшінші, жеке ғылыми база жеткіліксіз, заманауи технологиялар саласында жеке ғылыми әзірлемелер аз. Медициналық көмек көрсету сервисінің деңгейі төмен. Министрдің мәлімдеуінше, бүгінгі таңда медицина қызметкерлері дәрі-дәрмектерді бұрынғыдай қолмен араластырады. Ал, шетелдерде 90-шы жылдардан бастап дәрілік заттарды орталықтандырылған араластыруға арналған қызмет бар. Өкінішке орай, біздің елімізде Астана қаласының онкология орталығында мұндай бір ғана автоматтандырылған кабинет бар. Жекелеген өңірлерде емдеу жүргізу үшін жағдайлар әртүрлі. Қызылорда облысында онкология орталығы тозығы жеткен ғимаратта орналасқан, палаталар көп орынға арналған. Павлодар және Маңғыстау онкология орталықтарындағы заманауи креслолары, функционалдық төсек-орындары бар жеке палаталарды мысал ретінде алуға болады. Павлодар өңірі онкологиялық аурулар көрсеткіші бойынша Республикада үштікті түйіндейді.Өндірісті өңірде өкпе рагы өршіп тұр. Десе де екі жыл бұрынғымен салыстырғанда былтыр қатерлі ісіктен көз жұмғандар саны азайған. Статистикаға сүйенсек, 2021 жылы Павлодар облысында онкологиялық аурулардан 825 науқас қайтыс болса, былтыр 753 адам бұл өмірден өткен [4].

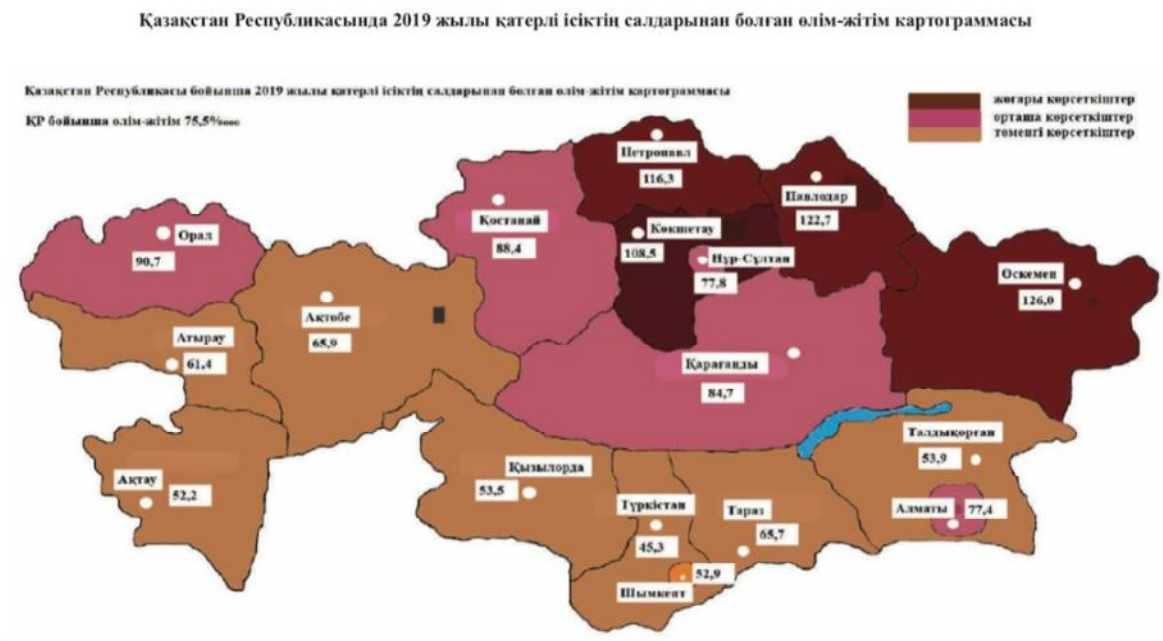

Сурет 3.Қазақстан Республикасында 2019 жылы қатерлі ісіктің салдарынан болған өлім-жітім картограммасы

2022 жылдың қараша айында Павлодар өңірдегі Онкологиялық орталықта компьютерлі томография ағзаның бірнеше қабатынан өтіп, өте төмен сәулемен айқын көру мүмкіндігіне ие және толық сәулелі терапияның нәтижесін үш күн ішінде алуға мүмкіндік беретін, ота жүргізуге қажетті радиожиілікті абляция аппараты мен эндо-видео-хирургиялық құрал-жабдықтар орнатылған онкологиялық диспансер қолданысқа берілген болатын. Қала халқының жыл сайын облыстық онкодиспансердің бірінші реттік есебіне 2300 тұрғыны тіркелсе, ауруханаңың жалпы есебінде қазір 11 мың адам бар. Ауасы өндіріс орындарының түтінімен ластанған өңірде қатерлі ісік көрсеткіші жоғары. Бұл жағдайды жергілікті онкологтар ауруды ерте бастан анықтау көрсеткішінің көбеюі нәтижесінде анықтаған. Жаңадан ашылған орталықта енді жылына 1,5 мыңнан астам ота жасалмақ. Жылына мыңнан аса ота жасау үшін орталыққа компьютерлік томография, магнитті резонансты томография, бейне-лапроскопиялық сияқты жаңа заманауи қондырғылар орнатылды. Қатерлі ісік ауруларын емдеудің озық үлгілері қолданысқа енгізілуде. Енді бұл ауруға душар болған адам-дардың өмір сүру ұзақтығын арттыруға мүмкіндік бар. Қорытындылай келсек, 2022 жылы Министрлік онкологиялық көмек көрсетуді жақсарту бойынша кешенді жұмыс атқарды: тарифтерді қайта қарау және клиникалық-шығынды топ бойынша емделген жағдай үшін төлемді енгізу арқылы қаржыландыру ұлғайтылды; қазақстандық ұлттық формулярдағы дәрілік препараттардың тізімі 4 қымбат тұратын дәрі-дәрмекпен кеңейтілді; обырды диагностикалау мен емдеудің 8 клиникалық хаттамасы қайта қаралып, жаңартылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Электрондық жарияланым: Қазақстанда соңғы 20 жылда онкологиялық аурулардан болатын өлім-жітім 33%-ға төмендеді // 2023 // қаралған күні 29.03.2023 ж.
2. Электрондық жарияланым: Қазақстан Республикасы онкологиялық қызметінің 2019 жылдық көрсеткіштері // 2020 // қаралған күні 30.03.2023 ж.
3. Электрондық жарияланым: Қазақстанда онкологиялық аурулармен әйелдер жиі ауырады// 2023 // қаралған күні 30.03.2023 ж.
4. Электрондық жарияланым: «Науқастар жанына батқанда ғана қаралады». Павлодар облысы қатерлі ісік бойынша алдыңғы орында // 2023 // қаралған күні 30.03.2023 ж.

Ж.Ш. Рустем
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
М.К. Омаров
ғылыми жетекшісі, География және Химия білім беру бағдарламасының жетекшісі

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНЫҢ ЖОҒАРЫ ТЕХНОГЕНДІК ЛАСТАНУҒА ШАЛДЫҒУ ҚАУПІ

Аннотация. Павлодар облысы жоғары техногендік ластануға ұшырауын тоқтату жолдарын қарастыру. Павлодар облысының бүгінгі таңда орын алған техногендік, экологиялық мәселелеріне зерттеу жасай отырып, оларды тиімді шешу жолдарын танып-білу.
Кілт сөздер: техногендік ластану, өнеркәсіп, қалдықтар, атмотмосфера.

Аннотация. Павлодар облысы жоғары техногендік ластануға ұшырауын тоқтату жолдарын қарастыру. Павлодар облысының бүгінгі таңда орын алған техногендік, экологиялық мәселелеріне зерттеу жасай отырып, оларды тиімді шешу жолдарын танып-білу.
Ключевые слова: техногенное загрязнение, промышленность, отходы, атмотмосфера.

Annotation. Consideration of ways to stop the exposure of Pavlodar region to high man-made pollution. To study the existing man-made and environmental problems of Pavlodar region, to learn how to effectively solve them.
Keywords: technogenic pollution, industry, waste, atmosphere.

Павлодар облысы еліміздің негізгі өнеркәсібі дамыған аймақтарының бірі болып есептеледі. Облыс аумағында экономиканың энергетика, қара және түсті металлургия, тау-кен өндіру, мұнай өңдеу және химия өнеркәсібі сияқты салаларындағы кәсіпорындардың шаруашылық қызметі жүзеге асырылады.

Қазіргі таңда Павлодар облысы жоғары техногендік ластануға ұшырауда, өйткені өңірде энергетика, қара және түсті металлургия, тау-кен өндіру, мұнай өңдеу және химия өнеркәсібі секілді ірі экономикалық

салалардың экономикалық қызметі қарқынды түрде жүзеге асырылуда. Атмосфераға ластауыш заттардың жалпы шығарылымы облыстың үш қаласында орналасқан өнеркәсіп кәсіпорындарынан қалыптасады, сондықтан шығарындылардың 48% Екібастұзда, 24% Ақсу қаласында және 26% Павлодарда шығарылады.

Облыста келесі ластау көздері бар:

• Тұрмыстық, өндірістік және көліктік мақсаттағы отынның жану өнімдерімен ластану.

• Атомдық сынақтар нәтижесінде атмосфераның радиоактивті ластануы.

• Шаңды дауылдар мен өрттерден атмосфера және т.б.

Атмосфераны ластаудың негізгі көзі өнеркәсіп, әсіресе электр станциялары мен көліктер болып табылады. Олар атмосфераға шығарылатын барлық шығарындылардың жартысынан астамын құрайды. Шығарындылардың жалпы массасының 64% жылу энергетикасы кәсіпорындарына, қара металлургияға – 16%, түсті металлургияға – 7% және мұнай өңдеуге – 4% келеді. [1]

1-сурет. Павлодар қаласындағы қалдықтардың ғарыштан көрінісі

Павлодар облысы – қоршаған ортаға шығарындылар көлемі бойынша ел өңірлері арасында басты антилидер. Мәселен, 2019 жылы өңір үлесіне республика бойынша барлық шығарындылардың 28,8%-ы жылына 717 мың тонна шығарындылар келді. Бұл көрсеткіш өңірлер арасында бірінші орын алды. 2020 жылы жылына 723 мың тонна шығарындылардан (ел бойынша барлығының 29,6%) кезекті бірінші орын. 2021 жылы тағы да бірінші орын-жылына 736,2 мың тонна шығарындылар және 30,6%. Бұл ретте бір үрдіс байқалады-егер ел бойынша соңғы бірнеше жылда шығарындылар саны жоспарлы түрде азайып жатса, онда Павлодар облысында ол тұрақты өсуде. Демек, Республика бөлінісіндегі аймақтың өсіп келе жатқан үлесі. Соңғы бес жылда облыстың ластану деңгейі күрт ұлғайып келе жатыр. [2]

2-сурет. Соңғы бес жыл ішінде ауаның ластану деңгейі

Кестеден көріп отырғанымыздай, соңғы 5 жылдағы ластану деңгейі негізінен төмен болып қала береді. 2022 жылы ластану деңгейі 2021 жылмен салыстырғанда өзгерген жоқ. Максималды бір реттік ШРК-дан асып кетудің ең көп саны РМ-2,5 (76 жағдай), РМ-10 (169 жағдай), көміртегі тотығы (263 жағдай), азот диоксиді (485 жағдай), азот оксиді (52 жағдай), күкіртсутек (322 жағдай) өлшенген бөлшектері бойынша байқалды. 2022 жылы Павлодар қаласының атмосфералық ауасының сапасы стандартты индекс бойынша ластанудың көтеренкі деңгейі ретінде бағаланды (СИ=4); ең жоғары қайталануы бойынша көтеренкі (НП=1%); атмосфералық ауаның ластану индексі бойынша «төмен» (АЛИ=3). [5]

Павлодар облысы – электр және жылу өндірісіне, сазды топыраққа, мұнай өңдеу өнімдеріне, машина жасау, жеңіл және тамақ өнеркәсібіне, құрылыс заттарына бағытталған өзіндік көп салалы өнеркәсіптік кешені бар Қазақстанның ірі индустриялды орталығы. Металлургия өнеркәсібінің неғұрлым ірілері «Қазақстан Алюминийі» АҚ, «Қазақстан электролиз зауыты» АҚ, Ақсу ферроқорытпа зауыты – ТНК «Казхром» АҚ филиалы болып табылады. Тау-кен өндірісі келесі кәсіпорындармен көрінеді: «Богатырь Аксес Комір» ЖШС, «Майкубен Вест» ЖАҚ. Облыста мұнай өнімдерін өңдеу бойынша Республикадағы ірі кәсіпорындардың бірі – «Павлодар мұнай өңдеу зауыты» АҚ жұмыс атқарып жатыр. Облыстың көп бөлігі жер шарының ұлы жазық даласы болып табылатын оңтүстік шегіндегі Батыс-Сібір жазығында жатыр. Аймақтың оңтүстік-батыс бөлігінің бедері өте тартымды. Жеткіліксіз өсімдігі бар сары-қоңыр түске боялған жартылай шөл қыр далада үлкен емес таулы – орманды оазисті байқауға болады. Бұл Қазақстандағы сұңғат бұрыштардың, демалыс және туристік орындарының, өңіндегі ертегіге саяхат орындарының бірі болып табылады. [3]

Осы зиянды қалдықтарды жою және оларды қалдықсыз өндірісте пайдалануға қажетті шараларды қолдануға берілетін ұсыныс:

• қоқысты бөлу және қалдықтарды таңдап жинақтау – қалыптасу түріне байланысты қоқысты жинақтау және сорттау бойынша жұмыстар. Қоқысты бөліп жинақтау қоршаған ортаны ластанудан қорғау және әртүрлі типті қоқыстардың араласуына жол бермеу мақсатында жасалынады. Аталған үрдіс қалдықтарға оларды қайта өңдеу және пайдаланымға беру арқылы екінші өмір сыйлайды. Қоқысты бөлу оның шіруінің, бұзылуы және қоқыс орындарында өртенуінің алдын алуға көмектеседі. Сәйкесінше, қоршаған ортаға тиетін зиян да азаяды. Қалдықтар қолмен немесе арнайы машиналармен сортталынуы мүмкін. Қоқыстардың бөліну сапасы жұмыстың барлық кезеңдердегі қызметкерлердің белсенділігі мен парасаттылықтарына байланысты. Қоқысты бөлу еліміздің әрбір азаматының жеке жауапкершілігіндегі нәрсе. Шындығында, қоқысты таңдап бөлу жүйесі нәтижелі болу үшін әрбір қоқыс тастаушылардың белсенді қатысуы қажет. Мұнсыз жергілікті билеуші органдардың қолдау жүйесі тиімсіз болып саналады. Қоқысты бөлу арнайы уақытты және тұрғындарды үйретуге көмек көрсетуді талап етеді. Қайта өңдеуге тиімді қайта пайдалануға жарамды материалы бар қалдықтар жіберіледі.

Қалдықтар – потенциалды шикізат көзі. Қалдықтарды қосымша шикізат ретінде тиімді пайдалану көптеген мәселелердің шешу жолдарын ашуға мүмкіндік береді. Қалдықтарды қайтадан қолдану қоршаған ортаны қорғаумен, бастапқы материалдарды, электр энергияны үнемдеумен, еңбек ресурстарын босатумен байланысты көптеген мәселелерді шешуге жол ашады.

Қалдықсыз өндіріс − өндіріс барысында табиғатқа зиянды қалдықтар шығарылмайтын процесс. Шаруашылық іс-әрекет үшін (өнеркәсіптік және ауылшаруашылық индустриясын қоса) шартты ұғым. Шын мәнінде кез келген қалдықсыз өндірісте пайдаланылған энергия түрінде болса да (әйтпесе термодинамика принциптері бұзылатын еді) қалдықтар болады. Қалдықсыз өндіріс үшін қалдығы аз өндіріс термині дәлірек келеді.

Берілген ұсыныстарды қолданысқа енгізілсе, уақыт өте келе болашақта өзгерістерді байқауға болады. [5]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. https://newecodoklad.ecogosfond.kz/2016/kz/pavlodarskaya-oblast/

2. https://inbusiness.kz/ru/last/v-pavlodare-zafiksirovali-prevyshenie-koncentracii-vrednyh-veshestv

3. https://kazhydromet.kz/ Павлодар облысы қоршаған орта жай күйі жөніндегі ақпараттық бюллетені 1 жартыжылдық 2022 ж.

4. https://visitkazakhstan.kz/kk/guide/information/12/0/

5. https://textbook.tou.edu.kz/books/190/7.html

С. Сейтбаталов
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Ә.Қ. Елемесов
ғылыми жетекшісі, эксперт оқытушы,

ГЕОГРАФИЯ ПӘНІНЕН 10–11 СЫНЫПТАРДЫ ҰБТ-ГЕ ДАЙЫНДАУДА НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

Аннотация. Атаулы мақалады оқушыларды географиядан ҰБТ-ге дайындауда қазіргі таңдағы басты проблемлар анықталы, оларды шешудың ұтымды жолдары ұсынылады. Сонымен қатар, https://quizizz.com/ бағдарламасымен тест құрастырып сол арқылы білімдерін бекіту, learningapps.org/ бағдарламасымен номенклатура жаттауда оқушылардың қызығушылықтарын ояту мүмкіндіктері қарастырылады.
Кілт сөздер: ҰБТ, география, тест тапсырмалары, карта, номенклатура, оқулық.

Аннотация. В данной статье рассматривается основные проблемы современной подготовки учащихся к ЕНТ по географии, предлагает рациональные пути их решения. Кроме того, https://quizizz.com / составив тест с программой и закрепив тем самым знания, learningapps.org в программе / рассматриваются возможности пробуждения интересов учащихся в запоминании номенклатуры.
Ключевые слова: ЕНТ, география, тестовые задания, карта, номенклатура, учебник.

Annotation. This article examines the main problems of modern preparation of students for the UNT in geography, offers rational ways to solve them. In addition, https://quizizz.com / having compiled a test with a program and thereby consolidating knowledge, learningapps.org the program / examines the possibilities of awakening the interests of students in memorizing the nomenclature.
Keywords: UNT, geography, test tasks, map, nomenclature, textbook.

Тәжірибе көрсеткендей, «география» пәні Ұлттық бірыңғай тестілеу кезінде таңдау бойынша ең сұранысқа ие пәндердің бірі болып табылады. Себебі, атаулы пән бойынша Қазақстанның мамандық таңдаудағы классификаторында 26 жуық мамандық түрі ұсынылған [1]. Соңғы жылдары географиядан сұрақтар жыл сайын кемінде 30% жаңарып отырады. Сонымен қатар ҰБТ сұрақтарына дайындалуда түлектер үшін бірқатар қиындықтарды да атап өтуіміз қажет. Олардың қатарында:

– ҰБТ сұрақтары әртүрлі авторлардың құрастырған кітаптарынан келуі мүмкін.

– ҰБТ тапсырған уақытта жаратылыстану математикалық бағыт немесе қоғамдық геуманитарлық бағыттағы мектеп түлектеріне жеке тест сұрақтары даярланбайды.

– Қазіргі оқулықтарда картамен жұмыс тапсырмалары аз кездеседі. Соңғы уақытта ҰБТ сұрақтарында карта бойынша материк немесе теңіздердің бөліктерін, физ-географ. елдер, аудандар, табиғат зоналары т.б. анықтауға байланысты сұрақтар жиі ұшырасуда.

ҰБТ тапсырушылар географиялық атластармен және контурлық картамен жұмыс істей білу қажет. Емтихан тапсыру кезінде атластарды пайдалануға тыйым салынады, сондықтан географиялық номенклатура – географиялық объектілердің атаулары мен орналасуы туралы негізгі білім қажет.

ҰБТ-ны сәтті тапсыру үшін оқушылар оқу бағдарламасының келесі бөлімдері бойынша жеткілікті терең білім деңгейін көрсетуі керек:

* Географияның зерттеу әдістері;
* Картография және геоинформатика;
* Физикалық география бөлімдері (литосфера, атмосфера т.б.);
* Дүние жүзі халқы мен табиғаты;
* Қазақстанның табиғаты, халқы және экономикасы;
* Қазақстанның әлемдік нарықтағы орны; адамзаттың жаһандық проблемалары;

Оқушылар 7-сыныптан 11-сыныпқа дейінгі барлық ҰБТ-ға келетін сұрақтарға жауап береді, ал балалар 7–8–9 сыныпта өткен тақырыптарын ұмытып қалып жатады. Тестілеу ұсақ сұрақтарға толы, ал географиялық заңдылықтар мен құбылыстарды білуге арналған көптеген негізгі сұрақтар тестілеуде көрсетіле бермейді. Оқушылар географиялық карта бойынша кеңістіктік түсініктерді, картографиялық білімді нашар меңгерген, ал ҰБТ-да картаны білуге қатысты көптеген сұрақтар кездеседі. Көптеген оқушылар тек тест тапсырмаларымен дайындалуға бейін, теориялық материалды оқу, қайталау қажеттілігін ескермейді. Сондықтан тест тапсырмалары аздап өзгерген кезде оқушылар жаттанды білімге сүйеніп, дұрыс жауабын табуда қиналады.

ҰБТ-ның дайындығы мен нәтижелері үшін жауапкершілік кейде ҰБТ аяқталғаннан кейін пән мұғалімінен сұралады. Ол қате болып саналады, себебі ҰБТ-ға дайындық кезіндегі жұмыс нәтижелі болу үшін міндеттерді оқу процесіне қатысы бар тұлғалар: **мұғалім – оқушы – ата-ана** болып, бірге жұмыс жасауы керек.

Жоғарыда аталған мәселелер жиынтығы мен география пәнінен ҰБТ-ға дайындық ерекшеліктеріне сүйене отырып, география мұғалімдері оқушыларға ұлттық бірыңғай тестілеуді сәтті тапсыруға көмектесетін өзіндік әдістер мен тәсілдерді әзірлеуі керек. Бұл мәселені шешу үшін мен ұсынатын әдістер мен тәсілдер:

1. ҰБТ-ға дайындық өткен жылғы емтиханның қателіктерін талдаудан және ҰБТ-ға дайындық жоспарын құрудан басталуы керек.
2. «Географияны» таңдайтын балаларды анықтау.
3. Түсіндіру, кәсіби-бағдар жұмыстарын жүргізу
4. Өзара әрекеттесу жүйесін құру: мұғалім-оқушы-ата-аналар

7-11 сынып аралығындағы мектеп оқулықтарын алып, оқушылармен теориялық жұмыс жүргізу және алған білімдерін әр тақырыпқа қорытынды ретінде https://quizizz.com/ бағдарламасымен тест құрастырып сол арқылы бекіту (Сурет-1). Осы бағдарламамен жұмыс барысы

келесі кезекте өтіледі, іс-жүзінде мысалға оқушыларға 10-сынып география оқулығының «Географиядағы салыстыру әдістері» тақырыбына сабақ өткізіліп, сабақты бекіту үшін сабақтың аяқталуына 10 минут қалған кезде осы бағдарламамен қолданса болады.

Сұрақ құрастыруы ыңғайлы және тестілеу аяқталғаннан кейін қандай бала осы тақырыпты қаншалықты игергенін арнайы диаграммамен (Сурет 2) көруге болады. [2. 12 б]

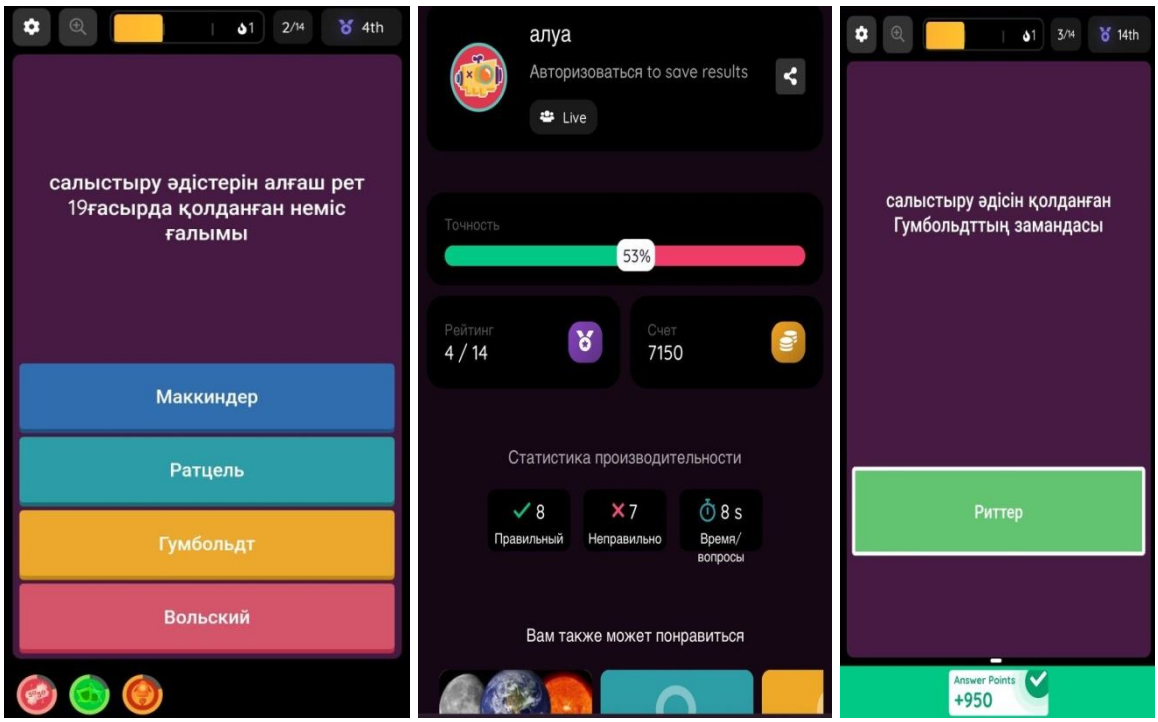

Сурет -1. https://quizizz.com/ бағдарламасымен ұсынылған тест үлгілері

Сурет -2. https://quizizz.com/
бағдарламасымен тест нәтижелерін автоматты есептеу

6. Географиялық номенклатураны жаттау үшін learningapps (Сурет-3) бағдарламасымен керекті картаны жасап шығарып жұмыс жасауға болады. Мысалы, жер шарындағы географиялық объектілерді проектормен көрсетіп олардын атаулары мен орналасқан жерін осы бағдарлама арқылы анықтау оқушылар үшін өте қызықты және пайдалы өтеді.

Сурет 3. Географиялық номенклатураны жаттау үшін
https://learningapps.org/ бағдарламасы

Біз оқушылардың қаншалықты нәтижеге жететінін бақылау үшін 1 ай ішінде Достық білім беру орталығында 10-сынып оқушыларымен (4 оқушы) тәжірибе жасадық. Айтылған тәсілдер бойынша соның нәтижесі диаграмма түрінде ұсынып отырмыз (сурет 4):

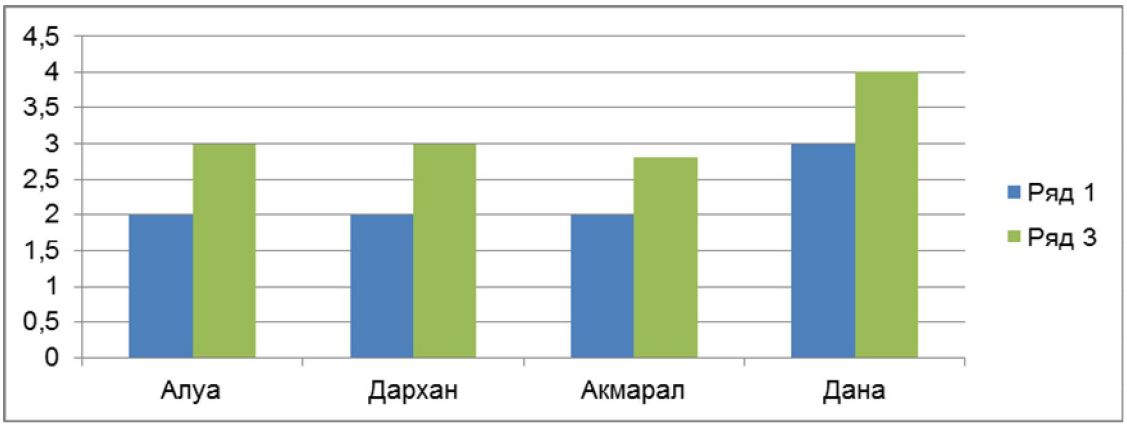

Сурет 4. Достық білім беру орталығында 10-сынып оқушыларымен (4 оқушы) тәжірибе https://quizizz.com/ б ағдарламасын арқылы

Диаграммаға қарайтын болсақ айдың басында балалардың деңгейі көк түспен көрсетілген деңгейде болды, бір ай осы тәсілдермен жұмыс барысында өткізілген тесттің нәтижесі бойынша оқушылар өзінің білім

көлемін нығайта алды. Менің ойымша дәл осындай әдіспен оқушылармен 1 жыл бойы жұмыс атқару, жылдың соңында нәтижеге әкеледі.

Бұл кезеңде мектептердің география пәні мұғалімдеріне ҰБТ-ға дайындық бойынша 11-сынып оқушыларына арналған дәстүрлі жүйе география бойынша консультациялар өткізуге болады, мұнда дайындықтың әртүрлі формалары: дәрістер, семинарлар, семинар элементтері бар дәрістер, дәріс элементтері бар семинарлар, семинарлар, заманауи жағдайларда бұл ескірген және ауыстыруды қажет етеді. Оқушыларға 7–11 сынып немесе 7–9 сынып географиясы бойынша бағдарламалық материалды тереңірек игеретін, ал география пәні бойынша ҰБТ-ға тікелей дайындық үшін оқушыларға осы оқу құралдарын пайдалану ұсынылады:

1. География. Оқулық 7 А. Егорина, С. Нүркенова, Е. Шимина 2017 Атамұра

2. География. Оқулық. 7 (1, 2 бөлім) Р. Қаратабанов, Ж. Байметова 2017 Алматыкітап

3. География. Оқулық 8 С. Әбілмәжінова, К. Каймулдинова 2018 Мектеп

4. География. Оқулық. 8 (1, 2 бөлім) Р. Қаратабанов, Г. Қуанышева, Ж. Байметова, К. Джаналеева 2018 Алматыкітап

5. Қазақстан географиясы. Оқулық. 9 (1, 2 бөлім) Ш. Толыбекова, Г. Головина, С. Козина, Е. Ахметов 2019 Мектеп

6. Қазақстан географиясы. Оқулық. 9 (1, 2 бөлім) В. Усиков, А. Егорина, А. Усикова, Г. Зәбенова 2019 Атамұра

7. Қазақстан географиясы. Оқулық. 9 (1, 2 бөлім) Р. Қаратабанов, А. Саипов, Б. Балғабаева, Қ. Сапаров 2019 Алматыкітап

8. География. Оқулық 10 К. Каймулдинова, С. Әбілмәжінова, А. Саипов 2019 Мектеп

9. География. Оқулық 10 К. Каймулдинова, С. Әбілмәжінова 2019 Мектеп

10. География. Оқулық. 1, 2-бөлім 10 (1, 2 бөлім) С. Төлепбекова, А. Аманжолов, А. Жылқайдарова 2019 Алматыкітап

11. География. Оқулық 11 К. Каймулдинова, Б. Абдиманапов, С. Әбілмәжінова, А. Саипов 2020 Мектеп

12. География. Оқулық 11 К. Каймулдинова, Б. Абдиманапов, С. Әбілмәжінова 2020 Мектеп

География бойынша ҰБТ-ға дайындық кезінде оқытудың жетекші құралы **оқулық** болып қала береді. Оқушылардың оқулықпен жұмысы тек оқу іс-әрекетінің әдістері арқылы жүзеге асырылуы керек, олар қолданылатын құрылымдық компонентке байланысты әртүрлілігі мен ерекшеленетін және келесі негізгі ережелерге сәйкес жүзеге асырылуы керек:

* географияның жаңа курсын оқулықпен танысудан басталуы керек;

* оқулықпен жұмыс істеу тәсілдерін үйрету кезінде оқушылардың алдыңғы дайындық деңгейін ескеру қажет;

* оқушыларға оқулықтың барлық компоненттерімен жұмыс істеу тәсілдерін үйрету маңызды: әрқайсысын жеке және әртүрлі комбинацияларды қолдану арқылы [3].

Оқушыларды оқулықта дұрыс бағдарлауға, мазмұнмен, бөлім жоспарларымен-схемаларымен жұмыс істеуге, оның бүкіл құрылымын көруге үйрету өте маңызды. Сонымен, мәтінді талдау, картамен, статистикамен, суреттермен, фотосуреттермен, мәтіндермен жұмыс оқу процесінің әртүрлі кезеңдерінде қолданылатын негізгі әдістер болуы керек: (жаңа материалды зерттеу, білім мен дағдыларды бекіту, тексеру және түзету кезінде).

География бойынша ҰБТ-ға сәтті дайындалуда жақсы түсініп, есте сақтауы оқушы үшін сабақта керек негізгі материалды бөліп көрсетудің маңызы жоғары.

ҰБТ-ға дайындық кезінде статистикалық материалмен жұмыс істеу қажет болып табылады. Статистика мектеп оқушыларында осындай келесі мәселелерді қалыптастыру үшін қолданылады:

* экономикалық және әлеуметтік географияның ғылыми ұғымдары;

* қажетті сандық көріністер;

* абсолютті және салыстырмалы көрсеткіштерді қолдана білу;

* графикалық оқу құралдарымен жұмыс істеу дағдылары-диаграммалар, графиктер.

Сонымен қатар, география бойынша ҰБТ-ға дайындық кезінде маңызды компонент картографиялық және басқа иллюстрациялық материалдармен жұмыс жасау [4, 26–36 б.]

7–9, 10–11 сыныптардың география оқу бағдарламаларында мұғалім оқушылардың карталармен жұмыс істеу тәсілдері мен дағдыларын қалыптастырады. 9–11 сынып оқушыларында картаны «оқу», географиялық карталар бойынша аймақтың визуалды бейнесін жасау дағдылары қалыптасуы керек. ҰБТ-ға дайындық оқушылардың үштұғырлы дидактикалық тапсырманы – картаны түсіну, оқу және білуді орындауын тексереді.

Картаны түсіну дегеніміз – карталардың әртүрлі түрлерінің негізгі қасиеттері мен ерекшеліктерін, олармен пайдалану әдістерін игеру.

Картаны оқи білу – картаны құрудың ерекшеліктерін түсінуден гөрі картаны игерудің жоғары деңгейі. Сіз картографиялық алфавитті (шартты белгілер, масштаб, карта проекциясы және т.б.) біле аласыз, бірақ оны оқи алмайсыз. Бұл шеберлік бірнеше жаттығулардың нәтижесінде дамиды.

Картаны білу дегеніміз-зерттелетін объектілердің өзара орналасуын, салыстырмалы өлшемдерін, формасы мен атауларын есте сақтау арқылы ұсыну [5. 31 б].

Картографиялық материалмен жұмыс істеудің маңызды әдістері-визуалды талдау және карталар бойынша сипаттама. Осының барлығын оқушылар ҰБТ-ға дайындық кезінде игерсе, емтихан барысында оларға үлкен көмек болады.

Қорытындылай келе, дайындық кезіндегі назар аударылмайтын мәселелерді қозғағым келеді, сол мәселерді шешсек ҰБТ-ға дайындық нәтижелі болады:

* ҰБТ-ға дайындықты тек 11-сыныпта жұмыс істейтін мұғалім ғана емес, мектептің барлық география мұғалімдері жүзеге асыру қажет.

* Мұғалімнің 7-ден 11-сыныпқа дейінгі оқу бағдарламасын білуі абзал.

* Мұғалім кейбір мәліметтерді ұмытып қалса да, бірақ оны қайдан табуға болатынын әрқашан білуі керек.

* Мұғаліммен тығыз байланыс орнату керек

Мұндай жүйелі жұмыстар мұғалімнің де, оқушының да, ата-ананың да толық, ортақ қызығушылығы болуы керек. Оның түпкілікті нәтижесі ҰБТ-ді сәтті тапсыруымен анықталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. https://findhow.org/1006-polnyiy-spisok-spetsialnostey-po-predmetam-ent-kta.html

2. Каймулдинова, С. Әбілмәжінова, А. Саипов, География. Оқулық 10 сынып. – Алматы: Мектеп, 2019 ж. – 289 б.

3. https://www.ymnik.kz/tests_old/geography/

4. Егорина А, Нуркенова С. т.б. География. Оқулық 7 сынып. Алматы, – Атамұра, 2017. – 224 б.

5. https://kaz-ekzams.ru/geografiya

Д.А. Ахмедеева
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
М.К. Омаров
ғылыми жетекшісі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің аға оқытушысы, Павлодар қ.

ГЕОДЕМОГРАФИЯ БӨЛІМІН ОҚЫТУДАҒЫ ӘДІСТЕРДІҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ АСПЕКТІСІ

Аннотация. Әлеуметтік-экономикалық және ғылыми-техникалық процестердің күрделі өрімі жағдайында жас ұрпақты оқытуға жаңа талаптар туындайды. Қазіргі заманғы мектепке шығармашылық және ойланатын тұлға қажет, оның өмірлік ұстанымы құзыреттіліктің жоғары деңгейімен, оқытудың заманауи әдістерін игеру қабілетімен және білім беру процесін дербес құрумен сипатталады.

Қазіргі заман мен оған қойылатын шарттар білм берудің басты мақсаттарын өзгерту қажеттілігін байқатты. Бәрімізге мәлім, қалаған нәтижеге жетудің ең оңай жолы – дұрыс әдіс болып табылады. Адамзат тарихында көптеген әдіс-тәсілдер бар,

алайда, білім берудің мақсаттары мен міндеттері үздіксіз күрделенуі, жаңа әдістердің үнемі жаңарып отыруын талап етеді.

Түйінді сөздер: геодемография, әдіс-тәсіл, процесс, оқыту, тиімді

Аннотация. В условиях сложного переплетения социально-экономических и научно-технических процессов возникают новые требования к обучению подрастающего поколения. Современной школе необходима творческая и вдумчивая личность, жизненная позиция которой характеризуется высоким уровнем компетентности, умением осваивать современные методы обучения и самостоятельным построением образовательного процесса.

Современность и предъявляемые к ней условия обусловили необходимость изменения основных целей образования. Как мы все знаем, самый простой способ добиться желаемого результата-это правильный. В истории человечества существует множество методов, однако цели и задачи образования постоянно усложняются, требуют постоянного обновления новых методов.

Ключевые слова: геодемография, метод, процесс, обучение, эффективное

Annotation. In the conditions of a complex interweaving of socio-economic and scientific and technical processes, new requirements for the training of the younger generation arise. A modern school needs a creative and thoughtful person, whose life position is characterized by a high level of competence, the ability to master modern teaching methods and independent construction of the educational process.

Modernity and the conditions imposed on it have made it necessary to change the main goals of education. As we all know, the easiest way to achieve the desired result is the right one. There are many methods in the history of mankind, but the goals and objectives of education are constantly becoming more complicated and require constant updating of new methods.

Key words: geodemography, method, process, training, effective

Оқу процесі оқыту әдістемесіне және оқытушының шеберлігіне тікелей байланысты. И.Я. Лернер оқу процесі мұғалімнің шеберлігіне байланысты белгілі бір жағдайларда оқу процесінің қозғалыс нұсқасын көрсететінін атап өтті. Сабақтың мазмұны мен құрылымына біртұтас жүйе ретінде, оқытудың негізгі формасы ретінде жаңа көзқарас қалыптастыру, көпжылдық бақылаулар негізінде сабақты ұйымдастырудың теориясы мен практикасын жетілдіру, осы мәселе бойынша теориялық дереккөздерді талдау, озық тәжірибелер мен қазіргі дидактиканың тұжырымдарын байланыстыру [1].

Зерттеу мақсаты: «Геодемография» бөлімін оқытудағы әдістердің проблемалық аспектісін зерттеу. Оқушылардың білім сапасын арттыру мақсатында әдістердің проблемалық аспектілерін қарастыру.

Қойылған мақсатқа жету үшін келесідей міндеттерді шешу керек:

1. География пәнін, атап айтқанла «геодемография» бөлімін оқытудың әдіс-тәсілдерінің базасын құрастырып, талдау жасау.

2. Талдау кезінде олардың эффективтілі мен кемшіліктерін анықтап, өзінше модель жасау.

Біздің білетіміздей, соңғы кезеңде географияда бірнеше жаңа бағыттар пайда болды. Атап айтсақ, геодемография және т.б. Бұл бағыттардың

қоғам дамуына, білім мен ғылымның жетістігіне қарай пайдалануға болатыны белгілі. География ғылымының бұл мәселелері жаңа бағыттар негізінде қарастырылып, қоршаған ортаны танумен қатар, зерттеу істерінің жұмысының да шеңберін кеңейте түсті [1, 18 б.].

Геодемографияның негізгі міндеттері – аумақтық жоспарлаудың мақсаты үшін болжамдар мен ұсыныстар жасау. Кейбір деректерде бұл сала – «тұрғындар географиясы» деп те аталынады [1, 18 б.].

Геодемография ең алдымен, халықтардың құрылымы, орналасуы мен территориялық ұйымдасуының дамуын анықтайтын кеңістік заңдылықтарын белгілейді. Халықтардың сипаттамасы сонау антикалық зерттеу еңбектерінде елеулі орын ала бастаған еді, ал бөлек ғылыми тарау ретінде тұрғындар географиясы тек XIX ғасырда ғана күрделенді [1, 18 б.].

Демографияның ғылым ретінде қалыптасуы өте ұзақ процесс болды. Бұл процессте демографияның өзіндік зерттеу пәнінің мәліметтерін статистика, экономика және биология ғылымдарының мәліметтерінен ажыратып, әлеуметтік белгілерге ие болып, өзінің жеке міндеттері мен мақсаттарын тауып, дербес ғылым ретінде біртіндеп қалыптасты [1, 20 б.].

Оқу іс-әрекеті – қазіргі география сабағының негізі. Ол көп қырлы және мазмұны жағынан әр түрлі, бірқатар ерекшеліктері мен кезеңдері бар. Оқу іс-әрекеті-мазмұнды, операциялық және эмоционалды-құндылық аспектілерінің тығыз бірлігінің процесі. Сабақтың мазмұндық аспектісі географиялық эмпирикалық және теориялық білімді қамтитын географиялық білім жүйесімен, эмоционалды-құндылық – үйренген нормалар мен құндылықтар жүйесімен ұсынылған, ал операциялық аспект дағдылар мен іс-қимыл әдістерін қолдану арқылы қамтамасыз етіледі. Олардың меңгерілуі бір уақытта және ажырамас түрде жүреді [1, 23 б.].

«Тұрғындар географиясы» бөлімін зерделеу кезінде оқушылардың оқу іс-әрекетінің мазмұндық компоненті оның маңызды әдіснамалық рөлімен анықталады: әр түрлі аумақтардағы халықтың өмір сүру ерекшеліктері табиғаттың, тарихтың, экономиканың, мәдениеттің өзіндік ерекшелігін синтездейді, жергілікті халықтың жұмысының өзіндік ерекшелігін, оның жергілікті географиялық жағдайлармен байланысын ашады [2, 14 б.].

Экономикалық географияны мектепте оқытуда оқушылардың «халық» санатымен танысуының өзіндік ерекшеліктері бар және белгілі бір елдің халқы туралы тірі әңгіме ретінде құрылуы керек. Мұғалім сабақта жасайтын әр түрлі елдердің, аудандардың, аудандардың тұрғындарының өмір суреттерін халықтың тығыздығы, саны, туу коэффициенті, өлім-жітім және т. б. кіретін сандық көрсеткіштермен біріктіру қажет [3, 84 б.].

Оқушылардың білімін тексеру үшін тест тапсырмаларын қолдануға болады. Аталған тақырыпты оқытудың дұрыс әзірленген әдістемесі әр түрлі деңгейдегі оқушыларға материалды қол жетімді түрде ұсынуға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде білімді жақсы меңгеруге және қажетті дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, оқушылар табиғат пен қоғам арасындағы негізгі буын екенін түсініп, әлемнің объективті бейнесі туралы түсінікке ие болады [4].

Мұғалім қолданатын оқыту әдістері оқушының зияткерлік саласын дамытуда үлкен рөл атқарады. Соңғысының ақыл-ой дағдыларын мақсатты түрде қалыптастыра отырып, мұғалім бір уақытта ойлау белсенділігін, оның тәуелсіздігін, тереңдігін, кеңдігін, жылдамдығын, сыншылдығын, икемділігі мен жүйелілігін дамытады. Бұл жағдайда оқушының зейіні, есте сақтау қабілеті мен қиялы дамиды және жетілдіріледі [4].

• Сабақ ұйымдастыру кезінде белсенді көрнекіліктерді қолдану, оқушылардың пән туралы білімдерін ұлғайтады. Сол себептен «геодемография» бөлімін өткендіктен, миграция жайлы көрінетін ақпарат алу үшін интерактивті карталарды пайдаландық. [5] интернет ресурсында жас-жыныстық пирамида, көші-қон сандары, әлем бойынша елдердің тығыздығы сияқты мәліметтерді нақты уақыт режимінде қолдандық. Осы көрсеткіштермен оқушылар жұмыс жасады.

• Сабаққа қатысты сапалы бейнероликтерді [6] интернет-ресурсынан жүктедім. Ал алынған білімнің тиімді және тиянақты болу үшін, бейнеролик басталмас алдын, соған қатысты сұрақтар таратылды. Оқушы алдын-ала сұрақтарды оқиды, оларға дұрыс жауап бере алу үшін, назарын бейнероликтен алмауға тырысады.

Сонымен қоса, сан алуан топтық жұмыс әдістері орындалды. Алайда, топтық жұмыс жағдайына оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеру керек. Себебі, жоғары сынып оқушыларына көбінесе жекелей немесе жұптық жұмыс орындаған тиімдірек. Ал орта буын оқушыларына топпен және жұптық жұмыстар тиімді болғалы тұр.

Белсенді әдістерден бөлек, сабақта дәстүрлі әдістер де кіріктірілді. Мысалы, quiz ойындары, тест тапсырмалар, терминдерді сәйкестендіру, картамен жұмыс. Осы жұмыстардың нәтижесінде сынып оқушылары пән бойынша дәрежелерін біршама арттырды. Оған өткізілген сынақ тесті дәлел бола алады.

Қазіргі кезеңде сабақтың жеке тұлғаны қалыптастырудағы маңызын ескеріп оларды өткізудің бұрын жасалған әдістеріне өзгерістер енгізілуі қажет. Сабақтағы оқытудың негізі оқушылардың өз бетімен жүргізетін оқу әрекеттері болып табылады.

Орта мектепте интегралдылық пен пәнаралық сияқты географиялық білімнің қасиеттерін әсіресе толық және көп қырлы түрде жүзеге асыруға болады. Бұл байланыста оқытуда кешенді географиялық семинарлар, семинарлар, конференциялар ерекше орын алуы керек.

Географияны оқытудағы практикумды ең кең аспектіде – статистикалық материалдармен, картамен, суреттермен, кестелермен және т. б. практикалық жұмыстар жүйесі ретінде қарастырған жөн.

Қорытындылай келе, геодемография бөлімін белсенді әдістермен оқыту оқу процесін жүргізудің заманауи тәсілі екенін атап көрсетуге болады. Дәстүрлі сабақты оқушылардың білімі мен іскерлік – дағдыларын тексеру, жаңа тақырыпты түсіндіру, бекіту, үйге тапсырма беру сияқты құрылымдық бөліктеріне бөлінетін уақыт пен бірізділігі нақты айқындалады. Сабақтың мұндай құрылымдық бөліктері оқушыларды шаршатып, танымдық белсенділігін кемітеді.

Дәстүрлі сабақтарда оқу жұмыстарының барысында оқушылардың бір – бірімен пікір алмасу болмайды десе де болады. Қазіргі таңда сабақтың басты мақсаты білімнің мұғалімнен оқушыға берілу емес, жүйелі түрде шығармашылықпен жұмыс істеу кезінде өз беттерімен алу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Галай И.П. Методика обучения географии: Учебное пособие для студентов педагогических специальностей и учителей географии. – 2006. – 18-39 б.

2. Сергеева А.М. Тұрғындар географиясы. «География» мамандығына арналған оқу құралы. – Ақтөбе, 2011. – 13-18 б.

3. Антипова Е.А. География населения мира: Курс лекций. – Ми.: БГУ, 2003. – 83-87 б.

4. https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-aspekty-aktivnyh-metodov-obucheniya

5. https://www.populationpyramid.net/

6. https://twig-bilim.kz/ru

Д.Н. Ануарбекова, М.С. Сакенова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенттері, Павлодар қ.
М.К. Омаров
ғылыми жетекшісі, Жаратылыстану жоғары мектебі география және химия ББ жетекшісі, география магистрі

БАЯНАУЫЛ АУДАНЫНДАҒЫ КӨЛДЕРДЕ ЭКОТУРИЗМДІ ДАМЫТУ МҮМКІНДІГІ (БАЯНАУЫЛ МЕМЛЕКЕТТІК ҰЛТТЫҚ ТАБИҒИ ПАРКІНЕН ТЫС АУМАҚТАР)

Аннотация. Туризм саласы – кең арналы, өзінің даму бағыты қалыптасқан салалардың бірі. Қазіргі таңда әлемдік экономик мен туризм саласында «экотуризм» ұғымы кеңінен таралған. Осы мақсатта Баянауыл ауданында бүгінгі күні экотуризмді жандандыру жұмыстары жүргізілуде. Баянауыл ауданындағы көлдерде экотуризмді дамыту мәселесі де өз жүйесін тапқан. Бұл аймақтағы көлдерде экологиялық туризмді жандандыру да қолға алынып жатыр. Баянауыл ауданы өз кезегінде табиғаты, географиялық орналасуы, тарихи маңызы жөнінен еліміздегі басты аймақтарының бірі саналады. Сол себепті бұл мақалада Баянауыл ауданындағы көлдерде экотуризм дамыту мүмкіндігін қарастыратын боламыз.

Кілт сөздер: Туризм, экотуризм, инфрақұрылым, ресурс, туристік база, экологиялық соқпақ, рекреация, ландшафт.

Аннотация. Сфера туризма является одним из широких каналов, который имеет свое направление развития. В настоящее время понятие «экотуризм» широко распространено в сфере мировой экономики и туризма. С этой целью в Баянаульском районе проводится активизация экотуризма. Активизация экологического туризма также осуществляется на озерах этого региона. Баянаульский район, в свою очередь, считается одним из основных регионов страны по своему характеру, географическому положению и исторической значимости. Поэтому в данной статье мы рассмотрим возможность развития экотуризма на озерах Баянаульского района.

Ключевые слова: Туризм, экотуризм, инфраструктура, ресурс, туристическая база, экологическая тропа, рекреация, ландшафт.

Annotation. The field of tourism is one of the broad channels, which has its own development direction. Currently, the concept of «ecotourism» is widespread in the field of world economy and tourism. For this purpose, the revitalization of ecotourism is being carried out in the Bayanaul district. Revitalization of ecological tourism is also being undertaken in the lakes of this region. Bayanaul district, in turn, is considered one of the main regions in the country in terms of its nature, geographical location, and historical significance. Therefore, in this article, we will consider the possibility of developing ecotourism in the lakes of Bayanaul district.

Key words: Tourism, ecotourism, infrastructure, resource, tourist base, ecological trail, recreation, landscape.

Туризм саласы әлемдік экономикада басты басымдыққа ие бағыттардың бірі. Дүниежүзілік туристік ұйымның негізгі статистикасы бойынша әлемдегі жалпы ұлттық өнімнің оннан бір бөлігі осы туризм саласына тиесілі. Әлемдік экономиканың жаңа әрі тың бағыт-бағдарларының негізі туризммен тығыз байланысты.

Туризм саласы – кең арналы, өзінің даму бағыты қалыптасқан салалардың бірі. Аталмыш сала экономиканы ілгерілетудің негізгі көздерінің бірі ретінде саналады. Елімізде осы экотуризм саласын дамытудың географиялық, тарихи, мәдени, қоғамдық, әлеуметітк жағдайлардың бәрі де жасалған. Бұл бағыттағы еліміздің ішкі және сыртқы ерекшеліктері де толық сәйкес келіп, өзіндік қалыптасу жолы сараланған. Сонымен қатар, бұл сала өз кезегінде бірнеше саланы жетілдіруді қажет етеді. Мәселен, денсаулық сақтау, сауда орындары, инфрақұрылымдық секілді салаларды жетілдіру барысында экотуризм бағытын жандандырады. Осыған байланысты еліміздің Үкіметі алдағы жылдарға жасаған бағдарламасында туризм саласын жан-жақты дамытуға жоспар қойды.

Қазіргі таңда әлемдік экономик мен туризм саласында «экотуризм» ұғымы кеңінен таралған. Бұл түрлі деректер мен интернет ресурс-тарында сан алуан түсінікті береді. Мысалы, оның әлемдік туризм саласында «жасыл туризм», «бейімделген туризм», «техникалық туризм», «экотуризм» секілді бірнеше түсінігі бар. Бұл турасында

ғылыми зерттеулер мен монографияларда біршама деректер келтірілген. Соның ішінде экотуризм мәселесін талдап, осы бағытта зерттеу жүргізген Жакупов А.А. Ерекше ой айтады. Ол өзінің мақаласында: «Әрине, «экологиялық туризм» ұғымы жер шарының адам аяғы баспаған, әрі пайдаланылмаған жерлерімен саяхат жасауды ғана білдірмейді. Қазіргі уақытта бұл ұғым кең ауқымды қамтиды. Ол экологиялық туризмнің басты мақсатымен анықталады: табиғатпен бірігу, оның түпкілікті маңызын ұғыну және қорғау қажеттілігін түсіну. Сонымен қатар оның көркемдік, экзотикалық, қайталанбас табиғат құбылыстары мен объектілер арасындағы тығыз байланысты білдіретін, адамның ғылыми аймақтанушылық қажеттіліктерін қанағаттандыруын білдіруге болатын айта кеткен жөн» деп табиғатты қорғау арқылы туризм саласын жандандыруды қолға алу жөнінде ой қозғайды.

Осы мақсатта Баянауыл ауданында бүгінгі күні экотуризмді жандандыру жұмыстары жүргізілуде. Баянауыл ауданы өз кезегінде табиғаты, географиялық орналасуы, тарихи маңызы жөнінен еліміздегі басты аймақтарының бірі саналады. Баянауыл ауданы – Павлодар облысында орналасқан еліміздің басты туризмдік аймағы. Солтүстік аймағында Екібастұз қаласымен шектессе, солтүстік-шығысында Ақсу қаласымен маңайлас тұр. Баянауыл ауданының шығысында Май ауданы, ал оңтүстік-батысында Қарағанды облысы тұр. Өңірдің физикалық-географиялық сипаттамасына зерделеу жасайтын болсақ, бұл тұрғыда Баянауыл ауданының климат жағдайына баса мән беруіміз керек. Аудан климаты – жазда өте ыстық, ал қысы қатал болып келеді. Соңғы уақытта Баянауыл ауданын көгалдандыру жоспары бойынша біршама жұмыстар жүргізіліп жатыр. Бұл осы аймақта орналасқан көлдерге де қатысты.

Баянауыл ауданындағы көлдерде экотуризмді дамыту мәселесі де өз жүйесін тапқан. Бұл аймақтағы көлдерде экологиялық туризмді жандандыру да қолға алынып жатыр. Мысалы, осы мақсатта Баянауыл ауданында орналасқан Жасыбай көлін талдауға болады. Жасыбай көлі – Баянауыл ауданында орналасқан тұйық көл. Үлкен тарихи маңызы бар бұл көл Павлодар облысының орталығында орналасқан. Егер тарихи факторларға мән беретін болсақ, бұл жерде кезінде Жасыбай батыр бастаған қол жоңғарларды жеңген. Осы оқиғадан кейін көл Жасыбай батырдың есімімен аталған. Жасыбай батырдың зираты осы аталған көлдің маңында орналасқан. Ұзындығы 3,5 км-ді алып жатқан Жасыбай көл өзінің жер бедері мен орналасу аймағы арқылы көпшілікті өзіне тартады. Туристердің келуі мен оларды тарту мәселесі жөнінде әңгіме өрбіткенде, оның орналасқан жері, көлдің көрінісі, табиғат бейнесі секілді дүниелерді назардан тыс қалдырмау тиіс. Экотуризмдік бағытты іске асыру мен оны қолға алу осы Баянауыл ауданында орналасқан Жасыбай көлінен басталады.

Сонымен қатар, осы аймақта туристер мен қонақтардың көңілін аулау мақсатында Баянтау туристік базасы жыл бойы жұмыс істейді. Бұл

олардың жақсы демалып, әрі тиімді уақыт өткізуіне жағдай жасайды. Баянтау туристік базасында келушілер түрлі орындарға жайғасып, осы өңірдегі негізгі туристік нысандарға бара алады. Солардың ішіндегі ең негізгісі – жоғарыда атап өткен Жасыбай көлі. Баянтау туристік базасы экотуризмді дамытудың негізгі алғышарты саналады. Сондай-ақ, бұған осы көлді мекен ететін тұқы, алабұғы, шортан секілді балықтардың әсері мол. Ал құстардың 50-ден аса түрі Баянауыл ауданындағы туристік бағытты дамыта түседі.

Көптеген зерттеулер мен мақалаларда экотуризмді жандандыру мәселесін қолға алған кезде экологиялық соқпақ тақырыбын да ұмытпағанымыз жөн. Кез келген туристік бастамаларды осы экологиялық соқпақ арқылы іске асырудың маңызы өте зор. Туризм индустриясын жандандыру мақсатында экологиялық соқпақ ұғымы басты рөлді атқаратыны сөзсіз. Бұл туралы Ж. Алиева өз пікірін білдіріп, экологиялық соқпақ туралы түсінік беріп өткен. Ол өзінің осы турасындағы мақаласында: ««Экологиялық соқпақ» дегеніміз – табиғат қорғау ісінде экологиялық білім мен тәрбие беруге, оны көпшілік арасында насихаттауға бағытталған, әрі экологиялық ақпаратқа толы, ұйымдасқан және белгіленген маршрут немесе демалыс орны. Экологиялық соқпақта оқу экологиялық білім мен тәрбие беру процесін үйрету ғана емес, жасөспірімдердің еркін түрде ақпаратты қабылдау, табиғи ортада жүріс-тұрыс ережесін сақтау мақсатын көздейді. Табиғат соқпағында экологиялық білім беру және тәрбие беру мәселелері шешілуімен қатар, олардың дұрыс ұйымдастырылуы табиғатты қорғау шараларына жәрдемдесуі» деп жазған.

Экологиялық соқпақты құру барысында төрт түрлі бағыттар бойынша жұмыстар жүргізіледі. Бұл, түптің түбінде, экотуризмді жетілдіретін дүниелер. Экологиялық соқпақ:

– экологиялық соқпақ аймағындағы табиғатты қорғауға;

– экологиялық тәрбие беруді негіздей отырып, оның айшықты мәнін арттыра түсуге;

– туристердің негізгі қыдыру, демалу аймағын ұйымдастыруға;

– экотуризмді дамытуға бағытталған.

Осы мақсатта Баянауыл ауданында орналасқан көлдерде экологиялық соқпақты ұйымдастырудың маңызы зор. Өз кезегінде экологиялық соқпақ арқылы экотуризмді дамыту Баянауыл ауданындағы Сабындыкөл көліне де байланысты. Ғалым В.П. Чижов ұсынған экологиялық соқпақтың негізгі әдістемесі табиғатты қорғаудың негізгі алғышарты ретінде саналады. Сабындыкөл көлі экологиялық соқпақты ұйымдастыру кезінде ең бірінші кезекте тұратын көл саналады. Бұл көлдегі экотуризмді дамыту мен экологиялық соқпақты ұйымдастырудың негізгі үш жолы қарастырылған: тәрбие мен білім, рекреация.

Экологиялық соқпаққа қойылатын талаптардың бірі – туристерді табиғат, туристік аймақ көрінісімен өзіне тарта білу. Міне, осы үдеден

шығатын Баянауыл ауданындағы Сабындыкөл өзінің тартымддылығымен туристердің көздерінің жауын алады. Осы аймақты мекендейтін түрлі жан-жануарлардың басты түрі мен типіне қарай туристер осы бір өңірдің негізгі ерекшеліктеріне назар аударады. Баянауыл ауданындағы Сабындыкөл аймағы туралы біршама дүниелер жазып, оны экотуризм саласымен байланыстыра жазған С. Ердаулетов: «Экологиялық соқпаққа келесі негізгі талаптар қойылады: демалысқа келушілер үшін тартымдылық. Бұл үш құрамдас бөліктен тұрады: табиғат әсемдігі, оның жекелігі және алуантүрлілігі. Жорық кезінде соқпақтың негізгі қасиетінің бірі табиғат көрінісі екенін ескеру қажет. Осыған қоса әрбір соқпақ басқаларынан тек табиғи ерекшелігімен ғана емес, сондай-ақ безендірілуіменде айшықталуы шарт: мысалы, жорықтың әртүрлі түрлері, көпірлері, тұрақты нұсқаушылары, айшықты белгілері. Ақпараттық мазмұн – адамдардың танымдылық мұқтаждықтарын қанағаттандырады. Бұл жол көрсетуші – гидттің міндеті, әрбір жеке соқпақ, плакат, кітапша және соқпақтың жоспары туралы ақпарат беріп отырады. Ұқсас ландшафтардың қатары бірегей нысандармен баламалануы керек. Кітапшалар экологиялық соқпақтың сипаттамасы мен «антропогенді» фактормен табиғи қасиетін байланыстырудан тұрады. Мұнда сонымен бірге, өлкенің тарихы мен аңызын және т.б.қосуға болады» деп жазған болатын.

Экотуризм саласы – туристерді белгілі бір жер немесе аймақтың басты ерекшелігін көрсете отырып, сол елдің дәстүрімен танысуды басты мақсат көздейді. малыс орындары шағын және орташа кәсіпкерлердің иелігінде. Олар қазіргі экологиялық, әсемдік және табиғатты қорғау талаптарына жауап бермейді.

Қорыта келгенде, экологиялық туризмді дамыту және экотуристік әлеуетті жоғарлату үшін келесі шараларды қолға алған жөн:

– біріншіден, ұлттық саябақтарға туристердің келуін реттеп шектеу қою;

– екіншіден, экотуризмнің даму үшін қорықтардың ерекше қорғалатын аймақтарын рационалды пайдалану;

– үшіншіден, ерекше қорғалатын аумақтардағы жорықтардың жоспарлары мен пайдалану режимі табиғи кешендерді сақтауды қамтамасыз ету және оның жағдайын бақылауда ұстау;

– төртіншіден, экотуристерді қорғалатын аумақтарға емес, жақын жердегі ауылды мекендерге орналастыру керек, бұл қорғалатын аумақтың экотуризміне аз да болса кері әсерін тигізбеуге көмектеседі.

Экотурзимді дамытудың негізгі шарттары мен ерекшелігі жоғарыдағы мәселелержің толыққанды қамтылуын қарастырады. Сондықтан, бұл арқылы Баянауыл ауданында экотуризм саласын жандандыру басты орынға қойылған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Алиева Ж.Н. Экологический туризм. Учеб. пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2002.

2. Ердавлетов С.Р. География туризм: история, теория, методы, практика. – Алматы, 2000.

3. Чижова В.П. Рекреационные ландшафты: устойчивость, нормирование, управление: монография / В.П. Чижова. – Смоленск: Ойкумена, 2011. – 176 с.

4. Архипенко Т.В. Проблемы рекреационного использования особо охраняемых природных территорий / Т.В. Архипенко, Г.В. Дудко // Проблемы и перспективы развития туризма в странах с переходной экономикой: Материалы междунар. науч.-практической конференции. – Смоленск, ИЗДАТЕЛЬСТВО СГУ, 2000. – 184 с.

5. Zhakupov A.A., Atasoy E. An Evalution of recreational potential of BSNNP in order to increase the touristic image of the Pavlodar region. Oxidation communications. (Tomson Reuters баспасы) Vol.37, No 3, 2014. – P.871-872

6. Кусков А.С. Экотуристские ресурсы территорий: проблемы концептуального анализа, оценки и использования / А.С. Кусков, Е.И. Арсеньева, Н.В. Феоктистова // Современный город: социокультурные и экономические перспективы: Межвуз. сб. науч. ст. по итогам Всерос. науч.-практической конференции. – Саратов, изд-во. СГТУ, 2004. – 397 с.

7. Сергеева А.М., Сапаров К.Т. Экологические тропы Баянаульского государственного национального природного парка. // Материалы IV Междунар. науч.-практ. конф. Непрерывное географическое образование: новые технологии в системе высшей и средней школы. Республика Беларусь. Гомель, 2013. – С. 271-274

Д.А. Жандрахимова
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Л.Б. Суворова
научный руководитель, преподаватель-эксперт

ОСНОВНЫЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. Данная статья посвящена основным экологическим проблемам Павлодарской области. Рассмотрены такие важнейшие проблемы как: изменение климата, водный кризис, опустынивание, сокращение биоразнообразия, химическое загрязнение. Оценена роль каждой проблемы в формировании современного состояния окружающей среды. Выявлены перспективные ориентиры решения возникших проблем в регионе.

Ключевые слова: экология, экологические проблемы, изменение климата, водный кризис, опустынивание, сокращение биоразнообразия, химическое загрязнение.

Аннотация. Бұл мақала Павлодар облысының негізгі экологиялық мәселелеріне арналған. Климаттың өзгеруі, су дағдарысы, шөлейттену, биоәртүрліліктің төмендеуі, химиялық ластану сияқты маңызды мәселелер қарастырылады. Қоршаған ортаның қазіргі жағдайын қалыптастырудағы әрбір проблеманың рөлі бағаланады. Өңірде туындаған проблемаларды шешудің перспективалық бағдарлары анықталды.

Кілтті сөздер: экология, экологиялық мәселелер, климаттың өзгеруі, су дағдарысы, шөлейттену, биоәртүрліліктің төмендеуі, химиялық ластану.

Annotation. This article is devoted to the main environmental problems of the Pavlodar region. Such major problems as climate change, water crisis, desertification, biodiversity reduction, chemical pollution are considered. The role of each problem in the formation of the current state of the environment is evaluated. Promising guidelines for solving the problems that have arisen in the region have been identified.

Keywords: ecology, environmental problems, climate change, water crisis, desertification, biodiversity reduction, chemical pollution.

Современное состояние окружающей среды, уровень её загрязнения или чистоты, оказывает прямое влияние на формирование качества жизни человека. Рассматривая с данных позиций Павлодарскую область, можно отметить, что она является одним из промышленных центров Республики Казахстан с многочисленными промышленными объектами. В соответствии с этим, одним из важнейших направлений в работе по развитию региона является улучшение и сохранение экологии. Процесс сохранности экологии базируется в основном на решении проблем экологического характера, а также стабилизации устойчивого развития региона [1, с.102].

Актуальность изучения данного вопроса всегда играла существенную роль в развитии области. Формирование основы и комплексного базиса стабилизации экологической ситуации позволяет не только сформировать полноценное представление об экологическом состоянии региона, но и создать все условия для дальнейшего совершенствования данного аспекта.

На современном этапе развития Павлодарской области выделяют наиболее важные экологические проблемы, которые требуют комплексного подхода к их решению. Среди них выделяют:

– изменение климата;
– водный кризис;
– опустынивание;
– сокращение биоразнообразия;
– химическое загрязнение.

Проведенные метеорологические исследования, касающиеся вопросов, климата, позволили установить факт повышения сезонной и среднегодовой температур приземного воздуха. Выявлено, что каждый год в Казахстане отмечается превышение климата в среднем на 0,28 градуса, при этом наибольший удельный вес в этом присущ зимнему периоду – 0,33 градуса [2, с.179].

На рисунке 1 представлена схема формирования климата, где показано как происходит образование климата на основе природного и антропогенного циклов.

Внешним источником энергии на планете Земля, является Солнце. Она, поглощаясь поверхностью Земли, отражается от неё в виде теплового излучения, а часть накапливается в виде атмосферного тепла, что

собственно и создает условия формирования температуры земной поверхности.

Стремительное изменение температурного режима, являющегося частью климата приводит к изменению условий жизни человека, возникновению последствий катастрофических природных явлений, которые имеют прямую взаимосвязь с формированием климата. По мнению ученых все это связывают с изменением климатического состояния атмосферы. За счет нагревания атмосферы происходит поглощение тепла парниковыми газами (метан, углекислый газ, закись азота). Одним их первоочередных в плане своего объема и источников возникновения является углекислый газ ввиду того, что именно он выделяется при горении, разложении органических веществ, а также образовании минерального топлива. Последние несколько сотен лет поддерживался стабильный уровень частиц углекислого газа в атмосфере, однако в последние годы наблюдается существенное нарушение устойчивого равновесия. Сжигание колоссального количества минерального топлива, вырубка лесов, сокращение растительных насаждений приводит к увеличению объемов поглощения тепла, а также изменению состояния привычных климатических явлений. Это приводит к глобальному повышению температур окружающей среды.

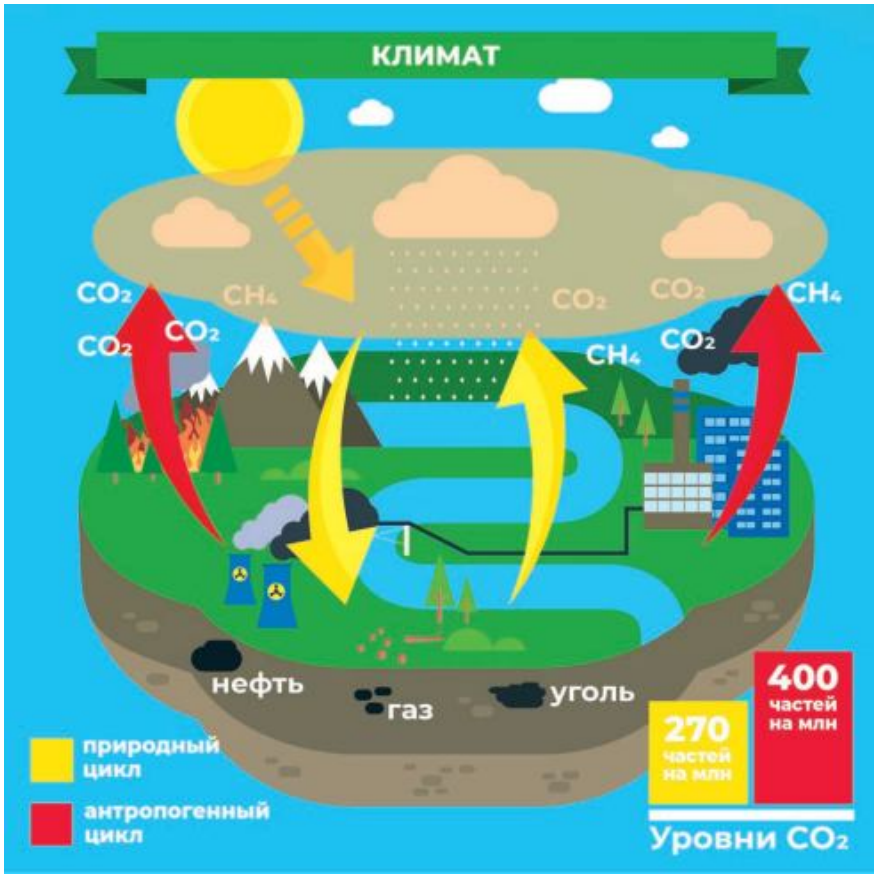

Рисунок 1. Схема формирования климата

Не менее существенная роль в системе экологических проблем отводится водному кризису. Территория Павлодарской области занимает положение в бассейне реки Иртыш, которая является самой крупной рекой в Республике Казахстан. Одной из важнейших экологических проблем в плане сохранения оптимального состояния воды считается сохранение её качества. Данная ситуация формируется на основе того, что основная часть ресурсов водоема находится в горах Алтая и на территории Восточно-Казахстанской области, где располагается большая часть районов, специализирующихся на добывающей промышленности, что в свою очередь оказывает достаточно негативное влияние на состояние качества воды. Оценивая уровень загрязнения стока реки Иртыш, можно выделить некоторые крупные очаги загрязнения, представленные на рисунке 2 [3, с.87].

Согласно рисунку 2, наиболее высокая уязвимость характерна для Восточно-Казахстанской области, в частности территории города Зыряновск и близлежащих районов, где наблюдается преобладание воздействия горнодобывающей промышленности. Очагами воздействия в городах Павлодар и Аксу является комплексное загрязнение и хозяйственно-бытовые стоки, а также водозабор каналом Иртыш-Караганда. В соответствии с этим, уязвимость города Аксу оценивается как высокая, в то время как по отношению к городу Павлодар варьирует между средней и высокой. Данные показатели указывают на то, что промышленное загрязнение и хозяйственно-бытовые стоки оказывают существенное влияние на возникновение водного кризиса.

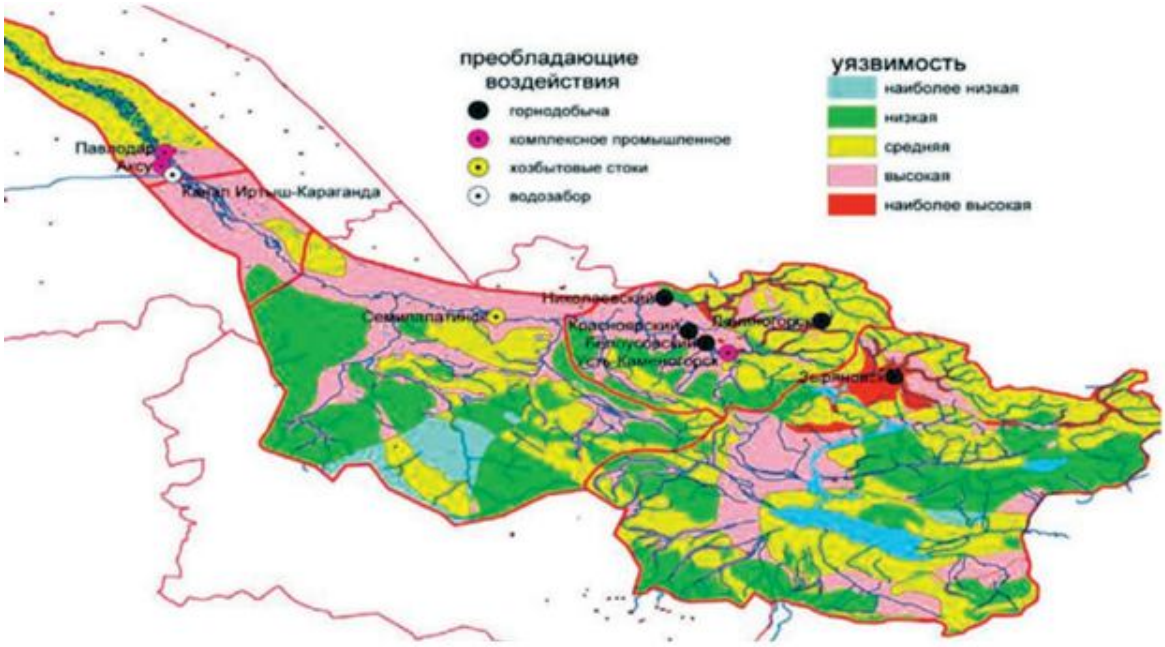

Рисунок 2. Очаги воздействия на качество воды реки Иртыш

Должное внимание также следует уделять проблеме опустынивания, а также сокращению на фоне этого биологического разнообразия. Био-

разнообразие Павлодарского региона представлено многочисленными видами растений, животных и микроорганизмов, которые имеют биологическое, рекреационное и социальное значение. Существенное влияние на состояние биоразнообразия оказывает человек и природные факторы. Факторами природы, которые регулируют численность представителей флоры и фауны являются засухи, сильные ветра, сильные морозы, наводнения. Антропогенное влияние приводит к нерациональному использованию ресурсов, разрушению естественных экосистем, загрязнению почвы, воды, нарушению гидрологического режима водных объектов, разрушению естественных мест обитания животных, а также вызывает опустынивание, в результате которого так же наблюдается сокращение биологического разнообразия [4, с.105].

Не менее опасной экологической проблемой Павлодарской области считается химическое загрязнение, проявляющееся в виде формирования очага химического загрязнения ртутью. Формирование данной проблемы связано со строительством и работой ПХЗ (рис. 3). Работа химического комбината основывалась на получении каустической соды и хлора на основе электролиза с ртутным катодом. Спустя 23 года работы завода было принято решение перевести метод работы с ртутного на мембранный в связи с чем возникла необходимость проведения демеркуризационных работ.

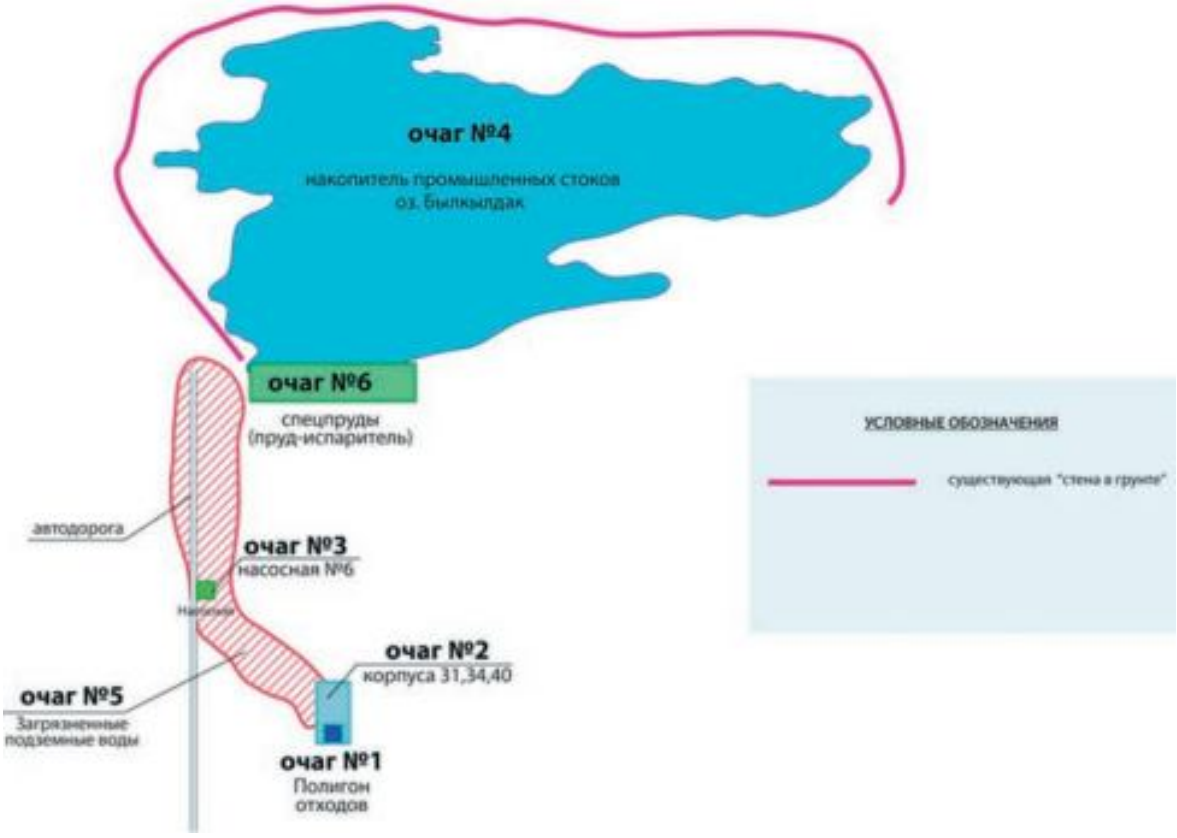

Рисунок 3. Очаги ртутного загрязнения (территория бывшего ПХЗ)

Поступление ртути в почву возможно за счет повышения температуры в жаркое время года, а также за счет вымывания атмосферными осадками ртутесодержащих соединений из поверхностных слоев почвы в нижележащие слои и подземные воды. Однако, подземные воды в очагах ртутного загрязнения изолированы специализированной противофильтрационной стеной. В соответствии с этим, превышение ПДК ртути в поверхностных водах реки Иртыш, формируемого воздействием Павлодарского химического комбината не зафиксировано [5].

Таким образом, выявлено, что на территории Павлодарской области наиболее существенными проблемами на сегодняшний день являются изменение климата и водный кризис, которые своими последствиями приводят к сокращению биоразнообразия и опустыниванию. Для борьбы с данными экологическими проблемами целесообразен выбор комплексной стратегии развития региона и стабилизации состояния окружающей среды.

Список использованных источников

1. Карбаева Ш.Ш. Физическая география Казахстана. – Алматы, 2000. – 659 с.

2. Прозорова Т.А., Черных И.Б. Флора и ресурсы лекарственных растений поймы реки Иртыш Павлодарского Прииртышья. – Павлодар, 2002. – С. 179.

3. Базарбеков П.Т. Казахстан и природа. – Алматы, 2003. – 471 с.

4. Тонкопий М.С. Экономика природопользования: учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2000. – 475 с

5. Итоговый отчета по результатам государственного экологического мониторинга ртути в районе северной промышленной зоны г. Павлодара за 2018 год [Электронный ресурс]. – URL: https://www.tabigatpv.gov.kz (дата обращения: 25.03.2023).

М. Нуртазин
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
М.К. Омаров
ғылыми жетекшісі, Жаратылыстану жоғары мектебі География және Химия ББ жетекшісі, география магистрі.

ПАВЛОДАР ОБЛЫСННЫҢ АҢШЫЛЫҚ ТУРИЗМ ЖӘНЕ ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Павлодар облысының аңшылық шарушылықтарына шолу, кейбір шаруаларға жол көрсету жәнеде қазах жеріне аңщылық туризімін енгізу.

Аннотация. Обзор охотничьего хозяйства Павлодарской области, руководство некоторыми крестьянами и внедрение охотничьего туризма в Казах.

Annotation. A review of the hunting economy of the Pavlodar region, the leadership of some peasants and the introduction of hunting tourism in Kazakhstan.

1. Аңшылық жерлерге бару ережелері.

Аңшылық шаруашылығы аумағында аң аулау қағидаларында көзделген құжаттармен аң аулау маусымында ғана қарумен болуға рұқсат етіледі.

Аңшылық түрлері жыл мезгілдеріне қарай бөлінеді:

1. Көктемгі аң аулау-қарақұйрық, ағындар мен Дрейк үшін, үйрек немесе тұлыппен;

2. Жазғы аң аулау-15 маусымнан бастап жер асты және 1 тамыздан бастап мүйізді бұғы;

3. Күзгі суда жүзетін аң аулау-жергілікті және ұшу;

4. Қысқы аң аулау-қоян, түлкі, тұяқтылар, аң аулау ережелеріне сәйкес және белгіленген мерзімде.

Аң аулау өндірісі аяқталғаннан кейін, аң аулау өндірісі арасындағы үзілістерде, бір жерден екінші жерге көшкен кезде аңшы аңшылық атыс қаруын разрядталған күйге келтіреді. [1]

Кесте-1 Аңшылық шаруашылықтары [1]

№ п/п	Аңшылық шаруашылығы:	Орналасқан әкімшілік ауданы:
1.	Разумовское	Актогайский
2.	Ивановское	
3.	Зелёная Роща – Ж	Железинский
4.	Озёрное	
5.	Захаровское	
6.	Аксу	Аксуссий
7.	Зелёная Роща – Э	Экибастузский
8.	Экибастузское	
9.	Южное	Баян-Аульский
10.	Жана-Жол	
11.	Узунбулак	
12.	Баян-Аульское	
13.	Бестау	Майский
14.	Майское	
15.	Ольгинка	Павлодарский
16.	Маралды	
17.	Зангар	

Бұл Кестеде Павлодар облысындағы аңшылық шаруашылқтары жазылған.

Аңшылық атаулары жәнеде орналасқан аудандары.

Кесте-2 Баға тізімі [1]

Түрі:	Аң аулау мерзімі:
Көктемгі аң аулау:	
Қарақұйрық	1 наурыздан 15 мамырға дейін-15 күннен аспайды.
Селезень	1 наурыздан 15 мамырға дейін-15 күннен аспайды.
Жазғы аң аулау:	
Суыр	15 маусымнан бастап жатуға дейін.
Мүйізді Елік	1 тамыздан бастап.
Күзгі аң аулау:	
Барлық түрдегі үйректер	Қыркүйектің бірінші сенбісінен 30 қарашаға дейін.
Қаздар	Қыркүйектің бірінші сенбісінен 30 қарашаға дейін.
Елік	20 қыркүйектен 31 желтоқсанға дейін, 1 тамыздан бастап еркектерге.
Қабан	Қыркүйектің бірінші сенбісінен 31 желтоқсанға дейін.
Қарақұйрық	Қыркүйектің бірінші сенбісінен 30 қарашаға дейін.
Қысқы аң аулау:	
Қоян	1 қарашадан 15 ақпанға дейін.
Барлық жүнді түрлер	1 қарашадан 15 ақпанға дейін.
Елік	20 қыркүйектен 31 желтоқсанға дейін
Қабан	Қыркүйектің бірінші сенбісінен 31 желтоқсанға дейін.
Қарақұйрық	Қыркүйектің бірінші сенбісінен 30 қарашаға дейін.

Бұл кестеде аңшылық шарушылқтарындағы жануарлар және аңға шығу уақыттары.

Сурет-1 Аңшылық шаруашылығы Ивановка, Ақтоғай ауданы, Павлодар облысы. Соған жететін жол [1]. Мұнда көбінесе Еліктерді Кездестіруге болады.

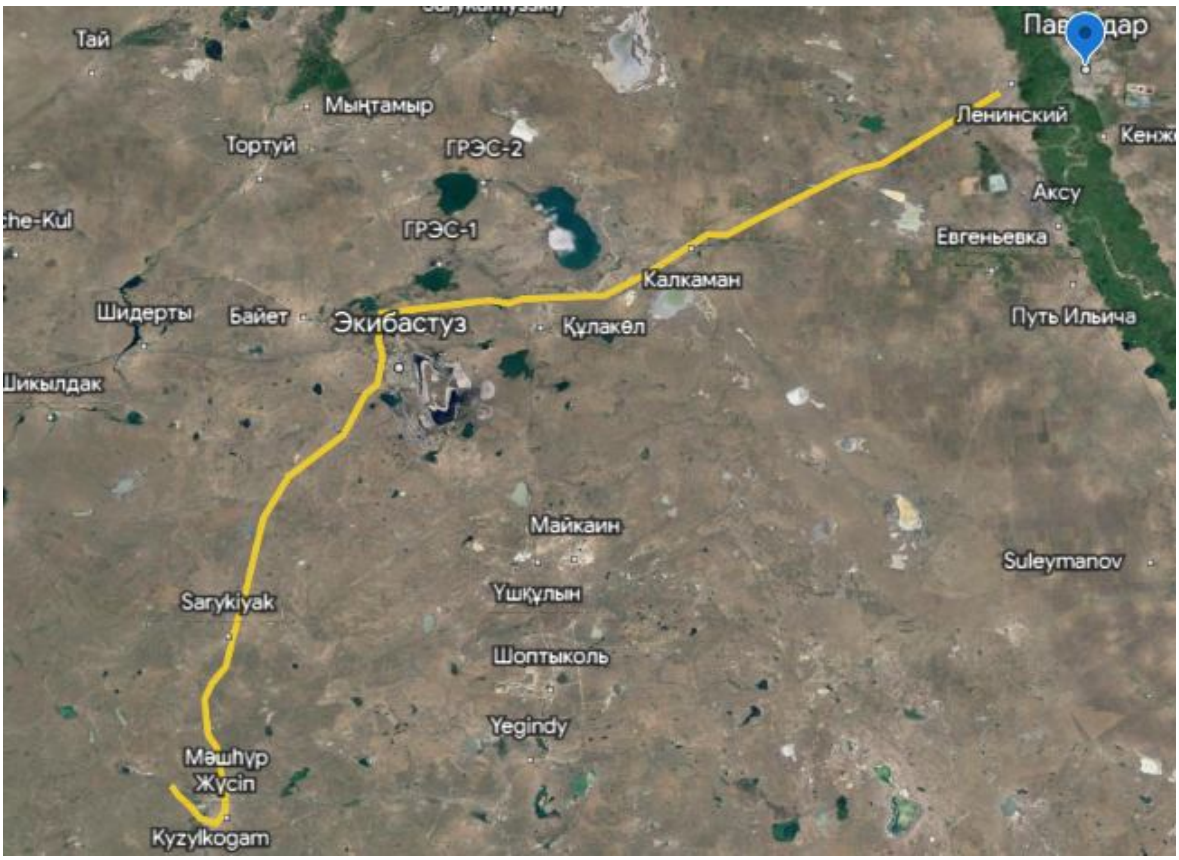

Сурет-2 Аңшылық шаруашылығы Жана Жол, Баянауыл ауданы, Павлодар облысы. Соған жететін жол [1].

Мұнда Үйректерді кездестіруге болады.

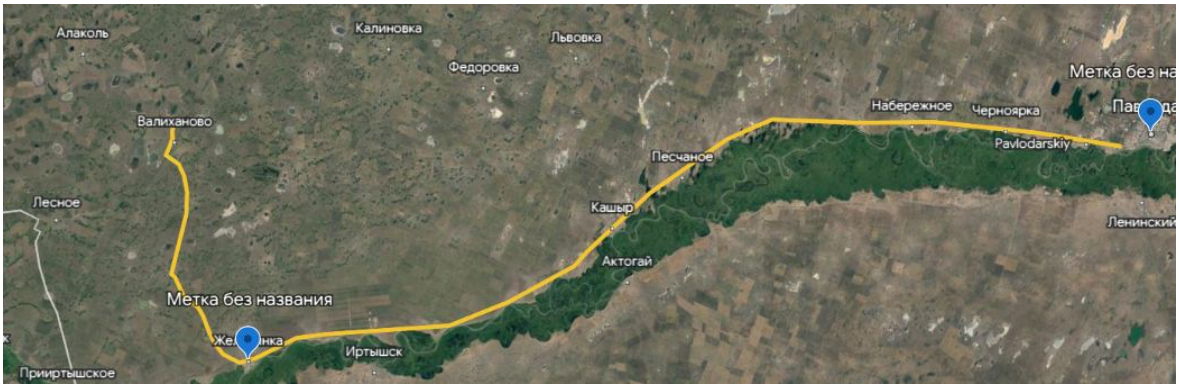

Сурет-3 Аңшылық база Зеленая Роща, железинский районда орналасқан

Сол базаға жететін жол [1].
Мұнда Қабанды кездестіруге болады бірақ сирек кездеседі.

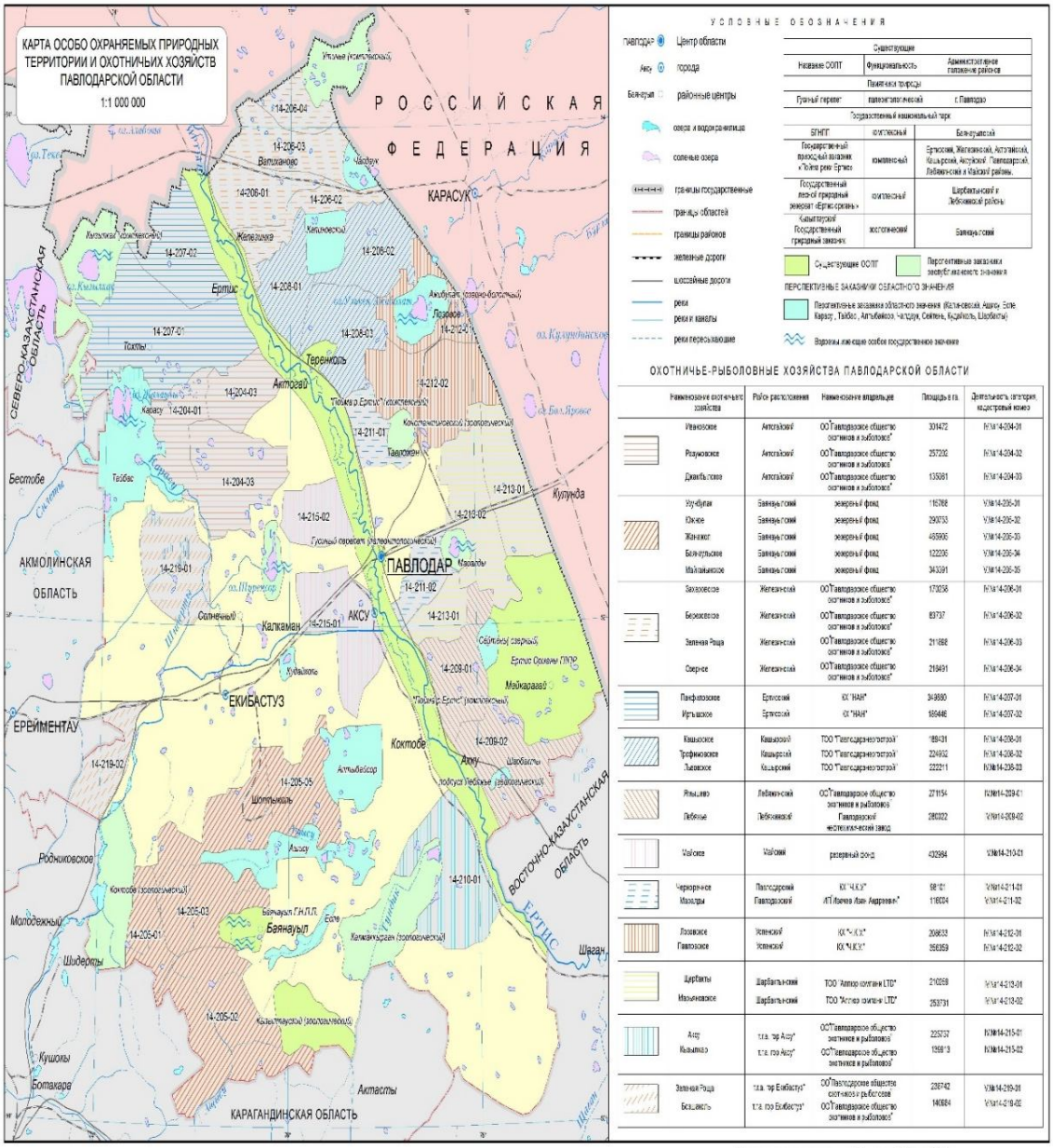

Сурет-4. Павлодар облысының аңшылық шарушылықтары

Аң шаруашылық аумағының көлемі Павлодар облысының 54, 03% алып жатыр.

Аңшылық туризмі Қазақстанда беделді «жоғары» аң аулауға арналған жануарлардың түрлері кеңінен ұсынылған, олардың лицензиялары қымбат (арқар, қарақұйрық, Сібір ешкісі, қоңыр аю, асыл бұғы).

Қазақстанда аңшылық туризмді дамыту бағдарламасының мақсаттары мен міндеттері.

Бағдарламаның мақсаты-аңшылық туризмді экономика секторы ретінде дамыту арқылы жануарлар дүниесін басқару жүйесін жетілдіру.

Бағдарламаның міндеттері:

1. Аңшылық туризм және тұтастай табиғи туризм саласындағы мемлекеттік саясатты үйлестіру және іске асыру үшін бірыңғай уәкілетті орган (оператор ұлттық науқаны) құру:

a. аңшылық бөлігінде заңнамалық нормаларды өзгерту жөніндегі жобаларды әзірлеу және қорғау;

b. мемлекет атынан конкурстық негізде туроператорлар мен аңшылық ұйымдарға өндіруге рұқсаттарды іске асыру;

c. трофейлік аң аулау ережелерін әзірлеу және белгілеу;

d. Жануарлар популяциясының жай-күйіне мониторинг жүргізу және белгілі бір аумақтарда жануарлар түрлері бойынша ату лимиттерін ғылыми негіздеу және бекіту;

e. аңшылар мен аңшылық шаруашылықтарының аң аулау ережелері мен нормаларын сақтауына мониторинг жүргізу.

2. Қазақстанның Қызыл кітабынан жануарлардың жекелеген дараларын атуға рұқсат беру саясатын қайта қарау.

Әлемдік тәжірибе дәлелденді ме? ескі адамдардың ғылыми негіз-делген санын популяциядан алып тастау (тек ересек еркектер ғана трофейлік аң аулауға қызығушылық танытады) теріс әсер етпейді, ал кейбір жағдайларда оң нәтиже байқалады.

3. Жануарлардың жекелеген сирек түрлеріне халықаралық аукцион-дар ұйымдастыру жүйесін құру.

4. ҚР Үкіметінің тиісті бағдарламалық құжаттарына табиғи және аңшылық туризмді дамыту жөніндегі іс-шаралар енгізілсін [2].

Менің ойымша, Қазақстанда аңшылық туризм дамымаған, біріншіден, ол бізге туристік жағынан көмектеседі, екіншіден, ескі еркек арқарлар мен басқа жануарларды ату, логикалық тұрғыдан ескі жануар аңшылық туризмнен кейін табынның жетекшісі бола аладыжаңа көшбасшының мүмкіндігі жас, өйткені ескі ер адам өзінің әлеуетін жоғалтты Осыған байланысты бұл түрді қорғауға бағытталған шараларды тиімді деп санауға болады.

«Неліктен әлемнің түкпір-түкпірінен аңшылар бізге келгісі келеді? арқарлардың қазақстандық кіші түрлері тек біздің еліміздің аумағында кездеседі. Сондықтан олар үлкен ақша төлеуге дайын – 100 мың доллар», – деп қосты ол.

«Егер біз ақша әкелетін аңшыларды іске қосатын болсақ, онда бұл ақшаны арқар популяциясының дамуына жұмсауға мүмкіндік болады. Шетелдік аңшы келеді, алып қою үшін төлейді. Бұл ақша Қазақстан бюджетіне жұмсалады-шамамен 12 мың доллар. Аң аулауды ұйымдас-тыру үшін ол шамамен 15–20 мың доллар төлейді, өйткені оны аңшылар, тамақтану және т.б. барлық басқа ақша ғылымды дамытуға, браконьер-лерден, генетикадан қорғауға жұмсалады. Бұл ақшаның барлығы осы кіші түрді сақтауға бағытталған. Шетелдікке тек мүйіз қажет, қалған барлық мүшелерді зерттеуге аламыз. Органдарды зерттей отырып, біз аурулардың алдын аламыз. Бұл барлық дамыған елдерде жасалады» қараймыз бізде 700 бас арқар бар оның 3–4 басы ескі еркектер біз аңшылық туристер арасында аукцион өткіземіз, айталық 4 турист аукциондарда жеңіске жетеді жалпы сомасы 300–400 мың доллар, әр

Туристтің өз командасы бар 15–20 адам және олардың 4 командасы 70 турист келеді, олар арқардың басына төлейді, сонымен қатар олар белгілі бір уақыт өмір сүреді осылайша жергілікті тұрғындардың бизнесін қамтамасыз етеді және туризм дамытады Қазақстанда [2].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. https://ohota-pavlodar.kz/pravila-vnutrennego-rasporyadka-okhotnichikh-khozyaystv Қараған күндері 03.04.2023

2. https://qansonar.com/news/399-v-kazakhstane-planiruyut-razvivat-okhotnichij-turizm Қараған күндері 16.03.2023

Қазіргі қоғамның құндылықтар жүйесіндегі өнер және спорт

Искусство и спорт в системе ценностей современного общества

Art and sport in the value system of modern society

Н.С. Аркаева
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Е.Ю. Личман
научный руководитель: доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, г. Павлодар.

СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНЫХ НАВЫКОВ КОМПОЗИЦИИ У УЧАЩИХСЯ 2 КЛАССА ДЕТСКОЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА УРОКАХ СОЛЬФЕДЖИО

Аннотация. Цель исследования – изучить опыт формирования элементарных навыков композиции на уроках сольфеджио в детских музыкальных школах в трудах ведущих ученных-музыковедов, педагогов и композиторов и апробировать систему упражнений для учащихся 2 класса детских музыкальных школ по их формированию на уроках сольфеджио.
Ключевые слова: композиция, навыки, формирование, сольфеджио.

Аннотация. *О*сы баяндаманың мақсаты: жетекші музыкатанушы-ғалымдардың, педагогтар мен композиторлардың еңбектерінде балалар музыкалық мектептерінде сольфеджио сабақтарында композицияның қарапайым дағдыларын қалыптастыру тәжірибесін зерделеу және сольфеджио сабақтарында оларды қалыптастыру бойынша балалар музыкалық мектептерінің 2-сынып оқушыларына арналған жаттығулар жүйесін эксперименталды түрде сынақтан өткізу.
Түйінді сөздер: композиция, дағдылар, қалыптасу, сольфеджио.

Annotation. The purpose of this report: to study the experience of formation of elementary composition skills in solfeggio lessons in children's music schools in the works of leading musicologists, teachers and composers and to experimentally test a system of exercises for students of the 2nd grade of children's music schools on their formation in solfeggio lessons.
Keywords: composition, skills, formation, solfeggio.

Проблематика развития творческих способностей существовала во все времена. Лабильность мышления, решительность к переменам и изменениям, инициативность, желание изменить окружающую действительность, а также возможность быть открытым всему новому необходимы для достижения успеха не только в профессиональной жизни, но и во всех аспектах социального взаимодействия и сосуществования. В глобализированном мире проблема формирования творческих навыков, способствующих развитию адаптивного интеллекта особенно актуальна. Данная проблема обозначена как приоритетная в Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы, в которой говорится о значимости творчества в развитии личности: «Содержание воспитания и обучения ориентировано на формирование компетенций по 5 образовательным областям: здоровье, коммуникация, познание, творчество и социум. Школы поэтапно переходят на обновленные программы с акцентом на навыки широкого спектра: функ-

ционального и творческого применения знаний, критического мышления, проведения исследовательских работ, использования ИКТ, применения различных способов коммуникации, умения работать в группе и индивидуально, решения проблем и принятия решений» [1].

Как показывает анализ современных научных источников по проблеме развития композиторских навыков у учащихся на уроках сольфеджио в младших классах детской музыкальной школы имеет малую изученность. Построение обучения с применением методов, направленных на раскрытие творческих способностей учащихся, помогают сложные знания по дисциплине сольфеджио сделать доступными, а значит и результат обучения продуктивным. Развитие навыков композиции благоприятно сказывается не только для усвоения программы по дисциплине сольфеджио, но и по таким предметам как: музыкальная литература, хор, ансамбль, музыкальный инструмент. Использование системы творческих упражнений и заданий для развития композиторских навыков помогает раскрыть таланты школьника, делая материал более легким для восприятия, усвоения и применения на практике, а также способствует развитию мышления и мироощущения.

Композиция, как категория музыковедения и музыкальной эстетики, в которой музыка сама по себе является подготовленным и завершенным музыкальным произведением, за свою историю претерпела частые реформы программ обучения композиции и многообразие педагогических подходов, методик и систем упражнений были результатом совершенствования композиторской техники опытным путем у педагогов, композиторов и научных деятелей. Общие принципы композиции у различных деятелей заключаются в основе формирования системы творческих заданий через принцип «от простого к сложному», значимость развивать логику мелодического мышления на ранних этапах обучения, а так же поощрение развития индивидуальности каждого ученика с помощью их активности, спонтанности, критики и самокритики.

В методике музыкального образования накоплен самый разнообразный опыт введения в содержание общего музыкального образования композиции и импровизации. Следует иметь в виду, что в общем музыкальном образовании важен не столько сам «предметный результат», сколько творческий процесс: развитие умений художественного восприятия-сопереживания искусства, пробуждение на этой основе способности к импровизации, к продуктивному самовыражению.

Для начала хочется отметить, что работа учащихся с композиционными моделями предполагает знание комплекса правил, согласно которым ученики осваивают композиционно-творческие закономерности создания музыкальных образцов. При этом в содержание образования включаются два типа музыкально творческих заданий: как развитие заданного тематизма, так и сочинение собственного. В качестве и того, и другого вида тематизма могут выступать законченная мелодия, какой-

либо мотив, ритмический или гармонический оборот и т.д. Чтобы выполнить предлагаемое задание, ребенок должен воплотить свой замысел в певческой или инструментальной исполнительской деятельности.

Первоначальный этап организованных занятий, относящихся к композиционному творчеству, принято осуществлять уже в старшем дошкольном возрасте. Педагогическая деятельность должна быть направлена на высвобождение творческой инициативы учащихся, при этом дети должны приобрести следующие знания и умения:

– усвоить теоретическую базу, полученную на уроках сольфеджио, характерную для той или иной возрастной категории;

– быть осведомленным об основах композиции;

– уметь формулировать идею и находить способ ее реализации с помощью формы и выразительных средств музыки;

– анализировать музыкальные произведения и создавать оригинальную музыкальную мысль выполняя задания по образцу;

– усвоить факт, что технология стоит на второстепенном месте и любая музыкальная мысль подлежит творческой свободе.

Уже в младшем школьном возрасте обозначен довольно широкий круг форм, методов и приемов организации музыкально-композиционного творчества детей. Рассмотрим творческие задания из самых популярных учебных пособий, которые можно применять для развития навыков композиции у учащихся на уроках сольфеджио в детской музыкальной школе.

Для ознакомления представлены творческие задания из рабочей тетради по сольфеджио для 2 класса, педагога и методиста, автора почти двух десятков пособий по теоретическим дисциплинам – Галины Федоровной Калининой. В ее рабочей тетради письменные задания структурированы по темам и видам работ. Блок творческих заданий находится в конце сборника. Задания расположены начиная от простых переходя постепенно к более сложным. В рабочей тетради встречаются такие задания как:

– Досочинение мелодии, используя предложенный ритм.

– Сочинение не только мелодии, но и ритма на заданный текст загадок, написанных в стихотворной форме. В качестве дополнения предлагается нарисовать рисунок.

– Сочинение ритма и мелодии, но не ограниченную литературным текстом.

От учащихся младшего школьного возраста такие упражнения не требуют глубоких знаний композиции, тем не менее способствует творческому мышлению и закладывает основы сочинения мелодий. Минусы таких заданий в том, что написание мелодии, формирует навык письма, зачастую, лишенный художественности.

Далее для ознакомления представлены творческие задания из учебного пособия советского и российского композитора, музыкального пе-

дагога, автора камерных сочинений, произведений для юных пианистов, а также пособий по сольфеджио и композиции, заслуженного работника культуры РСФСР – Жанны Лазаревны Металиди написанного совместно с российским музыковедом, педагогом, автором пособий и учебников по сольфеджио, заслуженным работником культуры Российской Федерации – Аллы Исааковны Перцовской. В учебном пособии встречаются такие задания как:

– Сочинение мелодии заданным способом, ритмом и размером. Задания, соответственно, содержат изучаемый материал (например, при освоении гармонического минора учащимся дается сочинение «восточной» мелодии).

– Сочинение песни на предложенное стихотворение (или стихотворение по выбору учащегося). В этом задании анализируется образное содержание стихотворения без указания его мелодического стиля и ритмических особенностей.

– Выбор музыкального сопровождения.

– Композиция ритмического сопровождения.

– Сочинение второго голоса песни.

– Составление мелодии из указанных ступеней лада.

Далее для ознакомления представлены творческие задания из цикла учебных пособий по сольфеджио нового поколения, охватывающего полную программу предмета для пятилетнего курса обучения авторы которого: педагог Варламова Алла Аркадьевна и Семченко Лариса Викторовна.

– Досочинение мелодии, но не в основной мажорной тональности, а в параллельном миноре. Это задание помимо формирования навыков сочинения мелодического и ритмического рисунка помогает закрепить пройдённую тему параллельных тональностей.

– Сочинение мелодии в минорной тональности гармонического вида на предложенные стихи. Ученик в праве выбрать любую тональность из пройденных во время урока. Мелодическая линия и ритмический рисунок не ограничивается.

– Сочинение мелодии к предложенному аккомпанементу. То есть учащийся должен в рамках данной гармонии написать мелодию, звуки которой будет принадлежать той или иной функции.

Далее для ознакомления представлены авторские творческие задания, как письменные, так и устные. На уроках сольфеджио задание комбинировано таким образом, чтобы оно совмещало в себе как минимум две функции: закрепляющую пройденную тему и образно-художественную.

Письменное упражнение «Музыкальная картинка». На фотографии изображены два ребенка укрывшихся под зонтом от дождя, при этом мы видим разное настроение детей, совершенно два разных взгляда при одном и том же происходящем событии.

Я предлагаю учащимся изобразить эту фотографию в музыке. При этом мы закрепляем тему параллельных тональностей: мажор – радостный ребенок, минор – грустный. Ребенок сочиняет мелодию, состоящую из двух фраз, где в первой фразе изображает радостного ребенка, а во второй грустного, или наоборот.

В качестве устного задания приводится следующее упражнение «Диалог»: педагог импровизирует голосом мелодию вопросительной интонации, которая заканчивается на неустое и звучит не завершено, можно петь на слог или на слова: «Как дела, ты скажи?». Ребенок должен придумать мелодию с интонацией ответа, доводя ее до тоники или устойчивых ступеней, так же на слог, либо на слова: «У меня все хорошо». Такой же вариант, но с названием нот довольно сложный и зачастую не подходит для учащихся младших классов. Если же ребенок с хорошо развитым слухом поет ноты с правильным их названием, либо усложняя это упражнение на следующих этапах, можно петь и с названием нот.

Таким образом, изучив опыт формирования элементарных навыков композиции на уроках сольфеджио у учащихся детских музыкальных школах в трудах ведущих музыковедов, педагогов и композиторов можно подвести следующие итоги.

При наличии имеющегося умеренного объема творческих заданий, нет единой системы упражнений, формирующих навыки композиции у учащихся детских музыкальных школ. К композиционным навыкам, в целом, относятся как к формам работы, лишь закрепляющим теоретический материал, а не как к самостоятельной творческой работе, направленной на формирование художественности воплощения мысли в музыкальную канву. Выполнение этих заданий на уроках сольфеджио направлено не на то, чтобы научить учащихся сочинять музыку «хорошо», а на то, чтобы вызвать интерес и сформировать устойчивую и безусловную потребность в развитии музыкальных способностей учащихся. Поэтому систематизация и апробация в практике уроков сольфеджио с учащимися

детских музыкальных школ творческих заданий для развития навыков композиции является актуальной проблемой музыкальной педагогики.

Список использованных источников

1. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы. – Режим доступа: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**

2. Гнесин М.Ф. Начальный курс практической композиции. – М., 1962. – 125 с.

3. Шатковский Г.И. Сочинение и импровизация мелодий. – М., 1989. – 93 с.

4. Калинина Г.Ф. Сольфеджио. Рабочая тетрадь. 2 класс. – М., 2003. – 57 с.

5. Металлиди Ж.Л., Перцовская А.И. Сольфеджио для 2 класса ДМШ. – М., 2003. – 73 с.

6. Варламова А.А., Семченко Л.В. Сольфеджио для 2 класса ДМШ. – М., 2004. – 81 с.

Н. Қайырбекқызы
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Е.Ю. Личман
ғылыми жетекші: профессор, философия ғылымдарының докторы (PhD)

ҚАЗАҚ КОМПОЗИТОРЛАРЫНЫҢ ӘН РЕПЕРТУАРЫ НЕГІЗІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Патриоттылық тәрбие – адам өмірінің бір бөлігі және қоғамға маңызды, тұрақты құндылықтардың бірі. Жалпы патриоттық тәрбиені өнер саласы бойынша жан-жақтан алуға болады. Соның бірі ол ән өнері. Жалпы бастауыш сынып оқушыларының білім беру бағдарламасында ерекше маңызды рөлге ие ол тәрбиені дұрыс қалыптастыру. Себебі білімді ұрпақтың негізінің астарында тәрбие жатыр.

Кілттік сөздер: патриоттық тәрбие, ән, музыкалық тәрбие, әдістер мен тәсілдер, қазақ композиторлары.

Аннотация. Патриотическое воспитание – часть жизни человека и одна из важнейших, устойчивых ценностей общества. В целом патриотическое воспитание можно получить со всех сторон в области искусства. Один из них – это искусство пения. Особую роль в образовательной программе младших школьников в целом играет правильное формирование воспитания. Потому что за основами образованного поколения лежит воспитание.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, пение, музыкальное воспитание, методы и приемы, казахские композиторы.

Annotation. Patriotic education is a part of human life and one of the most important, stable values for society. In general, patriotic education can be obtained from all sides in the field of art. One of them is the art of singing. In general, a particularly important role in the educational program of Primary School students is played by the correct formation of upbringing. Because the basis of the educated generation is upbringing.

Key words: patriotic education, singing, musical education, methods and techniques, Kazakh composers.

Кіріспе. Біздің заманымызда қоғамның рухани жаңғыру міндеті тұрған кезде бастауыш сынып оқушыларының білімін гуманизациялау міндеттерін шешеді, сондықтан қазіргі мектепте тәрбие адам тұлғасының дамуының басым бағыты болуы тиіс. Бүгін мектепте «Музыка» пәнінің мәртебесі өзгерді. Оқушы тұлғасының шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған дағдыларды меңгеру сабақтарға көшу жүргізіледі. Музыкалық білім беру теориясы мектеп жасындағы балалардың педагогикасымен, психологиясымен және физиологиясымен, сондай-ақ эстетикамен және арнайы тарихи-теориялық пәндермен (музыка тарихы, музыка теориясы, гармония) өзара келісуді көздейді. Аталған ғылыми салалармен жанасу нүктелері музыкалық өнердің мәні және оның бастауыш сынып оқушылардың музыкалық-эстетикалық дамуындағы маңызы туралы негізгі тұжырымдамалық ережелер болып табылады. Музыкалық білім беру және тәрбиелеу теориясында педагогика сияқты музыкалық тәрбиенің әдіснамалық негізі болып табылатын музыкалық эстетика ерекше орын алады. Музыкалық эстетика музыкалық образдардағы өмірлік құбылыстарды бейнелейтін өнердің ерекшеліктерін ашады. Музыка сабақтарында патриотизмді тәрбиелеу үлкен маңызға ие. Өйткені бұл қазіргі және болашақ ұрпақтың тағдырына әсерін тигізе алатындай, біздің жас замандастарымыз тек тиісті білімге ие болып қана қоймай, рухани және интеллектуалды жетілуі керек. Материализм қоғам мен адамға көбірек әсер етіп, тәрбиенің маңызды мәселелерін байланыстырып, өмірлік қайшылықтарға әкеледі. Демек, Отандық шығармалар, әндер және т.б. негізінде жас ұрпаққа сипатындай: мейірімділік, ашықтық, қадір-қасиет, жанашырлық, тектілік қасиеттерін тәрбиелейтін музыка сабақтарында бастауыш сынып оқушыларының патриотизмін тәрбиелеудің шұғыл қажеттілігі туындайды. Музыкалық тәрбиеде дамудың сабақтастығы үлкен рөл атқаратындықтан, бастауыш мектеп жасындағы балалардың жас ерекшеліктерін бар және тиісті бірлікте қарастыру қажет. Психологияда олар кейде бұл бірлікті ұмытып кетеді, тек қолма-қол психологиялық көріністер қорын айтады. Осыдан пән мұғалімі оқушылар туралы психологиялық деректерді пайдаланған кезде көптеген түсініспеушіліктер, дәлсіздіктер туындайды. Сондықтан музыка мұғалімі балалардың психологиялық ерекшеліктері туралы білімді шығармашылықпен қолдануы керек, оларды педагогикалық процесті құру кезінде ескеруі керек. Бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктері балалардың бұрынғы психикалық дамуына, олардың музыкалық факторларға да, ересектердің тәрбиелік әсеріне де сезімтал жауап беруге дайындығына байланысты. Ұлттық композиторлық мектеп халықтық орындаушылық дәстүрден кәсіби орындаушылық мәдениетке жету арқылы, еліміздің музыкалық шығармашылық мәдениеті жоғары деңгейде дамыды.

Әрбір ұлт өзінің қалыптасуы мен даму тарихымен ерекшеленеді. Өзіндік қалыптасқан ғасырлық мәдениеті бар, мінезі, бітім-болмысымен есте қалады. Десекте әлемде музыканы бөле алмаймыз. Себебі музыка ол ортақ. Музыканың заманауи бағытта дамуы біздің елімізде XX ғасырдан бастау алды. Осы ғасырда кәсібилілік сатысына көтеріле келе, қазақ музыкасында көптеген жанрлар пайда болды. Осы аталған негізгі салаларға байланысты бастауыш сынып оқушыларын патриоттылыққа тәрбиелей келе қазақ композиторларының шығармашылығы арқылы қалыптастырып дамыта аламыз. Әр түрлі ұлттық мәдениеттерде, соның ішінде орыс және қазақ тілдерінде ән айту мәселесі бойынша жұмыс барысында белгілі бір тарихи кезеңде олардың әрқайсысының ауызша дәстүрінің шығармашылығына тән бірқатар негізгі белгілер анықталды. Зерттеуші П.Богатырев[1] халық өнерінің барлық түрлеріндегі басты белгілердің бірі «оны жасаушылар мен орындаушылардың ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келетін дәстүрлі стиль нормаларына қатаң бағынуы» [1, 42б] деп атап өтті. Ол шығармашылық бастамасы орындаумен байланысты және «олар үшін ортақ ерекшелігі бар: олар негізінен жазылған мәтіндер негізінде емес, есте сақтау арқылы орындалады» [1, 393-394 б.] – дейді. Автордың тағы бір ерекшелігі – халық шығармашылығының ұжымдық сипаты, тыңдаушылардың күрделілігі, олар кейде орындалғандардың мақұлдауының немесе мақұлдамауының дауыстарында ғана көрінеді. Бірақ орындаушыға да әсер етеді, өйткені «ауызша фольклорлық шығарма оның орындалуы орын алатын жағдайға байланысты өзгереді» [1, 397-б].

Бүгінгі таңда патриоттылық тақырыпта қазақ композиторлары шығармалар жарыққа шығарды. Бұл әсіресе республиканың композиторлық мектебінің заманауи өзегіне қатысты. Олардың ішінде дүнген композиторлар Б. Баяхунов, В. Стригоцкий, Ғ. Жұбанова, Б. Дәлденбай, С. Еркімбеков, С. Әбдінұров және басқаларды атап өтуге болады. XX ғасырдың соңында, қайта құрудың қиын жылдарында, композитор кәсібінің беделін жоғалту кезеңінде, жаңа компьютерлік технологиялардың пайда болуы, композиторлық жазу техникасының ерекшеліктерін білмейтін әуесқой музыканттар кәсіпқойларды артта қалдырды және музыка мен өнерде жетекші орындарға ие болды. Сонымен қатар, көптеген композиторлардың өздері кәсіби шеберлікті төмендетіп, опустарын музыкалық нұсқада шығаруды тоқтатты, бұл теріс тәжірибе мен туындылардың тек аудио немесе видео форматта болу үрдісіне айналды. Сонымен қатар, композиторлық байқаулардағы тұрақты теріс тәжірибе-әуесқой композитордың бір ғана фамилиясымен шығарманың оркестрлік нұсқасын ұсыну (әдетте соңғы тур үшін), бұл ретте кәсіби композиторлар коммерциялық жағдайда әуесқой авторлардың әуендерін

[1]П.Богатырев – (1893-1971) Кеңес фольклористі, этнограф, аудармашы. Филология ғылымдарының докторы, ММУ профессоры. Ақын және аудармашы Константин Богатыревтің әкесі

аты-жөнсіз оркестрлейді, олардың шығармаларын симфониялық, оркестрлік, хор нұсқаларында бояйды және іс жүзінде аяқтайды.

Қазақ музыкасын ХХ ғасырдың өнер жетістіктерімен байытып, ұлттық дәстүрді жаңа кезеңге шығарғандардың қазақ композиторлары болды. Композитор қазақ және әлемдік музыканың интонациялық қорын интонациялық жүгімен байытты. Қазақ музыкасын әлемдік деңгейге шығарды, көптеген шығармалары әлемде орындалып келеді. Жалпы композитордың орындаушылық шығармашылығының маңызы да зор.

1) терең мазмұнды;

2) музыканың интонациялық байлығына назар аудару;

3) аспаптық музыканың негізгі ерекшелігінің көптеген музыкант-тардың ұрпақтары оқитын әлемдік музыканың көптеген шығарма-ларының анықтамалық жазбаларын көрсете білген композитор. Ерекше-лігі-өмірлік мәселенің мәнін бейнелейді, адалдық және эмоциялық толықтығы көркем сөздері. Оның шығармаларында шешілмейтін наразылық пен тыныш ойлаудың құмарлықтары, қорқыныш пен ерік-жігер, ынта-жігері тығыз үйлеседі.

Материалдар мен әдістер. Музыкалық-тәрбие процесінің күрделілігі бірқатар сәттермен анықталады. Мәселен, мысалы, мұғалім сабақтың ұжымдық түрінде әр оқушының мүмкіндіктерін жеке ескеру қажет екенін есте ұстауы керек. Мектеп баланың психологиясын қалыптастыруға, оны толеранттылық пен адамдарға деген бауырластық сүйіспеншілік рухында тәрбиелеуге арналған, мектеп жастарға жақсы-лық пен жамандықты ажырата білуге үйретуге міндетті. Еліміздің білім беру жүйесі кезекті планетарлық утопияларға және мәдениеттің діни-этикалық негізіне немқұрайлы қарамауға негізделмеуі керек, сондықтан біздің мақсатымыз – Патриоттық рухани мұрасын терең игеруге негізделген білім беру жүйесін құру. Патриоттық тәрбие оқушыларды әлемдік өркениеттің үздік жетістіктерімен таныстырумен үйлесімді ұштастырылуы тиіс. Бұл жүйе сабақтастықты ойлауды дамытуға, өзінің ұлттық мұрасына берілгендікке және оның әлемдік рухани дамудағы рөлі мен орнын түсінуге, сондай-ақ барлық басқа жүйелер мен дәстүрлерді құрметтеуге және оларға ашық болуға ықпал етуі керек. Қазақ композиторларының шығармашылығында басты орын алатын Отан тақырыбында. Өнерді терең және жан – жақты түсіну, автордың стилін, талғамын, өзін-өзі ұстауын, жұмыстағы тәртіпті, алдын-ала және түпкілікті-мұның бәрі шынайылық пен қарапайымдылықпен үйлеседі.

Отанға деген сүйіспеншілік-көп қырлы сезім. Бұл туған жердің сұлулығын сезіну қабілеті, оның тарихына, оның бостандығы мен тәуелсіздігін қорғағандарға деген құрмет және біздің ұлттық мәдение-тіміздің жетістіктеріне деген мақтаныш. Музыкалық сауаттылық-бұл «музыканы өмірден туған және өмірмен тығыз байланысты тірі, бейнелі өнер ретінде» қабылдау қабілеті. Бұл ерекше музыка сезімі, оны эмоционалды түрде қабылдауға мүмкіндік береді, ондағы жақсылық пен

жамандықты ажыратады. Оқушыларды музыкалық мәдениеттің осы нәзік саласына енгізу композиторлар мен олардың шығармаларын таңдауда сақтықты, дәйектілікті және үлкен дәлдікті қажет етеді. Бастауыш мектептегі ең жақын және түсінікті қазақ композиторлары кітап бағдарламасындағы әндер арқылы көрініс береді. Бұл композиторлардың шығармашылығының жарқын белгілері оқушылардың санасында терең бейнеленген. Әрине, олардың музыкалық мәдениетін дамытудың осы бастапқы кезеңінде аталған композиторлар балалардың қабылдауына ең қол жетімді, олардың шығармашылығының өзегін құрайтын, бірақ оның барлық қырларын қамтымайтын ең тән белгілермен ұсынылуы керек.

Батырлық-патриоттық тақырыптарға арналған музыка сабағының басталуы байыпты және салтанатты жағдайда басталуы мүмкін. Осы сәтте айтылатын музыка әр кеңестік адамның жүрегіне қымбат Отан бейнесімен байланысты. Негізгі материалдар мен сабақ барысының әдістеріне байланысты қарастырып өтер болсақ.

Кесте 1

Бастауыш сынып оқушыларына патриоттық тәрбие қалыптастырудың жолдары

Енді осы аталған (кесте 1) негізгі ғалым-педагогтардың әдістеріне жүгіне көрсетер болсақ. Мысалы Карл Орф өзінің музыканы сезіну және оны сабақ барысында қолдану бағыты бойынша келесі әдісті көрсетеді. «Музыкалық театр» әдісі-Карл Орф[1] музыкалық білім беру жүйесінде жасалған әдістердің бірі. Бұл әдіс тұтас музыкалық мазмұнды түсінуге бағытталған. Құралдар-дыбыс, қимыл, би, сөз, әдеби мәтін және дыбыс. «Музыкалық театр» балаға музыканы көзге көрінетін етіп жасауға көмектеседі, бұл бастапқы кезеңде өте маңызды. Шығармашылық сабақ ретінде музыка сабағын құру импровизация сияқты практикалық әдістерді қамтиды [2, 22-26б]. Бұл әдіс бойынша жұмыс екі мақсатты көздейді: біріншісі – интонациялық есту қабілетін дамыту, екіншісі-шығармашылық қиялды дамыту. Вокалдық импровизациямен бірінші сыныптан бастап 5 минуттан артық емес айналысамын. Балаларға бүгін

[1] Карл Орф – (1895-1982) Неміс композиторы және Музыка мұғалімі.

таныс әуенді ғана емес, мен оларға ұсынатын әуенді өздері ойлап табуға тырысатындықтарын түсіндіремін. Осы немесе басқа әдіс таңдалған нәтижеге бағдарлау әдістерді таңдау шарты болып табылады. Әдістер жүйесі әдістің мазмұнын ғана емес, сонымен бірге оның іс-әрекеттегі өзіндік ерекшелігін де анықтайды. Сол әдіс әртүрлі әдістердің бөлігі болуы мүмкін. Мектептегі білім беру практикасында музыка сабақтары балалардың ұжымдық іс-әрекеттерді игеретін жалғыз пәні болып табылады. Балалар музыкалық қадамдар деп аталатын техниканы жақсы көреді. Яғни бұл әдіс арқылы балалардың патриоттық әндерді түсіне орындауына бір табан жақындай аламыз. Қазақ композиторларының патриоттық шығармаларын орындау үшін ең алдымен әдістемелік-орындаушылық талдау жүргізу маңызды. Бұл зерттеудің негізгі бағыты бойынша жүзеге асырылды. Бұл әдістемелік материалдарды толық тексеру арқылы зерттеу ол келесі кезектегі еңбектерге байланысты қарастырылды: Е. Назайкинский [3], З.А. Касаткина [4], И.А. Соболева [5], Е.Е. Романович [6], В.А. Каюков [7], А.В. Саворедова [8] еңбектеріндегі негізгі ән-хор шығармаларының орындаушылық-әдістемелік ерекшеліктері арқылы талдау жүргізіліп қарастырылды.

Бастауыш сынып оқушылары үшін ең қызықты, қарапайым және қол жетімді материал- ойындар. Әр баланың шығармашылық даралығын ашуға тырысып, мен бағдарламада ұсынылған патриоттық әндерінің санын көбейтемін. Бұл ән музыкалық және ойын бейнесінің экспрессивтілігінде өзін шығармашылық жағынан көрсетуге мүмкіндік береді. Егер сіз шығармашылық процесті басқаратын болсаңыз, онда балалар белсенді музыкалық дамуға ие болады: олар ән интонациясын ерікті түрде қолданады, әндердің әуендерін тез үйренеді, олардың орындалуын есту бақылауын қалыптастырады және т.б. Төртінші сыныпта біз балалар өздерінің жеке орындау мәнерін іздеуге тырысатын әндер айтамыз. Бастауыш мектеп жасындағы балалар шындықты эмоционалды қабылдаудың басым ойлау формаларының басым болуымен ерекшеленеді. Балалардың осы санатымен қарым-қатынас жасай отырып, олар логикалық ақпаратты жеткілікті қысқа мерзімде қабылдай алатындығын есте ұстаған жөн, сондықтан мен материалды логикалық игеруді жұмыстың ойын формаларымен ауыстыруға тырысамын. Бұл балаларды сабақтарда тәртіп пен назар аударуға оңай және тез үйретуге мүмкіндік беретін ойын. Сонымен қатар, музыка мұғалімінің арсеналындағы ойын элементтері, баланың эстетикалық қажеттіліктерін қалыптастырады, оның шығармашылық әлеуетін ашуға ынталандырады. Бірте-бірте сабақтың ойын формалары мұғалім мен оқушылар үшін қажеттілікке айналуы мүмкін, өйткені бірлескен шығармашылық процесі барлығына қуаныш әкеледі. Ойынның жұмыс әдістері музыкалық терминологияны есте сақтауға, вокалды-хор дағдыларын игеруге байланысты жаңа және түсіну қиын материалды белсенді игеруге көмектеседі. Вокалды-хор жұмысының мұндай ұйымдастырылуы

шығармашылық қабілеттердің дамуына ықпал етеді, баланың қиялын және көрнекі-бейнелі ойлауын дамытады, оның эмоционалды көріністерінің шеңберін кеңейтеді және музыкалық шығарманы қабылдаудың дәлдігіне, демек, орындаудағы жеткіліктілікке қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сабақ барысында даму мен тәрбиені жүзеге асырудың негізгі және тиімді әдістерінің бірі – мұғалімнің өмірмен байланысын, теорияның тәжірибемен байланысын қолдануы-бұл теорияның негізгі қағидасы. Бұл принцип, ең алдымен, практикалық бағыт арқылы, пәнаралық байланыстарды кеңінен қолдану арқылы, оқушылардың өмірлік бақылауларына, олардың тәжірибесіне сүйену арқылы жүзеге асырылады.

Ән айту-музыкалық іс-әрекеттің жетекші тәсілі. Ән айту-қазіргі уақытта музыка ойнаудың жалғыз тәсілі. Кез-келген бала ән айтқысы келеді және өте аз ерекшеліктермен ән айта алады. Балалар ән айтқысы келуі үшін мұғалім оларға ән дауысының сұлулығын көрсетуі керек, оқу процесін қызықты етуі керек, балаларды белгілі бір еңбекқорлығымен, зейіні мен табандылығымен сәтті оқуға сендіруі керек.

Дауыс-бұл жалпыға қол жетімді құрал, сондықтан баланы белсенді музыкалық іс-әрекетке, музыкалық өнердің сұлулығы мен заңдылықтарын білуге тартуға мүмкіндік береді. Әрине, ән айту ғана емес, ән айту-бұл музыкалық білім берудегі барлық жұмыстың өзегі.

Балалармен вокалдық жұмыста келесі қағидаларды ұстану керек :

1. Шамамен үндерден дауысты дамытып, біртіндеп, баяу, диапазонды кеңейту. Қайталау кезінде кернеу тудырмайтын дыбыс ғана пайдалы.

2. Вокалды жұмыстың негізгі әдісі-мұғалім мен үздік оқушыларды ауызша түсіндіру және ән айту. Олардың әні көбінесе дұрыс дыбыстың ең тиімді көрінісі болып табылады. Балаларға әрқашан дұрыс ән айту маңызды. Тапсырма дәл тұжырымдалғанға дейін нашар айтылған сөйлемді қайталамау.

3. Сабақтардағы басты критерий-дыбыс сапасы және ән айту кезіндегі еркіндік.

4. Барлық әншілік жұмыс музыкалық есту қабілетінің дамуымен және баланың жеке басының музыкалық дамуымен тығыз байланысты болуы керек.

5. Оқытудың бастапқы кезеңінде вокалдық жаттығулардың рөлін әндер орындайды.

6. Асықпай жұмыс істеу; критерий-бұл сан емес, білгеннің сапасы. Балалар кішкентай әндерді, олар үйренген және алған әндерді қуана айтады.

7. Әр сабақта, әсіресе балалармен, білгендерін қайталау керек. Білгендерін қайталау, бір жағынан, кейінгі жұмыс үшін негіз болып табылады, екінші жағынан, балаларға ән айтуды үйренудің алғашқы кезеңдерінде ән айту процесін ұнатуға мүмкіндік береді. Балалардың ән айту өнері жөнінде ғалымдардың еңбектерінде айтылып өтеді:

О. Апраксина, Н. Орлова [9], А. Вертов [10], Ф. Витт [11] және Отандық ғалымдардың еңбектерін айтып өтер болсақ: Ә. Нұғман [12], Әбікейұлы Қабылаш [13], С. Жанпейсова [14]. Осы аталған еңбектердің материалдарына байланысты сабақ барысында қазақ композиторларының шығармашылықтарындағы патриоттық әндерді дамытып үйретуге мүмкіндік мол.

Нәтиже. Зерттеу барысын қарастыра келе, патриоттық әндерді таңдай алып қазақ композиторы Ғазиза Жұбанованың шығармашылығымен байланыстыра отырып «Менің Республикам» – хор поэмасы 1964 жылы сөзі С. Мәуленовтікі, музыкасы композитор Ғазиза Жұбанованыкі. Шығарманың жалпы талдауы-жеке партиялары бар шағын үзінділерді талдау. Жас буынды орындаушының назары қандай да бір әнге ғана бағынбауы, музыкалық қабілет, орындаушылық, сезім мен еркіндік арқылы материалмен танысу. Шығарманы талдаудың алдында оны фортепианода мүмкіндігінше барлық нюанстармен және оның сипатының неғұрлым немесе толық берілуімен жеңу керек деген пікір бар, жалпы барлық шығарманы түсініп, оның мазмұнымен танысу, бұл орындаушының жауапкершілігінің басым болуы болып саналады. Бастауыш сынып мектеп ұжымына арналған дауыс жаттығулар-вокалмен айналысу кезінде дауыстық аппаратты дайындау үшін қажетті әр түрлі жаттығулар жасалынады. Кәсіби орындаушы ән айту сабақтары барынша тиімді болу үшін вокалисттің жеке ерекшеліктерін ескере отырып, жаттығулар кешенін таңдайды. Әр сабақтың басында вокал бойынша міндетті түрде дауыс жаттығуын жасап, дауысты қыздырып әнді орындауға дайындау керек. Дауысты дайындау үшін арнайы жаттығулар болып табылады [15, 7б]. Дауыс жаттығуын дамыту процесінде біртіндеп жүктеме артады, вокалист дайындық немесе сабақ кезінде күрделі шығармаларды орындауға дайын болу үшін партияларды қиындатады. Музыкамен дауыс беру музыкалық аспапта, көбінесе фортепианода аккомпанементті қамтиды. Бұл тапсырманы жеңілдетуге және дауысты қажетті тоналдылық пен орындау ауқымына бағдарлауға мүмкіндік береді. Фортепианода дауысты шешетін ноталар вокалды оқыту үшін арнайы басылымдарда жазылған. Әр түрлі түрлері бар, және дауысты дайындау кезінде нақты жағдайда ең қолайлы кешенді пайдалану керек.

Des dur тональдігінде, мажорлы әуенде естіледі. Moderato cantabile – бірте-бірте әуендете орындалады. 4/4 күрделі өлшем бірлігінде қамтылады. Өте ашық жарқын дыбыста орындалады. Бұл хордағы ерекешелік жеке дауыста әуен жүреді. Әннің көмегі арқылы дыбыстарды алу арқылы ерекшеленеді. Музыкалық интервалдар құрылымын қамту арқылы негізгі әуендегі ерекшелік сатылай жүріп отырады. Патриоттық ерекшелікті қамтитын әуен, хор шығармасындағы негізгі батырлық, патриоттық, рухани, сонымен қатар қазақ музыкасының негізгі ерекшелігін қамтиды. Жалпы әрбір азамат патриотты болуы

керек және Отан алдындағы өзінің міндеттерін білуі шарт. Осы тұста әннің негізгі мәтіндік ерекшелігі де осы аталған ерекшелікте шырқалады. Әннің негізгі құрылымы ол Отанға деген махаббат пен патриоттық ерекшелікті қамтиды.

Мысал 1

Негізінде патриотизм жатыр ғана емес, белгілі бір мәдени ортада болып тұрады, бірақ мен жай Отанға деген сүйіспеншілігі ғана орындалмай осы әннің мағыналық ерекшелігіне байланысты тәрбие мен дамуын бақылау керек. Туған үйге деген сүйіспеншілік өз мемлекетіне деген сүйіспеншілік пен құрметтің негізі болып табылады, оның саяси және мемлекеттік мекемелеріне, заңына, үкіметіне, мәдениетіне, тіліне, өнерге деген құрметті сезіне алады.. Осыған байланысты фольклорды, әндерді зерттеудің маңызы зор өз еліне, жеріне, халықтарына деген сүйіспеншілік пен құрмет негізі болып табылады. Халық музыкалық шығармашылығымен, халық әнімен таныстыру мәдениет көркем және эстетикалық білім мен тәрбиеде маңызды рөл атқарады.

Кез-келген музыкалық шығарманың тәрбиелік мүмкіндіктері оның көркемдік құндылығы қандай болса да, олар болады егер бала эмоционалды болмаса, іске асырылмаған қабылданатын және орындалатын музыканың сұлулығына жауап беру. Сондықтан таңдау

кезінде мұғалім ретінде маған репертуардың күрделілік дәрежесін ескеру қажет техникалық және мазмұнды материалдар.

Сондықтан музыкалық репертуарда мыналар болуы керек:

– ауызша-музыкалық мінез-құлықты дамыту және тәрбиелеу материалды;

– мазмұнның қолжетімділігі, суреттердің түсініктілігі, сәйкестік балалардың өмірлік тәжірибесі мен жасы;

– вокалдық-интонациялық материалдың мүмкіншілігі-дәрежесі күрделілігі білім алушылардың дайындық деңгейіне сәйкес келу тиіс;

– музыкалық бейнелердің жарықтығы мен рельефі, әуезділік(әуен көркем, бейнелі, интонациялық интеграция ретінде);

– жұмыстың гуманистік сипаты, позитивті тұжырым өмір бастауы;

– қуаныш, әзіл, жанашырлық, мейірімділік, сұлулық сезімінің көрінісі, махаббат, жауапкершілік, достық, патриотизм.

Кесте 2

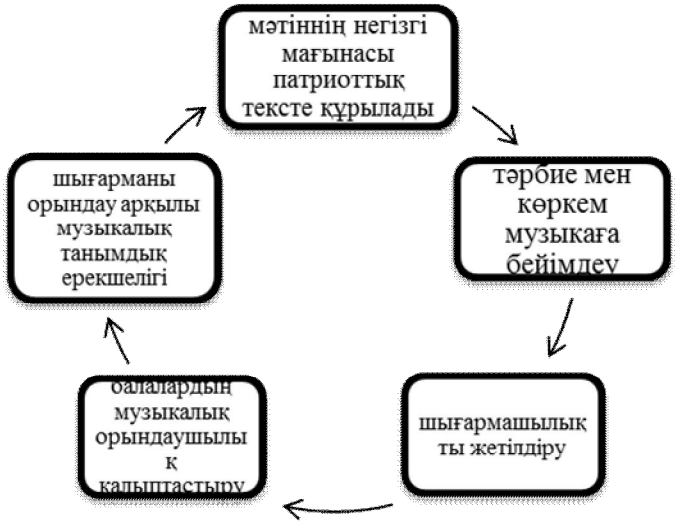

«Менің Қазақстаным»
әнінің негізгі патриоттық тәрбиенің мағыналығы

Мектеп жасы азаматтық-патриоттық тәрбие жүйесі үшін ең оңтайлы болып табылады, өйткені бұл өзін-өзі растау, әлеуметтік мүдделер мен өмірлік мұраттардың белсенді дамуы кезеңі. Бұл мораль негіздері, Әлеуметтік қатынастар, өзіне, адамдарға, қоғамға деген қарым-қатынас қалыптасатын кезең. Мектеп жасында моральдық-этикалық нормаларды игеру жүреді, өзі туралы, айналасындағы адамдар туралы түсінік қалыптасады, іске саналы көзқарастың негізі, белсенді өмірлік ұстаным қалыптасады.

Қорытынды. Балалар мен жастарға патриоттық тәрбие беру процесінде ән өнері құралдары, педагог-музыканттың қызметін ұйымдастырудың белгілі бір формаларын қолдануы керек. Бұл, ең алдымен, репертуармен жұмыс (репертуарды таңдау, оқушылардың шығармаларды көркемдік және идеялық игеруі); ән-хор ұжымының концерттік-

орындаушылық қызметі (концерттерге, көпшілік іс-шараларға, конкурстарға, фестивальдарға қатысу); музыкалық-ағартушылық жұмыс (әлеуметтік жобаларға, акцияларға қатысу; экскурсиялар; музыкалық спектакльдерге, концерттерге қатысу).

Патриоттық тәрбиенің және жалпы тәрбиенің жетістігі көп жағдайда музыка пәндегі қатысушы қалай ән айтатындығына байланысты. Сондықтан репертуарды таңдау балаларды патриоттық тәрбиелеу процесінде маңызды фактор болып табылады. Балалар қазақ композиторларының репертуарларында және заманауи авторлардың рухани мазмұндағы, зайырлы сипаттағы шығармалары, сондай-ақ патриоттық әндері міндетті түрде орындалуға тиіс. Дәл осындай жанрлық әртүрлілік жас әншілердің патриоттық тәрбиесіне ықпал етеді. Рухани музыка-қазақ мәдени, тарихи мұрасының ажырамас бөлігі, онда қазақ халқының көркемдік данышпаны, патриотизмі мен діндарлығы айқын және толық көрсетілген. Ол шындық ұғымына енгізілген құндылық-этикалық сипаттамаларды орындайды және біздің жастарымыз рухани, өзін өз Отаны мен халқына деген сүйіспеншілік пен адалдық мотивтерін басшылыққа алатын әлеуметтік белсенді тұлға ретінде сезінетініне сенуге негіз береді. Халық шығармашылығының бай дәстүрлеріне сүйене отырып, өз Отанына шын жүректен ғашық болған олар патриоттық көзқарастарды қалыптастыруда, өскелең ұрпақтың бойында ұлттық мақтаныш сезімін тәрбиелеуде үлкен рөл атқаратын шығармалар жасады. Біздің ұлттық композиторларымыз жастар мен балалар ортасының көңіл-күйімен үндес және қазіргі заманғы жастар арасында патриотизмді тәрбиелеудің игі ісіне қызмет ететін ән-хор жауһарларын жасады.

Патриоттық сезімді тәрбиелеу мен дамытудың баға жетпес көзі – халық музыкалық шығармашылығы. Халықтық ән мәдениетімен танысу көркемдік және эстетикалық білім мен балаларды тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Халық әні ғасырлық дәстүрлермен, халықтың тарихи өткенімен таныстырады. Балалық шақтан бастап, жастық шақтан бастап барлық тіршілік иелері бойына сіңірген туған интонациялар мен ырғақтар Отанға деген сүйіспеншілікті тәрбиелеудің ең ризашылық негізі болып табылады. Балалар вокалды репертуарына міндетті түрде қазіргі авторлардың патриоттық бағыттағы шығармалары енгізілуі тиіс. Бұл Отан, туған жердің сұлулығы, жердегі бейбітшілік, достық туралы әндер болуы мүмкін. Толық идеялық және көркемдік репертуарды таңдау өте маңызды мәселе, өйткені ол тәрбие жұмысының тиімділігін қамтамасыз етеді. Жалпы бұл қазақ композиторларының репертуарындағы патриоттық әндер рухты көтетерін, күш-жігер ерекшелікте орындалып көрсетіледі. Жалпы шығарманың негізгі бағыты бойынша әуендегі негізгі өзгешелік ерекше байқалады. Себебі ұлттық бояу мен ұлттық әуенділікті көне музыкалық аспаптардың құрылымы арқылы көрсете отырып бергенлігін айта аламыз. Баланың туған жерге, адамдарға деген сүйіспеншілігін, ел тарихына, оның ең жақсы өкілдеріне

деген мақтаныш сезімін, өз күшіне және ел мен өз халқының жарқын болашағына оптимистік сенімін тәрбиелейтін тиісті репертуарды (отандық, шетелдік композиторлар, халық музыкасының үлгілері) таңдау. Патриоттық тәрбие оқушыларды әлемдік өркениеттің үздік жетістіктерімен таныстырумен үйлесімді ұштастырылуы тиіс. Бұл жүйе сабақтастықты ойлауды дамытуға, өзінің ұлттық мұрасына берілгендікке және оның әлемдік рухани дамудағы рөлі мен орнын түсінуге, сондай-ақ барлық басқа жүйелер мен дәстүрлерді құрметтеуге және оларға ашық болуға ықпал етуі керек. Тек өз мұрасына деген терең және саналы сүйіспеншілік адамды басқалардың сезімдеріне құрметпен қарауға, Отан мен халықты үнемі өз жадында, ойында сақтап өсуге шақырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. – М.: Искусство, 1971. – 400 с.
2. Нотфорд Эдит. Пение игры для детей. Введение в музыки и 66 шагов: Пособие для учителей и родителей / Пер с немецкого А.Я. Минора. – Москва. Изд. Меж. союза нем. культуры, 1995. – С, 174.
3. Назайкинский Е. Звуковой мир музыки. – М.: Музыка, 1988. – 165 с.
4. Касаткина З.А. Дирижерско-хоровая педагогика и образование России на современном этапе // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. – 2011. – №1. – С. 297.
5. Соболева И.А. О природе и средствах психологического воздействия искусства дирижирования на исполнителей и слушателей // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2012. – № 4. – Т. 3.
6. Романович Е.Е. Аспекты дирижерско-хоровой деятельности будущего учителя музыки // Вестник Брянского госуниверситета. – 2013. – №1. – С. 236 –238.
7. Каюков В.А. Дирижерская деятельность: условия успеха // Вопросы культурологии. – 2010. – № 5. – С. 113-118.
8. Саворедова А.В. Использование принципов модульного обучения в процессе дирижерско-хормейстерской подготовки учителя музыки // Сборник научных трудов докторантов, научных сотрудников, аспирантов и студентов. Вып.10. – Чебоксары: Чуваш. гос.
9. Апраксина О., Орлова Н. Выявление неверно поющих детей и методы работы с ними // Музыкальное воспитание в школе. – Вып.10. – М.: Музыка, 1975.
10. Вертов А. Техника постановки голоса. – М.: Гос. муз. изд-во, 1961.
11. Витт Ф. Практические советы, обучающимся пению. – Л.: Музыка, 1968.
12. Нұғман Ә. Қазақтың әншілік дәстүрі. –Алматы: «Арыс» баспасы, 1 2009. – 240 б.
13. Әбікейұлы Қабылаш Кәсіби әншілік өнері: оқулыққа қосымша методикалық құрал. – Алматы, 2004-43 бет.
14. Жампейісова Қ.Қ. Оқыту процесін ұйымдастыру. −Алматы, 1991.
15. Мақала. Қазақ композиторлары. Қазақстанның музыкалық білімі оқушы тұлғасын дамытудың маңызды факторы ретінде. 1 санатты мұғалім. Жітіқара қаласы, 7 бет. 2018.

Д.И. Садыкова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Е.Ю. Личман
ғылыми жетекші: философия докторы (PhD), профессор, Павлодар қ.

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ҚОСЫМША МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Аннотация. мақала философия мен арнайы ғылымдардың пәнаралық ұғымы ретінде ұлттық құндылықтар терминін жан-жақты талдауға арналған. Құндылық түрлерінің авторлық жіктеуі мақаланың тақырыбы бойынша, ұлттық құндылықтарды мемлекеттік саясат, оның ішінде ҚРБҒ Министрлігінің білім беру жүйесі аспектілерінде жүзеге асырылады. Қосымша музыкалық білім беру саласындағы ұлттық құндылықтар мәселесін зерттеу орталық орынды алады.

Түйін сөздер: құндылық, ұлттық құндылықтар, білім, қосымша музыкалық ілім.

Аннотация. статья посвящена комплексному анализу термина национальные ценности как междисциплинарного понятия философии и специальных наук. Проводится авторская классификация видов ценностей в контексте темы статьи и дается тезисный анализ национальных ценностей в аспекте государственной политики, включая систему образования МОН РК. Центральное место занимает изучение проблемы национальных ценностей в сфере дополнительного музыкального образования.

Ключевые слова: ценность, национальные ценности, образование, дополнительное музыкальное образование.

Annotation. The article is devoted to a comprehensive analysis of the term national values as an interdisciplinary concept of philosophy and special sciences. The author's classification of types of values is carried out in the context of the topic of the article and a thesis analysis of national values is given in the aspect of state policy, including the education system of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. The central place is occupied by the study of the problem of national values in the field of additional music education 50 words

Key words: value, national values, education, additional musical education.

Құндылық – кең ауқымда таралған философия-әлеуметтану саласында дамыған ұғым. Бүгінгі күні ол мәдениеттану, психология, педагогика секілді ғылымдарда, сондай-ақ мемлекеттік саясат саласында да қолданылады. Құндылық ұғымы біріншіден, түрлі салаларда өзінше түсіндіріледі. Екіншіден, ұғымның классификациялау да әр түрлі. Атап айтқанда, рухани және материалдық, мәдени құндылықтар, рухани-адамгершілік құндылықтар, жалпы адамзаттық құндылықтар, отбасылық құндылықтар, білім беру құндылықтары, дәстүрлі құндылықтар, ұлттық құндылықтар, көркем құндылықтар, музыкалық құндылықтар және т.б.

Мәдениеттану саласында құндылық – «танымның, белгілі бір объектінің адам үшін, топ үшін, қоғам үшін қасиетті деп танылуы», – деп анықталады [1, 156 б.].

Педагогика және психология мамандық бойынша философия докторы (PhD) С.З. Нишанбаева өз диссертациясында құндылық ұғымының 3 анықтамасын келтіреді: Құндылық – «қоршаған ортадағы объектілерді анықтау, оның адамға, қоғамға жағымды және жағымсыз мәнін (ақиқат, қайырымдылық және қатыгездік, әдемілік және зұлымдық) белгілеу, адамның қоғамдық өмірге немесе табиғат құбылыстарына қатынасы»; Құндылық – «жеке тұлғаның немесе әлеуметтік топтың, ұжымның адамгершілік мәні, абыройы және қоғамдық институттардың (отбасы, мектепке дейінгі мекемелер, мектеп, қоғамдық ұйымдар, жоғары оқу орындары. т.б.) адамгершілік сипаттары»; Құндылық – «адам өмірінің бағыт-бағдарын айқындайтын рухани күш, көпшілік адамдар мақұлдайтын және ортақтасатын жақсылық, әділетттілік, патриотизм деп бағалайтын жеке тұлға үшін қоғамдық-мәнді әлеуметтік бірлік, қоғам, тұтас материалдық, әлеуметтік объектілер» [2, 4 б.].

Менің ойымша, барлық келтірілген анықтамалар бір-біріне қарсы емес, керісінше, біреу бірінің мазмұнын толықтырады. Сондай-ақ диссертациясының тақырып аясында ғалым «жалпыадамзаттық құндылық», «құндылық қатынас», «рухани-адамгершілік құндылық», «отбасылық құндылықтар» секілді ұғымдарды талдап анықтайды.

Осылайша, ғылым саласында аксиологиялық мәселеге кең назар аударылады және де онымен шектелмей, жаңа Қазақстанда мемлекеттік саясат ауқымында да орнын тапқан. Мысалы, ҚР Президенті Қ. Тоқаев аталған ұғымдардың 7 басты түрлерін келтіреді. Мемлекеттік ақпараттық саясаттың идеологиялық құрамдас бөлігі қоғамды топтастыруға, адамгершілік қағидаттарын нығайтуға, сондай-ақ мынадай ұлттық құндылықтарды ұстануға бағытталатын болады: 1) қазақстандық қоғамның басты құндылығы – тәуелсіздік пен патриотизм; 2) әділеттілік, заңның үстемдігі және сыбайлас жемқорлыққа мүлдем төзбеушілік; 3) мемлекеттік тіл, тарих және мәдениет; 4) еңбексүйгіштік пен білімге ұмтылу; 5) отбасы құндылықтары және баланы қорғау; 6) жасампаздық және прогрестілік. Азаматтардың қажыр-қуаты мен таланты – ел дамуының негізгі факторы; 7) табиғатқа, қоршаған әлемге ұқыпты қарау.

Қорытындысында көшбасшымыз «Қоғамды топтастыруға және азаматтық бірдейлікті нығайтуға ықпал ете отырып, ұзақ мерзімді перспективада ақпараттық саясаттың векторы мен мазмұнын айқындайтын негізгі алынатын құндылықтар осы доктринаның маңызды құрамдас бөліктері болып табылады», – дейді [3].

Білім саласында ресми түрде 2022 жылы жарияланған Әдістемелік нұсқау хатта да бұрынғыдай жалпыадамзаттық құндылықтар терминімен шектелмей, ұлттық құндылықтар туралы ақпарат қолданып оны қалай педагогикалық практика саласында пайдалану керек туралы ұсыныстар орнын тапқан [4]. Әдістемелік нұсқау хаттындағы ұсыныс жалпы білім мектептерде енгізілуі ұйымдастырылуда. Бағдарламаларға сәйкес оқу пәндерінде, соның ішінде Музыка пәнінде де ұлттық құндылықтарға

көңіл аударылады. Мысалы, 3-ші сыныпқа арналған оқулығында терме, айтыс секілді ұлттық жанрларымен қысқаша таныстырады, сондай-ақ атақты тұлғалар деген тақырып та енгізілген. 4-ші сыныпқа арналған оқулықты алсақ, негізгі орын Менің Отаным – Қазақстан тақырыбынан басталып, Құндылықтар, Мәдени мұра, Қоршаған ортаны қорғау, Ғарышқа саяхат, Болашаққа саяхат тақырыптары да құндылықтар, ұлттық құндылықтар тақырыбында еңгізілген.

Сонымен қатар, жас ұрпақтың санасын, дүниеге көзқарастарын құндылықтар, ұлттық құндылықтар аясында қалыптастыруға бағытталып, 2021 жылдың «Білімді ұлт – тұрақты даму кепілі» педагогтердің Республикалық тамыз конференциясында осы салада керемет жаңалықтар еңгізілді [5]. Конференцияда Қарым-қатынас мәдениеті бойынша мектептерде қоңырауының үнін өзгерту туралы балама шешім ұсынылды. Тәуелсіздік алғанға дейін бүкіл советтік кеңестегі сыңғырлаған көңілді қоңыраудың үнін нәзік жұмсақ домбыраның бояуындағы шертпе және төкпе күйлерге ауыстырылды. Сабақ аяқталғанда баяу шертпе күй болса, үзіліс аяқталғанда төкпе күй қолданылатын болды.

Келесі Республикалық тамыз конференциясында ұсынылған керемет жаңалық – мектептің дайын болуына қарай және білім беру алушылардың қалауы бойынша домбыра аспабын үйрену оқыту тіліне қарамастан барлық мектептерге ұсынады. Мұнда өзімнің педагогикалық тәжірибем туралы айтып кеткенім де артық болмас. Себебі 7 жыл бойы мектепте Музыка пәнінің мұғалімі ретінде жұмыс істеп, Домбыра үйрену үйірмесін ұйымдастырдым. Міне енді қазір сол педагогикалық іс-әрекетімді ғылыми-зерттеп рефлексия жасап жүрмін.

Құндылықтар, ұлттық құндылықтар мәселесі тек педагогикалық практика саласымен шектелмей, жоғары музыкалық-педагогикалық мектепте ғылыми түрде зерттеледі. Үлгі ретінде 2023 жылдың 3ші наурыз айында Абай атындағы ҚазҰПУ-да өткізілген Жалпы дамудың пәндік мамандырылған мұғалімдердің (педагогтарды) даярлау (музыкалық білім) бағытындағы оқу-әдістемелік бірлестігінің (ЖБТ) «Музыкалық білім беруді жобалауда инновациялық әдістерді қолдану» тақырыбындағы форсайт-сессиясының Бағдарламасын келтірейік.

Мақаламның тақырыбы аясында Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің музыка кафедрасының профессоры, педагогикалық ғылымының кандидаты Мөлдір Аббасқызы Оразалиеваның баяндамасы өзекті. Ғалым ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары (ҚР МЖМБС – 2015–2022 жж.) бойынша талдап Білім беру құндылықтардың құрылысын «Құрмет; – Ынтымақтастық; – Ашықтық: – Патриотизм және азаматтық жауапкершілік; – Еңбек және шығармашылық; – Өмір бойы білім алу», – деп сипаттайды [6]. Осылайша, қысқаша сипатталғандай, жалпы мектеп саласында, сондай-ақ Музыка пәні бойынша Әдістемелік нұсқау хаттындағы ұсыныстары орындалуда.

Енді мен құндылық, ұлттық құндылық ұғымдарды ғылыми түрде қосымша музыкалық білім саласында зерттеуге қадам басып отырмын. 1–2 айдың аралығында қарастырған алғашқы материалдардың тақырыптары мен мазмұндары өте әр түрлі. Талдықорғандағы І. Жансүгіров атындағы Жетісу Мемлекеттік Университетінде (ЖМУ) жарияланған республикалық ғылыми-тәжірибелік симпозиумының тақырыбы ұлттық рухани құндылықтарды дамыту мақсатына арналған. Алайда қосымша музыкалық білім саласына қажет мақалалар жоқ [7].

Сондай-ақ, Ақтөбе қаласындағы Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінде Заманауи музыкалық білім, мәдениет және өнер саласының мәселелері мен болашағы Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының жинағын таптым. Бұл кітапта мақаланың тақырыбымен байланысы бар, себебі қосымша музыкалық білім саласында ғы мәселелер көтеріліп зеерттеледі. Нақтырақ, музыкалық білім беру теориясы мен практикасы, қазіргі педагогикадағы дәстүрлер мен инновациялар, мәдениет және өнер: зерттеу, сақтау және даму тенденциялары, білім және ғылым: зерттеулер мен перспективалары жайлы ауқымды ортаны қамтитын мәселелер зерттелуде.

Ал жинақтың мазмұнына келсек, құндылықтар, ұлттық құндыдықтар мәселесіне тікелей қатысты зерттеулер жоқ. Тек музыка пәнінің ұлттық тәрбиелік мәні тақырып бойынша А.Ә. Абхай мен Ж.Ж. Баймолдаеваның, Халықтық педагогика арқылы мектеп оқушыларына эстетикалық тәрбие беру К.Е. Бисенованың секілді мақалаларында аздап байланыс табылды [8].

Осылайша қосымша музыкалық білім саласында құдылық мәселесі, соның ішінде ұлттық құндылықтар әлі ойдағыдай ескерусіз.

Түптеп келенде, менің мақалам Ұлттық құндылықтар қосымша музыкалық білім берудің негізі ретінде талдауға арналады. Зерттеу бойынша келесідей нәтижелер алынды: 1 Жаңа Қазақстанда құндылық мәселесіне, атап айтқанда, ұлттық құндылықтарға назар ойдағыдай аударылады. Оның дәлелі, 1-ден, философия, және арнайы ғылымдардың аясында жарияланған мақалалар, қорғалған диссертациялар. 2 Ұлттық құндылықтардың жаңа Қазақстандағы мәртебесі туралы ҚР Президенті Қ. Тоқаев да өзінің **Қазақстан Республикасының ақпараттық докторинасы** мақаласында арнайы тоқталады. Көшбасшысы мемлекеттік тіл, тарих және мәдениетті басты ұлттық құндылықтардың түрлеріне жатқызып қысқаша сипаттайды. 3 Мақаламның тақырып аясында жоғарыдағы анықталған «мемлекеттік тіл, тарих және мәдениет» туралы қағидалармен толығымен келісіп, осы 3 ұлттық құндылықтар ішінде қазақ музыкалық мәдениет, қазақ музыкалық өнер және еліміздегі музыкалық білім беру салаларын арнайы зерттеген бүгінгі күнінің талабы. 4 жалпы білім беретін Музыка пәнінде және сабақтарында құндылыққа, соның ішінде ұлттық құндылықтарға назар аударылуында, бетбұрыс жасалынды. Осы жол әрі қарай жалғасады деп

үміттенемін. 5 қосымша музыкалық білім саласын алсақ, бұл жұмыс, менің ойымша, ұлттық құндылықтар аясында арнайы талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мәдени-философиялық энциклопедиялық сөздік / Құраст. Т. Ғабитов, А. Құлсариева және т.б. – Алматы: Раритет, 2004. – 320 б.

2. Нишанбаева С.З. Педагогикалық жоғары оқу орындары студенттерінің отбасы адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру – 6D010300 – Педагогика және психология философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Қазақстан Республикасы – Алматы, 2019 – 175 б. – URL: https://kaznpu.kz/docs/doctoranti/nishanbaeva/Dissertation.pdf

3. Қазақстан Республикасының ақпараттық доктринасы – URL: https://www.akorda.kz/kz/kazakstan-respublikasynyn-akparattyk-doktrinasyn-bekitu-turaly-2025635 – Астана, 19.03.23

4. 2022–2023 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы. Әдістемелік нұсқау хат. – Нұр-Сұлтан: Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2022. – 320 б.

5. 1.08.2007. Августовская панель Білімді ұлт – тұрақты даму кепілі. Педагогтердің Республикалық тамыз конференциясы – образованная нация. Қазақстан тәуелсіздігіне арналған. Өткізу орны: – URL: https://www.youtube.com/c/NISTamyz Conf2021QAZ

6. Оразалиева М.А. ҚР МЖМБС (2015 – 2022 жж.) – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017657

7. Ұлттық рухани құндылықтарды дамыту мақсатындағы инновациялық технологиялар // атты республикалық ғылыми-тәжірибелік симпозиумының материалдары. – Талдықорған: І. Жансүгіров атындағы ЖМУ, – 2018. – 80 б.

8. Заманауи музыкалық білім, мәдениет және өнер саласының мәселелері мен болашағы: Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. / Ред. Ж.Ж. Қартбаева, Н.Е. Мукеева. – Ақтөбе: Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті. – URL: http://zhubanov.edu.kz/media-files/kz/gylym-men-innovaciyalar/aomu-gylymi-basylymdary/21.12.2021.pdf

Д.Е. Абишова
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.С. Ахметов
научный руководитель, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент), профессор Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

РОЛЬ МЕТОДА LESSON STUDY В ФОРМИРОВАНИИ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКЕ ИСТОРИИ (ПРАВА, ЭКОНОМИКИ)

Аннотация. В статье описана история становления функциональной грамотности, история становления метода Lesson Study, их понятия, рассматриваются и описываются условия и применение метода Lesson Study на уроках истории, права и экономике, которые является на данный период времени важным источником раз-

вития и формирования грамотности у обучающихся в условиях образовательного процесса.

Ключевые слова: Lesson Study, функциональная грамотность, учащиеся, уроки истории, уроки права, уроки экономики, методика преподавания, командная работа, опыт, идеи, обучение, философия обучения.

Аннотация. Мақалада функционалдық сауаттылықтың қалыптасу тарихы, Lesson Study әдісінің қалыптасу тарихы, олардың тұжырымдамалары, тарих, құқық және экономика сабақтарында Lesson Study әдісінің шарттары мен қолданылуы талқыланып, сипатталған, бұл қазіргі уақытта оқу-тәрбие үдерісі жағдайында білім алушылардың сауаттылығын негізін қалау мен қалыптастырудың маңызды көзі болып табылады.

Annotation. The article describes the history of the formation of functional literacy, the history of the formation of the Lesson Study method, its concepts, the conditions and application of the Lesson Study method in the lessons of history, law and economics, which is currently an important source of development and formation of literacy among students in the conditions educational process.

Если мы сегодня будем учить детей,
как вчера, мы лишим их завтра.
Джон Дьюи

Современные преобразования в стране, новые стратегические ориентиры в развитии, быстрая информатизация и динамичность кардинального изменили требования к образованию. Именно поэтому модернизация образования зависит от понимания ответственности и профессионального уровня педагогов их личной причастности к решению многих проблем образовательного процесса.

Если говорить о том, что основа независимой страны – это образованное поколение, то актуальным вопросом новой эпохи является образование, развитие науки. Основное требование в системе образования – помочь учащимся стать конкурентоспособными, используя новые методы обучения в классе. Сегодня использование технологии Lesson Study в средней школе позволяет стимулировать интерес учащихся к предмету и повысить их функциональную грамотность. Единственный способ удовлетворить эту потребность – развивать функциональную грамотность. Модернизация образования формирует не только знания учащихся, но и навыки их использования, в частности, функциональную грамотность. [1]

Функциональная грамотность является важным навыком, необходимым для успешной адаптации и профессионального развития в современном обществе. Понятие функциональной грамотности школьников появилось в 1970 –е годы и подразумевало совокупность навыков чтения и письма для решения реальных жизненных задач. За следующие 40 лет функциональная грамотность в обучении и развитии школьников приобрела большую значимость, чем базовая. На сегодняшний день функцио-

нально грамотный ученик – индикатор качества образования в школе. Одних академических знаний в жизни на сегодняшний период недостаточно. В большей степени акцент делается на умение использовать полученную информацию и применять навыки в нужных ситуациях. На данный период выделяют отличительные черты школьника с развитой функциональной грамотностью:

– успешно преодолевает и решает разные бытовые проблемы и задачи;

– умеет общаться и находить выходы в разнообразных социально значимых ситуациях;

– использует базовые навыки приобретенные в процессе обучения такие, как чтения и письма для построения коммуникации в социуме;

– выстраивает межпредметные связи, когда один и тот же факт или явление изучается, а затем и оценивается с разных сторон.

К сожалению, многие ученики испытывают трудности с развитием функциональной грамотности, особенно в области истории, права и экономики. Однако существует метод, который может значительно помочь ученикам в этом – это метод Lesson Study.

Lesson Study – это метод, разработанный в Японии, который позволяет учителям разрабатывать уроки в сотрудничестве с коллегами, проводить их, наблюдать за работой учащихся и давать обратную связь для улучшения урока. Одним из главных преимуществ этого метода является то, что он позволяет учителям развивать свои профессиональные навыки, а также разрабатывать уроки, которые лучше соответствуют потребностям учащихся.

Lesson Study также может помочь учащимся развивать свою функциональную грамотность на уроках истории, права и экономики. Во-первых, учителя могут использовать этот метод для разработки уроков, которые более активно включают учащихся в процесс обучения. Например, учителя могут использовать методы проблемного обучения, где учащиеся работают в группах, чтобы решить реальную проблему, связанную с историей, правом или экономикой. Наиболее успешно Lesson Study используется в целях совершенствования методики преподавания и повышения уровня знаний учащихся по ключевым предметам в начальной и средней школе, а также, в целях разработки концептуальных педагогических подходов, таких как оценивание для обучения (ОдО). В процессе проведения цикла Lesson Study учителя, работающие в группах (или в парах), будут:

• использовать ежедневно формируемые ими материалы периодического оценивания для согласования приоритетов обучения и развития учащихся;

• совместно определять отвечающий установленным задачам метод преподавания, который подлежит дальнейшему усовершенствованию

• определять кандидатуры трех «исследуемых учащихся», которые является типичным представителем определенной группы учащихся в классе: высокого, среднего или ниже среднего уровня успеваемости;

• совместно планировать Lesson Study, в ходе которого будут использованы и тщательно изучены результаты использования методики его проведения в контексте результатов наблюдения за тремя «исследуемыми» учащимися. [3]

Такие уроки помогают учащимся развивать свою функциональную грамотность, так как они учатся анализировать информацию, принимать решения и решать проблемы в контексте реальной жизни. Кроме того, такие уроки позволяют учащимся развивать навыки коммуникации и сотрудничества, что также очень важно для функциональной грамотности.

Во-вторых, учителя могут использовать метод lesson study, чтобы наблюдать за работой учащихся и давать им обратную связь, что также способствует развитию функциональной грамотности. Учителя могут обращать внимание на то, как учащиеся анализируют и используют информацию на уроке, как они принимают решения и как они работают в группе. Эта обратная связь помогает учащимся понимать, как они могут улучшить свои навыки и как они могут применять свои знания в реальной жизни.

Например, на уроке истории учитель может разделить учащихся на группы и попросить их провести исследование определенного исторического события. Учителя могут наблюдать за работой учащихся и давать им обратную связь о том, как они собирают и анализируют информацию, как они работают в группе, как они презентуют свои исследования и т.д. Эта обратная связь помогает учащимся понимать, как они могут улучшить свои навыки и как они могут применять свои знания в реальной жизни.

Кроме того, метод lesson study также может помочь учащимся развивать свою функциональную грамотность путем создания более интерактивной и увлекательной учебной среды. Например, учителя могут использовать технологии, такие как интерактивные доски, игры и видеоматериалы, чтобы сделать уроки более увлекательными и интересными для учащихся. Это может помочь учащимся лучше понимать материал и развивать свою функциональную грамотность.

В целом, метод lesson study является очень эффективным способом для развития функциональной грамотности учащихся на уроке истории, права и экономики. Он позволяет учителям разрабатывать более интерактивные и увлекательные уроки, которые способствуют активному участию учащихся в процессе обучения. Кроме того, этот метод позволяет учителям давать обратную связь учащимся, что помогает им понимать, как они могут улучшить свои навыки и как они могут применять свои знания в реальной жизни.

Также стоит отметить, что метод lesson study является коллективным процессом, включающим учителей, администрацию школы и других специалистов. Это позволяет учителям обмениваться опытом и идеями, а также получать поддержку и помощь в своей работе. В результате, учителя могут улучшать свои навыки и знания, что в свою очередь может повысить качество образования и развития функциональной грамотности учащихся.

Одним из примеров успешной реализации метода lesson study является японская школьная система. В Японии метод lesson study используется с 19 века и с тех пор стал неотъемлемой частью образовательной системы. Японские учителя проводят уроки на публичных уроках, чтобы получить обратную связь от других учителей, а также совершенствовать свои навыки и методики преподавания. Этот подход позволяет японским учителям создавать более эффективные и интерактивные уроки, что в свою очередь помогает учащимся развивать свои навыки и знания. Метод Lesson Study помогает совершенствоваться как опытным, так и начинающим учителям. Поскольку, в результате совместного планирования, совместного наблюдения, совместного анализа учителя формируют и «совместное представление» об обучении учеников.

Кроме того, метод lesson study может быть полезен для учителей, которые хотят интегрировать межпредметные связи в свой учебный процесс. Например, на уроке истории учителя могут интегрировать математические навыки, представляя данные в виде таблиц и графиков для анализа и интерпретации исторических событий. Это поможет учащимся понимать, как математика может быть применена в реальной жизни и как она может помочь им лучше понимать исторические процессы.

Метод Lesson Study может помочь учителям более эффективно использовать индивидуальный подход к обучению учащихся. Например, учителя могут использовать этот метод, чтобы оценить индивидуальные потребности учащихся и разработать индивидуальные учебные планы для каждого ученика. Это поможет учителям и учащимся работать с уникальными потребностями каждого ученика и добиться лучших результатов.

Метод Lesson Study в большей степени может быть полезен для развития критического мышления учащихся. Так как критическое мышление в данный период времени очень активно используется в образовательном процессе. Учителя могут использовать этот метод, чтобы позволить учащимся задавать вопросы и анализировать информацию, чтобы добиться глубокого понимания учебного материала. Это поможет учащимся развивать навыки критического мышления, которые могут быть применены во многих сферах жизни.

Один из главных принципов метода Lesson Study – это коллективное обучение. Учителя работают вместе, чтобы разработать и провести уроки, наблюдать за работой учащихся и анализировать результаты. Это

создает условия для обмена идеями и опытом между учителями, что помогает развивать их профессиональные навыки. Такой подход способствует улучшению качества обучения и повышению успеваемости учащихся.

Данный метод подчеркивает важность участия учащихся в процессе обучения. Учащиеся играют активную роль в уроках, что помогает им лучше понимать материал и развивать свои навыки. Это помогает учителям понять, как лучше учить учащихся, чтобы добиться максимальных результатов. Именно, данный метод может помочь учителям создать более полезный учебный опыт для учащихся. Учителя могут использовать этот метод, чтобы помочь учащимся связать учебный материал с реальной жизнью. Например, на уроке истории учителя могут использовать примеры из современной политики и экономики, чтобы помочь учащимся лучше понимать исторические процессы и их значение в нашей жизни сегодня. Данный метод помогает учителям создавать более интерактивные и увлекательные уроки, развивать навыки критического мышления учащихся, интегрировать межпредметные связи и работать с уникальными потребностями каждого ученика.

Также стоит отметить, что метод lesson study может помочь учителям развивать у учащихся навыки сотрудничества и коммуникации. Учителя работают в коллаборативной группе, где каждый учитель имеет возможность выразить свое мнение и идеи. В ходе проведения урока, учащиеся также могут работать в группах, обмениваться идеями и представлять свои результаты. Это позволяет развивать социально-эмоциональные навыки учащихся, что имеет большое значение для их будущей успешности как в учебе, так и в жизни в целом.

Кроме того, метод lesson study также помогает учителям обращать внимание на индивидуальные потребности каждого ученика. Учителя могут анализировать уровень подготовки учащихся и создавать индивидуальные задания и подходы для учеников, которые нуждаются в дополнительной поддержке. Такой подход помогает каждому ученику развиваться в соответствии с его потребностями и способностями, а также повышает их мотивацию к учебе. Учителя могут использовать результаты своих исследований и анализа уроков, чтобы улучшать свою методику преподавания и создавать более эффективные уроки. Это, в свою очередь, помогает учащимся получать более качественное образование и развиваться в соответствии с современными требованиями.

Данный метод может быть использован для повышения качества преподавания, благодаря чему учителя могут получить обратную связь от коллег и учащихся. Проведение урока с применением метода Lesson Study позволяет учителям анализировать и оценивать свою методику преподавания, определять свои сильные и слабые стороны, а также находить пути улучшения своих уроков. В процессе проведения урока в формате такого метода, учителя могут использовать различные методы и

технологии, которые помогают учащимся лучше понимать материал и развивать свои навыки. Например, учителя могут использовать интерактивные доски, компьютерные программы и онлайн-ресурсы, чтобы сделать уроки более интересными и эффективными и полезными.

Таким образом можно сказать, что метод Lesson Study имеет большой потенциал для развития функциональной грамотности учащихся на уроках истории, права и экономики. Он позволяет учителям создавать более эффективные и интересные уроки. Именно поэтому, проведение урока с применением метода Lesson Study должно стать обязательным элементом профессиональной деятельности каждого учителя, который стремится к совершенствованию своей методики преподавания и развитию функциональной грамотности учащихся.

Важным преимуществом метода является то, что он позволяет учителям работать в команде и обмениваться опытом. В процессе проведения учителям предоставляется возможность наблюдать за работой коллег и обсуждать различные методы преподавания. Это позволяет учителям получить новые идеи и улучшить свои методы преподавания. Кроме того, в процессе работы в команде учителя могут выработать общие цели и стратегии развития, что способствует повышению качества образования в целом. Учителя должны быть готовы к постоянному самоанализу и самокритике. Использование метода lesson study требует от учителей гибкости и готовности к изменениям, а также к обмену опытом и идеями. В этом случае учителя могут достичь максимальных результатов и сделать свою работу более эффективной и продуктивной.

В заключение, можно с уверенность сказать, что проведение и применение метода Lesson Study должно стать неотъемлемой частью профессиональной деятельности каждого учителя, стремящегося к совершенствованию своей работы и обеспечиванию максимального развития учащихся. Именно этот метод в преподавании является эффективным инструментом для повышения уровня функциональной грамотности учащихся на уроках истории, права и экономики. Он позволяет учителям совершенствовать свои методы преподавания, создавать более интересные и эффективные уроки, а учащимся – развивать свои навыки анализа, критического мышления и решения проблем. Для того, чтобы метод Lesson Study действительно работал, необходимо иметь хорошо подготовленную команду учителей, готовых к сотрудничеству и взаимодействию друг с другом. Каждый учитель должен понимать свою роль и вносить свой вклад в общее дело. Важно также иметь четкое понимание целей и задач, которые должны быть достигнуты в результате проведения Lesson Study. Использование метода Lesson Study является ключевым фактором в развитии образовательных систем и в обеспечении наиболее полного и эффективного развития учащихся.

В целом, метод Lesson Study – это не просто методика преподавания, но и философия обучения, которая помогает учителям стать более

эффективными в процессе обучения и развивать учащихся в максимально возможной степени.

Список использованных источников

1. «Урок-исследование» как способ совершенствования практики преподавания: Методическое пособие. – Астана: НАО им. Алтынсарина, 2014. – 48 с.

2. Алимов А. Использование интерактивных методов в школе. – Алматы, 2015. – 180 с.

3. Dudley P. (2011). How Lesson Study orchestrates key features of teacher knowledge and teacher learning to create profound changes in professional practice [Каким образом Lesson Study определяет основное содержание знаний и обучения учителя для создания значительных перемен в профессиональной практике].

4. Кузьминова Е.А., Корнилова В.А., Чупрова Л.А. Использование метода lesson study в обучении иностранному языку // Образование и наука. – 2018. – №8. – С. 131-137.

5. Трубникова Л.Л., Белянкина И.В. Развитие функциональной грамотности учащихся на уроках литературы с использованием метода lesson study // Наука и образование. – 2019. – №3 (71). – С. 81-85.

6. Карпова А.В., Гордеева Л.Ю. Опыт применения метода lesson study в обучении праву // Молодой ученый. – 2020. – № 10 (336). – С. 258-261.

7. Кудрявцева Л.Л. Применение метода lesson study для формирования функциональной грамотности студентов на уроках экономики // Инновационная наука. – 2021. – № 2 (17). – С. 8-12.

8. Грибова О.А. Опыт применения метода lesson study на уроках истории // История и современность. – 2022. – №1. – С. 38-43.

А.С. Арефьева
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар,
Е.Ю. Личман
научный руководитель, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, г. Павлодар.

ФОРТЕПИАННОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ПРОБЛЕМА МУЗЫКАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ

Аннотация. В исследовании рассматриваются основные методологические принципы теории музыкального образования и методы фортепианного обучения. Выявлена специфика музыкально-педагогической деятельности, заключающейся в наличии художественно-творческого начала. Охарактеризованы дидактические принципы фортепианного обучения, направленные на развитие музыкальных способностей и личностных качеств учащихся ДМШ.

Ключевые слова: музыка, педагог, фортепиано, учащийся.

Аннотация. Зерттеу Музыкалық білім беру теориясының негізгі әдіснамалық принциптерін және фортепианода оқыту әдістерін қарастырады. Көркемдік-шығармашылық принциптің болуынан тұратын музыкалық-педагогикалық қызметтің ерекшелігі анықталды. БММ оқушыларының музыкалық қабілеттері мен жеке

қасиеттерін дамытуға бағытталған фортепианода оқытудың дидактикалық принциптері сипатталған.
Түйінді сөздер: музыка, тәрбиеші, фортепиано, оқушы.

Annotation. The study examines the main methodological principles of the theory of music education and methods of piano teaching. The specificity of musical and pedagogical activity, which consists in the presence of an artistic and creative beginning, is revealed. The didactic principles of piano teaching aimed at developing the musical abilities and personal qualities of music school students are characterized.
Key words: music, teacher, piano, student.

Современная музыкальная педагогика наследует и творчески развивает на новой социально-эстетической основе традиции исполнительской культуры, которой присущ очень высокий уровень требований. Традиционные методы обучения меняются и обновляются в соответствии с требованиями современности. Новые методы образования, комплексные учебно-воспитательные программы, созданные в последние десятилетия, свидетельствуют о решении насущных проблем музыкального образования на государственном уровне.

Общеизвестно, что музыкальная педагогика является частью общей педагогики, поэтому путь её развития такой же, как и у педагогики в целом: соединить в своих рамках наработанные традиции и перевести их в понимание ключевых проблем современной жизни.

В связи с этим главной задачей является углубление педагогического направления музыкального образования, что ставит перед педагогами ряд вопросов: связанных с его профессионализмом, уровень которого необходимо постоянно повышать.

Л.Г. Арчажникова справедливо замечает, что специфика музыкально-педагогической деятельности заключается в «решении педагогических задач средствами музыкального искусства, а особенностью музыкально-педагогической деятельности является наличие в числе её составляющих художественно-творческого начала» [1, с.17].

Задачей первой важности, стоящей перед педагогом ДМШ является поиск наиболее эффективных методов обучения каждого из его учеников. Разумеется, этот поиск индивидуального подхода к обучению должен основываться на осознании законов формирования, развития и совершенствования музыкальных способностей в целом, на развитии исполнительских навыков, на воспитании в ученике мышления художника. Верная диагностика способностей и возможностей юного музыканта, правильная оценка его сил, применение различных методов воздействия – всё это составляет концепцию педагога, как и логику учебного процесса. Преподавателю ДМШ следует не только привить ученикам определённые знания, развить необходимые навыки, но и создать условия для его широкого и всеобщего развития в музыкально-эстетическом отношении.

Важно помнить, что сегодня педагогика характеризуется своей гуманистической направленностью, усилением коммуникативного начала, взаимного диалога. Ученики становятся не только объектом учебного процесса, но и его предметом. Расширяется и спектр методов педагогического влияния: от авторитарного до демократического, толерантного, свободного.

Понятие педагогики включает в себя такие ключевые элементы, как образование, обучение и развитие. Образование, связанное с отношениями людей в разных ситуациях, определяется как социально ориентированный, регламентирующий процесс формирования и развития личности, соответствующий социальным идеалам.

Развитие обозначает способность ученика овладеть культурой, тем её содержанием, которое выделяется педагогом. Культура это – творческая деятельность человека во всех сферах жизни и общественного прогресса сознания. Цель состоит в том, чтобы трансформировать реальность, трансформировать богатство истории человечества, внутреннее богатство в человеке и фундаментальную силу распознавания и развития человеческого мира. Если несколько сузить этот вопрос, то здесь принято говорить о культуре материальной (технологии, промышленный опыт, материальные ценности) и духовной культуре (науке, искусстве, литературе, философии, морали, образовании и др.).

Слово «образование» трактуется в двух значениях: организационно-практическое и научное. Семантическая двойственность этого слова обнаруживается в повседневной жизни: образовательная система страны представляет собой организационную структуру, в которой существуют определённые типы учреждений (дошкольные, школьные, средние специальные и высшие учебные заведения и др.). Сам термин «образование» также описывает содержание педагогического аспекта («образованный музыкант»).

Обучение – это процесс передачи ученикам необходимых знаний, умений и навыков. Учебный процесс в детской музыкальной школе должен быть организован таким образом, чтобы способствовать любви учащихся к музыке и расширению их общего музыкального мировоззрения.

В.А. Сухомлинский предупреждал, что «упущенное в детстве невозможно возместить в дальнейшем, во взрослой жизни» [2, с. 44]. Это правило распространяется на все сферы духовной жизни ребенка, в частности на эстетическое воспитание. Чувствительность и чувственность к красоте в детстве глубоки по сравнению с более поздними стадиями развития личности... Потребность в красоте подтверждает нравственную красоту, порождает бескомпромиссность и нетерпимость ко всему вульгарному, некрасивому» [2, с. 44].

Поэтому необходимо применять педагогическое правило, пришедшее из истории музыкального образования: ребёнок всё же любит полу-

чать что-либо посредством труда и ему быстро наскучивает то, что даётся абсолютно легко и без всякой работы. Преодолевая трудности, он испытывает самые эстетическое удовольствие и радость.

Неразрывная связь всех педагогических концепций лежит в основе функционирования музыкальной школы. Учитель – это особая профессия, связанная со сложным и хрупким миром детей, а главной темой музыкально-педагогической деятельности является духовность, содержание которой высшее и характеризуется: истиной, добротой, красотой. Именно эти категории ведут школьников на путь познания мира, на путь самосовершенствования. И в жизни, и в классе музыка, искусство, духовность подчиняют знания, навыки, которые осваивают учащиеся. Всю ответственность за духовную жизнь ребенка несёт учитель-педагог-воспитатель.

«Истинное, чувственное и продуманное музыкальное восприятие является одной из самых позитивных форм знакомства с музыкой, поскольку оно активизирует внутренний, духовный мир учащихся, их чувства и мысли», – писал Д.Б. Кабалевский [3, с. 39].

Для правильного понимания многочисленных факторов, накопленных в музыкальной педагогике прошлого и настоящего, чтобы иметь возможность воспринять их, а затем применить их на практике, необходимо изучить методологические принципы теории музыкального образования и методы игры на музыкальных инструментах.

Специфика музыкального искусства диктует собственные принципы методологии музыкального образования: это единство эмоций и сознания, единство искусства (художественного) и техники. Например, прослушивание музыки учащимися означает не только получение эстетического удовольствия, но и получение теоретических знаний (понимание стилей, форм, жанров, исполнительской музыки и ритмических движений –впечатлений от проявления эмоциональных реакций и музыкального языка).

Помимо регулярности педагогического процесса, определяемой критериями повторяемости и всеобщности, основными средствами подхода к музыкальному воспитанию школьников являются случайные связи, которые предугадать невозможно – они зависят от индивидуальных особенностей ребёнка и конкретной ситуации.

Э.Б. Абдуллин определил следующие дидактические принципы музыкального обучения:

1) принципы музыкального образования и воспитания; музыкальное развитие школьников;

2) принцип наглядности, который формирует логику системы музыкального обучения;

3) принцип жизненности (то есть музыкальное обучения не должно быть оторвано от жизни);

4) принцип заинтересованности, энтузиазма, позитивного отношения к урокам музыки;

5) принципы оптимизации учебного процесса, характеризующие деятельность преподавателя на занятиях, относящиеся к выявлению особенностей учебного процесса, определению особенностей закрепления у студентов их музыкальных способностей, мониторингу усвоения программ и др.;

6) принципы силы и эффективности результатов музыкального отношения с точки зрения показателей (степень эмоционального отношения, интереса и любви к музыке, мера ассимиляции знаний эстетической оценки, уровень формирования исполнительских навыков) [4, с.127-129].

В свою очередь, Л.В. Школяр отметила некоторые другие принципы музыкальной педагогики: целостность, артистизм, интонационность, образность и ассоциативность [5, с. 112].

Л.В. Горюнова определила организационные линии художественно-эстетической среды как движение: от целого к целому, от образа к образу, от импровизации к импровизации, от неожиданности к рефлексии, от насыщения художественных впечатлений до расширения смысловой и личной смысловой сферы, затем – умений и логического сознания, от устного к письменному, от вопросительности к вопросу, от многоголосия к соло. Иными словами, «от художественности к художественному» [6, с. 59].

Дидактические принципы обучения заключаются в определённом положении, которое составляет деятельность педагога и характер познавательной деятельности ученика. Д.Б. Кабалевский одним из первых определил в этом отношении несколько главенствующих принципов.

В первую очередь, это целостный принцип музыкального обучения, воспитания и развития. Этот принцип предусматривает формирование у учеников единого и вместе с тем широкого восприятия музыкального искусства. На начальном этапе обучения необходимо вырабатывать общее представление о музыкальной выразительности и возможностях её достижения. Далее педагог должен способствовать донесению и усвоению информации о трёх главных музыкальных жанрах – песне, танце и марше.

По мере усвоения вышеупомянутых элементов, на определённом этапе главной является информации об интонации, развитии и форме.

В последующие годы обучения следует заложить у учащихся знания взаимодействии различных видов музыкального искусства народов и народов мира [3, с. 15].

Д.Б. Кабалевский обращал так же внимание на принципы оптимального улучшения и достижения эффективности в учебно-музыкальном процессе, то есть на его оптимизацию. Этот принцип тесно связан с деятельностью педагога, перед которым стоит задача раскрыть психологические особенности своих учеников, их музыкальную подготовку, спе-

цифику проведения урока в соответствии с этими особенностями, а также выбор музыкального материала, на котором можно выявить ту или иную тему, определить трудности материала и способы их преодоления.

Считал он обязательными и научные принципы. Они направлены на соответствие новым требованиям новой учебной программы, установление целей, задач, методов музыкального обучения, научных основ музыкальной профессии.

Принцип связи между музыкой и жизнью – неотъемлемая часть отечественной педагогики. Музыка, как и все формы искусства, всегда не только отражала события нашего времени, но и влияла на ход событий.

Принцип доступности и видимости. Он основан на построении темы программы и обеспечивает более глубокое усвоение и понимание темы «музыка» [3, с. 16].

В системе Д.Б. Кабалевского функционирует и *принцип деятельности, сознания.* Предполагается вырабатывать в детях самостоятельность суждений, мышления, поощрять в них проявление творчества в различных видах музыкальной деятельности (осмысленное исполнительство, импровизация, игры детей на музыкальных инструментах, исполнение музыкальных ритмических движений).

Упомянем, в том числе, и *принцип чувственного восприятия*. Он основан на эмоциональном восприятии и является важнейшим условием реализации единства мыслительных, воспитательных, познавательных и эстетических задач.

Все эти принципы направлены на реализацию очень важной задачи – максимальное развитие музыкальных способностей у учащихся ДМШ. Под музыкальными способностями понимаются индивидуальные психологические свойства личности, которые обусловливают восприятие, исполнение, сочинение музыки, а также обучаемость в области музыки. В разных степенях музыкальные способности проявляются почти у всех людей, но в случае их особого выражения и индивидуальности, музыкальные способности называют музыкальной одарённостью.

Музыкальные способности включают в себя такие элементы как музыкальная память, слух, голос, музыкальное воображение, чувство ритма, ладовое чувство. Уже в античные времена этим качествам придавался немалый смысл.

Музыкально-творческое развитие в своём историческом развитии имело огромное значение. И раньше, и сейчас оно занимает существенное место в музыкальной культуре, в деятельности различных категорий специалистов и в современное время. Обобщая высказывания виднейших представителей музыкальной педагогической мысли прошлого и настоящего, опираясь на мнения педагогов и музыкантов, следует сделать вывод о том, что всестороннее, творческое развитие учащихся ДМШ может быть достигнуто только в результате тесного взаимодействия репродуктивной и продуктивной учебной деятельности. Поэтому

взаимосвязь репродуктивной и продуктивной деятельности в процессе обучения мы рассматриваем как один из важнейших принципов системы музыкального образования во всех её звеньях [7, с. 31].

Вопрос о природе музыкальных способностей в педагогике – вопрос доминирующий, к которому существуют различные подходы. Так, Б.М. Теплов, рассматривая вопросы о природе музыкальных способностей и об определении понятия музыкальность, противопоставляет такие два направления в психологии, как: гештальтпсихология (на примере работ немецкого психолога Г. Ревеша) и психология элементов (основанную на трудах американского психолога С. Сишора) [8, с. 68].

Б.М. Теплов подчёркивает, что в музыке мы через эмоцию познаём мир. Музыка является познанием эмоциональным. К главному признаку музыкальности Б.М. Теплов относит такое переживание музыки, при котором постигается её содержание. Понятие музыкальность включает в себя музыкальный слух, чувство ритма. Они неразрывно связаны с эмоциями. Различение таких свойств музыкальных звуков, как тембр, высота, длительность, динамика определяет основу простейших сенсорных музыкальных способностей [8, с. 58].

Чувство эмоциональной выразительности музыкального ритма и его воспроизведение образуют музыкально-ритмическое чувство. Высота, тембр и динамика составляют основу соответственно звуковысотного, тембрового и динамического слуха. Тембр и динамика позволяют воспринимать и воспроизводить музыку во всём богатстве её красок и оттенков. Особо важны эти свойства слуха для музыканта исполнителя.

Поскольку высота звуков зафиксирована в нотах, а относительно тембра и динамики имеются лишь общие указания автора, именно выбор различной окраски звуков (тембровой и динамической) в большей степени определяет возможности творческой свободы исполнителя, своеобразие интерпретаций. Однако Б.М. Теплов советует воспитывать тембровый слух лишь тогда, когда имеются основы звуковысотного слуха [8, с. 62].

Нельзя исключать и импровизирование. Так, например, целью импровизирования эпохи барокко являлось создание обработки в определенной форме, по возможности достигающей максимального уровня развития темы. В результате постоянной музыкальной практики количество стереотипных ходов и их вариантов заметно возрастает; многие действия становятся автоматическими, что свидетельствует о достижении новой ступени мастерства исполнителя [7, с. 29].

Исследователь М.С. Каган считает, что у исполнителей музыкантов академической традиции импровизироваться может не только трактовка отдельного эпизода или произведение в целом, но и текст последнего, сама музыка. Но здесь уже происходит переход из области исполнительского творчества в область творчества композиторского. «Можно, впрочем, пожалеть о тех временах, когда творчество и исполнение составля-

ли единое, слитное искусство, и исполнители умели «говорить» с аудиторией не только чужими словами», – пишет М.С. Каган [9, с. 200].

Импровизация представляет собой фактор творческого воспитания через развитие творческих способностей». Давно известно, что в импровизационной музыке личность исполнителя становится её органичной частью. Именно поэтому музыкальная идея воспринимается слушателем как эмоционально-духовное переживание личностной сущности музыканта, обнажающейся в процессе спонтанного музицирования, а художественное качество такой музыки может быть соотнесено с духовным, интеллектуальным обликом её создателя [7, с. 45].

Следует отметить, что музыкальных произведений с импровизациями выдающихся исполнителей развивает ассоциативно-комбинаторское мышление, аналитическое мышление, эстетический вкус и оценку, специальные способности – музыкальный слух, память, способность «сопереживания» через осознание и осмысливание, т.е. понимание художественной идеи какой-либо композиции-импровизации. Дети, которые проявляют успехи в импровизировании, выказывают уже признаки одарённости.

Д.Б. Богоявленская выделяет два основных компонента одарённости. Первый составляют специальные способности. Они определяют вид одаренности и её градацию по шкале специальных способностей. Вторым компонентом одаренности является интеллектуальная активность, от уровня которой зависит общий уровень проявления одарённости [10, с. 199].

Развитие воображения, фантазии – также как в любом виде искусств, присуще музыкальному исполнительству. Характеризует именно данный жанр оперативность, использование приёмов комбинаторики. Различные комбинации фраз, оборотов характеризуют разных исполнителей. Чем больший их набор присутствует у музыканта, тем больше возможно различных комбинаций, интересных импровизаций.

Механизм музыкально-творческой деятельности, по мнению В.Г. Ивановой, выглядит следующим образом: «действие – готовность – стремление – переживание – потребность» [7, с. 230]. Учитывая стремление начинающих музыкантов познать новое на своём опыте и применить это на практике, это звучит вполне убедительно.

Таким образом, выделение важнейших дидактических принципов, выявление закономерностей музицирования – индивидуального и коллективного – связано с изучением современного состояния в музыкальной педагогике, со спецификой обучения игре на музыкальных инструментах, поиском средств и методов, способствующих формированию музыкальных способностей будущих музыкантов, в процессе изучения мировой музыки. В процессе исследования нами установлено, что интерес учащихся к обучению необходим не только для повышения эстетического уровня учащихся. Активное применение на занятиях различных

видов деятельности повышает эффективность учебно-воспитательного процесса, поскольку яркая подача учебного материала активизируют внимание воспитанников, увеличивает интерес инструменту, к занятиям музыкой.

Список использованных источников

1. Арчажникова Л.Г. Профессия – учитель музыки: книга для учителя. – М.: Просвещение, 1984. – 111 с.

2. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – М., 2016. – 135 с.

3. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца. – М.: Просвещение, 1984. – 207 с.

4. Абдуллин Э.Б. Теория и практика музыкального обучения в общеобразовательной школе. – М., 1983. – 290 с.

5. Школяр Л.В. Музыка в системе развивающего обучения: в 2 ч. // Международный альманах «Гуманитарное пространство». Т. 1. М.: Изд-во ФГНУ РАО «Институт художественного образования», 2012. – С. 112-110.

6. Горюнова Л.В. На пути к педагогике искусства // Музыка в школе. – №2. – 2008. – С.59-65.

7. Иванова В.Г. Учебно-воспитательная работа в фортепианных классах детских музыкальных школ (о развитии творческих навыков). Учебно-методическое пособие – М., 1976. – 78 с.

8. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей / Отв. ред. Э.А. Голубева, Е.П. Гусева, В.А. Кольцова, О.Е. Серова. – М.: Наука, 2003. – 290 с.

9. Каган М.С. Формирование личности как синергетический процесс // Синергетическая парадигма: Человек и общество в условиях нестабильности. – М.: 2003. – С. 200-210.

10. Богоявленская Б.Д. Психология творческих способностей.– М., 2002.– 289 с.

Адараш Тулпар
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Б.Ж. Қоқымбаева
жетекші, өнертану ғылым.кандидаты, филос. ғым. д-ры, ППУ-нің профессоры

МОНҒОЛ ЖӘНЕ ҚАЗАҚТАРДЫҢ МЕЙРАМДАРЫ АКСИОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

Аннотация. Мақалада мейрам туралы қысқаша сипаттама беріліп, үлгі ретінде 2 туыстық халықтардың мейрамдары салыстырмалы талданады. Олар, ең ірі және маңызды болып есептелетін моңғолдардағы Цааган сар және қазақтардағы Наурыз. Сондай-ақ аталған мейрамдарға аксиологиялың тұрғыдан авторлық анықтама беріледі.

Түйін сөздер: аксиология, құндылық, мейрам, дәстүрлі, тәңірілік, жалпыадамзаттық, ұлттық.

Аннотация. В статье дается краткая характеристика праздника, приводится сравнительный анализ праздников двух родственных народов. Это Цааган сар у мон-

голов и Наурыз у казахов, которые считаются самыми большими и важными. Также дано авторское определение этим праздникам с точки зрения аксиологии.
Ключевые слова: аксиология, ценность, праздник, традиционный, тенгрианство, общечеловеческий, национальный.

Annotation. The article gives a brief description of the holiday, provides a comparative analysis of the holidays of two kindred peoples. This is Tsaagan Sar among the Mongols and Nauryz among the Kazakhs, which are considered the largest and most important. The author's definition of these holidays from the point of view of axiology is also given.
Key words: axiology, value, holiday, traditional, tengrism, universal, national.

Аксиология дегеніміз (грек, axios – құнды, logos – ілім) – құндылықтардың табиғаты жайлы және дүниедегі құндылықтар жүйесі туралы философиялық ілім. Аксиология әртүрлі өркениеттердің жетістіктерін, мәдени құндылықтардың қалыптасуын, нақтылы даму тектерін және бағдарларын айқындайтын білімдердің нақтылы-тарихи жүйесі ретінде көрініс тапты [1].

Философия мен әр түрлі ғылымдарда құндылықтар әр түрлі анықталады; мен мақаламның тақырыбы аясында дәстүрлі, жалпыадамзаттық, ұлттық түрлерін қолданамын. Олар ірі түрде бір-бірімен байланысты өмір сүреді. Тіпті келтіргендеріне де, сондай-ақ басқа да түрлеріне де ортақ қасиеттер тән. Сонымен қатар әр құндылық түрінің жеке қасиеттері де болуы мүмкін.

Енді мейрам сөзін қысқаша сипаттағаным жөн. Жаңа Сөздікте мейрам, мереке, той, думан синонимдер ретінде келтіріледі [2, 725 б.]. Алайда мейрам және мереке сөздердің мән-мағынасында аздап болса да, ерекшелік бар», – дейді Ө. Сансызбай. Автордың пікірі бойынша, мейрам – «жалпыхалықтық сипаттағы тарихи қалыптасқан әрі дәстүрге айналған» салтанаттар, той-думандар.»Дала дәстүріне ие мерекенің барлығы мейрамға қатысты болады, себебі мейрам – халықтың бір ауыздан қолдаған, танығ мерекесі», – деп оларға Қымызмұрындық, Құрбан айт, Наурыз мейрамы, т.б. тәрізді мемлекеттік мейрамдардарды енгізеді. Және де, «мейрамның мерекеге қарағанда аясы кең, халықаралық мәртебеге де ие», – деп қорытындылайды [3].

Маған Ө. Сансызбайдың шағын мақаласын қызық, және де ең алдымен, тақырыбымның аясында маңызды болып көрінеді. Сондай-ақ сөздіктегі аудармасы мен түсінігіне қарсы емес, толықтырады деуге мүмкін. Сонымен қатар, мейрам сөзі туралы тағы бір этномәдени саласындағы анықтамасын келтіргім келеді: Мейрам – Орта жүздегі арғын тайпасының құрамындағы бес рудан құралған бірлестік. Бес мейрам деп те аталады. Таңбасы арғынның көз таңбасы, ұраны «Ақжол», – деп қолданған әдебиетке сілтеме келтіріледі [4].

Осылайша, мейрам, а) жалпыадамзаттық құндылығы, себебі барлық елдерге тән; ә) дәстүрлі құндылық деп анықтауға да әбден мүмкін; б) бұл

ортақ ұғымы әр халықтарда өзінше ерекшеленеді. Яғни, ұлттық құндылық ретінде де қызмет етеді.

Айтқанды мейрам ұғымының түсінігі бойынша негіздеу мүмкін. Мейрамдардың ерекшеліктері әр түрлі факторларға байланысты. Солардың бірі-географиялық орта. О дегенім, тақырып аясында, моңғол мен қазақ халықтар бір ортада өмір сүрген сон, тарихтарында, тұрмыс бейнесінде, дүниеге көзқарастарына, мәдениеттеріне ұқсастықтар тән.

Тарих ғылымының саласынан талдасақ, Ә.Ишанбекұлының «Моңғол және түркі елдері – туыстық халықтар» атты мақаласындағы ой-пікірлер өзекті. Зерттеуші моңғол халқы қазақтардың бір бөлігі болғаның талдап, «Алтын Орда туралы көптеген ғылыми деректер мен дәлелдемелердің тікелей қазақ халқының еншісінде болғанына қарамастан, қазіргі кезде осынау алып империяны тек моңғол халқымен байланыстыру үрдісі басымырақ», – деп бастайды. Өз пікірлерін дәлелдеу үшін, ғалым ағылшын тілді Wikipedia еркін энциклопедиясы мен Britannica энциклопедиясына сүйеніп,, оларда Алтын Орданың атауы Ұлы Ұлыс немесе Қыпшақ хандығы деп берілді дейді.

«Ұлы Ұлыс – ең үлкен, орталық мемлекет. Ұлы Ұлыс Моңғол империясының географиялық қана емес, мәдени және саяси орталығы болып табылатын. Қағанаттың негізгі тілі Қыпшақ тілі болды. Демек Қыпшақ Хандығы, Дешті Қыпшақ, Алтын Орда Қағанаты және Қазақ Хандығы – ұланғайыр бір мемлекеттің әр түрлі атауы», – деп жалғастырады.

«Қазіргі Моңғол мемлекеті-тек Шыңғысхан империясы құлдырағаннан кейін ғана пайда болған. Ал Моңғолияның тарихшылары ата-бабаларын сақтар мен ғұндардан таратады. Бұл жерде сақ пен ғұн қыпшақтардың, яғни қазақтардың тарихи атауы» екеніне баса назар аударады. Олай болса, дейді Ишанбекұлы, моңғол, қыпшақ, қазақ, татар деп отырғанымыз – бір халық.

Осы орайда автор сары сөзіне арнайы тоқталады. «Алтын Орда дегеніміз – Сары ошақ, Сары Орда немесе Қыпшақ Ордасы. Менің осы пікірімнің ең қарапайым дәлелі – Алтын Орданың астанасы Сарай, Сарай Бату, Сарай Берке аталуы. Сарай – Сары Ай сөздерінен біріккен сөз. Сары – алтын, күн және от сөздерінің синонимі». Және қазақ та, моңғол да тәңіріге сиынған деп, тәңірі сөзін талдайды [5]. Тәңірі ерте замандағы түркі аңызы бойынша уақыттың өзі іспеттес телегей судың үстінде үнемі ұшып жүретін Ақ Қаз ретінде бейнеленген. Мына жерде автормен толығымен келісіп, қазақ халқында «Аққу аңыз-күйлерінің кең тарағанын айтып кеткен жөн.

Демек, моңғол халқы XV ғасырға дейін қазақтардың бір бөлігі болған. Оның үстіне, Шыңғысханның бөржігіннен, оның ішінде Қабыл батырдан өрбуі, моңғол халқының бес таңбалы Қыпшақтың Мұрынынан, ал Шыңғысханның өзі елбөріден тараған Қобыланды батырдың ұрпағы болып табылады деген ұйғарымға алып келеді. Шыңғысханның ұрпағы-

ның «төре» деген атпен белгілі болуы, Қыпшақтың Торысымен сәйкес келеді. Бұлардан басқа да сәйкестіктер көп. Сондықтан Алтын Орданы Дешті Қыпшақтың, ал Шыңғысхан қағанатын орта ғасырдағы Қазақ жерінің, яғни Мәңгі Елдің жалғасы ретінде қарастыру керек», – деп қорытындылайды [5].

Келтірген Ә. Ишанбайұлының мақаласының үзіндемесінде менің мақалам үшін келесі қағидалар өзекті: 1 моңғол және қазақ халықтары – туыстық халықтар екені туралы ой-пікірінің негізі, 1-ден, көшпелілік тұрмыс бейнесі; 2-ден, тілдердің бір алтайлық тіл отбасына кіретіндігі; 3-ден, түп тамырындағы дүниеге көзқарас – тәңірілік; 4-ден, Аққу бейнесі қиелі көне рәмізі болғаны. 5-ден, қазақ халқының күй өнерінде өте кең тараған мәдени-тарихи феномен екенің да айтып кеткен жөн.

Енді моңғол және қазақтардың мейрамдарын талдасақ, бұл мәселені мақала аясында толығымен зерттеу мүмкін емес. Сондықтан мен 2 халыққа да тән 1 мейрамды талдайын. Олардың атауылары әр түрлі, бірақта шығу тарихы, мазмұны, құрылысы, тіпті салт-дәстүрлері мен ұғымдары ұқсас. Моңғолардың ең үлкен мерекесі Цааган сар – Ақ ай деп аталынады. Ол 1206 жылы Шыңғыс хан Ұлы Моңғол мемлекетін құрып, ақ айды ерте көктемде мал төлдегенде, ас пен шөп жайқалған кезде тойлауды бұйырды. Алғашқыда сүт мерекесі деп аталған бұл мерекенің басты мағынасы – жаңа жылын қарсы алу рәсімі мерекелік тағамдар мен сусындар дайындалып, сергітіледі [6].

Қазақтарда ең маңызды мейрам Наурыз болды және де ол Ұлыстың ұлы күні деп аталып, сол кезде ханның алдында 9 ең асыл күйлер тартылған. Күй (қаз. – түрік тілінен көк – Тәңір сөзінің синонимі. 1. Күй – көшпенділер қандай да бір күйге түсу үшін тындайтын музыкасы. Көшпелілердің азат оймен жер-көкті шарлап-барлай алатын қасиетінен қазақ музыкасы тамыр тартады; 2. Ғарыш бүлкілі – күйдің жаны. Еркін метроырғақ жетекші рөл атқарады; 3. Күйдің ұзатығы 2–3 минут. Бұл көңіл-күйге ену үшін жеткілікті уақыт. Орындаушы қабаттас дүниеге рухын сайлап, тазарып баруы шарт. Музыка орындаушы мен тыңдарманды тұтастырып жібереді. Үлкен-кіші демей, бәрін бір көңіл-күйге түсіретін музыка – халықтың басын біріктіруші өнер (Ақ Сарбаз – Едихан Шаймерденұлы) [7].

Өкінішке орай, советтік кезіңде 1926 жылдан бастап, тоталитарлық жүйенің ықпалымен наурыз мерекесін тойлауға тыйым салынды. Көп жылдар бойы ұмытылып, жоғалтқан мереке 1988 жылдан бері қайта жаңғырып, Наурыз мейрамын тойлау дәстүрі өз жалғасын тапты.

Және де бүрын Ұлыстың ұлы күні 10 шақты күн тойланып 14 ші жұлдызды – Көрісу күні, 15 шіде – Жайлау күні 16 шіда – Шежіре күні, 17де – Тарихқа тағзым күні, 18 шіде – Игі істер күні, 19 да – Шымырлық пен шеберлік күні, 20 да Зияткерлік күні, 21ші күні -Ұлттық тағамдар күні, 22 шы жұлдызда – Ұлыстың ұлы күні, 23 ші наурызда -жоралғы, немесе жол күні деп аталынды [8].

Қысқаша талдау бойынша, монғол мен қазақтардың музыкалық мәдениеті мен мейрамдарының араларында ұқсастық та, айырмашылық да бар. Жалпы, Цааган сар және Наурыз мейрамдарың келесідей анықтауға мүмкін: жалпыадамзаттық құндылық ретінде, дәстүрлі құндылық, ұлттық құндылық және мемлекеттік құндылық, Және де, өзімге, өзімнің отбасыма, туыстарыма келсек, біз Моңғолияда тұрғанда 2 халықтың тілін, салт-дәстүрлерін, тілдерін, мейрамдарын бірдей біліп ұстандық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. – 344 бет.

2. Русско-казахский словарь / Под редакцией Н.И. Сауранбаева, Г.Г. Мусабаева, Ш.Ш. Сарыбаева, третье изд., перераб. и дополн. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 1152 с. – 725 с.

3. Сансызбай Ө. «Мейрам» мен «мереке» сөздерін қалай ажыратамыз? – 08 Наурыз 2017, 12:03 https://massaget.kz/arnayyi_jobalar/8_nauryiz_2017/26556/

4. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл – II том.

5. Ишанбекұлы Ә. Моңғол халқы қазақтардың бір бөлігі болған https://adyrna.kz/post/78818 // Алтын Орда – Қыпшақ/Қазақ хандығы – 22.07.2021

6. Арьяасүрэн Ч. «Монгол ёс заншлын их тайлбар толь» Гутгаар боть / Цагаан сарын түүх, ёс заншил – Saturday, January 15, 2011 https://tsagaansar.blogspot.com/2011/01/blog-post_8854.html

7. Музыкалық мәдениет пен өнер терминдерінің қазақша-орысша-ағылшынша энциклопедиясы: Оқу құралы/ Құраст.: Нәрікбаева Л.М., Қоқымбаева Б.Ж., Личман Е.Ю., Бельгибаева Г.К. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ: «Ұлағат» баспасы, 2021. – 406 б. – 73 б.

8. День почтения // «Несібелі Наурыз» – Специальный проект Jusan при поддержке Tengrinews.kz https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/den-pochteniya-kakova-rol-joralgyi-bata-kazahskoy-traditsii-494361/

Е.С. Жапаров
КГУ «Специализированная школа-интернат-колледж олимпийского резерва», г. Павлодар
А.И. Бейсекеев
научный руководитель, преподаватель специальных дисциплин
КГУ «Специализированная школа-интернат-колледж олимпийского резерва»

КОРОННЫЕ ПРИЕМЫ И КОМБИНАЦИИ В ВОЛЬНОЙ БОРЬБЕ

Аннотация. Күрес әдісін алдымен қолданған балуанның жеңу мақсатында күрес ережесіне сай қарсыласына қолданған әрекеті. Балуанның күрес әдістерін, дене-күш мүмкіншілігін жеңіске жету мақсатында әртүрлі жолдармен қолдана білу шеберлігі.

Түйінді сөздер: күрес әдісі, күрес ережесі, тактиканы дамыту, еркін күрес, техникалар, балуандар, жаттығулар, жарыстарды бақылау, күрес шеберлері.

Аннотация. В статье предполагается, что совершенствование коронных технических действий ведет к увеличению качества выполнения технических действий в поединках и, следовательно, ведет к повышению результата в соревновательной деятельности. Совершенствование коронных технических действий борцов вольного стиля в учебно-тренировочных группах спортивных школ.

Ключевые слова: выбор коронного приема, развития тактики, вольная борьба, приемы, борцами, наблюдения за тренировками, соревнованиями, мастера борьбы.

Annotation. The article assumes that the improvement of crown technical actions leads to an increase in the quality of performing technical actions in duels and, consequently, leads to an increase in the result in competitive activity. Improvement of the crown technical actions of freestyle wrestlers in the training groups of sports schools.

Keywords: the choice of the crown reception, the development of tactics, freestyle wrestling, techniques, wrestlers, observation of training, competitions, masters of wrestling.

Творческое содружество ученика и тренера, обычно значительно отличающихся друг от друга по возрасту, жизненному и спортивному опыту, продолжается не один год. Вначале, когда ученик делает в спорте свои первые шаги, когда его опыт и знания в этом деле незначительные, многие понятия, суждения, взгляды, прививаемые ему тренером, он воспринимает как непреложные истины. В этот период особенно большое значение приобретает личный пример тренера. Его речь, облик, образованность, отношение к людям и делу становятся эталоном для молодого борца.

Именно на первых шагах в спорте закладываются многие качества и навыки, создающие человеческий портрет спортсмена на годы вперед. Тренер должен по-настоящему заинтересовать спортсмена данным видом спорта.

Чтобы создать правильное представление о приеме, его надо объяснять кратко и толково. Тренер всегда должен следить за своей речью, чтобы она была грамотной и образной. Объясняя прием, не обязательно останавливаться на мелких деталях действия, нужно, чтобы борцы усвоили и поняли главное, наиболее характерное в действии. Каждое объяснение необходимо подкреплять показом. Показывать действие нужно правильно и четко. Сначала провести прием так, как он выполняется в боевой обстановке. Затем повторить его медленно, акцентируя внимание занимающихся на основных положениях и деталях, после чего вновь проводить слитно, по-боевому. Большую пользу приносят наблюдения за тренировками и соревнованиями мастеров борьбы [1, 128].

Воспитание борца – сложный и продолжительный процесс. От первого занятия и до тех пор, пока спортсмен станет настоящим мастером своего дела, проходит не один год.

Начиная тренировки по борьбе, нужно помнить, что результат придет лишь тогда, когда овладеешь современной и рациональной техникой, разовьешь силу, выносливость, ловкость, смелость, волевые качест-

ва и еще многое, что необходимо для достижения победы на борцовском ковре.

Нужны знания основных вопросов теории и методики тренировки в вольной борьбе. А главное, нужно трудолюбие и целеустремленность. Немало примеров, когда способный, но нетрудолюбивый спортсмен так и заканчивает свой спортивный путь, не добившись успеха, а менее способный, но очень трудолюбивый добивается высоких спортивных результатов.

Борец должен быть разносторонне развитым человеком. Цель занятий по борьбе не должна сводиться только к достижению высоких спортивных результатов. Важнее укрепить здоровье занимающихся. Развить у них качества и навыки, необходимые в трудовой деятельности в деле обороны страны. Занятия в секции вольной борьбы проходят под руководством тренера. В подразделениях и частях, где нет тренера по борьбе, его роль выполняет наиболее авторитетный, опытный и знающий спортсмен.

Значение тренера трудно переоценить [1, 25-40].

Тренер секции вольной борьбы – обязанность почетная и ответственная. Он центральная фигура в секции. От его умения передать знания ученикам, умения заинтересовать и увлечь обучаемых, привить им трудолюбие и настойчивость в достижении поставленной цели зависят спортивные достижения, да и не только спортивные.

Среди всех действий борца выделяются так называемые «коронные приемы» – действия, которые получаются у спортсмена лучше всего, выполняются с высокой степенью надежности и часто приносят борцу победу в поединке [9, 140-200]. Основной проблемой тренировки коронных приемов является то, что с одной стороны для развития высокого мастерства владения приемом нужно потратить много времени и сил, отложив совершенствование других приемов, а с другой стороны – выполнение только одного приема ограничивает эффективность выступления борца. Противники часто заранее знают его коронный прием, отрабатывают средства защиты, выбирают соответствующую тактику ведения боя. Идеальный борец должен обладать несколькими коронными приемами. Это значит, что приемы должны быть правильно выбраны, эффективно освоены в процессе тренировок и результативно применены в поединкех [11, 88-99].

Можно рассматривать понятие «коронный прием» и тренировку коронных приемов борцов с трех точек зрения:

– выбор спортсменом и тренером для освоения и совершенствования ряда коронных приемов;

– методика тренировки коронного приема в процессе подготовки к соревнованиям;

– условия успешного выполнения приема в поединке.

Выбор коронного приема зависит от ряда факторов, зависящих от текущего развития тактики вольной борьбы. Данные соревновательной статистики дают представление о том, какие приемы чаще всего выполняются борцами. В связи с этим возникает следующая дилемма – выбирать наиболее распространенные приемы или достаточно редкие приемы. С одной стороны, факт распространения приема подтверждает, что и у борца он будет «проходить», на его изучение и доведение до результативного уровня не потребуется много времени и сил [6, 77-150]. С другой стороны, защита противника от данного приема, особенно в решающих финальных сватках тоже будет на высоком уровне, потому что большинство борцов отрабатывают меры противодействия распространенным приемам.

Редкие приемы обычно сложнее в изучении, их сложнее выполнять и поэтому против них легче защищаться, однако они более неожиданные для соперника [2, 40].

С точки зрения структуры ряд авторов выполнение коронного приема разделяет на две составляющие:

– тактическая подготовка;

– собственно, выполнение приема.

Чем шире ряд возможных начальных тактических действий, тем сложнее противнику отследить фазу начала выполнения приема и успеть применить защитное действие. Применение приема в схватке может осуществляться в двух вариантах установок:

Активное создание предпосылок для конкретного приема (жесткая установка)

Выбор уместного приема из ряда возможных в зависимости от возникшей ситуации (гибкая установка). Чем больше благоприятных ситуаций – тем больше будет число результативных приемов. Сокращение времени поединков вызывает сокращение числа возможных благоприятных ситуаций, поэтому в схватках все чаще присутствует первая установка. С другой стороны, с ростом квалификации спортсмена ему достаточно 1–2 возможностей для реализации приема, и именно поэтому ценятся поединки мастеров ковра [10, 65-83].

Как следствие разнообразных тактических предпосылок, коронный прием может относиться к разряду активных, т.е. атакующих, или пассивных, т.е. контрприемов, выполняемых после начального действия противника. В арсенале борца должны быть и те, и другие приемы [9, 45-96].

Следующим фактором, который следует учитывать при выборе коронного приема для освоения, являются индивидуальные особенности и предрасположенность борца. Это морфологические данные, особенности физического и психологического развития, имеющийся соревновательный опыт. Какие-то стороны развития тренер может скорректиро-

вать в процессе подготовки, а под какие-то (те, которые более стабильны и генетически определены) надо выбрать наиболее подходящий прием.

Методика тренировки коронных приемов в целом определяется закономерностями формирования двигательных навыков и включает в себя основные этапы [2, 4-37]:

– понимание цели и условий применения приема;

– изучение операционной основы действия и основных опорных точек действия;

– разучивание приема по частям и слитно;

– развитие физических качеств, обеспечивающих эффективное выполнение приема;

– освоение подготовительных технико-тактических действий;

– отработка применения приема в различных ситуациях с участием противника;

– дальнейшее совершенствование координации, скоростно-силовых качеств и тактического мышления для выполнения приема на более высоком уровне [6, 25-62].

Третий комплекс вопросов коронных приемов связан с их выполнением в поединке. Здесь на первое место выходят вопросы оптимального психологического состояния спортсмена, насколько полно он может реализовать потенциал, заложенный на тренировках [9, 55-87].

Если в тренировочном процессе первичны были показатели скоростно-силовой подготовленности, гибкости и координации, то в соревновательном поединке на первое место следует поставить также вопрос выносливости. Утомление спортсменов снижает как атакующие, так и защитные возможности борцов, поэтому ключевым образом влияет на благоприятную ситуацию для выполнения или провала реализации коронного приема [3, 75-100].

«Коронный» прием – это своеобразный технический трюк, единственным исполнителем которого является данный борец. Чем больше у борца на вооружении своеобразных и оригинальных приемов, тем он опаснее в схватке. Мы часто слышим, что такой-то борец техничный, а такой-то нет.

Можно считать техничным, пожалуй, такого борца, который может моментально среагировать на действия противника, бросить его на ковер или перевернуть в партере, затратив на это минимум усилий [5, 35-38].

Высшим критерием в определении спортивного мастерства спортсмена служит его разносторонняя и результативная техническая подготовка. Под разносторонностью подразумевается количество приемов, отличающихся между собой спецификой и характером проведения, которыми спортсмен в совершенстве владеет. Нередко встречаются борцы, которые опасны лишь в определенных положениях. Например, силен и опасен борец в положениях, когда его противник стоит в левосторонней стойке, но стоит противнику сменить стойку на правостороннюю, вы-

ставив правую ногу вперед, и такому борцу уже нечем нападать, так как все его приемы нападения приспособлены к определенной стойке и положению соперника. Такой борец неразносторонен в технике [7, 177].

Борец должен быть физически развит. В вольной борьбе требования ко всем физическим качествам предъявляются в равной степени. Нельзя добиться стабильного результата в борьбе за счет лишь одного преимущества в силе, выносливости или ловкости. Вместе с тем людей с равномерно развитыми физическими качествами встречается очень мало.

Обычно одно из физических качеств преобладает над другим. Например, недостаточно сильный и ловкий борец нередко отличается большой выносливостью, средневыносливый борец может удивлять своей исключительной быстротой и ловкостью, в меру быстрый и выносливый спортсмен может оказаться незаурядным силачом.

Быстрота в борьбе – это способность совершать действия и операции в возможно короткий отрезок времени. Борец, действия которого быстрее, чем у соперника, даже на сотые доли секунды, может иметь существенное преимущество. Высоких достижений в борьбе добиться невозможно без хорошо развитого качества быстроты.

Подавляющее число действий борца в схватке имеет взрывной, скоростно-силовой характер и является ответной реакцией на сложившуюся обстановку, на действия соперника. Следовательно, качество быстроты складывается из быстроты ответной реакции и быстроты выполнения технико-тактических действий и их элементов [13, 200].

Быстрота борца в значительной мере зависит от подвижности его нервных процессов, от степени развития у борца восприятия мельчайших изменений в условиях проведения схватки и движениях соперника, от умения каждый раз мгновенно и правильно оценивать сложившуюся обстановку в схватке, своевременно и точно проводить тактико-технические действия.

Развитие быстроты будет идти успешно только в том случае, если борец обладает достаточной силой, эластичностью мышц и подвижностью в суставах. Поэтому совершенствовать быстроту следует параллельно с выполнением упражнений на силу и гибкость.

Борцы, не умеющие расслаблять мышцы, которые не работают в данный момент, не могут быстро действовать. Так, быстрота и четкость проведения комбинаций целиком зависит от умения расслабляться в начале перехода от одного действия к другому [12, 24].

Для быстрых и точных действий на протяжении всей схватки необходимо также обладать хорошей скоростной выносливостью.

С целью совершенствования качества быстроты используются следующие основные методы: облегченных условий, усложненных условий, обычных условий, «на внезапность» и соревновательный [12, 188].

Рис. 136

В учебнике Ю.А. Шахмурадова [9] даны примеры коронных приемов величайших борцов. Мы рекомендуем обратить внимание на их применение и выполнение. При этом выполнение приема разбито на 4 этапа.

Передняя подножка захватом плеча снизу и руки	
Начальное положение	Руки опущены
Подготовительное действие	Захват левой руку под плечо, а другой за запястье (кадры 1, 2), Атакующий, отставляя правую ногу назад, тянет правой рукой соперника вокруг себя (кадры 3, 4).
Реакция противника	Соперник под воздействием рывка шагнул левой ногой вперед
Завершающее действие	быстро разворачиваясь влево, прыжком ставит правую ногу перед ногой соперника и, одновременно меняя направление движения, руками тянет его вперед-назад вокруг себя и бросает через ногу спиной на ковер (кадры 5, 6, 7, 8)

Развитие физических качеств в определенной мере накладывает свой отпечаток на стиль и характер борьбы спортсмена, на его тактико-техническое мастерство.

В тренировках нужно уделять внимание совершенствованию все физических качеств, в которых наблюдается отставайте. Но не менее пристального внимания заслуживают физические качества, в которых наблюдается преимущество перед соперниками. Нужно, чтобы в процессе тренировок это преимущество не только сохранялось, но и возрастало. Сама вольная борьба достаточно эффективно развивает все необходимые качества борца [4, 178].

Список использованных источников

1. Преображенский С.А. Вольная борьба.

2. Алиханов И.И. Техника и тактика вольной борьбы. – М.: ФиС, 1986. – С. 303.

3. Корженевский А.Н. Диагностика тренированности борцов // Теория и практика физической культуры. – 1999. – N9. – С.24-26.

4. Купцов А.П. Спортивная борьба: Учеб. для ин-тов физ. культуры / А.П. Купцов. – М.: ФиС, 1978. – 422 с.

5. Ленц А.Н. Тактика в спортивной борьбе. – М, ФиС, 1967. – 214 с.

6. Подливаев Б.А., Шахмурадов Ю.А., Акопян А.О. и др. Экспериментальное обоснование программ тренировки адекватных современным тенденциям в судействе соревнований // Сб. науч. трудов кафедры борьбы за 1994–1996 гг. – М., 1997. – С. 34-39.

7. Спортивная борьба: Учеб. пособие / Под ред. Г.С. Туманяна. – М.: Физкультура и спорт, 1985. -144 с.

8. Суслов Ф.П., Сыч В.Л., Шустик Б.Н. Современная система спортивной подготовки. – М.: САМ, 1995. – 445 с.

9. Тараканов Б.И. Критический анализ современных тенденций развития спортивной борьбы // ТиПФК. – 2000. – N6. – С. 28-30.

10. Шахмурадов Ю.А. Вольная борьба: Научно-методические основы многолетней подготовки борцов. – М.: Высшая школа, 1997.

11. Остапенко Н.С. Повышение эффективности соревновательной деятельности по спортивной борьбе на основе оптимизации правил соревнований: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1997.

12. Павлов А.Е. Особенности методики обучения основным техническим приемам борьбы спортсменов 12–16 лет: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1988. – 24 с.

13. Матвеев Л.П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов. – Киев, Олимпийская литература, 1999 – 318 с.

Мурат Самалхан
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
И.Г. Даулетова
Әлкей Марғулан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің ғылыми жетекшісі, эксперт-оқытушысы, технология магистрі

КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІНІҢ «ДИЗАЙН ЖӘНЕ ТЕХНОЛГИЯ» БӨЛІМІ АЯСЫНДА ОҚУШЫЛАРМЕН ШЫМ ШИ ТОҚУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Аннотация. Мақалада халықтық сәндік – қолданбалы шығармашылықтың тарихи өлшеміндегі ши тоқу мәселесі қарастырылады, ши тоқудың дәстүрлі және заманауи технологиялары талданады. Ши тоқу өнерінің жандануы және жаңа технологиялардың дамуы қарастырылуда.

Кілтті сөздер: Ши тоқу, сәндік-қолданбалы өнер, жаңа технология, халықтық мұра, ұлттық өнер, ши.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы чиеплетения в историческом измерении народного декоративно-прикладного творчества, анализируются традиционные и современные технологии изготовления циновок. Рассмотрены возрождение искусства чиеплетения и развитие новых технологий.

Ключевые слова: Чиеплетение, декоративно-прикладное искусство, новые технологии, народное наследие, национальное искусство, чи.

Annotation. The article discusses the issues of weaving in the historical dimension of folk decorative and applied art, analyzes traditional and modern technologies for the manufacture of mats. The revival of the art of weaving and the development of new technologies are considered.

Key words: Shea weaving, Arts and crafts, new technology, Folk Heritage, National Art, Shea.

Тұлға бойындағы шығармашылық қабілетті дамыту − жүйелі де мақсатты түрде жүргізілуге тиіс педагогикалық процесс. Процестің жүйелілігі халықтық өнер негізіндегі шығармашылықты дамытуға арналған сабақтың барлық бөлігін, сондай-ақ, арнайы білім мен іскерлік дағдыларды қалыптастыру, көркем және тарихи-көркем елестетуді дамыту және қойылған міндеттерді шығармашылықпен шешу ұстанымдарын қамтуы тиіс.

Халықтық өнер түрлерінің қай-қайсы да − жас ұрпаққа эстетикалық тәрбие беруде аса ықпалды құрал. Тұлғаларға эстетикалық тәрбие беру өскелең ұрпақгы жан-жақты әрі үйлесімді дамыту мақсатына қызмет етеді, сондықтан эстетикалық тәрбие беруге бағытталған жұмыстарда осы заманғы қоғам адамының бойынан табылуға тиіс адамгершілік ізгі қасиеттерге бағдар ұстанылады.

Эстетикалық тәрбие мен көркемдік білім беру тұлғалардың рухани дамуына көмектесе отырып, қоршаған орта әсемдігін тұтастай әрі толыққанды қабылдауға баулиды, тұлға бойында сұлулық пен жарасымға негізделген эстетикалық-көркемдік идеалдың қалыптасуына, сол идеалға қол жеткізуге қажетті іскерлік пен дағдыны жетілдіруге ықпал етеді. Ұлттық тәрбие мен әсемдікке тәрбиелеуде, ізгілік пен сұлулық идеалдарын қалыптастыруда айрықша орын иеленетін халықтық өнер жас ұрпаққа ұлттық мәдениет пен халықтық даналық негіздерін дарытумен қатар, жалпы адамзаттық құндылықтар мәнін түсінуге, оларды қастерлеуге және өзінің рухани сұранысына лайық пайдалана білуге де үйретеді.

Халықтың сәндік қолданбалы өнерінде балалар ұғына алатын көрнекті де жарқын, әрі бейнелі үлгілер айтарлықтай жеткілікті. Тек бұл үлгілерді шеберлікпен таңдап ала білу керек. Халықтық сәндік-қолданбалы өнерін арқау еткен педагогикалық жұмыстардың басты мақсаты да осы мәселеге бағытталғаны жөн болмақ. Мектептердегі шиден көркем бұйымдар тоқу үйірмелеріндегі жұмыстарды жолға қою халықтық шығармашылықтың осы түрінің өзіндік ерекшеліктерін ескеруді, соған орай бірқатар шығармашылық, әдістемелік және практикалық мәселелерді шешуді талап етеді. Оның ең маңыздылары − шиді көркемдік құралы ретінде тану және өңдеу, шиден көркем бұйымдар жасаудың шығармашылық және технологиялық ерекшеліктері, оларды сабақ және тәрбие жұмыстарында нәтижелі пайдалану (1 сур.) көрсетілген.

Сурет 1. Шым шимен жұмыс

Ши тоқу өнерінің түп тамыры қолөнерлік еңбекте жатқаны анық. Біздің арғы ата-бабаларымыз өздерінің тұрмыстық-рухани қажеттіліктеріне орай, әр түрлі еңбек құралдарын әзірледі, өзінің тұрағын жарасымды сәндеуге, тұтыну бұйымдарын әшекейлеуге ұмтылды, соған сәйкес, жіп есу, иіру, кестелеу, тоқу сияқты әрекеттермен айналысты. Бұл әрекеттердің қай-қайсы да өз деңгейінде белгілі бір көркемдік мақсаттардың шешім табуын қажетсінеді де түсінікті. Көркемдік мақсаттардың бірегейі эстетикалық әсемдік екені және түсінікті.

Бүгінде халықтық өнер бұйымдары өзінің бұрынғы тұрмыстық маңызынан айырылып, өнер туындысы, әсемдік үлгісі ретінде мұражайлар мен көрме залдарының игілігіне айналғанын да жоққа шығаруға болмайды. десек те, олардың пайдалылық (утилитарлық) қызметі толығынан өшкен жоқ, осы заманғы бұйымдарда жалғасын табуда. Бұл жағдайдың өзі ұлттық қолданбалы өнердің көркемдік маңыздылығы қазірде де төмендемегенін, іс тетігі осы өнерді жан-жақты дамытудың көзін табуда екендігін көрсетеді.

Қалай болғанда да, өскелең өміріміздің талғампаз талаптарына жауап бере алатын халықтық өнер түрлерінің бірі ши тоқу өнері болып табылатыны анық. Бұл орайда біздің алдымызда тұрған сауалдардың бірі − ғасырлар бойына халық шеберлерінің тынымсыз еңбегі мен толассыз ізденістері арқылы өзіндік айырым-белгілері қалыптасып, жасалу технологиясы толықтай жүйеленген ши тоқу өнерінің шеберлік дәстүрлерін мейлінше толық игеру және қазіргі уақыттың көркемдік талаптарына сай дамытуға байланысты.

Мәселенің мәніне жету үшін айрықша назар аударуды қажетсінетін тұстар бар. Олар:

– біріншіден, халқымыздың дәстүрлі ши тоқу өнеріндегі педагогикалық-шығармашылық мүмкіндіктерді айқындай тану, эстетикалық талғамы жоғары ұрпақ тәрбиелеудегі маңызын түсіне білу, ол үшін осы өнердің даму тарихы мен болашағына ортақ белгілерді жүйелі түрде талдау;

– екіншіден, ши тоқу өнерінің өзіндік ерекшеліктеріне, жасалу және сақталу жағдайларына, халықтық тәрбиелік сипаттардың басымдығына баса көңіл қою; Өйткені көптеген педагогикалық зерттеу еңбектерде ши тоқу өнері қолданбалы қолөнердің бір түрі ретінде ғана атап өтіліп, оның тәрбиелік мүмкіндіктері жете анықталмай келеді.

– үшіншіден, халық мұрасындағы ши тоқу өнерінің дәстүрін, кейінгі кезеңдерде жетілген жаңа қырларын дәйектей дәлелдеу; Себебі бүгінде ұлттық дәстүрлі қолөнерінің тәрбиелік мүмкіндіктерін, тәжірибесі мен даму бағыттарын түпкілікті зерттеу кезек күттірмейтін міндет болып отыр.

– төртіншіден, ши тоқу өнері тек халықтық өнер тарихының бір тармағы болып қана қалмай, бүгінгі педагогикалық тәрбие саласында жас ұрпақтың көркемдік дамуына айрықша үлес қосуға толық қабілетті халықтық өнер ретінде пайдаланылуы қажеттігі.

Халқымыздың көркемдік дамуында өзіндік ерекшеліктерімен айшықталатын ши тоқу өнерінің көп жанрлы, алуан нақышты әрі түр-түстерге мейлінше бай болуы қазақ халқының рухани мәдениетінің айрықша бір сипаты болып табылады. Қазіргі таңда ұлттық үлгідегі рухани мәдениетті жан-жақты дамытуға мүдделілік танытылып отырғанда, халық өнерінің бір саласы − ши тоқу өнерінің тұлғаларды өнер өріне жетелеуде, олардың шығармашылық талабын ұштап, эстетикалық-гуманистік бағыты айқын ұлттық тәрбие беруде теңдессіз мүмкіндікке ие екендігін жоққа шығара алмасымыз анық.

Басқа өнер түрлері сияқты, көркем ши тоқу өнерін меңгерудің негізгі мәні ши тоқудың әдіс-тәсілдерін меңгеру, бір қалыпты пайдалана білумен ғана шектелмейді, керісінше, көркем шидің шығармашылық мазмұнын, көркемдік мүмкіндігін тани білу, қалыптасқан әдіс-тәсілдерді дамыта қолдануға бейімделумен белгіленеді. Олай болса, ши тоқу өнерінің көркемдік-бейнелік мазмұнын айқындай ашу, жекелеген түрлерін даралай таныту, көркемдік әдіс-тәсілдердің мәнін ұғындыру, олардың қолданылу ерекшеліктеріне үйрету бейнелеу өнері мен көркем еңбек пәнінен дәріс беруде баса назар аударылуға тиісті әдістемелік негізгі мәселелер болып табылады.

Осы орайда айта кету орынды, халықтық өнер түрлерін оқытуға байланысты қандай да бір әдістемелік ұстанымдар тұлғаларды көркем еңбекке даярлау процесін басқару заңдылықтарынан келіп туындайды. Мәселен, ши тоқу өнеріндегі халық өрнектері, бір жағынан, балалар ұғымында бұрыннан белгілі ұғым-түсініктерді жаңғыртатын болса, екіншіден, сол жаңғырған білімді күнделікті өмірмен байланыстыра отырып, жаңа мазмұндағы тың мағлұматтар алуға әсер етеді. Бұл жағдайлар ұлттық өнер түрлерінің даралық сипаттары мен шығармашылық мүмкіндіктерін танып-бағалауда, оқытып-үйретуде, эстетикалық тәрбие беруде әркез ескерілуге тиісті әдістемелік мәселелер болып табылады.

Көркем ши өнерінің дәстүрлі шығармашылық мүмкіндіктерін игеру, оларды ұлттық өрнек өнерінің заңдылықтарымен, жекелеген элементтерімен ұштастыру тұлғалардың шығармашылық ойлау әрекетіне жаңа көркемдік сапа дарытумен қатар, олардың көркемдік қабылдауын жеңілдетуге, шығармашылық ынтасын арттыруға, көркемдік іскерлігін дамытуға оң ықпалын тигізеді. Мұның өзі тұлғаларға көркемдік-эстетикалық тәрбие беруде көркем ши тоқу өнерінің шығармашылық-әдістемелік мүмкіндіктері мол екендігін аңғартады. Бұл тұстағы көңіл қоюды қажетсінетін жәйттердің бірі − тұлғалардың жас ерекшелігіне байланысты туындайтын психологиялық-педагогикалық мәселелер. Олар жайында жұмысымыздың бастапқы тұстарында арнайы сөз еткенбіз.

Ұлттық қолданбалы қолөнері арқылы болашақ мұғалімнің кәсіби-көркемдік құзіреттілігін қалыптастырудың теориялық негіздерін анықтауды екі бағытта жүргіздік, яғни қолданбалы қолөнерінің педагогикалық мәні мен маңыздылығын қарастыруды жөн көрдік, ол, біріншіден, екіншіден, болашақ мұғалімнің кәсіби-көркемдік құзіреттілігі туралы түсінікті айқындауды міндет еттік.

Бірінші бағытты анықтау үшін арнайы әдебиетті талдап, нәтижесінде келесі тұжырымға келдік:

– ұлттық қолданбалы қолөнерінің педагогикалық мәні мен маңыздылығы этномәдени білім беру тұжырымдамасының мән-мәтінінде қарастырлғаны жөн болады, себебі ол халық педагогикасының бір құралы болып табылады, ал халық педагогикасы өз кезегінде этномәдени білім берудің негізігі мазмұның жасайды;

– олай болса, ұлттық қолданбалы қолөнерінің педагогикалық мәні мен маңыздылығы қазіргі заман адамның жалпыадамзаттық кеңістікке кіріктірілуінде өзінің төл мәдениетін бойына сіңіріп, этникалық құндылықтар жүйесіне баулып, ұлттық сана-сезімін оятып, жеке даралық қасиеттерін күшейтіп, басқалардың тәжірибесіне сын көзімен қарап тек ұтымды жақтарын өз тәжірибесіне бейімдеуге лайықты, жан-жақты дамыған ұлттық тұлғаны қалыптастыруда көрініс табады.

Ал, екінші бағыт – болашақ мұғалімнің кәсіби-көркемдік құзіреттілігі туралы түсінікті айқындау – бұл біріншіге қарағанда күрделіліеу деңгейдегі мәселе. Себебі ғылыми әдебиеттерде және педагогикалық зерттеулерде жалпы құзіреттілік ұғымы жиі кездесуіне қарамастан «кәсіби-көркемдік құзіреттілік» түсінігі біздің қол жеткізген деректерде көрінбеді. Сондықтан бұл түсініктін мән-мағынасын бір қатар ұғымдарды салыстырмалы талдау жасау арқылы ашуды жөн деп санадық. Бұл қатарға бір жағынан, «құзіреттілік», «кәсіби құзіреттілік», «этнопедагогикалық құзіреттілік» және «даярлық», «кәсіби даярлық», «этнопедагогикалық даярлық» ұғымдары болса, тағы бір жағынан «эстетикалық» және «көркемдік» ұғымдары жатады. Соңғы екеуінің аражігін іс-әрекет ұғымының төнірегінде қарастыра келіп, көркемдік іс-әрекет кәсіби

сипатқа ие болса, эстетикалық іс-әрекет тұлғалық қасеиетке тән. Сондықтан эстетикалық іс-әрекет кәсіби іс-әрекет бола алмайды, керсінше көркемдік-кәсіби іс-әрекет деген түсініктің туындауы әбден мүмкін.

Сонымен, аталмыш ұғымдарды талдап аражігін анықтау барысында біз келесі қорытынды жасадық: болашақ мұғалімнің кәсіби-көркемдік құзіреттілігі педагогтарды кәсіби даярлаудың нәтижесі және кіріктірілген кәсіби-тұлғалық сипаттамасы, яғни кәсіби-көркемдік білімділік және біліктілік, кәсіби-көркемдік іс-әрекетке лайық танымдық іскерлік пен дағдылар, кәсіби мәні бар тұлғалық қасиеттердің бірұтас жиынтығы болып табылады. Ол болашақ мұғалімнің кәсіби-көркемдік әрекетінің сапасын анықтайды, үнемі өзгеріп тұратын кәсіби жағдайларда оңтайлы іс-әрекет жасау қабілетінде көрінеді және өзін-өзі дамытуға, өзіндік баға беруге дайындығын бейнелейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әміржанова Г.Қ. Көркемдік білім беру тарихы және теориясы: оқу-әдістемелік құрал / Г.Қ. Әміржанова. – Қараганды: Ақнұр, 2018. – 216 б.

2. Жолдасбекова С.А., Ашықбаева Г.Д. Қазақтың ұлттық баскиімдерін әзірлеу. Шымкент. 1999. – 67 б.

3. Көркем еңбек (Визуады өнер және технология). Орта білім беру мазмұнын жаңарту аясында негізгі орта білім беру деңгейінің 5–9 сыныбына арналған оқу бағдарламасы. – Астана, 2016. – 111 бет.

А.Ж. Боздаева
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.С. Ахметов
научный руководитель: доктор философии (PhD), ассоцированный профессор (доцент), профессор Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРЕПОДОВАНИЮ: МЕТОДЫ ACTION RESEARCH, LESSON STUDY

Аннотация. Изучить влияния Lesson Study на восстановление практических знаний студентов во время начальной подготовки в качестве будущих учителей. Изучение эффективности современных методов изучения литературы перспективно в связи с тем, что эти методы могут быть использованы комплексно с целью активизации изучения и такой подход способствует формированию личностно-ориентированной среды в современном образовательном пространстве.

Ключевые слова: Перевернутый класс, Lesson Study.

Аннотация. Lesson Study бағдарламасының студенттердің болашақ мұғалім ретінде алғашқы дайындық кезіндегі практикалық білімдерін қалпына келтіруге әсерін зерттеу. Әдебиетті оқытудың заманауи әдістерінің тиімділігін зерттеу бұл

әдістерді кешенді түрде оқытуды жақсарту мақсатында қолдануға болатындығына байланысты перспективалы болып табылады және бұл тәсіл қазіргі білім беру жүйесінде оқушыға бағытталған ортаны қалыптастыруға ықпал етеді.

Annotation. To study the impact of the Lesson Study on the restoration of practical knowledge of students during their initial training as future teachers. The study of the effectiveness of modern methods of studying literature is promising due to the fact that these methods can be used in a complex manner in order to enhance learning, and this approach contributes to the formation of a student-oriented environment in the modern educational space.

Lesson Study, как совместный процесс создания учебных программ, предоставляет потенциальным учителям возможность создать свою профессиональную идентичность в сети сверстников, в которой они взаимодействуют, чтобы учиться вместе. Эта статья, ориентированная на контекст начальной подготовки учителей, может привести к новому подходу к Lesson Study как к стратегии, которая может привести к более актуальным преобразованиям, пока убеждения, ценности и склонности учителей все еще находятся на ранней стадии формирования.

Одним из наших основных результатов является идея о том, что использование современных подходов к обучению приводит к более практичным и применимым знаниям; однако их успех также зависит от затрат времени и отношения как педагогов, так и учащихся.

4 рекомендации для современного подхода обучения:

1. Обучение на основе мышления.
2. Перевернутый класс.
3. Процесс использования игрового мышления и игровой механики для решения проблем и вовлечения пользователей.
4. Современные методы обучения в действии.

Обучение на основе мышления – это метод обучения, направленный на улучшение качества мышления учащихся, улучшение понимания их содержания и обучения, которое улучшает качество их жизни, включая их работу после окончания школы. Это способствует умелому мышлению, которое относится к использованию правильных навыков мышления для решения конкретных задач. Умелое мышление – это когда мыслитель оценивает, что требуется для выполнения мыслительной задачи, и сознательно применяет мыслительные навыки и умственное поведение в стратегической комбинации для создания продуманных продуктов высокого качества. Педагоги должны внедрять обучение навыкам мышления в обучение содержанию, что означает не только обучение студентов навыкам мышления, но и обучение их умелому использованию соответствующих форм мышления.

Перевернутый класс – это педагогический подход, при котором «учащиеся участвуют в относительно пассивном изучении контента перед уроком (как правило, просматривая лекции в Интернете на досуге и

в идеале размышляя над содержанием), что позволяет посвятить время в классе тому, активное изучение содержания (например, решение проблем, задания, групповая работа, викторины и т.д.) с доступной поддержкой наставника и инструктора». Роль моделей онлайн-классов, таких как перевернутые классы, очень важны во время кризиса.

Процесс использования игрового мышления и игровой механики для решения проблем и вовлечения пользователей – это когда мы «берем игровую механику и применяем ее к другим веб-ресурсам для повышения вовлеченности». означает не только попытку привнести в образование мотивационную силу цифровых игр, но и использование игры в качестве педагогической модели, как общей формы обучения, характерной для детей. Суть заключается не только в том, чтобы играть в компьютерные игры в школе, но и в том, чтобы использовать игру как учебную модель для более эффективного обучения, особенно для постоянной мотивации.

Современные методы обучения в действии. Этот метод обучения является сложной задачей как для преподавателей, так и для поставщиков услуг и студентов. В этом процессе роль педагогов отличается от методов фронтального обучения: они контролируют весь исследовательский процесс и различают его в зависимости от проблем и прогресса различных групп. Кроме того, педагоги должны знать друг друга, сотрудничать с клиентами, а также понимать точку зрения и требования партнера. Например, студенты должны представить свои результаты правильно (как и насколько глубоко мы представляем использованный метод, результаты и т. д.).

Для достижения этих требований решающее значение имеет использование реальных задач, современные технологии, такие как базы данных, (онлайн) аналитические и визуальные инструменты, а это означает, что предлагается пересматривать учебные программы и идти в ногу с новыми технологиями. Педагоги должны развивать не только статистические и технические знания, но и свой репертуар педагогических методик. В нескольких работах показано, что использование реальных задач, технологий и активных методов обучения, в которых активно участвуют студенты, более эффективно, чем традиционный метод фронтального обучения, основанный на лекциях. В этом мы продемонстрировали некоторые методы преподавания и обучения, основанные на деятельности, такие как обучение на основе проблем, обучение на основе проектов, обучение на основе мышления, геймификация, перевернутый класс и комбинированное использование этих методов, которые можно использовать в части обучения. класса, за весь урок или за весь семестр. Студенты предпочитают активные методы обучения традиционным лекциям и семинарам, и они могут получить более практические и применимые знания. Преимущества этих методов заключаются не только в том, что можно развивать аналитические способности, но и образ мыш-

ления и другие мягкие навыки, такие как работа в команде, коммуникативные навыки, креативность. Студенты могут учиться не только у учителей, но и на мероприятиях, групповой работе и сотрудничестве между студентами.

Метод обучения, который больше фокусируется на обучении студентов улучшению их интеллектуального поведения с использованием различных новых и новаторских идей, а не на том, чтобы заставлять их повторять программу для сдачи экзамена в том же старом стиле, – это современные методы обучения простыми словами».

Новый метод обучения, который мы назвали современным методом обучения, в большей степени основан на деятельности и сосредотачивает ум учащегося, полностью вовлекая его в процесс обучения. В современном методе обучения преподавание и планирование учебной программы выполняются с упором на учащегося в качестве основной цели.

Таким образом, учащиеся активно участвуют во всем процессе, чтобы накапливать свои знания и оттачивать свои навыки; это также называется конструктивистским подходом. С другой стороны, наставник или учитель только ведет их и направляет их, чтобы они сосредоточились на целях предмета. Все это достигается путем участия в мероприятиях и внедрения инновационных современных методов обучения. Новое требование эпохи или потребность времени для студентов состоит в том, чтобы использовать современные методы обучения, которые также помогут снизить конкуренцию среди студентов, способствовать сотрудничеству и улучшить среду для изучения здоровья.

С годами произошли заметные изменения в стиле преподавания. В отличие от запоминания и той же старой практики чтения для обучения студентов, теперь с преимуществами современных методов обучения были введены интерактивные методы обучения, и их результат можно увидеть. Это реформа образования, которая обеспечивает совершенно иной угол преподавания и обучения, потому что современные методы обучения не относятся ко всем учащимся на одном уровне их понимания, в отличие от обычного метода обучения. Современные методы обучения больше ориентированы не только на учителя, но и на вопросы, демонстрации, объяснения, практические методы, методы сотрудничества и в большей степени основаны на деятельности.

В последние годы объем знаний в области науки и техники резко увеличился, а также возросла способность человека адаптироваться к новым знаниям в области науки и техники. Таким образом, существует огромная потребность в новаторских и творческих умах для изучения неизвестных и нераскрытых областей в различных областях. Чтобы справиться с современным миром и эпохой технологий, основанной на знаниях, единственным способом выжить является использование современных методов.

Таким образом, студентов следует учить таким образом, чтобы они могли справиться с 21-м веком, который является временем, управляемым технологиями, и который требует творческого и новаторского ума для прогресса людей, общества и нации. Учащиеся должны быть ознакомлены с современными методами обучения и обеспечены достаточными знаниями, чтобы они могли создавать возможности для себя и других.

Учителя по-прежнему используют традиционный метод разговора мелом в классе для обучения студентов, которые могут дать только базовые знания по естественным наукам и другим предметам. Их подход больше нельзя использовать, так как он устарел, имеет ограниченную сферу применения и потерпел неудачу как на национальном, так и на личном уровне.

Если учителя будут преподавать с использованием современных методов обучения вместо традиционных непрактичных методов и преподносить уроки естествознания более надлежащим научным образом, то многие проблемы, в том числе безработица, могут быть преодолены. Все это может быть достигнуто за счет создания прочной опоры для системы базового образования и системы старших классов средней школы. Это требует мгновенного пересмотра учебной программы BST, и это причина, по которой внедряются современные методы обучения.

Образование является потребностью времени, поскольку оно создает грамотное общество, а в процессе обучения общества очень важны мотивация и инструкции, и учителя, гиды и администраторы несут ответственность за мотивацию учащихся. Уровень грамотности будет повышен за счет предоставления образования большей части общества.

Однако со временем учащиеся требуют новых методов и методов для получения знаний, которые специализируют их не только на теоретическом изучении, но и гарантируют, что они будут предоставлять практические знания, оттачивать свои навыки и делать их подготовленными для решения любых задач. Современные методы обучения – единственный способ соответствовать требованиям современности.

Современное обучение, несомненно, является потребностью часа из-за его актуальности в современную эпоху. Революция в области науки и техники требует больших идей и больших усилий, чтобы справиться с любыми обстоятельствами, встающими на пути развития. Вся нагрузка ложится на маленькие плечи учеников. Поэтому очень важно с самого начала давать ученикам не только знания, но и совершенствовать свои навыки.

Одной из важнейших характеристик современных методов обучения фундаментальным наукам и технологиям является их ориентированность на учащегося. Он ориентирован на учащихся при использовании или применении во время классных и лабораторных лекций. Преподаватель выступает только в качестве проводника, и весь процесс обучения

включает в себя обучающихся. Учащиеся значительно проявляют себя как доминанты в общении в классе.

Учитель организует деятельность или задание и таким образом вовлекает учащихся в обучение. Следовательно, это основано на деятельности или на комиссионных. Студентам предлагают или просят принять участие во взаимодействии в классе с помощью этих интерактивных действий.

Учителя должны быть находчивыми. Они должны собрать и раздать учащимся весь необходимый учебный материал для изучения или ясного понимания темы. Ресурсы можно собирать в школьной среде или в любом другом месте, где они доступны. Кроме того, учащийся может быть источником учебных материалов или ресурсов со своей стороны.

Одна характеристика определяет современный метод обучения как очень интерактивный. Учитель просит учащихся сформировать небольшие группы или работать индивидуально для выполнения учебных задач и получения желаемых результатов. Это помогает им получать знания друг от друга. Студенты учатся работать вместе и чувство сотрудничества. Это также работает в их пользу, когда они выходят во внешний мир.

Одной из жизненно важных характеристик преимуществ современных методов обучения является их интегративность. Учителя связывают темы одного предмета, например темы социальных наук, такие как употребление наркотиков, насилие в семье, безопасность, загрязнение окружающей среды, распределение продуктов питания, преступность и т. д., с другими вопросами и делают их интегрирующими. Таким образом, учащийся может получить знания по большему количеству тем, изучая один.

Современные методы обучения не только поощряют студентов, позволяя им представлять свои идеи или инициативы, замечая их ответы, изучая их исследования и позволяя им отвечать во время взаимодействия на занятиях BST, но также отбирают студентов на основе интересов, потребностей и чувств. Благодаря учебным занятиям студенты учатся работать сообща, а также ценят работу своих конкурентов. В учебной программе BST интересы учащихся считаются наиболее важными, и они направляются к своим целям и карьере.

В активном обучении очень важны методы, упражнения, примеры. Роль преподавателей отличается от подхода, основанного на лекциях: это скорее роль фасилитатора и модератора, чем роль инструктора. Результаты и деятельность также зависят от групповой и индивидуальной деятельности; таким образом, активные методы преподавания и обучения требуют большего предварительного планирования. Занятия, формы преподавания и обучения, примеры, потенциальные ловушки должны быть обдуманы перед классом, вызывая больше активности у педагогов.

Список использованных источников

1. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических вузов и колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Российское педагогическое агентство, 2016.
2. Образовательный портал Казахстана – BilimPortal.kz
3. Олимпиада Lesson Study для учителей Казахстана https://lesson-study.kz/.

Т.М. Ташимова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
М.Ш. Алинова
ғылыми жетекші: педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Павлодар қ.

КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНДА ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ТЕХНОЛОГИЯ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУ

Аннотация. Бұл мақалада көркем еңбек пәнінің қазіргі уақытта оқушылар алдындағы маңызы және оның бала дамуына септігін тигізетін мүмкіндіктері туралы баяндалған. Сондай мүмкіндіктердің бірі көркем еңбек сабақтарында дәстүрлі емес технологияларды қолдану болып табылады. Сурет салудың дәстүрлі емес технологиясын қолдану арқылы баланың жалпы дамуына қалай әсер етуге болатыны және қандай тәсілдерді қолдануға болатыны жазылған.

Кілт сөздер: көркем еңбек, оқушылар, дәстүрлі емес технология, қабілет, қиял, шығармашылық, тәсілдер.

Аннотация. В данной статье рассказывается о значении предмета художественного труда, которое в настоящее время проводится в стенах школах страны, перед учащимися и его возможностях, способствующих развитию ребенка. Одной из таких возможностей является использование нетрадиционных технологий на уроках художественного труда. Написано, как можно повлиять на общее развитие ребенка с помощью нетрадиционной технологии рисования и какие подходы рисования можно использовать.

Ключевые слова: художественный труд, учащиеся, нетрадиционные технологии, способности, воображение, творчество, подходы.

Annotation. This article describes the importance of the subject of artistic work, which is currently being carried out in the country's schools, in front of students and its opportunities that contribute to the development of the child. One of such opportunities is the use of non-traditional technologies in art work lessons. It is written how it is possible to influence the overall development of a child with the help of non-traditional drawing technology and what drawing approaches can be used.

Keywords: artistic work, schoolchildren, non-traditional technologies, abilities, imagination, creativity, approaches.

ҚР Президенті Қ. Тоқаев «XXI ғасыр – білім мен біліктің дәуірі» деп өзінің «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласында атап өткен. Бұл мақалада ел президенті сапалы білімге баса назар аударып, білімнің

еліміздің әр азаматы жаңа заманда жаңа кәсіпті игеруге, үнемі заман ағымына бейімделіп, бәсекеге қабілеттілік қабілетін арттыруға мүмкіндік беретінін атап көрсеткен [1]. Осыған орай, мектеп қабырғасында оқытылатын көркем еңбек пәнінің де балалардың болашағына зор үлес қосатын мүмкіндігі бар.

Көркем еңбек пәні балалардың шығармашылық қабілеттерін, қиялын сүйіспеншілігін дамытуға үлес қосады. Сонымен қатар, мектеп оқушыларының тұрмыстық-шаруашылық еңбегін жетілдіруге, еңбек түрлерінің негізін үйретуге бағытталған.

Бұл пәнді қай сыныпта болмасын оқытуда әртүрлі технология қолданады. Бұлар АКТ, ұжымдық-топтық оқыту, проблемалық оқыту, оқу-танымдық іс-әрекетті ынталандыру әдісі, ынтымақтастық педагогикасы, сын тұрғысынан ойлау, сөздік әдістер, оқытуды белсендіру әдісі, бинарлық әдіс, көрнекілі әдіс және т.б. болуы мүмкін. Бұл әдістер мектеп оқушыларының көркем еңбек пәніне деген қызығушылығын оятып қана қоймай, сонымен қатар, тәрбиелік, ұжымда жұмыс жасау, еңбектену, ойлау, қиялының дамуы сияқты қабілеттерінің дамуына мүмкіндік береді.

Көркем еңбек пәні мектеп оқушыларында 5-сыныптан бастап оқытылады. Алтыншы сынып оқушылары визуалды және сәндік-қолданбалы өнермен, әртүрлі бұйымдарды әзірлеу тәсілдерімен таныстырады. Өз іс-әрекеттерін тиімді ұйымдастырып, пайдалануды, жұмыстың нәтижесін бақылауды, білім мен білікті тәжірибе жүзінде қолданып, туындаған мәселені болжап, оларды шешу жолдарын табуды үйрену көркем еңбек (визуалды өнер және техология) оқу бағдарламасында қарастырылған [2].

Осыған орай, оқушылардың 6-сыныптан бастап визуалды өнер бөлімінде портрет орындауда дәстүрлі емес техниканың мүмкіндіктері бар. Көркем шығарманы орындауда дәстүрлі емес технологияларды қолдану маңызды болып келеді. Себебі мұндай технологиялар оқушылардың ой ұшқырлығын дамытып, креативті ойлау деңгейін жетілдіреді.

Адам баласының қоршаған ортаны бейнелеуге ынтасы ежелгі дәуірден басталған. Оған алғашқы адамдардың сүйектерге, мамонт мүйіздеріне және үңгірлерге бейнеленген суреттері дәлел. Ол бейнелер сол кездегі адамдардың тұрмыс тіршілігін, қоршаған орта туралы көзқарасын көрсетеді. Біртіндеп осы бейнелер негізінде жазу пайда болды. Сөз жоқ, алғашқы адамдар жасаған бейнелеу өнерінің үлгілері аяқ астынан пайда болған жетістік емес, ол көптеген жылдар бойы дамып жетілген тәжірибе мен дәстүрдің жемісі болатын.

Өнер тарихында белгілі орын алған П. Пикассо, С. Дали т.б. дәстүрлі емес бейнелеу өнері нақыштары мен әлемге әйгілі шығармалар қалдырған суретшілердің тақырыпты ашудағы қолданған композициялық шешімі мен бейнелеу нақышын таңдап алудағы әсер етуші сыртқы (қоғамдық сана, идеология, тарих) және ішкі (суретшінің философиялық

дүниетанымы, шығармашылық шеберлігі, таланты т.б.) күштер жөнінде ғылыми зерттеулерді ерекше мәнге ие.

«Дәстүрлі емес» термині жалпы қабылданбаған, таныс емес жаңа материалдарды, құралдарды, сурет салу әдістерін қолдануды қамтиды. Сурет салу адамның жеке басын қалыптастыруда үлкен маңызға ие. Сонымен қатар, сурет салу интеллектуалды қабілеттерді, есте сақтауды, зейінді, қолдың ұсақ моторикасын дамытады, ойлауға және талдауға, өлшеуге және салыстыруға, жазуға және елестетуге үйретеді. Шығармашылық қиялды дамыту үшін бейнелеу іс-әрекетін арнайы ұйымдастыру қажет.

Сурет салу әдістерін меңгерту мақсатында дәстүрлі емес әдістерді пайдалану балаларға қызығушылықтарын, еркіндіктерін, өздеріне деген сенімділіктерін тудырады. Сондықтан, бала ерікті түрде қызығушылық танытып сурет салу үшін дәстүрлі емес әдісті пайдаланған жөн. Себебі дәстүрлі емес әдістің құралдары қызықты, әрі сурет салу жолы оңай. Сонымен қатар оқу іс- әрекеті кезінде уақыт тиімділігімен ерекшеленеді.

Дәстүрлі емес тәсілді пайдалану кезінде анықтау, зерттеу қабілеті қалыптасады. Дәстүрлі емес әдіс балалардың бейнелеу өнеріне деген мотивациялық қозғаушы күші болып табылады. Сонымен қатар балалардың суретті соңына дейін «сала аламын ба» деген қорқыныштары кетеді. Дәстүрлі емес әдіс кезінде көру және саусақ маторикасы жақсы дамиды.

Дәстүрлі емес сурет салу кезінде бала түрлі құралдармен, тәсілдермен танысады, эстетикалық сезімі дамиды. Түстердің алуандығын ұғынады. Дәстүрлі емес тәсілді пайдалану кезінде шығармашылық дамиды. Жеке және ұжыммен жұмыс жасауды, жұмысты соңына дейін аяқтауды үйренеді. Баланың қиялын, елестетуін, ойлауын, зейінін жетілдіру. Көру және саусақ маторикасын дамыту.

Бейнелеу өнерінің дәстүрден тыс түрлерінің ішінде көкөніс бастырмасы, жіп графикасы, бір басылымда сурет (монотипия), гратаж сияқты сиқырлы әдіспен сурет салу балаларға ұнайды. Мұндай оқу іс-әрекеттерінде балалар әрекет етеді, жаңа нәрсені туындатады, өз әрекетінің нәтижесін көреді.

Ұсақ және дәл қимылды дамыту балаға тек өз ағзасын сенімді басқару үшін ғана керек емес. Қолдың ұсақ қимылы миды және оның бақылағыштық, талдаушылық, бұйырғыштық қабілетін дамытады. Сондықтан да дәстүрлі емес әдістер балалар үшін тартымды, өйткені өзінің қиялын, ықыласын, ойын толық білдіруге үлкен мүмкіндіктер береді [3].

Дәстүрлі емес сурет салу әдістерінің көптеген түрлері бар:

– жапырақтармен басып шығару;

– саусақтармен, алақандармен сурет салу,

– тықылдау әдісімен сурет салу;

– түстерді араластыру;

– дақ түсіру;
– бояуды үрлеу;
– Монотип (пейзаж және тақырып; фотокөшірме (шаммен сурет салу);
– каракулеграфия, шаблонография;
– витраждарды орындау техникасы;
– жанданған заттар;
– басып шығару, балауыз қарындаштар және акварель;
– шашырау;
– сабынмен сурет салу көпіршіктермен;
– граттаж;
– құм, жарма, тұз және т.б.

Балалардың көркем шығармашылығын сәтті дамытудың маңызды шарттарының бірі – балалармен сабақта жұмыс істеудің әртүрлілігі мен өзгергіштігі. Жағдайдың жаңалығы, жұмыстың ерекше басталуы, әдемі және алуан түрлі материалдар, балаларға қызықты қайталанбас тапсырмалар, таңдау мүмкіндігі және басқа да көптеген факторлар – бұл балалардың бейнелеу іс-әрекетіне монотондылық пен зеріктіруді болдырмауға көмектеседі, балалардың қабылдауы мен іс-әрекетінің жандылығы мен жеделдігін қамтамасыз етеді.

Мұғалім әрдайым жаңа жағдай туғызуы маңызды, сондықтан балалар, бір жағынан, бұрын алған білімдерін, біліктерін, дағдыларын қолдана алады, екінші жағынан, жаңа шешімдер мен шығармашылық тәсілдерді іздейді. Бұл баланың жағымды эмоцияларын, қуанышты тосын сыйын, шығармашылықпен жұмыс істеуге деген ұмтылысын тудырады.

Дақтар. Бұл сурет салу техникасының негізі – дақ. Көптеген адамдарды түсінуде дақтар салғырттықпен, ұқыпсыздықпен байланысты. Сондықтан, балалардың көркемдік және шығармашылық іс-әрекетінде кляксографияны оқыту, дамыту құралы ету педагогтардың міндеті болып табылады. Сурет салудың бұл түрінің міндеті – балалардың симметриялылықты түсінуі-сызылған объектінің жартысының айна әсері. Егер сіз парақты екіге бүктесеңіз, бір жағына сұйық бояудың бірнеше тамшысын тамызып, ондағы ағаштарды, гүлдерді, балдырларды қарастыруға тырысуға болады.

Жіпті пайдалану, дақ түсіру. Бұл техникада сурет жазу үшін щетка қажет емес. Бұл тақырып техникасы тартымды, мұнда қатаң белгіленген канондар жоқ. Сонымен, жұмыс үшін жіптер, бояулар және ақ қағаз қажет. Алдымен жіпті өзіңізге ұнайтын түске бояу керек. Содан кейін оны дайындалған қағаз парағына ретсіз түрде орналастырады, бірақ ұшы өрістің артында қалады. Басқа парақпен үстіңгі жағын жауып, жіпті тартады. Нәтижесінде таңқаларлық пішінді дақтар мен сызықтар алынады. Қарындаштың көмегімен олар қалаған көрініске оңай айналады.

Шашырау. Бүрку немесе шашырау – үлгіні қатты щеткамен тазалау керек. Қандай да бір кескін алу үшін алдымен щетканы гуашьқа батырып, содан кейін бүкіл параққа шашырату керек. Кішкене тамшылар алынады, олар кейде үлкен дақтарға біріктіріледі. Қарындаш алып, сүйікті кейіпкерді немесе затты салу жеткілікті. Егер сіз щетканы тіс пастасына батырып, шашыратсаңыз, сіз қар аласыз.

Монотип. Бұл, мүмкін, сурет салудың ең сиқырлы жанры. Кескіндеме де, графика да емес, фокус пен әдемі ертегінің арасындағы нәрсе. Бұл әдіс айна бейнесін алу қажет болған жағдайда қолданылады. Оның көмегімен суға шағылысу, симметриялы орналасқан заттар тартылады. Қағаз парағы тігінен екіге бүктеледі, бір жартысында болашақ ландшафт объектілері егжей-тегжейлі сызылады, ал композицияның әр элементінің бояуларымен орындалғаннан кейін парақ бүктеу сызығы бойымен бүктеліп, екінші жартысында басып шығару үшін үтіктеледі. Басып шығаруды алғаннан кейін, суреттің бастапқы нысандары бояулармен қайта жандандырылады, осылайша ол резервуардың «су бетінде» көрінгеннен гөрі айқын контурларға ие болады.

Фотокөшірме – шаммен сурет салу. Бұл әдіс «фотокөшірме» деп аталады. Сурет су өткізбейтін материалдың көмегімен қолданылады – шам немесе құрғақ сабын, олардың үстіне акварель бояуын қолданған кезде көрінбейтін контурлар боялмайды, бірақ фотопленка пайда болған кезде пайда болады.

Балауыз қарындаштар және акварель. Бұл аралас медиа бейнелеу материалының қасиеттері мен экспрессивті ерекшеліктерімен танысу үшін материалдармен сурет салуды біріктіреді. Жоспарланған сюжет балауыз қарындаштармен (қарындаштармен) орындалады, содан кейін щеткамен акварель бояулары қолданылады. Акварель суреттен шығады, сурет пайда болады, көрінеді.

Біз келтірген сурет салудың дәстүрден тыс тәсілдерін үй жағдайында да орындауға болады. Бұл кіші жастағы балаларға пайдалы. Мұғалімдер ата-аналарға ұсыныс ретінде бере алады.

Сонымен, оқушылардың ой шығармашылығын, қиялын дамыту үшін көркем еңбек сабақтарында визуалды өнердің бірнеше тәсілдерін қолдануға болады. Мұғалім сонымен қатар, өзі де басқа тәсілдерді ойлап табады. Мұндай жолдар оқушылардың креативті ойлауға да әкеледі, ал ол өз кезегінде баланың болашағына жақсы әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың «Егемен Қазақстан» газетінің 2021 жылғы қаңтар айының 5 жұлдызындағы «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласы.

2. Көркем еңбек (Визуалды өнер және технология). Орта білім беру мазмұнын жаңарту аясында негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9 сыныбына арналған оқу бағдарламасы – Алматы, 2016. – 111 бет.

3. https://infourok.ru/dstrden-tis-suret-salu-tehnologiyasi-3797725.html

С.М. Ершин
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
В.И. Лебедева
научный руководитель, кандидат педагогических наук, г. Павлодар

РАЗВИТИЕ СКОРОСТО-СИЛОВЫХ КАЧЕСТВ ВОЛЕЙБОЛИСТОВ 14–15 ЛЕТ

Аннотация. В данной работе представлена частная методика развития скоростно-силовых качеств волейболистов 14–15 лет. Данная методика положительно повлияла на развитие скоростно – силовых способностей.

Ключевые слова: учебно-тренировочный процесс, быстрота, взрывная сила, скоростно-силовые способности.

Аннотация. Бұл жұмыста 14–15 жас аралығындағы волейболшылардың жылдамдық-күштік қасиеттерін дамытудың жеке әдістемесі ұсынылған. Бұл әдіс жылдамдық қабілеттерінің дамуына оң әсер етті.

Түйінді сөздер: оқу-жаттығу процесі, жылдамдық, жарылғыш күш, жылдамдық – күш қабілеттері.

Annotation. This paper presents a private methodology for the development of speed and strength qualities of volleyball players aged 14–15 years. This technique has had a positive impact on the development of speed and strength abilities.

Keywords: educational and training process, speed, explosive power, speed – strength abilities.

Актуальность исследования определяется тем, что в спорте продолжается постоянный рост спортивных результатов, который предъявляет высокие требования к физиологической подготовленности, как взрослых, так и молодых спортсменов. Достижение результата её достаточно высокого уровня, в данный момент, связано со значительной интенсификацией и повышением длительности учебно-тренировочного процесса, в особенности, процесса физической подготовки на углублённых стадиях спортивной специализации.

Появляется потребность в поиске наиболее оптимальных путей улучшения качественных сторон учебно-тренировочного процесса, учитывающих формирование таких средств и методов спортивной тренировки, которые содействуют увеличению его эффективности.

Исследование литературной информации показывает, что крайне важной проблемой является создание и опытное подтверждение эффективных средств и методов развития скоростно-силовых качеств у волейболистов, особенно, в подростковом возрасте, так как именно в этом возрасте прослеживаются этапы максимального биологического прироста данного физического качества. Удачное выполнение игровых задач в значительной степени зависит от возможностей волейболиста на протяжении всей игры быстро и высоко прыгать, осуществлять рывки, регу-

лярно выполнять активные технико-тактические действия, то есть, его скоростно-силовых возможностей.

Объект исследования – учебно-тренировочный процесс волейболистов 13–14 лет.

Предмет исследования – методика развития скоростно-силовых способностей у волейболистов 13–14 лет.

Цель исследования – повышение уровня развития скоростно-силовых способностей у волейболистов 13–14 лет.

В соответствии с поставленной целью, в работе решались следующие задачи:

1. Исследовать и провести анализ научно-методической литературы по проблеме исследования.

2. Разработать комплекс упражнений для развития скоростно-силовых способностей у волейболистов 13-14 лет.

3. Экспериментально доказать эффективность разработанного 5 комплекса, направленного на развитие скоростно-силовых способностей у волейболистов 13–14 лет.

Гипотеза: предполагается, что авторская методика позволит улучшить уровень развития скоростно-силовых качеств, а также повысит уровень эффективность тренировочного процесса.

Методы исследования: анализ научно-методической литературы, педагогическое тестирование (прыжок в длину с места (см), Бег 30 м с высокого старта (с), Метание набивного мяча массой 2 кг, сидя (м), Прыжок вверх с места (см)) педагогический эксперимент, методы математической статистики.

Для развития быстроты перемещения:

1. Бег вдоль границ площадки. По сигналу последний в колонне ускоряет бег, обгоняя колонну, бежит впереди, затем обгон начинает следующий занимающийся и т.д. При обгоне применяются и другие перемещения.

2. Бег с изменением направления: обегания препятствий (стоек, набивных мячей) или занимающихся, передвигающихся в колонне.

3. Различные перемещения в сочетании с бросками и ловлей набивных мячей. Такие упражнения облегчают усвоение заданий с волейбольным мячом, наряду с развитием скоростно-силовых способностей, особенно тех, которые связаны с различными перемещениями волейболистов.

Привитие навыков быстрого рывка с места и быстрых ответных действий:

1. Бег с остановками и изменением направления. «Челночный» бег 3×10 м, (общий пробег за одну попытку – 20–30 м), отрезок вначале пробегается лицом вперед, а потом – спиной вперед и т.д.

2. По принципу «челночного» бега передвижение приставными шагами. Задания усложняются, занимающиеся передвигаются с набивными мячами в руках по треугольнику, прямоугольнику

3. По зрительному сигналу бег 10–15 м из различных исходных положений: стойка волейболиста (лицом, боком и спиной к стартовой линии), сидя, лежа на спине и на животе (по отношению к стартовой линии волейболист принимает самые разнообразные положения).

Развитие быстроты двигательной реакции и быстроты перемещения.

Для развития быстроты двигательной реакции и быстроты перемещения полезно во время перемещения обучающихся различными способами выполнять разные задания в ответ на зрительные или слуховые сигналы. Эти упражнения можно разделить на следующие группы.

1. Способ передвижения постоянный, по сигналам меняется направление движения.

2. Способ перемещения и направления постоянные, изменяется скорость (ускорение).

3. Направление передвижения волейболистов постоянное, по сигналам изменяется исходное положение или способ перемещения.

4. Способ и направление постоянные, по сигналу выполняются имитационные упражнения.

Примерные задания по группам упражнений:

Группа 1.

1. Волейболисты перемещаются приставными шагами в правую сторону; если тренер-преподаватель подкидывает (или поднимает) мяч, следует остановиться, развернуться и начать перемещение в левую сторону; по сигналу – снова произвести разворот и снова продолжить движение в правую сторону и т.д.

Группа 2.

Обучающиеся передвигаются шагом вокруг зала, по сигналу они переходят на бег (8–10 м), затем снова переходят на ходьбу и т.п.

Группа 3.

1. Волейболисты перемещаются приставными шагами вправо, по сигналу наставника, необходимо повернуться левым боком и продолжить перемещения.

2. Во время бега спиной вперед: если тренер-преподаватель отводит руку с мячом в сторону – выполняется остановка и делаются три-четыре приставных шага в сторону соответствующую отведенной руке.

Группа 4.

Во время передвижений сигналом служит: подбрасывание мяча – для имитации верхней передачи с последующим падением на грудь; поднятие мяча – сигнал для имитации передачи снизу и выполнения имитации нападающего удара. Следовательно, на каждый сигнал настав-

ника воспитанники должны отреагировать соответствующим ответным действием.

Формирование силы и скорости сокращений мышечных групп, участвующих в выполнении подачи мяча:

1. Круговые движения руками с большой амплитудой и максимальной скоростью.

2. Упражнение с резиновой лентой сопротивления. Стоя спиной к гимнастической стенке (амортизатор закреплен на уровне плеча), руки находятся за головой и держат ленту, движение рук из-за головы вверх и вперед. То же самое, но можно выполнять одной рукой (поочередно правой и левой). То же, но амортизатор укреплен на уровне коленного сустава, а обучающийся стоит рядом со стенкой. Выполняются движения рук вперед, затем вверх.

3. Упражнения с резиновой лентой сопротивления. Стоя спиной к гимнастической стенке в положении наклона вперед, руки назад (амортизаторы закреплены на уровне коленного сустава), движение руками вперед, затем вниз. То же, но выполняется только правой рукой с шагом левой ноги вперед (имитация нижней прямой подачи).

Формирование силы и скорости сокращений мышечных групп, участвующих при выполнении нападающих ударов:

1. Упражнения с резиновой лентой сопротивления. Стоя спиной к гимнастической стенке (амортизатор закреплен на уровне головы), производится имитация нападающего удара в прыжке (сначала правой рукой, затем – левой).

2. Упражнения с набивным мячом (весом 2 кг). Броски набивного мяча из-за головы двумя руками в пол с активным движением кистями сверху вниз. Упражнение сначала выполняется стоя на месте, затем в прыжке (бросать мяч перед собой в площадку, где находится гимнастический мат). В следующем упражнении и.п. – мяч внизу перед туловищем. В прыжке надо выполнить замах назад и сделать бросок из-за головы в высшей точке взлета.

3. Броски набивного мяча (весом 1 кг). Броски набивного мяча весом 1 кг из-за головы двумя руками в прыжке через сетку высотой 220–230 см.

Развитие прыгучести:

1. Приседание в присед и резкое выпрямление ног с взмахом рук вверх. То же самое, но упражнение выполняется с набивным мячом в руках.

2. И.п. стоя на гимнастической стенке, правая нога согнута, левая опущена вниз; держась руками за рейку на уровне груди, происходит быстрое разгибание ноги (при этом от стенки нельзя отклоняться). То же самое упражнение, но уже на левой ноге.

3. Непрерывные броски мяча над собой стоя, в прыжке и последующая ловля после приземления.

4. Стоя на расстоянии 2–2,5 м от стены с набивным мячом в руках, в прыжке бросить мяч вверх в стену, приземлиться, тут же снова подпрыгнуть и поймать мяч и т.д., прыжки производятся равномерно, без лишних подскоков. То же, но мяч подбрасывается вверх.

5. Стоя у стены с баскетбольным мячом в руках, броски мяча о стену и последующая ловля в прыжке.

Упражнения на растяжку для рук (для увеличения скорости удара):

Выполнять эти упражнения следует только после тщательной разминки рук и, особенно, локтевого сустава.

1. Положить обе руки на плечи. Руки расслаблены. По очереди выкидывать руки вперед, не напрягая их, как будто стряхивается с кончиков пальцев вода. Затем, то же самое выполнить, только руки выбрасываются в стороны. То же самое можно выполнить опустив руки вниз, и потряхивать руками. Можно начать с 10–12 повторений на каждую руку и постепенно довести до 40.

2. Расположить одну руку перед собой ладонью от себя. Другой рукой схватить первую руку за пальцы. Вытягивайте руку перед собой, другой рукой отгибая кисть и пальцы на себя. То же самое проделать и с другой рукой. Повторять от 20 до 30 раз на каждую руку.

Тесты	Контрольная группа		Экспериментальная группа	
	январь	апрель	январь	апрель
Прыжок в длину с места (см)	177 см	182 см	175 см	183 см
Бег 30м с высокого старта (с)	5,0 с	4.85 с	4,95 с	4.0 с
Метание набивного мяча массой 2кг, сидя (м)	3,33 м	3,5 м	3,42 м	4,04 м
Прыжок вверх с места (см)	41 см	44 см	42 см	48 см

Сравнив полученные данные контрольной и экспериментальной групп, мы наблюдаем, что наибольший прирост результатов произошел в экспериментальной группе.

1. Сведения учебно-методической литературы и спортивная практическая деятельность демонстрируют, что формирование скоростно-силовых способностей в зрелые годы – непростой и малоэффективный процесс. Общеизвестно, что возраст 13–14 лет характеризуется высокой степенью сенситивности в отношении тренирующих воздействий, направленных на формирование беговых координаций и совместно с этим на улучшение физических качеств, определяющих развитие способности к высокой степени концентрации напряжений в различных фазах прыжка, метания, бега на скорость. В специальной литературе так же высказываются мнения в пользу необходимости максимально возможного использования этих благоприятных условий для формирования определенных физических качеств и координационных способностей в физическом потенциале детей.

В следствии просмотра и анализа литературных источников было определено, что высокий уровень формирования скоростно-силовых способностей – главная основа для овладения новейшими типами двигательных операций. Процесс изучения различных двигательных действий (трудовых, спортивных и т.д.) проходит существенно эффективнее, если обучающийся имеет крепкие, выносливые и быстрые мышцы, эластичное туловище, высокоразвитые умения управлять собой, своим туловищем, своими движениями. В конечном итоге, высокий уровень формирования физических способностей –значимый элемент состояния здоровья. При всем при этом, далеко неполноценного списка, заметно, в какой степени не маловажно следить о непрерывном увеличении уровня физической подготовки.

2. Разработанный мной комплекс упражнений для воспитания скоростно-силовых способностей в ходе экспериментальной проверки, доказал свою эффективность и может быть рекомендован для широкого использования на учебно-тренировочных занятиях волейболистов 13–14 лет.

3. Результаты, проведенного исследования показали, что применение в тренировочном процессе волейболистов большого разнообразия специальных упражнений при строгой их регламентации, положительно влияет на развитие скоростно-силовых способностей.

Список использованных источников

1. Бойко В.В. Целенаправленное развитие двигательных способностей человека [Текст] / В.В. Бойко. – М.: Физкультура и спорт, 1987.

2. Верхошанский Ю.В. Основы специальной физической подготовки спортсменов [Текст] / Ю.В. Верхошанский – М.: Физкультура и спорт, 1988. – 331 с.

3. Волейбол [Текст]: Примерная программа спортивной подготовки для ДЮСШ, специализ-х ДЮСШ олимпийского резерва, / Ю.Д. Железняк, А.В. Чачин, Ю.П. Сыромятников. – М.: Советский Спорт, 2007. – 112 с.

А.Т. Садриев
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
В.И. Лебедева
научный руководитель, кандидат педагогических наук, г. Павлодар

СИЛОВАЯ ПОДГОТОВКА БОРЦОВ ГРЕКО-РИМСКОГО СТИЛЯ 16–18 ЛЕТ

Аннотация. В данной работе рассмотрена авторская методика развития силовых способностей борцов греко-римского стиля 16–18 лет. Методика характеризуется упражнениями с отягощениями, в качестве отягощений использовались занятия со штангой и упражнения с партнером. Данная методика позволит улучшить уровень силовой подготовки у спортсменов.

Ключевые слова: силовая подготовка, сила, борьба, греко-римская борьба, способности, силовые способности.

Аннотация. Бұл жұмыста 16–18 жас аралығындағы грек-рим балуандарының күш қабілеттерін дамытудың авторлық әдістемесі қарастырылады. Техника салмақпен жаттығулармен сипатталады, штангамен жаттығулар және салмақ ретінде серіктеспен жаттығулар қолданылды. Бұл әдіс спортшылардың күш жаттығуларының деңгейін жақсартады.

Негізгі сөздер: күш жаттығулары, күш, күрес, грек-рим күресі, қабілеттер, күш қабілеттері.

Annotation. In this paper, the author's methodology for the development of power abilities of Greco-Roman wrestlers 16–18 years old is considered. The technique is characterized by exercises with weights, exercises with a barbell and exercises with a partner were used as weights. This technique will improve the level of strength training in athletes.

Key words: strength training, strength, wrestling, Greco-Roman wrestling, abilities, strength abilities.

Актуальность. Одна из центральных проблем при подготовке спортсменов во все времена был поиск рациональных путей построения тренировочного процесса. В настоящее время происходит значительные изменения в правилах соревнований во многих видах спорта, в том числе в борьбе. Изменения в правилах проведения соревнований по греко-римской борьбе привело к необходимости поиска новейших способов подготовки борцов, в том числе путем повышения эффективности тренировочного процесса спортсменов с использованием интенсивных средств и методов специальной физической подготовки [1]. Также, развитие данного физического качества наиболее важно в греко-римской борьбе. Для единоборств довольно востребованной является силовая подготовленность, которая во многом определяет успешность освоения разнообразных технико-тактических действий.

Развитие силы у спортсменов, по мнению многих специалистов, может быть успешно реализовано только в том случае, если учтены характерные особенности вида спорта. Однако во время практической подготовки борцов греко-римского стиля в этом вопросе имеют место быть разногласия. Таким образом, анализ с использованием различных методов силовых тренировок, описанных в произведениях некоторых авторов, позволяет говорить о том, что они не интенсивные. В то же время другие специалисты в этой области считают, что в греко-римской борьбе есть ограниченное количество средств, которые можно использовать в специальной силовой подготовке спортсменов [2]. По их мнению, применение силовых упражнений приводит к увеличению технического прогресса, поэтому они предлагают использовать в специальной силовой подготовке борцов тренировки с отягощениями чаще [3].

Объектом исследования является учебно-тренировочный процесс спортсменов 16–18 лет, занимающихся греко-римской борьбой.

Предметом исследования являются средства и методы развития силовых способностей борцов греко-римского стиля 16–18 лет.

Цель исследования – определить эффективность использования в тренировочном процессе комплексов упражнений силовой направленности для повышения уровня физической подготовленности юных борцов 16–18 лет.

Исходя из цели исследования, решались следующие задачи исследования:

1. Рассмотреть теоретические основы силовой подготовки борцов греко-римского стиля и характеризовать основные понятия работы.

2. Разработать комплекс упражнений, способствующих повышению силовой направленности борцов греко-римского стиля.

3. Доказать эффективность разработанного комплекса силовых упражнений в процессе физической подготовки борцы.

Гипотеза: предполагается, что авторская методика силовой подготовки борцов греко-римского стиля 16-18 лет позволит улучшить уровень развития силовых качеств, а также повысит уровень эффективность тренировочного процесса.

Методы исследования: анализ научно-методической литературы, педагогическое тестирование (подтягивание из виса на высокой перекладине, сгибание и разгибание рук в упоре на брусьях, сгибание и разгибание рук в упоре лежа на полу, поднимание туловища, из положения лежа, подъем ног в висе на гимнастической стенке), педагогический эксперимент, методы математической статистики.

В педагогическом эксперименте приняли участие юноши 16–18 лет, общей численностью 14 человек, занимающихся греко-римской борьбой. Продолжительность эксперимента 3 месяца (с 16 января 2023 г. по 27 марта 2023 г.). Участники эксперимента были разделены на контрольную и экспериментальную группы, по 7 человек в каждой. Спортсмены первой группы тренировались по обычной программе. К программе обучения испытуемых экспериментальной группы дополнительно включали комплекс силовой направленности. В качестве отягощений использовались занятия со штангой и упражнения с партнером.

Примерная схема КТ силовой направленности с использованием штанги

1. Приседания со штангой на плечах. 4 подхода по 8–12 повторений с 40–60% нагрузкой от максимального веса. Темп оптимальный. Последнее повторение с максимальным усилием.

2. Рывок штанги. 4 подхода по 10–12 повторений. Нагрузка 60–70% от максимального веса. Контроль над положением спины.

3. Тяга толчковая: 4 подхода по 3–5 раз с весом 100–110% от результата в толчке. Контроль над положением спины, в конце движения встать на носки, поднимая плечи.

4. В стойке сгибание рук с одновременным подниманием плеч с весом 40–60% от результата в рывке. 4 подхода по 10–12 раз. Контроль над положением спины, последнее повторение с максимальным усилием.

5. Со штангой на плечах с весом 60–80% от максимального, 4 подхода по 8–12 раз. Упражнение осуществлять стоя в полуприседе, выполнять контроль за тем, чтобы спина была прогнута.

6. Вставание из приседа со штангой в согнутых руках, хват снизу с весом 70–80% от веса спортсмена, 4 подхода по 3–5 раз.

Примерная схема использования упражнений с партнером

1. Приседания с партнером на плечах: 2 подхода по 15–20 раз (выполняется в максимальном темпе, отдых между сериями 1–2 минуты).

2. Наклоны с партнером на плечах: 2 повторения по 15–20 раз (спина прогнута, ноги полусогнуты).

3. Борьба за захват (вязка рук): 2 повторения по 1,5 минуты (с минутным перерывом).

4. Подъем партнера из партера обратным хватом туловища: 2 подхода по 15 раз (партнер должен быть плотно прижат к груди, спина прогнута).

5. Подтягивания на перекладине в сочетании с висом на согнутых руках: 2 подхода по 15–20 раз и зависнуть на 15–20 секунд.

6. Борьба в перекрестном хвате: 2 повтора по 1,5 минуты (с минутным перерывом).

Упражнения силовой направленности вводились в тренировку 4 раза в неделю.

Анализ показателей начала и окончания педагогического эксперимента, и сравнение полученных данных совершенствования силовых качеств борцов греко-римского стиля 16–18 лет экспериментальной и контрольной группы (табл. 1 и 2) констатируют положительную динамику результатов по всем параметрам.

Таблица 1. Результаты тестирования экспериментальной группы в начале и в конце эксперимента

Тесты	Начало эксперимента	Конец эксперимента	Прирост, %
Подтягивание на высокой перекладине, раз	7,57	10	29%
Сгибание и разгибание рук в упоре на брусьях, раз	21	22,85	8%
Сгибание и разгибание рук в упоре лежа на полу, раз	46,57	49,57	7%
Поднимание туловища из положения лежа.	44	46,42	5,5%
Подъем ног в висе на гимнастической стенке	2,14	2,85	33%

Таблица 2. Результаты тестирования контрольной группы в начале и в конце эксперимента

Тесты	Начало эксперимента	Конец эксперимента	Прирост, %
Подтягивание на высокой перекладине, раз	7,43	8,57	15%
Сгибание и разгибание рук в упоре на брусьях, раз	20,42	21,42	5%
Сгибание и разгибание рук в упоре лежа на полу, раз	44,28	46	4%
Поднимание туловища из положения лежа.	43,57	44,85	2,9%
Подъем ног в висе на гимнастической стенке	2,14	2,71	26%

Следовательно, можно сказать, что юные борцы по завершении годичного тренировочного периода во всех тестах продемонстрировали достоверно более высокие достижения в проверочных упражнениях, определяющих силовую подготовленность. Итоговые тестирования показали, что спортсмены, в тренировочный процесс которых были включены комплексы упражнений силовой направленности, существенно улучшили результаты в подтягивании из виса на высокой перекладине и в подъеме ног в висе на гимнастической стенке. Это совпадает с данными научно-методической литературы, в которой описывается, что возраст с 16 до 18 лет считается благоприятным периодом для развития силовых способностей, а введение в тренировку упражнений силовой направленности гарантирует повышение результатов физической подготовленности юных спортсменов и способствует реализации их спортивного потенциала.

Таблица 3. Показатели технической подготовленности юных борцов греко-римского стиля 16–18 лет контрольной и экспериментальной групп до начала и по окончании педагогического эксперимента

Показатели	До начала педагогического эксперимента		По окончании педагогического эксперимента	
5 забеганий вокруг головы, с	14,2	14,8	13,1	14,3
10 бросков манекена, с	24,8	25,6	22,5	24,8

Анализ результатов, показанных испытуемыми разных групп, по времени 5 забеганий вокруг головы, позволяет говорить о том, что если до начала педагогического эксперимента результат составлял 14,2 и 14,8 секунд, то по завершении эксперимента он стал 13,1 и 14,3 секунд соответственно в экспериментальной и контрольной группах.

Подводя итог анализа результатов эксперимента, можно сказать, что юные спортсмены, которые дополнительно занимались силовой подготовкой, значительно увеличили результаты по времени 5 забеганий во-

круг головы и 10 бросков манекена. Это свидетельствует о том, что развитие силовых способностей юных борцов 16–18 лет напрямую повлияли на результаты изменения уровня технической подготовленности.

Анализ данных, полученных в ходе педагогического эксперимента по развитию силовых способностей у юношей 16–18 лет, позволяет подвести следующие итоги – результаты спортсменов экспериментальной группы оказались лучше, чем контрольной. Таким образом, итоги изучения результатов эксперимента подтвердили гипотезу о положительном влиянии средств силовой подготовки борцов, включенных в подготовительный этап тренировочного цикла, на силовую и техническую подготовленность испытуемых.

Список использованных источников

1. Акопян А.О. Скоростно-силовая подготовка в видах единоборств – М.: Советский спорт, 2013. – 48 с.

2. Егиазарян А.Д. Экспериментальное обоснование путей совершенствования специальной скоростно-силовой подготовленности юных борцов: автореф. дис. канд. пед. наук. – М.: 2011. – 19 с.

3. Закарьяев А.И. Методика развития и совершенствования скоростно-силовых качеств и выносливости у борцов. Спортивная борьба: ежегодник. – М.: Физкультура и спорт, 2012. – С. 49.

А.М. Аубакирова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Т.С. Баянбаева
оқутышы, Павлодар қ.

ЦЕРЕБРАЛЬДІ САЛ АУРУЫ КЕЗІНДЕ БДШ ДА ҚОЗҒАЛЫС ДАҒДЫЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Осы мақалда бейімделу дене шынықтыру сабағында церебральді сал ауруына шалдыққан балалармен жұмыс істеу жолдары айқындалып, олардын тиімділігі көрсетілді. Нәтижелердің объективтілігіне қол жеткізу үшін жеке зерттеу деректері, талдау әдістері, сауалнама, сараптамалық сауалнама және педагогикалық тест қолданылды. Зерттеудің нәтижелері бізге келесі қортыныды жасауға жол береді, церебральді сал ауруы кезіндегі бейімделу дене шынықтыруда қозғалыс дағдыларының қалыптастыру тиімді жолын көрсетті.

Түйінді сөздер: церебральді сал ауруы, бейімделу дене шынықтыру, ерекшіліктер, қалыптастыру, жаттығу кешені.

Аннотация. В данной статье были определены пути работы с детьми с церебральным параличом на уроках адаптивной физической культуры, а так же продемонстрирована их эффективность. Для достижения объективности результатов использовались данные отдельного исследования, методы анализа, анкетирование и педагогический тест. Полученные данные от исследования, позволяет сделать следующий

вывод, что адаптивная физическая культура при церебральном параличе показала эффективный путь формирования двигательных навыков у детей.
Ключевые слова: церебральный паралич, адаптивная физическая культура, особенности, формирование, комплекс упражнений.

Annotation. In this article, the ways of working with children with cerebral palsy in the lessons of adaptive physical culture were identified, as well as their effectiveness was demonstrated. To achieve the objectivity of the results, data from a separate study, analysis methods, questionnaires and a pedagogical test were used. The data obtained from the study allows us to conclude that adaptive physical culture in cerebral palsy has shown an effective way of forming motor skills in children.
Keywords: cerebral palsy, adaptive physical culture, features, formation, complex of exercises.

Жұмыстың өзектілігі: Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) статистикалық реті бойынша, Дүние Жүзінде мүгедектер саны 10%-ды, яғни 500 миллион адамды құрайды. Мүгедектер ішінде тірек-қозғалыс апараты қираған бала саны өте көп кездеседі, соның ішінде күрделі бұзылыстардың бірі болып – церебральді сал ауруы бар балалар блып табылады.

Кейінгі кезде церебральді паралич диагнозы қойылған бала санының өсуі едәуір байқалады. Авторлардың пайымдауы бойынша (Хелен А. Мюллер, М. Бакс, Никита М.Н., Нэнси Р. Финни, Семенова К.Л., Махмудова Н.М., Белова Г.И., Бадалян Л.О., Серганова Т.И., және т.б), 1000 баланың ішінен 1.5–2.5 перзент церебральді паралич диагнозына ұшырайды. Қазіргі кездегі ғылыми зерттеулер бойынша церебральді паралич – орталық жүйке жүйесінің зақымдалу әсерінен пайда болатындығы дәлелденген. Церебральді паралич диагнозымен ауыратын балаларда қосалқы кемістіктер жиі байқалады. Оның ішінде: көру қабілетінің нашарлануы – 25%; есту қабілетінің зақымдалуы – 20%; психикалық дамуының тежелуі – 40%; зиятының жетіспеушілігі – 25%. Осы категориядағы балаларға көрсетуде медико-кондуктивті – педагогикалық оңалту жұмыстарына, психологиялық оңалту жұмыстарын жүргізуде жаңа бағдарламалар, әдістемелер мен коррекциялық бағдарламалар жүйесін реттеуді, жаңа технологиялар мен ақпаратты енгізуді қажет етеді.

Біздің елімізде де бұл мәселе өзекті болып саналады. Қазірде, Қазақстанда церебральді паралич диагнозына ұшыраған 9000 бала тіркелген. Елімізде квалификациялық көмек көрсету әзірленбегендіктен және де жаңа ақпараттық технологиялардың ену мүмкіндігінің төмендігіне байланысты шешуі табылмаған мәселелер саны арта түсуде [1 б. 59].

Аурудың көптеген себептері мен жағдайлары оны емдеудің тиімділігін қиындатады. Сондықтан церебральды сал ауруы мүгедектікке әкелетін жүйке жүйесінің аурулары арасында бірінші орын алады.

Соңғы жылдары церебральды сал ауруы бар балалардағы қимыл-қозғалыс, сөйлеу және психикалық функцияларды қалпына келтіру үшін

бейімделу дене шынықтыруында көптеген әдістер мен құралдар жасалды. Түзету және дамыту міндеттері толық физикалық дамуды қамтамасыз етуге, қозғалыс белсенділігін арттыруға, психофизикалық қабілеттерін қалпына келтіруге және жетілдіруге, қайталама ауытқулардың алдын алуға және алдын алуға бағытталған. Осыған байланысты бұл жұмыс өзекті болып табылады.

Зерттеу нысаны: Церебральды сал ауруына ұшыраған балалардың қозғалыс бұзылыстарының ерекшеліктері.

Зерттеу пәні: Церебральді сал ауруы бар балалардағы қозғалыс бұзылысы және оларды БДШ құралдары мен әдістерімен түзету.

Зерттеу мақсаты: Церебральды сал ауру кезінде бейімделгіш дене шынықтыруда қозғалыс дағдыларды қалыптастыру ерекшеліктерін зерттеу.

Міндеттері:

1. Церебральды сал ауруына ұшыраған балалардың физикалық дамуы туралы әдеби деректерді зерттеу.
2. Церебральды сал ауруына ұшыраған балалардың физикалық дамуындағы бейімделу дене тәрбиесінің рөлін ашу.
3. Церебральды сал ауруына ұшыраған балалардың моторикасын дамыту үшін бейімделген дене шынықтыруды қолдану нұсқаларын қарастыру.
4. Церебральды сал ауруына ұшыраған балалардың бейімделгіш дене шынықтыруды ұйымдастыру және жүргізу әдістемесін сипаттау.

Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы:

1. Ғылыми, әдістемелік және арнайы әдебиеттерді талдау;
2. Педагогикалық бақылаулар;
3. Церебральді сал ауруы кезінде балалардың қозғалыс қабілеттілігінің деңгейін анықтауға арналған сынақтар.
4. Педагогикалық эксперимент.
5. Математикалық статистиканың әдістері.

Зерттеу гипотизасы: Тірек-қимыл аппаратында ауытқуы бар балалардың моторикасын қалыптастыру үшін біз әзірлеген жаттығулар кешені тиімді құрал болады деп ойлаймыз.

Зерттеу практикалық мыңызы: Тірек-қимыл аппаратында ауытқуы бар балалармен жұмыс жасауда оқу-әдістемелік материалға толықтырулар.

Зерттеуіміздің басында осы жұмыс тақырыбы бойынша арнайы ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге талдау жасалды. Жұмыстың мақсаттары мен міндеттері, сонымен қатар субъектілердің контингенті анықталды.

Зерттеудің қорытынды кезеңінде педагогикалық эксперимент жүргізілді, оның нәтижесінде эксперимент басталғанға дейін де, одан кейін де бақылау-экспериментте күш жарамдылығын бағалау нәтижелеріне

салыстырмалы талдау жүргізілді. топтар. Нәтижелері талданып, эксперименттік бағдарламаның тиімділігі дәлелденді [2, б. 66].

Біз церебральды сал ауруының нысандарын егжей-тегжейлі қарастырдық, жоғарыда айтылғандардан аурудың бұл түрінің әрбір формасы физикалық және психикалық сипаттамалар тізімінде ерекшеленетіні, осы немесе оған тән ақаулар жиынтығын қамтитыны анық. сол пішін. Барлығы церебральды сал ауруының алты клиникалық түрі бар. Церебральды сал ауруымен ауыратын науқастар бұлшықет күшін біртіндеп жоғарылататын қарқындылықпен жаттығулар жасай алады. Сабақтар жүйелі, жүйелі болуы керек және жеке тәсіл әдісі әрқашан қолданылады, өйткені біреудің қолынан келетін нәрсе оны басқасы жасайды немесе бар ақауға байланысты қозғалыс мүлдем болмайды. Төменгі парапарез төменгі аяқтардың жұмыс істемейтінін немесе айтарлықтай емес екенін көрсетеді, бірақ тетрапарезде қолдар да, аяқтар да спастикалық, бірақ аяқ-қолдарда қозғалыстар бар, жаттығуларды орындау кезінде қолдар мен аяқтардағы экстензор рычагтары жақсы жағдайда. Церебральды сал ауруы бар әрбір науқастың жеке моторлық белсенділігін мұқият қарастыру маңызды. Церебральды сал ауруының әрбір түрінде моторлық функциялар:

– спастикалық диплегия;

– атоникалық формасы;

– астатикалық форма [3, б. 87].

Барлығы әртүрлі. Егер спастикалық диплегия кезінде үздіксіз қозғалысты қажет ететін жаттығуларды меңгеру оңай болса, онда астатикалық формада жаттығулар арасында жиі демалуға мүмкіндік беретін қысқа мерзімді жаттығулар қолайлы. Егер демалу жаттығу техникасын дамытуға кедергі келтірсе, бұл бұлшықеттердің еріксіз спазмын болдырмауға мүмкіндік береді. Атоникалық пішін тепе-теңдік жаттығуларында қиындық тудырады. Жалпы алғанда, жаттығулардың реті мен күрделілік дәрежесі, қозғалыстардың орындалуын бақылау, жүктемені мөлшерлеу, сыныптағы оқушылардың жағдайын мұқият бақылау маңызды. Жаттығулардың барлық түрлері баяу қарқынмен орындалатынын ұмытпаңыз. Жақсылық үшін дене жаттығуларының алдында арнайы массаж, буындарды дамыту керек, содан кейін ғана дененің бұлшық еттерін нығайтуға бағытталған жаттығулар, аяқ-қолдар және т.б., аяқ-қолды дұрыс қалыпта бекітетін, сәндеу – бірдей бекіту. байламдарды, бұлшықет талшықтарын созуға бағытталған). Бұл аяқ-қолдардағы тонустың жоғарылауын төмендетеді және үнемі қолданғанда олар байламдардың созылуының әсерінен контрактуралардың пайда болуын болдырмайды. Сондықтан мен церебральды сал ауруына шалдыққан балаларды емдеу мен оңалтудың кешенді тәсілі туралы айтып отырмын. Бейімделетін дене шынықтыру, емдік жаттығулар, сондай-ақ Хатха йога элементтері бар емдік жаттығулар, физиотерапия

және дәрі-дәрмекпен емдеу церебральды сал ауруына қарсы күресте тамаша және дұрыс бағыт болып табылады.

Көптеген церебральды сал ауруына шалдыққан балалар үшін бейімделген дене тәрбиесі жабық кеңістікті «жарудың» жалғыз жолы, қоғамға ену, жаңа достар табу, қарым-қатынас жасау мүмкіндігін алу, толыққанды эмоциялар, әлемді білу және т.б. Сыныпта өмірінде алғаш рет қозғалыс қуанышын үйренеді, жеңіске жетуді және жеңіліске абыроймен төтеп беруді үйренеді, өзін жеңу бақытын түсінеді және дененің әрбір ұяшығымен «әділ ойын» философиясын сезінеді [4, б. 46].

Бейімделу дене шынықтыру (БДШ) – денсаулығы нашар адамдар үшін жалпы дене шынықтыру түрі. БДШ-ның негізгі мақсаты – табиғи және оның дене-қимыл сипаттамалары мен рухани күштерінің қол жетімді (өмір сүру процесінде қалған) жұмыс істеуінің оңтайлы режимін қамтамасыз ету, оларды әлеуметтік және жеке маңызды субъект ретінде өзін-өзі барынша жүзеге асыру үшін үйлестіру арқылы денсаулық жағдайында тұрақты ауытқулары бар адамның өміршеңдігін барынша арттыру. Бейімделгіш дене шынықтыру құралдары мен әдістерінің көмегімен адамның өміршеңдігін барынша дамыту, оның оңтайлы психофизикалық жағдайын сақтау әр мүгедекке өзінің шығармашылық потенциалын жүзеге асыруға және дені сау адамдардың нәтижелерімен ғана емес, сонымен қатар олардан асып түсетін керемет нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Пән: БДШ сабақтары кезінде қимыл әрекеттерін оқытудың принциптері, әдістері мен әдістемелік тәсілдері. Осы анықтамадан адаптивті моторлық демалыстың оның мәнін көрсететін бірқатар маңызды нақты міндеттері туындайды: гедонистік функция (ләззат, ойын-сауық, ләззат); қалпына келтіру (алдын-алу, сауықтыру, физикалық күштерді қалпына келтіру, басқа қызмет түріне ауысу); дамыту(физикалық жағдайды сақтау); тәрбиелік (рухани күштердің өзін-өзі тәрбиелеу, өміршеңдік) [5, б. 103].

Бейімделетін дене шынықтыру церебральды сал ауруына шалдық-қан балаларға сауықтыру, тәрбиелік және тәрбиелік әсер етеді. Емдік әсері дене жаттығуларының, ашық ойындардың мазмұнына бала жаттығатын әртүрлі қозғалыстар (жүру, жүгіру, лақтыру) кіреді. Бейім-делетін дене шынықтырудың тәрбиелік мәні оның өмірлік маңызды қимыл-қозғалыс дағдылары мен дағдыларын қалыптастыруға ықпал етуінде, қозғалыс қабілеттерін дамытуында. Сонымен бірге бейімделген дене шынықтыру баланың және қоршаған дүниенің шығармашылық белсенділігін дамытуға, бейімді дене мәдениетіне қызығушылықтарды, қажеттіліктер мен әдеттерді қалыптастыруға ықпал етеді. Бейімделетін дене мәдениетінің тәрбиелік мәні де баға жетпес: ол бала тұлғасының әлеуметтік қалыптасуын қамтамасыз етеді. Бала ұжымда әрекет етуге, жалпы ережелерге бағынуға үйренеді. Оларға саналы қатынас ерік-жігерлік сапаны қалыптастырады, өзін-өзі бақылауды, төзімділікті, өз іс-әрекетін бақылау қабілетін дамытады [6, б. 98].

Церебральды сал ауруының салдары бар балаларда бірнеше қозғалыс бұзылыстары бар: бұлшықет тонусының бұзылуы, серпімділік, қаттылық (антагонистік және агонистік бұлшықет тонусының кернеуі), аяқ-қол бұлшықеттерінің гипотониясы, ерікті қозғалыстардың шектелуі немесе мүмкін еместігі (парездер мен параличтер), гиперкинез (еріксіз күшті қозғалыстар) синкинезия (белсенді әрекеттерді орындаумен бірге жүретін еріксіз бірлескен қозғалыстар), қол мен тілдің треморы, қозғалыстардың тепе-теңдігі мен үйлестірілуінің бұзылуы (атаксия), бұлшықет-буын сезімінің бұзылуы, позаның сезімі, өз денесінің кеңістіктегі орны [7, б. 144].

Церебральды сал ауруына шалдыққан балалармен жаттығудың тағы бір түрі – үлкен серпімді шарлардағы фитбол-гимнастика-гимнастика. Фитболдар алғаш рет 20 ғасырдың 50-жылдарының ортасынан бастап Швейцарияда церебральды сал ауруымен ауыратын науқастар үшін емдік мақсатта қолданыла бастады. Физиороллдар да қолданылады – екі өзара байланысты шарлар, орындық шарлары (төрт кішкентай аяқтары бар шарлар), тұтқалары бар шарлар (шапалақ), ішінде қоңырауы бар мөлдір шарлар, үлкен массаж шарлары. Фитбол 300 кг-нан асатын салмаққа төтеп бере алады және зақымдалған жағдайда баяу сөнеді.

Дене жаттығуларымен бірге массаж, еңбек терапиясы, гидроколонотерапия, физиотерапия, ортопедия қолданылады. Курорттық емдеу кеңінен қолданылады.

Церебральды сал ауруы бар балалардың моторлық сферасының қалыптасуының жалпы заңдылықтары мен ерекшеліктерін білу моторлық бұзылыстарды түзетудің тиімді педагогикалық құралдарын және әдістерін іздеу үшін ерекше маңызды болып табылады.

Бейімделуші дене шынықтыру құрылымына бейімделгіш дене тәрбиесі, бейімделгіш қимыл-қозғалыс рекреациясы, бейімделгіш спорт және дене шынықтыру кіреді. Бейімделетін дене тәрбиесінің әрбір түрінің өзіндік мақсаты бар: бейімді дене тәрбиесі дене тәрбиесінің негізгі негіздерін қалыптастыруға арналған; адаптивті қозғалыс рекреациясы – салауатты демалыс, ашық ауада іс-шаралар, ойындар, қарым-қатынас үшін; бейімделу спорты – дене, ақыл-ой, эмоционалдық және ерікті қабілеттерді жетілдіруге және жүзеге асыруға арналған; физикалық реабилитация – жоғалған қабілеттерді емдеуге, қалпына келтіруге және өтеуге арналған [8].

Дене тәрбиесі тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларды тәрбиелеу, оқыту және емдеудің жалпы жүйесінің ең маңызды бөлігі болып табылады.

Жұмыста баллдық жүйе қолданылды. Шеберліктің жетіспеуі 0 ұпай, ересек адамның көмегімен орындау – 1 ұпай, өз бетімен орындау – 2 ұпаймен бағаланды. Әрбір блоктағы ұпайлардың максималды саны жаттығулар санын 2-ге көбейту арқылы есептелді – өз бетінше орындалатын жаттығу үшін максималды балл. Тестілеу балалардың қимыл-

қозғалыс, психологиялық және функционалдық мүмкіндіктеріне қарай 1–2 рет қабылдауға оң эмоционалды фонда сабақ барысында қолайлы жағдайда өткізілді. Экспериментте Спастикалық диплегиясының ауыр түрімен ауыратын мектеп жасына дейінгі 50 бала (25 қыз және 25 ұл) қатысты. Үлкен моторлық функцияларды бағалауға арналған GMFCS шкаласы бойынша мотор белсенділігінің деңгейі 4–5 болды. Ата-аналар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша, кезекті сабақ басталғанға дейін балалар үйде көп уақытын жатып немесе жартылай отырған күйде өткізетіндігі аңғарылған, үйде дене жаттығуларымен шұғылданбаған .

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Алғашқы тест оқу жылының басында болды. Содан сон 5 айдың шамасында балалар «Қимыл-қозғалыс белсенділігін арттыруға арналған бағдарламамен» айналысты, одан кейін сынақтын екіншісі өткізілді. Таңғы жаттығулар аптасына екі рет жүргізілді, бір сабақ уақыты бір сағаттан тұрады. Әр баланың жеке ерекшеліктеріне қарап жаттығулар түрі мен көлемі, функционалдық және моторлық мүмкіндіктерін және қозғалыс құрылымын дәлме дәл орындалуын ескере отырып таңдалды. Жаттығу процесінде қимыл-қозғалыс қабілеттерін дамыту үшін жаттығу құрылғылары пайдаланылды, бұл жаттығу залы жағдайында балаға үйде қол жетімді емес дене жаттығуларын орындауға мүмкіндік берді. Бұл құрылғылар баланың өзінше, әдіскердің көмегімен де жаттығуды орындау процесін түзетуге, күш-жігер бейнесін өзгертуге, тұтас қозғалысты орындауға әрекет жасады. Жаттығулар кестесіне ЖДЖ (жалпы дамыту жаттығулары), құралдарымен үйлестіру жаттығулары, велоспортқа жаттықтыру, сонымен қатар ұсақ моториканы және өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын дамытуға арналған сабақтар кірді. Сабақ барысында балалардың функционалдық жағдайын бақылау сабақтың басында және соңында жүрек соғу жиілігін (ЖСЖ) және қан қысымын (АҚ) өлшеу арқылы жүзеге асырылды. Әдістеменің ерекшелігі баланың өмірлік маңызды қозғалыс дағдылары мен қабілеттерін жақсы қалыптастыруға, дене жүйелерінің қалыпты жұмысын қамтамасыз етуге және оның ақыл-ой қабілеттерін белсендіруге мүмкіндік беретін қозғалыс белсенділігінің бір түрі ретінде дене жаттығуларын басымдықпен пайдалану болды. Жұмыста келесі принциптер басшылыққа алынды:

1. Қозғалысқа қарсы көрсетілімдер жоқ. Кез келген бала қозғала алады және қозғалуы керек. Маманның міндеті – жасына, денсаулық жағдайына және басқа факторларға байланысты жүктеме мен жаттығуларды таңдау.

2. Сабаққа дейін және сабақтан кейінгі жүрек соғу жиілігін және қан қысымын өлшеу арқылы баланың функционалдық жағдайын бақылау.

3. Әр баланың дер кезінде белсенді вертикализациясы. БАРЛЫҚ балалардың әртүрлі бастапқы позициялардан жаттығуларды орындауы.

4. Сыныптағы жағымды эмоционалды фон. Егер бала ләззатпен айналысса, онда нәтиже міндетті түрде болады.

5. Әр балаға және әр отбасына жеке көзқарас.

6. Ата-ананың не туралы толық хабардар болуы? неге және неге? мамандар пайдаланады. Ата-аналарға балаларымен үйде жаттығулар жасауды үйрету.

1-кестеде бастапқы және қайталама тестілеу нәтижелері көрсетілген. Бірінші сынақ нәтижесі (жалпы 50 баладан тұратын топтың орташа деректері) бастапқы күй «Ішпен жату» жаттығуларын орындау кезінде максималды мүмкін болу ұпайлардың ең үлкен пайызы (70%) көрсетілді. Бұл позицияда балалардың өзгелерге қарағанда қимылдарды жақсы меңгергені айқындалды. Одан әрі мәндердің төмендеуімен «Арқамен жату» – 59,5%, «Орындыққа отыру» – 56,5%, «Еденде отыру» – 52,0%, «Едеңдегі қозғалыс» жаттығуларының блоктары толық орындалды – 34,0%, «Тұрып тұру» – 19% және «Жүру және жүгіру» – 17,9%.

Кесте 1. Әртүрлі бастапқы қалыптардан жаттығуларды орындау кезіндегі, балалардың моторикасын тексеру нәтиелері (ұпайлар, орташа мәндер)

№	Көрсеткіштер	Іште жатып		Арқада жатып		Жерде отырып		Орындықта отырып		Едендегі қозғалыс		Тұрып		Жүру, жүгіру	
		Макс балл 20		Макс балл 38		Макс. балл 10		Макс. балл 8		Макс. балл 8		Макс. балл 12		Макс. балл 18	
	Тестирование	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
1	Жалпы топтастыру	14,0	15,7	23	23,7	5,3	6,6	4,6	5,9	2,8	4,1	2,4	4,8	3,4	6,2
2	Макс. балдан %	70	78,5	60,5	72,8	53	66	57,5	73,8	35	51,3	20	40	19,9	34,4
3	Өсуі, %		8,5		12,3		13,0		16,3		16,3		20		15,5
4	Қыздар,	12,6	15	21,5	27,7	5	6,4	4,5	5,8	2,8	4,0	2,6	4,7	3,2	5,6
5	Макс. балдан %	63	75	56,6	72,9	50	64	56,3	72,5	35	50	21,7	39,2	17,8	31,1
6	Өсуі, %		12		16,3		14		16,2		15		17,5		13,3
7	Ұлдар	15,4	16,4	24,5	27,6	5,4	6,7	4,7	6	2,9	4,1	2,2	4,9	3,6	6,7
8	Макс. балдан %	77	82	64,5	72,6	54	67	59,8	75	36,3	51,3	19,3	48	20	37,2
9	Өсуі, %		5		8,1		13		16,2		15		22,5		17,2

Екінші сынақтың нәтижелері тұрақты жаттығулардан кейін барлық балаларда айтарлықтай оң өзгерістер болғанын көрсетті. Балалар қозғалыстық жаттығулардың санына ғана емес, сонымен бірге сапасына да қарай, отыру және тұру қалпында жоғарылап орындау қажет болды. Өсімнің ең үлкені (19%) жаттығулардың тұрып орындалатыны, одан кейінгісі еденде қозғалғанда және орындықта отырып орындалатын жаттығуларда (әрқайсысы 15,3%), одан кейін жүру жаттығуларында

(14,5%) байқалды. Қалған үш жаттығу кешендерінде азырақ өсімдер байқалды – 7,5-тен 12,0% дейін.

Жаттығулардың оң әсер беруі, баланың өзіндік бастапқы моторлық қабілеттеріне және жүйелі сабақтардың тиімділігіне байланысты артуда. Гросс симуляторды қолдану арқылы, оқыту жүйесі кезінде барлық балалардың белсенді вертикализациясын аңғара отырып, сонымен қоса оның көмегімен басқада да құрал-жабдықтарда көптеген жаттығуларды орындау, тік күйде болуы, сабақтардың тиімділігі айтарлықтай ұлғайтты. Сол себепті ең жоғары нәтижелер бастапқы қалып «тұру» кезінде байқалды. Қозғалыс дағдыларының «өтірік» бастапқы қалпынан аз әсерлі нәтижелері олардың бастапқы деңгейі ең жоғары болғанымен түсіндіріледі. Себебі, жаттығу терапиясының дәстүрлі процесі бастапқы ұстанымға аса көңіл бөледі, әсіресе ауыр спастикалық диплегияға шалдыққан балалармен жұмыс жасаған кезде. Қозғалыс қабілеттерінің динамикасы диаграммаға түсірілген (1-сурет) [8].

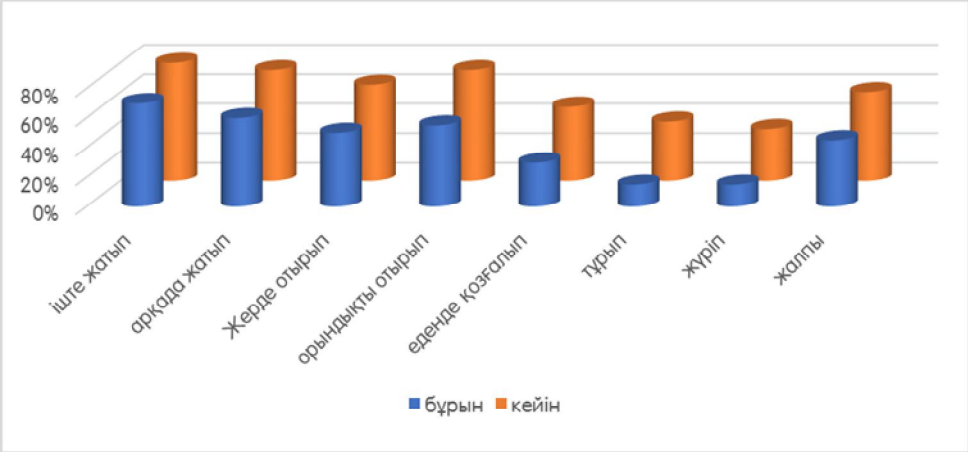

№1 Сурет. Қозғалыс қабілеттілігінің динамикасы

Жарты жыл бойы жүргізілген сабақтардың нәтижесі бойынша, балалардың көрсеткіштері оң динамикасын көрсетті. Сонымен қоса, қыздар «Арқамен жату», «Еденде отыру» және «Ішпен жату» бастапқы қалыптарда ұлдардардан қарағанда қозғалыс қабілеттіліктерін жоғарлатты. Негізгі (базалық) деңгейден өсуі қыздарда –11%, –15,3% және –13%, ал ұлдарда –4%, –7,1% және –12% құрады. Қыздар мен ұлдардың көрсеткіштерінің ұлғаюының ең үлкен шамасы «Тұру» бастапқы қалпындағы жаттығуларда байқалды – қыздарда –16,4% ал ұлдарда –21,4%. Ұлдар да негізгі топтан (–14,4%) асып, «Жаяу жүру» бойынша ұлғаюдың үлкен пайызын көрсетті (–16,1%).

Қортынды. Қорыта келе, тұрақты сабақтардың арқасында қатысқан балалардың 100%-ы, бастапқы көрсеткіштердің оң динамикасына да, орташа мәндерінің жоғарылауымен де, олардың салыстырмалы мәндерінің де жоғарылауымен сипатталды. Осы сабақтар арқылы балалардың денсаулығы қозғалыс көлемінің ұлғаюына, қозғалыс мүмкін-

діктерінің кеңеюіне, қозғалыс белсенділігінің жалпы деңгейінің жоғарылауына және қозғалыстарды үйлестірудің жақсаруына әкелді. Сонымен қатар, жүрек-тамыр және тыныс алу жүйелерінің функционалдық мүмкіндіктері айтарлықтай жақсарды, бұл жаттығуға дейін және одан кейін анықталған жүрек соғу жиілігі мен қан қысымы туралы деректермен дәлелденді. Дененің физикалық белсенділікке бейімделуінің жақсаруы, олардың жақсы төзімділігі тек жүрек соғу жиілігі мен қан қысымы тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар баланың эмоционалдық жағдайын педагогикалық бақылау нәтижелері бойынша да байқалды, бұл оның төмендеуін бағалауға болады. алты айлық кезеңнің аяғында физикалық белсенділіктен шаршау дәрежесінде. Сабақтардың нәтижесінде балалар суық тиюмен аз ауыра бастады, бұл сабақта үзіліс жасамауға мүмкіндік берді. Үш балада бұрын медициналық түзетуге келмейтін эпилепсиялық ұстамалар тоқтады. Негізгі жетістіктердің бірі ретінде балалардың іс-әрекетке деген қызығушылығының артуы және қозғалуға деген құлшынысының артуы деп санауға болады. Ата-аналар балалардың жаңа моторикасының дамуын және физикалық белсенділіктің жақсарғанын растады.

Белсенділігі жоғары дене жаттығуларынан кейін балалардың қимыл-қозғалыс қабілеттерінің жоғарылауы олардың дамуға бейім болған кезде өмірлік маңызды мотористикалық дағдыларды үйрету үшін пайдаланылуы қажет үлкен потенциалдың бар екенін көрсетеді.

«Жату», «отыру», «тұру», еденде кения және «жүру» позицияларынан орындалатын жаттығуларда бастапқы көрсеткіштері төмен ауыр спастикалық диплегиямен ауыратын барлық балаларда 6 ай тұрақты жаттығулардан арқасында барлық жаттығулардағы қозғалыс белсенділігі орта есеппен есептегенде 9,5-тен –20,0%-ға ұлғайды. Осы жаста балалардың дамуға деген бейімі үлкен. Кез келген жаттығуларды әртүрлі позициялардан орындауға, тіптен қозғалыстарды нашар игерген балаларға да жағдай жасауға мүмкіндік беретін «Гросс тренажер» сай келеді. Оның көмегі арқылы балалар тік күйді сақтай отырып, қозғала, секіреде, басқа тренажерларды пайдалана алады, бұл жаттығулар тиімді әсер береді. Ең үлкен өсім (-20%) құрайды. Оңалту тәжірбиесінде балалардың қимыл-қозғалыс қабілеттілігін олардың тиімділігін бақылауға түсіру үшін дене жаттығуларын кеңейте отырып тексерудің орындылығы көрсетілген.

Жұмысты талқылап келесі қортындыға келуге болады:

Жұмыстың нәтижелері оның негізгі мақсаттары мен алға қойған міндеттеріне қол жеткізілгенін куәландырады, соған сәйкес бірқатар маңызды және өзара байланысты қорытындылар жасалды. Бірінші тарауда церебральды сал ауруы патологиясының проблемалары оның антенатальды, интранатальды және постнатальды кезеңдерінде оның қалыптасуы кезінде миға әртүрлі әсер етуі мүмкін екендігі анықталды. Осы әсерлердің ішінде жүктілікті нашарлататын факторлар бар. Тұмау,

қызамық, туберкулез, мерез, токсоплазмоз сияқты инфекциялар – жоғарыда аталғандардың барлығы вирустық, бактериялық, паразиттік сипаттағы инфекциялар. Сондай-ақ ананың созылмалы соматикалық аурулары, мысалы, созылмалы пневмония, ревматизм, қант диабеті, гипертиреоз сияқты нейроэндокриндік аурулар. Церебральды сал ауруының себептері арасында ана мен ұрықтың Rh факторының сәйкес келмеуі, физикалық әсерлер, химиялық әсерлер туылмаған баланың барлық жүйелері мен мүшелерінің әртүрлі бұзылуына әкеледі. Стресс факторы ұрық жүйелері мен мүшелерінің қалыптасу процесінде, жүктілік кезінде дұрыс тамақтанбау, алкогольді қабылдау, психоактивті заттар (марихуана, героин, тұз, опиаттар, жоспар) маңызды орын алады. Сондай-ақ ананың жасы ұрықтың қалыптасуына із қалдырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Церебральды сал ауруына шалдыққан балалардың қимыл – қозғалыс аймағы. [Электрондық ресурс]. URL: https://stud.kz/referat/show/92353

2. Бейімделу және дене шынықтыру және спорт. / астында. ред. Д.П. Винник. – Киев: Олимпиадалық әдебиет. 2009.

3. Аксенова Л.И. т.б. Арнайы педагогика. – М.: Академия, 2001.

4. Евсеев С.П. т.б. Бейімделгіш дене шынықтыру. – М.: Кеңес спорты, 2014.

5. Евсеев С.П. Шапкова Л.В. Бейімделетін дене мәдениеті. – М .: Кеңес спорты, 2000.

6. Қараулова Л.Қ. Расулов М.М. Бейімделуші дене мәдениетінің физиологиялық негіздері. – М.: МГПУ, 2010.

7. Науқастарды және мүгедектерді аурулардың кешенді профилактикасы және оңалту / Под. ред. В.А. Лисовский, С.П. Евсеев. – М .: Кеңес спорты, 2004.

8. Оценка двигательных возможностей детей с дцп при выполнении упражнений из разных исходных положений [Электрондық ресурс]. URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25952506

Б. Құдайберген
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.Е. Алежанова
ғылыми жетекші, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің оқытушысы

СУМОНШАҚПЕН КЕСТЕЛЕУ ТЕХНИКАСЫ

Аннотация. Бисерден жасалған әшекейлер түрлі-түсті шыны моншақтар бірігіп, өрнекті композиция құрайды. Бисердің декоративтік қасиеті баяғы кезден-ақ шеберлерді қызықтырған. Бисер және де стеклярус әйел әшекейлерін, тұрмыстық және декоративтік ұсақ бұйымдар жасайтын материал ретінде қолданылады. Шыны моншақтарды интерьер үшін де қолданады. Қазіргі кезде бисерлерден, негізінен, әшекей бұйымдар ретінде қолданады.

Түйінді сөздер: сумоншақ, шебер, сырға, білезік, ине, жіп, леска.

Аннотация. Бисерные украшения состоят из разноцветных стеклянных бусин, объединенных в узорчатую композицию. Декоративные свойства бисера интересовали мастеров с незапамятных времен. Бусины и стеклянная посуда используются как материалы для изготовления женских украшений, бытовых и декоративных мелочей. Стеклянные бусины также используются для интерьеров. В настоящее время бусы в основном используются в качестве украшений.
Ключевые слова: бисер, мастер, серьги, браслет, игла, нитки, леска.

Annotation. Beaded jewelry consists of multi-colored glass beads combined into a patterned composition. The decorative properties of beads have been of interest to craftsmen since time immemorial. Beads and glassware are used as materials for the manufacture of women's jewelry, household and decorative trifles. Glass beads are also used for interiors. Nowadays, beads are mainly used as jewelry.
Key words: beads, craftsman, earrings, bracelet, needle, thread, fishing line.

Пластмассадан, әйнектен, інжу-маржаннан жасалған түрлі –түсті ұсақ моншақтарды бисер деп атайды.

Бисерден жасалған әшекейлер түрлі-түсті шыны моншақтар бірігіп, өрнекті композиция құрайды. Бисердің декоративтік қасиеті баяғы кезден-ақ шеберлерді қызықтырған. Бисер және де стеклярус әйел әшекейлерін, тұрмыстық және декоративтік ұсақ бұйымдар жасайтын материал ретінде қолданылады. Шыны моншақтарды интерьер үшін де қолданады. Қазіргі кезде бисерлерден, негізінен, әшекей бұйымдар ретінде қолданады. Мысалға моншақ, алқа, сырға, белдік, кулон, білезік және де тағы басқалары. Бисерлерден декоративті элементтер жасау кең тараған: құмыра, тор сөмке, гүлдер, түйреуіш ретінде тағатын кішкентай жәндіктер және т.б. Сол сияқты бисерлерден жасалған картиналар, панно бұйымдары өте сирек болса да кездеседі. Оларды жасау үшін шыдамдылық, ерекше шеберлік керек. Шеберлік техникасы өте жоғары болуы қажет. Кейінгі кезде бисермен киімді, сөмкелерді, тіпті аяқ киімдерді жиі әшекейлейді.

Қолөнер – ата-бабымыздың ұшқыр қиялынан шыққан, үлкен даналық ойынан, қажеттілігінен туындаған өнер өнер туындысы.

Қолөнер – атадан балаға мирас болып келе жатқан асыл мұра.

Халық педагогикасы – оқушыларды қолөнерге баули отырып, адамгершілікке, өнерді сүюге тәрбиелейді. Қазақ халқының қолөнері оның тарихымен бірге өсіп, біте қайнасып келе жатқан бай қазына. Ол тек қазақ халқының ғана емес Орта Азия, Ресей халықтарының өнерімен ұштасып келеді.

«Өнер көзі – халықта», халықсыз өнер, өнерсіз халық жоқ, оны жаңғыртып іске асыру – біздің перзенттік парызымыз. Қолөнер – халық өмірімен, тұрмысымен бірге жетіліп, біте қайнасып келе жатыр. Сан алуан түрлі қолөнер бұйымдары әсемдігі, өнерге, тұрмысқа сән берумен адамдарға рухани ләззат әкелген.

Осылардың ішінде бисер өнеріне тоқталайық. Ежелден келе жатқан өнердің бірі – бисер (сумоншақ).

Бисердің шығу тарихы әйнектің пайда болуымен тікелей байланысты. Ал әйнектің қашан пайда болғанына әлі күнге дейін нақты дерек жоқ. Дегенмен, әйнекті дайындаудың ең алғашқы құпиясын Франция елі ашқан деген аңыз бар. Бұл аңызда финикиялық көпестер әлемді жүзіп жүріп Сирияға тоқталады. Өздеріне азық дайындау мақсатымен отқа қазанын қою үшін аралдан үлкен тас іздейді. Ешнәрсе таппаған олар кемеден силитраның үлкен бөлігін пайдаланады. Жалынның ыстық температурасынан силитра еріп, өзен құмына араласып, сұйық әйнек болып аққан екен. Осылай ма, жоқ әлде басқа тәсілмен бе, әйнек дүниеге келген. Бірақ финикиялық көпестер бүкіл жерорта теңізінің халқына әйнектен жасалған бұйымдарды сатқан екен.

Кейбір деректер бойынша әйнектің Отаны Ежелгі Египет болған.

Ең алғашқы бисер атауы дәл осы Египет елімен байланысты. Оның атауы арабтың «бусра» немесе «бусер» деген сөзінен шыққан, мағынасы «жасалған маржан». Рим империясы Египет елін басып алғанда әйнек өндіру Рим еліне өтіп, империя құлағаннан кейін Византияға өтеді. Ал Константинопольді түрік дауынгерлері жаулап алған соң, әйнек өндіруші шеберлер жан-жаққа тарап әлемге «Бисер» атауы әйгілі бола бастады.

Бисер тоқу өнері ертеден кеңінен таралып, таңылып келе жатқан халық шығармашылығының бір түрі. Халық тұрмысында үлкен атқаратын рөлі бар. Қолдан жасалған бисер моншақтары Ресейде, шетелдерде өте жоғары бағаланады.

Бисер тоқу өнері өте нәзіктілекті, әдемілікті, шыдамдылықты және фантазиямен шеберлікті талап етеді. Әр адамның бисер тоқуымен айналысуына болады. Схемамен жұмыс істегенде есте сақтау қабілеті жақсы, түстерді жақсы айыра білу керек.

Қазір бисерден тоқылған бұйымдар жастар мен орта жастағы әйелдерге арналған сәнді киімдерге жапсырылған немесе түрлі оюлармен әшекейленген киімдер, аяққиімдері, сөмкелер тағы басқа жиі кездестіруге болады. Олар қазіргі талғампаз адамдардың көңілінен шығып, үлкен сұраныстарға ие болып отыр. «Өмір жасы» ұзақ болу үшін жіппен (мықты болып келетін жібек, т.б.), лескімен орындалады. Бисерден тоқылған бұйымдардың түрлері өте көп, Бисермен қазақтың ұлттық ою-өрнектерін, тұмарша, өңіржиек (алқа), бойтұмар, сондай-ақ алқа, шашпау, т.б. өте сәнді әшекейлер: сырғалар, брошкалар, мойынға тағатын алқалар жасауға болады.

Бисермен тоқудың ең көп тараған түрі – параллельді тоқу.

Бисерді таңдау – үлкен жұмыс. Олардың өлшемдері, түстері әр алуан. Сондықтан тігілетін бұйымға байланысты бисердің қандай түрін қанша мөлшерде алуды, қандай түсін алуды, тігілетін мата түрін, ине, жіпті таңдай білу қажет.

Бисермен кестеленетін мата тым қатты немесе жұмсақ емес, орташа қалыңдықта болуы керек. Жібек матаға қарағанда табиғи қатқылдау

матаны қолданған өте ынғайлы. Өйткені жібек мата жылтыр болғандықтан моншақтар сырғып түсе береді.

Бисер тігу үшін арнайы жіңішке №10 ине қолданған жөн. Жуан инені қолданған кезде моншақ екіге бөлініп жарылып кету мүмкін.

Бисер тігуге әр түрлі жіп түрлерін қолдана беруге болады. Тек олардың жуандығы бірдей әрі мықтылау, сонымен қатар моншақты тіккенде жұмысқа кедергі жасамайтын болуы керек.

Жоғарыда айтылған жабдықтардан басқа өткір қайшы, арнайы кергіш немесе жақтауыш қажет болады. Моншақтарды шынылан жасалған қауашақтарға немесе қораптарда сақтаған дұрыс. Өйткені мұндай қораптардан бисердің түрі, түсі көрінеді.

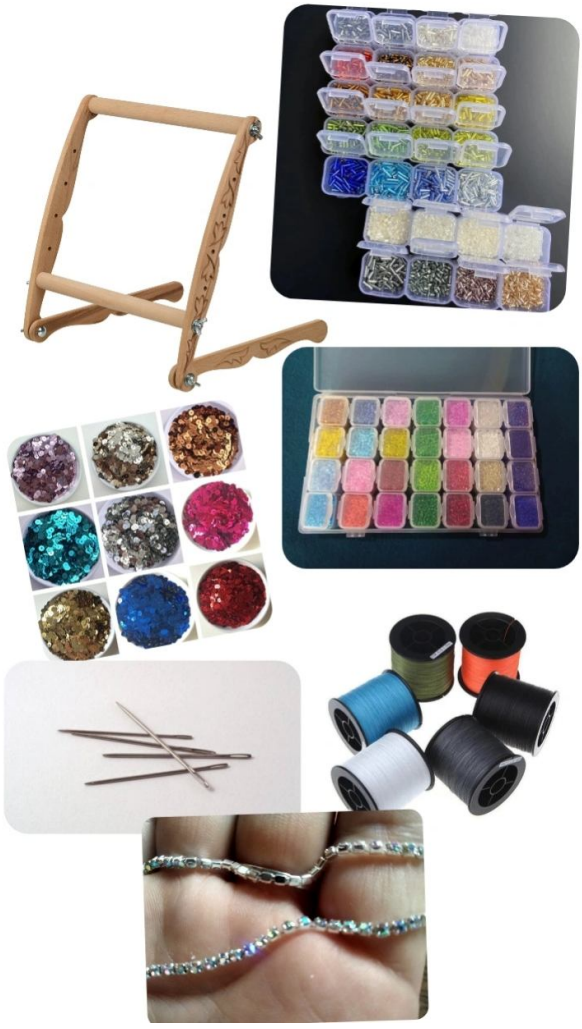

1 сур. Қажетті заттар.

Бисерді негізінен әшекей бұйымдар жасауға қолданады. Яғни, алқа, сақина, сырға белдік тоқу кең таралған. Сонымен қатар декоративтік элементтер тоқу, яғни, мүсіндік заттар, құмыраларды әсемдеу, қабырға картиналарын тоқып, әсемдеуде де қолданылады. Және де Сумоншақпен киімдерді де сәндеу кеңінен қолданылады. Бисерден жасалған бұйымдардың ең көп жасалынатындары- құмыра, тор сөмке, түйреуіш ретінде

тағатын кішкентай жәндіктер. Ең аз, сирек кездесетіндері- қабырға картиналары және де панно бұйымдары. Сумоншақпен кестелеуден бұрын жұмыс орнын ретке келтіріп алу керек. Жұмыс бөлмесі жарық болуы керек. Жұмыс үстелін терезенің жанына қойған дұрыс. Терезеден жарық күндіз сол жағыңнан түсу керек. Ал кешке үстелдік шамды қосу қажет. Әрбір екі-үш сағат сайын үзіліс жасап, көзге арналған жаттығуларды орындау керек. Бисермен жұмыс істегенде оны тарелкаға салып үстелдің үстіне қойған ыңғайлы. Үстелді жылжып кетпейтін жұмсақ матамен жапқан дұрыс, бисер түсіп кетсе де жинап алу оңай болады.

2 сур.

3 сур.

4 сур.

5 сур.

6 сур.

7 сур.

8 сур.

Қорытынды. Сумоншақпен кестелеу өнері- қолданбалы өнердің ішіндегі ең ежелгі және де ең көркем түрі болып табылады. Қазіргі кезде көп қолданысқа түспей кеткен Сумоншақпен тоқу өнерін одан әрі жандандыруымыз керек. Өмір-сүрген ортасының тыныс-тіршілігінен

мағлұмат беретін, жерінің, табиғатының байлығын, дархан даладай көңіл-күйінің кеңдігін танытатын асыл қолөнер бұйымдары әсемдігі, өрнегі, тұрмыстық сән берумен, заман талабына сай, өзіндік ерекшеліктері бар жаңа бұйым етіп жасап шығаруымыз қажет. Алқа, сақина, білезік, белдік, қабырға картиналары, мүсіндік заттар сияқты көптеген бұйымдарды дайын күйінде сатып алғаннан көрі, өз қолымызбен тоқып, кестелеп шыққанымыз әлде қайда тиімді, әрі көркем болып шығады. Сол арқылы ертеден бері келе жатқан бұл қолөнер түрін әрі қарай дамыта түсеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Канурская Т.А. Бисер: практикум / Т.А. Канурская, Л.А. Маркман. – М.: Профиздат, 2000. – 240 б.

2. Бенсон Э. Вышивка бисером. Мотивы и идеи [Текст] : пер.с англ. / Энн Бенсон. – М. : Ниола 21-й век, 2006. – 128 б.

3. Лукашова И.А. Бисер [Текст] : практикум / И.А. Лукашова. – М.: Авеонт, 2007. – 119 б.

Н.Т. Жуматова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
С.Е. Солтанбеков
ғылыми жетекшісі, оқытушы-сарапшы

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ МАМАНДАРЫН ДАЯРЛАУДЫҢ ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада дене шынықтыру және спорт мамандарын даярлау мәселелері қарастырылады. Автор болашақ маманның кәсіби дайындығы мәселесіне назар аударуға тырысады. Бұл жұмыс Қазақстан Республикасындағы дене шынықтыру және спорт факультеттері студенттерінің педагогикалық практика бағдарламасын жетілдіру қажеттілігіне арналған. Жұмыста педагогикалық практикадан өту кезінде кәсіби білім мен практикалық дағдыларды дамыту және жетілдіру туралы айтылады.

Түйінді сөздер: шаңғы спорт, шаңғы дайындығы, көпшілік спорт, физикалық қасиеттері, дене тәрбиесі.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы подготовки специалистов по физической культуре и спорту. Автор пытается обратить внимание на проблему профессиональной подготовки будущего специалиста. Данная работа посвящена необходимости совершенствования программы педагогической практики студентов факультетов физической культуры и спорта в Республике Казахстан. В работе рассказывается о развитии и совершенствовании профессиональных знаний и практических навыков при прохождении педагогической практики.

Ключевые слова: высшее образование, физическая культура, физическая культура, педагогическая практика, студенты-практиканты.

Annotation. The article deals with the issues of training specialists in physical culture and sports. The author tries to draw attention to the problem of professional training of a future specialist. This work is devoted to the need to improve the program of pedagogical practice of students of the faculties of physical culture and sports in the Republic of Kazakhstan. The paper describes the development and improvement of professional knowledge and practical skills during the passage of pedagogical practice.

Key words: higher education, physical culture, physical culture, pedagogical practice, students-trainees.

Кіріспе

Зерттеудің өзектілігі. Жоғары дене шынықтыру білімі жүйесіне және қазіргі заманғы және дамыған қоғамның барлық нормаларына жауап беретін жоғары білікті кадрларды даярлауға қойылатын қазіргі заманғы талаптар студенттердің жаңа буынын елдің халықтық білім беру жүйесінің болашақ мамандары ретінде оқыту мен тәрбиелеу проблемаларын егжей-тегжейлі зерделеуді талап етеді. Қазіргі уақытта мемлекет басшысы жалпы дене шынықтыру мен спортты тереңдетіп дамытуға ерекше көңіл бөледі. Дене шынықтыру мен спортты дамыту, спорттық инфрақұрылымды жақсарту, құрама командаларға (спорт түрлері бойынша) талантты жастарды іріктеуді жетілдіру, Токиодағы соңғы XXXII Олимпиада ойындары аясында спортшылар мен олардың жаттықтырушылары үшін қолайлы жағдайлар жасау шаралары туралы мәселелер ерекше назар аударуға тұрарлық. Сондай-ақ, білім беру мекемелеріндегі спорт объектілерінің қанағаттанарлықсыз және тиімділігі төмен қызметі, дене шынықтыру және спорт мамандарының біліктілігін арттырудың Бірыңғай бағытының жоқтығы, халық арасында салауатты өмір салтын насихаттаудың жеткіліксіздігі туралы мәселелер қозғалды. Жоғарыда аталған ескертулердің нәтижесінде біздің еліміздің халқы, әсіресе жастар дене шынықтырумен және жалпы бұқаралық спортпен шұғылдануға қанағаттанғысыз дәрежеде тартылды [1, 7 б.].

Бұл жұмыстың мақсаты дене шынықтыру және спорт бойынша жоғары білікті және бәсекеге қабілетті мамандарды даярлау мәселелері бойынша әртүрлі білім салаларында жинақталған ақпаратты қорыту болып табылады.

Ұсынылған жұмыстың практикалық маңыздылығы дене шынықтыру факультеттерінің студенттері үшін жалпы білім беретін және спорт мектептерінің, әртүрлі типтегі оқу орындарының тәжірибесінде оқу және өндірістік практиканың дамыған жүйесін қолдану мүмкіндігінен тұрады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, дене шынықтыру және спорт бойынша жоғары білікті және бәсекеге қабілетті мамандарды даярлауға инновациялық тәсілдерді реформалаудың және ғылыми енгізудің практикалық қажеттілігі туындайды. Осыған байланысты дене шынықтыру факультеттері студенттерінің оқу және өндірістік

тәжірибесінің өтпелі бағдарламасын қайта қарау қажеттілігі туындады. Жалпы білім беретін мектептердегі педагогикалық практика бағдарламасында студент практиканттың оқу-тәрбие және жаттығу жұмыстарының үлкен көлемін орындауы көзделеді. Педагогикалық практикадан өту кезінде мектеп жасындағы балалармен оқу, спорттық-бұқаралық және тәрбие жұмыстарын жүргізуде студенттердің теориялық білімдері мен практикалық дағдыларын тексеру және бекіту жүзеге асырылатынын атап өткен жөн.

Жалпы білім беретін мектептердегі педагогикалық практика сондай-ақ студент-практиканттың оқушылардың дене дамуы мен қимыл-қозғалыс дайындығын бақылау әдістемесін меңгеруін қамтиды. Жалпы, педагогикалық практика студенттерді кәсіби даярлаудың маңызды бөлімдерінің бірі болып табылады. Мемлекет басшысының бағдарламалық нұсқауларын іске асыру көбінесе педагогикалық практиканың сапасына байланысты. Бұл жерде Қазақстан Республикасының дене шынықтыру және спорт саласындағы педагогикалық қызметінде мыналар көзделгенін атап өткен жөн: «Дене шынықтыру және спорт саласындағы педагогикалық қызметке тиісті білімі және кәсіптік даярлығы бар адамдар жіберіледі». Педагогикалық жұмысқа қол жеткізу үшін болашақ дене шынықтыру және спорт маманы білім беру және тәрбие жұмысын жүргізу, мектеп жасындағы балалармен спорттық-сауықтыру және бұқаралық іс-шараларды өткізу бойынша арнайы білімді, дағдылар мен дағдыларды меңгеруі тиіс [2, 99 б.].

Нәтижелер және талқылау

Осы және басқа мақсаттарға жету үшін заманауи технологиялар мен интерактивті әдістерді енгізу арқылы педагогикалық тәжірибені ұйымдастыру қажет. «Оқу-танысу практикасы» және «мектептегі педагогикалық практика» бағдарламаларының негізінде олардың әдіснамалық негізсіздігі анықталды. Барлық қол жетімді әдістемелік құжаттар, студенттердің практикасын жетілдіру бойынша кафедралардың ұсыныстары, әдіскерлер мен практика жетекшілерінің есептері және дене шынықтыру және спорт мамандарын даярлау бойынша басқа да арнайы әдебиеттер талданды. Студенттердің кәсіби қызметке барлық дайындығы бірыңғай тұжырымдаманы ұстанбайтыны, стратегиясы, болашағы жоқ екені анықталды. Осыған байланысты, дайындық бағдарламасында жалпы теориялық және жалпы ғылыми тәсілдер (сабақтан тыс сабақтардың әртүрлі формалары, үйірме жұмыстарын жүргізу, «үзілістерде дене шынықтыру» және сабақ кезінде «дене шынықтыру минуттары») қолданылмайтындығы, ал негізгі уақыт тек мектептегі сабаққа ғана берілетіні атап өтілді. Дене шынықтыру және спорт мамандарын даярлаудың жоғарыда аталған нысандарын, құралдарын, әдістерін, принциптерін және басқа компоненттерін зерттемей, маман үкімет қойған міндеттерді шеше алмайды. Арнайы білім беру мен студенттердің кәсіби қалыптасуының кешенді мақсатты

бағдарламасы және жеке тұлғаны қалыптастырудың стратегиялық жоспары жоқ. Жоғары дене шынықтыру білімінің объект ретінде және оқу-тәрбие процесінің, зерттеу пәні ретінде – күрделі, динамикалық, өзін – өзі дамытатын процестің және ақпаратты беруге, қабылдауға, сақтауға, өңдеуге, игеруге және қолдануға арналған көптеген компоненттер жүйесінің ерекшелігін ескере отырып, оны зерттеу үшін жұмыстың осы кезеңіндегі келесі нақтылаудағы жалпы теориялық және жалпы ғылыми әдістердің кешені барынша негізделген: объектілердің, құбылыстар мен процестердің жүйелік тәсілі мен жүйелік талдауы-синтезі [3, 80 б.].

Дене шынықтыру және спорт маманының моделі, әлеуетті маман ретінде және оның оқу және дене шынықтыру факультеті жағдайында модельдеу ретінде болашақ тұтас кәсіби қызмет туралы идеялар. Проблемалық жағдайды талдау, дене шынықтыру және спорт саласында жұмысқа дайындалатын тұлға ретінде студентті даярлау жүйесінің өлшемдерін анықтау және модельдеу. Студенттің қызметі-көп деңгейлі жүйе де, оған дайындық та екі негізгі деңгейде жұмыс істейді: практикалық және теориялық және олардың әрқайсысында бес түрлі: трансформациялық, танымдық, коммуникативті, құндылық-бағдарлау (бағалау) және шығармашылық қызмет.

Теориялық тұрғыдан қазіргі жағдайды талдауға – мамандарды даярлау және жан-жақты дамыған адамдарды тәрбиелеуге, жоғары дене шынықтыру білімінің мәні мен ерекшелігін анықтауға, дене шынықтыру және спорт саласындағы мамандарды мақсатты даярлауды мақсатты тәсіл арқылы ғана жасауға болады. Әлеуметтік институт ретінде жоғары дене шынықтыру білімінің мақсаты мен міндеттеріне сүйене отырып, дене шынықтыру және спорт саласы үшін кадрлар даярлау міндеті жүктелген. Жоғары дене шынықтыру білімі халықты сауықтыру, оны еңбекке және отанды қорғауға дене шынықтыру, бұқаралық дене шынықтыру мен спортты көтеру және белсенді демалысты ұйымдастыру, жұмысшылардың күшін қалпына келтіру және ойын-сауық мәселелерін шешу үшін мамандар даярлау процесі ретінде.

Теориялық тұрғыдан алғанда, мамандарды даярлау процесі спорт мектептерінде, педагогикалық колледждерде, олимпиадалық резервтегі интернаттарда және бастапқы дене шынықтыру білімі бар, ережелерді, терминологияны білетін, спорт түрлері бойынша қоғамдық нұсқаушылар ретінде сабақтардың бастапқы басталуынан бастап кезеңдердің дәйектілігі мен сабақтастығы ретінде қарастырылады.дайындықтың жоғары деңгейі – кәсіби жұмыс. Мамандарды даярлау құрылымын зерттеу өзара байланысты компоненттердің келесі минимумының жиынтығын анықтады:

– саяси білім (мемлекеттің даму стратегиясы);

– кешенді тәрбие (идеялық-саяси, кәсіби – еңбек, адамгершілік, дене, ақыл-ой, құқықтық, эстетикалық және экологиялық);

– «барлық рухани және физикалық күштерді», жеке адамның қабілеттері мен мүмкіндіктерін, әлеуетін дамыту;

– кәсіби қызметті қалыптастыру (кәсібилік, педагогикалық және жаттықтырушылар шеберлігі).

Қорытынды

Осы жұмыстың соңында студенттерді даярлау жүйесін бақылау және талдау кезінде жоғары дене шынықтыру оқу процесінің келесі міндетті белгілері болған жағдайда ғана мүмкін болады:

– білім беру мазмұнының ғылыми сипаты, инновациялық технологияларды, педагогикалық технологияларды пайдалану, дайындаудың интерактивті әдістері, ұйымдастыру және басқару тәсілдері: тиімділік өлшемдеріне, келешекке сүйену; студенттердің СҒЗЖ (студенттердің ғылыми-зерттеу жұмысы) жүргізуінің және СҒҚ-ға (студенттік ғылыми қоғам) қатысуының міндеттілігі;

– барлық оқу курстарын, пәндерді, факультеттерді, практикумдарды, студенттер практикасының түрлері мен нысандарын оқытудың кәсіптік бағыттылығы;

– студенттердің шығармашылығы мен дербестігі (өзін-өзі даярлау, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі басқаруға қатысу, рационализаторлық);

– оқу-тәрбие процесінің барлық түрлері мен нысандарына студенттердің қатысуымен олардың әрқайсысын бастапқы даярлығын, қызығушылықтарын, кәсіби қажеттіліктерін, жоғары оқу орнына түсу себептерін, бейімділіктерін, қабілеттерін, тұлғаның қалыптасу дәрежесін, кәсіби бағдарлануын ескере отырып даярлауға жеке көзқарас. Дене шынықтыру мамандарын даярлаудың осы компоненттерін ескере отырып, әртүрлі дене шынықтыру-сауықтыру, спорт және сабақтан тыс іс-шараларды ұйымдастырушы маманға сенуге болады [4, 174 б.].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Концепция развития физической культуры и спорта Республики Казахстан до 2025 / Указ Президента Республики Казахстан от 11 января 2016 года № 168 – Республиканский центр правовой информации Министерства юстиции Республики Казахстан, – 2016.

2. Педагогическая практика: учебно-методическое пособие: Направление подготовки Физическая культура. Профиль подготовки «Спортивная тренировка». Бакалавриат / сост. Т.В. Бакшева, Е.Н. Котло; М-во образования и науки РФ, ФГАОУ ВПО «Сев. -Кав. фед. ун-т». – Ставрополь: СКФУ, 2014. – 99 с.

3. Попов А.И. Инновационные образовательные технологии творческого развития студентов. Педагогическая практика / А.И. Попов. – Тамбов: Издательство ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2013. – 80 с.

4. Воробьева Е.В. Педагогическая практика студентов по физическому воспитанию в общеобразовательных учреждениях: Учебно-методическое пособие / Воробьева Е.В. – Иркутск: Иркутский филиал Российского государственного университета физической культуры, спорта, молодёжи и туризма, 2010. – 174 с.

Н. Балыкпай, А. Рахимжанова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенттер, Павлодар қ.
Г.К. Сатабаева
научный руководитель, преподаватель эксперт, г. Павлодар

«АЙКУНЕ» ЖАТТЫҒУЛАРЫН ОМЫРТҚАҒА ӘСЕРІ

Аннотация. Сколиоз-бұл ішкі ағзалардың бұзылуына әкелуі мүмкін тірек-қимыл аппаратының кең таралған ауруы. Сколиозды емдеудің ғасырлар бойы тарихы бар және бүгінгі күнге дейін өзекті мәселе болып қала береді. Бұл мақалада аурудың сипаттамасы берілген, сколиоздың себептері қарастырылған, аурудың дамуын болдырмауға бағытталған жаттығу кешенін ұсынды.
Түйінді сөздер: сколиоз, дәрежелері мен түрлері, «Айкуне» қазақ гимнастикасының көмегімен емдеу.

Аннотация. Сколиоз – распространенное заболевание опорно-двигательного аппарата, которое может привести к поражению внутренних органов. Лечение сколиоза имеет многовековую историю и остается актуальной проблемой по сей день. В данной статье описано заболевание, рассмотрены причины сколиоза и предложен комплекс упражнений, направленных на профилактику развития заболевания.
Ключевые слова: сколиоз, степени и виды, лечение с помощью казахской гимнастики «Айкуне».

Annotation. Scoliosis is a common disease of the musculoskeletal system, which can lead to damage to internal organs. The treatment of scoliosis has a long history and remains an urgent problem to this day. This article describes the disease, discusses the causes of scoliosis and proposes a set of exercises aimed at preventing the development of the disease.
Keywords: scoliosis, degrees and types, treatment with the help of Kazakh gymnastics «Aikune».

Сколиоз – дененің жеке бөліктері мен омыртқаның жекелеген бөліктерінің бір-біріне қатысты бүйірлік қисаюы, ол туа біткен, жүре пайда болған немесе идиопатиялық болуы мүмкін. Бірінші топқа омыртқаның дамымауынан немесе оның асимметриясына әкелетін даму ауытқуларынан туындаған патологиялар жатады [1].

Пайда болған жағдайда бірнеше себептер бар:

1. Неврогендік-неврологиялық аурулар немесе жұлынның зақымдануы аясында жүйке-бұлшықет реттелуінің бұзылуы нәтижесінде пайда болады.

2. Рахитикалық (метаболикалық) – рахит кезінде дамиды.

3. Диспластикалық-люмбосакральды омыртқаның дисплазиясы (тіндердің дұрыс дамымауы) нәтижесінде пайда болады.

4. Тыртық сколиозы, травматикалық сколиоз-жұмсақ тіндердің механикалық зақымдануы кезінде пайда болады.

5. Миопатикалық-бұлшықет қаңқасының патологиясы, дистрофия.

6. Остеопатикалық-омыртқа құрылымының туа біткен бұзылыстарының нәтижесі ретінде.

7. Идиопатиялық сколиоз-этиологиясы белгісіз кеуде және/немесе бел омыртқаларының үш өлшемді деформациясы. Бірқатар клиникалық белгілерге сәйкес идиопатиялық сколиоздар деформацияның пайда болу уақытымен, прогрессия ерекшеліктерімен, дәнекер және сүйек тіндерінің дисплазиясымен ерекшеленетін жеке топты білдіреді [3].

Сколиоз дәрежелері:

Қисықтық мөлшеріне байланысты бұл аурудың келесі дәрежелері ажыратылады (В. Д. Чаклин бойынша):

1. I дәреже – 10 градусқа дейін ауытқу. Бұл дәрежеде қисықтық тік күйде әрең байқалады, жату кезінде деформация айтарлықтай төмендейді.

2. II дәреже – 11–30 градусқа ауытқу. Омыртқа бағанының қисаюы. Тұрған күйінде айқын көрінеді, иілу кезінде қабырға өркеші көрінеді (кеуде қуысының деформациясы).

3. III дәреже – 31–50 градусқа ауытқу. Омыртқа өте қисық, артқы жағында үлкен қабырға өркеші бар, ол кеуде қуысының жартысын алады. Омыртқаның қозғалысы өте шектеулі. Жаттығу кезінде тез шаршау байқалады, жүрек соғуы, тершеңдік (тыныс алу және жүрек жеткіліксіздігінің белгілері) туындауы мүмкін.

4. IV дәреже – 50 немесе одан да көп градусқа ауытқу. Деформация соншалықты айқын көрінеді, ол тіпті киім арқылы да байқалады (III дәрежелі сияқты). Бұл жағдайда дене бітімі қатты қысқарады, кеуде алдыңғы және артқы жағында деформацияланған. Қысқарту нәтижесінде қолдар тым ұзын, ал аяқтар пропорционалды емес үлкен болып көрінеді. Омыртқа іс жүзінде қозғалмайды. Бұл дәрежеге тән-ентігу, тершеңдік, әлсіздік. Көптеген ішкі органдардың жұмысында айтарлықтай өзгерістер бар.

Сколиоздың формасы: қисықтық түрінде ерекшеленеді:

1. С-тәрізді (қарапайым), бір қисық доғаның болуымен сипатталады;

2. S-тәрізді (күрделі), екі қисық доғасы бар;

3. Z-тәрізді (жалпы), сколиоздың ең ауыр түрі, онда үш қисықтық доғасы байқалады. Локализация бойынша аурудың келесі формалары бөлінеді:

4. Мойын-кеуде.

5. Кеуде.

6. Бел-кеуде.

7. Бел.

8. Бел-сегізкөз.

9. Біріктірілген (S және Z-тәрізді қисықтық жағдайында).

Сколиозды емдеудегі ерекшеліктер

Қарсы көрсеткіштер: омыртқаның қисаюы кезінде, ең алдымен, арқаға үлкен жүктеме түсіруге болмайды, өйткені бұл аурудың өршуіне әкелуі мүмкін (егер ол ерте сатысында танылса) немесе өлімге әкелетін нәтижені қоса алғанда, әлдеқайда ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін (III, IV дәрежелерде). Осыған байланысты келесі жалпы шектеулер анықталды:

1. Аурудың бастапқы дәрежесінде жүгіруге рұқсат етіледі.

2. Икемділік жаттығулары – тыйым салынған.

3. Кенеттен қозғалыстар мен домалаулар тыйым салынған.

4. Жотаны шамадан тыс жүктейтін белсенді спорт түрлері алынып тасталды (бокс, хоккей, паркур, күрес, футбол және басқалар).

5. Бақылаусыз созылулар, турниктегі жаттығуларға тыйым салынады.

6. Бір аяқпен орындалатын барлық жаттығулар ұсынылмайды, өйткені олар жамбас конфигурациясына теріс әсер етеді. Айта кету керек, бұл тек жалпыланған қарсы көрсеткіштер. Әр адамның аурудың дамуы жеке болғандықтан, шектеулер сколиоздың формасына, дәрежесіне және басқа сипаттамаларына байланысты өзгереді. Науқасты емдеу жоспарын құру да осыған байланысты.

«Айкуне» – омыртқаның денсаулығын табиғи жолмен қалпына келтіруге мүмкіндік беретін статикалық-динамикалық жаттығулар кешенінен тұратын сауықтыру гимнастикасы.

1998 жылы әзірленді және Ресей Федерациясында екі рет емдік гимнастикасы болып дәлелденді, бекітілді. Санкт-Петербург Денсаулық сақтау комитеті омыртқаға тиімді дене шынықтыру ретінде ресми түрде ұсынды. Осы бірегей әдістеменің негізін қалаушы Баймағамбетов Абай Ақатұлы!

Және де қазақ гимнастикасы болуына байланысты, әр жаттығулар «ру» атауларымен аталады.

Жаттығу принципі мен бірегейлігі:

– Айкуне «терең бұлшықеттерді» жаттықтырады, оған біз білетін әдеттегі жаттығулар сіз өз бетіңізше әсер етпейді.

– Омыртқаны тік ұстайтын ең кішкентай бұлшықеттердің қозғалысы арқылы сүйектерді омыртқаға ауыртпалықсыз табиғи, физиологиялық күйге қайтарады.

– Бірқалыпта орындалады, омыртқа бағанасын созу арқылы және бұлшық еттерге қысым көрсету арқылы жаттығуларды орындау.

– Сонымен қатар, сіз омыртқаның дұрыс орналасуын қолдайтын бұлшықет корсетін қалыптастырасыз.

«Айкуне» жаттығуларын омыртқаға әсері:

– Омыртқаның жұмсақ созылуы қысылған жүйке тамырларын босатуға мүмкіндік береді, олардың бітелуі ауырсынуды тудырады.

– Омыртқалар арасындағы қашықтық артады, омыртқа аралық дискілер өздерінің «дұрыс орналасуын»алады.

«Айкуне» жаттығуларына қарсы көрсеткіштер:

– Жүктілік кезенің 1 ші кезеңі

– Онкологиялық аурулар

– Омыртқадағы қозғалмайтын құрылым (спицы, скрепки)

– Сүйек туберкулезі

– Остепороз ауыр стадияда

– Ауа арқылы таралатын аурулар (туберкулез, ОРВИ, қызылша, ветрянка, паротит.

«Айкуне» сколиозға қарсы жаттығулар кешені:

Жаттығу орындалу кезінде бас айналуы және жүрек айну сынды жағдайлар болуы мүмкін!

Ең алдымен орындықта отырып, аяғымызды 90градус бұрышта (тіземіздің астында) болу қажет. Қолдарымыз санымызда. Денемізді бос ұстаймыз. Жаттығулар омыртқа жотасының созылуы мен бұлшық еттерге қысым беру арқылы орындалды.

1. **Төре –** жауырын мен бел аймағында жеңіл напряжение ұстаймыз.

2. **Жаныс** (омыртқа қосылады) – омыртқа жотасындағы проблемалы аймақты созамыз (алға қарай және аздап жоғары).

3. **Керей** (басты жаттығу) **–** кеуде және бел омыртқасындағы толық иілу.

4. **Қыпшақ 1 –** Керейді қалпында отырып, жауырындарымызды артқа тарта бір-біріне қосу.

Үзіліс 10 минут

5. **Қыпшақ 2 –** Керейді қалпында отырып, қосылып тұрған жауырындарымызды төмен қарай тартамыз.

6. **Уақ –** Керейді қалпында отырып, ішіміздің төменгі жағын тартамыз (іштің терең бұлшық еттерін сезіну) Бұлшық ет корсетін қатайтамыз.

7. **Найман** – Керейді қалпында отырып, жауырындарымыз ұстап (құшақтап) оң және сол жаққа бұраламыз, омыртқанын ккеуде аумағын созамыз (жамбас, аяқтар қозғалмайды).

8. **Албан –** Керейді қалпында отырып, қолдарымыз алдымызға көтере созып (алақандарымыз бірге), қолдарымызды жоғары көтеріп, омыртқа жотасын жоғарға қарай созу.

Қорытынды: Сколиоз-бұл мүмкін болса, ерте кезеңдерде жоюға тырысатын ауру. Әрекетсіздік патологияның дами бастауына және сайып келгенде ішкі ағзалардың денсаулығына қатты әсер етуі мүмкін, бұл өз кезегінде қайтымсыз салдарға әкелуі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Амосов В.Н. Искривление позвоночника. Сколиоз у детей и взрослых: моногр. / В.Н. Амосов. – М.: Вектор, 2014. – 128 с.

2. Богурин А.А. Содержание и формы физического воспитания студентов специальных медицинских групп: учебно-методическое пособие / А.А. Богурин, О.С. Богурина. – Гродно: ГрГУ, 2012. – 88 с. :ил.

3. Медведев Б.А. Сколиоз и остеохондроз: профилактика и лечение / Б.А. Медведев. – Ростов н/Д.: Феникс, 2004. – 192 с.

4. Фокин В.Н. Полный курс массажа: Учебное пособие. / В.Н. Фокин. – М.: Фаир-пресс, 2007. – 512 с.

Сахабек Жархынгүл
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Б.Ж. Қоқымбаева
жетекші, Өнертану ғылым.кандидаты, филос. ғым. д-ры, ППУ-нің профессоры

ЖАЛПЫ МЕКТЕПТЕГІ МУЗЫКА САБАҒЫ МӘДЕНИ-ТАРИХИ ӨЛШЕМДЕ

Аннотация. Мақала мектептегі 5-ші сынып оқушыларына арналған музыка пәнінің мазмұны мен тақырыпттық жоспарын проблемалық талдауға арналған. Қазақстан Республикасының мектептеріне арналған курстың альтернативті біртұтас кеңестік бағдарламасының қалыптасуы мен дамуы қарастырылады. Зерттеу барысында ғалымдардың жарияланымдары, сондай-ақ жаңашыл педагогтардың авторлық нұсқаулары қысқаша сипатталады.

Түйін сөздер: Музыка сабағы, 5ші сынып, мазмұн, жаңартылған бағдарлама, мәдени-тарихи өлшем.

Аннотация. Статья посвящена проблемному анализу содержания и тематического плана предмета Музыка для учащихся 5 класса. Рассмотрено формирование и развитие альтернативной единой советской программе курса для школ Республики Казахстан. В ходе исследования дается краткая характеристика публикаций ученых, а также авторские разработки педагогов-новаторов.

Ключевые слова: урок музыки, 5 класс, содержание, обновленная программа, культурно-историческое измерение.

Annotation. The article is devoted to the problematic analysis of the content and thematic plan of the subject Music for 5th grade students. The formation and development of an alternative unified Soviet course program for schools of the Republic of Kazakhstan is considered. In the course of the study, a brief description of the publications of scientists, as well as the author's developments of innovative teachers is given.

Key words: music lesson, 5th grade, content, updated program, cultural and historical dimension.

Қазақстандағы «Музыка» пәнінің тарихы туралы деректерді таба алмадым. Бар әдебиеттерде оның қалыптасуы советтік кезеңінен, яғни 20-шы ғасырдан басталғаны қарастырылады. Ол жалпы Өнер білім беру

саласы деп аталынды, сонымен қатар «Музыка» ма, әлде «Пение» сабағы деп анықтаған жөн сұрағы талқыланды. Алайда мектеп практикасында «Музыка» да, «Пение» деп те аталынды және пәнінің тарихы жиі өзгеріп отырды [1]. Осылайша, бүкіл совет одағының барлық республикаларына ортақ 1 оқу бағдарламасы қолданылды.

Жоғарыда қысқаша сипатталған деректер тек орыс тілінде жазылған. Тіпті 20-шы ғасырдың 60-шы жылдары Д.Б. Кабалевскийдің бағдарламасы да басында тек 1 тілде болды. Уақыт өте келе, қазақ мектептерінде Кабалевскийдің бағдарламасы, оқу-әдістемелік кешендері ана тілімізге аударылды. Бірақта қазақ музыкасы туралы деректер, сондай-ақ ән-күйлер секілді үлгілер әлі де енгізілген жоқ [2].

Тек 20-шы ғасырдың аяғында елімізде алғашқы рет «Музыка» пәніне қазақ музыкасы енгізіле басталды. Алматыда М.Р. Жердималиева басқарған топ Кабалевскидің 3 (ән, би, марш) жанрларының қатарына 4-ші түрін енгізді. Бұл күй өнері, сондай-ақ аздап қазақша репертуарды, яғни ән-күйлердің үлгілерің тыңдауы аздап орын тапты.

Келесі маңызды қадам: алғашқы ұлттық бағдарламалар құрастырылды. Олар М.Х. Балтабаевтың педагогикалық мәдениеттану негізінде әзірленген «Елімай» оқу-әдістемелік кешені және А.С. Райымбергеновтердің «Мұрагер» авторлық оқу-әдістемелік кешені. Өкінішке орай, ресми түрде олар қолданылмады. М.Х. Балтабаев тек бастауыш мектеп үшін дайындап үлгерді [3]. Ал Райымбергеновтер бүгінде Алматыда мемлекеттік емес «Көкіл» мектебінде өздерінің «Мұрагер» бағдарламасы бойынша еңбектенеді [4].

Осылайша, Қазақстанда «Музыка» сабағы советтік кезіндегі Ресейде жетілдіріп барлық республикаларға міндетті түрде болған тұжырымдамасынан алыстауын бастады. Қазір Г.К. Бельгибаева өзінің магистрлік диссертациясында салыстырмалы талдау жасап көрсеткендей, Ресейде оқу пәні «Музыка өнері» деп аталады. Елімізде оқу пәні «Музыка» делінеді. Айырмашылықтарының себептері: Ресей мәдениеті еуропалық түріне жатады, оған дифференциация тән, және де музыкалық өнер негізінен жазба/ ноталық феномен ретінде деп түсініледі. Қазақстандағы мәдениет шығыс түріне жатады, оның негізің, түп тамырын көшпелі түрік әлемінің музыкасы құрастырады [5]. Көне дәуірден қалыптасып биік дамыған бұл феномен ғалымдармен ауызша музыкалық кәсібилік (АМК) деп анықталады. Және де қазақ музыкасы біртұтас феномен, мәдениет пен өнерге бөлу тән емес [6]. Сондықтан, оқу пәні елімізде және де Ресейде әр түрлі болғаны кездейсоқ емес.

Қазір елімізде жаңартылған бағдарлама қолданылады [7]. Оның 2 нұсқасы бар. Бірінші 2012 жылы жарияланған, ал 2-сі 2017 жылынан негізгі құжат болды. Және де жыл сайын өзгерістер енгізіледі. Олар Әдістемелік нұсқау хат құжатында белгіленіп міндетті түрде педагогикалық практикаға енгізіледі.

Сөйтіп жоғарыда айтып кеткендей, Ресей, кеңірек советтік бағдарламадан алыстап, «Музыка» пәнінің негізін еуропалық бағдарламалар құрастырады. Сонымен қатар оған қыстырып қазақ музыкасы туралы ақпарат, репертуар кіргізілген.

Осылайша, жаңа Қазақстанда жалпыға міндетті білім беру стандартындағы оқу пәніне байланысты енгізілген өзгерістер мен толықтырулар қолдануда. Соның аясында «Музыка» «Көркем еңбек» оқу пәнімен бірге «Технология және өнер» білім беру саласының мазмұны арқылы беріледі. 5-сыныптағы «Музыка» пәнінде қазақ халқының ұлттық құндылықтары (күй, айтыс, тұрмыс-салт әндері) таныстырумен ғана шектелмей, театрландырылған сабақтар да өткізу ұсынылады [8].

Тақырыпты жалғастырып, 5-ші сыныпқа арналған «Музыка» пәнінің оқулығы туралы жалпы сипаттама беріп, кейбір бөлімдеріне тоқталайын. Оқулықты жаңартылған бағдарлама бойынша дайындаған Ш. Құлманова, Б. Сүлейменова, Т. Тоқжанов. Топ авторлары кітапта қазақ халқының музыкалық мұрасы – ән, күй, айтыс жанрлары жөніндегі ұғымдарынды кеңейтесің әрі қарай тереңдетесін», – дейді [9, 3 б.]. сонымен қатар музыка тілі-достық тілі, әлем халықтарының дәстүрлері, әндері секілді тақырыптарымен танысу мақсат-міндеттер қойылады .

Нәтижесінде оқушылар қазақ халқының әнінің әуенділігін әр әнді айыра алу, түрлі айтыс түрлерінің сарындарын үйреніп топпен айтысу қолдану дағдыларына жетеді. Сондай-ақ, күй құдіретімен танысып, күйлерді ажырата білуіне, қазақ және түрік халықтарының салт–дәстүрлері мен үн әлемі туралы аздап болса да естіп білетін болады.

Түптеп келгенде, сонау 20-шы ғасырдың аяғында – 21-ші ғасырдың басында М.Х. Балтабаев, А.С. Райымбергеновтер секілді зерттеушілер, жаңашыл-педагогтар бастаған маңызды қадам жалғасуда. Тіпті жоғарыда қысқаша сипатталған алғашқы ұлттық бағдарламалармен ұқсастықар да аз емес. Үлгі ретінде Райымбергеновтардың «Мұрагер» авторлық бағдарламасы, оқу-әдістемелік нұсқауларымен аздап салыстырмалы талдауын келтірейн. 1-ден, «Мұрагер» бағдарламаларының мазмұны, тақырыптары, репертуарлары кең қолданылады. Атап айтқанда: «Айтыс және жыраулық өнер», «Ғасырлармен сырласқан сазды аспаптар», «Әлем халықтарының музыкалық театры», «Дәстүр және жаңашылдық». 2-ден, 5-ші сыныпта тек атаулары аздап өзгертілді, сонымен қатар, 4-ші тоқсанда «Дәстүр және жаңашылдық» тақырып жаңа Музыка тілі – достық тілі деген тақырыппен ауыстырылды.

Айырмашылықтарына келсек, Райымбергеновтер 2005-ші, және 2015-ші жылдары 2 рет жариялаған оқулықтарында ұлттық құндылықтарға, нақтырақ, күй, айтыс, ән, жыр өнерлеріне көбірек көңіл аударып, тереңірек қолданады. Міне осы ұстаным қазір тіпті ресми түрде басымды болып отыр. О дегенім, «Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы №726 қаулысымен бекітілген «Білімді ұлт» сапалы білім беру» Ұлттық жобасына сәйкес тұлғаны ұлттық және

жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тәрбиелеу мен оқытуды қамтамасыз ету қажет», – деген құжаттағы жолдары. Көріп отырғанымыздай, ұлттық құндылықтар басынқырақ болып алғашқы орын алып отыр. Ал одан бұрын тек жалпыадамзаттық құндылықтар делінген [8].

Қорыта келе, мақалада тек қысқаша 5-ші сынып туралы талдау келтіріледі. Ал ұлттық құндылықтарға арнайы көңіл аудару бағыты барлық сынып оқу-әдістемелік кешендерше тән көрінеді. Мысал ретінде 6-шы сыныпты қарастырсақ, онда да жаңартылған бағдарлама бойынша «Қазақстанның қазіргі заман музыка өнері» атауы еліміздің классикалық музыканының үздік туындыларымен таңыстырды. Яғни, Қазақстандағы орган музыкасы, опера және балет, т.б. олар әрине, дәстүрлі құндылықтарымызға тікелей байланысты болмаса да, кең мағынада жаңа Қазақстандағы музыкалық мәдениет пен өнер туралы мағлумат және түсінік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Глава 1. Музыкальное образование в школе: исторический аспект, современное состояние и перспективы развития https://studfile.net/preview/1790673/

2. Кабалевский Д.Б. Программа по музыке для общеобразовательной школы. – М., 1988; Кабалевский Д. Как рассказывать детям о музыке. – М.: Просвещение, 1989. – 191 с.

3. Балтабаев М. «Елімай» бағдарламасы – Алматы. РБК. 1994.

4. Райымбергенов А., т.б. Музыка. Оқыту әдістемесі: Жалпы білім беретін мектептің 5-сынып мұғалімдеріне арналған/ Райымбергенов А., Райымбергенова С., Байбосынова Ү. – Алматы: Атамұра, 2015. – 64 б.

5. Бельгибаева Г.К. Заманауи мектептегі музыкалық-эстетикалық тәрбиенің инновациялық аспектілері: әдістемелік нұсқаулар – магистрлік диссертация – Павлодар, 2022 – 99 б.

6. Музыкалық мәдениет пен өнер терминдерінің қазақша-орысша-ағылшынша энциклопедиясы: Оқу құралы/ Құраст.: Нәрікбаева Л.М., Қоқымбаева Б.Ж., Личман Е.Ю., Бельгибаева Г.К._– Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ: «Ұлағат» баспасы, 2021. – 406 б. – 183 б.

7. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-6-сыныптарына арналған «Музыка» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы https://ziatker.kz/

8. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5–6-сыныптарына арналған «Музыка» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы // «2022–2023 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы». Әдістемелік нұсқау хат. – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2022. – 320 б. (электрондық нұсқа).

Д.К. Джусупова
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.С. Ахметов
научный руководитель, доктор философии (PhD),
ассоциированный профессор (доцент), профессор Павлодарского
педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ACTION RESEARCH В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ (ПРАВА, ЭКОНОМИКИ)

Аннотация. Данная статья рассматривает применение метода action research в преподавании истории, права и экономики. Работа описывает основные принципы метода и его преимущества для учителей и учащихся, а также примеры успешного использования в образовательной практике. В статье подчеркивается важность практического применения этого метода для повышения эффективности обучения и развития критического мышления учащихся.
Ключевые слова: action research, преподавание, история, право, экономика, учащиеся, методика преподавания, исследования, развитие, шаги.

Аннотация. Бұл мақалада тарихты, құқықты және экономиканы оқытуда іс-әрекетті зерттеу әдісін қолдану қарастырылады. Жұмыста әдістеменің негізгі принциптері және оның мұғалімдер мен студенттер үшін артықшылықтары, сонымен қатар оқу тәжірибесінде сәтті қолдану мысалдары сипатталған. Мақалада оқытудың тиімділігін арттыру және оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамыту үшін бұл әдісті іс жүзінде қолданудың маңыздылығы атап өтілген.
Түйін сөздер: іс-әрекеттік зерттеу, оқыту, тарих, құқық, экономика, студенттер, оқыту әдістемесі, зерттеу, әзірлеме, қадамдар.

Annotation. This article considers the application of the action research method in teaching history, law and economics. The work describes the main principles of the method and its advantages for teachers and students, as well as examples of successful use in educational practice. The article emphasizes the importance of the practical application of this method to improve the effectiveness of learning and the development of students' critical thinking.
Keywords: action research, teaching, history, law, economics, students, teaching methods, research, development, steps.

«Action research» – методология, активно применяемая в образовании для повышения качества обучения и развития учебных практик. Данный метод исследует взаимодействие учителя и ученика, в целях улучшения процесса обучения и эффективности преподавания.

В преподавании истории, права и экономики, метод «action research» используется для анализа того, как студенты воспринимают и усваивают новые знания, и определения наиболее эффективных методов обучения. Исследование может быть направлено на улучшение учебного процесса, внедрение новых технологий и методов преподавания, а также анализ результатов обучения.

Один из ключевых элементов метода «action research» – это обмен опытом и обсуждение результатов исследования с коллегами. Это позволяет создать сообщество практикующих учителей, которые могут использовать полученные знания и опыт для улучшения своей работы.

Одним из примеров использования метода «action research» в преподавании истории может быть исследование эффективности внедрения интерактивных методов обучения, таких как игровые технологии и симуляции. Учителя могут использовать результаты исследования, чтобы сделать уроки более интересными и понятными для учеников.

Также метод «action research» может быть использован для повышения уровня участия учеников в учебном процессе. Например, исследование может быть направлено на выявление причин низкого уровня мотивации учеников и определение методов, которые могут улучшить их учебную активность.

В целом, применение метода «action research» в преподавании истории, права и экономики является важным инструментом для повышения качества обучения и развития учебных практик. Он помогает учителям более эффективно анализировать и улучшать свою работу, а также создает возможность для совместного обсуждения результатов исследований и обмена опытом между педагогами.

В обучении истории, права и экономики применение метода action research является одним из наиболее эффективных способов повышения качества преподавания и достижения успехов учащихся. Метод action research позволяет учителям проанализировать свою работу, выявить проблемы и недостатки, и предложить решения, которые позволят улучшить качество образования. [1]

Основным принципом метода action research является цикличность. Учителя начинают с выбора конкретной проблемы, которую они хотят исследовать, затем проводят исследование, разрабатывают план действий, реализуют его и оценивают результаты. Затем они анализируют результаты и, если необходимо, вносят корректировки в план действий и начинают новый цикл.

Для преподавания истории, права и экономики метод action research может применяться в различных областях, таких как:

1. Изучение потребностей учащихся: учителя могут проводить исследование, чтобы выяснить, какие темы или аспекты обучения наиболее интересны для учащихся и как они могут быть эффективно изучены.

2. Разработка новых методик преподавания: учителя могут проводить исследование, чтобы определить, какие методики преподавания наиболее эффективны в достижении целей обучения.

3. Оценка эффективности учебных программ: учителя могут проводить исследование, чтобы оценить, насколько эффективна та или иная учебная программа.

4. Изучение эффекта использования технологий в обучении: учителя могут проводить исследование, чтобы определить, насколько эффективно использование технологий в обучении.

Важно отметить, что метод action research позволяет учителям работать с коллегами и экспертами, что способствует обмену опытом и получению новых идей. Кроме того, метод action research может помочь учителям лучше понимать потребности и проблемы учащихся и создавать более эффективные уроки, которые будут наиболее полезны для учащихся.

Применение метода action research также способствует развитию профессиональных навыков учителей, так как он позволяет им постоянно анализировать свою практику и вносить улучшения в свой метод обучения. Учителя, использующие метод action research, становятся более осознанными в своей работе, улучшают свою рефлексию и планирование уроков, а также становятся более эффективными в достижении образовательных целей.

Кроме того, метод action research позволяет учителям создавать более интерактивные уроки, которые учитывают потребности и интересы учащихся. В ходе исследования учителя могут определить, какие методы и приемы наиболее эффективны для обучения определенных тем, и использовать их в своей работе.

Применение метода action research также способствует развитию учащихся, так как он позволяет учителям получать более точную обратную связь от учащихся, а также учитывать их мнения и предпочтения при планировании уроков. Учащиеся также могут стать активными участниками исследования и принимать участие в разработке новых методов обучения.

Можно сказать, что метод action research представляет собой важный инструмент для учителей, позволяющий им развиваться профессионально, создавать более эффективные уроки и повышать качество обучения учащихся. Применение этого метода в преподавании истории, права и экономики может значительно улучшить процесс обучения и подготовки молодого поколения к будущей профессиональной и социальной жизни. [2]

В рамках метода action research учителя также могут проводить наблюдения за своей собственной практикой преподавания. Это позволяет им осознать, какие методы работают лучше всего для их учащихся, и внести соответствующие изменения в свою методику преподавания.

Основным преимуществом метода action research является то, что он позволяет учителям работать над улучшением качества своего преподавания на практике, а не только в теории. Это помогает создавать более эффективные уроки, лучше приспосабливаться к нуждам учащихся и улучшать общую успеваемость класса.

Таким образом, применение метода action research в преподавании истории, права и экономики имеет множество преимуществ и является важным элементом профессиональной деятельности каждого учителя. Он помогает учителям работать над улучшением качества своего преподавания на практике, повышать мотивацию учащихся и обеспечивать более эффективный процесс обучения.

Действительно, метод action research предоставляет учителям огромное количество материала и возможностей для исследования влияния их собственной практики на результаты обучения и поведение учащихся.

Одной из основных задач метода action research является изучение процессов обучения и понимание того, как эти процессы влияют на результаты обучения. Учителя проводят исследование, определяют свои цели и ожидания, разрабатывают план действий, проводят изменения в своей методике преподавания и оценивают результаты. Их исследования могут касаться различных аспектов, таких как повышение уровня мотивации учащихся, улучшение усвоения материала или развитие конкретных навыков.

Кроме того, метод action research предоставляет возможность учителям работать с коллегами и создавать сообщества практиков, где они могут делиться своим опытом и исследованиями. Это помогает учителям получать обратную связь от других профессионалов и использовать эти знания для улучшения своей собственной практики.

Применение метода action research также способствует развитию критического мышления у учащихся, поскольку учителя часто привлекают их к процессу исследования и обсуждения результатов. Это помогает учащимся лучше понимать свой процесс обучения и развивать навыки самооценки.

В целом, применение метода action research в преподавании истории, права и экономики позволяет учителям получать более точное понимание того, как их собственная практика влияет на процесс обучения и поведение учащихся. Это в свою очередь помогает учителям создавать более эффективные уроки, повышать мотивацию учащихся и обеспечивать более высокую успеваемость класса. [3]

Action research может быть применен для оценки эффективности различных методов и подходов в преподавании истории, права и экономики. Например, учителя могут использовать этот метод для определения того, какие методы наилучшим образом соответствуют потребностям и возможностям их учеников. Они могут проводить исследования, используя анкетирование, наблюдение за уроками, интервью с учениками и другие методы для получения обратной связи и анализа результатов.

Action research также может быть использован для улучшения социальных навыков учащихся на уроках истории, права и экономики. Учителя могут проводить исследования, чтобы выявить проблемные облас-

ти, связанные с взаимодействием учащихся, и разработать стратегии для улучшения общения и взаимодействия. Это может помочь учащимся улучшить свои навыки в области коммуникации, сотрудничества и решения проблем.

Кроме того, метод action research может помочь учителям разработать индивидуальные подходы к обучению каждого ученика. Учителя могут проводить исследования, чтобы понять, как ученики учатся, какие методы и материалы наилучшим образом подходят для каждого ученика и как они могут адаптировать свои методы преподавания для удовлетворения потребностей каждого ученика.

Наконец, метод action research может помочь учителям стать более эффективными в своей работе. Они могут использовать этот метод для получения обратной связи от учеников, коллег и родителей, чтобы улучшить свою методику преподавания и повысить качество своей работы. Они также могут использовать метод action research для поиска новых идей и подходов, которые могут помочь им создать более интересные и эффективные уроки.

Таким образом, применение метода action research в преподавании истории, права и экономики является важным инструментом для улучшения качества образования и помощи учителям в достижении успеха в их профессиональной деятельности. [4]

Еще одним преимуществом метода action research является его способность обеспечивать развитие критического мышления у учащихся на уроках истории, права и экономики. Участие учащихся в процессе исследования и принятие ими решений на основе собственного анализа и обсуждения с партнерами помогает им развивать навыки анализа и оценки информации, а также критического мышления.

Кроме того, метод action research позволяет учителям индивидуализировать обучение и адаптировать уроки под потребности каждого учащегося. Этот метод позволяет учителям получать обратную связь от учащихся и изменять свои методы и подходы, чтобы лучше соответствовать потребностям и интересам каждого учащегося.

Также, метод action research способствует созданию коллаборативной среды на уроках истории, права и экономики, в которой учащиеся работают вместе и совместно развивают свои навыки и знания. Учащиеся учатся сотрудничать, обмениваться идеями и учить друг друга, что создает более интерактивную и эффективную обучающую среду.

В целом, использование метода action research в преподавании истории, права и экономики может привести к более эффективному и глубокому обучению, а также способствовать развитию критического мышления, индивидуализации обучения и созданию коллаборативной среды на уроках. Поэтому, учителям рекомендуется внедрять этот метод в свою педагогическую практику и совершенствовать свои методы преподавания. [5]

В заключение, можно сказать, что применение метода action research в преподавании истории, права и экономики является эффективным инструментом для учителей, желающих улучшить свою методику преподавания и развивать учащихся. Этот метод предлагает учителям проводить исследования в своих классах, определять проблемы и находить эффективные решения. Более того, применение метода action research помогает учителям осуществлять обратную связь с учащимися, а также повышает их участие и мотивацию в учебном процессе. В целом, метод action research является важным инструментом для учителей, которые стремятся к повышению качества своей работы и улучшению учебного процесса в классе.

Список использованных источников

1. Куликова О.В. Метод акционного исследования как инструмент профессионального развития педагога / О.В. Куликова // Педагогический вестник Башкортостана. – 2018. – №1 (56). – С. 60-64.

2. Куликова О.В. Применение метода акционного исследования в процессе обучения иностранному языку / О.В. Куликова, А.С. Романов // Язык и культура. – 2018. – №4 (44). – С. 98-103.

3. Кудашева Т.А. Применение метода акционного исследования в процессе обучения математике в школе / Т.А. Кудашева, А.М. Сабитова // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2018. – №40. – С. 54-58.

4. Соколова Ю.В. Применение метода акционного исследования в профессиональном развитии педагогов начальной школы / Ю.В. Соколова, Н.А. Хабибуллина // Инновации в образовании. – 2017. – №2 (22). – С. 59-63.

5. Чернышева Е.А. Метод акционного исследования как инструмент профессиональной деятельности учителя / Е.А. Чернышева // Вестник Международного университета природы, общества и человека «Дубна». – 2018. – №2. – С. 183-187.

А.Л. Ныгыманова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Г.С. Алинова
ғылыми жетекшісі, кәсіптік оқыту магистрі

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНЫҢ БРЕНДІН ІЛГЕРІЛЕТУДЕГІ КӘДЕСЫЙ ӨНІМДЕРІНІҢ РӨЛІ

Аннотация. Авторлар Әлкей Марғұлан атындағы ППУ мысалында жоғары оқу орнын брендтеу қажеттілігі туралы қорытындыға келеді, өйткені бренд жоғары оқу орнын мақсатты аудитория арасында стратегиялық дамытуға және ілгерілетуге ықпал етеді. ЖОО өзінің брендтеу жүйесін түзетуі қажет. Университет брендінің көрнекі компоненттері – логотип, фирмалық түс, кәдесый өнімдері қарастырылады. Кәдесый бренд өнімдерінің негізгі түрлері бойынша ұсыныстар әзірленді.

Түйінді сөздер: бренд, жоғары оқу орны, кәдесый өнімдері.

Аннотация. Авторы на примере ППУ имени Әлкей Марғұлан приходят к выводу о необходимости брендирования вуза, поскольку бренд способствует стратеги-

ческому развитию и продвижению вуза среди целевой аудитории. Вузу необходимо скорректировать свою систему брендирования. Рассматриваются визуальные составляющие бренда вуза – логотип, фирменный цвет, сувенирная продукция. Разработаны предложения по основным видам сувенирной брендовой продукции.

Ключевые слова: бренд, высшее учебное заведение, сувенирная продукция.

Annotation. The authors, using the example of the Alkey Margulan PPU, come to the conclusion that it is necessary to brand the university, since the brand contributes to the strategic development and promotion of the university among the target audience.The university needs to adjust its branding system. The visual components of the university brand are considered – logo, corporate color, souvenir products. Proposals for the main types of branded souvenir products have been developed.

Keywords: brand, higher education institution, souvenir products.

Еңбек және білім беру қызметтері нарықтарындағы бәсекелестіктің артуы, заманауи ақпараттық технологиялар мен коммуникация құралдарын кеңінен қолдану жоғары оқу орындарын бәсекеге қабілеттілікті арттырудың және бәсекелестік артықшылықтарды құрудың жаңа тәсілдерін іздеуге итермелейді. Бүгінгі таңда білім беруді түсінуде айтарлықтай өзгерістер бар. Университеттер өз кезегінде бүгінде жоғары оқу орындарының клиенттері деп аталуы мүмкін әр студент үшін белсенді күрес жүргізетін білім беру қызметтері нарығында бәсекелес болды. Әрбір жоғары оқу орны өзінің мақсатты аудиториясы – талапкерлер, студенттер, жұмыс берушілер, қызметкерлер, оқытушылар үшін тартымды болуға ұмтылады. Бұл мәселені шешу университеттің есте қаларлық бейнесі мен брендін құрумен және қолдаумен байланысты.

Мақсатты аудитория өкілдерінің жоғары оқу орнының образы туралы пікірі оның имиджін қалыптастырады. Кескіннің барлық компоненттері (орналасқан жері, атауы, миссиясы, корпоративті сәйкестігі, логотипі, тарихы, аңыздары, көрнекті тұлғалары, сайты және басқа да атрибуттары) университет тартымды, мақсатты топтардың қызығушылығын тудыратын және оларды белгілі бір әрекеттерге итермелейтін етіп қолданылуы керек. Егер университеттің имиджімен тұрақты негізде уақтылы айналыспаса, онда мақсатты аудиториялар бәрібір университеттің және оның қызметтерінің өзіндік қабылдауын қалыптастырады және оның оң болатындығы фактісі емес. Нарықтың жаңа үлестерін алу және мақсатты аудитория арасында өз позицияларын нығайту мақсатында ЖОО брендін құру және қолдау жоғары оқу орнының стратегиясының ажырамас бөлігі болып табылады.

Зерттеуіміздің өзектілігі – қазіргі білім беру кеңістігіндегі нарықтық жағдайдың өзгеруі жағдайында жоғары оқу орнының брендін қалыптастырудың тиімді әдістерін анықтау қажеттілігі.

Ғылыми-практикалық зерттеуіміздің мақсаты – Әлкей Марғұлан атындағы ППУ брендінің көрнекі құрамдас бөліктерін қалыптастыру және ілгерілету ерекшеліктерін анықтау.

Американдық маркетологтар қауымдастығының пікірінше, «бренд» ұғымын «...атауы, дизайны, символы және өнімді немесе сатушыны анықтауға ықпал ететін басқа да сыртқы атрибуттар» деп санауға болады [1].

Бүгінгі таңда Әлкей Марғұлан атындағы ППУ қызметкерлері мен студенттері университеттің жаңа логотипіне дауыс беруде. Тиісінше, брендтің басқа компоненттері де өзгереді. Қазіргі уақытта ППУ-дың фирмалық түстері – бұл күрең (қою қызыл) және ақ, оны университеттің бас ғимаратының қасбетінің түсі, фойенің дизайны, ППУ веб-сайтындағы және Instagram-дағы түс дизайны бойынша анықтауға болады. Күрең түс – тұрақтылықтың, сенімділіктің көрсеткіші. Күрең талғампаз түс, байлық пен беріктіктің көрсеткіші болып саналады.

Кез-келген компанияның брендін жылжытуда кәдесый өнімдерін пайдалану клиентті өзіне жақындатуға мүмкіндік береді. Мақсатты аудиторияның күнделікті өмірін жеңілдететін және күнделікті өмірде мезгілді қолданылатын тоқыма бұйымдарын, аксессуарларды және басқа да жағымды заттарды дамыта отырып, бренд оның өміріне еніп, оның бір бөлігіне айналады.

Байқамай, бірақ үнемі өзін еске түсіре отырып, университеттің логотипі бар заттар қандай университетке түсу керектігін таңдау кезінде қандай да бір анықтама болып табылады. Барлығы кішкентай сыйлықтар алғанды ұнатады. ППУ кәдесый өнімдерін пайдаланатын адам ақпаратты өзі алып қана қоймай, біздің университеттің кәдесыйын көрсете отырып, айналасындағыларды да хабардар етеді.

Жарнамалық кәдесыйдың, кәдесый өнімдерінің міндеті – жағымды көңіл-күй қалыптастыру, сондықтан жасалған кәдесыйлардың сыртқы түрі мен сапасына назар аудару керек. Сапалы орындалған кәдесый мақсатты аудиториямен сенімді қарым-қатынас орнатуға, оның университет үшін қаншалықты маңызды екенін көрсетуге көмектеседі. Жақсы жасалған кәдесый өнімдері біздің университетте өз жұмысына жауапкершілікпен қарайтындығын және жоғары деңгейдегі қызметтерді немесе өнімдерді ұсынатындығын көрсетеді.

Алайда, ППУ кәдесый өнімдері жоқ. Мүмкін ол бар, бірақ мақсатты аудиторияны осы өніммен таныстыру мүмкіндігі жоқ. Сондықтан брендті, MARGULAN University ЖОО имиджін қолдау үшін біз тоқыма кәдесый өнімдерін шығаруды ұсынамыз.

Мәселе мынада, ППУ-да кәдесый өнімдері сатылмайды. Осындай ресурсты пайдалана отырып, ППУ өз брендін студенттер арасында да, талапкерлер арасында да насихаттайды. Үйде адам сақтайтын кез-келген нәрсе, мейлі ол шоппер, кружка немесе ойыншық болсын, оған брендті қайта-қайта еске салады. Бұл ретте университетке нарықтағы ықпалын арттыру, аудиторияның адалдық дәрежесін және оның көлемін арттыру үшін ешқандай күш жұмсаудың қажеті жоқ. Бірақ ең маңызды мәселе тіпті кәдесый өнімдерін сатып алу мүмкіндігінің жоқтығында емес, ал

бұндайды тіпті студенттермен тәрбие жұмысы бөлімінде де таба алмауында. Ескі логотипі бар кейбір шоперлер бар. Біз кәдесый өнімдеріне деген қызығушылықсыз көзқарасты өзгерту керек деп санаймыз. Шынында да, студенттердің өздері, университет түлектері ППУ фирмалық рәміздері бар заттарды иеленуге қызығушылық танытады, алайда сатып алғысы келетін кез-келген адам, кез-келген кәдесыйдың болмауы мен қол жетімсіздігі мәселесіне тап болады.

ППУ студенттерінде патриотизм мен өз университетіне деген сүйіспеншілік деңгейі жоғары. Сондықтан қазіргі жастардың мүдделерін көрсететін, заманауи және сәнді болатын кәдесый өнімдерін жасау қажет. Классикалық қаламдардан, дәптерлерден, кружкалардан басқа, заманауи киімдердің, ноутбук сөмкелерінің, шопперлердің, телефон қораптарының және т.б. дизайнын жасауға болады.

Біздің ғылыми-практикалық зерттеу аясында MARGULAN University брендтік тоқыма өнімдерінің дизайнын, технологиясын әзірлеу, брендтік тоқыма өнімдерін дайындау жоспарлануда.

Жоба аясында MARGULAN University атрибуттары бар өнімдердің келесі ассортименті жоспарлануда: MARGULAN University логотипі бар шоппер, алжапқыш және бандана, қонақтарды қабылдауға арналған сервирлеуге (жабдықтауға) арналған майлық, тоқылған талисман (**бойтұмар**) ойыншық, дөңгелек шеврон.

Шоппер – күнделікті өмірде қажет және жарнама үшін тиімді өнім. Шопперлерді өндіруге су, кірден қорғайтын материал қолданылады. Бұл кәдесый өнімнің безендірілуі машиналық кесте, баспа үлгісі болады.

Жабдықтау майлықтары өзінің практикалық мақсаты – бетті ыстық ыдыстар мен дақтардан қорғаудан басқа олар үстелді безендіреді және атмосфераны жайлы етеді. Біздің жобада бұл майлықтар гильоширлеу техникасы арқылы жасанды киізден (фетр) жасалады.

Павлодар педагогикалық университетінде тұрақты түрде өткізілетін аспаздық жекпе-жектерге MU логотипі бар төрт түсті (Жоғары оқу орындарының санына сәйкес) *алжапқыштар мен банданалар* су мен кірден қорғайтын материалдан тігіледі.

Әрбір дерлік шетелдік университетте оқу орны байланыстырылған өз талисман – тұмары бар. Акрон университетінде – Зиппи атты кенгуру, Орегон университетінде – орегондық үйрек, Йель университетінде – Сымбатты Дэн атты бульдогі. Мұның бәрі университет барлық іс-шараларға қатысатын танымал, жарқын, есте қалатын бейнелер. Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетіне де өзіндік талисман – бойтұмар керек. Бойтұмар мақұлданғаннан кейін жоба аясында дизайн әзірленіп, гипоаллергенді жіптен *ойыншық бойтұмары* тоқылады.

Университеттің логотипі бар дөңгелек шевронды кез келген тоқыма бұйымдарына өз бетінше тігуге болады. Мұндай белгі студенттер мен қызметкерлердің корпоративтік киімдерін безендіреді.

Біздің жоба Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетін облыс тұрғындары арасында танымал етуге, студенттерді Марғұлан университетінің брендін қалыптастыруға тартуға, КЕГжЖ білім беру бағдарламасы студенттерінің білім деңгейін арттыруға және брендтік тоқыма бұйымдарын өндіруге қажетті практикалық дағдыларды алуға бағытталған.

Осылайша, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің күшті және сапалы брендін құру оның рейтингін көтеруге, мақсатты аудиторияға, студенттерге және университет қызметкерлеріне адалдықтың сапалы жаңа деңгейіне қол жеткізуге көмектеседі, олар өздерін үлкен бір брендтің бөлігі ретінде сезінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жалпы тілдегі маркетинг сөздігі [Электрондық ресурс]. – қол жеткізу режимі: https://marketing-dictionary.org/

С.Б. Жандильдин
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
М.К. Сирлибаев
ғылыми жетекші, «Дене шынықтыру және спорт» магистрі, Павлодар қ.

ПАУЭРЛИФТИНГТІҢ АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ӘСЕРІ

Аннотация. Мақалада пауэрлифтингтің мүмкіндіктері қарастырылған спортшының күш қасиеттеріне оң әсер ету, дене жаттығулардың тиімділігін арттыру жолдары талданды.

Түйін сөздер: Денсаулық, жүктеме, пауэрлифтинг, қуат көрінісі спорт, жаттығу.

Аннотация. В статье рассмотрены возможности пауэрлифтинга в положительном влиянии на силовые качества спортсмена, проанализированы способы повышения эффективности влияния тренировок на организм.

Ключевые слова: здоровье, нагрузка, пауэрлифтинг, силовой вид спорта, тренировка.

Annotation. The article considers the possibilities of powerlifting in a positive effect on the strength qualities of an athlete, analyzes ways to increase the effectiveness of the impact of training on the body.

Keywords: health, load, powerlifting, power sport, training.

Кіріспе. Пауэрлифтинг-бұл жаттығудың негізгі үш түрін қамтитын спорт түрі: иыққа штангалық скват; көлденең орындықта жатып штанганы басу; платформадан (еденнен) штанганы тарту, өлі көтеру.

Сонымен қатар, бұл спорт түрі және осы үш күш жаттығулары «күштік үшсайыс»деп аталады. Пауэрлифтинг-қазіргі жастар арасында, ұлдар мен қыздар арасында ең танымал спорт түрі. Бұл спорт түрі еліміз-

дің барлық мекемелерінде енгізіле бастады: университеттер, мектептер, лицейлер, колледждер және т.б. осы спорт түрі бойынша секциялар бар, онда сабақтарға арналған арнайы Үй-жайлар жабдықталған.

Негізгі бөлігі. Бүгінгі таңда спорт жастар арасында кеңінен танымал болып келеді. Өйткені, ол денсаулыққа ең үлкен әсер етеді және өзін жақсы физикалық күйде ұстауға мүмкіндік береді. Спорттың бір түрі-пауэрлифтинг. Осы спорт түрімен және оның күш жаттығуларымен жүрек-бұлшықет аппаратын жақсартуға, бұлшықеттердің күші мен төзімділігін арттыруға болады. Пауэрлифтинг-бұл салыстырмалы түрде жас спорт түрі, оның мәні – жоғарыда сипатталған үш жаттығуды орындау кезінде ең үлкен салмақты жеңу.

Күштік үшсайыстың даму көрсеткіші тек ұлдар ғана емес, сонымен қатар қыздар арасындағы жаттығулар мен жарыстарға қатысу болып саналады. Жақында жаттығудың бір түрін – «орындықтағы стендтік прессті» қолдана отырып, жарыстарды өткізу танымал болды, ол қазіргі уақытта осы спорт түрін сүйетіндер арасында да, кәсіпқой спортшылар арасында да тиімді деп танылды.

Бұл бұлшықеттерді дамытуға және нығайтуға бағытталған пауэрлифтинг. Күш жүктемелері қанды тездетеді, ағзадағы зат алмасуды жақсартады. Пауэрлифтинг функционалдылықты сақтауға көмектеседі, арқадағы ауырсынуды болдырмайды және азайтады. Пауэрлифтинг күш жаттығуларында дененің қысқа мерзімді максималды жүктемелерге бейімделуіне қол жеткізу үшін қолданылатын көптеген әдістер бар. Біздің ойымызша, адамдардың осы спорт түрін таңдауының ең танымал себептері: олар салмақ жоғалтқысы келеді, қыздар жақсы белді қалайды, ұлдар денені рельефке айналдырғысы келеді немесе керісінше бұлшықет массасын жинайды.

Егер сіз жаттығулардың дұрыс режимін, тамақтану бағдарламаларын ұстанатын болсаңыз, жүктемелерді өзіңіз таңдасаңыз, онда бұлшықеттер, сіңірлер мен сүйектер күшейеді, жүрек дұрыс жұмыс істейді, холестерин мен басқа да зиянды заттар денеде ұзақ уақыт бола алмайды. Сонымен қатар, мұндай жүктемелер стресс пен мазасыздық деңгейін төмендетеді – қарбалас күннен кейін түсірудің жақсы тәсілі. Пауэрлифтинг төзімділікті арттырады, тіпті тұрмыстық жағдайда да оң нәтижелерді сезінуге болады: айтарлықтай қашықтықты еңсеру, ентігудің жоғалуы.

Тұрақты пауэрлифтинг жаттығулары көңіл-күйді жақсы жаққа өзгертуге көмектеседі. Дене демалуға, жаңартуға және күні бойы алған барлық жағымсыз эмоциялардан бас тартуға мүмкіндік алады. Осындай күш жаттығуларынан кейін жақсы ұйқыға кепілдік беріледі.

Сіз демалу сипатына, диетаға ерекше назар аудара аласыз. Егер жаңадан бастаушылар мен разрядтаушылар үшін жалпы жаттығу жоспары болса, онда қыздар үшін циклдік (бәсекелестік цикл, дайындық циклі, өтпелі цикл) бойынша құрастырылатын өздерінің жеке жоспары

бар. Мұндай жаттығулармен дұрыс таңдалған жүктеме маңызды. Жас жігіттер үшін жүктеме күшейеді, ал қыздар үшін өте аз болады, егер қыздар енді ғана жаттығуды бастаса. Жүктеме салмағын дұрыс таңдауға кейбір факторлар әсер етеді, олар ең алдымен жаттығуды дамытуға бағытталған бұлшықет тобына, содан кейін әрекетті ескере отырып орындалған жаттығудың қайталану санына және, әрине, жаттығуды орындау кезінде қолданылатын снарядтарға байланысты. Егер сіз жаттығу жоспарын жасасаңыз, кем дегенде мыналарды ескеруіңіз керек: физикалық даму, әл-ауқат, жаттығу техникасын меңгеру, денені қалпына келтіру және т. б.

Егер сіз жаттығуларды дұрыс орындасаңыз, онда олар аз және орташа жүктемелермен ауысып, үлкен жүктемелерден кейін дененің қалпына келуіне жағдай жасайтын жағдайда керемет әсер береді.

Үлкен, орташа және кіші жүктемелерден басқа, 2 аптада 1 рет жоспарланған стресстік жаттығулар қолданылады. Жаттығулар максималды нәтиженің орташа 70–75% салыстырмалы қарқындылық-тағы жүктемелермен өтеді.

Секцияда пауэрлифтингпен айналысатын ұлдар мен қыздар арасында сауалнама жүргізе отырып, біз көптеген ұлдар мен қыздар салауатты өмір салтына пауэрлифтинг. Пауэрлифтинг адамға психологиялық тұрғыдан қалай әсер етеді деген сұраққа сауалнамаға қатысушылардың барлығынан жауап берілді: «Мен бұл спортты өте жақсы көремін».

Сауалнамаға қатысқан ұлдар мен қыздардың арасында Біз маңызды факторды байқадық: барлық адамдар осы спорт түрімен айналысқысы келеді, ал 2-3 жылдан астам уақыт айналысатындар бар.

Қорытынды. Пауэрлифтингтің танымалдылығын спорттың қол жетімділігімен, нәтижелердің өсуімен және денсаулыққа оң әсерімен түсіндіруге болады.

Пауэрлифтинг жаттығулары бұлшықет күшін арттыруға, байламдар мен буындарды нығайтуға, күшке төзімділікті дамытуға көмектеседі және т. б.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Евсеев С.П. Адаптивная физическая культура: учеб. пособие / С.П. Евсеев, Л.В. Шапкова. – М.: Сов. спорт, 2000. – 240 с.

2. Минов М.Ю. Влияние занятий пауэрлифтингом на состояние здоровья студентов / М.Ю. Минов // Вестник КрасГАУ. – № 3. – 2011. – С. 215-219.

3. Назаренко Л.Д. Оздоровительные основы физических упражнений / Л.Д. Назаренко. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2013. – 240 с.

4. Шумилин Е.С. Развитие гибкости и взрывной силы на начальном этапе подготовки у пауэрлифтеров / Е.С. Шумилин, Ю.В. Корягина // Омский научный вестник. – 2011. – №6. – С. 202-206.

А.Б. Еркенова
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Е.Ю. Личман
научный руководитель, доктор философии (PhD), профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

СПЕЦИФИКА ХОРОВОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА

Аннотация. Хоровое пение – одна из самых древних и богатых областей музыкального искусства. Оно существовало еще в первобытных общинах. Постепенно хоровое пение не только сопутствовало трудовым процессам, но и становилось важным элементом народных игр, плясок, обрядов. Возникали жанровые разновидности песен возникали приемы чередования сольного и хорового пения. Появлялись ранние формы многоголосия.
Ключевые слова: хор, хоровое пение, искусство, строение, диапазон, композитор, дирижер.

Annotation. Choral singing is one of the most ancient and rich areas of musical art. It existed even in primitive communities. Gradually, choral singing not only accompanied labor processes, but also became an important element of folk games, dances, and rituals. There were genre varieties of songs, there were techniques of alternating solo and choral singing. Early forms of polyphony appeared.

Аннотация. Хор әні-музыкалық өнердің ең көне және бай салаларының бірі. Ол алғашқы қауымдастықтарда болған. Бірте-бірте хор әні еңбек процестерімен қатар жүріп қана қоймай, халықтық ойындардың, билердің, рәсімдердің маңызды элементіне айналды. Әндердің жанрлық сорттары пайда болды Жеке және хор әндерін кезектестіру әдістері пайда болды. Полифонияның алғашқы формалары пайда болды.

В музыковедческой литературе при характеристике исполнительства принято выделять три его составляющих: композитора, исполнителя и слушателя. Остается без внимания еще один важный элемент исполнительского акта – музыкальный инструмент, с помощью которого исполнитель реализует замысел автора, воссоздавая его в живом звучании. Объясняется это тем, что в большинстве видов музыкального исполнительства музыкант не имеет непосредственного отношения к качеству инструмента. Другое дело хор, который представляет собой живой организм, сформированный в соответствии с художественными вкусами и критериями хормейстера – мастера, его создавшего. Этот организм может быть гибким и неповоротливым, понимающим и непонятливым, доброжелательным и агрессивным, увлеченным и безразличным. Одухотворенность хорового инструмента требует к нему особого отношения, поскольку эта его особенность делает его одновременно и самым умным и восприимчивым, и самым нестабильным и изменчивым. Последнее

обстоятельство связано с тем, что основные его качественные параметры (яркость и красота звука, чистота интонирования, слитность ансамбля, тембровое богатство, громкость, общий вокальный диапазон, артикуляционный «механизм») не могут быть зафиксированы надолго, а воссоздаются и обновляются на каждой репетиции дирижером-хормейстером, который в хоровом жанре является не только исполнителем, но и автором инструмента (подобно скрипичному мастеру) и его настройщиком (подобно настройщику фортепиано) [1, с. 47].

Хор – это коллектив, который в достаточной мере владеет техническими и художественно – выразительными средствами хорового исполнения, необходимыми для того, чтобы передать те мысли и чувства, то идейное содержание, которое заложено в произведении [1, с. 74].

В хоре состоит из партии голосов. Они группируются по характеру звучания и диапазону голосов. Высокие женские голоса – сопрано; низкие женские голоса – альты; высокие мужские – тенора; низкие мужские – басы; высокие детские голоса – сопрано (дисканты).

Характеристика хоровых партий:

СОПРАНО характеризуется высоким, подвижным светлым и лёгким звучанием. Чаще всего этой партии поручается исполнение ведущей мелодии произведения. Диапазон: до первой октавы ре второй октавы.

АЛЬТЫ отличаются более низким, плотным, насыщенным звуком. В женском двухголосном хоре альты часто выполняют ведущую роль, исполняя мелодию самостоятельно или вместе с сопрано. Диапазон: ля малой октавы ре второй октавы.

ТЕНОРА: присуще подвижное, лёгкое, но в то же время твёрдое, сильное звучание. В смешанном хоре это средний голос, но иногда выполняет роль ведущей партии, исполняя мелодию самостоятельно или вместе с сопрано. Диапазон: до малой октавы ля второй октавы.

БАСЫ: обычно – фундамент, основа хора. Характеризуется силой, мощью. В то же время присуща лёгкость звучания. В мужском двухголосном хоре – роль второго голоса, но иногда исполняют главную мелодию произведения. Диапазон: фа, соль большой октавы ре малой октавы [1, с. 167].

Количество певцов в каждой партии должно быть примерно одинаковым. Самое меньшое число голосов в партии равняется трём. Минимальный состав смешанного хора нужно считать 12 человек.

С.3 + А.3 + Т.3+Б.3=12; С.3 + А.3=6; Т.3 + Б.3=6

Вокальные ансамбли

С.6 + А.6 + Т.6 + Б.6=24 – малый хор

Элементы хорового исполнения

1. Ансамбль (согласованность исполнения, уравновешенность, соответствие в звучности).

2. Строй (степень выравненности звучания хора по отношению к интонации).

3. Нюансы (динамические оттенки звука.).

4. Дикция (четкое произношение слов).

По составу голосов хор бывает однородным (мужским, женским, детским) и смешанным (т.е. состоящим из мужских и женских или из мужских и детских голосов). Еще одна кате-гория – хоры мальчиков – требует уточнения, поскольку ее может представлять и однородный хор (если в нем поют только мальчики) и смешанный (если вместе с мальчиками в нем поют юноши, исполняющие мужские партии).

Полный смешанный хор состоит из четырех партий: сопрановой, альтовой, теноровой и басовой. Но иногда в смешанном хоре отсутствует одна или даже две хоровые партии из разнородных групп голосов (например, партия альтов или теноров). Такой состав обычно именуют неполным смешанным хором. В профессиональном хоровом исполнительстве этот тип хора, как правило, не встречается. Среди любительских же хоров он достаточно распространен. Особенно часто неполный смешанный состав встречается в заводской и клубной самодеятельности, в школах, училищах и вузах. Так, например, достаточно типичной является ситуация, когда в хоре, насчитывающем 40 участников, поют лишь 5–6 мужчин. В этом случае чаще всего тенора и басы объединяются в одну хоровую партию [2 с. 37].

Основные положения теории хорового исполнительства:

Музыкально-исполнительский процесс включает два компонента, лишь отчасти друг с другом связанных, – постижение сути произведения (восприятие) и передачу его (воспроизведение). Второй, несомненно, зависит от первого, но отнюдь не вытекает из него. Можно постичь сущность сочинения, но не суметь выразить её, поскольку для творческого воспроизведения требуется не только глубина и тонкость чувств, интуиция, аналитические данные, но и специфические исполнительские способности, владение соответствующей техникой.

Любое произведение создаётся композитором с помощью комплекса музыкальных средств – мелодического рисунка, лада, метра, ритма, темпа, гармонии, фактуры и т.д., являющимися средствами выразительными и содержательными. Постижение исполнителем сочинения и состоит в попытке разгадать смысл применения этих средств композитором, их роль в создании того или иного характера образа, настроения, состояния [2, с. 95].

Подобно тому, как имеются средства, используя которые композитор создаёт те или иные музыкальные образы, существуют об-щеисполнителъские и специально-исполнительские средства и приемы, с помощью которых исполнитель может реализовать свою трактовку сочинения, т.е. приемы передачи. Общеисполнительскими средствами обычно именуют те, которые относятся к музыкальным категориям, не зависящим от какой-либо исполнительской специальности (темп, агогика, динамические оттенки, фразировка, средства достижения и распреде-

ления кульминаций и т.п.); специально-исполнительскими – те, которые свойственны данному виду инструмента. В хоре это манера звукоизвлечения, тембр, вибрато, различные способы использования голоса в зависимости от регистра и тесситуры, артикуляция, цезуры, дыхание, выразительная подача текста, дикция и т.д. Как и композиторские средства, они обладают кругом свих выразительных возможностей.

Многие хормейстеры считают, что художественный период в работе должен начинаться после того, как будут преодолены технические трудности: сначала следует выучить ноты, а затем работать над художественной отделкой сочинения. На наш взгляд, такая практика ошибочна. Нельзя в течение месяца работать с хором, не думая о выразительности, и лишь потом объяснять каким должен быть характер исполнения. С другой стороны, неверно было бы в самом начале разучивания требовать полноценного художественного исполнения. Однако техническое есть средство неразрывно связанное с художественным и подчиненное ему. Отсюда следует, что художественный момент должен присутствовать в репетиционной работе с хором с самого её начала. На любом этапе разучивания произведения дирижер должен видеть перед собой главную цель – раскрытие идейной и художественной сущности произведения, связывая с ней ближайшие технические задачи. Вместе с тем хормейстеру следует различать техническую работу с хором по воспитанию вокально-хоровых навыков и техническую работу над произведением. Только тогда он сможет создать из певцов хора творческий коллектив единомышленников, живущий согласно общим художественно – эстетическим и нравственным критериям. [2, с. 178]

Мысль, не согретая чувством, может привести музыканта-исполнителя к надуманному, абстрактному, сухому исполнению. Но и чувство, не регулируемое сознанием, часто приводит исполнителя к ложной чувствительности и сентиментальности, которую люди с плохим музыкальным вкусом часто отождествляют с «музыкальностью» исполнения. Как остроумно заметил пианист Н. Перельман: «Непонимание, облеченное в красивую форму, – это плохо. Понимание, облеченное в некрасивую форму, – это тоже плохо. Задача педагога – установить иерархию: сперва разум (это само по себе достаточно красиво), затем красота или, если нужно, «некра-сота» разумного». И далее: «Музыкальность исполнителя не измеряется количеством чувств, излитых на один кв. сантиметр нотного текста». Натан Перельман «В классе рояля» (mmv.ru) Только диалектическое единство глубокого восприятия и творческого воспроизведения, единство чувства и мысли, рационального и эмоционального предполагают яркую, убедительную интерпретацию.

Инструментальное начало и звукоподражательные эффекты, характерные песенному и инструментальному казахскому народному творчеству нашли оригинальное воплощение в произведениях казахстанских

композиторов XX – начала XXI вв. в контексте различных стилей и жанров.

Значительной вехой в становлении и расцвете хоровой культуры Казахстана стала деятельность музыкантов из России, давших основу для казахской школы хорового дирижирования и композиции. Хоровое творчество композиторов Казахстана тесно связано с развитием хоровой культуры региона, деятельностью выдающихся дирижёров и коллективов, с конкурсным и фестивальным движением, которые интенсивно инициируют создание новых сочинений и расширяют хоровой репертуар.

Современное музыкальное искусство Казахстана поднялось на качественно новый профессиональный уровень и далеко «шагнуло» вперёд благодаря плеяде композиторов среднего и молодого поколения республики, полных жажды творчества, сил и энтузиазма, поиска инновационных средств музыкального выражения, соответствующими мироощущению современника XXI века. Они абсолютно открыты, дерзновенны, инициативны и смелы. Сохранение традиций отечественной музыкальной культуры и использование достижений музыкального авангарда, интерес к фольклору Казахстана и высокая духовность творческих концепций – черты индивидуальностей и имидж казахстанской композиторской школы [3, с. 90-119].

В современном казахском профессиональном творчестве, благодаря интенсивной деятельности композиторов старшего поколения, естественно установились определённые стилевые направления. Современным композиторам, с одной стороны, легче создавать свои сочинения – на опыте старшего поколения у них сложились определённые вкусы и симпатии. С другой – перед каждым новым поколением возникают и утверждаются иные задачи и требования. Им приходится искать, пробовать себя в разных жанрах, направлениях, ставить перед собой новые цели и решать их.

На сегодняшний день казахская хоровая культура представляет собой панораму имен и стилей, в которой достойное место заняли две тенденции – развитие и сохранение песенных, фольклорных традиций и в то же время, интеграция в мировое музыкальное пространство, поиск новых форм хоровой фактуры, отход от классических норм и музыкального языка, индивидуализация хорового письма. Но, остается проблема в отсутствии диссертационных исследовании которые раскрывают сущность Казахстансого вокально-хорового творчества, а так же, отсутствие вокально-хоровых обработок и переложений казахских песен.

Список использованных источников

1. Чесноков П.Г. Хор и управление им. – М., 20111. – 254 с.

2. Егоров А.С. Теория и практика управления хором. – Л.; М., 2011. – 200 с.

3. Балтабаев М.Х. Сборник докладов. Культура и образование – приоритеты будущего. Алматы, 2000. – 222 с.

А.Ж. Суюшпаева
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.С. Ахметов
научный руководитель: доктор философии (PhD), ассоцированный профессор (доцент), профессор Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

РОЛЬ МЕТОДА IESSON STUDY В ФОРМИРОВАНИИ ФУНКИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКЕ ИСТОРИИ

Аннотация. Формирование функциональной грамотности обучающихся является одной из ключевых задач современного образования. Практико-ориентированная, исследовательская и проектная деятельность становится доминирующим компонентом организации современного образования. Меняется характер взаимодействия участников образовательного процесса с преобладанием деятельностных и компетентностных форм: от образования к познанию, от потребления к участию, от школьной парты к сетевому общению. Классические позиции функциональной грамотности, отраженные во ФГОС общего образования, уже сегодня рассматриваются в условиях цифрового образования, что требует все больших знаний и компетенций от учителя.
Ключевые слова: Перевернутый класс, Lesson Study.

Аннотация. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру қазіргі білім берудің өзекті міндеттерінің бірі болып табылады. Тәжірибеге бағытталған, ғылыми-зерттеу және жобалық қызмет қазіргі заманғы білім беруді ұйымдастырудың басым құрамдас бөлігіне айналуда. Білім беру процесіне қатысушылардың өзара әрекетінің сипаты белсенділік пен құзыреттілік формаларының басым болуымен өзгереді: білім беруден танымға, тұтынудан қатысуға, мектеп партасынан желілік байланысқа дейін. Жалпы білім берудің Федералдық мемлекеттік білім беру стандарттарында көрсетілген функционалдық сауаттылықтың классикалық ұстанымдары қазірдің өзінде мұғалімнен көбірек білім мен құзыреттіліктерді талап ететін цифрлық білім беру контекстінде қарастырылуда.

Annotation. The formation of functional literacy of students is one of the key tasks of modern education. Practice-oriented, research and project activities are becoming the dominant component of the organization of modern education. The nature of the interaction of participants in the educational process is changing with the predominance of activity and competence forms: from education to cognition, from consumption to participation, from school desks to network communication. The classical positions of functional literacy, reflected in the Federal State Educational Standard for General Education, are already being considered in the context of digital education, which requires more and more knowledge and competencies from the teacher.

Центральным аспектом в данном исследовании являлись ученики и подходы которые я, как учитель применял на уроке физики и сотрудничал в команде по исследованию “lesson study”. На уроках для наблюдения в качестве наблюдателей участвовали команды учителей разных

предметных групп среднего и старшего звеньев. После каждого урока проходило обсуждение урока учителями с точки зрения выбора подходов обучения учащихся. Учителя коллаборативно разрабатывали план урока основываясь на результатах предыдущих уроков и готовились к применению своих знаний на уроке. Также, для качественного исследования, в конце каждого урока учитель проводил рефлексию о пройденной теме для учащихся с целью дальнейшей работы по улучшению качества проводимых уроков и академического прогресса учащихся.

Данная работа внесла свой вклад в развитие педагогической практики учителей и положительно повлияла на академическую успеваемость учащихся. Это было наглядно видно при взаимопосещении уроков коллег, обмене мнениями, анализе проведенных уроков с учителями, а также рефлексии самих учащихся о пройденной теме.

Учителя должны развиваться в школьной культуре и системе, развивать свою профессиональную деятельность (Pillen et al. 2012) и разрабатывать свои подходы к обучению с целью эффективного преподавания.

Исследования показывают, что слаженно организованная программа профессионального развития, включающая высококлассных школьных наставников, положительно влияет на успешный рост профессионализма учителей. Такой программой поддержки учителей является “lesson study”.

Для слаженной работы по “lesson study” между учителями создаются команды чтобы способствовать профессиональному развитию как начинающих учителей, так и их более опытных коллег (Luft 2001). Поскольку основное внимание на уроке по “lesson study” уделяется на учащегося и на процесс его обучения, поэтому ожидается, что урок будет сильно способствовать развитию педагогических знаний учителей (Cerbin and Kopp 2006).

“Lesson study” был основан в Японии (Isoda 2007, Saito 2012). Он имеет характер эффективного профессионального развития, в котором учителя активно участвуют как в процессе, так и в результатах исследования. Основное внимание уделяется содержанию урока, и в частности для учащихся, изучающим этот контент, это происходит в течение длительного промежутка времени, в течение которого существует согласованность между пошаговыми действиями учителей. (Garet, et al. 2001, Penuel, et al., 2007). В “lesson study” учителя в команде выбирают тему урока, планируют урок “lesson study”. Один учитель проводит исследовательский урок в то время как другие учителя наблюдают за учениками в классе для того чтобы в дальнейшем обсудить результаты своего наблюдения.

Результаты исследования показали, что в течение всех циклов Lesson Study учителя приобрели знания и навыки в отношении конкретных компонентов педагогической компетенции, в частности по следующим выводам:

О роли учителя: вовлечение учащихся в интенсивный учебный процесс и меньшей сосредоточенности на объяснении содержания темы. Подготовка к уроку означает выбор и планирование этих интенсивных подходов к обучению.

В отношении стратегий обучения: объяснение содержания членам каждой группы учащихся и согласование с ними ответов к заданиям для дальнейшей работы в группе (стратегия: ученик – ассистент).

По отношению понимания учащихся: изменение порядка преподавания повлияло на вовлеченность учащихся в процесс обучения, а также на их понимание концепций, поскольку они тратили больше времени на изучение содержания. В роли наблюдателей, которыми являлись учителя, отмечали, как работают ученики, с какими проблемами они сталкиваются и как они пытаются их решить. Учителя также заметили различия в темпах и в понимании концепции темы предмета, это привело к принятию дифференцированного обучению учащихся, что дало в конечном итоге положительный результат в плане улучшения академической успеваемости учащихся а также образованию более опытных учителей в сообществе школы.

В целом, каждый элемент урока согласно диаграмме “lesson study” (см. Рисунок 1) порождает конкретные шаги и в то же время обучение и становление опытного учителя (Cerbin and Kopp 2006, Dudley 2013, Nami et al. 2016). Во время совместной работы над уроком члены команды по “lesson study” обсуждают ход урока. Очень важно чтобы опытные преподаватели вносили свой вклад при разработке урока, поскольку годы практики говорят о высокой компетенции в отношении преподавания и изучения конкретной темы (Van Driel et al 1998).

Наблюдения во время урока показывают, как ученики принимают урок и что они изучают. Обсуждение результата уроков, с акцентом на положительные результаты обучения, выявляют связь между преподаванием учителя, активностью и процессом обучения учащихся.

Одним из основных объяснений Исследования урока/Lesson Study, появившихся в литературе, является утверждение, что это рефлексивный цикл совместной педагогической практики в области планирования, наблюдения и анализа, когда результат одного цикла выступает основой для рефлексивного обсуждения и дальнейшего планирования следующего урока (Lewis, 2002; Takahashi & Yoshido 2004; Nakano 2011).

Первым шагом для учителей, которые решили осуществить Исследование урока (Lesson Study), является **определение фокуса** или исследовательского вопроса (Lewis & Tsuchida, 1998; Dudley, 2011a). Как только учителя согласны с фокусом своих исследовательских уроков, прежде чем планировать урок, им необходимо провести предварительное **исследование** (Takahashi & Yoshido, 2004). Это исследование охватывает различные аспекты, связанные с темой урока, включая существующие учебные материалы, методы обучения, последние исследования (обзор

литературы) а также информацию об учащихся (их предыдущие знания и способы обучения).

Следующая часть этого цикла – **планирование урока**. Уроки «тщательно планируются, как правило, в сотрудничестве с одним или несколькими коллегами» (Lewis & Tsuchida, 1998, p. 14). В модели Исследования урока, используемой в Великобритании (Dudley, 2011a), планирование обычно выполняется с учетом как минимум трех учеников – они могут быть теми, кто представляет наибольший интерес для учителей или просто представляют собой три уровня обученности (высокий, низкий, средний).

Запланировав урок исследования, группа Исследования урока идентифицирует учителя в группе, который будет **проводить урок**, тогда как остальные должны **наблюдать** и **записывать** урок, уделяя особое внимание вопросам, указанным в плане исследования. В наши дни с развитием технологий, запись урока может быть выполнена более легко и точно. Однако, как заметил Такахаши и Йошидо (2004, стр.441), «уважение естественной атмосферы класса всегда является приоритетом во время исследовательского урока». Одним из наиболее ценных аспектов Исследования урока является то, что во время наблюдения преподаватели должны комментировать (записывать) обучение учеников, а не преподавание, что помогает перенести фокус с преподавания на обучение (Perry and Lewis, 2009; Ylonen & Norwich, 2013; Dudley, 2015). Более того, акцент на обучении в рамках Исследования урока можно рассматривать как основу его популярности среди учителей, поскольку учителя не боятся критики со стороны коллег, поскольку план урока подготовлен совместно (Dudley, 2015).

Анализ урока происходит на этапе **обсуждения**. Он проводится сразу же после исследовательского урока с использованием всех материалов из наблюдений учителей и доказательств обучения учеников.

Вышеупомянутая структура Исследования урока широко признана, однако системы образования во всем мире используют различные типы и модели Исследования урока в зависимости от целей. И хотя Lesson Study считается отличным для разработки учебных планов (Lewis & Tokashi, 2013; Chen& Yang, 2013; Tan-Chia, Fang & Chew Ang, 2013; Kuno, 2015) или для разработки учебных материалов и учебников (Shibata 2011), есть одна наиболее распространенная причина, которая привлекает внимание различных педагогов (Takashi & Yushida, 2004; Nakano, 2011; Robinson & Leikin, 2012; Kim-Eng Lee & Mun Ling, 2013): благодаря своему коллективному, исследовательскому и рефлексивному характеру, данный подход расширяет возможности обучения учителей и создания профессиональных сообществ обучающихся.

Подход «Lesson study» впервые был применен в Японии, затем и в западных странах. Цель данного подхода – совершенствование школьной практики. В настоящее время подход «Lesson study» активно внедряется

для развития педагогических знаний учителей и профессиональной практики в ряде стран. Однако деятельность по внедрению этого подхода необходимо требует соблюдение определенных принципов. В первой главе пособия описываются этапы проведения Lesson study за рубежом, также действия и рекомендации. Данный подход позволяет учителям понять как планировать обучение для удовлетворения учебных нужд учащихся. Во второй главе дается подробное описание этапов проведения подхода отечественными учеными-исследователями и учителями-практиками на примере цикла уроков по языковым предметам. В третьей главе даются рекомендации по эффективному использованию подхода «Lesson study» и обозначены проблемы, которые могут возникнуть в ходе обучения. Таким образом, методика подхода Lesson study эффективна, поскольку помогает учителям: – увидеть обучение детей, подтверждающееся более явно в различных проявлениях и деталях, чем это обычно возможно; – увидеть разницу между тем, что, по мнению учителя, должно происходить во время обучения детей, и тем, что происходит в реальности; – понять, как планировать обучение, чтобы оно в результате максимально удовлетворяло потребностям учащихся; – реализовывать подход Lesson study в рамках профессионального сообщества учителей, приоритетной целью которого является помощь учащимся в обучении и профессиональное обучение членов группы; – использовать возможности Lesson study в своей учительской практике.

Список использованных источников

1. Информационно-методический журнал Педагогический журнал. – №2 (4). – 2013.
2. Пит Дадли. Lesson study: руководство. www.lessonstudy.co.uk.
3. www.uwlax.edu 4 Шульман Л. Эффективное преподавание, 2007.

З.Д. Бимагамбетова
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Е.И. Бурдина
д.п.н., профессор, Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УРОКОВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТРУДА ПО РАЗВИТИЮ ТВОРЧЕСКОГО ПЕРЕДОВОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. В данной статье исследуется влияние занятий искусством на рост творческого потенциала учащихся. В нем обсуждаются преимущества субъекта, такие как развитие их воображения, творчества, самооценки и уверенности в себе, а также улучшение их творческого мышления и способности решать проблемы. Кроме того, в нем подчеркивается роль художественного образования в соединении дисциплин.

Ключевые слова: художественное образование, творческий потенциал, воображение, креативность, самооценка, уверенность в себе, креативное мышление.

Аннотация. Бұл мақалада өнер сабақтарының оқушылардың шығармашылық әлеуетінің өсуіне әсері зерттеледі. Онда субъектінің қиялын, шығармашылығын, өзін-өзі бағалауы мен өзіне деген сенімділігін дамыту, сондай-ақ олардың шығармашылық ойлауы мен проблемаларды шешу қабілетін жақсарту сияқты артықшылықтары талқыланады. Сонымен қатар, ол әр түрлі пәндерді біріктірудегі көркемдік білімнің рөлін көрсетеді.

Кілт сөздер: көркемдік білім, шығармашылық, қиял, шығармашылық, өзін-өзі бағалау, өзіне деген сенімділік, шығармашылық ойлау.

Annotation. This article examines the influence of art classes on the growth of students' creative potential. It discusses the benefits of the subject, such as developing their imagination, creativity, self-esteem and self-confidence, as well as improving their creative thinking and problem solving ability.

Key words: Art education, Creativity, Imagination, Creativity, Self-esteem, Self-confidence, Creative thinking.

Актуальность этой темы обусловлена потребностью в развитии творческих способностей учащихся, которые становятся все более востребованными в избранных мирах. Художественное образование играет важную роль в этом процессе, развитии у учащихся навыков творческого мышления, самовыражения и проблемного мышления. Кроме того, уроки художественного труда развития личности учащихся, повышение их самооценки, самопонимания и уверенности в себе.

Также актуальность данной темы распространена среди тем, что в образовательном образовании все больше признается широкое распространение мультимодальных подходов в обучении, которые включают в себя искусство и другие творческие дисциплины. В этой связи изучение уроков художественного труда по развитию творческих занятий учащихся имеет важное значение для современного образования [1, с.7].

В последние годы все больше говорится о важности художественного образования в школах. Уроки художественного труда дают ученикам возможность проявить свой творческий потенциал и ряд полезных навыков, которые важны как в учебной, так и в повседневной жизни. В данной статье будет рассмотрено влияние уроков художественного труда на развитие творческого последующего занятия.

Сначала обсудит преимущества художественного образования, такие как развитие воображения, креативности, самооценки и уверенности в себе, а также улучшение творческого мышления и решение проблемы. Это исследование роли художественного образования в связи различных дисциплин, а также методов и приемов, используемых на уроках художественного труда для улучшения творческого дальнейшего изучения.

В целом, выявление усиливает усиление художественного образования в стимулировании развития творческого расширения и его положительное влияние на их общее учебное и личностное развитие [2, с.25].

Цель данной статьи – влияние урока художественного труда на развитие творческого дальнейшего наблюдения. В рамках статьи будут рассмотрены преимущества художественного образования, а также методы и приемы, использованные на уроках художественного труда для улучшения творческого восприятия. Кроме того, статья усиливает сильное художественное образование в стимулировании развития творческого развития и его положительное влияние на их общее учебное и личностное развитие [3, с.45].

В данной статье для исследования уроков художественного труда по развитию творческих передовых обучающихся был использован поисковый подход. Были проанализированы исследования и публикации на тему исследования художественного образования по развитию творческих способностей.

Кроме того, были проведены интервью с учителями художественного труда и опросы среди обучающихся, которые посещают уроки художественного труда. Опросы были направлены на выявление мнения учеников об уроках художественного труда и их восприятии творческого процесса на уроках.

Также были использованы наблюдения за художественными проектами и работами, а также сравнительный анализ результатов творческих заданий, выполненных на уроках художественного труда и заданий, выполненных в рамках других учебных занятий.

В целом для исследования были использованы качественные и количественные методы, полученные достоверные данные и более глубокое понимание исследования художественного труда по развитию творческого коллектива обучающихся [4, с.21].

Конкретная методика, которую мы использовали при обнаружении, обнаружении очагов игрового развития и обнаружении в нескольких самостоятельных случаях.

Первый этап – это знакомство с темой урока и постановкой цели. Мы объяснили ученикам, что мы будем изучать тему, связанную с изобразительным искусством, и цели, которые должны быть доведены до конца урока [5, с.19].

Второй этап – это завершение техники искусства. Мы провели демонстрацию и объяснение техники, такие как перспектива, тени, освещение и другие, которые могут быть применены в создании произведений искусства.

Третий этап – это практика. Мы давали ученикам задания, которые должны были выполняться с использованием экспериментальных технологий. Мы создали им несколько вариантов заданий, чтобы они могли выбрать тот, который больше всего им нравится.

Четвертый этап – это обмен опытом и обсуждение. Мы просили поделиться своими работами и обсудили их вместе. Мы обсуждали, что ра-

ботает и что нет, и давали советы, как улучшить свое произведение искусства.

Эта методика освоения принципа «обучается, возбуждается». Она позволяет ученикам не только получать теоретические знания, но и применять их на практике, что помогает им лучше усвоить материал. Также она стимулирует творческое мышление и развивает творческий потенциал учащихся.

Изучение художественного творчества и методики играет важную роль в развитии творческого потенциала учащихся. Художественный труд может быть эффективным для развития качества, как воображение, творческое мышление, самовыражение и самореализация. Некоторые процедуры, описанные в уроках художественного труда, включают создание рисунков и живописных работ, работу с сырьем, включая глину, гипс и текстиль, а также создание коллажей и скульптур. Одним из возможных элементов уроков художественного труда является поддержка учащихся в развитии их творческих идей и идей, а также оказание помощи в их воплощении в жизнь. Важно, чтобы учащиеся занимались распространением своих идей и чувств, чтобы учебный процесс стал для них интересным и захватывающим [6, с.11].

Художественное творчество является одним из самых важных обсуждений, которое связано с развитием большого творческого продолжения. Использование уроков художественного труда становится все более сложным методом обучения, который отличается формированием и развитием творческих способностей у детей. Он позволяет создавать условия для самореализации, самовыражения и самопознания, развивает фантазию и воображение. В свою очередь, это приводит к повышению мотивации учащихся к учебной деятельности и успешности их обучения.

Однако, в настоящее время выбор альтернативных методов выбора, в настоящее время открывается в коллекции новых методов и форм выборки, В этой связи важно рассмотреть возможность использования передовых методов обучения на художественном труде, таких как использование современных технологий, интерактивных методов и проектной деятельности.

Целью данной статьи является изучение уроков художественного труда по развитию творческого передового обучения, а также поиск эффективности использования передовых методов обучения в данной области.

Как правило, на уроках художественного труда ученики имеют возможность проявлять творческие способности, экспериментировать со своими материалами и оборудованием, а также развивать свое воображение и чувство прекрасного. Однако использование уроков художественного труда может иметь не только эстетическое, но и практическое значение.

В данной статье рассмотрим влияние уроков художественного труда на развитие творческого передового обучающегося. Будут проанализированы различные подходы и методы обучения, а также выявлены результаты исследований, извлечения положительных результатов использования уроков художественного труда для создания творческих навыков у студентов.

Методика художественного труда широко используется в школьной системе образования и может применяться как на уроках художественного труда, так и на уроках других предметов, например, на уроках истории и литературы для создания проектов и презентаций. Кроме того, эта методика может быть использована в качестве терапевтического инструмента для детей с нарушениями развития, используемыми как аутизм и дислексия.

В целом, методика художественного труда имеет большой потенциал для развития творческих способностей и умений учащихся. Его применение на уроках позволяет создавать интересные выражения и творческого выражения передового, что занимает особое место в формировании у учащихся не только художественных навыков, но и умеет мыслить творчески и выходить на нестандартные решения в различных аспектах жизни [7, с.18].

Исследование показало, что уроки художественного труда оказывают благотворное влияние на развитие творческих способностей будущих обучающихся. Ученики, которые посещают уроки художественного труда, проявляют большую творческую активность и имеют более широкий кругозор в области искусства.

Было выявлено, что на уроках художественного труда ученики развивают свои способности к творческому мышлению, учатся выражать свои мысли и эмоции через искусство, развивают воображение и чувство пропорций.

Также было, что ученики регулярно посещают художественного труда, имеют более высокий уровень мотивации к учебе и учатся более успешно в других учебных заведениях.

Исследование значительного художественного образования в развитии личности и сохранение прежнего места художественного труда в школьной программе.

Полученные результаты исследования свидетельствуют о значительном художественном образовании для развития творческих коллективов обучающихся. Уроки художественного труда не только способствуют развитию творческого мышления, но и обладают свойствами на уровне мотивации обучаться в учебе в целом [8, с.36].

Важно отметить, что художественное образование имеет многогранное воздействие на развитие личности. Оно способствует развитию не только творческих способностей, но и эмоционального интеллекта, чувства пропорций, воображения и других значительных качеств.

Изучение художественных продуктов также может способствовать формированию культуры общения и повышению социальной компетентности, что важно для их дальнейшей жизни и успешной карьеры.

Таким образом, результаты исследования подчеркивают большие собрания и приближаются места художественного образования в школьной программе. Они также изучают новые методы исследования, которые составляют большое творческое исследование в образовании.

В заключении, проведенное исследование позволяет сделать вывод о том, что уроки художественного труда имеют положительное влияние на развитие творческого раздела обучающихся. Художественное изменение формирования необходимого качества, которое необходимо для адаптации в быстро меняющемся мире [9, с.41].

Важно, что роль художественного образования в школьной программе не должна быть занижена или заменена другими предметами. Художественные дисциплины играют важную роль в развитии детей творческого возраста и составляют часть образовательной системы.

Полученные результаты исследования были использованы для предварительного анализа методов обучения, изучающих значительные художественные образования для развития творческого мышления и получения мотивации изучения к учебе в целом.

Список использованных источников

1. Баер Дж., и Кауфман Дж. К. (2008). Гендерные различия в творчестве // Журнал творческого поведения, 42 (2), 75-105.

2. Кропли Эй Джей (2006). В честь конвергентного мышления // Журнал исследований творчества, 18(3), 391-404.

3. Айзенбергер Р., и Шэнок Л. (2003). Награды, внутренняя мотивация и творчество: пример концептуальной и методологической изоляции // Журнал исследований творчества, 15 (2–3), 121–130.

4. Хеннесси Б.А., Амабайл Т.М. (2010). Креативность // Ежегодный обзор психологии, 61, 569-598.

5. Ким К.Х. (2011). Кризис творчества: снижение показателей творческого мышления в тестах творческого мышления Торранса // Журнал исследований творчества, 23(4), 285-295.

6. Ранко, Массачусетс (2014). Творчество: теории и темы: исследования, разработки и практика. Эльзевир.

7. Сойер, РК (2011). Объяснение творчества: наука о человеческих инновациях. Издательство Оксфордского университета.

8. Штернберг Р. Дж., Любарт Т. И. (1999). Концепция творчества: перспективы и парадигмы. Справочник творчества, 1(1), 3-15.

9. Вайсберг, РВ (2006). Креативность: понимание инноваций в решении проблем, науке, изобретениях и искусстве. Уайли.

Н.С. Майдисаров
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.С. Ахметов
научный руководитель, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент), профессор Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

МЕДИАЦИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье описана история становления медиации, ее понятие, основные виды, а также рассматривается в более широком понимании медиация в сфере образования, что является наиболее важным показателем современного образования в наши дни.

Ключевые слова: медиация, образование, организация образования, урегулирование и разрешение споров.

Аннотация. Мақалада медиацияның қалыптасу тарихы, оның тұжырымдамасы, негізгі түрлері сипатталған, сонымен қатар қазіргі заманғы білім берудің маңызды көрсеткіші болып табылатын білім беру саласындағы медиацияны кеңірек түсінуде қарастырылған.

Тірек сөздер: медиация, білім беру, білім беру ұйымы, дауларды реттеу және шешу.

Annotation. The article describes the history of the formation of mediation, its concept, main types, and also considers mediation in the field of education in a broader sense, which is the most important indicator of modern education today.

Keywords: mediation, education, organization of education, settlement and resolution of disputes.

Понятие «медиация» происходит от лат. «mediare», что означает «посредничать». Медиация представляет собой участие в конфликте незаинтересованной стороны – медиатора, который является специалистом по проведению данной процедуры урегулирования споров. Медиатор выбирается обеими конфликтующими сторонами.

Несмотря на профессиональный вклад в дело урегулирования конфликта и помощь в разрешении конфликта, решение возникшей проблемы принимают сами конфликтующие стороны.

Медиация как альтернативный судебному или административному разбирательству способ разрешения конфликтов – профессиональных споров, бытовых ссор – стала применяться с 60-х гг. XX столетия общественными советами США, Канады. Медиация расширяла границы прав и возможностей людей и юридических лиц решать свои собственные проблемы во внесудебном порядке.

Несмотря на то, что использование медиации периодически сталкивалось с неприязнью адвокатов и юристов, этот способ урегулирования конфликтов находил множество сторонников в поддержке его внедрения во все сферы человеческой деятельности. [1]

Критика юридического сообщества сосредоточена на озабоченности по поводу эффективности применения медиации в решении проблем, минуя надлежащее судебное разбирательство.

Тот факт, что уже в 1982 г. в США насчитывалось более 300 физических и юридических лиц, которые непосредственно занимались этим методом в урегулировании семейных конфликтов, свидетельствовал о доверии к медиации и государство тем самым поддерживало ее развитие и распространение.

Позднее этот метод стал применяться в Латинской Америке и европейских странах. В Европе за короткое время медиация стала самостоятельной профессиональной практикой, во многом благодаря государственной политике стран континента.

Во Франции, к примеру, практически все имущественные споры разрешаются медиаторами во внесудебном порядке. В 2003 г. в Австрии был принят Федеральный закон о медиации.

В Германии на протяжении многих лет ежедневно по одному из телевизионных каналов идет передача, где профессиональный медиатор проводит процедуры медиации, разрешая возникшие споры между двумя сторонами.

В Латинской Америке исследования в сфере медиации ведутся очень широко, особенно в Аргентине, и применяются в жизненной практике с начала второго тысячелетия. [2]

Институт биев, существовавший в 18 веке в течение нескольких столетий, считается исторической предпосылкой обращения к медиации в Казахстане.

Исторически для казахского общества присуще традиционное обычное право, выраженное в устной форме, передаваемой из поколения в поколения. Само обычное право казахов состояло из трех источников: обычай (адат или заң); практика суда биев; положения съезда биев (ереже).

Все эти три источника между собой тесно связаны. Практика суда биев или так называемый судебный прецедент, а также положения суда биев, так называемое «ереже», постоянно дополняли, изменяли существующие правовые обычаи.

Все разрешения споров, в том числе и уголовные, носили, примирительный и компенсационный характер, такие как кун (выкуп), айп (штраф), вознаграждение за убытки и другие.

Суд биев, как суд высокой морали, строился и основывался на таких фундаментальных принципах, составляющих его незыблемые основы, как неподкупность судьи, справедливость, как суть и моральная ориентация судебных решений, доступность и публичность суда, владение судьей ораторским искусством как средством доказывания и обоснования судебного решения, ориентированность суда на примирение сторон и полное возмещение причиненного правонарушением ущерба.

Суд биев является исторически сложившимся и удачно сформированным институтом медиации.

Особенностью суда биев было демократичность, а право казахов (в объективном смысле) предоставляло диспозитивную возможность в выборе судьи. Бий в свою очередь, избирался из ряда высокого авторитетных, уважаемых и опытных аксакалов, чья компетенция не вызывала сомнения у участников данных отношений.

Отсюда и самообеспеченная независимость **«судьи»**, т.к. нарушения данного принципа могли повлечь спорность кандидатуры в дальнейшем, и как следствие, сомнение в авторитетности и компетентности принятых решений.

Поэтому деятельность биев сопровождалось весьма ответственным подходом к разрешению спора.

Как отмечал академик НАН РК С.З. Зиманов в монографии «Суд биев – уникальная судебная система», изданная в 2009 году, основными критериями высокого уровня нравственных и морально-этических качеств судов – биев являлись: «независимость, профессионализм, философское размышление, ораторство, предельная справедливость и честность, свободомыслие и народнические идеалы, овладение богатством оборота и стиля народного красноречия, полемические способности, рассудительность и находчивость в поисках выхода из разбираемых конфликтных ситуаций». [3]

В Казахстане понятие «медиация» сравнительно недавно было закреплено на законодательном уровне, так Закон Республики Казахстан «О медиации» принят 28 января 2011 года.

Данный Закон регулирует общественные отношения в сфере организации медиации в Республике Казахстан, определяет ее принципы и процедуру проведения, а также статус медиатора.

Медиация – это процедура урегулирования спора (конфликта) между сторонами при содействии медиатора (медиаторов) в целях достижения ими взаимоприемлемого решения, реализуемая по добровольному согласию сторон.

Посредством медиации могут разрешаться разногласия между супругами относительно продолжения брака, осуществления родительских прав, установления места жительства детей, вклада родителей в содержание детей, а также любые другие разногласия, возникающие в семейных отношениях.

При проведении медиации медиатор должен учитывать законные интересы ребенка.

Если в ходе медиации устанавливаются факты, которые подвергают или могут подвергнуть опасности нормальный рост и развитие ребенка или наносят ущерб его здоровью и законным интересам, медиатор обязан обратиться в орган, осуществляющий полномочия по защите прав ребенка. [4]

Приверженцы способа разрешения конфликта в виде медиации считают его незаменимым элементом формирования гражданского общества. У англичан это называется «поддержкой жертвы», а у немцев есть термин «примирение жертвы и преступника».

Данным нововведением постепенно начали интересоваться организации образования, начала разрабатываться методика применения медиации с участием педагогов и психологов.

Следует отметить, что ежедневно сотни тысяч детей дошкольного и школьного возраста во всем мире подвергаются издевательству со стороны своих сверстников, родителей и даже педагогов.

К великому сожалению, искоренить данное явление полностью не удается и не удастся. Через медиации изыскивается попытка создания взаимопонимания между конфликтующими сторонами, что является важнейшей задачей посреднической деятельности.

Интерес к проблеме и необходимости внедрения методов урегулирования конфликтов в сфере образования связан с увеличением роста конфликтов, в которые вовлекаются все участники образовательного процесса.

На фоне общего культурного спада и значительной утраты морально-нравственных качеств, все более ясно проявляется кризис школьного и семейного воспитания, это в свою очередь порождает разногласия, обусловленные коммуникативными, поведенческими и ценностными факторами.

В конфликты, развивающиеся между организацией образования и семьей учащегося, нередко вовлекаются внешние органы и иные организации (органы управления образованием, полиция, прокуратура, средства массовой информации). Все это может отрицательно сказаться на процессе и результатах обучения и воспитания детей.

Применение медиации в школах способствует предупреждению насилия и сокращению применения мер дисциплинарного характера для решения внутренних проблем школы, а также воспитанию подрастающего поколения в духе мира и сознательной гражданской образованности.

В организациях образования медиация входит в школьную программу. Программы создаются не только для способствования изменения психологического климата учебных заведений, но и с целью обучения учащихся применению методов разрешения конфликтов за пределами школы путем, отличным от противозаконного.

Базовое медиативное образование предлагает интенсивные тренинги по разрешению конфликтов для учащихся, педагогов, работников образования. Программы медиативной техники отличаются друг от друга не только в сфере возрастного фактора, но и социальной значимости проблем, таких как: наркомания, насилие, шовинизм, нетерпимость и иные.

Сегодня в развитых зарубежных странах медиация стала общественно признанным и весьма эффективным методом разрешения конфликтных ситуаций в орнанизациях образования – как в средних, так и в высших.

Урегулирование конфликтов происходит в тесном сотрудничестве с педагогами для определения правильного подхода к разрешению конкретной конфликтной ситуации. Медиаторы должны иметь возможность дать оценку, когда конфликтная ситуация требует вмешательства со стороны специалистов, педагогов или сверстников.

В целом, медиация с участием сверстников подразумевает под собой посредничество небольшой группы школьников и студентов с целью разрешения возникших споров и проблем. Организации образования вправе использовать различные модели урегулирования конфликтов, в частности, с привлечением педагогов и родителей учащихся. Относительно ситуации, педагоги и родители могут играть более или менее активную роль в процессе разрешения споров.

Дети, обучившиеся методам и способам медиации, структуируют в себе другой образ мышления, который формируется на справедливом, а также честном отношении к жизни, ведь именно благодаря такому подходу к решению спорных ситуаций возможно достижение взаимопонимания между людьми.

Важно помнить, что создание в организациях образования центров медиации, где дети будут обучаться методам урегулирования конфликтов, разрядит конфликтную обстановку не только между учащимися в их школьном кругу, но и в их семьях, так как у детей изменится отношение к жизни во всех сферах деятельности. Приобретенные ими навыки понадобятся также при вступлении во взрослую жизнь.

В соответствии с данными требованиями и внедрением такой новеллы в сфере образования, как медиация в учебных заведениях, психологический климат в организациях образования несомненно улучшится, а такие явления, как преступность, нетерпимость и неприязнь к другим учащимся уменьшатся.

Список использованных источников

1. Анцупов А.Я. Профилактика конфликтов в школьном коллективе. – М.: ВЛАДОС, 2003.

2. Баныкина С.В. О готовности педагогического состава школ к модернизации образования в России // Конфликтология. – СПб, – 2007. – №2;

3. Зиманов С.З. Суд биев – уникальная судебная система. Алматы, 2009;

4. Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV. «О медиации».

В.В. Тупоногова
старшая вожатая СОШ №8, город Аксу

РОЛЬ ШКОЛЬНОГО ПАРЛАМЕНТА В СИСТЕМЕ ЦЕННОСТЕЙ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Annotation. In the conditions of a modern school, the need for the introduction of student self-government is obvious. In our school, as in others, there are many problems, but the main one is the lack of initiative of students. Traditionally, all major decisions concerning the school's activities were made by teachers. The students were a kind of tool, plasticine in the hands of their mentors.

Аннотация. Қазіргі мектеп жағдайында оқушылардың өзін-өзі басқаруын енгізу қажеттілігі айқын. Біздің мектепте, басқалар сияқты, көптеген мәселелер бар, бірақ ең бастысы-оқушылардың бастамасыздығы. Дәстүр бойынша мектептің қызметіне қатысты барлық негізгі шешімдерді мұғалімдер қабылдады. Оқушылар өз тәлімгерлерінің қолында қандай да бір құрал, пластилин болды.

В работе образовательного учреждения, в современных условиях, возникает масса вопросов, связанных с обеспечением условий для демократического управления школой, когда не только директор и педагогический совет, но и ученики и родители как полноправные субъекты образовательного процесса могут влиять на качество предоставляемых школой услуг.

Ушли в прошлое старосты, учкомы и другие, подобные этим структуры ученического самоуправления – и затихла некогда бурная школьная жизнь. Многие школы в период реформирования прошли через создание Советов, которым предоставлялись широкие права.

Через время, и в нашем государстве заговорили о создании правового государства, гражданского общества, стали появляться всевозможные общественные организации по защите прав человека, фонды, сообщества, признавшие главной ценностью демократические принципы сосуществования граждан.

Когда появилась «Конвенции о правах ребенка» в нашей стране впервые стали обсуждать проблему реализации правовых возможностей детей. В результате перед школой встала задача воспитания свободной, ответственной личности, человека культуры, который способен действовать в условиях правового государства творчески, инициативно, с пользой для себя и общества.

Работая над социальным проектом были проанализированы ресурсы школы, помогающие учащимся реализовывать свои правовые возможности, на основании чего была разработана модель воспитательной системы гражданского образования, достоинством которой, на наш взгляд, является включение всех субъектов (учащихся, педагогов, родителей) и аспектов образовательного процесса в реализацию идеи, вершиной которой стало создание в школе парламента.

У нас, как в любом новом деле, возникли серьезные трудности. Во-первых, чтобы активно включить в процесс родителей, решено было регулярно проводить школу для них, которую организовала школьная социально-психологическая служба, и конференции родительских активов.

Была разработана модель парламента и прошли выборы школьного парламента. В результате был сформирован следующий состав школьного парламента, состоящего из 8 фракций: Президент школы, Вице президент, 1 фракция права и порядка, 2 фракция самопознания, 3 фракция экологии и труда, 4 фракция счастья, 5 фракция культуры и дебатного движения, 6 фракция печати и информации, 7 фракция спорта и ЗОЖ, 8 фракция заботы и волонтерства

В состав парламента вошли дети, ученики 8–10 классов.

Предлагаемая нами модель парламента на первый взгляд не отличается от других. В ее структуру входит президент школы, одновременно выполняющий роль спикера, и некоторое количество фракций. Однако наша модель парламента очень мобильна и предполагает высокую степень личной инициативности учащегося. Ученикам не навязывается готовая схема школьного самоуправления. Ежегодно они самостоятельно выделяют те школьные проблемы, которые хотят и могут решить, те проблемы, которые в данный момент актуальны. Школьное самоуправление это возможность, для обучающихся самим планировать, организовывать свою деятельность, участвовать в решении вопросов школьной жизни, проводить мероприятия, которые им интересны.

Мы понимали, что работа парламента будет эффективной в том случае, если ему будут предоставлены реальные полномочия. Поэтому одной из важных задач встала проведение дней самоуправления в школе. В ходе проведения Дня самоуправления ребята полностью заменили администрацию и учителей. Между участниками парламента были распределены функции, Президент школы должен был координировать и организовывать образовательный процесс в урочное время.

Такой плодотворно работающий парламент, понимающий цели и задачи своей работы, – это незаменимый помощник администрации в решении сложных проблем в режиме развития образовательного учреждения, гарант стабильности в условиях функционирования школы.

В условиях современной школы очевидна необходимость введения ученического самоуправления. В нашей школе, как и в других, есть много проблем, но главной из них является безынициативность учащихся. Традиционно все основные решения, касающиеся деятельности школы, принимались учителями. Ученики же являлись неким инструментом, пластилином в руках своих наставников.

Но, выходя из стен родной школы, рано или поздно ученику приходится строить собственную жизнь, учиться принимать решения и добиваться поставленных целей. Чтобы столкновение с реальностью не было таким болезненным, необходимо, чтобы уже в условиях школы ученик

получал определенный опыт общения с жизнью, знакомился с ее устройством, с механизмами, регулирующими ее, учился взаимодействовать с социумом и принимать грамотные взвешенные решения, направленные на преобразование окружающей действительности.

Выборы на должность членов парламента и президента проходят на малой школьной ассамблее. Как и в реальной жизни, выборы включают в себя разработку предвыборной программы, агитацию, и всеобщее тайное голосование.

Школьный парламент создан для реализации следующих целей:

– воспитание чувства гражданской инициативности и патриотизма;

– поддержка стремлений каждого ученика к достижению успеха в любой сфере деятельности;

– создание условий для развития индивидуальных способностей каждого члена Детской организации: лидерских качеств, самостоятельности, организаторских и творческих способностей, активности, настойчивости в преодолении трудностей;

– получение учащимися опыта социального взаимодействия через участие во внутришкольных и внешкольных мероприятиях.

Задачи, стоящие перед школьным парламентом:

– объединить всех учащихся школы;

– привлечь каждого ученика к общественной работе;

– научить умению отстаивать свои права и права коллектива;

– сформировать культуру политического и социального взаимодействия;

– использовать интеллектуальный и физический потенциал учащихся в решении проблем школьной жизни.

Ученическое самоуправление в нашей школе осуществляется на трех уровнях: индивидуальном, классном и общеобразовательном.

Каждый ученик имеет право проявлять собственную активность в рамках деятельности Детской организации в соответствии с ее целями и задачами; получать достоверную информацию о текущей деятельности школьного парламента; выражать мнения и сомнения, касающихся содержания деятельности Детской организации и получение на них объяснений и ответов; вносить предложения по совершенствованию и развитию деятельности ученического самоуправления; участвовать в планировании деятельности Детской организации; участвовать во всех делах Детской организации; избирать и быть избранным в органы самоуправления, оценивать их работу; излагать выборным органам свои проблемы и получать от них помощь; представлять школу на внешкольных мероприятиях на уровне района, области, страны.

В итоге проводимых мероприятий школьным парламентом, они способствуют эффективному усвоению понятий и представлений учеников об общечеловеческих ценностях; развитию умения действовать са-

мостоятельно, умения рассуждать, обобщать, делать выбор в пользу нравственных ценностных ориентиров.

Продолжать систематическую внутреннюю работу парламента по формированию ценностных жизненных ориентиров обучающихся, пониманию смысла человеческого существования, ценности своего существования и сосуществования с другими людьми.

Список использованных источников

1. Конвенция о правах ребенка (Нью-Йорк, 20 ноября 1989 г.);
2. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года №345-II «О правах ребенка в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.07.2007 г.);
3. Концепция развития органов самоуправления обучающихся «школьный парламент» в организациях образования РК.

С.В. Борисова
студент Северо-Восточного федерального университета, г. Якутск,
С.Е. Никифоров
научный руководитель, доцент Северо-Восточного федерального университета, г. Якутск

СЕМИОТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОБРАЗА ЛОШАДИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА ЯКУТСКИХ ХУДОЖНИКОВ XX-XXI ВВ.

Аннотация. В статье автор рассматривает вопрос изучения образа лошади в произведениях изобразительного искусства якутских художников XX–XXI веков. Автором выделяются три разных понимания образа лошади в живописи видных художников Республики Саха (Якутия). На основании детального анализа приводится структурированная таблица с перечислением картин якутских художников согласно условной классификации понимания образа лошади в произведениях изобразительного искусства. Основополагающей частью данной работы являются представленные примеры семиотического анализа картин художников, в которых центральной, или одной из главных ролью наделен образ лошади. Работа может помочь в проведении некой параллели между схожими пониманиями и исторически сложившимся и устоявшимся культурными ценностями между якутским и казахским народами в аспекте исследования.

Ключевые слова: якутские художники, якутская живопись, семиотический анализ, образ лошади, искусствоведение, семиотика искусства, произведение изобразительного искусства.

Аннотация. Мақалада автор XX–XXI ғасырлардағы якут суретшілерінің бейнелеу өнеріндегі жылқы бейнесін зерттеу мәселесін қарастырады. Автор Саха Республикасының (Якутия) көрнекті суретшілерінің кескіндемесіндегі жылқы бейнесі туралы үш түрлі түсінік береді. Егжей-тегжейлі талдау негізінде бейнелеу өнері туындыларындағы жылқы бейнесін түсінудің шартты классификациясына сәйкес якут суретшілерінің картиналарын тізімдейтін құрылымдық кесте келтірілген. Бұл жұмыстың негізгі бөлігі суретшілердің картиналарын семиотикалық талдаудың

мысалдары болып табылады, онда орталық немесе басты рөлдердің бірі жылқы бейнесіне ие. Жұмыс зерттеу аспектісінде якут және қазақ халықтары арасындағы ұқсас түсініктер мен тарихи қалыптасқан және қалыптасқан мәдени құндылықтар арасындағы белгілі бір параллельді жүргізуге көмектеседі.
Кілт сөздер: якут суретшілері, якут кескіндемесі, семиотикалық талдау, жылқы бейнесі, өнертану, өнер семиотикасы, бейнелеу өнері туындысы.

Annotation. In the article the author considers the question of studying the image of the horse in the works of Yakut artists of the 20th and 21st centuries. The author distinguishes three different understandings of the horse's image in paintings by prominent artists of the Republic of Sakha (Yakutia). Based on the detailed analysis, a structured table is given listing the paintings of Yakut artists according to the conditional classification of the understanding of the image of the horse in works of fine art. The fundamental part of this work is presented examples of semiotic analysis of paintings by artists in which the image of the horse is central or one of the main roles. The work can help to draw a certain parallel between similar understandings and historically established and well-established cultural values between the Yakut and Kazakh peoples in terms of research.
Keywords: Yakut artists, Yakut painting, semiotic analysis, horse image, art history, semiotics of art, artwork.

Исследование художественного образа в произведениях изобразительного искусства выполняет несколько важных ролей, в т. ч. передачи информации о существующем мире, со всех разных ракурсов и подходов к пониманию и постижению сути мироздания.

Художники транслировали свое видение и восприятие образов того или иного времени через живопись. Они жили в разное время, но посредством живописи они передавали (транслировали) проблемы общества через свои картины. Рассматривая различные картины, принадлежащие разным эпохам, разным столетиям, но относящимся к одной географической местности, можно проследить, насколько менялось ощущение, уклад жизни, проблемы и пути их решения в мировоззрении художников. Например, в памятнике наскальной живописи в Якутии, датированном II–I тыс. до н. э. – I тыс. н. э. изображен всадник на коне с флагом. Этот рисунок лег в основу герба Республики Саха (Якутия), где фигура коня является центральной и основополагающей. Лошадь в жизни якутов играет важную роль. Испокон веков якутский народ почитает лошадь. Б. Сюлбэ пишет, что «древний якут не только людей, но и все окружающее делил на «конное – пешее». [1]

До сих пор культ коня является одним из самых значимых в культуре якутов: табуны лошадей символизируют богатство, из кобыльего молока готовят напиток кумыс, шкура, грива и хвост используются как материал для изготовления одежды, различных вещей и предметов быта, множество ритуальных предметов украшено элементами коня и т. п. [2]

Важно помнить о своих корнях, о своем ремесле. Народ Саха выжил в суровых климатических условиях благодаря лошади. Поэтому образ лошади воспевается и исследуется с разных подходов в культуре, истории и искусстве.

Актуальность темы заключается в том, что важно помнить об истоках, которые закреплены в народном мировоззрении, неотделимом от традиционных занятий – например, коневодства.

В рамках данной исследовательской работы нами изучена проблематика жизни через картины художников посредством сравнительно-семиотического анализа. Были проанализированы работы следующих художников: Бойтунов Дь.А., Кандинский В.А., Никифоров С.Е., Осипов А.Н., Романов П.П., Собакин А.П., Степанов Т.А., Чикачев А.В. и др.

В аспекте данного исследования мы обращаем внимание на три разных понимания образа лошади (коня) в живописи:

• Лошадь как религиозное воззрение, является тотемным священным животным для народа Саха. В религии якутов, лошадь называют «Джёсёгей Айыы Тойон» – божество, покровитель лошадей и рогатого скота, который способствует их размножению.

• Лошадь как неотъемлемая часть жизни и бытия народа Саха. Сюда мы относим традиционные ремесла, народные промыслы (коневодство), национальная кухня, изготовление одежды, утвари, украшений, элемен• тов сакральной и ритуально-обрядовой культуры народа Саха.

• Лошадь как значимый образ в искусстве народа Саха. К ним мы относим Олонхо, живопись, декоративно-прикладное искусство.

Таблица 1. Структурированная таблица картин якутских художников по классификации понимания образа лошади

Образ лошади в произведениях изобразительного искусства как:	Значимый образ в искусстве народа Саха.	Неотъемлемая часть жизни и бытия народа Саха.	Религиозное воззрение, является тотемным священным животным для народа Саха.
Картины художников (название, год создания)	Романов П.П. («Витязь с невестой», 1938), Степанов Т.А. («Миры Олонхо с мировым деревом», 1979), («Средний мир. Ысыах», 1979), («Ньургун Боотур Стремительный», 1978–1979)	Осипов А.Н. («Коневоды. Белые ночи», 1975), Чикачев А.В. («Бэрт Бэргэнчэ», 2006), Бойтунов Дь.А. («Сайылык», 2010), Собакин А.П. («Морозная мозаика», 1976)	Кандинский В.А. («На ысыах», 1945), Луканси-Никифоров С.Е. («Алгыс», 2023)

Рассмотрим одну из картин (рис. 1) якутского художника Петра Петровича Романова, который написал «Витязь с невестой» в 1938 году. В основу создания данного полотна лег сюжет из древнего устного народного творчества якутов, который состоит из многочисленных поэм на разные сюжеты.

Рис. 1. Романов П.П. «Витязь с невестой», 1938, масло, холст

На полотне Романова изображены жених с невестой, верхом на конях. Лошади на картине украшены традиционными элементами конского убранства: парные декоративные коврики, покрывающие бока лошади, которые играли также роль оберега. Если описать картину, перед нами предстает момент, когда стрела врага сражает белого коня невесты. Рядом мы видим другого коня, в полной готовности к атаке. Его придерживает за поводья всадник-витязь, готовый к защите.

Живописец изобразил героев эпоса на фоне реального северного пейзажа. Витязь и невеста стоят на краю скалы, а за их спинами открывается вид на долину – широкая река, холмистый берег, хвойный лес и плотные, кучевые облака. Художник тщательно проработал детали, которые позволяют узнать характерную якутскую природу.

В сравнительно-семиотическом анализе картины помимо описания композиции, мы обратили внимание на все детали, например, на элементы народно-прикладного творчества. В данной картине детально показаны вышеуказанные элементы конского убранства (Рис. 2): чепрак, кычым, лэпсэ.

Назначение каждого из этих элементов, в том числе в сохранении удобства и комфорта как лошади, так и всадника. Таким образом, элементы конского убранства играют не только сакральную роль, но выполняют не менее важную, утилитарную роль.

Рис. 2. Элемент конского убранства
(парные декоративные коврики, покрывающие бока лошади)

В результате проведенного исследования необходимо сказать, что проведенная работа по сбору, систематизации и анализу произведений изобразительного искусства наталкивает на мысль о важности сохранения и изучения образов, отражающих целую культуру, историю и быт народа. В результате проведенного исследования нами были выявлены особенности художественного исполнения образа лошади посредством сравнительно-семиотического анализа. Согласно выделенным нами трем разным пониманиям образа лошади в живописи были рассмотрены ряд известных картин якутских художников XX–XXI вв. Необходимо также отметить, что через призму понимания образа лошади с помощью сравнительно-семиотического анализа мы имеем возможность наблюдать за целой историей жизни, быта, веры, культуры целого народа. Перспективами работы мы видим расширение географии, изучение разных стилей, направлений живописи в описании образа лошади.

Список использованных источников

1. Тимофеева Влада Владиславовна Мир кочевников Афанасия Осипова: традиции и современность: [монография]/В.В. Тимофеева: Национальный художественный музей РС (Я). – Якутск, 2007. – 160 с.: ил. – (Музей и художник)

2. Сюлбэ Б. Мэҥэ ааттар (Вечные имена). – Якутск: Якутское книжное изд-во, 1979.

3. Филиппова В.В. Образ коня в фольклоре и традиционной культуре якутов / В.В. Филиппова // Дискуссия. – 2012. – № 2. – С. 33-35.

Ә.Қ. Құрман
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
С.Е. Солтанбеков
ғылыми жетекшісі, оқытушы-сарапшы

ШАҢҒЫ СПОРТЫНДА 15–17 ЖАСТАҒЫ СПОРТШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Шаңғышының спорттық дайындығы – бұл жоғары нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған мамандандырылған педагогикалық процесс. Ең жоғары нәтижелерге қол жеткізу – ұзақ процесс, жаңадан бастаушыдан шаңғы жарысында спорт шеберіне дейінгі жол 6 жылдан 8 жылға дейін мақсатты және жүйелі дайындықты алады.

Түйінді сөздер: Шаңғы спорт, шаңғы дайындығы, көпшілік спорт, физикалық қасиеттері, дене тәрбиесі.

Аннотация. Спортивная подготовка лыжника – это специализированный педагогический процесс, направленный на достижение высоких результатов. Достижение наивысших результатов – длительный процесс, путь от новичка до мастера спорта по лыжным гонкам занимает от 6 до 8 лет целенаправленной и систематической подготовки.

Ключевые слова: Лыжный спорт, лыжная подготовка, массовый спорт, физические свойства, физическая культура.

Annotation. Sports training of a skier is a specialized pedagogical process aimed at achieving high results. Achieving the highest results is a long process, the path from beginner to master of sports in cross-country skiing takes from 6 to 8 years of purposeful and systematic training.

Шаңғышыларды дайындаудағы кез-келген спорт түрі сияқты, шабандоздардың да өзіндік ерекшеліктері бар. Әрине, жас шаңғышылармен жұмыс жоспары олардың жас ерекшеліктеріне негізделген.

Әр түрлі ғалымдардың зерттеулері жас ерекшеліктеріне сәйкес жаттығу жылдарындағы жүктеменің өзгеруі ересек жастағы шаңғышы-шабандозды арнайы даярлау құралдарын тиімді пайдалану үшін қажет екенін көрсетті, жасөспірімдер мен жасөспірімдерде қажетті қасиеттерді толық және уақтылы дамыту, біртіндеп жаңа, жоғарылатылған жаттығу жүктемелерін енгізу маңызды [1, с.7].

Зерттеудің өзектілігі. Қысқы шаңғы спорты, негізгі және көпшілік спорт түрлерінің бірі. Ол орта мектептердің, колледждердің, жоғары оқу орындарының дене тәрбиесі бағдарламаларына енгізілген.

Шаңғы спортының маңызы оның шұғылданушылардың денсаулығына, дене, моральдық және ерік-жігерінің кең дамуына, өмірлік маңызды қимыл-қозғалыс қабілеттері мен дағдыларын дарытуға ықпалымен анықталады.

Шаңғы спортының маңызды және білім беру маңызы. Сабақ барысында шаңғышы шаңғымен жүру техникасымен, жаттығу заңдылықтарымен, гигиена және т. б. байланысты жаңа білім, білік пен дағдыларды игереді.

Зерттеу нысаны. Сабақтарды өткізу жүйесі және шаңғы спортының 15–17 жастағы жасөспірімдердің физикалық қасиеттерін дамытуға әсері

Зерттеу пәні. Сабақтарды өткізу әдістемесі және шаңғы спортының 15–17 жас аралығындағы жасөспірімдердің физикалық қасиеттерінің дамуына әсері

Зерттеу мақсаты: шаңғышылар мен 15–17 жастағы спортпен шұғылданбайтын оқушылардың физикалық қасиеттерін салыстырмалы талдау болып табылады.

Зерттеу міндеттері:

1. Осы тақырып бойынша әдеби дереккөздерді зерттеу;

2. Оқушылардың жалпы дене тәрбиесі жүйесіндегі шаңғы дайындығының орнын зерттеу;

3. Шаңғышылар мен мектеп оқушыларының физикалық қасиеттерін зерттеу және дамыту кезеңдерін анықтаңыз;

4. Шаңғы жаттығуларының жасөспірімдер денесіне әсерін бағалаңыз.

Зерттеу гипотезасы. Мектепте 15–17 жас оқушыларымен шаңғы жарыстарын өткізу жүйесі мен әдістемесі:

– мектептегі дене шынықтыру-сауықтыру қызметінің негізіне алдын алу процесін ұйымдастыру мен мазмұнына және оны басқаруға сараланған және жеке тұлғаға бағытталған тәсілдер алынады.

– мектептегі дене шынықтыру-сауықтыру қызметі құралдарымен кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлқының алдын алу бағдарламасы мен мазмұндық сипаттамалары әзірленетін болады;

– ғылыми-әдістемелік процесін қамтамасыз ету мектептегі дене шынықтыру-сауықтыру қызметі құралдарының мүмкіндіктерін кеңінен қолдану негізінде анықталған.

Зерттеу әдістері. Қойылған мақсатқа жету, көрсетілген міндеттерді шешу және ұсынылған гипотезаны тексеру үшін жұмыста педагогикалық зерттеу әдістерінің кешені қолданылды: теориялық (теориялық талдау және синтез, тәжірибені жинақтау, модельдеу); эмпирикалық (мектеп құжаттарын зерттеу, бақылау, тестілеу, сұхбат алу, сауалнама жүргізу, әңгімелесу, дене даярлығын тестілеу, педагогикалық эксперимент және практикалық әдіс); статистикалық (математикалық статистика әдістерімен материалдарды сандық және сапалы өңдеу).

Ғылыми жаңалық, орындалған зерттеу нәтижесінде:

– Павлодар өңірінің жалпы білім беретін мектептерінің орта мектеп жасындағы оқушылардың дене бітімінің даму ерекшеліктері, функционалдық жағдайы және дене шынықтыру дайындығы анықталды;

– орта мектеп жасындағы оқушылармен сабақты ұйымдастырудың өзіндік және сабақ формаларының үйлесімді үйлесімі негізінде шаңғы даярлау құралдарын кеңінен қолдану әдістемесінің тиімділігі көрсетілді.

– ұзақ қыс жағдайында оқушылардың техникалық және физикалық дайындығын жетілдіруге бағытталған шаңғы дайындығы құралдарын ұтымды бөлу негізделген.

Практикалық маңыздылығы. Орындалған зерттеу нәтижелері әр түрлі бейіндегі жалпы білім беретін мекемелердің оқушыларының дене тәрбиесі процесінде шаңғы дайындығын ұйымдастыру кезінде; қысқы кезеңде дене шынықтырумен дербес сабақтар жүйесін жетілдіру кезінде; Павлодар аймағы жасөспірімдерінің дене дамуын, функционалдық жағдайын және дене дайындығын бағалау критерийлерін әзірлеу үшін қолданылуы мүмкін.; орта мектеп жасындағы оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін жетілдіру бойынша бағдарламалық-нормативтік құжаттар мен әдістемелік ұсынымдар жасау.

Зерттеу тақырыбындағы әдебиеттерге шолу осы зерттеу бағыты аясында қарастырылған тақырыптар мыналар:

Жалпы білім беретін мектептерде шаңғы спорты бойынша оқу, сыныптан тыс және мектептен тыс жұмыс түрлері қолданылады. Мектеп оқушыларымен шаңғы бойынша барлық жұмыстың негізі Мемлекеттік бағдарламалар бойынша өткізілетін шаңғы даярлығы бойынша оқу жұмысы болып табылады. Шаңғы дайындығы (барлық оқушылар үшін міндетті пән) сабақ түрінде өткізіледі. Дене шынықтыру бойынша мектеп бағдарламасында шаңғы дайындығы міндетті бөлім ретінде I-ден XI-ге дейін енгізілді. Шаңғы даярлығы бойынша сабақтар мектепте үшінші тоқсанда, қысқы демалыстан кейін, әр сыныпта 16 сағат көлемінде өткізіледі. Бағдарламада қарастырылған: оқушылардың іскерліктері мен дағдыларын меңгеру, шаңғымен жүріп-тұрудың негізгі тәсілдерінде, дербес сабақ дағдыларында; теориялық мәліметтерді хабарлау; жалпы жұмысқа қабілеттілікті арттыру және негізгі дене және моральдық-ерік қасиеттерін дамыту. Осыны ескере отырып, мұндай мектептерде елдің әр өңірі үшін жылдың барлық қар мезгілінде шаңғы даярлығы бойынша сабақтар өткізу орынды. Осылайша, шаңғы даярлығы бойынша сабақтар санын 30–32 дейін жеткізуге болады, бұл оқушылардың денсаулығы мен дайындығына оң әсерін тигізеді. Шаңғы спортының сауықтыру маңызы өте зор екені белгілі [2, с.5].

Ұйымдастыру және зерттеу әдістері бұл зерттеу бағыты бойынша қарастырылған мәселелер: Сонымен, біз шаңғы даярлау құралдары бойынша білім алушылардың теориялық, техникалық білімі мен дене даярлығын меңгеру үшін қандай әдіс тиімдірек екенін білгіміз келеді. Ол үшін бізге зерттеу жүргізу керек. Зерттеу үш кезеңде өтеді. Бірінші кезеңде зерттеу мәселесі бойынша әдебиет талданды, оның негізінде сабақтарда зерттеу жүргізу және қозғалыс әрекетін өзін-өзі бағалауды қалыптастыру бойынша оқу жұмысын ұйымдастыру формалары

әзірленді. Ұсынылған гипотезаны тексеру және әзірленген әдістеменің тиімділігін бағалау педагогикалық эксперименттерді зерттеудің екінші кезеңінде жүзеге асырылды. Бастауыш мектепте зерттеу әдісі және өзін-өзі бағалауды қалыптастыру шаңғы дайындық материалында жүргізілді. Үшінші кезең – алынған нәтижелерді талдау және оларды дипломдық жұмыс түрінде ресімдеу. Осыған ұқсас біз эксперименттік және бақылау топтары шеңберінде ұлдар мен қыздар тобын жеке сынадық. Нәтижелер эксперименттік топтардың ұлдар мен қыздар арасындағы айырмашылықтар статистикалық жағынан маңызды емес екендігін көрсетті [3, с.7].

Қорыта айтсақ зерттеу бағыты бойынша, ғылыми жұмыста жалпы жасалған зерттеу жұмыстары шаңғы спорт түрі бойынша спорттық жаттығу сабақтарының оқу-жаттығу топтамалары, шаңғымен айналысушылардың жас ерекшелік негізі, физиологиялық-психологиялық әсері толықтай топтастырылды.

Біз жүргізген зерттеу қорытындысында тақырып бойынша келесі негізгі қорытындылар жасауға болады.

Жүйелердің жалпы теориясы күрделі және аса күрделі объектілерді зерделеудің инновациялық тәсілдерін іздеудің негізгі бағыттарының бірі болып табылады, атап айтқанда, спортшыларды даярлау жүйесіне қатысты қазіргі заманғы проблемаларды ғылыми және практикалық шешудің кең перспективаларын ашады.

Жоғарыда баяндалғанды қорытындылай келе, қазіргі заманғы шаңғышылар жақсы дене дайындығы, тұрақты техникасы, икемді және әр түрлі тактикасы бар спортшылардан тұрады деп, қорытынды жасауға болады. Бұл қасиеттерді іске асыру оқу-жаттығу процесін мақсатты жоспарлауды және шаңғышылардың даярлығының әртүрлі жақтарын қамтитын оқу-жаттығу процесін әмбебап ұйымдастыру және өткізу жағдайында өтуі тиіс.

Біз экспериментке қатысатын балалардың алғашқы диагностикасын жүргіздік. Шаңғы дайындығы элементтерін бағалау критериі әзірленді. Эксперименттің бірінші кезеңінде екі сыныпта шаңғымен жүру техникасы туралы білімі бойынша, өзін-өзі бағалау деңгейі бойынша және бақылау қашықтығынан өту бойынша шамамен бір деңгейде болды деген қорытындыға келді [4, с.15].

Осыған ұқсас біз эксперименттік және бақылау топтары шеңберінде ұлдар мен қыздар тобын жеке сынадық. Нәтижелер эксперименттік топтардың ұлдар мен қыздар арасындағы айырмашылықтар статистикалық жағынан маңызды емес екендігін көрсетті. Жүргізілген эксперименталды зерттеулер техниканы өзін-өзі бағалауды қалыптастыру мен қозғалыс әрекетінің нәтижесін жақсартуды оқыту кезінде оқу міндеттерін шешу әдісін қолданудың тиімділігін растады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Абатуров Р.А., Огольцов И.Г. Планирование тренировочной нагрузки в подготовительном периоде. – М.: Лыжный спорт, 2013.

2. Авдеев А.А. Планирование нагрузок у лыжников-гонщиков старших разрядов с учётом подготовки к спринтерским дистанциям: учеб.пособие. – Великие Луки, 2016. – 57 с.

3. Авдеев А.А. Подготовка лыжников-гонщиков к спринтерским дистанциям в подготовительном периоде / А.А. Авдеев // Совершенствование методики обучения и тренировки лыжников-гонщиков: метод.рек. / отв. ред. Н.А. Багин. – Великие Луки, 2015. – Ч.IV.

4. Алабин В.Г., Алабин А.В., Бизин В.П. Многолетняя тренировка юных спортсменов. – Харьков: Изд-во Основа, 2013 – 244 с.

К.А. Штенгауэр
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
О.В. Чернышова
научный руководитель, магистр педагогики, преподаватель-эксперт,
г. Павлодар

К ВОПРОСУ ОБ ОТНОШЕНИИ ДЕТЕЙ, ОТНОСЯЩИХСЯ К СПЕЦИАЛЬНОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ГРУППЕ, И ИХ РОДИТЕЛЕЙ К УРОКАМ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В статье рассматривается отношение детей, имеющих различные заболевания, и в связи с этим отнесенных к специальной медицинской группе и их родителей, к занятиям физической культурой.

Ключевые слова: школьники, специальная медицинская группа, физическая культура.

Аннотация. Мақалада әртүрлі дертке шалдыққан балалардың көзқарасы талқыланып, осыған байланысты арнайы медициналық топқа және олардың ата-аналарына, дене шынықтыру сабағына жатқызылған.

Негізгі сөздер: мектеп оқушылары, арнайы медициналық топ, дене шынықтыру.

Annotation. The article discusses the attitude of children with various diseases, and in this regard, referred to a special medical group and their parents, to physical education.

Key words: schoolchildren, special medical group, physical culture.

Физическое воспитание ослабленных детей – забота не только школы. Это сложный процесс, в котором должны принимать участие, прежде всего, родители.

С первых дней работы по физическому воспитанию учащихся специальной медицинской группы большое значение должно придаваться систематической работе с родителями этих детей. Хотя все родители и желают видеть своих детей здоровыми, сильными, стройными, выносли-

выми, хорошо успевающими в учебе, но лишь в 8% (из 100 опрошенных) семей дети, имеющие отклонения в состоянии здоровья, систематически используют средства физической культуры для его улучшения. Одной из основных причин недооценки роли физических упражнений является недостаточная осведомленность родителей о значении движений для улучшения здоровья и правильного физического развития ребенка, непонимания ими роли физического воспитания во всестороннем развитии личности. Родительские собрания, беседы, лекции позволяют добиться высокой посещаемости учащимися занятий физической культурой, а, следовательно, положительных сдвигов в состоянии здоровья каждого школьника.

Первое собрание посвящается вопросу организации занятий в школе. Собрание проводится при участии директора школы или заместителя директора по учебно-воспитательной работе, учителя физической культуры, классных руководителей и медицинского персонала школы. На собрании зачитывается приказ директора о комплектовании групп, проводится беседа врача о физическом развитии и состоянии здоровья детей, о роли и влиянии занятий физическими упражнениями на их организм. Учитель физической культуры сообщает требования, которые будут предъявляться учащимся на занятиях. Родителям предлагают приобрести соответствующую спортивную форму, контролировать выполнение домашних заданий, внимательно следить за самочувствием детей, особенно после занятий, создавать дома необходимые гигиенические условия [1].

Для изучения отношения самих детей, имеющих различные заболевания, и в связи с этим отнесенных к специальной медицинской группе, и их родителей, к занятиям физической культурой нами были разработаны специальные анкеты для тех и других. Всего было опрошено 47 учащихся и родителей.

Обработав и проанализировав результаты анкетного опроса, мы получили следующие данные: 68% опрошенных детей не занимаются физическими упражнениями, однако 15 человек, что составляет 32% не только с удовольствием принимают участие в играх, выполняют некоторые упражнения утренней гигиенической гимнастики, но и по просьбе родителей посещают уроки физической культуры два раза в неделю, где занимаются всеми видами учебной программы под строгим контролем учителя физической культуры.

Однако, настораживает тот факт, что 37% детей не занимаются и даже не хотят заниматься никакими физическими упражнениями. По нашим наблюдениям, они не принимают участия и в играх со сверстниками и вообще, что касается любой двигательной деятельности, занимают пассивную позицию. Эти дети, как правило, уже несколько лет числятся в специальной медицинской группе, однако, никаких занятий по физическому воспитанию с ними никогда не проводились. Такая ситуа-

ция, на наш взгляд, не способствует выработке положительного отношения и интереса к занятиям физическими упражнениями у учащихся специальной медицинской группы. Однако, все-таки большинство детей (63%) не потеряли интерес к занятиям и хотели бы заниматься со сверстниками на уроках физической культуры. Причем количество занятий в неделю у них колеблется от 1 до 3 раз. Как видно из рисунка, большинство детей (50%) с удовольствием занимались бы 2 раза в неделю, 30% – 3 раза, 20% – только один раз (рисунок 1).

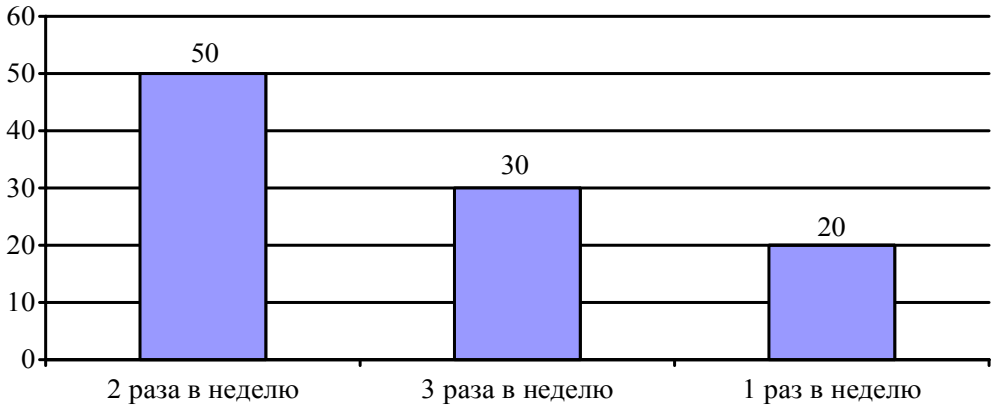

Рисунок 1. Количество занятий в неделю (мнение учащихся) в %

На основе изложенного можно констатировать, что большинство детей, имеющих различные отклонения в состоянии здоровья, понимают роль физической культуры в исправлении существующих у них отклонений в здоровье и хотели бы систематически заниматься физическими упражнениями.

Несколько иная картина наблюдается в результатах анкетного опроса родителей, дети которых принимали участие в исследовании (рисунок 2).

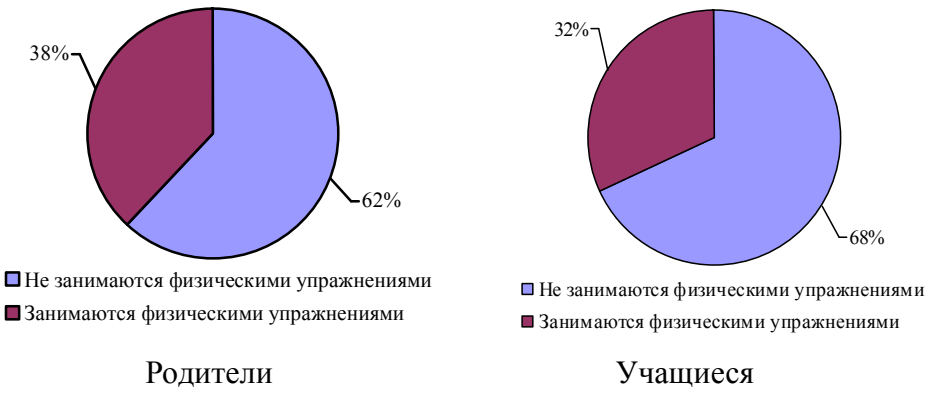

Рисунок 2. Результаты анкетного опроса родителей и детей

Анализ их ответов позволяет говорить о том, что 62% из них утверждают, что их дети не занимаются никакими видами физических упражнений, однако, 32% дали положительный ответ. Из рисунка видно, что в

этом ответе наблюдается некоторое их несоответствие у учащихся и их родителей. Однако, оно очень незначительно и ни в коей мере не может повлиять на окончательные выводы. Как и указывалось ранее 32% детей, о чем говорят и учащиеся, и их родители, занимаются физическими упражнениями.

Анализируя результаты ответов родителей на последний вопрос, мы можем говорить о том, что опрошенные нами родители (100%) хотели бы, чтобы их дети приобщались бы к занятиям физической культурой, выполняли все доступные для них физические упражнения, причем большинство родителей (41%) при ответе на вопрос: «Сколько раз в неделю должны заниматься Ваши дети?», ответили: «Чем больше, тем лучше», 38% хотели бы, чтобы их дети занимались 3 раза в неделю и 21% – 2 раза в неделю (рисунок 3).

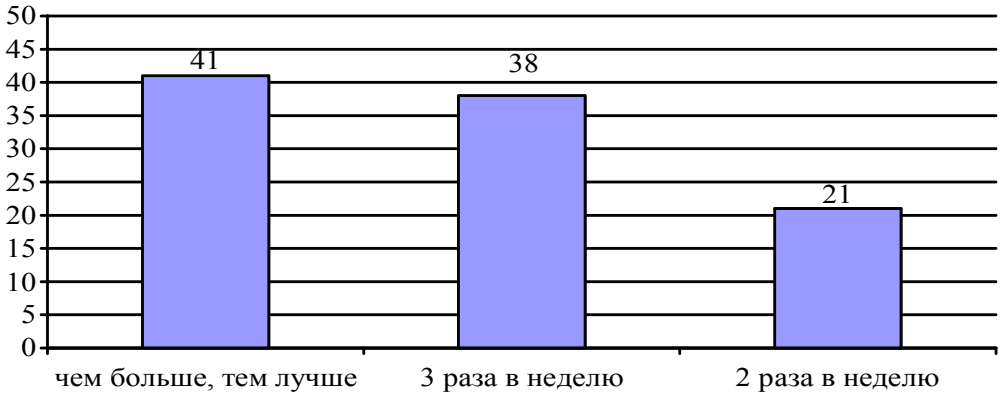

Рисунок 3. Количество занятий в неделю (мнение родителей) в %

На основе результатов анализа анкетного опроса детей и их родителей можно говорить о том, что все они, в основном, понимают важность физической культуры в укреплении здоровья, однако, сложившаяся обстановка (не всегда правильное комплектование медицинских групп, отсутствие углубленного обследования детей, нехватка средств к привлечению специалистов к занятиям с такими детьми и т.д.) не способствует повышению интереса к занятиям физической культурой, а некоторые дети считают себя настолько больными, что сознательно ограничивают себя во всех видах движений. Однако, большинство из них хотели бы заниматься физическими упражнениями. Такого же мнения придерживаются и их родители. Учитывая приведенные факты, считаем, что необходимо изыскать необходимые возможности для организации и проведения занятий с учащимися, имеющими отклонения в состоянии здоровья (специальных медицинских группах).

Список использованных источников

1. Семенов А.С., Семенова А.А. Насколько велик риск здоровью / А.С. Семенов, А.А. Семенова // Физическая культура в школе. – 2019. – № 4. – С.93.

Д.К. Сексембаев
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.С. Ахметов
научный руководитель: доктор философии (PhD),
ассоциированный профессор (доцент), профессор Павлодарского
педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

СОЦИАЛЬНОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация. Статья знакомит с опытом написания и осуществления социальных проектов учащихся старших классов в средней школе в рамках дисциплины «Основы проектной деятельности и научного творчества».

Ключевые слова: проект, социальное проектирование, основы проектной деятельности, управление проектами, структура социального проекта.

Аннотация. Мақала»жобалық қызмет және ғылыми шығармашылық негіздері» пәні аясында орта мектепте жоғары сынып оқушыларының әлеуметтік жобаларын жазу және жүзеге асыру тәжірибесімен таныстырады

Тірек сөздер: жоба, әлеуметтік жобалау, жобалау қызметінің негіздері, жобаларды басқару, әлеуметтік жобаның құрылымы.

Annotation. The article introduces the experience of writing and implementing social projects to high school students in the framework of the discipline «Fundamentals of project activity and scientific creativity»

Keywords: project, social design, fundamentals of project activity, project management, social project structure.

Социальное проектирование – это та платформа, которая возникла в современном обществе относительно недавно. И тем не менее она активно развивается и внедряется во все сферы жизнедеятельности человека. Не обошло оно стороной и педагогику. Кажется, такие неблизкие отрасли. Как же вышло так, что социальное проектирование стало одним из основных базовых направлений по созданию современной целостной личности.

Социальное проектирование – это вид социально значимой деятельности, направленный на внесение изменений в социальнуюсреду посредством разработки и реализации различных проектов . [1]

Суть социального проектирования заключается во включении обучающихся в самостоятельную, координируемую учителем деятельность по позитивному преобразованию социума во взаимодействии с представителями органов власти, с общественными организациями, с другими социальными партнерами. [3]

Разработка и реализация социального проекта задействует когнитивный, практический и эмоциональный компоненты процесса формирования гражданской позиции обучающихся, актуализирует знания о государстве, праве, гражданском обществе, о правах и обязанностях гражданина; позволяет проявлять отношения эмпатической направленности к

социальным группам и гражданам; получить опыт гражданского участия, способствующий формированию отношения к государству, праву, гражданскому обществу, к самому себе как гражданину.

Объектом проектной деятельности является социум во всем своем многообразии (группы, отношения, процессы). Участвуя в разработке реальных проектов, результатом которых может стать изменение социальной ситуации (восстановление или сохранение памятников, озеленение парковых зон, оказание помощи социально незащищенным слоям населения, организация акций по профилактике негативных явлений социальной жизни), подрастающее поколение приобретает не только гражданские навыки и умения, но и открывает новые возможности. Работа над проектом позволяет почувствовать значимость своей деятельности. [1]

Данный метод активно используется в воспитании и обучении, так как позволяет отойти от традиционализма, преодолеть пассивность обучающегося, включить его в активную преобразовательную деятельность.

Итак, считается, что проект – это идеальное видение конечных результатов деятельности. Проект всегда направлен на получение определенного результата – достижение цели. Проект обычно предполагает целый комплекс взаимосвязанных целей и задач. Именно эти цели являются движущей силой проекта, и все усилия по его планированию и реализации предпринимаются для того, чтобы эти цели были достигнуты.

Цель социального проектирования – поддержка и развитие детской инициативы, обучение школьников технологиям социального проектирования, создание условий для формирования общественно-активной позиции детей и подростков.

Социальное проектирование является одним из важнейших элементов развития гражданских знаний и умений, выражения собственной активной позиции в общественной жизни. Попробовать свои силы в разработке реальных проектов, результатом которых может стать изменение социальной ситуации (в школе, микрорайоне, городе). Работа над проектом позволяет почувствовать учащимся значимость своей деятельности, открывает новые возможности.

Социальные проекты дают возможность учащимся связать и соотнести общие представления, полученные на уроках, с реальной жизнью. Участвуя в реализации проектов, школьники конкретными делами проявляют свою гражданскую позицию, гражданскую активность, ответственность, воспитывают такие качества как целеустремленность, последовательность, настойчивость, умение отстаивать свое мнение, доводить начатое дело до конца и др.

Социальное проектирование – школа гражданского воспитания подрастающего поколения. Как никакая другая деятельность, способствует воспитанию гражданской активности, готовит к жизни и труду. Перестройка самоощущения личности, создание благоприятного нравствен-

но-психологического климата в коллективе сверстников, создание каждому ситуации успеха и принятия окружающими – важные достижения проектировочной деятельности в развитии социальной компетентности. Исследователи выделяют ряд качеств, овладение которыми позволит развивать социальную компетентность: толерантность, коммуникабельность, умение работать в команде и креативность, а также самодеятельность, понимаемая как владение алгоритмами проектной деятельности.

Такое социальное проектирование дает школьникам опыт, пригодный в любой сфере деятельности. Многие современные области человеческой деятельности основаны на технологии проектирования, поэтому приобретение обучающимися данного опыта в дальнейшем может служить хорошим основанием для будущей сферы профессиональной и социальной деятельности.

Использование метода проектов в школе помогает в обучении и развитии учащихся, так как обеспечивает определенную степень самостоятельности обучающегося и учителя, развивает инициативность и способность детей работать как самостоятельно, так и в команде, создают у обучающихся чувство успеха. Данный метод позволяет нестандартно подойти к деятельности ребенка, активно влиять на интеллектуальное и эмоционально- ценностное развитие, качественно изменить мотивацию обучающегося – преобразовать внешние мотивы во внутренние. А значит – повысить уровень овладения теоретическими знаниями и практическими навыками. Преобразовать не только деятельность обучающегося, но и отношение к самому процессу. Социальное проектирование позволяет активно включать в общественную жизнь подрастающее поколение, одновременно воспитывая, обучая и развивая [4].

Оно сочетает формирование навыков социального проектирования с глубоким усвоением основ общественных наук. Именно в этом контексте возможны развитие и гражданское становление личности, формирование социально значимых ценностных ориентиров и установки на активное участие в развитии страны, формирование гражданской позиции как системы отношений к государству, праву, гражданскому обществу, к самому себе как гражданину.

При это происходит освоение, отработка социальных навыков и познание не внешней, демонстрируемой, заявляемой стороны социальной действительности, а внутренней, сущностной, часто скрытой и неочевидной

Таким образом, задачами социального проектирования являются:

– Формирование позитивной Я-концепции и умения ребенка объективно оценивать себя и свои действия;

– Развитие способностей учащихся в той сфере деятельности, к которой они испытывают склонность; «командного духа» и «чувства локтя»; умений и навыков работы в команде, ответственности за общее дело;

– Развитие исследовательского и критического мышления;

– Способствовать повышению личной уверенности у каждого участника проекта;

– Позволяет каждому увидеть себя как человека способного и компетентностного.

Учащиеся, разрабатывая проект, проходят все стадии работы над проектом: сбор материала, его обработка, выстраивание проекта, согласование, экспертиза и реализация. Эта работа выявляет не только положительные качества ребенка, но и позволяет определить ему свои слабые стороны, над которыми в дальнейшем необходимо работать.

Из всего вышеизложенного можно сделать вывод: включение социального проектирования в учебно-воспитательный процесс позволяет вовлечь юных российских граждан в общественную жизнь, что формирует, развивает и стимулирует активную жизненную позицию, а успешность деятельности обучающихся способствует развитию социальной компетентности, его самореализации и социализации. А использование проектного метода в обучении способствует развитию познавательной активности; учит овладевать навыками исследовательской деятельности, работать с различными источниками и видеть проблемы и предлагать пути их решения; способствует воспитанию социальной активности и воспитывает обязательность и ответственность при выполнении заданий в намеченные сроки.

Список использованных источников

1. Рожков М.И., Байбородова Л.В. Организация воспитательного процесса в школе. – М.: Владос, 2001.

2. Концепция модернизации образования на период до 2010 года.

3. Зарецкая И. Цель воспитания – личность, готовая к взаимодействию со средой // Директор школы. – 2003. – № 1.

4. Курбатова О.В. Прогнозирование, проектирование и моделирование социальной реальности. Социальная работа: Учебное пособие. – Ростов н/Д., 2003.

М.Ш. Құсманова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.М. Ахметшарипова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің оқытушысы

ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ ТАБЫСТЫ ДАМУЫНА КЕДЕРГІ КЕЛТІРЕТІН МӘСЕЛЕЛЕР

Аннотация. Экономикалық әдебиеттерде кәсіпкерлік және бизнес ұғымдарын балама түрде қарастыру әдетке айналған. Бизнес пен кәсіпкерлік жақын ұғымдар болғанымен, олар бір-біріне балама және теңгерімді бола алмайды. Бизнес-табыс әкелетін кез-келген қызмет түрі. Рас, бизнес кәсіпкерлік қызметпен тығыз

байланысты. Кәсіпкерлік-жаңашыл іс. Нағыз кәсіпкер-ол өнертапқыш. Сондықтан бизнеспен айналысатын адамдар бұл тұрғыдан кәсіпкер бола алмайды. Нарық жағдайында кәсіпкерлік қызмет символдық сипатқа ие болады. Мақалада шағын бизнес пен жеке кәсіпкерлікті қолдау және оларды дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау қарастырылған, өйткені бұл тауарлар мен қызметтер нарығының қажеттіліктеріне икемді жауап беретін, тұтынушылармен тікелей байланысты, нарықтың белгілі бір сегменттеріне мамандандырылған және жергілікті жағдайларға тез бейімделетін шағын бизнес, үлкен шығындар.

Түйін сөздер: Экономика, кәсіпкерлік, статистика, технология, нарық, даму, дербестік, бизнес, өнімдер, тауарлар, қызметтер, сату, жаңашыл.

Жастар қоғам дамуының инновациялық әлеуетінің негізгі тасымалдаушысы болып табылады. Жастар-ел дамуының, қоғамның өндіргіш күштерін толықтырудың маңызды стратегиялық ресурсы. Жастардың мобильді, өзгеруге дайын, бейімделгіш екендігіне күмән жоқ. Ел халқының бір бөлігі ретінде жастардың ерекшеліктері кәсіпкерліктің ерекше санатын – жастар кәсіпкерлігін бөлу қажеттілігін тудырады. Қазақстанның тарихи дамуының ерекшеліктеріне байланысты аға буын кәсіпкерлікке қатысты біржақты пікірге көбінесе теріс, стереотиптерге ие. Ел алдында инновациялық экономиканы құру міндеті тұрған жағдайда, дәл осы жұмыс тақырыбының өзектілігін анықтайтын жастар кәсіпкерлігі кәсіпкерлікті дамытудың басым бағыты болуға тиіс. Айта кету керек, қазіргі жастардың іс-әрекеттері 10-15 жылдан кейін кәсіпкерліктің және тұтастай алғанда елдің экономикасының қандай болатынын анықтайды.

Жастар кәсіпкерлігінің маңыздылығы оның прогрессивті бағытымен ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік мәселелерді шешу қабілетімен де анықталады. Мәселен, жастардың жұмыссыздығы өзекті мәселе болып табылады. Мемлекеттік статистика қызметінің зерттеулері көрсеткендей, 2010–2015 жылдардағы білім беру ұйымдары түлектерінің 69,8%-ы жұмысқа орналасуға тырысуда қиындықтарға тап болды. Негізгі проблемалардың қатарында тәжірибенің жұмыс өтілдің жоқтығы – 54,1% және ұсынылатын жалақының төмен деңгейі – 45,8% атап өтілді. 2016 жылдың қараша айында 25 жасқа дейінгі жастар жұмыссыздар арасында 32,5% құрады.

Жастардың жұмыссыздығы жоғары әлеуметтік қауіпке ие-кәсібилік-тің құндылығы жоғалады әсіресе жас адам оқу орнын бітіргеннен кейін алғашқы жұмысқа орналаса алмаған кезде, әлеуметтік пессимизм күшейеді. Жастар кәсіпкерлігін дамыту жастар жұмыссыздығы мәселесін шешуге ықпал етеді. Мемленкеттік жүргізген жастардың кәсіпкерлік қызметке қатысу деңгейін зерттеу көрсеткендей, бизнеспен айналысуға түрткі болатын факторлардың ішінде мыналарды жиі атайды: күтілетін жоғары табыс 57%; тәуелсіз болу мүмкіндігі 54%; шығармашылық мүмкіндігі 42%; мансаптық өсу 28%; меншік иесі болу мүмкіндігі 32%; басқару мүмкіндігі 26%; бедел 33%; тәуекел 9%.

Қазақстандық шағын және орта кәсіпкерліктің қоғамдық ұйымы кәсіпкерлік климатқа зерттеу жүргізді, нәтижесінде шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің қызметін жүзеге асырудағы негізгі проблемалар анықталды. Зерттеуден кәсіпкерліктің бұл сегменті бірқатар проблемаларға тап болғанын көруге болады – жалпы кәсіпкерлікке тән және ерекше проблемалар:

– тәжірибенің болмауы. Жастар көбінесе кәсіпкерлер ретінде ғана емес, сонымен бірге бизнеспен байланысты кәсіпте де тәжірибесі жоқ.

– қаржы базасының жетіспеушілігі және инвестицияларды тартудың қосымша қиындықтары. Әдетте, жастардың әлі де өз жинақтары жоқ (оларда бастапқы капитал жоқ). Банктер жас қарыз алушыларға несиелерді берерде сенімсіз қарайды – көптеген несиелік мекемелер қарыз алушылар үшін ең төменгі жасты 21–22 деп белгілейді;

Сондай-ақ, Қазақстандағы жастар кәсіпкерлігінің дамуына кедергі келтіретін факторларға мыналар жатады:

– әлеуметтік көңіл-күй. Жастар ортасындағы кәсіпкерлік рух жеткіліксіз, көбісі тәуекелге емес, ірі компанияда немесе мемлекеттік қызметте жалдау бойынша ұсынылатын тұрақтылыққа басымдық береді;

– кәсіпкерлік қызметті бұқаралық сана арқылы қабылдау. Жастарға аға буын сияқты тән болмаса да, кәсіпкерлерді «алыпсатар» ретінде қабылдау, бірақ табысқа жетудің орнына, қиындықтарды жеңу контекстінде кәсіпкерлік қызметті бағалау кең таралған; жастар кәсіпкерлігін қолдауды жүзеге асыратын ұйымдар туралы жастардың ақпараттық жоқтығы.

Іскерлік белсенділікті шамадан тыс мемлекеттік реттеуді төмендету. Әкімшілік кедергілер барлық кәсіпкерлердің алдында тұрған факторлар болып табылады. Сарапшылар әкімшілік кедергілер ұғымдарын әр түрлі түсіндіреді: олар шағын кәсіпкерлік субъектілерін алдын-ала хабардар етпестен тексеру мен бақылаудың жоғары дәрежесін және есеп берудің үлкен көлемін, бақылаушы органдардың үлкен санын білдіреді. Сонымен қатар, бұл қажетті рұқсаттар мен келісімдерді алудың ұзақ процедураларын қамтиды. Бір сөзбен айтқанда, бұл кәсіпкерлер өз қызметі барысында кездесетін және қолданыстағы заңнамада көзделген рәсімдерден өтуді тежейтін, қиындататын немесе мүмкін етпейтін атқарушы билік органдары құратын кедергілер. Әкімшілік кедергілерді жоюда шағын кәсіпкерлікті кеңейтудің және жаңа жұмыс орындарын құрудың айтарлықтай әлеуеті жатыр.

Шағын және орта, оның ішінде жастар бизнесін кредиттеудің тиімді жүйесін әзірлеу.Әсіресе жаңадан бастаған кәсіпкерлер қарыз алу кезінде қиындықтарға тап болады. Сонымен қатар, негізгі бөлігі шағын кәсіпорындарда қажетті қамтамасыз етудің болмауына байланысты несие қаражатын пайдалана алмайды. Сол үшін осы қиындықтарды шешу банктердің шағын жастар кәсіпкерлігі нарығының сегментіне несие берумен байланысты тәуекелдерді баруға бағалауы маңызды.

Несиелеу рәсімдерін оңайлату, төмен пайыздық мөлшерлемелерді, кредиттерді өтеу мерзімдерін, қамтамасыз етуді, кепілдің жоқтығын қамтитын жастар үшін жеңілдікті жағдайлар жасау қажет.

Шағын кәсіпкерлік саласында білім беру бағдарламаларын дамыту, шағын бизнесте жұмыспен қамтылғандарды қайта даярлау және кәсіптік оқыту жүйесін дамыту; жастар үшін жас кәсіпкерлерді қолдаудың қолданыстағы тетіктері туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру.

Жоғары оқу орындарының жастар кәсіпкерлігін дамытуға қатысуға мүдделілігін арттыру, жоғары оқу орындарының базасында бизнес-инкубаторлар құру, жастар кәсіпкерлігін дамытуға қоғамдық ұйымдарды белсенді тарту. Мамандандырылған клубтар құру, оқыту семинарларын өткізу арқылы жастардың, жоғары сынып оқушылары мен студенттердің бизнес-бастамаларына қолдау көрсету. Қажетті білімнің болмауы, өз қабілеттеріне деген сенімсіздік, ең алдымен, жастарға қатысты, өйткені олардың жасына, қажетті тәжірибе мен дағдылардың болмауына байланысты бәсекелестік өте үлкен ірі қаладағы нарықта өз орнын табу қиынға соғады. Осы себепті, еліміздің кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған мемлекеттік саясатының негізгі басымдықтары, ең алдымен, адами әлеуетті дамыту болуы керек, өйткені бұл экономика өсуінің негізгі факторы болып табылады. Жастардың, жоғары сынып оқушылары мен студенттердің бизнес-бастамаларына қолдау көрсету, олардың осы мәселеде білімін қалыптастыру, олардың қызығушылығын сақтау қажет. Белсенді адамдардың бастамасын көтермелеу және мектептен бастап оларға осы мәселелерді шешуге көмектесу маңызды. Ол үшін мемлекетімізде «жас кәсіпкер» клубы сияқты клубтар құрып, ол туралы барлық мектептерде ақпарат таратып, жоғары сынып оқушыларын шақыру керек.

Жастар Қазақстан экономикасының инновациялық даму жолына өтуін қамтамасыз ететін жетекші күшке айналуы керек екенін түсіну маңызды, ол үшін жастардың әлеуетін тиімді пайдалану қажет. Инновациялық жолға көшу талантты жастарды қолдауды, шығармашылық пен шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыруға жағдай жасауды көздейді. Бірақ бұл мемлекеттің міндеті ғана емес, жастардың өзіне, оның дүниетанымына, білімі мен кәсіби біліктілігіне, еңбекке деген көзқарасына, ұжымда жұмыс істеу қабілетіне, сонымен бірге жастардың көшбасшылық қасиеттеріне, олардың кәсіпкерлік қабілеттеріне де ерекше талаптар қойылуы тиіс. Егер осының бәрін іс жүзінде іске асыру мүмкін болса, басты мақсатқа – шағын және орта жастар кәсіпкерлігін дамыту, демек, экономиканы дамытудың инновациялық жолын қамтамасыз ету қол жеткізілетініне сенімді бола аламыз.

Жастар кәсіпкерлігі және кәсіпкерлікті жоғары деңгейде қолдаудың өзекті бағыттарының бірі болып табылады. Кәсіпкерліктің басты қайшылығы, бір жағынан, өркениетті әлемдегі шағын және орта бизнес өкілдері орта таптың негізін, қоғамның тұрақтылығының негізін

білдіреді, ал екінші жағынан, біздің қоғамда жастар кәсіпкерлігін дамыту үшін жағдайлар мен мүмкіндіктер шектеулі. Жастар кәсіпкерлігі проблематикасы мемлекеттік деңгейде де, аймақтық деңгейде де өзектілігін арттыруда. Жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлер жастарды өте қуатты және серпінді даму ресурсы деп санайды. Жастар жаңа технологияларға өте сезімтал, оларды белсенді қолданады және олар пайда болған кезде жаңа ресурстармен өзара әрекеттесу кезінде шеңберді көрмейді. Қазір өмірдің барлық салаларына белсенді еніп жатқан ақпараттық технологиялар әлемі – бұл жастар мен өскелең ұрпақ әлемі. Жастар кәсіпкерлігінің әлеуетін іске асыру үшін үш басымдықты ұстану керек, жастарды әлеуметтік практикаға тарту және оны дамытудың әлеуетті мүмкіндіктері туралы хабардар ету, жастардың жасампаздық белсенділігін дамыту, өмірлік қиын жағдайларға тап болған жастарды ықпалдастыру. Осы бағыттарды іске асырудың маңызды тиімді тетігі жастарды кәсіпкерлікке тарту болып табылады – қоғам дамуының ақпараттық кезеңіне өту кезінде экономика мен қоғамның инновациялық дамуының негізгі ресурсы. Жаңа орта бизнес-бұл орта буынның негізі, ол 65–82% болуы керек, ал Қазақстан Республикасында ол 20–25%-дан аспайды. Негізгі проблема-орта буынды қалыптастыру қажеттілігі мен жастар кәсіпкерлігін дамыту шарттарының шектеулілігі, сондай-ақ, өкінішке орай, оны ілгерілетудегі формальды тәсіл арасында қайшылықтар бар. Жастар шағын бизнеске нарықтық экономика ұсынатын мүмкіндіктерді, өзін-өзі жүзеге асырудың және өмірлік жетістікке жетудің жаңа жолдарын тартады. Жастардың бизнесте мансапқа жету мүмкіндігі жоғары, бұл жастар арасында кең таралған жетістікке бағдарланумен байланысты, қазіргі кезде жастар мен қыздардың көпшілігіне тән: бастамашылық, ұтқырлық, тәуекелге бейімділік, үйрену және қайта үйрену қабілеті, жаңалыққа ұмтылу және басқалар. Студенттік және жұмысшы жастар арасында жүргізілген әлеуметтік сауалнаманың нәтижелері жауапбергендердің басым көпшілігі сауалнамаға қатысқандар санының кәсіпкерлік қызметпен айналысқысы келетінін көрсетті. Аумақтарды игеру тұрғысынан стратегиялық болып табылатын аймақтарда да халықтың да, аумақтардың да әлеуеті іске асырылмаған. Статистикалық деректерге сәйкес 2010 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша тіркелген шағын кәсіпорындар саны, 100 мың тұрғынға шаққанда – 45,9 құрады. Жүйелі идеяларға сүйене отырып, жастарды кәсіпкерлік қызметке бірнеше деңгейде тарту міндетін қарастырған жөн, қызмет субъектісінің жеке басы, қызмет субъектісін ынталандыру, ол әрекет етуі керек орта. Бизнесті жүргізу үшін кем дегенде 3 шарттың сәйкес келуі қажет: субъектінің жеке психологиялық қасиеттері, жеке ерекшеліктері, қабілеттері және тағы басқа болуы, субъектінің мотивациясы ішкі немесе сыртқы болуы мүмкін, белгілі бір қасиеттер, көрсеткіштер мен сипаттамалар жиынтығын сипаттайтын ортаның болуы. Бұл кәсіпкер өз

міндеттерін шешу үшін, соның ішінде жаңа бизнесті «ойлап табу» үшін пайдаланатын ортаның қасиеттері мен ерекшеліктері. Сондай-ақ, қазіргі уақытта кәсіпкерлік үшін инновациялық ортаның қолайлылық дәрежесін айқындайтын бірқатар көрсеткіштер бар: экономикалық еркіндік, бәсекелестік орта, шағын бизнесті дамыту үшін жағдайлар жиынтығы, зияткерлік меншікті қорғаудың құқықтық негіздері, венчурлік капиталдың қолжетімділігі, бюрократиялық кедергілердің болмауы, қылмыс пен сыбайлас жемқорлықтан қорғалуы, қоғамның коммерциялық табысқа деген адал қатынасы, келісімшарттарды орындау тетіктері. Әрбір нақты жағдайда осы шарттардың өзіндік жиынтығы және сәйкесінше оның әсері алынады белгілі бір дәрежеде. Кәсіпкердің өзі үшін де, оның қоршаған ортасы үшін де экономика, жалпы қоғамда ең үлкен нәтиже кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырудың негізгі шарттарының үйлесімін қамтамасыз ету болып табылады, соның арқасында оң факторлар күшейтіліп, теріс факторлар бейтараптандырылады. Әрбір жас адам бастапқыда осы қасиеттер мен қасиеттердің жиынтығына ие бола бермейтіндігіне байланысты жастарды даярлауды жүргізу қажет, атап айтқанда, мектептер мен жоғары оқу орындарында бизнес оқыту жүргізілуі тиіс, мектептерде, жоғары оқу орындарында, жоғары оқу орындарында талантты кепілдендірілген қолдау, жастардың табысты бизнесмендермен кездесулерін ұйымдастыру. Нәтижесінде, барлық оқыту, тәрбиелеу, дамыту және басқа әсерлердің жиынтығында белгілі бір жиынтықпен, жеке қасиеттер жиынтығымен кәсіпкердің жеке басы қалыптасады. Бұл модель бүкіл білім беру кеңістігінің – білімді құру, қабылдау, бағалау, игеру және практикалық қолдану процестерінің бірлігін қамтамасыз ете алады, мұнда инновациялық процесс кәсіпкерлік ойлауды қалыптастырудан басталады және оның кейбір кезеңдерінде инновациялық өнімді өндіру мен сатумен бірге жүреді.

Шағын және орта бизнестің маңызды ерекшелігі – бұл инвестицияларды игеру, қаражат айналымының жоғары жылдамдығы, белсенді бастамашылық қызмет. Сонымен қатар, ол салыстырмалы түрде төмен кірістілікпен, жоғары еңбек қарқындылығымен, жаңа технологияларды енгізудің күрделілігімен, өз ресурстарының шектеулілігімен және тәуекелдің жоғарылауымен сипатталады. Мәселені талдау және ұсынылған шешу жолдары. Сыбайлас жемқорлықпен қатар бизнесті дамытудағы басты проблема әкімшілік кедергілерді еңсеру мәселесі болды. Олар мемлекеттік реттеу мен бақылаудың жетілмегендігінен немесе жекелеген органдардың немесе шенеуніктердің саналы түрде қысым жасауынан туындаған бизнесті дамытудың нақты қиындықтарын білдіреді. Кәсіпкерлердің қазіргі проблемаларын бес негізгі түрге топтастыруға болады: − заңнамалық байланысты бизнесті дамыту үшін қаржылық ресурстардың жеткіліксіздігі, инфляция, несие алудың қиындығы және оның жоғары пайыздық мөлшерлемесі, жалдау ақысы мен жабдықтың жоғары құны, әкімшілік (әкімшілік кедергілер мен

сыбайлас жемқорлықтың болуына байланысты.), кадрлық (бизнес үшін білікті кадрларды іріктеудегі күрделілікпен, кәсіпкерлерді даярлаумен, сондай-ақ кәсіпкерлермен өзара іс-қимыл жасайтын мамандарды, мемлекеттік билік органдарын және жергілікті өзін-өзі басқаруды даярлаумен байланысты, орындалатын функциялар түрі бойынша; – ақпараттық бизнесті қолдау, қолданыстағы бағдарламалар, семинарлар, құқықтық құжаттама және тағыда басқа туралы ақпарат алудың болмауына немесе проблемаларына байланысты сол сияқты. Кәсіпкерлікті дамыту үшін ең маңызды мәселе – экономика.

Экономиканың өндірістік секторының кәсіпорындарын құру қажет. Ол үшін: 5 жыл мерзімге жас кәсіпкерлерге салық салуды алып тастау, бірақ тек өндірістік секторда, сондай-ақ бизнесті ашуға жеңілдікпен несие берудің қолжетімділігін арттыру қажет, банктік несиелеудің ауқымы мен қолжетімділігін кеңейту, кепілдік механизмін одан әрі дамыту және банктік пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялау есебінен банктік пайыздық мөлшерлемелерді төмендету, шағын және орта бизнеске микроқарыздар алу рәсімін жеңілдету, жаңа несиелік өнімдерді дамыту, оның ішінде кепілсіз қарыздар беру, мемлекеттік тапсырыстарға несие беру тетіктерін пайдалану. Жас кәсіпкерлерге қаржылық, ақпараттық және консультациялық қолдау қажет, бірақ оларға аз адамдар жүгінеді, өйткені тәжірибе көрсеткендей, көмек көбінесе таңдамалы және жүйелік емес. Бұл сыртқы және ішкі кәсіпкерлік орта элементтерінің пропорционалды дамуын қамтамасыз ететін қолдаудың жүйелілігі мен кешенділігі стратегиясының жоқтығын көрсетеді. Жастар кәсіпкерлігін дамыту бойынша ұсыныстар, кәсіптік бағдар беру мақсатында факультативтік сабақтарды енгізу.

«Кәсіпкерлік қызмет негіздері» «кәсіптік бағдар беру және еңбек нарығына шолу» – негізгі мақсаты кәсіпкерлік негіздері бойынша бастапқы білімді қалыптастыру және оларды жаңа бизнесті ұйымдастыру кезінде тәжірбиеде қолдана білу болып табылатын жастар бастамаларын оқу-іскерлік орталықтарының білім беру мекемелері базасында ұйымдастыру, оқу орындарында өңірдің табысты бизнесмен-дерінің жастарымен тұрақты кездесулерін ұйымдастыру, ісін жаңа бастаған кәсіпкерлердің инфрақұрылымын құру және дамыту үшін қалалар аумағында жас кәсіпкерлердің кеңестерін құру қажет, БАҚ арқылы жастардың тиімді кәсіпкерлігіне «сән» қалыптастыру. Қазақстан Республикасының аумағында нарықтық белсенділік танытатын және кәсіпкерлік қызметпен айналысатын жастарды жүзеге асырудың айтарлықтай әлеуеті бар. Бұл тенденция мен көңіл-күйді кәсіпкерлік қауымдастықтардың аудиториясының санынан және олардың танымал-дылығынан байқауға болады. Орта есеппен әлеуметтік желілерінде «миллионер», «бизнес қоғамдастық», «жастарға арналған бизнес», «бизнес нөлден», «инвестициялар», «бизнес сәттілік» іздеу сұраулары бойынша іздеу нәтижелері бойынша аудитория 1 топқа 1 млн.адамнан

асады. Ісін жаңа бастаған кәсіпкерлерге қатысты мемлекеттік саясаттың рөлі өз бизнесін ашу үшін қолдау шаралары аясында бизнесті оқытуды бизнеске кеңес беруді және жеңілдіктер мен несиелік кепілдіктер беруді өзара байланыстыруды көздеу керек. Жастар кәсіпкерлігін сауатты қолдау, әкімшілік кедергілерді алып тастау, өндірістегі қызметті жүргізу үшін оңтайлы және ыңғайлы жағдай жасау арқылы болашақ орта тап ретінде қабылдауға болады, бұл мемлекетке уақыт өте келе әртүрлі құралдар арқылы жүктемені арттыру арқылы әлдеқайда көп нәрсе әкеледі. Жас кәсіпкерлер кәсіпкерлік қызмет негіздеріне жедел оқытуды, консультациялық қызмет көрсетуді, заманауи байланыс құралдарымен және ұйымдастыру техникасымен жабдықталған үй-жайларды, жеңілдікті шарттармен бухгалтерлік және басқа да көптеген қызметтерді аса қажет етеді. Қоғамға жастар кәсіпкерлігін дамыту, оның өркениетті нысандарын көтермелеу және тарату қажет. Бірақ жастар күмәнді жеңіп, өз ісін құруға ниет білдіріп, кәсіпкерлік қызметпен айналысуға бел буған кезде де, олар бірқатар басқа мәселелерге тап болуы керек.

Жастардың кәсіпкерлік қызметке деген қызығушылығының себептерін бөлу әр нұсқаны себеп-салдар тұрғысынан қарастырыңыз. Белгілі бір салада тәжірибенің, білімнің болмауы. Әр түрлі бизнес мектептердің, академиялардың және экономикалық университеттердің мыңдаған түлектерінен қорықпаңыз. Көбінесе арнайы білім оларға тіпті шағын дүңгіршек ашуға мүмкіндік бермейді. Бұл ретте миллиондаған долларлық компанияларды бизнес – білімі жоқ адамдар құрады. Бұл бизнесте білімнің өзі емес, оның процестерінің мәнін тәжірибемен бірге түсіну маңызды екенін көрсетеді. Бірақ қандай да бір университетте тәжірибе үйренуге немесе бизнесте табысқа жетуге көмектесетін кітап сатып алуға бола ма? Мұндай нәрсе туралы әлі ешкім естіген жоқ. Егер нақты міндеттерді шешу үшін арнайы білім қажет болса, онда еңбек нарығы сол бизнес мектептердің жұмыссыз түлектеріне толы. Олар әрқашан ай сайынғы жалақы үшін тар профильді міндеттермен айналысады. Бастапқы капиталдың жетіспеушілігі сияқты опцияның көбінесе сыртқы себебі бар: байыпты кәсіпкерлердің үлкен жетістігі. Табыстың артында ешкімге көрінбейтін ауыр күнделікті жұмыс жатыр. Бастапқы капиталы бар бизнес-бұл стереотиптік ойлаудың бір түрі. Ақша тапқысы келетін адамдар бірдей әрекет етеді, біреуге еліктейді және өздері түсінетін салада бизнес іздейді. Осы жерден стандартты схема: қарыз алыңыз, сатып алыңыз – сатыңыз. Демек, қалыптасқан стереотип: ақша табу үшін бастапқы капитал қажет. Алайда, сіз өз ісіңізді бастапқы капиталсыз жасай аласыз. Егер идея тез таралса, елеулі табыс күтуге мәжбүр болмайды. Сіздің бизнесіңізді ақшасыз ашудың ең жақсы тәсілі-қымбат қызмет көрсетуді бастау немесе төлемді кейінге қалдыру арқылы қызықты, қажетті өнімді табу. Бүгінгі таңда қаржыландырудың тиімді көздерін табу қиын емес, көптеген елдерде шағын бизнесті дамыту мемлекеттік деңгейде қолдау табады.

Қазақстанның әртүрлі облыстары мен аймақтарындағы мақсатты бағдарламалар шағын және орта бизнесті құруға гранттар беруді қарастырады. Гранттар ісін жаңа бастаған кәсіпкерлердің өтініштерін қарау және комиссия шешімінің қорытындысы бойынша беріледі. Ол үшін жергілікті өзін-өзі басқару органына хабарласып, кәсіпкерлерді қолдаудың барлық бағдарламалары туралы біліп, егжей-тегжейлі бизнес-жоспар, қажетті құжаттар ұсынып, комиссияны таңдалған тауашаның халықтың қандай да бір проблемасын шешуге көмектесетініне сендіру қажет. Қазақстан Республикасының көптеген субъектілерінде мұндай гранттар қайтарымсыз, өтеусіз негізде беріледі. Жоғары салықтан қорқу. Бүгінгі таңда ТМД-ның көптеген елдерінде салық заңнамасы бизнесті жүргізудің әртүрлі құқықтық нысандары үшін икемді және ыңғайлы салық салу жүйелерін жасады.

Бизнес-бұл күнделікті жұмыс, нағыз өнер және маңызды қолөнер. Егер сіз өз ісіңізді жүргізуді үйренбесеңіз, кәсіби деңгейіңізді үнемі көтермесеңіз, сіз аутсайдерлерге тез жете аласыз. Бұл қорқынышты жеңу үшін кәсіпкерлік қызметтің негіздерін негіздерден үйрену керек. Бүгінде интернетте көптеген курстар, мектептер мен бизнес-инкубаторлар бар. Әр қалада жаңадан бастаған кәсіпкерлерге арналған осындай оқу курстары бар. Өз тауаршасының жоқтығынан қорқу-бір жағынан әлеуетті клиенттің қандай да бір мәселесін шешетін, екінші жағынан, жайлы өмір сүруді, маңызды іргетас мәселесін қамтамасыз ететін істі таңдау. Кәсіпкердің өз бизнесін қай бағытта дамыту туралы идеясы болмаған кезде-оның уақыты әлі келген жоқ. Тауашаны таңдауға барлық байыптылықпен қарау керек, өйткені бизнес өмірінің көп бөлігін, ең дұрысы өмір бойы айналысуы керек. Сіз әрқашан идеяны іздей бастай аласыз, ол үшін сіз өзіңіздің жеке мәселелеріңіздің шешімін іздеуден немесе хоббиіңізді бизнеске аударудан бастауыңыз керек. Келесі опцияны қарастырыңыз – «командаңың болмауы». Жаңа компанияға кадрларды іріктеу жауапты мәселе болып табылады, өйткені кез-келген компанияның жетістігі командаңың бірлігі мен кәсібилігіне байланысты. Компаниядағы барлық бизнес-процестер реттелген кезде, кәсіпкер өз ісінің барлық кезеңдері туралы нақты көзқарасқа ие болған кезде команданы терген дұрыс. Адамдарды басқару байыпты дайындықты қажет етеді. Жалғыз жұмыс істеу мүмкіндігі болған кезде, команданы термегеніңіз жөн. Бизнес масштабтауды қажет еткеннен кейін, қызмет-керлерді жалдау әлдеқайда оңай болады. Жас кәсіпкерге қорқынышы – кәсіпкерлік үшін тым далбаса ой. Бұл қорқынышпен күресуге болады және қажет. 10–16 жасында тапқыр идеяларды табу арқылы алғашқы миллиондарын тапқан Еуропа мен АҚШ-тан келген жас кәсіпкерлердің табысының мысалы бар. Сенімсіздік, жауапкершілікке дайын болудан қорқу. Өз жұмысының кез-келген нәтижесі үшін жауапкершілікті өз мойнына ала білу-адамның жетілуінің негізгі көрсеткіші. Кәсіпкер нарыққа ұсынылған өнімнің сапасы үшін, компанияда бизнес-процес-

терді құру үшін, жалданған бүкіл команданың тағдыры үшін елеулі міндеттемелер қабылдайтын адам ғана бола алады. Сіз қарапайым тесттен кәсіпкерлік қызметті бастаудың маңызды қадамына дайындықты тексере аласыз. Бетті тігінен бөліп, бір бөлікке барлық артықшылықтарды, екіншісіне жаңа бизнес беретін кемшіліктерді жазу жеткілікті. Егер кемшіліктер басым болса, бұл сіздің бизнесіңізді ашуға әлі ерте екендігінің белгісі. Алдымен сіз ішкі қорқынышпен күресуіңіз керек, бизнес туралы білім алуыңыз керек, қолдау тобын табуыңыз керек. Өз бизнесіңізді ашудан қорқудың әрбір себебі үшін бір немесе басқа тепетеңдікті табуға болады. Істі ашу үшін жақсы идеяны, қолдау тобын алу және қажетті ақпаратты алу мүмкіндіктері туралы көбірек білу маңызды. Болашақта шағын және орта кәсіпкерліктің негізі ретінде жастар кәсіпкерлігін дамытуды қамтамасыз ету үшін кешенді реттеу, мәселенің маңыздылығы мен ерекшелігін ескере отырып, қосымша қолдау, жастарды кәсіпкерлік қызметке тарту бойынша арнайы жұмыс талап етіледі.

Кәсіпкерлік объектісі белгілі бір қызмет болып табылады. Оның ерекшелігі-кәсіпкерлік нәтижелері өндірілетін өнімде, қызметтерде, сондай-ақ тиісті кірісте жүзеге асырылады. Табыс мөлшері кәсіпкердің қызметті қалай ұйымдастырғанына, фактілердің барлық жиынтығын ескергеніне байланысты. Қызметті ұйымдастыру дәрежесі әртүрлі ресурстардың комбинациясының сипатына байланысты. Бастапқы кезеңде белгілі бір салада бизнеспен айналысу мүмкіндігін бағалау қажет. Болашақта жаңа комбинацияларды жүзеге асыру кәсіпкердің басты ісіне айналады. Ресурстарды біріктірудің жаңа тәсілдерін үнемі іздеу кәсіпкерді қарапайым шаруа қожалығынан ерекшелендіреді. Осылайша, іс жүзінде кәсіпкерлік объектісі ресурстардың комбинациясын жүзеге асыру болып табылады. Кәсіпкерлік процесінің өзі келесі кезеңдерден тұрады: − жаңа идея іздеу және оны бағалау, бизнес − жоспар құру, қажетті ресурстарды іздеу, құрылған кәсіпорынды басқару. Кәсіпкердің ең қиын міндеттерінің бірі-жаңа идеяларды іздеу, жаңа өнеркәсіптік өнімнен жаңа ұйымдық құрылымға дейін және оларды жүзеге асыру. Кәсіпкерлік әрқашан белгілі бір жолмен ұйымдастырылады, нақты формаларды алады. Кәсіпкерліктің негізгі белгілерін шаруашылық жүргізу әдісі ретінде қарастырайық. Олардың негізгілеріне шаруашылық жүргізуші субъектілердің тәуелсіздігі мен тәуелсіздігі жатады. Кәсіпкер қолданыстағы құқықтық нормалармен тыйым салынбаған шешімдер қабылдауда еркін. Тиісті тілегі мен ақшалай қаражаты бар кез келген адам меншіктің белгілі бір нысанына негізделген өзінің өндірісін ұйымдастыруға құқылы. Не, қалай және қанша өндіру керек, кімнен сатып алу керек, кімге және қандай бағамен сату керек – мұның бәрін кәсіпкер экономикалық пайда мен нарықтық жағдайға сүйене отырып шешеді. Өндіріс құралдары мен жұмыс күші нарықта сатып алынады. Өндірістік кәсіпкерлікке кәсіпкер өнім, тауар, жұмыс өндірісін

жүзеге асыратын қызмет жатады. Тұтынушыларға (сатып алушыларға) сатылатын қызметтер, ақпарат, рухани құндылықтар. Бұл ретте өндіріс функциясы кәсіпкер үшін негізгі, анықтаушы болып табылады. Өндіріс процесімен бірге жүретін басқа функциялар, мысалы, өнімді сату, екінші роль атқарады, негізгі функцияны толықтырады. Көптеген адамдар өз бетінше бизнес жасағысы келеді, бірақ мұны аз ғана адамдар жасайды. Сондай-ақ табысқа жететіндер аз. Алайда, бақытты кәсіпкер болу мүмкіндігі өте зор. Қиын мақсаттарға ұмтылатын адамға мүмкіндік береді. Мұндай адамдар, ең алдымен, жаңашылдықпен ерекшеленеді, негізделген тәуекелді қабылдайды, өзіне сенімді, еңбекқор, мақсат қоюды біледі және жауапты. Кәсіпкерлер кез-келген салада пайда болады және әр этникалық топ өздерінің бақытты кәсіпкерлерімен мақтана алады. Кейбір этникалық топтарда, әдетте, кәсіпкерлердің пайызы басқаларға қарағанда көбірек болады, өйткені осы уақытқа дейін кейбір топтар үшін кәсіпкерлік мүмкіндіктер жабық болды. Басқа әлеуметтік факторлар да кәсіпкерлік табысқа әсер ететін сияқты. Психологтардың айтуынша, кәсіпкерлердің ата-аналары балалардың іс-әрекетінің жоғары стандарттарын белгілеген, өздеріне сенім арту дағдыларын дамытуға ықпал еткен және қатаң тәртіпті жақтамаған. Кәсіпкердің басты сыйақысы – жақсы орындалған жұмыстан қанағаттану, бұл пайдаға әсер етеді. Негізгі қауіп-бұл жеке тұлғаны құртып, барлық жинақтарды жоя алатын кәсіпкерлік сәтсіздік. Болашақ кәсіпкерлер өз бизнесін екі жолдың бірімен жүзеге асыра алады: бар кәсіпорынды сатып алу немесе жаңа кәсіпорын құру. Бірақ жолдардың бірін таңдамас бұрын кәсіпкерлер мына сұраққа жауап беруі керек: «Мен қандай бизнеспен айналысуым керек?». Ақылға қонымды жауап кәсіпкерлерден өз мүмкіндіктерін де, салалық тенденцияларды да мұқият қарастыруды талап етеді. Қолданыстағы кәсіпорынды сатып алу жаңа кәсіпорын құруға қарағанда аз тәуекелді білдіреді, өйткені бұл жағдайда өткен жетістіктер мен сәтсіздіктерді бағалауға болады. Мысалы, сатып алушы баланстармен танысып, тауарлық-материалдық құндылықтарды есептеп, жабдықты тексеріп, кәсіпкерлік әдеттерді ескеруі мүмкін. Қолданыстағы кәсіпорынның бағасын анықтау үшін перспективалы сатып алушы таза пайданы бағалау әдісін немесе активтерді бағалау әдісін қолдана алады. Пайданы бағалау әдісі дәлірек, өйткені ол болашақ пайдаға бағытталған; активтерді бағалау әдісі тек қарастырады активтер олардың кірістілігін ескермей. Кәсіпкерлер үшін басынан бастап жаңасын құру кәсіпорынды сатып алудан гөрі тартымды. Олар өз өнімдерін немесе қызметтерін, өз жұмысшыларын, жеткізушілерін қалайды, орналасқан жерін өздері таңдағысы келеді және тағыда басқа көптеген кәсіпкерлер өнімнің өнертапқыштары ретінде де әрекет етеді. Кәсіпорындар құрылғанға дейін мұндай кәсіпкерлер өз өнертабыстарын патенттеу мәселесін мұқият қарастыруы керек. Патенттеу процесі күрделі, қымбат және ұзақ және әдетте патенттік адвокаттың

қатысуын талап етеді. Өмірде адамдар кездесетін көптеген әрекеттер мен жағдайлар бар. Кез келген жағдайда бұл мәселені шешу үшін әрқашан бір нәрсе жасалуы мүмкін. Дәл осындай жағдайларда ерік-жігері мен тапқырлығы бар, мақсаты мен мотивациясы бар, тәуекелге қабілетті адамдар батыр, яғни кәсіпкерлер мен кәсіпкерлер ретінде әрекет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Батышев С.Я. Реформа профессиональной школы (опыт, поиск, пути реализации). – М.: Высшая школа, 2018. – 343 с.

2. Автономов В.С. Предпринимательская функция в экономической системе / Отв. ред. В.И. Кузнецов. – М.: ИМЭМО, 2020. – 82 с.

3. Архангельский С.И. О моделировании и методике обработки данных педагогического эксперимента / С.И. Архангельский, В.И. Михеев, С.А. Машников. – М.: Знание, 2020. – С.48.

4. Багиев Г.Л., Томилов В.В., Чернышева З.А. Маркетинг и культура предпринимательства. – СПб. Изд-во СП6ГУЭФ, 2020.

5. Балл Г.А. Теория учебных задач: Психолого-педагогический аспект. – М.: Педагогика, 2020. – 184 с.

6. https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-zhastar/activities/1237?lang=r

7. https://atameken.kz/ru/

Н.М. Гафиятулина
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
О.В. Чернышова
научный руководитель, магистр педагогики, преподаватель-эксперт,
г. Павлодар

ДВИГАТЕЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ОРГАНИЗМ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В статье рассматривается проблема двигательной активности школьников в современных условиях жизни. Приводятся результаты исследования двигательной активности детей младшего школьного возраста, предлагаются пути решения проблемы.

Ключевые слова: двигательная активность, дети младшего школьного возраста, здоровье, физические упражнения.

Аннотация. Мақалада қазіргі өмір жағдайындағы мектеп оқушыларының дене белсенділігі мәселесі қарастырылады. Кіші мектеп жасындағы балалардың қимыл-қозғалыс әрекетін зерттеу нәтижелері келтіріліп, мәселені шешу жолдары ұсынылады.

Негізгі сөздер: қозғалыс белсенділігі, бастауыш мектеп жасындағы балалар, денсаулық, дене жаттығулары.

Annotation. The article deals with the problem of physical activity of schoolchildren in modern conditions of life. The results of a study of the motor activity of children of primary school age are given, ways of solving the problem are suggested.

Key words: motor activity, children of primary school age, health, physical exercises.

Физическая культура, являясь одной из граней общей культуры человека, его здоровым образом жизни, во многом определяет поведение человека в труде, учебе, быту, способствует решению социально-экономических, воспитательных и оздоровительных задач.

Значение физической культуры в школьный период жизни человека заключается в создании фундамента для всестороннего физического развития, укреплении здоровья, формировании двигательных умений и навыков. Все это приводит к возникновению объективных предпосылок для гармоничного развития личности.

К сожалению, в настоящее время прослеживается тревожная тенденция ухудшения здоровья детей. По данным В.В. Воробьева, Ю.В. Высочина, В.И. Шапошниковой и других за период обучения в школе число здоровых детей снижается в 4–5 раз. Среди детей младшего школьного возраста у 19,5% выявлены отклонения в физическом развитии, в том числе обусловленные дефицитом массы тела – 14,5%. Кроме того, у 2,3% детей отмечена общая задержка физического развития. Причины таких нарушений у школьников следует искать не только в возрастно-половых особенностях реактивности растущего организма, но и в образе жизни, режиме учебных занятий, степени двигательной активности [1, 2].

Необходимый объем двигательной активности является одной из важной составляющей здорового образа жизни. В.И. Лях, В.В. Воробьев, Ж.К. Холодов, В.С. Кузнецов и другие справедливо полагают, что полноценное развитие детей школьного возраста без активной двигательной деятельности практически невозможно и недостижимо, так как дефицит двигательной активности серьезно ухудшает здоровье растущего организма, ослабляет его защитные функции, не обеспечивает полноценного физического развития. В настоящее время объем двигательной активности учащихся не соответствует современным требованиям [3].

Учитывая важность, изучаемого вопроса, нами было исследована двигательная активность (недельная и дневная) детей младшего школьного возраста (8–9 лет).

Для определения двигательной активности использовали наиболее простой и эффективный метод – анкетирование. Использованная нами анкета позволила выявить недельную двигательную активность исследуемых. Она включала динамический компонент двигательной активности. Он состоял из урока физической культуры, занятий утренней гигиенической гимнастикой, оздоровительным плаванием, тренировочных занятий в спортивной секции, занятий в танцевальном кружке, игр и развлечений на улице во внеучебное время. Кроме того, мы учитывали все формы занятий, проводимые в школе во время учебного дня. Это – уроки

физической культуры, физкультминутки, подвижные перемены, занятия хореографией.

В анкетировании приняли участие 28 школьников. Обработав и проанализировав результаты анкетного опроса, мы определили недельный объём двигательной активности каждого ученика и общее время, затраченное ими на двигательную активность. Оно составило 494,66 часа.

Это позволило определить средний показатель недельного объёма двигательной активности учащихся, который составил 17,6 часа. Необходимо отметить, что индивидуальные показатели недельного объёма двигательной активности очень различны (от 9,15 ч. до 31,15 ч.).

Средний дневной показатель двигательной активности равен 2,5 ч., индивидуальные же колеблются от 1,2 до 4,45 часа.

Чтобы иметь более наглядный показатель дневной двигательной активности учащихся мы проанализировали время, затраченное на различные формы двигательной активности в учебное время и во вне учебное.

К формам занятий в учебное время отнесли уроки физической культуры, физкультминутки, подвижные перемены, занятия хореографией.

На эти занятия было затрачено в среднем 3,4 часа в неделю или 0,6 часа в день, общее время равнялось 95,2 часа.

Все занятия в учебное время были обязательны для всех учащихся и посещали их все исследуемые – 28 человек (рисунок 1).

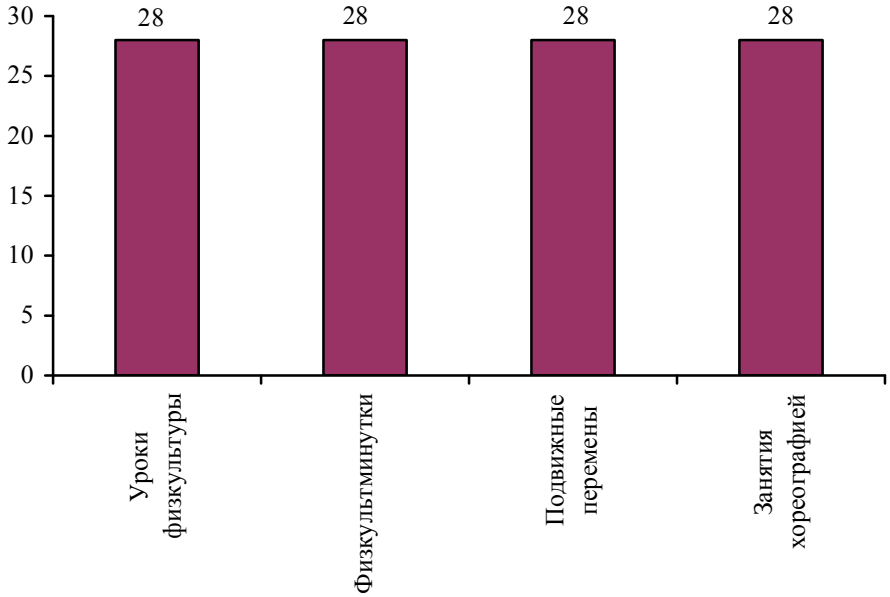

Рисунок 1. Объем двигательной активности в учебное время (чел.)

К формам занятий во вне учебное время включили: утреннюю гигиеническую гимнастику, занятия в спортивных секциях, оздоровительное плавание, танцы, подвижные игры и прогулки. Общее время на выполнение всех этих занятий составило 399,46 часа; индивидуальная недельная двигательная активность равна 14,3 часа, дневная же – 2,0 часа (рисунок 2).

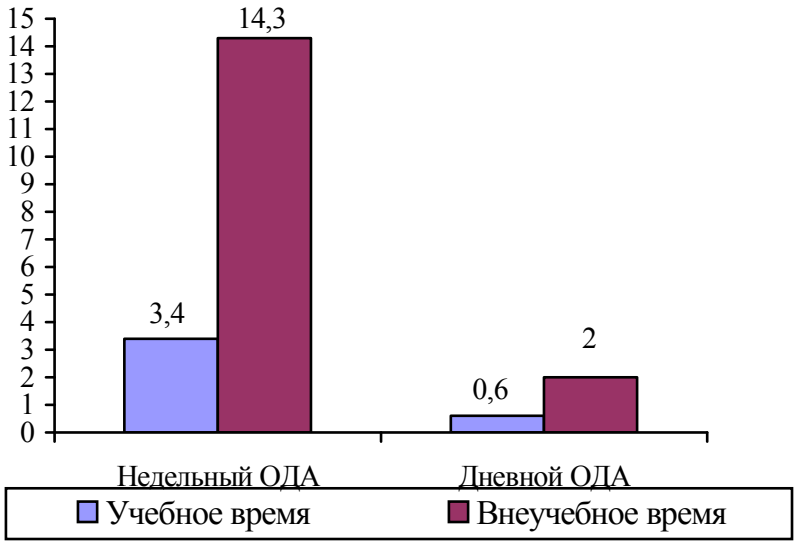

Рисунок 2. Объём двигательной активности (ОДА) в учебное время и во вне учебное время (час.)

Как видно из рисунка, время, затраченное на двигательную активность во вне учебное время гораздо больше, чем в учебное.

Проанализировав результаты посещаемости различных видов двигательной деятельности во вне учебное время, можно говорить о том, что: спортивные секции посещают 8 учащихся, выполняют утреннюю гигиеническую гимнастику 10, занимаются плаванием – 4, танцами – 10 девочек, подвижные игры и прогулки на свежем воздухе в анкете были отмечены у всех школьников 28 учащихся, но с разным временным объёмом (рисунок 3).

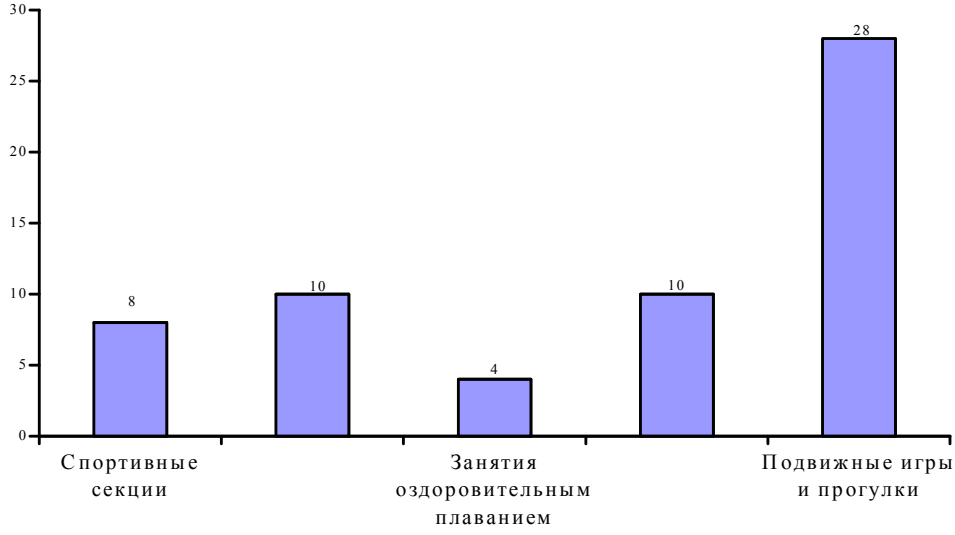

Рисунок 3. Объём двигательной активности различными видами деятельности во вне учебное время (чел.)

Средний недельный показатель двигательной активности исследуемых нами школьников равен 17,6 ч, дневной же – 2,5 ч. По имеющимся стандартам эти показатели соответственно – 14–21 ч и 3,6–4,8 ч.

Сравнивая полученные результаты с имеющимися стандартами можно констатировать, что у 21 исследуемого недельная двигательная активность соответствует имеющимся стандартам и только 7 человек имеют результаты ниже нормы. Дневная двигательная активность только у 4-х исследуемых находится в пределах нормы, все остальные школьники (24 человека), имеют показатели ниже нормы.

На основе полученных результатов недельной и дневной двигательной активности можно предположить, что двигательная деятельность у исследуемых в течение недели распределена неравномерно (рисунок 4).

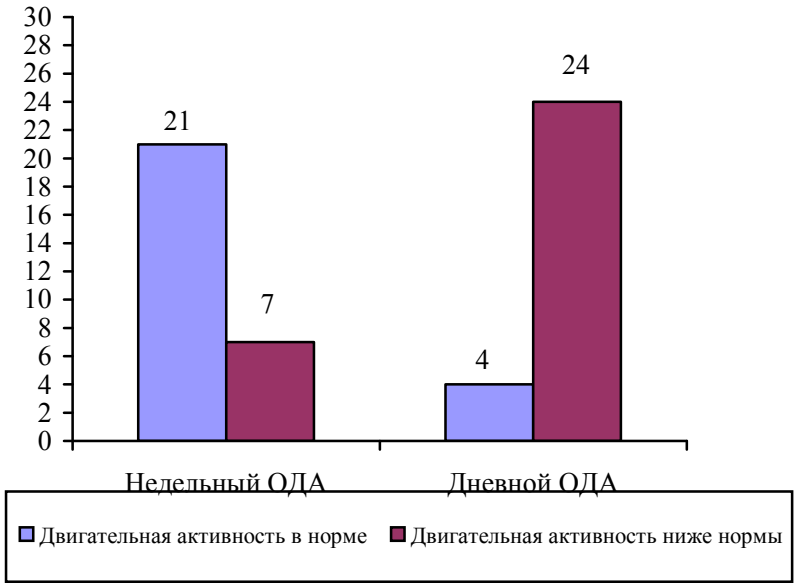

Рисунок 4. Сравнительный анализ
двигательной активности школьников (чел.)

На основе проведенных исследований для повышения двигательной активности необходимо: увеличить объем дневной двигательной активности школьников как в учебное, так и во вне учебное время; способствовать увеличению недельной двигательной активности во вне учебное время за счет использования тех видов двигательной деятельности, которые раннее дети не выполняли (например, утреннюю гигиеническую гимнастику из 28 человек выполняли только 10, занимались оздоровительным плаванием 4 человека и т.д.); обязательно включать в режим дня ежедневную утреннюю гигиеническую гимнастику каждому учащемуся, 1–2 раза в неделю заниматься оздоровительным плаванием и посещать спортивные секции или танцы; увеличить время двигательной активности в учебное время за счет систематического проведения обязательных форм занятий: физкультминутки проводить во время каждого урока, увеличить количество проведения подвижных перемен в неделю.

Список использованных источников

1. Воробьев, В.В. Эффективный путь к здоровью и полезному досугу / В.В. Воробьев // Физическая культура в школе. – 2018. – №1. – С. 23.

2. Высочин, Ю.В., Шапошникова, В.И. Физическое развитие и здоровье детей / Ю.В. Высочин, В.И. Шапошникова // Физическая культура в школе. – 2018. – №1. – С.12.

3. Лях В.И. Физическая активность на протяжении всей жизни / В.И. Лях // Физическая культура в школе. – 2014. – №1. – С.5.

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың негізгі бағыттары

Основные тренды социально-гуманитарных наук

Main trends in social sciences and humanities

Адилбек Анаргүл
М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжінің студенті, Павлодар қ.
Р.Б. Каримжанова
ғылыми жетекшісі, Павлодар қ., М.Қанапиянов атындағы жоғары колледжінің арнайы пәндер оқытушысы, филология магистрі

МАҒЖАН МЕН ҚАСЫМ (ТЫНЫСТАНОВ) ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Аннотация. Мақалада қырғыз жазба мәдениетінің дамуы және түркі халықтарының әдебиеті, мәдениеті мен дәстүрі бір-бірімен тығыз байланыста беріледі. 20 ғасыр басында қырғыз елінде қазақ, татар, өзбек басылымдары өз оқырмандарын тапқаны жөнінде, туыстас қаламгерлердің өзара шығармашылық байланыстары сөз етіледі.

Түйінді сөздер: тектес халықтар әдебиеттері, шығармашылық байланыстар, мәдени қатынастар, тарихи-әлеуметтік мәселелер, ұлттық әдеби даму, қазақ әдебиетін көркемдік принциптері, сөз өнері, ақын-жазушылар.

Аннотация. В статье подробно рассказывается о развитии Кыргызской письменной культуры, а также о литературе, культуре и традициях тюркских народов. В начале 20 века в Кыргызской стране казахские, татарские, узбекские издания нашли своих читателей, были высказаны творческие связи родственных писателей.

Ключевые слова: литература родственных народов, творческие связи, культурные отношения, историко-социальные проблемы, национальное литературное развитие, художественные принципы казахской литературы, искусство слова, поэты и писатели.

Annotation. The article describes in detail the development of the Kyrgyz written culture, as well as the literature, culture and traditions of the Turkic peoples. At the beginning of the 20th century, Kazakh, Tatar, Uzbek publications found their readers in the Kyrgyz country, creative connections of related writers were expressed.

Keywords: literature of related peoples, creative ties, cultural relations, historical and social problems, national literary development, artistic principles of Kazakh literature, the art of words, poets and writers.

XX ғасыр басындағы әдеби процесте түркі ұлыстарының өзара алмасулары өте-мөте қарқындады десек, оның өрістеуіне туыстас қаламгерлердің өзара шығармашылық байланыстарының әсері мол болды.

Сол тұстағы тарихи-әлеуметтік мәселелердің аймақаралық мәдени қатынастардың ілгері өрлеуіне септігі тиіп, түркі халықтарының рухани алмасулар жасауына қолайлы жағдай туғызғаны мәлім. Тектес халықтар әдебиеттері бұл тарихи даму кезеңінде эстетикалық деңгейде болсын, көркемдік мазмұны тұрғысынан болсын өз өрісіне қатысты биік сатыға көтерілді. Туысқан әдебиеттердің көркемдік-эстетикалық сипатта жаңаруы мен жаңғыруын айқындайтын фактор ретінде Шығыс-Батыс контексіндегі халықаралық әдеби процеспен байланысты қаламгерлер қатынастарының әлдеқайда кеңеюі мен тереңдеуін айтар едік. Өйткені дәл осы шақ қазақтар үшін басқа түркі ұлттарымен дәстүрлі әдеби-

мәдени байланыстар жасауға айрықша тиімді болды. Қазақ әдебиетінің ішкі бейімі мен сипаты ұлттық әдеби даму мен қалыпты дәстүрлерге орай сыртқы ықпалды меңгеруде көрінетін «қарама-қарсы ағымдарда», сондай-ақ қалам иелерінің дара шығармашылығында көрініс тапты.

Түркі халықтарының әдеби байланыстары XX ғасыр басында өте-мөте қарқынды жүрді. Егер ертеде рухани алмасу процесі тек көркем-генетикалық бірлік бастауы негізінде жалғастық тапса, XIX ғасырдың екінші жартысында, әсіресе, XX ғасыр басында шығармашылық қарым-қатынастар жаңа түр, формалармен толысты.Санамалап атар болсақ, олар мыналар:1)шығармашылық үндестік негізіндегі өзара ықпал-әсер; 2) қаламгерлердің жеке ішкі, сыртқы қарым-қатынастары; 3) шетел әдебиетінің үлгілі көркем әдеби туындыларын аудару арқылы тәжірибе, шеберлік алмасу. Сөйтіп, көркем сөз иелерінің бір-бірімен тікелей қарым-қатынастары, дара дарындардың әсер-ықпалы, көркем аударма үлгілері, т.т. түркі халықтарының әдебиеттерін, оның ішінде қазақ әдебиетін белгілі көркемдік принциптерді (қағидаларды – С.С.) шығармашылықпен меңгеруге итермеледі.

Бұл қарым-қатынастар түркі ұлыстарының бір мемлекет, одақ аумағында өмір сүруіне және жаңа тарихи жағдайлардың әсері арқасында мүмкін еді. Сондай-ақ, баспаханалардың ашылуы, басылымдардың көбеюі мен түркілік таланттардың жарқын көрінуі бұл істі тездетті.

Қазақ және басқа түркі халықтары арасындағы сыртқы қатынастар түркі әлеуметтік-саяси бағыттарда дамыды. Ал қазақ әдебиетіндегі қарама-қарсы ағымдар жәдитшілдіктің пайда болып, азаттық-ағартушылық идеяның қанат жаюы және отаршылдыққа қарсы саяси революциялық ағымдар мен дін-ислам аясында ұлттардың бірлігі негізінде қолдау тапты. Бұған жаңа өрлеу үстіндегі қазақ әдебиеті мен түрік, татар, башқұрт, әзірбайжан, өзбек әдебиеттерінде өте-мөте нығая түскен романтикалық, реалистік тенденциялар мүмкіндік туғызды.

Сонымен, қазақ әдебиетіндегі шығармашылық потенциалдың өсуіне орай, оның туысқан елдер әдебиетімен ішкі, сыртқы байланыстары бірте-бірте қарқындады. Сөйтіп, олардың сөз өнері тақырыптық, жанрлық, көркемдік деңгейде өсіп, профессионалдық қалыпқа жетті.

Осы орайда, жекелеген ақын-жазушылардың іштей қарым-қатынас жасап, шығармашылық байланыстар жасауы заңды құбылыс екені аңғарылады. Кейде тіпті олардың (қаламгерлердің – С.С.) бір-біріне деген өзара ықпал-әсері де мол болғанға ұқсайды. Бұл жөнінде қырғыз ғалымы С. Жигитов былай деп жазады: «На них производили сильное впечатление, оказывали непосредственное влияние преимущественное произведение родоначальников казахской, от части и татарской советской поэзии. Они ... вдохновляясь творечким примером казахских и татарских поэтов, зачастую явно подражая им, начали создавать стихотворные произведения. Так, например, ... Сыздык Карачев писал и публиковался по-татарски, Касым Тыныстанов – по-казахски» (Аудармасы:

«Оларға қатты әсер қалдырып тікелей ықпал еткен қазақ, татар совет поэзиясының негізін қалаушыларды шығармалары еді. Олар қазақ, татар ақындарының шығармашылық үлгі алып, кейбіріне тікелей еліктеп, өлеңдер жаза бастады. Солай, мысалы, Сыздық Қарашев татарша жазса, Қасым Тыныстанов қазақша өлеңдер шығарды.»). [11.34-35].

Қырғыз жазба әдебиетінің негізін қалаушы бұл қаламгерлердің бірінің-татар, енді бірінің – қазақ ақын-жазушы-ларының ықпалында болып, «түрікшіл», «ұлтшыл» атанған кезі болды. Кеңестік идеологтар, олардың төңкерістер (Ақпан, Қазан төңкерістері – С.С.) тұсындағы татар және қазақ баспасөзінің беттерінде жарық көрген шығармаларының дені ұлтшылдық негізге құрылған деп сынып, қаралаған болатын. Мәселен, С.Қарашевтың татар тілінде жазған өлеңдерінде «о, милләтім» («о, менің уатым») деген сөз жиі қайталанатынын, «пантюркизм» идеясынан ада еместігі сыналады. Ал, Қ. Тыныстановтың «о, алашым» деп «ах» ұруын қазақ қаламгерлері – Сұлтанмахмұт, Мағжан, Жүсіпбек шығармашылығының әсері деп білді.

Шынында, қырғыз қаламгерлері – Сыздық пен Қасым әуелде-татар, кейін-қазақ қаламгерлерінің іштей де сырттай да әсерін сезініп, олардың идеялық-эстетикалық сарыны негізінде шығармалар берді. Әсіресе, Түркістан АССР құрылып (1920–1924 жылдары) оның астанасы-Ташкент болып тұрған кезде, түркі ұлыстарының арда ұлдары бас қосып, ел игілігі үшін ерінбей еңбек етті. Қараңғы халықты сауаттандыру, сауықтыру мақсатында игі шаралар жасады. Сол жылдары қазақ, өзбек, қырғыз, түрікпен, қарақалпақ, ұйғыр ұлттарының өкілдері өз ана тілдерінде оқу құралдарын, төл туындыларын, аударма еңбектерін жазып, баспасөз беттері мен жеке басылымдар арқылы жарыққа шығарды. Мысалы, Қасым Тыныстанов 1919–1924 жылдары Ташкенттегі Қазақ-қырғыз ағарту институтында оқи жүріп, қазақ тілді газет-жорналдарында («Өріс», «Ақжол», «Шолпан») жұмыс істейді. Сөйтіп, Мағжан, Мұхтарлармен аралас, істес болады. Кейбір деректерге қарағанда, Мағжан ұйымдастырған «Алқаға» мүше болғанға ұқсайды. Қасымға тікелей Мағжан өлеңдерінің рухының әсері күшті болғанын қырғыз әдебиет зерттеушілері де мойындайды. Бұл пікірдің растығына қос ақынның өлеңдерін салыстыра отырып көз жеткізуге болады. Мағжан:

Біз жаңа көрдік таңның желі ескенін,
Салқынмен сескендірмек боп ескенін.
Сылдырлап су, сыбдырлап жапырақтар:
Есіңді жи енді, алаш, тұр!» – дескенін! [12.33-34]

– десе, Қасым:

Салем бер атқан таңға тұр, әр алап,
Нуруна аткан таңнын кир, алас!

Ағарып аткан таңды куттуктайла
Сайрады миң кубулуп бир сандугач... [13.16]

деп, идея бірлігі сәйкес, мотиві ортақ туындылар берген. Тағдыр-талайы ұқсас туысқан халықтар өкілдерінің көтерген мәселелері мен алдағы мақсат-мүдделері де бір болуы заңды нәрсе. Уақыт талабынан туындаған мүдде ортақтығы, мақсат бірлігі қазақ-қырғыз ақындарын түрікшілдік концепциясына итермеледі. Олар халықты ескіліктің бұғауынан құтылып, жаңалыққа ұмтылуға, «жарқырап күн туған ақ таңды» қарсы алуға шақырады. Ұлт зиялылары азаттықтың ақ таңы – оқу-білім алу, өркениетке ұмтылу деп білді.

Шығармашылық ықпалды сезіну – белгілі бір қаламгер саналы түрде өзіне дейінгі отандас яки шетел ізашарының тәжірибесіне арқа сүйеуі десек керек. Бұл ізденістер шартты түрде қаламгердің шығармашылық өсу жағдайынан (деңгейінен) туындап, сол елдің қоғамдық өмірі мен төл әдебиетінің сұраныстарын өтеу тұрғысында пайда болды. Мысалы, қазақ, татар, өзбек, қырғыз және т.б.халықтардың ақын-жазушылары жайында осыны айтуға болады.

Орта Азияның барлық халықтары әспетті қазақ, қырғыз, өзбек, татар, башқұрт, түрікмен және қарақалпақтардың ежелден ұқсас салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, мәдениеті мен тіршілік тынысы болды. Оларды, алдымен әрине, тілдің жақындық, сосын мақсат пен мүдде бірлігі топтастырды. Бұл ұлттардың бұрыннан қалыптасқан әдеби қарым-қатынастары уақыт өте келе одан әрі дами, нығая түсті.

Көрнекті қалам иелерінің ықпалы тек өз әдебиеттерінің дамуына ғана емес, сонымен қатар өзге ұлт әдебиеттерінің өсуіне де әсері мол болды. Әлишер Науаи, Абай, Мақтұмқұлы Ажинияз, Бердақ, Тоқай сынды дара дарындардың ақындық өнері, шеберлік мектебі бір ғана өзбек, қазақ, қарақалпақ, татар халықтарына тиесілі емес екені белгілі. Бұл – олардың ортақ игілігі еді. Айтылған ой сілемі Мағжан мен Қасым шығармашылықтарына тікелей қатысты. Олар алдыңғы толқын ақындардың дәстүрлерін жемісті түрде жалғастырып қана қоймай, байытты да.

Бұған жекелеген ақындар шығармашылығын салыстырып қарастыру арқылы көз жеткізе аламыз. Мәселен, Мағжанның Қасым поэзиясына әсері оның (Қасымның) шығармаларының идеялық ерекшелігі мен мазмұнынан, т.т. байқалады. Мағжан сынды Қасым да дәстүрлі көркемдік үлгіде жаңа мазмұнды шығармалар беріп, өз кезеңінің адамгершілік мәселелерін суреттеді. Бұл ретте Қасымның «Таң», «Бүгінгі күн», «Жастарға» т.б. өлеңдерімен, Мағжанның «Бір күні», «Тек таң атсын», «Жаралы жан» т.б. шығармаларында ғасыр басындағы қоғам өмірін сипаттайтын көптеген өзекті мәселелер қарастырылады. Өлеңнің әр жолында әлеуметтік бақытсыздыққа қарсылық айқын көрініс тапқан.

Бостандықта өткен күнді сағындым,
Желдей зулап кеткен күнді сағындым.
Жыл құсындай ұшсам, қонсам ерікті,
Ойдағыдай еткен күнді сағындым, –

деп, Мағжан – ақын Қазан төңкерісі әкелген бостандыққа көңілі толмайды. Ал Қасым болса:

Бир убакыт қара туман алды чулгап,
Өткенге жете алмадык колду булгап.
Көзден жаш, жондон таяк арылган жок,
Сағындык замананан өткен жырғап, –

дегендей, халқының ерікті өткен заманын аңсайды.

Кеңес дәуірінің әдебиетін зерттеушілердің байыптауынша, жазба поэзияның түрленуіне себеп болған басты факторлардың бірі ретінде төл түлектеріміздің көршілес түркі халықтары өкілдерімен тығыз қарым-қатынастарын атайды.

Сол кезеңде олардың әдебиеттері біршама эстетикалық тәжірибе жинақтап, жекелеген басылым, баспасөз орындарын иемденіп, қырғыз ақындарына үлгі-өнеге көрсетті. Мысалы, өзінің алғашқы өлеңдерін С. Карашев татар тілінде жазып, татар басылымдарында шығарса, ал Қ. Тыныстанов қазақша және қазақ басылымында («Өріс» газеті) көрінді.

Қ. Тыныстанов 1901–1937 жылдары өзінің шығармашылық жолын қазақ тілді ақын ретінде бастап, алғашқы өлеңдер жинағына («Касым ырларының жыйнағы» – М.: Центр. изд-во народов СССР, 1925) енген он екі өлеңін қазақша бастырады. Ал, жинақтағы басқа шығармалары (21 өлеңі мен поэмасы) өз ана тілінде (қырғыз) жарияланған. [19 .41.]

Қасым өзімен тұстас көптеген ақындар секілді үгіт-насихат өлеңдерін жазудан бастады. Сол кезеңде насихатшылдық сарынның көрініс табуы, уақыт талабынан, қоғамдық мүддеден туындағаны анық. Мәселен, қазақша жазылған «Таң» өлеңінен сол тұстағы ақындарға тән поэтикалық ойлау жүйесін байқаймыз:

Жарқырап күн чыгыштан агарды таң,
Оянды уйкусунан ар түрлү жан.
Бурунгу кара түннен кутулганга,
Сүйүнүн жан-жаныбар салады ан.

... Аткан таң дүниени нур мен кемди,
Куураган ар түрли гүл баары да өндү.
Суукты тау басынан зыркыраткан,
Кармастай баары кетти кар мен мөңгү [3.16]

Ақын табиғат көрінісін жаңа өмір бейнесімен астастыра отырып, халықты ескіліктің шырмауында қалмауға шақырады.

Қасым «ырлары» («жырлар» сөзінің қырғызша баламасы – С.С.) Мағжан өлеңдерімен іштей үндесіп, сабақтастық табып жататынын аңғарамыз.

Қазақ ақыны:

Міне, Күн! Сәулесі алтын жерді құшты,
Жарыққа қуанысып, құстар ұшты.
Ізгі оймен ерік тілеп, жарық тілеп,
Ұшамыз біз де жиып есті, күшті, – [2 .34]

деп, елдің еңсесін басқан бұғаудан, қараңғылықтан құтылуға, жарық күнге ұмтылуға үгіттейді. Қазақ пен қырғыз ақындарының бір тақырыптағы үндестік үйлесімі осылайша жалғасын тапқан. Сөйтіп, бұл тақырыпқа Мағжан «Сорлы қазақ», «Бір күні», «Тек таң атсын!», «Жаралы жан», «Атқан таңның жыры», т.б. шығармаларын арнаса, Қасым «Таң», «Бүгинги күн», «Алачка», «Жастарга» деген өлеңдер жазды. Қос ақын Ақпан, Қазан төңкерісіне байланысты қоғам өзгерісін, жаңа өмір тақырыбы атқан таңның поэтикалық бейнеленуі арқылы көрсетеді. Мысалы, «таңның желі ескенін көріп», Мағжанда «есін жиған алашты» тұр-тұрлаған «күн сәулесі» жарыққа итермелесе, Қасымда «Жарқыраған күнмен» «ұйқысынан оянған әртүрлі жан» «қара түннен құтылғанға сүйсініп, салады ән», солай құстар әні алаштың қуанышымен үйлесімдік табады.

Әрине, қазақ, қырғыз ақындарының идеялық мотиві бір болғанмен, тақырыпты ашу, суреттеу тәсілдері әрқалай екені айқын аңғарылады. Бұған олардың мазмұны үндес, мотиві бір шығармаларын салыстыра қарастыру арқылы көз жеткіземіз. Мәселен, «Туған жерім-Сасықкөл» өлеңінде:

Айдын көл, ата қоныс, құт болған көл,
Сусын боп сұрағанға, от болған көл.
Кеше бірлік, ынтымақ түгел шақта,
Бейне бір сенің басың сүт болған көл, – [2.17.]

деп, ата мекен, туып-өскен жерге деген ыстық сезімін мұңлы күйде – «қарашекпен» қаптап, жер-суын иемденуден сескенген кешегі тәуелсіз күнін аңсаған көңіл көгінде көркемдейді.

Ал Қасым болса, «киндигин кесип, кирин жууган жери»-Ысык-Көлгө» деген көңіл-күйін былайша суреттейді:

Жылтырап таудан аккан сууң кандай?
Балапан конуп, учкан кууң кандай?
Сай-сайдан кечке турум ан чыркаган,
Бураң бел арууларың сениң кандай?! [3.23]

Мұнда бейнеленген табиғат көрінісі мүлдем басқа сезім сырын шертеді. Ақын Ысыккөл пейзажын беру арқылы мамыражай, тыныш өмір көрінісін көзге елестетеді.

Алайда, тектес ақындардың көркемдік тәсілінде ұқсастықтар бар. Біріншіден, Қасым қазақ, қырғыз халық поэзиясын ортақ, өзімен тсұтас қазақ ақындары көп қолданатын 11–12 буынды, ААБА рифмді қара өлең ұйқасын бұл және басқа шығармаларында ұтымды пайдаланған. Екіншіден, Мағжан өлеңінде: «болған көл» деген сөздік эпифораның қайталанып келуі шығарманың өн бойына ерекше леп береді және оның идеялық негізімен сәйкеседі. Сондайақ, Қасым «ырында» да өлең жолдарының соңында дыбыстың қайталануы акустикалық сыңғыр есітеді. Сөйтіп, «бірыңғай дауыссыз дыбыстар қайталанып, аллитерация тәсілін» жасайды

Мұндай ұқсас тәсілдер алмасуын Мағжанның «Мен жастарға сенеміні» мен Қасымның «Бүгинги күнінің» арасындағы үндестіктен байқаймыз.

Сайып келгенде, Қ. Тыныстанов шығармашылығының поэтикалық биік деңгейге жету жолынан байқағанымыздай, ол қазақ, татар секілді жақын, туыстас әдебиеттер поэзиясын жете білді. Әсіресе, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаевтардың шығармашылықтарымен жақсы таныс болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Джигитов С. Обретение новых традиций. – Фрунзе: Кыргызстан, 1984. – С. 35.

2. Жұмабаев М. Сүй, жан сәулем.Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2002. – 256 б.

3. Тыныстан уулу Қ. Адабий чыгармалар. – Бишкек: Адабият, 1991. – 192 б.

4. Эркебаев А. Жаңы маданиятыбыздын көч башы. – Бишкек: Адабият, 1991. – 177-191 б.

Абденбай Дастан
М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжінің студенті, Павлодар қ.
Р.Б. Каримжанова
ғылыми жетекшісі, М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжінің арнайы пәндер оқытушысы, филология магистрі

МАҒЖАН БЕЙНЕЛЕГЕН БАТЫР БАЯН

Аннотация. Тарихи тұлғалар жайлы мәліметтер тарихпен бірге әдебиет бетінде де көптеп кездесіп, халық өз өмірінің жарқын не қайғылы кезеңдерін аңызға қосып, жырға айналдырып, ел жадында сақтаған. Сондықтан тарихи оқиғалар болған қалпындағы әңгімелерден гөрі халық жырларында молырақ сақталып, ауыздан ауызға тарағандығы айтылған.Тарихи жырларда дәл сол дәуірдің оқиғасы, замандастарды толғантқан нақтылы құбылыстары алынып, олар халық көзімен бағаланғандығы жайында баяндалады.

Түйінді сөздер: тарихи тұлғалар, халық өмірінің кезеңдері, жырға айналып сақталған, дәуір оқиғасы, замандастар, құбылыстар.

Аннотация. В статье подробно рассказывается об исторических личностях, наряду с историей, много встречались и на страницах литературы, где люди вспоминали о светлых или трагических этапах своей жизни. Поэтому в народных песнях, где происходили исторические события, сохранилось гораздо больше, чем в рассказах, и они передавались из уст в уста. В исторических песнях рассказывается о событиях той эпохи, о реальных явлениях, наполнявших современников, о том, что они ценятся глазами народа.

Ключевые слова: исторические личности, этапы жизни народа, события эпохи, современники, явления.

Annotation. The article tells in detail about historical figures, along with history, there were many on the pages of literature, where people recalled the bright or tragic stages of their lives. Therefore, in folk songs where historical events took place, much more was preserved than in stories, and they were passed from mouth to mouth. Historical songs tell about the events of that era, about the real phenomena that filled contemporaries, that they are valued by the eyes of the people.

Keywords: historical figures, stages of people's life, epoch events, contemporaries, phenomena.

Ұлттық рухани мәдениеттің ең үлкен бір саласы – көркем әдебиет. Оны халық тарихының бейнелеу жолымен жасалған көркем шежіресі деуге болады. Сондай-ақ тарихи тұлғалар жайлы мәліметтер тарихпен бірге әдебиет бетінде де көптеп кездеседі. Халық өз өмірінің жарқын не қайғылы кезеңдерін аңызға қосып, жырға айналдырып, ел жадында сақтаған және оларды өмірде болған күйінен гөрі әдемілеп, сырлап, шындыққа жанасты етіп әсерлеп, қиялмен толықтырып, жаңа – «таныс-бейтаныс» бейнеге айналдырған. Сондықтан тарихи оқиғалар болған қалпындағы әңгімелерден гөрі халық жырларында молырақ сақталып, ауыздан ауызға тараған. Бұл жайында Шоқан Уәлихановтың: «Бұл халықтың ертеден өзіне тән тұрмысында есте қалдырмаған бірде-бір маңызды оқиғасы, бірде-бір тамаша адамы жоқ деуге болады. Олардың біреуін суырып салма ақындар мен жыршылар жыр етсе, екінші біреулерінің атын кейінгі ұрпақ естерінде ұмытылмастай етіп белгілі бір сыбызғышы не қобызшы музыканттар тастап кеткен», [1, 117 б.] – дейтіні де содан.

Тарихи жырларда дәл сол дәуірдің оқиғасы, замандастарды толғантқан нақтылы құбылыстары алынып, олар халық көзімен бағаланады. Тарихи жырлар жалпы өмірде бола беретін оқиғалардың емес, белгілі бір кезеңдегі әлеуметтік-тарихи тартыстардың елесі.

Тарихи жырлардың алғашқы нұсқалары сонау XVIII ғасырдан бастау алады. Бұл кезең ел тарихында қазақтың ең бір қиын-қыстау заманы ретінде айшықталды.

Жоңғар-қалмақтың жан-жақты қыспағы елді қатты күйзеліске ұшыратты. 1723 жылғы қайғылы да қасіретті «Ақтабан шұбырынды –

Алқакөл сұлама» оқиғасы елдің еңсесін басты. Қазақ жұртының тоз-тозы шығып, бытыраңқылыққа ұшырады. Осы тұста халықтың басын қосып, қасына батырларды жинаған ер Абылайды айтпаста болмайды. Ол талай жорықтарға қатысып, ерлігінің арқасында елдің айбатты арыстанына айналды. Қайғы жұтқан жұрттың қамын ойлап, халықты ауызбіршілікке шақырып, елдің еңсесін көтерді.

Сол тұста Абылайдың ақ туынның астына жиналып, төңірегіне топтасқан халық батырлары – Қара Керей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шапырашты Наурызбай, Сары, Баян мен Сағынбай сынды ел ардақтылары болатын. Аталған батырлар ішінде бүкіл өмірін қазақ жұртының тәуелсіздігі жолындағы күреске арнаған ер жүрек ардагерлердің бірі – батыр Баян Қосаболатұлы (1710/1715 – 1757). Ол өзінің батырлығымен, тапқырлығымен Абылай ханның ерекше құрметіне бөленген. Талай қиян-кескі шайқасқа қатысып, «Батыр Баян» атанған болатын [2, 49 б.].

Өкінішке орай, Баянға қатысты тарихи деректер өте аз. Батыр жайлы мәліметтерді біз сол кездегі ел мұқтажын жырлаған, халықты ауызбіршілікке үгіттеген жыраулардың шығармашылығынан табамыз.

Абылай ханның тұсында өмір сүрген Үмбетей мен Тәтіқара жыр толғауларынан Баянның сол кезде жоңғарларға қарсы күрескен батыр екенін білеміз. Мәселен, Үмбетей жыраудың «Бөгенбай өлімін Абылай ханға естірту» атты ұзақ толғауында мынадай дерек бар.

Қара Керей Қабанбай,
Қанжығалы Бөгенбай,
Сары, Баян мен Сағынбай
Қырмап па еді жауыңды,
Қуантпап па еді қауымды,
Ұмыттың ба соны, Абылай [3, 50 б.].

Үмбетей толғауынан, батыр Баянның Абылай ханның тірегінің бірі екендігін байқаймыз. Баянның халқы ардақтаған, ел қорғаған батырларымен бірігіп, қазақ халқының туын жықпай, талай қан майданда ерлік көрсеткен еліміздің хас батырының бірі болғандығына көзжеткіземіз.

Ал, Тәтіқара болса, өз толғауында:
Бөкейді айт Сағып менен Дулаттағы,
Дәріпсәлі Маңдайды айт Қыпшақтағы
Өзге батыр қайтсада бір қайтпайтын
Сары менен Баянды айт Уақтағы [3, 55 б.]

– деп, оның ержүрек батылдығы мен елін қорғаған тұлғалы азамат болғанын аңғартады.

Батыр Баян туралы деректер Шоқан Уәлихановтың еңбектерінде біршама кездеседі. Зерттеушінің «Исторические предания о батырах XVIII века» [1] атты мақаласында батыр жайлы деректер кездеседі. Мұнда да Баянның ержүректігін, ақылдылығын Абылай ханның жоғары бағалағандығы айтылады. Осыған қатысты нақтылы дерек келтіреді. Мәселен, Уақ батыры Баян Абылай ханмен бірге Қытай жасақтарына қарсы соғысқа қатысады. Қытайлармен айқаста Абылай қолы шегінуге мәжбүр болғанда оларға мүмкіндік жасап, Баян батырдың жасағы қытайларды бөгеу үшін айқасқа түседі. Бұл шайқаста Баян өзінің тапқырлығы мен ержүректігі арқасында хан әскерін қырғыннан құтқарады.

Шоқан Уәлихановтың Баян туралы айтқан деректері Мағжан ақынның «Батыр Баян» поэмасының сюжеттік желісіне арқау болғанға ұқсайды. Шоқанның келтірген деректері мен оқиғалар дастанда айқын көрініс тапқан.

М. Жұмабаевтің екі тараудан тұратын көлем жағынан ауқымды болмағанмен, барынша жинақы әрі эпикалық поэмасында ескілік пен жаңалық арасындағы байланысты белгілі сюжетпен сомдайды.

Шынында да, «Батыр Баян» дастаны Мағжан поэзиясынынң шыңы деуге тұрарлық. Поэма аса көркем деңгейде, ерекше шабытпен жазылған. Жан күйзелісі, сезім, батырлық пен махаббат дастанда жыр болып өріледі. Поэма өзінің сюжеттік жағынан эпостық жырларға өте ұқсас. Мағжан тілінің әуезділігі мен әсемдігі, көркемдігі мен көріктігі ерекше үйлесімділікте сай келуі поэмада айрықша көрініс тапқан. Поэма Көкшенің керемет табиғат сұлулығын ерекше поэтикалық көркемдегіш құралдармен айшықтайды:

Сарыарқа – сарыдария, қиыры жоқ,
Қарағай, қызыл қайын, тал аралас [4, 70 б.].

Сөз арқылы керемет сурет салған Мағжанның шеберлігі айқын аңғарылады. Поэма сюжеті алдымен Абылай ордасына «Жиылды өңшең ноян ағай-сығай» деп жиналған қауымның тізбеленіп, ішінен шоқтығы биік Баян батыр бейнесі айрықша тұлғаланып көрсетілумен басталады. Мәселен:

Би Қанай! Аттанбайды хан Абылай,
Келмесе қандыбалақ батыр Баян! [4, 74 б.]

– деген Абылай сөзінен батырдың хан ордасындағы орны мен беделін байқаймыз. Жиналған өншең батыр Баянның кешігуін түсінбей:

«Жау!» десе жатпайтұғын батыр Баян,
Апырым-ай, келмеуінің мәні қалай, [4, 77 б.]

– деп таңданулары күшейе түсті. Қайткен күнде де Абылайдың Баянсыз жауға аттанбауы батыр Баянның шын мәнсінде беделдігін көрсетеді.

Оның мәнісі мында еді. Қазақмен жауласқан қалың қалмақтан Баян бір сұлу аруды өзімен әкеледі. Арудың сұлулығына тең келер ешбір сұлулық болмайды. Қыз сұлулығын Мағжан былай көрсетеді:

Сол сұлу сұлу екен атқан таңдай,
Бір соған бар сұлулық жиылғандай.
...Лебізі – жібек лебі, жұмақ желі,
Кәусардай татқан адам қалар қанбай [4, 88 б.].

Батырдың сұлулық отына түсіп қалмауы, сабырлық танытуы – оның бойындағы ерекше қайсарлық, батырлықтың белгісі. Қалмақ қызы қазақтың аруы болып кетсе де, өз елін жанынан шығармаған. Сыр бермеген қалмақ қызының Ноянға көз тастауынан, он бес жасар баланың жүрегінде ұшқын туады. Сол ұшқын жүректе отқа айналып, батыр інісі Ноян аласұрады. Махаббат мас, сезім уланған екі жас «айрылмаймыз» деп ант береді. Қыз бен Ноян арасында шиеленіскен махаббат өршиді. Қыз Ноянға «сені сүйем, бірақ саған қосылу үшін жылап-зарлап қалған ата-анамның батасын алу керекпін» дейді. «Мені сүйген Баянға екеуміз қосылсақ ауыр тимей ме? Сарыарқадан сапар қылайық, сонда тыныш бас қосайық» дейді. Қыз айтқанына Ноян нанып, екеуі келісіп қашады. Болған іс тез арада Баянға жетеді. Мұны естіген Баян сенбей қатты ашуланады. Ойланып ары-бері теңселеді. Ақылдан айрылған батырдың көзіне қан үймелейді. Ашуланып қашқындардың артынан қуғынға түседі. Ызаға толы, көкіректі намыс жеген Баян қыз бен туған бауырына жетіп, артындағы садағын қолға алып, ызадан өз інісін танымай қалады.

Жас Ноян: «Жан көке!» – деп сөз қатқанша,
Сұлу да жетіп келіп: «Баян аға!» –
Дегенше, қалды тартып батыр Баян,
Баянның батырлығы алашқа аян.
Оқ тиіп жүрегінен құлап түсті,
Атынан бүктеліп бөбек Ноян [4, 89 б.].

Есін жиіп, ер Баян екі жасқа қарап, қайғырды, жылады. Енді батыр өз өзіне қайта–қайта: «Мұның не?» – деп күбірледі. Баян өзінің жорыққа шыққанына, қу қалмақ қызын әкелгеніне, өзінің қызу қандылыққа салынғанына қатты өкінеді. Өзі жақсы көрген қалмақ қызына деген махаббатын да кінәлайды. Осының бәріне қатты қайғырған, түңілген Баян енді:

Өз бауыры, өз сүйгенін өзі өлтірген
Алашым, аттанамын жауыңда өлем! [4, 110 б.]

– деп Баян енді өмірден үміт үзіп, ажал аузына өзі ұмтылады. Екі жанды жерге бөлеп, басында көп отырып, көз жасын қайта төкті батыр Баян. Көп ұзамай Баян атқа мініп, ауылға қарай тартты. Жиналған қол Баянды күтті. Баянның келуін Абылайға жеткізгенде, хан “Таң ата жүреміз” – деп жарлық береді. Ертесіне таң атып, түн өткенде Абылай әскерге “Аттан” деп хабар салады. Аттанған қалың қолды Іленің аңғарында қалмақ күтіп отырады. Қазақтың қалың қолын көргенде қалмақтар сескеніп қулықпен алдап кетуді ойлайды.

Келіс сөз жүргізуге жеті қалмақ жіберіп, ағаттықтың өздерінен болғандығын, соған кешірім сұрап бар байлық, малды береміз дейді. Бұл айтқандары Абылайды ойландырады. Өзінің кеңесін жинаған Абылай қалмақтардың бергенін алайық дейді. Көпшілік үн-түнсіз мақұлдап тұрғанда Баян қарсы шығады. Алдияр олар қу, бізді алдап кетеді, қалмақтарды шабайық дейді. Хан мен Баян сөздері келіспей қалады. Абылай Баянның қарсылығын іштей жақтырмай қабақ түйеді. Өз қолына хан қайту деп бұйрық береді. Жас Баян хан бұйрығына разы болмай, таңның атысымен жүз жолдас ертіп, қалың Қытайға қарай шабады. Көкіректегі кернеген ыза Баянды мың қолдық қалмаққа алып кеп соғады. Бір қазаққа жүз қалмақ болып соғысқан шайқаста Баян әскері жеңіліс табады. Көз жұмар шағында Баянның алдына Ноян менен Ақшамаңдай келеді. Көз алдына анық болып елестеген екі жасқа Баянның айтқаны:

“Іс өтті. Ажал жетті.
Енді не бар?
Қоштасып айтысалық.
Соңғы сөзді,
Келіңдер, қарақтарым, кешіңдер!” [4, 120 б.]

– деп батыр мәңгілікке көз жұмады.

Мағжан ел аузынан естіген миф-аңызды өзінің ақындық шеберімен тамаша поэма етіп жазады. Реалистік негізде жазылған поэманы Мағжан табиғатпен әсерлей күшейте түседі. Бір қарағанда, бұл сюжетті поэма ғана іспетті. Дұрысында, ақында тек тарихты жырлау ғана емес, сондай-ақ ерлікті, еркіндікті суреттеу басым екені анық аңғарылады. Символизм ағымында жол шиырлаған Мағжан бұл поэма арқылы екіұшты ой тастап, оқырманын терең танымға итермелейді. Шығарманың әу басында-ақ ақынның:

Жүрегім, мен зарлымын жаралыға,
Сұм өмір абақты ғой саналыға.
Қызыл тіл, қолым емес, кісендеулі,
Сондықтан жаным күйіп, жанады да [4, 144 б.]

– деуі үлкен ойға жетелейді. Бір байқағанымыз, мұндай лирикалық шегіністер дастанда біршама бар. Бірақ олар (шегіністер –) поэманың

сюжет желісіне сәйкес беріліп, композициялық құрылыс элементі ретінде біте қабысып кеткен.

Бұл, біріншіден, Мағжан талантының қарымын байқатса, екіншіден, алашқа аты мәлім қазақ батырының бастан кешкен трагедиясын суреттеу арқылы егемендік үшін еңіреп, сыртқы жауға қарсы күресте айбынды Абылай ханның туының астынан табылған, аттары аңызға айналған ел ерлерін тамсана жырлай отырып, елдің өткен күнін, тәуелсіздік тұсын аңсау болды. Ал үшіншіден, азаттықтың аңсары мен ел ертеңінің еркіндігі ұлттық сана-сезім мен халықтық рухта екенінін жете түсініп, "алаштың от екпінді ерлерін" үлгі ету, "сенген жастарына" күш-жігер қосу еді.

Бодандықта болған қазақтың бостандыққа жетуін армандап, сол сүрлеуде "тар жол, тайғақ кешуден" өткен Алаш арыстарының бірі ретіндегі Мағжан Жұмабаев мұрасына құрсау қойылғанда, оның шығармашылығында әспеттелген Абылай хан мен оның ең жақын батырларының бірі болған Баян батыр сынды тарихи тұлғаларды атап, ардақтауға тосқауыл қойылғаны көпке мәлім.

Біз сөзге тиек етіп отырған батыр Баян есімінің кеңестік кезеңде ескерусіз қалуы да осындай келеңсіздіктің кесірі еді десек болады. Ал бүгінгі күні, дербестікке қол жеткізіп отырған тұста мұндай олқылықтардың орнын толтырып, кемел келешектің келбетін халық үшін құрбан болған қайсар да қайратты сол тарихи тұлғалардың танымы мен тағлымынан табарымыз анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Уәлиханов Ш. Таңдамалы шығармалары. 2-басылуы. – Алматы: Ғылым, 2001. – 422 б.

2. Батыр Баян. Қазақ энциклопедиясы. – Алматы: Қаз. Энц.-сы, 2001.– 518 б.

3. Бес ғасыр жырлайды. І-том.– Алматы: Жазушы, 1989. – 392 б.

4. Жұмабаев М. Сүй, жан сәулем. – Алматы: Атамұра, 2002. – 256 б.

Ш. Алданыш
ҚТӘ-41 тобының студенті
Б.Ш. Құралқанова
ғылыми жетекшісі, филология ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор

АСҚАР СҮЛЕЙМЕНОВ ПРОЗАСЫНДАҒЫ АУЫЛ БЕЙНЕСІ

Аннотация. Ауыл тақырыбындағы шығармалар қай уақытта да өзекті болып табылады. Ауыл көрінісі арқылы қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін көруге болады. Асқар Сүлейменов шығармашылығы тұтас тарихи жағдайларды қамтып, прозаның қазіргі үлгісі ретінде көрініс тапты.

Түйінді сөздер: проза, жанр, әңгіме, әдебиет, тіл, тарих.

Аннотация. Произведения на сельскую тематику актуальны в любое время. Через сельскую местность можно увидеть быт казахского народа. Творчество Аскара Сулейменова охватывало целые исторические ситуации и представляло собой современный образец прозы.
Ключевые слова: проза, жанр, история, литература, язык.

Annotation. Works on the theme of the village are relevant at all times. Through the view of the village, you can see the life of the Kazakh people. The work of Askar Suleimenov covered whole historical situations and was reflected as a modern example of prose.
Keywords: prose, genre, history, literature, language.

Асқар Сүлейменов – тереңнен суырып, таңдайды қуырып айтатын, ешқашан ешкімге, ештеңеге ұқсамай, елден ерек мүсінделген жан.

Әбіш Кекілбаев

Асқар Сүлейменов – заманымыздың бір заңғар тұлғасы. Асқар ағамыз туралы сөз айту кімге болса да оңайға түсе қоймас. Өйткені, Асқардың өзі бір әлем. Өндіріп, өнімді жазатын суреткер. Туындыларының көрінісі көркемдігімен, кейіпкер бейнелері шежірелі шешендігімен, оқиғасы тарихи деректілігімен қатар өріліп, астарлы сөз, ой дариясының тұңғиығына шомылдырады. Асқар Сүлейменов тынымсыз, табанды еңбек етіп, талантын әр қырынан таныта білді. Қаламгер шығармаларының негізгі арқауы – тарихи жағдайлар мен оған тап болған жеке адам, халық ахуалы, тағдыры. Асқар Сүлейменов– қазақ прозасында от шашып, өшпес із қалдырған тұлға. Көркем сөзді көрікті әдебиетіміздің әлеміне сыйлаған ерекше жан.

Асқар Сүлейменов 1938 жылы Түркістан облысы Түркістан ауданы Шорнақ ауылында дүниеге келген. Әкесі соғыстан оралмаған соң, тұрмыс жағдайына байланысты Созақ ауданына қарасты Шолаққорған елді мекенінде өсіп, ержетеді. Қазақша, орысша әдеби кітаптарды көп оқығандықтан, екі тілге бірдей жетік болған. [1, 136-б.]

Асқар Сүлейменовтің шығармашылығы жайлы «Парасат падишасы» естеліктер кітабы, Р. Сыздықованың «Асқардың сөз өрімі. Парасат падишасы», Ө. Қырғызбаевтың «Асқар ұшқан ұя» деректі повесі, Д. Тұрантегінің «Асқар әлемі», А. Қалшабектің «Асқар Сүлейменов шығармашылығындағы рухани-көркемдік ізденістер» зерттеуі, Ә. Рахимовтың «Пьесадан спектакльге дейін», Т. Әсемқұловтың «Кемеңгер өмірінен бір үзік сыр» эсселері, сондай-ақ А. Мұсабаеваның «Асқар Сүлейменовтің шығармашылығындағы шыншылдық көріністер», Ж. Нармаханованың «Өзі жасап алған әлемнің иесі», С.Бекмұратұлының «Сөзі салмақты, өзі жан-жақты Асқар еді-ау» атты мақалалары жарық көрді.

Осы ретте Сүлейменов шығармашылығын үш кезеңге бөліп қарастыруға болады. Ол сыншылық турасында, драматургия және проза жанры [1, 138-б.]. Заманымыздың заңғар тұлғасы сыншы ретінде шығармаға биік талап қоя білді. Прозалық шығармаларында сол уақыттағы тарихи оқиғаларды айқын суретей білді. Соның ішінде, ұлт-азаттық көтеріліс, Созақ көтерілісі жазушы шығармашылығында айқын көрініс тапты. Драматург ретінде шығармаларға аударма жасаумен де айналысты.

Асқар шығармашылығында адамзаттың кең дүниенің есігін ашып, өмірге келген жері, сан толқын ұрпақтың кіндігі, қаны мен маңдай тері тамған киелі мекені керемет суреттеледі. Тіпті жазушының өз өмірінен алынған естеліктерінде де ол ауыл бейнесін, өз туған жерін ерекше атап өтеді. Соған орай ел аузында мынадай әңгіме тарапты. Асқар ағамыздан «Сіз Шымкент облысынан емессіз бе?» – деп сұрапты. Сонда ағамыз: «Жоқ, мен Созақтанмын!» деп жауап беріпті. Ол кісінің жауабына түсініңкіремеген әлігі жастар: «Созақ Шымкент облысына қарайды ғой» – десе, Асқар ағамыз «Жоқ, олай емес, Шымкент-Созаққа қарайды"– деп жауап беріпті. «Өз елін сүймеген адам еш нәрсені де сүйе алмайды» демекші, адам баласы үшін туған өлкесінен асқан киелі нәрсе жоқ екендігін дәлелдей түскендей. Жазушының туған жерге деген махаббаты осындай еді. [2, 98-б.]

60-шы жылдар кезеңінде жазушы сын жанрымен қатар өзінің негізгі шығармашылық арнасы проза саласында тынымсыз еңбек етті. Жазушы шындығында әңгімедегі Қара шал (кейіпкер есімі: Үкібай Омаров) туралы өте дәл, орнықты пікір білдіре білген. Шығарма қалың ішкі монолог баяндауға құрылған.

«Қара шал» – Асқар прозасында көрнекті орын алатын шығарма. Бұл шығарма «Лениншіл жас» газетінің бірнеше нөмерінде жарық көрген. Ауыл адамдарына тән мінез-құлық, қимыл-әрекеттер, сөз саптау машықтары, туған өлкенің табиғат бояулары, бүкіл өнбойынан өзімізге етене құбылыстар тым ыстық көрінді. Ауыл тіршілігін еш боямасыз, табиғи қалпында оқырман алдына көлденең тартқан жазушы шеберлігі тәнті етті. Өзінің өскен өңірінен сұлулық, ізгілік, ұлылық іздеген қаламгердің ішкі сырын ұғынуға тырыстым. Терісқаққандағы судың сылдыры, қалың шидің жел шайқаған үкібастарының сыбысы, кең саздың аптапты шілдедегі қоңыр салқын тынысты "Қара шалмен" бірге сезгендей боламыз. Өмірде бар қара шалды күнде көріп, амандасып жүріп, оның біздің түсінігімізден де күрделі жаратылыс екеніне шүбә келтірмейміз.Өсетін елдің, өркен жаятын елдің ұрпағы осы шығармадан ғибрат алар, ұлттық рухы биік жақсылар мен жайсаңдар көбейер деп ойлаймын.

Асқар Сүлейменов өз шығармаларында ауыл бейнесін «Жері сортаң, суы кермек, ауа райы қытымыр, «мінезі» бөлектеу жаратылған көне өлке перзенттерінің бойына өзгеге ұқсай бермейтін осы даралықты,

тектілікті алпыс екі тамырына дарытып жібергендей».деп бейнелейді. Ауылдың суының өзі қасиетті, кез келген аурудың ем-домы осы қара су деп көрсетеді. Ауыл аязының өзі ерекше, жүрекке жылу сыйлап тұратындығын, ауасымен тыныстау әркімге бір бұйыра бермейтін бақ дейді.

Ауыл таңының атуы да ерекше. Тіршіліктің бастауы от жағумен басталады. «Қария қауқылдап қуанып, қорадағы қойын сойып тастар еді. Ауыл-аймақты түгел шақырып, кең дастархан басында әңгіме-дүкен қызады» [3, 251-б.]. Жазушының ауыл адамдарының кең жүректі, қонақ берекесімен келеді деп, сол сәтте қазанын қайнатып, бүкіл дүйім жұртты жинап, бас қосуының да өзіндік жолы бар. Алыс-жақын туыстар, жолдастар келгенде қуана қарсы алып, үйді үй ас беріп, әңгіме-дүкен құрылады. Қонақжайлылықтың нағыз көрінісі ауыл адамдарының қонақ күтуімен көрінеді. Кешегі бала кезде тепсе темір үзетін, шалғы тартқан жігіттер бүгінде белі бүгіліп, сақал-мұрты қауқиған шал болған, келі түйіп, қол диірмен айналдырған, қара қойды айқастырып, сүт сауған, ірімшік, құрт дайындаған келіншектердің кемиек кейуана кемпір болғаны уақыт шіркіннің сынаптай сырғып өтіп кеткенінен хабар бергендей. Өткен кезеңнің ұмытылмас қызықты сәттерін еске алысқан ашық-жарқын әңгіме түннің бір уағына дейін толастамай, үй жарығы түннің бір уақытына дейін жанып тұрады.

Соғыстан кейінгі жағдай, тапшылау жылдар. Ауылдың жартысы бұл жалғаннан көшіп кеткенін, кешегі базарлы шақтың қайтып келмесін сезген көңіл шіркін құлази береді. Ауыл адамдарының жағдайы да бұрынғыдай емес. Азын-аулақ асқа зар болып жүр. «Қараша үйдің төңірегі саздауыт. Көктемде киіздей тұтасқан тықыр шалғын жас баланың еңбегіндей былқылдап жатады да шілдеде сармаңызданып қататын. Қозы-лақ саздауытта жайылып, үй маңынан ұзап шықпайды. Одан әрмен етек-жеңі жайылған ауылдың шетін тұйықтап тастағандай көлбеп терең сай жатыр. Сәуірде күркіреп тасқын ағады. Ауыл іргесінде бір кездері нар түйенің өркеші ғана көрінер ит тұмсығы өтпейтін қалың судырап, сыбырласқан ши теңізі. Әр шидің түбі бір қыста бір қойға азық болатын еді. «Шөп планын орындамасаң қырылдық актив» деген жандайшаптар ну шиге орақ салдырды, трактордың шыңжыр табанымен тапттатты. Тамырына орақ тиген киелі өсімдік қайта көктеп бас көтермейді екен. Қалың шидің орны жылан жалағандай, аяқ сүріндірер тұқылы әр жерден тышқанның індікешіндей томпиып көзге түседі. Қара шал кеудесімен қалың шиді жарып жүріп, торы айғырды ұзақ іздейтін өңір міне, осы. Одан әрі осыдан үш-төрт жыл бұрын суы тартылып қалған Жуғынның қабағына шығатын жылға бар. Бұрын атан түйеге өткел бермейтін асау өзен бүгінде құрғап, жылғаға айналған» [3, 256-б.]

Ауыл – қазақтың қаймағы. Кішкентай кезімізде бәріміз осы ауылдың таза ауасымен, хош иісі аңқыған гүлдерінің иісімен, ауылымыздың ыстық түтінімен демалып келдік. Әрбіреуіміз үшін өз

ортамыз, туған мекеніміз ыстық бола білді. Кейде тіпті саяхаттап табиғатқа да шығатынбыз. Түрлі ойындар ойнап, табиғатты бірге тамашалауды қызық көретінбіз.Өзеннен шоршып секіріп жүрген балықтарды көріп қуанатынбыз. Ал ауылдың кешкі табиғаты ше? Ол мүлдем бөлек әңгіме. Алыстан шаңдарын көтеріп малдар өрістен келеді. Мәре-сәре болып күтіп аламыз, кейін ойынымызды жалғап кете беретінбіз. Біз өскен ауыл көрінісі осындай еді. Ал қазір біздің ыстық сағынышымыз ғана.

Асқар Сүлейменов шығармаларын оқыған әрбір жас өрен ұшқыр ойлы, елім, жерім деген азаматтық рухқа ие болып жетіледі деп сенемін. Асқар ағамыздың шығармашылығы ұлттық әдебиетімізді шыңы, мақтанышымыз. Ол қамшының сабындай ғана қысқа ғұмырында өзін дәлелдеп кеткен біртуар тұлға. Асқар әлемі дейтін кең дүниенің жаратылысы мен табиғатын екі сөзбен қайырып айту мүмкін емес. Оны терең танып, жан-жақты талдау – әр дәуір, әр ұрпақтың киелі міндеті. Асқарды тануға ұмтылғанда ғана ұлттың өзін-өзі тануы, өзін-өзі бағалауы, өзін-өзі қадірлеуі қалыптаспақ, күшеймек, жалғаспақ. Өйткені, Асқар ағамыздың шығармашылығын қазақ әлемінен, қазақ өмірінен еш бөле-жара қарауға болмайды. Халық мұратына, елдің еншісіне айналған азаматтың шығармалары оқырманның жүрегінен орын алып, уақыт озған сайын мағыналы бола түсуде. Сәулелі сөздің шебері, жаны жайдары жазушы Асқар Сүлейменовтің мұрасы ұрпақтан-ұрпаққа, ғасырдан – ғасырға жалғаса береді. Жазушының даланың ерке желіндей есіліп, таудың бұлағындай сылдырлап келетін әрбір шығармасын оқыған адамның бойында өмірге құштарлық, сезімге ынтызарлық оятады, жақсылықты, ізгілікті паш етеді. Ең тамашасы – осының бәрін Асқар қаламы махаббат, тек махаббат арқылы ғана айтады – туған елге, өскен жерге, ерен ерге қапысыз құрмет көрсететін перзенттік сүйіспеншілік те, адал жарға айнымас махаббат та, өмірдің алуан-алуан өткелдерінде жанын байытып, нұрландырған, шабытын шақыратын сәттері де молынан табылады оның кітаптарынан. Дәл қазір, сан түрлі себептерге байланысты есіріп алған экран мен еркіндіктен есі кеткен эфирді адам жанын жалаңаштаған сырдаң сезім мен ар-ұятты белге түйген бетсіздік жайлап алған осы кезеңде Асқар ағамыз сынды азаматтардың өміршең шығармаларына қайталай қайырылғанның еш артықтығы жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010.

2. Қырғызбаев Ө. Асқар ұшқан ұя. Деректі повесть, 1997.

3. Сүлейменов А. 4 томдықжинағы, «Қазығұрт» баспасы, 2009.

А.Т. Амангелді
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Ы.Б. Шақаман
ғылыми жетекшісі, филология ғылымдарының кандидаты, профессор

ЖАРНАМАНЫҢ ҚЫЗМЕТТІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН МАЗМҰНДЫҚ СИПАТЫ

Аннотация. Мақалада жарнаманың қызметтік және мазмұндық түрлерін айқындау мәселесі қарастырылды. Жарнаманың мазмұндық түрлері оның қызметіне қарай туындайтыны талқыланады. Осыдан жарнамалық мәтіннің әлеуметтік-мәдени дерек ретіндегі қызметі мен міндеттері де өзгеріске түсіп отыратыны тұжырымдалады. Жазбаша хабарландырулар жинақталып, талдау барысында тақырыптық мазмұн түрлеріне қарай жіктеліп ажыратылды. Сонымен қатар жарнамалық мәтіннің болжамдылық сипаты әсер ету, ықпал жасау мәні оның құрастырылуындағы тілдік құралдарға, олардың орынды қолданысына байланысты екені нақтыланып, бірнеше міндеттері ұсынылады.

Түйін сөздер: жарнамалық мәтін, маркетингтік құрал, жарнама беруші, жарнама түрлері, баспасөз, тұтынушы.

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос определения служебных и содержательных видов рекламы. Обсуждается, возникают ли содержательные виды рекламы в зависимости от ее деятельности. Отсюда следует, что деятельность и задачи рекламного текста как социокультурного источника также претерпевают изменения. Письменные объявления были обобщены и в ходе анализа классифицированы по типам тематического содержания. Также уточняется, что предсказуемость характера рекламного текста зависит от языковых средств в его составлении, их целесообразного использования, ат так же предлагается несколько задач.

Ключевые слова: рекламный текст, маркетинговый инструмент, рекламодатель, виды рекламы, пресса, потребитель.

Annotation. The article considers the issue of determining the service and content types of advertising. It is discussed whether meaningful types of advertising arise depending on its activity. It follows that the activities and objectives of the advertising text as a socio-cultural source are also undergoing changes. The written announcements were summarized and classified according to the types of thematic content during the analysis. It is also clarified that the predictability of the nature of the advertising text depends on the language means in its compilation, their appropriate use, and several tasks are also proposed.

Keywords: advertising text, marketing tool, advertiser, types of advertising, Press, consumer.

Қазақ тіліндегі «Жарнама» сөзінің негізі «жариялау» етістік түбірінен қалыптасқаны белгілі. XX ғасырдың 90-жылдары соңында нақты қолданысқа енген бұл сөз жатық болмай, қазақ тілінде әлеуметтік-қоғамдық ортада, экономика, сауда-саттық, мәдени шаралық қарым-қатынаста, т.б. салада «жарнама» деген атаумен тұрақты айналымға түсті.

Жарнама – адамзаттың өмірлік салтында әуелден қалыптасқан қарым-қатынастық белгі. Ол алғашқы кезде қарапайым дабылдық белгі

беру, хабарлау, ақпарат беру түрінде ауыздан ауызға ауызша жеткізу, айғайлап айту, жарлық түрінде хабарлау, т.б.түрлермен танылған.

Ал маркетингтік байланыс құралы ретінде жарнама адамдар арасында алғаш пікір алмасу басталған кезден-ақ қалыптасқан. Соның ішінде жазбаша хабарландыру түрі нақты алғашқы жарнамалық сипатты білдіреді. Англиядағы Британ мұражайында табылған, 3000 жыл бұрын папируста жазылғаналғашқы жазбаша хабарландыру сондай бастапқы жарнама түрі болып есептеледі.

Қай тілде болсын алғашқы жарнама негізі **бастапқы (*прото жарнама***) сипатында болды. Бастапқы жарнамалық мәтіннің (прото жарнама) өзі бірнеше тарихи мәдени түрге бөлінеді:

тәңірге табынушылық жарнама түрі (ай-күн белгілері, дабылдық белгі, т.б.);

рулық/тайпалық тотемдік белгілер;

жеке меншікті белгілер: мөр, таңба;

авторлық қолтаңба түрлері.

Жарнама түрлері қалыптасуына қарай әр кезеңдегі тарихи мәдени ерекшеліктерді, уақыттық сипаттық белгілерді қабылдап, танылу жағынан өзгеріске түсіп, жаңа түрге, мәнге ие болып отырады. Соған қарай жалпы жарнаманың, жарнамалық мәтіннің әлеуметтік-мәдени дерек ретіндегі қызметтік ерекшелігі де, міндеті де өзгереді. Сол сияқты қазақ тілді жарнаманың да мазмұндық түрлері оның қызметтік ерекшелігіне байланысты туындайды.

Жарнамалық мәтіннің мемлекеттік тілде дамуына, әлеметтік, қоғамдық сипатына қатысты мәселені қарастырған ғалым С. Асанбаева жарнаманы қоғамдық қызметі бойынша бірнеше топқа бөліп көрсетеді:

• ***Жарнамалық мәтіннің бұқаралық ақпарат құралдары арқылы берілуіне қарай:*** *газет, журнал, кино, радио, теледидар, телефон, почталық жарнамалар;*

• ***Жарнаманың адамның қабылдау түрлеріне қарай түрлері****: көру жарнамасы, есту жарнамасы, иіс арқылы қабылданатын жарнама түрі;*

• ***Таралымына қарай жарнама түрлері:*** *жергілікті, қалалық, жалпыхалықтық, дүниежүзілік жарнамалар;*

• ***Берілу ретіне қарай жарнама түрлері:*** *бір реттік жарнама, бірнеше реттік жарнама, күнде берілетін жарнаматүрлері;*

• ***Жасалуына қарай жарнама түрлері:*** *іс-шара иесі даярлаған-жарнама; арнайы агенттік дайындаған жарнаматүрлері;*

• ***Жарнамалық мәтіннің көркемдік ерекшелігіне, берілу түріне қарай жіктелуі:****: ақ-қаралы жарнама, бір түсті, түрлі түсті, мәтінді жарнама, суретті жарнама.*

Біз жарнаманың қызметтік ерекшелігін, сипатын анықтап, мазмұндық сипатын беруде жіктеуге түсірдік.

1. Мәтіндік жарнаманың экономикалық қызметі. Жарнаманың экономикалық қызметі өнім немесе көрсетілетін қызметін танытуда, өнім сұранысы мен айналымын арттыру үшін қажет. Жарнама тұтынушының жарнамаланып отырған өнімге не қызметке қызығушылығы мен назарын аударып, тұтыну деңгейінің өсуіне себеп болады. Сонымен бірге жарнама өндіріс пен сауданың барлық түрін пайдалануанатын адамдарды қажет ақпаратпен қамтамасыз етеді; сауда маркасының танылуын арттырады; жаңа өнім арқылы жаңа білім қалыптастырады; еңбек өнімділігінөсіріп, халықты еңбекке орналастыруға ықпал етеді. Бірақ ең бастысы жарнама БАҚ-ның өмір сүруінің маңызды көзіне айналады. Сөйтіп кез келген жарнама осындай экономикалық қызметі арқылы бизнес көзі болып табылады

2. Жарнаманың әлеуметтік қызметі. Жарнаманың бұл қызметіқоғамды, әлеуметті шығарылған өнім мен берілетін қызмет туралы нақты ақпарат берумен көрінеді. Кез келген жарнама өз ұсынысын жасау арқылыәр адамды тиісті мақсатқа жетугеынталандырады, әлеуметтік құндылығын танытады. Жарнама арқылы халықтар арасындағы мәдени-тарихи ерекшелік танылып, адамдардың өмір сүру салты, болмыс-жаратылысы жаңаша қалыптасады.

3. Жарнаманың ақпараттандыру қызметі. Жарнама – үгіт-насихат жүргізудің бір түрі, себебі ол жаңаша өмір сүру бағыттарын танытып, білдіртпей «насихат жүргізеді». Ал ең жақсы қыры адамзаттың жағдайын жақсартып, жайлы өмір сүруге итермелейді.

4. Жарнамалық мәтіннің білімдендіру қызметі. Жарнама тұтынушыларды жаңа заттық өнімдерді, жаңа қызмет түрін пайдалану ережесімен таныстырып, сол өнім, қызмет туралы жаңа білім қалыптастырады; кез келген жағдайда болатын өзгеріске қатысты тәртіп ережесін білуге бағыттайды; сәнді жүріс-тұрысқа, киім үлгілерін білугеүйретеді; жаңа өнімдер арқылы әлемдегі өзгерістің даму сипатын біледі, әр мемлекеттің өмір сүру салтымен танысады; қарым-қатынас жасауды, орнатуды үйретеді.

5. Тіл дамыту қызметі. Жарнама тіл ғылымы тұрғысынан да тілдің негізгі үш қызметін тереңдетуге ықпал етеді:

байланыс жасату қызметі: жарнама жасаушының, жаранам өнімін тұтынушының, көріп-тыңдаушының тілдік қарым-қатынасқа түсу, ауызша-жазбаша ақпараттандыру тілін қалыптастырады;

танымдық қызмет: ойдың тереңденуіне, болмыстың ашылуына, жаңаруына ықпал етіп, жалаң догмалықтан арылтады;

тіл дамытушылық қызмет**:** әр салаға қатысты **с**өздік қор дамиды, сөзді орынды қолдана білуге негіз болады.

Кез келген жарнама ең алдымен өз саясатын ұстанады. Жарнама саясаты – ұсынатын қызметі мен тұтынуға қажетті өнімін, затын өткізу үшін жарияланым жасап, ақпарат тарату. Алғашқы кезден-ақ жарнаманың мақсатты саясаты – ақпаратты жылдам таратып, елді бірден құлақ-

тандыру. Адам өзінің бірінші хабар беруші екенін танытқысы келеді, ал жарнама беруші өзіне пайда табуда қашан да алда болуға тырысады.

Барлық жарнаманың басты саяси мақсаты ақпарат, мәлімет беру болғандықтан, бұл жарнаманың прагматикалық белгісі, сипаты болып табылады.

Прагматикалық ұстанымына қарай жарнама тақырыптық мазмұны жағынан да бірнеше түрге бөлінеді.

1. Саяси жарнама – жарнама берушінің өз саяси мақсатына жету үшін адамдардың көңілін қажетті бағытқа өзгертуге тырысатын жарнама түрі. Бұл жарнама нақты ресми саясатты ұстанатындықтан белгілі бір тағайындалушының не партияның, басқарушы өкіметтің жетістігін, бағытын, жалпы қызметін таныстырып, ақпараттандырады.

Саяси жарнаманың мақсаты – мемлекеттік саяси мәселелерді халыққа жеткізу; ал міндеті – белгілі бір саясатты, саяси идеяны қолдайтын азаматтар санын көбейту; саясат саласында білімді кеңейту арқылы азаматтардың саяси мәдениетін арттыру. **Саяси жарнаманы** бірнеше түрге бөлуге болады.

1) сайланушының (президенттікке, депутаттыққа, т.б.) сайлау қарсаңындағы үндеуі мен жарияланымдарын дайындау кезін көрсететін саяси жарнама; мысалы: *Дауыс беруге 10 күн қалды. Өзгеріске дауыс бер!* (жарнама орны: Кривенко көшесі, 25 а, 1-қаб.*). Өз таңдауыңды жаса. 20 қараша 2022. Қазақстан Республикасы президенттінің сайлауы (Павлодар қаласы,* Н. Назарбаев көшесі, 89).

2) сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресу туралы саяси жарнама; **Мысалы:** *Өз елінің патриоты жемқорлыққа жол бермейді!* (Павлодар қаласы, С. Торайғыров ат. обл. кітапхана) «*Жауапты мемлекет! Жауапты қоғам! Жауапты азамат!*» тұжырымдамасын іске асыру – бәрімізге ортақ міндет» (жарнама орны Қ. Сәтбаев көшесі, 136)

3) сайланушы тұлғаның туған жерге адалдығын, ұлтжандылығын көрсету халыққа жағымды әсер қалдыратын саяси жарнама; мұнда көбінесе танымал тұлғалардың сөз қолданыстары (афоризмдері) алынады. Мысалы: «*Туған елге деген құрметің қалтқысыз қызметіңнен көрінеді»* (Қанат Ислам, кәсіби боксшы).

4) халықтың өмір сүру жағдайына кепіл беретін, жақсартуға бағытталған, басшылар да, қоғам мүшелері де білуі тиіс саяси жарнама.

Осылайша саяси жарнама түрі белгілі бір саяси мақсат пен құндылықты ұстанатындығын жариялау үшін мәтіндік қолданысты пайдаланады. Саяси жарнаманың тиімділігі де осыдан көрінеді. Бұл жарнама түрі басқа жарнамаға қарағанда өзінің басымдылығын көрсетіп отырады, дәрежесін арттыру үшін өз ісін жүзеге асыруда барлық мүмкіндікті алдын ала көріп отырады.

2. Әлеуметтік жарнама – құндылықтарды қорғап, қоғам мүшелерінің, әлсіз топтың (мүгедек адамдар, балалар, қарт адамдар)

мүдделерін қорғау, денсаулығын, қауіпсіздігін сақтау, қоршаған орта тазалығын, жан-жануарлар құқығы мен қауіпсіздігін сақтау, қоғамдағы келеңсіз қылықтарды жою мақсатындағы жарнама түрі. **Әлеуметтік жарнаманың басты міндеті** – қоғамдық санаға әсер ету. Мысалы: *Тіл салақ сөйлегеннен бұзылады.* Бұл жарнама да іштей мағыналық топқа жіктеледі:

1) құндылықты дәріптеу жарнамасы – қоғамдық құндылықты насихаттайтын, тәрбиелейтін жарнама. Мысалы: *Бұның бәрі сенің жерің, балам. Өскенде әскерге барасың. Жеріңді қорғайтын үлкен азамат боласың* (Малайсары көшесі; №72 бала бақша). *Абырой-ынтымақ бірлік бар жерде ғана жүреді (М. Жүсіп көшесі, 1)*

2) әлеуметтік ақпараттық жарнама – қоғамдағы басты мәселеге назарын аудару үшін берілетін денсаулыққа қатысты, мекеменің ашылуына қатысты жарнама түрі. Мұнда сайт, телефон нөмірлері, мекенжай, т.б. мәлімет көрсетіледі. Мысалы: *«Олимп» денсаулық мекемесі.*

3) әлеуметтік ескертпелік жарнама. Мысалы: *Жылдамдықты азайт, қалада жылдамдық ережесін сақта!* (Полиция басқармасының ресми парақшасы)

4) мемлекеттік әлеуметтік жарнама – мемлекеттік ұйымдар тапсырысы бойынша берілетін жарнама түрі: *алимент төлеу; әскери қызметке үгіт-насихат; жемқорлыққа қарсы жарнама мазмұндары* жатады.

5) әлеуметтік көмек көрсету жарнамасы, бұған еріктілердің түрлі көмек көрсете алуы туралы жарнамалары жатады.

6) отасылық құндылықты арттыру жарнамасы Отбасы – болашақ кепілі. Отан отбасыдан басталады.

Жалпы әлеуметтік жарнама адамдардың өмірлік ұстанымдары мен бағдарларына әсер ету, құндылықты дәріптеу, адам назарын маңызды мәселеге аударып, дұрыс әрекетке шақыруға, басқаларға көмек көрсете білуге үйретеді.

3. Маркетингтік (бизнестік, саудалық) жарнама – өнімге қажеттілік тудыратын, ынталандыратын, қалыптастыратын жарнама. Өнімге қызығушылықты арттырып, пайдалы екеніне сендіреді, артықшылығын дәлелдеп көрсетеді. Бұл жарнама үш мақұсатты көздейді:

хабардар ету мақсаты – өнімді өткізудің бастапқы негізгі амал;

сендіру мақсаты – бәсекелестік кезінде қажет амал;

еске түсіру мақсаты – белгілі өнімді насихаттау үшін қосымша амал.

Маркетингтік жарнама тұтынушылардың қалауын, қажеттіліктерін түсіну үшін, өтеу үшін қажет.

Маркетинг, бизнес саласындағы жарнама – тұтынушының мұқтаждығын өтейтін, өнім не қызмет туралы мәліметті қамтып, қаржылай, өнімдік алыс-берісті көздейтін ақпарат түрі. Соған қарай бизнес саласындағы жарнама үш түрлі мазмұнда болады:

– ***қызмет, өнім бағасына жеңілдік жасау арқылы тұтынушыны сатып алуға ақпал ететін ынталандырушы жарнама*** тұтынушыға ұсынылатын қызмет түрін пайдаланып, өнім сатып алуға тартады;

– ***қызмет, өнім (зат) туралы ақпараттықжарнама (маркетингтік ақпараттық жарнама)*** кәсіп түрін, оның қызмет тізімін, сатылымдық тауар тізімін жариялайды.

– ***қиындықты шешуге ұсыныс, шешім беретін жарнама*** нақты мұқтаждыққа бағытталып, оны шешуге өнімін, қызметін ұсынады. Мұнда тұтынушыға көрсетілетін қызмет, ұсынылатын өнім бағасына, сапасына қарай сауда тиімділігі түсінідіріледі.

Маркетингтік жарнамаға азық-түлікке қатысты жарнамаларжатады. Бірақ азық-түліктің бәріне бірдей жарнама жасала бермейтіні белгілі. Тек жаңадан жасалған тағам түрі, шикізат өнімдері жарнамаланады.

Маркетингтік, бизнестік жарнама – сауданы арттырумен табыс көбейтуді көздейтін ақпараттық құрал. Бұл жарнама қарапайым ақпараттық, хабарламалы, сипаттамалы, ұрандық сипатта да келеді.

4. Мәдени жарнама – кең тараған, ерте қалыптасқан ақпарат түрі. Оны күнде көшеде, ғаламторда, аялдама қабырғаларында кездестіреміз. **Мәдени жарнама мақсаты** – қоғамды мәдени ортаға, өнерге, мәдени іс-шараларға шақыру, баулу. Халық назарын аудару үшін жарнама барынша айқын жазылады. Мәдени жарнаманы қарастыруда оның 5түрі жіктелді:

1) көрме-мұражай тарихи-ғылымиескерткіштердің, өнер туындыларының, мәдени құндылық туралымекемелік жарнама;

2) әдеби іс-шара жарнамасы – қоғам үшін ұйымдастырылатын шара туралы ақпарат;

3) концерттік жарнама;

4) театрлық жарнама;

5) жастар мен балалар үшін іс-шара жарнамасы: танымдық, тәрбиелік, ойын-сауықтық жиындар.

5. Спорттық жарыстық жарнама: мұнда кез келген спорт түрі, спорттық жарыс, спорт киімдері, спорт құрал-жабдықтары мен қондырғылар, спорт арқылы кез келген кәсіпорын өнімдері насихатталу арқылы пайда табу болатындығы айтылады.

6. Баспасөз жарнамасы. Баспасөз қызметі, БАҚ арқылы жарнама беруде теледидар, радио, сыртқы жарнама, т.б. жарнама берушілер баспасөз жарнамасын пайдаланады.

Баспасөз жарнамасы бірнеше түрге бөлінеді:

модульді жарнама: өнімніңбарлық қажетті сипатын, техникалық деректерін, ұтымдылығын, кіріс-шығысын көрсетуге мүмкіндік береді.

айдарлы жарнама: оқырман сатып алатын, сату, тауар ауыстыру үшін сұраныс болатын арнайы айдар ретінде бөлек беріледі.

қыстырмалы жарнама: газет-журналдар ішіне қосып салынатын жарнамалық беттер, жарнамалық анықтамалық басылым, буклет-плакаттар, *тауарлар нұсқасы, нобайы.*

Сонымен кез келген жарнаманың міндетті қызметі бар:

– тұтынушыға өнім туралы хабарлау;

– өнімнің не қызметтің, брендтің абыройын қалыптастыру;

– тұтынушылық сұранысты ынталандыру;

– жарнамаланатын өнімді еске салу;

– тұтынушыға өнімді сатып алуына сендіру.

Жинақтай айтқанда, жарнама қазіргі жағдайда барлық қызметте керек.

Жарнама – өзіндік атқаратын қызметі мен міндетін тұтастықта ұстайтын мәтіндер жиынтығы болып табылатын дискурс түрі. Жарнамалық мәтіннің болжамдылық сипаты әсер ету, ықпал жасау мәні оның құрастырылуындағы тілдік құралдарға, олардың орынды қолданысына байланысты.

Жарнамаға қатысты қолданылатын тілдік бірліктер оның мақсат-міндеттеріне қарай таңдалады. Жарнаманың құрылуында фонетикалық, морфологиялық, лексикалық және синтаксистік ережелер мәтінде қолданылатын тілдік құралдардың қызметін сәтті танытуға, ашуға басты негіз болады.

Сонымен қатар жарнама мәтінінің сәтті құрылуы ұлттық тіл мәдениетінің құндылығы мен стереотипіне тәуелді болады. Жарнаманың қай ұлтқа, халыққа бағытталуына қарай мәтін тілі дұрыс әрі сауатты таңдалуы қажет. Сол үшін негіз тілден өзге тілге аударылған жарнама мәтіні ұлт ерекшелігі мен болмысын, жаратылысын назарда ұстауды талап етеді. Өйткен жарнамалық мәтін негіз тілдегі бірліктер арқылы өнім/зат туралы жеткізіліп отырған мәдени ақпараттың мәнін, ұлт танымын ашушы болып табылады. Осыған байланысты жарнамалық мәтін тиімді болу үшін және көзделген ойға жету үшін ұлт, ел болмысы мен жаратылысын, мәдениетін, стереотипін, өмір сүру дәстүрін ауызша да, жазбаша да жарнама беруші өкіл үнемі ескеріп отыруы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Асанбаева С.А. Жарнама саласында мемлекеттік тілді қолданудың әлеуметтік лингвистикалық өзекті мәселелері: оларды шешу жолдары. филол. ғылым. канд. дис. – Алматы, 1999. – 150 б.

2. Бекболатұлы Ж. Жарнама негіздері. – Алматы: Экономика, 2011. – 121 б.

3. Солтанбекова Ғ.Ә. Қазақ жарнамаларының тілдік сипаты мен прагматикалық функциясын қалыптастырушы факторлар // Кәсіби тілді оқытудың өзекті мәселелері: қазіргі жағдайы және болашағы. Х/қ ғылыми тәжірибелік конференция жинағы. 1-бөлім. – Алматы: Қ.И. Сәтбаев ат. ҚазҰТУ, 2011. – 9-10 қараша. – 362 б.

4. Увайсова М.М. Жарнама тілі: лингвопрагматикалық аспект // Филол. ғылым. канд. ғыл. дәреж. алу үшін дайынд. дисс. автореф. – Алматы: Әл-Фараби ат. ҚазҰУ-і, 2010. – 25 б.

5. Тоғжанова Ғ.Б. Жарнама дискурсы ұғымының теориялық мәселелері // Вестник Казахско-Русского Международного университета. – №3(24). – 2018.

Ж.А. Амангелді
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Б.Ж. Сарыбаева
ғылыми жетекшісі, филология ғылымдарының кандидаты, доцент

СӨЗЖАСАМ ЖҰРНАҚТАРДЫҢ КӨНЕ МҰРАЛАР ТІЛІНДЕ КЕЗДЕСУІ

Аннотация. Бұл мақалада сөзжасам – тіл білімінің жаңа мағыналы туынды сөздердің қалыптасуы мен мағыналық дамуын, жасалу тәсілдерін зерттейтін саласы ретінде қарастырылады. Жалпы көне мұралар ескерткіштерінде сөзжасам қалай қалыптасып, өзгергенін, осы уақытқа дейін жеткенін туралы айтылады.
Тірек сөздер: Сөзжасам, жұрнақ, тіл білімі, көне жазба ескерткіштері.

Аннотация. В данной статье словообразование рассматривается и изучается как раздел языкознания, изучающий образование и семантическое развитие новых значимых производных слов, способы образования. В целом памятники античного наследия рассказывают о том, как формировалось, изменялось и дошло до настоящего времени словообразование.
Ключевые слова: словообразование, суффиксы, лингвистические знания, древние письменные памятники.

Annotation. In this article, word formation is considered and studied as a branch of linguistics that studies the formation and semantic development of new meaningful derivative words, ways of creation. In general, monuments of ancient heritage tell about how word formation was formed, changed, and reached this time.
Keywords: word formation, suffixes, linguistic knowledge, ancient written monuments.

Қазақ тілінің негізгі байлығы – оның сөздік қоры. Ол байлықтың калай жиналғанын, алуан түрлі сөздердің қыры мен сырын, олардың қалай қалыптасқанын, басқаша айтқанда, бай лексикалық қордың тетігін жүйелі түрде, арнайы зерттеу – бүгінгі күннің талабы болып келеді. Сондықтан да осы жағдайлардың бәрі ескеріліп, қазақ тілінің сөзжасам жүйесі жеке қаралып, зерттелінген болатын. Ескерте кететін бір мәселе бар. Қазақ тілінің сөзжасамы тіл білімінің дербес саласы ретінде қаралғандықтан, оны басқа салалармен байланысын жоққа шығару деп түсінбеу керек. Біріншіден, тілімізде бір-бірімен байланыспайтын, байланысты керек етпейтін ешбір тілдік құбылыс жоқ. Екіншіден, әр тілдің сөз тудырым жүйесі соңғы кезге дейін морфологияның, кейде лексикологияның құрамында қаралуы олардың байланысына негізделгенін естен шығаруға болмайды. Жаңа сөздің жұрнақ арқылы жасалуын мойындасақ, жұрнақтың сөз құрамында қолданылуын, ал сөздің құрамы морфологияның объектісі екенін мойындау керек. Сонымен бірге жұрнақ қосымшалар тобына жататын болғандықтан, ол жағынан да морфологияға байланысы байқалады [2]. Сөзжасам тіл білімінің жеке, дербес

саласы болып келеді. Сонымен қатар оның өзіндік зерттеу объектісі бар. Бұл саланың объектісіне сөз жасаушы тәсілдер, сөз жасаушы тілдік нұсқалар, сөзжасамдық типтер мен тізбектер, сөздердің жасалу үлгілері, туынды сөздер, олардың түрлері, сөзжасамдық зандылықтар мен мағына, сөзжасамның сөз таптарына қатысы сияқты күрделі-күрделі мәселелер жатады. Жалпы басқаша айтқанда сөзжасам негіз жасау процесімен байланысты барлық құбылыстар мен заңдылықтарды зерттейді. Қазақ тілінің қазіргі кезде әбден қалыптасқан өте күрделі сөзжасам жүйесі бар. Бұл тілдің дамуымен бірге дами отыра, талай даму сатыларынан өтіп, әбден толығып, күрделеніп, екшеліп, қырналып қазіргі өте жүйелі дәрежеге жеткен болатын. Яғни ол, тіліміздің әбден қалыптасқан, орныққан, күрделі, өте жүйелі сөзжасам ұзақ уақыттағы дамудың нәтижесі.

Сөзжасам ертеректе зерттелініп, ұсынылған болатын. Солардың бірі, қазіргі уақытта барлығымыз білетін «Көне түркі жазба ескерткіштері». Олардың ішінде «Орхон-енисей жазу» ескерткіші, «Орхон жазу», «Енисей жазу», «Талас жазу» ескерткіші. Жалпы осы еркерткіштерде фонетика, морфология, синтаксис, лексикология қалай жазылғанын әртүрлі ғалымдар зерттеп, өз пікірлерін, зерттегендерін ұсынған болатын.

Жалпы сөзжасам қай тілде болмасын, ертеден зерттелініп келген және тілдік құбылысқа жататыны белгілі. Түркі тілдерінің ең көне жазба ескерткіштерінің тілі бұл мәселеге толық куә бола алады. Көне жазба ескерткіштер тілінде негізгі түбір сөздермен қатар туынды сөздер болғаны белгілі. Олар: туынды түбір, күрделі сөз, бір сөздің бірнеше мағынада қолданылуы түрінде кездеседі. Басқаша айтқанда, көне жазба ескерткіштер тілінде жаңа сөз жұрнақтар арқылы ***(тір-іг, біл-іг, ур-уш, цел-ме, от-унч),*** сөздердің тіркесуі аркылы жасалды ***(кунтуз, Темірқапыг, Қара құм, Ілте-ріс, арқыш-тіркіш, секіз он, йеті йуз)***, сол сияқты бір сөздің бірнеше мағынада қолданылуы да сөзжасам жүйесіне жатады: ***(қат, 1) қабат, қатар, 2) жеміс, 3) жануардын аты, 4) қату, 5) араластыру).*** Келтірілген мысалдар көне түрік тілінде сөзжасамның синтетикалық, аналитикалық, семантикалық тәсілдері болғанын анық көрсетіп тұр [2].

Көне жазба ескерткіштер тілінде жаңадан сөз тудыру тәсілдері әр турлі. Мысалы, бір ұғым беретін кейбір сөз оралымдары: ***ісі-кучін (ісін-кушін), йір-суб (жер-су), олу-йту (елім-жітім)*** сияқты болып екі сөздің қосарланып келуі арқылы жасалса, енді бір топ сөздер ***еблік (үйлік), елчі (елші), ачлык (аштық), кечіг (еткел)*** жұрнақтар жалғану арқылы жасалған. Осы іспеттес Тонуқуқ, Ілтеріс, Қапаған, күнтүз сияқты біріккен сөздер де кездеседі. Сондай-ақ кейде екі сөз тіркесіп келіп, мағынасы жағынан тұтасып кетеді де, бір заттың атын білдіретін тіркесті түбір сөздерге айналады***: Кул-тегін, Кулуг-тіріг, Кумул-уге, Амаш-тутук, Еркамыш, қара тургіс,*** т. б. сияқты адам және жер-су аттарына

байланысты сөздер жиі кездеседі.Жазбалар тілінде туынды зат есім жасайтын негізгі тубірлердің, яғни ұйтқы болатын сөздердің дені-зат есімдер мен етістіктер. Ал, сын есім түбірлерінен туынды зат есім әлдеқайда сирек жасалады [1]. Орхон-енисей жазбаларында ***-қ, -к, -ық, -ік, -ук, -үк, -ак, -ек және -ыр, -ік, -уғ, -үг, -аг, -ег*** жұрнақтары арқылы зат есім де, сын есім де және етістік те жасалады. Ескерткіштерде осы жұрнақтар арқылы жасалған туынды зат есімдер мына мағыналарды: субъектіні, объектіні, іс-әрекет нәтижесін, оның белгісін, белгілі бір процесті, және оның орнын, құрал-жабдық атауларынын атын білдіреді [3].

Жалпы соңғы 40–50 жылдың ішінде қазақ тілінің сөз тудыру жүйесіне қосылған жұрнақтар – өте мардымсыз болып келеді. Мысалға жаңа жұрнақтар арқылы сөз жасаушы тұлғалардыңң соңғы кезеңдерде көбеюіне ***-хана*** қосымшасын келтіруге болады. Ал осы жұрнақ арқылы көптеген сөздер жасалды: емхана, асхана, шайхана, кітапхана, баспахана, жатақхана, наубайхана т.б [1, 3].

Сөзжасамдык жұрнақтардың толығуы олардың бір-бірімен тұлға, мағына жағынан кірігуі арқылы да болып отырады, оған тілдегі күрделі жұрнақтарды болады. Мысалы: ***-дас <да+с, келтіруге -лан<ла+н, -малы <ма+лы, -ушы<у+шы, -нды <н+ды, +лык, -шылап<ш+ла+п<ша+ла+п т. б.)*** Тілдің сөзжасам жүйесінін күрделенуі, баюы, толығуы көбіне сөзжасаушы жұрнақтардың мағыналық құрамының кеңеюі арқылы болады. Қосымшалардың мағына жағынан дамуы өте ерте басталған болатын. Мысалы, -ғы, -қы қосымшасы ең көне жазба ескерткіш орхон жазбаларында да әрі заттық мағына, әрі сындық мағына берген. Ал***, -ыг -іг*** жұрнағы көне жазба ескерткіштердің өзінде көп мағыналы болған. Мысалы ***біліг*** сөзінде дерексіз заттық ұғым жасаса, ***учук*** дегенде жанды заттың атын жасаған, яғни ол ***құс*** деген сөз. Сондай-ақ ***бітіг*** дегенде жазу, жазба деген ұғым беріп тұр. [3]. Тағыда жұрнақтардың бірі ол ***-ма, -ме*** жұрнағына тоқтала кетсек. Бұл жұрнақ орхон-енисей жазбаларында жаңадан сөз жасайтын өнімді жұрнақтардын қатарына жатады, Сондай-ақ ***-ма, -ме*** жұрнағы сөз тудырушы жұрнақ ретінде қазіргі түркі тілдерінде кеңінен қолданылады. Оның ішінде оғыз тобына жататын азербайжан, турік, гагауз тілдерінде сөз тудыруда өнімді қызмет аткарады. Орхон-енисей жазбаларында ***-ма, -ме*** жұрнағы екі турлі қызмет атқарады. Біріншіден – сөз тудырушылық, екіншіден түрлендірушілік. Ескерткіштердегі нақтылы жиналған фактілерге жугінсек, ***-ма, -ме*** жұрнағы сөз турлендірушілік қызметінен гөрі, сөз тудырушылық қызметке бейімдеу сияқты. Қазіргі туркі тілдерінде, әсіресс, термин сөздер жасауда бұл жұрнақ бірден-бір өнімді қызмет атқарып келеді. Бұл жұрнақтың басқа жұрнақтардан ерекшелігі түрлі қосымшалардан, немесе басқа бір жұрнақтардан кейін жалғанып, туынды, жаңа сөз жасайды.

Қорытынды. Бұдан шығатын қорытынды орхон жазбалары ескерткіштерінде жұрнақтар жағынан даму процесі болған.Бұл процесс

тілдің даму тарихында үздіксіз жүріп отырған, сондықтан оны тіл дамуына тән негізгі заңдылықтардың бірі ретінде қараған дұрыс. Осы заңдылықтың нәтижесінде тілде көп мағыналы саны көбейген. Қазіргі кезде тіліміз көп жұрнақтарға өте бай. Мысалы ***–дық, -дік, -тық, -тік, -лық, -лік*** жұрнағы қазақ тілінде екі сөз табына жатады. Олар зат есім және сын есім. Осы жұрнақтың екі сөз табына бірдей қатысты болуы оның сөзге заттық мағына беріп, зат есімдер жасауына және заттың сындық белгісін білдіріп, сын есім сөздер жасауына тікелей байланысты. Одан қосымшанын мүлдем екі басқа мағына беретін омоним косымша екенін көруге болады. Рас ***-лық*** қосымшасының мұндай дәрежеге жетуі көне дәуірге қатысты болған. Ал олар қазіргі уақытта екі қосымша болғанымен, төркіні бір екені ғылымда дәлелденген болатын. Бірақ бұл қосымшаның мағынасы мұнымен бітпейді. Зат есімнің екені өзінде ғана ол бірнеше түрлі мағына беретін көп мағыналы қосымша. Мысалы: ауыздық, мұрындық сиякты сөздерде ***-дық*** жұрнағы үй малына колданылатын құралдың атын, орындық, қазандық дегендерде үй заттарының атын жасаған. Жазба ескерткіштерде ***-лық*** жұрнағы заттық және сындық мағына ғана берген. Оның қалған мағыналарынын бәрі – кейін қосылған мағыналар. Демек, орхон-енисей ескерткіштерінде ***-лыг*** жұрнағы 6 вариантта айтылса, қазіргі түркі тілдерінде сан жағынан әр түрлі болып кездеседі. Бұдан ***-лыг*** жұрнағының беретін мағынасының атқаратын қызметінің әр тараптылығы, онын фонетикалык вариант-тарының көптігімен байланысты деген пікір тумайды. Қазіргі түркі тілдерінде ***-лы*** жұрнағы бірінде аз, екіншісінде көп вариантты болса да, атқаратын қызметі, беретін мағынасы жағынан, негізінен, бірдей деуге болады. Фонетикалык варианттарының әр түрлі болуы әрбір туыстас тілдердін ішкі даму зандылыктарына, әрбір тілдің өзіндік ерекшелік-теріне байланысты жағдайлар.Сол сиякты ***-ыс, -іс, -с*** жұрнағын алайық. Бұл жұрнақ та қазір екі сөз табына етістік және зат қатысты. Етістікте бұл жұрнақ ортақ етіс жасап, кимылдың бірнеше субъектіге қатыстығын білдіреді. Зат есімде етістіктен зат есім жасап, одан заттық мағына туғызады. Сөйтіп, екі сөз табында бұл қосымша басқа-басқа мағыналар береді, ол казір омоним косымша дәрежесінде. Тарихи тұрғыдан алғанда, олардың алғаш бір косымша екені белгілі. Ортақ етістің жұрнағы өз мағынасының үстіне заттық мағына білдіретін болып, тағы бір мағына қосып алған. Сөйтіп, оның мағынасы кеңіген, екі өз табынын көрсеткіші дәрежесіне жеткен.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Айдаров Ғ., Құрышжанов Ә., Томанов М. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 1971. – 273 бет.

2. Балақаев М.Б., Есенов Қ.М., Жанпейісов Е.Н., Оралбаева Н.О. Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. – Алматы: Ғылым, 1989. – 368 бет.

3. Есенқұлов А. Көне түркі жазба ескерткіштеріндегі қосымшалар. – Алматы: Қазақ ССР-нің «Ғылым» баспасы, 1976. – 240 бет.

4. Оралбай Н. Қазақ тілінің сөзжасамы. – Алматы, 2001. – 213 бет.
5. Салқынбай А.Б. Қазақ тілі. Сөздік құрам. Сөзжасам. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 390 бет.

А.Р. Амантай
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
А.К. Сулейменова
ғылыми жетекшісі, философия докторы, PhD

ОҚЫТУ ЖӘНЕ ҮЙРЕТУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІН АНЫҚТАУДАҒЫ ҚҰЗЫРЕТТІЛІККЕ БЕЙІМДЕУ

Аннотация. Педагогикалық мамандықтардың оқытушы мен студенттері арасында сабақтың мақсаты мен міндеттерін құрастыру бойынша сұраққа талдау жүргізу кезінде респонденттерден: – Сабақтың мақсаты мен міндеттерін құрастыру кім үшін қажет? – деген сауалды жиі естиміз. Студенттер: – Оқушыларды міндетті түрде сабақтың мақсаты мен міндеттерімен таныстыру керек пе? – деген сұрақты жиі қояды. Мақалада сабақтың осы кезеңі бойынша жан-жақты талдау жүргізіледі.
Түйінді сөздер: сабақ, талдау, мақсат, міндет, құзіреттілік, нәтиже.

Аннотация. При проведении анализа вопроса по конструированию целей и задач урока среди преподавателя и студентов педагогических специальностей респонденты часто задают вопрос: – для кого необходимо конструировать цель и задачи урока? – мы часто слышим вопрос. Студенты: – обязательно ли знакомить учащихся с целями и задачами урока? В статье проводится всесторонний анализ данного этапа урока.
Ключевые слова: урок, анализ, цель, задачи, компетентность, результат.

Annotation. When analyzing the question of designing the goals and objectives of the lesson among teachers and students of pedagogical specialties, respondents often ask the question: – for whom is it necessary to design the purpose and objectives of the lesson? – we often hear the question. Students: – is it necessary to acquaint students with the goals and objectives of the lesson? The article provides a comprehensive analysis of this stage of the lesson.
Keywords: lesson, analysis, goal, objectives, competence, result.

Оқыту және үйретудің мақсаты мен міндеттерін анықтаудағы құзыреттілікке бейімдеу дидактикалық және әдістемелік әдебиеттердің авторлары әр түрлі көзқарасты зерделеп жүр. Бірқатар авторлар оқытудың мақсатын (астарындағы мақсаттарын) немесе міндеттерін тұжырымдау керектігін айтса, кейбіреулері – үйретудің мақсаты мен міндеттерін алға тартады. Біз аталмыш сұраққа жауапты ҚР МЖМБС-ның «Білім беру салалары бойынша білім, білік, дағдының, негізгі құзыреттіліктердің қалыптасқан түрдегі күтілетін нәтижелер ретінде нақтылайтын» жалпы орта білім берудің мақсаты мен міндеттерін

басшылыққа ала отырып, құзыреттілікке бейімдеу тұрғысынан шешуді ұсынамыз [1].

Әрбір оқушы меңгеруге тиісті негізгі құзыреттіліктер:

– Мәселелердің шешімін табу құзыреттілігі (өзіндік менеджмент);

– Ақпараттық құзыреттілік;

– Коммуникативтік құзыреттілік.

Мәселелердің шешімін табу құзыреттілігі (өзіндік менеджмент); басқалардан гөрі «өз әрекетінің мақсатын қою, оны жүзеге асыру үшін қажетті талаптарын, оған жетудің шарттарын жоспарлап ұйымдастыру (яғни міндетке адекватты технологияларды дайындау)» мүмкіндігін береді.

Мәселелердің шешімін табу құзыреттілігі (өзіндік менеджмент) оқушының «өздігінен мақсат қою және оны негіздеу, осы мақсатқа қол жеткізу үшін танымдық әрекетін жоспарлау мен жүзеге асыру» мүмкіндігін береді [1].

Жалпы білім берудің үш сатысына сәйкес ҚР Мемлекеттік жалпы білім беру стандарты бойынша құзыреттілікті қалыптастырудың үш деңгейі анықталады.

Жалпы білім берудің үш сатысына сәйкес мәселелердің шешімін табу құзыреттілігінің (өзіндік менеджменттің) бір аспектісі оқушы меңгеруі тиісті құзыреттіліктермен айқындалады:

I деңгейде міндеттерді шешу бойынша қадамдарды бірінен кейін бірін уақыт және логикаға сәйкес анықтау және орналастыру;

II деңгейде қойылған мақсатқа адекватты түрде міндеттер қою; қойылған мәселеге адекватты түрде мақсат қою; оның бағасына берілген критерийлер негізінде өз әрекетімен жоспарланған өнімнің сипаттамасын өздігінен анықтау;

III деңгейде мақсатқа жету кезінде туындауы мүмкін тәуекелдерді нұсқау; мәселені шешудің альтернативті тәсілдеріне талдау жүргізу негізінде мақсат қою; қойылған мақсатқа жетуді негіздеу [1].

Сонымен, мақсат қою және мақсатты жүзеге асыру үрдістерін ұйымдастыру біліктерінің қалыптасуы білімнің бастауыш сатысынан бастау алатынына көзіміз жеткендей. Бірақ бұл міндеттер мұғалім мен оқушының өзара бірлескен әрекеті арқылы ғана нәтижелі жүзеге асуы мүмкін.

Адамның кез келген құрылымдық-жобалық әрекеті қай салада орындалған болсын, тәртіп бойынша, осы әрекетке мақсат қоюдан басталады. Әрекет ету барысында мақсаттар қайта құрылып, толықтырылып, ауыстырылуы мүмкін. Негізінде адамның кез келген нақты бағыттағы әрекетін өзара байланысты мақсаттар жүйесінің құрылымы мен жүзеге асуы ретінде санауға болады. Мақсаттар әрқашан шынайы түрде бейнеленіп, саналы тұрғыда болмауы мүмкін. Бірақ мақсатты ұғыну мен оның дәл құрылуы орындаудың әр кезеңінде нәтижелі болуына ықпал етеді.

Оқыту үрдісі нақты құрылымнан тұрады. **Мақсат** оның жетекші элементі болып табылады. Мақсаттың психологиялық-педагогикалық маңызы мұғалімнің шығармашылық күш-жігерін бейімдеп, ұйымдастырып, оқыту кезінде балалармен өзара әрекетінің тиімділігін арттырып, жұмыстың аса тиімді әдістері мен түрлерін пайдаланып, мазмұнын таңдап сұрыптауға көмектеседі.

Оқыту мен үйрету – екі жақты бірыңғай үрдіс: білім мен біліктің мүмкіншілігіне, дамуына, белсенділігіне сүйенбей, оқытушылық әрекетті жүзеге асыру мүмкін емес.

Оқыту үрдісінің жүйесін қалыптастыру бастауында балалардың барлық танымдық әрекетін ұйымдастырушы, білім мен тәрбие мазмұнының қайнар көзі, негізгі бейне – **мұғалім** болып табылады. Мұғалімнің тұлғасында объективті және субъективті педагогикалық құндылықтар тоғысқан. Ол өз бойына объективті білім, білік пен дағдыны ұштастырып, жеке қабілеттерімен шамаластыра отырып оларды оқушы бойына сіңіруді көздейді.

Оқу үрдісінің негізгі қатысушысы, яғни өздігінен белсенді дамитын субъект бала – **оқушы** болып табылады. Ол мектеп оқушысының мұғалім және қоршаған ортамен субъект-объектілік қатынасқа түсіп, оқу үрдісін қалыптастыратын тұлға ретінде оқушы – педагогикалық танымның нысаны және субъектісінің нақ өзі болып табылады**.** Таным үрдісі кезінде баланың санасында оқытудың ғылыми дәлелденген алуан түрлі әдістерінің көмегі арқылы нақты шындықтың бейнесі болатын аса күрделі үрдіс жүзеге асады. Іс-әрекет және қарым-қатынас балалардың шынайылықты ұғыну механизмі ретінде бейнеленеді .

Оқыту әдістері мұғалім мен оқушының оқыту кезіндегі өзара іс-әрекеттерінің әдісі ретінде танымдық педагогикалық үрдіс құрылымының маңызды элементі болып табылады. Кез келген әдіс мұғалімнің әдістемелік жүйесін оқушының танымдық әрекетінің тәсіліне айналуына ықпал еткен жағдайда, екі жақты белсенді өзара іс-әрекетті біріктіргенде ғана тиімдірек жүзеге асады.

Оқыту әдістері оқытудың мақсаты мен міндеттерін, мазмұнын, ұйымдастыру формаларынан тұратын тұтас педагогикалық үрдістің маңызды құрылымдық компоненті болып табылады.

М.Н. Скаткин бойынша: «Оқыту үрдісіндегі мұғалім мен оқушының қойылған міндеттерді орындауға жету арқылы бірлескен әрекетінің тәсілдерін оқыту әдістері деп түсіну қажет».

Егер әдісті іс-әрекет шеңберінде қарастыратын болсақ, онда бұл «қандай да бір жағдаятты орындау барысындағы кез келген мақсатқа жету әдісі (тәсілдер жүйесі)», «белгілі бір принцип бойынша реттелген мақсатқа жету жолы; белгілі бір мақсатқа қол жеткізуге бағытталған іс-әрекет» [2].

П.И. Пидкасистый бойынша оқыту әдісі үш қырынан сипатталады: ол оқыту мақсатын, оқыту субъектілерінің өзара ұғынулары мен

сипаттама әдісін атап көрсетеді. Яғни, оқыту әдісі ұғымы төмендегілерді бейнелейді:

– Мұғалім мен оқушының оқытушылық жұмыс әдістерінің өзара байланысы;

– Оқытудың әр түрлі мақсатына жету бойынша олардың жұмыс ерекшеліктері [3].

Сонымен, оқу үрдісінің компоненті ретінде оқыту әдісінің құрылымын төмендегідей суреттеуге болады (1-сурет).

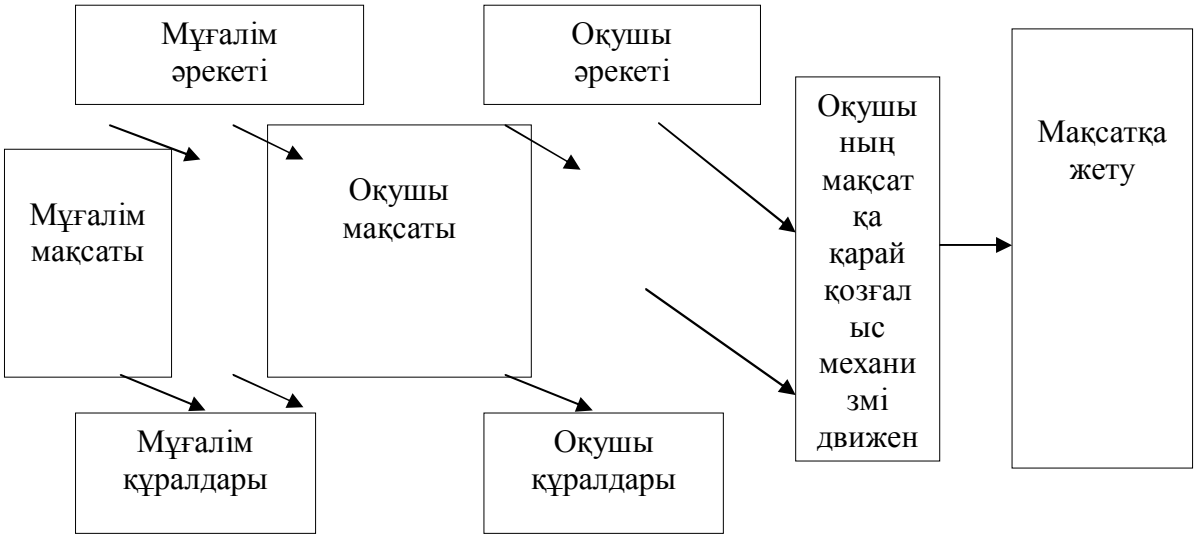

9-сурет. Оқу үрдісінің компоненті ретіндегі оқыту әдісінің құрылымы
(В.И. Коркина бойынша)

Сызбадан оқыту әдісіне оқушы мақсаты мен оның қолда бар құралдармен жасалған әрекетінің туындайтындығы нәтижесінде мұғалімнің мақсаты және оның әр түрлі құралдар арқылы орындалатын іс-әрекетін байқауға болады. Бұл іс-әрекет ықпалымен оқушының меңгерілетін білімді ұғынушылық үрдісі туындап, оқытудың жоспарлы мақсаты мен нәтижесі жүзеге асады. Осы нәтиже мақсаттың әдіске сәйкестігінің критерийі болып табылады. Сонымен, оқытудың кез келген әдісі оқушының білім мазмұнын ұғынуды қамтамасыз ететін, оның танымдық және тәжірибелік іс-әрекетін ұйымдастыратын мұғалімнің тұтастай мақсатқа бағытталған іс-әрекеттерінің жүйесі болып табылады [4].

Осы айтылғандарды тұжырымдай отырып, мұғалім сабаққа дайындық барысында оқушы іс-әрекетінің (оқудың) мақсаты мен міндеттеріне айналатын сабақтың мақсаты мен міндеттері болып табылатын өз іс-әрекетінің (оқытудың) мақсаты мен міндеттерін құрастырып алуы қажет. Мақсат арқылы ғана іс-әрекеттің пайда болуы шартты түрде жүзеге асады және нысанға алған нәтижелерге табысты қол жеткізуге болады. Егер оқушы іс-әрекетінің мақсаты мен міндеттеріне айналатын мұғалімнің мақсаты мен міндеттері іске аспай қалса, мұғалім қандай парасатты болса да, оқыту кезінде табысқа жету мүмкін емес,

сондықтан, тұлғалық бағдарлы білім беру үрдісін ретке келтіретін негізгі дидактикалық принцип бойынша, әр оқушыны оқыту оның жеке оқу мақсаттары негізінде және осыны ескеріп жүзеге асуы тиіс.

Сонда сабақтың мақсаты мен міндеттерін құрастырудың сәйкестігі (мысалы, «Ауа. Ауаның қасиеттері» тақырыбы бойынша) мұғалім іс-әрекетінің (оқытудың) мақсаты мен міндеттері оқушы іс-әрекетіне (оқуға) қолдануын төмендегі кесте бойынша ұсынуға болады (1-кесте).

1-кесте

Іс-әрекет түрлері	
Оқытушылық	**Оқыту**
«Ауа. Ауаның қасиеттері» тақырыбы	
Мақсат: заттың қасиетін оның құрылымы арқылы шартталғанын көрсету	Мақсат: зат қасиетінің оның құрылымына тәуелділігін анықтау
Міндеттер	**Міндеттер**
Оқыту: 1. «Су – бұл зат» ұғымының қалыптасуы; 2. Заттың үш күйде болатындығы жөніндегі бейнені жетілдіру: қатты, сұйық және газ тәрізді; 3. Судың қасиеттері туралы бейнені қалыптастыру: мөлдір, түссіз, иісі жоқ, ағатындығы және т.б.; 4. Табиғат құбылыстары мен нысандарының өзгерістерін бақылау біліктерін қалыптастыру, қарапайым тәжірибелерді дайындау және жүргізу.	Танымдық: 1. «Су – бұл зат» ұғымының мазмұнын ұғындыру; 2. Заттың үш күйде болатындығы жөніндегі бейнені: қатты, сұйық және газ тәрізді екендігін ұғындыру. 3. Судың қасиеттері туралы бейнені қалыптастыру: мөлдір, түссіз, иісі жоқ, ағатындығы және т.б. қасиеттерін анықтауды үйрету; 4. Табиғат құбылыстары мен нысандарының өзгерістерін бақылау біліктерін қалыптастыру, қарапайым тәжірибелерді дайындау және жүргізуді үйрету.
Тәрбиелік: 1. Табиғат байлықтарына ұқыпты қарауға тәрбиелеу.	Тәрбиелік: 1. Табиғат байлықтарына мүмкіндігінше ұқыпты қарау керектігін ұғындыру.
Дамыту: 1. Байқағыштықты, ойлау логикасын, есін дамыту	Дамыту: 1. Табиғат құбылыстары мен нысандарының өзгерістерін бақылауға үйрету; 2. Табиғат құбылыстары мен нысандарының себептері мен белгілері болатындығын ұғындыру; 3. Өз есте сақтау қабілетінің мүмкіндігін кеңейту, себебі кең көлемдегі ақпаратты есте сақтау табысты оқуға ықпал етеді.

Біз ұсынған оқу үрдісіндегі мұғалім іс-әрекетінің (оқытудың) мақсаты мен міндеттері және оқушы іс-әрекетінің (оқудың) мақсаты мен міндеттерінің өзара қатынасы А.В. Хуторскийдің пікірін растайды: «оқытудағы мақсат қоюшылық – оқытудың белгілі бір кезеңдеріндегі

мұғалім мен оқушының қалыптастырған мақсаты мен міндеттері». Бұл оқушылардың білім әрекетін жобалау үшін қажетті және сыртқы әлеуметтік тапсырыспен, білім беру стандартымен, оқытудың ішкі жағдайының ерекшелігі – балалардың даму деңгейімен, олардың оқуға деген ынтасымен, меңгерілетін тақырып ерекшелігімен, қолда бар оқу құралдарымен, мұғалімнің педагогикалық танымымен және т.б. байланысты болады [5].

Сонымен, мақсат қоюшылық қабілеті іс-әрекет пен құзыреттілік жақтарынан алып қарағанда мұғалім үшін қандай болса, оқушыға да сондай маңызды екен. Мұғалім тұтастай оқу үрдісі барысында мақсаттар қойып, оған түзетулер енгізеді, ал оқушы үрдістер мен құбылыстарды, жекелеген заттарды (нысандарды) меңгеру кезінде одан нақты іс-әрекетті талап еткенде ғана әрдайым мақсат қоюшылық пен таңдаудың қажеттілігін сезінеді. Мәселелердің туындап, қарама-қайшылықтардың анықталуы, заттар мен құбылыстардың өзара байланысы, сондай-ақ уақыт пен кеңістік аясындағы олардың даму динамикасы сабақ мақсаттарының қайнар көзі болып табылады [6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР МЖМБС 2.003-2007. Негізгі ережелер. Жалпы орта білім.
2. Скаткин М.Н. Оқыту үрдісін жетілдіру. – М., 1971. – 191 б.
3. Педагогика / ред. П.И. Пидкасистый. – М., 2002.
4. Коркина В.И. Кесте мен сызбалардағы дидактика: Оқу құралы. – Қарағанды, 2004.
5. Хуторской А.В. Тұлғалық бағдарлы оқыту әдісі: Мұғалім құралы. – М.: Владос, 2005. – 383 б.
6. Тусупбекова Г.Т. Жаратылыстану ғылыми пәндерін оқытудағы мақсат қоюшылық. – LAP LAMBERT Academic Publishing, 2012.

К. Анкабаев
«Павлодар техникалық сервис колледжі» КМК ЖШҚ, студенті
А.Қ. Жаирбаева
ғылыми жетекшісі

МӘШҺҮР ЖҮСІП КӨПЕЕВТІҢ ҒЫЛЫМ-БІЛІМГЕ КӨЗҚАРАСЫ

Аннотация. Мәшһүр Жүсіп шығармалары адамгершілік, имандылық және рухани байлыққа негізделген. Өз жұртына рухани байлықтың жемісін, имандылық қасиетті әрі қарай дамыту әр азаматтың парызы. Халықты өнер -білімге үндеп, адамдықты, имандылықты ту етіп ұстауға шақырған Мәшһүр Жүсіп өлеңдері де әр қилы қырынан көрінеді. Ар-ұят бар жерде иман бар. Иманы бар адам бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналған келеңсіздіктерге заңдармен ғана емес, жанымен де қарсы болып, мемлекеттік істерде адалдық пен тазалыққа бастайды. Жоғарыда көрсетілген келеңсіздіктерді жою адамның ғана қолынан келеді. Жан-жүрегі адамгершілік пен мейірбандылықты қалайтын, өз халқы ғана емес, барша адамзат та бақытты болса

екен, адам адамды қанамаса екен, жауыздық жер бетінен жойылса екен деп тілейтін нағыз ізгі ниетті адамдар ғана жер бетінің тыныштығын сақтап қала алады.
Түйінді сөздер: имандылық, адамгершілік, рухани байлық, өнер-білім.

Аннотация. Знаменитые произведения Машхур Жусупа основаны на нравственности, вере и духовном богатстве. Долг каждого гражданина – и дальше развивать плоды духовного богатства и силу веры. Стихи Машхур Жусупа, призывавшего народ к искусству и просвещению, призывавшего нести человечность и веру как знамя, также рассматриваются в разных аспектах.Где стыд, там вера. Человек с верой противостоит скандалам, ставшим актуальной проблемой современности, не только законами, но и душой, и начинает быть честным и чистым в общественных делах. Устранение вышеперечисленных проблем под силу только человеку. Сохранить мир на земле могут только истинно благожелательные люди, желающие человечности и доброты не только своему народу, но и всему человечеству счастья, а не эксплуатации людей, искоренения жестокости с лица земли.
Ключевые слова: вера, нравственность, духовное богатство, искусство и образование.

Annotation. The famous works of Mashkhur Zhusup are based on morality, faith and spiritual wealth. The duty of every citizen is to further develop the fruits of spiritual wealth and the power of faith. The poems of Mashkhur Zhusup, who called the people to art and enlightenment, called to carry humanity and faith as a banner, are also considered in different aspects.Where there is shame, there is faith. A person with faith resists the scandals that have become an urgent problem of our time, not only with laws, but also with his soul, and begins to be honest and clean in public affairs. Elimination of the above problems can only be done by a person. Only truly benevolent people who want humanity and kindness not only for their people, but for the whole of humanity, happiness, and not the exploitation of people, the eradication of cruelty from the face of the earth, can save peace on earth.
Keywords: faith, morality, spiritual wealth, art and education.

Мәшһүр Жүсіптің есімі кезінде елге танымал болғанымен де кеңестік дәуірде кейінгі ұрпаққа мүлдем белгісіз болып келді. Оған себеп оның шығармашылығындағы отансүйгіштік, озбырлық, әділетсіздік атауға қарсылық, діншілдік сарындар болатын. Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының саясатына Мәшһүр Жүсіптің шығармашылық болмысы сай келе бермейтін. Сондықтан да Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының шығармашылығы кеңестік кезеңде өзіне лайықты бағасын алмақ түгілі, қуғын көрді. Егеменді ел болған соң барып ақынның артына қалдырған әдеби мұрасымен толық танысуға мүмкіндіктер туды; халқының рухани байлығына айтулы үлес қосқан тарихи тұлғалардың бірі екендігіне көзіміз жетті.

Баянауылда өмірге келген Көпейдің баласы Жүсіп ерекше қабілетті, алғыр болып өседі. Жастайынан өлең-жырға үйір болып, ауыз әдебиетінің небір үлгілерін жатқа толғайды. Осылайша елге аты шыққан Жүсіп сегіз жасынан «Мәшһүр» атанады; он бес жастан бастап өзі өлең шығара бастайды. Сөйтіп ақындық жолға біржола түседі. Жастайынан **білімге** құштар болып, оқуды меңгеріп, **ғылым – білімнің** адамзат

өміріндегі орнын түсіндірумен болды. Ең әуелі әрбір адамның ғылымға ден қоюы. Құранның алғашқы түскен Алақ сүресінің 1-аяты: «Сені жаратқан Раббыңның атымен Оқы!» Ибн Мәжәдан жеткен Пайғамбар Мұхаммед (с.а.с) хадисінде: «Білім алу- әрбір мұсылманға парыз» – делінген.

Мәшһүр Жүсіп «Бес парыз» атты өлеңінде:

«Баланы оқуға бер жас басынан,
Алланың құр қалдырмай олжасынан.
Жұғуы бұл ғылымның: молда, бала, ата-ана,
Төртеуінің бірдей болған ықыласынан»

– деп, барша халықты білімнің қайнар көзін алуға шақырған. Әрбір жан діни және зайырлы білім «адамзаттың қос қанаты» болатындығын ұғынуға аталмыш шумақ өлең жеткілікті екені белгілі.

М.Ж. Көпейұлы поэзиясындағы басты сарын – қазақ халқының басына түскен ауыр халге ашыну, күйіну. Мәшһүр Жүсіп те Абай сияқты халықты іштей жегі құрттай жеп бара жатқан ел ішіндегі жағымсыз құбылыстарды, адамдардың жаман қылықтарын аяусыз сынайды, қиындықтан шығар жолды іздейді. Абай да, Жүсіп те ол жолды білген. Ол – білім, ғылым, өнер арқылы теңдікке жету. Мәшһүр Жүсіп те халқын білім алуға, өнер үйренуге шақырады:

«Білімге жабысайық, көңіл қойып...»
«Өнерге ғылым-білім болсаң жерік,
Берілер ақыр бір күн басыңа ерік.»
«Қылады әркім мазақ ғылымы жоқтан,
Надандар адасуда білімі жоқтан».
«Ғылым біл? Жұмыс істе оған серік,
Жарлыға мал – бұл, істе оған серік,
Жарлыға мал – бұл, ғылым – болар көрік.
Ғылым, білім өнерсіз, қадірсізді,
Өлік біл, оны жан деп білме тірік»
«Балалар жалқау болмай оқы сабақ,
Ашылмас оқымасаң көз бен қабақ».

Мұндай мысалдардың ақын өлеңінен көптеп келтіре беруге болады. Ал **«Қалмады ойлай-ойлай басымда ми»** атты өлең Мәшһүрдің туған халқын ел болуға үндеп, айтып кеткен өсиеті іспеттес. Ақын ертеңге үміт арту үшін адамдарды өнер-білімге, ғылымға, адал еңбекке, ынтымақ-бірлікке, халық қамын ойлауға, ел ертеңі үшін күреске шақырады. Бұл ретте халқының намысын жаниды.

«Қанатың бола тұрып құл болғанша,
Онан да жақсы емес пе өліп қалсаң».
«Халық жұртының қамы үшін қайрат қылып,

Айдалып атылсаң да арман бар ма?!» деген жолдардан халықтың бақыты үшін күресті бәрінен жоғары санаған, осы жолға ерлерді күреске шақырған халқы шын сүйген отаншыл ақынның өр тұлғасын көреміз. Мәшһүр **ғылымды** аспандағы **күнмен** теңестірген еді. Ғылымның да жарығы зор. Ғылымның ұшы болмайды, және оны түбі жоқ терең дария деп те қарастыруға болады. Сол дарияның әдепті, ибалы, жақсы мінезді адамға барып орынайтұғыны белгілі. «Ғылым – білімнің ең бірінші пайдасы – мінез тузету», – деп айтқан болатынбыз. Жақсылық та, жамандық та адамның өз бойынан табылады. Даладан бәле іздеудің керегі жоқ. Мәшһүр «денеңдегі жеті есікті бекіт», – деген. Айтқан жеті есігі мыналар: көз, құлақ, ауыз, қарын, ұят жері, қол және аяқ. Денеңдегі осы жеті есікті бекітсең, тозақтың жеті есігі тас болып бекітіліп қалады.

Тәкаппарлықты, өрлікті жоқ қылу жақсы дүние болмақ.

«Құй ұқ, құй ұқпа, айтқаным сол», – деп аяқтаған екен сөзін Мәшһүр.

Адамның адамшылығы – көрінбей тұрған қалыпта, рухта, ғақылда, нәпсіде, сырда ризық барлығын біліп, сондайын ризықлар бірлан ризықланып, халық-жұртқа һәм сол ризықлардан үлес несібе үлестірсе, хазірет Ғиса ғалиассаламнан жәдігер қалған бір сөз бар: «Кім де кім болсын, екі тумай, іске жарамайды» – деген. Бір туғаны анадан туып қалқиып, қарайып кісі болғанды айтады. Екінші туатыны – хайуандық дәрежесінде қалдыратын мінездерден құтылып, адамдық дәрежесіне көтеріліп, ішпейтін, жемейтін періште сипат болуға тырысып, өз қарақан басыңның не жұмыс үшін жаратылғандығын түгел танып, көзге көрініп тұрған дүниені ғана танып сорда қалмай, ғылым мағына жұмысымен айналасуды айтады. Солай болғаны үшін әуелгі (ауалғы) шешеден туған туысты қанағат қылып: «Сонымен кісі болдық» – дегендер жаны жоқ өлік есебінде болып ел болудан, жұрт болудан қалып барады да.

Ғылым-білім пайым, парасат күшімен өзін екінші тууға түсіргендер жаңадан бір рух жасап алғандай болып, тіріліп, көшіп, ілгері басып, таяғы жұрт үстінде болып барады.

Әуелгі туғанмен қанағат қылып қалғандар тірі жүрсе де, өлік есебінде, өлсе және өледі де қалады. Екінші туу қолынан келгендер дүниеде жүргенде де, тірі: өлсе де, оған өлім жоқ. Жалғанда жүрер жолын, қылар ісін әбден біліп алғаннан тұпа-тура Құдайына барады.

«Ғылым-білімге – әбден жетілгенді далада қалады» – деп ойламаңдар.

Ғылым-білім оған Құдайды бір таптырады, деп адам ғылым-білім арқылы ғана құдайды да өзін де тани алатынын нық сеніммен айтады. Бұл пікірдің күмәнсіз дұрыс екеніне әлемдегі басқа дін өкілдерінің ғылыми жаңалықтарының арқасында ислам дінін қабылдап жатқаны дәлел бола алады деп ойлаймыз.

Қазақта «Шайтан азғырды» деген сөз бар. Осыған Мәшһүрдің берген түсіндірмесі назар аударарлық.»Әй, жігіттер! Естеріңде болсын,

шайтан... ол бір кесек нәрсе емес, бит пен бүрге сықылды бір жеріңнен денеге кіріп кететұғын. Өзіңнің денеңдегі арам қанның жүрегіңе барып құбылып, жүрегіңді толқытып, өзіңді бұзатұғын шайтан да сол... Қан бұзылса, кісі бұзылады. Шайтан деген нәрсе өзіңнің ойың. Ой иесі шайтан жүрегіне неше түрлі ой салады. Бәрін өзіңнің бұзылған қаныңның күші салады. Олай болса, көп ішіп көп жеумен екі арам көбейеді. Бірі қарын кебежесінде, бірі қап... бірі күллі денеңді аралайтұғын қан. Бұл екеуі бойында толық болып тұрғанда басқан-тұрған жұмысыңның бәрі өзіңе у болғаннан басқа пайдасы жоқ. Құнанбаев Ыбырай марқұм айтты ғой:

«Өмір дүние дегенің ағып жатқан су екен,
Жүрген-тұрған жұмысың ойлап тұрсаң у екен», –

деп. Және бір сөзі:

– Адам бір боқ көтерген боқтың қабы,
Өлсең сасық боласың боқтан тағы.
Менімен сен тең бе деп мақтанасың,
Білімсіздік белгісі ол баяғы,

– дейді екен. Соңғы әулиелер адамды адам санына кіргізбей жүрген қарындағы бір қап... екенін білді де ішпек-жемекті аз қылды. Ол екеуі азайған соң, ұйқы бөлінді, сергек болды. Сонан соң күлкі кем болды. Денеде арам қан азайды. Арам қан азайған соң жүректі барып ұйытқытып бұзатын дәнеме табылмады... күш, құт алып, періште сипатта болды...»

Кезінде Абай жырлаған толық адам, кемел адам қандай болуы керек деген сауал төңірегінде Мәшһүр Жүсіп те көп толғанып, жауап беруге тырысқан. Ақынның өлеңдерінде адамзаттық бойындағы ең асыл қасиеттер барынша әспеттеледі.

Ақынның ұғымынша, нағыз адам – өз тағдырын халқының тағдырымен ұштастырған, халқына қызмет қылған, өмірін соған арнаған адам.

«Шын жақсы ішкі өнерін жасырмаса,
Халқынан бойын биік асырмаса.
Бәріне мұсылманның бауыр болып,
Аулаққа бойын тартып қашырмаса»

– деп жырлайтыны да сондықтан. «Түгел адам болуға, талап қылсаң», – нәпсіңді тый, өзіңді ғана емес, халқыңды да ойла, жақсыдан үйрен, жаманнан жирен, білім-ғылым, өнер ізде деп кейінгі ұрпаққа өсиет айтады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Көпеев М.Ж. Таңдамалы. І-том. – А.: Ғылым, 1990. – 32-б.

2. Сонда, 145 б. 8. Кенжебаев Б. ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиеті. – А.: Мектеп, 1976. – 267 б.

3. Бөжеев М. Мәшһүр-Жүсіп мұралары хақында // Жалын. – 1974. – №3, 127. – 129 б.

А.Ж. Ахметова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Ж.Қ. Сағынтаева
ғылыми жетекшісі, PhD доктор

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ФРЕЙМ ӘДІСІН ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аннотация. Мақалада фрейм әдісін зерттеуші ғалымдар және олардың көзқарастары ұсынылып, талданады, қорытындылар жасалады. Қазақ тілі сабақтарында фреймдік әрекетті қолданудың тиімді жолдары ұсынылады. Когнитивтік, педагогикалық фреймдік әрекеттердің өзіндік ерекшеліктері ашылып, қазақ тілі сабағында қолданудың маңыздылығы сараланып ұсынылады.

Түйінді сөздер: фрейм, сценарий, педагогикалық фрейм, когнитивті, стратегия. концепт.

Аннотация. В статье представлены и проанализированы ученые-исследователи метода фрейма и их взгляды, сделаны выводы. На уроках казахского языка предлагаются эффективные способы использования фреймовой деятельности. Раскрываются специфические особенности познавательных, педагогических фреймовых действий, дифференцируется значимость использования на уроках казахского языка.

Ключевые слова: фрейм, сценарий, педагогика, когнитивные, стратегия. концепт.

Annotation. The article presents and analyzes the researchers of the frame method and their views, conclusions are drawn. Effective ways of using frame activity are offered in Kazakh language lessons. The specific features of cognitive, pedagogical frame actions are revealed, the significance of using the Kazakh language in lessons is differentiated.

Keywords: frame, scenario, pedagogy, cognitive, strategy. concept.

М. Минский өзінің зерттеуінде фрейм туралыбылай дәлел келтіреді: «...Мысалы, бөлмеге кірген адамның ондағы заттар мен құбылыстардың қандай екенін, қалай орналасқанын, санада сақталған осы ақпараттардың қаншалықтысы ақиқатқа сәйкес келетінін анықтау адам жадындағы модельдерді көрсетеді. Бұл модельдер – фрейм деп аталады. Бұл құбылыс фильмнің әрбір кадры секілді санадағы дүниелерді визуалды, стереотиптік жағдайда тану әрекетіне келеді. Санада сақталған әрбір ақиқат фрейм болаалады. Олар белгілі бір ұғым мазмұнына сай

шоғырланса, концептілік жүйеқұрайды». М.М. Минскийдіңойынша, фрейм құрылымы екі деңгейден тұрады олар:

1-жоғары деңгей, оған оқиға не жағдаятты талдауға қатысатын нақты мәлімет жатқызылады;

2-төменгі деңгей, ол нақты мәліметтерді толықтыратын қосымша деректерден құралады. М.М. Минский мұны «бос тізбектер» деп атайды.

Тілдегі фрейм – бұл элементтері ұғымдық құрылымның жеке бөлігі (сөз, тіркес, сөйлем) болып табылатын лексикалық қатар. Қарапайым фреймдер бір ғана лексемамен берілуі мүмкін, ал күрделі фреймдер тіркестер немесе сөйлем арқылы танылуы мүмкін. Әрине, бұл тек шартты түрдегі тілдік көрінісі. Тіл білімінде фрейм – әрбір сөзі белгілі бір бөлшекті (мағынаны) немесе кейбір концептілік бүтіндікті айқындайтын сөздер жинағы ретінде танылады.

Е.С. Беляевтің пікірінше: «фрейм сөзден емес, көргеннен алған әсер, бірақ ол объектіні стереотипі немесе әрекеті ретінде жадыда сақталады». Кейінгі зерттеулерде фрейм екіжақты сипатымен танылып, былай дәлелденеді: бір жағынан фрейм лексикалық жүйе ішінде танылады, екінші жағынан когнитивтік ақпараттарды ұйымдастырушы ретінде танылады. Осыған орай, фреймді концепт түзуші бірлік деп тануға негіз туындайды. Фрейм санада концепт түзуші оқиға (жағдаят) бірліктерінің бірінен кейін бірінің жүйелі тәртіпке сай өтілуін қадағалайтын ақпараттар жинағы деп түсініледі.

Фреймдік құрылымды тануда мынадай қағидаларды ұстануға болады:

– фрейм белгілі бір концепт төңірегінде ұйымдасқан санадағы ақпараттар бірлігі;

– стеротиптік белгілер арқылы жинақталады; концепт төңірегіндеең жақын белгілері мен қасиеттер арқылы модельденеді;

– ұғым туралы нақты мәліметтерді танытады; когнитивтік санадағы белгілі бір ұғым туралы ақпараттарды рет-ретімен жинақтайды. [32, б.92].

Қазақ тілі сабақтарында фреймдік жаттығу оқушыларға белгілі бір тақырыпқа қатысты лексиканы түсінуге және есте сақтауға көмектесу үшін пайдаланылады.

Мысалы, егер сабақ отбасы мүшелеріне арналған болса, жақтау жаттығуы отбасының әр мүшесіне арналған отбасылық ағаштың суретін немесе отбасылық фотосуретті қамтуы мүмкін. Содан кейін оқушылар лексиканы контексте қолдана алады, өз отбасыларын сипаттайды немесе отбасы мүшелерін олардың аттарымен сәйкестендіретін ойын ойнайды.

Рамкалық жаттығуды сөйлемнің грамматикасы мен құрылымын үйрету үшін де қолдануға болады. Оқушылар суретті сөйлемдерді құрастыру үшін қолдана алады, мысалы:Мысалы, қазақ тілі сабағында сіз оқушыларға өздерінің күн тәртібін сипаттайтын негіздемелік тапсырма беру. Фреймдік әрекет келесідей болуы мүмкін:

Менің атым [аты], мен [жас] жастамын. Мен [қалада/елді мекенде/ ауылда] тұрамын. Таңертең мен [етістік]. Осыдан кейін мен [етістік]. Түстен кейін мен [етістік]. Кешке мен [етістік]. Ұйықтар алдында мен [етістік].Содан кейін оқушылар өз ақпараттарымен толтырып, сыныпқа ұсынады. Бұл жаттығу оқушыларға етістіктерді, уақыт белгілерін және күнделікті әрекеттерге қатысты басқа лексиканы мағыналы қолдануға машықтануға көмектеседі.

Қазақ тілі сабағына арналған негіздемелік тапсырманың тағы бір мысалы, оқушыларға хат немесе электрондық пошта жазу үшін шаблон мынадай болады.. Фреймдік әрекет келесідей болады.

Құрметті [аты]!

Бұл хат сіздің денсаулығыңызды жақсартады деп үміттенемін. Мен [жазу себебі] мекен-жайына жазамын. [Мақала жазу себебі туралы қосымша ақпарат]. [Ақпарат беру туралы сұрақтар немесе өтініштер]. Мен сізден жақын арада жауап күтемін.

Содан кейін оқушылар өз ақпараттарымен толтырып, досына, отбасы мүшесіне хат немесе электрондық пошта арқылы хат жазады. Бұл жаттығу оқушыларға ресми және бейресми тілді қолдануға, сондай-ақ хаттар мен электрондық пошталарға тән белгілерді жазуға машықтануға көмектеседі. [106, б. 38-39]

Қазақ тілі сабақтарында фреймдік әрекетті пайдалану үшін келесі әрекеттерді орындауға болады:

Сөз тіркестері: оқушыларға қазақ тіліндегі жаңа сөздердіесте сақтауға көмектесу үшін сөз тіркестерін пайдалану. Мысалы, сөзді оның анықтамасын және сөйлемнің мысалын қамтитын сөз тіркесін беру және оқушылардан үйренген әрбір жаңа сөздің мағынасын сұрау.

Фреймдік әрекетті қазақ тіліне бейімдеу: фреймдік әрекетті анықтағаннанкейін оны қазақ тілінің контекстіне бейімдеу қажет. Бұл қазақ тілі мен мәдениетін енгізу мақсатында бағдарлама шеңберінде пайдаланылатын материалдар мен іс-шараларды өзгертуді қамтуы мүмкін.

Сабақтарды жоспарлау: шеңберді бейімдегеннен кейін сабақтарыңыздыжоспарлауға болады. Сіздің сабақтарыңыз сіз таңдаған жүйеге негізделуі, оқу және жазу дағдыларын дамытуға ықпал ететін іс-шараларды қамтуы тиіс.

Сабақ өткізу: сабақ барысында сіз оқушыларға қазақ тілін қолдануға жәнеолар үйренетін тілдік дағдыларды қолдануға мүмкіндік беру керек. Рөлдік ойындар, топтық талқылаулар және жазу жаттығулары сияқты әртүрлі әрекеттерді пайдалануға болады.

Оқу деңгейін бағалау: тілді меңгеруде прогреске қол жеткізу үшін оқушылардың оқу деңгейін үнемі бағалап отыру керек. Мұны жазбаша емтихандар, ауызша презентациялар және сабаққа қатысу сияқты әртүрлі құралдар арқылы жасауға болады.

Когнитивті фрейм – бұл адамдарға қоршаған әлемді түсінуге көмектесетін ақпарат пен тәжірибені психикалық құрылымдарға немесе

кадрларға ұйымдастыру процесі. Тілді үйрену контекстінде когнитивті жақтау әрекеттері оқушыларға зерттелетін тілдің құрылымдарын түсінуге және меңгеруге көмектеседі.

Қазақ тілі сабақтарында когнитивтік фреймдік іс-қимылдарды қосу бойынша бірнеше идеялар:

Сөйлем құрау бойынша тапсырмалар: оқушыларға грамматикалық құрылымдарды пысықтау үшін қолдануға болатын қазақ тіліндегі сөйлем құрылымдарын беру. Мысалы, «маған _____ ұнайды» сияқты сөйлемнің құрылымын көрсету және оқушылардың әртүрлі зат есімдерімен немесе сөз тіркестерімен толтыруды сұрау.

Сөздерді байланыстыру жаттығулары: оқушыларға сөздер беру және олардан ассоциациялар мен олармен байланысты сөздерді қазақ тілінде миға шабуыл жасауды сұрау. Бұл сөздік қорын толықтыруға және тілдегі әртүрлі сөздер арасындағы байланысты нығайтуға көмектеседі.

Суреттерге негізделген тапсырмалар: оқушыларға суретті көрсетіп, қазақ тілін қолдана отырып көргендерін сипаттауды сұрау. Бұл олардың сипаттамалық тілдік дағдыларын дамытуға және қазақ лексикасын өз ойын білдіру үшін қолдануға ынталандыруға көмектеседі.

Рөлдік ойындар: рөлдерді оқушылар арасында бөлу және олардан қазақ тілін қолдана отырып, түрлі сценарийлер ойнауын сұрау. Бұл оқушыларға нақты өмір контекстінде ауызекі сөйлеу және қазақ тілін қолдануға машықтануға көмектеседі.

Мәселелерді шешуге арналған іс-шаралар: студенттерге проблема немесе қиындық туғызып, қазақ тілін қолдана отырып, шешім табу үшін бірлесіп жұмыс істеуін сұрау. Бұл сыни ойлау дағдыларын дамытуға және идеялар мен шешімдерді жеткізу үшін қазақ тілін қолдануға ықпал етуі мүмкін.

Қазақ тілі сабақтарында когнитивтік жаттығуларды қосу оқушыларға тілді тереңірек түсінуге және олардың тілдік дағдыларын дамытуға көмектеседі. [32, б.28-30]

Қазақ тілі сабақтарында педагогикалық негізді қолдану оқушыларға тілді құрылымдық және ұйымдасқан түрде меңгеруге көмектеседі. Мақсаттарын, мазмұнын, оқыту стратегияларын және бағалау әдістерін ұйымдастырудың құрылымын қамтамасыз ететін тұжырымдамалық негіз. Педагогикалық жүйені қазақ тілі сабақтарында қолдануға болатын бірнеше тәсілдер қарастыруға болады:

1. Оқу мақсаттары: әр сабақ немесе блок үшін оқу мақсаттарын нақты анықтау. Мысалы, сабақтың мақсаты студенттерге мейрамхана-дағы тамақ пен тапсырыстарға байланысты қазақ сөздік қорын пайдалануға мүмкіндік беру болуы мүмкін. Нақты оқу мақсаттарының болуы сабақты жоспарлауға көмектеседі және оқушылардың қажетті дағдылар мен тұжырымдамаларды меңгеруін қамтамасыз етеді.

2. Мазмұны: әр сабақтың немесе блоктың мазмұнын оқу мақсат-тарына сәйкес ұйымдастыру. Мысалы, егер мақсат мейрамханада тамақ-

тану мен тапсырыс беруге байланысты қазақ лексикасын үйрену болса, сабақтың мазмұнына сөздік тізімдері, Диалогтар және тақырыпқа байланысты рөлдік ойындар кіруі мүмкін.

3. Оқыту стратегиялары: оқытудың мақсаттары мен мазмұнына сәйкес келетін оқыту стратегияларын таңдау. Мысалы, егер мақсат студенттердің қазақ тілінде сөйлеу дағдыларын дамыту болса, оқыту стратегиялары студенттерді бір-бірімен сөйлесу дағдыларын үйренуге шақыратын жұптар мен шағын топтардағы сабақтарды қамтуы мүмкін.

4. Бағалау әдістері: оқытудың мақсаттары мен мазмұнына сәйкес келетін бағалау әдістерін қолдану. Мысалы, егер мақсат мейрамханада тамақтану мен тапсырыс беруге байланысты қазақ лексикасын үйрену болса, бағалау әдістеріне викториналар немесе рөлдік ойындар кіруі мүмкін, онда студенттер лексиканы контексте қолдануы керек.

5. Кері байланыс: оқушыларға оқу мақсаттарына жетудегі жетістіктері туралы үнемі кері байланыс беру. Бұл оқушыларға күш-жігерін не нәрсеге бағыттау керектігін түсінуге және қажет болған жағдайда оқу стратегияларына түзетулер енгізуге көмектеседі.

Жалпы, қазақ тілі сабақтарында педагогикалық негізді қолдану оқушылардың қажетті дағдылар мен тұжырымдамаларды құрылымдық және ұйымдасқан түрде меңгеруін қамтамасыз етуге көмектеседі және олардың тіл үйренудегі табыстылығына ықпал етеді. [99, б. 13]

Қорытындылай келе, қазақ тілі сабақтарында негіздемелік іс-шараларды қолдану материалды тиімді оқыту мен меңгеру үшін өте маңызды. Когнитивті фрейм мен педагогикалық фрейм сияқты негіздемелік әрекеттер мазмұнды ұйымдастыруға, оқу мақсаттарын қоюға және оқушылардың үлгерімін бағалауға негіз береді. Олар оқушыларға ақпаратты мағыналы және түсінуге оңай етіп ұйымдастыру арқылы тілді тереңірек түсінуге көмектеседі. Сонымен қатар, негіздемелік іс-шараларды пайдалану оқушылардың белсенділігін арттырады, оқуды жекелендіреді және метатануды жақсартады. Жалпы, қазақ тілі сабақтарында негіздемелік іс-шараларды енгізу оқушылардың ынталы, белсенді болуына, сондай-ақ мұғалімдерге оқудың неғұрлым тиімді және жекелендірілген процесін қамтамасыз етуге көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Агеев С.В. О роли фреймов знаний в интерпретации метафизических выражений // www. amursu/ru: 8100/ vestnik/7/6 7 99.

2. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М.: Педагогика, 1986. – С. 312.

3. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении. – М.: Педагогика, 1972. – С. 424.

4. Колодочка Т.Н. Фреймовое обучение как педагогическая технология // Вестник Ейского филиала Московского открытого гуманитарного университета. 2003. – №1. – С.50-53.

5. Колодочка Т.Н. Педагогические возможности фреймовой технологии // Педагогический вестник Кубани. 2003. – №2. – С. 30-32.

А.Е.Әділбек
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
М.И. Оразханова
ғылыми жетекшісі, гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры

«ӘДЕБИ РЕДАКЦИЯЛАУ» КУРСЫН ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақалада мұғалімдерге арналған «әдеби редакциялау» курсын оқытудың дидактикалық ерекшеліктері айтылды. Курсты қашықтықтан оқытудың дидактикалық шарттарын ескере отырып, оны ұйымдастырудың жолдары айтылды. Ұсынылып отырған жұмыста бұл курсты педагог мамандарға қашықтықтан оқыту ерекшеліктері қарастырылады.»Әдеби редакциялау» курсын педагогика мамандығына оқып жатқан студенттерге оқыту мақсаты – мәтіндермен жұмыс істеуде және сөйлеу барысында қосымша кәсіби дағдыларды қалыптастыру.
Түйінді сөздер: дидактика, редакциялау, қашықтықтан оқыту, курс.

Аннотация. В статье изложены дидактические особенности преподавания курса «литературное редактирование» для учителей. Были озвучены способы организации курса с учетом дидактических условий дистанционного обучения. В предлагаемой работе рассматриваются особенности дистанционного обучения данного курса педагогическим специалистам. Цель обучения студентов, изучающих курс» литературное редактирование « по специальности педагогика – формирование дополнительных профессиональных навыков в работе с текстами и в речи.
Ключевые слова: дидактика, редактирование, дистанционное обучение, курс.

Annotation. The article describes the didactic features of teaching the course «literary editing» for teachers. The ways of organizing the course taking into account the didactic conditions of distance learning were announced. In the proposed work, the features of distance learning of this course for pedagogical specialists are considered. The purpose of teaching students studying the course «literary editing « in the specialty of pedagogy is the formation of additional professional skills in working with texts and in speech.
Keywords: didactics, editing, distance learning, course

Елімізде қашықтықтан оқыту пандемиядан кейін кең қолданыла бастады. Технологиялардың дамыған заманда бұл оқыту формасына мүмкіндік көп. Алғашында бірқатар қиындықтар туындағанымен, «көш жүре-бара түзеледі» демекші, оқушылар да, оқытушылар да үйреніп қалды. Кейіннен дәстүрлі оқытуға оралсақ та, қашықтықтан оқыту мүмкіндіктерін пайдалану білім игеруде қосымша мүмкіндік екеніне көзіміз жетті. Атап айтсақ факультатив пәндерді, таңдау пәндерін қашықтықтан оқытуға тиімді болды. Қашықтықтан оқытудың дидактикалық принциптері дәстүрлі оқытумен кейде ұштасып жатса, кейде ерекше тұстары да болады. Қашықтықтан оқытудың басты ерекшелігі уақыт икемділігі, студент берілген материалды өзіне қолайлы уақытта оқи алады. Сонымен қатар, қашықтықтан оқыту кезінде білім беру

қызметін ұсынушы да, білім алушы да өз уақыты мен қаражатын үнемдей алады. Студент өзіне қажетті материалды кітаптарды ақтарып отырмай, электронды түрде тез таба алады, оқытушы білім сапасын тексерген кезде уақыт үнемдейді. Қосымша кітап шығарып, аудиторияда орын алып жатпайды. Студент те жұмыс пен оқуды қатар алуына, алыс шетелден ешқайда шықпай-ақ білім алуға, ауқымды ақпарат көздерін пайдалануға мүмкіндік алады. Сондай-ақ студент ақпарат ағымымен жұмыс жасауды, ақпаратты жүйелеу мен талдауды, нақты мәселеге қатысты ақпаратты іріктеуді үйренеді. Жауапкершіліктің, өзін-өзі реттеудің, уақытын дұрыс ұйымдастырудың деңгейі артады, өз мүмкіндіктерін шынайы бағалап, соған сәйкес шешім қабылдау дағдылары қалыптасады. Студенттер өзара қолайлы уақытта байланысып, бірігіп оқып, тәжірибе алмасуына болады.

Тарихи қалыптасуын алатын болсақ, әдеби редакциялау термині Кеңес Одағында алғаш XX ғасырдың басында газет-журнал беттерінде жарық көрген материалдарды бір өлшемге келтіріп, реттеу қажеттігінен, К.И. Былинскийдің «Әдеби редакциялау мен газетматериалдарына түзету енгізудің негіздері» кітабы жарық көргеннен кейін қолданыла бастады. Латын тілінен аударғанда «redactus» – «тәртіпке келтірілген» деген мағынаны білдіреді. Баспасөз, баспа, радио, теледидарда әдеби редакциялау қоғамдық-әдеби іс, жариялау немесе көпшілікке көрсету үшін материал дайындау дегенді білдіреді. Қазақстанда аталған курс журналистика факультеті шеңберінде негізі қаланып, кейіннен өзге де пәнаралық мамандық иелеріне оқытыла бастады.

«Әдеби редакциялау»курсы қазіргі кездебаспа ісі, журналистика, кинотану, маркетинг, қоғаммен байланыс, филология, педагогика т.б. мәтінмен жұмыс жасауға бағытталған мамандықтарда оқытылады. Ұсынылып отырған жұмыста бұл курсты педагог мамандарға қашықтықтан оқыту ерекшеліктері қарастырылады. Білім беру процесінің дидактикалық жүйесі келесі элементтерден тұрады: білім беру мақсаты, мазмұны, студенттер, оқытушылар, білім беру әдістері, құралдары мен формалары. Оларды тақырып аясында жеке-жеке қарастырайық.

«Әдеби редакциялау» курсын педагогика мамандығына оқып жатқан студенттерге оқыту мақсаты – мәтіндермен жұмыс істеуде және сөйлеубарысында қосымша кәсіби дағдыларды қалыптастыру [1]. Курс барысында студенттер әртүрлі стильдегі, жанрдағы мәтіндерді талдауды, редакциялау стратегиялары мен әдістерін игереді. Студент әдеби редактордың кәсіби шеберлігін игере отырып, қазіргі қазақ тілі мен практикалық стилистика негіздеріне ден қояды, тіл мәдениетін қалыптастыруға машықтанады.

Курсты оқыту кәсіби маңызы бар мәтіндерді дайындау және редакциялау дағдыларын қалыптастыруға бағытталады. Әдеби редакциялауды үйрене отырып, студент кәсіби мәселелерді шешу барысында арнайы терминдерді сауатты қолдана алады, ғылыми немесе публицисткалық

бағыттағы мәтінді құрастырып, дайын мәтіннің кемшіліктерін түзей алады. Негізгі мақсаттан басқа, студент келесі қосымша дағдыларды игереді: ойлау мәдениетіне, ақпаратты жалпылау, талдау және қабылдауды, мақсат қою және оған жету жолын таңдауды, ауызша және жазбаша түрде логикалық дұрыс сөйлемдер, мәтіндер құрауды, ұжымда бірлесіп жұмыс істеу, әріптестерімен өзара әрекеттесу. Пәнді оқытудың негізгі мақсаты – студенттерді тіл бірліктерін саналы түрде таңдап, коммуникация саласындағы міндеттерге байланысты қолдануға, мәтіндерді талдау және редакциялау әдістеріне үйрету. Редактордың қызметіне ақпараттың фактіге сәйкестігін және коммуникативті дәлдігін тексеру, мәтін композициясындағы кемшіліктерді жою кіреді. Редактор пайымдаудың логикаға сай болуын және дәлелдердің дұрыстығын қадағалайды; өзгеріс енгізу қажеттігін дәлелдей алады [2].

Әдеби редакциялаудың ерекшелігі – автордың шығармашылық әлеуетін арттыру, шығарманы тілдің нормаларына сәйкес жетілдіру, яғни автор ойын өзгертпей, онымен бірігіп отырып жұмыс істеу. Болашақ педагог мамандарға оқушылардың таланттарын ашу, жүйелі ойлауға бағыттау машығын игеруде қажетті дағдылардың бірі. Әдеби редактор мәтінді стилистика, грамматика, мәтін құрылымы, логикалық байланыс тұрғысынан түзетеді.Және екінші жағынан, ғылыми ақпаратты оқушылар деңгейіне сәйкес ғылыми-көпшілік мәтінге ауыстыру кезінде, мәтінді мағынасы жоғалмайтындай қысқарту барысында курста үйренген машықтар қажет болады.

Курс мазмұнына келетін болсақ, жалпы әдеби редакция саласына шолу жасалып, негізгі ақпарат ұсынылады. Сонымен қатар, редакциялаудың психологиялық алғышарттары, мәтін құрған кезде логикалық байланыс болуына көңіл бөлу қажеттігі, әртүрлі мәтін түрлерінде кездесетін стилистикалық, сөзжасамдық, сөйлем құрауда, сөйлемдер арасындағы байланыс орнату, тіл тазалығы, синтаксистік, лексикологиялық қателіктерді анықтау және жөндеу туралы ақпарат беріліп, аталған бағыттарда редакциялау машықтары қалыптасады [3]. Курсты аяқтағанда студент әр стильде жазылған мәтіндерді редакциялау, баға беру, тақырып мазмұнын анықтау, шығарма композициясындағы кемшіліктерді жою арқылы логикалық байланыстарды түзетудағдыларын игереді.

Курста әртүрлі стильде жазылған мәтіндерді редакциялаудың тәсілдеріне тоқталады; жөндеуге келмейтін мәтін белгілерін ажыратуды қарастырады; мәтінді редакторлық түзету түрлері (түзету-қайта оқу, түзету-қысқарту, түзету-өңдеу, түзету-қайта жазу), оларды орындауды және қолдану аясына сай пайдалануды үйретеді; мәтіндегі фактілерді (жалқы есімдер, тарихи оқиғалар, оқиға мерзімі, сандар) тексеріп, логика заңдарын сай болуын қадағалауды, мәтін композициясын талдауды үйретеді. Автор логикасын тексеру әдістері –мәтінді ойша бөліктерге бөліп, олардың арақатынасын зерттеу, ойды қарапайым ойға жинақтау, мәтінішіндегі байланысты анықтау.

Әдетте аталған курс стилистикамен бірге өтілетін болғасын, курс барысында студент әртүрлі стильдермен танысып, олардың айырмашылығын зерттеп, әртүрлі жанрда мәтін жазуға және оны талдауға машықтанады. Оның ішінде ақпараттық-анықтамалық құралдарды талдауға да көңіл бөлінеді.

Қашықтықтан оқытудың келесі элементі, білім алушыларға қойылатын талаптарды екі топқа бөлсе болады. Біріншіден, курсқа алғышарт болып табылатын қазақ тілі, стилистика, сөйлеу мәдениеті саласында білімі және дағдылары болуы тиіс.

Екіншіден, қашықтықтан оқыту студенттің өзіне ыңғайлы орында, қарқында және уақытта өз бетінше жұмыс істеуін білдіреді. Бұл жағдайда білім алушы өз бетімен жұмыс істеу, өзін-өзі реттеу, ынталандыру дағдыларын игеруі тиіс.

Қашықтықтан оқытудың келесі дидактикалық элементі – оқытушы, және оған қойылатын талаптар да ерекшеленеді. Бұл жерде оқытушы курс бағдарламасына сәйкес ақпартпен студентті толық қамтамасыз етеді, сонымен қатар, оқу барысында қашықтықтан қадағалап отырады. Студенттермен үнемі байланыста болып, графикке сай онлайн-консультация, ортақ семинарлар, жеке кеңес беру, шығармашылық жұмыстар жүргізіп отырады. Видеобайланыс арқылы топтық жұмыстар жасайды. Оқытушыға қойылатын жалпы талаптарға қосымша онлайн-сабақ жүргізуге қажетті техниканы меңгеруі тиіс, сауатты жаза білуі тиіс, тапсырмалардың орындалуын жүйелі түрде қадағалап отыруы керек.

Қашықтықтан оқытудың тағы бір элементі – оқыту әдістері, ол дәстүрлі оқытуда қолданылатын әдістермен бірдей болады. И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин, Ю.Г. Фокин, М.Г. Гарунов сынды ресейлік педагог ғалымдардың анықтауына сәйкес оқыту әдісі дегеніміз – оқытушы мен оқушы арасындаға өзара әрекеттесу нормалар жүйесі, оқушы әрекеттерін ұйымдастырып және бақылау арқылы оның білім игеруін қамтамасыз ететін әрекеттер жиыны. Әр әдіс оқытушы әрекеті мен соған сәйкес оқушының жауап әрекетін қамтиды. И.Я. Лернер айтуы бойынша [4], оқытудың бес жалпы дидактикалық әдістері бар: ақпарат қабылдауға байланысты, өңдеуге қатысты, проблеманы анықтау, эвристикалық және зерттеушілік. Осы әдістердің арасында қашықтықтан оқытуға қатысты қолданылатындары: көрсету, иллюстрация, түсіндіру, әңгімелеу, әңгімелесу, жаттығу, мәселені шешу, материалды жаттау, жазба жұмыстары, қайталау. Сонымен бірге, проект жасау әдісін қолдануға болады. Студенттерді шағын топтарға бөліп, ортақ тапсырма беріледі. Сабақ танымдық, шығармашылық немесе ойын түрінде өтеді.Сабақ барысында ойталқыға сала отырып, мәселені шешудің ең тиімді жолын табады. Бұл әдіс XIX ғасырда АҚШ-та пайда болған, 20–30-жылдары кең тараған «жұмыс жасай отырып үйрену» концепциясынан бастау алады. Технологияның дамуымен жиі қолданылатын болды. «Әдеби редакциялау» курсында қолданылатын әдістер: студенттер әртүрлі типтегі мәтіндерді

редакциялау жағдайларын талдайды және мәселені шешу жолдарын іздейді; «жедел кеңесу» шағын топтарында жұмыс істеу, студенттердің жеке шығармашылық жұмыстары. Сонымен бірге бақылау-пысықтау, тест тапсырмалары шешу, орындау үшін арнайы лабораториялық сабақтарда алған білімдерін тексеру жолдары қарастырылған.

Қашықтықтан оқыту кезінде келесі оқу құралдары қолданылады [5]: дәстүрлі баспадан шыққан және электронды кітаптар, оқу-әдістемелік құралдары, анықтамалар, компьютерлік оқыту бағдарламалары, аудио және видео материалдар, ақпараттық жүйелер негізіндегі оқыту құралдары.

Оқыту формасы лекциялар және онлайн-семинарлар түрінде болады. Әдістемелік тұрғыдан лекция ұандай да бір тақырыпты, мәселені жүйелі баяндауды білдіреді. Қашықтықтан оқыту барысында лекцияға қойылатын жалпы талаптар сақталады. Олар: ғылымилық, түсінікті болуы, қалыбы мен мазмұнының біртұтастығы, оқытудың басқа формаларымен үндестігі. Эмоционалдық құрамы да аудио, видеолекцияларда сақталады.

Семинар әдетте тікелей шығармашылық талдау, жолдастық дискуссия түрінде өтеді. Қашықтықтан оқыту барысында бұл видеоконференция арқылы мүмкін болады. Студенттер лекцияларды тыңдау, материалдарды зерттеу жағынан уақытты өзі таңдаса, семинарлар аптаның белгілі күндерінде келісілген уақытта өтеді. Тақырыпты игеру сапасын дәстүрлі түрде игеру деңгейіне қарай талдауға болады: ұғыну деңгейі, айта алуы, іс жүзінде қолдана алуы, шағармашылық деңгейі.

Өзіндік жұмыс қашықтықтан оқытуда негізгі оқыту формасына айналады. Студент көбінесе өзі ізденіп, материалдарды өз бетінше игеріп, оқытушымен байланысқанда игерген материалын пысықтауға, қиындық тудырған мәселелерді талдауға келеді.

«Әдеби редакциялау» пәнін педагог студенттерге қашықтықтан оқыту олардың болашақ мұғалімге қажетті дағдыларды негізгі жұмысынан, мамандығына тікелей қатысты пәндерден алыстамай, уақытын тиімді пайдалана отырып, игеруіне мүмкіндік тудырады. Әртүрлі коммуникация барысында тіл құралдарын сауатты, өз орнымен қолдануға көңіл бөлінеді. Нәтижесінде адам сөйлегенде дұрыс, анық, дәл, стиль жағынан орынды, мәнерлі сөйлейді, қазақ тілінің бай, жанжақты мүмкіндіктерін пайдаланып тілдің нормаларын сақтайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Вдовюк В.И., Шабанов Г.А. Педагогика высшей школы: современые проблемы. – М.: ВУ, 1996.

2. Андреев А.А. Дактические основы дистанционного обучения. – Москва, 1999.

3. Зуева Т.А., Иванова Е.Н. Практикум по литературному редактированию: Учебное пособие. – Екатеринбург, 2015.

4. Мухамадиева Л.И. Теория и методика редактирования. – Алматы: Қазақ университеті, 2007.

5. Шындалиева М.Б. «Әдеби редакциялау» пәнін оқыту әдістері. – Астана: Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.

Ә.М. Базарбай
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар
М.И. Оразханова
ғылыми жетекшісі, филология ғылымдарының кандидаты, доцент

ҚАЗАҚ ТІЛІН ЕКІНШІ ТІЛ РЕТІНДЕ МЕҢГЕРТУДЕ ПСИХОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ БАҒЫТТЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. Белгілі бір ұлттың психологиялық ерекшеліктері өзге тілді үйренуде үлкен рөл атқарады. Сондықтан қазақ тілін өзге ұлттарға оқыту барысында психологиялық негіздерге сүйенуді талап етеді. Мақалада қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытудың әдістері, психологиялық ерекшеліктері, тілді үйретудегі мұғалімнің жетекші маман екендігі, оқушының қабілетін, нышанын арттыру жолдары қарастырылады. Тіл үйренушілердің психикалық типтері анықталады.

Тірек сөздер: әдістеме, психолингвистика, нышан, тілдік қатынас, психикалық тип, тіл үйренуші.

Аннотация. Психологические особенности той или иной нации играют большую роль в изучении иного языка. Поэтому при обучении казахскому языку других национальностей требуется опираться на психологические основы. В статье рассматриваются методы обучения казахскому языку как второму языку, психологические особенности, роль учителя в обучении языку как ведущего специалиста, способы повышения способности и качества учащегося. Определяются психические типы изучающих язык.

Ключевые слова: методология, психолингвистика, символ, языковое общение, психический тип, изучающий язык.

Annotation. The psychological characteristics of a particular nation play an important role in learning another language. Therefore, the teaching of the Kazakh language to other nations requires a psychological basis. The article considers the methods of teaching the Kazakh language as a second language, psychological features, the fact that the teacher is a leading specialist in language teaching, ways to improve the abilities of the student.

Keywords: methodology, psychology, ability, symbol, language relations, mental type, motivation, language learner

Қазақ тілін екінші тіл ретінде меңгертудетіл үйрету жолдары мен үйренудің теориялық негіздерін білу өте маңызды.

Сөйлеу психологиясы сөйлеуді түсіну және қалыптастыру процесінде сананың психикалық функцияларын зерттейді, психолингвистика сонымен қатар осы функцияларды білдіру тәсілдерін көрсетеді. Себебі психолингвистика сөйлеу әрекетінің психологиялық аспектілерімен айналысады және кез-келген тілді меңгеретін жеке тұлға болған-

дықтан, психолингвистика тілді зерттеудің маңызды теориялық негізі болып табылады.

Психолингвистика – бұл психология мен лингвистиканың тоғысында пайда болған және адамның сөйлеуін, оның шығу тегін, ақпараттың берілуін және оның функционалдығын зерттейтін заманауи пән [4, 54 б.].

Психолингвистикада қолданылатын шет тілдерін оқыту әдістері тілді үйренудің тиімді әдістемесін құруда маңызды. Мұғалімге сөйлеуге үйретудің ерекшеліктері, атап айтқанда, көптеген тілдерді білетін, сонымен қатар басқа тілде сөйлейтін адамдардың сөзді семантикалық қабылдауы туралы білім қажет. Бір тілді білетін адамның екінші тілді үйренуі мұғалімнің оқыту әдістерін жоғары деңгейде меңгеруімен ғана мүмкін болатынын ұмытпауымыз керек.

Сондай-ақ оқушының шет тілін меңгеру әлеуеті қандай екенін елестету қажет. Бұл әлеуетті ойлау мен сөйлеу арасындағы байланысты, сондай-ақ адамның ойлау, когнитивтік және тілдік дағдыларын оқыту арқылы дамыту мәселесін зерттеу арқылы анықтауға болады [1, 104 б.].

Мұнда зерттеушінің потенциал деп тұрғаны адамның қабілеті деп тұжырымдайды. Оның тілді үйренуге деген ұмтылысы мен қабілеті. Құлшыныс тілді үйренетін адамға тікелей қатысты, ал мүмкіндіктер сыртқы факторларға байланысты. Мысалы, уақыттың жетіспеушілігі, тіл мұғалімінің дағдыларының болмауы және т. б.

Дәстүрлі оқытуда оқу ақпаратын мөлшерлі көлемнен үлкен көлемде ұсынуға байланысты көптеген мәселелер бар, оқушыда да стресстік реакция болуы мүмкін. Мүмкін, біреу бір уақытта көбірек материал ұсынғысы келеді. Мұнда жеңілден ауырға дейін, біртіндеп жаттығуға дейін дидактикалық позицияны назарда ұстаған дұрыс. Ғылымда қарапайым ақпараттан бастап, жеңілден ауырға қарай ауысуда ақпарат оңай сіңетіні дәлелденді. Біз мұны күнделікті өмірде де байқаймыз.

Қазіргі техникада қарқынды оқыту тұжырымдамасы бар. Ол қысқа уақыт ішінде бүкіл оқулық көлемінде ақпарат бере алады. Біз қазір жаһандану кезеңінде өмір сүріп жатырмыз. Әлеуметтік медиа жарнамаларынан қарқынды оқытуға шақыратындарды жиі кездестіруге болады. Мысалы, «Мен шет тілін бір-екі айда үйретемін» немесе «Екі айда шет тілінде еркін сөйлей аласыз» деп шақырған курс жарнамаларын көреміз. Міне, осы қарқынды оқытудың мысалы. Дегенмен, нәтиже оның қалай оқытатынына, қандай техниканы таңдайтынына байланысты. Егер білім беру туралы ақпарат ерекше түрде ұсынылса, мысалы, ойын түрінде, психикалық белсенділіктің бейсаналық формалары арқылы стрессті жеңілдетуге болады. Мұның бәрі қарқынды оқытуда ойын техникасын қолданғанда, тіл үйренушінің қатысуымен саналы деңгейде әртүрлі ойын жағдайында қолданғанда әбден мүмкін. Оңай және қызықты сабақтар тіл үйренушіге жақсы әсер етеді, оның мотивациясын оятады және материалдың көптігінен қорықпауға ықпал етеді. Бұны оқытудың психолингвистикалық әдістері ретінде есте сақтау керек.

Қазірде психолингвистика тіл (сөйлеу), ойлау және адам санасының өзара байланыстылығын зерттейтін ғылым салалардың бірі ретінде есептеледі. Тілді үйретуге байланысты психологиялық және лингвистикалық тұжырымдар бірден қалыптаса қойған жоқ. Ол төменде берілген мәселелер бойынша көп жылдарғы ізденістің нәтижесі:

– тіл мен ойлаудың табиғаты;

– сөйлеу мен ойлаудың диалектикалық бірлігін болжау;

– тілдің қалыптасу заңдылықтары;

– тілді меңгеру, сөйлеуді дамыту принциптері.

Психолингвистика психологиялық бақылау мен түсіндіру әдістерін қолдана отырып, адамның сөйлеу әрекетін зерттеуге бағытталған. Сөйлеу ұғымын психолингвистер әртүрлі іс-әрекеттерді – еңбек, танымдық немесе ақыл-ойды дамыту мақсатында қарым-қатынастың әмбебап құралы ретінде анықтайды [6, 104].

Ол келесі бағыттарды қарастырады:

– адам сөйлеуінің психологиялық және лингвистикалық аспектілері;

– тілді қарым-қатынаста қолдану, оның әлеуметтік, саяси және психологиялық аспектілері;

– қоғамда сөйлеуді жүзеге асырудың тетіктері мен функциялары;

– сөйлеуді жүзеге асырудағы проблемалар, қарым-қатынасты шектеу;

– тіл жүйесі және құрылымы;

– психиканың тілге қатынасы;

– қарым-қатынастың әртүрлі түрлері (ауызша, жазбаша).

Пәннің әртүрлілігіне қарамастан, зерттеудің бір ғана объектісі бар, ол – адам, ана тілінде сөйлейтін адам және оның ауызша қарым-қатынасы.

Психолингвистиканың негізгі принциптері мына тұжырымдарға негізделеді: [3, 98 б.].

– сөйлеудің барлық түрлері адам өмірінде маңызды орын алады және белгілі бір мақсатта қолданылады;

– сөйлеу тілдің лексикалық, семантикалық, морфологиялық және синтаксистік аспектілерін біріктіретін алуан түрлі жүйе болып табылады;

– сөйлеу әрекетінің тұтастығы адамның ішкі қажеттілігі мен тілдің белгілі бір құрылымының сыртқы факторлардың әсерінен жүзеге асуы арасындағы қатынаста көрінеді;

– сөйлеу семантикасы әрқашан қарым-қатынас белсенділігі мен мақсатымен анықталады;

– сөйлеу мен адам арасында әрқашан ажырамас және күрделі байланыс болады, ол дүниетанымның, әлеуметтік қажеттіліктің, психикалық және сыртқы жағдайлардың бір мезгілде үйлесуі арқылы көрініс табады;

– генетикалық принцип өмірдің әртүрлі кезеңдерінде тілді қолданудың көптеген аспектілерін ашады: біріншіден, адам ауызша

сөйлеуді қалыптастырады, содан кейін «кинетикалық» және жазбаша (сондай-ақ жасына байланысты адамның сөйлеуі қарапайымнан күрделіге және керісінше ауысуы мүмкін).

Психолингвистика ойлау мен сөйлеу арасындағы қарым-қатынас мәселелерін, кодтау және декодтау үдерістерін, қарым-қатынасқа қатысушылардың өзара әрекетін және туындайтын қиындықтарды, ана тілі және шет тілдерін меңгеру заңдылықтарын, қостілділік ерекшеліктерін және басқа да мәселелерді зерттейді. Сондықтан психолингвистикалық негіздерді білу тіл үйретуші мұғалім үшін өте маңызды.

Әдістеме үшін ең маңыздыларының бірі – адамдар арасындағы қарым-қатынас жайлы зерттеулер. Қарым-қатынас «адамдардың ұжымдық іс-әрекетте өзара әрекеттесуін қамтамасыз ететін, әлеуметтік және тұлғалық, психологиялық қатынастарды жүзеге асыратын және белгілі бір құралдарды, ең алдымен, тілді қолданатын мақсатты және уәжді үдерістер» жүйесі ретінде түсіндіріледі.

Қарым-қатынас алуан түрлі: ол қатысушылардың санына, олардың ерекшеліктеріне, қызмет саласына, жағдайына, қарым-қатынастың мақсаттары мен мазмұнына байланысты, сондықтан психология мен психолингвистикада қарым-қатынастың әртүрлі түрлері, формалары мен құралдары ажыратылады.

Педагогика ғылымдарының докторы, профессор Ефим Израилевич Пассов әдістеме үшін рөлдік (ресми) қарым-қатынас («дәрігер», «сатып алушы» және т.б. әлеуметтік рөлдерді орындау кезінде) және жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық қасиеттеріне тәуелді бейресми жеке қарым-қатынас маңызды деп есептейді [2, 45 б.].

Әсіресе жеке қарым-қатынаста оның аффективті, перцептивті қызметтері айқынырақ көрінеді. Қазақ тілі сабағында оқушылардың қарым-қатынасын модельдеу/ұйымдастыру кезінде оқу әрекетінің табиғилығы үшін ақпараттың қарапайым берілуін қамтитын формальды / рөлдік қарым-қатынасқа ғана емес, сонымен қатар қарым-қатынастың басқа да функциялары мен түрлеріне әсер ететін жағдайларды ұсыну керек.

Қарым-қатынас вербалды және вербалды емес құралдарды кешенді қолдану арқылы жүзеге асады. Қарым-қатынастың вербальды емес құралдарына тұрыс, ым-ишара, әуез, сөйлеудің қаттылығы және т.б. жатады. Олар сөйлеу құралдары арқылы берілетін ақпаратты қайталайды немесе нақтылай алады, бірақ олар дербес мағынаға да ие болуы мүмкін, мысалы: тұрыс және ым-ишара әңгімелесушілердің достық және сыйластық дәрежесінің көрсеткіші бола алады.

Кейбір жағдайларда байланыс ауызша емес құралдардың көмегімен жүзеге асырылуы мүмкін. Ауызша емес қарым-қатынас құралдары әртүрлі ұлттық мәдениеттерде де айырмашылықтар мен ерекшеліктерге ие. Әдеттегі мысал – орыс және түркі тілдерінде келісімді білдіру үшін қарама-қарсы қимылдарды қолдану, итальян және испан тілдерінде

сөйлеушілердің ым-ишараны белсенді қолдануы. Басқа мәдениет өкілдерінің ауызша емес мінез-құлқының ерекшеліктерін білу түсінбеушіліктерден немесе тіпті қарым-қатынастағы қақтығыстардан аулақ болуға көмектеседі, сондықтан бұл аспект шет тілі мен мәдениетін оқыту мазмұнына енгізілуі керек.

Ауызша (сөйлеу) қарым-қатынас ауызша және жазбаша түрде жүруі мүмкін. Ауызша қарым-қатынас формасы бастапқы болып саналады – тіл ауызша формада пайда болды.

Ауызша қарым-қатынас дыбыстық түрде жүреді және әртүрлі адамдарда жеке айырмашылықтары бар (артикуляциялық аппараттың ерекшеліктері, қандай да бір дыбыстың айтылуына кедергі келтіретін, интонациялық және фонемалық есту қабілетінің даму дәрежесі – «музыкалық есту» және т. б.) сөйлеу, есту және көру (ілеспе) анализаторларының жұмысымен қамтамасыз етіледі, бұл оқуда қиындықтар немесе жеңілдіктер тудыруы мүмкін және оқыту технологиясында, әсіресе жеке тәсілді қолданған кезде ескерілуі керек.

Ауызша сөйлеу белгілі бір қарым-қатынас жағдайында жүреді. Бұл тікелей байланыс жағдайы болуы мүмкін (қатысушылар бір-бірін көргенде) және қашықтықтан байланыс, мысалы, телефон арқылы, бұл қиынырақ болып келеді, себебі көру каналы арқылы ақпарат түспейді (артикуляция, бет-әлпет, қалып және т.б.). Ауызша сөйлеу үлкен стихиялылықпен, сөйлеу стиліне деген ұмтылыспен, сөйлеу логикасының ықтимал бұзылыстарымен және үзілістермен сипатталады (тербелістер). Лингвистикалық тұрғыдан оған эллиптикалық сөйлемдер, қарапайым сөйлемдерді қолдану, жеңілдетілген синтаксис тән. Ауызша сөйлеудің психолингвистикалық ерекшеліктерін оқу жағдайларын модельдеу, оның қалыптасқан деңгейін бақылау параметрлерін жасау кезінде ескеру қажет.

Жазбаша сөйлеу, ең алдымен, визуалды және моторлы (қимыл-қозғалыс) анализаторлардың жұмысымен қамтамасыз етіледі, дегенмен сөйлеу және есту қабілеті қатар жүреді, төйткені олар ішкі сөйлеуге қатысады. Жазбаша түрдегі байланыс графикалық кодтың көмегімен жүзеге асырылады, сондықтан оны жанама деп атайды. «Әңгімелесушілер» бір-бірінен ақпаратты нақтылай алмайды, сондықтан жазбаша сөйлеу өрістетіледі, күрделі синтаксиске ие, кітап-жазбаша сөйлеу стиліне тартылады. Осылайша, қарым-қатынастың әр түрінің өзіндік ерекшеліктері бар және оны игеру үшін арнайы жаттығулар жүйесін қажет етеді.

Психолингвистикада сөйлеу әрекетінің төрт негізгі түрі ерекшеленеді –тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым. Айтылым сөйлеу мен тыңдауды, жазылым – оқу мен жазуды қамтиды.

Өзге тілді оқушыға қазақ тілін оқытуда төмендегідей психологиялық –әдістемелік әрекеттер орындалғаны жөн деп білеміз:

1. Өзге тілді оқушының қиял ұшқырлығына кедергі келтірмеу. Қиял не болжам нәтижесін ақиқат шындық ретінде дәлелдеуіндегі ғылыми логиканы басшылыққа алу;

2. Игерілетін ақпаратты ой елегінен өткізуде ғылыми, логикалық т.б. қайшылықтарды сезімталдықпен байқауға және формалды-логикалық қайшылық пен қателіктің ара-жігін ажырата білуге дағдыландыру;

3. Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде меңгертуге бағытталған оқу әрекеттерінде ашық типті тапсырмаларды, яғни дұрыс шешімін ой, пайым арқылы табатын тапсырмаларды қолдану. Бұл ойлаудың жылдамдығы мен икемділігін қалыптастырады;

4. Оқытудың проблемалық әдістерін кеңінен қолдану. Проблемалық әдістермен оқыту білімнің дайын күйінде емес, жеке тұлғаның ой елегі нәтижесінде қалыптасады;

Сөйлеу әрекетін одан әрі жетілдіру мектепте жүреді, онда жазбаша сөйлеу меңгеріледі, сөздік қоры кеңейеді, сөйлеу дағдылары дамиды, қарым-қатынастың күрделі формалары игеріледі. Оқушының дұрыс сөйлеуі негізінен қазақ тілі сабақтарында дамиды.

Сонымен қазақ тілін үшінші тіл ретінде үйреніп жатқан қос тілді оқушыда психологиялық тұрғыда болатын сана түрлері:

– ана тілін, мемлекеттік тілді (қазақ тілін) және шетел тілін, қазақстандық және әлем әдебиетін меңгеру арқылы қалыптасатын *лингвистикалық* сана.

– өз халқының тарихын, Қазақстан тарихын, елімізді мекендеген өзге халықтардың тарихын, дүниежүзінің тарихын және ғылым мен мәдениет тарихын оқу арқылы қалыптасатын *тарихи* сана.

– рухани сананың, адамгершілік және эстетикалық тәрбиенің ажырамас компоненті ретіндегі *діни* сана.

– география, этнография, елтану және қорғау, сақтау дәстүрі бар экологиялық пәндер арқылы қалыптасатын *географиялық және экологиялық* сана.

– әдебиет, музыка сабақтары, живопись арқылы тәрбиеленетін *эстетикалық-көркемдік* сана.

Қазақ тілінің мұғалімі тіл үйретуде қос тілді оқушыға осы сананы қалыптастыра білуі керек.

Психолингвистика тілдерді оқыту әдістемесінде көрініс табатын бірқатар басқа мәселелерді зерттейді, мысалы: мектеп оқушыларының өзге тілдерді үйретудің мәдени-құндылық аспектісін көрсететін әлеуметтік-мәдени құзіреттіліктің қалыптасуына әсер ететін ұлтаралық қатынастар (этнопсихолингвистика) мәселелері; тұлғаның сөйлеу әрекетінің құрылымы мен функцияларына қатынасы; когнитивтік психологияның дамуына серпін берген ойлаумен байланысты проблемалар; сөйлеуді қалыптастыру және қабылдау модельдері мен теориялары; сөйлеу қабілетін қалыптастыру мәселелері (даму психолингвистикасы), әсіресе шет тілдерін ерте оқыту әдістемесі үшін маңызды, билингвизм

мәселелері және басқалар. Жоғарыда келтірілген қысқаша шолу психолингвистиканың лингводидактикамен және шет тілдерін оқыту әдістемесімен тығыз байланысын көрсетеді және қарым-қатынасты меңгерудің психолингвистикалық негіздерін білмей оқыту әдістемесін сауатты құру мүмкін емес екенін көрсетеді.

Тілді екінші тіл ретінде оқытуда мамандар оқушылардың психикалық типіне де баса назар аударады [5, 84 б.]. Олар 2 түрлі психикалық типті атап көрсетеді: бірі интуитивті – сезімталдық болса, екіншісі – рационалды – логикалық.

Алғашқы типтегі тіл үйренушілерді тілді үйренудегі пратика жатқызылады. Олар тілді тез меңгереді, тілді қызығушылықпен үйренеді, еркін ойлау мүмкіндігін пайдаланып, ойын еркін жеткізеді және сезімдік эмоцияға бағынады. Пратиктер тіл үйренуде ең жақсы, тиімді типтердің қатарына жатады. Олар үшін тіл үйрену барысында дыбыстау, оқу ережесін үйрену ең қиын кезең болып саналады. Пратиктер көп жағдайда басқа тілде ойлауға тырысады. Ал екінші типке тілді үйренудегі теорияны жатқызады. Бұл типтегілер тілді өте ауыр баяу қабылдайды. Сондай-ақ тілдегі лексика мен грамматиканы өте қиын меңгереді. Оған себеп, олар өзге тілдерді де өзінің ана тілінде ойлап, сол тілдің деңгейінде сезінеді. Психикалық типтегі үйренушілердің бір ерекшелігі қабілетінде, яғни кейбір тіл үйренушінің қабілеті жоғары, біреулерінікі шамалы болып келуі мүмкін. Ал қабілеттілік белгілі бір істің нәтижесі болып табылады.

Қорыта айтқанда, XXI ғасыр білімнің қарыштап дамыған кезеңі. Қазіргі қоғамда әр тұлға білімді, жан-жақты, тілді жетік меңгерген болуы заман талабы. [6, 52]. Осындай мықты тұлғаны оқытып, тәрбиелеп шығару ең алдымен мұғалімнің құзіретінде. Мақалада қарастырылған мәселелерден қазақ тілін үйретудің нәтижелі болуы үшін төмендегідей қорытынды шығардық:

– тіл үйрету үшін психолингвистика негіздерін жетік меңгеру;

– тіл үйретуді ерте жастан бастау маңызды;

– тіл үйренушіні сөйлеуге үйрете отырып, қазақ тілді орта тудыру керек;

– инновациялық әдістерді қолдана отырып, этникалық жағынан көбірек ақпарат беру керек;

– міндетті түрде ұлттық болмысына мән беру керек;

– тілдік емес қарым-қатынас құралын пайдалану;

– коммуникативті әдісті өзге тілді үйретудің дәстүрлі әдісі ретінде қарастыру;

– тіл үйрету барысында «мотив, жоспар және нәтиже» қағидасын пайдалану;

– әр баланың сөйлеу қабілетін ескере отырып қарапайым коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру керек;

– тіл үйренушінің интеллектуалды, сөйлеу және танымдық қабілеттерін дамыту.

Мұғалімдер тіл үйретуде маңызды орынға ие. Олар тиімділік пен нәтижеге жету үшін оқушының қатынас тілін дамытып, әр түрлі әдістерді пайдалана білсе, белгілі бір жетістікке жететіні сөзсіз. Тілімізге қызығушылық танытып, бар ынтасымен үйренушілер, сөйлеушілер саны артып жатса, бұл мұғалімдердің тіл дамуына қосқан ең үлкен үлесі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Оразбаева Ф.Ш., Рахметова Р.С. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Print-S, 2005. – 170 б.

2. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур. – М.: Лексис, 2003. – 184 с.

3. Белянин В.П. Психолингвистика. – М.: Флинта, 2003. – 232 с.

4. Ибраева Ж.Қ. Психолингвистика негіздері: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 125 б.

5. Маякова Е.В. Развитие детской речевой деятельности в процессе обучения иностранным языкам // Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2006. – №4. – С. 146-155.

6. Шаханова Р.А. Мемлекеттік тілді үйретуде ескерілетін психологиялық ерекшеліктер. [Электрондық ресур] URL: http://www.rusnauka.com

М.А. Дузнаева
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.

ОҚУШЫ ТІЛДІК ТҰЛҒАСЫ ЖӘНЕ КӨРКЕМ ШЫҒАРМА

Аннотация. Бұл мақалада авторлар тұлға, тілдік тұлға ұғымдарына тоқталып, оқушы тілдік тұлғасы мен көркем шығарма арқылы байланысын айқындады. Тілдік тұлғаны қалыптастырудың бірнеше компонеттеріне тоқталды. Осыған байланысты тілдік тұлға қалыптастыруда маңызды компоненттер: тәрбие мазмұнының құндылық, дүниетанымдық компоненті, яғни құндылықтар немесе өмірлік мағыналар жүйесі. Мәтіндер мен тапсырмаларды мақсатты түрде таңдау, әр сабақты мәтінмен ойластырылған жұмыс жүйесіне қосу – дамыған тіл сезімін қалыптастыруды қамтамасыз ететін дамып келе жатқан сөйлеу ортасын құруға мүмкіндік беретін жағдайлар. Тұлғаның адамгершілік, эстетикалық дамуына ықпал ететін, баланың ойлау қабілетін, оған деген қажеттілігін тудыратын мәтіндерді талдау өте маңызды. Тіл әлемге бастапқы және терең көзқарасты қамтамасыз етеді, кейіпкердің қалыптасуына негіз болатын және тілдік диалогтық қарым-қатынас процесінде жүзеге асырылатын әлемнің тілдік бейнесі мен рухани идеялардың иерархиясын құрайды.

Мәдени компонент, яғни тілге деген қызығушылықты арттырудың тиімді құралы ретінде мәдениетті дамыту деңгейі. Тілдік және тілдік емес мінез-құлық ережелеріне байланысты зерттелген тіл мәдениетінің фактілерін тарту тиісті қолдану дағдыларын қалыптастыруға және қарым-қатынас серіктесіне тиімді әсер етуге ықпал етеді.

Түйінді сөздер: тілдік тұлға, мәтіндік қызмет, компонент, құзыреттілік.

Аннотация. В данной статье авторы остановились на понятиях личности, языковой личности, выявили связь учащихся с языковой личностью и художественным произведением. Остановился на нескольких компонентах формирования языковой личности. В связи с этим важнейшими компонентами в формировании языковой личности являются: ценностная, мировоззренческая составляющая содержания воспитания, т.е. система ценностей или жизненных смыслов. Целенаправленный подбор текстов и заданий, включение каждого урока в систему продуманной работы с текстом – условия, позволяющие создать развивающуюся речевую среду, обеспечивающую формирование развитого языкового чувства. Очень важно анализировать тексты, которые способствуют нравственному, эстетическому развитию личности, вызывают у ребенка мышление, потребность в нем. Язык обеспечивает первичный и глубокий взгляд на мир, формирует языковую картину мира и иерархию духовных идей, которые лежат в основе формирования характера и реализуются в процессе языкового диалогического общения.

Культурный компонент, то есть уровень развития культуры как эффективного средства повышения интереса к языку. Привлечение к изучению фактов языковой культуры в связи с правилами языкового и неязыкового поведения способствует формированию соответствующих навыков употребления и эффективному влиянию на партнера по общению.

Ключевые слова: языковая личность, текстовая деятельность, компонент, компетентность.

Annotation. In this article, the authors focused on the concepts of personality, linguistic personality, revealed the connection of students with a linguistic personality and a work of art. I focused on several components of the formation of a linguistic personality. In this regard, the most important components in the formation of a linguistic personality are: the value, ideological component of the content of education, i.e. the system of values or life meanings. Purposeful selection of texts and assignments, the inclusion of each lesson in a system of thoughtful work with the text – conditions that allow you to create a developing speech environment that ensures the formation of a developed language sense. It is very important to analyze texts that contribute to the moral, aesthetic development of the personality, cause the child to think, the need for it.Language provides a primary and deep view of the world, forms a linguistic picture of the world and a hierarchy of spiritual ideas that underlie character formation and are implemented in the process of linguistic dialogic communication.

The cultural component, that is, the level of development of culture as an effective means of increasing interest in the language. Involvement in the study of the facts of linguistic culture in connection with the rules of linguistic and non-linguistic behavior contributes to the formation of appropriate use skills and effective influence on the communication partner.

Keywords: linguistic personality, textual activity, component, competence

Көркем әдебиеттің арқасында адамның эстетикалық талғамы және оның көркемдік дүниетанымы қалыптасады. Көркем мәтіндерді пайдалану тілдіоқытудың елдік аспектісінен – білім алушыларды оқытылатын тіл елінің мәдениет әлемімен таныстырудан ажырамайды. Үйде көркем шығарманы оқуды қолдану арқылы оқытудың білім беру мақсаты, сондай-ақ негізгі сөйлеу және лингвистикалық міндеттер шешіледі.

Оқыту процесінде оқу тілдік және әлеуметтік-мәдени ақпараттың маңызды көздерінің бірі болып табылады. Кітаптарды оқу үшін

пайдалану оқупроцесін қызықты сабаққа айналдыруға ғана емес, сонымен қатар оқушыларға оқытылатын тілді қолданатынелдің қазіргі жағдайымен танысуға көмектеседі.

Тілдік тұлға дегеніміз – маңызды мәселені немесе мәселені шешу үшін қажетті идеалдарды, мазмұнды құндылықтарды, болжамдарды білдіретін өз мәтіндерін шығаруды қамтамасыз ететін автономды тілдік қабілеттің тасымалдаушысы(Канчер, 2002, 43-44 б).

Табиғи тілде «тұлға» сөзі ең алдымен басқа адамдардың адамды қалай көретінін білдіру үшін қолданылады, бұл жағдайда тұлға қоғамнан, мәдениеттен тыс жерде болмайды...»(Караулов, 1989, 147 б.).

«Тілдік тұлға» ұғымы жеке тұлғаның әлеуметтік қатынастардың субъектісі және қарым-қатынастың осы жүйесімен, мәдениетімен және биологиялық ерекшеліктерімен анықталатын саналы қызмет тұжырым-дамасына негізделген. Тілдік тұлғаны қалыптастырудың компоненттері: лингвистикалық – тіл туралы теориялық білім, тілдік – тілді практикалық меңгеру, коммуникативтік – қарым – қатынас жағдайына сәйкес тілді пайдалану, дұрыс сөйлеу мінез-құлық дағдылары, мәдениеттану – оқытылатын тіл мәдениетіне ену, қарым-қатынастағы мәдени кедергіні еңсеру құзыреттіліктерін қалыптастыру болып табылады. Ю.Н. Караулов тілдік тұлғаны зерттеудің маңыздылығы туралы айта отырып, тілдік тұлға тілді зерттеумен байланысты зерттеулерде және басқа ғылымдарда басымдыққа ие болатындығын атап өтті (Уали, 2007, 3б.).

Көркем оқу арқылы мәдени құзіреттілікті қалыптастыруға назар аударуға болады. Мәтіндік қызметті талдау және зерттеу арқылы қайталама тілдік тұлғаны қалыптастыру туралы айта отырып, бұл жағдайда әңгімелесушілер арасындағы мәдени қашықтықты шартты түрде еңсеру туралы сөйлесетінімізді түсіну керек (Ниятова, 2007, 2б.).

Оқушының тілдік тұлғасын қалыптастыруда диалогқа үйрету оқушыларға басқа адамдармен, жалпы әлеммен қарым-қатынас орнатуға, өзіндік құндылықты түсінуге көмектеседі.

Осыдан келесі мақсаттарды анықтасақ:

– оқушының тіл туралы белгілі бір білім жүйесін меңгеру процесінде оның тілдік тұлғасын қалыптастыру үшін жағдай жасау;

– тілдік құзыреттілікті дамыту;

– сөзге ұқыпты және жауапкершілікпен қарауға тәрбиелеу.

А. Вежбицкая: «көп жағдайда адамның ана тілінің ойлау сипатына қатысты күші соншалықты күшті, ол өзі дем алатын ауадан гөрі шартты келісімдер туралы ойлайды»(Вежбицкая, 2007, 24б.).

Автор ана тілімен сөйлескенде, біз оның ойлау тәсілін, демек оның мәдениетін түсініп, қабылдай бастайтынымызды анық көрсетеді.

Оқушылардың тілдік тұлғасын көркем шығармалар негізінде қалыптастыруға болады. Тілдің тұлғаны қалыптастырда көркем шығарманың рөлі өте зор. Сондықтан оқушылардың көркем әдебиетті оқуына көп көңіл бөлінеді. Көркем әдебиет оқушылардың әлеуметтік және жеке

қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді. Көркем әдебиеттің арқасында адамның эстетикалық талғамы мен көркемдік дүниетанымы қалыптасады. Сонымен қатар тілдік (лексикалық және грамматикалық) құралдардың үлкен қорын еркін меңгеру, оларды нақты коммуникативті жағдайды ескере отырып, қарым-қатынастың әртүрлі түрлерінде (монолог, диалог және полилогиялық қарым-қатынастың басқа түрлерін) дұрыс және тиімді қолдана білу қажет.

Қорытындылай келе, әдеби мәтіндердің әртүрлілігі оқытылатын тіл елінің мәдениеті туралы білімді, оның ішінде өнер, саясат немесе күнделікті өмір болсын, оның әртүрлі салаларындағы білімді жинақтау және нақтылау арқылы екінші тілдік тұлғаны қалыптастыруға үлкен мүмкіндіктер туғызады деп айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Канчер М.А. Языковая личность телеведущего в рамках руского риторического. – Екатеринбург: Орал, 2002. – 14 б .

2. Уали Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. – Алматы, 2007. – 56 б.

3. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения. – Ғылым, 1989. – 38 б.

4. Ниятова Ш.С. Махамбеттің тілдік тұлғасы: филол.ғыл.канд.дисс. – Алматы, 2007. – 144 б.

5. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых.– 2001.– 288 б.

Д.К. Жексенова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Б. Сағындықұлы
ғылыми жетекшісі, филология ғылымдарының докторы, профессор

ТІЛ – ТҰЛҒАНЫҢ МӘДЕНИ ИММУНИТЕТІН ДАМЫТУШЫ ТЕТІК

Аннотация. Мақалатілдің қалыптасуы, маңыздылығы, қызметі мәселесіне арналған. Автор тілге қатысты ғалымдардың пікірлерін келтіре отырып, тілдің қатысымдық сауаттылыққа, мәдениетке, құзыреттілікке ден қоятынын айтып кетеді. Сондай-ақ, тілді философиялық тұрғыдан жан-жақты талдай келе, ұлттық ділдің негізін құрайтын жас буынның рухани иммунитетін күшейтудің бірден-бір тетігі, тірегі деп қарау күн тәртібіне өткір қойылуы тиіс деп түйіндейді.

Түйінді сөздер: тіл, қатысымдық құзыреттілік, әлеует, қарым-қатынас, рухани иммунитет, тұлға, мәдениет.

Аннотация. Статья посвящена проблеме формирования, значимости, функции языка. Автор цитирует мнения ученых, касающихся языка, ссылаясь на то, что язык фокусируется на коммуникативной грамотности, культуре, компетентности. Также, всесторонне анализируя язык с философской точки зрения, он резюмирует, что рассмотрение языка как единственного механизма, опоры укрепления духовного иммунитета молодого поколения, составляющего основу национального менталитета,

должно быть остро поставлено на повестку дня.поколения, способного бороться с внешними негативными влияниями.

Ключевые слова: язык, коммуникативная компетентность, потенциал, общение, духовный иммунитет, личность, культура.

Annotation. The article is devoted to the problem of the formation, significance, and function of language. The author cites the opinions of scientists concerning the language, referring to the fact that the language focuses on communicative literacy, culture, competence. Also, comprehensively analyzing the language from a philosophical point of view, he summarizes that the consideration of language as the only mechanism, support for strengthening the spiritual immunity of the younger generation, which forms the basis of the national mentality, should be sharply put on the agenda.a generation capable of dealing with external negative influences.

Keywords: language, communicative competence, potential, communication, spiritual immunity, personality, culture.

Қазақстан Республикасындағы жалпы орта білім беру Тұжырымдамасында: «Қазақстан мектептеріндегі өзекті мәселелердің бірі өзгермелі әлеуметтік және экономикалық жағдайда өмір сүруге дайын, айналасындағы шынайы өмірге белсенді қатынасын байқатып, оны жақсартуға ықпал ете алатын, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру болып табылады. Осыған байланысты жеке тұлғаға қойылатын мынадай талаптар алдыңғы орынға шығады: креативтілік, белсенділік, әлеуметтілік жауапкершілік, ой-өрісінің кеңдігі, жоғары деңгейдегі сауаттылық, танымдық әрекетке қызығушылықтың арттырылуы», – деп ерекше аталып өткен [1, 23 б.]. Білім беру жүйесін осындай заманауи талаптарға сай жетілдірудің басты бағыттарының бірі – бастауыш мектеп сатысынан бастап-ақ «Ұлы Дала Елі» идеясын жүзеге асыратын жас ұрпақтың бәскелестікке бейімділігін дамытуға, тұлғалық-интеллектуалдық әлеуетін көтеруге басымдылық беру. Сондықтан қазіргі уақытта оқушының бойында елжандылық рухтың, мемлекетшілдік сананың, дара тұлғалық қабілеттердің іргетасы қаланатын бастауыш мектептегі оқу пәндерінің сапалық деңгейін көтеру міндеті өткір қойылып отыр. Бұл міндеттің орындалуы оқушыларға репродуктивті білімді меңгертуден бас тартып, өзіндік ізденіске үйретуге, оның әлеуметтенуін қамтамасыз ететін өмірлік дағдыларды меңгертуге мүмкіндік беретін оқыту үдерісінің тұлғалық- әрекеттік бағыты мен құндылықтық бағдарын кеңейтудің тетіктерін табуды қажет етеді.

Оқушының қатысымдық құзыреттіліктерін қалыптастыру – білім беру жүйесінің осындай жаңа талабымен үйлесетін тетіктің бірі ғана емес, бірегейі. Сол себепті баланың ойлау, сөйлеу дағдыларын дамытуға, өзін де, қоршаған ортасын да тануына жағдай тудыра отырып, өзгелермен ой бөлісуге, алған білімін күнделікті өмірде дұрыс қолдануға үйретудің маңыздылығы арта түсуде. Мектеп оқушыларының білімді мәдениеттің бір бөлшегі ретінде игеруі, сол арқылы тыңдау, сөйлеу, пікірлесу, оқу, жазу сауаттылығының мәнін саналы түрде түсінуі оның

қатысымдық құзыреттіліктерін қалыптастырудың алғышарты болып саналады. Ал, өзара қарым-қатынас жасауға төселдіру, алға қойылған проблемаларды бірлесіп шешуге дағдыландыру арқылы өзіндік ой-пікірін жеткізуге ұмтылдыру, басқалардың пікірін тыңдай білуге үйрету – оқушының қатысымдық мәдениетті үйренуінің шарты. Олай болса, қазақ тілі сабақтарындағы басты талап, А.Байтұрсынұлы айтқандай, «оқушыны тіл жұмсау жолдарын үйренуге үйрету» [2, 23 б.].

Қазір отандық білім беру жүйесіннің бастауыш, негізгі орта, жалпы орта (бейіндік) білім беру сатыларындағы нәтижеге бағдарланған оқыту үрдісіндегі бірлік пен өзгешелікті саралауда Білім – Мәдениет қостағаны негіз етіп алынады. Оқушының белгілі бір пән бойынша меңгеретін ұғымдарын қалыптастыратын теориялар Білімді құраса, сол білімді өмірде қолданудың түпкі нәтижесі оқушы Мәдениетінің деңгейі болып саналады. Сондықтан өзінің жекепәндік мақсаты тұрғысынан да, жалпыпәндік қызметі жағынан да оқушының дүниетанымын, оның айналасындағы ортамен қарым-қатынас жасау мәдениетін қалыптастыруды көздейтін «Қазақ тілінің» оқу үдерісіндегі жетекші рөлі күннен күнге артып келеді. Өйткені бұл пән – оқушының тыңдаған, естіген ақпараттарды түсініп қабылдау, оқығанынан ой түю, түйген ойларын басқалармен бөлісу, өзгелермен пікірлесу секілді қатысымдық құзыреттіліктерін қалыптастыратын, тұлғаның әлеуметтенуін жүзеге асыратын бірегей пән. Тіл оқушының өзгелерді тануына, өзін танытуға мүмкіндік береді. Тілсіз адамның биік нәтижелерге жетуі, рухани дамуы мүмкін емес. «Тіл арқылы оқушы дүние туралы білім алып, өз көзқарасын қалыптастырады, алдыңғы ұрпақтың өлшеусіз өмір тәжірибесін үйренеді, ұғым-түсінігін кеңейтеді. Тек тіл арқылы көңіл-күйін, ішкі сезімін білдіруді үйренеді. Осының бәрі де қатысымдық сауаттылыққа, мәдениетке, құзыреттілікке келіп саяды» [3, 3 б.].

Егер «тілдің тіршілігі, дамуы оның қатынас құралы болу қызметіне байланысты болса, тілді адам өзін қоршаған қауымынан, өмірден үйренеді» [4, 21 б.]. Демек, тіл қарым-қатынас болған жерде ғана өмір сүреді. Тілдің ең басты қызметі–қатысымдық қызметі. Яғни, тіл – қатысымдық бірліктерден құралған күрделі құбылыс. Сондықтан ғалымдар «тіл қоғамдық, сондықтан әлеуметтік құбылысқа жатады. Мұнда адамдар қауымдастығының жинаған білімі мен тәжірибесі жатыр. Сондықтан тіл – адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасқа түсуінде маңызды рөл атқарады. Бұл мәселе де білім алушының қатысымдық құзыреттілігін қалыптастыруда, алдымен, тілдік құзыреттіліктерге ден қою қажет» – дейді [5, 57 б.].

Қарым-қатынас жасай білуге үйрету – білім беру саласының ең басты міндеті. Ол сатылап дамып, жетілдіріп отырылады. Сондықтан жалпы білім беретін орта мектеп сатыларының әрқайсысының оқушының қатысымдық құзыреттілігін қалыптастырудағы белгіленген межесі, нақты өлшемі мен көлемі болуы заңды.

В.А. Звегинцев тіл мен сөйлеудің ара жігін ажыратарлық пікірлерді қостай келе адам сөйлеуде тек тілдік бірліктерді пайдаланбайды, сонымен қатар сөйлеу үдерісінде ойдың атқаратын қызметі ерекше, сондықтан сөйлеу құбылысының қасиетін түсіну үшін оны үш жақты қарастыру: (тіл, сөйлеу, ой) керектігін айтады. «Хотя лингвистика изучает две вещи: два разные явления, они взаимосвязаны и взаимозависимы, а поэтому обьект у нас один, но двойственной природы» [6, 140 с.]. Демек, тіл ортақ болғанымен, сөйлеудің даралығын адамның психикалық қабілеттері мен қасиеттері айқындайды.

Тілді оқытудың басты мақсаты – жас ұрпақтың тіл туралы дүниетанымын қалыптастыру, олардың ойлау, сөйлеу сауаттылығын жетілдіру. Ал дара тұлғамен, дүниетанымммен, тілмен, санамен, ойлаумен байланысты, оны арнайы қалыптастыруды көздейтін оқыту, үйрету мәселелерінің қай-қайсысы да білім философиясымен сабақтастықта қаралады. Өйткені білім беру саласы – мемлекеттің болашағына жауапты, жас ұрпаққа білім мен тәрбие беретін бірден-бір сала, сондықтан ол өз кезегінде мемлекеттің, ұлттың құндылықтарымен өзара тығыз байланыста дамып, оның стратегиясын жүзеге асырады.Тілді оқытудағы ең басты тірек тұжырым қазақ халық мақалында айтылғандай, «Сөз қадірін білгенің – өз қадіріңді білгенің» деген тұжырым болуға тиіс. Өйткені дәл осы мақалдағы ой қазіргі таңдағы тілді оқытудың философиялық-концептуалдық бағытымен толық сәйкес келеді. Оқу-тәрбие үрдісінде оқушының тұлғалық қасиеттерін қалыптастырудың жолдарын айқындап отыруы шарт, себебі тіл мен адам болмысы бір-бірінен бөліп алуға келмейтін біртұтас құрылым болып саналады. «Тілді оқыту грамматикалық білімді негіз ете отырып, оқушының сөйлеу мәдениетін жетілдіруді басты нәтиже етіп белгілеп отыр. Ал, мәдениет атаулының қай-қайсысы да (ойлау, сөйлеу, еңбек мәдениеті) білім мен тәрбиені ұштастыру жолымен қалыптасатыны белгілі. Себебі білім берудің түпкі мән-маңызы оқушының адами тұлғасын қалыптастырумен байланысты айқындалады» [7, 15 б.].

Тұлғаның іскерлігі оның интеллектуалдық деңгейімен тығыз байланыста қаралады. Тілді үйренушінің іскерлігінің көрсеткіштері:

– ұсынылған тілдік материалдарды, игерген білім мен тәжірибені өздігінен дамытып, қоршаған ортада тиімді пайдалана білуі;

– мәдениетаралық коммуникацияны жүзеге асыра алуы;

– тілдің тек қатынас құралы ғана емес, адамның дүниетаным деңгейінің көрсеткіші екенін түйсініп меңгеруі;

– тілді қолданудағы өзінің жауапкершілігін шынайы сезінуі.

Білім философиясын зерттеген ғалымдардың тұжырымдауынша, оқыту жолымен интеллектуалды тұлғаны қалыптастыруда «төмендегі көрсетілген құндылықтарды субъект бойына сіңіру қажет:

– танымдық бағытта: таным мәдениеті, интеллект, білім, ақыл-ой

мәдениеті, шығармашылық, сындарлы ойлау, сананы жетілдіру, ой-өрісінің кеңдігі т.б.

– адамгершілік бағытта: жеке тұлғаның қасиеттері сыйлау, мейірімділік, әділдік, т.б.; адамгершілік ұстанымдар: қадір қасиет, ұқыптылық т.б.

– рухани бағытта: азаматтық, партиотизм, белсенді өмірлік позиция, ұйымшылдық, адам құқықтары т.б.

– ұлттық бағытта: салт-дәстүрді, тілді, дінді, әдет-ғұрпты құрметтеу, ұлттық сана, ұлтжандылық, елі мен жерін сүю және оған қызмет ету жауапкершілігін сезіну, т.б.

– дүниетаным бағытында: ғылыми, білімділік, дүниетаным, терең түсінік, әлем туралы ойлану, ой-толғаныс т.б.» [8, 16 б.]. Осы айтылғандардың барлығы да білімнің оқушының рухани дүниесін дамытуға, түпкі нәтижесінде кісілік мәдениетін қалыптастыруға бағытталуы қажеттігін көрсетеді. Онда мәдениеттің құрауыштарын үнемі тоғыстыра қарастыру көзделеді.

Ғалымдардың пайымдауынша, «адамның дүниетанымы мен сөйлеу әрекетіне адамның айналасындағы шындық орта мен өзі туралы бүкіл ұғым- түсінігі қоса қатысады әрі олар бірін-бірі жетілдіре, ұштай түседі» [9, 17 б.]. Онда оқушының сөйлеу дағдыларын дамыту мәселесінің шешімі дара тұлғаның жалпы дүниетанымының дамуымен, логикалық, психологиялық және қарым-қатынас мәдениетінің бірлігін жүзеге асыру жолымен жасалатыны тұжырымдалған.

Қорыта айтқанда, қоғамдағы оқыту, тәрбиелеу, еңбек ету мәселелері мен ұлттық мүдденің жақындасуына ықпал ете алатын білімнің ғана мемлекет дамуындағы стратегиялық маңызы күшейе түсері даусыз ақиқат. Тағылымдық және тәрбиелік қуаты берік білім халықтың болашақ даму бағытын өзі айқындауына жол ашады. Ал бұл мемлекеттік тіл мәртебесін иемденіп отырған қазақ тілінің, тамырын тереңнен тартып жатқан қазақ философиясы мен қазақ тарихының және өзге де гуманитарлық ғылымдардың қол жеткізген нәтижелерін екшеп, білім берудің әдіснамалық негіздерін айқандауда ескеріліп отыруы заңды. Өйткені «пәннің оқытылу сапасы мен оның дұрыс, заманауи талапқа сай ұйымдастырылуы түпкі нәтижеде болашақ ұрпақтың өз ұлттық мұраларына саналы қатынасын қалыптастырады. Ұлттық ділдің негізін құрайтын мұндай пәндерді мемлекет қауіпсіздігін қамтамасыз ететін болашақ ұлт мұрагерлерін дайындаудың, сол жас буынның сыртқы кері ықпалдарға қарсы күресе алатын рухани иммунитетін күшейтудің бірден-бір тетігі, тірегі, тіні деп қарау күн тәртібіне өткір қойылуы тиіс. Мысалы, тіл – таным құралы, тіл арқылы адам дүниені танып біледі, барлық білімді сол арқылы игереді. Сондықтан тілді меңгертуді көздейтін білім саласы әлемдік тенденцияларға сәйкес өзінің даму бағыттарын белгілеуі тиіс, бірақ олардың барлығы да ұлттыңтарихи-мәденитопырағындадамуыкерек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырым дамасы // Егемен Қазақстан. – 2003, желтоқсан-26. – №332.
2. Байтұрсынұлы А. Тілтағылымы. – Алматы, 1992. – 315 б.
3. Дәулетбекова Ж.Т., Рай Қ.М. Сөйлей білу – өнер. – Алматы: Ғылым ордасы, 2013. – 98 б.
4. Қазақ совет энциклопедиясы бас. ред. М.К. Каратаев. – Венгрлер-Доиыр. – Алматы: Қазақ совет энциклопедиясы, 1973. – Т.2. – 622 б.
5. Цезерани Д. От мозгового штурма к большим идеям: NLP и синектика в инновационной деятельности. – М.: ФАИР-Пресс, 2005. – 224 с.
6. Звегинцев В.А. Теоретическая и прикладная лингвистика: учебное пособие для филол. факультетов пединститутов. – М.: Просвещение, 1968. – 336 с.
7. Хохлов Н.А. Метод «малых групп». Теоретические основы и технология развивающего обучения: Методическое пособие для преподавателей вузов. – Новосибирск: НГУИППКПГСН, 1995. – 121 с.
8. Скаткин М.Н. Дидактика средней школы. Некоторые проблемы современной дидактики / под ред. М.А. Данилова и М.Н. Скаткина. – М.:Просвещение, 2005. – 302 с.
9. Дәулетбекова Ж.Т. Сөз мәдениеті – тілдік білім нәтижесі. – Алматы: ҚБТУ, 2011. – 240 б.

Жансая Боранбек
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.

ПРОФЕССОР С. ҚИРАБАЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ «АҚТАҢДЫҚ ӘДЕБИЕТ» МӘСЕЛЕСІ

Аннотация. Мақалада ғалым-сыншы С. Қирабаев шығармашылығындағы «Әдебиетіміздің ақтаңдақ беттеріне» қатысты еңбектері қарастырылған. Әсіресе, ғалымның тәуелсіздік тұсында Алаш арыстарын ақтау мен ардақтауға арналған зерттеу еңбектеріне арнайы тоқталғаны, толғақты тұжырымдары сөз етілген. Атап айтқанда, Алаштың ардағына айналған А. Байтұрсынов пен М. Дулатовты қазақтың алғашқы революцияшыл-демократтары ретінде танып, олардың ел алдындағы парызы мен қарызын, мұрат-мүдделері туралы ой-пікірлері осы тарапта зерттеу жүргізген кейінгі еңбектерге бастау болды.

Түйінді сөздер: Алаш, қазақ әдебиеті, С. Сейфуллин, зерттеу, ғалым-сыншы, С. Қирабаев, Ж. Аймауытұлы.

Аннотация. В статье рассмотрены труды ученого-критика С. Кирабаева, посвященные «Актандакским страницам нашей литературы». В частности, речь идет о трудах ученого, посвященных реабилитации и почитанию алашских арысей в период независимости. В частности, признание Алаша А. Байтурсынова и М. Дулатова первыми казахскими революционерами-демократами, их размышления о долгах и долгах перед страной, об идеальных интересах стали началом последующих работ, в рамках которых были проведены исследования.

Ключевые слова: Алаш, казахская литература, С. Сейфуллин, исследователь, ученый-критик, С. Кирабаев, Ж. Аймаутович.

Annotation. The article examines the works of the scientist-critic S. Kirabaev, dedicated to the «Aktandak pages of our literature». In particular, we are talking about the works of the scientist devoted to the rehabilitation and veneration of Wallachian lynxes during the period of independence. In particular, the recognition of Alash A. Baitursynov and M. Dulatov as the first Kazakh democratic revolutionaries, their reflections on debts and debts to the country, about ideal interests became the beginning of subsequent work, within the framework of which research was conducted.

Keywords: Alash, Kazakh literature, S. Seifullin, researcher, scientist-critic, S. Kirabayev, Zh. Aimautovich.

Ғалым-сыншы С. Қирабаев кеңестік кезең тұсында туған қазақ әдебиетінің даму бағыттары, жекелеген ақын-жазушылар мен олардың өмірі, шығармашылығы, сөз өнері жанрларының өзіндік белгі-ерекшеліктері, көркемдік-идеялық нысанасы және т.т туралы ой-пікір, толғамдары дерек-дәйегімен, талдау мәдениетімен, таным тереңдігімен ден қойғызар еді.

Профессор С. Қирабаев шығармашылығындағы «ақтаңдық әдебиет» мәселесі мен ұлттық-азаттық күресті, халықтық мұрат-мүддені, дербестік-тәуелсіздікті аңсаған Алаш арыстарын ардақтауға арналған зерттеу еңбектері қомақты да қарымды. Атап айтқанда, ғалымның «Қазақтың тұңғыш революционер-демократтары», «Ақжолтай Ағыбай батыр – ұлт-азаттық қозғалысының қаһарманы», «Абайтанудың кезектегі міндеттері», «Жеңістер мен қателіктер сабағы» секілді мақалалар мен «Жүсіпбек Аймауытов», «Әдебиетіміздің ақтаңдық беттері» кітаптары және т.т. еңбектерінің маңыздылығы ерекше [1, 302б.].

Сонымен қатар, профессор С. Қирабаев «жазықсыз жазаға ұшырап, республикада отызыншы жылдары орын алған зорлық-зомбылықтың» құрбаны болған А. Байтұрсыновтың, М. Жұмабаевтың, Ж. Аймауытұлының шығармашылық мұраларының материалдарын жинап, жүйелеу ісіне ғалым ретінде де мол үлес қосты. Үкімет комиссиясының мүшесі, әрі М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры (бұрынғы) міндетін атқара жүріп белсенді түрде үлес қосқандардың бірі академик Серік Қирабаев болатын-ды.

Ғалым-сыншы С. Қирабаевтың еңбек, өмір жылдарына байыппен ден қойсақ, әдеби-ғылыми шығармашылық жұмыстары студенттік кезеңде басталғанын байқаймыз. Баспасөз бен баспа орындарында («Әдебиет және искусство» журналында бөлім меңгерушісі, «Пионер» журналының редакторы) ізденіс іздерін, қалам қуатын бар қырынан жарқырата көрсеткені де терең танылады. Бұдан кейінгі кезеңде, нақтырақ айтсақ, 1957 және 1964 жылдары кандидаттық, докторлық диссертациялар қорғап, «Ғабиден Мұстафин», «Спандияр Көбеев», «Сәкен Сейфуллин» сынды маңызды монографиясы қалың көпшілікке танымал. Орта мектептер мен жоғары оқу орындары үшін оқулықтар жазып, бірнеше сын-зерттеу кітаптарының («Өрлеу жолында», «Октябрь және қазақ әдебиеті», «Өнер өрісі», «Әдебиет және дәуір талабы», «Шындық

және шеберлік», «Жүсіпбек Аймауытов», «Әдебиетіміздің ақтаңдық беттері» және т.т.) авторы ретінде еліміздің әдеби-рухани әлеміне мол шығармашылық үлес қосты, ұлттық сөз өнері қайраткерлерінің өмір-тағдырын, үлгі-өрнектерін көркемдік-идеялық тұрғыдан, тілдік-стильдік, шеберлік аясында қарастырып, ғылыми тұжырымдар, мәнді байыпты байламдар жасады.

Ғалым-сыншының қазақ әдебиеті мен мәдениет тарихына елеулі еңбек ретінде қосылған ұстаз-қаламгер С. Көбеевтің шығармашылық мұрасы мен «Ғабиден Мұстафин» туралы биографиялық очеркіне, «Сәкен Сейфуллин» атты маңызды монографиясына бүгінгі күннің талап-тілегімен қарасақ, әдеби-ғылыми жұмыстарға ерте бейімделіп, осы салалардағы бағыт-бағдарын, ізденіс арналарын, зерттеу нысанасын айқын белгілегені терең танылады [2, 18б.]. Бұл еңбек – ізденістерге тән ортақ ерекшелік – архивтік құжаттарға, дерек-дәйекке ден қою, шығармашылық еңбек-мұралардың көркемдік-идеялық сипатына, дүниетаным иірімдеріне, тілдік-стильдік қырларына, ой мен сөзге, сыр мен сезімге жан-жақты мән беру арқылы негізгі ерекшелік белгілерді, талант табиғаты мен қалам қуатын, басқа да маңызды тұстарды тап басып көрсету. Әсіресе, зерттеу нысанасы етілген қайсібір мәселе, тақырыптарды монографиялық үлгіде дәстүр мен жаңашылдық негізінде жан-жақты, кең ауқым-аяда қарастыру секілді белгілер – С. Қирабаевтың шығармашылық ерекшелігін, ізденіс іздерін, дүниетаным иірімдеріне тән дер едік.

Серік Смайылұлы Тәуелсіздік кезеңі әдебиеттануының міндеттерін нақты айқындап, былай деп көрсетеді: «Ендігі жерде ұлттық әдебиеттің өзіндік көркем тәжірибесін жинақтайтын теориялық еңбектер жазылуы керек. Әдебиет дамуының ұлттық, басқаға ұқсамайтын сыпаттарын ашу, оны теориялық жағынан дәлелдеу – біздің көркемдік ойымызды жалпыадамзаттық ортақ мұраға апаратын бірден-бір жол» [3, 21б.].

Профессор С. Қирабаевтың ғалымдық-ұстаздық қырлары мен ғылыми жұмыстарға жетекшілік секілді сипаттарынан талапшылдық, нақтылық, тереңдік танылады. Қайсібір тақырып төңірегіндегі әңгіме-сұхбаттан сырласу сезімі сезіледі, адамдық істі ардақтау, еңбекке, ізденіске баулу міндеттері кеңінен көрініс береді.

Ең бастысы, еңбекке көзқарас – айқын, қаламгер мұраты мен талант табиғатын тануда – жітілік, сергектік сезімі жоғары, ұлттық мұра-мирастарға деген қамқорлық, жанашырлық және т.т. терең танылады.

Академик С. Қирабаев еліміз тәуелсіздік алған қысқа мерзім ішінде Алаштың арыс-азаматтарының (Ш. Құдайбердиев, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытұлы және т.б.) есімі мен еңбектерінің халқына қайта оралуына белсенді түрде қатысты, мақала ізденістерімен, арнайы кітаптарымен біліктілік танытты, азаматтық-ғалымдық қырларымен көп үлестер қосты. Айталық, Алаштың ардағына айналған А. Байтұрсынов пен М. Дулатовты қазақтың алғашқы революю-

цияшыл-демократтары ретінде танып, олардың ел алдындағы парызы мен қарызын, мұрат-мүдделері хақында төмендегіше жазды:

«Олар – қазақ халқының рухани ояна бастаған тұсында қоғамдық аренаға шығып, оның ұлттық-азаттық жолындағы күресінің алғашқы дем берушісі болған, сол бір халықтық қозғалыстың шын мағынасындағы көсемдері де болған адамдар...

Олар қазақ әдебиетінің ағартушылық, демократтық дәстүрін дамыта отырып, оны XX ғасырдың басындағы революциялық күрестің өрістеуі жағдайында жаңа идеяларымен байытты. Олардың ақындық сөздері қалың қазаққа арналды, екі ақын да халқын ұйқыдан оянуға, елдің қазіргі күйіне көз салып, ілгері ұмтылуға, азаттық, бостандық жолына үндеді. Осындай мазмұнда жазылған Ахметтің «Масасы», Міржақыптың «Оян, қазақ» кітаптары қазақ қоғамындағы ең алғаш айтылған әлеуметтік өткір сөздердің бірі болды... Олар елді, бүкіл халықты, кейінгі жастарды оятты. Өздері заманның алға тосқан тосқауылдарына қарамастан «қалғанша жалғыз жаңқам мен – сенікі» (Дулатов) деп, халқына адал қызмет етті... Бүгінгі қайта құру дәуірінде, республикаға дербестік, егемендік алу идеялары, ұлттық тіл мен әдебиетті, халықтық жақсы дәстүрлерімізді дамыту жөніндегі ойларымызды сол кездің өзінде-ақ Ахаң мен Жақаң (халық екеуін осылай атаған) айтыпты. Соны бүгін Америка ашқандай қайта жаңғыртып айтқанға мәз болып жүрміз. Олардың творчестволық мұрасының ескірмейтіні, қайта жаңарып, күн өткен сайын жаңғырып естілетіні де сондықтан». («Лениншіл жас», 1991, 7 маусым).

Профессор С. Қирабаевтың Алаш ардақтыларын зерттеп, тану ісі жазушы Ж. Аймауытұлына қатысты ізденіс, еңбектерімен толыға, тереңдей түсті. Бұл ретте «Елі үшін күйген» – Жүсіпбек Аймауытұлының өмірі мен шығармашылығын арнайы қарастырып, бестомдық еңбектерін құрастырып, бастыру ісіне жетекшілік етті, жазушы мұраларының біртомдығына алғысөз (1989) жазды, «Білім» қоғамынан (1990), «Ана тілі» баспасынан «Жүсіпбек Аймауытов» атты кітаптары (1993) жарық көрді [3, 25б.].

Пікір орайында, әдебиетші-ғалым С.Қирабаевтың кейінгі жылдары жарық көрген «Жүсіпбек Аймауытов» (1993), «Әдебиетіміздің ақтаңдақ беттері» (1995) атты кітаптары бірнеше қырымен назар аудартатынын айтқан орынды.

Жоғарыда еске алғанымыздай, шығармашылық мұра-мирастары ағарған ақын-жазушылар арасында көрнекті қазақ қаламгері Ж. Аймауытұлының өмірі мен шығармашылық қызметінің қалың көпке жетуіне ересен еңбек етті. Алдымен айтарымыз, «Жүсіпбек Аймауытов» атты еңбекте қаламгердің өмірі мен шығармашылығы алғаш рет кең көлемде қарастырылады. Жазушының өмірбаяны мен жекелеген еңбектерінің жазылу, жарық көру мерзімі хақында да жан-жақты ізденістер жүргізді [4, 107б.]. Аталмыш тақырыпты тану, талдау

мәдениеті де дерек көздерімен табиғи үндесіп, терең толғанысқа толы ой-пікірлерімен, зерттеудің жаңа міндеттерімен үндесіп, жалғасып жатады. Автор көрнекті қаламгердің мұра-мирастарындағы ерекшелік, үлгі-үрдістер туралы: «...Жүсіпбектің көп салалы шығармашылығы өз дәуірінің талабынан туды. Оны қазақ халқының әлеуметтік өмірге белсене араласуы, сонымен байланысты қоғам дамуы жайлы ұлттық көзқарастың оянуы процесі қажет етті. Осы бір күрделі процесті Жүсіпбек үлкен жазушылық көрегендікпен суреттейді. Ол жаңаның жарқын жағын да, көлеңкелі қайшылықтарын да аша бейнеледі десе (9 бет), оны танып-талдаудың мұрат-міндеттері хақындағы ойларын былай білдірген: «Жазушы қолжазбасы жойылып кетті, оның газет-журнал беттеріндегі көп шығармалары жыртылып алынды. Осындай жағдайда Жүсіпбек шығармаларын жинап, түгелдеу, оның өміріне қатысты деректер іздестіру, әлі де ұзақ мерзімге созыла бермек. Оларды толықтырып, жариялап отыру, ол туралы кең мағынадағы байсалды зерттеу жасау – алдағы күннің міндеті» [5, 10б.].

Кітапта бұдан басқа қаламгердің өмірінен деректер беріледі, жекелеген жанрлардағы туындылар табиғаты танып-талданып, кезең көріністері, ондағы қайшылық-қиыншылықтардың қыр-сыры сараланып, зерттеудің жаңа міндеттері айқындалады. Осы реттен келгенде аталмыш кітап Ж.Аймауытұлы жөніндегі алғашқы ізденіс, еңбектердің бірі болғандықтан әдеби-мәдени мұрамызға қосылған қымбат қазына есебінде бағаланады.

«Әдебиетіміздің ақтаңдық беттері» (1995) – халқымыздың әдеби-мәдени мұраларын бүгінгі уақыттың талабы тұрғысынан танып-талдауға, бағалауға арналған еңбек.

Кітапқа енген «Әдебиет пен өнер – ұлттық идеологияның маңызды саласы», «Әдебиет – ұлттың рухани байлығы» атты мақалалар қазақ сөз өнерінің биік мұратын, оны оқып-үйрену, танып-зерттеудің, жаңа міндеттерін айқындауымен мәнді. Автор әдебиет пен өнер туындыларын қоғамдық идеологияға бірден-бір әсер ететін ұлттық ой-пікірлердің жиынтығы санаса, көркем әдебиет – рухани мәдениеттің үлкен бір арнасы, халық тарихының бейнелеу жолымен жасалған сырлы шежіресі ретінде қарастырылады. Сонымен бірге халық әдебиетінен бастап ежелгі мәдениет мұралары, ақын-жыраулар поэзиясы, XIX–XX ғғ. қазақ әдебиетінің үлгі-өрнектерін жинау, жариялау, зерттеу мәселелері де өзекті ойдың негізгі нысанасы етіледі.

Біздіңше, аталмыш мақалалар ұлттық мұра-мирастарды танып-талдаумен бірге оларды жинап-жариялау, қалың көптің кәде-олжасына айналдыру секілді игілікті істі көтеріп, өозғауымен маңызды. Бұл – бір.

Еіншіден, кеңестік кезеңнің «жетпіс жылдық шындықтары» артық-кем сипаттарымен, архивтік-деректік көздерімен қатар көрсетіледі.

Үшіншіден, адамзаттың даму бағыттарын, рухани өмір арнасын гуманистік ой-пікірлер аясына тоғыстырудың жай-күйі кеңінен көрініс

береді. Нәтижесінде – рухани әлем иірімдері адамға, қоғамға қызмет ету керектігі жан-ажақты қарастырылады. Бүгінгі уақыттың талап-тілегі әдеби-мәдени мұраларға қамқорлық, жекелеген қалам-қайраткерлерінің өмірі мен шығармашылығын зерттеудің жай-күйі, жалпы қазақ әдебиетінің мәселелері – тарихы, жанрлары, теориялық қырлары, т.с. нақтылы дерек-дәйегімен, байыпты тұжырым, толғамдарымен ден қойғызады. Сондай-ақ, «Абайтанудың кезектегі міндеттері», «Ақан сері туралы сөз», «Жанақ ақын», «Шортанбай ақын» секілді мақалалар топтамасы жаңа дерек, ғылыми ізденістерге негізделуімен назар аудартса, «Ахметтің ақындығы», «Мағжан – қазақтың ұлттық ақыны», «Жүсіпбек туралы сөз» – ақталған арыстарды ардақтаудың, талантқа тағзым етудің жарқын көріністерінің бірі.

Бір сөзбен айтқанда, академик С. Қирабаевтың төл әдебиетіміздің бел-белестеріне арналған еңбек-мұралары, әсіресе Алаштың арыстарын ардақтауға арналған ізденіс, зерттеулері – өмір шындықтарымен, уақыт талабымен үндестік тауып отырады. Осы орайда, «Жүсіпбек Аймауытов», «Әдебиетіміздің ақтаңдық беттері» атты еңбектері – ғалым-сыншы С. Қирабаевтың соңғы жылдар ізденісінің жемісі, әрі ұлттық сөз өнеріміздің жалпы мәселелерін өмір, уақыт шындықтарымен қайта қарап, безбендеудің жаңаша үлгісі, өзгеше үрдісі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қирабаев С. Әдебиетіміздің ақтаңдық беттері. – Алматы: Білім, 1995. – 288 б.

2. Қирабаев С. Тәуелсіздік рухымен. – Астана: Фолиант, 2002. – 504 б.

3. Тұрысбек Р.С. Парыз бен парасат: Әдеби толғамдар. Зерттеулер. Портреттер. – Алматы: Қазақ университеті, 2003. – 376 б.

4. Қирабаев С. Жүсіпбек Аймауытов: кітапша/. – Алматы: Қазақ ССР «Білім» қоғамы, 1990. – 36 бет.

5. Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және қазақ әдебиеті. – Алматы: Жібек жолы, 2011. – 596 б.; Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және қазақ әдебиеті. – Алматы: Жібек жолы, 2001.

А.М. Қайролла
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің бакалавры, Павлодар қ.
С.Н. Сүтжанов
ғылыми жетекшісі, ф.ғ.д., профессор

МӘШҺҮР ҰСТАЗЫ ИСАБЕК ИШАН ЖОҚТАУЫНДАҒЫ ӘДЕБИ КӨРІНІСТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақалада Қазіргі заман әдебиетінің тарихына бір ірі тұлға Исабек бейнесін мүсінделуімен қоса алғанда, қазақ тарихына, тұрмысына қатысты құнды мағлұматтарды жинақтаумыз қажет етті. Осы тұрғыда Мәшһүр-Жүсіптің ұстазы «Исабақ Ишан» өлеңіндегі бізге жеткен Исабек ишан ата-тегіне қатысты деректердің біразын жоқтаудан аламыз. Жастарға рухани-адамгершілік пен ізгі қасиеттерді

бейнелеу арқылы астарлы ой мен идеялардың, көркемдегіш құралдардың, бейнелі көріністердің, нәзік лирикалық толғаныстардың барлығы – әдеби көріністің ерекшеліктерін мақалада көрсетіледі.

Түйінді сөздер: ұстаз, Ишан, дін таным, адам, тәрбие, жоқтау.

Аннотация. В статье необходимо обобщить знания, касающиеся истории, быта казахов, включая создание образа Исабека, одного крупного человека в истории современной литературы. В этом контексте мы можем оплакивать некоторые из дошедших до нас фактов о происхождении Исабека Ишана в стихотворении учителя Машхур-Жусупа «Исабак Ишан». В статье отражаются особенности литературного выражения-все, что связано с выражением духовно-нравственных и добродетельных качеств молодежи-притч и идей, художественных средств, образных проявлений, тонких лирических размышлений.

Ключевые слова: учитель, Ишан, религия познание, человек, воспитание, плач.

Annotation. In the article it is necessary to summarize the knowledge concerning the history, life of the Kazakhs, including the creation of the image of Isabek, one major person in the history of modern literature. In this context, we can mourn some of the facts that have come down to us about the origin of Isabek Ishan in the poem by the teacher Mashhur-Zhusup “Isabak Ishan». The article reflects the peculiarities of literary expression-everything connected with the expression of spiritual, moral and virtuous qualities of youth-parables and ideas, artistic means, figurative manifestations, subtle lyrical reflections.

Keywords: teacher, ishan, religion, knowledge, man, education, crying.

Қазақ әдебиетінде Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлының ауыз әдебиеттін де болсын, жазба әдебиетінде, жазылған мұралары мол. Бұдан басқа Мәшһүр атамыздың фольклортанушы, тарихшы, этнограф, педагог ретіде біздергі мәлім. Көптеген еңбктерінде діни таным, Алланы тану, имандылық қасиеттер мен мұсылманды тәрбиелейтін қиса-дастандардың авторы екені сөзсіз. Мәшһүр бабамыздың ұстаздарының бірі Исабек Ишан Хазіретке арнап жазылған жоқтау өлеңін негізге алып қарастыратын боламыз. Жоқтау өлеңдерінің көп нұсқалары адам өмірін кең қамтуға, ол істеген жақсылықтарды тізіп айтуға құрылғандықтан, кәлем жағынан да, өмірді кең қамтумен де лирикадан көрі эпосқа біраз жақын тұрады. Әйтседе жоқтау атаулы белгілі бір адам қайтыс болғанан кейін, ол туралы еске алу, демек лирикалық қаһарманның бір сәттегі толғаныс түрі ретінде келгендіктен де, ішіндегі оқиғалар көптігі тұрғысынан емес, соның бәрін бірер сәттегі тебіреніс айнасы ретінде қарап оны лирикаға жатқызуымыз да заңды. Мәшһүр-Жүсіп жоқтау өлеңдерді аз жазбаған. Көркем туындыларының бірі – “Исабек ишан” өлеңі.

Осынау талантың иесінің бойындағы дарылығы мен асыл қасиеттерін байқап тура жолға үйретуші бағыт беретін жетекшісі. «Осынау хазіреттін сүйікті шәкірттерінің бірі Қазақстан мен Орта Азия халықтарына танымал, ғұлама ғалым – Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. «Шәкіртіне карап ұстазын таны» дейді үлкендер... Исабек хазірет ез алдына жеке бір

дастан. Әлі де жете зерттелмеген ұлы тұлға... [1. 30 бет]. Шын мәнінде де, әлі де үлкен зерттеу енбектерін, тарих тарауларын ақтарып, ғұлама Исабек Ишанның діни, әдеби, мәдени мұраларын ашып көрсетуіміз қажет.

«Бұрынғы заманда мектеп, оқу деген болмады. Сол кезде Исабек Ишан, баска да қасиетті тұлғалар жастардың діни сауатын ашып, олардың бойына адамзатқа тән асыл қасисттерді дарытуға мол үлес қосқан. Сол үшін біз осындай ұлы әулиелерге басымызды иіп, тағызым етуге міндеттіміз, – дейді Ғарифолла Есім» [3. 2 бет].

Исабек Ишан тек қана дінмен ғана емес, оқу, ағарту ісімен де түбегейлі айналысқан. Өз елінін өркендеуіне, жас ұрпактын адаспай алға басуына, адал кызмет етуіне бірден-бір ықпал еткен жан. Мәшһүр өзінің ұстазына деген ілтипат, тілек, мадақтау сияқты көріністерді, әдеби көркемдеу, астарлау еректеліктерімен өрнектеген. (1871ж).

Бісмілла сөз бастайын асыл тектен,
Түскендей асыл еді-ау аспан көктен!
Керуендей бұл дүниеге аз күн қонып,
Пәниден жақсы-жаман бәрі де өткен

Бір жұрнақ заттан шыққан асыл еді,
Кара түгіл қожадан асып еді.
Әркімнің өз заманына дегендейін,
Тақсырдың шарапаты басым еді [1. 80 бет].

Бұл жоқтауда Мәшһүр Жүсіп «асыл тектен» деген ұғымды жайдан-жай айткан жоқ. Яғни, ұстазын тендесі жоқ ұлы тұлға екенін бағалап тұр.

Сонымен қатар, Исабек Ишанның арғы ата-бабалары да асылдан, дінді бек қатты ұстанган гуламалар екенін долелдейді. «Түскендей асыл еді-ау аспан көктен!» – бұл шумақта Исабек Ишанның періштедей пәк екенін және Алланың адамдарға жіберген жақсылық істеуші пенде екенін көрсетеді.

«Керуендей бұл дүниеге аз күн қонып». – шумағында ақын өмірдің қас-қарым сәтте өтетінін ұтымды теңеумен әсерлі жеткізген. «Керуен»-бірінің артынан бірі ұзатылып, созылып, бір жерге бір түн ғана қонып, ертеңінде жолға шығып кететін жолаушылар көші. Мәшһүр Жүсіп осы керуеннің аз күн конған жердегі уакытты – адамның бұл дүниедегі өмір сүру уақытымен теңестіріп тұр. «Бір жұрнақ заттан шыккан асыл еді, Кара түгіл қожадан асып еді», – Исабек Ишаннын асқан дарынды, білімді, дін-ислам дегенде алдына жан салмайтын діндар екенін айтады. «Тақсырдың шарапаты басым еді», – ақын адамдардың баскаратын ханның орнына, шарапат, жаксылыктың патшасы – Исабек Ишан екенін білдіреді.

..Шариғаттын жолынан адаспаған,
Дін тұтпаған наданға жанаспаған.
Қырмызы қызыл жібек сықылданып,
Қай мінезі бар еді жараспаған? [1. 80 бет].

«...Шариғаттың жолынан адаспаған», – бұл жолда Исабек Ишаннын дін жолынан таймаган, дінге толықтай берілген адам. Шайтанның неше түрлі айла-әрекеттеріне ермеген және сенбеген. «Дін тұтпаған наданға жанаспаған» таза жүрмейтін, ұрлық істейтіи, өсек айтатыи, білім алмайты» хайуан сияқты күн кешкен аламларға жоламаған. Исабек Ишан өз бойын арам мінез, істерден жан-дүниесін ұстаған. «Қырмызы қызыл жібек сықылданып, Қай мінезі бар еді жараспаған?», – адамдар қызыл түске қатты қызығады. Егер ол түс қырмызы қызыл жібек болса. тіптен ұнатады. Өздеріне сатып алғысы кеп тұрады. Міне. Исабек Ишанның мінені де, дәл осы қырмызы қызыл жібек тәрізді адам көңілін қызықтырған. Көп адамдар Исабек Ишанның мінезіне сүйсініп, ұнатып, сол мінезге ұксағысы келген.

Атасы Мұрат қожа әулие өткен,
Бұтактай бірден-бірге келіп жеткен.
Арғы тегін сұраса Назар Ишан,
Тазарып шыққан гауһар асыл тектен [2. 80 бет].

«Бұтактай бірден-бірге келіп жеткен» – Исабек Ишанның ұрпақты екенін және арғы аталарынаң дарыған қасиеттері бірінен-біріне көшіп отырғанын білдіреді. «Тазарып шыққан гауһар асыл тектен» – аталары Мұрат кожа да, Назар Ишан да асыл текті болса, Исабек Ишан сол асылдардан шыққан гауһар болып отыр. Бірақ жай гауһар емес, «тазарып шыққан гауһар». Өйткені өмірде асыл да, алтын да, гауһармын деген небір адамдар кездеседі, бірақ тазарып шыққаны жоқтын қасы. Мәшһүр Жүсіп осы көріктеуішті әсерлі, адамдық қасиетті бір ғана тіркеспен орынды қолданған. Бұл Мәшһүр Жүсіптің Исабек Ишан жайлы әдеби көрінісінің жемісі.

Тар жерде жанға сая керектім-ай,
Ақылы мол, күш-куат білектім-ай!
Басынан қандай қысым іс келсе де,
Саспайтын, асықпайтын жүректім-ай!
Дос тұтқан ғылым білген ғалымдарды,
Берік тұтқан ол сүннетін Пайғамбар-ды! [1. 82 бет)

«Тар жерде жанға сая керектім-ай» акын аламнын денесі емес, жаны да қысылатынын, ол да ыстықтап көлеңке іздейтінін астарлап жеткізген. Адам жанына жан-жақтан сұрақтар, небір ойлар мазалап, кен дүниең тарылып, жаның ішіне сыймай жатқанда, жанынды тыныштандыратын бір көмекке зәру боласын. Сол көмек – Исабек Ишан. Адамдар

қашанда өз жандарынын керектісін ғана алып отырады. Міне, адам жанының ең бір керекті қуаты – ислам, Аллаға сену. Исабек Ишан да дәл осылай көп адамдардын керегіне жарап, оларды дурыс жолга салып отырған. «Ақылы мол, күш-куат білектім-ай!» адам бойы харам заттардан, жамандықтардан, кесір мінездерден, өсек-аяннан, надандыктан бойын алыс ұстаса, онда ақылы мол, күш-куатты, білекті болады екен. Әрине, надандарда, ақыл болмағанымен күш-қуат болуы мүмкін. Ал, кейбір адамдарда ақыл мол болып тұрып, күш-қуаты болмауы да түбіне бойлап, сол жараның еміне айналған. Әр адамның бойына біткен асыл қасиеттердің барлығы осы шумақтардан байқаймыз.

Дәулет құс конып тұрған басында еді,
Қырық шілтен қайып ерен қасында еді.
Сапары бұл дүниеден ақиретке.
Қой жылы 79 жасында еді
Жаюлы жайнамазы тұрғаннан соң.
Дүниеде көп жыл дүкен құрғаннан соң.
Зәмзамнан бір татты да кете барды,
Ол оқып намазшамды болғаннан соң | 1. 84 бет|.

«Дәулет құс қонып тұрған басында еді» Исабек Ишанның басындағы дүниелік байлық емес, діни-рухани дәулеттің мол қазынасы. Ақын өз жырында «дәулет құс» деп адамзаттың басындағы аппақ нұр қасиеттердің адам жаны кеткен соң ол ұшып кететінін сөз етеді. Адам қасиеттерін, дерексіз затты, деректі затқа айналдырып бейнелі суретті шебер жасаған.

«Сапары бұл дүниеден ақиретке, Қой жылы 79 жасында еді» Исабек Ишанның өмірінің нүктесі қойылып, 79 жасында дүниеден өткенін хабарлайды. Ендігі жыр – толғаныс пен өкініш, қимастық пен шарасыздық жолдарымен өріледі. Бір ғасырға жуық ғұмырында, бір де бір дақ түсірмей, аппақ матадай жан мен тәнін таза ұстау бұл – үлкен ерлік пен адал енбектің жемісі. Қазіргі жастардың нағыз үлгі алатын Алланың ақ жолын салып берді. «Жаюлы жайнамазы тұрғаннан соң» Исабек Ишанның мұсылманның бес парызын ақырығы минутына дейін орындап кеткендігінен сыр шертеді. Өйткені намаз оқылмаса, жайнамаз жайылмайтын еді. «Дүниеде көп жыл дүкен құрғаннан соң» мұндағы жолдардан «дүкен» деген сөзге баса назар аударамыз. Дүкеннен адамдар тәнге керек азық-түлік, керек-жарағын сатып алса, Исабек Ишанның дүкенінен еш нәрсе сатып алынбайды. Тек кана жанның рухани азығы тегін беріліп отырған. Ақын бір ғана дүкен сөзінің астарына көп магыналы ойды кестелеп жасырған. «Зәмзамнан бір татты да кете барды, Ол оқып намазшамды болғаннан соң» Мәшһүр Жүсіп бар мұсылмандардың арманы болатын жайдың, Исабек Ишанға бұйырғанын мақтанышпен жырлайды. Әрбір адам жаны бұ дүниеден өтерінде, намаз оқып тілін калимаға келтіріп аттанатын болса, ол ешбір кедергісіз

жұмаққа барады деген. Атам қазақ болмасанда, соған тырысып, жақсы жандардың жолынан үлгі алуды көздеген және аманат еткен.

Қырық күндей о да жоқтан – аза тұтты,
Оқитын бес уақыт жайнамазың [1. 85 бет].

«Қырық күндей о да жоқтап – аза тұтты, Оқитын бес уақыт жайнамазың» ақын жансыз затты жандандырып ашықты көрініс жасаған. Жайнамаздың қырық күн өз иесін жоқтауы – кейіптеу үлгісін береді. Әдебиеттің адам жан дүниесіндегі күйініш пен сүйініш кейіптерін ерекше тебіреністе көрсету – ақынның шеберлігіне байланысты. Бұл өмірдегі серігі болған жайнамаздың қырық күн аза тұтып, ол да тағдыр ісінін дегеніне көнуін әсерлі жеткізген.

Адасып калды жұртын бассыз ойдай,
Дүниеге кете бардын көңіл қоймай.
Болжалсыз ажал тағдыр келіп қалып,
Шарапат дұғаңызға қалдық тоймай [1. 86 бет].

«Адасып қалды жұртың бассыз ойдай» бұл шумақта Мәшһүр Жүсіптің астарлы сөзімен қатар адам жан-дүниесін дір еткізетін, сұлу да селт еткізер суретті келтіреді. Тенеулі эпитет – бассыз ойдай. Дерексіз ұтымды заттандыру. Қалын жұрттын адасканы оз алдына, ал бассыз ойдын адасуы бул тіптен коркынышты бейне. Адам ойынын мекені бас екені барімізге белгілі. Мексні жок ойдын енді кайтып жиналып, бір істін шешімін шыгаратыны кумонді. Адамнын орбір кадамы ойланып барып басылады.

Міне, Исабек Ишанның жұртының іздегенің тауып беріп, оң жолдың асуларының кедергілеріне қалай өту керектігін ойлап, жол бастағаны байқалады. Мын басты баскару ушін, бір бастын ой өрнегі жететінін ақын үздіге жырлайды. «Болжалсыз ажал тағдыр келіп қалып, Шарапат дұғаңызға қалдық тоймай» қандай ажал? Әрине, болжалсыз ажал көріктеуіш ажалдың бейнесін жасап тұр. Адам өз өмірін қысқа болса да өзінше болжап, жоспарлап қояды. Осы жоспар-максатты болжалсыз ажал кеп бұзады екен. Себебі ол бұйрық болса керек. Мәшһүр Жүсіп өзіде діндар, әулие, ғұлама адам болғаннан соң, ажалды «сұм» демеді, «болжалсыз» сөзімен ауыстырып қолданған. Барлық жақсылық пен жамандық Алладан келетінін жырына арқау еткен. «Шарапат дұғаңыз» көріктеуіш дұғаның адам жанының нұрлы нәрі екенін танытады. Біздің рухымыз осы өмірде де, ана өмірде де дұғаның сәулесімен жарық болатыны айдан анық.

Қорытындылай келе ұрпақтан-ұрпаққа жәдігер болып қала беретін баға жетпес мұндай ескерткіштер, тәуелсіз еліміздің ертеңі болмақ. Исабек Ишанның дін-ислам мұрасындағы асыл да, бай, қуатты да, құдіретті көріністері – бүгінгі әдебиетіміздің әлемінен ойып тұрып орын

алады. Рухани – адамгершілік қасиеттер, қоғамның әр заманында да қорганы бола білген. Ардақты адамнан шыққан асыл сөз – әрдайым жан азығының аркауы болып, жұртымыздың жанында мәнгілік қалмақ. Әулиенин рухани бай мұрасын, болашақта мықтап қолға алып, жит зерттеп, тың дүниелерін көпшілік қауымға тарту – біздің, бүгінгі ұрпактын міндеті.

Ойымды, шәкірті Мәшһүр Жүсіптің мына бір өлең жолдарымен тәмәмдасам:

Тұр қолым, айтпа – тілім, тоқта – қалам!
Сен жазғанмен болмайды бәрі тамам.
Рухына Ишекемнің дуға қылсын,
Есітіп бұл сөзімді білген адам [1. 92 бет].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ғасыр. Мешіт. Жандарбек қожа. Еркін Мундуинов. – Павлодар: ТОО «Дом печати», 2006. – 226 б.

2. Жұмабек Жөкенұлы Қамзатөре. Әулие ата шапағаты. – Павлодар: «Дом печати» ЖШС, 2003. – 192 бет.

3. Павлодар облыстык «Сарыарка самалы» газеті. No74 (14861) «Қасиетті өңірге сапар» 30 маусым, 2012 жыл.

4. Павлодар облыстық «Сарыарқа самалы» газет. Л° // (14864) «Жайылманы тербеткен торқалы жиын» 10 пилде, 2012 жыл.

5. Кожа Ахмет Иассауи (Ауыл кітабы, Алматы, 1993 ж. 80-б.)

6. Қазақстандағы ислам діні: қажылық (XIX–XX ғ. басы) // Материалдар жинағы. Құраст. және жоба жетекшісі 1.Р. Мухтарова (Абдраимова). – Алматы: «аспалар уйт», 2009. – 592 б.

7. Исабек Ишан. Құрастырушы: Е.М. Арын. – Павлодар: Стин, 2011. – 400 б.

Илимхан Ақерке
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Қ.С. Ерғалиев
ғылыми жетекшісі, профессор, филология ғылымдарының кандидаты

Б. САРЫБАЙ ӘҢГІМЕЛЕРІНДЕГІ ЛИНГВОМӘДЕНИ БІРЛІКТЕР

Аннотация. Мақалада лингвомәдениеттанудың тілдегі көрінісі анықталады. Лингвомәдениеттану – тіл біліміндегі жаңа салалардың бірі болып танылып келе жатқан тіл білімінің бағыты. Лингвомәдениет – сол ұлттың болмысының тілдегі бейнесі. Мақалада Шетел ғалымдары мен қазақ тіл біліміндегі ғалымдардың зерттеулері сараланып, талданған. Аталмыш саланың өзектілігі анықталған. Тұжырымдарды басты назарға ала отырып Б. Сарыбай шығармаларындағы лингвомәдени бірліктер теріліп, жіті талданған.

Түйінді сөздер: мәдениет, лингвистика, рухани мәдениет, материалдық мәдениет, ұрпақтар сабақтастығы, дәстүр жалғастығы, лингвомідени бірліктер.

Аннотация. В статье определяется выражение лингвокультурологии в языке. Лингвокультурология-это направление языкознания, признанное одной из новых областей языкознания. Лингвокультура – это языковая картина существования этой нации. В статье проанализированы и проанализированы исследования зарубежных ученых и ученых казахского языкознания. Определена актуальность данной сферы. Принимая во внимание выводы, лингвокультурные единицы в произведениях Б. Сарыбая были набраны и тщательно проанализированы
Ключевые слова: культура, лингвистика, духовная культура, материальная культура, преемственность поколений, преемственность традиций, лингвокультурные единицы.

Annotation. The article defines the reflection of linguoculturology in language. Linguoculturology is a direction of linguistics that is recognized as one of the new branches of linguistics. Linguoculture is a linguistic representation of the essence of the same nation. The article analyzes and analyzes the research of foreign scientists and scientists in Kazakh linguistics. The relevance of this area is determined. With the main attention to the conclusions, linguocultural units in the works of B. Sarybay were collected and analyzed.
Keywords: culture, linguistics, spiritual culture, material culture, continuity of generations, continuity of traditions, linguistic units.

Тіл мен мәдениет – өзара тығыз байланысты ұғымдар. Мәдениет ұлттың болмысын көрсетсе, тіл сол ұлттың болмысын анықтап, жылдар бойғы өмір сүру тәжірибесін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отырады. Әр ұлтта дүниенің тілдік бейнесі түрліше қалыптасады. Ұлттық тілде алдыңғы буынның рухани, материалдық мәдениетінің шыққан шыңы мен тәжірибесі, өркениет белгілері көрініс табады. Міне, осы себепті тіл мен мәдениетті, өркениетті біртұтас ұғым аясына сыйғызып қарау керек.

«Тіл мәдениеттен тыс өмір сүрмейді, яғни біздің өмір сүру образымыздан хабар беретін тәжірибеміз бен идеямызға тәуелді» [1, 19]. Мәдениет дегеніміз – белгілі бір қауымның өмір сүру барысында қалыптасқан әдеттері мен жоралғылары. Сөздіктерде оған мынадай анықтама берілген:

1) мәдениет – белгілі бір халықтың қол жеткен табыстары мен шығармашылығының жиынтығы;

2) мәдениет – адамзат қауымының белгілі бір тарихи кеңістіктегі қызметі мен өзіндік ерекшеліктері (палеонит мәдениеті, қазақ мәдениеті т.б.);

3) мәдениет – адамдық әрекеттің белгілі бір саласының жетілу деңгейі (сөйлеу мәдениеті, еңбек мәдениеті, құқық мәдениеті т.б.) [2, 6]. Олай болса, мәдениет арқылы өрнектелген ұлт болмысы тек тіл арқылы танылады.

Мәдениет өз ішінен екіге бөлінеді: материалдық және рухани. «Материалдық пен рухани мәдениетті бір-бірімен өзектес, бүтіннің екі жағы деп қарауға болады. Өйткені адамды қоршаған табиғат пен өмір сүруші субъектінің қатынасы барысында айналасындағы дүниені танып, өз ақыл-ойының елегінен өткізіп, табиғаттың затын өз затына өңдеп айналдыру – зор еңбектің көрінісі. Бұл, түптеп келгенде, заттық

мәдениеттің дүниеге келуінің негізгі шарты» [3, 56]. Рухани мәдениет туралы Н.И. Толстой: «Халықтың рухани мәдениеті оның ана тілінде, говорларында, салт-дәстүрінде материалдық мәдениет атаулары арқылы да танылады. Оларды біртұтас деп қарау қажет», – деп көрсетеді [4, 21]. Э. Сепир мәдениет пен тілдің біртұтастығын көрсететін әдіснамалық пікір ұсына отырып: «Мәдениет – белгілі бір қоғамның әрекеті мен ойлауының нәтижесі, ал тіл – қалай ойланатынының көрінісі. Ендеше, тіл мазмұны – мәдениеттің бөлінбейтін бөлшегі», – деген қорытындыға келеді [4, 21].

«Лингвомәдениеттану» деген атаудың құрамынан тіл мен мәдениеттің сабақтастығы айқын көрініс табады. Жаңа ғасыр лингвистикасы «тілді мәдениет феномені, ұлттың мәдени коды» ретінде танып, зерттеу жүргізуде. Тілдің көрінісін басқа да өмір құбылыстары арқылы ашу, тілдік болмыс пен басқа пән арасындағы байланысты орнату лингвомәдениеттанудың басты мәселесі болып табылады.

Лингвомәдениеттану – тіл біліміндегі ұлттық дүниетанымның тілдегі бейнесін көрсететін жаңа салалардың бірі. Лингвомәдениеттану лингвистика мен мәдениет салаларының түйісу нүктесінде XX ғасырдың екінші жартысында В.Н. Шаклейн, В.А. Маслова т.б. ғалымдардың тұжырымдары негізінде пайда болды. Платон, И. Гердер, Э. Кант сынды философтардан басталған тіл білімі мен мәдениеттің байланысы В. фон Гумбольдт, Б. Уорф, Кассирер, Э. Сепир зерттеулерінде ғылыми сипат алғаны белгілі. Кеңес дәуірінде Н. Топоров, В.В. Иванов, А. Толстой т.б. зерттеушілер тарапынан дамытылады.

Еліміздің әр замандағы материалдық және рухани мұрасын, өз болмысына сіңірген лингвомәдениеттің әртүрлі қырларын (этнографиялық, археологиялық, өнертану, тарихи, әдеби т.б.) зерттеу, жинақтау Ш. Уәлиханов жазбаларынан басталып, Ә. Марғұлан, М. Әуезов, С. Мұқанов, Х. Арғынбаев, Ә. Қоңыратбаев, Р. Бердібаев, С. Қасқабасов, Ө. Жәнібеков, С. Қасиманов т.б. еңбектерінде өз жалғасын тауып, әртүрлі бағытта өрбіп отырды. Ә. Қайдар тілді араластық құрал немесе «құжаттық» қызметі тұрғысынан қарастырады: «Этнос және оның тілін біртұтас, өзара тығыз байланысты құбылыс деп қарасақ, тіл қоғамда тек сол этностың қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар оның (этностың) бүкіл рухани, мәдени байлығының куәгері іспетті барлық болмысы мен өмір-тіршілігінің, дүниетанымы мен әдет-ғұрпын бойына сіңіріп, ата мұрасы, асыл қазына ретінде ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отыратын қызметі тағы бар» [5, 3]. Ж. Манкеева: «Қазақ мәдениетінің өміршең сипаттарын санаға сіңіру, әрі жаңғырту – қазақ тіл білімінің жаңа бағыттарын белгілейтін өзекті мәселелердің бірі. Осы әлеуметтік үрдісті нақты түрде іске асыру тіл білімінің лингвомәдениеттану деп аталатын саласының еншісіне тиіп отыр», – деген анықтама берсе [6, 47], Б. Карагулова мен А. Кушкенбаева «Лингвомәденеттану саласының ғылыми және практикалық мәселелері» атты кітабында

былай делінген: «Лингвомәдениеттану – ұлттық сипаты бар деп танылатын әлеуметтік, танымдық, этика-эстетикалық, рухани және тұрмыстық қатынастар мен олардың заңдылықтарын тілдік құрал арқылы зерттейтін тіл білімінің бір бағыты» [7, 53].

Тілдің бойындағы лингвомәдени қазыналарды жинақтаушылық қызметі туралы пікір сабақтастығын Н. Уәлиден де көре аламыз: «Тіл – өмір шындығы. Сол шындықты уақыт қалдырған қатпарлардан аршып ала білсек, шежіредей сыр шертіп тұрады. Өмірде болған нәрсе тілде де із тастамай кетпейді. Сондай іздің сорабын асыл мұрамыздың тілінен де кездестіреміз» [8, 6].

Н. Уали айтқандай, тілден қоғамдағы саяси, экономикалық, мәдени, ағартушылық, моральдық, идеологиялық бағыттарындағы өзгерістердің ізін көре аламыз. Сол іздердің көрінісін әдеби шығармалардан талдап, лингвомәдени бірліктер арқылы мәнін ашып көрелік. Оны жүзеге асыру үшін Б. Сарыбайдың «Рауғаш ерте гүлдейді» атты әңгімелер жинағы алынды.

*«**Ұяттан өлім күшті** деген осы да, әке-шеше аталары келген сайын бұл олардың бетіне қарай алмай, құтылудың ең оңай жолы осы болғандықтан, қайта-қайта есінен танып қалып жүрді»* [9, 32]. «Ұят» сөзінің мағынасы терең әрі ауқымды. Қазақ халқы ежелден-ақ баласын «обал болады, ұят болады, жаман болады» деген үш сөзбен тәрбиелеген. Халық санасындағы ұяттың астарында біреудің ала жібін аттамау, адалдық пен шындықтың жақтаушысы болу және «үлкенге құрмет, кішіге ізеттілік» көрсету жатады. Контекске көз жүгіртсек, бұл жерде бала ата-анасынан ұялғандықтан басын көтеріп, бетіне қараудан қысылып, өтірік талып қала берген. Халық санасында адами құндылықтар ұлттық тәрбиенің өзегі болып табылады. «Үлкеннің алдынан кесе көлденең өтпе», «Малым – жанымның садағасы, Жаным – арымның садағасы» деген мақал да осымен үндес.

***Шөлмек мың күнде сынбайды, бір күнде сынады** деген де сөз бар* [9, 35]. Осы тұста біз тілдің тарихтан да сыр шерте алатынын көре аламыз. Қазақ халқының санасында, тұрмыс-тіршілігінде «шөлмек» деген сөз болған емес. Бұл атау кеңес дәуірінің келуімен тұспа-тұс келеді. Ұлтымыздың таным-түсінігінде шөлмектің орнында теріден иленіп жасалған «торсық» ұғымы қолданылған. Аталмыш мәтелдің ішкі мағынасына көз жүгіртетін болсақ, ұлттық болмысты ашатын сабырлылық қасиетті айтуға болады. Қазақ халқы – ежелден-ақ басынан алуан-алуан кезеңдерді өткізген күрескер халық. Шыдамдылық танытып, әліптің артын бағып үйренген жұртты жуастық деп шатастыруға болмайды. Халықта «Шыдамның да шегі бар» деген де сөз бар. Мәтелдегі халықтық мінезді жанартаумен ауыстырып көрсетуге де болады. Тағы да бұл мәтелді талдаудағы бір байқауға болатын тұс – кеңестік дәуірдің озбыр саясаты қаншалықты қысса да, ұлттық мінез

жоғалмағаны. Тұрмыс-тіршіліктің керектілігі өзгерсе де, ұлттық ішкі мінез өзгере қоймаған.

Мені сөйтіп ***қара басыпты*** [9, 27]. Ұлттық мәдениетімізді танытатын тілдегі ерекше қолданыс – табу сөздер. Ағайын арасындағы субмәдениеттің құзар шыңында тұрған – келіндердің тәрбие мектебі. Қазақта келіндер сыйластық, тәрбие мақсатында үлкен адамдардың атын атамай, оларды басқа атауларға ауыстырып айтқан. Мысалы, жаңа түскен келіннің түскен жұртында «қара» деген сөз кездесетін есім болса, келін лексикасындағы «қара» атауын «баран» сөзімен ауыстырып айтқан. Сондай-ақ халқымыз зияны тиетін жаман аурулардың, жұттың, малға тиетін көптеген нәубеттің атын атамаған. Себебі атын атасақ, соны шақырып жатырмыз деген түсінік қалыптасқан. «Жамандық шақырма» деген ырым-тыйым осыдан болса керек. «Қара басты» деген тұрақты тіркестегі айтып отырған қара сөзі жын-шайтан, азғырушы тылсым күштердің атын атамау мақсатында қолданылған. «Мені шайтан азғырды» деген мағына. Жамандық алып келетін құбылыстардың аттарын атамау – қазақтың наным-сенімдерді қатты ұстанғанының көрінісі.

«Ырыс кейде ит болып та келеді» деген мәтел бар. Жалпы қазақ халқы ежелден-ақ ас-суын, күн-көрісін мал бағыу арқылы тауып отырған. Жаз жайлауда, қыс қыстауда көшіп-қонып жүріп өрбіген қазақ халқының мәдениеті дала заңына бағынады. Ешкім айтып, түсіндіре алмайтын өмірдің құбылыстары күн көріс барысында халық санасына сіңіп, ғұмырының жартысына айналды. Халық санасында «құдай қонақ» деген түсінік бар. Танымайтын бөтен адам келсе де, дана бабаларымыз мал сойып, ет асып, күтіп, үйіне қондырып, жөн сұрасып, жол көрсетіп отырған. Бұның сыры қонақпен бірге құт келеді дегенге телиді. Бұл мәтелдің мағынасына үңіліп қарайтын болсақ, қаңғып келген итті де халқымыз қуып жібермей, асырап баққан. Осыдан біз халқымыздың мейрімділігін, қоршаған ортасына деген қамқорлығын байқай аламыз. Ит қазақ халқында жеті қазынаның бірі болып саналады. Күн көрісін айырып отырған малының қорғаушысы, үйінің қорушысы болып, сол адамға адал қызымет еткен. Халықтық санадағы бұл түсінікті істеген ісі адамға міндетті түрде айналып келеді деген ұғым деп түсінуге де болады.

Біреу бағы жанып студент атанып, енді біреуі **қолорамалын сулап қайтар.** [9, 23] Бұл жерде қолорамалын сулау – жылау, ұнжырғасы түсу деген ұғымды білдіреді. Бұл жерде жылап қайтты немесе тағы да басқа қолданыстарды қолданса сыпайылық білінбей қалар еді. Халқымыз ежелден сыпайы, айтқар сөзін аңдап сөйлейтін. Әрбір адамда бұрынғы кездде жанқалтасында ылғи қолорамал жүрген. Бұл тазалық пен гигиенаның да белгісі.

Бұл талдаулардан біздің көре алатынымыз, қандай да бір шығарма болсын. Оның тіліне тереңірек үңілк арқылы сол ұлттың ерекшелігін, бейнесін аңғаруға болады. Бұл жерде теріліп алынған лингвомідени

бірліктер әртүрлі тақырыптағы әңгімелерден жиналып алынған. Соған қарамастан біз ұлттық сипатты ашатын тілдік қолданыстарды көре аламыз. Лингвомәдениеттану саласын зерттеудің өзектілігі – ұлттың бейнесін ашу, ұрпақтар сабақтастығын жалғастырудың таптырмайтын көзі. Осы жағдай тілді зерттеу мәселесінің ғылыми-әдістанымдық негізін жаңаша құруды қажет етуде. Оның негізгі тетігі – ұлттық тілдің ерекшелігін, өзіне тән болмысы мен табиғатын ашу. Басқаша айтқанда, ол – тіл туралы онтологиялық көзқарасты сол тілде сөйлеуші халықтың жан дүниесімен, ой-санасымен, тарихымен, мәдениетімен тығыз байланыста қарау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. –М., 1976. –325 с.
2. Қайдар Ә. Ғылымдағы ғұмыр. Мақалалар, баяндамалар жинағы. – Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2014. – 520 б.
3. Қайдаров А.Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке. – Алматы, 1986. – 207 с.
4. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи. В кн.: Избранные труды по языкознанию. – М., 1993. – С. 404.
5. Хомский Н. Язык и мышление. – М., 1997. – С. 7.
6. Манкеева Ж. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2014. – 640 б.
7. Карагулова Б., Кушкенбаева А. Лингвомәденеттану саласының ғылыми және практикалық мәселелері: Оқу құралы. – Алматы: «Medet Group» ЖСШ, 2021. – 108 б.
8. Малбақов М., Манкеева Ж.А. А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі Институтына 50 жыл // Тілтаным, 2011. – №3. – Б. 40.
9. Сарыбай Б. Рауғаш ерте гүлдейді. – Алматы: «Жалын баспасы» ЖШС, 2009. – 160 б.

Г.Т. Кожанова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
М.И. Оразханова
ғылыми жетекшісі, филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

ОҚУ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ПОЭЗИЯЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЖҰМЫС ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Аннотация. Мақалада оқушылардың оқу дағдысын қалыптастырудағы поэзиялық шығармалармен жұмыс әдістемесі талданған. Оқу дағдысын қалыптастыруда жүргізілетін жұмыс түрлері мен әдіс-тәсілдерді анықтауда автор дағды туралы ғалымдар мен әдіскер-ұстаздар тұжырымдарын негізге алады. Қазақ тілі мен әдебиетіндегі А.Байтұрсынұлының дағдыландыру жөніндегі пікірін әдістеме негізі етеді. Дағдыландырудың өзі тұтас әдістемелік жұмыстар жиынын құрайды.

Сондықтан да оқушының мәтінді талдауын да осы оқу дағдысын қалыптастырудың құрамдас бөлігі деп қарастырылады.

Қазіргі жаңартылған білім мазмұны оқу дағдысын тілден бөліп қарастырмайтыны белгілі. Сондықтан да мақалада оқу дағдысын қалыптастыру оқушының шығарма мазмұнын түсінуі, шығарма тілімен жұмыс және кейіпкер бейнесімен жұмыс деп жіктеледі.

Оқу дағдысын қалыптастыру тек мәнерлеп оқу мен техникалық сапаны сақтау ғана емес, оқу дағысы қалыптасуы үшін оқушылардың мәтін мазмұнын түсінуі шарт. Мақала авторы балалар өлеңдерінің оқу дағдысын қалыптастырудағы мәніне айрықша назар аударды.

Оқу дағдысын қалыптастыруда таңдалған шығармалардың орны ерекше. Бұл бүтіндей кешенді талдаудың дұрыс жаслуында маңызды деп қорытады.

Түйінді сөздер: оқу дағдысы, шығарма мазмұны, шығарма тілі, поэзия, әдістәсіл.

Аннотация. В статье проанализирована методика работы с поэтическими произведениями по формированию у учащихся навыков чтения. В определении видов и методов работы, проводимой при формировании навыка чтения, автор основывает выводы ученых и учителей-методистов о навыке. А. Байтурсынова в казахском языке и литературе. Само обучение составляет целый комплекс методических работ. Поэтому анализ текста учащегося также считается составной частью формирования данного навыка чтения.

Как известно, современное обновленное содержание образования не отделяет навыки чтения от языка.Поэтому формирование навыка чтения в статье классифицируется как понимание учащимся содержания произведения, работа с языком произведения и работа с образом героя.

Формирование навыка чтения требует не только сохранения выразительного чтения и технического качества, но и понимания учащимися содержания текста для формирования учебного Дагестана. Автор статьи обратил особое внимание на значение детских стихов в формировании навыков чтения.

Особое место в формировании навыков чтения занимают выбранные произведения. Он резюмирует, что это важно для правильного омоложения целостного комплексного анализа.

Ключевые слова: навыки чтения, содержание произведения, язык произведения, поэзия, методы.

Annotation. The article analyzes the methodology of working with poetic works on the formation of students' reading skills. In determining the types and methods of work carried out in the formation of reading skills, the author bases the conclusions of scientists and methodologists about the skill of A. Baitursynov in the Kazakh language and literature. Self-study is a whole complex of methodological works. Therefore, the analysis of the student's text is also considered an integral part of the formation of this reading skill.

As you know, the modern updated content of education does not separate reading skills from language.Therefore, the formation of reading skills in the article is classified as students' understanding of the content of the work, working with the language of the work and working with the image of the hero.

The formation of reading skills requires not only the preservation of expressive reading and technical quality, but also the students' understanding of the content of the text for the formation of educational Dagestan. The author of the article paid special attention to the importance of nursery rhymes in the formation of reading skills.

A special place in the formation of reading skills is occupied by selected works. He summarizes that this is important for the proper rejuvenation of a holistic comprehensive analysis.

Keywords: reading skills, the content of the work, the language of the work, poetry, methods.

Оқушылардың оқу дағдысын қалыптастыру – тіл мен әдебиетті оқытудағы басты талаптардың бірі. Себебі оқу дағдылары қалыптасқан оқушылар мәтінді түсінуі және онымен жұмыс істеуге дайын болатыны белгілі. Сондықтан да болар, А. Байтұрсынұлы қазақ тілінің теориясы мен әдістемесінен жазған «Тіл – құрал» атты еңбегінде дағдыландыруға баса назар аударады.

«Тіл – құралда» дағдыландыру, сынау деген сөздер ұшырайды. «Тіл – құралымен» балаларды оқытқанда, hәр қағида я ережені оқытқаннан кейін, балалар әбден түсіну үшін сөйлем сөздерді, мақалдарды үлгіге алып, олардың ішінен қағида я ережеге келетін жерлерін балаларға таптырып, басқалардан айыртып үйрету» [1, 32 б.].

Ғалымның пікірінен дағдыландырудың бірнеше жұмыс түрлерін анықтауға мүмкіндік туады.

1. Дағдыландыру белгілі бір тілдік қағида, ережені оқыту кезінде қолданылады.

2. Бұл ереже мен қағиданы түсіну үшін алынатын жұмыс түрі.

3. Мысалға жеке сөз, сөйлем, көркем шығарма алынғаны дұрыс.

4. Берілген мәтінмен жұмыс істеу арқылы оқушылар ережені бекітеді, қағиданы меңгереді.

А. Байтұрсынұлы осы жұмыс түрлерінің мазмұнына жазылған сөйлеулердегі сөйлемдер санын табу, буындарды ажырату, буын ішіндегі әріптерді анықтау, дыбыс түрлерін айқындау т.б. жұмыс түрлерін ұсынады.

«Тіл – құралдардағы» дағдыландыру тілдік ережелерді бекіту, мен қағидаларды есте сақтауға арналған жұмыс түрлерінен тұрады. Осы әдістемелік ұстанымды негізге алсақ, дағдыландыру – әрекет арқылы оқушыларға білім мазмұнын игерту, бекіту мен меңгерту, есте сақтау мен тәжірибеде қолдануға төселдіру сияқты кешенді әдіс-тәсілдерден құралады.

Жаңартылған білім мазмұны кезеңіндегі білім беру әдістемесі дағдыландыруға ерекше назар аударады. Себебі жаңартылған білім мазмұнының басты талабы – оқушының шығармашылық, тәжірибелік іс-әрекетінің белсенді болуы. Сол себептен де, оқушыларға жаппай білім мазмұнын теориялық жағынан ұсына беруді емес, тәжірибелік қалыпта беруді міндет етеді. Бұл ретте, оқытудың әдістемесі дағдыландыру жұмыстарына көп көңіл бөледі. Оған дәлел жалпы қазақстандық блілім беру ұйымдарының барлық деңгейлері мен сатылар бойынша дайын-далған білім стандартында тек қазақ тілі мен әдебиетінің өз ішіндегі теориялық, тәжірибелік мазмұнды игеру мен меңгеруге бағытталмай,

өзге пәндермен байланысты пайдалану, әлеуметтік жағынан ортаға бейімделуді қамтамасыз етуге ықпал ету, жас ерекшеліктері, қажеттіліктері мен қызығушылықтарын назарға алу, әлемдік оқытудың негізгі мазмұнымен байланысты білу, рухани адамгершілік даму т.б. бүгінгі қоғам үшін өзекті тұстарды қамти келіп, оқушының әлемдік білім мен тіл, ғылымға сәйкес тілдік дағдыларды игеруді міндет етіп қояды [2, 32 б.].

Қазіргі әлемдік білім берумен бірге қазақстандық білім берудің маңызды тұстарын талдай келіп, мамандар да оқушы үшін қажетті деп бірнеше дағдыларды белгілейді. Олардың қатарына:

« ... – сын тұрғысынан ойлау;

– білімді шығармашылық тұрғыда қолдана білу қабілеті;

– проблемаларды шешу қабілеті;

– ғылыми-зерттеу дағдылары;

– қарым-қатынас дағдылары;

– жеке және топпен жұмыс істей алу қабілеті;

– АКТ саласындағы дағдылар» [3, 18 б.]. деп анықтайды.

Біз дағды туралы білім берудегі бірнеше анықтамалар мен терминдік мағыналарды алып қарайтын болсақ, дағды дегеніміз – оқушының тіл мен әдебиетті тұтас жүйе етіп қарастыра алуы. Егер оқушы тіл мен әдебиетті тұтас алып қарастыра алса, оны игеруге де мүмкіндігі арта түседі. Сондықтан да дағдыны қалыптастыруда тұтас әдеби мазмұн мен әдеби талдау алынады. Оқушыны тек бірлі-екілі арнайы жұмыс түрлерімен дағдысын қалыптасрыу мүмкін еместігін ғалымдар мен әдіскерлер де айтады. Қазіргі білім беруде дағды дегеніміз ойлау, қолдану, шешу, зерттеу, жұмыс істей алу, оны АКТ-ға сала білу.

Оқу дағдысы әріптерді дұрыс тану, дыбыстарды дәл айта білу, сөз бен сөз, сөз тіркестері, шумақ, тармақ ішіндегі заңдылықтарды сақтау, үйлесімділікті ұстай білу. Бұл оқушылар оқуға үйренген кезде бірге орындалатын жұмыстар. Ал біз осындай техникалық жұмыстармен бірге шығарманың ішкі мазмұнын ұғатын әдіс-тәсілдерге назар саламыз.

Біз оқушылардың оқу дағдысын қалыптастыруда таңдап алынатын поэзиялық шығармалармен жүргізілетін жұмыс түрлері деп келесілерді белгілейміз.

1. Шығарма мазмұнымен жұмыс.
2. Шығарма тілімен жұмыс.
3. Кейіпкерлерді талдау.
4. Әдеби-теориялық талдау.

Қазақ әдебиетін оқытуда балалардың алғашқы көркем шығармалары – поэзиялық туындылар. Поэзиялық туындылар буын мен ырғаққа, ұйқас пен көркем сөздердің, дыбыстардың үйлесімімен есте сақтауға, эмоциялық ықпал етуге де ыңғайлы. Балалар әдебиетін зерттеуші Ш. Ахметов балалрға арналған шығармалардың басты талаптарының бірі – эмоция екенін анықтайды. Баланың бірден көңіл-күйіне әсер

ететін шығарма ғана қызықтыра алатынын тұжырымдайды [4, 23 б.]. Сол себепті де шығарма мазмұны оқушыға әсер ететіндей болуы шарт. Поэзиялық шығарманың ішінде кіші сынып балаларына тақпақтардан басталып, өлең, көлемді поэзиялық туындыларға жасына қарай ыңғайланып отырады. Әдіскер-ұстаз Қ. Бітібаева әдебиетті оқытуда балалардың жас ерекшеліктерін ескеруге айрықша көңіл аудару керектігін айтады [5, 116-18 б. б.]. Поэзиялық шығармаларға қызықтыру кіші сыныптан басталады. Сол себепті де, балдырғандарға оқиғалы, әрі оқиғасы бала өміріне таныс болмаса, өзінің қиялымен қабысатын, немесе қиялы мен арманына шабыт беретіндей сюжеттерден құрылуы қажет.

«Қазақ ауыз әдебиеті үлгілерінде балалар жырлары жырлары оқырман – тыңдаушы түсінігіне қарай жіктеліп беріледі.

Мысалы: бесік жыры, сәбилік жырлар, тұсау кесер, санамақ, сұрамақ, ойын өлеңдері, төрт түлікке, жан-жануарларға, хайуанаттарға арналған туындылар болып сана-сезімі, қабылдауына қарай сатылап өсіп отырады» [6, 10-11 б. б.].

Балаларға арналған шығармалардың мазмұны қоғаммен байланысты болуы – бүгінгі балалар талабы. Кішкене сынып оқушылар поэзиялық шығарманы көркем әдебиет туындысы деп емес, өмірдің өзі деп алатындай болса, олардың шығармаға деген қызығушылықтары да артады. Бұл екіншіден, оқушылардың оны қоғаммен байланыстыра алуларына, сол арқылы көркемдік қуатын сезінуге ықпал етеді. Шығарма мазмұны оқушыға түсінікті болған сайын, оның оны түсінуі мен ұғуы, әрі оқуға ынтасының артуы күшейеді. Бұл балалардың шығарманы бірнеше қайталап оқуына да жағдай жасайды. Балалар қызықса, бірнеше рет оқиды. Мазмұнның қызықты оқиғасы, немесе бланың өз өмірімен сабақтастығы, көркем шығармадан өзінің айналасын көруі – оқу дағдысын қалыптастырудың алғышарты.

Балалар шығармаларының аса маңызды талаптарының бірі – тілі. Сондықтан да қазақ ауыз әдебиетіндегі балаларға арналған шығармалардың бірыңғай жуан, бірыңғай жіңішке болып келуі – бала де балалр тіліне ыңғайлана көркемденуі. Оқу дағдысына қалыптастыратын көмекші құралдардың бірі – шығарма тілінің көркемдігі мен жатықтығы, түсініктілігі мен бала жасына ыңғайлылығы.

Оқу дағдысына қалыптастыруда балалрға арналған поэзиялық шығармалардың өзін сатылап, қарапайым деңгейінен бастап әзірлеу қажет. Алғашқыда балаға бір тармақтағы буын саны 6–7 буынды, кейіннен бірте-бірте 11 буынға дейінгі өлшемге көтеруге болады. Қазақ өлеңдері негізінен 11 буынды болатындықтан балалар бұған тез дағдыланады.

Балалардың оқу дағдысын қалыптастыруда өлең құрылысының орны ерекше. Балалар ұйқас, тармақ, шумақ өзгерістерін де тез қабылдай алмаулары мүмкін. Сондықтан оқу дағдысын қалыптастыратын өлеңдерде қарапайымнан күрделіге әдісі негізге алынады.

Оқушылардың поэзиялық шығармалар арқылы оқу дағдысын қалыптастыру – жиі қолданылатын әдіс. Поэзиялық шығармадағы ұйқас, ырғақ, үндестік оқуға жеңіл. Егер шығарма мазмұны дұрыс таңдалса, меңгеруге де қиын болмайды. Осы ретте, келесі шарттардың бірі кейіпкермен, оның бейнесімен жұмыс жасаудың да мәні зор. Оқушы өзі оқыған шығарманы механикалық түрде оқуға дағдыланбауы керек. Оқушыға ұсынылатын шығарма көркем туынды деп берілуі шарт. Сол кезде оның кейіпкерімен сырласып, оның ішкі әлемін ұға алатын болады. Сонда ғана толық оқу дағдысымен жұмыс жүзеге асырылады.

Оқу дағдысы – оқытудағы күрделі жұмыстардың бірі. Оқушы үшін көркем поэзиялық шығарманы таңдаудан бастап, оны талдау мен көркемдік-эстеиаклық сипатын тануға дейінгі аралықты қамтиды.

Бұл тұтас әдебиетті оқытумен бірге жүргізіледі. Сол себепті де оны әдебиетті оқытудың кез келген жұмыс түрімен бөліп ала алмаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ахметов Ш. Қазақ балалар әдебиетінің очеркі. – Алматы: Мектеп, 1963. – 312 б.

2. Байтұрсынұлы А. Көп томдық шығармалар жинағы. Т. 3 Тіл – құралы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері). – Алматы: Алаш, 2005. – 352 б.

3. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 1997. – 283 б.

4. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2022 жылғы 5 тамызда №29031 болып тіркелді.

5. «Қазақ әдебиеті», «Қазақ тілі мен әдебиеті» (5–11-сыныптарда), «Орыс тілі», «Орыс тілі мен әдебиеті», «Геометрия», «Информатика», «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы», «Құқық негіздері» оқу пәндерін (5–11-сыныптарда) оқытудың әдістемесі мен технологиялары бойынша әдістемелік ұсынымдар – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2021. – 278 б.

6. Қапасова Б. Қазақ балалар лирикасы (1960–1980 жж.). – Павлодар: ЭКО, 2007. – 116 б.

М.А. Дузнаева
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.

ОҚУШЫ ТІЛДІК ТҰЛҒАСЫ ЖӘНЕ КӨРКЕМ ШЫҒАРМА

Аннотация. Бұл мақалада авторлар тұлға, тілдік тұлға ұғымдарына тоқталып, оқушы тілдік тұлғасы мен көркем шығарма арқылы байланысын айқындады. Тілдік тұлғаны қалыптастырудың бірнеше компонеттеріне тоқталды. Осыған байланысты тілдік тұлға қалыптастыруда маңызды компоненттер: тәрбие мазмұнының құндылық, дүниетанымдық компоненті, яғни құндылықтар немесе өмірлік мағыналар жүйесі. Мәтіндер мен тапсырмаларды мақсатты түрде таңдау, әр сабақты мәтінмен ойластырылған жұмыс жүйесіне қосу – дамыған тіл сезімін қалыптастыруды

қамтамасыз ететін дамып келе жатқан сөйлеу ортасын құруға мүмкіндік беретін жағдайлар. Тұлғаның адамгершілік, эстетикалық дамуына ықпал ететін, баланың ойлау қабілетін, оған деген қажеттілігін тудыратын мәтіндерді талдау өте маңызды. Тіл әлемге бастапқы және терең көзқарасты қамтамасыз етеді, кейіпкердің қалыптасуына негіз болатын және тілдік диалогтық қарым-қатынас процесінде жүзеге асырылатын әлемнің тілдік бейнесі мен рухани идеялардың иерархиясын құрайды.

Мәдени компонент, яғни тілге деген қызығушылықты арттырудың тиімді құралы ретінде мәдениетті дамыту деңгейі. Тілдік және тілдік емес мінез-құлық ережелеріне байланысты зерттелген тіл мәдениетінің фактілерін тарту тиісті қолдану дағдыларын қалыптастыруға және қарым-қатынас серіктесіне тиімді әсер етуге ықпал етеді.

Түйінді сөздер: тілдік тұлға, мәтіндік қызмет, компонент, құзыреттілік.

Аннотация. В данной статье авторы остановились на понятиях личности, языковой личности, выявили связь учащихся с языковой личностью и художественным произведением. Остановился на нескольких компонентах формирования языковой личности. В связи с этим важнейшими компонентами в формировании языковой личности являются: ценностная, мировоззренческая составляющая содержания воспитания, т.е. система ценностей или жизненных смыслов. Целенаправленный подбор текстов и заданий, включение каждого урока в систему продуманной работы с текстом – условия, позволяющие создать развивающуюся речевую среду, обеспечивающую формирование развитого языкового чувства. Очень важно анализировать тексты, которые способствуют нравственному, эстетическому развитию личности, вызывают у ребенка мышление, потребность в нем. Язык обеспечивает первичный и глубокий взгляд на мир, формирует языковую картину мира и иерархию духовных идей, которые лежат в основе формирования характера и реализуются в процессе языкового диалогического общения.

Культурный компонент, то есть уровень развития культуры как эффективного средства повышения интереса к языку. Привлечение к изучению фактов языковой культуры в связи с правилами языкового и неязыкового поведения способствует формированию соответствующих навыков употребления и эффективному влиянию на партнера по общению.

Ключевые слова: языковая личность, текстовая деятельность, компонент, компетентность.

Annotation. In this article, the authors focused on the concepts of personality, linguistic personality, revealed the connection of students with a linguistic personality and a work of art. I focused on several components of the formation of a linguistic personality. In this regard, the most important components in the formation of a linguistic personality are: the value, ideological component of the content of education, i.e. the system of values or life meanings. Purposeful selection of texts and assignments, the inclusion of each lesson in a system of thoughtful work with the text – conditions that allow you to create a developing speech environment that ensures the formation of a developed language sense. It is very important to analyze texts that contribute to the moral, aesthetic development of the personality, cause the child to think, the need for it.Language provides a primary and deep view of the world, forms a linguistic picture of the world and a hierarchy of spiritual ideas that underlie character formation and are implemented in the process of linguistic dialogic communication.

The cultural component, that is, the level of development of culture as an effective means of increasing interest in the language. Involvement in the study of the facts of lin-

guistic culture in connection with the rules of linguistic and non-linguistic behavior contributes to the formation of appropriate use skills and effective influence on the communication partner.

Keywords: linguistic personality, textual activity, component, competence

Көркем әдебиеттің арқасында адамның эстетикалық талғамы және оның көркемдік дүниетанымы қалыптасады. Көркем мәтіндерді пайдалану тілдіоқытудың елдік аспектісінен – білім алушыларды оқытылатын тіл елінің мәдениет әлемімен таныстырудан ажырамайды. Үйде көркем шығарманы оқуды қолдану арқылы оқытудың білім беру мақсаты, сондай-ақ негізгі сөйлеу және лингвистикалық міндеттер шешіледі.

Оқыту процесінде оқу тілдік және әлеуметтік-мәдени ақпараттың маңызды көздерінің бірі болып табылады. Кітаптарды оқу үшін пайдалану оқупроцесін қызықты сабаққа айналдыруға ғана емес, сонымен қатар оқушыларға оқытылатын тілді қолданатынелдің қазіргі жағдайымен танысуға көмектеседі.

Тілдік тұлға дегеніміз – маңызды мәселені немесе мәселені шешу үшін қажетті идеалдарды, мазмұнды құндылықтарды, болжамдарды білдіретін өз мәтіндерін шығаруды қамтамасыз ететін автономды тілдік қабілеттің тасымалдаушысы (Канчер, 2002, 43-44 б).

Табиғи тілде «тұлға» сөзі ең алдымен басқа адамдардың адамды қалай көретінін білдіру үшін қолданылады, бұл жағдайда тұлға қоғамнан, мәдениеттен тыс жерде болмайды...»(Караулов, 1989, 147 б.).

«Тілдік тұлға» ұғымы жеке тұлғаның әлеуметтік қатынастардың субъектісі және қарым-қатынастың осы жүйесімен, мәдениетімен және биологиялық ерекшеліктерімен анықталатын саналы қызмет тұжырымдамасына негізделген. Тілдік тұлғаны қалыптастырудың компоненттері: лингвистикалық – тіл туралы теориялық білім, тілдік – тілді практикалық меңгеру, коммуникативтік – қарым – қатынас жағдайына сәйкес тілді пайдалану, дұрыс сөйлеу мінез-құлық дағдылары, мәдениеттану – оқытылатын тіл мәдениетіне ену, қарым-қатынастағы мәдени кедергіні еңсеру құзыреттіліктерін қалыптастыру болып табылады. Ю.Н. Караулов тілдік тұлғаны зерттеудің маңыздылығы туралы айта отырып, тілдік тұлға тілді зерттеумен байланысты зерттеулерде және басқа ғылымдарда басымдыққа ие болатындығын атап өтті (Уали, 2007, 3б.).

Көркем оқу арқылы мәдени құзіреттілікті қалыптастыруға назар аударуға болады. Мәтіндік қызметті талдау және зерттеу арқылы қайталама тілдік тұлғаны қалыптастыру туралы айта отырып, бұл жағдайда әңгімелесушілер арасындағы мәдени қашықтықты шартты түрде еңсеру туралы сөйлесетінімізді түсіну керек (Ниятова, 2007, 2б.).

Оқушының тілдік тұлғасын қалыптастыруда диалогқа үйрету оқушыларға басқа адамдармен, жалпы әлеммен қарым-қатынас орнатуға, өзіндік құндылықты түсінуге көмектеседі.

Осыдан келесі мақсаттарды анықтасақ:

– оқушының тіл туралы белгілі бір білім жүйесін меңгеру процесінде оның тілдік тұлғасын қалыптастыру үшін жағдай жасау;

– тілдік құзыреттілікті дамыту;

– сөзге ұқыпты және жауапкершілікпен қарауға тәрбиелеу.

А. Вежбицкая: «көп жағдайда адамның ана тілінің ойлау сипатына қатысты күші соншалықты күшті, ол өзі дем алатын ауадан гөрі шартты келісімдер туралы ойлайды»(Вежбицкая, 2007, 24б.).

Автор ана тілімен сөйлескенде, біз оның ойлау тәсілін, демек оның мәдениетін түсініп, қабылдай бастайтынымызды анық көрсетеді.

Оқушылардың тілдік тұлғасын көркем шығармалар негізінде қалыптастыруға болады. Тілдің тұлғаны қалыптастырда көркем шығарманың рөлі өте зор. Сондықтан оқушылардың көркем әдебиетті оқуына көп көңіл бөлінеді. Көркем әдебиет оқушылардың әлеуметтік және жеке қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді. Көркем әдебиеттің арқасында адамның эстетикалық талғамы мен көркемдік дүниетанымы қалыптасады. Сонымен қатар тілдік (лексикалық және грамматикалық) құралдардың үлкен қорын еркін меңгеру, оларды нақты коммуникативті жағдайды ескере отырып, қарым-қатынастың әртүрлі түрлерінде (монолог, диалог және полилогиялық қарым-қатынастың басқа түрлерін) дұрыс және тиімді қолдана білу қажет.

Қорытындылай келе, әдеби мәтіндердің әртүрлілігі оқытылатын тіл елінің мәдениеті туралы білімді, оның ішінде өнер, саясат немесе күнделікті өмір болсын, оның әртүрлі салаларындағы білімді жинақтау және нақтылау арқылы екінші тілдік тұлғаны қалыптастыруға үлкен мүмкіндіктер туғызады деп айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Канчер М.А. Языковая личность телеведущего в рамках руского риторического. – Екатеринбург: Орал, 2002. – 14 б .

2. Уали Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. – Алматы, 2007. – 56 б.

3. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения. – Ғылым, 1989. – 38 б.

4. Ниятова Ш.С. Махамбеттің тілдік тұлғасы: филол.ғыл.канд.дисс. – Алматы, 2007. – 144 б.

5. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых.– 2001.– 288 б.

Ә.Б. Қамариден
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Б.Ж. Сарыбаева
ғылымижетекшісі, Филология ғылымдарының кандидаты, доцент

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВТЫҢ «БАЛАЛЫҚ ШАҒЫ» ӨЛЕҢІНІҢ БҮГІНГІ КҮНМЕН ҮНДЕСТІГІ

Аннотация. Мағжан өлеңдеріндегі тәрбие құндылықтарын зерттеп, «Мәңгілік Ел» идеясының құндылықтарын басшылыққа ала отырып, салыстырмалы мониторинг жүргізу арқылы, қазіргі таңдағы баланың моделі ұсынылады.Мағжан Жұмабаев шығармаларындағы бала тәрбиесінің құндылықтарын зерделеп, қазіргі ұрпаққа өткеннің тәжірибесін бойға дарыта отырып ұрпақтар сабақтастығын жалғастыру.
Тірек сөздер: бала тәрбиесі, құндылық, елжанды ұрпақ**,** рухани байлық.

Аннотация. Исследуя ценности воспитания в стихах Магжана, руководствуясь ценностями идеи «Мәңгілік Ел», предлагается модель современного ребенка путем проведения сравнительного мониторинга. Продолжить преемственность поколений, изучая ценности воспитания детей в произведениях Магжана Жумабаева и привнося опыт прошлого в современное поколение.
Ключевые слова: воспитание детей, ценности, патриот, духовное богатство.

Annotation. Exploring the values of upbringing in Magzhan's poems, guided by the values of the idea of «Mangilik El», a model of a modern child is proposed by conducting comparative monitoring. To continue the continuity of generations, studying the values of parenting in the works of Magzhan Zhumabayev and bringing the experience of the past to the modern generation.
Keywords: parenting, values, patriot, spiritual wealth.

Абай салған даңғыл жолды жалғап, бүгінгі күнге анық қалуға жарайтын сөз қалдырған қазақ поэзиясының хас шебері, Алаш қозғалысының көрнекті өкілі Мағжан Жұмабаевтың ақындық, азаматтық тұлғасы өз бағасын алды.Ақын поэзиясындағы түркілік жіне алаштық идея өміршең қуат пен сөнбес жалын жас ұрпаққа рухани күш беріп, қазіргі таңда өмірлік ұрандарына айналды деуге болады. Ақын өлеңінің осынау қазақ елінің жастарын рухани құндылықтарға, жан азығына, болашақтың бағдаршамына айналғаны.

Қоғам қайраткері, ақын, ұлт жанашыры, қайталанбас тұлға Мағжан Жұмабаев – қазақтың маңдайына біткен біртуар азамат. Мағжан поэзиясының құдіреттілігі сол – ол оқырмандарының бойына рух, жанына жігер береді, өмірге деген құлшыныстарын арттырады. Көптеген шығармаларында жастардың қанындағы ұлттық рухты күшейтуге жанын салып, ұлтжандылық сезімін арттырады. Ақынның өлеңдері жастарды елін, жерін сүюге тәрбиелей отырып, білім алуға, талапты болуға үндейді.

Мағжан өлеңдерінің басты сипаттарының бірі – ел мен жер тағдыры, өмірге құштарлық, туған табиғатқа, жер-анаға іңкәрлік, құрмет. Ақын қаламынан шыққан әртуынды ерекше махаббатпен, шынайы жүрекпен жазылған. Оқырманын бейжай қалдырмайды, өлеңдері сырлы, сазды, көркем.

Осы орайда Ж. Аймауытов ақын жайлы: «Мағжан – алдымен сыршыл ақын. Мағжан сөзіндей «тілге жұмсақ, жүрекке жылы тиетіндей» үлбіреген нәзік әуез қазақтың бұрынғы ақындарында жоқ. Мағжан не жазса да, сырлы, көркем, сәнді жазады. Қай өлеңді алсақ та, ақынның ойлағаны, сезгені, жүрегінің қайғыруы, жан дүниесінің күйзелуі, көңілінің кірбіңі көрініп тұрады. Ақын өлеңін оқысаң, еріксіз бір сезім туғызады. Әлде мұңайтады, әлде өкіндіреді, әлде қуантады, әлде жігер береді», – деп дәл лайықты бағасын берген екен. Ақын «Балалық шақ» өлеңінде ойын балаларына білімнің адам болып қалыптасуымызға тигізетін пайдасын жеткізе келе, балалық шақтарынан бастап оқу-білімге көңіл бөлу керектігін уақытты тек өткізбей, бойға тек жақсылықты ғана сіңіруге шақырады [1, 89б].

Біз ақынның өлеңдерін бастауыш сыныптан бастап оқып келеміз. Мағжан Жұмабаевтың «Қазақ тілі», «Мен кіммін?», «Жылқышы», «Қысқы жолда» т.б өлеңдерін оқығанда, білімге ынтығып, сүйсініп, ерекше әсерге бөленесің. «Қазағым», «Әже», Туған жер» өлеңдерінде ой иірімдері келешек ұрпақты өмірдің жақсылығына, игі істеріне жетелейді. «Қазақ тілі» өлеңінде қазақ халқына қауіп төнгенін, күш кемігенін, қыран түсті қанаты қырқылғанын, ерлік, елдік, бірлік, қайрат, бақ, ардың жойылғанын жазып, қандай қиын жағдай болмасын өз ана тіліңді ұмытпауды, басқа тілге ауыстырмауды үйретеді. Әрқашан бұлыңғыр, қараңғы, суық түннен міндетті түрде жарық, жылы күн шығатынын шеберлікпен өрнектеген. Мағжанның «Немере мен әжесі» өлеңін рөлге бөліп оқи отырып, мазмұнын жеңіл түсінеді. Мұнда немересі әжесінен: «Көк деген не, жұлдыз не, теңіз не, тау не, шөл не деп, өзіне таныс емес сұрақтарды қояды. Әжесі бұл сұрақтарға жауап бере алмай «мектепке оқуға бар, сонда бәрін білесің» деп ақыл береді. Ақын әжесі мен немересі арасындағы сұрақ жауапты жеңіл де көркем тілмен әзілдеп жеткізе отырып, немересіне жанын үзетін әженің тәлімі, тәрбиесі байқалады. Мағжанның орыс ақындарының ықпалымен жазылған өлеңдерінен басқа қазақ рухында жазылған шығармаларынан оның ақындық күші де молырақ көрінеді.

Мағжан нені айтса да, бейнелеп айтады. Ақын өлеңдерінде адам мен табиғат астасып жатады. Көптеген шығармалары жастарды білім алуға, өнер үйренуге шақырады. Оған дәлел болатын өлеңдері көп, соның бірі – **«Балалық шағы»** өлеңі.

«Балалық шағы» атты өлеңін ақын адамзаттың ең бір алаңсыз, қызыққа толы кезеңіне арнайды. Өлеңде жүрекке жылы, көзге таныс сурет бар. Ол былай басталады:

Балалық шағы –
Патшаның тағы,
Ала алмас оны бағалап.

Бұл жерде өлеңді оқи отырып, халық даналығы еске түседі: «Балаңа беске дейін патшаңдай қара, он беске дейін құлыңдай жұмса, он бестен кейін досыңдай бағала». Ақын балалық шақты патшаның тағы деп отырғаны, біздің ойымызша, қазақ халқы баласын жоғарыда айтылғандай, патшасындай еркелетіп, төбесіне көтерген. Перзентін еркелете отырып, жөнсіз бетімен жібермеген. Ес жия бастағаннан еңбекке үйретіп, ата-анасына қолқанат болуға баулыған. Ал он беске толғаннан бастап, ақылдасып, ой бөлісіп, үлкен азамат ретінде сыйлаған. Біздің ойымызша, Мағжан осы өлеңінде халық даналығын басшылыққа алған. Оның ойынша, ақын сөзімен таратсақ:

Көп өтпей жыл,
Тек жүрмей, біл,
Ілгергі күнді сағалап.
Үйрен білім жастықта,
Білмесең, жанға қастық та!
Білімге жүгір,
Жоқ ойдан түңіл –
Ерікке қоймай ентелеп.
Қайтпас уақыт,
Қал дәмін татып,
Бос өткізбе еркелеп!

Яғни, балалықтың бал татыған шағы тез өтеді, қамсыз бос еркелікпен уақыт өткізсең қапыда қаласың дегенді білдіреді. Ақынның түпкі ойы – әр қазақтың баласы алаңсыз жүрмей, білім үйреніп, уақытты жіберіп алмауы қажет. Себебі, сусылдаған уақыт тоқтамайды. Абайша айтсақ: «Қолыңды уақытынан кеш сермесең» қатарыңнан қаласың.Бұл ойды өлеңнің келесі жолдарынан байқаймыз:

Жастық деген – бағасыз,
Қадірін білмес санасыз.
Жастық – алтын,
Құрып қал салтын,
Салты оның үйрену,
Өнер қуып,
Бел бекем буып,
Надандықтан жирену!
Тұрма, қарғам, ұмтыл!
Аты өшкірден құтыл!

Біздің ойымызша, Мағжан ақын адамның жастық шағын алтынға бағалай отырып, осы уақытта адамның үйренетін, оқып-тоқитын,

өнердің түрлерін игеретін уақыт екенін ерекше көрсетеді.Балалық пен жастық шағын тек ойын-күлкімен өткізбей, білім алуға жұмсағандардың алды жарқын екендігін нақты дәлелдейді. Бірақ, кейбір жастардың осы уақытты санасыз, бос іс-әрекеттерге жұмсауын (жалқаулық, еріншектік т.б.) надандыққа балайды. Надандықтан жиреніп, алға ұмтылып, қазіргіше бәсекеге қабілетті, табысты, өнерпаз тұлға болып қалыптасуға үндейді.

Мағжан атамыздың ақындық шеберлігіне таңдай қақпасқа амалың жоқ, өйткені осы бір төрт шумаққа қазақтың бар болмысын сыйдыра қойған.

Бүгінгі күні ақын өлеңдерінің ішінде «Балалық шағы» өлеңі әр қазақ баласына ерік жігер беретін, рухты көтере алатын өлең деп айта аламыз. Бүгінгі күні де ақын өлеңдері өз өміршеңдігін жоймақ емес, себебі заманға сай өзекті мәселелерді қаузайды. Технология түрлері қарқынды дамыған заманда білімге құштар болмауға, алға ұмтылмауға болмайды. Оны өлеңнің келесі шумақтарынан байқаймыз:

Білімсіз – есек,
Опасыз десек,
Сөйлеп, күліп жүрсе де.
Өлікпен тең,
Ит-құсқа жем,
Тірі боп ғұмыр сүрсе де.
Сондай болма қарағым,
Даяр болсын жарағың!

Мұндағы ой – білімсіз адам есекпен тең, оның бойында адами қасиеттер аз, еліне, жеріне деген сезімі таяз, кім-көрінгеннің жетегінде жүретін «ит-құсқа жем» опасыз жан. Жай ғана өлместің күнін кешіп жүрген пенде. Ақын балаларды мұндай болудан аулақ болуға шақырады. «Білімсіз – есек» болмаудың жолы – білім алып, алған өнегесін елінің, Отанының пайдасына жұмсау, адамша өмір сүру. Ол ойды келесі жолдарда көреміз:

Білген жан – көсем!
Сөйлесе шешен,
Жұртты аузына қаратар.
Істегені – өрнек,
Қор қылмас ермек,
Нәрсені іске жаратар.
Білімдінің сөзі ем,
Мейірімі көп, етек – кең!
Сыбаға сақтаулы,
«Пәлі!» деп қаррсы алар.
Іс қылар тежеп,
Жан-жүрек өжет,

Бет келгенді арсалар.
Қайда барса – сыйымды,
Білімі – мал, бұйым-ды!

Сонымен қатар сезімінің бүкпесіздігіне назар аударту үшін, өлеңнің әр шумағының соңына «неге екенін білмеймін» сөзін қайталау амалын қолданады. Бұл әдіс өлеңнің көркемдік қуатын одан сайын арттырып, оңай есте сақтауға әсер етіп тұр.

Өлең 4 шумақтан, әр шумақ 7–8 буынды 9 тармақтан тұрады.

1 шумақта күңгірт эпитетін жалаң қолданбай, күлдей теңеуімен тіркестіру арқылы күлдей күңгірт шаш деп анасының шашының ағаруға жақын қалғанын, әбден қартайғандығын шебер суреттейді. Көз дегенің – сұп-сұр көр тармағында көзді көрге ауыстыру арқылы метафора жасап, ана жанарының тас қараңғы соқыр екенін және оны сұп-сұр эпитетімен ұтымды үйлестіріп, сұп-сұр көр деп көрдей қараңғылықта өмір сүріп отырған ана бейнесін көз алдыңа әкеледі.

Қарапайым сөздер Мағжанның ақындық шеберханасынан асыл – жақұттай жарқырап, сан құбылып басқа өң мен түрге малынып шығады. Оған дәлел 2 шумақтағы көк нұр, жұмақ жыр, жалынсыз, усыз құшақ, жабайы ғана жар секілді эпитеттер мен жыландай, құрандай теңеулерінің ақын жарының бейнесін көркем сомдауға қызмет етуі.

3 шумақта басқан, киген, көрген, жүрген, өрген деген есімше тұлғалы етістіктерді өзге сөздермен тіркестіре отырып,

Үйқы басқан қабағын,
Бастыра киген тымағын,
Жалқаулықты жар көрген,
Жүрген ескі заңымен,

– деуі арқылы сол кездегі халқының, яғни Алаштың келбетін шынайы, дәл жеткізе білген.

Сағымы сайран құрады,
Бораны ұлып тұрады,
Қыс – ақ кебін, жаз – сары.
Орманы жоқ, шуы жоқ,
Тауы да жоқ, суы жоқ,
Мәңгі өлік сахарасы,

– деп келетін соңғы шумақтағы сағымның сайран құруы өте ыссылықты, боранның ұлып тұруы өте суықты бейнелеп туған жер табиғатын паш етеді. Бұдан кейінгі қысты кебінге, жазды сарыға ауыстыру арқылы жасалған метафора (сары деп шөптің сарғаюы қуаңшылықты айтып тұрса керек) алдыңғы жолдарды одан сайын айқындап, бояуын қанықтыра түскен.

Орманы жоқ, шуы жоқ,

Тауы да жоқ, суы жоқ, – тармақтарында жоқ сөзін қайталау арқылы өзінен кейінгі тұрған мәңгі өлік тіркесінің мағынасын айқындауға тамаша жымдастыра білген және Сарыарқаның сүреңсіз кейпін көрсеткен. Менің ойымша, ақын дәл осылай табиғатты бейнелеу арқылы, біріншіден, елінің ештеңеден бейхабар, тыныш, айқай-шусыз қалың ұйқыда жатқанын айтқысы келсе, екіншіден, өліктей суық болса да, мен елімді шексіз сүйемін деп өзінің махаббатының құдіреттілігін жеткізгісі келіп тұр. Әйтпесе туған еліміздің сұлулыққа тұнып тұрған жерлері көп емес пе?

Әр шумақтағы 7 тармақтың анам бар, жарым бар, елім бар, жерім бар деп бар сөзінің қайталануы да өлеңге ырғақты әр беріп тұр.

Қазіргі жастар, яғни біздер де анамызды сүюден басталатын Отанымызды шексіз сүйеміз. Әр бала мен осылай сүйем деп айта бермесе де, өз елін риясыз сүйетініне шүбәм жоқ. Мағжанның бұл өлеңі әр қазақ баласының жүрегінде бұғып жатқан туған жерге деген ұлы сезімді дөп басқан деп айтар едім. Сондықтан Мағжан атамыздың «Балалық шағы» өлеңі бүгін де, ертең де, кемел келешекте де жүрегі қазақ деп соққан әр азаматтың отансүйгіштік рухын көтеріп, жігер беруге қызмет ете беретіні сөзсіз.

«Тәуелсіздігіміз баянды болуы үшін жас жеткіншектерді мемлекетшіл, отаншыл рухта тәрбиелеу – кезек күттірмейтін мәселе. Қазіргі таңда ұлт ретінде сақталудың бірден-бір жолы – бала бойына елжандылық пен ұлтжандылық рухын орнықтыру екені көп дәлелді керек етпейді», – деп президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың ұсынып отырған сындарлы саясатының басым бағытының бірі жас толқынның бойына отаншыл сананы қалыптастыру екенін бәріміз де білеміз [2, 176б].

1913–1916 жылдар аралығында Мағжан Жұмабаевтың ақындық, азаматтық тұлғасы қалыптасып, Омбыда «Бірлік» атты қоғам құрылып, сол қоғамның «Балапан» деген қолжазба журналына редакторлық қызмет етеді. Өзінің баласы болмаса да, өзге балаларға аталық махаббатын аяған емес. Ақынның балажандығы оның шығармаларында айқын сезіледі.

Мағжан ата қазақ балалар әдебиетінің іргетасын қалауға өз үлесін қосты.Балаларға көптеген маржан жырларын арнады. Сонымен қатар ғылыми еңбектер, оқулық, әдістемелік құралдар жазды. «Педагогика» кітабын ұлы Абайдың: «Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға» деген сөзі күллі ұстаз қауымына айтылғаны тегін емес.Қазақ баласын тәрбиелеуде бұл кітаптың қазіргі күнге дейін таптырмайтын құрал екені баршаға мәлім.

Ақынның алдына қойған мақсаты: бала дүниетанымын байыту, жас жанның жүрегінде құлықтылық,, ізгілік, адамгершілік қасиеттерінсіңіру және осы қасиеттерді бала бойы мен ойына ойнап жүріп дарытатындай, ауыл балаларының ұлттық ойындарына еңбек тақырыбын да көтереді.

Мысалы ауыл балалары қардан аққала соғып, қардан үй жасап еңбектенеді. Бір – бірімен асыр салып ойнап жүріп еңбектенуге үйренеді. Мағжан – ұлт ақыны. Қай ұлттың да ақыны алдымен өз топырағынан жаралады, сол топырақтан нәр алады. Туған халқының басындағы ауыр халді, мұңдана жырлаған жырларының өзін оптимизммен қорытып отырады.

Ақын қандай тақырыпты жырласа да, бәрі «мен- Мағжанмын» деп мұндалап тұрады.Қазақ халқының ұлы ақыны, ағартушы ұстаз Мағжан Жұмабаевтың өмірі, еңбек жолдары және шығармалары жайлы дәріс беретін «Мағжантану» курсы оқушыларға ақынның шығармашылығын таныту арқылы оның ақындық тұлғасы мен философиялық ойларын жете түсінуге мүмкіндік беріп отырады.

Ж. Аймауытов былай деген екен: «Мағжан сөзінде тілге жұмсақ, жүрекке жылы тиетін үлбіреген нәзік әуез, қазақтың бұрынғы ақындарында болған емес. Қай өлеңін оқысаңыз да, әлде өкіндіреді, әлде мұңайтады, әлде жылатады,, әлде есіркетеді, әлде жігер береді». Мағжан-қазақ ұлтының ұлы ақыны. Ол-халқын шын сүйген, сонымен бірге күйінген, аянышты ел күйін көріп күйректікке, сезімталдыққа берілген шын халық досы [3, 67б].

Қазақ балалары Мағжан поэзиясын енді ғана тұшына оқып, «мың қайталап», жанына ләззат тауып жатуының сыры осында. Ақынның шығармалары оқушыларды қызықтырады, себебі өмірді тануына, сонымен қатар, жеке тұлға ретінде қалыптасуына ықпал етеді. Өткенді білмесек, бүгінді қалай танимыз, ертеңге қалай қараймыз, болашақты қалай болжаймыз? Осы тұстағы ақынның қасиеті заманға жаңғырық, маңызы зор оқиғаларға айна болып, тарихи із, мәдени мұра қалдыруында. Мағжан ақын да өз елі тарихынан осындай мұра қалдырып, кемеңгер ойшыл ретінде келешек ұрпаққа аманат қалдырды. Ақын жастық шақтың жалынын, қайрат-қажырын қасиетті, қастерлі іске жұмса, көңілің де, көзің де тоятын, жаның семіретін игілігі, шарапаты мол оқуға, оны әдемілеп көкірегіңе тоқуға арна деген ойды шегелеп айтады. Сәулесі мол салмақты сөздерді меруерттей тізіп, сан алуан ұзынды-қысқалы мәнерлі тізбектер жасап, балқыған қорғасындай тіл материалдарын әсемдік заңымен, шеберлік қалауымен мағыналы, жарасымды құйып, жүрекке ұялата білген. «Мағжан Жұмабаев – біздің рухани өлкеміздегі қиырдан көзге түсетін, көрген көз сүйінетін биік шындарымыздың бірі де бірегейі. Оны танып, оны қастерлеу – біздің елдік мәдениетіміздің анық көрсеткіші, сипаттамасы болмақ», -деп Ғафу Қайырбеков айтқандай, Мағжан ақынның азаматтық үні, ұлттық рух пен патриоттық тәлім-тәрбиенің қайнар көзіндей өлең деген құдірет арқылы ұлт руханиятына қосқан үлесі бүгінгі күн тұрғысынан арнайы зерттеуді қажет етеді. Зерттеу жұмысы осы мәселені ашуға бағытталған. Ел алдындағы басты мұрат – тәуелсіздік алып келген ұлттық құндылықтарды өскелең ұрпаққа насихаттау болмақ. Ел болашағы – өскелең

ұрпақты елінің көркеюіне үлес қосар азаматы етіп, ұлт болашағын тәрбиелеудегі «Балалық шағы» өлеңінің қосар үлесі мен руханият таразысынан алар салмағын екшелеп, көңіл көзінен өткізіп, мейлінше жіті зерделеп, бүгінгі күнмен сабақтастырылған.Ақын өзін немесе өзінің лирикалық кейіпкерін ғана емес, айналасындағы жастарды да «арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты» қалыпта көргісі келеді. Халқының болашағы үшін күресетін негізгі күш-жастар. Олай болса, өмір бойы «алаш» ұранын көтеріп кеткен Мағжан үшін жастардың тәрбиесінің, қайраттылығының орны бөлек. Өз өлеңінде ол жастарға үлкен үмітпен қарайды. Жастардың бойынан қыранның қанатындай күштілікті, таза жүрек пен ер мінезді, туған жерге деген шексіз махаббатты көреді. Соған мақтанады. Шабыттана жырлайды. Өлеңдегі қайраттылық, рух-жігер, табандылық, әділеттілік, бәрі-бәрі тәрбиеден бастау алады. Тәрбиелілікті көрсетеді. Әрине, ондай тәрбиені біз басты ата-анадан, ортамыздан және осы өлеңнен аламыз. Ақын айтқандай, желбіреген тәуелсіздік туы ел тағдыры үшін жанын пида еткен құрбандардың тікелей бастауымен келді. Сауатсыз қарапайым қара халықтың сауатын ашып, көзі ашық, көкірегі ояу жандарға айналдырды. Талай жылдар бойы қазақтың қанындағы надандықты түп-тамырымен жоюға ұмтылып, болашағы жарқын, тәуелсіз Қазақстанды құруға ұмтылды. Міне, араға көп жылар салып бұл арманы да орындалды. Өз Отаныңның, өз еліңнің патриоты болғанға не жетсін! Сайын дала – ата-бабаларымыздың көзінің қарашығындай сақтап, найзаның ұшы, білектің күшімен қорғауының арқасында бізге жетіп отыр. Ендеше осындай алып Отанды сүю кімге де болсын парыз әрі қасиетті міндет.Туған халқымыздың өткен тарихына көз жіберсек, отансүйгіштіктің керемет үлгілерін көреміз. Бүгінгі күні егеменді ел болып, қазақ деген ұлт болып отыруымыздың өзі ата-бабаларымыздың теңдесі жоқ ерлігінің арқасы.

Сонымен қатар, біздің еліміз әлем бойынша бала тәрбиесі жөніндегі 72 ел қатынасқан рейтингте тізімнің соңынан орын алған.Бұл көрсеткіш бүгінгі таңда ұлттық тәрбиенің бәсеңдегенін көрсетеді. Оқырмандардың пікірін сараптап қарайтын болсақ, 80 пайызы бала тәрбиесінің ата-ана тарапынан тыс қалғандығын мойындаған. Өкінішке орай, біздің еліміз ең соңғы орынға ие болды.

Қазіргі заманның өткен жиырмасыншы ғасырдың балаларымен салыстырсақ, айырмашылықтары мен ерекшеліктері жер мен көктей десек те болады. Жиырмасыншы ғасырдағы балалар ата-анаға қарсы тұру былай тұрсын, әкесінен қорқатын. Ал, бүгінгі таңда балалар ата-аналармен жарыса сөйлей кетеді.

Қазіргі балалардың тәрбиесіне көп көңіл бөлу керек. Көп ата-аналар «жұмыстан қол тимейді» деп, бала тәрбиеіне көп зейін бөлмей жүргені анық. Өткен ғасырда да ата-аналар жұмыс жасады, бірақ ол кезде бүгінгі таңдағыдай болған жоқ. Мысалы: теледидардан санаулы ғана мультфильмдер көрсететін, атыс-шабыс киноларды сирек көрсететін,

компьютер, неше түрлі ойын-жабдықтары, т.б. жоқ болатын. Ал, қазір соның барлығы кез-келген үйден табылады. Бала сабақтан келе -сала теледидар алдына немесе компьютер алдында отырады. Оның өзі қаншалықты зиян екенін біле тұра солай. Әрине, заман талабына сай білу керек, бірақ шектеулі түрде болғаны дұрыс.

Ата- ана болғандықтан бала үшін жауап беруі міндетті.Әр баланың жақсы тәрбие алып, жақсы азамат болып өсуіне әке-шеше өз- ықпалын тигізуі керек. «Үлкенге- құрмет, кішіге- ізет» мақалына сүйене отырып, сыйластық, адамгершілік, ізеттілік, мейірімділік, кішіпейілдік және т.б. қасиеттерді түсіндерсе, «Отан – оттан да ыстық» деген даналықтын астарында отан сүйгіштік, патриоттық, адалдық қасиеттерге тәрбиелеп, мән- мағынасын, астарлы ақитатын айту керек . Сол сияқты «Әке көрген оқ жанар, шеше көрген тон пішер», «Қызды қырық үйден тыю» деген мәтелдердің астарында терең ой жатыр . Қазақтың мақал- мәтелдерінің, аталы сөздерінің тәрбилеләк мәні зор [4, 104б].

Қорытындылай келе қазіргі заманғы балалармен бұрынғы заманғы бала тәрбиесі айырмашылығы жермен көктей. Бұрынғы балалардың рухани байлығы мол болған. Үлкеннің ақылын тыңдау, үлкенді құрмет-теу сияқты қағидаларды берік ұстанған. Бірақ көбісі хат танымаған, оқымаған. Ал қазіргі балалар өз замандарына сай біліммен ғылымды бірінші орынға қойған. Қазіргі заман бәсекелістікке қабілетілердің замандары.

Қорыта келгенде, бүгінгі таңда заманымыздың басты талаптарына айналып отырған рухы биік, елжанды ұрпақ тәрбиелеу ісінде, Мағжан өлеңдерін пайдаланудың маңызы ерекше.Көргенді ұрпақтан, көреген дана халық тарайды. Баланы жастайынан барымызды бағалай білуге, жақсымызды өнеге тұтып, одан сабақ алып, нәтиже шығаруға баулысақ, еңбегіміздің жемісті болары анық. Мағжан Жұмабаевтың шығармашы-лығы келешек ұрпақты тәрбиелеу жолында үлгі-өнеге болып, ұстаздар қауымына әлі талай еңбек етері сөзсіз. Мағжан Жұмабаевтың «Балалық шағы» өлеңінің бүгінгі күнмен үндестігі атты жобаны қорытындылай келе, бұрынғылардың рухани байлығымен, қазіргілердің білімдерін байланыстырсақ нұр үстіне нұр болар еді.Сонда ғана «Мәңгілік Ел» бола аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. М. Жұмабевтың көп томды шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 2002. – 89 б.

2. Назарбаев Н. Қазақстан – 2030: Барлық қазақстандықтардын өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. – Алматы: Білім, 1997. – 176 б.

3. Жүсіпбек Аймауытовтың «Мағжанның ақындығы туралы» зерттеу еңбегі. – Алматы, 1999. – 67-69 б.

4. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Рауан, 1993. – 103-118 б.

М. Құзайр
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Ж.Қ. Сағынтаева
ғылыми жетекшісі, PhD доктор,

ҚАЗАҚ ТІЛІН ЖОБАЛАУ ӘДІСІ АРҚЫЛЫ ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. Мақалада қазақ тілі сабақтарында жобалау әдісін қолданудың жолдары мен нәтижелері ғылыми дәлелденіп ұсынылады. Қазақ тілі сабақтарында жобалау әдісін қолдану мазмұны жағынан ашық оқытуды, нәтижеге жетуді, осы арқылы оқушы бойында шешім қабылдау, еркін ойлау, өз ойын қысылмай жеткізу сияқты жеке тұлғалық дағдыларының қалыптасуына жол ашады. Бұл әдісті қолдануда оқушыға таңдау мүмкіндігі үнемі беріліп отыруы керек, жетекші әрекеттері де ескеріліп, білім беру әдісі ретінде оқыту барысында кеңінен қолданылғаны дұрыс. Аталмыш әдістің тиімділігі сол – оқушылардың танымдық қызығушылықтарын ынталандырады, өз еңбегінің нәтижесіне қанағаттану мүмкіндігін беріп, оқудағы жетістігін сезіндіреді.
Кілт сөздер: тұжырым, шешім, мүмкіндік, іс-әрекет, ақпарат, еркін, бағыт.

Аннотация. В статье научно доказаны пути и результаты применения метода проектирования на уроках казахского языка. Применение метода проектирования на уроках казахского языка открывает путь к формированию у учащихся таких личностных навыков, как открытое обучение по содержанию, достижение результатов, принятие решений, свободное мышление, самовыражение. При использовании этого метода учащемуся должна постоянно предоставляться возможность выбора, учитываться и ведущая деятельность, а также широко использоваться в процессе обучения как метод обучения. Эффективность данного метода заключается в том, что он стимулирует познавательные интересы учащихся, дает им возможность удовлетвориться результатами своего труда, дает им чувство успешности в учебе.
Ключевые слова: утверждение, решение, возможность, действие, информация, свободно, направление.

Annotation. The article scientifically proves the ways and results of using the design method in Kazakh language lessons. The application of the design method in Kazakh language lessons opens the way to the formation of students' personal skills such as open content learning, achievement of results, decision-making, free thinking, self-expression. When using this method, the student should be constantly given the opportunity to choose, the leading activity should be taken into account, and also widely used in the learning process as a teaching method. The effectiveness of this method lies in the fact that it stimulates the cognitive interests of students, gives them the opportunity to be satisfied with the results of their work, gives them a sense of success in their studies.
Keywords: statement, decision, opportunity, action, information, freely, direction.

Қазіргі таңда өзекті педагогикалық проблемалардың бірі – бұл оқу процесіне жаңа әдіс-құралдарын енгізу. Олар оқушыларға өздерін жеке тұлға ретінде ашылуына бағытталған. Сондай әдісітердің бірі – жобалау әдісі. Жобалау – «proicere» деген латын сөзі. Бұл сөз «жоспарлау, дайындау» сияқты мағынаны немесе жоспардың жүзеге асырылуын білдіреді.

Жобалау әдісі 20 ғасырдың басынан басталады.Бұл әдістің ғылыми негізін қалаушылар: Д. Дьюи, Девей, Килпатрик, Снедден, Ричардс. Сол кездің өзінде АҚШ ғалымдарының арасында жобалық жұмыстарды жұмыс техникасына немесе дидактикалық концепцияға жатқызу туралы мәселе пікірталас туғызған болатын [1, 12].

Жалпы жобалау әдісі – оқушыларды еркін ойлай білуге, олардың өз бетімен шешім қабылдай алуын, ойын анық әрі ашық жеткізуге, жобалау барысында өздерін тәуелсіз, еркін көрсетуге, шығармашылық жұмыстар орындауға мүмкіндік беретін оқыту әдісі. Бұл әдісті олар қолданып, жоспарлап ғана қоймай, жоспарларын жүзеге асыруға тырысады. Сол арқылы белгілі бір шешімге жетуге тырысады, шешімді табу барысында ізденіп, ақпараттарды толық жинай бастайды. Бұл дегеніміз оқушылардың қызығушылығының қалай артқандығын көре аламыз. Осы әдіс арқылы бастаған істі аяғына жеткізіп, жауапкершілікпен қарап, болжамдарынының дұрыс бұрыстығын сараптайды. Өздерінің уақыттарын тиіміді пайдалана білу, оны пайдалану барысында не нәрсеге қажет екенін ұғына отырып, өз бойында жаңа сапалардың тууына, жаңа мәселелерді өз еркімен шеше білу қабілеттерін дамыта алуға үйренеді.

Ш.Д. Абдиева: «жобалау әдісі – оқушы мен оқытушының бірігіп, белгілі бір мәселені шешуге және қорытынды жасауға негізделген оқу немесе басқа да әрекеттерін айтуға болады» – десе, ғалым А.А. Сатбекова: «жобалау әдісі арқылы қазақ тілін оқыту – студенттердің репродуктивтік оқу әрекеттерін біртіндеп имитациялық әрекеттерге көтеру арқылы қазақ тілінің заңдылықтарын және қазақ тілінің бай қорында жинақталған ұлттық мәдени мол мұраны студенттің ішкі құндылықтар жүйесіне енгізудің тиімді жолы» – деп тұжырымдаған.

Оқушы үшін тіл өз ойын жеткізуде қажетті құрал болып табылады. Бұл бағытта негізгі лингвистикалық жұмысты қарым-қатынас түрінде жүргізіп, бір мезгілде іске асырамыз. Жаңа технологияларды қолдана келе сабақ бойы біз бүкіл топтың жұмыс істеуін талап етеміз, сондықтан өткен сабағымыз мазмұнды, қызықты, интенсивті болады. Өзімнің практикалық тәжірибемде оқушылардың ойлау қабілеттерін дамыту және өз бетінше білімдерін бір жүйеге келтіру мақсатында жобалау әдісін қолдандым.

Жобалау әдісі оқушыларды өздігінен дамыту, бағдар беру, олардың іс-әрекеттерін бақылау жұмысында ең тиімді әдістердің бірі деп санауға болады. Ол әрқашан оқушылардың өзіндік іс-әрекетіне бағытталған оқушылар орындайтын жеке, жұптық, топтық тапсырмалар. Жобалау әдісін қолданудың маңызы – әртүрлі жағдайларда адам көптеген мәселелермен бетпе-бет келіп жатады, өз іс-әрекеттері барысында ойлана білуі, жауапты шешімдер қабылдауы, проблемаларды ойластыруы оны шеше білу жолы, шешу барысында іс-қимылын жоспарлау және оның әрекеттерінің қорытынды аралық нәтижелерін объективті бағалау маңызды кезеңдердің бірі болып табылады. Осындай әрекеттердің бәрі –

жобалау. Ол әр түрлі проблемаларды шешуге, қателіктердің алдын алуға, проблеманың оңтайлы шешу жолын таңдауға көмектеседі. Осылайша, қазақ тілін оқытуда тиімді әдістердің бірі ретінде жобалау әдісін пайдалану жөн деп санаймын. Бұл әдіс оқушылардың табысты әлеуметтенуіне ықпал етеді, оқып отқан әр бала өздігінен іздеуді, қиындықтарды шешуді үйренеді, өз жоспарына сүйене отырып, нақты практикалық тапсырмаларды шешеді, жалпы ақпараттық мәдениетке ие жеке тұлғаны қалыптастыруға алып келеді. Яғни, жобалау әдістін қолдану балалардың танымдық дағдыларын дамыту, өз бетінше өз білімдерін қалыптастыру, ақпараттық кеңістікте бағыттала білуі, сыни және шығармашылық ойлауды дамытуды көздейді.

Жобалап оқыту технологиясы арқылы қазақ тілін меңгертудің ережесі мынадай:тақырып (жобалық) оқу бағдарламасына сәйкес болуы керек және ол оқушының қызығушылығын тудыруы қажет; оқытушының рөлі өзгереді, ол тек қана ұйымдастырушы әрі кеңесші болуы тиіс; жобалап оқытудың өн бойында іздену әрекеті, зерттеу әрекеті, талдау және жинақтау әрекеті ұйымдастырылады. Сонымен бірге, ізденуші жеке жұмысының жобасын ұсынып, оны нәтижесінде дәлелдеу үшін жоспар жасайды, сызба, кескіндеме, диаграммалар пайдаланылады; талқыға ұсынылатын тақырып кең және ашық болуы қажет; жобаны қорғау жұптық (диада), үштік (триада) және топтық шеңберде орындалуы қажет. Осындай жұмыс тобын құру тілдік тұлғаның қазақ тілін жетік меңгеруге және шығармашылық белсенділігін тудыруға, топ мүшелерінің өзара ынтымақтастықта жұмыс істеуіне мүмкіндік береді.

Жобалау әдісі туралы авторлардың пікірлері әртүрлі, бірақ көпшілігі оны әртүрлі мәселелерді шешудің және әртүрлі қызмет салаларында түпкі мақсатқа жетудің тиімді құралы деп санайды.

Ресей ғалымы Е.С. Полаттың айтуынша, жоба әдісін пайдалана білу–мұғалімнің жоғары кәсібилігінің көрсеткіші, өйткені бұл әдіс – оқушыларды оқыту мен дамытудың алдыңғы қатарлы озық әдісі [2, 18].

Жобалау әдісі барысында мұғалім бағыт берушілікпен қатар арнайы ақпарат көздерін ұсына алады, оқушылардың ізденісінің, ой-пікірінің қалыптасуына олардың бағытының дұрыс болуына өзінің үлесін қоса алады [3, 48].

Оқушылардың қызығушылығын арттырып одан сайын ізденуге, қабілеттерін аша білуге көмегін тигізе алады. Ал қазақ тілін жобалау әдісімен оқыту кезінде теориялық біліммен қатар, практикалық тапсырмаларды тиісті тепе-теңдікті сақтай отырып, байланыстырып оқыту қажет. Білім алушылардың пән бойынша қандай тапсырмаларды қызығушылықпен орындайтынын да ескеру, ең маңызды мәселелердің бірі оқушы өзі ізденіп, қорытынды шығара алатындығында. Жобалау әдісімен оқу барысында оқушылардың қазақ тілінде ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын дамыту өзін-өзі бақылау мен басқару арқылы саналы түрде жүріп отырады. Жобалау әдісі арқылы белгілі бір

тапсырмаларды орындау барысында тұлғаның ерік-жігері, тілдік қабілет ресурстары, тілдік сезімі ұштала түсіп, есте сақтау қабілеті мен сөйлеу дағдылары жетіледі. Осы жүйемен құрылған қазақ тілін оқыту үдерісінің көздеген нәтижеге қол жеткізер мүмкіндіктері мол деп саналады. Ізденімдік жұмыстар кезеңінде қажетті материалдарды тауып оқиды, өзіне қажет деп санайтын ақпаратты талдай алады, оқытушының кеңестерін және керек ақпараттарды БАҚ көздерінен тыңдап түсінеді, қойылған сұрақтарға жауап беру, айтылған сынға жауап беру үстінде оқытушымен, топтағы өзге де сыныптастарымен тілдеседі.

Әдісті пайдаланудың тағы бір ерекшелігі бар. Жобалау әдісі белгілі бір мәселені шешуді көздесе, мәселені шешу, бір жағынан, оқытудың түрлі әдістері мен түрлерін қолдану арқылы, екінші жағынан, оқушылардың білімнің түрлі салаларын интеграциялау арқылы шығармашылық әрекеттерін қажет етеді. Ең алдымен оқушыларды белсенді жұмыс істеуге ынталандыруы үшін оның мақсаты алдымен жасырын болуы керек, проблема тудыруы керек. Проблема туғызу бұл жоба әдісі бойынша жұмыстың бірінші кезеңі. Бұл кезеңде іс-әрекеттің негізгі мотиві болады, өйткені проблеманың болуы оны шешуге талпынып, оны жеңуге деген ұмтылысты тудырады. Оқушының проблеманы иемденуі оны өз күшімен шеше алатындығынын көрінісі. Осылайша іс-әрекетті тұжырымдау пайда болады. Ал екінші кезең – мақсат. Бұл кезеңде мәселе жеке маңызды мақсатқа айналады және ол болашақта бастаған істі аяғына дейін жеткізе алуға көмегін тигізеді. Осы кезде оқушыларда көптеген идеялар туындауы мүмкін ізденіс үстінде болады, бұл іс-әрекеттің мотивін одан әрі нығайтады [4, 9].

Мен Павлодар қаласының №7 жалпы орта білім беру мектебінде педагогикалық тәжірибеден өту барысында 7-сыныпта қазақ тілі сабағында «Дұрыс тамақтану әдебі» тақырыбында оқушыларға түрткі сұрақтар қою арқылы тақырыпты өздеріне анықтаттым, олар сұрақтарға ойлана жауап беріп тақырыпты аша білді. Бұдан баланың өз бетінше ойлап, өздігінен қандай болжам жасай алатынын көруге болады. Ал әдебиет сабақтарында ақындардың шығармашылық өмірбаяндарын өту кезінде салыстыру тапсырмаларын орындатқыздым. Мысалы:Мұхтар Әуезовтің «Көксерек» және Қасым Қайсеновтың «Жау тылындағы бала» шығармаларын салыстыру тапсырмаларын орындатқыздым. Оқушылар тапсырманы орындау кезінде ұқсастықтарын, айырмашылықтарын, кейіпкерлердің іс-әрекеттерін іздей бастайды, бұл жерде оқушының іздеу жұмысы талап етіледі. Яғни әр оқушы шығарманы талдап, өздігінен шешім қабылдай алады. Іздену кезінде шығармаларды салыстыру арқылы пәнге деген қызығушылығы да, танымдық деңгейі де артады. Осылайша, олар өз еркімен шығармаларды оқи отыра, еш қиындықсыз тапсырмаларды орындай алады. Жобалау әдісі негізінде сонымен қатар, қазақ тілі сабақтарында монолог, диалог, полилог сияқты тапсырмалар да бердім. Осы тапсырмаларды орындатуымның басты мақсаты–монолог

жазуда, диалог құруда қай кезді алсақ та, ең алдымен, оқушы ақпаратты сыни тұрғыда ойлайды, соның негізінде жоспар құрып, саналы шешім қабылдайды, тілдің танымдық қызметтерін өз мақсатына сай жүзеге асырады, логикалық ойлау жүйесіне сала отырып, ақпараттарды өз мүмкіндігінше өңдей алады, сөйлесім әрекетін жоспарлауда және оны жүзеге асыруда ақпараттарды орынды қолданып оған болжам жасай алады.

Сонымен, қорыта келгенде, жобалау әдісі дегеніміз – бұл педагогикалық қана емес, әлеуметтік мәні бар мәселе ретінде қарастыруға болады. Өйткені, жобалау мәдениетін игеру – қайта жаңарту әрекетін игеру деген сөз. Сондай-ақ оның әдістерін, құрастыру мен модельдеу тәсілдерін тақырыпқа, талапқа сай орындай білу керек. Сонда ғана ол оқушы ойша құрастыру, бейнелеу, кеңістіктен ойлау, логикалық ойлау сияқты сапаларын дамытуда да маңызды орын алады. Жобалау әдісі оқушының танымдық және қайта құрушылық әрекеттерінде шығармашылық мүмкіндіктерін жүзеге асыруға, оқу мотивациясын арттыруға, тәуелсіз шешім өабылдай алуына интеллектуалдық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Өз бетімен жұмыс істеу, жоспарлау, жобалау, шешім қабылдау, нәтижені бағалау дағдыларын қалыптастырады.

Жобалау әдісі бойынша өткізілген сабақтар оқушы бойындағы қызығушылықпен қатар қабілеттілік, зейіндік, байқағыштық сияқты қасиеттері де жетіліп, дамуына жағдай жасалады. Әр оқушыда өз бойында болатын қабілеттері мен шығармашылық тұстары түрліше келеді. Ал осы әдіс сабақ барысында әр оқушының жекелеген мүмкіндіктерінің ашылуына ықпал жасайды. Оқушылар ойларын ортаға салып, қысылмай ойын тиянақты жеткізе алуға, басқалардың да пікірін ескеріп, сын тұрғысынан ойлауға үйренеді. Бұл әдіс – келешекте оқушылардың зерттеу жұмыстарымен айналысып, ақпарат жинап шыққан нәтижені талдауға, зерттеу жұмыстарын жүргізуге машықтандырады, зерттеу жұмысын қорғауға дағдыландырады.

Міне, жобалау әдісінің мәні, дидактикалық рөлі де осында. Жобалау әдісі өз мәнінде қолданылғанда кез келген мәселені игерген білімі мен іскерлігін пайдалана отырып шешуде, одан шығудың жолын көрсетуде, ең болмағанда, оны шешудің бағытын айқындауда өте тиімді болып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сатбекова А.А. Қазақ тілін оқыту әдістемесі және жобалау технологиясы. – Алматы, 2013. – 48 б.

2. Бахишева С.М. Педагогикалық жобалау теориясы мен технологиясы. – Алматы, 2011. – 209-210 б.

3. Романвская М.Б. Метод проектов в образовательном процессе. – Москва: Центр «Педагогический центр», 2006. – 160 с.

4. Алиева Г.С., Бапашева Р.Т. Оқушылардың жобалау әрекеттерін ұйымдастыру. – Алматы: ЭСПИ, 2022. – 69 б.

Ә.Б. Мухамбетова
Павлодар педагогикалық университеті М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжінің «Қазақ тілі және әдебиеті» мамандығының 2-курс студенті
Ж.О. Варзегова
ғылыми жетекшісі

ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ СУГГЕСТИЯ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ М. ЖҰМАБАЕВТЫҢ «ОТ» ӨЛЕҢІНДЕГІ СУГГЕСТИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

Аннотация. Бұл мақалада М.Жұмабаевтың «От» өлеңінің ерекшелігі, атап айтқанда, тікелей сөйлеу, сендіру және сентименталды уағыз сияқты өлеңдегі көптеген суггестивті әдістер қарастырылады.
Түйінді сөздер: суггестия тәсілі, М. Жұмабаев, сөз құдіреті, танымдық-әлеуметтік, әдеби жанр.

Аннотация. В данной статье рассматриваетсяспецифика стихотворения М. Жумабаева «От» («Огонь»), а именно многочисленные суггестивные приемы в стихотворении, такие как прямая речь, убеждение исентиментальная проповедь.
Ключевые слова: суггестивный подход, М. Жумабаев, сила слова, познавательно-социальный, литературный жанр.

Annotation. This article examines the specifics of M. Zhumabayev's poem «От» («Fire»), numerous suggestive techniques in the poem, such as direct speech, persuasion and sentimental preaching.
Keywords: suggestive approach, M. Zhumabaev, the power of words, cognitive-social, literary genre.

«Суггестия» термині жалпы тіл білімінде тек соңғы уақыттарда лингвистикалық тұрғыдан қарастырылып жүрген атау. Атап айтқанда орыс ғалымдары Ю. Черепанованың «Дом колдунья», К.М. Варшавский-дің «Гипносуггестивная терапия», С.Н. Астаховтың «Лечебное действия слова», А. Киклевичтің және т.б. санаулы мақалалар тобы осы тақырыпқа арналған. Бұл еңбектерде «сендіру» сөзінің орнына «суггестия» термині қолданылған.

Дүние жүзінде өмір сүретін халықтардың барлығы әлемді өздерінің ұлттық көзқарастарымен таниды, ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүрлеріне негіздейді, және әртүрлі сеніммен қабылдайды.

Суггестия – сенім. Суггестия ұғымы – кез келген мәдениетте бар әмбебап құбылыс. Ол – халықтың дүниені түсінуінен хабар беретін қойма, яғни суггестиялық көрініс ғаламның негізгі бөлшегі ретінде ұлттың эстетикалық таным-талғамын, шаруашылық кәсібін, мінез-құлқын, салт-дәстүрін, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухын сенім тұрғысынан тіл арқылы жан-жақты бейнелейді, жеке адам санасымен бірге өмір сүреді. Сол арқылы халықтың дүние туралы түсінігін айғақтайды, ұлттық танымын білдіреді. Кез келген тіл факторының астарында, шығу төркінінде негіз бар екендігі рас болса, көзбен көріп,

қолмен ұстауға болмайтын, сана мен болмысқа қатысты құбылыстардың бейнеленуі тілдік суггестия арқылы жүзеге асады.

Суггестия алғаш рет арнайы мақсаттан ғана туып, белгілі әрекеттерді іске асыру үшін жұмсалған. Оның ғылымға дейінгі кезі XIX ғасырдың ортасына дейінгі ежелгі уақыт болды. Бұл кездегі суггестия абыз, емші, сиқыршы бейнелері арқылы көрініс тапты. Олар емдік және діни мақсаттарға арналған дұғаларды оқумен ғана шектелді. Жалпы халыққа түсініксіз дұға мәтіндері өздеріне ғана белгілі сөздер мен сөз тіркестерінен құралған болатын. Сиқыршылыққа, емдеу ісіне тән шырақ жағу, от айналу сияқты әрекеттермен қатар негізгі сиқырлау, емдеу көзі дұға оқу, сиыну тілектері қолданылды. Әрі бұл әрекет аталған адамдардың халық арасында өз беделдерін бекітуге, өздеріне табындыруға жұмсалды. Сондықтан алғашқы суггестияда ешқандай ғылыми негіз болмады, ал суггестор (арбаушы) Құдай мен қарапайым адамдардың арасында жалғастырушы қызмет атқарды.

Қазақ тұрмысындағы жыланның басына ақ құйып шығарып салу рәсімі осындай магияға жатса керек. Бұл – халықтың суггестиясы. Яғни жақсылық тілеуге деген құлшыныс, табиғи ықпал.

Суггестия – сананы билеуші, болмыстағы сенімді қалыптастыратын, реттейтін ұғым, адамның алдына мақсат қою жолына жетер биігі. Ал тілдік суггестия осы сенім көздерін сөз арқылы бейнелеп, адамның өзін-өзі сендіруін, сөз құдіретіне табынуын білдіреді.

Суггестиялық лингвистика адам сенімін тілдің түрлі мағыналық қабаттары арқылы бейнелейтін, сенімге ие болудың, сенім қалыптастырудың жолдарын сөйлеу арқылы танытатын тіл білімінің жаңа саласы. Ол тілдегі сөйлеу түрлері арқылы халықтың дүниеге көзқарасын, ұлттық ерекшелігін сенім тұрғысынан жан-жақты талдап, суггестия атрибутына таным тұрғысынан мән үстейді.

Профессор Г. Смағұлова «тіл білімінде сөзбен адамды сендіру, иландыру тіпті ұйытып тастау сияқты тілдік қасиеттерді суггестиялық лингвистикада қарастырады. Мұндай тілдік фактілер қазақ ауыз әдебиетінде біршама жиналып, әдеби жанрлық ерекшеліктері жағынан зерттелген», – дейді [1, 181 б.].

Осындай суггестиялық ерекшеліктерді М. Жұмабаевтың «От» өлеңінен байқауға болады.

Мәтінді оқығаннан кейін адам санасында бұрыннан таныс бейнелер қайта жаңғырады да көптеген адамдарда бірдей ассоциациялар пайда болады. Олар ортақ танымдық-әлеуметтік орта, этностық ұжымда қалыптасатын жалпы тілге тән айшықтар (метафора, теңеу, т.б.). Сондықтан да оқырман автор қолданған сөздердің қолданысын, мағынасын түсініп отырады.

Лирикалық шығармалардағы суггестиялық тәсілдер арқылы автордың нәзік, сезім күйлерін байқай аламыз.Әр түрлі сугестивті лирикалық тәсілдерінде медитация элементтері болады.

Суггестиялық тәсілдер айқын емес, бұлыңғыр бейнелерді, жанама ойды, өлең ұйқастарындағы интонациялық-тілдік құрылымдарды бере алады. Суггестиялық тәсілдерде оқырманның эмоционалдық аясына, түйсігіне әсер ететін нәзік күш болады.

Символизм де осындай суггестиялық қасиеті бар элементтердің біріне жатады. Символизм поэтикалық сөздің ерекшеліктерін түсінуге уәждейді, яғни, ішкі форманың және фонетикалық бейнесінің өзектелуіне әкеледі.

Мәтінді оқығаннан кейін адам санасында бұрыннан таныс бейнелер қайта жаңғырады да көптеген адамдарда бірдей ассоциациялар пайда болады. Бұл өз кезегінде символдық ерекшеліктер болып, суггестиялық әсер береді.

Күннен туған баламын,
Жарқыраймын, жанамын.
Күнге ғана бағынам.
Өзім – күнмін, өзім – от,
Сөзім, қысық көзімде – от,
Өзіме-өзім табынам.
Жерде жалғыз тәңірі – от.
Оттан басқа тәңірі жоқ.

Осы өлең жолдарындағы *от* – символ. От – тәңірі, жарық сыйлаушы, жылу беруші, қайрат беруші, өзіне табындырушы тылсым күш, түркілер тәңірі.

Зерттеушілердің пікірлерін қорыта келе, сугестивті әсердің үш деңгейі бар екені анықталды: 1) мазмұндық-композициялық; 2) коммуникативтік-стратегиялық; 3) лингвистикалық құралдардың деңгейі [3, 46 б.].

Суггестиялық тұрғыдан әсер ету осы үшін тәсілдердің барлығы да қолданылады. Мазмұндық-композициялық деңгейде суггестивті бірліктердің авторлары өмірден алынған ақиқатты айтатын баяндау элементтерін іске қосады, бұл тәсіл оқырманның эмоционалдық күйіне әсер етіп, қандай да бір іс-әрекетті орындауына мәжбүрлейді. Мысалы:

Жүрегім де, жаным да – от,
Иманым да, арым да – от.
Жарқырап от боптуғаннан,
Белімдібекембуғаннан,
Қараңғылық – дұшпаным.
Солжауыздыжоюға,
Соқыркөзіноюға
Талайзаулапұшқанмын.

Міне, мен – отпын, сендер де от болып, қараңғылық, надандық сияқты жауызды жоюға ұмтылыңдар деген насихат айтады.

Коммуникативті-стратегиялық деңгейде суггестивті әсердің әртүрлі тәсілдері ажыратылады. Реципиенттің хал-күйіне төселу, ыңғайлану мақсаты болып табылатын тәсілде автор оқырманның эмоциялық жағдайын белгілейді және эмоциялық қосылудың коммуникативтік тәсілін қолданады. Мысалы:

Мен де отпын – мен жанам.
От – сен, тәңірім, табынам.
Әдеміотпенаспаның,
Бәріжасықбасқаның, –

дей отырып, мен – отпын, сендер де отқа айналыңдар, өйткені білімді, қайратты, отты жастардың алдында алмайтын қамалы жоқ, оларды басынушы жоқ, олардың алдында барлығы жасық болады деген ұран тастайды.

Тәлімді жасырын бағдарламалау тәсілі адресаттың, яғни оқырманның психикасына жасырын әсер етеді, оның ниетін өзіне қарай аударады, автордың айтқандарын орындауына мүдделейді. Мысалы:

Әулием, ием, құтыма,
Теңсіз тәңірім отыма
Әлсін-әлсін май құям.
Май құямын – өрлейді.
Құлашын көкке сермейді.
Кейде жылан арбайтын,
Кейде аждаһа жалмайтын.
Сескенбес, сірә, кім сенен, –

оттың қасиеттерін айта отырып, білім алсаңдар, сендер де құлаштарыңды кеңге саласыңдар, білімді жастары тұрғанда біздің елімізді ешқандай жау ала алмас деген ойды айтады.

Лексикалық-семантикалық деңгейде референттермен байланыс орнатылады. Автор адамдарға бостандық керек деп ашып айтпайды, оның орнына «от» сөзін қолданып, өзінің «күннен туған» бала екеніне, жарқырап жану мүмкіндігіне назар аудартады. Осы тілдік бірліктер суггесторға қажетті эмоционалдық күйге енуіне әсер етеді.

«От» өлеңінің басталымында-ақ автор әрі оттың қалай жанатыны нақты берілуі де соған пара-пар алынған суггестордың құдіретін аша түсуге бағындырылған. Әрине, әсірелеу, шарттылық, мүмкін еместі мүмкін ету де бұл ерекшелікті тұлғаланта түседі. Сөзбе-сөз ұғынсақ, айтушының жалын жұтуы да, оған тез тоюы да мүмкін емес. Әйтсе де күйдіріп кетер жалынды сұйық ас ішкендей іркілмей жұту да қаһарманның жанкештілігін, қайраттылығын көзге ұрып тұр. Автор сөйткен қуатты қаһарманның да жеңіске жетпегенін, демек күрес

аяусыздығын, әйтсе де сондай алапат кедергіге бөгелмеудің, аянбаудың өзінде үлкен қайрат жатқанын әйгілейді:

Кеше маған тіл келді,
Күн батыстан жел келді:
Қараңғылық қаптады,
Ұяттан әсер қалмады.
Жауыздық елді жалмады,
Ар-намыстытаптады.
Күнім, заулап жана гөр,
Күнбатысқа бара гөр.
Енді заулап жанайын,
Күнбатысқа барайын, –
Бір шетінен тиейін.
Қараңғы тас қаласын,
Жалмауыз жауыз баласын
Жалынмен жалап сүйейін.
Не қалар екен қаладан,
Жалмауыз, жауыз баладан
Күннен туған баламын... [2, 47 б.].

Көріп отырғанымыздай, озбырлық, надандық т.б. белгісі боп алынған «қаранғылық» та осал емес, сөзбе-сөз ұғынсақ, аз емес: «қаптады». Ал, «жауыздықтың» белең алғаны сондай: елді жалмағаны хабарланады. Суггестор да шегіншектер емес, қайта заулап жанып, «қараңғы тас қаласын» «жалынмен жалап» сүймек ниетін әйгілейді. Осындай лексиканы қолдану оқырманды «отқа» сенуге, яғни білімнің күшіне сенуге итермелейді. Өлең соңы да:

Өзіме өзім табынам.
Жерде жалғыз тәңірі – от,
Оттан басқа тәңірі жоқ, –

деп, отқа, сол арқылы өзіне тәнті етумен аяқталады. Мұның бәрі, ерен сипатты қаһарманға лайық, биік мұратты әспеттеуге құрылған.

Келесі суггестивті тәсілдердің бірі – метафора. Метафора көркем мәтіндерде әсер етудің тиімді құралы бола отырып, мәтінді өте кестелі, мәнерлі бейнелермен байыта алады. Мәтінде *Өзім – күнмін, өзім – от; Жерде жалғыз тәңірі – от; От – сен, тәңірім, табынам; Әулием, ием, құтыма, Теңсіз тәңірім отыма Әлсін-әлсін май құям; Шынында, менің өзім де – от, Қысылған қара көзім де – от. Мен – оттанмын, от – менен, Жалынмын мен, жанамын; өзім-от, арым да-от, қараңғылық – дұшпаным* деген метафоралар қолданылған. Шығармадағы ой жоғарыда келтірілген метафоралы сөз орамдары арқылы тұжырымды, өткір, әсерлі бейнеленеді.

Оқырман назарын аударту, әсер ету эффектісін күшейту мақсатында автор «от» сөзін жиі қайталайды:

– Мен де отпын – мен жанам.
От – сен, тәңірім, табынам;
– Шынында, меніңөзім де – от,
Қысылғанқаракөзім де – от.
Мен – оттанмын, от – менен,
Жалынмын мен, жанамын.
Оттантуғанбаламын;
– Жүрегім де, жаным да – от,
Иманым да, арым да – от.
Жарқырап от боптуғаннан, –

деп, кезекті қайталаулар арқылыс өз екпінін әрбір ой ағымынын аяқ жағындағы «от» деген сөзге түсіріп, оттың жалыны – ақын жүрегіндегі шабыттың екпіні екендігін түсіндіреді.

Мағжан өлеңіндегі от сөзі, отқа өзін теңеуі, сөзінің де от, өзінің де от екенін оның рухты ақын екендігін айғақтап тұр. Бойындағы жігері, қайнап жатқан қаны, бұлқынысы- бәрі де «От» өлеңінің мәні, мағынасы.

Қазағының ұлылығын, түркі халқының даралығын асыл бабамыз әдемі өрнектеген. Қазіргі кезде ақын өлеңдерінің ішінде «От» өлеңі ең жігер беретін, рухты көтеретін өлең деп айта аламыз. Кейбір жеткіншектерге оттай, жалын сияқты мінез жетпей жатады. Осы тұрғыда М. Жұмабаевтың «От» өлеңінің орны ерекше. XXI ғасырда өмір сүріп жатсақ та ақын өлеңдері өз өміршеңдігін жоймақ емес. Заманға сай көкейтесті мәселе, тақырып деп айта аламын. Белімізді бекем буып алып, болашаққа нық қадам бассақ деймін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Смағұлова Г. Шешендік сөздердің дискурсы: оқу құралы // Г.Н. Смағұлова, т.б. – Алматы: Арыс, 2008. – 182 б. – 280 б.

2. Жұмабаевтың М. «От» өлеңі // Жұмабаев М. Көп томдық шығармалар жинағы. 1 т. Өлеңдер, дастандар, әңгіме. – Алматы: Жазушы, 2008. – 208 б.

3. Гончаренко Н.В. Суггестивные характеристики медицинского дискурса: автореф. дис. канд. филол. наук. – Волгоград, 2007.

Силамхан Дидар
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Б.Ж. Сарыбаева
ғылыми жетекшісі, филология ғылымдарының кандидаты, доцент

ЕРМҰҚАН БЕКМАХАНОВТЫҢ ҒЫЛЫМДАҒЫ ЕРЛІГІ ЖӘНЕ ҚАТАЛ ТАҒДЫРЫ ТУРАЛЫ

Аннотация. Бұл мақалада Ермұқан Бекмаханұлының өнегелі өмірі, қазаққа сіңген еңбегі, ғылымда жеткен жетістіктері, тағдырының қиын кезеңдері туралы айтылады.
Түйінді сөздер: Тұлға, тарих, ғұмыр, ғылым жолы.

Аннотация. В этой статье рассказывается о нравственной жизни Бекмукана Бекмахановича, его заслугах, достижениях в науке, трудных временах его судьбы.
Ключевые слова: личность, история, жизнь, путь науки.

Annotation. This article tells about the moral life of Yermukhan Bekmakhanovich, his work ingrained in the Kazakh people, achievements in science, difficult times of his fate.
Keywords: personality, history, life, the path of science.

Ермұқан Абай айтқан ақыл, қайрат, жүрек – үшеуін бірдей ұстап, халқымызды шын сүйе білді, оның отына күйе білді. Мәскеудің атақты үлкен тарихшы ғалымдары оны шын пейілмен құрметтеп, сыйлайтын, онымен ашық пікірлесіп, сырласатын, санасатын. Бұл – үлкен жеңіс! Ермұқан – халқымыздың жүрегінің төрінде мәңгі орын алуға лайықты ұл.

Б. Момышұлы

«Жақсының аты өлмейді, ғалымның хаты өлмейді», – деген саралы сөз бар. Адам баласы мынау жалған дүние есігін ашып, баспалдақтарға біртіндеп шыға отыра өзінің бұл дүниедегі мақсатын айқындай түсуі қажет. Және сол баспалдақпен көтеріле отыра өмірдің қай жолына түсеріңді де пайымдауың шарт. Ғұмыр көп берілді не аз берілді не бастысы оны пайдалы өткізгенің. Сан емес сапа жұмыс жасайды.

Қысқа ғана ғұмырда артына өнегелі істер қалдырып, өзі кетсе де, еңбегі мен қызметі, жасаған жақсылықтары, жылылығы естен кетпейтін адамдар бұл дүниеде бар. Сондай жандардың бірі парасатты, нар тұлға, ерен еңбегімен көзге түскен, қазақтың мақтаныштарының бірегейі қазақ тарихшы ғалым, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ КСР ғылым академиясының корреспондент мүшесі Ермұқан Бекмаханұлы Бекмаханов.

Ірі тұлғаның жүріп өткен өмір жолындағы, басқан баспалдақтарындағы басынан кешкен қилы тағдыры және сіңірген еңбегі жөнінде айтылды. Бекмаханов тарих ғылымы бойынша Қазақстанда ғылым докторы атанған алғашқы қазақ.

Тарих ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Қазақстан тарихы кафедрасының меңгерушісі Талас Омарбеков «Өнегелі өмір» атты Е. Бекмаханов жайлы естеліктер кітабында жазған еңбектеріне шолу жасап талдайық.

«Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университінің тарихи тұлғалары туралы айтқанда, тарихшылар арасынан алғаш ауызға алынатыны профессор Ермұқан Бекмаханов. Ол қазақ ғалымдары арасынан алғаш рет тарих ғылымынан докторлық диссертация қорғаған. Қазақстанның жоғары оқу орындары арасында тұңғыш Қазақстан тарихы кафедрасын ашып, оны басқарғанынан көбі хабарсыз. Бүгінде ол Қазақ тарихының елге танылған патриархтарының бірі болып табылады», – деп басталған. Кей адамдар болады бір ерлікпен көзге түскен, енді біреулері мың ерлік жасаса да шетте қалады. Бұл тұста Ермұхан Бекмахановтың еңбегі айқындалмақ. [1, 17]

Бәрімізге белгілі «XIX ғасырдың 20–40 жылдарындағы Қазақстан» деп аталатын ірі зерттеу еңбегінің авторы Е. Бекмаханов. Бұл еңбегі Кенесары Қасымұлы бастаған қозғалыстың тарихын ақтау тұрғысынан көрсеткен еңбек деп бағаланып, оны буржуазияшыл-ұлтшыл идеологияны дәріптеуші деген саяси кінәға ұшыратты. 1951 жылы университеттегі жұмысынан қуылып, партия қатарынан шығарылады. Кейін Нарынқол ауданында сабақ бере жүріп, Жамбыл облысы Шу ауданындағы Новотроицк ауылында мектепке мұғалім болып орналасқан. 1952 жылы 2 желтоқсан күні Қазақ КСР Жоғарғы Сотының қылмысты істер жөніндегі коллегиясының үкімімен Ермахан Бекмаханов 25 жыл мерзімге бас бостандығынан айырылып, Гулагтың шалғайдағы лагерінің біріне айдалады.

Бұл мәселеге тоқталатын болсақ, «буржуазиялық ұлтшылдыққа» айыптау науқаны қайта-қайта әдейі жүргізіліп, Е. Бекмахановтың ғылымдағы жетістігіне іштарлық жасап жүргендердің арам ойын іске асыруына жол ашқан. Сол себептен Е. Бекмаханов арам пиғылдылардың күрмеуіне түсіп, дәрежелері мен атақтарынан жұрдай болды.

Бірақ жақсының жарығы өшпейді демекші, белгілі тарихшы А.М. Панкратова бастаған бір топ мәскеулік тарихшылар оны 1954 жылы босатып алады. 1955 жылы Қыркүйектен бастап Қазақ университетінде жұмысқа орналасып, 1957 жылы екніші рет докторлық дәреже алу үшін диссертация қорғаған. Республика Ғылым академиясы 1962 жылы корреспондент-мүшесі етіп сайлады.

Мәскеуде тарих ғылымдарының докторы атағын алу үшін диссертациясын сәтті қорғауы, сөйтіп, республикада тұңғыш тарих ғылымдарының докторы дәрежесін иемденуі дұшпандарының өзіне қарсы

күресінің екпінін туғызды. Алматыдан Мәскеуге Е. Бекмахановтың еңбегін қаралап ағылған «домалақ» арыздар тасқыны оның докторлық диссертациясын бекітуіне екі жылдай кедергі жасады. Ғалымның қарсыластары оны «ұлтшыл» деп қоймай, «алашордашыл» деп айыптауға дейін барды.

Е. Бекмахановтың ғылыми зерттеуінің құндылығы мен ерекшелігі – оның Кенесары мен оның інісі Наурызбайға қатысты халық арасында кеңінен тараған ауыз әдебиеті үлгілерін аса орынды пайдалана білуі еді. Олардың ішіндегі сол тұстағы қазақ болмысын кеңінен ашатын «Наурызбай мен Ханшайым», «Жасауыл қырғыны», «Санжар батыр», «Кенесары туралы жыр» және басқа да жырларды тарихшы өзінің еңбегінде талдайды.

Педагогика ғылымдарының докторы, профессор Тотай Тәжіұлы Тұрлығұлов «...Мен Ерекеңді алғаш рет 1951 ж. Январь айында КазГудің тарих факультеті мұғалімдері мен қала мектептерін бітірушілердің кездесу кешінде көрдім. Бір кезде тарих ғылымының докторы, профессор Бекмахановқа сөз кезегі беріледі деп жариялады. Ол кісі бізге мүлдем жас көрінді. Жылы жүзді, қой көзді, ашаң денелі... Ерекең турашыл, шыншыл адам болатын. Жағымпаздықты, мақтауды, өтірікті жек көретін. Әрбір студенттен саналы білімді қатаң талап ететін», – деп өз естелігімен бөліседі. Шынында да, нар тұлғаның нағыз үлгі тұтар жан екеніне көзіміз жетіп, ар-ұждан мен намысты, парасат пен әділдікті тең ұстаған тұлға екеніне қайран қалдық.

Е. Бекмахановтың аяулы да адал, сүйікті жары Халима Бекмұхамедова Бекманова өзінен жырақта болған жарына арнап көптеген естелік хаттар жолдап отырған екен.

Дорогой мой Ермухан!

Ваше письмо меня расстроило. Чувствую, что Вы перестали сопротивляться своей болезни, излишне много о ней думаете и говорите. Надо перестать это делать, запретите это себе! Внушайте себе, что Вы сильнее. 50 лет для мужчины – это детский возраст.

Думайте, что у Вас все впереди, не падайте духом, если нет сил, действуйте волей. Больше радости и смеха!

Сегодня буду говорить с Кенжебаевым, и сразу же напишу о делах, чтобы Вам было спокойнее. Работа моя движется вперед.

Хочу сбежать из дома недельки на две, чтобы не одолевали меня звонками, визитами, просьбами, отказывать ведь я не умею.

Целую. Люблю. Халима.

17 июля 1965 г. [2, 263]

Қорытындыласақ, мықты ердің артында, мықты әйел тұратыны сөзсіз. Қиын қыстау кезінде қасынан табылып, қолдау көрсеткен жары да, орта жолдан тастамай демеп жанашыр болған достары да нағыз мықты жандар.

Е. Бекмахановтың өнегелі өмірі туралы тек бастамасын ғана қозғадық. Өр тұлғаның, дара тұлғаның өмір ағымында өткізген әр тарабы, адами қасиеті, ізгілік мұралары, аса ұқыптылықпен, кемел жауапкершілікпен атқарған әр ісі тарихымыздың бойында мақтанышпен жазулы тұрғаны сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бекмаханов Е. Өнегелі өмір / под ред. Г.М. Мутанова. – Алматы: Қазақ университеті, 2015 – 391 бет.

2. Ермұқан Бекмаханов туралы естеліктер. – Алматы: ТОО «Азимур» баспасы, 2005. – 288 бет.

Қ.С. Мұхитов
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Қ.С. Ерғалиев
ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., проф.

ЛЕКСИКОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Мақалада лексикологияны оқытудың теориялық аспектілері қарастырылған. Сонымен бірге лексикологияның қазақ және орыс тіл білімінде зерттелуі, методикасы туралы айтылған. Зерттеу барысында лексикологияны меңгертудің мақсаттары мен жолдары айқындалып, әдіскер-ғалымдардың ой-тұжырымдары басшылыққа алынды. Авторлар білім берудің жаңа бағдарламасында лексикалық тақырыптарды игертуге ерекше мән беру қажеттігін қозғап, лексикологияның қарастыратын мәселелеріне, оқыту принциптеріне, кезеңдеріне тоқталады.

Түйінді сөздер: лексика, лексикология, лексикалық мағына, лексикалық бірлік, тіл білімі, грамматика, сөз, бөлім, лингвист.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические аспекты преподавания лексикологии. Также речь идет об изучении, методике лексикологии в казахском и русском языкознании. В ходе исследования были определены цели и пути овладения лексикологией, руководствовались выводами ученых-методистов. Авторы изучают необходимость придания особого значения овладению лексическими темами в новой программе образования, затрагивают вопросы лексикологии, принципы обучения и его этапы.

Ключевые слова: лексика, лексикология, лексическое значение, лексическая единица, лингвистика, лингвист, грамматика, слово, раздел.

Annotation. In this article, the theoretical aspects of teaching lexicology are considered. Moreover, the study and methodology of lexicology in Kazakh and Russian linguistics are discussed. During the study, the ways and aims of mastering lexicology are defined guiding conclusions of methodologists. The article authors affect the need to emphasise the importance of mastering lexical themes in new education program, lexicology questions, learning principles and its stages.

Keywords: vocabulary, lexicology, lexical meaning, lexical unit, linguistics, linguist, grammar, word, section.

Лексика тілдің маңызды номинативтік – атауыштық қызметін атқарады. Сөз болмаса, тіл де болмас еді. Лексикалық бірліктер – тіліміздің сөздік қорын құрайды. Лексика тілге барлық бағытта әсер етеді. Ол дыбыстар мен морфемалар құрамында (себебі, сөзден тыс қарастыруға болмайды); морфологиялық категориялар – тек сөз құрамында қарастырылады; сөйлемдер тек сөздер арқылы коммуникативті мағынаға ие болады. Сондықтан мектепте лексика немесе лексикология мәселесін зерттеу өте маңызды [1, 8 с]

Лексика, бір жағынан, тіл ғылымының сөздік жүйесін зерттейтін бөлімі, ал екінші жағынан, тілдің барлық сөздерінің жиынтығы екені белгілі. Тіл ғылымының бөлімі ретінде лексикаға (лексикология саласы) тіл әдістемесіндегі лексиканы оқыту әдістемесі сәйкес келеді, ал тілдің барлық сөздерінің жиынтығы (сөздік құрамы) ретінде қалыптасқан лексикаға оқушылардың сөздік қорын байыту әдістемесі ұғымы сәйкес келеді [2, 67 с].

Тіл білімінің лексикология саласы сөзді, біріншіден –мағынасы жағынан, екіншіден – шығу тегі жағынан, үшіншіден – қарым-қатынас жасауда қолданылу аясы мен шеңбері жағынан, төртіншіден – экспрессивті-стильдік сипаты мен қызметі жағынан қарастырып зерттейді [3, 23 с].

Орыс тіл білімінде лексика бөлімі 1944, 1951, 1965 және 1967 жылдардағы мектеп курсының эксперименттік жобаларына енгізілгенімен, мектептің тұрақты бағдарламасында ретінде тек 1970 жылдан оқытыла бастады. Салыстырмалы түрде қарастырсақ, ағылшын мектептеріңде лексикология жеке бөлім ретінде 19 ғасырдың аяғының өзінде ұлттық мектеп жүйесі қалыптасқан уақыттан бері оқытыла бастаған.

Лексикологияның жеке бөлім ретінде орыс тілінің мектеп курсына кеш енгізілуі, әдіскерлер мен мұғалімдердің сөйлеу және орфографиялық дағдыларды қалыптастыру үшін грамматикамен шектеліп, алғашқысының маңыздылығын жете бағаламағандығымен түсіндіріледі. Лексикология негізгі тіл ғылымының бөлімі ретінде Л.А. Булаховскийдің «Орыс әдеби тілі курсы» (1939 ж.) еңбегі шыққаннан кейін дами бастайды. Ғалым өз еңбегінде лексикологиялық және фразеологиялық категорияларды қарастырып, оларды бірге «Лексика» тараушасына топтастырады. Лингвистер сөздердің құрылымын, олардың мағынасы мен шығу тегін терең зерттей келе, өз ішінде тақырыптық жікке бөліп оқыта бастаған. Қазақ тіл білімінде де лексиканы мектеп бағдарламасында жеке бөлім ретінде қарастыру XX ғ. екінші жартысында қолға алына бастады. Соғысқа дейінгі кезеңде қазақ тілінің оқыту әдістемесіне зор үлес қосқан қазақ тілі әдістемесінің алғашқы негізін салушылардың бірі – Ғали Бегалиев, С. Жиенбаев, Ш.Х. Сарыбаев, Х. Байымов, М. Қасымова, кең білімді теоретик-педагог А. Сытдыковты атап өткен жөн. Бұл кісілердің, қазақ тіл білімінің аға өкілдерінің, қазақ тілін оқыту әдістемесін қалыптастыруға сүбелі үлес қосты.

Қазақ тіл білімінде лексикологияны зерттеу мәселесі арнаулы түрде 1940-жылдардан кейін қолға алына бастады. Көрнекті тілтанушы, ғалым І. Кеңесбаев 1944 жылы фразеологиядан докторлық диссертациясын қорғайды. Бұл жылдары Ғ. Мұсабаев, С. Аманжолов, Ә. Ермеков, Қ. Шәріпов лексикология мәселелері бойынша мақала еңбектер жариялайды. Дей тұра, 40-жылдары лексикологияға қазақ тілінің өзге салаларына (фонетика, морфология) секілді басым көңіл бөлінбейді.

1950 жылдар қазақ тіл білімінің қанат жайып, дамыған кезіне сәйкес келеді. 1954 жылы Н. Сауранбаев, М. Балақаев, І. Кеңесбаев, А. Ысқақов, Ғ. Мұсабаев авторлығымен бірлесе шығарған "Қазіргі қазақ тілі" ғылыми курсының ішінде лексика жеке бөлім ретінде қарастырылады. Лексикология саласы барынша зерттеліп, оның жекелей қарастыратын мәселелері бойынша оқулықтар мен оқу құралдары жазылды. Жекелей айтқанда, Ә. Болғанбаев синонимдер туралы, К. Аханов омонимдер жайлы, Ш. Бәйтікова лексикалық құрам мен неологизмдер хақында, көнерген сөздер турасында А. Махмұтов, кірме сөздер жөнінде Н. Ондасынов, термин сөздерді Ө. Айтбаев, А. Әбдірахманов, Ш.Құрманбаевтар түбегейлі зерттеді. Ғалымдардың бір тобы материалдық-мәдени лексиканы Ж. Манкеева, газет тілінің лексикасын Б. Момынова, лексиканың стилистикалық қызметін Р. Сыздық, Т. Қоңыров, ономастиканы Т. Жанұзаков, А. Әбдірахманов, Ғ. Қоңқашбаев, фразеология саласында І. Кеңесбаев, Н. Төреқұлов, Р. Сәрсенбаев, А. Байтелиев, Х. Қожахметова, Г. Смағұлова, диалект сөздерді Т. Айдаров, Қ. Айтазин, А. Шамшатова, А. Айғабылов, С. Қасиманов, сөз мағынасының түрлері жайында Р. . Барлыбаев, Б. Хасанов жан-жақты қарастырып айналысты [4, 53 б].

Көрнекті ғалым Ғ.Ғ. Мұсабаев соғыстан кейінгі кезеңде лексикология мәселелерімен айналысып, лексиканың жалпы мәселелері бойынша докторлық диссертациясын қорғайды (1960 ж.) [5, 24 б.]. 1954 жылы жарық көрген «Қазіргі қазақ тілі» курсында сөздердің фонетикалық-грамматикалық нормалары мен лексикалық құрамы егжей-тегжейлі талданады. І. Кеңесбаев пен Ғ. Мұсабаевтың бірлесе шығарған «Лексика және фонетика» курсы 1962 жылы жарық көреді. Алпысыншы жылдары қазақ тілінің грамматикасы туралы жарияланған еңбектер қатарында Г. Әбуханов, Н. Оралбаева, Г. Мадина, А. Әбілқаевтың еңбектерін атап кетуге болады. Сол жылдары К. Ахановтың «Тіл біліміне кіріспе» еңбегі жарияланады.

Қазақ тіл білімінде лексикологияны зерттеуде Қ. Жұбанов, І. Кеңесбаев, Ғ. Мұсабаев, С. Аманжолов, К. Аханов, Ш. Сарыбаев, Ә. Болғанбаев, Ғ. Қалиұлы, Ә. Ахметов, Ә. Құрышжанұлы, Р. Сыздық, Т. Жанұзақов, Б. Хасанов, К. Хұсайын, Б. Қалиев, Н. Уәлиев, Ф. Оразбаева, Ж. Манкеева және т.б. ғалымдар сүбелі үлес қосты. Лексиканы зерттеуге қатысты ғалымдар еңбектерінің көптеп болуы қазақ тілі лексикасының біршама жетілген сала екендігін көрсеткендігімен, лексиканы оқыту әдістемесі әлі күнге шейін аз зерттелген салалардың бірі болып отыр.

Бұл бағытты зерттеуде орыс ғалымдары А.А. Текучев пен М.Т. Барановтың еңбектерін қарастырып, бағдар алуға болады. Ал қазақ ғалымдарынан 1965 жылдан бері қазақ тілін оқыту әдістемесіне үлес қосқан Б. Кәтенбаеваның «Сөз құрамын» оқыту (1968) және А. Айғабыловтың «Лексиканы оқытудың кейбір мәселелері» сынды еңбектерін атап кетуге тұрарлық.

Лексиканы оқытудағы басты мақсат – оқушыларға тіліміздің өрнекті де орамды сөз байлығын меңгерту, сөз сырын тануға, тілдегі сөздік бірліктерді еркін қолдануына, жол ашу. Оқушының сөздік қорының бай, болуы, сөздерді дұрыс орнымен және мағыналық тұрғыдан дәл қолдана білуі, жалпыға түсінікті жатық сөйлеу дағдысы, өз ойын анық әрі айқын жеткізе алуы, тілдік нормаларды бұзбауы, стильдік қателерді жібермеуі лексиканы жақсы деңгейде меңгеруден қалыптасса керек.

Әдіскер А. Айғабылов лексиканы оқытудың маңызын былайша тұжырымдайды: «Ана тілінде сөйлей білген адамның барлығы да сол тілдің заңдылықтарын, қыр-сырын, сыр-сипатын толық біле береді деуге болмайды. Сол себепті, лексиканы оқытудың прафилактикалық маңызы зор. Оқушы сөз жүйесін түсіну арқылы оның айтылу (орфоэпиялық), жазылу (орфографиялық) нормасын саналы түсінуге, әр сөздің орынды қолданысын білуге, мәнерлі сөйлеуге, көркем әдеби тілдің бейнелі әуезділігін, әсерлігін түсінуге дағды алады. Лексиканы оқытудағы мұндай талаптар жастарды дұрыс сөйлеу, ойын жеткізіп айта білуге тәрбиелеу мақсатын алға қояды, өйткені тіл заңдылықтарын, ережелер мен анықтамаларды үйрете отырып, тілдік фактіні меңгеру бар. Сондай-ақ оның күнделікті қатынас құралы ретінде қажет болатын қыр-сырын түсіндіру керек. Лексиканы оқытқанда әрбір лексикалық категорияларды түсіндіру лексикалық мағына мен грамматикалық мағынаны қатар қойып салыстыру арқылы жүрсе ғана ұтымды» [6, 29].

Жоғарыда атап өткеніміздей мектепте лексикологияны оқытуға бірнеше негіз бар, атап айтар болсақ ол:

– Оқушылардың сөздік қорын байыту және тіл мәдениетін арттыру. Сөздер мен олардың мағыналарын білу мәтіндерді толық түсінуге, сөйлеу қарым-қатынасын жақсартуға және оқушының өз ойын кедергісіз, еркін білдіруге көмектеседі.

– Логикалық ойлау мен тілдік бірліктерді талдау қабілетін дамыту. Лексикалық бірліктерді мәтін ішінде және жекелей талдау арқылы олардың ерекшеліктерін анықтауға және сөйлеуде дұрыс қолдануға үйренеді.

– Сөздердің тек дербес мағынасын ғана емес, сөз мағынасының ішкі тарихи, мәдени және танымдық тұрғыдағы кодын қарастырады. Лексикологияны зерттеу арқылы, лексикалық бірліктерді талдау арқылы сөздің этимологиясына үңілуге, тіл табиғатының мәдениетке әсерін, оның тарихи кезеңдерде қалай өзгергенін түсінуге көмектеседі, бұл оқушының тіл мен қоғам туралы танымын кеңейтіп, ой-өрісін арттырады.

– Кәсіби дағдыларды игеруге дайындық. Көптеген мамандықтар белгілі бір лексикалық білім қорының болуын, құзыреттілікті қажет етеді, сондықтан лексиологияны оқып меңгеру болашақ кәсіби табысқа жету үшін де маңызды.

Осылайша, лексикологияны мектепте оқыту оқушының тіл туралы білімін кеңейтуге: сөздік қорын молайтуға, сөздердің мән-мағынасын түсінуге, адамдармен қарым-қатынас тілін жақсартуға және кәсіби қызмет тіліне дағдыландыру үшін қажет.

Білім берудің жаңа бағдарламасында лексикаға, лексикалық тақырыптарды игеруге ерекше мәм берілген. Оқушылар бағдарламаға енгізілген түрлі лексикалық тақырыптарды өзара талдап, контекст бойынша ойын білдіреді, коммуникативтік дағдыларын дамытады, әлем туралы ой қалыптастырады. Мектеп бағдарламасында оқушыларға лексика бөлімінен сапалы білім беру үшін тақырыптардың теориялық және тәжірибелік жағынан мән-мағынасы анықталуы керек. Мәселен, оқушыға сөз туралы түсінік берілгеннен кейін сөз мағыналарының түрлері (лексикалық және грамматикалық), тура және ауыспалы мағынадағы сөздер, көп мағыналы сөздер, сөз мағынасының тарюы мен кеңеюі сияқты тақырыптарды бірте-бірте түсіндірген жөн. Тіліміздегі дыбысталуы да, жазылуы да бірдей сөздің көп мағынаға ие болуы омонимдер екенін, сөздердің бір ұғымды аңғартуы, мәндес болуы синонимдер екенін, түбірі, тұлғасы әр басқа сөздер дублет деп аталатынын, ал мағыналары қарама-қарсы сөздер антонимдік қатынаста болатынын ұғынады. Семасиологиялық сипатына қарай табу, эвфемизм және дисфемизм сөздер деп бөлінетінін, қолданылу сипатына қарай жалпылама лексика, диалектілік лексика, арнаулы лексика, стильдік қызметіне байланысты стильаралық бейтарап лексика, кітаби лексика, экспрессивтік-эмоционалды лексика, айту жиілігіне байланысты актив және пассив сөздер деп жіктеуге болады.

Жалпы лексикологиялық ұғымдарды үш топқа біріктіруге болады:

– сөз семантикасы деңгейінде лексикалық парадигмаға енетін ұғымдар;

– тілді қолданудың әртүрлі салаларында сөзді қолдануға байланысты ұғымдар;

– сөздік қордың дамуына, тілдегі сөздердің пайда болуына байланысты ұғымдар.

Бірінші топ ұғымдарына: сөз, сөздің лексикалық мағынасы, сөздің полисемиясы (көп мағыналы және бір мағыналы сөздер), сөздің ауыспалы мағынасы, омонимдер, синонимдер, антонимдер, эмоционалды-экспрессивті сөздер, стилистикалық бояуы бар сөздер; Екінші топ ұғымдарына: жалпықолданыстық жалпыхалықтық лексика, диалект сөздер, кәсіби сөздер, термин сөздер; Үшінші топқа: неологизмдер, төл сөздер, кірме сөздер кіреді. Лексикалық ұғымдардан басқа, мектеп курсына лексикографиялық және фразеологиялық түсініктер кіреді.

Бұдан бөлек, тарихи лексикологияның қарастыратын ұғымдары: көнерген (архаизм, историзм) және жаңа сөздер (неологизм) оқытылады. Оқудағы мақсат – тілдің тарихпен байланысты екендігін, тілдің бір орнында тұрмай, дамушы құбылыс екендігін таныту.

Мектеп курсында лексика тіл ғылымының ерекше бөлімі және грамматиканы зерттеудің лексикалық аспектісі ретінде қарастырылады. Лексикологияның өзіндік зерттеу объектісі бар, ол – сөз. Лексикология оны түрлі тараптан зерделейді:

– жалпы лексика жүйесіндегі орны тұрғысынан
– семантикалық мағынасы жағынан;
– қолданылу сипатына байланысты
– шығу тегі тұрғысынан;
– қарым-қатынас, сөйлеу процесінде қолдану тұрғысынан;
– экспрессивті-стилистикалық сипаты жағынан.

Оқушыға тілдегі сөздердің мағынасы мен мәнін меңгертудің маңызы зор. Себебі, өзі өмір сүріп отырған қоғам мен ана тілінің, тіл мен мәдениеттің өзара байланысын түсінуде оның ықпалы мол. Халықтың рухани мәдениеті мен салтын, халықтық педагогиканы сана-сезімдеріне сіңіре отырып, оқушы барлық адами ізгі қасиеттерге тәрбиеленеді. Қазақ лексикалогиясынан сусындау арқылы оқушы тілдің небір терең қабат-тарындағы тылсым қырларын меңгеруге мүмкіндік алады. Сөз саптау-дағы түрлі мағыналық реңктерді ажырата алатын оқушының сөйлеу мәдениетімен қоса, ақыл-санасы да, ұлттық сана-сезімі де жоғары болмақ.

Оқушыларының сөйлеу дағдысын жан-жақты дамыту үшін қазақ тілі сабақтарында лексикалық жұмысқа баса көңіл бөлу керек. Мектепте лексиканы оқудың танымдық және практикалық мақсаттары болады. Лексиканың танымдық мақсаты оқушылардың ғылыми түсінігін қалып-тастыруға, жалпы тіл мәдениетін меңгертуді көздейді. М.Т. Барановтың пікірінше, “лексиканы оқытудың практикалық мақсаты оқушының тілдік дағдыларымен қоса, түрлі бағытта жұмыс істеу қабілеттерін ашуға, емле, грамматика сынды тақырыптарды түсінуге алғышарты болып ықпал етеді”.

Лексиканы меңгертудің практикалық мәні сөзді сөздік жүйенің элементі ретінде ашуға, оқушылардың тілдің басқа бірліктерінің ерекшеліктерін түсінуіне, орфографиялық дағдыларын қалыптастыруға, оқушылардың сөздік қорын байытуға әсер етеді, сонымен қатар стилистиканы оқытудың негізі ретінде беріледі. Лексиканы зерттеу оқушылардың сөздердің мағынасы мен қолданысына назар аударуға, сөйлеу кезінде контекстік қолданысқа сәйкес келетін сөзді таңдауға, әдебиет сабақтарында оқылатын көркем шығармалардағы қаймағы бұзылмаған бай тілді түсінуге, түсіндірме сөздікпен жұмыс істеу қабілетін шыңдауға мүмкіндік береді. Лексикаға деген қызығушылық арқылы жалпы қазақ тіліне деген қызығушылық дамиды.

Мектептерде лексиканы жүйелі оқытудың келесі кезеңдері белгілі: бастауыш (1–4 сыныптар), орта (5–6 сыныптар) және аспектілік (7 сыныптар) және функционалдық-стилистикалық (8–9 сыныптар) Бастауыш кезеңде жалпы сөзбен, сөз мағынасымен таныстыру, мәндері бір-біріне ұқсас не жақын сөздер, мағыналыры қарама-қарсы сөздер және көпмағыналы сөздер оқытылады [7, 85 с.].

Орта кезеңде сөзді мағынасы, қолданылуы және шығу тегі жағынан сипаттайтын лексикалық ұғымдар зерттеледі, оларды өз сөйлеуінде қолданудың, әртүрлі түсіндірме сөздіктерді қолданудың оқу-лингвистикалық, лексикологиялық және фразеологиялық дағдылары қалыптасады.

Мектепте лексиканы меңгерту міндеті жалпы білім беруде де, практикалық тұрғыдан да үлкен маңызға ие. Лексиканың жалпы білім берудегі мәні – оның оқушылардың тіл туралы білімдерін кеңейтіп, тіл бірліктерінің бірі – сөздің табиғатын түсінуге, оны тануға ықпал етеді, лексика мен тілдің басқа деңгейлері арасындағы тілде бар байланыстарды: фонетика мен лексика арасында, лексика мен сөзжасам арасында, лексика мен морфология арасында, лексика мен синтаксис арасында, лексика мен стилистика арасында қатынасты көрсетеді; Лексика-семантикалық тәсілдің мәнін ұғындырады, сөздерді қолдану салалары мен сөздік қорды толықтырудың негізгі көздерін айқынайды, осылайша тілге материалистік көзқарас қалыптастырады.

Лексика қазақ тілін оқыту курсының дербес бөлімі бола отырып, оның басқа салаларымен, атап айтқанда, грамматика, фонетика, морфология, синтаксис, ономастика, этимология, т.б. салалармен байланысы берік. Қазақ тілі бірнеше салаға жіктелгенімен, осылардың барлығының да тексеретіні – сөз. Бұлардың әрқайсысы тілдегі сөздерді әр тұлғада алып қарастырады [4, 63 б.].

Мектепте лексиканы оқытуда оның тиімділігін арттыру үшін алға қойылатын негізгі принциптерді саралап алудың үлкен мәні бар. Атап айтқанда лексиканы оқытуда келесі принциптерге жүгінген абзал:

Жүйелілік принципі. Лексикалық материал жүйелі түрде, яғни тақырыптар бойынша сараланып, сөздер мен сөз тіркестерінің өзара байланысын ескере отырып берілуі керек.

Қайталау принципі. Лексикалық материалды бекіту үшін әр түрлі контексте жаңа сөздер мен сөз тіркестерін қайталап отырып оқыту қажет.

Ассоциация принципі. Жаңа сөздерді үйрету кезінде оқушыларға жаңа сөздерді жақсы есте сақтауға көмектесу үшін ассоциативті карталар мен ойындарды қолдануға болады.

Даралау принципі. Мұғалімдер әр оқушының жекедара ерекшеліктерін ескере отырып, олардың деңгейі мен қабілеттеріне сәйкес келетін оқыту әдістерін таңдауы керек.

Контекстте оқыту немесе контекстуалдылық принципі. Оқушылар сөздер мен сөз тіркестерінің мағыналарын жақсы түсінуі үшін контексте (мәтін шеңберінде) үйрену керек.

Өзектілік принципі. Лексикалық материал жаңа сөздер мен сөз тіркестерін жақсы есте сақтау үшін оқушылардың шынайы өмірі мен қызығушылықтарымен байланысты болуы керек.

Процессуалдылық принципі. Лексиканы үйрену тек жаңа сөздерді есте сақтауға ғана емес, сонымен қатар оқушылар сөйлеу мен жазуда жаңа лексикалық материалды қолдана алатындай оқу мен жазу дағдыларын дамытуға бағытталуы керек.

Интерактивтілік принципі. Лексиканы үйрену кезінде оқушыларға контексте жаңа сөздер мен сөз тіркестерінің мағыналары мен қолданылуын жақсырақ түсінуге көмектесу үшін диалог, рөлдік ойындар және пікірталастар сияқты интерактивті әдістерді қолдануға болады.

Орыс методисті А.В. Текучев лексиканы меңгертудің басты принциптерін төмендегідей бөліп көрсетеді [2, 67]:

Экстралингвистикалық принцип – сөз мағынасын оның аңғартатын болмысымен салыстыра қарау. Бұл принципті мектепте сөз бен оның суретін салыстыру арқылы қарастыруға болады. Мәселен, екі топ суретті зерттеу объектісі ретінде алсақ, бірінші жағдайда, мысалы, антонимдер мен омонимдер параграфында жазбасы жоқ суреттер берілсе, екінші жағдайда астында жазуы (анықтамасы) қоса берілген суреттер ұсынылады. Суреттердің бірінші тобын талдау кезінде оқушылар бейнеден сөзге көшсе, екінші жағдайда әуелі суреттің астында берілген жазуды оқып барып суретке ауысады.

Сөздердің лексикалық және грамматикалық мағыналарын салыстыру өте маңызды, бұл принципті түсіну зерттелетін лексикалық құбылыстардың мәнін ашуға, оқушылардың бір нәрсеге ұқсас құбылыстарды ажыратудағы қателіктерін болдырмауға мүмкіндік береді. Мәселен, “қас” деген сөзді алайық. Бұл сөздің төрт түрлі дербес мағынасы бар: 1) қас – адамның қабағындағы қас; 2) қас – дұшпан, жау; 3) қас – бірдеменің жаны, маңы (үйдің қасы); 4) қас – ердің қасы. Оқушыға осы “қас” сөзінің әр түрлі сөз табы аясында омонимдес бола беретінін ұғындырсақ, олардың әрі лексикалық мағынасын, әрі грамматикалық мағынасын игертеміз. Лексика-грамматикалық принцип, әсіресе, абстрактілі мағынасы бар сөздермен жұмыс жасауда қажет.

Сөз басқа сөздермен түрлі семантикалық байланыстарға түсіп, лексикалық парадигманы құрайды. Осы парадигманың белгілі бір мүшесінің тілдік мәнін анықтау үшін оны парадигманың басқа мүшелерімен салыстыру маңызды. Семантикалық принцип көп мағыналы сөздер мен омонимдерді, көп мағыналы сөздер мен антонимдерді, синонимдер мен антонимдерді, синонимдер мен мәндес сөздерді зерттеуде қолданылғаны маңызды.

Тілдің лексикалық құрамының пайда болуы мен дамуына байланысты лексикалық ұғымдардың мәнін түсіну үшін тілдегі сөз тарихы мен халық тарихының арақатынасына сүйену керек, себебі тілдегі кірме сөздер, көнерген және жаңа сөздер халықтың әлеуметтік, экономикалық, әскери және мәдени дамуымен тығыз байланысты болады. Халық өміріндегі тарихи өзгерістер тілде көрініс тауып, оған жаңа сөздер (неологизмдер) қосылып немесе көнерген сөздер (архаизмдер) қолданыстан қалыс қалады. Сол сөз бен халық тарихының өзара байланысын ашу – диахрондық принципке сүйенеді дейміз. Ол оқушылардың сөздік пен жалпы тілдің дамуына материалистік көзқарасын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Лексика бөлімінің білімдік, танымдық маңызы оқушылардың тіл білімі туралы ұғымының кеңейуіне, тілдік ең кіші бөлшегі – сөздің фонетикасымен, морфологиясы, синтаксисі және стилистикасымен қатынасын түсінуіне, сөйтіп бүкіл тілдің жүйесі тұтас ұғынуына мүмкіндік береді, ол үшін лексика туралы алған ұғым әрқашан грамматиканы оқыту барысында кеңейтіп, тәжірибелік маңызы ашыла түсуі керек. Өйткені жеке сөз ешқашан өз бойындағы бар мүмкіншілікті толық таныта алмайды. Сөздегі сан алуан мән-мағына грамматикалық байланыста ашылып, жан-жақты көрініспен, қабілетін дамыта алады. Зерттеуімізде лексиканы санаулы сағат арасында ғана өтілетін материал деп қарамай, бүкіл қазақ тілі курсын оқу барысында, оқушылардың тіл дамыту мақсатында байланысты қарастырдық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Баранов М.Т. Методика лексики и фразеологии на уроках русского языка: Пособие для учителя. – Москва: Просвещение, 1988. – 191 с.

2. Текучев А.В. Основы методики русского языка в 4–8 классах: пособие для учителей / Под ред. А.В. Текучева и др. – М.: Просвещение, 1978. – 381 с.

3. Досова А.Т. Қазақ тілі (фонетика, лексика) – Қостанай: А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, 2011. – 152 бет.

4. Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Оқулық. – Алматы. – 264 бет.

5. Кенесбаев С. Исследования по казахскому языкознанию. – Алма-Ата: Наука, 1987. – 352 с.

6. Айғабылов А. Қазақ тілінің лексикологиясы: оқу құралы. .- Алматы: «Зият Пресс» баспасы, 2004. – 64 б.

7. Баранов М.Т. Лексика / Обучение русскому языку в 4–6 классах по новой программе / М.Т. Баранов. – М., 2020. – 285 с.

А.С. Чужаева
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.
Н.Б. Ағалиева
ғылыми жетекшісі, филология ғылымдарының кандидаты, доцент

ДУЛАТ ИСАБЕКОВ ПОВЕСТЕРІНДЕГІ ПЕЙЗАЖ КӨРІНІСІ

Аннотация. Бұл мақалада Дулат Исабековтің бірнеше повестері қарастырылған. Повестеріндегі пейзаж көрінісін ашу үшін мысалдар келтірілді. Қаламгер повестердегі кейіпкерлердің басынан өткізген күйініш-сүйініштерін, оқиғаның болған жерлерін пейзаж арқылы жеткізеді. Жазушы адамды суреттеу үшін пейзажды пайдаланып, сол арқылы шындық болмысқа көз жеткізеді.
Түйінді сөздер: кейіпкер, табиғат көріністері, суреттеу, образ, шығарма.

Аннотация. В этой статье рассматриваются несколько повестей Дулата Исабекова. Были приведены примеры, чтобы раскрыть пейзажный вид в его рассказах. Писатель передает через пейзаж переживания героев повестей, места событий. Писатель использует пейзаж, чтобы описать человека, тем самым убедившись, что реальность существует.
Ключевые слова: персонаж, сцены природы, описание, образ, произведение.

Annotation. This article discusses several novels by Dulat Isabekov. Examples were given to reveal the landscape view in his stories. The writer conveys through the landscape the experiences of the heroes of the stories, the places of events. The writer uses the landscape to describe a person, thereby making sure that reality exists.
Keywords: character, nature scenes, description, image, work.

Автор – адамды, олардың амалын және басынан өткізген күйініш-сүйініштерін суреттеумен қатар, оқиғанын болған жағдайларын да суреттейді. Шығармаға табиғатты не сол оқиғанын болған жерлерін де қатыстырады.

«Бір сөзбен айтқанда, табиғатты суреттеуді пейзаж дейді». [1, 80 б.]

Пейзаж кейде жаратылыстың көрінісін суреттейді, кейде геройдың басында болған күйініш-сүйінішімен байланысып келеді, кейде оқиға қандай жағдайда болғанын көрсету үшін қолданылады. Кейде оқиғаның дамуына тікелей қатынаста болады. Бірақ бұл айтылғандар мәселенің тек сыртқы жағы ғана. Шынына кегенде, пейзажды автор бір керегіне жаратады. Қандай пейзаж болсын, бір нәрсеге негізделіп алынады. пейзаж автордың негізгі мақсатына байланысты болады.

«Пейзаж – шығармада табиғат көрінісінің бейнеленуі. Пейзаж шығарманың тұтас идеялық-көркемдік мәніне қызмет ету үшін де, сондай-ақ шғармадағы жекелеген көріністерге, оқиғаларға, кейіпкерлерге де қатысты қолданыла береді. Қалай болғанда да, пейзаж өзге де көркемдік құралдармен тығыз байланыста тұрып, әдеби шығарманың тұтас дүние болып шығуына әсер ететіні анық». [2, 153 б.]

Кейде пейзаж оқиғаға қатысушы каһармандардың басында болған жағдайын көрсету үшін де қолданылады.

Пейзаж кейде сюжеттің өсу жолдарына тікелей қатынасты болып келеді және уақиғаның даму жолында белгілі орын алуы мүмкін. Пейзаж оқиға дамудағы керекті жағдайдың бірі болып шығады.

Қазіргі уақытта табиғат пен адам арасындағы қарым-қатынасты беру арқылы небір сезімдерді қалыптастыруды мақсат еткен шығармалар аз емес. Оларда қоғамдағы шындықты бере отырып оқырман өз-өзін танысын, сол арқылы өз әрекеттеріне есеп берсін дейді. Жазушы өз идеясын жеткізуде табиғаттың әсем де сұлу суреттеріне жан бітіре бейнелей отырып, үлкен шеберлікпен қолданады.

Табиғат көрінісі арқылы кейіпкер сырын психологиялық жағынан талдай отырып ашуда пейзаж жетекші рөл атқарады.

С. Әшімбаев: «психологиялық талдау дегеніміз өмірде болып жататын драмалық, трагедиялық, трагикомикалық жағдайлардың көркем шындыққа айналуына байланысты; адамның көңіл-күйіндегі күйініш пен сүйінішті жан әлеміндегі буырқанысты, жүрек түкпіріндегі толқу мен тебіренуді, яғни болуы мүмкін шымыр да шынайы сезімдік құбылыстарды әрі жинақтап, әрі даралап суреттей отырып, сол адамдардың мінез-құлқын, рухани болмысын; қысқасы, психологиядық ішкі портретін пейзаж арқылы жазушының көз алдымызда елестету шеберлігі. Сонда ғана көркем образ нақты тұлғаға, жалпы типке айналад» – дейді. [3, 16 б.]

«Табиғатпен бітеқайнасып кеткенде ғана адамның адамгершілігі яғни еркін ойлайтын дархан жандылығы көрінеді». Дүниені құбылтып, құлпыртып келе жатқан адам баласы осы табиғаттың туындысы, ондағы себептіліктің жемісі болғандықтан ол сыртқы дүниемен байланыса отыра, оның заңдылығын ашу, себеп-салдарын тану арқылы ой-өрісін кеңейткен, білім-парасатын байытқан.

Көркем пейзаж жасау суреткердің дүниетанымының кеңдігіне рухани және материалдық мәдениеттерді жете білуіне, бір-біріне жақындамайтын тегі басқа, тірлігі оқшау құбылыстарды орайластырып, алыс ұғым-түсініктерді бір-бірімен шебер қоюластыра жымдастыра білуіне байланысты.

«Көркемдік категория А.П. Чехов, Б. Майлин, В. Солоухин, В. Шукшин сынды суреткерлермен шығармашылық көзқарасы бір, табиғатты танып білу жолында тер төккен тынымсыз еңбегімен, азапты күресімен қыруар білім, бай тәжірибе жинақтаған Дулат Исабеков шығармашылығында лиризм өрнектерімен бедер салынып, барша әсемдікпен, жан сұлулығымен, асқақ арманымен нақты әрекеттер сезімдік айшықтармен әсерлі көңіл толқындар арқылы берілген.

Дау жоқ, дүние көркі тіккелей түйсіну, жүзбе-жүз табысу арқылы танылады. «Табиғатты сүйем, сұлулыққа бас ием», – дейді Байрон. Әсем жаратылысының заңдылықтары, көркемдік таным мүмкіндіктері

жайында Абай да ойланады: «Әуелі көзді көрсін деп беріпті, егер көз жоқ болса, дүниедегі көрікті нәрселердің көркінен қайтып ләззат алар едік?». Иә, қоршаған ортамен байсалды, байыпты қатынас жасау барысында ғана адам дүние құбылысын шыңдап игереді, қадағалау арқылы түр-келбетін сезінеді. Табиғатқа деген адам үстемдігінің артуы адам құдіреті мен адам мерейінің өсуіне байланысты». [4, 27 б.]

Дулат Исабековтің шығармаларында қолданған табиғат көріністерін кейіпкерін жан-сезімдерін, тағдырын, мінез-құлқын аңғартады. Мысалы:

Ақ қар – Салтанат жанын, жауып басылған жаңбыр – Мәкәлім сезімін, Желтоқсанның суығы Тұңғыш тағдырын аңғартады. Азынай соққан жел – Молдарәсіл мен Қыжымкүлді тұңғиыққа әкетіп бара жатқан уақыттың үні болып сабақтасқан суреткерлік бояу, тұспал ой болып көрініс береді. Суреткер ретінде Дулат Исабековты толыстыра түседі.

«Желтоқсанның ызғарлы күндері де басталды міне» [5, 227 б.], – деген сөйлем шығармада әрі қарай суық тағдыр баяндалатынын бірден аңғартады. Бұл суық ызғар Тұңғыштың трагедиясы, әрі шығарманың көңіл күйі.

«Кеше түскен қырбық қар ой-қырдың бәрін біркелкі ақ шаршыға орапты. Әрбір үйдің төбесінен шыққан түтін тынық ауада тіп-тік көтеріліп, құс ұшар биіктікке жеткен соң тай қазандағы суға тамған бір тамшы қандай бірте-бірте сұйылып, әлдеқайда ғайып боп жатыр» [5, 270 б.].

Дулат Исабеков шығармаларының бәрі табиғат суреттерімен тұрмаса да жазушы пейзажды қажет тұстарда шеберлікпен пайдалана білген. Табиғат құбылыстарын бейнелеудегі тын бояуларын, тұтас суреттерін, ел мен жер суретіне, мазмұнға толы туған елдің көрікті мекендерін, табиғат суреттерін берген тын дүниелерінен аңғартады. Табиғат сұлулығы мүлдем жаңаша өнер шапағатын дарытып, өзінің күнделікті тәжірибесімен «бүкіл дүние көркін көрсетуге» бел шешеді. Бұл сурет Тұңғыштың туған жеріне келіп көз жұмғандағы туған ауылының суреті еді.

Дулат Исабеков «Сүйекші» повесінде Сүйекшінің қартайған шағын, қыстың түсуімен астастырып отырады.

«Мана жатқан кезінде күн ашық еді, аспанды бұлт торлап, батыстан ызғырып соғып тұр. Сызға тиген оң жақ иығы мен жамбасы алдырмай қапты» [5, 230 б.], – деген үзіндіде пейзаж арқылы жазушының қал-күйін беріп отыр. Бұл жердегі ызғардың соғуы – Сүйекшінің ауруына себеп болып тұр.

Шерәлі ауылына хабар жетіп оның жан түршіетірер суық хабар екендігін жазушы «қыс келіп жерге алғаш қар түсті» деу арқылы жеткізеді. Бұл жерде алғаш қардың түсуі хабар жеткендігін білдірсе, қыстың келуі – оның суық хабар екендігін аңғартады.

«Ақпанның үскірік атқан боранды шағы» [5, .241 б.]. Бұл мысал арқылы жазушы Үкітайдың долы мінезін көрсетеді. Оны мына үзіндіден байқауға болады.

«Ақпанның үскірік атқан боранды шағы. Ірі қарадан жылқы болмаса қалғандары қолға қарап тұр. Доскейдің үлкен ұлы Үкітай жылқышыларды шетінен боқтап, қырып кетердей боп жүр» [5, 241 б.].

«Гауһар тастағы» жұлдыздар жайнап тұр екен. Ай қып-қызыл боп сонау Қаратаудың ар жағынан енді көтеріліп келе жатыр. Оты сөнген ошақ басында Байқаншық жатыр. Әріде, қарауытқан төбенің бергі етегінен Сырттанның әуп-әуп үргені естіледі. Ойпандағы қамаулы қойлар мамыражай күйсеп жатыр. Қораны бұзып шығу түгілі айдасаң да қозғалар түрі жоқ» [5, 169 б.], – деген суретте Дулат Исабеков ықшам, қысқа сөйлемдерді шебер қиыстыра келіп, сол мезеттегі тыныштықты, кейіпкерлер мінезіндегі салмақтылық, сабырлылықты шебер жеткізеді.

«Қаратау алқабының ақпандатқан қысы да келіп жетті. Таңертең далаға шықсам, бар маңай аппақ көрпе жамылыпты. Қыс. Ақша қар! Төңіректегі құлқайырлар мен қурайлар сидиып-сидиып үнсіз тұр. Аспан әлі бұлыңғыр. Есік алдында қар көміп қалған ер-тоқым, алаша дегендерді қағып-сілкіп Ыбыш жүр. Осы кезде түпкі бөлмешелерінен шығып келе жатқан Салтанатқа қарап:

– Салтанат! Қар! – деп айқайлап жібердім.

– Қар?! Қане? – ол жүгіріп келіп сыртқа көз тастады. Қарды көрген бетте есік алдында тұрған мені итеріп тастап, үйде киіп жүрген кебісімен далаға жүгіре шықты. – қандай тамаша, қандай ғажап» [5, 191 б.].

Бұл жерде жазушы кейіпкердің көңіл-күйін, жан-дүниесінің құбылыс сәттерін жыл мезгілін көрсете отыра табиғатпен қатарластыра суреттейді.

Адам мен табиғаттың арақатынасын шебер суреттей отырып, кейіпкерлердің жан дүниесіне терең бойлайды.

«Айнала аппақ қар. Батыс жақтан өкпен жел соғып, аспаннан қар ұшқындап тұр» [5, 198 б.].

Мұндай табиғат суреттері кейіпкерлердің алдындағы қауіп-қатері мол тағдырын меңзейді. Осы табиғат көрінісінен Ыбыш пен Қайыркен арасында болатын келіспеушілікті сеземіз.

Жазушы жыл мезгілдерін суреттеуде оны кейіпкерлердің көңіл-күйіне орай алып отырады. Оған жоғарыдағы мысалдар дәлел бола алады.

«Тіршілік» повесінде пейзаж көп қолданылмаған. Тек екі-үш жерде ғана кездеседі.

«Тәңір айдап, тұз тартып келген бөгде жердің алғашқы қары түсті.

Енді ол көктем шыққанша кетем деген ойын ұмыта тұрады» [5, 350 б.].

Алғашқы қардың келуі тек қара жерді емес, Қажымкүлдің де бар қайғысын жамылып, ұмыттыратын сияқты. Жазушы қар кетіп жер жаңарам дегенше Қажымкүл де Қымқаға үйреніп, көңілдегі қайғы-қасіреттен арылса деген үмітін білдіреді. Немесе, «Аспанға қарады. Аспан жоқ екен. Қап-қара бұлт саңлау қалдырмапты.

Аспаннан мұп-мұздай боп тамшы құлады. Күздің суық жаңбыры басталғалы келеді» [5, 372 б.], – деген сурет кейіпкердің бір сәтке ұмытылған бас қайғысының қайта оралып, мұздай тамшы оның жүрегіне тамып қайғының өршіп, ұлғайып келе жатқандығын аңғартады. Жазушы осылайша сүреңсіз күздің бояуы мен кейіпкерді қоршаған қайғының біріне-бірін ұқсатып солар арқылы терең мағыналы сипат жасайды. Күзгі сурет кейіпкердің ішкі жан тебіренісінің суретіндей көрінеді.

«Ауыл-аймақтың апшысын бидайдай қуырған Арыстанды-Қарбастың желі басылып, жұрттың көңілі көтеріліп қалған кез. Дүркін-дүркін нөсер төгіп, күн қызуы жер арқасын қытықтаған соң айнала төңірек кілемдей құлпырып, азан-қазан қарбалас тіршілік дүрілдей жөнелді. Жер астындағы тіршілік біткенді бері сүйрейтін көктемнің сықырлы шуағы қара кемпірдің де кеудесіне қуат сеуіп, қара көлеңке салқын үйден далаға сүйреген» [5, 377 б.].

Бұл суретте даланың құлпырған пейзажы көзіңе елестеп, айналаның бәрі шат-шадыман, қуаныш шапағатын жайып тұрғандай көрінеді. Айналаның бәрі жанданып кеткендей. Яғни бұдан шығармадағы кейіпкерлердің тұрмыс-тіршілігінің өзгеруі, жаңа өмір, жаңа қуаныш келгендігі байқалады. Табиғат құбылысы кейіпкерлер өміріне, олардың көңіл-күйіне сәйкес бейнеленген.

Дулат Исабековтің шығармаларында кездесетін пейзаж, табиғат көріністерінің қолданылуы ойдың әсерлілігін күшейте түседі. Жазушы табиғат тылсымын терең мағына, астарлы сырмен бейнелейді. Сол пейзаждың әрбір деталі автор бейнесін ашудағы негізгі құралының қызметін атқарады. Жазушы табиғатың кезі мен көркін көлденеңнен көруші болып суреттемейді. Өз көңілі мен айналадағы дүниенің суретін, сырын шарпыстырып, табыстыра суреттейді. Табиғат арқылы психологияны жеткізудің құпия сырын ерекше мән бере суреттейді.

Дәлірек айтсақ, повестердегі табиғат көріністері тірі әлемнің қамқарекетін, тұрмыс-тіршілігін, кейіпкерлердің ішкі дүниесін ашатын психологиялық сипттамасы болып келеді.

Қорыта айтқанда Дулат Исабеков повестері – қазақ әдебиетінің табысына айналған шығармалар. Жазушының образ жасауда, характер ашуда тиімді пайдаланған тәсілдері – монолог пен диалог және пейзаж. Адам психологиясындағы өзгеріс құбылыстарды суреттеуде жазушы осы тәсілдерді пайдаланады. Образ жасауда кейіпкерлердің тілі ерекше қызмет атқарады. Повестердегі адам образы, типі диалог пен монолог негізінде жасалады. Жазушы қаһармандарның сөздерін не монолог не диалог түрінде бұлжытпай, сол күйінде беруге күш салады. Кейіпкерлерін өзіне лайықты, өз ортасына тән сөздермен сөйлетеді. Кейде повесть жанрын осы образ жасау тәсілдеріңіен де аңғарамыз. Мысалы, «Гауһар тастағы» Қайыркен мен Салтанатттың диалогы повестің лирикалық-психологиялық екенін дәлелдейді.

Қаламгер повестердегі кейіпкерлердің басынан өткізген күйініш-сүйініштерін, оқиғаның болған жерлерін пейзаж арқылы жеткізеді. Жазушы адамды суреттеу үшін пейзажды пайдаланып, сол арқылы шындық болмысқа көз жеткізеді. Дулат Исабеков пейзажды повестерінде әр алуан мақсатта пайдаланады. Кейде оқиға болған жерді, уақытты көрсетсе, енді бірде долы күш табиғатқа төтеп беретін характерді ашу үшін қолданады. Кейіпкердің көңіл-күйін, жан-дүниесін табиғатпен қатарластыра суреттеу арқылы психологизмді терең жеткізеді. Жазушы образ жасаудың тәсілдерін повестерінде өте сәтті пайдаланған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. – Алматы: Мектеп, 1969.
2. Ахметов К. Әдебиеттануға кіріспе. Оқу құралы. – Қарағанды: Арко, 2004.
3. Айтуғанова С.Ш. Жазушы шығармасының көркемдік ерешеліктері // ПМУ хабаршысы. – №3. – 2006.
4. Боранбаев Ж.Қ. Сайын Мұратбеков әңгімелеріндегі пейзаж // ПМУ хабаршысы. – №3. – 2004.
5. Исабеков Д. Екі томдық таңдамалы шығармалар. – Т.1. Повестер. – Алматы: Жазушы, 1993.

Дана Сабырбай
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Г.А.Сағнаева
ғылыми жетекшісі, ғылым магистрі

ДИАЛОГТІК ОҚЫТУ – ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСІ

Аннотация. «Қазақ тілі мен әдебиеті» пәні бойынша жазылған бұл оқу-әдістемелік мақаласы жоғары педагогикалық оқу орындарында оқитын барлық топтардың оқытушыларына, студенттеріне, мектеп мұғалімдеріне арналған. Мақала оқыту әдістемелерінің ішіндегі «Диалогтік оқыту» әдісіне арналып жазылған. Мақалада мұғалім мен оқушы, оқушы мен оқушының диалогтік қарым-қатынасы мәселесі қарастырылған. Мақалада «Қазақ әдебиеті» пәні бойынша оқушылырдың диалогтік оқу әдісі талданады.

Түйінді сөздер: байланыс, оқыту, диалог, сөйлеу, әдіс, қажеттілік, пікір.

Аннотация. Данная учебно-методическая статья, написанная по дисциплине «Казахский язык и литература», предназначена для преподавателей, студентов и учителей школ всех групп, обучающихся в высших педагогических учебных заведениях. Статья посвящена методике «диалогического обучения» среди методик обучения. В статье рассматривается проблема диалогического общения учителя и ученика, ученика и ученика. В статье анализируется метод диалогического чтения учащихся по предмету «Казахская литература».

Ключевые слова: общение, обучение, диалог, речь, метод, необходимость, мнение.

Annotation. This educational and methodical article, written on the discipline “Kazakh language and literature”, is intended for teachers, students and teachers of schools of all groups studying in higher pedagogical educational institutions. The article is devoted to the methodology of «dialogic learning» among teaching methods. The article deals with the problem of dialogical communication between teacher and student, student and pupil. The article analyzes the method of dialogical reading of students on the subject “Kazakh literature”.

Key words: communication, learning, dialogue, speech, method, need, opinion.

Кез келген сабақты, пәнді оқытуда оқушымен байланыс әдісі ерекше рөл атқарады. Оқушы мен оқытушы арасындағы байланыстың ең тиімді әдісі ол диалогтік әдіс. Диалогекі жақтың сөз арқылы ауызша не жазбаша қарым-қатынасы. Диалог – адаммен ашық тікелей байланыс орнатудың ең тиімді тәсілі. Адам сөйлеу арқылы өзінің қоғамда бар екендігін сезінсе, диалог құрау арқылы қоғаммен қатынасқа түсе алатындығын аңғарады. Диалог құру арқылы ғана адам қоршаған ортамен байланыс орнатады, таным мен білім көкжиегін кеңейтеді. Диалог барысында ең басты нысан қарым-қатынасқа деген қажеттілік. Бұл қажеттілік екі тараптың белсенді түрде іздену, құлшынысынан, білімге деген қызығушылығынан басталады.

Диалогқа деген қажеттілік қашан және қалай туындағаны жайлы А.З. Тлеуованың зерттеуінен біле аламыз:

1. Танымдық ұстаным (білу, білім алу). Егер студент «Жаңа түсінік (білім) бірлескен жұмыс нәтижесінде ғана қалыптасады» деген қағиданы ұстанса, онда ол әрқашан да өзінің идеялары мен туындаған басқаларға жеткізіп, оларды талқылауға дайын болады.

2. Психологиялық алаңдамаушылық (психологиялық сенімділік). Диалогта студент өзінің құқықтарын ешкім аяққа баспай, ойлары мен идеяларының, пікірлері мен көзқарасының мұқият тыңдалып, олардың сенімсіздік пен күлкіден қорғалатындығын білсе, онда ол өзін қарым-қатынастың тең дәрежелі субъектісі ретінде қарастырады.

3. Қызығу (істің нәтижесін көру). Монологқа қарағанда, диалогтың қызық екендігін түсініп, студент оның ұтымды жақтарына назар аударады. [1.84]

Диалогтік оқыту – оқыту әдістерінің ең тиімді әрі нәтижелі әдістерінің бірі. Оқытудың сан түрі бар, алайда, оқушы үшін ең ұтымды әдіс оқушымен сөйлесу, пікір және ақпарат алмасу. Бұл дегеніміз оқушы өзін диалогқа қатысу арқылы өз ойын қалыптастырады, әрі жеткізеді, сабаққа белсенді қатысып мотивациясының ұлғаюына әсер етеді. Осы тұрғыда Ж. Аймауытов өзінің «Тәрбиеге жетекші» еңбегінде тоқталып өткен: «Адамның барлық білімі, зеректігі, барлық жақсылығы өздігінен қасиетті, бағалы емес, қаншалық әлеуметке, мемлекетке қызметі, пайдасы тисе сонша, қымбат сонша бағалы». [2.11] Яғни жазушы адам білімін, білгенін ортамен бөлісу арқылы қоғамға пайда әкеледі деген пікірде. Диалогтік оқыту жүйесі де бұл пікірден алыс емес. Диалогпен

жұмыс жасай білген оқушы өз білгенімен бөліседі және екінші тараппен ақпарат алмасады. Ақпарат алмасу арқылы бір ортақ тұжырымға келіп шешім қабылдайды.

Мұғалімнің басты құзіреттіліктерінің бірі оқушылармен байланыс орнату. Сабақ барысында түрлі әдістерді қолдану арқылы оқушылармен пікір алмасу. Дәстүрлі сабақ өту барысында мұғалімнің қарапайым оқушымен сөз алмасуы диалогтік оқытудың көрінісі. Диалогтік оқыту: Оқытушы–оқушы, және оқушы мен оқушы арасында жүреді. Педагог білім беруші ретінде сабақ барысында диалог ұйымдастырушы болады. Оқушыларға сабақ түсіндіру кезіндегі пікір алмасуы, оқушының сұрақ қоюы, мұғалімнің жауап беруі қарапайым диалог болып саналады. Мұғалім арнайы топқа бөлу немесе жұптастыру арқылы оқушыларға тапсырма береді. Мұғалімнің басты міндеттерінің бірі оқушылар арасындағы пікір алмасуды дамыту. Пікірін нақты жеткізе алған оқушы теориялық ойлау жүйесін қалыптастырып, дамытады. Ұстаз, атақты әдістемеші Қ. Бітібаева өз әдістемесінде мұғалім мен оқушының қарым-қатынасын ашып көрсетеді: [3.16]

Оқушы іс-әрекеті	Мұғалім іс-әрекеті
Проблеманы шешуші. Өнім жасаушы. Әдіс-тәсілдер, әр түрлі жолдар іздеуші, табушы. Өз өнімін ортаға салушы, ұжыммен қарым-қатынасқа түсуші. (жоба, модель, ереже, сұрақтар, дайындаушы) Керегінде мұғалімді де пікір таласына шақырушы. Өз еңбегін өзі саралаушы, қорытындылаушы.	Оқушыларды дербес таным іс-әрекетіне кіргізуші, оған түрткі жасаушы. Тапсырмалар, сұрақтар әзірлеуші. Ақылшы, көмек беруші; Бірлесіп іздеуші, керегінде олармен пікір таласына, диалогиялық әңгімеге кіруші. Психологиялық жағымды ахуал, жағдай туғызушы. Оқушылардың ізденісін қолдаушы, мақұлдаушы. Қол жеткен нәтижені саралаушы, коррекция жасаушы.

Оқушыларға сабақ түсіндіру, және түсінбегенін сұрау барысында диалогтік әдісті қолданамыз. Сабақта диалогтік әдісті қолданудың оңтайлы тұсы көп. Оқушының сабақ айту, сұрақ қою, сұраққа жауап беру әрекеті дилогтік оқыту жүйесінде болса, оқушының өзіне деген ішкі сенімділігі артады. Алайда оқытушы барлық оқушымен диалог құрау арқылы уақытын тиімді жұмсағаны абзал. Сұрақ қою барысына 3 тарап қатысады: 1. «Сұрақ қоюшы»; 2. «Сұраққа жауап беруші»; 3. «Толықтырушы».

Сұрақ қоюшы да, жауап беруші де, толықтырушы да оқушы, не мұғалім бола алады. Сұрақ қою арқылы сыныпта диалогтік әдіс көрініс табады.

1-тарап: *«Поэма» дегеніміз не?*

2-тарап: *«Поэма» эпостық жанрдың бір түрі. Көбінесе белгілі бір сюжетке негізделіп жазылады.*

1-тарап: *Жауап дұрыс! Қазақ әдебиетінде қандай поэмаларды білесіздер?*

3-тарап: М. Мақатаев «*Аққулар ұйқтағанда»,* Абай Құнанбаев *«Ескендір»,* С. Торайғыров *«Таныстыру»,* С. Сейфуллин *«Көкшетау»* т.б.

Өзара диалог құрау арқылы оқушылар да мұғалім де мақсатына жете алады. Сынып ішінде пәнге деген белсенділік артып, оқушы мен мұғалім арасында кері байланыс орнайды.

Б.Д. Жұмақаева «Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінде» көркем шығармадағы диалогтың ерекшелігін атап көрсеткен. Әдістемеде: «берілетін білімнің оқушы эмоциясымен астасуы оның ойлау қабілетіне және ми қызметінің қабаттарына терең із қалдыруына көмектеседі. Көркем шығарманың танымдық, дамытушылық маңыздылығымен қоса, эстетикалық, эмоциялық әсері де басым. Осындай ерекшелігіне орай оқытуды эмпатиялық диалогқа (бала эмоциясына бағытталған) құру өте тиімді» [4.96].

Әдебиет сабағында АКТ қолданудың да маңызы зор. Оқушы мен мұғалім, оқушы мен оқушы арасындағы диалогты осы АКТ арқылы да жоғарғы деңгейде өрбітуге болады. Болашақта Қазақ әдебиеті сабағынан тақырып сұрау барысында «Сурет – сөз» әдісін қолданатын боламын. Экраннан тарау барысында, не тоқсан бойы өткен тақырыптарға жолу жүргізіледі. Оқушы экраннан сурет таңдау арқылы өткен тақырыптың, немесе шығарманың атауын табу қажет. Мысалы: Бірінші оқушы 1-сурет таңдайды, екінші оқушы 2-сурет таңдау арқылы бір тұжырымға келіп, шығарма атауын табады.

+

+
+

+

Мұқағали Мақатаев «Аққулар ұйықтағанда».

Бұл әдісті қолдану балалардың сабақ барысында:

– Бір уақыт кітаптан бөлек, АКТ қолдануына;

– Өз ойын ашық айтуға қысылмауға;

– Өткен тақырыптарды еске түсіруге, тақырыптарды қайталауға;

– Есте сақтауға ықпалын тигізеді.

Диалогтік оқытудың тағы бір оңтайлы жолы «Рөлдік диалог» ұйымдастыру. «Рөлдік диалог» оқушы бойындағы драматизацияны дамытып, орындаушылық шеберлігін арттырады. Қазақ әдебиеті сабағында бұл әдісті қолдану оқушыларға әлдеқайда қызықты, әрі уақыт жағынан тиімді.

Мұғалім оқушылар арасында рөлдерді өзара бөліп береді. Оқушылар диалог әдісі арқылы поэмадан үзінді ойнайды.

8-сынып, Қазақ әдебиеті: Мұқағали Мақатаев «Аққулар ұйқтағанда» поэмасынан үзінді: «Бала сырқаты»

1-оқушы (Анасы):

Жетім көлге барып қайт таң жамылып
Таң атқанша қалайда тауға ілік
Біреулердің көзіне түсіп қалып
Дүрліктірме жұртыңды, салма бүлік!
Кім білсін, мүмкін, бәрі жалған үміт...

2-оқушы (Әкесі):

Апыр-ай, қалай барам, қалай барам?!
Атамын аққу құсты қалай ғана?!
Айдынның аққулары ұйқтағанда,
Өрген мал, өскен шырша абайлаған,
Барлығы қасиетке қарайлаған,
Оқ атам қасиетке қалай ғана?..
Бармаймын, бара алмаймын, қалай барам?! [5.106]

Үзіндіні рөлдік диалог арқылы ойнау оқушының әдебиетке, поэма, проза жалпы әдебиетке деген құлшынысын арттырады. Жұптық диалог қарапайым әдіс болса да оқушылардың өзара пікір алмасуына бірден бір септігін тигізеді.Диалогтық оқытудың мақсаты да сол әр оқушының жеке қырларын ашып, әдебиетке деген сүйіспеншілігін арттыру.

Қорыта келгенде, осы қаралған тақырып бойынша мынадай тұжырымдарға келуімізге болады:

– Диалогтік оқыту әдісі оқушылардың сабақты мұқият тыңдауына, талқылауына әсерін тигізеді.

– Тақырыпты игеруде;

– Оқушының өз ойын ашық жеткізуде;

– Мұғалім жұмысын жеңілдетіп, уақыт үнемдеуде;

– Оқушылар арасындағы байланысты арттыруда диалогтік оқытудың тигізетін әсері үлкен.

Қарапайым, мұғалім тек өзі сабақ түсіндіріп, кері байланыссыз бірсарынды өткен сабақ оқушының пәнге деген қөзқарасының өзгеруіне әкеледі. Зерттеу нәтижесі бойынша қорытындыласақ, «Диалогтік оқыту» болашақта өз пікірі қалыптасқан, ойын ашық жеткізе білетін, әрі шығармашыл белсенді оқушылардың дамуына үлкен септігін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Тілеуова А.З. Қазақ әдебиетін оқыту технологиялары: әдістемелік оқу құралы. – Алматы: New book, 2021. – 236 бет.

2. Аймауытов Ж. Алты томдық шығармалар жинағы / Тәрбиеге жетекші. Жаңа ауыл (оқу құралдары). – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – Т.5: – 384 б.

3. Бітібаева Қ. «Жас ұрпақты сөз өнерімен қауыштыру жолдары» Өскемен, 2011.

4. Жұмақаева Б.Д. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі: Оқулық. – Алматы: «Қыздар университеті» баспасы, 2015. – 242 бет.

5. Дәрібаев С. Қазақ әдебиеті. Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық / С. Дәрібаев, Г. Орда, А. Сатылова. – Алматы: Мектеп, 2018. – 176 б.

Ғ.Д. Нургалиева
М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжінің ҚТӘ – 13 (9) тобы студенті
Р.Б. Каримжанова
ғылыми жетекшісі, Павлодар қ., М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжінің арнайы пәндер оқытушысы, филология магистрі

ӘДЕБИ БАЙЛАНЫСТАР ҮРДІСІ

Аннотация. Мақалада қырғыз жазба мәдениетінің дамуы және түркі халықтарының әдебиеті, мәдениеті мен дәстүрі бір-бірімен тығыз байланыста беріледі. 20-ғасыр басында қырғыз елінде қазақ, татар, өзбек басылымдары өз оқырмандарын тапқаны жөнінде де сөз етіледі.

Түйінді сөздер: қырғыз жазба мәдениеті, мәдениетінің дамуы, әдебиеті, дәстүрі, өнеріміз, туысқан елдер, майталмандар.

Аннотация. В статье дано развитие киргизской письменной культуры, которая тесно связана с культурой, литературой, традициями тюркского народа. Указывается, что в начале 20 века на территории киргизии печатные издания казахского, татарского, узбекского народов нашли своих читателей.

Ключевые слова: киргизская письменная культура, развитие культуры, литература, традиции, искусство, родственные страны, майталманы.

Annotation. It is said in the article that the developemeut of Kirgish writing culture is closely connected wi th culture, literature and traditions of Turcs people. It is pointed out that in the beginning of the 20th ceutury printed materials of Kazach, Tatar and Uzbek peopies found their readers on the territory of Kirgizia.

Keywords: Kirgiz written culture, culture development, literature, traditions6 art, family ties, maitalmans.

Төл сөз өнеріміздегі әдеби байланыстар үрдісін сол тұста өмір сүрген түркі тілді туысқан елдердің де, өзіміздің де әдебиет майталмандарының творчествосынан байқау қиын емес. Атап айтқанда, екі ғасыр аралығындағы әдебиеттің көрнекті өкілдері Шәкәрім, Шәді, М. Жүсіп, Мақыш, Ғ. Қараш, Сұлтанмахмұт, Мағжан, Бернияз т.б. шығармашылықтарына араб-парсы, тәжік және өзбек әдебиетінің ғана емес, басқа халық әдебиетінің игі ықпал еткендігін аңғарамыз. Мәселен, татар жұртшылығы және оның мәдениетімен байланысын Ғ. Қараш, Мәшһүр Жүсіп, Мақыш Қалтаевтардың Қазан, Уфа, Орынбор қалаларының баспаханаларында кітап шығаруынан анық көруге болады.

Сонымен, түйіндей келе, ғасыр басында түркі халықтарының әдеби байланыстары біршама игеріледі. Егер қазақ-түркі рухани алмасулар негізін генетикалық бірлік бастаулары құраса, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасыр басында олардың шығармашылық үндестігі мына секілді жаңа формаларымен толысты: 1) аударма шығармалар пайда болды; 2) қаламгерлердің жекелеген қарым-қатынастары қалыптасты; 3) шетел әдебиетінің тақырып ауқымына, образ сомдауына еліктеу арқылы көркем сөз өнері иелерінің бай тәжірибесін меңгеру жүрді. Сөйтіп, белгілі көркемдік принциптер шығармашылық түрде игерілді. Бұл алмасулар жаңа тарихи жағдайлар негізінде мүмкін болып, бір мемлекет құрамындағы түркі ұлыстарының қатынастарын айтарлықтай оңайлатты.

Көркем әдебиеттегі, этникалық-тарихи жағдайдағы ұлтаралық қатынастарды зерттеу ісімен Е. Ысмайылов, Б. Ысқақов, Н. Бикбуллатов, Р. Күзеевтердің айналысқаны рас. Алайда, бұл жазбагерлер де және басқалары да тек бұл мәселе жөнінде қамтылған немесе кітаптануға қатысы бар басқа тақырыптарды қамту тұсында сөз етті.

Алайда, қазақ-қырғыз тілінің керемет бай қорын өткен ғасырда-ақ түрколог-ғалымдар тамсана сөз етіп, жоғары бағалады. Мәселен, Қазан университетінің профессоры Н.Ф. Катанов: «Сколько богат язык киргиз в отношений природных даров – пытливого ума, зоркого зрения и отличной памяти, столько же богат он и в отношении тонкости языка. Язык киргизов составляет одно из наречий тюркского языка, к которым относятся также наречия турок, крымских татар и многих других племен Сибири и Китая, но отличается от них кроме звуков и форм также богатством слов и оборотов речи» [1, 100 б.] – деп, қалың бұқара тілін – тіл байлығын әспеттейді.

Өткен ғасырлар тоғысындағы ағартушылық-азаттық ағымның кең қанат жаюымен, қазақ жұртының сауаттылығын деңгейінің біршама өсуімен, сөйтіп ана тілінде кітап бастыру ісінің дамуы мен орайлас халықтың ой-санасы ұлғайып, өз тарихын бөлеуге деген ынтасы артты. 1907–1917 жылдар аралығында қазақ тілінде Қазанда Осман Әли Садықовтың «Қырғыз таварихы», Жақып Аймановтың «Тарихи қырғыз-шахнамасы», ал Семейде «Заман тарихы» дастаны басылды. Ал «Ғалия» медресесінің түлектері қырғыз жастары, И. Арабаев, О. Садықов,

Х. Сәрсекеевтер белсенді түрде ана тіліне аударма жасап, кітап шығарумен айналысты.

Сөйтіп, 1913 жылы қырғыз тілінде араб графикасының негізінде ұлттық әліппе құралы жарық көрді «Кыргызский джигит» Иманалы Арабаев в 1913 году в год обучения в «Галии», составил первую киргизскую азбуку и издал ее в типографии «Восток» города Уфы» [2, 97 б.] – деп жазады Сайфы Құдаш, өз тұстастары жайлы естелік кітабында.

Қырғыз шәкірттерінің «Қанаттылар» (канатуулар), «Бүркіттің тойы» (Бүркүттүн тою») «Зар заман және екі оқулық екі кітабы басылып шықты. 1911 жылы Молдо Қылыштың 1910 жылы Қырғызстанды күйзелткен жер-сілкінісі туралы поэмасы «Зіл-зала» деген атпен кітап болып шықты. Халық санасын ояту оның өз тарихына қызығушылығын дамытумен қатар ағартушылық идеяның таралуымен және қырғыздарды сауаттылыққа тартумен байланысты болды. Бұл ретте Қазан, Уфа қалаларында алғашқы тарихи зерттеу еңбектері – Османалы Садықовтың «Қырғыз тарихы» «Кыргыз таварихы» қазан, 1907), «Қысқаша қырғыз тарихы» («Мухтасар тарихы кыргызкила» Орынбор, 1913) және «Қырғыз тарихы мен Шадмин руы» («Тарихы қырғыз, Шадмания» Уфа, 1914). Халық шежіресін байыптаған бұл еңбектердің дүниеге келуі ұлт санасының өскенің көрсетті. Өйткені ағартушылардың түсінігінде, өткенін білмеген халықтың болашағы да болмақ емес.

Алайда, қырғыз жазба мәдениеті дамуы және оның төңкеріс басқа алдындағы түркі халықтарының әдебиеті, мәдениеті мен дәстүрі байланыстары кеңес тұсында тұрпайы бұрмаланып берілді. Мәселен, түрколог И.А. Батмановтың мына пікірі бұған нақты дәлел: «Первые печатные киргизские книги, изданные в 1911–1913 годах и содержавшие в себе реакционные идеи, были опубликованы при непосредственном участи Уфинской мусульманской духовной школы, проповедовавшей идеи панисламизма и пантюркизма» [3, 75 б.].

XX ғасыр басында Қырғызстанда тек татар баспасөзі ғана таралып қоймай, қазақ, өзбек басылымдары да оқырмандарын тапты.

«Зілзал» поэмасында Молдо Қылыш халықтың қайғы-қасіретін суреттейді. Оның себебін ақын қоғамдық ғұрыптың құлдырауынан, діни қағидалардан алшақтау, ата-баба салтының бұзылуынан көреді. Оның болжауында егер қырғыздар бұл тұра жолдан ауытқыса, халық бұдан да көп зардап шегеді.

Бұл идея оның басқа «Зар заман» поэмасына да арқау болған:

Бесстыдные времена:
Правды нет, погребена,
Прячется от брата брат
Свои тайны отражать [4, 25 б.].

Сол дәуірдің көптеген ақындары іспетті Молдо Қылыш та халықтың бұғау мен қанаудан құтылу жолын ру-тайпаларды рухы мықты ел

басшылары мен тәуелсіздік үшін соғысты қол бастаған батыр-билер заманын ерлікке толы ескі кезеңді хандықты қалпына келтірумен байланыстырады. Бұл көне заман сипаты тәуелсіз, еркін өмір кезеңі ретінде қазақ, қырғыз, қарақалпақ, түрікмен халық ақындары жырға қосты. Әлеуметтік теңсіздік пен зорлық-зомдылықтың тууын ақындар заманның жаңғыруынан, әдет-ғұрып, салт дәстүрдің берік сақталмауынан, діни түсініктен ауытқудан деп білді. Олардың ойы бойынша, шариғат жолына түсу – адамдар арасында татулық қалыптастырды, байманапты ел мүддесін адал қорғауға итермелейді.

Қазақ жері қырғыз еліне қарағанда бір ғасырға жуық бұрын Ресей империясына тәуелді болғандықтан, соған орай халықтың ауыр халі, тұрмыс жайы XIX ғасырдың орта шенінен бастап қазақ әдебиетінде зар заман поэзиясы туындағаны мәлім. Оның белді өкілдері – Шортанбай, Дулат, Мұрат сынды саңлақтар отарлау саясаты әкелген қиын-қыстау кезең-заман күйін, халық үнін ашына, айқын айшықтайды.Зар заман поэзиясы туралы көлемді еңбек жазған ғалым Б. Омарұлы бұл жөнінде былай дейді: «Зар заман өлеңдерінде азаттықты аңсаған қазақтың рухы сақталады. Бұл шығармалардың өзегінде ұлтты езгіден құтқару идеясының негізі қаланды [5, 16 б.].

Әдебиетіміздегі бұл үрдіс отарлау саясаты барынша ұлғайып, шегіне жеткен тұста, яғни XIX–XX ғасырлар тоғысында әрі қарай жалғастық тапты. Бұған Ақмолла, Әубәкір, Нұржан, Мәшһүр Жүсіп, Ғұмар, Мақыш, Ақан сері сияқты ақындардың өлеңдері нақты дәлел. Мысалы, Әубәкір Кердері Шоқанұлы (1861–1905) патша өкіметі енгізген билік жүйесіндегі өзгерістің зардабын, «Азған заман» жайын былайша суреттейді.

Ағадан кетті ағалық,
Іниден кетті інілік,
Інісі болды терең жор,
Жүрмеді аға сүрініп.
Атаның салған ақ жолы,
Тоқтап қалды кідіріп [6, 256 б.].

Бажайлап қарасақ, қырғыз, қазақ ақындары шығармаларының идеялық мотиві, сюжеті ұқсас, үндес болып келеді. Бұл типологиялық ұқсастықтың негізгі факторлары, бірінші ол елдердің бір қоғамдық формацияда өмір сүруі, яғни дәуір тынысы мен замана болмысының әсері десек, екінші генетикалық байланыстың да қатты ықпал еткені рас. Түркілік ұлт өкілдерінің өлең жолдарындағы өрнектер бізді осындай ойға итермелейді.

Жалпы қай ақынның болмасын пікір-толғаныстары, сол замандағы қоғамдық оймен, халықтық мүддемен ұласып жатады. Сөйтіп ақын ойы, жыры өз замандастарының көңіл-күйі, арман-тілегімен, сол арқылы бүкіл қауымның идеялық-эстетикалық мұрат-аңсарымен ұштасып, жалғасары анық. Жоғарыда айтқан ой-пікір осыған келіп саяды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сүтжан С. Қазақ- түркі әдеби байланыстары. – Павлодар: ПМПИ, 2005. – 204 б.

2. Катанов Н.Ф. Киргизы: их прошлое и настоящее: лекция. Национальный архив РТ. Фонд. 969. Оп. 1. Д.16.Л.11.

3. Кудаш С. По следам юности. – Казань, Таткнижизд., 1964; Омарұлы Б. «Зар заман» поэзиясы. – Алматы, 1999.

4. Богданова М. Киргизская литература. Очерк. – Москва: Сов. пис., 1947.

5. Батманов И.А. Вопросы формирования киргизского литературного языка // Труды Института языка, литературы и истории Кир.Фил. ССР 1952, вып. III – Фрунзе: Изд. во Кир.Фак. ССР, 1952. – С. 16.

6. Молдо Кылыч. Казалдар. – Фрунзе: Адабият, 1990. – 256 б. .

7. Омарұлы Б. Зар заман поэзиясы. Генезис, типология, поэтика. – Алматы: Білім, 2000. – 368 б.

8. Кердері Әбубәкір. Қазағым. – Алматы: Жзушы, 1993. – 288 б.

9. Дөнентаев С. Ұрпағыма айтарым. Өлең, әңгіме, очерк, фельетон, мақала, естеліктер. – Алматы: Жазушы, 1989.

10. Кенжебаев Б. ХХ ғасыр басындағы әдебиет. – Алматы: Білім, 1993. – 248 б.

А.Т. Шакенова
Павлодар педагогикалық университеті М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжінің «Негізгі орта білім берудегі тіл мен әдебиетті оқытудың педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 2-курс студенті
М.М. Кыдыркулова
ғылыми жетекшісі, оқытушы

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ – АУДАРМАШЫ, МЫСАЛШЫ

Аннотация. Бұл мақалада Ахмет Байтұрсынұлының көркем аударма дамуына қосқан үлесі, орыстың классикалық әдебиеті үлгілерін қазақ тіліне аудару ісіндегі жинақтаған тәжірибесі қамтылып, моральдық, адамгершілік тағылымы қазақ қоғамы үшін аса қажет екендігі қамтылады.

Түйінді сөздер: А.Байтұрсынұлы, қырық мысал, аудармашы, идея, шығарма, ғибрат, тұжырым.

Аннотация. В данной статье будет освещен вклад Ахмета Байтурсынова в развитие художественного перевода, накопленный опыт перевода образцов русской классической литературы на казахский язык, нравственность, необходимая казахскому обществу.

Ключевые слова: А. Байтурсынулы, «Қырықмысал» («Сорок басен»), переводчик, идея, произведение, поучение, вывод.

Annotation. This article covers the contribution of Akhmet Baitursynov to the development of literary translation, his experience in translating samples of Russian classical literature into Kazakh, as well as the fact that moral and moral lessons are very necessary for Kazakh society.

Keywords: A. Baitursynov, Forty examples, translator, idea, composition, instructat, conclusion.

Балалар, бұл жолы басы даналыққа,
Келіңдер, түсіп, байқап, қаралық та.
Бұл жолмен бара жатқан өзіңдей көп,
Соларды көре тұра қалалық па?!
Даналық- өшпес жарық, кетпес байлық,
Жүріңдер, ізденіп тауып алалық па!

Ахмет Байтұрсынұлы ұлы ағартушы-демократтар Ы. Алтынсарин мен А.Құнанбаевтың шығармаларымен сусындап, олардың ұстаздық ісін, ақындығы мен аудармашылығын XX ғасырдың басында азаматтық жүрегімен қабылдаған сан қырлы талант иесі еді.

А. Байтұрсынұлы қалдырған бай мұраның бір саласы-оның көркем аударма дамуына үлесі. XX ғасыр бас кезінде аудармада, әсіресе орыстың классикалық әдебиеті үлгілерін қазақ тіліне аудару ісінде едәуір тәжірибе жинақтаған. Ол алғаш рет аударма жинақ бастыру ісін бастаушы болды. Орыс ақындарын көп оқыған. Ауыл мұғалімі болып жұмыс істеген жылдарынан бастап шәкірттеріне И.А. Крылов мысалдарын оқытқан. Орыс ақындары А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтовты, С.М. Надсонды, оқып, кейбір шығармаларын аударған. Ақыннан қалған мұраның ішінде А.С. Пушкиннің «Ат» деген өлеңі, «Данышпан Аликтің ажалы», «Балықшы мен балық», «Алтын әтеш» ертегілерін аударды. Ең бірінші орыстың классикалық жазушысы И.А. Крыловтың 1901 жылдан бастап мысалдарының бір тобын қазақ тіліне аударып, «Қырық мысал» деген атпен Санкт-Петербург 1909 жылы қазақ тілінде тұңғыш жеке кітап болып басылды. Ахмет Байтұрсынұлының Иван Крыловтан өлең түрінде аударған қырық мысалы баспадан кітап (жинақ) болып шығудан бұрын тура 5 жыл «тар жол тайғақ кешіпті». Бұл жайт Алаш көсемі Әлихан Бөкейханның Красноярскі өлкелік өлкетану мұражайы қорынан табылған 5 хатының бірінен мәлім болды. Аталған өлкелік мұражайдан Әлихан Бөкейханның орыс географы, этнографы, фольклортанушы, ботаник ғалымы әрі көсемсөзші Григорий Потанинге 1903–1906 жылдар аралығында жазған бес хаты мен бір жеделхаты (телеграмы) сақталыпты.

И.А. Крылов деген ақынның өлеңдерінен аударылғандар. «Қырық мысал» дейтін себебі, Крыловтың мысалдар жазған қырық өлеңін аударғаны ғой. А. Байтұрсынұлы Крыловты таңдағанда, жайдан-жай таңдаған жоқ, онда тілегі үйлескендік бар. Қысқа шығармаларының біразы таныс сюжеттерді негізге ала отырып жазылған. Бірақ А. Байтұрсынұлы кезкелген сюжетті ала бермей, тағылымдық-тәлімдік жағына баса мән беретіні байқалады.

Көп мысалдың сюжеттік қаңқасы И. Крыловтікі болғанымен, олардың жалпы рухани ұстанымы қазақи түсініктен онша алыс емес.

А. Байтұрсыновтың тәржімалық тәжірибесінде ерлікті, еркіндікті, отаншылдықты сезіну, таза сүйіспеншілікті жырлайтын шығармаларды аударуға бейім болғанын аңғаруға болады. Академик С. Қирабаев мынандай қарапайым тілмен талдап береді: «Сондықтан да ол аударма-

ларын мектеп бағдарламасымен шектемей, қалың қазаққа арнайды, қараңғылық пен езгіге қарсы күресуге, елді білім, ғылым жолына үгіттеуге пайдаланады. «Қырық мысалдың» ел ішіне кең тарап, Ахметтің атын да шығаруға себеп болғаны осыдан. «Қырық мысал» әдебиет тарихына жай қатардағы аудармалардың бірі ғана емес, жаңа мағынадағы салмақты, салиқалы ойымен, жарқын көркем бейнелерімен тың еңбек болып кірді», – дейді.

Бір жағынан қызықты форма, екінші жағынан ұғымды идея, үшінші жағынан, қазақ тұрмысына ет-жақын суреттер ұласа келіп, бұл өлеңдерді халықтың төл дүниесіндей етіп жіберді.

Жүк алды шаян, шортан, аққу бір күн,
Жегіліп тартты үшеуі дүркін-дүркін,
Тартады аққу көкке, шаян кейін
Жұлқиды суға қарай шортан шіркін.

Аудармада мін жоқтығы байқалады. Оқырманына қатысты жаңа ой, соны пікір, толғаулы сөзді ақын өз жанынан қосады.

Жігіттер мұнан ғибрат алмай болмас.
Әуелі бірлік керек болса жолдас.
Біріңнің айтқаныңа бірің көнбей
Істеген ынтымақсыз ісің оңбас,

– деп елді тұтастық, ынтымақ жалауының астына шақырады. Ақын әрбір аудармасының соңына өзінің негізгі ойын, айтайын деген түйінді мәселесін халқымыздың сол кездегі тұрмыс-тіршілігіне, мінезіне, психологиясына сәйкес қосып отырған.

Әр түрлі аңдар, әр түрлі адамдар кейпінен хабар беріп, ишара тұжырым жасайды.Кісілердің мінезі, өмірі, тағдыр сабағы, заман келбетіне қатысты көптеген жайттарды, әсіресе патша отаршыларының зорлық-зомбылығы жуандардың, байлардың тепкісі, елдің азып-тозуына байланысты сарындарды А. Байтұрсынұлы жұмбақтап, тұспалдап жеткізеді, кейде ашық, дәл айтылатын ойлар да бар:

Қасқырдың зорлық болды еткен ісі,
Ойлаймын оны мақтар шықпас кісі
Нашарды талай адам талап жеп жүр
Бөріден артық дейміз оның ісін.
Қартайған арыстан» мысалына:
Бақ қонса, сыйлар алаш ағайын да,
Келе алмас жаман батып маңайыңа.
Басыңның бақыт құсы ұшқан күні

Құл-құтан басынады, малайың да, – деген жалғасты түйін жасайды. Бірнеше кісі тіл таба алмай, берекесі кетіп, өртке шалдығып, үлестен құр

қалады. Осы «Үлес» өлеңінің түйінінде ақын өз позициясын ашық көрсетіп:

Ойласақ оқиға емес болмайтұғын,
Ел қайда өзін жаудан қорғайтұғын.
Қазіргі пайдасына бәрі жетік,
Адам аз алдын қарап болжайтұғын.
Аңдыған бірін-бірі жаудан жаман
Байқасақ ел белгісі оңбайтұғын.
Бұл белгі табылып жүр біздің жұрттан
Таласып бір-бірінің жүзін жыртқан.
Алданып арқадағы дау-шарына
Кәтерден кәпері жоқ, келер сырттан,

– деп терең маңызы бар әлеуметтік ой толғайды.

Алуан-алуан ойға жетелейтін «Қайырымды түлкі», «Ала қойлар», «Үлес», «Қартайған арыстан», «Өгіз бен бақа», «Қайыршы мен қыдыр», «Ат пен есек» мысалдарында әлеуметтік-қоғамдық жағдайларды мегзейтін оқиғалар, адамдар психологиясымен сарындас әуездер, тағылымды, ғибратты тұжырымдар мол орын алған. Аудармашы негізгі түпнұсқа мәтініне орайластырып, көркем ойға ой, суретке сурет қосып, пікірді ұштап, жаңа сарын – әуез қосып отырады.

Ақын «Қырық мысал» жинағында жазған «Замандастарыма» деген кіріспесінде аударманың мән-мақсаты дәуір дүбіріне ілесу ниеті, қиындық жағдайларында орындалғаны туралы айта келіп, былай дейді:

Орыстың тәржімә етіп мысалдарын.
Әзірге қолдан келген осы барым.
Қанағат азға деген, жоққа сабыр,
Қашанып қоңырайма, құрбыларым!
Бабы жоқ жұмыстағы мен бір арық,
Күй қайда үздік шығар топты жарып.
Ат тұрмас аяғында желі болса,
Дүбірлеп шапса біреу қиқу салып.
Бар болса құлағыма дүкір барып.

«Қырық мысалды» Мұхтар Әуезов «қалың қазақ жұртының естіген төңкеріс рухындағы сөзі», –деп бағалаған. Крыловтың мысалдарын Абай да аударған. Байтұрсыновтағыдай көп емес, академиялық жинақта Абайға телініп жүргендері 12 мысал. Крыловтың аудармашы ретінде тек Абайды ғана білдік.Ең қызықтысы, ең мәндісі – бірін-бірі білмей, Крыловты өздігінен аударған екі данышпанымыздың өлең стилі, сөз өнерінің бөлек болуында. А. Байтұрсынұлының мысал жанрына ден қоюының үлкен мәні бар еді. Ондағы моральдық, адамгершілік тағылымын ол қазақ қоғамы үшін аса қажет үлгі деп түсінді. Адам бойында кездесетін намыссыздық, жігерсіз, алауыздық, жалқаулық пен жағымпаз-

дық, қулық пен қорлық сияқты келеңсіз мінездерді сынау, шенеуге келгенде, ақын мысал жанрын таңдады. Әр түрлі аңдардың аллергориялық бейнесін беріп, олардың арасындағы түрлі қарым-қатынас арқылы ғибратты тұжырымдар жасады. А. Байтұрсынұлы И.А. Крылов мысалдары сюжетін сақтағанмен, қазақ тұрмысын танытатын жаңа ойлар қосып молайтты. Мысалы, «Қасқыр мен тырна» түпнұсқасында 19 жол болса, аударғанда- 76 жол. «Өгіз бен бақа» мысалында түпнұсқасында 17 жол болса, аударғанда- 36 жол. Басқа мысалдарды да осындай жолмен аударған. Ұлттық сипат тек көлемімен ғана емес, кейіпкерлер атынан да аңғартылады. «Қасқыр мен мысық» мысалындағы Васька, Степан, Демьян, Трофим аттарын Ахмет Қоянкөз, Құрамыс, Көпберген бай, Қисықбас деп өзгертіп алады.

Шығармалардың көркемдік кестесі, тағылымдық, тәрбиелік мәні ерекше елеулі. Ынтымақ, бірлік, мейірмандық, еңбексүйгіштік, сыпайылық, имандылық, ізгілік, сабырлылыққиындықта қол ұшын беретін асқақ леппен, шынайы сезіммен жырланады. Берекесіздік, күншілдік, көрсоқырлық, әурешілік, бөспелік, опасыздық, даңғойлық, дарақылық, даңғазалық, топастық, ессіздік, өресіздік, жүзқаралық, тойымсыздық өткір сыналып әшкереленеді. Мәселен, «Егіннің батыры» деген мысал өлеңінде: Бір кісі жас баласын ертіп, жайқалып өскен егінді аралайды. Дән жинаған бидайлар басын иіп тұратыны белгілі ғой. Бесенеден белгілі боп бір бидай басын кектитіп, көкке мойнын созып тұрады. Өзіне тең жалғанда ешкім жоқтай. Осыны қырағы байқаған жасөспірім әкесіне: «мынау неге өзгелерге менсінбей қарайды, соншалықты дәні көп пе?» – деген сауал қояды. Сонда:

Бидайлар басы толық иіліп тұр,
Дән берген қожасына сиынып тұр.
Басында бұл бидайдың дәні болмай,
Кекірейіп, көкке қарап бүлініп тұр,

– деп, мәнісін түсіндіреді.

Ломоносовтың бойында екі түрлі қабілет бар – ақындық пен ғалымдық, оның соңғысы алғашқысына қарағанда күштірек” – деген еді В. Белинский. Осыған ұқсас жайды Ахмет бойынан да көреміз. Оның ақындығын ғалымдығы жеңіп кетті. Қазақ даласына азаттық идеясы тарай бастаған тұста жаңа поэзияның бастаушысы, алғашқы ту ұстаушысы болып Ахмет қашан да тарих биігінде тұрады, – деген Серік Қирабаев.

А. Байтұрсыновтың бар арман-тілегі қараңғы қазақ елін сауаттандырып, дамыған елдер қатарынан орын алуын көргісі келді.

«Шал мен жұмыскер» мысалында, «Көзі тар, көңілі соқыр жамандардың», «Көзі тар, көңілі соқыр надандарға!» деген жолдардағы «көзі тар» тіркесі де көңіл аудартады. Тіл ғұламасының бұл тіркесті «аяғының астынан өзгені көрмейтін, айналасын, алысты болжай алмайтын» деген мағына да қолданғаны байқалады.

Ахметтанушы ғалым Ө. Әбдиманұлы: «Ахмет Крыловты аударуды мақсат тұтпай, ондағы тақырыпты, ой-өзекті ғана алып өзінше еркін жырлауға, қазақ өмірін тығыз байланыстыра отырып ой айтуға ұмтылған. Ол, әсіресе, қазақ өміріне қатысты ділгір де дертті мәселелерге келгенде өзіндік бағыт ұстанып, негізгі желіні дамыта отырып, жаңғыртып, өз уақытына сай мысалдың өткірлігін арттыра түсуді мақсат еткенін аңғару қиын емес» – дейді

Қорыта келгенде, Ахмет Байтұрсынұлының «Қырық мысал» жинағының әрбіріне жеке тоқталып, саралар болсақ, қазіргі жастар, біз, үлгі алып жүрген заманауи дүниелердің барлығы осында жинақталған. А. Байтұрсынов аудармашы ғана емес, ұлттық әдебиеттегі мысал жанрын дамытушы болғанын дәлелдейді. Өз қазынамызды дұрыс зерделей білейік!Ақындық өнерде де қайталанбас орны бар, туған әдебиетімізде тұтас бір дәуірде бейнелейтін кесек бітімді дарын иесі.Өз өмірін туған халқының бостандығы мен бақыты жолындағы күреске түгелдей бағыштаған азамат ақын бойындағытабиғи талантын ең алдымен осы жолда қару етіп пайдаланады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ақпарат дереккөзі: https://massaget.kz/okushyilarga/uy_tapsyirmasyi/42807/

2. Үсембаева Р.Б. А. Байтұрсынов мұралары арқылы адамгершілік тағылым. – Алматы, 2021.

3. Қирабаев С., Мырзағалиев Қ. Қазақ әдебиеті. – Алматы: Рауан, 1998.

4. Әдібаев Х., Базарбаев М., Қабдолов З., Нұрғаиев Р. Қазақ әдебиеті. – Алматы, 2001

5. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы, 1992.

М.А. Құрымсын
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
Г.А. Сағнаева
ғылыми жетекшісі, ғылым магистрі

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТ САБАҒЫНДАҒЫ ДИАЛОГТІК ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. Мақалада қазақ тілі мен әдебиет сабағындағы диалогтік оқытудың тиімділігі оқушылардың қажетті білім, дағдылар жүйесін игеруіне ғана емес, сонымен бірге олардың ақыл-ой дамуының жоғары деңгейіне қол жеткізуге, өзін-өзі тәрбиелеу қабілеттерін қалыптастыру ретінде анықталады.

Түйінді сөздер: диалог, монолог, әдіс, коммуникациялық стратегия, әңгіме, пікір алмасу.

Аннотация. В статье эффективность диалогического обучения на уроках казахского языка и литературы определяется не только как приобретение учащимися необходимой системы знаний, умений, но и как достижение высокого уровня их умственного развития, формирование способностей к самовоспитанию.

Ключевые слова: диалог, монолог, метод, коммуникационная стратегия, беседа, обмен мнениями.

Annotation. The article defines the effectiveness of dialogic learning in the lesson of the Kazakh language and literature as the formation of self-education abilities, allowing students not only to master the necessary system of knowledge, skills, but also to achieve a high level of their mental development.

Keywords: dialogue, monologue, method, communication strategy, conversation, exchange of opinions.

Қазақстанның әлемдегі ең бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы адамдардың алдына елеулі міндеттер қояды. Біз әрқашан өткенге табынамыз, бірақ болашаққа ұмтыламыз. Кез келген ел өзінің келешегін өскелең ұрпағымен байланыстырады. Әр ұрпақтың пешенесіне жазылған заман ағымы, кезең тынысы болады. Сондықтан бүгінгі жастар – ел ертеңі. Біздің әлем жаңа мыңжылдыққа енді, яғни жаңа заманауи технологияларға, әмбебап компьютерлендіруге қарамастан, бәрінің басында адам баласы тұр. Ал сабақтың басында әлі де мұғалім тұр.

Қазіргі заман талабына сай білім беру міндеттерін жүзеге асыру үшін мұғалім келесі мәселелерге тап болады: «Ақпараттандыру дәуірінің үрдісін қалай үйренуге болады?», «Білім сапасын арттыру жолдарын қалай шешеді?», «Оқушының бәсекеге қабілетті тұлға болуына көмектесу үшін сабақта алған білімін қалай қолдана алады?». Демек, мұғалімнің алдына жаңа міндеттер қойылды, соның нәтижесінде оқушылардың дағдыларын қалыптастыру барысында олардың цифрлық технологияларда құзыреттілігін көрсететін, сыни ойлауы дамыған тәуелсіз, өзін-өзі ынталандыратын, жауапты тұлғаларға айналуы болып табылады. Бұл сонымен қатар оқу қабілетін қамтамасыз ететін оқу әрекеттерін қалыптастыруға қатысты. Мұның бәрі сабақта қолданатын жаңа білімді енгізудің негізгі әдістерінің бірі ретінде диалогтық оқытуды қамтамасыз етеді. Сабақта сыныппен өзара іс-қимылдың негізі ынтымақтастыққа тіреледі: бағдарламалық қызметті бірлесіп құруға бағытталған «мұғалім мен оқушының», «оқушы мен оқушының», «оқушы мен топтың» диалогы. Сонымен бірге баланың жеке ерекшеліктерін, оның оқу материалын, қызығушылықтарын, бейімділігін қабылдау қабілетін ескеру керек.

Сыныптағы диалогтық оқытудың маңызы

Бәрімізге мәлім, сыныпта қабілетті, тәртіпті, бірақ жарқын коммуникативті белсенділік танытпайтын балалар оқиды. Одан кеш қалса оқушылар сөйлеуді тоқтатты, өз ойларын дұрыс, сауатты жеткізуден артта қалды, тіпті оқу материалын механикалық жаттауға және есте сақтауға көшті. Нәтижесінде бұл тестілік бақылауды енгізуге әкелді. Осы іс-әрекетті бақылау аясында қарастырылатын шешім ретінде диалогтық оқытуды таңдай отырып, «оқу процесіндегі диалогтың рөлі» туралы белгілі ғылыми зерттеу фактісіне негізделдім.

Ғылыми зерттеулердің нәтижелері диалогтың сабақта басты орын алатынын көрсетеді. Мерсер мен Литтлтон (2007) өз жұмыстарында сыныптағы диалог оқушылардың интеллектуалды дамуына және олардың оқу өнімділігіне ықпал етуі мүмкін екенін көрсетті. Аталған авторлардың зерттеулерінде ересектермен де, құрдастарымен де интер-белсенді қарым-қатынас балалардың білім алуына және олардың когнитивті дамуына ықпал етеді [1, 15б.]. Бұл идеялар негізінде сынып-тағы дұрыс құрылған «Коммуникациялық стратегия» оқушылардың айналасындағылармен тиімді қарым-қатынас жасау, олардың танымдық қызығушылығын дамыту қабілеттеріне әсер етеді.

Барнс «оқыту тек мұғалімнің пассивті тыңдауы арқылы ғана емес»[1] екенін растады, онда кейбір оқушылар «оқу барысынан тыс» сыныпта байқалмай қалады, «сонымен қатар ауызша құралдарды қолдану нәтижесінде: сөйлеу, талқылау және дәлелдеу» дағдылары қалыптасады. Мұнда ұлы философ Сократтың: «Мен сені көре алатындай сөйле» деген сөздерін еске түсіру орынды. Диалогтық оқыту оқушыны көруге және естуге арналған.

Тәжірибелік мәліметтерге сәйкес, оқушылар жадында сақтайды:

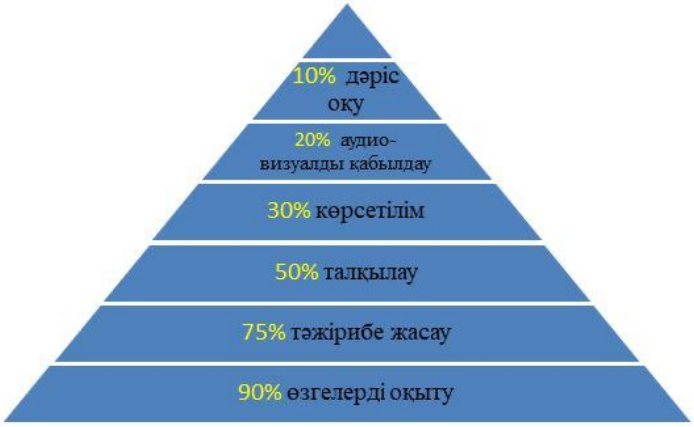

Сурет 1. Оқу пирамидасы

Демек, құрдастарымен қарым-қатынас оқу процесінде оқушы үшін маңызды рөл атқарады. Оқушылар жұпта немесе топта жұмыс істегенде, олар «мұғалім-оқушы» әңгімелеріне қарағанда «тең» қарым-қатынас жасайды. Қазірдің өзінде сыныптағы оқушылардың бірлескен сұхбаты үлкен пайда келтіретіндігін көрсететін дәлелдер жеткілікті:

– оқушылардың тақырып туралы түсініктерін білдіруге мүмкіндік береді;

– оқушылардың басқа адамдарда түрлі идеялардың болатындығын түсінуіне көмектеседі;

[1]Мұғалімге арналған нұсқаулық: Екінші (негізгі) деңгей / Бакиров К.А., Намысова Г.А., Аушева И.У., Шаримова А.Г., Ғабдоллақызы Б., Байкенова Б.А. – 3 басылым. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығының баспасы, 2014. – Б. 292–249 бб.

– оқушылардың өз идеяларын негіздеуіне ықпал етеді;

– мұғалімге оқушылардың оқу барысында қандай деңгейде екеніндігін түсінуге көмектеседі [2, 10 б.].

Диалогтік оқыту әдістері

Болашақ қазақ тілі мен әдебиет мұғалімі ретінде сыныптағы диалогтың маңыздылығын түсінемін. Сабақты диалогсыз елестету мүмкін емес. Психологтар ұзақ уақыт бойы әлемдегі ең үлкен құндылық – адамның қарым-қатынасы деген қорытындыға келді. Сөздердің күші, сөздердің дәлдігі, олардың сенімділігі – сәтті сабақтың негізі. Әдетте, оқу барысында диалогтық оқыту сабақтың басынан аяғына дейін созылатындай етіп құрылуы қажет. Балалар пікірталасқа, диалогқа, аргументтерге белсенді қатысатын болса, берілген білімді тиімдірек қолданып, олардың интеллектуалды жетістіктері жоғары болады. Сыныптағы диалог мұғалімге қиындықтарды жеңуге және оларды шешудің жолдарын табуға көмектеседі. Сондықтан сабақта диалогтық оқыту әдістерін қолдана отырып, әр топта диалогты өзінің ойлау қабілетімен қолдайтын оқушы болатындай етіп топтар құру маңызды.

Диалогтық оқытудың көптеген әдістемелік әдістері бар. Бірақ оқушылар бір-бірімен қарым-қатынас жасай отырып, белгілі бір мәселенің шешімін тауып, тиісті қорытынды жасайтын әдістерді қолданған жөн.

Топтық диалогқа дайындық төрт кезеңнен өтеді:

Бірінші кезең – мұғалімнің сыныппен өте қысқа, фронтальды әңгімесі.

Екінші кезең – оқушылар арасындағы жұптық.

Үшінші кезең – үшінші және төртінші тұлғаларды қосу арқылы жұптық диалогтардың күрделенуі (екі жұптық диалогтың өзара байланысы, нақтылау сұрақтарын қоятын басқа адамдардың араласуы).

Төртінші кезең – оқушылардың үлкен тобы қатысатын топтық диалог [3, 314 б.].

Диалогтық сөйлеуді оқытудың сапасы мен тиімділігін арттырудың тағы бір әдісін рөлдік ойын деп санауға болады. Бұл оқушылардың жас ерекшеліктерін, олардың қызығушылықтарын ескеруге мүмкіндік береді және іс-әрекеттің мәнмәтінін кеңейтеді. Рөлдік ойын оқудың орта кезеңінде, яғни жасөспірім мектеп оқушыларында қазақ тіліндегі диалогтық сөйлеуді оқытуда ерекше мәнге ие болады. Өтпелі жастағы оқушылар «ересектік сезімін» сипаттайтыны белгілі: жасөспірімдер ересектер сияқты болуға, өздерін ересектер ретінде көрсетуге және тиісті сөйлеу әрекеттерін жасауға тырысады. Рөлдік ойын ересек деңгейде қарым-қатынасты қамтамасыз етеді, балаларға бастамашылық пен тәуелсіздік көрсетуге мүмкіндік береді, олардың өзін-өзі растауға деген ұмтылысын жүзеге асырады.

Оқушылардың диалогтік сөйлеуді меңгеруі үш кезеңде жүзеге асырылады:

– диалогтық бірліктерді меңгеру;

– микродиалогтарды меңгеру;

– бағдарлама талаптарына сәйкес диалогтар құру [4, 43 б.].

Сабақтың тұсаукесер бөліміндемотивациялық, тестілік және сынақтан өткізу мен қайта бағыттау сұрақтарын қою арқылы оқушылардың жаңа сабаққа ынтасын арттыру бағытын ұстанамын.

Мысалы, І. Жансүгіровтың «Құлагер» поэмасын бастар алдында оқушыларға түрткі болатын сұрақтар қойылады:

– Жүйрік ат неліктен жеті қазынаның бірі болып саналады?

(Оқушылар жауабынан соң, сынақтан өткізу сұрағымен бекітеді)

– Батырлар жырындағы тұлпарлар бейнесін есімізге түсірейік?

– «Аттың сыры иесіне мәлім» деген мақалдың мәнін ашып көр? сынды т.б. қайта бағыттау сұрақтарын қою арқылы оқушылардың ойларын жинақтау барысында жаңа тақырыпты бастауға қызығушылықтарын тудыруға болады. Себебі, сұрақ-жауап оқушыны ойлануға, ойын жүйелі жеткізе отырып, жаңа тақырыпқа байланысты тұтас көзқарасын қалыптастыруға және тақырыпты меңгеруі үшін қажет.

Әрине, оқытудың орта сатысында оқушыларға диалогтық сөйлеудің барлық ерекшеліктерін үйрету мүмкін емес. Алайда, олардың әңгімесі мүмкіндігінше өміршең болуы керек және оған тән негізгі қасиеттерді сақтауы керек. Олар сұрақ қоя біліп, оған қысқаша түрде де, шағын монологиялық мәлімдеме түрінде де жауап беруі қажет. Оқытудың осы кезеңіндегі оқушылар әңгімені қолдай білуі, сұхбаттасушының ой-өрісін дамытып, диалогты оның логикалық соңына дейін жеткізе білуі маңызды. Мәселен, сөйлеуді дамыту үшін ғана емес, сыни тұрғыдан ойлауды да дамытатын келесі әдіс – «Басымдықтар пирамидасы». Параққа негізгі сұрақ жазылады. Оқушылар негізгі мәселеге байланысты себеп-салдар факторларын жазады. Ең маңызды факторлар пирамиданың жоғарғы бөлігін құрайды, ал ең кемі негізі болып табылады. Бұл стратегия әдебиет сабақтары мен шығарманы талдау үшін қолдануда тиімді.

Диалогтық сөйлеуді қалыптастырудың әртүрлі әдістері оқушыларды бағдарламалық материал шегінде өткен тақырып бойынша еркін әңгіме жүргізу қабілетіне дайындау тұрғысынан оң мәнге ие. Нәтижесінде қазақ тілі мен әдебиет сабағының тиімділігі едәуір артады, мұнда оқушылар сабақта және одан тыс уақытта белсенді сөйлеу әрекеттеріне қатысады, оқушылардың бастамашылығын дамытуға, сондай-ақ олардың дағдыларынжетілдіруге ықпал етеді. Тәжірибе көрсеткендей, бұл әдістер олардыңсөйлеуіндегі сапалық жағынан да, сандық жағынан да оң өзгерістерге итермелейді. Бірақ диалогтық қарым – қатынасты ұйымдастыру кезінде ескеру қажет ең маңызды нәрсе–оқушылардың іс-әрекетіне жағымды эмоционалды көңіл-күй қалыптастыру.

Сыныптағы диалогтік әңгімені дамыту

Александер (2004) оқытудағы әңгіме – қарым-қатынас жасаудың бірсарынды үдерісі емес, керісінше, әңгіме барысында идеялар екіжақты бағытта жүріп, соның негізінде оқушының білім алу үдерісі алға жылжитын белсенді үдеріс деп тұжырымдайды. Мерсер (2000) сипаттағандай, білімді бірлесіп алуда немесе «пікір алмасу» барысында тең құқылы серіктестер болады. Бірлесіп ойлау оқушылармен диалог құру арқылы іске асады, дегенмен оны оқушылар бірлескен зерттеу барысында да анықтай алады. Мерсердің зерттеуіне сәйкес, әңгімелесу оқушылардың оқуының ажырамас бөлшегі болып табылады және әңгіменің үш түрі бар *(1-кесте).*

- Әңгіме-дебат;
- Кумулятивтік әңгіме;
- Зерттеушілік әңгіме [5, 38 б.].

Кесте 1. А. Мерсердің зерттеуіндегі әңгіменің үш түрі

Әңгіме-дебат барысында:	Кумулятивтік әңгіме барысында:	Зерттеушілік әңгіме жүргізілу үстінде:
1) ой-пікірлерде үлкен алшақтық болады және әрқайсысыөз шешімдерінде қалады;	1) айтылған пікірлермен тыңдаушылардың әрқайсысы механикалық түрде келісе береді;	1) әркім ақылға қонымды мәлімет ұсынады;
2)ресурстарды біріктіруге бағытталған аздағанталпыныс жасалады;	2) әңгіме білім алмасу мақсатында жүргізілгені-мен, оған қатысушылар-дың өзгелер ұсынған қан-дай да болсын идеяларды төзімділікпен тыңдайды;	2) әркімнің идеясы пайдалы деп саналғанымен, мұқият бағаланады;
3) қарым-қатынас көбіне «Иә, бұл солай», «Жоқ, олай емес» деген бағытта жүзеге асады;	3) идея қайталанады және жасалынады, бірақ үнемі мұқият бағалана бермейді.	3) қатысушылар бір-біріне сұрақ қояды;
4) орта бірлесуден гөрі, көбіне бәсекелестікке бағытталған		4) қатысушылар сұрақ қояды және айтқандарын дәлелдейді, осылайша әңгімеде дәлелдеме көрінеді;
		5) топтағы қатысушылар келісімге жетуге тырыса-ды (олар келісімге келуі де, келмеуі де мүмкін, ең бастысы – келісімге ұмтылу).

Көптеген талқылаулар, әдетте, әртүрлі әңгіме түрлерінен құралады. Мерсердің айтуынша, ұжымдық түсіну мен білім беруге қол жету

аясындағы табысты талқылауларда әңгіменің зерттеушілік түрі басымдыққа ие болады. Демек, бұл әдісті жаңа сабақты меңгертудің негізгі бөлімінде қолдансақ [6, 40 б.]. (2-кесте)

Кесте 2. Қазақ әдебиетіндегі шығарма арқылы диалогтық әңгімені дамыту

Тақырып	Әңгіме-дебат	Топтық әңгіме	Зерттеушілікәңгіме
М.Әуезов “Қарагөз”	“Рудәстүрі бойынша бір-бірімен қосылуға болмайды” дегенге келісесің бе?	Сырым, Нарша, Матайобраздарына мінездеме (оқулықты қолдана отырып, постерге жасау)	Қазақ әдебиеттіндегі қандайәйел образдарын білесіңдер? (Қосымша ақпаратпен жұмыс)

Осы тапсырмаларды орындау арқылы оқушылар жаңа тақырыпты меңгерумен қоса, пікір алмасып, зерттеуге ынталанады. Сабақта диалогтық оқытудың әдіс-тәсілдерін қолдану арқылы мұғалім мен оқушылар үшін тиімділігі:

Мұғалім үшін:

– Диалогтық оқытудың әдіс-тәсілдерін қолдану арқылы тақырып-тарды жан-жақты меңгерту;

– Диалогке негізделген тапсырмалар арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін арттыру;

Оқушы үшін:

– Ақын-жазушылардың шығармаларын терең әрі толық меңгереді;

– Шығармаларданбағыт-бағдар алады;

– Шығармаларды талдау арқылы оқушылардың әр түрлі реңдегі эмоциясына, сезіміне әсер етіп, ойларына ой, пікірлеріне пікір қосып, бүкіл жан дүниесін оятады.

Диалогтік оқытуға назар аудару – диалогтың барлық пәндерді оқытуда басты орын алатындығына байланысты, ал үштілділік қағида-тын және мемлекеттің тіл саясатын іске асыру тұрғысынан мемлекеттік тілді оқытудағы өзекті мәселеге айналуда.Сондықтан диалогтық сөйлеуді одан әрі оқытудың ұтымды әдісін іздеуді қажет етеді. Осылайша дәстүрлі мектепте мұғалім сабақта көбірек сөйлесе, қазіргі Кембридж бағдар-ламасының теориясына сүйене отырып, мұғалімнің монологы басым ескеріледі [7, 6 б.]. Білім берудің басымдықтары өзгеріп, оқушы қажетті білім-дағдыларға ие болып қана қоймай, оларды өз бетінше шығара білуі керек. Ол үшін сабақта бірлескен іс-әрекетті ұйымдастыру әдісі міндетті түрде өзгереді: диалог монологтың орнын басуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Темпл Ч., Стилл Ж., Мередит К. Бірлескен оқу. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген құрал. – Алматы, 1998.

2. Абдулина Г. Интерактивті оқыту таным белсенділігінің қазіргі бағыты. – Ұлт тағылымы. – 2009. – № 2. – 17 б.

3. Бастауыш және орта жалпы білім беретін мектепте шет тілдерін оқыту әдістемесі / ред. Филатова В.Н. – Ростов н/ Д., 2004. – 326 б.

4. Головань И.В. Жазғы демалыс кезінде шет тілінде жазу дағдыларын дамыту // Мектептегі шет тілдері. – 2006. – №7. – 46 б.

5. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық, НЗМ, 2016.

6. Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғарғы оқу орындарында қолдану. Оқу құралдары. – Алматы, 2009. – 328 б.

7. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Үшінші (негізгі) деңгей. Кембридж университетінің бағдарламасы бойынша біліктілікті арттыру курстары. www.cpm.kz, 2012.

Л.Д. Тлебалды
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің бакалавр-студенті, Павлодар қ.
С.Н. Сүтжанов
ғылыми жетекшісі, филология ғылымдарының докторы, профессор

АБАЙ ЖӘНЕ ДІНИ ТАНЫМ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақала Абайдың дінге деген көзқарасы, діни танымы мен сауаты және шығармаларындағы дін мәселесі туралы жазылған. Осы орайда ақынның өлеңдері мен қарасөздері ғылыми мақаланың негізгі нысаансы болып белгіленді. Сондай-ақ, Абай мұрасынан, әсіресе ойшылдық тұрғысындағы ғақлия сөздерінен мысалдар теріліп, "қазақтың бас ақынының" рухани әлемі мен дүниетанымын зерттеген ғалымдардың еңбектерінен пікірлер келтіріліп, сілтемелер жасалған.

Кілт сөздер: дін, сенім, сана, отарлау, миссионер, құндылық, руахният, ұстаным, түйсік.

Аннотация. В статье написано об отношении Абая к религии, религиозному знанию и грамотности, а также о проблеме религии в его произведениях. В связи с этим в качестве основного объекта научной статьи были обозначены стихи и поэмы поэта. Также собраны примеры из наследия Абая, особенно из слов гаклия в контексте мышления, приведены мнения и сделаны ссылки на труды ученых, изучавших духовный мир и мировоззрение «главного казахского поэта».

Ключевые слова: религия, вера, сознание, колонизация, миссионерство, ценность, духовность, позиция, интуиция.

Annotation. The article is written about Abai's attitude to religion, religious knowledge and literacy, and the issue of religion in his works. In this regard, the poems and poems of the poet were designated as the main object of the scientific article. Also, examples from Abai's heritage, especially from the words of ghakliya in the context of thinking, are collected, opinions are given and references are made from the works of scholars who have studied the spiritual world and worldview of the «chief Kazakh poet».

Keywords: religion, belief, consciousness, colonization, missionary, value, spirituality, position, intuition.

Қазақ халқының маңдайына қаншама жарық жұлдыздар жазылған, дегенмен әрі дана, әрі дара болған, ақын, ағартушы, аудармашы, гуманист Абай Құнанбайұлын айтуға болады. Еліміздің басшысы Қасым-Жомарт айқандай, «Абай мұрасы – біздің ұлт болып бірлесуімізге, ел

болып дамуымызға жол ашатын қастерлі құндылық. Абай арманы – халық арманы. Абайдың өсиет-өнегесі XXI ғасырдағы жаңа Қазақстанды осындай биіктерге жетелейді». Абайдың өлеңдері, қарасөздері, поэмалары мен әндері барымызға аян. Алайда, бүгін біз Абай шығармашылығындағы діни танымға баса назар аударғымыз келеді.

Ең алдымен дін ұғымының нені білдіретінін ашып алайық. Ғаламтор желісінде дін туралы бірнеше терминдер қалыптасқан. Бір деректерде «Дін дегеніміз сенушілерінің әрекеті мен ойлауын, моралы мен сенімін белгілеуді және шектеуді көздейтін, табиғаттан тысқары, яғни тылсым, трансценденттті құдіретке, рухани нышан-түсініктерге нанатын және сиынатын, тылсым құбылыстарды шын деп есептейтін мистикалық түсінік жүйесі» деп көрсетсе, екінші бір деректер «Дін ұғымы – адамзатқа пайғамбарлар арқылы жеткен Жаратушыға деген құлшылықтың заңдылықтары мен тәртіптері» деген ұғымды ұсынған екен. Әлбетте, әркім үшін дін сан қырлы. Ал ғұлама Абай дін мәселесіне үстіртін қарамай, жаны мен санасына сіңіріп, рухымен танып білгеннен кейін, мойұсынған. Ақынның бұл позициясын «Алланың өзі де рас, сөзі де рас» өлеңі растай түседі:

Бас жоғары жаралған, мойын төмен,
Қарашы, дене біткен ретіменен.
Істің басы – ретін танымастық,
Иман білмес тағатты қабыл көрмен.

Осы жерден Абай үшін он сегіз мың ғаламның иесі де, жаратушысы да, бар тіршілік атауға жан бітірген де, олардың арасына үйлесімділік орнатқан да, баршаны «законымен жаратқан» – Алла. Ажалды мойындамаған пенде жоқ, ойшыл Қорқыт та одан қашып құтыла алмаған. Демек, Жаратқанның алдында да біз шарасызбыз, ол бізден әлдеқайда мықты. Абай Құнанбайұлының мына өлең жолдарынан:

Өлейін деп өлмейді өлерлік жан,
Әсте өлмесін білгендей қылық қылған.
Ажал келіп бас салса, жанды ұрласа,
Өмір қайда, сен қайда, соны да ойлан.

«адамзат – бүгін адам, ертең топрық» деген шешім шығарғанын байқауға болады.

Алла – мінсіз, әуелден, Пайғамбар – хақ,
Мұһмин болсаң үйреніп, сен де ұқсап бақ.
«Құран» – рас, Алланың сөзі – дүр ол,
Тәһуәліне жетерлік ғылымың шақ.

Әдебиетші, зерттеуші Т. Жұртбай ақынның осы өлең үзіндісін негізге ала отырып, мынандай тұжырым ұсынған: «Танымды Абай

ғылым ретінде түсінеді. Алла – Абай үшін танымның тұрақты нысаналы тұлғасы. Алланың мың бір аты, сегіз сипаты бар делінген. Абай осыншама ұғымдардың әрқайсысына дербес баға беріп, осының жиынтық ұғымын – Алла деген сөзбен бейнелеп, бір түсінікке сыйғызады». Менің ойымша, ғалымның пікірі өте орынды. Себебі, ақын Абай сенімге ұласқан дінді өміріңнің басты өзегі не айналдыра біл, ойлау қабілетің мен тіршілік тәжірибең арқылы фәнидің шындығына жет деген нұсқау беретіндей. Бұл пікірге дәлел ретінде Абайдың он сегізінші сөзіндегі мына бір үзіндіні де көрсете аламыз: «...Ол – Алла тағаланың заты ешбір сипатқа мұқтаж емес, (оған) біздің ақылымыз мұқтаж. (Оны) жоғарғы жазылмыш сипаттар бірлеп тағрифлап (анықтап) танымаққа керек. Егерде ол сипаттарды бірден тағрифламасақ, бізге мағрифат улла (Алланы тану) қиын болады. Біз Аллатағаланы өзінің білінгені (сезінгеніміз) қадарлы ғана білеміз, болмаса түгел білмекке мүмкін емес. Заты түгіл хикметіне ешбір хаким (ғұлама) ақыл ілестіре алмайды. Аллатағала – өлшеусіз, біздің ақылымыз – өлшеулі. Өлшеулі мен өлшеусізді білуге болмайды». Иә, ақынның өзі үшін де, өмірі үшін де Жаратушының рөлі аса маңызды болғанын байқау қиын емес деп айтар едім. Ал енді дінге деген, Аллатағалаға деген құштарлық пен құрметті ояту үшін «...Енді мұндай иман сақтауға қорықпас жүрек, айнымас көңіл, босанбас буын керек» деп өз атынан артынан ерген жұртына нұсқау ұсынған.

Келер ұрпаққа сыры мен мұңын қоса ақтарған «Өлсем орным қара жер сыз болмай ма?» өлеңінде ақынның өзі:

Соқтықпалы, соқпақсыз жерде өстім,
Мыңмен жалғыз алыстым, кінә қойма!»

– деп, ашық баяндайды.

Шынымен де, саналы ғұмырын Абай күреспен өткізді. Біз ғұламаның надандыққа, ескілікке, қараңғылыққа, бодандыққа қарсы есепсіз айқас жүргізгенін білемін. Алайда, ұлт жанашыры дін жолында да күрескер бола білген.

Біз дін мәселесінің басын ашып алдық, ал иман дегеніміз не? Шын мәнінде, иманнан артық қымбатты, намысты дүние жоқ. Иман мен ұлт тағдыры тікелей байланысты. Себебі, иман өзгерсе, дін өзгереді, дін өзгерсе, танымың өзгереді, танымың бірге сенім, сенімге орай дәстүр өзгереді. Қоғамның басқа салалары нысана етіп өзге мақсат-мүддені алады, осының салдарынан дәстүрлі заң да, тұрмыс салт-та, биліктің түрі де өзге арнаға түседі. Ал бұл дегеніміз тікелей ұлттың өткенін ұмыттырып, жоюға әкеліп соғады. Сол себепті де Абай үшін «Иман – Абай үшін рухани тәуелсіздіктің кепілі болған». Ақын өзінің жиырма сегізінші сөзінде мынандай тақырыпта әңгіме қозғайды: «Ақылы тоқтамаған соң діннің өзі неден болады? Әуелі иманды түзетпей жатып

қылған ғибадат не болады? Жоқ, сен жақсылықты, жамандықты жаратқан Құдай, бірақ (жамандықты) қылдырған Құдай емес; ауруды жаратқан – Құдай, ауыртқан Құдай емес; байлықты, кедейлікті жаратқан – Құдай, бай қылған, кедей қылған Құдай емес – деп нанып ұқсаң болар, әйтпесе (иманың) жоқ», – деп әрі қатаң, әрі орынды шешім айтады.Абай қолынан келгенше күресіп, саясат майдангері атанды. Әлбетте ол өзінің Құдай берген таланты мен зердесін осы күрес жолына арнады, енді ақын өлең-жырларына Алла және иман түсініктерін жиі кіріктіре бастады. Мысалы:

Алланың, Пайғамбардың жолындамыз,
Ынтамызды бұзбастық – иманымыз.
Пайда, мақтан, әуесқой – шайтан ісі,
Кәні, біздің нәпсіні тыйғанымыз?

Осы ретте Абай Құнанбайұлының дін жолында жасаған ерлігі, азаматтығы жайлы айта кетуге болады. Саналы ғұмырында рухани байлықты бірінші орынға қойған Абай бұл рухани қорлыққа қатты назаланады. Өзінің қаруы арқылы қаймана қара халыққа дін мәселесін, Алла ұғымын білімді түрде дәріптеуді жалғастырады. Мысалы:

Алла – мінсіз, әуелден, Пайғамбар – хақ,
Мұһмин болсаң үйреніп, сен де ұқсап бақ.
«Құран» – рас, Алланың сөзі – дүр ол,
Тәһуәліне жетерлік ғылымың шақ.

Қорытындылай келе, Абай – қазақ әдебиеті мен тарихының, мәдениетінің мәңгілік жарық жұлдызы. Күллі ұлттың аяулы перзенті, Хақ тағаланың дарынды құлы, өзге елдің мәдениетінен жасқанбай, мақтана көрсетеін баға жетпес рухани байлығымыз. Ол – күрескер. Сыры мен қыры көп дін жолында жасаған сауатты жанқиярлық әрекеттері Абайға деген құрметті арттырды. Рухани тәуелсіздікті бәрінен жоғары қойған, сол жолда азапты әрі абыройлы соқпақты кешкен ақын мәңгілік!

Т. Жұртбайдың «Өзін қазақ жазушысымын деп есептейтін әрбір қаламгер, өзін оқымысты санайтын әрбір қазақ зиялысы, өзін қазақпын деп санайтын әрбір қазақ Абайдың жан күйігінің сүзгісінен бір өтіп шығуы тиіс. Өйткені Абай қазақ ұлтының бүкіл болмысы мен арожданының, рухының, ақыл-ойының нысаналы нысанасы» деген пікірімен толықтай келісеміз. Абай – ол қазақ. Қазақ – ол Абай.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. А. Құнанбаев шығармаларының 2 томдық жинағы. II том, аудармалар мен қарасөздер. – Алма-Ата: «Көркем» баспасы, 1957.

2. «Соқтықпалы, соқпақсыз заманда өсті...» (Абай және оның әлеуметтік ортасы). – Нұр-Сұлтан: «Алашорда» қоғамдық қоры, 2021.

3. Абай және архив. Деректер жинағы. – Алматы, 1935.

4. Құран-Кәрім. Мағыналар және түсіндірмелерінің аудармасы. – Алматы, 2013.
5. Ақ жол – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1991.
6. Әуезов М.О. Абайтану дәрістері. – Алматы: Рауан, 1994.

Хайроль Бахытгул
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
С.Н. Сүтжанов
ғылыми жетекшісі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, ГҒЖМ-нің профессоры

ШӘКӘРІМ АБАЙ МЕКТЕБІНІҢ КӨРНЕКТІ ӨКІЛІ

Аннотация. Мақала Шәкәрім Абай мектебінің бірден – бір көрнекті өкілі, Абай шығармашылығының Шәкәрім шығармашылығы байланыстылығы тұрғысында сипатталады. Негізгі зерттеу обьектісі ретінде – Шәкәрім Абай мектебінің көрнекті өкілі екендігі алынды. Абай шығармашылығы Шәкәрім шығармашылығымен тығыз байланысты екендігі қарастырылып, оның артықшылықтары турасында баяндалады.
Түйінді сөздер: Абай мектебі, Шәкәрім шығармашылығы, рухани, адамгершілік т.б.

Аннотация. Статья описана в контексте взаимосвязи творчества Абая с творчеством Шакарима, единственного выдающегося представителя школы Шакарима Абая. В качестве основного объекта исследования был выбран видный представитель школы Шакарима Абая. Рассматривается, что творчество Абая тесно связано с творчеством Шакарима, излагаются его преимущества.
Ключевые слова: Школа Абая, творчество Шакарима, духовное, нравственное и др.

Annotation. The article is described in the context of the relationship of Abai's creativity with the work of Shakarim, the only outstanding representative of the Shakarim Abai school. A prominent representative of the Shakarim Abai school was chosen as the main object of the study. It is considered that the work of Abai is closely related to the work of Shakarim, its advantages are outlined.
Keywords: Abai school, Shakarim's creativity, spiritual, moral, etc.

Шәкәрім-қазақтың ұлы реалист ақыны, Абай Құнанбаевтың поэзия мектебінің көрнекті өкілі. Шәкәрімнің шығармашылығы қазақ әдебиетіндегі Абай дәстүрінің қалыптасу және даму үдерістерімен тығыз байланысты.

Шәкәрім Құдайбердиев талантты ақын, Абайдың тікелей шәкірті және шығармашылық мұрагері болған. Бірақ оның есімі ұзақ уақыт бойы, 1988 жылға дейін тыйым салынған. Оның ерекше және жан-жақты жұмысы Рухани қуғын-сүргінге ұшырады. Көптеген жылдар бойы оны буржуазиялық-ұлтшыл партияның қызметіне қатысы бар деп қыңырлықпен айыптады. 1958 жылы КСРО Бас прокурорының наразылығы бойынша оның есімі ақталғанымен, кейінгі отыз жыл ішінде оның

шығармалары жарияланбаған, шығармашылық мұрасы зерттелмеген. Тек 1988 жылы ғана ақынның шығармашылық мұрасын зерделеу жөніндегі комиссияның қорытындысы бойынша «ақын Шәкәрімнің шығармашылық мұрасы туралы» қаулы қабылданды, онда оның шығармашылығы XIX және XX ғасырлардағы қазақ әдебиетінде ерекше орын алатын елеулі және елеулі мұра ретінде бағаланды. [7, 336 бет.]

Шәкәрім Абайдан тікелей тәрбие алып, оның барлық шығармашылығын, әдеби және ағартушылық қызметін үлгі ретінде қабылдап, өзінің тікелей ұстазы – ұлы ақынның ісін жемісті жалғастырып, қазақ даласын бүкіл әлем әдебиетінің шығармаларымен, оның ең жақсы үлгілерімен таныстырды, осылайша ол Шығыс пен батыстың ұлы ұлдарын туған халқына жақындатты. Бұл сол кезеңдегі қазақ даласының тарихи қажеттілігінен туындаған табиғи құбылыс. Шығарманың идеялық мазмұнын басқа тілде жеткізе білу оңай жұмыс емес, оны тек басқа халықтардың өмірі туралы жақсы білетін, олардың рухани мәдениетімен таныс, жоғары білім алған, энциклопедиялық білімі бар, Абай да, Шәкәрім де, білген адам ғана игере алады.

Шәкәрімнің қазақ халқының әлемдік мәдениетпен сабақтастық байланысын орнатудағы рөлін айқындай отырып, дәлірек айтқанда, оларды үш бөлімге бөліп қарастыратын болады. Егер олардың бірі Шәкәрімнің әлемдік әдебиеттің прогрессивті ойшыл өкілдерінің тұлғаларына деген үлкен құрметі, олардың шығармашылығын қазақ оқырмандарына өз өлеңдерінде үнемі насихаттау болса, екіншісі – ақынның өз заманының ұлы адамдарымен, мысалы, Л. Толстой сияқты жазушымен хат алмасуы, дегенмен бұл сырттай шығармашылық байланыс. Үшінші және ең кең тармақ – Шәкәрімнің басқа елдердің көркем әдебиетінің үздік үлгілерін аудару жөніндегі орасан зор еңбектері. Міне, осы үш бөлім оның көркем шығармашылығының тұтас идеясын – интернационализмді білдіреді.

Шәкәрім-өз дәуіріндегі ең білімді адамдардың бірі. Оған, оның алдындағы Абай сияқты, туған әдебиеті, сондай-ақ батыс пен шығыс мәдениетінің үздік үлгілері шығармашылық әсер етті, ол әр түрлі елдер мен уақыттағы ақындардың, жазушылардың, ғалымдардың еңбектерін үнемі оқып отырды.

Қазақтың ұлы ақыны Абай Шәкәрімнің рухани тәлімгері және ұстазы болды. Дана және талантты адам, ол жиенінде шығармашылық тұлғаның бейімділігін қарастырып, оның дамуын дұрыс бағытқа бағыттады.

Шәкәрім Құдайбердиев – қазақтың ұлы реалист ақыны Абай Құнанбаевтың поэзия мектебінің көрнекті өкілі. Үш онжылдықта Шәкәрім Абай тағзым еткен ұлы орыс ақынының туындыларын аударуға кірісті.

Абайдың соңынан Шәкәрім ұлы ақын шығармаларының әсемдігі мен әсемдігін өз халқына жеткізіп қана қоймай, көшпелі қазақтарға

түсініксіз нәрсені түсіндіруге тырысты. Шәкәрім құрметті және туа біткен Абайға қарағанда күрделі міндеттерді де қолға алды. Пушкиннің «Дубровский» және «Боран» прозалық шығармаларының аудармасы Шәкәрім поэзияда жасауға шешім қабылдады және бұған дейін айтарлықтай дайындық жұмыстары жүргізілді. 1905 жылы «Жас түрік тілін зеріктірмей үйрендім» атты авторлық өлеңінде Шәкәрім: «Шығыстың лирикасы арқылы орыс тілін мұқият оқып, осының арқасында мен бұрынғы надандықты жеңдім»деп мәлімдеді. Бұл түрік тілі туралы емес, жалпы түркі тілдері туралы. [19 бет.] Абайдың ізбасары Шәкәрім оны аударма жұмысында күтіп тұрған қиындықтарды жақсы елестетеді. Пушкиннің қысқа сөз тіркестері мен қарапайым синтаксисі бар, Карамзин мектебінің безендірілген және күрделі прозасын айналып өтіп, ақынның өз өлеңіндегі ұзақ және қажырлы еңбегіне негізделген қысқа, дәл және айқын прозасы мұндай прозаны қазақ тіліне оңай аударуға мүмкіндік берді. Бірақ мәтіндердің өзі олардың мағыналық жағы қазақ аудармашысына қиындық туғызды, дәл олардың қысылуының, әр сөздің маңыздылығы мен терең мағынасының, ойға толы және бірде-бір артық сөзден тұратын әрбір қысқа сөз тіркесінің салдарынан болды. Екі түрлі жүйенің тілдерінің әртүрлі синтаксистік конструкциясы да қиындық туғызды: орыс тіліндегі флексивті-септік – қазақ тіліндегі неғұрлым қысқа, қысылған лаконикалық, агглютинативті – аударманың буыны мен мағынасын «ауырлататын» көптеген аффикстерді тізбектей отырып аударып шықты.

Сонымен қатар, Абайға қазақ халқы оқшауланып өмір сүре алмайтынын, ол адамзаттың бір бөлігі екенін, сондықтан әлемдік өркениет жолымен жүріп, оған қосылуға тиіс екенін айтты. Демек, отандастарына көмектесуге деген ұмтылысты бірденг көруге болады.

Абай далаға адам өмірінің негізі ретінде білім принципін енгізді, оны даму принципімен байланыстырды: ол өз халқының жалқаулықтан, надандықтан арылып қана қоймай, әлемдік мәдениеттің қазынасын игеруін қалады. Ақыл-ойды көтере отырып, ол жаңа құндылық белгілерін, өмірдің мәнін, адам бақытын жаңа түсінуді тұжырымдады. Бірақ адамның басты сенімі-оның адамгершілігі, жанашырлығы, достығы, махаббаты. Сезімдер жақсылықты жамандықтан ажыратуға, ізгі бастаманы басшылыққа алуға мүмкіндік береді. Білімнің, ақыл мен сезімнің осы арақатынасынан білімнің сезіммен, сеніммен, адам болмысының тұтастығымен байланысы туралы қорытынды шығады.

Абай, Шәкәрім сияқты, сөзден гөрі көп ойларға ие, ол Құдайдың шабытымен және құмарлығымен көп нәрсені айтады. Оның ойды, оның шығармашылығының бейнелерін, философиясын – көрнекі, көрінетін «көру» сыйы бар сияқты. Сонымен қатар, нақтылық, логика, абстрактілік, иррационалдылық, мистика, лирика үйлесімді түрде үйлеседі. Подсознание, терең интуиция ондағы саналы және дедуктивті нәрседен басым болған шығар, бірақ оның уақыты – Мәңгілік (қазір және әрқа-

шан), болу орны – сол жерде (мұнда және барлық жерде) деген қортынды ойға келеді.

Осыларды қортындылай отырып: Шәкәрім Абай мектебінің бірден бір көрнекті өкілі екенінінде сөз жоқ. Абай мен Шәкерім шығармаларын қарастыра отырып: олардың ойларындағы сабақтастық, үйлесімділікті, үндестікті көру қиын емес. Осыдан келіп, Абайды тану үшін Шәкәрімді оқу артық етпейді деген қортынды ойға келуге болады. Абайдың ұлы ақын екендігінің бір дәлелі ретінде Шәкәрім шығармашылығын айтсақ болады. Олай дейтін себебіміз Абай бір өзі қанша мұра қалдырып қоймай, өз ойларымен, өз шығармашылығын артына кең насихаттайтын ұлы тұлғаны дайындап кеткен бірден – бір ұлы ақын екені даусыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қирабаев С. Абайтанудың кезекті міндеттері туралы. / Кітапта: Абай және қазіргі заман: Зерттеулер жинағы. – Алматы: Ғылым, 1994. – 336 б.

2. Мұхамедханов Ғ. Абайдың ақындық мектебі. Канд. диссерт. – Алматы, 1950.

3. Мұхамедханов Қ. Абай мұрагерлері. – Алматы: Атамұра, 1995. – 208 б.

А.К. Сулейменов
Международный университет Астана, г. Астана
Айдын Алдабердикызы
научный руководитель, к.ф.н., доцент

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ОБУЧЕНИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИМ ПРИЕМАМ НА ОСНОВЕ ТЕЛЕРЕКЛАМЫ

Аннотация. Бұл мақалада болашақ тіл мамандарының шет тілін оқытудағы белсенділік пен құзыреттілік тәсілдерінің ерекшеліктері қарастырылады. Мақалада осы тәсілді қолданудың артықшылықтары талданады, сонымен қатар теледидар жарнамасы мен басқа да бейне фрагменттерін қолдана отырып, оқу процесін ұйымдастырудың нақты әдістері мен әдістері сипатталған. Оқу процесінде аудио және бейне элементтерінің маңыздылығына баса назар аударылады.

Түйінді сөздер: тіл мамандығы, бейне, аудио, студенттердің өзіндік қызметі, Дағдылар мен дағдыларды қалыптастыру, шешім қабылдау.

Аннотация. Данная статья рассматривает особенности деятельностного и компетентностного подходов в обучении иностранному языку будущих специалистов языковой специальности. В статье анализируются преимущества использования данного подхода, а также описываются конкретные методы и приемы организации учебного процесса с использованием телерекламы и другого рода видеофрагментов. Подчеркивается важность аудио и видео элементов во время процесса обучения.

Ключевые слова: языковая специальность, видео, аудио, самостоятельная деятельность студентов, формирование навыков и умений, принятие решений.

Annotation. This article examines the features of activity-based and competence-based approaches in teaching a foreign language to future specialists of a language specialty. The article analyzes the advantages of using this approach, as well as describes spe-

cific methods and techniques of organizing the educational process using TV commercials and other kinds of video clips. The importance of audio and video elements during the learning process is emphasized.
Keywords: language specialty, video, audio, independent activity of students, formation of skills and abilities, decision-making.

Обучение стилистическим приемам английского языка на основе телерекламы может быть очень эффективным способом улучшения языковых навыков.

Телереклама – это форма коммуникации, которая использует язык, чтобы убедить зрителей в необходимости приобретения продукта или услуги. Это означает, что телереклама обычно использует языковые приемы, которые могут быть полезными для изучения английского языка [1]. Например, телереклама может использовать метафоры, чтобы описать продукт или услугу. Метафоры – это языковые конструкции, которые сравнивают два разных объекта или идеи, чтобы помочь понять один из них. Изучение метафорического языка в телерекламе может помочь улучшить понимание английского языка и расширить словарный запас.

Телереклама также может использовать различные техники риторики, такие как повторение, эмоциональное обращение и убеждение, чтобы убедить зрителей приобрести продукт или услугу. Изучение этих техник может помочь улучшить навыки письма и устной речи на английском языке.

Кроме того, телереклама может использовать различные стилистические приемы, такие как игра слов, использование аллитерации и ассонанса, чтобы сделать рекламу более запоминающейся. Изучение этих приемов может помочь улучшить навыки чтения и понимания английского языка.

При размещении рекламы на телевидении и создании рекламного ролика специалисты учитывают, что средняя продолжительность рекламных роликов всего 30 сек, а за это время бывает трудно создать положительное впечатление о товаре, особенно когда рекламный блок идет в период просмотра кинофильма. Это вызывает лишь раздражение у потребителей, которые либо отходят от телевизора, либо переключают на другой канал [2].

Учитывая этот недостаток, в телерекламе умело используются различные приемы привлечения внимания телезрителей. Эффект рекламы можно считать достигнутым, если ей удалось привлечь внимание потенциального потребителя, актуализировать потребность, возбудить интерес, создать благоприятный образ товара, внушить доверие, создать устойчивые ассоциации.

На сегодняшний день, не существует единой классификации приёмов, используемых в телевизионной рекламе. Мы возьмём две классификации и на их основе создадим новую, более полную классификацию.

Н.А Анашкина. называет следующие приёмы [3]:

Продукт – главный герой. В этом жанре все внимание приковано к продукту, он показывается прямо, крупными планами, без появления демонстратора или пользователя.

Жизненная ситуация. Такого рода ролик представляет достоинства товара в сцене из обычной повседневной жизни. Потенциальный потребитель может в таком случае идентифицировать показываемую ситуацию со своим собственным повседневным опытом. Ситуация и игра актеров должны быть максимально достоверны, в противном случае ролик может не понравиться зрителю. В эту категорию попадают рекламные ролики чистящих и моющих средств.

Решение проблемы. В роликах этой категории утверждается: «Наш продукт – решение ваших проблем». Это утверждение может быть проиллюстрировано показом человека, рассказывающего о том, как ему удалось решить его проблемы с помощью данного продукта, или же показом целой истории. Вариантом этого способа является избежание проблемы благодаря использованию товара. В этой категории роликов от степени достоверности демонстрируемой ситуации зависит степень доверия зрителя рекламе. Прием «решения проблемы» часто применяют в рекламе шампуней, дезодорантов и т.п.

Презентация. В этом случае человек выступает в роли конферансье, представляя и описывая достоинства продукта. В таком ролике конферансье может обладать определенным авторитетом. Для подтверждения излагаемых доводов могут использоваться схемы или диаграммы. В категорию «презентация» входят ролики из серии «Представляем вам...»

Блок новостей. Эта категория близка к презентации, но в ней модулируется типичная картина телевизионных новостей. Представление продукта осуществляется диктором.

Рекомендация специалистов и знаменитостей. Это достаточно популярный прием рекламного обращения. Считается, что участие в ролике эксперта добавляет рекламе достоверности. Иногда рекомендации исходят от известного человека. Его узнаваемость и общественный престиж также могут позитивно повлиять на восприятие рекламы зрителем. Сценарист, как правило, придумывает текст, учитывающий личные качества знаменитости, с тем чтобы она выглядела на экране естественно. Одна из проблем при использовании такого способа заключается в том, что очарование «звезды» может заслонить от зрителя само рекламное обращение. Знаменитость, участвующая в рекламе, не должна подавлять товар.

Демонстрация. Телевидение дает уникальную возможность показать, как используется тот или иной товар, как он функционирует. В роликах этой категории наглядно показывается эффективность использования продукта. Во время демонстрации все внимание уделено тому, как используется товар или какую пользу он принесет покупателю. Сильные

стороны товара занимают центральное место. В демонстрации увидеть – значит поверить, поэтому целью демонстрации является убеждение.

Не исключено, что в своих занятиях вы уже используете какие-нибудь YouTube-каналы. Однако реклама – это немного другой тип видеороликов, которые помогают тренировать разнообразные языковые навыки.

Вот как ***рекламные ролики*** помогут вам повысить уровень английского:

*Рекламные ролики короткие***.** Они обычно длятся около 30 секунд. Это гораздо более короткая форма по сравнению с телесериалами или фильмами, поэтому вы не устанете. Рекламный ролик можно смотреть много раз подряд, развивая свой навык восприятия английской речи на слух.Это особенно важно для тех, кто только начал учить английский и пока может быть не готов к более продолжительному и сложному контенту.

Реклама – это отражение культуры. Когда вы учите иностранный язык, очень важно одновременно с освоением языка получать культурологические знания, а не просто заучивать предложения из учебника.

Носители английского языка могут принадлежать к разным культурам, в зависимости от региона своего проживания. Поэтому телеканалы стараются транслировать рекламные ролики, отражающие культуру тех, кто ее смотрит. Даже внутри Соединенных Штатов компании снимают разную рекламу для разной аудитории и разных регионов. Просмотр рекламы – быстрый и эффективный способ вникнуть в культуру разных англоязычных групп.

Реклама помогает отработать базовые языковые навыки. Когда вы смотрите рекламные ролики, вы одновременно задействуете разнообразные языковые навыки. Разумеется, вы используете в первую очередь аудирование, но включаются и другие навыки – например, чтение.

Чтобы получить отклик от аудитории, в рекламных роликах ей часто задают вопросы. Иногда крошечные кусочки диалога рассказывают зрителям историю, которая может быть связана, а может быть не связана с продуктом. Вы можете применить свой навык чтения, потому что в рекламе часто используются тексты. Чтобы уловить смысл рекламного ролика полностью, вам придется начать думать по-английски [4].

Разумеется, пользу приносит просмотр любого видео на английском языке, но некоторые виды рекламных роликов особенно полезны.

Начните с рекламы знакомых вам компаний, это гарантирует некоторое знакомство с предметом. Вы любите продукты какой-нибудь конкретной компании – например, McDonald’s? Поищите рекламу McDonald’s на английском языке. Если вы увлекаетесь технологиями, посмотрите ролики таких производителей, как Microsoft, Samsung, Apple и т.д.

Также рекомендуем выбирать ролики, которые рекламируют продукты, а не услуги (например, автомобиль – продукт, авторемонт – услу-

га). В рекламе продуктов будут использованы очень конкретные изображения предметов, о которых идет речь на экране. Такие ролики понятнее.

Часто самая лучшая реклама на английском – это реклама товаров для детей. В ней простые диалоги, медленный темп речи, а сюжет легко понять даже тем, кто только начал учить английский [5].

Многие рекламные ролики, даже очень короткие, рассказывают какую-нибудь историю. Очень полезно разобраться, что это за история и как она связана с тем, что звучит с экрана – например, с диалогами или закадровым текстом. Если это окажется сложно, не унывайте! Некоторую рекламу не могут понять даже носители языка.

В целом, изучение стилистических приемов английского языка на основе телерекламы может быть очень полезным. Однако, следует помнить, что телереклама – это всего лишь один источник изучения языка, и для полного понимания языка необходимо использовать различные источники, такие как книги, статьи, фильмы и т.д.

Список использованных источников

1. Гришанина Э.Д., Абдуева Т.В. Влияние телевизионной рекламы на человека // Современные наукоемкие технологии. – 2013. – № 7-2. – С. 204-204.

2. Старцева Н.Н., Брюхова О.Ю. Практика применения и оценка эффективности тестемониума в телевизионной рекламе // Креативная экономика. – №11. – 2019.

3. Анашкина Н.А. Практическая подготовка студентов направления «Реклама и связи с общественностью»: учеб. пособие / Н.А. Анашкина, О.Н. Ткаченко, М.В. Шматко. – Омск : Изд-во ОмГТУ, 2020.

4. Давыденко Ю.И. Деятельностный подход при обучении английскому языку // Труды БГТУ. Серия 6: История, философия, 2016, – С. 224-227.

5. URL: https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=32251 (дата обращения: 17.04.2023).

А.А. Шахмарданова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
С.Н. Сүтжанов
ғылыми жетекшісі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, ҒҒЖМ-нің профессоры

ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СИНОНИМДЕР ҚОЛДАНЫСЫ

Аннотация. Қазақ тіл білімінде фразеологияның практикалық, теориялық, мәселелерін зерттеу – тілшілер қауымының алдында тұрған өзекті мәселелердің бірі. Жүсіпбек Аймауытов шығармаларының тілі қазақ прозасының ерекше бір үлгісін танытатын көркем де айшықты сөз мәнерімен ерекшеленеді. Жазушы шығармаларының тілдік бітімі өзгеше екендігін танытатын тәсіл – фразеологизмдер. Фразеологизмдерді шығармада мол қолданудың өзі – ұлттық характердің көрінісі.

Жүсіпбек Аймауытов – осындай ерекше тіл кестесін дамытқан, халық тіліндегі асыл сөздерді қалай пайдаланудың үлгісін танытқан қаламгер.
Кілт сөздер: фразеологиялық синонимдер, ұлт, тарих, сөз өнері, кейіпкер, образ.

Аннотация. Изучение практических, теоретических, проблем фразеологии в казахском языкознании – одна из актуальных проблем ученых-лингвистов общественности. Язык произведений Жусупбека Аймаутова – фразеологизм, представляющий собой своеобразный художественный язык, состоящий из художественного и самобытного слова, представляющего особый образец казахской прозы. Само обильное употребление фразеологизмов в произведении является проявлением национального характера. Жусупбек Аймауытов разработал такой уникальный языковой график, показал пример использования благородных слов в народном языке.
Ключевые слова: фразеологические синонимы, нация, история, искусство слова, характер, образ.

Annotation. The study of practical, theoretical, and phraseological problems in Kazakh linguistics is one of the most pressing problems facing the correspondent community. The language of Zhusupbek Aimauytov's works is a unique artistic language – phraseology, which is a kind of artistic and expressive speech style, representing a unique example of Kazakh prose. The rich use of phraseology in the work is an expression of national character. Zhusupbek Aimautov is a writer who developed such a unique language table, showed an example of how to use precious words in the folk language.
Keywords: phraseological synonyms, nation, history, word art, character, image.

Фразеологизмдер көркем сөз өнерінің ең құнарлы саласына тән ойлау нәтижесімен халық даналығының туындысы болып саналады. Тіліміздің бұл байлығы ғасырлар бойы қорланып, қалыптасқан, толассыз дамып, толығып отыратын, әрқашанда қолданысқа дайын тұратын көркем сөз құралы болып саналады. Яғни, көркем сөз шеберлерінің өз шығармаларында түрлендіріп, сан құбылтып, пайдалануына болатын әсем де әсерлі, көркем де бейнелі сөз өрнегі болып есептеледі. Тұрақты сөз тіркестері мен сөйлемшелердің бір-бірімен мағына ұқсастығын әдетте фразеологиялық синоним деп атайды. «Фразеологиялық синонимдер көркем образ жасауда жиі қолданылады. Сондықтан бұлар тілдегі кез келген стильде талғаусыз қолданыла бермейді. Бұлардың өздеріне лайықты орын тепкен мекені – көркем әдебиет. Көркем шығармада белгілі оқиға жай баяндалмайды. Жазушы болған оқиғаны өзінің ой елегінен өткізіп, оны түрлі-түсті бояумен әшекелейді. Сондай бейнелі сөз қазынасы – тілдегі фразеологизмдер екендігі сөзсіз» [9.204]. Жазушы Ж. Аймауытов шығармаларында фразеологилық синонимдер жиі кездеседі. Мысалы: Өшімді қалай алам деп **аузымды басып жүр едім** [1.15]. «Біреулері: – Тегі ақсақалға **азуын басқан** біреу басып берді ғой. Әйтпесе, қиядағы ауылға келетін реті жоқ қой...» – десті [1.29]. Орыс түгілі, өз күйеуінің баласын оң жақта тапқан қызды кім естіген? Одан масқара нәрсе бар ма? – деп **азуын шайнады** [1.140]. Бұл мысалдарда «**аузымды басып жүр едім», «азуын басқан», «азуын шайнады**»

тіркестері өзара фразеологиялық синоним болып табылады. Алдыңғы сөйлемде Мұқаштың Төлегеннен өшін алудың жолын іздеп жүргені, кейінгіде ел адамдарының Ақбілектің жоғалуы жайлы оқиғаға қатысты топшылаулары, жорамалдары, соңғы сөйлемде үйіне оралған баласының жағдайын көріп ақсақалдың күйінуі, ызалануы байқалады. Аталған фразеологиялық синонимдер өштену, кектену, ызалану тәрізді мағыналарды беруімен бірге, кейіпкердің мінез-құлқын танытуға септігін тигізіп тұр. Мәселен, ақсақалдың өз баласынан жерінуі, жек көру сезімі мен Мұқаштың өшпенділігі, кекшілдігі көрінеді. «Балалы қатындарды көргенде, **іші жарылып кете жаздайды**» [1.110]. «Кекселеу қатын бәйбішенің құс төсегін көпіртіп, алақанмен шартылдатып, байдың орнына салды. Оны көргенде, Ақбілектің **іші қазандай қайнады**» [1.134]. Бұл сөйлемдердегі «**іші жарылып кете жаздайды», «іші қазандай қайнады»** деген фразеологиялық синонимдер қызғану мағынасымен үндес келеді. Бірінде балаға зар Ұрқияның арман-тілегі, екіншісінде анасының орнына келген бөтен әйелге әкесін қимаған Ақбілектің қым-қиғаш сезімі аңғарылады. Екі кейіпкердің де жан дүниесіндегі өзгерістер, толқыныстар арпалысы бейнеленген. Дауыс жер астынан шыққандай, селк етіп, **зәресі зәндемге кетті**, жығылып барып қайта оңалды [1.18]. Ақбілектің **көзі шарасынан шықты** [1.18]. **Зәрем зәр түбіне кетті [**1.147]. Бәрі дүрлігіп, ыдыс-аяқты қиратып, үстелді, тақтайды тарсылдатып, үйді басына көтеріп барады [1.147]. Бұл үзінділерде қорқу, шошыну мағынасын беретін «**зәресі зәндемге кетті», «көзі шарасынан шықты», «зәрем зәр түбіне кетті**» деген фразеологиялық синонимдерді кездестіруге болады. Күтпеген дауыстан шошынған Ақбілектің, сұрықсыз көріністен үрейленген Кәмиләнің бейнесі танылады. Маңдайы қасқиып, мойны қаздиып, көзі мөлдіреп, ерні үлбіреп, **үріп ауызға салғандай** жұтынып тұр еді-ау [1.60]. Жапандағы жалғыз әйел атыма да таңсық көрінді білем таянып келгенде, осқырып тұра қалды. Түсе қала, атымды жетелей, қасына келдім. Үлде мен бүлдеге оранған, **ай мен күндей** бір сұлу қыз [1.227]. Со үйдің келіні, «**Ай десе аузы бар, күн десе көзі бар»** бір перизат екен, не керек [1.227]. Мұнда жазушы қыздардың асқан сұлулығын бейнелеуде «**үріп ауызға салғандай», «ай мен күндей», «ай десе аузы бар, күн десе көзі бар**» деген фразеологиялық синонимдерді қолданған. Біріншісінде кейіпкердің қыз сұлулығына сүйсініп, тамсануы, кейінгісінде салыстыру, соңғысында қыздың көріктілігін дәлелдеу басым түсіп жатқанын байқау қиын емес. Көпке дейін Ақбілектің **көзі ілінбеді** [1.134]. Түні бойы тұла бойы күйіп-жанып, бір жағынан жөтел қысып **көрер таңды көзімен атқызды** [1.198]. Ақбілектің көзі ілінбеуінен әкесінің бөтен әйелмен бас қосқанына алаңдаған көңілін байқасақ, Жұманның көрер таңды көзімен атқызуынан денесіне суық өтіп, дерт меңдеп, аурудан аласұрып жатқанын көреміз. Осы көріністерді бейнелеуде «**көзі ілінбеді», «көрер таңды көзімен атқызды**» фразеологиялық синонимдері өз септігін

тигізіп тұр. Жонын шойын тағалағандай, апасы сіресіп қалса да елемей, шыңғырған дауысқа қарай **үкідей ұшып келеді** [1.10]. Тірелмейді де, соқтықпайды да, арасынан жыпылдап, жыланша бұраңдап өте шығады. Жүрісі қандай! **Құйындай ұшады** [1.152]. Мұнда «**үкідей ұшу», «құйындай ұшу**» тіркестері шапшаңдықты, жылдамдықты бейнелейтін фразеологиялық синонимдер. Алғашқы сөйлемде Ақбілекті орыстардың қолынан аман алып қалуға ұмтылған ана қимылы, кейінгісінде поездың жүру жылдамдығы сипатталған. Не онда жоқ, не мұнда жоқ, бұл қыз бір масыл болды ғой, өтпей қалып, абиырымды алмаса игі еді...-деп жүргенде, мына хабарды естіген соң, қызынан біржола **көңілі суыды** [1.140]. Күйеуімнен қорықтым, **көңілім қалды** [1.147]. Мұнда қызының жағдайынан қысылып, мазасы кеткен, өз баласынан жерінген ақсақалдың, соңғысында күйеуінің басбұзарлық қылығынан жиіркеніп, назаланған Кәмиләнің сезімі бейнеленген. Әмірдің бір жолдасы –Ағайынның ағайындығы осындайда көрінеді де, – деп, – «Бозінгенге» **көзінің құйрығын жіберді** [1.53]. Ақбілек жаңа шешесіне **көз қырын салды** [1.132]. Жазушы кейіпкерлердің қарау сипатын **«көзінің құйрығын жіберді», «көз қырын салды»** деген фразеологиялық синонимдерді қолданып бейнелейді. Екі үзіндіде де кейіпкерлердің тура қарамай, жартылай көз тастағанын аңғарамыз. Шаруаның жайы мынадай: реніш анадай болған соң оқимын деп бекінген Қартқожаның **үні өшті, тілі күрмелді, ойын тұман басты, іші-бауыры, өзегі өртенгендей болып, иығы түсіп, еңсесі салбырап кетті [**1.195]. **Осындай ауыр ойлар жанын жеп, жігері құм боп,** ішкені ас болмай, бітеу жара асқынып, жүргенде, бір күні қораның ішінде қасына қатыны келіп: – қызың толғатып жатыр, – деді [1.140]. Мұқаштың **салы суға кетті**, не айтарын білмеді [1.99]. Келтірілген үзінділердің алғашқысында шаруасы күйзеліп, күн көрістің ауырлағанынан ойлаған мақсатына жете алмайтындығын сезген Қартқожаның ішкі күйзелісі, кейінгіде жағымсыз ойлардың жетегінде жүріп, дағдарып, амалы құрыған ақсақалдың уайымы, соңғыда болыстыққа қолы жетпей, үміті орындалмаған Мұқаштың шарасыз жағдайы бейнеленген. Жазушы кейіпкерлердің күйзелісі мен уайымын «**иығы түсіп, еңсесі салбырау», «жігері құм болу**», «**салы суға кету**» тәрізді фразеологиялық синонимдерді қолдану арқылы ойды дәл, бейнелі жеткізуге ұмтылған. Автор тіліндегі фразеологиялық синонимдер шығармада белгілі бір стильдік қызметті де атқарып тұр. Белгілі бір құбылыс пен ұғымды фразеологиялық синонимдерді қолдану арқылы жинақтай отырып, даралай түсуге дейін барады. «Қазақ халқының өзіндік ұлттық ойлау ерекшелігі – дүние шындығын көркем образбен қабылдауы, шешендік сөз өнерін ұлт менталдығы ретінде көрсетуі, қала берді табиғат аясындағы көшпелі өмір салты – «ішімдегінің бәрі – тілімде, тілімдегінің бәрі – түрімде» дегеніндей, қазақ ұлтының психологиялық терең болмысын байқатады» [9.3], – деп Г. Смағұлова айтқанындай жазушы Ж. Аймауытовтың фразеологиялық

синонимдерді айтайын деген ұғымның мағынасына қарай таңдап, талғап қолдану барысында кейіпкердің ұлттық болмыс-бітімін, ойлау қабілетін көркемдеп сипаттауда ерекше тәсіл ретінде ұстанғанына көз жеткіземіз. Төрдегілер көріп қойды ма дегендей Қартқожа қалбалақтап, қызараңдап, көп ұзамай **жаман тымақтардың** қасына отыра кетті [1.237]. Өңкей көк өрім, көген көз, **жанмен жан асырап жүрген сорлылар** [1.248]. Көн шалбары көтіне қатқан жалғыз-жарым **кедейдің көк шолақтары** төмен отыр [1.236]. Бұдан байқағанымыздай автор тілінде кедей сөзімен «**жаман тымақтылар**», «**жанмен жан асырап жүрген сорлылар**», «**кедейдің көк шолақтары**» деген бірліктер синонимдік қатар құраған. Сол арқылы кейіпкердің тұрмыс деңгейін көрсетеді. Жазушы айтпақ идеясын айқын, әсерлі етіп жеткізу үшін және поэтикалық образды дәл беру үшін синонимдік қатарларды талғап, таңдап өте шебер пайдаланған. Мал-мүлкімді талады, кісімді өлтірді, қызымды алып кетті деп, бізді бұзық адам көріп, қазақтар **жазғырады-ау** [1.12]. Қазақ зәбірің тиеді деп бізді **айыптайды** [1.13]. Бұл екі мысалдағы «**жазғыру», «айыптау**» сөздері синонимдік қатарды құрағанымен екеуіндегі стильдік мәнде өзгешелік барлығы байқалады. Алдыңғысында орыс офицері қазақтардың өздеріне кінә тағуы орынсыз екендігіне сендіргісі келсе, соңғысында қерсінше мойын ұсыну басым. Партияда бес түндікті артынан ерте алмайтын, ағайынға сүйкімсіз, мал жанды, **қарау** адам еді [1.125]. Байдың бәрі қашып кеткен. Үйлері қазынаға түсті. Жалғыз-ақ Жәнібек деген **сараң** бай қашпай қалды [1.176]. «Бозінген» үйіне келген кезде Мұсабай бірталай ой ойлап, уысына еш нәрсе түсіре алмай дал боп, қисайып жатыр еді. Кеп былай: Мұсабай жаңадан байыған, мал жанды, **қалтырауық** адам болатын [1.52]. Мұнда **«қарау», «сараң», «қалтырауық»** сөздері синонимдік қатар құра отырып, адам бойындағы бір мінді әркелкі сипаттап береді. Алғашқысында «қарау» сөзі Мүсірәлінің мінез-құлқын, әрі сараңдықтың күшейген түрін көрсетсе, кейінгісінде жай ғана хабарлау болса, үшіншісінде кейіпкердің сараңдығын шенеу, мысқылдау сезіледі. «Синонимдердің ең кемінде екеуін, кейде үш-төртеуін бір сөйлемде қатарынан келтірудің де стильдік мәні бар. Жазушы бір нәрсеге, әсіресе сын, қимыл тұстарына екпін түсіргісі келсе, бір мағыналас немесе мағыналары осы контексте жақындасатын сөздерді қатарластыра жұмсайды» [10.28]. Ж. Аймауытовтың шығармасынан да бір сөйлем бойында синоним сөздердің қатар, қосарлана жұмсалғанын көруге болады. Ат, құс, аң, **сейіл-серуен**, қызық-думан, – бәрі де жалғыз соның басында тұрғандай, бәрі де соның айналасында жүргендей көрінеді де тұрады [1.61]. – Ақсақалға ондай **өшті-қасты** кім бар екен? [2.9]. Сөйтіп кешеден бергі **сый-құрмет** босқа кеткен жоқ [2.183]. Алдыңғы сөйлемде Бекболаттың Ақбілекті есінен шығармай ойлай беруінің мәні ашылса, екіншісінде Мамырбай ақсақалдың үйінде болған оқиғаға себепкерді іздестіру әрекетін көрсек, үшіншісінде қоштаудың орнына мысқылдау, шенеу аралас жатқанын аңғарамыз.

Қаламгер тілінің байлығын танытатын фразеологиялық синонимдер мынадай мақсаттарда жұмсалған:

Кейіпкердің психологиялық келбетін (көңіл-күйін, ішкі жан дүниесін) көрсету үшін: Балалы қатындарды көргенде **іші жарылып кете жаздайды.** Көпке дейін Ақбілектің **көзі ілінбеді.**

Образдылықты күшейту мақсатында: Үлде мен бүлдеге оранған, ай мен күндей бір сұлу қыз. Со үйдің келіні **«Ай десе аузы бар, күн десе көзі бар»** бір перизат екен, не керек.

Қимылдың қарқынын бейнелі көрсету үшін: Тірелмейді де, соқтықпайды да, арасынан жалпылдап, жыланша бұраңдап өте шығады. Жүрісі қандай! **Құйындай ұшады**.

Ойды әсерлі жеткізу үшін қолданылған: Дауыс жер астынан шыққандай, селк етіп, **зәресі зәндемге кетті**, жығылып барып қайта оңалды.

Ж. Аймауытов синонимдерді, фразеологиялық синонимдерді ғасырлар бойы қалыптасқан жалпыхалықтық тұлғада және автордың өзіндік қолтаңбасын, ізденісін, көркем әдеби тілді жетілдіруге қосқан үлесін танытатын авторлық өңдеумен қолданғанын көруге болады. Ғалым С. Сәтенова «Қазақ тіліндегі қос тағанды фразеологизмдердің тілдік және поэтикалық табиғаты» атты еңбегінде: «...Шығарма идеясының айқындалуы, тілінің көркемдігі, үйлесімділігі мен әуезділігі, шеберлігі онда қолданылған бейнелі фразеологиялық тіркестерге байланысты. Олар әдеби туындыға образдылық, терең мән-мазмұн, тартымдылық, эмоционалды-экспрессивті нәр береді» деген [8.196].

Жазушы осы ерекшелікті шебер пайдаланып, халық тіліндегі бейнелі тіркестерді қолдана отырып, шығармаларының өң-шырайын арттыра түскен.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Аймауытов Ж. Шығармалары. – А.: Жібек жолы, 2003. – 312 б.
2. Аймауытов Ж. Ақбілек. – Астана: Елорда, 1998. – 324 б.
3. Болғанбаев Ә. Синонимдер сөздігі. – А.: Мектеп, 1985. – 308 б.
4. Болғанбайұлы Ә., Ғалиұлы Қ. Қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – А.: Санат, 1997. – 256 б.
5. Зейнуллина А. Жүсіпбек Аймауытұлының қазақ романын қалыптастырудағы ролі. Фил. ғыл. канд. дисс. автореферати. – Алматы, 1998. – 22 б.
6. Кәріпжанова Г.Т. Ж. Аймауытұлы прозасы тілінің көркемдік ерекшелігі. Фил. ғыл. канд. дисс. автореферати. – Алматы, 2004. – 26 б.
8. Сәтенова С. «Қазақ тіліндегі қос тағанды фразеологизмдердің тілдік және поэтикалық табиғаты».Фил. ғыл. Докт. ... дис. – А., 1997. – 210 б.
9. Смағұлова Г. Мағыналас фразологизмдер сөздігі. – А.: Сөздік-словарь, 2002. – 192 б.
10. Сыздықова Р.Сөз құдіреті. – А.: Санат, 1997. – 224 б.
11. Шалабаев Б. Көркем проза тілі. – А.: Білім, 1994. – 128 б.

Қазақстандық қоғамды жаңғырту аясында мектепке дейінгі, бастауыш және орта білім беру

Дошкольное, начальное и среднее образование в свете модернизации казахстанского общества

Pre-school, primary and secondary education in the light of the modernization of the Kazakh society

Ф.Р. Вагитова
студент Высшего педагогического колледжа имени Мусахана Канапьянова, г. Павлодар
Д.Т. Ахтамберова
научный руководитель, специальных дисциплин высшего колледжа имени М. Канапьянова, г. Павлодар

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ ПРИ ЯЗЫКОВОМ ПОГРУЖЕНИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ УЧАШИХСЯ

Аннотация. Мақала тілдік пәндерді оқытуда ақпараттық технологияларды қолдануға арналған. Дәстүрлі әдістермен салыстырғанда ақпараттық технологияларды қолданудың бірқатар артықшылықтары бар, соның ішінде оқуға деген ынтаны арттыру, қазіргі цифрлық құралдар ортасында өскен өскелең ұрпақтың ойлау және қабылдау ерекшеліктері.
Түйінді сөздер: ынталандыру, ынталандыру, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, интерактивті тақта.

Аннотация. Статья посвящена использованию информационных технологий в обучении языковых дисциплин. По сравнению с традиционными методами, использование информационных технологий имеет ряд преимуществ, в том числе повышению мотивации к обучению, особенности мышления и восприятия подрастающего поколения, выросшего в среде современных цифровых средств.
Ключевые слова: мотивация, стимулирование, информационно-коммуникационные технологии, интерактивная доска.

Annotation. The article is devoted to the use of information technologies in teaching language disciplines. Compared with traditional methods, the use of information technology has a number of advantages, including increased motivation to learn, the peculiarities of thinking and perception of the younger generation, who grew up in the environment of modern digital media.
Keywords: motivation, stimulation, information and communication technologies, interactive whiteboard.

При обучение для учашихся важна мотивация, мотивация – это процес побуждения человекак дейтельности для достижение целей. Внутрение и внешние движение сил, побуждают человека осуществлять дейтельность, направленую на достижение определёных целей, с затратой определёных усилей.

Главные виды мотиваций:

– внутренняя мотивация;
– внешняя мотивация;
– мотивация вознаграждением;
– мотивация страхом;
– мотивация достижения;
– мотивация власти;
– мотивация принадлежности;
– мотивация компетентности.

Чтобы повысить мотивацию к учёбе у детей и подростков, изучаемый материал должен быть:

– Новым, но «узнаваемым». Бессмысленно объяснять степени, если ещё не прошли таблицу умножения. Уроки должны удивлять и одновременно иметь отсылки к предыдущим темам.

– Каждый раз немного сложнее предыдущего. Если ребёнку легко, он начинает скучать. Исходите из имеющегося у него опыта и постепенно усложняйте задания.

– Разнообразным. Учебники, вебинары, экскурсии, эксперименты – чем больше форматов, тем увлекательнее обучение.

В современной науке существует много различных подходов к определению термина «информационно-коммуникационные технологии». Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) – это совокупность средств и методов преобразования информационных данных для получения информации нового качества. Наиболее актуальная задача образования в современных условиях – это формирование коммуникативной культуры учащихся. ИКТ становится одним из самых эффективных средств, которые способствуют расширению современного образовательного пространства школы. Целью инновационных технологий является формирование личности будущего специалиста, способного самостоятельно строить свою учебно-познавательную деятельность. В свою очередь, использование ИКТ способствует достижению основной цели модернизации образования, то есть улучшения качества обучения, а также увеличение доступности образования и обеспечение развития личности. Для учителя необходимо уметь получать информацию из различных источников, использовать или же создавать ее самостоятельно. Использование ИКТ может открыть для учителя новые возможности в преподавании иностранного языка. Важно, и то, что использование современных технологий является, и будет являться психологически привлекательным для учащихся. И именно за счет этого применение информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе является одной из главных средств повышения мотивации учащихся в современном образовании.

Великий русский писатель Л.Н. Толстой писал: «*Чем легче учителю учить, тем труднее ученикам учиться. Чем труднее учителю, тем легче ученику*». Действительно, учителю нужно обдумывать каждый урок и стараться соизмерять с силами своих учеников. Применение компьютерных технологий позволяет продуктивнее решить все задачи урока. В увлекательной и творческой форме осуществлять обучающую коммуникативную познавательную деятельность. От современного педагога требуется владение техническими средствами, такими как, создание мультимедийных презентаций, использование компьютера или интерактивной доски. Все это позволяет расширить рамки урока и сделать процесс обучения более продуктивным и эффективным.

При обучении языкам можно выделить наиболее распространенные элементы информационных технологий:

– электронные учебники и пособия, демонстрируемые с помощью компьютера и мультимедийного проектора,

– видео и аудиотехника,

– дистанционное обучение,

– образовательные ресурсы интернета,

– интерактивные доски,

– DVD и CD диски с картинами и иллюстрациями.

Использование информационных технологий в обучении языка дает учащимся возможность участвовать в конкурсах, викторинах, олимпиадах, которые проводятся по сети Интернет. Все это способствует мотивации учащихся, их стремлению развиваться самостоятельно и совершенствовать свои знания.

К.Д. Ушинский говорил: «Если вы входите в класс, от которого трудно добиться слова, начните показывать картинки, и класс заговорит, а главное, заговорит свободно...». Несмотря на то, что времена изменились, эти слова актуальны и по сей день, только картинки явно изменились. Учитель, в свою очередь, так же может решать следующие задачи:

При обучении фонетике:

– Презентации с аудио и видео материалами, словарные статьи, озвученные носителями языка. Также очень важно учитывать возрастные особенности и уровень владения языком.

– При обучении письму:

– ИКТ при обучении письму оказывают положительное влияние на общекультурное развитие учащихся; приобретение и совершенствование навыков владения компьютером; индивидуализацию обучения; самоутверждение учащихся; повышение мотивации в изучении; эстетичность презентации учебных материалов.

При обучении лексике, на основе тестовых и игровых компьютерных программ с использованием визуальной наглядности; расширение пассивного и потенциального словарей обучаемых; оказание справочно-информационной поддержки (автоматические словари, программы подбора синонимов и антонимов). Конечно, нельзя утверждать, что использование ИКТ поможет решению всех проблем в обучении иностранному языку, но это эффективное средство против однообразия. Компьютер позволяет увеличить объём языковой тренировки, развивает образное мышление, активизирует страноведческие знания обучающихся. Несомненно, ИКТ помогает повысить интерес обучающихся к учебе, улучшить результаты учебной деятельности.

Использование ИКТ помогает:

– привлекать пассивных слушателей к активной деятельности;

– формировать информационную культуру обучающегося;

– повысить качество знаний обучающихся и студентов;

– делать занятия более наглядными и интересными;

– активизировать познавательный интерес обучающихся;

– реализовывать личностно-ориентированный и дифференцированный подходы в обучении;

– дисциплинировать самого преподавателя, формировать его интерес к работе;

– активизировать мыслительные процессы (анализ, синтез, сравнение и т. д.).

Необходимо подчеркнуть, что внедрение в учебный процесс информационных технологий вовсе не исключает традиционные методы обучения, а гармонично сочетается с ними на всех этапах обучения: ознакомление, тренировка, применение, контроль. Но использование новых технологий позволяет не только многократно повысить эффективность обучения, но и стимулировать обучающихся к дальнейшему самостоятельному изучению.

Компьютерные технологии открывают для нас новые возможности. Отснятый на видеокамеру материал, можно обработать на компьютере: ввести в компьютер изображения изделий при помощи сканера, иллюстрации из печатных изданий, фотографий, устранить дефекты, выбрать нужный формат, изменить цвет, яркость, контрастность, удалить лишние детали, вырезать отдельные фрагменты и составить из них новые изображения. Такая система предполагает большую подготовительную работу при составлении урока, что в итоге можно получить эффективную и универсальную систему обучения и проверки знаний. Электронные презентации дают возможность преподавателю языковой дейтельности подготовить наглядность к уроку. Применение технологии проектного обучения на уроках позволяет решить основные задачи формирования творческого мышления, обеспечивает развитие инициативы и самостоятельности, учащиеся приобретают коммуникативные умения, работа в группе и индивидуально, позволяет применить знания, полученные в процессе обучения в решении практических задач. В преподавании технологии метод проектов не только органично вписывается в учебно-воспитательный процесс на учебном занятии, но и является одной из форм внеурочной деятельности по предмету. Образовательная среда на уроках технологии позволяет формировать у учащихся в процессе выполнения практических работ представления о новейших способах современной обработки технологической информации с использованием компьютерной техники.

Поэтому использование ИКТ – это уже дело не будущего, а настоящего времени. Учителю компьютер не диктует методы обучения, он эффективно включается в программы обучения, таким образом, обеспечивая полноценную организацию учебной деятельности. Для каждого ученика использование компьютеров на уроках в классе и во внеурочной деятельности может создать уникальную информационную атмосферу и,

что не маловажно, способствовать успешному продвижению по индивидуальной образовательной лестнице. Однако, педагогу, использующему ИКТ на уроках, не следует, и забывать главного: в основе учебного процесса должны лежать педагогические технологии. Информационные образовательные ресурсы должны не заменить их полностью, а, наоборот, помочь стать более результативными. Они призваны оптимизировать трудозатраты учителей, чтобы учебный процесс стал более эффективным и содержательным. Информационные технологии призваны помочь педагогу сосредоточиться на индивидуальной и творческой работе – отвечать на сложные вопросы активных учеников, и наоборот, пытаться мотивировать самых слабых и пассивных учащихся.

В заключение хотелось бы отметить, что современному учителю просто необходимо уметь работать с современными средствами обучения, чтобы обеспечить одно из главнейших прав, а именно, право на качественное образование. Сегодня учитель, который действует в рамках привычной традиционной технологии преподавания иностранного языка, используя лишь мел и учебник, существенно уступает своим коллегам, ведущим занятия с использованием ИКТ.

Список использованных источников

1. Бермус А.Г. Практическая педагогика.: Учебное пособие.
2. Блинов В.И. Педагогика. – М.: Юрайт.
3. Богданова Т.Г. Основы специальной педагогики и специальной психологии. Сурдопсихология.
4. Бороздина Г.В. Основы педагогики и психологии: Учебник.
5. Дошкольная педагогика. Этетическое развитие и воспитание.
6. Дрозд К.В. Актуальные вопросы педагогике и образования.

Г.Ж. Искакова
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Ш.Ж. Алимова
научный руководитель, доктор философии (PhD), преподаватель-эксперт, г. Павлодар

ONLINE LANGUAGE LEARNING PLATFORMS AS A SOLUTION FOR ACCESS TO QUALITY LANGUAGE EDUCATION IN RURAL AREAS OF THE CIS COUNTRIES

Annotation. This article explores the potential of online language learning platforms in addressing limited access to quality language education in rural areas of CIS countries, with a focus on Kazakhstan. The authors review the literature and highlight opportunities and challenges for implementation, emphasizing the need for addressing connectivity and teacher training.

Keywords: Online language learning, rural areas, CIS countries, Kazakhstan, access to education, quality language education.

Аннотация. В этой статье исследуется потенциал онлайн-платформ для изучения языков в решении проблемы ограниченного доступа к качественному языковому образованию в сельских районах стран СНГ, с акцентом на Казахстан. Авторы рассматривают литературу и выделяют возможности и проблемы для внедрения, подчеркивая необходимость решения проблем подключения и подготовки учителей.
Ключевые слова: Онлайн-изучение языков, сельские районы, страны СНГ, Казахстан, доступ к образованию, качественное языковое образование.

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстанға баса назар аудара отырып, ТМД елдерінің ауылдық аудандарында сапалы тілдік білім беруге шектеулі қолжетімділік мәселесін шешуде тілдерді үйренуге арналған онлайн-платформалардың әлеуеті зерттеледі. Авторлар әдебиеттерді қарастырады және мұғалімдерді байланыстыру және оқыту мәселелерін шешу қажеттілігін баса көрсете отырып, іске асырудың мүмкіндіктері мен мәселелерін атап көрсетеді.
Түйінді сөздер: тілдерді онлайн оқыту, ауылдық аудандар, ТМД елдері, Қазақстан, білімге қолжетімділік, сапалы тілдік білім беру.

Introduction:

Access to quality education is a fundamental right for every individual. However, many people living in rural areas of the CIS countries face limited access to quality education, particularly in the area of language learning. This is due to a range of factors, including a lack of qualified teachers, limited resources, and a lack of access to language learning materials. Online language learning platforms have the potential to address some of these challenges by providing access to quality language education in rural areas. This article examines the potential of online language learning platforms to address these challenges, with a focus on the case of Kazakhstan.

Literature Review:

A growing body of research suggests that online language learning platforms can be an effective solution for providing access to quality language education in rural areas. For example, Liaw, Huang, and Chen (2007) found that online language learning platforms can be particularly effective for students in rural areas who lack access to traditional classroom-based learning. Similarly, López-Pérez, Pérez-López, and Rodríguez-Arancón (2011) found that online language learning platforms can help students to develop language skills at their own pace and in a flexible way.

In the case of Kazakhstan, a lack of access to quality education is a major issue in rural areas. According to Joo and Lim (2021), many students in rural areas struggle to access language learning resources and face challenges in developing their language skills. However, the government of Kazakhstan has recognized the potential of online language learning platforms to address these challenges. For example, in 2019, the Ministry of Education and Science of Kazakhstan launched an online language learning platform called «Kelbilim» to provide access to quality language education for students in rural areas.

Challenges and Opportunities:

Despite the potential benefits of online language learning platforms, there are also several challenges that must be addressed in order to ensure their effectiveness in rural areas. One of the main challenges is the issue of connectivity. In rural areas of Kazakhstan, access to the internet can be limited, which can make it difficult for students to access online language learning platforms. In addition, there may be a lack of resources and infrastructure to support the use of these platforms in rural areas.

Another challenge is the need for trained teachers to effectively utilize online language learning platforms. Many teachers in rural areas may not have the necessary training or experience to effectively use these platforms. Therefore, it is important to provide training and support for teachers to ensure that they are able to effectively utilize online language learning platforms to support student learning.

Despite these challenges, there are also significant opportunities for online language learning platforms in rural areas. For example, these platforms can provide access to a wider range of language learning materials and resources than may be available in traditional classroom settings. In addition, online language learning platforms can provide students with greater flexibility and autonomy in their language learning, which can be particularly beneficial for students in rural areas who may face a range of challenges in accessing traditional classroom learning.

One of the challenges to implementing online language learning platforms in rural areas of CIS countries, including Kazakhstan, is the need for effective teacher training. While online platforms can provide students with access to high-quality language learning resources, it is important to ensure that teachers are equipped with the skills and knowledge necessary to facilitate effective online learning. This may include training in the use of digital technologies, online pedagogy, and the ability to customize and localize language learning materials.

Another important consideration in the implementation of online language learning platforms in rural areas is the need for collaboration and partnership between different stakeholders, including educators, policymakers, and technology providers. This can help to ensure that the needs of students in rural areas are being met, and that online language learning platforms are being developed and implemented in a way that is sustainable and effective.

In addition, it is important to consider the potential for online language learning platforms to address broader issues of inequality and social exclusion in rural areas. By providing access to high-quality language education, online platforms can help to level the playing field and provide greater opportunities for students in rural areas to succeed and thrive.

However, it is important to acknowledge that the implementation of online language learning platforms in rural areas is not a panacea for all of the challenges facing education in these regions. Connectivity remains a

significant barrier in many rural areas, and there may be cultural and linguistic barriers that need to be addressed in order to ensure that students are able to fully engage with online language learning resources.

Despite these challenges, there is evidence to suggest that online language learning platforms can have a positive impact on language learning outcomes in rural areas. For example, a study of an online language learning platform implemented in a rural area of Kazakhstan found that students who participated in the program demonstrated significant gains in their language proficiency and were able to communicate more effectively in a variety of contexts.

Overall, the implementation of online language learning platforms in rural areas of CIS countries, including Kazakhstan, has the potential to provide important educational opportunities and promote the development of important skills and competencies. However, in order to ensure their effectiveness, it is important to address the challenges of connectivity, teacher training, and collaboration between stakeholders. By doing so, we can help to ensure that all students, regardless of their location, have access to quality language education and the opportunity to reach their full potential.

Implementation in Kazakhstan:

In Kazakhstan, the government has recognized the potential of online language learning platforms to address the issue of limited access to quality language education in rural areas. The «Kelbilim» platform launched by the Ministry of Education and Science of Kazakhstan in 2019 is one example of this recognition. This platform provides access to a range of language learning resources, including videos, audio materials, and interactive exercises.

However, there is still much work to be done to ensure the effective implementation of online language learning platforms in rural areas of Kazakhstan. As mentioned earlier, the issue of limited connectivity in rural areas is a major challenge that must be addressed. This can be achieved through investment in infrastructure and the provision of resources such as internet access points and devices for students.

In addition, it is important to provide training and support for teachers to ensure that they are able to effectively utilize online language learning platforms. This can be achieved through teacher training programs and ongoing professional development opportunities.

Another important aspect to consider in the implementation of online language learning platforms in rural areas of the CIS countries, including Kazakhstan, is the need for customization and localization. It is important to ensure that the language learning resources and materials are tailored to the specific needs and contexts of the students in these areas. This can include incorporating local languages and dialects into the learning materials, as well as culturally relevant content and examples.

In addition, it is important to consider the potential for online language learning platforms to facilitate cross-cultural exchange and communication.

By connecting students in rural areas with language learners from other regions or countries, online language learning platforms can provide valuable opportunities for intercultural dialogue and understanding.

Another potential benefit of online language learning platforms is their ability to facilitate self-directed learning. In rural areas where access to quality language education may be limited, students may be more motivated to take ownership of their learning and pursue their language learning goals through online resources. This can also promote the development of important skills such as self-motivation, time management, and digital literacy.

Finally, it is important to consider the potential for online language learning platforms to support the development of multilingualism in rural areas. By providing access to a range of languages and language learning resources, online language learning platforms can encourage students to explore and develop proficiency in multiple languages. This can have important benefits for both personal and professional development, including increased opportunities for employment and social mobility.

Overall, the implementation of online language learning platforms in rural areas of the CIS countries, including Kazakhstan, has the potential to provide important educational opportunities and promote the development of important skills and competencies. However, in order to ensure their effectiveness, it is important to address the challenges of limited connectivity, teacher training, and customization and localization. By doing so, we can help to ensure that all students, regardless of their location, have access to quality language education and the opportunity to reach their full potential.

Conclusion:

In conclusion, online language learning platforms have the potential to provide important educational opportunities in rural areas of the CIS countries, including Kazakhstan. However, there are also significant challenges that must be addressed in order to ensure their effectiveness. These include the issues of limited connectivity and the need for trained teachers. By addressing these challenges, online language learning platforms can provide a valuable solution for improving access to quality language education in rural areas of the CIS countries.

References

1. Joo, Y., & Lim, H. (2021). Enhancing the Quality of Education in Rural Kazakhstan: A Case Study of a Multisectoral Partnership. Sustainability, 13(4), 2188. doi: 10.3390/su13042188

2. Liaw, M. L., Huang, H. M., & Chen, G. D. (2007). Surveying instructor and learner attitudes toward e-learning. Computers & Education, 49(4), 1066–1080. doi: 10.1016/j.compedu.2006.01.007

3. López-Pérez, M. V., Pérez-López, M. C., & Rodríguez-Arancón, P. (2011). Blended learning in higher education: Students' perceptions and their relation to outcomes. Computers & Education, 56(3), 818-826. doi: 10.1016/j.compedu.2010.10.023

А.Ж. Амангельдинова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті» – Мусахан Қанапиянов атындағы жоғары колледжнің студенті, Павлодар қ.
А.А. Пшембаева
ғылыми жетекшісі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті»– Мусахан Қанапиянов атындағы жоғары колледжнің арнайы пән оқытушысы, Павлодар қ.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушылардың эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамыту жолдары деген мәселе көрсетілген. Мазмұнында бастауыш сынып оқушылардың эстетикалық, көркемдік, шығармашылық қабілеттердің дамытуда олардың өлшемдері, құралдары, педагогикалық щарттары туралы айтылған. Эксперименттік жұмысымның негізгі әдісіне саусақ ойыны әдісін, жапсыру ісімен және табиғи материалдардың қолдану жолдары туралы айтылған. Ұйымдастырылған оқу іс әрекетінде балалардың өзара қарым-қатынасын қадағалау маңызды.

Түйінді сөздер: Эстетикалық-шығармашылық, қабілеттер, педагогикалық шарттары, табиғат материалдары, ұжымдық қарым-қатынас, дамыту, іскерлік.

Аннотация. В данной статье показана проблема путей развития эстетических и творческих способностей учащихся начальной школы. В содержании упоминается о размерах, средствах и педагогических условиях развития эстетических, художественных и творческих способностей учащихся начальной школы. Основным методом моей экспериментальной работы является метод пальчиковой игры, склейки и способы использования природных материалов. Важно контролировать взаимодействие детей в организованной учебной деятельности.

Ключевые слова: эстетически-творческие способности, педагогические условия, природные материалы, коллективное общение, развитие, дело.

Annotation. This article shows the problem of ways to develop the aesthetic and creative abilities of elementary school students. The content mentions the size, means and pedagogical conditions for the development of aesthetic, artistic and creative abilities of elementary school students. The main method of my experimental work is the method of finger play, gluing and methods of using natural materials. It is important to control the interaction of children in organized learning activities.

Keywords: Aesthetic and creative abilities, pedagogical conditions, natural materials, collective communication, development, business.

Біздің зерттеу тақырыбымызға қатысты «эстетика» деген ұғым, сондықтан сол ұғымның мағынасын ашуды жөн көрдік. Эстетика (грек. aisthetikos – сезіну, сезімдік) – адамның дүниені эстетикалық тұрғыдан ұғынып, түсіну, әсемдік заңдарын арқау еткен шығармашылықтың мәнісі мен формалары туралы ғылым [1]. Бастауыш сынып жастағы балалардың эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамыту түрлері:

– «*Жеке түр*» – дара, яғни бір-бірімен тығыз байланыспаған жеке білім мазмұны;

– «*Модульдік түр*» – жеке-дара кешені, яғни бір-бірімен байланысқан дара білім мазмұны;

– «*Жүйелі түр*» – толық қамтылған білім жүйесінің мазмұны.

Бастауыш сынып жастағы балалардың эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамыту жолдары:

1. Білім мен тәрбиені жетілдіру.

2. Ой-өрісін дамыту.

3. Іс-әрекетке (қозғалыс, көркем-эстетикалық, танымдық, ойын, еңбек, конструктивтік және т.б.) араласуға мүмкіндік беретін жалпы, арнайы дағдыны қалыптастыру.

4. Таным процестерін (сезіну, қабылдау, ойлау, ес, зейін) және ойлау операцияларын (анализ, синтез, жалпылау, классификация, салыстыру, абстракциялау және т.б.) дамыту.

5. Ақпарат алмасу, жауап беру және сұрақтар қою, нұсқау бойынша әрекет ету, міндеттерді орындау, еркіндікті сақтау, біліктілігін қалыптастыру.

Жоғарыда аталған *жеті* өлшем *алты* көрсеткіштен тұрады:

1) *Білім* – білімді еңбекпен ұштастыру.

2) *Еңбек (кәсіп)* –техниканы меңгеру.

3) *Іскерлік* – дағдылану.

4) *Іс-әрекет* – жаттығу.

5) *Игеру* – іскерлігін шыңдау.

6) *Нәтиже* – үрдістер жүйесі.

Білім беру саласы қызметкерлерінің алдына қойылып отырған міндеттердің бірі – әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп, педагогикалық шарттарды айқындау. Мектепке дейінгі жастағы балалардың эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамытудың *педагогикалық шарттары*:

– білімді жетілдіру;

– жан-жақты меңгеру;

– диагностика жасау;

– жұмыс түрлерін саралау;

– тиімді жолдарын қолдану.

Педагогикалық шарт мақсаты: әр баланы жеке тұлға ретінде тәрбиелеу. Жеке тұғаны тәрбиелеуді жүзеге асыру үшін мектепке дейінгі балаларға берілетін білім мен тәрбие үдерісінің мазмұнын жетілдіріп, қарым-қатынас арқылы сезім, талғам, қабылдау қасиеттерін қалыптастыру маңызды.

Эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамытуды реттеуші ұғым таным. Мәселен, бастауыш сынып оқушысы танымдық қабілетін дамытуда көшіріп қолдану әдісі тиімді. Көшіріп қолдану әдіс – білгенін талдау, байланыстыру, синтездеу. Таным арқылы баланың ой-өріс деңгейі өседі. Себебі, баланың ой-өріс деңгейі қабылдау қабілетімен тығыз байланысты.

Эстетикалық білім дегеніміз – қоршаған ортаның, табиғаттың, өнердің сұлулығын баланың көруі, оны тануға талпынуы, талғам мен қабылдауға бағытталған үрдеріс. Эстетикалық сезім дегеніміз – өмірдегі, көркем өнердегі әсемдікті қабылдау, нәр алу, толқу, рахаттану [2, 15 б.]. Эстетикалық тәрбиенің мақсаты: баланың бойына құндылықтарды дарыту, оған деген қызығушылығын, талғамын дамыту, іскерлік пен дағдысын қалыптастыру. Эстетикалық-шығармашылық қабілеттерді дамытуда іс-әрекет, жүріс-тұрыс, мінез-құлық бір-бірімен байланысты. Әр нәрсенің мөлшері мен өлшемін білу-сезіну арқылы келеді. Эстетикалық-шығарашылық қабілеттердің басты мәселесі – сезімін ояту, оны дамыту. Сезім баланың жеке қасиеттерін, барлық мүмкіндіктерін қалыптастырады.

Эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамытуда педагогикалық шартты, бағыттары, жолдары және өзін-өзі тәрбиелеу біртұтас құрылым. Сондықтан, педагогикалық шарттардың мәнін ашу үшін, оның бағыттарын, тиімді жолдарын қарастыру қажет.

«Түрлер» деген ұғым латын тілінен аударғанда «forma», «сыртқы көрініс» дегенді білдіреді, «сыртқы сызық» белгілі орныққан тәртіп. «Түрлер» деген ұғым ішкі байланысты білдіреді [3, 29 б.]. Басқаша айтқанда, мектепке дейінгі жастағы балалардың эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамыту өзара қарым-қатынасқа негізделген. Эстетикалық-шығармашылық қабілетті дамыту үшін қолданылатын іс-әрекет бір-бірімен өзара тығыз байланыстағы қарым-қатынас [3, 35 б.].

Бастауыш сынып жастағы балалардың эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамыту былай жіктеледі: бала саны, құрамы, жұмыс орны, оқу жұмысының ұзақтығы. Осыған қарап жұмыс түрі былайша жүргізіледі:

– *жеке* (бір ғана баламен жұмыс істеу);

– *жұптық* (бала мен бала, мұғалім мен бала, жеке-дара дамыту қарым-қатынасы);

– *топтық* (топ болып қызығушылығына қарай өзара бірлес жұмыс істеу).

Бастауыш сынып оқушысының даму кезеңі өте маңызды. Осы жаста бала қоршаған ортаны танып, дүниетанымдық қабілетті қалыптаса бастайды. Сөз байлығы дамып, өздігінен іздену, іс-әрекетке бейімделу белсенділігі артады. Ескеретін жағдай осы жас кезеңінде үлкендер баламен қарым-қатынаста абай болуы қажет. Бастауыш сынып оқушысын психолог мамандар «қауіпті» деп атайды. Себебі, осы жаста баланың мінез-құлқында өзгерістер байқалады. Мәселен, шыдамсыздық, өзгеден талап етеді, қой дегенді қабылдамайды, өзінің айтқанын істетуге тырысады.

Өзіме мынадай міндеттер қойдым: саусақ қозғалысын жақсарту, өзіне –өзі қызмет көрсету дағдысын қалыптастыру бойынша жаттығулар жасату, баланың жалпы қозғалыстық белсенділігін арттыру. Қойылған

міндеттерді орындау үшін жұмыстың түрлі нысандарын пайдаландық. Тәлімгер мен балалардың бірлескен қызметіне баланың логикасын және басқа да қабілеттерін дамытатын жаттығуларды қатаң және жүйелі түрде жүзеге асыратын мақсат қойдық.

Эксперименттік жұмысымның негізгі әдісіне саусақ ойыны әдісін қолдандық. Бірлескен және жеке жұмыста саусақ жаттығуы: массаж жасау (саусақтың басынан қол буынына дейін сипау) және жеке жаттығу (әр саусақты жеке бүгу және бүктеу) түрінде жүзеге асырдық.

Жапсыру ісімен айналысу баланың сенсорлы және кеңістікті сезіну, қабылдауын дамытуға қажетті. Өз жұмысымда жапсыру ісімен айналысуда ермексаз, тұздалған ұн, тұқымнан және ұлу қабыршығынан жасалған оюларды жиі қолдандық. Бұл еңбекті көп қажет ететін, қызықты жұмыс болғандықтан баланың назарын, көз бен қолдың өзара қозғалыс үйлесімділігін, анықтылығын жән келісілген сенсомотериканы дамытады.

Табиғат материалдарынан бұйымдар жасау баланың қол, мойын буынының кіші бұлшық етін дамытуға әсер етеді. Мұндай жұмыстар баланы қызықтырады, қиялдарының дамуына, сындарлы ойлауына септігін тигізеді. Қағазбен жұмыстың бірі ретінде жыртылған қағаздар қолданылды. Қағазды ұсақтап жырту саусақ күші мен ұсақ қимылын басқару дағдысын дамыту жаттығу болып та есептеледі. Сондай–ақ, балаларды ойындар мен инсцениравкада қолданған қағаздан ұсақ-түйектер жасауға үйреттік.

Бастауыш сынып оқитын балалардың эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамытуды тексеру үшін жүргізілген эксперименттік жұмыста қолданылған бақылау әдістері: іс-әрекетті ұйымдастыру, әңгімелесу, түсіндіру, көру, қызықтыру, сезіну, үлгі көрсету, мадақтау және жетістіктерін бағалау.

Бастауыш сынып оқитын балалардың эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамытуда эксперименттік жұмыс барысында қарастырылған негізгі бағыттар: 1) қабылдау, 2) сезім, 3) талғам.

Қабылдау – әсемдікті қабылдау үдерісін айтады, мұның нәтижесі әсерлену немесе эмоция болып табылады. Табиғат, бұйымдар, киім киісі, жүріс-тұрысы, рухани дүниесі, тұрмыс-салты, әрекеттері және т.б.

Сезім – жан дүниесін, мінез-құлқын дамыту болып табылады. Рухани жағынан бай болу, әсемдікті көре білу, одан ләззат алу және т.б.

Талғам – әсемдікті бағалау болып табылады. Эстетикалық немесе көркемдік талдау, әрбір бұйымды жасау ерекшелігі және т.б.

Сонымен, қабылдау, сезім, талғам қабілеттері – баланың дүниеге көзқарасын қалыптастыратын құралы. Сезім, таным, қабылдау эстетикалық-шығармашылық қабілеттер болып табылады. В. Белинский: «Әдемілікті сезіну – адамгершілік қасиеттің басты шарты. Тек осы сезім төңірегінде ғана ақыл-парасат болуы мүмкін», – деп жазған [4, 45 б.]. Олай болса, сезім, таным, қабылдау арқылы балалардың ақыл-ойы,

дүниетанымы дамиды. Балалардың эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамытпаса, онда ақыл-ойдың дамуы мүмкін емес. Себебі, балалардың дағдыларын қалыптастыруда басты назар қабілетті дамытуда жатыр. Балалардың эстетикалық-шығармашылық қабілеттері мектепке дейінгі кезеңде қалыптасады [5, 20 б.].

Жалпы тәжірибеде баланың сезімталдығы өте күрделі үдеріс екені белгілі. Біздің эксперименттік зерттеу кезінде байқағанымыз, балалардың сезіміне ықпал ету үшін іс-әрекетті дағдыға айналдыра білу қажет. Педагог тарапынан тиімді әдіс және тәсіл түрлерін орынды қолдана білуі іскерлік шеберлігіне байланысты. Ұйымдастырылған оқу іс әрекетінде балалардың өзара қарым-қатынасын қадағалау маңызды. Ұжым болып атқарылған жұмыс, ойын, еңбек, қуаныш, баланың ішкі потенциалына (ішкі дүниесіне) әсер етіп, белгілі бір тәртіпке бағытталғанда ғана ұжым болып қалыптасады. Ұжымдық қарым-қатынас арқылы баланың сезімі, талғамы, қабылдауы дамиды. Ал, жеке тұлға жалғыз өзі, белгілі бір кезеңге дейін ғана дами алады, бірақ, ол бала үшін жеткіліксіз. Себебі, бала өзгенің тәжірибесімен алмасуы тиіс, оны өзімен, өзгелермен салыстыру арқылы жетіледі. Бала неғұрлым өзгенің тәжірибесін көрген сайын, одан өзіне қажеттісін алып, түрлі жолдар арқылы меңгереді, әрі ой-санасы дамиды.

Қорыта келгенде, бастауыш сынып оқушының эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін тәжірибесімен бөлісе білуге баулу, ұжымдық қарым-қатынас жасай білуге үйрету қажет. Себебі, ұжымда бала біреудің сөзін тыңдай білумен қатар, оның сөйлеу мәнерін, екпінін, әуенін, көңіл-күйін, қимыл-қозғалысын, ойын түсіне білуге үйренеді. Сондықтан, бала өз ой-сезімін саналы түрде түсініп, нақтылы ойлау, терең сезіну, өзін-өзі және өзгелерді тану үшін ұжымдық қарым-қатынас орнату қажет. Ұжымдық қарым-қатынас арқылы баланың сезімі, талғамы, он қабылдауы, нақтысын айтқанда, эстетикалық-шығармашылық қабілеттері дамиды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2010. – 7 желтоқсан.

2. Асылбекова М.П. Халық педагогикасы негізінде балалар үйіндегі тәрбиеленушілердің тұлғасын қалыптастыру /Автореферат. – Қарағанды, 2008. – 24 б.

3. Қараев Қ.А. Қазіргі білім берудегі техникалар мен технологиялар / Оқу-әдістемелік құрал. – Астана: Арман-ПВ баспасы, 2014. – 84 б.

4. Белинский Б. О детских книгах // Избр. пед. соч. – М., 1982. – 280 б.

5. Сатқанұлы О. Еңбекке баулу методикасы /Оқу-әдістемелік құрал. – Алматы: Рауан, 1992. – 41 б.

А.Р. Сарсембаева
М. Канапиянов атындағы жоғары колледжінің ҚТӘ-21(9) студенты
Р.С. Кайсаринова
ғылыми жетекшісі, Филология магистрі

ҚАЗАҚ ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕГІ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Аннотация. Ақпараттық-технологиялық заманда оқушының дәстүрлі сабақ жүйелерінде стандартты әдіспен білім алуы жеткіліксіз екені сөзсіз. Жаңа заман педагогтерінің алдында тұрған мақсат мектепте тек қана теориялық білім беріп қоймай, оны практикамен ұштастыра білуді үйрету. Маңыздысы – тек кітапта берілген шаблонды түрде берілген үлгінің шегінен шығып, жағдаяттық-шығармашылық практикалық тапсырмалар беру арқылы алған білімін мақсатқа жету.
Кілтті сөздер: жаңа технологиялар; заманауи педагогика; проблемалық оқыту; тренділер; рухани мәдениет; сөйлеу белсенділігі; нәтижелілік.

Аннотация. В информационно-технологическую эпоху, несомненно, недостаточно, чтобы учащийся обучался стандартному методу в традиционных учебных системах. Задача, стоящая перед педагогами нового времени, – научить в школе не только давать теоретические знания, но и совмещать их с практикой. Важно только выйти за пределы шаблонного образца, представленного в книге, и достичь цели, используя полученные знания, давая ситуативно-творческие практические задания.
Ключевые слова: новые технологии; современная педагогика; проблемное обучение; тренды; духовная культура; речевая активность; результативность.

Annotation. in the information technology age, it is certainly not enough for the student to learn the standard method in traditional educational systems. The task facing the teachers of the new time is to teach at school not only to give theoretical knowledge, but also to combine it with practice. It is only important to go beyond the template presented in the book and achieve the goal using the acquired knowledge, giving situationally creative practical tasks.
Keywords: new technologies; modern pedagogy; problem learning; trends; spiritual culture; speech activity; performance.

Ақпараттық-технологиялық заманда оқушының дәстүрлі сабақ жүйелерінде стандартты әдіспен білім алуы жеткіліксіз екені сөзсіз. Жаңа заман педагогтерінің алдында тұрған мақсат мектепте тек қана теориялық білім беріп қоймай, оны практикамен ұштастыра білуді үйрету.

Маңыздысы – тек кітапта берілген шаблонды түрде берілген үлгінің шегінен шығып, жағдаяттық-шығармашылық практикалық тапсырмалар беру арқылы алған білімін мақсатқа жету барысында тиімді пайдалана білу қабілетін қалыптастыру, оқушының логикалық интеллектісін дамыту. Проблемалық оқыту технологиясы жоғары аталған мақсатты жүзеге асыруда ең тиімді тәсілдердің бірі. Мемлекеттік тілді оқушыға меңгерту үшін заманауи педагог осы технологияны пайдаланғаны абзал.

Жұмыс нысаны: проблемалық оқыту технологиясы және заманауи білім беру жүйесіндегі қазақ тілі сабақтары.

Жұмыстың мақсаты: проблемалық оқыту технологиясын мектепте мемлекеттік тілді оқыту сабақтарында пайдаланудың негіздерін және сабақтың нәтижелілігін арттыруда тиімді пайдалану жолдарын қарастыру.

Жұмыстың міндеттері: қойылған мақсатқа жету үшін аталған технологияның теориялық негіздерін толық қарастырып, сабақ жоспарын құруда проблемалық оқыту технологиясы элементтерін қатыстыру міндеті қойылды.

Жұмысты жазуда қолданылған әдістер: жинақтау, анализдеу, синтездеу, топтастыру, жүйелеу.

Елдің елдігін көрсетіп, мемлекеттің мерейін өсіретін, халықты мұратына жеткізіп, қажеттілігін қанағаттандыратын ұлтымыздың болашағы өскелең ұрпақ екендігі әлемге аян. Сондықтан жан-жақты жетілген, парасаты мен пайымы мол, асқақ рухты, туған елі мен Отанын сүйетін, ұлтжанды әрі үйлесімді азамат тәрбиелеу – заман талабы. Оқыту дегеніміз – оқушылардың белсенділігін арттыру арқылы оқытанымын ғылыми тұрғыда игерту, шығармашылық мүмкіндіктерін ұлғайту, дүниетанымын және эстетикалық көзқарасын қалыптастыратын үрдіс. Бүгінгі күні ҚР білім туралы тұжырымдамасы ойлы, өнерлі, білімді тұлғаны қалыптастыруға бағытталған және қазіргі білім беру жүйесі оқушылардың сөйлеу белсенділігін дамытатын оқытудың дәстүрлі және дәстүрлі емес, белсенді түрін және әдістерін оқу процесіне енгізуі бағытында құрылуы тиіс. Осы әдістерді құрастыру үшін компьютердің маңызы зор және компьютерді пайдалану барысында оқушылардың қызығушылығы артып, сөйлеу дағдысы дамуына септігін тигізеді.

Тіл – халық қазынасы, ұлттың жаны. Тілдің мәселесі – ұлттың мәселесі. Мерейін асыратын да өзіміз, құтын қашыратын да өзіміз. Отбасы – өзіміз, ал Отанымыз – Қазақстан! Тұңғыш президентіміз айтқандай, Қақастанның болашағы – қазақ тілінде. Ендеше тілімізді ұлтымызды, отбасымызды қадірлегендей қадірлейік. Тіл адамдар арасындағы қарым-қатынастың аса маңызды құралы ғана емес, ойлаудың, дүниетанымны, рухани мәдениетті жасаудың, ұлттық-ұжымдық жинақтаудың, сақтаудың құралы. Жас ұрпақты тәрбиелеу, оларға ғылым мен білімді үйрету тіл арқылы жүзеге асады. Тілді үйретуде қатысым әдісінсіз тілді жылдам әрі сапалы меңгерту, оны кез келген ортада еркін тілдік қатынасқа түсе алатын дәрежеге жеткізу мүмкін емес.

Тілді үйренудің төрт деңгейі бар. Мәселен, тұрмыстық тіл; кәсіби тіл; іскери тіл; әдеби сөйлеу тілі.

Кәсіби тілде, іскери және әдеби тілде сөйлеу үшін ең алдымен тұрмыстық тілді, яғни күнделікті өте қажет тілді меңгерту қажет.

Қазақ тілін орыс тілді азаматтарға үйрету мәлеселерін зерттеп, нәтижесінде «Қазақша ойлауды қалыптастыру» деп аталатын кітап жазып шыққан Ғалия Жорабекқызы «**Тілді меңгеру дегеніміз –**

адамның өз ойын қиналмастан, қазақша еркін жеткізуі, сонда ғана, тілдік кедергілер, тіл шорқақтығы болмайды», – дейді. Оның айтуынша, өзге тілді үйрену үшін, ең алдымен сол тілдің грамматикалық ережелеріне, өзіндік ерекшеліктеріне көңіл аударып, сөздік қорын білу және пайдалана алу керек. Қазақ тілін үйренуге бар-жоғы 9 ереже және 3 қадам жеткілікті. Сол арқылы тілді аз уақытта түсініп, толық сөйлеп, кетуге болады. Кез келген тілді үйрену үшін зат есіммен, етістікті меңгеру керек. Қазақ тілінде зат есімнің 4 жалғауы бар, етістіктің бастапқы деңгейде 3 шағы және қалау райы қажет. Оған керекті Үндестік заңын қосамыз, барлығы 9 ереже. Осы 9 ережені пайдалана отырып: 1. Орыс тілді сөйлем құрып. 2. Сөйлемдегі әр сөзге баяндауыштан сұрақ қоя отырып, сөздердің орын тәртібін анықтап, 3. Сөйлемдегі бар зат есімдерді 4 жалғау бойынша жүргізіп, ал етістікті шақ бойынша қою керек. Тыңдаушы сөздік қорымен жұмыс істегенде әр сөзді «зат есім және етістіктің жаңа сөзбен жұмыс істеу кестесіне « енгізе отырып, сөздерді жаттанды түрде емес, ойлана отырып, ережелерді қайталай отыра, бар өзгерістерді байқай отыра, саналы түрде қабылдайды.

Қазіргі сандық технологиялардың дамыған заманында тілді өздігінен үйренем деушілерге тегін, қолжетімді сайттар құрылып, ашылып жатыр. Солардың біріне тоқталатын болсақ, мәселен, «Тіл-Қазына» орталығы қазақ тілін тез меңгеретін сайттар тізімін де ұсынып отыр. Мәселен, «***Tilqural.kz»*** платформасы – қазақ тілін өз бетінше онлайн үйренуге мүмкіндік жасайды. Тіл үйренуші тілді инновациялық әдістермен оңай әрі тез A1, A2, B1 деңгейлерін меңгеруге мүмкіндік алады. Олар үшін telegram-бот қызметі де іске қосылған, ал бала тілі ана тілінде шықсын десеңіз «***Bala tili.kz» сайты*** да қызметін пайдалануға болады. Сайт арқылы баланың қазақ тіліне деген құрметін, қызығушылығын оятуға, интеллектісін қалыптастыруға, қазақ тіліндегі қызықты мәліметтерді үйретуге, көңіл көтеріп, түрлі тапсырмалар жасауына, ертегі оқып, анимациялық фильмдер қарауына болады. ***Sozdikqor.kz*** порталы – қазақ тіліндегі сөздердің мағынасын танып, білуге мүмкіндік береді. Платформа арқылы әртүрлі салалық сөздіктер мен энциклопедиялардағы сөздер, тұрақты сөз тіркестері, қазақ тіліндегі көне сөздер, кірме сөздер, аймақтық және ақпараттық технологиялардың даму кезеңіндегі жаңа технологиялық сөздердің мағынасын оқуға болады. «Сөздікқор» порталының іздеу жүйесі арқылы сөздердің дефициясын, синонимін, антонимін, омонимін, фразеологиялық тіркесте немесе сөйлем ішінде кездесуін біле аласыз. Яғни үйде отырып, сөздікқорды толықтырудың таптырмас мүмкіндігі. Порталдың telegram-бот қызметі жұмыс жасайды.

Қорыта айтқанда, егер мемлекеттік тіл күндердің күнінде қажеттілікке айналса, оны үйрену ауырлық әкелмейтіні айдай анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ишанғалиева А.М. Құзыреттілік – білім мен мүмкіндіктің бірігуі // Шетел тілін оқыту әдістемесі. – №2. – 34-б.

2. Бабаев С., Қазиева К. Педагогикалық инновациялар мен педагогикалық озат технологиялар – талапшаң мұғалім еншісі // Бастауыш мектеп. – 2011. – №4. – 25-б.

3. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты халыққа жолдауы // Егемен Қазақстан., 2012. – № 41–42 (27114). – 28 қаңт.

4. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы // Қазақстан мұғалімі. – 1999. – 23 шілде. – 2–5-б.

5. Полат Е.С. Интернет на уроках иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 3.

У. Ризабек
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжінің студенті
Д.А. Наурызбаева
ғылыми жетекшісі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжінің оқытушысы

ӘДЕБИЕТ САБАҒЫНДА ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. Бұл мақалада сабақта проблемалық оқытуды қолдану туралы, ақпаратты өңдеу, білім алушыға ұсынылатын тақырыптар таныстырылады. Оның белсенді бағыттарын ынталандыруға көмектесетін ақпарат берілді. Бүгінгі таңда оқу үрдісіне проблемалық оқыту технологияларды енгізу оқытудың мазмұнын, оны ұйымдастыруды және оқыту әдісін жетілдіреді. Онымен қоса білім беру сапасын арттыру мәселесі қозғалады. Мақалада проблемалық оқыту технологияның қазіргі білім берудегі тиімділігі қарастырылған.

Түйін сөздер: педагогикалық технология, проблемалық оқыту, әдіс-тәсілдер, жаңартылған білім беру, тапсырмалар.

Аннотация. В данной статье речь пойдет о применении проблемного обучения на уроке, обработке информации, представляемых обучающемуся темах. Была предоставлена информация, которая помогла стимулировать его активные направления. Сегодня внедрение проблемных обучающих технологий в учебный процесс совершенствует содержание обучения, его организацию и метод обучения. Вместе с тем, будет затронута проблема повышения качества образования. В статье рассматривается эффективность технологии проблемного обучения в современном образовании.

Ключевые слова: педагогическая технология, проблемное обучение, методы, обновленное образование, задания.

Annotation. This article discusses the use of problem-based learning in the classroom, information processing, and topics that are offered to the student. Information was provided to help stimulate his active areas. Today, the introduction of problem-based learning technologies in the educational process improves the content of training, its organization and teaching method. In addition, the issue of improving the quality of education is

touched upon. The article discusses the effectiveness of problem-based learning technology in modern education.

Keywords: pedagogical technology, problem-based learning, methods, updated education, tasks.

Педагогикалық технологиялар – бұл білімнің басымды мақсаттарымен біріктірілген пәндер мен әдістемелердің : оқу-тәрбие процессін ұйымдастырудың өзара ортақ тұжырымдамамен байланысқан міндеттерінің, мазмұнының, тұрпаттары мен әдістерінің күрделі және ашық жүйелері, мұнда әрбір құрамның басқаларына әсер етіп, ақыр аяғында оқушының дамуына жағымды жағдайлар жиынтығын құрайды»

Жаңа технология түрлерін әдебиет пәнінің сабақтарында пайдалану, оқушының шығармашылық, интеллектік қабілетінің дамуына, өз білімін өмірде пайдалана білу дағдыларының қалыптасуына әкеледі.

Оқушы білімінің тиянақты болуы, түсінігінің дұрыс қалыптасуы үшін жаңа сабақты түсіндіру процесінде оларды үнемі тартып, әрекетке араластырып отыру қажет. Жаңа материалға байланысты білгенін ортаға салу, оның құпияларын ашу үшін өз үлесін қосу немесе түсінгенін өз білгенімен салыстыру сияқты жұмыстар оқушыларды сабақ үстінде сергек ұстап, сабаққа деген ынтасын арттырады. Міне, осы бағытта жүргізілетін жұмыстың негізгі бір түрі – сабақ өтудің проблемалық әдісі.

Кей мұғалімдер «неге?» деген сұрақ қоятын жерде ғана оқу проблемасы бар деп түсінеді. Проблемалық оқыту мұғалім басшылығы мен қиын мәселелерді туғызу және оқушылардың белсенді түрде өз беттері мен ол мәселелерді шешу. Қорытындысында олардың ойлау қабілеттері дамып, шығармашылық іскерліктері мен дағдылары қалыптасуына жағдай жасайды. Проблемалық оқытудың мақсаты ғылыми таным нәтижелерін, білімдер жүйесін ғана меңгеріп қоймай, сонымен бірге бұл нәтижелерге жету жолының өзін де, процессінде *меңгеру, оқушының таным дербестігін қалыптастырып, шығармашылық қабілеттерін дамыту.*

Проблемалық оқыту ойлау операциялары логикасы (талдау, қорытындылау және тағы басқа) мен оқушылардың ізденіс әрекетінің заңдылықтарын (проблемалық ситуация, танымдық қызығушылығының, қажетсінуінің және тағы басқа) ескере отырып жасалған оқу мен оқытудың бұрыннан мәлім тілдерін қолдану ережелерінің жаңа жүйесі.

Проблемалық оқытудың негізі ерекшелігі – оқушының білетіні мен білмейтінінің арасында қайшылықтар пайда болады және проблемалары міндетті шешуге дайын тәсіл болмағандықтан, проблемалық жағдаят пайда болады, осыған орай оқушының ізденушілік әрекеті мен ынтасы күшейе түседі. Оқыту технологиялары оқушының тұрақты жоғары нәтижелерге қарай біртіндеп сатылай жылжуын, жаңа оқу ақпарлары мен біліктіліктерді меңгеру мақсатына жақындау деңгейлерін әр қырынан бағалау және өзін-өзі бағалау мүмкіндіктерінің туындауын қамтамасыз етеді.

Әдебиет сабағында әдетте оқушыларға жартылай таныс немесе бұрын өтілген тақырыпқа қатысты қалыптасқан кейбір түсініктеріне сүйене отырып игерілетін тақырыптар болады. Ондай тақырыптарды оқушылардың өздігінен жұмыс жүргізуі негізінде меңгертуге болады. Бұл үшін оқушыларға олардың шамасы жетерліктей лайықталған сұрақтардан құралған проблемалар тізбегі ұсынылады.

Сұрақтардың шешімін табу *барысында жаңа материал оқушы алдында тұтас не жартылай ашылады да, сөйтіп мұғалім баяндауға тиіс уақыт мөлшері оқушының үлесіне тиеді әрі материал тиісті көлемде меңгеріледі*. Оқушы білімі тиянақтылығының басты шарты – материалды меңгертуде оқушыны ойланта отырып, қадам жасату болып табылады. Оқушының өзіндік қадамы, өзіндік ойының қалыптасуы оны шығармашылық жұмысқа жетелейді.

Педагогикалық проблемалық жағдай белсенділік қимылымен мұғалімнің сұрақтары және де басқа таным ортасымен үйлесімді.

Әдебиетті оқыту барысындағы кезеңдерде проблемалық жағдайлар құрылуы мүмкін: түсіндіруде, бекітуде, бақылауда. Мұғалім проблемалық жағдай туғыза отырып, оқушыларды оны шешуге бағыттап шешімін табуды ұйымдастырады.

Сонымен оқушыда жаңа білім пайда болады, жаңа әрекет тәсілдерін меңгереді. Әдебиетте проблемалық оқытуды басқарудың қиындығы мынада: проблемалық жағдай – жеке жұмыс, сондықтан мұғалімнен бөліктеп және жекелеп ыңғайлауды пайдалану талап етіледі. Әдебиет сабағында проблемалық жағдайларды туғызудың әдістемелік тәсілдері:

– мұғалім оқушыларды қарсы әрекетке жақындатады және оны шешу жолдарын табуды ұсынады;

– қарсы әрекетті іскерлік қызметіне қарай итермелейді;

– бір сұрақтың өзін бірнеше түрлермен береді;

– әдеби құбылыстарды жан-жақты жолдармен көрсетеді;

– әр жағдайларда салыстыруға, жинақтауға, қортындылауға, деректерді салыстыруға талаптандырады;

– шығармадан сұрақтар қояды (жинақтауға, дәлелдеуге, нақтылауға);

– ілім және тәжірибелік проблемалық тапсырмаларды анықтайды (мыс: зерттеулер);

– проблемалық тапсырмалар береді (мыс: жеткілікті, не болмаса жеткіліксіз мәліметтер, нақтылы емес сұрақтар, қарсы әрекеттік мәліметтер, қатесі бар, қысқа шешімді тапсырмалар т.б.).

Әдебиет сабағында проблемалық технологияны іске асыру үшін:

– шығармаға байланысты деңгейлік тапсырмаларды таңдау;

– әдеби талдау барысында проблемалық оқытудың ерекшеліктерін анықтау;

– проблемалық оқытудың қолайлы жүйесін құру, оқулықтар және әдістемелік құралдар мен нұсқаулар шығару;

– мұғалімнің шеберлігі және жеке көзқарасы керек.

Проблемалық оқыту әдісін жүргізу дидактиканың заңдылықтарына байланысты мынадай кезеңдерге бөлінеді:

– Проблемалық ахуалдар туғызу жолын алдын ала дайындау.

– Проблемалық сұрақтарды грамматикалық және стилистикалық жағынан дұрыс құру.

– Проблемалық мәселелерді шешу амалдарын күні бұрын дәл белгілеу.

– Проблемалық сұрақтардың теориялық анықтамасын заңды түрде дәлелдеу.

– Проблемалық мәселелердің дұрыс шешілгендігін тексеру, тиісті қорытындылар жасау.

Әдебиет сабағында оқушылар мұғалімнің әңгімесін тыңдайды, тапсырмаларды орындайды, көрнекті әдебиеттермен танысады. Мұнда игеруге тиісті оқу мазмұны күні бұрын дайындалған күнінде оқушылардың қабылдауын талап етеді. Мұндай оқыту жүйесі репродуктивтік немесе дайын білім беру әдісі деп аталады.Проблемалық оқыту әдісінің екі түрлі айырмашылығы бар. Біріншісі, оқыту мақсатына байланысты, мұнда оқу материалының мазмұны зерттеледі, ол белгілі бір дәрежеде қорытылады. Нәтижесі практикада сыналып, оқу программаларына, оқулықтарға және қосымша оқу құралдарына жазылады. Екіншісі, педагогикалық процесті ұйымдастыру принципі тұрғысынан қарастырылады. Бұл кезде әдебиеттерде дайындалып көрсетілген білім мазмұнының көшірмесін қайталап өз қалпында түсіну талап етілмейді.

Проблемалап оқыту әдісінде әдебиет пәні мұғалім кейбір теориялық материалды баяндай отырып, тақырыпқа байланысты мәселелерді оқушылардың өздерінің шешуіне жағдай жасайды, яғни проблемалық ахуал туғызады.

Проблемалық ахуал – оқушылардың игерген білімі мен іскерлікті қалыптастырудағы қажетті ұғымдар мен фактілердің арасындағы сәйкессіздік. Әдебиет пәнінде оның негізгі көзі берілген шығарманың жоспар жасау, композициялық талдау құру болып табылады. Бұл кезде оқушылардың өзіндік шығармашылық әрекеті орындалады.

Проблемалық ахуалды қамтитын композициялық талдау жасау барысында оқушылар шығармашылық іс – әрекет танытады. Бірақ кез – келген талдау қойылымы проблемалық ахуал болып есептелмейді. Оқу материалы проблемалық болуы үшін келесі шарттар ескерілуі тиіс:

– проблемалық түсініктілігі;

– оның танымдылығы;

– проблеманың мазмұны.

Проблемалық ахуал өзіне тән сипатқа ие және ол оқушыларды ұғымдарды өздігінен меңгеруге, анықтамасын түсінуге бағыттайды немесе белгісіздерді табуға жетелейді. Қойылған проблеманың теориялық мәні мен практикалық қолданыстарын көрсетуді мақсат етеді.

Проблемалап оқыту әдісінің жалпы құрылымы:

к\с	Сабақ кезеңдері	Мақсаты	Жүзеге асыру тәсілдері	Жетістігі
1	Өткен сабақтар бойынша пысықтау	Игерген білімді жүйелеп, оны практикада қолдана білу	Оқушыларға қысқа етіп жауап жаздыру немесе олардың пікірлесу арқылы білімін ауызша тексеру	Сынып оқушылары түгел дерлік өз білімдерін көрсетеді
2	Пысықтауды қорытындылау	Өтілген материалдарындың қажеттілерін жинақтап, оларды байланыстыра отырып келесі тақырыпқа көшу	Оқушылардың жеке жұмыстарына қысқаша шолу жасау	Оқушылар өз жұмыстарының нәтижесін көріп, келесі өтілетін тақырыпты қабылдауға ынталы болады
3	Проблемалық жағдай туғызу	Оқушыларды ойлауға, ынталандыруға үйрету	Проблемалық мәселені баяндап беру	Оқушылардың сабаққа ынтасын арттыру
4	Проблеманы шешу жолдарына болжам жасау	Бұрынғы білімдерін пысықтай отырып, жаңа материалды баяндау және оны талдауға үйрету	Оқушылармен эвристикалық (ойлап тапқыштық) бағытта әңгімелесу	Оқушылардың ойлау қабілетін дамытады.
5	Болжамды дәлелдеу	Алынған білімді бекіту және іскерлік қалыптастыру	Пікірлесу, мысалдар келтіру және оны оқушылар көмегімен шешу	Қойылған мәселеге сын көзқарас-пен қарауға, талдау жасай білуге үйретеді.
6	Проблема шешімінің дұрыстығын тексеру	Алынған білімді бекіту және іскерлік пен дағды қалыптастыру	Қателіктерді пысықтау, шешімді қорытындылау, тапсырмаларды орындау, есептер шығару	Оқушылардың өздеріне деген сенімдерін орнықтырады

Мектепте әдебиетті оқытуда проблемалық жағдаяттың өзіндік белгілеріне тоқталатын болсақ, ең алдымен, оқушыны проблемаға деген субъективтік көзқарас пен объективтік мазмұнды айыруға, образды түсіндірудің ерекшелігін ажырата білуге дағдыландыру қажет болады. Танымдық әрекеттер сапындағы ой – қарама-қарсы процестердің санадағы сәулесі, болмыс суретінің экспозициясы. Олай болса, ой *проблемалық жағдаяттың (қарама-қарсы ұғымдардың) сәулесі*.

Проблемалық жағдаят міндетпен анықталатын болса, ой сол міндеттің экспозициясы, міндеттің өзі емес, хабаршысы, кіріспесі

болғаны. Міндетіміз – шығармашылық тапсырма. Ойды бейнелейтін айшықты (образды, бейнелі) сөздер тіркесе келіп, поэтикалық образ құрайтыны белгілі. Мысалы, Абайдың «Адасқан күшік секілді, ұлып жұртқа қайтқан ой» деген өлең жолдарын ойда синтездепажыратып, көз алдымызға елестетейікші. Мұнда ой символмен бейнеленген. Оқушыларға осы елесті суретке айналдырыңдар деп тапсырған болсақ, олар шамамен: «...Көшкен ауыл орны. Иесіз жұрт. Сол жұртта қалған жалғыз жан иесі *көштен адасып, қайтып оралған күшік*. Ол иесін іздейді, таба алмайды. Қолынан келері – ұлу» деп бейнелеген болар еді. Ал енді «Ой қалайша ұлып, жұртқа қайтады?» деген сұрақты қоя отырып, оқушыларға проблемалық жағдаят туғызамыз. Берілген жауаптарды тыңдай келе, осы ұлан-ғайыр сурет, жиынтық ой тұжырымы сан түсті бояу, алуан қырлы поэтикалық образға айналып, екі-ақ жолмен берілген. Немесе, Абай «Көңілдің жайлауынан ел кеткен бе?» деген жолдар арқылы да терең мағына білдірген. Бұл жерде де жоғарыдағыдай тапсырма беріп, суреттеп жазуды тапсырамыз.

«...Жайлау. Қалың ел, мыңғырған мал. Қызық та, ойын-сауық та, қарбалас тіршілік те, бәрібәрі де осы жерде. Оның бәрін қыздырып жатқан – адамдар. Егер сол жайлаудан өмір иесі – адамдар көшіп кетсе, онда қандай сән, қандай мән қалады...» деген жауапты аламыз. Ал көңілдің объектіге құрылған ойы кетсе, *құлазыған жайлаудай болатыны белгілі*. Бұл мысалдардың дидактикалық негізі – оқушыларды бейнелі ойды талдауда ойландыра отырып (осы уақытқа дейін оқыған, игерген, бақылаған әдеби-теориялық білімдер мен дағдыларды жинақтау барысында) өзіндік шығармашылық тапсырма мен проблемаларды іздей білу белсенділігін арттыруға болатынын көрсетеді.

Қорытындылай келе, проблемалық оқыту Педагогика ғылымының дамуында «проблемалық оқыту» әдісі кең таралған. Бұл әдісте оқыту және таным әрекеттері өзара бірлікте қарастырылады. Проблемалық оқытудың логикалық негізі ойлау формалары болып табылады. Бұл әдістің басты мақсаты –ғылымның негіздерін меңгеріп қана қоймай, оқушылардың танымдық және шығармашылық қабілетін дамыту.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы

2. Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т. Педагогтардың ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша құзырлылықтарын қалыптастыру әдістемесі. – Алматы: ЖШС «Дайыр Баспа», 2010.

3. Элейн Уилсон. Оқыту мен оқу сапасын арттыру үшін сабақтарда проблемалық технологияларды қолдану // Педагогикалық диалог. – №2 (12). – 2015. – 13-17-б.

4. Проблемалық технологиялардың тиімділігі // Қазақстан мектебі. – 2008. – №6.

Б. Айдана
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
М. Қанапьянов атындағы жоғарғы колледжінің студенті
Ж.А. Нұрмағамбетовна
ғылыми жетекшісі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті М. Қанапьянов атындағы жоғарғы колледжінің оқытушысы

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. Бұл мақалада бастауыш сыныпта оқытудың жаңа технологияларды қолдану туралы, білім алушыға ұсынылатын жаңа технологиялар таныстырылады. Оның белсенді бағыттарын ынталандыруға көмектесетін ақпарат берілді. Бүгінгі таңда бастауыш сыныпта оқу үрдісіне жаңа технологияларды енгізу оқытудың мазмұны, оны ұйымдастыруы және қолдану әдісін жетілдіреді. Онымен қоса білім сапасын арттыру мәселесі қозғалады. Мақалада бастауыш сыныпта жаңа технологияларды қолданудың қазіргі білім берудегі тиімділігі қарастырылған.

Түйін сөздер: педагогикалық технология, жаңа технология, интербелсенді оқыту, әдіс-тәсілдер.

Аннотация. В данной статье речь пойдет о применении новых технологий обучения в начальной школе, о новых технологиях, предлагаемых обучающемуся. Была предоставлена информация, которая помогла стимулировать его активные направления. Сегодня внедрение новых технологий в учебный процесс в начальных классах совершенствует содержание обучения, его организацию и методику применения. Кроме того, будет затронут вопрос повышения качества образования. В статье рассматривается эффективность использования новых технологий в начальном классе в современном образовании.

Ключевые слова: педагогическая технология, новые технологии, интерактивное обучение, методы и приемы.

Annotation. In this article we will talk about the application of new learning technologies in elementary school, about new technologies offered to students. Information was provided that helped to stimulate his active actions. Today, the introduction of new technologies in the educational process in primary schools improves the content of education, its organization and methods of application. In addition, the issue of improving the quality of education will be touched upon. The article examines the effectiveness of the use of new technologies in primary schools in modern education.

Keywords: pedagogical technology, new technologies, interactive learning, methods and techniques.

«Надан жұрттың күні – қараң, келешегі тұман», – деп М. Дулатов айтқандай, егеменді еліміздің тірегі – білімді ұрпақ. Қазіргі мектеп мұғалімдерінің алдында тұрған басты міндет – оқушылардың шығармашылық білім дағдыларын қалыптастыру. Шәкәрім Құдайбердіұлы «Адамның жақсы өмір сүруіне үш сапа негіз бола алады, олар барлығынан басым болатын адал еңбек, мінсіз ақыл, таза жүрек. Бұл сапалар адамды дүниеге келген күннен бастап тәрбиелейді» деп есептейді. Ұрпақ тәрбиесі – бұл болашақ тірегі, мемлекеттік маңызды іс.

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында [1] «Білім беру жүйесінің басты міндеті –ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау; оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» – деп білім беру жүйесін одан ары дамыту көзделген. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің иновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі. Мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқу үдерісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияларды ендіруді міндеттейді.

Бастауыш білім – үздіксіз білім берудің баспалдағы. Мұғалімнің негізгі ұстанған мақсаты білімнің жаңа үлгісін жасап, белгілі бір көлемдегі білім мен білік дағдыларын меңгерту, оқу мен тәрбие үрдісін ұйымдастырудың сан түрлі жаңа әдіс тәсілдерін іздестіру, жаңа технологияларды сабаққа тиімді пайдалана білуі, бір сөзбен айтқанда оқу үрдісін дамыту. Бастауыш мектепте қазіргі жаңа педагогикалық технологияларды пайдаланудың тиімділігі оқушылардың білімін арттыруда, іс-әрекетін дұрыс ұйымдастыра алуымен байланысты. Ал жаңа технологияны пайдалану міндетті деңгейдегі білімді қалыптастыра отырып, мүмкіндік деңгейге жеткізеді. Сондықтан бастауыш сынып мұғалімдерінің біліктілігін көтеру мен шығармашылық, педагогикалық әрекетін ұйымдастыруда қазіргі педагогикалық технологияларды меңгерудің маңызы зор.

Педагогикалық технологиялар – бұл білімнің басымды мақсаттарымен біріктірілген пәндер мен әдістемелерінің: оқу- тәрбие процесін ұйымдастырудың өзара ортақ тұжырымдамамен байланысқан міндеттерінің мазмұнының, тұрпаттары мен әдістерінің күрделі және ашық жүйелері, мұнда әрбір құрамның басқаларына әсер етіп, ақыр аяғында оқушының дамуына жағымды жиынтығын құрайды.

Технология – грек сөзі, түсіндірмелі сөздікте бұл – қандай да болсын жаңа істегі шеберлік, өнерпаздық, іскерлік деген ұғымды білдіреді. Кез-келген технологияның маңызы оның құрылымымен анықталады. Технология белгілі бір мақсатты жүзеге асырады. Ол үшін құралдар пайдаланылады, әдістеме жоғары деңгейге дейін жетіледі де, күтілетін нәтижеге қол жеткізіледі.

Жаңа педагогикалық технологияның ерекшеліктері – өсіп келе жатқан жас ұрпақты жан – жақты дамытуға қосар үлесі зор. Кез – келген жаңа білімді оқушы сезініп, түйсініп, қабылдайтындай етіп саналарына сіңіруде жаңа технологияның алар орны ерекше деп ойлаймын.

Ақпараттық-педагогикалық технологиялар негізінде мұғалімнің рөлін түбегейлі өзгертуге мүмкіндік туды, мұғалім тек ғана білімді алып жүруші емес, сонымен қатар оқушының өзіндік шығармашылық

жұмысының жетекшісі және бағыт берушісі болып анықталды. Осыған орай сабақ беру үрдісінде қазіргі күннің, яғни инновациялық әдістерді оқытудың интербелсенді оқыту моделі болып табылады. Инновациялық әдістердің ең негізгісінің бірі – «Интербелсені оқыту әдісі».

Интербелсенді оқыту технологиясы – бұл ұжымдық, өзін-өзі толықтыратын, барлық қатысушылардың өзара әрекетіне негізделген, оқу процесіне оқушының қатыспай қалуы мүмкін болмайтын оқыту процесін ұйымдастыру. Негізгі қағидасы-педагогикалық қарым-қатынас пен диалогы арқылы жеке тұлғаны қалыптастырып, дамыту. Интербелсенді әдістерге: проблемалық шығарма әдістері; презентациялар; пікір-таластар; кейс-стадийлер; топпен жұмыс; миға шабуыл; сын тұрғысынан ойлау; сауалнамалар; қысқа зерттеулер; іскерлік ойындар; Интербелсенді оқыту әдістерін қолдана отырып, келесі нәтижелерге қол жеткіземіз: уақыт үнемделеді; сабақтың сапасы көтеріледі; оқу әдісі мен құралдарын таңдауға мүмкіндік тудырады; Оқушылардың белсенділігі мен қызығушылығын арттырады, сондықтан оқу үлгерімі көтеріледі.

Жаңа технологияны жүзеге асыру, тиімділігіне қарай пайдалану үшін, әр мұғалім өзінің алдында отырған оқушыларының жас ерекшеліктерін ескере отырып, педагогикалық мақсат – мүддесіне байланысты, өзінің шеберлігіне байланысты таңдап алады. Жаңа технологияны жүзеге асыруда мұғалім белсенділігі, шығармашылық ізденісі, өз мамандығына деген сүйіспеншілігі, алдындағы шәкірттерін бағалауы ерекше орын алады. Жалпы алғанда, жаңа технологиялардың 40-тан астам түрлері бар.

Бастауыш саты – бұл оқушы тұлғасы мен санасының қарқынды дамитын құнды, қайталанбайтын кезеңі. Сондықтан бастауыш мектеп – оқушыны тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы. Қазіргі мектеп жағдайындағы білім берудің ұлттық моделіне өту оқыту мен тәрбиелеудің соңғы әдіс – тәсілдерін, жаңа инновациялық педагогикалық технологияны игерген, психологиялық-педагогикалық диагностиканы қабылдай алатын, нақты тәжірибелік іс-әрекет үстінде өзіндік даңғыл жол салуға икемді, шығармашыл педагог – зерттеуші, ойшыл мұғалім болуын қажет етеді.

Білім беру мен білім алудағы жаңа тәсілдердің бірі – **с**ыни тұрғысынан ойлау. Сыни тұрғыдан ойлау дегеніміз – ой қозғай отырып, оқушының өз ойымен өзгелердің ойына сыни қарап, естіген, білгенін талдап, салыстырып, реттеп, сұрыптап, жүйелеп, білмегенін өзі зерттеп, дәлелдеп тұжырым жасауға бағыттау. Өз бетімен және бірлесіп, шығармашылық жұмыс жасау. Бұл әдістің тиімділігі сабақ барысында оқушылар топтық жұмыс барысында тез шешім қабылдауға, логикалық ойлауға, тақырып аясында өз ойларын дамытуға дағдыланыды.

Ойын технологиясы педагогикалық технологияның құрамды бөлігі болып табылады. Оқыту технологияларының ішінде ойын технологиясы тікелей ойын элементтерін қолданумен ерекшеленеді.

Бүгінгі таңда ойын технологиялары мектептің оқу-тәрбие процесінде оқушылардың жалпы оқу интеллектуальдық біліктерін қалыптастыруда ерекше мәнге ие болады. Бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеуде маңызды орын алатын іс-әрекет – ойын. Ойын – жас ерекшелікке қарамайтын, адамның көңіл – күйін көтеретін, ойландыратын үрдіс. Психологиялық тұрғыдан алып қарағанда, бастауыш сынып оқушылары белсенді және өте қозғалмалы болып келеді. Бұл жастағы балалар өздерін еркін ұстап, ойынға аса қызығумен қатысады, өзінің айналасындағы нәрселерді көріп, соны бейнелеуді ұнатады. Тақырыптық «рөлдік – ойындар», «қимылды ойындар», «дидактикалық ойындар» жас өспірімдердің сөйлеу дағдысының қалыптасуын дамытады.

Ойын іс-әрекеті зерттеуші, дамытушы, үйретуші болып тәрбиешінің негізгі іс-әрекетін құрайды.

Бастауыш мектепте балалардың ойнайтын ойын түрлері:

1. Дидактикалық ойындар.
2. Сөздік-дидактикалық ойындар.
3. Рөльді сюжетті ойындар
4. Драммалық ойындар.
5. Творчествалық ойындар.
6. Әдеби-музыкалық ойындар.

Дидактикалық ойын адамгершілікке тәрбиелеудің құралы болып табылады. Дидактикалық ойынмен ұйымдастырылған сабақ балаларға көңілді жеңіл келеді. Сондықтан дидактикалық ойынды іріктеп алуға нақтылы сабақтың мақсаты, мүмкіндіктері мен жағдайларын ескертуге ерекше назар аударған жөн. Дидактикалық ойын – балалар үшін оқу да, еңбек те. Ойын – айналадағы дүниені танудың тәсілі. Ол балаларға өмірде кездескен қиыншылықтарды жеңу жолын үйретіп қана қоймай, ұйымдастырушылық қабілетін қалыптастырады. Педагогикада дидактикалық ойындарға былай анықтама беріледі: дидактикалық ойындар дегеніміз – балаларға белгілі – бір білім беріп, іскерлік пен дағдыны қалыптастыру мақсатын көздейтін іс – әрекет.

Білім беру саласы қызметкерлерінің алдына қойылып отырған міндеттердің бірі-оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеру. Қазіргі таңда оқытушылар иновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып, сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде.

Мектепте практика өту барысында жаңа технология арқылы оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастырып, шығармашылыққа баулуға көп көңіл бөлемін. Оқушыларды шығармашылық бағытта жанжақты дамыту бүгінгі күннің басты талабы. Осы талап тұрғысынан алғанда оқу – тәрбие үрдісін ұйымдастырудың сан түрлі әдіс-тәсілдерін іздестіру жаңа технологияларды тиімді пайдаланудың маңызы ерекше екенін түсінемін. Сондықтан сабақтың формасын (фронтальды, топтық,

жұптық, өздік) түрінде ұйымдастыра отыра, тиімді әдіс-тәсілдерді сабақ барысында қолданамын. Жаңа сабақтың тақырыбына шығу кезеңінде «Алтын балық» хат алып келеді. Хатты ашқанда сабақтың тақырыбына шығады. Оқушылар хатты оқи отырып, сабақтың мақсатын анықтайды. Жаңа тақырыпты түсіндіруде «Топтастыру» өткен сабақ пен жаңа сабақты байланыстыра отырып, мағлұмат беремін. Бастауыш сыныпта оқытуды қызықты да әсерлі өткізуге ықпалын тигізетін жаңа әдістің бірі-интерактивтік тақтаны қолдану, ол сабақты түрлендіруге көмегін тигізіп, оқытудың барлық кезеңінде тақта сабақты түрлендіруге көмегін тигізеді. Оқушыны ойлау мен сөйлеу дағдыларына төселдіруде интерактивті тақта, оқыту әдісінің бір түрі болып саналады.

Мәтінді көре отыра тыңдауды қалыптастыру мәдениетін сөз етсек, ең алдымен, жаңа техникалық құрал – жабдықпен, яғни интерактивті тақтамен жұмыс жүргізу технологиясы алға тартылады. Интерактивтік тақтамен жұмыс жүргізу технологиясындағы автономды түрде меңгеріп негіздеуіне мүмкіншілікбереді. Интерактивтік тақта арқылы дидактикалық материалдармен қоса неше түрлі дыбыстарды оқушаларға естіртуге болады мысалы: құстардың үнін, судың дыбысын т.б. түрлерін жасауға мүмкіндіктер болады. Интерактивті тақтаны қолдана отырып, суреттерді жылжытып, оқушылардың тақырыпқа қызығушылығын оятамын. Мәтінді мәнерлеп оқу барысында, оқушыларға интерактивті тақтада «Фри» әдісі арқылы сұрақтар беріледі. Оқушылар ортадағы ұяшықтарды таңдай отыра, сұрақтарға жауап беріп, белсенділіктері артады. «Ойлан, тап!» ойын түрінде дәптермен жұмыс оқушылардың ойлау, талдау қасиеттеріне бағытталған. Мысалы: көп нүктенің орнына тиісті сөздерді, тауып қойып жаз. Жұптық жұмыс «Домино» әдісінде қатар отырған екі оқушының бірі сұрақ қояды, екіншісі жауап береді. Оқушылар бір-біріне сыйластық көрсетеді. Топтық жұмыста «Тарсия» әдісі берілген тапсырмада сұрақтарға дұрыс жауап беріп, сәйкестендіре отырып белгілі бір пішін құрастыра алады. Бұл жұмыс арқылы оқушылар топта бірлесе жұмыс жасауды, бірін-бірі тыңдауды, талқылауды, бірігіп жұмыс істеуге үйренеді. Шығармашылық жұмыс «Синквейн» немесе «Эссе», «Мәтіндегі ойды жалғастыр» деген жұмыстарда әр оқушы ойланып, дәлелдеп, салыстырып, қорытындылап үйренеді. Сабақ соңында «Фишбоун» немесе «Ыстық орындық» әдістері арқылы өткен тақырыпты қорытындылаймыз да кері байланысқа шығамыз. Ал сабақ барысында қалыптастырушы бағалаудың түрлерін (ауызша мадақтау, смайлик беру, бас бармақ, қолшапалақ, бағдаршам) қолданамын. Әр сабақ ойлануды, дұрыс әдіс тәсілдерді үйлестіруді, дескриптор құрастыруды, қалыптастырушы бағалаудың түрлерін қолдануды қажет етеді. Оқушылардың логикалық ой өрісін дамыту үшін қосымша тапсырмалар орындауға мұғалімнің жеке сайты болуы да үлкен көмек. Сондықтан практика барысында жеке сайт құрып, ата-аналарға, оқушыларға және тәлімгер ұстазға арнап бөлімдер құрып оқушыларға

тапсырмаларды, ата-аналарға кеңес және ойын түрлерін, ұстазға түрлі әдіс тәсілдерді жинақтап ұсындым. Бұл жұмысым оқушыларға ерекше ұнады. Қазіргі заман талабына сай ұстаз түрлі презентациялар, сайттар, виртуалды экскурсияларды т.б жетік меңгеруі тиіс екенін түсіндім. Осындай оқушылармен үнемі біріге жұмыс істеу, бағыт беруден кейін өз орнымды, мамандығымды дұрыс таңдағанымды сезінемін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. https://ulagat.com/2020/06/28/педагогикалық-технология-туралы-түс/
2. https://bilimger.kz/24294/
3.https://barinbil.kz/sizge-kerek-myng-qyryq-derek/zha-a-tehnologiya-zaman-a-ymy/
4. https://ulagat.com/2020/08/13/ойын-технологиясы/
5. https://articlekz.com/kk/article/32961#gsc.tab=0
6. https://www.tarbie.kz/24911

А.Қ. Балтабаева
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжінің «Қазақ тілі және әдебиеті» мамандығының 2 курс студенті
Ж.О. Варзегова
ғылыми жетекшісі

ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІНДЕ ЖОБАЛАЙ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІН ҚОЛДАНУ

Аннотация. Бұл мақалада оқушылардың тілдік, коммуникативті құзіреттілігін қалыптастырудағы жобалай оқыту әдісінің өзектілігі қарастырылған.

Түйінді сөздер: құзіреттілік, кешенді, жобалай оқыту, әдістеме.

Аннотация. В данной статье рассматривается актуальность проектного метода обучения в формировании языковой, коммуникативной компетентности учащихся.

Ключевые слова: компетентность, комплексное, проектное обучение, методика.

Annotation. This article examines the relevance of the project method of teaching in the formation of linguistic and communicative competence of students.

Keywords: competence, integrated, project-based training, methodology.

Білім беру жүйесінің әр буынында қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде меңгерту үрдісінде оқыту технологияларын қарастырған, оларды таңдап қолдаудың ғылыми-әдістемелік мәселелерін арнайы зерттеген жұмыстар қатарында Ф.Ш. Оразбаеваның коммуникативтік технологиясы, К. Жақсылықова мен М. Жампейісованың модульдік оқыту технологияларын, Қ. Қадашованың жаңғырта оқыту технологиясын, З. Бейсенбаеваның студенттермен өздік жұмыстар жүргізу технологиясын, Н. Құрмановаңың дамыта оқыту технологиясы, Н. Оразахынованың

сатылай кешенді талдау технологиясын т.б. өз зерттеулерінде қарастырған. Бұл аталмыштарды ескере отырып, әлі де педагогикалық технологияларды пайдалану мүмкіндіктерін нақтылау қажеттігін айқындай түсуде.

Қазақ тілі сабақтарында оқушылардың тілдік құзіреттіліктерін дамыту да негізгі міндеттердің бірі болып саналады. Ф. Оразбаеваның пікірінше, адамның қарым-қатынасы келесі дағдыларды қамтамасыз етеді: «сұрақтар қою және оларға жауаптарды нақты тұжырымдау, қарастырылған мәселелерді мұқият тыңдау және белсенді талқылау, әңгімелесушілердің пікірлеріне түсініктеме беру және оларға сыни баға беру, өз пікірін дәлелдеу және эмпатияны білдіру қабілеті, өз пікірін басқа қарым-қатынас қатысушыларының қабылдау мүмкіндіктеріне бейімдеу» [1, 67].

Қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативті құзіреттілігін қалыптастыру сөйлесім, тыңдалым, оқылым және жазылым бойынша дағдыларды дамытуды қамтиды. Коммуникативтік құзыреттілікті дамыту үдерісінде қалыптасатын негізгі дағды – тіл мәдениеті.

Сондықтан орта мектепте қазақ тілі сабақтарында жобалай оқыту әдісін енгізу өзекті болып табылады. Жобалау үдерісінде оқушылар пайымдайды, пікірлерімен алмасады – тәуелсіз іздеуге бағытталған зерттеу жұмыстары жүреді. Сабақта қарым-қатынас орын алады.

Мұның бәрі жүйелік-белсенділік, құзыреттілік тәсілдерді синтездеген жағдайда ғана мүмкін. Құзыреттілік оқушылардың оқу үдерісіне белсенді қатысуын қарастырады: өздік жұмыс, жұптар мен шағын топтардағы жұмыс, жобалық қызмет, яғни білім беру үдерісінің коммуникативтік құзыреттілікті (тілдік, тілдік және оның әлеуметтік-лингвистикалық компоненттерін қоса алғанда), лингвистикалық (тілдік), сондай-ақ мәдени құзыреттілікті қалыптастыруға және дамытуға бағытталуы [2, 74].

Көрсетілген тәсілдер мен мақсаттарға жобалай оқыту әдісі жауап бере алады. Аталмыш технология бойынша төмендегі түйінді мәселелер өз шешімін таба алады:

– қазақ тілін үйренуші оқушының тілді тереңірек танып білуіне, өз ойын қазақ тілінде еркін білдіруге қажетті дағдыларды игеруіне оң ықпал етеді;

– қазақ тілінің практикалық бағытына басымдылық берілетіндіктен, оқушының білімді өмірде қолданудың маңызы жайында түсінігі дамиды;

– оқушының қабілеті мен ақпараттық мәдениеті қалыптасады;

– оқушылар проблемаларды ынтымақтастықта шешу қажеттілігін түсінеді.

Жобалай оқыту технологиясының сапалы білім берудегі тиімділігі оқушының жеке басының ізденімпаздық қабілетінің дамуымен байланысты анықталады. Жобаны орындау барысында оқушының қазақ тілінде ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын дамыту өзін-өзі

бақылау мен басқару арқылы саналы түрде жүріп отырады. Осы үдерісте оқушының ерік жігері, тілдік қабілет ресурстары, тілдік сезімі ұштала түсіп, есте сақтау қабілеті мен сөйлеу дағдылары жетіледі. Бұл технология қазақ тілін үйренуші оқушының дүниетанымдық көзқарасы адамгершілік қасиетімен тоғысқан жеке тұлға ретінде қалыптасуына қызмет етеді.

Қазақ тілі сабақтарында жобалай оқыту әдістемесін қолдану үдерісінің белгілі бір ерекшелігі бар. Жұмысты төмендегі алгоритм бойынша құру қисынды:

1. Жобаны құру бойынша дайындық жұмыстары (жобалау үдерісі, жобаның тақырыптық сұрақтарын әзірлеу) тіл дамыту сабағында ұйымдастырылуы керек.

2. Оқушылар жобалардың материалдық көрінісі үйлесімді сөйлеуді және қазақ тілі пәнінің бағдарламасындағы коммуникативті мазмұндық бағытын дамыту бойынша жұмыстар (моральдық-этикалық тақырыпқа арналған шығармалар, өмірлік әсерлерге негізделген очерктер, жиналыстарда, семинарларда сөйлеу, пікірталас кезінде сөйлеу, газеттегі қоғамдық-саяси тақырыптарға арналған шығармалар мен мақалалар) арқылы анықталады.

3. Оқушылар жазбаша жұмысты (жобаны) үй тапсырмасы түрінде өз бетінше орындайды.

4. Мұғалім белгілеген мерзімде оқушылар топтарға жиналады (жобаның операциялық карталарын бірге өңдеген топтар), бір-бірінің жазбаша жұмыстарын қайта оқиды, іріктеу арқылы ең жақсы жобаны таңдайды, оны қорғауға дайындалады.

5. Оқушылар жазбаша жұмыстар тапсырады.

6. Мұғалім оқушылардың жұмысын бағдарлама талаптарына сәйкес тексереді.

7. Мұғалім жазбаша жұмысты талдау сабағын өткізеді ..

8. Мұғалім жобаларды қорғау (таныстыру) мерзімін белгілейді.

9. Келесі сабақтардың бірінде оқушылардың жобаларын қорғауға (таныстыруға) уақыт (сабақтың бір бөлігі) бөлінеді.

10. Оқушылар таңдалған жобаны қорғайды. Бір жобаның таныстырылымына бүкіл топ қатысады.

11. Мұғалім жобаны сыртқы бағалауды жүзеге асырады.

Қазақ тілі бойынша жобалық іс-шаралар таңдалған тақырыптың өзектілігін қамтиды, жобаның міндеттерін, міндетті түрде болжамын ұсынуды, оны кейіннен тексеруді, нәтижелерді талқылауды қамтиды.

Жобалық іс-шаралар бағдарламасы аясында біз тәжірибешілік барысында қазақ тілі сабақтарында иллюстрацияларды қолдандық. Сабақ барысында оқушылар портреттермен, фотосуреттермен, суреттермен танысып қана қоймай, фильмдерден үзінділерді көре алады, аудио жазбаларды, музыкалық үзінділерді тыңдай алады және тіпті мұражайға экскурсияға барады.

Жобалай оқыту әрекеті бойынша осындай сабаққа дайындық шығармашылық үдеріске айналады. Ойын түрінде болуы, сабақтың компьютерлік элементтерінің жаңалығы, басқа әдістемелік әдістермен бірге сабақты ерекше, қызықты және есте қаларлық етеді.

Жобалық қызметті ұйымдастыра отырып, оқушыларға келесі әрекеттер алгоритмін ұсынуға болады:

1. Жоба (зерттеу) тақырыбын таңдау.

2. Мақсат қою. (Мен мұны не үшін істеймін? Мен қандай нәтижеге қол жеткізгім келеді? Жауаптарын жазу).

3. Егер бұл зерттеу болса, онда болжам жасау. (Нәтиже қандай болады және неге? Жауаптарын жазу).

4. Әдісті таңдау (Нәтиже алу үшін не істеу керек? (Өз іс-әрекетіңіздің жоспарын, әр қадамның орындалу уақытын жазыңыз).

5. Деректер жинау (эксперименттер жүргіземіз, қажетті ақпаратты, материалды жинаймыз, оны жасаймыз, әр қадам үшін анықталған уақыт бойынша өз әрекеттерімізді тексереміз).

6. Нәтиже (Егер бір нәрсе сәтсіз болса – бұл да нәтиже).

7. Нәтижелерді талдау. (Алынған нәтижені болжаммен салыстырамыз).

8. Қорытынды жасау. (Әрі қарай жұмысты жоспарлаймыз). Топтағы әрекеттерге баға беру.

9. Нәтижені қорғау. Біз нәтижелердің жалпы бағасын аламыз. Жоба түрлерінің әртүрлілігі оқушыларды оқыту мен тәрбиелеудің әртүрлі мәселелерін олар үшін қызықты түрде шешуге мүмкіндік береді. Бұл оларға білім мен дағдыларды белсенді түрде игеруге және қолдануға, оқу арсеналын кеңейтуге, содан кейін жинақталған тәжірибені оқу және оқудан тыс жұмыстардың басқа түрлеріне ауыстыруға мүмкіндік береді. [3, с.188].

Мұғалімге арналған оқу жобасы – бұл жобалаудың өзіндік біліктері мен дағдыларын қалыптастыруға және дамытуға, атап айтқанда, проблемалық, мақсат қою және іс-әрекетті жоспарлау, өзін-өзі талдау және рефлексия, қажетті ақпаратты іздеуге, зерттеуге, игеруге және қолдануға мүмкіндік беретін интегративті дидактикалық даму, оқыту және тәрбиелеу құралы.

Демек, жобалай оқыту заманауи ақпараттық технологияларды, жеке тұлғаға бағытталған оқыту мен оқушылардың өзіндік жұмысын біріктірудің ең жақсы тәсілдерінің бірі болып табылады. Ең бастысы – жоба әдісін сабақ құрылымына енгізу тәсілдерін қарастыру.

Төменде «Қазақ тілі» сабақтарындағы жобалай оқыту әдістемесінің қолданылу үлгілерін ұсынамыз.

1- жоба: «Сын есімдер елі туралы ертегі»

Жоба түрі: ақпараттық, зерттеу жобасы

Негізгі сұрақ: сын есімдер дегеніміз не?

Проблемалық сұрақ: «Сын есім» сөз табы өмірімізде не үшін қажет?

Жобаның аңдатпасы: «Сын есім» сөз табын білу өз ойын барынша көркем жеткізуге, табиғаттың, сөздің, қоршаған әлемнің сұлулығын көрсетуге мүмкіндік береді, бұған көз жеткізу үшін «Сын есім» сөз табын зерттеп, зерделеу қажет.

Жобаның мақсаты:

– «Сын есім» сөз табының барлық ерекшеліктерін зерттеу.

Жобаның міндеттері:

– зерттеу қызметінің дағдыларын жетілдіру;

– топтарда жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру;

– топтарда жұмыс істеу ережелерін әзірлеу;

– ақпараттық мәтіндермен жұмыс істеу дағдыларын меңгеру;

– сөйлеу бөлігін үйрену дағдыларын бекіту және жетілдіру.

Зерттеу нәтижелері:

– презентация.

Жұмыс кезеңдері:

– зерттеу тақырыптарын таңдау;

– зерттеу жүргізу үшін топ құру;

– топтардағы жұмыс;

– презентацияны дайындау;

– жобаны қорғау;

– ұжымдық талқылау, бағалау нәтижелері.

2-жоба. Тамашамен кездесу

Тақырыбы: Құрмалас сөйлем

Мақсаты: Құрмалас сөйлемдердің (ҚС) түрлері, сөйлеу мәнерінде ҚС түрлерін қолдану ерекшеліктері туралы білгендерін қайталау және жалпылау, құрмалас, жалғаулықсыз құрмалас сөйлемдерді құру ерекшеліктерін, ҚС-ге қойылатын тыныс белгілерін еске түсіру; ҚС-ге синтаксистік талдау жасау, коммуникативтік (Р.Р.), әлеуметтік (топтардағы жұмыс) және ақпараттық (материалды таңдау және талдау) құзіреттілікті дамыту; табиғаттағы, күнделікті өмірдегі және өнердегі әдемілікке құндылық қатынасын тәрбиелеу.

Өткізу формасы: жобаны қорғау («Тамашамен кездесу» коллажын жасау).

Өткізу жоспары:

– пресс-конференция;

– түсіндірме диктант;

– лингвистикалық бақылау;

– синтаксистік сөйлемдер құрастыру;

– диктант (жұппен жұмыс)

– «Мен-редактормын» ойыны;

– жобаларды қорғау (топтардағы жұмыс);

– «Тамашамен кездесу» коллажын жасау.

Оқушылардың әлеуметтік мүдделеріне бағытталған жобалық міндеттер сынып пен мектеп өмірінде қолданылуы мүмкін. Мысалы,

«Антонимдер» тақырыбын дамытудың нәтижесі «Мақал-мәтелдердегі антонимдерді», «Өлеңдердегі антонимдерді» табу немесе антонимдер сөздігін құрастыру болуы мүмкін.

«Сөздің құрамы» тақырыбындағы тірек-схеманы құру білімді жалпылау үдерісіне көмектеседі. «Сөйлемнің негізгі мүшелері және сөз таптары» жадынамасы қиын тақырыпты зерттеуде негізгі көмекші болады.

«Қанатты сөздер» жобалық мәселесін шешу тіл байлығы туралы білім алуға бағытталған.

Мақсаты: ана тіліне деген сүйіспеншілік пен құрметке баулу.

Міндеттері:

1. Әр түрлі ақпарат көздерімен өз бетінше жұмыс істеу икемдағдыларын қалыптастыру, ақпаратты талдау, ең бастысы, жалпылау және қорытынды жасау қабілеттерін дамыту.

2. Балаларды ақпаратты құрылымдауға, өз ойларын ауызша және жазбаша түрде дұрыс жеткізуге үйрету.

3. Балалардың топта жұмыс істеу дағдыларын жетілдіру.

4. Балалардың ана тілі туралы, оның әртүрлілігі туралы түсініктерін кеңейту.

Тақырыпты зерттегеннен кейін оқушылардың оқу материалын меңгеру деңгейі, қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру туралы нақты және толық түсінік алу үшін бір тексеру жұмысын жүргізу жеткіліксіз екені жасырын емес. Сабақта стандартты емес жағдай жасай отырып, балалардың білімін объективті бағалауға және олардың проблемаларын анықтауға тырысу қажет. Балаларға қызықты болатын жағдайды табу, ойлап табу өте маңызды.

3-жоба. Альбом әзірлеу.

Бұл жобаның ұзақтығы-4 сабақ.

Оқу міндеттері:

1) қажетті ақпаратты тыңдауға және алуға үйрену, алынған мәліметтерді жұмыста пайдалану;

2) серіктестермен ақпарат алмасуды үйрену;

3) ұжымдық оқу қызметі арқылы құрылған «пайдалы сөздіктен» алынған сөздер мен сөз тіркестерін қолдана отырып, үлгіге сүйене отырып шығарма жазуды үйрену;

4) кроссвордтар жасауды үйрену.

Оқушылардың практикалық қызметі:

– Зерттеу жұмысына байланысты толық ақпарат алу үшін мұражайға бару;

– мұражайға бару туралы фото есеп жасау;

– зерттеу материалы туралы ақпаратты түрлі көздерден жинау;

– «пайдалы сөздік» құру (оқушылар мұғаліммен бірге өз шығармаларын жазу кезінде пайдалы болатын сөздер мен сөз тіркестерін таңдап, үлкен қағазға жазады);

– мұғалім ұсынған оқылған және талданған мәтін негізінде зерттеу тақырыбы бойынша жеке жазбаша әңгімелер дайындау;

– кроссвордтар құрастыру (көлденеңінен 5 және тігінен 5);

– Microsoft Power Point бағдарламасы негізінде жасалған альбом түрінде жиналған шығармашылық материалды көрсету.

II жоспарлау-дайындық кезеңі

Сөздік негізінде мұғалім балаларға кроссвордты шешуді ұсынады. Сондай – ақ, ол көлденеңінен бес сөзден және тігінен бес сөзден тұратын кроссворд жасауды сұрайды (бұл 5 бет болады; кроссвордқа жауаптар-сол слайдта төңкеріліп жазылған). Үйде оқушылар кроссвордтағы әр сөзге түсініктеме береді. Сабақтың соңында әдеттегідей «пайдалы сөздік» толықтырылады.

III ақпараттық-операциялық кезең

Сабақтан тыс іс-шара: Павлодардағы өлкетану мұражайына саяхат.

Кез-келген сабақтан тыс іс-шаралар тыңғылықты және алдын-ала жоспарланған болуы керек. Оқытудың кез-келген кезеңінде жеке және топтық формалар мен оқудан тыс іс-шаралардың түрлерін қолдануға болады. Оларға: конференцияда баяндама жасау; театрларға, мұражайларға, көрмелерге бару; саяхат сабақ, серуендеу, экскурсиялар; басқа сыныптың немесе басқа оқу сатысының оқушылары үшін сабақтар өткізу және т.б. жатады.

IV Рефлексивті-бағалау кезеңі

Сабақта әр оқушы альбом түрінде жиналған шығармашылық материалды көрсетеді. Әрі қарай, жұп болып, балалар бір-біріне альбомдарын көрсетеді, олар өздеріне ұнайтын сәттерге назар аударады.

Жұмысты бағалау тек тапсырмалардың лингвистикалық дұрыстығына ғана негізделмейді. Бұл жерде қазақ тілін оқытуда оқушылардың пәнге деген қызығушылығын қалыптастыру ескеріледі және маңызды болып табылады, жобаға жалпы баға беріледі, оның сипатының жан-жақтылығы, шығармашылық деңгейі мен белсенділігі, презентацияның айқындылығы ескерілді. Альбомға қоспас бұрын барлық тапсырмалар алдымен жоба түрінде тексерілді.

Осылайша, жобалай оқыту әдісі заманауи ақпараттық технологияларды, жеке тұлғаға бағытталған оқыту мен оқушылардың өзіндік жұмысын біріктірудің ең жақсы тәсілдерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар оқушылардың коммуникативтік қабілеттерін дамытады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас негіздері : оқулық / Оразбаева, Ф. Ш. – Алматы : Print-S, 2005 . – 145 б.

2. Фатеева И.А. Метод проектов как приоритетная инновационная технология в образовании / И.А. Фатеева, Т.Н. Канатникова // Молодой ученый. – 2013. – №1(48). – С. 376-378. – URL: https://moluch.ru/archive/48/6113/

3. Сергеев И.С. Как организовывать проектную деятельность учащихся:

Практическое пособие для работников общеобразовательных учреждений. – М.: АРКТИ, 2005.

4. Қисымова Ә.Қ., Увалиева Т.Ж. Оқыту технологиялары. – Алматы. 2007. – 204 б.

Г.М. Исмаилова
доктор PhD, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии, УО «Alikhan Bokeikhan University», г. Семей, Республика Казахстан
Г.К. Нурекешова
воспитатель подготовительной группы учреждение «Образовательный комплекс школа-детский сад «Куаныш», г. Семей, Республика Казахстан

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. Обновленная программа в сфере дошкольного и предшкольного образования предполагает реализацию концептуальных подходов, методов и форм развития детей в условиях внедрения государственного общеобязательного стандарта дошкольного воспитания и обучения и предшколы Республики Казахстан. Изменения в обществе отражаются в учебно-воспитательном процессе школы, дошкольных организациях. Это подразумевает развитие личности, которая способна творчески решать поставленные задачи, неординарно мыслить.

Ключевые слова: формирование, развитие, дошкольный возраст, коммуникативные задачи, совершенствование, воспитание, обучение.

Аннотация. Мектепке дейінгі және мектепалды білім беру саласындағы жаңартылған бағдарлама Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартын және Қазақстан Республикасының мектепалды даярлығын енгізу жағдайында балаларды дамытудың тұжырымдамалық тәсілдерін, әдістері мен нысандарын іске асыруды көздейді. Қоғамдағы өзгерістер мектептің, мектепке дейінгі ұйымдардың оқу-тәрбие процесінде көрініс табады. Бұл қойылған міндеттерді шығармашылықпен шеше алатын, ерекше ойлай алатын тұлғаның дамуын білдіреді.

Түйінді сөздер: қалыптастыру, дамыту, мектепке дейінгі жас, коммуникативтік міндеттер, жетілдіру, тәрбиелеу, оқыту.

Annotation. The updated program in the field of preschool and preschool education involves the implementation of conceptual approaches, methods and forms of development of children in the context of the introduction of the state mandatory standard for preschool education and training and preschool of the Republic of Kazakhstan. Changes in society are reflected in the educational process of the school, preschool organizations. This implies the development of a personality that is able to solve problems creatively, to think extraordinary.

Key words: formation, development, preschool age, communicative tasks, improvement, education, training.

Ведущая цель государственной политики в области образования – повышение конкурентоспособности образования, соответствующего

требованиям инновационного развития экономики, современным потребностям общества и каждого гражданина. Механизмом реализации данной цели должно стать инновационная стратегия образования как фактора устойчивого развития общества и личности, государства [1].

Одним из основных приоритетов современного образования является нацеленность учебного процесса на развитие коммуникативной компетентности. Личность, способная к организации взаимодействия, решению коммуникативных задач успешно адаптируется в социокультурном пространстве. Как известно, речь реализовывает всевозможные функции в жизни ребенка. Первостепенной является коммуникативная функция, главное назначение речи быть средством общения. Целью общения может быть обмен интеллектуальной информацией, поддержание социальных контактов, воздействие на эмоциональную сферу и поведение партнера, также само сообщение и используемые языковые средства (Ханина Н.Н. [2]).

Развитие коммуникативной функции речи побуждает ребенка пользоваться богатством словарного запаса, различными грамматическими категориями, к формированию форм речи: диалога, монолога.

Установлению доброжелательных отношений способствует умение детей общаться, приветливо разговаривать друг с другом. Определяющее влияние на детей оказывает пример общения взрослых.

Правильная организация быта в детском саду, доверительная и дружелюбная атмосфера, окружающая детей, внешняя и внутренняя культура педагога – необходимые условия для воспитания культуры поведения.

Дети должны понимать, что от поведения каждого из них зависит многое: кто-то не убрал игрушки во время – занятие началось позже. Соответствующая оценка таких поступков и реакция на них педагога имеют большое воспитательное воздействие. Обеспечивая усвоение детьми правил поведения, воспитатель заботится о том, чтобы дети при этом усваивали и нравственные нормы: умение уступить, вовремя помочь товарищу [3].

Дети эмоциональны, поэтому приемы воспитания должны быть не только понятны, но и интересны им. Закрепляя какое-либо правило, целесообразно использовать картинки и художественные произведения. Ознакомление детей с юмористическими произведениями соответствующего содержания создает определенный эмоциональный настрой в группе, воспитывает у детей желание усвоить нужные правила поведения и выполнять их.

В каждом конкретном случае воспитатель ищет причину неправильного поведения ребенка, использует индивидуальные меры воздействия: напоминание, замечание, объяснение. В любом случае нужно помнить о легкой ранимости ребенка, об уважении к его личности. Даже если ребенок в чем-то провинился, не следует делать замечаний, обижающих его.

Воспитание правильных взаимоотношений между детьми, основанных на принципах гуманизма, особая задача педагога в работе с данной возрастной группой. Формирование отношений между детьми строится на основе взаимных симпатий детей, их привязанности к детскому саду, умения оценивать поведение сверстников и свое.

Чтобы правильно судить о характере взаимоотношений, складывающихся между детьми в группе детского сада, воспитателю следует постоянно наблюдать за общением детей в игре и других видах совместной деятельности. Наблюдения позволяют ему судить об авторитетности того или иного ребенка, выделить организаторов и малоактивных детей, понять, на какой основе образуются детские объединения, что побуждает детей быть их участниками. Необходимо поощрять развитие объединений с гуманным и равноправным характером отношений между детьми и, наоборот, показывать непривлекательность неравноправных отношений [4].

Необходимо использовать естественно возникающие ситуации, связанные с приходом в группу заведующей, медсестры и их общением с воспитателем, помощником воспитателя. Полезно обратить внимание детей на то, как приветливо, по-доброму разговаривают взрослые друг с другом, побуждать их так же общаться между собой.

Воспитывая, у детей отношения доброжелательности друг к другу, важно в ходе игр и других видов деятельности привлекать их внимание к интересам и потребностям сверстников, находящихся рядом. Необходимо воспитывать в детях желание помочь сверстнику, поделиться с ним, отозваться на его просьбу.

Важно обсуждать с детьми те или иные факты и случаи, имеющие место в их общении со сверстниками в совместной деятельности, побуждая выражать свое отношение к поступкам того или иного ребенка, сравнивать свои поступки и поступки сверстников. Полезно поговорить о том, как поступать по отношению друг к другу и как разговаривать между собой, когда организуется какая-либо совместная деятельность, например, игра. Необходимо, чтобы дети учитывали право каждого ребенка на участие в совместной игре, умели в приветливой и доброжелательной форме обратиться к сверстникам, с просьбой поиграть вместе («Примите меня, пожалуйста», «Можно с вами поиграть?»), приветливо ответить на просьбу товарища принять его в игру. Необходимо учить детей быть внимательным к предложениям другого ребенка при выполнении совместной деятельности, уметь согласиться с замыслом, предложенным сверстником [5].

Полезно обсуждать с детьми, справедливо ли они распределили предметы и материалы для совместной деятельности, похвалить тех, которые учитывали при этом интересы и желания других детей. Учить детей умению выяснить, доволен ли другой полученными материалами и игрушками, используя при этом такие выражения: «Ты согласен?», «До-

волен?», «Договорились?». Побуждать детей при обращении к сверстнику с подобными вопросами посмотреть на него, назвать по имени, внимательно выслушать ответ. Важно показать, как неприглядно выглядит ребенок, который обижает другого, берет себе все лучшее.

Воспитатель обращает внимание детей на недопустимость грубых, резких обращений и ответов, в которых выражается пренебрежительное отношение к интересам и желаниям сверстника.

Кроме разговоров с детьми, нужно обязательно показать им конкретные ситуации, замеченные воспитателем в их общении друг с другом, например, во время дежурства, одевания на прогулку, в играх, чтобы дать детям возможность увидеть себя со стороны и усвоить образцы доброжелательного общения.

Воспитатель может использовать для этого кукольный, теневой театр и театр игрушек. Персонажи спектаклей помогают детям усвоить необходимые при общении правила вежливости.

Отношения дошкольников в игре сложны, избирательны и не всегда благоприятны для ребенка. Осложненные отношения со сверстниками отрицательно сказываются на эмоциональном самочувствии ребенка в группе, на формировании его личностных качеств. Лишенный положительных контактов с детьми, ребенок испытывает острые переживания, которые способствуют появлению у него повышенной обидчивости, упрямства, озлобленности, иногда агрессивности по отношению к сверстникам. С другой стороны, они могут приводить к появлению неуверенности в себе, в своих возможностях.

Воспитатель должен заботиться не только об усвоении ребенком норм поведения в коллективе, но и о благополучии его отношений со сверстниками. Для этого необходимо знать возможные причины осложнений, могут стать: недостаточная развитость игровых знаний и умений, в результате которой ребенок не привлекает сверстников в качестве партнеров по игре; неумение сдерживать себя, управлять своим поведением – ребенок разрушает детские игры; излишняя замедленность действий – он отстает в своих действиях от сверстников; недостаточная сформированность потребности в игровом общении – игру в одиночестве ребенок предпочитает совместным играм с детьми; нарушение норм игрового общения, преобладание эгоистических стремлений в поведении – он не считается с мнением сверстников, навязывает им свои требования; преобладание у него интересов, не связанных с игрой (стремление конструировать, лепить, рисовать и т.п.) и не являющихся ведущими для остальных детей группы.

Воспитателю необходимо знать: владеет ли тот или иной дошкольник необходимыми игровыми навыками и умениями, знает ли сюжеты игр и может ли их творчески реализовать, понять замысел. В зависимости от характера нарушений игровой деятельности необходимо путем систематических совместных игр-занятий с ребенком расширять его

знания о содержании игровых действий, их последовательности, обогащать его игровые замыслы, формировать умение последовательно и до конца воплощать задуманное, умение понимать замысел товарища.

Однако совершенствование лишь предметно-содержательной стороны игровой деятельности оказывается недостаточным. Необходимо формировать положительные взаимоотношения между детьми группы. Прежде всего, нужно изменить негативное или равнодушное отношение сверстников к детям, испытывающим трудности в налаживании отношений со сверстниками, содействовать возникновению положительного отношения к ним. Воспитатель должен поддерживать таких детей в различной деятельности. На первых порах их целесообразно объединять с наиболее доброжелательными детьми группы, обладающими ярко выраженными положительными качествами.

Педагогу важно знать, насколько каждый ребенок группы умеет управлять своим поведением. Одним из способов формирования управляемого поведения, развития самоконтроля у несдержанных детей может стать организуемая педагогом длительная коллективная (с интересным, развернутым сюжетом) ролевая игра, где такому ребенку поручается роль ведущего. Дети могут хорошо владеть игровыми способностями и готовы выполнять любую роль, однако неумение сдерживать себя обычно препятствует этому. Роль ведущего только в том случае может выступить в качестве силы, сдерживающей и организующей поведение ребенка, если педагог подробно объяснит ему содержание игры, познакомит его с главной и промежуточными целями ее. Знание их ограничивает излишнюю активность ребенка, помогает понять, что порученная роль является необходимым условием осуществления совместной деятельности: не выполнить ее (при коллективном характере игры), не согласовать свои действия с действиями партнеров – значит помешать всем детям группы довести игру до конца.

В тех случаях, когда педагог сталкивается со стремлением ребенка к игре в одиночку (что свидетельствует о недостаточно развитой потребности в общении), не следует стремиться к налаживанию его контактов со многими сверстниками: шумные игры быстро утомляют таких детей. Имеет смысл вначале подобрать для такого ребенка лишь одного партнера, к которому бы он отнесся с симпатией, и только впоследствии осторожно расширять круг его общения.

При преобладании у ребенка потребности в авторитарном руководстве игрой целесообразно использовать в качестве одного из педагогических приемов систематические длительные поручения ему заданий, имеющих общественную направленность: помощь коллективу, защита младших товарищей, помощь им и т.п. При этом важно учитывать его интересы и возможности. Успешное выполнение задания необходимо поощрить положительной оценкой в присутствии сверстников, подчеркивая при этом общественно полезный характер выполненной работы:

«Своей работой ты помог всей группе». В таких условиях первоначальное стремление ребенка лишь к положительной оценке постепенно может смениться потребностью хорошо потрудиться для коллектива. Если трудности в отношениях ребенка со сверстниками вызваны преобладанием у него интересов, не связанных с игрой, их подавлять нецелесообразно: за такими интересами и стремлениями обычно лежат способности к другой деятельности, которые при неблагоприятных условиях не будут развиваться. Нужно поддержать эти стремления детей, максимально реализовать их способности, организовать эту деятельность и привлечь внимание сверстников к успехам этих детей [6].

Многие авторы занимались изучением такой важной проблемы, как взаимоотношения детей дошкольного возраста.

Можно сделать вывод, что взаимоотношения детей являются важной проблемой в наше время, так как сейчас детям становится все труднее найти общий язык со сверстниками. Поэтому очень важно заниматься этой проблемой и формировать у них доброжелательность, коллективизм.

Дошкольный возраст – это период формирования личности ребенка, появления у него сравнительно устойчивых потребностей и чувств, период становления детской деятельности. Также этот возраст является важным периодом в развитии потребности ребенка в общении с окружающими людьми. Именно в дошкольном возрасте происходят существенные изменения коммуникативной деятельности: расширяется круг общения, повышаются контакты со сверстниками, изменяется взаимодействие с окружающими взрослыми.

Таким образом, для воспитателей и педагогов важно знать специфику, условия и критерии развития общения, и уметь применять свои знания на практике. Сфера взаимоотношений детей в семье и в детском коллективе представляет для детей основной источник напряжений, хронических конфликтов, психологических проблем и трудностей, поэтому очень важно для сохранения психического здоровья дошкольника, успешного его развития создать необходимые комфортные социально-психолого-педагогические условия, обеспечивающие его эмоциональное благополучие.

Список использованных источников

1. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011–2020 годы / www.edu. gov.kz/ru/zakonodatelstvo.

2. Ханина Н.Н. Развитие коммуникативной компетентности детей предшкольного возраста // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – №1 (116). – 2017. – С. 292-298.

3. Исмаилова Г.М., Менлибекова Г.Ж. К вопросу о социальной компетенции будущего педагога-психолога // Вестник Евразийского гуманитарного института. – Астана, 2018. – №1. – С. 67-71.

4. Намазбаева Ж.И. Развитие личности в процессе психологизации современного образования. – Алматы: «Ұлағат» КазНПУ им. Абая, 2013.

5. Аралбаева Р.К., Сапаргалиева А.Ж., Рысбеков К.К., Шерьязданова Х.Т. Современные проблемы обновления содержания социального образования в Республике Казахстан // Высшее образование сегодня. – М., 2014. – С 48-51.

6. Сейтенова С.С., Мухангалиева Ш.А. Развитие исследовательской компетентности, как критерий успешности будущего педагога // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – № 8. – С. 56-59.

7. Пралиев С.Ж., Жампеисова К.К., Хан Н.Н. и др. Концептуальные основы системной модернизации педагогического образования Республики Казахстан // Педагогика және психология – 2015. – №1. – С. 44-60.

А.А. Сейсенбаева
студент Высшего колледжа им. М. Канапьянова, г.Павлодар,
Н.В. Гайдук
научный руководитель, преподаватель иностранного языка
Высшего колледжа им. М. Канапьянова, г. Павлодар

СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКЕ ИНСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация. Бұл мақалада қазіргі мектепте шет тілін оқытудың заманауи педагогикалық технологиялары, әдістері, әдістері мен әдістері қарастырылады. Сондай-ақ, олардың кейбіреулерін қолдану мысалдары келтірілген. Барлық технологиялар мен әдістер шет тіліндегі коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруға және білім алушылардың ынтасын арттыруға бағытталған.

Түйінді сөздер: педагогикалық технологиялар, коммуникативтік құзыреттілік, мотивация, жетістік.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные педагогические технологии, способы, приемы и методы обучения иностранному языку в современной школе. Также приводятся примеры по применению некоторых из них. Все технологии и приемы направлены на формирование иноязычной коммуникативной компетенции и повышение мотивации обучающихся.

Ключевые слова: педагогические технологии, коммуникативная компетенция, мотивация, успех.

Annotation. Modern pedagogical technologies, techniques and methods of foreign language teaching are discussed in this article. Also there are examples of some of them. All the technologies and methods are aimed at the formation of foreign language communicative competence and motivation of students.

Keywords: pedagogical technologies, communicative competence, motivation, success.

Сегодня уже никого не надо убеждать, что обучение иностранному языку невозможно без использования таких современных технологий обучения, как обучение в сотрудничестве, метод проектов, информационные технологии.

Актуальность данной проблемы состоит в том, что информационно-коммуникационные технологии характеризуются высокой коммуника-

тивной возможностью и активным включением учащихся в учебную деятельность, активизируют потенциал знаний и умений навыков говорения и аудирования, эффективно развивают навыки коммуникативной компетенции у школьников. Это способствует адаптации к современным социальным условиям, т.к. обществу нужны люди, быстро ориентирующиеся в современном мире, самостоятельные и инициативные, достигающие успеха в своей деятельности. В основе любой инновационной деятельности лежит творческое начало. Творческая деятельность предполагает развитие эмоциональной и интеллектуальной сфер личности. Это одна из главных задач современного образовательного процесса. Учебная деятельность в школе требует применения конкретных технологий, обеспечивающих решение данной задачи. Таковыми являются инновационные формы обучения: ИКТ, метод проекта, приемы технологии критического мышления, личностно-ориентированные технологии и т.д.

Основной целью обучения иностранным языкам является формирование и развитие коммуникативной культуры школьников, обучение практическому овладению иностранным языком.

Известно, что английский язык входит в число наиболее трудных предметов школьного курса. Поэтому одной из основных задач считается привитие интереса к данному предмету, стремление разбудить в учениках творческие и интеллектуальные силы. Английский язык может быть хобби, средством для работы, предметом изучения в школе или ВУЗе. Но он всегда остается красивейшим и интереснейшим языком мира. Изучать английский язык – значит расширять свой кругозор, тренировать память, получать новые возможности в жизни

Знание английского языка в современном мире является своеобразным окном в мир. Владея этим языком международного общения, можно достичь поставленных целей с помощью новых возможностей.

Согласно образовательному стандарту основного общего образования по иностранному языку, обучение английскому языку преследует две основные цели:

– Развитие иноязычной коммуникативной компетенции, которая подразумевает развитие речевой, языковой, социокультурной, компенсаторной, учебно-познавательной компетенций;

– Развитие и воспитание способности и готовности к самостоятельному и непрерывному изучению английского языка:

А) дальнейшему самообразованию с помощью английского языка в других областях знаний;

Б) развитие способности к самооценке через наблюдение за собственной речью на родном и английском языках;

В) личностному самоопределению учащихся в отношении их будущей профессии;

Г) формирование гражданина и патриота.

Задача учителя состоит в том, чтобы создать условия практического овладения языком для каждого учащегося, выбрать такие методы обучения, которые позволили бы каждому ученику проявить свою активность, своё творчество, а также активизировать познавательную деятельность учащегося в процессе обучения иностранным языкам.

Поставленные цели могут быть реализованы при условии использования всех групп образовательных технологий:

– Технологии объяснительно-иллюстративного обучения, в основе которых лежит информирование, просвещение учащихся и организация их репродуктивных действий с целью выработки у них общеучебных умений и навыков;

– Личностно-ориентированные технологии обучения, создающие условия для обеспечения собственной учебной деятельности обучающихся, учёта и развития индивидуальных особенностей школьников;

– Технологии развивающего обучения – это методы, которые включают внутренние механизмы развития личности школьников, их интеллектуальных способностей.

Все вышеперечисленные технологии не используются изолировано. Учитель находится в постоянном творческом поиске, но урок всегда будет основной формой обучения учащихся. Современный подход к постановке цели урока состоит в том, чтобы дифференцировать общую педагогическую задачу: обучать – воспитывать – развивать. Одним из таких методов является технология личностно-ориентированного обучения, направленная на интеллектуальное и нравственное развитие личности. Поскольку центром всей образовательной системы в данной технологии является индивидуальность ребенка, то и методическую основу представляет индивидуализация и дифференциация учебного процесса. Чтобы индивидуально работать с каждым учеником, учитывая его психологические особенности, необходимо по-иному строить весь образовательный процесс. Поэтому опираясь на опыт, можем предложить следующие подходы к построению урока:

– при предъявлении учащимся учебного материала, ставить конкретную цель, определяющую организацию учебной работы;

– излагать учебный материал таким образом, чтобы он расширял объём знаний и преобразовал личный опыт каждого ученика;

– организовывать учебный материал урока так, чтобы каждый ученик имел возможность выбора при выполнении заданий;

– использовать различные формы индивидуальной работы на уроке;

– проводить работу с раздаточным материалом, работу в парах, группах, работу с различными опорами;

– группа получает одно общее задание, но помощь разным учащимся оказывается разная (например, дифференцированное использование опор в зависимости от индивидуальных особенностей учащихся);

– разные группы учащихся получают разные задания, которые взаимодополняют друг друга при последующем выходе на класс (например, information gap, разность информационных потенциалов);

– стараться активно стимулировать учащихся к самостоятельной деятельности;

– обеспечивать на уроках разносторонний контроль и оценку результатов усвоения учащимися знаний, умений и навыков;

– чётко объяснять домашнее задание указывая, что требуется: выучить наизусть, прочитать и перевести текст, заполнить таблицу по алгоритму, ответить на вопросы, составить диалог из фраз, отработанных на уроке, использовать цвета по образцу;

Личностно-ориентированный подход, развивает у учащихся не только память, но и самостоятельность мышления. При разработке системы учебных заданий на уроке необходимо учитывать не только сложность содержания этих заданий, но и различные приёмы их выполнения, которые задаю непосредственно (в виде правил, алгоритмов действий) или путём организации самостоятельного поиска при изучении той или иной темы. Например, использовать приём соотнесения слова с картинкой, изображающей этот предмет, что позволяет учащимся самостоятельно находить это соответствие и запоминать новые слова.

Один и тот же учебный материал, как доказано психологами, может усваиваться через активное включение различных сенсорных систем. Когда на уроке английского языка диктуют слова, которые нужно запомнить, один ученик хорошо запоминает на слух. Другой стремится записать по-английски или даже по-русски, чтобы запомнить, третий создаёт зрительный образ предмета (явления), фиксируемого словом, четвёртый пытается объединять слова по каким-либо грамматическим признакам, пятый старается запомнить на слух звуковую оболочку слова и т.д. Поэтому, представляя учащимся, выбор вида и форм учебного материала, необходимо предлагать детям задания (где это возможно) в словесном, графическом или предметно-иллюстративном решении. Ученики вправе выбрать какое-либо одно задание и могут рассчитывать на успех, что, естественно, усиливает их учебную мотивацию.

Одной из технологий, обеспечивающей личностно-ориентированное обучение, является метод проектов, как способ развития творчества, познавательной деятельности, самостоятельности. Типология проектов разнообразна.

По М.Е. Брейгиной, проекты могут подразделяться на: монопроекты, коллективные, устно-речевые, видовые, письменные и итернет-проекты. В реальной практике зачастую приходится иметь дело со смешанными проектами, в которых имеются признаки исследовательских, творческих, практико-ориентированных и информационных.

Работа над проектом – это многоуровневый подход к изучению языка, охватывающий чтение, аудирование, говорение и грамматику. Метод

проектов способствует развитию активного самостоятельного мышления учащихся и ориентирует их на совместную исследовательскую работу. На мой взгляд, проектное обучение актуально тем, что учит детей сотрудничеству, а обучение сотрудничеству воспитывает такие нравственные ценности, как взаимопомощь и умение сопереживать, формирует творческие способности и активизирует обучаемых. В общем, в процессе проектного обучения, прослеживается неразрывность обучения и воспитания.

Метод проектов формирует у учащихся коммуникативные навыки, культуру общения, умения кратко и доступно формулировать мысли, терпимо относиться к мнению партнёров по общению, развивать умение добывать информацию из разных источников, обрабатывать её с помощью современных компьютерных технологий, создает языковую среду, способствующую возникновению естественной потребности в общении на иностранном языке.

Проектная форма работы является одной из актуальных технологий, позволяющих школьникам применить накопленные знания по предмету. Учащиеся расширяют свой кругозор, границы владения языком, получая опыт от практического его использования, учатся слушать иноязычную речь, слышать, понимать друг друга при защите проектов. Дети работают со справочной литературой, словарями, компьютером, тем самым создаётся возможность прямого контакта с аутентичным языком, чего не даёт изучение языка только с помощью учебника на уроке в классе.

Работа над проектом – процесс творческий. Учащийся самостоятельно или под руководством учителя занимается поиском решения какой-то проблемы, для этого требуется не только знание языка, но и владение большим объёмом предметных знаний, владение творческими, коммуникативными и интеллектуальными умениями. В курсе иностранных языков метод проектов может использоваться практически по любой теме. Работа над проектами развивает воображение, фантазию, творческое мышление, самостоятельность и другие личностные качества.

Доказано педагогической практикой, что результативность обучения связана с мотивацией учения. А мотивация напрямую зависит от понимания значимости знаний. Учитель при проектировании урока должен отдавать предпочтение таким видам деятельности обучающихся на уроке, которые моделировали бы жизненные ситуации.

Учитель призван быть творцом своих уроков. Но если он знает, что прежние методы работы помогают реализовать требования нового стандарта, не стоит отбрасывать их совсем. Необходимо найти им применение наряду с новыми педагогическими технологиями в новой образовательной среде.

В заключение хотелось бы сказать, что современный педагог просто обязан уметь работать с современными средствами обучения, чтобы

обеспечить одно из главнейших прав обучающихся – право на качественное образование.

Список использованных источников

1. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 1995. – 336 с.
2. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. – Т.2. – М.: Педагогика, 1982. – 156 с.
3. Лихачев Б.Т. Педагогика: курс лекций. – 3-е изд. – М.: Юрайт, 1998. – 464 с.
4. Суртаева Н.Н. Нетрадиционные образовательные технологии. Изд-е второе. – Новокузнецк, 2003 – 72 с.
5. Косачёва И., Косачёва Ю. Использование аутентичных видеокурсов в обучении английскому языку. – Английский язык. – 1 сентября // №3, 2006.
6. Оганджанян Н.Л. Элементы коммуникативной методики обучения английскому языку в средней школе. – Английский язык. – 1 сентября // №6, 2005.
7. Северова Н.Ю. Электронные учебные пособия. – Английский язык. – 1 сентября // №4, 2006.

Д.А. Айдарова, А.К. Сайфулина
студенты Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Р.М. Каримова
научный руководитель, доктор PhD, г. Павлодар

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ИГРЫ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың математикалық түсініктерін қалыптастыру бойынша жұмыс тәжірибесі берілген, дидактикалық ойындардың мысалдары келтірілген. Балалардың психикалық дамуына олардың қоршаған әлемді тануда қажетті психикалық әрекеттердің қалыптасуын анықтайтын математикалық бейнелерді алуы айтарлықтай әсер етеді. Тақырыптың өзектілігі қазіргі өмірде математиканы оқыту мәселесінің өзектілігі арта түсуімен байланысты, бұл ғылымның қарқынды дамуымен және оның білімнің әртүрлі салаларына енуімен байланысты.

Түйін сөздер: математика, математиканы оқыту, мектепке дейінгі жас, дидактикалық ойын, мектеп жасына дейінгі балалардың математикалық дамуы, танымдық іс-әрекет, математикалық бейнелеу

Аннотация. В данной статье представлен опыт работы по формированию математических представлений у дошкольников, приводятся примеры дидактических игр. На умственное развитие детей существенное влияние оказывает получение ими математических представлений, определяющих формирование умственных действий, необходимых в познании окружающего мира. Актуальность темы обусловлена тем, что проблема обучения математики в современной жизни приобретает все большее значение, это объясняется бурным развитием науки и проникновение её в различные области знаний.

Ключевые слова: математика, обучение математике, дошкольный возраст, дидактическая игра, математическое развитие дошкольников, познавательная активность, математическое представление

Annotation: This article presents the experience of working on the formation of mathematical concepts in preschoolers, examples of didactic games are given. The mental development of children is significantly influenced by their receipt of mathematical representations that determine the formation of mental actions necessary in the knowledge of the world around them. The relevance of the topic is due to the fact that the problem of teaching mathematics in modern life is becoming increasingly important, this is due to the rapid development of science and its penetration into various fields of knowledge.

Keywords: mathematics, teaching mathematics, preschool age, didactic game, mathematical development of preschoolers, cognitive activity, mathematical representation

Дидактическая игра – это не только удовольствие и радость для ребенка, что само по себе очень важно, с её помощью можно развивать внимание, память, воображение малыша. Во врем игры ребенок развивается, познает окружающий его мир. Игра способствует созданию хорошего психологического климата, а также имеет большое значение при формировании познавательного интереса к обучению. Стоит также отметить, что, игра является эффективным средством формирования личности детей дошкольного возраста, в ней реализуется потребность воздействия на мир.

Дидактическая игра создает комфортную атмосферу на занятиях, делает новый материал более красочным и понятным для ребенка. Дошкольник, увлеченный игрой, не замечает того, что учиться, хотя то и дело сталкивается с задачами, которые требуют от него мыслительной деятельности. В дидактических играх перед детьми ставятся те или иные задачи, решение которых требует сосредоточенности, внимания, умственного усилия, умения осмыслить правила, последовательность действий, преодолеть трудности. Эти игры дают возможность обучать детей разнообразным способам решения тех или иных задач.

По мнению А.С. Макаренко, каков ребёнок в игре, таков во многом он будет в работе, когда вырастет. Поэтому воспитание юного деятеля происходит, прежде всего, в игре. И вся история отдельного человека как деятеля и работника может быть представлена в развитии игры и в постепенном переходе ее в работу

Цель дидактических игр – развитие познавательных и умственных способностей. Дидактические игры как метод обучения в детском саду помогают закреплять полученные знания, применять их на практике, перенося обрабатываемый материал в творческие игры и обогащая их содержание. Основная задача игры – это подготовка детей к жизни в обществе. Благодаря играм у них есть возможность генетически проводить связи с деятельностью взрослого человека, с помощью определенных игровых форм происходит познание о труде, о правилах общения, о культуре и спорте.

Дидактическая (познавательная) игра – это специально созданная ситуация, которая отражает реальность, из которой ребенок должен найти выход. В основе дидактической игры лежит технология проблемного обучения. Основным свойством игровой деятельности детей, является то, что информация, получаемая ребенком в игре, приходит не откуданибудь, а является собственным осмысление, итогом этой деятельности. Если рассматривать дидактическая игра как метод обучения, то можно выделить ряд возможностей, которые она содержит:

• включает умственные процессы;

• активизирует интерес и внимательность;

• вырабатывает способности;

• вводит детей в жизненные ситуации.

Одним из составных элементов дидактической игры являются правила игры. Их содержание и направленность обусловлены общими задачами формирования личности ребенка и коллектива детей, познавательным содержанием, игровыми задачами и игровыми действиями в их развитии и обогащении. Правила содержат нравственные требования к взаимоотношениям детей, к выполнению ими норм поведения. В дидактической игре правила являются заданными.

Игры выполняют функцию средств обучения: дети осваивают признаки предметов, учатся классифицировать, обобщать, сравнивать:

– активизировать познавательные процессы через избирательную направленность личности ребенка на предметы и явления окружающей действительности;

– систематически укреплять и развивать познавательный интерес, который становится основой положительного отношения к интеллектуальной деятельности;

– формировать потребность в стремлении к познанию новых, более полных и глубоких знаний, которые носят поисковый характер;

– воспитывать волевые качества личности ребенка: целеустремленность, настойчивость, стремление к завершению деятельности;

– формировать связную речь (обогащение и активизация лексической стороны речи – словаря);

– обогащать нравственные и эстетические чувства ребенка.

Используя правила, воспитатель управляет игрой, процессами познавательной деятельности, поведением детей. Содержание дидактических игр формирует у детей правильное отношение к явлениям природы, предметам окружающего мира, общественной жизни, людях разных профессий и национальностей, представлений о трудовой деятельности систематизируя и углубляя знания, приучая детей мыслить самостоятельно, использовать самостоятельные знания в различных условиях в соответствии с поставленной задачей.

Так, с помощью игр выявляются индивидуальные особенности детей, посредством этих же игр педагог устраняет нежелательные про-

явления в характере своих воспитанников и развивает необходимые компоненты для успешного обучения:

– интеллектуальный (развитие умственных способностей детей);

– мотивационный (желание узнавать новое);

– практический (применять полученные знания и умения в жизни).

Использование игр требует отслеживания интереса детей дошкольного возраста в игре на протяжении занятия. Если интерес отсутствует или угасает, то не рекомендуется навязывать принудительно игру детям, потому как игра в этом случае потеряет свое развивающее, дидактическое, значение; и из игровой деятельности выпадет самое ценное – ее эмоциональность.

Если возникает потеря интереса к игре, то педагогу необходимо своевременно принять необходимые действия, которые приведут к изменению обстановки. Это может быть эмоциональная речь, поддержка отстающих, приветливое отношение к детям. Если присутствует интерес к игре, то дети занимаются с большим удовольствием, что, безусловно, благоприятно влияет и на усвоение детьми необходимых математических знаний.

В заключение можно сделать вывод: использование дидактических игр в формировании математических представлений у детей дошкольного возраста способствует развитию познавательных способностей и познавательного интереса дошкольников, что является одним из важнейших вопросов воспитания и развития дошкольника.

От того, как будут развиты у ребенка познавательный интерес и познавательные способности, зависит успех его обучения в школе и успех его развития в целом. Ребенок, которому интересно узнавать что-то новое, и у которого это получается, всегда будет стремиться узнать еще больше – что, конечно, самым положительным образом скажется на его умственном развитии.

Список использованных источников

1. Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения от 3 августа 2022 года № 348. https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031

2. Белошистая А.В. Обучение математики в дошкольных образовательных организациях: пособие. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2016.

3. Фрейлах Н.И. Методика математического развития: учеб. пособие / Н.И. Фрейлах. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2017.

4. Абдрахманова А.С. Формирование элементарных математических представлений через использование дидактических игр // Дошкольное образование. – №3. – 2018.

5. Дулатова А. Роль дидактических игр в развитии элементарных математических представлений у дошкольников / А. Дулатова, Л.Т. Искакова // Перспективные направления развития экономики региона в современных условиях. – 2012.

6. Утарбаева Д. Дидактические игры как средство развития познавательных способностей ребенка // Дошкольное образование. – №2. – 2020.

З.Р. Романюк
студент Высшего колледжа им. М. Канапьянова, г.Павлодар
С.Б. Сабиева
научный руководитель, преподаватель специальных дисциплин
Высшего колледжа им. М. Канапьянова, г.Павлодар

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ НА УРОКАХ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. Мақала бастауыш мектепте сараланған оқытуды қолдануға арналған. Автор тұжырымдаманы анықтайды және сараланған тәсілдің негізгі принциптерін тұжырымдайды.
Түйінді сөздер: саралау, сараланған оқыту, бастауыш мектеп.

Аннотация. Статья посвящена использованию дифференцированного обучения в начальной школе. Автор дает определение понятию и формулирует основные принципы дифференцированного подхода.
Ключевые слова: дифференциация, дифференцированное обучение, начальная школа.

Annotation. The article is devoted to the use of differentiated education in primary school. The author defines the concept and formulates the basic principles of the differentiated approach..
Keywords: differentiation, differentiated education, primary school.

Современные технологии играют важную роль в образовании и позволяют учителям создавать оптимальные условия для обучения различных учеников. Одной из таких технологий является уровневая дифференциация. Эта методика позволяет разделять обучающихся по уровням знаний и навыков и предоставлять каждому ученику индивидуальные задания на уроке.

В данной статье рассмотрим использование технологии уровневой дифференциации на уроках в начальной школе.

Под дифференцированным обучением подразумевают обучение по одной программе, но на разном уровне сложности с целью развития личности каждого ребенка. Дифференцированное обучение имеет свои несомненные положительные результаты:

– снимается стрессовое состояние ребёнка, который боится или стесняется отвечать из-за неуверенности в правильности своего ответа;

– решается педагогическая проблема неуспеваемости, потому что каждый учится так, как может;

– улучшается психологический климат в классе;

– усвоение материала на базовом уровне становится реальностью.

Уровневая дифференциация предусматривает:

– наличие базового, обязательного уровня общеобразовательной подготовки, который должен быть выполнен всеми учащимися;

– открытость требований, предоставление ученикам возможности самим выбирать уровень усвоения материала и переходить с одного уровня на другой;

– предоставление возможности повышенной подготовки, определяющейся глубиной овладения содержанием учебного предмета.

Работа с использованием технологии уровневой дифференциации включает в себя различные этапы:

– выявление отставаний в ЗУН;

– ликвидацию их пробелов;

– устранение причин неуспеваемости;

– формирование интереса и мотивация к учебе;

– дифференцирование (по степени трудности) учебных заданий и оценок деятельности ученика.

Учебные задания дифференцируются по уровню творчества, по объему, по степени самостоятельности, по характеру помощи учащимся, по уровню трудности.

Необходимым условием организации дифференцированного процесса обучения является переход учащихся из одной группы в другую, в связи с изменением в уровне развития ученика, устранения пробелов и повышением учебной направленности.

Для каждой группы разрабатывается индивидуальная траектория развития каждого школьника, что способствует формированию положительной мотивации учения, создает благоприятные условия для развития личности учащихся.

Технология уровневой дифференциации обучения применяется на различных этапах учебного процесса: при изучении нового материала; при закреплении материала; организации работы над ошибками. Осуществляется дифференцированный подход к организации домашней работы.

Для организации дифференцированного обучения необходимо разработать три типа дифференцированных заданий.

1 уровень – это базовый стандарт, ученик овладевает базовым уровнем.

2 уровень – обеспечивает овладение учащимися теми приемами учебной деятельности, которые необходимы для решения задач на применение. Вводятся дополнительные сведения, которые углубляют материал первого уровня, показывают применение понятий.

3 уровень – предусматривает свободное владение фактическим материалом, приемами учебной работы и умственных действий, дает развивающие сведения, углубляет материал, его логическое обоснование, открывающее перспективы творческого применения.

Дифференциация обучения применяется при изучении нового материала; при проверке домашней работы; при организации самостоятель-

ных и контрольных работ; при организации работы над ошибками; на уроках закрепления знаний, умений и навыков.

Какие же приемы можно использовать в ходе организации опроса знаний при дифференцированном обучении?

• *Солидарный опрос*. Ученик, вызванный к доске, не может справиться с заданием. Затем из числа желающих выбираю объясняющего и предлагаю ему шепотом помочь товарищу и научить его так, чтобы тот мог сам выполнить задание. Если ученик справился с заданием и товарищ ему помог, оба получают отметку.

• *Работа в паре*. При проверке домашнего задания или при закреплении знаний дети могут задавать друг другу вопросы по прочитанному тексту.

• *Работа в группе*. Назначается лидер группы. Он согласовывает, определяет работу группы.

• *Тихий опрос*. На уроке можно провести беседу с одним или несколькими учениками, в то время как класс занят другим делом, которое предлагаю ранее.

• *Защитный лист*. Ученик нередко приходит на урок неподготовленным по многим причинам: тренировки, игры, поездки.... Как быть? Каждый из обучающихся может до начала урока предупредить о невыполнении домашнего задания, об этом могут заявить и родители. Ситуацию необходимо держать под контролем, спросить ученика можно в следующий раз.

• *Идеальный опрос*. Идеальный опрос – когда опроса нет, а функции его выполняются. Ученики сами оценивают степень своей подготовки и сообщают об этом учителю.

• *Приемы подачи домашнего задания*.

1. Три уровня домашнего задания. Плюсы: разноуровневая дифференциация. Минусы: объем проверяемого материала увеличивается.

Учитель одновременно задает домашнее задание трех уровней.

Первый уровень – обязательный минимум. Главное свойство этого задания – оно должно быть абсолютно понятно и посильно любому ученику.

Второй уровень – тренировочный. Его выполняют ученики, которые желают хорошо знать предмет и без особых трудностей осваивают программу.

Третий уровень используется учителем в зависимости от темы урока, подготовленности класса. Это – творческое задание. Обычно оно выполняется на добровольных началах и стимулируется учителем высокой оценкой и похвалой.

2. Задание массивом. На уроке математики дается большой объем примеров на порядок действий, на закрепление вычислительных навыков. Время выполнения – произвольное. Старт ученик выбирает самостоятельно. Можно закончить и за две недели, можно сделать и за три

месяца. В течение выполняемой работы учитель держит все под контролем. Все результаты проверяю в любое время. Результат – дети самостоятельно учатся контролировать свою работу путем доведения ее до окончательного результата.

3. Задание на перспективу. На уроках литературного чтения на каникулах определяется список стихотворений для заучивания наизусть. Например, стихотворение К. Бальмонта оценивается через месяц. Задается большой массив заданий сразу на достаточно большой промежуток времени. Например, из 10 заданий ученик должен выполнить 5–10. Важный психологический эффект: самостоятельный выбор задания дает возможность самореализации для ученика, происходит согласование ребенка и уровня заданий, которые он решает. Объем задания можно изменять.

4. Идеальное задание. На дом не дают никакого определенного задания. Предлагают школьникам выполнить дома работу по их собственному выбору.

Приемы оценивания.

От педагога в момент оценки результатов требуется эмоциональная уравновешенность, доброжелательность, умение учитывать возможности и реальные достижения каждого учащегося. Главное, чтобы оценка на уроке стала стимулом для дальнейшего приложения сил. Младшему школьнику обязательно нужен успех.

Прием «Оценка – не обязательно отметка». Оцениваем словами, например, «молодец, умница, старайся, здорово, удивительно, великолепно, прекрасно, уже лучше, красота, чудесно, у тебя все получится и другие».

Прием «Рейтинг». Завершив работу, ученик сам ставит себе отметку. За ту же работу я ставлю отметку. Наша задача – приучить ребенка к регулярному оцениванию своего труда, помогая оценивать объективно. Учу способам самооценки.

Прием «Кредит доверия». В некоторых случаях мы можем ученику, более слабому, но очень старательному поставить отметку в «кредит», чтобы повысить уровень самооценки, создать ситуацию успеха, ставим более высокую отметку. А другому ученику за эту же самую работу могу поставить отметку ниже, все зависит и от ситуации, и от отношения каждого ученика к работе.

Прием «Развернутая оценка». Наряду с отметкой, делаем запись в дневнике у обучающихся, чтобы ученик доработал свои «незнания» дома вместе с родителями.

После проведенных мероприятий: олимпиад, конференций, выступлений, научно-практических работ, открытых уроков, выполненных творческих проектов всегда отмечаю записью благодарности за подготовку школьников к выполненному делу, за помощь родителей.

5. Взаимопроверка. Выполнение тестов дома. Проверить надо, вопросов до 30. Рабочие тетради собираются, затем раздаются вновь, кому попадается своя тетрадь, заменяется. Начинаем согласованную проверку. Читаем вопрос, дают дети правильный ответ. В случае творческого задания, читаются несколько ответов, каждый ответ принимается. Результат: по предложенным критериям: 15, 14 +отметка «5», 11, 12, 13 + «4», от 8 до 10 + «3», меньше 7+ отметка «2».

Положительные стороны дифференцированного обучения:

– сильным и слабым обучающимся можно уделить больше внимания;

– повышается уровень «Я-концепции» (результат познания и оценки самого себя);

– ситуация успеха, повышается самооценка у слабого ученика;

– повышается уровень мотивации у сильных учеников.

Отрицательные стороны дифференцированного обучения:

– слабые не всегда имеют возможности тянуться за сильными;

– понижается уровень мотивации в группах, выполняющих обязательный минимум.

Представленная выше система работы по данной технологии позволяет представить результат только при организации совместной систематической работы с родителями обучающихся, повышении их правовой и педагогической культуры, а также формировании практических умений и навыков в воспитании способных, талантливых детей.

Технология уровневой дифференциации является эффективным инструментом для образования и позволяет учителям создавать оптимальные условия для обучения различных учеников.

Использование данной методики на уроках в начальной школе помогает сохранять мотивацию учеников и предоставлять им задания, соответствующие их возможностям. Ведь так учитель будет видеть возможности большинства детей и ему будет легче распределить возможности, а уже тем более группы.

Технология дифференцированного обучения это модернезированный метод, а также оптимальный подход к обучению. На наш взгляд, он должен быть во всех школах и начинаться с начальных классов. Так как дети с самых младших классов привыкнут, к такому виду занятий и будут усваивать больше информации.

Список использованных источников

1. Гин А. Приемы педагогической техники. – М.: Вита-Пресс, 1999.

2. Гузеев В.В. Педагогическая техника в контексте образовательной технологии. – М., 2001.

3. Алексеева А.В. Применение новых педагогических технологий // Начальная школа. – 2004. – №2. – С. 13-17.

4. Кузьмина А.Я. Пути использования новых технологий в начальных классах // Нач. школа. – 2002. – №4. – С. 57–62.

С.Д. Кереева
Мұсахан Қанапиянов атындағы жоғары колледж студенті, Павлодар қ.
Ж.К. Канатова
ғылыми жетекшісі, Биология мамандығы бойынша педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы

БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ЦИФРЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. Мақала биология сабақтарында цифрлық құралдарды қолданудың өзекті мәселесіне арналған. Биологияны оқытудың заманауи әдістері көрсетілген. Цифрлық құралдардың мәні қысқаша сипатталған. Білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде сабақтарда цифрлық технологияларды қолдану мәселесі өте маңызды. Мультимедиялық анимациялық модельдер оқушының санасында биологиялық үрдістердің тұтас бейнесін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқытудың заманауи цифрлық құралдары биологиялық білімді сапалы игеруге ықпал етеді.

Түйінді сөздер: мультимедиялық оқыту құралдары, цифрлық құралдар, заманауи ақпараттық технологиялар, оқытудың тиімділігі, биологияны оқыту, мультимедиялық анимациялық модельдер, компьютерлік технологиялар.

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме использования цифровых инструментов на уроках биологии. Представлены современные методы обучения биологии. Кратко описывается сущность цифровых инструментов. На современном этапе развития образования проблема использования цифровых технологий на уроках очень актуальна. Мультимедийные анимационные модели позволяют сформировать в сознании школьника целостную картину биологических процессов. Современные цифровые средства обучения способствуют качественному усвоению биологических знаний.

Ключевые слова: мультимедийные средства обучения, цифровые средства, современные информационные технологии, эффективность обучения, преподавание биологии, мультимедийные анимационные модели, компьютерные технологии.

Annotation. The article is devoted to the actual problem of using digital tools in biology lessons. Modern methods of teaching biology are presented. Multimedia animation models make it possible to form a complete picture of biological processes in the mind of a student. Modern digital teaching aids contribute to the qualitative assimilation of biological knowledge.

Key words: multimedia teaching tools, digital tools, modern information technologies, learning efficiency, biology teaching, multimedia animation models, computer technologies.

Қазіргі қоғам дамуының ең жоғары қарқыны адам өміріндегі цифрлық технологиялардың тез дамып келе жатқан маңыздылығымен қатар жүреді. Барлық қызмет салалары цифрландырумен қамтылған. Біз үнемі компьютерлерді, смартфондарды, планшеттерді қолданамыз және гаджеттер мен интернетсіз өмірді елестете алмаймыз. Білім әрқашан уақытпен бірге жүреді және цифрлық білім беру ресурстарын пайдаланбай, қазіргі білім беру мекемелерін елестету мүмкін емес.

Биологиялық білім әрқашан ғылыми дүниетанымды қалыптастыруда үлкен маңызға ие болып отыр.

Биология денсаулық сақтау мен ауыл шаруашылығының теориялық негізі болып қана қоймай, өнеркәсіпте жаңа салаларды, техникада жаңа перспективаларды дамыту мүмкіндіктерін ашады. Мұның бәрі барлық деңгейлерде, ең алдымен мектепте биологиялық білім беруді жетілдіруді талап етеді [1]. Биология пәні өте күрделі және көрнекі, процестерді, жүйелер мен заңдылықтарды көрсетуді қажет етеді, бұл мектеп оқушыларының биология пәнін игеруін қиындатады.

Оқытуда цифрлық білім беру ресурстарын қолданудың артықшылықтарының бірі – оқушылардың компьютермен жұмыс істеуге деген қызығушылығы есебінен оқыту сапасын арттыру болып саналады. Биология сабақтарында цифрлық құралдарды қолдану оқушылардың белсенді және мағыналы жұмысын ұйымдастыру әдісіне айналады, сабақтарды көрнекі және қызықты етеді. Сабақтардағы цирлық құралдар мұғалімді алмастырмайды, керісінше, оқушымен қарым – қатынасты мазмұнды және белсенді етеді, үлгерімі төмен оқушыларды қызықтыруға, ал дарынды оқушылар үшін оқу процесінде зерттеу жұмысын дамытуға мүмкіндік береді.

Цифрлық құралдардың көмегімен пәнді оқыту арнайы тәсілдермен, бағдарламалық және техникалық құралдармен (бейне, аудио құралдар, компьютерлер, ұялы телефондар, телекоммуникациялық желілер) жүзеге асырылады. Цифрлық материалдарды пайдалана отырып сабақтарды өткізу оқуға күшті ынталандыру болып табылады. Мұндай сабақтар арқылы оқушылардың психикалық процестері белсендіріледі: қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау; когнитивтік қызығушылықтың қозуы әлдеқайда белсенді және жылдамырақ болады. Табиғаты бойынша адам өз көзіне көбірек сенеді, ал ақпараттың 80%-дан астамын ол көру анализаторы арқылы қабылдап, есте сақтайды [2].

Мысал ретінде, микроскоппен жұмысты қарастырсақ болады. Бұл құралмен жұмыс зертханалық жұмыс биология сабағындағы барлық жастағы оқушылардың ең сүйікті іс-әрекетінің бірі. Цифрлық микроскопты қолдану оны одан да жарқын, есте қаларлық етеді. Дәстүрлі жарық микроскопымен зертханалық жұмыстарды жүргізу кезінде биология мұғалімдерінің алдында тұрған ең үлкен қиындықтардың бірі – оқушылардың шын мәнінде не көріп жатқанын түсіну қабілетінің жоқтың қасы. Сонымен қатар көп уақытты алады. Сондықтан дәстүрлі жарық микроскопымен қатар цифлық микроскопты пайдаланған дұрыс.

Оқыту процесін ақпараттандыру мақсатында интерактивті тақтамен жұмыс жасау тиімді. Қазіргі уақытта Қазақстанның жалпы орта білім беретін мектептерінің барлығы дерлік интерактивті тақтамен қамтамасыз етілген. Бұл интерактивті тақта арқылы тек презентация, бейне фильмдер көрсетіп қана қоймай Microsoft Teams, Kahoot, Padlet, LearningApps, Google, Classroom мүмкіндіктері, ZipGrade.

Quizizz сияқты цифрлық құралдарды сабақтың әртүрлі кезеңдерінде қолдануға болады. Бұл материалды жақсы игеруге ықпал етеді.

LearningApps – толығымен тегін онлайн қызметі, ол оқушылардың білімін тексеру үшін әртүрлі интерактивті жаттығулар, қызықты ойын түрінде жасауға мүмкіндік береді.

Google мүмкіндіктері сауалнамалар мен зерттеулер жүргізу үшін қолданудың ең тиімді бағыттарының бірі.

Kahoot, Quizizz – викториналар, тест құру және білім беру ойындары үшін танымал оқу платформасы болып табылады.

ZipGrade – әр түрлі тест түрлерін жасауға және тексеруге көмектесетін ресурс болып табылады. Білім алушылардың жұмысын ұялы телефонға орнатылған қосымша QR код арқылы сканерлеп тексеруге болады. Жүйе дұрыс жауаптарды жасыл түспен, қатені қызыл түспен автоматты түрде белгілейді. Сабақ барысында уақытты үнемдеуге ыңғайлы ресурс болып табылады [3].

Сонымен қатар сабақтарда мұғалім әртүрлі компьютерлік бағдарламаларды қолдана алады:

1. Оқу бағдарламалары көбінесе оны барынша игеру үшін жаңа материалды түсіндіру кезінде пайдаланылады.

2. Тренажер-бағдарламалар – оқушылардың біліктері мен дағдыларын қалыптастыру және бекіту үшін, сондай-ақ өз бетінше дайындалуға арналған. Бұл бағдарламалар білім алушылар теориялық материалды игерген кезде қолданылады.

3. Бақылау бағдарламалары – білім мен дағдылардың белгілі бір деңгейін бақылау үшін. Бағдарламалардың бұл түрі әртүрлі тексеру тапсырмаларымен, соның ішінде тест түрінде ұсынылған.

4. Демонстрациялық бағдарламалар сипаттамалық сипаттағы оқу материалдарын, әртүрлі көрнекі құралдарды (суреттер, фотосуреттер, бейне үзінділер) көрнекі түрде көрсету.

5. Ақпараттық-анықтамалық бағдарламалар – ннтернеттің білім беру ресурстарына қосылу арқылы қажетті ақпаратты шығару.

6. Мультимедиялық оқулықтар – бұл аталған бағдарламалардың көптеген элементтерін біріктіретін күрделі бағдарламалар [4].

Жоғарыда көрсетілген цифрлық құралдардың мүмкіндіктерін пайдалана отырып пәнді оқытуды ақпараттандыру кезеңдері осылайша қарастыруға болады:

1. Компьютерді жазу машинкасы ретінде пайдалану, оның көмегімен қарапайым дидактикалық материалдарды, сабақ жоспарларын дайындау, т.б.

2. Электронды оқулықтар мен оқу ресурстарын электронды тасымалдағыштарда көрнекі құрал ретінде олардың иллюстрациялық, анимациялық мүмкіндіктерімен пайдалану.

3. Microsoft Power Point, Microsoft Publisher, Adobe Photoshop және

т.б. көмегімен өз оқулықтарыңызды жасау үшін бағдарламалық құралдарды пайдалану.

Биология сабақтары қолданылатын құрал-жабдықтардың күрделілігімен ерекшеленеді. Сондықтан, биология сабақтарында компьютерлік оқыту бағдарламаларын пайдалану, ең алдымен, кабинетте жүргізу мүмкін емес, немесе бақылау мүмкін емес және елестету, түсіну қиын осындай биологиялық процестер мен құбылыстарды бақылау мүмкіндігіне байланысты өзекті болып табылады.

Қазіргі сабақты тек пән оқулығымен, тақтамен және мұғаліммен шектеп қоюға болмайды. Білім стандартының заман талабына сай, дәстүрлі сабақ формасы ақпараттық технологияны пайдалана отырып, сабақ сияқты оқушыларға ақпарат көлемін бере алмайды.

Биологияны зерттеуде мен компьютерді пайдалану негізделген бірнеше негізгі бағыттарды бөліп көрсетуге болады:

– микроәлемнің заттары мен құбылыстарын көрнекі түрде бейнелеу;

– эксперимент, тәжірибені модельдеу;

– сынақ бақылау жүйесі.

Анимацияны, компьютерлік модельдеуді кеңінен қолдану оқуды көрнекі, түсінікті және есте қаларлық етеді.

Тестілеу жүйесі арқылы оқушы білімін тек мұғалім ғана тексеріп қоймайды, материалды меңгеру дәрежесін баланың өзі де бақылай алады.

Виртуалды турларды қолдану студенттің ой-өрісін айтарлықтай кеңейтеді.

Дайын электронды өнімдерді пайдалану мұғалім мен оқушының іс-әрекетін белсендіруге мүмкіндік береді, пәнді оқыту сапасын арттырады; көрнекілік принципін көрнекі түрде жүзеге асыра отырып, биологиялық объектілердің маңызды жақтарын көрсетеді.

Интернет ресурстарын пайдалану. Желіден білім беру маңызды ақпаратты ала отырып, білім алушылар келесі дағдыларды меңгереді: ақпаратты мақсатты түрде табу және берілген критерийлер бойынша жүйелеу; ақпаратты үзінділермен емес, тұтастай көру, ақпараттық хабарламадағы негізгі нәрсені ерекшелеу [5].

Осылайша ақпараттық-коммуникациялық технологиялар білім беру процесінің тиімділігін едәуір арттыра алады, білім беру мекемесінің алдында тұрған жан-жақты дамыған, шығармашылық еркін тұлғаны тәрбиелеу міндеттерін шеше алады

Оқу процесінде мультимедиа құралдарын пайдалану сабақтың тиімділігін, оқытудың көрнекілігін, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын, бағдарламалық материалды игерудегі хабардарлығын арттыруға ықпал етеді.

Компьютерде ұзақ уақыт болу оқушының денсаулығына теріс әсер етуі мүмкін, шаршау пайда болады, бұл оқу материалын қабылдауды тежеуге, назар аударуға және үйренуге әкеледі. Сондықтан денсаулық

сақтау технологияларын қолдану (сергіту сәттері, тыныштық сәттері) маңызды. Ақпараттық технологиялар сабақта элементтер ретінде қолданылуы керек. Ақпараттық технологияларды қолдана отырып, барлық сабақтарды өткізген дұрыс емес.

Ақпараттық технологияны пайдалана отырып сабақты дамыту тек қазіргі уақытта жеткілікті мөлшерде қолжетімді электронды ресурс болған жағдайда ғана мүмкін болады. Электрондық білім беру ресурстары – мұғалім мен оқушылардың үйде де, мектепте де сабақты дайындауы мен өткізуіне ықпал етеді, сонымен қатар оқушылардың өз бетінше шығармашылық және зерттеушілік әрекетін дамытуға ықпал етеді. Цифрлық құралдарды оқу үрдісінде қолдану сабақтың тиімділігін, оқытудың көрнекілігін, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын, бағдарламалық материалды меңгерудегі саналылығын арттыруға көмектеседі. Білім алушылардың цифрлық құралдар арқылы сөйлеуді, ойлауды, есте сақтауды дамытады, нақтылауға, негізгі нәрсені бөліп көрсетуге, логикалық байланыс орнатуға үйренеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Нұрмағамбетова Ә.М. Ақпараттық-коммуникативтік технологияны оқу үрдісінде пайдалану // Педагогикалық альманах. – №3-4. – 2010. – 64-бет.

2. Ибраимова Б. Ақпараттық технология -нәтижелі білім берудің көзі // Қазақстан мектебі. – №6. – 2012. – 3-бет.

3. Қадірбаева Р.І. Жаңа ақпараттық-білім технологиясын пайдаланып оқытудың ерекшеліктері //Шығармашылық іс-әрекетті дамыту арқылы бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру мәселелері: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция-ның материалдары. – Шымкент-Москва, 2009. – Т. III. – Б. 174–178.

4. «Биология және салауаттылық негізі» журналы. – №3. – 2009; Қазақстан мектебі. – 2009. – №7.

СОДЕРЖАНИЕ

1 СЕКЦИЯ
Қазіргі педагогиканың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы современной педагогики
Topical issues of modern pedagogy

Д.Б. Сыздыкова, Ш.С. Байжекина
Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі 4

Ж.Б. Чалдаева, Н.К. Рамазанова
Анализ факторов, влияющих на выбор профессии учителя начальных классов 9

Landa Chokhelishvili, Nestani Kazarashvili
Strait Issue in the Period of Global Changes (confrontation of two socio-political systems) 15

А.А. Калиева, Б.Д. Каирбекова
Қазақстан Республикасында бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеудің өзекті мәселелері 19

И.Б. Хамзина, Н.С. Асенова
Бастауыш сынып оқушыларының танымдық іс-әрекетін проблемалық оқыту әдістерімен жандандыру 24

А.Ж. Мұқарам, Т.Ж. Шакенова
Заман талабына сай заманауи педагогикалық технологияларды жаңғырту 29

Д.Е. Калиаскарова, Ш.С. Байжекина
Бастауыш сыныптағы ойын технологиясын қолдану тиімділігі 35

К.Д. Баязитова, М.А. Рахманғазы, Т.Н. Фомина
Мектепке жасына дейінгі балалардың жағымды мінез құлықтарын қалыптастырудағы сурет салудың тиімділігі 39

Д.О. Акылбекова, М.А. Кененбаева
Бастауыш мектептің жаңартылған бағдарламасы бойынша арифметикалық амалдарды оқыту әдістемесі 44

Қ.Ө. Алимхан, А.Ж. Молдажанова, Т.Н. Фомина
Мектепке дейінгі ұйымдарда құм терапиясын пайдаланудың маңызы 49

Қ.Ө. Алимхан, Ж.М. Бердыбекова
Балалардың тілін дамыту құралы ретінде дидактикалық ойындар мен лексикалық жаттығулар рөлі 54

М.Н. Баяз, М.А. Кененбаева
Бастауыш мектеп математикасын оқыту барысында ресурстарды тиімді таңдау 58

К.Д. Баязитова, Р.Х. Кошкимбаева
Қазақстанда және шетелде мектепке дейінгі білім беру жүйесінің ерекшеліктері 62

М. Ерболатқызы, А.Ж. Темиржанова
Дәстүрлі және компьютерлік ойындарды біріктіру арқылы балалардың диалог түрінде сөйлеуін дамыту 68

Л. Манарбек, А.А. Бекишева
Жаңа Қазақстан жағдайында бала тұлғасының әлеуетін дамыту және тәрбиелеу үшін мектепке дейінгі білім беруді жаңғырту 73

А.Ж. Молдажанова, Ж.М. Бердыбекова
Балаларды дыбысты дұрыс айтуға үйрету 78

А.О. Мүсілім, А.О. Абдырова
Мектепалды даярлық топ балаларын көркем әдебиет арқылы тәрбиелеу 84
Н.М. Оспанова, А.М. Оспанова, Б.Г. Сарсенбаева
Мектепке дейінгі жастағы балалардың зияткерлік әлеуетін дамыту 89
Т.Е. Орал, З.Ш. Шавалиева
Мектеп жасына дейінгі балалардың қимыл-қозғалыс дағдыларын тәрбиелеудің өзектілігі 94
Г.К. Нурханова, Р.Х. Кошкимбева
Мектеп жасына дейінгі балалардың мінез-құлық қалыптастыру жолдары 99
М.А. Рахманғазы, Г.К. Байжунусова
Ойын технологиясының мектепке жасына дейінгі балалардың дамуындағы орны 104
Н. Тойлат, А. Расола
Баланың әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын қалыптастыру арқылы адами құндылықтарға баулу 108
Т.А. Олжа, Л.М. Мұсатіла
Әдебиеттік оқу сабағында бастауыш сынып оқушыларының жазылым дағдыларын қалыптастыру 113
Д.К. Сагатова, Р.Х. Кошкимбаева
Мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру 118
Д.Р. Сагинтаева, А.Б. Дузелбаева
ЖСТД бар кіші мектеп оқушыларында графомоторлық дағдыларды қалыптастыру 123
Н.М. Абуова, А.А. Байтурсынова
Сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларға сауат ашуды оқытудың ерекшілігі 128
Ж.К. Жаксыбаева, М.К. Мажитова, А.Е. Ахметова
Ақыл-ой кемістігі бар мектеп жасына дейінгі балалардың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын меңгеру ерекшеліктерін зерттеу 133
К.А. Зингер, Э.Ю. Сарсембаева
Коррекция звукопроизношения у детей дошкольного возраста с дизартрическими расстройствами посредством логопедического массажа 151
М.Т. Іргелес, А.Б. Дузелбаева
Жалпы сөйлеу тілі дамымаған кіші мектеп жасындағы балаларда байланыстырып өйлеу тілін ойын әрекеті арқылы қалыптастыру 157
А.Н. Баймолдина, А.Б. Дузелбаева
Дисграфиясы бар кіші мектеп жасындағы оқушылардың тілдік фонематикалық жүйесінің ерекшеліктері..... 162
Д.Т. Рамазанова, Б.Ф. Солтанбаева
Адамгершілік – рухани білім беру бағдарламасындағы инновациялық білім беру . 167
У.Р. Бахытбек, Д.Г. Искакова, А.Б. Дузелбаева
Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу бұзылыстары 171
М.З. Ибраева, Н. Разухан
Сөйлеу тілінің бұзылысы бар балалардың фонематикалық есту қабілетін дамыту кезіндегі логопедиялық жұмыстың маңыздылығы 178
А. Асылбекқызы, А. Жумадиров, А.Е. Ахметова
Мектеп жасына дейінгі балалардың жалпы сөйлеу тілін түзетудегі халық ауыз әдебиетінің ролі 183

У.Д. Мурсалимова, Э.Ю. Сарсембаева
Использование игры как средство развития коммуникативных умений и навыко у младших школьников с задержкой психического развития 187
А.К. Муратова, К.Е. Әбілжан, Э.Ю. Сарсембаева
Развитие коммуникационных и социальных навыков у детей с расстройством аутистического спектра младшего школьного возрастачерез игровые формы деятельности 193
М.Е. Балташ, И.В. Зайцева, М. Кузнецов, Д.С. Хамитова
Нейропсихологическая коррекция нарушений психомоторики у детей с общим недоразвитием речи среднего дошкольного возраста 201
И.Е. Николаева, А.А. Фоменко, Э.Ю. Сарсембаева
Нейропсихологический подход в коррекционно-развивающей работе учителя-логопеда ДОУ 206
А.С. Литвинова, С.С. Мажитова
Особенности социализации и детей с особыми образовательными потребностями 211
Д.Т. Хасенова, Д.А. Магзумова, Р.С. Мустафина
Психолого-педагогические основы работ с детьми ООП в организации образования 215
Е.Н. Миньковская, С.С. Мажитова
Инклюзивное образование в Казахстане: создание условий реализации 220
Н.С. Кайдарова, Э.Ю. Сарсембаева, З.Е. Сабыржанова
Ақыл-ойы артта қалған оқушыларға сыныптан тыс жұмыстарда экологиялық тәрбие беру 229
А.С. Никандрова, Э.Ю. Сарсембаева
Нейропсихологический подход в преодолении нарушений звукопроизносиельной стороны речи у детей дошкольного возраста 233
Ж.Н. Салимжан, К.С. Тебенова
Современное состояние проблемы реабилитации и восстановительного обучения при расстройствах речи 238
А. Нұрланқызы, А.Т. Жасқайрат, Ж.Т. Измайлова
Кекештенудің алдын алу жолдары 244
А. Бегзатханқызы, А. Хусанбой, Ж.Т. Измайлова
Сенсорлы алалия 249
М.Қ. Кошербаева, Л.С. Оразаева, Ж.Т. Измайлова
Балалардағы дизартриялық сөйлеу бұзылыстары 253
А.А. Утепбаева, Н.Б. Жиенбаева, А.Ж. Айтжан
Ақыл-ойы бұзылысы бар балаларда арт-терапия арқылы коррекциялық жұмысты жүргізу 263
Н.Д. Дарибаева
Мектепке дейінгі аутизмі бар балалардың коммуникативті дағдыларын дамытудың әртүрлі тәсілдері 268
Д. Салтаков, С.С. Жакипбекова
Зияты жеңіл зақымдалған жеткіншектік жастағы оқушылардың тайм-менеджментік дағдыларын дамытудың ерекшеліктері 271
С.А. Литвиненко, К.Ж. Байгожина
Особенности формирования социального здоровья учащихся начальных классов .275

Ж.Н. Салимжан, К.С. Тебенова
Современное состояние проблемы реабилитации и восстановительного обучения при расстройствах речи 280
Н.И. Коробкина, Я.Т. Солтангазова, А.Б. Дузелбаева
Особенности мелкой моторики у детей с нарушениями речи 286
Қ.А. Бекбосын, Д.Ғ. Мұратбай, А.Қ. Шайхы, А.Н. Кельдегулова
Сөйлеуі бұзылған бастауыш сынып оқушыларында сөйлеудің грамматикалық құрылымын дамытуға инновациялық технологиялардың әсері 290
К.А. Кайль, А.Н. Сакаева
Коррекция агрессивного поведения детей с нарушением интеллекта с помощью игротерапии 294
А.А. Утепбаева, Н.Б. Жиенбаева
Жасанды интеллект арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу бұзылыстарын анықтау 300
Г.Е. Смагулова, Л.С. Заркенова
Значение арт-терапии в коррекционной работе по развитию речи детей с задержкой психического развития 305
Д.С. Рамазанова, С.Х. Таирова, Б.Ж. Мұсатай
Дидактикалық ойындарды қолдана отырып, сабақтан тыс жұмыстарда жеңіл ақыл-ой кемістігі бар бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік дағдыларын дамыту 311
М. Боранбай, Л.А. Семенова
Развитие межличностных взаимоотношений в подростковом возрасте со сверстниками как педагогическая проблема 315
А.М. Алиакбарова, Л.А. Семенова
Влияние взаимоотношений в семье на развитие личности ребенка 318
Жалел Сардар, Г.А. Сулейменова
Особенности психолого-педагогического сопровождения детей с РАС 323
Б.М. Мамбетбаева, М.Е. Нургалиева
Социально-психологическое исследование взаимопонимания личностей в общении 328
Д.А. Айдарова, А.К. Сайфулина, Р.М. Каримова
Дидактические игры как средство развития познавательной активности у детей дошкольного возраста 332
А.С. Капанова, Ш.Ш. Хамзина
Роль информационно-коммуникационных технологий при обучении математики в начальных классах 335
Ю.А. Куцева, Ш.Ш. Хамзина
Психолого-педагогические факторы, предупреждающие стрессовые ситуации в обучении младших школьников 340
Д.К. Сонгыбаева , Ш.Ш. Хамзина
Восприятие художественного образа 346
О.И. Штрауб, Ш.Ш. Хамзина,
Сюжетно-ролевая игра как средство формирования социального опыта младших школьников 350
Е.А. Бейфус, Н.К. Рамазанова
Дисциплина в начальной школе 355

Ш.С. Арғынбай, Б.Г. Сарсенбаева, Р. Х. Кошкимбаева
Процесс психодидактики и критическое мышление детей дошкольного возраста ..360
М.Н. Герлиц , А.А. Садуакасова
Теоретические аспекты готовности детей старшего дошкольного возраста к школе 368
А.А. Михновец, Н.К. Рамазанова
Использование жаргонов в речи студентов 373
Е.С. Кулинич, Н.К. Рамазанова
Каллиграфический почерк в работе учителя начальных классов 379
К.Е. Мынжасарова, Н.К. Рамазанова
Авторитет учителя начальных классов 386
Ф.А. Негматова, Н.К. Рамазанова
Роль учителя в становлении психологического климата в начальной школе 392
Т.Е. Орал, Қ.М. Текжанов
Ұлттық ойындарды мектеп жасына дейінгі балалардың тәрбиесінде қолданудың өзекті мәселелері 397
Е.В. Саурбаева, Н.К. Рамазанова
Исследование качества речи у студентов – будущих учителей начальных классов .402
Г.С. Қадыр, К.С. Бутенова
Балаларды толық және толық емес отбасында тәрбиелеудің психологиялық ерекшеліктері 407
М.Б. Ахметова, Н.К. Рамазанова
Инновационные технологии в начальной школе 410
А.О. Сексенбаева, Н.К. Рамазанова
Использование компьютерных технологий на уроках литературного чтения в начальных классах 415
А. Ошақбаева, А.Е. Ахметова
Аутизмі бар мектеп жасына дейіңгі балалармен түзету, педагогикалық жұмысына психогимнастиканы қолдану 420

2 СЕКЦИЯ

Білім беруді цифрландыру жағдайында жаратылыстану-математикалық циклі пәндерін оқытудың қазіргі заманғы мәселелері

Современные проблемы преподавания предметов естественно-математического цикла в условиях цифровизации образования

Modern problems of teaching subjects of the natural and mathematical cycle in the context of digitalization of education

Математика / Математика / Mathematics

М.А. Алпамыс, А.А.Умаров
Оқытуды жекелендіру және оқушыларға атаулы қолдау көрсету үшін математикалық білім беруде жасанды интеллект пен машиналық оқыту алгоритмдерін пайдалану 426
И. Бабич, Т.И. Кадькалова
Проблема понимания математических абстракций в школьном курсе математики .429

Д.А. Мирзаметова, А.Е. Анафина
Орта мектеп жасында оқушыларға математиканы оқытуда пәнаралық байланыстар 435
А.К. Смагулова, Б.А. Найманов
Орта мектептегі теңдеулер жүйесін шешу әдістері 438
Ж.Н. Өтепберген, Б.А. Найманов
Мектептің математика курсында туындының қолданылуы 441
В.Н. Прыгунов, Е.А. Кох, М.С. Бокаева
Визуализация информации как эффективный метод преподавания математики 445
Ж.К. Садвакасова, Б.А. Найманов
Мектептің факультатив сабақтарында дифференциалдық теңдеулерді оқыту әдістемесі 451
Д.Е. Погодин, М.С. Бокаева
Тригонометрические подстановки при исследовании функции 455
Д.Д. Анабаева, Б.А. Найманов
Орта мектептің математика курсында иррационалдық теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу әдістері 460

Физика / Физика / Physics

А.Д. Амантай, Н. Ахылбек
Развитие творческих способностей учащихся на разных этапах урока физики 465
К.Б. Ауелбаева, Р.Н. Асылбаев
Из опыта полиязычного преподавания физики в школе 473
К.К. Алдабергенова, Р.Н. Асылбаев
Применение виртуальных лаборатории и анимации на уроках физики 477
А.О. Асенова, Р.Н. Асылбаев
Сабақты проблемалық оқыту ерекшеліктері негізінде ұйымдастыруда акт қолдану 482
М.Н. Ерболат, А.К. Сейтханова
Критериалды бағалау-бүгінгі таңда мектептің жаңаша технологиясы 489
Р.Я. Вебер, Р.Н. Асылбаев
PISA халықаралық зерттеулері негізінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын бағалау 493
Н. Батырхан, Р.Н. Асылбаев
Физика сабағында ақпараттық технологияларды қолдану арқылы оқушылардың белсенділігін арттыру 498
С.Б. Жолдасова, А.А. Кисабекова
Орта мектептегі механика тарауы бойынша сапалық есептер шығару 503
Р.А. Жүнісова, А.Қ. Сейтханова
«Электр және магнетизм» пәнін оқу барында студенттердің зерттеу дағдыларын қалыптастыру 507
Д.А. Ержан, Н. Ахылбек
Исследование структуры и состава hard и soft навыков на основе личностноориентированного подхода при изучении физики 513

Б. Кәкен, А.А. Кисабекова
Физика сабағында физикалық комикстерді қолдану арқылы, оқушылардың сабаққа қызығушылықтарын арттыру 523
А.Б. Закарьянова, Р.Н. Асылбаев
Физика сабағында жаңа технологияларды қолдану арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту 528
А.В. Иванов, А.К. Сейтханова
Методика составления контекстных задач по физике 531
А.К. Саранжипова, А.К. Сейтханова
Роль игровых технологий в развитии предметной компетенци на уроках физики в интеллектуальной школе 538
А.Ж. Калиаскаров, А.К. Сейтханова
Подготовка учащихся к исследовательской деятельности по физике 542
А.М. Шайхимова, Р.Н. Асылбаев
9-сынып мектеп физика курсында инетеллект-карталарды білім алушылардың танымдық белсенділіктерін арттыру құралы ретінде қолдану 547
Г.К. Урумбаева, Н. Ахылбек
Развитие конструктивистского мышления учащихся в процессе изучения физики на основе «обучения через ошибку» 551
Е.В. Юрченко, А.А. Кисабекова
Повышение уровня математической грамотности, необходимого для решения задач по физике, учащихся общеобразовательных школ 560
Р.К. Алидаров, А.К. Сейтханова
Формирование ключевых компетенций при обучении физике в школе с помощью электронных образовательных ресурсов 567

Информатика / Информатика /Computer science

Ж.О. Байсал, С.Қ. Мүрсәлім,
Ж.А. Ғабдысаттар, С.Б. Бейсенова
Бастауыш сынып оқушыларына scratch бағдарламалау тілі арқылы компьютерлік вирустар тақырыбын түсіндіру 572
К.С. Садыгазин, Г.Ш. Нургазинова,
К.М. Мухамедиева, Р.А. Ельтинова
Smart бесік жобасын іске асыру жолдары 577
Е. Шокушев, Н. Жеңісхан
Цифрлық технологияларды пайдалана отырып, 6-сынып оқушыларының кеңістіктік ойлауын дамыту 581
М.Р. Сейтқазы, К.М. Мухамедиева
Бастауыш мектепте информатиканы оқыту процесі 586
А.М. Арингазинова, А.А. Мухамедиева
Разработка обучающего приложения «Интерактивный курс по анатомии» 590

Химия / Химия / Chemistry

І.Г. Әлімқұлова, М.Б. Ахтаева
Үй жағдайында сабын алу 596
Б.Е. Мустақым, М. Баймурат, М.К. Еркибаева
Концентрлі оқыту химия пәні бойынша оқу процесін ұйымдастыру технологиясы ретінде 600
Ш. Ганикызы, Н. Амантай, О.С. Ачкинадзе
Наука химия и музыка: сферы соприкосновения 604
Н.К. Абраев, Р.Ж. Муканова
Технология концентрированного обучения химии в школе с применением суггестивного воздействия 608
А.Б. Сейсова, Ш.Ш. Хамзина
Формирование функциональной грамотности на уроках химии в условиях цифровизации педагогического процесса 612
Д.Қ. Жұматай, А.М. Махмет
Оқушылардың химияны оқытуда ерітінділер туралы ұғымдар жүйесін қалыптастыру 618
Г.И. Кадиева, М.Т. Хасенова
Современная проблема преподавния предмета химия и пути решения проблемы . 625
Н.Н. Оралбаев, С.М. Кенегес, К.А. Қадірбеков
Көмір шайыры және оның дистиллияттарын отындық композицияда қолдану 631
А. Мадиярова, М.Б. Ахтаева
Химия пәнін оқытудағы виртуалды зертхана 634
А.С. Джигитова, И.А. Джемпеисова
Екібастұз-сүт сүт өңдеу жөніндегі кәсіпорнының ағынды суларын табиғи алюмосиликаттарды пайдаланып тазарту 641
Д.Д. Орлов, А.Е. Каримжанова
Концепция разработки тестовых заданий на основе структуры содержания образования 645

Биология / Биология / Biology

И.Д. Есмагамбетов, С.Ж. Кабиева,
Г.Е. Асылбекова, Б.Б. Габдулхаева, А.С. Кудабай
Результаты выполенения задании по теме «Роль гормонов в обмене веществ, росте и развитии организма» в 8 классах 651
А.Е. Жунуспаева, А.К. Оспанова
«Жасушалық биология» бөлімін оқу барысында мектеп оқушыларының білімін меңгеру сапасына тәжірибелік әдістердің әсері 655
S.E. Zhumataeva, N.P. Korogod
Increasing functional literacy with the use of educational and methodological support in natural science cycles 661
Д.М. Исабаева, А.К. Оспанова
Жалпы орта білім беру мектебі мен гимназияда биологияны оқытуға арналған бағдарламаның айырмашылығы мен ұқсастығына әдеби шолу 666
А. Ерболқызы, Б.А. Байдалинова
Биологияны оқытудағы функционалды құзыреттілік дағдыларын қамтамасыз ету 670

М.С. Жолдасбекова, С.Ж. Кабиева
7-сыныптың биология сабағында дидактикалық ойындарды қолдану 676
Г.А. Нурмаганбетова, С.Ж. Кабиева
Биология сабақтарында оқушылардың зерттеу іс-әрекеттерін қалыптастыру 682
А.А. Оспанова, Н.П. Корогод
Разработка методического обеспечения для подготовки к комплексному тестированию по биологии 687
Ш.Е. Адамбаева, Н.П. Корогод
Эффективность применения модели обучения «перевернутый класс» в 9-х классах 693
А.И. Женисова, Б.А. Байдалинова
Биология сабақтарында сыни ойлау технологиясын қолданудың тиімділігі 698
Н. Сайм, Б.К. Жұмабекова
Сұрақтар мен тапсырмалар биология сабақтарында оқушылардың зияткерлік дағдыларын дамыту құралы ретінде 702
А.Е. Секен, Б.Б. Габдулхаева
Сараланған тапсырмалар арқылы оқушылардың бақылау және салыстыру дағдыларын дамыту 711
А.А. Ермаханова, Н.П. Корогод
Жоғары сыныптарда биология сабақтарында функционалдық сауаттылықты қалыптастыру бойынша дидактикалық материалдар қолдану 715
Ж.А. Иманахметова, С.Ж. Кабиева
Опрос учителей и учащихся при применении методики clil в преподавании предметов естественно-научного цикла в школах ниш 720

География / География / Geography

К.Д. Жилгельдинова, Д.К. Сарсембаева
Қазақстанның экономикалық географиясы тақырыптары бойынша пәнді оқытудың интерактивті тәсілдерін қолдану 725
А.Н. Әміртемірова, М.К. Омаров
Қазіргі заманға сай география кабинеті 729
У.Б. Камалова, М.К. Омаров
Павлодар облысының ауылды елді-мекендердегі шаруалардың ірі қара өсірудегі мәселелер 733
А.Қ. Керей, А.Қ. Елемесов
PISA форматындағы тапсырмалар, географияны оқытуда метапәндік және функционалдық сауаттылығын арттыру 737
Я.Н. Аубашева, Д.К. Сарсембаева
Қазақстанның физикалық географиясы тақырыптары бойынша пәнді оқытудың интерактивті тәсілдерін пайдалану 745
Е.С. Жумашев, М.К. Омаров
Павлодар облысындағы орман қорының мәселесі 748
Ж.Т. Майданова, М.К. Омаров
Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің орман қорының экологиялық жағдайына кері әсер ететін факторлар 753

А.Е. Сағындық, М.К. Омаров
Павлодар облысындағы медициналық географияның рөлі 757
Ж.Ш. Рустем, М.К. Омаров
Павлодар облысының жоғары техногендік ластануға шалдығу қаупі 762
С. Сейтбаталов, Ә.Қ. Елемесов
География пәнінен 10–11 сыныптарды ұбт-ге дайындауда негізгі мәселелер мен әдіс-тәсілдер 766
Д.А. Ахмедеева, М.К. Омаров
Геодемография бөлімін оқытудағы әдістердің проблемалық аспектісі 772
Д.Н. Ануарбекова, М.С. Сакенова, М.К. Омаров
Баянауыл ауданындағы көлдерде экотуризмді дамыту мүмкіндігі (Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи паркінен тыс аумақтар) 776
Д.А. Жандрахимова, Л.Б. Суворова
Основные экологические проблемы Павлодарской области 781
М. Нуртазин, М.К. Омаров
Павлодар облысннның аңшылық туризм және шаруашылықтарын дамыту жолдары 786

3 СЕКЦИЯ
Искусство и спорт в системе ценностей современного общества
Қазіргі қоғамның құндылықтар жүйесіндегі өнер және спорт
Art and sport in the value system of modern society

Н.С. Аркаева, Е.Ю. Личман
Специфика формирования элементарных навыков композиции у учащихся 2 класса детской музыкальной школы на уроках сольфеджио 794
Н. Қайырбекқызы, Е.Ю. Личман
Қазақ композиторларының ән репертуары негізінде бастауыш сынып оқушыларына патриоттық тәрбие қалыптастырудың жолдары 799
Д.И. Садыкова, Е.Ю. Личман
Ұлттық құндылықтар қосымша музыкалық білім берудің негізі ретінде 811
Д.Е. Абишова, А.С. Ахметов
Роль метода Lesson Study в формировании функциональной грамотности учащихся на уроке истории (права, экономики) 815
А.С. Арефьева, Е.Ю. Личман
Фортепианное обучение как проблема музыкальной педагогики 822
Адараш Тулпар, Б.Ж. Қоқымбаева
Монғол және қазақтардың мейрамдары аксиологиялық мәселе ретінде 830
Е.С. Жапаров, А.И. Бейсекеев
Коронные приемы и комбинации в вольной борьбе 834
Мурат Самалхан, И.Г. Даулетова
Көркем еңбек пәнінің «Дизайн және технолгия» бөлімі аясында оқушылармен шым ши тоқу технологиясы 841
А.Ж. Боздаева, А.С. Ахметов
Современные подходы к преподованию: методы Action Research, Lesson Study 846

Т.М. Ташимова, М.Ш. Алинова
Көркем еңбек сабақтарында дәстүрлі емес технология арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту 852
С.М. Ершин, В.И. Лебедева
Развитие скоросто-силовых качеств волейболистов 14–15 лет 857
А.Т. Садриев, В.И. Лебедева
Силовая подготовка борцов греко-римского стиля 16–18 лет 862
А.М. Аубакирова, Т.С. Баянбаева
Церебральді сал ауруы кезінде БДШ да қозғалыс дағдыларды қалыптастыру ерекшеліктері 867
Б. Құдайберген, А.Е. Алежанова
Сумоншақпен кестелеу техникасы 877
Н.Т. Жуматова, С.Е. Солтанбеков
Дене шынықтыру және спорт мамандарын даярлаудың заманауи мәселелері 882
Н. Балыкпай, А. Рахимжанова, Г.К. Сатабаева
«Айкуне» жаттығуларын омыртқаға әсері 887
Сахабек Жархынгүл, Б.Ж. Қоқымбаева
Жалпы мектептегі музыка сабағы мәдени-тарихи өлшемде 891
Д.К. Джусупова, А.С. Ахметов
Применение метода Action research в преподавании истории (права, экономики) ... 895
А.Л. Ныгыманова, Г.С. Алинова
Жоғары оқу орнының брендін ілгерілетудегі кәдесый өнімдерінің рөлі 900
С.Б. Жандильдин, М.К. Сирлибаев
Пауэрлифтингтің адам денсаулығына әсері 904
А.Б. Еркенова, Е.Ю. Личман
Специфика хорового исполнительства 907
А.Ж. Суюшпаева, А.С. Ахметов
Роль метода Iesson Study в формировании функиональной грамотности учащихся на уроке истории 912
З.Д. Бимагамбетова, Е.И. Бурдина
Использование уроков художественного труда по развитию творческого передового обучения 916
Н.С. Майдисаров, А.С. Ахметов
Медиация в системе образования 922
В.В. Тупоногова
Роль школьного парламента в системе ценностей современного общества 927
С.В. Борисова, С.Е. Никифоров
Семиотический анализ образа лошади в произведениях изобразительного искусства якутских художников XX-XXI вв. 930
Ә.Қ. Құрман, С.Е. Солтанбеков
Шаңғы спортында 15–17 жастағы спортшылардың дене қасиеттерін дамыту ерекшеліктері 935
К.А. Штенгауэр, О.В. Чернышова
К вопросу об отношении детей, относящихся к специальной медицинской группе, и их родителей к урокам физической культуры 939
Д.К. Сексембаев, А.С. Ахметов
Социальное проектирование в средней школе 943

М.Ш. Құсманова, А.М. Ахметшарипова
Жастар кәсіпкерлігінің табысты дамуына кедергі келтіретін мәселелер 946
Н.М. Гафиятулина, О.В. Чернышова
Двигательная активность и ее влияние на организм школьников 957

4 СЕКЦИЯ
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың негізгі бағыттары
Основные тренды социально-гуманитарных наук
Main trends in social sciences and humanities

Адилбек Анаргүл, Р.Б. Каримжанова
Мағжан мен Қасым (Тыныстанов) шығармашылығы 964
Абденбай Дастан, Р.Б. Каримжанова
Мағжан бейнелеген батыр Баян 970
Ш. Алданыш, Б.Ш. Құралқанова
Асқар Сүлейменов прозасындағы ауыл бейнесі 976
А.Т. Амангелді, Ы.Б. Шақаман
Жарнаманың қызметтік ерекшеліктері мен мазмұндық сипаты 981
Ж.А. Амангелді, Б.Ж. Сарыбаева
Сөзжасам жұрнақтардың көне мұралар тілінде кездесуі 988
А.Р. Амантай, А.К. Сулейменова
Оқыту және үйретудің мақсаты мен міндеттерін анықтаудағы құзыреттілікке бейімдеу 992
К. Анкабаев, А.Қ. Жаирбаева
Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің ғылым-білімге көзқарасы 997
А.Ж. Ахметова, Ж.Қ. Сағынтаева
Қазақ тілін оқытуда фрейм әдісін қолданудың ерекшелігі 1002
А.Е.Әділбек, М.И. Оразханова
«Әдеби редакциялау» курсын қашықтықтан оқытудың дидактикалық ерекшеліктері 1007
Ә.М. Базарбай, М.И. Оразханова
Қазақ тілін екінші тіл ретінде меңгертуде психолингвистикалық бағыттың тиімділігі 1012
М.А. Дузнаева
Оқушы тілдік тұлғасы және көркем шығарма 1019
Д.К. Жексенова, Б. Сағындықұлы
Тіл – тұлғаның мәдени иммунитетін дамытушы тетік 1022
Жансая Боранбек
Профессор С. Қирабаев шығармашылығындағы «Ақтаңдық әдебиет» мәселесі .. 1027
А.М. Қайролла, С.Н. Сүтжанов
Мәшһүр ұстазы Исабек Ишан жоқтауындағы әдеби көріністің ерекшеліктері 1032
Илимхан Ақерке, Қ.С. Ерғалиев
Б. Сарыбай әңгімелеріндегі лингвомәдени бірліктер 1038
Г.Т. Кожанова, М.И. Оразханова
Оқу дағдысын қалыптастыруда поэзиялық шығармалармен жүргізілетін жұмыс әдіс-тәсілдері 1043

М.А. Дузнаева
Оқушы тілдік тұлғасы және көркем шығарма 1048
Ә.Б. Қамариден, Б.Ж. Сарыбаева
Мағжан Жұмабаевтың «Балалық шағы» өлеңінің бүгінгі күнмен үндестігі 1052
М. Құзайр, Ж.Қ. Сағынтаева
Қазақ тілін жобалау әдісі арқылы оқытудың тиімділігі 1061
Ә.Б. Мухамбетова, Ж.О. Варзегова
Тіл біліміндегі суггестия ұғымы және М. Жұмабаевтың «От» өлеңіндегі суггестиялық тәсілдер 1066
Силамхан Дидар, Б.Ж. Сарыбаева
Ермұқан Бекмахановтың ғылымдағы ерлігі және қатал тағдыры туралы 1072
Қ.С. Мұхитов, Қ.С. Ерғалиев
Лексикологияны оқытудың теориялық аспектілері 1075
А.С. Чужаева, Н.Б. Ағалиева
Дулат Исабеков повестеріндегі пейзаж көрінісі 1084
Дана Сабырбай, Г.А.Сағнаева
Диалогтік оқыту – әдебиетті оқытудың тиімді әдісі 1089
Ғ.Д. Нургалиева, Р.Б. Каримжанова
Әдеби байланыстар үрдісі 1094
А.Т. Шакенова, М.М. Кыдыркулова
Ахмет Байтұрсынұлы – аудармашы, мысалшы 1098
М.А. Құрымсын, Г.А. Сагнаева
Қазақ тілі мен әдебиет сабағындағы диалогтік оқытудың тиімділігі 1103
Л.Д. Тлебалды, С.Н. Сүтжанов
Абай және діни таным мәселелері 1110
Хайроль Бахытгул, С.Н. Сүтжанов
Шәкәрім Абай мектебінің көрнекті өкілі 1114
А.К. Сулейменов, Айдын Алдабердикызы
Об особенностях обучения стилистическим приемам на основе телерекламы 1117
А.А. Шахмарданова , С.Н. Сүтжанов
Жүсіпбек Аймауытов шығармаларындағы фразеологиялық синонимдер қолданысы 1121

5 СЕКЦИЯ
Дошкольное, начальное и среднее образование в свете модернизации Казахстанского общества
Қазақстандық қоғамды жаңғырту аясында мектепке дейінгі, бастауыш және орта білім беру
Pre-school, primary and secondary education in the light of the modernization of the Kazakh society

Ф.Р. Вагитова, Д.Т. Ахтамберова
Использование ИКТ при языковом погружении как средство повышения мотивации учашихся 1128
Г.Ж. Искакова, Ш.Ж. Алимова
Online language learning platforms as a solution for access to quality language education in rural areas of the cis countries 1132

А.Ж. Амангельдинова, А.А. Пшембаева
Бастауыш сынып оқушылардың эстетикалық-шығармашылық қабілеттерін дамыту жолдары 1137
А.Р. Сарсембаева, Р.С. Кайсаринова
Қазақ тілін үйренудегі жаңа технологиялар 1142
У. Ризабек, Д.А. Наурызбаева
Әдебиет сабағында проблемалық оқыту технологияның тиімділігі 1145
Б. Айдана, Ж.А. Нұрмағамбетовна
Бастауыш сыныптарда оқытудың жаңа технологияларын қолданудың тиімділігі .1151
А.Қ. Балтабаева, Ж.О. Варзегова
Қазақ тілі пәнінде жобалай оқыту әдістемесін қолдану 1156
Г.М. Исмаилова, Г.К. Нурекешова
Развитие коммуникативных взаимоотношений детей дошкольного возраста 1163
А.А. Сейсенбаева, Н.В. Гайдук
Специфика использования педагогических технологий на уроке инстранного языка 1169
Д.А. Айдарова, А.К. Сайфулина, Р.М. Каримова
Дидактические игры как средство развития познавательной активности у детей дошкольного возраста 1174
З.Р. Романюк, С.Б. Сабиева
Применение технологии дифференциации на уроках в начальной школе 1178
С.Д. Кереева, Ж.К. Канатова
Биология сабағында цифрлық құралдарды қолдану тиімділігі 1183

ЖАҢА ҚОҒАМДАҒЫ ЖАСТАР ӘЛЕУЕТІ:
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ САПАСЫ
XVIII халықаралық студенттік ғылыми-тәжірибелік
конференциясының материалдары

ПОТЕНЦИАЛ МОЛОДЕЖИ В НОВОМ ОБЩЕСТВЕ:
КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
Материалы XVIII международной студенческой
научно-практической конференции

Компьютерная верстка: С. Пилипенко

Подписано в печать 22.08.2023.
Формат 29,7 × 42½. Бумага офсетная.
Гарнитура Times New Roman.
Объем 85,94 усл. печ. л. Тираж 500 экз.
Заказ № 1456.

Редакционно-издательский отдел
Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
140002, г. Павлодар, ул. Олжабай батыр, 60
www.ppi.kz